সঞ্জীৱন
প্ৰকাশনৰ
নিবেদন

কুলাংগাৰ

পংকজ জ্যোতি মহন্ত

কুলাংগাৰ

পংকজ জ্যোতি মহন্ত

সঞ্জীৱন
প্ৰকাশন

মংগলচণ্ডী থানৰ সমীপত, বীৰকুছি, নাৰেংগী, গুৱাহাটী ৭৮১ ০২৬

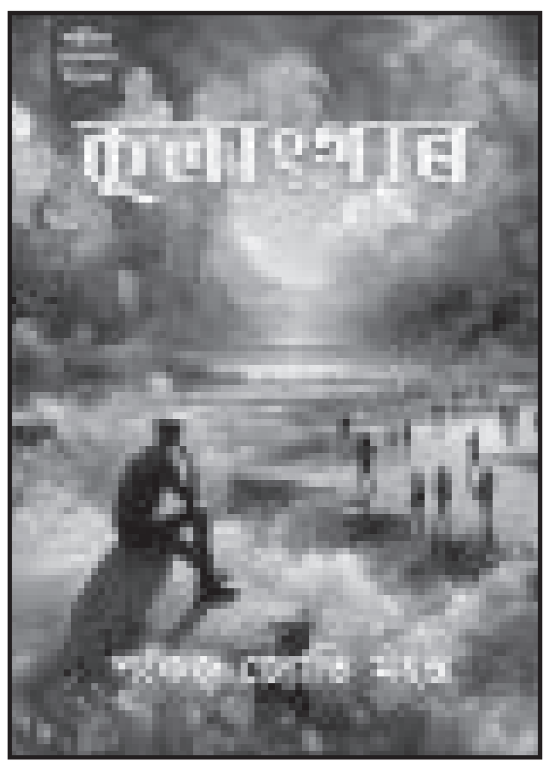

কুলাংগাৰ

পংকজ জ্যোতি মহন্ত

প্ৰকাশক প্ৰীতিমা কৌশিক বৰুৱা
সঞ্জীৱন প্ৰকাশন, মংগলচণ্ডী থানৰ সমীপত, বীৰকুছি, নাৰেংগী, গুৱাহাটী ৭৮১ ০২৬
ফোন ঃ 87539-22578 (Call), 94354-04588 (WhatsApp)

প্ৰথম প্ৰকাশ ডিচেম্বৰ, ২০২৩

© গ্ৰন্থস্বত্ব পংকজ জ্যোতি মহন্ত

ISBN 978-81-958909-9-6

বৰ্ণ সংস্থাপন আৰু অংগসজ্জা কামৰূপ ছিণ্ডিকেট, বীৰকুছি, নাৰেংগী, গুৱাহাটী

প্ৰচ্ছদ GPT-4 এ আই সঁজুলিৰ সহায়ত ফটো লৈ লেখকৰ সম্পাদনা

মুদ্ৰক পাঞ্চজন্য প্ৰিণ্ট এণ্ড পাব্লিকেচনছ, পাণবজাৰ, গুৱাহাটী

₹ ৫৯৯.০০
পুথিভঁৰাল সংস্কৰণ ঃ ৭০০.০০

Kulangar
An Assamese novel written by Pankaj Jyoti Mahanta
and published by Pritima Kausik Baruah of
SANJIWAN PRAKASHAN,
Near Mangal Chandi Than, Birkuchi, Narengi, Guwahati 781 026.

First Edition : December, 2023 **₹ 599.00,** Library Edition : **700.00**

পাতনি

একোটা বিষয়-বস্তু সম্পৰ্কীয় উপন্যাস বা উপন্যাসিকা পঢ়াত অভ্যস্ত পঢ়ুৱৈক পূৰ্ণাংগ উপন্যাস এখন পঢ়িবলৈ মনৰ এক প্ৰস্তুতিৰ প্ৰয়োজন হয়। মহৎ লেখকে সেয়া নিজেই গঢ়ি দিব পাৰে। মই মাথোঁ ইয়াত প্ৰৱেশৰ আহ্বানহে জনাব পাৰোঁ।

ইতি,
পংকজ জ্যোতি মহন্ত
১৬. ১২. ২০২৩

মোবাইল ঃ 91019-06237 ● ৱেবছাইট ঃ pankajjyoti.com
ইমেইল ঃ pankaj@gonitsora.com

কৃতজ্ঞতা

প্ৰিয়াংকুশ ডেকা আৰু অনামিকা বড়া

● উপন্যাসখনৰ পাণ্ডুলিপিটো পঢ়ি বানান, শব্দ, বাক্য আদিৰ ভুল দেখুৱাই আগবঢ়োৱা বিভিন্ন মন্তব্যসমূহৰ বাবে দুয়োকে কৃতজ্ঞতা জনালোঁ। বানান সম্পৰ্কত দুয়োজন অতি সচেতন। লগতে এই ক্ষেত্ৰত অধ্যয়ন আৰু অনুশীলন সমানে আছে। দুয়োজনে পাৰ হৈ যোৱা জীৱনত যিমানবাৰ অভিধান মোকলাইছিল বা অভিধানৰ এপত শব্দৰ সন্ধান কৰিছিল তাতোকৈ অধিকবাৰ হেনো কেৱল এই উপন্যাসখন চাবৰ বাবেই কৰিছে। যোৱা সময়খিনিত তেওঁলোক অতি ব্যস্ত আছিল, তাৰ মাজতো উপন্যাসখন চাই দিব পাৰিব নে নাই মোৰ নিজৰে সন্দেহ আছিল।

প্ৰাঞ্জল দাস

● উপন্যাসখন লিখি থকা অৱস্থাত কেইটামান পেৰাগ্ৰাফ দেখুৱাওঁতে কৰা মন্তব্যসমূহৰ বাবে কৃতজ্ঞতা জনালোঁ।

ভাস্কৰ ভূএগ্ৰা আৰু প্ৰদীপ ভৰালী

● বেটুপাতৰ শেষৰ পিঠিৰ ফটোখনৰ বাবে দুয়োজনলৈ ধন্যবাদ জনালোঁ।

সূচী...

- এটি শিশুৰ আনন্দ ... ১
- এখন চোকা দাৰ সৌন্দৰ্য ... ৩৪
- জিলিকি-থকা-বালিবোৰ-এশ-বছৰৰ-পাছত-সোণ-হয় ... ৩৭
- এটা পায়খানা তিনিটা নিয়ম ... ৪৪
- চকুলো দৰ্শন ... ৫৪
- পিতা-পুত্ৰ ... ৫৯
- ডাৱৰ চুবলৈ এস্কিম' জাতিৰ সান্নিধ্য বিচাৰি ... ৭৫
- বিপ্লৱৰ সীৰলুত উদ্ভূত বীজাণু ... ১১০
- তেজীমলাৰ মাকৰ সন্ধানত ... ১৬৭
- ককা-আইতা-নাতি ... ২০৬
- পিছল বীজলুৰা দুভৰি ... ২৪৩
- কায়ুম ... ২৯১
- অভিজাত-উচ্চ-গণিত ... ৩২৬
- ঘাই-পথৰ দাঁতিত সভ্যতাৰ অসুখ ... ৩৫১
- মুক্তিৰ বাবে হাইস্কুল শিক্ষান্ত পৰীক্ষা ... ৩৯৬
- আত্মহত্যা ... ৪১৮
- ৰাইজক-চেঙেল-লগাই-দিম ... ৪৯৭
- স্বপ্নহীনতা ... ৫৫৮
- নাক ... ৫৮১
- ঘুলিত জাহাজ ... ৬০৯
- ডেইজী ... ৬৩১
- অতীতহীনতা ... ৬৪৫
- ফাঁচী বজাৰত নিউয়ৰ্ক চহৰ ... ৬৭১
- কুকুৰ... ৬৮৩
- ভূস্বৰ্গত আপোন বাসিন্দা ... ৬৯৫
- পৰিশিষ্ট ... ৭১১

কুলাংগাৰ

এটি শিশুৰ আনন্দ

বেলি লহিয়াবলৈ লোৱাৰ লগে লগে ক্ৰমে শীতল হৈ অহা এই বতাহছাটি পূৰ্বতে এই স্থানত কেতিয়াও বলা নাছিল। কমল বৰুৱাই দুটা মাৰলি কান্ধত কঢ়িয়াই আনি নমাবলৈ লওঁতেই বাট হেৰুওৱা পহু পোৱালীটোৰ দৰে বাবাক অকস্মাতে দেখি চিঞৰি উঠিল, 'বাবাটো তুমি ইয়ালৈ নাহিবা, নাহিবা, ঘৰলৈ যোৱা!' সি গেৰোৱাত ভেঁজা দি বহি লৈ সৰু মাৰি এটুকুৰাৰে কিবা খান্দিবলৈ লৈছিল। সি থিয় হৈ তেওঁলৈ চাই 'হ'ব...' বুলি ক'লে, আৰু পুনৰ কোনোদিন খোজ নপৰিবলগীয়া মাটিকণ এৰি উভতি যাবলৈ ধৰিলে। 'বাবাকণ, সৌ ঢাপকেইটাৰ সিফালে কণদাহঁতে খেলি আছে নহয়, তুমিও তাতে খেলাগৈ যোৱা।' তাৰ ফালে মূৰ তুলি চাই লক্ষ্মী শইকীয়ায়ো ক'লে। পকনীয়াৰ বিৰাট চোঁ-চোঁৱনী এটাই দুয়োজনৰ ডিঙি বেঁকা কৰি চকু নদীলৈ লৈ গ'ল, মালে-মানুহে নাও যদি কেনেবাকৈ তাৰে এটাত সোমায়, নাবাচে। ইয়াত এতিয়া কেৱল আঠখন ঘৰ বাকী আছেগৈ। পৰিয়ালৰ মানুহবোৰ নি শেষ কৰাৰ পাছত তেওঁলোক দুজনৰ কেৱল এটা টিপেই বাকী আছে, কিন্তু আজি পাৰ হ'বলৈ সময় নহ'ব। সেয়েহে, ৰাতি খহনীয়াই পুতি পেলোৱাৰ ভয়ত, তেওঁলোকে নাওখন বামলৈ তুলি গৰাৰ পৰা কিছু দূৰলৈ আনি বোজাই কৰি আছে। কাইলৈ আকৌ গোটা বাঁহৰ ওপৰেৰে নাওখন ঠেলিব লাগিব, সোঁত আৰু খহনীয়াৰ চৰিত্ৰ চাই ভাটিৰ ফালৰ গৰা কোৰেৰে চাৰলীয়া কৰি নাও পানীত পেলাব লাগিব।

গোটেইকেইটা মাৰলি নাওখনৰ পীৰিত দীঘলে দীঘলে পেলাই টিং দুটাত জপটিয়াই দুয়োজনে বান্ধিলে। 'সি গৰাৰ কাষলৈ নাযায় বুজিছ', কমল বৰুৱাই চঁক খাইছিল বাবে লক্ষ্মী শইকীয়াই ক'লে। কমল বৰুৱায়ো জানে। কোনো আহুকাল নকৰা ল'ৰাটোক কিবা এটা এবাৰ সকীয়াই দিলে পুনৰ নকৰে। মানুহৰ ওচৰে ওচৰে সি মাথোঁ আপোন মনে খেলি থাকে। ভদ্ৰ আচৰণৰ বাবে কোনো সময়ত মানিবলৈকে টান লাগে যে সি মাত্ৰ আঢ়ৈ বছৰীয়া ল'ৰা। ন মাহতে তাৰ মাত ফুটিছিল, ক-খ শ্ৰেণীৰ গোটেই কিতাপকেইখন আৰু আটাইকেইখন নেওতা তাৰ মুখস্থ। আজিলৈকে কোনেও সি কন্দা দেখিলোঁ বুলি মনত পেলাব নোৱাৰে। অত্যন্ত তজবজীয়া ল'ৰাটো নোদোকা আৰু গোল মুখখনেৰে সৈতে এনেয়ো বৰ মৰম লগা।

সি গৈ গৈ সমুখৰ ঢাপ দুটা পাৰ হোৱাৰ লগে লগে তেওঁলোকে তাক নেদেখা হ'ল। সেইখন বাৰীৰ উদং ভেটিটোৰ পিৰালিত নুঘলোৱাকৈ এৰি থৈ যোৱা বাঁহৰ খুঁটা এটাত ঠাহৰ ভগা-বেৰ দুখনমান হাওলি পৰি আছে। এৰাই যোৱা পঁচা কামি কেইছটামান ভেটিটোত ছেদেলি-ভেদেলি হৈ আছে। আলতীয়া মাটিৰে নিয়মীয়াকৈ মচি মসৃণ নাঙঠ তপিনাৰ দৰে কৰি থোৱা পকামাটিৰ উধানকেইটাৰ সৈতে ভেটিটো আবেলিৰ হেঙুল ৰ'দত বৰ অশ্লীল যেন লাগিছে।

চাৰিওফালে পকনীয়াৰ সঘন চোঁ-চোঁৱনী, গৰা খহাৰ হোৰোহ-হোৰোহ শব্দ। তাৰে মাজত, কাঠ-বাঁহৰ খুটুৰ-খাটাৰে পানীত তোলা দীঘলীয়া প্ৰতিধ্বনিবোৰ মানুহ খৰি দিবলৈ বাঁহ চেও দিয়া শব্দৰ দৰে বুকুৰেদি সৰকি গৈছে। গোটেই মানুহবোৰ যিমান পাৰে সিমান নিশ্চুপ। আৰু এই ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ? সিহঁতে কিবা বুজিছেনে নাই কোনেও একো গম পোৱা নাই।

'এইখিনি শেষ কৰি পেলাওঁ, লাগ! আজৰি হওঁ।' বিমূঢ় হৈ ৰৈ থকা কমল বৰুৱালৈ চাই লক্ষী শইকীয়াই ক'লে।

সমুখৰ পথাৰখন তেওঁলোকৰ চকুৰ আগতে আজি আধা খহাই শেষ কৰিলে। এই পথাৰখনৰ পৰাই এনেকুৱা সময়ত সদায় এজাক গৰুৱে খৰতকীয়াকৈ ঘাঁহ কামুৰি হেম্বেলনি দি নিজৰ নিজৰ গোহালিলৈ বাট পোনাইছিল। বৰ বৰ গছবোৰ পৰোঁতে ইটো ডালৰ পৰা সিটো ডাললৈ জপিয়ায়ো একেজোপা গছতে থাকি যোৱা কেৰ্কেটুৱাবোৰ পানীত পৰি মৰাৰ দৃশ্য তেওঁলোকে দেখিলে। দুদিনমানৰ আগতে গম পোৱা গ'ল বান্দৰজাক নাই। বাদুলি-ঘৰচিৰিকা-কাউৰী-কপৌবোৰৰ ৰোল-ৰোলনী হঠাতে ক'ত হেৰাল কোনেও গম নাপালে। কালি অকস্মাতে শালিকী এজনী দেখি ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে অচীন জীৱ চকুত পৰাৰ দৰে আচৰিত হৈ চিঞৰ-বাখৰ লগাইছিল। দুটামানে তাইক কিছুদূৰ ডালে ডালে লক্ষ্য কৰাৰ পাছত তাই আৰু কোনফালে গ'ল সিহঁতে ধৰিব নোৱাৰিলে। গোটেই মাতবোৰ হেৰাই যোৱাত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ অট্টহাস্য অধিক বিকট হৈ উঠিছে।

কাম শেষ কৰি দুয়োজন গৰাৰ ফালে গ'ল। হতাশা, লৰা-ঢপৰা, স্ব-বিদ্ৰূপ আৰু কেইবাদিনৰ শাৰীৰিক কষ্টত তেওঁলোক ভাৰাক্ৰান্ত। পানীত বেলিটোৰ প্ৰতিবিম্ব দীঘল হৈ তেওঁলোকৰ প্ৰায় সমুখলৈকে আহোঁ আহোঁ কৰিছে। পশ্চিম দিশে চাব নোৱাৰি, বগা ৰঙে চকু ছাট মাৰি ধৰিছে— যেন পকনীয়া, ঢৌ আৰু সোঁতৰ ওপৰত এশটা নিউক্লীয় বোমাৰ পাৰমাণৱিক কাৰুকাৰ্য চলি আছে। ব্ৰহ্মাণ্ড-প্ৰলয় অহাৰ দৰে বেলিটো নিচেই ওচৰৰ পৰা দেখিবলৈ পোৱা যেন লাগিল।

পশ্চিমৰ আকাশখন ওপৰৰ ফালে হেঙুলীয়া। দক্ষিণে পানীগছাবোৰ জিলিকি আছে। আকাশৰ ইফালে-সিফালে মূৰ ঘূৰাই চাই লক্ষী শইকীয়াই ক'লে, 'ৰাতিলৈ আজি বৰষুণ নাহে।'

'নাহে যেন লাগিছে', কমল বৰুৱাই নিৰুত্তাপভাৱে উত্তৰ দিলে। 'বাবাহঁতৰ ঘৰখনহে মনলৈ আহি আছে অ'। নদীখন যদি কাষ চাপি নাহিলহেঁতেন, ঘৰখন ভাগি নগ'লহেঁতেন', অশান্তিত কমল বৰুৱাৰ মুখখন বেকেটা খাই পৰিল।

লক্ষী শইকীয়াই পৰিহাসৰ ভাবেৰে অলপ পাতল কৰি দিলে,'ভালেই হৈছে দে! কন্দলৰ মাজত থকাতকৈ দূৰ হৈ যোৱাই ভাল।'

'তথাপি! খহনীয়া নহা হ'লে, ওচৰতে থাকি ঘৰখন বা ঠাইকণো শুৱনি লাগি থাকিলহেঁতেন।'

'বি. এছ. হাইস্কুলৰ খুঁটাবোৰ হাওলি হাওলি পৰোঁতে মোৰো মনটো একেবাৰে ভাগি পৰিছিল।' লক্ষী শইকীয়াও আৱেগিক হৈ পৰিল, 'নামঘৰটোৰ খুঁটাবোৰৰো একেই অৱস্থা হ'ব। কাইলৈ আমি গুচি নোযোৱা হ'লেও নামঘৰটোৰ খুঁটাবোৰ পৰা দৃশ্য মই চাব নোৱাৰিলোঁহেঁতেন। সেইহেন একোটা খুঁটা! ওপৰলৈ যিমান, তললৈও হেনো সিমান পোত। হ'বই সিমান! তিনিটা মানুহে গবা মাৰি ধৰিলেও হাত ঢুকি নাপায়! আৰু প্ৰফুল্লহঁতৰ ঘৰখনলৈকে চাচোন, আমি দুঘৰ ওচৰা-উচৰিকৈ থাকি একেখন ঘৰৰে দুটা পৰিয়াল যেন হোৱা নাছিলোঁনে? এতিয়াও বাৰু আধা মাইল দূৰহে হ'ব, তথাপি আগৰ লেখীয়া সম্পৰ্কটো থাকিব জানো? হঠাতে মাটিকণ লৈ লওঁতেই আমিতো দুয়োঘৰ দূৰ হৈ পৰিলোঁ! সৰুতে আমাক কমখন সাধু শুনাইছিলনে, বোলে বৰগছ জোপাৰ শিপা পাতাললৈকে আছে! কোনেনো ভাবিব পাৰিছিল, সেইজোপাও এবেলাতে খহি অদৃশ্য হ'ব! এতিয়া কোনেও একো ভাবিবলৈ পোৱা নাই, যেতিয়া থানথিত লাগিব তেতিয়া সৱৰে মনবোৰ খালী লাগিবলৈ ধৰিব, চাই থাক!'

দুয়ো মূক হৈ থাকিল।

'সাগৰৰ তলিতো খুঁটা বহুৱাবলৈ যোৱা মানুহে এইকণ খহনীয়াক ধৰি ৰাখিব নোৱাৰেনে? পাৰে! কিন্তু কোনে কাৰ বাবে কাম কৰিব? এৰা ঠিকেই! আমিবোৰ এদিন ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ মাজতে জাহ যাম। সৱেই ভাবিছে চৰকাৰে আমাকো স্থায়ী মাটি দিছে। কিন্তু তয়েই বাৰু এবাৰ ভাবি চাইছনে— মাটি কিন্তু মথাউৰিৰ সিপাৰত নহয়! লাঞ্চনা অকল অদৃষ্টয়েই কৰা নাই!' কমল বৰুৱা কন্দনামুৱা হৈ পৰিল।

'আমাৰ মানুহৰ সঁচ-কঠীয়া একো নাথাকে', লক্ষী শইকীয়া অধিক হতাশ হ'ল, 'এদিনৰ অগা-পিছা মাথোঁ। মানুহতো শেষেই হ'ব, লগতে বস্তু-বিশ্বাস-সম্পদো নাথাকে, আগতেই শেষ হ'ব। এই যে মণিকূট আৰু নামঘৰৰ মাজতে দোলাখন পৰি আছে; এই ইহঁত দুটামান— সৰু সৰু— সিহঁতে বোলে সেইখন নাও কৰি চলাব, সিদিনা আনিবলৈ গৈছে খেলিবলৈ, এতিয়া বোলে সেইখন লৈ চোঁচোৱা-চোঁচৰি খেলে, পাছত সৰু সৰু পানী উঠিলে সৰু নাও হিচাপে চলাব হেনো। চাচোন! দোলা-ভাৰি দিয়াৰ নিয়মটোতো

কেতিয়াবাই বাদ পৰিল, সিহঁতেতো জন্মৰ পৰাই সদায় তাতে পৰি থকাহে দেখিছে। কাৰোবাৰ মুখত শুনিছে যদিও সিহঁতৰ অনুভৱটো নাই নহয়! আমি চোতালতে হ'ব পাই বহি আছিলোঁ, ধমকি দি হে বোলো— থ, নুঠাবি সেইখন তেনেকৈ!'

'আইগৰাকীতো সদায় দোলাতেই আছিল। তেখেত যোৱাৰ পাছৰ পৰাই কমি গ'ল আৰু! বোৱাৰীয়ে সেইখিনি ৰাখিব নোৱাৰিলে। কিবা ভৱিষ্যৎ দেখাৰ দৰে প্ৰভুৱে উঠাতো নিজেই বাদ দিয়াৰ নিচিনা কৰিলে। নহ'লে প্ৰভুক আমিওতো জোৰ কৰিছিলোঁ— আপুনি খোজ দিব নালাগে আমি থকালৈকে। এতিয়া সেইখন কি আৰু? তাতো গৈ পৰিয়েই থাকিব!'

'আৰু কি হ'ব? পৰি থাকিব লাগিব এতিয়া তাতো, পচা ঘোলনী পৰাদি। প্ৰভুৰ বিয়োগৰ পাছত কোন আছে আৰু? দুয়ো কুলেই ৰাখিব পাৰিব লাগিব, তেহে। উঠোৱাৰো ভক্তি লাগিব, উঠোতাৰো গুণ লাগিব।'

'গুণ মানে, দোলাটো শোষণৰ প্ৰতীক নিচিনা হৈ পৰিল যে! আমাৰ মনতহে এতিয়াও সন্মান-যোগ্যতাৰ প্ৰতীক, বা ভক্তি। ভেজালটোতো সোমাই আছিলেই—বোলে উচ্চ জাতি! কেইটামান গুণ বাৰু জড়িত হৈছে দেচোন, কিন্তু চা— গোসাঁয়ে যি জানে সিমানখিনি আনে কিয় জানিব নোৱাৰে? শাস্ত্ৰ যিকেইখন থাকে তাকো চুবলৈ নিদিয়ে, মুখ বাগৰি অহা কেইষাৰ বাদেই। জ্ঞান বিস্তাৰতকৈ জ্ঞান লুকুওৱাৰ পৰম্পৰাহে মূল আছিল আমাৰ। সেইটোৱে উন্নতি নানে নহয়। এতিয়া কিতাপ পঢ়িলেই হ'ল। কিন্তু, এই পৰম্পৰা সলনিত সংঘাতো আহিব, খেলিমেলি হ'ব। এইটো বাৰু খাটাং— গোসাঁই হোৱাৰ নামতে দোলাত উঠাব বিচৰা নতুন মানুহ আকৌ কেতিয়াও নোলায়!...' কথাৰ মাজতে তেওঁলোকৰ সমুখৰ গৰাটো খহি চোতাল এখনৰ জোখৰ পানীত ঘোল-ঘোলনি উঠিল। দূৰৰ পৰা উটি অহা অসংখ্য সৰু-বৰ ফেনৰ-থোপা সেইকণত সোমাই ভাগি-ছিগি গ'ল।

আকাশৰ ৰং সলনি হৈ আহিল, পশ্চিমলৈ পুনৰ চাবলৈ নহওঁতেই বেলিটোৰ সৈতে এৰা-এৰি ঘটিল, নদীৰ মাজ ভাগৰ পানী নেদেখা হ'ব ধৰিলে। প্ৰচণ্ড সোঁতত ফেনৰ থোপা আৰু মেটেকা-জাঁজিবোৰ অহৰহ এফালে দৌৰি আছে। সেইবোৰ চকুত লাগি বিশাল সুঁতিটো বিৰল সমতল আৰু ৰহস্যময় গতিশীল খেলপথাৰ যেন লাগিছে। পানীৰ এন্ধাৰৰ মাজত পকনীয়াই ৰুদ্ৰমূৰ্তিৰে চোঁ-চোঁৱায়েই আছে, যেন এজাক বিষাক্ত প্ৰকাণ্ড সৰীসৃপৰ চিকাৰৰ আগমুহূৰ্তৰ আস্ফালন। সকলো দেখিও উত্তৰ আৰু দক্ষিণৰ দিগন্ত সম্পূৰ্ণ নিৰ্লিপ্ত হৈ বহি আছে, ইমান শান্ত, একোৱেই যেন হোৱা নাই জগতত! কিহবাৰ অত্যাচাৰত তেওঁলোক দুয়োৱে কাণি-মুনিকৈ চকুৰে চকুৰে চালে। বেছি ক্ষণ চাব নোৱাৰি দুয়োৱে ডিঙি ঘূৰাই দিলে। এজনৰ উমানত আনজন গৰাৰ কাষে কাষে চলি গৈ থাকিল।

*** *** ***

বাবাৰ ককাক সত্ৰাধিকাৰ কুলকমল গোস্বামীয়ে 'ইংৰাজী সলসলীয়াকৈ ক'ব পৰা মুষ্টিমেয়কেইজনৰ এজন হৈও সত্ৰ চলাবৰ বাবেই শিক্ষকতাৰ চৰকাৰী চাকৰি ত্যাগ কৰা' বুলি প্ৰসিদ্ধি আছে। মহাভাৰত আৰু ৰামায়ণৰ বহুতো অংশ তেওঁৰ মুখস্থ আৰু কেইবাখনো গাঁও জুৰি গোটেই অঞ্চলটোৰ কোনেও সিমানখিনি নাজানে বাবে তেওঁ পণ্ডিত বুলিও পৰিচিত আছিল। এবাৰ এজন মন্ত্ৰীয়ে হাতীত উঠি পদূলিয়ে পদূলিয়ে ৰাইজৰ খা-খবৰ লৈ লৈ তেওঁৰ ওচৰ পালেগৈ আৰু কথা আৰম্ভ কৰিলে। 'তুমি মোৰ সমুখত ওপৰত উঠিয়েই থাকিবা নেকি? তুমি ৰাইজৰ ওচৰলৈ আহিছা নে কি কৰিবলৈ আহিছা? এনেকৈ কথা ক'বা নেকি সত্ৰাধিকাৰৰ আগত? নামা!' একেটা ধমকিৰে তেওঁ মন্ত্ৰীক হাতীৰ পৰা নমাই দিলে, ৰাইজ ভেবা লাগিল। তেওঁৰ এনে সাহস, এনে পাণ্ডিত্য, লগতে সুদৰ্শন চেহেৰা, শুৱলা মাত আৰু সমাহিত ভাব-ভাষাই গাঁওবাসীৰ মনত আশা, আস্থা, আদৰ আৰু হেঁপাহৰ ভাব জগাই তুলিছিল। কেতিয়াবা নিজৰ ঘৰখনত খুটখাট লাগিলে বা নিজৰ চুবুৰিটোতে কাৰোবাৰ পৰা সামান্য বিৰক্ত হোৱা যেন অনুভৱ কৰিলে তেওঁৰ কাষলৈ এপাক যোৱাটো মানুহবোৰৰ স্বভাৱজাত অভ্যাসত পৰিণত হৈছিল; তেওঁক আতা, প্ৰভু বা গোসাঁই-ঈশ্বৰ বুলি মাতষাৰ দি শান্তি পাইছিল, কোনোবাজনে নিজে উলিয়াই লৈ ইগজ-সিগজ বন কৰি দিছিল, আৰু বেলা-বিয়লি অনুসৰি চাহ এগিলাছ, জলপান এবাটি বা ভাত এমুঠি খাই উভতি গৈ মনটো নবীন অনুভৱ কৰিছিল। আতাকেও মনৰ সকলো কূৰ্চ্চুট-কপট সদায় আঁতৰাই ৰাখি চলিবলৈ যত্ন কৰিছিল আৰু তেওঁৰ প্ৰতি ৰাইজে দেখুওৱা আস্থা-ভক্তিক 'নেদেখাজনৰ প্ৰতি উৎসৰ্গা' কৰিছিল। অৱশ্যে তেওঁৰো অন্তৰখন যে সদায় ইমান পৱিত্ৰ আছিল তেনে নহয়। সুঁতি পাৰ হৈ যি যি ঠাইলৈ তেওঁ গৈছিল, তাৰ ক'ৰবাত ক'ৰবাত তেওঁৰ সমান আগস্থান নোপোৱা কোনো কোনো 'গোসাঁই'য়ে কেতিয়াবা তেওঁৰ কাণত পেলাইছিল— 'মহন্তবোৰহে ডাঙৰ গোসাঁই, গোস্বামীবোৰতো মহন্ততকৈ সৰু।' তেওঁ ভাবিছিল, 'সেয়া যুক্তিৰে খণ্ডাব নোৱৰা আধুনিক সময়ৰ মতবাদ।' আৰু সেই 'বাহিৰৰ পৃথিৱীখনত স্থান পাবলৈ' আগলৈ প্ৰয়োজন হ'ব বুলি তেওঁ নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাৰ নামৰ লগত গোস্বামীৰ পৰিৱৰ্তে মহন্ত লগাই দিছিল।

তেওঁৰ ল'ৰা তিনিটা, ছোৱালী চাৰিজনী। পেটমোচাজনী জন্ম হোৱাৰ দুবছৰত, নপঢ়া-নুশুনা ডাঙৰ দুজনীক বিয়া দিলে। সৰু দুজনীয়ে কোনোবা একো বছৰ মন গ'লে বিদ্যালয়লৈ অহা-যোৱা কৰিছিল, ডাঙৰ ল'ৰা 'দেউতা'ই গৰু চৰাই আৰু ভকতক তামোল-বঁটা-কটাৰী আলপৈচান ধৰিয়ে বিয়া-বাৰু কৰাই তিনিটা সন্তানৰ বাপেকী হ'ল, সি কোনোদিন বিদ্যালয়লৈ নগ'ল। মাজু ল'ৰা দেৰেনে প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ শিক্ষক হ'ব পৰা যোগ্যতাটো গোটালে আৰু তেওঁৰ দূৰণিৰ শিষ্য এজনৰ দক্ষিণা ৰূপে সি কাষৰ গাঁৱৰ বিদ্যালয় এখনৰ একমাত্ৰ পদটো পালে। আৰু সৰুটো ল'ৰা বিপুলে যোগ্যতাৰেই, ওচৰৰে আদৰ্শ মধ্য ইংৰাজী বিদ্যালয়খনত পদ এটা পালে।

ওচৰৰ আটাইকেইখন বিদ্যালয়ত, সত্ৰাধিকাৰ হিচাপে তেওঁ মনোনীত কৰি পঠিওৱা প্ৰাৰ্থীবোৰেই চাকৰিবোৰ পাই আহিছিল। কিন্তু এবাৰ বিপুলৰ বিদ্যালয়খনত পদ এটা খালী হওঁতে, সদায় নকল কৰি উত্তীৰ্ণ হোৱা ৰাজীৱ দত্ত বোলা উদণ্ড ল'ৰা এটাক মনোনীত কৰিবলৈ তাৰ দেউতাকে তেওঁক খাটনি ধৰিলেহি। ৰাজীৱৰ গাঁওখনো বেলেগ। তেওঁ হেহোঁ-নেহোঁ কৰা দেখিয়েই ৰাজীৱৰ দেউতাকে কৈয়েই দিলে— 'আপুনি যি কৰে কৰক, চাকৰিটো যিকোনো উপায়েৰে মোৰ ল'ৰালৈকে আনিমেই।' তেওঁৰ খং উঠি গ'ল। পূৰ্ব-সিদ্ধান্ত অনুসৰিয়েই নিজ গাঁৱৰ যোগ্য ল'ৰা এটাক মনোনীত কৰাৰ লগতে তেওঁ লিখি পঠিয়ালে যে ৰাজীৱক কোনোপধ্যেই চাকৰিটো দিব নালাগে। কিন্তু সময়ত চাকৰিটো ৰাজীৱেই লৈ গুচি আহিল। কেৱল সিমানেই নহয়, বিদ্যালয়ৰ কাৰ্যালয়ত বহি প্ৰথম দিনাই বিপুলৰ সমুখতে সকলোৰে আগত ৰাজীৱে ঘোষণা কৰিলে— 'গোসাঁইক অপকাৰ কৰিলেহে দোষে চুব, মই পুতেকক কৰিম। আৰু তেওঁতো আমাৰ গোসাঁই নহয়ো! হ'লেও আজিকালিনো কেইটা গোসাঁইৰ সেই মহিমা আছে? তেওঁকতো নেচেপোঁ মই, পুতেককহে দিম মজা। গোসাঁইনো আৰু কেইদিন থাকিব? কিন্তু পুতেকেতো গোটেই জীৱন মোৰ লগতে চাকৰি কৰিব লাগিব! চাই থাক তহঁতে, এদিন নহয় এদিন পুতেকৰ চাকৰিটো মই খাইহে এৰিম।' বিপুলে মুখ মেলি বহি থাকিল। কথাখিনি কাণত পৰাৰ পাছত তেওঁ বিতুষ্ট হৈ কিবা এটা কৰাটো চাবলৈ ভকতবোৰে আশা কৰিছিল, কিন্তু এটা নিৰ্মম সত্যৰ মুখামুখি হোৱা যেন পাই তেওঁ কেৱল শান্ত হৈ ৰ'ল। তেওঁ কাকেইনো বচাব বা কাকেই বচোৱাৰ তেওঁৰ সামৰ্থ বা অধিকাৰ আছে— এনে কিছুমান ভাবে তেওঁক লাহে লাহে দুখী কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল।

বিপুলক সমুখতে কোনোবাই উপলুঙা কৰিলেও দাঁত উলিয়াই বেঙাটো হৈ হাঁহি থকাৰ বাহিৰে একো নকৈছিল, আৰু সি সোনকালে পাহৰিও গৈছিল। 'গোসাঁই ল'ৰাৰ চেহেৰা দেৱতাৰ নিচিনা হ'বই। তিনিওটা ভাই-ককাই কেনেকুৱা ওখ-পাখ, তেজাল, সুদৰ্শন! ছয় ফুট ওখ আতাকেই কম সুপুৰুষনে, দেখিলেই ভক্তি ভাব জাগি উঠে! কিন্তু আমাৰ সৰুপোনাচোন বেঙা। সৰুবোৰ দেখোন সদায় উৎপতীয়া হয়, টেঙৰ হয়, কিন্তু আমাৰ সৰুবোপা ইমান ওলোটা হ'ল কেনেকৈ? যিয়ে যি কয় তাকে বিশ্বাস কৰে। আচৰিত! বৰ সৰল, বৰ সৰল!' এইবোৰ কথা ভকতৰ মুখে মুখে লাগি আছিল। কিন্তু সেইটো বিপুলেও মানুহক দুই-তিনিবাৰ চঁক খুৱাইছিল। আদৰ্শ মধ্য ইংৰাজী বিদ্যালয়ৰ পৰা উত্তীৰ্ণ হৈ বিপুলে আতাকক কৈছিল, 'আতা, মই হৰিণধৰা হাইস্কুলত পঢ়াৰ কথা ভাবিছোঁ।' কোনো আশা বা কল্পনাৰ সুৰত নহয়, কোনো আবদাৰ বা দ্ব্যৰ্থতাৰে নহয়, সি সম্পূৰ্ণ খাটাংকৈ উচ্চাৰণ কৰিছিল। চকু থৰ কৰি আতাকে চিন্তা কৰিলে, 'মই ভাবিছোঁ বুলি সি হঠাৎ কেনেকৈ আৰু কিয় ক'ব পৰা হ'ল? আৰু হৰিণধৰাত? আৰু ইমান সৰুতেই সি?' সেইদিনাহে তেওঁৰ বিবেচনালৈ আহিল— তেওঁ কোনোতো ল'ৰা-ছোৱালীক এদিনো পঢ়িবলৈ কৈ পোৱা নাছিল। ধূপৰ ধোঁৱাৰ দৰে তেওঁৰ শাস্ত্ৰ-জ্ঞানে প্ৰভাৱিত কৰি ৰখা

যেন লগা চৌহদটোৰ ভিতৰৰ প্ৰাণীকেইটাৰ শিক্ষা গ্ৰহণৰ প্ৰয়োজনীয়তা তেওঁৰ অনুভৱেই নহৈছিল। ধনৰ অভাৱ দূৰ কৰিবলৈকো এই শিক্ষা কেতিয়াবা লগা হ'বগৈ পাৰে, সেই প্ৰসংগও তল পৰি ৰৈছিল। শিক্ষকৰ পদবোৰলৈকো তেওঁ আক-তাক মনোনীত কৰিছিল কেৱল নিজৰ ক্ষমতাৰে কৰিবলগীয়া কৰ্ম ৰূপেহে।

বিপুলৰ আঠ বছৰ বয়সত, আয়েক (মাক) ঢুকোৱাৰ এবছৰৰ পাছত, এমাহ অগা-পিছাকৈ দুই ককায়েকৰ বিয়া দুখন হৈছিল। দুই নবৌয়েকৰ মাত কেইষাৰে তাক মমতাৰ অভাৱৰ পৰা কিছু পৰিমাণে সকাহ দিছিল। ডাঙৰজনী নবৌয়েকে মাতটো অলপ ডাঙৰকৈ ওলালেও যেন ওৰণিখন সৰি পৰিব তেনে এক ভাবত থাকে। আনজনী চঞ্চল-চলাহী। কথাৰেই কৰাব পৰা কামটোও তাই হাঁহিৰেহে আদায় কৰে, 'সত্ৰৰ বোৱাৰী এজনীৰ গাম্ভীৰ্য' তাইৰ কথা-বতৰাত কোনেও নেদেখে, কিন্তু সোণসেৰীয়া চলাহী কথাত ভোল গৈ সকলোৱে বিভোৰ হৈ চায়। বিপুলৰ আয়েকৰ গোটেই নামঘোষাখন মুখস্থ আছিল, তেওঁক সকলোৱে ভক্তি কৰিছিল, কিন্তু বোৱাৰী দুজনীৰ পদ এফাঁকিও পূৰাকৈ মুখস্থ নাই। দুয়োজনীৰ কথাত বিপুল কেতিয়াবা অতি বিৰক্তও হৈছিল আৰু সকলোৱে নিজৰ নিজৰ কামত যেতিয়া লাগি ধৰিছিল, সি অকলে বৈ যোৱা সময়খিনিত পঢ়া-মেজৰ কাষত বহোঁতে আয়েকলৈ মনত পৰিছিল।

আদৰ্শ মধ্য ইংৰাজী বিদ্যালয়ৰ গাতে লাগি থকা বি. এছ. হাইস্কুলখন বাৰ খোঁটালীয়া বৰ-নামঘৰটোৰ পিছতেই গাঁওবাসীৰ আটাইতকৈ অধিক হেঁপাহৰ সম্পদ আছিল। 'বি. এছ. হাইস্কুলৰ শ্ৰেণীকোঠাত বহিব পৰা দিনটোলৈ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ উদ্বাউল হৈ থাকে, অথচ বিপুলে পাঁচ মাইল দূৰৈত থকা হৰিণধৰা হাইস্কুলৰ কথা কিয় ভাবিলে? ঘৰখনত ভকত-কৰণ, আলহী-দুলহীৰে উৎসৱমুখৰ হুলস্থূলীয়া পৰিৱেশ এটা অহৰহ বৰ্তমান বাবেই হয়তো সি সেই কথা চিন্তা কৰিলে। তাতটো সি বৰ্ডিং সাজি ল'ব লাগিব। কিন্তু সেইখনটো মিচিং গাঁও!' আতাকে ভাবি ভাবি উৰাদিহ নাপাই গধূলি নামঘৰত কথাটো উলিয়ালে। ভালেকেইজন ভকতেও সন্দেহ প্ৰকাশ কৰিলে, 'ইমান সৰু ল'ৰা এটাই মিচিং গাঁও এখনত চুৱা-নিকাৰ ছেদ-ভেদ ৰাখিব পাৰিবনে? বৰ্ডিংটো বিদ্যালয়ৰ চৌহদতে সাজি ল'লেও, কোনো নাথাকিলে দেখোন চৌহদতে গাহৰি-কুকুৰা চৰি ফুৰে, কেনেবাকৈ বৰ্ডিঙৰ ভিতৰ সোমালে চুকা-নিকা খেদি কমখন শাস্তি হ'বনে? হঠাতে তেল-নিমখ অকণ নাইকিয়া হ'লেও লগে লগে ইয়ালৈ ইমান দূৰ কেনেকৈ আহিব?...' দুজনমানে আন এটা কথাও উনুকিয়ালে— পহিলা ব'হাগত সেই আটাইকেইখন জনজাতীয় গাঁৱৰ পৰা ভালেমান মানুহ দল বান্ধি বান্ধি আহি তেওঁলোকৰ নামঘৰত গুৱা-পাণ আগবঢ়াইহি। মানুহখিনিয়ে গুৱা-পাণটো পিৰালিতে কলপাতত থৈ চোতালৰ পৰাই সেৱা কৰি আশীৰ্বাদ লৈ বিদায় লয়। গুৱা-পাণকেইটি সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে গা ধোৱাৰ আগত কাটি ভগাই খায়। 'সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ গাত ঈশ্বৰ আছে, মিচিঙে দিলেও ঈশ্বৰৰ নামত আগবঢ়োৱা গুৱা-

পাণকেইটি সিহঁতে খাব পাৰে’, এই মতটো চলি আহিছিল, কিন্তু সিমানৰ পাছতো প্ৰশ্ন উঠিল— ‘ওচৰতে গৈ সি বহি ল’লে যদি কোনোবা ল’ৰা-লুৰি সোমাই চাই যায়? এনেকৈ জাত-পাত থাকিবগৈ নে?’ ৰাইজে গমি-পিতি শেষত হয়ভৰ দিলে— ‘প্ৰভুৰ প্ৰতি মিচিং গাঁৱৰ ভক্তি আছে যেতিয়া তেওঁলোকে অন্যায় নকৰে, ল’ৰাটোক চুৰা হ’বলৈ নিদিয়ে।’ যি দুই-এজনৰ জিভালৈ চুঁচৰি আহিছিল— ‘মানুহক ইমানো নীচ ভাবিব নাপায় নেকি!’ হাতীৰ গচকত শাকৰ কোঁহ মৰা দৰে ভাবটো তেতিক্ষণেই মৰহি থাকিল।

সাধাৰণতে প্ৰতিটো মাহৰ শেষৰ শনিবাৰে বিপুল হৰিণধৰাৰ পৰা ঘৰলৈ গৈছিল আৰু সোমবাৰে পুৰা এমাহৰ ৰচদৰ টোপোলাটো কান্ধত লৈ বিদ্যালয় পোৱাকৈ খোজ দিছিল। শেষৰ শনিবাৰটোলৈ কিবা বস্তুৰে নুজুৰিলেও সি ঘৰলৈ নগৈ পোৰা আলুগুটি, ফল-মূল আদি খাই পাৰ কৰি দিছিল। নামঘৰত পুনৰ নীতিবোৰ চৰ্চা হৈছিল— ‘উৰালত উলিওৱা চাউল গোসাঁই-ভকতে খাব নোৱাৰে। কেঁচা আলু, ফল-মূল, মাছ-কাছ দিলে খাব পাৰে, যিহেতু সেইবোৰ নিজে ধুই-কাটি শুদ্ধ কৰা হয়েই।’ ‘তেন্তে কেঁচা তামোল-পাণটো ডাঙৰে কিয় খাব নোৱাৰে?’ ‘সেইটো বটাত আগবঢ়াই দিছে মানে সিহঁতে ব্যৱহাৰ কৰিলেই; সিহঁতে ব্যৱহাৰ কৰা বস্তু কেনেকৈ খাব পাৰি! গছৰ পৰা পাৰি বোলে এটা বা এথোকা তামোল দি থৈ গৈছে, তেতিয়া খাব পাৰি।’ হৰিণধৰাবাসীয়ে নিয়মৰ উমান লৈ বিপুলক যেতিয়াই যি পাৰে দি গৈছিল, কেতিয়াবা চেনেহেৰে কৈছিল— ‘গোসাঁই তই পঢ়িব আহি লঘোনে নাতাকিবি। যি লাগে আমাক ক’বি। তই ভাল মানুহ হঅ’ (হ’বলৈ চেষ্টা কৰ)। মাত্ৰ নাকাই নাতাকিবি।’ কেতিয়াবা তেওঁলোকে তাক জোকাইছিলেও— ‘তই আমাৰ মিচিঙেই হ’ব লাগিছিল।’ শুনি সি আনন্দ পাই হাঁহিছিল, কেতিয়াবা মাত-কথাবোৰৰ বিষয়েও ভাবিছিল— ‘কিয় এনেকুৱা হয়? সদায় শুনি শুনিও মই সিহঁতৰ এটা শব্দও কোনোদিন ফুটাব নোৱাৰোঁ, সিহঁতেনো শুনি শুনিয়েই কেনেকৈ আন ভাষাবোৰো ফুটাব পাৰিছে?’ তেওঁলোকৰ মাজতো সি নিঃসংগ আছিল আৰু ঘৰৰ পৰা দূৰত থকা কথাটোৱে সি নজনাকৈয়ে মনত মাজে মাজে দুখ দিছিল।

গাঁওবোৰৰ প্ৰতিঘৰতে শাক-শস্য, বাঁহ-বেত, কুঁহিয়াৰ, মৰাপাট বিপুলৰ ল’ৰালি পৰ্যন্ত উভৈনদী আছিল। ভকতে মাহেকে-পষেকে দিয়া ধান এদোণ, মাহ এটিং আদি বস্তুৰে বিপুলহঁতৰ ঘৰখনো ভৰি আছিল। সাধাৰণতে ল’ৰা-বুঢ়া-বঢ়ী-গাভৰু সকলোৰে চখবোৰো আছিল প্ৰয়োজনীয়তাৰ পৰিপূৰক। কীৰ্ত্তন-নামঘোষা বা সাঁচিপাত চাৰিখিলামানৰ মাজত সুমুৱাই থোৱা অনা-আধলী কেইটামান বা চৌকাৰ কাষৰ বাঁহৰ চুঙাৰ গছাটোত ৰখা টকা দুটামানৰ বাহিৰে বেলেগ ভাণ্ডাৰত সাধাৰণতে হাত নিদিলেও চলিছিল। বিপুলৰ চাকৰিটো হোৱাৰ পাছত, হঠাতে দৰকাৰ হোৱা পাঁচ-দহ টকাবোৰৰ বাবে কিবা এটা বেচিবলৈ হাট বহা দিনটোলৈ অপেক্ষা নকৰি গাঁৱৰ সকলোৱে তাকে বিচৰা আৰম্ভ কৰিলে। খুজিলেই বিপুলে নিদিয়াকৈ থাকিব নোৱাৰে আৰু ঘূৰাই বিচাৰিবও নাজানে। সেয়েহে সকলোৱে

নিয়মটো কৰি ধাৰৰ নামতে বিচাৰে, কিন্তু ঘূৰাই দিয়াৰ চিন্তাটো প্ৰায় ভাগৰে নাথাকে আৰু কোনোবাই আগৰটো পাহৰাই পুনৰ বিচাৰে। 'বিপুলেনো টকাবোৰ কি কৰিব?' — বাৰে বাৰে একেষাৰ কথাকে কৈ সৰু নবৌয়েকজনীয়ে পোচাক-পাতিৰ লাহ-বিলাহ বঢ়াবলৈ ধৰিলে। মাকৰ ঘৰলৈ গ'লেও বিপুলক লগত নি বাটত আটাইবোৰলৈকে কাপোৰ-কানি কিনিবলৈও তাইৰ অকণো চিন্তা নোহোৱা হ'ল। বিপুলে প্ৰতিমাহে নিয়মীয়াকৈ অলপ কিতাপ-আলোচনী কিনিছিল, তাৰ বাহিৰে সি কিবা কিনা বা টকা জমা কৰাৰ চিন্তা কৰিব নাজানিছিল। লাহে লাহে দোকানত বাকী বৈ যাবলৈহে ধৰিলে। বাকী থাকিলেও চাকৰিটোলৈ চাই দোকানীয়ে বস্তু দিবলৈ থেৰোগেঁৰো নকৰিছিল। সৰু নবৌয়েকজনীয়ে আন এটা কথাও ভাবিছিল— তাইৰ পৰিয়ালৰ ভনীয়েক এজনীকে বিপুললৈ অনাৰ কথা প্ৰকাৰান্তৰে তাৰ কাণত পেলাইছিল। কিন্তু সি যিটো পাইছিল— সিহঁতৰ পৰিয়ালৰ প্ৰতিটো মানুহেই অযথাকৈ লেনিয়াই মিঠা মাতেৰে কথা কয়। শুনি সি ভোল যায়, কিন্তু মনত শান্তি নাপায়। সি কথাটোত মন নিদিয়াত তায়ো ক'বলৈ বাদ দিলে, কিন্তু পৰাস্ত প্ৰতিযোগীয়ে নিজক ক্ষমা কৰিব নোৱাৰি প্ৰতিদ্বন্দ্বীক মিথ্যা-বন্দনা কৰাৰ দৰে তাইৰ মাতটো তাৰ ওচৰত আগতকৈ বেছিহে মিঠাকৈ ওলাবলৈ ল'লে।

উত্তৰপাৰৰ দুখন জ্ঞাতি-ঘৰলৈ আতাক-বিপুলহঁতে লগত ভকত লৈ কামে-সকামে গৈ থাকিছিল। নাৱৰ পৰা নামি কিছুদূৰৰ মথাউৰিটোত উঠাৰ পাছত, পুৰা-গধূলিৰ বাছখন থৰক-বৰককৈ চলিব পৰা শিলনি-পথটোৰে গৈ, ৰাষ্ট্ৰীয় ঘাইপথত উঠিও বহু দূৰ যাবগৈ লাগে। ছয় মাইল দীঘল শিলনি-পথটোৰ ইকাষে-সিকাষে কৰি গাঁও আৰু পথাৰবোৰৰ মাজে মাজে তিনি নল বহল খোকা নৈখন নাড়ী-ভূঁৰু নিচিনাকৈ বৈ গৈছে। পথটোৰ আধা নাপাওঁতেই, বৃহৎ পথাৰ এখন পাৰ হৈ, বৰ-নামঘৰ এটাৰ সৈতে তিনিঘৰ মানুহ। তাৰ পাছত বিল এখন পাৰ হৈ বহঁতপুৰ নামৰ গাঁওখন। মানুহ তিনিঘৰৰ সমুখত, পথটোৰ আন কাষে, মিচিং জনজাতিৰ গাঁও এখন আৰম্ভ হৈ ভিতৰলৈ গুচি গৈছে। 'ইমান ডাঙৰ নামঘৰটো লগত লৈ অকলশৰীয়াকৈ তিনিখন ঘৰ আছে, আকৌ বহঁতপুৰতো বৰ-নামঘৰ আছেই, এই তিনিঘৰ মিচিঙৰ গোসাঁই চাগে!' বিপুলহঁত ল'ৰা দুটামানে বাটতে পাতে, 'দুই-এক সত্ৰাধিকাৰে এজন-দুজন মিচিঙক শৰণ-ভজন দি উঠাই লোৱাৰ কথা শুনিহে থাকোঁ, দেখাওতো নাই!' মৰুভূমিৰ মৰীচিকা ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বালি-চাপৰিতো দেখিম দেখিম কৈ আশা পালি কেতিয়াও দেখিবলৈ নোপোৱাৰ দৰে তেনে গোসাঁই সিহঁতে ক'তো দেখা নাই, সিহঁত আচৰিত হয়, 'এনেকৈ মিচিঙৰ গোটেই গাঁও এখনকে শিষ্য হিচাপে লৈ কোনোবা গোসাঁই থাকে জানো? শুনি থকাবোৰ কিজানি এইকেইঘৰেই হয়?'

এবাৰ তেনেকৈ যাওঁতেই, মাটিৰ তলৰ পৰা পিল পিলকৈ ওলোৱা পৰুৱাৰ দৰে নামঘৰটোত এজাক ভকত সিহঁতে দেখিলে, তাৰ মাজত এজনো জনজাতি নাই, সিহঁতৰ কৌতূহল বাঢ়িল। আন এবাৰ দুপৰীয়া, বিপুলে আৰু ভকতৰ ল'ৰা এটাই চাইকেলত যাওঁতে, পানী খাবলৈ মাজৰ ঘৰত সোমাল। পানী দিলেহি বৰ-জীয়ৰী সুকন্যাই। সুকন্যাৰ

আতাকে বাৰাণ্ডাত বহি দুপৰীয়াৰ চাহ বাতিলৈ অপেক্ষা কৰি আছিল। সিহঁতক তেওঁ অকল পানী খুৱায়ে নপঠিয়ালে। চাহকণ হোৱা সময়তে বিপুলহঁতৰ অত দিনৰ খু-দুৰনি মাৰ গ'ল।

পাছৰ এবাৰ বিপুলহঁত পুনৰ সোমাল। সেইবাৰ বিপুলৰ মনলৈ এটা অজানা অনুভৱ আহিল— মানুহঘৰৰ প্ৰত্যেকৰে মুখত লাগি থকা গাম্ভীৰ্য আৰু সন্মানবোধেৰে কৰা চাল-চলনত এক সুষমা প্ৰকাশ হৈ আছে। সি নিজে এনেকুৱা এটা মানুহ যি খিকিন্দালি মাৰি বা কথাৰে থলথলাই থকা সময়কণত সুখ পায়, প্ৰতিটো কথা ফুচুৰিলৈ লৈ যাবলৈ পালে তাৰ স্নায়ুত শান্তি লাগে, তাৰ মাতটোও ডাঙৰ, মুখত সচৰাচৰ লাগি থকা বেঙা হাঁহিটো আছেই, তথাপি সকলোৰে শেষত এই ঘৰখনে দিয়া শান্তিৰ ভাবটোৰ বাবে সুকন্যা তথা ঘৰখনৰ অধিক সংগ পাবলৈ সি ব্যাকুল হৈ পৰিল। ঘৰলৈ উভতি যোৱাৰ দিনাই গধূলি চ'ৰাঘৰত আতাকৰ ওচৰত বহি বিপুলে ক'লে— 'আতা, বহঁতপুৰ পোৱাৰ আগত যে বোকাগাঁও বোলা ঠাইকণ, সেই নামঘৰটোৰ কাষৰ অকলশৰীয়া মানুহ তিনিঘৰ যে, সিফালৰ দুঘৰ ____ সত্ৰৰ গোসাঁই। মাজৰজন সৰু, সত্ৰাধিকাৰ সিফালৰজন। মই সিদিনা যাওঁতে সৰুঘৰত সোমাইছিলোঁ। তেওঁলোকো অতীজৰ আমাৰ মাজুলীৰে হেনো। ককাকৰ দিনতে তেওঁবিলাকে ধান খেতিৰ মাটি বিচাৰি সেই ঠাই পালেগৈ, ৰাতি বাঘে বেৰত গা ঘঁহাই যোৱা সময়ৰে পৰা হাবি মোকলাই আছে। ভকতো কিছুমান পাছত গৈ দূৰত বহিল। কাষৰ ঘৰো ভকতেই, কিন্তু তেওঁলোকৰ নহয়। বহঁতপুৰ গাঁওখনো তেওঁলোকৰ সেৰকীয়া নহয়। বোকাগাঁও পোৱাৰ আগতেই থকা তামোলগুৰি গাঁওখনহে তেওঁলোকৰ, তাতে তেওঁলোকৰ দুঘৰমান জ্ঞাতিও আছে। সেই সমুখৰ মিচিং গাঁওখনহে বোকাগাঁও, এওঁলোক তিনিঘৰে বহঁতপুৰহে লিখে। মই সিদিনা মনতে কথা এটা ভাবি পালোঁ, ঘৰখন আপুনি এবাৰ চাই আহিবগৈচোন...', টোপোলা সম্পূৰ্ণকৈ নোখোলোঁতেই মেকুৰীয়ে মাছৰ গোন্ধ পোৱাৰ দৰে দেৱেন ভিতৰৰ পৰা গৰগৰাই ওলাই আহিল, 'সেইঘৰ কাল-সংহতিৰ গোসাঁই! সিহঁতে দিনত চাকি নজ্বলায়! আজিলৈকে সিহঁতে দিয়া পানী এটুপি আমি মুখত দি পোৱা নাই। ক'ৰ ঘৰ চাবলৈ যোৱাৰ কথা উলিয়াইছ তই?...' এটা এটাকৈ, সৰু নবৌয়েক, ভনীয়েক দুজনী আৰু ডাঙৰহালো ওলাই আহিল; গোটেইখনে মুখে মুখে খেচখেচাই ধৰিলেহি। সিহঁতে হঠাতে তেনেকুৱাখন কৰিব বুলি বিপুল আৰু আতাক এজনেও ভবা নাছিল, দুয়ো তধা লাগি ৰৈ থাকিল। বিপুলে তৎ ঘূৰাই ধমকি মাৰি ক'লে,'ৰচোন তহঁত!' সি পুনৰ মাতটো সৰু কৰি আতাকলৈ চাই সিহঁতক কোৱাৰ দৰে ক'লে, 'কাল-সংহতি নে পুৰু-সংহতি মই জানি অহা নাই নহয়! তেওঁলোকে দিনত চাকি জ্বলাই নে নজ্বলাই মই কাক সুধিবলৈ পাইছোঁ? কথাটো মই প্ৰথমেই আতাক কৈছোঁ। একো ক'বলৈ নাপাওঁতেই তহঁতে ৰৌ-ৰৌখন কিয় লগাইছ?' দেউতাই ক'লে, 'কাষৰ ভকতঘৰ আমাৰ সংহতিৰে। সেইটো নামঘৰত সকাম-নিকাম হ'লে সেইঘৰ ভকত নিষ্পত্তি নাযায়। বৰ-সকাম পাতিব লগা হ'লেও বেলেগ নামঘৰত পাতেগৈ। এনেই আহ-যাহ আছে, কিন্তু সেইখন ঘৰত

গোসাঁই দুঘৰে তামোল এখনো নাখায়। ডাঙৰৰ কথাই নাহে, ডেকা সোপায়ো নাখায়। আনকি এঘৰেও আনঘৰৰ কেঁচা-প্ৰসাদ এটাও মুখত নিদিয়ে।' দেৰেনে ক'লে, 'এইটো পূব-পশ্চিমৰ নিচিনা। এইফালে দিনত চাকি জ্বলায়, সেইফালে নজ্বলায়। সেইবোৰ মানুহে আমাক দিনত চাকি জ্বলোৱাৰ কাৰণে প্ৰতি মুহূৰ্ততে নিন্দা কৰি থাকে।' আতাকেও সেইবোৰ আগতেই জানিছিল, তেতিয়ালৈ এঘৰৰ সৈতেও তেওঁ মুখামুখিহে হৈ পোৱা নাছিল। সেইদিনা বিপুল-আতাক মনে মনে ৰ'ল।

আতাকৰ মতটো নাপাই পাছদিনা দিনত বিপুলে তেওঁক ক'লে, 'আতা, আপুনি কথাটো ভাবিব।' আতাকে গধূলি নামঘৰত উলিয়ালে। উত্তৰ ওলাল—'কাল-সংহতিৰ পৰা পুৰু-সংহতিয়ে ছোৱালী আনিব পাৰে, পুৰু-সংহতিয়েহে কাল-সংহতিলৈ উলিয়াই দিব নালাগে। গোসাঁইৰ ভিতৰতে হ'লে নীচৰ পৰা ওপৰলৈ উঠাই ল'ব পাৰি, নীচলৈ নামিবলৈহে দিব নালাগে। পুৰু-সংহতিত এইটোৱেই নিয়ম চলি আহিছে।' সত্য প্ৰমাণ কৰিবলৈ কেইজনমানে ইতিহাস গালে, উদাহৰণ দিলে। সেইটো জানিবলৈ পাই আৰু আতাকৰো অসন্মতি নেদেখি বিপুল উল্লাসিত হৈ পৰিল। কিন্তু ঘৰৰ বাকীবোৰে খুচৰিয়ে থাকিল, সিহঁতৰ মতে— 'কথাবোৰ পোনপটীয়া নহ'ল যেতিয়া, বিয়াখন পাতিব লাগেনো কিয়? পুৰু-সংহতিত ছোৱালী নোলাব নেকি?' আতাকৰ লেঠা নথকাৰ বাবে বিপুলে সেইবোৰলৈ কাণ নিদিলে।

সোতৰখন গাঁৱৰ ভাওনা-সবাহত হঠাতে কিবা কাৰণত যদি সুকন্যাৰ আতাক উপস্থিত হ'বগৈ নোৱাৰে, তেনেহ'লে 'সেই ভাওনা-সবাহ পুষ্পৰন্ত হৈ নুঠে'। তেৱেঁই সেই সোতৰখন গাঁৱৰ শিষ্যক গায়ন-বায়ন শিকালে, কিন্তু তেওঁৰ হাতৰ যি ৰগৰ তাক দেখুৱাব পৰা এজনো শিষ্য আজিলৈকে নোলাল। সৰুতেই শুনি লোৱা আটাইকেইখন অংকীয়া নাটৰ কোনোখনেই তেওঁ আজি পৰ্যন্ত মোকলাব লগা হোৱা নাই। নামঘোষাখনো তেওঁৰ মুখস্থ। আলি-পাশকটা, কঠীয়া পৰা, ডাঙৰি বন্ধা আদিত নিজে লগাৰ উপৰি তেওঁ ঘৰতে কাঠ-মিস্ত্ৰীৰ কামো কৰে। হালোৱাৰ কাম চকুত নালাগিলে নিজেই নাঙলৰ মুঠিত ধৰিবলৈ মন কূট-কূটাই থাকিলেও, ভকতে নিন্দোৱাৰ সন্দেহত তেওঁ কথাষাৰ এনেয়ে মুখ-ফুটাই উলিয়াবলৈও কোনোদিন সাহ গোটাব নোৱাৰিলে। এটাও গজাল নমৰাকৈ তেওঁ সাতখলপীয়া সিংহাসন সাজিব জানে আৰু তাত ৰামায়ণ-মহাভাৰত আদিৰ নানা দৃশ্য নিজ হাতে অংকন কৰে। সিংহাসন, হাত, ঠগা আদি সাজিব সকলো মিস্ত্ৰীয়ে নাজানে বাবে দূৰ-দূৰণিৰ মানুহেও তেওঁক বিচাৰি আহে। লাহে লাহে তেওঁ চকুৰে মনিব নোৱৰা হৈ আহিছে আৰু জুপি জুপি কৰত-বটালি মাৰিব লগা হোৱাত কুঁজা হ'বলৈও আৰম্ভ কৰিছে। তথাপি, আজিকালি কিছুমান মানুহে নিজৰ চোতালত এখোঁটালীয়াকৈ নামঘৰ এটা সাজি সৰুকৈ দুখলপীয়া বা এখলপীয়া সিংহাসন এখন বিচাৰি তেওঁক জোৰ-জুলুমকৈ ধৰেহি। মানুহবোৰে কয়, 'গোসাঁয়ে নিজ হাতে সাজি দিয়া সিংহাসন এখন নিলে বেছি

ফল পোৱা যাব।' তেতিয়া তেওঁ নিজৰ গৰিমা অনুভৱ কৰি তৃপ্তি লয়। কষ্ট হ'লেও এইটো কামে তেওঁক আত্মিক সন্তুষ্টিও দিয়ে। কিন্তু এটা কথাত তেওঁ বৰ অশান্তি পায়, উদ্বিগ্ন হয়— 'প্ৰতিখন গাঁৱত ৰাজহুৱা নামঘৰ থকাৰ পাছতো ধন-টকা-পইচা হোৱা মানুহবোৰে নিজাকৈ নামঘৰ কিয় সাজিবলৈ লৈছে? ভক্তিটোতো বঢ়া নাই, দেখাক দেখি চৌখিন হৈছে। নে সমাজৰ পৰা আঁতৰি অহংকাৰ প্ৰকাশ কৰিবলৈ উপায় উলিয়াইছে?' তেওঁ ধাৰণা কৰে, ভৱিষ্যতে সমাজলৈ ভালদিন আহি থকা নাই, 'এনেকৈ গুৰু-গোসাঁই কোনেও নমনা হ'ব, সৰ নিজে নিজে গোসাঁই হ'ব, মানুহবোৰ সামাজিক নহৈ গোসাঁই-ভকতৰ কন্দল বঢ়াব।'

তেওঁ দুবাৰ বিয়া কৰাব লগীয়া হ'ল। প্ৰথমগৰাকী পত্নীৰ ফালৰ পৰা চাৰিটা পুত্ৰ সন্তান হৈছিল; প্ৰথম তিনিটা জন্মৰ এমাহ-দুমাহৰ পাছতে বিয়োগ ঘটিল, আৰু চতুৰ্থটো গৰ্ভতেই মৃত্যু হ'ল। মিতিৰ-কুটুম্ব-ভক্তই তেওঁক অনেকবাৰ ক'লে,'বংশ-ৰক্ষা কৰাটো এটা মূল ধৰ্ম, তাকে যদি পালন কৰা নহয় কেনেকৈ হ'ব!' বংশ ৰক্ষাৰ ধৰ্ম পালন কৰিবা নে সংসাৰ জটিল নকৰিবা— উভয় সংকটত তেওঁ সেই চিন্তা মনৰ পৰা ঠেলিবলৈ যত্ন কৰিছিল। কিন্তু সাদৰী মানুহগৰাকীয়ে আনৰ আগত তেওঁক মৰম সনা লাজ দি ক'বলৈ ধৰিলে— 'মই নতুন মানুহজনীক আদৰ নকৰিম, ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাক নিজৰ হিচাপে নাচাম, তেখেতে মোক সেইটো সন্দেহ কৰিছে।' মানুহগৰাকীয়ে আনৰ মুখত অহৰহ শুনি শুনিয়েই উপায় নাপাই নিজেও সেই ভাব ল'লে নে বংশ ৰক্ষাৰ ধৰ্ম পালন অতি জৰুৰী বুলি তেৱোঁ মানে, এই প্ৰশ্নও তেওঁৰ মনত ভুমুকি মাৰিছিল, কিন্তু মানুহগৰাকীৰ নিজ মুখৰ মৰম সনা কথাষাৰতে চল পাই প্ৰশ্নটো তেওঁৰ মনত তৎমুহূৰ্ততে চোক হীন হৈ পৰিল।

দ্বিতীয়গৰাকী পত্নীৰ ফালৰ পৰা ছজনী ছোৱালী আৰু এটা ল'ৰা জন্ম হ'ল। সুকন্যা ডাঙৰ আৰু ল'ৰাটো চাৰি নম্বৰৰ। সুকন্যাই মাত-কথা ক'ব পৰা অৱস্থাত এদিন আলহী এজনে সুধিলে— 'তুমি মাৰ বিয়া দেখিছিলানে?' তাই উত্তৰ দিবলৈ নাপাওঁতেই ওচৰতে থকা মানুহগৰাকীয়ে টপককৈ ক'লে— 'নাই নাই, তাই তেতিয়া জন্মই হোৱা নাই নহয়!' এবাৰ আকৌ তেওঁক ভতিজাক এটাই ঘৰলৈ লৈ গৈছিল, এঠাইত বাছ সলাব লাগে, ভতিজাকে তেওঁক অলপ সময় ঠাইতে ৰ'বলৈ দি বজাৰ কৰি ইখন-সিখন দোকান ঘূৰোঁতে ক্ষন্তেক পলম হ'ল, তেওঁ কাষৰ অচিনাকি দোকনীবোৰক সোধাত লাগিল— 'আমাৰ ভতিজাটোক দেখিছিলা নে? মোৰ ভতিজাটো ক'লৈ গৈছে?' এইবোৰ কৈ কৈ বৰগৰাকীয়ে সকলোৰে আগত সদায় যহ গাইছিল, 'আমাৰ সৰু গৰাকী ইমান সহজ-সৰল! ইমান অজলা! একোৰেই ৰাগ-জঞ্জাল নাই মানুহজনীৰ! গোসাঁয়ে সাধি সাধি পাইছে লখিমী!' ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাক অধিক প্ৰতিপাল বৰগৰাকীয়েই কৰিলে আৰু সিহঁতেও বৰগৰাকীৰ প্ৰতি ভেদ-ভাব নাৰাখিবলৈ শিকি উঠিল। সিহঁতে মাকৰ কথাত উভতি কৰিলেও বৰগৰাকীৰ কোনো কথাতে নকৰিবলৈ শিকিলে। সিহঁতে মাকক মাতে— আই, বৰগৰাকীক মাতে—

বৰাই। ভকত-ভকতনীবিলাক আচৰিত হৈ উঠিছিল, ‘দুগৰাকী মানুহ থকাৰ পাছতো ঘৰখনত ইমান শান্তি! দুই সতিনীৰ ইমান মিলা-প্ৰীতি! এয়া গোসাঁইৰ মহিমাৰ গুণেহে সম্ভৱ হৈছে! সৰুগৰাকী ইমান সৰল, মাতেই যেন নোলাব, চুকতে নিমাতে বহি থাকে সদায়; বৰগৰাকী ইমান সাদৰী; ঘৰখন ইমান সুন্দৰ! এয়া প্ৰভু-ঈশ্বৰৰ গুণ, তেখেতৰ গাত মহিমা আছে, মহিমা আছে!’ বৰগৰাকীক চতুৰ্থ সন্তানটিৰ সময়ত, মিতিৰ এজনৰ সহায়ত লক্ষীমপুৰৰ পৰা ডিব্ৰুগড়লৈ বিমানেৰে নি অস্ত্ৰোপচাৰ কৰাব লগীয়া হয়। ‘নিজৰ দেহতে এটা সমাধি বহন কৰিছোঁ’ ভাবত অনুতপ্ত হৈ থকাৰ পাছতো বিমান যাত্ৰাটোৱে তেওঁৰ মনলৈ এটা নেদেখা সপোন পূৰণৰ উল্লাস আনি দিছিল, যেন সেই পথেৰেই থিয়ৈ থিয়ৈ স্বৰ্গলৈ যাব পাৰি, যুধিষ্ঠিৰৰ পাছত কেৱল তেঁৱেই সাধি সাধি ভাগ্যৰ গুণত যিটোত ভৰি দিবলৈ পাইছে। ঘৰলৈ আলহী আহিলে বা জ্ঞাতিৰ ঘৰত ফুৰিবলৈ গ’লে তেওঁ বিমান যাত্ৰাটোৰ কথা আৰু সৰুগৰাকীৰ সৰলতাৰ কথা যেনে-তেনে এবাৰ হ’লেও উলিয়াইছিলেই। বিমানৰ পৰা ব্ৰহ্মপুত্ৰখন যে চোতালৰ মূৰৰ বৰষুণৰ সোঁতাটো যেন লাগে, সেইটো তেওঁৰ পৰাই অসংখ্য মানুহে শিকিবলৈ পাইছে। এতিয়াও সৰু ল’ৰা-ছোৱালীয়ে দৃশ্যটোৰ কথা দুনাই শুনিবলৈ তেওঁক আগ্ৰহেৰে সোধে, ‘অ’ বৰাই, বিমানৰ পৰা ব্ৰহ্মপুত্ৰখন কেনেকুৱা দেখি আকৌ কওকচোন।’

সৰুগৰাকীয়ে আহিবৰ দিন ধৰি ঘৰখনত নিজকে আলহী যেনেই অনুভৱ কৰি থাকিল, নিজৰ ল’ৰা-ছোৱালীকেইটা কোঁচত ল’বলৈও যেন কাৰোবাৰ অনুমতি ল’ব লাগিব তেনেকুৱা সন্দেহতে থাকিল সদায়, সিহঁতক গাখীৰ খুওৱা সময়কণো যেন নিজ হেঁপাহ বা অধিকাৰত নহৈ কিবা দায়িত্ব পূৰণৰ বাবে লোকে দিয়া নিৰ্দেশতহে ভাগ্যত মিলিছে! সৰল সৰল বোলা যহবোৰ বিদ্ৰূপৰ হেঁচা আৰু উপেক্ষা স্বৰূপ হৈ তেওঁক আঘাত হানিলে। আলহী-দুলহী বা ঘৰ-পৰিয়ালৰ যিকোনো মানুহৰ সমুখত তেওঁ অধিক কোঁচ খাবলৈ ধৰিলে।

পেটমোচাজনীয়ে গৰ্ভত থিতাপি লোৱাৰ সময়তে এদিন, আয়েক-বৰায়েক দুয়োগৰাকী তামোলগুৰিৰ সকাম এটালৈ যাব লগীয়া হ’ল। সন্ধিয়া লগাৰ আগ মুহূৰ্তত ঘূৰি আহি পাই সৰু গৰাকী পিৰালিতে বহি থাকিল। সৱেই ভাবিলে, খোজকাঢ়ি কিজানি বৰকৈ ভাগৰ লাগিছে। কিন্তু সন্ধিয়া ভাগি এন্ধাৰ হ’ল, তেওঁ বহিয়েই থাকিল, আতাকে দেখি ধেমেলীয়াকৈ মাত লগালে, ‘অ’, এয়া ক’ৰ আলহী? আহি লৈ বাহিৰতে বহিলচোন! আন্ধাৰ হ’ল, ভিতৰলৈ যাব লাগে! আন্ধাৰখনত মাইকী মানুহ বাহিৰত থাকিব নাপায়।’ ভাওনাৰ ফুঁজালীত পৰা আওঠাই ফিৰিঙতিৰ বাট মোকলাই দিয়াৰ দৰে, আতাকৰ কথাষাৰ শুনাৰ লগে লগেই মানুহগৰাকীয়ে মস্ত গেঙনি মাৰি চিএঞৰি চিএঞৰি গাবলৈ লাগিল— ‘মই এই ঘৰত নাথাকোঁ, এইখন মোৰ ঠাই নহয়। নাথাকোঁ। নাথাকোঁ মই...’, মূৰটো গমহকৈ তেওঁ পিৰালিৰ বেৰখনত মাৰি দিলে, বাৰে বাৰে মূৰটো কোবাবলৈ লাগিল। হঠাতে কি ঘটিল, আতাকে তৎ ধৰিবই নোৱাৰিলে। সিঘৰৰ মাজু ল’ৰাটোৱে চোতালত

ইফাল-সিফাল কৰি আছিল, ‘ঐ, সৰু আইৰ কিবা হ’ল ঐ’, আটাহ পাৰি সি দৌৰি আহিল, মূৰ আছাৰি থকা মানুহগৰাকীক সি জোৰেৰে হেঁচা মাৰি ধৰিলে। চাকি-লেম্প হাততে যি পাইছে লৈ ভিতৰৰ পৰা সৱ ওলাই আহিল। মাজুটোক আছাৰ মাৰি মানুহগৰাকীয়ে দূৰলৈ ওফৰাই পেলালে। কোনোবা এজনী আহি ওচৰ পাইছিলহি, তেওঁ থিয় হৈ লৈ তাইকো গতিয়াই পঠিয়ালে, লগে লগে তেওঁ ঠাইতে থেপেচকৈ বহি আকৌ ভোৰভোৰোৱাত লাগিল, ‘কোনো দৰকাৰ নাই মোক। মই যামগে। মানুহ? এইবোৰ মানুহ থাকে ইয়াত? নাথাকোঁ মই এইখন ঘৰত...।’ ছোৱালী দুজনীমানে কন্দা আৰম্ভ কৰিলে। আতাক মানুহগৰাকীৰ ওচৰলৈ আগবাঢ়ি গ’ল, তেওঁ ম’হৰ দৰে পুনৰ গেঙনি মাৰি উঠিল। গমগমীয়া পৰিৱেশৰ উমান পাই ভকতৰ ঘৰখনৰ পৰাও দুটামান লৰা-ঢপৰাকৈ আহি পালেহি। সিঘৰৰ ডাঙৰটো ল’ৰাই সাহ কৰি লাহেকৈ ওচৰলৈ গৈ বুজনি দিলে, ‘সৰুআই, কি কৈছেনো এইখন?’ সি তেওঁৰ হাত এখনত ধৰিব বিচাৰিলে, তেওঁ তাক ধৰি লৈ ভুকুৱাবলৈ লাগিল। মাজুটো দৌৰি গ’ল ঘৰলৈ, সি স্কাউট-প্ৰশিক্ষণৰ খুকুৰিখন উলিয়াই আনিলেগৈ, সি মানুহগৰাকীৰ সমুখত থিয় হৈ খুকুৰিখন টোঁৱাই ভাৰৰীয়াৰ দৰে ৰুদ্ৰমূৰ্তি দেখুৱাই চিঞৰি ক’লে, ‘ঐ..., এইখন পূৰা সুমাই দিম কিন্তু। এইবোৰ নচলিব। ক’ৰ পৰা আহিলি ভালে ভালে তালৈ যা। গাৰ পৰা সোনকালে এৰা। ইয়াত আমাক অশান্তি নকৰিবি। এতিয়াই দবা কোবালে শান্তি নাপাবি কোনোকালে, ইয়াতেই আত্মা লটকি থাকিব, মুক্তি নাপাবি...।’ সুকন্যাৰ আতাকে লাজতে মৰি যোৱা যেন পালে, কষ্টত তেওঁৰ কামিহাড়বোৰ অস্তিত্বহীন যেন লাগিল, যেনে-তেনে থিৰে ৰৈ তেওঁ চেপা খোৱা নিগনিৰ চীঁ- চিয়নিৰ দৰে ক’বলৈ ধৰিলে, ‘গোসাঁইৰ ঘৰতে এনে বস্তু যদি লাগিবলৈ হয়, কি বাকী থাকিল আৰু! কি পাপ কৰিলোঁ মই? নামৰ দোষে চুলে নে ভাওনাৰ দোষ কিবা? হে গুৰুজনা, ক্ষমা কৰি দিয়া! কিবা যদি দোষ কৰিলোঁ, অজ্ঞাতে কৰিলোঁ! মৰিষণ কৰা প্ৰভু মোক!’ সৰুবোৰে আওভাও নাপাই, কাকো সুধিবলৈ উপায় নাপাই, কঁপিবলৈ লাগিল। ইতিমধ্যে বৰজনাই গুণমালা গোৱাৰ কথা চিন্তা কৰিছিল, তেওঁ ভায়েকক জনালে, ‘পানী অকণৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব, ভিতৰৰ পৰা উলিয়াই আনিব লাগিছিল এচলু। গুণমালা গাই পানীকণ গাত ছটিয়ালে ইমানতে বস্তু গাৰ পৰা আঁতৰি যাব।’ মাজুটোৱে খুকুৰিখন টোঁৱাই জোকাৰি জোকাৰি মাজে মাজে কৈ থাকিল, ‘সোনকালে ভাগ। আৰু উৎপাত নকৰিবি। গাৰ পৰা গুচ অতি শীঘ্ৰে।’ গধূলিৰ দবা কোবাবলৈ থাকি গৈছিল, বৰজনাই মনত পেলাই সৰু ল’ৰাটোক ততাতৈয়াকৈ যাবলৈ ক’লে। সি দৌৰি গৈ দীঘলকৈ দবাটো কোবালে। বৰায়েকে মাজৰ কোঠাটোত লেপেটা খাই বহি কাকূতি ঘোষা গুগুৱাবলৈ ধৰিলে।

জৰা-পানী ছটিওৱাৰ পাছত সকলোৱে তাতে ৰৈ আলেখ-লেখ চাই থাকিল। চুপ মাৰি থকা মানুহগৰাকী এপাকত লাহেকৈ উঠি ভিতৰলৈ গৈ বিছনাত পৰিল। খোল-তাল, নামঘোষা-গীতা থকা ঘৰখনৰ ভিতৰলৈ সোমোৱা দেখি সকলোৱে ধাৰণা কৰিলে—

গাৰ পৰা বস্তু আঁতৰিল। 'গাত লাগি আছিল কাৰণেহে আহিয়েই পিৰালিত বহি আছিল, ভিতৰলৈ সি সোমায় কেনেকৈ! বেলেগৰ ঘৰত বেলেগ কথা, আমাৰবিলাকৰ ঘৰৰ ভিতৰলৈ সোমাব নোৱাৰে!' 'তথাপি বেজ এটাক এবাৰ অনাটো ভাল হ'ব',পথৰ ওপৰত টহলি থকা বোকাগাঁৱৰ বুঢ়া-মেথাকেইজনমানে হুলস্থূল শুনি চোতালত পাইছিলহি, তেওঁলোকে ক'লে। 'তালৰ শব্দতে যি বস্তু দূৰতে বিদূৰ হয়, তাক খেদিবলৈ গোসাঁইৰ ঘৰলৈকে বেজ মাতিব লগা হোৱাটো বৰ লাজৰ কথা হ'ল!' হুমুনিয়াহ কাঢ়ি আতাকে স্বগতোক্তি কৰিলে। বৰজনাই বুজনি দি ক'লে, 'দানৱৰ চকু নৰকত নহয় অ' কাহানিও। দানৱৰ সদায় বৈকুণ্ঠতে চকু, য'ত প্ৰভু থাকে ত'তেই চকু। আক্ৰমণ অধিক বৃন্দাবনতে হয়।' হাতে হাতে দা-কটাৰী লৈ বৰঘৰৰ ডাঙৰ ল'ৰা দুটা আৰু বোকাগাঁৱৰ তিনিজনমান গৈ চিনাকি বেজ এটাক মাতি আনিলে। বাৰাণ্ডাত বহি বেজে অলপ মন্ত্ৰ-পাঠ কৰি গ'লগৈ, গোসাঁইৰ ঘৰত বেছি মন্ত্ৰ পাঠ কৰিবলৈ সি ভয়ো কৰিলে— কিজানি ওলোটাই গাত নামঘোষাৰ দোষ লাগে, সি কৈ গ'ল, 'বস্তু ইতিমধ্যে গৈছেগে, এতিয়া নাই আৰু। বহু দূৰ পাইছেগে। তথাপি মই এভাগ খুব টানি বান্ধি দিছোঁ, উভতিব নোৱাৰে আৰু।' দুয়োঘৰৰ কাৰোৰে সেইদিনা খোৱা-বোৱা নহ'ল, মানুহগৰাকীক কোনেও মাত-বোল কৰি আমনি নকৰিলে, তেওঁ ফুৰি অহা কাপোৰেৰেই শুই থাকিল, ডাঙৰবোৰে তেওঁক উমান নিদিয়াকৈ নিজৰ নিজৰ বিছনাত পৰি গম লৈ থাকিল। সকলো বিছনাত পৰাৰ পাছত পৰিৱেশটো ঠাণ্ডা হোৱাত, বৰায়েকৰ লগত শুই থকা সুকন্যাহঁতক উদ্দেশ্যি মানুহগৰাকীয়ে এবাৰ বকনি আৰম্ভ কৰিছিল— 'তহঁতকো চাই আছোঁ মই। দিম, তহঁতকো শিক্ষা দিম মই। চোঁচৰাই আনিম কোনোবা এদিনা...।' ভয়তে সুকন্যাহঁতে বৰায়েকক টেপা মাৰি ধৰি পৰি থাকিল, বৰায়েকে মুখৰ ভিতৰতে নামঘোষা গাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে, আতাকে বিছনাৰ পৰা শূন্যতে কোৱাৰ দৰে ক'লে— 'যাবগৈ লাগে, যাবগৈ লাগে! আমি একো দিগদাৰ কৰা নাই। আপোনালোকৰ স্থান ইয়াত নহয়, সোনকালে মুক্তি পাই মূল স্থান পাবগৈ লাগে...।' মানুহগৰাকী মনে মনে থাকিল। নিশা তীব্ৰ জ্বৰৰ পাছত পুৰা মুক্ত হৈ উঠাৰ দৰে পাছদিনা সকলোৰে ভাব বিভোৰ, টলং ভটং যেন অৱস্থা একোটা মনত লৈও গতানুগতিক দিনৰ দৰে পাৰ কৰিলে। কিন্তু সেইদিনাৰ পাছৰে পৰা মানুহ দুগৰাকীৰ মাজে মাজে কাজিয়া লগা হ'ল। কাজিয়াৰ বিষয়বোৰ— তামোলৰ-বটাটো ঠাইতে নাপালে, চাৰনিটো বেঁকা দেখিলে, কাটি থোৱা পিঁয়াজ এফাল আনজনীয়ে ব্যৱহাৰ কৰিলে...। তাতে উৎপত্তি হৈ সাতাম-পুৰুষ উজাৰি এদিনৰ কাজিয়া শেষ নোহোৱাকৈয়ে দুয়োগৰাকী টোপনি যায়। কেতিয়াবা গধূলি বিছনাত পৰিয়েই মানুহগৰাকীয়ে সদায় বৰায়েকৰ লগত শুই থকা ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাক তীব্ৰ গালি পাৰিবলৈ ধৰে, সিহঁতে ভয়তে কুচি-মুচি বৰায়েকৰ গালৈ সোমাই যাব বিচৰা লেখীয়া কৰে। ডাঙৰবোৰে পাতিলে, 'ভূত লগা চঁকটো মনৰ পৰা নোযোৱালৈকে অলপদিনলৈ এনেকুৱা কৰিব।' কিন্তু দিন যোৱাৰ লগে লগে কেতিয়াবা ৰাতি সমানে সমানে আস্ফালন চলিল। সকলোৰে মনলৈ অলপ সন্দেহো

আহিছিল— কিজানি দুয়োগৰাকীৰ গাতেই লম্ভিল। শান্ত হোৱাৰ পাছত বৰগৰাকীয়ে নিজেও অনুভৱ কৰিছিল, কিন্তু কাজিয়া লগাৰ সময়ত খঙৰ ভমকত সদায় পাহৰি যোৱা হ'ল। সেয়েহে বৰগৰাকীয়ে সৰিয়হ এমুঠি টোপোলা কৰি তুলিৰ তলত ৰাখিবলৈ ল'লে, যাতে সৰুগৰাকীৰ পৰা দেও-ভূত তেওঁৰ গালৈ বাগৰি নাহে। লাহে লাহে আনবোৰে বুজিলে, 'এইখন কাজিয়া জীৱনত কোনোকালে শেষ নহ'ব। গৰুও মৰিল পোকো সৰিল দৰেহে যৱনিকা পৰিব। সতিনীৰ কাজিয়া এদিন নহয় এদিন লাগেই।' ডাঙৰবোৰে উপেক্ষা কৰিবলৈ ধৰিলে।

দুয়োখন ঘৰত কেইবাবাৰো চোৰ সোমাইছিল, নহ'লে এতিয়াও মধ্যবিত্তীয় ধনীৰ শাৰীতে থাকিলহেঁতেন। আয়েকৰ ঘটনাটোৰ কেইসপ্তাহমান পাছত চোৰে মণিকূটত সোমাই গুণমালাখনো লৈ গৈছিল। দুয়োটা ঘটনাৰ কি সংযোগ আছে ভাবি ভাবি কোনেও অন্ত কৰিব নোৱাৰিছিল, 'মণিকূটত ভূত কেনেকৈ সোমাব? গুণমালাখন ভূতেতো নিব নোৱাৰে। কোনে নিছে? চোৰে গুণমালাখন নি কি কৰিব? এইটো কেনেকুৱা কথা?' এদিন ভকত-গাঁৱৰ নামঘৰৰ সকাম এটাত পাঠকৰ ঠগাত সেইখন গুণমালাকে বৰজনে দেখা পালে, কোনো পাতনি নেমেলাকৈ তেওঁ কৈ পেলালে, 'হেৰা, তুমি ঈশ্বৰৰ পাঠেক নহয়, তুমি অসুৰ জন্ম দিয়া পাঠেকহে। ঠগাত গুণমালা থৈ দেখুৱালেও তুমি আচল পাঠেক হ'ব নোৱাৰা।' লগে লগে চোৰ পাঠকে কান্দি কান্দি তেওঁৰ চৰণত দীঘল দি পৰিল, নিজ মুখে সকলো সৈ কাঢ়িলে, 'প্ৰভু-ঈশ্বৰ, গোসাঁইৰ মহিমা নাইকিয়া হ'বলৈকে আনিছিলোঁ, কিন্তু প্ৰভু আপোনাৰ গাৰ ভিতৰতে মহিমা আছে, একে কোবেই মোক ধৰা পেলাই দিলে! আজিয়েই মনৰ আকাংক্ষা গুচিল প্ৰভু, আজিয়েই প্ৰমাণটো পাই গ'লোঁ— জন্মতেই ঘৃণীয়া হৈ আহিছোঁ, গুণমালা হাতত ৰাখিলেও আমি উচ্চ আসন ল'ব নোৱাৰিম প্ৰভু। ক্ষমা কৰি দিয়ক প্ৰভু-ঈশ্বৰ।' পাঠকে পুনৰ চুৰ নকৰাৰ সইত-শপত খালে, অৱশ্যে মনে মনে কেৱল নামঘৰৰ বস্তু চুৰ নকৰাটোহে সংকল্প ল'লে, পাছত বিয়া এখনত আঙুঠি দুটা জেপত ভৰাওঁতেই ধৰা পৰিছিল। গুণমালাখন তেনেকৈ উদ্ধাৰ হোৱাত দুয়োখন ঘৰে 'গোসাঁইৰ মহিমা ভকতৰ ওচৰত পুনৰ প্ৰমাণিত হোৱা'ৰ সুখ পালে, মানুহগৰাকীৰ ঘটনাটোত হেৰোৱা সন্মান ঘূৰাই পোৱা যেন অনুভৱ কৰিলে।

মানুহবোৰে ধাৰণা কৰিছিল, শেষৰ সন্তানটো ল'ৰা হ'ব। ভকতনীবোৰৰ মুখে মুখে ৰৈ বৈ গৈছিল, 'ইমান এটা ঘটনাৰ পাছতো সন্তানটো গৰ্ভত আছে, সি ল'ৰাই হ'ব প্ৰভু, চাব, সি ল'ৰাই হ'ব।' 'দেও আহি লাগিছিল, গোসাঁই কাৰণেই আইগৰাকীক তলাব নোৱাৰিলে, আইগৰাকীৰ ভিতৰতো শক্তি আছে।' 'বৰাই চাব, মোৰ অন্তৰাত্মাই কৈছে সি দুৰ্জয় ল'ৰা হ'ব। প্ৰভু চাব আপুনি, মই কোৱাটো যদি নহয়। সি একঠা খাব প্ৰভু, সম্পদ আহিছে প্ৰভু।' কিন্তু ছোৱালী হোৱাত এটিয়া-ল'ৰা চন্দনক আলহী-দুলহী-ভকত সকলোৱে অধিক আতৌ-পুতৌ কৰিবলৈ ল'লে। চল পাই সিও বিভিন্ন কাৰুকাৰ্য দেখুৱাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে— ভিতৰত আলহী বহি থাকিলে সি চাললৈ উঠি খেৰৰ মাজেৰে ফাঁক উলিয়াই

আলহীৰ গাত প্ৰস্ৰাৱ কৰি দিয়ে, চাইকেলৰ পাম্প খুলি দিয়ে, গছৰ পৰা আমৰলি পৰুৱাৰ বাহ ছিঙি আনি গাৰ কাষত থৈ গুচি যায়...। মাকৰ কাষত ৰ'ব নোৱৰা ল'ৰাটোৱে আন মানুহৰ কাষতো ৰ'বলৈ বুজি নাপায়। যি ভয়, শংকা, সংস্পৰ্শহীনতাত ছোৱালীকেইজনী ভিতৰ সোমাই বিছনাত চেপেটা খাই ৰয়, সেই একেই অৱস্থাৰে সি বাহিৰলৈ ওলাই গৈ গছৰ ওপৰত বা নাওৰাৰ চেপত ঠাই লয়। ধুমুহা-বৰষুণ আহিলে মানুহ ভিতৰ সোমায়, সি দৌৰি আম গছত উঠে নতুবা মূধৰ চ'তিত বহি থাকে। তাকেই কানাইৰ-লীলাহেন ভাবি গোসাঁই-ভকতে ফূৰ্তি পাবলৈ ধৰিলে। দেখি তাৰ উৎপাতৰ সীমা নাইকিয়া হ'ল। যেতিয়া সুকন্যাৰ বিয়াৰ কথা চলিল, কিবা এটা হেৰাব যেন তাৰ অনুভৱ হ'ল, এদিন সি পিছফালে বহি গোটেই শৈশৱৰ কান্দোনখিনি একেলগে বাহিৰ কৰি দিয়াৰ দৰে চিঞৰি চিঞৰি বহুপৰ কান্দিলে। তাৰ পাছতে সি কাৰুকাৰ্যবোৰ নিজে নিজেই এৰি পেলালে।

বিপুল-সুকন্যাৰ বিয়াখনৰ সিদ্ধান্তটো সুকন্যাৰ আতাকে পোনছাটে ল'ব পৰা নাছিল, বিশেষকৈ দেৱেনহঁতৰ আপত্তিবোৰ শুনি। কিন্তু মিতিৰ-কুটুম্ব-চা-চিনাকিৰ বহুতে ক'বলৈ লৈছিল— 'চেহেৰাই-পাতিৰে গজ-গজীয়া, কোনো কৃত্ৰিমতা নথকা, চৰিত্ৰত অকণো আঁৰ নথকা ল'ৰা এটা সাধি সাধিহে পাইছে। ইমান হাঁহিমুখীয়া, ইমান হাঁহিমুখীয়া! একদম ভংভঙীয়া। চাকৰি কৰা ল'ৰা হৈও কাম কৰিবলৈ অকণো লাজ নকৰে। এলাহ বোলা বস্তু এটা কোনোদিন গাত নেদেখিলোঁ! এনে ল'ৰাৰ বাবে আমাৰ ছোৱালী যোগ্যই নহয় আচলতে!' বিপুলেও প্ৰায় প্ৰতি শনিবাৰে গধূলি, সখিয়েক বুধিন ভট্টক লগত লৈ বহঁতপুৰত উপস্থিত হৈছিল। তাৰ আকুলতা আৰু ঘৰখনৰ মূল ব্যক্তি আতাকৰো সন্মতি দেখি, সুকন্যাৰ আতাকে ধাৰণা কৰিলে— সংসাৰখন মধুৰ হ'বগৈ, তেওঁ আনন্দৰে সিদ্ধান্তটো গ্ৰহণ কৰিলে, ভাবিলে— 'দাদাকহঁতেও কুলৰ মংগলৰ কাৰণেহে বাধা দিছে। নিজৰ ধৰ্ম ৰক্ষা কৰাটোহে চিন্তা কৰিছে যেতিয়া সিহঁতকেইটাও দৰাচলতে ভাল মানুহেই।' তাতে ঘৰখনত দুটাকৈ চাকৰি, আগলৈ বিপুলে দিয়া বস্তুৰে নধৰা হৈ পৰিব বুলি চন্দনহঁত ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাৰ অন্ত নোহোৱা চৰ্চা চলিছিল। সিহঁতে কৈছিল, 'আমাৰ টকাই টকা হ'ব! ভিনদেউকনো টকা কেলেই? মাজুলীতনো ক'ত খৰচ কৰিব! আমিয়েই গোটেইসোপা পাম।' পাছত সিহঁতে প্ৰতিমাহে কি কি কিনিব তাৰে হিচাপ-নিকাচ কৰিছিল সদায়।

বিপুলহঁতৰ গাঁৱত প্ৰথমবাৰ ভৰি দি সুকন্যাৰ আতাক বিস্ময়াভিভূত হৈ পৰিছিল— ইমান নিতাল, যেন এটাও ওপৰঞ্চি শব্দ নাই! তেওঁ ল'ৰালিতে মাজুলীৰ পৰা গৈ হাবিৰ মাজৰ নিজান পৰিৱেশত অকলশৰেও কেইবা বছৰ আছিল যদিও কোন টলকত জনতা আৰু যন্ত্ৰৰ হাই-উৰুমীৰ মাজত ঠাইবোৰ সোমাই পৰিল ভবাই হোৱা নাছিল। 'দৈত্যকায় আন্দোলনটোৱে গোটেই অসম ছেদেলি-ভেদেলি কৰি পেলাইছে, অথচ তাৰ তালফালে এই ঠাইবোৰত অকণো স্পৰ্শই কৰা নাই! আন্দোলনৰ ক'লা ধোঁৱাৰ কেচেমা গোন্ধৰো

কোনো আঘাতেই নাই বায়ুত। আচৰিত! আচৰিত! কেনেকুৱা যে শান্তি! নিৰ্মল! ইমান সুন্দৰ!' আবেলিৰ ঘন-ছায়াই তেওঁৰ মনলৈ প্ৰশান্তি বোৱাই আনিছিল, যিটোৱে বহুঁতপুৰত তেতিয়া তেওঁক প্ৰদান কৰিছিল পুনৰ এনিশা কাষ চপাৰ কেৱল শংকা— নিশাটোত ৰাজ্যত কিমানটা দুষ্কাৰ্যৰ প্ৰস্তুতি চলি যাব পাৰে, ঘটি যাব পাৰে, চোতালত ভূতৰ আক্ৰমণ, ভিতৰত উখনা-উখনি, চোৰৰ খিটিং খিটিং। ভাগিব ধৰা ৰাজ-হাউলিৰ সমীপৰ পৰা তপোবনলৈ জীয়েকক উলিয়াই দিবলৈ পোৱা যেন সুখ অনুভৱ কৰিছিল তেওঁ।

বিয়া হৈ আহিয়েই সুকন্যাই এটা আশ্চৰ্য দেখিলে— 'দমকলটো চুলেই হৰহৰকৈ পানী ওলায়!' বহুঁতপুৰত সিহঁতে যি এটিং পানীৰে গা ধোৱে, তেনেকুৱা কত টিং পানী মানুহবোৰে হাত-ভৰিকেইটাত এনেয়ে পেলাই শেষ কৰি দিয়ে! পিছে তাই প্ৰথমে পাবলগীয়া তাতোকৈ ডাঙৰ আশ্চৰ্যটো লগে লগে জানিবলৈ দিয়া নহৈছিল, যিটো ঘটিছিল বাহী-বিয়াৰ পুৱা। কইনা ঘৰৰ পৰা দৰা-কইনাক আনি পোহৰ হোৱাৰ পাছতহে ৰাইজ সুঁতি পাৰ হৈছিল, দৰাঘৰ পাওঁতে বেলি ওপৰলৈ উঠিছেই, কইনা থ'বলৈ অহা মানুহখিনি ঘূৰি গৈ শান্তিৰে শুব লাগে আৰু দৰাঘৰকো আজৰি কৰি দিব লাগে, দৰা-কইনাক ভিতৰলৈ নিয়াৰ পাছত ইজনে-সিজনে সেইবোৰ চিন্তা কৰোঁতেই সৰু নবৌয়েকজনীয়ে নিয়ম এটা উলিয়ালে, 'কইনাৰ লগত অনা প্ৰতিটো বস্তু ৰাইজে নোচোৱাকৈ ভিতৰলৈ সুমুৱাব নোৱাৰিব!' দহজনীমান ছোৱালী-বোৱাৰী আৰু দুজনমান ভকত বহুৱাই কইনাৰ অন্তৰ্বাস পৰ্যন্ত টোপোলাৰ পৰা উলিয়াই দেখুৱাব লগা হ'ল। কাণ্ডটো দেখি সুকন্যাৰ সৰু মামাকে খঙত নিজৰ এজনক সুধিলে, 'কি কৰোঁ? ছোৱালী ঘূৰাই লৈ যাওঁ নেকি? পাৰিবনে এইবোৰৰ মাজত টিকিব?' সৰৱে খং উঠিছিল যদিও দমালে, 'অন্য একো নহয়, কাপোৰ চোৱাৰ লোভ সামৰিব পৰা নাই। পাছত নিজে নিজে ঠাণ্ডা হ'বগৈ, ধৈৰ্য ধৰক।'

বিয়াৰ এমাহৰ পাছত সকাম এটা আহিল। ঘৰত চিলাই অনা পৰ্দাকেইখন দুৱাৰত লগাম লগামকৈ সুকন্যাই ন-বোৱাৰীৰ লাজটোৱে সংকোচ কৰি আছিল। সকামৰ আগদিনা আবেলি তাই লগাই দিলে। এখনো পৰ্দা নথকা ঘৰটো গপচ গপচ লাগিল, সকলোৱে নতুন ঘৰ যেন অনুভৱ কৰিলে। পাছদিনা সম্পৰ্কীয় জেঠালেক এটা সকামলৈ আহি চোতাল পায়েই টেঁটু মেলি সুধিলে, 'এইবোৰ কোনে আঁৰিলে?' উত্তৰটো পায়ো সি নজনাৰ দৰে লগে লগে গৰজি উঠিল, 'দুৱাৰ-মুখবোৰত মেখেলাবোৰ কোনে আঁৰিলিহঁত? ঐ কোনে আঁৰিলি এইবোৰ? ভালে ভালে নি খালত পেলা। এয়ে চুব, সেয়ে চুব— সেইবোৰৰ তলেদি মই নিষ্পত্তি ভিতৰ নোসোমাওঁ।' সুকন্যাই ভাবিছিল কোনোবাই মাত দিব, 'কালি আবেলিৰ পৰা আছে, কোনেওতো তেনেকৈ কোৱা নাই। ভকতো আহি গৈছে কতজন, ভাল লাগিছে ভাল লাগিছে কৰি গৈছে। কিবা নিয়ম থকা হ'লে আতাইতো তেতিয়াই হাক দিলেহেঁতেন। মানুহটো আহি পায়েই বৰ মাত মাতিছে, স্বয়ং আতা কিয়

নিমাতে আছে? তেনেকুৱা নিয়ম অজ্ঞাতে থকাৰ সন্দেহত হয়তো চুপ-চাপ আছে!' ভয়তে সুকন্যা বাহিৰলৈ নোলাল, দুটা সৰু ল'ৰা-ছোৱালীক লগাই গোটেইবোৰ খোলালে।

এদিন সন্ধিয়া সৰু নবৌয়েকে তাইক লেম্পবোৰত কেৰাচিন কমকৈ ভৰাবলৈ ক'লে। তাই সেইমতে তেল ভৰাই লেম্পবোৰ জ্বলাই ভাগে ভাগে থোৱাৰ পাছতে মানুহজনীয়ে নন্দেক এজনী আৰু বৰজনাক কৈ থকা তাই শুনিলেগৈ, 'সেইজনীয়ে তেল ভৰাইছে চাওকচোন। সেইকণ তেলে হ'বনে? বাৰে বাৰে আকৌ কোনে ভৰাব? সেইজনীয়ে এনেকৈয়ে কাম কৰি খাব আৰু!' অধিক শুনি থাকিবলৈ সুকন্যাৰ নিজৰ ওচৰতে লাজ লাগিল, তাই আঁতৰি গুচি আহিল, ৰূমত সোমাই তাই ভাবি থাকিল, 'এনেকুৱা মানুহো থাকেনে!'

আতাকে শৰণ-ভজন দিয়াৰ পাছত, তাই প্ৰথমবাৰ ভাত ৰান্ধিবলৈ সোমোৱাৰ দিনা কাষত কোনো নাথাকিল, বেৰৰ সিফালৰ ফুচ-ফুচনি তাইৰ কাণত পৰিল, 'কেনেকৈ ৰান্ধিছে চোৱা! সেইবোৰ কাৰ মুখলৈ যাব? তেওঁৰাই খায় বা নাখায় সেইসোপা চাম নহয়! নিজৰ মানুহজনীয়ে ৰান্ধিছে কাৰণে খাব। আবিয়ৈ হৈ থাকোঁতে আমিনো ভাতৰ চৰু ক'ত চুই পাইছিলোঁ! কিন্তু আমি সেইসোপা তেনেকৈ ৰন্ধা নাছিলোঁ! কাল-সংহতিৰ গোসাঁয়ে জানে কি? আমাৰ সত্ৰৰ জীয়াৰী এজনীও এনেকুৱা নাছিল।' গাটো লৰিলেও শব্দ হ'ব নিচিনাকৈ তাই ভয়ত বহি থাকিল। অৱশ্যে খাবলৈ বেয়া নহ'ল, ফলত দিনটো পুৰুষ-মহিলা সকলোৰে চুপে-চাপে গ'ল, তাইৰো মনলৈ সাহস আহিল। তাই কাণ থিয় কৰা আৰম্ভ কৰিলে, দিনে দিনে ফুচ-ফুচনিৰ উমান আহিয়েই থাকিল। ছটফটীয়া নহৈ গাম্ভীৰ্যৰে থকাৰ বাবে তাইৰ লগত কথা পাতিলে বয়সিয়াল ভকত-ভকতনীগৰাকীও নিজৰ ভদ্ৰতা আৰু সম্ভ্ৰম ৰক্ষাৰ প্ৰতি বিশেষভাৱে সচেতন হৈ পৰে। আয়েক ঢুকুৱাৰ পাছৰে পৰা সত্ৰখনত থকা বহুদিনীয়া অভাৱ এটা তাইৰ আগমনে পূৰ কৰিব যেনো লাগিছিল। কোনোবাই কৈ গৈছিল— 'সৰু বোৱাৰী লখিমী।' নবৌৱেকহঁতে শুনি ভাল পোৱা নাছিল। তাৰোপৰি বিয়াৰ বাকীখিনি মাৰিবলৈ বিপুলৰ দৰমহাটো গোটে গোটে গুচি যাবলৈ ধৰিলে, দেৱেনে নিজৰ পৰিয়ালটোলৈকে হ'লেও নিজৰ দৰমহাটো অলপ খৰচ কৰিব লগীয়াত পৰিল, সৰু নবৌয়েকৰ অশান্তি বাঢ়ি গ'ল।

বিপুলে প্ৰতিমাহে দৰমহাটো আনি সুকন্যাৰ হাতত চমজাই দি পাছদিনাই গোটেইখিনি খুজি লৈ গুচি গৈছিল। এবাৰ সি পাছদিনা স্কুললৈ ওলাই গৈ মুহূৰ্ততে ঘূৰি আহি তাইক পইচাখিনি খুজিলে। তাই উলিয়াই হাতত লৈ কৌতূহলত সুধিলে, 'আপুনি আগদিনা দি পাছদিনাই গোটেইখিনি কিয় খুজি নিয়ে? তেনেকৈতো মোক থ'বলৈ নিদিলেও হয়।' সি উত্তৰ দিয়াৰ পৰিৱৰ্তে সৰু ল'ৰাই মাকৰ ওচৰত ভঙনীয়া পইচা দুটামান খুজি আবদাৰ ধৰা নিচিনা কৰিবলৈ ধৰিলে, 'দিয়াচোন, দিয়াচোন, দিয়া...।' 'আৰে! এইটো কেনেকুৱা ৰূপ! এইটো কেনেকুৱা মানুহ!' তাই ভাবি সম্পূৰ্ণ আচৰিত। তাই পইচাখিনি নিদি খামুচি

ধৰিলে। গহীনকৈ বাৰে বাৰে সোধাৰ পাছত কথাবোৰ ওলাল— তিনিখন দোকানত বহুত বাকী আছে, বেলেগ মানুহকো দিবলৈ আছে, বিয়াখন পাতিছিল সম্পূৰ্ণ ধাৰেৰে, জমা টকা অলপো নাছিল, দোকানত বাকী আগৰ আছিলেই, ঘৰখনৰ সকলো খৰচ তাৰ, দৰমহা পোৱাৰ খবৰ পাই এজনে স্কুললৈ যাবলৈ নিদি বাটতে আগচি ধৰিছে, টানকৈ কথা কৈছে, গোটেইখিনি ধন তেওঁকে লাগে, নহ'লে বোলে বিয়া পাতি খৰচ বাঢ়ি যাব, তেওঁৰ পইচা মৰা পৰিব, তেওঁ লগতে আহি বাহিৰত বহি আছেহি। পানীৰ সন্ধানত আহি সমুখত মৰুভূমিহে আৱিষ্কাৰ কৰাৰ দৰে সুকন্যাই চিন্তা কৰি বহি দিলে। তাই গভীৰ ভাবেৰে বিপুলক ক'লে, 'আপুনি তেওঁক গোটেই দৰমহাটো দি দিব নালাগে...' তাইৰ কথাটো শেষ হ'বলৈ নাপালেই, বিপুলে তাইকে খং কৰি উঠিল— 'কেনেকৈ হ'ব সেইটো! যোৱাবাৰ তেওঁক একো নিদিয়া কাৰণে মোক বেয়াকৈ কৈছে। গোটেইটো দৰমহা নিবলৈ আহিছে তেওঁ। তেওঁক গোটেইটো দিবই লাগিব।' মিছাতে ধমকি শুনি সুকন্যাৰো খং উঠি আহিছিল, কিন্তু ওলোটাই খং কৰাৰ সময় সেয়া নহয়, তাই শান্তকৈ বুজাই ক'লে— 'ৰ'ব, শুনক! আজি আপুনি তেওঁক আধা টকা দিয়ক। তেওঁৰ ওচৰলৈ গৈ অকণমান বহক, লগে লগে পইচাটো নুলিয়াব', বিপুলৰ লৰা-ঢপৰা আৰু দুবাৰ চিন্তা কৰি নোচোৱা ঢংবোৰ ইতিমধ্যে তাই বুজি পোৱা হৈছিল, 'আপুনি ওচৰত বহি লৈ ভাল ধৰণে ক'ব যে— মই বহুত ডাঙৰ বিপদত পৰিয়েই আছোঁ, বাকীখিনি মাৰিবলৈ হয়তো আৰু দুমাহ লাগিব, আপুনি মোক সহায় কৰিব লাগিব, এইবাৰ মই আপোনাক আধা টকাহে দিম, আৰু পাছৰবাৰ আপুনি এবাৰো আহিব নালাগে, মই দৰমহা পোৱাৰ পাছদিনা বা লগে লগে আবেলিয়েই আপোনাক দিমগৈ। আপুনি একদম এনেকৈ কওকগৈ, শান্ত মাতেৰে বুজাই ক'লে তেওঁ মানি ল'বই। পাছত লাগিলে দুমাহ বোলোতে চাৰিমাহেই হওক, নিজে নিয়মীয়াকৈ দি থাকিলে একো টানকৈ নকয়। যাওক আপুনি কওকগৈ।' তাইৰ কথা মতেই কামত আহিল। আগতে কোনোদিনেই টকা-পইচাৰ লেনদেন কৰি নোপোৱা ছোৱালীজনী হঠাতে অভিজ্ঞ হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

সেইদিনাৰ কাণ্ডটো কেনেকৈ ঘটিবলৈ পালে, কেইসপ্তাহমান পাছত দোকানীজনে নিজে ক'লেহি। বিপুলহঁত আটাইকেইটা পৰিয়াল চোতালে-বাৰাণ্ডাই আছিল, চাহ-তামোল খাই কথাত কথা উলিয়াই দোকানীজনে ক'লে, 'মাজু আয়ে সেইদিনা তেনেকৈ ক'লে মোক আপুনি— বিয়াৰ বাকীবোৰ মাৰি শেষ কৰা নাই, সি ঘৈণীয়েকক যোৱা মাহত চেইন দিছে। সৰু ভনীয়েও লগতে ক'লে— অ' তো, চেইনডাল কিয় দিব লাগে! মোৰ পটকৈ খং উঠি গ'ল, হয়তোন বোলো। পাছতহে ভাবিছোঁ, ন-ছোৱালীজনীক মানুহটোৱে চেইন এডাল দিবওতো লাগিবই। এনেই মই হুলস্থূলখন কৰিলোঁ।' সুকন্যাৰ ডিঙিটোলৈ হাত গ'ল। তাই ঘৰত পিন্ধিবলৈ বিয়াত একো দিয়া নাছিল, টকাৰ নাটনিৰ বাবেই পৰা নাছিল দিব, পাছত এটা এটাকৈ বিপুলে বস্তুখিনি গঢ়াই আনি দি আছে, 'অঁকৰা মানুহটোক সেইটো কোনে শিকালে? হয়তো নিজেই ভাবি কৰিছে! আন কথা নাজানিও সেইটো যে

বুজিছে!' তালৈ তাইৰ মৰম লাগিল, 'সেইটোকে সিহঁত দুজনীয়ে তেনেকৈ লগালে! তাকো নিজৰ নবৌয়েক-ভনীয়েক হে! সত্ৰখনৰ বোৱাৰী এজনী উকা ডিঙিৰে থাকিলে ঘৰখনৰো লাজ নহয় নেকি?' ৰহস্যটো ওলাই পৰাত সিহঁত দুজনীয়ে অলপ লাজ পাইছিল। কিন্তু কামত নাহিল। গণ্ডগোল লগায়েই থাকিল। অশান্তি লাগিলে বিপুলে টেটু মেলি ভেকাহি মাৰে, বিৰক্ত হ'লে আতাকে শূন্যতে ধমকিৰে মাত এটা দিয়ে।

এদিন ৰাজীৱ দত্তৰ ক্লাছত ল'ৰা এটাই উৎপাত কৰিলে। ৰাজীৱে খঙত অফিচলৈ গৈ বেত এডাল বিপুলক দি পিটিবলৈ লগাই দিলে, বিপুলৰ কোবত ল'ৰাটোৰ পিঠিখন বখলা-বখল হ'ল। আবেলি দেউতাকে ল'ৰাটোকো লগত লৈ সুকন্যাক গোচৰ দিলেহি। তাই ল'ৰাটোৰ পিঠিত নিজ হাতে পকা তেল লগাই মৰম কৰি দিয়াত বাপেক-পুতেকৰ মনটো মুকলি হ'ল। লোকৰ উচটনিত যিহকে-তিহকে নকৰিবলৈ, অঁকৰা-জমক উঠাই নল'বলৈ তাই আৰু মানুহজনে বিপুলক বুজালে।

জেঠালেক দুটাই বেয়াকৈ কোৱা সুকন্যাই কোনো দিন শুনা নাছিল। কিন্তু তাইৰ গাত যেতিয়া পাঁচ মাহ হৈছে, তাইক অকলে পালে দেৰেনে কিবা ভোৰভোৰাই যায়। প্ৰথমে তাই পাহৰি গৈছিল। কিন্তু পাছতো সদায় একেটা সুৰেই শুনে, কিনো কৈছে শুনিবলৈ তাই ঘূৰি চোৱালৈ সি বিজুলী বেগেৰে বহু দূৰ পায়গৈ। তাই ভালকৈ কাণ কৰিবলৈ ধৰিলে— 'শালে-বাহে যাব... শালে-বাহে যাব...', সদায় সি একেষাৰকে কয়, 'শালে-বাহে যাব... শালে-বাহে যাব...।' তাই অৰ্থটো বুজি নাপালে, কিন্তু সি কোৱাৰ ধৰণটো অতি বেয়া।

আঠ মাহত তাইক বিপুলে বহঁতপুৰত থ'লেগৈ। এদিন তাই আয়েকক আওহতীয়াকৈ লৈ সুধিলে, 'মানুহটোৱে মোক অকলে পালে সদায় শালে-বাহে যাব শালে-বাহে যাব বুলি ভোৰভোৰাই যায়। তাৰ মানে কিনো?' আয়েকৰ মুখখন পটকৈ সেমেকি গ'ল। কিন্তু ক্ষন্তেকতে তেওঁৰ ওঁঠত পৱিত্ৰ হাঁহি বিৰিঙি উঠিল, মমতাৰে কোমল হৈ তেওঁৰ দুচকু তিৰবিৰাবলৈ ধৰিলে, ভৰ বাৰিষাৰ খোকা নৈখনৰ দৰে ভৰপূৰ হৈ সৌন্দৰ্যৰে উপচি পৰা জীয়েকৰ ফালে ভালকৈ চালে তেওঁ— অতি চকুত লগাজনী হৈ পৰিছে তাই। তেওঁ ক'লে, 'তই দুঃচিন্তা মনলৈ নানিবিয়েই, ভক্তিভাৱে থাকিবি, আনে অন্যায় কৰিলেও অনিষ্ট নহয়।' সুকন্যাই কুহুলিয়াই সুধিলে, 'কিনো তাৰ মানে, কচোন। কচোন, মই চিন্তা নকৰোঁ। মই সদায় শাস্ত্ৰ-কিতাপ পঢ়িয়েই আছোঁ, তই সেয়া দেখিছই— ৰামায়ণ, মহাভাৰত, নামঘোষা, পৱিত্ৰ অসম, ভাৰত মনীষা, একলব্যৰ সাধু, প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ, একো বাকী নাই, দি পঠিয়াইছে ইয়াতো পঢ়ি থাকিবলৈ। মোৰ ভয় নালাগে।' আয়েকে তাইক বুজাই ক'লে, 'এইবোৰ আনে ঈৰ্ষা কৰিছে অ'। এইবোৰ শাও নফলিয়াই। জন্ম দিওঁতে সন্তানৰ লগতে মাকজনীও মৰিবলৈ তেনেকৈ কয়। মানুহেহে কৈছে, একো নহয়, তই চিন্তা নকৰিবি, নফলিয়াই।' 'হে প্ৰভু!' সুকন্যাই মনতে আওৰালে। তাই ধাৰণা কৰিছিল

কথাষাৰ বেয়া, কিন্তু ভবা নাছিল ইমানো বেয়া। 'একো কাৰণ নাই, তেওঁক কেতিয়াও বেয়াকৈ কোৱা নাই, লোকৰ তেনেকুৱা হোৱাটো তেওঁ বিচাৰিছে কিয় ? এনেকৈ কোৱা মানুহৰ নিজৰে অনিষ্ট হ'ব কোনোবা দিনা। মোৰ নহয়।' মনলৈ অকণো ভয় নানি তাই ভাবিলে। আয়েকে বুজনি দিয়া দেখা পাইহে তাইৰ দুখ লাগিল। অৰ্থটো বেয়া কাৰণেই কাৰোৰে পৰা সঠিক উত্তৰ নোপোৱাৰ সন্দেহত তাই পোনতে আয়েককে সুধিছিল— অঁকৰা আয়েকে কৈ পেলাব, কিন্তু 'আয়ে পৰামৰ্শ দিবও জানিছে!' গৰ্ভৰ লেঠাবোৰ অন্ত হোৱাৰ পাছৰ পৰা আয়েক ধলপুৱাতে বাহিৰ ওলায়, তেওঁৰ ঢেঁকীৰ মাতত তিনিওখন ঘৰৰ সকলো এঘুমটি শুই পোহৰ হ'লে উঠে, তাৰ পাছত তেওঁ খৰি লুৰে, দুপৰীয়া শোৱে, আবেলি আকৌ ঢেঁকীত ভৰি দিয়ে, চাউল জাৰে, গধূলি ভাত খাই কাৰোৰে কাষত নবহি বিছনালৈ চুঁচৰি যায়, বিছনাত পৰোঁতেই টোপনি নধৰিলে ঠিকছে বলকি বৰায়েকৰ লগত কাজিয়া এখন লগাই লয় নতুবা কেতিয়াবা বৰায়েকেও সেইকণ সময়লৈ খাপ পিটি পিটি আৰম্ভ কৰি লয়। দিনটো যদি কাজিয়া এখন নালাগে, তেন্তে আয়েকৰ মুখত মাতটো থকা-নথকা গমেই পোৱা নাযায়। কথা পাতিব নাজানে বুলি তেওঁৰ পৰা সকলো আঁতৰি থকাদি থাকে। ঘৰখনত অতীতত হেৰুওৱা সকলোখিনি একেলগে আহি সুকন্যাক খুন্দা মাৰি ধৰিলে, তাইৰ চকুপানী ওলাল। আয়েকে মূৰত হাত ফুৰাই ক'লে, 'আজি মই নামঘৰলৈ যাম, তোৰ হৈ চাকি এগছ দিম, তই চিন্তা নকৰিবি।'

তিনিমাহৰ পাছত সুকন্যাহঁতক ঘৰলৈ অনা দিনা বিপুলৰ মুখৰ পৰা হাঁহি গুচাই নাছিল, সুকন্যাৰো অপাৰ আনন্দ। কিন্তু, পদূলিৰ ওচৰ পাই গছৰ ফাঁকেৰে নতুন ঘৰ এটা দেখি তাই চঁক খাই উঠিল, 'সেইটো কিহৰ ঘৰ ?' বিপুলে হাঁহিৰে সৈতে ক'লে, 'ব'লাচোন দেখিবা।' সুকন্যাৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল, 'আপুনি বেলেগ হ'ল নেকি ?' কেনেকৈ কোনখিনিৰ পৰা ক'ব ভাবি বিপুলে প্ৰমাদ গণিলে— 'ক'ম ৰ'বা!' তাই সুধিলে, 'কোনে কৰিলে ? সিহঁতে ক'লে নে আপুনি নিজেই কৰিলে ?' 'ময়ে কৰিলোঁ।' 'কেতিয়া ?' 'তিনিমাহেই হ'ল।' ইতিমধ্যে সিহঁতে পদূলিত ভৰি থৈছিল, কথা বন্ধ কৰি সিহঁত নতুন ঘৰটোত সোমালগৈ। সিহঁত অহাৰ সময়টো অনুমান কৰিয়েই বাহিৰত এটাও মানুহ নাছিল, মূল ঘৰটোৰ দুৱাৰৰ ফাঁকেৰে দুজনীয়ে জুমি চোৱা সিহঁতে দেখিলে। ফুচ-ফাচ জঞ্জালবোৰে সুকন্যাক অতিপাত অশান্তি দিয়াটো বিপুলে অনুভৱ কৰিছিল, সেয়েহে সি ভাবিছিল— তাই দেখি আনন্দ পাব, কিন্তু তাইৰ ৰূপটো দেখি কি ঘটিব ধাৰণা কৰিব নোৱাৰি সি ভয় খালে।

ভিতৰ সোমাই কেঁচুৱাটো বিছনাত শুৱায়েই তাই তাক সুধিলে, 'আপুনি ইমান ডাঙৰ কথাটো ইমান দিন লুকুৱাই ৰাখিছে! পৰিয়ালটো গোটাইছিল কেলেই, যদি ভাল-বেয়াটো আলোচনা কৰিবই নোৱাৰে ? এইটো ভাল কাম হ'ল নেকি ? নিজেই দেখোন জানে নিজে

কিমান অকলশৰীয়া। কিবা এটা হ'লে সহায় কৰোঁতা নোলাব।' বিপুলেও একে ভংগিত ক'লে, 'কি কওঁগৈ মই? ক'বলৈ চলেই নাই! তাত গৈ উলিয়ালে পৰিৱেশ নষ্টহে হ'ব।' 'আপুনি ইমান ডাঙৰ কামটো অকস্মাতে কৰি পেলাব লাগেনে?' তাই মুখ পাতি ধৰিলে। সি ধমকি দিয়াৰ দৰে কৈ উঠিল, 'কিয় নকৰিম? কিয় নকৰিম মই? অকস্মাতে কেনেকৈ কৰিলোঁ? সিহঁতে যিকোনো কথা কৈ থাকিব, সদায় শুনি থাকিবা নেকি? বিয়াৰ বিষয়ে উলিওৱাৰ দিন ধৰি শান্তি নাই। খবৰদাৰ, সিহঁতৰ চকুলৈ নাচাবা তুমি।' সুকন্যাই মাতটো সৰু কৰিলে, 'আতা ইয়ালৈ আহেনে?' 'আহে', বিপুলেও শান্ত হৈ ক'লে। 'আৰু কোন কোন আহে?' 'ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ আহিলে মই একো কোৱা নাই। ডাঙৰবোৰক সেইদিনাই কৈছোঁ— কোনো ভৰি দিবলৈ নাহিবি।'

বস্তু-পাটিবোৰ চিজিল নকৰাকৈয়ে তাই লৰা-লৰিকৈ গা ধুই গুৱা-পাণ এযোৰ লৈ আতাকৰ ওচৰলৈ গ'ল। আতাক বাৰাণ্ডাত বহি আছিল। তেওঁ সেৱাটো ল'লে, কণমানিটোৰ খবৰ ল'লে, নিজ হাতে কৰা সোঁৱৰণীখন তাইক আনি দিলে, 'এইখন ৰাখা। পোনাটোৰ ৰাজ পদৱীৰ যোগ আছে, আগলৈ বিখ্যাত মানুহ হ'ব। দুটামান ৰিষ্ট আছে, সৰু-সুৰা বেমাৰ-আজাৰ হৈ থাকিব, কাষতে থকা শত্ৰুৱে আমনি কৰিব, কিন্তু বেছি অনিষ্ট কৰিব নোৱাৰে। সাগৰ পাৰ হ'ব পাৰিব সি, শিল্প-সাহিত্যৰ গুণ থাকিব। সৎ-সাহসৰ বাবে আনে দৰ কৰিব। বহুত ভাল। অতি ভাল সোঁৱৰণী। এনেকুৱা সোঁৱৰণী পোৱাই নাই কোনোদিন।' সেইখিনি কথা-বতৰা শেষ হোৱাৰ পাছত দুয়ো ৰ'ল। আতাকে আন একো ক'ব বিচৰাৰ ভংগি দেখা নগ'ল। তাই গমি-পিতি অতি শান্তভাৱে ক'লে, 'আতা, মই কথা এষাৰ ক'ব বিচাৰিছোঁ।' আতাকে সন্মতিৰ দৃষ্টিৰে আলসুৱাকৈ চালে। তাই ক'বলৈ ধৰিলে, 'ঘৰখনৰ কন্দল যদি আনে দেখা পায়, কোনেও নমনা হ'ব। আজিকালি ভকতো আগৰ দৰে নহয়। চাৰিওফালে শত্ৰু বাঢ়িব। হোৱাখিনি হৈ গ'ল আৰু; আপুনি যদি আমাৰ তেখেতক উপদেশ এষাৰ দিয়ে, ককাই-ভাইকেইজন মিলি থাকিব পাৰিব।' তাইৰ মনৰ ভাবটো আতাকে বিশ্বাস কৰিব নে নকৰে, তাই অলপ ভয় খাইছিল; ভিতৰত সৰু নবৌৱেকে বলকিবলৈ আৰম্ভ কৰিলেই— 'বাহী-বিয়াৰ দিনাৰ পৰাই বেলেগ হ'বলৈ মন, এতিয়া সেইবোৰ ক'বলৈ আহিছে! কাল-সংহতিৰ গোসাঁইৰ এইবোৰেই তালকি-ভালকি...।' 'ৰবা হে! চুপ থাকা হে!' দেৰেনে ধমকি দি ঘৈণীয়েকৰ মুখখন বন্ধ কৰিলে, সুকন্যাৰ কথাখিনি শুনি তাৰ ভাল লাগিছিল, সি দেউতা বা বিপুলৰ দৰে নহয়, তাৰ চিন্তাশক্তি আছে, সাধাৰণ মানুহৰ শাৰীতে তাক ধৰা হয়, কিন্তু কোনোদিনেই সিমানখিনি সি নিজে ভাবি চোৱা নাছিল, সি অলপ লাজো পাইছিল, ঘৈণীয়েকৰ দৰে চটচটী নহয় কাৰণে সুকন্যাৰ প্ৰতি তাৰ ঈৰ্ষা আৰু আকৰ্ষণ দুয়োটা আছে। মাজুহালৰ কথাৰ কটা-কটিত সুকন্যা আৰু আতাক কিছু সময় নিশ্চুপ হৈ ৰৈছিল। আতাকে সুকন্যাক বিশ্বাস কৰিলে, তেওঁ ক'লে, 'মই ভাবি চাওঁ, কেনেকৈ কি কৰোঁ।' কিন্তু তাৰ অৰ্থ আছিল— 'মই দেখোন ভাবিবলৈ একো পোৱাই নাই, কেনেকৈ কি কৰিব লাগিবনো মই?'

কথাবোৰ তেনেকৈয়ে থাকিল। মাথোঁ, সুকন্যাই কৰা কামটোৰ ফলত পাছদিনাৰ পৰাই মাত-বোলবিলাক, আহ-যাহবিলাক চলিল আলহীৰ দৰে আৰু অতি সেৰেঙাকৈ। অৱশ্যে উশাহ-নিশাহ চলি থকাৰ দৰেই ফুচ-ফুচনিবিলাক হেৰাই নগ'ল। সুকন্যাই বেছিভাগ সময় ভিতৰতে কটাবলৈ ল'লে, অকলশৰীয়াকৈ কেঁচুৱাটোৰ লগত। বিপুলে গোটোৱা আলমাৰি ভৰ্তি কিতাপ-আলোচনীবোৰ তাই অহৰহ পঢ়া আৰম্ভ কৰিলে— ভৌতিক-ৰহস্য উপন্যাসবোৰ, ডিটেক্টিভ কাহিনীবোৰ, পাৰিবাৰিক কন্দলৰ গল্পবোৰ, বিখ্যাত ব্যক্তিৰ সাংসাৰিক কেলেংকাৰীৰ আখ্যানবোৰ, ধৰ্মীয় সাধুবোৰ, কু-পৰম্পৰাক মহানতা দিয়া প্ৰবন্ধবোৰ, হত্যাকাণ্ডৰ উৎসবোৰক লৈ গল্পৰ সোৱাদত লিখা লেখাবোৰ— আলোচনীবোৰ তাই পাত-পাত কৰি পেলালে। দুপৰীয়া গাঁৱৰ দুই-এজন আহিলে বাৰাণ্ডালৈ ওলাই কথা-বতৰা পতা হয়, নহ'লে বিপুল স্কুলৰ পৰা আহি আবেলি পিৰালিৰ কাষৰ বাৰীকণত ইটো-সিটো কৰোঁতে কোঁচতে কেঁচুৱাটো লৈ তাইৰো অকণমান আগফালে ওলোৱা হয়। বিপুলৰ নাম আছে— 'সি গোঁজ মাৰিলেই গজালি মেলে', ঘৰত নথকা ফুল অচিনাকি কাৰোবাৰ বাৰীত দেখিলেও সোমাই সঁচটো খুজি আনে সি।

কেঁচুৱাটোৰ ছমাহত বিপুল দুবছৰীয়া ট্ৰেইনিঙলৈ যাব লগা হ'ল। কেঁচুৱাটোৰ যিদিনা আঠ মাহ হৈছিল, চুঁচৰি থকাৰ পৰা উঠাই সুকন্যাই তাক মাটিত থিয় কৰাই চালে, সি থেপেক থেপেককৈ দুখোজ আগুৱাই গ'ল, তাক আৰু ধৰিব লগা নহ'ল। সুকন্যাই তাক ওচৰলৈ মাতিলে, 'বাবাকণ, বাবা বুলি কোৱাচোন, বা বা।' সি ধুনীয়াকৈ উচ্চাৰণ কৰিলে, 'বা বা।' 'মা'টো সি আগতেই উচ্চাৰণ কৰিব পৰা হৈছিল। ন মাহলৈ সি স্পষ্টকৈ কথা ক'ব পৰা হ'ল, আৰু সি ডাঙৰ হ'ল বুলি সুকন্যাই তাক গাখীৰ এৰুৱালে। বিছনাতে বহি তাই দিন-ৰাত কিতাপ-আলোচনী পঢ়ে, আৰু ৰাতি দুপৰ হৈ গ'লে প্ৰস্ৰাৱ কৰিবলৈ বিছনাৰ তলত চৰিয়া এটা ৰাখে। কাহিনীত নিচা লাগিলে তাই ল'ৰাটোলৈ পাহৰি যায়, অকলে অকলে বিছনাতে খেলি সি আলোচনী বা কিতাপ এখন হাতত তুলি লয় আৰু এপাকত কোনোবাখন দুহাতে টানি ফালি খিলখিলাই উঠে। তাই কিতাপ-আলোচনীকেইখনত আঠা লগায়। ছুটীত বিপুল আহোঁতে তাই সৰু ল'ৰা-ছোৱালীয়ে চাব পৰা কিতাপ এজাপ লৈ আহিবলৈ ক'লে। দহ মাহত তাক তাই আখৰ চিনাকি কৰালে। নামটো লিখিবলৈ শিকালে— মৃদুপৱন মহন্ত। দেৱেনে গম পাই কেইবাদিনো ভোৰভোৰাৱা শুনিলে তাই, 'পঢ়ুওৱাৰ বয়স সাৰিহে গ'ল। সাৰিহে গ'ল পঢ়ুওৱাৰ বয়স! এতিয়াই ল'ৰাটোক কিতাপ পঢ়ুওৱাত লাগিলেই।' সুকন্যাৰ বাৰুকৈয়ে খং উঠিছিল, বিপুলক ক'লে, 'শিক্ষক এজন হৈ পঢ়া-শুনাৰ ক্ষেত্ৰতো তেওঁ তেনেকৈ ভোৰভোৰাব লাগে নেকি? ল'ৰাটোৰ মাত-কথা সকলো ফুটিল বাবেহে আখৰ বা কিতাপ-পত্ৰ চিনাকি কৰাব পৰা হৈছে, খেলিবলৈও তাৰ লগ নাই। আপুনি ঘপকৈ একো কৈ নিদিব আকৌ! কিবা এখন লাগি ল'ব নালাগে।'

বিপুল ঘৰলৈ আহিলে ল'ৰাটোৱে চিঞৰি মাতি থাকে,'বাবা, বাবা।' দেৱেনহঁতে প্ৰথমে ভাবিছিল ল'ৰাটোৱে নিজৰ নামটোকে চিঞৰে। যেতিয়া দেৱেনে জানিলে যে

নহয়, সেইবাৰ সি সুকন্যাৰ মুখামুখিকৈয়ে ৰ'ল, স্পষ্টকৈ তাইক ক'লে, 'এইটো তুমি কি শিকাইছা ? আমাৰ একৈশ পুৰুষত এইটো কোনোদিন চলা নাই। সদায় আতাই চলি আহিছে।' সুকন্যাই নম্ৰ ভাও ধৰি শুনি থাকিল, মুখেৰে একো নকৈ নিজ মতত দৃঢ় হৈ থাকিল। চোতালত ভকত এজনো আছিল, তেঁৱো ক'লে, 'গোসাঁয়ে বাপেকক দেউতাটোৰেই মাতিব নাপায় কাৰণে ডাঙৰ বাপুৰ নামেই 'দেউতা'। দেউতাটো সম্বন্ধ বুজোৱা শব্দ নোহোৱা নিচিনাকৈ গোসাঁয়ে দেউতাটো কাৰোবাৰ নামেই কৰি পেলাব পাৰে। আমি শূদিৰেহে জন্ম দিওঁতাক দেউতা বুলি কওঁ। এতিয়া আপুনি জন্মদাতাক দেউতাটো বাদেই, বাবাটোকে মাতিবলৈ দিছে!' 'এইখনে আধুনিকতা কি বুজিব ?' সুকন্যাৰ মনে মনে খুব খং উঠিছিল, তাইৰ ঘৃণাও উৎপত্তি হৈছিল। গাঁৱৰ আন দুই-এজনে পাছত ধেমেলীয়াকৈও ক'লে, 'এইটো আকৌ কেনেকুৱা সম্বোধন ? বাপেকেও পুতেকক বাবা, পুতেকেও বাপেকক বাবা!' ইফালে ল'ৰাটোৰ মাত-কথা সোনকালে ফুটা দেখি সকলো আচৰিত হৈছিল, 'ডাঙৰ হৈ ই অসাধ্য কিবা এটা কৰিব', গাঁৱৰ ঘৰে ঘৰে আলোচনা হৈছিল। সৰু নবৌৰেকহঁতে নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীক কৈছিল, 'দেখিছ ? কেঁচুৱাৰ পৰাই কেনেকৈ উঠিছে লোকৰ ল'ৰা, তহঁতে কেনেকৈ খাবি ? সেইটোৰ ওচৰলৈ নাযাবি, থাকক তাৰ ভাগেই।' কথাবোৰ শুনি শুনি ঘৰখনৰ সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰেও তাক বেলেগ দৃষ্টিৰে চাইছিল, তাৰ পৰা আঁতৰি থাকিবলৈ লৈছিল।

এদিন ডাঙৰ পৰিয়ালটোৱো মূল ঘৰৰ পৰা বেলেগ হ'ল। ঘৰত থকা ডাঙৰ জীয়ৰীজনীয়ে এদিন সকলোকে মাত লগাই গুচি গ'ল বি. এছ. হাইস্কুলত নতুনকৈ হেড-মাষ্টৰ হোৱা কাষৰ গাঁৱৰ ভকতৰ ল'ৰা এটালৈ। দুমাহৰ পাছত সৰুজনী গুচি গ'ল বিপুলৰ সখিয়েকলৈ। সেইদিনা বিপুল-সুকন্যাই বৰ অপমান অনুভৱ কৰিলে। সেইটো কাহিনী সিহঁতহালৰ বাহিৰে বাকীবোৰে আৰম্ভণিৰ পৰাই জানিছিল। খবৰ ল'বলৈ অহা ভকত-ভকতনীয়ে বিপুল-সুকন্যাক ক'লে, 'আমিও ঘুনুক-ঘানাককৈ শুনি উমান পাইছিলোঁ। ভাবিছিলোঁ তোমালোকেও জানা, সেইবাবেই উলিওৱা নাছিলোঁ। খং উঠাৰ কথাই! সখিয়েক মানে তেজ-মঙহৰ সম্পৰ্ক নিচিনা, সখিয়েকৰ ভনীয়েক মানে নিজৰ ভনী, এতিয়া সখিয়েকৰ ভনীয়কক লৈ গ'ল যেতিয়া তোমাৰ কাৰণে সখিটোৰ মৃত্যু হ'ল। সি মৰিল বুলি তুমি চৰু-ধাই পেলাই লঘোন দি সংশোধন হৈ পেলোৱা।' জুহালৰ কেৰাহী-বতুৰা সম্পূৰ্ণকৈ চুৰুকি, গোটেই কাপোৰ-কানি ধুই বিপুল-সুকন্যাই চুৰা খেদি এদিন-এনিশা লঘোনে থাকিল।

আঠদিনৰ দিনা আগবেলা সিহঁতহাল সাজি-কাঁচি অহা বিপুলহঁতে দেখিলে। তেতিয়াহে বিপুলহঁতে গম পালে যে মাজুঘৰে আগদিনাৰ পৰাই ডাঙৰকৈ আয়োজন কৰি আছে, আঠমঙলাৰ দৰেই খাদ্য-বস্তু যা-যোগাৰ কৰি ৰাখিছে। এককোবেই গৈ বিপুলে আতাকক

ক'লেগৈ, 'আতা, অতবোৰ চক্ৰান্ত আপুনি দেখি আছে, সিহঁতক কিয় আহিবলৈ দিছে?' তাৰ ভীষণ খং উঠিছিল, দুখ পাইছিল, হাত-ভৰি-মাত-কথা অতিপাত কঁপিছিল। আতাকে ধীৰে-স্থিৰে ক'লে, 'মানুহে কয়, ঘৰলৈ শত্ৰু আহিলেও বৰপীৰা পাৰি দিব লাগে। এতিয়া নিজৰ ছোৱালীজনীয়ে মানুহটো লৈ আহিছে, মই ঘৰৰ পৰা কিদৰে উলিয়াই পঠিয়াওঁ?' বিপুলৰ আৰু ক'বলৈ উপায় নাছিল, সি আতাকৰ সমুখৰ পৰা গুচি আহিল।

সিহঁতহাল ঘনে ঘনে আহিবলৈ ধৰিলে। বিপুলহঁতে মুখামুখি হ'লেও সিহঁতলৈ নাচায়, নামাতে; সিহঁতেও সমুখত একো নেদেখা দৰে অৱজ্ঞাৰে গুচি যায়। ভিতৰৰ পৰা ডাঙৰ-ডাঙৰকৈ হাঁহি-খিকিন্দালিৰ শব্দ আহে, সুকন্যা-বিপুলৰ নাম নলয়, কিন্তু সিহঁতকে কোৱাটো বুজাকৈ দিনৰ পাছত দিন ঠাট্টা-মস্কৰা চলে, অকলে থকা দিনবোৰত সুকন্যাৰ এমাহেই এবছৰ যেন লাগে। তেনে সময়তে ভকত-ভকতনী গৈ সোমালে সিহঁতৰ ফূৰ্তিৰ ভাগ দিয়ে, বুজাজনে আমনি পাই লাহেকৈ উঠি আগফাল-পিছফাল যায় বা আতাকৰ কাষত লিপিত খাই ধৰে, কোনোবাই বুজিও উঠি যাবলৈ মোৰ উলিয়াব নোৱাৰি ভাগ লৈ বহি থাকে। অতিষ্ঠ হৈ এদিন সুকন্যাই মাত দিলে; তাইৰ ওচৰত চাহ খাবলৈ আহি বহি থকা ভকত দুজনক ডাঙৰ ডাঙৰকৈ তাই ক'লে,'আমাক কত বেয়াকৈ কৈছিল, এতিয়া দেখোন ডাঙৰ ঘৰেই বেলেগ হৈ গ'ল। ফুচ-ফুচাই থকা মানুহৰ ফুচ-ফুচাই থাকোঁতেই যায়। ফুচ-ফুচাই থকা মানুহ বিয়া হৈ যোৱা দিনাখনহে ৰাইজে গম পায়। সেইবোৰ বিয়া বুলি কয় নেকি? সেইবোৰ ফুচ-ফুচনি বিয়া। এজনী ভকতলৈ, এজনী বামুণলৈ। নেদেখাজনে দেখি আছে, ফল চকুৰ আগতে পালে। মই কাল-সংহতিৰ জীয়াৰী কাৰণে বেয়া, আমাক সদায় সদায় হাঁহে, নিজেতো বামুণলৈহে যাব লগা হ'ল, এতিয়া সেইবোৰেই ভাল হৈ পৰিল। আমি কাকো অন্যায় কৰা নাই, ঈশ্বৰে ফল নিজকে দিছে। ঘৰৰ পৰা ওলাই গৈও আকৌ আহি আহি অত্যাচাৰ, এইবোৰ বনৰীয়া সঁচ, এইবোৰে ক'তো ঘৰ ল'ব নোৱাৰে।' সিহঁতে কোনোদিন নুশুনা-নভবা তাইৰ সেই মাতটো এবাৰতে ৰজনজনাই যোৱাদি গ'ল, আটাইকেইটা পৰিয়ালৰ হাড়ে হাড়ে সোমাই গ'ল, সিহঁতে ভয়ো খালে— নেদেখাজনলৈ আৰু তাইলৈও। খিকিন্দালিখিনি কমিল।

ট্ৰেইনিঙলৈ গৈ বিপুল দূৰ-সম্পৰ্কীয় এঘৰত থাকিছিল। এদিন সি ঘৰখনৰ জীয়ৰী-বোৱাৰীবোৰৰ খা-খবৰ, গুণ-যহ গাই থকাৰ মাজতে সুকন্যাই তাক বলকিবলৈ ধৰিলে। তাই তাক সকীয়াই দিলে, 'লোকৰ ঘৰত নাথাকিব, মেছ লৈ থাকিব।' গোটেই এটা দিন সিহঁতৰ মাত-বোল বন্ধ থাকিল। নিশা সুকন্যাই ভাত ৰান্ধি নোখোৱাকৈ শুই থাকিল, সি জগাই জগাই খুৱাব নোৱাৰিলে, অকলে খাব লগীয়া হ'ল। কি হ'ল কথাটো বিপুলৰ মগজে একো বুজি নাপালে। অৱশ্যে সি যাবলৈ ওলোৱাৰ সময়ত, অভাৱবোৰৰ বিষয়ে ভাবি ঈৰ্ষা-সন্দিগ্ধতা দমাই তাই তাক তাতেই থাকিবলৈ ক'লে।

মেট্ৰিক উত্তীৰ্ণ হৈ চন্দনে ধন বিচাৰি আহিল— মেছত থাকিবলৈ, মাহে মাহে নিবলৈ। সুকন্যাই মতলবটো নুবুজাকৈ নাথাকিল, 'তাক ভিনিহিয়েকৰ ধনবোৰ ঘেলাবলৈ লাগে!' বিয়াৰ আগৰ সিহঁতৰ আলোচনাবোৰ তাই ভাবি চালে। বিপুলৰ সেইবোৰ কোনো চিন্তা নাই, খুজিছে যেতিয়া লগে লগে সি হ'ব বুলি ক'লেই। সুকন্যাই ক'লে, 'নহয়, এটা কাম কৰ। হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীখনলৈ ঘৰৰ পৰা ছয় কিলোমিটাৰহে দূৰ, তাত থাকি ল'ব নালাগে। চাইকেল এখন কিনি দিম, চাইকেল লৈ যাবি। পাছ কৰিলে ডিগ্ৰী পঢ়িবলৈওতো পইচা লাগিব, এতিয়া খৰচবোৰ কমক।' সি যুক্তি দিলে, 'চাইকেলখন কিনিব মই পাৰিম, ধান অলপ বেছিলেই পাম। মই ডাঙৰ মামাৰ তালৈ গ'লোঁ, ক'লোঁগৈ যে মই এতিয়া পঢ়িব লাগে, সহায় অলপ কৰিব লাগিব। ডাঙৰ মামাই ৰোষ নৰখাকৈ ঘেচেককৈ কৈ দিলে— কি সহায় কৰিব লগা আছে, এডমিচন ল, পঢ়, আৰু বেলেগ কাম কি কৰিবলৈ আছে! তেওঁ দিয়াটো মই ধৰ নলওঁৰেই, এনেই কৈছিলোঁহে, তেওঁ মোক তেনেকৈ ক'ব নালাগে নহয়। এতিয়া যদি মই মেছত নাথাকোঁ তহঁতৰ সন্মানটো ক'ত থাকিব? ডাঙৰ মামাক মই শিক্ষা দিম, চাই থাক। সিহঁতৰ বিপদ আহিব নহয়, মোকোতো কেতিয়াবা লগা হ'ব, নিষ্পতি নাচাওঁ।' বাবাক জন্ম দিবলৈ যোৱাৰ সময়ৰ কাহিনী সুকন্যাৰ মনত পৰিল— ডাঙৰ ভনীয়েকে মেট্ৰিক পাছ কৰাৰ পাছত ভিনিহিয়েকে দামী ঘড়ী এটা নিদিয়াৰ বাবে তাই সুকন্যাক ডেৰ মাহ ধৰি ভালকৈ নামাতিলে। তাইৰ মতে সুকন্যাই খোৱা-বোৱা-চিকিৎসাৰ বাবে নিয়া টকাৰেই ঘড়ীটো দিব লাগে। 'ধাৰৰ বোজা নমৰিলেও সিহঁতক কাপোৰ-কানি দিয়েই থকা হয়, তাকো সৰু ছোৱালী নহয়, কতবাৰ মেট্ৰিক দি বয়স হৈছে, অন্ততঃ সেইখিনি সময়ত তেনেকুৱা জেদ নধৰিবলৈ বুজাবলগীয়া বয়সৰতো তাই নহয়', সুকন্যাই তেতিয়া দুখ পাইছিল, অসহায় লাগিছিল। ল'ৰাটো ভালে ভালে জন্ম হোৱাৰ পাছত ঘড়ীটো দিয়াতহে শান্তি, নহ'লে তাই ডাঙৰকে ঠাট্টা কৰাৰ দৰে কেঁচুৱাটোক 'মাজুলীয়াল মাজুলীয়াল' কৰি এবাৰো কোঁচত লোৱা নাছিল। সুকন্যাই ভাবিলে, 'ইয়াত ককাই-ভাইকেইটা কেতিয়াও জোৰা নালাগে, তাক পইচা যদি দিয়া নহয় তেন্তে সিখন ঘৰৰ পৰাও চিৰদিন বেয়া ব্যৱহাৰ পাব লাগিব।' ভায়েকটোৰ জেদ-আখেজবোৰ তাই জানে, 'সি এৰাই গ'লে নিজৰ হিচাপে আগলৈ কোনোৰেই নাথাকিব। পঢ়া-শুনা কৰি মনোবৃত্তিবোৰ ভাল হ'লে, বিপদে-আপদে সৎ চিন্তাৰে মাত এষাৰ দিবলৈ সিয়েই ওলাব।' তাই মান্তি হ'ল।

'এইবোৰ শেষ, একো নাথাকে!' — আজন্ম নাম নুশুনা দুৰাৰোগ্য ৰোগে শৰীৰটো খাই অহাৰ সম্ভেদ পোৱাৰ দৰে খবৰটোৱে মানুহবোৰক থেতালি পেলালে। উত্তৰ আৰু দক্ষিণপাৰৰ পৰা আহি বি. এছ. হাইস্কুলত শিক্ষকতা কৰি থকা আটাইকেইজন শিক্ষক ততা-তৈয়াকৈ বদলি হৈ গুচি গ'ল। ডাঙৰ গছ বগৰাই, দূৰৰ মিস্ত্ৰী মাতি আনি, দুঘৰ-তিনিঘৰ মিলি যুদ্ধ গতিৰে একোখন নাও সজালে। কোনোবাই চাই চাই শিকিলে, কোনোবাই

কুন্দাৰ আধা খোলা হাতোৰাই উলিয়াই দিলে, সময়ত ভাড়াত আনিব পৰা মাজী-নাৱৰ সম্ভেদো ৰাখিলে। পইচা দিব পৰাসকলক চৰকাৰে যোৰহাটৰ ভিতৰুৱা এঠাইত তিনি কঠাকৈ মাটি দিলে, নোৱৰাসকলৰ কিছুমানক দক্ষিণপাৰৰ 'স্থায়ী চাপৰি' এটাত দুবিঘাকৈ দিলে, ঠেক-ঠুক মাটিত বহাৰ ভয়ত কোনোবাই ধন থাকিও তিনি কঠাটো নল'লে, দুই-এঘৰে মিতিৰ-কুটুম্ব বিচাৰি বেলেগ বেলেগ চাপৰিলৈ বা সিপাৰলৈ যাবলৈ ঠিক কৰিলে, তাৰ পাছতো বাকী ৰ'ল বহু মানুহ।

হৰিণধৰা হাইস্কুলখন কেইখনমান গাঁৱে মিলি উত্তৰ-পূৱৰ ফালে দূৰলৈ লৈ গ'ল, লগতে এম ই স্কুল এখনো গ'ল। বি. এছ. হাইস্কুলখন সত্ৰৰ লগত দক্ষিণলৈ নিয়াটো ঠিক হ'ল, তিনিখন এলপি স্কুল বেলেগ বেলেগ ফালে নিলে। বিপুলে কৰা এম ই স্কুলখন ৰাজীৱহঁতে দক্ষিণলৈ নিয়াটো চিন্তা কৰিছিল, কিন্তু বাকী ৰৈ যোৱা মিচিং জনজাতি গাঁও দুখনে দাবী জনালে, 'স্কুল এখন লগত নহ'লে আমাৰ একোৱেই নাথাকিব।' তেওঁলোকে বেলেগ এটা চাপৰিলৈ যাবলৈ ঠিক কৰিছিল। সেইবাবে ৰাজীৱহঁত শিক্ষককেইটাই চুবুৰিৰ কেইটামান কেইটামান পৰিয়াল লৈ স্কুলৰ কাষৰ আন এটা চাপৰিত গাঁও বান্ধিবলৈ ঠিক কৰিলে, সেইটো পুৰণা সৰু চাপৰি, তাত মিপাকৰ গাঁও এখন আগৰে পৰা আছে।

স্থায়ী বোলা চাপৰিটোত বিপুলহঁতৰ তিনিওটা পৰিয়াললৈ দুবিঘাকৈ আৰু সত্ৰৰ নামত পৃথককৈ দুবিঘা মাটি প্ৰথমেই হিচাপত ধৰা হৈছিল। কিন্তু বিপুলৰ স্কুলখন বেলেগ ফালে নিয়াৰ বাবে আতাকহঁতৰ সৈতে তাৰ এৰা-এৰি হোৱাটো স্পষ্ট হৈ পৰিল। সেই লৈ বিপুলৰ মনত কোনো আগ্ৰহ বা অনুৰাগ নাই। অত্যাচাৰবোৰৰ পৰা আঁতৰাৰ উপায় হিচাপে সুকন্যায়ো বেয়া নাপালে। সময় যেতিয়া কাষ চাপি আহিল, সিহঁতহালে আশা কৰিছিল— আতাকে কিবা অলপ ক'ব, সা-সম্পত্তিৰ সম্পৰ্কে উলিয়াব, অন্ততঃ মাটি দুবিঘাটোৰ বিষয়েই কিবা জনাব, বা ভাই-ককাই তিনিটাৰ মিলা-প্ৰীতি সম্পৰ্কেই দুআষাৰ পাতিব। কিন্তু, কোনো ভকতৰ মুখতো সিহঁতৰ ভাগৰ দুবিঘাটোৰ প্ৰসংগ নোলাল। দুয়োটাই আলোচনা কৰিলে, 'কোনেও একো নুলিয়ায়, গতিকে আমিও একো নামাতোঁ, সেইবিলাকৰ সম্পৰ্কে আমি নভবাৰ দৰেই থাকোঁ। সেইখিনি কোনে কি কৰে কৰক। মূৰা-মূৰি সময়ত যদি উলিয়ায়ো, তেতিয়া ক'ব লাগিব— সেয়া ৰাইজলৈ এৰিছোঁ।' নলগা মাটিকণৰ বিষয়ে মুখেৰে নুলিয়াই সিহঁতহালে ত্যাগ কৰা যেন ভাবিবলৈ ধৰিলে।

খহনীয়াৰ শব্দ ঘৰৰ ভিতৰতো যেতিয়া বজা হ'ল, নদীখন ভিতৰলৈকে সোমাই আহিব যেন লগা হ'ল, কেউফালে শূন্যতা অনুভৱ কৰি সুকন্যাই অসহায়ভাবে বিপুলক ক'লে, 'যোৱাটো ক'লৈ হ'ব আপুনি ভাবিছেনে? ৰাজীৱহঁতৰ পৰা স্কুলতে অশান্তি পাই থাকে, সিহঁতৰ লগত গৈ বহিবলৈ আপোনাৰ মন নাই। মোৰো মন নাই সেইকেইটাৰ সৈতে গাঁও পাতিবলৈ। ক'লৈ যোৱাটো নহয়, এতিয়ালৈকে সেইবোৰহে ওলাই আছে। যোৱাটো হ'ব ক'লৈ, সেইটো পৰামৰ্শ আমাক কোনে দিব! উত্তৰটো ক'ৰবাৰ পৰা নামি

নাহে। অন্তিম সিদ্ধান্ত লোৱাৰ দায়িত্ব এতিয়া নিজৰ ওপৰত!' 'স্কুলখনৰ লগতে যাম আৰু', বিপুলে উপৰুৱাকৈ উত্তৰ দিলে। 'অকলে থাকিব পাৰিব জানো? তাত অসমীয়া এঘৰোতো নাই, সকলো মিচিং। স্কুলৰ গাতে জংঘল থকাৰ কথা মানুহেতো কৈ আছে!' বিপুল নিমাত। তাই মুখলৈ চাই ৰৈ থকা দেখি সি ক'লে, 'ৰ'বা, চিন্তা কৰি চাওঁ।' তাইৰ খং উঠি আহিল, 'চাবলৈ কিমান বাকী আছে? মাটিয়ে-ভেটিয়ে নদীলৈ সৰি পৰাৰ পাছত সিদ্ধান্ত ল'ব নেকি? গৰালৈ কেই নল দূৰ আছে? এতিয়াই চিন্তা কৰক! আপুনি এতিয়ালৈকে একো ভবাই নাই তাৰমানে?' সি চিন্তা কৰি চোৱাৰ অৰ্থটো তাই বুজিবলৈ বাকী নাছিল, সি তেনেকুৱা এযাৰকে কৈ ক্ষণটোৰ পৰা পলাব খোজে মাথোঁ। 'স্কুলৰ কাষলৈকে যাব লাগিব, আৰু ক'লৈ যাবা!' বিপুলে ক'লে। 'তাততো ওচৰত এল পি স্কুল নাই। ল'ৰাটোতো ডাঙৰ হৈ আহিছে। কি কৰিব?' 'অ', মই এল পি স্কুলৰ বিষয়ে ভবাই নাছিলোঁ নহয়!' তাৰ উত্তৰটো শুনি সুকন্যাৰ আৰু খং উঠিল, 'কিটোনো ভাবিব পাৰে আপুনি? একো এটা সিদ্ধান্ত নিজে ল'ব নোৱাৰে। ককাই-ভাইৰ সৈতেও বেয়া হৈ লৈছে, পৰামৰ্শ এটা দিওঁতা নাই! গাঁৱৰ যাক যাক টকাবোৰ দিছিলে সেই মানুহবোৰেও এইবোৰ বিষয়ত মত নিদিয়েহি! ক'ত বহিবগৈ আপুনি?' তাইৰ কথা শুনি সিও হুকি মাৰি উঠিল, 'হে, ৰ'বাহে। তুমি বলবলাই নাথাকিবা।' 'কি বলবলাই আছোঁ মই? বলবলোৱাহে হ'ল নেকি?' দুয়োটাৰ কাজিয়া বাঢ়ি গ'ল, খং উঠিল মানেই বিপুলৰ মাতটো ডাঙৰ হ'লেই। সিহঁতৰ যে মাজে মাজে এখুন্দা লগা হৈছে, বাকীবোৰে গম পাইছিল। শেষ সময়ত এযাৰ গাত লগাকৈ ক'বলৈকে, দেৱেন আৰু ঘৈণীয়েক কাষৰ ফালে আহি ডাঙৰ ডাঙৰকৈ আলোচনা কৰিলে, 'ঘৰতে দুয়োটাৰ মিল নাই, এয়া পাইছে নহয় শিক্ষা!' শুনা মাত্রেই বিপুল বাহিৰলৈ ওলাই মুখ পাতি ধৰিলে। কথাত কথা পাই ডাঙৰটোও আহিল। ভাই-ককাই তিনিওটাৰ বহুত সময় জুৰি ডাঙৰ ডাঙৰকৈ কাজিয়া লাগিল। সুকন্যাই বিপুলক বাৰে বাৰে মনে মনে থাকিবলৈ কৈ ভিতৰলৈ টানি আনিব লগীয়া হ'ল। ভিতৰৰ পৰাও এটাই আনটোক চিঞৰি চিঞৰি বলকি থাকিল। আতাকে সকলো শুনি আছিল, তেওঁ হুকি এটা মাৰিলে সিহঁত চুপ হ'লহেঁতেন, তেওঁৰ একো ক'বলৈ মন নগ'ল। তেওঁৰ মাত নুশুনি সিহঁতৰ কাজিয়াত যেন উল্লাসো বাঢ়ি গ'ল। 'যদুবংশ মৰিবলৈ ওলোৱা নাই, বাচিবলৈ ওলাইছে। মৰাতকৈ বচাটো বেছি কুৰূপ, বেছি জঘন্য!' আতাকে বেজাৰেৰে ভাবিবলৈ ধৰিলে।

এখন এলপি স্কুল লগত লৈ মিচিং জনজাতিৰ আন দুখন গাঁও ভাঙুণমাৰি নামৰ চাপৰিটোত বহিল। স্কুলখনৰ একমাত্ৰ শিক্ষক ৰঘু নেওগে গাঁও দুখনৰ একেবাৰে কাষতে নোহোৱাকৈ এমাইল দূৰত পূৱলৈ অকলশৰে ঘৰ সাজিলে। চাপৰিটো মুকলি। তাৰ পৰা বিপুলে স্কুলখনলৈ অহা-যোৱা কৰিব পৰিব, অলপ কষ্ট হ'ব, নাও-ভূৰেৰে দুবাৰ পাৰ হ'ব লাগিব, খোজো কাঢ়িব লাগিব। ৰঘু নেওগ মানুহটো সন্মানীয় মানুহ, গহীন-গপচকৈ গোট গোট কথা কয়, আৰু সাহসী, বাঘ-ঘোং-সাপ-মানুহ একোলৈ ভয় নকৰে। কাৰোৰে লগত বেছি হলিগলিও নকৰে, সবৰে লগত মিলিও থাকে। সুকন্যাই তেনেকুৱা মানুহ

ভাল পায়— সন্মান কৰিব পাৰি, ৰাগ-জঞ্জালো নাই, সনা-পোটোকাও নাই। আৰু তেওঁৰ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটা ডাঙৰ হ'ল, পঢ়া-শুনাত ভাল। সকলোখিনি ভাবি সুকন্যাই বিপুলক ভাঙুণমাৰিত ৰঘু নেওগৰ কাষতে ঘৰটো সাজিবলৈ ক'লে।

ভাঙুণমাৰিখন দ বাবে ভেটিটো চাপৰ কৰিব নোৱাৰি, গোটেই বালি বাবে পিৰালি নখহাকৈ ৰাখিবলৈ সৰুও কৰিব নোৱাৰি, সময়ো মূৰা-মূৰি হৈ গ'ল, আৰু তালৈ যাবলগীয়া আন কোনো মানুহো নাই, বিপুলে হাতে-ভৰিৰে ধৰাদি ধৰি কামত সহায় কৰা মানুহ বিচাৰিব লগীয়াত পৰিল। 'আমি কৰিব পৰা কাম থাকিলে লগে লগে ক'বি। কেনেবাকৈ কাণত পেলালেই আমি আহি যাম!' বিপুলৰ স্কুলখন নিয়া গাঁও দুখনৰ মানুহে খবৰ ল'বলৈ আহি তাক ক'লে। কিন্তু তেওঁলোকেও জানে, কৰিবলৈ একো দিব নোৱাৰে, মিপাকৰ ঘৰ-ভেটিৰ বস্তু তেওঁলোকক চুবলৈ নিদিয়ে। কেতিয়াবা বিয়া-বাৰুৰ সময়ত তেওঁলোক আন্তৰিকতাৰে আহিছিল, ৰভালৈ কলগছৰ খুঁটাকেইটা কটাৰ বাহিৰে তেওঁলোকে একো কৰিবলৈ নাপাইছিল। 'কলগছত পানী আছে' বাবেহে চুৱা হিচাপে নধৰি সেইকণেই কৰিবলৈ দিছিল, ৰভাথলিত পুতি থৈ যাবলৈও দিয়া নাছিল। এটা অদ্ভুত বৃত্তিৰ দৰে এই স্থানত প্ৰথমবাৰলৈ, বিপুলে গাঁৱৰ দুজন মানুহক কোনোমতে হাজিৰাত ল'লে। 'তাকো নিজে গোসাঁই হৈ! নিজৰেই ভকতক লৈ!' —সকলোকে মনে মনে কাণ্ডটোৱে বিন্ধি গৈছে, কিন্তু আলোচনা কৰিবলৈও কাৰোৰে সময়-শকতি নাই।

আজি ৰাতিপুৱাৰ কাহিনী। বিপুলে ভাঙুণমাৰিলৈ নিবলৈ ফল-ফুলৰ সঁচ কিছুমান বাৰীৰ পৰা গোটালে। নামঘৰটোৰ টুপৰ দুফালে থকা হালধীয়া পাতৰ ফুল দুজোপাৰ এজোপা উঘালিবলৈ সি গ'ল। সেইফালে আতাক বহি থকা দেখি সি ক'লে, 'ইয়াৰ এজোপা লৈ যাওঁ।' আতাকে টপককৈ ক'লে, 'ৰ, এইবোৰ ভাগ কৰিব লাগিব, নুঘালিবি।' সি ফৰ্মুটি ওভতাৰ দৰে আহি চুপচাপ ঘৰৰ পিৰালিটোত বহিল। অধিক সময় সি নিজকে নিয়ন্ত্ৰণত ৰাখিব নোৱাৰিলে, সৰু ল'ৰাৰ নিচিনাকৈ হুকহুকাই কান্দিবলৈ ধৰিলে। কামত লাগি থকা মানুহ দুজন ঢপলিয়াই আহিল, তেওঁলোকে বাৰে বাৰে সুধিলে, 'কি হ'ল? কি হ'ল কোৱা!' তাৰ মাত নুফুটিল, কেৱল চিঞৰি চিঞৰি কান্দি থাকিল। কান্দি কান্দিয়েই সি ক'লে, 'ফুল এজোপা উঘালিবলৈ যাওঁতেও আতাই মোক ক'লে— এইবোৰ ভাগ কৰিব লাগিব, নুঘালিবি। গোটেই বাৰীত সেইবোৰ ময়েই ৰোৱা ফুল! নতুন গছ-বন গোটেইখন ময়ে কৰিছিলোঁ! ঘৰ-বাৰী ফুলনিময় ময়ে কৰা আছিল! এতিয়া ইমানখিনিয়েই ক'বলৈ বাকী আছিল নেকি? কিটো বিচাৰিছোঁ মই? সম্পত্তিৰ লগত সিহঁতৰ কিমান কাজিয়া লাগি গ'ল, মই কিবা কৈছিলোঁ এদিনো? কিবা বিচাৰিছিলোঁ নে? আতাৰ পৰা সেয়াই শুনিবলৈ বাকী আছিল নেকি?' সি বহু সময় কান্দিলে, সুকন্যায়ো মনে মনে চকুপানী টুকিলে। 'ব'লা, যি পাৱা নিজেই কৰাগৈ', এজনে তাক সান্ত্বনা দি বহাৰ পৰা উঠাই লৈ গ'লগৈ।

'এইযাৰ কিন্তু কম কথা নহয়! আতাই শুনিছে যদি ভাবিব পাৰিছেনে? শুনাটোতো শুনিছে। তেওঁৰ মনত কথাষাৰ সোমাইছেনে?' ভকতজনে বিপুলক কোৱা কথাষাৰ সুকন্যাই ভাবিলে। কাজিয়াবিলাক গম পালেও ভকতে আগতে তেনেকৈ একো কোৱা নাছিল, 'আজি যে গুৰুজনৰ সম্পৰ্কে ভকতে ক'ব লগা হ'ল, ভকতৰ মুখেৰে ওলাই আহিল! তাকো পুতেককে ক'লে! ইয়াত দোষ কাৰ?'

আগতে কতখন কাজিয়া-পেচাল লাগি গ'ল যদিও, বিপুলৰ কান্দোনজাকে গোটেই ঘৰখন আৰু চুবুৰিটোৰ পৰিৱেশটো তেনেই সেমেকাই পেলালে। আগেয়ে বাৰীৰ গছ-গছনিৰ ফাঁকেৰে দূৰলৈ কেৱল গছ-গছনি বা ঘৰেই দেখা গৈছিল, এতিয়া এখন থিয় শূন্য আকাশ, বগা পোহৰৰ এটাৰ অদ্ভুত ধাৰ, ৰ'দৰ উত্তাপৰ তলতো চোতাললৈকে অহৰহ এটা চেঁচুকীয়া বতাহ। আতাক অনুশোচনাত ভুগিল। দেৱেন আৰু মাজু বোৱাৰীজনীৰ লগত কাজিয়া কৰি দেউতাৰ পৰিয়ালটো যিদিনা বেলেগ হৈছিল, সেইদিনাই সম্পত্তি ভাগ কৰিবলৈ দেউতাই তেওঁক চিঞৰি চিঞৰি কৈছিল। তেওঁ চঁক খাইছিল। তেওঁৰ লগত থকা অজস্ৰ কাঁহী-বাতি-ঘটি-লোটা, সোণৰ মোহৰ-মাদলী-মণি সি সৰুৰে পৰা দেখি আহিছিল। মুকলিত থকা কেইবাটাও বস্তু সেইদিনাই সি তাৰ ফালে তুলি লৈ গৈছিল। পাছত তেওঁ মাটি-বাৰীখিনিকে ভাগ কৰাৰ কথা ভাবিবলৈ আৰম্ভ কৰোঁতেই ব্ৰহ্মপুত্ৰই খেদি আহিল, এতিয়া মাথোঁ চাৰি-পাঁচদিনৰ আশ্ৰয়। ভকতসকলে তেওঁক পাৰ কৰি থৈ অহাৰ কথা বাৰে বাৰে ক'লে যদিও তেওঁ ইচ্ছা কৰিয়েই একেবাৰে শেষত যাবলৈ বহি আছে, নহ'লে ভকত-গৃহস্থ সৰৰে পৰা তেওঁ পলোৱাৰ দৰে হ'ব যেন বোধ কৰিলে, গৰাটো এইফালে একেবাৰে শেহতীয়াকৈ অহাত ব্ৰহ্মপুত্ৰয়ো স্বইচ্ছাৰে তেওঁকেই সুযোগ দিব বিচৰা যেন লাগিছে। চন্দুককেইটা ভগোৱাৰ কথাও তেওঁ এবাৰ-দুবাৰ ভাবিছিল, কিন্তু মনে এতিয়াও নামানে। সম্পদৰ দ'মটোৰ এপদ খহালেই তেওঁৰ অস্তিত্ব শেষ হ'ব যেন অনুভৱ কৰে। সেইকেইটাৰ অধিকাৰ যদি নিজৰ হাততে নাথাকে, তেন্তে ঠেৰু ছিগা হৈ জীৱনৰ উৰাদিহ হেৰুওৱাৰ ভয়ত আতংকিত হয় তেওঁ। বিপুলে নাও লৈ যাবলৈ পুৱাৰ পৰা কামত লাগি থকা দেখি তেওঁ গভীৰকৈ ভাবি আছিল, 'ল'ৰাটো আঁতৰি যাবগৈ, নিজাকৈ গোসাঁইঘৰ অকণটো তাক লাগিব, সেইবাবে অন্ততঃ সত্ৰৰ পৰা কিবা কেইপদমান বস্তু ভাগ কৰি দি পঠিয়াবতো লাগিব!' কিন্তু ভাবি থাকোঁতেই তেওঁৰ মুখৰ পৰা সেইষাৰহে ওলাল! 'কেনেকৈ কিয়নো ওলাল সেইষাৰ?' দিনটো তেওঁ সেইবোৰকে মাথোঁ ভাবি থাকিল। কথাবোৰ বুজাই কোৱাৰ আগ্ৰহো তেওঁৰ মনলৈ নাহিল। তেওঁ বুজিলে, 'বিপুলে কামৰ পৰা আজৰি নোপোৱা ভাগেই গুচি যাবগৈ লাগিব, হয়তো তাক একো কোৱাই নহ'ব!'

*** *** ***

ঢাপটো পাৰ হৈ বাবাই ঘৰলৈ বাট পোনাইছিল। এপিনৰ পৰা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ মাত স্পষ্টকৈ তাৰ কাণত পৰিল। লক্ষী শইকীয়াৰ কথা মতে সি মাতবোৰৰ ফালে যাবলৈ ধৰিলে।

গাঁওবুঢ়াৰ ঘৰৰ পিলপিলকৈ নটা ল'ৰা-ছোৱালী, দেৱেন আৰু দেউতাৰ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটা, লগত আৰু দুঘৰৰ— আটাইবোৰে একে ঠাইতে খেলি আছে। কেইটামানে ফটা তিয়নি-কাপোৰ কেইখনমানেৰে পেণ্ডেল এটা সাজিছে, তিনিটামান থেপা খাই সোমাই থাকিবলৈ জুৰিব, সেইটো সিহঁতৰ থিয়েটাৰ গৃহ। দুটামানে দীঘল মাৰি এডালত ভগা মগ এটা বান্ধিছে, মাৰিডাল থিয়কৈ পুতিলেই সেইটো মাইক হ'ব, তাতে নিশাৰ নাটকৰ কথা ঘোষণা কৰিব। দুটামানে কুলাৰে জৰাদি হাতৰ তলুৱাৰে বালি জাৰিছে— সেইবোৰ চাউল, কোৰোকাত ভাত ৰন্ধাই ভাত ৰান্ধিছে। দুটামানে দাৰে ঘপিওৱাৰ দৰে কৰি জিঞা বনবোৰ এখন হাতেৰে ঘপিয়াই ঘপিয়াই আনখন হাতেৰে টানি চিঙিছে, সেইবোৰ খৰি। দুটামানে বহি লৈ খেলি আছে— 'আই বাই লোণে মাছে ভাত খাই।' কোনে কি কৰিছে বাবাই চাই থাকোঁতেই গাঁওবুঢ়াৰ ল'ৰা এটাই চুঙা এটা মুখৰ আগত লৈ এবাৰ ঘোষণা কৰিলেই— 'আহক ৰাইজ, আজি আমাৰ দ্বিতীয় নিশা। আজি আমি আপোনালোকৰ আগত প্ৰদৰ্শন কৰিম, আমাৰ নাটক— তেজীমলা। দৰ্শনী মূল্য বেছি নহয় ৰাইজ। মাত্ৰ এটকা আৰু আঠ অনাৰ বিনিময়ত আপোনালোকে চাবলৈ পাব আজিৰ নাটক— তেজীমলা। আহক আহক, ৰাইজ আহক...।' এইটো খেল বাবাই আগতে দেখা নাছিল। মোমায়েকৰ গাঁৱত এটাই শিকি আহি অলপ দিনৰ পৰা ইয়াত আৰম্ভ কৰিছিল। বাবা ঘোষকৰ কাষ চাপি গ'ল, ঘোষকে চুঙাটোৰ এমূৰে ফটা কাপোৰ এখন লাদু কৰি বান্ধিবলৈ লৈছে, এটা নতুন স্পীকাৰ হ'ব এতিয়া, বাবাই চুঙাটোলৈ আঙুলিয়াই সুধিলে, 'এইটো কি কৰিবানো?' ঘোষকে গুৰুত্ব নেদেখুৱালে, উত্তৰ দিবলৈ ঘোষকৰ সময় নাই— ক্ষন্তেক পাছতে থিয়েটাৰ আৰম্ভ হ'ব, এতিয়া সি আয়োজকৰ মূল মানুহ, অতি ব্যস্ত। বাবাই আকৌ সুধিলে, 'বিনোদ দাদা, এইটো কি কৰিবানো?' খং উঠি গ'ল ঘোষকৰ, ভেকাহি মাৰি দিলে সি, 'হেই এইডাল, যাঃ। কৰিবানো! কৰিবানো! কি কি সুধি থাকে সদায়। অকল কি কি!' তাৰ ভেকাহি শুনি ৰস পাই কেইটামানে বল দি বল দি হাঁহিবলৈ ধৰিলে। বাবাই লাহেকৈ আঁতৰি ঘৰৰ ফালে গৈ থাকিল।

সুকন্যাই ভিতৰত টোপোলা বান্ধি আছে— বাতি-কাঁহী, আঁঠুৱা-লেপ-কম্বল...। কিতাপ-আলোচনীবোৰ কেইটামান বস্তাত তাই দিনত ভৰালে, বস্তাৰ মুখবোৰ বন্ধা হোৱা নাই। ভিতৰত আন্ধাৰ হৈছে, তাই আন্দাজতে লাগি আছে। বাহিৰৰ পৰা সোমাই গৈ বাবাই ভিতৰখনত একো মনিব নোৱাৰিলে, সি মাত লগালে, 'মা।' সুকন্যাৰ মনটো এতিয়াও মৰি আছে। তাই গোটেই দিনটো জলকা লাগি আত্মমগ্ন হৈ থকা দেখিয়েই বাবা সংযোগহীন হৈ পৰি বাৰে বাৰে দূৰলৈ গুচি গৈছিল।

বাবাক দেখি তাই ক'লে, 'চাকি জ্বলোৱাই নাই, তুমি বাৰাণ্ডাত অকণমান বহি থাকাচোন। মই আজৰি হৈ লওঁ।' সি আকৌ বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।

সি অকণমান সময় বহোঁতেই বিপুলহঁত পালেহি। সি উৎসাহেৰে চিঞৰি উঠিল, 'অ' মা, বাবাহঁত পালেহি।'

'একেবাৰে হাত-ভৰি ধুই বহিম, নহ'লে এবাৰ বহিলেই ভাগৰে হেঁচা মাৰি ধৰিব', তিনিও চিধাই দমকলৰ পাৰলৈ গ'ল। এজন আজি বিপুলহঁতৰ ঘৰত থাকিব, আনজন ভকতৰ এঘৰত থাকিব। কাইলৈ আকৌ দুয়োজন বিপুলৰ লগত ভাঙুণমাৰিলৈ যাব।

নতুন ঠাইত কিবা সাজি থৈ দূতৰ দৰে আহি পোৱা বিপুলহঁত তিনিওৰে চাল-চলনলৈ বাবাৰ অজান-অবুজ কৌতূহল জাগিল। সি গৈ তেওঁলোকে হাত-ভৰি ধোৱা চালেগৈ। 'বাবাকণ তুমি কিয় আহিছা! যোৱা যোৱা যোৱা, তুমি ভিতৰলৈ যোৱা! বহুত বেয়া বতাহ মাৰি আছে, সৰু ল'ৰাৰ জ্বৰ উঠিব!' এজনে ক'লে।

বাবাই তাৰ পৰাও আঁতৰি পুনৰ ভিতৰলৈ খোজ দিলে।

এখন চোকা দাৰ সৌন্দৰ্য

‘ভেটি টিপ খোৱাই নাই! বস্তু-বাহানি থানথিত লগাই নাই!’ অতিষ্ঠতাৰে নিৰ্গত ভাষ্য এটা বায়ুত মিলি গ’ল।

অ’ত-ত’ত গজি উঠা ঝাঁও কেইজোপামানৰ বাহিৰে গোটেই ভাঙুণমাৰি চাপৰিটোত ওখ গছ-বন বেলেগ একো নাই। ৰ’দটো ইতিমধ্যে প্ৰচণ্ড মূৰ্তিৰে থিয় হ’ল, তলত ভৰিৰ তলুৱা বখলিয়াই দিব যেন কৰা তপত বালি, কিন্তু বতাহে গা জুৰ পেলাই ৰাখিছে। বৰ গছৰ ছাঁত থকাৰ দৰে বাবাই ঘৰৰ সমুখৰ এক পদূলিমান দূৰৰ ঝাঁও দুজোপাৰ তলত বহু সময়ৰ পৰা অকলে অকলে বালি খেলি আছে। ক্ষুদ্ৰকায় ঘৰটোৰ ছয় ফুট ওখ ভেটিটো তলৰ পৰা তাৰ বাবে পাহাৰৰ দৰে হৈছে।

হঠাৎ ভিতৰত ষ্টিলৰ আৰু কাঁহৰ কাঁহী-বাটি এসোপা উফৰি পৰি খুন্দা-খুন্দলি খাই ঠেং ঠেংকৈ শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। ইমান শব্দ এনেই নহয়— বাবা কৌতূহলত উঠি গ’ল।

গোবৰ আৰু বিচাৰি বিচাৰি অনা আলতীয়া মাটি মিহলাই মজিয়াখন অলপ আগতে মচি সুকন্যাই শেষ কৰিছে। বালিয়ে অলপ শুহিছে যদিও গোটেইখন টেপটেপীয়া হৈয়ে আছে। খৰকৈ খোজ দিলে ভৰিৰ তলুৱাত আলতীয়া মাটিবোৰ লাগি ধৰি তলৰ বালিবোৰ ওলাই ঠাইকণ বেয়া হৈ পৰিব। সি খুপি খুপি বাৰাণ্ডাখন পাৰ হ’ল। সি দেখিলে, ধুই থোৱা বাচন-বৰ্তন এসোপা সিচৰতি হৈ পৰি আছে, প্ৰতিটোৰে কাষে-পাৰে কেঁচা বেৰ আৰু মোচা ঠাইৰ লেও লাগি ধৰিছে। কোঠাটোলৈ কোনো অহাৰ চিন নাই, কোনোবা আহিব যেনো লগা নাই, জনশূন্যৰ দৰে গোটেই ঘৰখন নিতাল। সি বেঙা মেলি মজিয়াত ভৰ নিদিয়া দৰে খোজ দি গৈ দুটা বাটি বুটলি ল’লে, হঠাৎ যোৱা দৰে বিপুল গৰগৰাই ইফালৰ পৰা সিফালে পাৰ হৈ গ’ল, বাবাই সম্পূৰ্ণকৈ দেখা নাপালে, সি বাচনবোৰ এঠাইত থূপ খুওৱাৰ চেষ্টাত লাগিল। বিপুল আকৌ সোমাই আহিল, বাবাই তাৰ মুখলৈ চালে। দেউতাকটোৰ ভয়ংকৰ হৈ উঠা মুখখন চাব নোৱাৰি সি তল মূৰ কৰি দিলে, সি আকৌ নিঃশব্দে এটা এটাকৈ বাচন বুটলি থূপাই থাকিল। ‘একেৱাহে বলকি থাকিবলৈ লৈছে! এই মানুহজনী! মই এনেই আছোঁ নেকি? কামেইতো কৰি আছোঁ’, বিপুলৰ টেটুত

বাবা চঁক খাই গ'ল, 'এইবোৰ এতিয়া ইয়াতে থাকিব! এইখন দাখন! এইখন আকৌ ওপৰমুৰাকৈ কোনে থ'লে ইয়াত? এইখনেই গোটেই ঘপিয়াই ঘৰ ভাঙি আকৌ সমান কৰি পেলাম। একে ঘাপেই সৰকাই দিম', বলকি বলকি বিপুলে দাখন তুলি নি বেৰৰ কামিৰ চেপত ভৰাই থ'লেগৈ।

আবেলি কামত লগাবলৈ ধৰাই থোৱা দাখন ৰূপালী হৈ জিলিকি আছিল যদিও বাবাই প্ৰথমে মন দিয়া নাছিল, বিপুলৰ মাতৰ তীব্ৰতাই দাখন অথনিৰ পৰা থকা অৱস্থাটো বাবাৰ মনত ওপঙাই তুলিলে, দাখনৰ ধাৰটোৰ উজ্জ্বল ৰংটোৱে তাৰ মনত দাগ কাটি গ'ল। বালি দি ঘঁহা ষ্টিলৰ বাচনবোৰ যেনেকৈ জিলিকি উঠে, বাচনত থকা ফুলবোৰ যেনেকৈ সি চুই চুই ভাল পায়, তেনেকৈ দাখনৰ ধাৰটোও দেখি তাৰ সদায় ভাল লাগে, চুবলৈ মন যায়। কিন্তু তাক হাক দি থোৱা আছে বাবে সি দা নোচোৱে। এতিয়া অসাধাৰণ কৰ্মলৈ ঘোষিত হোৱাৰ দৰে দাখনৰ শাণিত ৰূপটোৱে তাক নতুনকৈ প্ৰবলভাৱে আকৰ্ষিত কৰিলে। তাৰ মূৰত গোটেইবোৰ কথা থূপ খাই ধৰিল, সি কি কৰি আছিল আৰু কি কৰিবলৈ ধৰিছিল উৱাদিহ নোপোৱা হ'ল। সি বুজিলে, ঘৰখনত বেলেগ মানুহ আৰু কোনো নাই, বিপুলে সুকন্যাকে কথাবোৰ কৈছে। সি দেউতাকটোৰ ফালে যাব বিচাৰিও ভুমুকিয়াব নোৱাৰিলে। সুকন্যা পাকঘৰৰ ভিতৰত থকা যেন লাগিছে, নিশ্চয় দুপৰীয়াৰ ভাত ৰান্ধিছে। তাইৰ ওচৰলৈ গ'লেও তাক আকৌ বাহিৰলৈ পঠিয়াই দিব, অথনিৰ পৰা তাই কিবা বলকি থকাটো অনুভৱ কৰিলে সি। গপগপীয়া পৰিবেশটোৰ পৰা আঁতৰিবলৈ সি বাচনবোৰ তাতে তেনেকৈয়ে এৰি আকৌ ঝাঁও দুজোপাৰ তললৈ ওলাই আহিল। ধাৰ উঠি ৰূপালী হৈ পৰা দাখনৰ দৰে প্ৰখৰ ৰ'দটোৰ উজ্জ্বলতাই তাক সংগ দিলে।

সি লাডুটো হৈ বহি তল মূৰকৈ খেলি থকাৰ মাজতে ৰঘু নেওগ ওচৰ পালেহি, তেওঁ গম্ভীৰ মাতটোৰে মৰমেৰে সুধিলে, 'বাবাকণ, কি কৰি আছা?'

'ছাৰ, মই বন খান্দিছোঁ। ইয়াত শিপাবোৰ বহুউউউউত দীঘল।'

'অঁ, বহুত দীঘল। সিহঁতে পানী বিচাৰি তললৈ বেছিকৈ গৈ থাকে।' তেওঁ মৰমসনা মাতেৰে তাক সঁহাৰি দিলে, আৰু এনেই সুধিলে, 'মা-বাবা আছেনে নাই?'

'আছে।'

'হেৰা বিপুল', ভিতৰলৈ শুনাকৈ তেওঁ ডাঙৰকৈ মাত লগালে, 'কামবোৰ কিমান আগবাঢ়িছে চাবলৈ এপাক আহিলোঁ।'

তেওঁৰ মাতটো শুনি সুকন্যাই পৰি থকা বাচনবোৰ পটাপট তুলি পাকঘৰত থ'লেগৈ। পুনৰ পাকঘৰৰ পৰা ওলাই আহি তাই সমুখতে বিপুলক পালে। দুয়োটাৰ চকুৱে চকুৱে পৰিল। দুয়োটাৰে খং শাম কাটি পানী হৈ গ'ল। হালেই বাহিৰলৈ ওলাই আহি সমানে মাত দিলে, 'ছাৰ, আহক।'

‘এটা কথা বুজিছা নে বাৰু ? এইটো বাৰিষাতে ইয়াত পানী এটা উঠিব।’

‘হয়নে ! ভিতৰলৈ সোমাব নে ?’ বিপুলে উচাপ খাই সুধিলে।

‘সোমাব যেনেই পাইছোঁ ! আমি খুঁটাবোৰ ভেটি উঠোৱাৰ আগতেই পুতি ল’লোঁ বাবে এটা চিন্তা মৰিছে। কিন্তু যদি ভেটি ডুবে, বেৰবোৰ ওপৰতে থাকি যাব, ভেটি এহাত হ’লেও তললৈ গুচি আহিব।’ বিপুলে ৰুবলৈ আনি দ’মাই থোৱা ডাল-পুলিবোৰলৈ চালে তেওঁ, ‘তোমাৰ এইবোৰ ক’ত ৰুবানো ? বাচিব জানো ? অলপ কাঠমাটি বিচাৰি আনি পিৰালিতে দি থোৱা, তলততো দি লাভেই নাই।’

‘সেইখিনিত কাইলৈহে লাগিম। ইয়াত শাক-পাচলি হোৱাৰো আশা নাই।’

‘অহৰহ পানী-দুনি ঢালি প্ৰতিপাল কৰি থাকিলে পিৰালিতে যি হয় আৰু ! আন উপায় কি ওলায় বছৰেহে ক’ব ! চাওঁচোন দিয়া, বছৰবোৰ যাওক। আকাশৰ পৰা সৰা দৰে নতুন মাটিত নতুন জীৱন, মাটিৰ ধৰ্ম লাহে লাহেহে শিকিম। বাৰু, ভিতৰখন ঠিক-ঠাক কৰি হ’লগৈ নে ?’

‘উঃ ! অহা দুদিন হ’ল ! মানুহ সোমাব পৰা কৰিবই পৰা নাই ! বস্তুবোৰ ক’ত থওঁ, কেনি থওঁ, টেবুলখন ক’ত থওঁ, বিছনাখন কেনি পাৰোঁ, আলমাৰিটো ক’ত থ’ব পাৰিম !’

‘মোৰো হে ! ভিতৰতে পৰুৱাই পোৱাৰ দৰে দিশ হেৰাইছিল। ইফালে থ’লেও মনটো অশান্তি লাগে, সিফালে থ’লেও অশান্তি লাগে— এহ নহয় এনেকৈ, এহ নহয় এনেকৈহে ভাল হ’ব !’

বাবা কাষেদি ভিতৰলৈ সোমাই গ’ল। তিনিওৱে সুস্থিৰতা দেখি সি ভিতৰখনত থাকিবলৈ ঠাই পাবযেন অনুভৱ কৰিছে। তাক লৈ আনিছে দাখনৰ ধাৰটোৰ উজ্জ্বলতাৰ আকৰ্ষণে। সি ধাৰাল ৰূপালী ৰংটোলৈ তীক্ষ্ণভাৱে চালে।

জিলিকি-থকা-বালিবোৰ-এশ-বছৰৰ-পাছত-সোণ-হয়

'বাবাকণ, কোন আহিছে চোৱাগৈচোন যোৱা', মাহীয়েক এজনীয়ে আগফালৰ পৰা সোমাই আহি মুখত ৰহস্যপূৰ্ণ হাঁহি এটা লৈ কোৱাত বাবা দৌৰি গ'ল। বিপুল আহি পাই আতাকৰ কাষত বহি কথা পাতিছে। তাক দেখিহে বাবাৰ মনত খেলালে যে সি বহুঁতপুৰত থকা এমাহ হৈ গ'ল। বিপুলে তাক দেখিয়েই মৰমৰ হাঁহি এটা বিৰিঙাই ক'লে 'বাবাকণ, তোমাক নিবলৈ আহিছোঁ নহয়, ওলোৱাগৈ যোৱা তুমি লাহে লাহে। আমাৰ আকৌ নতুন ঘৰ হ'ল নহয়, আজি নতুন ঘৰলৈ যাবলৈ পাবা তুমি।' বাবা ভাবুক হৈ পৰিল, বিপুল-সুকন্যা বহুদিন কাষত নথকাটো সি অনুভৱেই কৰা নাছিল, তাক ইয়াত থ'বলৈ আহোঁতে পানীৰে ভৰি থকা চাপৰিটোলৈ মনত পৰিল, মাথোঁ ৰঘু নেওগ আৰু সিহঁতৰ ঘৰৰ ভেটি দুটা অকণমান ওলাই আছিল দূৰে দূৰে পৰি থকা দুটা ঘিলাপিঠাৰ দৰে, কোন সময়ত কাউৰীয়ে পিঠা দুটা লৈ যায় তালৈ অনিশ্চয়তা-উৎকণ্ঠাৰে চাই ৰোৱা দৰে ভেটি দুটা ডুবাৰ ক্ষণৰ অনিশ্চয়তাটো সিও অনুভৱ কৰিব পাৰিছিল, সি বাৰাণ্ডাত বহি পানীৰ গতি চাইছিল, পিৰালিলৈকে আহি চপোৱা এখন নাৱত এদিন তাক দাঙি বহুৱাই দিছিল, মথাউৰিৰ কাষত নাও চাপিছিলহি, বিপুলে তাক কান্ধত বহুৱাই খোজ কাঢ়ি আহিছিল, দুহাতেৰে বিপুলৰ চুলিত খামুচি ধৰি আহি থাকিবলৈ বৰ ভাল লাগিছিল। আগৰ ঘৰটো এতিয়াও থিয় হৈ থকা দৰে ৰূপ এটা তাৰ মনলৈ আহিল। 'ল'ৰাকণৰ অকণো আমনি নাই', আতাকে বিপুলক ক'লে, 'মাক-আতাকক এদিনো বিচাৰি আমনি কৰা নাই। যেনেকৈ পাৰে তেনেকৈ শান্তকৈ চলি ফুৰে, ইটো চাই— সিটো চাই, নিজৰ মতেই মোৰ এই কাঠৰ কুণ্ডা বা ৰাণ্ডা-বটালিবোৰ চাই থাকে।' তেওঁ বাবালৈ চালে, সি চিন্তা কৰি ৰৈয়েই থকা দেখি ক'লে, 'যোৱা, হাত-মুখকেইটা ধুই ওলোৱাগৈ।' সি ভিতৰেদি পিছফাললৈ দৌৰ দিলে।

'ভাঙুণমাৰিখন সম্পূৰ্ণ শেষ নে?' আতাকে চিন্তিত হৈ বিপুলক সুধিলে।

'তেনেই শেষ! কাৰোৰে ধাৰণাই নাছিল, বালি সোপা খহিবলৈনো কিমান সময় লাগে! এতিয়া পানী শুকাল মানে সেই পানীয়েই আৰু! নিজৰ মাটি-ভেটি আৰু দুনাই

সেইকণত কোনেও দেখাই নাপালে। পানীও শুকাল, চাপৰিও অন্তৰ্ধান! মানুহবোৰে নদীখনত নাও বাই এনি-তেনি ঘূৰি থাকে কাৰণেহে ধৰা পৰিল— এনেই গুচি যায় নাওখন লৈ কেতিয়াবা ফুৰিবলৈ যোৱাৰ দৰে— তেনেকৈহে দেখিলে ব'ঠা মাটিত নালাগে, ছৈ ডুবি গুচি যায়। ওপৰত পানী, তলে তলে খহাই নি আছে! মানুহবোৰ ঘূৰি নথকা হ'লে ঘটনা হ'লহেঁতেন— ঘৰে-চৰে মানুহ তলত! সেইটো হ'বলৈ নাপালে কাৰণেহে বাচিছোঁ!'

'অঁহ, অঁহ, অঁহ। কেনেকৈ এখন এখন ঠাই নিঃশেষ হৈ গৈছে! তীব্ৰ গতিৰে! মানুহখিনিক অন্ততঃ এবছৰ সম্পূৰ্ণকৈ ৰাখচোন! এইবোৰ মানুহে কেনেকৈ উদগতি কৰিব!'

'তলৰ লতা-ঘাঁহবোৰ দেখিহে মানুহে ভাবিছিল— গছ-বন ৰুলে হ'ব, লাহে লাহে ডাঙৰ হৈ পুৰণা গাঁৱৰ দৰে হ'ব। বালি চাপৰিৰ অভিজ্ঞতা একেবাৰতেই পোৱা গ'ল।'

'বাৰু, এইবাৰৰটো বালিৰ নহয়, সেইটোৱেই ভাল লাগিছে। গোটেইখিনি মানুহতো তাতেই আছে, নহয় জানো?'

'থৰকাছুটি হেৰাল সৰৰে। কোনেও দূৰলৈ যোৱাৰ কথা ভাবিবই নোৱাৰিলে। কাষতে সেইটো আছিল কাৰণে বাচিলোঁ আমি। এতিয়াৰটোত বালি নাই, গোটেই পলস, শুকাব নে নাই সেইটোৱেই অলপ চিন্তা, একদম দ, এতিয়া নামেই দ-চাপৰি দিছে। ঠায়ে ঠায়ে পানী চিলচিলীয়াকৈ আছেই। আমি দুঘৰে আগৰ নিচিনাকৈ মিচিং-গাঁৱৰ পৰা আঁতৰি অকণমান দূৰত বহিবলৈ ওখ ঠাই বিচাৰোঁতে বিচাৰোঁতে, আমাৰ ঘৰ দুখন মিচিং গাঁৱৰ পৰা এতিয়া আগতকৈ বেছি দূৰলৈ গুচি আহিল।'

'বাৰু হওক, সেইটো বেয়া হোৱা নাই। পাছত নামঘৰ এটা সাজি লৈ ভকত-চকত আনি বহুৱাব পাৰিলে ভাল হ'ব, ঠাইকণ নিজকে লাগে। পলসুৱা যেতিয়া সেইকণত গছ-বন-শস্য হ'ব।'

'এতিয়া গোটেই চাপৰিটোত নল! ঠাহ খাই আছে! আৰু একো নাই। অৱশ্যে তলত মাজে মাজে সৰু সৰু ঘাঁহ এবিধ, গৰুৱে খুব খায়।'

'হয়নে!' দৃশ্যটো কল্পনা কৰি অভিভূত হৈ আতাকে চকু ডাঙৰ কৰি ক'লে।

'গছ-বন হ'ব লাগে। মই আজি সঁচ নিম বাৰু। ইয়াক থ'বলৈ আহোঁতেও ভাবিছিলোঁ, নিনিলোঁ মানে— নিলে কি হ'ব! পানীৰ ওপৰতেতো গৈ ঘৰ সাজিছোঁগৈ।'

'হয় হয় দেই! পানীৰ ওপৰতে উঠি গৈ, পানীৰ ওপৰতে ঘৰ পতা কম কথা নহয়। এই জঞ্জালত ল'ৰা-পোৱালীটোক ইয়াত থৈ গৈ বৰ বুদ্ধিমানৰ কাম কৰিলা। ডাঙৰ মানুহৰে হানি-বিঘিনি হ'ব যেন লাগি আছিল মোৰ।'

'নহ'ল নহ'ল, ভালে ভালে পাৰ হ'ল। ভাঙুণমাৰিতেই বতাহত যি ঘৰকেইটামান ভাগিল! সেইকাৰণে এইবাৰ ঘৰবোৰ চাপৰ কৰিছোঁ। গছ উঠালৈ কেইবাবছৰো আছে।

এতিয়া আমাৰ ঘৰটোতে বাৰাণ্ডাখন ইয়াৰ আধা হ'ব', সি বহি থকা বাৰাণ্ডাখনৰ ওপৰ-তল আঙুলিয়াই দেখুৱালে, 'মিচিং-গাঁও দুখনৰ চাং-ঘৰবোৰত মূধচৰ তলতে ৰ'লেহে মানুহ একোটা যেনে-তেনে পোনকৈ থিয় হ'ব পাৰে।'

'অৱস্থা চাই ব্যৱস্থা! মাটি আলতীয়া যেতিয়া সহজে নখহায়। পলস পৰা ঠাই যথেষ্ট সাৰুৱা হ'ব। তাত সঁচ পৰা নাই কাৰণেহে! যিটো সঁচ পৰিছে, সেইটোৱেই নদন-বদন। মানুহে আন সঁচ পেলালেই ভৰি পৰিব।'

'মানুহবোৰৰ সেইটোতে মনবোৰ ভাল লাগিছে— সহজে নখহাই, সাৰুৱা ঠাই। অতীতৰ ঠাইখিনি পোৱা দৰে সুখটো আহিছে। আৰু ভাঙুণমাৰিতকৈ ডাঙৰ।'

বাবাক লৈ বিপুল উভতিল। ৰাতিপুৱা ঘৰৰ পৰা ওলাই আহোঁতে আকাশত অ'ত ত'ত দুই-এচপৰা ডাৱৰ আছিল যদিও ৰ'দ পৰি আছিল। বহুঁতপুৰতো বতৰ মুকলি আছিল। কিন্তু, ঘাট আহি পোৱাৰ লগে লগে বতৰ ক'লা পৰি আহিল, গোটেই আকাশ ডাৱৰে ঢাকি পেলালে। এতিয়াই বৰষুণ নাহিলেও সন্ধিয়ালৈ ক'ব নোৱাৰি। দ-চাপৰি পাবলৈ দুটা সুঁতি পাৰ হ'ব লাগিব, মাজৰ বহু দূৰ বালিত খোজ কাঢ়িব লাগিব, ঘৰ পোৱালৈ এন্ধাৰ হ'বই, বিপুলৰ চিন্তা লাগিল।

নাৱত বিপুলহঁতৰ পুৰণা গাঁৱৰ মানুহ এজন উঠিলহি, তেওঁ আৰু এটা সুঁতি পাৰ হৈ এঠাইত থাকিবগৈ, কিন্তু তেওঁৰ চিন্তা নাই, লগত চাইকেল আছে।

প্ৰথম সুঁতিটো পাৰ কৰি দি ঘাটৈ উভতিল। সিটো ঘাটৰ বহাটোৰ চালিখন ইয়াৰ পৰা ওলাই আছে, বালিৰ মাজেদি পোনে পোনে গ'লে চমু হ'ব, বিপুলে সমুখলৈ চালে। পানীৰ ধাৰা এটাৰে দুয়োটা সুঁতি সংযোগ হৈছে, পুৰণা গাঁৱৰ মানুহজনে ক'লে, 'শুকান বালিয়েদি চাইকেল ঠেলিবলৈ বৰ কষ্ট, চলাবতো নোৱাৰিয়েই, পানীৰ কাষে কাষে যাওঁ ব'লা। অলপ দেৰি লাগিব, কিন্তু মোৰ কষ্ট নহয়, আৰু মাজতে যদি বৰষুণ আহি যায় তেতিয়া মই তোমাক এৰি ল'ৰাটোক চাইকেল মাৰি নি তৎক্ষণাৎ বহাত সুমুৱাবগৈ পাৰিম।'

কাষটো সাগৰীয় উপকূলৰ দৰে চাৱলীয়া, ক'তো গৰা নাই। নতুনকৈ বালি পৰা বাবে গোটেই চাপৰিটোত ঘাঁহ বা লুহীয়াৰ আগ এটাও ওলাই থকা নাই, সৰু সৰু ঝাঁও কেইজোপামান আছে যদিও হাওলি আধা পোত গৈ আছে, তাকে আলম কৰি দুই-এঠাইত শুকান জাঁজি কিছুমান মৰি শুকাই যোৱা জন্তুৰ দৰে থূপ খাই আছে, আৰু পানীৰ কাষত আধা পোত খোৱা লুতুমুৰি দুটা-এটা। বতৰটো চাই বতাহ অহা নাই যদিও পানীৰ কাষত শীতলতা এটাই গাত চেপা মাৰি ধৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। বিপুলে মোনাৰ পৰা কাপোৰ এখন উলিয়াই বাবাৰ কাণে-মূৰে মেৰিয়াই দিলে। মানুহজনে বাবাক চাইকেলৰ আগত বহুৱাই ল'লে, আৰু বিপুলৰ সৈতে কথা পাতি পাতি বালিৰ সেমেকা অংশইদি খোজ আৰম্ভ কৰিলে।

কাণত কাপোৰখন আছে যদিও পানীৰ সৰু সৰু ঢৌবোৰে পাৰত কোবোৱা খলপ খলপ শব্দবোৰ বাবাৰ কাণত বাজি গৈছে। বিপুলহঁতৰ কথাৰ পাগ উঠিল। বাবাই পানীৰ ফালে চাই গ'ল। কাষতে সি কেইবিধমান চৰাই দেখিলে। সিহঁতে পানীতে চৰিছে, মূৰটো তললৈ জুবুৰিয়াইছে, মাজতে এবাৰ অলপ দূৰ উৰি কাষৰে বেলেগ অকণ ঠাইত পৰিছে, বিবিধ মাতেৰে লগৰীয়াক সংকেত দিছে।

কিছুদূৰ বহি বাবাৰ ভৰি জিনজিননি উঠিল। কাষৰ চৰাইবোৰ দেখি তাৰ খোজকাঢ়ি যাবলৈও মন গৈছে। সি গা-ভৰি লৰোৱা দেখি মানুহজনে তাক চাইকেলৰ পৰা নমালে, জিনজিননিটো ভাল হোৱালৈ তেওঁলোক ক্ষন্তেক ৰ'ল, পুনৰ খোজ আৰম্ভ কৰিলে। বাবাই কাষে কাষে জঁপিয়াই জঁপিয়াই গৈ থাকিল।

কিছুদূৰ গৈ বাবাই ভৰিৰে বালিবোৰ খুঁচৰি চালে, পানী বিৰিঙি আহিব খুজিছে, সি দুয়ো কাষৰ বালিলৈ তন্ন তন্নকৈ দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিলে— ওপৰলৈ থকাবোৰো তাৰ খান্দি চাবলৈ মন গৈছে, কিন্তু এতিয়া সময় নাই। সমুখলৈ চাই সি পিছ পৰি যোৱা দেখি আকৌ জঁপিয়াই জঁপিয়াই দৌৰি বিপুলহঁতৰ লগত শাৰী পোনালেগৈ। কথাত মচগুল হৈ বিপুলহঁতে তাক মন কৰা নাই।

ক্ষন্তেক পাছতে সন্ধিয়া লাগিবই নিচিনা পৰিৱেশ এটা আহি পৰিল। বিশাল আকাশখন নিঃশব্দে গতিময় হৈ আছে। কাগজ এখিলাৰ ওপৰেদি তিনিটা পৰুৱা গৈ থকাৰ দৰে বাবাই সিহঁতৰ ক্ষুদ্ৰতা, নিঃসংগতা অনুভৱ কৰিলে। সেমেকা বতাহে তাৰ কাণ-মূৰ স্পৰ্শ কৰিব পৰা নাই যদিও চাৰিওকাষৰ শীতলতাৰ চাল-চলন সি ধৰিব পাৰিছে— বহুঁতপুৰতকৈ এখন সুকীয়া জগতত সি সোমাই পৰিল। একাষত পানীৰ খলপ খলপ বাজানা আৰু চৰাইৰ মাতৰ সুৰ, আন কাষে জন-প্ৰাণীহীন নিঃশব্দতা।

শান্ত বগা বালি-চাপৰিটো অধিক শেঁতা পৰিল, নদীখনেও ছাই বৰণ ধৰিছে। সি জঁপিয়াই জঁপিয়াই আগবাঢ়ি বিপুলক সুধিলে, 'বাবা, বালিবোৰ কিয় জিলিকা নাই?'

'ৰ'দ পৰিলেহে জিলিকিব। এতিয়া ৰ'দ পৰা নাই যে।'

'ৰ'দ কিয় পৰা নাই?'

বিপুলে মৰমেৰে তালৈ মূৰ ঘূৰাই চাই ক'লে, 'অলপ পাছতে বৰষুণ আহিব ৰ'বা। আমি তাৰ আগতেই ঘৰ পামগৈ।'

'বাবা, ৰ'দ পৰিলে বালিবোৰ কিয় জিলিকেনো?'

'জিলিকি থকা বালিবোৰ এশ বছৰৰ পাছত সোণ হয়। সোণ হ'বৰ কাৰণেই জিলিকে।' মানুহজনে উত্তৰ দিলে। কথাটো ভাবি বাবা মনে মনে ৰ'ল। সৰু সৰু জিলিকনিবোৰ, সোণবোৰ, সৰ বুটলি একে ঠাইত গোটাই খেলি থকাৰ কল্পনা এটা তাৰ মনলৈ আহিল।

'তোমাৰ খোজকাঢ়ি ভাগৰ লাগিছে নেকি?' মানুহজনে সুধিলে।

'লাগিছে', সি লাহেকৈ উত্তৰ দিলে।

বিপুলে তাক দাঙি ধৰি আকৌ চাইকেলত বহুৱাই দিলে। বিশাল প্ৰকৃতিয়ে একো অস্তিত্ব গম নোপোৱাকৈ সিহঁত তিনিও গৈ থাকিল।

দ্বিতীয় সুঁতিটো পাৰ হৈ মানুহজন অকণো ৰৈ নাথাকিল, বৰষুণ এতিয়ালৈকে নপৰিল যদিও এই পৰোঁ এই পৰোঁ হৈছে, তেওঁ বিজুলী গতিত চাইকেল দৌৰাই দিলে।

বিপুলে বাবাক কান্ধত তুলি কোবাকুবিকৈ গাঁৰৰ মাজৰ বাটটো ধৰিবলৈ গ'ল। বাটৰ চিন ভালকৈ বহাই নাই, চাইকেলৰ চকা আৰু মানুহৰ খোজ পৰি আধা হাতমান বহলকৈ মাথোঁ চেকা এটা পৰিছে। তাৰে দুয়োফালে দুহাত দুহাতকৈ মুকলি কৰি নলবোৰ কাটি থোৱা আছে।

গাঁৰৰ কাষ পোৱাৰ লগে লগে বিৰামহীন অদ্ভুত পেঁ-পোঁ-পোঁ-পোঁ-পেঁ-পেঁ-পোঁ শব্দ এলানি কাণত পৰিল, 'সেইবোৰ কিহে মাতিছেনো বাবা?', বাবাই সুধিলে। 'সেইবোৰ পেঁপা। এই নলবোৰৰ পেঁপা সাজি ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে বজাই আছে', বিপুলে ক'লে। 'কেনেকৈ সাজে নো?' 'গাঁঠি এটা ছিঙি সৰু ফুটা এটা কৰি সাজিব পাৰি। কাইলৈ দিনত তোমাক সাজি দিম।' উল্লাসত বাবাই কান্ধতে জাঁপ এটা মাৰি দিলে।

গাঁৰৰ কিছুমান ল'ৰা-ছোৱালীয়ে খেলা-ধূলা (খেলা-পলস) সামৰি চাঙৰ ওপৰত বহিছে, কিছুমানে গৰু-ম'হ খেদি আনি চাঙৰ তল পোৱাইছেহি। হাত দুখন কামত বন্দী থাকিলেও মুখত বিড়ি এটা লগাই ৰখা দৰে প্ৰায়বোৰৰ মুখে মুখে পেঁপা একোটা সোমাই আছে, মুখখন কাৰোৰে খতি হোৱা নাই। নতুন বস্তুটো পাই সিহঁত উল্লাসত ক'ব নোৱৰা হৈছে। গছে ভৰা গাঁৰৰ চুবুৰিয়ে চুবুৰিয়ে সন্ধিয়া বাহত সোমাবলৈ লোৱা জাক জাক চৰাইৰ চিঁ-চিঁয়নিৰ দৰে ল'ৰা-ছোৱালীজাকৰ পেঁপাৰ মাতত গাঁও দুখন সমৃদ্ধ হৈ পৰিছে।

গাঁও দুখন পাৰ হৈ মানুহ নথকা ঠাইকণৰ সমুখত আন্ধাৰ আহিল, বিপুলৰ অকণমান ভয় লাগিল। মানুহৰ আহ-যাহ একেবাৰেই কম বাবে এই বাটকণত বৰকৈ চিনো বহা নাই, এইখিনিত নলনিও বৰ ডাঠ। 'অকণমানি ল'ৰা ঈশ্বৰৰ সন্তান, ঈশ্বৰৰ সন্তানক একো অপদেৱতাই হানিব নোৱাৰে'—কান্ধৰ ল'ৰাটোকে সাৰথি কৰি বিপুলে মনত সাহ গোটালে।

ভাঙুণমাৰিলৈ অহাৰ পাছত মানুহবোৰে প্ৰায়েই এচোতালমান বহল, মূধৰ সমান ওখ ঘূৰ্ণি বতাহ একোছাটি দেখিছিল। হঠাতে ওলায়, ধূলি-বালি-কাগজ-বন যি পাই ঘূৰাই ঘূৰাই কেইহাতমান দূৰলৈ উৰুৱাই নি লুকাই পৰে। মানুহবোৰে ভাবিবলৈ ল'লে, নিৰ্জন চাপৰিত বাস কৰা কোনোবা অপদেৱতাৰ কাম এইবোৰ। দ-চাপৰিলৈ অহাৰ পাছত, এটাও বালি আৰু শুকান পাত এতিয়াও নোলোৱা বাবে সেই বস্তুটো কোনেও দেখা নাই। কিন্তু দুপৰীয়া নলনিৰ মাজত ক্ষুদ্ৰ অংশ একোটাৰ নলবোৰ নিজে নিজে পাক খাই কিছুপৰ

হালি-জালি থকা বহুতে দেখিছে। এইটোৱো সম্পূৰ্ণ ভূতৰ কাম বুলিয়েই সকলোৱে বিবেচনা কৰি লৈছে।

নলনিখন বিপুলৰ সমানেই ওখ। মাজে মাজে মূৰটো অকণমান ওপৰলৈ ওলালেও দূৰৰ পৰা আনে মনাটো সম্ভৱ নহয়। ইয়াতে ৰাতিটো থিয় হৈ থাকিলেও তাক কোনেও বিচাৰি নাপাব। সি নলৰ আগবোৰলৈ নোচোৱাকৈ গৈ থাকিল। তাৰ কান্ধৰ পৰা বাবাই গোটেই নলনিখনৰ ওপৰটো পথাৰ এখনৰ দৰে দেখি গৈছে। ক'ৰবাত হালি-জালি থকা দেখিলে সি ভয় খাব বুলি বিপুলে ক'লে, 'তুমি ক'লৈকো নাচাবা দেই, একদম মোৰ মুখৰ পোনে পোনে অকল আগলৈ চাই যাবা।' সি ঘোষা গোৱা আৰম্ভ কৰিলে।

ল'ৰাটো ইমান দিনে কেনেকুৱা হৈ আছে চাবলৈ সুকন্যা উদ্বাউল হৈ আছিল। সন্ধিয়া লগা দেখি তাইৰ ভয় লাগিল, বাহিৰলৈ চাবলৈও সাহ হোৱা নাই। ইয়াত মানুহলৈ ভয় নাই। চকা-মকা পোহৰত বৈ অহা নিজৰ প্ৰস্ৰাৱকে সাপ বুলি ভয় খোৱাৰ দৰে কোনোবা অলপ-ধতুৱাই সন্ধিয়া নদী-ডুবি-বিলৰ কাষত পোৱালি পোৱালি জল-দেৱতা খন্তি লৈ বহি থকা দেখি আহে, আনক ভয়ে ভয়ে কয়হি, সকলোৱে বাবে সঁচা হৈ পৰে। সেইবোৰো ঘৰৰ ভিতৰ সোমোৱাৰ ভয় তাইৰ নাই— প্ৰতিটো কোঠাতে কীৰ্ত্তন-ঘোষা পুথি একোখন আছেই। কিন্তু বাহিৰত ৰৈ থকা যদি দেখে, ৰূপটো বা কেনেকুৱা সিহঁতৰ— সেইটোহে তাইৰ ভয়। আৰু এতিয়া যদি বাটত বিপুলহঁতক অকলে পাই কিবা কৰে! তাই বাৰে বাৰে ঈশ্বৰৰ ৰূপ চিন্তা কৰিছে, ধৰ্মৰ প্ৰতীক যেন ভবা আতাকলৈ মনত পেলাইছে, আতাকে বহি বহি সিংহাসন সাজি থকা দৃশ্যটো মনলৈ আনিছে।

'হেৰা! পালোঁহি যেনে-তেনে!', বাহিৰত বিপুলৰ মাত শুনি তাই নিজেও কোনোবা এখন জগতৰ পৰা পৃথিৱীলৈ— নিজৰ ঘৰটোলৈ— নামি অহা যেন অনুভৱ কৰিলে। ইমান পৰে তাইৰ মনত নিশা গভীৰ হোৱা যেন লাগিছিল। লগে লগে মাত নিদি তাই বাহিৰলৈ গম ল'লে— সেইটা আচল মানুহৰ মাত হয় বা নহয়, দেও-ভূতৰ চালনাই কিজানি! মানুহৰ পৰিচয় দিবলৈ বিপুলে ঘোষা গুণগুণায়েই আছে। শুনি তাই নিচিন্তে দুৱাৰখন খুলি দিলে।

বাবা একেটাই হৈ আছে — ক্ষীণোৱা-মেলা নাই, তাইৰ মুখলৈ হাঁহি এটা ওলাল। ডাব নাৰিকলৰ চকলৰ দৰে কোমল আৰু উজ্জ্বল ওঁঠ দুটি বাগৰি ওলোৱা হাঁহি এটা বাবায়ো তাইক উপহাৰ দিলে। সি একে জাপেই তাইৰ কোঁচত উঠিল। কান্দোন এসোঁতাই তাইক খুন্দা মাৰি ধৰিলে। তিনিওটা ভিতৰ সোমাল, বিপুলে দুৱাৰখনত শলখা লগাই দিলে। সিহঁত ভিতৰ সোমোৱালৈকে বতৰে বাট চাই থকাৰ নিচিনাকৈ হোৰহোৰকৈ বৰষুণ পেলাবলৈ ধৰিলে, এটায়ো এটাৰো মাত নুশুনা হ'ল।

বাবা-বিপুলে জুহালত হাত-ভৰি সেকিলে। সিহঁতক চাহ-গাখীৰপানী দি সুকন্যাই সোনকালে ভাত ৰন্ধাত লাগিল। বৰষুণ বেছি সময় নিদিলে, মাজনিশালৈ হয়তো আহিব

আকৌ। ৰঘু নেওগৰ ডাঙৰটো ল'ৰা এনেই কথা পাতিবলৈ আহিল। তেওঁৰ দুয়োটা ল'ৰা ঘৰতে আছেহি, ঘৰ ভাঙোঁতেই অহা, দুই-এদিনতে যাবগৈ। ডাঙৰটোৱে গোলাঘাটৰ কলেজ এখনত পঢ়ি আছে।

কলেজৰ অধ্যাপকৰ ভব্য-গব্য কাহিনীৰ পৰা চাপৰিৰ ঘৰ ভঙাৰ কাহিনীলৈকে বিভিন্ন কথা ওলাইছে। সত্ৰবোৰ কেনেকৈ থানবান হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছে! বিপুলৰ লগত মহেশ্বৰ নেওগৰ 'পবিত্ৰ অসম'খন আছে, সি বিপুলৰ পৰা নি সেইখন পঢ়িছিল, সেইখনৰ কথাও ওলাইছে। সুকন্যায়ো কিছুপৰ ভাগ লৈ, আলোচনা দীঘলীয়া হোৱাৰ লক্ষণ দেখি উঠিল। সদায় সন্ধিয়া থাপনাৰ ওচৰত তাই প্ৰাৰ্থনা কৰে, বিপুলহঁত অহালৈ ৰৈ থাকোঁতে থাকোঁতে আজি কৰিবলৈ থাকি গৈছিল, এতিয়াই বাকীটো পূৰাই ল'ব খুজিলে তাই।

আজি ল'ৰাটো আহি পালেহি, তাইৰ মনটো মুকলি লাগিছে, 'কৃষ্ণ একদেৱ দুখহাৰী...' মুখস্থ গাই শেষ কৰি তাইৰ আৰু এভাগ গাবলৈ মন গ'ল। ঈশ্বৰে বিচৰাখিনিতকৈও তাই যেন অধিক দি থ'ব খুজিছে একেদিনাই। থাপনাৰ কাষৰ বটাটোত থকা নামঘোষাখন তাই মোকোলাই ল'লে, 'কিমতে ভকতি কৰিবো তোমাত হৰি হে...'

তাই দীঘলকৈ সুৰ টানি কাকূতি ঘোষা জোৰোঁতে মাতটো কঁপি কঁপি কন্দাৰ দৰে ওলাইছে। তাইৰ অনুনয় সুৰে বিপুলহঁতৰ কথালৈকো বেলেগ এটা গতি আৰু ভাব আনি দিলে। ক'ৰ মানুহে কেনেকৈ ক'ত চাপৰিত আহি জীৱন ধৰি থাকিব লগা হৈছে, কেনেকৈ কোনেও ক'তো অনুমান কৰিব নোৱৰাকৈ কোন ক'লৈ গ'লগৈ, কিমান নতুন নতুন ঘটনা ঘটিছে-দেখিছে-শুনিছে-শিকিছে। নিৰ্জীৰৰ দৰে বহি বহি আমনি লগাত বাবা শোৱা কোঠাটোলৈ যাবলৈ উঠিল। কোঠাটোত কমাই থোৱা লেম্পটো নুমাই আছে, অকলে সোমাবলৈ তাৰ ভয় লাগিল। সুকন্যাই প্ৰাৰ্থনা কৰি থকা চাবলৈ সি পাকঘৰলৈ গ'ল।

ঘৰটো সি ক্ষন্তেক আগতে দেখিছেহে, দিনৰ স্পষ্ট পোহৰত পৰিচিত হ'বলৈ পোৱাই নাই। অধিক ছাঁ সৃষ্টিকাৰী লেম্পৰ পোহৰতকৈ পাকঘৰৰ চাকিৰ ধিমিকা পোহৰটো তাৰ ভাল লাগিছে— গোটেই ঠাইখিনিৰ অপৰিচিতিটো সমানে প্ৰকাশ কৰি ৰাখিছে। সি পাকঘৰৰ দুৱাৰমুখটোত ৰৈ সুকন্যালৈ চালে। চুক এটাত থাপনাখন, এইফালে পিঠি দি তাই কঠ এখনত বহি আছে, থাপনাৰ মাটি-চাকিটোৰ মিঠাতেলৰ পোহৰত আখৰ দেখা পাবলৈ তাই লেপেটা কাঢ়ি হাওলি লৈছে। অলপ অলপকৈ জ্বলি থকা চৌকাৰ জুইকুৰা এবাৰ ভমক কৰি গোটেই পাকঘৰটো জিলিকাই তুলি আকৌ নুমাই গ'ল। তাইৰ কন্দা নিচিনা কাতৰ সুৰটোৱে তাৰ মনত আঘাত কৰিলে, অসহ্য লাগি সি বিপুলহঁতৰ ফালে ওলাই আহিল। মাজৰ পোহৰ নপৰা ঠাইকণত সি অলপ ৰ'ল, মাকজনীৰ ওচৰত বহিবলৈ বিচাৰিছিল সি, তাইৰ দুঃখকৰ আহ্বান শুনাৰ দৰে তাৰ মনলৈ অসহায়বোধ আহিছে, কিয় এই কৰুণ কণ্ঠস্বৰ— তাৰ মনত কৌতূহল হৈছে অজ্ঞাতসাৰে। নিৰ্দিষ্ট দূৰত্বৰ পৰা নিৰীক্ষণ কৰিব বিচৰা দৰে সি তাইৰ কাষত বহিবগৈ নোৱাৰিলে, বাবাকহঁতৰ ওচৰতো পুনৰ বহিবলৈ নগৈ সি তাই গাই থকা শুনি শুনি এন্ধাৰকণতে অকলে ৰৈ থাকিল।

এটা পায়খানা তিনিটা নিয়ম

বাৰিষা-ভাবটো সম্পূৰ্ণ পাৰ হোৱাৰ পাছত ৰঘু নেওগে সুকন্যাহঁতক ক'লে— 'বাবাকণেচোন গোটেই কিতাপ শেষলৈকে পৰা হ'ল! ঘৰতে থকাতকৈ তেওঁক মোৰ স্কুললৈকে লৈ যাব পাৰোঁ দেখোন, তোমালোকে কি কোৱা? বাৰিষাটো কেনেকৈ যায় ক'ব নোৱাৰি, স্কুল বন্ধই থাকিব কিজানি। খৰালিকেইদিন মোৰ চাইকেলতে যাব, চাইকেলতে আহিব। পাছত স্কুলত নাম লগোৱাৰ বয়স হ'লে তোমালোকে কি ব্যৱস্থা কৰা কৰিবা।'

পঢ়া-শুনা আৰু কথা-বতৰাত বাবা বহুত আগবঢ়া দেখি মৰম লাগি তেওঁ এইখিনি ক'লে। কিন্তু তেওঁ কথাত লেঠা নাৰাখে। পাছত যেতিয়া স্কুলত নাম লগোৱাৰ বয়স হ'ব, সুকন্যাহঁতৰ নিজৰ যেতিয়া দৰকাৰ হ'ব, স্কুললৈ যোৱাটো ল'ৰাটোৰ যেতিয়া কৰ্তব্যই হৈ পৰিব, তেতিয়া তেওঁ দায়িত্ব নলয়। এতিয়া লৈ যোৱা মানে এনেই ফুৰাবলৈ নিয়াৰ দৰে, এইটো কাম নিয়ম যুক্ত নহয়, গতিকে গাত গুৰুতৰ দায়িত্ব নপৰাকৈ এতিয়া সদায় তাক এনেই অনা-নিয়া কৰিবলৈ তেওঁ ইচ্ছা কৰিছে। সুকন্যাই বুজিছে। তথাপি তেওঁ যে সেয়া কৈছেহি, তাই ঈশ্বৰৰ আৰ্শীবাদত শুনিবলৈ পোৱা যেন পাইছে। তাই আশা কৰিলে, এনেকৈয়ে গৈ থাকিলেও ল'ৰাটো অন্ততঃ অলপ আগবাঢ়ি যাব, স্কুললৈ পঠিওৱাৰ অন্য উপায়তো এতিয়া নাই— স্কুলখন আছে গাঁও দুখনৰ সিমূৰে। কথাটো সুকন্যাই ভাল পোৱা বাবে বিপুলেও ভাল হ'ব বুলি বিশ্বাস কৰিলে।

বিপুল স্কুললৈ যোৱাৰ বহুপৰৰ পাছত দুপৰীয়া ৰঘু নেওগ স্কুললৈ ওলাই যায়। বাবাক খুৱাই-পিন্ধাই সাজু কৰি লৈ সুকন্যাই তেওঁ ওলোৱালৈ বৈ চাই থাকে। তেওঁ আহি বাবাক মাত দিয়ে। সুকন্যাই গাৰু এটা নি গামোচা এখনেৰে চাইকেলৰ ৰেলিঙত বান্ধি দিয়ে, নেওগে বাবাক উঠাই লয়। দিনটোলৈ সুকন্যাৰ আৰু একো কাম নাথাকে। ফুৰিবলৈ ঠাই নাই, ওচৰত মানুহ নাই, অকল নেওগৰ ঘৈণীয়েকৰ লগত কিমান কথা পাতিব, প্ৰয়োজন নোহোৱাকৈও তাই দুপৰীয়া গৰুকেইটাৰ এৰাল লৰায়। তাই তাঁত এখন লগাই লোৱাৰ কথাও ভাবি থাকে।

একেটা খৰালিয়েই মানুহবোৰক শিক্ষা দি দিলে— এডালো খৰি নথকাকৈ চাপৰিত বাস কৰাৰ পৰিতাপ কেনেকুৰা! নাই যি নাই নলনিত ঠেকা খাই লুটুমুৰি এটাও নাই। গছ কেতিয়া উঠিব, খৰি কাটিব পৰা হ'ব কেতিয়া, হাল বাই খেতি কৰিব পৰাৰ কোনো লক্ষণো নাই, পলসত সাৰৰ সঁচ নাই, কেৱল মাছ আৰু গৰু-ম'হৰ গাখীৰকণক লৈ জীয়াই থাকিব পাৰি জানো!

বিপুলৰ স্কুলখন থকা চাপৰিটো আৰু মিপাকৰ গাঁও থকা আন এটা চাপৰিও যোৱা বাৰিষা অলপ খহালে, অহাবাৰ শেষ কৰি পেলাবও পাৰে। সেইবাবে, দক্ষিণলৈ চাপৰি এটা বিচাৰি উলিয়াই মিপাকৰ কিছুমান মানুহ খৰালিতে উঠি গ'ল। চাপৰিটো স্থায়ী হ'বলৈ তেওঁলোকে প্ৰথমেই বৰ-নামঘৰটো উঠাই নি নাম-প্ৰসংগ-প্ৰাৰ্থনা কৰি সমজুৱাকৈ ঘৰ লৈ চাপৰিটোৰ নাম দিছে হৰিচাপৰি। বহুকেইজনে কৰঙা ফালি ফালি ঘূৰি-পকি দেখিছে— চাপৰিটো যথেষ্ট ডাঙৰ, কেইবাখনো গাঁও বহিব পাৰিব, ঠায়ে ঠায়ে ওখ,কাঠমাটিও আছে, ঘাঁহ-বন আছে, সেৰেঙাকৈ হ'লেও দুই-এডাল গছো আছে, দুখনমান বিলো আছে। প্ৰায়বোৰে তালৈকে যোৱাটো ঠিক কৰিছে। খৰালি পানী শুকাই ওলোৱা বালিৰ ওপৰেৰে বস্তু-বাহানি কঢ়িয়াবলৈ অতি কষ্ট হোৱাত মানুহবোৰ বাৰিষাৰ প্ৰথম পানীটো অহালৈ ৰ'ল। দূৰণিলৈ যাব বিচৰাবোৰক বাদ দি দ-চাপৰিৰো বাকীবোৰে হৰিচাপৰিলৈ যোৱাটোকে পাতি আছে।

বাৰিষা আহিল, দ-চাপৰিত পানী উঠিল। আধা-আধি মানুহ গৈ হৰিচাপৰিত বহিলগৈ, নেওগৰ স্কুলখনো নিলে।

কেইজনমান মানুহে আজৰি উলিয়াই বিপুল আৰু নেওগৰ ঘৰ দুখন উঠাই নিয়াৰ কথা কৈ থৈছিল। ইদিন আহিম সিদিন আহিম কৰি থাকোঁতেই থাকিল, পানী ভিতৰ সোমাল, বিপুলহঁতৰ বিচনা ডুব গ'ল। ডাঙৰ বিচনাখনৰ ওপৰত সৰুখন উঠাই দিন-ৰাতি শুই-বহি আছে সিহঁত। তাৰে কাষত সমান ওখকৈ বিপুলে এচলা তক্তাৰ চাং এখন সাজি চাৰি আঙুল ডাঠকৈ বোকা লেপি দিলে, তাতে উধান তিনিটা বহুৱাই সুকন্যাই ৰন্ধা-বঢ়া কৰিছে। নাও লৈ তহলি ফুৰা মিচিং গাঁৱৰ কোনোবাই মাজতে আহি মাত লগায়, কোনোবা সময়ত ৰঘু নেওগো আহি মাত দিয়ে।

পানী দুসপ্তাহ ধৰি নোযোৱাত গৰুকেইটা বাচি থকাৰ সমস্যা আহিল। ইয়াত কাটিব পৰাকৈ দীঘল ঘাঁহ নাই, যিকেইডাল আছিল পানীত ডুবি গেলিল। গোহালিও ডুবি আছে, পানীত ভৰি থৈ থৈ গৰুকেইটাৰ ভৰি গেলিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। মিচিং গাঁৱৰ গৰু-ম'হৰ জাকটো ওখ হাবিয়নি চাপৰি এটালৈ নিছে, বাঘৰো ভয় যদিও উপায় নাই। তাতে বিপুলহঁত দুয়ো ঘৰৰ কেইটাও চমজাই দিলে।

পানী শুকুৰা দিনতে চন্দন ওলালহি। ফুৰিবলৈ নহ'লেও, পইচা নিবলৈ সি আহি থাকিব লাগে।

পানীটোত দ-চাপৰিও বহুখিনি খহিল। বালিময় ভাঙুণমাৰি চাপৰিটো বাৰু খহিছিল, কিন্তু এই 'লিকটা চাপৰিটো'ও যে খহিলে, মানুহবোৰ আগতকৈও বেছি আচৰিত হৈছে, সৰৰে বুকুত পুৰণা মাটি-ভেটি এৰিব লগা সময়তকৈও অধিক ভয় সোমাইছে। দ-চাপৰি এৰাৰ কথা আছিলেই, কিন্তু এতিয়াতো ৰওঁ বুলিলেও কোনো ৰোৱাৰ উপায় নাই।

'এইবাৰ অকণমান সহায়ৰ বাবে কিছুদিন তয়ো থাক', সুকন্যাই চন্দনক ক'লে।

নহয়, সি সোনকালে যাবলৈহে আহিছে, ক্লাছ বোলে ৰিজাল্ট নিদিয়াকৈয়ে হৈ আছে, তাক সৰহকৈ টকা অলপ লাগে। কিতাপ-পত্ৰৰ দাম, প্ৰেক্টিকেলৰ বস্তুকে ধৰি সি কেইবাটাও হিচাপ দেখুৱাইছে। তাৰ সকলো কথা বিশ্বাস কৰিবলৈ সুকন্যাই টান পোৱা হৈছে। এবাৰ তাই ঘৰলৈ গৈ তাক লগ পাওঁতে তাৰ কিতাপৰ মাজত দামী উপহাৰ-কাৰ্ড কেইবাখনো পাইছিল। বেলেগে তাৰ বস্তু চুবলৈ সাহ নকৰে, সি ভবা নাছিল সুকন্যায়ো সেইবোৰ খুলি চাব। তাই কৈ থৈ আহিছিল, 'তই এইবোৰত এনেই ধনবোৰ খৰচ নকৰিবি।' এইবাৰ তাইৰ আন এটা সন্দেহো হ'ল, 'তই সংগঠনত সোমাবলৈ যাব বিচৰা নাইতো? ইমান টকা সঁচাকৈ কলেজৰ কামতে লাগেনে তোক?' মুখৰ কথা বেৰে শুনিলেও কাৰোবাক লগাই যেন মাৰিয়েই পেলাব— তেনে ভাবত তাই 'আলফা'টো ফুটাই ক'ব নোৱাৰিলে। ভাল ভাল ল'ৰা কিছুমান বিদেশলৈ গৈ প্ৰশিক্ষণ লোৱাৰ কথা তায়ো শুনিছে, চন্দন পঢ়া-শুনা ল'ৰা, তাৰ দৰে ল'ৰা এটা ঘৰৰ পৰা ভাগি দূৰলৈ গুচি গৈ ঘাটিত সোমোৱাটো অসম্ভৱ নহয়, সোমাবলৈ টকা নালাগে যদিও গৈ পাবলৈ প্ৰথমেতো কিছু টকা লাগিব হাতত। তাই তালৈ তীক্ষ্ণ প্ৰশ্নবোধক দৃষ্টি দিলে।

'হেই নাযাওঁ মই সংগঠনত! সেইবোৰৰ মই নিজেই ঘোৰ বিৰোধী। এইসোপাই হ'বলা অসম স্বাধীন কৰিব পাৰে? সিদিনা অলকাৰ পুতেকটো সোমাইছে!' সমূলি দেখিব নোৱৰা মানুহ এঘৰলৈ নিশা থকাকৈ যাৰ নেকি বুলি সুধিলে বিৰক্তিৰে উত্তৰ দিয়া দৰে চন্দনে ক'লে, অলকাৰ পুতেকলৈ তাৰ মুখত তীব্ৰ উপহাস ফুটি উঠিল।

তাৰ ভংগীত সুকন্যা লগে লগে পতিয়ন গ'ল যে সি নাযায়, অলকাৰ পুতেকৰ কথাটোত তাই আচৰিত হ'ল, 'অলকাৰ পুতেকো গ'ল নে!'

'এতিয়ালৈ বাকী আছে নে যাবলৈ! দেশখনৰ চাৰি-সীমাটোকে সিহঁতে ক'ব নাজানে, এটাও ভাল মানুহৰ নাম শুনিছ নে সংগঠনত? নতুন ৰাষ্ট্ৰখন হ'লেই যেনিবা, কোনে চলাব? ইমান সৰু ৰাজ্যখন, ইয়াতে সৰ পঢ়া-শুনাবোৰে চাকৰি পাব বুলি ভাব নেকি? আমিয়েইবা কোন বেলেগ ৰাজ্যলৈ গৈ চাকৰি কৰোঁগৈ। নহ'লেতো গোটেই ভাৰততে পাঁচশখনৰো অধিক ৰাষ্ট্ৰ দিবগৈ লাগিব। এইবোৰ সোপাই মৰিব, তই চাই থাক। ভাৰতবৰ্ষ স্বাধীন কিয় হ'ব পাৰিলে বাৰু? তই কি ভাব বাৰু? মই কওঁ শুন। কাৰণ দুটা। দুটা কাৰণতেই স্বাধীন হ'ল— তেতিয়া বন্দুকবোৰ উন্নত নাছিল আৰু মানুহে অহিংস আন্দোলন কৰিছিল। এতিয়া যিবোৰ বন্দুক ওলাইছে, মানুহলৈ টোঁৱালে মানেই সি সাৰি নাযায়,

কিমান দূৰত ক'ত মানুহ আছে সৰ গম পোৱা হৈ গৈছে। এতিয়া বন্দুকৰ যুঁজ মানে অকাল মৃত্যু, আন কোনো ফলাফল নাই। আৰু এইবোৰ? এইবোৰনো কেইটা ঘাটৰ নাৱৰীয়া? জাহাজ দেখি চলোৱাৰ সপোন দেখিছে। জাহাজখন দি দিলে দিশ হেৰুৱাই পাকঘূৰণি খাই কিহবাত খুন্দিয়াই জাহাজ ভাঙি-ছিঙি শেষ কৰি দিব। নিজেতো মৰিছ মৰ, আনকো লগতে হাৰাশাস্তি কৰি মৰাৰ ফন্দিখন কৰিছনো কিয়? পৃথিৱীৰ কোন সংগঠনে নিজৰ মানুহকে মাৰি-কাটি নিজক স্বাধীন কৰা দেখিছ?' সি ফৰফৰাই গাই গ'ল। এইবোৰ অৱশ্যে তাৰ নিজা চিন্তা নহয়, গোপনীয় আড্ডাবোৰত আনৰ মুখত শুনি আহি সি গাইছে। অৱশ্যে এইবোৰ বিশ্বাস সি নিজেও কৰে। নিজকে সাংঘাতিক চিন্তাশীল হৈ উঠা দৰে বায়েকক দেখুৱাবলৈ লোকৰ বক্তব্যবোৰকে সি নিজৰ দৰে কৈ গ'ল, 'সিহঁতে কথাবোৰ এডভেঞ্চাৰ নিচিনা পাইছে। লক্ষ্যহীন সমাজত ৰোমাঞ্চকৰ লক্ষ্য এটা পাইছে। আন লক্ষ্য একোৱেই পোৱা নাছিল। গাঁওখনত বা ঘৰত কাম পৰি থাকিলেও সেইবোৰত জীৱনৰ একো ৰোমাঞ্চ বিচাৰি নাপাই হাবিলৈ দৌৰ দিছে। বীৰত্ব আহৰণ কৰাৰ নামত যাত্ৰাটো সিহঁতে উলটি কৰিছে। এতিয়া বাস্তৱত সিহঁতৰো অস্তিত্ব নাই, সিহঁতৰ লক্ষ্যৰো উৱাদিহ পাবলৈ নাই।' —এইকেইষাৰ সি শুনিছিল কলেজত আছুৰ সভা এখনত ভাষণ দিবলৈ অহা মানুহ এজনৰ মুখত, সভা আৰম্ভ হোৱাৰ পূৰ্বে সিহঁত ভলণ্টিয়াৰ দুটামানৰ লগত তেওঁ আড্ডা দি থাকোঁতে কৈছিল। দেখাই-শুনাই তেওঁ কোনো দলত নথকা বিশিষ্ট মানুহ। কিবা এটা বাতৰি-কাকতত লিখোঁতে তেওঁক সংগঠনৰ ল'ৰা কেইটামানে উঠাই নিছিল, যুক্তিৰে উত্তৰ দি তেওঁ হেনো ওলাই আহিছিল। এটা কথাত চন্দন আচৰিত হৈছিল, সেই আড্ডাত কোৱা বৰ বৰ কথাবোৰ মানুহজনে সভাখনতো ক'ব পাৰিলেহেঁতেন, কিন্তু কোৱা নাছিল, বাৰে-বাংকৰা সভা শুৱনি কৰা কিবা কিছুমানহে গাই থৈ তেওঁ গৈছিলগৈ। বায়েকৰ সমুখত সাংঘাতিক বক্তৃতা এটা দি আজৰি হোৱা দৰে তাৰ মুখত মিচিকিয়া হাঁহি এটা ওলাল।

সি বেছিকৈ গোৱা যেন পাই সুকন্যাই ক'লে, 'হ'ব হ'ব। এইবোৰ তই মুকলিত গাই-বাই নফুৰিবি, টাউ-খুণ্ডা দিব শুনিলে।'

বেলেগত গাই থাকিলে সি যে মাৰ নোখোৱাকৈ সাৰিব পাৰিব, সিমানখিনি দম তাৰ নাই। সুকন্যাৰ ভেকাহিটো শুনি মনলৈ কথাটো অহাত সি মনে মনে ৰ'ল। এইখিনিত টেঁটুফালি চিঞৰিলেও দুঘৰৰ বাহিৰে শুনোতা আন মানুহ নাই যদিও বাহিৰত পলসৰ ওপৰেৰে সংগঠনৰ এজাক ল'ৰা আহি কথাবোৰ শুনি আছেহি যেন লাগিল সুকন্যাৰ। তাই শাসকৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদ, বিপ্লৱ পছন্দ নকৰে। দেশৰ স্বাধীনতা যুঁজৰ সময়ত তাই ডাঙৰ হোৱা হ'লে, তেতিয়াও তাই শাসকৰ প্ৰতিহে আকৰ্ষিত হ'লহেঁতেন। সেই যুঁজত মৃত্যু হোৱাসকলৰ কাহিনীবোৰত এতিয়াও তাই যিটো ৰস বিচাৰে সেইটো নাপায়, কাহিনীত ৰস পালেও তাই যোদ্ধাসকলৰ প্ৰতি সিমান আকৰ্ষিত নহয়। কুশল কোঁৱৰৰ কাহিনীটোত তাই গাঁওবুঢ়াৰ চৰিত্ৰটোহে ভাল পায়, তাই জ্ঞান কৰে— গাঁওবুঢ়াৰ চৰিত্ৰটোহে প্ৰকৃত

বাস্তৱ, কুশল কোঁৱৰ এটা তৎকালীন মুহূৰ্তৰ চৰিত্ৰ, সেইদৰে সাধাৰণ দিনবোৰত চলিব নোৱাৰি, সদায় চলিবলৈ হ'লে গাঁওবুঢ়াজনৰ দৰে চলিব পাৰিব লাগিব।

'অলকাৰ পুতেকটো কি কৰিবলৈ গ'ল!' সুকন্যাই ভাবি ভাবি ক'লে। সি স্কুলত পঢ়ি থাকোঁতে চুবুৰিৰ মাষ্টৰ লীলা তামুলীয়ে ঘৰুৱা আখেজত স্কুলতে ছল উলিয়াই এদিন খুব পিটিলে, সেইদিন ধৰি সি ভয় আৰু খঙত স্কুললৈ নোযোৱা হ'ল, পঢ়া সিমানতে শেষ হ'ল। পাছত সি মাকৰ পৰা ধন চুৰ কৰি পেপৰ খাবলৈ ল'লে। কেতিয়াবা মাকক দুই-এচাট পিটেও। বাপেক নাই। লোকৰ ঘৰত ওখ তামোল গছৰ পৰা তামোল পাৰি দি দুপইচা ঘটেও কেতিয়াবা, কিন্তু গোটেইখিনি পেপৰ খাই শেষ কৰে। পথাৰ পথাৰ হৈ থাকে, বাৰীৰ বন একঁকাল হয়, মাকে যি পাৰে কৰে, সি মাথোঁ পেপৰ হুঁপি হুঁপি শুই থাকে। কথাৰো তাৰ লাগ-বান্ধ নোহোৱা হ'ল। নামঘৰলৈ গ'লে মানুহে তাক কেৱল খোল-পটুৱা ধুবলৈ লগায়। তেনেকুৱা ঘটনা কেইটামানৰ পৰাই লীলা তামুলীৰ জোকোৱা নাম ৰাহু তামুলী হ'ল, ডাঙৰ-সৰু সৰেই আঁৰত সেই নামে আলাপ-আলোচনা কৰে, কিন্তু তেওঁক ভালকৈ এষাৰো কওঁতা নোলাল, তেৰোঁ দৰমহা ঘটি বাহাদুৰিত খাই আছে সদায়।

'কিন্তু আছুৰ ডিমাণ্ড আছে দেই!' চন্দনে আকৌ ক'বলৈ ধৰিলে, এইবাৰ চতুৰ ভংগীৰে, 'মই কেনেবাকৈ চাৰ্টিফিকেট এখন ঘটিবলৈ চাই আছোঁ ৰ। সেইখন দেখুৱালে চাকৰিও সোনকালে পাম। কেউফালে আছুৰে মানুহ। সিহঁতৰ (সংগঠনৰ) মাজতো আছুৰেই আছে বহুত, কিন্তু সিহঁতৰ লক্ষ্যটোৰেই ভুল, জীৱনটোৰেই ভুল। আছুৰ একো লক্ষ্য-উদ্দেশ্য নাথাকিলেও জীয়াই থাকিব। আছুৰ কাম হ'ল সদায় এটা প্ৰভাৱ ৰখা। লীডাৰকেইটাৰ ধনৰ মা-বাপ নাই, লীডাৰ হ'বগৈ নোৱাৰোঁ, পৰা হ'লেতো এজিপিত যাব পাৰিলোঁহেঁতেন। লীডাৰ নহ'লে ৰাজনীতিত এনেই সোমাই লাভ নাই। এতিয়া লীডাৰকেইটাক অলপ তেল দি চকুত পৰি ল'ব পাৰিলে কিবা অলপ সৰকোৱাই কাম। আহিছোঁ বাৰু চকুলৈ, ভালেখিনি আহিছোঁ। মোৰ ভাষাটো ভালতো, বিবৃতি লিখা-মেলা কাম দুটামান পাইছোঁ। তাৰে পৰা পেডৰ এখিলা ৰাখি থ'লে কি কৰিব? কৈ দিম, কিবাকৈ চিঞাহী পৰি নষ্ট হ'ল! চহী থাকেই তলত, সংগঠনৰে মানুহ, দিয়েই দিয়ে মোক! নিজৰ নামটো লিখি ল'লেই হৈ গ'ল।'

এইবোৰত সুকন্যাৰ সিমান আপত্তি নাই। 'কৰিবও লাগে এনেকুৱা অলপ, নিজৰ স্বাৰ্থত', তাই ভাবে। কিন্তু তাক খোঁট মাৰি জোকাই তাই ক'লে, 'নিজৰ চাৰ্টিফিকেট নিজে লিখি ল'লে কি হ'ব? লোকে লিখি দিয়াটোহে আচল কথা।'

'লোকে দিব নহয় বেলেগ। ৰহ, এইবোৰ নাপাওঁ কাৰণেহে সৰকাই লৈছোঁ। আৰু শুন, এখন পাই লওঁ, তাৰ পাছত নিজে কত বাট মুকলি হ'ব, নিজে নিজে আহি থাকিব। প্ৰথমে সেইখনকে দেখুৱাই ক'ৰবাত আৰু এখন! তাৰ পাছত দুখন দেখুৱাই ক'ৰবাত আন এখন!'

‘অলকাৰ পুতেকটো যোৱাতহে বেয়া লাগিছে। মানুহজনী বৰ অকলশৰীয়া আছিল, তাকে ভৰসা কৰি নিজে কামবোৰ কৰি চলিছিল, এতিয়া ছাঁটো ভৰসা কৰিবলৈও ল’ৰাটো নাই।’ সুকন্যাই আকৌ উলিয়ালে।

‘সংগঠনলৈ গ’লে পাছত ৰাজ্যখন স্বাধীন হৈ দেশ হোৱাৰ লগে লগেই এনেই চাকৰি পাব বুলি গৈছে। যোৱাবোৰৰ সৰৰে সেইটোৰেইতো আশাটো! পাছত এনেই বহি বহিও দৰমহা পাই থাকিব— ভাৰতৰ স্বাধীনতা আন্দোলন কৰাবোৰে পাছত পাই থকাৰ দৰে।’

‘কোনদিনা মাৰি পেলায় নিশ্চয়তা নাই! সেইবোৰ ইয়ালৈকো আহিব নেকি বাৰু?’

‘কোনবোৰ?’

‘যিবোৰ গৈছে। এইবোৰলৈ আহি ঘাটি পাতিলে কোনে গম পাব!’

‘নাহে। আন্দোলনবোৰ নগৰমুখী হৈছে এতিয়া। আগৰ নিচিনাকৈ গাঁৱলৈ আন্দোলন নহা হ’লতো। সিহঁতৰ চকুও নগৰলৈহে।’

দুনিশা থাকি চন্দন গ’লগৈ। বেংকত থ’ব লগীয়াখিনি বিপুলে তাৰ হাতত দি পঠিয়ালে। সি আহিলে এইটো কামত সকাহ পায় বিপুলে। ঘৰবোৰ ভাগ ভাগ হোৱাৰ পাছৰ পৰা উত্তৰ পাৰৰ জ্ঞাতিকেইঘৰলৈ আগৰ দৰে যোৱাটো নোহোৱা হ’ল কাৰোৰে। সকাম-নিকামত খবৰ দিবলৈও এতিয়া দুয়োফালৰ পৰাই সা-সুবিধা কমিল। আজিকালি উত্তৰ পাৰত বিপুলৰ কাম কেৱল মাহেকে-পষেকে গৈ মথাউৰিৰ ওপৰৰ বজাৰখনৰ পৰা বস্তু-পাতি অনা আৰু শহুৰেকৰ ঘৰলৈ যোৱা। বেংকৰ কামটো চন্দনক দিব পাৰিলে সি বোকাগাঁৱৰ পৰা আগলৈ নগ’লেও চলি যায়। বেংকত ঘূৰিবলৈ বিপুলৰ এলাহে ধৰে, ঠিক এলাহ নহয়, এইবোৰ কামত একপ্ৰকাৰৰ অনীহা আহে তাৰ মনলৈ।

জেকা বেৰ শুকাই নহ’লৈই, দ-চাপৰিত দ্বিতীয়টো পানী উঠিল। এইবাৰ সোঁত বহুত বেছি, চাপৰিটো খহাই অহা বাবেই হয়তো বাঢ়িছে।

পানী একাঠুৰাকৈ এসপ্তাহ গ’ল, ঘৰ ভাঙিবলৈ মানুহ নোলোলহি। ‘দিন গৈ থাকিলে কি বা বিঘিনি ঘটে, পিছৰকেইটা পানীয়ে কি ৰূপ বা দেখুৱায়!’ সুকন্যাৰ বাৰুকৈয়ে চিন্তা হৈছে। ৰঘু নেওগৰ ঘৰখন লগতে আছে আৰু সিফালৰ গাঁও দুখনৰো কেইঘৰমান এতিয়াও আছে বাবে তাই মনটো পাতল কৰি ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰিছে।

বৰষুণো আহিল। পানী বাঢ়িবলৈ ধৰিলে।

দুদিন, তিনিদিন, এসপ্তাহ - বৰষুণ এৰাৰ লক্ষণ নাই। পানী বাঢ়িয়েই আছে। বিচনাৰ ওপৰত বিচনা উঠোৱাৰ পাছতো শুকোৱাৰ আশা দেখা নাই। ‘কি কৰা যায়?’

'বিপুল', আগফালে ঘৰটোৰ কাষতে খুঁটি এটা কচালি কচালি পুতি নাওখন বান্ধিবলৈ চেষ্টা কৰি নেওগে মাত লগালে। দুপৰীয়া সময়। চিপচিপীয়া বৰষুণ। বতৰ চাই আবেলি নে ৰাতিপুৱা ধৰিব নোৱাৰি।

নাৱৰ পৰা পানীলৈ নামি নেওগে খোজ দি দি ঘৰৰ ভিতৰলৈ সোমাল। পানীৰ তলৰ বোকাত ভৰি সৰু গাঠিলৈকে সোমাইছে। গাটো পুনৰ চেঁচা লাগি গৈছে। বেৰৰ লেও সৰিবলৈ বাকী নাই, সোঁতে ঘৰৰ ভিতৰতো তেওঁৰ গাত হেঁচা এটা দিছে। তেওঁ বিচনাৰ সমুখ পালেহি। 'পানী আৰু উঠিব, বুজিছানে?', তেওঁ বিপুলক ক'লে।

'ছাৰ বেলেগ কাণ্ড এটা হৈছে নহয়! মানুহ উঠি থকা বাবে বিচনাৰ খুঁটাবোৰ তললৈ বহি গৈছে নহয় বোকাত!' বিপুলে ভয় খাই ক'লে।

তেওঁ ওপৰলৈ চালে। 'তোমালোকৰো চিলিংখন মজবুতেই। মই এতিয়াই পাৰিলে আমাৰ এওঁক চিলিঙলৈ উঠামগৈ, তাকে ভাবি আহিছোঁ। ৰাতিয়েই ওপৰৰ বিছনাতো পানী উঠিবই, তেতিয়া কি কৰিবা? দুইটা লাগো, নে কি কোৱা? বাঁহ-কাঠ কেইডালমান চিলিঙৰ তলত পথালিকৈ সুমুৱাই মানুহ থাকিব পৰা কৰি দিওঁ!'

নেওগৰ কথা শুনি বিপুলে সুকন্যাৰ চকুলৈ চালে— কামটো উচিত নে অনুচিত সুকন্যাই কি কয়।

বিপুলৰ ভাবটো বুজিব পাৰি সুকন্যাই কাৰোলৈকে নোচোৱাকৈ লাহেকৈ স্বগতোক্তি কৰাৰ দৰে ক'লে, 'উপায়তো নাই, সেইটোৱেই কৰিব লাগিব!' লগে লগে বিপুলে সন্মতিৰে নেওগলৈ চালে। চিলিঙত উঠিলেও অকণমানি মূধটোত দিন-ৰাত কেনেকৈ পাৰ কৰিব পৰা হ'ব? তাৰ চিন্তা লাগিছে। কিন্তু বেলেগ উপায় আৰু একো নাই এতিয়া।

নেওগে ক'লে, 'ব'লা, মোকো অকণমান লাগি দিয়াগৈ। মই বাঁহ তিনিডাল উঠাই থৈ আহিছোঁ। তক্তা দুচটামান তুমি লৈও আহিব পাৰিবা।'

বিপুল নামি গ'ল।

চিলিঙত আঠ দিন পাৰ হৈ গ'ল। এবেগেত তলেৰে পানী, কোনোদিন যেন নুশুকাবই। মূধৰ জলঙাৰে চৌৱিছ ঘণ্টাই চকুত পৰে কেৱল সোঁত, দূৰে দূৰে ওপৰলৈ ওলাই থকা নলৰ আগ কেইটামান এমুঠন ওখ ঘাঁহৰ দৰে হৈ সোঁতৰ সৈতে যুঁজি থাকে অহৰহ, এফালেদি গাঁও দুখনৰ বাকী থকা ঘৰকেইটাৰ নিৰ্জীৱ মূধবোৰ।

মানুহৰ সৈতে ভাগি পৰাৰ ভয়ত চিলিংখনলৈ বেছি বস্তু উঠাবও নোৱাৰিলে সিহঁতে। আলমাৰি-মিটশ্বেফবোৰ পানীত ডুবি আছে, খুৰাবোৰ বোকাত পোত গৈছে, কিমান বস্তু, কাপোৰ-কানি, কিতাপ-আলোচনী নষ্ট হ'ব ঠিক নাই। জুয়ো ডাঙৰকৈ জ্বলাব নোৱাৰি, ওপৰৰ টিঙত লাগিবগৈ। 'বাহিৰৰ জগতখনত কিবা মহাপ্ৰলয় চলি আছে নেকি বাৰু?

পৃথিৰীত মানুহবোৰ আছে নে ? পৃথিৰীখন ধ্বংস হ'বলৈ ওলাইছে নেকি ? সেইটো খবৰকে কোনে ক'ৰ পৰা আনি দিব ?' বিপুলে নেদেখাকৈ সুকন্যাই চকুপানী টুকিছে। কেনেবাকৈ সি দেখিলে এটায়ো কান্দোন ধৰি ৰাখিব নোৱাৰিব। পানীত দূৰৰ গাঁও দুখনৰ মাত-কথা, দাৰ ঘাপ একোটাৰ শব্দও আহি ইয়াত পাইছেহি, কান্দোন কিমান দূৰলৈ ফাটি যায় ঠিক নাই। তাই চম্ভালি আছে নিজকে।

বিপুলে সোঁতৰ দিশত দুটা খুঁটা পুতি নাওখন দুয়ো মূৰে বান্ধি থৈছে, যাতে সোঁতত ইফাল-সিফাল কৰি এটা মূৰে ঘৰটোত খুন্দিয়াব নোৱাৰে। ৰাতিপুৱা সি এটা মূধৰ বেৰখন খোলে, আৰু বাঁহ এডালৰ এটা মূৰ নাওখনৰ টিঙত থকা ৰছী এডালত হাঁকুটিয়াই পাক খুৱাই লৈ আনটো মূৰ ঘৰটোত বান্ধি লয়। তাতে ধৰি ধৰি পানীৰে গৈ সি নাৱত উঠেগৈ। সাঁতুৰিব পাৰে সি, কিন্তু ইমান দ পানী, গোটেই মুকলি, তলত পলস, কেনেবাকৈ সোঁতত উটি গ'লে কি হ'ব!

নাওখনত প্ৰথম উঠি লোৱাৰ আগতেই বা পাছতেই সি কিহবাত ধৰি লৈ ডিঙিলৈকে গাটো পানীত ডুবাই দিয়ে, যেন অদৃশ্য কোনোবাই মনে মনে দেখি থাকিলেও তাৰ গাৰ সঞ্চালন বুজি নাপাওক, সি পিন্ধি থকা চুৰিয়াখনৰ পোন্ধটো এহাতে খুলি কঁকাললৈ উঠায়, আৰু পানীৰ তলতেই পায়খানা ত্যাগ কৰে। মলবোৰ ওপৰলৈ উঠি গাত লাগিবলৈ নাপাওঁতেই সোঁতে ঠেলি লৈ গুচি যায়।

সি আজৰি হৈ নাওখন মূধলৈ পথালিকৈ লৈ আনে, দুয়ো মূৰে নাওখন জোখত বান্ধি লৈ এফালে সি ধৰি থাকে। সুকন্যাই এখন ভৰি নাৱত আৰু আনখন ভৰি চ'তিটোত ৰাখি এখন হাতেৰে মূধৰ খুঁটাটোত টেপা মাৰি ধৰি লয়, আনখন হাতৰে তাই মেখেলা-চাদৰখিনি অলপমান কোঁচাই লৈ পায়খানা কৰে। সেইখিনি সময়ত বিপুল-বাবাই তাইলৈ পিঠি দি থাকে। তাই পায়খানা কৰা নেদেখিবলৈকে নেওগৰ ঘৰৰ পৰা নেদেখা মূধটো সিহঁতে বাচি লৈছে। কোনেও নেদেখোঁতে মানুহজনী টুপুং কৰে বুলি বিপুলে প্ৰমাদ গণি থাকে। সুকন্যাৰো ভয় লাগে, তাতোকৈ বেছি তাইৰ লাজ লাগে— ওপৰটো গোটেই মুকলি, তলটো পানীৰে সম্পূৰ্ণ সমান, আকাশৰ তলতে গোটেই পৃথিৰীখন এটা পায়খানাৰ নিচিনা লাগে তাইৰ। গা ধোৱা কামটো তাই মেখেলা-চাদৰেৰে সৈতে নাৱৰ ওপৰতে যেনে তেনে কৰে।

বাবাৰ ব্যৱস্থাটো নাৱৰ পৰাও হয়, মূধৰ পৰাও হয়। কোনোবা এটাই তাৰ হাত দুখনত ধৰি, ভৰি দুখন এঠাইত থ'বলৈ দি গাৰ মাজটো বেঁকা কৰি দিয়ে।

বোকা পানীবোৰেৰে গা ধুই ধুই সিহঁতৰ ছালত তৰপ বান্ধি গৈছে। খাবলৈকে পানীৰ অভাৱ। বাল্টিত জমা কৰি থ'লে দিনটোৰ মূৰত এফাল গেদ বহে, ওপৰৰ এফাল বেলেগ এটা বাল্টিলৈ বাকি গৰম কৰি খায়। তাৰ পাছতো বাচন-বৰ্তনত চেকা লাগিছে। খৰিতো নায়েই, কেৰাচিনো শেষ হ'বগৈ এতিয়া!

ভয়ত ৰাতি পূৰাকৈ শোৱা হোৱা নাই সিহঁতৰ। ৰাতিপুৱা উঠা দেৰি হৈছে। দিনটো ৰাঁই-জাঁই লাগি থকা হৈছে।

বহু দিনৰ মূৰত ৰ'দটোৱে ডাৱৰ খান্দি ফুটা উলিয়াই ইয়ালৈ আহিবলৈ চেষ্টা কৰি থকা যেন লাগিল। সুকন্যাই পায়খানা কৰি থাকোঁতেই মানুহ দুজনে মাত দিলেহি, 'বিপুল! নেওগ ছাৰ!' সুকন্যাই লাজতে আধা কৰাকৈয়ে সামৰিলে। বিপুলে মানুহ দুজনক চিঞৰি ক'লে, 'অকণমান সেইফালেই ৰ'ব দেই!'

তাই লৰালৰিকৈ গাটো তিয়াই চিলিঙলৈ উঠিল। মানুহ দুজন দূৰতে আছিল, পানীৰ ওপৰত থকা বাবেহে মাতটো ওচৰত যেন লাগিছিল।

তেওঁলোক কাষ পালেহি। 'হে ঈশ্বৰ! আমি পাতিহে আছিলোঁ— পানী ভালকৈয়ে উঠিছে! কিন্তু এনেকুৱা যে অৱস্থা ভাবিবই পৰা নাছিলোঁ নহয়! এইখন অথাই সাগৰত কেনেকৈ আছা তোমালোক! আমি এনেইহে চাবলৈ আহিছিলোঁ। দ- চাপৰি যি দ-চাপৰি ঐ!' মানুহ দুজনে বিননি জুৰিলে।

মূধৰ মাৰলি এটাত ধৰি তেওঁলোকে নাওখন ৰাখিলে, 'আজিৰ পৰা শুকাব বুইছা! বতৰে কৈছে। নহ'লে আমি নাৱতে তোমালোক মানুহকেইটাক লৈ যাব পাৰোঁ। কিন্তু শুকাব পানী। কাইলৈও চাওঁ, আমি আহি যাম, নুশুকালে দুয়োঘৰকে লৈ যাম। মিচিংগাঁও দুখনৰো একেই অৱস্থা চাগে? সেইফালেও এপাক যাওঁ ৰ'বা।'

'একেই অৱস্থা সৰৱে', বিপুলে ক'লে, 'ইয়াৰ পৰা দেখি থকাখিনিয়েই ওলাই আছে। মূধতে মানুহবোৰ। বলিনহঁত আহি আছে দুই-এবাৰ। বহুত দিন হ'ল নহয়, খাবলৈতো বহুতৰ একোৱেই নাই। সিদিনা বলিনহঁতে মৰসাহ কৰি গৈ বজাৰ কৰি আনিলে, আমাৰো চাউলেই কমি আছিল, আনি দিলে এবস্তা।'

'এটা কাম কৰোঁ ৰ'বা। আমি কাঠ-বাঁহ কেইটামান আৰু মানুহ দুটামানো লৈ আহোঁ। তক্তা দহখনমান গোটাব লাগিব। বাহিৰত চাং এখন কৰি দিওঁ। তোমালোক মানুহকেইটা দিনটো চাংখনত থাকিব পাৰিবা। একেৰাহে এই মূধৰ ভিতৰত সোমাই থকাতো কম কথা নহয়!'

'বৰষুণ দিলেতো সকলো চফা। ভিতৰতে সোমাব লাগিব।' বিপুলে হতাশাৰে ক'লে।

'নাই, বৰষুণ নিদিয়ে আৰু। কাইলৈৰ পৰা ৰ'দ ওলাব। অকণমান সময় থাকিব পাৰিলেও তোমালোকে সুখ পাবা।'

'সৰু ল'ৰাকণ ভালেই আছে? এই মুকলিখনত, বতাহখনত ল'ৰাটো ৰাখিব পাৰিছেহে দেই! ভাল প্ৰতিপাল কৰি ৰাখিছে দেই। আইক মানি গৈছোঁ!' আনজনে ক'লে।

'অকণো বতাহ লাগিবলৈ দিয়া নাই। এইবোৰ চাওক, গাত কাপোৰ কিমান! তাৰ বাবে পানী দুবাৰ উতলাওঁ। নহ'লে ক'ত! ডাঙৰ মানুহেই পৰোঁ পৰোঁ অৱস্থা লাগি আছে কোনো সময়ত।' সুকন্যাই ক'লে।

ডাৱৰ আঁতৰিল, বৰষুণ বন্ধ হ'ল, কিন্তু পানী লগে লগে নুশুকাল।

চিলিঙৰ পৰা তললৈ নমাৰ পাছত, নিশা ভিতৰলৈ ফেৰফেৰকৈ বতাহ সোমাইছে, বেৰবোৰত লেওৰ নামত পলসৰ চেকাবোৰহে লাগি আছে। 'ভেটি শুকুৱাৰ পাছত ঠিক-ঠাক কৰালৈ মানুহৰ আধ্যা পৰিব, কম গেলেকানি হ'ব নেকি! আকৌ কোন সময়ত পানী সোমাইহি ঠিক নাই! আকৌ বা কিমান পানী আহে! এইবাৰ বা কেনেকুৱা ৰূপ লয়! পইচা-পাতি সৰহকৈ দি হ'লেও মানুহ দুটামান মাতক, বোকা নুঠোতেই হৰিচাপৰিলৈ যাবগৈ লাগে। কোনে কাৰ ঘৰ তুলি নিব? নিজৰে জীৱন বচোৱাৰ চিন্তা। নামাতিলে কোনো নাহে। আপুনি কওকগৈ যাওক। নেওগৰ সৈতে গৈ সিদিনা অহা মানুহ কেইজনকে মাতি আহকগৈ যাওক।' সুকন্যাই বিপুলক ক'লে। সি একেবাৰতে বুজি পালে। নেওগ-বিপুল দুয়ো হৰিচাপৰিলৈ ওলাল।

সুকন্যাই ভাবিলে, 'এইদৰে কিমান চলিবা? এইবোৰ জানো ঘৰ-দুৱাৰ হ'ল! কমকৈ হ'লেও হৰিচাপৰিতো পানী সেয়া সোমাইছেই। প্ৰতিবাৰে বাৰী-ভেটিত পানী সোমোৱাটো কম জঞ্জাল নেকি, কিবা এটা গজিলেও মৰিব! একেবাৰে যদি সিপাৰলৈ যোৱা নহয়, ইয়াত ঘৰ সলাই থাকোঁতেই জীৱনটো যাবগৈ। যেনে-তেনে উত্তৰ পাৰত মাটি অকণ কিনিবই লাগিব।'

চকুলো দৰ্শন

'হে'ৰা, জেগা ঠিক কৰি আহিছোঁ! নেওগে-ময়ে ওচৰা-ওচৰিকৈ খুঁটা এটা এটা থিয় কৰি আহিলোঁ। কাইলৈ মানুহ কামলৈ আহিবই। হে হৰি! বাপ্রে! গোটেই চাপৰিটোত পৃথিৱীত নথকা বন নাই! কৰঙা, বিৰিণা, মাদুৰি, কঁহুৱা, নল, লুহীয়া, খাগৰি, খেৰ, উলু, ইকৰা, ...। আকৌ ঝাঁও, খৰিমৰাবোৰ আছেই! বাঁহহে নাই, এজোপাও নাই। বাঁহ বেলেগৰ পৰা কঢ়িওৱা!' হৰিচাপৰিৰ পৰা ঘূৰি আহি বিপুলে সুকন্যাক ক'লেহি।

'কিমান মানুহ বহিলহি?' তাই সুধিলে।

'আমাৰ গাঁওখনৰ নামটোও এতিয়া হৰিচাপৰি হ'ল তাৰমানে; পঁচিশ-ত্রিশ ঘৰমান বহিলহি। আমাৰ কিন্তু সেইটো শাৰীত নহয়। মোৰ স্কুলখন চাপৰিৰ একদম মাজত পাতিছে, গাঁৱৰ পূব মূৰত, গাঁওখন পূবা-পশ্চিমাকৈ, তাৰ পাছতে নামনিলৈ মিচিং গাঁও দুখন, সিহঁতে নাম লৈছে-- গালুকবিল আৰু ব'ঠামাৰি। তাতো সিমান সিমান মানুহ। আমাৰ শাৰীটো হ'ব স্কুলৰ পৰা এক কিলোমিটাৰ এইফালে, সিটো শাৰীৰ সমুখত। নতুনকৈ অহা মানুহবোৰ আমাৰ শাৰীত বহিবহি, কাইলৈ দুঘৰ আহিব। পূবলৈ ঢেৰ মাটি আছে, আৰু দুই-তিনিখন গাঁও পাছত আহিব পাৰিব। নেওগৰ স্কুলখনহে ব'ঠামাৰিত পৰিল।'

'সিটো শাৰীৰ লগত বহিবলৈ আমাক হাক দিলে নেকি?'

'নহয়, মোৰ স্কুলৰ পোনতে দক্ষিণৰ সুঁতিটোৱে ভাঁজ লৈছে, মানুহ বহিবলৈ মাটি কমি যাব। এইফালে কিন্তু দূৰ আছে নদীৰ পৰা। স্কুল আৰু আমাৰ মাজতে বিল এখন আছে, সেইকাৰণে আমি এইপাৰে বহিব লগা হ'ল। সৰু বিল বাৰু, বাম, খৰালি শুকাই যাব।'

'মুকলি হৈ আছে নে কিবা কাটিব লাগিব?' কাটিব লগা থকা মানেই ওপৰঞ্চি কমেও দুদিন খৰচ, আৰু দুদিনো ইয়াত নাযায়-নুপুৰায় লাগিছে সুকন্যাৰ।

'ক'ত মুকলি পাবা! সেইখন গোটেই কৰঙানী। অকণমান সেৰেঙা চাই তাতে খুঁটাটো পুতি আহিছোঁ। একেবাৰে গৈ লৈহে সমুখৰবোৰ কাটিব লাগিব, বিদ্ধুম হাবি। মানুহবোৰৰ ঘৰৰ আগে-কাষে কৰঙাবোৰ কাটি সৰ মঘা। কটায়ে কাটিয়েই আছে। হে প্রভু! সেইবোৰ

কেতিয়া শুকাব! মুঢ়াবোৰ পচিবতো লাগিব! এডাল কেঁচা মঘা ভৰিত সোমালে ঘমঘণ্টা বাজি যাব!'

'এ হ'ব দিয়ক! মঘা এডাল সোমালে ঘমঘণ্টা নাবাজে। ঘমঘণ্টা বাজিবলৈ বাকী আছেগৈ নেকি?' বিপুল আচৰিত হোৱা ৰূপটো দেখি সুকন্যাৰ মুখত তাচ্ছিল্য ভাব ফুটি উঠিল, তাই ঘমঘণ্টাটো হেঁচা মাৰি জোৰকৈ ক'লে। আগতে নুশুনা শব্দবোৰ বিপুলৰ মুখত শুনিলে তাইৰ খঙে টিঙিচকৈ মৰা হৈছে। বিশেষকৈ, মাজুলীলৈ আহি এইবোৰ ঠাইত শুনি।

'হে মই কৈছোঁহে ৰ'বাচোন। তুমি কেলেই তেনেকৈ কোৱা? দুটা মানুহৰ চেঙেল ফালি মঘা সোমাই... লেঙেৰাই লেঙেৰাই কাম কৰি আছে। বিপিন যে, তাৰ ভৰিৰ পতা ফুটি ওপৰেদি মঘা ওলাই গ'ল!'

'হ'ব হ'ব! সেইবুলি আপুনি এই মাজুলীয়াল শব্দবোৰ কৈ নাথাকিব। ক'ৰ ঘম-ঘণ্টা নে ঘম-তিলিঙা! অলপ শিকক ভাল কথা ক'বলৈ। এই খোকখনত সোমাই ভূত হৈ থকাটোকে ভাবিছে নেকি সদায়? মাজুলীয়ালজাকৰ নিচিনা হৈ নাথাকিব সদায়। বাগৰি ফুৰিবলৈ জনমটো দিয়া নাই নহয়, নিগাজীকৈ যোৱাতো মানুহে ভাবিব পাৰিব লাগে।'

সুকন্যাই ৰহস্যপূৰ্ণভাবে উনুকিয়াব খোজা কথাটো বিপুলে ঢুকি নাপালে, তায়ো জানে— সেইকণ সংকেতত বিপুলে বুজিব নোৱাৰে, কিন্তু তাইৰ খংটো বাঢ়ি গ'ল। বেলেগ ঠাই এটুকুৰাত মাটি কিনাৰ কথাটো ভাবিব লাগিছিল বিপুলে নিজেও। হৰিচাপৰিতো খহনীয়াই ধৰিলে কৰিব কি, সেই চিন্তা তাৰ মনলৈ অহা নাই। কোনোবা হৰিচাপৰিলৈ গৈছে, গতিকে লগতে সিও উঠি যাব; তাই দুই-এষাৰ পৰামৰ্শ দিছে, সি সেইখিনিকে পালন কৰিব। তাতকৈ বেছি সি নাভাবে কিয়? অতি সোনকালেই সিপাৰত মাটি এটুকুৰা লোৱাৰ চিন্তাটো তাইৰ মনত সোমোৱাৰে পৰা বিপুললৈ খং উঠিয়েই আছে।

বিপুলে দেখিলে, তাই বলকনি আৰম্ভ কৰিলে। ৰূপটো দেখি সি দমকা খাই মনে মনে আঁতৰি ৰ'ল।

পাছদিনাই অহা মানুহকেইজন চাৰিদিন ধৰি নাহিল, পানী কমা বাবে তেওঁলোকে নিজৰ কামৰ পৰাই আজৰি পোৱা নাই। বিপুলে চৰিয়া এটাৰে মাটি কঢ়িয়াই ভেটিটো আৰম্ভ কৰিলে। ঠাইখনৰ এতৰপহে কাঠ-মাটি, একোৰ মাৰিলে বালি ওলায়। পাঁচদিনৰ দিনা তেওঁলোক আহিল, বেলেগ এটা চাপৰিৰ পৰা বাঁহ কঢ়িয়াওঁতে দিনটো গ'ল।

দ-চাপৰিত ঘৰৰ ভেটিৰ পৰা পানী গ'ল, কোহোনাই পলস টনাৰ পাছতো সুদা মাটিত ভৰি থ'ব পৰা হোৱা নাই। হৰিচাপৰিত কাম ভবা গতিত আগবঢ়া নাই। নেওগৰ

ঘৰ আজি নিওঁ কালি নিওঁ কৰি আছে। গধূলি গধূলি সুকন্যাই বিপুলক তাগিদা দি আছে, 'পইচা দি কৰোৱা কাম, আপুনি নিজে কথা পাতি ৰস দি বহুৱাই নথ'ব মানুহক।'

পাছবেলা সোনকালতে বিপুল হৰিচাপৰিৰ পৰা ঘূৰি আহিল, লগত মানুহ এজন।

'আকৌ ঘূৰি যাবলৈ সময় নাই, সোনকালে আহিল দেখোন আজি?' সুকন্যাই দূৰৰ পৰাই সুধিলে।

'ঘৰ কাইলৈ হৈ যাব আমাৰো। আমি আহোঁতে খুঁটা পুতি হৈ গ'ল, ঠাহৰ কামো শেষ। তাত দুজন মানুহ লাগিয়েই আছে, গধূলিলৈ মানুহ সোমাব পৰা হৈ যাব। কাইলৈ ইয়াৰ পৰা পুৱাবেলাই গুচি যাম। আমি সোনকালে আহিলোঁ মানে, টিউবৱেলটো দুয়োটা লাগি উঠাই পেলাওঁ। তুমি বাচনবোৰ উলিয়াই দিয়া, ৰাতিপুৱালৈকে পানী জমা কৰি দিওঁ। টিউবৱেলটো উঠাই এওঁ লৈ যাব। কাইলৈ ৰাতিপুৱা বহুৱাবই লাগিব।'

কাইলৈ ঘৰ হৈ যোৱাটো বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰি সুকন্যাই লগত অহাজনৰ চকুলৈ ভালকৈ চালে। তেওঁ ক'লে, 'হয়, খুঁটা পুতিলে।' এটা কৌশলী উত্তৰ।

খা-খবৰবোৰ শুনি শুনি বাবাই বুজিছে, নতুন ভেটিটোৰ ওচৰতে নল নাই। ৰাতিপুৱা যাবলৈ ওলাই সি বিপুলক সুধিলে, 'বাবা, আমি আকৌ নল দেখা নাপাওঁ ন?'

'আছে দূৰত। ঘৰৰ ওচৰতে নাই।'

'ইয়াৰ পৰা মই লৈ যাম দেই কেইজোপামান।'

'এইবোৰ নোৱোৰে নহয়!' মানুহ এজনে ক'লে।

'এনেই পুতি দিম।' বাবাই তেওঁক ক'লে।

বেচি হাক দি নাথাকি এজনে নলৰ তিনিটা মুঢ়া উঘালি ল'লে, মাটি কোমল হৈ আছে, তলৰ শিপালৈকে উঠি আহিল।

এৰি থৈ যাবলগা নিজৰ বাৰী-ভেটিৰ ফুল-ফলৰ সঁচৰ দৰে বাবাই নলৰ সঁচ নিবলৈ বিচৰা দেখি, আটাইৰে মনত ঠাই টুকুৰাৰ সাধাৰণ পৰিৱেশটো জাতিষ্কাৰ হৈ উঠিল। খৰালি বা পানী নুঠা বাৰিষাৰ দিনবোৰত ইয়াত থাকি সুকন্যাৰো সম্পূৰ্ণ বেয়া লগা নাছিল; কোনো হাই-উৰুমি নাই, মিছামিছি আহোঁতাও নাই, যাওঁতাও নাই, কেতিয়াবা এছাটি বতাহ, বতাহৰ সুহুৰি, দুপৰীয়া গৰু-ম'হৰ মাত, দূৰৰ ঘণ্টাধ্বনি, বৈকুণ্ঠ সৰকি চৰাবলৈ অহা দৰে সৰু গৰখীয়া ল'ৰা একোটা, চিৰ-ৰহস্যৰ সন্ধানত ব্ৰতী থকা বাসিন্দাৰ দৰে অকলশৰীয়া ঘৰ দুটা। খহাই নহা হ'লে, দ নোহোৱা হ'লে, কিজানি ইয়াতেই নগৰ এখন গঢ়ি উঠিলহেঁতেন, প্ৰাকৃতিক নিৰ্যাসেৰে ভৰপূৰ হৈ।

হৰিচাপৰিত ভেটিটোৰ চাৰিওকাষে বেৰৰ দৰে হাবিখন থিয় হৈ আছে, অকণমান মাজলৈ সোমাই গ'লেই মানুহ দেখা নোপোৱা ডাঠ। জোপোহাৰ আঁৰে আঁৰে বাঘ-সিংহ বহি থকা দৰে অ'ত-ত'ত মিটশ্বেপ-ট্ৰাংক-টোপোলাবোৰ পেলাই থৈছে। ৰোমাঞ্চকৰ অভিযান চলোৱা দৰে কাষৰ কৰঙাৰ মাজে মাজে ঘূৰি ঘূৰি বাবাই বস্তু-বাহানিবোৰ খুঁচৰি তাৰ কটাৰীখন বিচাৰি উলিয়াই ল'লে। নলৰ মুঢ়াকেইটা ৰুবলৈ ঠাই অকণ বিচাৰি লৈ সি কটাৰীখনেৰে গাঁত খন্দাত লাগিল।

অকণমান দূৰৰ কোনোবাফালৰ পৰা 'উ উ উ উ' কৈ একেলেথাৰিয়ে অস্বাভাৱিক শব্দকেইটামান তাৰ কাণত পৰিল। সি ভালকৈ মন কৰিলে, কোনোবাই কান্দিছে, কান্দোনটো চেপি ধৰিছে। কোনে কান্দিছে সি ধৰিব নোৱাৰিলে।

সি উঠি মাতটো বিচাৰি গ'ল। চাঙিৰে ভেটি উঠাই থকা মানুহ দুজনে চাঙিখন আধাতে থৈ তাৰ আগে আগে গ'ল। বিপুল সেই ফালৰ পৰা ওলাই আহিল, মূৰটো ইফালে-সিফালে ঘূৰাই কাৰোৰে চকুলৈ নোচোৱাকৈ সি ছাটি-ফুটি কৰি আহিছে। 'কোনে কান্দিছে? ভৰিত কাৰোবাৰ মঘা সোমাল নেকি?', বাবাই ভাবিলে। 'আই নাকান্দিব, ঘৰ আজি হৈ যাব, আমি আছোঁ নহয়। চাই থাকক, আবেলিলৈ নহয় যদি আমি ৰাতিটোও ইয়াত লাগি থাকিম!' বাবাৰ কাণত পৰিল, সি দৌৰি গ'ল। বস্তু-বাহানি এসোপাৰ কাষত লেপেটা খাই বহি সুকন্যাই কান্দি আছে, চাদৰৰ আগটো উঠাই তাই মুখখন আৰু চকু দুটা ঢাকিবলৈ চেষ্টা কৰিছে, তললৈ অহা এসোঁতা পানী তাৰ চকুত পৰিল। সি চাব নোৱাৰি সেইফালে পিঠি দি ঘূৰি দিলে। তাক দেখা পাই এজন মানুহ তাৰ ওচৰলৈ আহিল, হাতত কটাৰী আৰু মাটি দেখি বুজি পাই তেওঁ তাক ফুচুলাই ক'লে, 'তুমি নলৰ মুঢ়াকেইটা ৰুব বিচাৰিছা ন? আহা, মই গাঁত খান্দি দিম।' তেওঁ তাক ঠেলি আঁতৰাই লৈ আনিলে।

মানুহজনে কোৰ এখন তুলি লৈ গাঁত তিনিটা উলিয়াই দি তাক ৰুবলৈ কৈ আঁতৰি গ'ল। সি গাঁত তিনিটা এৰি এখোজ এখোজকৈ গৈ ভেটিটোলৈ ভালকৈ চালে। ঘৰ-চৰ একো নাই, ভেটিটোৰ এফাল হোৱাই নাই, খুঁটাকেইটা থিয়কৈ পোতা আছে, মাত্ৰ এফালে চ'তি এটা লাগি আছে। সি আহি পায়েই হাবিখনক খেলাৰ সংগৰ দৰে লৈছিল, চকুপানীখিনিয়ে তাক অন্য বস্তুটোৰ অপৰিহাৰ্যতাৰ সম্ভেদটো দিলে। দ-চাপৰিৰ নোহোৱা হোৱা ঘৰটো, ইয়াতো অদৃশ্য হৈ থকা ঘৰটো— সি একে সময়তে বিচৰা দৰে মানসপটলৈ আনিলে, যি দুটাৰ বিষয়ে এই পৰ্যন্ত সি ভবাই নাছিল, নিজক ধিক্কাৰ জনাব পৰা সি এতিয়াও হোৱা নাই, কিন্তু তেনেধৰণৰ ভাব এটায়েই তাৰ মনটো সেমেকাবলৈ ধৰিলে।

বিপুল আৰু মানুহ তিনিজনে কোনেও অদৰকাৰত মাত নিদিয়াকৈ কামত লাগিল। সুকন্যাও বেছি সময় বহি নাথাকিল। কোঠাবোৰৰ স্থানবিলাক কেনি ক'ত কৰিব পৰা হ'ব গমি চাই তাই বস্তুবোৰ ভেটিৰ ওপৰলৈ উঠালে, চৌকা এটাৰ দিহা কৰি মানুহকেইজনৰ কাৰণে চাহ কৰিলে।

নলৰ মুঢ়াকেইটা বাবাই পুতিলেহে মাথোঁ। তাৰ আগ্ৰহটো কমি গ'ল। গোটেই দিনটো সি সুকন্যাৰ চকুলৈ লক্ষ্য কৰি থাকিল। আগবেলা এটা ক্ষণ দুখত ভাগি পৰা মানুহজনী সি পুনৰ দেখা নাপালে। তাইৰ চকু-মুখত দৃঢ়তা-ব্যস্ততা-একচিন্তা ফুটি আছে। হঠাৎ সলনি হোৱা এই ৰূপটো কি সি বুজিব নোৱাৰিলে— ভয় খাবলগীয়া নহয়, দুখ পাবলগীয়া নহয়, হাঁহি-মাতি লগ ল'ব পৰাও নহয়। সি সমীহেৰে দূৰে দূৰে ৰৈ তাইক পৰ্যবেক্ষণ কৰি থাকিল।

পিতা-পুত্ৰ

'ছাৰ ঔ, আপোনালোকৰ গাইজনী বচাব নোৱাৰিলোঁ', বেচিবলৈ মাছকেইটামান লগত লৈ অহা গালুকবিলৰ ল'ৰা এটাই চোতালৰ পৰা বিপুলক দেখিয়েই ক'লে। সি বিপুলৰ ছাত্ৰ আছিল, এতিয়া পঢ়া এৰিলে। পলসত সোমাই বহুকেইটা গৰু-ম'হ মৰিছে, বিপুলহঁতৰ গাইজনীও বহুতে কেইবাদিনো টানি-আঁজুৰি উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰিলে, পুনৰ সেইটো কথাকে পাতিবলৈ বিপুলৰ মনটো ভাল নালাগিল। ল'ৰাটোৱে নিজে কৈ কৈ পিৰালিত বহিল। বিপুলে তাৰ ভাৰখনৰ কাষ চাপি হাওলি চালে, মিঠাতেলৰ পুৰণা টিং দুটাত আধা পানী ভৰাই মুখ দুখনত গছৰ পাত-ঠাল-ঠেঙুলি দি ঢাকি আনিছে, ল'ৰাটোৱে সেইখিনি আঁতৰাই দেখুৱালে, কাহিলিপুৰা ধৰা বৰিয়লা আৰু আঁৰি পোৱালি কেইটামান। ভিতৰৰ পৰা সুকন্যা ওলাই আহিল। গাইজনীৰ কথাটো ওলোৱাত আটাইকেইটাৰে মনটো গোমা হৈ পৰিছে। 'গৰু-ম'হবোৰে বৰ কষ্ট পাই মৰিলে দেই!' সুকন্যাই ক'লে।

'বৰ কষ্ট পাই মৰিল! আপোনালোকৰ জনী চৌথাদিনা মৰিছে। নোৱাৰিলে আৰু! বুধিৰামহঁতেও বহুত চেষ্টা কৰিছিল। সিদিনা, চাৰিদিনৰ আগত, লৌকন গাঁওবুঢ়াৰ ল'ৰাটো মাছ মাৰি আহিছিল সেইপিনেদি, সি কাৰ গৰু কি কথা নাজানে, দেখা পাই বেচেৰাই অকলে অকলে যুঁজিলে, সি মানুহটো যে নমৰিল! গাঁৱৰ কেইটামানে কেনেবাকৈ দেখিহে দৌৰি গৈ তাক ধমকি দি আঁতৰাই আনিছে। সি উঠি লোৱা এচটা তক্তা উলিয়াব নোৱাৰিলেই, আধা লাগি ধৰিল! চাই থাকিবও নোৱাৰিতো, বহুত বেয়া লাগে, জীয়া গৰু-ম'হ এটা যদি চকুৰ আগত তললৈ সোমাই গৈ থাকে! সি গৰুজনীৰ এটা ভৰি তলৰ পৰা যেনে-তেনে উঠাই থৈ বেলেগ এটা ভৰি টানি আধা উঠাই হয় মানে সিটো ভৰি আকৌ সোমায়েই যায়! গাটোৰ তলটোওতো সোমায়েই আছে! আৰু গৰুও দুৰ্বল হৈ গ'লতো। মানুহে দলিয়াই দি থৈ অহা ঘাঁহকেইডালমানহে খাইছে, গোটেই খাবও পৰা নাই।'

'পলসেইতো বহুত দ?' বিপুলে সুধিলে।

'বহুত দ মানে ছাৰ, ব'ঠা ডুব যাব যেন পাইছোঁ। আৰু পিছলি সিফালে মাজৰ ফালে গৈহে আছে।'

'যি হওক, মানুহৰ যে আৰু কাৰোৰে একো নহ'ল!' সুকন্যাই সান্ত্বনাৰ মাতেৰে ক'লে। তিনিওটাৰে মনত কাহিনীটো ভাহি উঠিল— বিপুলহঁত ইয়ালৈ অহাৰ পাছদিনা দ-

চাপৰিত সৰু ল'ৰা এটাৰ মৃত্যু হ'ল, এফালে বৰ দ আছিল, চাং ওলাওঁ-নোলাওঁ অৱস্থাতে আছিল, পানী ওফন্দি থকা সময়ত লোকৰ মূধত সোমাই থকা মানুহখিনি কেইদিনমান আগত নিজৰ ঘৰটোত গৈ সোমাইছিলগৈহে, সাঁতুৰিব নজনা আদহীয়া মানুহ এজন চাঙৰ পৰা পিছলি সৰি পৰিল, লগে লগে সোঁতে উটাই নিলেই, তেওঁক বচাবলৈ গৈ ল'ৰাটো মৰিল। নিজৰে প্ৰাণটো কেনেকৈ বাচিল ভাবিলে এতিয়াহে আটাইতকৈ ডাঙৰ যেন ভয়টো সৰৰে লাগে।

'ল'ৰাটোৱে যে আনক বচাবলৈ গৈ মৰিছে, সেইটো কথাতে বহুত বেয়া লাগে বাইদেউ। কিন্তু ভালো লাগে, সি কাম কৰি মৰিছে।' ল'ৰাটোৱে বিপুললৈ চালে, 'এটা কথা ছাৰ জানিছেনে? এনেকৈ বচাবলৈ যাওঁতে প্ৰায়ে বচাবলৈ যোৱাটোৱেই মৰে। সি সৰু ল'ৰাটোৱে চিঞৰ-বাখৰ কৰি সাঁতুৰি গৈ মানুহজনক ধৰিলে, সাঁতুৰি সাঁতুৰি ঘৰৰ পিনে আনিবলৈ চাইছে, আনিলেইহেঁতেন, কিন্তু গোটেই মানুহজন ডুবি তললৈ গুচি গৈছে, উশাহ ল'ব পৰা নাই, ল'ৰাটোৱে পিঠিত উঠোৱা দৰে কৰি ওপৰলৈ দাঙি মানুহজনক উশাহ ল'বলৈ দিছে, মানুহজনে তাকে হেঁচা মাৰি ধৰিলে, ল'ৰাটো ডুবি থাকিল বহুপৰ, বেলেগ মানুহ গৈ ওচৰ পোৱালৈ ল'ৰাটো আধামৰা হ'ল। পাছত সেয়াই হ'ল, নাবাচিল!'

'অ, এইটো কিন্তু সঁচা কথা! বচাবলৈ যোৱাটোহে মৰে।' সুকন্যাই ক'লে। তাই ঘৰৰ মানুহকেইটাক সকীয়াই দিব খুজিলে— কাকো যাতে কেতিয়াও বচাবলৈ নাযায়। ল'ৰাটোৱে সৰু ল'ৰাটোক প্ৰশংসা কৰা শুনি তাই ভাল পোৱা নাই, তাইৰ মতে সি যাবই নালাগিছিল, গৈ এতিয়া নিজৰ কি লাভ হ'ল, এতিয়া মানুহে ইচ-আচ কৰিলে তাৰ কিটো হ'বলৈ বাকী থাকিল!

'বাইদেউ এটা কথা মনত ৰাখিব, আমাৰ এইবোৰ বিপদ আগলৈ বহুত আছে, সদায় সাৱধান। বচাবলৈ যাওঁতে মানুহে এটা মানুহক বচাবলৈ যায়, কিন্তু সদায় দুটা মানুহক বচাবলৈ যাব লাগে। পৰাটোতো পৰিছেই, সেইটো পৰাৰ পাছতে সি কাঠৰ কুণ্ডা! সি আপোনাক বচাব নোৱাৰে, আপোনাক বিপদতহে পেলাব সি। আপুনি তাকো বচাব লাগিব আৰু নিজকো বচাব লাগিব। তেতিয়াহে দুটা মানুহ বাচি আহিব। বিপদত পৰাটোৱে বেলেগক উদ্ধাৰৰ কথা চিন্তা কৰিব নোৱাৰে, তেতিয়া সেইটো মানুহ হৈয়ে নাথাকে, সি নিজেই বাচিবলৈ চাব, দৰকাৰ হ'লে আনক মাৰি হ'লেও বাচিবলৈ চাব। আপুনি তাত তাৰ লগতো যুদ্ধ কৰিব লাগিব। সেইবাবেই বচাবলৈ যোৱাটো মৰে বেছিকৈ। সেই মুহূৰ্তত দুটা শক্তি গালৈ আনিব পাৰিব লাগিব।' বাধ্য ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ দৰে বিপুল-সুকন্যাই শুনিলে।

'শুনিছেনে? আপোনাৰ ছাত্ৰই কিমান দূৰ ভাবিছে?' সুকন্যাই বিপুলক ক'লে। তাই ল'ৰাটোলৈ চাই ক'লে, 'ছাৰে ইমানবোৰ কথা নাভাবেই।'

‘গাঁওবুঢ়াৰ ঘৰটো চাগে উঠাই নিয়াই নাই নহয়? সিফাললৈ নিব নে ইয়ালৈ আহিব?’ গাঁওবুঢ়াৰ পুতেকৰ কথাটো মনত পৰি বিপুলে প্ৰসংগটো সলাই সুধিলে।

‘ছাৰ, সিহঁত ইয়ালৈকে আহিব। দোধোৰ-মোধোৰ কৰি আছিল। ইয়ালৈকে অহাটো কৰিলে। সিদিনা পুতেকে ক’লে আমাক। তাতো তিনিঘৰমানহে বাকী আছে নেকি..., গাঁওবুঢ়া, হৰেন বৰা..., অঁ হয় তিনিঘৰেই আছে, আৰু মিনেছৰ আছে। ইয়াতে আপোনালোকৰ শাৰীতে বহিবহি।’

‘হৰেন বৰা আহিলে ভাল হয়। অন্ততঃ বেজী এটা দিব পৰা মানুহ এটা ইয়াতো লাগে।’ সুকন্যাই ক’লে।

‘হয় হয়। সেইটো সুবিধা লাগে।’

ল’ৰাটো যোৱাৰ পাছত সুকন্যাই বিপুলক ক’বলৈ ধৰিলে, ‘আধা পঢ়া মিচিং ল’ৰা যদিও মাত-কথা কিমান স্পষ্ট দেখিছেনে? অভিজ্ঞতা লৈ কিমান চিন্তা কৰিব পাৰিছে। আপুনি নিজে পঢ়ুওৱা ল’ৰাইতো এইবোৰ। একো এটা কথা দেখোন আপুনি ক’ব নোৱাৰে? আপোনাৰ মুখত দেখোন শব্দ এটাও ভালকৈ নুফুটে, সৰ ভুল ভুলকৈ কয়, মানুহৰ নাম এটা ফুটাব নোৱাৰে। দেবেশ্বৰটো কয় দেবিচৰ, ওপৰতটো কয় অপঅত, নাৰিকলটো নাইকল, নাইকলো নহে কেতিয়াবা নেইকল হয়গৈ। কি শুনিবা শব্দ! এইবোৰে পঢ়িবলৈ নাপালে কাৰণেহে, ভাল ঠাইত পোৱা হ’লে আপোনালোকে নিজৰ স্থান এৰি দিব লাগিলহেঁতেন।’ তাইৰ মাত ক্ৰমে অধিক কাঢ়া হৈ আহিল। শুনি আমনি লাগিল বিপুলৰ, ‘হ’ব দিয়াহে!’ সি উচাপ মাৰি কৈ তাইৰ ওচৰৰ পৰা আঁতৰি ঢাপৰ ফালে গ’ল।

প্ৰথমে মিনেছৰ আহি বিপুলহঁতৰ কাষত বহিল, তাৰ পিছত গাঁওবুঢ়াৰ ঘৰ, একেবাৰে সিফালে হৰেন বৰা। আন চাৰিঘৰ আহি ৰঘু নেওগৰ সিফালে বহিল। বাৰে বাৰে চুবুৰি সলাই মানুহবোৰৰ সমুখৰ সংগও সলনি হৈছে, মনো সলনি হৈছে, আগৰ নিচিনাকৈ থেপাথেপিকৈ থাকিবলৈ বেয়া পোৱা হৈ আটায়ে আজিকালি আঁতৰত আঁতৰত বহিছে, চিএঞৰ মাৰিলেহে কাষৰ ঘৰলৈ শুনে।

হাবি মোকলাই মানুহ থকা ঠাই যেন কৰি লোৱালৈ আহিন সোমাল। ‘সমাজ এখন গোট খাইছে এতিয়া। আকৌ উঠি যাব লগা হ’লে অকলে থকাটো কৰিব নোৱাৰি দেই। কিবা ভাগ্যৰ কাৰণেহে আগৰ দুবাৰ গুৰুজনে বচালে।’ সুকন্যাই বিপুলক ক’লে। ‘এইটো চাপৰি নখহায়’, বিপুলে উত্তৰ দিলে। ‘ইহ, নখহাব!’ বিপুলে কাৰোবাৰ মুখত শুনি এনেই ডাঠি কৈ দিয়াত তাই ভেকাহি মাৰিলে। তাই খোলাখুলিকৈ বিপুলক বুজাই ক’ব খুজিলে, ‘নাখাই হ’লেও পইচা সাঁচিম, যেনে-তেনে মাটি অকণ উত্তৰপাৰত লোৱাটো চিন্তা কৰিব সদায়। পইচা হাতত থাকিলেও আপুনি এটকাৰো ওপৰঞ্চি বস্তু নানিব, এটকাটোৰো মাটি

কিনাৰ নামত ঘূৰাই লৈ আহিবলৈ চাব। আৰু মানুহবোৰৰ ফুচুলনিত ভোল নাযাব, মই কিমান ক'ম? ধাৰলৈ খুজিলেও দিব নালাগে, ঘূৰাই কেতিয়াও নিদিয়ে। দেখিছে নহয় নিজেই— সৰ কামত আনতকৈ দুগুণ পইচা দিব লাগে আপুনি। ধাৰলৈ নি কোনটো মানুহে কোন দিনা টকা ঘূৰাই দিছে আপোনাক? দিছে জানো কোনোবাদিনা ঘূৰাই? মনত ৰাখিব এইবোৰ। হাতত ধন থকাটো নেদেখুৱাবই।'

স্থায়ী হোৱাৰ আশাৰেই মানুহবোৰে কামবোৰ হাতত লৈছে। ঘৰৰ চাৰিওফালে ঢাপ মাৰি ওপৰৰ তৰপটোত কাঠমাটি আনি দিছে, তাতে গুটি-পুলি গুঁজিছে, ঘৰত পানী সোমালে থাকিবলৈ গোহালিৰ ভেটিবোৰ ওখ আৰু আহল-বহল কৰিছে, আঁতৰৰ সাৰুৱা চাই মাটি মোকলাই বেৰা দিছে, দুঘৰে পানী সিঁচা মেচিনো কিনি আনিলে।

সুকন্যাহঁতৰ সৰু মোমায়েক আহিছিল বহঁতপুৰলৈ। খবৰবোৰ শুনি তেওঁ চন্দনৰ সৈতে গুচি আহিল। বিপুল গৈ পইচা থৈ আহে বাবে চন্দনো বহুদিন অহাই নাছিল। কত মাহৰ মূৰত নিজৰ মানুহ দুটাক জংঘলখনৰ মাজত হঠাতে দেখি সুকন্যাৰ চকুপানী ওলাল।

চন্দন এদিন থাকি গ'লগৈ, তাৰ কলেজ আছে, মোমায়েকে নিজে ক'লে, 'তই যা তেন্তে, মই অলপদিন থাকোঁ। নামঘৰকণৰ ভেটিটো আধাখনীয়া হৈ আছে, মই সেইটো সাজি থৈহে যামগৈ। বিহুৰে-সংক্ৰান্তিয়ে তেওঁ ঘৰৰ ভিতৰত কিমান নাম গাই থাকিব! আৰু কি ক'ত পাৰোঁ মই অলপ কৰি দিওঁ। কৰঙাৰ মুঢ়া অলপ মোকলাই দিলে সদ্যহতে মাটিমাহ কেইটামান সিঁচিব পাৰিলেও আৰু আলু কেইখলিমান লগাব পাৰিলেও ঘৰখনে কিমান সকাহ পাব!'

দহজনমান ভকত বহিব পৰাকৈ নামঘৰটো হ'ল। ডাঙৰ সকাম পাতিলে চোতালত ৰভা এখন সাজি ল'লৈই হ'ব। 'আতাক কৈ সৰুকৈ সিংহাসন এখন কৰাই আনা। সোনকালে নামঘৰটো লোৱা। মই যাওঁতে তেওঁক কৈয়েই যাম সাজিবলৈ।' কৈ থৈ মোমায়েক গ'লগৈ।

ইয়ালৈ অহাৰে পৰা বাবা ক'লৈকো যোৱা হোৱা নাই, ৰঘু নেওগে পুনৰ এদিনো উলিওৱা নাই, এতিয়া তেওঁৰ স্কুলখন ভালেখিনি দূৰত হ'ল, কিন্তু এখনেই এল পি স্কুল বাবে ইয়াৰ ল'ৰা-ছোৱালীও তালৈকে গৈ আছে। বিপুলেও চিন্তা কৰা নাই, মোমায়েকৰ মুখতো এদিনো সেই প্ৰসংগত একো নোলাল। নেওগৰ মনলৈ হয়তো নহাকৈ থকা নাই, কিন্তু এতিয়া তেওঁক ক'লেও হয়তো গা এৰা দিব, সুকন্যাই ভাবি আছে।

এল পি স্কুলৰ সমস্যাটো প্ৰায় সকলোৰে হৈছে। ইয়াৰ একমাত্ৰ দোকানী ফুলেশ্বৰৰ ঘৈণীয়েক আৰতিৰ এল পি স্কুল এখন আছিল। ভেঞ্চাৰ। গাঁওবুঢ়া থাকি অহা চাপৰিটোত খুলিছিল। ইয়ালৈ আহি স্কুল খোলাৰ চিন্তা কৰিবলৈ সময় পোৱা নাছিল, এতিয়া এলাহো লাগিছে, নিজৰ যোগ্যতাহীনতাই উৎসাহো কমাইছে। স্কুলৰ টিংপাতকেইছটা বেচিবলৈ থোৱা দৰে ঘৰতে লাগি থকা দোকানখনৰ বেৰত থিয় কৰাই থোৱা ভাগেই আছে।

গাঁওবুঢ়া আৰু দুজনমানে ফুলেশ্বৰক কৈছে, 'এইকেইছটা বেচিব নালাগে। আকৌ স্কুলখন তাইক খুলি দে।' আৰতি বিপুলৰ সহকৰ্মী ৰাজীৱ দত্তৰ পৰিয়ালৰ। ৰাজীৱ দত্তই খুলশালিয়েক কুমৰ মেধিক নিজৰ স্কুলখনত চকীদাৰ পদটো দিয়ালে। সিহঁতেও আৰতিহঁতক কৈ আছে, 'স্কুলখন আকৌ খোল, তোৰো চাকৰিটো হেৰাই দিম।' ৰাজীৱ দত্তহঁতৰ চাপৰিটো হৰিচাপৰিৰ পূবলৈ আছে, এক কিলোমিটাৰমান বহল সুঁতি এটা পাৰ হ'ব লাগে।

সুকন্যাৰ কাণত পৰিল— আৰতিৰ স্কুলখন বিপুলহঁতৰ স্কুলৰ কাষতে বহুৱাব পাৰে। বিপুল, ৰঘু নেওগ আদি চাকৰি কৰা মানুহকেইটাক বাদ দি ইয়াত মেট্ৰিক পাছ কৰা মানুহ কেৱল দুজনীয়েই আছে, আৰতি আৰু সুকন্যা। কিন্তু আৰতিৰ কাহিনী সুকীয়া। দুই-একে ইমানলৈকে কয় যে আৰতিয়ে নিজৰ নামটোকে এতিয়াও শুদ্ধকৈ লিখিব নাজানে। সৰু যোগ অংক এটাও যে তাই শুদ্ধকৈ কৰি দিব পাৰিব কোনেও ডাঠি ক'ব নোৱাৰে। ফুলেশ্বৰ নাথাকিলে দোকানৰ খুচুৰা বস্তুৰ দাম তাই হিচাপত ল'ব নোৱাৰে, মানুহে লিখি থৈ আহিব লাগে আৰু পাছত ফুলেশ্বৰ আহিলে আকৌ গৈ পইচা দিবগৈ লাগে। তথাপি এতিয়া উপায় নাই। মানুহে এইটোও ভাবিছে, কিজানি অলপ পুৰণা হৈ তাই ভালো হয়। সুকন্যাই আবেলি বিপুলক ক'লে, 'আপুনি আৰতিহঁতৰ ঘৰৰ পৰা আহকগৈচোন।' স্কুলখন সাজি হ'লে সুকন্যায়ো মাজে মাজে পঢ়ুৱাবলৈ যোৱাৰ কথা ভাবিছে, গতিকে আৰতিয়ে যেনেকৈ যি পঢ়ুৱালেও অন্ততঃ বাবাক তায়ে চাব পাৰিব।

যাবলৈ ওলাই বিপুলে সুধিলে, 'কি কি আনিব লাগিব দিয়া।'

'নহয়, দোকান কৰিব নালাগে। আৰতিৰ স্কুলখনৰ কথা সুধি আহকচোন। যদি সোনকালেই হয়, ইয়াকো তাতে নাম লগোৱাৰ কথা কৈ আহক।'

বিপুল উচাপ মাৰি উঠিল, 'নাযাওঁ মই সেইবোৰ সুধিবলৈ। কিবা দোকান কৰিবলৈ আছে যদি দিয়া, নহ'লে মই ঢাপত লাগোঁ। কিয় সুধিব লাগে স্কুলৰ কথা!'

হঠাতে আকৌ তাৰ একে ৰূপটো দেখি সুকন্যা আচৰিত হ'ল, তাইৰ খং উঠি আহিল, 'কি কথা ক'বলৈ আহিছে আপুনি! নাযায় কেলেই সুধিবলৈ? কাৰণটো কি?'

'দৰকাৰ নাই নহয়। কি দৰকাৰ?'

'আৰে, কিয় দৰকাৰ নাই? এই মানুহটোৱে কেনেকুৱা কথা কয় ঔ! কওকচোন আপুনি, কিয় দৰকাৰ নাই?' সুকন্যাই খোপনি ধৰিলে। এইটো স্বভাৱ বিপুলৰ কেতিয়া আঁতৰিব? একো নভবাকৈ সি কৈ দিয়ে— কিবা এটা কৰিম বা কিবা এটা নকৰোঁ! হঠাতে সি উভতি ধৰে কিয়? প্ৰথমে দেখা মানুহ আচৰিত হৈ যাব। আজিলৈকে কতবাৰ দেখিছে যদিও তায়ে আচৰিত হৈ গৈছে। সদায় গালি দিলেও এইটো কি স্বভাৱ? সি ৰৈ থকা দেখি তাই আকৌ ক'লে, 'আপুনি ভালকৈ কওকচোন বাৰু, কিয় সুধিবলৈ নাযায়? নাযাওঁ বুলি যে একেষাৰে কৈ দিলে!'

‘স্কুল হ’লে হ’ব আৰু। সেইটো কিয় সুধিবগৈ লাগে?’

‘আৰে! আপোনাৰ নিজৰ ল’ৰাটো পঢ়িবলৈ লাগে। সেইটো সুধি আহিব লগা কথা নহয় নেকি?’

‘স্কুল হ’লে যাবই, তাৰ সময় বাকী আছেই, সিহঁতক সুধিবলৈ কি আছে? স্কুল সজাৰ কথা ওলাইছে যেতিয়া হ’ব নহয়। হ’লে যাব সি সেইখনলৈকে। সেইটো সুধিবলগীয়া কথা নে?’ বিপুলে পুনৰ ক’লে যদিও মাতৰ জোৰটো কমিল, বিষয়টো লাহে লাহে তাৰ মনতো খেলাবলৈ ধৰিছে।

‘সুধিবলগীয়া হয় নে নহয় নাজানে যদি ইমান উভতি ধৰিছে কিয়? ক’ম নহয়, কিয় সুধিব লাগে।’ সুকন্যাই বিদ্রূপৰ সুৰত ক’লে।

যিমান সৰু বা ডাঙৰ কথা নহওক কিয়, নতুন প্ৰসংগ এটা ওলালে বিপুলে প্ৰায়ে এনেকুৰা কৰে। সদায় চলা মতে সি ভালেই চলি থাকে, কিন্তু তেনেই সামান্য নতুন ধৰণৰ কিবা এটা ওলালেও কৰিবলৈ সি টান পায়, অসহজ অনুভৱ কৰে। সি একো উত্তৰ নিদি শান্ত হৈ থাকিল।

সুকন্যাই মাতটো টান কৰি বুজাই ক’লে, ‘সেইটো সুধিলে আপুনি নমৰে নহয়। নিজে মাষ্টৰ হৈও এইবোৰ চিন্তা মই কৰিব লগা হৈছে। কথাষাৰ নিজে সুধিলে ভালকৈ জানিব, কেতিয়া স্কুলখন হয়। আৰু আপুনি সুধি থৈ আহিলে কিজানি গহীনকৈ লৈ সোনকালেই হয় স্কুলখন। ল’ৰাটোতো আগতে স্কুললৈ গৈয়ে আছিল, এতিয়া যে ইমান দিন যোৱা নাই আপোনাৰতো মনেই নাই।’

বিপুল গ’ল, সুকন্যাই কৈ পঠিওৱা মতেই ধুনীয়াকৈ সুধি আহিল। কান্ধত বস্তু কঢ়িয়াই ঘৰ পতা, এতিয়া ঢাপ উঠোৱা, কৰঙা কটা, মুঢ়া খন্দা— বিপুলৰ গোটেই গাটো বিষ হৈ আছে। মতা মানুহ সৰৰে একে অৱস্থা। গাঁৱলৈ বেজ এটা আহিছে, এঘৰৰ মিতিৰ। তাৰ মন্ত্ৰত কেইবাজনেও বিষ ভাল পাইছে বোলে। বিপুলে তাকো মাতি থৈ আহিছে, গধূলি আহিব। তিল এটোপোলা আৰু দূৰৰি বন কেইডালমান বিপুলে এঘৰৰ পৰা লৈয়ে আহিছে। সুকন্যাই বেজটোক দিবলৈ গামোচা এখনো বাকচৰ পৰা উলিয়াই থ’লে।

বেজ আহি মঙলখন চায়ে তাঁতৰ শলি তিনিডাল বিচাৰিলে, ‘আপোনাৰ বিষ মই আজিয়েই চফা মাৰি থৈ যাম। মঙলে কৈ দিছে— লগে লগে বিষ যাব। দুখন মন্ত্ৰ মাতিব লাগিব। আইগৰাকী আকৌ মাক হ’বলৈ ওলাইছে, ডঙা-মেলা কৰিব নোৱাৰিবই, গতিকে একেবাৰতে আপোনাৰ বিষ আঁতৰাই যোৱাটো মোৰ কৰ্তব্যও। কঠ দুখন পাৰক, এতিয়া শুব নালাগে, প্ৰথম মন্ত্ৰত থিয় হৈ থাকিব লাগিব। পাছৰখনত শুৱাই লৈ জাৰিম।’

বিপুল সাজু হ’ল। বেজটোৱে শলি তিনিডাল এমুঠে মুঠি মাৰি লৈ আনটো মূৰেৰে কট কট কট কটকৈ বাজানা এখন উঠাই বিপুলৰ গলধনৰ পৰা ভৰিলৈকে ঘন ঘনকৈ

কোবাই মন্ত্ৰ মতা আৰম্ভ কৰিলে। মাজে মাজে সি গলধনৰ পৰা ভৰিলৈকে কোবাই নি মাটিতো দুফুটমান দূৰলৈ কোবাই গ'ল, যেন মূৰৰ পৰা ভৰিলৈকে সকলো বিষ খেদি নি মাটিত বাগৰাই দূৰলৈ গুৰিয়াই দিছে।

বাবাই ঠৰঙা লাগি বেজটোৰ কাণ্ডবোৰ চাই থাকিল।

পাছদিনা বিপুলৰ গাটো টনটনীয়া লাগিল। বিষ পূৰাকৈ ভাল হোৱা নাই যদিও, দুদিন পাছত যাবগৈ যেন লাগিছে। সুকন্যাই ক'লে, 'মানুহজন পকাবেজ। আজি অলপ ভাল পাইছে যেতিয়া ভাল হ'বই। তেওঁক আকৌ মতাব লাগিব, মঙল-পাতি দুখনমান চোৱাব লাগিব।'

'বিপুল আছানে?' চোতালৰ পৰা বিপুলৰ স্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষকজনে মাত লগালে। টেঁটুলৈকে ফটিকা খাই খাই মানুহটোৰ মাতটো হটিল, সৰেই সন্দেহ কৰিছে তেওঁ বেছিদিন পৃথিৱীত চাউল খাবলৈ নাপায়। আগতে মানুহটো ভাল আছিল, নিয়মীয়াকৈ স্কুলো কৰিছিল, নদীয়ে খহোৱা লগে লগে তেৰোঁ খহিল। গাত জল-দেৱতা লাগিল নে মতিভ্ৰম হ'ল চৰ্চা কৰি কোনেও উত্তৰ পোৱা নাই। কেতিয়াবা তেওঁ স্কুলৰ ঢাপত চাইকেলৰ সৈতে লুটি খাই পৰি থাকে, কেতিয়াবা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়েও উঠাই নি বৰ্ডিঙত ভৰাই থৈ আহেগৈ।

'এতিয়াৰ পৰা তুমিহে অফিচলৈ যাব লাগিব মাহে মাহে। মোৰ দিন গ'লেই আৰু। এইকেইদিনতে তোমাৰ-মোৰ অলপ কাম ওলাব, দুদিনমান বহিব লাগিব আমি।' তেওঁ কৈ কৈ বাৰাণ্ডাৰ বেঞ্চখনত বহিল।

'ছাৰ, আপুনি একেবাৰে যাবগৈ নে ইয়াতে থাকিব?' বিপুলে সুধিলে।

'ছমাহমান থাকি যাম ৰ'বা। গোটেই চাকৰি জীৱন এইবোৰ ঠাইতে থকা, মোহটো বেগেতে এৰিব নোৱাৰি নহয়। ঘৰত কৈ আছে, অৱসৰ লোৱাৰ পাছত এৎদ্দিনো ইয়াত থাকিব নালাগে! কিন্তু নোৱাৰি নহয়, মানুহবোৰ এৰি যাব নোৱাৰি একেদিনাই।'

বিপুলহঁতে শলাগিলে, কিন্তু সিহঁতে জানিছে তেওঁৰ চিন্তাটো বেলেগ, ঘৰলৈ গ'লেগৈ লেকামহীনভাবে ফটিকা গিলিবলৈ নাপাব।

প্ৰধান শিক্ষকৰ দায়িত্ব ল'বলৈ বিপুল কমলাবাৰীৰ অফিচলৈ যোৱাৰ দিন আহিল, কিন্তু বিষবোৰ পুনৰ উঠিল। হৰেন বৰাই ক'লে, 'তুমি বিষৰ বেজী কেইটামান লোৱা, অফিচলৈ যোৱা দিনলৈ ভাল পাবা।' তেওঁৰ বেজী লৈ ৰঘু নেওগহঁতৰ গাৰ বিষ ভাল হৈছে, কিন্তু বেজীৰ বিষতহে কোনেও ৰক্ষা পোৱা নাই। বটলত গৰম পানী ভৰাই বেজী লোৱা ঠাইডোখৰ সেকি থাকিব লগা হৈছে।

বিপুলে কষ্ট-মষ্টকৈ চাৰিটা ল'লে।

'হাত-ভৰি-কঁকালৰ বিষবোৰ ভাল পাইছোঁ, কিন্তু নতুনকৈ বুকুৰ বিষ এটা আৰম্ভ হৈছে দুদিনৰ পৰা, পেটটোৱো বৰ বিষায় মাজে মাজে', শেষৰ বেজীটো লৈ থাকোঁতে

বিপুলে হৰেন বৰাক ক'লে, সি ভয় খাইছে, মুখত আতংকৰ চিন, বেমাৰ হ'লে সি এনেয়ো অলপতে ভয় খায়। হৰেন বৰাই ক'লে, 'ভাল হ'ব ৰ'বা। মোৰ ঘৰত হাতে লিখা একদম প্ৰামাণিক মন্ত্ৰপুথি এখন আছে। পানী অকণ জাৰি দিলেই ভাল হ'ব। দুটামান মন্ত্ৰ তুমি লিখি লৈ শিকি ল'বা। ঘৰতে সদায় দৰকাৰ হৈ থকা মন্ত্ৰ এইবোৰ।'

'হাতে লিখা মন্ত্ৰপুথি এখন আমাৰ ঘৰতো আছে নহয়! বহুদিনৰ পৰা আছে। ব্যৱহাৰহে কৰাই নাই।' বিপুলে ক'লে।

'একেখনেই হ'ব কিজানি। তুমি উলিয়াই আনাচোন চাওঁ।'

বিপুলে বিচাৰি আনি পুথিখন দেখুৱালে। 'হয়, একেখনেই। এইখন কামত লগোৱা। ইয়াত..., এয়া চোৱা, কিহৰ বাবে কোনটো মন্ত্ৰ বিতংকৈ লিখা আছে। ...অঁ, এইটো, এইটো মন্ত্ৰ এবাটি পানীত তুমি তিনিবাৰ মাতি সেইখিনি খোৱা। আজি খাবই পাৰিবা, একদম ফুট-গধূলিত জাৰিবলৈ লিখা আছে। ভাল হৈ যাব।' পুথিখন হাতত লৈ মোকলাই দেখুৱাই হৰেন বৰাই বুজাই ক'লে। ৰাজীৱ দত্ত আৰু আন এজন সহ-শিক্ষক ধনীৰাম সোমাই আহিল।

'আহক আহক। এহ, গধূলিয়েই হ'ল দেখোন, আপোনালোক আজি এই সময়ত আহিল, কেনিবা যাব নেকি?' বিপুলে ক'লে। তেওঁলোক বহিবলৈ সুকন্যাই চকীত হাত ফুৰাই দিলে।

'নাই নাই, আমি ইয়ালৈকেই আহিছোঁ', ধনীৰামে ক'লে।

'ধনীৰামক বহুদিনৰ মূৰত সমুখত লগ পালোঁ হে!' হৰেন বৰাই ক'লে।

'এহ, মোক নো ক'ত লগ পাইছে আপুনি?' ৰাজীৱে ৰসিকতা কৰিলে।

'হয় বাৰু।' হৰেনে শলাগিলে। বিপুল-সুকন্যাই হাঁহি মুখে ৰসিকতাৰ ভাগ ল'লে।

'আমি কথা এটাত আহিলোঁ', গহীন ভাব এটা লৈ এবাৰ বিপুলৰ ফালে এবাৰ সুকন্যাৰ ফালে চাই ৰাজীৱে আৰম্ভ কৰিলে, 'মহন্ত ছাৰ, আপুনি হেড্ মাষ্টৰ হৈ চলাব পাৰিব জানো? খেলিমেলি লগাতকৈ আগতীয়াকৈয়ে মই হেড-মাষ্টৰ পদটো লোৱাটো ভাবিছোঁ।'

কি? সি কি কথা কৈছে? ৰাজীৱে এইটো অপমান কৰিছে! —সুকন্যাৰ মুখখন গহীন হৈ পৰিল। বিপুলৰ মনত খং এটা উজাৰি উঠিল। সি অলপ আঁকৰা হ'ব পাৰে, কিন্তু প্ৰাপ্য উচ্চ পদটোৰ পৰা নামিবলৈ কোৱাত তাৰ সন্মানত লাগিছে, গৰ্বও আছে তাৰ। হৰেনে তলমূৰ কৰিলে, কিবা এখন গণ্ডগোল লাগিব স্কুলত, তেওঁ একুলো এৰিব নোৱাৰে, গতিকে ভাগ নোলোৱাকৈ নিৰ্লিপ্ত হৈ ৰোৱাৰ চেষ্টা কৰিলে। ধনীৰামে আলেখ-লেখ চাই থাকিল।

কিছুপৰ সকলো চুপে-চাপে ৰোৱাৰ পাছত ধনীৰামে শান্ত ভংগীৰে ক'লে, 'মহন্ত ছাৰ, আমি আপোনাক জোৰ-জবৰদস্তি কৰিবলৈ অহা নাই। কিন্তু কথাটো বিবেচনা কৰি

চাওক। আপুনি হ'ব নিবিচাৰিলে আমাক লিখি দিব পাৰিব, তেতিয়া ৰাজীৱে অফিচলৈ গৈ কাম-কাজখিনি কৰি আনিব।'

ৰাজীৱে যিটো ভংগীৰে কৈছিল, বিপুলে ওলোটাই খঙেৰে কিবা এষাৰ কৈ দিলেহেঁতেন, খেচেংকৈ কিবা এষাৰ ক'বলৈ বিপুলে আৰাম পায়, কিন্তু আটাইকেইটা মানুহৰ সমুখত খং দেখুৱাবলৈও সি অসুবিধা পালে। কিন্তু ধনীৰামৰ ভংগীটোৱে বিপুলৰ সমস্যাহে বঢ়ালে, সি এতিয়া চিন্তাশীলভাবে কিবা এষাৰ উত্তৰ দিয়াটো প্ৰয়োজন হৈ পৰিল, চিন্তাশীলভাবে কৈ সি আৰাম নাপায়, ভাবিও নাপায়। সি সুকন্যাৰ চকুলৈ চালে। তাৰ অৱস্থাটো তাই বুজি পাইছে— সি কি ধৰণে কি উত্তৰ দিয়া ভাল হ'ব ধাৰণা কৰিব পৰা নাই। কিন্তু মানুহকেইটাৰ সমুখত নিজৰ গিৰিয়েকটোক উপদেশ দিবলৈ, বিশেষকৈ অফিচৰ কথাত মাত মাতিবলৈ তাই বেয়া পাইছে। তাই মাত মতা বা সৱৰে সমুখতে পৰামৰ্শ দিয়া মানে ৰাজীৱহঁতে ক'ব বিচৰা বিপুলৰ দুৰ্বলতাটোৱেই প্ৰমাণ হৈ পৰিব। ভিতৰলৈ গৈ মনে মনে আলোচনা কৰিবলৈকো এতিয়া বিপুলে ছল উলিয়াব নাজানিব, সি বহিল মানে বহিয়েই থাকিল! এনেকুৱা বিপদ সুকন্যাৰ আগতেও হৈছে বহুবাৰ।

সময় পাৰ হৈ গৈ আছে, অধিক ৰৈ থাকিব নোৱাৰি, তাই বিপুলৰ ফালে চাই ক'লে, 'আপুনি কিবা এটা তেখেতসকলক কওক, তেখেতসকলক কাইলৈকে মাতক, চিন্তা কৰি চাই কাইলৈ ক'ব আপুনি যি কয়।'

লগে লগে বিপুলে মোৰ পালে, সি ৰাজীৱ-ধনীৰাম দুয়োটালৈ চাই ক'লে, 'আপোনালোক কাইলৈ আহক। মই চিন্তা কৰি ক'ম। নহ'লে দিনত স্কুলতেই হ'ব।'

তামোল-ছালি খাই তিনিওটা মানুহ একেলগে ওলাই গ'ল। সিহঁত যোৱাৰ পাছতে সুকন্যাই বিপুলক খেচখেচাই উঠিল, 'কথা এষাৰ ক'ব নোৱাৰে! সদায় সদায়! কিয় সেইটো স্বভাৱ আপোনাৰ? বহি থাকিব একো নোকোৱাকৈ! কিয় সবকে মই ক'ব লাগে? এনেই দেখোন বৰ কথা ক'ব পাৰে।'

লাগি থাকিল দুয়োটা বহু পৰলৈকে। ৰাতি টোপনি নাহিল। শেষ নিশা সিহঁতে এটা সিদ্ধান্ত পালেগৈ— 'সিহঁতক মাথোঁ এটাই কথা ক'ব লাগিব যে আপোনালোকে যি ক'বলগা আছে অফিচত কওককগৈ, অফিচে যিটো সিদ্ধান্ত দিয়ে সেইটোকে মানিম। বেলেগ একো মাত মাতিব নালাগে। সিহঁতে তৰ্ক কৰিব বিচাৰিব, কিন্তু ভাগ ল'ব নালাগে।'

এইমতেই দুদিন পাৰ হৈ গ'ল। উপায় নাপাই ৰাজীৱহঁতে অফিচলৈ গৈ কোৱাটোকে ঠিক কৰিলে। বিপুল-সুকন্যাই এটা কথা বুজি পাইছে, অফিচৰ পৰা বিপুলক পদটো নিদিয়াকৈ থকাৰ কোনো কাৰণ নাই। সেইটো সন্দেহ ৰাজীৱহঁতৰো আছে, সেইবাবেই সিহঁতে প্ৰথমেই অফিচলৈ যোৱাৰ চিন্তা নকৰি বিপুলক হেঁচা দিছে।

ৰাজীৱে অফিচত কথাবোৰ কোৱাৰ পাছত তাৰ হাততে কাগজ দি বিপুলক মাতি পঠিয়ালে। সেইবাবে সি নিশ্চিত হ'ল— বিপুলে পদটো নাপায়। সি গৰ্বেৰে খবৰটো দিলেহি।

কমলাবাৰীত অফিচ কৰি একেদিনাই ঘূৰি অহাটো সম্ভৱ নহয়, লগতে বিপুলৰ গাৰ বিষ। গাঁৱৰ ল'ৰা এটা চাইকেলৰ সৈতে বন্দৱস্ত কৰি সি ওলাল।

ৰঘু নেওগৰ সিফালৰ কাষৰ ঘৰটো তৰালী হাজৰিকাৰ। মাক-দেউতাক সৰুতে ঢুকোওৱাত তাই মোমায়েক-খুৰায়েক-পেহীয়েক-জেঠায়েক ইঘৰ-সিঘৰ কৰি ডাঙৰ হৈছিল, কিন্তু গাভৰু হোৱাৰ পাছত বিয়াৰ খৰচ-পাতি আহি থকাৰ চিন্তাত কোনেও ৰাখিবলৈ মন নকৰা দেখি তাই অকলে থাকিবলৈ ল'লে। ইয়াত তাইৰ কোনো নাই। কথা-বতৰাত তাই সদায় ৰঙীন, চেহেৰা-পাতিও দেখনিয়াৰ। মানুহে তাইক বস্তু-পাতি দি সহায় কৰে, তায়ো আনৰ কাম-বনত লাগি দি নিজলৈ জোৰা মাৰে। সুকন্যায়ো এবাৰ তাইক কেইবাখনো কাপোৰ-কানি দিছে। নিশা সুকন্যাহঁতক ৰখিবলৈ অহাৰ কথা তাই নিজে ক'লে।

অফিচত বিপুলৰ সমুখত একোৱেই নোলাল। দায়িত্ব লৈ সি ঘূৰি আহিল। ৰাজীৱহঁত চুপ-চাপ থাকিল।

*** *** ***

আবেলি বিপুলহঁতৰ পদূলিত চুবুৰীৰ গোটেই ল'ৰা-ছোৱালীখিনিয়ে খেলি আছে। আৰতিৰ স্কুলখন হ'ল, গাঁৱৰ সৰেই ব'ঠামাৰিৰ স্কুলখন এৰি এতিয়া তালৈ যায়, পুনৰ নতুন স্কুলত লগ হোৱাৰ আনন্দ সিহঁতৰ গুচাই নাই।

চেং, গুদু, ৰন্ধা-বঢ়া খেলি অঁতাই সিহঁতে লুকা-ভাকু আৰম্ভ কৰা দেখি গাঁওবুঢ়া এনেই কাষ চাপি আহিল, 'ঐ, সেইবোৰ শুকাই সেৰেঙা হৈ থাকিলেও হাবিবোৰত তহঁত নোসোমাবিগৈ দেই। সাপ-ঘোং কি ক'ত সোমাই আছে, এতিয়াও গম পোৱা হোৱা নাই!'

তেওঁ বিপুলহঁতৰ ঘৰলৈ সোমাল। সুকন্যাই সাদৰেৰে সুধিলে, 'ককাইদেউ, আজি আবেলি কামত নধৰিলে নেকি?'

'গাটো ভাল লগা নাই অ'। অলপ জিৰণি লৈছোঁ। জ্বৰেই উঠিব নেকি ক'ব পৰা নাই।' তেওঁ বাৰাণ্ডালৈ উঠিল, সুকন্যাই টুল এখন আগবঢ়াই দিলে। পিছফালৰ ঢাপত লাগি থকা বিপুলে কোৰখন তাতে এৰি কথা পাতিবলৈ আহিল, 'ককাইদেউক মই সুধিম সুধিমকৈ পাহৰি আছোঁ, আপোনালোকৰ ঘৰত যে ল'ৰাটো দেখি আছোঁ বহুদিনৰ পৰা, ইহঁতৰ মোমাইদেউৰ ল'ৰাটো, মোমায়েক মানে নবৌহঁতৰ পৰিয়ালৰ সি কাৰ ঘৰৰ আছিল বাৰু? মই চিন ধৰিব পৰা নাই নহয়। একদম পাহৰিছোঁ।'

'হেই কি কোৱা তুমি!' বিপুলহঁতে ৰহস্যটো বুজি পাবই লাগিছিল ধৰণে গাঁওবুঢ়াই উত্তৰ দিলে। তেওঁৰ কিবা বিৰক্তি লগা যেনো দেখা গ'ল। বিপুলহঁতে কৌতূহলেৰে মুখলৈ চাই ৰৈ থাকিল। তেওঁ ক'লে, 'মোমায়েকৰ ঘৰৰ হ'লেহে চিনি পাবা! সেইটো ক'ৰনো নবৌহঁতৰ পৰিয়ালৰ! ক'ৰবাৰ পৰা অহা ল'ৰা সেইটো। সংগঠনৰ ল'ৰা!'

'অ', হয় নেকি!' বিপুল আচৰিত হৈ গ'ল, তাৰ মাতটো সৰু হৈ পৰিল। ভয়ত সুকন্যাৰ মুখৰ পানী শুকাল।

'নবীন আৰু ফুলেশ্বৰৰ ঘৰত যে এটা এটা আছে, সেইকেইটাও মিতিৰ জানো? কি ভাবিছা তোমালোকে? এটাও মিতিৰৰ নহয়! তিনিওটা সংগঠনৰ।'

'সিহঁত যে বেলেগ ল'ৰা, দেখি একেবাৰেই ধৰিব নোৱাৰি! ক'ৰ পৰা আহি ইয়াত পালেহি?'

'এ... এইবোৰ ঢেৰ কথা! মই কথাত লাগি মৰিলোঁ!' গাঁওবুঢ়াই আক্ষেপ কৰি ৰ'ল কিছুপৰ।

তেওঁ পুনৰ ক'লে, 'মই গম পোৱা নাছিলোঁ। সিটো চাপৰিত থাকোঁতেই এবাৰ ঘাটত পালোঁ। নিশা হ'ল। মই একো গম নাপাওঁ নহয়। কোনোবা মিতিৰ বিচাৰি অহাৰ কথাহে কৈছে সি। নিশাখন ল'ৰাটো কেনেকৈ যাব চিন্তা কৰি লৈ গ'লোঁ ঘৰলৈ, তযি সি কাৰোবাৰ ঘৰত থাকিবলৈ ফন্দিয়েই পাতি আছিল। তাৰ পাছত সদায় থাকিবলৈ ল'লে। লগৰ কেইটামানো আনি বেলেগ বেলেগৰ ঘৰত ৰাখিলেহি। বাৰিষাটোত ক'ৰবালৈ গুচি গ'ল কেউটা। এতিয়া আমি ইয়ালৈ অহাৰ পাছত আকৌ পালেহি।' ভয়, সন্দেহ, ৰহস্যৰ মাজত বিপুল-সুকন্যাৰ মুখ শেঁতা পৰি আহিছে। 'প্ৰথমে ভাবিলোঁ কাম-বনত সহায়কে হ'ব, নাই একোডাল নকৰে। গজগজীয়া মানুহ এটাক ভাতগাল কিমান খুৱাই থাকিবা? মই কৈছোঁ— তই মোৰ ঘৰৰ পৰা যা। সি মোক ওলোটাইহে বুজায়। মই গাঁওবুঢ়া মানুহ, হয়নে নহয় কোৱা! যদি কেনেবাকৈ সি ধৰা পৰে, আনৰ যিটো শাস্তি হ'ব, মোৰ দুগুণ হ'ব। মই কৈছোঁ যে তই বেলেগৰ ঘৰত থাক মই একো নকওঁ, মই ঘূণাক্ষৰেও একো নকওঁ, কাকো একো নকওঁ, তই মাথোঁ মোৰ ঘৰৰ পৰা যা। ময়ে লাগিলে কেতিয়াবা তহঁতক পাৰ কৰি দিম যাত্ৰী হিচাপে, কিন্তু মোৰ ঘৰত নাথাকিবি। মই কেৱল ঘৰখন বচাব বিচৰা নাই, তই সেইটো নাভাবিবি, মই গাঁওখনকো বচাব লাগিব। সিদিনা মোৰ ল'ৰাটোকে সি বন্দুকটো দেখুৱাই আছে, কেনেকুৱা কি বস্তু ইত্যাদি!'

'অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰও আছে নেকি!' সুকন্যাই অধিক ভয় খাই ক'লে।

'নাথাকিব!' গাঁওবুঢ়াই ক'লে, 'এইবোৰ ভিতৰুৱা কথাহে দেই। তোমালোকে কাকো নোকোৱা বুলি জানিহে মই কৈছোঁ।'

'নাই আমি নকওঁ নকওঁ, নিষ্পত্তি নকওঁ।' উত্তৰটো প্ৰয়োজন নোহোৱাকৈয়ে বিপুলে তীব্ৰভাবে ক'লে।

গধূলি বিপুলহঁত তিনিওটা জুহালৰ গুৰিত বহিল। চাহ-গাখীৰপানী খালে। বাবাই দেখিলে, সুকন্যাই খালী হোৱা কেটলিটো বেৰৰ ফালে দলি মাৰি দিছে। মুখেৰে কিবা কৈ

কৈ তাই খৰি এডালেৰে জুইকুৰা খোঁচ মাৰি মোহাৰি নুমুৱাই খৰিডালো দূৰলৈ দলিয়াই দিলে। গিলাছ এটাও দলিয়ালে। ‘অ’, হ’ল আৰু! সব পেলাব এতিয়া!’ বিপুলে দাঁত ছেলাই ধেমালি কৰা দৰে ক’লে। ‘কি সব পেলাব এতিয়া? অঁ, পেলাম!’ সুকন্যাই ডাঙৰকৈ ভেকাহি মাৰিলে।

সিহঁতৰ কি লাগি আছিল বাবাই মন কৰা নাছিল, দেখা পায়ো আয়ত্ত কৰিব নোৱাৰিলে, সি ভয় খাই লাহেকৈ উঠি শোৱা কোঠালৈ গ’ল। বিচনালৈ উঠি সি কিতাপ এখন মোকলাই ল’লেগৈ।

পাকঘৰত দুয়োটাই কথাৰ কটা-কটি কৰি থাকিল। সুকন্যাই মাজতে এপাক উঠি বাবাক চালেহি। সি পঢ়ি থকা যেন দেখা পাই তাই নিচিন্তে আকৌ সোমাই গৈ কাজিয়াত ধৰিলে। ভয়ত বাবাৰ কঁপনি উঠিল, কিতাপত চকু থৈ সি মাথোঁ কাণ থিয় কৰিলে, পাকঘৰত কিবা অঘটনৰ আশংকাত সি সন্ত্রস্ত হৈ থাকিল।

***   ***   ***

মাঘৰ শেষত গোটেই চাপৰিটোৱে অদ্ভুত ৰূপ ধাৰণ কৰিলে, বনবোৰে শুকাই ছাই বৰণ ল’লে, ৰুই দিয়া গোজ-পুলিবোৰ শুকান খৰি যেন হ’ল, চাৰিওফালে বালি আৰু ধূলি, গৰুৰ পখৰা-চিতৰা ছাল এখনৰ দৰে ঠায়ে ঠায়ে এচিকুট-দুচিকুট কাঠমাটি ওলাই আছে, তাতে দুই-এটা গৰু-ছাগলীয়ে ঘাঁহ কামোৰে, বাকীবোৰ নি মানুহবোৰে বেলেগ চাপৰিত থ’লেগৈ। ভিতৰত দিনটোত কেইবাবাৰো পানী নচটিয়ালে ঘৰৰ মানুহকেইটাৰ খোজতে ধূলি উঠি যায়। বিপুলে য’তেই গোবৰ দেখা পায় মুকুতা বোটলাদি বুটলি আনি গছৰ গুৰিত দিয়েহি আৰু চাৰিওফালে লোৰ একোটা কৰি দিনটোত বাৰে বাৰে পানী ঢালে।

আবেলি গোটেই বাৰীত টিঙেৰে পানী ঢালি বিপুল ঘৰৰ সমুখত গোবৰ বুটলিবলৈ ওলাল। পদূলিৰ পৰা সি দেখিলে, পৰিপাটিকৈ দীঘল চুৰিয়া-চেলেং লৈ দূৰৰ পৰা মানুহ এজন আহি আছে। সি উচপিচনিৰে সুকন্যাক মাতিলে, ‘হেৰা, এইফালে আহাচোন।’ সি চকু দুটা মানুহজনৰ পৰা ঘূৰাই অনা নাই, যেন জুহালৰ ফুট ছাইৰ মাজত হঠাতে জুই অকণ ওলাই অন্তৰ্ধান হোৱাৰ দৰে দেৱতাৰ নিচিনা মানুহজন তাতে নোহোৱা হৈ পৰিব। তাৰ ভংগি দেখি সুকন্যাই খৰখোজে আহি সংকোচবোধেৰে ৰ’লহি। ‘সেই মানুহজনলৈ চোৱাচোন!’ সি ক’লে। সুকন্যাই দেখিলে শুকান নিস্তেজ ঠাইখনৰ মাজত মানুহজন বগা কাপোৰেৰে উজলি আছে, পাতবোৰ শুকাই সেৰেঙা হৈ পৰা কৰঙানিৰ অংশৰে তেওঁ পোনাই আহি আছে। ‘চোৱাচোন ভালকৈ। আমাৰ আতা নহয় নে?’ ওখ-ডাঙৰ চেহেৰা আৰু খোজত আতাক যেনেই লাগিল সুকন্যাৰো।

মানুহজন অলপ কাষ চাপিল, চিনিব পৰা হ'ল। হয়, আতাকেই হয়। 'এই সময়ত ক'ৰ পৰা আহিছে? ইয়ালৈকে আহিছে! থকাকৈ আহিছে!' সুকন্যাই ক'লে। সিহঁত আচৰিত হ'ল। সিহঁতে ভবা নাছিল, জীৱনত আতাকক আকৌ কেতিয়াবা লগ পাব, আচলতে আতাকৰ কথা একো ভবাই হোৱা নাছিল, যিবোৰ সিহঁতৰ মনত আছিল সেয়া কেৱল বিদায়ৰ সময়ত তেওঁ উপেক্ষা আৰু বঞ্চিত কৰাখিনি। আগৰ অস্তিত্বটোতে আতাক স্থবিৰ হৈ গৈছিল সিহঁতৰ মনত। কিন্তু তেওঁ যে বৰ্তমানতো আছে— তেওঁৰ বৰ্তমানৰ অস্তিত্বটো আৰু উপস্থিতি অনুভৱ কৰি দুয়োটা শিহৰিত হৈ উঠিল। কি কৰোঁ কি নকৰোঁ লাগিছে দুয়োটাৰ মনত। এসময়ত পালি-পহৰীয়া লৈ ৰজাৰ দৰে চলা গোসাঁই অকলে অকলে খোজ কাঢ়ি আহি আছে আজি, তাকো হাবিৰ মাজে মাজে পোনাই। আগেয়ে হাতীত উঠি গোসাঁই ফুৰিবলৈ যায়, সমুখত ফুলেৰে জাকজমককৈ সজাই ফলিত লিখা থাকে— 'সত্ৰাধিকাৰ'! সুকন্যাৰ দুখ লাগিল। আতাকৰ খোজটো খৰ। তাইৰ এনেকুৱা লাগিছে যেন সেয়া সত্ৰাধিকাৰ নহয়, হাবিৰ মাজেৰে পলৰীয়া ভকতহে! তথাপি শিহৰণটোৱে পুনৰ তাইক অভিভূত কৰি তুলিলে, আতাকৰ নিৰ্মল যেন লগা ৰূপটো বৈকুণ্ঠৰ পৱিত্ৰ আত্মা এটিৰ দৰে লাগিল, যেন সিহঁতৰ মংগলৰ বাবেই সেয়া কাষ চাপি আহি আছে। ক'ৰ পৰা কেনেকৈ আহি ক'ত সিহঁত আছেহি, কেনেকৈ তেওঁ আজি লগ হৈছেহি! দুয়োটা থৰ হৈ ৰৈ থাকিল।

'চিনি পালি?' সিহঁত বহুপৰ ৰৈ থকা কাৰণে আতাকে ওচৰ পাই বিপুলক সুধিলে, সুকন্যাৰ ফালে চাই তেওঁ মোলায়েম হাঁহি এটা মাৰিলে। দুয়োটাৰ মুখেৰে একো মাত ওলোৱা নাই, হাঁহিবই নে কান্দিব ধৰিব পৰা নাই, বিপুলৰ গোটেই গাটো কঁপিবলৈ ধৰিছে।

সুকন্যাই ভক্তিৰে কোমল মাতেৰে ক'লে, 'আতা আহক।' কোনোবা অহা গম পাই বাবা দৌৰি ওচৰ পালেহি। সুকন্যাৰ ওৰণিখন দেখি সি বুজি পাইছে, কোনোবা বিশেষ আলহী। কাকাকে জেপৰ পৰা মৰ্টন এমুঠি উলিয়াই তাৰ ফালে আগবঢ়াই দি কোঁচত ল'বলৈ আনখন হাতো সমানে আগবঢ়াই দিলে। সি ৰৈ থকা দেখি বিপুলে ক'লে, 'যোৱা, ককাহে। ককাক চিনি পাইছানে?' সি চিনি পোৱা নাই, কিন্তু বুজি পাই এখোজ এখোজকৈ আগবাঢ়ি গ'ল।

আতাকক গা ধোৱাৰ যা-যোগাৰ কৰি দি সুকন্যাই বিপুলক ক'লে, 'আপুনি কেৰাহী এটা বৰ-চাঙৰ পৰা নমাওক। আতাই সদায় গধূলি কেৰাহীত জুই নুফুৱাই জানো, বাহিৰৰ ৰুমটোতে ব্যৱস্থাটো কৰি দিয়ক।'

জুইৰ কাষত বহিহে কথা আৰম্ভ হ'ল। 'তাত সকলোৱে ভাল নে? গাঁৱৰ মানুহবোৰ কেনেকুৱা হৈ আছে?' বিপুলে সুধিলে।

'ভাল ভাল। গাঁও আগৰ দৰে নহয়, তথাপি আছে।'

'পানী-দুনিতো অকণমানহে উঠে চাগে, গৰু-গাইৰ দিগদাৰ নহয় কিজানি?'

'দিগদাৰ নহয়। আটাইকেইটা পানী চিলচিলীয়াকৈ হ'লেও চোতালত নবগোৰাকৈ নাযায় কিন্তু। পানীটো থাকিবই আৰু! জীৱনলৈ সংগী হৈ পৰিল আমাৰ! আমাক আৰু লগ এৰা নিদিয়ে!'

'খেতি কিবা হৈছে নে?'

'মাহ হৈছে, মাটিমাহ বহুত। কুঁহিয়াৰ হৈছে। আমিয়েই ঢেৰ বেচিছোঁ যোৱাবাৰ। মাহ ইয়াতো হ'ব। মই আহোঁতে চালোঁ মাটিবোৰ, ভাল মাহ হ'ব।'

নামঘৰ, ভাওনা, নাও, গৰু-বলধ, নতুন বাচ-বিচাৰ, দূৰণিৰ মিতিৰ, বহুতো কথা ওলাল। মাজতে দুবাৰ সুকন্যা পাকঘৰৰ পৰা ওলাই আহি অকণমান আঁতৰতে গেৰোৱাত ভেঁজা দি কিছুসময় বহি ভাগ লৈ গ'ল।

'তহঁতৰ স্কুলখনত চাগে এতিয়া ভালেখিনি ল'ৰা-ছোৱালী আছে?' আতাকে সুধিলে।

'আছে আছে। তিনিখন গাঁও হ'লতো এতিয়া। ব'ঠামাৰিত মানুহ বহুত। তাৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়েই বেছি।'

'এতিয়া তই প্ৰতি মাহে কমলাবাৰীলৈ গৈ থাকিব লাগিব, ভালকৈ ৰখীয়া এটা ঠিক কৰি যাবি। বাৰিষা সমস্যা হ'ব। এইফালৰ প্ৰথম সুঁতিটোত প্ৰতিবাৰে এটা মানুহ লোৱা শুনোৱেই। গতিকে সাৱধান।'

বিপুলে শুনি থাকিল।

'অফিচৰ ওপৰৱালা দুটামানক তাহানিতে মই শৰণ দিয়া। কেতিয়াবা লগা হ'লে সহায় কৰিব। আজিকালি ভক্তিবোৰ নাইকিয়া হৈছে, পইচা-পাতি নাপালে মূৰপোলোকা মাৰে। তথাপি সিহঁতকেইটা বৰ এটা বেয়া নহয়। অফিচবোৰত ঢেৰ ভেজাল মানুহ সোমাল। আজি আহোঁতেই এতিয়া মই বালিয়ে বালিয়ে কিমান খোজ কাঢ়িব লগা হ'ল! ইয়াতেই কিমানবোৰ কৰঙা আছে। ৰাইজক খৰচ এটা দিলেই বালিত কৰঙাবোৰ পাৰি দিব পাৰে। উত্তৰ পাৰলৈ যাবলৈয়োতো তেনেকুৱা একো ব্যৱস্থা নাই চাগে?'

'নাই নাই। কিমান দূৰ শুদা বালিয়ে বালিয়ে যাব লাগে!'

'চৰকাৰে অলপ ধন দিলেই কামটো হয়, ৰাইজেই ধনকেইটা পাব, চৰকাৰৰ একো পৰিকল্পনা নাই। এনেই চেঙেলীয়া ল'ৰাকেইটা মন্ত্ৰী হৈ ৰম্যবিলাস কৰিছে। ইন্দ্ৰয়েই শান্তি নাপালে, স্বৰ্গ ৰখি থাকোঁতেই গ'ল, ইহঁতবোৰে ৰজা হৈ আৰাম কৰিবলৈ গৈছে। অকল ভোগ কৰা, মিছা প্ৰশংসা শুনা, প্ৰমোদ-বিহাৰ কৰাৰ চিন্তা! চৰকাৰক দোষ দিনো কি কৰিবি! এইবোৰ কাম ৰাইজেও পাৰে। গোটেই ৰাইজ উঠি গ'লে এদিনতে হৈ যাব সিপাৰলৈকে। হ'লেতো ৰাইজৰ নিজৰে লাভ, তৎক্ষণাৎ ওপৰেদি চাইকেল মাৰি গুচি যাব পাৰিব। একেদিনাই ইয়াৰ পৰা বস্তু নি বিকিবও পাৰিলে, আনিবও পাৰিলে! সেইটোকে

কৰাবলৈ নেতা নাই। গোটেই মানুহখিনিতো নিব পাৰিব লাগিব কামটো কৰাবলৈ! চিন্তা থকা নেতা নোলোৱা বাবেই গোটেই সমাজবোৰ এৰাল ছিগা সমাজ হৈ পৰিছে। আমাৰ তাত স্কুললৈ ল’ৰা-ছোৱালীবোৰ যাবলৈ অকণমান ঠাইত মই তেনেকৈ কৰঙা পৰালোঁ। সেইকণৰ বাবেই ৰাইজক কিমান দাবী-ধমকিও দিব লগা হৈছে। মই নোৱৰা হ’লোঁ আৰু। চৰকাৰে ধন নিদিলে ৰাইজেও কাম নকৰে। বালি পাৰ কৰি অনা বুলিয়েই দোকানত বস্তুৰ কি দাম! ...’

তেওঁৰ কথা শেষ হোৱাত সুকন্যাই উলিয়ালে, ‘আতা, আমাৰ নামঘৰ অকণ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ কথা ভাবি থকা হৈছে। সেয়া সাজি থোৱা হ’ল, কিন্তু প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ সুবিধা পোৱা নাই। আপুনি কৰি যাবহি লাগিব।’

আতাক অকণমান ৰ’ল। বিপুলে সেইটো ক’বলৈ ভবাই নাছিল। শুনি সি আনন্দ পালে।

‘মই আহিম দিয়া।’ আতাকে ক’লে।

লগে লগে বিপুলে আৰম্ভ কৰিলে, ‘আইৰ তিথিভাগ এইবাৰ ভালকৈ পাতিব লাগিব। আগৰকেইবাৰ ঘৰৰ ভিতৰতে দি থ’ব লগা হৈছে। ভকত অকল ৰঘু নেওগ আছিল। এতিয়া ৰাইজ এখন হৈছে যেতিয়া সকলোকে মাতি ভালকৈ পাতিম। আপুনি তিথিলৈকো আহিব লাগিব।’

‘তিথিলৈ মই নাহোঁ। তাতো পতা হয় যেতিয়া মই এৰি আহিব নোৱাৰোঁ। নামঘৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ তাৰিখটো তই জনাবি, আহিম মই। দক্ষিণপাৰলৈ কোনোবা যায়তো, সিহঁতৰ হাতত চিঠি এখন পঠিয়াই দিলেই হ’ব। অলপ আগতীয়াকৈ জনাবি।’

‘এখেতেই যাব। সুবিধা নহ’লে কোনোবা মানুহ এজন বন্দবস্ত কৰিয়েই পঠিয়াব লাগিব।’ সুকন্যাই ক’লে।

‘অ’, সেইটোও ভাল হ’ব। বাৰু ইয়াততো গোটেই মানুহখিনি আমাৰ পন্থাৰে নহয় জানো?’

‘হয় আমাৰ পন্থাৰে, কিন্তু তেওঁলোকৰ গোসাঁই ইয়াত নাই।’

‘তেওঁলোকৰ গোসাঁই ইয়াত নথকাটো গম পাইছোঁ, যোৱা খহনীয়াটোতে তেওঁলোক যোৰহাটলৈ গ’ল, লগ পাইছোঁ মই। ইয়াত গোটেইখিনি তেওঁৰে ভকত হয় নে নহয় সেইটোহে জনা নাছিলোঁ।’

‘গোসাঁই ইয়ালৈ এবাৰ আহিছে। পোন্ধৰ দিন থাকি শৰণ-ভজন দিলে। নামঘৰটো সৌটোহে, দিনত আমাৰ ঘৰৰ পৰা চালে অকণমান দেখাই পোৱা যায়। গোসাঁই আমাৰ ঘৰলৈও আহিল দুদিন। এতিয়া সেই দোলাৰ দিন গ’ল আৰু। তেৰোঁ সেই খোজ কাঢ়িয়েই আহিছে, আল-ধৰা আছে লগত।’

‘ভকতবিলাক ইয়ালৈ আহিব নহয় ?’ আতাকে দোলা আদি প্ৰসংগলৈ নগৈ সুধিলে।

‘আহিব আহিব। তেওঁলোকে গোসাঁই এঘৰ পোৱা কাৰণে বৰ ভাল পাইছে। কিন্তু শৰণ-ভজন নলয় আমাৰ ওচৰত। এনেই গুৰু হিচাপে বিহু-সংক্ৰান্তিৰ সেৱা এটা কৰিবলৈ বা পদ-জলকণ পাবলৈ সুবিধা এটা হৈছে কাৰণে ভাল পাইছে।’

আতাক দুনিশা থাকি গ’লগৈ।

আতাকক পানীকণ-তামোলকণ দিওঁতেও সুকন্যাই প্ৰতিবাৰেই বহি লৈ মূৰ হাওলাই দিয়ে, নিয়মটো বাবাই বেলেগতো দেখিছে, কিন্তু সি আচৰিত হ’ল সুকন্যা-বিপুলৰ মাতবোৰ শুনি। ভক্তিৰে সৰু সৰুকৈ দিয়া মাতবোৰ, ইমান মিহি, ইমান শুৱলা, বাবাই সিহঁতৰ মুখত এনে মাত আগতে শুনা মনতেই নাই। তাৰ অনুভৱ হ’ল, ককাক একেৰাহে থকা হ’লে ঘৰখন আতংকময় নহৈ বেলেগ ধৰণৰ হ’লহেঁতেন, যেনেকৈ বহঁতপুৰৰ ঘৰখন ককাকৰ সৈতে বেলেগ ধৰণৰ যেন লাগে।

ডাৱৰ চুবলৈ এস্কিম' জাতিৰ সান্নিধ্য বিচাৰি

আৰতিৰ স্কুলৰ একমাত্ৰ ডেস্ক-বেঞ্চ যোৰত চতুৰ্থ শ্ৰেণীৰ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটামান বহে, আৰু চাৰিখন বেঞ্চ আছে, সেইকেইখন কোনোবাই ডেস্ক কৰি লয়, বাকীবোৰে বহিবলৈ নিয়া ঢাৰি-কঠ-বস্তাতে কিতাপ-ফলি থৈ হাওলি লৈ লিখা-পঢ়া কৰে। নেওগৰ স্কুললৈ দূৰ হয় কাৰণে গালুকবিলৰ সমুখৰ ল'ৰা-ছোৱালী এহালো ইয়ালৈ আহে। বয়সত ডাঙৰ, কিন্তু দুয়োটা দ্বিতীয় শ্ৰেণীত আছে। মিপাকৰ সৈতে লেটিপেটি নহ'বলৈ সিহঁতক একাষৰীয়াকৈ ৰখা হয়। আজি বাবাৰ গাত লাগি আহিল। সুকন্যাই কিতাপৰ বেগৰ সৈতে গাত পানী ঢালি তাক ভিতৰলৈ যাবলৈ দিলে।

সি খাই-বৈ আজৰি হৈ, তিতি থকা কিতাপ-বহীবোৰ লুটিয়াই বাৰাণ্ডাৰ বেঞ্চখনৰ একাষে মেলি, আন কাষে তৃতীয় শ্ৰেণীৰ দুখন কিতাপ লৈ পঢ়ি আছে। জনা বস্তুবোৰকে সি স্কুলতো-ঘৰতো কিমান পঢ়িব! সেইবাবে আবেলি ওপৰৰ শ্ৰেণীৰ কিতাপ নতুবা বাহিৰা কিতাপ পঢ়ে, তাৰ পাছত খেলাত লাগে। বুঢ়ী আইৰ সাধু, লোক সাধু, আদি সাধু, গ্ৰীমৰ সাধু, অকণিৰ ৰামায়ণ, অকণিৰ মহাভাৰত, শিশু ভীম, আউললগা সাধু, কীৰ্ত্তনৰ সাধু, গংগাৰাম পালোৱান আৰু বঙলা ঘৰৰ ভূত, শিশু প্ৰহ্লাদ, টেটোন তামুলীৰ সাধু, বনৰজাৰ সাধু, গান্ধী, লাচিত, বুদ্ধ, মহাবীৰ, বিচিত্ৰ জ্ঞানৰ কথা, জানানে, জংঘলৰ কথা, ছপাশাল, কিতাপ, নদ-নদীৰ কথা, অংকৰ যাদু, টম খুৰাৰ জুপুৰি, সকলো সি শেষ কৰি থৈছে। বস্তা আৰু মিটশ্বেফত ৰখা বহুতো কিতাপ পানীত ডুবি আঠা লাগি ধৰিল, তাৰে আখৰ বুজি পোৱা কিছুমানো সি পঢ়িছে।

সি গাবলৈ লাগিল— 'এক, এক, এক, ..., এক, এক।'

তাৰ পাছত— 'এক, দুই, তিনি, চাৰি,..., ন, দহ।'

পুনৰ— 'এক, দুই, তিনি, চাৰি,..., ন, দহ।'

তাৰ পাছত— 'দুই, দুই, দুই, ..., দুই, দুই; এক, দুই, তিনি, ..., ন, দহ;...'

সুকন্যাই এপাকত মন কৰিলে—‘এইবোৰ কি পঢ়ি আছে ই!’

‘তই এইবোৰ কি পঢ়িছ?’ তাই ওচৰলৈ আহি সুধিলে।

‘পূৰণৰ নেওতা পঢ়ি আছোঁ।’

শুনিয়েই তাই স্কেলপাত বিজুলী গতিৰে তুলি লৈ তাৰ পিঠিয়ে-হাতে-ভৰিৰে কোবাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। সি টেঁটু মেলি কান্দিবলৈ লাগিল।

‘চেকনীৰ আগত বিদ্যা’ কথাষাৰ গভীৰভাবে বিশ্বাস কৰি তাই আজিকালি বাবাক কথাই কথাই চাট দিবলৈ লৈছে। সৰুতে তাই নিজে পঢ়ি থাকোঁতেই ভায়েক-ভনীয়েকহঁতক পিটি হাত-ভৰি ভাঙি দিবলৈ বাৰে বাৰে মন গৈছিল। স্কুলত সিহঁতক মাষ্টৰে এচাট-দুচাট দিছিল যদিও আতাকে সিহঁতক এদিনো দিয়া নাছিল। সেইবাবে তাই ইচ্ছা কৰিও ভায়েক-ভনীয়েকহঁতক এদিনো পিটিব পৰা নাছিল। এতিয়া তাই স্বাধীন, আৰু পিটাৰ অধিকাৰো দেখা পাইছে, অধিকাৰ নিজে নিজক ঘোষণা কৰি লৈছে। আজিকালি তাইৰ এনেয়ো খং এটা উঠিয়েই থাকে— বিপুললৈ, পচা জেওৰা খৰিৰ দৰে কামত নহা খৰখৰীয়া মাটি-বাৰীবোৰলৈ, এই পিছপৰা ঠাইবোৰলৈ, দেখনিয়াৰ বস্তুহীন যেন লগা ঘৰবোৰলৈ, ধূলিবোৰলৈ, শুকান জলবায়ুলৈ, পেটৰ আভোক আভোক ভাবটোলৈ,...।

বাবাক ভালকৈ এবাইছ দিলে তাই, ‘চুপ থাক, মুখ নেমেলিবি আৰু! চুপ থাকিবিনে?’ কান্দিলেও মাৰি থকা বাবে বাবাই মুখ জপাবলৈ পাৰেমানে চেষ্টা কৰিলে। চিঞৰৰ নমৰাকৈ সি উশাহ উজাৰি উজাৰি কান্দি থাকিল। ‘বন্ধ কৰিছ নে নাই কান্দোন? যেনেকৈ আগতে শিকাইছিলোঁ তেনেকৈ মাত। নজনা হৈ নাযাবি।’ তাই ধমকি দি আঁতৰি গ’ল।

কান্দি কান্দিয়েই সি মাতিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে— ‘এক এগুণ এক, এক দুগুণ দুই।’

‘সি জানে, পাহৰা নাই!’ সুকন্যাই ভোৰভোৰাই আকৌ তাৰ কাষলৈ আহিল, ‘তই যদি জানই, অথনিৰ পৰা কেলেই তেনেকৈ মাতিছিলি? ক’ত শিকিলি এইবোৰ তই?’

‘স্কুলত বাইদেৱে শিকোৱা দেখিছিলোঁ।’

‘বাইদেৱে শিকাইছে? কথা ক’বলৈ আহিছ!’ আকৌ এচাট দিবলৈ তাই স্কেলপাত দাঙি ল’লে, কিন্তু ৰ’ল, ইতিমধ্যেই বহুত মাৰ পৰিছেই। আৰতিয়ে শিকোৱাৰ কাহিনীবোৰ তাইৰ মনত পৰিল। তথাপি তাই বিশ্বাস কৰিব পৰা নাই, নেওতাখননো তেনেকৈ মাতিবলৈ শিকাইছেনে?

খেলিবলৈ অহা ল’ৰা-ছোৱালীকেইটা চোতাল পালেহি। সুকন্যাই দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ ছোৱালী এজনীক বাৰাণ্ডালৈ মাতি নেওতাখন গাবলৈ দিলে। হয়, তায়ো বেয়াকৈয়ে মাতিছে!

সিহঁতক খেলিবলৈ দি সুকন্যা-বিপুলে পাতিলে, ‘স্কুলত এইবোৰ হৈ থাকিলে ল'ৰাটো নষ্টহে হ'ব!’ সুকন্যাই স্কুলখনত পঢ়ুৱাব বিচৰা প্ৰসংগটো কেঁচুৱাটো জন্ম হোৱাৰ পাছতহে মানুহৰ মাজত উলিওৱাৰ কথা পাতিছিল, কিন্তু এতিয়া ঠিক কৰিলে— এনেকৈয়ে যিমান দিন পৰা যায় গৈ থকা হওঁক।

পাছদিনা ৰাতিপুৱা, মুখত দাঁতোনডাল লৈয়েই বিপুল গাঁওবুঢ়াৰ ঘৰলৈ গ'ল। ৰাতিৰ আলোচনা মতেই সি আৰতিয়ে পঢ়ুওৱা ধৰণ সম্পৰ্কে একো নুলিয়ালে, মাথোঁ ক'লে যে সুকন্যাই ইচ্ছা কৰিছে, দুজনী মানুহ হ'লে ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ ভাল হ'ব। গাঁওবুঢ়াই হয়ভৰ দিলে।

গাঁওবুঢ়াৰ ঘৰৰ পৰা আহি মুখখন ধুয়েই সি আৰতি-ফুলেশ্বৰ আৰু কণবাপক ক'বলৈ গ'ল। মানুহে কয়, গাঁৱৰ আটাইতকৈ খেচৰ মানুহটোৱেই হৈছে কণবাপ। তাৰ বাৰীত একো হোৱাই নাই, কাযেৰেও গৰু-গাই এটা গ'লেই মাৰি দিম, ঠেং কাটি দিম কৰি চিঞৰ-বাখৰ কৰি থাকে। তালৈ মানুহে ভয়ো কৰে, সেইবাবে তাকে ৰাইজে এম ই স্কুলখনৰ মেনেজিং কমিটিৰ সভাপতি পাতি দিছে। গতিকে তাক যদি কথাটো কৈ লোৱা হয়, একো দিকদাৰ নাই।

আশা কৰা মতেই সকলোৱে হয়ভৰ দিলে। পাছদিনাৰ পৰাই সুকন্যা স্কুললৈ যোৱা আৰম্ভ কৰিলে। বিপুল-সুকন্যাক গাঁৱৰ যিয়েই লগ পাইছে বা সিহঁতৰ ঘৰলৈ যি আহিছে, সৱেই কৈছে— ‘আমি বৰ ভাল পাইছোঁ, বেয়া পাবলগীয়া একোতো নাই। ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক স্কুলত যাতে ভালকৈ চোৱা-চিতা কৰিব পাৰে, দুজনী মানুহ হ'লে ভাল।’

এসপ্তাহ গ'ল। দুপৰীয়া স্কুললৈ তিনিজন মানুহ সোমাই আহিল। থিয়ৈ থিয়ৈয়ে এজনে গপচত সুকন্যাক ক'লে, ‘বাইদেউ আপুনি স্কুললৈ অহাটো আমি ভাল পোৱা নাই। কাৰণ চৰকাৰী কথা কিছুমানো আছে।’ তাই এজনকো চিনি পোৱা নাই, সংগঠনৰ মানুহ আহি ধমকি দিয়া বুলি ভয়ত তাই জিকাৰ খাই উঠিল।

‘ককাইদেউ বহকচোন বহক’, আৰতিয়ে মানুহকেইজনক ক'লে। দুজন বেঞ্চ এখনত বহিল, তাত থকা ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাই নিজৰ নিজৰ কঠখন চপাই আঁতৰি বেলেগ একাষে থূপ খালেগৈ।

‘বাইদেৱে চিনি পোৱা নাই চাগে’, আৰতিয়ে সুকন্যালৈ চাই ক'লে, ‘এখেতলোক বৰাচুক গাঁৱৰ।’ বৰাচুক গাঁও মানে ৰাজীৱ দত্তহঁতৰ গাঁওখন, কথাষাৰ শুনিয়েই সুকন্যাৰ মনলৈ সাহ ঘূৰি আহিল, তাই বুজি পাই গ'ল, ৰাজীৱহঁতেই গণ্ডগোল আৰম্ভ কৰিছে। তাইৰ খং উঠিল। তেওঁলোকে আৰু কি কয় শুনিবলৈ তাই মাথোঁ মনে মনে ৰৈ থাকিল।

এজনে ক'লে, ‘চাওক, আমাৰ কথাটো হ'ল, আপোনালোকৰ ঘৰত এটা চাকৰি আছেই। আমাৰ গাঁৱো খহাব, আমি ইয়ালৈকে আহিম। গাঁৱত কেইবাটাও শিক্ষিত ল'ৰা-

ছোৱালী আছে, এটাই পঢুৱাব পৰা হৈয়ে আছে, এতিয়া ভেঞ্চাৰ স্কুল কাৰণে ইমান দূৰ অহা নাই। ইয়ালৈ উঠি আহিলে সিয়েই ক্লাছ কৰিব। মোৰে ভতিজা সি।'

'আমি ৰাইজে আলোচনা কৰি আহিছোঁ। আমাৰ আন একো কথা নাই, সকলো ল'ৰা-ছোৱালীয়ে চাকৰি পাব লাগে।' আন এজনে ক'লে।

স্কুলত আন মানুহ বহি লোৱা দেখি ওচৰৰ দুঘৰৰ দুয়োজন মানুহ কথাৰ ভাগ ল'বলৈ আহি পালেহি।

সুকন্যাই ভাবিলে, 'তেওঁলোকে কোৱাটো নোহোৱা নহয়, সমানে চাকৰি পাব লাগে, কিন্তু এনেকৈ কোৱাটো ধৰণ নেকি ? আলোচনা কৰি, মিটিং কৰি ভালভাবে সিদ্ধান্ত নিদি এনেকৈ স্কুলত সোমাই বৰমতা ওলাবলৈ আহিছে? বিপুল হোজা কাৰণেহে, দম থকা মানুহ এটা হোৱা হ'লে এনেকৈ কওকহি চাওঁ। ফুলেশ্বৰৰ দোকান আছে, তাৰো ধন আছে, সেইকাৰণে আৰতিক স্কুললৈ নাহিবলৈ কওকচোন চাওঁ ! ল'ৰাই চাকৰি কৰিব পৰা হৈ আছে, কিন্তু দূৰ আৰু ভেঞ্চাৰ বাবে এতিয়া নাহে, কিন্তু এতিয়াৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ কি হ'ব ? এম ই স্কুললৈ বাকীবোৰ শিক্ষক তাৰ পৰাইতো আহি আছে।' কিন্তু তাই আজিলৈকে বেলেগ মানুহক গালি পাৰি পোৱা নাই, তৰ্ক কৰিও পোৱা নাই। তেওঁলোকৰ ওপৰত কথা ক'বলৈ তাই সংকোচ কৰিছে। এটা মানুহ অহাৰে পৰা মনে মনে আছে, তেওঁ কিয় মনে মনে আছে অকণমান সন্দেহ কৰি তাই তেওঁলৈকে চাই সুধিলে, 'চাকৰি কৰিব পৰা হৈ থকা ল'ৰাটো আপোনাৰে নেকি ?' মানুহটোৱে কওঁ নকওঁকৈ ইটো-সিটোৰ মুখলৈ চাই ক'লে, 'অঁ, হয়।' লগে লগে সুকন্যাৰ মুখত বিদ্রূপৰ হাঁহি এটা ফুটি উঠিল— নিজৰ মানুহৰ চাকৰিৰ বাবে সাৰুৱা যুক্তিবোৰ দিছেহি এইকেইটাই! তাইৰ হাঁহিটোৱে মানুহ তিনিজনক খুঁচি গ'ল। তেওঁলোক নিজে অহা নাই, ৰাজীৱহঁতৰ সাহসতে আহিছে। বেলেগ এখন গাঁৱত এনেকৈ কথা কোৱাটো, প্ৰাপ্য হ'লেও এজনী মানুহক এইদৰে কোৱাটো নীতি নহয় — এইটো প্ৰসংগও তেওঁলোকৰ মাজত কালি ওলাইছিল।

কথাৰ ভাগ ল'বলৈ অহা মানুহ দুজনে একো নুবুজি মুখ মেলি আছিল, এজনে আৰতিক সুধিলে, 'কি ওলাই আছে নো ?'

সুকন্যাই লগে লগে ক'লে, 'এখেতলোকে মোক স্কুললৈ আহিবলৈ হাক দিছে, পুতেক এটা চাকৰি কৰিব পৰা হৈ আছে কাৰণে।' 'আহিবলৈ হাক দিছে'ৰ সলনি 'নাহিবলৈ ধমকি দিছে' বুলি ক'বলৈ তাইৰ মন গৈছিল, কিন্তু তেনেকৈ ক'লে তাইৰ ফালৰ পৰা কাজিয়াখন বঢ়াই লোৱাৰ দৰে হ'ব, লোকৰ মানুহৰ সৈতে তাই বেছি কাজিয়া কৰি থাকিব নোৱাৰিব, সেই অভ্যাস এতিয়ালৈকে গঢ়ি উঠা নাই, আৰু পিছফালৰ পৰা মজবুত সাহসো নাই। তেনেকৈ কৈ তাই যদি কাজিয়াখন চলাই নিব নোৱাৰেই তেন্তে 'ধমকি' শব্দটো কৈ নিজে অপমান পোৱাটো আনক জনাই লোৱাহে হ'ব।

কোনেও একো উত্তৰ নিদি ৰৈ থাকিল। কিন্তু মানুহকেইজনে খোপনি এৰিব যেন সুকন্যাৰ নালাগিল। তাই ক’লে, ‘ঠিক আছে, মই নাহোঁ। মই হ’লে চাকৰিটোৰ কাৰণে অহা নাছিলোঁ, সেইটো জানি থ’ব! ল’ৰা-ছোৱালীবোৰক পঢ়ুৱাব লাগে, মোৰ নিজৰ ল’ৰাটোক পঢ়ুৱাব লাগে। এতিয়া ভেঞ্চাৰ কাৰণে নাহোঁ, পাছত স্কুলখন হ’লে দৌৰি আহিবলৈ জেগাটো ৰাখি থৈ যাওঁ, সেইবোৰ আমি ভবা নাই। আপোনালোকে ল’ৰা-ছোৱালীক পঢ়ুৱাবলৈ চিন্তাটো কৰা নাই, মাথোঁ চাকৰিটোৰ ফান্দ পাতিছে। চৰকাৰে এইবোৰ স্কুল একেদিনাই দিব বুলি ভাবিছে নেকি? এতিয়াৰ চাকৰিয়ালবোৰে দৰমহা পাওঁতেই কিমান হাহাকাৰ হ’বলৈ ধৰিছে দেখিছেই নহয়!’ মাতটো থোকাথুকি হ’ব ধৰাত তাই মনে মনে থাকিল। তাই এম ই স্কুলখনৰ ফালে চালে এবাৰ, কোনেও এইফালে দেখা নাই, বাহিৰতো কোনো নাই। বিপুল এই ওচৰতে আছে, কিন্তু ওচৰতে এইটো ঘটনা সি দেখা নোপোৱাকৈয়ে ঘটি গ’ল। আঘাত লাগিছে যদিও, তাই অকলে মুখামুখি হ’ব পৰাত বীৰত্বও অনুভৱ কৰিলে।

বাবা আহি তাইৰ গাৰ কাষত ৰৈ আছিল। বাকী ল’ৰা-ছোৱালীবোৰে তাইৰ মুখলৈ একেথৰে চাই আছে। বাবাই বুজি পাই গাতে গা লগাই ৰৈ থকা দেখি সুকন্যাৰ বেছি বেয়া লাগিল, তাই তালৈ চাই ক’লে, ‘ব’লা আমি যাওঁ। আজি সোনকালে তোমাৰ ছুটী।’ বাবাই দৌৰি গৈ কিতাপ-ফলি জাপিলেগৈ। কোনেও একো নক’লে।

বাটটোৰ আধা পাওঁতে চকুপানীয়ে সুকন্যাৰ চকু দুটা ঢাকি ধৰিলে, সমুখৰ ঘৰবোৰ অস্পষ্ট হ’ল, ‘নিজৰ গাঁৱৰ মানুহকেইটায়েও এষাৰ কথা নক’লে! উপকাৰটোতো সিহঁতৰো হ’লহেঁতেন!’ স্কুলখন এৰিথৈ অহাৰ ক্ষণটোৱে তাইৰ মনত খুন্দিয়াই গ’ল। চকুপানীয়ে সৰসৰকৈ তললৈ পৰিব বিচাৰিলে, তাই বাবাক এখন হাতেৰে অলপ পিছলৈ ঠেলি ধৰি গৈ থাকিল, সি দেখা নোপোৱাকৈ তাই চকু দুটা মোহাৰিলে।

ল’ৰা-ছোৱালীবোৰৰ মুখেৰে কথাটো ঘৰে ঘৰে জনাৰ পাছত কেইজনমান মানুহ খবৰ ল’বলৈ আহিল, কিন্তু কোনেও এবাৰো নক’লে যে আপুনি স্কুললৈ গৈ থাকক। গাঁওবুঢ়াও আহিল, পাছদিনা বিপুল স্কুললৈ সোমোৱাৰ আগে আগে স্কুলৰ সমুখত কণবাপেও খবৰ ল’লে। কিন্তু, ঘটনাটো কিনো হৈছিল সেইটোহে সোধাৰ বাহিৰে কাৰোৰে মুখত আন এষাৰো কথা নোলাল। কোৱা হ’লেও তাই নাযায়, কিন্তু গাঁৱৰ কোনোবাই কোৱাটো তাই বিচাৰিছিল, ‘এষাৰ ক’ব পৰা অন্ততঃ এটা মানুহ থাকিব লাগিছিল!’

বিপুলে নভবা-নিচিন্তাকৈ দম্ভালি মাৰি ক’লে, ‘তুমি গৈ থাকা স্কুললৈ। কি কৰিব পাৰিব সিহঁতে?’

‘কিন্তু স্কুলখন হোৱাই লৈ আপুনি চাকৰিটো আনিব পাৰিব জানো? পাছত সিহঁতে চাকৰি লৈ আনিলে নিজেই লাজ পাব লাগিব।’ তাই ভেকাহি মাৰি তাক বুজাই দিলে। সি মনে মনে থাকিল।

পৰিকল্পনা কৰা মতেই সহজে কামটো হৈ গ'ল, কিন্তু এবাৰো নভবা বৃহৎ পৰিসৰ এটাৰ মুখামুখি হৈ বৰাচুকৰ মানুহকেইজন তথা ৰাজীৱহঁতৰ লাজ লাগিল। সিহঁতে ল'ৰাটোক স্কুললৈ এতিয়াই পঠিয়াবলৈ বাধ্য হ'ল।

বাবাক স্কুলখনলৈ পুনৰ পঠিওৱা মানে শত্ৰুৰ ঘৰত বিষ-ভোজ খাবলৈ পঠিওৱা যেন লাগিছে সুকন্যাৰ, কিন্তু উপায়তো নাই। 'আপুনি স্কুলত অকণমান ওলাই-সোমাই থাকিব। কাকো একো ক'ব নালাগে, এনেই তাক চাই থাকিব। ওচৰতে ইমান এটা ডাঙৰ ঘটনা ঘটি গ'ল, আপুনি একো গমেই নাপালে!' সুকন্যাই বিপুলক ক'লে। বান্ধোন ছিঙিবলৈ হাত-ভৰি-মূৰ আছাৰিব খোজা বন্দী এটাই একো উপায় নেদেখি চিধাকৈ বহি ফোপাই থকা দৰে খং এটা ভিতৰি বিপুলৰ মনলৈ বাৰে বাৰে আহে। কিন্তু সি জানিছে, আন নালাগে সুকন্যাৰ আগত ক'লেও সি বিদ্ৰূপৰ পাত্ৰহে হ'ব লাগিব। সি সহ্য কৰি ৰ'ল। সুকন্যা আছে বাবেই সি নতুন সমাধান ওলোৱাৰ আশা কৰে।

এসপ্তাহ আহি ল'ৰাটোৰ আমনি লাগিল। পৰিৱেশৰ সুযোগ বুজি সি অহা বাদ দিলে।

গোটেই ঘটনাটোৱে আৰতিৰ চেতনালৈ এটা দায়িত্ববোধ আনি দিলে। তায়ো সহজে ধন ঘটাৰ আশাতেই স্কুলখন খুলিছিল। এতিয়া গোটেই ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ ভৰসা তাই নিজৰ গাতে পৰা দেখিছে। তাই সিহঁতক অধিক তাগিদা দিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে, আগতকৈ কাঢ়া হ'বলৈ ধৰিছে, এমুঠা লিচিপনি এছাৰি কটাই নি তাই স্কুলৰ খুঁটাত হাওলাই দ'মাই ল'লে।

মাহৰ মূৰত কমলাবাৰীৰ অফিচলৈ গৈ ঘূৰি আহি বিপুলে পদূলিৰ মূৰৰ পৰাই মেলেক মেলেক হাঁহি আহিছে। 'কিবা হ'ল নেকি?', সুকন্যাই সুধিলে। 'ডাঙৰ কাণ্ড! মোক হেড-মাষ্টৰ পদৰ পৰা আঁতৰাবলৈ গোটেই গাঁৱৰ মানুহে চহী কৰি অফিচত দৰ্খাস্ত দিছে।' সুকন্যাৰ মুখখন শেঁতা পৰি গ'ল, সি ক'লে, 'গালুকবিল আৰু ব'ঠামাৰিৰ মানুহো আছে কেইবাটাও। চহীৰ দীঘল লিষ্ট একদম।' তাৰ মুখৰ হাঁহিটো নোহোৱা হ'ল যদিও ভয়ৰ একো চিন নোলাল। সেইদেখি সুকন্যাই ভয়টো কমাই সুধিলে, 'তাৰপাছত? এতিয়া?'

'অফিচে মানি নল'লে। একো নহয়। এনেই সিহঁতৰহে চৰিত্ৰটো গম পালে। ৰাজীৱক ধমকি দি পঠিয়াইছে। ক'ৰবাৰ বিয়াৰ কথা কৈ সিহঁতে যে ছুটী লৈ গৈছিল, সেয়া অফিচলৈ গৈছিল। সব ফাঁকি। এল পি স্কুলৰ কাহিনীটোৱো কৈ থৈ আহিছোঁ মই।'

'ভাল কৰিলে কৈ।'

গধূলি দুয়োটা বহি চিন্তা কৰিলে, 'গাঁৱৰ গোটেইবোৰ মানুহে চহী কৰিছেনে? মানুহবোৰক দেখিতো তেনেকুৱা কৰা যেন লগা নাই। এজনৰ মুখেৰে হ'লেও কাণত

পৰিব লাগিছিল!’ কিন্তু এল পি স্কুলৰ ঘটনাটোতো কোনেওতো মত দিয়া নাছিল, সেইবোৰ মানুহে এতিয়াও নকৰাটো কেনেকৈ বিশ্বাস কৰিব পাৰি! মিচিংগাঁও দুখনৰ মানুহবিলাকে বিপুলক মৰম কৰে, সি ভলভলীয়া বাবেই সিহঁতে সৰেই ভাল পায়, আৰু সিহঁতৰ মাজত ঈৰ্ষাটোৱো সুকন্যাহঁতে দেখা নাই। সিহঁতকে পোনপটীয়াকৈ সুধিবলৈ দুয়োটাই ঠিক কৰিলে।

বিপুলে সুধি জানি আহিল, সিহঁতে সপোনতো তেনেকৈ চহী কৰা নাই, সেইবোৰ প্ৰসংগ একদমেই ওলোৱাই নাই।

আকৌ নিশা নিশা সুকন্যা-বিপুলৰ খট-বান্ধ চলিল, ‘কিবা এটাতো ৰহস্য আছে। চহীবোৰ মিছা নহয়।’ বিপুলে অন্ততঃ কেইটামান চহী চিনি পাই আহিছে। তাৰ বহীত থকা অভিভাৱকৰ চহীবোৰ উলিয়াই পুনৰ মনত পেলাই মিলাই চাইছে।

উত্তৰ এটা সিহঁতহালে পালেগৈ— দৰ্খাস্তখন লিখিছে বেলেগ এখন কাগজত, চহীবোৰ আছে আন কেইখনমানত, তাৰমানে বেলেগ কামত নিয়া চহী তাত লগ লগাই দিছে। ‘বেলেগ কাম কি হ’ব পাৰে? গাঁৱৰ মানুহকে সোধা হওক। সিহঁতে তেনেকৈ চহী দিয়া নাই খাটাং, গতিকে সুধিব পৰা যাব।’

বিপুলে আকৌ সোধা-পোছা কৰাত ওলাই পৰিল— কিবাকিবি কঠীয়া বিচাৰি আবেদন কৰিবলৈ ৰাজীৱহঁত কেইটামান গোট খাই চহী নিছিল, দৰ্খাস্ত পাছত লিখাৰ কথা কৈ খালি কাগজত চহীখিনি গোটাই লৈছিল।

এটা মহাজাগতিক সুতীব্ৰ তৰংগই চাপৰিটো কোবাই যোৱাৰ দৰে মানুহবোৰে চকু-মুখ মেলি নিজকে নতুন ৰূপত দেখা পোৱা যেন পালে। ‘খালী কাগজত চহী কৰা অঁকৰা’ বুলি মানুহবোৰে নিজে নিজে লাজ পাইছে। ঘৰলৈ আহি সুকন্যাহঁতৰ আগত কাহিনীটো নিজে উলিয়াই তলমূৰ কৰিছে। ‘আপোনালোকে সিহঁতক ধৰক এতিয়া। অফিচৰ পৰা কঠীয়াবোৰ আহিবনে সেইটোকে সোধক।’ সুকন্যাই মানুহবোৰক ক’লে। কিন্তু সুধিবলৈ কোনেও সাহ কৰা নাই। একগোট হৈ মেল পাতিও নোসোধে। ‘ৰাজীৱহঁত হ’ল জঙি মানুহ, অফিচৰ খেলবোৰ জনা মানুহ, হাত থকা মানুহ। তাৰোপৰি ৰাজীৱৰ ঘৰত সংগঠনৰ ল’ৰা এটাও থাকে।’ —ভয়ৰ কাৰণটো এজনে ক’লে। সুকন্যাহঁতে কাকো বেয়া পোৱা নাই, বেয়া পাবলৈ উপায় নাই, কাৰণ সিহঁতহালে নিজেও গৈ একো কৰিবগৈ নোৱাৰে, সৰৰে একেই ভয়, একেই সংকোচ। গাঁৱৰ মানুহবোৰে যে নিজে অন্যায় কৰা নাই আৰু নিজৰ অঁকৰামিটো সৈ কাঢ়িছে, সেইটোতে সিহঁত বহুত সন্তুষ্ট হৈছে।

এটা সপ্তাহ একেটা প্ৰসংগতে অতি উত্তেজনাত যোৱাদি গ’ল। লাহে লাহে সিহঁতৰ উত্তেজনা, ৰহস্য অন্বেষণৰ তৎপৰতা কমিল। নে অভ্যাসে তাকেই স্বাভাৱিক জীৱন যেন কৰি পেলালে সিহঁতে বুজি নাপালে।

আবেলি সময়। হাতত কোৰ লৈ বিপুল ঢাপত। গাঁৱৰ সিটোফালৰ মাজভাগৰ পৰা ঢোলৰ মাত এটা আহি কাণত প্ৰৱেশ কৰিলে। যিমানটো শব্দ সোমাইছেহি তাতকৈ বহু

গুণ বেছিকৈ বিপুলৰ কাণত বাজিল। কোৰৰ নালটোত হাত এখন ঠেকা দি সি ৰ'ল, কাণ তাল মাৰি আন একো নুশুনা নিচিনাকৈ সি ভাবিবলৈ ধৰিলে। পুৰণা ঠাইৰ পৰা উঠি অহা দিন ধৰি ঢোলৰ এই মাত সি শুনা নাছিল। ভাঙুণমাৰি আৰু দ-চাপৰিত মিচিং গাঁৱত বজোৱা ঢোলৰ মাত শুনিছিল, সিহঁতে দুয়োঘৰতে হুঁচৰিও গাইছিলগৈ, কিন্তু সিহঁতৰ চাপৰবোৰ বেলেগ, সৰুৰে পৰা সদায় শুনি থকা ঢোলটোৰ দৰে লগা নাছিল। আৰু সিহঁতে বেছিকৈ ঢুলুকিহে বজাইছিল। ভগা মাটি-কলহৰ মুখখন লৈ নিজে সজা ঢুলুকিবোৰ যেতিয়া সাত-আঠটাই একেলগে বজাই ৰজনজনাই তোলে, ঢোল কিনিবলৈ বা ফুটা ঢোল ছোৱাবলৈ ধন নোজোৰা বেজাৰটোও যেন মষিমূৰ হৈ যায়। ঢোলৰ মাতকো যেন সিহঁতে এলাগী কৰি দিয়ে। একেখন বাজনাই ঢোল আৰু ঢুলুকিত কিমান যে সুকীয়া সুকীয়া হৈ মুগ্ধ কৰি তোলে! সিদিনা গালুকবিলৰ মানুহ এটা আহোঁতে সুকন্যাই কৈছিল, 'আগৰ দৰে ইয়াতো হুঁচৰি গাবলৈ আহিবা। এতিয়া মাজত গাঁও হ'ল বুলি নহাকৈ নাথাকিবা কিন্তু। ব'ঠামাৰিৰ মানুহকো ক'ম আহিবলৈ।' এইবাৰ নিজৰো গাঁও এখন হৈ উঠাত পুৰণি-গাঁৱৰ বিহু পুনৰ শুনাৰ নিশ্চিতিটো মনলৈ আহিছিল যদিও কিমান ৰোমাঞ্চিত কৰিব ভবা হোৱা নাছিল বিপুলৰ। ঢোলৰ চাপৰটোৱে পুৰণা গাঁৱৰ দৃশ্য কিছুমান আনি তাৰ সমুখত থিয় কৰাই দিলে। সি দূৰলৈ চাই পঠিয়ালে। কেউফালে সেউজীয়া আৰু সেউজীয়া। গাল ফুটি নতুনকৈ ওলোৱা ডাঢ়িবোৰ প্ৰথমবাৰ মন কৰা কোনো কিশোৰৰ দৰে ৰোমাঞ্চ আৰু ৰহস্যৰ ভাব লৈ সি চাৰিওফালৰ সেউজীয়া ঘাঁহবোৰ ভালকৈ মন কৰিবলৈ ধৰিলে। 'শুকাই একো নাইকিয়া হৈ গৈছিল গোটেই চাপৰিটোত, এইটোতো সেউজীয়া চাপৰিয়েই!' সি পুলকিত হৈ চায়েই থাকিল, সি সচেতনে ভবাই নাছিল যে এইবোৰ ঠাই পুনৰ কেতিয়াবা সেউজীয়া হ'ব। 'এতিয়া বাৰীখন ভালকৈ গঢ়িব পৰা যাব', সি ভাবি থাকিল।

উৰুকাৰ আগদিনা বিপুলে নিজৰ গৰু তিনিটাৰ বদলি খীৰতী গাই এজনী ব'ঠামাৰিৰ পৰা আনিলেগৈ। গোসাঁই ঘৰ হিচাপে সদায় বিপুলৰ ঘৰত গৰুবিহুৰ গধূলি হুঁচৰি আৰম্ভ কৰাটো গাঁৱৰ ৰাইজে ঠিক কৰিছে। পাছদিনাৰ পৰা ঘৰে ঘৰে বিহু মাৰিব, আৰু শেষত পুনৰ বিপুলৰ ঘৰত হুঁচৰি গাই বছৰটোলৈ বিহু সামৰিব। 'একেবাৰে নিজৰ গোসাঁই নহ'লেও, আমিতো গোসাঁই এঘৰ ওচৰতে পাইছোঁ, গতিকে এৰি দিব নোৱাৰোঁ। যাত্ৰাটো গোসাঁই এঘৰৰ পৰাই আৰম্ভ কৰিবলৈ পোৱাতো ৰাইজৰে ভাগ্য।' খবৰটো পাই বিপুলহঁত উৎফুল্লিত হৈ পৰিছে। বৰ-চাঙৰ পৰা শৰাই, ঢাৰি-কঠ নমাই চাফ-চিকুণ কৰাত লাগিছে। এইবাৰ গধূলি হুঁচৰি আৰম্ভ কৰি পাছদিনাই ৰাইজ দক্ষিণ পাৰলৈ যোৱাৰো পৰিকল্পনা কৰিছে, তাত পুৰণা মানুহৰ গাঁৱত তিনিদিন থাকি বিহু মাৰি আহিব।

গৰুবিহুৰ সন্ধিয়া বিপুলে নাম-প্ৰসংগ সামৰোঁতেই ঢোল-তাল লৈ ৰাইজ পালেহি। সি বিহুৰ সাতদিন সন্ধিয়া নামঘৰত নাম-প্ৰসংগ কৰিবলৈ ঠিক কৰিছে, আগৰ পৰাই কৰা হয়, এইবাৰ নামঘৰকণ হোৱাত সি উৎফুল্লিত হৈ আছে।

বৰ-শৰাইত গুৱা-পাণ-দক্ষিণা শুৱনিকৈ দি বিপুলহঁতে ৰাইজক সেৱা ধৰিলে। সকলোকে বহুৱাই চাহ-পিঠা, পকা-মিঠৈ হেঁপাহ পলোৱাকৈ খুৱালে। 'তুমি এইবোৰ কেতিয়া কৰিলা?' সুকন্যাৰ অৱস্থাটোলৈ চাই বিপুলে আচৰিত হৈ সুধিলে। বাহিৰত ৰাইজেও ক'লে, 'আয়ে এইবোৰ কেতিয়া কৰিলে! আয়ে কিন্তু বহু দূৰলৈকে ভাবি আগতেই কাম কৰি থৈছিল!' গাঁওবুঢ়াৰ মানুহজনীৰ হতুৱাই সুকন্যাই বহুদিনৰ আগতে কেঁচা পিঠাগুৰি উলিওৱা বিপুলৰ মনত আছে। কিন্তু ইমানবোৰ পিঠা-পনা তেতিয়াই ভাজি তাই যে ভাগে ভাগে টিঙত ভৰাই জুহালৰ ওপৰৰ বৰ-চাঙত যোগাৰ কৰি ৰাখিছিল সি মনেই কৰা নাছিল।

সুকন্যাই বিহুগীত শুনি বৰ ভাল পায়। আগতে বহঁতপুৰত থাকোঁতে কাষৰ ভকত ঘৰলৈ যোৱা দলবোৰৰ বিহু শুনিছিল, তাকো নিজৰ বাৰাণ্ডাৰ পৰা, পদূলি বা চোতালৰ পৰাও চাবলৈ নিদিছিল, নিজৰ ঘৰততো হুঁচৰিও চাবলৈ নাপাইছিল। 'মই বাৰু কথা এটা কওঁচোন। এতিয়াতো ইয়াত সত্ৰৰ গা-ঘৰ নহয়, বৰ-নামঘৰো নাই, গতিকে বিহু এখন মাৰিলে একো নহয় কিজানি। অকণমান এনেই চাবলৈ মাৰিব পাৰিব কিজানি। মই বিহু শুনি বৰ ভাল পাওঁ।' তাই ৰাইজক ক'লে। সকলোৱে ভাবি ৰ'ল। এজনে ক'লে, 'পৰা যায়। আপুনি নিজেই কৈছে যেতিয়া আমাৰ ফালৰ পৰাতো একো আপত্তি নাই। সেৱাটো ধৰিলেহে নিয়মৰ দৰে হয়, গতিকে এনেই দুপাক ঘূৰি ৰাইজে বজাই দিয়ক। অকণমান বজালে একো অনিষ্ট নহয়।'

সকলো চোতাললৈ নামি গৈ চাপৰ এখন মাৰি যোজনা জুৰিলে। অকণমান সময় ঘূৰি বিহুগীত এটাৰ সৈতে নাচ অকণ দেখুৱাই ৰাইজ গ'লগৈ।

*** *** ***

বিহুৰ ঢকটো পাৰ হোৱাৰ কেইদিনমানৰ পাছৰ সন্ধিয়া। গাঁওবুঢ়াৰ মানুহজনী পিছদুৱাৰেদি সোমাই ভিতৰলৈ যোৱা বাবাই দেখা পালে। সি বাহিৰৰ আলহী-বিছনাখনত উঠি পঢ়া আৰম্ভ কৰিছিল, একেটা কোঠাৰে পৰা আগফালৰ-পিছফালৰ দুয়োখন দুৱাৰ। পিছ দুৱাৰখনত আজি যে শলখা লগোৱা হোৱা নাছিল সি এতিয়াহে মন কৰিলে।

মানুহজনী ভিতৰ পোৱাৰ পাছত বিপুল ওলাই আহি দুৱাৰখন মাৰি দিলেহি। কোনোবা মতা-মানুহ এইটো সময়তো কেতিয়াবা কথা পাতিবলৈ আহে, কিন্তু মাইকী-মানুহ কেতিয়াও আগতে অহা নাই। আহিলেও বাহিৰতে এইটো ৰুমত বহিব, ভিতৰৰ পৰা মানুহ ওলাই আহি কথা-বতৰা পাতিব, কিন্তু আজি পিছ দুৱাৰেদি মানুহজনী একদম পোনে পোনে সোমাই গৈছে, কোনেও একো কোৱা নাই! বাবা আচৰিত হ'ল। সি ভিতৰলৈ কাণ থিয় কৰিলে। মানুহজনী সিহঁতৰ শোৱা কোঠাটোত সোমাইছে, খটকৰৈ শব্দ কৰি পীৰা এখন

পাৰি বহিছে, কিবা কথা কৈছে, মাতটো সৰু সৰুকৈ দিছে। বিপুল অফিচলৈ গ'লে তৰালী নিশা থাকিবলৈ আহিলেও অকণমান দেৰিকৈহে আহে, তাইক কাষৰ ঘৰৰ কোনোবাই থৈ যায়হি, আৰু তাই আহিব বুলি বাবাই আগতীয়াকৈ গম পায়। কিন্তু আজি সি একো গম নাপালে কিয় ? আৰু বিপুলতো আছেই !

তেওঁনো এই সময়ত কিয় আহিছে গম ল'বলৈ বাবা ভিতৰলৈ গ'ল। মানুহজনীয়ে শোৱা কোঠাৰ পৰা ওলাই পাকঘৰলৈ ভুমুকিয়াই চাইছে, তেওঁক দেখি পাকঘৰত লাগি থকা বিপুলে ক'লে, 'ভাতকেইটা সোনকালে উঠাই দিছোঁ। বাবাকণক খাবলৈ দি দিওঁ।' বিপুলক উত্তৰ দিবলৈ নাপাওঁতেই বাবা ভিতৰলৈ সোমাই অহা দেখা পাই মানুহজনীয়ে তাক ক'লে, 'মই আজি তোমালোকৰ ঘৰত থাকিম নহয়।' সি কৌতূহলত একো উত্তৰ নিদি সুকন্যাক বিচাৰি শোৱা কোঠাটোলৈ সোমাই গ'ল। তাক দেখি সুকন্যাই ক'লে, 'তুমি এতিয়া পঢ়ি থাকাগৈ যোৱা। আজি সোনকালে ভাত খাই শুই থাকিবা দেই।'

সুকন্যাই দিনৰ পৰাই মাটিত বিছনা পাৰি শুই থকা বাবাই দেখিছিল, সি ভাবিছিল— 'চুৱা হৈছে।' কিন্তু এতিয়া তাইৰ মাতটো বৰ ভালকৈ ওলোৱা নাই, 'কিবা অসুখ নেকি ?' তাৰ অকণমান ভয় লাগিল। মুখেৰে একো নকৈ তাইৰ কথাটো শলগাৰ ধৰণে সি মাথোঁ মূৰটো জোকাৰিলে আৰু কোঠাটোৰ পৰা ওলাই পাকঘৰলৈ সোমাই বিপুলৰ ওচৰত ৰ'লহি। বিপুলৰ গাত খুঁটিয়াই সি সুধিলে, 'অ' বাবা, মাৰ বেমাৰ হৈছে নেকি ?' 'হেই, নাই হোৱা বেমাৰ', বিপুলে মৰমেৰে ক'লে।

'নাই হোৱা অ' বেমাৰ। তুমি পঢ়ি থাকাগৈ যোৱা।' পাকঘৰৰ মুখতে ৰৈ থকা মানুহজনীয়েও লগতে ধুনীয়াকৈ ক'লে, যাতে তাৰ বিশ্বাস হয়।

সি ওলাই গৈ আকৌ বিছনাখনত উঠিল।

তাক সোনকালে ভাত খুৱাই ভিতৰৰ কোঠাটোত শুই থাকিবলৈ দিলে। বিপুল-সুকন্যা আৰু মানুহজনী— তিনিওৰে মুখ আৰু চকুলৈ সূক্ষ্মভাবে চাই কিবা বেয়া ঘটনা ঘটা যেনো বাবাৰ লগা নাই। 'আজি গোটেইবোৰ একে সময়তে কিয় শুবলৈ সাজু হোৱা নাই ? ঘটি আছে কিনো ?' একো উত্তৰ নাপাব বুলি বুজি সি সিহঁতক পুনৰ প্ৰশ্ন নকৰিলে, বিছনাত পৰি ভাবি থাকিল। 'সৰ নুশুলে মই টোপনি নাযাওঁ। কথালৈ কাণ কৰি থাকিম।' সি সিদ্ধান্ত ল'লে।

কিন্তু অলপ পাছতেই তাৰ ঘোৰ টোপনি ধৰিলে।

উমান লৈ থাকিব বিচৰা চঁকটোতে সি এবাৰ সাৰ পাই গ'ল, তাৰ ভালকৈ মনত পৰিল— সি টোপনি নোযোৱাটো ঠিক কৰিছিল। কোনেও ধৰিব নোৱৰাকৈ মূৰটো সামান্য দাঙি সি গম লোৱাৰ চেষ্টা কৰিলে— নাই শোৱা, এতিয়াও কোনো শোৱা নাই, পাকঘৰত জুইকুৰা ডাঙৰকৈ জ্বলি আছে, সিফালৰ কোঠাটোলৈ জুইৰ পোহৰ এটা আহি আছে, এইটো কোঠাত লেম্পটো জ্বলি আছে, মানুহজনী সুকন্যাৰ কাষত, বিপুল পাকঘৰত।

বিপুল এবাৰ এইফালে আহিল, আকৌ পাকঘৰত বহিলগৈ। 'ভাত খাবৰ সময় হোৱাই নাই নেকি?' বাবাই ভাবিলে। তাৰ আকৌ টোপনি আহিল।

'আপুনি অকণমান পাকঘৰতে ৰওকগৈ যাওক', মানুহজনীয়ে বিপুলক কোৱা বাবাই টোপনি জালতে শুনিলে। সি যে আজি সাৰ পায়ে থাকিব লাগিব সেই ঢকটো এইবাৰো তাৰ মনত লাগিল। কোনেও নাজানিবলৈ সি গাটো নলৰালে, মূৰটো নাদাঙিলে, টোপনিয়েও হেঁচি ধৰি আছে তাক, সি আৰু একো নুশুনিলে।

'চাহ অকণ আকৌ খাব নেকি? কি লাগিব আৰু?' আকৌ এটা মাতত বাবাই সাৰ পালে, বিপুলে সেয়া মানুহজনীক সুধিছে। 'বেছি দেৰি হোৱাই নাই চাগে?' বাবাই ভাবিলে। মূৰটো পূৰাকৈ দাঙি চালে হয়তো গালি পাৰিব— 'শুই থাকিবলৈ দিছোঁ, কিয় টোপনি যোৱা নাই!' সন্দেহ কৰি সি মূৰটো পেলাই ৰাখিলে। কাণ দি থাকোঁতেই একো কথা কাণত নোসোমাই তাৰ আকৌ টোপনি আহিল।

এইবাৰ চঁক খাই টোপনি ভাগি সি কেঁকনি শুনিলে, সুকন্যাই কেঁকাইছে, ডাঙৰকৈ মাত ওলাইছে। 'মা, অ' মা!' সি মূৰ দাঙি মাতিলে। 'একো হোৱা নাই। তুমি শুই থাকা, শুই থাকা', একদম ব্যস্ত মাতেৰে মানুহজনীয়ে তাক অবিলম্বে সকীয়াই দিলে। সি আকৌ মূৰটো পেলাই দিলে। কিন্তু কেইবাটাও নেথনি তাৰ কাণেৰে সোমাল। বেৰৰ সিফালে সি গম ল'লে— বিপুলে ইটো কৰিছে, সিটো কৰিছে, খুটুং খুটুং শব্দ উঠিছে, হয়তো এবাৰ কাঁহী এখন, এবাৰ বাতি এটা চিজিল লগাই থৈছে, ওপৰত থকা কাঠ খৰি কেইডালমান নমাই মাটিত পেলাইছে। অলপ পাছতে গম-গতি নোহোৱা হৈ পৰিল।

টোপনিৰ পৰা বাবাই পুনৰ গম পালে, বিপুলে চেণ্ডেলৰ শব্দ কৰি ইফালে গৈছে— সিফালে গৈছে। আনকালে তাৰ চেণ্ডেলৰ শব্দ নুঠে। কিছু সংশয়, কিছু সংকোচ বাবাৰ মনলৈ আহিল। 'হয়তো ভাত খোৱাৰ সময় হৈছে।' বিপুলে ভিতৰত ধুনীয়াকৈ কাম কৰি থকা যেন লগাত বাবাৰ ভয়টো কমিল। তাৰ আকৌ টোপনি আহিল।

জোৰকৈ চেপা মাৰি দিলে চিঞৰি উঠা পুতলাবোৰৰ মাতৰ দৰে কেঁচুৱাৰ কান্দোন এটাত বাবা সাৰ পাই গ'ল। গাঁওবুঢ়াৰ মানুহজনীৰ মাতটো সি স্পষ্টকৈ শুনিলে, 'ইঁঅ ইঁয়ো ইঁয়ো, মাইনাটো!' তেওঁ হাতত কাপোৰৰ নুৰা এটা লৈ নিচুকাই আছে। সুকন্যাই সৰুকৈ কিবা কোৱাত তেওঁ এখন হাত সুকন্যাৰ ফালে দি কিবা এটা কৰি দিলে। বাবাই গা লৰাই মূৰটো ভালকৈ এবাৰ দাঙি চালে। এইবাৰ তাক টোপনিয়ে হেঁচা মাৰি ধৰাটো নাইকিয়া হ'ল। সি বুজিলে, সি আচলতে বহুত শুলে, সাৰে থকাৰ সিদ্ধান্তটো কামত নাহিল। হাত-ভৰি কোঁচাই গাটো দুবাৰ ইকাটি-সিকাটিকৈ লৰাইহে তাৰ শান্তি লাগিল। দুৱাৰৰ কাষত থিয় হৈ থকা বিপুলে তাৰ খচমচনিটো দেখি ক'লে, 'ই সাৰ পাইছে চাগে দেই।'

নৰতম কান্দোনটো বন্ধ হ'ল, মানুহজনীয়ে বাবাৰ ফালে মূৰটো ঘূৰাই মাতিলে, 'বাবাকণ।' সি সম্পূৰ্ণকৈ সাৰ পালে যদিও টোপনিতে থকা বুজাবলৈ ওলোটাই মাত নিদিলে। মানুহজনীয়ে বিপুলক ক'লে, 'জগাই দিয়ক আৰু তাক।'

বিপুল বিছনাৰ কাষলৈ আহি আঁঠুৰাখন দাঙি বাবাৰ গাটো জোকাৰি মাতিলে, 'বাবাকণ উঠা। আমি ৰাতিয়েই ভাইটি এটা আনিলোঁ নহয় তোমালৈ। উঠা। চোৱাহিচোন।' ৰাতি বাৰে বাৰে সাৰ পোৱা কথাটো কেৱল নিজৰ মাজতে ৰাখিব বিচাৰি সি চকু-মুখ এনেই মোহাৰি এতিয়াহে সাৰ পোৱা দৰে কৰি বহিল। বিছনাতে ক্ষন্তেক বৈ সি সন্ধিয়াৰ সন্দেহ, শংকা, সিদ্ধান্ত, কৌতূহলৰ ঢকটো মনৰ পৰা দলিয়াই পেলাই দি কেঁচুৰাটো চাবলৈ ততাতৈয়াকৈ আগবাঢ়ি গ'ল।

'লাহে লাহে! ৰ'বা।' মানুহজনীয়ে হাত এখন আগবঢ়াই তাক মৰমেৰে ক'লে। সি কাষতে ৰ'ল।

'চাবা নেকি ভাইটিক?' সুকন্যাই তাৰ লগত ধেমালি কৰা দৰে সুধিলে। তাইৰ মাতটো তেনেই সৰু। মাকজনীক কিবা বেলেগ বেলেগ লাগিল তাৰ। বহুদূৰৰ পৰা কেঁচুৰাটো কঢ়িয়াই আনি ৰাতিয়েই পুনৰ ইয়াত আহি পোৱা অসাধাৰণ সাধক যেন লাগিল। গোটেই মানুহজনী যেন কোমলতাৰে ভৰি পৰিছে। কেৱল তায়েই নহয়, বিপুলেও এতিয়া তাক তুমি বুলি মাতিছে। এটা মধুৰতম ঘটনাৰে নিশাটো পাৰ হৈ যোৱাৰ দৰে আনন্দত সি পুলকিত হৈ উঠিল।

মানুহজনীয়ে কেঁচুৰাটোৰ মুখৰ ফালৰ কাপোৰখন অকণমান মোকলাই দিলে, বাবাই গোটেই মুখখন দেখা পালে— জী থকা ফুলৰ পাহিৰ দৰে কোমলতাময় কঠিন, সতেজ, জুমি চালে আনফালেও দেখা পাব যেন ভাব অহা স্বচ্ছ; কিন্তু একে সময়তে স্পৰ্শকাতৰ, আঙুলি সামান্যতম স্পৰ্শ লাগিলেই ৰেণু এৰাই অহা দৰে যেন মঙহ সৰি পৰিব। চুবলৈ মন গৈও তাৰ সংকোচ আহিল। সি একেথৰে চাই থাকিল।

'হ'ব, আহা। তুমি মোৰ লগত আহা', বিপুলে তাক মাতিলে।

দুয়োটা পাকঘৰলৈ সোমাই গ'ল। 'এইটো ধৰা', বিপুলে তালৈ লেম্পটো আগবঢ়াই দিলে, 'এইটো তুমি ধৰি আহি থাকা দেই। আমি বাহিৰলৈ যাম।'

দুৱাৰ খুলি সিহঁত বাহিৰলৈ ওলাল। 'ৰাতি পুৱালেই আৰু। অকণমান সময় আছে পোহৰ হ'বলৈ।' বিপুলে ক'লে। দিশ নেহেৰুৱাকৈ অহা-যোৱা কৰিব পৰাকৈ বাহিৰত পোহৰ হৈছে, পিৰালিৰ কাষতহে অলপ আন্ধাৰ হৈ আছে। এইটো ৰূপত ৰাতিপুৱাটো বাবাই আগতে কেতিয়াও দেখা নাছিল। ভায়েকৰ মুখখনৰ দৰে পুৱাটো কোমল কোমল লাগিল, দূৰৰ গছ-বন-ঝাঁও-কৰঙাবোৰো কোমল যেন লাগিছে। 'আহা আহা, লেম্পটো মোৰ পিছে পিছে লৈ আহা', সি বৈ দূৰলৈ চাই থকা দেখি বিপুলে ক'লে। বিপুলে হাতত লৈ থকা সৰু মোনাটোৰ পৰা মুঠি মুঠিকৈ সৰিয়হ উলিয়াই পিৰালিত ছটিয়াই গ'ল।

*** *** ***

লেঙেৰাই লেঙেৰাই বুবুল আহি বিপুলৰ পৰা পইচা কেইটামান ধাৰে বিচাৰিলে।

হৰিচাপৰিত ভাং খোৱা মানুহ দুটা— বুবুল আৰু ভোলা। বয়সত ডেকা বুবুলটো দেখাত আদহীয়া হ'ল, সেইদৰে আদহীয়া ভোলাও বুঢ়া হ'ল। সিহঁতে ভাং কিনে ব'ঠামাৰিৰ কোনোবা ভঙুৱা এটাৰ পৰা, সিও বেলেগ ঠাইৰ পৰা কিনি আনি গোটাই থয়। ভোলায়ে বিপুলৰ পৰা প্ৰায়ে পাঁচ-দহ টকা ধাৰে নিয়েহি, তেওঁ ঘূৰাই নিদিলেও সৰু-সুৰা কামকে কৰি দিয়েহি বাবে বিপুলহঁতে তেওঁক দিবলৈ বেয়া নাপায়। কিন্তু বুবুলৰ বিশ্বাস নাই, সি অহৌবলীয়া, তাৰ নামেই পগলা-বুবুল। ঘৰৰ পাঁচটা পো-জীৰ মাজত সিয়েই সৰতকৈ ওখ, শকত, বগা, নিমজ, সুগঢ়ী, কিন্তু সৰতকৈ সিয়েই দুৰ্বল। সেইবাবে তাক কোনোবাই গেলা-বৰালি নাম দিলে। সেইটো নামেৰে মাতিলে তাৰ খং উঠিলেও জোকোৱাবোৰে ৰং পায়, নুঠিলেও ৰং পায়। সেই গতটোৰ বাবেই আৰু দেখিবলৈ ধুনীয়াটো বাবেই বহুতো জীয়াৰী-বোৱাৰীৰ আদৰৰ সি, যাৰ ফলত তাৰ দুটা বিশেষ কাম হয়— য'তে ত'তে সঘনাই খাবলৈ পায় আৰু তাৰে কোনোবা একোজনী জীয়াৰী-বোৱাৰীক কল্পনা কৰি সঘন স্বমেহন চলায়।

আগৰ চাপৰিটোত থাকোঁতে গাঁৱৰ গৰু জাক চৰোৱাৰ পাল পৰিলে দেউতাকে হেঁচুকি হেঁচুকি বুবুলক পঠিয়াইছিল, 'তই পথাৰ-বাৰীৰ কাম একো নকৰ, বহি বহি অন্ততঃ এদিন গৰু চৰোৱা কামটোকে কৰি আহ।' সি যিদিনাই গৈছিল সেইদিনাই কেইটামান নহয় কেইটামান গৰুৱে খেতি নষ্ট কৰিছিল। বেলেগ মানুহে গৰু নি পাউণ্ডত দি থৈ আহিছিল। ধনখিনি ভৰিব লগা হৈছিল পাল পৰা ঘৰে। কেইবাবাৰো ধন ভৰি খঙতে এদিন দেউতাকে তাক পাৰে মানে পিটিলে। সেইদিনাই সি ঘৰৰ পৰা বেলেগ হ'ল। পৰিয়ালৰ মানুহে বুজনি দিও তাক লগ লগাব নোৱাৰিলে।

তাৰ হাতখন লৰ। কেইদিনমান আগতে এঘৰত সি ভাত খাই থাকোঁতেই সুৰুকা মাৰি বোৱাৰীজনীৰ ৰুমত সোমাই বিছ টকা এটা হাতত লৈ ধৰা পৰিল। মৰম কৰি ভাত খুওৱা ল'ৰাটোৰ কাণ্ড দেখি বোৱাৰীজনীৰ খং উঠিল। সংগঠনৰ ল'ৰা কেইটামান তেওঁৰ ওচৰত চাহ খাবলৈ গৈ থাকে, তেওঁ লগাই দিলে, আৰু নিশা সিহঁতে তাক উঠাই হাবিলৈ নি কোবাই লেঙেৰা কৰি পেলালে।

ঘটনাটোৰ চৰ্চা ব'ঠামাৰিৰ মূৰলৈকে এতিয়াও অন্ত পৰা নাই। গাঁওবুঢ়াই কৈছে, 'সি গাঁৱৰ ল'ৰা। তাকো আধা-পাগল। আলহী ল'ৰাখিনিয়ে এনেকৈ তাক পিটিব নালাগিছিল।' দুই-তিনিজন লগ হ'লেই কথাটো পাতে, কিন্তু বন্দুকবোৰ দেখি মুকলিকৈ ক'বলৈ কাৰোৰে সাহ নহয়। 'আগতে মইনা-পাৰিজাত আছিল, যুৱ-সংঘ আছিল আমাৰ। এইবোৰ সমাধান যুৱ-সংঘতে শেষ হৈছিল। এতিয়া ইয়াতে জীৱনটো কটাম, এইবোৰ ঠাই থাকিবই যিহেতু, গতিকে আমি আকৌ যুৱ-সংঘ, মইনা-পাৰিজাত আদি আৰম্ভ কৰিব লাগে।' মুখে মুখেই যুৱ-সংঘ এটা গঠনো হৈছে, বৰ-নামঘৰটোৰ কাষত সিহঁতৰ অফিচ-ঘৰ এটা সজাৰ কথাও

ঠিক হৈছে, কিন্তু সংগঠনৰ ল'ৰাবোৰ থকা বাবে হঠাতে সাহ কৰা নাই। যোৱা চাৰি দিনৰ আগত ফুলেশ্বৰৰ দোকানৰ সমুখত সংগঠনৰ ল'ৰা এটা দেখা পাই গালুকবিলৰ মানুহ এজনে খঙতে ফোঁ-ফোঁৱাই কাষ চাপি গৈ ধমক দি সুধিলে, 'ঐ, তোৰ নাম কি অ'?'

ল'ৰাটোৱেও একেধৰণেই ওলোটাই সুধিলে, 'তোৰ নাম কি?'

তেওঁ নিজৰ নামটো কৈ দিলে। ল'ৰাটোৱে আৰু একো নকৈ মানুহজনক গুৰুত্ব নিদি আন এফালে চাই থাকিল। তাকে দেখি তেওঁ আকৌ ধমকি দি সুধিলে, 'তোৰ ঘৰ ক'ত?'

সি আকৌ একেদৰেই ওলোটাই সুধিলে, 'তোৰ ঘৰ ক'ত?'

সেইবাৰ তেওঁ সামান্য বুজি পালে, ধমকটো অলপ কমাই লৈ ক'লে, 'মোৰ ঘৰ ইয়াতে। তোৰ ঘৰ ক'ত?'

'মোৰো ঘৰ ইয়াতে।'

'মই দেখোন তোক চিনি পোৱা নাই!'

'ময়ো তোক চিনি পোৱা নাই।'

মানুহজনে সেমেনা-সেমেনি কৰি ল'ৰাটোৰ ওচৰৰ পৰা আঁতৰি গ'ল।

মানুহবোৰে এতিয়া আৰু ভয় খাইছে, 'সিহঁতক হাতেৰেও নোৱাৰি, মুখেৰেও নোৱাৰি! এইবোৰ কম ল'ৰা নহয়! মানুহে মুখ মেলিলেই সিহঁতে চিনি পায় কোন কেনেকুৱা মানুহ। আনে সিহঁতৰ পৰা সহজে কথা উলিয়াব নোৱাৰে। অচিনাকি ঠাইত এনেই কম সাহসত থকাহি নাই। লগত বস্তু আছেতো! আৰ্মিৰ লগত যুঁজিব পৰা ল'ৰা হয়! আমাকহে ভয় কৰিব নে? বাৰ্ব্বোআআ! সাংঘাতিক ল'ৰা দেই এইবোৰ। এইবোৰ সাধু আগতে শুনিছিলোঁহে, এতিয়া নিজেই দেখিছোঁ! প্ৰতিটোৱেই একোটা একোটা যেন সেনাপতি!' সংগঠনত যোগ দিয়েই চিধাই নদী পাৰ হৈ চাপৰিলৈ গুচি অহা কথকী কেইটামানে গাভৰু জীয়াৰী-বোৱাৰী কেইজনীমানৰ চেনেহ পাবলৈ বিশ্বাসত গোপনে কোৱাদি নানা কথা সাজি-পাজিও কৈ থাকে, যেন যুঁজ-বাগৰ কৰি কৰি বহু নক্ষত্ৰ প্ৰদক্ষিণ কৰি আহিহে সিহঁত ইয়াত পাইছেহি। সেইবোৰেই গোপনে মুখ বাগৰি গাঁওবাসীয়ে নিজৰ জীৱনজোৰা কষ্টবোৰ সামান্য যেন অনুভৱ কৰা হৈছে। বুঢ়া-মেথা কেইজনমানে পাতিছে, 'সিহঁতৰ তুলনাত আমাৰ ডেকাবোৰে কি কৰিছে? কিতো শিকিছে?'

কোনোবাই কোনোবাই কৈছে, বুবুলৰ ভৰিৰ হাড় ভাগিল। সেইকাৰণে সি উত্তৰপাৰত অলপদিন থকাকৈ গৈ চিকিৎসা কৰাব বিচাৰিছে। বিষ মাৰিবলৈ লগোৱা কেঁচা হালধিয়ে তাৰ দুয়োখন ভৰি কিবা চৰাইৰ ৰঙীন ঠেঙৰ দৰে হালধীয়া কৰি পেলাইছে। ভৰি দুখনলৈ বাৰে বাৰে চকু গৈ বেয়া লাগিছে যদিও বিপুলে ক'লে, 'তই মোক এতিয়া টকা বিচাৰি আহিব লাগেনে? আইক আৰু কেচুৱাটোক এই কেইদিনতে উত্তৰ পাৰলৈ পঠিয়াব লাগে।

মই কামত উশাহ ছুটী পোৱা নাই। তই যা। এইবাৰ বেলেগ কিবা এটা কৰগৈ।’ সুকন্যাই বিপুলক পইচাৰ কথা সদায়েই সকীয়াই বুলিব পাৰি, সেইবাবেই আজিকালি কোনোবাই খুজিলে নিদিওঁ বুলি ক’বলৈ বিপুলে অলপ শিকিছে।

‘নহয় প্ৰভু, আপুনি নিদিলে মই কি কৰিম? ভৰি দুটা ভাল কৰি নাহিলে মই পলসত পৰা গৰুৰ দৰে নাখাই মৰিম।’

‘এহ! তই উত্তৰ পাৰলৈ যাবি জানো? ভোলাৰ লগত ভাং খাওঁতেই তোৰ পইচা যাব।’

‘প্ৰভু, মই সঁচাকৈ উত্তৰ পাৰলৈ যাম। তাত আমাৰ জেঠাইদেউৰ ঘৰ, জানেই দেখোন আপুনি। তালৈকে যাম মই। শপত খাই কৈছোঁ আপোনাক প্ৰভু।’

মনে মনে অলপপৰ বহি থাকি বিপুল সুকন্যাৰ ওচৰলৈ গ’ল। তাই ক’লে, ‘কেইটকামান দি দিয়ক। ল’ৰাটোলৈ বেয়াও লাগে।’

কেঁচুৱাটো চাবলৈ বহঁতপুৰৰ পৰা বৰায়েক আৰু ভনীয়েক এজনী আহিল। তেওঁলোকৰ লগতে সুকন্যাহঁত যোৱাটো ঠিক হৈছে। বিপুল অকলে থাকিব।

আবেলি আটাইকেইটা ভিতৰৰ কোঠাটোত বহি কথাৰে থলথলাই আছে। সুকন্যাই ল’ৰাটোৰ নাম দি দি সঠিক এটা পোৱাগৈ নাই। বাবাৰো স্কুলৰ নামটো এতিয়ালৈকে তাইৰ পচন্দ হোৱাগৈ নাই। বাবাই ইটোৰ মুখলৈ চাই সিটোৰ মুখলৈ চাই মনে মনে বহি আছিল, সিও ভাগ ল’ব বিচাৰিলে, ‘ভাইটিৰ নাড়ী কিহেৰে কাটিছে মই জানো।’ বিজ্ঞৰ ভংগীৰে সি ক’লে। আটাইকেইটাই কথা বন্ধ কৰি তাৰ মুখলৈ চালে। ‘সদায় পাতি থকা শুনি আছে যে সি!’ বৰায়েকে মুখৰ ভিতৰতে কোৱাৰ দৰে ক’লে। সুকন্যাই খং লুকুৱাই মুখত হাঁহি এটা ৰাখি সুধিলে, ‘কিহেৰে?’ বাবাই তাইৰ মুখখন বৰ সন্তোষজনক নাপাই ক্ষন্তেক ৰ’ল। সি কি কয় উলিয়াবলৈ সুকন্যাই আকৌ হাঁহি এটা বিৰিঙাই সুধিলে, ‘কিহেৰে ক আকৌ!’ একো গণ্ডগোল নোহোৱাৰ আশাৰে সি ক’লে, ‘বাঁহৰ চোঁচেৰে কাটিছে।’

‘এইটো! এইটো হৈছে নহয় এটা মস্ত। যাঃ, বাহিৰলৈ যা তই। ডাঙৰৰ কথাত ভাগ ল’বলৈ আহিছ? গলি নে নাই তই?’ সুকন্যাই তাক বলকি বলকি পিটিবলৈ লোৱা দৰে হাতখন দাঙি দেখুৱালে। সি সেমেনা-সেমেনি কৰি কোঠাটোৰ পৰা ওলাই গ’ল।

‘খবৰ ল’বলৈ গাঁৱৰ মাইকী-মানুহবোৰ প্ৰতিদিনে ইজনী-সিজনীকৈ আহিয়েই আছে, সি সদায় শুনি শুনিহে কৈছে, কেলেইনো গালি পাৰিছ?’ সি সেমেনা-সেমেনি কৰি বাহিৰ হোৱা দেখি বেয়া লাগি ভনীয়েকে সুকন্যাক ক’লে।

‘এনেকৈ এষাৰ দুষাৰকৈ কৈ কৈ ডাঙৰৰ কথাত আৰু ভাগ ল’ব নহয়! এতিয়াই ধমকি নিদিলে আগলৈ নমনা হ’ব ডাঙৰক। কি নাড়ী কটা হৈছে, সিনো কি বুজিছে? সি মাত মাতিবলৈ সাহ কৰিলে কিয়!’ সুকন্যাই ক’লে। সিহঁত আকৌ কথাত লাগিল।

বাবা ওলাই গৈ পদূলি পালেগৈ। লাজ পাই আৰু গালি শুনি চঁক খাই তাৰ বুকুখন ধপধপাই আছে। পদূলিত তাক দেখি সিফালে খেলি থকা ল'ৰা-ছোৱালীকেইটা তাৰ কাষলৈ দৌৰি আহিল। তাৰ ওপৰলৈ চকু গ'ল, পানীগছাবোৰে ঠাইখন অধিক পোহৰাই তুলিছে। তাৰ মনত মাথোঁ দুটা ছবি প্ৰতিভাত হ'ল— আকাশ আবৰি ধৰা পানীগছাবোৰ আৰু তাৰ তলতে ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ দৌৰ। সি ভিতৰৰ কথা পাহৰি গ'ল। মন আৰু চকুৰে সমানে সি ছবি দুখন চাই ৰ'ল।

সুকন্যাহঁত উত্তৰপাৰত নামি ডেৰ কিলোমিটাৰ খোজ কাঢ়ি মথাউৰিটোৰ ওচৰ পালেগৈ। 'ৱাও! এইফালে ঘৰৰ মূধ ডুবি থাকিলেও সিফালৰ ঘৰৰ মূধৰ পৰাও দেখা পোৱা নাযায়!' মথাউৰিটো প্ৰথম দেখাৰ দৰে বিস্ময়ত বাবাই ক'লে। 'ইহ! তাৰ চিন্তাটো দেখিছনে!' সুকন্যাক ধেমেলীয়াকৈ ভনীয়েকে ক'লে। উৎপতীয়া সৰু ল'ৰা এটাই দহটামান ম'হৰ ডিঙিৰ টিলিঙা বজোৱাদি ভগা চাইকেল এখন বজাই মথাউৰিৰ ওপৰেৰে বেগেৰে পাৰ হৈ গ'ল। বাবাৰ মনত ল'ৰাটো যিকোনো মুহূৰ্ততেই টুপুৰকৈ তললৈ সৰি পৰিব যেন লাগিছে, কিন্তু নপৰে বুলি নিশ্চিতো হ'ল। ভাল ঠাইৰ বিচক্ষণ ল'ৰা বাবেহে ওখ মথাউৰিটোৰেদি চাইকেল চলাই যাব পাৰিছে যেন ভাব এটা তাৰ মনলৈ আহিল। ল'ৰাটোক উৰাজাহাজ চলাই যোৱা অসাধাৰণ মানুহ যেন কল্পনা কৰিলে সি।

মথাউৰি কাষৰ মানুহ এঘৰৰ এম্বেচাদৰ এখন বন্দবস্ত কৰি সিহঁত উঠিল। ষ্টাৰ্ট হোৱাৰ লগে লগে গাড়ীখনৰ কঁপনিটোত বাবাৰ ভয় লাগিল, কান্দোন এটাই খুন্দা মাৰি ধৰিলে, কিন্তু যেনে-তেনে দমাই ৰাখিলে। বাটৰ কোনো ফালে বালি নথকা মাটিৰ সেমেকা ভাবটো লৈ সি বহঁতপুৰত নামিলহি।

আবেলি ককাকে তাক আঙুলিত ধৰি চোতালত ফুৰাই আছে। পানীগছা আকৃতিৰ এথোপা এথোপা কেঁচা মাটি চোতালৰ মূৰত দেখি সি সুধিলে, 'ককা সেইবোৰ কি?'

'সেইবোৰ কেঁচুমটা।'

'এটা এটা কেঁচুমটাতে ইমান দ'ম হৈ আছে দেখোন? সেৰেঙাকৈ কিয় আছে? আমাৰ তাত গোটেই ঠাইবোৰতে থাকে। অকণমান অকণমানহে থাকে। মগুমাহৰ নিচিনা গোটা গোটা।'

'তোমালোকৰ তাৰ মাটিবোৰ বালীয়া, সেইবাবে তেনেকুৱা। আমাৰ ইয়াত এইবিলাক বোন্দাকেঁচু, বৰষুণ দিলে বাহিৰ ওলাব, দেখিবা ৰ'বা, ডেৰহাতমান দীঘল।'

'আয়৷!'

'মাজুলীয়ালটোৱে বৰ কথা কৈ আছে ঔ', সিঘৰৰ মাজু ল'ৰাটো আহি তাক জোকালেহি। সি বুজি নাপাই তাৰ ফালে এনেই চোৱাদি ঘূৰি চালে। মাজুটোৱে ধৰিব

পাৰি আঙুলিৰে তাৰ পেটত খোঁচ এটা মাৰি আকৌ জোকালে, ‘এইটো মাজুলীয়াল হয় নে নহয় অ’? পানীত উটি অহা ল’ৰাহে এইটো। বালিত লাগি ধৰিল কেনেবাকৈ।’

ককাকে বাবাক ক’লে, ‘তুমি কোৱা, নোজোকাব মোক।’ সি একো নক’লে। তাৰ মুখখন গোমোঠা হোৱা দেখি মাজুটোৱে হাঁহি মাৰি ভিতৰলৈ সোমাই গ’ল।

অহৰহ আনন্দ-ফূৰ্তিৰ মাজত থাকিও মানুহবোৰে জোকোৱা কথাটোৱে আৰু শৌচ কৰা কামটোৱে বাবাক তীব্ৰ অশান্তি দি আছে। ইয়াত পায়খানা নাই। কেঁচা মাটিয়েদি জংঘললৈ গৈ তাৰ ভাল নালাগে, আধা কৰি থাকোঁতেই তালৈ ভয় নকৰি কুকুৰ বা বোকাগাঁৰৰ গাহৰি একোটা আহি পিছফালৰ পৰা মূৰটো সুমুৱাই মলবোৰ খাই থাকে, ভয়ত সি ফেৰেকা ফেৰেককৈ দৌৰ দিব লগা হয়, কোনোবা সময়ত জোকে লিকলিকাই আহে। হৰিচাপৰিতো পায়খানা অকল সিহঁতৰ ঘৰতে আছে। মাটি আৰু বেৰা দিবলৈ কৰঙাৰ অভাৱ নাই বাবে প্ৰত্যেকৰে বাবে আহল-বহলকৈ একোটা সুকীয়া পায়খানা বিপুলে সাজি লৈছে— প্ৰতিটোতে একোটাকৈ গাঁত, ভৰি থ’ব পৰাকৈ একাষে পাৰি দিয়া পাঁচ টুকুৰা বাঁহ, আৰু বহি থাকোঁতে বাগৰি নপৰাকৈ ধৰিবলৈ সমুখত খুঁটি এটা। ককাক-মাহীয়েকহঁতে কৈছে, ‘তুমি ওচৰতে কৰিবা, পাছত কোনোবাই গা ধুলে কোৰেৰে পেলাই দিব।’ সেইটোতো সি লাজ কৰে। আৰু ঘৰত মুকলিত কৰিলেও ভৰিত একো নালাগে, বালিয়ে পানী পটকৈ শুহি লয়, ইয়াৰ জেকা মাটিত প্ৰস্ৰাৱ আৰু ধোৱা-পানী কোনফালে বৈ গৈ ভৰিত লাগে সি ততেই ধৰিব নোৱাৰে।

আগদিনাও শৌচ কৰা নাই, ৰাতিপুৱাও কৰা নাই, সেইবাবে আবেলিৰ পৰা তাৰ বৰকৈ লাগি আছে। তথাপি সি ৰখাবলৈ চেষ্টা কৰি আছে।

গধূলি আতাকে নাম গাবলৈ তালযোৰ লৈ ওলোৱা দেখি সিও পিছে পিছে বাৰাণ্ডালৈ ওলাল। তাৰ পৰিকল্পনাটো হ’ল, শৌচটো ৰখাবলৈ সি আৰু চেষ্টা কৰিব, কিন্তু যদি একেবাৰে সক্ষম নহয় তেন্তে বাকীবোৰ ভিতৰত থাকোঁতেই ঘৰৰ কাষৰ ফালে কৰি লৈ পানী-দুনি বিচাৰি পাছত খবৰটো দিব।

দুপৰীয়া আৰু এই সময়ত আতাকে সদায় নাম গায়। নাম শেষ হোৱাৰ অকণমান পাছতে ভাত বাঢ়ে। কেৰাচিন তেলৰ খৰচ কমাবলৈ সোনকালে চাকি-লেম্প নুমাই গোটেইবোৰ বিছনাত পৰে। সিঘৰৰ গোহালিত কোনোবা এটা থকা গম পাই বাবাই ভয় দূৰ কৰি চুপে-চাপে চোতাললৈ নামিল, যাতে আতাকে নাম গোৱা ভালকৈ শুনিবলৈ পায়।

নাম শেষ কৰি আতাক খুপি খুপি চোতাল পালেহি। বাবাই শব্দ নকৰাকৈ কাষ চাপি হাত এখন চুলেগৈ। হাতখন চিনি পাই আতাকে এন্ধাৰতে ওঁঠত হাঁহি বিৰিঙাই মৰমেৰে ক’লে, ‘অ’, তুমি ইয়াতে আন্ধাৰতে অকলে আছা? ভয় কৰা নাই?’

সিও ওঁঠত হাঁহি বিৰিঙাই ক'লে, 'নাই কৰা ভয়। আপুনি নাম গোৰা মই গোটেই শুনি আছিলোঁ।'

'হয় নেকি?' এন্ধাৰত নেদেখা ওঁঠৰ হাঁহিতকৈও মধুৰ পৰস্পৰৰ মাত-কথাখিনি দুয়োজনে অনুভৱ কৰিলে।

'ককা, মই কথা এটা ভাবিছোঁ।'

'কি কথা?'

হাতত ধৰা-ধৰিকৈ অভ্যাসতে তেওঁলোক চোতালৰ পৰা বাৰাণ্ডালৈ উঠিল। তাৰ উত্তৰটো শুনিবলৈ আতাকৰ খোজটো থমকিল। সিও ৰৈ দিলে। 'মই ভাবি আছোঁ, আমাৰ বাবাই গোৰা নামবোৰ আপুনিও গায়, কিন্তু সদায় আৰম্ভ কৰোঁতে বেলেগকৈ আৰম্ভ কৰে কিয়?'

অপাৰ আনন্দত আতাক মনে মনে ৰ'ল কিছু সময়। 'তোমালোকৰ বাবাহঁতৰ পূৰ্ব-পুৰুষ শংকৰ গুৰুৰ শিষ্য। তেওঁলোকে সেইবাবে শংকৰক স্মৰণ কৰি নাম আৰম্ভ কৰে। আমি শংকৰৰ সেৱক নহয়, সেইকাৰণে আমি আৰম্ভ কৰোঁতে শংকৰৰ নাম নলওঁ। মই তোমাক কাইলৈ দিনত ভালকৈ বুজাই দিম।'

উত্তৰটো লৈয়েই সি হাতখন এৰি তাৰ আনটো কামৰ সময় বুজি আঁতৰি গুচি গ'ল। আতাকে গাৰ চাৰিওকাষলৈ মন কৰিলে— সি নাই। 'অঁ, ল'ৰাকণ ক'ত হেৰাই থাকিল! সন্ধিয়াখন মোৰ লগত লুকা-ভাকু খেলিছে চোৰা!' আতাকে খেতখেতকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

বাহিৰত কথা পতা শুনি ভিতৰৰ পৰা দুজনী ছোৱালী লেম্প এটা লৈ ওলাই আহিল। এনেই পিছে পিছে বাকীবোৰো আহিল।

'আতাদৌ, কাৰ লগত কথা পাতিছে?'

'বাবাকণ। ই ক'ৰবাত লুকাল।'

পোহৰটো লৈ সিহঁত বাৰাণ্ডালৈ অহা গম পাই বাবাই পাৰে মানে জোৰ দি ক্ষণিকতে শৌচখিনি বাহিৰ উলিয়াই শেষ কৰিব খুজিলে।

সি থিয় হৈ ডাঙৰকৈ ক'লে, 'অ' মাহী, মই পায়খানা কৰিলোঁ, এইফালে আছোঁ।'

তাক টিং আৰু গামোচা দিবলৈ এজনী ভিতৰেদি পিছফাললৈ গ'ল।

বাহিৰত বহি আটাইবোৰে কথাত লাগিল। বাবাই ধুই-পখালি আহি আতাকৰ কোঁচত সোমাল। 'দেখাত নোদোকা যদিও একেবাৰে লঘু অ' ল'ৰাটো', তেওঁ মৰমেৰে ক'লে।

আড্ডা এখন বাৰাণ্ডাতে চলাৰ উমান পাই সিঘৰৰ গোহালিত থকা ল'ৰাটো সোমাই আহিল, 'ইমান ম'হ, আঁঠুৱা তৰিলেও ক'ৰ পৰা জানো দুটা হ'লেও ওলায়! গৰুকেইটাক

শান্তি নিদিয়ে !’ টুল এখনত বহি লৈ সি বাবালৈ চাই জোকালে, ‘মই যে শিকাই দিছিলোঁ, পদ্যটো মনত আছে নে নাই ? কি আছিল পদ্যটো ?’ বাবা মনে মনে থকা দেখি মাহীয়েক এজনীয়ে জোকাই পদ্যটো গালে, ‘মাজুলীয়াল ঘঁৰিয়াল, খাৰখোৱা পৰিয়াল ।’

‘এঁ এঁ এঁ, হেঁ হেঁ হেঁ...’ কৰি বাবাই থেনথেনলি ল’লে । সিঘৰৰ ল’ৰাটোৱে খেকখেককৈ হাঁহি এটা মাৰিলে ।

আন এজনী মাহীয়েকেও জোকালে, ‘এইবাৰ ইয়াক অকলে পঠিয়াই দিম ।’ তাই তাৰ মুখলৈ চাই ক’লে, ‘এইজনী আমাৰ ঘৰৰ ছোৱালীহে, তাই থাকিব ইয়াতে, তাইক নপঠিয়াওঁ, তুমি অকলে গুচি যাবা । হ’ব নে নাই ?’

সিঘৰৰ ল’ৰাটোৱে ক’লে, ‘অঁ, মই চাইকেলত লৈ গৈ অকলে তাক ঘাটত থৈ আহিমগৈ । সি যাবগৈ পানীখনত অকলে । এই আমাৰ ইয়াৰ ছোৱালীহে, থাকিব ইয়াতে ।’

‘ৰাতিখন জোকাই নল’বি অ’ ল’ৰাটোক’, ভিতৰৰ পৰা ওলাই অহা বৰায়েকে ক’লে । ককাকে তাক জোৰেৰে গবা মাৰি ধৰি লগতে ক’লে, ‘ই বৰ ধুনীয়া কথা এটা সুধিছে জাননে ! ইমান সৰুতেই ইমান কথা মন কৰিব পাৰিছে, মই আচৰিত হৈ গৈছোঁ ! ই আগলৈ বহুত গভীৰ চিন্তা কৰিব পৰা হ’বগৈ । মই নাম গোৱা ই মন দি শুনি থাকে, ই মোক সুধিছে— আপুনি আৰু আমাৰ বাবাই একেবোৰ নামেই গায়, কিন্তু আৰম্ভ বেলেগ বেলেগকৈ কৰে কিয় ? সি কিমান মন কৰিছে দেখিছনে !’

আটাইকেইটা মনে মন ৰ’ল ।

‘আগলৈ’ বুলি আতাকে কথাষাৰ কোৱা বাবে সুকন্যাৰ বৰ ভাল লাগিছে, আগলৈৰ কাৰণে তাইৰো বহু আশা আছে, লক্ষ্য আছে । মাজুলীয়াল শব্দটো শুনিলে তাইৰো অশান্তি লাগে । মাজুলীলৈ বিয়া হোৱা কাৰণে তাইকো কতই জোকায় ।

সকলো ভাবুক হৈ কিছু ক্ষণ নীৰৱে গুচি যোৱাৰ পাছত সৰু ছোৱালীজনীয়ে বৰায়েকক ক’লে, ‘অ’ বৰাই, সাঁথৰকেইটামান কচোন ।’

‘ৰহ অঁ । এইজনী যে সদায়..., এনেকৈ কেইটামান গোট খাই কথা ওলালেই মোক সাঁথৰ ক’বলৈ ক’ব । মই ভাত নমাওঁগৈ এতিয়া । পানী-দুনি ভৰাবলৈ তহঁতক মাতিবলৈ আহিহে ইয়াত পালোহি মই ।’

‘কচোন, একো নহয় । বাবাক সোধচোন দুটামান, সি পাৰেনে নোৱাৰে চাওঁ । ক না ।’ বাবাৰ কথা কৈছে মানে আচলতে তাইৰহে শুনিবলৈ মন গৈছে, বৰায়েক সাঁথৰৰ ভাণ্ডাৰ, তেওঁৰ মুখৰ পৰা নতুন নতুন সাঁথৰ ওলায়েই থাকে ।

‘এইজনীৰ পৰা উপায় নাই ! এটা কৈছোঁ ৰ— ঢাপে ঢাপে গ’লোঁ, ঢাপলিকা চৰাই এজনী পালোঁ, কুটি-বাছি ছমাহলৈ খালোঁ ।’ তেওঁ বাবাৰ মুখলৈ চালে, ‘কি বস্তু হ’ব কোৱা ।’ সি ভেঙা লাগি ৰ’ল ।

‘খৰিচা !’ সিঘৰৰ বাৰাণ্ডাৰ একেবাৰে কাষৰ পৰা এজনীয়ে টপককৈ উত্তৰ দিলে, সিহঁত দুজনীয়ে কাষতে ৰৈ কথাৰ ভাগ লৈ আছিল, আন্ধাৰত ইয়াৰ পৰা কোনেও দেখা নাছিল। ‘অ’, তহঁত ইয়াতে আছ হ’বলা !’ ইয়াৰ পৰা এজনীয়ে কোৰাৰ লগে লগেই গোটেইবোৰে গিৰজনি মাৰি হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

‘এহ, মই যাওঁ দেই। তহঁতৰ লগত হাঁহি থাকোঁতে চৰুত ভাত লাগিল চাগে।’ বৰায়েকে পিঠি ঘূৰালে, কিন্তু অকণমান থমকি আকৌ ক’লে, ‘আৰু এটা কৈ থৈ যাওঁ বাৰু। ভাবি থাক কিমান সময় ভাব। প্ৰথমতে ৰক্তবৰ্ণ, দিনে যায় চাৰি, দ্বিতীয়তে শ্যামবৰ্ণ, মাথে যন্তাধাৰী, সহস্ৰ লোচন চকু, নহয় দেৱৰাজ, দেও নহয়, দৈত্য নহয়, থাকে অৰণ্যৰ মাজ।’ কৈয়েই তেওঁ নিমিষতে নোহোৰা হ’ল।

‘এইটো কিন্তু টান আছে দেই’, সিঘৰৰ ল’ৰাটোৱে ক’লে।

পোন্ধৰ দিন থাকি ঘূৰি যাবলৈ আহি ঘাটতহে সুকন্যাহঁতে গম পালে, হৰিচাপৰিত পানী এটা সোমাই গ’ল। সিহঁতৰ ঘৰৰ বাৰাণ্ডালৈ পানী উঠিছিল, এদিন থাকিয়েই শুকাল, বাৰীত আঠদিনমান থাকিল। এতিয়াও সিহঁতৰ ওচৰৰ বিলখনলৈকে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পানী সংযোগ হৈ আছে। ইয়াৰ পৰা নাও বিলখনলৈকে নিব পৰা যাব।

নাওখনত যাবলগীয়া আটাইকেইটা মানুহ গোট খোৱালৈ সময় অকণমান আছে। পাৰৰ চাহ-দোকান দুখনৰ এখন বন্ধ হৈ আছে, তাৰে বেঞ্চখনত সুকন্যাহঁত বহিল। দোকান মানে, চাৰিটা বাঁহৰ-খুঁটাৰ ওপৰত তিৰপাল এখন দি লয়, লগতে বাঁহৰ খুঁটা পুতি চঁচালিৰে সজা টেবুল আৰু বেঞ্চ এখন, গধূলি তিৰপালখন উঠাই লৈ যায়। কোনোবা দিনা, বিশেষকৈ হাট বহাৰ দিনা, নদীৰ পাৰৰ এইখিনিত জুৰা বহে, তিনি-চাৰিখন জুৰা। চাপৰিৰ পৰা খেৰ, গাখীৰ, খৰি, মাছ আদি অনা মানুহো থাকে পাৰটোত। আজি প্ৰায় খালী হৈ আছে। সেইবাবে এখন দোকান বন্ধ।

অকস্মাতে বুবুলো পালেহি। ‘ঐ, একো খবৰ-খাতি নোহোৱাকৈ আহিছ, কি মানুহ হে তই ! অলপ দেৰি হোৱা হ’লেই নাও নাপালিহেঁতেন।’ এজনে তাক ক’লে।

সি পুৰণা চাইকেল এখন লৈ আহিছে। বেজী লৈয়েই তাৰ ভৰি ভাল হ’ল। নাৱলৈ ৰৈ থকা আটাইবোৰ ব’ঠামাৰিৰ মানুহ, বুবুল অহাত সুকন্যাই ভাল পালে, সিপাৰ পোৱাৰ পাছত টোপোলাকেইটা সি কঢ়িয়াই নি দিব পাৰিব। তাই তাক কথাটো কৈ থ’লে। কাষৰ দোকানখনত তাক আৰু বহি থকা তিনিজনক চাহ-মিঠাই খুৱাই তাই ঘৰলৈও দুবিধ মিঠাই ল’লে।

প্ৰথম সুঁতিটো পাৰ হৈ নাওখন পূৱা-পশ্চিমাকৈ স্কেল এপাতৰ দৰে পৰি থকা চাপৰিটো পালেহি। ইয়াতে উজাব লাগিব। সুকন্যাহঁত আৰু আগে-গুৰিয়ে এজন এজন নাৱৰীয়া থাকি বাকীবোৰ নামিল। বুবুলে চাইকেলখনো নমাই ল’লে। দুজন মানুহে নিজৰ

নিজৰ টোপোলা একোটা নমাই কান্ধত তুলি ল'লে। আন দুজনে গুণডালৰ আঁত ছিঙি পোনোৱাত লাগিল। 'আই, আপোনালোকৰ মোনাকেইটাও মই চাইকেলত উঠাই লৈ যাওঁ দিয়ক, নাওখন লঘু হওক।' বুবুলে সুকন্যাহঁতৰ মোনা তিনিটা নমাবলৈ হাত লগালে। সুকন্যাই ক'লে, 'কাপোৰ থকা মোনাটো নালাগে নিব, থাকক। সেইটো গধূৰ নহয়।' তাতে সোণৰ চেইনডাল, ফুলিযোৰ আৰু পইচা কেইটামান আছে বাবে তাই হাতৰ পৰা এৰিবলৈ মন কৰা নাই। বাকীকেইজনে ক'লে, 'দিয়ক দিয়ক বাইদেউ, একো নহয়। নাওখন অলপ লঘু হ'লেও বহুত।' নাৱত মাইকী মানুহ বা সৰু ল'ৰা-ছোৱালী আন কোনো নাই, থকা হ'লে তেওঁলোককো নামিবলৈ নিদিলেহেঁতেন, তথাপি এতিয়া অকল সুকন্যাহঁতেই বহি যোৱা বাবে তাই জোৰ ধৰিবলৈ বেয়া লাগিল।

চাপৰিটোত কৰঙা আৰু ঝাঁও কিছুমান সেৰেঙাকৈ আছে, কিন্তু জংঘল নহয়; ঠাইখিনি মাজে মাজে ওখ-চাপৰ যদিও একদম খলা-বমা নহয়; বুবুলে টোপোলাকেইটা চাইকেলত উঠায়েই চাইকেল চলাই দিলে।

সুকন্যাই ভাবিছিল সি চাইকেলখন ঠেলি ঠেলি বাকীকেইজনৰ লগত কথা পাতি যাব, কিন্তু সি অকলে গুচি যোৱা দেখি গহনা-পাতিখিনিলৈ তাইৰ চিন্তা লাগিল। সেইটো মোনাত বগৰী এটাৰ সমান তলা এটা লগাই থোৱা আছে বাৰু, 'কিন্তু বুবুলে যদি তলাটো ভাঙি লৈ কৈ দিয়ে— পৰি ভাগিল, কি হ'ল মই নাজানো! তেতিয়া কি হ'ব?'

বুবুল কোনখিনিত পালেগৈ, কেতিয়া চকুত পৰিব— সুকন্যাই পাৰলৈ চকু থিয় কৰি গৈ আছে।

নাও গৈ সিটো মূৰ পাওঁ পাওঁ হ'ল। সি চাপৰিটোৰ একেবাৰে মূৰতে চাইকেল ৰখাই বহি আছে। খোজ কঢ়াকেইজন নাৱৰ পৰা অলপ পিছ পৰি আছে। নাওখন ৰখোৱাত সি চাইকেলখন উঠালে, 'আই চাইকেলখন পৰিল এবাৰ, এই মোনাটো বাগৰি পৰিল, একো হোৱা নাই বাৰু', কাপোৰৰ মোনাটোলৈ দেখুৱাই সি ক'লে। সুকন্যাৰ বুকুখন ধমহকৈ মাৰিলে— শংকা কৰা নিচিনাকৈয়ে কথাটো সি কৈছে! তাই মোনাটো কাষলৈ টানি আনিলে, তলাটো ভাগি আছে, 'এইটো, তলাটো ভগা দেখোন?' শুনি আচৰিত হোৱা দৰে বুবুলে ঘূৰি চালে। 'ঐ, তই সেইটো ভাঙিলি?' এজনে তাক ধমকি দি সুধিলে। 'হেই! মই কেলেই ভাঙিম? চাওক আকৌ, মই কিবা কৰিছোঁ যদি!' সি চকু পকাই ধৰিলে।

মোনাটোৰ চেইনডাল খুলি সুকন্যাই পটাপট হাত খেপিয়ালে, সৰৰে সমুখত মুকলিকৈ গোটেইটো খুলি পেলাবলৈ বেয়া পাইছে তাই। গহনা আৰু পইচাখিনি তাইৰ হাতত ঠিক মতে লাগিল। অকণমান শান্তি পাই তাই বাকীকেইজনক উদ্দেশ্যি ক'লে, 'হ'ব দিয়ক আৰু, যি হ'ল হ'ল।' তাই মোনাটোৰ চেইনডাল মাৰি দিলে। 'বাইদেউ আপুনি ভালকৈ চাওক। ই যদি কিবা নিছে, ইয়াতে আমি পিটিম এতিয়া, সি উলিয়াই দিব লাগিব।' এজনে ক'লে। 'হে, নালাগে নালাগে। বাদ দিয়া।' লগে লগে বুবুলেও ক'লে, 'মই একো নাই নিয়া অ'। ক'লে বিশ্বাস নকৰ কিয়!'

নাও পাৰি দিয়াৰ পাছত, মোনাটো আকৌ এবাৰ খুলি হাতেৰে চাবলৈ সুকন্যাৰ মন গৈছে। ব্ৰহ্মপুত্ৰ শান্ত, ভয় নাই, তথাপি নাও বোৱা তিনিজনৰ বাহিৰে সকলো একেথিৰে বহি আছে। বেগটোলৈ সিহঁতে আৰু গুৰুত্ব দি থকা নাই, বেলেগ বেলেগ কথাত ধৰিলে। সিহঁতৰ সমুখতে আকৌ চাবলৈ তাইৰ বেয়াও লাগিছে আৰু মোনা খুঁচৰি গা লৰাই থকাটোও উচিত নহয় এতিয়া।

ঘৰ পাই মোনাকেইটা পিৰালিত থৈ বুবুল অকণো ৰৈ নাথাকিল। সুকন্যা ভিতৰলৈ সোমায়েই প্ৰথমে মোনাটো খুলিলে। গোটেই বস্তুবোৰ উলিয়াই চাই তাই হাঁহিত বাগৰি পৰিল, 'এইফালে আহকচোন, এইফালে আহক। বুবুলৰ কাণ্ডটো চাওকহিচোন।'

'কি কৰিলে সি?'

'চাওকচোন তাৰ কাণ্ড! নাও উজাওঁতে সি মোনাকেইটা খুজি খুজি চাইকেলত লৈ গৈছিল। এই তলাটো ভাঙি সি গোটেই মিঠাইখিনি খালে, তাৰ পাছত আমাক কৈছে—পৰি পেলাই তলাটো ভাগিল! বাকী সৰ বস্তু আছে, মই গহনাখিনিলৈ চিন্তা কৰি আছোঁ, সেইবোৰ একো চোৰা নাই সি, পইচাও ঠিকে আছে। মিঠাইৰ টোপোলা দুটা বন্ধা কাগজকেইকণো থৈ দিছে। খাবলৈ মন গৈছে, খোজা হ'লে নিদিলোহেঁতেন নেকি! চকুৰ আগতে সেইকেইটা এনেকৈ চুৰ কৰি খাব লাগেনে! সিপাৰত খুৱাইছোঁৱেই তাকো। মিঠাইখিনি কিনি লৈ ভৰোৱা সি দেখিলে, তেতিয়াই তাৰ লোভ লাগিল মানে!'

বিপুলেও হাঁহি হাঁহি মোনাটোত হাত লগাই চালে, 'অঁ, এই হুকটোৱো এৰাই গ'ল দেখোন!'

'হুকটোৱো নষ্ট হ'ল নেকি? অথনি খাইছিল দেখোন হুকটো। বেগটোৰ চেইনডাল গ'ল তেন্তে! এনেকৈ নষ্ট কৰি পেলাব লাগে কিয়!' সিহঁতৰ অকণমান খঙো উঠিল।

একে নাৱত অহা মানুহ এজন পাছদিনা চাহ খাবলৈ আহিল। সুকন্যাহঁতে বুবুলৰ কাণ্ডটো ক'লে। আটাইকেইটাই হাঁহিলে। মানুহজনে গৈ বাকীকেইজনক ক'লৈগৈ। এজনে আহি ক'লেহি, 'তাক ধমকি এচাট দিম ৰ'ব!' সুকন্যাহঁতে হাক দিলে, 'ইমান অকণমান কথাতে ধমকি দিব নালাগে থাকক, খালে খালে আৰু।'

কথাটো গাঁৱত বিয়পিল। এজনে বুবুলক ফুচুলাই সুধিলে। সি সৈ কাঢ়ি দিলে। তাক তেওঁ সুকন্যাহঁতৰ ঘৰলৈ লগতে লৈ আনিবলৈ ধৰিছিল, কিন্তু সি লাজত নাহিল।

দহদিনমান পাছৰ গধূলি। সুকন্যাহঁতে ভাত বাঢ়িবৰ সময়। চোতালৰ পৰা গাঁৱৰ ল'ৰা কেইটামানে মাত লগালে। সিহঁতে লেম্পটো লৈ বাহিৰলৈ ওলাল। 'ছাৰ আহক, ইয়াক ধৰি আনিছোঁ', বাৰাণ্ডালৈ উঠি ৰৈ থকা ল'ৰা এটাই সিহঁতক চোতাললৈ মাতিলে। জোনাক ৰাতি। চোতালত কোনোবা এটাক শুদা গাৰে আঁঠু কঢ়াই দুটামানে বেতেৰে

এচাট-দুচাটকৈ কোব দি থকা সিহঁতে দেখিলে। ঘামি তিতি থকা খালী গাত বেতৰ কোবকেইটা পৰি কেচেপ কেচেপ শব্দ উঠিছে। হাত দুখনো পিছফালে কৰি জপটিয়াই বান্ধি থোৱা আছে। ‘সেইটো বুবুল নহয় নে?’ বিপুলে সুধিলে, সি লেম্পটো দাঙি বাকী ল’ৰাবোৰ কোন চাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। ‘হয়, এইটো বুবুলেই। ইয়াক ধৰি আজি ঠিকচে বেতাই লৈ আহিছোঁ। ই আমাৰ লগত কাজিয়া কৰিছে।’ এটাই ক’লে। আন এটাই ক’লে, ‘আজি ইয়াৰ গোটেইবোৰ বিচাৰ কৰিব লাগিব। আপোনালোকৰ মিঠাই চুৰ কৰা শাস্তিও দিম আজি। সেইকাৰণে ইয়ালৈ লৈ আনিছোঁ। আমি যুৰ সংঘই দিম এইবাৰ ইয়াক। আপোনালোকে কওক, কি কৰোঁ ইয়াক?’ বিপুলে লগে লগেই কৈ উঠিল, ‘পিট ইয়াক ঠিকচে। সি তলা ভাঙি বস্তু চুৰ কৰিবলৈ আহিছে’, তাৰ টিঙিৰিতুলা খংটো ওপৰ পালেগৈ, গাটো কঁপিবলৈ ধৰিলে, ‘ভালকৈ এবাইছ দি দে। বদমাছৰ শিৰোমণি। তলা ভাঙি বেগৰ চেইন নষ্ট কৰি দিছে!’ বেট লৈ থকা দুটা ল’ৰাই লগে লগেই আকৌ চেটেপ চেটেপ কোবায়েই দিলে। বুবুলে বান্ধ খাই থকা হাত দুখন অকাই-পকাই ছাটবোৰৰ পৰা নিজকে বচাব পাৰি নেকি চেষ্টা কৰিলে। এটা কোবত সি শব্দ কৰি কান্দি উঠিল। বাটত পিটি পিটি আনোতেও সি দুবাৰ কান্দিছে, এতিয়া তাৰ কান্দোনটো ভাগি ভাগি ওলাইছে। সুকন্যাৰ বেয়া লাগিল, তাই হাক দিলে, ‘হেই, ইমান নিপিটিবা। নিপিটিবা আৰু।’ ‘নহয় আই, ই চল পাই পাই বাঢ়ি গৈ থাকিব। ইয়াক আৰু দিব লাগিব।’ সিহঁতে সেৰেঙাকৈ আকৌ কেইচাটমান দিলে। জোনৰ পোহৰত জিলিকি থকা বগা নোদোকা খালী পিঠিটোত কেঁচা বেতৰ কোবকেইটা খাপ খাই পৰা দৃশ্যটো দেখি সুকন্যা জিকাৰ খাই গ’ল।

ল’ৰা বহুকেইটা আহিছে, সিফালে ফুলগছৰ ছাঁ পৰি থকা ফালেও চাৰিটামান থকা যেন লাগিল। হাতত বেত লৈ থকাকেইটাই পিটি খুব ভাল পাইছে। কলাপিট দুটাত, গেৰোৱা দুটাতো পিটিছে। সুকন্যাই হাক দিয়া শুনি বিপুল অকণমান শান্ত হ’ল যদিও শাস্তি পোৱা দেখি ভালেই পাইছে, সি ধমকি দি সুধিলে, ‘এতিয়া পাইছ মজা? চুৰ কৰিবিনে আৰু?’

‘নকৰোঁ প্ৰভু।’ বুবুলে কান্দি কান্দি ক’লে।

‘সঁচাকৈ কৈছ নে তই?’ ল’ৰা এটাই এক কোব দি সুধিলে।

‘সঁচাকৈ কৈছোঁ।’

‘আৰু নিপিটিবা আৰু। লৈ যোৱা ইয়াক। মিঠাই খোৱা বাবে আমি ইমান বেয়া পোৱা নাই নহয়। তাকে যেনিবা কৈ খাব লাগিছিল, নিজেই দিলোঁহেঁতেন নহয়! নাৰত উঠা আগত খুৱাইছিলোঁৱেইচোন!’ তাই বুবুললৈ চাই ক’লে, ‘আগলৈ নকৰিবা আৰু এনেকুৱা। খুজিলে, আনে পৰাটো দিবই নহয়। বেজী ল’বলৈ যাবলৈ আমিয়েইচোন পইচা দিছিলোঁ।’

‘ঐ ব’ল’, এটাই এক কোব দি আঠুটোৱে হেঁচুকি তাক থিয় কৰাই যাবলৈ ওলাল।

চোতাল পাৰ হ'বলৈ নাপাওঁতেই বুবুলে খোপনি ধৰি ৰৈ দিলে। সি মূৰ ঘূৰাই বিপুলক ক'লে, 'প্ৰভু, আপুনি মোক মিছাকৈ এনেকৈ ইহঁতৰ হতুৱাই শাস্তি দিয়াইছে ন? আপোনাক ঈশ্বৰে শাস্তি দিব। চাই থাকক, আপুনি আৰু আপোনাৰ ল'ৰাটো যদি এসপ্তাহৰ ভিতৰত নমৰে! মই কৈছোঁ, চাই থাকক আপুনি, যদি এসপ্তাহত নমৰে!' তাৰ কান্দোন বন্ধ হৈ মাতটো কঠোৰ হৈ ওলাল।

'ঐ, তই কি ক'বলৈ আহিছ? আঁঠু কাঢ়!' এটা ল'ৰাই জোৰেৰে এক গোৰ দি তাক ঠাইতে আকৌ আঁঠু কঢ়াই দিলে।

'কোনে মিছা কথা কৈছে? কি মিছা ক'লে?' আন এটাই ধমকি মাৰি সুধিলে।

'সৰ মিছা। মই ক'ত মিঠাই খাইছিলোঁ?' বুবুলে ফেপেৰি পাতি ধৰিলে।

তাৰ কাণ্ডটো দেখি বিপুল-সুকন্যাহঁত চঁক খাই গ'ল। 'ইয়াৰ অঁকৰা খং উঠিল আৰু! লৈ যোৱা, লৈ যোৱা', সুকন্যাই ক'লে। 'তই আকৌ ফাঁকি মাৰিলি যে?' বিপুলে ধমকি দি সুধিলে। 'মনে মনে থাকক অঁ আপুনি', সুকন্যাই বিপুলক সকীয়াই দিলে।

'মিছা কেনেকৈ হ'ল? তই অলপ আগতে সৈ কাঢ়িছিলি দেখোন? কৈছিলি দেখোন— আকৌ নকৰোঁ। চুৰ কৰাই নাই যদি কেলেই কৈছিলি?' এটাই সুধিলে।

'এনেই কৈছিলোঁ। নাই কৰা মই চুৰ।'

'কথা ক'বলৈ আহিছ?'

সিহঁতে তাক আকৌ মাটিৰ পৰা উঠাই হেঁচুকি হেঁচুকি লৈ গ'ল। 'প্ৰভু যাওঁ', 'আই যাওঁ দেই', 'বাইদেউ যাওঁ', 'ইয়াক আজি এৰি নিদিওঁ, ইয়াক আৰু দিম', ল'ৰাকেইটাই বিপুল-সুকন্যাক মাত লগাই ওলাই গ'ল।

দুৱাৰ মাৰি ভিতৰ সোমাই সুকন্যাই বিপুলক গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে, 'আপুনি কিয় মানুহ দেখিলে বলিয়া হয়? সৰু কথাটোতে ইমান মাৰ-পিত কৰিছে, তাতে আকৌ আপুনি কিয় লগাই দিছে মাৰিবলৈ! ইমান কৈ আছোঁ মই, শুনা নাই মানুহটোৱে! মাৰ মাৰ কৰি আছে! অঁকৰা ল'ৰাটোক মাৰি কি পাব? শেষত সেয়াহে কৈ থৈ গ'ল সি! কি লাভটো হ'ল? অকণমান চিন্তা কৰি নাচায়, কৈ থাকিলেও নুশুনে, লোকৰটোহে শুনে।' বিপুলে অকণমান বুজি পালে, কিন্তু তাই খঙত আৰু অধিক গায়েই থাকিবলৈ ধৰাত বিপুলেও ওলোটাই তাইকো ধমকি দিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। বাবা ঠাইতে চেপেটা লাগিল। বুবুলক কোবাই থকা দৃশ্যটো তাৰ মনত ভাঁহি থাকিল, গাত প্ৰচণ্ড কোব পৰোঁতে বুবুলে অদ্ভুত ধৰণে জিকাৰ মাৰি দিয়াটো জোনাকত বাবাই ধুনীয়াকৈ দেখিছে। তেনেকুৱা জিকাৰ একোটা বাবাই মাৰ খাওঁতেও গাটোলৈ আহে, দূৰৰ পৰা সি নিজকে দেখা পোৱা যেন লাগিছে, বাৰাণ্ডাৰ বেঞ্চখনত বহি থাকোতে সুকন্যাই কোবোৱা দৃশ্য এটা তাৰ মনত ভাহি উঠিল। সুকন্যা-বিপুলৰ তৰ্কাতৰ্কিত শুৱাই থোৱা কেঁচুৱাটোৱে সাৰ পাই কান্দি দিলে। সুকন্যা কেঁচুৱাটোৰ ওচৰলৈ গ'ল। তৰ্ক বন্ধ হ'ল।

কেঁচুৰাটো আকৌ টোপনি যোৱাত সুকন্যা বিছনাৰ পৰা নামি আহিল। ‘ইহঁতৰ লগত সংগঠনৰ ল’ৰাও আহিছিল নেকি? সংগঠনৰ ল’ৰা থাকিলে পাছত আমাৰ কিবা গণ্ডগোল হ’ব পাৰে! পুলিচে ক’ৰবাত গম পালে ভাবিব— আমি সংগঠনৰ হতুৱাই পিটিবলৈ লগাইছোঁ। তেতিয়া আমাকো যদি ধৰেহি? ল’ৰাবোৰৰ লগত আমাৰো হাত থকা নিচিনা হ’ব তেতিয়া! পুলিচে ভাবি ল’লে দিকদাৰ আছে!’ তাই সৰু সৰু মাতেৰে বিপুলক ক’লে।

‘নাই। নাই অহা! ক’ৰ পৰা সংগঠনৰ ল’ৰা আহিব? এটাও নাই নহয় ইয়াত। পানী উঠোঁতেই গোটেইজাক ভাগিল।’

‘এটাও নাই নেকি ইয়াত? সিফালে আন্ধাৰত কেইটামান বৈ আছিল নহয়। সেইকেইটা কেলেই আছিল তাত? তাতে আছিল বা?’

‘নাই। সেইকেইটাও গাঁৱৰ। গোটেইকেইটাক চিনি পাইছোঁ মই! সেইকেইটাই চাগে লাজ কৰি আমাৰ সমুখলৈ অহা নাই।’

‘সংগঠনৰ ল’ৰাবোৰ ক’লৈ গ’ল? অ’..., সিহঁত নাই কাৰণে মানে আমাৰকেইটা গোনা ওলাইছে। শিকিছে আৰু! শুনি আছেতো কথাবোৰ— আলফাই দোষীক কেনেকৈ শাস্তি দিয়ে শুনি শুনি শিকি লৈছে।’

‘সিহঁতে ব্ৰহ্মপুত্ৰত পানী দেখি পলাল আগতীয়াকৈ। সিহঁত ইয়াত পানীৰ মাজত থাকিব পাৰে নেকি? বাৰিষাটোত নাহে আৰু ইয়ালৈ।’

‘আছে চাগে হাবিৰ ফালে সোমাই। ইয়াক লৈ গৈছে নহয়, ক’লৈ নিবনো? হাবিলৈ নিব চাগে। ৰাতিটো ৰাখি লৈ আহিব দিনত।’

‘নিনিয়ে। সিহঁতে দক্ষিণপাৰৰ ক’ৰবাত মিতিৰ-কুটুম্ব বিচাৰি ভাগে ভাগে গ’লগৈ। সিদিনা থুলুক বুঢ়াই কৈছে নহয়— গ’ল ভালেই হ’ল, এনেই খাই খাই ইয়াত মানুহৰ খৰচ বঢ়াই আছে, নিজে খাবলৈকে নাই।’

‘এই ৰাতিখন, বেচেৰাটোৰে কম মাৰ খোৱা নাই দেই! আপুনি লগ পালে আকৌ বেয়াকৈ একো নক’ব। দুদিনমান যোৱাৰ পাছত এদিন ঘৰলৈ মাতি তাক চাহ-তামোল অকণ খুৱাব লাগিব। নহ’লে কেতিয়াবা জমক উঠি মাৰি থৈ যাবহি মানুহকে ঘৰতে, কি কৰিব তেতিয়া!’

‘মাৰ আৰু খাব আজি সেইটোৱে!’ বিপুলৰ হাঁহি উঠিল।

‘এতিয়া আপুনি হাঁহিবলৈ আহিছে?’ সুকন্যাৰো হাঁহি উঠিল যদিও মিছা খং দেখুৱালে।

বিপুলে হাঁহিটো সামৰি ক’লে, ‘ইহঁতে সিদিনা যুৱ সংঘ এটা খুলিলে। ৰাতি বিচাৰ চলিব এতিয়া তাৰ ওপৰত। আমাৰ আগৰ যুৱ সংঘৰ নিচিনা হয় নে নহয় নাজানো আৰু! এনেই এতিয়া এটা খুলি লৈছে, বহি খিকিন্দালি মাৰি থাকে। যুৱ সংঘ মানে একদম ঘৰো সাজিলে। বহুত পাৱাৰ এতিয়া ইহঁতৰ।’

'থৈ দিয়কহে আপোনাৰ কথা। বহুত পাৰাৰ!'

বতাহ এছাটিয়ে ঘৰটোত জোৰেৰে কোব এটা মাৰি দিলে, গাবোৰ শাঁত পৰি গ'ল, সিহঁত ৰ'ল, গাত গৰম এটা লাগি থকাটো সিহঁতে ভবাই নাছিল, বতৰটোৱো মন কৰিবলৈ পোৱাই নাছিল। 'ধুমুহা আহিব নেকি! চাবলৈয়ে নহ'ল নহয়!' বিপুলে বতৰটো চাবলৈ দুৱাৰ খুলি বাহিৰলৈ গ'ল।

'ধুমুহা নাহে', সি ঘূৰি আহি ক'লেহি। কিন্তু বতাহ এছাটি বলিবলৈ ধৰিছে, পিৰালিৰ কাষৰ কলকেইজোপাৰ পাতৰ বাজানা ভিতৰলৈ আহিল, গৰমটো একেবাৰে শেষ হৈ বায়ু ঠাণ্ডা হৈ পৰিল। 'পানী আহিবই আকৌ এইকেইদিনতে।' বতাহৰ শীতলতা চিনি পোৱা নিচিনাকৈ বিপুলে ক'লে।

সুকন্যাই একো নামাতিলে।

'সময় অলপ হ'ল বুজিছা নে? ভাত খাই শুই থাকোঁ আৰু।'

*** *** ***

পানী লাহে লাহে বাঢ়ি দুপৰীয়া ভিতৰলৈ সোমাই আহি আছে। পাকঘৰৰ ভেটিটো গা-ঘৰতকৈ এবেগেত ওখ বাবে পানীৰ লগে লগে ওপৰলৈ উঠি আহি থকা কেঁচু-কুমটিবোৰ পাকঘৰত দ'ম হৈছেহি। বিপুলহঁতে তলৰ বস্তুবোৰ ওপৰলৈ উঠাইছে। খেলেপ খেলেপ শব্দ কৰি কোনোবা পদূলিৰে সোমাই অহা গম পাই বিপুল বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। টাঙোন এডালত ভৰ দি ৰঘু নেওগ আহি আছে। তেওঁৰ কঁকালৰ বিষ হৈ আছিল, পানী নুঠা সময়তো তেওঁ বাহিৰলৈ ওলোৱা নাছিল। 'ছাৰ আপুনি এনেকৈয়ে আহিছে?'

'এ ৰ'বা! ঘৰতে সোমাই থাকিব নোৱাৰি নহয়। ল'ৰা দুটাই মোক খোজ কাঢ়িবলৈকে হাক দি থৈছে। সিহঁত এতিয়া নাই, ঘাঁহ কাটি এবাৰ থৈ গ'লহি, এইবাৰ খৰি ধৰিবলৈ গৈছে। সিহঁত নথকা চলতে, অকণমান ভাল হৈছে কাৰণে, এইকণ ওলাই আহিছোঁ। খৰিৰে একদম নাও ভৰাইহে আহিব আজি, সিহঁতৰ চখ লাগিছে।'

'খৰি ধৰিবলৈ যোৱাটো গম পাওঁ। অথনি ময়ো গৈছিলোঁ। ঘাঁহো আনিলোঁ। তেওঁলোকে একদম মাজত খৰি ধৰিবগৈ। সিমান দূৰত ধৰিবলৈ মোৰ ভয় লাগে। মোৰ লগত যি দুটা গ'ল সিহঁতো ভয়-পাদুৰা। এ... গুচি আহিলোঁ।'

নেওগে টাঙোনডালেৰে পিৰালিটোত খুন্দিয়াই বাৰাণ্ডালৈ উঠাৰ জোখটো চালে। 'ছাৰ, চাব চাব। পিছলি যাব ভেঁজাটো।' বিপুলে ক'লে। সুকন্যাও ওলাই আহিল।

'বিষ কমিছে বহুত বুইছানে। নহ'লে ক'ত পাৰোঁ!' নেওগে ক'লে।

'আমি গোহালিঘৰলৈ যাবলৈ ওলাইছোঁ। ভাত খোৱাই নাই নহয়, পাকঘৰটো তেনেই লেতেৰা হৈ পৰিছে। গোহালিত দিনটো থাকি, গধূলিও সোনকালে ভাত-পানী খাই নিশা শুবলৈ ইয়ালৈ গুচি অহাটো পাতিছোঁ।'

'অঁ, পানী বাঢ়ি আছে, কমাৰ লক্ষণ নাই। আমিও কাইলৈ যাব লাগিব গোহালিঘৰলৈ।'

সুকন্যাই বাৰান্দাৰ পানীৰ ওপৰতে চকী এখন পাৰি নেওগক বহিবলৈ দিলে।

'নবহো ৰ'বা, যাওঁৱেই। এইকণ ওলাই বৰ ভাল লাগিল হে। বিষটো জোৰা মৰৈগে নে নাই নাজানো আৰু! জীৱনভৰ থাকিবই যেন পাইছোঁ। সিদিনা এজনে ৰাইজক ক'লা মাছ এসাজ খুৱাবলৈ ক'লে। কথাটো হ'ল, ক'লা মাছ খুৱাবলৈ সৰেই নাম নাগায়। তাৰ কাৰণে বেলেগ নামতি বিচাৰি আনিব লাগিব। পানীটো বা কিমান দিন থাকে! তাৰ পাছতহে কি কৰা যায় আৰু!'

পানী বিছনাৰ ওপৰলৈকে উঠিল। গোহালিৰ লেও নোহোৱা বেৰত বিছনা-চাদৰ দি সুৰুঙা মাৰি গৰু-মানুহ-মাখি একেলগে কেইটামান নিশাও থাকিব লগা হ'ল। সাপো সোমালহি দুনিশা।

পানী শুকালত সিহঁত ঘৰলৈ নামি আহি গধূলি বিছনাত পৰিছে। চিলমিল টোপনিত বিপুল-সুকন্যাই দূৰৰ পৰা গুলিৰ শব্দ অহা শুনিলে। সুকন্যাই মূৰটো দাঙি কাণ কৰিবলৈ লৈ গম পালে বাবা সাৰ পাই আছে, 'তই কিবা শব্দ এটা শুনিছিলি নেকি?' তাই ফুচফুচাই তাক সুধিলে।

'অঁহঁক। একো শুনা নাই।' সি ক'লে।

সুকন্যাই আগতেও দেখিছে, সি শুই লৈ কিবা ভাবি থাকে, ডাঙৰৰ টোপনি যোৱাৰ পাছতহে সি টোপনি যায়। 'কিবা চিন্তা কৰি থাকোঁতেই তাৰ কাণত হয়তো নোসোমাল', তাই ভাবিলে। শব্দ এটা আকৌ তাইৰ কাণত পৰিল। 'শুনিলিনে তই সেইটো?' 'অ' এতিয়া শুনিছোঁ।' সুকন্যাই হাতেৰে বিপুলক জোকাৰ এটা মাৰি মাতিলে, 'শুনিছেনে আপুনি? উঠকচোন।' বিপুলেও শুনিছে, কিন্তু টোপনিৰ জালত মুখেৰে মাত দিবলৈ তাৰ মন যোৱা নাছিল, সুকন্যাই মতাত সি ইকাটি হৈ টোপনিটো খেদি পঠিয়ালে। 'আপুনি ল'ৰাবোৰ নাই বুলিহে কৈছিল, আছে চাগে, সেয়া দেখোন গুলীৰ শব্দ আহি আছে। ক'ৰবাত কিবা লাগিছে গম পাইনে! গুলীয়া-গুলী হৈছে নেকি!' বিপুল উঠি বিছনাত বহিল। সুকন্যাই ক'লে, 'উঠিব নালাগে। চুপ-চাপ গম লৈ থাককচোন। টোপনি নাযাব।' বিপুল আকৌ গাৰুত পৰি দি ফুচফুচাই ক'লে, 'থাকিবতো নালাগিছিল! এটাও দেখা নাই ইয়াত। কি লাগিলনো গুলী ফুটিবলৈ!'

অলপ সময় সম্পূৰ্ণ নিঃশব্দ।

জেঠী এটাই টিক টিক টিক টিক কৰি দিলে। সেইটো শব্দতেই গোটেই ব্ৰহ্মাণ্ড তালফাল লাগি যোৱা যেন শুনিলে সিহঁতে। পুনৰ সিহঁতে দূৰলৈ কাণ থিয় কৰি থাকিল।

আকৌ এটা গুলী ফুটিল। 'সেইটো!' সুকন্যাই উৎকণ্ঠাৰে ক'লে। বিপুলৰো ভয় লাগিছে।

'অ' প্ৰভু', চোতালৰ পৰা মিনেছৰৰ মাত আহিল।

সুকন্যাই তৎক্ষণাৎ বিপুলৰ মুখত হাতখন দি ফুচফুচাই ক'লে, 'নামিতিব দেই আপুনি।'

'প্ৰভু শুনিছেনে?' মিনেছৰে আকৌ মাতিলে, 'ভয় খাব নালাগে, মই মিনেছৰহে। গুলীৰ শব্দ শুনিছেনে বাৰু আপোনালোকে?' সি অলপ ৰ'ল। ভিতৰৰ পৰা একো মাত নিদিয়াত সি আকৌ ক'লে, 'ভয় নাখাব। চিকাৰীয়ে পহু মাৰিবলৈ আহিছে। অকণমান উঠকচোন। মোক আপোনালোকৰ দীঘল দাখন দিয়ক।'

সিহঁতৰ ভয়টো কমিল। সুকন্যাই বিপুলক ভুনভুনাই ক'লে, 'এইবাৰ তেওঁ মাতিলে মাতিব।'

'প্ৰভু', সি আহি দুৱাৰখনত ঢকা দুটা দি মাতিলেহি।

'মিনেছৰ নেকি?' বিপুলে ক'লে।

'হয়। অকণমান উঠকচোন। দুৱাৰ খুলিব নালাগে বাৰু। হাবি কটা দীঘল দাখন দিয়কচোন। দুৱাৰৰ ওপৰেদি সৰকিব যেন পাইছোঁ।'

বিপুলে দাখন নি সৰকাই দিলে। মিনেছৰে বাহিৰৰ পৰা ক'লে, 'মোৰখনৰ নালটো এৰাই আছে। এতিয়া এইখন লৈ যাওঁ। মাংস আনোগৈ। নিদিলে চিকাৰীক ধমকি দিম— দিলে দে, নিদিলে তোকে কাটিম বোলো। আৰু দুটাক লগত লৈ যাওঁ। কাইলৈ দিমহি দেই। যাওঁ এতিয়া, একদম লৰালৰি। মই দিনত গম নাপাওঁ নহয়। গুলী ফুটোতে গাঁওবুঢ়াক চিঞৰি মাতিলোঁ, তেওঁহে ক'লে— চিকাৰী আহিছে।'

মিনেছৰে কোৱাতহে বিপুলৰ মনত পৰিল, সি সুকন্যাক ক'লেহি, 'মই দিনত গম পাই আহিছোঁ নহয়। ক'বলৈ পাহৰিলোঁ। বাৰিষা থাকিবলৈ ঠাই বিচাৰি হৰিণাবোৰ যেনি-তেনি গুচি আহিছে। কাজিৰঙাৰ পৰা আহিছে চাগে। সেইকাৰণে গম লৈ লৈ চিকাৰীটো ওলাইছেহি। সি দিনত গাঁৱতে আছিল। মই নাজানো নহয় এনেকুৱা হ'ব।'

আকৌ গুলীৰ শব্দ আহিল, লগত লগত তিনিটা। অলপ আগতে তীব্ৰ ভয় খুওৱা শব্দটোৱে এইবাৰ সিহঁতৰ মনলৈ ৰোমাঞ্চকৰ উত্তেজনা বোৱাই আনিলে।

কাহিলি-পুৱাতে মিনেছৰে মাংস দিলেহি। 'দুটা হৰিণা মাৰিলে। গোটেই গাঁৱৰ মানুহক অকণমান অকণমান দিছোঁ।'

'চিকাৰী আছে নে গ'লগৈ?'

'নাই, গ'ল। নিশাই পলাইছে সি। আজিকালি আগৰ নিচিনা নহয়, বনৰ বস্তু মাৰিলে আগতে লিখি সাহিত্যিক হয়, আজিকালি জেইল হয় হেনো, তাৰ মুখেৰেহে জানিছোঁ। আচলতে মাংসও খাব নোৱাৰি। মাংস ভাগ কৰালৈ সি নৰ'লেই, ছাল-বাকলিবোৰ আৰু মাংসৰ টুকুৰা এডোখৰ লৈ পলাইছে। ছাল চটাতে তাৰ দাম ওলাই যায়, মাংসখিনি ফৰেষ্টৰ মানুহক খুৱাব, নহ'লে তাক ফচাই দিব। তাৰ নাও সিফালে সাজু হৈয়েই আছে, সেইবোৰ ফৰেষ্টৰ মানুহেই।'

'এনেকৈ দুৰ্নীতি কৰা দেখিলে হাবিত থকা ল'ৰাবোৰে ধৰি শাস্তি নিদিব নে?' উত্তৰটোৰ প্ৰতি কৌতূহলৰ লগতে আলফা ল'ৰাবোৰ ইয়াতে থকা-নথকাটো নিশ্চিত হ'বলৈ সুকন্যাই কৌশলেৰে সুধিলে।

'সিহঁত ইয়াত নাই নহয়। সিহঁতে পালেও শাস্তিয়ে দিয়ে নে ভাগ বিচাৰে ক'ব নোৱাৰি।'

মিনেছৰ যোৱাৰ পাছত সুকন্যাৰ কথা এটা মনত পৰিল, বিপুলক সুধিলে, 'দুৱাৰৰ ওপৰেদি যে দাখন সৰকিব পৰা ফাঁক আছে, আপুনি ভাবিছিল নে?'

'দেখিছোঁ সেইটো, আছে আছে আৰু, দাখন সৰকাটো ভবাই নাছিলোঁ!'

'দেখিছেনে, লোকৰ ঘৰৰ কেনি দাখন সৰকাব পাৰি লোকৰ কিমান হিচাপ। আমিতো কাৰোৰে ঘৰৰ একো নাজানো! সেই ফাঁকটো মাৰিব লাগিব। দাখন সৰকিছে যেতিয়া, মানুহে হাতখন সুমোৱাই দুৱাৰ খুলি ভিতৰ সোমোৱাটো কি ডাঙৰ কথা! সেইটো নামাৰিলে কোনোবা এদিনা ভিতৰৰ সকলো বস্তু হেৰাব।'

*** *** ***

পানী সৰুকৈ আৰু এটা আহি গ'ল। ৰাজীৱ দত্তহঁত সাত ঘৰ মানুহ পূবলৈ বহিলহি।

আৰতিৰ স্কুলখনৰ ভেটিটো বৰযুণৰ পানী সোমাব নোৱৰাকৈ ছআঙুলহে ওখ। গোটেই বাৰিষাটো বাবাহঁতৰ ক্লাছ এদিনো নহ'ল। তাই পদূলিমুখতে ল'ৰা-ছোৱালী কেইটামানক কৈছে, 'তহঁতে একেবাৰে বছৰেকীয়া পৰীক্ষা দিবলৈ যাবি, এতিয়া ঘৰতে পঢ়।' খবৰটো সুকন্যাহঁতৰ কাণতো পৰিলহি। সুকন্যাই এতিয়া স্কুল কৰি থাকিব পাৰিলেহেঁতেন। 'গাঁৱৰ মানুহজাকে এতিয়া কি ভাবে? ল'ৰাটোৰ যে খা-খবৰ নাইকিয়া হ'ল, লাজ পাইছেনে? নিজৰে ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিছেনে, সিহঁতৰ কি হ'বগৈ?' গাঁৱৰ মানুহবোৰলৈ তাইৰ খং উঠিছে, বিদ্ৰূপ জাগিছে। তাই বিপুলক ক'লে, 'এইখন স্কুল এতিয়া ঘৰৰ পৰা দেখিলে স্কুল যেন নালাগেই, নৈৰ ঘাটৰ বহা এটাৰ নিচিনাহে লগা হৈছে। সিটো চাপৰিৰ বাকী মানুহবোৰ তাতে আছেই, এতিয়াতো ৰাজীৱহঁতৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ তালৈকে গৈ আছে। ইয়াকো তাতে নাম লগাই দিয়া হওক, সিহঁতৰ লগতে যাব সিও।'

'সুঁতি এটা সদায় সদায় পাৰ হোৱাটো! ঘাট পাবলৈও দূৰ আছে ইয়াৰ পৰা!' বিপুলে চিন্তিত হৈ ক'লে।

'নেওগৰ স্কুলখনো দেখোন তেওঁৰ খেয়াল-খুচি মতেহে চলে। সেইখনো স্কুল হৈ থকা নাই। বেলেগে উপায় নাই। সেইটো চাপৰিত আগৰ ভাল মানুহ কেইঘৰমান আছেই, এতিয়াও শনিবাৰে শনিবাৰে স্কুলত মইনা-পাৰিজাত বহে, গতিকে সি নাচ-গান অলপো শিকিব পাৰিব। নহ'লে ইয়াত কিতো দেখিছে আজিলৈকে!'

একেৰাহে কেইবাদিনো বিপুল-সুকন্যাৰ কাজিয়া লাগিল। খঙত শেষ নিশালৈকে বিপুলৰ টোপনি নহাত, ঘৰত থকাৰ অশান্তিত, পোহৰ নহওঁতেই সি বাহিৰ ওলাল।

বাবা শুই উঠি বিপুলক নেদেখি আলেঙে আলেঙে কেইবাবাৰো অনুসন্ধান কৰিলে। একো সম্ভেদ উলিয়াব নোৱাৰি সি ভয় খাই সুকন্যাৰ মুখখন চালেগৈ— তাইৰ খংটো কমি আছে, মুখখন মোলান পৰি আছে যদিও হাঁহি নাই, কিন্তু চিন্তিত নহয়।

সি উভতি বাৰাণ্ডাৰ বেঞ্চখনত বহি পুনৰ পঢ়িবলৈ ল'লে, কিন্তু মন বহুৱাব নোৱাৰিলে। সি পুনৰ সুকন্যাৰ ওচৰলৈ গ'ল। 'মা, বাবা ক'লৈ গ'ল?'

'খৰি কাটিবলৈ গৈছে।'

'কেনেকৈ জানিলে? ৰাতিপুৱা নাযায় নহয়! আপুনি মোতকৈ অকণমানহে আগতে উঠিছিল।'

সি বেছিকৈ সোধা বাবে তাই গালি পাৰিব পাৰে, সি আঘাত ল'বলৈ সাজু হৈ ৰ'ল।

'খৰি কাটিবলৈকে গৈছে। দাখন নাই নহয়। তামোলৰ ঠোঙাটোও নিছে।'

দাখন আৰু তামোল থোৱা ঠাইকণলৈ সি মূৰ ঘূৰাই চালে, 'মায়েও তাৰমানে চিন্তা কৰিছিল! সেইবাবেহে মোক এতিয়া গালি নাপাৰিলে! প্ৰমাণকেইটা নিজে উলিয়াই মোকো কৈ দিছে!' সি ভাবি ভাবি পুনৰ বেঞ্চখনত বহিলগৈ।

বিপুলে সদায় ৰাতিপুৱা তামোলৰ ঠোঙাটো লৈ ঝাঁও কাটিবলৈ যোৱা আৰম্ভ কৰিলে। আবেলি পিছফালৰ ঢাপটো সি মথাউৰিৰ দৰে ওখ-বহল কৰে, সন্ধিয়াৰ আগে আগে হাবিলৈ অহা-যোৱা কৰি কাটি শুকোৱা ঝাঁওবোৰ মুঠা বান্ধি মূৰত তুলি কঢ়িয়াই আনে। 'বিপুল ঔ, খৰি তুমি একেবাৰে পাঁচ বছৰলৈকে গোটাই লোৱাটো ভাবিছা নেকি?' ঘৰত ঝাঁওৰ দ'মটো দেখি গাঁৱৰ এজনে ধেমালি কৰি সুধিলে।

এদিন তাৰ বেছিকৈ ঠেহ লাগিল, খঙো উঠিল, আকৰ্ষণবোৰো দুয়োফালৰ পৰা ভালেখিনি কমিল লাহে লাহে। নিশা সি বাহিৰৰ কোঠাটোৰ বিছনাখনত অকলে শুবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

ডিচেম্বৰ সোমাল। নিশা বিপুলৰ কেঁকনি আৰু ধপধপনিত সুকন্যা সাৰ পালে। 'বাহিৰৰ বিছনাখনত ঠাণ্ডা পাই কেঁকাইছে নেকি বাৰু? হাত-ভৰি যে আছাৰিছে, খং উঠিছে নেকি?' গধূলি সিহঁতৰ মাত-বোল নাছিল, তাই সাৰ পোৱাৰ আগত সি কিবা বলকি আছিল নেকি তাই মনত পেলোৱাৰ চেষ্টা কৰিলে। 'নাই নহয়! আচৰিত কেঁকনি!' তাই ততাতৈয়াকৈ বিছনাৰ পৰা নামিল, লেম্পটো জ্বলাই ঘড়ীটো চালে, আঢ়েটা বাজিছে, ভয়ে-ঠাণ্ডাই সমানে তাইক কঁপাই তুলিলে। গাত কাপোৰ এখন মেৰিয়াই তাই বাহিৰৰ কোঠাটো পালেহি। লেপৰ ওপৰৰ পৰা দেখিয়েই তাই গম পালে মানুহটো একেবাৰে কুঁজা হৈ ভাঁজ খাই পৰি আছে, তাই লেপখন মূৰৰ পৰা আঁতৰাই সুধিলে, 'কি হৈছে আপোনাৰ?' সি সেহাই সেহাই ক'লে, 'ক'ব নোৱাৰোঁ ঐ মই! গোটেই মানুহটোক ভিতৰৰ পৰা শালি ধৰিছে, বিষে খুন্দা মাৰি ধৰি আছে!' কথাষাৰ যেনে-তেনে শেষ কৰিয়েই সি হাত এখন মুঠি মাৰি আকৌ বিছনাত মৰিয়ালে।

'গাত জলদেৱতা লাগিলহি নেকি?' ভাবটো আনিও তাই লগে লগে খেদিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। লেপখন গুচাই দি তাই মানুহটোৰ বাহু দুটাত ধৰি ওপৰমূৰাকৈ পোনাই শুৱাব খুজিলে। 'আয়ৈ, নোৱাৰি ঐ', সি চিঞৰি উঠিল, 'কঁকালটো লৰাবই নোৱাৰি, একদম বুকুলৈকে শালি ধৰি আছে।' তাই যত্ন লোৱা দেখি সি বিষ সহ্য কৰিবলৈ অকণো চেষ্টা নকৰি কেঁকনি আৰু ধপধপনিৰ মাজত নিজকে এৰি দিলে, দুনাই দিনৰ পোহৰ দেখাৰ আশা তাৰ তেনেই নাইকিয়া হ'ল, 'মই নাবাচোঁ আৰু, তোমালোক ভালকৈ থাকিবা।' সুকন্যাৰ চকুলো ওলাল। তাই ভিতৰলৈ গ'ল, 'বাবাকণ উঠচোন, বাবাৰ কিবা এটা হৈছে!' বাবা ঢপকৈ উঠিল। তাই তাক চুৱেটাৰটো পিন্ধাই ল'লে। 'তই চৌকাত জুইকুৰা ধৰচোন। মই বাহী গাৰে জ্বলাব নোৱাৰোঁ, ষ্টʼভ নমাবলৈ দেৰি হৈ যাব, পানী অকণমান গৰম কৰি খুৱাই লওঁ।'

পানীকণ খুৱাই তাই ভালে সময় লাগি লাগি বিপুলক ওপৰমুৱা কৰিলে। ভৰিকেইটা পোনাই দিওঁতেই সি আকৌ চিঞৰিলে, 'আয়ৈ বৌ মৰিলোঁ ঐ।'

ক্ষন্তেক চকু মুদি থাকি সি ক'লে, 'পানী আৰু অকণ খাওঁ', তাৰ মাতটো কিবা কুকুনীয়া বেলেগ ধৰণৰ হৈ পৰিছে, মৰণ পথৰ যাত্ৰীক দেখা দৰে সুকন্যা কঁপি থাকিল। তাই গিলাছ এটাৰ মুখেৰে এঢোক এঢোককৈ বাকি দিলে।

পানীকণ পেটত পৰাৰ পাছত বিষটোৱে আকৌ চেপি ধৰিলে তাক। কেঁকনি মাৰি মাৰি সি বিছনাত ধপধপোৱাত লাগিল। সুকন্যাই তাৰ ভৰি দুখনত খামুচি ধৰিলে, যেন সি অলপ বল পাওক। বিষত তাৰ মুখখন বিকৃত হৈ আহিল। বচাৰ আশা সুকন্যায়ো এৰি দিলে। 'এন্ধাৰতে হাবিলৈ যোৱা! ইয়াত অকলে অকলে শোৱা! গাত ভালকৈয়ে লাগিল! কেনেকৈ এৰাব আজি!' বাবাৰ গালৈ বাগৰাৰ সন্দেহত তাক ভিতৰলৈ গুচি যাবলৈ ক'বলৈ তাইৰ মন গৈছে, কিন্তু অকলে এইকণো পঠিয়াবলৈ ভয় লাগিছে। তাই হাতযোৰ

কৰি চকু মুদি মুখ ফুটাই প্ৰাৰ্থনা কৰিলে, 'হে প্ৰভু, চাবা আৰু! দেখিছাই তুমি, অকলশৰীয়াকৈ কি হ'ব ঘৰখন। ইয়াত নিজৰ মানুহ কোনো এটা নাই, সকলো শত্ৰু, সহায় এটা পাবলৈ নাই। প্ৰভু, এতিয়াই নিনিবা আৰু প্ৰভু।' যেন তাইৰ ঈশ্বৰটো সমুখত আহি ৰৈ আছেহি। বাবা তাইৰ গাৰ কাষ চাপি ৰ'ল। তাই বিপুলৰ গাটো মোহাৰি ক'লে, 'ভাল হ'ব, ঈশ্বৰে দেখিব। মহাপুৰুষীয়া নাট এভাগ মনতে আগবঢ়াইছোঁ ইয়াৰ পৰাই। মহাপুৰুষীয়া ভাওনা কৰিলে সকলো দোষ খণ্ডন হৈ যায়। সোনকালে ভাওনা এভাগ পাতিম আমি। এতিয়া ভাল হওক যেন আও। আপুনি চিন্তা নকৰিব, ভাল হ'ব।' পৰিস্থিতিটো সম্পূৰ্ণ বেলেগ দেখি বাবাই সুধিলে, 'মা, কি হৈছেনো?' তাই তাক এখন হাতেৰে সাবটি ধৰি ক'লে, 'একো হোৱা নাই, ভাল হ'ব।' সি আলসুৱাকৈ তাইৰ সাবটটোৰ মাজত সোমাই থাকিল।

কথাবোৰ শুনি বিপুলে বিষটো অলপ সহ্য কৰি থাকিল। কিন্তু আকৌ এবাৰ বেছিকৈ চেপি ধৰা অনুভৱ কৰিলে সি, ভৰি দুখন কোঁচাই দিলে, কেঁকনি নমৰাকৈ উশাহ-নিশাহ ল'বলৈ চেষ্টা কৰিলে, নাকৰ পৰা বিকৃত শব্দ এটা বাহিৰ ওলাল। সুকন্যাই নিজকে কোৱাৰ দৰে ক'লে, 'নাটভাগ কেনেকৈ আগবঢ়াই নাজানো। অকণো দেৰি নকৰাকৈ কোনোবা এজনক মাতি আনি ৰাতিপুৱাই আগবঢ়াব লাগিব।' তাই বাবালৈ চাই ক'লে, 'অলপ পোহৰ হ'লেই তুমি কোনোবা এজনক মাতিবলৈ যাব লাগিব দেই। ভয় নকৰিবা।' যেন তাই ঈশ্বৰক কথাটো শুনাব খুজিছে, ঈশ্বৰে যাতে ফাঁকি বুলি নাভাবে।

বাহিৰত চৰায়ে মাত দিলে, গোহালিত গৰুকেইটাই গা লৰোৱাৰ শব্দ আহিল। বিষটো অলপ কমিল যদিও বিপুলে মাজে মাজে সৰু সৰুকৈ কেঁকনি মাৰি আছে। ৰঘু নেওগক জগাবলৈ সুকন্যাই বাবাক পঠিয়াই দিলে।

আগলি কলপাতেৰে তামোল-পাণ এটা বান্ধি মহাপুৰুষীয়া নাট এখন আগবঢ়োৱাৰ পাছত ৰঘু নেওগে ক'লে, 'মোক ডাঙৰ ল'ৰাটোৱে টেবলেট এফাইল আনি দিছিল, খাই আছোঁ, সেইকেইটাই মোক আৰাম দিছে। তুমিও দুটা খাই চোৱা, কিজানি ভাল হয়। সোনকালে দূৰণিৰ ডাক্তৰ এজনক এবাৰ দেখুৱাই অহাই ঠিক হ'ব। তোমাৰ খুলশালিটো আছেই দেখোন দূৰণিত, তেৰেঁই লৈ যাব পাৰিবচোন।'

খবৰ দিবলৈ নহওঁতেই চন্দন আহিল। এসপ্তাহ হাতত লৈ বিপুল ওলাল। বিষবোৰ অলপ আছে যদিও খোজ-কাটল দিয়াৰ সমস্যাটো কমিছে, সিদিনা যিটো ভয় খাইছিল সেইটো ভয় এতিয়া নাই, তথাপি ৰাতিপুৱা বিপুলহঁত ওলাই যোৱা দৃশ্যটো পদূলিৰ পৰা চাই বাবাৰ কিবা বেলেগ বেলেগ লাগিল। আগদিনাৰ ধূলিবোৰ তললৈ বহুৱাই বায়ুমণ্ডল পৰিষ্কাৰ কৰি কুঁৱলীটো ইতিমধ্যে আঁতৰি গৈছে, বেলি ওপৰলৈ উঠাৰ পাছতে গৰু-গাই-মানুহবোৰ পথাৰে-বাটে ওলালেহে গোটেইখন আকৌ ধূলিময় হ'ব। কোমল ৰ'দে গাত

উম লগাবলৈ ধৰিলে। বিপুল-চন্দনৰ পিঠিৰফালে ৰ’দ পৰি অধিক স্পষ্টকৈ তাৰ চকুত পৰিছেহি। সিহঁতৰ লগতে গোটেই পথটো, পথটোৰ দুয়োকাষৰ পথাৰ, সেৰেঙা কৰঙাণিবোৰ, গাঁওখনৰ দুয়ো শাৰীৰ ঘৰবোৰ— তাৰ প্ৰেক্ষাপটলৈ আহি পৰিল। নিয়ৰবোৰ সম্পূৰ্ণকৈ শুকুৱা নাই, তিতি থকা শুকান বন আৰু কৰঙা-ইকৰাবোৰত ৰ’দ পৰি জিলিকি উঠিছে। আকাশলৈও চকু গ’ল তাৰ, দূৰত বগা ডাৱৰ, ডাৱৰে দিগন্ত স্পৰ্শ কৰিছে। ‘সেইফালেই এস্কিম’ জাতিৰ মানুহবোৰ থাকে চাগে’, সি ভাবিলে। কিতাপত দেখা এস্কিম’ জাতিৰ বৰফৰ ঘৰবোৰৰ ৰেখা-চিত্ৰ তাৰ মনলৈ আহিল। ‘বৰফৰ ঘৰবোৰৰ পৰা বাহিৰলৈ ওলাই গৈ তাত চাগে মানুহে ডাৱৰবিলাক হাতেৰে হাঁকুটিয়াই চুই চাব পাৰে। ডাৱৰবিলাক চাগে ঘৰৰ কাষতে বেৰ এখনৰ নিচিনাকৈ আৰম্ভ হৈ আকাশলৈকে উঠি গৈছে।’ সি তালৈ গৈ হাতখন ওপৰলৈ দাঙি ডাৱৰবোৰ যেন চুই চাব এতিয়াই, তলৰ পৰা আকাশলৈকে উঠি যোৱা ডাৱৰৰ প্ৰকাণ্ড বেৰ এখনত যেন এতিয়াই ঢকা এটা মাৰিব। ‘এদিন এস্কিম’সকলক লগ কৰিবলৈ যাব লাগিব মই, তেতিয়াহে ডাৱৰ চুব পাৰিম’, এটা হেঁপাহ তাৰ মনত অংকুৰিত হ’ল।

সুকন্যাই পিছফালে ঘূৰি চাই দেখিলে, গাঁওবুঢ়াৰ পদূলিত সংগঠনৰ ল’ৰা এটাই মুখত দাঁতোন এডাল ভৰাই ৰ’দ লৈ আছে। ইতিমধ্যে কেইবাটাও ল’ৰা চাপৰিটোলৈ অহা তাই দেখিছে, চেহেৰাবোৰ বেলেগ, আগতে ইয়াত থাকি যোৱাবোৰ নহয়। ‘ইয়াত থকাবোৰক ক’ৰবাত মাৰিয়েই পেলালে নেকি?’ ভয়ত ভাবটো আহিলেও তাই বিপুলৰ আগতো উলিওৱা নাই, তাইৰ মুখেৰে শুনি বিপুলে আনক নভবা-নিচিন্তাকৈ সুধি দিলে যদি বিভিন্ন সমস্যা আহি যায়! এইটো ল’ৰাক তাই চিনি পালে। আগতে ইয়াত থাকি যোৱা। সংগঠনৰ ল’ৰা এটা সেইখিনিত ৰৈ থকা অৱস্থাত পদূলিত থাকিবলৈ তাইৰ ভাল নালাগিল, ভয় লাগিল, তাই বাবালৈ চাই ক’লে, ‘কি ভাবি আছ? ব’ল, ঘৰলৈ ব’ল। বাবাহঁত বহু দূৰ পালেগৈ, নেদেখা হ’লোঁ নহয়! ব’ল।’

ডাক্তৰে বিপুলৰ কাহিনী শুনি হাঁহি হাঁহি বাগৰি গ’ল, ‘এইবোৰ কিবা বেমাৰ নেকি! একো বেমাৰেই নহয় এইবোৰ!’ তেওঁ চন্দনক কটাক্ষ কৰিলে, ‘তুমি বি এছ চি পঢ়ি থকা ল’ৰা এটাই অকণো ধৰিব পৰা নাই নে? ইমান ভয় খালে কেনেকৈ হ’ব?’ তেওঁ বিপুলক শপত খুৱালে, ‘আপুনি কওক— গোটেই জীৱনলৈ তামোল নাখাওঁ, খালী পেটে নাথাকোঁ। তেতিয়াহে মই দৰৱ লিখিম। নহ’লে যাওক, মই চিকিৎসা নকৰোঁ।’ তেওঁ আৰু সকীয়ালে, ‘শুদা পেটে কাম কৰি বীৰ নোলাব, গাখীৰ দিয়া কাঢ়া চাহ এৰক, বিষৰ বেজী লৈ নাথাকিব, ডাক্তৰে যদি নিদিয়ে তেন্তে একো বিষৰ বেজী নল’বই, পানী খোৱা আৰম্ভ কৰক, ভজা বস্তুৰ লোভটো এৰক। জধেমধে বস্তু দাঙিবলৈ কি দৰকাৰ? নিয়মীয়াকৈ কাম কৰক, কম কমকৈ কৰক।’ তেওঁ অৱশ্যে নক’লে, ‘ঘৰৰ কন্দল দূৰ কৰক, সেইবোৰেও আভোক কৰিছে, পেটত বিহপানী গঢ়িছে।’ তেওঁ অৱশ্যে গমো নাপালে, ধাৰণাও নকৰিলে।

সমস্যা লঘু দেখি চন্দন বাহিৰে বাহিৰে হোষ্টেললৈ গ'ল, হোষ্টেললৈ যোৱাৰ কাৰণ আৰু এটা— সি পলাব লগা হৈছে।

বিপুল অকলে বহঁতপুৰলৈ উভতিল। বাটত হৰিচাপৰিৰ মানুহ এজন পাই সি সুকন্যালৈ খবৰ পঠিয়ালে, 'ভয় খাবলগীয়া একো নাই, ডাক্তৰে হাঁহিছেহে। মই সোনকালে ঘূৰিমেই, আপুনি ক'বগে।'

কিন্তু আন যিটো কথাই বিপুলক খুলিবলৈ ধৰিছে, মানুহজনৰ আগত ক'বলৈ তাৰ ভাল নালাগিল। আতাকহঁতকো সি কেনেকৈ কয়, ভাবি পোৱা নাই। ডাক্তৰৰ ওচৰলৈ যোৱাৰ আগে আগে পইচা উলিয়াবলৈ বিপুল বেংকত সোমাইছিল। চন্দন কোনোবা ফালে গুচি গৈ দোকানত এখনত সোমাল। বিপুলক দেখি বেংকৰ মানুহ আচৰিত, 'আপুনি দেখোন ইমান দিন পইচা দিয়াহি নাই! আপোনাৰ খুলশালিটোৱো অহা নাই বহুদিন। কিয়?' বিপুলে পইচা অলপ উলিয়াই আনি চন্দনক বিচাৰি কথাখিনি ক'লে। চন্দনে চিন্তিত হোৱা দৰে কৰি একো উত্তৰ নিদিলে, ডাক্তৰৰ ওচৰলৈ যাবলৈ সি লৰালৰি লগালে, বাছতো সি আঁতৰত বহিল। বিপুলে ভাবি অন্ত কৰিব নোৱাৰি, বাছৰ পৰা নামি আকৌ তাক ক'লে, 'এইটো কি কাণ্ড! পইচাতো সদায় সুমুৱাই থকা হৈছে!' চন্দনে ক'লে, 'মইতো সদায় গৈ আছোঁ। বেংকে কিবা গণ্ডগোল কৰি আছে।'

পাছদিনা বিপুল আকৌ বেংকলৈ গ'ল, বহুপৰ বহিল। বেংকৰ মানুহে ক'লে, 'আন একো গণ্ডগোল নাই, বহু মাহৰ পইচা জমা দিয়াই নাই।'

পৰিস্থিতিটোৰ উমান ল'বলৈ চন্দন গধূলি ঘূৰি আহিল, বিপুলক ক'লে, 'আপোনাৰ বেমাৰী গা, সেইকাৰণে মই আপোনাক থ'বলৈ আহিছোঁ।'

পাছদিনা দুয়োটা হৰিচাপৰি পালেহি। বিপুলে 'আচৰিত কাণ্ড! আচৰিত কাণ্ড!' কৰি আছে, কিন্তু সুকন্যাৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল। তাইৰ বিপুললৈ দুখ লাগিছে— এতিয়াও যে সি একো বুজা নাই, ইমান অঁকৰা সি, লোকৰ ওপৰত ইমান বিশ্বাস তাৰ। আনকালে এনেকুৱা কথাত তালৈ তাইৰ পুতৌ লাগে, আজিকালি কেতিয়াবা ঘিণো লাগে, কিন্তু আজি বেজাৰ লাগিছে। কষ্টৰ পইচাকেইটা নিজৰ মানুহকে বিশ্বাসত দি সেই মানুহটোৰে আজি এই অৱস্থা! ওচৰতে থকা চন্দনৰ চকুলৈ তাই তীক্ষ্ণ দৃষ্টিৰে চাই পঠিয়ালে। সি তাইৰ মুখলৈকে চাই আছিল, তাইৰ শাণিত দৃষ্টি দেখি সি তল মূৰ কৰিলে। তাৰ নিজ মুখেৰে উলিয়াবলৈ তাই সুধিলে, 'তই খৰচ কৰিলি হয়নে?'

সি মনে মনে তল মূৰ কৰি থাকিল।

'কিহত খৰচ কৰিলি ইমানবোৰ?' তাই লঘু কৰি আকৌ সুধিলে।

'লগা হ'ল অলপ', সি লাহেকৈ উত্তৰ দিলে।

বিপুলে এবাৰ এটালৈ, এবাৰ আন এটালৈ চাই থাকিল। সি ঘটনাটো লাহে লাহে বুজিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

তাইৰ খং উঠিল, 'তোক অতবোৰ দি থকাই হয়! তাৰ পাছতো তই এনেকৈ খৰচ কৰিছ! দেখা নাই তই? মাটি ল'ব লাগে। ঘৰখনৰ এই অৱস্থা। পঢ়া-শুনা মানুহ এটাকো বুজাই ক'ব লাগিব নেকি সেইবোৰ।' সি তল মূৰ কৰা ভাগেই মনে মনে আছে। সুকন্যাই বিপুললৈ চাই সুধিলে, 'গম পালে নে কি হ'ল? নে এতিয়াও গম পোৱা নাই?' অলপ আগৰ দুখৰ ভাবটো তাইৰ মনত নাইকিয়া হ'ল। বিপুলে থৰ লাগি চাই থাকিল। সুকন্যাই ক'লে, 'সদায় মই কৈ থাকোঁ! নিজে যাওক, নিজে যাওক। এতিয়া এইবোৰ হ'ল। নিজৰ পইচাকেইটা বেংকত দিবলৈ নিজে যাবলৈ টান পায় মানুহটোৱে! তাত গৈ পেলাই থৈ আহিব সদায় সদায়!' বিপুলৰো খং এটা উঠি আহিল, কিন্তু চন্দন আছে বাবে একো উত্তৰ নিদিলে, সি আঁতৰি গুচি গ'ল।

কথাখিনি সিমানতে থাকিল। পাছদিনা চন্দন উভতিম বুলি আহিছিল। কিন্তু লগে লগে গুচি নোযোৱাটো মনতে ঠিক কৰিলে, 'আৰু কিবা কয় যদি কওক, শুনি থাকিম, কৈ আজৰি হওক', সি ভাবিলে।

চিন্তাত মনবোৰ গহীন হৈ থাকিলেও সিহঁতে আৰু একো নুলিয়ালে। একো নঘটা দৰে দুনিশা থাকি চন্দন গ'লগৈ।

চন্দন যোৱাৰ পাছত বিপুল-সুকন্যাৰ লাগিল। পইচাটো ঘূৰাই পোৱাৰ আশা নাই বাবে বিপুলে চিন্তাটো বাদ দিলে, তাৰ খং নুঠিল, মাথোঁ সুকন্যাই বলকি থকাত মাজে মাজে ভেকাহি মাৰিলে। বাৰে বাৰে মনলৈ আহি থাকিল সুকন্যাৰ, তাই গালিকে পাৰি থাকিবলৈ ধৰিলে—'নিজৰ কাম নিজেই কৰিব লাগে, লোকৰ হাতত পেলাই দিয়ে কিয়! সেইটোও কৰি খাব নোৱাৰে! নিজৰ পইচাকেইটাতে ফাইনো ভৰিব লাগিব! ভাল ঠাইৰ মাটিৰ দাম কিমান জানেনে? মাটি এতিয়া কিহেৰে কিনিব কিনক! এইবোৰে পৰিয়াল পুহিব! নিজৰ টকাকেইটা সাঁচি খাব নোৱৰা মানুহটোৱে ভাল ঠাইত মাটি ল'ব পাৰিব!'

বিপ্লৱৰ সীৰলুত উদ্ভূত বীজাণু

'মহন্ত ছাৰৰ আতাকৰ লগত ব্ৰিটিছৰ দিনৰ কেইবাটাও বন্দুক আছিল। এটা-দুটা নহয়, তিনি-চাৰিটা। আমি জন্ম হোৱাৰে পৰা শুনি আহিছোঁ। আগৰ সত্ৰাধিকাৰ মানেই ক্ষমতাশালী মানুহ! আতাক কম সাহসী আছিল নে! ক'ৰ পৰা আহিব সাহসটো? অতীজৰ সত্ৰাধিকাৰে ঘৰত ব্ৰিটিছৰ বন্দুক গোটাই ৰাখিছিল, সেইবোৰেই লৈ যুদ্ধ কৰা নাছিল জানো? দেশ স্বাধীন হোৱাৰ লগে লগে গুপুত ঠাই উলিয়াই পুতি দিলে। আতাকহঁতে বহু পাছতহে পুতিছে, আমি জন্ম হোৱা সময়ত। আতাকে পুতেকক সম্পত্তিৰ ভাগ নিদিলেও— বাপেক-পুতেকৰ চেনেহটো বেলেগ, যি হ'লেও তেজৰ সম্পৰ্ক— অন্ততঃ দুটামান বন্দুক দি পঠিয়াইছে। নহ'লে অঁকৰা মানুহটোৱে কি সাহসত দুটা চাপৰিত অকলে অকলে আছিল! বা আমিয়েই লাগি থকা দেখিও ভয় খাই হাৰ মনা নাই কিয়!' হাতৰ তাচপাত নিৰীক্ষণ কৰি ৰাজীৱে ধনীৰাম আৰু কুমৰক ক'লে, একাষে আন এটা মানুহ। ৰাজীৱৰ সন্দেহটো কেইবাদিনো শুনি শুনি সিহঁতৰ মনতো গাঢ় হৈছে। ৰাজীৱে ইয়াতো নিজৰ ঘৰত সংগঠনৰ ল'ৰা এটা ৰাখিবলৈ লৈছে, আগৰটো মৰিল, এইটোক সি নিজেই মাতি ঘৰ লগাই লৈছে, অকল মানুহে ভয় কৰিবলৈকে। কিন্তু বেচেৰা ল'ৰাটোৰ হাতত বন্দুক নাই। তাৰ লগতে চাহ-ভাত খাবলৈ অহা আন এটা ল'ৰাৰ হাতে-সজা বন্দুকটো ৰাজীৱে চলাই চাইছে, কিন্তু উন্নত নহয়। ৰাজীৱৰ ধাৰণা হৈছে, বিপুলৰ হাতত থকা বন্দুককেইটা ডাঙৰ, পুৰণি যদিও উন্নত, সেইকেইটা কেনেবাকৈ সৰকাব পাৰিলে সি ভালকৈ ৰাজত্ব কৰিব পাৰিব, তালৈ সমীহ কৰিবলৈ কোনো মানুহেই বাদ পৰি নাথাকিব। আগলৈ আহিব যেন লগা নিজৰ প্ৰতাপী ৰূপ এটা সি দেখিবলৈ লৈছে। বন্দুককেইটা ৰখা ৰহস্যময় স্থানটো উলিওৱাৰ এটা উপায়ো সি দেখা পালে।

ৰাতিপুৱা বাবা স্কুললৈ যাওঁতে ৰাজীৱে ঘৰলৈ মাতি বিস্কুট খুৱাই ফুচুলাই সুধিলে, 'তোমালোকৰ বন্দুককেইটা তুমি উলিয়াই চোৱানে নাই? অকল বাবাহঁতে চোৱে নে তুমিও চোৱা? হাতত লৈ বৰ ভাল লাগে হয়নে?' বেলেগ গ্ৰহৰ প্ৰাণীয়ে কথা সোধাৰ দৰে বাবাই বুজি নাপাই মুখ মেলি ৰৈ থাকিল।

দুদিন ধৰি পদ্ধতিটো কামত নহাত ৰাজীৱে পুতেকহঁতক লগালে। সৰুটো পুতেক বাবাৰ সৈতে একে শ্ৰেণীৰ, বয়সত অলপ ডাঙৰ আৰু গোনা। ৰাজীৱে সিহঁতক কেইদিনমান ফুচুলাই সুধিবলৈ শিকালে। তাৰ পাছত ধমকি দিবলৈ লগালে।

ৰাজীৱে শুনিব বিচৰা উত্তৰটো নোলাল। সি পুতেকহঁতক আকৌ সুধিবলৈ হাক দিলে। কিন্তু দুদিন ধমকি দিয়াৰ ছলটোতে পুতেকহঁত আৰু গোটেই লগকেইটাই বাবাক বাটে বাটে যি টি কথাত জোকাই, খুটিয়াই, ঢকিয়াই, ঝাঁওৰ আগেৰে ছাট দি অহা-যোৱা কৰিবলৈ লৈছে।

আবেলি স্কুলৰ পৰা আহি বাবাই দমকলৰ পাৰত হাত-ভৰি ধোওঁতে সুকন্যাই দেখিলে, তাৰ কলাপিটিত এছাৰিৰ কেইবাটাও দাগ। ঘৰত মৰা দাগকেইটা নহয়! তাই সুধিলে, 'স্কুলত মাৰ খালি নেকি? কি নোৱাৰিলি তই?'

কাহিনীটো শুনি তাই ভাবি-চিন্তি বিপুলক ক'লে, '...আপুনি ইয়াকো লৈ যাওক। ৰাজীৱৰ ঘৰলৈকে যাওক। তেওঁক কওকগৈ— ল'ৰা-ছোৱালীকেইটা মিলাপ্ৰীতিৰে থাকক, কাজিয়া নকৰিবলৈ হাক অকণমান দিয়ক। আপুনি ভালভাবে বুজাই ক'ব তেওঁক।'

'সিহঁতে কেলেই ভাবিছে— আমাৰ ঘৰত বন্দুক আছে!' বিপুলে চিন্তিত হৈ ক'লে।

'সংগঠনৰ লগত কিবা হাত থকা যেন ভাবিছে নেকি! সেইপিনে ফচাবলৈ বিচাৰিছে বা! আপুনি তাত বন্দুকৰ বিষয়ে একো নুলিয়াব। কাজিয়া-পেচাল নকৰি ল'ৰাকেইটা ভালকৈ থকাটোহে অকল ক'ব।'

'নুলিয়াওঁ নুলিয়াওঁ, একো নুলিয়াওঁ।'

সুকন্যাই অলপ ভাবি আকৌ ক'লে, 'বন্দুক আছে বুলি সিহঁতে আমালৈ ভয়ো কৰি থাকিব পাৰে। সেইকাৰণেও কথাটো জানিবলৈ বিচাৰি আছে। আপোনাৰ আগতো কিবা উলিয়াব পাৰে, আপুনি হয়-নহয় একো নোকোৱাটোৱেই ভাল হ'ব।'

বিপুলহঁত গ'ল। ৰাজীৱহঁত চাৰিটাই বাৰাণ্ডাত বহি হাতত তাচপাত লৈ জুৱা খেলি আছে, কাষত গাঁৱৰে কেইটামান মানুহ, কিশোৰ আৰু ডেকাকেইটামানে থিয় হৈ থুপ মাৰি ধৰিছে, খেলত নিচা বহি হুলস্থূল। সদায় আবেলি সিহঁতে অলপ অলপ টকাৰ খেলে।

বিপুলে ক্ষন্তেক সময় বহি সুৰুঙা চাই কথাটো উলিয়ালে। খেলৰ নিচাতে ৰাজীৱে ওফাইডাং মাৰি কৈ দিলে, 'ময়ে পিটিবলৈ লগাইছোঁ। পিটি দিবি বোলো কিবা কথা নিমিলিলে। সি ওলোটাই পিটিব নোৱাৰিলে তাৰেই দোষ।' বিপুলে এইটো উত্তৰলৈ সমূলি আশা কৰা নাছিল। সি সেপ ঢুকি মনে মনে ৰ'ল।

বাবাহঁত ফুৰিবলৈ অহা যেন দেখি ৰাজীৱৰ ল'ৰা দুটা ওচৰলৈ আহি ৰ'লহি। বিপুলৰ অৱস্থাটো বুজি খেলি থকা আন এজনে বাবাৰ লগৰটোলৈ চাই ক'লে, 'নকৰিবি দে তহঁতে কাজিয়া। সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালী মিলি থাকিবহে লাগে। আজিৰ পৰা নকৰিবি দেই।' তেওঁ বিপুললৈ চালে, 'নকৰে দিয়া কাজিয়া, মই আকৌ পাছতো ইহঁতক হাক দিম।' ৰাজীৱে খেলত মন দি আছিল, কথাও শুনি আছিল,তাৰ ভাগৰ চাটটো পেলাই সি বিপুললৈ ঘূৰি চাই ক'লে, 'নকৰে দিয়ক আৰু কাজিয়া। মই হাক দিম বাৰু। মই আজি গম পাইছোঁ, মোক কৈছেহি— মহন্ত ছাৰৰ ল'ৰাটোক খুব পিটিলোঁ। মই হাক দিছোঁৱেই অথনি।' বিপুলৰ মুজুৰা পৰা মুখখন সহজ হ'ল। ৰাজীৱে ক'লে, 'বাৰু, সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ কথা বাদ দিয়ক, ঠিক হৈ যাব। আমাৰ বিএছচি শিক্ষকটো পৰহিলৈ পাবহিয়েই নহয় ?'

'অ', পৰহিলৈ পোৱাহি কথা।' বিপুলে ক'লে।

'সিতো থাকি ল'ব লাগিব। ময়ে ঘৰ এটা সাজি দিম... এই সিফালে আমাৰ পদূলিমুখত।'

ল'ৰাটো আহিলে কেৱল হৰিচাপৰিতে নহয়, ওচৰৰ গোটেইকেইটা চাপৰি ধৰি কেৱল এজনেই বি এছ চি মানুহ হ'ব আৰু বিপুলহঁতৰ স্কুলখনত চকীদাৰকে ধৰি মুঠ কৰ্মচাৰী হ'ব সাতজন।

বি এছ চি ল'ৰাটো দুপৰীয়া পালেহি। ছুটীলৈকে স্কুলত বহি বিপুলৰ লগত আহিল। তাৰ ঘৰটো সজালৈকে সি বিপুলহঁতৰ ঘৰত থাকিব বিচাৰিছে। তাৰ পৰিয়ালৰ সকলো শিক্ষিত, কথা-বতৰা ভাল, সি থাকিব বিচৰা বাবে সুকন্যাহঁতে বেয়া নাপালে। সুকন্যাই সুধিলে, 'নতুন চাকৰি পাই ভাল লাগিছে নিশ্চয় ?'

সি একে উশাহে ক'লে, 'জীৱনটোৱেই শেষ হৈ গ'ল নেকি ধৰিব পৰা নাই! এইবোৰ মানুহ থাকিব পৰা ঠাই নহয়। মই জনা নাছিলোঁ নহয়, একেখন মাজুলীৰে ইমান বেলেগ অৱস্থা, মই ভবাই নাছিলোঁ। আপোনালোক যে মানুহবোৰ কেনেকৈ আছে এইবোৰ ঠাইত! মই কি কৰোঁ জানো!' সি অলপ ৰ'ল, কিবা কৰিব পৰা উপায়ো সি একো দেখা নাপালে। গছপাতৰ দৰে টকা ঢালি চাকৰি এটা যেনে-তেনে পাইছে, আকৌ বেলেগ একো ব্যৱস্থা সি সহজে কৰি ল'ব নোৱাৰে।

সুকন্যাই সদায় ভবাটোৱেই তাৰ মুখত শুনিবলৈ পাই ভাল লাগি গ'ল, ইয়াৰ মানুহবোৰলৈ ঘৃণা আৰু পুতৌ ভাব এটাই পুনৰ ঢকা দিলেহি, নিজেও সিহঁতৰ মাজৰে এজনী হৈ তাই তাৰ সমুখত লাজো পাইছে, তাই ক'লে, 'সঁচাকৈ দেই! প্ৰতিদিনে এইটোৱেই মনলৈ আহে— এইবোৰ মানুহ বাস কৰা ঠাই নহয়! একো ফালে একো এটা নাই, দৰৱ এটা পাবলৈ নাই, চিঠি এখন আহিবলৈ বা দিবলৈ ডাকঘৰ এটাও নাই, নিজৰ ঠিকনাটোৱেই নাই। কিন্তু যোৱা হয় কেনেকৈ! আমিও মাটি এডোখৰ কিনিম কিনিম কৰি ভাবি-গুণি

আছোঁ, কিন্তু টকা-পইচা গোট নাখায় হে নাখায়। অকল মাটিকণ হ'লেইতো নহ'ব, গৈ লৈ বাঁহৰে ঘৰ-দুৱাৰ অকণ সাজিবলৈকো টকাইহে ঢালিব লাগিব!'

সি চা-চিনাকি হ'বলৈ আন কেইঘৰমানত ফুৰিবলৈ ওলাই গ'ল। সুকন্যাই বিপুলক বলকিবলৈ ধৰিলে, 'এদিন থিয় হৈয়েই কি ক'লে শুনিলেনে? এইবোৰ ঠাইৰ পৰা কেনেকৈ আঁতৰি যাবগৈ পৰা যায় সেই কথা ইয়াৰ কোনোবা এটাই আলোচনা কৰা আজিলৈকে নুশুনিলোঁ! এইবোৰ মানুহ থকা ঠাই নেকি! মই ক'লেহে হয়, আপুনিওতো এদিনো মাটি অকণ কিনাৰ বিষয়ে নুলিয়ায়। কমলাবাৰীও মাজুলীহে! একেখন মাজুলীৰে এটা ল'ৰাই আজি কৈ দিলে আচল কথাটো! শুনিলেনে? একেখন মাজুলীৰ মানুহেই এইবোৰ ঠাইক ঘৃণা কৰে। আপুনি নিজৰ মনেৰে এদিনো ভাবি চাইছেনে? বাৰিষাটোতো সি দেখাই নাই, তথাপি কৈ দিলে তেনেকৈ!'

*** *** ***

ৰাজীৱহঁতে এৰি অহা চাপৰিটোৰ সকলো মানুহ যেনি-তেনি ভাগিল। গৰুৰ ছাল এচিকুট এৰালেই মাখিয়ে চল পাই এবখলা মোকলাই পেলোৱা দৰে বাৰিষা দুচপৰামান খহা চাপৰিটো খৰালিও খহাই খহাই এতিয়া ফুটবল খেলা পথাৰ দুখনমানৰ সমানহে হৈ আছে। ইয়ালৈ অহা মানুহখিনিয়ে ৰাজীৱহঁতৰ সৈতে নতুন গাঁওখনৰ নাম দিছে ন-কৰঙা।

তাৰ স্কুলখন বেলেগ ফালে নিলে, ইয়ালৈ দোকান এখন আৰু সত্ৰখন আহিছে। সত্ৰখনো মাথোঁ কেইদিনমানৰ বাবেহে। খহনীয়াৰ ৰেহ-ৰূপ চাই থাকোঁতেই আশ্ৰয় ল'বলৈ লৰা-লৰি হৈ গ'ল। নামঘৰৰ প্ৰকাণ্ড খুঁটাবোৰত দীঘল দীঘল ৰছী লগাই উটুৱাই আনি ঘাটৰ ওপৰত পেলাই থৈছে। নামঘৰৰ নামত এতিয়া অকণমানি ৰভা এখন। বাবাহঁতৰ এমাহ স্কুল খতি। আৰতিৰ স্কুললৈ আহিব বিচৰা ল'ৰাটোৱে নিজে হেডমাষ্টৰ হ'বৰ কাৰণে ন-কৰঙাত নতুন ভেঞ্চাৰ স্কুল এখন খুলিব বিচৰা খবৰটো সুকন্যাইঁতে পাইছে। আবেলি চাহ খাবলৈ অহা হৰিচাপৰিৰ মানুহ এজনৰ আগত সুকন্যাই কথাটো উলিয়ালে, 'ন-কৰঙালৈ বহুখিনি মানুহেই আহিল, পুৰণা স্কুলখনো অনাৰ আশাতে ৰৈ আছিলোঁ। নতুন স্কুলখন কেতিয়া বা আৰম্ভ হয়! হয় বা নহয়! হ'লেও তাত দিয়াতকৈ আৰতিৰ স্কুললৈকে ল'ৰাটোক লৈ অহাৰ চিন্তা কৰিছোঁ। আপুনি কি কয়?'

তেওঁ কি ক'ব, কিয় ক'ব, ভাবি ৰ'ল।

কথাখিনি সুকন্যা-বিপুলে অকলেও দুদিন-এদিন আলোচনা কৰিছিল, তাকে মনত পেলাই বিপুলে মানুহজনক ক'লে, 'গোটেই বাৰিষাটো ইয়াত ক্লাছ নোহোৱাটোৱেই বিপদ হৈছে!'

'অ'... তাই একেবাৰে ক্লাছ এৰি দিয়াৰ সলনি পানী শুকালে ক্লাছটো কৰিব লাগে!' মানুহজনে চিন্তাক্লিষ্টভাবে ক'লে।

‘আপোনালোকে ক’বচোন তাইক। আপোনালোকৰো ল’ৰা-ছোৱালী আছে। ভেটিটোৱো উঠাব লাগিছিল।’ সুকন্যাই ক’লে।

‘স্কুলবিলাক চাং-ঘৰ কৰি দিব লাগে। আমি স্কুলৰ চাঙত উঠিব পাৰিম নহয়। ককা-ঘৰত ভঁৰালৰ চাঙত দেখোন উঠোঁৱেই। চুৰা নহয়। চাং হ’লে গোটেই বাৰিষা ক্লাছ কৰি থাকিব পৰা যাব। ওপৰত ক্লাছ চলি থাকিব, তলেৰে পানী গৈ থাকিব!’ ভাৱৰীয়াৰ দৰে হাতেৰে অংগী-ভংগী কৰি বাবাই উৎসাহেৰে ক’লে। পুনৰ তাক এইখন স্কুললৈ অনাৰ সম্ভেদটো পাই, বিভিন্ন স্কুল সলনি কৰি থাকিবলৈ পাই, তাৰ ফূৰ্তি লাগি আছে। স্কুলঘৰবোৰ মাটি-ভেটিৰ কৰিবই লগাৰ কোনো যুক্তি সি দেখা নাপায়। মিচিং গাঁৱৰ মাজত হৈও নেওগৰ স্কুলখনো মাটি-ভেটিৰ, পানী বিৰিঙিলেই নেওগ যাবলৈ এৰে। কিন্তু মাছ-চাছ কিনিবলৈ-বেচিবলৈ মানুহবোৰতো ধুনীয়াকৈ অহা-যোৱা কৰি থাকে বৰ-পানী নুঠালৈকে। পানী উঠিলেও স্কুললৈ নাৱত যাবলৈ ভালহে হ’ব, সি ভাবিলে।

‘ওঁঠ চেপিলে গাখীৰ ওলোৱাটোৱে স্কুল-ঘৰৰ ভেটিৰ চিন্তা কৰিছে চোৱা’ — এনে ভংগিৰে সুকন্যাহঁত তিনিওৱে বাবাৰ মুখলৈ অলপ সময় চাই ৰ’ল। সৰু ল’ৰা-ছোৱালীৰ মুখৰ অদ্ভুত কথা শুনাৰ দৰে সিহঁতে তাক উপেক্ষা কৰি পুনৰ নিজৰ মাজত পতা আৰম্ভ কৰিলে। বাবাই শেষ নোহোৱা একেটা উৎসাহতে পুনৰ ক’লে, ‘জাহাজ এখন আনি তাতে স্কুল সাজিব লাগে, পানী উঠি থাকিব, জাহাজো ওপৰলৈ গৈ থাকিব, নুডুবে। আকৌ পানী শুকাই যাব, জাহাজ একেঠাইতে মাটিত ৰৈ যাব! বেৰ-চেৰো সাজিব নালাগে বেলেগকৈ!’

‘ঐ, তই যাচোন। আঁতৰ হ ইয়াৰ পৰা।’ সুকন্যাই ধমকি দি তাক খেদিলে।

আৰতিৰ স্কুলখনলৈ পুনৰ আহি বাবাই দেখিলে, তাই একেৰাহে বাঘিনীজনী হৈ থাকে। মাথোঁ ডেৰ বছৰৰ মূৰতেই, আগতে কেতিয়াও নেদেখা স্কুলৰ দৰে, পৰিৱেশ-পৰিস্থিতি আৰু মানুহবোৰ যেন সলনি হৈ গৈছে। কেইটামান ল’ৰাই দুপৰীয়া স্কুল চলি থকাৰ মাজতে শৌচ কৰি গা ধুবলৈ সমুখৰ হাবিখনৰ গাত লাগি থকা সুঁতিটোলৈ যায়। শৌচ কৰিব লগাৰ সময়টো সিহঁতৰ অভ্যাস হৈ পৰিছে। আৰতিৰ পৰা অকণমান সময় আঁতৰি থাকিবলৈকে কেইটামানে মিছাকৈ কৈও যায়।

হাবিখন পাৰ হ’বলৈ আৰু সুঁতিটো চাবলৈ বাবাৰো মন গ’ল। সিও এনেই ক’লে, ‘বাইদেউ মোৰো শৌচ কৰিব লাগিছে।’

‘সঁচাকৈনে?’

‘সঁচাকৈ।’

‘যা।’

সৰৱে সোধাৰ ধৰণটো একেটাই। আৰতিয়েও ওলোটাই সুধিব লাগে কাৰণেহে সোধে। গোটেই ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক চাই থাকি তাইৰ আমনি লাগে, কেইটামান সৰহকৈ গুচি গৈ সাঁতুৰি-নাদুৰি সময় কটাই আহিলে তাই ভালহে পায়।

সুঁতিটোৰ পাৰত বৈ বাবাই মন কৰিলে— কৰঙা, বিৰিণা আৰু ঝাঁওৰে ভৰ্তি হাবিখন এইকণত ঠেক, পশ্চিমলৈ গাঁওখনৰ পৰা দূৰত্ব বাঢ়ি গৈ আছে, যেন সুঁতিটোৰ সোঁতে টানি টানি ৰবৰৰ দৰে বহল কৰি নি আছে হাবিখনক। সোঁতে সোঁতে তাৰ চকু গৈ সিপাৰ পালেগৈ। বেছি দূৰত নহয় সিটো পাৰ। গছেৰে ভৰা এখন হাবি স্পষ্টকৈ তাৰ চকুত পৰিল। গছ-গছনিৰ ইমান এখন হাবি সি ইয়াত ক'তো কোনোদিন দেখা নাছিল। তাৰ মাটিটো এইপাৰতকৈ দ আৰু খলা-বমা, এতিয়াও কোনো ঠাইত পানী জমা হৈ থকা যেন লাগিছে। মাজে মাজে ওখ ওখ থিয় ঘাঁহ, কোনো ঠাইত হাওলি আগবোৰ পানীত লাগিছে। বাৰিষা উটি অহা ডাল নে তাতেই ভগা ডাল কিছুমান কোনোবা জোপা গছৰ গুৰিত ঠেকা খাই পৰি আছে, কিছু অংশত পলসৰ চেকা গুচা নাই। খৰালি এটা পাৰ হোৱাৰ চিন হাবিখনত নাই। ইমান ঘন হাবিখন, ৰ'দত আইনাৰ দৰে বগাকৈ জিলিকি থকা সোঁত পাৰ হৈ ডাঠ সেউজীয়াৰ মাজলৈ সোমাই গ'লে ভিতৰখন যেন এন্ধাৰ, মানুহ সোমালে যেন ওলাই আহিবই নোৱাৰিব। ওপৰলৈ প্ৰতিটো আগে আগে কুঁহিপাত ওলাইছে। পানী পৃষ্ঠখনতকৈও উজ্জ্বলকৈ গোটেই হাবিখনৰ ওপৰভাগ সেউজীয়াকৈ জিলিকি উঠিছে। বসন্ত অহাৰ উমানটো সি এতিয়াহে পালে। মহাকাশ-বিজ্ঞানীয়ে দূৰবীণেৰে নতুনকৈ আৱিষ্কাৰ কৰা গ্ৰহ এটালৈ বিস্ময়াভিভূত হৈ চাই থকাৰ দৰে সি হাবিখনলৈ চাই থাকিল। ল'ৰা এটাই চোলা-পেণ্ট খুলি শৌচ কৰি আহি দৌৰি সুঁতিটোত ধোবোং কৰিলে। বাবাই চঁক খাই গ'ল, সি শব্দটোৰ ফালে চালে, ল'ৰাটোৱে ভৰি-হাত কোবাই কোবাই সোঁতৰ বিপৰীতে সাঁতোৰা আৰম্ভ কৰিছে। 'ঐ, তই গ'লিয়েই!' —চিঞৰ মাৰি কৈ আন এটাই পটাপট চোলা-পেণ্টযোৰ গাৰ পৰা খহাই পেলালে, সি তেনেই উদং হৈ পৰিল। বাবাই দেখিলে— এটাৰো লাজ-চাজ নাই। ল'ৰাটো পোচাকযোৰৰ পৰা অকণমান পিছুৱাই গ'ল, অকস্মাতে কৰাদি তীব্ৰ গতিৰে দৌৰ এটা দি সিও পানীলৈ জপিয়াই দিলে। 'ৰ ঐ!' বিহুৰ নতুন পোচাক যোৰ পিন্ধি গপচত খোজ দিয়া দৰে নাঙঠ এটাই হাবিৰ পৰা চিঞৰ মাৰি গহীন খোজেৰে ওলাই আহিল। তাৰ সঁচাকৈ বৰকৈ শৌচ কৰিব লাগিছিল, খালী হোৱা পেটটোৰ সুখ উপভোগ কৰি তাৰ শেষ হোৱাই নাই। বৈ নাথাকি সিও দৌৰ মাৰি জঁপিয়াই দিলে। পুখুৰীৰ পাৰত খোজ পৰিলে সোঁৱে-বাঁৱে এজাক ভেকুলীয়ে পানীলৈ জাপ দিয়া দৰে বাবাক মাজতে ৰখাই বাকী গোটেইকেইটাই ধোবোং ধোবোং কৰিলে।

'তুমি সাঁতুৰিব জানানে?' এটাই পানীৰ পৰা বাবাক সুধিলে।

'নাজানো।'

'ময়ো অলপ অলপহে পাৰিছোঁগৈ। মই কাষতে থাকিম, আহা।'

বাবাই লাজ কাটি কৰি সিহঁতৰ দৰে ঠাইতে গাৰ কাপোৰকেইটা খহাই পানীলৈ এখোজ এখোজকৈ নামি গ'ল।

সি আজি প্ৰথম অহা দেখি দুটা ল'ৰায়ে সাঁতোৰা খেল দেখুৱালে— থিয় সাঁতোৰ, পথালি সাঁতোৰ, ওভতা ভৰি, শিহু সাঁতোৰ, দৰিকণা,...। বাবাই কঁকাললৈকে গাটো ডুবাই চাই থাকিল। মাজে মাজে তাতে বহি দি সি ডিঙিলৈকে গাটো ডুবাই হাতখনেৰে থেপথেপাই দিলে।

সিহঁত স্কুলৰ পৰা যোৱা বিপুলে চাই আছিল। আগতেও সি দেখে। আজি বাবা যোৱা দেখি সি আৰতিক সুধিলেহি, 'ইহঁতে সদায় সদায় তালৈ কেলেই যায় অ'? বাবাও গৈছে, কেলেই গৈছে?'

'শৌচ কৰিব লাগিল বোলে। শৌচ কৰি গা ধুই আহিব।'

'হেইহ! সৰু সৰু ল'ৰাখনক দুপৰীয়াখন অকলে অকলে গা ধুবলৈ কেলেই পঠিয়াই দিছ? কিমান সোঁত আছে! মাজলৈ গুচি গ'লে বিচাৰি নাপাব কোনেও। স্কুল এৰি এনেকৈ সদায় সিহঁত গা ধুবলৈ যাব লাগেনে!'

'শৌচ কৰিব লাগিছে বুলি কৈছে, মই কি কৰোঁ!' তাই সংকোচেৰে উত্তৰ দিলে।

'হেঃ, কি কথা কৈছ হে? তথাপি যাবলৈ দিবই নালাগে নহয়', সি কৈ কৈ ৰৈ নাথাকিল, নিজৰ স্কুলত ক'বলৈ খোজ দিলে। আৰতিৰ এতিয়াহে অকণমান ভয় লাগিল।

বিপুলে কুমৰক ক'লে, 'তই যাচোন, লৈ আহগৈ। যেনেকৈ আছে, তেনেকৈ লৈ আহ!' কুমৰে চেঁকুৰ মাৰিলে। পাছে পাছে বিপুলো গৈ থাকিল।

বাবাহঁতে তিতা গাতে কাপোৰ পিন্ধি আহিবলৈ ওলাইছিলেই। কুমৰে ধমকি দি দি লৈ আনিলে। বিপুল উভতি গুচি গ'ল।

'আজিৰ পৰা এনেকৈ যোৱাৰ কথা নুলিয়াবি। ঘৰতে শৌচ কৰি আহিবি।' আৰতিয়ে সিহঁতক সকীয়াই দিলে।

স্কুলত কথাটো সিমানতে শেষ হ'ল। কিন্তু ঘৰত আবেলি বিপুল-সুকন্যাৰ দুয়োটাৰ হাতেৰে বাবাৰ গাত ভালকৈ কোব পৰিল, সন্ধিয়ালৈকে আঠু কঢ়াই থ'লে। স্কুললৈ যোৱাও দুদিন বন্ধ থাকিল শাস্তি হিচাপে।

গৰু বিহুৰ আবেলি। বিপুলে গৰুকেইটা সোনকালে গোহালিলৈ আনিবলৈ গ'ল। উত্তৰপাৰৰ বজাৰৰ পৰা কিনি অনা মাখিয়তীৰ ঠালকেইটা কান্ধত তুলি লৈ বাবা বিপুলৰ পিছে পিছে গৈ থাকিল, যেন সি বৰগছৰ প্ৰকাণ্ড ডাল কেইটামানহে অনায়াসে কঢ়িয়াই নি আছে। কালি ফুলাম পাতখিনি দেখাৰে পৰা সি এই ক্ষণটোলৈ ৰৈ আছিল।

বুবুলে আহি বাটতে চাইকেল ৰাখি বিপুলক মাতিলে, 'প্ৰভু কথা এটা।'

'ক। কি কথা? তই ঘূৰি ফুৰিছ, গৰুবিহুৰ ব্যৱস্থা নকৰ কেলেই!'

'তাকেই। মই যাওঁ। লৰালৰি হৈছে। বস্তু এটা খুজিবলৈ আহিছোঁ। ৰাইজ কাইলৈ পুৰণি মানুহৰ গাঁৱলৈ বিহু মাৰিবলৈ যাব, আপোনাৰ তালযোৰ দিব, বিহু মাৰিবলৈ নিম।'

'হেই! তাক তালযোৰ লাগে! এনে তাল মাৰি বিহু মৰাটো ওলাইছে সি! নামগোৰা তালযোৰহে লাগে তাক!' বিপুলে ভেকাহি মাৰি ক'লে, তাৰ খঙো উঠিল, হাঁহিও উঠিল। বুবুলক গুৰুত্ব নিদি সি গৰুৰ এৰাল চপাই থাকিল।

'নহয় প্ৰভু। মই নামাৰোঁ। ৰাইজে বিচাৰিছে, তাল বেলেগ কোনোবাই মাৰিব।'

'হেই যাঃ তই। ৰাইজে তেনেকৈ বিচাৰিব নেকি? ৰাইজৰ তাল আছেই। তই ফাঁকি মাৰি তাল নিবলৈ আহিছ।'

'নহয়, সঁচাকৈ প্ৰভু। ৰাইজে বিচাৰিছে তালযোৰ।'

'যা যা যা। গধূলি হ'ব এতিয়া, গৰুবিহুৰ সময় যাব তোৰ। মই গৰু নিওঁ, আয়ে জাক জ্বলাই আমাৰ গোহালি সাজু কৰিলেই।'

বুবুল গুচি গ'ল।

বিপুলে হাঁহি হাঁহি সুকন্যাক ক'লেহি, 'বুবুলে কি কৈছে জানানে? বিহু মাৰিবলৈ তাক আমাৰ তালযোৰ লাগে। কি যে ল'ৰা এইটো!' সুকন্যাৰো হাঁহি উঠিল। তাই হাঁহি হাঁহি সুধিলে, 'আপুনি কি ক'লে?'

'শুনিয়েই হাঁহি উঠিল মোৰ, যাঃ বোলো। মোৰ প্ৰসংগ কৰা তাল যোৰেহে সি বিহু মাৰিলে হয়! তাৰ সাহটো চোৱাচোন, নাম-কীৰ্ত্তনৰ তালযোৰ সি লোকৰ নাম কৈ খুজিবলৈ আহিছে!'

'তাক দিলেও তাল ফালি শেষ কৰিব।'

গোহালিত গৰুকেইটা বান্ধি বিপুল ভিতৰলৈ গ'ল, সন্ধিয়া হুঁচৰি আৰম্ভ কৰিবলৈ আহিবলগীয়া ৰাইজৰ কাৰণে বৰ-চাঙৰ পৰা শৰাই-বটা-কঠখিনি নমালে। যোৱাবাৰ বৰ-শৰাইখন সৰু হোৱা যেন লাগিছিল, এইবাৰ কঁহাৰ আহোঁতে সুকন্যাই মগাই তাতকৈও ডাঙৰ এখন অনাই থৈছে। সেইখন বালিৰে ঘঁহি লৈ, টিউবেলটো মাৰিবলৈ সি বাবাক চিঞৰিলে।

সন্ধিয়া লগাৰ লগে লগে বতাহ এছাটি আহিল, বতৰটো সেমেকাই পেলালে, ৰাতিলৈ হয়তো ধুমুহা-বৰষুণ আহিব। বিপুলে নামঘৰ গাই ভিতৰলৈ আহিল, আৰু তিনিওটাই চাহ-পিঠা খাই আজৰি হৈ ল'লে। ৰাইজো চাহ-পিঠা খোৱা পৰ্বটো শেষ কৰিয়েই গোট খাবই। বতাহ আহি আছে যদিও বিপুলহঁতে আগফালৰ দুৱাৰখনত শলখা লগোৱা নাই, খুলিব যিহেতু লাগিবই অলপ পাছতে।

কাণ থিয় কৰি ৰাখোঁতেও, হঠাৎ বজাৰ দৰে ঢোল এটাত বাজানা এখন উঠি গোটেই গাঁওখন ফালি যোৱা যেন কৰিলে। পূৰ্ণতৃপ্তি নিদিওঁতেই, আধাতে বাজানাখন ৰৈ গ'ল।

ধিং ধিং, ধিন-টাক, ধিন-টাক— এটা এটাকৈ সৰু সৰু চাপৰ একোটা ঢোলৰ পৰা বতাহে আনি থাকিল। কোনোবা এটাই হয়তো ঢোলটো লৈ বাটে বাটে গৈ আছে, সুকন্যাহঁতে অনুমান কৰিলে। সিফালে গৈছে নে এইফালে আহিছে, ভিতৰৰ পৰা ভালকৈ ধৰিব পৰা নাই। বাবাৰ বুকুখন ৰঙত উথলিববলৈ ধৰিলে, একেই অৱস্থা বিপুল-সুকন্যাৰো।

চাপৰটো হেৰাই যোৱাৰ দৰে বহু সময় ঢোলৰ মাত-চাত নোহোৱা হ'ল। 'ক'লৈ গ'ল নো? আহি পোৱাহিয়েই নাই!' বাবাই অধৈৰ্য হৈ সুধিলে।

'ৰ'বি! গোটেইবোৰ গোট খাব লাগিব নহয়। যোৱাবাৰ ইমান সময়ত পোৱাহিয়েই নাছিল।' সুকন্যাই সান্তনা দিয়া দৰে ক'লে।

'চাহ খোৱাত লাগিল চাগে কোনোবা কোনোবা!' বিপুলো যেন অধৈৰ্য হৈছে।

আৰু কিছুপৰ পাৰ হ'ল। বিপুলহঁত সম্পূৰ্ণ নিশ্চুপ হৈ গম লৈ আছে, যেন মানুহবোৰৰ খোজৰ শব্দ পৰ্যন্ত শুনিলেহে শান্তি পাব। বাহিৰত বতাহে গছৰ পাতবোৰ লৰাই সিহঁতৰ উৎকণ্ঠা বঢ়াই তুলিলে।

হঠাতে ধিনচুকু ধিনচুকুকৈ খৰতালিৰে দূৰত ঢোল এটা বাজি উঠিল, যেন উল্লাসত ক'ব নোৱৰা হৈ পৰিছে, যেন হাত দুখন তাকুৰি ঘূৰাদি ঘূৰি ঢোলত পৰিছে। 'আহিল দেই!' বিপুলে ক'লে। উল্লাসত আটাইকেইটা সাজু হ'ল। শৰাইখন ভিতৰত আছিল, বিপুলে বাহিৰৰ কোঠাটোলৈ উলিয়াই লৈ গ'ল।

বাজানাখন আকৌ ঘপকৈ ৰৈ গ'ল। আকৌ সকলো নিশ্চুপ।

কিছুপৰ পাৰ কৰি এইবাৰ আহিল, খাটাং আহিল, টুক টুকাই টুক টুকাই দুটা ঢোলৰ মাত কাষ চাপিবলৈ ধৰিলে। এপাকত পেঁপা এটাত দীঘলীয়া সুৰ এটা বাজি আগমনৰ গোটেই সম্ভেদটো সম্পূৰ্ণ কৰি তুলিলে।

চাপৰকেইটা আহি তেনেই ওচৰ পাই কিছুপৰ আকৌ নিৰৱ হ'ল। স্বৰ্গৰ পৰা নামি অহা দেৱ-দুন্দুভি তৎক্ষণাতে চোতালত বাজি উঠাৰ দৰে ঢোল-তাল-জয়ধ্বনি একেস্বৰে বাজি উঠাৰ ক্ষণটোলৈ বিপুলহঁত দুৱাৰৰ কাষত ৰৈ থাকিল। ঢোলৰ প্ৰথম চাপৰটো আধা পৰাৰ লগে লগেই সি দুৱাৰখন দুফালকৈ মেলি ওলাই যাব।

'জয় গৃহস্থৰ কুশলৰ অৰ্থে... জয়!'

কি হ'ল? —কাণৰ একাষেদি সোমোৱাৰ দৰে ৰঘু নেওগৰ চোতালৰ পৰা ৰাইজৰ জয়ধ্বনি আহি আঘাত কৰিলে, ঢোল-তাল-পেঁপাই সমস্বৰে চুবুৰীটো কঁপাই তুলিলে।

কিয়? কেনেকৈ ঘটিল ঘটনাটো? সুকন্যা-বিপুলে চকুৰে চকুৰে চালে। বাবাই এবাৰ এটালৈ এবাৰ আনটোলৈ চাই থাকিল।

'কি হ'ল কথাটো!' বিপুলে আচৰিত হৈ ক'লে।

'বতৰটো আন্ধাৰ হৈ আহিছে নহয়, পদূলিটো ভুল কৰিলে কিজানি।' সুকন্যাই ক'লে।

'হেহ। ইমান চিনি নাপালে নে?'

'নেদেখিলে কিজানি ঘৰটো। আন্দাজ কৰিব নোৱাৰি চাগে তাতেই সোমাই গ'ল।'

কিছুপৰ শুনি থাকিল সিহঁতে।

'নাহিল যেতিয়া নাহিলে আৰু! এইটো কাণ্ড যদি কৰিবলৈ হয়, যোৱাবাৰ কিয় আহিছিল? অথনি ৰাতিপুৱা মই কন্দুক লগ পাইছোঁ নহয়, সি নিজেই কৈছে— আজি হ'লেই নহয় বিহু, গধূলি ৰাইজ গৈ আছে। কাইলৈ পুৱা দহটাত যাবই সিহঁত, সিপাৰত বিহু মাৰিবলৈ।'

অলপ ৰৈ বিপুলে সন্তাপেৰে আকৌ ক'লে, 'নাহে যদি নাই আৰু। এইবোৰ... বস্তুবোৰ ওপৰলৈ উঠাই থৈ দিওঁ।'

'ৰ'বচোন নালাগে উঠাব। আহিবও পাৰে। কিজানি তাত সোমোৱাৰ পাছতহে গম পাইছে আমাৰ ঘৰ নহয়। আধা গাই গুচি আহিব নোৱাৰে নহয়। আহিব ইয়ালৈ। এইবাৰ যেনিবা দুঘৰত আৰম্ভ কৰা নিচিনা হ'ব।'

কিন্তু নাহিল। ৰাইজে হুঁচৰি ৰঘু নেওগৰ ঘৰত আৰম্ভ কৰি গুচি গ'ল।

'বতৰটো বেয়া কাৰণে গুচি গ'ল বা!' সুকন্যাই ক'লে।

'ভালকৈ চাওঁচোন, বতৰটো কিমাননো বেয়া!' বিপুলে পিছফালৰ দুৱাৰখন খুলি বাহিৰলৈ গ'ল। 'বাহিৰত মাত নিদিব, এনেই লাহেকৈ চাই আহক', সুকন্যাই ক'লে।

'বতৰ অকণমান আহিছিল, উৰিল। দেৰিকৈহে আহিব।' বিপুল ভিতৰলৈ আহি ক'লেহি।

দুয়োটা চিন্তা কৰি বহি ৰ'ল।

'চিন্তা কৰি থকাতকৈ নেওগকে সুধি আহোঁ নেকি? কিনো হ'ল গমটো লৈ আহোঁ।' বিপুলে সুকন্যাক সুধিলে।

'নালাগে থাকক। ভাল ভাব থকা হ'লে তেওঁ নিজেই আহিলহেঁতেন। ৰাইজে কিবা এটা কৰোঁ বুলিয়েই কৰিছে। নেদেখি তাত সোমোৱা নাই।'

'সেইটোৱেই হয়। গোসাঁই মানুহ নাথাকিলে, এনেই হ'লে গাঁৱৰ মূৰৰ এঘৰত আৰম্ভ কৰিব। নহ'লে নামঘৰীয়া বা বায়ন কাৰোবাৰ ঘৰতহে আৰম্ভ কৰিব। মাজত ধৰি এওঁৰ ঘৰত আৰম্ভ কৰিবলৈ এওঁতো একো নহয়। তাৰ পৰা ইয়ালৈ আহি আৰম্ভ কৰিছেহি যেতিয়া কিবা এটা গণ্ডগোল কৰিছে।'

'আজি বাদ দিয়ক। কাইলৈ ৰাতিপুৱা ৰাইজ সিপাৰলৈ যোৱাৰ আগত কাৰোবাক ভিতৰুৱাকৈ সুধিব লাগিব। বহলীয়া নকৰিব।'

ৰাতিপুৱা পদূলিৰে কোনোবা পাৰ হৈ গ'লে মাতিবলৈ বিপুল-সুকন্যাই বাৰে বাৰে চাই থাকিল। নাই, কোনো যোৱা নাই পাৰ হৈ। সিহঁতৰ দুপৰ হোৱা যেন লাগি গৈছে। কাকো সুধিবলৈ নাপাওঁতেই গুচি গ'লে, ঘূৰি নহালৈকে নজনাকৈয়ে থাকি যাব লাগিব, ঘৰৰ বাকী মানুহবোৰে ক'ব বা নকয়।

'গৈছে গৈছে!' এজনক দেখিলে সিহঁতে। বিপুলে মাতিলে তেওঁক। তেওঁ নুশুনা ভাও ধৰি তীব্ৰ গতিৰে গুচি গ'ল।

বিপুলে ডাঙৰকৈ চিঞৰিলে। তেওঁ উভতি নোচোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰিলে, ইমান বেছি কলা হোৱাৰ ভাও ধৰিব নোৱাৰি।

তেওঁ আহিল, ক'লে কথাটো, 'ৰাইজে সিপাৰত বিহু মাৰিবলৈ আপোনাৰ তালযোৰ বিচাৰিছিল কালি। আপুনি নিদিওঁ বুলি ক'লে। সেইকাৰণে ৰাইজে আপোনাক এঘৰীয়া কৰিছে। নেওগৰ ঘৰত হুঁচৰি সেইকাৰণেই আৰম্ভ কৰিলে।'

বিপুলৰ খং উঠি আহিল, 'আৰে আপুনি কি কথা কৈছে? ৰাইজে মোক খোজা নাই নহয়। সেই পগলা-বুবুলক কৈ পঠিয়াইছে। মই মিছা বুলি ভাবিছোঁ। ৰাইজে ইমান গুৰুত্বপূৰ্ণ বস্তু এটা তেনেকৈ খোজে নেকি পগলাটোৰ হতুৱাই! তাৰ কথাৰ কি লাগ-বান্ধ আছে? ৰাইজৰ বেলেগ মানুহ নাই কোনো?'

মানুহজনে তল মূৰ কৰি ক'লে, 'ৰাইজেহে জানে, মই নাজানো।'

বিপুলে ক'লে, 'তালযোৰেৰে মই সদায় নাম গাওঁ। বিহুকেইদিন সদায় নাম ধৰিবই লাগিব। সেইযোৰ তাল ৰাইজে বিহু মাৰিবলৈ বিচাৰিব লাগে নেকি? সেইটোতো ৰাইজে গম পায়। আপোনালোক আজিৰ মানুহ নহয় নহয়। নামৰ মূল্যটো বুজি নাপায় নেকি ৰাইজে! খুজিলেও যেনিবা, সেইযোৰ তাল খুজিব লাগে নেকি!'

'আপুনি হুলস্থূল নকৰিবচোন', সুকন্যাই বিপুলক হাক দিলে।

মানুহজনে অকণমানকৈ মূৰটো দাঙি ক'লে, 'মই নাজানো। ৰাইজে যি কৰিছে সেয়াই। মই লগত এনেই আছোঁহে। ৰাইজৰ লগতে ময়ো যাব লাগিব সদায়।' তালযোৰ নিদিয়া বাবে তেওঁৰো বিপুললৈ খং উঠি আছিল, কিন্তু এতিয়াহে কথাটোৱে তেওঁৰ মনত ধৰিলে, এতিয়া মূৰ তুলি চাবলৈ তেওঁৰ লাজ লাগিছে।

'ৰাইজ মানে কোন কোন? পগলা-বুবুলক আজিলৈকে কোনোবাই দৰকাৰী কামত লগাই পাইছেনে? তাৰ হতুৱাই দায়িত্ব দিয়াব পৰা হ'ল নেকি? তেওঁলোক কিয় নাহিল খুজিবলৈ?'

বিপুলৰ প্ৰশ্নৰ উপৰি প্ৰশ্ন শুনি সুকন্যা আচৰিত হ'ল। তাইৰ ভাল লাগিছে, সি কথা ক'ব পাৰিছে। নহ'লে তাই ভাবি-গুণি শিকাই দিব লাগিলহেঁতেন। কিন্তু বৰ বেছি সময়ো তাইৰ ভাল লাগি নাথাকিল, তাই বুজিলে— আচলতে তালযোৰলৈ বিপুলৰ বৰ হেঁপাহ,

নাম গায়ো সি বৰ ভাল পায়, সেইবাবেই তালযোৰৰ প্ৰতি তাৰ দায়িত্বটো সি বুজি পাইছে, কিন্তু বাকীবোৰ কথা তাৰ মনত একো নোসোমায়।

মানুহজনে সৰু সৰুকৈ ক'লে, 'ৰাইজে গম পায়, আপুনি নাম লয় কাৰণে দিব নোৱাৰে। তেওঁলোকে নিজে আহি ক'বলৈ ভাল নাপালে, সেইবাবে বুবুলক পঠিয়ালে এনেই এবাৰ খুজি চাবলৈ।'

'যদি জানেই ৰাইজে, তেন্তে মোক এঘৰীয়া কৰিছে কিয় ?'

'নাই নাই, ঘৰুৱাভাবে এঘৰীয়া নাই কৰা, এয়া মই আহিছোঁৱেই, এনেকৈ আহ-যাহ চলি থাকিব। এঘৰীয়া কৰিছে মানে আপোনাৰ ঘৰত বিহুহে নামাৰে, সকাম-নিকামলৈ নাহে, ৰাইজৰ নামঘৰলৈও নামাতে।'

'বাকী থাকিল কিনো আৰু ?' সুকন্যাই মাত লগালে। মানুহজন মনে মনে থাকিল। বিপুলৰ অসুখৰ সময়ত আগবঢ়োৱা ভাওনাখন পতাৰ কথা সুকন্যাহঁতে আলোচনা কৰি আছিল। অসুখৰ চিন্তাটো তেনেই সাধাৰণভাবে নাইকিয়া হোৱা বাবে খৰালিটোত অৱহেলাৰ দৰে নপতাকৈ গ'ল— পইচাৰ চিন্তাটোও আছিল বাৰু। এতিয়া যদি ৰাইজেই নাথাকে ভাওনাখন কেনেকৈ হ'ব ! সুকন্যাই আকৌ ক'লে, 'নিজৰ ভকত নহয় যদিও আমি এইখন ৰাইজক এৰাৰ কথা এবাৰো ভবা নাছিলোঁ। হুঁচৰি ক'তো আৰম্ভ নকৰি নেওগৰ ঘৰত আৰম্ভ কৰিছেহি ! ৰাইজে আমাক দেখুৱাবলৈকে কৰিছে। ওচৰ-ঘৰীয়া মানুহৰ লগত আমাৰ একো জেদ-বাদ আজিলৈকে নাই— কেইবছৰ গ'ল আমি ওচৰা-ওচৰিকৈ আছোঁ, তিনি ঠাইত আছোঁ— এতিয়া সেইঘৰ মানুহো নিজে নিজে ৰাইজৰ বাবে বেয়া হ'ব লগা হ'ল আমাৰ লগত। ইমান কূটবুদ্ধি ওলাইছে নে ? ৰাইজ হ'ল বুলি এনেকুৱা অন্যায় কৰিব নাপায়।'

'বুজিছোঁ মই', মানুহজনে তলমূৰ কৰি ক'লে, 'মই ৰাইজক ক'মগৈ। এতিয়া মই যাওঁ, ওলাওঁগৈ, ৰাইজ যাব হ'লেই। মই কথাবোৰ ক'মগৈ বাৰু, বাটতো ক'ম।'

তেওঁ উঠি গ'ল। কিন্তু তেওঁ যে ভালকৈ বুজাই ক'বগৈ, মুখৰ লক্ষণ চাই সুকন্যাৰ বিশ্বাস নহ'ল।

সিপাৰত বিহু মাৰি ৰাইজ উভতি আহিল। গাঁৱত ঘৰে ঘৰে গাই শেষ কৰি ৰঘু নেওগৰ ঘৰত বিহু সামৰিলে। কিন্তু বিপুলহঁতৰ ঘৰত ৰাইজে ভৰি নিদিলে।

বিহুটো যোৱাৰ পাছত দুই-এজনে ভিতৰুৱাকৈ ক'লেহি, 'ৰাইজে এতিয়া নিজৰ ভুলটো বুজি পাইছে, কিন্তু গোটেইখনে গাত দোষটো ল'বলৈ মন কৰা নাই।' গৰুবিহু দিনাৰ গধূলিৰ আলোচনাখনৰ দৰে পুনৰ ৰাইজক উগ্ৰ নেদেখি ভোলা ভঙুৱাই ক'লেহি, 'তোমালোকে সৰু সকামত মোকেই মাতিবা। মই আহি থাকিম, ৰাইজ নাহিলে নাহক।' ভোলাৰ স্বাৰ্থটো জানিলেও কথাষাৰ শুনি সুকন্যাহঁতে ভোকাতুৰ মানুহে বিস্কুত এখন

দেখাৰ দৰে বৰ সুখ পালে। ৰঘু নেওগ কিন্তু এদিনো নাহিল। বিহু মাৰিবলৈ তেওঁ ক'লৈকো নাযায়, এইকেইদিনত আগেয়ে তেওঁ পাক এটা মাৰে, এইবাৰ পদূলিৰ ফালেও এদিনো দেখা নিদিলে।

সুকন্যাহঁতে ভাওনাখন পিছুৱাই দিয়াটো ঠিক কৰিলে, 'দেখা যাওক, পাছত কি হয়। বাৰিষা পানী উঠিবই। ইয়াৰ মানুহে কৰি দিয়া হ'লেও বাৰিষা সম্ভৱ নহ'লহেঁতেন। আখৰা দুবাৰ-তিনিবাৰ কৰিবলগীয়া হ'লে বেছি জঞ্জালহে হ'লগৈহেঁতেন।'

ব'হাগতে চন্দনে আকৌ সৰহকৈ ওপৰঞ্চি টকা বিচাৰি আহিল। সি কথাটো উলিওৱাত সুকন্যাই নুশুনা ধৰণে আঁতৰি গুচি গ'ল। সি বিপুলক ফুচুলালে। বিপুল ফুচুল খাব যেন পোৱাত সুকন্যাই খঙত মুখ পাতি ধৰিলে, 'ইমানকৈ টকা ক'ৰ পৰা দি থাকিম ? দৰকাৰীখিনি নাখাই হ'লেও দিম, ওপৰঞ্চিকৈ টকাবোৰ তই কিয় হজম কৰি থাক সদায় ? মাটি অকণ ল'বলৈ আজিলৈকে পইচা ভালকৈ সাঁচিব পৰা নাই। প্ৰতিটো বস্তু অধিক দাম দি দি কিনিব লাগে। তাৰ খেতিয়ক কেইটাতকৈও ইয়াৰ মাষ্টৰকেইটা বেছি দুখীয়া। ইফালে ভাওনাখন পাতিব লাগে। কিমান খৰচ হ'ব তাতে। ইয়াৰ ৰাইজো নাহে। দূৰণিৰ ৰাইজক মাতিব লাগিব, তাত হ'ব দুগুণ খৰচ। তোক অদৰকাৰত দি থাকিবলৈ ক'ত ইমান টকা-পইচাবোৰ আছে!' সি বেংকৰ টকাবোৰ সৰকোৱা কথাবোৰো কৈ গালি দিবলৈ তাইৰ মন গ'ল, কিন্তু সেইখিনি ক'লে গালিখিনি বেছি হোৱাৰ ভয়ত তাই ধৈৰ্য ধৰি ৰ'ল।

পাছদিনা চন্দনে বিপুলক আকৌ ফুচুলালে। বিপুলে বুজিলে, সুকন্যাই দিবলৈ নিদিয়ে। সি ক'লে, 'বায়েৰক খোজ। মই নাজানো।' সি আকৌ খোজা দেখি সুকন্যাই ক'লে, 'ধুমুহাত গোহালিটো ভাগি পৰি আছে দেখিছনে ? এইকেইদিনতে সেইটো সাজিব লাগিবই। বৰষুণ অহা নাই কাৰণেহে বাচি আছোঁ। লগতে পানী আহিলেতো তাতেই উঠিবগৈ লাগিব, সেইটো সাজি নল'লে ৰক্ষা নহ'ব। এনেই সাজি দিয়া মানুহ কোনো নাই। কোনে সাজি দিব ? ধনবোৰেই সিঁচিব লাগে। দৰকাৰীখিনি তোক সদায় দি আছোঁ, সদায় সদায় এনেকৈ ওপৰঞ্চি খৰচ উলিয়াই থাকিলে নোৱাৰি নহয়। তোক যিকেইটা একদম দৰকাৰী ক, সেইকেইটা দি পঠিয়াম।' সি ভাগৰ টকাখিনি লৈ গ'লগৈ।

একমাত্ৰ ভকত ৰূপে ভোলাক নিমন্ত্ৰণ জনাই আনি বিপুলহঁতে বৰ্ষচক্ৰৰ সকামটো পাতিলে।

পাছদিনা পুৱা ভোলা আকৌ আহিল, 'বিপুল, মোক বিছ টকা এটা দিয়া। ৰাইজক দিবগৈ লাগে।'

'ৰাইজক দিবগৈ কিয় লাগে ?'

'তোমালোকৰ ইয়াত সকাম খোৱা বাবে ৰাইজে কালি ৰাতি মোক দণ্ড বিহিছে। দণ্ড নিদিলে মোৰ ঘৰত কোনো নবহে, এঘৰীয়া কৰিব।'

ভাত ৰান্ধি থকা সুকন্যা লৰালৰিকৈ ওলাই আহিল, 'ৰাইজেতো টানি ধৰি থকা নাছিল?'

'নাই, এৰা নাই! মই নোকোৰাকৈ আহিলোঁ বাবে লাগিবই দণ্ড। মই ইয়াত টকা বিচাৰি অহা কথাটো তোমালোকে ভুলতো কাকো নক'বা। মোৰ হাতত এটকাও নাই, কেনেকৈ দিম? তোমালোকেই মোক বচাব লাগিব। গাঁৱৰ মাজত মই কেনেকৈ এঘৰীয়া হৈ থাকিম!'

যাৰ ঘৰৰ সকামলৈ অহাৰ বাবে দণ্ড ভৰিব লগা হৈছে তাৰেই ঘৰতে খুজি দণ্ডটো নি দিব লগা অৱস্থা— বিদ্ৰুপ আৰু গৌৰৱেৰে একে সময়তে সুকন্যাৰ মন ভৰি পৰিল। তাই বিপুললৈ চাই ক'লে, 'দি দিয়ক তেখেতক। আমাৰ কাৰণেই বিপদত পৰিছে। তেখেতেও আমাক সহায় কৰি থৈছে।' তাই ভোলালৈ চালে, 'এইটো বিছ টকা আপুনি আমাক ঘূৰাই দিব নালাগে। এয়া আমাৰ ফালৰ দক্ষিণা হিচাপে ধৰিছোঁ।'

*** *** ***

দুটা পানী যোৱাৰ পাছত, বিপুলক ঘৰত অকলে থৈ সুকন্যাহঁত বহঁতপুৰলৈ ওলাল।

সিপাৰৰ পৰা ঘৰলৈ বাটত একো নাপাই সিহঁত খোজ কাঢ়ি গৈ আছে। আধা বাটৰ তিনিআলিটোত বৰঘৰৰ আয়েক আৰু ছোৱালী এজনী সমুখতে ওলাল, জ্ঞাতি ফুৰি উভতি আহিছে। টোপোলাবোৰ ভাগ ভাগ কৰি হাতত লৈ আটায়ে লগে লগে খোজ দিলে। আয়েকজনীয়ে সুকন্যাক বুজালে, 'তোৰ ভায়েৰ এটা। আগলৈ-পিছলৈ কোনো নাই। তয়েই তাক চাব লাগিব। তোৰ ওপৰতে ঘৰখনে ভৰসা কৰি আছে সদায়। মোৰ নিজৰ ঘৰ নহয় যদিও তোক বুজাইছোঁ, বেয়া নাপাবি।' কোনো আগ-গুৰি নথকাকৈ তেওঁ আৰু বহুখিনি বুজালে, ছোৱালীজনীয়েও শলাগিলে। সুকন্যাই উদ্দেশ্যটো বুজিব পৰা নাই, কিন্তু ঘৰখন ওচৰ চপাৰ লগে লগে মনৰ থৌকিবাথৌত ওলোটাই সুধিবলৈ মন নগ'ল।

ঘৰত সোমাই চাহকণ খাই তাই আতাকৰ ওচৰত বহিল। তেওঁ তাইক বুজোৱা আৰম্ভ কৰিলে। কথাবোৰৰ ভাগ পাবলৈ ভনীয়েক কেইজনী আহি জুম বান্ধি ওচৰত ৰ'ল। সুকন্যাই সুধিলে, 'চায়ে আছোঁচোন সদায়। আজি সৱেই বুজাইছে কিয়? বাটত বৰ-আতাহঁতৰ আয়েও বুজাই আহিছে! কাৰণটো কি?'

তাই বাৰে বাৰে সুধিলত আচল কথাটো ওলাল, চন্দনে খোজা টকাবোৰ নাপাই উভতি আহি দুখ কৰিছিলহি, সি কৈছে- 'ভিনদেউক পাৰোঁ, তাইক নোৱাৰোঁ। ক'লে নুবুজে তাই।'

শুনিয়েই খঙত ক'ব নোৱৰা হৈ সুকন্যাই জাৰি দিলে, 'ভিনদেউক পাৰোঁ মানে? ভিনদেউক কি পাৰে সি? মানুহটোৱে বুজে কি? অঁকৰা কাৰণে ফুচুলাই আদায় কৰে! সেইকাৰণে ভিনদেউক পাৰোঁ। ভিনদেউ ভাল। কিমান বিপদত ঘৰখন চলি আছে কোনে এবাৰো খবৰ লৈছে? এবাৰ সুধি চাইছেনে সমস্যা কি কি হৈছে! আৰু সিতো ঘৰৰ মানুহৰ আগত মুখেৰে নামাতেই, সেইবোৰ কেনেকৈ ক'লে? কিবা কৈছে মানে সি লোকৰ আগতে কৈছে! লোকৰ আগত বায়েকৰ মিছা বদনাম উলিয়াবলৈ তাৰ বেয়া নালাগে? তাকেইতো কিমান সহায় কৰি আছোঁ! ঘটা মানুহটোতকৈ সিহে বেছি খৰচ কৰিবলৈ পাইছে। সেইখিনি টকাৰে তাৰহে চখটো বেছি। সি এতিয়া বায়েককে বদনাম দি গোটেই উটাই থৈছে!'

বাঘ ওলোৱা দিনাই গোহালিৰ দুৱাৰ খোল খাই থকা দৰে গধূলি চন্দন আহি ঘৰ সোমালহি। সুকন্যাই লগে লগেই তাকো ক'বলৈ ধৰিলে। পৰিস্থিতি বিষম দেখি চন্দনে তাইক ফুচুলাবলৈ চেষ্টা কৰিলে, 'এ ক'লি, তই হ'বলা মোক আহি পাওঁতেই গালি দিছ? তোৰ কথা বেয়াকৈ নকৈ মইনো কাৰ কথা বেয়াকৈ ক'ম? তোৰ ভাগৰ লাগিছে, যা। শুই ল অলপ।'

সন্ধিয়া সিঘৰৰ সৰুটো আহি আতাক শোৱা কোঠাটোত বহিলহি। গোটেইবোৰ গোট খাই ফুচুঙালি কথা উলিয়ালে। চন্দন থকা বাবে সৰুকেইজনীয়ে ভয়ত মাত মতা নাই, কিন্তু সুকন্যা সাহসতে লগত বহি আছে। বৰায়েক পাকঘৰত। আতাকে বাহিৰৰ কোঠাটোৰ চকী এখনত বহি ঘোষা গুণগুণাই আছে।

সিহঁতৰ জুমটোৰ কাষেৰে হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে সৰকি আয়েক গৈ তেওঁৰ বিছনাখনত দীঘল দিলেগৈ। দিনৰ ঠাণ্ডা ভাতখিনি বৰায়েকে জুইৰ ওপৰৰ কেৰাহীৰ পৰা পোনে পোনে ঢালি দিয়া গৰম আঞ্জা অকণৰ সৈতে খাই তেওঁ শুবলৈ গৈছে। আজিকালি সেইটোৱেই তেওঁৰ ৰুটিন। 'গৰম ভাত খালেহে মানুহজনে খোৱাৰ আগত খাব নাপায়। দিনৰ ঠাণ্ডা ভাতখিনি খালে আবেলি খোৱা দৰেই হয়।' — এই নিয়মতে তেওঁ অকলে খাই আগতীয়াকৈ সৰৰে পৰা আঁতৰি যায়। নিৰ্দিষ্ট ঠাইকণত বৰায়েকে ভাতখিনি উলিয়াই দিয়ে, একো মাত-বোল বিনিময় নোহোৱাকৈ কামখিনি হৈ যায়।

আয়েক পাৰ হৈ যোৱা দেখিয়েই চন্দনৰ ঘৃণা জাগি উঠিল। সহ্য কৰি শেষ কৰিব নোৱাৰি সি হুকি এটা মাৰিলে, 'ঐ, এপেট ভৰাই তোৰ শুবৰ হ'লেই নে? এইপাতে পেট ভৰাই শুবলৈ গ'লেই!' সুকন্যাই তালৈ টেলেকাকৈ চালে। তেনেকৈ কোৱাটো তাই পচন্দ নকৰে, বাকীবোৰেও নকৰে, কিন্তু হাক দিবলৈ বাকী কাৰোৰে সাহ নহয়। সুকন্যাই তেনেকৈ চোৱা দেখি চন্দনে ক'লে, 'নহয়নো কি? এইপাতে সদায় সদায় ফুটগধূলিতে শোৱে।' 'হ'ল, মনে মনে থাক', সুকন্যাই ধমক দি ক'লে। পুতেকৰ হুকিটো শুনি আয়েকে আৰু অধিক গালি শুনাৰ ভয়ত কুঁচি-মুচি জঠৰ হৈ পৰি থাকিল। দিনৰ দিনটো ধান বানি, পানী কঢ়িয়াই পাকঘৰত জমা কৰি, লগনি খৰি ছেও দি, এইকণ সময়ত তেওঁ টোপনি-ভাগৰত

বিছনালৈ চুঁচৰি-ঢপলিয়াই অহাদি আহে। তাতোকৈ বেছি বেগেৰে তেওঁ নিজকে চোঁচৰাই নিয়ে মানুহবোৰৰ হেমগেমৰ পৰা আঁতৰিবৰ কাৰণে। একেলগে ভাত খাই, একেলগে কথা পাতি, একে সময়তে শুবলৈ তেওঁৰ সৰৰলৈকে সংকোচ হয়। মানুহজনীক দেখিলেই চন্দনৰ খং এটা উঠি আহে, তেওঁৰ কামবোৰ চালেও চকু কটকটাই থাকে তাৰ। সুকন্যাই হাক দিলে যদিও অশান্তিত তাৰ মুখখন মুকলি নহ'ল। বাবাই মানুহবোৰৰ মতি-গতিবোৰ চাই থাকিল। সি অঁকৰাৰ দৰে মূৰটো পকাই পকাই ইটোৰ পাছত সিটোলৈ চাই থকা সিঘৰৰ সৰুটোৰে দেখা পালে। 'ল'ৰাটোৰ মচলিটো আছে নে নাই চাওঁচোন', সি বাবাৰ পেণ্টটোৰ ওপৰদি গোটেই অংগখিনি থাপ মাৰি ধৰিলে। বাবাই 'এ...' কৈ চিঞৰি হাত-ভৰি আছাৰিবলৈ লাগিল, সিঘৰৰ সৰুটোৱে ঢেকঢেককৈ হাঁহি দিলে। মাহীয়েক কেইজনীৰো হাঁহি উঠিল, চন্দনেও মিচিকিয়াই হাঁহিলে। সুকন্যাৰ হাঁহি নুঠিল, গোটেইবোৰ থকা বাবে তাইৰ খঙো নুঠিল। পাকঘৰৰ পৰা কাঁহৰ কাঁহী-বাতিৰ খুটুং-খাটাং শব্দ আহিবলৈ ধৰিলে। 'তহঁতৰ খাবৰ হ'ল চাগে, আমাৰো হ'ল। যাওঁ মই।' সিঘৰৰ ল'ৰাটো উঠি গ'ল।

হৰিচাপৰিলৈ ঘূৰি আহি ভাগৰবোৰ মৰাৰ পাছত, চন্দনে গোৱা বদনামবোৰ সুকন্যাৰ মনলৈ পুনৰ আহিল। তাই গালি পাৰি থৈ আহিছিল যদিও আকৌ খং উঠিছে, কেইটামান কথা ক'বলৈ থাকি যোৱা যেন লাগিছে তাইৰ, তেতিয়া মনলৈ অহা নাছিল, এতিয়া বাৰে বাৰে আহি আছে, শান্তি পোৱা নাই তাই।

খং মাৰ নোযোৱাত তাই বিপুলক ক'লে, '...আপুনি এইখিনি কৈ গালি দি থৈ আহিব এইবাৰ যাওঁতে। সি নাথাকিলে আতাৰ আগতে গোটেইবোৰে শুনাকৈ কৈ থৈ আহিব সকলো কথা। ... আতাকো কৈ থৈ আহিব।'

বিপুল গ'ল, চন্দন নাই। সুকন্যাই কোৱা গোটেইখিনি সি গালে, '...আতা আপুনিওতো ক'ব লাগে, তাক কথা এষাৰ নকয় আপুনি! সি কোৱাটোকে মানিব লাগে নেকি? তেনেকৈ চল পাই পাই সি বেয়া হৈ গৈ আছে। যিজনী বায়েকে প্ৰতি খোজত তাৰ সম্পৰ্কেই চিন্তা কৰে, সেইজনীৰ বিষয়ে সি লোকক বেয়াকৈ কৈ থকা দেখিও আপুনি বুজি নাপালে। ইমানকৈ দি কৰি থোৱাবোৰ মূল্যহীন কৰি পেলালে। তাৰটোহে হয়! ...'

আতাকে মাত নিদি শুনি থাকিল।

হৰিচাপৰিত পানী চাৰিটা উঠি সম্পূৰ্ণ বিদায় লোৱাৰ ইংগিত দিয়াৰ পাছতো বতৰটো ডাৱৰীয়া হৈয়ে আছে। এইবাৰ ৰ'দৰ চোক গাত লাগিবলৈ নোপোৱাকৈয়ে ঠাণ্ডা দিন সোমালেহি যেন লাগিছে। চোতালখন সম্পূৰ্ণকৈ নুশুকালেও বাবাই ভৰি দিব পৰা হ'ল। বহুদিনৰ মূৰত আবেলি চোতালত ভৰিৰ তলুৱা দুখন পেলাই সি পুলকিত হৈ পৰিল। সি উমান পালে, খেলিবলৈ আজি কোনো নাহে। বহঁতপুৰলৈ যাওঁতে আতাকে তাক

ভকতগাঁৱলৈ লগত নি ভাওনা দেখুৱাই আনিছিল। ইয়ালৈ আহিয়েই সি ধনু-কাঁড় এযোৰ আৰু ঝাঁওৰ ডালেৰে তৰোৱাল এখন সাজি লৈছিল। পিছফালৰ বেৰত ওলোমাই থোৱা সেই দুখন সি নমাই আনিলে।

সুকন্যা বাৰাণ্ডাত বহি আছে। বিপুল পৰহি কমলাবাৰীলৈ গ'ল, এতিয়াও ঘূৰি আহি নাপালেহি। তাৰমানে, সি আজিও আহিব নোৱাৰিলে। আজিকালি সি অকলে চাইকেল লৈ যাবলৈ লৈছে। যোৱা মাহত যাওঁতে বাটত পৰিল, পুনৰ কমলাবাৰীলৈ গৈ বেজী ল'ব লগা হৈছিল। এইবাৰো বা কি হয়— সুকন্যাই চিন্তা কৰিছে। বিপুলৰ ছেও-ভাওবিলাকৰ কাৰণে তাইৰ খঙো উঠিছে। উত্তৰপাৰত মাটি অকণ কিনি ভালকৈ বহাৰ চিন্তাটো, সিদিনা চাহ খাবলৈ অহা গাঁৱৰ মানুহ এটাৰ আগত সিহঁতে কৈ আছিল। সুকন্যাই ভাবিছিল— মানুহটোৰ লগত কথা এষাৰ পাতিছোঁ, তেওঁ সহানুভূতি জনাব। কিন্তু মানুহটোৱে ক'লে, 'এইবোৰ ইমান ভাল ঠাই, ইয়াতে থাকিব লাগে সদায়। আৰু প্ৰভু, আপুনি তালৈ গৈ ক'ত টিকিব পাৰিব? ইয়াতে মিলিব নোৱাৰিলে। তাত গোসাঁই বুলি আপোনাক মানি নাথাকে নহয় কোনেও।' তেওঁৰ কথাখিনি শুনি দুয়োটাৰে মগজটো কিছুপৰ বন্ধ হোৱাদি হ'ল, ওলোটাই একো নোলাল মুখেৰে। মানুহটো যোৱাৰ পাছত সুকন্যাই বিপুলক গালি পাৰিলে, 'আপুনি একো এষাৰ ক'ব নোৱাৰিলেনে?' বেছিকৈ গালি পাৰি থকাত বিপুলেও তাইক ক'লে, 'তুমিনো নক'লা কেলেই? বহিহে থাকিলা তাতে।' মানুহটোক ক'বলৈ নোপোৱা কথাবোৰে মাজে মাজে গুজৰি-গুমৰি অস্পষ্টকৈ তাইৰ মনলৈ আহে, 'একো এটা বিচাৰি নোপোৱা, পকা ঘৰ-দুৱাৰ নথকা, এইবোৰ কি ভাল ঠাই হ'ল? এইটোৱেই জীৱন নেকি? মিলিব আমি নোৱাৰিলোঁ নে আপোনালোকে নোৱাৰিলে? কন্দল আপোনালোকেহে লগাইছে? গোসাঁই হিচাপে এতিয়া কি ইয়াত আপোনালোকে মানি আছে নেকি? কিহৰ আইনখন দেখুৱাবলৈ আহিছে অন্যায় কৰি কৰি?'

বাবাই গামোচা এখনেৰে তৰোৱালখন আৰু লাঠী এডাল কঁকালত জপটিয়াই বান্ধি লৈ বীৰদৰ্পে ধনু-কাঁড় জুৰি যুদ্ধৰ বচন আৰম্ভ কৰিলে, 'বেচ তেন্তে, অস্ত্ৰ ধৰ...!' তাৰ খোজত যেন মেদিনী কঁপি উঠিল, আকাশ ত্ৰস্ত হৈ ওপৰলৈ গৈ থাকিল, পৰ্বতৰ শৃংগ নিজ মূৰেৰে স্পৰ্শ কৰা দৰে সি জপিয়াবলৈ ধৰিলে। গামোচাখন ঢিলা হৈ তাৰ তৰোৱাল আৰু লাঠিডাল সৰি পৰিল। ধনু-কাঁড়যোৰ তাতে পেলাই সি গোহালিলৈ উঠি গ'ল। ত্ৰিশূলৰ দৰে তিনিটা ঠেঙুলি থকা ঝাঁওৰ আগ এটা পাই সি পিঠিত ভৰাই ল'লে। পঘা এডাল লৈ সি পুনৰ চোতাল পালেহি। তৰোৱাল, যাঠী, ত্ৰিশূল একো সৰি পৰিব নোৱৰাকৈ সি পঘাডালেৰে কঁকালত আটি আটি বান্ধিলে। গামোচাখন ডিঙিত গাঁঠি এটা দি ওলোমাই ল'লে।

ভাওনাৰ বচন শুনি সুকন্যাৰ মনলৈ বহঁতপুৰৰ ঘৰখনো আহিল। সিহঁতলৈও তাইৰ খঙেই উঠি আছে। 'মাজুলীয়াল, পানীৰ তলৰ ঘৰিয়াল' —এই জোকোৱা শব্দবোৰো তাইৰ কাণত বাজি উঠিল।

বাবাৰ যুদ্ধই ভয়ংকৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। সি বাৰে বাৰে প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড জাপ মাৰি গোজৰণি তুলি আক্ৰমণ কৰি গৈছে। যুঁজি যুঁজি সি আগলৈ গৈছে, আকৌ কৌশলেৰে সামান্য পিছুৱাই আহিছে। 'বেচ তেন্তে, বেচ তেন্তে, আজি ৰক্ষা নাই, আজি ক্ষমা নাই।' সি হাওলি গৈ প্ৰতিপক্ষক অস্ত্ৰৰে খুচি ধৰিছে, এই এই মুহূৰ্ততে সি মাটিত বাগৰাই দিব। পুনৰ পোন হৈ এযুঁজ মাৰিছে। গোটেই বিশ্ব জয় কৰি অহা বীৰৰ এয়া অন্তিমখন যুদ্ধ। শত্ৰুৱে চাৰিওকাষে তাক ঘেৰি ধৰিছে। কিন্তু কোনো সাৰি যাব নোৱাৰে আজি, সি ঘূৰি ঘূৰি প্ৰত্যাক্ৰমণ কৰি বগৰাই গৈ আছে, 'আজি তহঁতৰ মৃত্যু অনিবাৰ্য...'

'ঐ, তই এইফালে আহচোন!' পাগলৰ নিচিনা তয়াময়া ৰণখন দেখি সুকন্যাৰ খঙে ভমককৈ মাৰিলে, তাক চিঞৰি মাতিলে।

তাইৰ মাতটো তাৰ কাণত নালাগিল।

তাই আকৌ চিঞৰিলে, 'ঐ শুনিছনে? এইফালে আহ!'

বাবাই ৰৈ তাইলৈ চালে। 'আহ, ইয়ালৈ আহ।' তাইৰ বিৰাট খং উঠিছে। লক্ষণ ভাল নেদেখি সি এখোজ এখোজকৈ বাৰাণ্ডালৈ উঠিল। পঘাৰে-চঘাৰে, জেঙে-চেঙে তাৰ ৰূপটো দেখি তাইৰ হাঁহিও উঠি গ'ল। দাঁত ওলাল যদিও তাই খঙেৰে ক'লে, 'খোল এইসোপা। চিঞৰি-বাখৰি আছ কিয়?' তাইৰ ব্যৱহাৰটো ভাল নেদেখি বাবাই লাজ কৰি ৰৈ থাকিল। তাইৰ খংটো আকৌ ওপৰলৈ উঠি গ'ল। তাৰ কাণে-মূৰে জপটিয়াই দুই গালত দুই থাপৰ লগাই দিলে তাই। 'অসুৰ হ'বলৈ আহিছ, হা?' তাৰ কঁকালৰ দেগাৰখন আঁজুৰি উলিয়াই তাই দূৰলৈ দলিয়াই দিলে। পঘাডাল টানি খুলিব বিচাৰিলে, কিন্তু আটি আটি বান্ধি থোৱা বাবে খোল খাই নগ'ল। এক ঢকা দি তাই উঠি গ'ল। কাষৰ বেৰখনৰ ইকৰা এডাল এৰুৱাই আনি বলকি বলকি পিটিবলৈ ধৰিলে, 'পঢ়ি থাকিব নোৱাৰ। অকলে অকলেই ইমান হুলস্থূল কৰি আছ যে? এইবোৰেই শিকিছ তই?' সি মুখেৰে মাত নুলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিলে, চকুৰে ধাৰাসাৰে বৈ আহিল। ইকৰাডাল ভাগি-ছিগি উফৰি গ'ল, হাতত থকা টুকুৰাকণ তাই দলিয়াই দিলে। 'যাহ, এইবোৰ পেলা ইয়াতে। যাহ, ফলিখন লৈ আহগৈচোন যা। তই কি পাৰ চাওঁ মই।'

বাবাই ৰচীডাল খুলি অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰবোৰ ঠাইতে পেলাই দিলে। সুকন্যাই গোৰ মাৰি সেইবোৰ পিৰালিৰ কাষলৈ ঠেলি দিলে। বিশ্বজয় কৰি শেষ কৰা এটা পৰাক্ৰমী বীৰৰ কৰুণ পতন ঘটিল।

ফলিখন লৈ আনি সি তাইৰ ওচৰত ৰ'ল। তাই ক'লে, 'বানান লিখ। শশাংকটো লিখচোন চাওঁ।'

সি লিখি দেখুৱালে— সশাংক।

তাই ফলিখনলৈ চাই মাথোঁ ক'লে, 'প্ৰতিশ্ৰুতিটো লিখ।'

সি লিখিলে— প্ৰতিশ্ৰুতী।

তাই ৰৈয়েই নাথাকিল, সোঁহাতখন দীঘলকৈ দাঙি থালৌকৈ লগাই দিলে, 'এইবোৰ বানান লিখিছ? যাঃ, হাত-ভৰি ধুই ভিতৰ সোমা। মই গৈ আছোঁ। ভিতৰ সোমাই ফলি ল, যা।'

বাবাই পঢ়ি যাব পাৰে, কিন্তু লিখিব নোৱাৰে। শ্ৰুতলিপিত তাক নম্বৰ অতি বেছি শূন্য দিবলৈও খং উঠে। তাৰ বানান মনত নথকা ধৰণবোৰ অকণমান অদ্ভুত। সেইবাবে তাই তাক পিটাৰ উদ্দেশ্যেই প্ৰথমে বানানকে লিখিবলৈ দি লৈছে।

নিশা ৰখিবলৈ তৰালী সোমাই আহিল, বতৰটো বেয়া কাৰণে তাই সন্ধিয়াতে আহিছে, তাইক আগবঢ়াই থ'বলৈ লগত পুৰণা গাঁৱৰ ল'ৰা এটা। 'তুমি কেতিয়া আহিলা? পুৰণা ভেটি খহোৱাৰ পাছত আজি প্ৰথম দেখিলোঁ। একেই আছা! বাকী মানুহবিলাক ভালে আছে নে?'

'ভাল ভাল। মই আজি আহিলোঁ। বাইদেৱে ভাত খাবলৈ ৰখালে, ভাতকেইটা খাই মৱে এয়া আগবঢ়াই লৈ আহিছোঁ। বেলেগ এঘৰত শুমগৈ। মই আজিকালি ফটো মাৰোঁ নহয়, আপোনালোকৰ ইয়াত ফটো মাৰিবলৈ আহিছোঁ। মই ষ্টুডিঅ' এটাও খুলিলোঁ।'

'ইয়াত ফটো মাৰিলে, সেইবোৰ আনিবলৈ কোনোবা যাব লাগিব নহয়!'

'নালাগে নালাগে। মই আহি দি থৈ যামহি। এতিয়া মোক পইচা-পাতিও নালাগে। এমাহ-দুমাহৰ পাছত আহিম, ফটো দিম, পইচা ল'ম। কাইলৈ ন মান বজাত আপোনালোক ওলাই থাকিব, মই কেমেৰা লৈ আহিম।' ল'ৰাটোৱে জলকা লাগি তল মূৰ কৰি থকা বাবালৈ চালে, 'বাবাকণ চিনি পোৱা নাই নেকি মোক?' বাবাই তাৰ চকুলৈ চালে, একো উত্তৰ নিদি পুনৰ তল মূৰ কৰিলে।

'তাৰ গাত আজি দৰৱ পৰিল। সেইকাৰণে তেনেকৈ আছে।' সুকন্যাই ক'লে।

'অ', কি হ'ল ল'ৰাকণৰ?' তৰালীয়ে মৰম কৰি সুধিলে। সুকন্যাই ল'ৰাটোক উদ্দেশ্যি ক'লে, 'উৎপাত কৰি হুলস্থূল লগাই আছিল অকলে অকলে। দিলোঁ দুচাটমান।' তৰালী আৰু ল'ৰাটোৱে মিচিকিয়াই হাঁহিলে। বাবাৰ লাজ লাগিল। ভাওনাত চাৰিটা কলপুলি পুতি সজা বন্দীশালখনৰ বন্দীটো ৰাইজৰ কাষতে থাকিও পৃথক হৈ থকাৰ দৰে, সি সিহঁতৰ কাষতে থাকিও অকলে অকলে বহি থাকিল।

অকণমান সময় কথা পাতি ল'ৰাটো যাবলৈ উঠিল, 'বাহিৰত, চোতালত, কুকুৰ তিনিটা আছে যে, কামুৰিব নেকি বাৰু? সোমাই আহোঁতেও খুব ভুকিছে।'

'নোজোকালে একো নকৰে। সেইকেইটা নিজে নিজে আজি ঘৰ ল'লেহি। কোনোবা আহিলে সিহঁতৰ ভুকভুকনিতে আমি গম পাওঁ।'

পুৰা ল'ৰাটো ফটো মাৰিবলৈ আহিল। সুকন্যাই বাবাক স্কুললৈ উলিয়াবলৈ লৈছিল। 'নবৌ আজি স্কুল নহয়। ঘৰে ঘৰে ফটো মাৰোঁতে গোটেই দিনটো লাগিব, কোন কেতিয়া স্কুললৈ যাব!'

স্কুলৰ চিন্তাটো এৰি সুকন্যা বাহিৰলৈ ওলাই আহি ৰৈ দিলে, ল'ৰাটোৰ লগত শনিও আহিছে! শনি ইয়াতে থকা সংগঠনৰ ল'ৰা। ঘৰ বহঁতপুৰৰ ফালৰ গাঁও এখনত। সেইকাৰণে সি এদিন চিনাকি হ'বলৈ আহিছিল। তাৰ পাছত এদিন পুৰা চাহ খাবলৈও আহিছে। সুকন্যা বহঁতপুৰত থকা দিনত তাৰ সৈতে দেখাদেখি হোৱা নাছিল, কিন্তু ঘৰৰ ডাঙৰবোৰৰ চা-চিনাকি আগৰেই। সি আহি থকাটো সুকন্যাহঁতে ভাল পোৱা নাই, কেনেকৈ এৰুৱাব পাৰি উত্তৰ বিচাৰি আছে। ফটো তোলা ল'ৰাটোলৈ তাইৰ সন্দেহ ওপজিল— ই আচলতে কিয় ফটোবোৰ তুলি নিবলৈ আহিছে?

তাই সুধিলে, 'তোমালোক চিনাকি নেকি?'

'নহয়, কালিহে চিনাকি', শনিয়ে উত্তৰ দিলে।

ফটো তোলা ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'এওঁলোকে ভাবিছিল, মই চোৰাংচোৱা। কালি মোক ধৰিছিলে। তেনেকৈহে চিনাকি। মই যিটো ভয় খালোঁ— বোলো আজি মই মৰিলোঁ, শেষ!'

আটাইকেইটাৰ হাঁহি উঠিল।

ফটো উঠাৰ হেঁপাহত বাবা ৰাতিপুৱাৰ পৰা ক'ব নোৱৰা হৈ আছে। দুয়োটা ল'ৰাৰ লগত সি কেমেৰাটোৰ কথা পাতিলে। কেনেকৈ ফটোবিলাক পাছত ওলাব সিহঁতে তাক বুজাই ক'লে। এবাৰ সি ভিতৰলৈ ঢপলিয়াই গৈ মূৰটো আকৌ আঁচুৰি আহিল।

সাজপাৰ, গহনা-গাঁঠৰি ধুনীয়াকৈ লগাই ওলাই আহিহে সুকন্যাৰ চিন্তা লাগিল, তাই ক'লে, 'ফটো মাৰিম ক'ত? ফটো মাৰিবলৈ দেখোন জেগাই নাই! আমাৰ এইবোৰ কি যে ঠাই! ঘৰ-দুৱাৰ বেয়া। কি ফটো উঠিব এইবোৰ!'

'বেলেগ জেগা কিয় লাগে! ফুল আৰু গছেৰে দাদাই ঘৰখন একদম আশ্ৰম যেন কৰি থৈছে! ফটো উঠিবলৈ ইয়াতকৈ ভাল ঠাই নাই। বহুত ধুনীয়া ফটো উঠিব। কালি মই বেলেগতো কৈছোঁ, আপোনালোকৰ ঘৰত বহুত ধুনীয়া চিনেৰি আহিব। সিফালৰ সেই দুঘৰৰ কি নাম আছিল জানো মানুহ দুগৰাকীৰ, আপোনালোকৰ পদূলিত প'জ দিহে অথনি ফটো উঠি গৈছে।'

'অ' আমি গমেই নাপালোঁ নহয়, ইয়াতে ফটো মাৰিও গ'ল!'

'ফুল-গছৰ আঁৰৰ কাৰণে নেদেখিলে।'

সুকন্যাই গোটেই পৰিৱেশটোলৈ চালে। তাই যেন আজিহে চাইছে এইবোৰলৈ। তাইৰো চকুত ভাল লাগিল। কিন্তু ল'ৰাটোৱে কোৱাখিনি যাতে মনত সোমাই নাযায়, ঠাইখনলৈ হেঁপাহ গঢ়ি উঠি সিপাৰলৈ যোৱাৰ সপোনবোৰ যাতে নোহোৱা কৰি নেপেলায়, তাই সচেতন হ'ল। তাই আকৌ সুধিলে, 'কোনখিনিত মাৰোঁ জানো! এখেতো নাই নহয়, আধৰুৱা হ'ল ফটোখন।'

'হ'ব দিয়ক। আকৌ আহিম মই কেমেৰা লৈ। এই চোতালৰ মূৰতে বহক।' কৈ লৈ ল'ৰাটোৱে বাৰাণ্ডাৰ বেঞ্চখন দাঙি নি পিৰালিৰ কাষত পাৰি দিলে। চোতাললৈ লগতে নামি যোৱা শনিয়ে ক'লে, 'বঢ়িয়া ফটো আহিব এইখিনিত।'

'নালাগে নালাগে নালাগে!' সুকন্যাই হাত দুখন পাৰে মানে জোকাৰি ক'লে, 'ঘৰটো নুঠাবা নুঠাবা! বেঞ্চখন সিফালে দিয়া। ঘৰটোৱে কি যে ৰূপ ল'ব! নালাগে পাই!' ল'ৰাটোৱে একো নামাতি বেঞ্চখন নি চোতালৰ সিমূৰত পাৰি দিলে। সুকন্যা ভিতৰলৈ গ'ল। আলমাৰিত থকা নতুন বিছনা-চাদৰ এখন উলিয়াই আনি বেঞ্চখনত পাৰি ল'লে।

কেচুৱাটো কোঁচত লৈ তাই বেঞ্চখনৰ মাজত বহিল। বাবা গৈ কাষতে বহিল।

ল'ৰাটোৱে কেমেৰাটোৰ কাৰুকাৰ্য আৰম্ভ কৰিলে, 'ৰেদি হওক', সি ক'লে। 'তুমি কেমেৰাটোলৈ চাই থাকিবা', সি বাবাক ক'লে।

শনিয়ে কেমেৰাটোৰ ফালে বৈ একেথিৰে সুকন্যালৈ চালে। তাইৰ মুখত ফুটি উঠা গাম্ভীৰ্য, কমনীয়তা, ফুৰিবলৈ যোৱা দৰে পৰিপাটি সাজপাৰ — সকলো বৰ আকৰ্ষণীয় হৈছে। এৰাপৰলীয়া নিচিনাকৈ অথালি-পথালিকৈ পৰি থকা এই অশৃংখল জগতখনত তাইৰ উপস্থিতিয়ে সমুখৰ গোটেই পৰিৱেশটোত শৃংখলা বিয়পাই পেলোৱা যেন লাগিছে তাৰ, যেন দেৱী এগৰাকী হঠাতে আৱিৰ্ভাৱ ঘটি কিহবালৈ অপেক্ষা কৰিছেহি, দূৰ দূৰ জোৰা সেমেকা ছাইৰ মাজত জিলিকি থকা এটা যেন মুকুতা, লগতে কাষত কিছু সেউজীয়া! কামনা এটাই তাৰ হৃদয়খন বিশাল কৰি পেলোৱা নিচিনা অনুভৱ হ'ল। সি তাইৰ মুখমণ্ডলৰ পৰা ডিঙিলৈ চালে, ডিঙিৰ তল অংশলৈ চালে, আৰু অধিক তললৈ চালে...। ধৰা নপৰিবলৈ সি তাৰ মুখৰ ভংগীটো আৰু দৃষ্টিটো এনেদৰে ৰাখিলে যেন কেৱল তাইৰ মুখখনলৈহে চাই আছে।

আবেলি বিপুল পালেহি। দৰমহা নহ'ল।

দৰমহা নহ'লে ৰাজীৱহঁতে উৎপাত কৰে— 'কেনেকৈ দিয়ে নাজানো, আমাক লাগিবই।' আগৰবাৰ দুমাহৰ মূৰতহে হৈছিল, এইবাৰ আকৌ কিমান মাহলৈ বা নহয়গৈ! কৰ্মচাৰীৰ দৰমহাক লৈ চৰকাৰে হেতালি খেলি আছে। কথাবোৰ ৰাজীৱহঁতে জানিও উভতি কৰে, এনেই হয়তো নকৰিলেহেঁতেন, অকল বিপুলক জ্বালা দিবলৈকে কৰে।

বিপুল-সুকন্যাই চিন্তা কৰি আলোচনা কৰিলে।

বাবাৰ ভৰি দুটালৈ বিপুলৰ চকু গ'ল, মাৰ খাই দমলা বান্ধি আছে, 'তই বেছি উৎপাত কৰিছিলি নেকি?' বাবাই একো উত্তৰ নিদিলে। বিপুলে ক'লে, 'ৰহ। আৰু পৰিব তোৰ গাত।' সি সুকন্যালৈ চাই ক'লে, 'সিদিনা যাওঁতে বাটত মাষ্টৰ এঘৰত দেখি গৈছোঁ মই, ল'ৰাটোক পদূলি মুখত আঠু কঢ়াই থৈ দিছে। দেউতাকে ভিতৰৰ পৰা কৈ আছে, মই শুনি গৈছোঁ— বাটৰ মানুহে ৰৈ উঠাই নিদিয়ালৈকে তই আজি তাতেই থাকিব লাগিব, তেতিয়াহে যদি তই নম্বৰ কেইটামান পাৱ।' সি আকৌ বাবালৈ চালে, 'দেখিছ কেনেকৈ কষ্ট কৰি পঢ়িছে? তোৰ কমহে হৈছে! এইবাৰ যদি নম্বৰ কম পাবলৈ হয়, তোক ঘৰৰ পৰা বাহিৰ কৰি দিম।' বাবাৰ ফালে চাই সুকন্যায়ো ক'লে, 'শুনিলিনে? তোৰো পৰিব সেইপালি ৰ।'

ভাদৰ সংক্ৰান্তিত নাম আৰম্ভ কৰিবলৈ বিপুলে আকৌ ভোলাক মাতিলেগৈ। গধূলি সময়ৰ কথা, ভোলা মনে মনে আহিল, ভাবিলে কোনেও গম নাপাব। কিন্তু গম পাই পাছদিনা গধূলি নামঘৰত ৰাইজে ভোলাক এঘৰীয়া কৰিলে, দণ্ড নিদিয়ালৈকে ৰাইজৰ নামঘৰত খোজ দিয়াটোৰো নিষেধ হ'ল।

ভোলাই আকৌ বিপুলৰ ওচৰত ধাৰ বিচাৰি আহিল। পুৰা চাহ গিলাছ পোৱাকৈ গাঁওবুঢ়াও ওলালহি। ভোলাৰ কথাটোৰ উমান পাই গাঁওবুঢ়াৰ লাজ লাগিল, কিন্তু উঠি গুচি যোৱাৰো উপায় উলিয়াব নোৱাৰিলে। বিপুলে ভোলাৰ হাতত দণ্ডৰ টকাকেইটা দি গাঁওবুঢ়াক ক'লে, 'দেখিলে নহয় আপুনি, ৰাইজে কেনেকৈ মোক শুহি খাইছে। এইবোৰ এইবোৰেই, ধুমুহাত ঘৰ ভগাৰ পইচা যে আহিছিল, মই নাজানো নেকি? গোটেইখনলৈ ধুমুহা আহে, প্ৰতিঘৰে টকা পায়, একো অনিষ্ট নোহোৱাবোৰেও পায়, কিন্তু মৰমতে ধুমুহাই অকল আমাৰ ঘৰতহে নোসোমোৱাকৈ গুচি যায়, ধুমুহাত আমাৰ গছপাত এটাও নলৰে। মোৰ গোহালিঘৰটো চেপেটা হৈ গ'ল, এক নয়া পইচা মই নাপালোঁ, গমেই নিদিলে মোক। এইবোৰেই আইন?...', খঙত, আৱেগত বিপুলৰ ভৰি দুখন থকথককৈ কঁপিবলৈ ধৰিলে, সি টুল এখনত বহিল। ভোলা আৰু গাঁওবুঢ়াই তল মূৰ কৰি শুনি থাকিল।

গাঁওবুঢ়াই সহজ কৰিবলৈ ক'লে, 'তোমাৰ চাকৰিটো আছে। অভাৱ নহয়। ৰাইজে সেইকাৰণে চিন্তা নকৰিলে চাগে।' বিপুলে মুখ পাতি ধৰিলে, 'চাকৰি থকা বাকীবোৰে গোটেইবোৰেতো পাইছে। দোকানীকেইটা দুখীয়া নেকি? লাখ টকা বিচাৰক, সিহঁতেহে লগে লগে উলিয়াই দিব। মইতো টকা বিচৰা নাই, ৰাইজে কথাটোতো ক মোক, মই বেলেগৰ মুখেৰেহে শুনি আহিছোঁ। ভাগৰ বুলি এটকা এটাকে দে।'

'প্ৰত্যেকেইতো নিজৰ নিজৰ কথা ভালকৈয়ে কয়হি। ৰাইজ কোনবোৰ নো?' সুকন্যাই সুধিলেহি।

গাঁওবুঢ়া আকৌ মনে মনে বহি থাকিল।

গৰুবিহুৰ পাছত ৰঘু নেওগ কিছুদিন নহাকৈ আছিল যদিও পুনৰ আগৰ দৰে আহিবলৈ লৈছে। আগৰ দৰেই আন সকলো কথা উলিয়ায়, কিন্তু হুঁচৰিৰ প্ৰসংগটো বা ৰাইজৰ এই কথাবোৰ তেওঁ কোনো দিন নুলিয়ায়। সুকন্যাইহঁতেও তেওঁৰ লগত নিজে আগধৰি নুলিয়াবলৈ ঠিক কৰি লৈছে। তেওঁ প্ৰথমবাৰ আহোতে সুকন্যাই ধৰিব পাৰিলে যে তেওঁ পেটে পেটে ভাল পাইছে, উচ্চ আসন এখন পোৱা দৰে বোধ কৰি তেওঁ সন্তুষ্ট হৈছে।

সুকন্যাই ক'লে, 'আপুনি গাঁওবুঢ়া মানুহ। নেওগ ছাৰতো জ্ঞানীৰ শাৰীতে পৰা মানুহ। আপোনালোকেই আমাৰ ওচৰ-চুবুৰীয়া! ৰাইজৰ মাজতে আপোনালোকোতো সদায় আছে। আপোনালোকেতো শুদ্ধ দিশত এযাৰ মাত মাতিব লাগে! নেওগ ছাৰ ভাল মানুহ বুলিয়েইতো আমি কাষ চাপিছিলোঁ! আগতে কতটা ঘটনাত ৰাইজ পিছপৰি থাকে, আমাৰ ওপৰত ৰাইজৰ ইমান অদ্ভুত ক্ষমতা আহিল কিয়!'

'বাদ দিয়া হে! ৰাইজ!' খঙত বিপুলৰ মাতটো ফাটি ওলাল, 'সৰৰে ভেটিত তিতা লাও গজিব। চাই থাকা। মই কৈ দিলোঁ!' সি ভোলালৈ চাই ক'লে, 'চাই থাকক আপুনি, মোৰ কথা নহয় যদি।' ভোলা মনে মনে থাকিল। শাওটো শুনি সন্মানত লাগি গাঁওবুঢ়াই মাত দিলে, 'কোনোবাই ভুল কৰিছে যদি, হয়, ঈশ্বৰে দেখিব। ৰাইজৰ খং উঠিল মানে— তুমি কথাটো ৰাইজক এবাৰ সুধিব লাগিছিল, সেইটোতে ৰাইজে তেতিয়া ধৰিলে।' সেইটো মত গাঁওবুঢ়াৰ নিজৰো মত, সেয়েহে তেওঁৰ সৈতে ঈশ্বৰৰ মিট-মাট হৈ যোৱা যেন ভাব এটা ল'বলৈ চেষ্টা কৰিলে। ভোলাক প্ৰথমবাৰ এঘৰীয়া কৰা সময়ত ৰাইজে পাতিছিল— 'বোলে জনতা জনাৰ্দন। বিপুলে ৰাইজৰ ওচৰলৈ আহি আঠু লৈ কথাখিনি সোধক, তেওঁ ৰাইজৰ সমুখলৈ আহক। আৰু তেওঁতো আমাৰ গোসাঁই নহয়, গতিকে তেওঁ আমাৰ নিচিনাই মানুহ, গতিকে তেওঁৰ ঘৰত হুঁচৰি আৰম্ভ নকৰিলে ৰাইজৰ কি হানি হ'ব! সেইদিনা কিবা এটা খেলি-মেলি হ'লেই যেনিবা, কিন্তু তেওঁ ৰাইজৰ ওচৰলৈ আহি সৰু হৈ সোধকহি।'

বিপুলে একেই খঙৰ মাতেৰে ক'লে, 'গধূলিখন মই কাক ক'মগৈ? মইতো গধূলি কোনোদিন গাঁও ফুৰি পোৱা নাই। সেই পগলাটোৰ কথাটো মই বিশ্বাস কৰিব লাগিছিল নেকি?'

'বাদ দিয়ক আৰু, সেইবোৰ নুলিয়াব। এনেকৈয়ে চলি আছে, চলি থাকক', সুকন্যাই অনিহাৰে ক'লে, তাই বুজিছে ৰাইজে খাতিৰ কৰাটো বিচাৰিছিল। মুখ খোলাৰ লগে লগে তাইৰো মুখখন আৰু খোল খাই গ'ল, 'আমি একো ভুল কৰা নাই। চাৰিওফালে অন্যায় দেখি আছোঁ। এনেকৈয়ে চলি আছোঁ যেতিয়া এনেকৈয়ে পাৰিম। পঞ্চ-পাণ্ডৱে পাঁচজন বীৰ ভাই-ককাই থাকিও গোটেই জীৱন কষ্টই পাই থাকিল চাৰিওফালৰ পৰা, কিন্তু তেওঁলোককহে সোঁৱৰণ কৰে। আমাক সোঁৱৰণ কৰিব বুলি মই কোৱা নাই, কিন্তু এদিন মানুহে বুজিব নিজে, কি কি নিজে কৰিলে এদিন বুজিব।'

ভোলা আৰু গাঁওবুঢ়া মনে মনে থাকিল। বেছিকৈ কৈ থাকিলে চলহে পাব বুলি বেলেগ বিষয় উলিয়াই থৈ সুকন্যা ভিতৰলৈ গ'ল। চৌকাৰ জুইকুৰা আকৌ জ্বলাই তাই চাহ দিলেহি। মানুহ দুজন একেলগে ওলাই গ'ল।

সুকন্যা-বিপুলৰ খট-বান্ধ আকৌ লাগিল। দুদিন লগাৰ পাছত মাতবোল বন্ধ হ'ল।

সিহঁতে কাজিয়া লাগি থকা সময়ত বাবাই পঢ়া-কামৰ আশ্রয় লয়, নপঢ়ে সি, পঢ়িব নোৱাৰে, কিন্তু মনোযোগে পঢ়ি থকা ভংগি এটা লৈ কাণ থিয় কৰি ৰৈ থাকে। সিহঁতৰ মাত দুটা ওফৰি থাকোঁতে তাৰ বৰ ভয় লাগে। মাত নাইকিয়া হোৱা সময়তো তাৰ মনে কিতাপ এৰি গৈ দূৰ প্রান্তত বাস কৰেগৈ।

স্কুলৰ সময়ত ভাত-পানী দি সুকন্যাই বাবাক ক'লে, 'তই আজি স্কুললৈ যাব নালাগে।' তাই ধুবলৈ কাপোৰ কেইটামান দ'মাই লৈছে। বাবাৰ স্কুলনো কি, গৈ থাকিব লাগে বাবে যোৱা। এনেকুৱা জৰুৰী কাম থকা দিনা কেঁচুৱাটো চাবলৈ তাই তাক ঘৰতে ৰাখে।

তাই কাপোৰ ধুই থাকোঁতে বাবাই তাইৰ মুখখন তীক্ষ্ণ দৃষ্টিৰে পর্যবেক্ষণ কৰিলে, 'মায়ে বাবাক আৰু মাতিব নে নামাতে?' এইকেইদিন সি বিপুলকো তেনেকৈ আলেঙে আলেঙে কেইবাবাৰো চাইছে। একো উত্তৰ পোৱা নাই। মাক-দেউতাক দুয়োটাৰে চকুৰে চকুৰে পৰাকৈ চাবলৈ তাৰ ভয় লাগে।

কাপোৰ মেলি আজৰি হৈ সুকন্যাই কেঁচুৱাটো শুৱাবলৈ বিছনাত পৰিল। 'তই কিতাপ লগৈ যা', তাই বাবাক নির্দেশ দিলে।

হাতত কিতাপ লৈ বাবা বাৰাণ্ডা পালেহি। সুকন্যাই নিচুকনি গীত জুৰিলে, 'আমাৰে মইনা শুব এ, বাৰীৰে বগৰী ৰুব এ...।' তাই কেনেকৈনো গাইছে, কেনেকৈনো শুৱাইছে চাবলৈ সি পুনৰ ভিতৰলৈ সোমাই আহিল। কোঠাটোৰ দুৱাৰ মুখৰ পৰা ভিতৰলৈ সোমাবলৈ তাৰ ভয় লাগিল, কিজানি গালি পাৰে। পুনৰ সি উভতি বাৰাণ্ডালৈ ওলাই আহিল।

বাৰাণ্ডাত থিয় হৈ ৰৈ সি মাকৰ গীতটো মনোযোগে শুনিলে। অলপ পাছত ভায়েক আৰু মাক টোপনি যাব, বাৰাণ্ডাত অকলে বহি থাকিব সি। দুপৰীয়া এই সময়ত পদূলিয়েদি কোনো নাযায়। সি তাৰ চাৰিওফালে আন সংগৰ সন্ধান কৰিবলৈ ধৰিলে। কাষৰ সৰাপাতৰ দ'মটোত এই সময়ত নাইপিয়া কিছুমান ওলায়, সাপো ওলায় কেতিয়াবা, নাইপিয়ালৈ আজিকালি তাৰ ভয় কমিছে, কিন্তু খচমচনিটোত সি চঁক খায় মাজে মাজে। ফুলৰ ওপৰে ওপৰে কুমাৰণী কিছুমানে কুনকুনাই আছে, লগত কেইটামান নিমাতী পখিলা আৰু জিঞা।

টুল এখনত বহি সি বেঞ্চত মোকলাই লোৱা কিতাপখনত মূৰটো পেলাই কল্পনা কৰি থাকোঁতেই টোপনি গ'ল। ফটো তোলা ল'ৰাটো আহি তাক খুটিয়াই উঠালে, 'বাবা অ', বাগৰি পৰিলাহেঁতেন তুমি অলপতে!'

সুকন্যা উঠি অহাৰ পাছত ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'ই ইয়াতে কিতাপৰ ওপৰত মূৰ পেলাই টোপনি গ'ল, আপোনালোকো ভিতৰত শুই আছে। বা..., সৰৱে ইমান টোপনি!'

'তাক পঢ়িবলৈ কৈ মই শুলোঁ, সিও হ'বলা টোপনিহে মাৰিলে? কি যে হ'ব এইটো ল'ৰাৰ পঢ়া-শুনা! খুজি খাব লাগিব চাগে আগলৈ।' সুকন্যাই ক'লে।

ল'ৰাটোৱে ফটোৰ টোপোলাটো খুলিলে, '...আপোনালোকৰখনৰ চিনেৰি আটাইতকৈ ধুনীয়া হৈছে, মই কৈছিলোঁ নহয়! বাবাইহে মনটো একদম মাৰি থাকিল। এইখন লওক, এইখন আপোনালোকৰ।'

সুকন্যাই হাতত লৈ চালে। হয়, সঁচাকৈ বৰ ধুনীয়া দৃশ্য উঠিছে, একাষেদি পদূলিটো পাৰ হৈ বহুত দূৰলৈকে দৃশ্যটো গুচি গৈছে, নিজকো তাইৰ ভাল লাগিছে, কাপোৰ-গহনাবোৰ ভালকৈ জিলিকিছে, কোঁচৰ কেঁচুৱাটো ধুনীয়াকৈ আছে। বাবা? তাকো ভালেই লাগিছে, কিন্তু সঁচাকৈ তাৰ মনটো একদম মৰা, দেখি মনটো বেয়া লাগি গৈছে। ফটো তোলাৰ সময়খিনি তাই মনত পেলালে— সিতো দৌৰি-জপিয়াই ফূৰ্তি কৰি আছিল, বহাৰ লগে লগে জলকা হৈ পৰিল কিয়?

বাবাই ডিঙি মেলি তাইৰ হাতৰ ফটোখন চাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। ল'ৰাটোৱে লগত থকা আন একপি তাৰ হাতত দিলে। সুকন্যাই বাবাক ক'লে, 'ফটো হ'বলা এনেকৈ উঠে? ফটো মাৰিলে হাঁহি থাকিব লাগে। ই জনাই নাই ফটো উঠিব, প্ৰথমবাৰ উঠিছেহে!'

*** *** ***

তিনিমাহৰ দৰমহা লৈ, কমলাবাৰীৰ পৰা আঠ দিনৰ মূৰত বিপুল ঘৰ পালেহি।

'ডেৰটা বাজিছেহে। আপুনি গা-পা ধুই কিবা এটা খাই পইচাখিনি দি আহকগৈ। ইমানখিনি পইচা, তাতে অত দিনৰ মূৰত পাইছে, লগে লগে দিলে ভাল হ'ব।' সুকন্যাই ক'লে।

ইচুক-সিচুক কৰি গা ধুই হওঁতেই বিপুলে দেখিলে স্কুল ছুটী দিলে, ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ গৈ আছে। 'স্কুল কিয় সোনকালে ছুটী দিলে!' বিপুলে ক'লে। সুকন্যায়ো চালেহি। সি ক'লে, 'ভালেই হ'ল, একেবাৰে কাইলৈকে দিমগৈ পইচা, এলাহো লাগিছে।'

সি কেইবাদিনৰ মূৰত অহা কাৰণে হালৰে কথা-বতৰা চলিছে, কিন্তু মাত-কথা হুঁটা, জঠৰ। মাজে মাজে মাতবোৰ বাবাৰ কাণত বেজীয়ে বিন্ধা দি বিন্ধিছে।

ৰাতি ভাত খাই বিপুলে বাহিৰৰ কোঠাটোত অফিচৰ লিখা-মেলাবোৰ কৰি আছে। বাবাই বিছনাত পৰি তাক কেইবাবাৰো শুবলৈ মাতিলে। কঁকালৰ বিষৰ ঘটনাটোৰ পাছৰে পৰা বিপুলে পুনৰ ভিতৰৰ কোঠাটোত শুবলৈ ল'লে, অৱশ্যে বিছনা দুখন হ'ল, এখনত সুকন্যা আৰু সৰুটো ল'ৰা, আনখনত বিপুল আৰু বাবা। বিপুল নাথাকিলে বাবাও সুকন্যাৰ লগত শোৱে। এতিয়া অকলে বিছনাখনত পৰি থাকি বাবাৰ বেয়া লাগিছে।

মাতি মাতি তাৰ টোপনি আহিল।

'মহন্ত ছাৰ', বাৰাণ্ডাৰ পৰা কোনোবাই মাত লগালে।

'হয়, কোননো?' বিপুলে লগে লগে সঁহাৰি দিলে। চিলমিল টোপনিৰ পৰা সুকন্যাই মূৰ দাঙি গম ল'লে।

'আমি সংগঠনৰ পৰা আহিছোঁ। দুৱাৰখন খোলকচোন।'

বিপুল উঠি গ'ল দুৱাৰ খুলিবলৈ। সুকন্যাই খপজপকৈ উঠি ভাল মেখেলা এখন আৰু চাদৰ এখন পিন্ধি ল'লে। 'মানুহ আহি দুৱাৰমুখ পালেহি, কুকুৰকেইটাৰ গম-গতি নাই! ভুকিছিল যদিও টোপনিত নুশুনিলো চাগে!' ভাবি ভাবি তাই বাহিৰৰ কোঠাটোলৈ আহিল।

দুটা ল'ৰা দুৱাৰেদি সোমাই আহিছে। দুয়োটাৰে পিঠিত বন্দুক, কঁকালতো মজলীয়া আকৃতিৰ এটা এটা, লগত দুফালে দুখনকৈ খুকুৰি। এটাই ভৰিতো কিবা এখন বান্ধি আনিছে, এটাৰ এখন খুকুৰি বিৰাট ডাঙৰ।

বিপুল-সুকন্যাৰ বৰ বেছি ভয় লগা নাই যদিও পৰিৱেশটো গম্ভীৰ হৈ পৰিল। কাৰোৰে মুখত মাত নাই। সুকন্যাই ঠাইতে বৈ ধীৰভাৱে থাকিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। ল'ৰা দুটাই কি কৰে, কোনফালে বহে আলেখ-লেখ চাই বিপুল দুৱাৰৰ কাষত বৈ থাকিল, যেন সিহে অতিথি।

এটা ল'ৰাই শলখাডাল লগাই দুৱাৰখন বন্ধ কৰি দিলে। সিহঁত নিজে নিজে বহা ঠাইৰ ফালে আহিল।

দুয়োটা বহিল। এটা সিফালৰ চকী এখনত, এটা এইফালে টুল এখনত। সিহঁত বহা দেখি বিপুলো গৈ সিফালৰ চকী এখনত বহিল। সুকন্যা থিয় হৈ একে ঠাইতে বৈ আছে।

বিপুলৰ ভয়টো অলপ বাঢ়িবলৈ ধৰিছে— ৰাতিখন ইমানবোৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ লৈ আহিছে, মাৰিবলৈকে আহিছে নেকি?

একেটা চিন্তা সুকন্যায়ো কৰিলে যদিও পুনৰ ভাবিছে, 'মাৰিবনো কি কাৰণে! মাৰিবলৈ আহি বহি নাথাকে। মাৰিবলগীয়া একো কথাও ক'তো নাই কোৱা। ভয় কৰিবলৈ কি আছে নো? হয়তো ক'ৰবাৰ পৰা আহিল, ৰাতিটো ইয়াতে থাকি কাইলৈ যাবগৈ। গা ধুই ভাত ৰান্ধিবও লাগিব পাৰে!' এটা ল'ৰা অলপ ক্ষীণ, ফটফটীয়া পৰিষ্কাৰ মুখ, গম্ভীৰতা এটা মুখত লাগি আছে, দেখাত কলেজ পৰ্যন্ত পঢ়া-শুনা কৰা ল'ৰা যেন লাগিছে। আনটো মজবুত গঢ়ৰ, ঢেপেলা চেলাউৰি, দেখাতে উগ্ৰপন্থী দৰে লাগিছে, সিও হয়তো পঢ়া-শুনা কৰা— দেখাত নহয় যেন লগা নাই। 'অন্যায় সহিব নোৱাৰি বহুতো ভাল ভাল ল'ৰা, আনকি বহুতো ছোৱালীয়েও এই পথ লৈছে। ঘৰ এৰি ওলাই আহিছে। মাক-দেউতাকৰ সন্তাপকো হেলাৰঙে আওকাণ কৰিব লগা হৈছে।' সুকন্যাই ল'ৰা দুটাৰ ফালে সহজকৈ

চাই ভাবিলে, ‘কি কওঁ সিহঁতক ? কেনেকৈ আৰম্ভ কৰোঁ!’ তাই বুজিছে, বিপুলে স্পষ্টকৈ নহ’লেও তাইৰ মুখখনলৈ লক্ষ্য কৰিছে, তাই কিবা এটা কোৱালৈকে সি ৰৈ আছে। ‘শুবলৈ সিহঁতক এই বাহিৰৰ বিছনাখনকে দিব লাগিব’, তাই ভাবি অলপ ৰ’ল। ‘খোৱা-বোৱাৰ কথাটোকে প্ৰথমে উলিয়াওঁ নেকি?’ মাতষাৰ দিবলৈ তাই মন মেলিলে, কিন্তু সাহে নুকুলালে, মাত ফুটি নোলাল, ‘এহ্, কেনেকৈ আৰম্ভ কৰা যায়! কোনেও কাৰোলৈ নোচোৱাকৈ বহি আছে! এনেকৈ কিমান সময় যাব! এনেকৈয়ে সময় পাৰ হৈ যাব জানো!’

‘আমি পানী অলপ খাম। পানী দিবচোন।’ টুলত বহি থকা ল’ৰাটোৱে সুকন্যালৈ চাই মাত দিলে। অকণমান ৰক্ষা পাই তাই ভিতৰলৈ সোমাই গ’ল। জাৰ এটাত পানী আনি গিলাছ দুটাৰ সৈতে তাই দিলেহি।

পানী খাই আকৌ একেই নিৰৱতা। কোনেও কাৰোৰে চকুলৈ চোৱা নাই। সুকন্যাই ভাতৰ বিষয়ে উলিয়াবলৈ মনটো ডাঠ কৰিলে। চকীত বহি থকা ল’ৰাটো ধপকৈ থিয় হ’ল, একেপাকে ঘূৰি সি কঁকালৰ বন্দুকটো উলিয়াই বিপুলৰ বুকুত দি ক’লে, ‘আপুনি আমাৰ সংগঠনৰ ওচৰত দায়বদ্ধ! আমি যি কওঁ আপুনি সেইমতে কাম কৰিব লাগিব!’

বিপুল-সুকন্যাৰ গোটেই গা কঁপিবলৈ ধৰিলে। বিপুলে ক’লে, ‘হ’ব!’ তাৰ মাথোঁ ওঁঠ এখন সামান্য লৰিল, মাত একো ফুটি নোলাল।

টুলত বহি থকা ল’ৰাটোৱে ক’লে, ‘আমাৰ চৰ্ত আপুনি মানিব নে নামানে কওক।’ তাৰ মাতটো শান্ত, নিৰ্লিপ্ত, যেন কথাটো সি সৰলকৈ বুজাই কৈছে সিহঁতক। আনটোৰ মাত কাঢ়া, তাৰ মুখৰ ৰূপো সি সম্পূৰ্ণ উগ্ৰ কৰি তুলিছে। সি বন্দুকৰ আগটো বিপুলৰ বুকুত ঠেকা খুৱাই ধৰি থকা ভাগেই ব্যস্ত মানুহে কিবা বিচৰা দৰে ইফালে-সিফালে ঘূৰি চালে। যিকোনো মুহূৰ্ততে মানুহটো মাৰি দিব যেন সি, তেনে এটা পৰিৱেশ সৃষ্টি হৈ উঠিল।

সুকন্যাহঁতক আৰু অধিক আতংকিত কৰি কাষৰ বেৰখনৰ বাহিৰৰ পৰা বিকট মাতেৰে নিৰ্দেশ আহিল, ‘এক লাখ ষাঠি হাজাৰ টকা নিদিলে মানুহটোক উঠাই বাহিৰলৈ লৈ আহ।’ মাতটো ইমান কেঁহা, ভিতৰখন ত্ৰাসত চেপা খাই পৰিল। টকাৰ কথাটো শুনিহে সমুখৰ টেবুলখনলৈ সুকন্যাৰ চকু গ’ল, স্কুলৰ গোটেই দৰমহাৰ টকাবোৰ টেবুলখনত মুকলিকৈ পৰি আছে, লগত কাগজ-বহীবোৰ, তাই ইমানপৰে মনেই কৰা নাছিল। বাহিৰৰ মানুহটোৱে বেৰখনত গোৰ মাৰি দিলে। ভিতৰতকৈও বাহিৰৰ ফালে বিপুলৰ কাণ থিয় হ’ল। পাকঘৰটোৰ সিফালৰ পিৰালিত কোনোবাই গপগপাই খোজ দি যোৱা সিহঁতৰ কাণত পৰিল।

‘আপোনাক কেউপিনে ঘেৰি থকা হৈছে। কি কৰোঁ কওক।’ বন্দুক ধৰি থকা ল’ৰাটোৱে সুধিলে।

বিপুলৰ মুখেৰে পুনৰ মাত নোলাল।

বাহিৰৰ পৰা আকৌ বিকট মাত আহিল, 'পইচা নিদিলে মানুহটো উঠাই লৈ আহ। ৰৈ আছ কিয় ?'

ৰৈ থাকিলে নহ'ব আৰু! যেতিয়া সকলো শেষ হৈ যায়, কিবা এটা কৰিবই লাগিব। সুকন্যাই সমস্ত সাহ গোটাই মাতটো উলিয়ালে, 'আপোনালোকে যি নিয়ে নিয়ক, মানুহকেইটাক একো নকৰিব। চিন্তা কৰি চাব আপোনালোকে, ল'ৰা দুটাও সৰু সৰু হৈ আছে।'

বন্দুক ধৰা ল'ৰাটোৱে টপৰাই মুখতে ধৰিলে, 'তেনেকৈ নহ'ব! যি নিয়ে নিয়ক বুলি নহয়। নগদ এক লাখ ষাঠি হাজাৰ টকা লাগিবই!'

'ইহঁতে মানুহ মাৰিবলৈ অহা নাই, সেইকাৰণেহে কথাষাৰৰ উত্তৰ দিছে বা কথাষাৰত গুৰুত্ব দিছে।' সুকন্যাই ভাবিলে। তাই চিন্তা কৰি আৰু কথা ক'বলৈ সাজু হ'ল। তাইৰ মাত শুনি বিপুলৰ মুখলৈ শব্দ আহিল, 'ইমান টকা মই ক'ৰ পৰা দিম ?' আতংকত শব্দকেইটা যেনে-তেনে ফুটিল।

'সেইটো আমি নাজানো!' দুয়োটা ল'ৰাই সমস্বৰে ক'লে। বাহিৰৰ এটাই বিপুলৰ পোনে পোনে বেৰখনত আকৌ গোৰ মাৰি দিলে। গোৰটো যেন বিপুলৰ পিঠিতে পৰিছে, কিন্তু সি পিছ ফালে ঘূৰি চাবলৈ ভয় কৰিলে।

একেটা দৃশ্যতে আটাইকেইটা কিছু সময় ৰৈ থাকিল।

ভয় যথেষ্ট ঢলা হৈ গ'ল। বিপুলৰ বুকুৰ পৰা বন্দুকটো আঁতৰাই ল'ৰাটো আকৌ বহিল। তৎক্ষণাৎ ঘূৰাই টোঁৱাই ধৰিব পৰা ৰূপত সি বন্দুকটো আঁঠুত পেলাই হাতেৰে ধৰি থাকিল।

'আপুনি দেৰি নকৰিব', সি ক'লে।

'আপোনালোকে শুনক', টুলত বহাটোৱে শান্তকৈ বুজোৱা দৰে ক'লে, 'আমি ইয়াৰ পৰা যাবগৈ লাগিব। আমি একদম জৰুৰীভাবেহে আহিছোঁ। গতিকে দেৰি নকৰিব। আছে বাৰু, আমাৰ হাততো সময় আছে, কিন্তু আপোনালোকে সোনকাল কৰক। আমি আপোনাৰ ওচৰলৈ কেইদিনমান আগতেই আহিবলগীয়া আছিল। আমাৰ আৰু কাম আছে।'

সুকন্যাই সুধিলে, 'আমি দুয়োজনে ভিতৰত আলোচনা কৰি লওঁ নেকি অকণমান ?'

'নাই নাই নাই, সেইটো নহ'ব! ইয়াতে থাকক দুয়োজন', চকীত বহাটোৱে হুকিয়াই ক'লে, থিয় হ'বলৈ উদ্যত হৈ সি আকৌ বহিল। বাহিৰত বেলেগ মাত এটাই গৰজি উঠিল, 'লৈ আন মানুহটো, লৈ আন। বেছি কথা পাতি নাথাক। ৰৈ নাথাকিবি।'

'এক লাখ ষাঠি হাজাৰ টকা মোৰ নাই', বিপুলে ক'লে, তাৰ মাতটো কঁপিয়েই আছে, 'আপোনালোকে মোৰ দৰমহাটোকে লৈ যাওক। তিনিমাহৰ দৰমহা আনিছোঁ, গোটেইটো লৈ যাওক।' সি হাতেৰে টেবুলত থকা টকাখিনিৰ ফালে দেখুৱালে।

সুকন্যাৰো মনলৈ সেইটোৱেই আহিছিল। তায়ো টকাখিনিলৈ চালে। তায়ো লগতে ক'লে, 'এতিয়া আমাৰ তিনিমাহৰ দৰমহাটো লৈ যাওক। পাছত আমি কিবা ব্যৱস্থা কৰি বাকীখিনি দিম।'

'নাই নাই, পাছত আহিবলৈ আমাৰ আৰু সময় নহ'ব', উগ্ৰটোৱে ক'লে। পিৰালিৰ ইফালে-সিফালে খোজৰ শব্দ উঠিল, ভিতৰলৈ ভুনভুননি আহিল।

'পাছত নহয়, আপোনালোকে এতিয়াই কি কৰে কওক', শান্তটোৱে ক'লে। তাৰ মাত-কথা বৰ ভদ্ৰ যেন লাগিছে। পৰিৱেশটো আতংকময় যদিও তাৰ ভংগীটোৱে এটা ঘৰুৱা ভাব আনি দিছে।

সুকন্যাই ক'লে, 'আপোনালোকৰ ল'ৰা ইয়াত বহুকেইজন আছেই, তেওঁলোকৰ হাততে আমি দিব পাৰিম, এতিয়াতো ঘৰত ইমান টকা নাই।'

'নাই নাই, সিহঁতক দিলে নহ'ব', উগ্ৰটোৱে মূৰ জোকাৰি ক'লে।

'ভালেকেইজন আছে নহয়। আমি চিনি পাওঁ। আপোনালোকে যাক দিবলৈ কয় আমি সময় মতে তাৰ হাততে দি দিম। আমিতো সদায় আছোঁ, বিশ্বাসটো ৰাখক, নিদিয়াকৈ কেনেকৈ সাৰিম আমি?' বিপুলে সুকন্যাৰ কথাত মোৰ পাই ক'লে। উগ্ৰটোৱে মাত মতাৰ আগতেই শান্তটোৱে ক'লে, 'শুনক, তেনেকৈ দিগদাৰ হ'ব। আপোনালোকৰ নিশ্চয় সাঁচতীয়া ব্যৱস্থা আছে। আজিয়েই কাম শেষ কৰক।'

সন্দেহ কৰি সুকন্যাই জানিব খুজিলে, 'আপোনালোক এওঁলোকৰ সৈতে একে সংগঠন নহয় নেকি?'

'হয় হয়। আমিও আলফাৰ পৰাই আহিছোঁ। কিন্তু আমাৰ কিছুমান ব্যৱস্থা থাকে। আমি সেইমতে কাম কৰোঁ। আমি নকওঁ যে আপুনি আমাৰ ইয়াতে থকা এইজনক দিব। আমি ব্যৱস্থা মতে আহিছোঁ, আমি সেইমতে কাম কৰি গুচি যাব লাগিব।'

'আমি সকলো গম পাওঁ। আপোনালোকে নাভাবিব যে আমি আপোনালোকক চিনি নাপাওঁ', উগ্ৰটোৱে ক'লে, তাৰ মাতটো আগতকৈ অলপ শান্ত হৈছে, 'আমি এমাহ ধৰি আপোনালোকক ইয়াতেই চাৰিওফালৰ পৰা অনুসন্ধান কৰি আছোঁ', সি আঙুলি এটা চাৰিওদিশে ঘূৰাই ক'লে। সি বিপুলৰ ফালে চালে, 'আপুনি আঠ দিনৰ মূৰত আজি অফিচৰ পৰা আহিছে, হয় নে নহয়?' বিপুলে ক'লে, 'হয়।' ল'ৰাটোৱে বেছি পৰ চকুলৈ চাই নাথাকি সমুখলৈ মূৰ ঘূৰাই ক'লে, 'আপোনাৰ খুলশালি ল'ৰাটো আপুনি পঢুৱাই আছে। আপুনি মাটি কিনিব উত্তৰ পাৰত, ইয়াৰ পৰা যাবগৈ। আমি সেইবিলাকো জানো।'

বিপুল-সুকন্যা মনে মনে ৰ'ল।

ক্ষন্তেকপৰ চুপ-চাপ পাৰ কৰি উগ্ৰটোৱে ক'লে, 'আমি ভিতৰত অলপ অনুসন্ধান চলাম।' লগে লগে সি থিয় হ'ল, বন্দুকটো কঁকালত ভৰাই আঙুলিৰে নিৰ্দেশ দি সি ক'লে,

'আপোনালোক এক চিকুট ইফাল-সিফাল নকৰিব।' আনটোকো সি নির্দেশ দিলে, 'তই, চাই থাক।'

সি ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। হুৰমূৰকৈ আলমাৰি আৰু ট্ৰাংকবোৰ খুলিবলৈ ধৰিলে।

'হৈ!' শান্তটোৱে বহাৰ পৰা মাত দিলে, বেছি উৎপাত নকৰিবলৈ সি সকীয়াই দিলে।

অলপ সময়ৰ পাছত হাতত বন্দুক লৈ উগ্ৰটো ওলাই আহিল। বিপুলকো ভিতৰলৈ লৈ গ'ল।

খোলা আলমাৰি আৰু ট্ৰাংককেইটাৰ কাপোৰ-কানিবোৰ থানবানকৈ মাটিত পৰি আছে। তাৰ ওপৰেৰে বিপুলক খোজ কঢ়াই সি বন্ধ আলমাৰি-ট্ৰাংককেইটাৰ ছাবিবোৰ ল'লে। পুনৰ বন্দুক টোঁৱাই বিপুলক বহুৱাই থৈ গ'লহি।

কেউফালে নিস্তব্ধ। নিশাৰ চৰাই এটাৰো মাত নাই, বাক্‌কৈ কোনোবা একোটাই চিঞৰি গৈছে যদিও সুকন্যাহঁতৰ কাণত নোসোমাল। মাথোঁ ভিতৰৰ কোঠাটোৰ শব্দবোৰ বাজি আছে। জুনুক-জানাক শব্দ এটাও সুকন্যাৰ কাণত পৰিলহি। তাই বুজিলে, গহণাবোৰ সেয়া জেপত ভৰালে।

ভিতৰত ল'ৰাটোৱে বহু সময় লগাইছে। 'কি কৰি আছে সি?' বিপুল-সুকন্যা দুয়োটাই ক্ষণ গণিলে। ইমান অনিশ্চিত ক্ষণ সিহঁতে ক'তো কোনোদিন পোৱা নাছিল, এবুকু পানীতো অহা নাছিল।

ল'ৰাটো ওলাই আহিল। বিপুল-সুকন্যাই তাৰ ফালে চালে। সি তল মূৰকৈ আহি বহিল। এবাৰ মূৰ তুলি আনটোৰ সৈতে চকুৰে চকুৰে কিবা পাতিলে। সুকন্যাৰ ভয় লাগিল, 'ভিতৰততো টকা-পইচা একোৱেই নাই, আলমাৰিত পৰা কাগজৰ তলত সাঁচতীয়া কেইশমান ওলাব পাৰে, একো নাপাই মানুহকেইটাক কাটি থৈ নাযায়তো? কাকো চিঞৰিবলৈ উপায় নাই, চিঞৰা মানে কোনোবা অহাৰো আশা নাই, চিঞৰ নুশুনেও চাগে কোনেও। চিঞৰিলে মানুহকেইটাক মৰাটো খাটাং।'

'নবৌ, চাহ কৰকগৈ যাওক। চাহ খাওঁ।' উগ্ৰটোৱে কোৱা শুনি সুকন্যাই সম্বিৎ ঘূৰাই পালে। 'হয় কথাটো! আলহী আহিছে, ইমান পৰ হ'ল, চাহ কৰিবলৈ মই ভবাই নাই!' এনেকুৱা এটা ধৰণ দেখুৱাই তাই ক'লে— 'অ' আনো, ৰ'ব, ৰ'ব।' তাই পাকঘৰলৈ সোমাই গ'ল। গা নোধোৱাকৈ তাই চাহ কৰিব নোৱাৰিলেহেঁতেন, 'এতিয়া নিয়মৰ চিন্তা কৰাৰ সময় নহয়!' ছেকেণ্ডতে চাহ উতলাই দিব বিচৰা দৰে তাই কামত ধৰিলে।

আটায়ে চুপ হৈ থাকিল।

সুকন্যাই চাহ আনি দিলেহি।

‘মই প্ৰস্ৰাৱ কৰিবলৈ যাব লাগিছিল! খুব প্ৰস্ৰাৱ কৰিব লাগিছে।’ বিপুলে ক’লে। ল’ৰা দুটাই চকুৰে চকুৰে চালে। দুয়োটা ৰৈ থাকিল কিছুপৰ।

‘ব’লক’, উগ্ৰটোৱে থিয় হৈ ক’লে। পিৰালিত আকৌ খোজৰ শব্দ উঠিল। কোনোবা আঁতৰি গৈছে নে দুৱাৰৰ ফালে আহিছে সুকন্যাহঁতে ধৰিব নোৱাৰিলে।

‘বাহিৰলৈ আপুনি যাব...’, সুকন্যাই ভয় কৰি মাত মাতোঁতেই উগ্ৰটোৱে ক’লে— ‘একো নহয়, একো নহয়। মই লৈ যাম, মই লৈ আহিম।’ সি বিপুলৰ মুখলৈ চাই ক’লে, ‘আপুনি বেলেগ বুদ্ধি কৰাৰ চেষ্টা নকৰিব কিন্তু, তেতিয়াহে দিগদাৰ আছে।’

‘মই কি বুদ্ধি কৰিম!’ বিপুলে অভিমান কৰা দৰে ক’লে। দুৱাৰ খুলি দুয়োটা বাহিৰলৈ ওলাল।

দুৱাৰমুখৰ পিৰালিত ৰৈ বিপুলে দুয়োফালে চালে। এফালে খালী। কিন্তু পাকঘৰৰ ফালে পিৰালিৰ চুকত সেই দুটা কোন? ধনীৰাম? —সহশিক্ষক ধনীৰাম? তাৰ কাষৰটো সেইটো কোন? ফুলেশ্বৰ নহয়? —দোকানিটো নহয়? —আৰতিৰ গিৰিয়েকটো? বিপুলে চাই থকা দেখি সিহঁতে গিৰিপকৈ বেৰৰ আঁৰ হৈ দিলে। উগ্ৰটোৱে বিপুলৰ পিঠিত হেঁচুকি আগলৈ লৈ গ’ল। হয়, সেইকেইটা ফুলেশ্বৰ আৰু ধনীৰামেই হয়, স্পষ্টকৈ নেদেখিলেও বিপুলৰ পূৰা সন্দেহ হ’ল, অৰয়ৰটো চিনিব পাৰি। খোজৰ শব্দ সি আগফালেও শুনিলে — বাকীবোৰ কোন? কোন মানুহ হ’ব পাৰে?

প্ৰস্ৰাৱ কৰি সি থিয় হোৱা দেখি উগ্ৰটোৱে লৰালৰি কৰি ক’লে, ‘ভিতৰলৈ ব’লক, ভিতৰলৈ ব’লক। অকণো নৰ’ব।’

সিহঁত ভিতৰলৈ সোমাই অহাৰ লগে লগে সুকন্যাই দেখিলে, বিপুলৰ মুখৰ চেহেৰাটো সম্পূৰ্ণ সলনি হৈ আহিছে। ভয়ৰ সৈতে খং, প্ৰতিশোধৰ ভাৱনা, সন্দেহ, পৰাজয়ৰ যাতনা মিহলি হৈছে তাৰ মনত। মুখখন দেখাত বিকৃত যেন লাগিছে। তাই চাই থাকিব নোৱাৰিলে।

ল’ৰাটোৱে দুৱাৰখন মাৰি দিলে। সিহঁত আগৰ দৰে বহিল। বিপুলৰ মুখৰ ৰূপটো ল’ৰা দুটায়ো দেখিলে। গৰ্ভত মৃত বুলি জনা সন্তানটোও বাহিৰ ওলোৱাৰ পাছতে কথাবোৰ বেলেগ হৈ যোৱা দৰে পৰিৱেশটো একে হৈ নাথাকিল। চাহখিনি সিহঁতে মাথোঁ গিলিলে।

পলম নকৰি শান্তটোৱে উগ্ৰটোক ক’লে, ‘ক কথাখিনি তই। ভালকৈ বুজাই দে।’

উগ্ৰটোৱে তিনিটাৰে মুখলৈ এবাৰ এবাৰ চাই আৰম্ভ কৰিলে, ‘আপোনাৰ লগত গোটেই স্কুলৰ দৰমহাটোতো আছে?’

‘হয় আছে’, বিপুলে মুখেৰে টেবুললৈ দেখুৱাই ক’লে, ‘যি আছে ইয়াতেই আছে সকলো।’ ভয়ৰ পৰিৱৰ্তে বিপুলৰ ভংগিলৈ অৱজ্ঞা আৰু নিস্পৃহতা নামি আহিছে।

‘আমি আজি গোটেইখিনি পইচা লৈ যাম। এসপ্তাহৰ পাছত আমি ঘূৰাই দিমহি।’

ভিতৰৰ জুনুক-জানাক শব্দখিনিৰ বাবে সুকন্যাই আৰু বাহিৰৰ ছায়া-ৰূপ দুটাৰ বাবে বিপুলে কথাষাৰ বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰিলে। কিন্তু সি ইমান ধুনীয়া মাতেৰে বুজাই কৈছে, পৰিৱেশটো ইমান সন্তুলিত হৈ ৰৈছে, বিশ্বাস কৰোঁ কৰোঁও লাগিল। ‘শিক্ষককেইজনে মানিব জানো? তিনিমাহৰ দৰমহা পোৱা নাই। ইমানদিনৰ মূৰত আহিছে পইচাকেইটা, বাট চায়েই আছে।’ সুকন্যাই ক’লে।

‘এসপ্তাহ ৰ’ব লাগে মাত্ৰ! এসপ্তাহহে! আপোনালোকে তেওঁলোকক দৰমহা নাপালোঁ বুলি ক’ব।’

‘আজি দিনতে গম পাইছে। ঘাটত মোক বেলেগে সুধিছিল, সিহঁতৰ মুখৰ পৰাতো ওলাল ইতিমধ্যে।’ বিপুলে ক’লে।

‘এসপ্তাহ! আমি কৈছোঁতো, এসপ্তাহ! এনেকৈয়ে আহিম আমি। একদম এক পইচালৈকে হিচাপ মতে আমি দি থৈ যাম।’ উগ্ৰটোৱে আঙুলিত হিচাপ কৰি বাৰটো ক’লে।

সিহঁতে এনেয়োতো লৈ যাব পাৰে, একো নোকোৱাকৈ লৈ যোৱা হ’লে ইমানপৰে গৈ ক’ৰবাত পালেগৈহেঁতেন, কিন্তু কৈছে যেতিয়া নিশ্চয় সঁচা কথাই কৈছে— সুকন্যাহঁতৰ বিশ্বাসো জাগিছে।

‘নিয়ক! লৈ যাওক!’ বিপুলে ক’লে।

‘আপুনি বিশ্বাস কৰা নাই নেকি?’ শান্তটোৱে সুধিলে।

‘কৰিছোঁ কৰিছোঁ। আপোনালোকে ইমানখিনিলৈকে কৈছে যেতিয়া, কিয় বিশ্বাস নকৰিম?’

‘আৰু এটা কাম কৰক’, উগ্ৰটোৱে ক’লে, ‘আপুনি লিখি দিয়ক, ইয়াত কিমান টকা দিছে, আমি সেইমতে ঘূৰাই দিমহি।’ সি সুকন্যালৈ চাই ক’লে, ‘নবৌ কাগজ অকণমান পাম নেকি?’

‘তাতে ওলাব চাগে’, তাই টেবুলৰ কাগজ-বহীখিনিলৈ আঙুলিয়াই দেখুৱালে।

‘আৰু সেইদিনা আপুনি আপোনাৰ স্কুলৰ আটাইকেইজন শিক্ষকক মাতি আনিব। আমি তেওঁলোকৰ সমুখতে দি থৈ যাম। যিহেতু কথাটো তেওঁলোকে গম পালেই, আপুনি তেওঁলোকক কাইলৈ মিছাকৈ একো ক’ব নালাগে। কৈ দিব যে এনেকৈ লৈ গৈছে সংগঠনৰ মানুহ আহি, অহা সপ্তাহত দি থৈ যাবহি, আপোনালোককো সকলোকে মাতিছে।’ শান্তটোৱে ক’লে।

বিপুলে কাগজ-বহীখিনি চাই খালী কাগজ এখিলা হাতত লৈ সুধিলে, ‘কি লিখোঁ?’

উগ্ৰটোৱে ক’লে, ‘লিখক আপুনি, যে আজি ইমান তাৰিখৰ নিশা ইমান সময়ত আলফাৰ যোৰহাট জিলাৰ সেনা-প্ৰধান আৰু বিত্ত-সম্পাদকৰ দাবী অনুসৰি তেওঁলোকৰ হাতত মোৰ বিদ্যালয়ৰ তিনি মাহৰ সমুদায় দৰমহা অৰ্পণ কৰিছোঁ। এসপ্তাহৰ পাছত ইমান

তাৰিখে টকাখিনি পুনৰ তেওঁলোকে মোৰ হাতত তুলি দিবহি। এইখিনি সময়ৰ বাবে মই তেওঁলোকৰ ওচৰত দায়বদ্ধ। সংগঠনে মোৰ ঘৰত যি অনুসন্ধান চলালে তাত মই পূৰ্ণ সহযোগিতা আগবঢ়াইছোঁ। ইতি আপোনাৰ নাম। আপুনি কথাখিনি নিজে জুকিয়াই লিখক। তাৰিখ-চাৰিখবোৰ লগত সঠিককৈ লিখি যাব। যাতে পইচা আৰু সময় অকণো ইফাল-সিফাল নহয়।'

অলপ লিখি বিপুল ৰৈ গ'ল। ল'ৰা দুটাই বিপুলে কলম চলোৱা হাতখনলৈ চাই আছিল। সিহঁতে তাৰ মুখলৈ চালে। বিপুলে দুয়োটালৈ এবাৰ এবাৰ চাই কাতৰেৰে ক'লে, 'আপোনালোকে গোটেইখিনি পইচা লৈ যাওক, কিন্তু মোৰ স্কুলৰ সেই ঝাৰু মৰা ল'ৰাটোৰ এমাহৰ দৰমহা থৈ যাওক। সেইটো ল'ৰা মই পঢ়ুওৱা, শিক্ষিত ল'ৰা। সি মাষ্টৰ হ'ব পৰা হ'ল, কিন্তু চকীদাৰ হিচাপেই থাকিব লগা হৈছে। তাক মই কাইলৈ কেনেকৈ কওঁ— দৰমহা নাপালোঁ! ইমান দিনৰ মূৰত মই কি সতে ক'ম তাক? আপোনালোকে তাৰ দৰমহাটো থৈ যাওক। এমাহৰ!'

ল'ৰা দুটা জঠৰ হৈ ৰ'ল। ইমানপৰে সিহঁতে কেনে এটা পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰি পেলাইছে! টকাখিনি কেনেকৈ লৈ যাবলৈ ওলাইছে! আৰু বিপুলে ভাবিছে স্কুলৰ চকীদাৰটোৰ কথা! এনেকুৱা মানুহো থাকে নে! আছে, এনেকুৱা মানুহো আছে, এইবোৰ শুনা কথা, নুশুনাকৈ থকা নাই সিহঁতেও এনেকুৱা মানুহৰ বিষয়ে, কিন্তু এয়া যে সমুখতে! এনে এটা পৰিস্থিতিতো এনেকুৱা কথা কয় মানুহে! দুয়োটাৰে মুখ বন্ধ হৈ পৰিল। বেৰৰ সিপাৰে খাপ পিটি থকা চকীদাৰটোৰ গোটেই গা থৰথৰকৈ কঁপিবলৈ ধৰিলে, মূৰত কোব পৰা বলধৰ দৰে সি ছটফটাবলৈ ধৰিলে, কাষৰটোৱে বুজি পাই তাক ঠেলা মাৰি চোতালৰ ফালে লৈ গ'ল। চোতালত থকা ৰাজীৱে সুধিলে, 'কি হ'ল?' ঠেলি নিয়াটোৱে ক'লে, 'ইয়াক লৈ যা, লৈ যা, পদূলিলৈ লৈ যা।'

বাহিৰৰ অসাৱধান খোজৰ শব্দ ভিতৰলৈ আহিল। ল'ৰা দুটাই বুজিলে, সেইটো চকীদাৰটো— কুমৰ — ৰাজীৱৰ খুলশালিয়েকটো। বিপুলে প্ৰস্ৰাৱ কৰিবলৈ যাওঁতে আগফালে গুচি যোৱা দুটাৰ এটা কুমৰেই আছিল। ঘৰৰ পৰা আহি থাকোঁতে বাটত তাৰ খোজ নচলা ৰূপটোও ল'ৰা দুটাৰ মনত পৰিল। বাহিৰত থকা আধা ভাগেই সংগঠনৰ মানুহ নহয়, কুমৰ সংগঠনৰ মানুহ নহয়, ৰাজীৱো নহয়, ফুলেশ্বৰো নহয়, ধনীৰামো নহয়। কিন্তু এনেকৈ টকা আহৰণ কৰাটো এটা ব্যৱস্থাৰ নিচিনা হৈ পৰিছে, গাঁৱে-ভূঁয়ে, চহৰে-নগৰে এনেকৈ অজস্ৰ মানুহৰ টকা লোৱা হৈ আছে, প্ৰতিটোতে মাথোঁ কেইটামান দৃশ্যপট বেলেগ, আৰু প্ৰতিটোতে কোন কোন সদস্যৰ হাতত কিমান কিমান ধন পৰিব সেই পৰিমাণবোৰ মাথোঁ অলপ অলপ বেলেগ। সেই ব্যৱস্থাটোৰে অংশ হ'বলৈ লৈ কুমৰৰ বাহিৰে সিহঁত কাৰোৰে মনত অপৰাধবোধ হোৱা নাই, বৰং অভিযানৰ দৰেহে অনুভৱ কৰি আছে। ৰাজীৱৰ মনত আছে বিপুলৰ ৰং চোৱাৰ হেঁপাহ, বিপুলক এসেকা দিয়াৰ ইচ্ছা, পৰিকল্পনাটো তাৰ ঘৰতে আৰম্ভ হওঁতেই সি ৰঞ্জিত হৈ উঠিছিল।

বাহিৰৰ পৰিস্থিতিটো উপেক্ষা কৰি উগ্ৰটোৱে সম্পূৰ্ণ শান্তকৈ বুজোৱাৰ দৰে ক'লে, 'সেইটো নহ'ব আৰু। ঘূৰাইতো দিমেই, গতিকে আমি এপইচাও এৰি থৈ যাব নোৱাৰোঁ। কাৰণ আমাৰ ওপৰতো মানুহ আছে।' সি এটা ফাঁকি দিছে, সি মানে পাৰিছে এতিয়াও ক'ব— লগে লগে শান্তটোৱেও নিজৰ দায়িত্ব উলিয়াই লৈ বিপুলক ক'লে, 'দিয়ক, একো নহয়। আমি এসপ্তাহৰ পাছত আহিমেই নহয়।'

বিপুলে আৰু একো নকৈ লিখি শেষ কৰিলে।

ল'ৰা দুটাই টকাখিনিৰ ফালে চালে। সিহঁতে অহাৰে পৰা টকাৰ দ'মটোলৈ এবাৰো চোৱা সুকন্যাই দেখা নাছিল, তাইৰ বুকুখন ধমহকৈ মাৰিলে, তথাপি তাই নিজক বুজোৱাৰ চেষ্টা কৰিলে— 'অত সময় সিহঁতে টকালৈ নোচোৱাকৈ কেৱল কামত লাগি আছে! সিহঁতে টকালৈ লোভ কৰি অহা নাই। সিহঁতে গভীৰ দায়িত্বত পৰিহে আহিছে। সাংগঠনিক উদ্দেশ্য পূৰণৰ বাবেহে আহিছে। সিহঁতে বা কি কি অৱস্থা পাৰ কৰি যুঁজ দি আছে দেশৰ কাৰণে! ক'ৰ পৰা অহা ল'ৰা বাৰু এইবোৰ? ঘৰ-দুৱাৰ, মাক-দেউতাক ক'ত আছে?...' তাই ভাবি থাকোঁতেই বিপুলে কাগজখন উগ্ৰটোৰ হাতত তুলি দিলে। সি কাগজখন জাপি জেপত ভৰাই থিয় হ'ল। টকাবোৰ বাণ্ডিলে বাণ্ডিলে মুঠা মাৰি তুলি পেণ্ট-চাৰ্টৰ যেনি-তেনি ভৰালে। কেইটামান বাণ্ডিল শান্তটোৱে ভৰাই ল'বলৈ আগবঢ়াই দিলে। চাপৰি এটা খহাই নোহোৱা হোৱা দৰে টেবুলখন শূন্য হৈ পৰিল। 'টকাখিনি ঘূৰি আহিব জানো?' সুকন্যাই আকৌ ভাবিলে।

'আমি গৈ থাকোঁ', শান্তটোৱে ক'লে। সিহঁত দুৱাৰৰ ফালে গ'ল। এনেকুৱা লাগিছে যেন সিহঁত চিনাকি আলহীহে, চাহ-জলপান খাই উঠি যাবলৈ ওলাইছে। ঘৰুৱা মানুহৰ দৰে সুকন্যাই ক'লে, 'আপোনালোকে সকলো চুঁচি-বাছি লৈ গ'ল। আমাৰ সকলো বস্তু দোকানৰহে। বাকীত খোৱা। ইমান দিন দৰমহা নাই, চাউলৰ কেজি সাত টকা হ'ল, কাইলৈ কি খাম?'

দুয়োটা ৰ'ল। উগ্ৰটোৱে জেপ এটা খচমচকৈ খুঁচৰিলে, 'অঁহ। এইটো লওক।' হাতৰ মুঠিত লাডু কৰি উলিওৱা নোট দুখন কুকুৰলৈ বিস্কুট দলিওৱাদি সি টেবুলৰ ফালে দলিয়াই দিলে। এখন পঞ্চাছ টকীয়া, এখন এশ টকীয়া। নোট দুখন লদা বান্ধি আলাই-আথানিকৈ পৰা দেখি বিপুলে ভিক্ষাৰীৰ দৰে টপাটপ বুটলি হাতৰ মুঠিত ল'লে।

দুৱাৰ খুলি সিহঁত বাৰাণ্ডালৈ ওলাল, পিছে পিছে বিপুল-সুকন্যাই আগবঢ়াবলৈ ওলাই আহিছে। 'আপোনালোক যাওক যাওক যাওক। দুৱাৰ মাৰক। একদম ভিতৰ সোমাওক, নিষ্পত্তি বাহিৰলৈ নোলাব', উগ্ৰটোৱে নিৰ্দেশ দিলে, আৰু সিহঁত পদূলিৰ ফালে খৰখোজে গুচি গ'ল। বিপুলহঁত লৰালৰিকৈ ভিতৰ সোমাই দুৱাৰখন মাৰি দিলে, মানুহবোৰ যে আলহী নহয়, নিশাও যে বহুত হ'ল সিহঁতে পাহৰি গৈছিল, বাৰে বাৰে সেইটোকে মনলৈ আহিবলৈ ধৰিলে।

দৌৰি অহাদি সুকন্যাহঁত ভিতৰৰ কোঠাটো পালেহি। আলমাৰি-ট্ৰাংকৰ গোটেই কাপোৰবোৰ ছেদেলি-ভেদেলি হৈ মাটিত পৰি আছে, ল'ৰা দুটা নিঃপালি দি শুই আছে, কি ঘটি গ'ল সিহঁতে একো গমেই নাপালে। 'এইবোৰ সুমাওক, এইবোৰ সুমাওক', সুকন্যাই ফুচফুচাই বিপুলক কৈয়েই লেম্পটো কমাই দিলে। ঢিমিকি-ঢামাক পোহৰত দুয়োটাই কাপোৰবোৰ চপোৱাত লাগিল, 'লৰালৰিকৈ লাগক, কাপোৰবোৰ সুমুৱাই বিছনাত পৰোঁ।' বিপুলৰ ভয়টো কমি গৈছিল, এতিয়াহে আকৌ তাৰ ভয় লাগি ভৰি দুখন কঁপিবলৈ ধৰিলে। 'এইটোত তলা লগাই থৈ গ'ল দেখিছেনে?' মিটশ্বেফ এটা দেখুৱাই সুকন্যাই ক'লে। 'এইটোৱো তলা মাৰি থৈছে', বিপুলে আন এটা দেখি ক'লে। 'এইটো দেখোন বাহিৰতে গহনা বক্সটো! মুকলিতে আছে। খালি একেবাৰে!'

'টেবুলত নাই নে চাবি?'

'নাই। আলমাৰিকেইটাত তলা মাৰি চাবিবোৰ লৈ গ'ল!'

বাহিৰলৈ শব্দ যোৱাৰ ভয়ত তলাকেইটা মৰিয়াই নুখুলিলে সিহঁতে। 'এটা কাম কৰকচোন, মিটখনৰ আগেৰে এই সৰু তলাটো পকাই চাওক, খোলে বা, শব্দ নকৰিব।'

খটকৈকৈ সৰু শব্দ এটা কৰি তলাটো ছিগি গ'ল। সুকন্যাই আলমাৰিটো খুলি চালে, ভিতৰত থকা সৰু সৰু গহনা-কেছ দুটা তুলি তাই ক'লে, 'এয়া, এই দুটাও খালী!' তাইৰ মাত থোকাথুকি হ'ল। 'সব নিলে!' বিপুলৰো জিভা নুঘুৰা হৈ আহিল। দুয়োটাই ৰৈ মিটশ্বেপটোলৈ চাই থাকিল। 'বাদ দিয়ক, বাদ দিয়ক এতিয়া! কাপোৰ উঠাওক! যেনে-তেনে য'ত পাৰি হেঁচি-ঠেলি ভৰাই থৈ দিওঁ লাগক।'

কাপোৰবোৰ ভৰাই দুয়োটা বিছনাত পৰি ঠৰঙা হৈ থাকিল কিছুপৰ। সুকন্যাই বাহিৰলৈ গম লৈছে, এটা শব্দ নাই ক'তো, 'ইমান সময় মানুহবোৰ থাকিল, আহিল, গ'ল, মাজত সেয়া বাহিৰলৈও গ'ল, কিন্তু কুকুৰকেইটাই আজি এবাৰো মাত নিদিলে যে? ক'লৈ গ'ল কুকুৰকেইটা?'

'অকণমান সিফালে যাওকচোন', সুকন্যাই বিপুলৰ বিছনাৰ কাষলৈ আহি ফুচফুচাই ক'লে। সি শব্দ নুঠাকৈ গাটো উঠাই তাই শুবলৈ ঠাই অকণ উলিয়াই দিলে। 'সিহঁত আকৌ আহিব বুলি ভাবিছেনে? দিবহি জানো ঘূৰাই?' তাই সুধিলে।

বিপুলে অলপ ভাবি ৰ'ল।

'মই আশা দেখা নাই', সুকন্যাই ক'লে।

'লিখাই লৈ গৈছে যেতিয়া দিয়েহি বা!' বিপুলে ক'লে।

'সেইটোৱো ভাবিছোঁ মই। দিবহিও পাৰে। পইচাখিনি দিবহি পাৰে, গহনাখিনি নিদিয়ে।' সুকন্যাই ক'লে।

'গহনাখিনি ভিতৰলৈ অহাটোৱে জেপতে লুকুৱাই দিব, লগৰকেইটাকো নকয়।' বিপুলে ক'লে। দুয়োটাই ভাবি ৰ'ল।

'মই বাহিৰলৈ যাওঁতে দুটা মানুহ ধনীৰাম আৰু ফুলেশ্বৰৰ নিচিনা দেখিলোঁ। সিহঁত আলফাত আছে নেকি মই নাজানো নহয়।'

'কি! আপুনি সঁচাকৈ কৈছে নে!'

'আৰে মই কিমান দিনৰ লগ পাই থকা মানুহকেইটা ধৰিব নোৱাৰিম নেকি?'

কথাবোৰ অধিক জটিল হ'ব নিচিনা লাগিল সুকন্যাৰ। গোটেই গাঁৱৰ মানুহ অহা নাইতো? 'ভিতৰলৈ অহাকেইটাক আপুনি ক'ৰবাত দেখিছিল নেকি? কমলাবাৰীলৈ যাওঁতেও বাটে-পথে কেতিয়াবা দেখা মনত পৰিছেনে?'

'অহঁক। এইকেইটাক ক'তো দেখা নাই! নোযোৱা চাপৰি কেইবাটাও আছেতো, বহুত ল'ৰা সোমাই আছে নহয় সেইবোৰ চাপৰিতো!'

'আপোনাক মই পইচাখিনি আজিয়েই দি আহিবলৈ কৈছিলোঁ নহয়। সিহঁতে আজি সোনকালে কিয় স্কুল ছুটী দিলে? সোনকালে ছুটী দিবলৈ আজিতো একো নাছিল। আপুনি অহাটো দেখা পাই সিহঁত দেৰিলৈকে আজি থাকিবহে লাগিছিল। পইচা দিয়েগৈ বুলিয়েই ছুটী দি দিছে!'

তাই ভাবিলে, আলফাত সঁচাকৈ জিলাৰ সেনা-প্ৰধান হিচাপে কোনোবা থাকে নে? থাকিলেও সিহঁতেনো বিপুলৰ নিচিনা শিক্ষক এটাক চিনি পাব নে? টকা নিবলৈ ইয়ালৈ আহিব নে? এসপ্তাহতে যদি ঘূৰাই দিব পাৰে, নিছে কিয়? বহু সময় নীৰৱে ভাবি ভাবি সুকন্যাই ক'লে, 'এইটো ডকাইতিয়েই কৰিছে গম পাই নে!' এন্ধাৰত সিহঁতে একো নেদেখা হৈ থকাৰ সমানকৈয়ে গোটেইখন শূন্য হৈ পৰা দৰে লাগিল।

'সিহঁতে কাপোৰবোৰৰ মাজত ইমানকৈ কি বিচাৰিলে নো!' বিপুলে ক'লে।

কাপোৰবোৰৰ মাজত পইচা বিচৰাটোকে সুকন্যাই ইমান পৰে ধাৰণা কৰি আছিল, এতিয়াহে তাই বিচাৰ কৰিলে— এইটোতো সন্দেহ কৰিবলগীয়া কথা! তাই ক'লে, 'অঁ হয়তো! গোটেই কাপোৰবোৰ পেলাই সিহঁতে কি বিচাৰিলে?'

'মই ভাবি অন্ত কৰিব পৰা নাই।' বিপুলে ক'লে।

'সিহঁতে বন্দুক বিচাৰিছিল জাননে! বন্দুকেই হয়! ৰাজীৱহঁতে বন্দুকৰ কথা এনেই ইমানকৈ উলিওৱা নাছিল! এইটো এটা ডাঙৰ ষড়যন্ত্ৰ, পইচা এটকাও ঘূৰি নাহে চাব!'

'অহাৰ সম্পৰ্কে বাৰে বাৰে কৈছে যেতিয়া কিবা অলপ ঘূৰাইহি বা?'

'আহিব পাৰে। অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ সাহসতে আহিব পাৰে। কিন্তু একো ঘূৰাই নিদিয়ে।'

বাহিৰত চৰায়ে ৰাতিটো শেষ হোৱাৰ প্ৰথমটো জাননী দিলে। 'বাহিৰখন কি কৰি থৈ গৈছে চাব লাগিছিল', বিপুলে ক'লে। দুয়োটা বিছনাৰ পৰা নামিল। বিপুলে টৰ্চটো হাতত ল'লে। 'মিটখনো লৈ লওক।' সুকন্যাই ক'লে।

আগফালৰ দুৱাৰখন বিপুলে খুলিলে, পিছে পিছে সুকন্যা। বাহিৰৰ সেমেকা বায়ুখিনিয়ে মৰা মানুহৰ স্পৰ্শৰ দৰে সিহঁতৰ গা কিচকিচাই তুলিলে। ক্ষন্তেক পাছত গধূলি হ'ব ধৰা দৰে বাহিৰখনলৈ সিহঁতৰ ভয় লাগিল। দূৰলৈকে শূন্য, টৰ্চ নামাৰিলেও দেখা গৈছে, কুকুৰকেইটা এতিয়াও নাই। 'কোনো নাই। মই চাৰিওফালে চাই আহোঁ ৰ'বা, ক'ৰবাত কিবা কৰিছে নেকি।' বিপুলে পিৰালিৰ কাষবোৰ টৰ্চ মাৰি চাই গ'ল।

আগফালে বাৰাণ্ডাত সুকন্যা-বিপুলে কথা পাতি থকা শুনি বাবাই সাৰ পালে। ভিতৰখন আন্ধাৰ, ভালকৈ নেদেখি। এয়া ৰাতিপুৱা নে গধূলি— সি মনত পেলাবলৈ চেষ্টা কৰিলে— ৰাতিপুৱাই হয়! 'মাহঁত ইমান ৰাতিপুৱাই কিয় উঠিল?' সি মূৰটো দাঙি শুনিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। সি ধৰিব পাৰিলে, সুকন্যাহঁতে একেখন বেঞ্চতে বহি আছে, 'বেলেগ মানুহ নাই। অকল মাহঁতে কিয় কথা পাতি আছে?' মাক-দেউতাকহালে ইমান ধুনীয়াকৈ কথা পতা সি কোনো দিন দেখা মনতেই নাই, ইমান মিলা-প্ৰীতিৰে সিহঁতে একেলগে বহি থকিব পৰাটো সি কল্পনা কৰিবও পৰা নাছিল। সি অতি আচৰিত হ'ল। বিপুলে কৈছে, 'পাকঘৰৰ পিৰালিটোত ঢেৰ খোজ! তলৈলে বহি গৈছে! দহ-বাৰটামান মানুহ। নহ'লে ইমান নহয়!' সুকন্যাই কৈছে, 'আপুনি ভালকৈ চালে?' বিপুলে কৈছে, 'মই দুই-তিনিবাৰ টৰ্চ মাৰি ৰৈ চাইছোঁ।'

'সেইকেইটা চাওকচোন। আহিছে!'

'কি?'

'সৌকেইটা!' পদূলিয়েদি সোমাই অহা কুকুৰ তিনিটালৈ সুকন্যাই দেখুৱালে।

দুটা কুকুৰে পিৰালিত মূৰ পেলাই বহিল, যেন একো দায়িত্ব পালন কৰিব নোৱাৰি 'অপৰাধ বিনাশন' গাব খুজিছে। এলেং-এথেংকৈ এটা টিউবেলৰ তললৈ গ'ল।

'কলমটিয়াই আহিছে দেখিছেনে? ইহঁতক ক'ৰবাত মুখ-চুখ বান্ধি থৈ দিছিল।'

'নিচা খুৱাই দিব পাৰে।'

কুকুৰ দুটা শুই পৰিল। 'সিফালে যোৱাটোৱো শুলে চাগে? এতিয়াও এটায়ো ভুক কৰা নাই দেখিছেনে? নিচাই খুৱাইছে! গধূলিৰ পৰাই সিহঁত লাগি আছিল মানে কামত।'

'হয় হয় হয়। মোৰ মনত পৰিছে! ইহঁতকেইটা গধূলিৰ পৰাই নাছিল নহয়!'

সুকন্যাই অলপ ভাবি ক'লে, 'আপুনি ক'তো একো নুলিয়াব দেই। কাৰোৰে আগত নুলিয়াব। কোনোবাই সুধিলে ক'ব, দৰমহা নহ'ল। আজি স্কুলতো সেইটোৱেই ক'ব লাগিব। ক'ব যে আকৌ কমলাবাৰীলৈ যাম। উলিয়ালে বা কি দিগদাৰ হয়!'

'নুলিয়াওঁ নুলিয়াওঁ। বেংকত যি আছে লৈ আনিব লাগিব। এইফালে ঘূৰি কমলাবাৰীলৈ যোৱাৰ কথা কৈ বহঁতপুৰত থাকি দিম।'

'সেইটোৱেই কৰিব লাগিব। কিজানি সঁচাকৈ এসপ্তাহৰ পাছত আহি যায়!'

'বাহিৰত মতাটো আৰু ভিতৰত এই এটা— ইমান ৰাফ। ক্ষীণটো ভাল।'

'ভালটো থকা বাবেই আহিব যেন লাগিছে। সিহঁতেতো আলোচনা কৰিব!' সুকন্যাই আকৌ সন্দেহ মাৰিবলৈ সুধিলে, 'লগত ইহঁতকেইটা অহাটো আপুনি সঁচাকৈ দেখিছিল নে?'

'কিয় মই চিনি নাপাম বাৰু? হয়, সিহঁতেই হয়।'

'টকা আধাটো দিলেও! আধা দিলেহিও বহুত! আমাৰ ইহঁতকেইটা বন্দুক নিয়াৰ চিন্তাতহে আহিছে। টকাৰ কি আকাল সিহঁতৰ!'

বাবাই একো বুজিব পৰা নাই, 'কিহৰ কথা পাতিছে? কাৰ কথা এইবোৰ? ইমান মিলা-প্ৰীতিৰে আছে, ৰাতি ক'ৰবাত ফুৰি আহিল নেকি? আজি ঘৰত কিবা সকাম পাতিব নেকি? কিবা সকাম পাতিলেওতো আগতে ইমান মিল হৈ নাথাকে! ইমান ভালকৈ কিয় পাতি আছে?' সি বিছনাত পৰি থাকিবলৈ অশান্তি পাইছে, বাহিৰৰ পোহৰ উজ্জ্বলকৈ দেখাৰ ক্ষণ গণিলে সি।

কিন্তু সি বেছিপৰ ৰৈ থাকিব নোৱাৰিলে, বিছনাৰ পৰা নামি আহিল। আগফালে যাবলৈ সংকোচ কৰি সি টিউবেলৰ ওচৰ পালেহি। মুখ ধুবলৈ টিউবেলটো মাৰিলে, কিন্তু আগফালে কাণ থিয় কৰি ৰাখিলে।

'পাতি থকা কিবা শুনিছে সি! সদায় ৰাতিপুৱা দেৰিকৈ উঠে, উঠিবলৈ ক'লেহে উঠে সদায়, আজি নিজেই উঠিল দেখিলেনে? কিবা বুজি পাইছে চাগে!' সুকন্যাই ক'লে।

'যোৱা তুমি কামত লাগা, গা ধোৱা।'

'অঁ যাওঁ। আৰু একো নুলিয়াব, ঘৰতো নাপাতো। আপুনি বাৰীত লাগক।'

সিহঁত ভাগে ভাগে উঠি যোৱা বাবাই গম পালে।

মুখ ধুই আহি সি দূৰত ৰৈ সুকন্যা আৰু বিপুলৰ মুখলৈ গম নোপোৱাকৈ অলপ সময় চালে। সিহঁতৰ কথাবোৰ শুনি সি যেনেকুৱা ধৰণৰ কৌতূহল অনুভৱ কৰিছিল, যেনেকুৱা মিলা-প্ৰীতিৰ উমান পাই আচৰিত হৈছিল, মুখ দুখনত তেনেকুৱা আনন্দৰ চিন অকণো নাই, দুয়োখন মুখ চিন্তাৰে ভৰি আছে, চকুকেইটা বেজাৰত একদম মৰি আছে, কাজিয়াৰ সময়ত বা এনেয়ো সদায় সি দেখি থকা দৰে খঙৰ চিন-মোকাম নাই। সি কিতাপ-বহী উলিয়াই নি বাৰাণ্ডাত বহিল। ফলিত কিবা লিখা ভংগীৰে ৰৈ সি বিপুল-সুকন্যালৈ মন কৰি থাকিল।

সি আৰু ৰ'ব নোৱাৰিলে, সুকন্যাৰ ওচৰলৈ আহিল, 'মা আপোনালোকে কি পাতি আছিল নো?'

'এনেই কথা পাতি আছিলোঁ।'

'ৰাতি কিবা সপোন দেখিছিল ন? বেয়া সপোন নেকি?'

'অঁ সপোন দেখিছিলোঁ। নহয় বেয়া।'

তাৰ চিন্তাটো দেখি সুকন্যা আচৰিত হ'ল— 'সি কি সন্দেহ কৰিছে?' তাই তাৰ মুখলৈ চাব নোৱাৰিলে, তলমূৰ কৰি উত্তৰ দি আছে। উত্তৰকেইটা পাই বাবাই কিছু শান্তি পালে, কিন্তু সম্পূৰ্ণ বিশ্বাস নহ'ল, আনকালে হোৱা হ'লে কিজানি সুকন্যাই চকু টেলেকা কৰি ভেকাহি মাৰিহে পঠিয়ালেহেঁতেন। সি আকৌ বেঞ্চখনলৈ ঘূৰি আহিল।

সুকন্যাই ঠাই সাৰি বাচন-বৰ্তন, গা-পা ধুই আজৰি হৈ ভিতৰ সোমাওঁতেই ফুলেশ্বৰে মাত লগালেহি, 'দাদা, দৰকাৰ এটা আছিল মোৰ, আহিবচোন।' বাৰীত কাম কৰি থকা বিপুলক উদ্দেশ্যি সি চোতালৰ পৰা ক'লে।

'গৈছোঁ। অকণমান বহাচোন।'

কিন্তু বিপুল নাহিল, সি আহিব খোজা নাই। ফুলেশ্বৰক দেখি সি কথাবোৰ মনত পেলাবও নোৱৰা হৈ পৰিল। ইটোত হাত দিছে, সিটোত হাত দিছে, কি কাম কৰি আছে সি নিজে গম নাপালে।

সুকন্যাই মূৰটো আঁচুৰিবলৈ ধৰিলে। ফণীৰ শব্দতে কেঁচুৱাটোৱে সাৰ পাব যেন সংকোচেৰে তাই টিপি-টাপি আঁচুৰি ফুলেশ্বৰৰ ফালে কাণ থিয় কৰি ৰাখিলে। সি বাবাৰ লগত কথা পাতি আছে। কি পঢ়িছা, কি লিখিছা সুধিছে সি — পঢ়াৰ বিষয়ে সি জীৱনত কাকো তেনেকৈ সুধি পোৱা নাছিল চাগে। সি বাবাৰ সৈতে পাতি থকা শুনি সুকন্যাৰ ভয় আৰু অশান্তি বেছিকৈহে লাগিছে। তাইৰ সপোন সপোনো লাগিছে, সি সঁচাকৈ এই ৰাতিপুৱাই আহিবনে?

'দাদা আহক। মোৰ ডাঙৰ দৰকাৰ এটা হ'ল, ইমান ৰাতিপুৱাই সেইবাবে ওলালোঁহি।' ফুলেশ্বৰে আকৌ বিপুলক মাতিলে।

সুকন্যাই বুজি পাইছে, দৰকাৰ একো নাই। কিন্তু সি কি দৰকাৰৰ কথা বা কয়? পুৱাই মানুহটো আহিছে, ওচৰলৈ নগ'লেও বেয়া হ'ব। বিপুল নাহিবই নেকি — তাই ভিতৰতে থাকি গম লোৱাৰ চেষ্টা কৰিলে।

আহিল বিপুল। টুল এখনত বহিল। সুকন্যাই কৈ থোৱা মতে সি মুখখন একদম সহজ কৰি ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। ফুলেশ্বৰে তাৰ মুখলৈ চাই বুজিব পাৰিছে, চিন্তাই তাৰ মনটো আন ফালে কাঢ়ি নি আছে। 'দাদা, মোক অলপ পইচা লগা হ'ল। কেইটকামান ধাৰে বিচাৰি আহিছোঁ। একদম লাগেই মানে।'

'ফুলেশ্বৰে পইচা বিচাৰি আহিছে? তাকো এই ৰাতিপুৱাই? তাৰ পইচাৰ কি অভাৱ? হয়, ইহঁতেই ডকাইত হয়। এখেতে ঠিকেই দেখিছিল।' সুকন্যাৰ তিলমানো আৰু সন্দেহ

নৰ'ল। ভিতৰতে তাই মনত গৰজি উঠিল, দুখ আৰু হতাশায়ো তাইক ঘেৰি ধৰিলে, নিশাটো নোশোৱা বাবে চকু দুটাত পানী লাগি পুৰিবলৈও ধৰিছে।

'দৰমহা নহ'ল নহয়। তোমাক দিব নোৱাৰিম।' বিপুলে ক'লে।

'এহ। কেলেই দৰমহা নহ'ল আকৌ! হোৱাটো কালি গম পাইছোঁতো।'

'নহ'ল। বিল পাছ কৰিব নোৱাৰিলোঁ।'

'দাদা, আপুনি এনেই কৈছে! দিব লাগিব। মই একদম দিগদাৰত পৰিহে আহিছোঁ।'

'বিলেই পাছ নহ'ল। তুমি ভিতৰত সোমাই চাব পাৰা। নয়া পইচা এটা নাই।'

মিনেছ্ৰৰ মানুহজনী চোতালেদি সোমাই আহিল, 'আই ভিতৰতে আছেনে?' জানেই ভিতৰতে আছে— মাথোঁ এনেই মাতযাৰ দি তেওঁ বিপুলহঁতৰ উত্তৰলৈ নৰৈ ভিতৰ পালেহি। 'আই, চাহপাত কেইটামান দিয়কচোন। চাহ কৰিবলৈ লৈহে দেখিলোঁ নোজোৰে এবাৰলৈ', বাহিৰৰ কোঠাটোত ৰৈ তেওঁ সুকন্যাক ক'লে। এনেকৈ বস্তু বিচাৰি তেওঁ কেতিয়াবা আহেই। তথাপি তেওঁৰ মাতটো শুনি গোটেইবোৰ জড়িত নেকি সন্দেহটো সুকন্যাৰ বাঢ়ি গ'ল।

চাহপাত এমুঠি সুকন্যাই বাতি এটাত আনি দিলেহি, তাই মুখেৰে মাত দিব নোৱাৰিলে, মানুহজনীয়ে একো ক'বলৈ সুযোগ নাপালে। বাৰাণ্ডাত বিপুলহঁতো চুপ-চাপ বহি আছে, বিপুলক দুখৰ মূৰ্তি এটাৰ দৰে লাগিছে।

বিমূঢ় হৈ ফুলেশ্বৰ উঠিল। 'দাদা, মই যাওঁ।'

সি এইধৰণে ৰাতিপুৱা অহাৰ কথা নাছিল, পুৱা বেলা কোনো এটাও অহাৰ কথা নাছিল, কেনেবাকৈ খবৰটো বাহিৰ ওলালেও সিহঁতে একো গম নোপোৱা নিচিনাকৈ থকাটোহে ঠিক কৰিছিল। কিন্তু তাৰ টোপনি নাহিল, হয়তো বাকীকেইটাৰো নাই অহা, কিন্তু সিহঁতক লগ কৰিবলৈ যাবলৈ তাৰ মনে বাধা দিলে। বিপুলহঁত কেনেদৰে আছে জানিবলৈ আৰু কথাটো বিপুলহঁতৰ মুখেৰে প্ৰথমে কেনেকৈ ওলায় চাবলৈ তাৰ মন লকলকাই উঠিল। সেইবাবেই সি পইচা বিচৰা বুদ্ধিটো অকলে সাজি গুচি আহিল।

উঠি গৈ ফুলেশ্বৰৰ ঘৰলৈ যাবলৈ নোৱাৰিলে। আধা বাটৰ পৰা সি আকৌ আহিল।

সি আকৌ মাতিলে, 'দাদা, আহকচোন।'

সি আকৌ পইচাকে বিচাৰিলে। 'তোমাক কৈছোঁ নহয়, নাই।' বিপুলে টানকৈ কোৱা ভংগীত ক'লে, কিন্তু মাতটোত জোৰ শূন্য, টানকৈ কোৱা যেন ফুলেশ্বৰৰ ধাৰণালৈকে নাহিল। সি ক'লে, 'আপুনি ইমান দুখ মনে আছে! কিবা হ'ল নেকি কওকচোন।'

বিপুল নিমাতে বহি থাকিল। কাষতে বাবাই কিতাপলৈ চকু দি গোটেই পৰিৱেশটো গম লৈ আছে। মিনেছৰৰ মানুহজনী কোবাকুবিকৈ আকৌ আহিল।

মানুহজনী বাহিৰৰ কোঠাটোলৈ সোমাই গৈ মাতিলে, 'অ' আই।'

সুকন্যা ওলাই আহিল।

'আই, আপোনালোকৰ কিবা হৈছে নেকি?' সুকন্যাৰ মুখখন যিমান মৰা, তেৰোঁ সিমান কোমলকৈ আগ্ৰহেৰে সুধিলে, 'ফুলেশ্বৰে বাটতে অহা-যোৱা কৰি কৰি ইয়ালৈ দুবাৰ আহিছে! চাহপাত বাতি দিওঁতেও আপুনি এবাৰো মাত নিদিলে মোক, একদম মনটো মৰি থকা দেখিছোঁ, দাদাৰো মনটো সম্পূৰ্ণ মৰা। কি হৈছেনো? মই সেইকাৰণে চাহ দিয়েই দৌৰি আহিলোঁ। ঘৰত থাকিব পৰা নাই, এইফালেই মই গম লৈ আছোঁ। কওকচোন আই।'

'একো হোৱা নাই অ'!' সুকন্যাই ক'লে। তেওঁৰ বিশ্বাস নহ'ল।

ভিতৰত কি পাতিছে বাহিৰলৈ স্পষ্টকৈ যোৱা নাই। বাবা উঠি আহি সুকন্যাৰ কাষত ৰ'লহি।

ফুলেশ্বৰে বিপুলক ক'লে, 'দাদা, কিবা হৈছে যদি কওক। আপুনি দুখ মনে নাথাকিব।' ফুলেশ্বৰৰ কথাষাৰ বাৰে বাৰে শুনি বিপুলৰ চকুপানী বৈ আহিল, সি ধৰি ৰাখিব নোৱাৰিলে, কন্দা শব্দ এটা তাৰ ডিঙিৰ পৰা ঘৌউক কৈ ওলাল। আৰু অধিক শব্দ বাহিৰ নোলাবলৈ সি ওঁঠ দুখন টেপা খুৱাই ধৰিলে, সৰ্বশৰীৰ কঁপি উঠিল। 'দাদা, নাকান্দিব আপুনি। কি হৈছে কওকচোন।' ভিতৰত সুকন্যায়ো ফেঁকুৰিবলৈ ধৰিলে। সুকন্যাই কন্দা দেখি বাবাৰ চকু দুটা পানীৰে ভৰি পৰিল, পানী সৰি নপৰিবলৈ সি যিমান পাৰে বল দি থাকিল। 'আই, কি হ'ল নো অ'? নাকান্দিবচোন!' মানুহজনীয়ে একো নাজানে, তেওঁৰ মাতত সুকন্যাই বুজিলে। তেওঁ এইখন ঘৰত এনেকুৱা পৰিস্থিতি কেতিয়াও দেখা নাই, তেৰোঁ কান্দো কান্দো হৈছে, 'আই অ', অ' আই।'

'একো বাকী নাই, নিলে!' সুকন্যাই ফেঁকুৰি ফেঁকুৰি ক'লে। ৰূপবোৰ দেখি বুজি পাবই মানুহে, আৰু লুকুৱাই লাভ নাই, সুকন্যাই মানুহজনীক কৈ দিলে। মানুহজনীয়ে লগে লগে ধৰিব নোৱাৰি মুখ মেলি চাই থাকিল। 'আপোনালোকৰ ঘৰত ৰাতি ডকাইত সোমাল নেকি?' সুকন্যাই মূৰ দুপিয়ালে। মানুহজনীও ভয়ত কঁপিবলৈ ধৰিলে।

ভয় খাই থাকিলে নহ'ব, কিবা এটা সান্ত্বনা দিব লাগিব, মানুহজনীয়ে ক'লে, 'আই, চিন্তা নকৰিব। নিয়াটো নিলে। এইবোৰ কৰি কোনো শান্তিত থাকিব নোৱাৰে। সিহঁতক ঈশ্বৰে দেখিব। সেইকাৰণে আপুনি কন্দা-কটা নকৰিব। মইনো কি ক'ম আৰু, অ' আই! কেনেকৈ কি হ'ল কওকচোন। আপুনি নাকান্দিবচোন।'

সুকন্যাই অকণমান ক'লে। মানুহজনীয়ে তাইক আৰু অলপ বুজাই থৈ যাবলৈ ওলাই আহিল, ফুলেশ্বৰক ক'লে, 'দাদাহঁতৰ ঘৰত ৰাতি ডকাইতি হ'ল। সব নিলে। টকা-গহণা একো বাকী নাই।'

'কি!' ভিতৰৰ কথাবোৰ ফুলেশ্বৰৰ কাণত পৰিছিলেই, তথাপি সি সাংঘাতিক আচৰিত হোৱা নিচিনা কৰিলে। মানুহজনী গ'লগৈ। ফুলেশ্বৰ ভিতৰলৈ সোমাই আহিল। সুকন্যাই কান্দি থিয়ৈ থিয়ৈ ৰৈ আছে। 'নবৌ, নাকান্দিব নাকান্দিব। আহককচোন আহক, বাহিৰলৈ আহক', সি তাইক বাহিৰলৈ মাতি আনিলে। 'দাদা, গোটেই ঘটনাটো কওককচোন। কি হ'ল?' সি আকৌ সুকন্যাক ক'লে, 'নবৌ নাকান্দিব, হোৱাটো হৈ গ'ল, নাকান্দিব।'

ফুলেশ্বৰ বহিল। বিপুলে ঘটনাটো ক'লে।

'এইবোৰ সিহঁতৰ মিছা কথা, পইচা ঘূৰাই নিদিয়েহি। আপোনালোকে পইচালৈ আশা কৰি নাথাকিব। যেনেকৈ পাৰে অলপদিন চলক। আপোনালোকে পেপাৰলৈ বাতৰি এটা দিয়ক। এনেকুৱা ঘটনা পেপাৰত দিবই লাগে। আপোনালোকে সোনকালে বাতৰি এটা দিয়ক। বেলেগ কৰিবলগীয়া কাম নাই। পইচা দিবহি, সেইটো আশা কৰি লাভ নাই।' ফুলেশ্বৰে ক'লে। মিনেছৰ কোবাকুবিকৈ সোমাই আহি বহিল। ফুলেশ্বৰে তেওঁৰ মুখলৈ চালে, 'মই কৈছোঁ, চিন্তা কৰি থাকি লাভ নহয়, যোৱাটো গ'ল। পেপাৰলৈ বাতৰি এটা দিয়ক। এতিয়া সেইটোকে কৰিব পাৰি আৰু। মই এইটো নকওঁ যে বাতৰি এটা দিলে কিবা লাভ হ'ব। তথাপি দিব লাগে আৰু।'

বাবা স্কুললৈ ওলাবলৈ লওঁতে সুকন্যাই ক'লে, 'আজি তই যাব নালাগে। ঘৰতে পঢ়।' সি একো নকৈ কিতাপ-বহী লৈ বাৰাণ্ডাৰ বেঞ্চখনত বহিল।

স্কুল আৰম্ভ হোৱাৰ অলপ পাছতে সি পদূলিত বিপুলহঁতক দেখা পালে। সি ভিতৰলৈ গ'ল, 'অ' মা, বাবাৰ স্কুলৰ ছাৰহঁত আহিছে।'

'ভাইটিক তই লৈ থাকচোন।' তাই কোঁচৰ ল'ৰাটোক বাবালৈ আগবঢ়াই দিলে। বাবাই তাক লৈ বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।

মানুহকেইটা এনেকৈ ঘৰলৈ অহাৰ কথা সুকন্যাহঁতে আশা কৰা নাছিল, তাইৰ মনত সিহঁতলৈ সন্দেহটো আঁতৰি গ'ল— কিজানি বিপুলে ভুলকৈ দেখিছিল। আটাইকেইটা আহি বাহিৰৰ কোঠাটোত বহিল। কোঁচত কেঁচুৱাটো লৈ বাবাও থিয় হৈ ৰ'ল, কোনেও সিহঁতহাললৈ মন দিয়া যেন লগা নাই। সুকন্যাই মানুহকেইটাক ওচৰত দেখিয়েই থিৰেৰে থাকিব নোৱাৰিলে, তাই কান্দিবলৈ ধৰিলে। বিপুলেও কান্দি কান্দি ক'বলৈ ধৰিলে, 'এইখিনিতে, এইখন চকীতে মই বহিছোঁ। মোৰ কান্ধত যেতিয়াই বন্দুকটো দি ক'লে, মই আৰু একো কৰিব নোৱৰা হ'লোঁ। একো গম নাপাওঁ, সেই মুহূৰ্তত কি চলি আছে মই গম নাপাওঁ।'

'আপুনি আৰু নাকান্দিব। ধৈৰ্য ধৰকচোন। ধৈৰ্য ধৰক।' এজনে বিপুলৰ ওচৰলৈ উঠি গৈ বাহুত ধৰি ক'লে।

বিপুল-সুকন্যা দুয়োটাই কন্দা দেখি বাবাই চকুপানী লুকুৱাবলৈ পিছফালৰ দুৱাৰখনেদি বাহিৰলৈ ওলাল। সিও লুকুৱাই ৰাখিব নোৱাৰিলে, চিঞৰি চিঞৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে।

তাৰ চিঞৰত চঁক খাই সৰুটোৱেও চিঞৰি কান্দি দিলে। ‘সি কিবা বুজি পাইছে, ডাঙৰ হৈছে নহয়!’ ৰাজীৱ বাহিৰলৈ উঠি আহি সিহঁত দুটাক সাবটি ধৰিলে, ‘একো হোৱা নাই নহয়! নাকান্দিবা। চাওঁ ভাইটিক মোক দিয়া’, ৰাজীৱে সৰু ল’ৰাটোক কোঁচত লৈ বাবাৰ মূৰত হাত বুলালে, ‘আহা ভিতৰলৈ আহা’, সি দুয়োটাক ভিতৰলৈ লৈ আহিল।

‘আপোনালোকে আৰু নাকান্দিব। ল’ৰা দুটাৰ কথা ভাবিয়েই ধৈৰ্য ধৰক।’ বেলেগে এজনে ক’লে।

বাবাই কন্দা দেখি সিহঁতে কান্দোন বন্ধ কৰিলে। তাৰোপৰি, আটাইকেইটা শিক্ষকৰ মুখত যিটো ভাব ফুটি উঠিব লাগিছিল সেইটো সুকন্যাই দেখা নাই। ৰাজীৱহঁতৰ মনত ফূৰ্তি লাগি আছে, লুকুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিছে যদিও মুখৰ একোণত হাঁহি ওলাই থাকিবলৈ ধৰিছে। ‘সিহঁতৰ সমুখত কন্দাতকৈ দমত থকাহে দৰকাৰ’ — তাই দৃঢ় হ’ল।

শিক্ষককেইটাই ভাঙি-পাতি সোধাত বিপুলে আকৌ ঘটনাখিনি ক’লে। আগতে নজনা এটা শিক্ষকৰ মনতো ফূৰ্তি অকণ লাগিল, কিন্তু নিজলৈ ভয়ো লাগিল— কালি বিপুলৰ ঘৰত হৈ গৈছে মানে কাইলৈ সিহঁতৰ ঘৰত যে নহ’ব মানে নাই, ইয়াতনো চাকৰি কৰা মানুহ কেইটা আছে! বিএছচি শিক্ষকটোৱে গোটেই ৰাজ্যখন তপত তেলৰ দৰে অনুভৱ কৰিছে, সি ইয়াৰ পৰা গুচি যোৱাৰ কথা ভাবিলেও, কমলাবাৰীখনো তাৰ বাবে নিৰাপদ নহয়! বিপুলে দোহাৰিলে, ‘মই কিমান ক’লোঁ— চকীদাৰ ল’ৰাটোৰ এমাহৰ দৰমহা থৈ যাওক, সি শিক্ষিত ল’ৰা হৈ কাম কৰি খাইছে। নিষ্পত্তি নুশুনিলে!’ ৰাজীৱ আৰু ধনীৰামে কুমৰক বাৰে বাৰে লক্ষ্য কৰি থাকিল। সি মনে মনে আছিল, কিন্তু এতিয়া তাৰ মুখত অশান্তিৰ চিন ধৰা পৰিছে। নিশা ঘূৰি গৈ সি সিহঁতৰ আগত কান্দিছিল, আকৌ যাতে ইয়াতো নাকান্দে, সিহঁতে বাৰে বাৰে ইংগিতেৰে তাক সকীয়াই আহিছিল। ধনীৰামে বুদ্ধি খটুৱাই তাক ক’লে, ‘তই স্কুললৈ যা। আমি অলপ পাছত গৈ আছোঁ। ল’ৰা-ছোৱালীবোৰ অকলে এৰি থৈ আহিছোঁ, হুলস্থূল কৰি গণ্ডগোল কৰিব পাৰে। তই গৈ থাক।’ সি গুচি গ’ল।

‘এটা ল’ৰাহে উগ্ৰ, বাকী সিটো ল’ৰা বৰ ভদ্ৰ পালোঁ’, আলহী খাবলৈ অহা মানুহৰ বিষয়ে কোৱাৰ দৰে বিপুলে ক’লে। ‘ল’ৰাকেইটা শেষলৈ একদম ঘৰুৱা নিচিনা হৈ পৰিল। যোৱাৰ পাছতহে ভালকৈ অনুভৱ হৈছে— বস্তুবোৰ যে লৈ গ’ল।’ সুকন্যাই লগতে ক’লে।

‘অতবোৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ আনিছে, আপোনালোকৰ ভয় লগা নাছিল নে?’ ধনীৰামে সুধিলে।

‘বন্দুককেইটালৈ ভয় লগা নাই, সেইকেইটা নকলিও হ’ব পাৰে। কিন্তু দাকেইখনলৈ ভয় লাগিছিল, ঘপিয়াই আধা মৰা কৰি থৈ গ’লে কি হ’ব!’ সুকন্যাই ক’লে। বিপুলে ক’লে, ‘মোৰো ভয় লগা নাই। প্ৰথমে বুকুত দিওঁতেই যি লাগিছিল। সেইকেইটা নকলি বন্দুক।’ ধনীৰাম আৰু ৰাজীৱে তল মূৰ কৰিলে। সঁচাকৈ সেইকেইটা নকলি বন্দুক আছিল।

নকলি যেন নালাগিবলৈ দামী পুতলা-বন্দুক কিনি আনিছিল। ল'ৰা দুটাৰ লগত হাতে সজা বন্দুক দুটা আছিল, সেই দুটাহে দেখাত নকলি যেন লগাত দুয়োটাই ছাৰ্টৰ তলত ভৰাই আনিছিল। কথাটো শুনি ৰাজীৱৰ মনলৈ আকৌ পুৰণা ভয়টো আহিল,'সিহঁতে বন্দুকলৈ কিয় ভয় কৰা নাই? মানে ভালকৈ দেখিছে বন্দুক, ঘৰত আছে, সেইবাবে নেকি? বন্দুকটো উলিয়াই আনিবলৈ সুযোগেই নাপালে বাবেহে সাৰি গ'ল নেকি?' বিপুলৰ অঁকৰা জমকটোলৈ ৰাজীৱৰ মনত পৰিল। ভৱিষ্যতে কিবা যদি শুং-সূত্ৰ পাই যায়, তেতিয়া জমক উঠি বিপুলে যদি ঘৰতে গুলিয়াই থৈ আহে? ৰাজীৱে সুধিলে, 'আপোনালোকৰতো পুৰণা বন্দুক আছিল। ঘৰতটো আছে চাগে এতিয়াও। উলিয়াই আনি মাৰি নিদিলে কিয়?' বিপুল-সুকন্যাই চকুৰে চকুৰে চালে। সিহঁতে চকুৰে চকুৰে চোৱা দেখি ৰাজীৱৰ মনত ভয়ে চিৰিংকৈ মাৰিলে। 'নাই বন্দুক! ক'ৰ বন্দুকটো থাকিব?' সুকন্যাই ক'লে। তাই বন্দুক থকা বুলি কোৱা হ'লেই হয়তো ৰাজীৱে ভয় নাখালেহেঁতেন, নাই বুলি কোৱাত ৰাজীৱৰ বেছিকৈহে সন্দেহ হ'ল। ভূতলৈ ভয় কৰি গৰজি দেখুওৱা মানুহৰ দৰে সি কৈ উঠিল, 'সিহঁত যে অহাৰ কথা কৈছে, অহাৰ আশা নাই, কিন্তু যদি আহে, তেন্তে চাই থাকিব আপোনালোকে, মই লগত খুকুৰি লৈ আহিম, এটাক মাৰি দিম মই চিধাই। মোৰ এখন খুকুৰি আছে, একদম কমৰত লৈ আহিম, প্ৰস্ৰাৱ কৰিব লাগিছে বুলি অকণমান বাহিৰলৈ গৈ ঘূৰি আহিয়েই মই বুকুত খুকুৰি ভৰাই দিম।'

'সেইবোৰ নকৰিব দেই! মানুহকেইটাক একো নকৰাকৈ এৰি থৈ গৈছে, সেয়াই ঢেৰ। সেইবোৰ একো নকৰিব!' সুকন্যাই সকীয়াই দিলে।

'নহয়, মই কৰিম। মই এইবোৰ ভয় নকৰোঁ নহয়। এটাক মই বধি দিম ইয়াতে। পাছত কি হয় সেয়া পাছত দেখা যাব।'

'নকৰিব, নকৰিব। আমি টকাকেইটালৈ চিন্তা নকৰোঁ। কষ্টৰ ধন খাই কোনেও শান্তিৰে থাকিব নোৱাৰে। সেইবোৰৰ নিজে নিজে কিবা হ'ব। আমি মাৰিব-কাটিব নালাগে। আমাৰ কিবা হ'বলগীয়া আছিল বাবে গ'ল।'

'বাৰু যি হওক দেখা যাব। আপোনালোকে এটা বাতৰি দিয়ক। দেৰগাঁৱত মোৰ নিজৰে সম্বন্ধীয় সাংবাদিক এটা আছে। মই দি আহিম বা আপুনি নিজে গৈ দি আহিব পাৰিব। নিজে গৈ দিলে ভাল হ'ব। তিনিখনমানত ওলাই যাব বাতৰিটো। তেতিয়া হয়তো আহিব পাৰে। সিহঁতৰ জিলাৰ সেনা-প্ৰধানে গম পাবতো। গতিকে কথাটো ৰাখিব পাৰে।' ৰাজীৱে ক'লে।

'বাতৰিত দিলে পুলিচে যদি পায়, কিবা ব্যৱস্থা ল'ব পাৰে।' আন এজনে ক'লে।

সুকন্যাই ভয় কৰি ক'লে, 'বাতৰি-চাতৰি নালাগে নেকি! দুয়ো পক্ষই গম পালে বেছি দিগদাৰহে হয় বা। গণ্ডগোল বঢ়াই থাকিব নালাগে।'

‘নহয়, বাতৰিত দিয়াটো ভাল হ’ব’, ৰাজীৱে ক’লে, ধনীৰামেও লগতে ক’লে, ‘আপোনালোকে সঁচাটোহে দিব, একো নহয়। নিদিয়াটোহে বেয়া হ’ব। গমটোতো পাব লাগিব। নহ’লে ঘটনাটো নজনাকৈয়ে থাকি গ’লে পাছত কেতিয়াবা লগা হ’লেও আপোনালোকে একো কোৱাৰ উপায় নাথাকিব।’

‘দিলেও, এসপ্তাহ ৰওঁ। আহে নে নাহে চাই লওঁ। তাৰ পাছতে দিব।’ সুকন্যাই ক’লে।

‘সেইটো ঠিক আছে বাৰু। কিন্তু বাতৰিটো লিখি থওক। ভালকৈ লিখোঁতে সময় লাগিবতো! চমুকৈ গোটেইখিনি ভালকৈ লিখিব লাগিব, যাতে কিছুমান কথা সাংবাদিকে কাটিলেও আচলখিনি সোমাই থাকে।’ ৰাজীৱে ক’লে।

আবেলি খবৰ ল’বলৈ অহা মাইকী মানুহেৰে আগফাল-পিছফাল ভৰি পৰিল। মাজে মাজে দুই-এটা মতা মানুহ। কেতিয়াও সমুখত নেদেখা ঘটনা কাৰণে কিছুমানে ভয় খাইছে, কিন্তু প্ৰায়ভাগৰে মনত একো বেজাৰ নাই— লুকুৱাই ৰখা ফূৰ্তিতো সুকন্যাহঁতে বুজিছে। চাকৰিটো থকা কাৰণেও কিছুমানে একো চিন্তা কৰা নাই, কেৱল খবৰ এটা ল’ব লাগে কাৰণে লৈছে। কেইজনীমানে ঘৰত থকা আলফাটোক সুধি আহিছে, সিহঁতে কৈছে— একো গম নাপাওঁ। এতিয়া সুকন্যাহঁতৰ প্ৰথম সমস্যাটো হ’ল— শিক্ষককেইটাক দৰমহাখিনি কেনেকৈ দিব। খবৰটো লৈ স্কুললৈ ঘূৰি গৈয়েই সিহঁতে ৰূপ দেখুৱালেই— কাইলৈ-পৰহিলৈ ভিতৰত সিহঁতক দৰমহা লাগিবই।

ভিৰৰ মাজতে চন্দন আহি পালেহি। সি চোতালতে বহিল। ‘কালি ভিনদেউহঁতৰ ঘৰত ডকাইতি হ’ল নহয়! খবৰ পালা নেকি?’ মানুহ এজনীয়ে তাক সুধিলে। লগে লগে মনটো মৰি গৈ মুখেৰে উত্তৰ দিব নোৱাৰি সি কেৱল মূৰটো জোকাৰিলে। ‘কালি ৰাতিয়েই হ’ল। গোটেই শিক্ষকৰ পইচা নিলে। গহনা-পাতিও সৰ নিলে।’ সি মূক হৈ ৰোৱা দেখি মানুহজনী আঁতৰি গ’ল।

গধূলি ৰাজীৱ, ধনীৰাম আৰু আন এজন শিক্ষক সৌজন্যৰ খাতিৰত একেলগে আকৌ আহিল। চন্দনক দেখি সিহঁতে অকণমান ভয় খালে।

বাতৰিটো লিখাৰ সম্পৰ্কে আলোচনা চলিল। এটাই চন্দনক লিখিবলৈ ক’লে। সি ডেৰ পৃষ্ঠা লিখি পঢ়ি শুনালে। ‘ঠিক আছে। কাইলৈ-পৰহিলৈ আকৌ চাই, মনলৈ কিবা আহিলে কটা-কূটা কৰি ঠিক কৰিব। আজি থাকক। সময় আছেই কেইদিনমান।’ ৰাজীৱে ক’লে।

সিহঁত যোৱাৰ পাছত সুকন্যাই ক’লে, ‘বাতৰিটো দিলে পইচা নাহে। এটাই লাভ হ’ব পাৰে, আগলৈ আকৌ যদি কোনোবা আহে, বাতৰিটো দেখুৱাব পৰা যাব— এয়া চাওক, আগতেই আমাৰ সকলো লৈ গৈছে, একো নাই দিবলৈ। অন্ততঃ আগতীয়াকৈ কিবা যদি লুকুৱাব পৰা যায়, তেতিয়া বাচিব।’ তাই চন্দনক সুধিলে, ‘ৰাজীৱহঁত জড়িত থকাৰ কিবা

সন্দেহ তোৰ হৈছে নে?' একো উত্তৰ ভাবি নাপাই সি মনে মনে থাকিল। তাই ক'লে, 'ভিনদেউ অফিচৰ পৰা আহি পাওঁতেই সিহঁতে স্কুলখন ছুটী দি দিছে, এনেই ইমান সোনকালে ছুটী কেতিয়াও নিদিয়ে।' সমুখতে, গাৰ কাষতে, অতবোৰ শত্ৰু চন্দনে কেতিয়াও দেখা নাছিল, এইমাত্ৰ বহি কথা পাতি গুচি যোৱা মানুহকেইটাই ইমান শত্ৰু! ইয়াত কেনেকুৱা এখন যুঁজ চলি আছে! এই যুঁজখনে তাক বৰ বেছি স্পৰ্শও কৰা নাই, সি ভয়ো খোৱা নাই, তথাপি দুখ অলপ পাইছে। কৰিবলগীয়া একো উপায়ো সি বিচাৰি নাপালে। সুকন্যাই ক'লে, 'এই যে আমাৰ গাঁৱৰ ফালৰ আলফা এটা ইয়াত আছেহি, কি আছিল জানো তাৰ আচল নামটো, ইয়াত শনি শনি কৰে। তই গৈ গাঁৱত অকণমান আলেঙে আলেঙে খবৰ ল'বিচোন। গহণা নিয়া চক্ৰান্তটো তাৰে হ'ব লাগিব। ঘৰতো ইহঁতবোৰক ক'বিগৈ মন কৰিবলৈ। তাৰ মাকহঁতে ক'ৰবাত সোণ-চোণ বেচাৰ কথা উলিয়ায় নেকি লক্ষ্য কৰিবলৈ ক'বি বা কাণত-ডিঙিত কি পিন্ধিছে চাবলৈ ক'বি। মই ভাবিছোঁ, সিয়েই হ'ব লাগিব। সেই যে ফটো মাৰিবলৈ ল'ৰা এটা আহিছিল, সেইদিনা ৰাতিপুৱা আমাৰ ঘৰলৈ লগতে সিও আহিছিল। সি মোৰ ডিঙিটোলৈ খুব চালে। সি গহণাখিনিকে চালে। ফটো মাৰোঁতে মই তাক মন কৰি আছোঁ, সি একেথৰে গহনাখিনিলৈকে চাই থাকিল। বাহিৰত থকাগালৰ লগত সিও আছে। গহনা নিয়াৰ চিন্তাটো তাৰে হ'ব লাগিব।' কুকুৰকেইটাই পদূলিৰ ফালে ভুকি ভুকি চোঁচা মাৰি কাৰোবাক খেদি গ'ল। সুকন্যাই মুখ জপালে। আটাইকেইটাই কাণ থিয় কৰিলে। 'এইবোৰ কোনোবা চিআইদি কৰা মানুহ হ'ব। নহ'লে পদূলিত কোনে কি কৰি থাকিব! খাই-বৈ শুই থাকোঁ আমি।' তাই ফুচফুচাই ক'লে। বাহিৰলৈ ওলাই গৈ গৰজিবলৈ মন গৈছে চন্দনৰ, কিন্তু তেনেকৈ ওলাই যাবলৈ তাৰো ভয় লাগিল। সুকন্যাই আকৌ ফুচফুচাই ক'লে, 'সেইকেইটা ইমান মানে চিকাৰী কুকুৰ! কিন্তু কালি ৰাতিটো সিহঁতৰ গম-গতি নাই! ঘৰৰ কুকুৰো তেতিয়ালৈকেহে প্ৰকৃত সাৰথি হৈ থাকে, যেতিয়ালৈকে সি লোকে দিয়া খাদ্য যিমান লোভনীয় হ'লেও নোখোৱাকৈ থাকিব জনা হৈ থাকে। মোৰ একেদিনাই এইবোৰলৈ আগ্ৰহ নাইকিয়া হ'ল। ঘটনা ঘটিবলগীয়া সময় আহিলে, নিজে নিজে নাইকিয়া হৈ যাব। একো সাৰথি কৰি লাভ নাই।' চন্দনে নিজকে কুকুৰকেইটাৰ শাৰীতে ভাবিলে, কালি সি বচাবহি নোৱাৰিলে, আজিও সি আতংক আৰু হতাশাৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰে।

ভাত খাই, শোৱাৰ আগেয়ে প্ৰস্ৰাৱ কৰিবলৈ আটাইকেইটা একেলগে বাহিৰলৈ গ'ল। বাহিৰত নিঃশব্দ। কুকুৰকেইটা আহি পিছফালৰ দুৱাৰমুখত শান্তকৈ পৰি শুই আছে।

বিছনাত পৰাৰ কিছুসময়ৰ পাছত কুকুৰকেইটাই আকৌ ভুকিলে। সিহঁত পদূলিলৈ দৌৰি গ'ল। তাৰ পৰাই সিহঁতে টেঁটু ফালি ভুকি থাকিল বহু সময়।

চন্দন দুনিশা থাকিল। 'তই সেইদিনা আহিবি। কোনোবা অহাৰ আশাটো মই সমূলি কৰা নাই, কিন্তু এই মাষ্টৰকেইটা আহিব নহয়, সিহঁতে ঘৰৰ মানুহ এটা দেখিলে ভাল হ'ব।

বাবাকো লগত লৈ যা, তাক সেইদিনা আনিব নালাগে। সি বহুত কথা বুজি পোৱা হৈছে, কেনেকৈ ইমান বুজিছে মই ভাবি পোৱা নাই। সেইদিনা সি থাকিলে কিবা গণ্ডগোল হ'ব পাৰে, সি ভয় খাই চিঞৰি দিলে বেলেগ ঘটনা ঘটিব পাৰে।'

চন্দন আহিলেই পাৰ এযোৰ আনিবলৈ সুকন্যাহঁতে সদায় সন্ধিয়া গাঁৱলৈ পঠিয়ায়। এইবাৰ প্ৰথমবাৰ সি কেউ সাজ শুদাই খালে।

ৰাতিপুৱা বিপুলে চন্দনক বেংকৰ কাগজ-পত্ৰবোৰ দিলে, 'তই আহোঁতে পইচা উলিয়াই লৈ আনিবি।' সুকন্যাই ক'লে, 'তই আগবেলাই যিমান পাৰ সোনকালে আহিবি। দিনতে সিহঁতক পইচাখিনি দৰমহা হিচাপে দি দিব লাগিব। কালি দেখিছই, সিহঁতৰ পৰাই ধাৰ লৈ সিহঁতকে দৰমহা দিবলগা হৈছে।'

চন্দনে নিবলগীয়াখিনিৰ বিষয়ে বিপুল-সুকন্যাৰ মুখত একো নোলাল। সি ধাৰণা কৰিছে— সি আকৌ আহিবই কাৰণে সিহঁতে সেইটো উলিওৱা নাই। এইকেইদিনতে তাৰ একো অসুবিধা নহয়। কিন্তু শুদা হাতে যাবলৈ ওলাই বায়েক-ভিনিহিয়েকহালৰ প্ৰতি তাৰ এনেই খং এটা উঠিল। চাপৰিৰ মানুহজাকক গুৱালগালি এটা পাৰি ৰণচণ্ডী মূৰ্তি এটা ধৰিবলৈ তাৰ মন গ'ল। কিন্তু অনাহকত উঠা এই খংটো কোনোবাই দেখিলে তাক মুৰ্খ বুলিহে ক'ব। সি নিজক দমন কৰি ৰাখিলে, খংটো প্ৰকাশ নাপাবলৈ সি এষাৰো মাত নমতাকৈ বাবাক লৈ ওলাই গ'ল।

বহঁতপুৰত বাবাহঁত চোতাল পোৱাৰ লগে লগে মাহীয়েক কেইজনীয়ে তাক দেখি দৌৰি আহিল। তাক কোঁচত তুলি ভিতৰলৈ লৈ গ'ল, 'তোমালোকৰ ঘৰত ডকাইত সোমাল হয়নে?' ডাঙৰ মাহীয়েকে সুধিলে। চন্দনক দেখা পাই আতাক ততাতৈয়াকৈ কাষ চাপিল, 'ডকাইতি হোৱাটো হয় নেকি অ'?'

'হয়', চন্দনে একেষাৰে উত্তৰ দি ভিতৰ সোমাল।

বাবাই আচৰিত হৈ মাহীয়েকহঁতক সুধিলে, 'তোমালোকে কেনেকৈ জানিলা?'

'আমি পাছদিনাই গম পালোঁ, মামা যোৱাৰ পাছতে। তোমালোকৰ তাৰ মানুহ এটা সোমাই খবৰ দি গ'ল।' মাহীয়েক এজনীয়ে ফূৰ্তিৰে ক'লে, যেন ভাল খবৰহে। আন এজনীয়ে সুধিলে, 'তেতিয়া তুমি কি কৰি আছিলা?'

'মই গমেই নাপালোঁ। মই শুই থাকোঁতেই আহিল।'

তাক গাখীৰপানী অকণ, বিস্কুট এটা দি ডাঙৰ মাহীয়েকে আকৌ ডকাইতিৰ কথাটো উলিয়ালে, 'তোমালোকৰ বাবা-মাহঁতে ককাক যে গালি পাৰিছিল সিবাৰ আহোঁতে, সেইকাৰণেহে ডকাইতি হ'ল। মাহঁতক গৈ ক'বাগৈ। ভালকৈ সকাম পাতিব লাগিব।' বাবাই কৌতূহলেৰে গহীনকৈ চালে। তাই কৈ থাকিল, 'ককাক কিবা দুখ পোৱাকৈ ক'লে

শান্তি পায়েই লগালগ। বহুত দোষ লাগিল। নহ'লে ইমান ডাঙৰ ঘটনা নহয় নহয়!' বৰায়েক আহি ওচৰ পালেহি, তেওঁ ক'লে, 'তাক সেইবোৰ যোৱাৰ আগদিনা ক'লেও হয় দেখোন। এতিয়া ক'লে যোৱালৈ সি পাহৰিব। সেৱা এভাগ পাতিবলৈ ভালকৈ কৈ পঠিয়াব লাগিব।' সি যোৱাৰ আগে আগে কোৱাটো মাহীয়েকজনীয়েও ভাবিছে, কিন্তু গাৰ পোৰণিটো মাৰিবলৈ তাই এতিয়াও কৈ লৈছে।

মাহীয়েকহঁতৰ লগত সময়বোৰ ৰং-ধেমালিৰে গৈ থাকিলেও বাবাৰ মনলৈ কথাটো আহি থাকিল। গধূলি দুজনীমান পঢ়া-টেবুলৰ কাষত বহিল, দুজনীমান বিছনাত পৰিল, চন্দন ক'ৰবালৈ গ'ল। নাম গাই নামঘৰৰ পৰা অহাৰ পাছত আতাকে বাবাক কাষলৈ মাতিলে। তেওঁ তাৰ স্কুলৰ খবৰ, ধেমালি-ধুমুলাৰ খবৰ ল'লে। সি তেওঁক সুধিলে, 'ককা, আপোনাক কিবা ক'লে দোষ লাগে নেকি?' একো প্ৰসংগ মনত নপৰি তেওঁ ভাবি থাকিল। সি আকৌ সুধিলে, 'আপোনাক কিবা কোৱা কাৰণে আমাৰ ঘৰত ডকাইতি হ'ল। হয় নে?' আতাকে ক'লে, 'নাম গাই থকা মানুহ যে আমি। অন্তৰত অকণমান আঘাত পালেও দোষ ফলিয়াই যায়। মোক তোমালোকৰ বাবাই ঢেৰ কৈ থৈ গ'ল, মই ভাল নাপালোঁ কথাখিনি। নহ'লে, ইমান শান্তিৰ আৰু নিৰিবিলি ঠাইত সেইবোৰ ঘটনা কিয় ঘটিব?' ঈশ্বৰক চিন্তা কৰা দৰে যোজন দূৰলৈ দৃষ্টি দি তেওঁ ক'বলৈ ধৰিলে, 'আগতে আমাৰ গুণমালাখন চুৰি হৈছিল। ঈশ্বৰৰ বস্তু চুৰ কৰি ক'ত সাৰি যাব! আমাৰ গাত ধৰ্ম আছিল কাৰণে চোৰ নিজে নিজেই এদিন ধৰা পৰি গ'ল। আকৌ এদিন, আমাৰ গৰু এজনীয়ে কেনেবাকৈ গৈ ভকত এঘৰৰ ধানৰ পথাৰৰ দোকামোৰ মান মাৰিছিল। তেওঁ মোক ক'লেহি। তেওঁ টানকৈও কোৱা নাছিল। কিন্তু ঘূৰি গৈ তেওঁ ঘৰ নাপালেই, গধূলিৰ পৰা ভৰি দাঙিব নোৱৰা বিষ হ'ল নহয়! মণিকূটত নাম আগবঢ়াই লৈ মোৰ একদম ভৰিত পৰি সেৱা কৰাৰ শপত খাইহে ভাল পালে বহুত দিনৰ মূৰত। পাছত ভাল হৈয়ে সেৱা কৰিবলৈ দৌৰি আহিছে! এইবোৰ একদম প্ৰমাণ আছে, মোক কিবা কৰিলে লগে লগে ফল দেখুৱায়!' তেওঁ বাবাৰ মুখলৈ পুনৰ চাই ক'লে, 'একো নহয়! হৈ গ'ল যেতিয়া আৰু একো নহয়! ভালকৈ নাম এযাৰ গোৱালেই ঠিক হ'ব। তেতিয়া আৰু একো অপায়-অমংগল নহয়। তুমি চিন্তা কৰিছা হ'বলা?'

চন্দন হৰিচাপৰিলৈ গৈ পাছদিনা উভতি আহিয়েই হোষ্টেললৈ গুচি গ'ল। পইচাখিনি ঘূৰাই দিবলৈ আহিবলগীয়া কাহিনীটো ইয়াত কোনেও গম নাপায়। আতাকে কোৱা কথাখিনি শুনিয়েই সেইবোৰত পুনৰ ভাগ ল'বলৈ বাবাৰ মন নগ'ল, সি কাকো একো নক'লে। সকলোৱে ভাবিলে, চন্দনে আকৌ এবাৰ এনেই খবৰ ল'বলৈ গৈছিল। আচল খবৰটো জানিবলৈ বাবাৰ মন লকলকাই থাকিল। সি ঘৰলৈ যাবলৈ জোৰ কৰিবলৈ ধৰিলে।

তাক থ'বলৈ, পাছদিনাই মাহীয়েক এজনী হৰিচাপৰিলৈ আহিবলৈ বাধ্য হ'ল। ঘৰ পাই বাবাই সুকন্যাৰ কাষত অকলে ৰৈ সুধিলে, 'মা, পইচা দিলেহিনে?' কণমান ল'ৰাটোক উত্তৰ দিবলৈ একো ভাবি নাপাই তাই ৰৈ থাকিল। সিও ৰৈয়ে থকা দেখি উপায় নোহোৱাত তাই মুখলৈ নোচোৱাকৈ ক'লে, 'নিদিলে।'

'নাহিল নেকি?'

'নাহিল।'

'মা, ককাক আপোনালোকে গালি দিয়া কাৰণেহে আমাৰ হেনো ডকাইতি হ'ল। ককাহঁতে সকাম পাতিবলৈ কৈ পঠিয়াইছে।' তাই চঁক খাই তালৈ চালে, 'কোনে কৈছে?'

'ককাই কৈ পঠিয়াইছে। বৰাইহঁত, ডাঙৰ মাহীহঁতেও ক'বলৈ কৈ পঠিয়াইছে। ভালকৈ সকাম পাতিবলৈ কৈছে। সোনকালে নাপাতিলে বেছি দোষ লাগিব হেনো।'

প্ৰচণ্ড খঙত সুকন্যাৰ আকৌ বলকিবলৈ মন গ'ল। কিন্তু ভনীয়েকে গৈ লগাই দিলে নিজৰে ঘৰখনৰ সৈতে বেছি বেয়া হৈ গৈ থাকিব। এই পৰিস্থিতিত তাই একো নোকোৱাটো ঠিক কৰিলে। ইয়াতো কেইটামান মানুহে কৈছে— হুঁচৰি গাবলৈ তালযোৰ ৰাইজক নিদিয়াৰ দোষতে ডকাইতিটো হ'ল। সেইটো খং তাইৰ উঠিয়েই আছে। তাই কাম এৰি ভনীয়েকৰ ওচৰলৈ আহি সুধিলে, 'আতাই কি কৈছে ডকাইতিৰ প্ৰসংগত?' ভনীয়েকেও সেইখিনি ক'লে। সুকন্যাই গাঁৱৰ মানুহবোৰৰ কথাটো উলিয়াই অকল গাঁৱৰ মানুহবোৰকে গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে। বহু সময় তাই বলকি থাকিল।

দক্ষিণপাৰত বাতৰিটো দিবলৈ যাওঁতে, সুকন্যাৰ পৰামৰ্শ মতে বিপুলে মণ্ডল এখন চোৱাই আহিল। মণ্ডলতীয়ে কৈছে, নামৰ দোষ লাগিছে।

সিহঁতে আলোচনা কৰিলে, নামৰ দোষ মানে আতাকে কোৱাটো নহয়। তালযোৰ ৰাইজক নিদিয়াটোও নহয়, নামৰ কাৰণেহে তালযোৰ দিয়া হোৱা নাছিল। ভাওনাখন পিছুৱাই গৈছে, কিন্তু ভাওনা মানেতো নাম নহয়।

অৰ্থটো উলিয়াব নোৱাৰি বেলেগ এটা চাপৰিৰ সত্ৰাধিকাৰ এজনক লগ কৰিবলৈ বিপুল গ'ল। তেওঁ ক'লে, 'ভাওনাৰো দোষ লাগিছে। কিন্তু আচলতে, তোমালোকে দুবছৰৰ মূৰে মূৰে পালনাম পতিব লাগে। অতীজৰে পৰা সেইটো চলি আছে। তুমি জানো এবাৰো পালনাম পাতিছা! তুমিতো বেলেগে আছা, গতিকে তুমি পালনাম পাতিব লাগিব। সোনকালে পাতা, নহ'লে আৰু অমংগল দেখুৱাব। বাৰ ভাগ ভাওনাৰ ফল এভাগ পালনামে দিয়ে, গতিকে পালনাম পাতিলেই ভাওনা তাতে সোমাই পৰিব। বেলেগকৈ ভাওনা তুমি পাতিব নালাগে, শৰাই এখন বাৰু বেলেগকৈ আগবঢ়াব লাগিব, সেইবিলাক সময়ত নামতিয়ে বুজাই দিব। পালনামেই আমাৰ সৰ্বোচ্চ। পালনাম পাতি থকা হ'লে তোমাৰ ঘৰত ডকাইতি নঘটে!'

‘পালনামতকৈ ভাওনাত ধনৰ খৰচ বেছি, মানুহৰ কষ্টও হয় বেছি, তেন্তে ভাওনা কেনেকৈ সৰু হ’ব পাৰে? ভাওনাৰ ফল কম কেনেকৈ হ’ব পাৰে?’ সুকন্যাৰ সন্দেহ হ’ল। বেলেগ এজন মানুহকো সুধিবলৈ তাই বিপুলক পঠিয়ালে। তেৰোঁ একেখিনিকে ক’লে, ‘পালনাম পাতিলে বেলেগ একো বাকী নাথাকে আৰু। ঈশ্বৰে দিবলগীয়া সকলোখিনি আহিব।’

ভাওনাখনৰ খৰচৰ চিন্তাটো এনেকৈয়ে মাৰ যোৱাত সুকন্যাহঁতে ভালো পালে। নামতি বিচাৰি পালনামৰ দিনটো ঠিক কৰিলে।

পলমকৈ হ’লেও খবৰটো ল’বলৈ মানুহজনীৰ সৈতে দেৱেন আহিল। আগবেলাতে পালেহি, দিনটীয়াকৈ আহিছে। সুকন্যাই স্কুললৈ খবৰ পঠিয়াই বিপুল-বাবাক মতাই আনিলে।

ভাত খাই উঠি বাৰাণ্ডাত বহি দেবেনে বিপুলক ক’লে, ‘অকলশৰে থাকিবলৈ লৈ যে ভুল কৰিলি এতিয়া বুজিলিনে?’ সুকন্যাই ভিতৰৰ পৰা শুনিলে। নবৌৱেক তাইৰ কাষতে আছে। বিপুলৰ মাত ওলোৱা নাই। সুকন্যাই বুজিলে, কথাষাৰ নামানি বিপুলে মনতে গুজৰি-গুমৰি উঠিছে যদিও উত্তৰ দিব নাজানি ৰৈ আছে। ‘আগতে সিহঁতৰ মুখে মুখে ক’ব বিচৰা নাছিলোঁ, এতিয়া আগৰ দৰে চুপ-চাপ থাকিবলৈ মই ন-ছোৱালীজনী হৈ থকা নাই, মোৰ নিজৰ ঘৰ হ’ল, বহু ধৰণৰ অভিজ্ঞতা লৈ লৈ আজিৰ দিনটো পাইছোঁহি, আজি কোনোবাই ধুমকেতুটোৰ দৰে ঘপহকৈ ওলাই আহি কাণ্ডজ্ঞান নোহোৱাকৈ প্ৰভাৱ খটুৱাব— শুনি নাথাকোঁ!’ ভালকৈ এজাউৰি দিবলৈ তাই বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। মানুহহালে অহাৰে পৰা মুখত উদ্বিগ্নতা এটা লৈ আছে যদিও অহৰহ ওঁঠৰ কোণত একেই তৃপ্তিৰ হাঁহিটো দেখিও তাইৰ খং এটা উঠি আছে। ‘আৰু কোনো এটা মানুহেওতো কোৱা নাছিল তেতিয়া, যে অকলশৰে থাকিব নালাগে, তই লগতে থাক! তেনেকুৱা এষাৰ মাথোঁ কথা শুনিবলৈকে কিমান আশা পালি আছিলোঁ। আৰু ক’লেই যেনিবা তেতিয়া কোনোবাই, তেতিয়াও কি স্কুলখনৰ লগত নাহি বেলেগ ফালে যাব পাৰিলোঁহেঁতেন নে!’ তাই নিমাতে ওলাই অহা ৰূপটো গমি চাই পিছে পিছে নবৌয়েকজনীও আহিল।

তাইক দেখিয়েই দেৱেন আৰু বিপুলে বুজি পালে— তাই কথাষাৰ শুনিয়েই ওলাই আহিছে। দুয়োটাই তাইলৈ চাই থাকিল। নবৌয়েক তাইৰ কাষতে ৰ’ল। উচিতটো কোৱাৰ সাহস থাকিলেও পৰিস্থিতি চাই সহি থাকিলে বেছি ভালকৈহে জয়ী হোৱা যায়— এইভাবি তাই সকলো সহি নিমাতে ৰ’ল। উত্তৰটো দি তাই যদি খণ্ডত বেছিকৈ কৈ দিয়ে, চল দেখি বিপুলেও যদি বলকি দিয়ে, গোটেইবোৰ মিহলি হৈ আচল কথাটো হেৰাই যাব, আৰু বেছি শত্ৰুতাহে সৃষ্টি হ’ব।

তাই ওলাই আহি ৰৈ থকা দেখি বিপুল জোৰ পাই ক’লে, ‘অকলশৰীয়া মানে ঘৰখনে মোক কি দিলে? ময়েতো খুৱাই-বুৱাই আছিলোঁ। আতাই মোৰ সৰ কাঢ়ি ৰাখিলে।’

লগে লগে সুকন্যাই বিদ্রূপৰ সুৰ এটা দি ক'লৈ, 'সেইবোৰ কথা গ'ল আৰু। বাদ দিয়ক, নুলিয়াব।' বিপুলে আতাকৰ নাম লোৱাত দেৱেনে চল বুজি প্রতিবাদ কৰি উঠিল, 'সেইবোৰ তই নক'বি। আতাৰ কথা আনিলে বহুত কথা ওলাব।' বিপুলে কিবা ক'বলৈ শব্দ এটা কৰি মুখ মেলিলে, সুকন্যাই আকৌ ক'লৈ, 'বাদ দিয়ক, বাদ দিয়ক।' আটাইকেইটা মনে মনে ৰ'ল। মুখ বন্ধ কৰিবলৈ তাই আটাইকে বাধ্য কৰা বাবে দেৱেনৰ লাজ লাগিল। লজ্জাটো মনৰ ভিতৰতে লুকুৱাই সি তজবজীয়া হৈ বহি থাকিল। সিহঁতেও কাজিয়া কৰাৰ ভাবত অহা নাই, কিন্তু ভাবিছিল— দুই-এষাৰ কৈ লাজ দিম, বিপুলহঁতে শুনি থাকিব। দেৱেনে ভাবিলে, সময়ে ইহঁতক একে কৰি ৰখা নাই, অভিজ্ঞতাই হালকে শক্তিশালী কৰিছে, আনৰ মতৰ বিপৰীতে লগে লগেই ভৰ দিব পৰাকৈ হালেই বহুত বেলেগ হ'ল, বয়সো হ'ল।

কথাৰ মোখনি নামাৰিলে আকৌ কিবা উলিওৱাৰ সন্দেহত সুকন্যাই আওপকীয়াকৈ ক'বলৈ আৰম্ভ কৰিলে, 'সকলো ফালে শত্রু। কাৰোৰে অপকাৰ নকৰা বাবেই ইমান শত্রু নে কি নাজানো আৰু! খবৰ ল'বলৈ অহাবোৰেও শত্রুতা বা আখেজতহে খবৰ ল'বলৈ আহিছে। ঘৰখনৰ মানুহ হিচাপে আপোনালোক আহিল, বৰ ভাল পালোঁ, যি হ'লেও তেজৰ সম্পর্ক। এতিয়া আমাৰ এটাই মাথোঁ চিন্তা, কেনেকৈ ইয়াৰ পৰা উঠি গৈ ল'ৰা দুটাক সোনকালে মানুহ কৰিব পাৰোঁ, যাতে সৰৰে মুখ বন্ধ হৈ যায়। ঈশ্বৰক দিনে-নিশাই সেইটোকে খাঁটো। ইহঁত দুটা যদি ভাল মানুহ হয় আনক একো খুজিব নলগাকৈ, আনতকৈ যদি বেলেগ হয় আনে সমীহ কৰাকৈ, সদায় বোলে আনতকৈ আগবাঢ়ি থাকে, তেতিয়া আৰু আমাক একো নালাগে।' ল'ৰা দুটাৰ কথাটোত দেবেনহঁতৰ অকণমান ছাটি-ফুটি লাগিল, কিবা এটা ভাল ধৰণেই উত্তৰ দিবলৈ মন গৈছে, কিন্তু মাত মাতিবলৈ লৈ নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটা মনলৈ আহিল, নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাৰ ওপৰত সেই বিশ্বাসটো নাহিল, তাতকৈ অধিক বিশ্বাস বাবাৰ ওপৰতহে আছে, সৰুতেই বাবাক আনতকৈ বেলেগ যেন দেখা মনত আছে সিহঁতৰ, হালৰে ঈর্ষা লাগিল। বাবাৰ সেই 'বেলেগ'টো সুকন্যাই দেখে কাৰণেই তাৰ ওপৰত তাইৰ বিশ্বাসটো অধিক পৰিমাণেই আছে, আনকি নিজৰে আনটো ল'ৰাতকৈও। প্রতিটো মানুহক প্রতিশোধ পূৰণেৰে বশ কৰি পেলোৱাৰ ব্রহ্মাস্ত্র ৰূপে বাবাকে তাই ধৰি আছে। বাবাৰ সাফল্যৰ শীঘ্ৰ আগমনৰ সম্ভেদ এটা তাই অনুভৱ কৰে। তাই ভাবে, হ'বই, সেইটো হ'বই, কাৰণ তাইৰ প্রবল বিশ্বাস আছে নিজৰ চেকনিডালতো।

বাতৰিটো ওলাল নে নাই খবৰ ল'বলৈ বিপুল দেৰগাঁৱলৈ গ'ল। দুখন কাকতত ওলাল, সাংবাদিকজনে বিপুলক দিবলৈ দুয়োখন কাকত থৈ দিছিল। উভতি আহোঁতে চিনাকি মানুহ এঘৰে বিপুলক আৰু এখন কাকত দিলে। সেইখনত সম্পূর্ণ ওলোটা বাতৰি ওলাইছে।

বিপুলে সুকন্যাক দেখুৱালেহি, 'এই দুখন আমাৰ বাতৰি। কিন্তু এইখনত কেনেকৈ লিখিছে চোৰাচোন। এইটো দেৱেন দাৰ চক্রান্ত! মোক তাত কৈ পঠিয়াইছে— এইটো আপোনাৰ দাদাহঁতৰ চক্রান্ত।'

আচল বাতৰি দুটা খপৰাই পঢ়ি সুকন্যাই আনখন বাতৰি ল'লে, শিৰোনামটো দেখিয়েই তাই শেঁতা পৰি গ'ল, 'এইবোৰ কি পঢ়িমনো! লওক। এইবোৰ পঢ়ি নাথাকোঁ।'

বিপুলে দেবেনহঁতক গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে।

'দাদাহঁত নহয়। এইটো ৰাজীৱহঁতেই কৰিছে। সিহঁতৰ চিনাকি সাংবাদিক আছে, লিখি দিছে পইচাৰ সৈতে, উলিয়াই দিছে।' বিপুল লগেই লগেই খাটাং হ'ল— হয়, দেৱেনহঁতে কিয় কৰিব তেনেকুৱা কাম, এইটো ৰাজীৱহঁতৰে কাণ্ড! বাবাই কাকতখন বিপুলৰ হাতৰ পৰা টানি লৈ বাতৰিটো চালে— 'আলফাৰ নাম লৈ প্রধান শিক্ষকে কৰিলে ধন আত্মসাতৰ চেষ্টা। ... উত্তৰ পাৰত মাটি কিনিবলৈ আৰু খুলশালিয়েকক পঢ়ুৱাবলৈ প্রধান-শিক্ষকে বিদ্যালয়ৰ তিনিমাহৰ দৰমহা আত্মসাতৰ ষড়যন্ত্র ৰচনা কৰিছিল, কিন্তু সন্দেহবশতঃ সহ-শিক্ষকসকলে মানি নোলোৱাত সমুদায় দৰমহা আদায় দিবলৈ বাধ্য হ'ল। ... এই কুচক্রান্তৰ দায়ৰ পৰা মুক্ত হ'বলৈ প্রধান শিক্ষকজনে সহ-শিক্ষকসকলৰ পৰা ধাৰে লোৱাৰো নাটক ৰচনা কৰে। ... ধুৰন্ধৰ প্রধান শিক্ষকজনক উচিত শাস্তি প্রদান কৰিবলৈ স্থানীয় ৰাইজে প্রশাসনৰ ওচৰত দাবী জনাইছে। ...' লগত ঠাই, স্কুল আৰু বিপুলৰ সম্পূর্ণ নাম। বাবাই বাকী দুটা বাতৰিও পঢ়িলে, ভুৱা বাতৰিটো আচল দুটাতকৈ দুগুণ দীঘল।

'ইয়াৰ উত্তৰটো লিখিব লাগিব। লিখি কাইলৈ-পৰহিলৈ দি থৈ আহিম। মোক কৈ পঠিয়াইছে, সোনকালে দিবলৈ।'

'নালাগে থাকক। লাগি থাকিলে সিহঁতেও বঢ়াই গৈ থাকিব। আপুনি অফিচত তিনিওখন দেখুৱাই সোধকগৈ। যদি অফিচে একো নকৰে, তেন্তে গম নোপোৱা ভাবেই থাকক। বাতৰি-কাকতত দি একো লাভ নহয়! আচল বাতৰি দুটা ওলোৱাই এয়া কিমান দিন হ'ল, কিতো ফল আহিল?'

বাবাই কাকত তিনিখনৰ বাকী পৃষ্ঠাবোৰ লুটিয়াই শিশু-পৃষ্ঠা এটা দেখিলে। বাতৰিকেইটাই তাৰ মনলৈ নতুনকৈ বিশেষ প্রতিক্রিয়া অনা নাই, ৰাজীৱহঁতৰ কাণ্ডবোৰ সি সদায় দেখিয়েই আছে। শিশু-পৃষ্ঠাটোত সি ৰ'ল— তাৰ দৰে ল'ৰা-ছোৱালীয়েও কিবা লিখিছে। ঘৰৰ বাতৰি ওলোৱা কাকতখনতে পৃষ্ঠাটো দেখি তাৰো লিখিবলৈ মন গ'ল। নাম আৰু শ্রেণীবোৰ আঙুলিৰে দেখুৱাই সি সুকন্যাক সুধিলে, 'এইবোৰ কেনেকৈ দিয়েনো? বাতৰি নিচিনাকৈয়ে দিয়ে নেকি?'

'এইবোৰ ডাকযোগে দিয়ে।' তাই চমুকৈ উত্তৰ দি পুনৰ বিপুলৰ কথাত মন দিলে।

কোনখন জগতত ডাকঘৰ আছে নাজানি তাৰ লিখাৰ ইচ্ছাটো লগে লগে মৃত সন্তানৰ দৰে হ'ল। সুকন্যাই সেয়া কৈছেই— কাকতত দি একো লাভ নাই, তাইক আকৌ সুধিবলৈও তাৰ সংকোচ লাগিল।

কথা শেষ কৰি সুকন্যাই কাকতকেইখন ভিতৰত সুমুৱাই থ'বলৈ বাবাক খুজিলে। সি শিশু-পৃষ্ঠাটো ৰাখিব বিচৰাত তাই পৃষ্ঠাটো আঁতৰাই দিলে বাতৰিটো গুচি যায় নেকি চালে। নাযায়। 'হো লৈ থ, কিন্তু তই এইবোৰ বাতৰি-চাতৰি বাহিৰলৈ নুলিয়াবি।'

ডেৰ মাহ ধৰি নিশা চলা কুকুৰকেইটাৰ ভুকভুকনি আৰু খেদা-খেদিবোৰ লাহে লাহে কমিল। 'মানুহ আহি বাহিৰত ৰখি থাকিবলৈ কিনো কাৰণ আছিল? নিশাৰ এন্ধাৰত ঘৰখনত কি ঘটি আছে সিহঁতে বাহিৰত ৰৈ কি গম পাব? নে ইয়াৰ পৰা ৰাতি মানুহ ওলাই গৈ কাৰোবাক মাৰি থৈ অহাৰ ভয়ত চাই আছিলহি? সেইটো কিন্তু হ'ব পাৰে! ৰাজীৱহঁতৰ ভয় নথকা নহয়। নহ'লে মানুহে বাহিৰৰ পৰা চাই থকাৰ ভয়টো দেখুৱাবলৈকে দুটা-তিনিটা সদায় আহি কুকুৰকেইটাক জোকাই আছিল, যাতে আমি একো পৰিকল্পনা কৰিবলৈ সাহ নকৰোঁ।'

'ল'ৰাবোৰে ৰাতি ঘাটত ডিউটি দি টিফিন-চিফিন খায়। ইয়াতো বহি খাইহি চাগে দুটামানে। অহা-যোৱা কৰোঁতে দুটামান লগ হৈ চখতো বহিব পাৰে।'

'ফূৰ্তিটোতো কৰিছেই গোটেইজাকে। ভয় খুৱাই ৰখাটোৱেই সিহঁতৰ উদ্দেশ্য। দেখিলে যে ইহঁতে একো কৰিব নোৱাৰে, সেইকাৰণে অহাটো এৰিছে।'

দিনত কথাবোৰ পাতিলেও, বহু নিশালৈকে গম লৈ থকাৰ অভ্যাসত সুকন্যাৰ টোপনি অহা নাই। চিন্তাবোৰে এদিনো দিনতো শান্তিৰে শুবলৈ দিয়া নাই। সুকন্যাৰ চকুৰ তলত ক'লা তৰপ বান্ধিছে, বিপুলক সিদিনা গাঁৱৰ মানুহ এটাই জোকাইছে— 'তোমাৰ চকুত কোমল-চাউল তিয়াব পৰা যাব দেখোন!' আগৰ সময়খিনিত, নিশা বহুপৰ মনে মনে যোৱাৰ পাছত সুকন্যা-বিপুলে এটাই আনটোক সৰুকৈ মাত দিছিল, সিটোৱেও মাত দি সাৰে থকাৰ গম দিছিল। বিপুলৰ টোপনি আহিবলৈ কেইদিনমানৰ পৰা সুকন্যাই মাত দিবলৈ বাদ দিছে। বিপুলে দুবাৰমান মাতি তাইৰ সঁহাৰি নাপাই টোপনিৰ আশ্ৰয় লোৱা হৈছে।

বাৰাণ্ডাত কুকুৰ এটাই ভুকিলে। সংগঠনৰ কোনোবাই হয়তো আগনিশাৰ ডিউটি শেষ কৰি বাটেৰে উভতি গৈছে। এন্ধাৰ মৰিশালি বুলিলেই ভূতৰ তালফালে গুমগুমাই থকা যেন লগাৰ দৰে গোটেই চাপৰিটোত নিশাতে এখন হুলস্থূলীয়া নগৰ গঢ়ি উঠি নিশাতে সামৰণি পৰে যেন লাগিল সুকন্যাৰ। তাইৰ এনেকুৱাও লাগে যেন কিবা কাৰণতহে পলম হৈছে, কিজানি পলমকৈ হ'লেও সিহঁত আহিছেই, কিজানি চিলমিল টোপনিতে চোতালত তাই মাতটো শুনেই— 'মহন্ত ছাৰ, আমি সংগঠনৰ মানুহ আহিছোঁ, দুৱাৰখন খোলকচোন।'

'হেৰা!' বিপুলে সাৰ পাই সুকন্যাক মাতিলে।

তাই গম নিদিলে।

সঁহাৰি নাপায় বিপুলৰ নাক বাজিল। তাই বাহিৰলৈ কাণ বেছিকৈ থিয় কৰি ৰাখিলে। বিপুল টোপনি যোৱাত তাইৰে অকলে দায়িত্বটো বাঢ়ি যোৱা যেন লাগিছে। এন্ধাৰতে তাইৰ চকুৰ পতা মেল খাই থিৰ হৈ আছে। বিপুলে নিশ্চিন্ত হোৱা দৰে নাক বজোৱাত তাইৰ অকণমান খং উঠিল— 'এইটো চিন্তা তেওঁ কৰি মোক টোপনি যাবলৈ দিব নিবিচাৰিলে কিয়?'

'অঁহ! কোন? কোন অ'?' সপোন দেখি চকমককৈ সাৰ পাই বিপুলে মূৰ দাঙি বাহিৰলৈ উদ্দেশ্যি মাত দিলে।

'কি শুনিলে আপুনি? কোনো নহয়। শোৱক!'

'কোনোবাই মাতিছে!'

'নাই মতা, শোৱক।'

'তোমাৰ টোপনি অহা নাই?'

'মই গম পাইছোঁ, একো নাই শুনা, শুই থাকক।' টোপনিৰ প্ৰসংগটো তাই স্পষ্টকৈ ক'ব নিবিচাৰিলে।

বিপুল বিছনাৰ পৰা নামি তাইৰ কাষলৈ আহিল, ফুচফুচাই আকৌ সুধিলে, 'কোনোবা আহিছে নেকি?'

'নাই অহা অঁ! ময়ো সাৰ পাইছিলোঁ।' টোপনি নহাৰ কথা তাই পুনৰ ক'ব নিবিচাৰিলে।

বিপুলে তাইৰ বিছনাৰ আঠুৰাখন দাঙি মূৰটো সুমুৱাই দিলে। মাটিতে ভৰি থৈ তাইৰ বাহুত মূৰটো পেলাই সাবটি ধৰিলে সি। তাই তাক শান্তি ল'বলৈ দিলে। কিন্তু তাই নিজে শান্তি ল'ব পৰা নাই, মৃত মাকৰ বুকুৰে মুখ গুজি থকা অবোধ সন্তানৰ ভৰ সহা দৰে তাই তাক মাথোঁ পেলাই থৈ দিছে, বহিৰ্জগতক পাহৰি গোটেই আকাংক্ষা এঠাইত কেন্দ্ৰীভূত কৰিবলৈ তাইৰ এতিয়া সামৰ্থ্য নাই, তাই অহৰহ বাহিৰলৈ কাণ ৰাখি থৈছে, বাহিৰৰ প্ৰতি অচেতনতাত সামান্য এটা মুহূৰ্তও পাৰ হওঁতেই যদি সময় খৰতকীয়াকৈ পাৰ হোৱা দৰে বহু অধিক গুচি যায় তেন্তে ডাঙৰ ভুল কৰা হ'ব পাৰে, ক্ষন্তেকতে কিমান ঘটনা ঘটি যাব পাৰে পাছত হিচাপ নোলাব। 'যাওক, শোৱককৈ। কোনো নাহে।' তাই ক'লে, কিন্তু বিপুলে ভৰি দুখনো বিছনালৈ উঠাই তাইৰ কাষত লিপিট খাই ধৰিলে। তাৰ গাৰ ঠেকাত কামনাৰ উপস্থিতি স্পষ্টকৈ গম পোৱা গৈছে। অনীহাত তাই টোপনিৰ ভাও ধৰিলে। কামনা তাইৰো জাগিছে, আকাংক্ষাত তাইৰ গাটো সিৰসিৰাই গৈছে, তাই দমন কৰিলে, তাৰ প্ৰতি তাইৰ এটা ঘৃণা জাগ্ৰত হ'ল, বিৰূপ প্ৰতিক্ৰিয়াত তাইৰ চিলমিলাই থকা টোপনিটোও আঁতৰি গুচি গ'ল।

টোপনিৰ জালত বিপুল লাহেকৈ নিজৰ বিছনালৈ উঠি আহিল। নিজৰ দুৰ্বলতা, অসহায়তা নিৰ্বাপণ কৰি আহি সি টোপনিত ঢলি পৰিল। তাইৰ দুৰ্বলতা সি অকণো বিবেচনা কৰিব নোৱাৰিলে।

সুকন্যাই নিজকে আধৰুৱা অনুভৱ কৰিলে। বিপুলক অকণো নিৰ্ভৰযোগ্য নলগা হৈছে। তাই নিশা জাগ্ৰত হৈ পৰিয়ালটোক কেন্দ্ৰ কৰি বাহিৰৰ গোটেই পৃথিৱীখনত বিচৰণ কৰি তন্ন তন্নকৈ তদাৰক কৰি আছে, অথচ কাষত কোনো নাই। গাত গা লগাই তৃপ্তি লোৱাৰ বাসনা এটা তাইৰ পুনৰ আহিছে, কিন্তু দমন কৰিলে পুনৰ। মিঠাতেলৰ টিঙত গেদ পৰি আঠা লগাৰ দৰে বিপুলৰ প্ৰতি নতুন এই খংটো তাই নিজে অনুভৱ কৰিব নোৱৰাকৈ মনত তৰপ বান্ধিলে।

*** *** ***

ৰাইজে ডকাইতিটো হৈ যোৱাৰ যাতনা উপলব্ধি কৰি এঘৰীয়া কৰাটো উঠাই ল'ব নেকি —সুকন্যাহঁতে আশা এটাও কৰিছিল। কিন্তু পালনামৰ দিনালৈকে এই প্ৰসংগত একো এটা শব্দ কাৰোৰে মুখত নোলাল। ন-কৰঙাৰ তিনিজন মানুহ হাজিৰাত লগাই সিহঁতে ৰভাখন দিয়ালে। আন্ধাৰ হোৱাৰ আগে আগে দূৰ-দূৰণিৰ সকলো ভকত-গোসাঁই পালেহি, পুৱতি নিশা নাম ভগাৰ পাছত ঢাৰি-কঠ জোৰা দি যিয়ে যেনেকৈ পাৰে অকণমান কাতি হ'ব, আৰু দুপৰীয়া খাই-বৈ যাবগৈ।

প্ৰথম পালি নাম শেষ হোৱাৰ পাছত পাঠ-ভাঙনি আৰম্ভ হ'ল। এজনে চৰিতপুথি চাই পাঠ কৰিছে, এজনে নিজৰ ভাষাৰে কাহিনীবোৰ কৈ আছে। বাকীবোৰ নিস্তব্ধ। দুটা লণ্ঠনে নামঘৰ, ৰভাতল, আৰু বাৰাণ্ডাখন পোহৰাই ৰাখিছে। বাৰাণ্ডাত সুকন্যা, বাবা, সুকন্যাৰ ভনীয়েক এজনী, চন্দন, আৰু মিতিৰ-ভকত পাঁচজনমান কঠ পাৰি বহি আছে। পাঠক দুজনৰ মাত দূৰৰ আন্ধাৰত বিলীন হৈ গৈছে। গাঁওবোৰৰ মানুহবোৰ সৰ শুলে। বাটেৰে সংগঠনৰ ল'ৰা পাৰ হৈ যোৱাৰো গম-গতি নাই, হয়তো আজি সমুখেদি সিহঁত যোৱা নাই। লণ্ঠন দুটাৰ চিচিয়নি আৰু তাৰে কাষত থুপ খোৱা সৰু পোকবোৰৰ কিটিক কিটিক শব্দবোৰ দেৱলোকৰ পৰা অহা যেন ভাবে সুকন্যাক বিহ্বল কৰিলে। এই সময়ত সুকন্যাহঁতে কোনোদিন বাৰাণ্ডাত বহি পোৱা নাছিল। আজি অতবোৰ মানুহ আছে, অকণো ভয় নলগাকৈ বহি থাকিব পাৰিছে তাই, কিন্তু আন্ধাৰত দূৰলৈ চাবলৈ তাইৰ সাহ হোৱা নাই। 'আজি পালনামৰ কথাটোতো সকলোৰে গম পাইছে, গতিকে আজিয়েই কিজানি আহি যায়!' — তাই এনেই ভাবি চালে। কোনোবা আহিও যদি উভতি গুচি যায়, আন্ধাৰত চকামকাকৈ তাই যদি দেখা পাই যায়, পদূলিলৈ চাব খুজিও তাই ভয়ত চাব নোৱাৰিলে। তাই ভাবিলে, 'মইহে চিন্তা কৰি আছোঁ এইবোৰ, বাকীবোৰে পালনামৰ কামতে লাগি আছে। পুৱাৰ পৰা মানুহটোৱো (বিপুলৰ) খদমদম মাথোঁ। কি কাৰণে পালনাম পতা হৈছে সেয়া কোনেও এতিয়া ভাবি থকা নাই। এই মানুহটোৱেও পাহৰিয়ে আছে চাগে। সংগঠনৰ ল'ৰাবোৰক ইমানকৈ মাৰি আছে, পলাই অহা ল'ৰাই মাজুলী ভৰি পৰিছে,

সেইকেইটাক ক'ৰবাত মাৰিলে যদিও গম পোৱাৰ উপায় নোলাব! গম পোৱা হ'লে কেনেবাকৈ! অস্তিত্ব নোহোৱা নিচিনাকৈ সিহঁত কি হেৰাই যাব? কিবা এটা গম পোৱা হ'লে! সিহঁতৰ কি হ'ল জানিবলৈ পোৱা হ'লে! তেতিয়াও অকণমান ভাল লাগিলহেঁতেন!' সংগঠনৰ ল'ৰাবোৰ চৌবিছ ঘণ্টাই সজাগ হৈ থাকিব লগা হৈছে, এন্ধাৰতে সিহঁতে নিশ্চিতকৈ বিচৰণ কৰি আছে, এন্ধাৰতো দেখা জীৱৰ দৰে সিহঁতৰ চাল-চলনবোৰ ইয়াৰ পৰাই দেখিবলৈ পোৱা হ'লে! —শিশুৰ দৰে তাইৰ মন গ'ল। পানী উঠোঁতে গোহালিত থকা নিশাবোৰত তাই জলঙাৰে বাহিৰলৈ চাবলৈ আগতে ভয় কৰিছিল— অজান কাৰণত। এতিয়াতো কেৱল অজান নহয়! আহি থকা পানীকেইটা তাইৰ মনলৈ সোমাই আহিল, তাইৰ ভয় লাগিল, 'এইবাৰ গোহালিত তেনেকৈ থাকিব পৰা যাবনে?' তাই নিজকে অকণমান সাহস দিলে— পানীৰ মাজৰ পৰিৱেশ আৰু এতিয়াৰ পৰিৱেশ বেলেগ! হঠাতে তাইৰ সমুখতে যেন পূৰ্ণ অৱয়ব লৈ ভয় এটা থিয় হ'ল। মাটিত খোজ দিলেই যেন গুমগুমণি উঠিব! সেইদিনা নিশা মানুহজাক আহি থকা আৰু টকাবোৰ লৈ চোতালেদি সৰকি বাটলৈ গুচি যোৱা খোজবোৰ তাইৰ কাণত বাজিবলৈ ধৰিলে।

পালনামৰ পাছদিনা মাজৰ চাপৰিত আৰ্মি ভৰি থকাৰ খবৰ আহিল। চন্দন বাধ্যত পৰি দুনিশা থাকিব লগা হ'ল।

আৰ্মি পুনৰ আহিল। 'তই ইয়াত সোমাই থকাটো ভাল নহ'ব, কাৰণ ল'ৰাবোৰ আছেই। এইটো চাপৰি পাবলৈ কিমানপৰ, যদি তোকো এইবোৰৰ শাৰীতে পাই যায়, আৰ্মিক কোনে বুজাব পাৰিব! বেছি হুলস্থূল নহওঁতেই গুচি যা।'

আবেলি ৰঘু নেওগৰ পুতেক এটাই ক'লেহি, 'বাইদেউ, চন্দন ভালে ভালেই ঘৰ পালেগৈ দেই। মই সিপাৰত লগ পাই আহিলোঁ।'

'অহ, এতিয়াহে শান্তি অঁ, চিন্তাতে মৰি আছিলোঁ। চাপৰিত তোমাক পালে নেকি?'

'নাই নাপালে, আমি অহাৰ ফালে আজি নাই। অলপ দূৰত আছে, আমাক দেখিছে দূৰৰ পৰা, ওচৰলৈ নাহিল। চন্দনে প্ৰেক্টিকেলৰ বস্তুবোৰ নিনিলে হ'বলা? নিব পাৰিলেহেঁতেন, কলেজৰ আই-কাৰ্ডখন আছে যেতিয়া কোনো চিন্তা নাছিল, প্ৰেক্টিকেলৰ বস্তু চিনি পাই নহয় সিহঁতেও।'

'তথাপি। ধৰিলেতো মাৰিয়েই পেলাব, কি ঠিক!'

'কি কি আছিলনো চাওঁ।'

সুকন্যাই টোপোলাটো দেখুৱালেহি। ডাঙৰ আতচী-কাচ এখন, সৰু এখন, অনুবীক্ষণ-যন্ত্ৰৰ লেন্স দুখন, চিৰিঞ্জ এটা, টেষ্ট টিউব কেইটামান, বেলেগ বেলেগ আকৃতিৰ চুম্বক তিনিডাল, ডাঙৰ কাটা-কম্পাছ এটা, স্প্ৰীঙৰ দৰে তাঁৰ অলপ, ...। কলেজৰ পৰীক্ষাগাৰৰ

পৰা চুৰি কৰি এনেই ৰুমলৈ লৈ যোৱা বস্তু কিছুমান, একো কামত নাহে, কোনোবাই ধৰা পেলোৱাৰ সন্দেহত সি সদায় লগতে লৈ ফুৰে। এইবোৰকে বাধ্যতামূলকভাবে নিজে কিনাৰ কথা কৈও সি সুকন্যাহঁতৰ পৰা টকা অলপ বেছিকৈ লয়। নেওগৰ পুতেকে বস্তুবোৰ দেখি ক'লে, 'খুচুং-খাচাংকৈ ঢেৰ বস্তু! লগত নিনিলে ভালেই হ'ল। দেখিলে সন্দেহ আহি যাব।' সি আকৌ ক'লে, 'এইবোৰ সি কেলেই লৈ ফুৰে? এইবোৰ নালাগে নহয়, কোনেও নলয়! একো কামত নাহে। লেবতহে কেতিয়াবা এইবোৰ খাটে।'

'নাজানো নহয় সি কি কৰে!'

তেজীমলাৰ মাকৰ সন্ধানত

শুকাই পুখুৰীৰ আকৃতি লোৱা বিলখনৰ পাৰৰ পৰা আবেলি মানুহ এটাই ভয়ত আটাহ পাৰিবলৈ ধৰিলে। ইটোক চিঞৰি, সিটোক চিঞৰি যেনি-তেনি বাট পোনাই গাঁৱৰ মানুহবোৰ ঢপলিয়াই আহিল। বিপুল-সুকন্যা-বাবাহঁতো খৰখোজে বিলৰ ওচৰ পালেহি। হাতেৰে জোকাৰি গিলাচৰ চাহ ঠাণ্ডা কৰা দৰে বিলখনৰ পানীবোৰ ঘূৰি আছে। 'সেয়া সেয়া চা, চাৰলীয়া পাৰটোলৈ চা। কেনেকৈ পানীবোৰ নিজে নিজে আছাৰ খাই পৰিছে! বিলখন নিজে নিজে ঘূৰি আছে চা!'

'ঐ, ছিটিকনি পৰিবহি ঐ। নাযাবি ঐ। আৰু কাষলৈ নাযাবি।' যেন এটোপ গাত পৰিলেও ধ্বংস হৈ যাব।

'ঐ ধূপ-ধূনা আনোগৈ ৰহঁত।'

'ঐ তয়ো যাচোন লগতে। কলপাত এখিলা বিচাৰি আনগৈ যা। ৰৈ নাথাকিবি যা যা।'

'সেইফালে ইমানদূৰ নালাগে ৰ। এইফালে যা, ইয়াৰ পৰাই আন। ওচৰতে সেইজোপাত পাত এখিলা ওলাব পাৰে চা।'

এসপ্তাহৰ আগত ওচৰৰ এটা চাপৰিত ডাইনী-হত্যা হৈ গৈছে, এটা পৰিয়াল মাৰি-কাটি গাঁৱৰ মানুহে পুতি থৈছে, এইবাৰ পুলিচেও খবৰ পাই নাও লৈ অহাৰ কথা ইয়াত ওলাই আছে। মানুহ কিছুমানে ভাবিছে, তাৰে ভূত-প্ৰেত আহিল নতুবা কিবা দেৱ-দেৱতা লাগিল। 'কিহে লম্ভিছে এই পৃথিৱীখনত এটাৰ পাছত এটাকৈ! কি কৰিলে ভাল হ'ব!' কিবা মহা-দুৰ্যোগ অহাৰ দৰে সুকন্যাই ভাবিলে। শনিয়ে একাষৰীয়াকৈ থিয়দণ্ডা দি চুপচাপ চাই আছে। তাক বহুদিনৰ মূৰত ওচৰৰ পৰা দেখিছে তাই। ডকাইতিটো হোৱাৰ পাছৰ পৰা সি সিহঁতৰ ঘৰলৈ নহা হ'ল। একো প্ৰতিক্ৰিয়া নোহোৱাকৈ সি মানুহবোৰ আৰু বিলখনলৈ চাই আছে— কিবা প্ৰতিক্ৰিয়া মুখত দেখা গৈছে যদিও ভালকৈ লক্ষ্য কৰিবলৈ সুকন্যাৰ সহ্য হোৱা নাই। 'সি মোৰ ডিঙিটোৰ ফালে চাইছে নেকি?' চিৰিংকৈ ভাবটো তাইৰ মনলৈ আহিল।

ধূনা-বাতি পালেহি, এজনে ফুৰাই ফুৰাই আঙঠা উলিয়ালে, এজনে পটুৰা অকণ কাটি ধূপৰ কাঠী কেইডালমান গুজি জ্বলাই দিলে। গোটেই গছ-বনৰ পাত শুকান, কলপাতো পাবলৈ নাই, মানুহকেইজনীমানে থোৰ এটা বিচাৰি আনিলে, সেইটো মোকলাই পাৰি লৈ এজনে তাৰ ওপৰত মিঠাতেলৰ চাকি এগছ জ্বলালে। চাকিগছ সমুখত লৈ প্ৰায় গোটেইবোৰে বিলখনক সেৱা ধৰি প্ৰাৰ্থনা আৰম্ভ কৰিলে। পানীয়ে হেলেক-পেলেক কৰিয়েই আছে। সুকন্যাহঁত ঠাইতে থিয় দি থাকিল, সিহঁতেও ঈশ্বৰক চিন্তা কৰিলে।

প্ৰাৰ্থনা শেষ কৰি মানুহবোৰে পাতিলে— বহি লৈ নাম গোৱাটো ভাল হ'ব। কেইদিনমানৰ আগতে বেলেগ চাপৰিৰ সত্ৰাধিকাৰ এজনে গৰাখহনীয়া নহ'বলৈ গৰাৰ কাষত বহি প্ৰসংগ কৰিছে, পাৰত পদজল ছটিয়াইছে, বাতৰি-কাকততো হেনো নাম ওলাইছে তেওঁৰ। সেয়েহে এতিয়া মানুহবোৰে ভাবিছে, নাম গালে বিলখনে মুক্তি পাব। বিহ্বল হৈ মানুহবোৰ বিলখনৰ ইকাষে-সিকাষে অহা-যোৱা কৰিবলৈ ধৰিছে। গোপালে খেৰ কটা সামৰি আহি আছিল। মানুহবোৰৰ লৰা-ঢপৰা দেখি দৌৰি দৌৰি ওচৰ পালেহি। তেওঁ চিঞৰি চিঞৰি সৰকে ৰখালে, 'এইটো ভূমিকম্পহে। ভূমিকম্প আহিলে কেতিয়াবা এনেকৈ লৰে। ওপৰৰ মাটিবোৰ কঁপা নাই, কিন্তু তলে তলে লৰি আছে। হয়তো নদীতো ঢৌ উঠিছে। ঘাটৰ ডিউটিত থকা সংগঠনৰ ল'ৰাকেইটা আহিলে সিহঁতে ক'ব পাৰিব।'

গোপালে নিজৰ গাঁৱত দেখা কাহিনী এটাও চিঞৰি চিঞৰি ক'লে। অকণমান বুজি মানুহবোৰ ৰ'ল, পানী লৰাটোও অলপ কমিল, কিন্তু ভয়টো কমা নাই। শনি ৰৈ থকা দেখি গোপালে ক'লে, 'তুমি এইটো গম নোপোৱা নেকি? তুমিও ভয় খাইছা নে!'

'মই ভয় খোৱা নাই। কি হৈছে মই নাজানো, কিন্তু ভাবিছোঁ— সোনকালে ঠিক হ'ব।' শনিয়ে ক'লে। হঠাতে আকৌ পানীবোৰ জোৰেৰে লৰিবলৈ ধৰিলে। এজনে চিঞৰি দিলে, 'সেয়া সেয়া, আকৌ আহিছে।' কেইবাজনেও ভয়ত একেলগে চিঞৰ ল'লে। গোপালে মাতত জোৰ দি ক'লে, 'ৰ'ব ৰ'ব, ভয় নকৰিব। কঁপি আছে। একো কৰিব নালাগে, চাই থাকক।' তেওঁ হাতেৰে নিৰ্দেশ দিলে, 'আপোনালোক কাষৰ পৰা আঁতৰি আহক, আঁতৰি আহক। সেই সিফালৰখিনি আঁতৰি যাওকচোন, আৰু আঁতৰক।' তেওঁ নিজেও অলপ আঁতৰি আহিল, 'পাৰটো তললৈ বহি যাব পাৰে। পানী আছেতো, তাতে বালিমাটি! আঁতৰি আহক।' মানুহবোৰ আঁতৰিল। গোটেইবোৰে এবাৰ পানীলৈ, এবাৰ গোপাললৈ চাই থাকিল।

লৰাটো সম্পূৰ্ণ অন্ত পৰিল। মনৰ পৰিস্থিতিও শাম কটা দেখি সকলোৰে ঘৰা-ঘৰি খোজ দিয়া আৰম্ভ কৰিলে। 'তোমাৰ আজি ডিউটি নাছিল?' গোপালে শনিক সুধিলে।

'ৰাতিপুৱা গৈছিলোঁ।'

'এতিয়া অকলে অকলে? বাকী ল'ৰাবোৰ কোনো নাই?'

'আছে কেইবাটাও। ঘৰৰ ভিতৰে-বাহিৰে শুই-বহি আছে।'

'ব'লা, চাহ একাপ খাই যাবা।'

শনিয়ে সন্মতিৰে গোপালৰ লগে লগে খোজ দিলে।

সুকন্যাহঁতেও ঘৰলৈ খোজ দিছিল। গোপালে শনিক মতা তাইৰ কাণত পৰিল। তাইৰ খং উঠিল, 'কিয় লগ ল'ব লাগে? এনেই চাহ খুৱাই ঘৰ লগাই ল'ব লাগে কিয়!' কিন্তু এতিয়া উপায় নাই, সি খোজ দিলেই, তাই মনে মনে গৈ থাকিল।

গোপালৰ ঘৰ বহুঁতপুৰত। ইয়াৰ পৰা খেৰ কাটি নিবলৈ দুসপ্তাহৰ বাবে আহিছে, সুকন্যাহঁতৰ ঘৰতে আছে। গাঁৱৰে মানুহ কাৰণে সুকন্যাই বেয়া পোৱা নাই, বিশেষকৈ সি ঢোল-খোলত পাৰ্গত, দিল্লীত বিহু মাৰিবলৈ গৈছে, হায়দৰাবাদত ভাওনা কৰিবলৈ গৈছে, নাচ-সুৰ-বাজানা বিপুলহঁতৰ সৈতে মিলে। সিপাৰলৈ যোৱাৰ পাছত বাবাক শিকাবলৈ তাকে দিয়াটো সুকন্যাহঁতে পাতিছে। মানুহটো মহা-কথকী, এইকেইদিনতে পুৰা-গধূলি গোটেই গাঁওখন ফুৰি চিনাকি হৈ পৰিছে। সুকন্যাই ভাবিলে, শনিহঁতক লগ লগাই নল'বলৈ তেওঁক স্পষ্টকৈ ক'ব লাগিব।

'ককাইদেউ, ডাঙৰ ভূমিকম্প হ'ব নেকি? শুনিছোঁ, পঞ্চাছৰ বৰ-ভূমিকম্পৰ বাবেই হেনো আমাৰ ঠাইবোৰ খহালে! ইয়াত প্ৰলয় আহিবগৈ নেকি?' ঘৰ পাই বিপুলে গোপালক সুধিলে। সুকন্যাৰ মনতো একেটা প্ৰশ্ন খেলাইছে, ভয়ো লাগিছে, কিন্তু শনি থকা বাবে তাইৰ মাত দিবলৈ মন নগ'ল।

'ক'বতো নোৱাৰি। আহিবলৈও আছে!' গোপালে উত্তৰ দিলে।

'আজিৰ নিচিনা কাণ্ড আগতে ইয়াত শুনা নাই। ডাঙৰ ভূমিকম্পত এইবোৰ মাটি বহি যাবও পাৰে নহয়! গোটেই ডুবিব দেখোন!' নতুন সংশয়টোৰ বাবেই সুকন্যাই শনিক গন্তা নকৰি মাতটো উলিয়ালে।

'পিছে... নাহিব চাগে। এইটোতো গ'লেই, আগতে আমাৰ সেইবাৰো অহা নাছিল নহয়।'

সুকন্যাই চাহ কৰিবলৈ ভিতৰলৈ গ'ল।

'মানুহবোৰে যে সেৰা কৰিবলৈ কাষলৈ গৈছে! খহি পৰা হ'লেতো ঠেং-ভৰি ভাগিলহেঁতেন!' বিপুলে আকৌ ভয়ত ক'লে।

'সেৰা কৰিব কিয় লাগে? তেনেকৈ সেৰা কৰে নেকি!' গোপালে ক'লে, 'মই গধূলি উলিয়াম ৰ'বা। এইবোৰ কি আদৰ্শ এওঁলোকৰ? হেৰৌ, এক দেউ এক সেউ এক বিনে নাই কেউ — সদায় আওৰাই থাকিও এতিয়া আকৌ নতুন এজন দেৱতাক পূজা কৰাহে কথা নেকি হে তোমালোকৰ!'

কথাখিনি শুনি সুকন্যাই পাকঘৰৰ সমুখৰ পৰা ভিতৰলৈ নোযোৱাকৈ ওলাই আহিল, 'দেখিলেনে এতিয়া ককাইদেউ, এইবোৰেই তেওঁলোকৰ বিচাৰ! নাম আগবঢ়াইছে বোলে—

সেইটোও বেলেগ কথা আছিল। শংকৰ গুৰুৰ এইটো আদৰ্শ নেকি? সেইটোকে তেওঁলোকে নাজানে নে! ক'ত ধূপ-চাকি জ্বলাই সেৱা কৰিছে, দেখিলেনে!' বিতুষ্টিত তাইৰ মুখলৈ আৰু কথা ওলাই আহিছে, কিন্তু আলফা ল'ৰাটো আছে কাৰণে ৰ'ল, সিহঁতক নিজৰ বিষয়ত বেছি ভাগ দিবলৈ তাইৰ মন নাই।

'তাকেইহে! এইবোৰ নীতি নহয় নহয়। আমাৰ সংস্কৃতিত নামঘৰৰ নামঘাৰেই শেষ বস্তু।' গোপালে ক'লে।

সুকন্যা আকৌ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল।

ক'ব পৰা প্ৰসংগ পাই শনিয়ে মুখ খুলিলে, 'শংকৰদেৱৰ সম্পৰ্কে তেওঁলোকে ভবাই নাই। নাম, নাটক, ধূপ-ধূনা, বাজানাই নতুন কি দিলে? পাছত যুদ্ধ-নাট কিছুমান দিলে, সেইবোৰো অন্ধবিশ্বাসৰ আধাৰ। জীৱনমুখী নাটৰ বাবে নতুন মঞ্চ কিয় লগা হ'ল? আপুনিয়েই কওকচোন, আপুনি খোলা-তাল মাৰি গোটেইখন ভ্ৰমিছে, খোলৰ চাপৰটোত আপোনাৰ সমস্যা দূৰ হোৱাত প্ৰভাৱ আছে নে? পুৰণি যুগটোৱে নতুন যুগটোক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ সমৰ্থ হ'ল নে? সময় অতিক্ৰমী এই মানুহবোৰক প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ যোগ্যতা শংকৰৰো নাছিল, কাৰোৰে নাছিল। শংকৰে দেৱতা কৰি থোৱা চন্দ্ৰত মানুহে ভৰি দিব, ভৰিৰে গচকি পেলাব, এইবোৰ কল্পনা কৰাৰ সামৰ্থ্য তেওঁৰে যদি থাকিলহেঁতেন অসম এই ৰূপে নাথাকে, অতি সুকীয়া দেশ পালোঁ হয় আমি। বাৰ দিনত তেৰটা হৰিনাম গাই কেলেহুৱা হোৱাৰ বাহিৰে মানুহে উত্তৰ বিচাৰিবলৈ নিশিকে।'

'ইমানবোৰ কথা একেলগে বুজি নাপাওঁ।' গোপালে গহীনভাৱে ক'লে, শংকৰৰ বিষয়ে সি এইধৰণে উলিওৱাত গোপাল বিৰক্তও হৈছে।

শনিৰ বক্তব্য শেষ হোৱা নাই, 'আপুনি চাওক। কোনোবা সামৰ্থ্য থকা যোগ্য এজন পোৱা হ'লেও শংকৰক লৈ মোৰ আক্ষেপ কৰিব লগা নাছিল। নোপোৱা বাবেই শংকৰক লৈয়ে আক্ষেপ। তেওঁৰ পাছত সৱ ধৰ্মগুৰুৱেই ওলাল। তেওঁকেই ঘিণ কৰিলে তাৰে দুজনমানে। কিন্তু তেওঁলোক নিজে শংকৰৰে ৰক্তবীজ, নতুনত্ব একো নাই। এই গোটেই গুৰু সংস্থাটো পিল পিলকৈ ওলাই থাকিল, মানুহে আন দৰকাৰী চিন্তা কৰিবলৈ বুজিয়েই নাপালে। মাজৰ যিখিনি ৰাজনীতিৰ যুগ গ'ল, সম্পূৰ্ণ ধোঁৱা। আমি এতিয়া যে সংগ্ৰাম কৰিব লগা হৈছে, তাৰ বাবে আমাৰ সামাজিক অৱলম্বন একো নাই কিন্তু। আমি ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক অধিকাৰৰ যুঁজ হে কৰিম, সামাজিক শূন্য এতিয়াও। ভাটৌতকৈও অধম জাতি এটা পালোঁ আমি। পৰৰ দেশৰ এজনে এনেকুৱাই হাবিতলিৰ শুকান গাঁৱৰ অশৃংখল চোতালত বহি বহিয়েই পৃথিৱীৰ পৰিধিকে হিচাপ কৰি উলিয়াই পেলালে। আজিও ইয়াত মানুহে প্ৰশ্ন নকৰি বিলখনক সেৱা কৰিছে। অহাবাৰ পানী বাঢ়িলে গৰাকো সেৱা কৰিব, পাতিছেই সেইটো কথাও। সেই সত্ৰাধিকাৰৰ আদৰ্শ শুনি শিকিছে ইয়াৰ ৰাইজে। তেতিয়াতো মই সেইটো চাপৰিতে আছিলোঁ। সত্ৰাধিকাৰে বিধায়কলৈ

চিঠি লিখি খবৰ দিয়াইছে পূজা কৰাটো, মানুহ পঠিয়াই দিছে তৰা-নৰা ছিঙি বিধায়কৰ ওচৰলৈ যাবলৈ, সংবাদদাতাও মতাইছে। বিধায়কেতো ভালেই পাইছে সেইবাবে— পূজাকে কৰি থাকক!'

বিপুলে একো সংযোগ উলিয়াব নোৱাৰি অন্যমনস্ক হৈ বহি আছে। শনিয়েও বুজিছে, সি কাকো একো বুজাব পৰা নাই। সকলোৰে এটা কথা জানে— শনিয়ে বহুত পঢ়ে। সি য'তেই থাকিবলৈ যায়, অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ লগত তাৰ কিতাপৰ মোনাটোও কঢ়িয়াই লৈ যায়। সংগঠনৰ ল'ৰায়ো পঢ়াৰ কথা গাঁৱৰ মানুহে কল্পনাই কৰা নাছিল। সুকন্যাই ভাবিলে, 'সি পঢ়ি পঢ়ি এতিয়া বমিয়াই আছে। কিতাপ পঢ়ি কি কৰিলে সি? সোণ চুৰ কৰিলে! ডকাইত এটা সি।'

তাৰ প্ৰতি গোপালৰ ভাল ভাব এটা আছে, তথাপি বিৰক্তিৰে লঘু সুৰত ক'লে, 'শংকৰৰ প্ৰতি বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন বিৰোধ হৈছে। তেনেকেই কত ভাগ ভাগ গুৰু ওলাল, কিন্তু এইটো বিৰোধ আজি প্ৰথম শুনিলোঁ! চোৱা, ক'বলৈ বেয়া, কিন্তু তোমালোকেও লোকৰ ঘৰত খাই-বৈহে আছা, অচিন ঠাইত। তোমাৰ হাতত বন্দুক আছে, তুমিহে ৰাইজক শিকাব লাগিব। কিন্তু কিতো কৰিব পাৰিছা?'

'তোমালোক মানে মই মোৰ মনৰ কথাটোহে কৈছোঁ, এইটো আলফাই কোৱা নাই।' শনিয়ে গোপালৰ মনটো নিৰীক্ষণ কৰি ক'লে। বেলেগে তাক তেনেকৈ কোৱাৰ সাহস নকৰিলেহেঁতেন, গোপাল কথকী মানুহ, তেওঁ কথা চোবাই চোবাই মানুহক যেনেকৈ ক'লেও বেয়া নোপোৱা সম্পৰ্ক এটা গঢ়ি ল'ব পাৰে, সেইবাবেই সিও তেওঁৰ প্ৰশ্নটো শুনি বেয়া পোৱা নাই, খঙো নাই উঠা। সি আকৌ ক'লে, 'আমাৰ এতিয়া পৰিৱেশ নাই। অকলে কেইজনমানে পৰিৱেশ গঢ়িব নোৱাৰি, শোষণে আমাক সজাত বন্দী কৰি থৈছে, সেইবাবে মুক্তিৰ বাবে বন্দুক ল'ব লগা হৈছে। আমাক যদি বেলেগ এখন সমাজ দিলেহেঁতেন আমি সহজেই বহুত কৰিব পাৰিলোঁহেঁতেন। আমি য'ত আশ্ৰয় লৈ আছোঁ তাত ৰাইজৰ লগত তৰ্ক কৰি বা তেওঁলোকৰ বিশ্বাস ভাঙি আমি নুবুজাওঁ। আমাক নিজৰ দৰে নল'লে আমাৰে বিপদ হ'ব, এইটো আমাৰ কৌশল, গোপনে থাকিবলৈ সহায় লাগিব আমাক।'

'বাৰু বাদ দিয়া, তোমাৰ অভিজ্ঞতা কোৱা। পৰেশ বৰুৱা, অৰবিন্দ ৰাজখোৱাহঁতক কেতিয়াবা লগ পাইছানে?'

'আগতে কথা হৈছোঁ, ৰায়াৰলেছত। লগ পোৱা নাই। এতিয়াৰ পৰিস্থিতিটো এয়াই হৈছে! এতিয়া কথাৰ যোগাযোগবোৰো সিমান নচলে, অলপ অসুবিধা আছে।'

'বৰ বেয়া দিন আহিল! এইবোৰ কি হ'বগৈ, কি নহ'বগৈ, মই একো ভাবি অন্ত নাপাওঁ। ল'ৰাবোৰ মাৰিয়েই আছে। মৰি মৰি শেষ হ'বগৈ মানুহবোৰ। সেইবোৰটো এনেই মৰা দৰে হৈছে।'

‘এনেই মৰা দৰে কিয় হৈছে!’ এইবাৰ শনিৰ মাত অলপ উগ্ৰ হ’ল। আকৌ লগে লগে নিজকে শান্ত কৰি সি ক’লে, ‘এনেই মৰা দৰে নহয়। এইবোৰৰ মূল্য পাব এদিন। মূল্য আপোনালোকেই পাব, আমি নাপাওঁ। অসমীয়া ৰাইজেই পাব।’ সিও নিজে মৰিবলৈ সাজু হৈ থকাটো গোপালে বুজি পালে।

ভাব-গভীৰ হৈ কিছু সময় মনে মনে যোৱাৰ পাছত গোপালে সুধিলে, ‘অসমখন স্বাধীন হ’ব নে?’ স্বাধীন হ’ব নে নহয় সেই লৈ গোপালৰ একো মতলব নাই, স্বাধীন হ’লেও নহ’লেও তেওঁ ইয়াত খেৰ কাটিবহিয়েই লাগিব। তেওঁ ইয়ালৈ খেৰ কাটিবলৈ আহিছে, শনিয়ে ইয়ালৈ অসম স্বাধীন কৰিবলৈ আহিছে, গতিকে শনিয়ে তেওঁৰ পৰা খেৰৰ খবৰ ল’ব আৰু তেওঁ শনিৰ পৰা অসমৰ স্বাধীনতাৰ খবৰ ল’ব। খবৰটো আগতীয়াকৈ লৈ থোৱাৰ ভংগীৰেহে গোপালে সুধিলে।

গোপালে গভীৰ কৌতূহলেৰে সোধা যেন ধাৰণা কৰি শনিয়ে সম্পূৰ্ণ নিশ্চিতি দি উত্তৰ দিলে, ‘হ’ব এদিন। অত মানুহ আজি জড়িত হৈ গৈছে, আপুনি কি ভাবে? এয়া আৰম্ভণিহে। তথাপি দেখিছেনে নাই, কিমান ব্যাপক! এই যুদ্ধতো মানুহ ৰাজপথলৈও ওলাই অতি শীঘ্ৰেই যোগ দিব। ভাৰতবৰ্ষই ব্ৰিটিছৰ লগত যিমান দিন যুঁজিব লগা হৈছিল, তাৰ আধাদিনো সময় আমাক নালাগে। আহি আছে সময়।’

চাহ খাই শনি যোৱাৰ পাছত সুকন্যাই গোপালক ক’লে, ‘সি কি ভাষণ মাৰি আছিল নো ইমানকৈ?’

‘এনেই এইবোৰেই— দেশৰ কথা, সমাজৰ কথা।’

‘ইমান জনাবোৰ ওলাইছে! আলফালৈ ডাক্তৰ-ইঞ্জিনিয়াৰো যোৱাৰ কথা শুনো দেখোন, ইহঁত ইয়াত ইমানগাল ল’ৰা আছেহি, বেজী এটাও দিব পৰা কোনোবা এটা নাই নে! হৰেন বৰাটোৰে মিছামিছি খুঁচি খুঁচি মানুহবোৰ ঘুণীয়াহে কৰিছে।’ গোপালে লগাই দিয়াৰ সন্দেহত তাই বেছিকৈ নকৈ মনে মনে ৰ’ল, তাইৰ খংটো উঠিবলৈ ধৰিছে, ডকাইতিটো যোৱাৰাতি হৈ যোৱা যেন ভাবটো পুনৰ আহি আছে। গোপাল মনে মনে ৰৈ থাকিল। তাইৰ খংটো দেখি ডকাইতি ঘটনাটো তেওঁৰো মনলৈ আহিল। তাই আকৌ ক’লে, ‘ইহঁতবোৰক মই একদম চকুপাৰি দেখিব নোৱাৰোঁ। আপোনাক বুলিহে কৈছোঁ বিশ্বাসত।’

‘মই নকওঁ, কাকো একো নকওঁ। কেলেই ক’ম!’

‘সেই বুলিয়েই কৈছোঁ, ইহঁতক একদম লগ নল’ব, কি বিশ্বাস আছে এইবোৰৰ? সিহঁতেতো নিজৰটো চাবই। সময়ত যেতিয়া সিহঁতে নিজক বচাব লগাত পৰিব, তেতিয়া আপোনাক সহায় কৰাটো সিহঁতৰ দায়িত্বত নধৰে নহয়, আপুনিহে ফচিব।’ খং এটা উঠি আছে যদিও তাইৰ মনত শনিৰ প্ৰতি সন্দেহটো কমি গৈছে এতিয়া। তাৰ কথাবোৰ নাটক

যেন নালাগিল, হয়তো ডকাইতিটোত তাৰ চক্ৰান্ত নাথাকিবও পাৰে, কিবা সংকোচতহে সি ইমানদিন অহা নাছিল, তাই ভাবিলে।

বিলৰ পাৰৰ পৰা আহিয়েই বাবাই পিৰালিত তাৰ চকী-টুলযোৰ পাৰি কিতাপ এখন লৈ বহি আছিল। আলোচনা গহীন দেখিলে সি সেইটো কৰে আৰু কাণ দি থাকে। কিবা এটা ভাবি ভাবি কোন সময়ত তাৰ মূৰটো এফালে ঠৰঙা লাগিল সি গমেই নাপালে। সুকন্যাই দেখি তাক ধমকি দিলে, 'কি ডাঙৰৰ কথালৈ মন কৰি আছ? পঢ়ি নাথাক কিয়? সৌফালে চাই কি ভাবি আছ ইমান?'

এপৰ চুপ হৈ থকাৰ শেষত বিপুলেও উপায় এটা পাই লগতে যোগ দি টেঁটু মেলি ক'লে, 'পঢ়ি থাক তই।'

বাবাই মূৰটো তললৈ দি কিতাপৰ শাৰী এটাত চকু থৈ পঢ়ি থকাৰ দৰে ৰৈ থাকিল।

আটাইবোৰ নিশ্চুপ মাৰি থকাত বিপুল গৰগৰাই ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। সি কিবা ভোৰভোৰোৱা সুকন্যাহঁতে শুনিলে। তাৰ কি খং উঠিল তায়ো ধৰিব নোৱাৰিলে।

'পঢ়াত মন নাই তাৰ! এইটোৰেই নষ্ট কৰিব, এইটো কিয় থাকিব লাগে!' চিঞৰি গালি পাৰি সি থেকেচ মাৰি কিবা এটা ভাঙি পেলালে, একেটা থেকেচাত ভাগি ঠেল ঠেলকৈ ছিটিকি পৰাৰ শব্দ বাহিৰলৈ আহিল। 'কিখন কৰি ফুৰিছে মানুহটোৱে! ৰেডিঅ'টো ভাঙিলে চাগে!' সুকন্যাই বিৰক্তিৰে ক'লে। 'কি ভাঙিলা অ' সেইটো?' গোপালে ডাঙৰকৈ সুধিলে। একো উত্তৰ নিদি খঙত ওলাই আহি বিপুল আগৰ ঠাইত বহিল।

'ৰেডিঅ'টো ভাঙিলে নেকি?' সুকন্যাই সুধিলে।

'সেইটো থাকিলে এইটোৱে নপঢ়ে। নালাগে থাকিব সেইটো!'

'জানিছোঁ নহয়!' সুকন্যাই বিৰক্তিৰে মুখখন বেঁকা কৰি ক'লে। ডিঙি ফালি মুখেৰে ওলাই আহিব খোজা গালিবোৰ গোপাল থকা বাবে তাই নিয়ন্ত্ৰণ কৰি সৰুকৈ ক'লে,'অত সময় একো এটা কৰিবলৈ পোৱা নাই, ক'বলৈ পোৱা নাই যে, এতিয়া জক উঠি সেইটোকে কৰি থৈ আহিল হ'বলা? বৰ কামটো কৰিলে!'

অত বছৰৰ চিনাকি হৈ বিপুলৰ স্বভাৱটো গোপালে বুজা হ'ল, তাৰ বীৰত্ব দেখি তেওঁ মিচিক-মাচাক হাঁহি থাকিল। সুকন্যাই তেওঁক ক'লে, 'এখেতসকলৰ ডাঙৰজনী বায়েকৰ ল'ৰা এটা, এইবাৰ মেট্ৰিক ফেইল কৰিলে। বাপেকে খঙতে ৰেডিঅ'টো ভাঙি পেলালে। যোগাযোগটোতো নায়েই, অফিচত কাৰোবাৰ মুখত এদিন শুনিলে। তাকে এতিয়া কৰি দেখুৱাইছে।' সুকন্যাৰ কথাটো শুনি, নিজে কৰা কামটোৰ আচল গুৰিটো গম পাই বিপুলৰ খংটো দূৰ হৈ মুখত হাঁহি এটা ফুটি উঠিল। হাঁহিটো দেখি সুকন্যাৰ খঙে তালু চুলেগৈ, গোপালৰ বাবেই সহ্য কৰি থাকিব লগা হৈছে, তাই ক'লে, 'এতিয়া আকৌ ৰেডিঅ' এটা কিনি আনক আৰু! পইচা ঢেৰ হৈছে নহয়! সিহঁতৰ ঘৰত গোটেই কন্দল,

মানুহটো মদপী, ঘৰতে মদ খায়, তাকে লৈ কাজিয়া। পুতেকে একেৰাহে ডাঙৰ ডাঙৰকৈ ৰেডিঅ'টো লগাই গান শুনি থাকে। মেট্ৰিক ফেইল কৰা দেখি খঙত বাপেকে বোলে— ৰেডিঅ'টোৰ কাৰণেই ফেইল কৰিলি, এইটোকে ভাঙি পেলাওঁ। এতিয়া ঘৰত যে নিজে ৰেডিঅ'টো ভাঙিছে, ই সৰু ল'ৰাটোৱে ৰেডিঅ' শুনে নেকি? দেখাক দেখি কাম কৰিলে এইবোৰেই হয়, মিছামিছি খৰচ।'

'সেইটো বাজিব নে নাবাজে এতিয়া?' গোপালে কৌতুকৰ সুৰত বিপুলক সুধিলে।

'তেনেই চফা। চালেহে ওলাব কিবা।'

বাবা প্ৰথমে ভয়ত পেঁপুৱা লাগিছিল, এতিয়া আটায়ে শান্ত দেখি তাৰো হাঁহি উঠিল। কিন্তু সুকন্যাই কথা কৈয়ে আছে, হঠাৎ কাজিয়া এখন আকৌ লাগি যোৱাৰ ভয়ত সি হাঁহিটো গিলিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

গোপাল ঘৰলৈ যোৱাৰ পাছত সুকন্যা-বিপুলৰ একেৰাহে কেইবাদিনো কাজিয়া লাগিল। আলহী থকা বুলিয়েই সহ্য কৰি থকাখিনি সুকন্যাই যেন সুদে-মূলে ঢালি দিছে। বাবাই এটা কথা মন কৰিছে, গধূলি কাজিয়া এখন লগাই লৈ সুকন্যাই তাক পঢ়ুৱাবলৈ ওচৰত বহুৱাই লয়, প্ৰশ্ন সুধি সুধি পঢ়ুৱাই থাকে, আৰু যিমানেই বেছিকৈ বলকে, কোবকেইটা সিমানেই জোৰকৈ দিয়ে। গালি পাৰে বিপুলক, কোব দিয়ে তাক।

কাজিয়াখন শেষ নহওঁতেই চন্দনে পইচা নিবলৈ আহিল। আজিকালি চন্দনৰ সমুখতো সিহঁতে কাজিয়া কৰিবলৈ লাজ নকৰা হৈছে। গধূলি সুকন্যাই ভাত ৰান্ধিবলৈ লৈ বাবাক পাকঘৰত বহুৱাই ল'লে, সমানে সমানে বিপুলকো জাৰিবলৈ ধৰিছে। মাজে মাজে বিপুলেও মুখ পাতিলে। চন্দনে সৰু ল'ৰাটোৰ লগত ভিতৰৰ বিছনা এখনত খেলি আছে। বাবাক বহুত যত্ন আৰু শাসনৰ মাজত ৰখাটো গৌৰৱেৰে চন্দনক দেখুৱাবলৈকে সুকন্যাই গাৰ জোৰেৰে চেকনি বহুৱাইছে। পৰিস্থিতিটো অনুভৱ কৰি বাবায়ো গাত চাট পৰিলেই টেঁটটেঁটকৈ চিঞৰি দিছে। 'ঐ চুপ। চুপ থাকিলিনে? ক, সেইটো ক সোনকালে। ইমানকৈ টেঁটুটো ফালিছ কিয়?' সি চুপ থাকিবলৈকো তাই আকৌ কোব বহুৱাই দিলে। ইচ্ছা কৰিয়েই বাবায়ো আকৌ বেছিকৈ চিঞৰিলে। খঙত সুকন্যাই তাৰ ওচৰৰ পৰা উঠি গৈ জুহালৰ সমুখত বহি বিপুলক বলকি থাকিল।

ভাত-আঞ্জা হ'ল। বিপুলক সম্পূৰ্ণকৈ বলকি নোহোৱা বাবেই সুকন্যাই ভাত বঢ়া নাই, বাবাকো পঢ়াৰ পৰা উঠি যাবলৈ কোৱা নাই। তাক আকৌ এপিটন দিবলৈ তাই প্ৰশ্ন এটা সুধিলে। সি উত্তৰটো ভাবোঁতেই তাই গাৰ জোৰেৰে দুই চাট লগাই দিলে, সি চিঞৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। এইবাৰ তাৰ সঁচাকৈয়ে বেছিকৈ কান্দোন ওলাল, দুখত চকুপানী ধাৰাসাৰে বৈ আহিল। 'চুপ থাক। ক, উত্তৰটো ক। থাকিলিনে চুপ!' মূৰ ওফৰি যোৱাকৈ তাই তাক এক থাপৰ লগাই দিলে। তাৰ হিকটি আৰম্ভ হ'ল। শব্দ শুনি বুজা গ'ল, সি বহুত

কষ্ট খাইছে। কোব নিদিয়াকৈ সুকন্যাই এছাৰি এডাল দাঙি ধৰি উত্তৰটোৰ বাবে ৰৈ থাকিল, 'ক সোনকালে। আকৌ দিম নহ'লে', তাই এচাট দিয়েই দিলে। চিঞৰ এটা মাৰি বাবাই হিকটিয়াই হিকটিয়াই উচুপিবলৈ ধৰিলে। 'চুপ থাক', তাই ডাঙৰকৈ ক'লে, যেন বাবাক নকৈ বিপুলকহে কৈছে। অতিষ্ঠ হৈ চন্দন নামি আহিল, পাকঘৰৰ দুৱাৰমুখৰ পৰা ক্ৰোধেৰে অলপপৰ চাই ৰ'ল, 'তহঁতে ইয়াৰ পৰা এনেকৈ উঠি যোৱাটো ভাবিছ নহয়? এইখন হুলস্থূলত তহঁতক উত্তৰপাৰৰ মানুহে একেদিনাই খেদি পঠিয়াব! ওচৰৰ মানুহে কুকুৰ লগাই খেদিব তহঁতক। কেনেকুৱা উৎপাতখন কৰি আছে আটাইসোপাই গধূলিৰ পৰা!' কৈ লৈ সি ফোঁ ফোঁৱাই গুচি গ'ল। ভিতৰৰ কোঠাটোৰ পৰা ওলাই সি বাহিৰৰ বিছনাৰ আঁঠুৱাখন তৰি শুই দিলে।

তাৰ মুখত সেইষাৰ শুনাৰ আশা সুকন্যাই সমূলি কৰা নাছিল, ইমানপৰে যি গৌৰৱ তাই মনত লৈ আছিল, জুইত পানী পৰা দৰে হ'ল। লাজ-অভিমানত তাই উঠি গৈ সৰু ল'ৰাটো লৈ শুই থাকিল।

ভাত খোৱাৰ সময় সাৰি যোৱাত বিপুলে তাইক দুবাৰ মাতিলে। তাই মাত নিদিয়াত সিও শুবলৈ সাজু হ'ল। পাকঘৰৰ পৰা বাবাই সকলো গম পাই কিতাপ-বহী সামৰি ভিতৰৰ কোঠাটোত সোমাল। সিও লাহেকৈ বিছনালৈ উঠিল। বিপুলে লেম্পটো নুমাই দিলে।

বাবাহঁতৰ টোপনি আহিল। ডাঙৰ তিনিটাৰ এটাৰো অহা নাই। চন্দনে মনৰ ভিতৰতে গুজৰি-গুমৰি আছে, 'কাইলৈ ৰাতিপুৱা তাইক টানকৈ ক'ম— তহঁতে নিজে কি লাগ লাগি থাক, এই অদৰকাৰী হুলস্থূলবোৰ মোৰ আগত যদি কৰি থাক মই কেতিয়াও নাহোঁ। অৰ্থহীন কাজিয়া কিছুমান কৰি আছিলি কিয়? মই অহা বুলি তহঁতৰ অকণো গন্তাই নাই?' তাৰ অভিমানো জাগিল।

সময় যথেষ্ট পাৰ হ'ল। সুকন্যাক টোপনিয়ে হেঁচা মাৰি ধৰিলে। খং-চং এতিয়া সম্পূৰ্ণ মাৰ গ'ল তাইৰ। 'বিছনাৰ পৰা গৈও ভাত-পানী বাঢ়িব পৰা যাব, কাইলৈ ৰাতিপুৱা কেৰাহী-বটুৱা ধুই শুদ্ধ কৰি পেলালেই হ'ল।' তাই বিছনাৰ পৰা নামি বিপুলৰ গাত ধৰি মাতিলে, বিপুলৰ ঠেহ নাইকিয়া হৈ পৰিল। লেম্পটো জ্বলাই দুয়োটা পাকঘৰলৈ গ'ল। সুকন্যাই ভাত বাঢ়িবলৈ কাঁহী-বাতি ঠিক কৰিলে, বিপুলে পীৰা পাৰি দিলে, তাই ক'লে, 'চন্দনক মাতি আনকগৈচোন যাওক। ইহঁত দুটাৰ ভালকৈয়ে টোপনি আহিল চাগে, ইহঁতক নালাগে জগাব, আবেলি খাইছিলহে, এতিয়া উঠি এনেয়ো নাখায়। ৰাতিপুৱাই খাব। উলিয়াই থৈ দিম, জলপানৰ নিচিনাকৈ খাব।'

বিপুলে গৈ চন্দনক কেইবাবাৰো মাতিলে। তাৰ একো মাতবোল, কাতি-কুতা নাই। বিপুলে তাৰ গাটো অলপ জোকাৰি দিলে। সাৰসুৰ থকা যেন নালাগিল।

'তাৰ পূৰা টোপনি আহিল নেকি !' বিপুলে পাকঘৰলৈ আহি সুকন্যাক ক'লেহি।

'মই মাতিমগৈ ৰ'ব।' ভাত বাঢ়ি মজিয়াত থৈ সুকন্যাই মাতিবলৈ গ'ল। চন্দনে অকণো গমকে নিদিলে।

'দিনত অহাৰ ভাগৰতে টোপনি গ'ল। নালাগে আৰু জগাব। তালৈ বহা ভাতখিনি ঢাকি থ'ম, ৰাতিপুৱা খোৱাৰ পাছত বাবাই ধুই পেলাব।' সুকন্যাই বিপুলক ক'লেহি।

হালেই খাই শুই ধুনীয়াকৈ থাকিল।

চন্দনৰ আকৌ উঠিল খং। অভিমানো বাগৰি পৰিছে। তাৰ ভোকো লাগিছে, বিশেষকৈ মাংসৰ আঞ্জাখনলৈ লোভ লাগিছে। লোভটো সম্বৰণ কৰি বিছনাত পৰি থকা বাবে খংটো বাঢ়ি গৈছে। 'তহঁতহালে এনেকৈ কন্দল লগাই থাকিবি ! মই শুনি থাকিব লাগে ?' ৰাতিপুৱা সিহঁতক গালি পাৰি পিহি পেলোৱাৰ আকাংক্ষা তাৰ জাগ্ৰত হ'ল, গালি পাৰি হুলস্থূল লগাই গোটেই ঘৰ-বাৰী সি যেন কঁপাই দিব।

বহুপৰৰ পাছত তাৰ চিলমিলকৈ টোপনি ধৰিলে। পেটত ভোকটোৰ উমান এটা পুনৰ পালে, তথাপি টোপনি ভালকৈ যাব বুলি তাৰ ধাৰণা হ'ল। খংটো তাৰ কমিল, এতিয়া তাৰ নিজলৈহে অলপ খং উঠিছে, হাঁহি উঠিছে, 'মতা-মাইকীৰ কাজিয়াৰ মাজত সোমাই নিজেহে ভোকত শুব লগা হ'ল ! সিহঁতহালে খাই লৈ ধুনীয়াকৈ শুই আছে, মইহে সাৰে থাকিলোঁ ! এইবোৰ, মিছামিছিকৈ, মতা-মাইকীৰ কাজিয়াৰ মাজত মই জীৱনত আৰু নোসোমাওঁ ! চালা, এই লাগিব, এই কিবা এটা মিল হ'ব, মাজত সোমাই নিজে মৰাৰ বাহিৰে একো নহয় !' কেইমাহমানৰ আগতে বেলেগতো তাৰ এনেকুৱা অভিজ্ঞতা এটা হৈ গৈছিল। কাইলৈ ৰাতিপুৱা সি যিখিনি কোৱাৰ কথা ভবিছিল, সেই গোটেইবোৰ এতিয়া তাৰ নিজৰে অৰ্থহীন যেন লাগিল। আৰু সি জানিছে, যদি সি কাইলৈ কয়ো, ওলোটাই তাকহে ধমকি দিব— 'জগাইছিলোঁ নহয়, কিয় নুঠিলি ?' তাৰ কথালৈ সিহঁতে গুৰুত্বই নিদিব। ৰাতিপুৱা একো নকৈ ভাতখিনি খাই পেলোৱাৰ সিদ্ধান্ত ল'লে সি। সি টোপনি গ'ল।

*** *** ***

'কাইলৈ মেজি জ্বলাব লাগিব নহয়, লুতুমুৰি আনোগৈ ব'ল', মাঘবিহুৰ উৰুকা দিনা আবেলি নহওঁতেই বিপুলে বাবাক ক'লে। সি এতিয়া চতুৰ্থ শ্ৰেণীত আছে, বিপুলে এইবাৰেই প্ৰথম লগ ধৰা দেখি সি ডাঙৰ হৈ হনুমান-জাপ দি লুতুমুৰি-স্থলীত বীৰত্বৰে পদাৰ্পণ কৰিলেই যেন অনুভৱ কৰিলে। প্ৰতিবাৰে যাবলৈ তাৰ কিমান যে মন গৈছিল, কিন্তু এবাৰো পোৱা নাছিল। সুকীয়া সুকীয়া গঢ়ৰ যিমানবোৰ লুতুমুৰি ঘৰলৈ আনিছিল, কোনোবাডাল বহঁতপুৰৰ শিলগুটিবোৰৰ দৰে মিহি, কিছুমান খোকা নৈৰ দৰে বেঁকা,

কিছুমান ব্ৰহ্মাস্ত্ৰ যেন, কিছুমান যেন ক্ষন্তেক পাছতে নৰ ৰূপ ল'বলগীয়া কিবা এক বিচিত্ৰ বস্তু, তাতকৈও কিমান বা সুকীয়া গঢ় নেদেখাকৈ পৰি আছে তাত!

তিনিটা বস্তা আৰু কুঠাৰখন কেৰিয়াৰত বান্ধি চাইকেল ঠেলি বিপুল ওলাল, সৰু মিট এখন লৈ পিছে পিছে বাবা।

আধাবাটত সিহঁতে সিফালৰ পৰা আহি থকা গালুকবিলৰ মানুহ পাঁচজনী পালে। 'ঐ ছাৰ, ক'লৈ যাৰ?'

'লুতুমুৰি আনিবলৈ যাওঁ। কাইলৈ মেজি জ্বলাব লাগিব নহয়। তহঁত ক'লৈ গৈছিলি?'

'উই... আমি পুৰাই গ'লোঁ মাজুলীলৈ। মাহ বুটলি থৈ আহিলোঁ।'

'ভাত-পানী তাতে খালিহঁত নেকি?' মূৰৰ ওপৰৰ বাচনবোৰ দেখি সি সুধিলে।

'কালোঁ, কালোঁ। এজনীয়ে ৰান্ধিলোঁ আৰু।'

অলপ দূৰ যোৱাৰ পাছত বাবাই বিপুলক সুধিলে, 'কিয় মাজুলীলৈ গৈছিলোঁ বুলি কৈছে? গোটেইখনেই দেখোন মাজুলী।'

বিপুলে হাঁহি ক'লে, 'সিফালে চাপৰি এটা আছে। সেইকেইজনীয়ে চাপৰিটোৰ নাম মাজুলী দি লৈছে। কি বুজি পাই! এইকণ ঠায়ে সিহঁতৰ কাৰণে সমস্ত জগত। পঢ়া-শুনাও নাইকিয়া! মাজুলী মাজুলী শুনি থাকে নহয়, শব্দটো কিবা ভাল লাগি চাপৰিটোৰ নামেই নিজে মাজুলী কৰি লৈছে।'

সিহঁত গৈ লুতুমুৰিৰ জগতখন পালেগৈ। কৰঙা-ঝাঁও-মাদুৰিৰ মাজত ব্ৰহ্মপুত্ৰই বালি পেলাই থৈছে, তাতে কিছুমান আধা পোত গৈ কত যুগৰ পৰা মুকুতাৰ দৰে পৰি আছে। বহু দূৰৰ পৰা উটি আহি কৰঙাত লাগি সিহঁত সৰকি যাব নোৱাৰিলে, কোনোবাবাৰ বাৰিষা সামান্য সলনিও হৈছে স্থান, সিহঁতৰ লগৰে কিছুমান কৰঙা সৰকি অজান স্থানলৈ গুচিও গৈছে, পানীত ঘঁহনি খাই খাই গোটেইবোৰ কুন্দত কটাৰ দৰে হৈ পৰিছে। বাবাই পাৰে মানে বস্তাত ভৰোৱাত লাগিল।

সিহঁত ঘূৰি আহি পদূলিত গোটেইবোৰ পেলালে। 'একে কোবেই মেজিটো সাজি লওঁ। সৰু সৰুখিনি তই ভাগ কৰি থচোন, কিছুমান দুফাল কৰিব লাগিব। মই কেঁচা বাঁহ দুটা কাটি আনো।' বিপুলে বাবাক ক'লে।

কেইডালমান ভাগ কৰি থৈয়েই বাবাই অদ্ভুত ভাঁজৰ তিনিডাল একাষে লৈ কিবা কৰিব পাৰি নেকি ভাবি আছে। বিপুল পুনৰ ওচৰ পালেহি, বাবাই গমেই নাপালে। 'হৈ, কি ভাবি আছ? গোটেইখিনি বাচ।' বিপুলৰ মাত শুনি সি চঁক খাই গ'ল। 'অলপ বেঁকা খৰি এডাল পালেই সি সদায় সেইডালকে চাই থাকিব, কি কৰোঁ কি নকৰোঁ! থ, একো কামত নাহে, একেলগে থৈ দে। বাচ বাচ। নহ'লে গধূলি হ'বগৈ।'

পাছদিনা পুৱা পোহৰ নহওঁতেই বিপুলে বাবাক জগালে। মেজিলৈ মনত পৰাত বাবা ধপকৈ উঠিল। সুকন্যাও সাৰ পাইছে, সৰুটোক অলপ পাছতহে জগাব, তায়ো বিছনাতে আছে।

জুইশলা এটা লৈ বিপুল-বাবা বাহিৰলৈ ওলাল। দূৰৰ কোনোবা এঘৰে জ্বলাইছেই, সৰু ল'ৰা এটাই দিয়া জয়ধ্বনি সিহঁতৰ কাণত পৰিল। বাবাৰ মনটো জয়ধ্বনি দিবলৈ তৎ নোহোৱা যেন হ'ল।

দুয়োটা মেজিৰ ওচৰ পালেহি। আন এঘৰৰ জয়ধ্বনিও কাণত পৰিলহি, বিলখন কোণীয়াকৈ পাৰ হৈ সিফালৰ চুবুৰিটোৰ পৰা মাতটো আহিছে। ডাঠ কুঁৰলীত গোটেই চাপৰিটো ডুব গৈ আছে। কুঁৰলীৰ মাজেৰে সেমেকা জুই সৰকি চকুত পৰাহি নাই।

গাঁৱৰ ইঘৰ-সিঘৰৰ একো নেদেখাকৈ জয়ধ্বনিবোৰ উঠিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। দপ দপকৈ জ্বলিবলৈ আৰম্ভ কৰা মেজিকেইটাৰো উমান পোৱা গ'ল। পানীয়ে ঢাকি সমতল কৰি ৰখা বিলখনৰ ভিতৰৰ পৰা কিবা এটাই হঠাতে টুপুককৈ বুৰবুৰণি উঠোৱা দেখিলে ভিতৰত থকা মাছ-কাছবোৰৰ বিচিত্ৰ জগত এখন বাবাই প্ৰায়ে মনত আঁকিবলৈ ধৰে। এতিয়া তাৰ নিজকে কুঁৰলীৰ তলিত বাস কৰা তেনেকুৱা কিবা জীৱ এটাৰ দৰে লাগিছে। পানীয়ে জীৱটোক কেউফালে লিপিট খাই ধৰি থকা দৰে সিহঁতো যেন কুঁৰলীতে বাস কৰা, কুঁৰলীতে বিচৰণ কৰা জীৱ, য'ত কোনেও কাকো দেখা নাই, কিন্তু অৱস্থিতিৰ উমান পাই আছে। কুঁৰলীৰ তলিৰ এখন ৰহস্য-জগতৰ বাসিন্দাৰ দৰে অনুভৱ কৰিলে সি, কুঁৰলীৰ ওপৰৰ বহু উচ্চতাৰ পৰা আন কিবা জীৱই যেন সিহঁতক নিৰীক্ষণ কৰে। কিন্তু এইখন জগত সি চিনি পায়, যিখন জগত অলপ পাছতে আকৌ স্পষ্টকৈ দেখা পাব সি, ভাবি বৰ ভাল লাগিল তাৰ।

ক'ৰবালৈ চাই ৰৈ থকা দেখি বিপুলে তাক ক'লে, 'ঐ এইফালে চা, জুই জ্বলিলেই। জয়ধ্বনি দে!' অপেক্ষাৰ ক্ষণটো আহি পোৱাত সি উল্লাসেৰে পাৰেমানে চিঞৰিলে, 'জয় অ' হৰি বোলা। জয় অ' ৰাম বোলা।'

বিহুটো পাৰ হোৱা কেইবাদিনো হ'ল। ঠাণ্ডা আৰু ডাঠ কুঁৰলী যোৱাগৈ নাই। স্কুলৰ সময়তো কুঁৰলী পৰি আছে। প্ৰাৰ্থনা কৰি বাবাহঁত নিজৰ নিজৰ স্থানত বহিল। আৰতিয়ে এইকণ সময়ত জোৰেৰে এপিটন যাক যাক পাৰে দি লৈ দিনটোলৈ আৰম্ভ কৰে। 'ঐ, কালি কোন কোন অহা নাছিলি থিয় হ!' তাই কাৰোৰে চকুলৈ নোচোৱাকৈ ৰুদ্ৰমূৰ্তিৰে নিৰ্দেশ দিলে। কালি নহাকেইটাই পিটনত গা চেকচেকোৱা আৰু বিষাই যোৱা সংবেদনটো অনুভৱ নকৰিবলৈ আগতীয়াকৈ চেষ্টা কৰি ঠৰঙাকৈ থিয় হ'ল। 'তই কিয় অহা নাছিলি? হাত দে', তাই প্ৰথমৰটোক কোবাবলৈ ধৰিলে, 'ক, কিয় অহা নাছিলি? মুখ জপাই আছ যে? ক', তাইৰ মুখ-হাত সমানে চলিল। ইমান ঠাণ্ডাত সিহঁতৰ হাতত পৰা ছাটবোৰ

বাবাই নিজৰ গাত পৰা দৰে অনুভৱ কৰি চাইছে। তাক সিখন স্কুললৈ নি আকৌ এইখন স্কুললৈ অনাৰ পাছৰ পৰা আৰতিয়ে তাক কোবোৱাটো কমাই দিছিল। ডকাইতি ঘটনাটোৰ পাছত সি কেইবাদিনো খতি কৰি স্কুললৈ যেতিয়া আহিছিল, সেইদিনা আৰতিয়ে স্কুল খতি কৰা বাবে কাকো পিটা নাছিল। ল'ৰা-ছোৱালীবোৰেও তাক সোধা নাছিল। তাৰ পাছতো বাবাই খতি কৰিলে কাৰণটো সুধিবলৈ আৰতিয়ে সংকোচ কৰে। বাকীবোৰৰ লগতে নিপিটিলে বেয়া দেখিব কাৰণেহে তাই বাবাৰ দুহাতত দুছাট দিয়ে। তাক দুছাট দিওঁতে তাইৰ খংটো উঠি অহাৰ পৰিৱৰ্তে কেনেকৈ তাৰ কাষৰ পৰা আঁতৰি যাওঁ যেন অনুভৱ হয়। কিন্তু তাই যে বিশেষ কাৰণত তাক কমকৈ পিটিছে, সেইটো কথা বাবা বা আন ল'ৰা-ছোৱালীবোৰেও মন কৰা নাই, কাৰণ সেই দুছাটেই আতি যায়। 'ঐ, তই কালি-পৰহি কিয় অহা নাছিলি? বিহু যোৱাই নাই নেকি তোৰ?' দূৰত থিয় হৈ থকা ছোৱালী এজনীক আৰতিয়ে বাঘিনী ৰূপ ধৰি চিঞৰি সুধিলে। তাই মনে মনে থকা দেখি আৰতিয়ে মেকুৰীয়ে নিগনিলৈ চোঁচা মৰাদি টলকতে ওচৰ পালেগৈ, 'ক, দুদিন কিয় খতি কৰিছিলি?' তাই উত্তৰ নিদিয়া দেখি আতৰিয়ে কোবাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। পিঠিত পৰা কোববোৰ মোহাৰি শেষ নহওঁতেই আৰতিয়ে তাইৰ সেঙেটা ভৰিত কোব দিবলৈ এছাৰি দাঙিলে। এক ছাট ভৰিত পৰাৰ লগে লগেই ছোৱালীজনীয়ে আৰতিৰ সমান একেটা মাতত চিঞৰি চিঞৰি ক্ষিপ্ৰভাবে ক'লে, 'বাইদেউ, আমাৰ মাক দেউতাই পিটিলে, মায়ে কান্দি আছিল, সেইবাবে নাহিলোঁ।' কথাষাৰ শুনিয়েই আৰতিয়ে সেইখিনিৰ পৰা সাউতকৈ আঁতৰি নিজৰ চকীখনত বহি ৰ'ল। তাই ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক পঢ়ুৱাবলৈ আৰম্ভ কৰাৰ ভংগী ল'লে। আন এটাই মাৰ খোৱা হোৱাই নাছিল, সি থিয় হৈয়ে আছে, ছোৱালীজনীও থিয় হৈয়েই আছে। সিহঁত দুটাক মন কৰি আৰতিয়ে সেইফালে নোচোৱাকৈ ক'লে, 'তহঁত দুটা বহ!' আধাতে নিপিটা হোৱা দেখি ৰং পাই ছোৱালীজনীয়ে আকৌ ক'লে, 'বাইদেউ, মাক ইমান মাৰিলে। মই নাহিলোঁ সেইকাৰণে।' আৰতি মনে মনে থাকিল। ছোৱালীজনীয়ে কথাটো এবাৰ ক'বলৈ পাই সামৰিব নোৱৰা হ'ল। তীব্ৰ চাপ ফালি এটা বিস্ফোৰণ আৰম্ভ হোৱাৰ পাছত সি নিয়ন্ত্ৰণৰ বাহিৰ হৈ যোৱাৰ দৰে তাইৰ মুখৰ পৰা কথাটো ওলায়েই থাকিল। বহি লৈ তাই কাষৰ লগৰ জনীক ক'বলৈ ধৰিলে, 'মায়ে ইমান কান্দি আছিল, মই নাহিলোঁ, মায়ে মোক একো নক'লে। দেউতাই পিটিলে মাক। মই বোলো নাযাওঁ স্কুললৈ, মই ভিতৰতে বহি থাকিলোঁ। দেউতাই মাক পিটিলে কাৰণেই মই স্কুললৈ নাহিলোঁ ...', তাই যেন কৈ কৈ আজি মুখ নজপাবই, গোটেই দিনটো গায়েই থাকিব। 'মনে মনে থাক, সেইবোৰ ক'ব নাপায়', আৰতিয়ে লাহেকৈ ক'লে। ছোৱালীজনী এইবাৰ মনে মনে থাকিল। তাই তেনেকৈ কথাটো কৈ থকা দেখি বাবা আচৰিত হ'ল, 'এনেকৈ কিয় ক'ব পাৰিছে তাই সৱৰে আগত?' আৰতিৰ কাণ্ডটো দেখিও সি আচৰিত হৈছে। আৰতিয়ে ছোৱালীজনীক হাক দিওঁতে মাতটো যে কোমলকৈ ওলাল আৰু পিটাতো বন্ধ কৰি দিলে, তাইক কি ভাবি নিপিটিলে, সি চিন্তা কৰিথাকিল।

ক্লাছখিনি আৰম্ভ হোৱাৰ পাছতো কথাটো বাবাৰ মনলৈ আহি আছে। সি মাজে মাজে ছোৱালীজনীৰ মুখলৈ চালে, তাই নিচিন্ত মনে ফলি-কিতাপ লৈ কামত লাগি আছে, ঘৰৰ কথাবোৰ তাই একেবাৰে পাহৰি যোৱা যেন দেখা গৈছে। 'আমাৰ মা-বাবাহঁতৰ কাজিয়াৰ কথা মই ক'ব নোৱাৰোঁ দেই আনক!' সি ভাবিলে।

জিৰণি সময়ত ৰ'দটো ওলাল। কেইবাদিনৰ মূৰত ৰ'দটো পাই ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে খেলি মতলীয়া হৈ পৰিল। ৱাৰ্ণিং বেল পৰাত আটাইবোৰ নিজৰ নিজৰ ঠাইলৈ আহি বহাৰ পাছতো খেলৰ কথা শেষেই হোৱা নাই সিহঁতৰ। 'বাবাকণ, সৌৱা তোমালোকৰ মায়ে লেপ ৰ'দত দিছে, চোৱাচোন চোৱা', লগৰ এটাই বাবাক ক'লে। সি ঘৰৰ ফালে চাই দেখিলে, সুকন্যাই লেপ দুখন ডাঁৰত দি কম্বল এখন মেলি আছে। কুঁৱলী আঁতৰি যোৱাৰ পাছতে অহা ৰ'দছাটিত গোটেইখন স্পষ্টকৈ দেখা গৈছে। বহু মাহৰ মূৰত দেখাৰ দৰে সি মাকৰ ফালে চাই থাকিল। লগৰটোৱে যিমান উৎসাহেৰে তাক চাবলৈ কৈছে, ঘৰৰ ভিতৰত তাৰ ওলোটা আছিল, কেইবাদিনো বিপুল-সুকন্যালৈ ভালকৈ চাবলৈ সি সাহ কৰা নাছিল, সিহঁতহালৰ মাজত ভালকৈ কিবা মাত-কথাও সি বহুদিন শুনা নাছিল। চিন্তাবোৰে তাক ভেলেঙা লগাই ৰখাই থৈ দিলে। 'মাক কেতিয়াবাই ভিতৰলৈ গ'ল, নায়েই বাহিৰত, সি চায়েই আছে চোৱাচোন!' ল'ৰাটোৱে হাঁহি হাঁহি বাবাক জোকাই বেলেগ এটাক ক'লে। দুয়োটাই হঁহা দেখি বাবায়ো মিচিকিয়াই হাঁহিলে।

দেওবাৰৰ ৰাতিপুৱা সোনকালে কুঁৱলী আঁতৰিল, ৰ'দটো ওলাল। চোতালত দ'মাই থোৱা মাহ-গছখিনি বিপুলে ওখোন এটাৰে বহলাই মেলি দিলে। পঢ়া সময় শেষ হোৱাত বাবাই সুধিলে, 'মাহখিনি মই কোবাও নে?' আবেলি কোবালেহে গোট ওলাব। বাবাই কোবালে এনেয়ো কামত নাহে, বিপুলে ক'লে, 'কোবা।' টাঙোনডাল তুলি লৈ সি দ'মটোৰ চাৰিওফালে ঘূৰি ঘূৰি কোবাবলৈ ধৰিলে।

'বাবাকণ', ভিতৰৰ পৰা সুকন্যাই চিঞৰি মাতিলে।

'মাহ কোবোৱাৰ আগতে তই দোকানৰ পৰা আহি লগৈ যা। এয়া ল।' তাই তাক পইচা আৰু লিষ্টখন দিলে। সি ছাৰ্টটো সলাই, মোনাটো হাতত লৈ ওলাল। বাৰাণ্ডাৰ পৰা উভতি সি আকৌ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল, সুকন্যাক ক'লে, 'মা, মই ভিতৰৰ পৰা গামোচা এখন লৈ যাওঁ নে?'

'গামোচা কেলেই? নালাগে নিব।'

তাই ভাবিলে, সি চাগে মূৰত মাৰি যাবলৈ বিচাৰিছে, কাম কৰি থকা মানুহে মূৰত মৰা দেখিছে নহয়, নহ'লে বিহুত লোৱাৰ দৰে ডিঙিত লৈ যাবলৈ বিচাৰিছে চাগে। সি একে ঠাইতে ৰৈ থকা দেখি তাই আকৌ সুধিলে, 'গামোচা কেলেই?'

'এনেই লৈ যাওঁ।' সি একদম তজবজীয়াটো হৈ উত্তৰ দিলে।

'নালাগে নিব, যা।'

সি বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। আকৌ থমকি ৰৈ ডাঙৰকৈ ক'লে, 'মা, বাহিৰত যে মেলি থোৱা আছে তিতা গামোচা, তাৰে এখন লৈ যাওঁ নে?' তিতা গামোচাকে লৈ যাব বিচাৰিছে, তাৰমানে তাক কিবা এখন হ'লেই হ'ব, প্লাষ্টিকৰ মোনাটো দাঙি আনোতে চাগে হাতত দুখ পায়, কাপোৰ এখন মেৰিয়াই ল'লে দুখ নাপাব, সেইটো কৰিবলৈকে খুজিব পাৰে। তাকে ভাবি তাই ক'লে, 'অঁ, নে।'

ঠাণ্ডা দিনৰ পুৱা ইয়াত লাখ লাখ কেঁচু বাহিৰলৈ ওলাই বনৰ তলত দ'ম হৈ থাকে। ৰ'দটো কাঢ়াকৈ নোলোৱালৈকে সিহঁত নোসোমায়। বাটটোৰ এফুটমান মাটি ওলোৱা লিকটোত কেঁচুবোৰ দেখি তাৰ সদায় ঘিণ লাগে। বননিৰ ওপৰেদি গ'লেও গচক পৰেই। সেইবাবে এইকণ সময়ত ওলাই যাবলৈ ক'লে সি বৰ অশান্তি পায়, গালি খোৱাৰ ভয়ত তললৈ নোচোৱাকৈ ঘিণটো সহ্য কৰি গৈ থাকে। আজি গামোচাখন পোৱাৰ সুখত কেঁচুৰ চিন্তা তাৰ মনলৈ নাহিল, নাচো নাচো ভাবেৰে সি গৈ থাকিল।

দোকানৰ পৰা ঘূৰি আহি সি ভিতৰলৈ সোমাই সুকন্যাক মোনাটো দিলে। মোনাটো হাতত লৈ তাই দেখিলে, সি তিতা গামোচাখন পিন্ধি আছে, 'এইখন তই কিয় পিন্ধিছ?'

'এনেই।'

'এনেই মানে তই দোকানলৈ এইখন পিন্ধি গৈছিলি নেকি?'

'অঁ।' গামোচাখন পিন্ধাৰ সিদ্ধিটো লাভ কৰি অপাৰ আনন্দত সি সকলো পাহৰি নিশ্চিন্তে উত্তৰ দিলে। কোনো সাজৰ প্ৰতিয়েই সি ইমান আগ্ৰহ কেতিয়াও অনুভৱ কৰা নাছিল।

'ক'ৰ পৰা? ঘৰৰ পৰাই পিন্ধি গৈছ?'

'নহয়, আমাৰ বাৰী পাৰ হোৱাৰ পাছত পিন্ধি গৈছোঁ।'

'তই একদম দোকানলৈকে গামোচাখন পিন্ধি গৈছ? আহোঁতেও তাৰ পৰা ইয়ালৈকে পিন্ধি আহিছ?'

'অঁ।'

সুকন্যাই তৎক্ষণাৎ উভতি লগনি খৰি এডাল তুলি লৈ তাক কোবাবলৈ ধৰিলে, 'তই কিয় পিন্ধি গৈছিলি তিতা গামোচাখন?'

সি সেঁহাই সেঁহাই ক'লে, 'ন-কৰঙা গাঁৱৰ গোটেই ল'ৰাবোৰে ঘৰত গামোচা পিন্ধি থাকে, খেলোঁতেও পিন্ধে, ক'ৰবালৈ যাওঁতেও পিন্ধে, সেইকাৰণে ময়ো পিন্ধিছিলোঁ।'

সুকন্যাৰ খং ওপৰলৈ উঠি গ'ল, তাই শক্তিৰে জোৰে মানে কোবাবলৈ ধৰিলে, 'গামোচা পিন্ধি যাবলৈ আহিছ? তাকো তিতা গামোচাখন? সেইবোৰৰ ঘৰত পেণ্ট নাই বাবে গামোচা পিন্ধি থাকে! অকল এটা পেণ্ট থকা বাবে গামোচা পিন্ধি অ'লৈ ত'লৈ যায়। তোৰ পেণ্ট নাই নেকি? খোল, এইখন খোল!' তাই গামোচাখন টানি খুলি পেলালে,

তলৰ পেণ্টটো ওলাই পৰিল, গামোচাখন লাগি পেণ্টটো সেমেকি গৈছে। তাইৰ খংটো আৰু ওপৰলৈ উঠিল, ‘তই? তই, পেণ্টৰ ওপৰত গামোচাখন পিন্ধি গৈছ? আৰু কাম নাপালি তই?’ খঙত তাই ক’ব নোৱৰা হৈ গায়ে-মূৰে কোবাবলৈ ধৰিলে। ‘মই সুধিছিলোঁ নহয়, নক’লি তেতিয়া! তই তাৰমানে জান যে পিন্ধিবলৈ নিদিওঁ? বদমাছ হৈ গৈছ যে এতিয়াই তই ইমান?’

কোবাই কোবাই হেঁপাহ পলালত তাই বৈ দাঁত কৰচি তাৰ মুখলৈ চাই থাকিল। জোৰেৰে আকৌ এক ছাট দি তাই ক’লে, ‘পিন্ধিবিনে আজিৰ পৰা?’ খৰিডাল ভাগি ভাগি চুটি হৈ পৰিছিল, এইবাৰ দুটুকুৰা হ’ল। বাবাই হিকটিয়াই হিকটিয়াই যেনে-তেনে মাত উলিয়ালে, ‘নিপিন্ধোঁ।’

‘বাটত কোনোবাই দেখিছিল নেকি তোক?’

‘দেখিছিল।’ উত্তৰটো শুনিয়েই তাই খৰিডাল পেলাই বাঘ-ঢকা দুটা বহুৱাই দিলে তাৰ পিঠিত, ‘যাহ, বহি থাকগে।’ গঁতা এটা মাৰি তাই তাক বাহিৰৰ ফালে ঠেলি দিলে। ‘গামোচাখন পিন্ধি গৈছে! তাকো তিতা গামোচাখন! এইবোৰে কি মান-সন্মান ৰাখিব আগলৈ! নাইকিয়াবোৰৰ নাই, তই অতকেইটা পেণ্ট থকাৰ পাছতো সেই নোহোৱাজাকৰ শাৰী পূৰাবলৈ গৈছ কিয়! নাইকিয়াবোৰে শুদা গামোচা পিন্ধি থাকে, সি থকাটোৱে পেণ্টৰ ওপৰত মেৰিয়াই গৈছে!’ নবৌৰেকহঁতৰো প্ৰসংগ উলিয়াই তাই গালি পৰা আৰম্ভ কৰিলে, ‘...সিহঁতজাকে সেইখন কৰিলে, তিতা-কেঁহা লগাই দিলে, এতিয়া তই তিতা-কেঁহাৰে ভাত খুৱাম বুলি ভাবিছ নেকি? এইবোৰ চৰিত্ৰ লৈছ? কৰিবি নে এইবোৰ? কৰিবিনে আৰু?’ তাই টোপা-কাঁড় যোৱাদি বাহিৰলৈ গৈ তাক আকৌ দুথাপৰ লগাই সোমাই আহিল। বলকিয়েই থাকিল তাই।

*** *** ***

গৰুবিহু দিনা আগবেলাৰে পৰা গধূলিটো কাষ চাপি অহাৰ লগে লগে বিপুল-সুকন্যাৰ মন গধুৰ হৈ পৰিছে। ৰাইজে এতিয়াও নেওগৰ ঘৰত হুঁচৰি আৰম্ভ কৰেহি। বিপুলহঁতৰ ঘৰলৈ এনেই আহি থকা মানুহবোৰো বিহুকেইদিন চাহ-পিঠা খাবলৈও নোসোমায়। নেওগৰ ল’ৰা দুটা পঢ়া-শুনা কৰি যথেষ্ট ডাঙৰ ল’ৰা হ’ল, বিহুত ঘৰতে থাকেহি, সিহঁতেও কথাবোৰ জানিও বিপুল-সুকন্যাৰ আগত একো এষাৰ নুলিয়ায়। সিহঁতলৈ বিপুল-সুকন্যাই আশা এটা কৰিছিল যদিও, এতিয়া সেইটোও বাদ দিলে। মনটো যিমান ডাঠ কৰিলেও ব’হাগ বিহুৰ এইকেইদিন সিহঁতে নিৰ্বাসিতৰ দৰে নিস্তেজ আৰু শাণিত নিস্তব্ধতা অনুভৱ কৰে। সন্ধিয়া গোহালিত জাক দিয়া, পদ্য গাই গাই মাখিয়তীয়ে গৰু কোবোৱা, গৰু-পিঠা খুওৱা চাবলৈ পোৱা — এইবোৰ হেঁপাহত ক’ব নোৱৰা হৈ বাবাই বিপুল-সুকন্যাৰ মুখৰ অৱস্থাটোলৈ চাবলৈ আহৰি পোৱা নাই।

আবেলি ব'ঠামাৰিৰ ল'ৰা-ছোৱালী এহালে হাতত গাখীৰৰ টেকেলি এটা লৈ আহিল। দুয়োটা বিপুলৰ স্কুলত পঢ়ে, সপ্তম শ্ৰেণীত আছে। শিক্ষকৰ ঘৰলৈ বিহুত অহা কাৰণে সিহঁতে নতুন পোছাক পিন্ধি পৰিপাটিকৈ আহিছে। কোনো নহা বিহুটোত সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীহালকে গণ্য-মান্য অতিথি যেন লাগিল সুকন্যাহঁতৰ।

'ছাৰ আমি বিহু খাবলৈও আহিলোঁ, কাম এটাৰ বাবেও আহিলোঁ।'

'কি কাম?'

দুয়োটা ল'ৰা-ছোৱালীয়ে তল মূৰ কৰিলে।

অলপপৰ ৰৈ দুয়োটাই চকুৰে চকুৰে কথা পাতি বিপুললৈ চালে। 'ছাৰ আমি ছেভেনত বহুত টান পাইছোঁ। আৰু নপঢ়োঁ আৰু। আমাক ডাঙৰবোৰেও কৈছে, ছেভেনটো বহুত টান।' ছোৱালীজনীয়ে ক'লে।

'ছাৰ আমি চিক্সলৈকে পঢ়াৰ চাৰ্টিফিকেট এখন লৈ যাওঁ। আৰু নপঢ়োঁ।' ল'ৰাটোৱে ক'লে।

ভিতৰত চাহ কৰি থকা সুকন্যাই শুনি ওলাই আহিল, 'পঢ়ি থাকাচোন শেষলৈকে। বছৰেকীয়া পৰীক্ষাটো দিয়া। তাৰ পাছত যি হয় হ'ব। কিজানি পাছ কৰিয়েই যোৱা। এইকেইদিন গৈছেহে।'

'বাইদেউ পাছ কৰিলেনো কি হ'ব, আকৌ পঢ়িবলৈ হাইস্কুলেই নাই। আমাক দূৰলৈ পঠিয়াব নোৱাৰে, থকাকৈ যাবলৈ আমাৰ কোনো মানুহ নাই।'

সুকন্যাহঁত ৰৈ গ'ল। নাৰত সুঁতি পাৰ হৈ, বালিত খোজ কাঢ়ি কাঢ়ি, দূৰৰ চাপৰি এটাৰ হাইস্কুল এখনলৈ কেইটামান ল'ৰা-ছোৱালী যায়, কিন্তু নামতহে স্কুল, শিক্ষক বিশেষ নাই, সিহঁতৰ পঢ়া একো নহয়। দুই-এটাক সিপাৰৰ মিতিৰ-কুটুম্বৰ ঘৰত ৰাখিছে, সিহঁতেও কাম কৰা মানুহৰ দৰে থাকিহে পঢ়িব লাগে। বাবাক ক'ত দিয়া হ'ব সেই চিন্তাও সুকন্যাৰ মনলৈ সোমাল।

'হ'লেও পঢ়ি থাকাচোন। পাছত যি হয় হ'ব।' তাই ক'লে।

'এতিয়া নালাগে এৰিব, আহি থাকহঁত স্কুললৈ।' বিপুলেও ক'লে।

'আমি চাৰ্টিফিকেট লৈ যাবলৈকে আহিছিলোঁ। আগতেও বেলেগে এনেকৈ সপ্তম শ্ৰেণীতে এৰি নিছে নহয়। মা-দেউতায়ো কৈ পঠিয়াইছে।' ল'ৰাটোৱে ক'লে।

'তহঁতে ক'বিগৈ— আমি হাক দিছোঁ। পাৰিবি, পাছ কৰিবি, চিন্তা কৰিব নালাগে।' বিপুলে ক'লে।

সিহঁত মান্তি হ'ল, ভয় কমিল।

সুকন্যা পুনৰ ভিতৰলৈ গৈ গিলাছ-প্লেটত চাহ-পিঠা আনি সিহঁতৰ সমুখত মাটিত দিলেহি, গিলাচ-প্লেটকেইটা ধুই থৈ যাবলৈ লগতে পানী এমগ।

খাই শেষ কৰি ল'ৰা-ছোৱালী দুটাই দোৱানত সৰুকৈ কিবা পাতিলে। সুকন্যাহঁতে সমুখত বহি চাই আছে। ছোৱালীজনীয়ে নকৰোঁ, নহয়, নাই, নালাগে—তেনেকুৱা কিবা এষাৰ কোৱা যেন সুকন্যাই বুজিলে, অৰ্থটো গম নাপালে। ল'ৰা-ছোৱালীহালে অসহায় বোধ কৰা দৰে অলপ সময় বহি ৰ'ল। সুকন্যাহঁতেও কৌতূহলত চাই থাকিল।

ল'ৰা-ছোৱালীহালে পুনৰ চকুৰে চকুৰে চাই কিবা পাতিলে। ছোৱালীজনীৰ মন একেবাৰে নাই। ল'ৰাটোক দোৱানত সৰুকৈ কিবা এটা কৈ তাই গাটোৰে বেঞ্চখনত খোপনি দিয়া দৰে বহিল।

উপায় নোপোৱা দৰে ল'ৰাটোৰে মগটো হাতত লৈ উঠি গ'ল। সি পিৰালিলৈ গৈ বাৰে বাৰে মুখ কুলকুলি কৰি, খেকাৰ উলিওৱা দৰে ডিঙিৰ মাত উলিয়াই উলিয়াই মুখখন ধুবলৈ লাগিল।

গোটেই মগ পানী শেষ নোহোৱালৈকে সি মুখ চফা কৰিলে। মগটোৰ শেষ টোপা পানী জোকাৰি উবুৰিয়াই পেলাই সি আকৌ বহিলহি। মগটো চাহৰ গিলাছ-প্লেটকেইটাৰ কাষত থৈ দিলে।

সুকন্যাই এতিয়াহে সকলো বুজি পাই মনতে অতিপাত হাঁহি উঠিল— পানী-মগটো কিয় দিয়া হৈছিল ল'ৰা-ছোৱালীহালে তাৰমানে বুজিয়েই নাপালে, হয়তো সিহঁতে আগতে কোনো দিন এনেকৈ ক'লৈকো অহা নাছিল, গিলাচ-প্লেটকেইটা ধুই থৈ যাবলৈ ডাঙৰেও হয়তো কোনোদিন কোৱা নাছিল, সকলোৰে হয়তো দেখি দেখিয়েই শিকে, আগতে নেদেখি সিহঁতে পানীখিনি মুখ ধুবলৈ দিয়া বুলি ভাবিলে, গৃহস্থই চাই থকা দেখি সি পাৰেমানে মুখ ধুই দেখুৱালে।

'পানীখিনি...(গিলাচ-প্লেট ধুবলৈহে দিছিল)', বিপুলে মুখ মেলিবলৈ লোৱা দেখিয়েই সুকন্যাই তৎক্ষণাৎ চকু পকাই তাক একো নামাতিবলৈ ইংগিত দিলে। তাইৰ আকৌ পেটে পেটে হাঁহি উঠিল, নজনা ল'ৰা-ছোৱালীহালক ক'বলৈ তাইৰ বেজাৰ লাগিল।

'বাইদেউ, আমাৰ গাঁৱৰ মানুহ কাইলৈ আপোনালোকৰ ঘৰত বিহু মাৰিবলৈ আহিব।'

'অ' হয় নেকি!' বিপুল-সুকন্যাই উল্লাসত একেলগে ক'লে। নিজৰ নিজৰ ডাঙৰ গাঁও হোৱাৰে পৰা সিহঁতে ইয়াত বিহু মাৰিবলৈ অহা বাদ দিছিল। এইবাৰহে অন্ততঃ এটা দল আহিব, তাকো কেৱল সিহঁতৰ ঘৰলৈ, বিশেষ মানুহৰ দৰে অনুভৱ কৰি বিপুল-সুকন্যাৰ মন ভৰি পৰিল।

ল'ৰা-ছোৱালীহাল গ'লগৈ। তিয়নি এখন পিন্ধি বাচনকেইটা ফুটছাই মাৰি ধুই গাটো তিয়াই পেলাবলৈ সুকন্যাই বাবাক নিৰ্দেশ দিলে। সোনকালে গৰু অনাৰ সময় হ'ল, বাবাই লৰালৰিকৈ ধুই আজৰি হ'বলৈ দৌৰ দিলে।

মানুহৰ বিহু দিনা আবেলি ব'ঠামাৰিৰ দলটোৰে বিহু জুৰিলেহি। পুৰুষ-মহিলা, ডেকা-গাভৰু, চল্লিছজনমান হ'ব। গৰুবিহুৰ গধূলি নেওগৰ চোতালত পৰা ঢোলৰ চাপৰকেইটাই

বিদ্রূপেৰে বুকু ফালি দিয়াৰ পাছত এতিয়া ইহঁতৰ চাপৰবোৰ দৈৰ ধ্বনি পৰা যেন লাগিছে। ৰাইজে ঘূৰি ঘূৰি বিহু মাৰি থকাৰ মাজতে দুটামানে ডেকা এটাক জোকাই ধেমালি-ধুমুলাও কৰি আছে। সি ফেপেৰি পাতি সিহঁতক ঢকিয়াবলৈ গৈছে, সিহঁতে সাউৎকৈ দুজনমান পাৰ হৈ দিছে। আকৌ গোটেইকেইটাই বাকীবোৰৰ লগতে ঘূৰিবলৈ লৈছে...।

ল'ৰাটোক আকৌ কোনে কি ক'লে, তাৰ বেছিকৈ খং উঠি গ'ল, কাষৰ গোটেই মানুহকেইটাক ঠেলি আঁতৰাই পঠিয়াই সি এটাক কোবাবলৈ চোঁচা মাৰিলে। সিটোৱে ডাঙৰ মানুহ এটাক বাহুত ধৰি সমুখত ৰখাই লৈ নিজকে প্রতিৰোধ কৰি ৰ'ল। মাৰিবলৈ যোৱাটোৱে ডাঙৰ মানুহটোক ঠেলি ওফৰাই, জোকোৱাটোক ঘোচা এটা দিয়েই দিলে। দুটামানে দৌৰি ওচৰ চাপি ঘোচা মৰাটোৰ হাত দুখন জপটিয়াই ধৰিলে, সিটো ল'ৰা দূৰলৈ গ'ল, ধৰি থকাটোক মানুহে ৰখাব পৰা নাই, হাত এখন টানি উলিয়াই সি দাঙি ধৰিলে, সিটোক যেন পুনৰ দোঘোচামান মাৰেই। গোটেই বিহুৰ দলটো ছেদেলি-ভেদেলি হৈ গ'ল। আন কেইবাটাও গৈ তাক গবা মাৰি ধৰিলে, সি জোৰ থকা মজবুত মানুহ, ধৰি থকা সৱকে সি জোকাৰি পেলাইছে, যেন এতিয়া ওফৰাই পেলাব গোটেইকেইটাকে, জোকোৱাটোক মাৰিয়েই পেলাব যেন সি!

নিজৰ স্থানতে ৰৈ যোৱাবোৰৰ লাজত মৰি যোৱা যেন লাগিল, সুকন্যা-বিপুলহঁতৰ ফালে কোনেও চাব নোৱৰা হ'ল। বিপুলে ল'ৰাটোক উদ্দেশ্যি ক'লে, 'ঐ কি হ'ল। মাজত ধৰি কাজিয়া কৰিছ কিয় তই?' বিপুলে আগতে তাক স্কুলত পঢ়ুওৱা। কিন্তু ঠেলা-ঠেলিখন লাগিয়েই আছে, বিপুলৰ কথালৈ কাণ নাই। সুকন্যাই বিপুলক মনে মনে থাকিবলৈ ক'লে, 'তেওঁলোকৰ ডাঙৰসকলো আছে, ঠিক কৰিব, আপুনি নামাতিব।' ডাঙৰ দুজনমানে তাক দোৱানত ধমকি দি ৰ'বলৈ ক'লে, সি ক্ষন্তেক ৰ'ল। কিন্তু আকৌ লাগিল, সি মুখেৰে বলকিবলৈও ধৰিলে। পুৰুষ-মহিলা কেইজনমানে সিটো ল'ৰাক গোহালিৰ ফালে লৈ গ'ল, ই তাক তাতে মাৰিবলৈ খেদা ধৰিলে। আন দুটামানে দৌৰি আকৌ ধৰিলেগৈ, টানি টানি চোতাললৈ লৈ আনিলে। পুৰুষ-মহিলা সৱেই দোৱানত কিবা-কিবি ক'বলৈ লাগিল, সুকন্যাহঁতে একো বুজা নাই, ল'ৰাটোৱে এফালৰ পৰা মাৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে, গোটেই চোতালখনত পকনীয়া ঘূৰাদি তাকে টানি ধৰি পুৰুষ-মহিলা এসোপা ঘূৰি থাকিবলৈ লাগিল। এপাকত সি গোটেইবোৰক আছাৰি ছাৰ্টটো খুলি দলিয়াই দিলে। গেঞ্জিটোও খুলি দলিয়াই দিলে, সেইটো গৈ ফুলৰ ডালত পৰিলগৈ। বয়সীয়াল দুজনমান মানুহ বাৰাণ্ডালৈ উঠি আহিল, 'অ' ছাৰ, বাইদেউ আঁ, সেইফালে নাচাবি আৰু। এইটো এতিয়া নোৱাৰি আৰু শান্ত কৰিব।' বিপুলে আকৌ তাক উদ্দেশ্যি ক'লে, 'ঐ, তই মোৰ ঘৰতে এনেকুৱা কৰিছ, ছাৰৰ ঘৰত নকৰে নহয় ইমান কাজিয়া।' 'আপুনি মনে মনে থাকক, এতিয়া সি একো বুজি নাপায়', সুকন্যাই ক'লে, তাই চোতালৰ ফালে ক'লে—'সিটো ল'ৰাক একদম ঘৰলৈ লৈ যাবলৈ কওক, তেতিয়া ই শান্ত হ'ব, দেখি থাকিলে শান্ত নহয় আৰু', তাই বাৰাণ্ডাৰ

মানুহকেইজনলৈ চাইলে, 'বহকচোন আপোনালোক।' এজনে ডাঙৰকৈ দোৰানত চোতালৰ এটাক ক'লে— সিটোক আঁতৰাই লৈ যা। মাৰিবলৈ যোৱাটোৱে ককালত পিন্ধি অহাখনো খুলি পেলালে, অকল জাঙিয়াটো পিন্ধি সি ৰৈ থাকিল। তাৰ ঘৰৰ সম্পৰ্কীয় ছোৱালী এজনীয়ে কাপোৰকেইটা গোটাই আনি নুৰা কৰি ধৰি ৰৈ থাকিল। দুটামানে শান্ত মাতেৰে তাক চোতালৰ পৰা বাহিৰলৈ লৈ যাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কেইবাটায়ো ঘেৰি ধৰি তাক উলিয়াই লৈ গ'ল।

'সি কিয় কাপোৰ খুলি পেলাইছে?' বহি থকা বয়সস্থকেইজনক বিপুলে সুধিলে।

'এইটো আমাৰ নিয়মৰ নিচিনা। কাপোৰ খুলিলে মানে বেলেগে জানি যায়— এইটোৰ তেনেই খং উঠিল। তাক সেই সম্পৰ্কে একো নকয় আৰু তেতিয়া। যদি কয়, ডাঙৰ কিবা হৈ গ'লে, মানুহ মাৰি দিলেও,তাৰ দোষ নাথাকে।'

'অ', সেইটো নিয়ম আছে নেকি?'

'ছাৰ, বেয়া নাপাবি দেই। আমি বহুত লাজ পাইছোঁ। নক'লেও তহঁতে বুজিছই চাগে।' আন এজনে ক'লে।

'আপোনালোক সৱেই কৰা নাই নহয়, বেয়া নাপাওঁ। কিন্তু এইটো এটা বদনাম হ'ল আৰু। আমাৰ গাঁৱৰ ৰাইজে আমাক আকৌ হাঁহিবলৈ চল এটা পালে।' সুকন্যাই ক'লে।

'হয় হয়। ইমানখিনি যে ঘটিব আমিও ধাৰণাই কৰা নাছিলোঁ নহয়। বেয়া নাপাবি আৰু দেই।'

'কিয় লাগিল নো?'

'এই..., ডেকা ল'ৰা, ল'ৰামতীয়া ধেমালি। ইটোৱে সিটোক জোকাই আছিল। কিন্তু ই বেছি খাই আহিল যে আজি, খং উঠিল, সি নিজেও চাগে ৰখাব নোৱৰা হ'ল, নহ'লে খং উঠিবলগীয়া কথাই নহয়!'

'ছাৰ অ', আমিও খাই আহিছোঁ, খোৱাটো আমাৰ বিহুত থাকেই, নিয়ম আমাৰ, কিন্তু আমাক বলে নোৱাৰে। ই চাগে ইঘৰ-সিঘৰ গৈ ঠিকছে খালে। আমি এইবাৰ এইটো নিয়ম কৰি দিব লাগিব— খাই থাকিলে বিহু মাৰিবলৈ কোনো আহিব নোৱাৰিব।' আন এজনে ক'লে।

চোতালৰ মহিলা এজনীয়ে মাত দিলে, 'উইঐ..., কি বিহুৰ পৰা কি বিহু হ'ল উঐ!' তেওঁ দোষী দোষী ভাবৰ হাঁহি এটা মাৰিলে, 'উঐ, ছাৰ-বাইদেউ বেয়া নাপাবি আৰু আমাক!'

বেয়া নাপাবলৈ বাৰে বাৰে কৈ কৈ তেওঁলোক সকলো যাবলৈ ওলাল। বিপুলহঁতে কেইজনমানক চোতালত বহিবলৈ ক'লে। বাবা আৰু সৰু ল'ৰাটোৱে সেৱা কৰিলে। দক্ষিণাটো লৈ তেওঁলোকে বেয়া নাপাবলৈ পুনৰ কৈ কৈ গ'লগৈ।

পাছদিনা ৰাতিপুৱা ন মান বজাত ল'ৰাটো অকলে আহিল। সুকন্যাই বিপুলক ক'লে, 'সি যি কয় ক'ব, আপুনি একো ধমকি-চমকি নিদিব। কিবা ক'লেও শেষত ভাবি-চিন্তিহে ক'ব লাগিব।' তাই বাবাক ক'লে,'তই একদম নোচোৰাই চোৰাদি নাচাবি, সাধাৰণভাবে থাক।'

সি মুখেৰে নমতাকৈ নিজে নিজে বাৰাণ্ডালৈ উঠি বেঞ্চখনত বহিল। বিপুলহঁতেও একো মতা নাই।

'ছাৰ, কালি মোৰ বহুত ডাঙৰ ভুল হৈ গ'ল। মোক ক্ষমা কৰি দিয়ক।'

বিপুলে সুকন্যাৰ চকুলৈ চালে। অলপ ৰৈ সি ক'লে, 'অন্য একো নাই। মই অন্তৰত অকণমান দুখ পালোঁ। আজি গাঁৱৰ মানুহে মোক বাটৰ পৰা মাতি ঠাট্টা কৰি সুধি গৈছে— কালি কি হ'ল!'

'হয় ছাৰ, ডাঙৰ ভুল হৈ গ'ল। আমাৰ ৰাইজে বিহু আকৌ গায় নে নাগায় ঠিক নাই। আপুনি মোক ক্ষমা কৰি দিয়ক, নহ'লে বিহু চিৰদিনলৈ বন্ধ কৰি দিব।'

'তোমাক ৰাইজে পঠিয়াইছে নে তুমি নিজেই ইচ্ছা কৰি আহিছা?' সুকন্যাই গহীনভাবে সুধিলে।

'ৰাইজে পঠিয়াইছে। মই নিজে কৈছোঁ ৰাইজক। ৰাইজে সুধিছে— তই কি কৰিবি? মই কৈছোঁ যে মই ছাৰ-বাইদেউক ক্ষমা খুজিমগৈ। আপোনালোকে মোক ক্ষমা কৰি নিদিলে ৰাইজে মোক বহুত শাস্তি দিব, ৰাইজে মোক একো নকৰে, গোটেই শাস্তি ৰাইজে নিজে ল'ব। ৰাইজে একো নাপাতে, বিহুও নাপাতে, লৃগাঙো নাপাতে, মোক তাকে চাই থাকিবলৈ দিব। আপোনালোকে মোক কি শাস্তি দিয়ে দিয়ক ছাৰ। বাইদেউ আপোনালোকে যি শাস্তি দিলেও মই মানিম।'

'তই যদি নিজে আহিছ, তেতিয়া হ'লে বেলেগকৈ আমি ক্ষমা কৰিব নালাগে।' বিপুলে ক'লে।

সি জেপৰ পৰা তামোল-পাণ এযোৰৰ টোপোলা এটা উলিয়াই বাবাক ক'লে, 'বটা এখন আনচোন।' সেৱা কৰিবলৈ সি চেণ্ডেলযোৰ খুলিলে।

'তামোল-পাণ নালাগে। তুমি যদি অন্তৰেৰে কৈছা, সেয়াই ক্ষমা।' সুকন্যাই ক'লে।

ল'ৰাটো গ'ল। সুকন্যাই বিপুলক ক'লে, 'দেখিলেনে? মিচিং হ'ল কি হ'ল, ৰাইজৰ বিবেচনা কিমান সুন্দৰ দেখিলেনে! ভুল কাৰ নহয়, যিকোনো মানুহৰে হয়। সেইবুলি আমাৰ জাকৰ দৰে ইহঁতেতো নকৰিলে।'

'আমাৰবোৰ হোৱা হ'লে আজি কাহিনী বেলেগ হ'লেহেঁতেন।'

'এইসোপাৰ বিবেচনা বোলা বস্তু আছে জানো ? সদায় একেটা ধৰণ সিহঁতৰ। অকণো সলনি নহ'ল, নতুন চিন্তা একোডাল নাহিল। কিমান দূৰলৈ ভাবিব পাৰেনো এইজাকে !'

অৱশ্যে সিহঁতহালেও বেছি দূৰলৈ নাভাবিলে, ভাবিব নোৱাৰিলে। ব'ঠামাৰিৰ মানুহবোৰে ভাল ব্যৱহাৰ কৰিলেও নিজৰ মানুহ হিচাপে ল'ব নোৱাৰিলে, নতুন চিন্তা সিমানকণ সিহঁতহালৰ নাহিল।

বিহুৰ হেমগেমটো পাৰ হ'ল। বন্ধ বাৰ। বিপুল ৰাতিপুৱা ঠিকাদাৰৰ নাৱত বহঁতপুৰলৈ গ'ল। দুপৰীয়া মিনেছৰৰ ঘৰত বৰসবাহ। সুকন্যা শুলে। সকামৰ হাই-উৰুমি আহি থকা বাবে বাবা আৰু সৰু ল'ৰাটোৱে পিছফালৰ ঢাপটোৰ সিপাৰে খেলি আছে। কটাৰী, ধঁপাত আদি লগা হ'লে পিছফালেদি বাট পোনাই মিনেছৰৰ ঘৰৰ পৰা ৰঘু নেওগৰ ঘৰলৈ মানুহ অহা-যোৱা কৰি আছে।

সকামৰ ঘৰত নাম চলিল। কাম কৰি থকা মহিলাবোৰৰ কথাৰ গুমগুমনি এটাও আহি আছে। সৰু ল'ৰাটোৰ খেলি আমনি লাগিল। প্ৰথম সেৰা কৰোঁতে খোল বজোৱাও সি শুনিলে। তালৈ যাবলৈ তাৰ মন গ'ল। সি বাবাক খুঁটিয়াবলৈ ধৰিলে। বাবাই তাক ফুচুলাই ৰখালে।

অলপপৰ ৰৈ সি আকৌ বিচাৰিলে যাবলৈ। বাবাই বাৰে বাৰে ফুচুলালে, খেলাত জোৰ দি ৰাপ বহুওৱাৰ চেষ্টা কৰিলে, উপায় নাপাই সি চিঞৰি চিঞৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। বাবাই তাক কোঁচত তুলি জোকাৰি থাকিল। তথাপি সি কান্দিয়েই থাকিল।

কাযেৰে পাৰ হৈ যোৱা মানুহ এজনে সুধিলে, 'সি ইমানকৈ কিয় কান্দিছে ?'

'সকামলৈ যাবলৈ লাগে তাক', বাবাই ক'লে। মানুহজনে একো নকৈ গুচি গ'ল।

বাবাই তাক কোঁচত লৈ জোকাৰি জোকাৰি সুকন্যাৰ ওচৰলৈ আহিল। কিন্তু সি ভিতৰলৈ নাযায়, বাবাৰ গাত হেঁচি হেঁচি সকামৰ ফালে যাবলৈ জোৰ দি কান্দি থাকিল। বাবাই তেনেকৈয়ে আনি সুকন্যাৰ ওচৰ পোৱালেহি, 'মা, ই সকামলৈ যাবলৈ কান্দি আছে।'

সুকন্যাই টোপনিৰ জালত যেনে-তেনে মূৰটো দাঙি ধমকি দি ক'লে, 'নিষ্পত্তি নাযাবি দেই, একদম পিটিম কিন্তু। বাবাই আহি সঁচ থ'ব, কৈ দিছোঁ !' তাই মূৰটো পেলাই টোপনিত ডুব গ'ল।

বাবাই তাক জোকাৰি জোকাৰি পদূলিলৈ খোজ দিলে, সেইফালে যাবলৈ লোৱা দেখিয়েই সি গা আছাৰি টেঁটুফালি কান্দিবলৈ ধৰিলে। তাৰ কান্দোন সুকন্যাৰ টোপনি ফালি কাণত সোমাল, কিন্তু বাবাক সকীয়াই দিয়া হৈছে যেতিয়া তাই সেইটো চিন্তা বাদ দি টোপনিটো পূৰ কৰি ল'ব খুজিলে।

সি অতিপাত কান্দিয়েই থকা বাবে বাবাই তাক খেলি থকা স্থানলৈ আকৌ লৈ আহিল, যেনেকৈ পাৰে ফুচুলাই খেলিবলৈ লগালে।

অকণমান সময় খেলত হাত দি সি আকৌ মনত পেলাই হাত-ভৰি আছাৰি কান্দি উঠিল। বাবাই আকৌ তাক কোঁচত তুলি লৈ জোকাৰিলে। পুনৰ সুকন্যাৰ ওচৰলৈ যাবলৈ বাবাৰ ভয় লাগিছে, বাৰে বাৰে টোপনি ভাঙি থাকিলে তাক পিটিব, কিন্তু ভায়েকৰ কান্দোন বন্ধ কৰাৰ উপায় নোহোৱা হৈছে।

সকামৰ ঘৰত নামৰ সামৰণি পৰিল। মানুহ এজনে নেওগৰ ঘৰলৈ আহি ঢাৰি এসোপা কান্ধত লৈ গ'ল, তেওঁ ৰৈ লৈ ক'লে, 'শুৱাই দিয়াগৈ যোৱা, তাৰ টোপনি ধৰিছে।'

'নহয়, তাক সকাম খাবলৈ যাবলৈ লাগে', বাবাই ক'লে। তেৱোঁ একো নোকোৱাকৈ মনে মনে ভাবি গুচি গ'ল, 'শূদিৰৰ চোতালৰ সকামলৈ গোসাঁই যোৱা নিয়মেই নহয়, তাতে এঘৰীয়া হৈ থকা বিপুলে সিহঁতক এনেয়ো আজি খোজ পেলাবলৈ নিদিব।'

বাবাই পুনৰ সুকন্যাৰ ওচৰলৈ খোজ দিলে, ভায়েকে তাৰ কোঁচৰ ওপৰতে জঁপিওৱাৰ দৰে কৰিবলৈ লাগিল। অলপ ৰৈ বাবাই তাক সকামৰ ফালে দেখুৱাই ক'লে, 'ব'লা, যাওঁ।' লগে লগে সি কান্দোন এৰি থিৰ হ'ল। বাবাই লাহে লাহে খোজ আগবঢ়ালে।

শাৰী পাতি ভকতবোৰ বহি আছে, বিলনীয়াই পাত পাৰিছে, ভিতৰতো ঢাৰি পাৰি শেষ কৰি এজনে থিয় হৈ ৰৈছে, ভকতৰ এমূৰত বাবাহঁত ৰ'লগৈ। আটাইৰে চকু থৰ হৈ গ'ল। বিলনীয়াকেইজনো ৰৈ দিলে থিয়দঙা দি।

'বহিবলৈ দে! ওভতাই পঠিয়াব নাপায়!' এজনে সৰুকৈ ক'লে।

'অথনিৰ পৰা কান্দি আছিল সৰুটোৱে। তাৰ এতিয়া উপায় নাই। কিনো বুজি পায়! লৈ আহিল ভায়েকক!' আন এজনে ক'লে।

'হ'ব দে, পাছত যি হয় হ'ব। এতিয়া বহিবলৈ দে। একদম অতিথি নিচিনাকৈ গণ্য কৰিবি। যেনেকৈ প্ৰতিজন গুৰু-ভকতক সন্মান কৰি পঠিয়াৰ, তেনেকৈ সন্মান কৰি পঠা, ঘৰমূৰি পাতলৈকে।' আন এজনে ক'লে।

'গৃহস্থঘৰে একো নুলিয়াবি এতিয়া। কাৰোৰে গাত একো দোষ নাই, তহঁতৰো নাই, ইহঁতৰো নাই। পবিত্ৰ আত্মা, একো নাজানি আহিছে।'

'ঘূৰি গৈ ভাল পিটন খাব আজি!'

'খাওক। সেইটো পাছৰ কথা! মই হ'লেও পিটিম। এনেকুৱা অৱস্থাত ময়ো সৰু-ডাঙৰ নাচাওঁ, ল'ৰা-ছোৱালীক পিটি পিঠি ফালি দিম। কিন্তু এতিয়া ঘূৰাই পঠিয়ালে মানুহঘৰক আৰু বেছি অপমান কৰা যেন হ'ব। এইটো কৰিলে ইহঁত সকামৰ ঘৰৰ মানুহৰো গোটেই জীৱনলৈ বদনাম হ'ব। আৰু ঈশ্বৰৰ দোষো লাগিব কিন্তু, নাপায়, অতিথি মানে অতিথি।'

ল'ৰাটোৰ কন্দা-কটাখন টোপনিৰ মাজতে সুকন্যাৰ কাণত পৰি আছিল। ভালেখিনি সময় একো গম-গতি নোহোৱাত তাই শোৱাৰ পৰা উঠি কেউফালে চালে। এটাকো নেদেখি তাইৰ সন্দেহ হ'ল— সকামৰ ঘৰলৈকে গৈছে। কিন্তু কাকো মাত দি সুধিবও নোৱাৰি!

সুকন্যাই টুল এখনত বহিল অপেক্ষা কৰি থাকিল।

ঘৰমূৰি পাত দুখন লৈ দুয়োটা ভিতৰলৈ সোমাই আহিল। খঙত সুকন্যাই শোৱা-মূৰো আঁচোৰা নাই। তাইৰ ৰূপটো দেখি বাবাৰ এতিয়াহে বেছি ভয় লাগিল। 'থ, সেইবোৰ বাহিৰতে', তাই আঙুলিয়াই পাত দুখনলৈ দেখুৱালে, 'তোক ৰ! মই যাবলৈ হাক দিছিলোঁ নহয়, কিয় গৈছিলি?'

'ই ইমান কান্দি আছে!'

'কান্দি আছে? মই হাক দিছিলোঁ নে নাই? হৈছে এটা মস্ত ই, কথা নুশুনা!' তাই হাতখন দাঙি তাক মাৰিবলৈ উঠিল, ওচৰ পাই তাই ৰ'ল, 'ৰ, বাবা আহক। তোক দিব আজি ভালকৈ। মই লগাই দিম ৰ। এতিয়া পেলা এইবোৰ। খাললৈ দলিয়া।'

দুয়োটাই পাত দুখন খালত পেলাই আহিল।

'এতিয়া বহি থাক দুয়োটা। আজি বাবা আহক। তাৰ পাছত গম পাবি!'

বাবাই স্কুলৰ কিতাপ এখন উলিয়াই নি বাহিৰত বহি পঢ়াৰ দৰে ভুনভুনাই থাকিল।

বিপুল আহি পোৱাৰ লগে লগে সুকন্যাই ক'লে, 'ইহঁতে কি কৰিলে আজি সোধকচোন।'

'কি কৰিলে?' বিপুলে বাবালৈ চালে। বাবাই ভয়ত চুপচাপ আছে। সুকন্যাই তেনেকৈ কোৱাৰ অৰ্থ সি বুজি পাই গৈছে— অলপ পাছতে আজি ৰক্ষা নহ'ব। তাই বিপুলক ক'লে, 'আপুনি অহালৈ বহুৱাই থৈ দিছোঁ। ই হৈছে এটা, এতিয়াই কথা নুশুনা! মোৰ কথা নুশুনিলে। হাক দিওঁতেও গুচি গৈছে! মিনেছৰৰ ঘৰত সকাম খাই আহিছে।' ইমানখিনি বুজাই দিয়াৰ পাছত বিপুল আৰু ৰৈ থকাৰ কাৰণ নাই, সি খংটো উঠাই আনিলেই, 'ঐ তই কথা ক'লে নুশুন কিয়? সেইঘৰৰ সকাম খাবলৈ গৈছ?' সি ঠেং পকাই দৌৰা-দৌৰিকৈ গৈ চালৰ পৰা এছাৰি দুডাল নমাই আনি বহা ঠাইতে বাবাক কোবাবলৈ ধৰিলে। বাবাই চিঞৰি চিঞৰি কান্দি উঠিল। মিনেছৰৰ ঘৰলৈ শুনাকৈ সুকন্যাই ডাঙৰ মাতেৰে তাক গালি দিয়া আৰম্ভ কৰিলে, তাইতকৈও দুগুণ মাত উলিয়াই বিপুলে বলকিবলৈ লাগিল, এহাতে বাবাৰ এখন হাতত ধৰি লৈ থিয় কৰাই সি পিঠিয়ে-ভৰিয়ে কোবায়েই আছে। 'ইয়াকো দিয়ক দুচাটমান', সুকন্যাই সৰুটোলৈ দেখুৱাই ক'লে। বিপুল ওচৰলৈ গৈ তাকো দিলে, সি টেঁত টেঁতকৈ চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। বিপুল পুনৰ বাবাৰ ওচৰলৈ আহিল, ঠেলামূৰি দুটামান দি তাক চোতাললৈ নমাই লৈ গ'ল, চোতালত তাক বগৰাই লৈ হেঁপাহ মতে কোবাবলৈ ধৰিলে।

'হালকে পদূলি-মুখত আঠু কঢ়াই থৈ দিওঁ নেকি?' বিপুলে সুকন্যালৈ চাই সুধিলে।

'থৈ দিয়ক।'

বিপুলে বাবাক চোচোৰাই লৈ গ'ল। পদূলিত থেকেচি থ'লে তাক। উভতি আহি সৰুটোক হাতত ধৰি টানি নিলে। 'দুয়োটা আঁঠু কাঢ়। কাঢ়িলিনে নাই! লৰচৰ নকৰিবি। কাণত ধৰ। তেনেকৈয়ে ৰৈ থাক।' মিনেছৰৰ ঘৰ ফাটি যোৱাকৈ বিপুলে চিঞৰি চিঞৰি কৈ চোতাললৈ আহিল।

বাটেৰে যোৱা গাঁৱৰ দুজনমানে বাবাহঁতক দেখি গ'ল।

'দুজনে দেখিলে যেতিয়া হৈ গ'ল! গোটেই গাঁৱত গম পাব।' বিপুলে সুকন্যাক ক'লে।

'থাককচোন আৰু কিমান দেৰি থাকে! কোনোবাই উঠাই দিলেও দিয়ক।' সুকন্যাই ক'লে।

আঠু কাঢ়ি কাঢ়ি ভৰি বিষোৱাত সৰুটো ঠাইতে বহিল। সি মাটিত সৰুকৈ গজি উঠা বনবোৰ টানি ধেমালি আৰম্ভ কৰিলে। বাবা একেদৰেই আছে। সৰুটোৰ ঘৰলৈ যাবলৈ মন গৈছে, কিন্তু বাবাক একেদৰেই দেখি ঠাইকণৰ পৰা আঁতৰি যাবলৈ সি ভয় কৰিছে।

বিপুলে হাত-মুখ ধুই মূধৰ পিৰালিত টুল এখনত বহিল। সুকন্যাই চাহ দিলেহি।

ক'ৰবাৰ পৰা আহি থকা তৰালীয়ে বাটৰ পৰাই সুকন্যাহঁতক দেখি চিঞৰি মাতিলে, 'অ' বাইদেউ। শুনিছেনে?'

'অঁ শুনিছোঁ। ক'লৈ গৈছিলা?'

'কৰঙা চাপৰিত ফুৰিবলৈ গৈছিলোঁ। ৰ'ব, কৈ আছোঁ, ডাঙৰ ঘটনা নহয়!' তাইৰ খোজৰ গতি বাঢ়ি গ'ল।

পদূলিয়েদি সোমাবলৈ লৈয়ে তাই সমুখতে বাবাহঁতক পালে, কথা কৈ থাকোঁতে তাই তললৈ মনেই কৰা নাছিল। 'অঁ..., কি হ'ল তোমাৰ? কিয় ইয়াত আঁঠু কাঢ়ি আছা?' তাই সৰুটোলৈ চালে, 'তুমিও বহি আছা যে? তোমাকো আঁঠু কঢ়াই থৈছিল নেকি?' তাই চিঞৰি সুকন্যাহঁতক সুধিলে, 'বাইদেউ, ইহঁতে কি কৰিলেনো? কেলেই এনেকৈ থৈছে?'

'সিহঁতে পালে আজি ভালকৈ।'

তৰালীৰ মনতে ল'ৰা দুটালৈ হাঁহি উঠিল, বেয়াও লাগিল, 'উঠা উঠা', বাবাই কাণত ধৰি থকা হাত এখনত ধৰি তাই থিয় কৰাই দিবলৈ চালে। সি থিয় নহ'ল। হাতখনত জোৰ দি সি কাণত ধৰিয়েই থাকিল। 'বা...! তাৰ অভিমান দেখিছানে! মই ক'লে নুঠে! মাহঁতে ক'ব লাগিব নেকি?'

সিফালৰ পৰা বিপুলে চিঞৰিলে, 'ঐ, উঠহঁত।' বাবাহঁত দুয়োটা ঢপকৈ থিয় হ'ল।

তৰালী সুকন্যাহঁতৰ ওচৰ পালেহি, এইবাৰ তাই উত্তেজনাত ফোপাবলৈ ধৰিছে, 'কি যে ঘটনা আজি! আচৰিত হ'ব শুনিলে। কি যে এইবোৰ মানে... !'

'কি হ'ল? কোৱাচোন।'

'মই দুপৰীয়াই গ'লোঁ। ইয়াত সকামত সোমাই গৈছোঁ, বোলো প্ৰসাদ গধূলি খামহি। এতিয়া এই অলপ আগৰ কাহিনী! মই উভতি আহি আছিলোঁ, এই যে ন-কৰঙা পাৰ হৈ গৈ হাবিখন আছে, মুকলি কৰাই নাই যে কোনেও, তাতে মাজৰ পৰা বুবুল ওলাল নহয়!'

'কি কৰিলে ঔ সি?' বিপুলে চঁক খাই সুধিলে।

'তাৰ লগত আৰু কেইটামান। সেইকেইটা প্ৰথমে হাবিৰ ভিতৰতে সোমাই আছে। তাৰ পৰা শুনক— সি প্ৰথমে ওলায়েই মোক ধৰিলে আগচি। মই বোলো— কি হ'ল অঁ তোৰ? গুচ! তাৰ পাছত সি মোৰ হাতখনত ঠিকচে খামুচি ধৰিছে নহয়! তাৰ পৰা সি বোলে— ব'ল, তোক আজি মই মোৰ ঘৰলৈ লৈ যাওঁ, আজিৰ পৰা তই অকলে থাকিব নালাগে, আমি দুয়োটাই একেলগে থাকিম, আজিয়েই তোৰ বিয়া! তাৰ পাছত সি মোক টানিছে আৰু!'

'আৰে?' বিপুল একদম উত্তেজিত হৈ উঠিল। সুকন্যায়ো একেই উত্তেজনাৰে সুধিলে, 'তাৰ পাছত তুমি কি কৰিলা?'

'মই একো ভাবিবলৈ নাপাওঁতেই সি মোক টানি নিলে অকণমান। হাবিৰ ভিতৰৰ পৰা বাকীকেইটাও কাষলৈ ওলাই মুখ দেখুৱাইছে। সিহঁত মানে ৰৈ আছিল— বুবুলে মোক নিব নোৱাৰিলে সিহঁতে মোক দাঙি নিব, আটাইকেইটাই মোক দাঙি নি মানে তাৰ ঘৰত সুমুৱাই দিবগৈ। তাক সহায় কৰি দিবলৈ আহিছে সিহঁত। মই বোলো— তই মোক ঘৰ সুমাৱ? ব'ল, মই তোক নি মোৰ ঘৰত সুমুৱাই থওঁ আজি! একদম টানি আনিলোঁ নহয় তাক, চোঁচৰাই অলপ দূৰ লৈ আনিলোঁ মই।' সুকন্যাহঁতৰ হাঁহি উঠিল, বুবুলৰ অৱস্থাটো ভাবি। তৰালীয়ে ক'লে, 'মই যেতিয়া টানিলোঁ, তেতিয়া সি ভয় খালে অলপ। বাকীকেইটাও ওচৰলৈ অহা নাই দেই, জেগাতে ৰৈ চাই আছে। এইটো ছাতিটো দাঙি হাততে দিলোঁ দুমাৰমান। ভালকৈ মানে আটাইকেইটাকে ক'লোঁ— আজিকালি ছোৱালী চোঁচৰোৱা দিন আছে নেকি? চোঁচৰাই নিলেই ঘৰত সোমাই নাথাকোঁ নহয় মোৰ দৰে ছোৱালী। আমি ওলাই গুচি আহিম। অকলে থাকোঁ কাৰণেই মই অঁকৰা নহয়তো। চোঁচৰাই নিলেই যে থাকি দিম? চাওঁ, তোকে চোঁচৰাই লৈ যাওঁ মই, বাৰীতে কাম অলপ আছে, কৰি থৈ গুচি যাবি। তই নিজৰে ভৰিকেইটা দাঙিব নোৱাৰ, মোক দাঙিব পাৰিবি?'

'তাক কোনোবাই উচটাই দিছে। নহ'লে সি এইটো কৰিবলৈ সাহ নকৰে। লগত থকাকেইটাকে দোষ দিব নোৱাৰি, আৰু মানুহ আছে।' সুকন্যাই ক'লে।

'আছে আছে। অকল সিহঁতকেইটাৰ সিদ্ধান্ত নহয় এইটো। বুলিব এইৰ আগলৈ পিছলৈ একো নাই, বুবুলক পালেই মুক্তি হোৱা দৰে ভাবিব। মানুহবোৰে তাক জোকাই জোকাই উচটাই থাকে। মই নিজে নিজে অকলেই যেনেকৈ খাই আছোঁ, সিহঁতে নিজে তেনেকৈ খাওকচোন চাওঁ। মানুহবোৰে ভাবিছে, সিও অকলে থাকে, তায়ো অকলে থাকে, তাইৰ কাৰণে সিয়েই একমাত্ৰ মানুহ। সেইকেইটা এতিয়া হাবিতে আছে। ওলাবলৈ লাজ লাগিছে সিহঁতৰ। ডাঙৰ সোপাৰ মত নাথাকিলে সিহঁতে সাহ নকৰে নহয়। মই অকলে থাকিব লগা হোৱা কাৰণে মোৰ ভাগ্য বেয়া বুলি ভাবে, বহুতে কৈছেও মুখৰ আগতেই। মোক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ তাক লগাইছে দেখিছেনে!'

'গাঁওখনৰ মানুহবোৰৰ বিবেচনাবোৰ দিনক-দিনে কিয় বেয়া হৈহে গৈ আছে বাৰু! আজি এইফালে সকামটো আছে, সেইফালে সেইখন কৰিছে! সেইটো মানুহৰ ওপৰতে ভিত্তি কৰি আমাক আজিও এঘৰীয়া কৰি ৰাখিছে!' সুকন্যাই ক'লে।

'বাইদেউ চাব, গাঁওখনে এদিন শিক্ষা পাব।'

তৰালী যাবলৈ ওলাল, 'অ', এইবোৰ কাহিনীতে পাহৰিছিলোঁৱেই। পুৰণা শোকোতা অলপ লৈ আনিছিলোঁ, বাইদেউ ৰাখক আধা। ইমান পেট পকায়, শোকোতা নহ'লেই নহয়। সৰৰে পেলু। কিয় বা ইমান পেলু হয়, গম নাপাওঁ আও।'

'ভাল কৰিলা। আমাৰো পেট-পকোৱা।'

তৰালীয়ে শোকোতাৰ টোপোলাটো খুলি আধা সুকন্যাহঁতৰ খৰাহি এটাত দিলে। 'আৰু এটা ডাঙৰ কথা নহয়। এইবোৰ ঘটনাত সেইটো খবৰ সৰুৱেই হৈ গ'ল। শনি আলফা যে, আৰু অৰ্জুন নামৰ যে এটা, দেখিছিল চাগে?'

'কি কৰিলে সিহঁতে?'

'এহ নহয়! দুয়োটা মৰিল নহয়!'

'কোনে মাৰিলে?'

'সেয়া, কোনে মাৰিলে বুলিয়েই সৰেই সোধে! দেখিছেনে আমাৰ মনবোৰ কেনেকুৱা হৈ গৈছে? কেনেকৈ মৰিল সেইটো কোনেও নোসোধা হৈছোঁ আমি। ময়ো শুনিয়েই প্ৰথমে সেইটোহে সুধিছোঁ— কোনে মাৰিলে। এতিয়া, কোনে মাৰিলে, সেইটো কোনেও ক'ব নোৱাৰে। মৰাটো হয়, গাত গুলীৰ চিনো আছে, দাৰ চিনো আছে হেনো। আলফা, আৰ্মি, ছালফা, নে বেলেগ মানুহে মাৰিছে কোনেও নাজানে।'

বিপুল কমলাবাৰীৰ পৰা অহাৰ পাছত সুকন্যাহঁত বহঁতপুৰলৈ যোৱাটো ঠিক হ'ল। এদিন মোমায়েকৰ ঘৰলৈকো যাব। অলপদিনৰ আগত মাজু মোমায়েক বহঁতপুৰলৈ আহোঁতে খবৰ পঠিয়াইছে, দঢ়াই দঢ়াই মাতিছে, বিয়াৰ পাছত এবাৰেই যোৱা।

পাছদিনা বহঁতপুৰলৈ যোৱাৰ আনন্দত আবেলি বাবাই আগফালে বাৰীৰ বাহিৰত ল'ৰা এটাৰ সৈতে হেলৌ-হেচৌ খেলি আছে। বাকীবোৰ ল'ৰা-ছোৱালী কেনিবা গ'ল। এপাকত দুয়োটা বাগৰি পৰি ভৰিত দুখ পাই কান্দিবলৈ ধৰিলে। সিহঁতহালে কন্দা দৰে কৰি এনেই চিঞৰা যেন শুনি বাৰীৰ পৰা বিপুলে ধেমালিতে ধমকি দিলে। ধমকিটো শুনি দুয়োটাৰে হাঁহি উঠি গ'ল। কেনেবাকৈ হঠাতে এটা পৰীক্ষা বাবাৰ মনত খেলাবলৈ ধৰিলে। কাইলৈ সি ইয়াৰ পৰা আঁতৰি কেইবাদিনৰ কাৰণে বহঁতপুৰলৈ যাব, এতিয়া ওচৰত ল'ৰাটো অকলে আছে, গতিকে পৰীক্ষাটোৰ বাবে সময়টো সি উপযুক্ত বিবেচনা কৰিলে।

সি ল'ৰাটোক ক'লে, 'মই তোমাক ভৰিত এচাট দিম দেই। জোৰত দিম। তুমি দুখ পোৱা নে নোপোৱা চাম। এনেই চাম। বেয়া পালে পাছত তুমিও মোক বহুত পিটিবা।'

নতুন খেল এটাৰ দৰে ভাবি ল'ৰাটোৱে মূৰ দুপিয়ালে, অকণমান ভয়ো লাগিল, তথাপি পাছত ওলোটাই পিটিবলৈ কৈছে বাবে সি পাতি দিবলৈ ঠিক কৰিলে। আৰু বাবাই কোনোদিন আনক ঢকা এটাও মৰা সি দেখা নাই, সেইবাবে তাৰ বিশ্বাস হ'ল।

সি মান্তি হোৱাত বাবাই এছাৰি এডাল বুটলি আনিলে। জোৰেৰে মাৰিলে ল'ৰাটোৱে কিমান দুখ পায়, আনক পিটি দুখ পোৱাই লৈ নিজৰ কিমান ভাল লাগে, মানুহবোৰে আনক পিটি কি পায়, সেইটোৱেই সি পৰীক্ষা কৰি চাব খুজিছে। পিটি ভাল লগাটো অনুভৱ কৰিবলৈ সি সমস্ত ইন্দ্রিয়, সমস্ত স্নায়ু সক্রিয় কৰি ল'লে। সি ল'ৰাটোক তাৰ সমুখত থিয় কৰালে, এছাৰিডাল পাৰে মানে দাঙিলে। ল'ৰাটোৱে কোবটো খাবলৈ তালৈ চাই ৰৈ থাকিল। বাবাই অনুমান কৰিলে, এছাৰিডাল বেছিকৈ দাঙি ধৰিলে কোবটো জোৰেৰে নপৰিব। ভালকৈ কোব এটা পৰাৰ হিচাপত সি হাতখন নমাই ল'লে। ল'ৰাটোৱে চাই অপেক্ষা কৰি থাকিল। গাৰ সমস্ত জোৰ দি বাবাই হাওলি লৈ ল'ৰাটোৰ কলাপিটিত এটাত এক চাট বহুৱাই দিলে। একে কোবেই ল'ৰাটো কোঁচ খাই গ'ল, সি হাওলি ভৰিখন মোহাৰি মোহাৰি চিঞৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। বাবাই ভবা নাছিল, সি ইমান বেছি কান্দিব। কোনোবা ডাঙৰ মানুহ দেখাৰ ভয়ত সি কিউফালে চাবলৈ ধৰিলে, বিপুলহঁতে গম পালেই এতিয়া তাক পিটিব, সি চাপৰি বহি লৈ ল'ৰাটোৰ ভৰি দুটাত সাবটি ধৰিলে, কোবটো পৰা ঠাইখিনিলৈ সি চালে, দমলা বান্ধি গৈছে, সি পাৰে মানে ফুৱাবলৈ ধৰিলে। ল'ৰাটোৰো কান্দিবলৈ মন নাই, ডাঙৰে গম পালে গালি পাৰিব, খেলা বন্ধ কৰি দিব পাৰে, কিন্তু সি কান্দোন ৰখাব পৰাই নাই, বিষ সহ্য কৰিব পৰা নাই, তাৰ অৱস্থাটো দেখি বাবায়ো কান্দিবলৈ ধৰিলে। মাটিত পৰি থকা এছাৰিডাল থপিয়াই তুলি বাবাই তাৰ হাতৰ মুঠিত সুমাই দিলে, 'নাকান্দিবা অ' তুমি, মোকো মাৰা তুমি। হোৱা, মাৰা মোক।' ল'ৰাটোৱে বাবাৰ গাত ধৰি উচুপি থাকিল, বাবাই পুনৰ তাৰ ভৰি দুটাত সাবটি দমলাটো ফুৱাবলৈ ধৰিলে।

ল'ৰাটোৰ কান্দোনটো ৰোৱাত বাবাই সুধিলে, 'বেয়া পালা নেকি মোক?' ল'ৰাটোৱে মূৰ জোকাৰিলে। তৎক্ষণাতে নভবা পৰিস্থিতিটো ঘটি গ'ল, পিটি কিমান ভাল লাগে

সেই আনন্দটো বাবাই বুজিবলৈ সুবিধাই নাপালে। সেইটোৰ প্ৰতি তাৰ আৰু আগ্ৰহ নাইকিয়া হৈ গ'ল। 'মোক পিটা তুমি', সি ল'ৰাটোক ক'লে। ল'ৰাটোৱে এইবাৰো মূৰ জোকাৰিলে। সিহঁত এটাৰো খেলাৰ মন নোহোৱা হ'ল, কিন্তু এতিয়া লগে লগেই সামৰিলে ধৰা পৰি যাব, দুয়োটা বননিত মুখামুখিকৈ বহিল, দুয়োটাই খেলি থকাৰ দৰে মাটি-বন লিৰিকি-বিদাৰি থাকিল।

বহঁতপুৰত দুপৰীয়া বিপুল-সুকন্যাহঁত চাৰিওটাক চোতালত দেখি সৰৱে চকু থিয় হৈ গ'ল, 'তহঁত কেনেকৈ সৰকিলি ? আৰ্মি নাছিল ? ঘাটলৈ আজি পাঁচখন গাড়ী গৈছে। মথাউৰিৰ ওপৰত কালি গুলিয়াগুলি, দুটা ল'ৰা ধৰিলে, পিটি পিটি ৰাস্তাত তেজ বোৱাই নিছে। ইয়াত ভিতৰি ভিতৰি হুলস্থূল।'

'আমি একো গম নাপাওঁ নহয়। মথাউৰিত উঠিহে দেখিছোঁ মাজতে এক গাড়ী বহি আছে। নহাকৈ ৰৈ থাকিব নোৱাৰি নহয়, মাজেদিয়েই আহিলোঁ। কিন্তু একো নুসুধিলে। এটাই বাবাক মৰ্টন এটাও দিলে।'

'সিহঁতৰ জেপত থাকেই মৰ্টন। মৰ্টন দি দি ল'ৰা-ছোৱালীক ফুচুলায়। তহঁত ভাগ্যে বাচিলি। গোটেই বাটটোত কোনো মানুহ নাই চাগে।'

'নাই, এটাও মানুহ নাই।'

সুকন্যাহঁতৰ মাত শুনি সিঘৰৰ কেইবাটাও আহি বাৰাণ্ডাত বহিল, 'হায়ৌ, তহঁতৰ ভাগ্য ভাল আছিল দেই!'

কেৱল নাঙঠ পুৰুষ এজাকে ভৰি থকা এখন ৰাজ্যৰ মাজেৰে অকলে এজনী মহিলা সৰকি অহা দৰে সুকন্যাৰ মুখলৈ সৱেই চাই থাকিবলৈ ধৰিলে। গাত ঠেকা খাই অহা বায়ুখিনিলৈ মনত পৰিয়েই গোটেই গাটো অশুদ্ধ যেন লাগিছে সুকন্যাৰ। কেনেকৈ সপোনৰ দৰে সাৰি গ'ল আজি তাই, ভাবি থাকিল ত্ৰস্ত হৈ।

'তুমি আজি উভতি যাব নোৱাৰিবা', আতাকে বিপুলক ক'লে।

কথাৰ মাজতে এটাই গাড়ী এখন উভতি অহাৰ শব্দ শুনিলে, 'ৰ ৰ, মনে মনে, মনে মনে। আহিছে এখন। সিহঁতৰ গাড়ীবোৰৰ মাতবোৰো সৰু সৰু, ওচৰ পালেহি চাগে।'

'হয়, হয়, হয়, হয়। ছোৱালীবোৰ ভিতৰলৈ যা, ছোৱালীবোৰ ভিতৰলৈ যা। ঐ যা যা যা।'

'লৰা-ঢপৰা নকৰিবি। তৎক্ষণাৎ ভিতৰলৈ গুচি যা নাপাওঁহিতেই। মহিলাবোৰ যা, মহিলাবোৰ যাওক। মহিলাবোৰে মুখ দেখুৱাব নালাগে সিহঁতক।'

'মতাবোৰো বাহিৰত থাকিব নালাগে নেকি!'

'ৰ ৰ ৰ। পালেহিয়েই। পাৰ হৈ যাব এতিয়া। লৰা-ঢপৰাটো দেখা পাবলৈ নিদিবি, সেই পৰ্দাখন মেলি দে। একদম যেন সাধাৰণকৈ কাম কৰি আছ, তেনেকৈ থাক।'

'এই মনে মনে থাক অ'। মুখৰ ভিতৰতে ক।'

গাড়ীখন পাৰ হৈ গুচি গ'ল। সৱেই উশাহটো এবাৰ সলোৱা যেন কৰিলে।

'কেইটামানে আমাক দেখি গৈছে দেই!'

'একো নহয় চাগে ৰ। ব্যতিক্ৰম দেখি যোৱা নাই।'

'এখন আহিল মানেই বাকীকেইখনো ঘূৰিব। নহ'লে আৰু আনিবলৈ গৈছে।'

'এনেকৈয়ে থাক, একে ভাগে। লৰা-ঢপৰা নকৰিবি।'

'আমাৰ ঘৰৰ দুটামান যাগৈ নেকি! ইয়াত একে ঘৰতে থাকিব নালাগে।' সিঘৰৰ এটাই ক'লে।

'অঁ, হয় হয়। পিছফালেদি যা, এতিয়া আগফালেদি কোনো যাব নালাগে।'

অলপ পাছত বাকীকেইখন গাড়ীও উভতি গ'ল। অতি দৰকাৰী কামত দুই-এটা মানুহ বাটেদি ওলাল। বিপুলো গ'লগৈ।

'আৰ্মিৰ হুলস্থূলটোতে এতিয়ালৈকে ঘৰৰ কথা পতা হোৱাই নাই!' বৰায়েকে আৰম্ভ কৰিলে, 'তই বাবাক পঢ়ুৱাওঁতে বৰ মাৰ বোলে? চাওঁ ল'ৰাটো কেনেকুৱা হৈ আছে!' তেওঁ তাক ওচৰ চপাই আনি কোঁচত বহুৱালে, 'দেশৰ হুলস্থূলতে তোমাৰ খবৰ ল'বলৈ থাকিয়েই গৈছে!' সৱেই বাবাক সুধিলে, 'অ'... তোমাক মায়ে বহুত মাৰে নেকি? সুধিবলৈ পাহৰিয়েই গৈছোঁ নহয়! চাওঁ, গাত দাগবোৰ আছেই নেকি?' 'তই বোলে বৰ বেছিকৈ মাৰ? নামাৰিবি ইমান! পঢ়ুৱাই পঢ়ুৱাই বৰ মাৰ হ'বলা?'

সুকন্যা-বাবাই একো উত্তৰ নিদিলে। এতিয়াহে সুকন্যাৰ অলপ বেয়া লাগিল। কিন্তু নিজৰ ল'ৰাক নিজৰ লক্ষ্যত তাই পিটি আছে, এই লক্ষ্যৰেই তাই তাক কোবাই কোবাই সোনকালেই নিজৰ মতে তৈয়াৰ কৰি পেলাব, আনবোৰ বাদেই, ইয়াতে এইজাক মানুহৰ সমুখত তাই আৰু বেছি সুকীয়া হৈ পৰিব পুতেকটোক মানুহ কৰি লৈ, সৱেই চকু থিয় কৰি চাব, যিবোৰ লক্ষ্য আন কাৰোৰে নাই, কেৱল তাইৰহে আছে, কেৱল তায়েই এইবোৰৰ মাজৰ ব্যতিক্ৰমজনী, তায়েই সঠিক সপোন দেখিব জনাজনী, পাছে পাছে গৈ থাকিব সৰুটো, তাইলৈ দৰ কৰিব সকলোৱে— ভাবি ভাবি তাই সিহঁতৰ কথাবোৰলৈ বিশেষ গুৰুত্ব দিয়াৰ ইচ্ছা কৰা নকৰিলে। নিৰ্লিপ্ত দেখুৱাই তাই সুধিলে, 'কোনে কি ক'লেহিনো?'

'গোপালেও কৈছেহি। অলপদিনৰ আগত ৰঘু নেওগ সোমাইছিল, তেঁৱো ক'লে— গধূলি গধূলি সদায় ল'ৰাটোক পঢ়ুৱাবলৈ লৈ সাংঘাতিক পিটে, ঘৰৰ পৰাই শুনি ল'ৰাটোলৈ বেয়া লাগি যায়। বৰকৈ পিটি নাথাকিবি।'

গোপালৰ সমুখত মাৰ-পিত কৰোঁতে তেওঁৰ মুখত কোনো প্ৰতিক্ৰিয়া বাবাই দেখা পোৱা নাছিল। কিন্তু ভিতৰত যে প্ৰতিক্ৰিয়া হৈছে, এইটো যে প্ৰতিক্ৰিয়া হ'বলগীয়া কথা, প্ৰমাণটো পাই বাবাৰ ভাল লাগিল। 'কিন্তু কাজিয়াৰ কথা কিয় নক'লেহি ? অলপ অলপ দেখিছিল নহয় ! কাজিয়াৰ কথাও কোনোবাই গম পোৱা হ'লে ! আনে গম পাই কাজিয়াখন নাইকিয়া হৈ যোৱা হ'লে ! ক'ৰবাত অকণমান কাজিয়া লাগিলেই মানুহবোৰে চাবলৈ যায়, আলোচনা কৰি থাকে সেইটোকে, কিন্তু এইখন কাজিয়াৰ সম্পৰ্কে নকৈ অকল মাৰ-পিতৰ কথাহে কিয় ক'লে ?' তাৰ চকুত ভয়ংকৰ হৈ উঠা কাজিয়াখন যে গোপালহঁতৰ বাবে যুৰীয়া মেকুৰীৰ থপৰা-থপৰিহে, সি বুজিবই পৰা নাই। তেনেকুৱা কাজিয়া গোপাল আৰু ঘৈণীয়েকৰ মাজতে লাগে বা নেওগৰ ঘৰতো চলে।

সুকন্যাই মোমায়েকহঁতৰ ঘৰলৈ যোৱাৰ কথাটো উলিয়ালে, তাই কাইলৈকে যাব খুজিছে। চন্দন ঘৰতে আছে, বিপুলে তাক পইচা দিবলৈ অহাৰ সময় হৈছে কাৰণে সি ঘৰলৈ আহিছিল, সি ক'লে, 'ময়ো যাম।'

'হয়, তয়ো ব'ল। নহ'লে কাইলৈকে কলেজলৈ যা। কাইলৈ আকৌ আৰ্মি আহিলে কিবা ঘটি গ'লে কি হ'ব ! দূৰণিত থকা ল'ৰা, সন্দেহ কৰি উঠাই লৈ গুচি যাব পাৰে !'

মোমায়েকহঁতৰ ঘৰৰ পৰা ঘূৰি অহি পাছদিনা পুৱা চন্দন কলেজলৈ যাবলৈ ওলাল, সুকন্যাই হাক দিলে, 'তই এতিয়া যাব নালাগে, আবেলি যাবি। আৰ্মিৰ গাড়ী আকৌ নাহিল যেতিয়া চিন্তা নাই। আতাৰ অসুখ, মাজে মাজে পেট আৰু বুকুৰ বিষ হোৱাৰ কথা কৈ থাকে, হস্পিটেলত দেখুৱাই দৰব-পাতি লৈ আনো, তয়ো ওলা।'

'মই কেনেকৈ থাকোঁ ! কালি কৈছোঁৱেই, হোষ্টেলৰ পৰা মেছলৈ বস্তুবোৰ নিব লাগে। সিহঁতকেইটাই আজি নিবই চাগে।'

'তহঁতেনো ৱাৰ্ডেনৰ লগত কাজিয়াখন কিয় লগাই লৈছিলি ? আৰু কেইটা দিন বাকী আছে ? অলপদিন পাছত পৰীক্ষা পাবহিয়েই, এতিয়া তাতে থাকিব লাগে। ৱাৰ্ডেন মানে কলেজৰ অধ্যাপকহে। তেওঁ ডাঙৰ মানুহ, কিবা এটা কৈছে, তহঁতে এৰ। এইকেইদিনৰ কাৰণে মেচলৈ যোৱা মানে কিমান কি নতুন বস্তু ল'ব লাগিল !'

'সেইটো নহয়, তই বাদ দে। মই এতিয়া যাবই লাগিব। তই ইহঁত কোনোবা এজনীৰ লগত আতাক লৈ যা।'

'তই এবেলা ৰ'ব নোৱাৰ কিয় ? ফুৰিবলৈতো গ'লি !' কেইবাটাও কাৰণত চন্দনলৈ সুকন্যাৰ খং উঠিছে। তাই আতাকক গোচৰ দিলে, 'ইয়াৰ কাণ্ড কি জানিছেনে আতা ? মামাহঁতৰ ঘৰলৈ নিবলৈ মই কেইটামান বস্তু কিনিলোঁ, সি তাৰ দুগুণ দুগুণ কিনিছে। মই যিটো বিস্কুট লওঁ, সি নিজৰ ফালৰ পৰা সেইটোতকৈ দুগুণ দামীটোহে লয়। পইচাটো

ইফালে ময়ে দিব লাগিব। তাৰ এনেকুৱা ফুটনি কিহৰ? কিমান অসুবিধাত আমি চলিব লগা হৈছে আমি জানো আৰু ওপৰত থকাজনে জানে।'

'নিম তোন। নহ'লে মোৰ সন্মানটো ক'ত থাকিব?' চন্দনে গাত দোষ নপৰিবলৈ ধেমেলীয়া সুৰত ক'লে।

'সেইবোৰ সন্মান নিজে ঘটিলে দেখুৱাবি। তেতিয়া হাতৰ পৰা এক পইচা নোলাব এনেকুৱা মানুহৰ! আৰু সৰেই হোষ্টেলতে থাকি পঢ়া শেষ কৰি আহিছে, তহঁত চাৰিটা কোন ওলালিনো, এতিয়া কেইদিনমানৰ কাৰণে মেছটো লৈছ যে? আকৌ বাচন-বৰ্তন কিনিব লাগিল। হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰী দি মেছৰ বস্তুবোৰ ঘৰলৈ লৈ আনিবলৈ বাৰে বাৰে কিমান ক'লোঁ, নানিলি সেইবোৰ! এতিয়া সেইবোৰ বাচন-বৰ্তনেই কামত নাহিলহেঁতেন নেকি? কেৰাহী-বটুৱাৰ পৰা গিলাচটোলৈকে নতুন নতুন দিছিলোঁ। নিজৰ বস্তুখিনি ঘূৰাই আনোতেও সন্মানত লাগে নে! সেইটো কেনেকৈ তোৰ সন্মান হানিৰ কথা হ'ল আমিতো আজিও বুজি নাপালোঁ।'

'তই সেইবোৰ সন্মান কি বুজিবি? নিজে পঢ়িবলৈ গ'লে গম পাবি।'

'আমি নপঢ়িলেও পঢ়া মানুহ দেখা নাই নেকি? ভিনিহিয়েৰে নিজেই নিজৰ পইচাৰে সিমানখিনি লাহ মৰা নাই।'

তাইৰ সঁচাকৈ খং উঠিছে। আতাক মনে মনে আছে, পুতেকক কিবা ক'বলৈ তেওঁ বেয়া পায়।

তাইৰ খংটো কমাবলৈ চন্দনে মিচিক-মিচিক হঁহা আৰম্ভ কৰিছে, সি কৌতুক কৰি ক'লে, 'তহঁতৰ মাজুলীৰ কথা থ আৰু! শুন, আমাৰ লগৰ যিকেইটা ধনী ধনী ল'ৰা-ছোৱালী আছে। এদিন মই লগৰ এজনীৰ ঘৰলৈ যাওঁতে জোতাযোৰ খুলি মোজাযোৰ দেখুৱাবলৈ বেয়া লাগিছে, ইমান ধনী, কি ধুনীয়া ফ্ল'ৰ! মই যিটো তাৰত থাকোঁ, কোনেও ক'ব নোৱাৰে যে মোৰ ঘৰ এইখন আৰু মই লোকৰ পইচাৰে পঢ়ি আছোঁ। সিহঁতকৈ মই সদায় ওপৰত থাকোঁ, নহ'লে মোক গন্তা নকৰিব নহয়! মোক মালদাৰৰ ঘৰৰ ল'ৰা বুলিহে ভাবে।'

তাৰ কৌতুকৰ সুৰতে সুকন্যাৰ ডাঙৰ ভনীয়েক ওচৰলৈ আহি তাইক ক'লে, 'এবাৰ ঘটনাটো তই গম পালিনে নাই?' সুকন্যাই তাইৰ মুখলৈ চালে, কাহিনীটো চন্দনৰো মনলৈ আহিল, সি দাঁত নিকটাই হাঁহিলে। ভনীয়েকে ক'লে, 'ইয়াৰ লগৰ এটাৰ দেউতাক এইফালে কিবাকৈ আহি চিনাকি ওলাই সোমালহি নহয়! ই ঘৰত থাকোঁতেই! বাহিৰত কথা-বতৰা শুনিয়েই ই বাৰীৰ চুকত সোমাই পলাল। তেওঁ গম নাপালে আৰু। বেলেগ কথা পাতি গুচি গ'লগৈ। গম পাইছে যদিও একো নক'লৈগে চাগে ঘৰত।'

'সেইকাৰণে মানে তোক ইমান পইচা লাগে! তেনেকৈ নহয়তো! এইখন ঘৰৰ পৰা লুকাবলৈ ইয়াত কি নাই? সম্পূৰ্ণকৈ নহ'লেও পকা-ঘৰ, পকা-খুঁটা আছে। ইয়াতকৈও

দুখীয়া হৈ মানুহে লগ-সংগ ঘৰলৈ আনিছে। সদায় কৈ আছোঁ, দৰকাৰীটো দিম। অন্ততঃ অনীতিত খৰচ কৰিব নালাগে।'

'এহ বাদ দে হে। তোৰ টকা খাই কোনে?' সি তাইক জোকাবলৈ ক'লে।

চন্দন নাথাকিল। দৰব-পাতি লৈ সুকন্যাই আটাইলৈকে কাপোৰৰ বজাৰো কৰিলে।

সন্ধিয়া জীয়াৰীকেইজনীয়ে নতুন কাপোৰবোৰ সলনা-সলনি কৰি পিন্ধি চাইছে। উলাহত ঘৰখন কল্লোলিত হৈ উঠিছে।

'উঅ'... বাবাকণে চাই চাই কি ভাবি আছা?' মাহীয়েক এজনীয়ে বাবাৰ গালত মৰমেৰে হাত বুলাই সুধিলে, লগে লগে তাই আকৌ আইনাৰ কাষলৈ গ'ল। সি সিহঁতৰ উল্লাস-আনন্দ চাই চাই কি ভাবি আছিল হঠাতে পাহৰি থাকিল। সিহঁতৰ মাতবোৰতে সুৰ মিলাই সি ক'লে, 'আটাইকেইজনী মিতিঅৰ মানুহ গোট খাইছে, পূৰা ফূৰ্তি!' তাৰ কথা শুনি গোটেইকেইজনীয়ে তীব্ৰ জোৰে হাঁহি দিলে। 'মিতিঅৰ মানুহ মানে কি নো?'এজনীয়ে সুধিলে। উত্তৰটো কি হ'ব, বাবাই ভালকৈ ভাবি ৰ'ল।

ৰঙতে আন এজনীয়েও তালৈ চাই সুধিলে, 'কোৱাচোন, মিতিৰ কেনেকৈ হয় নো?'

বাবাই গহীনকৈ উত্তৰটো দিলে, 'দুঘৰে মিলি কথা পাতি লয়— আজিৰ পৰা আমি মিতিৰ, তোমালোক আমাৰ ঘৰলৈ আহিলে বিছনাত শোৱাৰ পাছত আমি কাপোৰ নিতিয়াও, আৰু আমি তোমালোকৰ ঘৰলৈ গ'লে তোমালোকেও নিতিয়াবা। তাৰ পাছত মিতিৰ হৈ যায়।'

ঘৰটো উৰুৱাই দিব নিচিনাকৈ গোটেইবোৰে আকৌ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

'এইটো তুমি কেনেকৈ জানিলা?'

'নিজেই জানিছোঁ মই।'

সুকন্যাই লাহেকৈ ক'লে, 'ঘৰত দেখে নহয়— বেলেগ মানুহ গ'লে বিছনা-পাটি ধুই পেলাওঁ, সেইবোৰ লেতেৰা, চুবলৈ মন নাযায়। গোপাল অহাৰ পাছতো সি শোৱা কাপোৰ-কানিবোৰ ধুই পেলাইছোঁ। তহঁত গ'লে ধোৱা নেদেখে যে সি তাকে ভাবি লৈ কৈছে।'

মাহীয়েক এজনীয়ে তাক জোকালে, 'তুমিহে মিতিৰ। এইজনী আমাৰ ঘৰৰ ছোৱালীহে, তোমাৰ মা নহয় নহয়। এইবাৰ তুমি অকলে যাব লাগিব। এইজনী আমাৰ ছোৱালীহে, তাইক ৰাখি থ'ম।' এইষাৰ বুজি পোৱাকৈ বাবা ডাঙৰ হ'ল, কিন্তু তাৰ মুখখন দেখাত কুমলীয়া সৰুফুটীয়া বাবে মাহীয়েকৰ মুখৰ পৰা ওলাল। জোকোৱাটো বুজি পায়ো, কিছুদিনৰ পৰা তাৰ মনত সোমোৱা সন্দেহটো আকৌ জাগিল— 'এইজনী মোৰ আচল মা হয় নে নহয়?'

এই ঘৰখনত আৰু কাষৰ ঘৰ দুখনতো কেইবাটাও ল’ৰা-ছোৱালী মৃত্যু হোৱাৰ কাহিনীবোৰ সি অলপ শুনিছে। তাৰ সন্দেহ হৈছে, ইহঁতৰ ছোৱালী সাতজনী আছিল নেকি? ডাঙৰজনীক বিপুলে বিয়া পাতিছিল আৰু তাক জন্ম দিয়েই মৰি গ’ল বাবে তাইৰ তলৰে সুকন্যাক বিপুলে পুনৰ বিয়া পাতিলে। যিটো এতিয়া তাক কোনেও নকয়। সি বেলেগৰ তেনেকুৱা কাহিনী আৰু সাধু শুনিছে। ধেমালিৰ চলেৰে মাহীয়েকে তাক সঁচাটোকে কৈ আমোদ লোৱা যেন তাৰ ভাব হ’ল।

সি এদিন সুকন্যাক সুধিছিল, ‘তেজীমলাৰ নিচিনাকৈ আজিকালি মানুহে গছ হৈ মাত মাতিব পাৰেনে?’ সুকন্যাই কৈছিল, ‘সেইবোৰ আগৰ দিনৰ কাহিনী, আজিকালি মাতিব নোৱাৰে।’ সি নিজৰ মৃত্যু কল্পনা কৰিব পৰা নাছিল, কিন্তু নিজকে তেজীমলাৰ নিচিনা অনুভৱ কৰিছিল, যেন কিবা এটা বেলেগ ৰূপ হৈহে সি এতিয়াৰ মানুহটো হৈ আছে।

‘আচল কথাটো মই কিমান ডাঙৰ হ’লে পামগৈ? মাহীমাক হয় বাবেই মোক ইমান শাস্তি দিয়ে হ’ব পায়! তেজীমলাকো এনেকৈয়েতো শাস্তি দিছিল! এতিয়া পাৰিম নে উলিয়াব সেইটো? ফটোবোৰত আছে নেকি বাৰু? আমাৰ ঘৰত এলবাম থকাৰ দৰে ইয়াত এলবাম কিয় নাই? মোৰ আগত লুকুৱাই থৈছে? এলবামত আচল মানুহজনীৰ ফটো আছে যদি?’ মাহীয়েক এজনীক এলবামটো খুজিবলৈ তাৰ মন গ’ল। কিন্তু তাক নেদেখুওৱাৰ সন্দেহত সি নুখুজিলে। সি সংকল্প ল’লে, ‘এদিন মই সেইটো চাম। বিচাৰি উলিয়াম।’ এবাৰ খুজি চাবলৈ তাৰ আকৌ মন গ’ল। বতাহে খেদি অনা বৰষুণ এছাটিয়ে চালে-বেৰে চেৰেপকৈ কোবাই দিলে। বতাহছাটিও ভিতৰলৈ সোমাই সৰৰে গা একে ছাটে শাঁত পেলাই গ’ল। আটায়ে চঁক খাই বৈ দিলে। ইজনীয়ে সিজনীৰ চকুলৈ চাই অৱস্থাটো বুজি পাই আটাইকেইজনীয়ে আকৌ গিৰজনি মাৰি হাঁহিবলৈ লাগিল। বাবাৰো ঢেক ঢেককৈ হাঁহি উঠিল।

বতাহ-বৰষুণ কাষ চপাৰ শব্দ আহিল। হয়তো চাকি-লেম্পবোৰ নুমাই যাব, থিয় হৈ থাকিলে সিহঁতে খুন্দা-খুন্দলি খাব, হাঁহি সামৰি সিহঁত বিছনাবোৰত বহিল। ডাঙৰ ডাঙৰ টোপালেৰে দপদপকৈ বৰষুণ পৰিবলৈ ধৰিলে। সুকন্যাৰ বিপুললৈ মনত পৰিল, বতাহ-বৰষুণ আহিলে সি বৰ ভয় কৰে, এতিয়া যদি তাতো হৈছে সি গা-ঘৰটোৰ পৰা পাকঘৰলৈ, পাকঘৰৰ পৰা গা-ঘৰলৈ লৰা-ঢপৰা কৰি থাকিব। মাহীয়েক এজনী বাবাৰ কাষ চাপি বহি তাক সাবটি ধৰিলে, সিও তাইক হাত এখনেৰে মেৰিয়াই ধৰিলে।

সুকন্যাহঁত ঘূৰি অহাৰ দুদিন পাছত হৰিচাপৰিত পানী উঠিল। আৰু এবেগেত বাঢ়িলে সিহঁতৰ গোটেই বাৰীত বিৰিঙিব। বৰষুণ একেৰাহে দি আছে যদিও আবেলি সময়ত অকণমান এৰিলে। ডাৱৰৰ মাজেৰে সৰকা পোহৰ এটাত কেউফালৰ পানী বগা হৈ জিলিকি উঠিছে। পাত-বেংবোৰৰ টোৰটোৰণি কিছু আৰম্ভ হৈছে, নিশা হ’লে সিহঁতে

গায়েন-বায়েন বজাব। বাবাহঁতৰ পদূলিৰ সমুখত অকণমান দূৰৰ দকণত ল'ৰা-ছোৱালী এসোপাই সাঁতুৰিবলৈ গ'ল। সিহঁতৰ খলখলনি, চিঞৰ-বাখৰ শুনি বাবাৰো যাবলৈ মন গৈছে। বাৰাণ্ডাত বহি থকা বাবাই সুকন্যাক সুধিলে, 'মা, তালৈ যাওঁনে ?'

'নালাগে যাব।'

সাঁতুৰি থকা ল'ৰা-ছোৱালী দুটামানে থপিয়াই থপিয়াই আধা কেজিমান জোখৰ মাছকেইটামান ধৰি কিৰিলি পাৰিলে। ৰাতিপুৱা গালুকবিলৰ মানুহ চাৰিটাই উজানত উঠা প্ৰকাণ্ড বৰালি দুটা আনি সুকন্যাহঁতৰ বাৰাণ্ডাত কাটিছিলহি। ওচৰৰ কেউঘৰে ভগাই নিছে। সেয়েহে আজি কাৰোৰে মাছৰ প্ৰয়োজন নাই, ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাই এনেই ধৰি ধৰি পানীৰ মাজলৈ দলিয়াই দিলে, পুনৰ ৰঙতে সিহঁতে বেলেগ মাছ খেপিওৱাত লাগিল, কিজানি ডাঙৰো আহিছে। পানীত চৰি থকা মাছবোৰ চাবলৈ বাবাৰ মন গৈছে।

তাৰ মনটো লকলকাই থকাটো বুজি পাই সুকন্যাই ক'লে, 'ব'ল, আমি পদূলিৰ পৰা চাওঁগৈ।' আচলতে মুকলিলৈ ওলাই দূৰ দূৰলৈকে চাবলৈ তাইৰো মন গৈছে। বাবাই বহাৰ পৰা একেজাপে উঠিল। সৰুটোক কোঁচত লৈ সুকন্যাও গ'ল।

পদূলিৰ মূৰত তিনি ঠাইত উঁইচিঙিৰাই তিলৰ লাৰুৰ নিচিনাকৈ বালি উলিয়াই দ'ম কৰি থৈছে। বাবাই লাৰু কেইটামান হাতেৰে তুলিলে। তলুৱাত থওঁতেই আটাইকেইটা ভাগি গ'ল।

বাবাহঁতক দেখি সাঁতোৰা এৰি দুটা ল'ৰা ওচৰলৈ দৌৰি আহিল, 'বাবাকণ তুমি সাঁতুৰিবা নেকি ?'

'নাসাঁতোৰো।'

লাৰুৰ দ'মকেইটা দেখি এটা ল'ৰাই উঁইচিৰিঙাৰ গাঁত এটা খুঁচৰি বহল কৰাত লাগিল। বাবায়ো আন এটা গাঁত খান্দিবলৈ ধৰিলে।

বাবাই বুজিলে, সি উঁইচিৰিঙাটো উলিয়াবগৈ নোৱাৰিব, গাঁতটো সৰুকৈ বহু দলৈকে আছে। ল'ৰাটোৱে অহৰহ খান্দিয়েই আছে, আনটোৱে থিয় হৈ তাক নিৰীক্ষণ কৰি আছে।

বাবাই উঁইচিৰিঙাৰ গাঁতটো এৰি, বৰ্গাকৃতিৰ খাল এটা খন্দাত লাগিল। থিয়হৈ থকা ল'ৰাটো তাৰ ওচৰলৈ আহিল। সিও কাষতে এফুট-ডেৰফুট বহল-দীঘলকৈ আঙুলিৰে আঁচ টানি খাল এটা আৰম্ভ কৰিলে।

বাবাৰ খালটো খান্দি নহওঁতেই, প্ৰথমে খন্দাটোত পানী ভৰ্তি হৈ খহনীয়াই ধৰিলে। দুয়োটাই সেইটোলৈ চাই থাকোঁতে নতুন খাল দুটাতো পানী বিৰিঙি ওপৰলৈ উঠিল। 'দুয়োটা সংযোগ কৰি দিওঁ ৰ'বা', ল'ৰাটোৱে লোৰ এটা খন্দিলে।

আটাইকেইটা গাঁততে আৰম্ভ হোৱা খহনীয়াখিনি সিহঁতে ব্ৰহ্মপুত্ৰই খহোৱা চেৰাৰ দৰে চাই থাকিল। 'গোটেই চাপৰি খহাই দিব আজি !' ল'ৰাটোৱে গৌৰৱৰ দৰে ক'লে।

‘এইট্টো ! এইটো, এইটো এইটো...’, সিটো ল’ৰাই উঁইচিৰিঙাটো দেখি চিঞৰি উঠিল। উঁইচিৰিঙাটো দৌৰ মাৰিলে। সি চুচৰি-বাগৰি দৌৰি গৈ থাপ মাৰি ধৰিলে। বালিৰে সৈতে ধৰা মুঠিটোৰ তলেদি উঁইচিৰিঙাটো পুনৰ দৌৰি পলাল।

ল’ৰাটোৰ হেঁপাহ পূৰ হ’ল, সি সিটোক ক’লে, ‘ব’ল যাওঁ, সাঁতোৰোগৈ।’ দুয়োটা আকৌ সাঁতুৰিবলৈ গুচি গ’ল।

‘মই ভিতৰলৈ যাওঁ, তই নাযাবি দেই সাঁতুৰিবলৈ, গ’লে পিটিম কিন্তু। সিদিনা হাক দিওঁতেও সিফালে যোৱা কাৰণে কি হৈছিল মনত আছে নহয় ! অকণমান খেল ইয়াতে, তাৰ পাছত গুচি আহিবি ঘৰলৈ।’ সুকন্যাই বাবাক সকীয়াই থৈ সৰুটোক লৈ ভিতৰলৈ গ’লগৈ।

দুটা চৰায়ে মাটিৰ দুফুটমান ওপৰেদি যুঁজি যুঁজি নে ৰং-ৰহইচ কৰি কৰি বাবাৰ ওচৰলৈকে আহি দুটা দুফালে ওপৰলৈ গুচি গ’ল। উঁইচিৰিঙাটো লাৰু এদ’মৰ কাষেদি তললৈ সোমোৱা সি দেখা পালে। পানীৰ কাষে কাষে চিৰিক চিৰিককৈ মাত দি দি কেইবাবিধো চৰাই উৰি ফুৰিছে। পানী-যুঁৰলিত থুপ খোৱা আৰু আধা ডুব যোৱা কৰঙাবোৰৰ আগত থকা পতংগবোৰ কেইটামান চৰাইয়ে উৰি উৰি খোঁট মাৰি নিছে। পানীৰ মাজৰ ফালে অলপ বাম। তাতে দূৰে দূৰে বগলী কেইটামানে গাম্ভীৰ্যৰে খোজ দি আছে।

বাবাই তললৈ চাই দেখিলে, পাৰবোৰ খহি খালকেইটা বাম হৈ পৰিল। গৰাবোৰ চিন নোহোৱাকৈ সম্পূৰ্ণ এঢলীয়া হ’ল। ‘আকৌ গাঁত এটা খান্দি পৃথিৰী কেনেকৈ ঘূৰি থাকে চাব পাৰি দেখোন !’ তাৰ পটকৈ মনলৈ আহিল। কিতাপত থকা, মানুহে কোৱা, বা স্কুলত কোৱা কথাটো সি বুজি নাপায় যে— ‘পৃথিৰীখন ডাঙৰ বাবে ঘূৰি থকাটো আমি অনুভৱ কৰিব নোৱাৰোঁ।’ সেইটো অনুভৱ কৰাৰ এটা উপায় সি দেখা পালে, ‘পৃথিৰী ঘূৰে মানে, মাটিবোৰ ঘূৰাৰ কথা কয় চাগে। গছ-গছনি-ঘৰ-দুৱাৰ পাছতহে হৈছে, সেইবোৰ নুঘূৰে তাৰমানে।’ লোকে খন্দা গাঁতবোৰ, ভেটিবোৰ বা নদ-নদীৰ খলা-বমাবোৰলৈ তাৰ বিশ্বাস হোৱা নাই। সি নিজে গাঁত এটা খান্দি লৈ দিশ সলনি হোৱাৰ প্ৰমাণ চাব খুজিলে।

সি দীঘলীয়াকৈ গাত এটা খান্দি চাই থাকিল। নহ’ল। দিশৰ অকণো সলনি নহ’ল। সি ভাবিলে, ‘পৃথিৰীখন তলে তলে ঘূৰে নেকি ? দুই মিটাৰ তলৰ গোটেই পৃথিৰীখন ঘূৰি আছে আচলতে ! ওপৰৰবোৰ নুঘূৰে !’ কিন্তু উত্তৰটোত সি নিজেও সন্তুষ্ট নহ’ল।

*** *** ***

চন্দনে পৰীক্ষা শেষ কৰি একেবাৰে ঘৰলৈ আহি বহঁতপুৰ এম ই স্কুলত যোগ দিলে।

সুকন্যাই তাৰ আগত উলিয়ালে, ‘কমেও এবছৰলৈ মাটি ল’ব পৰা নাযাব। এতিয়া প্ৰধান চিন্তাটো হৈছে, বাবা হাইস্কুল পোৱাৰ আগতে মাটি অকণমান লৈ উঠি যাব পাৰোঁ

নে নাই।' চন্দনে তপৰাই ক'লে, 'সি এতিয়াও ইয়াত পঢ়িব নালাগে। মই তাক লৈ যাম, সি মোৰ স্কুলত পঢ়িব।' সুকন্যাই সেইটো ভাবিয়েই উলিয়াইছে। ইয়াত ৰাজীৱহঁত থাকিব, ৰাজীৱহঁতৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰো আহিব, পুনৰ সিহঁতৰ লগ লগাবলৈ তাইৰ ভয় লাগিছে। তাই ভাবিছে, 'কেইবছৰমান পাছত উঠি যোৱাটো হ'বই, গতিকে এতিয়াই যদি তাক তাত ৰখা হয়, তেন্তে সি ভাল জগতখনৰ কথাবোৰ আগতীয়াকৈ শিকি আগবাঢ়ি থাকিব পাৰিব। ইয়াত আৰু তিনিটা বছৰ থাকিলে সি ভাল কথা কি শিকিবলৈ পাব!' চন্দনে নিজে নিজে কোৱাত তাৰ প্ৰতি হেঁপাহত তাই আকুল হোৱাদি হ'ল— ইমান ডাঙৰ দায়িত্ব এটা সি নিজে ল'ব খুজিছে মানে সি টকা-পইচাবোৰ ছলে-বলে সৰকাই অকৃতজ্ঞ হৈ যোৱা নাই, চাৰিওফালে শত্ৰুৰ মাজত সিয়েই মাথোঁ সাৰথি। তাইৰ মনত তাৰ প্ৰতি থকা সৰু-সুৰা খংবোৰ সম্পূৰ্ণকৈ আঁতৰি গ'ল।

চন্দনেও কথাটো ঘৰতে ভাবি আহিছিল। তাক টকা-পইচা দি সিহঁতে পঢ়ুৱালে, এতিয়া সিহঁতৰ ল'ৰাটোক তাৰ অধীনত ৰাখি কৃতজ্ঞতা জনোৱাৰ ইচ্ছা এটা তাৰ মনত উদয় হৈছে। তাৰ অকণমান সন্দেহ আছিল, সুকন্যাই তাৰ ওপৰত দায়িত্বটো এৰি দিব নে নিদিয়ে, দায়িত্ব ল'ব পৰা মানুহ হিচাপে তাই গণ্য কৰিব নে নকৰে। তাইৰ মন থকাৰ উমান পাই সিও ভিতৰি আবেগিক হ'ল, ল'ৰাটোক পঢ়ুৱাই ডাঙৰ মানুহ কৰি সিহঁতক ঘূৰাই দিয়াৰ কল্পনাত সি উথলি উঠিল।

কিন্তু চন্দনে বিএছচি পাছ কৰিব নোৱাৰিলে। এম ই স্কুলত কৰিবলৈ হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰী পাছহে লাগে, গতিকে সি স্কুলখন এৰিব নালাগে, কিন্তু নিজে পৰীক্ষা দি থাকিলে সি বাবাক কেনেকৈ চাব? দৰমহা নোপোৱা চাকৰি, তাৰ পৰীক্ষা-পাতিৰ খৰচবোৰ পুনৰ দিব লাগিব। আগতেই সি কেইবছৰমান বেছি লগাইছেই। সুকন্যাই নানা চিন্তা কৰি থাকিল।

বছৰেকীয়া পৰীক্ষাটো যোৱাৰ পাছৰে পৰা সুকন্যাই বাবাক প্ৰতি দিনে বুজাই আছে, 'বৰমা-পেহীহঁতে আমাক সেইবোৰ কৰিলে, ইয়াতো গোটেই শত্ৰু, তই তালৈ গৈ সদায় এইবোৰক গিৰোৱাৰ কথা ভাবিব লাগিব। তোৰ গুণ দেখি মানুহে যাতে ভয় কৰে, কেনেকৈ লোকতকৈ অকণমান বেছি শিকিব পাৰোঁ, সদায় সেইটো চিন্তা কৰিবি। পোৱাটো মানুহৰ পৰা আদায় কৰিবলৈ শিকিবি, যাতে কেনেকৈ বেছি ভাল ৰিজাল্ট কৰিব পাৰি, কেনেকৈ ডাঙৰ মানুহ হ'ব পাৰি। তই ভাল ৰিজাল্ট কৰি এইবোৰ মানুহক ভয় খুৱাব পাৰিব লাগিব। বৰমা-বৰ্তাহঁতে মোক কিমান অন্যায় কৰিছিল, সেইবোৰে পাছত লাজ পাব লাগিব। তই তাত গৈ অকণো ধেমালি কৰি নাথাকিবি।...'

তাৰ ভাল নাম এটা তাই এতিয়াও ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে। বিপুলৰ লগত সদায় আলোচনা কৰি আছে। ভাল ঠাইলৈ গৈ পুনৰ সলাবলগীয়া নোহোৱাকৈ, একেটা নামেৰেই সদায় পৰিচিত হৈ যোৱাকৈ, নতুন নাম এটা তাই বিচাৰি আছে।

আবেলি তাইৰ তাঁতৰ শালৰ কাষলৈ বাবা চাপি গ'ল। 'মা, মই মোৰ নাম এটা ভাবিছোঁ।' তাই চঁক খাই মাকো এৰি টোলোঠাত হাত থৈ ৰ'ল— সৰু ল'ৰা-ছোৱালীয়ে নিজেও নিজৰ নাম ভাবে? 'কি নাম অ'?'

'অলিন্দ। মোৰ নামটো অলিন্দ মহন্ত কৰি দিয়ক।'

তাইৰ শুনি ভাল লাগিল। সুধিলে, 'অলিন্দ কিয়?'

'মই মাহীহঁতৰ বিজ্ঞানৰ কিতাপ চাওঁতে পাইছিলোঁ। আমাৰ হৃদযন্ত্ৰৰ ভিতৰত অলিন্দ আছে। ছবি আঁকি বুজাই থৈছে। ইটোৰ ভিতৰত সিটো, সিটোৰ ভিতৰত ইটো, তেনেকৈ একদম পাৰ হৈ অলিন্দটো আছে। সেইকাৰণে নামটো ভাল লাগিছে।'

তাই বিপুলক মাতিলে, 'শুনকচোন। ইয়াৰ নামটো অলিন্দ মহন্ত ভাল লাগিছেনে আপোনাৰ?'

'ভালেই লাগিছে।'

সেইটো নামকে দিয়াটো তাই ঠিক কৰিলে। কিন্তু তাই চিন্তিতও হ'ল। তাই নিজৰ নামটোৰ অৰ্থটোও বহুত ডাঙৰ হোৱাৰ পাছতহে ভালকৈ বুজি পাইছিল। ডাঙৰে কিবা এটা দিছে যেতিয়া দিছে আৰু— তাই আন একো ভবাই নাছিল। 'ই এতিয়াই নিজেই নিজৰ নাম দি ল'ব পৰা হ'ল নে! আজিকালিৰ ল'ৰা-ছোৱালী কাৰণে পাৰিছে নে বেলেগ কিবা?' সি ওপৰৰ শ্ৰেণীৰ কিতাপ পঢ়ি কোৱা কাৰণে তাইৰ ভালো লাগিছে। 'আগলৈ সকলো সিদ্ধান্ত যদি সি এনেকৈ নিজে লৈ লয়? আমাক সি সন্মান কৰিব নে? মোৰ কথাৰ নিৰ্দেশত সি উঠ-বহ কৰি থাকিবনে?' তাই বিচৰা মতে সকলো হ'বলৈ মনতে প্ৰাৰ্থনা কৰিলে।

বাবাক নিবলৈ চন্দন আৰু মাহীয়েক এজনী আহিল। গধূলি বাবাই কিতাপ-বহী আৰু কাপোৰবোৰ মোনাত ভৰালে। দুখনমান বাহিৰা কিতাপ আৰু বহীৰ চেপত সাঁচি থোৱা বাতৰি-কাকতৰ শিশু পৃষ্ঠাটোও সি ল'লে। তাত ডাকঘৰ আছে, ককাকহঁতৰ ঠিকনা আছে, সেয়েহে সি ভাবিছে, তালৈ গৈ কবিতা বা গল্প এটা লিখিব, আৰু ডাকত দিবলৈ চন্দনক ক'ব।

শোৱাৰ সময়ত এলবামৰ কথাটো তাৰ মনত পৰিল। এতিয়া তাতে থাকিব যেতিয়া সি অনুসন্ধান কৰি এলবামটো উলিয়াব পাৰিব, আচল মাকজনীৰ প্ৰমাণটো এইবাৰ সি পাবই।

ৰাতিপুৱা চন্দন, বাবা আৰু মাহীয়েকজনী ওলাই গ'ল। সুকন্যাহঁতে পদূলি মূৰৰ পৰা চাই থাকিল।

সুকন্যাই চাই চাই ভাবি আছে— বাবাই এবাৰ সিহঁতৰ ফালে ঘূৰি চাব।

গৈ গৈ বাবাহঁত শুকান কৰঙা এডৰাৰ আঁৰ হ'বৰ হ'ল, কিন্তু সি ঘূৰি নাচালে। 'সৰু ল'ৰা! মোমায়েকৰ ঘৰলৈ যাবলৈ পোৱাৰ ফূৰ্তিতে চোৱা নাই চাগে।' তাই ভাবিলে।

তাইৰ মনত পৰিল— এবাৰ বহঁতপুৰৰ পৰা উভতি সিহঁত এইপাৰ পালেহি। নাৱত মাইকী মানুহ অকল তাই। মানুহবোৰে নাৱৰ পৰা নামি কথা পাতি পাতি কৰঙা-ঝাঁওৰ মাজৰ লুংলুঙীয়া বাটটোৰে দংদংকৈ খোজ দিলে। বাবাও তেওঁলোকৰ লগতে গ'ল। কোঁচত কেঁচুৱাটো লৈ তাই সিমান খোজ দিব নোৱাৰি বহুত পিছ পৰিল। হাবিখনত সাপ-চাপলৈ তাইৰ ভয়ো লাগিল। অলপ দূৰ গৈ তাই দেখিলে, বাবাই অকলে অকলে বাটটোৰ কাষতে লেপেটা খাই বহি তাইলৈ ৰৈ আছে, বাকী মানুহবোৰ বহুদূৰ পালেগৈ। অকণমানি ল'ৰাটোকে দেখিয়েই সাহস এটা পোৱাৰ দৰে তাইৰ ভাল লাগি গ'ল। তাই পাছত মানুহক কৈছিল, 'নিজৰ ল'ৰা যে, মাকে ভয় কৰিব বুলি চিন্তা কৰি সি অকলে অকলে হাবিৰ মাজত ৰৈ আছে!'

পুৱা শোৱাৰ পৰা উঠোঁতেই এলবামটোৰ কথাই বাবাৰ মনত পৰিছিল। ঘৰৰ পৰা ওলাই সি সেইটোকে ভাবি গৈ আছে। সুকন্যাক কেতিয়াবা মাহীমাক খাটাং হয় হয় যেন লাগে তাৰ, কেতিয়াবা আচল যেনো লাগে। 'নে এইজনী তেজীমলাৰ মাহীমাকতকৈ অলপ মৰমিয়াল মাহীমাক? সেইবাবেই কোনোবা সময়ত ভাল! বহঁতপুৰৰ বৰায়ো মাহীমাকেই। তেওঁ তাতোকৈ বেলেগ এজনী মাহীমাক! অঁ, এইজনীও মাহীমায়েই হয় চাগে। আচল মা-জনী ডাঙৰজনী হ'ব। সাতজনী ছোৱালীয়েই আছিল। ডাঙৰজনী দেখিবলৈ কেনেকুৱা হ'ব? দেখাত অলপ একেই আছিল নে? বেছি দিন আৰু নালাগে!' প্ৰমাণটো সি কিবাকৈ হ'লেও উলিয়াব পাৰিবই— এটা প্ৰচণ্ড বিশ্বাসত ভাবি ভাবি সি ফূৰ্তিৰে গৈ থাকিল।

ককা-আইতা-নাতি

বহুঁতপুৰত মানুহবোৰে কেনি পিনাপিন দি ফুৰে অলিন্দই আঁত উলিয়াব নোৱৰা দৰে হৈছে, যেন পকনীয়াত পানী ঘূৰাদি ঘূৰি থকা সুকীয়া জগত এখনহে। বাহিৰত ক্ষন্তেক থাকিলেই কোনোবা এজন ৰাস্তাইদি চাইকেল বা স্কুটাৰ লৈ পাৰ হৈ যোৱাৰ শব্দ শুনা যায়েই। পুৱা-দুপৰীয়া-সন্ধিয়া দুখন বাছো অহা-যোৱা কৰে। হো-হোৱনি, গুমগুমনি একোটা প্ৰায় প্ৰতিপল তাৰ কাণত লাগিয়েই থাকে। ঘৰ তিনিওখনতো যেনি-তেনি ঋমে ঋমে মানুহ। চাপৰি সলাই সলাই হৰিচাপৰিৰ ঘৰবোৰ সৰু সৰু হ'ল, নতুনকৈ বিয়া পতাবোৰে মূল ঘৰৰ কাষত বেলেগকৈ একোঠলীয়া ঘৰ এটা সাজি লয়, সেয়াও তাৰ মনত বেলেগ একোঘৰ যেন লাগে। তাত ভেটি উঠাবলৈ খন্দা খালবোৰ বাৰিষা খহি বাম হৈ পৰিল। ইয়াত প্ৰতি ঘৰতে পুখুৰী, পথাৰৰ মাজতো ডাঙৰ ডাঙৰ কেইবাটাও আছে, কুঁৱা-টিউবৱেল নথকা মানুহবোৰে সেইবোৰৰ পাৰত গা ধুবলৈ যায়। কেৰ্কেটুৱাবোৰলৈ এইবাৰ সি প্ৰথম দেখাৰ দৰে চাইছে— যেন এটা ডালৰ পৰা আনটোলৈ, এজোপাৰ পৰা আন এজোপালৈ উৰি ফুৰা এবিধ জন্তু। বোকাগাঁৱৰ পৰা কুকুৰাৰ ডাক আহি থাকে। এন্ধাৰ হোৱাৰ সময়ত মহিলাসকলে তেতিয়াও গৰাললৈ নোযোৱা গাহৰিবোৰক কাবৈ কাবৈ কাবৈ কৈ চিঞৰি মাতি আকাশ কঁপাই তোলে। 'চিঞৰবোৰ শুনিলে একদম ডবাৰ মাত শুনা নিচিনা ভাল লাগি যায় ঔ!' সি ৰোমাঞ্চিত হৈ কয়। বৰায়েকে এদিন ক'লে, 'ডবাৰ মাতৰ সৈতে গাহৰিক চিঞৰা মাত ৰিজাব নাপায়।' তেতিয়াৰ পৰা সি মুখেৰে একো নোকোৱাকৈ মনতে আনন্দটো লয়। ইয়াত বাটে-পথে অশ্লীল মাত মতা মানুহ ঢেৰ, কোনে কাৰ আগত মাতে, কাৰ আগত নামাতে, সি ঠিকনা পোৱা নাই।

ছোৱালীবোৰ ডাঙৰ হ'ল, খোৱাৰ পৰিমাণ বাঢ়িল, চন্দনো ঘৰলৈ আহিল, আতাকে কঁকাল বেঁকা হোৱা বাবে ৰান্দা-বটালী আগৰ দৰে মাৰিব নোৱাৰে, চকুৰে নমনি আলি-পাশ কটাও বেয়া কৰে, ভঁৰালত বছৰটোলৈ ৰাখি বেচিবলৈ ধান নোজোৰা হৈছে, তামোল সৰোৱা কেৰ্কেটুৱাও তেওঁ নেদেখা হৈছে, গৰু টনা-আঁজোৰা কৰি খুঁটি লৰাবলৈ বলে নুকুলোৱা বাবে গাখীৰ কমি গৈছে, অন্ততঃ ডাঙৰ ছোৱালীকেইজনীৰ বিয়ালৈ দুপইচা সাঁচিবও লাগে— ঘৰখনত আকাল বাঢ়িছে। জুইশলা-কাঠী খৰচ নহ'বলৈ বাহিৰৰ জুহালত

দীঘলীয়াকৈ তুঁহগুৰি দি ধোঁৱাই থাকিবলৈ দিয়া বা খৰি এডাল আঙঠা হৈ বেলাটো জ্বলি থাকিবলৈ দিয়া অলিন্দই প্ৰথম দেখিছে। জুই বা পোহৰ লগা হ'লেই আয়েকে বহুপৰ ধোঁৱা ফুৱাই ফুৱাই চাকি এটা জ্বলাই দিয়ে। কেৰাচিন খৰচ নহ'বলৈ সকলো সোনকালে শোৱে, জ্বলি থকা চাকিৰ শলিতাডাল সামান্য বাঢ়িলেও কোনোবা নহয় কোনোবা ধৰফৰাই উঠে, ধলপুৱাতে উঠি পঢ়াই পঢ়ে। চন্দনে গাঁৱৰ পৰা আহি ৰাতি দেৰিকৈ ঘৰ সোমায়। তাৰ বাবে লেম্প এটা আছে, তালৈ ভাত ঢাকি কাষতে লেম্পটো কমাই থয়। বাহিৰৰ দুৱাৰখনত হুক লগাই সৰ টোপনি গ'লে সি দমদমনি লয়, হুকটো নলগোৱাকৈ দুৱাৰখন জপাই আতাকে বিছনাত পৰি সাৰে থাকিবলৈ চেষ্টা কৰি ঘোষা গাই থাকে।

চন্দনৰ কল্পনা নকৰা ৰূপটো এইবাৰহে অলিন্দৰ চকুত প্ৰকাশিত হ'ল। কাৰোলৈ নোচোৱাকৈ কোদোগুটিটোৰ দৰে চন্দন ঘৰত সোমায়, আৰু থকা সময়কণত একো মাত-বোল নিদি পুনৰ ওলাই যায়। প্ৰয়োজন হ'লেও সি হুকি মাৰিহে কথা কয়, মৰিশালিৰ ঘণ্টাৰ দৰে বিৰক্তিকৰ অনুভৱ একোটা দি হুকিটো তিনিওঘৰ সৰকি যায়। ঘৰৰ সৰেই অতি দৰকাৰতো তাক মাত দিবলৈ ভয় কৰি থাকে। কিন্তু আলহীৰ ওচৰত সি সম্পূৰ্ণ ওলোটা হৈ পৰে, মাতটো অস্বাভাৱিক ধৰণে মিহি হৈ যায়। অলিন্দই বহুদিনৰ পৰা মন কৰিছিল— যিকোনো মানুহৰ ঘৰতেই কোনেও নিজৰবোৰক বৰ এটা ভালকৈ নামাতে, মিঠা বা ধীৰ-স্থিৰ মাত কেৱল আলহীকহে দিয়ে। হৰিচাপৰিত ন-বোৱাৰী এজনীয়ে ঘৰখনত দিয়া মিঠা মাতবোৰ অলিন্দই অলপ দিন শুনিছিল। সোনকালেই ঘৰখন নিজৰ কৰি লৈ বোৱাৰীজনীয়ে বাকীবোৰৰ দৰেই স্বাভাৱিক হুঁটা মাতটো উলিওৱা এদিন দেখা পাই সি চঁক খাই গৈছিল। চন্দনৰ অৱস্থাটো সি সকলোতকৈ সুকীয়া দেখিছে। খং, আক্ষেপ, অপৰাধবোধ, হতাশা, শংকা, বাসনা, অহংকাৰ, আক্ৰোশ, অভিমান কিছুমানত বোকাৰ জলহস্তীৰ দৰে লুতুৰি-পুতুৰি হৈ চন্দনে যে মাত-কথাত সন্তুলন ৰক্ষা কৰিব নোৱাৰে, অলিন্দই বুজি পোৱা হোৱা নাই। অৱশ্যে ডাঙৰবোৰেও বুজি নাপায়। সুকন্যাহঁতক ভালকৈ মতা দেখি অলিন্দই ভাবে, 'আলহী হিচাপে মোকো ভালকৈ উত্তৰ দিব নেকি?' কিন্তু হুকি খোৱাৰ ভয়ত সি ওচৰলৈ গৈ চকুলৈ চাব নোৱাৰে। যিটো আগ্ৰহেৰে চন্দনে অলিন্দক পঢ়ুৱাবলৈ আনিছিল, এমাহতে তাৰ চেঙেলীয়া উল্লাস অনীহালৈ ৰূপান্তৰ হ'ল। অলিন্দই লেখা দুটা লিখিলে, মাহীয়েক এজনীয়ে ক'লে, 'তোমাক ধমকি নিদিয়ে, কোৱাগৈ যোৱা। মামাই ডাকঘৰত দিবগৈ। মামা শালবাৰী চেণ্টাৰলৈ গৈয়েই থাকে।' অলিন্দই সাহ গোটাব নোৱাৰিলে। সি মাহীয়েকক ক'লে, 'তুমি দিবাগৈ নে?' 'মই সেইফালে নাযাওঁ নহয়! শালবাৰী চেণ্টাৰতহে আছে ডাকঘৰ, বহুত দূৰ, ইয়াৰ পৰা সাত কিলোমিটাৰমান হ'ব।'

আবেলি ঘৰৰ পিছফালে গোটেইবোৰে চেপা চেপা মাতেৰে কথা কোৱা শুনি অলিন্দ ভিতৰৰ পৰা কৌতূহলত আহিল। হাতত বেত এডাল লৈ চন্দনে ভনীয়েক এজনীক পিটি আছে। লেহুকা বেতৰ কেঁচেক কেঁচেক শব্দৰে কোববোৰ নিজৰ গাতে পৰা দৰে

অলিন্দ কোঁচ-মোচ খাই ৰ'ল। 'ঐ আৰু নামাৰিবি। ৰ ৰ।' সহ্য কৰিব নোৱাৰি চন্দনৰ বায়েক এজনীয়ে কাতৰেৰে ক'লে। চন্দনে মূৰটো তোলোঁতেই ভনীয়েকজনীয়ে বাৰীলৈ দৌৰ দিলে, সি পিছে পিছে খেদি গ'ল। ঢাপৰ কাষৰ তামোল-পুলিৰ ঘৰা এটা সমুখত লৈ তাই এইপিনে চালে আৰু পলাবলৈ ছেগ লৈ থাকিল। চন্দনে বেতডাল দাঙোতেই তাই গাটো ঘূৰাই দিলে, কোবটোত তাইৰ পিঠিত বেতৰ আগটো পৰিল, তাই চিঞৰ মাৰি দিলে, হয়তো পিঠিত দাগ বহি গ'ল। পিঠিটো মোহাৰি মোহাৰি সেহাই সেহাই তাই ঘৰাটোৰ চাৰিওফালে চন্দনৰ আগে আগে ঘূৰি থাকিল।

আগবেলা বৰষুণ দিছিল। মাটিবোৰ এতিয়াও জেকি আছে। হৰিচাপৰিত হোৱা হ'লে ইমানপৰে শুকাই গ'লহেঁতেন। বাৰীৰ জেকাখনত মাহীয়েকজনীয়ে শুদা ভৰিৰে দৌৰি থকা দেখি অলিন্দৰ গাটোত অশান্তি লাগিবলৈ ধৰিলে। ভয়ংকৰ মুখ এখন লৈ চন্দন উভতি আহিল, 'তাই শূদিৰৰ লগত মিতিৰ কৰিবলৈ আহিছে! কলেজ পঢ়িবলৈ গৈছে তাই! গোসাঁইৰ জাত মাৰিবলৈ লাজ নাই তাইৰ?' ভোৰভোৰাই সি আগফালে গুচি গ'ল। 'আহ আহ, তই ভিতৰলৈ যা', ডাঙৰ এজনীয়ে তাইক ক'লে। 'ৰৈ নাথাকিবি আহ', বৰায়েকেও ক'লে। আতাক নিমাতে আগফালে গুচি গ'ল।

'কিয় পিটিছে?' অলিন্দই বুজি নাপাই ডাঙৰ মাহীয়েকক সুধিলে। 'তুমি একো নোখোৱা! খাবলৈয়ে মন নকৰা দেখোন! তোমাকো পিটিব ৰ'বা।' কথাটো সলাবলৈ ডাঙৰ মাহীয়েক ক'লে। সিহঁত ভিতৰলৈ গ'ল। অলিন্দই আকৌ সুধিলে, 'মাহীক কিয় মাৰিলেনো?' 'ক'ৰবালৈ গৈছিল তাই, কলেজৰ পৰা ওলাই ফুৰিবলৈ গৈছিল', মাহীয়েকে চমুৱাই ক'লে।

তাই প্ৰেমত পৰাৰ খবৰটো চন্দনে এবছৰৰ আগতেও পাইছিল, তেতিয়াও সি পিটিছিল। বহুদিন একো নেদেখি সি ভাবিছিল তাই এৰিলে, কিন্তু আজি লগৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ সৈতে তাই ল'ৰাটোৰ ঘৰলৈ যোৱাৰ খবৰ সি পাই আহিল।

*** *** ***

ব'হাগ বিহুৰ উৰুকাৰ আগদিনা বিপুলে অলিন্দকলৈ গৈ ছদিনৰ পাছত থ'বলৈ আহিছে। ভিতৰৰ পৰা গম পাই মাহীয়েক-আয়েকহঁত চোতাল-বাৰাণ্ডালৈ ঢপলিয়াই আহিল, 'বাটলৈ চাই আছোঁ, ল'ৰাটো কোন দিনা আহিব! ইয়াতে থাকিও বিহুটোতহে সি নাপালে, ইমান বেয়া লাগি আছে', বৰায়েকে ক'লে। গোটেইবোৰে এষাৰ-দুষাৰকৈ কৈছে, আয়েকেও ধুনীয়াকৈ মাতটো উলিয়াইছে। এনে উল্লাস দেখিবলৈ পোৱাটো অলিন্দই ধাৰণাই কৰিব পৰা নাছিল। সি উমান পালে, চন্দনো নিজৰ কোঠাতে আছে, বিছনাখনত পৰি আছে। চন্দন থাকোঁতেও বাকীবোৰে মুখেৰে মাত দিছে মানে এইকেইদিন গোটেইবোৰে অলিন্দলৈ মনত পেলাই ব্যাকুল হৈ আছিল— কথাটো ভাবি আৰু পৰিৱেশটো পাই অলিন্দৰ ভাল

লাগিল। চন্দনৰ মুখখন চাবলৈ সি ধীৰে ধীৰে ভিতৰলৈ গ'ল, কোঠাটোৰ দুৱাৰখনৰ পৰা আঁতৰত ৰৈ পৰ্দাৰ ফাঁকেৰে দৃষ্টি দিলে। এনেকৈ সি চাবহি বুলি চন্দনে জানিছিল, ৰৈয়েই আছিল সিও, অলিন্দই দেখাৰ লগে লগে সি মিচিকিয়াই হাঁহি এটা দিলে। চন্দনে নেদেখোঁতেই মুখখন চাই আঁতৰিবলৈহে অলিন্দ আহিছিল, তাৰ হাঁহিটো দেখা পাই অলিন্দৰ মুখতো মিচিকিয়া হাঁহি এটা ওলাল, লগে লগে সি আঁতৰি বাৰাণ্ডাৰ বাকীবোৰৰ ওচৰলৈ গুচি আহিল। 'আমাৰ স্কুল হৈছে নেকি?' সি মাহীয়েক এজনীক হাত এখনত খুঁটিয়াই লাহেকৈ সুধিলে।

'নাই হোৱা। তুমি চিন্তা কৰি আছিলা নেকি? আজি তোমালোকৰ লগৰবোৰ আমাৰ ঘৰত হুঁচৰি গাবলৈ আহিবহে। অলপ পাছতে আহিবই, তুমি জোখে জোখে পালাহি, চাবলৈ পাবা তুমিও।'

'তোমাৰ বোকাগাঁৱৰ লগকেইটাই খবৰ লৈ আছে নহয়— অলিন্দ কেতিয়া আহিব। ঘৰলৈ আহিলেও সোধে, বাটলৈ ওলালে লগ পালেও সোধে।' আন এজনীয়ে ক'লে।

নিজৰ শিক্ষকৰ ঘৰ, তাতে লগৰে অলিন্দও আছে কাৰণে বহঁতপুৰৰ স্কুলৰ ল'ৰাখিনিয়ে এইবাৰ বিহু মাৰিবলৈ আহিছে। কেৱল চন্দনহঁতৰ ঘৰত আৰু বোকাগাঁৱৰ লগৰ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাৰ ঘৰত মাৰিব। আতাকৰ সৈতে আলোচনা কৰি থোৱা মতে মাহীয়েক দুজনীয়ে ল'ৰাখিনিক ক'লে, 'অকল হুঁচৰি গালেই হ'ব দেই।' সিহঁতে লগে লগে কাৰণটো বুজি পালে।

ইয়াত হুঁচৰি গাবলৈও দিয়াৰ নিয়ম আজিলৈকে নহৈছিল। কেতিয়াবা দূৰণিৰ অচিনাকি সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালী নাজানি সোমালে চাপৰ দুটামান পৰিছিল, লগে লগে ভিতৰৰ পৰা মানুহ ওলাই বন্ধ কৰি দক্ষিণা এটা দি পঠিয়াই দিছিল। পুতেকটো স্কুলখনত সোমাইছেহে, চাকৰিটো হোৱাই নাই, ল'ৰাখিনিক বাধা দিলে কথাটো বেয়া হৈ যায় কিজানি— আতাকে নতুন পৰিৱেশটো গ্ৰহণ কৰাৰ চেষ্টা কৰিলে। ছোৱালীকেইজনীৰ বৰ ভাল লাগিছে। বিশেষকৈ, ল'ৰাখিনি সিহঁতৰ ঘৰলৈহে আহিছে, বাকী দুঘৰলৈ যোৱা নাই— উল্লাসত সিহঁতে ভুনভুনকৈ পাতিলে।

হুঁচৰিৰ সেৱা লৈ ল'ৰাখিনিয়ে বোকাগাঁৱলৈ যাবলৈ অলিন্দকো লগ ধৰিলে। সিহঁতে ক'লে, 'আজি গধূলি আমাৰ ডাঙৰ পাৰ্টিও আহিব আপোনালোকৰ ঘৰলৈ।'

'এইঘৰ আজি পূৰা জ্বলিব! গোটেই গাঁওখন বুলিব ইহঁতৰ ঘৰলৈ আহি গৈছে!' দুজনীয়ে বাৰাণ্ডাৰ কাষৰ কোঠাটোত ৰৈ ডাঙৰঘৰৰ বিষয়ে ফুচফুচাই পাতিলে।

চন্দনে নিজৰ কোঠাৰ বিছনাখনত বহি বাহিৰ-ভিতৰ মন দি আছিল, ফুচফুচনি শুনি সিও ওলাই আহিল, তাৰো মনটো গৰ্বৰে ভৰি পৰিছে, ওঁঠত হাঁহি বিৰিঙি উঠিছে। তাৰ মুখলৈ চাই ভাবটো ধৰিব পাৰি বায়েক এজনীয়ে তাৰ লগত কথা পতাৰ সুযোগ এটা ল'বলৈ ৰঙিন হৈ ক'লে, 'আজি এইঘৰ জ্বলি-পুৰি শেষ!'

'মোৰ পাৰাৰ দেখিছ?' বায়েক কাৰণে চন্দনে মাতটো উলিয়ালে।

আটাইকেইটা বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। চন্দন ওলোৱা দেখি ল'ৰাকেইটাই তাকো সুধিলে, 'ছাৰ, অলিন্দকো লৈ যাওঁ নে? আমি সোনকালে আহিমেই। আজি আমি বিহু সামৰিবগৈ লাগে।'

চন্দনে অলিন্দৰ ফালে চাই মিঠা মাতটোৰে সুধিলে, 'মন গৈছে নেকি যাবলৈ?' অলিন্দই একো উত্তৰ নিদি উৎকণ্ঠাৰে ৰৈ আছে। যাবলৈ দিয়ে নে নিদিয়ে সি নিশ্চিত নহয়, সি জন্মৰ পৰাই শুনি আছে— 'গোসাঁয়ে বিহু মাৰিবলৈ নাযায়।' অৱশ্যে, বিহু মৰা, লগত ঘূৰা, সমানে বজোৱা, বা নচাৰ আগ্ৰহ তাৰ নাই। কেৱল লগৰবোৰে মৰা চাবলৈহে তাৰ আগ্ৰহ। যাবলৈ নিদিলেও বেয়া নালাগিবলৈ সি মনটো নিয়ন্ত্ৰণ কৰি ৰ'ল।

চন্দনৰ ৰূপটো কোমল দেখি, তাৰ নিৰ্দেশলৈ ৰৈ নাথাকি ডাঙৰ মাহীয়েকে ক'লে, 'যোৱা, অকণমানি ল'ৰা গ'লে একো নহয়। যায়েই আজিকালি।'

অলিন্দ আৰু ল'ৰাখিনি চোতালৰ পৰা ওলাই গ'ল।

অলিন্দ যোৱাত আপত্তি নাই বাবে আতাকহঁতে একো মাত নিদিলে। চন্দনহঁতে সেইটো বুজি পাইছে। তথাপি, বিহু মাৰিবলৈ বা হুঁচৰিকে গাবলৈ এই দুয়োখন ঘৰৰ পৰা আজি প্ৰথম কোনোবা ওলাই গৈছে। কথাটোৰে আতাকৰ মনত ক্ৰিয়া কৰিছে। সি জী-নাতিহে, গতিকে সি যোৱাটো তেওঁ পাতলকৈ ল'বলৈ চেষ্টা কৰিলে। এইটো কথাত তেওঁক আনে একো নকয়হি। পো-নাতি হোৱা হ'লে যাবলৈ তেওঁ কেতিয়াও নিদিলেহেঁতেন। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছে— তেতিয়ালৈ চন্দনেও নিদিয়ে।

ওলাই গৈয়েই পথটোৰ সিপাৰে সমুখত অলিন্দহঁতৰ ক্লাছৰ কায়ুমৰ ঘৰ। তাইৰ ঘৰত বিহু মাৰি দুঘৰ এৰি গেগংহঁতৰ ঘৰত মাৰিলে। গেগঙো অলিন্দহঁতৰ ক্লাছৰ। সিহঁতৰ ক্লাছত ল'ৰা-ছোৱালী নটা, ল'ৰা সাতটা আৰু ছোৱালী দুজনী।

ল'ৰাবোৰে গেগঙকো লগ ধৰিলে, 'ব'ল আমাৰ লগত। এনেই ওচৰতে থাকিবি।'

গেগঙক লৈ সিহঁত আন এঘৰলৈ গ'ল। সিহঁতে বিহু মাৰিছে, গেগঙে ওচৰৰ পৰা চাই আছে। অলিন্দই মাজে মাজে গেগঙলৈ চালে, তাৰ বিহু মাৰিবলৈ মন গৈছে নে নাই অলিন্দই ধৰিব পৰা নাই। অলিন্দৰ নিজৰ সিমান মন নাই, অথচ সি লগত গাই আছে, কিন্তু গেগঙে কেৱল চাই থাকিব লগা হৈছে!

সিহঁতে বিহু মাৰি শেষ কৰি, গেগংহঁতক এৰি থৈ, মূল পথটো পালেহি। অলিন্দই ভাবি ভাবি লগৰ দুটাৰ ফালে চাই সুধিলে, 'গেগংহঁতে আমাৰ লগত কেলেই নাগালে?'

'ধেৎ, সিহঁতে আমাৰ লগত গাব নাপায় নহয়', এটাই বিজ্ঞৰ ভংগীৰে ক'লে।

অলিন্দই ভেবা লাগি চাই থাকিল। আন এটাই অভিজ্ঞ প্ৰৌঢ়ৰ দৰে সুধিলে, ‘ঐ গোসাঁই, তুমি সেইটোও নাজানা নেকি?’ ডাঙৰে ডাঙৰক সম্বোধন কৰা নিচিনা ভাওটো দেখি কেইটামানে খিক খিককৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

গধূলি ডাঙৰ দলটোৱে হুঁচৰি শেষ কৰিয়েই অকণো নৰৈ বিহুৰ চাপৰ আৰম্ভ কৰি নাচি নাচি বাৰাণ্ডালৈ উঠি আহিল। হুঁচৰিৰ দক্ষিণা দিবলৈ নাপাওঁতেই এনেকৈ ভিতৰলৈ অহাটো নতুন নিয়ম ওলাইছে। হাক দিবলৈ মুখ মেলি ছোৱালীকেইজনী ঠৰঙা লাগিল, ঘৰত চন্দনো নাই, আতাকে ভিতৰত ছাটি-ফুটি কৰিবলৈ ধৰিলে। বৰায়েকে আতাকক ক’লে, ‘কওককৈ যাওক আপুনি, নক’লে নহ’ব নহয় এতিয়া!’

‘সি কৈ পঠিয়াইছে বা! হাক দিলে দমদমনি লয়হি যদি? নহ’লে ইহঁতে কিয় বিহু মাৰিবনো?’ আতাকে ক’লে।

‘এ..., তেন্তে কি কৰে নাজানো আৰু! এইখন এতিয়া ঢেৰ কথা ওলাব! গোসাঁই ঘৰৰ বদনাম হ’ল আৰু!’ শিল পৰা পানীৰ পোনা মাছৰ দৰে মাহীয়েক-আয়েকহঁত ভিতৰত ঘূৰি থাকিল, দলটোৱে দেখিলে, ৰঙতে ঘূৰিছে নে খঙতে ঘূৰিছে বুজি নাপালে। চাৰিটা ঢোলৰ শব্দত ঘৰ-দুৱাৰ উফৰি পৰিব যেন লাগিল, কাণৰ মুখ লগাই নক’লে একো শুনা নাযায়, মূৰত আঘাত পৰা মানুহৰ দৰে আতাক বহি দিলে।

দক্ষিণা লৈ ল’ৰাবোৰ ওলাই গৈ পদূলি পোৱাৰ লগে লগে সিঘৰৰ ডাঙৰ ল’ৰাটো, মাজুটো আৰু ছোৱালীকেইজনী দপদপাই সোমাই আহিল, গোটেইকেইটাই চেকচেককৈ ধৰিলে, ‘সিহঁতে এইটো কি কাণ্ড আৰম্ভ কৰিছে? তহঁতে কিয় এইটো হ’বলৈ দিলি? সৰু আতা, আপুনি থাকোঁতেই কেনেকৈ সাহ পালে! গোসাঁই ঘৰত বিহু মাৰি থৈ যাবলৈ ক’ত সাহস পালে? তাকো এককোবেই বাৰাণ্ডালৈ উঠিল!’

‘হাক দিবলৈয়ে নাপালোঁ নহয়!’ আতাকে ক’লে।

‘তহঁত ছোৱালীবোৰে কি কৰি আছিলি? আতাই ক’বলৈ উৱাদিহ নাপালে বাৰু, তহঁতে এষাৰো ক’ব নোৱাৰিলি নেকি? চন্দন আছে নে নাই?’ চন্দন নথকাটো জানিয়েই নামটো মুখত লৈ সিঘৰৰ ডাঙৰটোৱে ক’লে।

‘এইবোৰ এনেকৈ নহ’ব! তাক গাঁৱত কৈ থৈ আহিবলৈ দিবি।’ আটাইকেইটাই বেহবেহকৈ কৈ থাকিল, ‘তাতে সিহঁত আমাৰ ভকতো নহয়! চল পাই নাযাব নেকি? এনেকৈ হ’লে গোসাঁইক ক’ত মানি থাকিব? কাইলৈ গাঁৱত কৈ থৈ আহিবি কোনে পাৰ। এইবোৰ বেয়া কথা হৈছে!’

বৰায়েকে মাত লগালে, ‘তহঁতবোৰতো আছিলি! কোনোবা এটাই কোৱা হ’লেও হয় নহয়। ইহঁত ছোৱালীসোপাই ল’ৰাজাকৰ আগত লাজ কৰিলে। আতাই সেয়া চিঞৰ এটাও মাতিব নোৱাৰে। তহঁতে নক’লিহি এটায়ো।’

'আমি কিয় ক'ম ? আমি কিয় ক'ম ?' সিঘৰৰ আটাইকেইটাই একেলগে উচাট মাৰি উঠিল, 'সেইখন গাঁৱৰ মাজেদিয়েই গৈ থাকোঁ, এনেই হাক দিব নোৱাৰোঁ নহয়, নিজৰ বাৰাণ্ডাত হ'লে ক'লোঁহেঁতেন। এতিয়া কোৱাটো ইহঁতৰ কৰ্তব্য আছিল।...'

নিশা চন্দন অহালৈ গোটেইবোৰ সাৰে থাকিল, সি দুৱাৰ ঠেলি সোমোৱাৰ লগে লগে কাষ চাপি গ'ল। বৰায়েকে গোচৰবোৰ দিলে। ডাঙৰ বায়েকে ক'লে, 'সিহঁতে আমাক ইমান গালি পাৰিছে, ইমান গালি পাৰিছে, কাৰণটো অকল নিয়ম ভঙাটো নহয়! নিয়মৰ চিন্তাতকৈ সিহঁতে জ্বলি জ্বলিহে বেছিকৈ গালি পাৰিছে।' বৰায়েকে ক'লে, 'ময়ো ভাবিছোঁ সেইটো। নহ'লে সিহঁতে নিজেও হাক দিব পাৰিলেহেঁতেন, যদি সঁচায়েই চিন্তাই কৰিছে।'

চন্দনে মুখেৰে নামাতিলে, হতচকিত হৈ ভাবি থাকিল। ল'ৰাবোৰৰ বিহুৰ আগৰ মিটিংখনত সি আছিল, বাৰাণ্ডালৈ উঠি মৰাটো সিও সমৰ্থন কৰিছিল, কিন্তু ভবা নাছিল নিজৰ ঘৰখনত ঘটিব। সেইখন গাঁৱৰ মানুহক লগে লগে ক'লে সুযোগবোৰ হেৰুৱাব লগা হ'ব নেকি সি ধৰিব নোৱাৰিলে, অহাবাৰলৈ বুদ্ধি এটা উলিয়াই হুঁচৰিকে পুনৰ বন্ধ কৰাৰ চিন্তা কৰি সি নিজৰ কোঠাত সোমাল। সি হুকি নমৰাকৈ শুনি থোৱা বাবে আটায়ে নিশ্চিন্ত হৈ তাৰ ওপৰতে সকলো এৰি দি শুবলৈ গ'ল।

*** *** ***

আবেলি পুখুৰীৰ পাৰৰ হাবি এডৰাত শৌচ কৰি, পথাৰৰ পানীত জপং জপং কৈ দৌৰ দি অলিন্দ চোতাল পালেহি। সিহঁতৰ হেড-মাষ্টৰে ইতিমধ্যে ড্ৰয়িং ৰুমত বহি মাহীয়েক দুজনীমানৰ লগত কথা পতা আৰম্ভ কৰিছে, সি প্ৰায় সদায়েই এইকণ সময়তে আহি আড্ডা মাৰি মাৰি সন্ধিয়া ভাত বঢ়াৰ সময় হ'লেহে যায়গৈ। অলিন্দই খিৰিকীখনৰ আঁৰ হৈ মূৰটো পাৰেমানে ঘূৰাই-পকাই গাত জোক লাগি আহিছে নেকি নিৰীক্ষণ কৰিলে। 'বাবাকণ, এইটো ধৰাহিচোন আহা।' আতাকৰ মাতত সি চঁক খাই ঠাইতে পোন হৈ দিলে। 'ময়ো গা ধুম। তাৰ আগতে নাঙলটো আঁতৰাই থওঁ আহাচোন। মানুহটোৱে ইয়াতে থৈ গ'ল, ৰাতি বাহিৰলৈ ওলাওঁতে পাহৰি ভৰিত লাগিলে ফালি পেলাব। ব'লা। অকলে নোৱৰা হ'লোঁ অ', কঁকালত ধৰে আজিকালি।'

'কাইলৈৰ পৰা হাল বাব ন, ককা ?' সুধি সুধি সি নাঙলটোৰ ফালে গ'ল।

'অঁ, কাইলৈ অহাৰ কথা কৈছে। নাঙল থৈ গৈছে যেতিয়া আহিব।'

অলিন্দই পোনে পোনে গৈ নাঙলটোৰ মুঠিটোত ধৰি দাঙিবলৈ হাত আগবঢ়ালে। 'ৰ'বা, ৰ'বা, ৰ'বা! মুঠিত ধৰিব নাপায় নহয়!' অলিন্দ ৰৈ দিলে। 'ৰ'বা, মাজত ধৰিব লাগিব। তুমি সেইফালে গৈ ধৰা।' আতাকে তাক যুঁৱলিৰ ফালে ধৰিববলৈ নিৰ্দেশ দিলে।

দুয়োৰে নাঙলটো বেৰৰ কাষৰ পৰা দাঙি নি বাৰীৰ মাজত থ'লেগৈ।

আতাকে জানিছে তাৰ মনত বহু প্ৰশ্নই খেলি আছে, তেওঁ ক'লে, 'আমি নাঙলৰ মুঠিত ধৰিব নাপায় দেই।'

'মই ঘৰত আলুৰ খলি উলিয়াওঁতে ধৰোঁ নহয়! মই মুঠিত ধৰি দিওঁ, বাবাই টানি দিয়ে।'

'এতিয়া ডাঙৰ হৈছা নহয়, নালাগে ধৰিব। সৰু কাৰণে ধৰিবলৈ দিছিল, সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ গাত দোষ নালাগে। তোমালোকৰ বাবাই কেতিয়াবা মুঠিত ধৰা দেখিছিলা জানো?'

'নাই দেখা।'

'অঁ। আমি মুঠিত ধৰিব নাপায়। আমি হাল বাব নাপাই নহয়। সেইবাবে আমি খেতি আধিত কৰিবলৈ দিওঁ। তোমালোকৰ মাটিমাহৰ খেতিতো লোকেহে হাল বাই নিদিয়ে জানো!'

তাৰমানে, হালোৱাৰ হাত লাগি লাগি কাঁচৰ গিলাচৰ দৰে মিহি আৰু পিছল হৈ পৰা নাঙলৰ মুঠিৰ সুকীয়া স্পৰ্শটো আকৌ কোনোদিন সি ল'বলৈ নাপাব। সেইটো অনায়াসে লৰাই ফাল চটাক সঠিক দিশ দিয়াৰ দক্ষতা অৰ্জন কৰিবলৈ নাপাওঁতেই চোৱাটোৱেই মুদা মৰাত তাৰ বেজাৰ লাগিল।

পাছদিনা ৰাতিপুৱাই ৰ'দটো বৰকৈ ওলাল, অতিপাত গৰমৰ দিনকেইটা আহিল বুলি পুৱাই ধৰিব পৰা হৈছে। একেটা ধাৰত পৰি লানি লাগি বেগেৰে উটি যোৱা খৰি টুকুৰা কেইটামানৰ দৰে মাহীয়েক-আয়েকহঁতে ঔৎসুক্য খোজেৰে বাৰাণ্ডালৈ বাট লোৱা অলিন্দই দেখা পালে। 'আজি হাল আৰম্ভ কৰাৰ কথা আছিল, হালোৱাজন উভতি আহিলেই নেকি? সকলোৱে তেওঁক মাত দিবলৈ গৈছে নেকি?' অলিন্দই কৌতূহলত পঢ়া-টেবুল এৰি বাৰাণ্ডা পালেহি। কিন্তু বাৰাণ্ডাৰ সমুখত কোনো নাই, চোতালতো নাই। ইফালে-সিফালে মূৰ ঘূৰাই সি দেখিলে, আটায়ে একাষৰ লেও নিদিয়া বেৰখনৰ ওচৰত থূপ খাই সিঘৰৰ চোতাললৈ আলেঙে আলেঙে গম লৈ আছে। 'কি হৈছেনো?' সি সুধিলে। 'ৰ'বা, মনে মনে থাকা!' বৰায়েকে ক'লে। সিও বেৰৰ ফাঁকেদি চাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। সিঘৰৰ ডাঙৰটো ল'ৰা, মাজুটো, আৰু ছোৱালী এজনী চোতালত ইচাট-বিচাট কৰি অহা-যোৱা কৰি আছে, কোনটো কোনখিনিত আছে এটায়ো এটাকো গুৰুত্ব দিয়া নাই, মূৰত কোব পৰি ৰৈ থকা সাপৰ দৰে সিহঁতৰ গাত বেলেগ ধৰণৰ স্পন্দন এটা ঘটিছে, মুখবোৰ একদম কোদোৰ-মোদোৰ। মানুহৰ এনেকুৱা ধৰণৰ লৰচৰ অলিন্দই প্ৰথম দেখা পোৱা যেন লাগিল। 'কাজিয়া লাগি আছে ৰ'বা', মাহীয়েক এজনীয়ে তাৰ কাণত ফুচফুচাই ক'লে। ভিতৰৰ পৰা চোতাললৈ আন এজনী ছোৱালী একেই স্পন্দনত ওলাই আহিল। চাঁটকৈ মাজুটো ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। 'কাৰ লগত লাগিছে?' অলিন্দয়ো ফুচফুচাই মাহীয়েকক সুধিলে।

‘ডাঙৰ মামাৰ মামীজনী— মামীৰ লগত বাকীবোৰৰ লাগিছে।’ ‘এইঘৰ ভাগিব আৰু, নাথাকে!’ আন এজনী মাহীয়েকে তৃপ্তিত গা জোকাৰি ক’লে। ‘মনে মনে ক, শুনিব। ব’ল ব’ল, ভিতৰলৈ ব’ল। আমাক ইয়াত দেখিলে বেয়া হ’ব কথাটো!’

মাহীয়েকহঁত ভিতৰলৈ সোমাই আহিল, আয়েকহঁত কামে কামে গ’ল। নতুনকৈ দেখা স্পন্দনটোৱে অলিন্দৰ মনত পুনঃ পুনঃ স্পৰ্শ কৰি থাকিবলৈ ধৰিলে, আগতে দেখা কাজিয়াৰ দৃশ্য কিছুমান মনলৈ আহিল। আচলতে কাজিয়া কৰি থকা মানুহৰ ফালে আজিহে প্ৰথমবাৰ সি স্পষ্টকৈ চাইছে, বিপুল-সুকন্যাৰ কাজিয়া লাগিলেতো সি লেশমানো মূৰ তুলিব নোৱাৰিছিল। ৰাতিপুৱাই ঘৰৰ আটাইকেইজনী থূপ খোৱা বাবে তাৰ মনত ফূৰ্তি এটাও লাগিল। পঢ়া-টেবুলৰ ওচৰলৈ নগৈ সি মাহীয়েকহঁতৰ পিছে পিছে সিহঁতৰ ডাঙৰ কোঠাটোলৈ হাঁহি হাঁহি সোমাল। সৰু মাহীয়েকে উচুপিবলৈ আৰম্ভ কৰা সি দেখা পালে, সি চঁক খাই ৰৈ দিলে, মুখৰ হাঁহিটো হেৰাই থাকিল। তাৰ পৰা লুকুৱাবলৈ বাকীকেইজনীয়ে তাইক চুকৰ পঢ়া-টেবুলখনৰ ফালে হেঁচুকি হেঁচুকি পঠিয়াই দিলে।

‘কিয় কান্দিছেনো?’ সি মাহীয়েক এজনীক সুধিলে। মাহীয়েকজনীয়ে উত্তৰ দিব নোৱাৰি আঁতৰি গুচি গ’ল। অলিন্দই সংকোচ কৰি আন দুজনীলৈ চালে। ‘আহা, এইফালে আহা তুমি’, এজনীয়ে তাক মাতি লৈ গৈ বাৰাণ্ডাৰ বেঞ্চ এখনত বহুৱালে। তাই বুজোৱা ধৰণে তাক ক’লে, ‘আমাৰ আই-বৰাইৰ কাজিয়া লাগি থাকে নহয়! এনেই এইবিলাক কাজিয়া। ককায়ে দুবাৰ বিয়া পতা যে, এনেকুৱা হ’লে দুয়োজনী মানুহৰ কাজিয়া লাগেই। তুমি শুনিলে মন বেয়া নকৰিবা দেই। বেলেগক নক’বা। আজি লাগিছিলে নহয়, তুমি শুনিছিলা যে, সৰু মাহীয়ে সেইকাৰণে কান্দি আছে। আগতে তুমি নতুন কাৰণে লগা নাছিল, এতিয়া তুমি ঘৰৰে নহয় জানো আমাৰ? সেইকাৰণে আইহঁতে তোমাৰ আগত নো কি লাজ কৰিব? তুমি আমাৰ ঘৰৰ মানুহহে নহয় জানো? তোমাৰ আগত লাজ কৰি সৰু মাহীয়ে কান্দি আছে। একো নহয় দেই এইবিলাক, হয়নে নহয়?’ ফাঁকি দি আৰু লাভ নাই, দেখি দেখি সিতো কিবা ভাবিবই, সেইবাবে তাই লাজ নকৰি কৈ দিলে। সি মনে মনে ৰৈ থাকিল, সি এতিয়াও সম্পূৰ্ণকৈ বুজা নাই। ৰাতিপুৱা কাজিয়া এখন সি শুনিছিল, একো ভাব মনলৈ অহা নাছিল, এতিয়া মাহীয়েকহঁতে ইমান অধিক চিন্তা কৰাৰ কাৰণটোও সি ভালকৈ ধৰিব পৰা নাই।

সি একো নামাতি কথাবোৰ হৃদয়ংগম কৰা যেন দেখি মাহীয়েকজনী ওচৰৰ পৰা আঁতৰি গ’ল। সি বহাৰ পৰা উঠি পুনৰ কোঠাটোলৈ আহিল। দুজনী মাহীয়েকে এইবাৰ তাক দেখা পাই কোঠাটোত সোমাই থাকিব নোৱাৰিলে, সিঘৰৰ কাজিয়াখন দেখাৰ সুখটোও সিহঁতৰ তল পৰিল। সি একেবাৰে থকাকৈ অহাৰ আগতে ডাঙৰ দুজনীয়ে আয়েকহঁতক বহুত বুজাইছিল, প্ৰথমকেইমাহ কামত অহা দেখি সিহঁতে ভাবিছিল কাজিয়াখন চিৰদিনলৈ অন্ত পৰিল।

চুকত বহি থকা সৰু মাহীয়েকলৈ অলিন্দই চালে, তাই কান্দোন সামৰিব পৰা নাই, তেনেকৈয়ে তাই চকুহাল মুদি মুখেৰে কিবা কৈ কৈ ভগৱানক প্ৰাৰ্থনা কৰি আছে। 'কি কৰিছা?' অলিন্দই সুধিলে। তাই সমুখলৈ চাই থকা ভাগেই ক'লে, 'মই সদায় এটাই প্ৰাৰ্থনা কৰোঁ, দাদাই যেন দুবাৰ বিয়া নাপাতে। ভগৱানে যেন কেতিয়াও নিদিয়ে দুজনী বিয়া পাতিবলৈ। মই ভগৱানক নিজৰ কাৰণে কেতিয়াও প্ৰাৰ্থনা নকৰোঁ, অকল এইটোৰেই মোৰ প্ৰাৰ্থনা।' অলিন্দই সকলো গম পোৱা বাবে তাইৰ লাজ গেঁঠেলা মাৰিলে। তাই তাৰ মুখলৈ চাই ক'লে, 'মামা শুই উঠিয়েই গাঁৱলৈ গুচি যায় যে টিউচন কৰিবলৈ, সেইটো চলতে আই-বৰায়ে কাজিয়া কৰে দেখিছানে! সি ঘৰত থাকিলে নকৰে, অকল তালৈকে ভয় কৰে। চাবাচোন, সি আহি গা-পা ধুই স্কুললৈ যোৱালৈকে সেইকণ সময়ত নকৰে। তাক ঘৰত থাকিবলৈ কোনোবাই ক'ব লাগিছিল, তেতিয়া...' চোতালত গেগঙৰ মাত শুনি অলিন্দৰ কাণ সেইফালে থিয় হ'ল। মাহীয়েক এজনীয়ে ক'লেহি, 'তোমাৰ লগৰীয়াই মাছ লৈ আহিছে। যোৱা।' অলিন্দই বাহিৰলৈ দৌৰ দিলে।

সিঘৰৰ কাজিয়াখন সম্পূৰ্ণকৈ শুনিবলৈ বৰায়েকে চোতালত কিবা এটা কৰি থকা নিচিনাকৈ ক্ষন্তেক এনেই আছিলহি। গেগঙে তেওঁৰ লগত কথা পাতি আছে। অলিন্দক দেখি সি ক'লে, 'তোলৈ বৰশীৰ মাছ আনিছোঁ, বেছি নহয় দুটামান।' সি মাছকেইটা কচুপাত এখিলাৰে মেৰিয়াই ধৰি আছে। 'ঐ গেগং, মাছ খোকাত পালি নে জালত লাগিল?' মাহীয়েক এজনীয়ে সুধি আন ফালে গ'ল। গেগঙে আকৌ ক'লে, 'বৰশী টোপাইছিলোঁ।'

কোনেও হাতে হাতে নলয় বাবে গেগঙে নুৰাটো পিৰালিত থ'লে, কচুপাতখিলা মেল খাই গ'ল, চাৰিটা কাৱৈ মাছে পিৰালিত জঁপিয়াবলৈ ধৰিলে। চাদৰৰ আগটো অকস্মাতে গেগঙৰ গাত নালাগিবলৈ বৰায়েকে থকা ঠাইৰ পৰাই ডিঙি থিয় কৰি মাছকেইটালৈ চালে। তেওঁ মাছকেইটাৰ ওচৰলৈ যাব পৰাকৈ গেগং আঁতৰি গ'ল। বৰায়েকে মাছকেইটা থপিয়াই থপিয়াই ধৰি কচুপাতখিলাত জপটিয়াই ল'বলৈ চেষ্টা কৰি থাকিল।

'মই যাওঁ, গা ধোওঁগৈ। তই গা ধুলি নে?' গেগঙে অলিন্দক সুধিলে।

'নাই ধোৱা। ধুম এতিয়া।'

গেগং ঘৰলৈ গ'ল। স্কুললৈ ওলাই আহি সি সমুখৰ পথটোৰ পৰা অলিন্দক চিঞৰ কেইটামান মাৰিব। তাৰ লগত বেলেগ ক্লাছৰ দুটামানো থাকে কেতিয়াবা। এটা চিঞৰ শুনা মাত্ৰেই অলিন্দ ভিতৰৰ পৰা দৌৰ দিব।

স্কুল পোৱাৰ লগে লগে গেগংহঁতক বাদ দি গোটেইবোৰে অলিন্দক জোকোৱা আৰম্ভ কৰি দিয়ে। বাটত ডাঙৰে পালেও 'অ' মাজুলীয়াল ঘঁৰিয়াল' বুলি জোকোৱাৰ সুযোগকণ এৰি দিব নিবিচাৰে। তাৰ বৰ এটা জোৰ নাই, ফুটবলটো সমস্ত শকতিৰে মাৰিলেও যাবলগীয়া আধাখিনিও নাযায় আৰু বেঁকাকৈ গৈ বিপক্ষৰ ভৰিতহে পৰে, কেৰমৰ গুটিও সি গাঁতত সুমুৱাব নোৱাৰে, চোৱা-চুই খেলিলে প্ৰথমে তাকেই ধৰিব

পাৰে, সৰুকৈ ঘোচা লাগিলেও সি দুখ পায়, কেইটামানে ফুটবলটো তাৰ গাত পৰাকৈ মাৰোঁ বুলিয়েই মাৰি ৰং চায়। স্কুলৰ গোটেই সময়বোৰ শংকা, উদ্বিগ্নতাই তাক খুঁচি থাকে। গেগংহঁতৰ লগত খালী পথখিনিত অহা-যোৱাৰ সময়কণেই মাথোঁ তাৰ শান্তি লাগে। নিশা বৰায়েকে শুৱাই লৈ কোৱা সাধুবোৰ শুনিও তাৰ ভাল লাগে; ভয়, শোক, আশ্চৰ্যৰ অনুভৱবোৰে অশান্তিৰ খোচা-বিন্ধা দূৰ কৰি লৈ যায়, কিন্তু সেই মুহূৰ্ততো কেতিয়াবা চঁক খাবলৈ প্ৰস্তুত থাকিব লগা হয়— কিজানি চন্দন গাঁৱৰ পৰা আহি হুকিটো কাৰোবাক মাৰেহি!

আবেলি আতাকে গৰু সামৰিবলৈ পথাৰলৈ ওলোৱা দেখি অলিন্দও লগতে ওলাল। ৰাতিপুৱা হাল বোৱা মাটিখিনি চাবলৈ তাৰ মন গৈ আছে। সেইটো হেঁপাহত বোকা-মাটি আৰু গেলা-পানী গচকা ঘিণকণ তাৰ কমি গৈছে।

'এইখিনি আমাৰ আজি হালবোৱা মাটি', আতাকে অলিন্দক দেখুৱালে। ভেজি ভেজি কোমল হৈ থকা মাটিখিনি নাঙলৰ ফালে খমলা-খমল কৰি থৈছে, এচাব বোৱা নাঙলৰ চিনে চিনে পানী জমা হৈ আছে। কাষৰ বেলেগৰ মাটি এডৰা দুদিন আগতে ৰুইছে, নেওতাৰ শাৰী শাৰী সংখ্যাবোৰৰ দৰে ধানৰ গছাবোৰ নিৰ্দিষ্ট স্থানত বহি আছে, বোকা এতিয়াও লুথুৰি পিঠাৰ দৰে, ভৰি পৰিলে পুটুককৈ এহাতমান সোমাই যাব যেন অনুভৱ হ'ল তাৰ। আন এডৰা মাটিলৈ দেখুৱাই আতাকে ক'লে, 'এইডৰাত বোকা উঠিবলৈ লাহনী মাৰিব লাগিব।'

মাটিকেইডৰা পাৰ হৈ তেওঁলোকে গৰুকেইটা থকা টিপটোলৈ পোনালে। ভৰিত জোক লগাৰ চেঁচা অনুভৱটো আহিছে নেকি অলিন্দই এবাৰ মন কৰিলে। নাই অহা। নাঙলৰ মুঠিৰ স্পৰ্শানুভৱটোলৈও তাৰ মনত পৰিল। সি জীৱনত কোনোদিন নাঙল চুই সৃষ্টি কৰিব নোৱৰা পথাৰৰ কেঁচা খাজবোৰলৈ দুৰ্লভ সৃষ্টিৰ দৰে ঘূৰি চালে। মনটো দৌৰি বেলেগত পালেগৈ, সি আতাকক সুধিলে, 'ককা, আমি স্কুলৰ পৰা আহি কিয় গা ধুব নালাগেনো? স্কুলত গেগংহঁতক আমি চোওঁ দেখোন। কিন্তু বোকাগাঁৱলৈ গৈ কাৰোবাক চুই আহিলে যে গা ধুব লাগে?' তেওঁ কথাটো ভাবিলে। সি পুনৰ সুধিলে, 'সিহঁতে চোৱা কিতাপ-বহীবোৰ কিয় চুৱা নহয়? পাছত কাপোৰবোৰ বা খোৱা বস্তুবোৰ কিয় চুৱা হয়?'

আতাকে ক'লে, 'অতীজত আমাৰ দিনত, আমি স্কুলৰ পৰা আহিও গা ধুইছিলোঁ। এতিয়াও ধুবই লাগে, পিছে এলাহ কৰা হ'ল। আগতে ল'ৰাহে গৈছিল স্কুললৈ, তাকো আছিল দুটি বা তিনিটি। আজিকালি অতবোৰ ল'ৰা-ছোৱালী হ'ল, এনেয়ো গা ধুবলৈ এলাহ, কিমানে ঘূৰি আহি গা ধুব! সেইকাৰণে ধৰি লোৱা নিচিনা হ'ল— বিদ্যা পবিত্ৰ বস্তু, গতিকে স্কুলত চুৱা নালাগে।'

'মাহীহঁতে দেখোন শাস্ত্ৰ কিতাপবোৰ চুব নোৱাৰে?'

‘আবিয়ৈ ছোৱালীক চুবলৈ নিদিয়ে। চুলে পাপ লাগিব, শাস্ত্ৰৰ মহিমা নাইকিয়া হ’ব। কীৰ্ত্তন বা নামঘোষাখন মূৰৰ আগত থৈ সেৱা কৰিলেই হেজাৰ বিপদ-বিঘিনি দূৰ হয়। পৰীক্ষাৰ আগত সেৱা এটা কৰি গ’লেই অলেখ চিন্তাৰ মাজতো ঈশ্বৰে লগাখিনি মনত পেলাই দিবই। শাস্ত্ৰবোৰ অশুচি হ’লে মহিমা হেৰাই যাব নহয়!’

‘কিন্তু ডাঙৰ শ্ৰেণীৰ কিতাপত দেখোন ঘোষা আৰু কিবাকিবি আছে। মই মাহীহঁতৰ কিতাপত দেখিছোঁ। সেইবোৰ দেখোন মাহীহঁতে চোৱে।’

‘চৰকাৰে দিছে, পাছ কৰিবলৈ পঢ়িবই লাগিব, উপায় নাই। সেইবাবে পৃথিৱীত বিঘিনি বাঢ়ি গৈছে। খেতি-পথাৰত শইচ কমি গৈছে, গৰু-গাইৰ গাখীৰ নোলায়, মানুহৰ বেমাৰ-আজাৰ বাঢ়িছে। আগেয়ে নো হাস্পতাল কেইখন আছিল, তথাপি মানুহৰ আয়ুস দুই-তিনিগুণ বেছি আছিল। এতিয়া চহৰত পদূলিয়ে পদূলিয়ে হাস্পতাল লগা হ’ল। চৰকাৰে কিতাপত দিছে, অশুচি ছোৱালীয়ে পঢ়িব লগা হৈছে, এইবোৰেই কলিকাল আনিছে। ডাঙৰ মাহীহঁতৰ কিতাপবোৰত মহাপুৰুষীয়া নাটো পঢ়িবলৈ দিছে! ধৰ্ম-কৰ্ম শেষ হৈ আহিল। কল্কি অৱতাৰৰ ক্ষণ বহুত চমু চাপিল, বহুত!’ আতাকে তেওঁৰ নতুন বন্ধু, প্ৰচুৰ প্ৰশ্নকৰ্তা, গম্ভীৰ শ্ৰোতাজনক পাই দশাৱতাৰৰ সম্পৰ্কে উচ্ছ্বাসেৰে নিজৰ ভাষাত ক’বলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

গৰু লৈ ঘূৰি আহি অলিন্দহঁত চোতালৰ কাষ পাওঁতেই হেড-মাষ্টৰে পিৰালিৰ কাষত চাইকেলখন ৰাখিলেহি। কথাৰ পাগ উঠাই থাকোঁতেই গম নোপোৱাকৈ সমুখতে মাষ্টৰ ওলোৱাত অলিন্দ কোঁচ খাই মনে মনে ৰৈ গ’ল। ‘আতা, গৰু আনিলে?’ তেওঁক মাতটো লগাই উত্তৰলৈ বাট নাচাই হেড-মাষ্টৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ’ল।

ভঁৰালত থোৱা টোমকেইটা নমাবলৈ হালোৱাজনে সময় মিলাব পৰা নাই কাৰণে আতাকে বোঁকাগাৰৰ ল’ৰা এটা মাতি থৈ আহিল। চোতালত তাৰ মাত শুনি অলিন্দই চালেহি। ল’ৰাটোৱে চোতালৰ মূৰৰ বটলব্ৰাছ জোপাৰ তলত ৰৈ ওপৰলৈ গুল্টি টোঁৱাই আছে। অলিন্দ তাৰ কাষ পালেহি। ওলমি ভৰি থকা পাত আৰু ফুলবোৰৰ মাজত ঘৰচিৰিকাতকৈ সৰু ৰঙা ৰঙা তিনিটামান চৰায়ে চিৰিক চিৰিক কৰি খেলি আছে। ‘হেই, তই কি গাটো একেৰাহে খজুৱাই থাক! বান্দৰৰ নিচিনাকৈ!’ অলিন্দলৈ চাই ল’ৰাটোৱে ধেমেলীয়াকৈ কৈ হাঁহিলে। অলিন্দই কিবা ক’বলৈ মুখ মেলোঁতেই ল’ৰাটোৱে ক’লে, ‘ৰ, মনে মনে থাকিবি দেই, চৰাই এটা মাৰিম এতিয়া চাবি। একেটা চাটতে মাৰিব লাগিব, নহ’লে তিনিওটা উৰি গুচি যাব।’ সি নিচান লগাই প্ৰচণ্ড জোৰেৰে শিল এটা মাৰি দিলে। টপকৈ এটা চৰাই তললৈ আহি পাতত লাগিল, বাকীকেইটা খিলিখিলিকৈ উৰা মাৰিলে। ‘এটা সৰিল চা’, ল’ৰাটোৱে ক’লে। অলিন্দই নেদেখি ক’লে, ‘নহয়, গুচি গ’ল।’ ‘হেই এটা মৰিল, পাতত লাগি ধৰিছে, পৰিবই এতিয়া’, ল’ৰাটোৰ মুখত বিজয়ৰ হাঁহি। চৰাইটো তললৈ সৰি পৰিল, ল’ৰাটোৱে পোনে পোনে হাত এখন পাতি তলুৱাত ল’লে, ‘জী

আছে চা। কিমান ধুনীয়া চৰাই!' বাহিৰত কোনো নথকাৰ উমান লৈ অলিন্দই ল'ৰাটোৰ তলুৱাতে চৰাইটো স্পৰ্শ কৰিবলৈ আঙুলি এটা আগবঢ়াই দিলে, সি চুবলৈ নাপাওঁতেই চৰাইটোৱে ভুৰুংকৈ উৰা মাৰিলে, এটায়ো তৎ ধৰিব নোৱাৰি উৰি যোৱাৰ ফালে চাই থাকিল, ক'ত পালেগৈ চকুত নপৰিল। সিহঁতে দেখিলে, বটলব্ৰাছ জোপাত আকৌ দুটামান চৰায়ে খেলি আছেহি। 'তই মাৰিবি নেকি? মাৰি চা হোঁ!' ল'ৰাটোৱে অলিন্দলৈ গুল্টিডাল আগবঢ়াই দিলে। 'মই নামাৰোঁ দেই', অলিন্দই মূৰ জোকাৰিলে। আধা মৰা চৰাইটোৰ ধৰফৰণিটোলৈ অলিন্দৰ এতিয়াহে বেয়া লাগিল, 'দুখতো চৰাইটোৱে দেখোন এটা নাচ দিয়া দৰে কৰি একেই ফূৰ্তিৰে উৰি গুচি গ'ল! মানুহৰ বাহিৰে আনবোৰ জীৱই পৃথিৱীত অকল খেলিয়েই থাকে! সিহঁতে খেলিবলৈকে জনম লৈছে। মানুহেহে কিয় কেৱল শাস্তি পাবলৈ জনম লৈছে? আচলতে বেলেগে শাস্তি পালেও খেলিয়েই থাকে!' অলিন্দই গা খজুৱাই খজুৱাই ভাবি থাকিল। ল'ৰাটোৱে তালৈ এবাৰ চাই ভঁৰালৰ ফালে গ'ল, আতাক ভঁৰালত উঠিছেই।

আতাকে টোমকেইটা হেপোৰ-তেপোৰকৈ দুৱাৰৰ বাহিৰলৈ আনিলে আৰু ল'ৰাটোৱে কান্ধত লৈ পিছফালৰ পুখুৰীটোৰ পাৰত থ'লেগৈ। তাক ভঁৰালৰ ভিতৰলৈ সোমাবলৈ নিদিয়ে, নমোৱাৰ উপায় নাই বুলিহে ভঁৰালৰ দুৱাৰ-মুখকণতে চুবলৈ দিবলৈ বাধ্য হৈছে।

ল'ৰাটোৱে প্ৰতিটো টোমত ৰছী লগাই, চোৰে নেদেখিবলৈ পুখুৰীৰ পানীৰ তলত খুঁটি পুতি বান্ধি গোঁৰাই থৈ গ'লগৈ। অলিন্দ আৰু সৰু মাহীয়েকে আগফালে চেংগুটি খেলাত লাগিল। আতাকে কোৰ লৈ বাৰীত সোমাল।

'গা ধুব হোৱা নাই জানো? আকৌ সেইখনত ধৰিলে যে! পানী দিলোঁ। ৰাইজ গোট খালেই চাগে।' বৰায়েকে আতাকক চিঞৰিলে। আজি ভকতৰ গাঁৱত নাম আছে। চন্দন আহি পিৰালিৰ কাষত চাইকেলখন ৰাখিলেহি। তাক দেখি বৰায়েকে মাতটো সৰু কৰি আকৌ আতাকক ক'লে, 'বৰজন ওলাই আহি মাত দিবহি এতিয়া, সামৰক সেইবোৰ।' চন্দন হঠাতে অহা যেন লগাত অলিন্দহঁতো সংকুচিত হৈ পৰিল। আজি স্কুল বন্ধ, চন্দন আকৌ কোন সময়ত ওলাই যায় সিহঁতে অনুমান কৰিব নোৱাৰিলে। তাৰ টান মাতকেইটা পোনে পোনে নুশুনিবলৈ সিহঁত দুটাই সুৰুকা মাৰি ভিতৰলৈ আহি বিছনাৰ ওপৰত খেলিবলৈ ধৰিলে।

নামৰ পৰা ঘূৰি আহি আতাকহঁত ঘৰ পাওঁতে সন্ধিয়া লাগিল। বৰায়েকে প্ৰসাদৰ টোপোলাটো মোকলাই অলিন্দক এমুঠি দি ল'লে। '... এটা, এই চাৰিটা, এইটো দুটকীয়া। এয়াই!' আতাকে দক্ষিণাকেইটা তলুৱাত লৈ হিচাপ কৰি দেখুৱাই টেবুলত থ'লে। দুটকীয়া এটা আৰু আধলি চাৰিটা। 'আধলিকেইটা এইফালে জুইশলা আনিবলৈ থওক। বাৰিষা কেঁচা খৰি ফুৱাই ফুৱাই জ্বলোৱা বৰ কষ্ট, জুই নাথাকেই।' আয়েকে ক'লে। আতাকে

মান্তি হৈ অকল দুটকীয়াটো পুথিৰ তলত থ'লে, আৰু আধলিকেইটা তেওঁৰ তুলিৰ তলত থ'বলৈ অলিন্দৰ হাতত দিলে। সি থৈ আহি আকৌ তেওঁৰ কাষত ৰ'ল। 'ডাঙৰজনে মাতিছে বাহিৰত, শুনিছেনে?' বৰায়েকে আতাকক ক'লে। 'অঁ, তেওঁৰ লগত কিবা গুচি গ'ল নেকি!' আতাকে বাহিৰলৈ খোজ দিওঁতেই ডাঙৰজন সোমাই আহিল।

'দক্ষিণা কিমান দিলে?' ডাঙৰজনে সুধিলে।

'দুটকীয়া এটা আৰু আধলি চাইটা।' সৰুজনে অলপ চিঞৰি ক'লে। সন্ধিয়া লাগিছে কাৰণে মাতটো বেছি ডাঙৰকৈ নুলিওৱাত ডাঙৰজনে ভালকৈ নুশুনি প্ৰশ্নবোধক চাৱনিৰে চালে। অলিন্দই আতাকৰ হৈ ডাঙৰকৈ মাতি ক'লে, 'দুটকীয়া এটা আৰু আধলি চাৰিটা বুলি কৈছে।'

'হয় হয় হয়!' ডাঙৰজনে নিজকে উপহাস কৰাদি কৈ ঢেক ঢেককৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

আটায়ে মনে মনে শুনি থাকিল। হাঁহি মাৰ যোৱাত তেওঁ ক'লে, 'মোকো সেই, টকা তিনিটা আৰু আধলি দুটা!' তেওঁ আকৌ সশব্দে হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

আতাক আৰু আয়েকহঁতৰ ওঁঠতো স্ব-উপহাসৰ হাঁহি বিৰিঙিল। 'আমাৰ ভকতে দক্ষিণা দিবলৈ নিশিকে আৰু কেতিয়াও! এনেকৈয়ে যাবগৈ! দিনৰ দিনটো খাটি খাটি গোসাঁয়ে সেৰাটোহে পায়। আজি ডিব্ৰুগড়ত হোৱা হ'লে, আমাৰ ৰেণুৰ ঘৰত চাইকেল এখন কিনাৰ সমান পইচা সোমালহেঁতেন। কিবা পুণ্যৰ ফলতহে তাইৰ কপালখন দিব পাৰিলোঁ। আমাৰ দিন এনেকৈয়ে গ'ল!' ডাঙৰজনৰ কথাখিনি শুনি আতাকে মুখ মেলিলে, কিন্তু নুশুনিব কাৰণে ৰ'ল। ডাঙৰজনে বুজি পাইছে, তেওঁ শুনিবলৈ অহাও নাই, মনটো লক লকাই থকাত ক'বলৈহে পোচাক নসলোৱাকৈ ততাতৈয়াকৈ আহিছে। তেওঁ আকৌ ক'লে, 'আমাৰ ভকতে গোসাঁইক নোপোহে। ভকতৰ হাত টান। আশা কৰি লাভ নাই।' নিজকে হাঁহি হাঁহি তেওঁ গ'লগৈ।

'ৰেণু কোন নো?' অলিন্দই বৰায়েকক সুধিলে।

'তুমি পাহৰিলা? তেওঁলোকৰ তিনি নম্বৰৰ জীয়েকজনী, তোমাৰ জেঠাই হ'ব, ডিব্ৰুগড়লৈ দিছে। আয়ৌ! ভকতৰ ধনেৰেই তাই সোণৰ গহনা পৰ্যন্ত বিধে বিধে কিনে। বহুত দিয়ে ভকতে, বহুত দিয়ে! সেইঘৰ তাই সাধি সাধি পালে। ভকতৰ বাগান আছে। ইয়ালৈ আহিলে জোঁৱাইটোৱে এটোপোলা এটোপোলা চাহপাত লৈ লৈ আহে। ভকতৰ পৰা পোৱা বস্তুৰেই লোকক ঢালিবলৈ জোৰে সিহঁতৰ। আমালৈকো আনে নহয় চাহপাত।'

'বৰাই ভাত হ'লেই নেকি?' হেড-মাষ্টৰ আহি মাত দিলেহি, মাতটো শুনি অলিন্দ বৰায়েকৰ ওচৰৰ পৰা আঁতৰি গ'ল।

বাহিৰৰ কোঠাটোত হেড-মাষ্টৰহঁতৰ আড্ডাবোৰ শুনি অলিন্দৰ টেবুলৰ কাষত থকা মাহীয়েকজনীয়ে ক'লে, 'হেডছাৰে-মাহীয়ে সেয়া কি পাতিছে শুনিছা নে তুমি?

মামাৰ লগতো সমাজ অধ্যয়নৰ ছাৰৰ কাজিয়া। তুমি সমাজ অধ্যয়ন পঢ়া নেদেখোঁৱেই দেখোন! কিয় নপঢ়া? সেইখন তুমি বেছিকৈ পঢ়িবা! নহ'লে ছাৰে নম্বৰ নিদিব নহয়। তুমি ভালকৈ লিখিব নোৱাৰিলে নম্বৰ বহুত কমাই দিব তোমাক। সমাজ অধ্যয়নৰ ছাৰে এনেয়ো বহুত নিপিটে জানো? আৰু বেছিকৈ পিটিব কিন্তু।'

'ইমান পিটে! সেইকাৰণেই নপঢ়োঁ মই। অকণো ভাল নাপাওঁ। সিদিনা গেগংহঁতক ইমান পিটিছে, ছাল ছিগি গ'ল।'

'তুমি সমাজ অধ্যয়ন পঢ়া এদিনো দেখা নাই! পঢ়া, নহ'লে নোৱাৰিবা নহয়!' বাহিৰৰ কোঠাটোলৈ মাত নোযোৱাকৈ তাই তাক বুজালে। কিতাপৰ জাপৰ পৰা তাই সমাজ অধ্যয়নখন উলিয়াই তাৰ সমুখত দিলে। সি কিতাপখনৰ পৃষ্ঠাবোৰ লুটিয়াই গ'ল, আখৰতকৈ যেন বেছি স্পষ্টকৈ মাষ্টৰটোৰ খঙাল বিকৃত ৰূপটো চকুৰ আগলৈ আহিল।

হেড-মাষ্টৰ যাবলৈ ওলাল। লগত কথা পাতি থকা মাহীয়েকজনীয়ে তাক আগবঢ়াবলৈ বাহিৰলৈ গ'ল। ভিতৰৰ পৰা আন এজনীও গৈ তাক বিদায়ৰ মাত এষাৰ দিলে। আতাকে অলিন্দহঁত থকা কোঠাটোৰ এচুকত বহি নামঘোষা গুণগুণাই আছে। পাকঘৰৰ পৰা বৰায়েক আহি আতাকক ক'লেহি, 'চাউল-সিজোৱা ল'বহি হ'ল, সামৰক।' হেড-মাষ্টৰ ওলাই যোৱালৈকে বৰায়েক ৰৈ আছিল। কথাষাৰ শুনিবলৈ ক্ষন্তেক ৰৈ আতাকে পুনৰ গুণগুণোৱা আৰম্ভ কৰিলে। মোখনি নপৰালৈকে তেওঁ মাজতে বেলেগ মাত নিদিয়ে, কথাষাৰ শুনিলে কাৰণে এতিয়া দীঘলীয়া নকৰি সামৰণি মাৰিব। বৰায়েক ওচৰতে থিয় দি থাকিল। অলিন্দহঁতে কিতাপ জপালে।

আতাকে নামঘোষা সামৰাৰ লগে লগেই বৰায়েকে ক'লে, 'আপুনি পথাৰৰ মাজৰ সৌ বৰপুখুৰীৰ পাৰটোত ভেটি এটা উঠাই মোক বেলেগকৈ ঘৰ এটা সাজি দিয়ক। এইখনত সোমাই থাকি মোৰ লৈ লৈ থৈ থৈ হৈছে। মাটি দুডৰা দিব মোক, নিজে খেতি কৰি খাম, নোৱাৰিলে কাৰোবাক লগাই কৰাম। নমৰালৈকে পেটে-ভাতে খাই থাকিলেই হ'ব মোৰ। অসহ্য লাগিছে আৰু। আত্মাটো নষ্ট নোহোৱা হ'লে কেতিয়াবাই পিছফালৰ পুখুৰীটোত জাপ দিলোঁহেঁতেন। আত্মাটোৱে আকৌ মৰ্ত্যৰ কষ্টবোৰ নাপাবলৈকে ভালকৈ মৰিবলৈ কপাল ধিয়াই আছোঁ।' আয়েকে সিফালৰ কোঠাৰ এন্ধাৰৰ পৰা মুখ পাতি ধৰিলে, 'ময়ো নোৱাৰোঁ। লাগিলে ময়ো আজিৰ পৰাই টৌ-খুঁটি মাৰি খাম। নোৱাৰোঁ দেই এনেকৈ। সদায় সদায় সহ্য নহয় মোৰো।' হেড-মাষ্টৰহঁতৰ আড্ডা-খিকিন্দালি আৰু আতাকৰ নামঘোষাৰ গুনগুননিৰ মাজত আয়েক-বৰায়েকৰ কি লাগিছিল অলিন্দহঁতে উমানেই পোৱা নাছিল, কথাবোৰ শুনি সিহঁতে বহা ঠাইতে লেপেট খাই ধৰিলে। বাহিৰৰ দুজনী সোমাই আহি শুনিলে, এজনীয়ে ভেকাহি মাৰি ক'লে, 'আলহীটো ওলাই যাওঁতেও তহঁতে কি লাগিবলৈ আৰম্ভ কৰিলিনো? চোতাল পাৰ হোৱাই নাই, শুনিলে চাগে। অকণমান শান্তিৰে থাকিব নোৱাৰ নেকি এজনীও!' বৰায়েকে ওলোটাই ভেকাহি মাৰি মুখতে ধৰিলে,

'থ, এনে আলহীটো সেইটো। ৰাতি ৰাতি ঘৰ চৰি ফুৰিছে!' তাই অভিমান দেখুৱাই ক'লে, 'সৰৰে কথা তেনেকৈ নক'বি দেই। যা যা ভাত দেগৈ। হুলস্থূল লগাই থাকহঁত কিয় একেৰাহে!' 'দিয়াই আছে ভাত। খাই লহঁত', বৰায়েক পাকঘৰলৈ সোমাই গ'ল। আতাকে একো নামাতি পাকঘৰলৈ পোনালে। পিছে পিছে বাকীবোৰেও খোজ দিলে।

'বাবা অঁ, মই বৰ কষ্টত দিন কটাইছোঁ অঁ। সিটো জনমত কিনো পাপ কৰিছিলোঁ, শান্তি নোপোৱা হ'লোঁ! মই কেতিয়াবাই মৰিলোঁহেঁতেন, ঘৰৰ পুখুৰীটোতে জাপ দি মৰিলোঁহেঁতেন। মৰিম মৰিম কৰিও নমৰোঁ আত্মাটোৱে শান্তি নাপাব কাৰণেই। পাছত আত্মাটো মুক্ত নহ'লে কেঁচু-কুমটি হৈ আকৌ জনম ল'বলৈ মন নাই অঁ।' বিছনাত পৰি ছাটি-ফুটি কৰি বৰায়েকে অলিন্দক ক'লে। কথাবোৰ ধেমালি যেন শুনি সি খিচিককৈ হাঁহি দিলে। শুবলৈ লৈ তেওঁ কোৱা প্ৰতিটো কথাই তাৰ সাধু সাধু লাগে। বিছনাখন তাৰ পঢ়া-টেবুলখনৰ কাষতে, এইটো কোঠাত আন কোনো নোশোৱে, বৰায়েকে তাক ঢেৰ কাহিনী কৈ কৈ শুৱায়। তাৰ হঁহিটোৱে তেওঁৰ বেদনা প্ৰশমিত কৰি মনটো পাতলাই দিলে। পৃথক এক ঠাঁচেৰে তেওঁ আৰম্ভ কৰিলে, 'এই মানুহজনীয়ে মোক বৰ তিতা-কেঁহা দিছে। আগতে ভাল আছিল, মাতেই নোলায়, অকল ময়ে কথা কওঁ। গাত ভূত লগাৰ পাছৰে পৰা অকণো দেখিব নোৱৰা হ'ল মোক।' 'ভূত লাগোঁতে আপোনালোকৰ বহুত ভয় লাগিছিল নেকি?' অলিন্দই কাহিনীবোৰ আকৌ শুনিবলৈ সুধিলে। 'আমি বহুত ভয় খাইছিলোঁ। এইখন ঘৰত একদম নাথাকোঁ, হাবিলৈ যামগৈ— এনেকৈ কৈ কৈ ঘৰ-দুৱাৰ ভাঙিব বিচাৰে নহয়! প্ৰথমবাৰ লাগোঁতে সৰু মাহী জন্ম হোৱাই নাই। তোমালোকৰ মাহঁতো সৰু সৰু। সিহঁত গোটেইকেইজনী মোৰ গাতে থূপ খাই থাকেহি। কোনোবা এজনীয়ে ভয়ে ভয়ে মোক সোধে— বৰাই কি হ'ব এতিয়া? মই আও যিমান যি মুখস্থ আছে নামঘোষা-গুণমালা গাওঁ। গাই গাই গাই গাই টোপনি যাওঁ। সিহঁতেও ৰাতিটো মোৰ গাতে লিপিট খাই টোপনি যায়। কেতিয়াবা সিহঁতকো গালি দিয়ে নহয়— ৰ তহঁত ক'ত সোমাইছগৈ, তহঁতক সঁচ মাৰিম ৰহ। গালি পাৰিলে বহুপৰ গালিয়েই পাৰি থাকে। সেই ঢকটো মানুহজনীৰ গাত থাকি গ'ল। এতিয়াও সেইকাৰণে মোক থেকেচি থাকে। আগেয়ে নিশা নিশা মই কেনেকুৱা ভয় কৰিছিলোঁ! তেতিয়াই কীৰ্ত্তন-ঘোষা ঢেৰ মুখস্থ কৰিলোঁ। আগেয়ে মিচিং গাঁওখনো সিফালে দূৰলৈহে আছিল, এতিয়াহে ল'ৰা-পোৱালিবোৰ ডাঙৰ হৈ পৰিয়ালবোৰ বঢ়াত পথৰ কাষ চাপি আহিছে। আগেয়ে যিকেইটা ঘৰ আছিল নৈৰ কাষতে আছিল। ভিতৰৰ পৰা চিঞৰিলেও সিহঁতে নুশুনে, কিমান ভয় লাগে আমাৰ! ভকতে চুৰ কৰাৰ পাছত মিচিং গাঁৱৰ মানুহে কৈ থৈ যায়হি— প্ৰভু ভয় নকৰিবি, কিবা হ'লে চিঞৰ মাৰিবি, আমি আহি যাম, তোক কোনেও একো কৰিব নোৱাৰে। ভূত লগাৰ পাছত সিহঁতেও নিশা-বেলি এইফালে বৰকৈ ফুৰিবলৈ ভয় কৰা হ'ল। মিচিং বুঢ়া দুজনমানে ককাহঁতক কৈছিলহি— প্ৰভু তহঁতৰ ফালে এইপাৰে মাটি অকণ দিলে আমি ওচৰতে ঘৰ

সাজি বহি লৈ তহঁতক ৰখিম। কিন্তু গোসাঁয়ে মিচিঙক কেনেকৈ কাষ চপাই ল'ব! ককাহঁতে চিন্তা কৰি আলোচনা কৰিলে। এইপাৰে বহিবলৈ নিদিলে আৰু। ভয়ে ভয়েই দিনবোৰ গ'ল। আগেয়ে মানুহজনী খোকা নৈত গা ধুবলৈ গ'লে মই তোমাৰ মাহঁতক চাই থাকিবলৈ কওঁ। এবাৰটো তাতে ভূত লাগি আহিল! মই আলেঙে আলেঙে গম লৈ থাকোঁ, আকৌ ভূতে ধৰিছে কিজানি।' অলিন্দই গাটো কৰক কৰককৈ খজুৱাই থকা শুনি তেওঁ ৰ'ল। সি খজুৱাই থকা হাতখন খেপিয়াই খেপিয়াই তেওঁ আঙুলিকেইটা পালেগৈ, সি কলাপিট এটা খজুৱাই আছে, 'ইমান মিহি গাটোতো কৰক কৰক উঠাই দিছা! মাংস এৰাই যাব! ইমান কিহে খজুৱাই আছেনো চাওঁ।' তেওঁ তাৰ হাতখন আঁতৰাই কলাপিটটো মোহাৰি দিলে।

'আমাৰ মা আটাইতকৈ ডাঙৰ আছিল ন? আগতে আৰু ছোৱালী আছিল নেকি?' অলিন্দই চল পালেই সোধা প্ৰশ্নটো আকৌ অভ্যাসতে সুধিলে, কিন্তু তাৰ সন্দেহটো ইতিমধ্যে মাৰ গ'ল, ডাঙৰ ছোৱালী এজনী আছিল বুলি শুনিলেই সি নিজৰ মাকজনীক বিচাৰি পাব যেন লগা ভাবটো নাইকিয়া হ'ল। 'ডাঙৰ বেলেগ নাই, সুকন্যাই ডাঙৰ। মোৰকেইটা থকা হ'লে সিহঁত ডাঙৰ হ'লহেঁতেন। দুই নম্বৰটো হোৱাবাৰ মাহেকীয়া সকামত সমস্ত ৰাইজ আহিছে, ভোজত উভৈনদী কৰি বস্তু যা-যোগাৰ কৰিছিল, ৰাইজে দগৰি খাই-বৈও বাঢ়ি গৈছে। সেইদিনা গধূলিলৈয়ে ল'ৰা-পোৱালিটো গৈছেগৈ, ৰাইজক এসাজ আনন্দৰে খুৱাবলৈকে আহিছিল সি, লেখি লেখি এমাহ থাকি ঢুকাল।'

বৰায়েকে ভাবি ৰ'ল। তেওঁৰ টোপনি নাহিবলৈ অলিন্দই ক'লে, 'অঁ বৰাই, বিজুলী-ঢেৰেকনি সাধুটো কওকচোন।'

'হেই! সদায় সদায় তাক সেইটো সাধুকে ক'ব লাগে!' বৰায়েকে অকণমান ধমক দিয়া নিচিনা কৰিলে— তেওঁ মনৰ যাতনাবোৰ কৈ আছে, তাৰে মাজতে সি সাধু শুনিব বিচাৰিছে!

'কওকচোন কওক, সেইটো ভাল লাগে।'

বিজুলী-ঢেৰেকনি সাধুটো শুনিলে অলিন্দৰ চকুপানী ওলায়। সেইবাবে সেইটো ক'বলৈ প্ৰায়ে সি খাটনি ধৰে। চকুপানী ওলালে সি টোপনি যোৱাৰ ভাও ধৰে, তেতিয়াই খজুৰতি উঠিলে সি গম নিদিয়াকৈ হাতখন থৈ আঙুলিকেইটা লৰায়। 'এইটো ক'লেই সি টোপনি যায় অ'! সেইকাৰণেই এইটোকে ক'বলৈ কয় সদায়', বৰায়েকে কেতিয়াবা স্বগতোক্তি কৰে।

কথাবোৰ মুখেৰে দুনাই ওলাই যোৱাত বৰায়েকৰ দিনটোৰ বেদনা পাতলিল, তেওঁ সাধুটো আৰম্ভ কৰিলে। এহাল মাউৰা ককায়েক-ভনীয়েক। মাহীমাকৰ অত্যাচাৰ সহিব নোৱাৰি ঘৰৰ পৰা একেবাৰে গুচি যায়। বহুদিন অনাই-বনাই ফুৰাৰ পাছত ঘটনাক্ৰমে হালৰে গাত অভিশাপ লাগে— সিহঁত একেলগ হ'লেই নৰকত পৰিব, নহ'লেই অমৰ হৈ থাকিব। পুনৰ পাকচক্ৰত পৰি ককায়েক ঢেৰেকনি হ'ল আৰু ভনীয়েকজনী বিজুলী

হ’ল। সেইবাবেই বিজুলী-ঢেৰেকনি একেলগে নাহে। ককায়েকক কুশলে থকাৰ উমান দিবলৈ ভনীয়েকে হাঁহি মাৰি দিয়ে, গোটেইখন পোহৰ হৈ যায়, তাৰ পাছতে ককায়েকে ঢেৰেকনিৰে ভনীয়েকক জনাই দিয়ে— ময়ো আছোঁ ভনী, তই ভয় নকৰিবি। তাৰ পাছত দুয়োৱে দুখত কান্দিবলৈ ধৰে, সকলো বৰষুণ হৈ সৰে। কেতিয়াবা মন ভাল থাকিলে সিহঁতে নাকান্দে, সেইবাবে কেতিয়াবা বিজুলী-ঢেৰেকনি আহিলেও বৰষুণ নাহে।

ৰস ঢালি সাধুটো কৈ শেষ হ’বলৈ লওঁতেই পদূলিৰে চন্দনৰ চাইকেলখন সোমোৱাৰ শব্দ শুনি বৰায়েকে খৰ-খেদা কৰিলে। সি ভিতৰ সোমোৱাৰ লগে লগে তেওঁৰ মুখখন জাপ খাই গ’ল, বিছনাখনত মিটিককৈ শব্দ এটাও নুঠিবলৈ অলিন্দই গাটো ঠৰঙা কৰি থাকিল। সিফালে আতাকে কাহ এটা মাৰি চন্দনক সাৰে থকাৰ গম দিলে।

সি ভাতৰ ঢাকোনটোৰ ওচৰৰ ঘটিটো লৈ প্ৰথমে পানী এঢোক মাৰিলে, হুকিটোৰ সমানকৈ দুটা ওকালি ওলাল। চিলমিল টোপনি ফালি ওকালি দুটাই সৰকে সি অহাৰ গম দিলে। ‘কোনোবাই কিবা কৰিছেই নে কিয়েইনে! সদায় সদায় ওকালি মাৰেহি। খাবলৈ ল’লৈই ওকালি মাৰে! ঘৰখনলৈ কোনোবাই হিংসা কৰিছে, ল’ৰাটোক ঘৰত খাব-থাকিব নোৱৰা কৰিছে। বাচনি এখন মাৰি চাব লাগিব। ক’ত পাম মানুহ! কোনে খবৰ দি আনিব!’ বৰায়েকে ভোৰভোৰালে।

চন্দনে ভাত গিলি নিজৰ কোঠালৈ গ’ল। লেমৰ পোহৰটোৰ এচমকা বৰায়েকহঁতৰ কোঠালৈ আহি আছিল, সেইটো নাইকিয়া হৈ কোঠাটো পুনৰ এন্ধাৰ হৈ পৰিল। অলিন্দই মূৰটো দাঙি পোহৰটো যোৱাৰ গম লৈ ভুনভুনকৈ ক’লে, ‘কক, কক।’ ‘কি কক কক?’ বৰায়েকে তাক সিয়াঁৰিলে, ‘সাধুটো শেষ হ’লেই দেখোন! আৰু কি ক’ম? বগলীয়েহে কয় কক। কুকুৰাবিলাকেও কয় কক কক।’ অলিন্দৰ আকৌ হাঁহি উঠিল, চন্দনে সামান্যও শুনিবলৈ নোপোৱাকৈ দুয়োৱে এইবাৰ ভুনভুননিটো আগতকৈ সৰু কৰিলে। অলিন্দই সুধিলে, ‘বিজুলী-ঢেৰেকনিয়ে ভূতলৈ ভয় কৰে নে?’

‘নকৰে। সিহঁত আকাশতহে থাকে। ভূতবোৰ পৃথিৱীতহে থাকে।’

‘খালবোৰত মই এতিয়াও দেখিম নে?’

‘তুমি নেদেখা। সৰু ল’ৰাৰ গাত ঈশ্বৰ আছে, দেখা দিবলৈ সিহঁতে ভয় কৰে। সন্ধিয়া দবা কোবোৱাৰ আগত এতিয়াও তুমি গোন্ধ ল’বাচোন, যখিনীয়ে মাটিমাহ ৰন্ধাৰ গোন্ধ কেতিয়াবা পাবা। আগতে সন্ধিয়া লাগিল মাত্ৰে বিধে বিধে গোন্ধ ওলায়, আমি সন্ধিয়ালগালৈ গোহালিৰ বাহিৰত গৰু-গাই কেতিয়াও নথওঁ, এতিয়াহে ডেকাবোৰ সৰহ হোৱাত সন্ধিয়া-গধূলি আমিবোৰেও বাহিৰ ওলাবলৈ ভয় নকৰোঁ। বহঁতপুৰ গাঁওখনত কেইবাটায়ো আত্মহত্যা কৰিছিলে নহয়, আত্মাবোৰ ঘূৰি ফুৰে বহুদিনলৈকে, এতিয়াও দুটামান ঘূৰি আছে চাগে। আমাৰ কাষৰ এইঘৰত— ফোঁচাই বুঢ়াৰ ঘৰত— দুটা মৰা নাই জানো! তাৰে কোনোবা এজনী এতিয়াও আছে কিজানি।’

‘এটা এটা আত্মা কিমান দিন থাকেনো?’

‘বেছি পাপ কৰিলে পৃথিৱীতে হেজাৰ বছৰো থাকিব লাগে। ইয়াত কষ্ট খাই খাই পাপ শেষ হ’লেহে আত্মাটো মুক্তি হৈ যাবগৈ পাৰে। তাৰ পাছতো আকৌ স্বৰ্গলৈ যায় নে নৰকলৈ যায় ঠিক নাই।’ বেৰৰ কাষতে বৈ ভূত এটাই কথাবোৰ শুনি আছে নেকি অলিন্দৰ সন্দেহ আহিল। অৱশ্যে ভিতৰলৈ আহিব নোৱাৰে বুলি বিশ্বাসত ভয় লগা নাই। ‘ভূত হৈ ওলাওঁতে সঁচা সঁচা মানুহৰ নিচিনাকৈ ওলায় নে?’ সি সুধিলে।

‘যাৰে তাৰে ৰূপ ল’ব পাৰে। ফোঁচাই বুঢ়াৰ জীয়েকজনীক মই বহুদিন পালোঁ। মই পথাৰেদি গ’লে কেতিয়াবা তাই ধান অলপকে লৰাব, কেতিয়াবা ধানৰ মাজে মাজে দৌৰিব, মোৰ সৈতে খুব খেলিলে তাই, ওলাবলৈ পিছে সাহ নকৰিলে। সেইজনী হেৰৌ, বৰ ধুনীয়া ছোৱালী আছিল! মই ডিব্ৰুগড়ৰ পৰা প্লেনেৰে আহি পোৱা ডেৰ মাহ হোৱা দিনাই মৰিছে তাই।’

‘অ’ বৰাই, প্লেনৰ পৰা ব্ৰহ্মপুত্ৰখন কেনেকুৱা দেখিছিল?’

‘কৈছোঁ নহয়, চোতালৰ আগেৰে বৰষুণৰ পানী এডোঙা বৈ যোৱা হেন, অকণমান! মোক দাদাই দেখুৱাই দিছে— সৌখন ব্ৰহ্মপুত্ৰ চা। তেতিয়াহে মই আচৰিত হৈছোঁ, সাপৰ নিচিনাকৈ পাক ল’ব বিচাৰি আছে। অঁ..., তাৰ পাছত..., ছোৱালীজনী মৰিল নহয়, গোটেই পুলিচ আহিছে। তাইতো ফাঁচ লাগি মৰিল, ৰছীডাল এৰুৱাবলৈ ভয় কৰিছে মানুহে। ফাঁচ লগা সেইটোৱেই প্ৰথম ঘটনা, আগেয়ে হাত কাটি মৰিছে, ৰে’লৰ আগত পৰি মৰিছে, পানীত ডুবি মৰিছে। গোটেইবোৰ ভূত হৈ ওলাল, বহু দিনলৈকে গাঁৱত কাকো শান্তি নিদিলে। সিহঁতৰ ডাঙৰ মাকজনী মৰিল পুখুৰীটোত ডুবি। বাপেকে এই মৰা ছোৱালীজনীৰ মাকক চাবলৈ যোৱা দিনাই সেইজনী মাক মৰিছে।’

‘ছোৱালীজনী আগত মৰিছে নে ডাঙৰ মাকজনী আগত মৰিছে?’

‘হেই! আইৰ নিচিনাকৈ সুধিছা যে তুমি! ডাঙৰ মাকজনী আগত মৰিছে! সেইজনী মানুহ বৰ সাদৰী আছিল। কিয় মৰিল কোনেও ভাবি নাপালে, মানুহবোৰ আচৰিত হ’বলৈ বাকী নাছিল। ফোঁচাই বুঢ়াটো তেতিয়া একদম অভং, যাৰে তাৰে লগত অকণমানতে কাজিয়া লাগে, এতিয়াহে অলপ শান্ত হৈছে। এতিয়াও কেতিয়াবা কেনেকৈ অসুৰৰ দৰে চিঞৰ-বাখৰ কৰে শুনিছা নহয়। বাৰীত গৰু এটা সোমোৱাটো বাদেই, কাষেৰে গ’লেও গৃহস্থৰ সাত পুৰুষ উজাৰি গালি পাৰে! একেবাৰে সাপৰ দৰে ফোঁচফোঁচাই থাকে কাৰণেহে ফোঁচাই নাম পালে। সেইটো নাম তেওঁৰ ওচৰত এতিয়াও কোনোবাই কৈ শুনালে, মথাউৰিলৈকে খেদি খেদি নি কাটি দুছেও কৰিব। বাপেকটোৰ ভয়ত সেইজনী মানুহৰ ল’ৰা-ছোৱালীকেইটা মোমায়েকহঁতৰ ঘৰে ঘৰে সৰহভাগ দিন থাকিলগৈ। মানুহজনী সেইটো দুখতে মৰিল যেনো লাগে। ফোঁচাই বুঢ়াই দ্বিতীয়জনী মানুহ চাবলৈ গৈছিল সেইদিনা, গাঁৱৰ ভকত দুজন লৈ গৈছিল, ঘূৰি আহি দেখিছে মানুহজনীৰ চাদৰখন পুখুৰীত

ওপঙি আছে। ভৰিত শিল বান্ধি ডুব দিলে তেওঁ, মানুহে দাঙি উঠাব পৰা নাই, চেঁচা পানীখন, চুলেই গাটো জিকাৰ খাই যায়! ইমান হাঁহিমুখীয়া মানুহজনী, আমাৰ বৰ দুখ লাগিল অ'...! কিয় তেনেকুৱা কৰিলে আজিও সম্পূৰ্ণ বুজি নাপালোঁ। মৰাৰ আগ মুহূৰ্তত মানুহজনীয়ে বাঁহনিৰ তলেৰে ছাগলী লৰাবলৈ যোৱা কোনোবাই দেখিছিল। মোৰ সেইটোৰেই সন্দেহ হয়— অকলে অকলে মানুহজনী পাই তাতে ভূত লাগিল, নহ'লে তেনেকৈ শিল কোনে বান্ধিব ভৰিত?'

'দ্বিতীয়জনী মানুহ কেনেকৈ মৰিল?'

'সেইজনী বেমাৰত পৰি মৰিল। হাস্পতালত ৰাখিছিলগৈ, নাবাচিল। সেইজনী মৰাৰ এবছৰৰ পাছতে এতিয়াৰ জনী বিয়া পাতিছে। ডাঙৰজনী মৰাৰো এবছৰৰ পাছতে পাতিছে বিয়া। নমৰা হ'লে দ্বিতীয়খন বিয়া সোনকালেই পতাৰ চিন্তা কৰিছিল, দুমাহমানতে পাতিলেহেঁতেন। কিন্তু মানুহ মৰা চুৱা থাকিলে এবছৰলৈ বিয়া-সবাহ পাতিব নাপায় নহয়। দ্বিতীয় মানুহজনী মৰা পাছত মানুহটো অলপ শান্ত হ'ল।'

*** *** ***

ছমহীয়া পৰীক্ষা। অলিন্দই পাঁচটা বিকল্পৰ পৰা 'শংকৰদেৱ' ৰচনাখন বাচি ল'লে। শংকৰদেৱে একশৰণ নাম ধৰ্ম প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল, বৰগীত ৰচিছিল, নাট ৰচিছিল, থৈয়া-নথৈয়া লাগি থকা মানুহবোৰক একগোট কৰি সম্প্ৰীতি গঢ়িছিল, আগতে ছেদেলি-ভেদেলি হৈ থকা সমাজখনত তেওঁ দেখুৱাই থৈ যোৱা ৰীতি-নীতিৰ আৰ্হি আজিও বৰ্তি আছে, তেওঁৰ খোল-তালৰ বাজনা আজিও মানুহে চৰ্চা কৰে, তেওঁৰ সুৰে জগতক মুগ্ধ কৰে, তেওঁ বলবান আছিল, ভৰা লুইত পাৰ হৈছিল, যাঁড় গৰু বগৰাই দিছিল, বহু বয়সলৈকে নপঢ়াকৈ আছিল, পঢ়িবলৈ আৰম্ভ কৰিয়েই তীক্ষ্ণ হৈ উঠিছিল, এশ বিছ বছৰ জীয়াই আছিল, নামঘৰত বছৰি বিভিন্ন সময়ত তেওঁৰ কামবোৰ চৰ্চা কৰা হয়, নামঘৰ অসমীয়া ৰাইজৰ বিচাৰ-বিবেচনাৰ স্থলী, তেওঁ অসমীয়া সংস্কৃতিৰ ঘাই খুঁটি পুতিছিল— এই তালিকাখন দুশাৰী-তিনিশাৰীকৈ বহলাই লিখি আন দুটামান কথা লিখিবলৈ লৈ সি ৰৈ গ'ল। 'তেওঁ ভগৱান আছিল। তেওঁক সেৱা কৰিলে অপায়-অমংগল দূৰ হয়। নাম গালে আৰু ভাওনা কৰিলে ভাল ফল পোৱা যায়।' সি ভাবি চালে, 'এইখিনি কিতাপত নাই', সি কেইবাবাৰো শুনিছে— কিতাপত নথকা কথা লিখিলে নম্বৰ নিদিয়ে, 'কিন্তু এইখিনিতো সঁচা কথা! কিয় নম্বৰ নিদিব?'

স্কুলৰ পৰা আহি সি আতাকৰ কাষত বহিল, 'ককা, আজি আমাৰ ৰচনাত শংকৰদেৱ লিখিবলৈ আহিছিল। মই লিখিলোঁ, কিন্তু ভগৱান বুলি নিলিখিলোঁ। তেনেকৈ কিতাপত নাই, কিতাপত নাথাকিলে নম্বৰ নিদিয়ে। তেওঁক সেৱা কৰে, কিন্তু কিতাপবোৰত কিয় নিলিখে?'

‘কিতাপত আছে। স্কুলীয়া কিতাপবোৰত নিলিখে। লিখিব লাগে সেইবোৰতো।’

‘ককা, শংকৰদেৱৰ সঁচাকৈ ভগৱান আছিল নেকি? তেওঁ সন্তুষ্ট হ’লে সৱ কৰি দিবনে?’

‘সৱ কৰি দিব। সেইবাবেই মানুহে গীত-মাত গায়, খোল-তাল বজায়, ভাওনা পাতে, নাম পাতে, দবা কোবায়। তেওঁ সন্তুষ্ট হৈ এজন শিষ্যক চতুৰ্ভুজ মূৰ্তিও দেখুৱাইছিল।’

অলিন্দই বিস্ময়েৰে আতাকৰ ফালে চাই থাকিল। আতাকৰ সমান বয়সৰ শংকৰদেৱে বাৰাণ্ডাত বহি চাৰিখন হাতেৰে কাম কৰি থকা দৃশ্য তাৰ মনলৈ ভাহি আহিল।

আতাকে বেছি ক্ষণ ৰৈ নাথাকি ক’বলৈ ধৰিলে, ‘গুৰুজনা সন্তুষ্ট হ’লে তোমাক যিকোনো ক্ষেত্ৰতে সহায় কৰিব। এবাৰ মই ডাঙৰ সিংহাসন এখন সাজি বহুত ছবি আঁকি দিছিলোঁ। সিমান ডাঙৰ সেইখনেই শেষ সিংহাসন, এতিয়া এয়া চকুৰে নমনা কাৰণে ডাঙৰকৈ সাজিবলৈ এৰি দিলোঁ। দিন-বাৰ মতে মোৰ কাম হৈ গৈছিল, নিবলৈ মানুহো আহিল, কিন্তু মই মনটোত সন্তুষ্টি ল’ব পৰা নাছিলোঁ— কিবা এটা যেন থাকি গৈছে, কিবা এটা যেন খুঁত আছে। তেওঁলোকেতো দেখি লগে লগেই সন্তোষ পালে, কিন্তু মোৰ মনে কোৱা নাই। দূৰণিবটীয়া মানুহ, কেইবাজনো ভকত আহিছে, সেইদিনাই নিয়াৰ কথা, মোৰ মনে কিন্তু দিব পৰা নাই। বহুত চিন্তা কৰি ৰাখি দিলোঁ মই তেওঁলোকক। সেইদিনা নিবলৈ নিদিলোঁ। ইয়াতে চা-চিনাকি বিচাৰি এনিশা থাকিল। নিশা সপোনত গুৰুজনা আহিছে নহয়! একদম শুভ্ৰ পোচাক, পোহৰে জিলিকি আহিছে। মোক ক’লেহি— তুমি হিৰণ্যকশিপুৰ ভৰি দুখন ওলোমাই দিয়া। নৰসিংহৰ আঁঠুত হিৰণ্যকশিপু পৰি আছে, কাষত প্ৰহ্লাদে হাতযোৰ কৰি আঁঠু লৈ আছে, মই হিৰণ্যকশিপুক আঁঠুৰ ওপৰত পোনকৈ পেলাই থৈছোঁ। মৰা মানুহটোতো পোন হৈ নাথাকে, হাত-ভৰিকেইখন ওলমি যাব। মই সেইটোৱেই কৰা নাছিলোঁ। চকমককৈ সাৰ পালোঁ। তেতিয়াই লগালগ চাকিটো জ্বলাই কাগজ এখন টান মাৰি লৈ আঁকি থ’লোঁ ছবিটো। পাছদিনা পুৱাই ৰোৱা নাই, ৰং আছিলেই, লগে লগে গা ধুই আগৰ ছবিটো মচি নতুনকৈ আঁকি পেলালোঁ। সেয়া! তেওঁ মোক দেখুৱাই থৈ গ’লহি নহয়! সেয়া ঈশ্বৰৰ বস্তু, অকণো খুঁত নৰখাকৈ তেওঁ নিজে লৈ গ’ল নিজৰ বস্তু। ছবিটো নতুনকৈ অঁকাৰ পাছতে আধৰুৱা হৈ থকা যেন লগা ভাবটো মোৰ নাইকিয়া হৈ গ’ল! আঠ ফুট ওখ আছিল সেইভাগ সিংহাসন। নানা ছবি আঁকিছিলোঁ সেইখনত, কেইবামাহো লাগিছিল।’ পুলকিত হৈ তেওঁৰ চকু দুটা উজলি উঠিল। আপ্লুত দৃষ্টিৰে তেওঁ অলিন্দলৈ চালে।

‘ককা, বেলেগ মানুহক তেনেকৈ সপোন দেখুৱাব নে নেদেখুৱায়? তেওঁ সকলোৰে ওচৰলৈ আহিবনে?’

‘সাধনা কৰিলে আহিব। তাহানি ঋষি-মুনিয়ে সাধনা কৰি কৰি ঈশ্বৰক স্ব-চকুৰে দেখা পাইছিল। নেদেখালৈকে সাধনা কৰিছিল। গাৰ মাজেৰে গছ গজি গ’লেও উঠি যোৱা নাছিল আশা পূৰণ নোহোৱালৈকে। ফলত তেওঁলোকে যি ইচ্ছা তাকেই বৰ দিব

পৰা হৈছিলগৈ, যি বিচাৰে তাকেই নিজে পূৰণ কৰিব পৰা হৈছিল। কলি যুগত মানুহৰ সহ্য শক্তি কমি আহিল, সিমান সাধনা কৰিব নোৱৰা হ'ল, ধৈৰ্যও নাইকিয়া হ'ল, ছলনা কৰা শক্তিবোৰ বাঢ়ি গ'ল।' তেওঁৰ গাত আনতকৈ কিছু অধিক ঈশ্বৰত্ব গুণ থকাৰ অনুভৱত তেওঁৰ মুখখন গৰ্বত ফুলি উঠিল, দুচকু পুনৰ তিৰবিৰালে।

'আপোনাৰ গাত ভগৱান থকাৰ কথা সৱেই কয়, কলি যুগতো আপুনি কেনেকৈ পালে ভগৱানক?'

'সদায় নাম-প্ৰসংগ কৰি থাকোঁ, দবা কোবাই থাকোঁ, শংকৰ-মাধৱৰ গোটেই নাট মোৰ লগত আছে— সকলো মুখস্থ সৰুৰে পৰা, কীৰ্ত্তন-ঘোষাও লগত আছে। যেতিয়া তত্ত্ব-কথাবোৰ চৌৰিছ ঘণ্টাই লগত থাকে, তেওঁৰ লগত ভগৱান থাকিবই। সেইবোৰ ঈশ্বৰৰ বস্তু, নাটৰ ঘাট এটা খোলত উঠোৱাটো কিমান টান কাম, সেইবোৰ যিয়ে সিয়ে ৰাখিব নোৱাৰে, পাহৰি যায়, ইমানবোৰ মুখস্থ ৰখাটো বিৰাট টান কাম। সেইবাবে দেও-ভূতেও আমাক কেতিয়াও একো কৰিব পৰা নাই। আমি কিমান হাবিৰ মাজত অকলে অকলে থাকিলোঁ, গধূলি হ'লেই বাঘে বেৰত গা ঘঁহাই যায়, কিন্তু কেতিয়াও হেঁচা এটা মাৰিব নোৱাৰিলে। ভাওনা কৰি কৰি কত নিশা আহোঁ অকলে, কাষে কাষে দেখা পাওঁ দেও উঠা, কেতিয়াবা ম'হ হৈ কাষে কাষে আহি থাকে, কেতিয়াবা জোপোহা বোৰেই লৰাই যায়— কিন্তু জুমি চালে মানুহ-দুনুহ-জীৱ-জন্তু একো নেদেখি, কাষলৈ আহিও গাত লাগিব নোৱাৰে, সিহঁতৰ বলে নুকুলায়।'

ভূত-প্ৰেতলৈ অলিন্দৰ অলপ ভয় লাগিল, তথাপি তাৰ মনলৈ বিশ্বাস আহিল— তেওঁ পাৰিছে যেতিয়া, সিও সাধনা কৰি সিমানখিনি বা তাতোকৈ বেছিহে পৰিব। 'যদি সেইবোৰে নিজে নেদেখাকৈ গাত লাগি যায়, তেতিয়া কি হ'ব?' সি সুধিলে।

'নোৱাৰে লাগিব। লাগিলেই ধ্বংস পাব, নিজেই শাস্তি পাব। মোক একো চেকাও লগাব নোৱাৰিলে। গাত ঈশ্বৰ থাকিলে অপ-বস্তুৱে চুলেও একো হানি নহয়।'

'তেন্তে ককা, অজাতি মানুহবোৰক আপোনালোকক চুবলৈ কেলেই নিদিয়ে? মানুহবোৰৰ দেখোন ভূতৰ সমান শক্তি নায়েই, তেওঁলোকে চুলে আপুনি কিয় চুৱা হয়?'

আতাক বৈ গ'ল। সেইটোৰ উত্তৰ তেওঁৰ ওচৰত নাই। তেওঁ ভাবি থাকিল।

অলিন্দই তেওঁৰ মুখলৈকে চাই বৈ থাকিল, মুখখনৰ আকৃতি বাৰে বাৰে সলনি হ'ল যদিও উত্তৰ একো ওলাই নাহিল। মাহীয়েক এজনীয়ে গৰু সামৰি আনি গোহালি পোৱালেহি, এন্ধাৰ হ'বই অলপ পাছতে। অলিন্দৰ গোটেই গাত ঠায়ে ঠায়ে ডাঙৰ ফোঁহা উঠিছে, কিছুমান চুলে বিষায়, কিছুমানত হেঁচি দিলেও উমান নিদিয়ে— মাথোঁ পূঁজবোৰ গ্লাছৰ তলত থকাৰ দৰে জিলিকি আছে। নেমু গছৰ কাঁইটেৰে খুঁচি দুটামানৰ পূঁজবোৰ সি উলিয়াই দিছিল, কিন্তু তেনেকৈ ভাঙি দিলে ছালখন গেলি যোৱাৰ দৰে হৈ আঠা আঠা লাগি থাকে, কেইবাদিনো ধৰি চেকচেকনি লয়, সেইবাবে সি বাকী ফোঁহাবোৰ খোঁচা

নাই। কিন্তু ৰাতিপুৱাৰ পৰা তাৰ কৰঙণৰ চুক দুটা আৰু গুপ্তাংগৰ তলটো আঠা আঠা লাগি আছে। মানুহৰ সমুখত খজুৱতি সহ্য কৰি থকাটো তাৰ অভ্যাস হৈ গৈছে, কিন্তু আঠা ভাবটোৱে পুৱাৰে পৰা তাক অশান্তি দি আছে। কিনো হৈছে একান্তভাবে চাবলৈ তাৰ মন গৈছে যদিও ঘৰ-বাৰীত ভালকৈ আঁৰ-বেৰ পোৱা নাই, কোনোবা নহয় কোনোবাই দেখাৰ সন্দেহত সি ৰৈ আছে। সন্ধিয়াৰ এন্ধাৰকণৰ চলতে, পদূলিৰ পৰা অলপ দূৰৰ পথৰ কাষৰ আহঁতজোপাৰ তললৈ যোৱাটো সি চিন্তা কৰিলে। অলপদিন আগতে সিঘৰৰ ডাঙৰটো বেলেগ হ'ল, তাৰ ঘৰটোৰ পৰা আঁহতজোপালৈ ওচৰ, সিহঁতেও নেদেখাকৈ সিফালে আঁৰ হৈ লোৱাৰ কথা ভাবি সি আতাকৰ ওচৰৰ পৰা উঠিল।

সি আঁহতজোপাৰ গুৰি পাওঁতেই চাইকেলীয়া দুজন পাৰ হৈ গ'ল। 'কাণি-মুনি এন্ধাৰত মন নকৰিলে। পাতি থোৱা বৰশী চাবলৈ অহা ল'ৰা নতুবা ভূত বুলিয়েই ভাবিলে কিজানি!' তাৰ হাঁহি উঠিল। আৰু কোনোবা পাৰ হৈ যোৱাৰ আগতেই উভতিব পৰাকৈ সি লৰালৰিকৈ আঁহতজোপাৰ পথালি শিপা এডালত খোপনি দি ৰৈ ল'লে। গুৰিতে থকা পাতবেং এটাই খলককৈ পানীলৈ জাঁপ মাৰি দিয়াত সি চঁক খাই গ'ল। বাটেদি কোনোবা আহিছে নেকি এবাৰ চাই সি পেণ্টটো তললৈ খহাই ল'লে। সমুখলৈ পাৰেমানে হাওলি জুপি জুপি চাই সি দেখিলে গুপ্তাংগৰ তলৰ পৰা ধৰি গোটেইখনত পূঁজ জমা হৈ সৰু সৰুকৈ এসোপা ফোঁহা। পূঁজবোৰ দেখি হাতেৰে চুবলৈ তাৰ ঘিণ লাগিল। পেণ্টটো পিন্ধি লৈ সি কাপোৰৰ ওপৰেৰে ঠাইখিনি পাৰে মানে বাঁকোহিবলৈ ধৰিলে, তলুৱাৰ পৰা তালুলৈকে গোটেই গা সিৰসিৰাই গ'ল, নাচি থকা মানুহৰ দৰে বিচিত্ৰ মুদ্ৰাত তাৰ গোটেই গাটো হালিবলৈ ধৰিলে। ফোঁহাবোৰ ফাটি ফাটি পূঁজবোৰ পেণ্টত লাগিল, পেণ্টৰ ভিতৰখন তেনেই এঠা এঠা হৈ পৰিল। কোনোবা আকৌ পাৰ হৈ যোৱাৰ সময় হ'ল, ধৰা নপৰিবলৈ সি পথলৈ উঠি ধীৰ খোজে উভতিবলৈ ধৰিলে। গাটোত অদ্ভুত সিৰসিৰণিটো লাগিয়েই আছে, গুপ্তাংগৰ তলটো এঠা হৈ পৰিছে, বৰকৈ পোৰণি লৈছে। সি পিছফালে ঘূৰি চালে, চাইকেলীয়া এজন ওচৰ পাইছেহি। কাষৰ দলনিডৰাৰ মাজত মাছে টপক টপক কৰি আছে, বৰশী পেলালেই মাছ উঠে, জালত ওলমি আহে। ভেঁটফুলে ভৰি থকা একেবাৰে কাষটোত ভেকুলীয়ে এটাই খলপ কৰিলে। সি দীঘলকৈ উশাহ টানি চালে, 'যখিনীয়ে মাটিমাহ ৰান্ধিছে নেকি? গোন্ধ এটা পাম নেকি?' গোন্ধ এটা পাওঁ পাওঁ যেন লাগিল, কিন্তু পোৱা নাই সি। কাণ-মুখ-ছালৰ সমস্ত সংবেদন বন্ধ কৰি দিয়া দৰে লৈ সি নাকৰ জোৰটো বঢ়াই আকৌ দীঘলকৈ উশাহ এটা টানি চালে।

পাছৰ পৰীক্ষাটো দি আকৌ এদিন বন্ধ। দুদিন আগত আতাকৰ লগত পতা কথাখিনি তাৰ মনত পৰিল। তাৰ মনলৈ আন এটা প্ৰশ্ন আহিছে। আতাকৰ ওচৰত বহি সি সুধিলে, 'ককা, আপুনি যে কৈছিল, শংকৰদেৱ ভগৱান। আকৌ আপুনি কয়— কলি যুগত ভগৱানৰ

এটা অৱতাৰহে আছে। কল্কিহে অৱতাৰ হ'ব কলি যুগত। তেন্তে শংকৰদেৱ কেনেকৈ ভগৱান হ'ব পাৰিলে? শংকৰদেৱো কলি যুগতহে জন্ম লৈছিল।'

'হয় কথাটো!' আতাকে ভাবিলে। তেওঁৰ লগত এইটোৰো উত্তৰ নাই। আগতেও তেওঁ কথাটো ভাবি চোৱা নাছিল। 'মই ক'ৰবাত পালে তোমাক পাছত ক'ম দেই', তেওঁ তাক ক'লে।

ছমহীয়া পৰীক্ষা শেষ হোৱাৰ পাছদিনা মুকলি ক্লাছ। সকলো শিক্ষক আহিবলগীয়া আছিল, গৰম-বন্ধত ল'ৰা-ছোৱালীখিনিয়ে কৰিবলগীয়া কাম দিবলগীয়া আছিল, কিন্তু অকল নীলকান্ত পেগুহে আহিছে। একমাত্র নীলকান্তই সকলো ক্ষেত্রতে নিয়মীয়া। নীলকান্তৰ ঘৰ বোকাগাঁৱত। অলিন্দই আবেলিও তেওঁক দেখে, ডেকা যদিও আদব-কায়দাবোৰ তেওঁৰ বাকীবোৰৰ দৰে নহয়— আড্ডা মাৰি নাথাকে, ঘৰতে থাকে, কথা-বতৰা ভালকৈ কয়, ল'ৰা-ছোৱালীৰ লগত ধেমালিও কৰে, কিন্তু নোজোকাই, সকলো ছাত্র-ছাত্রীয়ে তেওঁক ভাল পায়। বাকী দুটা ক্লাছৰ পৰা আহি তেওঁ অলিন্দহঁতৰ ক্লাছত সোমাল। এমাহত কৰি আনিবলৈ প্রশ্ন কিছুমান লিখিবলৈ দি তেওঁ বহিল।

'হেডছাৰ আহিবও পাৰে, তহঁত অলপ ৰ। বাকীসকল আহে নে নাহে নাজানো। হেডছাৰে বন্ধৰ জাননীখন দিলেই যাবগৈ পাৰিবি। বাৰু, আমি কথাকে পাতোঁ। আগলৈ তহঁতে কি হোৱাৰ কথা ভাবিছ? সেইখন ৰচনা তহঁতৰ আহিব— জীৱনৰ লক্ষ্য। বহীত লিখাটো বাদ দে বাৰু, তহঁতৰ নিজৰ মনৰ পৰা ক— কি হ'বি?'

এটাই ক'লে, 'ছাৰ মই এল পি স্কুলৰ হেড-মাষ্টৰ হ'ম।'

তাকে শুনি এফালৰ পৰা প্রতিটোৱে কৈ গ'ল— শিক্ষক হ'ম, শিক্ষক হ'ম,...।

'ধেৎ! এটাই কোৱা দেখি তহঁত গোটেইকেইটাই একেটাকে এনেই কিয় কৈ গৈছ?' তেওঁ মিহিকৈ ধমক দি হাঁহিলে। 'বাৰু, তয়েই কাৰণটো কচোন, তই প্রথমেই ক'লি।'

'ছাৰ, এল পি স্কুলৰ হেড-মাষ্টৰে ঘৰত বহুত বস্তু পায়— গোলক, আতচী-কাঁচ, টিভি, ৰেডিঅ', কম্পাছ, ডাঙৰ জ্যামিতি, স্কেল, ফলি, চুম্বক...। আমাৰ এল পি স্কুলৰ হেডছাৰে পোৱাৰ দৰে ময়ো পাম তেতিয়া, মই সেইবোৰ চুবলৈ পাম।'

স্কুলখনৰ গাতে লাগি থকা এল পিখনতে সি পঢ়িছিল। স্কুললৈ অহা বস্তুবোৰ মাথোঁ এদিনেই ছাত্র-ছাত্রীক দেখুৱাই হেড-মাষ্টৰ হলিৰাম বৰাই ঘৰত সুমোৱালেগৈ। হলিৰামে গোটেইবোৰ সামৰি নিয়া দেখি সি ভাবিছে সেইবোৰ তেওঁলৈ অহা বস্তু। গাঁৱৰ পঢ়া-শুনাবোৰ হলিৰামৰ স্কুলৰ পৰাই ওলোৱা, সেয়েহে সিহঁতৰ মাজৰ পৰা তেওঁক কওঁতা কোনো নাই, ডাঙৰে ক'বলৈকো তেওঁ উগ্র মানুহ— গালি পাৰিবলৈ ভয় নকৰে। কোৱাৰ প্রসংগটো কোনেও ভবাও নাই, পতাও নাই। ল'ৰাটোৰ উত্তৰটো শুনি নীলকান্তই বুজাই

দিবলৈ অলপ ইচ্ছা কৰিলে, কিন্তু নিজৰ শিক্ষকৰ বিষয়ে ক'বলৈ বেয়া লাগিল। তেওঁ বেলেগ কথা উলিয়ালে।

অলিন্দ এমাহলৈ যাবগৈ কাৰণে আতাকে নামঘোষাৰ পাহৰা যেন লগা এশাৰী-দুশাৰী তাক পঢ়ি শুনাবলৈ দি আছে। কথাৰ মাজতে যিকোনো মুহূৰ্তত বিপুলৰ মাতটো শুনিবলৈ সকলোৱে কাণ সাজু কৰি ৰাখিলে।

কিন্তু পাছদিনাও দুই বজালৈকে বিপুল নাপালেহি। 'তোমাক নিবলৈ কাইলৈহে আহিব। আজিও তুমি যোৱাৰ চিন্তা বাদ দিয়া।' মাহীয়েক এজনীয়ে অলিন্দক ক'লে। সি চিন্তাটো এৰি বাৰাণ্ডাত আতাকৰ সৈতে কৰত-বটালিত মন দিলে।

তলমূৰ কৰি কামত লাগি থাকোঁতে দুয়োৱে একো গমেই নাপালে, সুকন্যাই বাৰাণ্ডালৈ উঠি সমুখতে মাত দিলে, 'আতা।' অলিন্দই তাইক দেখিয়েই হিয়ালি-জিয়ালিকৈ কান্দিবলৈ ধৰিলে। মাহীয়েক-আয়েকহঁত যি য'তে আছিল ত'ৰে পৰা দৌৰি আহিল। ইমান বেজাৰত সি কান্দিবলৈ ধৰিছে, কোনেও কল্পনাই কৰা নাছিল। সুকন্যাই তাক গাৰ ফালে টানি ধৰি মূৰত হাত ফুৰালে। চুলিৰ মাজতো টেমুনা বন্ধা ফোঁহাবোৰ তাইৰ হাতত লাগিল, 'ল'ৰাটো একেবাৰে অৱস্থাহীন হৈ পৰিলে, গাৰ ফোঁহাবোৰ দেখিলেই ঘিণ লাগি গৈছে, সি কেনেকৈ ইমান সহ্য কৰি আছে! মানুহবোৰে এনেকুৱা অৱস্থাত ল'ৰাটোক থৈ দিছে! কেনেকৈ চাই আছে তাক!' ভাবি তাইৰ চকু ঢুলঢুলীয়া হ'ল, 'ইমান সুবিধা থাকিও এবাৰোতো ডাক্তৰৰ ওচৰলৈ লৈ যোৱা নাই চাগে?' তাইৰ খঙো উঠিল, ভয়ো লাগিল— কিজানি তাৰ ডাঙৰ বেমাৰ হৈছে, 'এনেকৈয়ে বেমাৰ হৈ কত ল'ৰা-ছোৱালী মৰে! মাজুলীৰ পানীৰ মাজত থাকিও এদিনো এটা ফোঁহা হ'বলৈ নিদিলোঁ! ইয়াত যি হ'লেওতো লোকৰ— তাৰ অৱস্থাটো কেনেকুৱা কৰি থৈছে চাচোন! ইয়াৰ লেতেৰা পানীবোৰত সি মিলিব পৰা নাই। ঘোলা পানীতে গা ধোৱে, চাবোন-তাবোন নাই, ডাঙৰবোৰ তেনেকৈয়ে মিলি গৈছে, সি সৰু বাবে শুজা নাই। চাৰ্ফ-চাবোন কিনি তাক দি থৈ যাব লাগিব।'

'সি মাকক দেখি কেনেকৈ কান্দিছে দেখিছনে? আমাৰ ইয়াত ঘৰৰ নিচিনা সুবিধা পোৱা নাই বাবে দুখ লাগিছে তাৰ। এনেইহে সি হাঁহি-ধেমালি কৰি ক'ব নোৱৰাটো হৈ থাকে, তাৰ মনত দুখ সোমাই আছে!' ডাঙৰ মাহীয়েক এজনীয়ে দুখেৰে বৰায়েকক ক'লে।

'আমি তাক কষ্ট দিয়া নিচিনাহে হৈছে জাননে? তাক বহুত মৰমত ৰাখিবি।' আন এজনীয়ে দুখ আৰু লাজেৰে ক'লে।

কথাখিনি স্পষ্ট-অস্পষ্টকৈ অলিন্দ-সুকন্যাৰ কাণতো পৰিল, সুকন্যাই নিজকে সান্ত্বনা দিলে, 'ছোৱালীকেইজনীয়েনো কি কৰিব! কেনেকৈ কৰিব! বেয়া পাই লাভ নাই।' বৰায়েকে অলিন্দৰ মূৰত হাত ফুৰাই দিবলৈ আগবাঢ়ি আহিল।

চন্দনো পিছফালে আছিল, অলিন্দৰ কান্দোন শুনি আলেঙে আলেঙে গম লৈ সিও বাৰাণ্ডা পালেহি। সুকন্যাই ক'লে, 'তই ঘৰতে আছ নেকি? মই মাটি অকণৰ খবৰ ল'বলৈ আজিয়েই তোৰ লগত যোৱাৰ কথা ভাবি আহিছিলোঁ। এতিয়া সেইবোৰ খবৰত নোসোমাওঁ, কাইলৈকে যাম আকৌ। এতিয়া ইয়াক ডাক্তৰ এজনৰ ওচৰলৈ লৈ যাওঁ ব'ল।'

আতাকৰো গাৰ খা-খবৰ লৈ তাই দৰৱ দুটা আনি দিলে। ৰন্ধা-বঢ়াৰ সময়ত চেণ্ডেল পিন্ধিব নাপাই বুলি নিপিন্ধোঁতে নিপিন্ধোঁতে আয়েক-বৰায়েকৰ পিন্ধাৰ অভ্যাসেই নোহোৱা হ'ল। গধূলি শুবলৈ যোৱাৰ আগে আগেহে ভৰিহাল ধুই চেণ্ডেলযোৰ লগায়। বাৰিষাৰ জেকা মাটিত দুয়োগৰাকীৰ ভৰি পানীয়ে খোৱা, তেওঁলোকলৈকো তাই এটা এটা মলম আনিলে। একেই দুটা মলম হৰিচাপৰিলৈও লৈ যাব। সিহঁত ভাত খোৱাৰ আগে আগে পালেহি যদিও তাই থকা বাবে চন্দনে পুনৰ গাঁৱলৈ যাবলৈ সংকোচ কৰিলে। তাৰ মনটো লকলকাই থাকিল। নিশাটো তাৰ অশান্তিত গ'ল।

বেলিটো মূৰৰ ওপৰৰ পৰা পশ্চিমলৈ হাওলোঁতে সুকন্যা-অলিন্দ ঘাট পালেহি। সমুখৰ সুঁতিটোত মেটেকা-চেটেকা নাই, বতৰ মুকলি বাবে ঢৌৱো নাই, কেৱল তীব্ৰ সোঁত। এই সীমাতে আৰম্ভ হোৱা এখন সুকীয়া ৰাষ্ট্ৰলৈ চোৱাৰ দৰে অলিন্দই পানীলৈ ভেলেঙা লাগি চালে। সোঁতৰ পৃষ্ঠভাগে ৰ'দৰ লগত থপৰিয়া-থপৰি খেলি আছে। পানীৰ আলফুল থাপৰ খাই পোহৰ যেন অকণমান ওপৰলৈ গুচি যায়, আকৌ উভতি পুটুককৈ স্পৰ্শ কৰি যায়। 'ইমান ভৰপূৰ পানী!' বামতে থাকিও সি ডিঙিলৈকে ডুব গৈ গাৰ কেউফালৰ পৰা নদীখনে সাবটি ধৰা নিচিনা অনুভৱ কৰি পুলকিত হৈ পৰিল।

সমুখৰ সুঁতিটো সৰকি গৈ বহল সুঁতিটোৰ পাৰেৰে সিহঁতৰ নাও উজাবলৈ ধৰিলে। অলপদিন আগতে মাজৰ চাপৰিটো ডুবি দুয়োটা সুঁতি এক হৈ পৰিছিল। এতিয়াও পাৰটো এবেগেতহে ওলাই আছে, মানুহ নামি গুণ টানিব নোৱাৰে। পানী কমাৰ পাছত বৰষুণ নাই বাবে কৰঙাত লগা পলসৰ বগা চেকাটো যোৱা নাই, সমান জোখত গোটেইবোৰত কোনোবাই ৰংহে লগাই থৈ গৈছে যেন। নাৱৰীয়াই ছৈ ঘূৰাওঁতে পাৰৰ কৰঙাবোৰত কোব লগাত পোক কিছুমান ইজোপাৰ পৰা সিজোপালৈ জঁপিয়াই গৈছে। তাৰে এটা-দুটা গিলিবলৈ চৰাই কেইটামানে নাৱৰ লগে লগে উৰি উৰি আহি আছে। সিহঁতৰ মাতকেইটাই শুৱলা নে পকনীয়াবোৰহে বেছি শুৱলা অলিন্দই থিৰাং কৰিব পৰা নাই। এপাকত এটা চৰাইয়ে মাত দি দি নাৱৰ পৰা আগবাঢ়ি গ'ল, আকৌ সি উভতি পিছফালে গৈ চকচালি মাৰি পোক এটা ধৰিলেগৈ। নাৱৰ কোনেও মাত-বোল কৰা নাই। অতীতত কোনোবা বৈ যোৱাৰ দৰে পিছফালে দূৰত কেইটামান চৰাই থাকি আহিল, নাও আগলৈ গৈ থকাৰ লগে লগে সিহঁতৰ মাতবোৰ পকনীয়াৰ শব্দই ঢাকো ঢাকো কৰিলে। 'সিহঁতক আৰু

কেতিয়াও লগ পোৱা নাযায়! তাতে কি কি কৰি থাকিব চৰাইবোৰে?' সমুখলৈ মুখ কৰি থাকিয়েই অলিন্দই পিছফালে গম ল'লে। মাতবোৰ শুনি লাগিছে যেন সিহঁতে একেদৰেই পোক বিচাৰি খাই আছে আৰু পানী-যুৰলিৰ ওপৰত নাচ দিছে। 'নিশা সিহঁত ক'লৈ যাব?' দৰৱ লগোৱাৰ পাছৰ পৰা গোটেই ফোঁহাবোৰৰ প্ৰতিটোৱেই অলপ অলপকৈ তাক গম দি আছে। পিৰত লেপেটা খাই বহি থকা বাবে টিকাৰ দুটা ফোঁহা পেণ্টৰ সৈতে আঠা লাগি ধৰা সি অনুভৱ কৰিলে, নাৱৰ পৰা নমালৈ সেই দুটাই পেণ্টটো নিকপকপীয়াকৈ ধৰি ল'ব যেন লাগিছে। উত্তৰ আকাশত ৰ'দ পৰি বগাকৈ জিলিকি থকা ডাৱৰবোৰলৈ তাৰ চকু গ'ল, 'ইমানবোৰ পানীগছা!' গোটেইবোৰ নামি আহি অলপ পাছতে সিহঁতৰ মূৰৰ ওপৰ পাবহি যেন লাগিছে। দক্ষিণ-পূব-পশ্চিমৰ আকাশ বহু দূৰৈত আছেগৈ। এটা পানীগছাই সিংহৰ ৰূপ লৈ পূৱলৈ যাবলৈ ধৰিলে, নাৱৰ লগে লগে সি খোজ মিলোৱা যেন লাগিল। তাৰ গাতে থকা আনটো গছা এটা হাতী। গাৰ কাষতে চৰাই এটাৰ মাত শুনি সি কৰঙাবোৰলৈ চালে। পুনৰ পানীগছাবোৰলৈ চাই তাৰ মূৰটো লৰচৰ হ'ল, 'অঃ, সিংহটো কেনিবা নাইকিয়া হ'লচোন!' সি নতুনকৈ দুটা যমজ কুকুৰ দেখিলে। সেই দুটা পাৰ হৈ অধিক ডাঙৰকৈ এটা গৰুৰ মুখ। গোটেইবোৰ একেলগ কৰি চালে এটা মস্ত ভালুক। 'নিজে নিজে সলনি কৰিও চাব পাৰি নেকি!' সি ভাবিলে। এটা গছা মুকুট পিন্ধি থকা ৰজাৰ নিচিনা, সি সেইটো অকণমান সলনি কৰি মাজৰ পৰা চালে, 'ম'হ ম'হ, সেইটো ম'হ! অ' চৰায়ো আছে, সৌটো পানীগছা বগা কাউৰী!'

পানীগছাৰ জগতখন চাই চাই সি কিমান দূৰ আহিল হিচাপ নাৰাখিলে। নাওখন ৰখাই দুজন মানুহ নমাতহে সি তললৈ চালে, পাৰটো অকণমান ওখ, তেওঁলোকে গুণ টানিবলৈ নামিছে। ওপৰত তীব্ৰ ৰ'দ, গাত ছাঁ পৰিবলৈ একো নাই, তথাপি বাটত আহি থাকোঁতে যি গৰম আছিল, এতিয়া গৰমৰ অনুভৱেই নাই।

'এইখিনিৰ পৰাই নাও পাৰি দিও নেকি?' গুণ টনা মানুহ দুজনক চিঞৰি নাৱৰ পৰা এজনে সুধিলে।

'ৰহ ঐ, আৰু অলপ যাব লাগিব। এইখিনিৰ পৰা এৰিলে নাও ভটিয়াই গৈ সৌ কুমটোতহে লাগিবগৈ। সিপাৰত আকৌ বেছিহে উজাব লাগিব।'

'অঁ, কেনেবাকৈ কুমটো সাৰি গ'লে কিন্তু নাও আমাৰ চাপৰিত লগোৱাটো টান হৈ যাব!'

পৰস্পৰ সংযোগহীন ভূ-খণ্ডবোৰৰ পৰা পৃথিৱীৰ সৈতে সংযোগহীন ডাৱৰবোৰলৈ অলিন্দই পুনৰ দৃষ্টি নিলে। 'পৃথিৱীখন বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ এটা গ্ৰহহে। ডাৱৰবোৰ পৃথিৱীত আছে নে বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডত আছে? ডাৱৰবোৰে সিটো ফালে কিবা কৰে নে নকৰে? এইফালে যেনেকৈ বৰষুণ দিয়ে, আকৌ ছাঁৰো দিয়ে!' প্ৰশ্নবোৰ তাৰ মনলৈ আহিল, কিন্তু লগে লগে অস্পষ্ট হৈ গ'ল, সি কি কি ভাবিলে নিজেও বুজি নাপালে।

নাওখন পাৰি দিয়াৰ লগে লগে সোঁতে আগটো হেলনীয়া কৰি বহু দূৰ ভটিয়াই লৈয়েই আহিল। কেউফালে ইমান ধুনীয়া লাগিছে, অলিন্দই পানীলৈকে চাব নে এৰি অহা পাৰটোলৈকে চাব, নে আগব'ঠা মৰা দুজনৰ গাৰ ভংগীলৈকে চাব, তৎ পোৱা নাই। 'পকনীয়ালৈ চাই নাথাকিবি দেই, মূৰ ঘূৰাব', সুকন্যাই তাক ক'লে।

মাজ নদীত পকনীয়াৰ খলখলনি তল পেলাই, পাম্প দিয়াৰ দৰে ফোঁওওওচ্‌কৈ চেপা শব্দ এটা নাৱৰ ওচৰতে ওলাল। 'সৌটো সৌটো, ওলাল ওলাল', এজনে ব'ঠা মাৰি মাৰি পানীৰ মাজলৈ চাই ক'লে। 'শিহু নে?' শব্দটো মন নকৰাত আন এজনে সুধিলে। 'ৰ আকৌ ওলাব।'

'কিনো?' অলিন্দই সুকন্যাক সুধিলে। 'ৰ, আকৌ ওলালে দেখিবি। এফালে চাই থাক, বৰকৈ মূৰ ঘূৰাই নাথাকিবি।'

'এইটো এইটো, চোৱা চোৱা', নাৱৰ আন একাষে ওলোৱা এটাৰ ফালে এজনে দেখুৱালে। ইতিমধ্যে সেইটোৱে ডুব মাৰিলে। পিছফালেও ফোঁওওওচ্‌কৈ শব্দটো ওলাল।

পানীৰ তীব্ৰ সোঁতত অলপ পৰ ব'ঠা এৰিলেই নাও ক'ৰবাত পাবগৈ, আগৰ নাৱৰীয়া দুজনে গ্ৰাহৰ মুখৰ পৰা নিশ্চিতভাবে ওলাববৈ জোৰ দিয়া দৰে অকণো নোৰোৱাকৈ ব'ঠা মাৰি আছে, তথাপি শিহু ওলোৱা দৃশ্যবোৰ তেওঁলোকেও নোচোৱাকৈ থাকিব পৰা নাই। একোটা শিহুৱে নাৱৰ একাষে গাটো উলিয়াই হৈছে মানে নাও আঁতৰি ভালেখিনি গুচি গৈছে। একেলগে তিনিটাই শব্দ কৰি ওলাল। এজনে ক'লে, 'ৰাও! এইজাক এজাক। বহুত আছে চা!' অলিন্দয়ো একে সময়তে দূৰে দূৰে বেলেগ দুটা দেখিলে। 'এইখিনিত খৰালিও পানী নুশুকায়! কেনেকৈ সদায় পানীতে বাস কৰে এইবোৰে?' সি ভাবিবলৈ ধৰিলে।

নাওখন আনি আনি পাৰৰ বন দেখা পোৱা হোৱাত আগৰ নাৱৰীয়া দুজনে ব'ঠা থমাই অকণমান জিৰণি ল'লে। বেলি বহা নাই, ৰ'দ আছে। নাও জোখতে কাষ পাইছেহি, এতিয়া অলপ ভটিয়াই গ'লেও একো নহয়। অৱশ্যে, কাষৰ পানীত পকনীয়া নাথাকিলেও পাৰটোত চকু লাগি সোঁত ভয় লগাকৈ বেছি যেন দেখা গৈছে। গুৰি-নাৱৰীয়াৰ ব'ঠাৰ নিৰ্দেশত নাওখনে সোঁতত ভটিয়াই পাৰৰ ফালে অলপ অলপকৈ গৈ থাকিল।

মাজৰ বতাহতকৈ কাষৰ বতাহত আন এটা সুকীয়া আমোজ পোৱা গৈছে। অতপৰ কেৱল পানীলৈকে চাই চাই অলিন্দই এতিয়াহে পাৰত চৰি থকা গৰু-ম'হবোৰলৈ চালে। ফৰকাল আকাশৰ তলৰ সেউজীয়া ঘাঁহবোৰ, মাজে মাজে ঝাঁওবোৰ, বালিয়া মাটিবোৰ, অ'ত-ত'ত এজন-দুজনকৈ থকা মানুহকেইজন, দূৰে দূৰে কৰঙানি, অলপ দূৰত গাঁওবোৰৰ গছবোৰ— সি গোটেইবোৰলৈ মূৰ উঠাই চালে। পথাৰৰ মাজত শাৰী পাতি গজি উঠা সাত জোপা গছে বিৰাট ৰহস্যপূৰ্ণ অৰ্থ বহন কৰি বহি থকা দৰে লাগিছে, এফালে ৰ'দ পৰি পাতবোৰ জিলিকি আছে, আনফালে অৰ্ধচন্দ্ৰৰ দৰে এন্ধাৰ বৰণ। কাণত বাজি থকা

গাড়ী-মটৰৰ শব্দবোৰ কেতিয়া হেৰাল সি গমেই নাপালে, উত্তৰ পাৰ উত্তৰ পাৰ ভাবটোৱো তাৰ মনত নোহোৱা হ'ল। এটা গভীৰ ধ্যানৰ শেষত জগতখন সলনিকৈ পোৱাৰ দৰে আন এখন জগতত আহি প্ৰৱেশ কৰিলেহি সি। 'অলিন্দকণ কি চাইছা ?' আগৰ নাৰৰীয়া এজনে তাক সুধি ডাঙৰবোৰক উদ্দেশ্যি ক'লে, 'নদীৰ মাজত সি অকল পানীলৈকে চাই আহিছে, তন্ন তন্নকৈ চাইছে', তেওঁ আকৌ তালৈ চাই ক'লে, 'পানীতো বিল্ডিং সাজিব পাৰি নেকি জোখ-মাখ কৰি চাইছিলা নেকি ? একদম পৰিকল্পনা কৰি থকা নিচিনাকৈ চাই অহা যেন লাগিছিল দেখোন ?' পশ্চিমৰ বেলিৰ গোটেই ৰ'দখিনি তেওঁৰ মুখতে পৰাদি পৰি আছে, অলিন্দই তেওঁৰ হাঁহিটোলৈ চাই থাকোঁতেই আনজন আগ-নাৰৰীয়াই ক'লে, 'নাও উজাই থাকোঁতেও সি অকল পানীগছাবোৰহে চালে জুমি জুমি। কি দেখিলে সি হে জানে!'

পাছদিনা আবেলি অলিন্দই ভায়েকৰ সৈতে চিএৱৰি-বাখৰি পদূলিত খেলিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ওচৰৰ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাই তাৰ মাত শুনি আগৰ দৰে খেলিবলৈ আহিল।

গোটেইকেইটাই ভৰি দুটাৰ মাজেৰে ঝাঁও একোডাল সৰকাই আগ এটা মাটিত চোঁচৰাই ওঁঠ দুখনেৰে ভ্লো ভ্লো শব্দ কৰি বাটটোত দৌৰিবলৈ লাগিল। যোৱা খৰালিত স্কুটাৰ এখন লৈ এদিনলৈ অহা আলফা ল'ৰা দুটাই গাঁওকেইখনৰ বাটকেইটাৰে ধোঁৱা উৰুৱাই ভোঁভোঁৱাই এনেই দুপাক মাৰি থৈ গৈছিল। তেতিয়াৰ পৰাই এই খেলটো ওলাল। দৌৰি দৌৰি আগটোৰে কোনে কিমান ধূলি উৰুৱাব পাৰে সেয়াই সিহঁতৰ প্ৰতিযোগিতা।

অলিন্দক সুকন্যাই মাতি আনিলে। 'তই যে ইয়ালৈ আহি এইবোৰ খেলিছ, তাত দেখোন সদায় স্কুটাৰ দেখিয়েই থাক! সিহঁতে নেদেখে কাৰণেহে খেলিছে। তয়ো সিহঁতৰ নিচিনাই হৈ আছ যে এতিয়াও ?' সিহঁতৰ মাজত অলিন্দ দৌৰা দৃশ্যটো আকৌ ভাবি তাইৰ খঙো উঠিছে, হাঁহিও উঠিছে, 'তালৈ গৈ একোৱেই যদি ভাল কথা নিশিক, কেনেকৈ হ'ব ? লৈ আহিম ইয়ালৈকে। একো যদি নিশিক, এইবোৰৰ লগতে যদি মিলি থাক, তেন্তে তাত থৈনো কি লাভ ? লৈ আনিম নে নাই ? লৈ আনিম নে নানিম ক! ইয়াতে থাকিবি নেকি ?' তাইৰ মাতত ঠাট্টাৰ সুৰ এটা মিহলি হ'ল, 'তই যিটো কৰ সেইটোৱেই হ'ব। ক। লৈ আনিম নে নাই ?' অলিন্দই তাইৰ সুৰটো বুজিলে, সি একো নামাতি ৰৈ থাকিল। সি মনে মনে থকা দেখি তাই ক'লে, 'লৈ আনিব নালাগে যদি ঠিক আছে। যা, হাত-ভৰি ধুই বাৰাণ্ডাত বহি থাক। আজিৰ পৰা সিহঁতৰ লগত খেলিব নোৱাৰ। নহ'লে ইয়াৰ মানুহে কি ক'ব তোক— ল'ৰাটো তাত থাকিও একো নিশিকিলে! মই কি ক'লোঁ বুজিলি নে নাই ? লৈ আনিব নালাগে যদি সলনি হ'ব লাগিব। যা, ভাইটিকো মাতি আনগৈ যা। তই একদম নৰ'বি কিন্তু তাত, মাতি আন তাক।'

*** *** ***

পূজা-বন্ধত অলিন্দক নিবলৈ আহি সুকন্যাই চন্দনক দেখোঁতেই গালি আৰম্ভ কৰিলে, ‘তই এতিয়াও টকা মাৰিবলৈ আহিছ? মাটি কিনিব লাগে, মাটিমাহ কেইটাৰ বাহিৰে সকলো কিনা, তোক এতিয়াও ক’ব লাগিব নে? টিউচনৰ টকাবোৰ তই কি কৰ? ঘৰততো এটকাও নিদিয়, কেৰাচিনকণো তইতো আনিব পাৰ পোহৰকণৰ বাবে, জুইশলাৰ খৰচটোৰ বাবেও যে ঘৰত ধান বেচিব লাগে, এতিয়াও যে আতাদৌৰ দৰৱ এটাও মইহে তাৰ পৰা আহি আনি দিবহি লাগে, তই কি কৰ পইচাবোৰ? ভিনিহিয়েৰটোৱে কষ্টৰে ঘটা টকাকেইটা তোক বেংকত থৈ আহিবলৈ দিয়ে, তই সেইকেইটাও হজম কৰি পেলাৱ। কিমান দিয়া হৈছে তোক! যিটো লাগে, লগে লগে দিছোঁ। এতিয়া টিউচন কেইটামান কৰিছ, ধুনীয়াকৈ ঘৰখন চলাব পাৰ বা নিজেই চলচোন, ইমান টকা নষ্ট কৰিবলৈ তোৰ কি কামটো ওলায়নো? ঠগিবলৈ ভিনিহিয়েৰটোকহে পাৱ তই?’ সুকন্যাৰ মুখখনলৈ চাই চন্দনে পৰিস্থিতিটো আয়ত্ত কৰিলে— আজি মাত মাতি লাভ নাই। কাণ-মূৰ পেলাই সি শুনি থকিল।

আবেলি চন্দন ওলাই যোৱাৰ পাছতে হেড-মাষ্টৰ সোমালহি। সুকন্যাৰ মনত চন্দনৰ ক্ৰিয়াকলাপবোৰ খেলায়েই আছে, যোৱা কেউটা দিন ধৰি তাইৰ গাটো হমহমাই আছে। চন্দনে যিধৰণে অলিন্দক আনিছিল তাৰে খুদ অংশ চাবলৈও তাৰ এতিয়া সময় নাই। তাই হেড-মাষ্টৰক খাটনি ধৰিলে, ‘ল’ৰাটোক স্কুলত ভালকৈ তাগিদা দিবাচোন। পঢ়া-শুনাত এইটো কি হয়গৈ নাজানো।’ হেড-মাষ্টৰে ক’লে ‘হ’ব হ’ব, আপুনি চিন্তা নকৰিব, ভাল হ’ব।’ তাৰ উত্তৰটো শুনি অলিন্দৰ মুখত কৌতুকৰ হাঁহি বিৰিঙিল, সিহঁতে হেড-মাষ্টৰক স্কুলত দেখিয়েই নাপায়, মাহৰ মূৰতহে কেতিয়াবা স্কুলত সোমায়। ‘কি হ’ল অ’ তোৰ হাঁহিবলৈ?’ সুকন্যাই অলিন্দক সুধিলে। সি একো উত্তৰ নিদি হাঁহিটো সামৰিলে। ‘দেখিছানে? তুমি ধমকি-চমকি নিদিয়া নেকি? সি তোমাক ছাৰ হিচাপে লোৱাই নাই, আগতে মামা বুলি মতা, এতিয়াও মামা হিচাপেই লৈ আছে, সি ভয়ে কৰা নাই, মজাহে পাইছে।’ সুকন্যাই আবদাৰ ধৰা দৰে হেড-মাষ্টৰক ক’লে। হেড-মাষ্টৰে উত্তৰ দিবলৈ নাপাওঁতেই তাই উলিয়ালে, ‘আমাৰ ই গাঁৱত ক’ত ক’ত টিউচন কৰেনো? কাৰ কাৰ ঘৰত কৰে? পইচা-পাতি ভালকৈ নিদিয়ে নেকি?’

‘ক’ৰ সি টিউচনটো কৰে? বাপধন মণ্ডলৰ ঘৰতে খলি পিটি থাকেচোন। টিউচন কৰে হ’বলা সি?’

মাৰ খোৱা গৰুৰ দৰে সুকন্যাহঁত ঠাণ্ডা হৈ পৰিল। হেড-মাষ্টৰে কথাটো কৈহে ভাবিলে— নোকোৱা হ’লেই ভাল আছিল নেকি। সি সদায় ঘৰখন দেখি আছে, অভাৱবোৰ দেখি তাৰ বিৰক্তি লাগে, ‘বাইদেউ মই পটককৈ কৈ দিলোঁ, আপুনি চন্দনক একো নক’ব দেই। গাঁৱৰে কথা, আপুনি বেলেগৰ পৰাও গম ল’ব পাৰিব। মোৰ মুখৰ পৰা আপোনালোকে গম পোৱাটো সি জানিলে বহুত বেয়া কথা হ’ব। একেখন স্কুলতে কৰোঁ, গতিকে মোৰ মুখৰ পৰা ওলোৱাৰ সম্পৰ্কত তাৰ আগত যেন একো নোলায় দেই। মই আপোনালোকক ক’লোঁ মানে, মই ঘৰখন সদায় দেখিতো আছোঁ, সি ভালকৈ এটা টিউচনকে

কৰি ঘৰত দুইচা দিব পাৰেতো! মণ্ডলৰ ঘৰতো টিউচনেই কৰিছিল নহয় প্ৰথমে। এতিয়া আৰু টিউচন হে থকা নাই তাৰ। গজগজীয়া বাপেকটো থাকোঁতেও ছোৱালীজাকৰ গোটেই দায়িত্বৰ সৰ্বেসৰ্বা সিয়েই এতিয়া। চাওক, মই আপোনাক একদম নিজৰ বাই হিচাপেহে কৈছোঁ। মই সৰুৰে পৰা মা-দেউতা নোহোৱা ল'ৰা, টকা-পইচাৰে কেনেকৈ ঘৰ চলাব লাগে শিকিছোঁ মই। সেইবাবে বুজি পাওঁ কথাবোৰ।' দৰমহা ঘটি থকা মাষ্টৰ হিচাপে সি নিজকে চন্দনতকৈ ওপৰত ৰখাৰ গৰ্বৰ সুৰ এটা কথাবোৰত মিহলি হ'ল। তাৰোপৰি সি নিজেও ইয়াত খলি পিটি থাকেহি, গতিকে সেইটোৰ দ্বাৰা তাৰ নিজৰ একো অনিষ্ট হ'বলৈ সি নিদিয়ে বুলি আওপকীয়াকৈ জনাই দিব খুজিলে।

সুকন্যা থকা বাবে হেড-মাষ্টৰে বেছি সময় বহিবলৈ লাজ পালে। সি যোৱা মাত্ৰেই চৰিয়া ভৰ্তি জীয়ামাছৰ দৰে আটাইকেইজনীৰ কথাৰ খলখলনি উঠিল, 'মই উলিয়াম ৰ। সি কোনজনীৰ লগত লাগিছেগৈ।' 'কেইবাঘৰতো কৰে বুলিহে ভাবিছিলোঁ। টিউচন ক'তো নকৰেই মানে?' 'ওলোৱাই নাই যে কথাটো কাৰোৰে লগত! কোনেও একো কোৱাও নাই, কোনেনো ভাবিছোঁ সুধিবলৈকো কাৰোবাক।' 'আমাৰ এইঘৰেও জানে নেকি বাৰু?' 'জানিব জানিব। সেইবোৰ কথা ভুলতো আমাক কৈ নিদিয়ে। কিবা হ'লে হওক বুলিব।' 'তাৰ কাৰবাৰ মানে সেইবোৰহে! আমাৰ ওপৰত আকৌ তাৰ যি ৰূপ!' 'টিউচন বেলেগত নকৰা নহয়, পইচাবোৰ ঘটি সি সেইকেইজনীৰ লগতে খৰচ কৰে চাগে। সেয়ায়ো নোজোৰে তাক। সেইকাৰণে তহঁতৰ টকাবোৰ মাৰিছে। আগৰ কেইজনীমান আছিল নহয়, সেইবোৰ এৰিলে কিজানি।' 'আগতেও থকাটো তই কেনেকৈ জানিলি?' 'মই জানো জানো। অনুমান কৰিছিলোঁ মই। নিজে সাধুটো দেখুৱাই লোকক মাৰ-পিত কৰে বাবে নহয় বুলিও ভাবিছিলোঁ। এতিয়া খাটাং।' 'কোনজনী জীয়েকৰ লগত লাগিছে সেইটোহে জানিবলৈ মোৰ গাটো তত নোহোৱা হৈছে!'

আতাক নাই ওচৰত। আয়েক-বৰায়েকৰ চকু থৰ লাগিল।

বাপধন মণ্ডলৰ জীয়েক চাৰিজনী, ল'ৰা এটা। ল'ৰাটো সৰু, অলিন্দৰ লগৰ। বৰায়েকে ক'লে, 'একো নকৰ বাৰু নাই, ঘৰতো মানুহটো পাবলৈ নাই। অলপপৰতো বহিব পাৰ আতাৰৰ কাষতে। এই সোমাল, এই গ'ল! গাঁৱত খলি পিটি থকাটো স্বভাৱ নেকি মানুহৰ? তাকো সত্ৰৰ ল'ৰা এটা হৈ, গোসাঁই ল'ৰা এটা হৈ!'

'সেইবোৰহে তাৰ বেছি আপোন। গাঁৱৰ ছোৱালীৰ কাৰ পৰীক্ষা কেনেকৈ ভাল হয় সেয়াহে তাৰ চিন্তা। আমাক অকণো সহায় কৰি নিদিয়ে। মই মেট্ৰিকটোত কিমান আশা কৰিছিলোঁ, ঘৰত একো নকৰ নাই, কিন্তু এদিন হ'লেও হয়তো সি গাৰ্ডক চিনাকি কৰি দি থৈ আহিব। সি ঘৰতে আছিল নহয়, হললৈকো গৈছে, কিন্তু নাই, এবাৰো মোৰ ওচৰলৈ নগ'ল। যোৱা পৰীক্ষাত আকৌ সি গাঁৱৰ ছোৱালীক নকলো দিছেগৈ। প্ৰতিদিনেই গৈ গৈ গাৰ্ডক কৈ থৈ আহিছে হেনো— মোৰ কেণ্ডিডেট এইজনী, অলপ চাব। আমি দুখীয়া

বাবে স্কুলৰ মাষ্টৰবোৰেও আমাক সহায় নকৰে। আয়ৌ, লগৰ ধনীকেইঘৰৰ ছোৱালীকেইজনীক মাষ্টৰে যিমান সহায় কৰে অ’! সি ঘৰৰে হৈও আমাক একো কৰি নিদিলে! এইবাৰ অংকৰ দিনা এজনীৰ দেউতাকটোৱে পৰীক্ষাহলৰ পৰা জীয়েকক নি ঘৰত থৈয়েই আকৌ আহিছে, তাক নাপাই আতাক সেৱা কৰি থৈ গৈছে, ফূৰ্তিত ক’ব নোৱাৰে। সি মানে পেপাৰ বাহিৰলৈ আনি কিতাপৰ সৈতে মিলাই চাইছে, এঘণ্টা যোৱাৰ পাছত পৰীক্ষাহলৰ পৰা তাইক বাৰাণ্ডালৈ মাতি অংক বুজাই দিছে। আমাক কি কৰি দিলে সি!’

একেবাৰে সৰুজনীৰ মেট্ৰিক আহি আছে, একেলগে আটাইৰে তাইলৈ চকু গ’ল। তাই বুজি পাই ক’লে, ‘মই তালৈ অকণো আশা নকৰোঁ! যি পাৰোঁ নিজেই কৰিম। এইবাৰ যিমান টকা হ’লেও ধান বেচি ‘মাষ্টাৰ চাজেছ্ন’খন কিনিমেই মই। সেইখন ল’লে পাছ নকৰাৰ কথাই নাই। যোৱাবাৰ মেট্ৰিকৰ কুৱেছ্ন হেনো সেইখনৰ সৈতে সম্পূৰ্ণ মিলি গৈছে। সেইখন ফালি লৈ যোৱা এটায়ো ফেইল কৰা নাই। প্ৰশ্ন মাষ্টাৰ চাজেছ্নৰ মতেই কাটে বোলে।’

‘আছুৰ প্ৰতিবাদবোৰ হৈ আছে নহয়, সৰকে পাছ কৰোৱাৰ কথাও ওলাই আছে দেখোন!’

‘পৰীক্ষা আকৌ নহ’বগৈ নেকি বাৰু? কিনো হয়গৈ জানো এইবোৰ!’ সুদূৰ ভৱিষ্যতে পুতেকৰ মেট্ৰিকৰ অনিশ্চয়তাৰ কথা ভাবি সুকন্যাই ক’লে।

‘প্ৰতিবাৰে নহয় নহয় কৰি শেষত হুৰমূৰকৈ হৈ যায়। অসম আন্দোলনৰ সমান ডাঙৰ আন্দোলন আকৌ নহয়।’

সুকন্যাই সৰুজনীক ক’লে, ‘তোৰ চাজেছ্নখন মই আনি দিম বাৰু। কেতিয়া লাগে তই সোনকালে ক’বি।’

বৰায়েকে মাজতে মাতিলে, ‘ইয়াক কোনোবাই কিবা কৰিছে নেকি বাৰু? স্কুলখনত সোমোৱাৰে পৰা মানুহৰ চকু হৈছেতো। তাক কোনোবাই ঘৰত মন নবহা কৰিছে। সদায় ৰাতি ৰাতি আহি খাবলৈ লৈ ওকালি কেইটামান মাৰে, অক অক কৈ চিঞৰি ওকালিকেইটা নমৰাকৈ ভাতৰ পাতত তাৰ বহা নহয়েই। কোনোবাই কিবা কৰিছে যেন পাইছোঁ মই। পানী অকণ কাটি গাটো ধুওৱাৰ কথা ভাবিলেও তাক কয় কোনে!’

‘অ’ আই’, বাহিৰত কোনোবা এটাই মাত লগালে। আটাইকেইজনীয়ে মুখ জপাই কাণ দিলে। এতিয়াহে সিহঁতে মন কৰিছে বাহিৰতো আন্ধাৰ হ’ল, আতাকে নামঘৰত তাল কোবাইছে, কোঠাটোত চাকি এটা আয়েক নে বৰায়েকে কেতিয়া থ’লেহি সিহঁতে গমেই নাপালে।

‘আই।’ বাহিৰৰ পৰা আকৌ মাত দিয়াত সিহঁতে চিনি পালে— বহঁতপুৰৰ ডেকা মানুহ এটা, ইঘৰ-সিঘৰত কাম-বন কৰি গধূলি চাহ খাই ফুৰে। ‘আহি থাকক ভিতৰলৈ’, এজনীয়ে চিঞৰি ক’লে।

ডাঙৰ এজনীয়ে ভুনভুনকৈ ক'লে, 'চন্দনৰ কথাটো ইয়াকে সুধিম নেকি?' সুকন্যাই ক'লে, 'সুধিবিচোন বাৰু।' মানুহটো সোমাই আহিল।

হেন-তেন কথাখিনি সামৰি ডাঙৰ এজনীয়ে সুধিলে, 'কথা এটা নহয়! আমাৰ ই যে বাপধনৰ ঘৰত ফুৰেগৈ, কথাটো কি নো? কিবা গম পাইছে নেকি?'

'শুনিছোঁ কথাটো। বু-বু বা-বা কাণত পৰিছে। তোমালোকে জানা বুলিহে একো কোৱা নাই ময়ো।'

'কোনজনীৰ লগতনো?'

'ডাঙৰজনীয়েই চাগে। সেইজনীতো বেছি দেখনিয়াৰ। একো ধৰিবও নোৱাৰি নহয়। ছোৱালীকেইজনীকো সোধা হোৱা নাই। কোনোবাই ডাঙৰজনীৰ কথাই মোক ক'লে, মই সেইটোকে জানো।'

'আপুনি উলিয়াবচোন উত্তৰটো সঠিককৈ, কোনজনীনো।'

'বাৰু, মই উলিয়াই আনিম ৰ'বা। সিহঁতৰ আকৌ কথা এটা অলপ দিগদাৰ। নতুন ধনীতো। ৰাইজে উত্তৰলৈ চালে বাপধন মণ্ডলে দক্ষিণলৈ চায়। অন্য নহয়, ফুটনিটোতে। আহ-যাহবোৰ আমাৰ অলপ কমিছে। নহ'লে মই আচল কথা এতিয়াই ঘৰতে উলিয়াই আনিব পাৰিলোঁগৈহেঁতেন। ছোৱালীকিজনীয়েও বাটত ওলাই গ'লে মাতষাৰ দিওঁ-নিদিওঁকৈহে দিয়ে। ঘৰত নিজা মণিকূট সজা প্ৰথম মানুহটোৰেই বাপধন মণ্ডল নহয় জানো! সিয়েই আৰম্ভ কৰিলে গাঁৱত সেইটো কাৰবাৰ। সি মাটি ঠেলি টকা ঘটাটোক মণিকূটটো কেলেই নিজাকে? তাকো শূদিৰ— ময়ো শূদিৰ হৈয়ে কৈছোঁ দেই— নোৱাৰে নহয় চলাব, এইবোৰ ঈশ্বৰৰ মহিমাৰ বস্তু, পূৰ্বাপৰৰ পৰা গুৰু-গোসাঁইক কেৱল এনেই দায়িত্ব দি থোৱা নাইতো। মই নিজৰ ঘৰত মণিকূট সাজিম জানো? সোঁৰে-বাৰেঁ টকা আৰ্জিছে, তাৰে পাপ খণ্ডন কৰিবলৈ চোতালতে বাপধনক মণিকূটটো লাগে, ঈশ্বৰে কোনোবাদিনা দেখুৱাব তাক!'

'বাৰু আপুনি সঠিকটো উলিয়াবচোন কেনেবাকৈ। ভালকৈ জনা মানুহ আন থাকিব পাৰে নহয়।'

'উলিওৱাটো উলিয়ামেই। মই কাইলৈকে আহি কৈ আছোঁহি ৰ'বা। এইবোৰ কৌশল জনা আছেতো। সিহঁতবোৰনো কেইখন দ বিল সাঁতোৰা মাছ ওলাইছে হে আমাতকৈ! আমি উলিয়াব বিচাৰিলে ৰহস্য নভগাকৈ থাকিব পাৰে নেকি, নিজে নিজে ৰহস্যৰ উত্তৰ হাজিৰ হৈ যাব।'

সুকন্যা থকা বাবে চন্দন সোনকালে উভতিল, তথাপি লগে-ভাগে ভাত খাবলৈ নাপালেহি। সিহঁতে খাপ পিটি আছিল, সুকন্যাই সুধিলে, 'তই ৰাতিখন ক'ত টিউচন কৰ কচোন।' চন্দনে ভাবিলে, 'এই দেখোন আজি এৰিয়েই নিদিয়া হ'ল।' সি মনে মনে ৰ'ল।

তাই ক'লে, 'তই ঘৰে ঘৰে টিউচনবোৰ কৰিবলৈ এৰ। টিউচনেই কৰিছ নে কি কৰিছ, মুঠতে এৰ। গোসাঁই ল'ৰা হৈ নিজৰ সন্মানটো খেদি নুফুৰিবি। কাক কাক পঢ়ুৱাৰ, ঘৰলৈ মাত। আনবোৰে দেখোন তেনেকৈয়ে টিউচন কৰে, তোৰ কি দৰকাৰ ঘৰে ঘৰে নিশাখন ফুৰিবলৈ। ঘৰত লগতে ভনীহঁতকো বহুৱাই ল'ব পাৰিবি, এনেইতো সিহঁতৰ পঢ়াৰ একো এটা চাই দিয়া নহয় তোৰ। এই ল'ৰাটো আছেহি এতিয়া, তাকো যদি অকণো চাবলৈ তোৰ সময় নাই, কি আশাত পঠিয়াইছিলোঁ তোৰ লগত? ইহঁত ছোৱালীকেইজনী আৰ্টছৰ লাইনৰ, ল'ৰাটোৰ বিজ্ঞান-অংক চাব নোৱাৰে সিহঁতে, তাকে কৈ থাকে সিহঁতে। তই ঘৰত থাকিবলৈ ল'লে ঘৰখনত চাৰিওফালৰ পৰা ফল হ'ব। তোৰো সন্মানটো বাঢ়িব। ঘৰতে আহি পঢ়া মানুহে দৰ কৰিব, নহ'লে চৰি ফুৰা মানুহৰ লগত তোৰ এতিয়া পাৰ্থক্য নোহোৱা হৈছে।'

'ছোৱালীবিলাক কেনেকৈ ঘৰলৈ আহিব? কি কথা কৰ তই? স্কুলৰ পৰা গৈ টিউচন আৰম্ভ হোৱালৈ সন্ধিয়া হৈয়েই যায়।' সি অকণমান টানকৈ উত্তৰ দিয়াৰ চেষ্টা কৰিলে, অৱশ্যে মাতটো সৰু।

তাৰ খবৰবোৰ ওলোৱাটো সি যে এতিয়াও বুজা নাই, তাকে দেখি আটাইকেইজনীৰ মনেৰে বিদ্ৰুপৰ হাঁহি একোটা সৰকি গ'ল, ইজনীয়ে-সিজনীয়ে চকুৰে চকুৰে চালে। সুকন্যাই ৰস পাই তীৰ্যকভাবে ডাঙৰকৈ ক'লে, 'তই ক'তনো টিউচনখন কৰ? কচোন শুনো, কাৰ কাৰ ঘৰত কৰিছ। শুনি লওঁচোন বাৰু।' এইবাৰ চন্দনে গোন্ধটো পালে, গাটো অকণমান বেজবেজাই গ'ল। 'কি হ'ল? মনে মনে থাকিলি যে? ক।'

'থ! শুই থাক। অহাৰ পৰাই আজি ৰক্ষা নাই যে তোৰ! ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পকনীয়াত দ'ত লাগি আহিল নেকি তোৰ গাত?'

'ফালৰি নাকাটিবি, ক! মণ্ডলৰ লগত মিতিৰ পতাটো ভাবিছ যদি এতিয়াই ক। কাইলৈকে গৈ আমি পাতি আহোঁ। লাগিলে এতিয়াই যাওঁ, লৈ আনো। সোনকালে বিয়াখন হ'লে আজিৰ পৰাই ঘৰখনতে থাকিবি তই, সেইফালেও লাভ।'

'থৈ দে অ'! মই শূদিৰৰ ছোৱালী আনিম বুলি তই কেনেকৈ বিশ্বাস কৰিব পাৰিলি? এইবোৰ বতৰৰ ফল। গুচ, শো গৈ যাহ। ভাত খাই শোওঁ মই।' সি গহীন হৈ ক'লে।

তাৰ আত্মবিশ্বাসটো সুকন্যাৰ ভাল লাগিল, 'তই অন্ততঃ তেনেকুৱা এটা অঘটন ঘটাবি বুলি মই এতিয়াও বিশ্বাস কৰা নাই বাৰু। কিন্তু কিবা আছে যদিও এৰি পেলা। একদম ঘৰতে থাকিবলৈ ল।'

'এইটো বিশ্বাসৰ কথা তই ভাবিবও নালাগেই নহয়! মই নিজেই কি নাজানো নেকি? হোষ্টেলত থাকি আহিলোঁ, তথাপি শূদিৰৰ ঘৰত এদিনো ভাত খাই পোৱা নাই, অজাতিকেইটাই চোৱা জলপানত মুখ দি পোৱা নাই। হোষ্টেলত খোৱাটো বেলেগ কথা, সেইটো উপায় নাই, মৰুভূমিত মানুহে নিজৰ প্ৰস্ৰাৱো খাব লগাত পৰে, সেইবুলি সদায়

প্ৰস্ৰাৱ খোৱাটো নিয়ম নহয় নহয়। ভকতৰ ঘৰত কি মই কিবা খাইছোঁ? তই কি কিবা খোৱা দেখিছ? দিবলৈকে সাহ নকৰে! জন্ম পাইছই নিম্ন জাত হে, শূদিৰ হে, গোসাঁইক কি তহঁতে স্পৰ্শ কৰিবলৈ চল পাইছ— ভাত খুৱাবলৈ, জলপান দিবলৈ! হা? এতিয়া হ'বলা কোনোবা নিজে আহিলেও মই আনিম?'

'বাৰু সেইটোৱেই হওক। তাকেই বিচাৰিছোঁ। আতাদৌৰে গম পোৱা নাই এতিয়াও, নোপোৱাকৈয়ে থাকক।' সুকন্যাই ক'লে। ছোৱালীবোৰৰ মনত অলপ আগলৈকে থকা ছটফটনিটো কমিল, তথাপি অনুসন্ধানৰ লক্ষ্যটো ৰাখিলে।

*** *** ***

বছৰেকীয়া পৰীক্ষা আহিল, অলিন্দহঁতৰ ক্লাছ শেষ হ'বলৈ দুদিন আছে। চন্দনে অলিন্দৰ সমাজ অধ্যয়নৰ কিতাপখন খুজি স্কুলত কিমানলৈকে পঢ়ুৱালে সুধিলে। ঢেৰ বাকী থাকিল পঢ়ুৱাবলৈ। চন্দনে পৃষ্ঠা লুটিয়াই লুটিয়াই শেষৰ ফালৰ দুটা প্ৰশ্ন দেখুৱাই ক'লে, 'এইটো আৰু এইটো পৰীক্ষাত আহিব। পোন্ধৰ পোন্ধৰ নম্বৰ, মুঠতে ত্ৰিছ। একদম এই দুটাই আহিব কিন্তু, মই পেপাৰ চাই আহিছোঁ, তই পঢ়ি যাবি। বুজিছ নে? মই অকল তোকে কৈছোঁ, তই কাকো নক'বি কিন্তু।' অলিন্দই মূৰ দুপিয়ালে। চন্দনৰ মুখত দুৰ্লভ মিচিকিয়া হাঁহি এটা দেখিলে সি। পাঠ দুটা অলিন্দই কোনোদিন পঢ়াই নাছিল, স্কুলতো সেইখিনি নাপালেগৈ, সমাজ অধ্যয়নত ফেইল কৰাটো নিশ্চিত হৈও সৰুকালত ফেইল কৰিলে ৰখাই নিদিয়া বুলি গম পাই সি ভয় কৰা নাছিল, প্ৰশ্ন দুটা জানিবলৈ পাই তাৰ ফূৰ্তি লাগিল, উত্তৰ দুটা সম্পূৰ্ণ মুখস্থ কৰিবলৈ সি ঠিক কৰিলে, 'দুয়োটাতে কমেও আঠাইছ পামেই, নিজে জনা বাকীখিনি লিখিলেই চল্লিছমান হৈ যাব। চিন্তা নাই!'

চন্দনে বিষয়া এজনৰ ঘৰলৈ যাওঁতে সমাজ-অধ্যয়নৰ প্ৰশ্ন-কাকতখন দেখা পাই অধিক নম্বৰ থকা দুটা প্ৰশ্ন মনত ৰাখি আহিছিল। অলিন্দক ইয়াত পঢ়ুৱাবলৈ আনি লৈ কোনোদিন নোচোৱা কথাটো চন্দনৰ মনলৈও নহাকৈ নাথাকে। স্কুলতো পঞ্চম শ্ৰেণীত এইবাৰ তাৰ একো ক্লাছ নাছিল। সেয়েহে ইমান নম্বৰৰ প্ৰশ্ন দুটা চাই আহি খাটাং খাটাং দিবলৈ পাই তাৰ ভাল লাগিছে।

পাছদিনা স্কুলত বাপধনৰ পুতেকে অলিন্দক একাষৰীয়াকৈ লৈ ফুচফুচাই সুধিলে, 'চন্দন ছাৰে তোমাক সমাজ অধ্যয়নৰ দুটা প্ৰশ্ন কৈ দিছে হয়নে? পৰীক্ষাত আহিবলগীয়া।' অলিন্দ মনে মনে ৰ'ল, মুখত একো প্ৰতিক্ৰিয়া নেদেখুৱালে। ল'ৰাটোৱে তাক বিশ্বাস জন্মাবলৈ আকৌ সুধিলে, 'পৰীক্ষাত খাটাং আহিবই। একদম ত্ৰিছ নম্বৰ। তোমাক কৈছে, হয় নে নহয় বাৰু?'

'মামাই কাকো ক'বলৈ হাক দিছিল, ই কেনেকৈ জানিলে? বেৰৰ কাষৰ পৰাতো শুনা নাই ভূতৰ দৰে! মামায়েই তাক কৈছে চাগে। মামাই অকল মোকহে কৈছিল, ইয়াক

কিয় ক'লে ?...', ভাবি ভাবি অলিন্দ ৰৈ থাকিল। ল'ৰাটোৱে প্ৰশ্ন দুটা গাই দিলে, 'এই দুটা হয়নে ?' গণ্ডগোল হোৱাৰ ভয়ত অলিন্দই পুনৰ একো উত্তৰ দিয়া নাই। ল'ৰাটোৱে হাঁহি ক'লে, 'তুমি ভয় কৰিছা! একো নহয়! চন্দন ছাৰে কালি আমাৰ ঘৰলৈ আহোঁতে মোকো কৈছে। অকল তোমাকে মোকে কৈছে। বেলেগক ক'বলৈ হাক দিছে। এতিয়া কোৱা! হয় নে নহয় ?' অলিন্দই মূৰ দুপিয়ালে। ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'আমি দুয়োটাই সেই দুটাত সম্পূৰ্ণ নম্বৰ পাই যাম। মই ফেইল কৰিলোঁহেঁতেন। ছাৰে পঢ়ুৱাও নাছিল আৰু ছাৰে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক ইমান মাৰ-পিত কৰে, দেখিলেই মোৰ ভয় লাগে, কিতাপখন পঢ়িবলৈকে মন নাযায়। এতিয়া মই পাছ কৰিম।' গোপন কথাটো চৰ্চা কৰি লোৱাৰ শিহৰণ আৰু অনায়াসে নম্বৰখিনি পোৱাৰ ফূৰ্তিৰে ল'ৰাটো বাকীবোৰৰ মাজত সোমাবলৈ গ'ল, পিছে পিছে অলিন্দ, কিন্তু তাৰ অশান্তি লাগিবলৈ ধৰিলে, 'মামাই মোক ক'লে— অকল তোকে কৈছোঁ। কিন্তু তাক দুয়োটাকে কোৱাৰ কথা কিয় ক'লে! মোক কিয় ফাঁকিটো দিলে ? দুয়োটাকে কোৱা বুলি মোকো নক'লে কিয় ? কাকো ক'বলৈ মোক কিয় হাক দিছিল ?' তাৰ খং উঠিল, উত্তৰ দুটা পঢ়াৰ ইচ্ছা কিঞ্চিতো নোহোৱা হ'ল, সি সেই দুটা উত্তৰ নিলিখাৰ সিদ্ধান্ত ল'লে।

পৰীক্ষা শেষ কৰি আবেলি অলিন্দই আতাকৰ সৈতে ধাননিলৈ আহিল। কটা ধানৰ মুঠিবোৰ গোটাই আতাকে ডাঙৰি বান্ধিছে, সি তেওঁৰ লগে লগে ইটো মুঠিৰ পৰা সিটো মুঠিলৈ বিচৰণ কৰিছে। হালোৱাজনে এভাৰ বাৰাণ্ডাত থ'বলৈ যোৱা দেখি সি ভাৰখনৰ থোকবোৰৰ দৰে নাচি নাচি তেওঁৰ পিছে পিছে গ'ল। তেওঁৰ লগতে সি আকৌ ঘূৰি আহিল।

কেঁচা নৰাণিত এৰাল দি থোৱা গৰু এটাই নকটা ধানৰ থোকবোৰ দেখি লোভত হেম্বেলনি মাৰিলে। থোকবোৰে যেন জটিল বিষয়ৰ আলাপেৰে মূৰ তল কৰি গম্ভীৰভাবে বহি আছে। বতাহে চন্দ্ৰতাপত ঢৌ উঠোৱা দৰে থোকবোৰৰ ওপৰৰ হালধীয়া ৰংটো হেম্বেলনিত কঁপি উঠা নিচিনা লাগিল। হেম্বেলনিটো গৈ তিনিও ঘৰৰে গাতে লাগি থকা বাঁহনিকেইডৰাত প্ৰতিধ্বনিও তুলিলে, যেন গছেহে মাতিছে। 'ককা, আগতে গছে সঁচাকৈ কথা পাতিছিল নেকি ?' সি আতাকক সুধিলে। কেইবাদিনৰ মূৰত সি তেওঁৰ কথাৰ পেৰাটোত খুটখুটাই দিয়াত নিজৰেই পেৰাটোৰ সুবাস ল'বলৈ তেওঁ পুলকিত হৈ উঠিল।

'সঁচাকৈ পাতিছিল। সকলোৱে আলোচনা কৰিয়েই আটোম-টোকাৰিকৈ কলি যুগলৈ পৃথিৱীখন সাঁজি দি থৈ গৈছে।' তেওঁ তাৰ মুখলৈ চাই দেখিলে, সি বিস্ময় ভাবত ৰৈ আছে। তেওঁ ক'লে, 'গছ-গছনিয়ে এতিয়াও কথা পাতে, চৰাই-চিৰিকতিয়ে যেনেকৈ পাতে। মাথোঁ আমি পাপী বাবে নুবুজোঁ। আগতে বুজিছিল। কলি যুগত নবুজা হ'ল। পাপ বাঢ়ি গ'ল।'

চাৰিওফালৰ খেতি, গছ-গছনি, চৰাই-জন্তু-মানুহে একেলগে কথা পাতি গমগমাই থকাৰ দৰে কল্পনাত সি আবদ্ধ হ'ল। 'ককা, ইমান পাপী কিয় হ'লোঁনো আমি?'

'ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা। তেওঁ ভুল দেখিছে। পাপৰ ফলত আমি চাপৰ হ'লোঁ।' ডাঙৰিত তমালৰ বান্ধ টানি টানি তেওঁ কৈ থাকিল, 'আগতে অসাধাৰণ কাম কৰিছিল মানুহে। সত্য যুগত মানুহবোৰ ওঠৰ হাত ওখ আছিল, দ্বাপৰ যুগত চৈধ্য হাত হ'ল, ত্ৰেতা যুগত বাৰ হাত, কলিত পাপৰ ফলত একে কোবেই পাঁচ হাত হৈ পৰিল।' মানৱৰ ক্ৰমপতনক গভীৰ জ্ঞানেৰে উপলব্ধি কৰা যেন ভাবত তেওঁ আপ্লুত হৈ নিজে নিজে ঢেকঢেককৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

অলিন্দই অলপ সময় মনে মনে ভাবিলে। 'ককা, সত্য যুগত ওঠৰ হাত মানে এতিয়াৰ হাতবোৰৰ জোখত ওঠৰ নে তেতিয়াৰ হাতবোৰৰ জোখত?'

আতাকে প্ৰশ্নবোধক চাৱনিৰে তালৈ ঘূৰি চালে। সি ক'লে, 'সত্য যুগত মানুহবোৰ ওখ যদি হয়, হাতবোৰো ওখ আছিল। তেতিয়াৰ হাতবোৰৰ জোখত ওঠৰ হাত হ'লে এতিয়াতকৈ বহুত ওখ হ'ব। সত্য যুগৰ কথা তেতিয়াৰ মানুহবোৰে লিখি থৈ যোৱা বাবেহে আমি জানিলোঁ, গতিকে তেওঁলোকে নিজৰ হাতেৰে জুখিব লাগিব।'

'হে'হ! এই ল'ৰা-পোৱালিটোৰে পলকটোতে কিনো কথা ভাবি পায় জানো?' ধমক দিয়া হেন মাতেৰে ধেমালিকৈ কৈ তেওঁ আকৌ ঢেকঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। এনে সময়কণত তেওঁ মনত অতি আনন্দ পায়। ভবা-চিন্তা কৰা মানুহক তেওঁ বৰ ভাল পায়, মনত সন্মান জাগে, অৱশ্যে বিশ্বাসবোৰ ভাগিবলৈ নিদিয়া পৰ্যন্তহে। তেওঁ অতদিনে ভাবি শেষ কৰা কথাটোৰ ভিতৰতে আন এটা নভবা বিষয়ো সোমাই থকা দেখিবলৈ পাই পুলকিত হৈ উঠিল। এই কণমানিটোৱে সদায় নিজে নিজে ভাবি কিছুমান কথা উলিয়াই থকা দেখি, তাৰ সুন্দৰ ভৱিষ্যৎ এটাৰ প্ৰতি তেওঁৰ মনত আশা জাগ্ৰত হয়।

আকৌ ডাঙৰিত হাত দি তেওঁ ভাবি থাকিল— এতিয়াৰ হাতত ওঠৰ নে তেতিয়াৰ হাতত ওঠৰ? অলিন্দই ভাবিলে— তেতিয়াৰ হাতত ওঠৰ হ'লে এতিয়াৰ হাতত মানুহবোৰ কিমান ওখ আছিল?

অলিন্দই মুখতে গণনা কৰিলে, '... এক দুইকৈ মানুহে ওঠৰ পাইছিল, অকল সত্য যুগৰ হাতেৰে জুখি আছিল, তাত কলি যুগৰ হাতৰ কোনো সংযোগ নাই। ...' সি চিঞৰি ক'লে— 'অঁ ককা, ওলাই গ'ল!' আতাকে তালৈ ঘূৰি চালে। 'ককা ওলাল! যদিহে সত্য যুগৰ হাতেৰে ওঠৰ হাত, তেন্তে উত্তৰটো যি টি হ'ব পাৰে। এতিয়াৰ হাতৰ জোখত সত্য যুগত বিছ হাত, এশ হাত বা তিনি হাতো হ'ব পাৰে। মানে এতিয়াতকৈ চাপৰো হ'ব পাৰে।' আতাকে অংকটো বুজো বুজো যেন লগাৰ পাছতো লগালগ বুজিব নোৱাৰি মাথোঁ তাৰ মুখলৈ চাই থাকিল।

পিছল বীজলুৱা দুভৰি

ঘৰলৈ আহি পাছদিনা পুৱা বাৰাণ্ডাত কিছুসময় বহি অলিন্দ সুকন্যাৰ কাষলৈ গ'ল। 'অ' মা, আলফা ল'ৰাবোৰে মুকলিকৈ বন্দুক লৈ ঘূৰি ফুৰিছে দেখোন? একদম আৰ্মিৰ নিচিনা কাপোৰ ঔ! কঁকালত বন্দুক, পিঠিত বন্দুক, ভৰিত থিয়কৈ খুকুৰি!...'

'মনে মনে থাক! শুনিলে থ'বহি!' সুকন্যাই চকু-মুখ পকাই হাত এখন জোকাৰি ইংগিত দিলে।

সি মাতটো চেপাকৈ উলিয়াই ক'লে, 'মই কেইবাটাও যোৱা দেখিলোঁ! বহুত আহিছে দেখোন এইবাৰ! চাপৰি ভৰ্তি নেকি?'

'ৰ ৰ। তই সিহঁতৰ ফালে চাই নাথাকিবি দেই। বাটত পালেও ঘূৰি ঘূৰি নাচাবি। তোক ৰখাই কিবা সুধিবও পাৰে, তই সৰু ল'ৰাৰ নিচিনাকৈ ভালকৈ উত্তৰ দিবি, বেছি জনা নিচিনা নকৰিবি। আৰু বহঁতপুৰলৈ আকৌ গৈ একো নুলিয়াবিয়েই এইবোৰ প্ৰসংগ, লগৰবোৰক ধেমালিতো নক'বি। কোনোবাই সুধিলে ক'বি— নাজানো। সিমানেই কথা, আন একো নক'বি। ভালকৈ শুনিছ নহয় মোৰ কথাবোৰ? কিবা কোৱা গম পালেই মাৰি পেলাব, তোকো মাৰিব, আমাকো মাৰিব। ইহঁতেতো মাৰিবই, আৰ্মি আহি আগতে পালেহি আৰ্মিয়েই মাৰিব।' গাঁৱৰ বুবু-বাবাবোৰ মনলৈ আহি তাই সমুখতে সাপ দেখাৰ সমান আতংকিত হ'ল। কোনোবাই কৈছে, ল'ৰাবোৰে হেনো এইকেইদিনতে কাষৰ চাপৰি এটাৰ বালিৰ তলত পকাৰে কেইবামহলীয়া কেম্প সাজিছে। তাতে বৃহৎ অস্ত্ৰ-ভাণ্ডাৰ, টেংক, প্লে'ন, ৰকেট আদিও আছে। মাটিৰ তলখন এখন নগৰ হৈ আছে, তাত বোলে পানীও নোসোমায়। তালৈ ভৰ্তি ভৰ্তিকৈ নাও অহা কোনোবাই দেখিছে, সেইবোৰত হেনো ইটা-চিমেণ্ট আহিছে। ৰাতি প্ৰস্ৰাৱ কৰিবলৈ বাহিৰলৈ ওলাই কোনোবাই কোনোবাই প্লে'নো পৰা দেখিছে। আকাশত থাকোঁতেই, কৰঙাৰ আগ চুবলৈ নাপাওঁতেই, চুম্বকে প্লে'নবোৰ মাটিৰ তলৰ কেম্পলৈ টানি লৈ যায়, কোনেও ততেই ধৰিব নোৱাৰে, আৰ্মিৰো বোলে সাধ্য নাই। কৰঙাণিৰ মাজত কাঠৰ কুণ্ডা বা ম'হ বিচৰাৰ চলেৰে গাঁৱৰ কেইটামানে তললৈ সোমোৱা বাটটো বিচাৰি উলিওৱাৰ ফন্দিও পাতি আছে, কিন্তু চাপৰিটোত নাও ৰখাবলৈকে সাহে কুলোৱা নাই।

'এইবাৰ বেলেগ চাপৰিত হেনো ডাঙৰ কেম্প পাতিছে, অদ্ভুত কাৰুকাৰ্য আমি বুজি নাপাওঁ নহয়, হ'বও পাৰে। কোনোবাই ক'লে, তই অকল শুনি থাকিবি। এতিয়া তই ন-কৰঙাৰ দোকানলৈ যাব লাগিব। মোৰ কথাখিনি কাণত সোমাল নে? পালন কৰিব পাৰিবি নে?'

অলিন্দই মূৰ দুপিয়ালে।

চাইকেলখন লৈ সি দোকানলৈ ওলাল, সি যেনে-তেনে তলত চলাব পৰা হৈছে।

কুঁৱলী আঁতৰিছে যদিও দূৰৰ বস্তু স্পষ্ট হোৱা নাই। কিন্তু পদূলিৰ পৰা সি উমান পালে— কান্ধত নাঙল এটা তুলি অনাৰ দৰে প্ৰকাণ্ড বন্দুক এটা লৈ আন এটা আলফা ল'ৰাই ওখ জোতাৰে গিৰিপ গিৰিপ খোজ পেলাই পথৰ মাজৰ লোৰটোৰেদি আহি আছে। খৰালি অহা পৰিভ্ৰমী নতুন চৰাইলৈ চোৱাৰ দৰে সি ল'ৰাটোলৈ লক্ষ্য কৰি গৈ থাকিল।

প্ৰায় সমুখত সি চিন্তা কৰিলে, লোৰটোৰ পৰা চাইকেলখন কাষলৈ উঠাব নোৱাৰিব, বে'ল মাৰিব নে ৰৈ দিব। ল'ৰাটোৱে তাৰ চকুলৈ পোনকৈ চোৱা সি দেখিলে। কাষৰ কেইঘৰৰ গোহালিৰ পৰা মানুহৰ মাত আহিছে, কিন্তু কাকো দেখা নাই, 'এইখিনিতে মোক মাৰি পেলালেও কোনেও গম নাপায়। হেই নামাৰে মোক তেনেকৈ!' ঘপকৈ ভাবটো আহিলেও সি নিজকে বুজালে।

কণমানি যেন লগা অলিন্দৰ গঢ়টোলৈ ল'ৰাটোৰ মৰম লাগিল। সি যিহে হেলেক-পেলেককৈ চাইকেলখন চলাইছে, লোৰটোৰ পাৰত চকা অকণমান উঠিলেও বাগৰি পৰিব। ল'ৰাটোৱে লোৰটোৰ পৰা কাষলৈ গৈ তাক বাট এৰি দি খোজ ল'লে। অলিন্দৰ ভাল লাগিল, 'এইটো ক'ৰ ল'ৰা বাৰু?' ল'ৰাটোৰ দৰেই সিও লোকৰ ঠাইত আছেগৈ, তাৰ নিজকো ল'ৰাটোৰ লেখীয়া লাগিল, বীৰৰ দৰে খোজ দিয়া ল'ৰাটোৰ সমুখত সি নিজেও যেন এটা বীৰ, এটা যেন ডাঙৰ মানুহ।

অলিন্দ ওলাই যোৱাৰ অলপ পাছতে বন্দুক লৈ ল'ৰাটো পদূলিৰে পাৰ হোৱাত সুকন্যাৰ ছাটি-ফুটি লাগিবলৈ ধৰিলে, 'কি বা ঘটিল বাটত? ৰখাই লৈ কথা সোধা নাইতো? সিহঁতে যদি ভাবিছে— ডকাইতি হোৱা বাবেই ল'ৰাটোক সিপাৰত পঢ়িবলৈ পঠিয়াই চোৰাংচোৱা কৰিব বিচাৰিছে? সি লাহে লাহে আৰু ডাঙৰ হ'ব, সিহঁতে সন্দেহ কৰিলেইতো মাৰি পেলাব! এইবোৰ ল'ৰা নতুনকৈ আহিছে যদিও সিহঁতে ইয়াৰ ঘটনাবোৰৰ ভু-ভা নোলোৱাকৈ থাকিব নে? ডকাইতিৰ খবৰটো নল'ব নে? কি ভাবে সিহঁতে?' কোনোবাদিনা ল'ৰাবোৰে ঘৰটোলৈ চাই চাই যোৱা সুকন্যাই দেখে। তাই আঁৰ চকুৰে চেহেৰাবোৰলৈ চাই ভাবে, 'ডকাইতি ঘটনাটোৱে ভৱিষ্যতে সিহঁতক কিবা প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ সন্দেহ মনলৈ আনিছে নেকি? ঘৰটোলৈ চাই চাই সিহঁতে ভাবে কি? অ' এইঘৰেই আছিল— তেনেকৈ হয়তো উপহাস কৰি চাই যায়! ঘটনাটো জানিও কোনো ব্যৱস্থা নলৈ সিহঁতে আন কি ভাবিবনো? বেয়াকৈয়ে ভাবিব। ভিতৰলৈ সোমোৱা দুটাও কেম্পতে আছেহি কিজানি। আকৌ কিবা যদি কৰেহি?'

***　　***　　***

‘ঐ আহ আহ, তই সেইবোৰ মৰিয়াই আধা ফলা কৰিব নালাগে।’

অলিন্দই পদূলিমুখৰ মাটিমাহৰ খোলাখনত মাৰ দি থাকোঁতে বিপুল আহি ওচৰত ৰোৱা গমেই পোৱা নাছিল। বিপুলে মাঘ বিহুৰ তিল-আলু বজাৰ কৰিবলৈ গৈছিল, লগতে অলিন্দৰ ৰিজাল্টো অনাৰ কথা। সি বিপুলৰ পিছে পিছে আহিল।

‘ই দুই নম্বৰতহে পাছ কৰিলে। মুঠ নম্বৰ সৰতকৈ বেছি তাৰ, কিন্তু চ’ছিয়েলত ফেইল কৰিলে, ছাব্বিছ পাইছে মাত্ৰ। সেইকাৰণে ৰোল নম্বৰ দুইলৈ গুচি আহিল।’ বিপুলে সুকন্যাক ক’লে।

‘অ’, চ’ছিয়েলত কিয় ইমান কম নম্বৰ পালে? বাকীবোৰত কিমান পাইছে?’

‘চ’ছিয়েলৰ মাষ্টৰটোৱে নম্বৰ কমাই দিছে। সি এটা বদমাছ নহয় জানো! চন্দনে গৰজি আছে। সি মাষ্টৰ হ’বলগীয়া মানুহেই নহয়, ছালফা হৈ মাষ্টৰ হৈছে, মস্ত ছালফা কাৰণে চৰকাৰে চাকৰিত সুমুৱাই দিছে।’

‘ৰ’ব, সেইবোৰ মনে মনে কওক!’

‘অঁ অঁ...। চন্দনে কৈছে— তাক দিম মজা। তাৰ ভতিজাক এটা অহা বছৰ ফাইভলৈ পাব, চন্দনে কৈছে— তাক চাই ল’ম নহয়, এতিয়া একো নকওঁ। কাইলৈ চন্দন আৰু ইহঁত কোনোবা এজনী আহিব ইয়ালৈ, সেইকাৰণে মই নম্বৰবোৰ লিখি আনিবলৈ হেড-মাষ্টৰৰ ঘৰত নোসোমালোঁ, কাইলৈ চন্দনে লৈ আহিব হেনো। ইয়াৰ মুঠ নম্বৰ বহুত বেছি, বাকীবোৰে নম্বৰ বেছি পোৱাই নাই। মাত্ৰ এইখনতহে ফেইল কৰাই দিলে। হিংসা কৰিছে মাষ্টৰটোৱে। নহ’লে সেইটো নম্বৰ চন্দনে মানিয়েই ল’ব পৰা নাই। চন্দনে দেখিব নোৱাৰেতো তাক, সিহঁত দুয়োটাৰে কিবা কেজেং আছে নহয়, মাতবোল নাইতো বহুদিনৰ পৰা। চন্দনে ল’ব প্ৰতিশোধ তাক, কৈছে সি— সুদাই নেৰোঁ তাক, সি পঢ়ুৱাবতো নাজানেই, মাত এষাৰ মাতিব নাজানে, ইফালে অন্যায় কৰিছ!’ শুনি অহা কথাবোৰ বিপুলে লপলপকৈ কৈ গ’ল। সুকন্যাই ক’লে, ‘মাষ্টৰৰ লগত কাজিয়া-পেচাল কৰাতকৈ আমি এবাৰ লগ কৰি ল’ৰাটোক অকণমান চাবলৈ ক’লেহে ভাল হ’ব নেকি!’ বিপৰীত ধৰণৰ কথাষাৰ শুনি একো উত্তৰ দিব নোৱাৰি বিপুলে প্ৰসংগটো সলাই আকৌ ক’বলৈ ধৰিলে, ‘অঁ ৰ’বা! হেৰি হ’ল। আতায়ে তোমাক সোনকালে এদিন মাতি পঠিয়াইছে। পাৰিলে চন্দনহঁতৰ লগতে যাবলৈ কৈছে। মানে মানুহ এঘৰ আহিছে ছোৱালী চাবলৈ, ল’ৰাটো পচন্দ হৈছে আতাহঁতৰ, আলোচনাবোৰ কৰিবলৈ তোমাক সোনকালে মাতিছে। বৰায়ে বোলে— তাই শুনা মাত্ৰকে ওলাবলৈয়ে কৈছে বুলি ক’বাগৈ।’

অলিন্দই পৰীক্ষা দি উঠি সমাজ অধ্যয়নৰ নম্বৰ হিচাপ কৰি ছাব্বিছেই পাইছিল। ভবা মতে কাঁটাই কাঁটাই নম্বৰ পাই তাৰ মনটো ফুলি উঠিল। কথাবোৰ শুনি— সঠিক নম্বৰটোৱেই দিয়া বাবে মাষ্টৰটোলৈ তাৰ অকণমান ভাল ভাব আহিল, আজি এই প্ৰথমবাৰৰ বাবে। কিন্তু এবাৰো নভবা আলোচনাবোৰৰ বিষয়ে শুনি সি আচৰিতো হ’ল, আমোদো পাইছে।

সি ভাবি থকা মুখখনলৈ চাই সুকন্যাই ক'লে, 'এতিয়া কি হ'ল পিছে? ৰৈ আছ যে ঠৰঙা লাগি! ৰিজাল্ট সেয়াহে কৰিলি হ'বলা?' লগে লগে তাই বিপুলক আনটো কথা সুধিলে, 'মানুহঘৰ ক'ৰ? ল'ৰাই কিবা কৰেনে?'

'ৰ'বা, ক'ম সেইবোৰ। তাতকৈও বিৰাট ঘটনা নহয়! এ হুলস্থূল! পৰিৱেশ ভয় লগা হৈ আছে তাত। সেইকাৰণেহে আজি সোনকালে উভতিলোঁ। ঘটনা শুনি মোৰ গা কঁপি গৈছে। এই ফোঁচাইঘৰৰ সৰু ছোৱালীজনী যে, মৰি থাকিল নহয়!'

'কেনেকৈ? কি হৈছিল?'

'এ..., সহ্য কৰিব নোৱাৰি আৰু! বিৰাট কাণ্ড!'

'কিবা হৈ থকা শুনা নাছিলোঁ নহয়, এক্সিডেণ্ট হ'ল নেকি?'

'নহয় হে! নিজে মৰিল।'

'কি!' সুকন্যাই আৰু অধিক চঁক খালে। একেখন ঘৰতে এইটো তিনি নম্বৰটো হ'ল। তাই ভাবিবই পৰা নাছিল— অত বছৰৰ মূৰত আকৌ কোনোবা এনেকৈ মৰিব। আগতে মৰা দুজনী চাঁটকৈ তাইৰ মনেৰে পাৰ হৈ গ'ল। এতিয়া ঘৰত ডাঙৰজনী মাকৰ ল'ৰা এটা আৰু সৰুজনী মাকৰ ছোৱালী দুজনী আছিল, ল'ৰাটো মাষ্টৰ, ছোৱালী দুজনীয়ে পঢ়ি আছিল। 'কেনেকৈ মৰিল? কিয় মৰিল ওলাইছে নেকি? ফোঁচাই বুঢ়াটোও আজিকালি বহুত ঠাণ্ডা হ'ল দেখোন! দূৰলৈ যোৱা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ চাকৰি-বাকৰি কৰি ধনী ধনী হ'ল, সিহঁত আহি টকা-পইচা আলি-বলিকৈ দি থাকে। মাকবোৰ বেলেগ বেলেগ হ'লেও সিহঁত ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ সেই মিলটো আছে, দেখাচাৰটো অটুট আছে। ইমান ধুনীয়া ছোৱালীজনী, সৰুজনীয়েই সিহঁতৰ গোটেইবোৰতকৈ ধুনীয়া, বাকীবোৰো কম ধুনীয়া ধুনীয়া নেকি! মৰিল কিয়? আকৌ মৰিবলগা হ'ল কিয়?'

'বুঢ়াৰ দোষ নাই। গাঁৱৰ ল'ৰা-চ'ৰাৰ লেঠাৰ কথা ওলাই আছে। তাই এসোপা কাপোৰ পিন্ধি ল'লে গাত, তাইৰ বহুত কাপোৰ আছিল, দুই গেলন কেৰাচিন আগদিনা অনা হৈছিলহে, সোপাই ঢালি লৈ জুই লগাই ল'লে। ককায়েকটো বাৰীত লাগি আছিল, জুইৰ গপগপনি শুনি সি চাইছিলগৈ, দেখিয়েই সি বোলে ক'ব নোৱৰা হৈ গ'ল, সি হাতেৰেই জুই নুমাবলৈ লাগিল, কি কৰিছে সি গম নাপায়, জুই নুমাবলৈ গৈ সিয়েই মৰি গ'লহেঁতেন, বেলেগ মানুহ পালেহি, তেতিয়ালৈ ছোৱালী যোৱা-থোৱা, তাৰো হাত-পাতত এতিয়া মস্ত মস্ত টেমুনা! তাইৰ জীৱটো থাকিল অলপপৰ, হাস্পতাল পোৱাৰ পাছতহে মৰিলগৈ। তাই কৈ থৈ গৈছে— কাৰোৰে গাত দোষ নাই। পুলিচেও সেইকাৰণে লগে লগে কেছ এৰি দিলে, টকা-পইচা অলপ এনেই খুৱাইছে বাৰু নিয়মটো কৰি। এতিয়াও ভয় লগা হৈ আছে ঐ গোটেইখন। পোৱা গোন্ধ এটা যেন নাকত লাগি আছে, পৰিস্থিতি তেনেকুৱা! সন্ধিয়াৰ পাছত বাহিৰ ওলাবলৈকে ভয়!'

'ঐ, তই পদূলিলৈ যা। এইবোৰ শুনিব নালাগে।' সুকন্যাই অলিন্দক নিৰ্দেশ দিলে।

পিছে সি শুনিলেই যথেষ্টখিনি। সি ভাবি ভাবি পদূলিলৈ গুচি আহিল। সুকন্যা-বিপুলে কথা পাতি থাকিল।

মাহৰ খোলাৰ টাঙোনডাল অলিন্দই তুলি ল'লে, কিন্তু মাহত মাৰ নপৰিল। বৰায়েকৰ মুখত কাহিনীবোৰ শুনি থাকোঁতে সি কেতিয়াও ভবা নাছিল— ভৱিষ্যতে কোনোবা মানুহ এনেকৈ মৰাৰ ঘটনা সিও দেখা পাব। আগৰ মৰা ছোৱালীজনীক সি কোনো দিন নেদেখাকৈয়ে তাৰ জীৱনৰ এক অংশ হৈ পৰিছিল, সাধুবোৰৰ চৰিত্ৰ একোটাতকৈ তাই অধিক আছিল— তাইতো সি ঘূৰি ফুৰা ঠাইবোৰতে মাথোঁ কিছুবছৰ আগতে জীৱন্তে বাস কৰিছিল, সাধুকথাৰ মানুহবোৰ সঁচাকৈ আছিল যদিও বহু যুগৰ পুৰণিহে সেইবোৰ। এতিয়া এইজনীও তাতোকৈ বেলেগ এক ধৰণে তাৰ অংশ হৈ পৰিব যেন ভাব আহিল। ছোৱালীজনীৰ মুখখন, মাত-কথাবোৰ তাৰ মনলৈ আহিবলৈ ধৰিলে, 'এতিয়া তাই ভূত হ'ব নেকি? ভূত হৈ মানুহক অশান্তি দি ফুৰিব নে? কেঁচু-কুমটি হৈ শান্তি পাই থাকিব চাগে? সদায় থকা ছোৱালীজনী ক'ত নাইকিয়া হৈ থাকিল? আছে, কিন্তু নাই! এতিয়া তাই ক'ত আছে কোনেও গম নাপাব, কিন্তু তাই গম পাব আন মানুহবোৰ ক'ত আছে। তাই মানুহবোৰৰ বিষয়ে মনত কি ধৰণে ভাবিব? তালৈ যোৱাৰ পাছত মই ভূতটো দেখা পাম নে? মাত দিব নেকি তাই?' বন্দুক লৈ দুটা ল'ৰা পথে পথে আহি অলিন্দৰ ওচৰ পালেহি। সি কাম কৰি থকা দৰে দেখুৱাবলৈ টাঙোনডালৰ আগেৰে মাহবোৰ খোঁচৰা নিচিনা কৰিলে। সিহঁত দুটা পাৰ হৈ গ'ল। অলিন্দই আকৌ সেইখিনিতে ঠৰঙা দিলে, 'নহয়, সেইবোৰ বেলেগ কিবা। তাই ভূত নহয়। তাই দিগদাৰ কৰি নাথাকে। তাই বেয়াকৈ নোলায়।' সি তাইক একো বেয়া পোৱা নাছিল। তাক নোজোকোৱা, অশান্তি নিদিয়া যি দুই-এজন আছে তাৰে মাজত তায়ো আছিল। তাই এনেকৈ মৰিলেও, ভূত হৈ বেয়া কাম নকৰিব যেন সি অনুভৱ কৰিলে।

'ঐ তই টাঙোনডাল লৈ বাটলৈ চাই থাকিব নালাগে, ঘৰলৈ আহ', বিপুলে তাক ধমক দি মাতিলে।

সি আহিল। টিপচী চৰাই কেইটামানে বিলৰ ফালে অথনিৰ পৰা চিঞৰি আছিল, সি এতিয়াহে সিহঁতৰ মাতবোৰৰ উমান পালে। উৰি থকা পোক ধৰিবলৈ সিহঁতে হঠাতে আকাশতে তল-ওপৰ কৰি জাঁপ দিয়া দৰে সি জাঁপকেইটামান দি দমকলৰ পাৰলৈ পোনালে। বিপুল-সুকন্যাৰ কিবা এটা খট-বান্ধ লাগিলেই। শুনি সি ঠাইতে আকৌ ৰৈ গ'ল।

চন্দন আহি সমাজ অধ্যয়নৰ মাষ্টৰটোক উৎপাত গালি পাৰি আছে, '...ত্ৰিছ নম্বৰ গোটে গোটে মই পৰীক্ষাৰ আগতে কৈয়েই দিছোঁ। ছাব্বিছ পাবই নোৱাৰে। তাক সি জুখি জুখি ছাব্বিছ দিছে। বিছ দিলেও বেছি কম হৈ ধৰা পৰি যাব, ঊনত্ৰিছ দিলেও পাছ-মাৰ্কৰ

ওচৰ হ’ব, সেইবাবে ছাব্বিছ দিছে যাতে হ’বও পাৰে বুলি আনে ভাবক! বহীখন খুজি চাবলৈও তাৰ লগত গোটেইবোৰৰ বেয়া। তাক মই বিহু দেখুৱাম ৰ, চাই ল’ম মই তাক...’

অলিন্দৰ মুঠ নম্বৰটো আটাইতকৈ অধিক হোৱা বাবে চন্দনৰ মুখত হাঁহি এটাও ওলাই আছে। পঢ়ুওৱালৈ নিজে নি এতিয়া অন্ততঃ তাৰ সন্মানটো ৰোৱা যেন পাইছে। আৰু সুকন্যাৰ পৰা কিবা এষাৰ নুশুনাকৈও সি বাচি গৈছে।

উত্তৰ দুটা নিলিখা কথাটো ক’বলৈ অলিন্দৰ সাহ নহ’ল, চন্দন-সুকন্যা এটালৈকো বিশ্বাস নাহিল। সি মনে মনে ভাবিলে— বহঁতপুৰত থকাৰ সময়ত তাৰ সমুখত এইবোৰ ওলাই বা নোলাই ঠিক নাই, সি গম নোপোৱাকৈ তাৰ লগত জড়িত ঘটনা কিছুমান ঘটি থাকিব! ‘যি ঘটে ঘটি থাকক!’

বহঁতপুৰত চোতালত নামি অলিন্দই অকণো নোৰোৱাকৈ ভিতৰলৈ সোমাই গৈ একেকোবেই বৰায়েকৰ মুখখনলৈ চালে, ‘তেওঁ বাৰু কি ভাবে এতিয়া?’ বসন্তৰ পাত-ভৰ্তি আঁহতজোপাৰ দৰে তেওঁৰ মুখখন ফটফটীয়া হৈ আছে, বতাহো নাই, ছাঁও নাই। সি তেওঁৰ চকুকেইটালৈ গভীৰভাবে দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিলে। এতিয়া সিও অভিজ্ঞ, সিও বিজ্ঞ। ‘বৰায়ে পুনৰ সাধুবোৰ কওঁতে এইটো ঘটনা কিদৰে যোগ দিব? এইটো সাধু নহয়, বাস্তৱ। এতিয়া কি ঘটিব ময়ো দেখি থাকিম!’ নিশা বৰায়েকৰ মুখেৰে কথাবোৰ কেনেদৰে ওলাই শুনিবলৈ সি উদগ্ৰীৱ হৈ উঠিল। গোটেই ঠাইখনৰ মানুহবোৰৰ মনবোৰ জয়াল ভাবত থকাটো সি অনুভৱ কৰাৰ চেষ্টা কৰিলে। ষষ্ঠ শ্ৰেণী পোৱা ডাঙৰ ল’ৰা হিচাপে এইবাৰ তাক মানুহবোৰে জোকোৱাটো কমাব যেন লাগিল।

আবেলি সি মাহীয়েক এজনীক লগ ধৰি ফোঁচাইৰ ঘৰলৈ গ’ল। পদূলিৰ পৰা সিহঁতে দেখিলে, ওচৰৰ গাঁও এখনলৈ বিয়া দিয়া ফোঁচাইৰ জীয়েক এজনী উভতি যাবলৈ ওলাই আহিছে, ‘বাবাকণ আজি আহিলা নেকি?’ তাইৰ মাতটোত দুখ-ভয়ৰ অকণো উমান সি নাপালে। তথাপি তাইক বেলেগ বেলেগ লাগিছে। সি সদায় ঘূৰি ফুৰা এই ঠাইকণতে মাথোঁ কেইদিনমান নাথাকোঁতেই ঘটনাটো ঘটি গোটেই ঠাইখন যেন সলনি কৰি গ’ল। ঘটনাটো এইকেইদিনত নঘটি বহু যুগৰ অতীতৰ পৰা আহি থকা যেন লাগিল!

দুআষাৰ পাতি জীয়েকজনী গ’লগৈ।

মাহীয়েকে অলিন্দক লাহেকৈ ক’লে, ‘এইজনীয়ে চেণ্ডেল-চাদৰবোৰ এযোৰ এযোৰকৈ সলাই পিন্ধি পিন্ধি নি আছে!’ অলিন্দই ঘূৰি চাই দেখিলে, তাই পিন্ধি গৈ থকা ওখ চেণ্ডেলযোৰ মৰা ছোৱালীজনীৰ আছিল, সিমান ওখ চেণ্ডেল পিন্ধাৰ অভ্যাস এইজনীৰ নাছিল বাবে খোজটোৰ লগে লগে গাটো নাচি নাচি গৈছে। ‘এইটো কাৰণতহে প্ৰথমে বেলেগ বেলেগ লাগিছিল!’ শিলনি পথটোত তাই উজুটিয়াই হামখুৰি খাই পৰিব যেন লাগিল তাৰ।

মাকজনী বাৰাণ্ডাৰ বেঞ্চখনত বহি আছে, চকু এতিয়াও শুকুৰা নাই। বেঞ্চখনত পেলাই থোৱা এক্সৰেৰ প্ৰিণ্টখিলা হাতলৈ উঠাই তেওঁ অলিন্দহঁতক বহিবলৈ দিলে। ‘এইখন কি নো?’ অলিন্দই সুধিলে। ‘তাইৰ ফটোবোৰকে লুটিয়াই-বাগৰাই চাই থাকোঁ কাৰণে ল’ৰাটোৱে জ্বলাই পেলালে নহয়! মনলৈ সদায় আহি থাকিব, সেইকাৰণে তাইৰ ভাগৰ একো কাগজ-পত্ৰও মোক ৰাখিবলৈ দিয়া নাই। কেনেকৈনো সহ্য কৰিব পাৰোঁ! আগেয়ে এবাৰ থেকেচা খাই পৰোঁতে তাইৰ বুকুৰ এক্সৰে কৰা ফটো আছিল এইখন, তাকে লগতে লৈ থাকোঁ অ’! নহ’লে শুদা শুদা লাগে! এইখন নিনিবি ঐ বোলো, থাককচোন কিমান দিন থাকে থাকক।’

গধূলি সিঘৰৰ বাৰাণ্ডাৰ পৰা চন্দনে অলিন্দক চিঞৰিলে, ‘ঐ ল’ৰা, শংখটো লৈ আহ, অলপ বজাই দিওঁ, ভূত খেদিব লাগে।’ ‘নামাতিবি অঁ তাক, এইকণ আহিবলৈ ভয় কৰিব’, সিঘৰৰ এটাই ক’লে। চন্দনে আকৌ চিঞৰি ক’লে, ‘নকৰিবি ভয়। আহ। আমি দেখিয়েই আছোঁ।’ নিশা গাঁৱৰ পৰা বাটটো অকলে অহাৰ ভয়ত চন্দনে সন্ধিয়া লগাৰ আগে আগে ঘৰ সোমাবলৈ লৈছে। কিন্তু গোটেই গধূলিটো সি সিঘৰৰ বাৰাণ্ডাত বহে, তাতে কথাৰ মহলা মাৰে নতুবা সিহঁতৰ টিভিটো চায়, আৰু ঘৰৰ মানুহবোৰ শোৱাৰ পাছত আহি ঢকা-ভাত খাই বিছনাত পৰে।

ভূতলৈ অলিন্দৰ অকণো ভয় লগা নাই। ইয়ালৈ অহাৰ পাছত ছোৱালীজনীৰ আচৰণবোৰ বেছিকৈ অনুভৱ কৰি, হৰিচাপৰিত মনলৈ অহা সন্দেহখিনিও একেবাৰে আঁতৰিহে গ’ল। তাৰ মনলৈ দৃঢ় বিশ্বাস আহিল— তাই ভূত হ’বই নোৱাৰে।

তালযোৰ থোৱা ঠগাখনৰ তলৰ পৰা শংখটো আনি সি চন্দনক দিলেহি। ‘খোলটো অলপ বজাই দেগে যাঃ’, শংখটো হাতত লৈ চন্দনে তাক ক’লে। নতুন খোলটো অলিন্দৰ কাৰণে বিপুলে মাঘ বিহুৰ আগতেই আনি থৈছিল। সৰু মাহীয়েকৰ মেট্ৰিক আহি আছে, আৰু ডাঙৰজনীৰ বিয়াখন হ’লে খবৰ লোৱা মানুহৰ হেমগেমত বজোৱা-মেলা নহ’ব, গতিকে গোপালৰ ঘৰলৈ আবেলি আবেলি গৈ শিকাৰ বন্দোবস্ত বিপুলে আজি কৰি থৈ গৈছে। চন্দনে ৰং-ৰহইছত থকা দৰে কথাবোৰ কৈ আছে যদিও হতাশা এটাই বুকুত হেঁচা মাৰি আছে। বহুদিনৰ পৰা তাৰ মনত লাগি থকা শূন্যতাৰ মাজত অৰ্থহীনভাবে জীয়াই থকা নিচিনা ভাবটো আত্মহত্যাটোৱে নতুনকৈ প্ৰৱল কৰি তুলিছে। ঠাহ মাৰি থকা বুকুৱেদি বিষ এটা আকৌ এবাৰ সৰকি গ’ল। সিঘৰৰ ছোৱালী এজনীয়ে অলিন্দক সুধিলে, ‘ভয় লাগিছে নেকি তোমাৰ?’ ‘নাই লগা’, তাইক উত্তৰটো দি অলিন্দই চন্দনলৈ চাই বাধ্য ছাত্ৰৰ দৰে ক’লে, ‘মই খোল বজাব নাজানো।’ ‘এনেই বজাই দেগৈ যাঃ! নাজানিলেও বজাই দে। এটাও নাথাকে ভূত-চূত।’ চন্দনৰ বাক্যটো শেষ হওঁ-নহওঁতেই সিঘৰৰ মাজুটোৱে অলিন্দৰ পেণ্টটোৰ চেইনডালৰ স্থানত ভীম-খামোচেৰে টেপা মাৰি ধৰিলে, ‘মচলিটো

কিমান ডাঙৰ হৈছে চাওঁ।' 'আ...ই...য়া...' কৈ চিঞৰি অলিন্দই কঁকালটো ধেনুৰ দৰে বেঁকা কৰি দিলে, চন্দন থকা বাবে তাৰ লাজটো বেছিকৈ লাগিল। 'কেলেই লগাৰনো অ' ল'ৰাটোক!' এজনীয়ে মাজুটোলৈ চাই হাক দিলে, মাজুটোৱে হিঃ হিঃকৈ হাঁহি জোকাই জোকাই ক'লে, 'এইবাৰ এশ্ৰেণী ওপৰলৈ উঠিল নহয়, কিমান ডাঙৰ হৈছে ল'ৰাটো চাইছোঁ।' 'তই যা, খোলটো বজাগৈ যা', চন্দনে অলিন্দক পঠিয়াই দি দীঘলকৈ উশাহ টানি কুৰুক্ষেত্ৰৰ দূৰ প্ৰান্তৰলৈকে মাতটো বিয়পি যোৱাৰ দৰে শংখটো বজাবলৈ ধৰিলে।

*** *** ***

'বাবাকণ আজি তোমাৰ খোলৰ ক্লাছ নাই নেকি?' আবেলি মাজু মাহীয়েকে অলিন্দক মনে মনে সোধাদি সুধিলে। ৰোমাঞ্চকৰ কিবা ওলাব বুলি অনুমান কৰি অলিন্দই উৎসাহিত হৈ ক'লে, 'গোপাল মামা নাই।' 'মৰ্টন খাবা নেকি? আমি এইখিনিতে এঠাইত খামগৈ ব'লা।'

খোকা নৈৰ সিটো পাৰে থকা বোকাগাঁৱৰ মানুহ এঘৰৰ চোতালত দুয়োটা বহিলগৈ। 'তুমি খেলাগৈ যোৱা', মাহীয়েকে অলিন্দক পথাৰত খেলি থকা সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ লগলৈ পঠিয়াই দিলে।

খেলাৰ মাজতে অলিন্দই এপাকত চোতাললৈ চাই মাহীয়েকক নেদেখি চিঞৰি সুধিলে, 'মাহী গ'লগৈ নেকি?'

'নাই যোৱা। তই খেলি থাক। মাহী ইয়াতে বহি আছে।' মাটিৰ ভেটিত সজা সৰু ঘৰটোলৈ আঙুলিয়াই মানুহ এজনীয়ে ক'লে। মিপাকৰ লগবোৰ আহিলে বহুৱাবলৈ একোঠালীয়া ঘৰটো ঘৰখনৰ কলেজীয়া ল'ৰা এটাই সাজি লৈছে। তাৰ লগৰকেইটাই এই মানুহবোৰক চুৱা বুলি নাভাবিবলৈ শিকিছে যদিও চাংঘৰত উঠিবলৈ সিহঁতেও এতিয়ালৈকে লোৱা নাই। ঘৰটোত ল'ৰাটোৱে মাজে মাজে পঢ়ে, বিছনা এখনো আছে, নিশা কেতিয়াবা তাতে শোৱেও। অলিন্দই ভাবিলে, 'হয়তো কিবা কিতাপ চাবলৈ আহিছে মাহী, নহ'লে নকল লিখি নিবলৈও আহিব পাৰে।'

অলপপৰৰ পাছত ল'ৰাটোৱে অলিন্দক মাতি আনিলে। সি তাক কোঠাটোলৈ সুমুৱাই নি বিছনাখনত বহিবলৈ দিলে। অচিনাকি ল'ৰা এটাই গাৰুত ভেঁজা দি বিছনাখনত হাওলি পৰি আছে আৰু মাহীয়েক চকী এখনত বহি আছে। 'বাবাকণ', অচিনাকি ল'ৰাটোৱে মৰমেৰে মাতিলে, অলিন্দই তালৈ চাই মূৰ জোকাৰি সঁহাৰি দিলে। 'এইটো তোৰ মহাহে হ'ব, মাত ভালকৈ', ভিতৰলৈ লৈ অনা ল'ৰাটোৱে জোকোৱা ধৰণে ক'লে। অলিন্দই মাহীয়েকলৈ চালে। তাইৰ মুখত সুকীয়া মিঠা হাঁহি এটা লাগি আছে। হাঁহিটো আৰু অধিক মিঠা কৰি তাই অলিন্দলৈ মৰ্টন এমুঠি আগবঢ়াই দিলে, 'আমি ইয়াত কথা পাতি থকাৰ

বিষয়ে ঘৰত তুমি কাকো নক'বা দেই।' অলিন্দই মূৰ জোকাৰি সন্মতি জনালে। 'মোক চিনি পাওঁ বুলি তুমি নক'বাই কাকো দেই। মই আহি থাকিম, তোমাকো লগ কৰিম আহিলেই, মৰ্টন লৈ আহিম', অচিনাকি ল'ৰাটোৱে লগতে ক'লে। এখন ৰহস্যৰ দুৱাৰ ক্ৰমে খোল খোৱা যেন লাগিল অলিন্দৰ, চন্দনৰ ৰূপটো তাৰ মনলৈ আহিল, 'এইটো কাৰণতে পিটে তাৰমানে। আজিও যদি গম পায়? ...মাহীয়ে ঘৰত নোকোৱাকৈ কেনেকৈ ল'ৰাটো মহা হ'ব? কেতিয়া মহা হ'ব?'

খোকা নৈ শুকাই আঁঠুৰনীয়া। বহলে এনলমান। কিন্তু অলিন্দ প্ৰায় আধা ডুব যায়। আহোঁতে অনাৰ দৰে উভতি যাবলৈও মাহীয়েকে অলিন্দক বোকোচাত তুলি ল'লে। মধুৰ সংগীতে দূৰ অতীতৰ স্মৃতি লৈ অনাৰ দৰে তাইৰ খোজৰ খলপ খলপ শব্দত অলিন্দৰ মনলৈ আহিল— মাজুলীৰ চোতালৰ আঁঠুৰনীয়া পানীত মানুহবোৰ খোজকাঢ়ি ফুৰিছে, এতিয়াতো তাত গোটেইখন শুকাই খৰখৰীয়া দিছে, ধূলিৰ পৰা গা-মূৰ বচাই বিপুল-সুকন্যাহঁতে কিবা কামত লাগি আছে।

পানীখিনি পাৰ হৈ তাই তাক বোকোচাৰ পৰা নমালে। দুয়োটা পাৰলৈ উঠিল। পাৰটোত খোজ দি তাক আকৌ ল'বলৈ মন গ'ল তাইৰ, 'উঠিবা নেকি বোকোচাত?' সি একে জাপে উঠিল।

অলপদূৰ গৈ মাহীয়েকে তাক ক'লে, 'তোমাৰ চুমকলিটো মোৰ পিঠিত লাগি গৈছে।' সি লাজ কৰি কঁকালৰ তলৰ অংশটো তাইৰ গাৰ পৰা আঁতৰাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। 'একো নহয়, থাকক', তাই তাৰ কঁকালৰ তলটো হেঁচা মাৰি নিজৰ গাত জোৰেৰে লগাই দিলে। স্পৰ্শটো ক্ৰমে তাইৰ অধিক ভাল লাগি আহিছে। অলিন্দই হাতেৰে তাইৰ ডিঙিত মেৰিয়াই ধৰি থকা বাবে প্ৰেমিকটোৱে সাবটি ধৰা যেন অনুভৱ কৰিছে তাই। অলিন্দই মূৰটো বেছিকৈ হাওলাই দিয়া হ'লে তাৰ চুলিবোৰ তাইৰ গালত ঘঁহনি খালেহেঁতেন। প্ৰেমিকটোৰ মূৰটো গালত ঘঁহনি খাই যোৱা যেন অনুভৱ এটা পাবলৈ অলিন্দৰ মূৰটোত ধৰি নিজেই হাওলাই দিবলৈ মন গ'ল তাইৰ।

সিহঁত আহি ঘৰ সোমাওঁতেই বাকী আটাইকেইজনী মাহীয়েকে ঘেৰি ধৰিলে, 'কি পাতিলি? কি পাতিলি? কি কৈছে আজি?' মাজু মাহীয়েকে আনন্দোজ্জ্বল মুখেৰে ক'লে, 'হেই ৰহ, হোঁ', তাই ৰুমালেৰে মেৰিয়াই খোঁচনিত লুকুৱাই অনা মৰ্টন এসোপা আৰু মিঠাপাণ কেইটামান সিহঁতলৈ আগবঢ়াই দিলে।

দুপৰীয়ালৈকে কেৱল এটা এটা মাষ্টৰে স্কুল দুখন চলাই আছে। স্কুলৰ কাষতে থকা গাঁৱৰ বৰ-নামঘৰটোত দুটা খেলৰ মিটিং, দুটামান মাষ্টৰ তাত আছে। স্কুললৈ আহি আনকালেও দুটামান মাষ্টৰে কাৰোবাৰ ঘৰত চাহ খাবলৈ গৈ কথাৰ ৰস এৰিব নোৱাৰি ক্লাছ নাপায়হি। এতিয়া মিটিঙৰ সুযোগতে ক'ৰবালৈ গৈ সিহঁত ঘূৰি অহাই নাই। ছাত্ৰ-

ছাত্ৰীৰ প্ৰতি দায়িত্ববোধ সম্পন্ন একমাত্ৰ শিক্ষক নীলকান্ত পেগুৱেও আজি কিবা কাৰণত ছুটী লৈছে। নীলকান্তই ক্লাছ এৰি গাঁও ফুৰিবলৈ নাযায়। গ'লেও বাহিৰতে বেঞ্চ এখনত অকলে বহি আঁতৰি চলিব লাগিব বাবে তেওঁ জিৰণিৰ সময়তো কেতিয়াও যাবলৈ মন নকৰে।

অলিন্দহঁতে কথাৰে থলথলাবলৈ লাগিল। কাষৰ ক্লাছৰ পৰা মাষ্টৰটো সোমাই আহিল, 'চিঞৰ-বাখৰ কৰিছ যে, তহঁতক হাক দিছিলোঁ নে নাই? ৰ, পাঁচ মিনিট তঁহতকো কৰি যাওঁ বাৰু। জিৰণি পৰিবই, তেতিয়ালৈকে মনে মনে থাকিবি। কিহৰ ক্লাছ আছিল এতিয়া তহঁতৰ?'

'ছাৰ, বিজ্ঞানৰ', আটাইকেইটাই একেলগে ক'লে।

সিহঁতে মুখৰ আগে আগে মোকলাই থোৱা কিতাপ এখন মাষ্টৰটোৱে হাতলৈ তুলি পৃষ্ঠা লুটিয়াই ক'লে, 'তহঁতক প্ৰশ্নকে সোধোঁ। ওঁ... কচোন, কোনটোৱে জান ক— বছৰত দিনবোৰ কিয় চুটি-দীঘল হয়?' সিহঁত মনে মনে থাকিল। 'কেলেই? এইটো পাঠত এয়া আছে নহয় উত্তৰটো। ক।' কেইটামানে একেলগে ক'লে, 'ছাৰ এইটো পঢ়ুৱাবহে। নাজানো আমি।'

সি বেলেগ প্ৰশ্ন সুধিবলৈ সমুখৰ ফালৰ পৃষ্ঠা লুটিয়ালে। অলিন্দই ক'লে, 'ছাৰ মই কিবা এটা ভাবিছোঁ, কওঁ নে?'

'কচোন বাৰু।'

'গৰম দিনত বেলিটো আমাৰ মূৰৰ ওপৰেদি যায়, ঠাণ্ডা দিনত সৌফালেদি দূৰেদি যায়', সি আঙুলিৰে দক্ষিণ ফালৰ ওপৰলৈ দেখুৱালে, 'বেলিটো ইফালে-সিফালে গৈ থাকে। সেইবাবে গৰম দিনত দিন দীঘল হয় আৰু ঠাণ্ডা দিনত সেইফালেদি সোনকালে ডুবে।'

'কি কয় অ' এইটোৱে! বেলিটো সদায় একে ঠাইতে থাকে, পোৱা নাই তই? বেলিটো স্থিৰ! ক'ৰ ইফালে-সিফালে গৈ থাকিব? কিতাপত সেইবোৰ পাইছ নেকি তই?' মাষ্টৰটোৱে কোৱাৰ ভংগীটো দেখি আটাইবোৰে অলিন্দক জোকাই হাঁহি দিলে।

'নহয় ছাৰ, উত্তৰটো নাজানো। কিন্তু, বেলিটো সেইফালেদি যায় সঁচাকৈ।'

'ধেই, তহঁতৰ মাজুলীত যাব পাৰে, আন ক'তো নাযায়। কি কথা কয় অ' ই! তই মাজুলীয়ালৰ দৰে যি টি কৈ নাথাকিবিচোন, উত্তৰপাৰতহে আছ এতিয়া!' আটাইবোৰে আকৌ হাঁহিলে।

'বেলিটো ঠাণ্ডা দিনত সঁচাকৈ সিফালেদি যায়!' অলিন্দই সেমেনা-সেমেনি কৰি ডাঠি কৈ ৰ'ল। 'অকণমান হাওলি যায়তো বেলিটো। কোনেও ওপৰলৈ নাচায় নেকি?' সি খঙেৰে ভাবিলে।

মাজুলীয়াল শব্দটো কৈ মাষ্টৰেও জোকোৱা দেখি চল পাই ল'ৰা এটাই অলিন্দৰ কিতাপখন টানি লৈ দেখুৱালে, 'ছাৰ, চাওকচোন, ইয়াৰ কিতাপখনৰ ভিতৰৰ কেইবাটাও পৃষ্ঠা ওলোটা হৈ আছে। আমি তাক কৈ আছোঁ, সি মাজুলীয়াল বাবে এনেকৈ আহিছে, সি নামানে।' শেঁতা পৰি অলিন্দৰ মুখখন ফুলি উঠিল। তাৰ ৰূপটো দেখি মাষ্টৰটোৱেও জোকোৱাৰ চখ লাগি আকৌ ক'লে, 'অঁতো। সি মাজুলীয়াল কাৰণেই এনেকৈ দিছে।' অলিন্দ কান্দো কান্দো হ'ল। সি গম পাইছে, এতিয়াৰ পৰা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে তাক আৰু বেছিকৈ জোকাব। 'অ'..., তই কান্দিবলৈ ধৰিছ নেকি ? বাৰু থাক ! তহঁতে আকৌ হুলস্থূল নকৰিবি দেই। মই সিটো ক্লাছ কৰোঁগৈ।' মাষ্টৰটোৱে চকীৰ পৰা উঠোঁতেই অলিন্দৰ চকুপানী ওলোৱা দেখিলে, নাকেৰেও সোঁতসোঁতাবলৈ ধৰিছে। 'অ...। ঐ, তই কান্দিলিয়েই দেখোন ? তই কি কন্দুৰাবীৰ ওলাইছ নেকি ? কান্দোন বন্ধ কৰ।' মাষ্টৰটো ক্লাছৰ পৰা ওলাই গ'ল।

সিহঁতে ভুনভুনাই কথা পাতিবলৈ ধৰিলে। 'তই যি টি উত্তৰবোৰ কেলেই দি থাক ? সেয়া ছাৰেও মাজুলীয়াল বুলি কৈছে দেখিছ নে ?' এটাই তাক জোকাবলৈ ক'লে। আন এটাই হাক দিলে, 'নক'বি নক'বি, বেছিকৈ কান্দি দিব।' সিটোৱে তাক ক'লে, 'ই পাই সিদিনা কৈছে, যিকোনো বিস্কুট আন মানুহে চোবালে একেটাই শব্দ হয়, কিন্তু সি চোবালে শব্দটো বেলেগ হয় বোলে। আচৰিত আচৰিত কথাবোৰ এনেই গাই থাকে।' অলিন্দৰ এতিয়া একো উত্তৰ দিবলৈ মন নগ'ল। বিস্কুট চোবোৱা শব্দবোৰ বহুদিন নিৰীক্ষণ কৰি কৰি প্ৰমাণ লৈহে সি কৈছিল। আচলতে, আনে চোবালে যিটো শব্দ কাণত বাজেহি, নিজে চোবালে সেইটো কাণলৈ বেলেগ ধৰণে যায়, নিজৰটো অকণমান বেলেগ ধৰণৰ শুনি। সি সেইটোকে বুজাই ক'ব পৰা নাছিল আৰু কাৰণটোও ভাবি উলিয়াব পৰা নাই।

জিৰণিৰ বে'ল পৰাত ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ বাহিৰলৈ ওলাল, বেৰৰ সিফালৰ পৰা শুনি অহাবোৰেও অলিন্দলৈ চাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। সপ্তম শ্ৰেণীৰ ল'ৰা এটাই তাক সৰুকৈ ঘোচা এটাৰে টুকুৰিয়াই ক'লে, 'ঐ তই ইমান অকণমান কথাতে কান্দি দিব লাগেনে ?' গোটেই সোপাই শব্দ কৰি হাঁহি দিলে। আকৌ এনেই দুখ পোৱাবলৈ কোনোবাই ঘোচাৰে টুকুৰিওৱাৰ ভয়ত সি সুৰুকা মাৰি লগৰ পুলকৰ পিঠিৰ ফালে গ'ল। 'ঐ চা চা চা। ইয়াক আকৌ কোনোবাই মৰাৰ ভয়ত, দুখ পোৱাৰ ভয়ত, ই পুলকৰ পিঠিৰ ফালে গুচি গ'ল চা ! ইয়াক কোনোবাই ঘুচিয়াব যেন পালেই সদায় সি গেগং বা পুলকৰ পিঠিৰ ফালে গুচি যায়।' 'অ', হয় হয়। ময়ো দেখিছোঁ।' আন এটাই হাঁহি হাঁহি কৈ কৈ অলিন্দক খুটীয়াবলৈ আগবাঢ়ি আহিল। 'হেই যা যা', পুলকে হাঁহি হাঁহি তাক হাক দি অলিন্দক পিঠিৰ ফালে ৰাখি থ'লে। 'ঐ এইবোৰ বাদ দে, খেলোঁগৈ ব'ল', এটাই গোটেইবোৰক উদ্দেশ্যি ডাঙৰকৈ ক'লে।

সদায় পুলক বা গেগঙৰ পিঠিৰ ফালে লুকুওৱা কথাটো অলিন্দই নিজে মনেই কৰা নাছিল, সি আপোনা-আপুনি গুচি যায়, কথাটো বুজি পাই সি আচৰিত হ'ল। গেগঙে তাক কেতিয়াও নোজোকাই বা নামাৰে। সি শক্তিশালী, সেইবাবে তাৰ পিছফালে ৰ'লে ওচৰলৈ

কোনো নাযায়। আৰু পুলক দেখাতেই সৰতকৈ ডাঙৰৰ নিচিনা, তাক সৰুতে দুটামান শ্ৰেণীত ৰখায়ো দিছিল, ওপৰৰ শ্ৰেণীবোৰ তাৰ লগৰ, সি তুমি-তইকৈ মাতে, কোনেও তাৰ সৈতে লাগিবলৈ সাহ নকৰে।

চোৰ-পুলিচ খেলিবলৈ সিহঁত দুভাগ হ'ল। এইখন সিহঁতৰ ধাৰাবাহিক খেল। আগদিনাৰ চোৰবোৰ পাছদিনাও চোৰেই, পুলিচো পুলিচেই। পুলিচে চোৰক কেৱল দেখিলেই বা চুলেই নহয়, ধৰি ৰখাই থ'বও পাৰিব লাগে, আৰু তেতিয়া লগে লগে সি কোনোবা ছালফাই আৰ্মি-পুলিচক আলফাৰ সন্ধান দিয়াৰ দৰে পুলিচৰ সহায়ক হৈ পৰে। পুলিচকো চোৰে ধৰি ৰখাব পাৰিলে সি চোৰ হৈ পৰে। ফলত খেলখন অতি জটিল হৈ পৰিছে, লুকুৱাৰ স্থান কমি আহিছে, দৌৰি দৌৰি ভাগৰিব লগা হৈছে। কিন্তু পুলকৰ শুং-সূত্ৰ কোনেও এদিনো উলিয়াব পৰা নাই। জিৰণিৰ সময় শেষ কৰি গোটেইবোৰ ক্লাছত সোমোৱাৰ পাছত ক'ৰবাৰ পৰা ভুৰুং কৰি পুলক সোমাই দিয়েহি।

চকু মুদা পুলিচৰ কাষৰ পৰা চোৰবোৰ পলাবলৈ লওঁতেই নামঘৰত হাই-উৰুমি লাগিল, সিহঁতে চঁক খাই নামঘৰলৈ চালে। 'ৰাইজে মোক লগত নাৰাখিলে! ৰাইজে মোক বিচৰা নাই লগত থকাটো! নালাগে বিচাৰিব, মই আজিৰ পৰা এঘাৰদিনীয়া হ'লোঁ। মই আহিলোঁ, মোক পাছত কোনেও দোষ নিদিব। পাছত কোনেও নক'বি যে— মই নিজে গ'লোঁ। ৰাইজে মোক এৰিছে। বুজিবলৈ মোৰ বাকী নাই, ৰাইজে সেইটোৱেই বিচাৰিছে। মই আৰু মাহেকীয়া খেলত নাথাকোঁ।' মানুহ এটাই চিঞৰি চিঞৰি কৈ নামঘৰৰ পৰা ফোঁফোঁকৈ বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল। গোটেই ল'ৰাজাকে নামঘৰৰ কাজিয়া চাবলৈ ঢাপলি মেলিলে।

আবেলি অলিন্দই খোল শিকিবলৈ গৈ লগে লগে উভতি আহিল। গোপাল ঘৰত নাই, দুবাৰমান টুকটুকাই আহিবলৈ খোলটোৱো নাই।

'গোপালে দেখোন অকণমান গণ্ডগোল কৰিছে! আমি ক'বলৈও বেয়া, সিয়েই এতিয়া তোমাৰ গুৰু!' আতাকে অলিন্দক ক'লে। গোপালে অলিন্দক কৈছিল— 'খোলটো হেপোৰ-তেপোৰকৈ কান্ধত লৈ তই সদায় অহা-যোৱা কৰোঁতে ক'ৰবাত পেলাবিহে। মোৰ ঘৰতে থৈ যাবি।' গোপালৰ নিজৰ খোল নাই, সেইটোকে লৈ সি বেলেগত শিকাবলৈ গুচি যোৱা হৈছে। খোলটো লগত নিবলৈকে দুদিন সি অলিন্দকো চাইকেলত তুলি কোনোবা ফালে লৈ গৈছে। আতাকে কথাটো বুজি পাইছে।

তেওঁ আৰু ক'লে, 'তোমাৰ একো শিকা হোৱাই নাই। পুৰা-গধূলি অকণমান বজাই থাকিলে মনত ৰ'লহেঁতেন! আমাৰ ঘৰৰ খোলটো চোৰাই আনিবলৈকো আজিকালি ঢেৰ পইচা লাগে, সেইটোও বজাবলৈ নাই। মোৰ লগত থকা গীত-মাত-সুৰ-বাজনা গোটেইবোৰ তোমাক মই ঘৰতে শিকাই দিলোঁহেঁতেন। গোপালে পোন্ধৰশ বিচাৰিছে,

মই কত ভকতক এনেই এনেই শিকালোঁ! তোমাৰ বাবাৰ এটকাও খৰচ নোহোৱাকৈ মোৰ পৰাই তুমি শিকিব পাৰিলাহেঁতেন। কিন্তু নিমিলে বাবে শিকাব নোৱাৰোঁ, আমাৰ লগত তোমালোকৰ সুৰ-সঞ্চাৰ নিমিলে। তোমাক শিকাবলৈ নাপাই মনটো বেয়া লাগি আছে। তুমি শিকিলেও ক'তো বজাব নোৱাৰিবা। আমাৰ সকাম-নিকাম বিলাকততো তোমাক খোল ল'বলৈ নিদিব, আৰু ইফালে আমাৰ বাজানাবিলাক আকৌ তোমালোকৰ তাতো বজাব নোৱাৰিবা। সৱ এনেই শিকা হ'ব!'

কথা পাতি থাকোঁতেই মাজু মাহীয়েকে অলিন্দক ইংগিত দি মাতিলে, 'মৰ্টন খাম ব'লা।'

খোকা নৈৰ সিপাৰৰ ঘৰটোত ল'ৰাটোক লগ কৰি সিহঁত উভতি আহিল। আলিয়েদি পানী বাগৰাৰ দৰে মাহীয়েকৰ ওঁঠেৰে অহৰহ হাঁহি বাগৰি আছে।

ঘৰত সোমাই সিহঁতে দেখিলে, ভিতৰত কোনো নাই, সিঘৰলৈ গৈ কথাৰ মহলা মাৰি আছে, খিকিন্দালিৰ শব্দ আহি কাণত পৰিছেহি। অনুভৱবোৰ ৰোমন্থন কৰিবলৈ, মাজু মাহীয়েক কথাৰ খোলাখনলৈ নগৈ ভিতৰৰ কোঠাটোত সোমাল। কিতাপ এখন হাতত লৈ তাই নিজৰ বিছনাখনৰ ৰেলিঙত মূৰটো থৈ পঢ়িবলৈ লোৱা দৰে পাত লুটিয়ালে। মৰ্টন চুপি চুপি আনন্দত অলিন্দ লগতে বহিল।

'কিবা এটা চাবা নেকি?' মাহীয়েকে কিতাপখন থৈ তাক সুধিলে।

'কি?'

'এইফালে আহা।' তাই তাক কাষলৈ মাতি হাত এখনৰ মুঠিটোত ধৰিলে। চকুৰে চকুৰে চাই অকণমান ৰৈ থাকি তাই তাৰ হাতখনৰ আঙুলিখিনিত ধৰি স্কাৰ্টটোৰে সৰকাই নি গুপ্তাংগত ঘঁহাই দিলেগৈ। সি লাজ কৰি হাতখন টানি মুহূৰ্ততে আঁতৰাই আনিলে। 'একো নহয়, এয়া চোৱা', তাই তাক গুপ্তাংগ উদঙাই দেখুৱালে।

এবাৰ তাত চকু পেলাই লৈ সি তাইৰ চকু হাললৈ চালে। তাই তীক্ষ্ণ দৃষ্টিৰে তাৰ চকুলৈ চাই আছে। সি কি ভাবিছে তাই নুবুজিলে, কিন্তু তাই অনুভৱ কৰিছে— সি বেয়া পোৱা নাই বা অশান্তি পোৱা নাই, কাৰোবাক লগাই নিদিয়ে। তাই হাত এখন তাৰ পেণ্টৰ তলেদি নি গুপ্তাংগত চুলেগৈ, সি আঁতৰাই নিনিলে, কিন্তু তাইৰ হাত লাগিও তাৰ গুপ্তাংগলৈ একো সংবেদন নাহিল, 'ইমান সৰু হৈ আছে ল'ৰাটো! তাৰ একো অনুভৱেই অহা নাই!' তাইৰ তালৈ পুতৌ লাগিল, 'ষষ্ঠ শ্ৰেণীত পঢ়ি থকা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে কিমান কথা বুজি পায়! তাৰ লগৰবোৰেও চাগে কিমান কি জানে! ই এতিয়াও ইমান সৰু দৰে হৈ আছে!' পুতৌ গুচি লাহে লাহে আকৌ তাইৰ মৰমো লাগি আহিল। উত্তেজনাৰ এটা ঊৰ্দ্ধ সীমালৈ তাই গৈ আছে। তাই আকৌ তাৰ হাতখনৰ আঙুলিকেইটা চুলে। আলসুৱা

অকণমানি আঙুলিবোৰ— মোটোকাই দিলেই মৰাঠাৰিৰ দৰে যেন মটককৈ ভাগি থাকিব, তথাপি পুৰুষৰ এক কাঠিন্য আছে আঙুলিকেইটাত, পাৰ-মাংসৰ আঞ্জাত ডেউকাৰ হাড়কেইডালৰ দৰে আঙুলিৰ হাড়কেইডাল সামান্য কঠিন। স্কার্টৰ তলেদি পুনৰ সৰকাই নি তাই তাৰ দুটা আঙুলি ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে।

'সিহঁতৰ ঘৰত কিবা লাগিছে!' সি তাইক ক'লে। তাইৰ কাণত একো নোসোমাল। সি পুনৰ ক'লে, 'কিবা লাগিছে সিহঁতৰ ঘৰত!' তাই তাৰ মুখলৈ চালে, মগজুত সোমাল, কাণ থিয় কৰিলে— হয়, ডাঙৰকৈ কিবা লাগিছে! ধপকৈ তাই নামিল। দুয়োটা চোতাললৈ দৌৰি গ'ল।

'ইমান ওপৰলৈ উঠিছে! ল'ৰাটোৰ তেজ টোপা খাবলৈ আহিল। মোৰ ল'ৰাটো শেষ কৰি দিলি। ঘৰ ভাঙিবলৈকে আহিছিলি, সিমানে তাইক নুজুৰিলে। এতিয়া ল'ৰাটোক সঁচ মাৰিবলৈ বিচাৰিছ। ইমান সাহ হ'ল! আজিলৈকে আমি সমানে সমানে টুল এখনতে বহিবলৈ সাহ কৰিব নোৱাৰিলোঁ। ওচৰত দেখিলে আমি নামি দিওঁ। টুলত নবহোঁৱেই আমি, নোচোৱেই বুলি ক'ব পাৰি, আমি কেইদিন চুই পাইছোঁ! আমিবোৰ জীয়াই আছোঁৱেই, আতাকটোতো মৰি যোৱা নাই, এইখন ঘৰতে তাইৰ ইমান সাহ! ছোফা দেখুৱাবলৈ আহিছ? অনা দিনাই ছোফাত কুঠাৰ মাৰিব লাগিছিল। তাই এতিয়া একেখন ছোফাত ল'ৰাটোৰ সৈতে সমানে সমানে বহিব পৰা হ'ল। মৰঁতী তই মৰি নাযাৱ কিয়? ল'ৰাটোক মাৰিছ কিয়?' সিঘৰৰ আয়েকজনীৰ মুখখন জাপেই নোখোৱা হ'ল। সিফালৰ পৰা বোৱাৰীজনীও আহিছে চোতালৰ মূৰলৈ, মেখেলাখন আঁঠুলৈকে দাঙি খোঁচ মাৰি ধৰি উত্তৰ দি আছে।

অলিন্দহঁতৰ মুখবোৰ কেহাবৰণ ধৰিলে। মাহীয়েকহঁত গোটেইকেইজনী পিছফালেদি আহি নিজৰ চোতাল পালেহি। মাজু মাহীয়েকে এজনীক সুধিলে, 'কিয় লাগিল নো? মাতবোল নাছিলেই দেখোন! ডাঙৰ আইৰ ইমান খং উঠিছে যে?'

'ডাঙৰ দাদায়ে নবৌৱে ল'ৰা-ছোৱালী দুটাক ড্ৰয়িং ৰুমৰ বিছনাখনতে শুৱাই, ছোফা এখনত হালেই একেলগে বহি কথা পাতি আছিল। আমাৰ এই কিবা এটা আনিবলৈ গৈ দেখি আহি সিহঁতৰ ঘৰত ক'লেহি। পুতেকৰ লগত ঘৈণীয়েক সমানে সমানে ছোফাত বহা কাৰণে ডাঙৰ আয়ে সহ্য কৰিব নোৱাৰি বলকিবলৈ ধৰিলে। নবৌৱেও বেয়াকৈ উত্তৰ দি দিলে। ছোফাখন চকীৰ দৰেই নহ'ল জানো? আইহঁতেতো আতাহঁতৰ লগত একে শাৰীত পীৰাতেই বহি পোৱা নাই। সেইকাৰণে খঙত ক'ব নোৱৰা হৈ গৈছে।'

'ঐ, নবৌৱে আমাকো গালি পাৰিছে দেখোন!'

আটাইকেইজনীয়ে কাণ দিলে। 'তহঁতকো চাই ল'ম মই। কথা লগাবলৈ আহিছ! বেলেগ হৈ আহিও শান্তি নাই। লগাইছ ভালেই কৰিছ। মই চুৰ কৰি বহিছোঁ নেকি? গমটোতো পালিয়েই, ভালেই হৈছে। মই মানুহটোৰ লগত টুলত বহোঁ, চকীত বহোঁ,

ছোফাত বহোঁ, মূৰত বহোঁ, মোৰ কথা। মোক হাক দিবলৈ কোন? হাক দিয়াবোৰতো আঁতিছেই, এইজাকক মই গন্তাই নকৰোঁ, আগতেই নকৰোঁ, এতিয়া তহঁতো সোমালিহি নহয় মাজত, এতিয়া চাই থাক, তহঁতক মই সময়ত দিম।'

ডাঙৰ মাহীয়েকজনীয়ে ক'লে, 'অ' নবৌ, কাজিয়া লাগিবলৈ আমি একো লগোৱা নাই। আমি ভবাই নাছিলোঁ। আপুনি এনেকৈ মেখেলা দাঙি আহি আমাক গালি নাপাৰিব। এনেকুৱা আমি ক'তো দেখা নাই। ওচৰতে এই সৰু ল'ৰাটো আছে, আপুনি মেখেলা দাঙি আহি কাজিয়া কৰিবলৈ বেয়া লগা নাইনে?'

বোৱাৰীজনীয়ে টেঁটু মেলি আহিল, 'থৈ দে হে! তাৰ বাপেক এম ই স্কুলৰ মাষ্টৰহে। মোৰ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাৰ বাপেক হাইস্কুলৰ মাষ্টৰ। সৌকেইটা। সিহঁতেও দেখি থকা নাই নেকি মোক? তাৰ পৰা তহঁতৰ কি হানিতো হ'ল?'

উত্তৰটো দিলেও মানুহজনীয়ে নিজে অকণমান লাজো পালে, উভতি ভিতৰলৈ গুচি গ'ল। আয়েকজনীয়ে ভোৰভোৰায়ে আছে। মাহীয়েক এজনীয়ে বাকীকেইজনীক ক'লে, 'আমি ইয়াৰ পৰা যাওঁগৈ ব'ল।'

'একদম সাৰধান দেই। আকৌ যাতে এইবোৰৰ মাজত সোমাব নালাগে। কাৰোৰে লগত বেয়া হ'ব নালাগে, দুয়োঘৰলৈকে গৈ থাকিম আমি।'

'ডাঙৰ দাদা ঘৰত নাই নেকি?'

'আছে। সি কাজিয়া দেখি বেছিকৈ ভিতৰ সোমাল। কাকো একো ক'ব নোৱাৰি কান্দি আছে চাগে।'

মাহীয়েকহঁত ভিতৰলৈ আহিল। অলিন্দই বাৰাণ্ডাৰ চুকত কাম সামৰিবলৈ লোৱা আতাকৰ কাষত ৰ'ল। ভীৰুতাৰ অনুভৱে সৰ্বশৰীৰ অৱস কৰি দিয়া যেন লাগিছে আতাকৰ। এইবোৰত নিজৰ কথা এযাৰ ৰজাই তেওঁ কাকো দমন কৰিব নোৱাৰে। তেওঁ অলিন্দলৈ চাব পৰা নাই।

কাঠৰ চলিবোৰ গোটাই দি অলিন্দই আতাকৰ মুখখন চাবলৈ যত্ন কৰিলে, এনেকুৱা ঘটনাত সদায়ে নেদেখাৰ দৰে তেওঁৰ মুখত একো প্ৰতিক্ৰিয়া সি দেখা নাপালে, তেওঁ যেন একো কাণেই কৰা নাছিল, 'কিয় কাণ কৰা নাই?' স্পষ্টকৈ সুধিবলৈ মন গ'লেও ঘটনাবোৰ বিৰূপ বাবে সি সুধিবলৈ সংকোচ কৰে। মামীয়েকজনীৰ কথাখিনি তাৰ ভাল লাগিছিল, ছোফাত বহিলে কিবা অনিষ্ট হয় যেন তাৰো লগা নাই, কিন্তু মামীয়েকে শেষত তাকো গালি পৰা যেন লাগি আছে, 'মোকো কিয় গালি পাৰিছে!'

*** *** ***

ব'হাগত ডাঙৰ মাহীয়েকৰ বিয়াখন হৈ গ'ল। বিয়াৰ দুদিন পাছৰ পৰা বহঁতপুৰৰ বৰ-নামঘৰটোত অখণ্ড ভাগৱত-পাঠ। কেইবাদিনৰ আগৰ পৰা নামঘৰত ৰাইজৰ হৈ-হাল্লাৰ কাৰণে স্কুল বন্ধ থাকিল। ভাগৱত-পাঠৰ কেইদিনো বন্ধ বাবে সুকন্যাই অলিন্দকো ঘৰলৈ লৈ গ'ল। সাতদিনৰ দিনা ঘূৰি আহিয়েই সি সুধিলে, 'আমাৰ স্কুল হৈ আছে নেকি?'

'নাই হোৱা। এইকেইদিন ৰাতি ৰাতি বৰ ভাল লাগিছে অ'। ভাগৱত-পাঠৰ মাত ৰাতি ইয়ালৈকো আহে নহয়। নিশা সাৰ পাই শুনি থাকোঁ। কোনোবাজনৰ মাত অতি শুৱলা অ'..., সুৰ লগাই লগাই গায়, তুমি থাকিব লাগিছিল এইকেইদিন। এতিয়া অলপ পাছতে শেষ হ'ব, দূৰ-দূৰণিৰ পৰাও বহুত মানুহ আহিব। তুমি চোৱাগৈ যোৱা।' বৰায়েকহঁতে ক'লে।

অলিন্দ গৈ নামঘৰৰ ভিতৰলৈ সোমোৱাৰ বাট নাপালে। স্কুল দুখনতো মানুহ নধৰা হৈ আছে। সি স্কুল দুখন চাবলৈ গ'ল। দুয়োখনতে ভকত-আলহীৰ খোৱা-বোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে, 'তাৰমানে কাইলৈ-পৰহিলৈও স্কুল নহ'ব!' লগৰ এটাই তাক পিঠিৰ ফালৰ পৰা দেখি ঢকিয়াই মাতিলে, 'ঐ আহিলি! অলপ পাছতে শেষ হ'ব হেনো, সন্ধিয়ালৈ নাথাকে। তই এইকেইদিন কিয় নাথাকিলি! ইমান ভাল লাগিছিল! আমাৰ আইতাই আজি পুৱাৰ পৰা কান্দি আছে।' অলিন্দই চঁক খাই সুধিলে, 'কিয় কান্দিছে?' ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'আজি ভাগৱত শেষ নহ'ব নেকি! এই সাতটা দিন বৈকুণ্ঠপুৰী যেন হৈ আছিল, আজিৰ পৰা আকৌ পৃথিৱীলৈ ঘূৰি অহাৰ নিচিনা লাগিব কাৰণে কান্দি আছে। এতিয়া শেষ কেনেকৈ কৰিব চাবিচোন! চল্লিছটা খোল একেলগে বজাব, ভাগৱত লৈ নামঘৰৰ চাৰিওফালে সাতপাক ঘূৰিব গোটেই মানুহ।' খবৰবোৰ দিবলৈ পাই ৰোমাঞ্চিত হৈ ল'ৰাটোৰ ভৰি যেন মাটিত পৰা নাই, অলিন্দও শিহৰিত হৈ উঠিল। সিহঁতহালে মানুহবোৰৰ গাৰ কাষ সৰকি যেনি-তেনি ঘূৰিবলৈ ধৰিলে, 'তই এটা কথা গম পাইছ নে! গাঁৱৰ এঘাৰদিনীয়া মানুহবোৰ সেৱা কৰিবলৈ এদিনো অহা নাই। চাইছেহি বাৰু। কিন্তু আজি কোনো বাকী নাথাকে, চাবলৈ আহিবই, সেৱাও কৰিব পাৰে। কিমান ডাঙৰ অনুষ্ঠান ভাবি চা! এইকেইদিন তই থাকিব লাগিছিল। অলপ পাছতে আৰু বেছি মানুহ হ'ব, চাবিচোন। ... সেয়া ডবা কোবালেই! ব'ল ব'ল ব'ল ব'ল। যেনে-তেনে ভাগৱতৰ কাষলৈ যাওঁ, এতিয়াই নোসোমালে পাছত শেষ নোহোৱালৈকে সোমাব নোৱাৰিম। ভাগৱতৰ ওচৰলৈ যাওঁ আহ আহ!' সিহঁতহালে ভিৰ ফালি খৰতকীয়াকৈ খোজ দিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। সিহঁতৰ সোঁতত স্কুলৰ আন কেইটামানো লগ লাগিল। মাইকেৰে ওলোৱা হৰিধ্বনিৰে কাণ ফাটি যাওঁ যেন কৰিলে।

সিহঁতকেইটাই ভাগৱতৰ পোনে পোনে নামঘৰৰ পিৰালিৰ ওচৰ পাওঁতেই ডবা-কাঁহ-খোল-তাল একেলগে বাজি উঠিল, সিহঁতে অনুমান কৰিলে— দুয়োখন ভাগৱত পাঠক দুজনে মূৰত উঠাবলৈ লৈছে। গোটেই মানুহবোৰে ত্ৰাহি মধুসূদন দেখা দৰে আঁঠু

পেলাই সেৰা ধৰিলে। পাঠক দুজনে ভাগৱত মূৰত লৈ বাটচ'ৰাৰ ফালে পোনাই খুপি খুপি খোজ দিয়াৰ চেষ্টা কৰিলে।

ভাগৱত নামঘৰৰ পৰা ওলালত মানুহবোৰ উঠিল, ভাগৱতৰ লগে লগে ঘূৰিবলৈ সৰেই খোজ ইফাল-সিফাল কৰিলে, সোঁতত লৰি থকা এদ'ম মেটেকাৰ দৰে মানুহবোৰ লৰি থকা যেন লাগিল, মানুহৰ মাজত কোনোবা এপাকত অলিন্দহঁত যেন চেপেটা লাগিব এতিয়া। এজন মানুহে হিয়া ধাকুৰি ক'বলৈ লাগিল, 'ৰাইজ, আপোনালোকে ঠাইতে ৰৈ দিয়ক। ৰৈ দিয়ক, ৰৈ দিয়ক। লগে লগে ঘূৰিলে পয়মাল হ'ব ৰাইজ, ৰৈ দিয়ক। ভাগৱত দুভাগ ঘূৰিবলৈ দিয়ক। অকল ভাগৱত দুভাগ ঘূৰক। ৰাইজে যিখিনিতে পায় সেইখিনিতে সেৰা ধৰিব। লৰা-ঢপৰা নকৰিব। আপোনালোকে ঠাইতে ৰৈ বহি দিয়ক, সকলোৱে দেখা পাব, লৰচৰ নকৰি বহি দিয়ক।' মানুহবোৰ বহিল। তেওঁৰ কথা শুনিয়েই অহা নিচিনাকৈ হিয়ালি-জিয়ালিকৈ কান্দি কান্দি মানুহ এজনী বাটচ'ৰাৰ বাহিৰৰ পৰা সোমাই আহিল, কাক গচকিছে, কাক ঠেলিছে তেওঁ ক'ব নোৱাৰে। অলিন্দই সৃষ্টি-প্ৰলয়ৰ দৃশ্যৰ দৰে চাবলৈ ধৰিলে, সৰ্বশৰীৰ তাৰ কঁপিবলৈ ধৰিছে। মানুহজনী আৰু আগবাঢ়িব নোৱৰা হ'ল, তেওঁ ভাগৱতৰ ফালে হাত দুখন দাঙি কিবা বিৰবিৰাই কান্দিবলৈ ধৰিলে। খোল-তাল বজোৱাসকলে একোলৈ কাণ নিদি গগন বিদাৰি বাজানা তুলিছে। অলিন্দহঁতে মানুহজনীলৈ লক্ষ্য কৰি কৰি আৰ-তাৰ পিঠি-কঁকাল বগাই বগাই ওচৰলৈ আহি থাকিল। ভাগৱত ঘূৰি আহি ওচৰ পোৱালৈ মানুহজনী অস্থিৰ হৈ ৰৈ থাকিল।

পাঠক দুজন আহি কাষ পোৱাৰ লগে লগে মানুহজনীয়ে সাক্ষাৎ ঈশ্বৰক দেখাৰ দৰে এজনৰ ভৰিত জপটিয়াই ধৰি পৰি দিলে। সঁচাকৈ মূছকঁছ গ'ল বুলি কেইবাজনী মানুহে ধৰিলে তেওঁক। নাই উঠাব পৰা নাই, তেওঁ শিলচটা পৰাদি পৰি দিছে, পাঠকৰ ভৰিখন নিদিয়ে এৰি। মূৰটো দাঙি লৈ মানুহজনীয়ে ওঁঠ দুখন অদ্ভুত গতিৰে লৰাই প্ৰাৰ্থনা গাবলৈ ধৰিলে। পাঠক এখোজ আগুৱাই গ'ল। মানুহজনীও চুঁচৰি গৈ বাজনাৰ তালে তালে আউলি-বাউলি হৈ পৰিল। 'হওক তেও, পুণ্য হ'ব পাই!' তেওঁক ধৰি থকা মানুহ এজনীয়ে ক'লে, আন এজনীয়ে বুজাবলৈ ধৰিলে, 'তোমাৰ পাপ এইবাৰেই খণ্ডন হ'ব মাজনী। দুখ নকৰিবা। ঈশ্বৰে দেখিব। আশা পূৰণ হ'ব তোমাৰ।' 'হয় অ', মানুহজনীৰ বৰ দুখ আছিল। এইবাৰেই দূৰ হ'লেই হ'ল আৰু। কেঁচুৱা এটালৈনো কোনে আশা নকৰে? কিমান কি কৰিলে ঐ মানুহজনীয়ে কেঁচুৱা পাবলৈ। ঘৰখনে নকৰা কাম বাকী নাই। তথাপি ঈশ্বৰে নেদেখিলে। এইবাৰ দেখিব।' অলিন্দহঁতৰ কাষৰ মানুহ এটাই কৈ থকা অলিন্দৰ কাণত পৰিল। মানুহজনীয়ে কিবা চাকৰি এটা কৰে, পৰিপাটিকৈ ওলাই যাওঁতে বা আহোঁতে সি কেতিয়াবা পায়, ধুনীয়াকৈ মাত দিয়ে, চাকৰি থাকিও কেঁচুৱা এটা নাই বুলি মানুহবোৰে ঠাট্টা কৰি আলোচনা কৰা সি আগতে শুনিছে, লগ পাওঁতে তেনে একো প্ৰতিক্ৰিয়া তেওঁৰ মুখত সি দেখা নাছিল, সি ভবা নাছিল তেওঁ কেঁচুৱালৈ ইমান আশা কৰে, আজিও ধুনীয়াজনী হৈ আহিছিল, কিন্তু এতিয়া আউলী-বাউলী হৈ কেনেকুৱা

ৰূপটো লৈছে দেখি সি অকণমান আচৰিতো হ'ল। 'মোৰনো কি আশা আছে? ময়ো যাওঁ নেকি? পাঠকৰ ভৰি ধৰি মই কি বিচাৰি সেৰা কৰিম?' সি ভাবিলে। তাৰ একো আশা মনলৈ নাহিল। ওখ ঠাইৰ পৰা মানুহবোৰক ভালকৈ চাবলৈ সি নামঘৰত সোমাবলৈ গ'ল, পিছে পিছে বাকীকেইটা। সিহঁতে দেখিলে, নামঘৰৰ ভিতৰত এইকেইদিন ভাগৱত থ'বলৈ আৰু পাঠক বহিবলৈ সৰুকৈ সজা নতুন ভেটিটোৰ বালিবোৰ মানুহ কিছুমানে টোপোলা কৰি কৰি লৈছে। সিহঁতে বুজিছে, মানুহবোৰে সেইবোৰ ঘৰলৈ নি সেৰা কৰা স্থানত থ'ব নতুবা চ'তিত ওলোমাই থ'ব। কেইজনমানে ভেটিটোত সেৰা কৰি কৰি বালিবোৰ মূৰে-কপালে সানিছে। সিহঁতে ডেও দি দি ভেটিটোলৈ পোনালে। লগৰ এটায়ো জেপৰ পৰা সৰু বটল এটা উলিয়াই বালি ভৰাবলৈ গ'ল, 'তয়ো ল'বি ব'ল।' অলিন্দই একো পাত্র নথকা বাবে হাততে এমুঠি ল'লে। সিহঁত পুনৰ নামঘৰৰ পানী-পোতাৰ ফালে ওলাই আহিল। ইতিমধ্যে পাঠকক সেৰা কৰা মানুহবোৰে চৌহদৰ বাহিৰলৈ যাবলৈ ধৰিছে।

ভাগৱত সাত পাক ঘূৰি হোৱাৰ পাছত নামঘৰত আৰু চৌহদত মানুহ সেৰেঙা হ'ল। তিনিজন দেউৰীয়ে মাথোঁ নিয়মটো কৰি এমুঠি এমুঠিকৈ মাহ-প্ৰসাদ বিলাই আছে, হয়তো অলিন্দহঁতৰ ভাগত নপৰিবহি। অলিন্দৰ চকুত পৰিল, নীলকান্ত পেগু আৰু বোকাগাঁৱৰ সৰু-ডাঙৰ ল'ৰা-ছোৱালী পোন্ধৰটামান পথৰ ওপৰত ভিৰৰ নিলগত ৰৈ আছে। এজন দেউৰীয়ে খৰাহীটো লৈ চিধাই তেওঁলোকৰ ওচৰলৈ গৈ হাতত এমুঠি এমুঠিকৈ প্ৰসাদ বাকি দিলে। অলিন্দই বুজিলে, মানুহৰ ভিৰৰ বাবেই তেওঁলোক নামঘৰৰ কাষলৈ সোমাই নাহিল— গাত লাগিলে লোকে বেয়া পাব। ভাওনা থাকিলে বোকাগাঁৱৰ ল'ৰা-ছোৱালী-ডেকা-ডেকেৰী কিছুমানে চাবলৈ আহে, নীলকান্ত পেগুও আহে। তেওঁলোকক এঠাইত থূপ খুৱাই ধান-খেৰ পাৰি বহিবলৈ দিয়ে। বাকীবোৰে ঢাৰিয়ে-কঠে বহি চাই থকা অৱস্থাত নীলকান্ত পেগুৱে জুমৰ মাজত ধানখেৰৰ দ'মত বহি চাই থকা দেখি তাৰ বেয়া লাগে। স্কুল কমকৈ খোলে বাবে পাঠ পঢ়াই শেষ নহ'লেও, একেবাৰে শেষৰ ক্লাছবোৰত তেওঁ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীবোৰে বাকীখিনি কেনেকৈ পঢ়িব লাগিব পৰিকল্পনা এটা দেখুৱাই দিয়ে, তেওঁ কোৱা ধৰণেই সিহঁতে পঢ়িবলৈ আগ্ৰহী হৈ উঠে, তেওঁক পুনঃ পুনঃ ভাল লাগিবলৈ ধৰে। ভাল লগা শিক্ষকজন আলাই-আথানি হোৱা যেন লাগে তাৰ। আকৌ ভাওনা হ'লে অলিন্দক কৃষ্ণ বা বলোভদ্ৰৰ ভাও দিয়াৰ কথা ওলাই আছে। 'মই ভাও দি থাকোঁতে নীলকান্ত ছাৰে তেনেকৈ বহি চাই থাকিলে বেয়া লাগিব', তাৰ মনলৈ আহিল। 'ঐ বেঙা, আকাশলৈ কি চাই আছ? ইমানবোৰ মানুহে তোক জোৱা নাই?' এটাই পিঠিত ভুকু এটা মাৰি অলিন্দক জোকালে। 'ঐ নামাৰিবি ৰহ', পুলকে তাক হাক দিলে। অলিন্দই দেখিলে, স্কুলৰ ল'ৰা বহুকেইটা গোট খালে। 'ঐ গোসাঁই, আমি নতুন খেল এটা উলিয়াম। নমতা-নমতি খেল। প্ৰথমে তোকেই নামাতো ৰ।' পিঠিত ভুকুওৱা ল'ৰাটোৱে অলিন্দক জোকাই ক'লে। অলিন্দৰ চিন্তা লাগিল, 'ই..., মিছা!' তাৰ

প্ৰতিক্ৰিয়াটো দেখি ল'ৰাটোৱে আগতীয়াকৈয়ে ৰং পালে। সিহঁত কেইটামানে এইকেইদিন খেলটোৰ বিষয়ে পাতি আছিল, কিমান দিনলৈ নামাতে আগতীয়া সিদ্ধান্ত নাথাকে, জিৰণিত বাৰু একেলগে খেলিব পাৰিব, কিন্তু তেতিয়াও কোনেও মাত নিদিয়ে। ডাঙৰৰ ইখেল-সিখেল নমতা-নমতি দেখি দেখি সিহঁতে খেলটো উদ্ভাৱন কৰিছে, কিন্তু কাক প্ৰথমে নমতা হ'ব সেইটো পতা হোৱা নাছিল। 'ঐ, এয়া মূৰত ল হোঁ। শেষ হ'ব এতিয়া।' এটাই ভাগৱতৰ তলৰ ভেটিটোৰ একাঁজলি বালি আনি সিহঁতক দিলেহি। গোটেইকেইটাই হাতেৰে প্ৰসাদ লোৱাদি বালিবোৰ লৈ পাৰে মানে মূৰত দিবলৈ ধৰিলে। দুটামানে এখন হাতেৰে চুলি ফালি ফালি তালু উলিয়াই আনখন হাতৰ বালিখিনি দি কৃষ্ণ কৃষ্ণ কৰিলে। 'ঐ তহঁতে সেইবোৰ চুলিত কেলেই ইমানকৈ দি আছ? সেইটো মূৰ হৈ আছে নে? কেনেকৈ ধুবি ৰাতিখন সেইটো? ঘৰৰ গাৰু লেতেৰা কৰিলি আজি!' মানুহ এটাই দেখি ধমক দিলে। সিহঁত আটাইকেইটা ৰ'ল। সেইটো ভাগ্যেশ্বৰ দোকানী। অলিন্দই চোৱা দেখি সি মৰমিয়াল চাৱনিৰে ঘোপাকৈ ধৰিলে। বিয়াখনৰ বস্তু-পাটিৰ খবৰ ল'বলৈ অহা-যোৱা কৰাৰে পৰা আৰম্ভ কৰি সিও আজিকালি হেড-মাষ্টৰৰ দৰে সিহঁতৰ ঘৰত খলি লোৱা হৈছে। ঘৈণীয়েক আৰু তাৰ খেচখেচনি-বকবকনি গাঁৱত বিখ্যাত, হাঁহ-কুকুৰাৰ প্ৰতিদিনৰ ডাকৰ দৰে খৰিয়াল খতি নাই। সি তাত আবেলি খলি পিটি দোকান খোলাৰ সময়ত গুচি আহে। দোকানৰ সময়কণ বা খোৱা-শোৱাৰ সময়খিনি বাদ দি সি ঘৰত থাকিবলৈ অশান্তি পায়। অলিন্দই আনৰ লগতে বালিবোৰ মূৰত দি আছিল যদিও কামটোৰ কোনো অৰ্থ অনুভৱ কৰা নাছিল, ভাগ্যেশ্বৰে তেনেকৈ কোৱা শুনি তাৰ ভাল লাগিল। কিন্তু সি দেখিলে, ভাগ্যেশ্বৰৰ হাততো বালিৰ বটল এটা আছে, সিহঁত কেইবাটায়ো এবটল এবটল লৈ জুম বান্ধি কিবা কথা পাতি আছে। 'মূৰত দি একো কামত নহাৰ দৰেই, বালিখিনি বটলত নি থ'লেনো কি কাম হ'ব মানুহবোৰৰ?' মনলৈ সন্দেহ আহি অলিন্দই মুঠি দুটা খুলি বালিখিনি তললৈ সৰি পৰিবলৈ দি হাত দুখন পেণ্টত মোহাৰি চফা কৰি পেলালে।

'আজি একদম খালী খালী লাগিছে। এইকেইদিন নিশাবোৰত সুৰ আহি আছিল। ইমান ভাল লাগিছিল ঔ! ভাগৱতৰ বহুত মহিমা আছে, এইবাৰ গাঁৱৰ পৰা অপায়-অমংগল, বেমাৰ-আজাৰ সকলো দূৰ হ'ব। মোৰ আত্মাটো বহুত শোধন হোৱা যেন লাগিছে। ঈশ্বৰে সোনকালেই মোক লৈ গ'লেই হ'ল আৰু এতিয়া। মই নিজেই পিছফালৰ পুখুৰীটোত জাঁপ দি মৰিলোঁহেঁতেন। সদায় ভাবোঁ— আজি মৰোঁ, কালি মৰোঁ। আত্মাটোৱে বৈকুণ্ঠত স্থান পাবলৈকে কষ্টৰে ৰৈ আছোঁ।' শুবলৈ বিছনাত পৰি বৰায়েকে অলিন্দক ক'লে। তেওঁ তাক ভাগৱতৰ মহিমাৰ সাধু শুনাবলৈ ধৰিলে। যিমান যি সাধু শুনালেও বৰায়েকে আজিকালি ভূতৰ কাহিনী সমূলি নুশুনোৱা হ'ল। ফোঁচাই বুঢ়াৰ সৰু জীয়েকজনীৰ ভূতটো দেখিছোঁ বুলিও তেওঁ কোনোদিন নুলিয়ালে। অলিন্দয়ো ইচ্ছা কৰিয়েই এদিনো

ক'বলৈ কোৱা নাই। আগৰ দৰে তেওঁ নিজে নিজে কয় নে নকয়, কোন দিনা পুনৰ কয় চাবলৈকে সি ফোঁচাই বুঢ়াৰ ঘৰৰ পুৰণি ভূত দুজনীৰ বিষয়েও এদিনো তেওঁক সোধা নাই। 'বৰায়ে কৈ থকা সকলো সাধু, সকলো কথা কোনোবা এদিন নহয় এদিনৰ পাছত মিছা হৈ পৰিব নেকি? কি কি ঘটিলে তেওঁ কোনটো কোনটো এটা এটাকৈ নোকোৱা হ'ব পাৰে?' অলিন্দৰ মনলৈ প্ৰশ্ন আহিল। বৰায়েকৰ চন্দনলৈ মনত পৰিল, তেওঁ ক'লে, 'সি আজি কেতিয়া সোমাইহি! এইকেইদিন ভাগৱত-পাঠত কিবা-কিবি দায়িত্ব তাৰ ভাগতো পৰিছিল, ৰাতি ৰাতি আহি সোমাইছে। মাজতে কেইদিনমানহে সোনকালে আহিবলৈ লৈছিল, আকৌ সেই একেই গতি, সোনকালে আহিলেও সিঘৰৰ বাৰাণ্ডাতহে থাকে, বিয়াখনৰ আগত বিয়া হিচাপেই গ'ল। উহ উহ উহ, ঘৰখনৰ ছোৱালী এজনী যে লোকৰ হ'লগৈ ঐ! কাইলৈৰ পৰাহে মনটোত বেয়া লাগিব, এইকেইদিন গমেই নাপালোঁ।'

নিতাল মাৰি থকা পদূলিৰে চন্দন সোমাই আহিল। আবেলিলৈকে গমগমাই থকা জগতখন অদ্ভুত নিঃশব্দতাৰ কবলত পৰা যেন লাগিছে। সি চোতালৰ মূৰৰ জপনাখন খুলিলে। আয়েক-বৰায়েকে তালফাল কাজিয়া কৰি থাকোঁতেই সি অহা গম পালে চেপা মাৰি উলিওৱা মাতকেইটাই তাৰ কাণৰ লতিত স্পৰ্শ কৰি যোৱা যেন লাগিল। 'এখন কাজিয়া লাগি এইমাত্ৰ শেষ হৈছে? নাই নহয়! আজি লগা নাই। এতিয়ালৈ শুলে!' সি বুজিলে। দুৱাৰখন ঠেলি সি ভিতৰ সোমাল। মৰিশালিৰ গাঁতৰ দৰে নিতাল মৰা সেঙেটা ঘৰখন, তাৰ বিতৃষ্ণা লাগিল। আতাকে টোপনিৰ জালত নেথনি এটা মাৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। 'অওক, অওক', এন্ধাৰত টেঁটু ফলা চৰাইৰ মাতৰ দৰে ওকালি দুটাই দুৱাৰ-খিৰিকী ফালি গ'ল। ডিঙিলৈ উঠি অহা কাঢ়া চাহপানীৰ গেদৰ দৰে তিতাখিনি বাহিৰ নহ'বলৈ সি ডিঙিৰ নলাটোত জোৰ দি সেপ অলপ গিলি লেম্পটোৰ ওচৰ পালেহি। 'উস! কি দেওটো লাগিল! আজিও নগ'ল!' বৰায়েকে টোপনিত বিৰবিৰকৈ ক'লে। অলিন্দই নিঃপালি দি আছে।

*** *** ***

'আয়েৰে নৈত গা ধুবলৈ অকলে গৈছে, অতপৰ হ'ল অহা নাই, তহঁত কোনোবা যাচোন। ৰাতি আকৌ ধল আহিল নহয়। খৰালি তলিত খোকা পাতিব পৰা নৈখনো বাৰিষা সোঁতত কিমান ভয় লগা হয়!' ৰাতিপুৱা আতাকে চোতালৰ পৰা কৈ থকা অলিন্দহঁতে শুনিলে। গা ধুবলৈ মানুহজনী সদায় অকলেই যায়, সোঁতত উটাৰ ভয়টোৰ উপৰি আজি বহুদিনৰ মূৰত হঠাতে তেওঁৰ মনলৈ অন্য অপায়-অমংগলৰ ভয়টো আকৌ আহিল।

'আয়ে কাপোৰ এসোপা ধুবলৈ লৈ গৈছে। সেইকাৰণে দেৰি হৈছে।' এজনীয়ে ভিতৰৰ পৰা ক'লে, তথাপি সিহঁতৰ মনলৈকো আতাকে কৰা ভয়টো আহিল।

'যাচোন, চাই আহ।'

'ময়ে যাওঁ। গা ধুই আহোঁ একেবাৰে, ব'লা।' সৰু মাহীয়েকে অলিন্দক ক'লে।

নৈখনে চুকীয়াকৈ লোৱা ভাঁজ এটাতে মিপাক তিনিঘৰৰ গা ধোৱা ঘাটটো। বাটৰ পৰা ঘাটটোলৈ যোৱা অংশখিনিত কেতিয়াও কোনো সময়তে ৰ'দ নপৰাকৈ গছ-লতাৰে ভৰি আছে। সিহঁতহাল তলেৰে সৰকি যাওঁতে গাত ঠাণ্ডা এটাই ঠেকা মাৰি দিলে। সিফালৰ পৰা আয়েকে কাপোৰৰ দ'মটো পীৰা এখনত তুলি কঁকালৰ একাষে ভেজা দি লৈ তিতা গাৰে ওলাই আহিছে। আয়েকে হঠাতে দেখা পাই অলিন্দলৈ চাই হাঁহি এটা মাৰিলে। কুঁৱলী খেদি ওলোৱা ৰ'দটোৰ দৰে বহুদিনৰ মূৰত তেওঁৰ মুখৰ হাঁহিটো দেখি অলিন্দৰ বিৰাট ভাল লাগিল, তেওঁ যে হাঁহিব পাৰে সি যেন পাহৰি গৈছিল। তাৰ ওঁঠতো হাঁহি বিৰিঙিল। কোনোটোৰ মুখেৰে একো মাত নোলাল, তেওঁ পাৰ হৈ গুচি গ'ল। তেওঁৰ মুখৰ আচৰিত হাঁহিটো দেখি জীয়েকজনীৰ ভয় লাগিল, 'গাত আকৌ ভূত লাগিল নেকি?' মূৰ ঘূৰোৱা দৰে ক্ষন্তেক সময়লৈ তাইৰ দিন-ৰাতিৰ বোধ নোহোৱা হৈ যোৱা যেন লাগিল, তাই ক'ৰ অন্ধকাৰখনত এয়া সোমাই আছে! নহয়, দিনটো ওলাই আহিহে আছে! সেয়েহে তাই ঘৰলৈ উভতি নগৈ অলিন্দকে সাৰথি কৰি ভয়টো দমাই নৈখনৰ কাষলৈ গৈ থাকিল।

স্কুলত পুৱাতে, পুলকে অলিন্দক মনে মনে ক'লে, 'আজি তয়ে ময়ে এঠাইত লুকামগৈ, তেতিয়া তোকো কোনেও নেদেখে। আজিলৈকে মোক কোনেও ধৰিব পৰা নাই দেখিছনে?' অলিন্দই ভালেই পালে।

জিৰণিত পুলকে কোনেও তৎ ধৰিবলৈ নোপোৱাকৈ অলিন্দক হাতত ধৰি নি নামঘৰটোৰ সিকাষৰ বাঁহনিডৰাত সুমুৱালেগৈ। তলে তলে অকণমান গৈ সিহঁতে পুলকহঁতৰ চুবুৰিলৈ যোৱা পথটোত ভৰি দিলে। খোকা নৈৰ ওপৰৰ বাঁহৰ দলং এখন পাৰ হৈ, নৈৰ কাষে কাষে কিছুদূৰ অকাই-পকাই গৈ সিহঁতৰ চুবুৰিটো। 'মই সদায় এনেকৈহে গুচি আহোঁ। মই যে নামঘৰৰ কাষৰ বাঁহকেইজোপাৰ মাজত সোমাই আঁৰ হৈ দিওঁ, সেইটো কোনেও নাভাবেই। সেইকাৰণে মোক এদিনো ধৰিব পৰা নাই। মই ঘৰত ভাত-চাত খাই বে'ল পৰাৰ সময়ত গুচি আহোঁ। আজি ঘৰলৈ নাযাওঁ। আজি বেলেগ এফালে যাম।'

'আজি সিহঁতে ধৰেহি যদি?'

'চিন্তাই নকৰিবি তই। নোৱাৰে ধৰিব। এইখন আমাৰ ৰাজ্য, মই গোটেই চিনি পাওঁ। কেনেকুৱা কেনেকুৱা ঠাই চিনি পাওঁ! সিফালে বেছি ভিতৰলৈ সোমাই দিলে দুদিনতো বিচাৰি উলিয়াব নোৱাৰে। সেইবোৰ আগতে আলফা লুকুৱা ঠাই।'

দলংখন পাৰ হৈ পুলকে ঘৰৰ ফালে নগৈ বিপৰীত ফালৰ লুংলুঙীয়া বাটটোৰেদি খৰকৈ খোজ দিলে। 'আমি সৌ বাঁহনিডৰাত সোমাম ব'ল। ইয়াতে আজি আমি দুটাই কাম এটা কৰিম, গম পাইছ নে নাই?'

'কি কাম?' অভিযানলৈ যোৱাৰ দৰে অলিন্দই কৌতূহলত সুধিলে।

'ৰ, ভিতৰলৈ সোমাই লওঁ।'

সিহঁত বাঁহনিডৰালৈ সোমাই গ'ল। প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড বাঁহ। কিছুমান পকী আছে, কিছুমান কেঁচা। কোনোবাফালে অতি ঘন। আগবোৰ হাওলি ইজোপাই সিজোপাই লাগি তম্বু তৰা দৰে হৈ আছে, যেন বৰষুণ দিলে তললৈ পানী নপৰেই। বছৰৰ পাছত বছৰ ধৰি পৰা শুকান পাতেৰে তলখন ডাঠ।

'এইটো চুই চাচোন।' পুলকে চকুৰ পচাৰতে অলিন্দৰ হাত এখনত ধৰি তাৰ স্ফীত গুপ্তাংগটোত পেণ্টৰ ওপৰেৰে খুন্দিয়াই দিয়ালে। অলিন্দই কাৰেণ্ট লগা দৰে হাতখন চাঁট কৈ আঁতৰাই দিলে। লগৰ ল'ৰাৰ ধেমালিৰ যেন ভাবি অলিন্দৰ অকণমান হাঁহি উঠিল। কিন্তু পুলকে ক'লে, 'তই এতিয়া তলমূৰকৈ শুই দিবি। মই কাম এটা কৰিম।'

'কি কাম?' অলিন্দই ভয় আৰু সন্দেহৰ চাৱনিৰে সুধিলে।

'ভয় কৰিব নালাগে। মই দেখুৱাম ৰ।' দুজোপা বাঁহৰ মাজৰ সৰু মুকলি অকণত পুলকে অলিন্দক গাত ধৰি তল মূৰকৈ শুৱাই দিলে, 'পেণ্টটো খোল। মই তোৰ তাত লগাম।'

অলিন্দই ভয় খাই বাগৰি ওপৰলৈ মূৰ কৰি তালৈ চালে। পুলকে আকৌ ক'লে, 'খোল, একো নহয়।' সি তাৰ গুপ্তাংগটো বাহিৰলৈ উলিয়াই লৈছে। অলিন্দই থেনথেনাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। পুলকে কুহুলিয়াই ক'লে, 'পানী ওলাব চাবিচোন, তোক মই দেখুৱাম। একো নহয়। ভৰি দুটাৰ মাজতহে লগাম। অকণমান সময়। পানী ওলালেই শেষ হৈ যাব।' ভয় আৰু বিস্ময়ত অলিন্দৰ মুখখন থেকেচা খোৱাৰ দৰে হ'ল। কোনোবাই মাৰিলে যিটো পুলকৰ পিছফালে সি লুকায়, সেইটোৱেই যদি এতিয়া মাৰিবলৈ ধৰে পলোৱাৰ উপায় নাই, দৌৰি সাৰিব খুজিলেও অকণমানতে সি ধৰি ল'ব পাৰিব, ঘোচাকেইটা সহ্য কৰিব পাৰিবনে? পুলকে মাতটো কোমলকৈ দিছে আৰু সি সদায় তাক ৰক্ষা কৰি আছে, গতিকে কামটো বেছি গণ্ডগোলীয়া নহ'ব যেনো লাগিছে। 'সি কৰিব বিচাৰিছে কি?' কৌতূহলেৰে অলিন্দই সুধিলে— 'কি পানী ওলাব?'

'তই দে আগতে। মই দেখুৱাই দিম ৰ। নিদিলে কিন্তু স্কুলত ঘুচিয়াবলৈ সৰকে মই লগাই দিম। নমতা-নমতি খেলটো আকৌ তোৰ লগতে খেলিবলৈ লগাই দিম কিন্তু', পুলকে ধমকিৰ সুৰ অকণমান মিহলি কৰি ক'লে, সি নিজে অলিন্দৰ কাষলৈ আগবাঢ়িল, সি অলিন্দৰ পেণ্টটো টানি তললৈ খহাই দিলে, অলিন্দই বাগৰি তল মূৰ কৰিলে। পুলকে অলিন্দৰ ভৰি দুটাৰ গুৰিৰ মাজটোত এসোপা থু পেলাই পিছল কৰি পেলালে ...।

অলিন্দৰ গাৰ পৰা উঠি পুলক থিয় হোৱাৰ লগে লগেই অলিন্দই ধপকৈ উঠি পেণ্টটো পিন্ধিলে। 'এয়া চা পানী', পুলকে তাৰ গুপ্তাংগটোৰ ফালে চকুৰে দেখুৱাই ক'লে।

'এইবোৰ কেলেই ওলাইছে?'

পুলকে একো উত্তৰ নিদি উভতি যাবলৈ লোৱাত অলিন্দয়ো তাৰ লগে লগে উভতিবলৈ খোজ দিলে। অলিন্দৰ মনত সময়ৰ জ্ঞান নোহোৱা হ'ল, কেনি গৈ কিমান সময়ত স্কুল পাবগৈ তাৰ বিবেচনাত নাই। পুলকে ক'লে, 'লাহে লাহে ব'ল। খৰকৈ গ'লে বে'ল পৰাৰ আগতেই পামগৈ।'

সিহঁত বাঁহনিৰ পৰা ওলাল। অলিন্দই যে এতিয়াও জনা নাই কথাবোৰ, গুপ্তাংগৰে নিৰ্গতখিনিৰ বিষয়ে সি আজি প্ৰথম শিকিছে, কিন্তু দেখা পায়ো তাৰ নিজৰ শৰীৰত তেনেকুৱা একো উৎপন্ন হোৱা নাই, সময় বাকী থাকোঁতেও স্কুললৈ যাবলৈ তাৰ লৰা-ঢপৰা লাগিছে— পুলকে অলিন্দৰ ওচৰত নিজকে ডাঙৰ বীৰ যেন অনুভৱ কৰিলে, শাসকৰ দৰে কিবা এটা নিয়ন্ত্ৰণ খটুৱাই আনক নিজৰ মুঠিত ৰাখি থ'ব পৰা যেন লাগিছে।

পুলকে অলিন্দক পেলাই লৈ কঁকালটোত খুন্দিয়াই থকাৰ দৰেই, পুলককো পেলাই লৈ অৰ্থহীনভাবেই কঁকালটোত খুন্দিয়াই থাকিবলৈ অলিন্দৰ হঠাতে মন গ'ল। 'কওঁ নেকি তাক?' কথাটো ভাবিও অলিন্দৰ ভয় লাগিল ক'বলৈ, 'পুলকে নিজকে তলত পেলাই ল'বলৈ দিব নে নিদিয়ে?' সি পুলকক সুধিলে, 'তোকো কোনোবাই কৰে নে?'

'আগতে কৰিছিল। এতিয়া নিদিয়া হ'লোঁ।'

'এতিয়া নিদিয়া হ'লোঁ'টো শুনিয়েই তাক খুজিবলৈ অলিন্দৰ অধিক ভয় লাগিল, 'আগতে পুলক সৰু আছিল বাবে কৰিছিল? এতিয়া মানে ডাঙৰ হোৱাত নিদিয়া হ'ল? তেন্তে মোক কিয় দিব! নে পুলকো আগতে দুৰ্বল আছিল? দুৰ্বল কাৰণে পুলককো আগতে কোনোবাই জোকাই অৱশ কৰিছিল নেকি?'

সি সুধিলে, 'আগতে কোনে কৰিছিল?'

'চম্পক দাহঁতে কৰিছিল।' সকলো গোপন উত্তৰ দিবলৈ সাজু হৈ পৰাৰ দৰে পুলকে ক'লে।

অলিন্দ চঁক খাই গ'ল— চম্পক দা মানে? খোল শিকোৱা গোপালৰ সৰুটো পুতেক! গোপালৰ পুতেক তিনিটা। তিনিওটাই চন্দনহঁতৰ সমনীয়া নিচিনা। 'ইমান ডাঙৰ ল'ৰাবোৰে কৰিছিল?' অলিন্দই আশ্চৰ্য, হতাশা আৰু বিমৰ্ষতাৰে ভাবিবলৈ ধৰিলে, 'এইবোৰ কেৱল সৰুৱে কৰা বেয়া ধেমালি নিচিনা নহয় মানে? ডাঙৰ হৈও এনেকৈ মানুহক দমন কৰে নে? পুলককো দমন কৰিব পাৰিছিল নে! সৰুতে সিও সম্পূৰ্ণ মোৰ দৰেই আছিল নেকি?'

বহুদিনৰ মূৰত এইটো ধৰণেৰে তৃপ্তিটো লৈ আহি পুলক উৎফুল্লিত হৈ পৰিছে, অলিন্দৰ ভাবলৈ মন কৰিবলৈ তাৰ আহৰি নাই। পুলকৰ তাতোকৈ ভাল লাগিছে এইটো কল্পনাত যে সি বহুদিনলৈ উপায়টো পাই গ'ল। অলিন্দই তাক সুধিলে, 'তই চম্পক দাহঁতক কিয় দিছিলি?'

'নিদিলে পিটিব নহয়।'

'তই ওলোটাই কৰ নে নকৰ?'

'হেই, নিদিয়ে মোক কৰিবলৈ। এদিন খুজিছিলোঁ, নিদিলে। ইমান ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহ, ক'ত দিব?'

অলিন্দই আকৌ ভাবিবলৈ ধৰিলে।

পুলকে ক'লে, 'এইবোৰ ল'ৰাৰ লগত কৰি বেছি ভাল নালাগে নহয়। উপায় নাথাকিলেহে ল'ৰাৰ লগত কৰে। ছোৱালীৰ লগত কিমান মজা লাগে! সমুখৰ পৰা কৰিব লাগে, একদম উফাল মাৰি মাৰি দিয়ে, লৰচৰ কৰিব নোৱৰাকৈ হেঁচা মাৰি ধৰি থাকি কিম্মান ভাল লাগি যায়!'

'তই ছোৱালীৰ লগত কৰি পাইছ!'

'পাইছোঁ। গোটেই সুমুৱায়ো পাইছোঁ।'

'কিয় হেঁচা মাৰি ধৰি মজা লাগে?'

'এ..., তই বুজি নাপাৱ। মানুহে হাঁহ মাৰোঁতে হেঁচা মাৰি ধৰি থকা দেখিছ নে নাই! হাঁহটোৱে ধৰফৰাই থাকে। জোৰ দি ধৰফৰণিটো ধৰি থাকি ভাল লাগি যায় নে নাযায়!'

'ছোৱালী কাৰ লগত কৰিছিলি?' নুবুজা প্ৰসংগটো এৰি থৈ অলিন্দই সুধিলে। সি চৰাই মাৰিবই নোৱাৰে। গৰু-গাই, কুকুৰ-মেকুৰী সি অজস্ৰবাৰ খেদি পাইছে, কিন্তু ইচ্ছাকৃতভাৱেই কোনোদিন কোব এটাও মাৰি পোৱা নাই, তাৰ হাতৰ ফৰ্মুটি এটাও সিহঁতৰ গাত কেতিয়াও লাগিবলৈ দিয়া নাই, পিটি পিটি গৰু-ছাগলী বাৰীৰ বাহিৰ কৰিব দিব নোৱাৰি সি কেইবাদিনো গালিহে খাইছে। হাঁহ আনে মাৰি থকাও সি আজিলৈকে দেখা নাই, কিন্তু ধৰফৰণিটোৱে তাক আহতহে কৰিব যেন সি অনুভৱ কৰিলে।

পুলকে দুজনী ছোৱালীৰ নাম ক'লে। এজনী এতিয়া সপ্তম শ্ৰেণীত, আনজনী নৱমত। সমনীয়াৰ দৰে এতিয়াও সিহঁতে নাম কাঢ়ি মাত-বোল কৰা অলিন্দই দেখিছে। কল্পনাও কৰিব নোৱৰা কথাবোৰ এটাৰ পাছত এটাকৈ শুনি অলিন্দই ৰহস্যঘন জগত এখনলৈ প্ৰৱেশ কৰি গৈ থকা লেখীয়া অনুভৱ কৰিলে, শূন্য-প্ৰস্থৰ যেন লগা ফুলৰ পাহিকো ব্যৱচ্ছেদ কৰি অধ্যয়ন কৰা দৰে বহঁতপুৰৰ ভিতৰখনকো সি যেন আজিহে জানিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। সি সুধিলে, 'ক'ত কৰিছিলি? লগৰ ছোৱালীক এনেকৈ অকলে আনিব পাৰিলি কেনেকৈ?'

'গৰু চৰাই থাকোঁতে। আমি একেলগে গৰু চৰাও নহয়। মনে মনে বাঁহনিলৈ নিওঁ। প্ৰথমে নিদিয়ে, একদম ফুচুলাই ফুচুলাই নিওঁ।'

'এতিয়াও নিয়?'

'এতিয়া নিদিয়ে। ডাঙৰ হ'ল নহয়। দূৰতে পলায় এতিয়া।'

কোন সময়ত দলংখন পাৰ হৈ আহি সিহঁত নামঘৰৰ কাষৰ বাঁহনিডৰাত সোমাল অলিন্দই গমেই নাপালে। 'ইয়াতে ৰৈ থাক। বে'ল পৰিলেই স্কুলৰ পিছফালেদি গৈ সিফালেদি সোমাম। তেতিয়া ধৰিব নোৱাৰে কেনি গৈছিলোঁ।' অলিন্দই ভৰি দুখনৰ মাজত কুমজেলেকুৱা লগা দৰে অসহ্যকৰ চেঁচা আৰু পিছল পিছল অনুভৱ কৰিলে। পুলকৰ থুবোৰ আৰু বীজলুৱাবোৰ এতিয়াও শুকোৱা নাই, ইমানপৰে সি কথাবোৰ শুনি ভৰিহালৰ মাজৰ পিছলখিনি মন কৰিবলৈ সক্ষমেই হোৱা নাছিল।

পাছদিনা পুলকে অলিন্দক আকৌ লৈ আহিল। একেডৰা বাঁহনিলৈ অলপ দূৰেদি সোমাল। সমুখটো বেলেগ গছেৰে ভৰি আছে। বহুকেইটা চৰায়ে মাত দি দি ডালে ডালে ঘূৰি আছে। 'গধূলি এই বাঁহবোৰত কিমান বগলী পৰে! তই দেখিলে আচৰিত হৈ যাবি।' পুলকে ক'লে। উন্মাদনা-আকাংক্ষা চাৰিতাৰ্থ কৰাৰ ক্ষণ সমুখত লৈ পুলকৰ মাতটোলৈ কম্পন আহিছে, সেয়া চৰাই দেখি উৎফুল্লিত হোৱা মাত যেনো লাগিছে অলিন্দৰ। যিকোনো ফালে মূৰ ঘূৰালেই চকু ৰৈ যোৱা ঠাইসমূহক কেনে ভাবে চাব বা ইতিমধ্যে মনৰ ভিতৰলৈ দৃশ্যাৱলী কেনে ভাবে সোমাই পৰিছে অলিন্দৰ নিজৰে বোধগম্য হোৱা নাই।

মাজলৈ সোমাই গৈ পুলকে ঠাই অকণ বাচি ল'লে। অলিন্দই একো নকৈ পাতি দিয়াত তাৰ ভাল লাগিল। সময় অলপ দীঘলীয়াকৈ ল'বলৈ সি মনেৰে প্ৰস্তুতি চলালে।

পুলকৰ খুন্দাত অলিন্দৰ গাটোৱে বাঁহপাতবোৰত খচমচনি উঠাই থকাৰ মাজতে মানুহ এটাৰ মাত শুনা গ'ল। 'আহ, আহ, আহ' কৈ গৰু বিচাৰিছে। সৰু সৰু গছপুলিৰ পাত খাবলৈ কোনোবা এটা গৰু হয়তো বাঁহনিত সোমাল। নতুবা বাঁহনিৰে সৰকি নৈখনৰ পাৰৰ ঘাঁহ খাবলৈ আহিল। মানুহটোৱে অৱস্থাটো দেখা পোৱাৰ ভয়ত অলিন্দই থিয় হ'বৰ কাৰণে গাটো ওপৰলৈ দাঙিবলৈ চেষ্টা কৰিলে, পুলকে জোৰেৰে হেঁচা মাৰি ধৰিলে। সিহঁতৰ খচমচনি মানুহটোৰ কাণত পৰিলগৈ, 'হৈ, হৈ! কোন!' মানুহটোৱে ডাঙৰকৈ ক'লে। অলিন্দই আকৌ গাটো ওপৰলৈ উঠাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। 'আমাক দেখা নাই, পৰি থাক', পুলকে সেহাই-নেথাই ক'লে।

মানুহটোৰ মাতটো কিছুপৰ নোহোৱা হৈ বাঁহনিৰ বাহিৰৰ ফালে দূৰত আকৌ শুনা গ'ল, 'আহ, আহ, আহ, আহ ...।'

‘সেয়া গুচি গ’ল! দুপৰীয়াখন আমাক ভূত বুলি ভাবি সোমাই আহিবলৈ ভয় কৰিলে’, পুলকে নেথনি কেইটামান মাৰি কৈ কৈ গাটো জিকাৰ মাৰি দিয়া অলিন্দই গম পালে। লগে লগে পুলকে মৰা মানুহৰ দৰে জঠৰ হৈ তাক হেঁচা মাৰি ধৰি থাকিল।

দুয়োটা থিয় হ’ল। অলিন্দই ভৰি দুটাৰ মাজটোৰ মাংস পৰ্যন্ত গলি যোৱাৰ দৰে সম্পূৰ্ণ বীজল বীজল অনুভৱ কৰিছে। যোৱাবাৰ ফোঁহাবোৰ হওঁতে আঁহত জোপাৰ তললৈ গৈ ভাঙি দিয়াৰ পাছত পেণ্টৰ ভিতৰখন পূঁজেৰে এঠা হৈ পৰা তাৰ মনত পৰিল। গাটো কিচকিচাই গ’ল। পুলককো পৰি দিবলৈ ক’বলৈ সি মনৰ একদম তলিৰ পৰা জোৰ দিবলৈ ধৰিলে। ‘কওঁনে তাক?’ অলিন্দৰ শৰীৰে একো বিচৰা নাই, মাথোঁ সি পুলকক লুটিয়াই পেলাই ল’ব বিচাৰিছে, তাকো একেদৰে দমন কৰাৰ কথা ভাবি চাইছে। ‘কওঁনে— ময়ো তোক কৰিম আজি!’ নাই, তাৰ সাহে নুকুলালে।

ক্লাছত মাষ্টৰ সোমোৱাৰ পাছত, আধা সময় যাওঁতে অলিন্দই ভৰি দুটাৰ মাজটো গম ল’লে। ‘শুকাল। হয়তো ছালখন খৰখৰীয়া হৈ পৰিছে!’ কিন্তু মনলৈ পিছল বীজলুৱা অনুভৱটো সোমাই আহিল, সি গাটো জিকাৰ মাৰি দিলে।

*** *** ***

আবেলি মাহীয়েকহঁতে উত্তেজনাৰে ৰহস্যপূৰ্ণভাবে কথা পাতি থকাৰ উমান পাই অলিন্দই নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ গ’ল। মাজু মাহীয়েকে খোকা নৈৰ সিপাৰত লগ কৰা ল’ৰাটোৱে বজাৰৰ পৰা উল আনি আছে। কোনোবা এজনীয়ে তাক চুৰেটাৰ এটা গুঁঠি দিব। ভৰিত তিতা পাত লাগিলেই জোক লগা যেন ভয়ত সিহঁতে উলখিনি ল’বলৈ উপায় বিচাৰি পোৱা নাই। পদূলিত ল’লে সিঘৰৰ মানুহে বুজিব বা হঠাতে চন্দনে আহি দেখিব পাৰে। ল’ৰাটোক একেলগে চাবলৈও আটাইকেইজনীৰে মন গৈছে। ‘এইবোৰ বাদ দে, শিল্পী বাইদেউ পথাৰে পথাৰে যা। অকণমান দূৰত বাটত ৰৈ লৈ আহিবি। তোক দেখিলে কোনেও সন্দেহ নকৰে। এই যাব নালাগে।’ এজনীয়ে ডাঙৰজনীক ক’লে।

শিল্পীয়ে অলিন্দৰ সৈতে কচু-থোৰ বিচাৰি যোৱাৰ দৰে মোনা এটা লৈ গৈ উলখিনি আনিলে। চোতালত আতাকে ডাঢ়ি কাটিছে, ভাগ্যেশ্বৰ আহি পাই কাষতে টুল এখন পাৰি বহি কথা পাতি আছে। ‘ই..., তোমাক চাই থাকোঁতেই ক’ত হেৰাই থাকিলা তুমি! ডাঢ়িকেইডাল দেখুৱাই দিয়াচোন, কোনোবাফালে ৰৈ গ’ল নেকি?’ অলিন্দৰ মাত শুনি আতাকে ক’লে। সি একেকোবে গৈ আতাকৰ গালত আঙুলি দি দি ডাঢ়িৰ উমান দিবলৈ ধৰিলে। শিল্পী অহা দেখি ভাগ্যেশ্বৰ ভিতৰত বহিবলৈ গ’ল।

অলিন্দৰ স্পৰ্শৰ আন্দাজ মতে আতাকে পুনৰ ৰেজৰ লগালে। ৰাতিলৈ ভকত-গাঁৱত ভাওনা আছে। ‘ককা ৰাতিপুৱাই নাকাটিলে কিয়?’

'মোৰ ডাঢ়িবোৰ বেগেতে বাঢ়ে, সেইবাবে ৰাতি ভাওনা-সবাহলৈ গ'লে আবেলি সময়ত ডাঢ়ি কাটিলে ভাল। নহ'লে, পুৱাবেলা কাটিলে পাছদিনা পুৱা ভাওনা ভগা সময়লৈ মুখত ডাঢ়ি ওলায়েই যায়। সেইটো বৰ অশান্তিৰ কথা। বেয়া দেখি। পৰহিলৈ আকৌ দিনত ভাওনা, ৰাতি সকাম, মই কাইলৈকে আবেলি কাটি থ'ব পাৰোঁ, কিন্তু নহ'ব, পৰহিলৈ ৰাতিপুৱা কাটিবই লাগিব।'

ডাঢ়িবোৰত খচক খচক শব্দ উঠিছে, মিহি কৰিবলৈ অসুবিধা হৈছে, অলিন্দই ক'লে, 'ককা চাবোন আছে নহয়, চাবোন অকণ সানি ল'লে ৰেজৰ মাৰিবলৈ ভাল হয়, তেতিয়া সোনকালে মিহি হৈ যায়। আমাৰ বাবাৰ লগে লগে মিহি হৈ যায়। আপুনি কিয় চাবোন নামাৰে? মই আনি দিওঁ ৰ'ব।'

'নালাগে নালাগে!' আতাকে ৰেজৰটো ৰখাই ক'লে, 'আমি ডাঢ়ি কাটোঁতে চাবোন নলগাও নহয়। গা ধোওঁতে কেতিয়াবা গাত মাৰিলেও ডিঙিৰ ওপৰলৈ নিনিওঁ।'

'কিয় নলগায়?'

'চাবোনবোৰ মাছৰ তেলেৰেহে তৈয়াৰ কৰে। আমি গোসাঁয়ে নোখোৱা মাছ বহুত আছে। আমি শিঙি, শ'ল, কুচিয়া নাখাওঁ। সাগৰীয় মাছো নাখাওঁ। চাবোনত সাগৰীয় মাছৰ তেলহে থাকে, তাকো বেলেগ মানুহে কৰা। চাবোনটো মুখত ঘঁহিলে পানী মুখলৈ যাবই, সেইটোতো নোখোৱা মাছবোৰ খোৱাৰ নিচিনাই নহ'ল জানো? তেনেকৈ হ'লে গোসাঁইৰ জাত নাথাকিব নহয়।'

'আমাৰ বাবাহঁতে দেখোন মাৰে। মামায়ো মাৰে।'

'আজিকালি মৰা হৈছে। সুবিধা পায় আৰু! এতিয়া সেইবোৰ বস্তুৰ পৰা দূৰত্ব ৰখাৰ উপায় নোহোৱা হৈছে। চাবোনৰ পানী মুখলৈ যোৱাটোতো সৰু কথা, এতিয়া মিচিঙৰ ঘৰতে খাবলৈ লৈছে বহুতে। আমাৰ এই বোকাগাঁৱতে দেখোন মিচিং মাষ্টৰৰ ঘৰত সহ-শিক্ষক বুলিয়েই কেইবাটাও মিপাকে চাহ খোৱা হৈছে! মই গম পাইছোঁ কথাটো। এনেকৈয়ে জাত গ'ল আৰু! এইবোৰ স্কুল-শিক্ষাই ধ্বংস কৰিব। চাকৰি পাব বুলিহে পঢ়ুৱাব লগা হৈছে, নহ'লে মই ঘৰৰ এটাকো পঢ়িলৈ নপঠিয়াওঁ স্কুললৈ।' নিজৰ কথাকে হুঁহাৰ দৰে তেওঁ ঢেক ঢেককৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে। অলিন্দই কৌতূহলেৰে মূৰটো আঁতৰাই তেওঁৰ মুখলৈ ভালকৈ চালে। তেওঁ ক'লে, 'কলিকাল শেষ হৈ আহিছে! পাপৰ বোজা বাঢ়ি গৈ সোনকালেই শেষ হ'ব কলি কাল।' মহান সত্য যুগ সোনকালেই ধৰণীলৈ আহি থকাটো ধাৰণা কৰি পৰম সন্তোষত তেওঁৰ মন ভৰি পৰিল। 'যেতিয়া মানুহ চন্দ্ৰলৈ গৈছিল, আমি পাছদিনা খবৰ পাইছিলোঁ, কোনোবা এজনে চাইকেল মাৰি মাৰি খবৰ দি ফুৰিছিল। নীল আমষ্ট্ৰং আছিল, যোৱা মানুহ এটাৰ নাম। ইমান দূৰলৈ গৈছে, মানুহ একেদিনাই ঘূৰি আহিব নেকি! তাত নামিয়েই তেওঁলোকে তিনি ফুট দীঘল খোজৰ চিন দেখা পালে। আগেয়ে কোনো মানুহ নোযোৱা ঠাইত কেনেকৈ মানুহৰ খোজ বহিব, তাকো ইমান

প্ৰকাণ্ড! সেয়া দেৱতাৰ খোজেই হ'ব লাগিব। নীল আমষ্ট্ৰংহঁত সোনকালে গুচি আহিল। সেইবোৰ দেৱতাৰ ঠাই, মানুহ বেছিপৰ থাকিব নোৱাৰে, ভয় কৰি ঘূৰি আহিল। সোনকালে আহিলেও, দেৱতাৰ ঠাইত খোজ পেলাইছে — সেইটোতো ডাঙৰ দোষ লাগিছে! এইবোৰে কলিকাল চমু চপাই আনিছে।'

পুৰা স্কুললৈ গৈ অকণমান দূৰৰ পৰা অলিন্দ-গেগংহঁতে দেখিলে, ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ ক্লাছে ক্লাছে সোমাই আছে। এল পি ৰো কোনো এটা বাহিৰত নাই। অফিচত শিক্ষকো দুজনমান আছে। প্ৰস্ৰাৱ কৰিবলৈ যোৱা নিচিনাকৈ দুটা ল'ৰা অফিচৰ সমুখেদি গ'ল, কিন্তু অকণো নোৰোৱাকৈ সিহঁতে পিছফালেদি দৌৰি আকৌ ক্লাছত সোমাল। 'কি হ'ল? আমাৰ ঘড়ী চোৱাত গণ্ডগোল হ'ল নেকি? আমাৰ দেৰি হৈ গ'ল যে?' অলিন্দ-গেগংহঁতে চকুৰে-চকুৰে চালে। 'ৰাতিপুৰা-ক্লাছ হোৱাৰ কথা ঘোষণা কৰিছিল বা? ক্লাছ শেষেই হ'ব চাগে আজি!' 'ধেৎ, হয় জানো? ছমহীয়া নোহোৱাকৈ গৰম-বন্ধ দিব হৈছে নেকি ৰাতিপুৰা-ক্লাছ কৰিবলৈ!'

ভয় আৰু সংকোচেৰে সিহঁত ক্লাছলৈ সোমাল। এটাই অলিন্দ-গেগঙক মনে মনে কোৱাদি ক'লে, 'বেগ থ। ব'ল চাই আহিবি!' তিনিওটা ক্লাছৰ পৰা ওলাল। 'কি হৈছে?' অলিন্দই সুধিলে। 'মনে মনে থাক। পাছত ক'ম।'

ক্লাছৰ সময়ত গহীন খোজেৰে প্ৰস্ৰাৱ কৰিবলৈ যোৱা দৰে গৈ সিহঁতে অফিচৰ দুৱাৰ-মুখেদি ভিতৰলৈ পিৰিককৈ চাই আহিল।

'তহঁতে গম নাপালি নেকি? তহঁতৰ তাতো ডাঙৰবোৰে গম পাইছেগৈ, তহঁতেহে ৰাতিপুৱাই শুনিবলৈ নাপালি।'

'কি কথানো?'

'ই..., হিন্দী-ছাৰে ছোৱালী আনিলে!'

'ইয়াতে আছে নেকি?' গেগঙে শুধিলে।

'ধেৎ নাই! ঘৰতে আছে। কালি ৰাতিহে। ছাৰে ঘৰত থাকিবলৈ লাজ কৰি সোনকালে স্কুললৈ গুচি আহিছে।'

হিন্দী-মাষ্টৰে মুখখন মিছাকৈ দুখত ৰাখিবলৈ যত্ন কৰি থকা যেন অলিন্দই দেখি আহিছিল, আকৌ নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ তাৰ মন গ'ল, 'আকৌ চাই আহোঁ ব'ল!'

'লগত লগত গৈ নাথাকিবি ৰ!'

আন এটাই ক'লে, 'কাৰ ঘৰৰ জানিছ নে নাই! হিন্দী-ছাৰৰ চুবুৰীটোতে। সেই সিফালৰ...' তাক সম্পূৰ্ণ কৰিবলৈ নিদি আন এটাই হেঁচা দি ক'লে, 'মই তাতে আছিলোঁ। ঘটনাটো কৈ আছোঁ শুন!' আটাইকেইটাই তালৈ চালে।

‘মানে ছাৰৰ বাইদেউক নি ঘৰৰ মানুহে চমজাই থৈ আহিল। আমি ভাত খোৱাই নাছিলোঁ। মানুহ গোট খালে গোটেই চুবুৰীৰ। বাইদেউৰ ককায়েকটো আন্ধাৰত ৰৈ আছে, একদম জাঙিয়া পিন্ধি গৈছে।’

‘কেলেই?’ অলিন্দই উচাপ খাই সুধিলে।

‘তই নুবুজ ৰহ!’

‘ইহ! মই যেন দেখাই নাই! তহঁততকৈও মই বেছি জানো!’ অলিন্দৰ মনে মনে খং উঠিল, সি মাথোঁ ভাবিলে, হৰিচাপৰিৰ বিহুৰ ঘটনাটোলৈ তাৰ মনত পৰি গ’ল। তেনেকুৱা ঘটনাৰ কথা ইয়াত সি শুনা নাছিল। ‘ইয়াতো এনেকুৱা ঘটে নে? ইয়াত কাৰণটো বেলেগ হ’ব পাৰে নেকি?’ মানুহঘৰৰ ককায়েকটো ক’ৰবাত আছিলগৈ, ঘৰত থাকিবলৈ লোৱা বেছি দিন হোৱা নাই, ‘হয়তো ইয়াত নথকা নিয়মটো সি বেলেগত শিকি আহিছে। কাৰণটো চাগে একেটাই— কিবা গণ্ডগোল হ’লে কাৰোবাক মাৰি দিয়াৰ সিদ্ধান্ত লৈ গৈছিল!’

নিশা তিতি তিতি আতাক ঘৰ সোমালহি। সকামলৈ চন্দনো গৈছিল, চাইকেলেৰে আহি সি অলপ আগত সোমাইছেহি। অলিন্দ সাৰ পালে, প্ৰসাদ খাবলৈ সি উঠিল, ‘এই ভৰ বাৰিষা সকাম কৰিবলৈ বৰ কষ্ট! কিন্তু ঈশ্বৰৰ কাম আমাকেই সঁপি থৈছে, কৰিবই লাগিব।’ আতাকে কোৱা সি শুনিলে। ‘ৰাইজো ঘৰ সোমাবলৈ নাপালেই চাগে?’ বৰায়েকে ক’লে। ‘তিতিল!’ আতাকে দক্ষিণাকেইটা উলিয়াই টেবুলত থ’লে, ‘দিনে-নিশাই খাটি দক্ষিণা এয়াহে!’ বৰায়েকৰ মুখখনে আতাকক জেৰা কৰিব বিচৰা দৰে ৰূপ ল’লে, ‘আগৰকেইদিন গায়ন-বায়ন শিকোৱা কিবা অৰ্চা দিলে নে?’ ‘নাই। সেয়া সমূলি নোলাল। তেতিয়াই শৰাইখনত শুদা গুৱাপাণটো যি দিলে, তাতেই শেষ কৰিলে!’

প্ৰসাদ খাই অলিন্দ আতাকৰ বিছনাত উঠিল, তেওঁ এতিয়া দিনৰ ভাওনাৰ কাহিনীবোৰ ক’ব, ঈশ্বৰৰ গুণ-গান উলিয়াব, তাৰ শুনিবলৈ মন গৈছে। বহঁতপুৰত গৰম বন্ধৰ মাজতে হ’বলগীয়া ভাওনা এখনত তাক ভাও দিয়াৰ কথা ওলাইছিল, সি ঘৰলৈ যাব বাবে সেইটো বাদ পৰিছে, কিন্তু গৰম বন্ধ খোলাৰ পাছতে হ’বলগীয়া এখনত তাক দিব। আজি এইখন ভাওনা চাবলৈ তাৰ বৰ মন গৈছিল, কিন্তু স্কুলৰ পৰা আহি সি যাবলৈ লগ নাপালে।

বিছনাত পৰি আতাকে নিজৰ অস্তিত্বটো অনুভৱ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে— তেওঁকনো কোনে কি হিচাপে মানে।

তেওঁ অলিন্দক ক’লে, ‘আমাৰ ভকতৰ পৰা একো আদৰ পাবলৈ নাই! নহ’লৈ নহয় কাৰণেহে গোসাঁইক মানি আছে। বেলেগৰ ভকত হোৱা হ’লে জীয়াৰীৰ বিয়াখন সম্পূৰ্ণ ভকতেই পাতি দিলেহঁতেন। আমাৰবোৰৰহে দক্ষিণাও একোতো নাই। সিঘৰৰ ডিব্ৰুগড়লৈ দিয়া জীয়াৰীজনী যিঘৰত পৰিছে, সিহঁতবোৰক ভকতেই খুৱাই আছে, ভকতৰ

জোৰতে তিনি তালা ঘৰ উঠালে, সকাম এটা পাতিলেও ভকতে দিয়া বস্তু পেলনি যায়গৈ। গোসাঁইক সেইবাবে আন মানুহে ভয়ো কৰে। আমাৰহে ভাল ভকত এঘৰো নোলাল। টকা-পইচা নথকাও নহয়, তথাপি নিদিয়ে গোসাঁইক, কোনেও নিদিয়া দেখি দেখি সৰেই সেইটো স্বভাৱেই ল'লে। দিন-ৰাত সকাম কৰিলেও আধলি এটাহে দিয়া হ'ল, মাহে-সংক্ৰান্তিয়ে দ্ৰব্য-কৰণ দিবলৈ অহাটো দূৰৰে কথা, কাচিৎ এঘৰে সৰু টোপোলা একোটা আনে। তোমালোকৰ ঘৰ ইয়ালৈ আহিলে বাবাক ভাল দুজনমান ভকত গোটাই ল'বলৈ ক'বা, তেতিয়া আনে ভয় কৰিব, ভাল ভাল দুজনমান ভকত প্ৰথমে গোটাই ল'ব পাৰিলেই ধনে-সাহসে সমানে গোট খাব।' তেওঁ আপোনভোলা হৈ লাহে লাহে কৈ আছে, অলিন্দই শুনি গৈছে। 'আমি এতিয়া আৰু নোৱাৰোঁ। আমি অকাজৰ কাজী হ'লোঁ এতিয়া। ওচৰত তেনেকুৱা একে সেৰকীয়া মানুহো নাই, দূৰণিলৈ যাব নোৱৰা হ'লোঁ, ওজৰে-পাজৰে গোসাঁই পোৱাবোৰে দূৰণিলৈ নতুনকৈ বিচাৰিও নহা হ'ল। তোমালোক নতুনকৈ গৈ বিচাৰি আদৰি ল'বলৈ সুবিধা হ'ব। উকীল নতুবা বাহিৰা টকা থকা অফিচাৰ দুটামানক শৰণ দি ল'ব পাৰিলে, প্ৰথমেই মানুহৰ চকু থৰ হৈ যাব। সিহঁতবোৰৰ বহুত টকা আছে নহয়! সেইবোৰে পুণ্য বিচাৰি গোসাঁইক ঢালি দিয়ে। দেখাক দেখি বাকী মানুহো সৰি পৰিব। বিশেষকৈ তোমালোক প্ৰথম যোৱা, মানুহে প্ৰথমৰ পৰাই ভয় কৰিব। আজিকালি ছালফাবোৰো ওলাইছে, বহুত বহুত টকা থকা। ডিব্ৰুগড়ৰ জীয়াৰীঘৰে তেনেকুৱা এটা গোটালে, জোঁৱাইটোৱে সিবাৰ আহোঁতে কৈছে। সেইবাবে এতিয়া সিহঁতৰ আগতকৈও আলিবলি হৈছে। ঠাইখনহে পিছপৰা হ'ল, বহুত সোমাব লাগে, কিন্তু গোটেই ভকতে গোসাঁইক এতিয়াও দেৱতাৰ দৰে মানি আছে, গোসাঁয়ে ব'ল বুলি ক'লে দাঙি গাড়ীত তুলি দিবহি। এই যে ছালফা ল'ৰাবোৰ, হাবিৰ পৰা ঘূৰি আহি নতুনকৈ সমাজত সোমাবলৈ ইচ্ছা কৰিছে। কিছুমানে হাবিত বা কত পাপ কৰিলে! কত লোকৰ টকা সিহঁতে পুতি নথৈছিল? সেইবোৰ অলপ অলপকৈ উলিয়াই আছে। ঠিকা-ঠুকলিত বহু টকা এতিয়াও জেপলৈ গৈ আছে। সেইবোৰ ইমান টকা কি কৰিব সিহঁতে? কিমান খাব? সিহঁতবোৰে গোসাঁইক ঢালি দিবলৈ চিন্তাই নকৰে, সিহঁতক মাথোঁ দোষৰ পৰা মুক্তি লাগে। মই এতিয়া বৃক্ষ গুচি ধানখেৰৰ মেজি হ'লোঁ, বতাহত মোকেই আশ্ৰয় লাগে, আমাক সেইবোৰে ডাঙৰ গোসাঁইৰ হিচাপত নধৰে, আমাক নামানে, যিমান গীত-মাত থাকিলেও নামানে, শক্তি থাকিব লাগিব। বাবাই যদি তেনেকুৱা দুটামান ভকত প্ৰথমেই পায়, বৰ ভাল হ'ব। বাবাক ক'বা ইয়ালৈ উঠি অহাৰ পাছতে। ময়ো ভাবি আছোঁ, তেওঁক কথাটো এতিয়াই কৈ থ'ম।'

ছমহীয়া পৰীক্ষা শেষ হ'ল। আবেলি অলিন্দ গোপালৰ ঘৰলৈ গ'ল, পৰীক্ষাৰ কাৰণে কেইবাদিন ধৰি খোলটো চুবলৈ নাপাই তাৰ মন লকলকাই আছিল। গৰম-বন্ধটোত সি ইয়াত নাথাকেই যেতিয়া খোলটো লৈ আনিবলৈ বৰায়েকে কৈ পঠিয়াইছে, 'তুমি খোলটো এমাহলৈ গোপালৰ হাতত এৰি থৈ নাহিবা। তোমাৰ নিজৰ বস্তু নিজৰ লগত

ৰাখিবা সদায়। সি তেনেকৈ সৰু ল'ৰাটোৰ পৰা খোলটো ৰাখিব নালাগেই নহয়। মামায়ো নকয়গৈ, তোমাৰ বাবায়ো ক'ব নাজানে, তুমিয়েই খুজি আনিব লাগিব। সি নিদিলে ক'বা— মই এইটো ঘৰলৈ লৈ যাম, বন্ধ খোলাৰ পাছত আহোঁতে লৈ আহিম।'

গোপাল ঘৰত নাই, সৰু ল'ৰাটো অকলে আছে, সি অলিন্দক ক'লে, 'ঐ, তোৰ খোলটো পৰি ভাগিল নহয়। দেউতাই তোক ক'বলৈ কৈ গৈছে, তই ঘৰত বাবাক ক'বিগৈ— খোলটো জোৰা দি ভাল কৰিব পৰা যাব, কেইটকামান লাগিব। দেউতাই বাবাক ক'বলৈ কৈছে, তই ঘৰত ক'বিগৈ দেই। এইটো ইয়াতে আছে, চা হি আহ।'

অলিন্দ ভিতৰলৈ সোমাই গৈ দেখিলে, খোলটো টেবুল এখনত পেলাই থৈছে, এটা কাষ কেৰেচীয়াকৈ এচমকা ভাগি হাড় ভগা ঠেঙৰ দৰে বৰটিবোৰত ওলমি আছে। সি সিফালে টুক টুকাই চালে, কেৰল থেপ থেপকৈ উঠিল। 'হ'ব দে, ভাল হৈ যাব। ভগাকণ সমানকৈ কাটি বেলেগ এটুকুৰা আঠা লগাই দিব। বাবাক গৰম-বন্ধতে আহি খৰচটো দি থৈ যাবলৈ ক'বি, দেউতাই ঠিক কৰি আনি দিব।'

বজোৱাৰ আশাটো মুদা মৰি অলিন্দৰ খং উঠিছে। হতাশো হৈছে। এনেকৈয়ে দাঙি লৈ যাব নে ইয়াতে থৈ যাব সি ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে, 'নি কি কৰিম এইটো!'

সি যাবলৈ সুদা হাতে বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। ল'ৰাটোৱে ভিতৰৰ পৰা মাতিলে, 'ৰ'বিচোন তই।' অলিন্দ ৰ'ল, ল'ৰাটো ওলাই আহিল, 'এইফালে আহ, বস্তু এটা দেখুৱাম।'

সি অলিন্দক নিজৰ কোঠাটোলৈ লৈ গৈ দুৱাৰখন বন্ধ কৰি দিলে, 'তয়ে ময়ে লৰালৰিকৈ কাম এটা কৰিম দেই।' অলিন্দ ৰৈ থাকিল, সি ভাবিলে— কিবা বস্তু হয়তো দুয়োটাই দাঙি ইফাল-সিফাল কৰিব লাগিব। ল'ৰাটোৱে তাক হাতেৰে কাষ চপাই ধৰি গাত গুপ্তাংগটো ঘঁহাই দিলে, জেপত ভৰাই অনা মাছৰ খুন্দাৰ দৰে হটঙা স্পৰ্শটো অলিন্দই গলধনৰ ওচৰত স্পষ্টকৈ অনুভৱ কৰিলে, সি ল'ৰাটোৰ প্ৰস্তুতিটো গম পাই গ'ল, ছেকেণ্ডতে পোন্ধৰখন দেশ পাৰ হৈ যোৱাৰ দৰে হঠাতে সি নভবা জগতখনত সোমাই পৰিল, পুলকৰ কাণ্ডবোৰ আৰু তাৰ গোটেই কথাবোৰ কলহৰ মুখেৰে ঘলককৈ দৈ সৰা দৰে অলিন্দৰ মনলৈ সৰি পৰিল, চেপা খোৱা পহুৰ দৰে ৰৈ থাকিল সি। ল'ৰাটোৱে তাক দাঙি বিছনাখনত পেলাই ল'লে, 'তই ভয় নকৰিবি দেই, মই তোৰ ভৰি দুটাৰ মাজত লগাম, একো নহয়, ভয় নকৰিবি', এয়াই প্ৰথম বুলি ভাবি সি অলিন্দক বুজাই মিহি মাতেৰে ক'লে। অলিন্দৰ ভয় লগা নাই, খং উঠিছে, কিন্তু সাৰি যোৱাৰ উপায় দেখা নাই, দুৱাৰ বন্ধ কৰি দিয়াৰ পাছতো জনা কথাবোৰ এবাৰো মনত নপৰাত তাৰ হীনমন্যতা আহিছে, সি ভবা নাছিল— ল'ৰাটোৱে তাকো ধৰিব। ভয় খোৱাৰ দৰে কৰি সি থেনথেনাই দেখুৱাবলৈ ধৰিলে, কিন্তু জানিছে সি— এয়া বৃথা কাৰ্য। 'নাকান্দিবি, তহঁতৰ লগৰ পুলকহঁতকো কৰোঁ নহয়! কালি কৰিছোঁ তাক। ভয় নকৰিবি, মনে মনে পৰি থাক।' 'ইঃ ফাঁকিও মাৰিছে চোৰা!' অলিন্দই ভাবিলে, 'পুলকে এতিয়া কি কৰি আছে, ই কল্পনাই

কৰিব পৰা নাই। মই নজনা দৰে সি কৈছে চোৱা!' সময়-সুযোগলৈ তীব্ৰ সচেতন হৈ, উত্তেজনাৰ লেকাম ছিঙি দি, ল'ৰাটোৱে অলিন্দৰ গলধনটোত হেঁচা মাৰি ধৰি পেণ্টটো খহাই পেলালে, তাক সম্পূৰ্ণ লুটিয়াই দি ভৰি দুটাৰ মাজত পাৰে মানে থুৱাই থুৱাই বীজল কৰি ল'লে।

*** *** ***

বছৰেকীয়া পৰীক্ষা আহিল। ঘৰত পঢ়িবৰ বাবে স্কুল বন্ধ দিবলৈ মাথোঁ দুদিনমান আছে। বাপধন মণ্ডলৰ পুতেকে ক্লাছত আহি ভেদ কৰা ৰহস্যটোৱে অলিন্দক অতিপাত ভয় খুৱালে। কালি দুপৰীয়া সমাজ অধ্যয়নৰ মাষ্টৰটো অকস্মাতে আহি ক্লাছে ক্লাছে সোমাই প্ৰশ্ন সুধি গোটেই ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক পিটিলে। সিহঁতে আটাইতকৈ ভয় কৰা মাষ্টৰটো যদিও, কালিৰ ধৰণে পিটা কোনেও দেখা নাছিল, সিহঁত সম্পূৰ্ণ আচৰিত হৈ আছে। আজিও কাৰোৰে বিষ মাৰ যোৱা নাই। কালি সেই সময়ত অফিচত অকল নীলকান্ত পেগু আছিল, তেৰোঁ ওলাই আহি সুধিছিলহি— 'কিয় পিটিছা ইমান!' বাপধনৰ পুতেকে খবৰ পাই আহিছে— কোনোবা বেলেগ গাঁৱৰ ছোৱালী-কেছত মাষ্টৰটোক বেতৰ কাঁইটেৰে পিটিলে, তাৰ পৰা চিধাই সি স্কুললৈ আহি ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক প্ৰশ্ন সুধি পিটিলেহি। 'চন্দন ছাৰে কালি গধূলি আমাৰ বাহঁতক কৈ আছে, মই তেতিয়াই শুনিলোঁ। ছাৰে নিজে মাৰ খাই, আমাৰ ওপৰত পোটক ল'লে! ছাৰে লোকক ওলোটাই পিটিব নোৱাৰে, আমাক প্ৰশ্ন সুধি পিটিছে!'

অলিন্দৰ সন্দেহ হৈছে— খবৰটো তৎকালীনভাবে চন্দনে পালে কেনেকৈ? মাৰ-পিত কৰোঁতে আঁৰ লৈ ক'ৰবাত চন্দনো সোমাই আছিল নেকি? যোৱাবাৰ সমাজ অধ্যয়নত ছাব্বিছ পোৱাৰ কাহিনীটো ইমান দিনে অলিন্দই পাহৰিয়েই আছিল। তাৰ মনলৈ সোঁ সোঁকৈ এসোপা কথা সোমাই আহি হেঁচা মাৰি ধৰিলে। সি যোৱা কেইমাহত কেইবাবাৰো ভাও লৈছিল। ৰাইজৰ আলোচনা মতে নামঘৰত ভাওবোৰ ঠিক হয় আৰু ভাওনাখন পতা গৃহস্থঘৰে প্ৰতিজন ভাৱৰীয়াৰ ঘৰে ঘৰে গৈ গুৱা-পাণ এটাৰ সৈতে বচনৰ কাগজখন দি আখৰালৈ নিমন্ত্ৰণ জনাই অহাটো নিয়ম। এদিন তেনেকৈ নিমন্ত্ৰণ দি গৃহস্থজনে আতাকক ক'লে, 'ল'ৰাটোক পাই বৰ ভাল পাইছোঁ। আমি ৰাইজে আলোচনা কৰিছোঁ— বেলেগক আৰু কৃষ্ণৰ ভাও নিদিওঁ। গোসাঁই ল'ৰা এটায়েই যেতিয়া কৃষ্ণৰ ভাওটোকে ল'ব, ভাওনাই ভাল ফল দেখুৱাব, গৃহস্থৰ মনোবাঞ্চা পূৰণ হ'ব। এওঁক সহজে এৰি নিদিওঁ, গোসাঁই আৰু কৃষ্ণৰ ভাও মিলি গৈছে।' আতাক অতি সন্তুষ্ট হ'ল, কিন্তু অকল সেইটো কাৰণেহে ভাওটো ভাগত পৰা বাবে অলিন্দৰ খং উঠি গ'ল। ভাও দিবলৈ পাই তাৰ বৰ ভাল লাগিছিল, সকলো মানুহে তাৰ ফালে চাই থকা কথাটো ভাবিয়েই সদায় ভাল লাগিছিল, সেইবাৰৰ নাটখন পোন্ধৰ দিনৰ আগত বেলেগ এঘৰেও পাতিছিল, তেতিয়াও ভাওটো

সিয়েই লৈছিল আৰু পুনৰ নিয়ম মতেই আখৰাও হৈছিল, কিন্তু সেইটো খণ্ডতে সি ভাওনাখনত বচনেই নামাতিলে। পাছত বেলেগ নাটত পুনৰ তালৈকে কৃষ্ণৰ ভাওটো আহিল, সি বচন মোকলায়েই নাচালে, আখৰাত যেনে-তেনে চলাই দিলে। তাৰ পাছতো ভাও আহিল, কিন্তু শেষত উপায় নহ'ল, তাক এৰুৱাবলৈ বাধ্য হ'ল। 'সি নোৱাৰে, তাৰ মগজু ভোটা', ৰাইজৰ মুখত সি সৰুকৈ শুনিলে। এদিন স্কুলত কিবা এটা উত্তৰ দিব নোৱাৰোঁতে এটা মাষ্টৰে পিটি পিটি তাক সেইটো কথাও ক'লে— 'অকণমান বচনকণ মুখস্থ কৰিব নোৱাৰ! ইমান গাধা কিয় তই? নিজেই ভালকৈ দিয়া ভাওটোৰ বচনখন পোন্ধৰ দিনৰ পাছতে পাহৰি যাবলৈ গৰু নেকি তই?' সি ক'তো অকণো প্ৰতিক্ৰিয়াই নেদেখুৱালে। এতিয়া তাৰ ভয় লাগিছে— 'সমাজ অধ্যয়নো মই নপঢ়োঁ বুলিয়েই পঢ়া নাছিলোঁ, প্ৰশ্ন দুটাৰ উত্তৰ লিখিবলৈ মোৰ মন নোযোৱা হৈছিল, আকৌ যদি কিবা তেনেকুৱা মন নোযোৱা হয় মোৰ, কি হ'ব! এইবাৰ যদি ছাৰে সঁচাকৈ কিবা কৰে? ছাৰ আৰু মামাৰ গোটেই বছৰটোত বেলেগ কিবা ডাঙৰ ঘটনাও ঘটি আছিল নেকি? ছাৰে ইমান অন্যায় কৰি পিটিছে, তেনেকৈ মোক অন্যায় নকৰিবনে?' সি অনুমান কৰিলে, বাকীবোৰ বিষয়তো এইবাৰ তাৰ বেছি নম্বৰ নাহে। তাৰ দৈনন্দিন ৰুটিনখন মনলৈ ভাহি আহিল— স্কুলৰ পৰা গৈ সি আতাকৰ লগত কামত লাগে, নহ'লে তেওঁৰ পিছে পিছে ঘূৰে, তাৰ পৰা গেগংহঁতৰ লগত খেলেগৈ, গধূলি এঘণ্টামান অংকখন মোকলাওঁতেই ভাত খাই শুবই হয়, তাকো হেড-মাষ্টৰ আৰু শিল্পী মাহীয়েকৰ বেৰৰ সিপাৰৰ খলিটোৰ পৰা কথা আহি তাৰ কাণত ধৰেহি, কথাৰ নিচা এৰি হেড-মাষ্টৰ নাযায়হে নাযায়, বৰায়েকে ভাত বাঢ়ি ৰৈ থাকিব লাগে, হেড-মাষ্টৰক যাবলৈ ক'ব নোৱাৰি কেতিয়াবা আতাক অতিষ্ঠ হৈ যায়, তাৰ পাছত সি পুৱা উঠে, এঘণ্টা কিতাপৰ সমুখত চুপে-চাপে মন দি বহা নহয়েই, ইফালে-সিফালে ভিতৰতে ঘূৰোঁতে যায়, কেতিয়াবা মাছ বিচাৰি গেগংহঁতৰ কাষ পায়গৈ, আকৌ গা ধুই স্কুললৈ অহা হয়েই। বাপধনৰ পুতেকক চন্দনে টিউচন কৰে, কায়ুমৰ মাক-দেউতাক দুয়ো শিক্ষক — তাইক নিজে যত্ন লয়, বাকীকেইটাই চুবুৰীৰে কাৰোবাৰ কাৰোবাৰ ওচৰলৈ পুৱা যায়, অকল গেগং আৰু অলিন্দৰ একো নাই। এদিন আবেলি স্কুলৰ সমুখতে গাঁৱৰ ডেকা দুটাই অলিন্দক জোকাইছিল, 'তই কি খোলৰ টিউচন কৰি আছ? লগৰ সোপাই দেখোন স্কুলৰ টিউচন কৰে। তই পঢ় নে নপঢ়?' এটাই স্বগতোক্তি কৰিছিল, 'তোৰ মা-বাপেৰ পিছে ইয়াত নাই নহয়! ককাৰৰ ঘৰখনো সেয়াহে, টিউচন দিবলৈও ককাৰৰ উপায় নাই!' সিহঁত দুটাই ৰস পাই পাতিবলৈ ধৰিছিল, 'বাপেকটোক অঁকৰা পাই গোপাল কায়ে কি কৰিলে জাননে নাই? খোলটো নিজে ভাঙি বাপেকক ভৰোৱাইছে। গোপাল কাই কম মানুহ নহয়!' অলিন্দ ঘৰত থাকোঁতেই খোলৰ পইচাটোক লৈ কেইবাদিনো সুকন্যা-বিপুলৰ কন্দল লাগিছিল। হক কথা এটা কোৱাৰ সাহসকণ নেদেখি সুকন্যাই বিপুলক থেঁতালি পেলাইছিল। কিন্তু তাই নিজেও কোৱাৰ উপায় নেদেখিলে, গোপালৰ অবিহনে অলিন্দই শিকিবলৈ আন উপায়ো নাই। পইচাখিনি দিয়াটোকে তাই সিদ্ধান্ত দিলে।

পইচাখিনি যিহেতু দিয়াটোৱেই হ'ল, ইমানখন কন্দল ঘৰত কিয় লাগিছিল ভাবি নাপাই অলিন্দৰ তিতা-কেহা লাগিছিল। সি ঘৰলৈ গ'লে অনুভৱ কৰে, টকা থকা মাষ্টৰৰ ল'ৰা হিচাপে মানুহবোৰে তাক সুকীয়া ধৰণে কথা কয়। কিন্তু ইয়াত মানুহবোৰে দুখীয়া ককাকৰ নাতিটো, অশৃংখল ঘৰখন, আৰু গাঁৱত সোমাই থাকি ঘৰলৈ নোচোৱা চন্দনৰ ভাগিনীয়েকটো ৰূপতহে ব্যৱহাৰ কৰে। কিবা কিনিব লগা হ'লে বা টিউচনৰ কথাটোতে হওক, সি পাব নোৱাৰিব নিচিনা ভাব লয় মানুহবোৰে। সমাজ অধ্যয়নৰ মাষ্টৰটোৱে বিপুলক মতা অলিন্দই দেখে, সি চিন্তা কৰিলে— 'ছাৰে বাবাক ভালকৈয়ে মাতে। ছাৰে বাবাৰ কথা ভাবিব নে মামাৰ কথা ভাবিব?'

পৰীক্ষালৈকে বন্ধকেইদিন ঘৰত থাকিবলৈ বিপুলে অলিন্দক নিবলৈ আহিল।

সাগৰীয় উপকূলৰ দৰে মসৃণ আৰু এঢলীয়া হৈ থকা চাপৰিটোৱেদি পানীৰ কাষে কাষে সিহঁতে চাইকেল আৰু খোজৰ চিন বহুৱাই যাবলৈ ধৰিলে। পানীৰ ভালেখিনি দূৰলৈকে নামি গ'লেহে একঁকাল হ'ব। বামৰ অলপীয়া সোঁতটোত বতাহে দিয়া বাধাই পানীৰ পৃষ্ঠখন অসংখ্য চৰাইৰ খোজৰ সমষ্টি যেন কৰি তুলিছে। মাজৰ এঠাইত-দুঠাইত আধা ডুব গৈ থকা বন একোডাল সোঁতত এনেদৰে লৰি আছে যেন নিজে নিজে উঘাল খাবলৈহে চেষ্টা কৰি আছে। খলপ খলপকৈ পানী-যুঁৱলিত উঠি থকা মৃদু শব্দটোৱে মনলৈ নীৰৱতা আৰু গভীৰভাবে চিন্তা কৰাৰ আহ্বান বোৱাই আনিলে। অলিন্দই আগৰবাৰ আহোঁতে প্ৰমাণ পাইছিল, যদিহে ডাঙৰে ঠেলি নিয়া চাইকেলখনত সি ধৰি গৈ থাকে তেন্তে ডাঙৰৰ খোজৰ সমানে সমানে সি গৈ থাকিব পাৰে। কিন্তু হাত এৰি দিলে সি পিছ পৰি যায়, ডাঙৰৰ খোজৰ চিনে চিনে খোজ মিলালেই ভৰিহাল বিষায়। 'সেইটোৱেই কৰা যাওক। কৃষ্ণ-প্ৰভু, শুনিবা আৰু! আজি কাজিয়া নলগাবা আৰু! কৃষ্ণ! হে প্ৰভু!'

আতাকে যে তাক কৈছিল, 'বহু কষ্ট সহি সহি সাধনা কৰিলে ঈশ্বৰে বৰ দিয়ে। আগৰ ঋষি-মুনিবোৰে তেনেকৈয়ে ঈশ্বৰৰ পৰা যি বিচাৰে তাকে পাইছিল।' আগতে বা এতিয়াও মানুহবোৰে ঈশ্বৰৰ বৰ, গুণ, আশীৰ্বাদ পাবলৈ কৰা কামবোৰ অৰ্থহীন যেন লাগে তাৰ। তেনেকৈয়ে সিও এই অৰ্থহীন কামটোত নিজা অৰ্থ দি সাধনাত লিপ্ত হ'ব বিচাৰিলে— চাইকেলত নধৰাকৈ সি বিপুলৰ প্ৰতিটো খোজৰ চিনত খোজ পেলাই যাব, আৰু লাহে লাহে নহয়, যিমান ভৰি বিষালেও সি বিপুলৰ সমানে সমানে যাব। 'সিটো ঘাট পাবলৈ বহু দূৰ। সিমান কষ্ট সহিলে তুমি শুনিবানে প্ৰভু? কৃষ্ণ প্ৰভু! আজি যেন মা-বাবাৰ কাজিয়া নলগাবা আৰু! কেৱল এইটোৰ বাবেই মই সাধনা কৰিছোঁ। ইয়াতকৈ অশান্তি মোৰ নাই, অকল এইটোকেই বিচাৰিছোঁ মই, এইটো তুমি দূৰ কৰি দিয়া, মাথোঁ মই অহা দিনটোৰ বাবে হ'লেও হ'ব। হে প্ৰভু।' সি তাৰ অশান্তিবোৰলৈ এটা এটাকৈ মনত পেলালে। জবকাৰে টনি থকা জাবৰ এদ'মত কিল কিলকৈ পোক এটা অধিক স্পষ্ট হৈ

ওপৰলৈ ওলাই অহাৰ দৰে ভৰি দুটাৰ মাজৰ বীজল অনুভৱটো আহিল। পুলকে তাক কেইবাবাৰো ব্যৱহাৰ কৰিয়েই আছে। গোপালৰ সৰুটো পুতেকে দুদিন কৰিলে। এদিন গোপালৰ ডাঙৰ পুতেকটোৱেও ঘৰতে বেলেগ এটা কোঠাত তাক ব্যৱহাৰ কৰিলে। গাৰ ওপৰত পৰি লৈ ডাঙৰ পুতেকটোৰ ধৰফৰণিৰ ধৰণটো সিহঁত দুটাতকৈও অশান্তিকৰ। অহৰহ তামোলেৰে ৰঙা কৰি থোৱা তাৰ মুখখনৰে ওলোৱা তাপযুক্ত বায়ুসোপাই তামোল খাই অতিমাত্ৰায় বেয়া পোৱা অলিন্দৰ মুখৰ ফালে আহি ঘিণ লগাই দিছিল, যেন ঠাণ্ডাদিনত পথাৰত শৌচ কৰোঁতে দুভৰিৰ মাজত থূপ খোৱা শৌচৰ দ'মটোৰ ঘিণ লগা উত্তাপটোহে। সি ধৰা দিনা অলিন্দৰ মনলৈ সন্দেহ আহিছিল— গোপালেও এইবোৰ কৰে নেকি। 'নাই নকৰে', সি ভাবিছিল, গোপালে কতদিন বাঁহৰ তলেৰে তাক চাইকেলত লৈ গৈছে, ঘৰত কোনো নাথাকোঁতে খোল শিকাইছে, একো কৰা নাই। কিন্তু গোপালে জাকৰুৱাকৈ ল'ৰা-ছোৱালীক শিকাই থাকোঁতে ছোৱালীবোৰৰ গাত ধৰি সনা-পোটোকা কৰি থাকিব বিচাৰে, একেলগে নাচোঁতে ছোৱালীবোৰে ভুল কৰিলেও ধমকি দিয়ে ল'ৰাবোৰকহে। 'তেওঁ ছোৱালীবোৰক ব্যৱহাৰ কৰে বা?' সি পুনৰ ভাবিছিল, 'নাই, নকৰে। লেটিপেটি কৰি থকাটো তেওঁৰ স্বভাৱেই। কিন্তু ব্যৱহাৰ নকৰে চাগে।' তাক মাজু মাহীয়েকেও পুনৰ কেইবাদিনো ব্যৱহাৰ কৰিলে। এদিন সি দেখিলে, ড্ৰয়িংৰুমত শিল্পীয়ে হেড-মাষ্টৰৰ কোঁচত বহি আছে। সেই সময়তে কোনোবা দুৱাৰৰ কাষেৰে যাব বুলি সিহঁতে ভবা নাছিল, সি দেখাটো সিহঁতেও গম পালে, কিন্তু সি বুজি নাপাই কাকো নলগাই বুলি ধাৰণা কৰিলে। পাছদিনা শিল্পীয়েও তাক কুহুলিয়াই গুপ্তাংগ দেখুৱালে আৰু মাজু মাহীয়েকৰ দৰে একেই ধৰণে আঙুলি এটা ব্যৱহাৰ কৰিলে। শিল্পীয়ে তাক লগত লগত আৰু এদিন ব্যৱহাৰ কৰিলে। সি ভাবে— পুলকে শিকিলে গোপালৰ সৰু পুতেকটোৰ পৰা। কিন্তু গোপালৰ সৰু পুতেকটোৱে কাৰ পৰা শিকিলে? কোনে আৰম্ভ কৰিলে এইটো? গাঁওখনত কাৰ লগত কোনে কি কৰি আছে ঠিক নাই! এই কথাবোৰ, তাক জোকোৱাবোৰ, স্কুলৰ মাৰবোৰ, বা আন গোটেইবোৰ— এইবোৰে তাক অশান্তি দিয়ে, বিৰক্ত কৰে, উদ্বিগ্ন কৰে, কেঁচু স্পৰ্শৰ দৰে ঘিণ লগায়, আতংকিত কৰে, চঁক খুৱায়, কিন্তু বিপুল-সুকন্যাৰ কন্দলে তাক অসহায় কৰি তোলে। সি মনতে আকৌ 'কৃষ্ণ প্ৰভু, কৃষ্ণ প্ৰভু' কৰিবলৈ ধৰিলে। 'ঈশ্বৰে গম পাই আছেনে মই সাধনা কৰি থকা?' মূৰৰ ওপৰতে দূৰ আকাশত ঈশ্বৰ বহি থকা দৰে তাৰ চাবলৈ মন গ'ল। কিন্তু কেনিবা চালেই পদচিহ্ন বাকী ৰৈ যাব পাৰে, সি তললৈকে চাই থাকিল। 'একদম ঘাটলৈকে খোজত খোজ মিলোৱা ইমান টান লক্ষ্যটো পূৰ কৰিলে ঈশ্বৰে মোক ঋষিৰ দৰে মন গ'লেই যিকোনো কাম কৰিব পৰা হোৱাই দিবনে? মই যদি এই শক্তি পাই যাওঁ, কাজিয়াখন মই বন্ধ কৰি দিম চিৰদিনৰ বাবে। ইমান সাধনা কৰিলে মই মনে মনে ঋষি হৈ যাম নেকি? নহয়, মই ঈশ্বৰ হৈ যাম!' সি যেন বালিৰ মাজলৈ গৈ ঘূৰ্ণিবতাহ তুলি ঈশ্বৰৰ নিচিনাকৈ টাকুৰি ঘূৰাদি একেঠাইতে ঘূৰি দিব এতিয়া! ঈশ্বৰ হৈ উঠাৰ উত্তেজনাত তাৰ গা জিকাৰ খাই উঠিল, সি নিজে ক'ব নোৱৰাকৈ থেপেক থেপেককৈ

জঁপিয়াই পদচিহ্নবোৰত খোজ পেলাবলৈ ধৰিলে। 'ঐ, ভালকৈ খোজ কাঢ়', বিপুলে পিছলৈ ঘূৰি চাই ক'লে। সম্বিত ঘূৰাই পাই সি নজঁপিওৱাকৈ পুনৰ খোজ মিলাবলৈ ধৰিলে, আকৌ মনতে ক'বলৈ লাগিল, 'হে প্ৰভু, আজি নলগাবা কাজিয়া। কৃষ্ণ। আজি পূৰ কৰিবা। কাইলৈ যি কৰা কৰিবা প্ৰভু, আজি ৰেহাই দিয়া।'

তাৰ ভৰিহাল ফন্দিয়াই ধৰিলে, অলপ পাছতে ভৰি দাঙিব নোৱৰা হ'ব যেন লাগিছে, বিপুলতকৈ সি ভালেখিনি পিছপৰি গৈছে। তাৰ সন্দেহো হৈছে, 'ঈশ্বৰে শুনি আছে নে? ঈশ্বৰেতো শুনি থাকে সকলো কথা, কিন্তু পূৰ কিয় নকৰে? শুনিছেনে বাৰু? ঈশ্বৰক কিয় দেখা নাপায়? একদম মোৰ কাষতে আছে নেকি ঘেৰি? শাস্ত্ৰত খালী চকুৰে নেদেখা প্ৰাণীবোৰৰ বিষয়ে কিয় নাই? নে সিহঁতেই তেন্তে ঈশ্বৰ?'

বহাটোৰ কাষত পৰি থকা খৰি এটুকুৰাৰ ওপৰত ষ্টেণ্ডডাল দি বিপুলে চাইকেলখন থ'লে। অলিন্দই চাইকেলখনৰ ওচৰলৈকে আহি সাধনা সামৰি কেউফালে ঘূৰি চালে। সুঁতিটো সমতল যেন হৈ আছে, পাৰ পাওঁ পাওঁ হোৱা নাও এখন এনেই ওপঙি আহি থকা নিচিনা লাগিছে, নাৱৰ মানুহবোৰে সিহঁতলৈ চাই আছে। সি ভৰিহাল চোঁচৰাই বহাটোৰ বেঞ্চখনত বাগৰিবলৈ গ'ল।

গধূলি তাৰ কলাপিট আৰু ঊৰু দুটা অত্যন্ত বিষাল, ভাগৰেও হেঁচা মাৰি ধৰিলে। কিন্তু ঈশ্বৰে তাৰ প্ৰাৰ্থনা পূৰণ নকৰিলে।

পাছদিনা সুকন্যাই বিপুলক ক'লে, 'এইবাৰ যদি কোনোবাই আপোনাক আকৌ তেনেকৈ কয়, আপুনি ক'ব— জীৱনটো লৈ যদি হাড়ডালৰ ঠিকনা লগাই থৈ যাব নোৱাৰোঁ, তেন্তে জীৱন ধাৰণ কৰি কি লাভটো থাকিল, হাড়ডাল পুতিবলৈকেতো স্থায়ী মাটি এটুকুৰা লাগে। সিহঁতে এবাৰ চল পালে যেতিয়া আকৌ নোকোৱাকৈ নাথাকে, ক'বই, আপুনি মনে মনে নাহিব।' উত্তৰ এটা পাই লৈ উৎফুল্লিত হৈ বিপুলে তাইক ক'বলৈ ধৰিলে, 'মই ক'ম, এইষাৰ ক'লে একদম চিধা হৈ যাব। এইবোৰ মানুহ ইয়াতে হেৰাব, গম পোৱা নাই সিহঁতে নিজে...'

কথাবোৰ শুনি অলিন্দৰ মনত পৰিল, গধূলি এইটোতো সিহঁতৰ কন্দল লাগিছিল। নাৱত গাঁৱৰ মানুহ এটাই বিপুলক কৈছিল— 'এইবোৰেই ভাল ঠাই, এইবোৰ এৰি থৈ তোমালোক কিয় উত্তৰপাৰলৈ যাব লাগে? আমি কোনো নাযাওঁ, তোমালোকে পুৰণাবোৰ এৰি বেলেগত মাটি কিয় ল'ব লাগে? সিপাৰত কিতো পায়? ইয়াত সতেজ মাছ, খাঁটি গাখীৰ, মাহ-তিলৰ অভাৱ নাই। তাত ভেজালৰ বাহিৰে একো নাই।' মানুহটোৰ কথাখিনি সুকন্যাৰ আগত কৈ লৈ বিপুলেও সেইমতেই কৈছিল, 'ইয়াতে থাকিব লাগে। হয় তোন। উত্তৰপাৰলৈ গ'লে কি পাবা! এইবোৰ কি বেয়া ঠাই?'

সুকন্যাৰ গালি শুনি এতিয়া বিপুল সম্পূৰ্ণ বিপৰীত ফালে পুনৰ ঘোৰ খাই পৰা দেখি অলিন্দই কৌতুক পালে। হাড়ডাল পোতাৰ কথাটো বুজি নাপাই সি সুকন্যাৰ

কাষলৈ গৈ সুধিলে, 'মা, ক'ৰ হাড়ডাল ঠিকনা লগাব লাগেনো? কি হাড় স্থায়ী মাটিত পুতিব লাগে?'

সিহঁতে ভবাই নাছিল, সি যে এইবোৰ মন কৰি থাকে। তাৰ মুখত ডাঙৰ প্ৰশ্নটো শুনি সুকন্যাৰ সংকোচ লাগিল— তাক কোৱাটো ভাল হ'ব নে নহয়। তাইৰ ভাবটো বুজি বিপুল আঁতৰি গুচি গ'ল। কেইদিনমানৰ বাবে ঘৰলৈ অহা ল'ৰাটোক টানকৈ কৈ আঁতৰাই পঠিয়াবলৈ বেয়া পাই সুকন্যাই ক'লে, 'মানুহ মৰিলে খৰি দি ছাইবোৰ পুতি থয়। মৰিশালি দেখিছ নহয় তই, সেইটোৱেই মৰা মানুহজনৰ চিন হৈ থাকে অজৰ-অমৰকৈ। সেইটো যদি নদীয়ে উটুৱাই লৈ যায় মানুহজনৰ চিন-মোকাম থাকিব জানো!'

ৰাতিপুৱা কুঁৱলী কমিবলৈ আৰম্ভ কৰা সময়ত সুকন্যাই বিপুলক মাছ কেইটামান আৰু গাখীৰৰ টেকেলি এটা আনিবলৈ ব'ঠামাৰিলৈ পঠিয়ালে। অলিন্দকো ন-কৰঙাৰ দোকানলৈ যাবলৈ ক'লে।

পদূলিৰ পৰা অলপ গৈ অলিন্দই দেখিলে, ন-কৰঙাৰ মাজৰ পৰা এম ই স্কুললৈ পোনোৱা বাটটোৰে আলফা ল'ৰা দুটাই পিঠিত বন্দুক লৈ চাইকেলেৰে গৈ আছে। ঘেৎলেং ঘেৎলেং কৰি গৈ সিহঁত দূৰৰ কুঁৱলীৰ মাজত হেৰাই গ'ল। অলিন্দই অনুমান কৰিলে, সিহঁত স্কুলৰ সমুখৰ পাৰটোলৈ যাব নতুবা সুঁতিটো পাৰ হৈ সিফালৰ কোনোবা চাপৰিত থাকিবগৈ।

সি দোকানৰ পৰা ওভতোঁতে কুঁৱলী পাতল হৈ পৰিল, অলপ পাছতে ৰ'দ ওলোৱাৰ উমান পোৱা গ'ল। একাষৰ মাহনিডৰাত, নিয়ৰে ধুই পৰিষ্কাৰ কৰি পেলোৱা পাতবোৰৰ মাজত, চাকৈ-চকোৱা এহাল চৰি আছে, ঘৰচীয়া চৰাইৰ দৰে সিহঁত ওচৰতে আছেহি। আন কাষৰ মানুহ ঘৰত আলফা ল'ৰা এটাই পদূলি মূৰলৈ ওলাই দাঁত ব্ৰাছ কৰি আছে, অন্য এটাই ঘটি এটা লৈ চোতালৰ কাষত মুখ ধুইছে, ইঘৰ-সিঘৰৰ পিছফালে কাউৰীৰ হুলস্থূল শুনা গৈছে। কক কক কক কক মাত দি হাঁহ এজাক তাৰ মূৰৰ ওপৰেদি উৰি পাৰ হৈ গ'ল, সি ওপৰলৈ চালে, 'কুঁৱলী আঁতৰা দেখি সিহঁতৰ যাত্ৰা আৰম্ভ হ'ল! অ', অকল হাঁহেই নহয়! এ...জা...ক বগলী!' তাৰ সমুখত বহু ওপৰলৈকে আকাশৰ এফাল জুৰি এথূপ এথূপকৈ বগলী আহিয়েই আছে। সি যিমান ওপৰলৈ দেখে চাই চাই খোজ দি থাকিল। তাৰ পৰা কোণীয়াকৈ একদম ওপৰৰ এটা থূপ লাহে লাহে আহি আছে। সি বুজিলে, আচলতে বেগটো একে, দৃষ্টিৰ পৰা দূৰৈৰ কাৰণেহে সেইটো জাক লাহে লাহে অহা যেন লাগিছে। 'সেইজাক দেখোন বেছি জিলিকি আছে! সিহঁতৰ পাখিত ৰ'দ পৰিছে!' সি তললৈ চকু নমাই আনি কেউফালে চালে। নাই, ক'তো বিশেষ ৰ'দ নাই। কাৰোৰে চোতালত, গছবোৰত, দূৰৰ চুবুৰীবোৰত, স্কুলৰ ফালে— ক'তোৱেই নাই। সি তৎক্ষণাৎ আকৌ মূৰ উঠাই দূৰৰ জাকটোৰ ফালে চালে, 'হয়, পাখীত ৰ'দ পৰিছে। কথাটো সেইটো

তাৰমানে!’ তাৰ মন গৈ কিতাপৰ পৃষ্ঠা পালেগৈ, ‘উপকূলৰ পৰা জাহাজৰ পালখন প্ৰথমে এনেকৈয়ে দেখা যায় তাৰমানে!’ ভাবি ভাবি এদিনো বুজি নোপোৱা কথাটো সি এতিয়াহে বুজি পালে। পৃথিৱী যে গোলাকাৰ আৰু অহৰহ ঘূৰি থাকে— সি পৰীক্ষা কৰি কৰিও অনুভৱ কৰিব নোৱৰা উত্তৰবোৰ এটা এটাকৈ ওলাই আহিবলৈ ধৰিলে। ‘তাৰমানে গোটেই জগতখনৰ অ’ত-ত’ত এসোপা ফুটবলেই ভৰি আছে! ছুটিয়াই দিয়া ফুটবলটো কেতিয়াবা ঘূৰি ঘূৰি যোৱাৰ দৰে পৃথিৱীখনো ঘূৰিয়েই থাকে!’ সি হৰিচাপৰিখনকে এটা গোলকৰ দৰে কল্পনা কৰি ল’লে, যেন ন-কৰঙাৰ একদম পূবৰ ফালে তলিৰ পৰা বেলিটোৱে ওপৰৰ বগলীবোৰৰ গাত ৰ’দ পেলাইছে, চাৰিওফালৰ নদীখনো যেন বায়ুমণ্ডলহে, যেন ক্ষন্তেক পাছতে গোলকটো ঘূৰি গাঁওকেইখনো বেলিৰ মুখামুখি হৈ ৰ’দেৰে ভৰি পৰিব! অতদিনৰ কৌতূহল দূৰ কৰি তাৰ মন নাচি উঠিল।

সি চোতাল পাই দেখিলে, ঠাই মচি থকা বোকা হাতেৰে নামঘৰৰ দুৱাৰমুখত ৰৈ সুকন্যাই কান্দি আছে, চোতালৰ কাষত বিপুলৰ চাইকেলখন, বিপুল নাই। ‘মাছ-গাখীৰ লৈ ইমান সোনকালেতো নাপায়হি, আধা বাটৰ পৰাই ঘূৰি আহিছে! কি হ’ল? কিয় কান্দিছে?’ সুকন্যাই কান্দি থকা দেখি সি ভয় আৰু দুখত ৰৈ নাথাকি ভিতৰলৈ সোমাল, বেগটো থ’লে, সি বিপুলক দেখিলে— কাপোৰ নসলোৱাকৈ বাৰীত কাম কৰা নিচিনাকৈ ঘূৰি আছে। অলিন্দ বাৰাণ্ডালৈ ওলাই বেঞ্চখনত বহিল, সুকন্যাৰ কান্দোনৰ শব্দ উঠিছে, ‘কিবা খবৰ পাই আহিল নেকি? ককা ঢুকাল নেকি? নে বৰায়ে সঁচাকৈ পুখুৰীটোত জাঁপ মাৰি দিলে?’ সি সুকন্যাৰ মুখখন দেখা নাই, সি অহা বাবে তাই চাদৰৰ আগেৰে মুখখন ঢাকি ধৰিছে। সি ওচৰলৈ গৈ সুধিলে, ‘কি হ’ল নো?’ তাই চকু দুটা উলিয়াই চাই একো উত্তৰ দিব নোৱাৰি পুনৰ ঢাকি দিলে। তাই কন্দা সহ্য কৰিব নোৱাৰি তাৰো চকুপানী ওলাওঁ ওলাওঁ হ’ল, সি ওচৰতে ৰৈ থাকিল।

সুকন্যাই মজিয়াখনৰ বাকী থকাখিনি মচিবলৈ সোপাকানিটো তুলি ল’লে। অলিন্দই আকৌ সুধিলে, ‘মা, কি হৈছিল নো?’ তাই থোকাথুকি মাতেৰে ক’লে, ‘মাজু মাহী পলাই গ’ল!’

‘কেতিয়া? কেনেকৈ গম পালে?’

‘কালি। বাবাই এতিয়া গম পাই আহিছে।’

অলিন্দ বাৰাণ্ডালৈ আহিল। বিপুলে পিৰালিত কঠ এখন পাৰি জুপুকা মাৰি বহিছেহি।

বিপুল বহাৰ পৰা উঠি সুকন্যাৰ ওচৰলৈ গ’ল, ‘মই আহি থাকোঁতে কেনি আহিছোঁ গম নাপাওঁ। চাইকেলৰ পৰা বাগৰি পৰিলোঁ নহয়! এয়া কিলাকুটিটো থেঁতেলা খাই গ’ল চোৱাচোন।’ বিপুলৰ গাটো কঁপি আছে, সুকন্যাৰ ধৰফৰণিও অলিন্দৰ চকুত পৰিছে। মাহীয়েকৰ কথাটো শুনি অলিন্দৰ চিন্তা কমিল, সুকন্যাই কন্দা দেখি লগা তাৰ দুখটোও নাইকিয়া হ’ল। মাহীয়েকহঁতে কেইবাদিনৰ পৰা তাক ভাগ নিদিয়াকৈ মনে মনে কিবা

পাতি থকা সি দেখিছিল। যিকোনো কথাৰ ভাগ পায়েই থাকে বাবে তাৰ মনলৈ বিশেষ কৌতূহল অহা নাছিল। সি বুজিলে, সিহঁতে তাই যোৱাৰ পৰিকল্পনাটোকে মিলি লৈ কৰি আছিল আৰু কিবাকৈ ধৰা নপৰিবলৈ তাক ভাগ নিদিলে।

সি সুকন্যাহঁতৰ ওচৰলৈ গৈ সুধিলে, ‘মথাউৰিৰ ওচৰৰ ল’ৰাটো হয় নে?’ সুকন্যা-বিপুল চঁক খাই গ’ল, ‘তই কেনেকৈ জানিলি?’

‘মই দেখিছিলোঁ। মাহীহঁতেও গম পায়। বাকীবোৰকহে নকয়!’

‘সেইবোৰহে কাহিনী, দেখিছেনে!’ সুকন্যাই বিপুলক ক’লে, ‘এইবোৰ কথাতো এতিয়া ওলাই পৰিব, আতাই সহ্য কৰিব পাৰিবনে! চন্দনে শুনিলে সিহঁতৰ সঁচ থ’ব নে! তালৈ বাৰু তহঁতে ভয় কৰ, মোকে কোৱা হ’লেও মই তাইক বুজাই এৰুৱাব পাৰোঁ নহয়! তহঁত ডাঙৰ কেইজনীয়েওতো ভাবি চাব লাগিছিল!’ হালেই চিন্তা কৰি ৰৈ থাকিল।

সুকন্যাই আকৌ ক’লে, ‘এতিয়া কি কৰে? আজি যাবলৈ নহ’ব! কাইলৈ ময়ে যাওঁ, ইয়াকো লৈ যাওঁ, ময়ো নাথাকিম — সি ইয়াত এনেই থাকিব, আকৌ পৰীক্ষাৰ সময়ত বেলেগকৈ নিবলৈ সময় নাই।’

সুকন্যাহঁতক পদূলিত দেখিয়েই মাহীয়েকহঁত দৌৰি আহিল। আটাইকেইজনীয়ে উচুপি আহিছে। অলিন্দই সুকন্যালৈ চালে, তাইৰো চকুপানী বৈ পৰিছে। মাহীয়েকহঁতে কন্দা দেখি অলিন্দ আচৰিত হৈছে, ‘সিহঁতে কিয় কান্দিছে! আগতে জানেই দেখোন! বিয়া হৈ গ’লেও যেনেকৈ দুখ লাগে, হয়তো সেইটো দুখত কান্দিছে।’

ঘৰত সোমাই আটাইৰে কান্দোনবোৰ বন্ধ হোৱাৰ পাছত সুকন্যাই ক’লে, ‘বাটত আজি ডাঙৰ কথা নহয়! মথাউৰিৰ পৰা নামি আহিছোঁহে, ঘৰে ঘৰে ধান-চাউল জাৰি কাম কৰি খোৱা ডুমুনীজনী যে, তাই এইফালৰ পৰা গৈ আছে, আগতে আমাক মাতিবলৈ সাহ নকৰে, আজি তাই যিটো হাঁহি মাৰি আগতীয়াকৈয়ে চিঞৰ মাৰি মাতি সুধিছে— ভনীয়েৰাৰ খবৰ পাই আহিলা নেকি? দেখিলিনে তাইৰ সাহটো? তাই সেইখন গাঁৱৰহে! তহঁতক গোটেইকেইজনীকে কৈছোঁ, কাৰোবাৰ যদি কিবা আছে সোনকালে এৰি পেলা। কেনেকৈ অজাতি মানুহে সাহ কৰিলে দেখিলিনে? মোৰ গা কিচকিচাই গৈছে তাইৰ হাঁহিটো দেখিয়েই। প্ৰেম কৰাবোৰৰ জীৱনটো জঘন্য হয়, চাবি। আৰু সেইবোৰ অজাতি মানুহ, সেইবোৰ মানুহ আমাৰ দৰে মানুহ নহয়, গোসাঁই কুলত জন্ম পাই এইটো কম কথা হোৱা নাই, বহুত দোষে চুব।’ সুকন্যাই প্ৰেম শব্দটোক অশ্লীল শব্দৰ দৰেই জ্ঞান কৰে। কিচকিচকৈ ক’লা সাপ দেখিলে তাই জিকাৰ খোৱাৰ দৰে, সেইটো শব্দ মুখত ফুটাই লৈ তাইৰ গাটো সিৰসিৰাই গৈছে।

কাম কৰা মানুহগৰাকীয়ে মাত দিওঁতে অলিন্দই দেখিছিল, সুকন্যাই ‘অঁ’কৈ ধুনীয়াকৈ উত্তৰটো দিছিল, অৱশ্যে সেই এটা শব্দ কৈয়েই তাই ৰৈ থকা নাছিল। সি তেতিয়া সুকন্যাৰ

ভাবটো মন কৰা নাছিল। এতিয়া কথাখিনি শুনি তাৰ মনত খেলিমেলি লাগিছে। সি ঘৰলৈ অহা-যোৱা কৰোঁতে সেই মানুহগৰাকীক আগতে লগ পাইছে, তেওঁ তাৰ মুখলৈ চাই হাঁহি মাৰে, সিও মাৰে, কেতিয়াবা তেওঁ সলসলীয়াকৈ মাতি থৈ যায়। 'কি হ'ব নো তেওঁ মাতিলে?' —একো সোধাৰ পৰিৱেশ নাপাই সি ভাবি থাকিল।

'ডাঙৰ বাইদেউ পালিহি নেকি?' সিঘৰৰ কেইটামান সোমাই আহিল, সিহঁতে সুকন্যাৰ কথাখিনিও শুনিলে, ডাঙৰ এজনীয়ে অভিভাৱকৰ ভংগীৰে লগতে ক'লে, 'আমাৰ ঘৰৰ কেইজনীয়ে নকৰে বুলি ভাবিছোঁ। ইহঁত কেইজনীয়ে কোনোবাই যদি ভাবি থৈছ, আজিয়েই কৈ পেলা। আলোচনা কৰিলে সমাধানৰ বাট মুকলি হয়, তহঁতে কথাবোৰ খুলি ক'বি, এইবোৰ ৰিষ্টৰ পৰা আঁতৰি থকাৰ উপায় কিয় নোলাব!'

সুকন্যাই ক'লে, 'তাকেই! আতাদৌৱে কম কষ্ট পাইছেনে!'

সিঘৰৰ মাজুটোৱে ক'লে, 'সৰু আতাই কান্দিছে সেইদিনা! আমি জন্মৰ পৰা কোনোদিন সৰু আতাই কন্দা দেখা নাছিলোঁ।' আটাইবোৰ ভাবত মূক হৈ পৰিল। সি আকৌ ক'লে, 'এতিয়া তই চা, তাই গুচি গৈছে, আমি খবৰটো পাইছোঁহে মাত্ৰ, খাটাং হোৱাই নাই, তেনেকুৱাতে ভকত-গাঁৱৰ বিয়া-গাড়ীখন গৈছে। কইনাঘৰ দূৰণিত কাৰণে সিহঁতে সন্ধিয়াতে ওলাই গৈছে। আমি সঠিক খবৰটো কেনেকৈ পাইছোঁ? গোটেই গাড়ীখনৰ মানুহে পদূলিত চিঞৰি গৈছে— ঐ গোসাঁইৰ ছোৱালী শূদিৰে নিলে। সিহঁতে কিৰীলি পাৰি গৈছে! সেইবোৰতো নিজৰে ভকত!'

'মই সিহঁতক দিম ৰ!' চন্দন সোমাই আহিছিল, কোনেও মন কৰা নাছিল, 'মই দুজনমানক পাই কালিয়েই সুধিছোঁ। কৈছে, বুঢ়াবিলাকে চিঞৰা নাই হেনো। পাছৰ ছীটৰ ডেকাবোৰেহে চিঞৰিছে বোলে। হ'লেও, সেইবোৰেতো সেৱা কৰি থাকে, ভাওনা-সবাহ কৰি থাকে। কি কাৰণে সিহঁতে চিঞৰিব লগা হ'ল! দৰকাৰ হ'লে ৰাইজ বহুৱাবলৈ ক'ম তাত, এইটো কথাৰ শাস্তি পাব লাগিব ভকতে।'

সুকন্যাই ক'লে, 'সেইবোৰ কৰি লাভ নাই, শত্ৰুতা বাঢ়িব। ইমান ডাঙৰ ঘটনা এটা হৈ গৈছে, আৰু বঢ়াই লাভ নাই, বিপদ আহিব পাৰে। এতিয়া মাত্ৰ বাকীকেইজনী ভালকৈ বিয়া হৈ গ'লেই হ'ল।'

সিঘৰৰ মাজুটোৱে ক'লে, 'নাই, সেইটো সিহঁতেই কৰক। আমি নকৰোঁ। সিহঁতৰ বুঢ়াখিনিয়ে সমাজ বহুৱাই কওক ডেকাবোৰক। গুৰুক অপমান কৰিবলৈ ক'ত সাহস পালে! আমি মূল ভকতখিনিক ক'ম, সমাজত আমি নাথাকোঁ।'

'আজিকালি বহুতো গোসাঁয়ে শৰণ দি উঠাই লৈছে নহয়, সেইকাৰণে চল পাইছে। পেহাহঁতৰ ফালে সেই কি সত্ৰখন আছে যে, সেইঘৰে এনেকৈ যোৱা জীয়েক-জোঁৱাইয়েকক শৰণ দি লোৱা নাই জানো!' সুকন্যাই ক'লে।

সিঘৰৰ ডাঙৰজনীয়ে লগতে ক'লে, 'ময়ো তাকেই ক'বলৈ লৈছিলোঁ। গোসাঁইবোৰেই গণ্ডগোলবোৰ লগাইছে। ইমান তলখাপৰ জাতিবোৰক শৰণ দি ল'ব লাগে কিয়!'

'আমাৰ সেইটো নহ'ব! আতাই শৰণ নিদিয়ে বাৰু, কিন্তু কথাটো কৈছোঁহে মই— দিওঁ বুলিলেও মই নামানো। এইটো আমাৰ সত্ৰত হ'ব নোৱাৰিব। ঈশ্বৰে নকৰক, কাইলৈ তহঁতৰ ঘৰত হ'লেও বৰ-আতাই যদি কয়, তেতিয়াও মই বাধা দিম।' চন্দনে ক'লে।

'শৰণ দিয়াটোতো আমাৰ নহ'ব! কোনোবা গোসাঁয়ে কৰিছে কৰক। আমাৰ সেইটো ৰাখিব লাগিব।' সিঘৰৰ ডাঙৰজনীয়ে গেঁঠাই গেঁঠাই ক'লে।

ডাঙৰকেইটাই কৈ থকা বাবে পৰিস্থিতিটো চাই ঘৰৰ সৰুকেইটাই মাত দিয়া নাই, মাজতে চন্দন আহি ওলোৱাত এনেয়ো সিহঁতৰ মাত হেৰাল, মাত ফুটালেই নিজৰ দোষবোৰ ধৰা পৰাৰ ভয়টোও আছে। কথা বঁতিয়াই ডাঙৰকেইটাৰ মন অলপ শান্ত পৰিল। সিঘৰৰ মাজুটোৱে পাতলাই ক'লে, 'লেঠাটো শংকৰেই লগাই গৈছে নহয়! চান্দসাইনো কোন আছিল? মুছলমানহে। তেওঁকতো ভকত কৰি ল'লে শংকৰে!'

সুকন্যাই তাৰ মুখলৈ চাই ক'লে, 'তয়ে তলে তলে কিবা ভাবি আছ নেকি?' কৌতুকটোত কাৰোৰে হাঁহি নুঠিল, তাইৰ নিজৰো নুঠিল।

সি আকৌ ক'লে, 'শুন। মই মিছা কোৱা নাই। তই অলপ আগত যিঘৰৰ কথা ক'লি, সিহঁতৰে ঠেঙুলি এটা — সেইঘৰে দুজন মিচিং ডেকা ল'ৰাক বায়নৰ উপাধি দিছে, নিৰ্মালি প্ৰদান কৰিছে। কি দৰকাৰ সিহঁতক উঠাই ল'বলৈ?' এইটো খবৰ সিহঁতে শুনা নাছিল, চকু থৰ হৈ গ'ল। 'সেয়া চা। এবাৰ তয়ে কৈছিলি হ'বলা, মাজুলীৰে সত্ৰাধিকাৰ এজনে ভোট দিবলৈ যাওঁতে ভোটকেন্দ্ৰত হাতত ৰং লগাবলৈ দিয়া নাছিল, ভোটকেন্দ্ৰৰ বিষয়াক তেওঁক চুবলৈ দিয়া নাছিল, কাৰণ জাত যাব। এতিয়া মানুহে কোনটো ফালে ফালৰি কাটিব? অজাতিবোৰে বা ভকতবোৰে নিৰ্মালি দিয়া ঘৰৰ ফালেই মত দিব! গোসাঁইৰ ধৰ্ম-কৰ্ম থাকিব ক'ৰ পৰা?'

'তাতো কিন্তু কিন্তু এটা আছে!' চন্দনে ক'লে, 'তই কোৱা কথাটোত ভাল প্ৰভাৰ এটাও সোমাই আছে। যে, এতিয়াও, গোসাঁইৰ ক্ষমতা নাইকিয়া হৈ যোৱা নাই।' আটাইকেইটাই কৌতূহলেৰে চন্দনৰ মুখলৈ চালে। 'দুটাক নিৰ্মালি দি বায়ন পাতি উঠাই লৈছে মানে, সিহঁত দুটাই এতিয়া নিজৰ মানুহখিনিৰ হাতে নাখায়। সিহঁতে মাটিৰ ঘৰ সাজিছে, চাঙত নুঠে এতিয়া, সিহঁতৰ আগৰ সমাজত ভাগ নলয় এতিয়া। সেইটো কাৰণে কথাবোৰ বেছি গভীৰ হৈ ভালহে হৈছে। ল'ৰা দুটাৰ আগৰ সমাজখনে আকৌ গম পাই গৈছে যে সিহঁত নীচ। মানে বাকীবোৰক বুজাই দিয়া হৈছে— তোমালোকে নোৱাৰা সমানলৈ আহিব।' চন্দনে আনন্দত ঢেক ঢেককৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে, দুখৰ মাজত ওলোৱা কৰ্কশ হাঁহিটোৱে বায়েক-ভনীয়েক কেইবাজনীৰ মনত যোৱাজনীৰ প্ৰতি বেজাৰ বোৱাই দিলে— 'কি ঘৰৰ ছোৱালী গৈ কেনেকুৱা জাতত সোমালগৈ!' যোৱাৰ দিনা নিশা চন্দনেও কান্দিছিল,

শিল্পীয়ে ভাবিলে, 'ই কমটো দুখত হাঁহিছে নে এতিয়া!' চন্দনে ক'লে, 'সেইকাৰণে জাতিৰ দূৰত্বটো যে থাকিব, সেইটোত নিশ্চিত থাক। এই ভেদটো এতিয়া বেছি গভীৰহে কৰিছে। ভাল হৈছে এনেকৈয়ো। চাল্লা তহঁতে অজাতিত জন্ম পাবি, এতিয়া গোসাঁইৰ শাৰীলৈ আহিব বিচাৰ? পাবি তহঁতি? নোৱাৰ! চান্দসাইৰ কথাটোৱো একেটাই। নহ'লে, এতিয়া কেইশ বছৰ পাৰ হ'ল, এতিয়াও পাৰ্থক্যটো থাকিব পাৰিছে সেইকাৰণেই। চান্দসাইক শৰণ দি শংকৰে ভেদাভেদ নামানিছিল, গোটেই জাতিবোৰৰ সম্প্ৰীতি বাঢ়িছিল —এইবোৰ কিতাপে-পত্ৰইহে জাপি থোৱা কথা। ক'ৰ পৰা জাতিভেদটো নাথাকিল। শংকৰে চান্দসাইৰ সমাজখনৰ লগত কোনটো দিশেৰে মিলি যোৱা দেখিলে লিখি থকাবোৰে? হা? চান্দসাইক শৰণ দিছে মানে সেই সমাজখনৰ পৰা চান্দসাই ভাগ হৈ আহিছে!'

বাহিৰত ভকত এজনে আতাকক মাতিলে।

'এওঁক মই কেইষাৰমান শুনাম ৰ। যোৱাজনী ভকত হৈ আহিলেও পদূলি মূৰত ভৰি দিলেই আমি আকৌ উধাৰণি পাতিম — সেইটো তেওঁক মই জনাই ল'ম।' কৈ থৈ চন্দনে বাহিৰলৈ খোজ দিলে, পিছে পিছে সিঘৰৰ মাজুটো গ'ল। 'টানকৈ নক'বি দেই', সুকন্যাহঁতে সিহঁত দুটাক সকীয়াই দিলে। সুকন্যাহঁতৰ ভয় লাগি আছে— চন্দনক বাঘ হেন ভয় কৰাৰ পাছতো ছোৱালীজনী নিবলৈ সাহ কৰিছে, গতিকে ল'ৰাঘৰৰ মানুহে কিজানি খং উঠিলে বাটে-পথে দিগদাৰ কৰে।

চন্দন আঁতৰি যোৱা বাবে, অথনিৰ পৰা মনে মনে থকা মাহীয়েক কেইজনীয়ে মুখ খুলিলে, গোটেইবোৰে একেলগে মাজু মাহীয়েকক গালি পাৰিবলৈ লাগিল, '...তই সেইটোহে ল'ৰা চাবলৈ পালি! আন ল'ৰা নাই পৃথিৱীত! ঘৰখন বদনাম কৰি থৈ গ'লি!...' সুকন্যাই ক'লে, 'তাই গৈছে বাৰু গৈছে, মথাউৰিৰ সিফালে গৈছে! সেইবোৰত পানী নুঠিবনে? সেইটো জানিও যাবলৈ কিহে পালে তাইক!' ভনীয়েকজনীৰ দুখ হোৱাৰ চিন্তা কৰি আটাইকেইজনীয়ে এইবাৰ বেজাৰেৰে পাতিবলৈ ধৰিলে।

ঘনে ঘনে হোৱা পট পৰিৱৰ্তনবোৰলৈ চাই চাই অলিন্দ বহি থাকিল। মাহীয়েককেইজনীৰ কথাবোৰ শুনি সি বেছি আচৰিত হৈছে, 'সকলো জানিও, এতিয়া ইহঁতে কিয় বেয়া পাইছে? সদায় ল'ৰাটোৰ বিষয় লৈ ৰং-ৰহইছ কৰি আছিল, লগো পাইছিল তাক! এতিয়া কিয় গালি পাৰিছে? ল'ৰাটো ভকতৰ নিচিনাই, সৰেই চুয়ে থাকে, তেন্তে বিয়া হ'ব নোৱাৰে কিয়?' বোকাগাঁও, গালুকবিল, ব'ঠামাৰি আদিৰ মানুহবোৰো অলিন্দৰ ভাল লাগে। তেওঁলোকৰ লগ লোৱাটো বা গাত চোৱাটো কিবা বেয়া কথা যেন নালাগে তাৰ, দূৰত থকাটোও সি ভাল নাপায়, দূৰত ঘৰ সজাটো সি প্ৰয়োজন যেন নাভাবে। এইকেইজনী মাহীয়েকেও কেতিয়াবা চাংঘৰ চোৱা সি দেখা পাইছে, কিবা বস্তু লওঁতে চোৱে, সেইটো সিহঁতে ঘৰত নকয়হি। কিন্তু অন্য কোনোবা চাংঘৰত বহি থকা দেখি আহিলে লগে লগে আতাকক গোচৰ দিয়েহি, আতাকে সেই মিপাকবোৰক গুৱাল-গালি পাৰি থাকে। 'সিহঁতে নিজে চুৱা কৰাটো নকয়, আনে কৰাটো নামানে, আনে নিয়ম

নামানিলে বেয়া পায়। অকল মা কিয় বেলেগ হ'ল! অকল মা কিয় তেনেকুৰা নহয়? ককা-আই-বৰাইহঁতো মাৰ দৰেই কিয়? নকৰেই একদম। আৰু সেইটোকে আনে কৰাটোও নামানে!' সি সকলোৰে পৰা নিজকে বেলেগ যেন দেখিলে, ডাঙৰ হৈ তাৰ চাংঘৰত উঠিবলৈ মন আছে, এতিয়াও তাৰ সংকোচ নাহে যদিও কেৱল তাৰ দুৰ্লভ বন্ধু আতাকে দুখ পাব কাৰণেই উঠা নাই আৰু চোৱাও নাই, 'ডাঙৰ হৈ লৈ মই উঠিম। কিন্তু কাকো ফাঁকি নিদিওঁ।'

বছৰেকীয়া পৰীক্ষা শেষ কৰি গোটেইবোৰ স্কুলৰ বাহিৰলৈ ওলোৱাত ল'ৰা এটাই ক'লে, 'ঐ নামঘৰত সোমাই যাওঁ ব'ল। ৰাজমেধি আছেহি নহয়, গ'লেই মিঠৈ দিয়ে। মই পৰীক্ষাৰ মাজতো আবেলি আহি খাইছোঁহি।'

গোটেই ল'ৰাবোৰ জুম বান্ধি আহি নামঘৰৰ চৌহদলৈ সোমাই ছোঁ-ঘৰটোৰ সমুখত ৰ'ল। 'কি ৰাজমেধি নো?' অলিন্দই সুধিলে। 'আমাৰ সত্ৰৰ পৰা আহিছে। প্ৰতিবাৰে আহে। ছোঁ-ঘৰতে এক মাহ থাকি গাঁৱৰ ৰাইজৰ পৰা চাউল-পাত-দক্ষিণা তুলি লৈ যায়গৈ। লগত দুজন আহিছে। ঢেৰ মিঠৈ আনিছে। সিদিনা ইয়াতো এক কেৰাহী কৰিছে।'

'ককা, আমি মিঠৈ খাবলৈ আহিছোঁ', চিনাকি ডাঙৰ মানুহৰ নিচিনাকৈ ল'ৰাটোৱে মাতিলে।

ৰাজমেধি ওলাই আহিল, মুখত মিঠা হাঁহি লৈ তেওঁ ল'ৰাবোৰলৈ চালে, 'আজি পৰীক্ষা শেষ নেকি?...'

এখৰাহি মিঠৈ উলিয়াই আনি ৰাজমেধিয়ে প্ৰত্যেককে দুটা দুটাকৈ বিলাবলৈ ধৰিলে। আটায়ে আঁজলি পাতি দিছে, তেওঁ ওপৰৰ পৰা এটা এটাকৈ মিঠৈ হাঁহৰ কণী সৰা দৰে পেলাই গৈছে।

অলিন্দৰ আঁজলিতো এটা সৰিল। 'ককা, ইয়াক চুব পাৰিব। ই গোসাঁইহে।' ল'ৰা এটাই ক'লে।

'উৰ..., হয় নেকি?' ৰাজমেধিয়ে অপৰাধ কৰা যেন ভাবত অলিন্দক হাতেৰে কাষ চপাই সাবটি ধৰিলে, 'এইটো লোৱা', তেওঁ হাতখনেৰে তাৰ হাতত চুই দ্বিতীয়টো মিঠৈ দিলে। বহুবছৰৰ পাছত আপোন মানুহ পোৱাৰ দৰে তাক মৰম কৰি তেওঁ সুধিলে, 'ক'ত ঘৰ তোমাৰ?'

'মাজুলীত।'

'হেই, তই ইয়াত ক'ত থাক সেইটো ক!' ল'ৰা এটাই তাক জোকাই ক'লে। বেলেগ এটাই লগে লগে ক'লে, 'ককা, আমাৰ গাঁৱৰ এইফালে শেষ হৈ বিলকণ যে, সেইখন পাৰ হৈয়েই ককাকৰ ঘৰত ই থাকে।'

ৰাজমেধিয়ে সিহঁতৰ মুখেৰে তথ্যবোৰ লৈ লৈ অলিন্দৰ গালে-মুখে হাত ফুৰাই মৰম কৰিলে। তেওঁ অকল তাকহে চোৰা বাবে তাৰ অলপো ভাল নালাগিল।

মিঠৈ খাই সিহঁতে ঘৰা-ঘৰি পোনালে। বাটত লগৰ এটাই অলিন্দক জোকালে, 'তইতো চাগে কাইলৈকে ঘৰলৈ যাবিগে। তোক ইয়াতে নিজৰ মানুহ লগ লগাই দিলোঁ দেখিলি?' আন এটাই সুধিলে, 'তহঁতৰ ৰাজমেধি নাই নেকি? তই ৰাজমেধি মানে কি নাজান যে?' অলিন্দই মূৰ জোকাৰিলে। ৰাজমেধিৰ কাণ্ডটো তাৰ মনৰ পৰা যোৱাই নাই। বাকীবোৰে মিঠৈ খাবলৈ পাই উৎফুল্লিত হৈ আছে, সিহঁতে কিয় একো নভবাকৈ আছে সি বুজা নাই। ঘৰলৈ যোৱাটো মনত পৰাত তাৰ ভাল লাগিল— কাইলৈ তাক সৰু মাহীয়েক দুজনীয়ে লৈ যোৱাৰ কথা আছে, পৰীক্ষাৰ মাজত বিপুল আহোঁতে সিহঁতে কৈ পঠিয়াইছে, সিহঁত দুজনীয়ে দুদিনমানৰ পৰা টোপোলা বন্ধাত লাগিয়েই আছে।

পাছদিনা তিনিওটাই যাবলৈ ওলাই সাজ-পাৰ কৰিলে, টোপোলাবোৰ সম্পূৰ্ণকৈ ঠিক-ঠাক কৰি আছে। সিঘৰৰ মাজুটোৱে বাৰাণ্ডাত আতাকক ক'লেহি, 'সৰু আতা, কথা এটা হ'ল। আমাৰ সৰুটো দুদিন ঘৰলৈ অহা নাই। খবৰ কৰিহে গম পালোঁ, সি নিশাও দোকানতে থাকিবলৈ লৈছে। ছোৱালী এজনী আনি সি তাতে থাকিবলৈ ঠিক কৰিছে। আমি গমেই নাপাওঁ। ছোৱালীজনী গোসাঁই ছোৱালী। সেইকাৰণে আমি হালকে ঘৰলৈ লৈ অনাটো ভাবিছোঁ। আতাই সেইটোকে কৈছে— গোসাঁই ছোৱালী যেতিয়া লেঠা নাই।'

'মোৰো সেয়েই কথা। ...মই লক্ষ্য কৰিছোঁ, সি অহা নাই। মই ভাবিছোঁ, ফুৰিবলৈ গৈছে, সেইকাৰণে কাকো সোধাও নাই। বিয়া-বাৰুত ঘৰখনৰ ঢেৰ ভৰণি হ'ব কাৰণেই চাগে সি তেনেকৈ আনিলে। নহ'লে গোসাঁই ছোৱালী তেনেকৈ কিয় আনিব! ঘৰলৈ লৈ আন। কোন সত্ৰৰ পৰা আনিলে খবৰ পাইছনে?'

'সিমানখিনি গম পোৱা নাই। গ'লেহে সঠিককৈ জানিম। কিন্তু গোসাঁই হয় খাটাং।'

'যা, লৈ আন তেন্তে। ঘৰত নাথাকি তাত কেনেকৈ থাকিব!'

গাড়ী এখন বন্দৱস্ত কৰি মাজুটো আৰু ভনীয়েক এজনী গ'ল। দুয়োখন ঘৰ উদুলি-মুদুলি হৈ উঠিল। অকস্মাতে হ'লেও, ঘৰখনৰ বিয়াৰ দৰে কথা এটা, অলপ পাছতে ন-বোৱাৰী আহিব, ডাঙৰটোকো খবৰ এটা দিব বিচাৰিও সিঘৰৰ যাওঁতা কোনো ওলোৱা নাই। অলিন্দ এবাৰ ইখন ঘৰলৈ, এবাৰ সিখন ঘৰলৈ দৌৰি ফুৰিছে। উখল-মাখল দেখি ডাঙৰ নবৌয়েকজনীয়ে মাহীয়েক এজনীক মতাই নি মনে মনে খবৰটো লৈ থ'লে।

হৰিচাপৰিলৈ যাবলৈ এটাৰো মন নোহোৱা হ'ল, তিনিওটাই কপোৰ-কানি সলাই পেলালে।

গাড়ীখন ঘূৰি আহি পালেহি। আয়েক-জীয়েকহঁতে আলোচনা কৰি হালকে আতাক আৰু সৰু আতাকক সেৰা কৰিবলৈ দিলে। শৰাইত গুৰা-পাণ আৰু মান একোটা লৈ সিহঁতে সেৰা কৰি আজৰি হ'ল। 'ডাঙৰ দাদাক খবৰ দিয়া নাই। তহঁত নিজে যা। তাকো সেৰা এটা কৰি আহ।' ছোৱালী এজনীয়ে ক'লে।

'আতাই, সৰু-আতাই সেৰা ল'লে, তাক কিয় কৰিব লাগে? তাৰ ঘৰলৈ কোনো দিন গৈ পোৱা নাই!'

'আজি খবৰটো নিদিলে একেবাৰে এৰি দিয়াৰ দৰে হ'ব। যিহ'লেও নিজৰ ককাই-ভাই, ডাঙৰ ল'ৰা সি, এনেকৈয়ে মাত-বোলটো আকৌ হ'লেও হওক।'

গোটেইবোৰ মান্তি হোৱাত সৰুটোৱে নুশুনি নোৱাৰিলে। হাতত শৰাইখন লৈ হালেই সোমাই গ'ল। সেৰা কৰা চাবলৈ পিছে পিছে অলিন্দ আৰু মাহীয়েক তিনিজনী। সিঘৰৰ ছোৱালী এজনীও আহি বাহিৰতে ৰৈছে, মাত-বোল নথকা ঘৰখনলৈ তাই সোমাব পৰা নাই, এইকণতো তাই আজি প্ৰথমবাৰহে ভৰি দিছে।

ডাঙৰটোৱে সৰুটোক ভিতৰত দেখি একো নজনা নিচিনাকৈ অৱজ্ঞাৰে সুধিলে, 'কি হ'ল?' সিহঁতৰ ফালে অলপ পিঠি দিয়াৰ দৰে কৰি চকী এখনত বহি সি বেলেগ ফালে চালে। সৰুটো ৰৈ থাকিল।

ডাঙৰটোৱে মূৰটো ঘূৰাই চাই পুনৰ সুধিলে, 'কি হ'ল? লগত কোন?'

সৰুটো আকৌ ৰৈ থাকিল, ভৰি দুখন ধনুৰ গুণ লৰাৰ দৰে লৰিবলৈ ধৰিলে, হাত দুখনো কঁপিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। তাৰ আহিবলৈ মনেই নাছিল— কেৱল ইয়ালৈকে নহয়, ঘৰখনলৈকো। কিন্তু সি নিজে সোমাই আহিলেই যেতিয়া উত্তৰ দিবলৈ বাধ্য। নিজে একো নোকোৱালৈকে ডাঙৰটোৱে এতিয়া প্ৰশ্ৰয়ো নিদিব। আতাকহঁতৰ দৰে লগে লগেই সেৰা লোৱাটোকে সি আশা কৰি আহিছিল যদিও এতিয়া সি উভতি ওলাই যাব নোৱাৰে, অন্য সময়ৰ দৰে ভেকাহি মাৰিব নোৱাৰে। সি লাহেকৈ ক'লে, 'হে যোৱাখিনি হৈ গ'ল আৰু। এতিয়া সেৰা ধৰিব বিচাৰিছোঁ।' সি আঁঠু পেলাবলৈ চাপৰিল, লগে লগে বোৱাৰীজনীও চাপৰিল।

'কথা ক'বলৈ আহিছ!ৰ, তেনেকৈ নহয়। উঠ। থিয় হ। সেৰা মই ল'ব নোৱাৰোঁ।'

সৰুটো থকথককৈ কঁপি কঁপি উঠিল। ডাঙৰটোও অলপ কঁপিছে।

'তাই কোন জাতিৰ ছোৱালী?' ডাঙৰটোৱে ধমকি দি সুধিলে।

'গোসাঁই।'

'কোন সত্ৰৰ?'

সৰুটোৱে সত্ৰখনৰ নাম ক'লে।

'কিবা লেঠা হৈছিল নেকি?'

'নাই হোৱা।'

'তেন্তে?'

সৰ ৰৈ থাকিল। সৰৰে মূৰত প্ৰশ্নটোৱে বৃহৎ আকৃতি লৈ চেপি ধৰিলে— 'তেন্তে?'

পৰিস্থিতিৰ উমান পাই গোটেইবোৰ মূধৰ বেৰৰ কাষলৈ আহি থূপ খাইছিলহি, মাথোঁ আতাক দুজনে একো গম নাপাই নিজৰ ঠাইতে বহি আছিল। মাহীয়েক এজনী গৈ আতাকক কৈ থৈ আহিল, 'ডাঙৰ দাদাই সেৱা ল'ব বিচৰা নাই।' আতাকৰ সমুখত থিয় হ'ল জটিলতা— এনেকুৱা পৰিস্থিতি তেওঁ দেখাও নাই, শুনাও নাই। 'হয়তো কথাটো! ছোৱালীজনী গোসাঁই কাৰণেই সেৱাটো লৈ ল'লোঁ, সিহঁতেতো বিয়া পতা নাই, বিয়াখন পাতিবতো লাগিব! সেৱাটো ল'লো কিয়? ডাঙৰজনেনো কিয় ল'লে? এইটো কিহৰ সেৱা?' আতাকৰ অপৰাধবোধ হ'বলৈ ধৰিলে।

'তেন্তে, তই এনেকৈ আনিলি কিয়?' ডাঙৰটোৱে সুধিলে। সৰুটো ৰৈ থাকিল। 'সত্ৰখনক মানুহে মানিব এতিয়া? হা? ঘৰৰ মানুহ-দুনুহবোৰৰ কোনো বান্ধ নাই? ঘৰত নোকোৱাকৈ তই গোসাঁই ছোৱালী এজনী আনি দোকানত সুমুৱাই থ'বিহি, তোৰ একো গন্তাই নাই তাৰমানে! গোসাঁই ছোৱালীজনীও তই পলুৱাই আনিছ, সত্ৰখনত কোনো বান্ধেই নাই, মানুহে সেইটোহে ক'ব! আৰু আতাই কি বিচাৰ দিছে এইবিলাক! আতাই তৎক্ষণাৎ সেৱাটো লৈছে কিয়? সৰু আতাই কিয় লৈছে? এইখন সত্ৰক মানুহে মানি থাকিবনে? বাকী সত্ৰবোৰে কি ক'ব? অলপদিন আগত এজনী অজাতিলৈ গৈছে, কেইদিন হৈছে তাই যোৱা, তোৰ মূৰত সেইটোও নেখেলালে? হেৰৌ, গোসাঁই ছোৱালী যদি হয়েই, তই সেইটো কৰিলি কিয়? কোনো ডাঙৰ মানুহ নাইকিয়া হৈ গ'ল? এতিয়া আগতে ৰাইজ গোটাই নল'লে, এইটো সেৱাৰ মূল্য আছে নেকি? আতাহঁতে সেৱা লোৱাৰ কথাটোকে কাকো ক'ব পৰা নহ'ব, গম পালেই হাঁহিব। সত্ৰৰ মূল্য থাকিব নেকি? তহঁত এতিয়া যা। ৰাইজ গোট খাব লাগিব, তাৰ পাছত সেৱা কৰিব লাগিব যাক যাক কৰিব লাগে। আতাহঁতে লোৱা সেইবোৰ সেৱাৰ একো মূল্য নাই, আকৌ কৰিব লাগিব।'

গোটেইবোৰ ঠাণ্ডা-মুণ্ডা হৈ ঘৰে ঘৰে, ৰূমে ৰূমে সোমাবলৈ গুচি আহিল।

চোতাল পাওঁতে অলিন্দই মনে মনে আহি থকা বাকীবোৰক ক'লে, 'প্ৰথমে ফূৰ্তি যেন লগা কথাটো প্ৰকৃততে ফূৰ্তিৰ নহ'বও পাৰে।'

'আয়ৌ! আমাৰ বাবাকণে চিন্তাশীল বক্তব্যটো দিছে চোৱা!' মাহীয়েক এজনীয়ে আমোদ উলিয়াই ক'লে।

'আমি আজি ঘৰলৈ গুচি যাবই পৰিলোঁহেঁতেন!' সি ক'লে।

'অঁ, সঁচাকৈ।' সৰু মাহীয়েকে হয়ভৰ দিলে।

সিহঁত ভিতৰ পালেহি। 'ডাঙৰ দাদাই ইমানগাল কথা ক'ব পৰা আগতে দেখাই নাছিলোঁ!' আন এজনীয়ে ক'লে।

'সি সুযোগটো পাই দি দিছে। আগতীয়াকৈ বেজী দিয়াই দি লৈছে, এতিয়া এবাৰো নামাতিলে ডাঙৰ বৌৱে, দেখিলি নে নাই! কথাখিনি ঠিকেই বাৰু, গোসাঁই ছোৱালী আনিছ, বিয়া পাতি আন।'

'কিনো ঠিকেই! সি ঘৰলৈ অহাৰ মতলবত নাছিলেই, দোকানতে সদায় থাকিলহেঁতেন। কাজিয়া লাগি এদিন বেলেগ হ'ব লাগিবই, সিহঁতৰ মাজত বোৱাৰীজনী টিকিব পাৰিব হ'বলা? গতিকে সি আগতীয়াকৈয়ে বেলেগ হোৱাৰ দৰে কৰি লৈছিল। আকৌ পাছতহে ভাবিব— নহা হ'লেই ভাল আছিল। ডাঙৰ দাদাই লেকছাৰ দিলে কি হ'ব, সিও বেলেগ হোৱাটোহে বিচাৰিছিল, অকল ঘৈণীয়েকে তাক বেলেগ কৰোৱা নাই নহয়।'

'এৰা পাই! আমাৰ ঘৰৰহে ভাল হৈছে, এটা ল'ৰা। বেলেগ-চেলেগ হোৱা, মাটি-বাৰী ভাগ কৰা, একো জঞ্জাল নাই। ছোৱালীবোৰ যামেই, বোৱাৰী এজনী অনাৰ পাছত সিও ঘৰ ল'ব, চাবিচোন এইখন ঘৰৰ ৰূপেই সলনি হৈ যাব, তেতিয়া সিহঁতৰ ঘৰ জ্বলি জ্বলি মৰিব।'

হৰিচাপৰিত মাহীয়েক দুজনী তিনিদিন থকাৰ পাছত সুকন্যা-বিপুলৰ কন্দল লাগিল। অলিন্দই ৰাতিপুৱা শুই উঠি বাহিৰত মানুহকেইটা চায়গৈ— ভালে আছে নে নাই। কোনোবা দিনা তাৰ এনেকুৱা লাগে যেন এটাই আন এটাক নিশা কাটি পেলাইছে, কোনোবা এটা মৰি আছে। পাছত আকৌ, কথা-বতৰাৰ ঢং দেখি লাগে যেন কাজিয়া কৰি দেখুৱাবলৈ পাই সিহঁতহালৰ গৌৰৱহে হৈছে।

আবেলি বাৰাণ্ডাত পৰা ৰ'দটো গাত লৈ গোটেইকেইটাই কথাৰ মহলা মাৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। অলিন্দই অকলে বেঞ্চখনত বহি পঢ়ি আছে।

'ঐ, তই অংকখন উলিয়াই লৈ বহীত কি কৰি আছ অথনিৰ পৰা? এনেই আঁক-বাক কৰি কথা শুনি আছ চাগে? এইকেইদিনত সৰেই নিজে পঢ়িব পৰা বিষয়বোৰ আগবঢ়াই থয়— সমাজ অধ্যয়ন বা অসমীয়াখন। ইংৰাজীখনেই অলপ আগবঢ়াই থচোন ৰিজাল্ট নিদিয়ালৈকে! এনেই এনেই অংকখন উলিয়াই লৰ কিয়? সদায় দেখোন তই অংকখন উলিয়াই লৰ, নিজে অংক পঢ়িব পাৰি নেকি! থ!'

'পাৰিছোঁ মই।'

সুকন্যাই সৰু মাহীয়েকক ক'লে, 'চাচোন, কি পাৰিছে সি। অংক তেনেকৈ পাৰে নেকি? আমি নতুন ক্লাছ আৰম্ভ হোৱালৈকে ৰৈ থাকোঁ। আগৰ কেইদিনত বাকীকেইটা আগবঢ়াওঁ।'

মাহীয়েকে ক'লে, 'পাৰে সি! মোৰ গণিতৰ কিতাপখনো এদিন চেপ্টাৰ এটা পঢ়ি নিজে অংক কৰি দিছিল। কেনেকৈ পাৰিলে জানো নিজে পঢ়িব! সঁচাকৈ পাৰিছে!'

অলিন্দই সমৰ্থক পাই উল্লাসত গহীন ভংগী এটা দি সুধিলে, 'সদায় অকল এটা বিষয়কে পঢ়ি থাকিব পাৰি নেকি?'

'পাৰি। কলেজত অকল এটা বিষয়হে পঢ়িব লাগে।' আনজনী মাহীয়েকে ক'লে।

'সঁচাকৈ?' 'অঁ।' 'তেন্তে, পাছত মই ডাঙৰ হৈ অকল গণিতেই পঢ়িম।'

'ইহ, এনে অংক পৰাটো ওলাইছে সি! নম্বৰ নাপালিয়েই দেখোন ছমহীয়াত। এইবাৰ কিমান পাৱ দেখিম নহয়।' সুকন্যাই ক'লে।

গণিতৰ পাঠ একোটা অকণমান পঢ়ি শিকি লোৱাৰ পাছত, তাৰ ভিত্তিত পৰৱৰ্তী নিয়ম একোটা সি কেতিয়াবা অনুমান কৰিব পাৰে। পাঠটোৰ পাছৰখিনি পঢ়ি যেতিয়া সি দেখা পায় যে তাৰ সেই অনুমানখিনি শুদ্ধ হৈছে, তাৰ ভাল লাগি যায়। অংকৰ কিতাপখন অকণমান পঢ়িয়েই বেছি নম্বৰ পাব পাৰি। সমাজ-অধ্যয়ন বা সাহিত্যখন পঢ়াৰ দৰে গোটেই পৃষ্ঠাবোৰ পঢ়িয়েই থাকিব নালাগে। কেইটামান নিয়ম শিকি লোৱাৰ পাছতে সেইকেইটা প্ৰয়োগ কৰি উত্তৰ উলিয়াই উলিয়াই গৈ থাকোঁতে বেলেগ কিবা যুঁজত জয়ী হোৱা যেন তাৰ অনুভৱ হয়, জয়-প্ৰাপ্তিৰ নিশ্চিতি থকা পূৰ্ব-প্ৰমাণিত বীৰ যেন লাগে নিজক। এটাৰ পাছত এটা স্তৰ গৈ থাকোঁতে সি বেলেগ কথালৈ পাহৰি থাকে। যেতিয়া সি মূৰ দাঙি চায়, মনটোত শান্তি অনুভৱ কৰে, তাক চেপা মাৰি থকা বিৰক্তি-ভয়-উদ্বিগ্নতাবোৰ দূৰ হৈ যায় বহু সময়লৈকে। সি পঢ়ি থাকোঁতে বিপুল-সুকন্যাৰ কাজিয়া লাগিলে আনবোৰ বিষয় জপাই অংক কৰিবলৈ লৈ মনৰ আতংক কমাবলৈও চেষ্টা কৰে।

সি সুকন্যাহঁতক আৰু একো উত্তৰ নিদিলে। আগলৈ কেৱল অংক কৰি থাকি মনত শান্তি লোৱাৰ কল্পনাত বুৰ গ'ল সি।

কায়ুম

গছৰ ওপৰলৈ উঠি বাহিৰখন জাতিষ্কাৰ কৰি তোলা শীতৰ ৰ'দটিলৈ ভিতৰৰ পৰা চাই চাই অলিন্দই স্কুল-বেগত কিতাপ-বহী ভৰাই আছে। আজি সপ্তম শ্ৰেণীৰ প্ৰথম ক্লাছ। ঠাণ্ডা-পানীৰে গা ধুই অহাৰ পাছৰ কঁপনিটো আনন্দত অহা জোকাৰণিৰ দৰে লাগিছে তাৰ।

বাহিৰৰ পৰা মাহীয়েক এজনী উধাতু খাই আহিল, 'তোমালোকৰ লগৰ কায়ুমে এইখন স্কুল এৰি দিলে নহয়! তাই গ'লেই স্কুললৈ, এয়া ওলাই গৈছে, মই পদূলিত পাই আহিছোঁ। তামোলগুৰিৰ স্কুলত নাম লগালে।'

'কিয়?' অলিন্দই চঁক খাই সুধিলে। তামোলগুৰিৰ স্কুললৈ ইয়াৰ পৰা তিনিগুণ দূৰ।

'সিহঁতে কৈছে— স্কুলত তোমাক নম্বৰ বঢ়াই দি ৰোল নম্বৰ এক কৰি দিছে। নিয়ম মতে তাইহে হেনো এক নম্বৰত হ'ব লাগিছিল। মাষ্টৰে অন্যায় কৰিছে কাৰণে গুচি গৈছে হেনো। তুমি ভালকৈ পঢ়িবা, গম পাইছানে নাই! ভালকৈ পঢ়িবা কিন্তু! সিহঁতে মিছাকৈ কৈছে, হিংসা কৰিছে, মাক-বাপেকহালৰ তোমাৰ লগত খুব জেদ। লোকক বদনাম দি ওলাই গৈছে! বেলেগ কাৰণ আছে চাগে স্কুল এৰাৰ।'

তাইৰ কথাখিনি বাকীবোৰে শুনি কাষ চাপি আহিল।গাঁৱৰ পৰা আহি পাই গা ধুবলৈ যাবলৈ নিজৰ কোঠাত পোচাক সলাই থকা চন্দনেও শুনিলে, সি ইমানখিনিলৈকে সাজু নাছিল, কথাবোৰ গোটেই ওলাই যোৱাৰ সন্দেহত সি অলপ দমক খাই ৰ'ল।

ৰোল নম্বৰ এক হোৱা কাৰণে অলিন্দই সুখ পাইছিল আৰু সিমানতেই তাৰ কৌতূহল শেষ হৈছিল, সি কিমান নম্বৰ পাইছে নিজে গম পোৱা নাছিল। 'মোক নম্বৰ কিয় বঢ়াই দিব? কোনোবাই বঢ়াই দিলে বাকীবোৰে মানিব নে? সঁচাই হ'ব লাগিব। মইতো বেছি নম্বৰ পাব নালাগে এইবাৰ, পঢ়াই নাছিলোঁ মই, কায়ুমেতো নিয়মীয়াকৈ পঢ়ি থাকে!' সি মাহীয়েকৰ মতটো বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰিলে। মাষ্টৰকেইটাৰ মতি-গতি আৰু চন্দনৰো লিং-লাংবোৰ সি বুজা হৈ গৈছে। আগৰবাৰ এক নম্বৰত নোহোৱা বাবে চন্দনে নিজৰ সন্মান ৰখাৰ নামত কাণ্ডটো কৰাটো সি নিশ্চিত হ'ল। 'কিন্তু নীলকান্ত ছাৰেও তেনেকুৱা কৰিবনে? আনে গম নোপোৱাকৈ চাগে কেইজনমানে মিলি কৰিছে। অফিচত বহী এখনত

গোটেই নম্বৰবোৰ লিখা নাথাকে জানো ? কোনো আহি নাপাওঁতেই চাবগৈ পৰা যাব।' চকীদাৰক বহীখন খুজি চাবলৈ সি স্কুললৈ দৌৰ দিলে।

হয়, বহীখন চাই তাৰ চকু থিয় হৈ গ'ল, সমাজ অধ্যয়ন আৰু নীলকান্ত পেগুৰ বিষয়টো বাদ দি বাকী চাৰিওটা বিষয়ত তাৰ নম্বৰ অতিপাত বঢ়াই লিখি থোৱা আছে, সিমান সিমান উত্তৰ সি লিখাই নাছিল।

আন এটা ল'ৰাই তাক দেখি অফিচলৈ সোমাই আহিল, 'ঐ গোসাঁই, তই এক নম্বৰ হৈ গ'লি। চানা খুৱাবি ব'ল।' মৃতদেহ দেখি মনে মনে ঘূৰা মানুহৰ দৰে অলিন্দই একো উত্তৰ নিদি ওলাই আহিল।

বাহিৰত কেইবাটাও ল'ৰা আহি পালেহি। অলিন্দই ক'লে, 'কায়ুম বেলেগ স্কুললৈ গ'ল।'

'কিয় ?' আটাইকেইটাই আচৰিত হৈ চালে।

'মোক নম্বৰ বঢ়াই দি এক নম্বৰ কৰাৰ কাৰণে গৈছে।'

'হেই মিছা ! তাই লাজ পাই গুচি গৈছে। তোৰ দেখোন যোৱাবাৰ মুঠ নম্বৰ বেছি আছিলেই।'

'অ'তো। তাই এক হৈ আছিল যে, এইবাৰ দুই হোৱাত লাজ পালে মাক-দেউতাকে। ব'ল ব'ল, চানা খাওঁ। তোৰ হাতত আছে নে নাই পইচা ?' অলিন্দই মূৰ জোকাৰিলে। 'ব'ল তেন্তে, মোৰ হাতত দুটকা আছে। সেইটোকে খাওঁ।'

এতিয়া কি কৰিব লাগে অলিন্দই বুজি পোৱা নাই। তাৰ অকণো ভাল লগা নাই। বাৰে বাৰে কায়ুম আৰু তাইৰ মাক-দেউতাকৰ মুখকেইখন মনলৈ আহিছে। কালি ঘৰৰ পৰা আহি পোৱাৰ পাছত সিহঁতৰ ঘৰৰ ফালে যোৱা হোৱা নাছিল, সিহঁতক দেখা হোৱা নাছিল, 'আজি দেখিলে সিহঁতে মোক ভালকৈ মাতিবনে ? সিহঁতে মোলৈ কেনেকুৱা ভাবত চাব ? সিহঁতে মোক ক'ব নেকি কথাটো ?'

পাছদিনা জিৰণিত, পুলকে অলিন্দক বাহনিলৈ লৈ গৈ পুনৰ ব্যৱহাৰ কৰিলে। জিৰণিত মাথোঁ এদিন স্কুলৰ সমুখত খেলাৰ পাছদিনাই যে চোৰ-পুলিচ আৰম্ভ হ'ব, অলিন্দই ভবা নাছিল। ঘৰত থাকি থাকি অলিন্দৰ মন বেলেগ ফালে নিমগ্ন হৈছিল। সি ভাবি আহিছিল গেগঙৰ লগত ঘূৰাৰ কথা, মাছ বিচৰাৰ কথা, ভেটাৰে সৰকা পানীৰ শব্দ শুনা, ককাকৰ লগত কথা পতা, কিমান কি ফল বোকাগাঁৱৰ হাবিকেইখনত আছে বিচাৰি তহিলং কৰা, স্কুলৰ কিৰিলি, পথৰ ওপৰৰ শিল আৰু কাষৰ ভেটফুলৰ কথা...। কালি আবেলি দোকানলৈ আহোঁতে গোপালৰ ডাঙৰটো পুতেকে পাই তাক মৰ্টন কিনি দিছিল, খাবলৈ মন থাকিও সি হাতত নল'লে। তেতিয়াও তাৰ মনলৈ কথাটো অহা নাছিল। মানুহটো ভাল নলগা বাবে সি মৰ্টনকেইটা লোৱা নাছিল মাথোঁ। ডাক্তৰে চিৰিককৈ বেজী এটা দি উলিয়াই লৈ

যোৱাৰ পাছতহে বিষটো অনুভৱ হোৱাৰ দৰে, পুলকে কোন টলকত কি কৰি আছে ভাবিবলৈ নাপাওঁতেই স্কুললৈ উভতিব হওঁতেহে অলিন্দক অশান্তিয়ে হেঁচা মাৰি ধৰিলে। বাঁহৰ দলংখনত খোজ দিওঁতেই খটখটনি শব্দ উঠাত সম্বিৎ ঘূৰাই পোৱাৰ দৰে সি ভাবি চালে— তাৰ নিজৰ মনত পুলকক লুটিয়াই পেলাই লোৱাৰ আকাংক্ষা সমূলি নাই, পুলকে নিজে পৰি দিম বুলি ক'লেও তাৰ ইচ্ছা নাই, পুলকহঁতে বিচাৰি লোৱাৰ দৰে দুৰ্বল কাৰোবাক বিচৰা বাসনাও তাৰ নাই, 'আকৌ কেতিয়াও মই ইয়াৰ লগত নাহোঁ। একদম নাহোঁ। কোনোবাই মাৰিলেও মাৰক। সি মাৰিবলৈ লগাই দিলেও লগাওক।' কালি সৰু মাহীয়েকে তাক বাটলৈ লৈ গৈছিল, তাইৰ লগৰ কেইটামানক লগ ধৰিবলৈ। তাৰে মাজত এটা অলপ ডাঙৰ ল'ৰা আছিল, সি ক'ৰ অলিন্দই নাজানিলে, আগতে দেখা নাই। মাহীয়েকে সেইটো ল'ৰাৰ লগত বেছি কথা পতা নাছিল, কিন্তু অলিন্দই বুজিলে সেইটোৰ লগত তাইৰ সম্পৰ্ক আছে। তাই তাক মাজু মাহীয়েকৰ দৰে একো কোৱা নাই, সিও তাইক সোধা নাই, কিন্তু সি নিশ্চিত। 'সৰু মাহীয়েও মাজুমাহীহঁতৰ দৰে মোক কিবা কৰিব নেকি?' — সন্দেহটো আহি তাক কোবাই দিলে। তাৰ নীৰৱতাই পুলকৰ মনলৈ কৌতূহল আনিলে, 'অলপ ডাঙৰ হোৱা বাবে ইও চাগে উত্তেজিত হৈছে, সেইবাবে নীৰৱে আছে', পুলকে ধাৰণা কৰিলে।

কেইদিনমান পাৰ হৈ গ'ল। অলিন্দ পুলকৰ লগত নগ'ল। সি আগতীয়াকৈ আঁতৰি বাকীবোৰৰ লগত তৎক্ষণাৎ বেলেগ ফালে গুচি যোৱা হ'ল। গোপালৰ ল'ৰাকেইটাক দেখিলেও সি দূৰতে আঁতৰি দিয়ে।

আন উপায় নেদেখি পুলকে স্কুললৈ অহাৰ সময়ৰে পৰা অলিন্দক কুহুলিয়াবলৈ ধৰিলে, 'নতুন চৰাই আহিছে, ব'ল আজি চাবিগৈ।' অলিন্দই বিশ্বাস নকৰিলে, কিন্তু জিৰণিত পুলকে তাক হেৰাবলৈ নিদিয়াকৈ কাষে কাষে থাকি পুনৰ লৈ গ'ল। বাঁহনিৰ তলতো পুলকে তাক জোৰ কৰিব লগা হ'ল।

উভতি আহোঁতে খোজত দলংখনে আকৌ মৰমৰাই উঠিল। এই শব্দটোৱেই অলিন্দৰ বাবে বিষাক্ত হৈ পৰিছে। সি চিন্তা কৰিলে, 'ইয়াক খাটাংকৈ একদম মুখেৰে ফুটাই কৈ দিব লাগিব— আকৌ নাহোঁ।' কিন্তু কোন সময়ত কেনেকৈ কয় সি ঠিক কৰিব পৰা নাই। এই মুহূৰ্ততেনো কোন ক্ষণত ক'ব পাৰি, সি ধৰিব পৰা নাই। মন কঠোৰ কৰি সি সিদ্ধান্ত ল'লে, 'আকৌ যদি মাতে, স্পষ্টকৈ ক'মেই— নাযাওঁ। মাৰিলেও মাৰক, ক'মেই। এই বছৰটো যাওক, মই তাৰ পাছত পুলকক একেবাৰে জীৱনলৈ নামাতো। হাইস্কুলত একেলগে পঢ়িলেও নামাতো। আমাৰ ঘৰ যদি ইয়ালৈ আহি যায়, বেলেগ স্কুললৈ যাম।' অলিন্দৰ পুনঃ নীৰৱতাত পুলকে বুজিলে, নতুন চিকাৰ সন্ধানৰ দিন আহিল।

*** *** ***

ৰাতিপুৱা ল'ৰাবোৰ স্কুললৈআহি ক্লাছত কিতাপ-বহী থৈ পথৰ কাষৰ বননিত বহিছেহি। খেলিবলৈকে সিহঁত গোটেইবোৰ ৯.০৫ বজাতে স্কুল পায়হি।

পথৰ সিপাৰৰ এঘৰৰ পদূলিৰে ওলাই অহা ডেকা এটাই ভাগ্যেশ্বৰ দোকানীৰ পুতেকক চিঞৰি সুধিলে, 'ঐ তহঁতৰ ঘৰৰ ৰেক'ৰ্ডটো তই বজাই আকৌ শুনিছ নে নাই?' লাজত চকু-কাণ মুদি দৌৰি ল'ৰাটো এেকেকোবে ক্লাছত সোমালগৈ। ডেকাটোৱে খিটখিটকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে, 'ঐ, তই আজি স্কুলৰ পৰা গৈ শুনিবিগৈ দেই। কাৰেণ্ট নাথাকিলে টেপত বেটেৰি লগাই হ'লেও শুনিবি।'

'কি শুনিবলৈ কৈছেনো?' অলিন্দই কাষৰ এটাক সুধিলে।

'উ, ই গমেই নাপাই এতিয়াও! আহ মই ক'ম।' আন এটাই মনে মনে ক'বলৈ অলিন্দক কাষলৈ মাতিলে। অলিন্দ উঠি গ'ল।

বাকীবোৰে জানে, কিন্তু ল'ৰাটোৱে কেনেকৈনো কয় শুনিবলৈ কেইবাটাও উঠি গৈ সিহঁতহালৰ মূৰৰ কাষত থূপ খালে।

'তাৰ মাকে বাপেকক সদায় বলকি থাকে যে, বাপেকেও যে ওলোটাই বলকি থাকে, এদিন বাপেকে নিজেই কাজিয়া এখন লগাই মাকক পাৰে মানে বলকিবলৈ লগাই দিলে, মাকৰ মুখখন বন্ধ হ'লেই লগে লগে বাপেকে আকৌ কিবা এটা কৈ দিয়ে, মাকে আকৌ বলকে। তাৰ পাছতহে গম পাইছে, বাপেকে পুৰণা কেছেট এখন টেপটোত ভৰাই লৈ কাজিয়াখন ৰেক'ৰ্ড কৰি আছিল। কাজিয়া শেষ হোৱাৰ পাছতে বাপেকে মাকক ওচৰলৈ টানি লৈ গ'ল, প্ৰথমেই একদম টেপা মাৰি ধৰি লৈছে, তাৰ পাছত টেপটো বজাই দিছে নহয়! টেপত কাজিয়া বাজি আছে, দিছে ভলিউমটো বঢ়াই, মানুহজনীয়ে মানে নিজৰ মাতটো টেপত শুনি লাজত ক'ব নোৱৰা হৈ গৈছে, কিন্তু বাপেকে উঠি যাবলৈ নিদিয়েহে নিদিয়ে, ধৰি আছে হেঁচা মাৰি! এতিয়া মানে দোকানলৈ কোনোবা গ'লেই বাপেকে কেছেটটো বজাই শুনায়। গোটেই গাঁৱৰ মানুহে শুনিছে, খুজি খুজি শুনেগৈ। প্ৰথমকেইদিন দোকানত মানুহ দ'ম, নতুন কেছেট আনিলে শুনিবলৈ দ'ম হোৱাৰ দৰে হৈছিল। হাঁহি হাঁহি মানুহ বাগৰি গৈছে। বাপেকে এবাৰ ওপৰত কয়, তাৰ পাছত মাকে কয়, এনেকৈ মানে নাটকৰ নিচিনা হৈ গৈছে। মাকে লাজ কৰি এতিয়া নবলকা হ'ল। মাকৰ অকণমান খং উঠিলেই বাপেকে এতিয়া সেইখন বজাই দিয়ে। মাক-বাপেকৰ কেছেটখন শুনা কথা ক'লেই ই লাজ কৰে। সেইকাৰণে তাক জোকায় ...', ডেকাটো আঁতৰি যোৱাৰ উমান পাই ভাগ্যেশ্বৰৰ পুতেকটো ক্লাছৰ পৰা ওলাই আহিল। তাক দেখি গোটেইবোৰে গিৰ্জনি মাৰি হাঁহি দিলে। সি লাজ পাই আকৌ ক্লাছলৈ দৌৰ দিলে। 'ৰ ৰ, তাক নাহাঁহিবি', পুলকে হাক দিলে, 'মাক-বাপেকৰ কাজিয়া নহয় জানো! সি লাজ পায়, কোনেও নাহাঁহিবি আৰু।' আন এটাই ক'লে, 'ঐ হয় হয়! নাহাঁহিবি। ডাঙৰে জোকাইছে জোকাওক। লগৰবোৰে নক'বি। তাৰ দুখ লাগিব।'

সিহঁতৰ খেলাৰ আগ্ৰহটো নোহোৱা হৈ পৰিল, সময়ো কমিল। ভাগ্যেশ্বৰৰ পুতেকক সংগ দিবলৈ লগৰকেইটাই নিজৰ ক্লাছলৈ পোনালে। বাকীবোৰো ক্লাছে ক্লাছে সোমাল।

পুলকে লগৰকেইটাক ৰহস্যপূৰ্ণভাৱে সুধিলে, ‘ময়ো কাহিনী এটা কওঁ নেকি?’

‘কচোন।’

‘ৰ! তেনেকুৱা কাহিনী নহয়।’ পুলকে লাজ কৰি ভাবি-গুণি থকা যেন দেখা গ’ল। আটাইকেইটাই তাৰ মুখলৈ চাই থাকিল।

পুলকে ক’লে, ‘তাৰ ঘৰৰ কথাটোৰ কাৰণেহে মোৰ মনত পৰিছে।’ সি আকৌ ৰ’ল, মুখৰ ৰং সলনি হ’ল। কেনেকুৱা কাহিনী হ’ব এটায়ো ধাৰণা কৰিব নোৱাৰি সংকুচিত হৈ অপেক্ষা কৰিলে।

ছাটি-ফুটি কৰি ইফালে-সিফালে মূৰ ঘূৰাই সি মুখেৰে বাহিৰ কৰিলে, ‘আমাৰ ঘৰতো মা-দেউতাই কাজিয়া কৰি থাকে নহয় আগতে। দেউতাই মদৰ বটলটো লৈ আনে আৰু, মায়ে বলকিবলৈ আৰম্ভ কৰি দিয়ে। তাৰ পাছত দেউতাৰো আৰম্ভ হৈ যায়, মা তাপ মাৰে। আকৌ মায়ে গায়। এনেকেই সদায় গধূলি। এবাৰ মই কি কৰিলোঁ, মদৰ বটলটো লুকুৱাই পেলালোঁ। দেউতাই আনি বাহিৰত থৈ ভিতৰলৈ সোমাই কিবা কৰিছিল, কাপোৰ সলাইছিল, মই সেইদিনা দিনৰ পৰাই একেৰাহে ভাবি আছোঁ— এইটো কৰিম, আজি কৰিম! পটকৈ বটলটো নি একদম লুকুৱাই দিলোঁ নহয়। মইতো কি কি জেগা জানো! এনেকৈ লুকুৱাই দিছোঁ, একদম কেতিয়াও বিচাৰি উলিয়াব নোৱাৰে। তাৰ পাছত দেউতাই চাই ফুৰিছে। প্ৰথমে ভাবিছে— মদৰ নিচাত ক’ত থ’লে পাহৰিলে, বিচাৰি আছে আৰু। শেষত বুজি পালেগৈ। কিন্তু মোকতো সুধিবও নোৱাৰে, পিটিবও নোৱাৰে, কি কাৰণত পিটিব? মোৰ ফালে চালে বহুপৰ। মই মনোযোগ দি পঢ়াৰ দৰে কৰি আছোঁ। তাৰপাছত একদম কিবা ভাবি ভাবি বহি থাকিল বাহিৰৰ বেঞ্চখনতে। মই গম লৈ আছোঁ, কি কৰে কৰকচোন, পঢ়ি থকাৰ নিচিনা কৰি আছোঁ, নপঢ়িলেহে পিটিব। বিচাৰি নাপালে আৰু। মই পাছদিনা মনে মনে মদখিনি নৈত উটুৱাই বটলটো বাঁহনিত সুমুৱাই দিলোঁ, এনেয়ো নাপালেহেঁতেন, তাৰপাছত কেনেকৈ পাব! সেইদিনাখনৰ পৰা সিমান কাজিয়া নাই। লাগে এতিয়াও, কিন্তু আগৰ নিচিনা নকৰে। ঘৰলৈও ননা হ’ল। যিদিনা খাই আহে, একদম শান্ত হৈ সোমায় সেইদিনা, একো মাত নিদিয়ে।’ কিবা ধৰণৰ হাঁহি এটা ওলাই আহি পুলকৰ ওঁঠত আঠা লাগি ধৰিছিল, মুখখনলৈ আটাইকেইটাই চাই থাকোঁতেই টলকতে ৰূপ সলনি হৈ সি কান্দিবলৈ ধৰিলে। ডাঙৰে কন্দা দেখিলে কণ কণ সন্তান মূক হৈ পৰাৰ দৰে আটাইকেইটাৰে মাত হেৰাল। কান্দোনৰ শব্দ বেৰ পাৰ হৈ বেলেগ ক্লাছলৈ নাযাবলৈ পুলকে বল দি ওঁঠ দুখন টিপি ধৰিলে। তাৰ দৰে মজবুত ল’ৰা এটাই কান্দিছে, মাষ্টৰে পিটিলেও যিটোৱে গা লৰচৰ নকৰে— অলিন্দৰ মনেৰে বাঁহৰ তলৰ দিন দুটামান পাৰ হৈ গ’ল। তাক চূড়ান্তভাৱে বশ কৰি পেলোৱা পুলকেও ইমান দুৰ্বল হৈ কান্দি দিব,

এয়া তাৰ সপোনৰো অগোচৰ আছিল। ‘সৰুমাহীয়ে আই-বৰাইৰ কাজিয়া নালাগিবলৈ সেইকাৰণেহে কান্দি কান্দি প্ৰাৰ্থনা কৰি থাকে!’ প্ৰত্যেকৰে সেই কাহিনীবোৰ অলিন্দৰ মনত প্ৰথমবাৰৰ বাবে একেলগে শাৰী পাতি ধৰিলে, ‘মাক-দেউতাকহঁতৰ কাজিয়াৰ সময়ত সকলোৰেই তাৰমানে একেটা ধৰণেই অৱশ হৈ পৰে!’

‘ঐ, কোনে কান্দিছ ঐ? কিবা লাগিছে নেকি?’ হিন্দী-মাষ্টৰে বাহিৰৰ পৰা মাত দিলে।

প্ৰাৰ্থনা কৰাই নাই, আজি ইমান সোনকালে মাষ্টৰ কিয় আহিল? আটাইকেইটা আচৰিত হ’ল, মুখবোৰ প্ৰফুল্লিত যেন দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

হিন্দী-মাষ্টৰ সোমাই আহিল, ‘কোনে কান্দিছে?’

এটাই পুলকলৈ আঙুলিয়াই ক’লে, ‘ছাৰ, ই কান্দিছে।’ লগে লগে পুলকে মুখত হাঁহি উলিয়াই বেলেগ এটালৈ আঙুলিয়ালে, ‘ছাৰ মই নহয়, সিহে কান্দিছে।’ সিটোৱে অলিন্দলৈ দেখুৱালে, ‘ছাৰ, সি কান্দিছে। মোক এনেই কৈছে। টেবুলখনত খুন্দা খাই কান্দি দিলে। এতিয়া ক’বলৈ লাজ কৰিছে।’

‘ইইইইই’, অলিন্দই তালৈ বিৰক্তিৰে চালে।

আৰু কাকো ক’বলৈ নিদি হিন্দী-মাষ্টৰে ক’লে, ‘হ’ব হ’ব ৰ। উৎপাত নকৰ।’ সিহঁতে মুখবোৰ জপালে। ‘তহঁতে হিন্দী পৰীক্ষা দিব লাগিছিল নহয় দুটামানে। ষষ্ঠ শ্ৰেণীৰ পৰাই পৰীক্ষাটো দিয়েগৈ, নিজে খুজি খুজি দিয়ে, তহঁতে দেখোন একো নুলিয়ালি। তহঁতে যদি এইবাৰো নিদিয়, তহঁতৰ শ্ৰেণীটো খালীকৈয়ে গুচি যাব। এইবাৰৰ ছিক্সৰখিনিয়েও নিদিয়ে কোনেও। প্ৰত্যেক বাৰেই আমাৰ স্কুলৰ পৰা দহ-বাৰটাই দিয়ে, তহঁতে দেখইচোন। দে এইবাৰ কোনোবা কেইটামানে। সেইকাৰণে মই সোনকালে আহিছোঁ। কোনকেইটাই দিয় ক। আজি মই যামেই ফৰ্ম লৈ। আজি পইচাটো মই দি দিম, তহঁতে ঘৰৰ পৰা আনি দিবিহি।’

কিবা হিন্দী পৰীক্ষা এটা মাজে মাজে হৈ থকা কথাটো সিহঁতে জানে, স্কুলৰ পৰা যিমানে দিয়ে সৰেই বহুত বহুত নম্বৰ পাই পাছ কৰে, তাৰ পাছত কি হয় সিহঁতে নাজানে। সেইবাবে সিহঁত এটাৰো মন যোৱা নাছিল, বেলেগেও সিহঁতক কোৱা নাছিল। বহঁতপুৰ পাৰ হৈ লতাজান গাঁৱত থকা হাইস্কুলখনত পৰীক্ষা-চেণ্টাৰ, কেতিয়াবা তাৰে ওচৰতে থকা এম ই স্কুলখনতো হয়। ইয়াৰ পৰা পাছ কৰি সাধাৰণতে লতাজান হাইস্কুললৈকে যায়, স্কুলখন চোৱাৰ হেঁপাহত এটাই ক’লে, ‘ছাৰ, মই দিম।’ এটা এটাকৈ চাৰিটা ওলাল।

ফৰ্মখন পূৰাবলৈ প্ৰথম ক্লাছটো নহ’ল।

আজৰি হৈ সিহঁতে কথা পতাত লাগিল, ‘তহঁতেও ফৰ্মখন পূৰাই দেগৈ যা। দিলেই পাছ কৰিবিয়েই। ছাৰ যাবলৈ ওলালেই।’ ‘ধেৎ নিদিওঁ। পইচাকেইটা যাব। ক’ৰ পৰা পইচা

পাম ? পৰীক্ষা হয় নে নহয় সেইটোও ঠিক নাই।' 'হ'ব। যোৱাবাৰ দেখোন হ'লগৈ। ছাত্ৰ সংস্থাৰ আন্দোলন আছিল বাবেহে। দেৰিকৈ হ'লেও হ'লগৈ।' 'দি দে, কিতাপো কিনিব নালাগে। মই নতুন নিকিনো, কাৰোবাৰ পৰা পুৰণা কিতাপ ল'ম।' 'মই কিনিম। বহুত দিন আছে নহয়, পৰীক্ষাৰ দিন দিলে কিনিম।' ভঁ ভঁ ভঁকৈ পথটোৰ শিলগুটি ফালি বাইক এখন উৰাই কোনোবা এটা আহিল, সিহঁত বৈ দিলে, স্কুলৰ আগেৰে ফোঁওতকৈ বাইকখন পাৰ হৈ গুচি গ'ল, 'ঐ, সৌটো আলফাটো!' 'বাৰে ব্বা, ইমান জোৰত গৈছে, পুলিচে খেদি আহিছে নেকি ? পিছে পিছে জীপ এখন আহি আছে চাগে।' 'থ, ইয়াক খেদিব নোৱাৰে! সি এই গোটেই অঞ্চলৰ ভিতৰত ডাঙৰ আলফা। সদায় এনেকেই চলাই যোৱা দেখা নাই ? সি কেতিয়া আহে পুলিচে জনাৰ সাধ্যই নাই। সি ডাঙৰ আলফা কাৰণে তেনেকৈ ইচ্ছা কৰিয়েই চলায়।' 'ধেৎ এইবোৰ ডাঙৰকৈ কৈ নাথাকিবি।' 'কিয় ?' 'সমাজ অধ্যয়নৰ ছাৰ ছালফা নহয় নেকি, আলফা-ছালফা কৰি থাকিলে ছাৰে বেয়া পাব।'

স্কুলৰ পৰা আহি টেবুলত বেগটো থওঁতে অলিন্দৰ কাণত সোমাল— 'এইবোৰ...! গোসাঁই হৈ জন্ম হোৱাই পাপ!' আক্ষেপৰ হেঁচা এটাৰে শিল্পীয়ে কাৰোবাক কৈছে। অলিন্দ নে অন্য কোনোবা গম লৈ সিহঁত অলপ ৰ'ল। অলিন্দ সিহঁতৰ কোঠাটোলৈ সোমাই গ'ল। শিল্পীয়ে চিন্তিত মনে বিছনাৰ ৰেলিঙত হাওলি পৰি আছে, তাইৰ কাষত সৰু মাহীয়েক, আন এজনী পঢ়া-টেবুলৰ সমুখৰ চকী এখনত বহি আছে। অলিন্দই আগ্ৰহেৰে কোমলকৈ সুধিলে, 'কি হৈছে নো ?'

সৰু মাহীয়েকে মুখলৈ কৌতুকৰ হাঁহি এটা উলিয়াই অলিন্দক সুধিলে, 'তোমালোকৰ হেডছাৰ আজি স্কুললৈ গৈছিল নে নাই ?' সি মূৰ জোকাৰিলে। 'ক'ৰ হেডছাৰটো! সেইটোক তুমি মহা বুলি মাতিবা', শিল্পীয়ে অভিমান দেখুৱাই ক'লে। অলিন্দই কিবা ক'বলৈ-ভাবিবলৈ নাপাওঁতেই চকীত বহি থকাজনীয়ে শিল্পীক ক'লে, 'ঐ, বাদ দে, বাদ দে। তই সেইবোৰ মুখতো নানিবি আৰু মনতো নানিবি। এইবাৰ আগৰ দৰে হ'লে আতাদৌ জীয়াই নাথাকিব, চিন্তা কৰি কৰিয়েই আয়ুস নাইকিয়া হ'ব।' সৰুজনীও গহীন হ'ল, 'হয় হয়। তোৰ বিয়ালৈনো কেইদিন আছে! তই এতিয়াও সেইটোলৈ আশা কৰিব নালাগে। তই অন্য একো নকৰিবি দেই। ডাঙৰ হিচাপে এতিয়া তোৰ দায়িত্ব আছে। আগত সেইজনী গৈছে, আকৌ এজনী গ'লে আতাদৌ চিন্তাতে ক্ষীণাই মৰিব। এইখন ঘৰত উধাৰণি পাতি থাকোঁতেই যাব।' সিজনীয়ে যোগ দিলে, 'ভাগ্যেশ্বৰৰ ঘৰত এতিয়াই শান্তি নাই, তই গৈ সেইখন ঘৰত খাব নোৱাৰ। আতাদৌৱে দুজনী আনিলে মানে, তেতিয়া কথাটো বেলেগ আছিল, সেইটো যুগ এতিয়া নাই। দোকানীৰ পইচা কেইটামান থকাটোকে ভৰসা কৰি গ'লেও পাছত সেইকেইটা পইচায়ো বাকী সুখবোৰ দিব নোৱাৰে, সদায় কন্দল লাগিব।' শিল্পীয়ে অভিমানত ভেকাহি মৰাদি ক'লে, 'সেইটোৰে বাৰু এজনী অনা বুলিয়েই এৰিলোঁ, এইটোতো এজনী

অনা নহয়। ধন-টকাৰে ভৰা দুটাকৈ মানুহে আশা কৰি থাকোঁতেও এতিয়া মই গোসাঁই কাৰণেই এপইচা নঘটাটোলৈ যাব লগা হ'ল নেকি! এইটোনো কি বেয়া আছিল, অজাতি মানে একেবাৰে অজাতিতো নহয় সি, একেই ভকতৰ দৰেহে, সিও কলিতা মানুহহে। এটা হেডমাষ্টৰ হৈ আছে সি, তালৈকো যাব নোৱাৰি নে! অকল গোসাঁইটো লাগে! মাষ্টৰ হৈও এৰিব লগা হৈছে।' চকীত থকাজনীয়ে খোঁট মাৰি ক'লে, 'ঐ চা, তোক হেডমাষ্টৰে নিনিয়ে! অঁ, মই ক'লোঁ নহয়, সি কম মানুহ নহয়! টেঙৰৰ শেষ! সি গোসাঁই এজনী নি লৈ মিতিৰ ঘৰ হেৰুৱাব নিবিচাৰে। আমাৰ ঘৰখনত কিটো পাব সি! ল'ৰা এটা, সেইটোও গাঁও চৰি ফুৰে, আতাকটো বুঢ়া হৈ আহিল, বাকীবোৰৰ সেয়া, কিটো পাব সি মিতিৰৰ হিচাপত? হেডমাষ্টৰে অংক কৰি থৈছে!' সৰুজনীয়ে লগতে পুনৰ ক'লে, 'সেইবোৰ মনৰ পৰা এৰ। তই কুলটো ৰক্ষা কৰ। টকা-পইচা হ'ব দে। কত গোসাঁই তেনেকৈ চলি আছে। তই নগ'লিয়েই যেনিবা, সিতো বেলেগকে বিয়া পাতি খাই-বৈ থাকিব লাগিব। ইমান নাইকিয়া নহয় নহয়, খেতি-মাটি আছেই, সৰুকৈ হ'লেও কাম এটা কৰি আছে। সৰু বাইদেউ পলাই গৈ কি হ'ল, শহুৰেকে আতাদৌক বিঁয়ে বিঁয়ে কৈ মাতিম বুলি মানুহৰ আগত দম্ভালি মাৰি ফুৰা নাছিল জানো? যদি বিঁয়ে বুলি মাতিবলৈ মন আছেই, মানুহটো এদিনো কিয় নাহিল সমুখলৈ। কাইলৈ হেডমাষ্টৰলৈ গ'লে, পাছত সি বা কি কয়! বিয়া পাতি লৈ মানুহৰ কত ৰূপ সলনি হয়, কিমান কি গণ্ডগোলবোৰ চপোৱাতকৈ তই শান্তিৰে বিয়াখন হ'বলৈ দে।'

অলিন্দৰ সৈতে মাহীয়েক এজনী হৰিচাপৰিলৈ গৈ কথাবোৰ সুকন্যাক ক'লেগৈ। সুকন্যা আহি, বহলীয়া নকৰাকৈ শিল্পীক বহুৱাই সইত-শপত খুৱালে। 'বিয়াখনৰ যা-যোগাৰ কৰি মানুহ-দুনুহ মতাৰ পাছত যদি ছোৱালী গুচি যায়, সেইটো বেছি লাজৰ কথা হ'ব, বস্তু-পাতি, টকা-পইচা নষ্ট হোৱাটো আছেই।' অৱশ্যে শিল্পীয়ে গোসাঁইটোলৈকে বিয়া হোৱাটো ইতিমধ্যে সিদ্ধান্ত ল'লে।

***   ***   ***

গেগঙক লগত লৈ অলিন্দই পুৰা-আবেলি বাৰীৰ চুকত গাঁত এটা খান্দিছে। কোনোবাই সুধিলে সি কৈছে, 'বিয়াৰ আলহীবোৰ এইবাৰ পথাৰলৈ যাব নালাগে, মই পায়খানা সাজিছোঁ। ঘৰলৈকো হ'ব।' আচলতে সি নিজে পথাৰত বহিবলৈ যোৱাৰ অশান্তিটো প্ৰধানকৈ দূৰ কৰিব খুজিছে।

সৰু ল'ৰা, দা-কোৰ অকণমান মাৰি বাদ দিব— ডাঙৰবোৰে এনে ভাবত থাকোঁতেই পাঁচদিনৰ পাছত সঁচাকৈ পায়খানা এটা হৈ পৰিল। গাঁতটোৰ মাটিবোৰেৰে সমুখত এটা

ভেটি, চাৰিটা খুঁটা পুতি কল-মাৰলি ওলোমাই চাৰিখন বেৰ, দাঙি আঁউজাই থ'ব পৰাকৈ নৰাৰ দুৱাৰ এখন, ওপৰত নৰাৰ ছাল, গাঁতটোতো নৰাৰ ছালৰ ঢাকনি এখন, আৰু মিঠাতেলৰ টিং এটা ফালি গাঁতটোলৈ শৌচ যোৱা লোৰটো।

ৰাতিপুৱা স্কুললৈ ওলাই সি আতাকক দঢ়াই দঢ়াই কৈ গ'ল, 'ককা, আপুনি কাইলৈ এইটোত শৌচ কৰিব দেই, পথাৰলৈ নাযাব কিন্তু। মাত্র অকণমান কাম আছে, আবেলি সম্পূৰ্ণ হৈ যাব। ভাল হৈছে, আপুনি চাওক। কাইলৈৰ পৰা সঁচাকৈ কৰিব পাৰিব।'

গোটেই দিনটো উঠোঁতে-বহোঁতে আটাইৰে মুখত তাৰেই কথা ওলাল, 'সৰু ল'ৰাটোৱে দায়িত্বটো বুজি পাইছে! সি হে চিন্তাটো কৰিলে! অকণমানি ল'ৰাটোৱেই ইমান ডাঙৰ কামটো কৰি পেলালে! ঘৰৰ ডাঙৰ ল'ৰাটোৱে অকণো দায়িত্ব নলয় ঘৰখনৰ।' নুশুনাকৈ কোৱা কথাখিনি চন্দনৰো কাণত এবাৰ-দুবাৰ পৰিল, তাৰ খং উঠা নাই, পায়খানাটো দেখি তাৰো ভাল লাগিছে।

আবেলি চন্দনে আগফালৰ পৰা অলিন্দক চিঞৰিলে, 'ঐ ল'ৰা, তোৰ পায়খানা সাজি হ'ল নে নাই?' কামৰ পৰা আজৰি হৈ অলিন্দ ভিতৰত আছিল। ভয়ে ভয়ে সি বাহিৰলৈ আহি মাত দিলে, 'হ'ল।'

'চুলি কটাই আহিবি ব'ল। লৰা-লৰিকৈ ওলা।' কাইলৈ অলিন্দ ঘৰলৈ যাব, আগতে এবাৰ সুকন্যাই তাৰ জপৰা মূৰটো দেখি চন্দনক কৈছিল, 'তই চুলিকেইডালো কটাই আনিবগৈ নোৱাৰ নে? ল'ৰাটো ফেদেলা হৈ পৰেগৈ।' এতিয়া সিমান দীঘল হোৱা নাই, কিন্তু পায়খানাটো হোৱাৰ আনন্দটোতে চন্দনে তাক ওলাবলৈ ক'লে।

অলিন্দ দৌৰি ভিতৰলৈ আহিল, মাহীয়েক দুজনীয়ে শুনি তাক ভালকৈ ওলাবলৈ দিহা দিলে। চুলি কটাব মানে শালবাৰী চেণ্টাৰলৈ যাব, ইয়াত ক'তো চুলি কটা মানুহ নাই, বিহাৰী নাপিতকেইজনে অসমীয়াত ভঙা ভঙাকৈ দিয়া মাতবোৰ তাৰ কাণত বাজিল। শিলৰ ওপৰেৰে চাইকেলখন গৈ গৈ যেতিয়া পকা অংশত উঠে, লগে লগে চকাৰ মাত নাইকিয়া হয়, ভৰিৰ একেটা জোৰতে চাইকেলৰ বেগ বাঢ়ি যায়, তেনেতেই কাণত পৰে ঘাইপথৰ তীব্ৰবেগী কিবা এখনৰ হৰ্ণ। ৰ'দটো ঘোপ মৰা বৃহৎ কৰঙাণি এডৰা সৰকি সমুখতে বিচিত্ৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰখন দেখাৰ দৰে তিৰবিৰ জগতখন, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ সোঁতকৈও তীব্ৰ বেগী। এৰি থৈ যোৱা জগতখন এটা প্ৰকাণ্ড গুহাৰ স্থিৰ চিত্ৰশালা যেন লাগে। ঘাইপথটোত সোমাই চাইকেল মাৰি দিওঁতে, কাৰোলৈ অপেক্ষা নকৰা গাড়ী-মটৰবোৰে কাণৰ কাষেৰে ফোঁ-ফোঁৱাই যায়। সিহঁত গৈ যেতিয়া চেলুনখন পায়গৈ, তেতিয়া দুজনে কটাই থাকে, আন কেইজনমানে অপেক্ষা কৰি থাকে। সিহঁতক দেখি কোনোবা এজন নাপিতে মিঠা হাঁহিৰে কয়, 'অকণমান বহক।' নাপিত দুজনৰ চাল-চলন, কথাৰ ভংগী, গা-মূৰৰ গতি, বাহুৰ উঠা-নমা ইমান ধীৰ, ইমান নম্ৰ, যেন এটা অদ্ভুত প্ৰজাতিৰ জীৱ, মানুহৰ আক্ৰমণৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ আগতীয়াকৈয়ে যেন মৰা-মূছা হৈ সাজু। কিন্তু আঙুলিৰ কেঁচীখন

চলা মাত্রেই বৰায়েকৰ কাজিয়া লগা মুখখনৰ দৰে লপলপকৈ চলে— যেন বলিয়া, উদ্ধত। সিহঁতহাল বাহিৰৰ বেঞ্চখনত বহে। চলি থকা গাড়ী-মটৰবোৰ, মানুহবোৰ আৰু দোকানবোৰলৈ সি চায়। ফুৰিবলৈ ওলোৱা দৰে পোচাক পিন্ধি সদায় এজাক ল'ৰাই কেৰম এখন ঘেৰি জুম বান্ধি থাকে। ঘাঁহ খাবলৈ গোটেই দিনটো সমুখত লৈ পুৰা গোহালিৰ পৰা ওলোৱা গাইজনীৰ দৰে ধীৰ গতিৰে, দোকানবোৰৰ পিছফালৰ ঘৰৰ পৰা কোনোবা এটাই সাজি-কাচি গোটেই গধূলিটোলৈ ওলাই আহে, হৰিচাপৰিত পুৰা বন্দুক লৈ ওলোৱা আলফাকেইটাৰ দৰে গপচ গপচ খোজ। পাৰে মানে হৰ্ণ দি দি ৰং-বিৰঙৰ খালী ট্ৰাক এখন তীব্ৰ বেগে গুচি যায়, যেন দেও দি দি ঢাপলি মেলা পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ ৰঙিয়াল জীৱ এটা। পথটোৰ সিটো পাৰৰ দোকান এখনত চিৰদিনৰ বাবে বহি থকাৰ দৰে পেট গেৰেলা প্ৰকাণ্ড দোকানীটো। গোটেইবোৰৰে কোনো যেন সমস্যা নাই। দিনৰ পাছত দিন প্ৰত্যেকৰে স্বকীয় ধ্ৰুৱ মুদ্ৰা। 'তাতে আমাৰ ঘৰ হ'ব! ঔ! সদায় ফূৰ্তিয়েই হৈ থাকিব।' কাপোৰ সলাই থাকি মনে মনে ভাবিলে অলিন্দই।

সি হৰিচাপৰিৰ পৰা ঘূৰি অহাৰ পাছত গোটেইবোৰে শাৰী পাতি থৰ হৈ তাক চাইছে। বৰায়েকে ক'লে, 'তুমি যোৱাৰ পাছতে ডাঙৰ মামাককা আহিল নহয়, পায়খানাটো দেখি মামাককাই তোমাৰ গুণেই গাই আছে অকল। সোনকালেই গ'লগৈহেঁতেন, তোমাক লগ নকৰাকৈ নাযায় হেনো। এতিয়া মামাৰ সৈতে তামোলগুৰিত ফুৰিবলৈ গৈছে।' কথাষাৰ শুনি সি মাহীয়েকহঁতৰ চাৰনিটো আয়ত্ত কৰিলে, আনৰ দৃষ্টিৰে মানুহে কেনেকৈ নতুনকৈ চায় সি প্ৰথম শিকিবলৈ পাইছে।

সন্ধিয়া মামাককাক পালেহি, অলিন্দক দেখিয়েই গবা মাৰি ধৰিলে, 'এইটো, ধুনীয়া ল'ৰাটো, চাওঁ চাওঁ। তোমাক মই খুব ভাল পাইছোঁ দেই। পায়খানাটো ময়ো ব্যৱহাৰ কৰিছোঁ।' তেওঁ চন্দনলৈ চালে, 'ই দায়িত্বৱান মানুহ। আগলৈ দূৰদৰ্শী হ'ব।' চন্দনে শুনি থাকিল। 'আচলতে কি জানিছ নে নাই? ই ষ্টেণ্ডাৰ্ডটো বুজি পাইছে। ই নিজৰ ঘৰত সদায় লেট্ৰিন দেখি আহিছে সৰুৰে পৰা। পানীয়ে ভাঙিলেও, পানী শুকুৱাৰ দিনাই সাজি লয়, সি পাই আহিছে সদায়, সেইবাবে সি বুজি পাইছে। ষ্টেণ্ডাৰ্ডটো যি এবাৰ বুজি পাব, সি নোৱাৰে সেইটো এৰিব। এইটো ডাঙৰ কথা! এই এধানমান ল'ৰাটোৱে কিমান ডাঙৰ চিন্তা কৰিছে ভাবি চা!'

চাহ খাই আটাইবোৰ বহিল। মামাককাকৰ মনত অলিন্দলৈ উথলি থকা মৰমবোৰ সম্পূৰ্ণ শান্ত হোৱাগৈ নাই, তেওঁ আকৌ উলিয়ালে, 'ল'ৰাটো কিন্তু আগলৈ বৰ ভাল ল'ৰা হ'ব। ষ্টেণ্ডাৰ্ডৰ কথা কওঁতে মোৰ মনলৈ কথা এটা আহি আছে।' তেওঁ আন প্ৰসংগৰ পাতনি মেলা দেখি সৌজন্যতাৰে চন্দনে আগ্ৰহ দেখুৱালে, 'কওকচোন।'

'আগৰ বিয়াখন বৰ উকাকৈ গ'ল নহয়!' কৌতুক কৰাৰ দৰে তেওঁৰ মুখত হাঁহি এটা ওলাল।

'বুজা নাই কথাটো', বৰায়েকে ক'লে।

'মানে, কি ক'ব! বিয়া বুলি ক'লে, আজিকালি পদূলিত গাড়ী-মটৰ কেইখনমান লাগে। গাড়ীকেইখনমান জমা হ'লেহে বিয়াখন শুৱনি হয়।' তেওঁ আকৌ কৌতুকেৰে হাঁহি এটা মাৰিলে।

'হয় কথাটো! আমাৰনো ক'ৰ পৰা গাড়ী আহিব, মিতিৰ-কুটুম্বৰ কাৰোৰে গাড়ী নাই।'

'উপায় আছে! মানুহ চাই চাই ভালকৈ মাতিব লাগিব। আমাৰ ফালে এতিয়া সেইটো চলি গৈছে। যিবোৰৰ গাড়ী-চাড়ী আছে, গোসাঁই হওক বা নহওক, সেইবোৰক তামোল-পাণ দি মাতিব লাগিব, মানে সৰেই তামোল-পাণ দি মাতেগৈ। নহ'লেতো নাহিবও পাৰে, কিন্তু তামোল-পাণটো দিলে আহিব। সিহঁতে তামোল-পাণটো দিলে ভাল পায়, আৰু গোসাঁই এঘৰে গৈ যদি তামোল-পাণটো দি মাতেগৈ, সিহঁত মানে খাটাং আহিবই। ইয়াত এইবাৰ তহঁতে সেইটো কৰিবি। মানুহ চাই চাই দূৰণিৰ, ধৰ এই শালবাৰি-চালবাৰিত যিমান মানুহ আছে, ইয়াৰ পৰাই কিছুমান গৈ আছেগৈ নহয়, সেইবোৰক তহঁতে তামোল-পাণ এটা লৈ গৈ মাতিবি। সেৱা কৰিব নালাগে, বটাতে তামোল-পাণটো থ'লি, তাৰ পাছত মুখেৰে কথাটো ক'লেই হ'ল। অন্ততঃ দহঘৰমান মানুহ যদি আহে, তেহে বাটৰ মানুহে বিয়া বুলি অকণমান ৰৈ চাব!'

'মই কেইঘৰমানক মাতিম বাৰু!' চন্দনে ক'লে।

'দুঘৰমান মোৰো মনলৈ আহিছে', শিল্পীয়ে ক'লে।

'সিঘৰৰ সৰুটোৰ বুঢ়া-বিয়াখনলৈকে গাড়ী ইমান আহিছে! সিহঁতৰ মাজুটোৰ ঢেৰ চিনাকি আছে নহয়। আমাৰহে তেনেই উকা উকা।' বৰায়েকে ক'লে।

'সেয়া ময়ো দেখিছোঁ নহয় তেতিয়া। এইখনত কিন্তু অলপ গাড়ী থিয় কৰাব লাগে দেই, নহ'লে বেলেগেতো বাদেই, কাষৰ নিজৰ ঘৰৰে কোনো গন্তা নাইকিয়া হ'ব।' মামাককাকে ক'লে।

বিয়া দিনা পুৱা, নিমন্ত্ৰিত বামুণজনে শুদ্ধি এখন কৰিবলৈ লৈ ৰভাৰ তলত চাকি এগছ জ্বলালে। চিনাকি যদিও তেওঁ দূৰণিৰ মানুহ, এইবাৰ প্ৰথম মাতিছে, কালিয়েই আবেলি আহিল। আতাক কাষ চাপি গ'ল, 'তুমি এইটো কি কৰিছা? তুমি জানাই আমি কাল-সংহতি মানুহ, দিনত চাকি নজ্বলাওঁ। আমাৰ ইয়াত এইটো কাম তুমি কিয় কৰিলা? তুমি ইয়াত দিনত চাকি জ্বলাব নোৱাৰিবা নহয়, আমাৰ মতেহে কৰিব লাগিব।' বামুণজনে

গৰগৰাই উঠিল, 'তেন্তে মোক মাতিছিল কিয় ? মই কাম মোৰ মতে কৰিম। মোৰ মতে নহ'লে, বেলেগৰ মতে কৰিলে মোৰ দ্বাৰা শুদ্ধি কেনেকৈ হ'ব ? এতিয়া মোক এইবোৰ শুনাব নালাগে নহয়।...'

সৰৱে খং উঠিলেও শান্ত হৈ তেওঁক বুজালে। আতাকে শেষত ক'লে, 'বাৰু জ্বলোৱা চাকি, কিন্তু এয়া আমাৰ নীতি নহয়, তুমি ইয়াত এইটো কৰিলে তোমাক দোষে চুব, তুমি তাৰ ফল কিন্তু কেতিয়াবা হ'লেও পাবা। দিনত বেলি থকাৰ পাছতো চাকি জ্বলোৱাটো কি নিয়ম ? সেইবোৰ কিবা নিয়ম হ'ল নেকি ? চাকি সদায় ৰাতিহে জ্বলাব লাগে।' বামুণজন নিজৰ মততে থাকিল।

'সেইটোৰ কাপোৰ সোপা চাচোন। এলান্ধু ক'লা কাপোৰ সোপা পিন্ধি আছে, তাৰ আকৌ নিয়মটো চা ! দিনত চাকিটো জ্বলাই সি কি বৰ দেউটো ওলাইছে!' ভিতৰত এজনীয়ে ক'লে।

'নক'বি নক'বি, বিয়াখন হৈ যাবলৈ দে। কোনেও খট-বান্ধ নলগাবি। তেওঁক পঠিয়াই দিলেও বেয়া হ'ব। আৰু বেলেগ বামুণ এটা এতিয়া মাতিলে অহাটো খাটাং নহয়।' বাহিৰৰ পৰা গৈ এটাই ক'লে।

'তেওঁৰ দম্ভালিটো চাচোন! আতা আৰু বৰ-আতা দুজনে কওঁতেও সি মানিব নোৱাৰে!'

'কৰক কৰক, তাৰ মতেই কৰক। তাৰেই দোষ লাগিব, কেতিয়াবা পাব শিক্ষা।'

ভিতৰৰ আলোচনাৰ মাজতেই ৰভাতলিত চিঞৰ-বাখৰ লাগিল। গোটেইবোৰ দৌৰি আহিল। দেউৰ চুৰিয়াত দাওদাওকৈ জুই, দুটা মানুহে হাতেৰে কোবাই কোবাই জুই নুমুৱা বলৈ লাগিছে, এফালে দেউ নাঙঠেই হ'ব এতিয়া, মানুহে তেওঁৰ ফালে চাব পৰা নাই, মূৰ ঘূৰাই বেলেগ ফালে যাবলৈও সত যোৱা নাই, দেউ থিয়ই থিয়ই মূছকঁছ যোৱাৰ দৰে ৰ'ল, এটাই দৌৰি গৈ পানী এটিং আনি দেউৰ বুকুত হৰহৰকৈ ঢালি দিলে, জুই নুমাই গ'ল, কিন্তু চুৰিয়াৰ সৰহ ডোখৰ তেনেই ছাই, ক'লা-পানী এসোঁতা ৰভাতলীত বাগৰি গ'ল, এটাই কান্ধৰ গামোচাখন মেলি দেউৰ কঁকালত মেৰিয়াই দিলে।

'তোমাক নকৈছিলোঁ নে ? আমাৰ নিয়মত দিনত চাকি জ্বলাব নাপায়। ইমান কওঁতেও নুশুনিলা ! এয়া দেখিলানে ? তুমি কেতপৰ ৰ'ব লগা হ'ল ? ফল পায়েই গ'লা !' আতাকে ক'লে। নিজৰ কথাৰ মহিমা দেখা পাই তেওঁ গৰ্বত ফুলি উঠিল। দেৰে হাত দুখন দীঘল কৰি ধপকৈ আতাকৰ ভৰিত পৰি দিলে। তেওঁক হাক দিয়াবোৰৰ মুখবোৰ উজলি উঠিল। বৰজনে শেহতীয়াকৈ গম পাই ঢপলিয়াই অহাদি আহি দেখা পালেহি, বুজি পাই তেওঁৰো মুখত গৰ্বৰ হাঁহিয়ে খেলি গ'ল।

'চাকিগছ এতিয়াও কিন্তু জ্বলিয়েই আছে।' কোনোবা এটাই দেখা পাই ক'লে। আটায়ে সেইফালে চালে। দেৰে সমীহ আৰু সভক্তিৰে ক'লে, 'মই গা ধুই ল'ব লাগিব, গৃহস্থই যদি চুৰিয়া এখন দিয়ে তেন্তে কামখিনি কৰি যাব পাৰিম, গা ধুই আহি মই চাকিগছ নুমাই দিম।'

'হ'ব, হ'ব, আপুনি গাটো ধুই আহক।' তেওঁক কৰুণা কৰাৰ দৰে এজনে উত্তৰ দিলে।

দেউৰ গাৰ থৰহৰি কঁপনি মাৰ যোৱাই নাই। কঁপি কঁপি গা ধুবলৈ গ'ল।

'দেৰে ভাল শিক্ষা পাই গ'ল একেদিনাই', এটাই গুজুককৈ কৈ হাঁহিলে।

'দেউৰ যিখনহে জেলাইলাই চুৰিয়া, নোপোৰোঁতেও তেনেই উদং নিচিনা হৈ আছিল', এজনীয়ে কৌতুক কৰি ক'লে।

'এইটো কিন্তু এতিয়া বহুতে শিক্ষা ল'ব। কাল-সংহতিক নিন্দা কৰি থকাবোৰে বুজিব, খবৰটো ওলাবতো দূৰলৈকে।'

'দিনত ৰ'দ আছেই, দিনত বেলিয়েই সৰ্বস্ব, চাকি কিয় জ্বলাব লাগে— তেওঁক কিমান কোৱা হ'ল, তেওঁৰ এবাৰো মানিবলৈ মন নাই দেখিলিনে! পালে প্ৰমাণটো! চোটোকা পাই গ'ল!'

গহীন পৰিৱেশটো দূৰ কৰি সিহঁতে ৰং-ৰহইছেৰে আলোচনা আৰম্ভ কৰা দেখি, সুকন্যাৰ কাষতে বৈ থকা অলিন্দই মাত দিলে, 'দেৰে পিংপং বলটোৰ দৰে জঁপিয়াই ফুৰে, সেইকাৰণেহে কোন টলকত চুৰিয়াৰ আগত জুই লাগি গ'ল ধৰিবই নোৱাৰিলে। খপৰ-জপৰ দেউ!' তেওঁৰ ৰূপটো এতিয়াও সমুখতে চাই থকা দৰে সি খিকখিককৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

হয় কথাটো। পুলিচে কয়দীৰ মুখত চেঁচা পানী ঢলাৰ দৰে গোটেইবোৰ আকৌ অলপ গহীন হৈ পৰিল। সুকন্যাই অলিন্দক হাক দিলে, 'ৰ, মনে মনে থাক, ঈশ্বৰৰ মহিমা এয়া, যি টি ক'ব নাপায়।'

নিমাতে থকা আলহী এটাই ভাবি-গুণি মাত দিলে, 'সি কোৱাটোৱো হয়। দেৰে মানুহ দেখিলে ক'ব নোৰৰা হয়। শালিকাটো জঁপিওৱাৰ দৰে জঁপিয়াই থাকে। দহটা মানুহ গোট খোৱা দেখিলেই উক দিয়া মানুহ সকাম এটা পাতিলেই ছটামান ওলায়।'

'উক দিয়াৰ কথা কওঁতে মনত পৰিছে, মাজুলীত সিদিনা ভাওনাত এটাই ভাও লৈ উক দিলে। মানুহ দেখিলে এনেই বলিয়া হয় সেইটো। ভাও দিবলৈ লৈ সি ক'ব নোৰৰা হ'ল। মানুহবোৰো পাগল, গোটেইবোৰে ঈশ্বৰৰ মহিমা বুলি সেৱা কৰিছে, ভয়তে দৌৰি ভাগিল এসোপা।'

'আমাৰ বিপুল ভিনিহিকো সকামৰ মানুহৰ মাজত ভৰাই দিলেই জাঁপ দিয়েচোন।'

বিপুলৰ কথা কোৱাৰ বাবে সুকন্যাই মনে মনে ভাল নাপালে।

সৰু সৰুকৈ পাতি থকাখিনি নুশুনি বাহিৰৰ পৰা সোমাই অহা এটাই পূৰ্বৰ প্ৰসংগকে টানি ক'লে, 'কাল-সংহতিৰ মহিমা আজি দেখিলে মানুহে আকৌ। কাল-সংহতি ডাঙৰ বুলি এনেই কৈ নাথাকোঁ, আকৌ প্ৰমাণিত হ'ল। সদায় সেইটোকে কৈ আছোঁ, দিনত

বেলি আছে, চাকি কিয় লাগে! বেলিৰ পোহৰত চাকিটো জিলিকিব নেকি? এটা ডাঙৰ পোহৰ থাকোঁতে সৰু পোহৰটো কিয় লাগে? আমাক আকৌ সেইবোৰে নিন্দা কৰে, বোলে দিনত চাকি নজ্বলায়। ইহ্, কথা সিহঁতৰ!'

অলিন্দৰ আকৌ কৌতূহল হ'ল, 'ৰাতিওতো গেছ্-লাইটটো জ্বলাই দিলে মণিকূটৰ মিঠাতেলৰ চাকিটো দেখাই পোৱা নাযায়, একো পোহৰেই নিদিয়ে, তেন্তে ৰাতি চাকিটো কিয় জ্বলাই? সেইটোৰে একোৰেই নেদেখি এনেয়ো।'

অলিন্দৰ কথা শুনি কৈ থকাটো ৰৈ দিলে। সুকন্যাই তাৰ মুখখন টেপা মাৰি ধৰিলে, 'ডাঙৰৰ কথাত মাত মাতি নাথাকিবি, শুনি থাক! খেলগৈ যা তই! ঈশ্বৰৰ কথাত মাত মাতিব নাপায়।' তাই বিৰবিৰাই নিৰ্দেশ দিলে।

বাকীবোৰে বুজিছে, সি সৰু ল'ৰাটোৱে ৰস পাই কথাবোৰ টপৰ টপৰ কৈ আছে। কিন্তু ভাবি চাবলৈ গ'লে সিও পুৰু-সংহতিৰ মানুহ, তাৰ প্ৰশ্নবোৰ কাল-সংহতিক ওলোটাই সোধাৰ দৰেও হৈছে। গাত পুৰু-সংহতিৰ তেজ আছে বাবেই এইবোৰ প্ৰশ্ন তাৰ মনত জন্ম হৈছে নেকি— ভাব এটাই সুকন্যাকে ধৰি কেইবাজনকো খুন্দিয়ালে।

দেউ গা ধুই সোমাই আহিল। চাকিগছৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁ আঁঠু ল'লে আৰু আঙুলিৰে শিখাটোত টেপা মাৰি নুমাই দিলে।

দুপৰীয়া ৰভাতলীৰ পৰা ভাতৰ চৰুলৈকে ভিৰত, ভিতৰৰ কোঠাটোৰ চুকৰ বিছনাখনত বহি থকা কেইবাজনী মানুহৰ মাজত কন্দলৰ দৰে অশান্তিকৰ অৱস্থা এটা অলিন্দই দেখা পালেহি। ডাঙৰ মহাকো চেপা মাৰি বহি আছে। বেলেগ কোনেও ভাগ ল'বলৈ নোপোৱাকৈ, কাকো কাষত ৰ'বলৈ নিদিয়াকৈ, চেপা উত্তেজনাৰে ইজনীয়ে-সিজনীয়ে মাজে মাজে মুখবোৰ টেপা মাৰি বজাই আছে।

আকৃতিটো সৰু বাবে অলিন্দলৈ কোনেও গুৰুত্ব নিদিলে। মহাক গিৰিপকৈ নামি আহি ঘৈণীয়েকৰ ভৰি দুটাত টেপা মাৰি ধৰিলে, অলিন্দ ঠৰঙা হৈ গ'ল, 'তুমি যি কৰা কৰা আৰু, মই কথা দিছোঁ, আৰু ভুল নহয় কেতিয়াও', কোনোবাই দেখাৰ ভয়ত আটাইৰে ছাটি-ফুটি লাগিল, কিন্তু মানুহটোক উঠাই দিবলৈও কোনেও বিচৰা নাই। কোনেও একো নোকোৱাত একেপাকে চুঁচৰি একাষে গৈ মানুহটোৱে আয়েকৰ ভৰিত ধৰিলে। আটাইকেইটা প্ৰাণীৰ মুখবোৰৰ বিকট অৱস্থাটো দেখি অলিন্দৰ মুখ শুকাল। আন কোনেও নেদেখাকৈ পৰিৱেশটো ৰাখিবলৈ মানুহটো নিজে একেচিপে উঠি আকৌ চেপেটা খাই বহিল, মুখখনত আতংক, চকুত পলক নাই। ডাঙৰ মাহীয়েকে মুখ টিপি আকৌ বলকিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। মানুহ এজনী বাহিৰৰ পৰা আহি সুৰুকা মাৰি ভাগ লৈ গ'লহি, সিদ্ধান্তটো কি হৈছে তেওঁ জানিবলৈ আহিছে।

কথাবোৰ শুনি অলিন্দই বুজি পালে, মহাকে মিতিৰৰ বিএ পাছ গাভৰু এজনীক ভিতৰত অকণমান সময় অকলে পাই পাছফালৰ পৰা গবা মাৰি ধৰি গালত টপৰ টপৰ চুমা দুটা খালে। খাই তেওঁ মেলেককৈ হাঁহি এটা মাৰি ক'লে— 'মাহঁতক নক'বা দেই।' তাই লগে লগে মাকক লগাই দিলে, মাকে ডাঙৰ মাহীয়েকক গোচৰ দিলে, কেইবাজনীয়েও জানিলে। গম পোৱাকেইজনীয়ে কৈছে— 'যদি তুমি সৰু ছোৱালীৰ ভাবতেই খাইছিলা, যদি সৰু হিচাপে ভাল ভাবতে ধৰিছিলা, তেন্তে খাই লৈ কাকো নক'বা বুলি কিয় কৈছিলা?' 'এতিয়া বিয়াঘৰত কথাটো বহল হৈ গ'লে দৰাঘৰৰ কাণতো পৰক। যদি বিয়াখন ভাগি যায়?' 'মানুহটোৰ চৰিত্ৰ ওলালে মানুহজনীৰে বদনাম। কথাটো বাহিৰ হৈ গ'লে, এইক মানুহে চিৰদিন হাঁহিব, বোলে— তোৰ মানুহটো চৰিত্ৰহীন! অকল তাইৰ কথা চিন্তা কৰিহে আমি কথাটো বহল নোহোৱাকৈ নিজৰ মাজতে লুকুৱাই ৰাখিব লগা হ'ল। তুমি সেইকাৰণেহে বাচিছা। সেইটো তুমি বুজিছা নে বাৰু?'

বিয়াৰ দুদিনৰ দিনা দুপৰীয়া গালুকবিলৰ ল'ৰা দুটা আহিল, 'বাইদেউ বহুত পানী উঠিছে, আপুনি নাও নাপাব কাৰণে ছাৰে আমাক পঠিয়াই দিছে নিবলৈ।'

'মই ভাবিছিলোঁৱেই, পানী বাঢ়িছে। এসপ্তাহৰ আগত সেয়া মই আহি পোৱাৰে পৰা বৰষুণ দিছে নহয়। বিয়াৰ দিনা দুপৰীয়াৰ পৰা মাছ ধৰা চালনীৰে পানী সৰকাদি একেৰাহে ৰক্ষা দিয়া নাই। এতিয়া এৰা যেন দেখি কাপোৰ এদ'ম ধুবলৈ চাৰ্ফত জুবুৰিয়াই ল'লোঁ। মই ভাবিছিলোঁ, কাইলৈ যাম। তোমালোক অকণমান বহা, কাপোৰখিনি ধুই মই ওলাম।'

কাপোৰ ধুই থাকোঁতে ল'ৰা দুটাই বাৰে বাৰে তাইক মাতিলে, 'বাইদেউ পাৰ হ'বলৈ দিগদাৰ হৈ যাব, সোনকাল কৰক।'

মথাউৰিৰ ওপৰলৈ উঠিহে সুকন্যাই বুজিলে, বিপুলে কিয় নাও পঠিয়াই দিছে, ল'ৰা দুটাই কিয় বাৰে বাৰে মাতি আছিল। নাও আনি মথাউৰিতে ৰাখিছেহি, মথাউৰিলৈকে ইমান পানী উঠা তাই আগতে কেতিয়াও দেখা নাছিল, দ-চাপৰিৰ দৰে আকৌ ঘৰখন ডুবি থকা যেন ভাব আহিল। আঢ়ৈ বাজিছে, পাৰ হ'ব পৰা যাব নে নাযায় চিন্তা কৰিও তাইৰ উভতি যাবলৈ মন নগ'ল, ঘৰখন বা কেনে অৱস্থাত আছে দেখিলেহে ওলাব, যেনেতেনে সন্ধিয়াতে পালেগৈও হ'ব।

বেলেগ এটা চাপৰিৰ পুৰণা চিনাকি অৰুণ হাজৰিকাও নাৱত উঠিলহি। নাওখনৰ খবৰটো পাই তেওঁ ৰৈ আছিল। পানী দেখি ভয়ত তেওঁ চাইকেলখন কাষৰ মানুহ এঘৰত থৈ আহিল।

কিনকিনকৈ বৰষুণ আকৌ আৰম্ভ হ'ল। মথাউৰিৰ কাষৰ গাঁওবোৰৰ মাজে মাজে নাওখন উজাই নি থাকিল। ইয়াৰ পৰা হৰিচাপৰিলৈকে একেটা সুঁতিৰ দৰে হৈ পৰিছে, নাও বহুত আগলৈ উজাব লাগিব, উজাওঁতেই কিমান সময় যায় ঠিক নাই।

অৰুণে পৰহিৰ ঘটনাটো উলিয়ালে। বিয়াথলীত সুকন্যাহঁতৰো কাণত পৰিছিল। ভাটিৰ ফালৰ মথাউৰিৰ কাষৰ গাঁও এখনৰ মানুহখিনিয়ে উত্তৰপাৰৰ দূৰৰ আলহী আহিলে নাৱত উঠাই ব্ৰহ্মপুত্ৰত এপাক ফুৰাবলৈ নিয়ে। পৰহিও মানুহ এটাই মিতিৰৰ স্কুলীয়া ছোৱালী দুজনী লৈ গ'ল। অলপ মাজলৈ যোৱাৰ পাছতে ছোৱালী দুজনীয়ে নাৱৰ পৰা পানীলৈ জাঁপ মাৰি দিলে। কি ভাবি জাঁপ দিলে মানুহটোৱে গমিবলৈ নাপাওঁতেই দুয়োজনী উটি ডুব গ'ল, নাও এৰি তেৰোঁ জাঁপ মাৰি দিলে, খেৰ-কুটা উটাদি নাও গৈ পশ্চিমত অন্তৰ্ধান হ'ল। পাৰৰ মানুহে চোৱাতে চাই থাকিল, তিনিটা মানুহ লগে লগে শেষ। এতিয়া নানা কথা ওলাই আছে। কোনোবাই কৈ আছে— 'সোঁত আৰু ঢৌ দেখি ফূৰ্তিত জঁপিয়ালে।' আন কোনোবাই কৈছে, 'জলকুঁৱৰীয়ে নিলে', 'পাগল হ'ল, সোঁতে ব্ৰেইন বেয়া কৰি দিলে', 'সেইখিনিতে আগেয়ে মৰা মানুহৰ আত্মা আছে, তলত ৰমক-জমক কিবা দেখি আনিবলৈ সিহঁতৰ মন গ'ল', 'মানুহটো বচাবলৈ গৈ মৰিলে', 'ছোৱালী দুজনীয়ে ঢৌৰ আবেদন দেখি সাঁতুৰিব বিচাৰি জাঁপ দিছিল।' অৰুণৰ মতে, 'সিহঁতক জলকুঁৱৰীয়ে টানি নিছে, পৰজনমৰ কিবা পাপ আছিল।'

সুকন্যাই ভাবিলে, 'মানুহটোৱে ভাষণ মাৰি থকাতকৈ অলপ ব'ঠাকে মাৰিব পাৰে! মজবুত হৈও মানুহটো কম এলেহুৱা নহয়! তেওঁ এবাৰো খুজিব পৰা নাই! নাৱৰ গতি কমি গৈছে, হয়তো সিহঁত দুটাৰ ভাগৰ লাগিছে। নহয়। নদীৰ মাজত ৰ'বলৈ নহ'ব, এতিয়া শক্তি খৰচ কৰিব বিচৰা নাই। তাতে তিতিও আছে। আমাৰ ছাতিটোৱেও বতাহত বাধা দিছে নেকি?'

নাও পাৰি দিব পৰা দূৰত্ব গৈ পাই, ল'ৰা দুটাই মানুহ এঘৰত নাওখন বান্ধি চাঙলৈ উঠিল। অৰুণো উঠি গ'ল। সুকন্যাহঁতে জানে, এনেবোৰ কাৰণত মাহেকে-পষেকে গাঁৱত এঘৰীয়া হৈ থকাটো অৰুণ হাজৰিকাৰ অভ্যাসত পৰিণত হৈছে।

সিহঁতে চাহ খোৱাত লাগিল। নাৱত বহি থকা সুকন্যালৈ গৃহস্থই বটা এটাত গোটা তামোল-পাণ এযোৰ আগবঢ়াই দিলে, তাই নিজে কাটি খাবলৈ। 'মই তামোল নাখাৱেই', সুকন্যাই ফাঁকি দি বটাতো নুচুলে। 'ইও নাখায়', তাই অলিন্দলৈ দেখুৱাই ক'লে।

ল'ৰা দুটাই কথাকে উলিয়াই থকা দেখি সুকন্যাৰ সন্দেহ হ'ল— ইহঁতে আজি যোৱাৰ চিন্তা কৰা নাই নে কি? তাই ক'লে, 'সোনকালে ব'লাহঁত।'

'যাওঁ যাওঁ।'

কিন্তু সিহঁতে আকৌ কথা পতাত লাগিল।

সিহঁতে নাওখন লাহে লাহে উজোৱাৰ কাৰণটো সুকন্যাই বুজি পালে— দেৰি হোৱা বাবে ভয় কৰি সিহঁতে যোৱাৰ চিন্তাটো কেতিয়াবাই বাদ দিছে, এতিয়া বুদ্ধি কৰি পুনৰ পলম কৰি আছে।

সুকন্যাই সিহঁতক আকৌ ক'লে। ল'ৰা এটাই সেৰে-ভাৰে উলিয়ালে কথাটো, 'বাইদেউ বৰষুণ ডাঙৰকৈ আহিব, তাতে গধূলি হ'লেই, এন্ধাৰ হ'বলৈ বেছিপৰ নাই, আজি যাব পৰা নাযাব। এওঁলোক আমাৰ মিতিৰহে, চিন্তা কৰিবলগীয়া একো নাই, আজি থাকি দিওঁ।' গৃহস্থৰ মানুহবোৰেও লগতে ক'লে, 'বাইদেউ আজি যাব নোৱাৰিবা। ইয়াতে থাকি দিয়া, আমি সুবিধা কৰি দিম।'

'সুবিধা কৰি দিম মানে? সিহঁতে কথা কৈছে শুনা!' সুকন্যাৰ খঙে টিঙিচকৈ মাৰিলে, 'চাৰিওফালে পানী। পানীয়ে গোটেইবোৰ চাং চোওঁ চোওঁ হৈ আছে, মাটিৰ ঘৰ এটা নাই, কি ভাবি সিহঁতে কৈছে কথাটো! গোসাঁই মানুহ এজনীক সিহঁতে ৰাখিব! এইবোৰতো বিদেশৰ মানুহ নহয়, ইয়াৰে মানুহ হৈও থকাৰ কথা ক'বলৈ সাহটো চোৱা!' তাই অৰুণৰ কথা ভাবিলে, 'তেওঁতো সিহঁতক ক'ব লাগে যে এইটো অসম্ভৱ। তেৰোঁ এঘৰীয়া, আমিও এঘৰীয়া, সেইবাবে তেওঁ একেশাৰীত ভাবিছে নেকি! তেওঁৰ শাৰীত থ'বলৈ আমি ভুল কৰি এঘৰীয়া হোৱা নাই নহয়। কিন্তু এতিয়া খং কৰিব নোৱাৰি, দিগদাৰহে হ'ব!' তাই মনে মনে চিন্তা কৰিলে, কেনেকৈ সিহঁতক কোৱা যায়। সিহঁত পুনৰ কথা পতাত লাগিল।

তাই আকৌ ক'লে, 'তোমালোক উঠা। ব'লা। আৰু দেৰি নকৰিবা।'

অৰুণে ক'লে, 'মই আছোঁ নহয়, তুমি চিন্তা নকৰিবা। আজি থাকি দিয়া, আজি পাৰ হ'ব পৰা নাযাব, সময় নাই।' ল'ৰা এটাই ক'লে, 'বাইদেউ, সমুখত সেইটো স্কুলঘৰ। আপোনালোক তাতে থাকিব। চাং হ'লেও সেইটো আমাৰ মানুহ থকা ঘৰ নহয়, স্কুলঘৰহে, গতিকে থাকিব পাৰিব। একো ভয় কৰিব নালাগে, আমি নিশাটো ৰখি থাকিম। নতুন বাচন-বৰ্তন বিচাৰি আনিম। আপুনি ৰান্ধিব, আমিও খাম।'

সুকন্যাৰ মুখত মান্তি হোৱাৰ ৰূপ দেখা নগ'ল। অৰুণৰ বুজাবলৈ মন গৈছে, কিন্তু তেওঁ মাতিব নোৱাৰিলে, সুকন্যাহঁতক নিবলৈকে নাওখন বিপুলে পঠিয়াইছে, তেওঁ বাটত উঠা মানুহহে।

'সময় আছে, ব'লা। বতৰে ঘোপ মাৰি থকা বাবেহে গধূলি যেন লাগিছে।', তাই ল'ৰা দুটাক ক'লে।

সিহঁতে অনুমান কৰিলে, প্ৰথম সুঁতিটোৰ মাজ ডোখৰৰ পৰাই তীব্ৰ ঢৌ। বৰষুণো বাঢ়ি আহিছে। অলপ দূৰ নি ঘূৰাই অনাৰ কথা দোৱানত গৃহস্থঘৰক কৈ সিহঁত নাৱত উঠিল।

সুঁতিৰ মাজলৈ বাদেই, গাঁৱৰ গছ-গছনিৰ পৰা বাহিৰ ওলাওঁতেই ঢৌ আৰম্ভ হ'ল। মুকলিত বতাহ যথেষ্ট বেছি। মাজে মাজে ওলাই থকা কৰডাৰ আগকেইডালে বলিয়া মানুহে মূৰ জোকাৰা দৰে ঢৌত আছাৰি আছে।

কৰঙাবোৰ পাৰ হৈ গুৰিৰ ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'বাইদেউ এন্ধাৰ হৈ আহিছেই, কি কৰোঁ কওক। সোঁ-মাজ নাপাওঁতেই সম্পূৰ্ণ এন্ধাৰ হ'ব। সেইফালে চাওকচোন, মাজত সোঁতৰ ওপৰত ঢৌ বাঢ়িবলৈহে ধৰিছে।' সি কোৰাৰ চলতে অৰুণে ক'লে, 'মই থাকোঁতে তুমি চিন্তা নকৰিবা, ঘূৰি ব'লা। গোটেই ৰাতি তোমাক ৰখি থাকিম, পুৱা পোহৰ হওঁতেই নাও এৰিম। এতিয়া পাৰ হ'ব বিচাৰিলে মাজত বিপদ হ'ব।'

সুকন্যাই এইবাৰ ঘূৰিবলৈ কোৱাৰ নিশ্চিত আশাত সমুখৰ ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'বাইদেউ কওক। আপুনি যিটো কয়, তাকেই কৰিম।'

'গৈ থাকাচোন বাৰু, চাওঁ কি হয়।'

খঙত সিহঁত তিনিওটাৰে মুখৰ মাত নোলাল, ল'ৰা দুটাই মাথোঁ নাও মাৰিলে, অৰুণে পানী সিঁচাত লাগিল। সুকন্যাই ভাবিছে— আৰু অলপ গ'লেই ওভতাৰ চিন্তাটো সিহঁতৰ নাইকিয়া হৈ পৰিব, সিফালে যোৱা বা এইফালে অহা একেটা কথাই হৈ পৰিব, তেতিয়া আৰু নুলিয়ায় সিহঁতে।

বৰষুণ-বতাহ অথালি-পথালিকৈ বাঢ়ি গৈছে, ছাতিটোৱে সুকন্যাহঁতক বচাব পৰা নাই, তাই জপাই দিলে। এৰি থৈ অহা কৰঙাৰ আগবোৰ সিহঁতে নেদেখা হ'ল। 'ঐ, একে ঠাইতে আছোঁ যেন লাগিছে!' গুৰিৰ ল'ৰাটোৱে ভয়ে ভয়ে আগৰটোক ক'লে, তিনিওটাৰে মুখকেইখন আকাশখনতকৈও ক'লা হ'ল।

'নাও নাযায় দেখোন ঐঃ!' আগৰটোৱেও ক'লে। গুৰিৰ ল'ৰাটোৰ মুখৰ পৰা মাত নোলাল। সি কোনফালে ব'ঠা পোনাব সিদ্ধান্ত ল'ব পৰা নাই, ব'ঠাপাত তলৰ পৰা উফাল মাৰি ওলাই নহাকৈ সি মাথোঁ জোৰেৰে একে টিপাত ধৰি আছে।

'হে, প্ৰভু!' কান্দিবলৈ ধৰা মানুহৰ দৰে অৰুণে চিঞৰি ক'লে।

'ঐ, আকৌ একে ঠাইতে আহি পালোঁহি', গুৰিৰটোৱে চিঞৰি ক'লে, তাৰ মাতটো কঁপি ফাটি গ'ল, 'এইটো বস্তুৱে মোক কেতিয়াও পোৱা নাছিল ঐ! কেতিয়াও সাহ কৰা নাছিল মোক। আজি কেনেকৈ পালে মোক!' তাৰ চকুপানী বৰষুণৰ পানীৰ সমান হ'ল।

'লাগিল নেকি?' অৰুণে দুয়োটাৰ মুখলৈ ঘূৰি ঘূৰি চালে, ভয়ত তেওঁৰ চকুৰ মণি দুটা বাহিৰ হৈ ওলাব খুজিছে।

'মোকো পোৱা নাছিল এই...!' ভয়ত আগৰ ল'ৰাটোৰ মাতটো সৰু হৈ গ'ল।

বাঁহৰ লেকেচিৰে কোবোৱা দৰে চেৰেপ চেৰেপকৈ বৰষুণে নাৰে-গাৰে কোবাবলৈ ধৰিছে। বলিয়া হৈ গিলিবলৈ বিচৰা দৰে প্ৰকাণ্ড ঢৌৱে আগৰ ব'ঠাপাতত এবাৰ চেলেক মাৰি দিয়ে, এবাৰ গবা মাৰি ধৰে। হাত বিষালেও এটায়ো ব'ঠা এৰাৰ সাধ্য নাই, অৰুণে কোনোবা এটাক সলাই দিবলৈও উপায় নাই এতিয়া, ব'ঠা এৰিলেই নাও ডুব যাব পাৰে। ক্ষয় যোৱা পতুৱা ছটাৰে পানী সিঁচি সিঁচি অৰুণে বলকিবলৈ ধৰিলে, 'মাইকী মানুহৰ কথা

শুনি কাম কৰিব নালাগে। ইমান বেয়া সময়ত আহিবলৈ কি দৰকাৰ আছিল! হাক দিওঁতেও নুশুনিলে এবাৰো। এতিয়া আটাইকেইটা মৰিব লাগিব। ইমান বেয়া বতৰত গধূলি মানুহে নাও পাৰি দিয়ে নেকি! মাইকী মানুহে অকল ঘৰখন চিনি পায়, এদিন ঘৰখনত নাপালেহি কি হানিটো হয়। এতিয়া শটোৰো কোনেও বিচাৰি নাপাব।'

'এইটোৱে নো কিয় ধৰিলে! ক'লৈ ঘূৰাই নি আছে আমাক!' গুৰিৰটোৱে কান্দি কান্দি চিএঙৰিলে।

সুকন্যাৰো ভয় লাগিছে, 'দেউৰ চুৰিয়া জ্বলাৰ পাছত বাবাই যিকেইষাৰ দোষণীয় প্ৰশ্ন কৰিছিল, পাপ লাগিল নেকি? ইমান ঢৌ উঠিছে কিয়? কিন্তু, সি কিমানটো ডাঙৰ ল'ৰানো! তাক জানো ঈশ্বৰে ইমান আয়োজন কৰি শেষ কৰিব? কত হাবি নামঘোষাই বচালে, আজিও বচাব।' তাই গহীন হৈ ল'ৰা দুটাক উদ্দেশ্যি ক'লে— 'শুনা তোমালোকে। শুনিছানে? নাও ঠিকেই গৈ আছে। চাৰিওফালে যে গছ-বনবোৰ আধা ডুবি দূৰত আছে, সেইকাৰণে তোমালোকে চিন ধৰিব পৰা নাই। পৰুৱাই পোৰা নাই। একেটা দিশতে আছা। বেছিকৈ যাব পৰা নাই বাবে ধৰিব পৰা নাই। ক'লৈকো নাচাবা তোমালোকে, ব'ঠাৰ আন্দাজ মতে একেটা দিশতে মাৰি থাকা, মনৰ হিচাপ মতে। ভয় নকৰিবা, ঠিকেই গৈ আছা তোমালোক।' কৈয়েই তাই নামঘোষা আৰম্ভ কৰিলে, 'তোমালোকেও গোৱা।' অলিন্দহঁতক তাই ক'লে, হাত দুখনেৰে তাই দুয়োটাকে গাৰ ফালে জোৰেৰে চপাই ধৰিলে। ল'ৰা দুটাই মুখ বন্ধ কৰি ব'ঠা মৰাত লাগিল।

সম্পূৰ্ণ আন্ধাৰ হ'ল। বতাহ বাঢ়িহে আহিছে। হঠাৎ অজস্ৰ ঢৌ জিলিকাই ডাঙৰ ডাঙৰ দুচাট বিজুলী আহিল। গাজনিটোৱে তালুতে কোব মৰাৰ দৰে লাগিল। বিজুলী-গাজনি আকাশৰ পৰাই আহিছে নে নদীতে উৎপত্তি হৈছে ধৰিব নোৱৰাকৈ আকাশ-পাতাল সমান যেন হ'ল। এয়া বৰায়েকৰ সাধুকথাৰ ককায়েক-ভনীয়েক নহয় যে মানুহক অপকাৰ নকৰিব। সুকন্যাই অলিন্দহঁতক কাণত আঙুলি সুমুৱালৈ ক'লে। সিহঁতে ঢৌ-বতাহ একো দেখা নাপাবলৈ তাই মূৰত হেঁচা মাৰি গাৰ ফালে গুজি ধৰিলে।

বৰষুণৰ ভৰত চকুৰ পতা জাপ খাই গৈছে, বিজুলীত জিলমিল লাগিছে, কিন্তু হাতেৰে চকু মচাৰ উপায় নাৰৰীয়া ল'ৰা দুটাৰ নাই। দুনল দূৰৰে একো স্পষ্টকৈ দেখা নাযায়, গুৰিৰটোৱে কথা ক'লে আগৰটোৱে নুশুনে। অলিন্দই যেনেতেনে চকু কেঁৰা কৰি নদীলৈ চাবলৈ চেষ্টা কৰিলে, বিজুলীৰ মাজত চাঁতকৈ প্ৰকাণ্ড ঢৌবোৰ ওলাইছে, বৰষুণৰ লগত যেন মহাৰণ কৰি আছে ঢৌবোৰে, যেন পাৰেমানে ওপৰলৈ গৈ বৰষুণক আঘাত কৰিব বিচাৰিছে। গায়ন-বায়নৰ শব্দত একো নুশুনা দৰে সি সুকন্যাৰ মুখৰ প্ৰাৰ্থনাও স্পষ্টকৈ শুনা নাই, তাৰ কাণৰ কাষেৰে পানী বৈ আছে, জাৰত কঁপনি উঠিছে। সুকন্যাই আৰু একোলৈ মন দিয়া নাই, কেৱল গায়ে আছে। ঘোষাতে ডুব যোৱাৰ দৰে হৈ অৰুণে অকল পানীকে সিঁচি আছে। অলিন্দই আকৌ ভাবিলে,'এতিয়া নিজেই ঈশ্বৰ হ'ব পৰা হ'লে!' প্ৰাৰ্থনা গাই থকাতকৈ নিজে ঈশ্বৰৰ দৰে হৈ গোটেইখন শান্ত কৰি পেলাবলৈ মন

গৈছে তাৰ। শ্ৰীকৃষ্ণৰ দৰে তৎক্ষণাৎ কিবা এটা মূৰ্তি ল'ব পৰা হ'লে সি তৎক্ষণাৎ পাৰ পোৱাই দিলেহেঁতেন!

বতাহ-বৰষুণ কমিল। ঢৌ কমা নাই। বিজুলীৰ পোহৰটো নোহোৱাৰ পৰা এতিয়া যেন বেছিহে দিগদাৰ হ'ল। সুকন্যাই কোৱা কথাষাৰেই সম্বল কৰি ল'ৰা দুটাই নাও মাৰি আছে। বাগৰি পৰিব যেন লগাকৈ ঢৌৱে নাও জোকাৰি আছে। সুকন্যাই প্ৰাৰ্থনা এৰা নাই।

অকস্মাতে সোমোৱা দৰে নাওখনে ঢৌ নথকা পানীত প্ৰৱেশ কৰিলে। বেৰ সৰকি অহা চাকিৰ পোহৰ এটা জোনাকী-পৰুৱা এটাৰ সমানকৈ চকুত পৰিল। 'মানুহ হয় বা নহয়!' অৰুণে ক'লে। 'পোনাচোন', আগৰটোৱে গুৰিৰটোক ক'লে। আৰু এটা পোহৰ আহি নুমাই গ'ল। 'চিধা নাযাবি, একেদৰেই গৈ থাকচোন কাষলৈ।'

নাও ভটিয়াই কেইবাখনো জিলা পাৰ হৈ হাবিত সোমোৱাৰ সন্দেহ হৈছে সিহঁতৰ। এটায়ো চিঞৰি মাতিবলৈ সাহ কৰা নাই, কিজানি মাততেই অপদেৱতা সোমায়।

'হে, কোন ঔ?' নাৱৰ খলপ খলপ শুনি সিফালৰ পৰা মাত আহিল।

কোনেও ওলোটাই মাত নিদিলে।

ভিতৰৰ পৰা আকৌ মাতিলে, 'কোন ঔ? ইমান বৰষুণত কোন আহিছ?' মিচিং দোৱানতো এবাৰ সুধিলে।

আগৰটোৱে চিনি পাই গ'ল, মৰা মানুহ জীয়া দেখি চিঞৰাৰ দৰে সি হৰ্ষোচ্ছ্বাসে চিঞৰি উঠিল, 'বলিন কাই নেকি ঐ?'

'অঁ ঐ, কোনে মাতিছ?'

'মই তোমাক চিনি গলোঁ আজি। তুমি কম মানুহ নহয়! মই মতা মানুহটো হৈ সাহ কৰিব নোৱাৰিলোঁ। তোমাৰ প্ৰাৰ্থনাই আজি আমাক উদ্ধাৰ কৰি দিলে। গোসাঁইৰ যি মহিমা, জীয়াৰীৰো সেই মহিমাই আছে। নহ'লে আজি আমি খাটাং ডুবিলোঁহেঁতেন। মই মানি গৈছোঁ আজি!' অৰুণে সুকন্যাক উদ্দেশ্যি ক'বলৈ লাগিল।

গুৰিৰ ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'বাইদেউ, মই আৰু কেতিয়াও পৰুৱাই পোৱা, চৰুৱাই পোৱা বিশ্বাস নকৰোঁ। এইবোৰ মিছা! আজি মানি গ'লোঁ মই।' সুকন্যাই একো মতা নাই, প্ৰশংসা শুনি গৰ্বিত হৈছে, কিন্তু তাই এতিয়াও পৰুৱা, ভূত-প্ৰেত বিশ্বাস কৰে, 'আজিহে আমাৰ লগা নাই, কাৰোবাৰ লাগিব, বস্তুবোৰ আছে।' তাই ভাবিলে। নাওখন যেনেতেনে হৰিচাপৰি সৰকি গুচি নোযোৱাকৈ ব'ঠামাৰিৰ নামনিত পালেহি। চিনাকি মানুহবোৰৰ মাত শুনি তাই পুনৰ ঈশ্বৰক চিন্তিলে।

ঘৰ দুখনৰ মানুহে হাতত চাকি লৈ বাহিৰলৈ ওলাই চকু থিয় কৰি চাই আছে। অৰুণে ক'লে, 'এৱেঁই আমাক বচালে। নহ'লে আমি মাজতে ডুবিলোঁহেঁতেন। প্ৰাৰ্থনা গাই গাই আমাক পাৰ কৰি দিলে। ব'ঠা মাৰিবলৈ সাহ হোৱা নাছিল!' আগৰ ল'ৰাটোৱে ব'ঠাপাত

দাঙি নাৱত থ'লে, গাটো অৱস যেন লাগিছে, 'বাইদেউ অ', আপোনাৰ সাহসতে আহিলোঁ আজি! নদীখন শান্ত হৈ থাকোঁতে ৰং-ৰহইছ কৰিব পাৰিব। কিন্তু সমস্যাটো হ'ল, অশান্ত হৈ থাকোঁতে নহাকৈ থাকিম নে আহিবলৈ বাধ্য হ'ম? সেইটো সিদ্ধান্ত ল'বলৈকে সকলো ক্ষেত্ৰতে মানুহ পিছ পৰি থাকি যায়।' অৰুণ চাওঁলৈ উঠিল। সুকন্যাই ল'ৰা দুটাক ক'লে, 'তোমালোকে আমাক থৈ আহি জুই-চুই ফুৰাই লোৱা, নহ'লে জ্বৰ হ'ব। সোনকালে ব'লা একেকোবে।'

বৰষুণ কিনকিনকৈ দি আছে। আধা ডুবি থকা জলহস্তীৰ দৰে নীৰৱে পৰি থকা ঘৰবোৰৰ আন্দাজত নাওখন সিহঁতে নি থাকিল।

দূৰত নাৱৰ শব্দ শুনিয়েই বিপুল ৰৈ থাকিব নোৱাৰিলে, লেম্পটো লৈ গোহালিৰ পৰা নামি আহিল, কঁকাললৈকে ডুবি সি পদূলি পালেহি।

'বাৰে বা! ইমান ডাঙৰ ধুমুহা-বৰষুণ! মই গোহালিতে সোমাই থাকিব পৰা নাই! কেনেকৈ আহিলা? আজি আহিব নালাগিছিল নহয়। কম ধুমুহা নেকি আজি! ইমান ধুমুহাত কেনেকৈ যে নাও বাচিল! হে প্ৰভু, আজি ঘটনা নঘটাকৈ বাচিল। আজি তোমালোক থাকি দিব লাগিছিল। এওঁলোক দুয়োটাকে, তাতে বাৰাণ্ডাত বা বোকাগাঁৱত ব্যৱস্থা কৰি ৰাখি দিব লাগিছিল।' বিপুলে ভয়ত পুনৰ কঁপিবলৈ ধৰিলে। তাৰ কথা শুনি সুকন্যাৰ এনেই তীব্ৰ খং উঠিল।

নাওখন উভতি যোৱাৰ পাছতে সুকন্যাই বিপুলক বলকিবলৈ ধৰিলে। অলিন্দই চেপা খোৱা ভেকুলীৰ দৰে কোঁচ-মোঁচ খাই বহি থাকিল।

শুবলৈ লোৱালৈ ডাৰবোৰ টুকুৰা টুকুৰকৈ আঁতৰিল। আঁৰ হ'বলৈ ওলোমাই থোৱা কাপোৰ দুখনৰ ফাঁকেৰে অলিন্দই বিছনাৰ পৰা বাহিৰলৈ দেখি এতিয়াহে জানিছে— জোনাক নিশা চলি আছে। বাৰীৰ কোনো কোনো ফালে সোঁতে খলখলাই থকা সি মন দি শুনিলে, ছাঁৰ দৰে হৈ থিয় দি থকা গছবোৰলৈ চালে। দিনত সোঁতে সোঁতে উটি ফুৰা সাপবোৰ, এতিয়াও বিচৰণ কৰি থকা যেন লাগিছে। এবাৰ এটা প্ৰকাণ্ড সাপ গোহালিটোৰ মূধচত মেৰ খাই আছিল, তলতে সুকন্যাই পুৱাৰ ভাত ৰান্ধি আছিল, সি দেখা পাই কোৱাতে হুলস্থূল লগাই বেৰে-চালে কোবালে, সাপটো নামি গৈ মদাৰ জোপাত উঠিল। এতিয়াও কোনোবাটো সাপ উঠি আহি ভিতৰতে সোমাই থাকিব পাৰে। ঘৰৰ বাৰাণ্ডাৰ ফালে কিবা এটাই টুপুংকৈ মাৰিলে, 'লেও সৰিছে কিজানি', সি ভাবিলে। ঘৰখনলৈ আহিও এয়াটো সিহঁতে বাহিৰতে শুই আছে! ঘৰৰ ভিতৰলৈ যাব পৰা নাই অচিনাকি আলহীৰ দৰে নে দুৰ্বৃত্তৰ দৰে! ৰাজহুৱা ভেটিটোত বান্ধি থোৱা ম'হৰ ডিঙিৰ ঘণ্টাই অনিৰ্দিষ্ট সময়ৰ সংকেত দিছে। সি বাহিৰলৈ চাই থকা গম পালে সুকন্যাই চকুত হাত দি ধৰিব, বিছনা-চাদৰ দুখনৰ ফাঁকটো নাইকিয়া কৰি পেলাব। তাইৰ বাবে বাহিৰখন নৰক, নে তাই ভয়েই কৰে চাবলৈ, অলিন্দ নিশ্চিত নহয়। তাৰ বাবে সেইখন ৰম্যপুৰী, সি মূৰটো গাৰুত ঠৰঙাকৈ ৰাখি চকুকেঁৰা কৰি যিমানলৈ পাৰে চাই থাকিল।

*** *** ***

গৰমবন্ধ শেষ কৰি বহঁতপুৰলৈ আহি অলিন্দই গেগঙক বিচাৰি ওলাল। চোতালত আয়েকে দেখিলে, 'অ'..., বাবাকণ আহিলা!'

'আপুনি ক'লৈ গৈছিল?'

'সিহঁতৰ ঘৰলৈ আলহী আহিছে। মোকো দেখি লগতে লৈ গ'ল। আমাৰ ঘৰলৈকো আহিব এতিয়া, তুমি ক'ৰবালৈ গুচি নাযাবা।'

'কোন আহিছে অ' আই?' ভিতৰৰ পৰা আহি সৰু মাহীয়েকে সুধিলে।

মুখত ৰহস্যপূৰ্ণ হাঁহি এটা লৈ আয়েকে ক'লে, 'কথা এটা ক'ম ব'ল।'

'তই বৰ অৰ্থপূৰ্ণ হাঁহি মাৰিছ যে?' মাহীয়েকে ক'লে।

অলিন্দও লগে লগে ভিতৰলৈ গ'ল।

'ক, কিয় হাঁহি মাৰি আছ নো?'

'ৰ, মই ভাবিছোঁ অ'। মনৰ পৰা যোৱাই নাই। আমাৰ ঘৰৰ নহয়। ভাল কথাও নহয়।' এটা ৰহস্য হৃদয়ংগম কৰি ওলোৱা হাঁহিটো মাৰ গৈ তেওঁৰ মুখখন ভাবশূন্য হৈ পৰিল। 'সিহঁতৰ ঘৰৰ সৰুজনী বোৱাৰীৰ লগতো কাজিয়া লাগিব! অতি সোনকালেই লাগিব, ঘৰ আকৌ ভাগিব!'

'কি হ'লনো?'

'সৰু কথা! কিন্তু তাতে গম পায়— ভাগিব। বোৱাৰীজনীয়ে মোকে ক'লে— অ' সৰু আই, আপুনি সিদিনা মোক দিয়া তামোলখন বৰ ভাল অ', সেইজোপাৰ তামোল আছে যদি মই আৰু এখন খাম দেই। লগে লগে ছোৱালী এজনী আহিল নহয়, যিটো গপচত গেঁথাই গেঁথাই কৈছেহি বোৱাৰীজনীক মিঠা মিঠা সুৰত— তুমি এখন ঘৰলৈ পলাই অহা এজনী বোৱাৰী, ডাঙৰক এনেকৈ নক'বা। মই থৰ হৈ গ'লোঁ নহয় শুনি। তেওঁনো কি বেয়া কথাটো ক'লে! আলহীগাল আছেই। এনেকৈ কথা ক'লে কেনেকৈ মিলি থাকিব! আকৌ কন্দল লাগিব এইজনীৰ লগতো।'

দুয়োটাই আচৰিত হৈ আয়েকৰ মুখলৈ চাই থাকিল। 'নিজে বুজিও আয়ে কিয় কাজিয়া কৰে?' অলিন্দই ভাবিলে। আয়েকে এনেকুৱা এটা ভবিষ্যৎবাণী দিব পাৰিব বুলি সৰু মাহীয়েকে সপোনতো ভবা নাছিল। 'কেঁচুৱা এগাল জন্ম দিবলৈ অঁকৰা এজনী আনিছিল, এবাৰ বিয়া পতা মানুহ এটালৈ এজনী গাভৰু ঘৈণীয়েক থকাৰ পাছতো কোন আহিলহেঁতেন আজিকালি, তাহানিৰ ৰজা জাকৰ কথা বেলেগ। আনি লৈ এইপাল আৱৰ্জনা এসোপা জন্ম দিয়ালেহি', তাই সদায় এইবোৰেই ভাবি আছিল।

আৰু ৰৈ নাথাকি অলিন্দই গেগঙৰ ওচৰলৈ দৌৰিলে।

বহঁতপুৰৰ সমুখৰ পৰা ডেকা এজাকৰ চিঞৰ-বাখৰ আহি আছে, হয়তো কাৰোবাৰ চোতালত ভলীবল খেলিছে। তাৰ লগৰবোৰেও তাতে খেল চাই থাকিব, গেগংহঁতো

যাব পাৰে। তালৈ যাবলৈ অলিন্দৰ মন নগ'ল। কোনোবাই ধৰি ফুচুলাই দুভৰি ব্যৱহাৰ কৰাৰ ভয়ত সি সাৱধানে থাকে, পুনৰ নতুন মানুহৰ পৰিচয় লোৱাৰ ইচ্ছা তাৰ নাই। সি বোকাগাঁৱৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল।

'ঐ অলিন্দ আহিলি?' গেগঙে দেখা পাই কাষলৈ আহিল, 'হিন্দী পৰীক্ষা আৰু পাঁচ দিনৰ পাছতে হ'ব নহয়, গম পালিনে? কালি হিন্দী ছাৰে লগ পাই মোক কৈছে।' অলিন্দৰ বকুখন ধমহকৈ মাৰিলে, সি কিতাপ লোৱাই নাই, আজিলৈকে এবাৰো দেখাও নাই। 'পৰীক্ষা দেৰিকৈহে হয়। এতিয়াই কিয় হ'ল? মোৰ কিতাপেই নাই। কেনেকৈ কিনিম মই!'

'মই এখন বেলেগৰ পৰা আনি থৈছোঁ। কেইটামান পাঠ পঢ়িলোঁ মই। আজি আৰু কাইলৈ অলপ পঢ়িম। তাৰ পাছত তোক দি দিম। দুদিন পঢ়িলেই পৰীক্ষাত বহুত নম্বৰ পাই যায়, আগৰবোৰে কৈছে নহয়। চিন্তা নাই।'

পৰীক্ষাৰ নামত ভয় এটা লাগিছিল যদিও অলিন্দৰ আগ্ৰহটো কমি আহিল, কিতাপখন পালেও নাপালেও তাৰ পঢ়িবলৈ মন নোযোৱা হ'ল, ক্লাছতো বিষয়টো তাৰ ভাল নালাগে। 'ঐ অলিন্দ, মাছ লাগিছে, নেহি আহ', ওচৰৰ ঘাট-জালখনত উঠি থকা ল'ৰা তিনিটাই তাক দেখি চিঞৰি মাতিলে।

এটাই আগবঢ়াই দিয়া মাছ চাৰিটা দুটা মুঠিত লৈ অলিন্দ উভতিল।

আলহীবোৰ আহি অলিন্দৰ পঢ়া কোঠাটোতে বহি আছে। সি পিছফালেদি সুৰুককৈ পাকঘৰলৈ সোমাই মাছকেইটা ঢাকি থৈ হাতখন আওখালি সৰু ল'ৰা এটাৰ কাষত বহিল। সি সকলোকে চিনি পালে, আগতে লগ পাইছে।

'চিঃ, তোমাৰ হাতখন মাছ মাছ গোন্ধাইছে', কথাৰ মাজতে সৰু ল'ৰাটোৱে অলিন্দক ক'লে। 'ধুই আহিছোঁ, নাই গোন্ধোৱা।' 'ইহ গোন্ধাইছে। নাকত দি চোৱা। ধোৱা নাই তুমি।' অলিন্দই হাতখন নাকত লগাই শুঙি চালে, হয় গোন্ধাই আছে। 'সেয়া চোৱা, হয়নে? যোৱা যোৱা, হাতখন চাবোন মাৰি ধুই আহাগৈ।' অলিন্দই ইয়াত সদায় এনেকৈয়ে আওখালি থয়, সি নিজে একো গোন্ধ নাপায়, ল'ৰাটোৱে দূৰৰ পৰাই গোন্ধটো পোৱা দেখি সি অকণমান হীনমন্যতাত ভুগিল। সি ধুবলৈ উঠি গ'ল, কিন্তু চাবোন এটুকুৰাওতো নাই, ঘৰৰ পৰা আহোঁতেও আজি দি নপঠিয়ালে। চন্দনে চাবোন এটুকুৰা লুকুৱাই থোৱা ঠাই এটাৰ উমান সি এদিন পাইছিল। সি আগফালেদি ঘূৰি আহি চন্দনৰ কোঠাটোলৈ নিঃশব্দে সোমাই চকী এখনত উঠিল। বেৰৰ গজালত এটা মূৰ ঠেকা দি ওপৰটো হাওলাই বান্ধি থোৱা ফ্ৰেম লগোৱা ফটো এখনৰ চেপটোত সি হাত এখন দি চালে। নাই। আনকেইখন ফটোৰ চেপতো সি হাত দি গ'ল। এখনত হাতত লাগিল চাবোন এটা। ব্যৱহাৰ কৰি পুনৰ পেকেটটোত ভৰাই থৈ দিয়া আছে, লগতে ঢেৰ কিবাকিবি কাগজৰ টোপোলা আৰু পোষ্টকাৰ্ডৰ দৰে জাপ। চাবোনটো এহাতে লৈ সি গোটেই কাগজবোৰ টেপা মাৰি ধৰি

নমাই আনিলে। ডাঠবোৰ পোষ্টকাৰ্ড নহয়, কিতাপৰ নিচিনা, তিনিখন আছে। সি মোকলাই দেখিলে— ভিতৰত গোটেইবোৰ নাঙঠ ছোৱালী, অদ্ভুত বগা-ৰঙা মানুহ, 'ক'ৰ মানুহ এইবোৰ?' আন এখনৰ গোটেইবোৰ পৃষ্ঠাত গৰু-ছাগলী-কুকুৰৰ দৰে পুৰুষ-মহিলা এজাক পৰস্পৰৰ গুপ্তাংগৰে সংযুক্ত হৈ আছে, 'এনেকুৱা ফটোও মানুহে তোলে নে?' তাৰ মুখখন কেহাখোৱা মুখৰ দৰে হৈ পৰিল। 'এইজনী দেখোন বাপধন মণ্ডলৰ মাজু জীয়েকজনী!' তৃতীয়খনৰ মাজত তাইৰ দুখন ফটো থৈ দিয়া আছে, এখন ফটো চুৰিদাৰ পিন্ধা, আনখনত আঁৰ হৈ গা ধুবলৈ যোৱা দৰে অকল চেমিজ এটা পিন্ধি আছে— ৰুমৰ ভিতৰত থিয় হৈ তাই কেমেৰালৈ চাই আছে, 'এনেকৈ থাকোঁতে কোনে ফটো মাৰি দিলে? এইবোৰ, বাকীবোৰ, সকলো চিনাকি মানুহ নেকি? মামায়ো এনেকুৱা কৰি থাকে নেকি?' কোঠাটোলৈ কোনোবা সোমাই অহাৰ ভয়ত অলিন্দই লৰালৰি কৰিলে। সৰুকৈ জাপি ষ্টেপোল মাৰি থোৱা টোপোলাকেইটা সি লুটিয়াই বগৰাই চালে— চিঠি, প্ৰতিটোৰে ওপৰত বাপধনৰ জীয়েকজনীৰ নাম আৰু চিঠিখন অহাৰ তাৰিখটো চন্দনৰ হাতৰ আখৰত ডাঙৰকৈ লিখা আছে। খুলিলে সি ধৰা পৰিব। কিন্তু নতুন এখনত ষ্টেপোল মৰা নাই। সি গোটেইবোৰ চেপটোত উঠাই থৈ সেইখন মোকলাই চালে, ভিতৰত আন্ধাৰ হৈছে, সম্পূৰ্ণকৈ পঢ়াৰ উপায় নহ'ব, বাহিৰত চন্দনৰ চাইকেলৰ মাতলৈ কাণ থিয় কৰি সি ওপৰে ওপৰে কেইটামান বাক্য জুপি জুপি পঢ়িলে। 'মামাক মণ্ডলৰ ঘৰলৈ যাবলৈ মাহঁতে এইবোৰ কাৰণতে হাক দি আছিল! জীয়েকজনীক মামাই লৈ আনিব তাৰমানে! যদি নিজেও তেনেকুৱা, মাহীহঁতক কিয় মাৰ-পিট কৰে? ভনীয়েক হ'ল বাবেই কিয় মাৰে একেটা কাৰণতে? কিয় হেডছাৰৰ লগত বিয়া হ'বলৈ শিল্পী মাহীক নিদিলে? বা ভাগ্যেশ্বৰ দোকানীলৈ? মামাই আনিলে কি হ'ব পাছত?' হেডমাষ্টৰটোলৈ শিল্পী যোৱা হ'লে অলিন্দৰ বেয়া নালাগিলহেঁতেন। দাবী-ধমকিৰে অত্যাচাৰ নকৰে বাবে তাক অলিন্দই বেয়া নাপায়। দাবী-ধমকি দিবলৈ সি স্কুললৈ যাবওতো লাগিব। স্কুল খতি কৰা হেডমাষ্টৰটোকহে ইয়াত ক্ষমতাশালীৰ দৰে গণ্য কৰা হয়, যেন হেডমাষ্টৰবোৰৰ বাবে সেইটোহে গৌৰৱৰ কথা, স্কুললৈ যোৱাবোৰক মানুহে অঁকৰাৰ দৰে ভাবে। বিপুলেই সম্পূৰ্ণকৈ ক্লাছ কৰি থকা অলিন্দই দেখি আছে। মানুহৰ এই ভাবধাৰাটোৱে অলিন্দকো আচ্ছন্ন কৰি ৰাখিছে, সিহঁতৰ হেডমাষ্টৰটোক তাৰ মনত নায়কৰ শাৰীত বহুৱাই দিছে। আলহীবোৰ পুনৰ সিঘৰলৈ যাবলৈ থিয় হ'ল, অলিন্দৰ হাতখন ধুবলৈ পলম হৈ গ'ল, সি চাবোনটোও চেপত থৈ নামি আহিল। চিন্তা-ভাৱনাবোৰে তাক মাজৰ কোঠাটোৰ এন্ধাৰতে থিয় কৰাই ৰাখিলে। আলহী ওলাই অহাৰ লগে লগে কোঠাটোলৈ পোহৰ এটাও সোমাই আহিল, অলিন্দই বাহিৰৰ পৰা অহা যেন কৰি অকণমান খোজ দিলে, 'অ', তুমি হঠাতে নাইকিয়া হ'লা যে! ক'ৰ পৰা আহিলাগৈ? পাছত কথা পাতিম তোমাৰ লগত দেই, আমি থাকিমেই নহয়', এজনে তাক ক'লে। সি শলাগিবলৈ লৈ গম পালে তাৰ গাটো কঁপি আছে।

হিন্দী পৰীক্ষাৰ চেণ্টাৰলৈ সোমায়েই অলিন্দহঁতে বুজিলে, সৰেই কিয় বহুত বহুত নম্বৰ পায়, কিয় নপঢ়িলেও পাছ কৰে। বেগবোৰ দুৱাৰ-মুখৰ চুকটোত দ'মাই থৈ গোটেইবোৰে টেবুলত কিতাপ লৈ লৈ বহি আছে। মাজতে হঠাৎ কিতাপবোৰ জমা দিব লগা হ'লে সমস্যা নহ'বলৈ কিছুমানে মাজৰ পৃষ্ঠা ফালি জেপত ভৰাইছে। নিজৰ স্থানত বহি লৈ সিহঁত চাৰিটাই চকুৰে চকুৰে চালে, সিহঁতৰ মাজত কিতাপ কেৱল দুখন। 'তই লিখিবি নেকি?' এটাই অলিন্দক ভুন ভুনকৈ সুধিলে। অলিন্দই মূৰ জোকাৰিলে। 'ময়ো নিলিখোঁ তেন্তে।' আন এটাই কৌতূহলেৰে সিহঁতহাললৈ চাই সুধিলে, 'নিলিখ?' আনটোৱে ক'লে, 'ময়ো নিলিখোঁ, বাদ দে।' চাৰিওটাই কিতাপ মোকলোৱাৰ চিন্তা বাদ দি সমুখলৈ চাই পোনকৈ বহিল। দুটাই নিজৰ নিজৰ কিতাপখন ডেস্কৰ তলত থ'লে।

পৰীক্ষা আৰম্ভ হোৱাৰে পৰা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে কিতাপ মোকলাই লিখাত লাগিছে। দুটামানক কোনোবা মাষ্টৰেও নোটছ ফালি আনি দিলেহি। অলিন্দহঁত চাৰিওটাই কলম ধৰি বহি থাকিল, প্ৰশ্ন লুটিয়ালে, বহী লুটিয়ালে। দুটাৰ ভাগৰ ডেস্কৰ তলৰ কিতাপ দুখন পুথিভঁৰালৰ চুকৰ চিৰ-স্পৰ্শহীন মহৎ গ্ৰন্থ একোখনৰ দৰে পৰি থাকিল। বেলেগৰ মাষ্টৰ এজনে সিহঁতক মন কৰি কাষলৈ আহি সুধিলে, 'তোমালোকে দেখোন লিখাই নাই! লিখা। কোন স্কুলৰ তোমালোক?' এটাই সৰুকৈ উত্তৰটো দিলে। চাৰিওটা পুনৰ একেদৰে বহি থাকিল।

একো নিলিখিলেও, দুদিনীয়া পৰীক্ষাটো পাৰ হৈ যোৱাৰ বাবে অলিন্দৰ মনটো মুকলি লাগিল। সিঘৰৰ আলহীবোৰ গ'ল, অকল ডেকা এটা আছে, সি এমাহমান থাকিব। ঘৰলৈ সোমাই অলিন্দই শুনিলে— চন্দন, সিঘৰৰ সৰু দুটা, আৰু আলহী ল'ৰাটোৱে নিশা মথাউৰিৰ কাষৰ অটব্য বনানী এখনত মাটি খান্দিবলৈ যাব, দিনতে মানুহ সোমাবলৈ ভয় কৰা জেলুকীয়া বাঁহনিৰ মাজত সিহঁত ৰাতি সোমাবগৈ, ছালফা এটাই তাত ধনৰ ট্ৰাংক কেইবাটাও পোতাৰ পাছতে আলফাই মাৰিলে, টকাখিনিৰ কথা কোনেও গম নাপায়, গম পালেও সোমাব পৰা নাই কোনো, চন্দনে সম্ভেদটো দিছে যে টকা কোনেও নিবলৈ পোৱা নাই, আলহীটোৱে বাচনি মাৰি কৈ দিছে যে টকা আছে হয়, কোন কণত আছে সি তাত বাচনি মাৰি উলিয়াই দিব পাৰিব, আগেয়ে বোলে সি তেনেকৈ সঠিক ঠাই উলিয়াই দিছে— কিন্তু তেতিয়া বেছি একো নাছিল, খালী আছিল। টকাখিনি সিহঁতে সমানে চাৰি ভাগ কৰিব, অতগাল টকা চাৰিভাগ হ'লেও কিমানসোপা যে হ'ব— কল্পনাই মানুহজাকক ৰঙীন কৰি তুলিছে, দুয়োখন ঘৰত তীব্ৰ আলোচনা— উল্লাস-উত্তেজনা।

গাঁওবোৰ নিটাল মৰাৰ উমান লৈ চাৰিওটা ওলাই গ'ল। লগত কোৰ-খন্তি, দা-কটাৰী, দাং-ৰছী। গোসাঁই ল'ৰা হিচাপে দেও-ভূতে স্পৰ্শ কৰাৰ সন্দেহটো সিহঁতে অনা নাই, সাহ ৰাখিছে, লগত বাচনি মৰা মানুহ আছেই, তথাপি এটাই মোনাত নামঘোষাখন ভৰাই লৈছে, এটাই গুণমালাখন লৈছে, বৰায়েকে সৰিয়হ এটোপোলা লোৱাৰ কথা উলিয়ায়ো নিজৰ টোপোলাটো এৰি দিবলৈ সাহ নকৰিলে।

ঘৰত বিছনাত পৰি আটায়ে সাৰে ৰ'ল। 'কিবা অলপ হাতত লাগিলেই হ'ল আৰু!' আতাকে প্ৰাৰ্থনা কৰাৰ দৰে বিছনাতে ক'লে।

'ককা, ছালফা-আলফাবোৰে ইমান টকা ক'ত পায়নো? ট্ৰাংকবোৰৰ সৈতে কেলেই পুতি থয়?' টোপনিৰ জাল ফালি অলিন্দই সুধিলে।

'ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহবোৰৰ পৰা লয়, বাগানবোৰৰ পৰা লয়। কিমান ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহ আছে! এঘৰৰে বিছ-ত্ৰিছখন ট্ৰাক থাকে। সেইবোৰৰ টকা এখন গাঁৱৰ মানুহক দ'ম দ'মকৈ ভগাই দিলেও ধূলি অকণমানৰ সমানো হানি নহয়। উকীলবিলাক, অফিচাৰবিলাক— কিমান টকা সিহঁতৰ! বাহিৰা টকাই শেষ নহয়, দৰমহা টকা গোটে গোটে থাকে। সেইবোৰৰ টকা নিয়ে ল'ৰাবোৰে, সিহঁতক চলিবলৈ লাগে, চৰকাৰেও ভিতৰুৱাকৈ দিয়ে চাগে, কোনোবাই বিৰুদ্ধে ক'লে দাবী-ধমকি দিও নিয়ে। টকাবোৰ কি কৰিব, হাত কৰি লৈ পুতি থৈ দিয়ে। তোমালোকৰ বাবা ইয়ালৈ অহাৰ পাছত ছালফা এটা আৰু উকীল এটাক শৰণ দি ল'ব পাৰিলে একো চিন্তা নাই। নামঘৰ-বাটচ'ৰা সিহঁতেই সাজি দিব। আৰু কিমান দা-দক্ষিণা। সিহঁতঘৰৰ ডিব্ৰুগড়লৈ দিয়াজনীৰ... জোঁৱাইটোৰ চাকৰি-বাকৰি, খেতি-মাটি একো নাই নহয়, কিন্তু ভকতে দিয়া টকা মোনাৰে চপায়। তাত বাগানীয়া সেৰকীয়া আছে সিহঁতৰ, সেইকাৰণে জোঁৱাইঘৰে মিতিৰ-কুটুম্বৰ ঘৰলৈ গ'লে ভাৰে ভাৰে চাহপাত লৈ যাব পাৰে, আমাৰ ইয়ালৈকো নানে জানো, দেখিছা নহয় তুমি, আমি খুড়াকৰ ঘৰহে, আমাকে ছমাহলৈ জোৰাকৈ দি থৈ যায় এবাৰ আহিলেই।'

চন্দনহঁত ঘূৰি আহি নাপাওঁতেই অলিন্দৰ টোপনি আহিল। ৰাতিপুৱা শুই উঠি সি দেখিলে, ঘৰ দুখন শান্ত, নিৰুত্তাপ। সি সৰু মাহীয়েকক সুধিলে, 'টকা পালেনে? ঠাইকণ ওলাল?'

'নোলাল।'

অলিন্দই ৰুমে ৰুমে গৈ টোপনিত লালকাল দি থকা চাৰিওটাৰে মুখবোৰ চালেগৈ। কোব খোৱা ছাগলীকেইটাই কাণ-মূৰ পেলাই পৰি থাকোঁতে ঘাঁহৰ কথাই ভাবিছে নে লাজ-বিষৰ কথাই ভাবিছে একো প্ৰকাশ নোপোৱাৰ দৰে সিহঁতেও কি ভাবত শুলে অলিন্দই একো বুজিব নোৱাৰিলে।

***   ***   ***

পূজা-বন্ধ। বহঁতপুৰৰ পৰা অলিন্দক লৈ বিপুল এন্ধাৰ হওঁতে ঘৰ পালেহি। গাতে লাগি অহাদি গাঁৱৰ মানুহ এজনে চোতালত মাত দি সুৰুককৈ সোমাই আহিল। বিপুল ৰাতিপুৱা যাওঁতেই গাঁৱত উদুলি-মুদুলি পৰিৱেশ, এতিয়া নামঘৰত ভাওনা আছে, মানুহজন অহাৰ সঠিক সময় নহয় এইটো। 'চঁক খাই গ'লোঁ অ'। আপুনি লগতে আহি আছিল নেকি?' বিপুলে সুধিলে।

'মই আপোনালোকক পদূলিত সমুখতে দেখিলোঁ, আপোনালোকে মোক নেদেখিলে। মই গৈ হে আছিলোঁ পোনে পোনে, ডাঙৰ খবৰ এটা দিবলৈ সোমাই দিলোঁ। ৰাইজ আজি আপোনাৰ ওচৰলৈ আহিব অলপ পাছতে। ভাওনালৈ আমাৰ গোসাঁই আহিব নোৱাৰিলে নহয়! এসপ্তাহৰ পৰা গাঁৱত যিটো পৰিৱেশ, এতিয়া তেনেই মৰিশালিৰ নিচিনা, মাতটো মাতিলেই বাটটো হেৰোৱা যেন হৈ আছে। গোসাঁই হঠাতে বেমাৰত পৰিল, ততাতৈয়াকৈ খবৰ পঠিয়াইছে যে একদম আহিব নোৱাৰে। লগত মানুহ, আলধৰা-আতৈ ওলাই আছিল, লগতে ওলোৱা কোনো নাহিল, বোলে গোসাঁইক এই অৱস্থাত এৰি আমিনো আজি কি সতে যাওঁ। তেওঁলোক বাৰু কাইলৈ গুচি আহিব। এইবাৰতো গোসাঁই বহুদিনীয়াকৈ ওলাইছিল, বেমাৰ ভাল পালেই তেৰোঁ আহিব। সেয়া বাৰু হ'ব, কিন্তু আজি আমাৰ এতিয়া কি হ'ব! দব্য-কৰণৰ অত যা-যোগাৰ, খোল-তাল দূৰণিৰ পৰাও যোগাৰ কৰা হৈছে, ড্ৰেছৰ ভাৰা, আখৰা-পাতি হৈ গ'ল, পিছুৱাই দিয়া মানেই ৰাইজৰ কিমান ভৰণি! পাছত বা আকৌ সময়-সুবিধা কেনেকৈ মিলেগৈ! ইমান সময়ে আজি গমগমাই থাকিলেহেঁতেন, চাওকচোন, চাপৰ এটাও কোনেও টুক-টুকুৰা নাই। ৰাইজৰ মানে মৰণ মিলিল।...'

সুকন্যা-বিপুলে মূল কথাটো শুনিবলৈ উদগ্ৰীৱ হৈ পৰিছে, কিন্তু মুখত একো প্ৰতিক্ৰিয়া নেদেখুৱাই ৰৈ আছে।

সিহঁতৰ প্ৰশ্ন বা বক্তব্যলৈ নৰৈ মানুহজনে নিজে নিজে ক'লে, 'ৰাইজে সুবিধা এটা পোৱা নাছিল জানেনে! আজি সুবিধাটো ওলাল। ৰাইজ এতিয়া আপোনাৰ ওচৰলৈ অহাৰ সিদ্ধান্ত লৈছে। আমাৰ গোসাঁয়েও তাকে কৈ পঠিয়াইছে। গোসাঁয়ে কোৱা বুলিয়েই নহয়, ৰাইজে নিজে কৈছে যে সুবিধাটো ঈশ্বৰে দিছে, গতিকে আপোনাক নিমন্ত্ৰণ কৰিবহি, আপুনি ভাওনাভাগ পাৰ কৰি দিব লাগে। আমি কিছুমানে কৈছোঁ যে তেওঁ নিষ্পত্তি নাহে। কিন্তু ৰাইজে কৈছে— তেওঁ নাহিলেও আজিৰ সুবিধাটো ৰাইজে এৰিব নালাগে। আহিব আপোনাৰ ওচৰলৈ গুৱাপাণ লৈ। আপুনি কি কৰিব বাৰু?'

বিপুল-সুকন্যাই চকুৰে চকুৰে চালে। মানুহজনে টপককৈ আকৌ ক'লে, 'মই উত্তৰটো ল'বলৈ অহা নাই দেই। ৰাইজেও পঠিওৱা নাই মোক। আকৌ মই ৰাইজক ক'বলৈকো নাযাওঁ। মই বাটে বাটে কাম এটাতহে আহিছিলোঁ, মনটো লকলকাই আছে আৰু আপুনি ঘৰলৈ সোমাই অহা দেখি ময়ো সোমাই দিলোঁ। ময়ো বহো ইয়াতে, কোনোবা পাবহিয়েই এতিয়া। আপোনালোকৰ সিদ্ধান্তটো কি বাৰু? মোৰ জানিবলৈ মন গৈ আছে। মনটোত ৰক্ষা পোৱা নাই।'

বিপুলে চিন্তা নকৰাকৈ কিবা কৈ দিয়াৰ সন্দেহত সুকন্যাই প্ৰথমেই মাতিলে, 'ৰাইজ পাবহিয়েই যেতিয়া, আহি পাওকচোন তেওঁলোক।'

'আপুনি বহাই নাই, বহক। ময়ো কাপোৰ-কানি সলাওঁ।' বিপুলে ক'লে।

ঘৰখন আজিও এঘৰীয়া হৈ থকাটো অলিন্দই পাহৰিয়ে আছিল। তাত সি নিঃসংগে কৰি থকা যুঁজবোৰ কোনেও নজনাৰ দৰে ইয়াত বিপুল-সুকন্যাই এতিয়াও অকলেই মনতে বহুত সহি সহি পাৰ কৰাটো বুজি পাই তাৰ বেজাৰ লাগিল। তাৰ মনত পৰিল, সেইদিনা প্ৰথমবাৰ যেতিয়া ৰাইজে হুচৰি আৰম্ভ কৰিবলৈ অহা নাছিল, আগমুহূৰ্তত সি উল্লাসিত হৈ থাকিলেও পাছত মনলৈ একো নাহিল। গোৰা-বজোৰাখিনি কাণেৰে শুনিলেই বাবে হেঁপাহ সহজেই অন্ত পৰিছিল। ঘটিবলগীয়া ভয়ংকৰ একো নেদেখি সেইবোৰ মাথোঁ ডাঙৰৰ দুয়োপক্ষৰ অনাহক হুলস্থূল যেন ভাবি সি উপেক্ষা কৰিছিল। সেইপ্ৰভাৱ এতিয়াওতো পৰি আছে ঘৰখনত! আজিহে সি সেইদিনাৰ ঘটনাটো ভালকৈ বুজি পাইছে।

ভিতৰত সুকন্যাই বিপুলক সুধিলে, 'আপুনি কি ভাবিছে, যাব নে নাযায়?'

'নিষ্পত্তি নাযাওঁ। সিহঁতে কমখন কৰি থৈছে নেকি? কতটা সকাম আমি অকলে অকলে পাতিব লগা হ'ল, দূৰণিৰ মানুহ আনিব লগা হ'ল, এতিয়া ভটংকৈ মাতিলে কিয় যাম! গোসাঁই হিচাপে নিমন্ত্ৰণ দিব, গতিকে মই নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰিম, কিন্তু আজি মই নাযাওঁ, ঘৰৰ পৰা লৰচৰ কৰাব নোৱাৰে মোক।'

'মনে মনে কওক, খং নকৰিব, তেওঁ শুনিব।' সুকন্যায়ো সেইটোকে ভাবিছিল, সি সঠিক দিশতে থকা দেখি তাই আন কথালৈ নগৈ ক'লে, 'নিমন্ত্ৰণ জনাবলৈ আহোঁতেও আপুনি খং নকৰিব। কিন্তু ক'বলগীয়াখিনি ক'ব।'

'ক'ম, মই ক'ম। মোৰ সকাম খোৱা মানুহকো দণ্ড ভৰুৱাই থৈছে সিহঁতে।'

'যাওক হাত-ভৰি ধোৱকগৈ, মানুহ আহি পাবহিয়েই কিজানি।'

'চাওঁ এইফালে আহকচোন', টিউবেলৰ ফালে যোৱা বিপুলক সুকন্যাই ঘূৰাই মাতিলে।

তাই সুধিলে, 'আপোনাক নিমন্ত্ৰণ জনাইছে, কিন্তু আপুনি নাযায়, গতিকে ৰাইজে আপোনাৰ পৰাই বিকল্প এটা বিচাৰিব পাৰে শেষত। তেতিয়া আপুনি কি ক'ব? কিবা এটাতো সমাধান আপুনিয়েই দিব লাগিব। সিফালে তেওঁলোকৰ গোসাঁয়েও আপোনাক মাতিবলৈ কৈছে। এতিয়া গোটেই সিদ্ধান্তটো আপুনিয়েই দিব পাৰিব লাগিব। গুৰুৰ আসনখন কেনেকৈ আজি পূৰ কৰিব, সেইটো ক'ব লাগিব নহয় আপুনি।'

সমস্যা এটাৰ সমাধান দিয়াৰ উদ্যমত অলিন্দই টপককৈ ক'লে, 'খোল-তাল সকলো বজাব জনা বয়সীয়াল মানুহ আছে যে, তেনে এজনক গোসাঁই আসনত বহুৱাই ল'লেই হৈ যাব, তেওঁক সেৱা কৰিব পাৰিব।'

'হেই ৰ', ডাঙৰৰ কথাৰ মাজত যি টি নক'বি। তেনেকৈ পৰা হ'লে এতিয়ালৈকে ইয়াত মাতিবলৈ ৰৈ নাথাকে নহয়', সুকন্যাই তাক বুজাই ক'লে। 'চুপ থাক তই। যাঃ হাত-ভৰি ধোগৈ', বিপুলে তাক ধমকি এটা মাৰিলে, পুনৰ সুকন্যাৰ মুখলৈ চাই সি ক'লে, 'মই ক'ম, যে গোসাঁইৰ আসনখন কিয় পাতে, সেইখনত ভগৱানৰ অংশ এটা সাক্ষী হৈ বহি

থাকে বুলি ধৰে। গতিকে, আসনখন আজিও স্থানতে ৰাখি লৈ, শূন্যতে তেওঁ থকাটো ধৰি লৈ, একেদৰেই সেৰা কৰি ভাওনাভাগ পাৰ কৰি দিব লাগে। পাছত গোসাঁই-সেৰা এটা ভালকৈ পাতিলেই দোষ আঁতৰি যাব।'

প্ৰতিটো উত্তৰ সুকন্যাৰ পছন্দ হোৱাত তাই বিপুলক বুজাব লগা নহ'ল। তাই পুনৰ আচৰিত হৈছে— এইটো কথাত বিপুলে কেনেকৈ ইমান শুদ্ধ সিদ্ধান্ত দিব পাৰিছে? সি সকাম কৰি ভাল পায় কাৰণেই? কিন্তু বাকীবোৰত যে সামান্য উত্তৰ এটাও ভাবি-গুণি নাপায়। তাইৰ মনত বিদ্ৰূপো জাগিল।

হাতত তামোল-পাণৰ ডাঙৰ বটা এটা লৈ একেবাৰে বয়সীয়াল দুজন সোমাই আহিল। সুকন্যাই বহিবলৈ দিলে। ইমান বয়সীয়াল মানুহ দুজন অহিব বুলি বিপুল-সুকন্যাই এবাৰো ভবা নাছিল, সিহঁতে ভাবিছিল সৰ্বেসৰ্বা হৈ ফুৰা আদহীয়াকেইটাৰে কোনোবা ওলাবহি। সুকন্যাই বুজিলে, এওঁলোক আহিছে মানে বিপুলে খণ্ডন কৰিব নোৱৰাকৈ অমোঘ আশা ৰাখি আহিছে।

'বিপুল, তুমি এইফালে আহাচোন। অকণমান বহাহি। আমাৰ দৰকাৰ এটা আছে।' ভিতৰত থকা বিপুলক এজনে মাতিলে।

'কেনেকুৱা দৰকাৰ বাৰু?' বিপুল আহি টুল এখনত বহিল।

মানুহ দুজনে বটাটো আগবঢ়াই সেৰা লৈ দীঘলীয়াকৈ নামঘোষা জুৰিলে, প্ৰথমে অহাজনেও লগতে সেৰা ধৰিলে। বিপুলে তাহানিখনৰ পৰা দেখি আহিছে— বিষয়া-বৰ্গ, পুলিচ-মিলিটাৰীৰ তলতীয়া বয়সীয়ালজনেও ডাঙৰ পদবীৰ চেঙেলীয়াটোকো চেলুট মাৰিব লগা হোৱাৰ দৰে পিতৃ বয়সৰ ভকতেও গোসাঁইক সেৰা কৰে। কিন্তু সি নিজে তেনেকৈ কোনোদিন মুখামুখি হৈ পোৱা নাছিল। সমুখত বুঢ়া মানুহ দুজন পৰি থকা দেখি, তাকো এই পৰিস্থিতিত, সি কঁপিবলৈ ধৰিলে। সি গোসাঁই হিচাপত বহি থকা উচিত নে এই দুই অতি জ্যেষ্ঠক ৰখাই দিয়া উচিত? মনত তাৰ থিৰাং হোৱাই নাই, কিন্তু প্ৰাৰ্থনা আগবাঢ়িতো গৈয়ে আছে। সি টুলখনত বহি থকাৰ পৰা নামি, গেৰোৱাত ভেঁজা দি তলত বহাৰ দৰে কৰিলে।

নিমন্ত্ৰণ জনাই হোৱাত বিপুলে ক'লে, 'মই বটাটো চুইছোঁ, নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰিছোঁ বাৰু। কিন্তু এইবাৰলৈ মই নাযাওঁ। পাছত মাতিলে যাম।' মানুহকেইজন শেঁতা পৰি তাৰ মুখলৈ চাই জঠৰ মাৰিলে, বিপুলৰ মাত কঁপি উঠিছে, সি ক'লে, 'ৰাইজ বস্তুটো ডাঙৰ বস্তু, ৰাইজৰ নিমন্ত্ৰণক মই নেওচা নিদিওঁ, সেইবাবে মই নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰিছোঁ, কিন্তু আজি যাবলৈ মই অপাৰগ। আপোনালোকে নিজেই গমেই পাইছে, কেনেকুৱা পৰিস্থিতি, আৰু ক'ম কি মই? আপোনালোকেই ভাবক, মই যোৱাটো উচিত নে অনুচিত। সেইদিনা কি হৈছিল গৰুবিহুৰ দিনা, মোৰ আজিও জলজল পটপটকৈ মনত আছে, ৰাইজক সেৰা কৰিবলৈ মই দিনতে বৰ শৰাই নমাই ধুই থৈছোঁ, বহিবলৈ কঠ নমাই থৈছোঁ, সেইবোৰ

তেনেকৈয়ে পৰি থাকিল গোটেই নিশা, উঠাবলৈ মন নগ'ল আমাৰ কাৰোৰে', বিপুলৰ মাত থোকাথুকি হৈ আহিল, দুয়োজন মানুহ কঁপিবলৈ ধৰিছে, চকুপানীয়ে দৃষ্টি ধুঁৱলী-কুঁৱলী কৰি পেলাইছে, আনজন মানুহ পোৰা মাছৰ দৰে ঠৰঙা লাগিল। কুহুলিয়াই মাত এষাৰ দিয়েই যিটো বিপুলৰ পৰা কত পইচা সৰকাই লৈ যাব পাৰি, তাক সেৰা কৰিলে নিশ্চয় মানিব, তেনে এটা আশা তেওঁলোকে কৰি আহিছিল। সেইহেন বিপুলো আজি কঠোৰ হোৱাত তেওঁলোকে ইমান দিনে আলাসতে বুজি পোৱা কথাবোৰ আজি সিৰাই সিৰাই সোমাই যোৱা যেন পালে। দুয়োজনৰ চকুপানী ওলাই আহিল। 'কি নিষ্ঠুৰ বাস্তৱৰ মুখামুখি হৈছোঁ আহি। নাজানো, লাজৰেই নে দোষৰেই এই চকুলো! আমাৰো দায়িত্ব আছিল। তোমাক সৰুৰে পৰা দেখা নিজৰে পো দৰে...', এজনে কান্দি কান্দি ক'লে। আনজনে ক'লে, 'দিন সদায় একেদৰে নাযায়, এয়া ভাল দিন অহাৰ লক্ষণ হিচাপেই ধৰা। আমিও তেতিয়া উচিতটো কৰিবলৈ ভাবি নাপালোঁ, মানুহ মাত্ৰেই ভুল। আমি জোৰ নকৰোঁ, জোৰ কৰাৰ অধিকাৰ আমাৰ আজি নাই। ইহঁত কেইটামানে কৈছিল, গোসাঁয়ে নিমন্ত্ৰণ ৰক্ষা কৰাটো সম্ভৱেই নহয়, মাথোঁ বাটটো আজি মুকলি কৰি থৈ আহিব লাগে। তথাপি আমি ভাবিছিলোঁ, কিজানি নিমন্ত্ৰণ ৰক্ষা কৰিব। কিন্তু এতিয়া আমাক উপায়টো তুমিয়েই দিয়া, আমি কেনেকৈ নিশাটো আগবাঢ়োঁ। নহ'লে ৰাইজৰ আজি জল পল হ'ব। ভাওনাৰ বস্তু-পাটি, ভাড়া, অহা-যোৱা— কত কি সমস্যা!'

তিনিদিনৰ পাছত আবেলি, ন-কৰঙাৰ দোকানলৈ আহি অলিন্দই বাহিৰত দেখিলে, অচিনাকি ডেকা দুটাই গাঁৱৰ দুটামানৰ লগত বিড়ি হুঁপি আছে। 'আলফা নেকি?' তাৰ সন্দেহ হ'ল, 'নহয়, এনেই অঘাইটং আলহী কেইটামান, ডাঙৰে নেদেখাৰ চল চাই হুঁপিছে চা! আলফা হোৱা হ'লে মনৰ এই সংকোচ ভাবটো মুখত নোলালহেঁতেন।' সিহঁতৰ কাষেৰে অলিন্দ দোকানলৈ সোমাই গ'ল। নিশা দোকানী শোৱা ঠেক কোঠাটোতো তিনিটামান সোমাই খিকখিকহৈ হাঁহি কিবা পঢ়ি আছে। অলিন্দৰ মাত শুনি এটাই দুৱাৰেদি ডিঙি মেলি চালে। নোপোৱা উত্তেজনা পাই আন এটাই লাজ পাহৰি পেণ্টৰ ওপৰতে গুপ্তাংগটো পাৰে মানে মোহাৰি মোহাৰি ওলাই আহিল, অকস্মাতে সি নিজে নিজে কুঁজা হৈপৰিল, খিচিককৈ কিবা এষাৰ কৈ সি আকৌ কোঠাটোলৈ সোমাই গ'ল। একেদৰেই সি আকৌ ওলাই আহিবলৈ ধৰিলে, দোকানী ল'ৰাটোৰে টানি হেঁচা মাৰি ধৰি বহুৱালে, 'ধেৎ ধেৎ, সৰু ল'ৰাটো আহিছে, তই সেইবোৰ নকৰ।' মোহাৰি থকাটোৰে ওলোটাই তাকে ধৰি পাৰে মানে মৰম কৰা দৰে ভাও দিবলৈ ধৰিলে। পুস্তিকা জোখৰ কিতাপ কেইখনমান মুঠা মাৰি জেপত ভৰাই অচিনাকি ডেকা এটা ওলাই আহিল। তাৰ পাছে পাছে আন এটা। ভিতৰৰ পৰা দোকানীটোৰে সিহঁতক ধেমেলীয়াকৈ ক'লে, 'তহঁতে হৰিনাম ল'বলৈ আহি এইবোৰ পুথি বিলাই ফুৰাৰ কথা কোনোবাই জানিলে মজা দিব ৰ।' 'আমি লগত ফুৰিবলৈহে আহিছোঁ। ডাঙৰবোৰে কি বিয়া নাপাতে নেকি?' অশ্লীল ইংগিত

দুটামান দি এটাই উভতি চালে। 'ধেৎ, সৰু ল'ৰাটো আছে, যি টি কৰি নাথাকিবি।' 'নাই ই একো বুজি পোৱা হোৱা নাই।' অলিন্দই ভাবিলে, 'ইহঁতে মোক সৰু দেখি তেনেকৈ ভাবিছে! ইহঁতে গম পোৱা নাই যে মই ইহঁততকৈও বেছিহে অভিজ্ঞ!' এটা গৰ্ব আহিল তাৰ মনলৈ, 'ইহঁতে চাগে অশ্লীল কথা কিছুমান পঢ়ি নতুবা ফটো কিছুমান চাই উত্তেজনাত ইটোৱে সিটোক ঢকিয়াই টানি-মেলি আমোদ লৈছে, মই যে উত্তেজনাত গিৰ্মিট মাটিত ভৰোৱা মানুহো দেখিছোঁ!' অৰ্থহীন কৰ্ম-সম্পাদনৰ পৰিপূৰক উপমাটো আচম্বিতে মনত সৃষ্টি হৈ তাৰ প্ৰচণ্ড খং এটা উঠি আহিল। গোপালৰ পুতেক দুটা আৰু পুলকহঁতৰ গুপ্তাংগকেইটা কুচিয়া, সাপ বা নিগনিৰ গাতত সুমুওৱা আৰৰ্জনাৰ দৰে লাগিল। সি একো বুজি নোপোৱাৰ দৰে মুখৰ ভাবটো দেখুৱাই ৰৈ থাকিল। 'কি লাগিব তোমাক?' দোকানী ল'ৰাটোৱে সুধিলে। বস্তুকেইটা খৰধৰকৈ দি সি তাক পঠিয়াই দিলে।

পূজাৰ পাছত হিন্দী পৰীক্ষাৰ ৰিজাল্ট ওলাল। চাৰিওটা ফেইল। দুপৰীয়া ৰিজাল্ট লৈ আহি হিন্দী-মাষ্টৰে চাৰিওটাক যিটো ধৰণে পিটাত লাগিল বাকী ক্লাছ দুটাৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে নিজৰ পিঠিত ওফৰি পৰা দৰে কঁপিবলৈ ধৰিলে। 'তই তই, তই কিয় ইমান গৰু? গোসাঁই কুলত জন্ম হৈ ভাওনাৰ বচন এফাকি মুখস্থ কৰিব নোৱাৰ, কি আছে তোৰ মূৰত? চালা ১০নম্বৰ পাইছ তই। ৰ বাৰু, তই এটা কথা কচোন মোক, পঢ়াৰ কথা বাদ দে বাৰু, তই একেখন ভাওনাকে পোন্ধৰ দিনৰ আগত এবাৰ কৰি গ'লি, যি পাৰ গাই সাৰিলি বাৰু, কিন্তু পোন্ধৰ দিনৰ পাছতেই সেই একেখন নাটৰে বচন পাহৰিবলৈ তোৰ মূৰত একো নৰয় নেকি? আকৌ এবাৰ বচনখিনি চাবলৈও তোৰ কাণ্ডজ্ঞান নাই? অলগৰ্ধ। এইটোৱেই মোৰ সদায় খং উঠি থাকে, কথাটো মনত পৰিলেই টিঙিচকৈ মাৰে একদম। তাক দি থকা ভাওটো এৰুৱাই দিব লগা হৈছে, তাৰ এফাকি বচন মুখস্থ নহয়! তহঁত গালকে এনেকুৱা দিম নহয় মই!' এছাৰি এডাল আকাশলৈ দাঙি হিন্দী-মাষ্টৰে আকৌ কোবাবলৈ ধৰিলে, 'আজিলৈকে, আজি পৰ্যন্ত, যিয়েই পৰীক্ষা দিছে, কিমান কিমান নম্বৰ লৈ পাছ কৰি আহিছে দেখা নাই? তহঁত চাৰিটা ক'ৰ গাধ আহিলি? মোৰ নাম কাটিবলৈ আহিছ তহঁতে? কিমান লাজ পাইছোঁ মই, অন্ততঃ এটাতো পাছ কৰ, আটাইকেইটা ফেইল। গৰুসৰ এইসৰ। তহঁতক মই খোজে খোজে মাৰ দিম, চাই থাক। আৰু কেইদিন আছে, স্কুলৰ পৰা ওলাই নোযোৱালৈকে খোজে খোজে মাৰ নাখাৰ যদি চাবি।'

এসপ্তাহৰ পাছত, অলিন্দহঁতৰ প্ৰাৰ্থনাৰ শেষ শব্দটো অন্ত পৰোঁতেই হিন্দী-মাষ্টৰ কেনিবাৰ পৰা মেকুৰী-জাঁপ দি জঁপিয়াই পৰিল। চাৰিওটাক চোঁচৰাই, ডিঙিত ধৰি গঁতিয়াই, ফিল্ডত আঁঠু কঢ়াই দিলে, 'তহঁতৰ উৎপাত নুগুচে হা? চাব্‌ধান হৈ প্ৰাৰ্থনা কৰিব নাজান?' গোটেইবোৰ ল'ৰা-ছোৱালী পেপুৱা হৈ ক্লাছত সোমাই গজাল বহাদি বহিল। 'আঁঠু কাঢ়ি

থাক দুপৰীয়ালৈকে। কোনোবা এটাও যদি উঠ, ঠেং ভাঙি দিম। ৰাস্তাৰ মানুহে দেখি যাব লাগিব তহঁতক। উৎপাত খালী তহঁতৰ।’

প্ৰাৰ্থনাৰ মাজত গুঁইটো ওলোৱাদি হিন্দী-মাষ্টৰ ভুৰুংকৈ ক’ৰ পৰা কিয় ওলালহি সিহঁতে উৱাদিহ নাপালে। ‘আনকালে প্ৰাৰ্থনা শেষ হৈ ক্লাছৰ ঘণ্টা পৰাৰ কিছুপৰ পাছতহে সোমাইহি। উৎপাতো কোনেও একো কৰা নাই, কি কাৰণে মাৰিলে? প্ৰাৰ্থনাত শব্দ ভুল হ’ল নেকি? সদায়তো একেদৰেই উচ্চাৰণ কৰা হয়! ক’ৰবাত ফুৰি আহোঁতে বাটৰ পৰাই ভুলটো শুনি খেদি আহিল নেকি?’ ভাবি ভাবি অলিন্দই কাষৰ এটাক ভুনভুনকৈ সুধিলে, ‘তই কিবা কৰিছিলি নেকি? কেলেই আঁঠু কঢ়ালে আমাক?’ বাটৰ মানুহে চাই চাই গৈছে, আটাইকেইটাই লাজ পাইছে, কথা পতা গম পালে শাস্তি বাঢ়ি যাব, সিটোৱে উত্তৰ নিদিলে। ‘আমি শাৰী পতা ভুল হৈছিল চাগে, সেইকাৰণে মাৰিলে ছাৰে’, আন এটাই ক’লে। ওঁঠ দুখন লৰিবলৈ নিদিয়াকৈ আন এটাই বিৰবিৰালে, ‘মই কাৰণ এটা পাইছোঁ। ছাৰে হিন্দী-পৰীক্ষাৰ ৰিজাল্টৰ কাৰণেই মাৰিছে। আমাৰ দেউতাৰ আগত সিদিনা কৈছিল— ইহঁতক এদিন আঁঠু কঢ়াম।’ ‘দেউতাই কি কৈছিল তেতিয়া?’ ‘কি ক’ব আৰু? মাৰ-পিট কৰিলে বা আঁঠু কঢ়ালে ভালেই পায়। মোক কৈছেগৈ— তহঁতক হিন্দী-মাষ্টৰে আঁঠু কঢ়াব ৰ, পাবি সেকাটো। ছাৰে খেপ লৈ আছিল, উৎপাত কৰাৰ কথা এনেই কৈ আঁঠু কঢ়াইছে।’ বাকীকেইটাই পৰীক্ষাৰ ৰিজাল্টৰ কথা পাহৰিয়েই গৈছিল, উত্তৰটো সিহঁতেও বুজি পালে।

এটা এটাকৈ অহা মাষ্টৰকেইটাই সিহঁতলৈ চাই হাঁহি হাঁহি অফিচলৈ সোমাই গ’ল। অফিচৰ পৰা ভুমুকিয়াই পুনৰ চায়ো হাঁহিলে। হাঁহি হাঁহি ক্লাছতো সোমাল। সিহঁতে আঁঠু কাঢ়িয়েই থাকিল। অকল নীলকান্ত পেগুৰে হঁহা নাই। ‘ছাৰে আমাক ক্লাছলৈ মাতিব নেকি?’ অলিন্দই ভাবিলে, ‘হয়তো বেলেগ ছাৰে আঁঠু কঢ়াই থোৱাৰ বাবে মাতি নিবলৈ অসুবিধা পাইছে।’

দুটা পিৰিয়দ যোৱাৰ পাছত এল পি স্কুলৰ আন এটা মাষ্টৰ পালেহি, সিহঁতক দেখি তাৰ বেয়া লাগিল, ‘ঐ, তহঁতক ইয়াত কোনে আঁঠু কঢ়াই থৈছে? উঠ উঠ। যা যা, ক্লাছলৈ যা।’ সিহঁত নুঠিল। ‘যা যা, মই কৈছোঁ যা। মই মাষ্টৰক ক’ম যা, উঠি গ’লে নামাৰে, যা যা।’ চাৰিওটাই ধপকৈ উঠি ক্লাছলৈ দৌৰ দিলে।

পাছদিনা ক্লাছত, নীলকান্ত পেগুৰে হঠাতে কিবা এটা দেখি খঙত গেগঙৰ বহীখন থাপ মাৰি লৈ শাক মুচৰাদি মুচৰি পেলালে। তেওঁৰ এনে খং কোনেও দেখা নাছিল। হিন্দী-পৰীক্ষাৰ ৰিজাল্টৰ কাৰণেই তেওঁৰো খং উঠিল নেকি— সিহঁতৰ পুনৰ ভয় লাগিল। তেওঁ গেগঙক দোৱানত গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে। সিহঁত আৰু আচৰিত হ’ল। বোকাগাঁৱৰ ল’ৰা-ছোৱালীবোৰে স্কুলত দোৱানত কেতিয়াও কথা নাপাতে, স্কুললৈ ওলাই আহি যেতিয়া বাটত লগবোৰ পায় তেতিয়াও নাপাতে। অলিন্দই এদিন সুধিছিল, সিহঁতে কৈছিল—

'নীলকান্ত ছাৰে শিকাই থৈছে, গাঁৱৰ ডাঙৰ মানুহবোৰেও হাক দি থৈছে। স্কুলত মিলি থাকিবৰ কাৰণে অসমীয়াত পাতিবলৈ কৈছে। নহ'লে বাকীবোৰে নুবুজি অবিশ্বাস হ'ব। সকলোৰে বুজা ভাষাত কথা পাতি মিলি থাকিব লাগে।' এতিয়া স্বয়ং নীলকান্ত পেগুৱেই দোৱানত গালি পাৰিছে! সিহঁতে বুজিবলৈ নাপাওঁতেই তেওঁ শান্ত হৈ পৰিল, পুনৰ ক্লাছটো চলালে।

তেওঁ ক্লাছ শেষ কৰি গেগঙৰ বহীখনো হাতত লৈ গ'ল। লগে লগে গোটেইকেইটাই গেগঙক ঘেৰি ধৰিলে, 'ছাৰে কি কৈছিল? কিয় গালি পাৰিছিল?' 'আমাৰ গাঁৱৰ কিবা এটা, তহঁতে নালাগে জানিব আঁ।' গেগঙে ক'লে। আটাইকেইটাই বাদ দিলে। অলিন্দৰ সন্দেহ হ'ল, সি মনে মনে আকৌ সুধিলে। গেগঙে ইংগিত দিলে, 'বাটত ক'ম, এতিয়া নহয়।'

বাটত গেগঙে ক'লে, 'আমাৰ দোৱানটো তহঁতে শিকিছিলি যে আগতে, মই বহীখনৰ মাজত লিখি লিখি দেখুৱাইছিলোঁ যে, ছাৰে সেইটো দেখিলে। বেলেগ ক্লাছৰবোৰেও তেনেকৈ শিকোৱা নীলকান্ত ছাৰে গম পাই গাঁৱত হাক দিছিল। মোৰ বহীখন শেষ হোৱা কাৰণে, আগতে লিখাখিনি ওলাই পৰিল, ছাৰে দেখা পাই ভাবিলে মই এতিয়াও শিকাই আছোঁ, ছাৰৰ খং উঠি গ'ল।'

'শিকালে কেলেই খং উঠে? মোক শিকাবলৈও হাক দিছে নেকি? মই ইমান টান পালোঁ, নোৱাৰিলোঁৱেই। আপিন দতপেটো পাৰোঁ এতিয়াও। দতবং, দমাদা, অকলক গিয়ানে...'

'তোৰ কথা কোৱা নাই। ভাল মানুহ পালে শিকালে একো নকয়। কিছুমানে অকল দুটামান শিকি লৈ ঠাট্টা কৰি কৰি আমাক কৈ থাকে দেখা নাই? ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহবোৰেও ঠাট্টা কৰে। সেইবাবে শিকাবলৈ হাক দিছে। ঠাট্টা কৰিলে আমাৰ মানুহবোৰে ঘূৰাই ক'বলৈ বেয়া পায়, কিন্তু মনত দুখ লাগে। সহিয়েই থাকে। আমাক চুৰা বুলি কয় সদায়, সেইকাৰণে ভাষাটোকো বেয়া বুলি হাঁহে। ছাৰৰ সেইবাবে ইমান খং উঠিল। গাঁৱৰ মানুহক বেয়া ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ মই নিজে সুযোগ দিয়াৰ দৰে হৈছে যে, ছাৰে বহীখন দেখি তেনেকৈ ভাবিলে, নহ'লে ছাৰৰ ইমান খং নুঠেই, বহুত ভাল ছাৰ।'

সিহঁতক মিপাকবোৰে অজাতি, অঁকৰা হিচাপে লৈ জোকালে বা ঠাট্টা কৰিলে সিহঁতে একো প্ৰতিক্ৰিয়া নেদেখুৱা দেখি দেখি অলিন্দই ভাবিছিল সিহঁতে সেইবোৰ গণ্যই নকৰে। গেগঙৰ কথাটো শুনিহে অলিন্দই আজি প্ৰথম বুজি পাইছে— সিহঁতেও মন কৰে, সিহঁতৰো দুখ লাগে, সহ্যটো সিহঁতে দুখতেই কৰে, সম্পূৰ্ণ উপেক্ষাৰে সহ্য কৰিব সিহঁতেও নোৱাৰে। তাৰ নিজকে সিহঁতৰ সৈতে একে ধৰণৰ মানুহ যেন অনুভৱ হ'ল— তাকো মানুহবোৰে জোকায়, চেপি ধৰে, কিন্তু সিও ওলোটাই একো ক'ব নোৱাৰে।

*** *** ***

অলিন্দৰ বছৰেকীয়া পৰীক্ষা শেষ হোৱাৰ দিনাই বিপুলৰ আতাক ঢুকাল। বহঁতপুৰত খবৰটো তিলনি দিনা পাইছে। পাছদিনা অলিন্দক লৈ চন্দনে মাত লগাবলৈ আহিল।

'ভিনদেৱে পৰহি কান্দিছে, মানুহটোৱে অন্যায়বোৰ অলপতে পাহৰে যে।আতাকে সা-সম্পত্তি একো নিদিলে যদিও এতিয়া কান্দিছে চা! আজি কিন্তু গম-গতি নাই, সৌৱা, দুখ পাহৰিলে। কালি তিলনিটোতো ঘৰুৱা সকাম পতাৰ দৰে ৰঙিয়াল। আতাৰি কৰি প্ৰতিটো বস্তু-পাতিৰ পৰা বঞ্চিত কৰা বাপেকটোৰ কাৰণে কিয় কান্দিলে, মই সেইটোতহে আচৰিত।' সুকন্যাই চন্দনক কৈ আছে, সি মূৰ দুপিয়াইছে। অলিন্দই শুনি চঁক খাই গ'ল, 'নিজৰ দেউতাকৰ মৃত্যু হ'লেও দুখ নালাগিব নে সা-সম্পত্তি নিদিলে কাৰণেই!' বিপুললৈও সি আচৰিত হৈছে, বাৰীত ঘূৰি থকা বিপুললৈ সি চালে, কাম কৰিব নাপায় কাৰণে একোতে হাত দিয়া নাই, কিন্তু মুখত একো সুকীয়া ভাবাৱেশ সি অহাৰে পৰা দেখা নাই। বিপুলৰ কাৰোৰে প্ৰতি একো অনুৰাগ নাই যেনেই লাগে। যি অকণ আছে, অহৰহ কাজিয়া-পেচাল লাগি থাকিলেও, কেৱল সুকন্যাৰ প্ৰতিয়েই থকা সি দেখে। আনকি তালৈ বা কণমানি ভায়েকটোলৈও বিপুলৰ বিশেষ ভাব নাই যেন লাগে তাৰ।

'এতিয়া, এমাহলৈ একো কাম চুব নোৱাৰিব। বন্ধ সময়খিনিতে মাটিটো অলপ ঠিক-ঠাক কৰিবলৈ পঠিওৱাৰ কথা পাতি আছিলোঁ, এইকেইদিন নহ'ব আৰু। মানুহে ইয়াত স্থায়ী হ'ব হ'ব কৰি আছিল, সেয়া দেখিলিনে ব্ৰহ্মপুত্ৰ কিমান ওচৰ পালেহি। যিটো গতিত আহিল, এইবাৰ বাৰিষাত আমাৰ এইটো শাৰী শেষ কৰিব পাৰে। কামবোৰ আগবাঢ়িবলৈ মানুহ এটা তাত এমাহমান বহি ল'ব লাগিব। এই কেইসপ্তাহৰ কামটোতো ৰৈয়ে গ'ল, ই হাইস্কুললৈ পালেই, ক্লাছ আৰম্ভ নহওঁতেই উঠি যোৱাটো চিন্তা কৰিছিলোঁ, কিন্তু আগত নহ'ব, অন্ততঃ এমাহমানৰ পাছতে হ'লেও বহুত।' সুকন্যাই চন্দনক ক'লে। যোৱা মাহত শালবাৰীত মাটি অকণ লোৱাটো সিহঁতৰ হ'ল। পথাৰৰ মাজত, একদম দ, ওচৰত মানুহ-দুনুহ নাই। গোটেইখিনিত মাটি পেলালেহে বাৰীখন হ'ব আৰু ভালকৈ আঁৰ কৰি বেৰাও দিব লাগিব। সুকন্যাৰ তাতোকৈ চিন্তা হৈছে অলিন্দৰ কাৰণে। এখন্তেক চাই নিদিয়া চন্দনৰ হাতত হাইস্কুলীয়া ল'ৰাটোক তাই অকলে কেনেকৈ এৰে! 'ইয়াতো কাম কৰা মানুহ পাবলৈ নাই। ইহঁতৰ কাহিনীয়ে তিতা-কেহা লগাবলৈ একো বাকী নাৰাখিলে আৰু! ইমান তিতা মানুহে যে দিব পাৰে নিজে নেদেখিলে কৈ বুজাব নোৱাৰি। কালি এতিয়া গোটেইগাল আহি গৈছে তিলনিলৈ, এইবাৰ ব'হাগ বিহুত হুঁচৰি আমাৰ ঘৰতে আকৌ আৰম্ভ কৰিবহি হেনো, ৰাইজখন মিল হ'ল কাৰণে ভাবিছিলোঁ মানুহবোৰে আগৰ ছেওবোৰ এৰিব, কিন্তু ক'ত এৰিব পাৰিব খেচৰে খেচৰৰ চৰিত্ৰ! উভতি নুগুচিল মানুহবোৰৰ! কেইটামানে আগতে কৈ আছিল— ইয়াতেই ভাল, যাব লাগে কিয়? ইয়াত শান্ত ঠাইতেই ডাঙৰ ঘটনা ঘটি গ'ল, সেইবোৰ কিমান হুলস্থূলীয়া ঠাই, তাতো যদি তেনেকুৱাই ঘটে কি কৰিবা? তেতিয়া সিহঁতক ক'লোঁ— এইবিলাক শান্ত ঠাইতেই ডাঙৰ ঘটনা ঘটি গ'ল যেতিয়া হুলস্থূলীয়া ঠাইত ঘটাটোনো কি ডাঙৰ কথা। লাজ পালে। লাজ পাই

সেইটো ক'বলৈ এৰিলে। এতিয়া সিহঁতে কৈছে কি— ইয়াতে থাকিলে কাম কৰি দিম, তালৈ গ'লে কৰি নিদিওঁ। দুগুণ টকা দিলেও কৰি দিয়া মানুহ নাই। বেলেগ কাম কৰি দিব, তালৈ উঠি যাবলগীয়া কাম একো কৰি নিদিয়ে। তথাপি মই বাৰু ইয়াৰখিনি যেনেতেনে চম্ভালিম, তাৰখিনিত তই গা লাগি দিব লাগিব। সেইটো মাটি পথাৰ নহয়, পুখুৰীহে সেইখন! সেইখন গোটেইখন বিল! কিমান মাটি উঠাব লাগিব হিচাপ নাই! তোৰ হাতত পইচা-পাতি দিয়েই পঠিয়াম, তই ভালকৈ মানুহকেইটামান লগা।'

পুনৰ বহঁতপুৰত থকা মানে লতাজান হাইস্কুলতে পঢ়া আৰম্ভ হ'ব। বাৰিষা বালিত পানী বিৰিঙি উঠা নিচিনাকৈ আচম্বিতে ঘটাৰ দৰে অলিন্দৰ মনটো পুলকৰ চিন্তাই জেকাই পেলালে। পুলক যেন আহি তাৰ সমুখতে থিয়দঙা দিলেহি, অলিন্দই তাক নামাতিলে, এই মুহূৰ্তৰ পৰাই সি তাক মাতিবলৈ সম্পূৰ্ণকৈ বাদ দি দিলে। ভিৰ ফালি অহাৰ দৰে তীব্ৰ জোৰেৰে কায়ুম সোমাই আহিল, 'তায়ো নিশ্চয়কৈ সেইখন স্কুললৈকে যাব।' কায়ুমহঁতৰ ঘৰখনে তাক কোনোদিন একো বেয়া ব্যৱহাৰ নকৰিলে, ঘটনাটো তাৰ আগত কোনোদিন নুলিয়ালেও। মাক-দেউতাক হাললৈ তাৰ শ্ৰদ্ধা জাগিল। তেনেকুৱা ঘটনা যেন কাৰোৰে লগত আকৌ নঘটে সি প্ৰাৰ্থনা কৰিবলৈ ধৰিলে। 'নাই, প্ৰাৰ্থনা কৰি লাভ নাই। যাহ! কিমান প্ৰাৰ্থনা, কিমান কাকুতি কৰিছিলোঁ ঘৰত কাজিয়া নালাগিবলৈ। একোৱেই নহ'ল।' পাৰা-স্তম্ভ ঘপকৈ নামি যোৱাৰ দৰে ঈশ্বৰলৈ বিশ্বাস তাৰ শূন্য হৈ পৰিল। 'ঈশ্বৰৰ অৱলম্বনে একো প্ৰভাৱ নেপেলায় জীৱনত। মানুহে নজনাকৈ ঈশ্বৰে কিবা ক্ৰিয়া কৰি থাকিলেও, সেইবাবেই ঈশ্বৰক ভাবি একো কামত নাহে।' য'ত যি ঘটিলেও, সম্পূৰ্ণ ঈশ্বৰৰ অবিহনে ভবাৰ হেঁপাহ জাগ্ৰত হ'ল তাৰ।

হাইস্কুলৰ ক্লাছ আৰম্ভ হ'ল। ডাঙৰ মাহীয়েকে কেঁচুৱা জন্ম দিবলৈ বহঁতপুৰলৈ আহিল। তাইৰ অপাৰেচন কৰাব লগা হ'ল, ল'ৰা এটা জন্ম পালে। তাই লগত এটকাও লৈ অহা নাই, খবৰ লোৱা মানুহে কোৱা-কুই কৰিছে, 'হেৰৌ, তই গৃহিণীজনীয়ে এপইচা সাঁচিবলৈকো নিশিকিলি নে? মুখৰ আগত ডাঙৰ সকাম এটা লৈ এইহেন ঘৰখনলৈ মুখ মেলি আহিছ? মাহেকত এশ টকাকৈ ৰাখিলেও ন মাহত নশ হয়, তাকো নাই হেৰৌ লগত। ঘৰখনে ক'ৰ পৰা টকা দিয়ে?' বিপুলহঁতৰ মাটি উঠোৱা, বাঁহ কিনাৰ টকাখিনি চন্দনে তাত ঢালি দিলে। এইবাৰলৈ উঠি অহাৰ আশাটো সুকন্যাহঁতে বাদ দিব লগা হ'ল। আৰু অলপ টকা চন্দনৰ হাতত বৈছিল, মোমায়েকৰ ঘৰত বিয়া এখন আহিল, সি ফুটনি দেখুৱাবলৈ আটা-ময়দা আৰু পাণ-তামোলৰ গোটেই খৰচটো দি দিলে।

অভিজাত-উচ্চ-গণিত

লতাজান হাইস্কুললৈ কায়ুম নাহিল।

প্ৰথমদিনা স্কুললৈ গৈ থাকোঁতে বাটৰ পৰাই অলিন্দই পুলকক মাতিবলৈ বাদ দি বিষ-ফোঁহাৰ পূঁজবোৰ চেপি উলিয়াই দিয়াৰ দৰে শান্তি অনুভৱ কৰিলে। কিন্তু, নতুন স্কুলে জগোৱা শিহৰণটো গাত থাকোঁতেই, দ্বিতীয় দিনাৰ পৰাই সি চেপা খাই পৰিল সম্পূৰ্ণ নতুন এটা দশাৰে।

প্ৰথমদিনা বাটতে সি দেখিলে, ইয়াত ল'ৰা-ছোৱালীক জোৰা দি অতিপাত জোকোৱাটো এটা যেন পৰম্পৰাহে। পঢ়াত অলপ ভাল আৰু দুৰ্বল বা শান্ত কেইটাই ৰক্ষা নাপায়। সি অনুমান কৰিলে, এইখন গাঁৱত এইবোৰ কথা বেছিকৈ চলে, যেনেকৈ বহঁতপুৰত আনবোৰ চলে। তাক এক নম্বৰৰ ছোৱালীজনীৰ লগত জোকোৱা আৰম্ভ কৰিলে। ছোৱালীজনী বহঁতপুৰৰে যদিও লতাজান এম ই স্কুলখনত পঢ়া আৰু জোকাবলৈ আৰম্ভ কৰাকেইটা তাইৰ আগৰে লগৰ। সিহঁতৰ নামবোৰ নাজানোতেই আৰু সিহঁতে গঁতা-ঘোচা এটাও নমৰাকৈয়ে কেনেকৈ একেদিনাই তাক দুৰ্বল বুলি ধৰা পেলালে নুবুজি সি হতাশ হ'ল। তথাপি প্ৰতিদিনেই স্কুলৰ সমুখকণ আহি পাওঁতে তাৰ ভাল লাগি যায়, বাৰাণ্ডাখন পাৰ হৈ ড্ৰয়িং ৰুমটো পাবলৈ বাকী থকাৰ দৰে আৰু মাথোঁ আধা বাট গ'লেই শালবাৰী চেণ্টাৰ— তালৈ সিহঁতৰ ঘৰ আহিবলৈ আৰু কিমান দিননো বাকী!

বহঁতপুৰৰে পৰা অহা দশম শ্ৰেণীৰ অংকুৰৰ সৈতে অলিন্দক মিতিৰ বুলিও জোকাবলৈ লৈছে। সিহঁতৰ নামৰ প্ৰথম আখৰ দুটা একে হোৱাৰ বাবেও নানা কথা যোগ হৈছে। অলিন্দই অলপ নিৰীক্ষণ কৰি উলিয়ালে— চন্দনে বাপধন মণ্ডলৰ ঘৰত খলি পিটা বাদ দি অংকুৰৰ বায়েকৰ লগ লৈছে, তায়ো তাৰ ছাত্ৰী আছিল, এতিয়া সি সিহঁতৰ ঘৰতে বেছিভাগ সময় কটায়।

সন্ধিয়া দোকানলৈ গৈ অলিন্দই অংকুৰহঁতৰ পদূলিতো এপাক মাৰি আহিল, চন্দনৰ চাইকেলখন সিহঁতৰ চোতালত দেখা পালে, 'মামাই এই ছাত্ৰীবোৰক এনেকৈ কিয় গুৰুত্ব দিয়ে? কায়ুম এইখন স্কুললৈ নহাৰ কথাটো ভাবে নে বাৰু?'

নামঘৰটোৰ সমুখেৰে পাৰ হৈ তাৰ মনত পৰিল, আজি আখৰা আছে, স্কুললৈ যাওঁতেই সি গম পাইছিল। কিমান দিন হৈ গ'ল, সি আখৰা কৰিবলৈ আহিব লগা হোৱা নাই। ভাও দিবলৈ এতিয়াও তাৰ মন নাই, কোনোদিন মন নাযাবও যেন লাগিছে, কিন্তু গধূলি ইয়াত থকা সময়কণ হেৰুওৱাৰ নিচিনা লাগিল, 'এনেয়েতো আহিবলৈ নিদিব!'

বাটৰ দুয়োকাষৰ ঘৰবোৰৰ পৰা অহা পোহৰে বাটটোৰ শিলবোৰ ধূসৰ ৰঙৰ কৰি তুলিছে, যেন শিলবোৰৰ পৰাহে পোহৰ এটা ওলাই আছে। সি খৰকৈ খোজ দি সমুখৰ দুয়োকাষৰ দৃশ্য উপভোগত লাগিল। হঠাতে সিহঁতৰ ক্লাছ-ৰুমৰ কাষৰ কৰিড'ৰটো তাৰ মনত গঢ়ি উঠিল— সি ক্লাছৰ দুৱাৰ-মুখত ৰৈ আছে, এজন এজনকৈ শিক্ষক অহা-যোৱা কৰি আছে, সি বিজ্ঞান-গণিতৰ শিক্ষক এজনৰ চকুলৈ অপলকভাৱে চালে, যাৰ কথা সি সৰুৰে পৰা সদায় শুনি আছিল যে তেওঁ যাকে-তাকে টিউচন নকৰে আৰু টিউচন কৰাকেইটাক মেট্ৰিকত নকল দি সহায় কৰেই। সি একেথিৰে চাই থকাৰ উমান পাই তেওঁ মিচিকিয়াই হাঁহি তাকো চাই থৈ গ'ল। সেয়া আছিল প্ৰথম কোনোবা এদিনৰ দৃশ্য। পাছত সি দেখিছে, শিক্ষকজন মিঠামুখীয়া। 'ইমান মিঠা হাঁহি মৰা মানুহজনে অকল কেইটামানকহে কিয় বাছি লয়গৈ নকল দিবলৈ? আমাৰ ক্লাছৰবোৰে যেতিয়া মেট্ৰিক দিবগৈ, তেতিয়ালৈ কোন কোন তেওঁৰ প্ৰিয় হ'বগৈ? কাক কাক গাৰ্ডৰ সৈতে চিনাকি কৰাই দিবগৈ? কেনেদৰে মাথোঁ কেইজনমানহে তেওঁৰ প্ৰিয় হৈ পৰিব? মোক চিনাকি কৰাই দিব নে? কিয় লাগে চিনাকি কৰাব! নিজেই পাৰি দেখোন পঢ়িলেই! ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে বিজ্ঞান-গণিত কিয় টান পায়? মই সেই দুটায়েই ভাল পাওঁ। মোক নকল কিয় দিব লাগিছে!' গোটেই শিক্ষকবোৰকে সি দেখিছে, আটাইবোৰে মাথোঁ দুই-এটা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীকহে ভাল ব্যৱহাৰ কৰে, বাকীবোৰক অচিনাকিৰ দৰে মাত নিদিয়ে, বাটত পালেও নামাতিব কিজানি। মেট্ৰিকৰ সময়ৰ ভয়ংকৰ চৰ্চাবোৰ তাৰ মনত পৰি সি বিহ্বল হ'ল, 'সেইবোৰ চৰ্চাই লাহে লাহে মোকো অন্তৰ্ভুক্ত কৰি ল'ব এতিয়া!'

'বাবাকণ দোকানৰ পৰা আহিছা নে ক'ৰ পৰা আহিলা? উঠা।' পিছফালৰ পৰা সিঘৰৰ সৰুটোৱে মাত দিলে।

'দোকানৰ পৰা', অলিন্দই একেজাঁপে পিছ কেৰিয়াৰত বহিল, কিমান কি সি ভাবি আছিল ঘৰচিৰিকাৰ দৰে উৰি গুচি গ'ল, ঘৰ গৈ পোৱাৰ পাছত সৰুটোৰ সৈতে ঘটিবলগীয়া ঘটনাকেইটা তাৰ চকুৰ সমুখত ৰূপালী-পৰ্দাৰ দৃশ্যপটৰ দৰে চলিবলৈ ধৰিলে।

হাত-মুখ ধুই পঢ়া-টেবুলত ক্ষন্তেক বহাৰ পাছতে ভাত হ'ল। আয়েক-বৰায়েকৰ মুখ দুখন চলাৰ প্ৰস্তুতি শুনা গৈছে। অলিন্দই সচেতনে সিঘৰলৈ কাণ থিয় কৰি আছে। সৰুটোৰ লগত আহি থাকোঁতেই মনলৈ অহা কথাবোৰে তাক ভাৰাক্ৰান্ত কৰি ৰাখিছে।

'তই চুপ নাথাকিলিনে!' একেটা গৰ্জনতে সিঘৰত ধপৰ ধপৰ উঠিল। আয়েক-বৰায়েকে তাপ মাৰিলে। ইমান পৰে তাত গোটেইগালে ভুনভুনকৈ নিশ্চয় লাগি আছিল, নহ'লে কেৱল এষাৰ মাতৰ সৈতেই মাৰৰ শব্দ নাহে।

এইখনেই সদায় নিশা-গধূলিৰ কাণ্ড। শাহুৰেক-নন্দেকহঁতৰ ঠাট্টা-মস্কৰা, খোজে প্ৰতি খুঁত ধৰা, কাঢ়া কাঢ়া সকীয়নিত অতিষ্ঠ হৈ হৈ সৰু বোৱাৰীজনীয়ে ওলোটাই বলকিবলৈ ল'লে, সন্ধিয়া সৰুটো আহি পোৱাৰ পাছতে গোটেইগালৰ গোচৰ-আপত্তি আৰম্ভ হয়, মানুহজনীয়ে মুখপাতি ধৰে, সি পৰিয়ালৰবোৰক একো ক'ব নোৱাৰি মানুহজনীক চুপ থাকিবলৈ ধমকি দিয়ে, তেওঁ মুখ বন্ধ নকৰিলে সি পিটে। প্ৰথমবাৰ সি গাত হাত উঠোৱা দিনা গোটেইগালৰ কাওৰা-মাওৰা লাগিছিল। কলা আতাকে চলন-গতি ঠিক নেদেখি কি হৈছে সুধিছিল, কোনোবাই ফলিত লিখি কিবা জনালে, এতিয়া তেওঁ নিশ্চিন্তে ঘোষা গুণগুণাই নিঃপালী দিয়ে। ইয়াতো সদায় আতাকে গম পায়ো একো মাত নামাতে।

'কথা ক'বলৈ আহিছ? তই ভণ্ড গোসাঁই ওলাইছ? ভণ্ড গোসাঁই ওলাইছ তই?' মানুহজনীয়ে আটাহ পাৰি উঠিল। 'হে' বুলি মাজুটোৱে চিঞৰ এটা মাৰিলে, ঘৰখনত কিবা ধপধপনি উঠিল। আয়েক-মাহীয়েক-অলিন্দহঁত আটাইবোৰ থূপ খালে।

আজি কিয়বা চন্দন সোনকালে আহিল— সি কেতিয়া দুৱাৰ খুলি সোমাল অলিন্দহঁতে গমেই নাপালে, আটাইৰে মুখ তাৰ ফালে ঘূৰি চকু থৰ হৈ পৰিল। সিঘৰত টনা-টনিৰ গপগপনি উঠিছে, 'মাৰি পেলালে নেকি ঔ!' —চন্দন থকা সত্ত্বেও সৰু মাহীয়েকৰ মুখেৰে অদ্ভুত মাতেৰে ওলাল।

'তই লগুণ পিন্ধি গোসাঁই দেখুৱাব নালাগে যাঃ!' মানুহজনীৰ বিজয়ী গৰ্জন এটা আহিল।

'নিলে নিলে নিলে, আয়ৈ খালে, চোবালে এইজনীয়ে! উতৰিডাল ছিঙি নিলে চা! এইজনী যখিনী ঐ, মানুহ নহয়, গুচি আহ গুচি আহ। মাজুদাৰ উতৰিডাল ছিঙিলে চা! আঁতৰি আহ, আৰু নালাগিবি, চটাইপাখৰীজনীয়ে এইখন কৰিবলৈকে আহিছিল। এইজনী নিজেই মৰিব, নিজেই মৰিব চাবি। আয়ৈ, উতৰিডাল ছিঙিলে চা কেনেকৈ!', ছোৱালী এজনীয়ে চেপা খোৱা হাঁহৰ দৰে উশাহ নসলোৱাকৈ টেঁটটেঁটনীৰে গাই শেষ কৰিলে। মাজুটো হয়তো লাজত নিজৰ কোঠালৈ সোমাই গ'ল নতুবা তাতে মূৰ তল কৰি বহি ৰ'ল। কোব খাই আধামৰা হোৱা জীৱৰ দৰে গোটেইগাল চেঁচা পৰা নিচিনা লাগিল।

'ইহঁতক মই কাইলৈ দিম ৰ!' চন্দনৰ মুখেৰে ওলাল।

পুৱা সিঘৰৰ আয়েকে ছোৱালী এজনীৰ সৈতে আহি আতাকক ক'লে, 'সৰুজন, কালি অঘটন এটা হ'ল। লিখি লিখি বহুত বুজাব লাগিব কাৰণে বৰজনক কোৱা নাই, চিধাই তোমাৰ ওচৰলৈ আহিছোঁ। সৰু বোৱাৰীজনীয়ে মাজুটোৰ উতৰিডাল ছিঙি পেলালে। এতিয়া মাজুটোৱে আকৌ উতৰিডাল গাত দিবলৈ কিবা এটাতো শুধৰণি হ'ব লাগিব। কেনেকৈ কি কৰা হয়? পদ-জল অকণ খালেই হ'বনে? হ'বতো লাগে। তুমি অকণমান সোনকালে তাক উধাৰি দিলে সি ভাতকেইটা খাই ওলাই যাব পাৰে, আজি পুৱাই যাবলগীয়া আছিল।'

'মই কালিয়েই শুনিলোঁ কথাটো। এইটো তাই বেয়া কাম কৰিলে। পদ-জলতেই হ'ব বাৰু। অজাতিয়ে ছিঙিলেহে আকৌ নতুনকৈ লোৱাৰ দৰে পৰাচিত হ'ব লাগে। এতিয়া, নিজৰ মাজতে আছে, তাইতো আবিয়ৈও নহয়, শৰণ-ভজন লোৱা বোৱাৰী, গতিকে পৰাচিত হ'বলগীয়া নাই। মই বাৰু গাটো ধোওঁ।'

চন্দনে ভিতৰৰ পৰা গম লৈ আছে। এইটো কাৰণতে সি গাঁৱলৈ যোৱা নাই।

আতাকে গা ধুই পদ-জলৰ যা-যোগাৰখিনি কৰি নামঘৰৰ কাষ পালেগৈ। চন্দন সিঘৰৰ চোতাললৈ গৈ গোটেইবোৰে শুনাকৈ চিঞৰি ক'লে, 'এনেকৈ অকল পদ-জল খালেই নহ'ব! মানুহ গোটাব লাগিব! পৰাচিত কৰাব লাগিব! এইবোৰ সৰু কথা হৈ থকা নাই।' আতাক থমকি ৰ'ল। সি সিঘৰক উদ্দেশ্যি ক'লে, 'তহঁতে বোৱাৰীজনীক সদায় অত্যাচাৰ কৰি থাক, সেইটোৰো বিচাৰ হওক আজিয়েই। এইখন সত্ৰাধিকাৰৰ ঘৰ হয়, সদায় এনেকৈ যাব নেকি বোৱাৰীবোৰক অত্যাচাৰ কৰি কৰি?' ভিতৰৰ পৰা আহি সিহঁতবোৰ বাৰাণ্ডাত গোট খালে, বোৱাৰীজনী দুৱাৰৰ সিফালে ৰ'ল। সিহঁতে শান্ত মাতেৰে পাকে-প্ৰকাৰে বোৱাৰীজনীৰ গাত দোষ জাপি চন্দনক বুজোৱাৰ চেষ্টা কৰিলে, চন্দনৰ মন অলপ ঢাল খালে যদিও খং কমা নাই। সৰুটো নিমাতে আছে। চন্দনে তালৈ চাই খামুচি ধৰাদি ক'লে, 'তহঁত দুটাই নিজে চাই পছন্দ কৰি, নিজে ভাল পাই আনিছ। এতিয়া তহঁত দুটাৰে মাজত কাজিয়া লাগিছে কিয়? এই আটাইকেইখন ঘৰক শান্তিত থাকিবলৈ নিদিয় কিয়?' ভিতৰৰ পৰা বোৱাৰীজনী কোবাকুবিকৈ ওলাই আহিল, 'চন্দন তুমি পক্ষ ল'বলৈ নাহিবা। তেনেকুৱা কথা নক'বা। বেলেগৰ অকণমানি এযাৰ কথাই বেছি উচটোৱা দৰে হ'ব কিন্তু। ইয়াতকৈ জ্বলিবলৈ বাকীতো থকা নাই।' সি থতমত খাই উভতি গুচি আহিল। সিফালৰ পৰা বৰপুতেক-বোৱাৰীয়েকে লুকাই লুকাই কাণ থিয় কৰি শুনি থাকিল, খঙো উঠিছে, মাজত সোমাব নিবিচাৰি নিজে ৰঙো পাইছে।

*** *** ***

পাছবেলা ঐশ্চিক বিষয়ৰ ক্লাছৰ সময়। বহুদিনৰ মূৰত আজিহে ক্লাছটোৰ সময়লৈকে স্কুল ছুটী নোহোৱাকৈ আছে। সংস্কৃত আৰু বুৰঞ্জী লোৱাখিনি নিৰ্দিষ্ট কোঠালৈ ওলাই গ'ল।

'সংগীতা, এডভান্স।' চকীদাৰ এজনে দুৱাৰমুখলৈ আহি এক নম্বৰৰ ছোৱালীজনীক ডাঙৰকৈ কৈ কোঠা এটাৰ ফালে আঙুলিয়াই দেখুৱাই গুচি গ'ল।

'অ' এই হিন্দী এৰিলে, এডভান্স লৈছে', কোনোবা এটাৰ মুখেৰে ওলাল। সংগীতাই বেগৰ পৰা কিতাপ এখন আৰু বহী-কলম উলিয়াই ওলাই গ'ল। গোটেইসোপাই অলিন্দক হেঁচা মাৰি ধৰাদি ধৰিলে, 'অ' তোৰ কি হ'ব এতিয়া! অকলে অকলে থাকিব লাগিব!' 'ঐ ঐ যাওঁতে চাই থৈ গৈছে, দুখ নকৰে সি সেইকাৰণে' 'হ'লেও দুখটোতো লাগিবই, বেগটোকে চাই থাকিবি দেই নকন্দাকৈ।'...

‘কি এডভান্স নো?’ কেতিয়াও নুশুনা বিষয় এটাৰ নাম শুনি অলিন্দই সৰুকৈ সুধিলে। কাষৰ ল’ৰাটোৱে পিছফালৰ কেইটালৈ ঘূৰি ক’লে, ‘ঐ ঐ, মানুহজনী ক’লৈ গৈছে ইয়াৰ জানিবলৈ মন গৈছে চা! মানুহজনীক লগ পাবলৈকে কেইদিনমানৰ পাছত সিও এডভান্স ল’ব!’

‘এডভান্স মেথ্‌ছ অ’। ভালকৈ জানি ল— এডভান্স মানে এডভান্স মেথ্‌ছ। বিয়া পতাৰ পাছত তোক লগা হ’বই কি বস্তু মানুহজনীয়ে পঢ়িছে।’

‘মেথ্‌ছ’ শব্দটো শুনি তীব্ৰ কৌতূহলে অলিন্দৰ মনত ক্ৰিয়া কৰিলে, কিন্তু আকৌ কিবা সুধিলে তাক জোকাই ফেনেকি পেলাব, সি মনে মনে ৰ’ল, হিন্দীৰ শিক্ষকজনো সোমাই আহিল। সংস্কৃত-বুৰঞ্জী বিষয় দুটাৰ প্ৰতি তাৰ বিশেষ আগ্ৰহ নোহোৱাৰ বাবে সলনি নকৰাকৈ এনেই মাথোঁ হিন্দীকে লৈ সি বহি আছিল। সি ভাবিছিল, ঐশ্চিক বিষয় কেৱল তিনিটাই আছে। ‘গণিত বিষয় এটাও যদি আছে, হিন্দীৰ সলনি সেইটো পঢ়াটো তেনেই সহজ হৈ পৰিবচোন! মই ল’বলৈ কি কৰিব লাগিব? এডভান্স মেথ্‌ছ মানে কেনেকুৱা মেথ্‌ছ নো? তাইক চকীদাৰজনে কিয় মাতি নিছে? গণিত আটাইতকৈ বেছি ময়ে পাৰোঁ, গণিতৰ ক্লাছত বাইদেৱে গম পাই গৈছে, ক্লাছৰো সৱেই গম পাইছে, মোক মাতি নিয়া নাই কিয়? অকল তাইক কিয় মাতিছে?’ সি নিজে অফিচলৈ গৈ সুধিও বিষয়টো ল’বলৈ ভয় লাগিল, ‘ক্লাছত গোটেইবোৰৰ মাজতে ইমান জোকায়! অকল দুটাই ক্লাছ কৰিলে কিমান জোকাব!’

সাধাৰণ গণিতৰ পাৰ হৈ যোৱা পাঠ দুটাত কেইটামান অনুশীলনীৰ উত্তৰ ভুলকৈ দিয়া আছে, ক্লাছতে সি সেইকেইটা শিক্ষয়িত্ৰীগৰাকীক শুধৰাই দিছিল। সেইমতে তেওঁ বাকীবোৰকো কিতাপত শুদ্ধটো লিখি ল’বলৈ কৈছিল। বিষয়টোৰ কথা তেঁৱেই এবাৰ তাক কোৱা হ’লে সি ভয় নকৰাকৈ ক্লাছটোলৈ যাব পাৰিলেহেঁতেন। সি আক্ষেপেৰে ভাবি থাকিল।

ঘৰত সি সৰু মাহীয়েকক সুধিলে, ‘এডভান্স নামৰ কিবা বিষয় এটা আছে নেকি?’

‘আছে।’

‘কি থাকে তাত?’

‘অংক থাকে। সাধাৰণ গণিতখনতকৈও বহুত টান। মাষ্টৰেই নোৱাৰে।’

‘মই ল’ম।’

‘তোমালোকৰ স্কুলত নায়েই দেখোন! আগতে এটাই লৈছিল, ফেইল কৰিছে। পৰীক্ষাহলত মাষ্টৰেও সহায় কৰিব নোৱাৰিলে ভালকৈ। চোকা ল’ৰা আছিল, বাকীবোৰত ভাল নম্বৰ পায়ো ফেইল হৈ গ’ল। বহুত দুখ কৰিছিল। পাছত আকৌ হিন্দী নে বুৰঞ্জী লৈ মেট্ৰিক পাছ কৰিছে।’

‘মই ল’ম। এইবাৰৰ পৰা আকৌ আমাৰ স্কুলত হৈছে। সংগীতাই লৈছে আজিৰ পৰা।’

‘ই..., সিহঁত ইমান ডাঙৰ ধনী মানুহ, তাইক এতিয়াৰ পৰাই টিউচন দিব। ঘৰত মাষ্টৰ সমানে লাগি থাকিব, পাছত পৰীক্ষাহলতো তাইক সহায় কৰিব। তুমি কেনেকৈ টিউচন ল’বা?’

‘মোক নিশিকালেও মই হিন্দীতকৈ বেছি নম্বৰ পাম। তোমাৰ চিনাকি কাৰোবাৰ তাত কিতাপ আছে নেকি? মোক এখন আনি দিবানে?’

‘নাই..., কোনেও নলয় যে, কিতাপ নায়েই। তোমাক এতিয়া কোনে ক’ৰ পৰা কিতাপ আনি দিব! এইটত নল’লেও হয়, ল’লে নাইনৰ পৰাহে খাটাংকৈ ল’ব লাগে। এতিয়া ইমানদিন গ’লেই, তাইক চাগে ঘৰত মাষ্টৰে আধা পঢ়ুৱালেই।’

অলিন্দই নাইনৰ পৰা লোৱাটোৱেই থিৰাং কৰিলে। কিন্তু কিতাপখনত কি আছে চাবলৈ তাৰ তীব্ৰভাৱে মন গৈছে। সংগীতাই উলিয়াই লৈ যাওঁতে সি দেখিছিল— এধানমানি কিতাপ এখন! সেইখনত কি আছে যে সকলোৱে টান পায়? কিন্তু তাৰ নিজৰ বাবে যে সহজ আৰু মধুৰ হ’ব যেন লাগিছে! সংগীতাক খুজিলে হয়তো এদিনৰ বাবে দিব, কিন্তু কোন সময়ত খুজিব? ক’ত খুজিব? তাইৰ পৰা লওঁতে কেনেবাকৈ এটায়ো যদি দেখা পায়, জোকাই হজম কৰি পেলাব!

ছমহীয়া পৰীক্ষা গ’ল। গৰম বন্ধ। ব্ৰহ্মপুত্ৰখন হৰিচাপৰিৰ পাৰৰ সৈতে সমান হৈ আছে। অলিন্দহঁতৰ নাওখন গৈ পাই বিলখনৰ ফালে সুমুৱাই দিলে। নাৱৰ কাষে কাষে মাছেই ঢৌ যেন হৈ পৰিছে। দূৰে দূৰে কেইবাখনো নাও আৰু ভূৰত খেৱালি মৰা মানুহ। ডাঙৰ মাছ ধৰিবলৈ দুখন নাৱৰ দুজনে মিঠাতেলৰ টিং পুঙা কৰি লগোৱা ডাঙৰ ফুটাৰ লাঙি-জালো পাতিছে। খৰালি গৰাৰ কাষৰ বতাহ খাই বহি থকা আলফা-ল’ৰা একোটাৰ দৰে প্ৰচণ্ড গম্ভীৰতাৰে কৰঙাৰ ঠাৰিত বহি থকা বসন্তৰ কোঁহপাত হেন সেউজীয়া ফৰিংকেইটাই নাওবোৰক যেন তদাৰকহে কৰি আছে। পাতে পাতে জঁপিয়াই থকা দুটামান ফৰিং নাৱতো পৰিছেহি। কৰঙাৰ আগবোৰত মাউখ পতা পৰুৱাবোৰ ফুলৰ থোপাৰ দৰে লাগিছে।

ঘৰ পায়েই অলিন্দই পিছফালৰ পিৰালিত উঠি ব্ৰহ্মপুত্ৰলৈ আকৌ চালেগৈ, মেটেকাবোৰ জাহাজ যোৱাৰ দৰে কাষেৰে পশ্চিমলৈ গৈ আছে। আগতে দূৰৰ পৰা লুটুমুৰি আনিবলৈ যাওঁতে বা গৰু বিচাৰোঁতে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ যেন উমঘামেই পোৱা নাছিল, এতিয়া সেইখনেই আহি পিৰালিয়েই পালেহি।

গধূলি সুকন্যা পাকঘৰলৈ সোমাল, পকনীয়াৰ শব্দ কাণত বাজিল, ওলাই আহি বিপুলক সুধিলে, ‘শুনিছেনে সেয়া?’ একো মাত নিদি বিপুলে তাইৰ মুখলৈ চাই পৰিহাসৰ দৰে মূৰ দুপিয়ালে। ‘এতিয়াই যাব পৰা হ’লে ভাল আছিল।’ তাই ক’লে।

'এইবাৰতো মৰি-পৰি হ'লেও যাব লাগিবই আৰু। যেনেতেনে বস্তু-বাহানি সিপাৰত পেলাব পাৰিলেই হৈ গ'ল, কোনো চিন্তা নাই, সেইবোৰ ইমান উন্নত ঠাই, কাম হৈ থাকিব। শান্তি আৰু তেতিয়া!'

'কথা ক'বলৈ আহিছে? কাম হৈ থাকিব! কোনে কাম কৰি দিব? এইবাৰ কি হ'ল পিছে?' তাই তাক সিঁয়াৰি ক'লে— 'শান্তি আৰু তেতিয়া! আপুনি জানে নে, তাত যে নতুন মানুহক মাঘবিহুটোত কিমান কি কৰে?' বিপুলে জানে, কিন্তু তাই আকৌ আলোচনা কৰিবলৈ উলিয়াই লৈছে।

'জানো তোন, মই নাজানো নেকি! কৃষ্ণই মোক কোৱা নাই নেকি! মাঘবিহুত নতুনবোৰৰ জেওৰা-বেৰা ভাঙি তহিলং কৰে, খৰি-খেৰ-চকী-মেজ বাহিৰত যি য'ত পায় জুইত জাপে। মই নাজানো নেকি?' কৃষ্ণৰ ঘৰ শালবাৰী চেণ্টাৰত, বহঁতপুৰ এল পি স্কুলত নতুনকৈ সোমোৱা মাষ্টৰ, পৰিয়ালত ৰাজনীতি খেলা মানুহ কেইবাটাও আছে, সমবয়সীয়া কাৰণে চন্দনৰ বন্ধু হৈ পৰিল। কৃষ্ণৰ দেউতাকে শালবাৰীত দোকান বহুৱাবলৈ আহিছিল, পাছত লগতে ঘৰ সাজি উঠি আহিল, কত বছৰ হৈ গ'ল, এতিয়াও মাঘ বিহুৰ উৰুকাত সিহঁতৰ চকোৱা ভাঙে, এপাল ল'ৰাই ৰখি থাকিলেও মিছা, কোনোবা ফালৰ পৰা সুৰুকা মাৰি অকণমান হ'লেও ভঙাটো ভাঙিবই। কিন্তু পুৰণা মানুহবোৰক কোনেও একো নকৰে।

'জানি আমি বহি থাকিলে নহ'ব নহয়। সেইবোৰ উন্নত ঠাই, উন্নত মানুহ, সিহঁতে বাহিৰৰ মানুহক গুৰুত্ব নিদিলেও হৈ যায়, সেইকাৰণে মাঘবিহুত সেইকণ কৰি দেখুৱায়, বুলিব তহঁত লোকৰ। মিলি চলিলে সেইবোৰেও নিজৰ কৰি ল'ব। সিহঁতৰ গোসাঁই দেখোন আমাৰ চিনাকিয়েই, পিছফালৰ গাঁওখনতে আছে, সিহঁতে এতিয়াও গোসাঁইক ভাৰত তুলি নিয়ে। তালৈ গৈ সিহঁতক সংস্কৃতি-আদৰ্শ দেখুৱাব পাৰিব লাগিব, তেতিয়াহে মানুহ হিচাপে গণ্য কৰিব। গৈয়েই বাটচ'ৰা সাজিব লাগিব। ইয়াত বাটচ'ৰা সজাটো কোনোদিন নভবাকৈয়ে গ'ল। সেইবোৰ উন্নত ঠাইৰ মানুহ, একো সংস্কৃতি নেদেখুৱালে ক'ব— এইবোৰ জংঘলৰ পৰা আহিছে, একো নীতি-আদৰ্শ নাই।'

'সেইবোৰ কেনেকুৱা উন্নত মানুহ! সেইবোৰহে মানুহ! আমাৰ কাষৰফালে স্কুল এখন নতুনকৈ পাতিছে; লগে লগে পকা খুঁটা, বাঁহৰ বেৰ, ওপৰত টিনপাত। আমাৰ ইয়াত চালি এখনৰ তলতে স্কুলখন হৈ আছে কতটা ঠাইত। তালৈ গৈয়েই প্ৰথমে বাটচ'ৰাটো সাজিবই লাগিব।'

'ইহ, এতিয়া মই কোৱাত মোৰটো পাই নিজে কৈছে শুনা!'

বিপুলে দাঁত নিকটাই হাঁহিলে, ক'লে, 'বাটচ'ৰা বহুৱাই লৈ তাত বিহু-চিহুও গাবলৈ দিব নালাগিব, হুঁচৰিটোহে হ'ব। নতুনকৈ কোন মানুহ আহিছে নাজানি বিহু মাৰিবলৈ আহিবও পাৰে কোনোবা, ঢোল বজাবলৈ হাক দিব লাগিব। আগেয়ে যেনেকৈ ঢোল বজাবলৈ আমাৰবিলাকে দিয়া নাছিল, তাতো তেনেকৈ প্ৰথমবাৰৰ পৰাই দিব নোৱাৰি।'

'নোৱাৰিবতো! নহ'লে, নীতি-নিয়ম নজনা অধইচ বুলি ক'ব।'

সুকন্যা আকৌ পাকঘৰলৈ সোমাল।

বেৰৰ কাষতে পাতবেং আৰু উঁইচিৰিঙা দুটামানে তাল-ফাল লগাইছে। সুকন্যাৰ মাত বন্ধ হোৱাত সিহঁতৰ মাতে বিপুলৰ কাণত ঠেহেৰকৈ মাৰিলে, 'হেহ এইসোপা', সি চিঞৰি ধমকি এটা দিলে। কামত নাহে বুলি জানিও সি চিঞৰটো মৰা শুনি, কাজিয়া এখনৰ উকমুকনিৰ সংশয়ে গোমোঠা কৰি ৰখা অলিন্দৰ মুখখনলৈ হাঁহি ওলাই আহিল।

সি এখোজ এখোজকৈ পাকঘৰলৈ সোমাল।

'মা, এডভান্স নামৰ এটা বিষয় থাকে, আপুনি গম পায় নেকি?'

'পাওঁ। অংক থাকে। সাধাৰণ গণিততকৈ টান হেনো। কি হৈছে?'

'নাইনৰ পৰা মই সেইটো ল'ম নে? মই অংক পাৰোঁৰেই, সেইটো ল'লে মই হিন্দীতকৈ বেছি নম্বৰ পাম। মই অংক কৰি বৰ ভাল পাওঁ।'

'সেইটো পঢ়ুওৱা মানুহ আগতে নাছিল। এতিয়া কোনে পঢ়ুৱাব! টিউচন-চিউচন কৰিব লাগিব, কিন্তু মানুহ নাই। স্কুলত নায়েই চাগে।'

'নহয়, এইবাৰ আমাৰ এক নম্বৰজনীয়ে লৈছে। মই নাইনৰ পৰা ল'ম নে? নপঢ়ুৱালেও মই অলপ পাৰিমেই। হিন্দীটো মোৰ বহুত বেয়া লাগে, আখৰো মনত নাথাকে মোৰ।'

'যদি পাৰ, ল'বি। পাৰিলে টান বস্তু ল'লৈ ভালহে, কামত আহিব পাৰে পাছত।'

'কিতাপ পাবলৈকে নাই। নাইনত মোক আগতীয়াকৈ কিতাপখন আনি দিবলৈ ক'ব দেই বাবাক।'

ভাত খাই সিহঁত বিছনাত নিশ্চুপ হ'ল। বেৰৰ কাষৰ বাঘৰ গোজৰণিৰ দৰে কাণত পকনীয়াই আঘাত কৰিলে, যেন নিশা টোপনিত থাকোঁতেই গিলি পেলাব। অলিন্দৰ মনত খেলালে— নিচেই কাষৰ চাবলৈ নোপোৱা ভাওনা এখনত যেন মহাযুদ্ধৰ উদ্দাম গায়ন-বায়ন চলি আছে, যিটো তাৰ বা ঘৰখনৰ বাবে এক বিদ্রূপ আৰু পৰিহাস, অৱজ্ঞাৰে লৈও উপেক্ষা কৰিব নোৱৰা এক পৰিস্থিতি, কিন্তু ৰাতিপুৱালৈ সকলো যেন শান্ত হৈ পৰিব। নিজৰ নিজৰ মনোজগতত সিহঁত পৰি থাকিল।

ছমহীয়া পৰীক্ষাৰ বহী দিয়া আৰম্ভ হৈছে। নম্বৰ কমকৈ পোৱাবোৰক পিটাৰ যেন প্ৰতিযোগিতা চলিছে। ভাল নম্বৰনো পাইছে কেইটাই? মেট্ৰিকত নকল কৰিবলৈ শিক্ষকে সহায় কৰি দিবগৈয়েই, যিকেইজনে নিদিয়ে তেওঁলোকেও কাৰোবাক হাক দিয়াৰ কথা অলিন্দই শুনা নাই, তেন্তে তেওঁলোকে নম্বৰ কম পোৱাৰ কাৰণে মাৰিছে কিয়? নম্বৰ

কম পোৱাৰ বাবে অপমানিত হৈ পোটক তুলিবলৈ মৰা যেন লাগিছে তাৰ। হিন্দীৰ বহী এতিয়াও দিয়া নাই, সি নিশ্চিতকৈ মাৰ খাব, নিজে পৰা বিষয় এটা থাকোঁতেও সি এনেই হিন্দী লৈ থাকিব লগীয়া হৈছে, অদৰকাৰত খাবলগীয়া মাৰবোৰৰ কথা ভাবি তাৰ মনত বিদ্রূপ জাগিছে, অসহায় অনুভৱ কৰিছে, খং উঠিছে। নাইনত সলনি কৰাৰ সম্পূৰ্ণ সাহটো এতিয়াও তাৰ মনলৈ অহা নাই, এতিয়াও সি কিতাপখন খুজি চাব পৰা নাই। নাইনত যেতিয়া ঘৰ উঠি আহিব, নিজৰ ঘৰৰ পৰা অহা-যোৱা কৰিলে সাহ এটা বাঢ়িব যেন ধাৰণা কৰিছে সি।

এটা বুদ্ধি তাৰ মনত খেলালে। অংকুৰ দেখাত ওখ-শকত প্ৰকাণ্ড এটা যদিও শান্ত বাবেই তাক জোকায়। সিও অলিন্দক সংগীতাৰ কথা কৈ জোকাই যদিও আক্ৰমণ কৰাদি একো নকয়। অলিন্দই ভাবিলে, তাক কথাটো ক'লে সি বেলেগক কৈ নিদিয়ে।

জিৰণিত অংকুৰক অকলে লৈ অলিন্দই ক'লে, 'তুমি মনে মনে মোক কাম এটা কৰি দিবা নে? মই বেলেগ কাকো কোৱা নাই, তোমাকহে ক'ম। কাকো নক'বা দেই।' দুয়োটা গম্ভীৰ হ'ল। 'তুমি এডভান্সৰ কিতাপ দেখিছা নে? মই কেতিয়াও দেখা নাই।' 'ঐ মিতিৰে মিতিৰে অকলে কথা পাতিছে চা!' দুটামানে বেলেগক চিঞৰি কৈ জোকালে, সিহঁতহালে গুৰুত্ব নিদিলে, চকুৰে চকুৰে চাই পুনৰ গম্ভীৰ ভাব বিনিময় কৰি অলিন্দই ক'লে, 'তুমি সংগীতাৰ পৰা এডভান্সৰ কিতাপখন খুজি ল'ব পাৰিবানে এদিনৰ কাৰণে? তোমাৰ কাৰণে বুলি কৈ ল'বা। মই তোমাৰ পৰা লৈ এদিন চাই আকৌ তোমাক দি দিম। তুমি কাকো নোকোৱাকৈ মোক দিব পাৰিবানে? ঘৰতো নক'বা কিন্তু।'

পাছদিনা অংকুৰে সংগীতাৰ পৰা কিতাপখন লোৱা অলিন্দই দেখিলে। অলিন্দই চিন্তা কৰিলে, তাৰ হাতৰ পৰা কেনেকৈ ল'ব পৰা যায়, ঘৰলৈ যাবলৈ মন নাই, কোনোবাই দেখিলে মিতিৰৰ ঘৰত সোমোৱা বুলি বেছিকৈ জোকাব।

স্কুল ছুটী হ'ল। অংকুৰে চল বুজি অলিন্দক অকলে প্ৰস্ৰাৱগাৰলৈ লৈ আনিলে, সি ছাৰ্টৰ তলত ভৰাই অনা কিতাপখন নিমিষতে উলিয়াই অলিন্দৰ হাতত দি দিলে। অদ্ভুত জীৱ এটা হাতৰ তলুৱাত পৰা দৰে অলিন্দৰ গোটেই গা শিহৰিত হ'ল, হাত আৰু ভৰি দুখন কঁপিবলৈ ধৰিলে। ৰৈ নাথাকি সি তৎক্ষণাৎ বেগটোৰ চেইনডাল খুলি বহী এখনৰ মাজত কিতাপখন ভৰাই ওলাই আহিল।

আবেলি সি খেলিবলৈ নগ'ল। ভিতৰত এন্ধাৰ হোৱাৰ পাছতো টেবুলত জুপি থকা দেখি মাহীয়েক এজনীয়ে সুধিলে, 'আজি কি হ'ল অ', আন্ধাৰে-মুন্ধাৰে পঢ়ি আছা?' 'ক্লাছত হোম-ৱৰ্ক দিছে ৰ'বা, কৰি আছোঁ', সি ফাঁকি দি তাইক আঁতৰালে। সি কিতাপখনৰ দুটাপাঠ পঢ়ি অংকবোৰ কৰি দেখিছে, এইবোৰো একেই তাৰ ভাল লগা অংক, একেই সি টান নোপোৱা বস্তু। বাকী পৃষ্ঠাবোৰ চাই সেইবোৰো পাৰিব যেন ধাৰণা আহিল।

*** *** ***

নৱম শ্ৰেণীৰ আৰম্ভণিতো ঘৰ উঠোৱা সম্ভৱ নহ'ল। কিন্তু এইবাৰ বাৰিষাৰ আগত যেনেতেনে যাবই লাগিব, নহ'লে হৰিচাপৰিতে ভেটি সলাই সিটো শাৰীত কিবাকৈ বহিবগৈ লাগিব নতুবা বেলেগ চাপৰি বিচাৰিব লাগিব।

শালবাৰীত বহা সোমবৰীয়া বজাৰখন পোৱাকৈ বিপুলে অলিন্দক বহঁতপুৰলৈ লৈ আহিল। সুকন্যাৰ কথা মতে যোৱা সোমবাৰে সি উচ্চ গণিতৰ কিতাপখন অৰ্ডাৰ দি গৈছিল, আজি আনি অলিন্দক দি থৈ যাব।

অলিন্দই গণিতত ১১৫ নম্বৰ পালে, সংগীতাই পাইছে ৭০, বাকীবোৰে অলিন্দৰ আধাতকৈও কম। সেইবাবে সুকন্যাই বিশ্বাস কৰিছে— সি বাৰে বাৰে কৈ আছে যেতিয়া উচ্চ গণিত পাৰিব, আৰু সাধাৰণ গণিতৰ দৰে উচ্চ গণিতত মুঠ নম্বৰ ডেৰশও নহয়। তাইৰ বিশ্বাসটো দেখি অলিন্দই জোকোৰাবোৰ সহ্য কৰিবলৈ সাহ গোটাইছে। বিশেষকৈ চন্দনে মাহীয়েকহঁতক পিটাৰ দৰে তাকো সন্দেহ কৰি মাৰ-পিট কৰাৰ ভয়টো দূৰ কৰাৰ চেষ্টা কৰি আছে।

'মই দেৰি নকৰোঁ, লৰালৰিকৈ বজাৰৰ পৰা আহোঁ। ইয়াৰ কিতাপকেইখন আনি দিওঁ, এডভান্সখন অৰ্ডাৰ দি গৈছিলোঁ, আনি থৈ যাওঁ।' বিপুলে বাৰাণ্ডাত ক'লে।

'অ' তুমি এডভান্স ল'বাই নেকি!' মাহীয়েক এজনীয়ে অলিন্দলৈ চাই ক'লে, সি মূৰ দুপিয়ালে। তাই বিপুললৈ চালে, 'এডভান্স বহুত টান। ই পাৰিব জানো? বহুত পঢ়িব লাগিব, টিউচন-চিউচন দিব লাগিব, আপোনালোকৰ এতিয়া পইচাৰ টনা-টনি, ইফালে কামৰ লৰা-ঢপৰা, ক'ত কেনেকৈ টিউচন দিয়াব? ইহঁতৰ লগৰ এজনীয়ে লৈছে, তাইৰ লগত মাষ্টৰ ছাঁটোৰ দৰে লাগিয়েই থাকে, বহুত ধনী মানুহ, সিহঁতৰ ঘৰটো দেখিছেই— ইয়াৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ ঘৰটো সিহঁতৰেচোন! ককাকৰ দিনত ৰাতি আঠীয়া কল খাই শুব লগীয়া অৱস্থা আছিল বোলে, তাৰ পাছৰ পৰা উঠিল যি উঠিল, এতিয়া নদন-বদন।' তাই চিন্তিত হৈছে, বিষয়টো লৈ ল'ৰাটোৱে এবাৰ মেট্ৰিক ফেইল কৰাৰ পথ এটা এনেই মোকলাই লোৱা যেন দেখিছে, 'হিন্দীয়েই ভাল। এডভান্সৰ মাষ্টৰটোৰ লগত আমাৰ দাদাৰ বেয়াও হৈ আছেচোন বহুদিনৰ পৰা। আগৰ সমাজ অধ্যয়নত সেয়া হৈছে। এওঁনো এতিয়া ইয়াক ক'ত সহায় কৰিব? এডভান্স ল'লে মেট্ৰিক ফেইল কৰিব লাগিব। একেৱাহে টেবুলৰ পৰা নুঠা চোকা চোকাবোৰেও নোৱাৰিলে।'

বিপুলে একো নক'লে। একেৱাহে পঢ়া-টেবুলত কোনোবা বহি থকা কথাটো অলিন্দই বিশ্বাস কৰা নাই, সিওতো এনেই বহি থাকে কতটা পুৰা-গধূলি, মাহীয়েক নিজেও এনেই বহি থকা সি দেখিছে। 'মানুহে অবাস্তৱ কথা কিয় ভাবি লয়? কঁকালৰ বিষ, পেটৰ বিষ, আঁঠুৰ বিষ হ'লে ভূত খেদিবলৈ বাবাহঁতে কিমান বেজ লগাইছিল, কিমান সকাম পাতিছিল, কোনোবাটো সকাম নামঘৰত পাতিব নাপাই কাৰণে বাৰাণ্ডাতো পাতিছিল। এতিয়াওতো বিষ-চিষ হয়, কিন্তু ডাক্তৰৰ ধমক খোৱাৰ পাছৰে পৰা ভূত নাইকিয়া হ'ল! সেইবোৰ তেনেই সাধাৰণ বেমাৰ হৈ পৰিল! মুকলিত শৌচ কৰি সদায় খালী ভৰিৰে ঘূৰি ফুৰা

হৰিচাপৰিৰ মানুহবোৰে এতিয়া শিকিছে, পেটত পকাই ধৰা বা মূৰ ঘূৰাই দিয়াবোৰ ভূত নহয়, পেলুৰ প্ৰভাৱহে। তেনেকৈ একেৰাহে টেবুলৰ কাষত বহিও নোৱৰাটো অবাস্তৱ কথা নহয় নে?' সি সুকন্যাক সৈমান কৰি থৈছে কাৰণে পুনৰ মাহীয়েককো বুজাই থাকিবলৈ প্ৰয়োজনবোধ নকৰিলে।

বিপুল বজাৰলৈ যোৱাৰ পাছত অলিন্দ বোকাগাঁও পালেহি। খোকা নৈখন মথাউৰি উঠাবলৈ খন্দা দীঘলীয়া গাঁত এটাৰ দৰে হৈ আছে। ঠায়ে ঠায়ে মাছ ধৰিব পৰা দ, ঠায়ে ঠায়ে কলাফুল নিতিতাকৈ পাৰ হ'ব পাৰি। সিপাৰৰ পৰা মথাউৰিলৈকে জুৰি থকা বিশাল পথাৰখনৰ নৰাবোৰৰ ওপৰত হালধীয়া ৰঙে ঢৌ খেলি আছে। অলিন্দক দেখা পাই কেইটামান লগ হ'ল। ফূৰ্তিতে সিহঁতে নৈখন পাৰ হৈ নৰানিত সোমাই খেলাত লাগিল।

ঘপকৈ অলিন্দৰ মনত পৰিল— বিপুল উভতি যোৱাৰ সময় হ'ল। 'ঐ, মই যাওঁ দেই, বাবা আহিব, কাম এটা আছে, আকৌ আহিম।' কিতাপখন চাবলৈ সি খেলা এৰি ঢপলিয়াবলৈ ধৰিলে।

'ই... তুমি ক'লৈ গ'লা? বাবাই বজাৰৰ পৰা হাতী-গোবৰ আনিছিলে, মাহীয়ে থৈ দিছে, খোৱাগৈ যোৱা।' চোতালত বৰায়েকে ক'লে।

সি টেবুলখন চালেহি, নতুন কিতাপ এজাপ আছে, কিন্তু এডভান্সখন নাই, 'এইবাৰো নাপালে নেকি? কিয় নানিলে? কেতিয়া আহিব এইখন কিতাপ!'

'অ' তুমি আহিলা?' মাহীয়েক এজনীয়ে ক'লে, 'বাবাই তোমাক হিন্দী ল'বলৈ কৈ থৈ গৈছে। এডভান্সৰ কিতাপ নানিলে সেইকাৰণে। মোক ক'বলৈ কৈছে। হাতী-গোবৰ আনিছে নহয়, খোৱা সোনকালে, নহ'লে তোমালৈ নাথাকিবই এতিয়া।' তাৰ গাত যেন বজ্ৰ পৰিল, পৃথিৱীখন সলনি হৈ পৰা যেন লাগিল, সমুখত নতুন সমস্যা এটাই মুখ মেলি ধৰিলে, হতাশাই চেপি ধৰিলে। মাহীয়েকে তাৰ ভাগৰ মিঠাইকণ আনি হাতত দিলেহি। সি এনেই খেদি খেদি খোৱাদি খায়, কিন্তু এতিয়া মুখলৈ নিবলৈ মন যোৱা নাই। সি বুজিলে, অথনি মাহীয়েকে কোৱা কথাখিনিৰ বাবেই বিপুলৰ মনটো সলনি হৈ পৰিল। সি ভবা নাছিল, ঘৰত কেইবাবাৰো আলোচনা হোৱাৰ পাছতো এইটো কাণ্ড ঘটিব। 'এইবোৰ কাৰণতেই মা-বাবাৰ কাজিয়াখন শেষ নহয়! আজিও গৈ পোৱাৰ পাছতে মায়ে ঠিকচে গালি পাৰিব খাটাং। কিন্তু অহা সোমবাৰে আহিব পাৰিব জানো? স্কুল খতি কৰিব পাৰিবনে? ঘৰখন উঠাই অনাটো এতিয়া ডাঙৰ কথা। সেইকাৰণে দিনবোৰ সচেতনে হাতত ৰাখি থ'ব লাগিব। মায়ে হয়তো ভাবিব— কিতাপখন কিছুদিন পাছত আনিলেও হ'ব, প্ৰথমকেইদিন ক্লাছ এনেয়ো নহয়।' কিতাপখন কেৱল চাবলৈকে অতিশয় মন যোৱাৰ উপৰি, মানুহে টান টান কৰি থকা বাবেও তাৰ সোনকালে আৰম্ভ কৰিবলৈ মন গৈছে, সি নিজে অনাৰ উপায় চিন্তা কৰি থাকিল।

স্কুল আৰম্ভ হ'ল। সি ধাৰণা কৰাৰ দৰেই পাছৰ সোমবাৰটোত বিপুল নাহিল।

গণিতৰ প্ৰথম ক্লাছত সকলোকে আচৰিত কৰি শিক্ষয়িত্ৰীগৰাকী সোমাই আহিল। তেওঁ কোনো বছৰেই নৱম-দশমত গণিত পঢ়ুওৱা নাছিল, সিহঁতে ধাৰণা কৰি আছিল বেলেগ কোনোবা এজন আহিব। তেওঁ প্ৰধান শিক্ষকজনৰ পত্নী, গতিকে তেওঁ নিজ ইচ্ছাৰে আহিব পৰাটো সিহঁতৰ বোধগম্য হৈছে।

ক্লাছ শেষ হোৱাৰ লগে লগে গুগুৰনী উঠিল। বহুতে ভয় খাইছে, শিক্ষয়িত্ৰীগৰাকীয়ে অষ্টম শ্ৰেণীতে প্ৰায়ে অংকবোৰ কৰিব নোৱাৰে, এতিয়া যদি সিহঁতে অকণো নুবুজে, টিউচন কৰিবলৈতো সৰৰে পইচা নাই, কেনেকৈ পাছ কৰিব ? অলিন্দই মনে মনে শুনি আছে, সি ভাল পাইছে— বাকীকেইজনৰ পৰিৱৰ্তে তেওঁ অহাত বেছি ভালহে পাইছে সি। কিন্তু তাৰ ভাবটো কোনেও যাতে মন নকৰে, কাৰোৰে মনত প্ৰতিক্ৰিয়া যাতে নাহে, তেনে ভংগীৰে সি বহি থাকিল। তেওঁ নোৱৰা অংকটো সি কৰিব বিচাৰিলে তেওঁ তাৰ লগত লাগি থাকে, তেতিয়া এটা আদৰ লাভ কৰাৰ দৰে সি তেওঁক ভাল পায়। তাৰ ধাৰণা হৈছে, তেওঁ যেন তাৰ বাবেই আহিছে।

কাষৰ বেঞ্চখনত থকা সংগীতাই তাক সুধিলে, 'ঐ তই এডভান্স ল'বি হয়নে ? কিতাপ আনি তই পঢ়ি আছ চাগে। তই অংক ইমান পাৰ, তই ল'বিয়েই, মই বুজিছোঁ।'

'ডাঙৰ-সৰু কোনো এটা মানুহে বুজি নোপোৱা কথাটো এটা সৰু মানুহে কিয় ভাবিব পাৰিলে ? বাইদেৱে আজিও যদি কৈ গ'লহেঁতেন, মোৰ কোনো সমস্যাই নাথাকিলহেঁতেন ! সৰৰে মাজতে সুধি দিবলৈ তাই সাহ কৰিছে, নিশ্চয়কৈ তাইৰ ধাৰণাটো প্ৰবলভাবে আহিছে। কোনেও গিৰ্জনি মাৰি জোকাবলৈ ধৰা নাই কিয় ? সিহঁতৰ সমুখত সমস্যা আহি পৰিছে, বিষয়টো মই পাৰোঁ বুলিও জানে, সেইবাবে সিহঁত এতিয়া ৰৈ আছে!' তাৰ প্ৰতি সম্পূৰ্ণ শুদ্ধকৈ ধাৰণাটো কৰিব পৰা অন্ততঃ এটা মানুহ ওলোৱা দেখি তাৰ ভাল লাগিল। বেছি ভাবুক হৈ নাথাকি সি মিচিকিয়াই হাঁহিলে আৰু মূৰ জোকাৰিলে।

'ফাঁকি, ফাঁকি !' তাই ক'লে। সি কথা পাতিবলৈ সংকোচ কৰি বেলেগ ফালে মূৰ ঘূৰালে।

পাছদিনা তাই আকৌ ক'লে, 'ঐ, তই এডভান্স ল'বি, মই গম পাওঁ ! তই গণিতত নম্বৰ কিমান পাইছিলি ? ১১৫ হয়নে ? আমাৰ দেউতাই নম্বৰবোৰ চাই গৈছে। ইমান পাৰিও তই কিয় নোলোৱাকৈ থাকিবি, সেইটোৰেই মোৰ সন্দেহ হৈছে। ল'বিয়েই।'

'হেই নলওঁ।' অলিন্দই একেদৰেই মুখত হাঁহি লৈ মূৰ জোকাৰিলে।

'ঐ, হালেই কথা পাতিছে চা ঐ', আঁতৰৰ পৰা এটাই জোকালে। তাই সেইফালে একো প্ৰতিক্ৰিয়া নেদেখুৱালে, তাইৰ কৌতূহলটোতকৈ সেইটো কথা গৌণ হৈ পৰিছে। অলিন্দ সংকুচিত হৈ পৰিল। সি সহজে কোঁচ খাই পৰে বাবেই তাক বেছিকৈ জোকায়, কথাটো নিজে বুজিও সি জোকোৱাৰ অশান্তিবোৰ উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰে, সি এনেদৰেও

থাকিব নাজানে যাতে কোনেও জোকাবলৈ সাহ নকৰে। 'যদি অফিচৰ কোনোবাই আহি মোক মাতি নিলেহেঁতেন!' —ভাবটোৱে তাৰ মনত পুনৰ আঘাত হানিবলৈ ধৰিলে।

তাই তাৰ কাষৰ এটাক ক'লে, 'ঐ, ই বেগত এডভান্সৰ কিতাপ লৈ আনিছে, চাচোন।'

'নাই কিতাপ। এয়া নাই, চা।' অলিন্দই মুখত হাঁহি লৈ নিজেই বেগটো মোকলোৱা যেন কৰি দেখুৱালে।

কাষৰকেইটাই সিহঁতহালৰ মুখলৈ চালে, কোনেও জোকাব খোজা নাই, বাৰে বাৰে শুনি সিহঁতৰো সন্দেহ এটা হৈছে।

এটাই অলিন্দৰ হাতৰ পৰা বেগটো লৈ খুঁচৰি চাই তাইক ক'লে, 'নাই ঐ, নাই।' অলিন্দই পুনৰ মিচিকিয়াই হাঁহিলে।

'এতিয়া লগত অনা নাই, পাছত আনিবি। তোৰ হাঁহিটোৱেই কয়। মুখেৰে এদিনো ক'ব যে পৰা নাই নলওঁ বুলি, তাৰমানে ল'বিয়েই। ক্লাছ হ'লেই গম পামতো।' তাই অলিন্দক ক'লে।

কাষৰ এটাই গহীনভাবে অলিন্দক সুধিলে, 'সঁচাকৈ ল'বি নেকি?' অলিন্দই বিশ্বাসত ল'ব নোৱাৰি পুনৰ মূৰ জোকাৰিলে।

সিঘৰৰ সৰুটো ৰাতিপুৱা দহ বজাৰ আগে আগে ঘৰৰ পৰা ওলাই যায়। সিহঁতৰ এতিয়াও কন্দল চলি আছে, এতিয়াও কোনোবাদিনা সি ঘৈণীয়েকক পিটে। অলিন্দই ঘৰখনলৈ যোৱা বাদ দিছে, বাটে-পথে বা চোতালে-পদূলিয়ে দেখিলে ওলোৱা মাত কেইষাৰেই মাথোঁ চলে।

সৰুটোৰ চাইকেলত স্কুললৈকে গৈ কথাটো সুধিব পাৰি নেকি? অলিন্দই সেইটোকে ঠিক কৰিলে।

সি স্কুললৈ ওলাই বাৰাণ্ডাত বহি তালৈ বৈ থাকিল। আতাকে দেখি ক'লে, 'যোৱা, তোমাৰ লগবোৰ গৈ শেষ হ'ল। দেৰি নহ'বনে?'

'আজি দেৰিকৈ যাম।'

'প্ৰাৰ্থনাটো পোৱাকৈ যাব লাগে। প্ৰাৰ্থনাটো এদিনো খতি নহ'লে ভাল।' আতাকে ক'লে।

সিঘৰৰ সৰুটো চাইকেলত উঠি চোতাল পাৰ হ'ল। অলিন্দই দুপদুপকৈ দৌৰ দিলে, 'মামা, ময়ো যাম।'

বাটত সি সুধিলে, 'আপুনি কথা এটা গম পায় নে? উচ্চ গণিত নামৰ বিষয় এটা আছে ন? সেইটোক এডভান্স নামটো কিয় দিছে?'

'এডভান্সটো চমুকৈ কয় তাৰমানে, এডভান্স মেথেমেটিক্স। সেইটোত সাধাৰণ গণিততকৈ বেছি শিকিব পাৰি।'

'আপুনি মোক এটা কাম কৰি দিবনে? মোক নাইনৰ এডভান্সখন বজাৰৰ পৰা আনি দিবনে? মই ঘৰলৈ গ'লে মাক খুজি পইচা আনি আপোনাক দিম।'

'হ'ব আনি দিম। আজিতো বজাৰ নাই ইয়াত, সিফালে... হ'ব দিয়া, মই সময় পালে আজিয়েই সিখন বজাৰলৈ যাম। নহ'লে, কাইলৈ ওচৰতে বহিব, কাইলৈ লৈ আনিম। হ'ব নে?'

'হ'ব। কাইলৈ আনিলেও হ'ব।'

'নহয়, মই আজিয়েই যাম। পালেতো আনিমেই, নাপালে কাইলৈ লৈ আহিবলৈ ক'ম। একেকেইটা দোকানীহে ঘূৰি ফুৰে, আজি ক'লে সিহঁতে কাইলৈ লৈ আনিব। সেইখনৰ বেছি বিক্ৰী নাই যে, সিহঁতে বজাৰত লৈ নুফুৰে, ক'লে আনি দিব।'

পাছদিনা সন্ধিয়া বাৰাণ্ডাত ৰৈ অলিন্দই চাইকেলৰ শব্দ শুনিবলৈ কাণ থিয় কৰি ৰাখিছে। সৰুটোৱে মাত নিদিয়াকৈ ঘৰলৈ সোমাই গ'ল। অলিন্দৰ ধমহকৈ মাৰিলে— 'কালি এনেই ক'লে নেকি?'

'ঔ বাবা, এইফালে আহা', ঘৰৰ পৰা সৰুটোৱে বেৰৰ কাষলৈ আহি ডাঙৰকৈ মাতিলে। মাহীয়েক এজনীয়ে সংকোচ কৰি ভুনভুনকৈ ক'লে, 'কেলেই মাতিছে জানো?'

'মই কিতাপ আনিবলৈ কৈছিলোঁ, আনিছে চাগে।'

অলিন্দ সোমাই গ'ল, চাকিৰ পোহৰত ঘৰখন জয়াল হাবিৰ দৰে লাগিছে, এন্ধাৰত ইফালৰ পৰা উঠি সিফাললৈ অহা-যোৱা কৰা মানুহবোৰৰ চকুবোৰ গছৰ আঁৰৰ পৰা মূৰ উলিয়াই চোৰা ঘোঙৰ দৰে ট টকৈ জিলিকিছে। 'বাবা, বহুদিনৰ মূৰত অহা যেন লাগিছে অ', এজনীয়ে ক'লে। 'ই আহিবলৈ সময়েই নাপায়, পুৱা-গধূলিটো টেবুলতে যায়, আবেলি লগবোৰৰ ওচৰ পায়গৈ', আন এজনীয়ে ক'লে।

'এইখন লোৱা, পালোঁ দেই কিতাপ।'

নৱম শ্ৰেণীৰ ঐশ্চিক বিষয়ৰ ক্লাছটো একেবাৰে শেষত হয়। মাহৰ আধাতকৈ বেছি দিন দুই বজালৈকেই ক্লাছ নহয়, তিনি বজালৈকে ক্লাছ হোৱাৰ দিনা বেলিৰ হেলনীয়া ৰ'দছাটি নতুন সাধু-কিতাপৰ ছবিৰ দৰে লাগে। বাকী ঐশ্চিক বিষয়বোৰ আৰম্ভ হৈছে যদিও উচ্চ গণিত হোৱা নাই। শিক্ষকজন কেতিয়াবা জিৰণিত থকা অলিন্দহঁতে দেখে, অফিচত কথা পাতে, চাহ খায়, কিন্তু ক্লাছ আৰম্ভ হওঁতেই গুচি যায়। অলিন্দই আগতেও মন কৰিছিল, তেওঁ ক্লাছত সোমালেও সদায় পাঁচ মিনিট দেৰিকৈ সোমায়। টান বিষয় পঢ়ুওৱা বুলি শিক্ষকজনে মইমতালি কৰে, বাহাদুৰিত থাকে যেন অনুভৱ হয়, প্ৰধান

শিক্ষকেও হয়তো সেয়াই মানি চলে। এতিয়াও তেওঁ সংগীতাক টিউচন কৰিবই, হয়তো কৰিয়েই আছে, গতিকে উচ্চ গণিতৰ ক্লাছটো নকৰিলেও তেওঁৰ, তাইৰ বা তাইৰ ঘৰত একো চিন্তা নাই। ক্লাছটো পলম হৈ থকাত অলিন্দই কিন্তু বেয়াও পোৱা নাই, এনেকৈ থাকিলে আৰম্ভ হোৱালৈ কিজানি ঘৰ উঠি আহি পায়েই যায়। হিন্দী ক্লাছৰ আগে আগে সি সদায় মন কৰে— এডভান্সৰ হ'ব নেকি। নোহোৱা দেখি সি বহি থাকে। সংগীতা ওলাই যায়। তাই সিটো কোঠাত অকলে বহি থাকে, ছুটীৰ পাছত লগৰকেইজনীৰ সৈতে একেলগে যায়গৈ।

হিন্দীৰ ক্লাছত তাই ওলাই যোৱাৰ সময়ত পুনৰ তাক ক'লে, 'তই ইয়াত এনেই বহি আছ, মই জানো।' কোনোবাই জোকালেও প্ৰসংগটোৰ পৰা তাই আঁতৰি যাব পৰা নাই। গণিত পাৰিও সি কিয় নল'ব, সেইটো কৌতূহলে তাইক খুন্দিয়াই আছে, আৰু তাই গম পায় সি তাইৰ দৰে টিউচনো লোৱা নাছিল। গণিতত তাতকৈ নম্বৰ কম পায়ো তাই উচ্চ গণিত লৈ আছে, কিন্তু সি লোৱা নাই— সেইটোৱে তাইৰ মনলৈ তাৰ প্ৰতি এটা অন্যায় হোৱা যেন ভাব আনিছে। জোকোৱাৰ কাৰণে সি ভয় কৰে, সেইবাবেই সি নিশ্চয় মুখ খুলিব পৰা নাই, সেইটোও তাই বুজিছে।

'তই হিন্দীৰ কিতাপ উলিওৱা এদিনো দেখা নাই। সেইটোও এটা প্ৰমাণ।' তাই কৈ থৈ গ'ল।

উচ্চ গণিতৰ প্ৰথম ক্লাছটো নোহোৱালৈকে কিতাপখন লগত ননাটো অলিন্দই ঠিক কৰি থৈছে। তাৰ পূৰ্বে কোনোবাই বেগত কিতাপখন দেখিলে আহিব পৰা অশান্তিখিনি সি দূৰ কৰি ৰাখিব খুজিছে। 'তাইক লগ পাবলৈকে সি এডভান্স ল'ব'— কথাষাৰ সি বাৰে বাৰে শুনিব খোজা নাই। 'ক্লাছটো আৰম্ভ হৈ যাওক, তাৰ পাছত যি হয় হ'ব!'

***　　　***　　　***

ফেব্ৰুৱাৰী মাহৰ প্ৰথম সপ্তাহ। অলিন্দই লক্ষণটো দেখিলে— আজি উচ্চ গণিতৰ ক্লাছ হ'ব। ছটামান ল'ৰাই ক্লাছৰ দুৱাৰমুখত ৰৈ এনেই কথা পাতি আছে, অলিন্দও লগত ৰৈ অফিচৰ ফালে চাই আছে। সংগীতা ওলাই গ'ল, 'আজি চাম নহয়! অলিন্দলৈ চাই কৈ গ'ল তাই। ভাবত গহীন হৈ থকা অলিন্দই একো নক'লে, আজি মুখত হাঁহিও নোলাল।

অফিচৰ পৰা হিন্দীৰ শিক্ষকজন ওলাবলৈ ধৰা দেখি ল'ৰাকেইটা নিজৰ স্থানলৈ গ'ল, আটাইবোৰ ভালকৈ বহিল, অলিন্দই বেগৰ পৰা বহী এখন উলিয়াই কাৰোলৈকো নোচোৱাকৈ ওলাই গুচি আহিল। পিছফালৰ পৰা কাৰোৰে মুখত সি মাত শুনা নাপালে। সি গৈ আছে, বেলেগ ক্লাছৰবোৰেও দেখি আছে, হিন্দীৰ শিক্ষকজনে তাক পাৰহৈ গ'ল, তেওঁ একো কোৱা নাই, কোবাকুবিকৈ ঘূৰি আহিব বুলি হয়তো ভাবিছে, এনেকৈ যায়েই কোনোবা কেতিয়াবা।

সংগীতা অকলে বহি থকা ক্লাছটোলৈ সি সোমাই গ'ল। 'সেয়া, মই কৈছিলোঁ নহয়!' সত্যটো ওলাই পৰাত জয়ী হোৱাৰ দৰে তাইৰ মুখখন উজলি উঠিল। সি গম্ভীৰ হৈ থাকিল। ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে জোকোৱাটোলৈ তাৰ কোনো চিন্তা হোৱা নাই এতিয়া, কিন্তু শিক্ষকজনে কেনেকুৱা ব্যৱহাৰ কৰে? উলিয়াই পঠিয়াব নেকি? ভয়ত তাৰ মুখৰ পৰা একো মাত নোলাল, তাইক সঁহাৰি দিবলৈ মুখত হাঁহিও ফুটাই উঠাব নোৱাৰিলে। বেঞ্চখনত বহিল সি।

আটাইবোৰ ক্লাছ আৰম্ভ হোৱাৰ পাছত শিক্ষকজন অফিচৰ পৰা ওলাই আহিল, অলিন্দ বহি থকা তেওঁ গম পোৱা নাই। অন্য ক্লাছলৈ যোৱা দুজনমানে তাক দেখি গৈছে যদিও ৰৈ একো কৈ যোৱা নাই।

'অ' তয়ো ল'বি হ'বলা!' কোঠাটোলৈ সোমাই আহি তাক দেখিয়েই শিক্ষকজনৰ মুখেৰে আশ্চৰ্য আৰু বিদ্ৰূপৰ সুৰত ওলাই আহিল, কৌতুকৰ হাঁহি এটায়ো খেলি গ'ল। অলিন্দই সেইটোৰেই আশা কৰিছিল, মন সাজু কৰি ৰাখিছিল, তথাপি তাৰ মনত অভিমানে থূপ খাই ধৰিলে, 'সৰতকৈ অধিক নম্বৰ পাইছোঁ, বাকীবোৰে আধাও পোৱা নাই, অথচ কিয় তেনেকৈ সুধিছে এতিয়াও? কোনেও মাতি অনা নাই বাৰু ঠিক আছে, কিন্তু নিজে অহাৰ পাছতো কিয় তেনেকৈ সুধিছে!' দুখ নালাগিবলৈ সি ঘনে ঘনে উশাহ লৈ বুকু ডাঠ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

চকীখনত বহি তেওঁ চিন্তিত হ'ল, এটাই ফেইল কৰা মানে তেওঁৰে বদনাম। ক্লাছ হ'ব কেইটা? কোনে কৰিব তাক টিউচন? বহঁতপুৰৰ ঘৰখনৰ পৰিৱেশটো সৰাপাত আহি আঠা লাগি ধৰা দৰে তেওঁৰ মনত লিপিত খাই ধৰিলেহি। 'এইটো টান হ'ব নহয়! তই পাৰিবি জানো?' স্পষ্টকৈ তাক সুধিবলৈ মন গ'ল তেওঁৰ, 'নালাগে নোসোধোঁ, থাকক। ক্লাছনো কেইটা পাব ই! টান পাই ৰেজিষ্ট্ৰেছনৰ সময়লৈ নিজে এৰি হিন্দী বা বুৰঞ্জী ল'বগৈ। নিজেই গুচি যাবলৈ মন যাব!'

ছুটীৰ ঘণ্টা পৰিল। তেওঁ শেষ কৰি সুধিলে, 'তোৰ কিতাপ আছে নে নাই?'

'আছে ছাৰ। আজি অনা নাই, পাছৰ ক্লাছত সদায় আনিম।'

'ঠিক আছে বাৰু। তহঁতে ঘৰত কিন্তু পঢ়িব লাগিব।' তেওঁ আচলতে তাকহে ক'ব বিচাৰিছে, তেওঁ ক'ব বিচাৰিছে— 'তহঁতে (তই) ঘৰত টিউচন কৰিব লাগিব।' —কথাষাৰ তেওঁৰ মুখৰ পৰা ওলাওঁ ওলাওঁ কৰোঁতেও ওলাবলৈ নিদিলে, এনেকৈ ক্লাছতে কোৱাটো কোনোবাই জানিলে গণ্ডগোল হৈ যাব পাৰে।

সি আজি বিষয়টো লোৱাৰ বাবে, তেওঁ ক্লাছটো নিয়মীয়াকৈ কৰাৰ দায়িত্ব এটা আহি যোৱাৰ দৰে অনুভৱ কৰিছে। দায়িত্বটোৱে অশান্তি দিছে তেওঁৰ মনত।

বাকী গোটেইবোৰ ক্লাছৰ ল'ৰা-ছোৱালী ওলাই গ'ল। তেওঁ ভাবি নাথাকি উঠি গ'ল।

ক্লাছৰ পৰা ওলাই সংগীতাই ক'লে, 'সেয়া, মই কৈ আছিলোঁ নহয়, তই কিতাপ আনি থৈছ! তই অংক ইমান পাৰই, কিয় এডভান্স নল'বি!' অলিন্দই একো মতা নাই। তাৰ চিন্তা হৈছে, বাটত এতিয়া তাৰ অৱস্থা কি হ'ব। 'কিতাপখন পঢ়িছ নে? বহুত টান ন? মোক ঘৰত ল'বলৈ কোৱাৰ বাবেহে লৈছোঁ, মই হিন্দী আৰু ইংৰাজীহে ভাল পাওঁ। ইংৰাজী ইলেক্টিভতো থকা হ'লে মই সেইটোহে ল'লোহেঁতেন। এতিয়া আমি দুয়োটাই আলোচনা কৰিব পাৰিম অলপ।' অলিন্দই মূৰ জোকাৰি তাইক সঁহাৰি দি ল'ৰাবোৰক লগ ধৰিবলৈ দৌৰ দিলে— দুয়োটা একেলগে গৈ থাকিলে সেইটোও জোকাব। তায়ো ছোৱালীবোৰৰ মাজত সোমাবলৈ খোজ খৰকৈ চলালে।

অলিন্দই যিটো ধাৰণা কৰি আছিল— গোটেইবোৰক লগ পাওঁতেই বিস্ফোৰণ হ'ব, তাৰ সম্পূৰ্ণ ওলোটা হৈ আছে। তাক জোকোৱাৰ কোনো লক্ষণেই নাই, সি সিহঁতৰ মাজত সোমালহি নে নাই সেই লৈ একো প্ৰতিক্ৰিয়াই নাই। 'দেখা পোৱা নাই নেকি অদৃশ্যৰ দৰে? নে চিনি পোৱা নাই?' —সি ইমানলৈকে আচৰিত হ'ল। সি কথাত ভাগ লোৱাৰ চেষ্টা কৰিলে। নাই, সি ক্লাছটো কৰা বা বিষয়টো লোৱাৰ সম্পৰ্কে কোনেও একো নুলিয়ালে। গৰ্জনমুখৰ সাগৰ এখন খৰালিৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দৰে যেন জুৰ পৰি গ'ল।

গধূলি ভাত বহাৰ সময়তে চন্দন ঘৰ পালেহি। তাকো লগতে দিব লাগিব নে সি কিবা নিবলৈ আহিছে, পুনৰ গাঁৱলৈ যাব— সুধিবলৈ আয়েকৰ উগুল-থুগুল লাগিছে। তেওঁ ভাত ৰান্ধিবলৈ লোৱা বেছি দিন হোৱা নাই, বৰায়েকে চকুৰে নমনা হোৱাৰ বাবে তেওঁৰ পাল পৰিল। আলহী আহিলে বা এনেয়ো এইটো সময়ত সি কেতিয়াবা থাকিলে, ভাতকেইটা বাঢ়ি তাক খাবলৈ মতাৰ সংকোচটো তেওঁৰ যোৱাই নাই, হয়তো তাৰ প্ৰতি সেইটো চিৰদিন থাকি যাব। এনে সময়ত বৰায়েকেনো তাক কেনেকৈ মাতিছিল তেওঁ মনত পেলাই শিকিবলৈ চেষ্টা কৰিলে, কিন্তু একো মনত নপৰিল।

চন্দনে নিজৰ কোঠাৰ পৰা লাহে লাহে ওলাই আহি অলিন্দৰ টেবুলৰ কাষত ৰ'ল। লক্ষণটো কোনেও স্বাভাৱিক দেখা নাই। কাৰোবাক মৰা হুকি এটা শুনিবলৈ সাজু হৈ অলিন্দই তলমূৰ কৰি কিতাপ-বহীত লাগি থাকিল।

'তই হ'বলা এডভান্স লৈছে?'

শুনিয়েই অলিন্দ কঁপিবলৈ ধৰিলে। যেনে তেনে মূৰ তুলি সি চন্দনৰ মুখখনলৈ এবাৰ চাই লগে লগে পুনৰ নমাই আনিলে। চন্দনে কোদোৰ-মোদোৰ হৈ একেথিৰে তালৈ চাই আছে। 'কোনে ল'বলৈ কৈছে তোক?'

কঁপা মাতেৰে অলিন্দই উত্তৰ দিলে, 'নিজেই লৈছোঁ।' সি বুজি পালে, চন্দন সোনকালে অহাৰ কাৰণ এইটোৱেই। 'কোনে ক'লে? ক'ত গম পালে? বাটত আচৰিত ধৰণে নিশ্চুপ হৈ পৰা, এবাৰো নোজোকোৱা সিহঁতৰ মনত কথাটোৱে ক্ৰিয়া কৰিছিল তাৰমানে? সিহঁত কাৰোবাৰ পৰাইতো জানিব লাগিব, নহ'লে ছাৰক আজিয়েই লগ পোৱাৰ বা কথা পতাৰ সুযোগ পাইছে জানো? মাতবোল আছে বা নাই?' বাপধন মণ্ডলৰ পুতেকৰ কথা

তাৰ মনলৈ আহিল, ঘৰলৈ নাযায় যদিও তাৰ লগত চন্দনে কথা পতা অলিন্দই দেখিছে, ক্লাছত সিও অলিন্দক বহুত জোকায়, 'সি লগালে নেকি? নে অংকুৰহঁতৰ ঘৰত ক'লে? যিয়েই নকওক, কি কাৰণত কৈ পঠিয়াইছে, আজিয়েই এনেকৈ সোনকালে আহিব লগাকৈ? সংগীতাক দেখিয়েই লগত বহাৰ ইচ্ছাতে লৈছোঁ বুলি কোনোবাই লগাই পঠিয়াইছে নেকি?'

'ঘৰত গম পাইনে নাই?'

'পায়।'

'কি কৈছে?'

'ল'বলৈ কৈছে।'

'ল'বলৈ কৈছে মানে, মায়েৰে জানে নে নাই যে তাত পঢ়ুওৱা মাষ্টৰ নাই? সাধাৰণ গণিতৰ অংককেইটাই দেখোন কৰিব নোৱাৰে এটা মাষ্টৰেও!'

'মই নিজে পঢ়িম!'

কথা শুনা তাৰ— এক ঠালৌ চৰ লগাই দিবলৈ মন গ'ল চন্দনৰ। কিন্তু কঁপা কঁপা মাতকেইটাৰ ওপৰত সি হাত উঠাব নিবিচাৰিলে, দাঁত কৰচি থাকিল। অলিন্দই চুলিত হাত দি তলমূৰ কৰি পঢ়াৰ দৰে বৈ চকুপানী লুকুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

'সি গাঁৱত অংক-বিজ্ঞানৰ টিউচন কৰে, কিন্তু ভনীয়েকহঁত অংক-বিজ্ঞানতে ফেইল কৰিছে!' —এই বদনামটো চন্দনে নিজেও অনুভৱ কৰে। ঘৰৰ মানুহ, মিতিৰ-কুটুম্ব বা অ'ৰ-ত'ৰ কোনোবাই তাৰ পিঠিৰ ফালে এইষাৰ যে অজস্ৰ বাৰ কয়, সি জানে। ভনীয়েকহঁতৰ আক্ষেপ এটা থকাটোও সি বুজি পায়। সুকন্যায়ো তাক কিমানবাৰ কৈছে— 'ল'ৰাটোক অকণো নাচাৰ।' অলিন্দ নৱম শ্ৰেণীলৈ পোৱাৰ পাছতে চন্দনে ভাবিছিল— তাক অন্ততঃ মেট্ৰিকৰ সময়ত অলপ চাই দিব, পৰীক্ষা-হলত যি পাৰে সহায় কৰি দিব। সি বিবেচনা কৰি চাইছিল কথাটো— পঢ়ুৱাবলৈ ল'ৰাটোক নিজে লৈ আনি এতিয়া একেবাৰতে মেট্ৰিকটো পাছ কৰাই দিয়াটো এটা কৰ্তব্য। কিন্তু, সি উচ্চগণিতৰ কিতাপখন আগতে মোকলাই চাইছিল, একো কৰিব নোৱাৰে, পৰীক্ষাহলত সি সহায় কৰি দিব নোৱাৰিব। যদি অলিন্দই তাতেই ফেইল কৰি যায় তেন্তে তাৰে বদনামটো নহ'বনে?

'কাইলৈৰ পৰা হিন্দীৰ ক্লাছত বহিবি দেই!'

অলিন্দ জঠৰ হৈ থাকিল। তাৰ আৰু ভয় লাগিছে— পিটিব নেকি?

'বহিবিনে নাই?'

অলিন্দই মূৰ জোকাৰিলে— নবহোঁ।

'ইয়াৰ ইমান খোপনি হ'ল যে!' খংটো দমাই চন্দনে গভীৰকৈ ভাবি চালে, 'সি (মাষ্টৰটোৱে) সংগীতাক টিউচন কৰিয়েই আছে, বৃহৎ টকা এটাত চুক্তি কৰাৰ দৰে লৈছে, ইমান টকা বাইহঁতে এতিয়া ক'ৰ পৰা উলিয়াব? তাক যদি এতিয়া ঘৰলৈ মাতি আনি

টিউচন কৰাবলৈ দিব লগীয়া হয়, সি এইখন ঘৰলৈ আহিব জানো? আৰু তাৰ ওচৰত টিউচন বিচাৰি গ'লে মোৰ সন্মানটো ক'ত থাকিব?'

'মাষ্টৰটোৰ লগত মোৰ ভাল নাই, তোক ক'ত সহায় কৰিব!' —অলিন্দক স্পষ্টকৈ কৈ দিয়াই ভাল হ'ব নেকি সি ভাবি চালে। 'নে ই ছোৱালীজনীৰ কাৰণেই লৈছে?' সিহঁতক জোকোৱা কথাটো সি জানে, নতুন-পুৰণা ছাত্ৰীবিলাকৰ লগত বেছিকৈ এইবোৰ কথাই চলে তাৰ, অলিন্দহঁত হালেই সেইবোৰলৈ আগ্ৰহী নোহোৱাটোও সি জানিছে,'হয়তো হালেই সম্পূৰ্ণ বুজি পোৱা হ'বলৈ আৰু এক-ডেৰ বছৰ আছেই, তথাপি নজনাকৈয়ে যদি আগ্ৰহ আহি গৈছে? সেইটো কাৰণ নহয় চাগে। নহ'লে মোক কিয় ফাঁকি দিব সিহঁতে? সকলো কথা সিহঁতে যিহেতু কয়েই!' সি তাৰ তথ্যৰ উৎসবোৰৰ ওপৰত নিশ্চিত হ'ল।

'মই ক'লোঁ কিন্তু! আৰু কৈ নাথাকোঁ। কাইলৈৰ পৰা হিন্দীৰ ক্লাছত বহিবি।' অলিন্দক কাঢ়াকৈ কৈ চন্দন নিজৰ কোঠাত সোমাল। আকৌ ওলাই যাবলৈ খঙত তাৰ মন নগ'ল।

ঘৰখন নিতাল মাৰিলে।

আয়েকে ভাত বাঢ়ি আজৰি হৈ আতাকক সৰুকৈ ক'লেহি। চন্দনৰ কাৰণে নিৰ্দিষ্ট ঠাইত ঢাকি থৈ দিলে। মাহীয়েক এজনী অলিন্দৰ কাষলৈ আহি মাতি নিলে, 'ভাত খোৱা ব'লা।'

চন্দনে তাৰ উৎসত খবৰ লৈ আছে— অলিন্দই আকৌ উচ্চ গণিতৰ ক্লাছ কৰিছে নে নাই।

ক্লাছ কৰাটো গম পাই তাৰ আকৌ সাংঘাতিক খং উঠিল। সি নিজৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰিছিল— তাৰ কথা মতে অলিন্দ পুনৰ হিন্দীৰ ক্লাছলৈ যাব। নিশা সি ঘৰ সোমাওঁতে সকলো শুলে।

পুৱা বাহিৰত অলিন্দক ওচৰৰ পৰা দেখি সি তীব্ৰ আক্ৰোশেৰে চালে, মুখৰ পৰা গালি উলিয়াবলৈ কথা পোৱা নাই, মাত ফুটি উঠা নাই, 'এই পোৱালি ল'ৰাটোৱে কিয় ইমান দৃঢ়তাৰে ধৰিছে? ইমান কওঁতেও যে সামান্যও গুৰুত্ব দিয়া নাই? প্ৰকৃত কাৰণটো কি? মই নিজে পঢ়িম— ইমান ডাঠি ক'বলৈ তাৰ সাহটো আহিল কেনেকৈ?' চন্দনক থমকাই ৰাখিছে অলিন্দৰ সেইষাৰ কথায়েই। এটা তীব্ৰ অহংকাৰো দেখাদি দেখিছে চন্দনে। 'কিন্তু কুমলীয়া ল'ৰা এইটো! কি অহংকাৰ বুজি পায় সি! দেখাত এতিয়াও পঞ্চম শ্ৰেণীৰ পোৱালিটো!' অলিন্দলৈ তাৰ খঙেই উঠিছে নে বিৰক্তিয়েই জাগিছে নিজে ধৰিব নোৱাৰিলে। নাকটো কোঁচ খাই ওঁঠ দুখন ভেমেচা হৈ পৰিল তাৰ।

ভয়ংকৰ মুখখনলৈ এবাৰ চাই অলিন্দ নিজ বাটে আঁতৰি ভিতৰলৈ গ'ল।

ফেব্ৰুৱাৰীত উচ্চ গণিতৰ ক্লাছ মুঠতে চাৰিটা হ'ল। এতিয়াও অলিন্দক জোকায়, কিন্তু উচ্চ গণিতৰ ক্লাছ একেলগে কৰাটোক লৈ কোনেও এবাৰো জোকোৱা নাই, প্ৰসংগটোৱেই কোনেও উলিওৱাই নাই। অলিন্দই ধাৰণা কৰিছে, সিহঁতে টান পোৱা বিষয়

বাবেই সিহঁতৰ এই ৰূপটো আহিল, সি হয়তো অষ্টম শ্ৰেণীতে ল'ব পাৰিলেহেঁতেন। চন্দনক কোনে কি কৈছিল কৌতূহল এটাই অলিন্দৰ মনত দুদিনমান খুন্দিয়াই থাকিবলৈ ধৰিছিল যদিও প্ৰসংগটো সি অৱজ্ঞাৰে মনৰ পৰা খেদি দিলে।

*** *** ***

মাৰ্চত ঘৰ উঠি অহাটো খাটাং হ'ল, বিপুলে অফিচৰ পৰা বাৰ দিনৰ ছুটী উলিয়াই ঘৰ সাজিবলৈ আহিল। পুৰা সি শালবাৰীলৈ ওলাই যায়, চন্দনে স্কুল কৰি যায়গৈ, সন্ধিয়া দুয়োটা ঘূৰি আহে, চন্দন গাঁৰত সোমায়। অলিন্দই এদিন এদিন থকাকৈ হৰিচাপৰিলৈ অহা-যোৱা কৰি আছে।

আগৰে পৰা কৈ থকা ধৰণেই, হৰিচাপৰিত মানুহবোৰে কামত লাগি দিয়া নাই। বোজাই-নাৱৰ নাৱৰীয়া তিনিজনো বাৰে বাৰে সলাব লগীয়া হৈছে। বস্তু দঙা, নাৱলৈ কঢ়িওৱা আদি কৰিবলৈ ইজনৰ পিছত সিজনৰ ঘৰলৈ গৈ খাতিৰ কৰাৰ পাছত কোনোবাজনে কথা পেলাব নোৱাৰি আহিলেও আধাখনীয়াকৈ গুচি গৈছে। অলিন্দই ভাবিছে, 'মানুহবোৰক বেয়া পোৱাৰো উপায় নাই, কাম কৰি দিয়াটো তেওঁলোকৰ দায়িত্ব নহয়! কিন্তু এনেই থাকিলেও, পইচা পালেও যে অহা নাই চোৱা! এইবোৰেই আগতে ধাৰে খুজি নি ঘূৰাই নিদিয়ে! যোৱাবাৰ হুঁচৰিটো পুনৰ ইয়াতে আৰম্ভ কৰিলে, এতিয়া ব'হাগলৈকে থকা হ'লেই আকৌ কৰিলেহেঁতেন, কিন্তু সিপাৰলৈ যাব বিচৰা কাৰণেই এইটো কাণ্ড কিয়? হিংসা, অভিমান, নে কিবা প্ৰতিশোধ? ঘৰখনহে যাব, বাবা ইয়াতেই থাকিব নহয় স্কুল কৰি! তথাপি? নেওগ ছাৰে কি ভাবে? যোৱাবাৰ তেওঁৰ ঘৰত হুঁচৰি আৰম্ভ নকৰোঁতে তেওঁৰ কেনেকুৱা লাগিছিল? উঠি যোৱাৰ দিন ঠিক হোৱাৰে পৰা তেওঁ যে এবাৰো চোতালত থিয় হ'বলৈ অহা নাই। বাবাই স্কুল কৰিলেও বিহুটোতো ঘৰলৈকে যাবগৈ, খালী ঘৰখনততো হুঁচৰি নামাৰে, তেতিয়া পুনৰ নেওগ ছাৰৰ ঘৰতে হুঁচৰি আৰম্ভ নকৰিব জানো? আমি যোৱা কাৰণে তেওঁ ভাল পাইছে নে বেয়া পাইছে? এইবাৰ তেওঁ দিবনে আৰম্ভ কৰিবলৈ? চাপৰিটো যদি বিহুৰ আগতেই সলায়, কোন কাৰ কাষত বহে ঠিক নহ'ব, তেতিয়া কাৰ ঘৰত হুঁচৰি আৰম্ভ কৰিব? তেওঁ কি ভাবিছে বাৰু?' নেওগৰ ঘৰলৈ গৈ মাত এষাৰ মাতি, মুখখন চাই আহিলেও সি একো ধাৰণা কৰিব নোৱাৰিলে, 'সকলো মিলি থাকিব বিচাৰিলে জানো সমস্যা হয়? যিকোনো ঠাইত, যিকোনো স্থানত! আনে নুবুজাকৈ মনত কি ভাব লৈ কথাবোৰ কয় মানুহে!'

পৰহিলৈ অন্তিম বোজাইটো আহিব, লগত সুকন্যাহঁত। হৰিচাপৰিলৈ যাবলৈ দুপৰীয়া অলিন্দ সাজু হৈছে। অসময়ত চন্দন স্কুলৰ পৰা উভতি আহিল, বাৰাণ্ডাত বহি ডাঙৰকৈ মাতিলে, 'বাবা, তই ঘৰলৈ যাবি নেকি?'

‘অ’, যাম এতিয়াই।’ উত্তৰটো দি অলিন্দই চন্দনৰ মাতটো পুনৰ ইন্দ্ৰিয়বোধ কৰাৰ চেষ্টা কৰিলে, মাতটো ডাঙৰ, কিন্তু মিঠা। কিমান দিনৰ মূৰত চন্দনে তাক মাত দিছে! পানী এঘটী আন, আইনাখন আনি দে— এনেকৈ আগতে চিঞৰি নিৰ্দেশকে দিছিল। সিদিনা গধূলিটোৰ পাছৰ পৰা তেনেকৈও বিচৰা নাছিল। এতিয়া কোমলকৈ মতাৰ কিবা কাৰণ নিশ্চয় আছে। অলিন্দ তাৰ ওচৰলৈ গ’ল।

‘তই মাক ক’বিগৈ, ইয়াত ঘৰ হোৱাই নাই, ভেটিও বাকী আছে, বেৰাও বাকী আছে। পৰহিলৈ তাই আহিব নালাগে। এইবাৰ আহিব পৰা নহ’ব বুলি ক’বি। অহাবাৰলৈ ঘৰ ভালকৈ হৈ যাব, অহাবাৰহে আহিব লাগিব। এতিয়া গোটেইখন দ পথাৰ, মানুহে কৈছে ভূতো ওলায়। ঘৰ সাজি হওঁতে সময় লাগিব, এতিয়া একো হোৱাই নাই। ক’বিগৈ দেই। ঠিক আছে?’

‘অঁ।’

সমস্যাটো সমুখত পুনৰ গম্ভীৰ হৈ ওলালেও, মোমায়েকটোৰ মিঠা মাতখিনি শুনি অলিন্দ আকুল হৈ পৰিছে।

‘আৰু ক’বিগৈ, তোক এডভান্স ল’বলৈ মই হাক দিছোঁ। ল’লে মেট্ৰিকত দিগদাৰ হ’ব। এডভান্স এৰি হিন্দী ল’ব লাগিব।’

এইযাৰ অলিন্দই মাথোঁ শুনি থ’লে।

তীব্ৰ উত্তেজনাত চন্দন নিজৰ কোঠাটোলৈ সোমাই বিছনাখনত বহিল। কেইসপ্তাহমানৰ পাছত হৈ উঠিব যেন লগা ঘৰটোৰ আধা অংশখিনি আৰু তাৰে কোঠা এটা তাৰ মনত জিলিকি উঠিল, সম্পূৰ্ণ নাঙঠ হৈ পৰিল সি, এজনীৰসৈতে মেৰখাই ধৰি ফোপাবলৈ ধৰিলে হালেই। তাইক কেইদিন নিব সি? ‘দুদিন? চাৰিদিন? নালাগে! মাথোঁ এদিন তাইক পাই যোৱা হ’লে! তাইৰ লগত মাথোঁ এবাৰ সুখত লীন যাবলৈ পোৱা হ’লে!’ তাইৰ ছালৰ প্ৰতিটো বিন্দু বিন্দু সি স্পৰ্শ কৰিবলৈ ধৰিলে। কল্পনাৰ হেঁচাত সি বাগৰি দিলে বিছনাখনত।

এইপাৰলৈ অহাৰ কথা সুকন্যাহঁতে প্ৰথম কেতিয়া উলিয়াইছিল? আহিম আহিম কৰি কিমান বছৰ পিছুৱাই গ’ল! বিপুলৰ ছুটীটো শেষ হ’লেই সি গুচিয়েই যাব লাগিব। এনেকৈ এইবাৰো সম্ভৱ নহয়গৈ, চন্দন নিশ্চিত হ’ল। ‘কিন্তু ঘৰটো আৰম্ভ কৰা হ’ল যেতিয়া বছৰটোৰ শেষত কোনোবাদিনা হয়তো আহিব পৰা হ’বগৈ। মাজে মাজে ময়েই গৈ হাজিৰা লগাই কামখিনি আগবঢ়াব লাগিব।’ পথাৰৰ মাজত হ’বলগীয়া ঘৰটো আকৌ তাৰ মনত থিয় হৈ পৰিল— কোনো নাই, সি মাটিকণ আৰু নতুন ঘৰটো চাবলৈ সোমাই গ’ল, কলেজৰ পৰা আগবঢ়াই লগত লৈ অনা তাই তাৰ কাষে কাষে, ‘বাইদেউহঁতৰ মাটিকণ চাই আহোঁ ব’লা’, ঘৰটোত সোমাই তাই নাঙঠ হৈ দিলে। ‘পথাৰৰ মাজৰ ঘৰটোলৈ

কোনেনো মন কৰি থাকিব ? এদিন মন কৰিলেও, লগে লগে কোননো আহিব ? কোনেও সন্দেহ নকৰে। পুনৰ নিনিলেই হ'ল !', সি পৰিকল্পনা কৰিবলৈ ধৰিলে।

অলিন্দৰ পিছত বেলেগ এখন নাৰত উঠি সন্ধিয়া বিপুলো হৰিচাপৰি পালেহি। 'আপোনাক পৰহিলৈহে আহিবলৈ কৈছিলোঁ ?' পৰহিলৈ পুৰতি-নিশা ঠিকাদাৰৰ নাৰত আহিবলগীয়া মানুহটোক দেখি সুকন্যাই খং আৰু বিস্ময়েৰে সুধিলে।

'চন্দনে কৈ পঠিয়াইছে, ইয়াত ঘৰ ভাঙিব নালাগে, এইবাৰ যাব নালাগে। তাত একো হোৱাই নাই, এতিয়া মানুহ থাকিব নোৱাৰি। অহাবাৰলৈহে যাব লাগিব।'

অলিন্দই ইতিমধ্যে সুকন্যাক চন্দনৰ বক্তব্যখিনি কৈছিল, মাথোঁ উচ্চগণিতৰ প্ৰসংগটো পাছলৈ থৈছিল। বিপুলে তাৰ মতেই সিদ্ধান্ত লৈ গুচি অহাত সুকন্যাৰ খঙে চুলিৰ আগ পালেগৈ, 'আপুনি চকুৰে দেখা নাই নেকি, ঘৰ ভাঙিবলৈ এতিয়াও বাকী আছে নে নাই ? ইয়াত আলোচনা কৰি কৰা হয় কিবা এটা, আৰু আপুনি সদায় সদায় তাত গৈ বেলেগৰ কথা ওপৰতে শুনি ওলোটাটো কৰি পেলায় কিয় !' দুয়োটাৰ এখুন্দা লাগিল।

নিৰ্দিষ্ট দিন মতে সিহঁত পাৰ হ'ল। সৰু ল'ৰাটো আৰু বস্তু কেইটামান বহঁতপুৰত নমাই থৈ সুকন্যাহঁত পোনে পোনে শালবাৰীলৈ আহিল। সুকন্যাক দেখিয়েই চন্দনৰ টিঙিচকৈ মাৰিলে, তাৰ স্বপ্ন ধূলিসাৎ হৈ গ'ল, মূৰ আছাৰি উগ্ৰমূৰ্তি ধৰিলে সি, 'তোক অহাবাৰলৈ আহিবলৈ কৈছিলোঁ নহয় ! খবৰ দি পঠিয়াইছোঁ মই, তই কিয় আহিব লাগে ? ঘৰ হোৱাই নাই ! মই কৈ পঠোৱা নাই ? জধামূৰ্খ ! কথা কৈ পঠাওঁতেও নুশুন ! এতিয়াই ভাগ ইয়াৰ পৰা !'

সুকন্যাই কাম কৰি থকা মানুহকেইজনলৈ চালে, সৱেই থমকি ৰৈ তাইলৈ গেলা বস্তু চোৱাৰ দৰে চাই থকা যেন লাগিল। তাই অপমানবোধ কৰিলে, চন্দনে অন্ততঃ তাইক সেইটো ধৰণে কোৱাটো তাই আশা কৰা নাছিল, তাইৰ দুখ লাগিল, খং উঠিল, 'মই মোৰ ঘৰলৈ আহিছোঁ, কিটো অৱস্থা এৰি আহিছোঁ, তই ভাগ বুলি ক'বলৈ কোন ? তোৰ দৰকাৰটো কি মোক নিৰ্দেশ দিয়া বৰ মানুহ ওলাবলৈ !'

চন্দনৰ খংটো চাঁটকৈ উৰি গ'ল। নদী, খহনীয়া, পানী, সোঁত, গোটেইবোৰ ঢল অহাদি মনলৈ সোমাই আহিল।

মানুহকেইজন আকৌ কামত লাগিল। সুকন্যাই ঘৰটোলৈ চালে, ওপৰত টিং উঠিছে, কিন্তু কেৱল এটা ৰুমত বেৰ দি হৈছে, তাকো লেও নাই, কাঠৰ নতুন দুৱাৰ এখন মাজতে পেলাই থোৱা আছে।

সিহঁত শান্ত হোৱাত অলিন্দই গোটেই জগতখনলৈ মূৰ ঘূৰালে। খৰালি যদিও পথাৰখনত ঠায়ে ঠায়ে পানী আছেই। ইফালে-সিফালে কেইখনমান চোমনি বাৰী, কুঁৱলীৰ

ৰেশ এটাও দেখা পোৱা গৈছে। ঘাইপথটোৰেদি অহৰহ গাড়ী-গুৰা চলি আছে, নিশা গাড়ীৰ শব্দত ডাঙৰবোৰৰ হয়তো বহুদিনলৈকে টোপনি নাহিব। এটা-দুটা মানুহে ঘৰুৱা ভংগীত খোজ কাঢ়ি বা চাইকেল লৈও গৈ আছে, আবেলি কাৰণে হয়তো এনেই ওলাই আহিছে নতুবা শাক-পাচলিৰ বজাৰ পাবগৈ, মানুহকেইটাক উন্নত প্ৰজাতিৰ যেন লাগিছে।

বেৰত লেও দিবলৈ মানুহ এহাল বন্দবস্ত কৰা হৈছিল, কিন্তু আজি নাহিল, মাটি ঘেলঘেলীয়া কৰি থোৱা আছে। সুকন্যাই ৰৈ নাথাকি নিজে দিয়া আৰম্ভ কৰিলে।

নিশা থাকিবলৈ সিহঁত বহঁতপুৰলৈ যোৱাৰ কথা আছিল, কামবোৰ এৰি যাবলৈ এটাৰো মন নগ'ল, বস্তুবোৰো মুকলিকৈ পৰি আছে। এমাইল দূৰত থকা মাটিৰ মালিকৰ ঘৰৰ পৰা পানী কেইবাল্টিমান আনি সিহঁতে কোনোমতে থকাটো ঠিক কৰিলে।

ৰাতিপুৱা পোহৰ হওঁতেই চন্দন উঠি ঘৰলৈ গ'ল, গধূলিটো গাঁৰত সোমাবলৈ বাদ পৰি যোৱাৰ বাবে সি ৰৈ থাকিব নোৱাৰিলে।

শুই উঠি অলিন্দই ৰ'দলৈ ওলাই বাহিৰখনলৈ ভালকৈ আকৌ চালে। নামঘৰৰ সকামত ভকতক চেলেং কেইখনমানেৰে আঁৰ দি থোৱাৰ দৰে দূৰৰ গাঁওবোৰৰ অস্তিত্বক কুঁৱলীয়ে ঘেৰি আছে। গছ-গছনিবোৰৰ সেউজীয়া পাতত পৰা শুভ্ৰ প্ৰলেপটোৱে গঢ়ি তোলা বৃহৎ বৃত্তটোৰ কেন্দ্ৰবিন্দুতে সিহঁতৰ ঘৰটো। শালবাৰী চেণ্টাৰলৈ এমাইলমান দূৰ হ'ব, সেইফালে বাৰু ঘাইপথৰ দুয়ো কাষে কিছু ওচৰৰ পৰাই ঘৰবোৰ আৰম্ভ হৈছে। টিউচন কৰিবলৈ চাইকেল লৈ ল'ৰা-ছোৱালী এজাক পাৰ হৈ গ'ল, গাত ৰ'দ পৰি জিলিকি উঠিছে সিহঁত, মাত-কথাবোৰ কল-কাকলিৰ দৰে লাগিছে। নৈশ বাছ এখনে হৰ্ণ মাৰিলে, এতিয়াও হাওলি শুই থকা যাত্ৰীবোৰক মহাকাশচাৰী চোৱাদি চালে সি। প্ৰাতঃভ্ৰমণলৈ যোৱা প্ৰতিজন মানুহৰ প্ৰতিটো খোজেই ভদ্ৰতাৰ প্ৰতীকৰ দৰে লাগিছে। পলু পোহা চোমনি কেইডৰাত চমকা-চমকে ৰ'দ, চমকা-চমকে কুঁৱলী। তলত দেৱদূতৰ দৰে এটা-দুটা মানুহ ঘূৰি আছে। পুৱাৰ বাছ এখনত বহঁতপুৰৰ পৰা কোনোবা নিশ্চয় আহিব। সদায় দেখি থকা এৰেকেইখন বাছ ইয়াত ৰখাওঁতে, তাৰ পৰা মানুহবোৰ নামি আহোঁতে কেনেকুৱা লাগিব বাৰু? এটা সুকীয়া মধুৰ অনুভৱ পাবলৈ সি অপেক্ষা কৰিলে। দাঁত ঘঁহা পাউদাৰটো ক'ত সোমাই আছে ঠিক নাই, মুখ ধোৱাৰ আগতেই ছেদেলি-ভেদেলি হৈ পৰি থকা বস্তুবোৰ অলপ চিজিল লগাবলৈ সি ঘৰটোৰ কাষলৈ আহিল।

ট্ৰেক্টৰে নমাই থৈ যোৱা বেৰ এখন সি বাঁহ দুডালত ভেজা দি থিয় কৰালে, অথালি-পথালি বাঁহ কেইডালমান দলিয়াই ঠাইকণ মুকলি কৰিলে। বাহিৰলৈ সুকন্যা ওলাই আহিল, 'হেৰ তই কি কৰিবলৈ লাগিছ সেইবোৰ? ভালে ভালে থ সেইবোৰ!' মুহূৰ্ততে যেন তাই তাক চোবাই ছিৰাছিৰ কৰি পেলাব! তাইৰ বিকট মুখখন দেখি সি চঁক খাই গ'ল। বুকুখন ধপধপকৈ কঁপিবলৈ ধৰিলে। দৌৰি পলাব নে ৰৈ থাকিব সি? গোঁজ এটাৰ দৰে সি ৰৈ থাকিল।

'বৈ আছ কিয়? কথা ক'লে নুশুন নেকি? ভিতৰলৈ আহ! সেইবোৰ কৰিবলৈ তহঁতক ইয়ালৈ অনা নাই, পঢ়িবলৈ আনিছোঁ। এৰ সেইবোৰ, মাৰ নাখাওঁতেই একদম ভিতৰ সোমাই পঢ়িবলৈ ল। কোনে সেইবোৰ কৰে কৰক এতিয়া। থাকক তেনেকৈয়ে। কোনে কৰে কৰক! থ তই।'

সি ধীৰে ধীৰে কোঠাটোলৈ সোমাই আহিল, আজিহে তাৰ মনত পৰিল— সি বহঁতপুৰলৈ অহাৰে পৰা তাই তাক কোনোদিন মৰা নাছিল, তাই তাৰ প্ৰতি এদিনো বাঘিনী হৈ উঠা নাছিল, মুখ পকাই পিশাচৰ দৰে কৰা নাছিল মুখখন, সি মাহীমাকৰ কাহিনীও পাহৰি গৈছিল, ঘৰত স্থায়ীকৈ নথকা কাৰণেই তাই তাক আলহীৰ দৰে ভাবি ইমানদিন বেয়া ব্যৱহাৰ কৰা নাছিল, বিপুললৈ উঠা খঙৰ পোটক তাৰ পিঠিত জৰাৰ কৌশল তাই নলৈছিল ইমানদিন। সি গভীৰতৰভাবে উপলব্ধি কৰিলে— এতিয়া কালিৰ পৰাইতো সি নিজৰ ঘৰলৈ একেবাৰে গুচি অহাৰ দৰে হ'ল, এতিয়াৰ পৰা সি নিজৰ ঘৰত থাকিব, আলহী নহয়, এইজনী তাৰ মাহীমাক নহয়, নিজৰ মাক, আজিৰ পৰা আৰু তাই তাক বহঁতপুৰত থকাৰ দৰে ব্যৱহাৰ নকৰে। তাৰ প্ৰতি আচল মাকজনীৰ প্ৰকৃত ব্যৱহাৰটো পুনৰাৱিষ্কাৰ কৰি সি বিমৰ্ষ হৈ পৰিল। পাৰ হৈ যোৱা বছৰকেইটাত তাক তাই কৰা ব্যৱহাৰ ভুৱাহে আছিল— সি কৰুণতম আৱিষ্কাৰটো কৰিলে। আকৌ তাৰ কাণত তাইৰ বাক্যকেইটা বাজিল— তাইতো কথাবোৰ কেৱল তাকেই কোৱা নাই, বিপুলক ঠেলিয়াই কৈছে, কিন্তু বিপুলে বা সিমানটো বুজিছে বা নাই?

সি কোঠাটোৰ মাজতে থিয় হৈ থাকিল, সুকন্যাই মূৰত শিলগুটি পৰা হাঁহৰ দৰে আন এঠাইত পদচালনা কৰি আছে। তাই সোমাই আহিল, 'তই কিয় বৈ আছ? পঢ়ি থাকিবলৈ কৈছিলোঁ নে নাই মই?'

'কিতাপ অনা নাই।'

'কিয় নানিলি? পঢ়াৰ ধান্দা নাই?'

'আৰে! কেনেকুৱা প্ৰশ্ন কৰিছে এই মানুহজনীয়ে! লগত কিতাপ এখন নাথাকিলে মনটো ভাল নালাগে কাৰণে নিজেই বেগত লৈয়ে ফুৰোঁ, হৰিচাপৰিলৈ নিয়া বেগটোত এখন কিতাপ আছিলেই দেখোন, কালি ৰাতি বহঁতপুৰত থাকিবলৈ যোৱাৰ কথা আছিল কাৰণে সেইটো বেগো নমাই থৈ আহিবলৈ কোৱা নাছিল নেকি নিজে! নহ'লে এখন কিতাপ লগত আহিলেইহেঁতেন!'

সি মাত নিদিয়া দেখি তাই জুই বৰষা খঙেৰে গালে, 'নানিলি কিয় কিতাপ! কিতাপ নাই যদি বহি থাক ইয়াতে। নিষ্পতি বাহিৰলৈ নোলাবি, একো বস্তু নুচুবি। দেখিম নহয়, কোনে কামবোৰ শেষ কৰে এতিয়া। তিতা-কেহা লাগি গ'ল! কোন ক'লৈ যায় যাওক এতিয়া। মই আহি ল'বলৈ বাট চাই আছিলোঁ, আহি ল'বলৈ বৈ আছিলোঁ মই। কোনোবা নাহিলেও নাই এতিয়া। থাককগৈ তাত।'

অতীতৰ অত্যাচাৰবোৰৰ গ্ৰাসলৈ আকৌ সোমাই অহাৰ অশনি সংকেত লাভ কৰিলে অলিন্দই।

সি বেৰৰ ফুটাৰে বিপুলক চালে, নিচেই কাষৰ চকোৰাখন বৈ আছে। কাইলৈ বিপুল হৰিচাপৰিলৈ যাবগৈ লাগিব, বন্ধবাৰত ইয়ালৈ আহিব, তাত তাৰ বাবে থৈ অহা ঘৰটোৰ টুকুৰাটো কেইদিনমানৰ পাছত উঠাই চাপৰিৰ ক'ৰবালৈ নিব লাগিব, স্কুলখনৰ কাষে কাষে সি ঘূৰি ফুৰিব, 'বাবাই পাৰিবনে অকলে সকলো পৰিচালনা কৰিব? ইয়ালৈ কেতিয়াও নাহিবলৈ বাবাক মায়ে ইংগিত দিছে নেকি? নে বাহাদুৰি এটা দেখুৱাই লৈছে যুঁজ এখন মাৰিবলৈ?'

বাছ এখন পদূলি-মুখত ৰ'ল, কোনোবা নামিছে। বেৰৰ ফাঁকেৰে সি দেখিলে— ভায়েক, মাহীয়েক দুজনী আৰু সিঘৰৰ মাজুটো, লগত কালি থৈ অহা ট্ৰাংক এটা, বস্তা দুটামান। ওলাই যাবলৈ তাৰ সাহ হোৱা নাই।

সিহঁত ভিতৰ সোমালহি। সি ঠেং ভাগি জোবোৰা খোৱা শালিকা পোৱালি এটাৰ দৰে বহি থাকিল।

ঘাই-পথৰ দাঁতিত সভ্যতাৰ অসুখ

আবেলি চন্দন আহি বহিল। হাজিৰা কৰা মানুহকেইজনে কাম সামৰিছে, আটাইকেইজন বহঁতপুৰৰ ওচৰৰ মানুহ। ঠিকাদাৰৰ নাও ধৰিবলৈ পুৱতি নিশাতে যাবগৈ কাৰণে বিপুলে বস্তুবোৰ ইফালে-সিফালে খৰকৈ সামৰি চিজিল লগাইছে। চন্দনে বিপুলক ঠাট্টাৰ সুৰত মাতিলে, 'প'ৰ'ভু!' বিপুলে সুৰটো বুজি নাপাই সুধিলে, 'কি নো?' চন্দনৰ হাঁহি উঠিল, 'আপুনি বাৰু বাইক বিয়া নকৰোৱা হ'লে খাজানা দিব পৰা মাটি অকণ জীৱনত ল'ব পাৰিলেহেঁতেন নে?' ভিতৰত অলিন্দই প্ৰমাদ গণিলে— কিবা এখন আকৌ লাগিব নেকি এতিয়া? অলিন্দই গোটেই দিনটো ভিতৰতে বহি আছে। সিঘৰৰ মাজুটো তেতিয়াই গ'লগৈ, মাহীয়েকহঁত দুপৰীয়া গ'ল। স্কুললৈ যোৱাৰ সময়ত অলিন্দই সুকন্যাক সুধিছিল, তাই ক'লে— 'নালাগে যাব, বেলেগ ব্যৱস্থা এটা কৰিব লাগিব।'

অলিন্দই দেখিলে, বিপুলে দাঁত নিকটাই হাঁহিছে। সুকন্যাই কাম কৰা হাতেৰে সিহঁতৰ ওচৰ চাপি ঠাট্টা এষাৰ এৰিলে, 'সেয়া, হাঁহিটো মুখত ওলাইছে! তাৰমানে বুজি পাইছে। কিন্তু স্বীকাৰ কৰিবলৈ বুজি নাপায়।'

তিনিওটাৰে ধৰণ-কৰণবোৰত অলিন্দৰ অশান্তি লাগিল।

অলপ সময় কথাৰ মহলা মাৰি হাজিৰা কৰা মানুহকেইজন গ'ল। সুকন্যাই চন্দনক ক'লে, 'তই খোকানৈ হাইস্কুলৰ হেডমাষ্টৰজনৰ ঘৰৰ পৰা আহগৈচোন। ইয়াক তাতে নাম লগাই দিওঁ, এইখনলৈ যাব নালাগে আৰু।' তাই বিপুলৰ ফালে বেঁকা সুৰত ক'লে, 'এইফালেতো কাইলৈ পুৱা যাবগৈয়েই, বুজাই ক'ব জানিবনে বা নাজানে, এইবোৰ কথা মইহে ভাবি থাকিব লাগে, ল'ৰাটোৰ ইমানদিন স্কুল খতি হৈছেই, আজি দিনটোও এনেই গ'ল, কথাটো এইফালে মনত সোমোৱাই নাই চাগে। তই কৈ থৈ আহ।'

'সেইখন স্কুলত মাজত ধৰি এডমিছন দিয়ে নে নিদিয়ে তই খবৰ কৰি ল'ব লাগিছিল!' চন্দনে ভেকাহি মাৰি বহাৰ পৰা উঠি যাবলৈ ওলাল।

হয়তো মানুহকেইজনৰ লগতে যাবলৈ সি উঠি গ'ল— সুকন্যাই ভাবিলে। তাই ডাঙৰকৈ ক'লে, 'আজি নগ'লেও কাইলৈ পুৱা এপাক আহিবি। ঘৰত গৈ কৈ থৈ আহিলে ভাল হ'ব।'

চন্দনেও অলিন্দৰ প্ৰসংগ পাহৰিয়ে আছিল, এতিয়াহে মনত পৰিল। সি হাক দিয়া সত্ত্বেও নুশুনা কথাটো মনত পৰি তাৰ আকৌ খং উঠিল। 'এডভান্স লওঁ বুলি সি কওঁতেই তই কিয় মানি লৈ ল'বলৈ দিব লাগে', সুকন্যাক ধমকি এটা দি সুধিবলৈ তাৰ মন গ'ল, কিন্তু আকৌ উভতি নাহিল, 'নিজৰ ঘৰত থাকিব এতিয়া, নিজৰ ঘৰলৈ আহিল, যি কৰে কৰক। মোৰ দায়িত্ব নহয়।'

সিহঁতৰ কথাৰ ধৰণটো শুনি অলিন্দই বুজিলে, স্কুলখন ভাল স্কুল হ'ব, হয়তো এখন বিশেষ স্কুল। চপৰা এটা খহা মাত্ৰেই ভূখণ্ডৰ পৰা চিৰদিনৰ বাবে বিচ্ছিন্ন হৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰত সুকীয়া কিবালৈ ৰূপান্তৰিত হৈ পৰাৰ দৰে আকস্মিকভাবে সিও লতাজান হাইস্কুলৰ পৰা আঁতৰি সুকীয়া মানুহ এটা যেন হৈ পৰিল, মনটোত এটা শান্তি লাগিল। সুকন্যাক খৰচি মাৰি সুধিবলৈ তাৰ মন গ'ল, কিন্তু পুৰাৰ ভয়টো মনত লাগিয়েই আছে। কোন সময়ত আক্ৰমণৰ মুখামুখি হয় তাৰ প্ৰতি অহৰহ সক্ৰিয় হৈ থকাৰ সুকীয়া অধ্যায় এটাও আজিৰ পৰা তাৰ পুনৰ আৰম্ভ হ'ল।

ৰাতিপুৱা চন্দন নাহিল।

'কিজানি সি গৈছিল? স্কুললৈ লৰালৰি হোৱাত বাহিৰে বাহিৰে গুচি গ'ল বা!' হাজিৰা কৰা মানুহকেইজনক সুকন্যাই সুধিলে— 'সি কিবা কৈছিল নেকি?' নাই কোৱা একো।

আবেলি চন্দন আহিল।

'তই গৈছিলি নেকি?'

তাই কিহৰ সম্পৰ্কে সুধিছে সি বুজিলে যদিও তাই চল নাপাবলৈ নুবুজাৰ দৰে গহীনভাবে সুধিলে, 'ক'লৈ'?

'হেডমাষ্টৰজনৰ ঘৰলৈ।'

তাৰ মাতটো আকৌ টানকৈ ওলাই আহিল, 'তই ক'লৈই হ'ব নেকি? সেইখনত ইয়াক কি হিচাপত পঢ়িবলৈ দিব? সেইখন কেনেকুৱা স্কুল তই আগেয়ে জানি ল'ব লাগে নহয়! এনেই তাতে নাম লগাই দিয়াৰ কথা ক'লেই তোৰ ল'ৰাক দি দিব নেকি তাত?'

সুকন্যাৰো খং উঠিল, 'গোটেই সোপা একেই হ'লি! কামৰ কথা এটা ক'ব নোৱাৰি।'

লগে লগে উচ্চস্বৰে চন্দনেও ক'লে, 'সেইখন বহুত কাঢ়া স্কুল, ইমানদিন ইয়াত পঢ়াৰ পাছত তাত কিয় দিব নাম লগাবলৈ! ভাল ৰিজাল্ট হয় সেইখনত। ই নম্বৰ পায় কেইটা তাত পঢ়িবলৈ?'

'ভাল হ'বৰ বাবেইতো দিবলৈ বিচাৰিছোঁ। দিয়ক-নিদিয়ক, আজি গৈ আহচোন, ভিনদেৱে কথা-বতৰা সজাই ক'ব নাজানে, তই ক'বি ভালকৈ, তেওঁলোকে কি কয় গম পাম তেতিয়া। মাজুলীৰ পৰা এনেকৈ অহাৰ কথা ক'লে দিব। আজিলৈকে ভাল লগ এটা নাপালে, এতিয়া ভাল লগ দুটামানকে পাই যদি পাওক।'

চন্দনে আৰু একো নামাতিলে। অলপপৰ বহি সি গুচি গ'ল।

ৰাতিপুৱা বিপুলো গৈছেগৈ, চন্দনো গুচি যোৱা দেখি গধূলি কৃষ্ণ আহিল। সি ৰাতিটো থাকি দিলে। 'বাইদেউ, মই এনেইহে থাকি দিছোঁ, প্ৰথম প্ৰথম দুবছৰমান একো ভয় কৰিব নালাগে। বাহিৰতে বস্তু পেলাই থওক, কোনেও চুবলৈ নাহে। কিন্তু দুবছৰমান যোৱাৰ পাছত বাহিৰত একো নাথাকে।'

'চোৰো আছে নে? মাঘ বিহুত অহাটোহে আমি গম পাইছিলোঁ।'

'মাঘ বিহুত আহিবই, সেইটো বেলেগ। ইয়াৰ নতুনবোৰৰ সৰৰে একেটাই কাহিনী, প্ৰথম দুবছৰ বাহিৰৰ একো বস্তু লৰচৰ নহয়, তাৰ পাছত বেজী এটা পৰি থকা দেখিলেও নিব। এটাও ভাল মানুহ নাই, ভাল মানুহ যি দুই-এটা আছে সন্ধিয়াতে ভিতৰ সোমায়। কাৰ ঘৰত কেচ নাই? প্ৰতিখন ঘৰত কমেও এটা এটা কেচ লাগি আছে।'

বিশ্বাস-অবিশ্বাসে সুকন্যাহঁতৰ চকু-মুখ থৰ হৈ ৰ'ল।

'এতিয়া আপোনালোকৰ বিশ্বাস নহয়! আমাৰবিলাকৰ ঘৰতে কি ক'ব, আমাৰেই অতবোৰ মানুহ থাকোঁতেও চকোৱাৰ ওপৰেদি হাত সুমুৱাই গছৰ আগ, পাণৰ ঠেঙুলি ভাঙি থৈ গুচি যায়।'

লগত লগত দুদিন— শুক্ৰবাৰ আৰু শনিবাৰে— চন্দনে দেখা দিবলৈও নাহিল। শনিবাৰে গধূলি বিপুল পালেহি।

বিপুলে সুধিব লাগিছিল— 'তই স্কুললৈ গৈছ নে?' বা 'ইয়াক স্কুললৈ পঠিয়াইছা নেকি?' একো নোসোধা দেখি সুকন্যাই গালি আৰম্ভ কৰিব নেকি? কাজিয়া এখন লাগিব নেকি? বাঁহ তলেৰে গ'লে গুঁইৰ খচমচনি শুনি চঁক নাখাবলৈ কাণ-মূৰ থিয় কৰি থকাৰ দৰে অলিন্দই ক্ষণটোলৈ ৰৈ আছে।

সুকন্যাৰ খংটো উঠিছে, তথাপি ধীৰ হৈ ক'লে, 'সি যোৱাৰ মতলবত নাই। নহ'লে আহিলহেঁতেন। চন্দনৰ কথা কৈছোঁ। যাবলৈ কওঁ বুলি এই দুদিন সি নাহিলেই। ইয়াক এডমিছন দিয়াই নাই, এইকেইদিন ঘৰতে আছে। কাইলৈ আগবেলাতে আপুনিয়েই গৈ আহক, ইয়াকো লগত লৈ যাব চাইকেলত, কিবা সুধিলে সিও ক'ব পাৰিব। ইমানদিনে ময়ে গ'লোঁহেঁতেন, খোজ কাঢ়ি কাঢ়ি ঘৰটো বিচাৰি বিচাৰি উলিয়াব লাগিব, সিমানখিনি সময় এইখন কেনেকৈ এৰি যাওঁ! সৰুটোক চেণ্টাৰতে লগাই থৈ আহিলোঁ, স্কুললৈকে গ'লোঁ, লগে লগে হৈয়েই গ'ল। নাইনৰ ল'ৰাটোৰ কথাটোতো তেনেকৈ নামানিব।' তাই বিপুলক কথাবোৰ ক'বলৈ শিকালে।

'ছাৰ, আমাৰ ঘৰ মাজুলীত, তাৰে এম ই স্কুল এখনৰ মই প্ৰধান শিক্ষক। খহনীয়াত আমাৰ ভেটি কেইবাবাৰো সলাব লগা হ'ল। এয়া চাৰি নম্বৰবাৰ যেনেতেনে শালবাৰী

চেণ্টাৰলৈ উঠি আহিলোঁ। ল'ৰাটো এইবাৰ নাইনলৈ পাইছে, লতাজান হাইস্কুলত পঢ়ি আছিল মোমায়েকৰ ঘৰত থাকি। এতিয়া সি তালৈকো যাব পাৰে বা ওচৰতো স্কুল আছে, কিন্তু আমি দিব বিচৰা নাই, আপোনাৰ স্কুলত দিবলৈকে আহিছোঁ আমি। কেইবাবছৰ ধৰি আহিম আহিম কৰিও যেনেতেনে সিদিনা উঠি আহি পালোঁহি, ঘৰ-দুৱাৰ হোৱাই নাই। নৈ পাৰ হৈ উঠি অহাৰ কথা, আগতেও বহুত খৰচ-পাতি হৈছে, খুলশালি ল'ৰাটোকো ময়ে পঢ়ুওৱা, সময় মতে আহিব নোৱাৰিলোঁ আমি। মোৰ স্কুল তাতেই আছে, কাইলৈ পুৱাই ঠিকাদাৰৰ নাৱত মই তালৈ যাবগৈ লাগিব। ইয়াত ঘৰখনত ল'ৰা দুটা আৰু মানুহজনী থাকিব...'

'মাজুলীৰ পৰা অহা মানে, আমাৰ ঘৰৰ পৰা গৈ শালবাৰী চেণ্টাৰ নাপাওঁতেই পথাৰৰ মাজত যে বেৰা দিছে, সেইটোৱেই নেকি?'

'হয় হয় সেইটোৱেই।'

'সেইকণতো নৈৰ নিচিনা! জনশূন্য! বাটত কোনোবাই মোক ক'লে সিদিনা, মাজুলীৰ মানুহ এঘৰ আহি বহিছে। সেইটো বাৰু যি হওক, কিন্তু আমি এনেকৈ এডমিছন নিদিওঁ। এইটত হ'লেও বেলেগ কথা, কিন্তু নাইনত সমস্যা আছে। আপোনালোকৰ সমস্যাটোৱো মই বুজি পাইছোঁ...', তেওঁৰ মুখত চিন্তাৰ ৰেখা দেখা গ'ল, তেওঁৰ ভালো লাগিছে— নিজৰ স্কুলখনৰ খবৰ মাজুলীৰ চাপৰিতো পাইছেগৈ। 'বাৰু আপোনাকেই সুধিছোঁ, কওকচোন, ল'ৰাটো পঢ়াত কেনেকুৱা?'

'সি আৰ্টছৰ বিষয়কেইটা অলপ টান পায়। এডভান্স লৈছে।'

'এডভান্স সেইখনত লৈছে নেকি? তাত...?' মনলৈ অহা বাকী কথাখিনি তেওঁ নক'লে, অলিন্দলৈ চাই সুধিলে, 'এডভান্স পাৰিছ নে? ক'লৈকে পঢ়ুৱালে?'

'ছাৰ, এডভান্স পঢ়ি মই ভাল পাওঁ। স্কুলত প্ৰথম অনুশীলনীটো অলপ গৈছে।', অলিন্দই থিয় হৈ উত্তৰ দিলে।

'আমাৰ ইয়াততো দুটা অধ্যায় শেষ!' তেওঁ বিপুললৈ চালে, 'কাইলৈ সোমবাৰ, কাইলৈ আমাৰ নাইনত এডভান্সৰ পৰীক্ষাই আছে, দুটা পৰীক্ষা, ইংৰাজী আৰু এডভান্স।' বিপুলে ভেঙা লগি তেওঁৰ মুখলৈ চাই ৰ'ল। অলিন্দই অদ্ভুত দেশৰ মানুহ দেখাদি দেখিলে— এইজন কেনেকুৱা হেড-মাষ্টৰ! কোন ক্লাছত কি পৰীক্ষা হ'ব, কেইটা অধ্যায় পঢ়ুৱাই হ'ল, তেওঁৰ কণ্ঠস্থ! আৰু ক্লাছতো পৰীক্ষা হয়নে?

তেওঁ অলিন্দক সুধিলে, 'ক্লাছ নিয়মীয়াকৈ তাততো নহয়েই চাগে! তিনিটালৈকে হয় জানো?' অলিন্দই লাহেকৈ ক'লে, 'নহয়।' তেওঁ বিপুললৈ চালে, 'আমাৰ ক্লাছ এটাও খতি নহয়। কোনোবাই যদি ছুটী ল'ব লগা হয়, তেওঁৰ ক্লাছটো বেলেগে কৰিব লাগিব, সেইটো আগতীয়াকৈ ঠিক কৰি যাব লাগিব। ল'ৰা-ছোৱালীক ক্লাছত এনেই থাকিবলৈ

কোনেও দিব নোৱাৰিব। স্কুলবিলাক যে, আমিতো গম পাওঁ, আমিনো ক'ৰ মানুহ, আমিতো ইয়াৰে মানুহ, প্ৰতিখনকে কেইটামান কেইটামান মানুহে ধ্বংস কৰি পেলাইছে। আৰু বাকীবোৰে আগৰ গৰু যেনি যায় তেনি গৈ আছে। আমাৰ স্কুলখনত চাব— একেই চাকৰিয়াল, যিখিনি শিক্ষক আছে দুজনমানক বাদ দি বাকীবোৰক মই পঢ়ুওৱা, একে আদৰ্শৰ। তেওঁলোকে পৰীক্ষাৰ বহু আগতেই ক'ৰ্চ শেষ কৰি দিব, ৰিভাইছ কৰিব, কোনেও টিউচন নকৰে। আমাৰ শিক্ষকে টিউচন নকৰে। স্কুলতে ধুনীয়াকৈ শেষেই হৈ যায়, আকৌ একেখিনি পঢ়িবলৈ টিউচন কেলেই? ক্লাছ কৰিলে শেষ হ'বই! আমাৰ শিক্ষকে প্ৰতিজন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰে যত্ন লয়, প্ৰতিজন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ঘৰলৈ যায়। স্কুলত পঢ়ি থকা দিনত ঘৰলৈ যাব, পাছ কৰাৰ পাছত কাৰোৰে ঘৰলৈ নাযায়। আপুনি চাব, আপোনাৰ মনত আছেই চাগে, এটা সময়ত গোটেই আন্দোলনৰ হুৰমূৰ পৰিৱেশ, কাৰো পঢ়া-শুনাৰ ধান্দা নাই, কিন্তু নেতা-পালিনেতা-কৰ্মীৰ ৰিজাল্ট সাংঘাতিক সাংঘাতিক। মই আন্দোলনৰ বিষয়বস্তুলৈ নাযাওঁ দেই, সেইবোৰ শুদ্ধও হ'ব পাৰে ভুলো হ'ব পাৰে বেলেগ কথা। কিন্তু তাৰ পৰিনামস্বৰূপে এই ফলবিলাক! কিয় হ'ল এইবোৰ? কেনেকৈ হ'ব পাৰিলে? সেইটোৰ প্ৰভাৱতেই আজিও কত স্কুল কি কি ধৰণে যে চলি আছে! মাষ্টৰেই নকল বিলায়! আপুনিও জানে, ময়ো জানো! আমাৰ মাষ্টৰে কোনোবা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক যদি পায়, উলিয়াই দিব হলৰ পৰা। আৰু আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে নিজে শিকিও যাব যে সেইবোৰ আমি নকৰোঁ, শিকিবলৈ বাধ্য। দায়িত্ববোধ আহি যাব। আপুনি আমাৰ এই গাঁওখনত ঊধৰ পৰা মূধলৈ দুপাক মাৰি চাওক, কাকো বাহিৰত এনেই থকা নেদেখে। প্ৰতিটো ল'ৰা-ছোৱালীয়ে টেবুলে টেবুলে পঢ়ি আছে। সিহঁতক কোনেও ক'ব নালাগে, নিজে বাধ্য হৈ পৰিব। পঢ়াৰ প্ৰতি কৌতূহলটো, আগ্ৰহটো আহি গৈছে সিহঁতৰ।' এখন গাঁৱৰ সম্পৰ্কে এজন হেডমাষ্টৰে এনে আত্মবিশ্বাসেৰে কোৱাটো অলিন্দৰ সপোনৰো অগোচৰ আছিল। সমুখৰ শিক্ষকজনক বহু দূৰ জোৰা প্ৰেক্ষাপটৰ পৰা নিৰীক্ষণ কৰি সি আচৰিত হৈ চাই আছে। সিহঁতৰ তবধ মনা মুখ দুখন দেখি আপ্লুত হৈ তেঁৱো কথাবোৰ কৈ আছে। তাৰোপৰি, তেওঁ একেযাৰে সিদ্ধান্তটো ল'ব নোৱাৰি কথাখিনি কৈ কৈ মনতে ভাবিও আছে।

'... আৰু আমাৰ স্কুলৰ ডেস্ক-বেঞ্চ কোনো বিয়াত দিয়া নহয়। সভা পাতি বুজাই দিয়া হৈছে ৰাইজক। আমাৰখনেই নহয়, ওচৰৰ কোনো স্কুলৰ পৰা নিবলৈ দিয়া নহয়। আৰু আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে লাইব্ৰেৰী ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব। এইটত প্ৰতি মাহে এখন কিতাপ নিবই লাগিব। প্ৰতি শনিবাৰে সেয়া আলোচনা হ'ব। নাইনত আমি দুমাহ বা তিনি মাহ দিওঁ, নিজৰ ইচ্ছা মতে ল'ৰা-ছোৱালীয়ে সময়টো ল'ব পাৰে। টেনত জৰুৰী নহ'লে বন্ধ কৰি দিওঁ।'

তেওঁৰ পত্নীয়ে চাহ আনি দি কথা-বতৰা পাতি গ'ল।

'কাইলৈতো পৰীক্ষা হ'বই। তাত যদি পঢ়ুৱাই নাছিল, নম্বৰ কাইলৈ নাপাবি নহয়! কি হ'ব?'

‘ছাৰ, মই এডভান্সৰ দ্বিতীয় অধ্যায়টো নিজে পঢ়ি চাইছিলোঁ, পাৰিম পৰীক্ষা দিব। ইংৰাজীত কি হ’ব নাজানো।’ সি শ্ৰদ্ধাৰে ক’লে, ভয়ত সি অলপ কঁপিছে।

তেওঁ বিপুলক ক’লে, ‘আপুনি এটা কাম কৰক। ইয়াক এইটত লগাই দিয়ক, আমি আৰম্ভণিৰ পৰা ঠিক কৰি আনিম। আমাৰ স্কুলত অষ্টম শ্ৰেণীৰ আৰম্ভণি মাহটোত, ল’ৰা-ছোৱালীয়ে নজনাবোৰ শিকাই লোৱা হয়। সেইটো মাহত পাঠ্যপুথি আৰম্ভ নহয়েই। কি ক’ত বাকী আছে ঠিক কৰি লোৱা হয়। ইয়াকো শিকাবলগীয়া বহুখিনি বাকী ওলাব। মই ইয়াৰ লক্ষণ এটা দেখিছোঁ, গতিকে যদি এইটৰ পৰা লৈ আনো আমি, ভাল হ’ব।’

বিপুল-অলিন্দই চকুৰে চকুৰে চালে। তেওঁ লগে লগে ক’লে, ‘আপোনালোকে ঘৰত আলোচনা কৰক। এইটৰ পৰা দিলে মই এডমিচন দিব পাৰোঁ। নহ’লে চিন্তা কৰিব লাগিব কিন্তু। ইয়াৰ বয়সটো কিমান?’

জন্মৰ চন-তাৰিখ কৈ সিহঁতে আকৌ চকুৰে চকুৰে চাই তল মূৰ কৰি চিন্তা কৰিলে। তেওঁ বুজিছে, মন নাই।

‘বয়সো কমি আছে। বাৰু তই এইটৰ পৰা পাছ কৰোঁতে গণিতত কিমান পাইছিলি?’

‘ছাৰ, ১১৫।’

‘ঠিক আছে! আপুনি ল’ৰাক কাইলৈ লৈ আনক, বাকী ৫ টো মই পোৱাই দিম। ই কেইবাখনতো লেটাৰ পাই পাছ কৰিব। সকলো শিক্ষকক মই ঠিকমতে বুজাই দিম, তেওঁলোকে যত্ন ল’ব। কিন্তু অষ্টম শ্ৰেণীত দিয়াটো চিন্তা কৰি চাব ঘৰত, মই ভাল হ’ব কাৰণেই কৈছোঁ দেই।...’

‘হ’ব বাৰু ছাৰ। মই পুৰাই যামগৈ। খুলশালি ল’ৰাটোৱে তাক স্কুলত থৈ যাবহি।’

আবেলি চন্দন আহিল, অলিন্দ এইকেইদিন স্কুললৈ যে যোৱা নাই সি গাঁৱত গম লৈ আহিছে, বাহিৰতে বহি সি গালি এটা মনতে আওৰাই আছে— ‘চাইকেল এখন লৈ দে, লতাজান হাইস্কুললৈ যাব সি। মাজত ধৰি উভতি কৰি নাথাকিবি...’

সুকন্যাই তিৰ্যক হাঁহি এটা মুখত লৈ তাৰ কাষলৈ আহিল। চিৰিঞ্জেৰে ঔষধ ঠেলি মানুহক অৱশ কৰাৰ দৰে তাইৰ হাঁহিটোৱে তাৰ ক্ৰোধ দমাই আনিলে, সি সুধিলে, ‘কি হ’ল?’

‘সেয়া দেখোন দিলে! তই সৰু কাম এটাকে কৰি আহিব নোৱাৰিলি! ভিনদেৱেই কৰি আহিল।’

ওচৰলৈ অহা বিপুলে লগে লগে গোটেইখিনি গাই গ’ল, ‘... মই কৈ থৈ আহিছোঁ— কাইলৈ খুলশালি ল’ৰাটোৱে থ’বহি। তই আজি থাকি দে, কাইলৈ তাক থৈ আহি আকৌ স্কুললৈ গুচি যাবি। দেৰি নহয়, তাত স্কুল সোনকালেই হয়, ৯ টাতে যাবি তহঁত, তাৰ পৰা ঘূৰি আহিও তই গা-পা ধুই, খাই-বৈ গ’লৈগৈও স্কুল পাবিগৈ।’

চন্দনে মিচিকিয়াই হাঁহিলে, কথা পাতি আহিল যেতিয়া কাইলৈ থ'বলৈ যোৰাটো সমস্যা নহয়।

সুকন্যাই ক'লে, 'প্ৰধান শিক্ষকে ভাল পাইছে তাক, এইটত নাম লগোৱাৰ কথা ভাবি চাবলৈ কৈছে, তেওঁলোকে আৰম্ভণিৰ পৰাই চাই নিব তেতিয়া। মেট্ৰিক দিবলৈ তাৰ বয়সটোও কমি আছে, চাৰ্টিফিকেটত বয়সটো বঢ়াইহে মেট্ৰিক দিব পাৰিব, সেইকাৰণেও তেওঁ এইটতে ল'বলৈ জোৰ দিছে। কাইলৈ তেওঁ আকৌ ক'ব। তই সেইটো ক'ব লাগিব যে— এইটত নালাগে, নাইনৰ পৰাই পঢ়ক। একেখিনি বস্তু আকৌ পঢ়িব লগা হ'লে তাৰ মন নবহে। এটা বছৰ হেৰুৱাবলৈ দিবলৈও মোৰ মন নাই। আৰু কাইলৈ ইউনিট-টেষ্ট দুটা আছে। তেওঁলোকে গম পাইছেই সমস্যাটো, তথাপি ওলালে তই ক'বি—এইবাৰ যি হয় হওক, আগৰ স্কুলত ক'র্চ যোৱাই নাছিল, পৰীক্ষা দুটাত সি এনেই বহিবহে, পাছৰখিনিহে হিচাপত ধৰিব লাগিব।'

শিক্ষক বুলি ক'লে, এনে মানুহ অলিন্দই কোনো দিন দেখা পোৱা নাছিল। খোল শিকোৱা গোপাল বা তাৰ পুতেকহঁতকৈও চতুৰ, নতুবা ব্যভিচাৰী, অসৎ, উদণ্ড, অৱসাদগ্ৰস্ত, বৈৰাগী, আদৰ্শহীন, স্বাৰ্থপৰ, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ক্ষেত্ৰত অতিপাত পালমৰা স্বভাৱৰ, মন আক্ৰোশেৰে পৰিপূৰ্ণ, উগ্ৰ মানুহ কিছুমানৰ ছবিহে শিক্ষক শব্দটোৰ সৈতে সাধাৰণতে তাৰ মনত সংযুক্ত হৈ আছিল। খোকানৈ হাইস্কুলৰ প্ৰতিজন শিক্ষকেই সদায় ৯ঃ৪৫ত বা প্ৰাৰ্থনাৰ মাজতে আহি স্কুল পাইহি! আৰু প্ৰত্যেকেই তিনি বজালৈকে থাকে। প্ৰধান শিক্ষকজন কেতিয়াবা ৯ঃ৩০ তে পায়হি। ক্লাছত সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়েই মনোযোগ দিয়ে। শেষৰ ৰোল নম্বৰৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়েও কি পাৰে, কি নাজানে শিক্ষকসকলৰ নখ দৰ্পণত। চোকা-গাধা কথা নাই, প্ৰতিটোৰে খবৰ লয়, তদাৰক কৰে, ধুনীয়াকৈ মাতে। এওঁলোকেও ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নিপিটা নহয়, কিন্তু পিটোঁতে কোনো ক্ষণতে উন্মাদ হৈ নপৰে।

বুধবাৰে ইংৰাজীৰ বহী দিলে। বিছৰ ভিতৰত অলিন্দই দুই পাইছে। স্কুলৰ পৰা আহি পাওঁতে বাহিৰত সুকন্যা-চন্দন বহি আছে, অলিন্দই বহীখন সুকন্যাৰ হাতত দিলে। 'হ'ব যা, হাত-ভৰি ধুই ভাত খা। এইবাৰ নপঢ়া পাঠৰ প্ৰশ্ন আহিছে কাৰণে একো নকওঁ, ইয়াৰ পাছৰ পৰা নহ'ব।'

পাছদিনা নিশা ভাত খোৱাৰ পাছত চন্দন থকাকৈ আহিল। অলিন্দই পঢ়ি আছে। সুকন্যাই বিছনাৰ পৰা চন্দনক সুধিলে, 'তই ভাত খাই আহিছ নে? নাই খোৱা যদি কিবা অকণমান আকৌ ৰান্ধোঁ।' চন্দনে উত্তৰ নিদি আনখন বিছনাত বহিল।

'বাবা, তই ইংৰাজীত কিমান পালি?'

কালি জানি যোৱা কথাটোকে বিদ্ৰূপ কৰি সোধা শুনি অলিন্দই তাৰ মুখলৈ ঘূৰি চাই আকৌ কিতাপলৈ মূৰ ঘূৰালে। 'মাৰে ইয়ালৈ আনিয়েই হ'বলা দুই পোৱাই দিলে?'

সুকন্যাই সাধাৰণভাৱে ক'লে, 'এইবাৰ একো কোৱা নাই আৰু তাক ! আগৰকেইদিন ঘৰ ভঙা কাৰণেই গ'ল। ইয়াত ক'ৰ্চটোৱো আগবাঢ়ি গৈছে।'

'চুপ থাক তই। কথা ক'বলৈ আহিছে তাই ? সেইখন নম্বৰ পাইছে ?'

সুকন্যাৰো খং উঠিল, 'ৰাতিখন টেঁটু মেলিছ কিয় ? নিজৰ ঘৰত ৰাখি তই কেইদিন পঢ়াই পাইছিলি ? কোনদিনা সুধি পাইছিলি পঢ়াৰ কথা ? এদিনো চাই দিছিলি নে ? ঘৰত থাকিবলৈকে সময় নহয় তাৰ, কথা ক'বলৈ আহিছ !'

'থ ! মই এদিনো চাই নিদিলোঁ তাতে কি হ'ল ! মোৰ অধীনত থাকোঁতে দুই পোৱা নাছিল !'

অলিন্দৰ সপক্ষে যদি অধিক মতা যায়, দুইতে সন্তুষ্ট থকা দৰে হ'ব— চন্দনৰ কথা শুনি অতিপাত খং উঠিছে যদিও সুকন্যা মনে মনে ৰ'ল। চন্দনৰ হেঁপাহ গুচিল। খোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ সুকন্যা বিছনাখনৰ পৰা নামিল। 'মই খাই আহিছোঁ।' চন্দনে কৈ বাহিৰৰ বিছনাখনলৈ গ'ল। অলিন্দ আচৰিত হ'ল, কোনোদিন পঢ়াত সহায় কৰি নোপোৱা চন্দনে আজি সুকন্যাক কিয় ঠাট্টা কৰিলে ? শুনিবলৈ ধেমালি কৰা নিচিনা কথা, কিন্তু কাজিয়াই লাগি গৈছে শিশুৰ দৰে !

ৰাতিপুৱা চন্দন গ'ল। অলিন্দই পঢ়ি আছে। সুকন্যাই গা ধুই সোমাই আহি কাঠৰ স্কেলপাট তুলি কথা নাই বতৰা নাই অলিন্দক কোবাবলৈ ধৰিলে। 'ভালকৈ পঢ়িবিনে তই ? এইবাৰ বাৰু গ'ল, পাছৰ পৰীক্ষাত নম্বৰ পাবিনে ? ক, ভাল নম্বৰ পাবি নে ক ? মুখেৰে নামাত কিয় ? ক, পাবি নে নাপাৱ ক ?...'

মাৰি সম্পূৰ্ণ কৰি তাই নবৌৱেকহঁতৰ বিষয় আৰম্ভ কৰিলে— 'নম্বৰ যদি তই নাপাৱ, সেইবোৰে হাঁহিব। নবৌহঁতে আমাক মানুহ হিচাপে গণ্য নকৰিব। সেই বোৰে বাবাকে-মোকে কিমান অন্যায় কৰি থৈছে, সিহঁতক নম্বৰ পাই তই দেখুৱাব লাগিব। নম্বৰ দেখি সিহঁতে ভয় খাব লাগিব। তাৰ পাছত সেইবোৰৰ ঘৰলৈ গৈ থিয় হ'বিগৈ। আমাৰ সম্পত্তি কাঢ়ি ৰাখিলে, বাবাৰ টকাবোৰ ঠগি ঠগি লুটিলে, বিয়াৰ আগৰ পৰা আমাক নিন্দা কৰে, সেইবোৰক তই দুই পাই দেখুৱালে নহ'ব।...'

গাই গাই মনটো আজৰি কৰি সুকন্যাই চাহ কৰিবলৈ আৰু সিহঁতক স্কুললৈ পঠাবৰ কাৰণে ভাত ৰান্ধিবলৈ সোমাল।

কথাবোৰ মূৰত ঘূৰি ঘূৰি পুৰাটো টেবুলৰ কাষত অলিন্দৰ এনেই গুচি গ'ল।

উচ্চ গণিতৰ বহী লৈ অলিন্দ স্কুলৰ পৰা আহিল। চন্দন পুনৰ বহি আছে। বেয়া হোৱাটো জানিয়েই নম্বৰটোৰ খবৰ ল'বলৈকে সি আহি থকা যেন অলিন্দই অনুভৱ কৰিলে। সি চাৰি পাইছে। প্ৰধান শিক্ষকজনে কোৱা মতে সি দ্বিতীয় পাঠটো গধূলি পঢ়ি

গৈছিল, কিন্তু তেওঁৰ খবৰটো শেহতীয়া নাছিল, স্কুলত পাঠ তৃতীয়টোও শেষ হৈছিল, আৰু প্ৰশ্ন আহিল কেৱল সেইটোৰ পৰাই। উচ্চ গণিতৰ বাৰজন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ দুজনে বিষয়টো এৰিব বুলি শিক্ষকজনক অলিন্দ অহাৰ আগতেই কৈ আছিল। সিহঁতেও নম্বৰ কম পাইছে। বিষয়টো ইমানতে সলাবলৈ শিক্ষকজনে সিহঁতৰ লগতে অলিন্দকো ক'লে। আগৰ যুঁজখন মনলৈ আহি সি স্তব্ধ হৈ পৰিল, তেওঁক একো উত্তৰ দিব নোৱাৰিলে। সাধাৰণ গণিতৰ ক্লাছত প্ৰথম দিনাই তাক সৰেই বুজি পাই গৈছিল, শিক্ষকজনে কৈ গৈছিল— 'আমাৰ নতুন ল'ৰাটো অংকত চোকা দেই।' তেনেকৈ জনাৰ সুযোগ এইকেইদিনত উচ্চ গণিতৰ ক্লাছটোত নোলাল। তাৰ ভয় লাগি আহিছে।

সি ভিতৰলৈ গৈ সুকন্যাক মাতি বহীখন দিলে। সুকন্যাই বাহিৰলৈ আনি চন্দনক দেখুৱালে।

'ইমান হাক দিওঁতেও লৈ পেলাই চাৰিহে পালি!' চন্দনৰ মুখেৰে হুকিৰে সৈতে ওলাওঁ ওলাওঁ কৰিছে, অলিন্দই ব্যগ্ৰতাৰে সুকন্যাক আকৌ ভিতৰলৈ মাতিলে, চন্দনে মুখ জপাই ৰৈ গ'ল, সুকন্যা খৰখেদাকৈ অলিন্দৰ ওচৰলৈ আহিল। 'অ' মা, ছাৰে মোক এডভান্স এৰিবলৈ কৈছে। নম্বৰ কম পোৱা দুটামানে এডভান্স এৰিব, ছাৰে লগতে মোকো কৈছে এৰিবলৈ। মই পাছত নম্বৰ পামেই, আপুনি ছাৰক কওকগৈচোন যাওক। কি কাৰণে নম্বৰ নাপালোঁ কওকগৈচোন যাওক, নহ'লে মোৰ নামটো কাটি দিব। মই পাৰিমেই, আপুনি যাওকচোন ছাৰৰ ওচৰলৈ এতিয়াই। ছাৰে এইকেইদিন শিকোৱাখিনি মই গোটেই বুজি পাইছোঁ। ছাৰজন বহুত ভাল। সেইখিনি কৰিবলৈ দিলে মই ক্লাছতে এতিয়াই পাৰিম।'

অলিন্দৰ মনলৈ বেছিকৈ ভয় আহিছে, চাৰি বছৰে যিখন নৰকত সোমোৱা নাছিল সেইখন নৰকত সোমাই পৰাৰ বাবে। বহঁতপুৰৰ কাণ্ডবোৰ, আয়েক-বৰায়েকহঁতৰ কাহিনীবোৰ, সিঘৰৰ হুলস্থূলবোৰ— সেইখন নৰকে তাক ঘৰৰ ভিতৰত গ্ৰাস কৰা নাছিল। এতিয়া ঘৰৰ ভিতৰত এইকেইদিনতে তাৰ উশাহ বন্ধ হোৱা যেন লাগে, কঁপনি উঠে। অংক নলৈ হিন্দী ল'লে নম্বৰ কম পোৱাটো বাদেই, সি শান্তি পাব কেনেকৈ? অংক কৰি থাকিলেহে সি সুস্থিৰ হৈ থাকে। সাধাৰণ গণিতৰ অংকবোৰ আগৰ দৰেই লাগিছে, অলপো কঠিন নহয়, যেন নতুনত্ব নাই, উচ্চ গণিতত কেইটামান অধ্যায়ত সি নতুন সোৱাদ দেখিছে, সেইবোৰে মন অধিক নিৱিষ্ট কৰি শান্তিত ৰাখিব যেন লাগিছে তাৰ।

অলিন্দই থেনথেনাই উত্তেজনাৰে কৈ থকা শুনি চন্দন পুনৰ আচৰিত হ'ল, 'এটা বিষয়লৈ কি কাৰণত এই পোৱালিটোৰ ইমান নিচা? তাকো কঠিন বিষয়টোলৈ!'

সুকন্যা আকৌ চন্দনৰ ওচৰলৈ আহিল, 'ব'লচোন, শিক্ষকজনৰ ঘৰলৈ গৈ আহোঁ। তোৰ চাইকেলতে যাওঁ। তেওঁক টিউচন এটাৰ কথাও কৈ চাওঁ।'

নামভৰ্তিটো সম্ভৱ হ'ব যেন নেদেখি আৰু কোনো প্ৰয়োজনো নেদেখি চন্দনে প্ৰধান শিক্ষকজনৰ ঘৰলৈ নগৈ এতিয়া লাজ পাই আছে সুকন্যাহঁতৰ ওচৰত। পুনৰ নভবা কিবা এটা প্ৰমাণ হৈ গ'লে আকৌ লাজ পাব লাগিব। একো নামাতি সি সন্মত হ'ল।

শিক্ষকজনে ক'লে, 'মই টিউচন নকৰোঁ, ক্লাছত ভালকৈ পঢ়াৱেই, সেয়াই হৈ যায়। কোনোবাই বেলেগত কৰে, কিন্তু টিউচন কৰিলে ল'ৰা-ছোৱালীৰ সময়ৰ নষ্টটো বেছিকৈ হয়। নকৰাকৈ লেটাৰ পোৱাও আছে। এটা কথা কিন্তু, ল'ৰা-ছোৱালীয়ে নোৱৰাকৈ মাক-দেউতাকে জোৰ কৰি বিষয় এটা দিলে অসুবিধা হয়, শিক্ষকৰো অশান্তি হয়। আপোনালোকে এৰুওৱাটোৱেই ভাল হ'ব।'

'নহয় ছাৰ, আমি তাক জোৰ কৰি দিয়া নাই। সি নিজেই লৈছে। আপোনাৰ ওচৰলৈ সিয়েই আহিবলৈ কৈছে আমাক, ঘৰলৈ গৈয়েই। এডভান্সৰ বাহিৰে সি একো নলয় হেনো। এইটৰ পৰাই লাগি আছিল, তেতিয়া তাত ল'ব নোৱাৰিলে, বিষয়টো তেনেকৈ নাছিল। আমি কোনেও নোকোৱাকৈয়ে সি অ'ত-ত'ত সুধি সুধি কিতাপ আনি লৈছে। সি কৈছে, পৰীক্ষাৰ উদ্দেশ্যে সেই পাঠটো তাৰ পঢ়া হোৱাই নাছিল, এতিয়া পাৰিব বোলে। আপুনি মাত্ৰ এমাহ চাওক, তাৰ পাছত নোৱাৰিলে এৰুৱাই দিব।'

'ইমান বিচাৰিছে যেতিয়া চাই লওক বাৰু এমাহ। কিন্তু মই টিউচন নকৰোঁ।' তেওঁ চন্দনলৈ চাই ক'লে, 'কেলেই, আপুনি দেখোন বিএছচি শিক্ষক বুলি ক'লে, আৰু সদায় আহিয়েই থাকে, আপুনিওতো পঢ়াব পাৰে ঘৰতে। পাৰ হৈ যোৱা অধ্যায়কেইটা চাই দিয়ক আপুনি।'

'মোৰ মানে..., স্কুলৰ পৰা গৈ গাঁৱত টিউচন কৰোঁ, আকৌ ৰাতি ইমান দূৰ আহি ভাগৰ লাগে।', চন্দনে ক'লে।

শিক্ষকজনে সুকন্যাক ক'লে, 'যদি সি পাৰে, এমাহ নালাগেই, পাছৰ ইউনিট টেষ্টতে গম পোৱা যাব। এনেকৈ যদি তাৰ ছমহীয়াটো যায়, তেন্তে গৰম বন্ধত আমাৰ ক্লাছ হয়, তেতিয়াই মই চাই দিম। বেলেগকৈ নকৰোঁ, একেলগেই কৰিম। কিন্তু মই তাৰ কাৰণেই গোটেই বস্তুবোৰ ভালকৈ চাই দিম, বাকীবোৰেও কি পাৰে-নোৱাৰে আকৌ শিকি ল'ব।'

সুকন্যাক ঘৰত নমাই চন্দন যাবলৈ ওলাল। তাই ক'লে, 'ৰ, চাইকেলখনত ইয়াকো চেণ্টাৰলৈ লৈ যা, বজাৰ কৰিবলৈ আছে।'

শাক-পাচলিৰ বজাৰখনলৈ অলিন্দ সোমাই গ'ল, সিফালৰ পৰা লতাজান হাইস্কুলৰ প্ৰধান-শিক্ষকজনে হাতত মোনা এখন লৈ ওলাই আহিছে, তেওঁ দেখিও নেদেখা দৰে কৰা অলিন্দই বুজি পালে। একদম সমুখত সি মাতিলে, 'ছাৰ।' তেওঁ মুখলৈ চাই অচিনাকিৰ দৰে গুৰুত্ব নিদি পাৰ হৈ গুচি গ'ল। হীনমন্যতাৰ হেঁচা এটাই অলিন্দক কোঁচাই দিলে।

পাছদিনা বিপুল আহিয়েই সুকন্যাক ক'লেহি, 'লতাজানৰ হেড-মাষ্টৰে মোক ঘৰৰ সমুখতে লগ পালে নহয়, ৰখাই লৈ টান টানকৈ কৈছে। গালিয়েই পাৰিছে। বোলে, আপুনি ল'ৰাটোক ইয়াৰ পৰা নি তাত দিলেগৈ, আমি তাক ডিভিজন পোৱাৰ লিষ্টত ধৰি থৈছিলোঁ, তাৰ কাৰণেই মই মোৰ ৱাইফক নাইনত পঢ়াবলৈ দিছোঁ, আপুনি এবাৰো চিন্তা নকৰি লৈ গুচি গ'ল, এবাৰো মোক সুধি নাচালে, আমি তাক কিমান যত্ন লোৱাৰ কথা পাতি আছিলোঁ, তাক চাই দিলোঁহেঁতেন পৰীক্ষাত, মোৰ মানুহজনীয়েতো আগতে নাইন-টেনত অংক নপঢ়ায়, তাৰ কাৰণেই তেওঁ কষ্ট কৰিছিলে, আপুনি এইটো কাম কৰিব নালাগিছিল।...'

তেওঁ বজাৰত নমতাকৈ গুচি যোৱাৰ কাৰণটো অলিন্দই এতিয়াহে সম্পূৰ্ণকৈ বুজি পালে। তথাপি, সি ধাৰণা কৰা মতেই বাইদেউগৰাকীয়ে তাৰ বাবেই নাইনত ক্লাছ কৰিবলৈ লোৱাটো সঁচা হোৱাত তাৰ ভাল লাগিল। মানুহগৰাকীক তাৰ মাক নিচিনা লাগে, কিন্তু বেছিপৰ তেওঁলোকৰ কথা মনলৈ নাহি তাৰ মন খোকানৈ হাইস্কুললৈ ঢাল খাই পৰিল, ইয়াত গোটেই শিক্ষকসকলে ইতিমধ্যে তাক মুহি পেলাইছে, পৰিৱেশটোৰ মাজত সোমাই সি সুস্থিৰ অনুভৱ কৰিবলৈ লৈছে, বৌদ্ধিক পৰিৱেশ এটাৰ মাজত আন আন বিষয়বোৰতো তাৰ মনে লক্ষ্য বান্ধিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে, আটাইতকৈ কম নম্বৰ পোৱাটোকো সি দেখিছে— কিবা পঢ়িব লাগে কাৰণেই পঢ়িবলৈ অহা ধৰণৰ সিহঁতো নহয়, কম নম্বৰ পালেও সিহঁতেও এটা লক্ষ্য বান্ধি সেইটোৰ বাবে চেষ্টা কৰে। তাক লগৰ ল'ৰায়েই স্পষ্টকৈ প্ৰশ্ন সুধিছে— 'তুমি কি কাৰণে নম্বৰ কম পালা? পঢ়া নাছিলা? নে নোৱাৰিলা?'

দেওবাৰে পুৱা বিপুলে দোকানৰ পৰা গজাল, তাঁৰ আদি বস্তুকেইটামান আনিবলৈ গৈ, লগতে বাতৰি এখন আনি পঢ়িবলৈ লোৱা দেখি সুকন্যাই খঙেৰে সুধিলে, 'সেইখন কি?'

'বাতৰি এখন বন্দৰস্ত কৰি থৈ আহিলোঁ। ল'ৰা এটাই সদায় দি থৈ যাবহি।'

'জানিছোঁ নহয়! নালাগে যাওক। এতিয়াই বন্ধ কৰি থৈ আহক।' তাই বকনি আৰম্ভ কৰিলে, 'পইচা-পাতি নাই, বাতৰিখন কেলেই? অত জীৱন নোহোৱাকৈয়েই গ'ল, এতিয়া অদৰকাৰী কথাত টকাবোৰ খৰচ কৰি থাকিব নালাগে। বাটচ'ৰাৰ টিনপাতকেইচটা কিনিবলৈ পইচা নাই, যেনেতেনে মাৰলিকেইটা উঠাই আকৃতিটো দি থ'ব লাগিব, বাতৰিখন বন্দৰস্ত কৰিবলৈ আপোনাৰ কি দৰকাৰ? আকৌ যাওক। বন্ধ কৰি থৈ আহক, এইখনো ঘূৰাই থৈ আহক।'

'এহ, আজিয়েই দিব নালাগে নহয়, পইচা এমাহৰ পাছত দিলেই হ'ব।', কত বছৰৰ মূৰত নিয়মীয়াকৈ কিনাৰ সুবিধাটো পাই তাৰ এৰিবলৈ মন যোৱা নাই। বহি আছে সি। 'কিমান পইচা গৈ আছে, বাতৰি এখন কিনিলে কি যাব?' ক'বলৈ ভাবি সি কাজিয়া বেছি হৈ যোৱাৰ ভয়ত ৰ'ল।

'পাছতো দিব নালাগে। থওক, আকৌ যাওক, বন্ধ কৰি থৈ আহক।'

বিপুলে বন্ধ কৰিবলৈ আকৌ চেণ্টাৰলৈ গ'ল।

আবেলি চন্দন আহি ঘৰটোৰ কাষত কামী ফালি থকা মানুহজনৰ ওচৰত ৰ'ল, বিপুলো লগতে আছে, আন দুজনে পদূলিত বাটচ'ৰাৰ খুঁটাকেইটা পোতাত লাগিছে। পিছফালে পথাৰত পৰি থকা বাঁহ-কাঠবোৰৰ কাষত মানুহ এজনে অলপপৰ গুজুং-গাজাং কৰি থাকি গুচি যোৱা সুকন্যাই দেখিলে। 'এইটো চোৰ নেকি বাৰু?' কৃষ্ণই কোৱা কথাবোৰ মনত পৰি তাইৰ সন্দেহ হ'ল, 'কিন্তু দিনতে অতকেইটা মানুহ থাকোঁতে ক'ৰনো চোৰটো ওলাব!'

মানুহজন অলপ দূৰৰ পৰা আকৌ উভতি আহিল, হাতত হাতোৰা এখন। 'এই মানুহটো কাম কৰা মানুহ চাগে। ইয়ালৈ কাম বিচাৰি আহিছে, নহ'লে ক'ৰবাত কৰিবলৈ লগ বিচাৰিব পাৰে। ইয়াত খতি কৰি কাকো যাবলৈ দিব নোৱাৰি দেই।' তাই চন্দন-বিপুলক ক'বলৈ আহিল। 'ইয়াত তহঁতে কোনে কাঠ-বাঁহ পেলাই থৈছ ঐ?' এটা টেঁটু-ফলা চিঞৰত বিনা মেঘৰ গাজনি শুনি চঁক খোৱাৰ দৰে আটাইকেইটাই থৰ হৈ চালে। 'ঐ, সৰ ওলাই আহ তহঁত। তহঁতে কি কৰি আছ এইবোৰ, মই বিচাৰ দিম আজি। এইফালে আহ ঐ।' বিকট চিঞৰ শুনি পদূলিৰ মানুহ দুজন দৌৰি আহিল। 'কিবা হৈছে নেকি?' এজনে সুধিলে। 'নাই হোৱা। এইঘৰৰ মানুহজন কোন, মই চাই লওঁ মুখখন। মই চাই ল'বলৈ আহিছোঁ। তেওঁ আহক, বাকীবোৰৰ লগত মোৰ কথা নাই।...' সুকন্যাই মুখৰ ভিতৰতে তৎক্ষণাৎ বিপুলক মাতিলে, 'আপুনি এইফালে আহক, গুচি আহক, তৎক্ষণাৎ ভিতৰলৈ গুচি যাওক।' বিপুল ভিতৰলৈ গুচি গ'ল।

'আপুনি আহকচোন, অকণমান বহক, তামোল এখন খাওকহি।' তাই মানুহজনক মাতিলে। চন্দনে ক'লে, 'ককাইদেউ, আহকচোন তামোল এখন খাওকহি।' মানুহটোৱে অশ্লীল মাতেৰে চিঞৰি ক'লে, '... হেইৎ ইয়াত গৃহস্থ কোন আছে?' সুকন্যাই আকৌ ক'লে, 'ককাইদেই, তামোল এখন খাওক, বহকহিচোন আহক।' মানুহটোৱে অশ্লীল মাতেৰে গৰজিবলৈ ধৰিলে, পৰিস্থিতি সেই হৈ নাথাকিল, চন্দনে তাইক ভেকাহি মাৰিলে, 'যাহ, ভিতৰলৈ যা।' সুকন্যাহঁত ভিতৰ সোমাল।

মানুহটো অকণমান মনে মনে ৰোৱা দেখি পুনৰ কি কৰে চাই চন্দনহঁত ৰৈ থাকিল। তেওঁ অশ্লীল মাতেৰে লাহেকৈ সুধিলে, 'গৃহস্থটো নাই নেকি?' চন্দনে ক'লে, 'নাই, আজি পাবহি বাৰু। কওকচোন আপুনি আমাকে।' মানুহটোৰ মাত আকৌ ডাঙৰ হ'ল, 'এইবোৰ উঠা। এইবোৰ গোটেই বস্তু উঠাওক। কাৰ মাটিত কাঠ-বাঁহ পেলাবলৈ আহিছে? নাজানে নেকি মাটিৰ মূল্য? লোকৰ মাটিত জধে-মধে পেলাই থ'বলৈ কোনে ক'লে তহঁতক?' মানুহটোৰ মুখত তই-আপুনিৰ ছেদ-ভেদ নোহোৱা হ'ল। চন্দনহঁতে ততা-তৈয়াকৈ বেলেগৰ

মাটিলৈ বাগৰি থকা কাঠ-বাঁহখিনি উঠাই আনিলে। '... এই মানুহটোৱে মাটি লৈছে, সীমা চমজি লৈছে নে নাই? ঐ...', অশ্লীল মাতেৰে মানুহটোৱে মাটিৰ মালিকজনক নাম কাঢ়ি চিঞৰিলে, যেন সমুখতে আছে, একে ঘাপে সৰকাই দিব, '... তই মাটি বেচিবলৈ আহিছ? আক-তাক মাটি বেচি তই বেপাৰ কৰিছ? তোৰ বাপেৰে সেয়া শিকাই থৈ গৈছে? মাটি বেচি খাইছ, সীমাবোৰ দিছ কুকুৰৰ নিচিনাকৈ?' দূৰৰ পৰা আন দুটা মানুহ দৌৰি আহিল। সুকন্যাহঁত ভিতৰত কঁপিবলৈ ধৰিলে, 'হে প্ৰভু, কটা-মৰা নালাগিলেই হ'ল আৰু! কেনেকৈ মানুহটো শান্ত হ'ব? আহি থকাকেইটাই বা কি কৰে! এইবোৰ কেনেকুৰা মানুহ! যিমান খং উঠিলেও অসমীয়া মানুহক তামোল এখন খাবলৈ মাতিলে খং এৰি ভাল হৈ পৰে! ইমানকৈ তেওঁক মাতি বহিবলৈ কওঁতেও চিঞৰিয়ে আছে!'

'আপুনি গৃহস্থৰ কি হয়?' মানুহটোৱে চন্দনক সুধিলে। 'মই খুলশালি।'

'বাকী তহঁত হাজিৰা কৰা মানুহ? ময়ো হাজিৰা কৰোঁ। আৰু গৃহস্থ হ'বলা মাষ্টৰ? মই জানো, মোক খবৰ দিয়াই দি আছে। মাটি বেচাটোৱো মাষ্টৰ। ঐ...', আকৌ অশ্লীল মাতেৰে মাটিৰ মালিকজনৰ নামটো চিঞৰি চিঞৰি তেওঁ গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে।

মানুহটোৱে আকৌ চন্দনক ক'লে, 'আপুনি কওকচোন, আপোনালোকৰ ভুল আছে নে নাই? মাটি লওঁতে আপোনালোকে মোক মাতিব লাগে নে নালাগে? সি মাষ্টৰে মাটি বেচি এই সীমাটো কোনখিনিলৈকে দেখুৱাইছে?'

'এই আলিটোৱেই সীমা বুলি কৈছে।'

'সি ক'লেই নহ'ব নহয়! আলিটো মানুহে কাটি পেলাব পাৰে। পথাৰৰ আলিটো, সি কৈ দিলেই হ'ব নেকি? মই ঢাপ মাৰি থৈ যাম, সেই মতে সীমা হ'ব লাগিব। মোক মাতিব লাগিছিল আপোনালোকে। লাগিছিল নে নালাগিছিল? আপোনালোকে ভুল কৰিছেনে নাই কৰা কওক।'

'হয় ভুল হৈছে। আমি মাজুলীৰ পৰা খহনীয়াত লৰালৰিকৈ উঠি আহিব লগা হ'ল, সেইকাৰণে এইটো ভুল হৈ গ'ল, বেয়া নাপাব আৰু।'

'তেনেকৈ নহ'ব, আকৌ লৰালৰিকৈ উভতি গুচি যাব লাগিব। আপোনাৰ ভিনদেউ ন? তেওঁ বোলে ইয়াত আৰু মাটি ল'ব বিচাৰিছে?' মানুহটোক লগ দিবলৈ অহা আন এটাই মাত মাতিলে, 'মোকে এদিন সুধিছে। মই পদূলিতে পালোঁ, কি কাম লগাই আছে চাই চিনাকি হ'লোঁহি। কৈছে তেওঁ— আৰু অকণ মাটি লাগে বাৰীখনৰ কাৰণে, আছে যদি জনাবচোন বোলে।' আনটো মানুহে ক'লে, 'তেওঁ ইমান মাটি কিনিবলৈ টকা ক'ৰ পৰা পাব? ঘৈণীয়েকক বেচিব নেকি?' চিঞৰি থকাটোৱে খিটখিটকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে। চন্দন-সুকন্যাহঁতে বুজিলে, মানুহকেইটাই কাজিয়া কৰাৰ উদ্দেশ্য লৈয়েই আহিছে, কাঠ-বাঁহ পৰি থকাটো বা সীমাটো লওঁতে তেওঁক নমতাটো এটা লেচুহে। 'ঐ, চাওঁ, কোৰখন দে', মানুহটোৱে হাজিৰা কৰা মানুহ এজনক খুজি কোৰখন লৈ লগৰকেইটাক নিৰ্দেশ দিলে, 'ঢাপটো মাৰ, একদম ইফাল-সিফাল কৰিব নোৱাৰিব তাৰ পাছত।'

আলিটোৰ ভিতৰত, সুকন্যাহঁতৰ মাটিত, লোৰ এটা খান্দিবলৈ মানুহ তিনিটাই ৰছী টানিলে। চন্দনহঁতে ভাবিলে, ৰছীডাল আৰু আলিটোৰ মাজৰ অংশত খান্দিব, কিন্তু ৰছীডালৰ ভিতৰৰ ফালে লোৰটো খান্দিবলৈ ধৰিলে, 'এই লোৰটোৱেই সীমা, লোৰটো বাহিৰলৈ উলিয়াই চকোৰা দিয়ে, কি দিয়ে, দিয়ক। আগতে পুতি থোৱা এই খুঁটাকেইটা উঘলাওক।'

প্ৰায় ডেৰফুট ভিতৰলৈ সীমাটো ঠেলি লৈ আনিলে, কিন্তু মাত মাতিলেই কিবা এখন লাগি যাব, হাতোৰাখন মানুহ মাৰিবলৈকে আনিছিল কিজানি — চকুৰ সমুখত চন্দনহঁতে সহি থাকিল, হাজিৰা কৰা মানুহকেইজনৰো গা ছাটি-ফুটি লাগি গৈছে, তথাপি ৰৈ থাকিবলৈ বাধ্য হ'ল। খান্দি থকা মানুহটোৱে লগৰ দুটাৰ চকুলৈ চালে, তিনিওটাই চকুৰে চকুৰে চোৰা-চুই কৰিলে— সম্পূৰ্ণ অন্যায় কৰি আছে, সৰু-সুৰা কথা নহয়, দীঘে দীঘে এটুকুৰা মাটি! কিন্তু এতিয়া এৰি দিলেও অতখন কথাৰ সাৰ নাথাকিব, 'মাৰ মাৰ, খৰকৈ কোৰ মাৰ।' এটাই গহীনত ক'লে। তিনিওটা মানুহ শান্ত হোৱা দেখা গ'ল।

চন্দন ভিতৰলৈ আহিল। 'কি কৰিবি? উপায় নাই!' সুকন্যালৈ চাই সি ক'লে।

'ঠিকেই আছে দে। মানুহ এটা ঘাইল হোৱাতকৈ সহ্য কৰিব লাগিব।'

'ভুলটোতো আছেই। সেইকাৰণে লোকচানটো আমাৰেই। মালিকেও মাটিটোতো আমাক বেচি দিলে, এতিয়া তেওঁ আমাক নিজৰ সীমা নিজে ৰাখিব পৰা নাই বুলিহে ক'ব। তেওঁ আহি মাটিটো জুখি কমাই নধৰে আকৌ। ইহঁতে খান্দি আছে যদিও নিজেও বুজিছে যে ঘোৰ অন্যায় কৰি আছে, সেইকাৰণে ঠাণ্ডা হৈ পৰিল।'

'ঠেলক দে। সিহঁতৰ গোটেই মাটিকণেই যদি কোনোবাই লৈ যায়! নিজৰ মাজতে লাগি মাটি বেলেগৰ হাতলৈ গুচি যাব। আমিও সেই! মাজুলীয়াল যি মাজুলীয়াল! চাপৰিত য'তে বহিব লগা হয় তাৰে মালিক, আমিনো কি বুজি পাওঁ মাটি কিনাৰ ধৰণ, সীমাটো দেখুৱাই দিলে হৈ গ'ল আৰু! এইবোৰ লেঠা আৰু নোলালেই হ'ল পাই! কেনেকুৱা মানুহ অ' এইবোৰ? তামোল খাবলৈ মাতোঁতেও শান্ত নহ'ল, কাণেই নকৰিলে!'

'এইবোৰৰ সংস্কৃতি নাই। দিনটো কাম কৰে, ৰাতি অকণমান ধৰি পৰি থাকে। এতিয়াও অকণমান ধৰি আহিছে।'

'চেহেৰাই-পাতিয়েতো এনেকুৱা যেন ধৰিবই নোৱাৰি।'

'চেণ্টাৰৰ মানুহৰ পোচাক-পাতিৰ চৌখিনটো আছে, সেইখিনি বুজি পায়। আৰু এটা কথা কি জানিছ নে নাই? সিহঁতে আমাক সম্পূৰ্ণকৈ চিনি পায়, ভিনদেউকো চিনি পায়। ইমান দিন অহা-যোৱা কৰি থকা, ইয়াতে দিনৰ দিনটো বহি থকা, কিয় চিনি নাপাব? চিনি নোপোৱাটো দেখুৱাইছেহে।' সি বিপুললৈ চাই ক'লে, 'আপুনি ওলাই যাব নালাগে বাৰু, বহি থাকক। ভিতৰলৈ অহাটো ভালেই হ'ল, গৃহস্থ এইজনেই বুলি কৈ দিয়া হ'লে আৰু বেছি হুলস্থূল কৰিলেহেঁতেন।'

'কোনোবাই লগাই দিছে নেকি বাৰু ? ৰাজীৱ-কুমৰহঁতৰ চিনাকি আছেতো, আলফা-ছালফাবোৰ ইয়াৰ পৰা গৈ থাকেগৈয়েই তাত। ইয়াতো গণ্ডগোল হ'বলৈ সিহঁতে লগাই দিছে কিজানি ? কোনোবাই লগাই নিদিলে ইমান উৎপাত নকৰে। পাছৰ মানুহ দুটা আহি সেয়াহে কৈছে। সিহঁতে পাতি থৈছে আগতে !'

'লাহে লাহে উলিয়াব লাগিব। পোৱা যাব গম, আঁৰত কোন আছে।' চন্দনে সংগম কৰিবলৈ কোঠাটো সাজি লোৱাৰ চিন্তাটোলৈ চেৰেংকৈ মনত পৰি গ'ল— 'এইবোৰহে মানুহ ! ধৰা পৰাহ'লে কি ঘটিলহেঁতেন ঠিক নাই। ভাগ্যে বাচিলোঁ !'

'তই যা যা। ভিতৰত সোমাই থাকিব নালাগে। কিবা খং উঠিব আকৌ !' পুনৰ খং নুঠে যেন ধাৰণা হ'লেও সুকন্যাই ক'লে।

'একো নহয় আৰু এতিয়া। গোটেইটো খান্দি হ'লেই মনে মনে গুচি যাব। সময় লাগিব।'

'আমাৰ মানুহকেইজনকো পঠাই দিব লগা হ'ল। মাতি দে। গধূলি হ'ব, সময়লৈ পাহৰিলে। দা-হাতুৰীবোৰ সামৰি যাওকগৈ।'

ভিতৰলৈ আহি হাজিৰা কৰা মানুহ এজনে ক'লে, 'মানুহটোক চিনি পাইছোঁ। আমাৰ সেইফালেও কাম কৰিবলৈ যায়। লোকৰ গাঁৱত সোমালে সুৰসুৰীয়া হৈ থাকে। ইয়াত নিজৰ এলেকা কাৰণে বাহাদুৰিটো দেখিছানে !'

'এইবোৰৰ লগতে চলিব লাগিব, ক'তো ভাল মানুহ নাই। কথাবোৰ আপোনালোকে নিজৰ দৰে লৈ বহলীয়া নকৰিব দেই !' সুকন্যাই অনুৰোধৰ সুৰত ক'লে।

'নকওঁ, নকওঁ ক'তো। হয়েই কেতিয়াবা।...' তিনিওজনে একেলগে ক'লে।

পুনৰ কিবা ঘটাৰ শংকাত চন্দন ৰাতিটো থাকিল। ৰাতিপুৱা সি ওলাই যাওঁতেই পদূলি মূৰত ৰখাই কথা পাতি থকা মানুহজনৰ মুখখন ভিতৰৰ পৰা স্পষ্টকৈ দেখা নাপাই সুকন্যাৰ ভয় লাগিল।

চন্দনক পঠাই মানুহজন সোমাই অহা তাই দেখিলে। 'এইজন গোবিন শইকীয়া নহয় নে ?' তাইৰ ভয়টো কমিল। বহঁতপুৰৰ পৰা আহি তেওঁ ইয়াত ভাৰাঘৰত আছেহি, ল'ৰাটো পঢ়ুৱাবলৈ ইয়ালৈ আহিল, তেওঁ কোনখিনিত থাকে সেইটোহে সুকন্যাই জনা নাছিল। তাই আৰু বিপুল আগফালে ওলাল। বিপুল পুৱাই যাবগৈ লাগিছিল, কিন্তু মালিকক কথাখিনি ক'বগৈ লাগিব বাবে তাই হাক দিলে।

'সুকন্যা, ল'ৰাক খোকানৈ হাইস্কুলত দিলা হ'বলা ? খবৰটো মই পালোঁ। আহিয়েই সেইটো কৰিছা, বৰ ভাল কাম কৰিলা।' তেওঁ দূৰৰ পৰা কৈ কৈ আহিল।

'ককাইদেউ আপুনি সেইফালে কোনখিনিত থাকে ?'

‘মই চেণ্টাৰতহে ভাড়া লৈ থাকোঁ। ৰাতিপুৱা খোজ কাঢ়োঁ, এয়া উভতিহে আহিলোঁ। কালিৰ ঘটনাটোও গম পালোঁ গধূলি। মই বোলো সোমাই খবৰ এটা লৈ যাওঁ। তোমালোকে ভয়-চয় নকৰিবা। অলপ এইবোৰ হ’বই। কাৰোৱে লগত নালাগিবা কিন্তু, সহ্য কৰি থাকিবা। লাগি ল’লে ইয়াত জেং বঢ়োৱাহে হ’ব, মৰিবলৈ কোনেও ভয় নকৰে, সেইকাৰণে মাৰিবলৈকো ভয় নকৰে।’

‘আমিনো আৰু ক’ত কাজিয়া কৰা মানুহ!’

‘সেইটোৱেই! কাজিয়া নকৰিলে নিজে নিজে ঠিক হ’ব। নহ’লে থাকিব কোনো নোৱাৰে। মোকে দেখি দুঘৰ আহি উভতি গৈছেতো। এঘৰৰ কি ক’বা, আহিয়েই মালিকৰ লগত সনা-পোটোকা, পাছতহে দেখিছে ল’ৰা-ছোৱালীয়ে ফুল এপাহ ছিঙি নিলেও বহীত বিলৰ লগত লিখি থৈ দিয়ে। কেতিয়াবা শাক-পাচলি দুডালমান দিয়ে, সিহঁতে বৰ ভাল পায়, পাছত দেখে সেইটোও বিলত। এয়া তোমালোকৰ লগতে মাটি লোৱা হাজৰিকাই ভেটি উঠায়ো ৰৈ আছে তোমালোক অহালৈ, অকলে আহিবলৈ ভয় কৰি আছে, তোমালোকৰ এক-দুই বছৰ পাৰ নোহোৱালৈকে নাহে তেওঁ, তেওঁনো ক’ৰ মানুহ— চেণ্টাৰৰ পৰা এক কিলোমিটাৰ গৈয়েই পায়গৈ দেখোন, তথাপি সাহটো হোৱা নাই।’

হাজৰিকাও শিক্ষক, বহঁতপুৰৰ আতাকৰ পৰা নিজৰ ঘৰলৈ সিংহাসন সজাই আনিবলৈ গৈ চিনাকি, বিপুলৰ সৈতে একেলগে একে মালিকৰ পৰা মাটি লৈছে, তেওঁ বিপুলহঁতকো কৈছে— ‘আপোনালোক থাকি ঠাইকণ ঠিক-ঠাক হোৱাৰ পাছতহে আহিম’, তেওঁ বিশেষকৈ ভয় কৰে ভূতলৈ, এই জনশূন্য দ-পথাৰখনেৰে খৰালি অকলে খোজকাঢ়ি যাবলৈ দিনতে মানুহে ভয় কৰাৰ বহুতো কাহিনী তেওঁ শুনিছে। লগতে আন এটাও কথা, সুকন্যাহঁতৰ পদূলি পাৰ হৈ পথটোৰ সিপাৰে সৌটো মৰাশ পেলোৱা ঠাই। গাড়ীয়ে খুন্দিয়াই মৰা গৰু, কুকুৰ আদি কোনোবাই চোঁচৰাই আনি তাতে দলিয়াই থৈ যায়। শগুণ ভৰি থাকেহি। গেলা মঙহৰ গোন্ধ বতাহে সুকন্যাহঁতৰ ঘৰলৈ বা হাজৰিকাৰ মাটিডোখৰলৈ দিনটোত প্ৰায়ে আনে!

বাহিৰৰ কথা-বতৰা শুনি অলিন্দই বাৰাণ্ডাৰ মুখলৈ আহি চালেহি— এইজন লতাজান এম ই স্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষকজন, সংগীতাহঁতে পঢ়ি অহা স্কুলখনৰ। গাঁৱৰ ভাওনাত সি তেওঁক এবাৰ নে দুবাৰ দেখিছিল। লতাজান হাইস্কুলৰ ক্লাছৰ ভিতৰৰ পৰাও কেতিয়াবা দেখিছিল— সমুখৰ দূৰৰ পথটোৰে তেওঁ দুপৰীয়া গৈ নিজৰ স্কুলত সোমায় বা সোনকালে ওলাই ঘৰলৈ ওভতে ।

‘ককাইদেউ বহকহি আহক।’ বিপুলে ক’লে।

‘নবহো, আজি ল’ৰাটোৰ টিউচনত পৰীক্ষা আছে, সোনকালে আহি পাবহি, সেইকাৰণে মই সোনকালে ঘৰলৈ যাওঁ।’ তেওঁ ঘড়ীলৈ চালে, ‘অকণমান বহোঁ বাৰু প্ৰথম অহা কাৰণে। আজি চাহ-তাহ একো নকৰিবা, বেলেগ এদিন খাম।’

অলিন্দ ভিতৰলৈ সোমাল। তেওঁ বাৰাণ্ডাত বহিল। 'আচ্ছা, তোমালোকে এটা কাম নকৰিলা কিয় ? ডাঙৰটোক খোকানৈত দিছা, ভাল কৰিছা। সৰুটোকো তাতে দিব লাগিছিল।'

'গম নাপালোঁ নহয়— তাত যে এম ই স্কুল কাষতে আছে বা সেইখনো একেই। ইফালে এখেত মাজুলীলৈ যাবগৈ লগা হ'ল।'

'বাৰু দিলা ইয়াতে, কিন্তু এটা কাম কৰা। নতুনকৈ দি লগে লগে বেলেগলৈ লৈ আনিলে ঘটনাটো বেয়া হ'ব। ল'ৰাটোক এই টিউচন-স্কুলখনত লগাই দিয়া। খোকানৈ হাইস্কুল পাৰ হৈ এখন টিউচন-স্কুল আছে, ৰাতিপুৱা ৰাতিপুৱা হয়। ল'ৰাটোক তালৈ পঠাবলৈ লোৱা।'

'মই দেখি ভাবিছোঁ— ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ টেম্পোখনত পুৱাই পুৱাই ক'লৈ যায় ? টিউচন-স্কুলো থাকে নেকি ?'

'একদম স্কুলৰ নিচিনা ! পৰমা নেওগ নামৰ এজনে ঘৰতে সাজি লৈছে, একেবাৰে তলৰ পৰা ক্লাছ ছেভেনলৈকে, ক্লাছে প্রতি ৰুম সাজি লৈছে, বেলেগে বেলেগ মাষ্টৰ, গোটেই তেৰেঁই পৰিচালনা কৰে, আমি পইচা-পাতি তেওঁকে দিব লাগে, তেওঁ মাষ্টৰসকলক দৰমহা দিয়ে। এইফালৰে হওক বা সিফালৰে হওক, ভাল ভাল মানুহৰ ল'ৰা-ছোৱালীখিনিক তালৈ পঠায়। তেওঁলোকে মানে একদম বনাই দিয়ে ল'ৰা-ছোৱালীক, আৰু টকাও পায় যে সেইমতে, নেওগ এতিয়া এটা কোটিপতি মানুহ। এনেই তেৰোঁ এম ই স্কুলৰ প্রধান শিক্ষক। ইয়াত এইফালে চেণ্টাৰত কি হয় জানানে ? মানুহবিলাক কেনেকুৱা কালি অলপতো গম পালাই। মানুহবোৰ বেপাৰী, চাকৰি কৰাকেইটাও বেপাৰী। লাভ পালেই ভাল পায়, নাপালেই অন্যায় কৰে। আন্তৰিকতা নাই। কথাই কথাই কেচ, কাৰণ থানাখন ওচৰতে আছে। তোমালোকে বজাৰ কৰিলে সৰৰে পৰা কৰিবা। সমস্যাটো হৈছে, এঘৰ মানুহেনো কিমান বজাৰ কৰিবা ? এজনৰ পৰা যদি আনি থাকা, আকৌ যদি দুদিনমান বেলেগ এজনৰ তালৈ যোৱা সিজনে নমতা হ'ব। লাভ পাবলৈ কেনেকৈ ঠগিব পাৰি সেইটোৰেই চিন্তা সিহঁতৰ নিজৰ মাজতে। সেইকাৰণেই ইমান কাজিয়া সিহঁতৰ। চেণ্টাৰখনহে সিহঁতৰ থলী, দোকান-বজাৰেই সংস্কৃতি, বেলেগ নাই। আৰু তোমালোকে যে ইয়াত বেলেগৰ মানুহক কামত লগাইছা, সেইটোও খং চাগে।'

'ইয়াত কাকো চিনি নাপাওঁ কাৰণেহে আনিব লগা হৈছে। পাছত লগাব লাগিব। দূৰৰ পৰা সদায় কোননো আহি থাকিব ?'

'তোমালোকে মই কোৱা কামটো আজিয়েই কৰা, ল'ৰাটোক টিউচন-স্কুলখনত লগাই দিয়া। এইখন টেম্পোতে যাব পাৰিব। তেতিয়া কি হ'ব, ভাল ভাল মানুহবোৰে সৰেই তাত দিয়ে যে, তোমালোকেও দিয়া দেখি মানুহে দৰ এটা কৰিব, বুজিব যে ইহঁতো এটা উদ্দেশ্যত আহিছে। সিহঁতৰ নিজৰ জীৱনৰ বা পৰিয়ালৰ একো উদ্দেশ্য নাইতো পৃথিৱীত। ইয়াত যিবিলাকৰ ডাবল চাকৰি আছে, কোনো বাদ নাই, সেইখন টিউচন-স্কুলত দিয়েই।'

‘কিন্তু ককাইদেউ, আপোনাক নিজৰ দৰে সঁচাটোকে কওঁ, কিনো লুকুৱাম। আমি এয়া উঠি আহিছোঁ, হাত তেনেই খালী, ধাৰ-ধুৰ কৰিব লাগিব। এনেকৈ টিউচন এটাত খৰচ-পাতি তো বহুত হ’ব। ল’ৰাটো অলপ ওপৰলৈ যোৱাৰ পাছতে দিওঁ নেকি, কেইবছৰমান যাওক।’

‘ৰ’বা। মই মালিকক ক’ম ৰ’বা। হয়, তোমালোকৰতো চিংগোল-চাকৰি। মই তেওঁক ক’ম, মাজুলীৰ পৰা মানুহ এঘৰ উঠি আহিছে, ল’ৰা দুটা ভাল, কিবা এটা ৰেহাই দিলে নাম হ’ব।’ গোবিন শইকীয়াই অলপ চিন্তা কৰিলে, তেওঁৰ নিজৰ ল’ৰাটোৱে নাম কৰিব, সেইবাবে তেওঁৰ যিটো সন্মান তাত আছে সেইটোৱে বিশ্বাস জন্মালে মনত, ‘এইটো হৈ যাব বুজিছানে? মই পাতিম বাৰু। তুমি ল’ৰাক কাইলৈ উলিয়াই থোৱা, মই খোজ কাঢ়িবলৈ আহোঁতেই তোমাক সিদ্ধান্তখিনি জনাম। নেওগ আবেলি চেণ্টাৰলৈ আহেই, মই তেতিয়াই পাতিম আজি।’

গোবিন শইকীয়াৰ লগত কিমাননো হলিগলি আছিল! গাঁৱৰ হিচাপেও মাথোঁ কেইবাৰমান লগ পোৱা মানুহহে! ইমান উপকাৰ কৰা মানুহ এজন পাই সুকন্যাহঁতৰ মুখ আদৰৰ ভাৱত হাওলি পৰিল।

‘আমাৰ হেড-মাষ্টৰে লগ পাইছেনে? কিবা কৈছে নেকি?’ তেওঁ মূৰেৰে ইংগিত দি লতাজান হাইস্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষকৰ কথা বুজালে। বিপুলে গাই গ’ল, ‘পৰহি আহোঁতে মোক লগ পালে বাটতে, এহ মানে... তেওঁ মোক ইমান গালি পাৰিছে! ... আপোনাৰ ল’ৰাটোক মই ডিভিজন পোৱাৰ লিষ্টত ৰাখি থৈছিলোঁ, তাৰ কাৰণেই মই নিজৰ মানুহজনীক নাইনত পঢ়াবলৈ দিছোঁ...’

‘এ... তাৰ কাৰণেহে পঢ়াবলৈ দিলে হ’বলা? মই কাহিনীটো গম পাওঁ। তেওঁ অফিচতো গৰগৰাই আছে। তোমালোকৰ ল’ৰাটোৱে অংকত নম্বৰ অলপ পাইছিল হ’ব পাই? লেটাৰ পালে নিজৰ ঘৈণীয়েকৰ নাম হ’বলৈ নাইনত পঢ়াবলৈ দিছে। তাই হ’বলা অংক পঢ়াব জানে? নিজৰ স্কুলৰ নামটো হ’ব, আৰু কি! এতিয়া ক’বলৈ আহিছে তোমাৰ ল’ৰাটোৰ চিন্তা কৰিছে তেওঁ!’

‘ইয়ালৈ অনাৰ কাৰণে তেওঁ বৰ বেয়া পাইছে। তাতে কোৱাও নহ’ল যে তেওঁক।’ সুকন্যাই বেছি বহলীয়া নহ’বলৈ শান্তভাবে ক’লে।

‘তেওঁ বেয়া পোৱাটো বাদ দিয়া! তেওঁ নিজেই দেখোন ৰাতিপুৱাই ল’ৰা-ছোৱালীকেইটাক টিউচন-স্কুললৈ অনা-নিয়া কৰে। কিয় দিছেহি ইয়াত?’

অলিন্দই বাইদেউগৰাকীক ভাল পায় কাৰণে গোবিন শইকীয়াই বেয়া সুৰত কৈ থকাটো ভাল নাপালে, ‘এওঁতো নিজেই স্কুলত সোমায় দুপৰীয়া! ওলায় অলপ পাছতেই! এওঁৰ স্কুলতেই হিন্দী পৰীক্ষাত সেইবোৰ খেলা হয়! নিজৰ স্কুলখন ধ্বংস কৰে আৰু ইয়াত সন্তানৰ কাৰণে ইমান তন্ন তন্নকৈ চিন্তা কৰিবলৈ ভাড়াঘৰ লৈ আছেহি! তাতকৈ,

অঁকৰা যদিও, এইখন জগতত বা ক'তোৰেই চলিব নাজানে যদিও, আমাৰ বাবাই ভাল শিক্ষক— স্কুললৈ পুৰাই যায়, ল'ৰা-ছোৱালীক পঢ়ুৱায়। কিন্তু বাবাই কিয় আমি ঘৰৰ দুটাৰ পঢ়াৰ খবৰ ল'ব নাজানে বাৰু? স্কুল কৰিবলৈ হয়তো কেনেবাকৈ শিকি ল'লে, সেইমতে অভ্যাসত কৰি থাকে, কিন্তু আমাৰ পঢ়াৰ সম্পৰ্কে চিন্তা কৰিবলগাটো শিকিবলৈ ক'তো নাপালে! আমি ক'ৰবাত পঢ়িব লাগে পঢ়ি আছোঁ, সিমানতে বাবাৰ চিন্তাটো শেষ হৈ যায়! কিয় তেনেকুৱা হয়?'

গোবিন শইকীয়া গ'লগৈ। সুকন্যাই ভিতৰলৈ আহি দেখিলে, অলিন্দই কিতাপৰ পৰা মূৰ উঠাই সৌ মূধৰ ফালে চাই ভাবত বিভোৰ হৈ আছে, তাই ঠালৌকৈ এক চৰ লগাই দিলে, তাৰ মূৰটো উফৰি গ'ল, 'তই পঢ়ি থাকিব লাগে, কি আকাশ-পাতাল ভাবি বহি আছ? লোকৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কিমান কষ্ট কৰে দেখিছনে? সেইবোৰে টিউচনৰ পৰা গৈ আকৌ পঢ়িবগৈ। তোক মই এছাৰিৰেহে কথা ক'ম!' তাই পাকঘৰলৈ টোপা-কাঁড় যোৱাদি গ'ল, জ্বলাবলৈ ছেও দি থোৱা কামি এচটা তুলি আনি তাই তাৰ গলধনৰ তলত কোবাবলৈ ধৰিলে, 'পঢ়াত মনোযোগ দিবিনে? টকাবোৰ ধাৰ নাখাবি। কিমান খৰচ হয় স্কুলত দিবলৈ! চাইকেল এখন আনিব লাগিবই, সেইবোৰ আছেই। লোকৰ ল'ৰা-ছোৱালী আগবাঢ়ি গৈছে, সেইবোৰক তল পেলোৱাৰ চিন্তা নকৰি, আকাশ-পাতাল চাই থাকিবি! পৰিয়ালৰ আটাইবোৰ যেতিয়া আগবাঢ়ি যাব, তেতিয়া মোৰ নাক-কাণ যাব। তই ধাৰ খাব নিবিচাৰিবি!...'

ভায়েকক দ্বিতীয়দিনা টেম্পোখনত উঠাবলৈ পদূলিত ৰৈ অলিন্দই দেখিলে, লতাজান হাইস্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষকজনে ল'ৰা-ছোৱালী দুটাক স্কুটাৰত লৈ আহি আছে। তেওঁ দূৰৰ পৰাই অলিন্দক চিনি পাই চাই চাই আহিছে। ওচৰ পোৱাত অলিন্দই মূৰ হাওলাই মাতিলে, 'ছাৰ।' মাতটো নুশুনিলেও তাৰ ওঁঠ দুখন লৰা তেওঁ দেখিলে, লগে লগে সমুখলৈ মূৰ ঘূৰাই পাৰ হৈ গ'ল, তেওঁৰ মুখত সামান্যও ক্ৰিয়া দেখা নগ'ল। 'বাইদেউক সমুখত পালে কেনেকুৱা কৰিব বাৰু?' অলিন্দই বেজাৰেৰে ভাবিলে, কিন্তু তেওঁক লগ পোৱাৰ বৰ বেছি সম্ভৱনা সি নেদেখিলে। তথাপি তেওঁৰ আচৰণটো চাবলৈ তাৰ খুব কৌতূহল জাগিল।

চেপা খাই সৰকি যোৱাৰ দৰে সপ্তাহটো পাৰ হ'ল। দেওবাৰে আবেলি, গচকত পৰুৱাৰ থুপ এটা থান-বান হৈ পৰাৰ দৰে পঁচিশজনীয়া মটীয়াৰ দলটো ছেদেলি-ভেদেলি হৈ পথাৰখনত দৌৰিবলৈ ধৰিলে। 'কি হৈছে অ'?' চকোৱাৰ ফুটাৰে দেখি অলিন্দ পথাৰৰ ফালে গ'ল। 'ঐ, নাযাবি নাযাবি ৰ, ভিতৰ সোমা', মূৰ ঘূৰোৱা মানুহৰ দৰে সুকন্যাই ক'বলৈ লাগিল, 'মানুহ দুটা আহি দেখোন মটীয়ালৈ কোৰ এখন দলি মাৰি পঠিয়াইছে,

মানুহটো বাগৰি শুই দিলে কাৰণেহে, নহ'লে কাটি দুছেও হ'লহেঁতেন। চকুৰ আগতেই দেখিলোঁ ঔ! এইবোৰ কি হ'বলৈ ধৰিছে ইমানকৈ!' গোটেই মটীয়াকেইজন ঘৰলৈ দৌৰি আহিল, দুজনে বাহিৰে বাহিৰে বাটৰ ফালে পোনাই দৌৰ দিলে, বাকীবোৰ ঘৰৰ ভিতৰলৈ সোমাবলৈ লাগিল, বিপুল-সুকন্যাই কাক হাক দিব! 'তেওঁলোক দুজন ক'লৈ গৈছে?' 'বাইদেউ, পুলিচৰ ওচৰলৈ গৈছে, কেচ দিবলৈ গৈছে।' 'ৰাখা ৰাখা। মাতি দিয়া, মাতি দিয়া। পুলিচৰ ওচৰলৈ যাব নালাগে। অকণমান ধৈৰ্য ধৰা।' কেইবাজনেও একেলগে দুয়োজনক চিঞৰি মাতিলে, তেওঁলোক উভতি আহিল। 'ক'ৰ মানুহ? ক'ৰ মানুহ সেই দুজন? কেনেকৈ লাগিল?' 'ক'ব নোৱাৰোঁ বাইদেউ কি লাগিল! চেণ্টাৰৰে মানুহ। আমাৰ পাচি, কাপোৰ-কানি সৰ কাটিলে বাইদেউ!' কম বয়সীয়া ল'ৰা এটাই কান্দিবলৈ ধৰিলে, সি ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। 'মানুহ দুটা ক'লৈ গ'ল?' 'আছে সেইখিনিতে ক'ৰবাত।' মটীয়াকেইজন মুছলমান, হিন্দু-মুছলমান লাগিল নেকি এইবাৰ? সুকন্যাৰ সেইটো ভয়ো লাগিল। সিহঁতৰ মাটি উঠাওঁতেই লাগিছে কাজিয়াখন, গতিকে কি হ'ব পাছত? 'তোমালোক ভিতৰত সোমাই থাকাচোন, কোনো নোলাবা।'

'সৌ দুটা মানুহ! হ'ল এইখন..., মানুহ দুটা দেখোন ঘৰৰ ফালে দৌৰি অহাদি আহিছে? লাগিল কিনো! তোমালোক ভিতৰত লুকুৱা! এজনেও মুখ নেদেখুৱাবা!' তাই বিপুললৈ চালে, চকুৰ ভাব— অজাতি সোমাই ঘৰ-দুৱাৰ গ'ল, চুৱা খেদি পৰাচিত হ'ব লাগিব! 'আপুনি একো নামাতিব, ৰৈ থাকক, মই ক'ম।'

'গৃহস্থ কোন? এইফালে ওলাই আহক। ভয় খাব নালাগে। আৰু একো নকৰোঁ। আমিও বেয়া মানুহ নহয়।' এটা মানুহে চিঞৰি মাতিলে। আনটোৱেও চিঞৰিলে, 'ঐ দাদা। ঐ খুৰা। গৃহস্থ ওলাই আহক। মানুহ মাত্রেই ভুল হয়, আমিও মানিছোঁ। কথাটো কৈ থৈ যাওঁ আহক, কি হ'ল কৈ যাওঁ।'

মানুহ দুটা চকোৱাৰ কাষ পালেহি। সুকন্যা-বিপুলে জপনাখন অলপ আঁতৰাই মুখ দেখুৱালে।

'কথাটো কি হ'ল শুনক। আপোনালোকে যিটো মাটি কটাই আছে, সেইটো মোৰ টিকা। যিটো টিকা কাটিব লাগিছিল, সেইটো নাকাটিলে।'

'আমাক দিয়াজনে সেইটো দেখুৱাই থৈ গ'ল কাৰণেহে আমি কাটিবলৈ দিলোঁ।'

'নহয়। আপোনালোকক হালোৱাটোৱে দেখুৱাই থৈ গৈছিল হয় নে নহয়?'

'হয় হয়।'

'সি বদমাছি কৰিলে। সি এইটো এনেই দেখুৱাই থৈ গ'ল। তাক পালোঁ মই এইমাত্ৰ, দিছোঁ ধমকি। মই দোকানতে থাকোঁতে কোনোবা এটাই মোক ক'লৈগে— তহঁতৰ টিকাটো কি কামত কাটিছ? মোক নোসোধাকৈ কোনে কি কৰিছে— খঙৰ ভমকত একে কোবেই মাৰি দিলোঁহি।' আনটো মানুহে ক'লে, 'সিহঁতক ওলাবলৈ দিয়ক। সিহঁতৰ গাততো দোষ

নাই, আপোনালোকে লগাইছে কাৰণেহে কাটিছে সিহঁতে।' আনটোৱে আকৌ ক'লে, 'আমিও মানুহেই। কাজিয়া কৰা মানুহৰ লগতহে কাজিয়া কৰিব পাৰি। আপোনালোক কাজিয়া কৰা মানুহ নহয়। আপোনালোকে এটা কাম কৰক, যিখিনি কাটিলে কাটিলে আৰু। সেইখিনি হিচাপ কৰি মোক টকাটো দি দিব। আমি দেখিছোঁ, কোনোবা দুটা মটীয়া কেচ দিবলৈ গৈছিল, আপোনালোকে মাতি ৰখাই দিলে। আপোনালোকৰ নিচিনা মানুহৰ লগত কাজিয়া কৰিব নাপায়।'

কথাবোৰ শুনি দুজনমান মটীয়া ওলাই আহিল, পৰিস্থিতিটো চকুৰে চালে। 'হৈ, আজি ভাল বাচিলি ? এনেই এনেই মৰিলিহেঁতেন', মটীয়া দুজনক এটা মানুহে হাঁহি মাৰি ক'লে। সুকন্যাই মটীয়া দুজনক ক'লে, 'বুজাবুজি হ'ল, বাকীসকলক ওলাই আহিবলৈ কোৱা।' মানুহ দুটাক তাই সুধিলে, 'বাটত বা চেণ্টাৰত একো নহয় চাগৈ ? এওঁলোকৰ আকৌ কিবা হ'ব নেকি ?'

'একো নহয়, একো নহয় ! আমি নিজেই বুজাই ক'লোঁৱেই দেখোন।'

মানুহ দুটা গ'লগৈ। মটীয়াকেইজনে পথাৰৰ বস্তুবোৰ চপাই আনি চোতালত দ'মালে। কাপোৰ-পাচি সকলো ডোখৰ ডোখৰ। কম বয়সীয়া ল'ৰাটোৱে দ'মৰ মাজত তাৰ ছাৰ্টটো বিচাৰি আকৌ কান্দিবলৈ ধৰিলে, লগৰ এজনে তাৰ মূৰত হাত বুলালে। 'তোমালোকে অকণো চিন্তা নকৰিবা। আমি বস্তুবোৰ ভৰি দিম', বিপুলে ক'লে। সুকন্যায়ো ক'লে, 'আমাৰ কামতে তোমালোকৰ এইবোৰ হৈছে। গতিকে আমি দিম, চিন্তা নকৰিবা।' 'ছাৰ-বাইদেউ, আপোনালোকে কথাটো কৈছে, বৰ ভাল পাইছোঁ। আপোনালোকে দিব বাৰু, কিন্তু আমি যাওঁতে কি পিন্ধি যাম ঘৰলৈ ! চাইকেলবিলাক যে চকোৱাৰ ভিতৰতে থাকিল ! নহ'লে চকা-তকা কাটি শেষ কৰিলেহেঁতেন !...' এজনে কান্দো নে হাঁহো কৰি ক'লে।

চন্দন সোমাই আহিল, 'এইবোৰ কি হ'ল ?'

কথাৰ মাজতে ল'ৰা এটাই বাইক এখন ৰাখিলেহি। 'খুৰা। খুৰী।' সি মূৰটো ছাটি-ফুটি কৰি লৰাই আহিছে, 'বৰ লাজ পাইছোঁ, বৰ লাজ পাইছোঁ। দেউতাহঁতে এইটো কৰিব নালাগিছিল।' সি চিধাই পিছফাললৈ গ'ল, 'মই তাৰ পৰা আহোঁ ৰ'ব।'

সি গৈ মাটিডোখৰ আৰু পথাৰৰ ইফালে-সিফালে চাই ঘূৰি আহি চোতালত ৰ'লহি। 'ভাইটি বহা', সুকন্যাই টুল এখন আগবঢ়াই দিলে। 'কিনো বহিম ! বেলেগ এদিন আহি বহিম।' সি পৰি থকা টুকুৰা-টুকুৰি কাপোৰ আৰু পাচিবোৰলৈ চাই থাকিল। 'মোক চিনি পোৱা নাই চাগৈ ? মাটিকণ আমাৰে। চেণ্টাৰত আমাৰ দোকান আছে। আপোনালোকে চেণ্টাৰৰ সকলো মানুহকে অভং বুলি নাভাবিব। ভদ্ৰ মানুহো আছে। আমি লাজ পাওঁ। কিন্তু আমিও কাৰোৰে লগত লাগি নলওঁ। আমিও অকল চায়েই থাকিব লগা হয়। দেউতাহঁতক কিমান হাক দিব ! আজি যে এইখন কৰিব গমেই নাপাওঁ।' আটায়ে নিমাতে ৰ'ল। 'মই যাওঁ। দোকান খুলি থোৱা ভাগেই আহিছোঁ। ভাইটিও ঘৰতে আছেহি, মই

আহোঁতে নাই, আহি পালে ক'ম তাক, সিও আহিব এপাক। আপোনালোক আমাৰ ঘৰলৈ যাব কেতিয়াবা, মোৰ দোকানলৈকো যাব।'

কাপোৰ-কানিবোৰ পিছফালে নি দ'মাই থৈ গেঞ্জি-হাফপেণ্ট পিন্ধিয়েই মটীয়াকেইজন গ'লগৈ। ভায়েকটো আহিল। কলেজীয়া ল'ৰা, ভদ্ৰভাবে কথা কৈছে। চন্দনে পিছফালে মাতি নিলে, 'ভাইটি আহাচোন, তুমি বস্তুখিনি চাই যোৱা। অৱস্থাটো কি হৈ আছে!'

'বুজিছোঁ বুজিছোঁ। কিনো চাম!'

'তথাপি আহিছা যেতিয়া চাই থৈ যোৱা।'

চাই আহি দুয়োটা বহিল। ল'ৰাটোৰ লাজটো বেছিকৈ লাগিছে। কাণি-মুনি এন্ধাৰত তল মূৰ কৰি সি মুখ আঁৰ কৰা দৰে কৰিলে। 'সেইখিনিৰ সম্পূৰ্ণ ভৰণি মটীয়াই লৈ গৈছে। দিব লাগিবই।' চন্দনে ক'লে।

'কি ক'ব! আমাৰ দেউতাহঁত একদম অভদ্ৰ নহয় জানো!'

অলিন্দ জিকাৰ খাই গ'ল। কাটিবলৈ অহা মানুহ দুটা বা এই ল'ৰা দুটাই ভুলটো নিজে দেখা পোৱা বাবে চন্দন-সুকন্যাহঁতে সুখ পাইছে, অধিক জটিল হৈ যাব পৰা ঘটনা এটাত ইমানতে উদ্ধাৰ হৈ মনত শান্তি অকণ লাগিছে। কিন্তু, 'দেউতাহঁত একদম অভদ্ৰ নহয় জানো!' — ইমান স্পষ্টকৈ পুতেকটোৰ মুখেৰে ওলোৱা কথাষাৰে অলিন্দক ঘটনাটোৰ পৰা নিজৰ মাজলৈ ঘূৰাই আনিলে। কোন সময়ত ঘৰখনৰ ভিতৰত কটা-মৰা লাগি যায় ভয় লাগি থাকে অলিন্দৰ। বিপুল-সুকন্যাৰ উখনা-উখনিৰ মাজত সি একেষাৰ কথা নিজকেই কৈ শুনাব নোৱাৰিব, ল'ৰাটোৱে কেনেকৈ পাৰিছে? সি তাতকৈ বেছি ডাঙৰো নহয়! অলিন্দই ভাবি থাকিল।

পাছৰ দেওবাৰটোৰ আবেলি অলিন্দহঁতৰ সাহিত্য আৰু গণিতৰ শিক্ষক দুজন একেলগে আহিল। এই দেওবাৰটোতো যদি কিবা এটা ঘটি যায়, শিক্ষক দুজনৰ ওচৰত তেনেই লাজ পাব লাগিব— তেওঁলোকক দেখি আটাইকেইটাৰে একেটা ভাবেই আহিছে।

'ই অতি আচৰিত কাণ্ড কৰে!' গণিতৰ শিক্ষকজনে ৰসালকৈ আৰম্ভ কৰিলে, 'মই গণিতৰ বহীতো তাৰ বানান ভুল চাব লগা হৈছে। আখৰবোৰ এতিয়াও ইমান বেয়া হ'ব নালাগিছিল নহয়! বুজি পাবলৈ দিগদাৰ হৈ যায়। পাছত সুধিলে, তাৰ আখৰ সি নিজেই চিনি নোপোৱা হয়।'

'ইয়াৰ বানান ভুলৰ ধৰণটো বেলেগ। একেটা শব্দতে সি একেখন বহীতে শ, স, চ সৱ লিখে। আৰু অৰ্থ নাইকিয়া শব্দ একোটা লিখি দিয়ে। কাটিব লগা হ'লেও কলমেৰে ঘঁহাই ঘঁহাই চিনিব নোৱৰা কৰি বহী ফুটা কৰি পেলায়, আৰু লিখেও ডৱহাই।' সাহিত্যৰজনে কৈ কৈ অলিন্দৰ মুখলৈ চালে, 'তই লঘুৱাই লিখিবি, নহ'লে তোৰ হাতটোৱেহে কষ্ট পাব।'

'মোৰ বহীতো কৰিছে সেইটো! তই যে কাটিছ, সেইটো পৰীক্ষকজনে বুজিব পাৰিলেই হ'ব, দবাই নেপেলাবি। তোৰ অদ্ভুত শব্দবোৰ কেনেকৈ হৈছে মই বুজিব পৰা নাই! অকল শব্দত নহয়, সংখ্যাতো হৈছে সেইটো। ... সি গোটেই অংকটো কৰি উত্তৰটো উলিয়াই দিব নহয়, তাৰ পাছত শেষত উত্তৰটো লিখোঁতে নোহোৰা-নোপজা সংখ্যা এটা দি থৈ আহে!' তেওঁ সুকন্যালৈ চালে, 'ধৰক অংকটোৰ উত্তৰ ৩২৫। সি শুদ্ধকৈ কৰি উলিয়ালে সেইটো। তাৰ পাছত শেষত উত্তৰত ১২৭০ লিখি থৈ গুচি আহিল! তাৰ মনটো কলমত নাথাকে! তেনেকৈ হ'লে নম্বৰ কাটিবই।'

'এই কথাবিলাক অলপ মন কৰিব লাগিব। সময় অতি কম। আখৰ আৰু বানানটো তই আগতীয়াকৈ ঠিক কৰ। শব্দবোৰ কোনোবাফালে থেপা-থেপি, কোনোবা ফালে সেৰেঙা, আনকি শব্দৰ আখৰো সেৰেঙা হৈ যায়। আৰু তই অদ্ভুত কথা লিখিবলৈ এৰ।' তেওঁ বিপুল, সুকন্যা, সহকৰ্মীজন — আটাইৰে ফালে এবাৰ এবাৰ চাই লৈ ক'লে, 'সিদিনা মই বিহু ৰচনাখন লিখিবলৈ দিলোঁ। পৰীক্ষা নহয়, ক্লাছত হঠাতে দিছোঁ, কম সময় দিছোঁ, সিহঁতে হঠাতে কিমানখিনি লিখিব পাৰে চালোঁ। কাতি বিহুৰ কথা সি কি লিখিছে জানেনে? বোলে— দাৰিদ্ৰই জুৰুলা কৰিব ধৰা মাহতো বিহু উদযাপন কৰিব পৰাটো অসমীয়া ৰাইজৰ উৎসাহী চৰিত্ৰৰ বহিঃপ্ৰকাশ। বানানলৈ মই নাযাওঁ বাৰু। সেইষাৰ ই কম কথা লিখিছেনে? তাকো গোটেই বানান ভুল!' তেওঁ মৰমেৰে কোৱাৰ ভংগীত আটাইৰে হাঁহি উঠিল। অলিন্দয়ো দাঁত নিকটাই হাঁহিলে। তেওঁলোকে একেদৰেই ক্লাছতো ধুনীয়াকৈ কয় বাবেই সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰে পঢ়িবলৈ আগ্ৰহ গঢ়ি উঠে, অলিন্দৰো সকলো ঠিক কৰিবলৈ ইচ্ছা প্ৰবল হৈ উঠিছে। তেওঁ তাৰ চকুত তীক্ষ্ণ দৃষ্টি ৰাখি ক'লে, 'সেইটো সি কেনেকৈ ভাবি পালে? তোৰ লিখাৰ প্ৰচেষ্টাটো ভাল হৈছে। আমাৰ এতিয়া হাঁহি উঠিছে, কিন্তু ভাল হৈছে কথাটো। কিন্তু, আকৌ সমস্যা আছে। সেইটো লিখিলে তোক নম্বৰ নিদিবও পাৰে। তই পাঠ্যপুথিত অধ্যয়ন কৰা মতে, প্ৰচলিত কথা মতে লিখিব লাগিব। নম্বৰ পাবৰ কাৰণে সেইটো কৰিবই লাগিব, কাৰণ সেইখিনিহে বিচাৰিছে পৰীক্ষাত। বুজিছ নে কি কৈছোঁ?' অলিন্দই মূৰ দুপিয়ালে। 'সেইবোৰ ঠিক হৈ যাব বাৰু তোৰ, শিকি যাবি। আৰু বেছি দিন নালাগে। মাথোঁ তই আখৰখিনি শৃংখলা লগা কৰ দেই। হ'ব নে?' সি ক'লে, 'হ'ব।'

'সৰুটোক আমাৰ স্কুলত কিয় নিদিলে?'

'এম ই স্কুলো থকাটো তেতিয়া নাজানিলোঁ নহয়। কাকো সোধাও নহ'ল।' তথাপি ভাল স্থান এটালৈকো পঠোৱাটো বুজাবলৈ সুকন্যাই লগতে ক'লে, 'আপোনালোকৰ সেইফালৰ টিউচন-স্কুলখন যে, তাতো দিছোঁ বাৰু।'

'এ... সেইবিলাক বেপাৰ, বুজিছে! আমি নিদিবলৈ কাকো নকওঁ। কিন্তু শিক্ষকে যদি স্কুলত ভালকৈ পঢ়ুৱায়, সেইবোৰ শিক্ষকেই আহি টিউচন-স্কুলত ৰাতিপুৱাটো নেখেদে।

টিউচন-স্কুলৰ পৰা গৈ ঘৰৰ পাচলি কৰিব, দুপৰীয়া সময়ত স্কুললৈ যাব— এইবোৰ ঢেৰ কাহিনী। আমি কাকো নকওঁ যে নিদিব, কিন্তু আপোনালোকক ক'ব পাৰি বা ক'ব লাগিব কাৰণে কৈছোঁ— আপোনালোকে সোনকালে চিন্তা কৰি বুজি ল'ব, কামত আহিছে নে এনেই টকা বা সময়টো গৈ আছে। সেইমতে চাই-চিতি আপোনালোকে দিবও পাৰে নিদিবও পাৰে।'

সুকন্যাই কথাখিনি বুজিলে। যিহেতু তাক বিনামূল্যে গৈ থাকিবলৈ দিছে, সেইফালৰ সমস্যা দেখা নাই। ৰেহাইটো হয়তো বেছিদিন নিদিব, গতিকে আগলৈ তালৈ নগ'লেও হোৱা প্ৰসংগটো শুনি তাই ভাল পালে। 'ছিক্সৰ পৰা বাৰু তাক আপোনালোকৰখনত দিব পৰা যাব নে?'

'যাব, কিয় নাযাব? ছিক্সত লৈ আহক তাক।'

'দুয়োটা একেলগে যাবলৈ ভাল হ'ব— এনেকৈ কৈ আনিবলৈ চাম। আমি নতুন মানুহ, ইয়াৰ মানুহবোৰ বৰ জঙি, বৰ সাৱধানে চলিব লগা হৈছে। উপায় নাপালে আপোনালোকৰ তাত আকৌ ফাইভৰ পৰাই পঢ়িবলৈ দি দিম। মেট্ৰিক দিবলৈ ডাঙৰটোৰো বয়সটো কমি আছে, সৰুটোৰ তাতকৈও কমি আছে মানে।'

গধূলি ভাত ৰান্ধিবলৈ লৈ সুকন্যাই অলিন্দক চিঞৰিলে, 'তই পিঁয়াজ আনি ক'ত থ'লি?'

'অঁ..., পিঁয়াজ আনিবলৈ পাহৰিলোঁ নহয়।'

'তই ইমানকৈ কথা পাহৰ কিয়? বজাৰলৈ গ'লে সদায় কিবা নহয় কিবা এটা থাকি যায় আনিবলৈ! এটাও পিঁয়াজ নাই আজি! বাৰে বাৰে কৈ পঠালেও পাহৰিবলৈ তোৰ মূৰটোত কি আছে?' তাই আহি তাক ধপধপ কোবালে, 'এইটো মূৰ লৈ কি নম্বৰ পাবি? আখৰ সেইগাল! আগমুহূৰ্তত মাষ্টৰে আহি কি কৈ গ'ল?' তাই স্কেলপাত তুলি লৈ টেবুলৰ ওপৰতে পেলাই থোৱা তাৰ হাত দুখনৰ আঙুলিত একোব একোব সোধাই দিলে। চেকচেকনিত সি সেহাই সেহাই হাত দুখন জোকাৰিবলৈ ধৰিলে। 'আখৰবোৰ কিয় ডবহাই লিখ? ভালকৈ লিখিবিনে? লিখিবিনে ঠিক মতে?' তাই তাৰ এখন হাতত ধৰি লৈ আঙুলিত কোব দি থাকিল,'ভাল হ'বনে আখৰ?' সি বিষত কান্দিবলৈ ধৰিলে।

ৰাতিপুৱা ন বজাত ৰেডিঅ'ৰ বাতৰিত ৰাজ্যত নিশাৰ হত্যাকাণ্ডৰ খবৰ আহিল। অলিন্দহঁত স্কুললৈ যাবলৈ ওলাইছে, কোনোবাই অসম-বন্ধ দিয়াৰ শংকা এটা সিহঁতৰ আহিল। 'আজিহে বাতৰিখন পঢ়িবলৈ ভাল হ'ব, এইটো খবৰ পঢ়িবলগীয়া খবৰ'—

আধা স্বগতোক্তি, আধা নির্দেশেৰে সুকন্যাই ক'লে। 'তই স্কুলৰ পৰা আহি বজাৰলৈ যাব লাগিব দেই। পিঁয়াজ আনিবলৈ আছেই, আৰু আজিৰ পেপাৰ এখন লৈ আহিবি।' মাতটো ৰূঢ় কৰি তাই পুনৰ ক'লে, 'নাপাহৰিবি! এতিয়াই কৈ থৈছোঁ।'

*** *** ***

অকস্মাতে মুখৰ আগত সৰা এটা ফলৰ দৰে ব'হাগ বিহুটোৰ সমুখত ৰৈহে বিপুলহঁতৰ মনত পৰিল— জীৱনত প্ৰথমবাৰৰ বাবে এইবাৰ বিহুত গৰু নাই। উৰুকা দিনা পিঠা ভাজিবলৈ খৰি জুকিয়াই দি বিপুলে আহিবলগা দিনটো শূন্য বিয়াঘৰৰ দৰে অনুভৱ কৰিলে। কিন্তু এয়া নতুন ঠাই, ইয়াত এঘৰীয়া নহয়, বোজা এটা পাতল হোৱা যেনো লাগিল তাৰ। এঘৰীয়া কৰাটো উঠাই লোৱাৰ পাছতো হৰিচাপৰিত হুঁচৰি গোৱা ৰাইজৰ প্ৰতি যিখিনি অনাসক্তিৰ সৃষ্টি হৈছিল, সেয়া এতিয়াহে সি অনুভৱ কৰিলে।

গৰু বিহুৰ পুৱা সিহঁতে পথাৰ আৰু বাটৰ কাষৰ গৰুবোৰ আনদিনাৰ দৰেই দেখিলে। 'এইবোৰ টাউনীয়া মানুহ, গাঁৱৰ নিচিনাকৈ বেছি হলিগলি নকৰে। সেইকাৰণে গৰু বিহুৰ উম-ঘাম নাই। অকলে অকলে গৰুৰ গা ধুৱাবলৈ টেপৰ পানী, কুঁৱাৰ পানী ক'ৰ পৰা ওলাব!' সুকন্যাই ক'লে। বিপুলে ক'লে, 'বিহু মাৰিবলৈও নাহিব নেকি। ষ্টেজত বিহু হ'বই।' সি অলিন্দলৈ চালে, 'চেণ্টাৰত সেইখন প্ৰকাণ্ড বেনাৰ তই দেখিলিনে? ল'ৰাবোৰ সেইটোত বেছিকৈ লাগিছে।'

দহ বজাত খুঁটি-তাল দুযোৰ আৰু টকা এটা খিটিং খিটিং খটক খটক কৰি সৰু ল'ৰা-ছোৱালীকেইটামানে চোতালত বিহুগীত এটা গাই নাচিবলৈ ধৰিলে। 'হুঁচৰি নাগালেই দেখোন! সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীকেইটা! সিহঁতক কেনেকৈ হাক দিয়া হয়!' সুকন্যাই কৈ কৈ বাহিৰলৈ আহিল, লগে লগে অলিন্দহঁত। 'অ' ভণ্টীহঁত, ৰ'বাচোন ৰ'বা।' সিহঁতে ৰৈ তাইৰ মুখলৈ চালে। 'তোমালোকে হুঁচৰিকে গোৱা। বিহু মাৰিব নালাগে।' 'বাইদেউ, এয়াই হুঁচৰি।' 'নহয়, বিহু নচাৰ আগত হুঁচৰি গাই ল'ব লাগে যে, তোমালোকে নাজানা নেকি?' 'অহঁক', সিহঁতে মূৰ জোকাৰিলে, দুটামানে তল ওঁঠখন পোটোকা পেলাই ৰ'ল, সিহঁতৰ ৰূপটো দেখি সুকন্যাৰ হাঁহি উঠিল, তাই মৰমেৰে ক'লে, 'ৰ'বা, তোমালোকক দক্ষিণা এটা দিওঁ। বিহু নামাৰিলেও হ'ব দেই। আমাৰ বিহু মাৰিবলৈ দিয়া নহয়, হুঁচৰি গাবলৈহে দিয়ে অকল।' সিহঁতে শলাগিলে। 'তোমালোকৰ ঘৰ ক'ত?' 'চেণ্টাৰতে।' 'আটাইকেইটা চেণ্টাৰৰ?' 'অ' হয়।' 'কাইলৈৰ পৰাহে বিহু মাৰে, তোমালোকে আজিৰ পৰাই কিয় মাৰিছা?' 'স্কুল খুলিবই নহয়, ফুৰিবলৈ যাবলৈ আছেই।'

গধূলিলৈকে একেধৰণৰ তেৰটা দল আহিল।

'প্ৰতিটোৱেই কয় ঘৰ চেণ্টাৰতে, চেণ্টাৰত ইমান মানুহ আছে নে?'

'চেণ্টাৰ মানে অকল চাৰিআলিটোৱেই নুবুজায়। বেলেগ মানুহক কওঁতে আমাৰ এইকণো চেণ্টাৰৰ ভিতৰতে পৰে দেখোন।'

'সৱৰে একেটাই ধৰণ! কোনেও হুঁচৰি গাব নাজানে! বিহু এফাঁকি গাব নাজানে ভালকৈ! প্ৰতিটোতে অকল পাঁচটা-ছটাকৈ ল'ৰা-ছোৱালী! তিনিঘৰমান মিলি গুচি আহে চাগে, গোটেইবোৰ একেলগ নহয় তাৰমানে। এনেকৈ ডাঙৰবোৰ আহিলে কিমান দক্ষিণা যাব!'

ভাত খোৱাৰ আগে আগে ডেকা-আদহীয়াৰ দল এটা সোমালহি। হুঁচৰিৰ নামত এপাক মাত্ৰ ঘূৰি নাচিবলৈ আৰম্ভ কৰিলেই। বিপুলে লেম্পটো দাঙি হাত এখন আগবঢ়াই ৰখালে, 'ৰাইজে বিহু মাৰিব নালাগে, হুঁচৰিকে অকণমান গাওক। আমি বিহুৰ দক্ষিণাও আগবঢ়াম বাৰু। ঢোলটো বজাব নালাগে, আমাৰ মানে বিহু মৰাৰ নিয়ম নাই।'

'আমাৰ হুঁচৰি শেষ হ'ল নহয়।', এজনে ক'লে।

সুকন্যাই লগে লগে বুজিলে— এইখিনিয়েও হুঁচৰি গাব নাজানে। তাই বিপুলক সৰুকৈ ক্ষিপ্ৰতাৰে ক'লে, 'আপুনি সেৱা কৰক।'

'তেতিয়াহ'লে আমি ইমানতে সেৱা আগবঢ়াওঁ। ৰাইজ বহিব লাগে।' বিপুলে ক'লে। মানুহখিনিয়ে চকুৰে চকুৰে চোৱা-চুই কৰি বহিল।

আটাইকেইটাই সেৱা কৰিলে। পুনৰ সিহঁত আচৰিত— সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ দৰে ডাঙৰবোৰৰো আশীৰ্বাদৰ কোনো ঢং নাই, সেৱা কৰা মানুহে গম নোপোৱা হিচাপত দুটামানে বটাটোলৈ টৰ্চ মাৰি চালে, কিবা অলপ এনেই বিৰবিৰাই শেষ কৰি জয়-ধ্বনি দি এটাই বটাটো তুলিবলৈ আহিল, সি মুখেৰে ইংগিতত কিবা এষাৰ ক'লে, লগে লগে ঢোলকেইটাত পাৰেমানে বিহু খৰতালি ছেও বাজিবলৈ ধৰিলে। বিপুলে থিয় হৈ চিঞৰি হাক দিছে, কাৰোৰে কাণত মাত নোসোমায়। সি ওচৰলৈ গৈ ঢুলীয়াৰ গাত খুঁটিয়াই ৰ'বলৈ ক'লে, 'আমি দিম বাৰু, দিম। ঢোলটো বজাব নালাগে, ৰওকচোন।...'

শোৱাৰ পাছত আৰু এটা ডেকাৰ দল আহিল। একেই ঢং, ভৰিত জোতা লাগি আছে, চুৰিয়া-গামোচাৰ সঁচ নাই। সিহঁতো একেদৰে গ'লগৈ।

সুকন্যাহঁতৰ ভয় লাগিছে। 'এইবোৰ মানুহ কাকোৱেই আজিলৈকে চিনি নাপাওঁ। জোতা-জীনছ পিন্ধি নিশা বিহু মাৰিবলৈ আহিছে, জেপত প্ৰতিটোৰে বন্দুক আছে নেকি বাৰু? নিশা আকৌ যদি আহে, দুৱাৰ সম্পূৰ্ণ খোলা, কাষে-পাশে মানুহ-দুনুহ আন কোনো নাই, যদি আমাকো গুপ্তহত্যা কৰি থৈ যায়?'

'নাযায় অ'! ইমানবোৰ বন্দুক লোৱা ল'ৰা হঠাতে ক'ৰ পৰা ওলাব? কিয় মাৰিব আমাক?' বিপুলে হৰিচাপৰিৰ ঘটনাটোত বাচি যোৱাৰ দৰে আজিও বাচিব যেন অনুভৱ কৰিছে।

'কিন্তু কোনোবা এটা-দুটাৰ জেপত থাকিবও পাৰে, অসম্ভৱ নহয়।'

সিহঁত বহু দেৰিলৈকে সাৰে থাকিল। আৰু কোনো নাহিল।

মানুহৰ বিহু দিনা দিনত সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ একেধৰণৰ কেইটামান দল আহিল। সুকন্যাহঁতে বুজিলে— ইয়াত এয়াই বিহু, লোকৰ ঘৰলৈ ডিঙি মেলি হ'লেও চোৰা বা শুনা বিহু আকৌ দেখা নাযাব।

মাজ বয়সত চেহেৰাই ভাটি দিয়া দল এটা গধূলি সোমালহি। দুজনমানক চিনি পাইছে— বজাৰত বহে, ৰিক্সা চলায়। চেণ্টাৰটোত সাজি-কাচি ঘূৰি ফুৰাৰ দৰে ভৰিত চেন্দেল-জোতা। ভেলেককৈ মদৰ গোন্ধ এটা সুকন্যাৰ নাকত লাগিল।

চাবলৈ সত নোযোৱা হুঁচৰি হ'লেও দলটোৱে অকণমান দীঘলীয়াকৈ সুৰ ধৰাত সুকন্যাহঁতৰ অলপ শান্তি লাগিছে। 'মানুহকেইটা গুৰিয়াল নিচিনা লগা নাইনে? গামোচা এখন লগত দিলে ভাল হ'ব।' বটাটো আনিবলৈ সুকন্যা ভিতৰলৈ সোমাওঁতে লগে লগে বিপুলো সোমাই ক'লে। 'সেয়া বিহু আৰম্ভ কৰিলেই। হাক দিয়কগৈ যাওক। মই নিছোঁ বাৰু।' বিপুল খৰখোজে ওলাই আহি ৰখালে তেওঁলোকক।

খাই আহিছে বাবেই মানুহখিনিয়ে গপচত থাকিবলৈ চেষ্টা কৰিছে যদিও জিভা পাক খুৱাই দক্ষিণা পেৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। অকল টকাটোৰ হিচাপ, বটাটোত দিয়া গামোচাখনলৈ কোনেও গুৰুত্বই দিয়া নাই।

তৃতীয়বাৰ দক্ষিণা দি সুকন্যাই ক'লে, 'আমি গামোচাখনো আগবঢ়াইছিলোঁ।'

'অ' হয় নেকি? দিয়ক তেন্তে', বটাটোৰ পৰা গামোচাখন লৈ এজনে কঁকালত মেৰিয়াই ল'লে, কাগুবোৰ দেখি অস্পষ্ট পোহৰত বিপুল-সুকন্যাই চকুৰে চকুৰে চালে।

মাজনিশা টোপনি ভাগি সুকন্যাই শুনিলে, মানুহ এজনে মাতিছে। তাই ভালকৈ গম ল'লে, আকৌ মাতিছে, কামি দুচটা কোবাই বাজানা বজাই আছে। তাই বিপুলক হেঁচুকি জগাই লেম্পটো অলপ বঢ়াই দিলে। পোহৰটোৰ উমান পাই বাহিৰত বিহু আৰম্ভ হ'ল, দুই-তিনি যোৰা কামীৰ চিটিক চিটিক বাজানা এখন উঠিল।

সিহঁতে দুৱাৰ খুলি দেখিলে, কেৱল তিনিটা মানুহ, সিহঁতক দেখিয়েই পাৰেমানে নাচিছে। ভূতৰ নৃত্য যেন এনেকুৱাই, এই তিনিটাক দেখিলে কোনোবাই ভূত বুলি দুৱাৰ জপাই টেঁটু ফালি চিঞৰি বেহুঁচ হৈ মাটিত পৰি যাব! সুকন্যাৰ অতি-সংবেদনশীল ঘ্ৰাণেন্দ্ৰিয়ই উপযুক্ত সংকেত দিলে, ৰৈ থকাৰ সকাম নাই, লৰালৰিকৈ পুনৰ সোমাই গৈ তাই বটাটোত দক্ষিণা এটা আনিলে, বিপুলক ক'লে, 'সেৱা কৰিব নালাগে, হাতেৰে বটাটো আগবঢ়াই দিয়ক।'

মানুহ তিনিটাই বটাটো উদঙাই চালে। 'আৰু বিছ টকা এটা দিলে, এবটল পাম। পূৰাই দিয়ক আৰু!' দোৰোল খোৱা জিভাৰে ঘপকৈ এটাই কৈ দিয়াত কাষৰ এটাই গাত

ঠেকা মাৰি ইংগিত দিলে, সি ভদ্ৰ মানুহ হৈ দেখুৱাবলৈ ভৰিৰ পৰা ডিঙিলৈকে হাড় পোনাই উলম্ব হ'ল। কিন্তু ঠেকা মৰাটোৱেও নিচাত নিজক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব নোৱাৰি লগতে ক'লে, 'পূৰা কৰি দিয়ক সেইটো।'

আচৰিত হ'বলগীয়ানো কি আছে? কালিৰ পুৱাৰ পৰাই সিহঁতে দেখিলে অতখিনি। দূৰৰ পৰা উঠি অহা নতুন মানুহ কাৰণে অভদ্ৰামী কৰিবলৈকে আহিছে, সুবিধাটো লৈ যোগাৰটো কৰিব বিচাৰিছে, সুকন্যাই লৰালৰিকৈ পুনৰ সোমাই গৈ বিছ টকা এটা আনি হাতে হাতে দি দিলে। মানুহ তিনিটা গুচি গ'ল।

গোসাঁইবিহুৰ দিনটোত ব'হাগটো পাৰ হৈ যোৱা যেন লাগিল। সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ আহি শেষ হ'ল, দূৰত গাইছে যদিও একো শব্দ নাহিল। কিন্তু নিশা কেইবাটাও ডেকা-বুঢ়াৰ দলে তিতা-কেহা লগালে।

বিহুৰ সাতোদিন এদিন এদিনকৈ কমি বছৰটোলৈ অশান্তি দূৰ হোৱা যেন লাগিবলৈ ধৰিলে।

এসপ্তাহৰ পাছত বৰদৈচিলা অহাদি প্ৰকাণ্ড দল এটা আহিল। আগতে অহা কেইজনমানো চকুত পৰিছে। বটাৰ দক্ষিণাটো লৈ উঠি এজনে ৰচিদ-বহী এখন আগবঢ়াই দিলে, 'ষ্টেজৰ বিহুৰ কাৰণে চান্দা নিবলৈ আহিছোঁ।' লিখি দিয়া টকাটো চাই সুকন্যাই ক'লে, 'হে প্ৰভু, আমাৰ এমাহৰ আধা দৰমহাই ইমান নহয়!' ষ্টেজত কি কি হ'ব, ক'ত কিমান টকা লাগিব, মাৰোৱাৰী-দোকানীৰ পৰা কিমান ল'ব, নতুনকৈ অহাবোৰে কিমান দিব লাগিব, বহু কথা সকীয়াই ৰচিদখন দি সিহঁত গ'ল। এজনে জপনাৰ পৰা পিছ হুঁহকি আহি ক'লে, 'আপোনালোকৰ এইকণত মৰা গৰু-কুকুৰৰ বৰ গোন্ধ ওলাই থাকে। সেই সমুখতে পেলাইহি। আপোনালোকে কেচ এটা নিদিয়ে কিয়? কোনোবাই দিনত চোঁচৰাই আনি পেলোৱা দেখে নহয়, তাৰেই নামত কেচ দি দিব।'

সুকন্যাহঁতে কেৱল শুনি থাকি একো নমতা দেখি মানুহটো গুচি গ'ল, দৌৰি গৈ দলটোৰ মাজত সোমালগৈ।

'আকৌ কোনোবাই এইবোৰ ক'লে আপুনি একো নামাতিব দেই। কোৱাই কৈ থাকক। সিহঁতৰ নিচিনাকৈ কেচত সোমাই মৰিব নোৱাৰি। কোনোবাদিনাৰ পৰা কোনেও নেপেলোৱা হ'ব, চৰকাৰে নিজেই ব্যৱস্থা কৰিব পাৰে। উচটাইছে চোৱা!' সুকন্যাই বিপুলক ক'লে।

'পইচাটো কেনেকৈ দিবা!'

'হুঁচৰিতে মুঠতে কিমান টকা গ'ল! তাৰ পাছতো সেইখন দিছে, দেখিয়েই মোৰ মূৰ ঘূৰাইছে। দিব লাগিবই চাগে, মানিব যেন লগা নাই। বেলেগ ঠাইৰ পৰা অহাবোৰৰ ওপৰত দম! ইমান টকা ধৰিব লাগেনে! মাৰোৱাৰী দোকানীৰ লগত আমাক ৰিজালে কেনেকৈ হ'ব!'

***　　　***　　　***

গোটেই গৰম-বন্ধটো বৰষুণ আৰু বিপুল-সুকন্যাৰ কাজিয়াৰ মাজেৰে পাৰ হৈ শেষ হ'ব হৈছে। ছাতিটো ধৰাৰ পাছতো আধা তিতি তিতি অলিন্দ স্কুলৰ পৰা খোজ কাঢ়ি আহি আছে। দুয়ো কাষে এঘৰ-দুঘৰ মানুহ আছে যদিও অধিকাংশ পথাৰ। উপচি উঠা পানীৰ মাজত পৰি থকা ক'লা ঘাইপথটো দীঘল মৰাশ এটাৰ দৰে লাগিছে। নিশা গাড়ীৰ চকাই চেপেটা কৰা ভেকুলীবোৰ বৰষুণত কেইবাদিনো ভিজি ভিজি ওলোৱা কেচেমা-কেচেম গোন্ধটো যেন পথটোৱেই সৃষ্টি কৰা। ঘৰলৈ যাবলৈ তাৰ মন যোৱা নাই, সোমাবলৈ ভয় লাগিছে— জানোচা ঘৰৰ ভিতৰত বিপুল-সুকন্যাৰ মাজত কিবা এটা অঘটন ঘটি গৈছে! বালিৰ চাপৰিত খোজ কঢ়াৰ দৰে নিজে নিজে যদি ভৰি পিছুৱাই গ'লহেঁতেন, দূৰত্ব বাঢ়ি যোৱাৰ দৰে কিছুপৰ পথৰ ওপৰতে যদি পাৰ হৈ গ'লহেঁতেন! ঘৰটো পাবলৈ কেৱল গৈয়েই থাকিব লগা হোৱা হ'লে! 'বাবাই বা মায়ো কোনোবাদিনা ভাবিছে নেকি— গৰম বন্ধটো নহা হ'লেই ভাল আছিল, তেতিয়া গোটেইকেইটা একেলগে ঘৰত এমাহ থাকিব নালাগিলহেঁতেন অশান্তিত।'

পাতল ডাৱৰ সৰকি অহা পোহৰে পানীময় পথাৰ আৰু বৰষুণে ঘেৰা আকাশখন আইনাৰ দৰে বগা কৰিববলৈ ধৰিলে, তথাপি কেইবাদিনলৈ ৰ'দ ওলোৱাৰ লক্ষণ নাই। পদূলিৰ বননিত ভৰি দি এইখন তাৰ নিজৰ ঠাইৰ দৰে নলগা হৈছে। কেৱল সুকন্যাৰ অত্যাচাৰ-কৰ্কথনাৰ বাবে নহয়, বিহুটোৰ কাণ্ডবোৰৰ পাছৰ পৰা এই ভাব তাৰ তীব্ৰতৰ হৈছে। ঘাইপথৰ কাষ উন্নত বুলি ভাবি অহাৰ বিপৰীতে কি বিষাক্ত পৰিৱেশ! ইঘৰ-সিঘৰৰ সংযোগ নাই কাৰো। হৰিচাপৰিত এঘৰীয়া হৈও সামান্য সংযোগ নথকাকৈ নাছিল। বিকট হো-হোৱনি, উচ্ছৃংখল আদহীয়া, পথভ্ৰষ্ট প্ৰৱীণ, আক্ৰোশী বাসিন্দা, লাভ অৰ্জনৰ স্বাৰ্থ, ভুৱা ভদ্ৰতা— এই সমস্তৰ ঘাটিটোকে ৰঙীন পৃথিৱীৰ অংশ ৰূপে ধৰা ভিতৰুৱা গাঁৱৰ মানুহবোৰলৈও তাৰ বিৰক্তি জাগিছে, যেনেকৈ সি নিজেও ভাবি ইয়ালৈ আহিছিল।

সি পঢ়ি থাকে নিচাসক্তৰ দৰে। স্কুলত উপস্থিত হৈ বহঁতপুৰ, লতাজান বা শালবাৰী চেণ্টাৰত থকাৰ দৰে ভাব নাহে, মন শ্ৰদ্ধাৰে ভৰি থাকে। বহঁতপুৰ-লতাজানততো গৰম-বন্ধত ক্লাছেই নহয়, শিক্ষকে খোলা দিনৰ ক্লাছকেইটাই নকৰে। কিন্তু লাহে লাহে সি স্কুলতো আনন্দিত হ'বলৈ পাহৰি গৈছে। পঢ়াত মন দি থাকোঁতে বা এনেয়ো কিবা ভাবত বিভোৰ হৈ সি প্ৰায়ে সম্ভেদ নাপায়— কি কাৰণত সুকন্যাহঁতৰ কাজিয়াখন লাগে বা অহৰহ লাগি আছে। কাৰণবোৰ জানিবলৈ নাপালে সি অধিক আহত হয়।

কোন সময়ত কি অনুভৱ কৰি সি পদূলি পালেহি তাৰ মনত নৰ'ল, জঠৰ হৈ ঘৰলৈ সোমাল।

গৰম-বন্ধ খোলাৰ পাছৰ শনিবাৰটোত সি স্কুলৰ পৰা আহি পোৱাত অলপ দেৰি হ'ল। সুকন্যাই খাওঁ খাওঁ মূৰ্তিৰে চোতালৰ মূৰৰ জপনাখনত ধৰিলেহি, 'বাহিৰতে ৰ!

ইমান দেৰি কৰিছিলি কিয় ?' 'চাইকেলৰ পাংচাৰ হ'ল।' 'তোৰ নতুন চাইকেলৰ পাংচাৰ কিয় হ'ল ?' 'পাম্প বেছিঁকৈ দিয়া আছিল, ৰ'দত ফুটি থাকিল।' 'কাণ্ডজ্ঞান নাই হা ? পাম্পটো কমাই ল'ব লাগে, নাজান ? মূৰ্খ! খাবি, সেইটো মূৰ লৈ খাবি জীৱনত। গতি সেইবোৰেই হ'ব।...' সুকন্যাৰ ৰূপটো দেখি সি সন্দেহ কৰিলে, শাসন কৰা দেখুৱাবলৈ এয়া কেৱল তাকে কৈ থকা নাই, নিশ্চয়কৈ বিপুল আহি পাইছেহি আৰু লগে লগে কাজিয়া এখন আৰম্ভ হৈছে, নহ'লে তাই কথাবোৰ ইমান চিঞৰি বেলেগ ফালে জোৰ দি কিয় ক'ব ? চকাটো ফুটোঁতেই ইমানকৈ ক'বনে ? কিন্তু সি বিপুলক দেখা নাপালে, বিপুলৰ চাইকেলখনো নাই, তথাপি সি নিশ্চিত হ'ল, 'হয়তো ৰ'দ নপৰিবলৈ সিফালে বেৰৰ কাষত থৈছে।'

'আহ, ভালে ভালে ভিতৰ সোমা।' তাই জপনাখন এৰি দিলে। অপ্ৰয়োজনীয় কাঢ়া নিৰ্দেশটো শুনি সি ৰৈ থাকিল। 'আকৌ ক'ব লাগিব নেকি ? কিমানবাৰ ক'ব লাগে সদায় ? নোসোমাৱ কিয় ?' সি বুজিলে, তাই আকৌ বেলেগ ফালে কৈছে। জপনাখন খুলি সি খৰকৈ সোমাই গ'ল। হয়, বিপুল আহিল, চকী এখনত বহি গা শাঁত পেলাইছে, মুখত বিশেষ প্ৰতিক্ৰিয়া নাই। 'বেছি কথা নোসোমোৱা মনটোত খং মাৰ গৈ হয়তো বেলেগ প্ৰসংগ ঘূৰি আছে! কিন্তু একাত্মতাৰ ভাব হয়তো নহয়!' তাক দেখিও বিপুলে একো গুৰুত্ব নিদিয়াত সি ভাবিলে।

পাছৰ সপ্তাহৰ দেওবাৰে পাছবেলা, বিপুলে খোৱাৰ পাতত কাঁহীখন থেকেচি থোৱা অলিন্দই শুনিলে। একো গম নোপোৱাৰ ধৰণে পঢ়া-টেবুলৰ পৰা উঠি গৈ সি দেখিলে, বিপুলে নিজৰ ভাগৰ ভাত-আঞ্জাখিনি মাটিত লুটিয়াই পেলাই ওপৰতে হাত ধুই আহিছে আৰু খৰধৰকৈ কাপোৰ সলোৱাত লাগিছে। ইমান যে তৎক্ষণাতে বিপুলে কামটো কৰিলে, সেইটো কৰিবলৈকে ভাত বঢ়ালৈ ৰৈ আছিল যেন লাগিল অলিন্দৰ। খাবলৈ নবহি অলিন্দ পঢ়া-টেবুলৰ সমুখলৈ উভতি আহিল।

বিপুলে কাকো মাত নলগাই হৰিচাপৰিলৈ গুচি গ'ল। সিহঁতৰ কি লাগি আছিল অলিন্দৰ কাণত সোমোৱা নাছিল। কাইলৈ পুৱতি-নিশা যাবলগীয়া মানুহটোৱে এতিয়া লঘোনে গৈ ক'ত খাবগৈ ? গধূলি হৰিচাপৰি পাই গা-পা ধুই ৰান্ধি হোৱাৰ পাছতহে খাবলৈ পাব, ঘাটত চাগে চাহৰ লগত বিস্কুট দুটামান খাব। স্কুলৰ কাষতে জুপুকা মাৰি বহাৰ দৰে অকলে ঘৰটো কেনেকৈবা সাজি লৈছে! অলিন্দই সুকন্যাৰ মুখখন চালেগৈ, তাই একো প্ৰতিক্ৰিয়া তাক নেদেখুৱালে, গালি খোৱাৰ ভয়ত সি পুনৰ পঢ়া-টেবুললৈ আহিল।

সোমবাৰে নিশা, বহুদিনৰ মূৰত চন্দন ওলালহি। অলিন্দই দুৱাৰখন খুলি দি বাহিৰৰ কোঠাটোত লেম্প এটা থৈ আকৌ পঢ়া-টেবুলৰ সমুখত বহিল, কাষতে ভায়েক। সুকন্যা সাৰ পোৱা গম পাই অলিন্দই মুখেৰে একো মাত নিদিলে, তায়ে চন্দনক সোধ-পোচ

কৰিব। চন্দন সিহঁতৰ কোঠাটোলৈ সোমাই আহি বিছনা এখনত অলপপৰ বহিল। চিলমিল টোপনিটো খেদি সুকন্যাই সুধিলে, ‘তই খাই আহিছ নে? নহ’লে মই উঠি ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব।’ চন্দনে মুখেৰে নামাতি বহি থাকিল।

কিছুপৰ থাকি চন্দনে অলিন্দক মিহিকৈ মাতিলে, ‘বাবা।’ অলিন্দই মূৰ তুলি চালে। ‘কালি তোমালোকৰ বাবাই কিয় ভাত নোখোৱাকৈ গ’ল অ’?’ চন্দনে একেটা মিহি সুৰতে সুধিছে যাতে কোবটো সুকন্যাৰ গাত পৰেগৈ, অলিন্দই লগে লগে তলমূৰ কৰি দিলে, সুকন্যাই গৰগৰাই উঠিল, ‘অ’ সেইটো কথা হৈছে! তেওঁ গৈ তাত সোমালগৈ। তাত গোচৰ দিবলৈ আহিছে!’

‘চুপ থাক তই’, চন্দনে হুকি মাৰি ক’লে।

‘তই মোৰ আগত বৰ মাত মাতিব পৰা হ’লি যে?’

চন্দনে সুকন্যাক উত্তৰ নিদি পুনৰ মিহিকৈ অলিন্দক মাতিলে, ‘বাবা।’ অলিন্দই মূৰ তুলি নাচালে, সুকন্যাই কিবা বলকিয়ে আছে, চন্দনে আকৌ মাতিলে, ‘অ’ বাবা।’ অলিন্দই মূৰ নোতোলা দেখি চন্দনে তেনেকৈয়ে ক’লে, ‘তুমি দেখি থাকা নহয়? তোমালোকৰ বাবাক অত্যাচাৰ কৰি থাকে। কিয় চাই থাকা? তাইক এসেকা দিব নোৱাৰা নেকি?’

‘সেইবোৰ কথা তই শিকাবলৈ আহিছ? তই সেইবোৰ ভাব লৈ ইয়ালৈ আহিব নালাগে। এতিয়াই যাগৈ। আমাৰ মতা-মাইকীৰ কিবা লাগিছে, মাজত সোমাবলৈ তহঁতৰ কি দৰকাৰ?’ সুকন্যাই খঙত গাৰুৰ পৰা মূৰটো উঠাই ক’লে। ‘আমাৰ মতা-মাইকীৰ...’— কথাষাৰ শুনিয়েই চন্দন সৰি পৰিল। মাজত সোমাই বিৰিণাৰ মৰণ হোৱা পুৰণা অভিজ্ঞতাবোৰ মনত পৰি সি ঠৰঙা হৈ বহি থকিল।

চকুপানীৰে অলিন্দই কিতাপৰ আখৰ নমনা হ’ল, টোপাল সৰা কোনেও নেদেখিবলৈ সি চকু দুটা বহলকৈ মেলি পানীখিনিক স্থান দিয়াৰ চেষ্টা কৰিলে, ভায়েকৰ চিন্তাই তাৰ মনটো চেপি ধৰিলে— ভায়েকে কেনেকৈ অকণো উদ্বিগ্ন নোহোৱাকৈ থাকিব পাৰে? কেনেকৈ হাঁহি-মাতি থাকে? সি সৰু হৈ আছে যদিও, সিমান সৰুতে অলিন্দই কথাবোৰৰ পৰা কিমান যাতনা পাইছিল, কিমান ভয় খাইছিল, কিন্তু ভায়েক নিশ্চিন্তে থাকে কেনেকৈ? অলিন্দই আৰু ৰখাব নোৱাৰিলে, ওন্দোলা মুখেৰে চকুপানীৰ ধাৰ বৈ আহিল, মচিবলৈ হাতখন লৰাবলৈ সংকোচ কৰি সি ভায়েকৰ মুখখন অকণমান বেঁকাকৈ নিৰীক্ষণ কৰিলে, কিন্তু ভায়েকে তালৈকে চাই আছিল, ককায়েকৰ গালত চকুপানী দেখিয়েই ভায়েকে সোঁত-সোঁতাবলৈ ধৰিলে, তাৰো চকুলো বৈ আহিল। ‘সিও মানে একেদৰেই বৈ আছিল! তাৰো আঘাত লাগে তাৰমানে!’ ভায়েকলৈ অলিন্দৰ বেয়া লাগিল, ভায়েকে নীৰৱে কিমান যাতনা সহি থাকে সি যে মন কৰা নাছিল, কিন্তু সি ভায়েকক একো সুধিবও নোৱাৰে। একেটা অৱস্থাই ভায়েকৰো হোৱাটো গম পাই তাৰ ওচৰত অলিন্দৰ লাজ লাগিল। ‘অকণমানি ল’ৰাটোৱে কি বিবেচনা কৰে নিজৰ মনতে?’

চন্দন মনে মনে ৰোৱাত সুকন্যায়ো বেছি কথা নকৈ ৰ'ল। চন্দনে লাহেকৈ বাহিৰৰ কোঠাটোলৈ উঠি গৈ বিচনাখন সাজু কৰিলে শুবলৈ।

টোপনিত হাওলি যোৱাৰ দৰে হতাশাত অৱশ হৈ সুকন্যাৰ মূৰটো গাৰুত লেপেটা খাই ধৰিলে, ভৰিৰ তলুৱা দুখনো নোহোৱা হৈ যোৱা যেন লাগিছে। তাই যিমান আশাৰে চন্দনক পঢ়ুৱাইছিল, তাৰ মুখৰ কথাখিনি শুনি তাই সকলো যেন হেৰুৱাই পেলালে। প্ৰতিমাৰ লেখীয়াকৈ বহি থকা ল'ৰা দুটাক পঢ়াত ব্যস্ত নিচিনা দেখি তাই পুনৰ মনলৈ অলপ উদ্যম আনিলে। বিছনাৰ পৰা উঠি তাই লাহে লাহে চন্দনৰ ওচৰলৈ গ'ল। আকৌ কিবা লগাৰ ভয়ত অলিন্দহঁত পেঁপুৱা লাগিল।

'তোক ভিনদেৱে কি কৈছিলগৈ?' তাই শান্তকৈ সুধিলে।

'মোক লগ পোৱা নাই। আতাক ক'লে।' সিও শান্তকৈ উত্তৰ দিলে।

'কি ক'লে?'

'কি ক'লে নাজানো। মোক আতাই ক'লে— বিপুলে ভাতখিনি পেলাই থৈ নোখোৱাকৈ গুচি গৈছে, তাই একেৰাহে বলকি থাকে, তোক গালি এটা দি ঠিক কৰিবলৈ গোচৰ দি গৈছে।'

'তাৰ পাছত তই আৰু আতাই সেইমতেই কৰি আছ? মানুহটো কেনেকুৱা অঁকৰা নাজান নেকি? মানুহটোৱে লোকে কিবা এটা কৰা দেখিলেই কৰিবলৈ বৰ ভাল পায়! অলপদিনৰ আগত ৰেডিঅ'ত দেওবৰীয়া নাটকত শুনিলে— মানুহহালৰ কাজিয়া লাগিল, মানুহটোৱে মাকৰ ঘৰত গোচৰ দিলেগৈ, এনেই সৰু ঘৰুৱা কথা, পাছত হাঁহি উঠিল, নাটকত সেইবোৰেই হয়। সেইটোকে শিকি লৈ নিজেও গোচৰ দিবলৈ গৈছে। বাৰু আহকচোন, মই সুধিলে নিজেই ক'ব— কি কৈছিলগৈ। আতাই কি কৈছিল, সেইবোৰো নিজে গাই দিব মোৰ আগত।'

শনিবাৰে বিপুল অহা দেখি চন্দন লগতে আহিল। সুকন্যাই ভাল মাতেৰে দুয়োটাকে খাবলৈ দিলে। বিপুলৰো খং ইতিমধ্যে শেষ হৈছে।

সুকন্যাই চন্দনক ক'লে, 'বাৰু তই আছ নহয়, প্ৰমাণটোকে চা', তাই বিপুলৰ ফালে চালে, 'আপুনি কওকচোন আতাই কি ক'লে আপোনাক, গোচৰ দিয়াৰ পাছত।'

'আতাই কৈছে— তাই টকা চুবলৈ পালে, টকা দেখি তাইৰ বাহাদুৰি হ'ল, মই চন্দনক আজিয়েই পঠাম, তাইক ঠিক কৰিব।'

'আৰে!' সুকন্যাই অণুমাত্ৰ আশা কৰা নাছিল এইটো। ডকাইতি হওঁতে আতাকে কোৱাখিনি মনত ৰৈ যোৱাৰ পাছতো এতিয়া তাই এইটো মনলৈ আনিব পৰা নাছিল। তাইৰ খং আকৌ উঠিছে, খঙতকৈও হতাশাই তাইক ঘেৰি ধৰিলে, তীক্ষ্ণ মাতেৰে তাই ক'লে, 'আতাই এইটো কেনেকুৱা কথা কৈছে! বেমাৰৰ ঔষধকেইটা পৰ্যন্ত মই চিন্তা

কৰিব লাগে, মই টকা চুবলৈ পোৱাৰ কাৰণে আমাৰ মাজত একো লগা নাই নহয়! এইবোৰ থাকেই গৃহস্থালি ঘৰত। আতাই বুজাই কৈ ওভতাইহে পঠাব লাগিছিল, যদি বিবেচনা থকা মানুহ। সেইকণ বিবেচনা আতাৰ নোহোৱা হৈ গ'ল নে? বোলে তুমি ঘৰলৈ আজি উভতি যোৱা, ভালকৈ থাকাগৈ, এনেকৈ ওলাই যাব নালাগে, কাইলৈ যাবা মাজুলীলৈ। সেইটো ক'ব নোৱাৰিলে?' চন্দন-বিপুলে শুনি থাকিল, সিহঁতে এতিয়াহে অনুধাৱন কৰিছে। আতাকে তেনেকৈ কিয় ক'লে, অলিন্দই বুজি পোৱা যেন লাগিল। টকা বা দক্ষিণালৈ আশা পালি থকা মানুহজনে হয়তো জীয়েকৰ হাতত টকা কেইটামান দেখি অলপ ঈৰ্ষিতও হয়। তাই দৰৱ বা কাপোৰ-কানি দিওঁতে তেওঁ নিজৰ সামৰ্থ্যহীনতাৰ বাবে পোৰণি অনুভৱ কৰে।

পাছদিনা আবেলি চন্দন আকৌ আহিল। সি মনতে এটা সন্দেহ ৰাখিছিল যে বিপুল অহাৰ পাছ মুহূৰ্তত সৰুকৈ হ'লেও কিবা অকণমান লাগিব, সেইবাবে কালি সি লগতে গুচি আহিছিল। ভবা মতে নোহোৱাত নিজৰ ওচৰতে লাজ লাগিল তাৰ। সেয়েহে কালি এনেই অহা যেন দেখুৱাবলৈকে সি আজি পুনৰ আহিছে।

বিপুল নাই। চন্দন-সুকন্যা বাৰাণ্ডাত। সুকন্যাই নিজে উলিয়ালে, '... মই বহুত ভাবি চালোঁ। ভাগ ভাগ হ'বলৈকো মন আছিল— মানুহটো সিফালে থাকক, ইয়ালৈ আহি থাকিব নালাগে। কিন্তু মানুহে হাঁহি দিব, মানুহে ক'ব— ইয়ালৈ আহি কি হ'ল, সংসাৰখন ভাগি গ'ল। আৰু মানুহটো হ'ল অঁকৰা, মই টিপা ধৰি নাৰাখিলে ক'ত কি কৰে ঠিক নাই। বহুত চিন্তা কৰি সংসাৰখন ভাঙিবলৈ মন নাই। কিন্তু ছেও-ভাওবোৰ দেখি টিঙিচকৈ মাৰে, মানুহটোৱে নিশিকা নহয়, মগজটো একেবাৰে নাইকিয়া নহয়, পঢ়িলেও লগে লগে মুখস্থ হয়, কথাবোৰ শিকে, কিন্তু দুদিনতে পাহৰি থাকে। কৈ কৈ অতিষ্ঠ হৈহে মই গালি পাৰোঁ।'

অলিন্দই ভিতৰৰ পৰা শুনি আছে, 'বিচ্ছেদ হোৱাৰ কথা মায়ে খাটাংকৈ ভাবিছিল তাৰমানে! ভাগ হৈ কেনেকুৱা এটা জীৱন বা ঘৰ কল্পনা কৰি চাইছিল? বিচ্ছেদ নোহোৱাৰ সিদ্ধান্ত যে ল'লে, সেয়া কেৱল লোকে হঁহাটো ভাবিয়েই? কেৱল লোকৰ সেই চিন্তাটোতে ঘৰখনৰ বান্ধোনটো ৰৈ আছে?'

চন্দনক তাই আপোন-পাহৰা হৈ কৈ থকাৰ দৰে লাগিছে অলিন্দৰ। চন্দনে সিমান আপোনভাবে লয় নে নলয়, অলিন্দৰ সন্দেহ হৈছে। সিহঁতৰ মুখকেইখন চাবলৈ বাহিৰলৈ ওলাই আহিবলৈ সি উপায় নেদেখিলে। চন্দনে সুকন্যাক বা সিহঁতক বা বহঁতপুৰৰ গোটেই ঘৰখনকো নিজৰ দৰে নোলোৱা যেন ধাৰণা হ'বলৈ ধৰিছে অলিন্দৰ, 'মায়ে ভায়েকটোৰ আগত যিটো মোহত কৈছে, তাৰ বিপৰীতে মামাই হয়তো শুনিব লাগে বাবেহে শুনি আছে।'

*** *** ***

চন্দনৰ চাকৰিটো হ'ল। খবৰটো সুকন্যাহঁতে কৃষ্ণৰ মুখেৰে পালে। যেনেকৈ পাব বিচাৰিছিল তেনেকৈ নাপাই সুকন্যা-বিপুলৰ দুখ লাগিছে। চন্দনে সকামো পাতিছে, কোন ক'ত আহিব সকলোৱে জানে, কিন্তু সকামৰ খবৰটোও সুকন্যাহঁতে বেলেগৰ মুখেৰে পাইছে। 'আপুনি আহোঁতে-যাওঁতে এই কেইবাৰমান নোসোমাবচোন। এনেই লৰালৰিতে নোসোমোৱাৰ দৰে থাকিব। কি কৰে কৰকচোন চাওঁ।' সুকন্যাই বিপুলক ক'লে।

কৃষ্ণৰ দৰে আহি চিনাকি হোৱা, চন্দনৰ আন এটা বন্ধু চম্পকে ক'লেহি, 'মই তাক কৈছোঁ, বাইদেউহঁতক ভালকৈ কথাখিনি জনাই সন্মান এটা দে। সি কৈছে— মই লৈ থৈছোঁ, এতিয়া সিহঁতেও আশা কৰিব, গতিকে মই প্ৰথমৰ পৰা আতাৰি কৰিব লাগিব, নহ'লে চল পাব, সিহঁতক প্ৰথমৰ পৰাই বাহাদুৰি দেখুৱাব লাগিব, তেহে মোৰ দমটো খাটিব, এনেয়ো সিহঁতে মোক মানুহ কৰা বুলি বাহাদুৰি এটা দেখুৱায়েই, চল দি থাকিলে সৰকাব মোৰ পৰা। ...মই বোলো হেৰৌ, বায়েকজনীক তেনেকৈ কৰ নে? তোক কিমানখিনি দিলে, তইতো সকামটোৰ খবৰটো আগতে বায়েৰহঁতকহে দি ল'ব লাগে।'

ল'ৰাটোক সুকন্যাই বেয়াকৈ ক'বলৈ মন কৰিও নক'লে। 'লোকক বেয়াকৈ ক'লে কি হ'ব? ফাঁকি যেন লাগিছে যদিও, ই ইমান ডাঙৰ ফাঁকিটো কিয় দিবহি? বুঢ়া-আদহীয়া এটাই বা মহিলা এজনীয়ে ক'লেহিও বেলেগ আছিল, ই ল'ৰাটো সেইধৰণৰ কথা সজা মানুহ যেনো নালাগে। আৰু চন্দনেনো লগৰ হ'ল বাবেই লোকৰ মানুহবোৰক ইমান আপোন কৰি এইবোৰ ক'ব লাগেনে?' তাই ধৈৰ্য ধৰি ৰ'ল।

সকামৰ এদিন আগত চন্দন আহিল, 'পৰহিলৈ সকাম পাতিছোঁ। দিনত।' কৈয়েই সি আন কথা উলিয়াই অলপপৰ পাছতে গ'লগৈ।

'সি নহাকৈ থাকিব নোৱাৰে, এনেইহে উভতি কৰি থাকে। দেখিলে? আহি মাতটোতো দিলেহি। লগৰ ল'ৰাৰ আগত কিবা এযাৰ ক'লে বুলিয়েই এৰি দিব নোৱাৰি, সকামলৈ যাব লাগিব।', সুকন্যাই বিপুলক ক'লে। বিপুলে সিমানখিনি ভবাই নাই, সুকন্যাইহে সেইবোৰ ভাবিছে, বিপুলে যাবলৈ ঠেং দাঙিলেই আগতেই, শহুৰেকৰ ঘৰলৈ সি নাযাব কিয়?

সকামটো চলি আছে। সুকন্যাহঁতে চন্দনৰ পৰা ভাল ব্যৱহাৰ পোৱা নাই। সি এটাকো মাতিবলৈ মন কৰা নাই। বাকীবোৰৰ লগত তাৰ মাত-কথা সলসলীয়া। আগৰ যি গহীন-গোমোঠা ধৰণ তাৰ, বাকীবোৰৰ লগত সেয়াও দেখুওৱা নাই। সুকন্যাই ভাবিছে, 'চম্পকে কোৱাটোৱেই হয়। টকা-পইচালৈ আশা কৰা কথাটো সি কিয় ভাবিছে? তাৰ টকাকেইটা আমাক কেলেই! ইয়াতে ওচৰলৈ মাতি লৈ সোধো নেকি— তই যে আমাক মাতিবলৈ মন কৰা নাই, কিনো হ'ল?' কিন্তু তাই আন প্ৰকাৰেও ভাবিলে, 'সি কৰিছেই বেয়া ব্যৱহাৰ, কৰকচোন কিমান দিন কেনেকৈ কি কৰে কৰে চাওঁ, সঁচাকৈ তাৰ মনলৈ কৃতজ্ঞতা নাহিবনে!'

সুকন্যাই চন্দনৰ ব্যৱহাৰটো বুজি মুখত হাঁহি লৈও অৱসন্ন আৰু চিন্তাৰিষ্ট হৈ থকাটো অলিন্দই ধৰিব পাৰিছে। সি বুজিছে— এই কথাটো বেলেগেও মন কৰি আছে।

মাঘ বিহু আহিল।

'ৰাতিটো কি ধৰণে যায়বা! ৰাতিপুৱা মেজি জ্বলোৱাৰ পৰিস্থিতি নাথাকিবও পাৰে, আজি গধূলিতে জ্বলোৱা হওক।' উৰুকাৰ দুপৰীয়া সুকন্যাই ক'লে।

'ৰাতিপুৱা জ্বলোৱাটো তাতহে নিয়ম আছিল। এইবোৰত আগৰ পৰাই এনেয়ো উৰুকাৰ দিনা গধূলিতে জ্বলোৱা দেখোঁ।' বিপুলে হয়ভৰ দিলে।

'বেলেগে উমান পোৱাকৈ নালাগে। খৰি চাৰিডালমানেৰে নিয়মটোহে কৰিব লাগিব। ফূৰ্তি কৰা যেন দেখিলে উৎপাত বেছিকৈ কৰিবহিও পাৰে। চুপ-চাপ থকা হওকচোন, কি হয় চোৱা যাওক।'

বতৰ ফৰকাল, পৰিৱেশ শান্ত। সিহঁত অহা এবছৰ হ'বৰ হ'ল, ঠাইকণ পুৰণা নিচিনা লাগিছে, কিন্তু নিজকে পুৰণা হিচাপে নাভাবিবলৈ বাধ্য হৈ আছে। নাও পাৰি দিওঁতে ব্ৰহ্মপুত্ৰ শান্ত থাকিলেও মাজভাগত ডুবাৰ আশংকা থকাৰ দৰে ভয়ত চাৰিওটা নিমজ্জমান। 'যিমানেই যি নহওক, যিমানেই আহ-যাহ নাথাকক, অহাটো আহিবই'— কথাষাৰ কেইবাজনৰ মুখেৰে শুনি থৈছে সিহঁতে। প্ৰথম ঘটনা দুটাৰ পাছত কাৰোৰে লগত সিহঁতৰ একো লগা নাই। দুই-এঘৰলৈ সুকন্যা বা বিপুল গৈছিল, কিন্তু গাঁও ফুৰা পৰিৱেশটো একেবাৰে নাই। কোনোঘৰ বেপাৰ-হাজিৰা-চাকৰিত ব্যস্ত, কোনোঘৰে কন্দলৰ মাজত আলহী সুধিব নাজানে, কোনোঘৰৰ কাজিয়া-পেঁচাল গাড়ীৰ মাত বা কুঁৰলী ফালি আহি সিহঁতৰ কাণত পৰেহি। এঘৰলৈ বিপুল যোৱাত চল পাই পাছদিনা মদৰ নিচাতে মানুহজন আহি সোমাইছিলহি, কেতিয়া যায় কেতিয়া যায় লাগিল সিহঁতৰ। তেঁৱেই ক'লে, 'আগেয়ে এঘৰৰ ঠেলাখন বাহিৰত থৈছিল, মেজিত জাপি দিলে। এতিয়া পুৰণা মানুহৰ শাৰীত পৰিল, এতিয়া সিমান নকৰে। কিন্তু যিমান পুৰণা হ'লেও নতুনকৈ অহা মানুহে ইয়াত অধিকাৰ দেখুৱাব নোৱাৰিব। দেখুৱালেই কটা-মৰা হৈ যাব। চেণ্টাৰত মানুহ কাটি দিছেতো, প্ৰতিটো নিৰ্বাচনৰ সময়ত লোকেল মানুহেই এটা কটা যায়, মানুহ ভাগি যাব লগা হৈছে। ইয়াত নতুন মানুহে সদায় বাংলাদেশীৰ দৰে থাকিব লাগিব, লোকেল হ'ব নোৱাৰিব।'

'সি তেতিয়াৰ পৰা অতদিন অহা নাই, আজিতো অন্ততঃ আহিব লাগে।' সুকন্যাই চন্দনৰ সম্পৰ্কে ভাবি আছে। বিপুলে কিবা ভাবিছে নেকি তাই মুখখনলৈ চাই গম ল'লৈ, 'হয়তো ভবা নাই, ভবা হ'লে কৈয়েই দিলেহেঁতেন।'

সন্ধিয়া কুঁৱলী অলপ পৰিছে, গাড়ীবোৰৰ পোহৰত পথৰ মানুহ চিনিব পৰা হৈ আছে। দূৰৰ পৰা সম্পূৰ্ণকৈ নেদেখিবলৈ সিহঁতে চকোৱাৰ ভিতৰত সজা মেজিটো জ্বলালে।

নিদিলে নহয় কাৰণে জয়ধ্বনিটো উচ্চাৰণ কৰিলে মাথোঁ। জুই শেষ হ'বলৈ বেছি সময় নালাগিল। সিহঁতে আঙঠাবোৰত পানী ঢালি ভিতৰ সোমাই বাহিৰলৈ গম লৈ থাকিল।

'বাবা', সম্পূৰ্ণ এন্ধাৰ হোৱাৰ পাছত চন্দনে মাতিলেহি। হস্পিতালৰ কুঠৰিত আপোন মানুহৰ মাত শুনাৰ দৰে আটাইকেইটাৰ মুখলৈ ৰং আহিল। 'সেয়া! মই জানো, সি মোক এৰিব নোৱাৰে। আহিল সি দেখিলি!' সুকন্যাই নিজকে কোৱা দৰে তিনিওটাৰ আগত ক'লে। দুৱাৰ খুলিবলৈ আটাইকেইটা একেলগে আহিল।

'তই চেণ্টাৰত কিবা লক্ষণ দেখিলি নে?' সুকন্যাই তাক সুধিলে।

'নিজান নিচিনা। ৰ, ঘৰ সোমাবহিহে অ'ৰ-ত'ৰ পৰা আহি। দহ বজাৰ আগত নাহে। গোটেই ৰাতিটো আছে!' কৃষ্ণহঁতৰ তাত দেখা অভিজ্ঞতাৰে সি ক'লে।

'দিনৰ পৰাই একেবাৰে ঠাণ্ডা পৰি আছে দেখোন। নাহে বা ইয়ালৈ।'

'নাহিব!' চন্দনে অদ্ভুত ধৰণে গেঁথাই ক'লে। মানুহবোৰ নহাৰ ক্ষীণ আশাটোও গুচি যোৱাত সুকন্যাহঁতৰ চকু থৰ লাগিল।

'চকোৱাকেইখন নুচুলেই হ'ল আৰু!' চন্দনে ক'লে, 'এটা খুঁটা ভঙা মাত্ৰেইতো দোখোঁটালী চকোৱা এৰাই গুচিয়েই যাব। কিমান দিগদাৰ হ'ব পাছত! গোটে গোটে বাঁহ যাব। জেওৰা গোটেইবোৰ উঠাই নিলেও নিয়ক। সম্পূৰ্ণ লৈ যাঃ —মই সেইটোৰেই চিন্তা কৰি আহিছোঁ। গোটেই ৰাতিটো লাগি লাগি নিলেও জেওৰাকে নিয়ক, চকোৱা যেন নোচোৰে, সেইটোহে আশা কৰি থাক।'

ন বজাত ৰাস্তাইদি কিৰীলি এটা পাৰ হৈ গ'ল। 'সেয়া! আহিলেই।' বিপুলে চঁক খালে। চন্দনে ক'লে, 'নহয়, ৰ'ব। সেইটো ক'ৰবালৈ গৈছে। সিহঁতৰ মিটিং চলি আছে তাৰমানে। মিটিং আৰম্ভ হৈ গ'ল!'

কিন্তু নাই নাই নাই নাই। ৰাতি দুপৰ হ'ল। কোনো গম-গতি নাই।

নিশা ভটিয়াবলৈ ধৰিলে। অলিন্দৰ টোপনি আহিল। নাহে বুলি ডাঙৰকেইটাও ভাবিলে, তথাপি লেপৰ তলত পৰিও টোপনিটো চিলমিল অৱস্থাত ৰাখি থৈছে।

শেষ নিশা টোপাল টোপাল নিয়ৰ সৰিল। গাড়ীৰ শব্দৰ সুৰুঙাত নিয়ৰৰ টোপালবোৰ ইমান শব্দ বুলি সিহঁতে আজি উমান পাইছে। টেঁটকৈ মৰা এটা চিঞৰত সুকন্যা-বিপুলৰ টোপনি ফাটিল। মাতটো চেণ্টাৰ ফালৰ মাজ বাটৰ পৰা আহিছে। সুকন্যাই ঘড়ীটো চালে, তিনি বাজি গৈছে। চন্দনে জেকেটটো পিন্ধি পিন্ধি বিপুলৰ ওচৰলৈ কোবাকুবিকৈ আহিল, 'টৰ্চটো আছেনে লগত? লৰালৰিকৈ আহক। মাত শুনিলেই দুৱাৰ খুলি ওলাব লাগিব। সেয়া সংকেত দিলে।'

'একেবাৰে ওচৰলৈ নাযাবি দেই, মানুহ দুটা ঘাইল যাতে নহয়।' সুকন্যাই আকৌ সকীয়ালে।

'সেইটো কাম সিহঁতে মুঠেই নকৰে। মানুহ গৈ ওচৰত বৈ দিলেও সিহঁতে বতাহ অকণ লাগিবলৈকো নিদিয়ে। সেইবোৰ খেল জানে সিহঁতে— মানুহৰ গাত লাগিলেই যে কাহিনী ওলোটা হৈ যাব।'

বাহিৰত আকৌ নিতাল। সুকন্যাই ভাবিছে— কিজানি নাহে, এই নিশাখন সেইটোৱে কিজানি বেলেগ কাৰণতহে চিঞৰিলে।

'ঐ, গৰু ছাল বজাও ব'ল, আজি ৰঙা-বগা দেখিব অকল, বেলেগ একো নেদেখে কোনেও, ৰাঙলী হৈ যাব আজি মাটি। মাৰ। কাট ঐ। কাটি দে। তেজ বোৱাই দে। ৰঙানদী হৈ যাওক। এইৎ... বজা...' তিৰাশীৰ চিঞৰৰ দৰে এজাক মানুহৰ গৰ্জন কাষ চাপি আহিল, ভেটিৰ কাষৰ খহনীয়াতকৈও ভয়ংকৰ চোক, আটাইকেইটা কঁপিবলৈ ধৰিলে, চন্দনে আগতে দেখাতকৈ সম্পূৰ্ণ বেলেগ। 'টৰ্চটো নামাৰিব', চন্দনে লাহেকৈ দুৱাৰখন মেলিলে, থিয়েটাৰৰ লাইটিঙৰ দৰে গাড়ীৰ চকামকা পোহৰত ছঁয়াময়াকৈ এজাক মানুহ। চন্দন-বিপুল ওলাই গ'ল। '... ৰঙা-বগা কৰি দে। কি চাই আছ? মাৰ। ঐ গৰু ছাল এখন আন ঐ, বজা বাজানা এটা। আজিয়েই বজাই ল, কাইলৈ আমাক অজাতি বুলি কৈ দিব। এইৎ..., গোটেই উঠাই দে। ভাঙি দে সব। ৰঙা কৰি দে...' মৰমৰকৈ এফালৰ পৰা জেওৰা ভগাৰ শব্দ উঠিল, শুকান গোঁজবোৰে মটহ মটহ কৰিছে, মানুহৰ মাতৰ সৈতে জেওৰাৰ মাতৰ সংমিশ্ৰণ ঘটি পৰিৱেশ অধিক ভয়ংকৰ হ'ল। বিপুল বাদেই, সমুখত বৈ চন্দনো ভেলেঙা লাগিল। '...আমাক অজাতি বুলি কাইলৈকে হাঁহি দিব, নাখাবি একো, খোৱা গিলাছ পেলাই দিয়ে গোসাঁয়ে, আমি গৰু ছাল বজোৱা নীচ। আজি ভাং যিমান পাৰ। গিৰাই দে গোটেই। খতম কৰি দে। এইবোৰ পানী ছটিয়াই ধুব। এইৎ... ভাগ..., গুচি যা। উঠাই দে...' সুকন্যাই বাৰাণ্ডাৰ এন্ধাৰত বৈ জাৰে-ভয়ে সমানে কঁপিবলৈ ধৰিলে। ইমান কুঁৱলী, গাড়ীৰ পোহৰ যেনে তেনে সৰকি আহিছে, মানুহবোৰে পকনীয়াৰ দৰে লৰা-ঢপৰা কৰি আছে, চন্দন-বিপুলৰ যেন অস্তিত্ব নাই, তাইৰ উমান পোৱা নাই, যেন গচকত শেষ হৈ গ'ল।

জেওৰা খহি গৈ আছে। কিমান চাই থাকিব পাৰি? বিপুলে হাত দুখন ওপৰলৈ দাঙি 'ৰ'ব ৰ'ব' কৰিলে। কোনো শুনোতা নাই। কোনফালে শুনিব? অ'লৈ ত'লৈ দূৰলৈকে মানুহ, দুফালৰ পৰা জেওৰা ভাঙি আছে। গোটেই মানুহবোৰে মুখত গামোচা একোখন মেৰিয়াই গুপ্তহত্যাকাৰীৰ দৰে কেৱল চকুকেইটা উলিয়াই আহিছে। লৰা-ঢপৰাত কোনোবাটোৰ মুখৰ পৰা সেইখন খহি পৰিছে, আকৌ মেৰিয়াই লৈছে এনেই। মুখ দেখি চন্দনে চিনি পোৱা দুজনমানক নাম কাঢ়ি মাতি ৰ'বলৈ কৈছে। কোনেও শুনিব নোখোজে।

জেওৰাবোৰ উঠাই নিবলৈ অতগাল মানুহক কিমান সময় লাগে? সিহঁতে উঠোৱা নাই, নিব বিচৰা নাই, সিহঁতে ভাঙিছে কেৱল। টুকুৰা-টুকুৰ কৰিছে। পথাৰলৈ আছাৰি পেলাইছে। চিঞৰি আছে এনেই। মুখেৰে এনেই ভয়ংকৰ কথাবোৰ গাই আছে।

বিপুলে হাতযোৰ কৰি ক'লে, 'ৰাইজক সেয়াকে দিলোঁ। আৰু ভাঙিব নালাগে।'

কোনোবা এটাই দেখা পাই বাকীবোৰক ইংগিত দিলে, বিজুলী-সঞ্চেদ বৈ যোৱাৰ দৰে একেকোবেই মুখ জপাই হাত এৰি গোটেইবোৰ ৰৈ গ'ল। সৰু ল'ৰা এটাই ভঙাৰ ৰাগীত গমেই নাপালে কি হৈছে, সি ভাঙিয়েই আছে, চেণ্টাৰত দেখি থকা চিনাকি ল'ৰা, চন্দন দৌৰি গৈ গবা মাৰি ধৰিলে, 'হ'ব ভাইটি হ'ব, বাদ দিয়া।' সি মূৰ উঠাই চাই বাকীবোৰ ৰৈ থকা দেখি চন্দনৰ গাৰ পৰা এৰাই ভিৰলৈ সোমাই দিলে।

'তামোলখন, গামোচাখন বুজি নাপায়। হাতযোৰটো যে বুজি পালে, ৰক্ষা!' সুকন্যাই ভাবিলে, 'মানুহবোৰে অন্য একো কৰিবলৈ অহা নাই, ভয় খুৱাই ৰং চাবলৈ আহিছে। মুখেৰে ইমান চিঞৰি-বাখৰি মাৰিম-কাটিম কৰিছে, এনেই! মিছা-মিছি ভয় খুৱাবলৈ সিহঁতে সাজি আহিছে!' অলপ সকাহ পোৱা যেন লাগিল তাইৰ।

মানুহবোৰে কাণ্ডটো সোনকালেই শেষ কৰাৰ পৰিকল্পনাত অহা নাছিল। লগে লগে গুচি গ'লে হাৰ মনা দৰে হ'ব নেকি? মুখৰ পৰা গামোচা খুলি দুজন আগবাঢ়ি আহিল, 'দাদা বেয়া নাপাব দেই', খোজত বেপৰোৱা ভংগী, দোৰোল খোৱা জিভা, 'উৰুকা কাৰণে অলপ ভোজ খাই আছিলোঁ। এই..., খৰি অলপ কমি গ'ল। পুৰণা জেওৰা কাৰণে নিবলৈ আহিলোঁ। বেয়া নাপাব দেই।'

'নাপাওঁ, নাপাওঁ', বিপুল-চন্দনে একেলগে ক'লে। ডেকা এটাও আহিল, 'অ' দাদা। আমাক অভদ্ৰ বুলি নাভাবিব।' লগতে আন এজনে ক'লে, 'আমি সৱ ভদ্ৰ মানুহ। এইটো, এ... এইটো— ই এটা উকীল।' তেওঁ দূৰৰ এটালৈ আঙুলিয়ালে, 'সেইটো এমএ পাছ। ব্যৱসায় কৰি আছে। ভদ্ৰ মানুহৰ ল'ৰা। এইবোৰ, এইবোৰ, পঢ়ি পঢ়ি ডাঙৰ মানুহ।' আন এজনে ক'লে, 'আৰু কোনো আহিব নোৱাৰে! আপোনালোক শোৱকগৈ যাওক। আমি কাকো আহিবলৈ নিদিওঁ, ৰখি থাকিম।' এজন আহি বননিত বহি দিলেহি, 'বুজিছেনে? মই এমএছচি পাছ। চাকৰি নাপালে কি কৰিম? এইবোৰ কথাত দুখ লাগে বুজিছে।'...

বিপুল-চন্দনে উত্তৰ ভাবি নাপাই মন দি শুনাৰ দৰে ৰৈ আছে, নুশুনিলেও কথাটো বেয়া হ'ব। 'ঐ ব'ল ব'ল ব'ল ব'ল', কুঁৰলীৰ মাজৰ পৰা এজন মানুহে ডাঙৰ মাতেৰে নিৰ্দেশ দিলে, তেওঁ ভাবিছে, বেছি কথা কৈ থাকিলে স্বৰূপটো বেয়াহে হ'ব। 'এইবোৰ লৈ ল। উঠা। ব'ল।'

দ'ম হৈ থকা ভগা জেওৰাবোৰ কেইটামানে উঠাই ল'লে। আটাইবোৰ গুচি গ'ল।

চন্দনহঁত তিনিওটা বাৰাণ্ডাত বহিল। পুৱাৰ পোহৰৰ আভাস আহিবলৈ কিছুপৰ বাকী আছে। 'পথেৰে কিমান ট্ৰাক, কিমান বাছ, কিমান সৰু সৰু গাড়ী গৈ আছে। ৰাতিখন ইমানবোৰ গাড়ী যায়!' বিপুলে দেখি আচৰিত হোৱাৰ দৰে ক'লে।

'মানুহখিনি শাৰী পাতিলে ইয়াৰ পৰা চেণ্টাৰলৈকে নহ'ব নে!' সুকন্যাই ক'লে।

'ইমান পঢ়া-শুনা মানুহ এইবোৰ, এনেই ফূৰ্তি অকণ কৰিছে, এইবোৰক বেয়া বুলি ক'ব পাৰি নেকি! ভাল মানুহ!' বিপুলে ক'লে। চন্দনৰ হাঁহি উঠিল, 'হেই, কি কয় হে আপুনি! মদৰ নিচাত সেইবোৰ কি গাইছে ক'ব নোৱাৰে। গোটেইগাল গৰু। এটাও মেট্ৰিক পাছ নহয়। আছে বাৰু দুটামান কলেজ-চলেজ পঢ়া, কিন্তু গাধ মস্ত। ঠেলাৱালা-ৰিক্সাৱালাবোৰহে আচলকেইটা।'

সুকন্যাই ক'লে, 'হ'লেও সিহঁতে যে পাছত সেইখিনিকে ক'বলৈ বুজি পালে।'

'জানে জানে। কেনেকৈ ওপৰত ক'ব লাগে সেইবোৰ জানে। ইয়াত অ'লৈ-ত'লৈ গৈ বেলেগ মানুহবোৰ পাই থাকেতো, ষ্টেণ্ডাৰ্ডটো নজনাও নহয়।'

'এইবাৰলৈ শেষ আৰু!' সুকন্যাই স্বস্তিৰে ক'লে।

'আকৌ নাহে অহা বছৰ। ভালকৈ কৈ থৈ গৈছে, গতিকে আকৌ নাহে।' বিপুলে ক'লে।

'নাহিব!' চন্দনে আকৌ হাঁহিলে, 'অহা বছৰলৈ ৰওকচোন বাৰু। নহাকৈ কোনোকালে নাথাকে।'

'সিহঁতে ইমানকৈ গৰু ছাল গৰু ছাল কৰি আছিল কিয়? বাৰে বাৰে সেইটো চিঞৰিছে। আমি গৰু ছাল বজোৱা নীচ, গৰু ছাল বজোৱা নীচ— মানে কৈছে কি সিহঁতে?' সুকন্যাই সুধিলে।

'ময়ো ভাবিছোঁ সেইটো। মুচীৰ কাম সিহঁতেতো নকৰে। মই ভাবিছিলোঁ, মুচীকেইজন আহিছে নেকি। মুচী পৰিয়ালৰ বহুত আছে কিজানি! কিন্তু এখনহে দোকান, দূৰ-দূৰণিৰ মানুহৰো কাম থাকিলে সেইখনেই অকল। সিহঁত অসমীয়া মানুহ নহয়েই, কিয় আহিব লগত? কেলেই চিঞৰিছে সেইটো কাৰোবাক সুধিব লাগিব।'

'তই আজিয়েই সুধিব নালাগেচোন। দিনত কোনোবা এটা-দুটা আহিব আওভাও চাবলৈ, সিহঁতে নিজেও কৈ দিব পাৰে। আৰু যে গোসাঁই গোসাঁই কৰি ইমান বেয়াকৈ কৈছে, সিহঁতে নিজে দেখোন গোসাঁইক খোজ কাঢ়িবলৈ গামোচা পাৰি দিয়ে, ভৰি ধোৱা পানীও খায় কেইটামানে। এইবোৰ ডিব্ৰুগড় ভিনদেউহঁতৰ একেই সেৰকীয়াহে। আমাৰ পিছফালৰ গাঁৱৰ গোসাঁইৰ তাতে শৰণ লয়গৈ! সেৱাৰ পইচাৰেই সেইঘৰ গোসাঁয়ে বাছ কিনিছে। ইহঁত কিমানখিনি পৰি থাকেগৈ নাজানো, কিন্তু শৰণটোতো লয়!'

'সিহঁতলৈও খংটো উঠে। অজাতি কাৰনো খং নাই! কিন্তু ঈশ্বৰক যে নামানিলে নহয়, সেইকাৰণে শৰণ লয়গৈ। চলি আহিছে আগৰ পৰা, নল'লে লোকচান হোৱাৰ ভয়। এতিয়া খংটো আমাৰ ওপৰত জাৰিছে। বেলেগ গোসাঁইক ক'লে দোষ নালাগে বুলিব, তাতে অচিনাকি মানুহ— যি মন যায় কৈ দিওঁ!'

সাৰ পাই অলিন্দই দেখিছে, বাহিৰত পোহৰ। ধপকৈ উঠি সি ঘৰৰ মানুহকেইটাক বিচাৰিলে। চন্দনে যাবলৈ ওলাই মুখ ধুই আছে। 'বিহুৰ দিনাই তই এনেকৈ যাব নালাগেৰ।' সুকন্যাই কোৰা অলিন্দই শুনিলে। বিপুলে কোৰ মাৰি আছে। অলিন্দ সুকন্যাৰ কাষলৈ গ'ল, 'মা, ৰাতি কোনো নাহিল নেকি?'

'বাহিৰত চাগৈচোন যা।'

সি চকোৰাৰ বাহিৰলৈ ওলাল। চৰাই এটা মেকুৰীয়ে আছাৰি আছাৰি মাৰি খাই শেষ কৰাৰ পাছত পাখিবোৰ ছেদেলি-ভেদেলি হৈ থকাৰ দৰে টুকুৰা-টুকুৰ হৈ জেওৰা কিছুমান পৰি আছে। গম লৈ থাকিও শেষত ইমান টোপনি গুচি যোৱাত তাৰ লাজ লাগিল— ডকাইতিৰ নিশাটোও টোপনিত পাৰ হৈছিল! ভিতৰলৈ সোমাই যাবলৈ, কাৰোৰে চকুলৈ চাবলৈ তাৰ সত যোৱা নাই। সি ঠাইতে ৰৈ থাকিল।

সুকন্যাই আকৌ জেগাখিনি চাবলৈ ওলাই আহিল, 'সৌ মানুহজনী আহি চাই আছে চা!' সুকন্যাৰ মাত শুনি অলিন্দই ঘূৰি চালে। দূৰৰ গাঁৱৰ মানুহ এজনী পথাৰৰ মাজলৈ আহি এইফালে একে থিৰে চাই আছে। 'তোৰ ইমান টোপনি নে? পঢ়িবলৈ লৈও তোৰ ভাত খাই উঠিয়েই টোপনি আহে। ইমানগাল মানুহ, ইমান চিঞৰ-বাখৰ কৰিছে, এটাও মাত নুশুনিলি তই! সেইফালৰ গাঁৱৰ মানুহবোৰেতো গম নাপায় কাহিনীটো, চিঞৰতে সাৰ পাই সঁচাকৈ কটা-মৰা লাগিল বুলি ভাবিছে। ৰাতিপুৱাৰ পৰা ইটো আহি চাইছেহি, সিটো আহি চাইছেহি। ওচৰলৈ আহি সুধিবলৈও বেয়া পাইছে চাগে। আয়ৈ, কিখন চিঞৰিছে! এনেই এনেই! মাৰ-কাট, ৰঙানদী বোৱাই দে। ভয় লগাতকৈ হাঁহিহে উঠিলগৈ।'

'এইবোৰ মানুহৰতো ঘৰে ঘৰে ইঘৰৰ লগত সিঘৰৰ বেয়া। বাহিৰৰ পৰা অহা কাৰণে কেনেকৈ সেইবোৰেই লগ হৈ আহিছে দেখিছনে!' চন্দনেও আকৌ উদং জেওৰাবোৰ চাবলৈ ওলাই আহি ক'লে।

'তাকেই ভাবিছোঁ। গোটেইসোপাৰ নিজৰে অৱস্থা সেয়া, কেচ-চেচ খেলি। দূৰণিৰ পৰা উঠি অহা মানুহক দম দিবলৈ একেলগ হৈ পৰিল! ইমানবোৰ মানুহ এবছৰত নেদেখিলোঁ। কমজাক মানুহ আহিছেনে!'

'তই বাৰাণ্ডাৰ পৰা ছাঁকেইটাহে দেখিছ। ভিনদেৰে-ময়ে মুখৰ আগত! আধা মানুহ চিনি নাপাওঁ, গোটেই সোপাতো চেণ্টাৰতে সোমাই আছে।'

'আচলতে ঘৰবোৰ থেপাথেপিতো। কিমান দিনৰ পৰা পৰিয়াল বাঢ়ি বাঢ়ি মানুহবোৰ হৈছে, অকণমান মাটিতে থাকিব লাগে।'

'বহু যুগৰ মূৰত এইবাৰহে সিহঁত ইমানবোৰ লগ হ'ল। কৃষ্ণহঁতৰ তালৈ ইমানবোৰ নাযায়তো। আগেয়ে গৈছিল যদি নাজানো। নহ'লে সিহঁতৰ একেলগ হ'বলৈ কিতো আছে? কি বোলে নামঘৰত গোট খায়, কি বোলে সাংস্কৃতিক সংঘ আছে!'

'মই আগতেও কৈছোঁ— সিহঁতৰ নিজৰ মাজত কন্দল থাকিলে কি হ'ব, আমাৰবোৰৰ সৈতে কিবা এখন লাগকচোন, সিহঁত একগোট হৈ যাব।'

অলিন্দৰ মন আকৌ ঘৰখনৰ কাহিনীলৈ ঘূৰি আহি বিদ্রূপ জাগিল— একেটা কথাইতো সুকন্যা-চন্দন বা সুকন্যা-বিপুলৰ মাজত ঘটি থাকে। এইমাত্ৰ হালেই ইমান সলসলীয়াকৈ কথা পাতিছে নিশা অঘটন এটা হোৱা বাবেহে। সি ইয়াৰ মানুহবোৰৰ সমস্যাটোও ভাবিলে— সিহঁতক নতুন মানুহকেইঘৰে তলত পাৰি ৰখাৰ ভয়ত একগোট হৈছে, বেলেগ একো কৰাৰ উপায় নোহোৱাত এনেকৈয়ে বিহুত ইংগিতটো দিয়েহি! তাকে কৰি ৰং চায়।

চন্দনে সুকন্যাক ক'লে পুনৰ, 'সিহঁতে জেওৰা উঠাব বিচৰা নাই নহয়! জেওৰাখন উঠাই লৈ যাবলৈ কিমানপৰ লাগে? মাত্ৰ ভাঙি থানবান কৰিছে। গৃহস্থৰ মুখৰ আগত ভাঙি দেখুৱাইছে— মানে চা, পা মজাটো! সিহঁতৰ যাতনা দিয়াৰ ইচ্ছা! মুখত কাপোৰ মেৰিয়াই গোটেইসোপা যেন উগ্ৰপন্থী! মাৰ-কাট হুলস্থূল মাথোঁ! পাছততো মুখবোৰ উলিয়াই পেলালে। ঘৰৰ পৰা ওলাই আহোঁতে কুঁৱলীত মূৰ ঢাকিবলৈ আনিছিল চাগে গামোচাবোৰ, বাটতে ভাওখন সাজিছে!'

ডাঙৰৰ ঘটনা দেখি সৰুৱে ভাও বা খেল উলিওৱাৰ দৰে ৰাজ্যখন দেখি দেখি মানুহবোৰেও উগ্ৰপন্থীৰ ভাও উলিওৱা যেনহে লাগিল অলিন্দৰ। শিশু যেন লাগিল। 'শিশুমতীয়া!' সি মনতে ক'লে।

ৰ'দটো স্পষ্টকৈ ওলাই আহোঁতেই মানুহ এজনী আহিল, সহানুভূতি দেখুওৱাৰ দৰে নিজে নিজে কৈ কৈ সোমাইছে, 'বাইদেউ...। পথাৰৰ মাজৰ ঘৰ, জেওৰাখন আজি বা কাইলৈকে আপোনালোকে দিবই লাগিব, কাম এটা বাঢ়িল। কি কৰিব!...' সুকন্যাই মুখলৈ চালে, তেওঁৰ মানুহটো বা পুতেক এটা নহাকৈ থকা নাই নিশ্চয়! তাই মোলায়েম মাতেৰে ক'লে, 'বহকহি।'

'আপোনালোকে বিহু মাৰিবলৈ নিদিয়ে যে, সেইকাৰণে বেছিকৈ ভাঙিলে।'

কথাষাৰ শুনিয়েই গৰু ছালৰ প্ৰসংগটো সুকন্যাই বুজি পালে। চন্দন বহঁতপুৰলৈ যাবলৈ সাজু হৈছিল, উত্তৰটো সিও পোৱাত এষাৰ পাতিবলৈ ওলাই আহিল, মানুহজনীৰ সমুখত ৰৈ তাৰ মাত দিবলৈ মন নগ'ল, খং উঠিল, সি গুচি গ'ল।

এসপ্তাহ পাৰ হ'ল। ৰাতি এঘাৰ বাজিছে, অলিন্দই পঢ়ি আছে, সুকন্যা টোপনিত। চেণ্টাৰৰ ফালে ওচৰতে লগা তালফাল গালি-গালাজত অলিন্দৰ কাণ-মূৰ থিয় হ'ল। 'ছয়-সাতটা মানুহৰ মাত, নে অধিক মানুহৰ?' সুকন্যা সাৰ পাই বহিল। অলিন্দই ভয়ে

ভয়ে তাইলৈ চালে, দুদিন ধৰি কাজিয়াৰ মাজত কালি বিপুল গৈছেগৈ, অলিন্দই সুকন্যাৰ মুখৰ ফালে তিনিদিনমান চোৱাই নাছিল। চিঞৰ-বাখৰবোৰ বাঢ়ি গৈছে, কাজিয়া যেনো লগা নাই, অদ্ভুত চিঞৰ, আৰ্তনাদ, হায়ৈ-বিয়ৈ, কিবাকিবি বাগৰি পৰিছে, থেংথেংকৈ টিনপাত উফৰি পৰাৰ শব্দ। কোনোবাই চিঞৰি কেইহাতমান ঢাপলি মেলিছে। ‘কি ঘটিছে এইখন?’ উৰুকাৰ চঁকটো সিহঁতৰ মনৰ পৰা যোৱাই নাই, ‘মাতবোৰ কাষ চাপি আহি আছে নেকি?’ কিজানি কিবা সলনি হৈ গ’ল জগতখন, আজি যেন আকৌ উৰুকা! — সুকন্যা-অলিন্দ দুয়োটাৰে একেই অৱস্থা হৈছে।

নহয়, মাতবোৰ একে ঠাইতে আছে, কাজিয়াই হয়। ঘাপৌহকৈ এটা বেলেগ ধৰণৰ শব্দ উঠিল, গাড়ী এখনে ভীষণ জোৰেৰে ব্ৰেক মাৰিলে, এগাল মানুহে চিঞৰ ল’লে। বাহিৰলৈ ওলাই গম ল’বলৈ সুকন্যাৰ সাহ হোৱা নাই। পথত লোৰ সৃষ্টি কৰি দিব পৰা জোৰেৰে চকা ঘঁহাই গাড়ী এখন গুচি গ’ল, লগে লগে এখনৰ পিছত এখন গাড়ী চলি গৈয়েই থকাৰ শব্দ আহিল।

‘টিনপাত কঢ়িওৱা গাড়ী বাগৰিল নেকি?’ সুকন্যাই ভাবিলে। মানুহৰ মাতবোৰো অন্ত পৰিল। বাহিৰখন যেন নিশাচৰ জন্তুৰে ভৰি থকা এখন অৰণ্যহে, এন্ধাৰত যেন সকলোৱে যেনিতেনি গতি কৰি আছে। শীতলতা ৰুধিব নোৱৰা জোনৰ পোহৰে বা গাড়ীৰ পোহৰে কি উমান দিব বাহিৰৰ ৰহস্যৰ! বিশ্ৰান্ত হৈ অলিন্দৰ বিছনাত পৰিবলৈ মন গ’ল, সুকন্যা পুনৰ টোপনি যোৱালৈ সি ৰ’ল, তাইৰ কঠুৱা মাত এষাৰ শুনিবলৈ তাৰ মন নাই।

ৰাতিপুৱা উঠি অলিন্দই সুকন্যাক সুধিবলৈ সাহ নকৰিলে— তাই কথা কোৱাৰ ৰেহত আছে বা নাই! দাঁত ঘঁহাৰ চলেৰে সি চকোৱাৰ বাহিৰলৈ ওলাই চালে। কুঁৱলীৰ তলত বহলকৈ মেল খাই ঘৰ এটা চেপেতা হৈ পৰি আছে, থিয় দি থকা বৰফ-শীতল পকা-খুঁটাকেইটাই ঘৰটোৰ শূন্যতাক প্ৰবল কৰি তুলিছে। চোতাল-পিৰালিৰ অ’ত ত’ত তিনিটা মানুহ, যেন ঠেং ভাগি কাণ-মূৰ তললৈ কৰি বহি থকা তিনিটা কুকুৰহে, সেঙেটা খুঁটাকেইটাত আওজিব নোৱাৰি নিজকে নিজেই যেন ঠেকা দি বহি আছে। ভেটিটোতে বাগৰি পৰা দুটা আলমাৰি আৰু কাপোৰ-কানিৰে সৈতে এখন বিছনা নিয়ৰত ডুব গৈ থকা তাৰ চকুত পৰিলহি, ‘মানুহকেইটা গোটেই নিশা তেনেকৈয়েতো থাকিল! ঠাণ্ডাতেই ঠৰঙা হ’ল! বাকীকেইটা মানুহক কুঁৱলী আৰু গছপাতে ইয়াৰ পৰা আঁৰ কৰিছে কিজানি। কাজিয়াই লাগিছিল, কোনোবা এটাই খঙত বেৰ-দুৱাৰ-চাল কাটি খহাই পেলালে!’

‘ৰাতিয়েই পুলিচ আহিছে। কাজিয়াৰ মাজত এনেই দৌৰি যাওঁতেই খুন্দা মাৰিলে নে মৰোঁ বুলিয়েই আগত বৈ দিলে নাজানো।’ আলেখ-লেখ চাবলৈ বাটে বাটে খোজকঢ়া দুজনে পাতি আহিছে।

'কাৰ কাৰ লাগিছিল অ'?' এইফালৰ পৰা চাইকেল লৈ যোৰা এজনে ভাগ লৈ সুধিলে।

'ঘৰতে, নিজৰ মাজত। বান্ধ কাটি দিলে। বস্তু-বাহানি, বেৰ-টিং সব খহাই পেলালে।'

'এক্সিডেণ্টটোত কাৰ কি হ'ল?'

'উলিয়াই দিয়া ছোৱালীজনী।'

'মৰি গ'ল?'

'গ'ল। গুৱাহাটীলৈ নিছিলে। ঘূৰাই আনি আছে। থানালৈ ফোন আহিছে।'

মানুহজন চাইকেলৰ পৰা নামিল, 'গাড়ীৰ আগত পৰি দিছে? গাড়ী ধৰিলে নেকি?'

'এ বিৰাট কাজিয়া! কোনেও একো পাট্টাই নাপালে। গাড়ী নৰ'ল।'

মানুহকেইজনে পতাখিনি কাণ দিবলৈ আহি সুকন্যাই অলিন্দক দেখি মাতিলে, 'তই গুচি আহ ভিতৰলৈ।'

অলিন্দই বুজিলে, তাই কেৱল পঢ়া-টেবুলত বহিবলৈকে মতা নাই, সেইবোৰ নুশুনিবলৈকো মাতিছে। এনেকৈ তাই শুনাৰ পৰা আঁতৰাব বিচৰা কথাবোৰ ঘৰখনতে ঘটিব যেন ভাব তাৰ মনলৈ বাৰে বাৰে আহে। মিতিৰ-কুটুম্ব-আলহীৰ কোনোবাই কথাৰ লাচত যদি কৈ যায়— 'সুখী পৰিয়াল। শান্ত পৰিয়াল।' শুনি তাৰ অতিপাত অশান্তি লাগে। সি পাৰ্থক্য মাথোঁ এটাই দেখিছে— সুকন্যা-বিপুলৰ লোকলৈ লাজ আছে বাবে ভিতৰতে সদায় ৰাখি থয়, মানুহঘৰে যেনিবা লোকলৈ লাজটো নকৰে, সমাজলৈ একো সংকোচ নকৰে, সমাজৰ নামত একোৱেই নাই সিহঁতৰ। সুকন্যায়ো জঘন্য ঘটনা ঘটিলেহে বাতৰিখন আনিবলৈ কয়। 'হৰিচাপৰি বা বহঁতপুৰৰ দৰে গাঁৱতো এনেদৰে সীমা অতিক্ৰম কৰা ঘটনা এদিন প্ৰকাশ্যেই আহি যাব। পূৰ্বৰ কোনোবা একোখন সমাজৰ প্ৰভাৱতে আগতে হালোৱাজনেও পঢ়া-শুনা কৰিছিল, শ্ৰৱণ কৰিছিল, আলোচনী মোকলাইছিল,বিহু এফাঁকি, বচন এফাঁকি বা বাজানা এচাপৰো শিকিছিল, এতিয়া বাজানা-বিহু জানিলেও মঞ্চৰ প্ৰতিযোগিতাত জয় লাভ নকৰিলে মানুহ বুলি কোনেও গণ্য নকৰে, এনেদৰে লক্ষ্যবোৰ আক্ৰোশলৈ পৰিণত হৈছে, সংগ হেৰুৱাই লাহে লাহে তাৰো মানুহবোৰ ইয়াৰ পৰ্যায়ৰ অভং হৈ পৰিব।' নিজৰ ঘৰখনো মানুহঘৰৰ দৰেই চেপেতাকৈ পৰি থকাৰ দৰে তাৰ চকুত এবাৰ দৃশ্যমান হ'ল। সি এবাৰ সুকন্যাৰ মুখলৈ প্ৰখৰভাবে চালে— ভাববোৰে তাৰ মনত বাঁকোহি থকাটো এই মানুহজনীয়ে বুজিব পাৰে নে বাৰু? সি ভাবি ভাবি ভিতৰলৈ সোমাই গৈ থাকিল।

*** *** ***

পুনৰ ব'হাগ বিহুটোত একেবোৰেই কাণ্ড। আবেলি চেঙেলীয়া ল'ৰাৰ দল দুটা আলহী এজনে দেখি ক'লে, 'এইবোৰেই বিহু নে? অভং দেখোন! সংস্কৃতিৰ সুযোগ লৈ এইবোৰ অন্যায় কৰিছেহি!'

সুকন্যাইহঁতে লাজত একো নক'লে, চাই থাকি অসহ্য লাগি ভিতৰ সোমাল, দক্ষিণা দিবলৈ কোনোবা বাহিৰলৈ নোলালে নহয় কাৰণেহে এটা মাথোঁ ওলাল। মানুহজনে বেলেগত চৰ্চা কৰিলে সুকন্যাইহঁতৰ নিজৰে বদনাম হ'ব যেন লাগিল।

'এইবাৰ কিছুমান কাণ্ড বেছিহে হৈছে! ডাঙৰৰ মুখত শুনি শুনিয়েই চাগে সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে আমাৰ ঘৰত উদ্ভণ্ডালি কৰিবলৈ শিকি লৈছে। অকণো ডৰেই নকৰে, পিটিকলি একোটায়ো পেৰি ধৰেহি।' আলহীজন যোৱাৰ পাছত সুকন্যাই ক'লে।

'আৰু কি জানিছানে? দল দুটা বাটতহে দুভাগ হৈছে, আমাৰ এইখিনিতে। মই দেখিছোঁ নহয়! সিহঁত একেটাই দল, পইচা বেছিকৈ নিবলৈ দুভাগ হৈ আহিছে।'

'সেয়াহে! মোৰো চকুত পৰিছিল। সিফালে সিহঁতে একেলগেই দুঘৰত গাই অহা দেখিছোঁ নহয়! মই ভাবিলোঁ— তাত দুয়োটা একে সময়তে সোমাইছিল বা।'

'দুটা নহয়, একেটাই দল! এনেকুৱা কৰিব নালাগে নহয়! সিহঁতে জানিছেই, বিহু মাৰিব নালাগে, হুঁচৰি সোনকালে শেষ হ'ব, দুভাগে সৰহকৈ লৈ যাওঁ! বাকীকেইটাই বাটচ'ৰাৰ খুঁটাকেইটাতে ধৰি ধৰি তললৈ চাইছে, ওপৰলৈ চাইছে।'

'বাটচ'ৰাৰ খুঁটা-মাৰলিকেইটা এবছৰ মুকলিত তিতি, শুকাই পুৰণা হ'ল! টিনপাত এইবাৰো আনিব পৰা নাযাব। সেইটো সজাৰ আগ্ৰহ মোৰ নাই আৰু! কোন আহিব লগা আছে বাটচ'ৰাৰ তলেদি?' সুকন্যাই অলিন্দলৈ চালে, 'তয়ে পাৰিবি, সোলকাই লৈ আনগৈ যা। খৰি কৰি পেলাব লাগিব।'

বিহুৰ পাছৰ শনিবাৰে অলিন্দহঁত স্কুলৰ পৰা পালেহি। বিপুল আহি পাবলৈ দেৰি আছে। বাৰিষা পাছবেলা আহিবলৈ নাৱৰীয়াই অসুবিধা পায়, সিহঁত উভতি যাবলৈ দেৰি হৈ যায়, বিপুলে কেতিয়াবা অকল নিজৰ কাৰণে জোৰ কৰি আনিব লগা হয়।

অলিন্দ বাৰাণ্ডাত বহিল। আকাশ ফৰকাল। শৰতৰ ফৰকাল আকাশতকৈ বাৰিষাৰ ফৰকাল আকাশ বেছি অৰ্থপূৰ্ণ যেন লাগে তাৰ, বৰষুণৰ টোপালক কিহবাই যেন উমনি দি থাকে, আৰু অদৃশ্য কণা-প্ৰতিকণাৰ ইমান গতি! আকাশতো একেখনেই— ইয়াতো, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ওপৰতো, মাজুলী বা হৰিচাপৰিতো। এইমাত্ৰ আকাশখন সকলোতে একেধৰণেই ফটফটীয়া হৈ থকা যেন লাগিছে। সি ভাবিলে, 'বাবা এতিয়া ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ওপৰতে চাগে, আকাশখন নদীখনত ওলোটা খাই উজ্জ্বল হৈ আছে চাগে। যদি পাৰ হৈ আহিছে, চাইকেলৰ চকাই শিলত কৰ কৰ শব্দ তুলি আছে। চেণ্টাৰ পাইছেহি যদি, ইমানখিনি চাইকেল চলাই ঘামিছে। কি ভাব লৈ বাবা সোমাই আহে ঘৰখনলৈ?'

'তই ইয়াত এনেই বহি আছ যে?' সুকন্যাই ধমকি দি সুধিলে।

'মাজুলীলৈ যাবলৈ মন গৈছে। বৰ মন যায়। বাবাৰ তালৈ যাবলৈ মন গৈছে। এইবাৰ বাবাৰ লগত যাম নে? দুদিন ঘৰত থাকি আহিম।'

তাই চোঁচা মাৰি আহি তাৰ কাণ এপাটত ধৰি ঊধাই-মূধাই ঢকিয়াবলৈ ধৰিলে। তাইক এছাৰি এডাল লগা হ'ল, খং দমাই বিচাৰি যাবলৈ তাইৰ সময় নাই, বাৰাণ্ডাৰ চিলিঙিখনৰ কাঠী এটা এৰুৱাই লৈ পিটিবলৈ ধৰিলে, 'ইমান দিনে সেইবোৰেই শিকিলি? বাপেৰৰ নিচিনা হোৱাটোকে ভাবিছ নেকি? মাজুলীয়াল হেবাংটো হৈয়েই থাকিবি নেকি সদায়? ইমান দিনে তাকেই ইয়াত শিকিলি! স্কুলৰ পৰা আহিয়েই তই পঢ়িব লাগে! লাগে নে নালাগে? ইয়াত সেইবোৰ ভাবি ভাবি বহি আছ? ভাল কথা নিশিকিলি? ভাল ঠাইলৈ আহিও তাৰ ভাল চিন্তা অহাই নাই! সেইখনৰ নিচা তোৰ যোৱাই নাই হা? ধাৰ খাবি? পইচাবোৰ ধাৰ খাবি? পঢ়ি বোলে ভাল মানুহ হওঁ, সেইটো ভাব তোৰ মূৰত অকণো নোসোমালেই নেকি? তোৰো তেনেকৈয়ে দিন যাব! হা? ধাৰ নাখাবি। ক'বি নে? মাজুলীলৈ যোৱা কথা আকৌ ক'বি নে? চাপৰিতে থৈ আহোঁ নেকি তোকো? তাতেই থাকগৈ একেবাৰে। নে কি? থৈ আহোঁ? ধাৰ খাবলৈ জনম ল'লি? এইবোৰৰ পৰা সুখ-শান্তি নহ'ব! পিশাচশ্বব!'

মুক্তিৰ বাবে হাইস্কুল শিক্ষান্ত পৰীক্ষা

স্কুলৰ পৰা আহি চোতালত ভৰি দি অলিন্দই দেখিলে, বৰষুণত তিতি জুৰুলা হোৱা কঁহুৱাৰ দৰে ভৰত হাওলি চন্দন বাৰাণ্ডাৰ চকী এখনত বহি আছে; চকুত পানী, হতাশাৰ চাপত মুখমণ্ডল সমতল, কোনো ভাৱলেশ নাই। অলিন্দৰ খোজ থামি গ'ল। 'কিমান দিনৰ মূৰত আহিছে! চেণ্টাৰলৈ আহে, কৃষ্ণ মামাহঁতৰ ঘৰলৈও আহি থাকে, চাকৰিটো হোৱাৰ সময়ৰ পৰা ইয়ালৈহে তেনেকৈ নহা হ'ল। আজিনো কি হ'ল?' বহঁতপুৰত থাকোঁতে সদায় দেখি থকা মানুহটোক বহুদিনৰ মূৰত দেখি, জংঘলত নোহোৱা হোৱা ডেকা এটা পুনৰ ঘূৰি অহাৰ দৰে লাগিছে। 'এতিয়া কিয় কান্দি আছেহি? ইয়াতটোতো একো ঘটিবলগীয়া নাছিল আজি। বহঁতপুৰতে কিবা হৈছে নেকি? তাত যদি কিবা হৈছে, ইয়ালৈ কিয় আহিব?' অলিন্দই বাৰাণ্ডাইদি সোমাবলৈ সাহ নকৰি বাহিৰেদি পিছফাললৈ গ'ল। তাত বহি থকা সুকন্যাই সি অহা গম পাই আগবাঢ়ি আহি আছিল, তাইৰো চকুপানী বৈ আছে, অলিন্দক সমুখতে দেখি তাই মুখখন ঢাকি উচুপিবলৈ ধৰিলে। মাকৰ কান্দোন দেখি অলিন্দ সম্পূৰ্ণ বৈ গ'ল। 'ককা-আইহঁত কোনোবা ঢুকাল নেকি? কিন্তু ঢুকালে মামা এই সাজে নাথাকে, চুৰিয়া পিন্ধিব লাগিব, ইয়ালৈও গুচি নাহে। বাবাই কাজিয়া লাগি অশান্তি পাই পাই মৰি গ'ল নেকি? ভিতৰত পৰি আছে নেকি মৃতদেহটো?' অলিন্দৰ গাটো চেঁচা পৰি গধুৰ হৈ আহিল, তাৰ মাত নোলাল, সুকন্যাই কি কৰে চাই বৈ থাকিল সি।

সুকন্যাই মুখখন উলিয়াই অলিন্দলৈ চালে, কান্দোনটো পুতেকৰ ওচৰত ধৰা পৰাত তাইৰ মুখত লাজৰ হাঁহি এটা বিৰিঙি ওলাল। অলিন্দৰ গাটো অলপ পাতল লাগিল। তাৰ তীব্ৰ কৌতূহলৰ দৃষ্টিক তাই উত্তৰ দিলে, 'সৰু মাহী মৰিল নহয়!'

'হেই নহয়!' সি চঁক খাই গা জোকাৰি টপককৈ ক'লে।

সি ইমান ডাঠি কোৱা দেখি তাইৰ মুখত ভাৱনাই খেলি গ'ল, হাঁহিটোৱে ঢাক খাওঁ-নাখাওঁ অৱস্থালৈ গতি কৰিলে— কি বিশ্বাসত সি নহয় বুলি কৈছে! সি তাইৰ মুখখনলৈ চাই পুনৰ ক'লে, 'পলাই গ'ল চাগে?' সুকন্যা আচৰিত হৈ গ'ল, মৰিল বুলি

কোৱাৰ পাছতো কেনেকৈ জানিলে সি সঁচা কথাটো? 'সেইটো কিয় ক'লি তই?' সবিস্ময়ে তাই সুধিলে।

ভীষণ গৰম। অলিন্দই পাহৰি আছিল যে সি ৰ'দতে ৰৈ আছে। সি একো উত্তৰ নিদি ছাঁলৈ গ'ল।

সি ভাবুক হৈ উত্তৰ নিদিয়া দেখি সুকন্যাই ক'লে, 'যা যা, হাত-মুখ ধোৗগৈ।' তাই চন্দনৰ ওচৰলৈ খোজ দিলে।

অলিন্দই বেগটো থ'বলৈ ভিতৰলৈ সোমাল, আশ্চৰ্যই তাক জোকাৰি পেলাইছে, 'হয়, পলাই যোৱাটোৱেই হয়, সেইটোৱেই হ'ব লাগিব, নহ'লে মাৰ মুখৰ ভাবটো বেলেগ হ'লহেঁতেন। মৰিল বুলি কেনেকৈ কৈ দিব পাৰিছে? অজাতিলৈ গ'ল মানেই মৰিল বুলি ধৰিব লাগিল সেইজনীক— তেনেকৈ বুঢ়া-বুঢ়ীবোৰেহে কৈ ফুৰে! সেইবোৰৰ লগত নিজৰ সন্তানৰ গভীৰ সম্পৰ্ক দেখা নাই কোনোদিনেই, একেটা গৰাৰ সীমাতে থাকিও এভাগ জলচৰ, আনভাগ স্থলচৰ— কোনো মিল-সংযোগ নোহোৱা সম্পূৰ্ণ বেলেগ বেলেগ। কিন্তু মাহঁততো বায়েক-ভনীয়েক! নিজৰ ভনীয়েকৰ কথাও সেইদৰে কেনেকৈ ক'ব পাৰিছে? হয়তো আনে কোৱাটোকেই আওৰাইছে, কাৰণ এতিয়া আকৌ শুনিবই বাৰে বাৰে। মনৰ পৰা ক'ব নিবিচাৰিলেও, ক'বলৈ আন উপায় নাপালে। মোৰ আগত পলাই গ'লটোতকৈ মৰিলটো উচ্চাৰণ কৰিবলৈকে সহজ পাইছে!'

কৃষ্ণ আহি বাৰাণ্ডাত বহা অলিন্দই গম পালে। সিহঁতক চাবলৈ অলিন্দ ভিতৰৰ পৰা আহি কাষৰ কোঠাটোত ৰ'ল। সুকন্যাৰ চকুপানী শেষ হ'ব খুজিছে। চন্দনে চিঞৰি কান্দি দিলে।

'যোৱাবোৰ গ'ল, এতিয়া নিজৰখন যাতে ভালকৈ পাতিব পাৰ সেইটো মন কৰ।' চন্দনৰ কান্দোন বন্ধ হোৱাৰ লগে লগে কৃষ্ণই ক'লে আৰু মূৰটো ইফাল-সিফাল কৰি সি পিৰিককৈ চন্দনৰ চকুলৈ দৃষ্টি এটা দিলে। চকুৰ অৰ্থটো অলিন্দই বুজিলে, সুকন্যাইহে বুজি নোপোৱা যেন লাগিল, চন্দনে বাপধন মণ্ডলৰ জীয়েকৰ সংগ বাদ দিয়াৰ কাহিনীতে সুকন্যাৰ চিন্তাটো শেষ হৈছিল, তেতিয়াৰে পৰা সেইবিধৰ কথা তাই উলিওৱা অলিন্দই শুনা নাই।

সুকন্যাৰ একো প্ৰতিক্ৰিয়া নেদেখি তাই বুজাকৈ কৃষ্ণই আকৌ চন্দনক ক'লে, 'সিহঁতবোৰ গাঁও নুফুৰাকৈও গ'ল, তই গাঁও ফুৰাটো বাদ দি দে আজিয়েই।' সুকন্যাই এইবাৰো সন্দেহ নকৰিলে, কিন্তু ভাবিলে— হয়, গাঁৱত খলি লৈ ফুৰাটো সন্মানৰ কথা নহয়। তাই সকীয়াই দিয়া ধৰণে চন্দনক ক'লে, 'অঁ, তই নিজে ভাল হৈ থাক এতিয়া। তোৰনো কি দৰকাৰ গাঁৰৰ ছোৱালীবোৰক কলেজ-হোষ্টেলত থ'বলৈ নি অভিভাৱক হ'বলৈ। স্কুলত থাকোঁতে টিউচন কৰিলি কাৰণেই কলেজতো তয়েই গাৰ্জেনটো ওলাব লাগিব নেকি! মাক-বাপেক আছে, ধন-টকা-পইচা আছে, মাক-দেউতাকে কৰক নিজৰ

ল'ৰা-ছোৱালীৰ কাম। তোৰ কি দৰকাৰ লাগি থাকিবলৈ। সিহঁতে নিজে থ'বগৈ নোৱাৰে নেকি নিজৰ ছোৱালীকেইজনীক? তইহে হোষ্টেল বন্দবস্ত কৰি দিবগৈ লাগে যে!' ক্রন্দন-প্ৰৱণতাৰ মাজতো চন্দনে ভাবিলে— 'এইবোৰ খবৰ এই কেনেকৈ পাইছে? হোষ্টেল বন্দবস্ত কৰি দিয়া আদি কথা কোনে কৈছেহি? কাৰ মুখেৰে পায় তাই?' সুকন্যাই সঠিক প্ৰসংগটোতে হাত থৈছে — কথাটো ভাবি কৃষ্ণৰ মুখলৈ কৌতুকৰ হাঁহি এটা আহিল, তথাপি দুখৰ পৰিৱেশত সি হাঁহিটো লুকুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। চন্দনৰ দুখৰ প্ৰতি তাৰ চিন্তা অহা নাই, কিন্তু বায়েকহঁত বা আতাকহঁতৰ নিশ্চয় দুখ লাগিছে। চন্দনে হয়তো হেৰুওৱাৰ দুখতকৈ নভবা ঘটনা এটা ঘটি যোৱাৰ চঁকতহে কান্দিছে। সমাধানৰ উপায় নেদেখা বা কাৰণ নেদেখা আন দুখ কিছুমানে হয়তো চলতে আহি তাৰ মূৰত ভুমুকিয়াবলৈ ধৰাত কান্দোন ৰখাব পৰা নাই। চন্দনে ভনীয়েকহঁতক ঘৰত সোমাই থকা নিগনি-জেঠীকেইটাক চোৱাৰ সমানো ভাল ভাবে চোৱা নাছিল, কিঞ্চিতো চিন্তাও কৰা নাছিল। সিনো ভনীয়েকৰ দুখত কি কান্দিব! আৰু ইমানকৈ? ইমান ধন-পইচা দি পঢ়ুওৱা বায়েকজনীকে আতাৰি কৰিবলৈ কি কি কৈ থৈছে সি লগৰকেইটাৰ আগত! কৃষ্ণৰ মনত তীব্ৰ প্ৰশ্ন জাগিল, দুখ নে অজাতিলৈ যোৱাৰ লজ্জাত কান্দিছে সি? চন্দন কৃষ্ণহঁতৰ ঘৰত বহি বহি উঠালৈ গোটেইবোৰৰ ভাত খাই হৈ যায়গৈ, কিন্তু সি কোনোদিন ভাত-আঞ্জা বাদেই, জলপান এমুঠি খোৱা নাই। 'ডেকা মানুহটোৱে খালে কি হয়', সিহঁতে বাৰে বাৰে জোৰ কৰাৰ পাছতো কোনোদিন মুখত দিয়া নাই। তথাপি সিওনো গাঁৱৰ অজাতি এজনীৰ লগত লাগি আছে কিয়? কেনেকৈ সি বিয়াখন পাতে সেই লৈ কৃষ্ণৰ প্ৰবল কৌতূহল হৈছে। হোষ্টেলে-হোটেলে খাই থকা মানুহটোৱে কৃষ্ণহঁতৰ ঘৰত নোখোৱা কাৰণটো যে নীতিতকৈও জাত্যাভিমানৰ প্ৰদৰ্শনহে, কৃষ্ণই সিৰাই সিৰাই অনুভৱ কৰে। সুকন্যাহঁতকেনো কি কৈ কৃষ্ণই সান্ত্বনা দিব উত্তৰ পোৱা নাই, সিও যে তথাকথিত অজাতি— বাৰে বাৰে মনত ক্ৰিয়া কৰিবলৈ ধৰিছে।

সিহঁতৰ আলোচনাবোৰ শুনি অলিন্দই গম পালে, মাহীয়েক কালি গধূলি গৈছে। চন্দনে স্কুলত কান্দি কান্দি একো নেদেখা দৰে হোৱাত কৃষ্ণই উঠাই আনি ইয়াত থৈ গৈছিলহি, এতিয়া আতাকহঁতৰ খবৰ লৈ আহিছে— খাব পৰা নাই, অৱশ্যে সুস্থ হৈয়েই আছে। ল'ৰাটো আগতে অলিন্দই সন্দেহ কৰাটোৱেই হয়, এতিয়া হাইস্কুলৰ শিক্ষক। কৃষ্ণই কৈছে, ভদ্ৰ ল'ৰা, সিহঁতৰ পুৰণা গাঁৱৰফালে ঘৰ। সুকন্যায়ো দেউতাকহঁতক অলপ চিনি পায়, তাই সৰু হৈ থাকোঁতে আতাকৰ ওচৰলৈ গৈছিল, ভাল মানুহ, ভকতৰ শাৰীতে পৰে। চন্দনেও নিশ্চয়কৈ ভালদৰেই চিনি পায় ল'ৰাটোক, সি একো মতা নাই, মুখখন দুখ-হতাশাত সোত-মোচ খাই আছে।

'মা, ডাঙৰ মাহীহঁত আহিছে।'

সুকন্যাই-কৃষ্ণই বাটৰ ফালে চালে। বাছৰ পৰা দুজনী নামি আহিছে। ‘ময়ো যাওঁ’, কৃষ্ণই ক’লে, সি চন্দনক সুধিলে, ‘তয়ো মোৰ লগতে যাব নেকি? আমাৰ ঘৰত অলপপৰ থাক, পাছত মই থৈ আহিম।’

সুকন্যাই ক’লে, ‘তাক ঘৰত থ’বগৈ নালাগে। খংটো দমাব নোৱাৰি ক’ৰবাত ধমকি-চমকি দিবলৈ ওলালে কথাবোৰ জটিল হৈ যাব। খংটোতো আমাৰো উঠিছে, কিন্তু যোৱাবোৰ গ’ল, লাগি লাভ নাই, নিজৰ ইচ্ছাৰে গৈছে, আমাৰ ক’বলগীয়া একো নাই। তাক তোমালোকৰ ঘৰতে আজি ৰাখা, মনবোৰ ভাল হৈ লওক। গধূলি দুয়োটা আহি ভাতকেইটা খাই যাবাহি। বহঁতপুৰত খবৰ এটা ল’বলৈ মই বাবাকে চাইকেলখন লৈ যাবলৈ কওঁ। সিফালে ভিনদেৱে আজি খবৰ পাইছে বা নাই! এতিয়া যদি খবৰটো পাইছে ক’ত আহিব পাৰিব? কাইলৈ আহিব চাগে।’

মাহীয়েক দুজনী কান্দি কান্দি সোমালহি। কৃষ্ণ-চন্দনওলাই গ’ল।

বাৰাণ্ডাতে বহি তিনিওজনীয়ে একাঁজলি একাঁজলি একেলগে কান্দি শেষ কৰাৰ পাছত মুখবোৰ কঠোৰ হোৱা দেখা গ’ল। ‘তই যদি সেই অজাতিটোলৈকে যোৱাটোকে ভাবিছিলিয়েই, আগতেই যাব পাৰিলিহেঁতেন! ইমানদিননো কিয় থাকিলি ঘৰত! সেই ফোঁচটোলৈ যদি যাবই, তই ইমান পঢ়িব লাগিছিলনো কিয়? মেট্ৰিক নিদিওঁতেই যাব পাৰিলিহেঁতেন।’ শিল্পীৰ মুখৰ কথাখিনি শুনি চঁক খাই অলিন্দৰ গাটো পুনৰ জোকাৰ খাই গ’ল, ‘মাহীৰ কথাখিনি শুনি আন দুজনীৰ একো প্ৰতিক্ৰিয়াই হোৱা নাই যে? অজাতিলৈ যোৱা বাবেই পঢ়িব নালাগিছিল? কেনেকুৱা কথা কৈছে! আৰু কৈছে কোনজনীয়ে? শিল্পী মাহীয়ে নিজেই দেখোন পথাৰে পথাৰে গৈ সিজনী ভনীয়েকৰ প্ৰেমিকৰ পৰা উল আনিছিল, খোৱা বস্তু আনি ৰং-ৰহইছ কৰি আছিল। তিনিটা মানুহৰ কোনটোলৈ যাব সিদ্ধান্ত ল’ব নোৱৰাজনীয়ে তেনেকৈ যে কৈছে! মনতে কিমান যুঁজি যুঁজি শেষত গোসাঁইটোলৈ গৈয়েই পাহৰি থাকিল নেকি? নে ঈৰ্ষা লাগিছে? এটা ধনী দোকানী আৰু এটা হেডমাষ্টৰক এৰি গোসাঁইটোক বাচি লৈ এতিয়া দাৰিদ্ৰতা সহ্য কৰিব লগা যে হৈছে! ভনীয়েক যোৱা ল’ৰাটোতো শিক্ষক, সেইবাবে গোসাঁই হৈ থকাটোকে সৰ্বস্ব হিচাপে মুখেৰে কৈ শুনাইছে নেকি?’

‘নাক-কাণ সৰ গ’ল আৰু! নাক-কাণ সৰ গ’ল! সেইখন ঘৰ এতিয়া নিজৰ ভকতেও গোসাঁই হিচাপে মানিবলৈ টান পোৱা হ’ব।’ সুকন্যাই ক’লে।

কিছুপৰৰ কথন-মথন যোৱাৰ পাছত ডাঙৰ মাহীয়েকে অন্য এটা আঁত পাই ক’লে, ‘সৰুপাইৰ জীয়েকজনীও সেইফালেহে গ’ল! গম পাইছিলি নে নাই তহঁতে? তাইৰটোতো আৰু অজাতি।’ তাই কুটিল হাঁহি এটা মাৰিলে।

‘ভনিতা? অ’..., তায়ো তেনেকৈ গ’ল নেকি?’

‘সেইজনী ! তাইৰ কাহিনী কি ক’বি ! ৰাতিপুৱা শুই উঠিয়েই পলাই যোৱাজনীহে ! পদূলিলৈ ল’ৰা আহিল, তাই গুচি গ’ল, আতাক শুয়ে থাকিল, বাকী দুই-এটাহে উঠিবলৈ পাইছিল। পুৱাই ভগাজনী, আগতে তাইৰ আকৌ কথা কি চাবি ! নিজৰ চৰিত্ৰ সেইবোৰ— তইতো পলাইহে গ’লি !’ জিঘাংসাত তাইৰ দুচকু প্ৰখৰ হৈ উঠিছে। সমানেই তীব্ৰভাবে সক্ৰিয় হৈ পৰিছে অলিন্দৰ মগজুৰ কোনোবা ফালৰ কোষবোৰ। মুখখন সি নিৰ্লিপ্ত কৰি ৰাখিলেও আশ্চৰ্যত গাল দুখন ফুলি যাব যেন অনুভৱ হৈছে, ‘সেইজনীয়েইতো ভনিতা, যাৰ গালত ডাঙৰ মহাই বিয়াঘৰত চুমা খাই ধৰা পৰিছিল!’ লেম্পত লগা কলমৰ ৰিফিলডালৰ দৰে লেতুসেতু হৈ পৰা মহাকটোৰ মুখখনলৈ তাৰ মনত পৰিল, ‘হাইঠা পৰাৰ দৰে আয়েক-ঘৈণীয়েকৰ ভৰিত থেপেচ থেপেচকৈ পৰিছিল, একেকোবেই উঠি গৈ চেপত সোমাই অন্তৰ্ধান হ’ব খুজিছিল!’ অলিন্দই আগতেও দুবাৰমান মন কৰিছে, ভনিতাৰ কথা ওলালেই ডাঙৰ মাহীয়েকে ঘপকৈ আঁহ এটা উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰে। কিন্তু সেইটো সঁচা নে মিছা বা গুৰুতৰ হয় নে নহয় সন্দেহ হয়। ‘ভনীতাক চুমা খাই ধৰা পৰা মানুহটোৰ লগতে গিৰীয়েক-ঘৈণীয়েক হিচাপে থাকি যাবলৈ বাধ্য হৈ ডাঙৰ মাহীয়ে এতিয়াও ভনিতাৰ বিষয়ে বেয়াকৈ ক’বলৈ সুযোগ বিচাৰি ফুৰে দেখোন ! অজাতিলৈ যোৱাৰ বাবেই যে তাইক বেয়া বুলি প্ৰমাণিত কৰিব খুজিছে ! নিজৰ গিৰীয়েকৰ বদনাম ওলাইছিল বাবে, এতিয়া কেনেকৈ জয়ী হোৱা যেন পাইছে চোৱাচোন !’

‘পাতিম কথা। মই ইয়াক পঠিয়াই লওঁ ৰ।’ সুকন্যাই সিহঁত দুজনীক কৈ ভিতৰলৈ চালে, ‘অ’ চা... ! এইটো স্কুলীয়া ড্ৰেছেই আছে ! তই যা যা যা ! হাত-মুখ ধোৱাই নাই চাগে ? ধুই ল, ধুই ল। কিবা এটা খাই তাৰ পৰা আহগৈ যা।’ অলিন্দই পিছফালে দৌৰ দিলে। সুকন্যাও উঠিল। তাই সিহঁতক ক’লে, ‘ভিতৰলৈ আহ অ’। মূৰটোৱে কাম নকৰা হৈছে, মাতিবলৈকে পাহৰিলোঁ, কিনো কৰি আছোঁ জানো মই ! আহ আহ ভিতৰলৈ।’

‘এ, ৰ অ’। ইয়াতে বহি লৈছোঁ। উঠিবলৈও মন যোৱা নাই আৰু। অৰশ অৰশ লাগিছে।’

‘হায়ে, ভবা নাছিলোঁ দেই, তায়ো এইটো কৰিব !’

‘ঐ চা। বাবাক কৈ থচোন নাপাহৰোঁতেই—আমি আহি পোৱাৰ কথা আতাহঁতক ক’বগৈ, কাইলৈ ৰাতিপুৱাই পাবহি বুলি কৈ থৈ আহিব সি।’

অলিন্দক ভাত বাঢ়ি দি সুকন্যাই চাহ কৰিছে। সি বাহিৰত থকা মাহীয়েকহঁতৰ ওচৰলৈ এপাক আহিল। ‘পাইছে মজা ! আমাক কি কি নো দিছিল তাই ! মাজুলীৰ পৰা আহি ভালৰ ভালটো তাইলৈকেহে আনে ! এতিয়া পালে মজাটো ! ইমান চেনেহৰ ভনীয়েকজনীয়ে তোকে দেখোন নোকোৱাকৈ পলাই গুচি গ’ল ! অকণো শুং-সূত্ৰই নাপালি যে তই ! আমাক বাৰু নক’লেই, তোকনো কেলেই নক’লে !’ এজনীয়ে কৈ আছে, অলিন্দক ঘপকৈ

দেখি দুয়োজনীৰ মুখ শেঁতা পৰি গ'ল, আতংকৰে তাৰ মুখলৈ চালে, কৈ থকাজনীৰ মুখখন মেলাতে থাকিল। সি স্পষ্টকৈ শুনিও নুশুনাৰ দৰে নিজেই সহজ কৰি ক'লে, 'ভিতৰলৈ ব'লা ! ইয়াতে বহি থাকিব নালাগে।' সিহঁত দুয়োজনী এইবাৰ ধপকৈ উঠিল, 'অ' যাওঁ যাওঁ।'

'নিজৰ হৈও কিয় নিজৰ নিচিনা নহয় ? নিজৰ বায়েক-ভনীয়েক-ভাইহে ! ইমান জেদ কিয় ! নিজৰ মানুহ কাৰণে এটায়ো আনটোক এৰিবও নোৱাৰে, কিন্তু এটায়ো আনটোৰ প্ৰতি ভাল ভাবো ল'ব নোৱাৰে। সৰুমাহী আগতে কিমাননো ডাঙৰ আছিল ? সৰু দেখি মৰমতে বেছিকৈ কিবা মাহঁতে দিছিলেও চাগে। সৰুকালৰ আখেজটোও এতিয়া ইমান ডাঙৰ হৈও গুচা নাই নে ?' অলিন্দই ভাবিলে। একেলগে তিনিওজনীয়ে কান্দি লৈ, পিছ মুহূৰ্ততে তাৰে মাজৰ এজনীৰ লগত জেদ-বাদ কৰা দেখি সি বেছি আচৰিত হৈছে।

সিহঁত তাৰ লগে লগে আহি ভিতৰ পালেহি। 'বাবা এতিয়া তালৈ যাব লাগিব ! পৰীক্ষা পালেহিয়েই। মেট্ৰিক মানে এবছৰৰ আগৰ পৰাই পঢ়ে মানুহে। তাৰহে দিগদাৰখন হ'ল আজি, আমিও আহিলোঁ।' ডাঙৰ মাহীয়েকে ক'লে।

সুকন্যাই পাকঘৰৰ পৰা কৈ কৈ আহিল, 'এ... এইটোৱে এনেয়ো নপঢ়ে। সন্ধিয়াতে টোপনিয়াই থাকে। ই মাক-বাপেকৰ টকা-পইচাবোৰ ধাৰ খাবলৈ জনম ল'লে। অকণো পঢ়া-শুনাত মন নাই। মেট্ৰিক দিয়া ল'ৰা এটা, টোপনিয়াবলৈ দিন আছে নে এতিয়া !' তাই লগে লগে অলিন্দলৈ চাই ক'লে, 'তই লৰালৰিকৈ খাই যা। গৈ তিনিওজনকে মাত দিবি। আৰু তামোল এখন এখন খুন্দি খুৱাই আহিবি আটাইকেইজনকে। লৰালৰি কৰিব নালাগে। অলপ এন্ধাৰ হ'লেও আহিব পাৰিবি নহয় ?'

'পাৰিম।'

চোতালত অলিন্দক দেখিয়েই বাহিৰত থকা আয়েকে 'বাবা ঔ' কৈ চিঞৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। বৰায়েকো অলপ দূৰত বাহিৰতে আছে, তাৰ নামটো শুনি তেৰোঁ কান্দোন ৰখাব নোৱৰা হ'ল। কান্দোনৰ ভৰত বহাৰ দৰে দুয়োগৰাকী ঠাইতে বহি দিলে। অলিন্দৰ মনটো বেয়া লাগি এগৰাকীৰো ওচৰলৈ নগৈ বাৰাণ্ডাত বহি থকা আতাকৰ কাষত বহিল। তেওঁ কন্দা নাই, কিন্তু চকু দুটা স্কুলত মাষ্টৰৰ মাৰ খাই হিয়ালি-জিয়ালিকৈ কান্দি ছুটীৰ পাছত সেমেকি থকাৰ দৰে হৈ আছে।

দুয়োগৰাকীৰ কান্দোন বন্ধ হোৱাত আতাকে অলিন্দক ক'লে, 'মই দুখ কৰা নাই। সিহঁতৰ জন্মৰ খেণটোৱেই বেয়া। অজাতিলৈ যাবলৈকে জন্ম দিয়াইছে ঈশ্বৰে। ওপৰতে লিখিয়েই থোৱা আছে। সেইটো আমি ঠিক কৰিব নোৱাৰোঁ।'

'এইবোৰ এওঁ কথা কৈছে? জন্মৰ খেণ বেয়া? নিজে কোন খেণত ল'ৰা-ছোৱালীজাকৰ কথা ভাবি চাইছিল এওঁ? দেউতাকটো হৈ সিহঁতৰ লগত কথা-বতৰা

পাতি পাইছিল ?' আজি প্ৰথমবাৰ আতাকলৈ খং উঠিল অলিন্দৰ মনত। সি অনুভৱ কৰে তাৰ জীৱনৰ প্ৰথম বন্ধু আছিল আতাক। সি তেনেই সৰু হৈ থাকোঁতেও তেওঁ কোৱা শাস্ত্ৰ-জাতি-ধৰ্মৰ আজে-বাজে কথাবোৰ সি বিশ্বাসযোগ্য পোৱা নাছিল, তথাপি শুনি তাৰ খং উঠা নাছিল, কিন্তু আজি বিৰক্তি লাগিছে, সি আতাকৰ ওচৰৰ পৰা চুপ-চাপ উঠি আয়েকহঁতক চাবলৈ গ'ল।

আয়েক পাকঘৰলৈ সোমাইছে, তালৈ গাখীৰ-পানী কৰিবলৈ জুহালখন খুঁচৰিছে। 'আই মই একো নাখাওঁ। অকণমান বহক। ময়ো বহি যাওঁগে, গধূলি হ'বই নহয়।' আয়েকৰ জোৰ কৰিবলৈ মন নগ'ল, তেওঁ উঠি বৈয়াম এটা খুলিলে, তাক পিঠা এটা দিবলৈ। 'আই, নালাগে, মই ভাত খায়েই আহিছোঁ, মন যোৱা নাই।' আয়েকে ক'লে, 'বাবা অ', বাৰে বাৰে আমাৰ ঘৰত এইবোৰ কিয় হৈছে জানানে ? আমাৰ মানুহবোৰৰ যে মিল নাই। ঘৰখনত যদি মিল থাকিলহেঁতেন, আটাইকেইটা মানুহ একগোট হৈ থাকিলহেঁতেন, এইবোৰ নহয়।' সি সমস্ত অস্তিত্ব পাহৰি পোনতকৈও পোন দৃষ্টিৰে মানুহগৰাকীৰ মুখলৈ চাই ৰৈ থাকিল, 'আনে একেৰাহে অঁকৰা অঁকৰা কৰি থকা মানুহগৰাকীয়ে এনেকুৱা এষাৰ এষাৰ কথা কেনেকৈ কয় ?' আজিলৈকে সি জীৱনত তিনিবাৰমান শুনিলে। 'ককাই কৈছে সেয়া, অঁকৰা মানুহজনীয়ে কৈছে এয়া ! তেওঁৰ এনেকুৱা একোষাৰ কথা সকলোৱেইতো শুনিছে এদিন এদিন হ'লেও। তথাপি পুনৰ তেওঁক অঁকৰা হিচাপতেই ধৰি থাকে ! বহু বছৰৰ মূৰতহে শুনে বাবে পাহৰি যায় নেকি ! কিন্তু তেওঁতো নিজেও কাজিয়া কৰি থাকে ! নিজেও পাহৰি যায় ! অঁকৰাটো হয়েই তেওঁ, কিন্তু আনে ভবাৰ দৰে সম্পূৰ্ণ বিবেচনাহীন নহয়। মাথোঁ কেনেকৈ সেইটো খটুৱাব লাগে, সেইকথাহে তেওঁ নাজানে। সঁচাকৈ ঘৰখনত কাৰ কাৰনো মিল আছে!' সি আটাইকেইটা মানুহৰ পৰস্পৰ সংযোগ বিচাৰি চোৱাৰ চেষ্টা কৰিলে। নাই, একো সংযোগৰ উমান সি মনত বিচাৰি নাপালে। 'এতিয়া এই তিনিজন মানুহেওনো কিহৰ সংযোগত ঘৰখনত সোমাই আছে? মাথোঁ এটা নিয়মৰ লগৰ নিয়মৰ দৰেহে সোমাই থাকিব মই যোৱাৰ পাছতো।'

সুকন্যাই কোৱা মতে সি তিনিওজনকে তামোল এখন এখন খুন্দি খুৱাই উভতিল।

বহঁতপুৰ গাঁৱৰ মাজভাগত সি অনুভৱ কৰিলে, এইবোৰ ঠাইত সি কেৱল এটা আলহী, তাক নিজৰ দৰে কোনেও নাভাবে। কাৰোৰে ঘৰত তাৰ সোমাবলগীয়া নাই। চকামকা এন্ধাৰত এতিয়া তাক কোনেও চিনি পোৱা নাই, কিন্তু আহোঁতেওতো দেখা পোৱাবোৰে মাতিব খোজা নাছিল। শালবাৰীলৈ যোৱাৰ পাছত, আন কেতিয়াবা আহোঁতে লগৰ ইটো-সিটোক পাই সি ৰৈছিল, সিহঁতেও তাৰ সৈতে ভাল বা বিশেষভাবে চিনাকি নথকা দৰে কৰে, মাতষাৰ দিয়েই দূৰ হৈ যাব খোজে। 'কি কাৰণে মোৰ লগত সম্পৰ্ক গঢ়ি নুঠিল ? হয়তো শালবাৰীলৈ ঘৰ উঠাই নি ভাল স্কুলত লগোৱা বাবে এতিয়াহে আচল ল'ৰাটোৰ দৰে দেখিছে মানুহবোৰে। আগতে সদায় জোকাই থকা মানুহটো যে নহয়, মোৰো সচেতন মা-দেউতা আছে, ঘাই-পথৰ কাষলৈ উঠি যাব পৰা ধন আছে,

ভাল স্কুললৈ যোৱাৰ সামৰ্থ্য আছে, যেনেকৈ গোবিন শইকীয়াৰ ল'ৰা-ছোৱালী দুটাক সমীহৰ দৃষ্টিৰে চায় আগৰে পৰা, তেনেকুৱা সমীহ এটা এতিয়া মানুহবোৰৰ মনলৈ আহিছে! মাহীৰ ঘটনাটোও আজি মোক কেনেকৈ মাতিব-নামাতিব সংকোচৰ কাৰক হৈছে। ইয়াত থকা দিনত হোৱা হ'লে কোনোবাই জোকাই ক'লেহেঁতেন— ঐ মাহীয়েৰক বিয়া দিলি হ'বলা? মাহীয়েৰক দিলি, মহাও নাপালি! ...কিন্তু নিজৰ গাঁও ক'ত?' নিজৰ গাঁও এখন বিচাৰি নাপাই সি ৰিক্ততা অনুভৱ কৰিলে। মাজুলীত গাঁৰত থাকিও গাঁৰৰ নহ'ল সি, সৰুকালটো আচহুৱাকৈয়ে গুচি গ'ল, তাৰ পাছত ঘৰখনেই এঘৰীয়া, ইয়ালৈ আহি মাজে মাজে গৈ থাকোঁতে হৈ পৰিল আলহী, ইয়াত 'মাজুলীয়াল ঘঁৰিয়াল' বুলি জোকাই শেষ নহওঁতেই শালবাৰী পালেগৈ, শালবাৰীত ক্ৰূৰমতি গাঁওবাসীৰ অত্যাচাৰৰ সমুখত যেন অবৈধ বিদেশী।

সি হাইস্কুলখন পাৰ হৈ মুকলি পথাৰৰ মাজৰ দলংখন পালেহি। এইখিনিতে মানুহে ভূত দেখে। সি আগতেও দুদিন এনেকুৱা সময়ত আহিছে, তেতিয়াও একো দেখা নাই, 'আচলতে, সন্ধিয়া সময়ত চকুৰে দেখোঁ-নেদেখোঁ অৱস্থাত টৰ্চ মাৰি দিলে সমুখৰ বগা গৰু-গাইৰ উমানটো লগে লগে পোৱা নাযায়। ঘৰলৈ সহজে উভতি নোযোৱা দুষ্ট বগা গৰু একোটাক সমুখতে পাই খুন্দিয়াই গৈ মানুহে ভূত বুলি ভাবে। নিশা সকাম-ভাওনা কৰি ওভতোতে সেইটো বগা-ভূতকে জলক-তবককৈ কতবাৰ ককায়েও দেখিছে!' ভাবি তাৰ ফুচুঙীয়া হাঁহি এটা উঠিল। সিহঁত অজাতিলৈ যাবলৈকে জন্ম দিয়াইছে ঈশ্বৰে, সিহঁতৰ জন্মৰ খেণটোৰেই বেয়া— কথাষাৰ মনত পৰি তাৰ ওঁঠ দুখন জাপ খাই মুখখন পুনৰ গোমোঠা হৈ পৰিল। খোল শিকি থকা সময়ত এদিন সি হাবিত শৌচ কৰি বৰগীত এটা গুণগুণাই আহি গা ধুবলৈ লওঁতে আতাকে হাক দিছিল—'লেতেৰা কাম কৰোঁতে এইবোৰ গাব নাপায়, এইবোৰ নামঘৰতহে গায়, বা শুদ্ধ পৰিৱেশত গাব লাগে।' আন এবাৰ তেওঁ কৈছিল, কোনোবাই সংকলন কৰি উলিওৱা বৰগীতৰ কিতাপ এখন নামঘৰলৈ নিব লগা হওঁতে প্ৰকাশক আৰু সংকলকজনৰ নাম লিখি থোৱা পৃষ্ঠাখিনি তেওঁ ফালি নিছিল, তেওঁৰ যুক্তি মতে— 'ঈশ্বৰক সেৱা কৰিব লাগে, ভগৱানস্বৰূপ মহাপুৰুষ বা গোসাঁইকেইজনক কৰিব লাগে। সংকলক-প্ৰকাশকৰ নামৰ সৈতে সেইখন বটাত লৈ সেৱা কৰিলে অজাতিক সেৱা কৰাৰ দৰেহে হ'ব!' অলিন্দৰ খং উঠিছে, আতাকহঁত বহু যুগ অতীতৰ মানুহো নহয়, সি কিতাপ-আলোচনী পঢ়ি চিনি পোৱা ৰাজ্যৰ বিশিষ্ট-বিখ্যাত-জ্ঞানী বহু মানুহেই তেওঁলোকতকৈ বয়সত ডাঙৰহে, 'তেন্তে ককাহঁতৰ কি হ'ল? অতবোৰ গীত-মাত-ঘোষা মুখস্থ থকা মানুহজনৰ তীক্ষ্নতা এক অপচয় নহয় নে?' ডাঙৰ মাহীয়েক দুজনীয়ে সুকন্যাৰ বিষয়ে বাৰাণ্ডাত কৈ থকা কথাটোও তাৰ মনলৈ সোমাই আহিল, 'এই নিজৰেই মানুহবোৰৰ পৰস্পৰৰ সম্পৰ্কবোৰ বেয়া হ'ল কিয়? ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ মিল নাই কিয়? মিলটো শিকিবলৈকে নাপালে নে বেলেগ কিবা?' আতাকহঁত বুঢ়াবিলাকে কৰা আলোচনাবোৰ তাৰ মনলৈ আহিল, 'আলোচনাৰ বিষয়বোৰনো কি? শাস্ত্ৰৰ কাহিনী

বাৰু থাকে, তাৰ পাছত মানুহৰ বিষয়ে কেৱল পাতে— কোন পন্থীয়ে কলপাতৰ আগ নাকাটিলে, কোন সংহতিয়ে পাণৰ গুৰি নাকাটিলে, পাণখন বটাত কোন গোসাঁয়ে ওপৰমুৱা কৰি দিয়ে, কোনে তলমুৱাকৈ দিয়ে। ইখেল-সিখেল অকল নিন্দা, অহৰহ অৰ্থহীন কথা কিছুমান। তাকেই দেখি দেখি সন্তানহঁতে নিজৰ মাজতে ইটোৱে-সিটোক কেৱল ঘিণোৱা শিকিলে নেকি? এৰিও দিব নোৱাৰে, আৰু মন হিংসা-আক্ৰোশ-চতুৰালিৰেও ভৰি থাকে এটাৰ প্ৰতি আনটোৰ। তথাপি ককাহঁতৰ উদাৰতা, পৰৰ প্ৰতি নিভাঁজ সমাদৰো দেখা যায়, তেওঁলোকৰ জেদ-বাদ কম। হয়তো ককাহঁতে পৰনিন্দাবোৰ সাংস্কৃতিক দায়িত্ব হিচাপে চৰ্চা কৰে। আন কথাত তেনে নহয়। সেইবাবেই হয়তো উদাৰতা অলপ আছে। কিন্তু ইহঁতজাকৰ গীত-মাত-ভাওনাৰ প্ৰতি আগ্ৰহো শিকিবলৈ নহয়, নকৰিলে পাপ লাগিব বুলিহে আৰু আনক চমক দিবলৈহে। সেৱাটো শেষ কৰিয়েই আৰম্ভ হয় আক্ৰোশ, কুটিল চিন্তা।' ঘৰ গৈ পোৱাৰ পাছত গধূলিটো কেনেকৈ পাৰ হৈ যাব সেই দৃশ্য তাৰ মনলৈ ভাহি আহিল— তিনিওজনীয়ে তেনেকুৱা ধৰণৰ কথাবোৰেই পাতি থাকিব, মাজতে কৃষ্ণই চন্দনক ভাত খুৱাই লৈ যাবহি, সি বহি থাকিব পঢ়া-টেবুলৰ সমুখত। ভাবি তাৰ তীব্ৰ অশান্তি লাগিল। 'এই কথাবোৰ বা ঘৰৰ কাজিয়াবোৰৰ মাজত যে পঢ়িব নোৱাৰি বা কিবা ঘটনা হ'লে সৰু ল'ৰা-ছোৱালীয়েও যে ভাবিব পাৰে, কোনেও সেইটো নাজানে কিয়? অকল ডাঙৰবোৰেই যে মুখ চলাই থাকে, সৰুক মনৰ কথা একো ক'বলৈ নিদিয়ে কিয়? সৰুৱে চিন্তা নকৰেই বুলি ভাবে নেকি? নিজৰ সৰুকালটো মনত নাই নে? নে সিহঁতবোৰে একো ভবাই নাছিল সৰুতে? নিশ্চয় ভাবিছিল, কিন্তু সেই সময়বোৰ মনত পেলাই কথাটো বিবেচনা কৰিবলৈ সিহঁত অপাৰগ। এনেকুৱা অপাৰগতাৰ বাবেই সিহঁতে ৰিপুৰ বশ হৈ বৰ্তমানটোত যি হয় মাথোঁ তেনেকৈয়ে ক্ৰিয়া কৰি যায়!...' তাৰ চাইকেলখন পকী-পথত উঠিলহি, আলকতৰাৰ ক'লা ৰঙে সমুখখন অধিক এন্ধাৰ কৰি তুলিলে, ক'ৰবাত ঠেকা নাখাবলৈ সি সচেতন হ'ল, কাণত ঘাইপথৰ গাড়ীৰ শব্দই খুন্দিয়াবলৈ ধৰিলে, পোহৰ-গতি-শব্দৰ ভিৰত নিজক নিয়ন্ত্ৰণ কৰি লৈ যাবলৈ সি সাজু হ'ল।

***   ***   ***

অলিন্দহঁত কেইটামানে স্কুলত ৰাতিপুৱা ইংৰাজী-শিক্ষকজনৰ ওচৰত টিউচনৰ দৰে ওপৰঞ্চি ক্লাছ এটা কৰি আছে। প্ৰধান-শিক্ষক আৰু ইংৰাজী-শিক্ষকজনে আলোচনা কৰি ক্লাছটো ল'বলৈ দিছে, তেওঁ পইচা লোৱাৰ কথা নাছিল, কিন্তু অভিভাৱকসকলে নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ হতুৱাই কোৱাই সামান্য কিবা এটা দিছে।

'কাইলৈ পোন্ধৰ আগষ্ট কাৰণে তহঁত নহাকৈ নাথাকিবি। ৰাতিপুৱা এঘণ্টাহে সময়, অসম-বন্ধ যদিও কোনেও একো নকয়।' ক্লাছটো শেষ কৰি শিক্ষকজনে ক'লে। কোনেও মানে দুই পক্ষ— সেয়া সকলোৰে বুজা কথা। কূটাঘাত কৰিবলৈ যোৱাৰ সন্দেহত আৰ্মিয়ে

ধৰাৰ ভয়, বন্ধ দিয়াৰ পাছতো বাহিৰ ওলোৱা কাৰণে আলফাৰ হাতে মাৰ খোৱাৰ ভয়। ‘তহঁতক দেখিলেই চিনি পাব, মেট্ৰিক দিয়া ল’ৰা-ছোৱালী। কোনেও একো নকয়। আগষ্ট মাহৰ ভিতৰত ক্লাছটো শেষ কৰিবলৈ হেড ছাৰে কৈ দিছে, সিটো মাহলৈ এদিনো যাব নোৱাৰিব। সিটো মাহৰ পৰা তহঁতক ৰাতিপুৱা ঘৰত পঢ়িবলৈ সময় দিছে। গতিকে কাইলৈ খাটাং আহিবি। এদিন খতি হোৱা মানেই লোকচান। মোক কোনোবাই ধৰিলেও বুজাই কৈ-মেলি আহিম। মইতো গাঁৱে গাঁৱেই আহিম, চিনি পায়েই মোক, ঘাই-পথটো অকণমানহে পাম, একো নহয়।’

ৰাতিপুৱা অলিন্দহঁত কেইটামানে সমুখত ভস্ম দেখাৰ দৰে স্কুলৰ চৌহদটোলৈ নোসোমোৱাকৈ থমকি ৰৈ দিলে। আগদিনা চিকুণাই থোৱা বেদীটোত ক’লা পতাকা এখন উৰি আছে, কোঠা এটাৰ দুৱাৰ-খিৰিকী দুফাল, ডেক্স-বেঞ্চ অথালি-পথালি, ভিতৰত দুটা ল’ৰাই ডেক্সত বহি টঙি-ঘৰৰ পৰা আলেখ-লেখ চোৱাৰ দৰে চাই আছে, টেবুল এখনত পেলাই থোৱা এ কে-৪৭ এটা অলিন্দহঁতে স্পষ্টকৈ দেখা পালে, আন এখন টেবুলত দুটা মদৰ বটল, সিফালে ডেক্স এখনত খাই শেষ কৰা পেকেট কিছুমান আৰু খাদ্য বন্ধা মুকলি কাগজ এসোপা। ‘হয়তো আৰু ল’ৰা আছিল, ৰাতি চাহ-বিস্কুট, ৰুটি-মাংস খাইছিল। ইয়াতো আলফা ওলায়? হেই, মই কি ভাবিছোঁ! এইবোৰ ঠাইতেতো সিহঁতৰ কাম বেছি। ছাৰক ভিতৰত বন্দী কৰি থৈছে নেকি?’ অলিন্দই শেঁতা পৰা মুখখন লৈ মনে মনে ভাবিলে। মাজুলীৰ পৰা একেবাৰে অহাৰ পাছত এটাও আলফা-ল’ৰাক পৰিচিতভাবে নেদেখি, আঘোণত কুলিৰ বিষয়ে পাহৰা যেন হৈ আছিল তাৰ। দিনে দিনে ছাত্ৰ সন্থাই দিয়া বন্ধ, শিক্ষক সন্থাৰ শ্ৰেণী-বৰ্জন, এইবোৰৰ প্ৰভাৱে ইয়ালৈ অহাৰে পৰা মগজ ছানি ধৰি আছিল। বন্ধবোৰৰ মাজতো সিহঁতৰ এই শিক্ষককেইজনে ক্লাছবোৰ কেনেবাকৈ কৰাৰ উপায়হে বিচাৰে। ভয়ে ভয়ে সি মূৰ লৰচৰ নকৰাকৈ চৌহদটো নিৰীক্ষণ কৰিলে, সমুখত এখনো চাইকেল নাই, আন কোঠাকেইটা ঠিকমতেই বন্ধ হৈ আছে, ‘ছাৰক ইয়াত বন্দী কৰি থোৱা নাই, হয়তো তেওঁ আহিবই নোৱাৰিলে।’

কাষৰ এঘৰৰ মানুহ এজনে বাৰীত কাম কৰাৰ ধৰণে ছেগ লৈ অলিন্দহঁতৰ ওচৰলৈ আহি টিপতে ক’লে, ‘তোমালোক লাহেকৈ গুচি যোৱাগৈ দেই। ছাৰ আহিব নোৱাৰিব। তোমালোকৰ লগৰ দুটামানে গম পাই মেইন-ৰ’ডৰ পৰাই উভতি গৈছে। তোমালোক ভিতৰলৈ নাযাবা, যোৱাগৈ।’

‘আৰে! হাতত বন্দুক আছে কাৰণেই, স্কুলখন ঘাইপথত নাই কাৰণেই তহঁতৰ এইটো বাহাদুৰি?’ অলিন্দৰ মনত ভীষণ খং উঠিল, নিজৰ হেঁপাহৰ স্কুলখনৰ কোঠাৰ লেতেৰা কৰা ৰূপটো দেখি তাৰ অশান্তি লাগিছে।

চুপে-চাপে সিহঁত উভতিল।

স্কুলৰ পৰা ঘাইপথলৈ আধা কিলোমিটাৰ। সিহঁত ঘাইপথটোৰ মুখত ৰ'ল। 'বাটৰ কাষৰ স্কুলবোৰ ঠিকেই আছে, আমাৰ স্কুলখন ভিতৰত কাৰণে সেইকেইটা সোমাইছেহি চা!' এটাই খঙত ক'লে। 'ছাৰহঁতৰ লগত কিবা লাগিছে নেকি? ছাৰহঁতক অপমান কৰাৰ দৰে কৰিছে।' 'তেনেকুৱা একো নালাগে, কেলেই লাগিব? কিন্তু এটা কথা হ'ব পাৰে, আমাৰ স্কুলখন ভাল যে, নিয়মীয়াকৈ ক্লাছ হৈ থাকে, সেইকাৰণে আখেজো হ'ব পাৰে।' 'মই কৈছোঁ নহয়, ভিতৰত কাৰণেই সোমাইছে। গাঁৱৰ স্কুলবোৰত দেখা নাই— সিহঁতৰ প্ৰতীকটো ৰাতি ৰাতি ডাঙৰকৈ আঁকি থৈ যায়। সেইকাৰণে মানুহবিলাকে আজিকালি ল'ৰা-ছোৱালীক মেইন-ৰ'ডৰ কাষৰ স্কুলত দিয়েহি, বন্ধ দিলেও ক্লাছ কৰিব পাৰে। গাঁৱৰ স্কুলবোৰ ধ্বংস কৰিব।' 'ঐ, ৰৈ নাথাকোঁ, যাওঁ ব'ল।'

ঘাইপথটো নিজান। ঘৰবোৰত মানুহ ওলাই থকা নাই, কোনোবা একোঘৰত মাথোঁ এজন মানুহে বাৰীত জুপুকা মাৰি কাম কৰি আছে, গোটেইবোৰ ভিতৰত সোমাই থাকিলে সন্দেহ কৰাৰ ভয়তহে নিশ্চয় সেইকেইজনেও তেনেকৈ আছে। বহঁতপুৰ আৰু লতাজানৰ স্কুলবোৰত আঁকি থৈ যোৱা প্ৰতীকটোৰ দৃশ্যবোৰলৈ অলিন্দৰ মনত পৰিল। পুলিচেও দেখেগৈ যদিও ওপৰত নতুন ৰং লগাই মচিবলৈ ভয় কৰে। 'স্কুলবোৰ কিয় ব্যৱহাৰ কৰে?' সি ভাবিলে, 'চৰকাৰে স্কুলে স্কুলে ছালফাবোৰ ভৰাই দিছে, সেইবাবেই স্কুলবোৰত ভয়ৰ পৰিৱেশটো সৃষ্টি কৰিছে নেকি? এইখন স্কুলত এজনো ছালফা নাই, তথাপি কাইলৈৰ পৰা ইয়াতো একেটা পৰিৱেশ থাকিবনে? খোকানৈ হাইস্কুল নামটো কোৱাৰ লগে লগে কিমান এটা বৃহৎ অঞ্চলৰ মানুহে শ্ৰদ্ধা আৰু সমীহ কৰে, কাইলৈৰ পৰা সেই ভাব মানুহৰ মনত বা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ মনত থাকিবনে! প্ৰায়ভাগ ঠাইতেই শৈক্ষিক পৰিৱেশ অতি বেয়া। শৈক্ষিক পৰিৱেশ নোপোৱা মানুহক খোকানৈ হাইস্কুলক অসন্মানেৰে চাবলৈ মাথোঁ এটা অজুহাতেই বহুত! আন্দোলন, কৰ্মচাৰীৰ অসহযোগ, পালমৰা অসৎ ব্যভিচাৰী উদণ্ড শিক্ষক, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক অৱহেলা, নকল বিলোৱা, কত কি বেয়াৰ মাজত কি আদৰ্শৰে বলীয়ান হৈ এই সমসাময়িক ডেকা শিক্ষকসকলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ প্ৰতি নিজৰ দায়িত্ব উলিয়াই লৈছে!' ভাবি সি আচৰিত হৈছে, 'নিয়মীয়া পাঠদান, আবেলিৰ শেষ সময় পৰ্যন্ত উপস্থিতি, শ্ৰেণীৰ অন্তিম স্থানৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীগৰাকীৰো উপযুক্ত তদাৰক, পাঠদানৰ পূৰ্ণ-পৰিকল্পনা, বিষয়-বস্তুৰ আকৰ্ষণীয় উপস্থাপন, শিক্ষক-ছাত্ৰ-ছাত্ৰী-অভিভাৱকৰ সু-সম্পৰ্ক গঠন, কপটতাহীন, সততাপূৰ্ণ ভাবধাৰা— এইবোৰ যেন তেওঁলোকৰ হ'বিহে! ঘৰতে দেখি থকা বাবাহঁত বা মামাহঁতৰে আচৰণবোৰ কেনে বেয়া!' যোৱা মিটিং এখনত অতিথি এজনে কৈছিল, 'কেইজনমান সৎ চৰিত্ৰৱান আৰু সমাজ গঢ়া মানুহে এই স্কুলখন গঢ়ি তুলিছিল।' তাৰে এজনে পাঁচখন স্কুল প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে। কোনোবা গাঁৱত তেওঁ নিজে শিক্ষকৰূপে স্কুলখন স্থাপন কৰে, শিক্ষকসকলৰ মাজত এটা আদৰ্শ প্ৰতিষ্ঠা কৰে, চৰকাৰক লাগি লাগি দৰমহা অহা কৰে, আৰু তাৰ পাছত তেওঁ স্কুলখন এৰি দিয়ে। আকৌ আন এখন গঠন কৰিবলৈ যায়। সেই মানুহজনো মিটিংখনত বহি আছিল। অলিন্দই তেওঁক নিৰ্মল দেৱতাৰ দৰে চাইছিল।

'ক্লাছ নহ'ল? ছাৰ আহিব নোৱাৰিলে নেকি?' সি ঘৰলৈ সোমাওঁতেই সুকন্যাই সুধিলে। 'আমাৰ স্কুলত ক'লা পতাকা উৰুৱাই থৈছে। বন্দুকৰ সৈতে দুটা ল'ৰা ৰুম এটাত বহি আছে। আমি বাহিৰৰ পৰাই গুচি আহিলোঁ।'

সি টেবুলৰ কাষত বহিল। সুকন্যাই আহি চাহ এগিলাছ আৰু বিস্কুট দুটা দি ক'লে, 'বাবাক দি থৈ আহগৈ যা।' শনিবাৰ কাৰণে বিপুলে পতাকা উত্তোলনৰ দায়িত্ব বেলেগক চমজাই কালিয়েই গুচি আহিল। সি বাহিৰত কাম কৰি আছে।

অলিন্দই চাহ লৈ যোৱা দেখিয়েই বিপুলে হাত দাঙি পিটিবলৈ খেদি আহিল, 'যা যা, ভাগ। নাহিবি চাহ লৈ মোৰ ওচৰলৈ।' অলিন্দই ভয় খাই লৰালৰিকৈ ঘূৰি আহি পাকঘৰত সুকন্যাৰ ওচৰত গিলাছটো আৰু বিস্কুট দুটা থৈ দিলে। তাই ৰং পোৱাৰ দৰে খিটখিটকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে, অলিন্দই দেখি বুজিলে— তাই জানিছিল কিবা এটা ঘটিবই, হালৰে কিবা এখন লাগিয়েই আছিল। হতাশাত সি আঁতৰি আহি পঢ়া-টেবুলৰ সমুখত বহিল। সি বাহিৰলৈ কাণ কৰিলে, বিপুলে সুকন্যাক বলকি আছে।

চাৰিওফালৰ চকোৱাৰ ভিতৰত সিহঁত বাহিৰৰ জগতৰ সৈতে সংস্পৰ্শ নথকা দৰে হৈ আছে। এইখন যেন এখন বেলেগ ৰাজ্য। স্কুলত দেখি অহা পৰিৱেশ, গোটেই বাটটোৰ পৰিৱেশ, আৰু এতিয়া ঘৰৰ পৰিৱেশ— কোনো সংযোগ নথকা ইটোৰ পৰা সিটোলৈ সৰকি আহি অলিন্দৰ মনত মাথোঁ অশান্তিয়ে খুঁচি ধৰিছে। হৰিচাপৰিত আলফাই স্কুলত কোনোদিন একো কৰা নাই, একেটা কামেই তাত কৰা হ'লে সুকন্যাহঁত ভয়ত কঁপি থাকিলহেঁতেন, এতিয়া কথাটো শুনিও একো প্ৰতিক্ৰিয়াই যেন হোৱা নাই, 'ইয়াত ভয় নলগাৰ কাৰণটো কি?'

গধূলি আটাইকেইটা বহি ভাত আধা খাই হওঁতে বিপুল-সুকন্যাৰ আকৌ লাগিল। লগে লগে অলিন্দৰ আভোক লাগি আহিল, মুখলৈ ভাত নিবলৈ তাৰ অকণো আগ্ৰহ নোহোৱা হ'ল। অকণমান সময় লিৰিকি-বিদাৰি থাকি কাঁহীখন লাহেকৈ একাষলৈ দি সি বাটিটোত মুখ ধুলে। 'খাব নোৱাৰ যদি চোৱাৰ আগতেই থৈ নিদিয় কিয়? চুৱা ভাতবোৰ যে সদায় থ'বলগীয়া হয়!' সুকন্যাই তাক ধমকি দিলে। সি একো নামাতি উঠিল।

নিশা তাৰ টোপনি ভাগিল। পেটৰ ভিতৰটো লৰচৰ কৰি আছে, তাৰ ভোক লাগিছে। কিবা চঁক খাই সাৰ পালে নে ভোকত সাৰ পালে সি ধৰিব পৰা নাই। ভোকটো দমাই টোপনি যাবলৈ সি চেষ্টা কৰিলে।

দিনটোৰ ঘৰখন, পুৰণা ঘটনাৰ টুকুৰা কিছুমান থূপ খাই তাৰ মনলৈ সোমাই আহিল, চেলাউৰি দুটা কিহবাই খামুচি ধৰাৰ দৰে অশান্তি বাঢ়িবলৈ ধৰিলে, পেটৰ চলনলৈ তাৰ সচেতনতা নোহোৱা হ'ল, এন্ধাৰতে তাৰ গোটেই মুখখন চেপা খোৱাৰ দৰে হৈ পৰিল।

সি বাকী মানুহকেইটালৈ মন কৰিলে, নিঃপালী দি আছে। 'টোপনিত বাস্তৱৰ পৰা ওলাই গৈ সিহঁতে ক'ত বিচৰণ কৰি আছেগৈ এতিয়া?' তাৰ নিজকে উদং পথাৰত পৰি থকাৰ দৰে লাগিছে, বিছনাখন যেন পথাৰৰ সৈতে বিলীন হৈ গৈছে, বাকী কাৰোৰে সৈতে সংযোগ নাই। এনেকৈয়েইতো সকলো সময়তে থকা হৈছে, অৱস্থাটো কেনেকুৱা কোনেও গম নোপোৱাকৈ প্ৰতিদিন পাৰ হৈ গৈ আছে— হতাশাই চেপি তাৰ মুখখন ভয়ংকৰ কৰি নি আছে; তাৰ আত্মহত্যা কৰিবলৈ মন গ'ল, নিজৰ অস্তিত্বটো নোহোৱা কৰি পেলাবলৈ মন গ'ল। 'হেই নকৰোঁ যাঃ' সি মূৰটো জোকাৰি মনৰ পৰা ভাবটো খেদিব খুজিলে, নিজকে তজবজীয়া কৰিবলৈ চেপা খোৱা গাটো প্ৰসাৰিত কৰি দিলে। ঘৰটো, কাষৰ বেৰখন, বিছনাখন— মনৰ সংযোগলৈ স্পষ্টকৈ আনিবলৈ সি যত্নপৰ হ'ল, যাতে সকলো সঠিকভাবে অনুভৱ কৰি বাস্তৱলৈ নামি আহিব পাৰে। 'হয়, এইবোৰ দিঠক হৈ আছে, মানুহবোৰ ঠিকেই শুই আছে, পুৱা উঠিব' — খোজ কাঢ়ি ঘূৰি ফুৰা দৃশ্যটো সি ভাবি চালে, তাৰে মাজত সিও সঠিকভাবে ভৰি চলাই থাকিব, স্কুললৈ যাব,...। মৰিব বিচৰা ভাবটো খেদিবৰ বাবে সি মনত জোৰ দি দি নিজৰ তেজ-মঙহৰ গাটো অনুভৱ কৰাৰ চেষ্টা কৰিলে— সি শূন্যৰে গঢ়া এটা অৱয়ব বা মৰা মানুহ নহয়। সি যুঁজি থাকিল।

এসময়ত তাৰ গা-মন শিথিল হ'ল। গোটেই দিনটো আৰু মাজনিশালৈকে ভয়ত ৰখাই থোৱা কিছুমান ট্ৰাক চলিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে, তাৰ কাণত আহি লাগি থকা শব্দবোৰ মগজুলৈ প্ৰৱেশ কৰিলে। তাৰ আকৌ টোপনি ধৰিলে।

ৰাতিপুৱা দেৰি হোৱাৰ বাবে সুকন্যাৰ হুঁটা মাতত সি সাৰ পালে, লৰালৰিকৈ ওলাই সি ক্লাছটোলৈ গ'ল।

সোমবাৰে পুৱা বিপুল গ'লগৈ। ক্লাছটো কৰি আহি অলিন্দই ছয় বাজি পোন্ধৰ মিনিটত ঘৰ সোমাই টেবুলৰ কাষত বহিল, সুকন্যাই গা ধুই ভিতৰলৈ আহিছে, মুখেৰে কৈ আছে, 'গধূলি ঢাকি থোৱা জলপানকেইটা খাই ৰাতিপুৱাই গৈছেগৈ মানুহটো, তাত বা কি কৰি ফুৰেগৈ অঁকৰা মানুহটো!' সুকন্যাই বিপুল নথকাত আতৌ-পুতৌ কৰি কথা কোৱা আৰম্ভ কৰিলেই অলিন্দৰ খং এটা উঠি আহে, 'অহৰহ তিৰস্কাৰ কৰি থকা মানুহটোলৈ নথকাত চেনেহ লাগিলে কি হ'ব?' শুনিয়েই তাৰ দাঁত-মুখ টেপা খাই ধৰিলে।

তাই মূৰ আঁচুৰি আঁচুৰি গাই থাকিল, 'আগতে সেইসোপা নবৌৱেকহঁতে ঠগি খালে, গাঁৱৰ কিমান মানুহে লুটিলে শেষ দিন পৰ্যন্ত, এতিয়া আমি ইয়াত আছোঁ কাৰণেহে খুজিবলৈ আহিব নোৱাৰে, নহ'লে এতিয়াও ঠগি খালেহেঁতেন। তহঁতে মা-বাপেৰৰ টকাবোৰ ধাৰ নাখাবি। মা-বাপেৰৰ ধাৰ শুজিব লাগিব, গোটেই জীৱন আমাক ধৰি ৰাখিব লাগিব। মাহীহঁতে ককাৰ ধাৰ খাই তেনেকৈ গুচি গ'ল। লোকক সেইবোৰ কষ্ট দিয়া, নিজে ফলটো পাব এদিন। সেইবোৰ চৰিত্ৰ নল'বি তহঁতে। মা-বাপেৰে যি কয় তাকে শুনিব লাগিব।

তহঁতে ভাল কিবা এটা নকৰিলে বাবাৰ নবৌয়েককেইজনীৰ সমুখত মই তল পৰিম। সেইবোৰক দেখুৱাব পাৰিব লাগিব তহঁতে। সৰু নবৌৱেকজনী, সেইজনীয়ে কম অত্যাচাৰ কৰিলে নেকি মোক কাল-সংহতি কাৰণে। মই দেখুৱাই দিম সিহঁতক, এতিয়া সিহঁতে কেনেকৈ দিলে নিজৰ জীয়েকক বামুণলৈ, সেইবোৰ ফল পাই আছে। অকণমান যদি তহঁতৰ ৰিজাল্ট বেয়া হ'বলৈ হয়, চাই থাক তহঁতক কি কৰোঁ মই, শান্তি নাপাবি কিন্তু! হ'বই লাগিব ভাল, কিয় নহ'ব! মোৰ বিশ্বাস আছে, হ'ব। সেইবোৰ, সেইবোৰে আমাক সম্পত্তিৰ পৰা বঞ্চিত কৰিলে, কি কৰে খবৰ পাই থাকিম নহয়,...'

বাহী-বন কৰোঁতে মনত গুমৰি থকা কথাবোৰ মুখৰ বাহিৰ কৰি তাইৰ মনটো মুকলি লাগিল। 'পাঠ এটা দি ল'লোঁ, ভালকৈ পঢ়ক এতিয়া', এই ভাবত তাই চাহ-ভাতত লাগিবলৈ গ'ল।

পুৱাটো অলিন্দৰ এনেই গুচি গ'ল। তাই মূৰত সুমুৱাই থৈ যোৱা কথাবোৰে পোৱালি জগাই তাক নামমাত্ৰও পঢ়িবলৈ নিদিলে। গা ধুবৰ সময়ত সি চিন্তা কৰিলে— ৰাতিপুৱা এই নিয়মিত ভাষণটোৰ পাছত তাৰ প্ৰায়ে বহু সময় অযথাকৈ গুচি যায়।

এইবোৰৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ উপায় সি ভাবি নাপায়।

ৰেডিঅ'ৰ বাতৰিত ভয়ংকৰ দুৰ্ঘটনাৰ খবৰ এটা দিলে। 'বাতৰিটো ভালকৈ আজিৰখন কাকতত ওলাইছে নে কাইলৈ ওলাই জানো! আনিব লাগিব।' সুকন্যাই ক'লে। অলিন্দই ক'লে, 'মই শুনি থাকোঁতে জানিছিলোঁৱেই, আজি বাতৰি-কাকত এখন আনিবলৈ ক'ব।' ভায়েকেও লগে লগে ক'লে, 'ময়ো জানিছিলোঁ আজি আনিবলৈ ক'ব— আজি পঢ়িবলগীয়া বাতৰি আছে!' মতটো মিলি যোৱাত আমোদ পাই দুয়োটাৰে মুখত হাঁহি ওলাল। একে চোঁচাৰে উঠি আহি অলিন্দক দুই চৰ দিবলৈ সুকন্যাৰ মন গ'ল, কিন্তু সৰুটোৱেও কোৱাত তাই অকণমান লাজ পালে, তাই নিজে নজনা নিজৰ স্বভাৱ এটা হালেই জনা দেখি লাজটোৱে অলপ বিমূঢ় কৰিলে।

আবেলি অলিন্দই বাতৰি-কাকত এখনৰ লগত আলোচনী এখনো লৈ আহিল। আলোচনীখন ঘৰত লুটিয়াই সি দেখিলে, মাক-দেউতাকৰ কাজিয়াই সন্তানক কৰা অপকাৰ সম্পৰ্কে এটা লেখা আছে! 'আঃ, কি আচৰিত উপায়!' ভাবি সি উৎফুল্লিত হৈ পৰিল। সি সুকন্যাক সেইখন দি ক'লে, 'আপুনি এইখন পঢ়িব। দৰকাৰী কথা আছে এইখনত।' সেই লেখাটো বাদ পৰি নাযাবলৈ সি পুনৰ ক'লে, 'গোটেইখন পঢ়িব দেই।'

'মোক উপদেশ দিবলৈ তাৰ সাহটো চা!' ৰাতিপুৱাৰ খংটো তাইৰ আছেই, শাসন কৰোঁতেও সি চল পাইছে যেন ভাবত তাইৰ অধিক খং উঠিল, তৎক্ষণাৎ এছাৰি এডাল আনি তাক কোবাবলৈ ধৰিলে।

সি কিনো আলোচনী আনিলে, তাই লগে লগেই এবাৰ লুটিয়াই ওপৰে ওপৰে চাইছিল। ডাঙৰে পঢ়া সামাজিক আলোচনী এখন। তাৰ বয়সত বহুতে হাতত লোৱাৰ

দৰে, আগতে বেলেগক তাই দেখাৰ দৰে, যৌনগন্ধী বা ভৌতিকধৰ্মী আলোচনী নহয়। সি সেইখনৰ কি বুজি পাব তাইৰ সন্দেহ হ'লেও কোনো বেয়া নেদেখি একো কোৱা নাছিল। লেখাটোৰ প্ৰসংগটোও তাইৰ চকুত পৰা নাছিল। গহীন আলোচনী এখন লৈ সি কথাটো কোৱাত তাইৰ খংটো নকমা হ'ল। 'মোক উপদেশ দিবলৈ ইমান সাহ হ'ল তোৰ এতিয়াই? অহংকাৰী হৈ গৈছ? মই পঢ়িব লাগে নে তই পঢ়িব লাগে? তই পঢ়িব লগা বয়সৰ নে মই পঢ়িব লগা বয়সৰ? এৰুৱাই দিওঁ তোক স্কুল? পঢ়িব নালাগে আৰু। ডাঙৰক পঢ়িবলৈ দিবি তয়ে আজিৰ পৰা, হা? স্কুলত কৈ থৈ আহোঁ নেকি, তোকে পঢ়ুৱাবলৈ দিয়ক, মাষ্টৰবোৰ নালাগে, আজৰি পাব সিহঁতে।'

নিশা সুকন্যাহঁত শোৱাৰ পাছত অলিন্দই পঢ়ি থাকোঁতে অত্যাচাৰবোৰৰ নুশুকোৱা ঘাই বাৰে বাৰে পঢ়াৰ পৰা মন কাঢ়ি নিছে, মুক্তি বিচাৰি বাৰে বাৰে আত্মহত্যাৰ চিন্তা আহিছে। 'নিজকে শেষ কৰি দিলেই এইবোৰৰ পৰা মুক্তি পোৱা যাব। আলহীয়ে কৈ থৈ যোৱা সুখী পৰিয়ালটোৰ আঁৰত যে এখন নৰকহে আছে তেতিয়াই প্ৰমাণ পাই যাব। সকলোকে দুৰ্দশাবোৰ জনোৱাৰ এটাই উপায়— মৃত্যু। নহয়! নহয়!...' সি মৃত্যুৰ চিন্তাটো মনৰ পৰা খেদিবলৈ পুনৰ যত্ন কৰিলে। 'পলাই গুচি যোৱা ভাল হ'ব নেকি? দূৰণিৰ হোটেলত শিশু শ্ৰমিক হৈ থাকিব পৰা যাব। দিনটো কাম কৰি নিশাটো হোটেলতে পৰি থাকিলেই পাৰ হ'ব। সৰু ল'ৰাৰ বাবে কিমানকণ ঠাই লাগে? তাৰ পাছত টকা সাঁচি আন কিবাও কৰিব পৰা যাব।' এবাৰ হোটেলত দেখা পোৱা দুটা শিশু শ্ৰমিকৰ সতেজ মুখ দুখন মনলৈ আহিল। মৃত্যুৰ বাসনা এটাই মাজতে আকৌ হেঁচি ধৰিলে। মনৰ পৰা সেইটো খেদিবলৈ খেৰ-কুটা বিচৰাৰ দৰে সি ইফালে-সিফালে মূৰ ঘূৰাই চালে। বহী এখনেৰে ঢাকি থোৱা লেম্পটোৰে পোহৰ বেছি দূৰলৈ নিয়া নাই, সি মূৰটো কিতাপলৈ নমালে। স্কুলত কৰিবলৈ দিয়া কাম বাকী আছেই, পুৱা বা কৰিব পৰা সময় হ'ব নে নহয়! তথাপি সি কিতাপখন জপাই অংকৰ কিতাপখন উলিয়ালে। এটাৰ পাছত এটাকৈ সমাধানবোৰ উলিয়াই তাৰ মনটো বিৰূপ কথাবোৰৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হ'ল। কিছু শান্তি লাভ কৰিলে সি।

'ই কিয় মন মাৰি থাকে অ'! মই আগতেও দেখিছোঁ।' আবেলি ফুৰিবলৈ অহা কৃষ্ণ-চম্পক যাবলৈ ওলোৱাত অলিন্দয়ো আগবঢ়াবলৈ বাহিৰলৈ ওলাই আহিছিল, চাইকেলখনত ধৰি কথা পাতি পাতি খোজ দি থকা চম্পকে অলিন্দক এখন হাতেৰে হাঁকুটিয়াই গাৰ কাষলৈ টানি সাবটি ধৰাৰ দৰে কৰি ক'লে।

সুকন্যাই টপককৈ ক'লে, 'ই আগৰ পৰাই এনেকুৱা। এনেকৈয়ে থাকে।'

'হেই! সৰু ল'ৰা-ছোৱালীয়ে এনেকৈ মন মাৰি নাথাকে নহয়।' সুকন্যাক কৈ সি অলিন্দলৈ মূৰ তল কৰি চাই ক'লে— 'তুমি হাঁহি-ফূৰ্তি কৰি থাকিবা!'

সিহঁত পুনৰ নিজৰ কথাৰ মাজত সোমাল।

চম্পকৰ গাৰ উমটোত অলিন্দই নিজৰ ভিতৰখন সেক পোৱা যেন অনুভৱ কৰিলে। সুকন্যাৰ এটাও ভাল স্পৰ্শ তাৰ মনত নাই। এনেকুৱা এটা স্পৰ্শৰ বাবে সি ব্যাকুল হয়। 'চম্পক মামাই ক'লে যদিও, কথাখিনি মুক্তিৰ কোনো উপায় নহয়। সেইখিনিয়ে মাৰ মনত কিবা গুৰুত্ব পালে যেন লগা নাই। ময়ো জনা নাছিলোঁ, মুখখনত কি প্ৰকাশ পাইছে। আনেও সদায় দেখি আছে, কোনেওতো ভবা নাই!'

নিশা সুকন্যাহঁত শোৱাৰ পাছত অলিন্দই পঢ়ি থাকোঁতে টেবুলতে টোপনিয়াবলৈ লাগিল। সুকন্যাই চিলমিল টোপনিৰ পৰা দেখি একে চোঁচাৰে আহি পিছফালৰ পৰা তাক দুই থাপৰ লগাই টোপনিতে চুঁচৰি বিছনালৈ গ'ল।

টোপনিৰ জাল, থাপৰৰ চেকচকনি, হতাশা, খং— একোৱেই আজি তাক বৰ বেছি উত্তেজিত নকৰিলে, খংটো সি সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ শক্তি-থূপ কৰিব বিচাৰিলে, শান্ত হৈ পৰিস্থিতিটো নিৰীক্ষণ কৰিব খুজিলে। 'আত্মহত্যা কৰিলেও সমাধান একো নোলাব। মানুহে একো গমেই নাপাব, মোকো ভূত বুলি ক'ব। আত্মহত্যাৰ পাছত মানুহে মোকো মিছাতে বেয়া বুলিহে আলোচনা কৰিব। প্ৰমাণ একো নহ'ব। এতিয়ালৈকে সকলো সহি পাৰ হৈ আহিব পৰা মানুহটোক কোনেও নাজানিবই পাছত। আৰু জানিলেও একো সমাধান নহয়।' ফোঁচাই বুঢ়াৰ ঘৰৰ আত্মহত্যা কৰা মানুহ তিনিজনী তাৰ মনলৈ আহিল, সি চিনি পোৱা সৰুজনীকো মানুহে ভূত ভূতকৈ বেয়াকৈ কৈছিল, ফোঁচাই বুঢ়াই এতিয়াও জীৱন ভোগ কৰি আছে। সি নিজক শেষ কৰি দিয়াৰ পাছত কেনেকুৱা হ'ব পাৰে পৰিৱেশটো, কোনে কোনে আহি ঘৰৰ ক'ত ক'ত বহি কেনেকুৱা কথা পাতি থাকিব— এখন চিত্ৰ ভাহি উঠিল। কিন্তু মুক্তিৰ উপায় কি? বৰায়েকে 'আত্মাটো বচাবলৈ' আত্মহত্যা নকৰে। ফোঁচাইৰ ঘৰৰ মানুহকেইজনীৰ নমৰি থাকিবলৈ তেনেকুৱা হয়তো একো বাকী নৰৈছিল। 'হয়তো বৰায়ে ৰণ জিকিবলৈকো বাৰে বাৰে কয়' — সন্দেহটোৱে তাৰ মনত প্ৰথমবাৰ ক্ৰিয়া কৰিলে। 'মোৰতো তেনে লক্ষ্য নাই, তেনে উদ্দেশ্য বা অৱলম্বন নাই, মই কেনেকৈ বাচিম?' ইচ্ছাটোৱে আৰু বেছি প্ৰবলভাৱে ক্ৰিয়া কৰিব যেন ভাবত সি ভয় খাইছে। পুনৰ হতাশাই চেপি ধৰিলে। বাৰে বাৰে জোৰ দি সি গুচাবলৈ চেষ্টা কৰি থাকিল।

*** *** ***

ঠাণ্ডা আহিছে, টেষ্টলৈ মাথোঁ কেইদিনমান আছে, ক্লাছ শেষ হোৱা কেইবাদিনো হ'ল। পুৱা কুঁৱলী আঁতৰি ৰ'দ ওলাবলৈ লওঁতে অলিন্দই গা ধুবলৈ আহি ঘৰৰ পুখুৰীটোৰ পাৰত ৰ'ল। আঘোণে শুকুৱা পুখুৰীটোৰ পানীখিনিয়ে কিছু কুঁৱলী টানি ধৰি থকা নিচিনা দেখা গৈছে— যেন সিহঁত আঁতৰি নাযাওক। কুঁৱলীয়ে পখালি থৈ যোৱা বায়ুৰ তলত সমুখৰ পথাৰখন, পথটো, সিফালৰ পথাৰখন পাৰ হৈ দূৰৰ গাঁওখন, সকলো স্পষ্ট হৈ

পৰিছে ৰ'দত। গাঁতৰ পৰা ওলাই বহুদিনৰ মূৰত যেন সি পোহৰ দেখা পাইছে। কেইবাদিনো ধৰি টেবুলৰ সমুখত অহৰহ বহি সি আত্মহত্যাৰ চিন্তাৰ সৈতে যুঁজ দি আছিল। নতুন পোহৰৰ দৰে পৰিৱেশটোত সি ভাবি চালে— কেইটা দিন এনেই পাৰ হৈ গুচি গ'ল, টেবুলৰ কাষত ঠৰঙা হৈ থাকি একো পঢ়াই নহ'ল! সিহঁতৰ স্কুলৰ টেষ্টৰ ৰিজাল্টটো চকীদাৰ এজনে ঘৰে ঘৰে দিয়েহি, যাতে মেট্ৰিক দিবলগীয়া ল'ৰা-ছোৱালীকেইটা স্কুললৈ গৈ সময় নষ্ট কৰিবলগীয়া নহয়। 'অথচ, মই কেনেকৈ সময় পাৰ কৰিবলগীয়া হৈছে!' তাৰ মনলৈ খেদ আহিল। সি পানীৰ কাষলৈ নামিল। গাঁতত ডুব যোৱা দৰে, আকৌ তাৰ মন গ'ল— ইয়াতে যেন ঠৰঙা হৈ বহি থাকিব। বিপৰীত জোৰ এটাই তাক বৰায়েকৰ কথালৈ মনত পেলালে। তেওঁ পুখুৰীত জাঁপ মাৰিম মাৰিম কৰি থকা অনুভৱটো সি গভীৰভাবে আজিহে বুজাৰ দৰে লাগিল— 'সম্পৰ্কৰ মৃত্যুৰ বাবেও মানুহে কেতিয়াবা মানুহৰ মৃত্যু কামনা কৰে, নহ'লে সম্পৰ্কটো সুস্থ হোৱাৰ উপায় নেদেখে। তাৰ বাবেও হত্যা বা আত্মহত্যা কৰে।' সিও ঘৰখনত বান্ধ খাই থকা অৰ্থহীন সম্পৰ্কৰ পৰা মুক্তি পালেই শান্তি পাব! কিন্তু মৰি গ'লে সকলোৱে তাকেই দোষ দিব, হয়তো সৰু বাবে একো কাৰণ বিচাৰি নাপাব, পথাৰৰ ভূতে মাৰিলে বুলি ক'ব। পানী এটিং তুলি ওপৰৰ পাৰলৈ উঠি যাবলৈ তাৰ মন যোৱা নাই, তথাপি জোৰ দি উঠিল। মূৰৰ ওপৰলৈ চাই সি বায়ুৰ কণাই কণাই চিকচিকীয়া ৰ'দৰ উমান পালে, ৰ'দতে যেন ডুব গৈ আছে সি আৰু সকলো— ইমান কোমল ৰ'দ, ইমান স্পষ্ট! 'এটা উপায় আছে!' সোঁতে পাক সলোৱাৰ দৰে তাৰ মনত কথা ঘূৰিবলৈ লাগিল, তাৰ মন নিৰ্দিষ্ট ষাঠি কিলোমিটাৰ দূৰত্বলৈ গৈ চাৰিওকাষ ক্ষন্তেক থমকি চাই ষাঠি কিলোমিটাৰ উভতি আহিল, 'সেই সপোনটো পূৰণ হ'লে, পঢ়িবলৈ মন যাব!' ভাবি ভাবি উজুটি নাখাবলৈ সি ঠাইতে বৈ ল'লে,'এতিয়া আৰু শান্তি কোনো দিশৰ পৰাই নাহে! এইখন কন্দলৰ কোনো কাৰণো নাই আৰু কোনোদিন অন্তও নপৰে! ইয়াক ঠিক কৰাৰ কোনো উপায় নাই। নৰকৰ মাজেৰে গৈ থকাৰ দৰে এতিয়া এনেকৈয়ে দিনকেইটা নিব লাগিব, পকাঘৰটো সজা আৰম্ভ হ'ব এতিয়া টেষ্টৰ পাছতে, সেইবোৰ হুলস্থূলো আছেই, কিন্তু মাথোঁ এইকেইটা দিনহে, মেট্ৰিকলৈকে যাওক এনেকৈয়ে, এইকেইটা দিন পঢ়া হওক,মনৰ ভাববোৰ খেদিবই লাগিব, এনেকৈয়ে পঢ়িব পাৰিব লাগিব এইকেইটা দিন!'

সুকন্যাই চিঞৰি মাতিলে, 'ঐ তই ইমান দেৰি কৰিছ কিয়? তোৰ গা ধোওঁতে ইমান সময় লাগিছেনে?' সি লৰালৰিকৈ পাৰৰ পৰা অকণমান আঁতৰলৈ গৈ গাত পানী ঢালিলে।

ভিতৰলৈ সোমাই সি সুকন্যাক সুধিলে, 'মা, মই মেট্ৰিক পাছ কৰাৰ পাছত ক'ত পঢ়িম? মই লুইত কলেজত পঢ়িম দেই।'

'ৰ, সেইটো ভবাই নাই, ভাবিব লাগিব। তাত পঢ়িলে হোষ্টেল-মেচত থাকিব লাগিব! ষাঠি কিলোমিটাৰ দূৰ।' তাই চিন্তা কৰি চালে, সি সোধা বাবে তাইৰ ভাল লাগিছে— 'পাছ কৰাৰ আগতেই ওপৰলৈ পঢ়াৰ কথা ভাবিলেই সি!'

সুকন্যাই একেষাৰে না নক'লে যেতিয়া সেইটো সম্ভৱ হ'ব পাৰে, সি সপোন এটা গঢ়িবলৈ ধৰিলে— যেনেতেনে ওলাই যাবগৈ লাগে, তাত গৈ হোষ্টেলত থাকিব, এমাহ-দুমাহৰ মূৰতহে ঘৰলৈ আহিব লাগিব, গতিকে ঘৰৰ কন্দলবোৰে বা সুকন্যাহঁতৰ অত্যাচাৰবোৰে তাক স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰিব, অহৰহ অংক কৰাৰ পৰা মন কোনেও বিক্ষেপিত কৰিব নোৱাৰিব, তাত ইমান ডাঙৰ পুথিভঁৰালটো আছে, কিমান বিচিত্ৰ কিতাপ চাব পৰা যাব, জাপ জাপ কিতাপৰ মাজে মাজে ঘূৰিব লাগিব এটা অৰয়বৰ দৰে হে— জাপবোৰ যেন অজস্ৰ সৃষ্টিকৰ্তাৰ সোঁশৰীৰৰ ভিৰ, নিশ্চিন্তে বুৰ দিব পৰা যাব পঢ়াত।

সি বুজে, পঢ়িবৰ বাবেই সুকন্যাই তাক যিবোৰ অত্যাচাৰ কৰে সেইবোৰে যে পঢ়াত ব্যাঘাতহে জন্মায় তাইৰ বিবেচনাই ঢুকি নাপায়। 'পঢ়াৰ সময় দিনৰ পাছত দিন নষ্ট হৈ যায়, মাহঁতক শিকাব কোনে? অশান্তি তাতো নিশ্চয় থাকিব, কিন্তু বাহিৰৰ অশান্তিয়ে মোক অকণো টলাব নোৱাৰে, যেনেকৈ বহঁতপুৰৰ ঘৰখনৰ অশান্তিবোৰে একো কৰিব পৰা নাছিল।' তাৰ বিশ্বাস জাগিল, সকলো অশান্তিৰ পৰা সকাহ পোৱাৰ বাসনা তাৰ তীব্ৰতৰ হ'ল, ঈপ্সিত সুমিষ্ট ফলটো সি যেন হাঁকুটিৰ সামান্য দূৰতে দেখিবলৈ পালে।

*** *** ***

বাঁহৰ ঘৰটোৰ সমুখত, চকোৱাৰ বাহিৰত সজা নতুন পকা ঘৰটোৰ ফাউণ্ডেচনটো দেখি বাটৰ মানুহৰ চকু থৰ হৈ গ'ল। দুখীয়া বুলি আগতে সৰু ল'ৰাটোৰ ধন ৰেহাই দিয়া টিউচন-স্কুলৰ মালিকটোৱে কাৰোবাৰ আগত ধেমালি কৰা সুকন্যাহঁতৰ কাণত পৰিলহি— 'গোটেই পথাৰখনেই ঘৰ সাজি পেলালে।' মিতিৰ-কুটুম্ব-আলহী কোনোবাই কোনোবায়ো ৰস উলিয়াই কৈছে, 'মাজুলীত ঘৰ ভাঙি আলাই-আথানি হৈ হৈ এতিয়া হেঁপাহৰ জোখাৰে সাজিছা!'

পঢ়াত জোৰ পাবলৈ, মনলৈ হতাশা নাহিবলৈ, অলিন্দই মাজে মাজে লুইত কলেজৰ এটা এটা কথা সুকন্যাক সোধে— কলেজখন কিমান ডাঙৰ? ল'ৰা-ছোৱালীৰ প্ৰকৃত সংখ্যাটো কিমান হ'ব? পুথিভঁৰালত কিমান কিতাপ আছে? প্ৰতিটো বিভাগত শিক্ষক কিমানকৈ থাকে?

ঘৰটো সাজিবলৈ পোন্ধৰজনমান মিস্ত্ৰী-যোগালি টিঙৰ চালি দি থাকি লৈছে। মুছলমান মানুহ। মাঘৰ উৰুকা দিনা সুকন্যা-বিপুলে বাৰে বাৰে কৈ আছে, 'অকস্মাতে যদি কিবা লাগি যায়, যদি কোনোবাই তোমালোককো কিবা কয়, তোমালোকে একো নামাতিবা। যিমান বেয়াকৈ ক'লেও নামাতিবা। আমাৰ কাৰণেহে কৈছে, গতিকে আমাকে কোৱা হিচাপে ল'বা। সহ্য কৰি থাকিবা।' জেওৰা-চকোৱা যোৱাতকৈও সুকন্যাহঁতে ভয় কৰিছে, যাতে গোষ্ঠী-সংঘৰ্ষ লাগি নাযায়।

আবেলি চন্দন আহিল। সিও সেইটোকে কৈছে।

সিহঁতে শেষ নিশাৰ কথা ভাবি আছিল, কিন্তু ন বজাত এজাক ডেকা-আদহীয়া সোমাই আহিল, 'দাদা, আমাক খৰি অলপ লাগে। জেওৰা নাভাঙো, খৰি নিজেই দিয়ক।'

বাংকাৰত লুকাই থকা মানুহে যুদ্ধ সমাপ্ত হোৱাৰ খবৰটো পোৱাৰ দৰে উৎফুল্লিত হৈ বিপুল-চন্দনে এবোজা এবোজা খৰি আনি দিবলৈ দৌৰ দিলে। 'ইমানতে যে শেষ হ'ল কাহিনীটো! ৰাইজক হাতযোৰ কৰাৰ মূল্যটো বুজি পালে! খৰিকেইডাল নিছে নিয়ক, ভদ্ৰতাটো যে শিকিলে!' বাৰাণ্ডাৰ আন্ধাৰত ৰৈ থকা সুকন্যাৰ শান্তি লাগিল।

খৰি লৈ সিহঁত গুচি গ'ল।

আনন্দত সুকন্যাহঁত চকোৰাৰ বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।

'একোৰেই নাইচোন। আপোনালোকে এনেই ভয় কৰি আছিল!' মিস্ত্ৰী এজনে ক'লে।

'ই..., তোমালোকে যোৱাবাৰ নেদেখিলা!'

'ঐ ইনছ, টৰ্চটো লৈ আনচোন।' দূৰৰ পৰা যোগালি এজনে আন এজনক মাতিলে।

'ঐ, কিবা হৈছে নেকি?' মিস্ত্ৰীজনে সুধিলে।

'বাটামকেইটা নাই, টৰ্চটো আন!'

'কি! সেইখিনিত আছিল জানো?' গোটেইবোৰ দৌৰি গ'ল।

ডাঙৰ ডাঙৰ চাৰিটা বাটাম ঘৰটোৰ কাষত আছিল, উঠাই লৈ গ'ল।

'নিছে নিয়ক দিয়া, বাটামকেইটাৰ খৰচটোতকৈ শান্তিটো ডাঙৰ কথা।' সুকন্যাই ক'লে। কিন্তু, ইমান ডাঙৰ বাটামকেইটা নিয়াত মিস্ত্ৰী-যোগালীকেইজনৰে আশান্তি লাগি গৈছে।

'ঐ ৰদ বেঁকা কৰা শালখনো উঠাই লৈ গ'ল!'

'সেইখন তৎক্ষণাৎ কেনেকৈ উভালিলে! এই, ভালকৈ ঘূৰি চা চা, কি কি নিলে আৰু ঠিক নাই।'

'এটা কাম কৰোঁ!' চন্দনে হেড-মিস্ত্ৰীজনলৈ চাই ক'লে, পৰিস্থিতিটো শান্তিৰে পাৰ হৈ যোৱাৰ ৰংটো তাৰ কমা নাই, 'আপুনিয়ে ময়ে গৈ আহোঁ ব'লক। সিহঁতে বাটৰ কাষতহে জ্বলায় সদায়। আমি চাই আহোঁগৈ। ঘূৰাই আনিবলৈ যোৱাৰ নিচিনাকৈ যাওঁ, কিন্তু নানো। আনিলে সিহঁত আকৌ আহিব। গতিকে, যোৱাটো গ'ল, নানো। কিন্তু আমি গৈ আহোঁ, সিহঁতে ভাবক— যে নিবলৈ আহি এৰি গৈছে।'

'ধেৎ নালাগে। মাৰ-পিট হ'ব।' সুকন্যাই ক'লে।

'একো নহয়! কৃষ্ণহঁতৰ ঘৰত অত বছৰ গ'ল, হুলস্থূল ঘটিয়েই থাকে, ইয়াত এবছৰতে শান্তি হৈ গৈছে! গতিকে একো নহয়। আমি এনেই বাটে বাটেহে যাম। চাই মাত দি গুচি আহিম। ঘূৰাই নাপাওঁ, সেইটো নাভাবিবিয়েই। এতিয়ালৈ জাপিলেই জুইত। কিন্তু আমি যে গম পাই আনিবলৈ গৈছোঁ সেইটোকে দেখুৱাওঁ।'

'বাটেৰে মানুহ যায়েই। আমি বাটে বাটেহে যাম ব'লক।' মিস্ত্রীজনেও ৰোমাঞ্চকৰ অভিজ্ঞতা বিচৰা দৰে ক'লে।

'বিৰাট কাণ্ড!' উভতি আহি চন্দনে বিপুলৰ ভংগীৰে ক'লে। তাৰ মুখখনত ওলাই যাওঁতে থকা উত্তেজনাটো নাই, ৰোমাঞ্চকৰ বস্তু চাব বিচৰাৰ দৰে উল্লাসটোও নাই, মাৰ-পিট লাগি অহা দৰে ভয়লগা ভাবো নহয়, কেৱল অভিজ্ঞতা লৈ অহা এটা চিন্তাশীল ৰূপ। মিস্ত্রীজনো শান্ত হৈ আছে।

'কি হ'ল?' সুকন্যাই উদ্বিগ্ন হৈ সুধিলে।

'গোটেই মানুহবোৰ বহি আছে নহয় তাত!' চন্দনে মূৰ আছাৰি ক'লে।

'কোন?' বহঁতপুৰ, হৰিচাপৰি, খোকানৈ হাইস্কুলৰ শিক্ষক, শালবাৰী চেণ্টাৰ— গোটেই পৃথিৱীৰ মানুহ কিছুমান সুকন্যাৰ মনলৈ আহিল।

'আমিহে ভাবি আছোঁ— ল'ৰাবোৰৰ কাম, ঠেলাৱলা-ৰিক্সাৱলাকেইটা বেয়া, সিহঁতেই বেয়া কামৰ লীডাৰ— আমি সেইটোহে পাতিছিলোঁ। তাত গৈ চাগৈচোন, ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহবোৰ বহি আছে। সিহঁতেই লগাই দিয়ে। স্থানীয় গোটেইকেইটা মাষ্টৰ বহি আছে, চেণ্টাৰৰ মূল মূল মানুহবোৰ, মোৰ লগতে পঢ়া এটাকো পালোঁ। আমাক দেখি লাজ পাইছে। ভাল ভাল বুলি জনা মানুহকেইটা বহি আছে, ইহঁতক লগাই দিছে। ঠিকাদাৰকেইটা, ৰাজনীতি কৰাকেইটা, মাষ্টৰকেইটা।'

'আগত কাজিয়া লাগোঁতেই মই কৈছোঁ, বেকত কোনোবা আছে। এতিয়াহে ওলাল!'

মিস্ত্রীজনে ক'লে, 'আমাৰ তাতো এইটোৰেই। ভাল ভাল কৰি থকা মানুহকেইটা বহি থাকে, বেয়া কামবোৰলৈ সিহঁতে বেলেগক লগাই দিয়ে। কাৰণ বেয়া কামটোত মানুহ বেছিকৈ গোট খায়, বেছিকৈ গোট খুৱাই ল'ব পাৰিলেই সিহঁতৰ লাভ, সেইটোৰেই ভোটবেংক। মই ইহঁতক যাবলৈ নিদিও নহয়, সেইকাৰণে ইহঁতে কাম কৰি খাইছে। যোগালি হ'ব পাৰে, ইহঁতে বেয়া কাম নকৰে।'

'তাৰ পৰা? বাটামকেইটা কোনোবাই নিলে নে পুৰিলে?' সুকন্যাই সুধিলে।

'কোনে নিবলৈ পাব? আমি যোৱালৈ পুৰি দুটুকুৰা হওঁ হওঁ হ'ল। জুই কিমান ওপৰলৈ উঠিছে! মই ভালেই পালোঁ ক'বলৈ— বোলো লৈ যাবলৈ আহিছিলোঁ, পুৰিলেই আধা, এইখিনিনো কি কামত আহিব! ইয়ালৈ অহা জাকটো আমি গৈ পাওঁতে নাই, সিহঁত

গ'ল বেলেগ ফালে। বহি থকা এটাই কৈছে কি— নালাগে নিব, নিলে সিহঁতে আকৌ আনিব, মই হাক দিছোঁ— বাটাম য'ৰ পৰা আনিছ বাৰু আনিছ, কিন্তু আনি বেয়া কৰিছ, তোমালোকৰ বুলি কোৰা নাই নহয়, কোৰা হ'লে লগে লগে ঘূৰাই পঠিয়াও। বেলেগ এটাই কৈছে আকৌ— আমি এতিয়া আহি পাইছোঁহি, দেখিছোঁ জ্বলি আছে, সিহঁত আহিলে হাক দিম, এইবোৰ কৰিব নালাগে। সেইখন গাইছে। সমুখতে আমাক দেখিম বুলিতো সপোনতো ভবা নাছিল।'

***　　***　　***

পৰীক্ষা নহ'ল। অলিন্দহঁত, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীবোৰ মেট্ৰিক পৰীক্ষাৰ চেণ্টাৰৰ পৰা উভতি আহিল।

'যা যা, বাহিৰত ৰ'ব নালাগে, পৰীক্ষা পটককৈ ঘোষণা কৰি দিব, পঢ়ি থাকগৈ যা। ছাৰসকলক পাইছিলি নে? কি কৈছে?' সুকন্যাই অলিন্দক সুধিলে।

'নতুন ৰুটিন ওলালে পাছদিনাই হৈ যাব বুলি কৈছে। পঢ়ি থাকিবলৈ কৈছে।'

'অ' অ', পঢ়ি থাক, মূৰ নদঙাকৈ পঢ়ি থাক।'

'আজি যাবই নালাগে নহয়! গধূলিৰ বাতৰিত শিক্ষক সংস্থাৰ সভাপতিয়ে খাটাং কৈছে, পৰীক্ষা বৰ্জন কৰিবই। এনেই সময় নষ্ট কৰিছ।' চন্দনে ক'লে, সি সোমাই অহা সুকন্যাহঁতে মনেই কৰা নাছিল।

'হোৰা হ'লে তইতো আহি নাপালিহিহেঁতেন! সেয়াহে পিছে!' প্ৰথম দিনা সি আগবঢ়াবলৈ অহাটো এটা কৰ্তব্যৰ দৰে সুকন্যাই ক'লে। চন্দনেও জানে, মেট্ৰিক নামৰ উৎসৱটোত মিতিৰ-কুটুম্বে কি কৰে। তাৰোপৰি তাক পঢ়ুৱাই থোৰা, সি অলিন্দক পঢ়ুৱাবলৈ এসময়ত আনি লোৰা, আৰু এতিয়া অলিন্দৰ ৰিজাল্ট ভাল হ'বই— গোটেইবোৰ মিলাই তাৰ সম্পৰ্কটো অধিক সমৃদ্ধ হৈ থকা যেন ভাবিছে সি আজি। মুখত সি ৰহস্যপূৰ্ণভাবে মিঠাকৈ হাঁহি এটা উলিয়ালে। গোন্ধ এটা পাই সুকন্যায়ো কৌতূহলেৰে হাঁহি বিৰিঙালে।

'মই জানোৱেই আজি পৰীক্ষা নহয়, কিয় আহিম মই!' কৌতুক আৰু গৰ্ব মিহলি কৰি সি ক'লে। আকৌ হাঁহি মাৰি সি মোনাৰ পৰা পেকেট এটা উলিয়াই অলিন্দলৈ আগবঢ়াই দিলে, 'ল!'

সৰু ধুনীয়া হাত-ঘড়ী এটা। ভায়েকটোক বিচাৰি পোৱাৰ হেঁপাহৰ হাঁহি এটা সুকন্যাৰ মুখত ওলাল। কথা সলাবলৈ তাই সুধিলে, 'শিক্ষক সংস্থাৰ দাবীবোৰ মানি ল'ব নে? কি হ'বগৈ এইবোৰ? শিক্ষক সংস্থাই শ্ৰেণী বৰ্জন কৰিয়েই আছে, আৰু চৰকাৰে ৰং চাই আছে! সেইকাৰণেহে আজি এইবোৰ হ'লগৈ! কৈয়েই আছিল, মেট্ৰিক বৰ্জন কৰিম, বৰ্জন কৰিম। চৰকাৰে ৰং চাব লাগে কিয়! পৰীক্ষা হ'বগৈ নে বাৰু?'

'হ'ব পৰীক্ষা! এসপ্তাহ-দহদিন পিছুৱাব চাগে। আজি এনেই গৈ টেনচন লৈছে সি।'

'সি যোৱাটো ভবা নাছিল, ময়ে ক'লোঁ যাবলৈ— গৈ চাই আহ বোলো কি হৈ আছে, পৰীক্ষা-চেণ্টাৰটো আগতীয়াকৈ এবাৰ চাই অহাও হ'ব।'

সিহঁত মনে মনে ৰ'ল।

পৰীক্ষা ভাল হোৱাৰ বিশ্বাসটোৱে সুকন্যাহঁতক আনন্দিত কৰি ৰাখিছে, জগতখন সলনি হৈ পৰিব যেন ভাবত ৰিজাল্ট ওলাব লগীয়া দিনটো মনলৈ আহি আছে, যদিও মুখেৰে উচ্চাৰণ কৰি পাছটো প্ৰকাশ কৰাটো ভবা নাই তথাপি তাইৰ আক্ৰোশ-ক্ৰোধৰ পাত্ৰস্বৰূপ মানুহবোৰৰ প্ৰতি নানা গৰ্ব-ফুটনিৰে তাই মন ভৰাই ৰাখিছে। তাই হৰ্ষোল্লাসেৰে আকৌ ক'লে, 'সি পৰীক্ষাটোলৈ সিমান চিন্তা কৰা দেখাই নাই, আমাৰহে চিন্তা! সি টেষ্টৰ আগৰে পৰা মোক সুধিহে আছে— পাছ কৰাৰ পাছত ক'ত পঢ়ুৱাব? তাৰ লুইত কলেজত পঢ়িবলৈ ইচ্ছা। মাজে মাজে সি খা-খবৰ উলিয়াই থাকে। সি তেতিয়াৰ পৰাই পৰীক্ষাৰ পাছৰ কথাহে ভাবি আছে।' আনন্দৰ হাঁহি এটাৰে তাইৰ দাঁত জিলিকি উঠিল।

চন্দনৰ গাটো চেৰেংকৈ মাৰিলে, মুখৰ ৰূপ সলনি হৈ পৰিল। সিহঁতৰ চিন্তাটো স্তব্ধ কৰি দিব পৰাকৈ এষাৰ ক'ব বিচাৰিও, পৰিস্থিতিৰ বোধ হেৰাই যোৱাত তাৰ মুখৰ পৰা একো নোলাল। অলিন্দই ইচ্ছা কৰিছে মানে, সুধি আছে মানে, কথাটো কিমান পৰ্যায়ৰ? অলিন্দই ইচ্ছা কৰিছে মানেই তাৰ যুঁজটো উচ্চ-গণিত লোৱাৰ সময়তে চন্দনে বুজি থৈছে। অশান্তিত চন্দনৰ দিনটোৱেই নষ্ট হৈ গ'ল। সিহঁতৰ পৰা আঁতৰিবলৈ সি চুপ-চাপ ভিতৰলৈ গ'ল, চকী এখনত বহি লৈ সি আহি থকা দিনবোৰ ভাবিলে— এইবাৰ হয়তো এযুঁজ ভালকৈয়েই দিব লগীয়া হ'ব!

আত্মহত্যা

গধূলি অলিন্দই উচ্চ গণিতৰ নৱম-দশমৰ দুয়োখন কিতাপৰ পাঠসমূহ এফালৰ পৰা পঢ়ি গৈ আছে। কাইলৈ অন্তিমটো পৰীক্ষা। পাকঘৰত বিপুল-সুকন্যাৰ কাজিয়া এখন লাগিল আকৌ। মাজে মাজে হালৰে হুকি চকোৰা সৰকি বাহিৰ হৈ গৈছে। অলিন্দই বাৰে বাৰে চেষ্টা কৰোঁতেও মন কিতাপৰ পৰা বিক্ষেপিত নোহোৱাকৈ ৰখাব পৰা নাই। 'সিহঁতে এইবোৰ চখ বুলি ভাবে নে কি? নে গৌৰৱ বুলি?' খঙত অলিন্দৰ দাঁত দুপাৰি চেপা খাই পৰিল, 'কাইলৈ যদি পৰীক্ষা বেয়া হয়, পাছত মোকেই মাৰ-পিট কৰিব। কিমান তিৰস্কাৰ কৰিব! কিন্তু আজি সিহঁতৰ কন্দলত পঢ়িব নোৱৰাটো চিন্তা কৰি নাচায় কিয়? সদায় সদায় একেই চৰিত্ৰ।' তাৰ চকুপানী ধাৰাসাৰে ব'বলৈ ধৰিলে। ভায়েকে নেদেখিবলৈ সি হাত দুখনেৰে মুখখন আঁৰ দি কিতাপৰ ফালে তল মূৰ কৰি আছে, চকুপানী টপ টপকৈ সৰি কিতাপত পৰিল, ভায়েকে ধৰিব নোৱৰাকৈ সি কিলাকুটি এটা আগবঢ়াই কিতাপখন মচিলে।

উঠা-নমা হৈ থকা সিহঁতৰ কৰ্কশ মাতকেইটাৰ প্ৰাবল্য নিম্ন স্বৰত চলা ক্ষণ এটাতে বাহিৰত চন্দনে মাতিলে। হালেই ৰ'ল, সিহঁতে ধৰিব পাৰিলে, চন্দনে একো শুনাহি নাই।

পৰীক্ষাৰ মাজত চন্দন সঘনে আহি থকা হৈছে। কাৰণটো কোনেও বুজা নাই। সি বিশেষ একো নুলিয়ায়, ঘৰটো চায়, মিস্ত্ৰীৰ লগত কথা পাতে, গুচি যায়। 'বাবাই কিবা নোৱাৰিলে অন্ততঃ পৰীক্ষাৰ আগে আগে সোধাৰ সুযোগ অকণ দিবলৈকে কিজানি আহি আছে', সুকন্যাই হেঁপাহেৰে এদিন ভাবি চালে, 'হয়তো পৰীক্ষা কেনেকুৱা হৈছে জানিবলৈ মনো যায়, ঘৰটোৱো সাজি থকা চাবলৈ মন যায়।'

চন্দনৰ বাবে লেম্প এটা জ্বলাই নিবলৈ সুকন্যা অলিন্দহঁত থকা কোঠাটোলৈ সোমাল। হালেই মূৰ্তিটোৰ দৰে ঠৰঙা হৈ আছে। তাই অলিন্দৰ মুখৰ ফালে চালে, তাৰ হাত দুখনৰ বাবে ভালকৈ নেদেখিলেও তাই ধৰিব পাৰিছে— অৱস্থাটো স্বাভাৱিক নহয়। তাই আগবলৈ গৈ জুমি চোৱাদি চালে— অলিন্দৰ দুচকুৰে পানী বৈ আছে। 'অ..., কি হ'ল? তোৰ পঢ়িবলৈ ভয় লাগিছে নেকি? ভয় কৰিব নালাগে! আগৰকেইটা ভাল হৈছেই, এইটোও ভাল হ'ব।' চকুপানীৰ সোঁত ৰোৱাৰ লক্ষণ নেদেখি তাই পুনৰ ক'লে, 'অ...,

আজি পঢ়িব নালাগে আৰু দে। থ। আগতে যি পঢ়া আছে সেয়াই হ'ব। পাৰিবি। এতিয়াই ভাত খাই শুই থাকিবি।' তাই লেম্পটো জ্বলাই লৈ দুৱাৰ খুলিবলৈ গ'ল।

'কৈ হৈছে?' দুৱাৰেদি সোমাই চন্দনে সুধিলে।

'সি পৰীক্ষালৈ ভয় কৰি কান্দি আছে। আজি আৰু পঢ়িবলৈ হাক দিছোঁ, শুই থাকক।'

'কিয় ভয় কৰিব লাগে? কিয় কান্দিব লাগে!' —সাহস দিয়া ভংগীৰে কথাষাৰ মনত খেলাল যদিও চন্দনে মুখখন জপালে। একো নামাতিলে। অলিন্দক ভাল লগাকৈ ক'বলৈ তাৰ মন নগ'ল, সিদিনাৰ পৰা চিন্তাটোৱে অহৰহ চন্দনক বিন্ধি থাকিবলৈ ধৰিছে।

ৰাতিপুৱা চন্দন গুচি গ'ল।

আবেলি আকৌ আহিল। সচেতন ব্যক্তিৰ ভংগীৰে সি উলিয়ালে, 'এতিয়া..., ইয়াক দিয়াটো ক'ত হ'ব? সিদ্ধান্তটো ল'বৰ হ'ল, নহ'লে দিন কেনিবাদি গুচি যাব। মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীতে দিলে ভাল হ'ব। মোৰ চিনাকি আছেই। এইকেইদিনতে মই লৈ গৈ দুই-এজন মাষ্টৰৰ লগতো চিনাকি কৰাই দিম।'

'সি লুইত কলেজৰ কথা কৈ আছে আগৰে পৰা। কলেজখনো ভাল বাৰু।'

'নাই নাই নাই। নালাগে তাত। ইয়াতহে ভাল। আগতে বাৰু সেইখন ভালেই আছিল, আজিকালি তাত একদম ভাল নহয়। তাত প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ তাক কোনেও নিদিয়ে। ইয়াত মানুহ কম, চোকা ল'ৰা-ছোৱালী নাথাকেই সৰহকৈ, আৰু মোৰ চিনাকি, গতিকে প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ তাক মই প্ৰতিখনতে ত্ৰিছৰ ভিতৰত ত্ৰিছেই দিয়াব পাৰিম।'

মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীলৈ পাঁচ কিলোমিটাৰ দূৰ, আগতে চন্দনে পঢ়াখনো সেইখনেই। কথাখিনি অলিন্দই শুনিলে যদিও গুৰুত্ব দিয়াৰ ইচ্ছা নকৰিলে।

ব'হাগ বিহুটো একেদৰেই মানুহবোৰৰ অভঙালিৰ মাজত গৈছে। বিহুটো নহা হ'লেই শান্তি যেন ভাব অহা হৈছে। ডাঙৰকে দেখি সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ অভদ্ৰামী কমক চাৰি বাঢ়িছেহে, গছকোঁ বুলিয়েই ফুলৰ পুলিৰ গুৰিত গছক মাৰি ভাঙি গুচি গৈছে কেইটামানে, কেৱল এটাই নহয়— কেইবাটাও দল বাটতে ভাগ ভাগ হৈ আহিছে, বিড়ি-চিগাৰেট খোৱা তিনিটা-চাৰিটামানকৈ ল'ৰা লগ হৈ আহি চুবুৰীত ব'হাগী-মেলা পতাৰ কথা মিছাকৈ কৈ চান্দা খুজি নিছে। সুকন্যাহঁতে বুজি পায়ো একো ক'ব পৰা নাই, ওলোটাই অধিক অশান্তি কৰাৰ ভয়ত কাকো গোচৰ দিবও পৰা নাই।

চন্দন সঘনে আহি অলিন্দৰ পঢ়াৰ প্ৰসংগটো নিজে নিজে উলিয়াই আছে। লগৰ কোনোবা একোটা সি লৈ আনে আৰু তাৰে সৈতে নিজে আলোচনা একোটা উলিয়াই লৈ বুজায়— ইয়াতে পঢ়াটো ভাল।

অলিন্দই একদমেই গুৰুত্ব দেখুওৱা নাই, ওচৰত থাকিলেও বেলেগ কামত মন দিয়া নিচিনাকৈ থাকে, নতুবা আঁতৰি গুচি যায়। তাৰ যে অকণো মন নাই সুকন্যাই বুজিছে। সি মাথোঁ এদিন তাইক ক'লে, 'মামাৰ কথালৈ কাণ নকৰিব, সেইখন স্কুল ভাল নহয়, বেলেগ কোনোবাই পঢ়িছে পঢ়ক।' তাৰ ভাবটো বুজিয়েই চন্দনেও অধিক জোৰ দি বক্তৃতা দিয়া আৰম্ভ কৰিছে।

বিহুৰ পাছত হৰিচাপৰিলৈ গৈ ঘূৰি আহি বিপুলে চোতালত উত্তেজনাৰে ভুনভুনকৈ সুকন্যাক কিবা কৈ থকা অলিন্দই দূৰৰ পৰা দেখিলে। সুকন্যাই মন দি শুনিছে। ঠেহেৰ ঠেহেৰ কৰি থকা, কোদোৰ-মোদোৰ হৈ থকা মানুহ দুটাৰ পুনৰ অস্বাভাৱিক সুস্থ বাৰ্তালাপ! চাৰি-চকু উজ্জ্বল, মুখত তীব্ৰ কৌতূহল। 'কি হ'ল? এডমিছনৰ সম্পৰ্কত মামাই কিবা কৈ পঠিয়াইছে নেকি? মানুহবোৰে যে চাপৰি সলোৱাৰ কথা আছিল, মথাউৰিৰ তললৈ গুচি আহিল নেকি? ইয়াত থাকোঁতেই ঘৰ-দুৱাৰ খহাই নিলেবা!' সি সিহঁতৰ কাষ চাপিল। '...বিহু কি কৰিলে?' সুকন্যাই সুধিছে। 'হেই চফা।' বিপুলৰ মুখৰ উত্তেজনা কাষৰ পৰা দেখি অলিন্দৰো গাৰে বিজুলী পাৰ হৈ গ'ল। 'মোক কৈছে নহয়, সম্পূৰ্ণ গাঁও বজ্ৰ পৰি নিতাল মৰাৰ দৰে চেঁচা হৈ পৰিল। ঢোলবোৰত পানী পৰাৰ দৰে মাত নাইকিয়া হ'ল, চুবলৈ কাৰোৰে হাত আগ নাবাঢ়িল ঘূৰি অহাৰ পাছতো। বিহুকেইদিন ডাঙৰ মানুহ এটাওতো নাই, কেম্পতে বন্দী। ল'ৰা-ছোৱালী সোপাই কেনেকৈ খালে—মেলিলে হিচাপ নাই আৰু। থাকিল তেনেকৈয়ে ভয়ে ভয়ে। তিয়নি পিন্ধা ভাগেই বগাইহঁতক পিটি পিটি লৈ গুচি গৈছে!'

'আৰু সেই ল'ৰাজাক ক'লৈ গ'ল?'

'সিহঁত আগতেইতো ভাগিল। সিহঁতে কেনেবাকৈ খবৰ পালে। মই অহালৈকে এটাৰো গম-গতি নাই। সিহঁত আকৌ অহাৰ আশা নাই।'

'আৰ্মি যদি আকৌ আহে, আপোনাকো ধৰে বা? কোনোবাই যদি মিছাকৈ লগাই দিয়ে?'

'মোক নধৰে। কেলেই ধৰিব! সিহঁতৰ চোৰাংচোৱা আছেতো। মোৰ চোতালেদিয়েই কেইটামান সৰকি গৈছে বোলে। ৰাজীৱহঁত যে কেনেকৈ বাচি গ'ল! এইটো চাপৰিৰ পৰা উঠি গ'ল কাৰণেই বাচিল এইবাৰ।'

'সেইকেইটায়ো পাব কোনোবা এদিনা সেকা। চাকৰিটো গ'লে গম পাব। গাঁৱৰ মানুহজাকে আপোনাক মাত-বোল কৰিব পাৰিছে নে?' তৃপ্তি আৰু আক্ৰোশত সুকন্যাৰ চকু তিৰবিৰাই উঠিল। অলিন্দই বুজি পালে ঘটনাটো। ক'ত দেশ স্বাধীন কৰাৰ চিন্তা, ক'ত শাসকৰ বিদ্ৰোহ-দমন, আৰু তাৰে মাজত এসময়ত অত্যাচাৰ কৰা গাঁওখনৰ মানুহবোৰৰ শাস্তি দেখি ক'ত কেনেকৈ সুকন্যাহঁতৰ তৃপ্তি! ক'ৰ ক'ৰ মানুহবোৰ যে ক'ত কেনেকৈ চলি আছে! আৰ্মি ল'ৰাবোৰ, আলফা ল'ৰাবোৰ, বাকী মানুহবোৰ! এআকাশ ত তীব্ৰ ধোঁৱাৰ মাজত সোমাই চৰায়ে যাদৃচ্ছিক গতি লোৱাৰ দৰে সমস্ত মানুহৰ মাজৰ কোনো সুস্থিৰ পৰিৱেশ মনলৈ আনিব নোৱাৰি অলিন্দও অস্থিৰ হৈ উঠিল।

'কাৰোৱে মাত ভালকৈ ওলোৱাই নাই। তল মূৰ কৰি আছে মোৰ সমুখত। কোবৰ বিষবোৰ লুকুৱাব খুজিও লুকুৱাব পৰা নাই।' বিপুলে ক'লে।

সুকন্যাই চিন্তিতভাবে সুধিলে, 'মাইকীবোৰক কিবা কৰিছে নেকি?'

'সেইবোৰ একো নহ'ল দেই! তাত আৰ্মিয়ে সেইবোৰ কৰা নাই। এতিয়াহে কন্দা-কটা চলি আছে, দুজনীকৈ ছোৱালীৰ গাত ইহঁতে লেঠা লগাই থৈ যোৱা নাই জানো! ' বিপুলে লগতে অলিন্দলৈ চাই ধমকি দি ক'লে, 'ঐ, তই যা ইয়াৰ পৰা', অলিন্দই দুখোজমান আঁতৰি যোৱাৰ নিচিনা কৰি আকৌ ৰ'ল, বিপুলহঁতে কথাত মচগুল হৈ তালৈ পুনৰ মন নকৰিলে।

সুকন্যাই আচৰিত হৈ সুধিলে, 'কাৰ ঘৰৰ ছোৱালী? ল'ৰাকেইটা কোন আগতে মানুহে জানিছিলে নে নাই?'

'... আগৰখিনি নাজানো আৰু মই! মোৰ লগত এতিয়াহে ওলাইছে। এতিয়া ৰাইজৰ কেউফালে ভয় হৈছে। ৰাইজখন একেলগে বহিবলৈকে ভয় কৰি আছে। এঘৰীয়া কৰিলে কিজানি আলফাই গুলিয়াই দিয়ে, ল'ৰা দুটা ঘূৰি নাহে বুলিও চিন্তা, বেলেগ নতুন ল'ৰা পাছত থাকিবলৈ আহিলেও কাক কি ক'ব, সিহঁতক গোচৰ দি কি পাব? গোচৰ দিবলৈ কাৰ সাহ আছে? সিফালে আকৌ, কথাটো যদি ওলাই যায় যে আলফা ল'ৰাৰ লগত সেইটো হৈছে, গোটেই গাঁৱৰ মানুহ ধৰা পৰি নাযাব? তেতিয়া আৰ্মিয়ে সুদাই এৰিব? সেইফালেও মৰণ হৈছে এতিয়া।'

সুকন্যাই এইবোৰ এনেয়ো সহ্য কৰিব নোৱাৰে, নিজৰ পচন্দত বিয়া হোৱাটোৱেই তাইৰ মানত এক ব্যভিচাৰ। ব্যভিচাৰী বিপ্লৱীৰ প্ৰতি তাইৰ ঘিণ লাগিছে। হোজা মানুহবোৰৰ ওফাইডাঙৰ মাজত ফচিছে ছোৱালী দুজনী, সিহঁতেও সেইকেইটা ল'ৰা দেখি বৰ মানুহ হিচাপে লৈ ক'ব নোৱৰা হৈ সপি দিছিল চাগে— তাইৰ দুখ লাগিছে, কৰুণাও জাগিছে, উদ্বিগ্নও হৈছে, তথাপি ৰাইজৰ অৱস্থাটো শুনি তাই খুব ৰং পাইছে।

'ভগবানে কেনেকৈ মিলাইছে! উল্কা দিনাহে ঘটিবলৈ পালে!' তাই পুনৰ তৃপ্তিৰে ক'লে, 'মানুহক অন্যায় কৰা, হাতে হাতে পাইছে। এতিয়া বুজিছে বা নাই! কোন সতেৰে আমাৰ আগত নাককেইটা উলিয়াইছে! গোটেইজাকৰ চেহেৰাবোৰ চাবলৈ মন গৈছে মোৰ। কেনেকুৱা বিচাৰ সিহঁতৰ আগতে! এটা এটা বৰ মানুহ সেইকেইটা! কেনেকুৱা আশান্তি দিলে আমাক, গা আজিও বেজবেজাই যায়! এতিয়া তহঁতৰ নিজৰ কি গতি হৈছে?'

তিনিমাহৰ পাছত মেট্ৰিকৰ ৰিজাল্টৰ দিনটো আহিল। চন্দনো স্কুললৈ যাবলৈ আহিছে, তাৰ মুখত হাঁহি বাগৰি আছে। ৰূপটো দেখি সুকন্যায়ো হাঁহি মাৰি কৌতুকেৰে সুধিলে, 'আজি নোকোৱাকৈয়ে তই যাবি নেকি?'

‘তই কি ৰিজাল্ট বেয়া হ’ব বুলি ভয় কৰিছ নেকি ?’ সি তাইক জোকালে।

‘খেলিমেলিও হৈ যাব পাৰে নহয় !’ তাই ধেমেলীয়াকৈ ক’লে।

‘গৈ আহোঁ। স্কুলত থ’বলৈ মই গৈছিলোঁ, গতিকে আজি আনিবলৈও ময়ে যাব লাগিবই। বেয়া হ’লেও ময়েতো দায়িত্বটো ল’ব লাগিব।’ সি হাঁহি এটা মাৰিলে।

‘বাঃ ! সেইটোহে নেকি কথাটো !’ সুকন্যাই পুনৰ কৌতুকেৰে ক’লে।

ৰিজাল্টক লৈ আনন্দ কৰিবলগীয়া দিন এটা চন্দনে ঘৰত বা মিতিৰ-কুটুম্বৰ ক’তো কোনোদিন পোৱা নাছিল। সুকন্যাই যেনেতেনে হ’লেও ছেকেণ্ড ডিভিজনটো পোৱাৰ সময়তো সি সৰু আছিল। আজি তাৰ সঁচাকৈয়ে অতি আনন্দ লাগিছে।

ৰিজাল্ট ওলোৱাৰ পাছত অফিচত চন্দনে প্ৰধান শিক্ষকক কৈ থকা অলিন্দই বাহিৰৰ পৰা শুনিলে— ‘আপোনালোকে বাকী ৰিজাল্টৰ বাবে আনন্দ কৰাটো বাদেই দিয়ক, এইটোত আনন্দ কৰক, এইটো আজি আপোনালোকৰ আচল কৃতিত্ব। ইমান বেয়া ল’ৰাটো ভাল কৰি দিলে, ইমান ভাল ৰিজাল্ট কৰাই দিলে আপোনালোকে ! এইবাৰ ইয়াতকৈ ডাঙৰ কৃতিত্ব আপোনালোকৰ নাই। এইটোহে আচল ৰিজাল্ট। এক-দুই নম্বৰত যোৱাকেইটাতকৈও এইটোহে আচল সফলতা আপোনালোকৰ।’ দুৱাৰৰ কাষেৰে মূৰ হাওলাই অলিন্দই ভিতৰলৈ চালে, প্ৰধান শিক্ষকে মিচমিচকৈ হাঁহিছে। কথাখিনি শুনি অলিন্দৰ ঠিক নালাগিল, বিশেষকৈ চন্দনৰ মুখত শুনি ভাল পোৱা নাই, ‘বহুঁতপুৰত থাকোঁতে ঐচ্ছিক বিষয়টো ল’বলৈ কিমান যুঁজ দিব লগা হৈছিল ! ভাল শিক্ষক, সংগ, ঘৰুৱা পৰিৱেশ নথকাকৈ গণিতত ১১৫ নম্বৰ পোৱাৰ পাছতো সিহঁতবোৰৰ জ্ঞানে ঢুকি পোৱা নাছিল ! পঢ়াত বেয়া বুলি কিয় ধাৰণা কৰি আছিল সিহঁতে ?’ পুনৰ এতিয়া, ৰিজাল্টটো আজি দিলে মানেই, নামভৰ্তিৰ বাবে প্ৰকাশ্যেই চন্দনৰ সৈতে যুঁজিব লগাৰ ইংগিত অলিন্দই পাই আছে, সেইবাবেও তাৰ মনত খং এটা প্ৰবল হৈ উঠিল।

চন্দনে শিক্ষকসকলক চাহ খুৱালে। চকীদাৰ দুজনৰ সৈতে অলিন্দই কাষৰ দোকানখনৰ পৰা চাহ-বিস্কুটৰ গিলাছ-প্লেট অনা-নিয়া কৰি দিলে। চন্দনৰ মতি-গতি আৰু হঠাৎ ওলোৱা অভিভাৱকগিৰি দেখি অলিন্দই সময়খিনি শান্তিৰে পাৰ কৰিব পৰা নাই, বিশেষকৈ আগন্তুক সময়খিনিত চন্দনে এইটো ভাও দিয়েই অশান্তি কৰিব বাবে।

সিহঁত ঘৰ পালেহি। আলহী ভৰি আছে। গোবিন শইকীয়াও আছে। খোকানৈৰ দুজন শিক্ষকো পিছে পিছে সোমালহি।

‘ক’ত পঢ়ুৱাব এতিয়া ?’

চন্দনে টপককৈ উত্তৰ দিছে, একেখিনি কথাই, ‘... ইমান বেয়া ল’ৰাটো ভাল হৈছে, এতিয়া দুবছৰ ঘৰতে থাকি পঢ়ক, নহ’লে আকৌ বেয়া হৈ যাব। মই চাই দিমেই, অহৰহ লাগি থাকিমেই। আৰু শিক্ষকবোৰক মই ভালকৈ চিনি পাওঁ, ইয়াক প্ৰতিজন শিক্ষকে চিনি

পায়েই যাব। ইমান ভাল ৰিজাল্ট লৈ যাব, প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰটো গোটে গোটে দিব, কাৰণ সিহঁতৰ স্কুলৰ নামৰ কথা আছে। দূৰলৈ গ'লে, এইটো মেহেঙা, ইয়াক কোনেও চিনি নাপাব। গতিকে ইয়াতে পঢ়ক, পাছৰ কথা পাছত। ...'

আলহীবোৰ গৈ শেষ হ'ব হ'ল, বক্তৃতাৰ মুখেৰেই চন্দনো গ'লগৈ। গোবিন শইকীয়া ৰ'ল অলপ।

শান্ত পৰিৱেশত গোবিন শইকীয়াই আৰম্ভ কৰিলে, '... ময়ো যাওঁ। বৰ ভাল পালোঁ। সৰুটোও এনেকৈয়ে আগবাঢ়ি যাওক। ভাল ৰিজাল্ট কৰিছে যেতিয়া..., ল'ৰাটোক ভাল কলেজ এখনত দিয়া, এইখন স্কুল সিমান ঠিক নহয়। তোমালোকে এনেই ক'ত দিয়াটো ভাবি আছা?' তেওঁ বিপুললৈ চালে।

'খুলশালি ল'ৰাটোৱে যি কয়। তাৰ ওপৰতে চমজাই দিছোঁ।'

'নহয়, তুমি নিজে কি ভাবি আছা?'

'সি যিটো সিদ্ধান্ত দিয়ে। তাক মই পঢ়ুৱাই থৈছোঁ, সি জনা-বুজা মানুহ, সি এতিয়া ল'ৰাটোক ভালকৈ চাই দিব, সি যি কয় সেইটোৱেই হ'ব।'

বিপুলে দেউতাক হৈ, তাতে শিক্ষক এজন হৈ, সিদ্ধান্তটো লোকলৈ পেলাই দিলে বেয়া দেখি— গোবিন শইকীয়াৰ ভাবটো সেই দিশে যাবই কিজানি ক্ষন্তেকতে! সেয়েহে সুকন্যাই মাত দিলে, 'ইয়াৰ লুইত কলেজত পঢ়িবলৈ মন। আগৰ পৰা কৈ আছে। সেইখন কেনেকুৱা হ'ব?'

'ভাল হ'ব সেইখন। সি ভালেই ভাবিছে। ময়ো ল'ৰাক তাতেই দিম, যদি ভবা মতে পজিছনটো নাপায়। হ'লে কটনত দিম, নহ'লে তাতেই দিম। এই দুখনেই খাটাং।'

অলিন্দই ভিতৰৰ পৰা পৰিৱেশটো বুজি আছে, বিপুললৈ তাৰ পুতৌ লাগিল, 'কিবা এষাৰ ক'বলৈ মানুহটোৱে উত্তৰটো বিচাৰি পাইছে চোৱাচোন!' কিন্তু সি জানে, বিপুলৰ প্ৰতি খঙৰ ভাব আনি লাভ নাই, বহুকেইটা কথা জুকিয়াই লৈ বিপুলে চিন্তা কৰিব নোৱাৰে, যেনে-তেনে সাৰি যাব পৰাকৈ উত্তৰ এটা যে দিব পাৰিছে সেয়াই যথেষ্ট। চন্দনৰ কথাবোৰ শুনি শুনি, তাৰ জোৰটো দেখি দেখি বিপুলে বুজিছে যে বেলেগ উত্তৰ দি লাভ নহ'ব, দিলেও নৰজিব। কোনোবাই সুধিলে ক'বলৈ বিপুলে হয়তো উত্তৰটো বহু আগতেই সাজিয়েই থৈছিল— অলিন্দৰ হাঁহি উঠিল। হঠাতে পৰ্দা আছাৰি গিৰিপকৈ সোমাই অহাৰ দৰে চন্দনৰ চিন্তাত অলিন্দৰ খংটো ভমককৈ মাৰিলে— 'কোনো আলোচনা কৰা নাই, তেনেকৈ স্বয়ম্ভু কিবা এটা হৈ মাত দিবৰ কোনো প্ৰয়োজনো নাই, কিন্তু সি কিয় জাপি দিব খুজি আছে? কিহৰ ইমান দায়িত্ববোধ তাৰ জাগিছে? সঁচাকৈ সি নম্বৰৰ সম্পৰ্কেই চিন্তা কৰিছেনে? হঠাৎ তৎপৰ হৈ উঠাৰ কাৰণ কি? ইমান ভাল উদ্দেশ্য থকা হ'লে আগৰ পৰাই আগ্ৰহ দেখুৱালেহেঁতেন, যত্ন ল'লেহেঁতেন!' অলিন্দ বেছি উদ্বিগ্ন হ'ল সুকন্যাৰ কথা ভাবি—

‘মায়ে এই প্রশ্নবোৰ গমি-পিটি চাব নে নাচায়?’ আৰু সিতো তাইক ক’ব নোৱাৰে যে প্রধানতঃ সিহঁতহালৰ কন্দলৰ পৰা আঁতৰি থাকিবলৈকে সি লুইত কলেজলৈ যাব বিচাৰিছে।

পাছদিনা, ইজন-সিজনকৈ শিক্ষকসকল আৰু আন আলহী আহি আছে। ‘ক’ত পঢ়িবা?’ অলিন্দই সকলোকে একেষাৰে উত্তৰ দিছে, ‘লুইত কলেজত।’ পাছবেলা চন্দন আহি ভিতৰৰ বিছনাখনত পৰি আছে, বাহিৰত এজন আলহীৰ আগত অলিন্দৰ ক্ষুদ্রতমো থেৰোগেৰো নথকা উত্তৰটো সি শুনিলে। সি ওলাই আহিল। পৰিস্থিতিটো মন কৰি সুকন্যাৰ উগুল-থুগুল লাগিবলৈ ধৰিলে।

কথাৰ মোৰ সলাবলৈ নিদি থাপ মাৰি ধৰাদি চন্দনে ক’লে, ‘ই মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীত পঢ়িব। মই কৈছোঁ যে দুবছৰটো ইয়াতে পঢ়। তই গোট গোট প্রেক্টিকেলৰ নম্বৰকেইটা লৈ যা। আৰু ইমান বেয়া ল’ৰাটো ভাল ৰিজাল্ট কৰিছে, গতিকে আৰু দুবছৰ ঘৰত থাকিলেহে ই ভাল হৈ থাকিব। লুইত কলেজ ভাল কলেজ নহয়তো। বাহিৰৰ পৰাহে শুৰনি ঘৰকেইটা আছে। তালৈ গৈ ই বেয়া হৈ যাব। চিনেমা চোৱাৰ ধান্দাত লাগিব, আৰু থাকিব ক’ত সি? হোষ্টেলত থাকি মদ-ভাং খাবলৈ ল’ব। কলেজত ক্লাছ নহয়েই, কোনো মাষ্টৰেই তাক চিনি নাপাব, তাক প্রেক্টিকেলৰ নম্বৰ দিব কোনে? গতিকে মই সিদ্ধান্ত দিছোঁ, দুবছৰটো বোলো ইয়াতে পঢ়। তই আকৌ বেয়া হ’ব নালাগে, গোট গোট প্রেক্টিকেলৰ নম্বৰ লৈ ভাল ৰিজাল্ট কৰ।’

মনে মনে কিছু সময় পাৰ হৈ আন প্রসংগ ওলাল।

পাছদিনা আবেলি সুকন্যাই অলিন্দক ক’লে, ‘ককাহঁতক মাত এষাৰ লগাই আহগৈ যা, চাবলৈ মন কৰি আছে চাগে।’

অলিন্দ গৈ বাৰাণ্ডাত বহিল, তাৰ মাত শুনি আতাকহঁত তিনিওজন ওচৰ চাপিল, মুখত আনন্দৰ প্রলেপ। তাকে কেন্দ্রত লৈ কাষে কাষে বহি লোৱা তিনিওজনৰে বিচ্ছিন্নতা সি উপলব্ধি কৰিলে। সি নিজৰ ৰিজাল্টৰ একো আনন্দ উপভোগ কৰিব পৰা নাই, তেওঁলোকৰ আনন্দতকৈ প্রকৃত অৱস্থাটোৱেহে পোনে পোনে তাৰ মনত ক্রিয়া কৰিবলৈ ধৰিছে— সি উঠি গুচি যোৱাৰ পাছতে তেওঁলোকৰ এই নিকট অৱস্থিতিটোও অন্তৰ্ধান হৈ পৰিব, কাষতে থকা নিচিনা হৈও যোজন দূৰত্বৰ পৰস্পৰ সংযোগহীন বিন্দু হৈ পৰিব তিনিওজন।

‘বাবা অ’, মনটো বৰ ভাল লাগি গৈছে অ’। মামাৰো বহুত ফূৰ্তি লাগিছে। কালি বহঁতপুৰৰ তোমালোকৰ হেডছাৰ আহিছে। তোমাৰ বিষয়েই পাতি আছে। মামাহঁতে কায়ুমৰ মাকহঁতক পদূলিতে সোঁৰৱাই দিছে বোলে— এতিয়া প্রমাণ পালি নহয়, নম্বৰ কোনে কিমান পাইছিল? অলিন্দই ষ্টাৰ পাই দুখনত লেটাৰ পালে, তোমাৰ ৰিজাল্ট

কেনেকুৱা হ'ল? তেতিয়া স্কুল এৰি কি কৰিলা আজি তুমি? ছেকেণ্ড ডিভিজনহে পালা। এতিয়াতো প্ৰমাণ হৈ গ'ল।'

'সিহঁতক কেলেই তেনেকৈ কৈছে?' অলিন্দই সুধিলে, কাৰণটো তাৰ মনলৈ লগে লগে অহা নাছিল, হঠাৎ কাঁড় সোমোৱাৰ দৰে তাৰ মনত লাগোঁতেই বৰায়েকে উত্তৰ দিলে, 'এমই স্কুলত থাকোঁতে তোমাৰ নম্বৰ বঢ়াই ৰোল-নম্বৰ এক কৰা বুলি তাই স্কুল সলনি কৰিছিল যে, তাইতো এতিয়া ভাল ৰিজাল্ট কৰিব নোৱাৰিলে, সেইটোকে মামাহঁতে সিহঁতক কৈছে। সিহঁতে অতিপাত লাজ পাইছে। শুনি লৈ মাক-বাপেকহাল চুপ হৈ আছে।'

'ধেইট এইখন কি মানে!' —টেঁটু মেলি বলিয়াৰ দৰে চিঞৰ মাৰি দিবলৈ মন গ'ল অলিন্দৰ, একেটা চিঞৰত গোটেই জগতৰ কাণ তাল মৰাই দি মগজুৰ কোঁহে কোঁহে প্ৰকৃত ভাববোৰ যেন সুমুৱাই দিব সি! ঘোৰ অশান্তিত তাৰ চকু-মুখ ঘোপা খাই পৰিল। আলহীৰ দৰে বহি ৰৈ, সি নিজৰ মুখখন সম্পূৰ্ণ শান্ত কৰাৰ চেষ্টা কৰিলে। প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰতে মৰা পুখুৰীৰ পানীৰ দৰে নিজক শান্ত কৰি ৰাখিব লগীয়াই হৈ আছে সদায়! — এই কথাটোৱেও তাক বৰ অশান্তি দিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

বিপুলে কমলাবাৰীৰ পৰা দৰমহা লৈ ঘূৰি আহি সুকন্যাক ক'লেহি, 'দেবেন দাক লগ পাই অফিচৰ মানুহে মোৰ সমুখতে কৈ দিলে— আপোনালোকে ভায়েকক অন্যায় কৰি কি কৰিব পাৰিলে, সেয়া ল'ৰাক তালৈ নি বনাই দিলে দেখিলে! আপোনালোকে সম্পত্তিৰ পৰা বঞ্চিত কৰিছিল, প্ৰমাণ কৰি দিলে দেখিলেনে, অন্যায় কৰি একো যে কৰিব নোৱাৰি! ঈশ্বৰে দেখি আছে যে! বেহবেহকৈ ক'লে নহয় তাক, সি সেমেনা-সেমেনিকৈ চুপ-চাপ ৰৈ থাকিল।'

'আপুনি কিবা ক'লে নে নক'লে?' সুকন্যাই সুধিলে।

'মই একো নক'লোঁ আৰু। অফিচৰ মানুহে ঠিকচে জাৰিছে।'

'আপুনিও ক'ব লাগিছিল। বাৰু হ'ব, হক কথা লোকে লোকেও ক'ব। আৰু কতই ক'ব!'

আলোচনা কৰি কৰি সুকন্যা-বিপুল আনন্দত ক'ব নোৱৰা হৈ পৰিছে। সিহঁতৰ তৃপ্তিৰ মাজত অলিন্দ সামান্যও সন্তুষ্ট হ'ব পৰা নাই। সংশয় আৰু উদ্বিগ্নতাৰে সি এফালে চাই আছে— আগন্তুক সময় অতি বেয়া হৈ আহি আছে।

সুকন্যাহঁতৰ কথাবোৰ শুনি সি ভাবিলে— ককায়েক-নবৌয়েকহঁতে ইয়াত অন্যায় কৰাহি নাই, যিমান অনিষ্ট নিজৰ ঘৰখনৰে কন্দলে কৰি আছে। নবৌয়েকহঁতৰ চেহেৰা অলিন্দই মনত পেলাব নোৱাৰে, সম্পূৰ্ণ এবেলাও সিহঁতক কেতিয়াবা লগ পোৱাৰ স্মৃতি তাৰ নাই, 'সিহঁতৰ অতীতৰ চক্ৰান্ততকৈ মামাৰ কাণ্ডবোৰ মোৰ বাবে কোটি গুণ অধিক নিকৃষ্ট!'

আলোচনাবোৰ শুনি শুনি আমনি লাগি অলিন্দই ক'লে, 'লোকৰ সম্পত্তিলৈ আপোনালোকে আশা কৰি থাকে কেলেই? আমাক একো সম্পত্তি নিদিলে, আমাক একো সম্পত্তি নিদিলে কৰি থাকে সদায়! কিনো সম্পত্তি আছিল? ঘটি-বাটি কেইটামান। আৰু কিটো বস্তু থাকে পুৰণা মানুহবোৰৰ? তালৈকে ইমানকৈ আশা কৰিব লাগে কিয়!'

দুয়োটাই থমকি তাৰ মুখলৈ চালে— ইও যে এনে ওলোটা প্ৰশ্নটো কৰিছে! হয়ো কথাটো!

সুকন্যাই ক'লে, 'আমি আশা নকৰোঁ, কথাটোহে কৈছোঁ।'

'আশা নকৰে যদি সেইটো একেবাৰেহে কৈও থাকিব নালাগে।'

'কিন্তু সিহঁতে যে লৈছে। সেইকাৰণেহে আমাৰটোও কৈছোঁ। বিচৰা নাই, কথাটো কৈছোঁ।' তাই জোৰ দি ক'লে।

'কৈ থাকিলে বিচৰাৰ নিচিনাই হয়। যদি লোকৰ সম্পত্তিলৈ আশা নাছিলেই তেন্তে সেইটো মুখত ওলাবই নালাগে!'

সিহঁত মনে মনে ৰ'ল। ভাবিলে কথাটো— হয়, কৈ থকা বাবে আশা কৰা দৰেহে হৈ আছিল অতদিনে। তথাপি অলিন্দৰ মুখেৰে শুনি সুকন্যাৰ ভাল নালাগিল, সৰু ল'ৰা এটাই ইমান ডাঙৰ কথা এটা ক'বলৈ সাহ কৰিব নালাগিছিল, এছাৰি এডাল ল'বলৈ মূৰটো ইফাল-সিফালে ঘূৰালে তাই, 'হাতেৰেই এঢকা বহুৱাই দিওঁ নেকি পিঠিত? এনেকৈ কথা নক'বি ডাঙৰক!' ৰিজাল্টৰ গৌৰৱে তাইৰ খংটো সিমানলৈকে যাবলৈ নিদিলে, তাই ৰ'ল, গহীনকৈ ক'লে, 'হ'ব, তই সেইবোৰ ডাঙৰৰ কথাত ভাগ ল'ব নালাগে এতিয়াই।'

'সিহঁতৰ কিজানি ভালো লাগিছিল ৰিজাল্টটো পাই। সিহঁতকতো মই লগ পোৱা নাই, সিহঁতে মোক কি অন্যায় কৰিছে? সিহঁতকৈ বেছি লুটিছে মামাই। মোক অন্যায় কৰিব বিচাৰে মামাই।'

বিপুলে মাত মাতিলে, 'চুপ থাক অ'। বেছি কথা ক'বলৈ আৰম্ভ নকৰিবি।'

সুকন্যাই ক'লে, 'সেইবোৰ কথা নক'বি তই। সি দুয়োখনতে পঢ়া, জানে কথাবোৰ। সেইকাৰণে কৈ আছে সি। সহায়হে কৰিব বিচাৰিছে।'

'নাজানে, একো নাজানে!' অলিন্দই ডাঙৰ মাতেৰে ক'লে, 'কোনেও চিনি নাপাব, চিনি নাপাব, প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ নিদিব বুলি কৈ আছে! সিহঁত নিজে চিনি পোৱাৰ যোগ্যই নহয়। সি কি সহায় কৰিব মোক! মোক কিয় চিনি নাপাব? মই বহুঁতপুৰত পঢ়িও গণিতত ১১৫ পাইছিলোঁ, সিহঁতে মাহৰ পাছত মাহ নকল কেনেকৈ লিখিব, কেনেকৈ জাপিব, কেনেকৈ নিব, বেলেগক কেনেকৈ দিবগৈ, সেইবোৰ চিন্তা কৰি থকা পৰ্যায়ৰ মানুহহে! মোক নালাগে নহয় সহায়, ভৰি থকা মানুহক লাখুটি দিয়াটো সহায় নহয় নহয়! গণিতৰ টিউচনৰ কাৰণে মানুহ মৰি থাকে, টিউচন বিচাৰি হুলস্থূল সিহঁতৰ, মেট্ৰিকত গণিতৰ

পৰীক্ষা দিনা কিমান হাহাকাৰ হয় বহুঁতপুৰত, মইতো সেইটো নহয়, মই গণিতৰ টিউচন এদিনো দেখোন কৰা নাছিলোঁ। এডভান্সৰ সেই কেইদিনমান এনেইহে কৰা হ'ল স্কুলত, মোক নোসোধাকৈয়ে মিছা-মিছি বন্দোবস্ত কৰিছেগৈ আপুনি।'

সুকন্যা মনে মনে ৰ'ল, যুক্তিবোৰ শুদ্ধ যেনো লাগিছে, তাৰ বৰ মাত শুনি গাত টোকৰো পৰিছে। অলিন্দই কৈয়ে আছে, 'সিহঁতৰ লগৰ আটাইবোৰ গাধ। অকল নোম-টেঙৰ। সেইকেইটাৰ কথা আপুনি কিয় শুনি আছে? সিহঁতক কোনো শিক্ষকে ভাল ছাত্ৰ হিচাপে ভবাই নাছিল কেতিয়াও, বদমাছ সম্পূৰ্ণ। মই সিহঁতৰ দৰে নহয়তো। ককাৰ ঘৰত কি পঢ়াৰ পৰিৱেশ আছিল? তেতিয়াওতো মোৰ পঢ়িবলৈ মন গৈ থাকে।'

অলিন্দই 'গাধ' বুলি কওঁতে সুকন্যাৰ নিজৰ ভায়েকটোও সোমাই পৰিছে— তাই অকণমান আঘাত পাইছে। নামভৰ্তিৰ সিদ্ধান্তটো আজিও তাই নিজে একো ল'ব পৰা নাই আৰু অলিন্দৰ কথাবোৰো হয় হয় লগা ভাবটোৱে তাইৰ পিটাৰ ইচ্ছাটোক পুনৰ বাধা দিলে। তাক এৰাই চলিবলৈ হালেই আঁতৰি গ'ল।

গধূলি কৃষ্ণ লগৰ এটাৰ সৈতে আহি, কথাটোৰ উমান ল'বলৈ অলিন্দক আথে-বেথে সুধিব খুজি কাষতে বহিল। চন্দনে সিহঁতবোৰৰ ঘৰতো বাৰে বাৰে উলিয়াই আছে, যাতে দৰকাৰ হ'লে সিহঁতেও হয়ভৰ দিব পাৰে।

'ক'ত পঢ়াৰ কথা ভাবিছা?' কৃষ্ণই সুধিলে।

'লুইত কলেজত।'

'মামাই দেখোন ইয়াত পঢ়াৰ কথা কৈ আছে।'

'মায়েহে সিদ্ধান্তটো দিব।'

'লুইত কলেজত পঢ়াৰ কথানো তুমি কেলেই ভাবিছা? ইয়াতে কিয় নপঢ়া?'

অলিন্দ ক্ষন্তেক ৰ'ল। আচল কাৰণটো জনাবলৈ এই পৃথিৱীত কোনো মানুহ নাই, সেইটো কাকো ক'ব নোৱাৰে। তথাপি কৃষ্ণই তাৰ ফালে হৈ মাত দি কিজানি অলপ সহায় কৰেই, সি আগ্ৰহেৰে শান্তকৈ বাকীখিনি উত্তৰ দিলে, 'ইয়াত ভাল লগ, ভাল শিক্ষক নায়েই। মই যদি ইয়াত এতিয়া পঢ়িবই পাৰোঁৱেই, তেন্তে হাইস্কুলত সেইখন স্কুলৰ পৰা আঁতৰাই বেলেগ স্কুললৈ মোক কিয় আনিছিল? দুয়োখনৰ দূৰত্বটোতো একেই আছিল। একেখন স্কুলতে পঢ়ি থাকিবলৈ দিব পাৰিলেহেঁতেন। একেবোৰ ল'ৰা-ছোৱালীকে আকৌ মই লগ পাব লাগিব। শিক্ষকো সেই আগৰ একেধৰণৰ আটাইবিলাক।'

কৃষ্ণই একো নামাতি উঠি গ'ল।

সি সিফালৰ কোঠাটোত সুকন্যাহঁতক ক'লে, 'সি ঠিকেই যুক্তি দিছে— সেইবোৰ লগ যদি পুনৰ ল'বই পাৰি, হাইস্কুলত কিয় আধাতে লৈ আনিছিল! হয় কথাটো। লুইত

কলেজ ভালেই। এইখনত যেনেতেনে এটা মানেহে ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন পায়, সেইটোও মাষ্টৰৰ জোৰত নহয়, নিজৰ জোৰত পায় বুলিব লাগিব।'

'চন্দনেচোন নামানেই! কি চিন্তা কৰিছে বা সি!' সুকন্যাই ক'লে।

'পইচা-পাতিৰ খৰচবোৰ দেখি আছে যে,ঘৰটোও সাজি আছে, আন খৰচ আছেই, সেইকাৰণেও হ'ব পাৰে।' আনটো ল'ৰাই ক'লে, 'ইয়াত সেয়া মাত্ৰ ৫ কিলোমিটাৰহে, ঘৰৰ পৰাই চাইকেল লৈ অহা-যোৱা কৰিব পাৰিব। তাত প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ নিদিব তাক, লুইত কলেজ হেনো বেয়া।'

অলিন্দই মাত দিলে। স্পষ্টকৈ নুশুনি কৃষ্ণই মৰমেৰে ডাঙৰকৈ মাতিলে, 'কি কৈছা তুমি বাবা?' অলিন্দৰ প্ৰতি তাৰ সহানুভূতিও জাগিছে। অলিন্দ উঠি গ'ল।

'তাত যদি বেয়াই, মামাই বহঁতপুৰৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ নিজে নি তাত কিয় দিয়েগৈ। ডনেচন দিও নামভৰ্তি কৰাইগৈ, কোটা বিচাৰি বিচাৰি।'

'অ', সেইটোও এটা কথা!' কৃষ্ণই ক'লে। অলিন্দৰ যুক্তিকেইটা সি মানি লৈছে, শুনি তাৰ ভালো লাগিছে। কিন্তু কৃষ্ণই মাত মাতি একো সলনি কৰিব নোৱাৰে, লোকৰ এইবোৰত দূৰলৈকে সোমাবলৈ তাৰ মনো নাই, প্ৰসংগটো বাদ দি সি আন কথা উলিয়াব বিচাৰিলে।

পাছদিনা সিহঁতে চন্দনক লগ পাই অলিন্দৰ কথাকেইটা ক'লে। আবেলি চন্দনে সিহঁতক ফুৰাবলৈ অনাৰ দৰে লগতে লৈ আহিল। চন্দনে নিজেই প্ৰসংগটো উলিয়াই ল'লে। '...ই ছোৱালী হোৱা হ'লে, তাত পঢ়িবলৈ ময়েই দিলোঁহেঁতেন। তেতিয়া ইয়াত পঢ়িবলৈ মই নিজে নিদিওঁ। মই বহঁতপুৰৰো কোনো ল'ৰাক তাত পঢ়িবলৈ দিয়া নাইতো। সিহঁতে ছীট নাপায় বাৰু, সেইটো বেলেগ কথা। কিন্তু ল'ৰা থাকিবৰ কাৰণে তাত জেগাই নাই। আটাইবোৰ হোষ্টেল বেয়া। ছোৱালীৰ কাৰণে ভাল ভাল ঠাই আছে, ভাল ভাল মানুহবোৰে ছোৱালী-হোষ্টেল খুলিলে আগতেই, সেইবোৰ আগৰে পৰা ভাল। ছোৱালী হোৱা হ'লে চিন্তাই নাছিল। আৰু ছোৱালী সৰ আৰ্টছৰহে, সিহঁত চায়েন্সৰ নহয়তো। ল'ৰাৰ হোষ্টেলবোৰ মানে কি ক'বি! মই তহঁতক কি উদাহৰণ দি বুজাম? আমাৰ চেণ্টাৰৰ জুৱা আড্ডাখনতকৈও বেয়া। কলেজ-হোষ্টেলটোতো আটাইতকৈ বেয়া। সি গৈ এনিশাও থাকিব নোৱাৰে। একেদিনাই সি যিকেইটা অশ্লীল মাত শিকিব, মই ইয়াত বৰ্ণনা কৰিব নোৱাৰোঁ। ইয়াৰ পৰা কোন গৈ থাকিব? ভিনদেউ সেয়া নাথাকেই, ঘৰতো এটা মানুহ লাগে। ইয়াত তাক পঢ়ুৱাবলৈ আমিবোৰো আছোঁ, আমিওতো চাম, ঘৰতে পঢ়ুৱাম সি নোৱাৰাটো। তাত অকলে অকলে সি এনেকুৱা বেয়া কথা, এনেকুৱা বেয়া কাম দেখিবলৈ পাব, দুবছৰত সেইটো ভাল মানুহ হৈ নাথাকে, সি মানুহ হৈয়েই নাথাকিব।'

কৃষ্ণহঁত টানি-টুনি বিএ পাছ, তাকো ওচৰৰে অমৰা কলেজত পঢ়া, ইয়াৰ পৰা আঠ কিলোমিটাৰ দূৰ। ফেইল কৰিলেও দূৰণিত পঢ়া চন্দনেই আছে, তাকো লুইত কলেজত, আৰু বিএছচিত। সেইবাবে প্ৰেক্টিকেল, চায়েন্স, হোষ্টেল আদি প্ৰসংগত চন্দনে ক'লে সিহঁতে মাত দিবলৈ হীনমন্যতাত ভোগে। সিহঁতে চুপ-চাপ শুনি থাকিল।

বতাহে হাবিৰ অজস্ৰ পকাপাত জনজনাই উৰাই অনাৰ দৰে বহঁতপুৰৰ গোটেই বাঁহতল, বিছনা চুকৰ ঘটনাবোৰ অলিন্দৰ মনলৈ সোমাই আহিল। দুভৰিৰ গুৰিৰ চেপটোৰে বিষহীন সাপ এটা যেন ঘঁহনি খাই সৰকি গৈ এইমাত্ৰ অন্ত পৰিল— ঠৰঙা, কোমল, মসৃণ, সেঙেতা, গতিময়, দংশনৰ ভয় নাই, কিন্তু অজ্ঞাত সংশয় আৰু অস্বস্তি! ঘাঁৰ শুকুৰা ছাল-বাকলি এৰুৱাই দিলে পুনৰ কেঁচা অংশ ওলোৱাৰ দৰে গোটেইবোৰ সতেজ হৈ তাক অশান্তি দিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। 'তহঁতৰ মাজতে থাকি মই কিমান বেয়া কথা শুনিলোঁ, কিমান ঘটনা মোৰ লগত ঘটি গ'ল, তহঁতে জানিলিনে?' চন্দনক চিঞৰি কৈ দিবলৈ তাৰ মন গৈছে। পুনৰ নিজকে নিয়ন্ত্ৰণ কৰি সি সচেতনে ভাবিলে— 'ইয়াত সৰৰে মাজতে থাকোঁতেও মই বহুত বেয়া দেখিলোঁ, তাতকৈ বেয়া নাই — কৈ দিওঁ নেকি? ক'লে পৰিণামটো কি হ'ব? যদি কি বেয়া কথা বুলি সুধি দিয়ে?' সি কেনেকৈ কথাবোৰ ক'ব! সি ৰৈ গ'ল।

সি মৰ্মে মৰ্মে উপলব্ধি কৰিছে, চন্দনে ফাঁকি মাৰি আছে। 'সেইটো কোনেও ধৰিব পৰা নাই কিয়? নে ধৰিব পাৰিও ৰৈ আছে?' তাত ভাল হোষ্টেল আছে, অলিন্দই মনত পেলালে, সিহঁতৰ স্কুলৰে কতই তাত থাকি পঢ়ি আছে, ভাল ৰিজাল্ট কৰি আছে। সিতো প্ৰথম পৰ্ণগ্ৰাফী দেখিছিল চন্দনৰ পৰাই, ইয়াতো এদিন বৰ-চাঙত বস্তু তুলিবলৈ লৈ অলিন্দই চুকৰ ফালে দুখন পৰ্ণগ্ৰাফী পাইছিল— চন্দনে নিশা সঘনাই থকা দিনবোৰত পুনৰ পঢ়িবলৈ থৈ যোৱা, 'তাৰ পাছতো মইতো মতলীয়া হৈ নগ'লোঁ। আৰু ক্লাছ আৰম্ভ হোৱাৰ পাছত সি মোক পঢ়ুৱাব? কোনোদিন নপঢ়ুৱায়! পাছত তেনেকুৱা কথা নোসোধেই একো! সি পঢ়ুৱাব জানিবওতো লাগিব। পঢ়ুৱাব বুলি মাহঁতে বিশ্বাস কৰি আছে কিয়?'

তাৰ মুখখন কোনেও দেখা নাই, সি অলপ আঁতৰত আছে, চন্দনে তাকে সমুখতে লৈ কোৱা নিচিনাকৈ কৈ আছে, '... থকাৰ কথাটো বাদেই, তাত চিনি নাপালে প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ কেনেকৈ দিব? ফেইল কৰিব লাগিব। ইয়াতে পঢ়ি পাছ কৰি যা। ইয়াত চোকা ল'ৰা-ছোৱালী নাই, ভাল কথাহে, তোৰ ওপৰত কোনো নাথাকিব ইয়াত, তই সিহঁতক জ্বলা। এতিয়া কায়ুমেও তাতে ল'ব। তাইক মই সিদিনা কৈয়েই দিছোঁ। তাই তোক বদনাম দি স্কুল এৰি গৈছিল, এতিয়া তই তাইক জ্বলাই থাক। সুবিধাটো পাইছ, ভালহে পাব লাগে তই। লুইত কলেজত গৈ কেইটা চিনাকি ল'ৰা-ছোৱালী থাকিব? খুব বেছি দুটা। অচিনাকিবোৰৰ লগত থকাতকৈ ইয়াত ইহঁতক দেখা, যে তয়ে এক নম্বৰ। কোনো কম্পিটিচন নাথাকে তোৰ, ভালহে পাব লাগে।'

দূৰ-সম্পৰ্কীয় আলহী এজন পালেহি। চন্দন তেওঁৰ লগত ৰ'ল। কৃষ্ণহঁত গ'লগৈ।

আলহীজনে ক'লে, 'সুখী পৰিয়াল! মোমায়েকেই গণিত-বিজ্ঞানৰ মানুহ, ঘৰতে বহিয়েই থাকে গোটেই নিশা, ল'ৰাৰ ৰিজাল্ট ভাল হ'বই।'

অলিন্দৰ মনত আকৌ খং উঠিল, 'সুখী পৰিয়াল! এদিনীয়া আলহীয়ে এইবোৰ কিয় কয়? আৰু এইটোৰ বিষয়ে ভাবিছে সেইদৰে! কোনোবা এটা মানুহে এইটোক ভণ্ড বুলি এষাৰ কৈ যাব নোৱাৰে? তাৰ তাংলতি-ভাংলতিবোৰ বুজি নাপায়?' তেজ শুহি থকা প্ৰকাণ্ড জোক এটা টানি এৰুৱাব নোৰৰা দৰে অলিন্দৰ তিক্ততাৰ পাত্ৰ ভৰি বাগৰি গৈছে। সিদিনা চন্দনে নিজে কৈছিলহি—'ময়েই পঢ়ুৱাই পাছ কৰোৱা বুলি মানুহে মোক টিউচনলৈ খাটিছে। সিফালৰ গাঁৱৰ কেইবাটাও পৰিয়াল আহিছে ঘৰলৈ বিচাৰি।' সুকন্যাই উত্তৰতসুধিছিল— 'তোৰেই নামটো বেছি হৈছে। তই ক'লি নে, তই যে এদিনো পঢ়ুৱাই পোৱা নাছিলি?' 'মই নাই কোৱা, কিয় ক'ম আকৌ মই সেইটো!' —উত্তৰটো দি চন্দনে খিতখিতকৈ হাঁহিছিল।

'এটা ভণ্ড, ভণ্ড'কৈ অলিন্দই মনতে উচ্চাৰণ কৰি থাকিল। সি সম্পূৰ্ণ নিশ্চিত, চন্দনে এইটো ভণ্ডামী কৰি আছে, কিন্তু কাৰণটো কি ভাবি উলিয়াব পৰা নাই।

আলহীবোৰ শেষ হ'ল। অলিন্দই বল দি আনন্দিত মুখ দেখুওৱা সামৰ্থ্যটোও হেৰুৱাই পেলাইছে। ইয়ালৈ অহাৰ পাছত সি দুভৰিৰ মাজৰ বিজল কথাবোৰ মুঠেই মনত পেলোৱা নাছিল। 'তাত একেদিনাই সি বেয়া কথা শিকিব! একেদিনাই সি বেয়া হৈ পৰিব!' —চন্দনৰ কথাষাৰে তাক সেইবোৰৰ সৈতে পুনৰ লিপিত খুৱাই পেলালে, এক সুকীয়া ধৰণে। বীভৎস সপোন এটাৰ পৰা সাৰ পাই ভৰি-মুখ লেতেৰা যেন লাগি থকাৰ দৰে সদায় তাৰ ভাব আহিবলৈ লৈছে। 'মই কেনেকৈ বেয়া হ'ম! নিজৰ অভিজ্ঞতাৰ পাছতো মোৰতো তেনেকুৱা কাম কৰিবলৈ মন নাযায়। সিহঁততো সমকামীও নহয়, সিহঁতক এটা উপায় লাগে, এটা আহিলা লাগে, মই সিহঁতৰ আহিলা, সিহঁতে আহিলা বিচাৰি ফুৰে। মইতো বিচাৰি নুফুৰোঁ। তেতিয়া মই সৰুৱেই, এতিয়াতো মই গাটোত অনুভৱ কৰোঁ, ডাঙৰ হ'লোঁ মই, কিন্তু সিহঁতৰ দৰে উৎপীড়ন চলাবলৈ বিচাৰি ফুৰাৰ ইচ্ছাটো মোৰতো নাহে কেতিয়াও! এতিয়া মই বেয়া হৈ গ'লোঁ নেকি! সেইবোৰ তহঁতৰ (চন্দন-সুকন্যাৰ) সমুখত গাই দিলে তহঁতৰ অৱস্থা কি হৈ যাব? তহঁতৰ মুখৰ মাত ওলাবনে জীৱনলৈ? লুইতত পৰিবলৈ যোৱা-নোযোৱাৰ প্ৰশ্ন তুলিব সি পাৰিবনে এবাৰো? সেইবোৰ ঘটনাৰ বাবে যিমান ক্লেশ সহ্য কৰিলোঁ, এতিয়াও কৰি আছোঁ, তহঁতে উমান পাৱনে?' কিন্তু কথাবোৰ ক'ব পাৰি কেনেকৈ! চোতালৰ মূৰত ঘৰৰে মানুহ এটা খৰি দি গাঁৱৰ সকলো গুচি যোৱাৰ পাছত অকলে চিন্তা কৰি ৰোৱা মুহূৰ্তৰ অসহায়তা অনুভৱ কৰিছে সি। চন্দনে

প্ৰতিদিনে আহি আলেখ-লেখ চাই আছে, সি কথা নাপাতে, অলপপৰ থাকে, ঘৰটো চায়, মিস্ত্ৰীৰ সৈতে অকণমান আড্ডা দিয়ে, গুচি যায়।

ফৰ্ম জমা দিয়াৰ দিন নিচেই কাষ চাপিল। সুকন্যাই চন্দনক ক'লে, 'বহচোন তই। বাহিৰৰ পৰাই গৈ আছ এইকেইদিন। কথাটো ভালকৈ আলোচনা কৰিব লাগিছিল। ইয়াৰ পৰা উপায় নাইকিয়া হৈছে, তাত নাম লগাই নিদিলে বেলেগত নপঢ়ে সি!'

'দুই চৰ লগাই নিদিয় কিয় তাক?' চন্দন একেষাৰে উগ্ৰ হৈ উঠিল, 'কি উপায় নাইকিয়া হৈছে! কি আৰু আলোচনা কৰিবলৈ আছে! ডাঙৰে কথা ক'লে নুশুনে, তাৰ উভতি আৰম্ভ হ'লেই, তালৈ গৈ কি হৈ ঘূৰি আহিব সি! ধ্বংস পাব। কলেজলৈ গৈ চিনেমা চাবলৈ ল'ব, তাৰ সেইবোৰহে ধান্দা!'

চন্দন দুদিন নাহিল। গধূলি বজাৰত অলিন্দই লগৰ এটাৰ দেউতাকক পাই সুকন্যাক ক'লেহি, 'মই মানসৰ দেউতাকক লগ পাই আহিছোঁ, মানসে কাইলৈ লুইত কলেজত ফৰ্ম জমা দিবগৈ, কাইলৈ লাষ্ট ডেট, ফৰ্ম আগতে আনি থৈছিল। মামালৈ কি বাট চাই থাকিবলগীয়া আছে! ফৰ্মখন পূৰাবলৈ শিকিব লাগিব নেকি! সৰেই নিজে নিজে গৈ পূৰাই আছে ভাল ভাল কলেজত। মই অকলে যাম। কাইলৈ মানস যাব, তাৰ কি মানুহ নাই নেকি? তাৰ দেউতাকে কলেজৰ ওচৰতে চাকৰি কৰে, সদায় অহা-যোৱা কৰে, কিন্তু তাকোতো অকলেই যাবলৈ দিছে, ময়ো তেনেকৈয়ে যাম। মানসৰ দেউতাকে হোষ্টেল এটাও চাই থৈছে, কলেজৰ একদম কাষতে। পথৰ একাষে কলেজ, আনকাষে হোষ্টেলটো। সি কাইলৈ হোষ্টেলটোও নিজে চাব হেনো। কোনোদিন মোৰ পঢ়াৰ চিন্তা নকৰা মানুহটোলৈ মই ৰৈ থাকিব নালাগে নহয়! নিজৰ কাম কৰিবলৈ নিজে যাব লাগিব। মই কাইলৈ তাৰ লগতে যাম, ফৰ্ম লৈ লগে লগে জমা দিম।'

সুকন্যাই চিন্তা কৰি চালে— অলিন্দ অকলে যোৱাতকৈ পুৰা বিপুলে নি মানসৰ ঘৰত দেউতাকৰ লগ লগাই দিয়ক, দেউতাকে তাতে চাকৰি কৰে যেতিয়া বিপুলে কথা এষাৰ পাতি আহিলে ভাল হ'ব। বিপুলতো যাব নোৱাৰেই, কোনোদিন ডাঙৰ কলেজ এখনলৈ গৈ পোৱা নাই, কেতিয়াও নকৰা কামত আওভাও নাপাই কি কৰে ঠিক নাই, অলিন্দক বাট দেখুৱাই নিয়াতকৈ অলিন্দৰহে মহাভাৰ হ'ব। সেইবাবে মানসৰ দেউতাকক কথাটো সাজি পেলাই ক'ব লাগিব যে আপোনাকে চমজাইছোঁ, মই আজিয়েই কমলাবাৰী অফিচলৈ যাবলগীয়া হৈছে।

ফৰ্ম জমা দি উভতি আহি অলিন্দই দেখিলে, চন্দনে মিস্ত্ৰী-জোগালীৰ কাষত ৰৈ ঘৰটো চাই আছে। অলিন্দ সোমাই অহা দেখা পাই চন্দনে মুচৰি পেলাবলৈ বিচৰাৰ দৰে টেলেকাকৈ চালে। চোৱা ৰূপটো দেখি অলিন্দৰো খং উঠিল, কিন্তু সেইফালে মন নিদিয়া

যেন কৰি সি ভিতৰলৈ আহিল। তাৰ মুখত ফুটি উঠা অৱজ্ঞাই চন্দনক পুৰি পেলোৱা দৰে কৰিলে।

'অ', পালিহি! কাপোৰ সলাই হাত-মুখ ধো। তাত পঢ়াতো নহ'ব!' অলিন্দক দেখিয়েই সুকন্যাই ক'লে, তাইৰ মুখ বিব্ৰত, 'মামাই একদম হুলস্থূল লগাই দিছে। বলিয়াৰ নিচিনা হৈ গৈছে। বোলে— তহঁতে ল'ৰাটো শেষ কৰিবলৈ বিচাৰিছ, সি আকৌ ধ্বংস হৈ যাব, সামান্য হিন্দী পৰীক্ষাটোত পাছ কৰিব নোৱৰা দৰে সৰতে শূন্য নাপায় যদি মোৰ ডিঙি কাটি দিবি, এটা ল'ৰা শেষ কৰি দিবলৈ ওলাইছ তই মাকজনী হৈ। একদম মানুহটো পাগল যেন কৰিছে, কান্দো কান্দো হৈ গৈছে। সিতো কিবা ভাল ভাবিয়েই কৈছে, গতিকে তই তাত পঢ়াৰ চিন্তাটো বাদ দে। মই বহুত ভাবিলোঁ, তই চিন্তাটো মনৰ পৰা এৰি দে, ইয়াতে পঢ়িবি। সেইটো হোষ্টেলো একদম বেয়া বোলে। মই ক'লোঁ, কলেজৰ কাষৰে হোষ্টেলটো, লগে লগে সি চিনি পাই গৈছে। সেইটোত থাকিলে মানুহ ধ্বংস হৈ যাব, কাষতে কলেজখন, ইমান ল'ৰা-ছোৱালীৰ হুলস্থূলত তাত থাকি কোনে পঢ়িব পাৰিব— এইবোৰ ঢেৰ কৈছে সি।' তাই ৰৈ নাথাকি পাকঘৰৰ ফালে গুচি গ'ল। বিপুলে সামান্যও শব্দ নোতোলাকৈ বাৰীত কিবা খুঁচৰি আছে। অলিন্দ পঢ়া-টেবুলখনৰ ফালে গৈ চকীখনত বহিল।

চন্দন সোমাই আহিল, গম পাই সুকন্যাও সমুখলৈ আহিল, সি তাইক উদ্দেশ্যি ক'লে, 'মই থাকোঁতে তহঁতে বেলেগ মানুহৰ লগত পঠিয়াই দিছ! মই সেইটো পাহৰিম বুলি ভাবিছ নেকি? মোক তহঁতে সেইটো কি ব্যৱহাৰ কৰিলি আজি? মোৰ হাড়ে হাড়ে চিৰদিন মনত থাকিব এইটো কথা। মই থাকোঁতে মোক মানুহৰ হিচাপত নধৰিলি, মোক নিবলৈ নিদি বেলেগ মানুহৰ লগত পঠিয়াইছ তহঁতে!'

'আৰে হাৰামী, তই খোকানৈ হাইস্কুলৰ হেডছাৰৰ ঘৰত প্ৰথম কথাষাৰ ক'বলৈ যোৱাৰ সময়ত পলাই দিছিলি দেখোন!' পঘা এডাল টানি ছিঙি পেলাব যেন খঙত অলিন্দৰ মূৰৰ ভিতৰটো চিৰাচিৰকৈ ফাটি যাব যেন লাগিছে, চিঞৰি কৈ দিম যেন লাগিছে।

সুকন্যাই চন্দনৰ কথাত প্ৰতিবাদ কৰি উঠিল, 'সময় কাষ চাপি অহাত তই নবহাই হ'লি! কিবা এটাও আলোচনা কৰিবলৈ নহ'লে মই কি কৰিম? সি অকলেই যোৱাৰ কথা কৈছিল। মই বোলো লগতে যাব যেতিয়া ভিনদেৱে ঘৰত থৈ আহক, কথা-বতৰা পাতি আহক। তাৰ দেউতাক কলেজলৈ যোৱাই নাই আজি।'

'অ' অকলে গৈছে! দেউতাক যোৱা নাই!' চন্দনে আহি পোৱাৰ পাছতে সুকন্যাৰ মুখেৰে শুনা কথাটো নজনাৰ দৰে বিদ্ৰূপেৰে পুনৰাবৃত্তি কৰিলে— অলিন্দক উদ্দেশ্যি। ক্ষন্তেক মনে মনে ৰ'ল সি। সুকন্যায়ো একো উত্তৰ ভাবি নাপালে। সি সুৰটো সলনি কৰি হুকি মাৰি ক্ৰোধেৰে পুনৰ কোৱা আৰম্ভ কৰিলে, 'সেইটো কোন বদমাছ? হাইস্কুল পাছ কৰিয়েই কলেজলৈ অকলে যাব পৰা হ'ল? অকলে গৈ দুয়োটাই বদমাছি কৰিবলৈ লাগে? এনেকৈহে লগবোৰ লৈ লৈ ড্ৰাগছ লয়গৈ ল'ৰাবোৰে। কলেজৰ কাষতে সেই

চাৰিআলিটোৰ চুকটোতে হোষ্টেলটো, সেই চাৰিআলিটোত কিমান হুলস্থূল! কোনোবাই পঢ়িব পাৰিব তাত! পঢ়া-শুনাৰ ধান্দা নাই চালা, চহৰ ফুৰিবলৈ লাগে! কলেজত পঢ়াকেইটা ওলাইছে সিহঁত!...'

বলকি বলকি চন্দন গুচি গ'ল। জুকিয়াই নিজৰ নিজৰ মতে একো অন্ত কৰিব নোৱাৰি নিশাতো অলিন্দ-সুকন্যাহঁত এটাৰো মাত নোলাল।

পাছদিনা পুৰা অলিন্দই পঢ়া-টেবুলৰ কাষত বহি তাকে ভাবি আছে। সুকন্যাই ঠাই মচি মচি গৈ আলহী বহা কোঠাটো পাইছে। এটায়ো আনটোক দেখি থকা নাই। বহাৰ পৰাই অলিন্দই আকৌ উলিয়ালে। সি উদ্ধাৰ পাব বিচাৰিছে, তাৰ সমুখত বিপদ এতিয়া কেৱল এটাই নহয়। কেৱল সুকন্যা-বিপুলৰ কন্দলখনৰ পৰাই বাচিব বিচৰা পৰিস্থিতি এতিয়া হৈ থকা নাই, পুনৰ সি বেয়া স্কুল এখনলৈ যাব লগীয়া হ'ব, পুনৰ কিছুমান অসৎ শিক্ষক পাব লাগিব, প্ৰতিভাহীন আৰু ক্ষুদ্ৰস্বপ্নৰ সহপাঠীয়েই থাকিব অধিক, যিবোৰৰ সীমাবদ্ধ চিন্তাধাৰাই অহৰহ মন দূষিত কৰি ৰাখিব, ছাত্ৰৰ গাত নিহিত গুণৰ গুৰুত্ব চন্দনহঁতৰ দৰে নুবুজা শিক্ষকজাক বা তেনে মানুহেই ভৰি থাকিব।

সুকন্যাই অলিন্দক উত্তৰ দিলে, 'সি ঠিকেই কৈছে। সমস্যা ঢেৰ আছে। প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ কম দিব। ইয়াৰ পৰা মানুহ গৈ গৈ কাৰ লগত চিনাকি কৰাই দিমগৈ? সি ইয়াত নিজেও পঢ়ুওৱাৰ কথা কৈছে নহয়!'

'প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ কিমান লাগে! থিয়ৰিত নম্বৰ পালেই হ'ল! ভাল ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত সেইটো আলোচনা হ'বলগীয়া কথাই নহয়, সেইটোৰ চিন্তা ইমানকৈ নকৰেই কোনেও, একদম ছীট পাব নলগীয়া বেয়াবোৰেহে কৰে, তাত শিক্ষকবোৰ তেনেকুৱা নহয়। সৰু কলেজ-চলেজবোৰতহে অকল বদমাছবোৰ থাকে বাবে খেলাটো চলে। মই সুধিছোঁ নহয় মানুহবোৰক, ভাল কলেজবোৰত পাবলগীয়াবোৰে নম্বৰ পাবই, কোনো সমস্যাই নহয়। মামাই একেবাৰে ফাঁকি কথাবোৰ কৈ আছে। স্কুলত পঢ়ুৱাব নোৱৰা মানুহটোৱে হায়াৰ-ছেকেণ্ডাৰীত পঢ়ুৱাব পাৰিব নেকি? এডমিছন লোৱাৰ পাছদিনাৰ পৰাই নহা হ'ব। কোনোদিন মোৰ পঢ়াৰ কাম এটা কৰি নিদিয়া মানুহটোৰ মোলৈ কিয় ইমান চিন্তা হঠাতে আহিল?'

'এতিয়া কৰিছে আকৌ! আগতে যি হ'ল হ'ল। তাত বেয়া লগ ওলোৱাৰ ভয়তে কৈ আছে সি।'

'সিহঁতসোপা নিজেই বেয়া। সিহঁতৰ কিতাপৰ মাজত মই কাগজৰ টুকুৰা পাইছোঁ নহয়। মই বহঁতপুৰত থাকোঁতে পুৰণা কিতাপবোৰৰ মাজত দেখিছোঁ নহয়। হাতৰ আখৰ চিনি পাওঁতো। আকৌ পালে মই লৈ আনিম, আপোনাক দেখুৱাই দিম চাবচোন। ফতুৱা বাক্য কিছুমান লিখি সিহঁতে ক্লাছত দলিয়াই ফুৰে, লাষ্ট-বেঞ্চত বহি খিকিন্দালী

মাৰি থকা উদণ্ড, গাধা। কোনে ভাল ভাবে চিনি পাব সিহঁতক? তেনেকুৱা কথা আমাৰ লগবোৰে নাপাতেই।'

'নহয়, আৰু ঢেৰ কথা, খৰচ-পাতিৰ কথাও আছে। ইয়াৰ পৰা গৈ থকা মানুহ নাই। ঘৰটো সাজোঁতেই কিমান খৰচ হৈছে, মগজ গৰম হৈ গৈছে। ঘৰত থাকি পঢ়িলে দুবছৰৰ থকা খৰচটো বাচিলেও বহুত।'

'ইয়াত পঢ়িলে মোৰ ৰিজাল্ট ভাল নহয়।' আন একো উপায় নাপাই অলিন্দই খাটাংকৈ বুজাই কৈ দিলে।

সুকন্যাৰ খং উঠি গ'ল, 'নহ'লে নাই, পাছত কি কৰি খাৱ খাই থাকিবি। মেট্রিকটো একেবাৰতে পাছ কৰিয়েই সি ডাঙৰ মানুহ হ'ল বুলি ভাবিছে! ডাঙৰৰ কথা নামানে নিষ্পত্তি! এইকেইদিন কোব পৰা নাইতো তোৰ গাত? ইমান উভতি কৰি আছে সি! সেইবোৰ কথা কৈছ? ৰিজাল্ট ভাল নহয়! খাবি কেনেকৈ খাৱ। মই মৰিলে বাবাই পেন্সনৰ টকাৰে খাব, বাবা আগত মৰিলে মই বাবাৰ পেন্সনেৰে খাই থাকিম। তই কাৰ মূৰটো খাৱ খাবি।'

অলিন্দ চুপ হৈ গ'ল। অন্তিম আশাৰ কূটাডাল থপিয়াই ধৰিব খোজোঁতেই সোঁতে উটুৱাই বহুদূৰ পোৱাই দিয়াৰ দৰে সি মাথোঁ সমৰ্পণ কৰি দিলে। মাকজনীয়ে সম্পৰ্ক সম্পূৰ্ণ ছেদ কৰি দিয়া যেন লাগিল।

শ্বেতাংগ ভুৱা-বন্ধুৰ গতাত নিগ্ৰো একোজন বন্দীশালৰ গাঁতলৈ নিক্ষেপিত হোৱাৰ দৰে সি যেন হতাশাৰ অন্ধ থূপৰিলৈ বাগৰি সৰি পৰিল। যিমান আশাৰে শেষ উপায় বিচাৰি সি কথাষাৰ কৈছিল, সিমান জোৰেৰেই সুকন্যাই তাক যেন গতিয়াই পেলাই দিলে, সি মনে-প্ৰাণে অৱস হৈ ৰ'ল, চিৰদিনলৈ বাক্যবোৰ অন্ত পৰাৰ দৰে তাৰ ওঁঠ দুখন জাপ খাই পৰিল।

নিমাতে বহি বহি কিছুপৰ পাৰ কৰি সি উঠি আহি পকা ঘৰটো পালেহি।

মিস্ত্ৰী নথকা কোঠা এটাত সোমাই সি নিৰলে কটাব খুজিলে। কিহবাৰ তলি ফুটা দৰে চকুপানী বৈ আহিছে, চকুপানী নহয় যেন শক্তিৰস বাহিৰ হৈ শেষ হৈ যাব খুজিছে, মাটিত সৰি পৰিবলৈ মন গৈছে তাৰ। তাৰ লক্ষ্যৰ— অধ্যয়নৰ সপোনৰ— স্পষ্ট এটা মৰিশালী দেখা পাইছে চকুৰ সমুখত।

মিস্ত্ৰী এজন সোমাই আহিল, লগে লগে অলিন্দই এনেই থকা নিচিনাকৈ গান এটা গুণগুণোৱা আৰম্ভ কৰিলে, মুখেৰে একো নোলাল। ধৰা পৰাৰ ভয়ত সি চকু দুটাত বিষাক্ত ধূলি সোমোৱা দৰে মোহাৰিবলৈ লাগিল।

গধূলি ভাত খাবৰ সময় হ'ল। বিপুল অলিন্দৰ পঢ়া-টেবুলৰ কাষত ৰ'লহি। সি কিবা এটা ক'ব বিচৰাৰ দৰে ৰোৱা গম পায়ো অলিন্দই মূৰ উঠোৱা নাই। ধমকি বা

নির্দেশো হ'ব পাৰে। ফৰ্মুটি এটা গাত পৰিবলৈ অহাৰ আগমুহূৰ্তত গা পাতি সাজু হোৱাৰ দৰে অলিন্দই মনটো সাজু কৰিলে, যাতে কোনো আঘাতে বিশেষ ক্ৰিয়া কৰিব নোৱাৰে।

'তই দিনটো কিয় মন মাৰি আছ? গোটেই দিনটো মুখত শব্দ এটা নাই ওলোৱা। মন মাৰি নাথাকিবি। তই লুইত কলেজতে পঢ়িবি, মই ট্ৰাংক এটা আনি দিম, তাতে বস্তুবোৰ ৰাখিব লাগিব হোষ্টেলত। হ'বনে?' বিপুলে কোমল মাতেৰে ক'লে।

'সমস্যাটো ট্ৰাংকটোত হোৱা নাই নহয়!' অলিন্দই অনীহাৰে উত্তৰ দিলে। সি আন্দাজ কৰিলে, সুকন্যা-বিপুলে পাকঘৰত কিবা পাতি আছিল, নহ'লে বিপুলে দেখা পাই নিজা বিবেচনাৰে ক'বহি নোৱাৰে, সুকন্যাই কিবা ক'বলৈ কৈ পঠিয়াইছে।

শুনিয়েই বিপুল দমকা খাই ৰ'ল। বেৰৰ সিফালৰ পৰা গম লৈ থকা সুকন্যাই বিপুলৰ অৱস্থাটো বুজি হাঁহি ৰখাব নোৱৰা হ'ল, মুখ টিপি ধৰি থকা হাঁহিটো ডাঙৰকৈ ওলাই গ'ল, 'পাতিছিলোঁ কি, আপুনি ক'লেহি কি! সিয়েই চিন্তা কৰিব পাৰিছে। হয়তোন সি কোৱাটো! সমস্যাটো ট্ৰাংকটোত হোৱা নাই নহয়! মই কৈছিলোঁহে, ডাঙৰ ট্ৰাংক এটাও কিনিব লাগিব, আপুনি মিক্স কৰি পেলালে।'

অলিন্দই ধাৰণা কৰাটোৱেই প্ৰমাণটো পাই ভূত-ভৱিষ্যৎ নিখুঁতকৈ দেখি থকা বিজ্ঞৰ দৰে ভাব এটা মনলৈ আহিল। প্ৰতিটো ভাবে তাক কেৱল আহত কৰিছে। বিপুলে কথাষাৰ ক'বলৈ আৰম্ভ কৰোঁতে সামান্য আশা এটাই দুৱাৰত টুকুৰিয়াব খোজা যেন লাগিছিল, কিন্তু সুকন্যাৰ হাঁহিৰ ধৰণটো শুনি সি বুজি পালে— এয়া তাই ক্ষন্তেকৰ বাবে কুহুলিয়াবলৈ পতা কথাহে, নহ'লে বিপুলক নপঠিয়াই গম্ভীৰভাবে নিজেই ক'লেহেঁতেন, পাল্লাখন তাই চন্দনৰ ফালেই অধিক কৰি ৰাখিছে।

সি নিৰ্লিপ্ত যেন হৈ বহি থাকিল। দিনটো কেনেকৈ গ'ল সি মনত পেলালে। ভীষণ শীতলতাৰ আঘাতত শৰীৰৰ অংগ থকা-নথকাৰ উমান হেৰাই যোৱাৰ দৰে দিনটোৰ মুহূৰ্তবোৰ তাৰ অনুভৱলৈ নাহিল। ঘৰ-দুৱাৰ, মানুহ-দুনুহ একোৰে উপস্থিতিৰ সম্ভেদ নোলোৱাকৈ সি মাথোঁ সময় অতিক্ৰম কৰি আছিল। 'আত্ম-নিয়ন্ত্ৰণহীন অতি বিকৃত অৱস্থাৰে সময় পাৰ হৈ গৈছিল! ৰূপটো অতি বেয়া ধৰণৰ! চাই আছিল অৱস্থাটো? নহ'লে এইধৰণে ক'বলৈ আগতে কেতিয়াও অহা নাছিল। তথাপি সিদ্ধান্তটো দিব নোখোজে! মাহঁতৰ বাবে পঢ়াটো উদ্দেশ্য নহয়, উদ্দেশ্য নাছিলেই কেতিয়াও, নিজাবোৰৰ বাবেও বা মোৰ বাবেও, বেলেগ উদ্দেশ্যবোৰৰ বাবে পঢ়াটো এটা আহিলাহে কৰে সদায়! সেইবোৰ উদ্দেশ্যহে মুখ্য তেওঁলোকৰ!' এটা অদ্ভুত শূন্যতাৰ অনুভৱে তাক পিহি আছে, ক'ৰবাত ঠেকা খাই ৰোৱাৰ দৰে সি মাথোঁ বৈ আছে। লুইত কলেজত নামভৰ্তি কৰিবলৈ নিদিলেও পুনৰ কোৱাৰ আগ্ৰহ তাৰ অকণো নাহিল।

মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীত নামভৰ্তিৰ দিন পৰিল। লুইত কলেজত কাইলৈ আছে।

সুকন্যাই আঠ বজাত অলিন্দৰ ওচৰলৈ আহি ক'লে, 'তাক এৰি দিবও নোৱাৰি নহয়, ইমানকৈ কৈছে সি, তাৰটো নামানিলে দেখিলেও নমতা হ'ব আমাক, আমাৰ নিজৰ মানুহ হিচাপে সিহে আছে অকল। এডমিছনটো মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীতে লৈ আহগৈ যা। সোনকালে ওলা। বাবা গা ধুই আজৰি হৈ আছে। দুয়োজন যা।'

'কথাষাৰৰ কোনো অৰ্থই নাই, একো মূল্য নাই, পঢ়াৰ ক্ষেত্ৰত সেইটো কোনো যুক্তি হোৱা উচিতেই নহয়, ভায়েকটোক এৰা-ধৰাৰ কাৰণ সেইটো হ'ব নালাগিছিল, সেইটো কাৰণতে যদি এৰিব লগা হয় এৰিব পাৰিবহে লাগিছিল!' —অলিন্দৰ মনে ঘোষণা কৰিলে। কিন্তু সি একো নামাতিলে।

সি গা ধুবলৈ গ'ল।

সুকন্যাই ভাবিছিল— কঠোৰকৈ নহ'লেও সি অলপ কিবা ক'ব, অন্ততঃ অকণমান জোৰ দিব লগা হ'ব। কিন্তু সি নিৰৱতা ত্যাগ নকৰা দেখি তাইৰ ভয়ো লাগিছে। ইমানকৈ জোৰ কৰি থকা ল'ৰাটোৰে হঠাৎ কিয় একোৱেই নোকোৱা হৈ গ'ল— তাইৰ বাবে সাঁথৰ হৈ পৰিছে। তথাপি, ভয়টোতকৈ তাই সন্তুষ্টি বেছিকৈ লাভ কৰিলে— চন্দনৰ জেদটো বাঢ়ি যোৱাৰ সম্ভাৱনাৰ পৰা তাই সাৰি যাব পাৰিলে; নিজৰ এটাই আপোন ভায়েক, তাৰ প্ৰতিয়েই তাইৰ মোহটো সকলোতকৈ বেছি, বাটে-পথে যদি সি দেখিও নেদেখাৰ দৰে গুচি যায় সেইটো কিমান দুখ লগা হ'ব, তাক পঢ়ুৱাই-মেলি থোৱাৰ পাছত যদি এতিয়া সি নমতা হয় বেলেগ মানুহে তাইক কিমান হাঁহিব!

নামভৰ্তি কৰি ঘূৰি আহি অলিন্দহঁতে ভিতৰ সোমাই কাপোৰ সলাইছে। বাহিৰত চন্দনৰ চাইকেলৰ শব্দ শুনা গ'ল। সুকন্যাই অনুমান কৰি বাৰাণ্ডাৰ ফালে আহিল। চন্দনে অলিন্দক লৈ যাবলৈকে আহিছে, চোঁচোৰাই হ'লেও নিবলৈ মন সাজু কৰি আহিছে, হাল এৰি ঘৈণীয়েকক পিটিবলৈ অহা হালোৱাৰ দৰে তাৰ মুখখন ভয়ংকৰ হৈ পৰিছে। সুকন্যাই দেখিয়েই হাঁহি মাৰি ক'লে, 'তোৰটোৱেই হ'ল, লৈ আহিল এডমিছন, এয়া সোমাইছেহি।' চন্দনৰ ওঁঠেৰে হাঁহি বাগৰি গ'ল, নিচাসক্তৰ দৰে আনন্দত লুটি খাই পৰিব যেন সি। পাৰভঙা উল্লাসৰ ভাবটো লুকুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিলেও মুখমণ্ডলৰ সমস্ত কোষে কোষে হাঁহি বিয়পি উজ্জ্বল হৈ উঠিল, আকাংক্ষাটোৱে তাৰ লিংগটো স্ফীত কৰি কঠোৰতকৈও কঠোৰতম কৰি পেলালে, কেইবাখনো মুখ টলমল ফলকৰ দৰে মনৰ পৰ্দাৰে পাৰ হৈ গ'ল। দীৰ্ঘতম হৈ পৰা লিংগটো পেণ্টত টান খাই বিষাবলৈ ধৰিলে, সি লিংগটোক গতি দিবলৈ আঙুলিৰে পেণ্টটো টানিবলৈ সুবিধা নাপাই অকণমান বিব্ৰত হ'ল— সুকন্যাহঁতে দেখা পাব।

সি ভিতৰলৈ সোমাই অলিন্দৰ মুখলৈ চালে। অলিন্দ তলমূৰকৈ আছে, কিন্তু চন্দনৰ হাঁহিটো চকুত পৰিছে, হাঁহিটোৱে কপিদাৰে ৰেপা যেন অনুভৱ কৰিলে অলিন্দই।

'ঐ ব'ল, এতিয়া ফুৰি আহোঁ ব'ল। ক্লাছ আৰম্ভ হ'বই, তাৰ আগতে ফুৰি আহোঁ। মামীয়েৰৰ ঘৰত থাকি আহিবি ব'ল।' চন্দনে তাক ৰস লগাই ক'লে।

'অ' তই যাবলৈ ওলায়েই আহিছ নেকি? হয়, যাওক সিয়ো। মনটো ভাল লাগি আহক। এইবোৰতে লাগি তাক ক'লৈকো ফুৰিবলৈ পঠিওৱাটো ভাবিবলৈকে নহ'ল। চা-চিনাকি হৈ আহক, দুদিন পাছত সেইবোৰ নিজৰে মানুহ হ'বগৈ।' সুকন্যাই ক'লে।

লুইত কলেজৰ পৰা অকাই-পকাই চাৰি কিলোমিটাৰমান দূৰৰ, চহৰৰ ভিতৰৰে, কেইবাজনীও ছোৱালী থকা গোসাঁই এঘৰলৈ চন্দন যাবলৈ লৈছে। এদিন সুকন্যাৰ সৈতে সি পাতি থকা অলিন্দই শুনিছিল। চন্দনে পচন্দ কৰিছে মাজুজনী, সেয়েহে ডাঙৰকেইজনী বিয়া দিয়াৰ পাছতহে তাৰো বিয়াৰ কথাটো চলিব, বিয়ালৈ দেৰি আছে, কিন্তু মানুহঘৰ মিলা পাইছে বাবে ৰাখি থৈছে। চন্দনে খলি লোৱা দেখি অলিন্দই অনুমান কৰিলে মানুহঘৰ কেনেকুৱা হ'ব— 'দেউতাকটো অঁকৰা নহ'লেও কাঢ়া বা দুৰ্জয় নিশ্চয় নহয়। কিজানি দেউতাকেও বিচাৰিছে— গোসাঁই ল'ৰা এটা পাইছোঁ, তাতে দৰমহা পোৱা মাষ্টৰ, লাইনত ৰাখি থওঁ!'

সৰ্বস্ব ঢালি যুঁজি যুঁজি শেষত বন্দী হোৱা সৈনিকে শিকলিৰ ভৰ আৰু মনৰ বেজাৰ সহিব নোৱাৰি চৰম অৱসাদত প্ৰতিটো নিৰ্দেশ মানিবলৈ সাজু হোৱাৰ দৰে অলিন্দই একো মাত নিদি অনিচ্ছাৰে যাবলৈ ওলাল।

*** *** ***

অন্ধকাৰ গলিয়েদি সোমোৱাৰ নিচিনাকৈ স্কুলখনৰ নিৰ্দিষ্ট ক্লাছৰুমটোলৈ অলিন্দ সোমাই গ'ল, একো মুকলি ভাব অহা নাই, ঘোপ মৰা সেমেকা অনুভৱ এটা মনত লিপিত খাই ধৰিছে। সি বেগটো থৈ বেঞ্চ এখনত বহিল, বাৰাণ্ডাইদি এটা-দুটাকৈ আৰু জুম বান্ধি গৈ থকা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰলৈ চালে, হতাশাই তাক হেঁচা মাৰি ধৰিলে। যিটো ঘটনা ঘটি গ'ল, জীৱনটো লুটিয়াই পেলালে, সেইটো ঘটনা নোহোৱা কৰাৰ উপায় আজি শেষ। লুইত কলেজত ক্লাছ আৰম্ভ হোৱাৰ দৃশ্য এটা মনত পটকৈ প্ৰতিবিম্বিত হৈ ধূসৰ হৈ পৰিল। তাত নামভৰ্তি চলি থকা দিনাও সি চহৰখনতে থকা কথাটো মনলৈ আহি চূড়ান্ত উপহাসে খুন্দিওৱা যেন কৰি তাক অৱস কৰি তুলিলে।

বহঁতপুৰত থকা কালৰ চিনাকি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীবোৰ ক্লাছলৈ সোমাই আহিছে, কাৰোৰে চকুলৈ সি চাব পৰা নাই, কাৰোবাক মতাৰ সামান্যও আগ্ৰহ মনলৈ অহা নাই, তাৰ উশাহ গধূৰ হৈ পৰিছে, নিজৰে ভৰত নিজে কষ্ট পোৱাৰ দৰে লৰচৰ কৰিবলৈ মন যোৱা নাই— যেন ইয়াতেই নিৰুদ্দেশ হৈ যাব পৰা হ'লে! মানুহটো সম্পূৰ্ণ শূন্য হৈ বহা ঠাইতেই

হেৰাই যাবলৈ পোৱা হ'লে! শিক্ষকৰ চকী-মেজ যোৰত এটা পুখুৰী থকাৰ দৰে চালে সি। ইয়াতেই ডুব যোৱাৰ সহজ উপায় ৰূপে শ্ৰেণীকোঠাৰ ভিতৰত দ পুখুৰী এটা যে নাই! ডুব যোৱাটো হেৰাই যোৱাৰ অতি নিখুঁত উপায় যেন অনুভৱ হৈছে। 'মৰাৰ আৰু কি উপায় আছে? ... এঃ এইবোৰ যাঃ!' —হঠাতে আকৌ সি মনত জোৰ দি ভাববোৰ আঁতৰাবলৈ বেগটোকে লিৰিকিলে, হুক এটা এনেই চুই মোহাৰিলে। তথাপি ভাববোৰে পুনৰ খেদি আহিল। 'ঘৰলৈকে গুচি যাওঁগৈ নেকি?' এবাৰ ভাবি সি ৰ'ল, গভীৰ গাঁতলৈ সোমাই যোৱাৰ দৰে ঘৰখনলৈ গৈ উশাহ গধূৰ হৈ পৰাৰ সংকেত এটা মনলৈ আহিল, সেইখন ঘৰতে থাকি যাব লগীয়া হোৱা কথাটোৱে তাক পুনৰ আঘাত হানিলে। একেখন নৰকতে বহা দৰে সি বহি থাকিল।

'ঐ অলিন্দ, মাতি মাতি অথনিৰ পৰা চাই আছোঁ, কাকো মন কৰা নাই যে তুমি?' চিনাকি ল'ৰা এটাই গাত ঢকিয়াই মাতিলেহি।

অলিন্দই যেনে-তেনে তাক সঁহাৰি দিলে।

প্ৰতিজন শিক্ষকে নিজৰ নিজৰ প্ৰথম ক্লাছটোত এটা এটা বক্তৃতা দিছে। 'ভাল কথাকে কৈছে', অলিন্দই বিদ্ৰূপেৰে ভাবিলে, এইবোৰ ভাল কথাই তাক স্পৰ্শ কৰি সি বিচৰাটো ঘূৰাই আনি দিব নোৱাৰে, তেনেকুৱা এটা বক্তৃতা থিয় হৈ শিক্ষকৰ ভাও দি সিও নিজে দিব পাৰিব— মনলৈ সি সন্মান আনিব নোৱাৰিলে। ক্ষন্তেকো থাকিব নিবিচৰা নৰকৰ ঘূলিত বহাৰ দৰে বহি লৈ শিক্ষকসকলক প্ৰকাশ্যে ঘৃণা কৰিবলৈ মন গৈছে তাৰ। বাহিৰে অতি শান্ত হৈ থাকিল সি।

ক্লাছৰ তিনি সপ্তাহ গ'ল। অলিন্দক লৈ গৈ ফুৰি অহাৰ পাছৰে পৰা চন্দনৰ একো গম-গতি নাই। আগৰখিনি সময়ত সদায় আহি থকা আৰু প্ৰতিদিনে পঢুৱাম বুলি কোৱা মানুহটোৰ এতিয়া উপস্থিতি নেদেখি সুকন্যাই কিবা ভাবিছেনে? মুখেৰে মাত মতাৰ ন্যূনতমো আগ্ৰহ হেৰাই গ'লেও সুকন্যাক ধমকি দি সোঁৱৰাই দিবলৈ অলিন্দৰ মন গৈছে। মনতে গুজৰি-গুমৰি ফোঁপাই ফোঁপাই সি বহি থাকে।

আবেলি ক্লাছৰ পৰা উভতি অলিন্দ পদূলিৰে ঘৰলৈ সোমাল। পদূলিটোত ভৰি দিলেই সদায় হতাশা তীব্ৰতৰ হৈ উশাহ লোৱাৰ সামৰ্থ্য খিনিকো চেপি ধৰে, অৰ্থহীনতাৰ অনুভৱে তাক জুবুৰিয়াই পেলায়, ফোঁপোৱা দৰে কৰি গধূৰ উশাহ টানে সি।

পিষ্টনৰ বায়ুৰবাধাক জোৰ দি ঠেলাৰ দৰে সি নিজক ঘৰলৈ সুমুৱাই আনি আছে। মুখৰ মাংসপেশীবোৰ নিজৰ অজ্ঞাতে টানি ধৰিছে।

জপনাখন খুলি সি দেখিলে, বাহিৰত সুকন্যাৰ লগত চন্দন বহি আছে। চন্দনক দেখা পাই তাৰ আৰু অশান্তি লাগিল। জঘন্য অপৰাধী এটাক দেখাৰ দৰে তাৰ মুখখন অধিক কঠোৰ হৈ পৰিল। সিহঁত দুয়োটাই তাৰ মুখলৈ একেথিৰে চালে। যুঁজি যুঁজি নিজকে শান্ত কৰি ৰাখিবলৈ অশেষ চেষ্টা কৰি থাকোঁতে তাৰ মুখখন একাগ্ৰ চিন্তাত থকাৰ দৰে দেখা গৈছে, চকু দুটাৰ দৃষ্টি তীব্ৰ হৈ উঠিছে, দেখিলেই তীক্ষ্ণ যেন লগা ছাত্ৰ এটাৰ দৰে তাৰ মুখখনে সিহঁতৰ চকুত ধৰা দিছে। মুখৰ কোনোতো বিন্দুতেই সামান্যতমো হাঁহি নাই, প্ৰচণ্ড খং এটা লাগি থকা সিহঁতে দেখা পালে।

কাকো মাতিবলৈ মন নোযোৱাত অলিন্দই এটাৰো মুখলৈ পুনৰ নোচোৱাকৈ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। লাজৰ খোজ নহয়, খৰটকীয়া খোজো নহয়, খঙত কঢ়া গম্ভীৰ খোজ, তাৰ বাবে ভিতৰলৈ সোমাই যোৱাটোও কেৱল নিয়ম-মাফিক। তাৰ অৱজ্ঞাই হালকে শেলে বিন্ধাদি বিন্ধিলে। এই খংটো যে সহজে নাযাব, কথাটো সি যে কোনোদিন সহ্য কৰিব নোৱাৰিব, মনৰ ভিতৰৰ পৰা দুয়োটাই বুজিব পাৰিছে। হালেই নিজৰ মতে নিজে নিজে লাজ পাইছে। দুয়োটাই চকুৰে চকুৰে চাই তল মূৰ কৰিলে। কিন্তু ডাঙৰ হিচাপে লগে লগে খং একোটাও উঠিল—'ইমান সৰু ল'ৰাটোৰে ইমান খোপনি ধৰিবলৈ কি হ'লনো তাৰ? এতিয়াও যে তোৰ খং মাৰ যোৱা নাই? কিহৰ ইমান বাহাদুৰি?'

'কথা কৈছোঁ শুনিব লাগে, ইমান বিদ্ৰোহ কৰিবলৈ কি ডাঙৰ কামটো কৰিলি মেট্ৰিকটোত ফাৰ্ষ্ট ডিভিজনটো পাই! অহংকাৰী চালা', জিঘাংসাত ভনীয়েকহঁতক পিহাৰ দৰে তাকো পিহি পেলাবলৈ মন গ'ল চন্দনৰ। 'নাই, মই ইয়াক পিটিলে কথাটো বেছি বেয়া হ'ব, ভাগিন হে সি।' চন্দনে মনটো নিয়ন্ত্ৰণ কৰি লওঁতেই সুকন্যা নিমাতে উঠিল। তাই ভিতৰলৈ গ'ল। 'এই পিটিবলৈ গৈছে নেকি?' চন্দনৰ সন্দেহ হ'ল, 'যাওক। যি কৰে কৰক!'

'নহয়',সুকন্যাই আন এটা কোঠালৈ পোনোৱা চন্দনে উমান পালে। সি বুজিলে, তাইৰো মূৰত কথা ঘূৰি আছে, তাই লগে লগে অলিন্দৰ ওচৰলৈ যাব নোৱাৰি সেইফালে এনেই সোমাইছে।

সুকন্যাই সিফালৰ পৰা ওলাই অলিন্দৰ ফালে আহি ক'লে, 'হাত-ভৰি ধুই ল। ভাত দিওঁ।'

অলিন্দই চকীখনত বহি টেবুলৰ কিতাপ-বহীবোৰ এনেই বাৰে বাৰে জাপি থাকিল।

সি হাত-মুখ ধুই ভাত খাই পুনৰ পঢ়া-টেবুলখনৰ সমুখত বহিলহি। মুখত এটাও মাত নাই।

সুকন্যাই ইফালে-সিফালে কাম কৰি থাকিল, বাৰ কুৰি ভাবে খুন্দিয়াই তাইৰো মুখখন জপাই ৰাখিলে, চন্দনৰ লগত সহজকৈ পাতিবলগীয়াও একো বিচাৰি নাপালে।

চন্দনেও বহা ঠাইতে চুপ-চাপ বহি বহি বহি বহি গুচি গ'লগৈ।

পাছদিনা, ক্লাছ শেষ কৰি অলিন্দ চাইকেলত ঘৰলৈ আহি আছে। মাজৰ কেইবাটাও ক্লাছত শিক্ষক নাথাকে বাবে বেছিভাগ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী ছুটীৰ সময়লৈ নোৰোৱাকৈ গুচি যায়, নতুন ল'ৰা-ছোৱালীবোৰেও ইতিমধ্যে পৰম্পৰাটো আৰম্ভ কৰিলে। আজি শেষৰ ক্লাছত কেৱল সাতটা ল'ৰা-ছোৱালী, এইফালে গোটেই ঘাইপথটোত অলিন্দ অকলে।

লুংলুঙীয়া বাটৰে যোৱাৰ দৰে সি মাজলৈ গুচি গ'ল।

'ঐ মৰিবলৈ বেলেগ ঠাই নাপালি হা?' পিছফালৰ পৰা অহা ট্ৰাক এখনৰ মানুহে খিৰিকিৰে মুখ উলিয়াই বিকট চিঞৰ মাৰি ধমকি দি পাৰ হৈ গ'ল। ট্ৰাকখন পথৰ একদম সোঁফালেদি পাৰ হৈ ধেনুভিৰীয়াকৈ গৈছে, হয়তো বহুত হৰ্ণ মাৰিছিল, সশব্দে ব্ৰেকো মাৰিছিল, সি মনত পেলাব নোৱাৰিলে।

আগলৈ-পিছলৈ চাই সি দাঁতিলৈ ঘূৰি আহিল। সম্পূৰ্ণ সচেতনে পুনৰ মাজলৈ গুচি গৈ মৰি দিবৰ ইচ্ছা হৈছে তাৰ। সি চাইকেলৰ হেণ্ডেলত জোৰেৰে খামুচি ধৰি কাষে কাষে গৈ থাকিল। ইচ্ছাটো বশ কৰিবলৈ সি নানা কথা ভাবি নিজকে সুস্থিৰতাৰ উমান দিয়াৰ চেষ্টা কৰিলে, সি ভাবিলে— আত্মহত্যা সচেতনে হয় নে অৱচেতনে হয়? মৃত্যু হৈ যাব পৰা সেই ক্ষণটোত মানুহটো হয়তো এখন সুকীয়া জগতৰ বাসিন্দাৰ দৰে হৈ পৰে। দুয়োখন জগতত সি এতিয়া কোৱাণ্টাম তৰংগ ফলনহৈ দুলি থকা অৱস্থাটো বুজিব পাৰিলে। সম্পূৰ্ণৰূপে বাস্তৱ জগতখনলৈ নিজক আনিবলৈ সি চেষ্টাত লাগি থাকিল। সি কাষৰ বনবোৰলৈ চালে যাতে বনবোৰৰ পৰা অধিক দূৰ হৈ নাযায়, চাইকেলৰ সমুখৰ চকাটোলৈ চকু গ'ল— সেইটো ঘূৰি আছে একে গতিবেগত, সমুখৰ পৰা খনে খনে গাড়ী আহি আছে নিজৰ নিজৰ ৰেখাৰে, দাঁতিৰ মানুহ এঘৰৰ চোতালখনত দুজন মানুহ বহি আছে, পিছৰ পৰা অহা প্ৰতিখন ডাঙৰ গাড়ীয়ে কোবাই যোৱা বতাহছাটি— সূক্ষ্ম অংশ জুৰি সিহঁতৰ নিজস্ব সৃষ্টিৰ সেই বতাহছাটিৰ অদৃশ্য গতি দেখা পোৱাৰ দৰে সি সমুখলৈ দৃষ্টি দিলে।

লগৰ কেইটামানে কাষৰ বাট এটাৰে ঘাইপথলৈ উঠি তাক দেখা পাই পাছে পাছে খেদাৰ দৰে আহি ওচৰ পালেহি। 'অ' অলিন্দ, তোমালোক ভাল ল'ৰাবোৰ নমৰিবা দেই। আমিবোৰ মৰিলে একো নহয়, তোমালোক সম্পদ।' এটাই তাক জোকালে।

এয়া সঁচাকৈ মৰিবলৈ যোৱা নে আকস্মিক? —পাৰ্থক্যৰ সীমাৰেখাডাল এতিয়াও বুজি নাপাই অলিন্দই মৰিবলৈ ওলাই ধৰা পৰি যোৱাৰ দৰে চঁক খালে। প্ৰসংগটো আঁতৰাবলৈ সি সুধিলে, 'তোমালোকে টিউচন কৰিছা নেকি? ক'লৈ গৈছিলা?'

'এ..., আচলটো টিউচনেই।', কোৱাটোৰ লগতে আন এটাই খিক খিককৈ হাঁহিলে।

'ইয়াৰ ছোৱালী এজনী ভাল লাগিছে। লগে লগে গৈ গৈ শহুৰেকৰ গাঁও পালেগৈ। আকৌ উভতি এয়া ইয়াত পাইছোঁহি!'

আন এটাই আকৌ জোকোৰাৰ দৰে অলিন্দক সুধিলে, 'নতুন ছোৱালী ভাল লাগিছেনে তোমাৰ?'

অলিন্দই তাৰ মুখলৈ ঘূৰি চাই একো উত্তৰ নিদিলে। পিছফালৰ বাছ এখনে হৰ্ণ মাৰি গুচি গ'ল। সিহঁতে চাইকেল অগা-পিছা কৰি দীঘলে শাৰী পাতিলে।

পুৱা সোনকালে অলিন্দ স্কুল পালেহি। আৰু মাথোঁ এটাহে ল'ৰা ক্লাছত সোমাইছেহি। দুয়োটা বাৰাণ্ডালৈ ওলাই প্ৰাৰ্থনা কৰিবলৈ শাৰী পতা স্থানত ৰ'ল। বাকী ক্লাছবোৰৰ ল'ৰা-ছোৱালী এটা-দুটাকৈ সেৰেঙাকৈ আহি আছে। দুয়োটা নিমাত। কিছু পৰ পাৰ হৈ গ'ল। ল'ৰাটোৱে অতি শান্ত মাতেৰে সহানুভূতিৰে অলিন্দক সুধিলে, 'তুমি ইমান মনটো মাৰি আছা? কিবা হৈছে নেকি?' তাৰ কথাযাৰতকৈও কোমল মাতটোৰ সান্নিধ্যই অলিন্দক চঁক খুৱাই দিলে। 'অহৰহ যত্ন কৰি থাকোঁতেও, যুঁজি যুঁজি শান্ত হৈ থাকোঁতেও, এনেকুৱা হৈ গৈছে কিয়? কেনেকৈ মুখখনত বাৰে বাৰে সকলো নিজেই প্ৰকাশ পাই গৈছে! কেনেকৈ সম্পূৰ্ণ মুক্ত হ'ব পাৰি?' সি ল'ৰাটোৰ মুখলৈ চালে। অহাৰে পৰা ল'ৰাটোৱে অলিন্দৰ মুখলৈ চাই আছিল, বাৰে বাৰে কথা ক'ব বিচাৰিও কাষতে থাকিও মাতিব পৰা নাছিল, ৰূপটো দেখি তাৰো দুখ লাগি গৈছে, তাৰো মুখখন সেমেকি গৈছে। একো উত্তৰ নিদি অলিন্দই পুনৰ ভাবি ৰ'ল। ল'ৰাটোৱে আকৌ অলিন্দৰ মুখখনৰ ফালে মাজে মাজে লক্ষ্য কৰি থাকিল।

'ঐ, তই এইফালে আহচোন', ৰসায়ন বিজ্ঞানৰ শিক্ষক মুকুল দত্তই আঁতৰৰ পৰা অলিন্দক মাতিলে। সিহঁতহালে বুজিলে, ইয়াৰ পৰা আঁৰ হৈ থকা হাইস্কুলৰ কোনোবা এটা কোঠাত তেওঁ টিউচন কৰি ওলাই আহিছে, এতিয়া ঘৰলৈ যাব।

অলিন্দ তেওঁৰ কাষলৈ গ'ল। সি গম পায়, গোটেইখিনি ল'ৰা-ছোৱালীয়েই কেইবাটাও গ্ৰুপ হৈ তেওঁৰ ওচৰত টিউচন কেতিয়াবাই আৰম্ভ কৰিলে, অকল সিয়েই বাকী আছে। তেওঁ ক'লে, 'তই টিউচন নকৰ নেকি? কোনো বাকী নাই কিন্তু। ইয়াত তই ক্লাছ কেইটা হ'ব বুলি ভাবিছ? টিউচন নকৰিলে পাছত মৰি যাবি কিন্তু। পুৱা এটা গ্ৰুপত সোমাই দিব পাৰিবি, খালী আছে। কাইলৈৰ পৰা তই সেইটো গ্ৰুপত সোমাই দে। দেৰি নকৰিবি।' তেওঁ নিজে মাতি এনেকৈ কৈছে - দেখাত বা শুনাত বৰ ভাল যেন লগা কথা, কিন্তু প্ৰথম কেইদিনতে অলিন্দই প্ৰতিজন শিক্ষকক চিনি পাই গৈছে, তেওঁৰো চালাকি সি ইতিমধ্যে গম পাই গৈছে। সেয়া কৈছে শুনা - খালী আছে, টিউচনৰ গ্ৰুপটোত খালী থকা-নথকা কি কথা আছে! দ্বিতীয় বৰ্ষৰ ল'ৰাবোৰে নতুনবোৰক কোৱাবোৰ শুনি সি বুজিছে, প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰৰ ক্ষেত্ৰত এইটো মাষ্টৰেই আটাইতকৈ বেয়া, আৰু এওঁ বাকী গোটেইকেইটা বিষয়ৰ প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰতো প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ চেষ্টা কৰি থাকে। তাৰ অশান্তি লাগিল। এইবোৰ সি সমাধান কৰিব নোৱাৰে, প্ৰতিবাদো কৰিব নোৱাৰে, দেখি সহি থাকিব লাগিব। দুৰ্নীতিৰ

সদাগৰ এটাক সমুখৰ পৰা চোৱা যেন ভাবেৰে তেওঁৰ মুখখনৰ বক্ৰপৃষ্ঠবোৰৰ আৰ্হি, ছালৰ কোষৰ বিন্দু বিন্দু পট-পৰিবৰ্তনবোৰলৈ সি চাই ৰৈ থাকিল। সি বুজিছে, তেওঁ তাৰ পৰা ভাল ৰিজাল্ট এটা আশা কৰিছে, তাৰ তীক্ষ্ণতাৰ উমান প্ৰতিজন শিক্ষকে ইতিমধ্যে ক্লাছত পাই গৈছে, হয়তো ফৰ্মবোৰত থকা মেট্ৰিকৰ ৰিজাল্টবোৰো নামে-মানুহে তেওঁলোকৰ মনত ৰৈ গৈছে, তেওঁলোকৰ নিজৰ নামটো হয় তাৰ দৰে দুটামানক লৈয়েই, নহ'লে তেওঁ এনেদৰে নিজে নকৈ আখেজ ল'লেহেঁতেন, যিটো কাণ্ড তেওঁ বেলেগ বেলেগৰ লগত কৰি থাকে।

তেওঁ যে নিজে মাতিছে, আন এটা কাৰণো আছে। তেওঁ থাকে অলিন্দহঁতৰ ঘৰ পাৰ হৈ ভাড়াঘৰ এটাত, দুঘৰে মাটি লোৱাটো গম পাই অলিন্দহঁতৰ সমুখতে পথৰ আনটো কাষে তেৰোঁ মাটি এডোখৰ লৈ থৈছিল, এবছৰ এবছৰকৈ মটীয়া লগাই ভেটিটো হৈছে। এদিন ভেটিটো চাই পদূলিতে চন্দনৰ মুখামুখি হৈ তেওঁ কথা পাতিছিল। নামভৰ্তিৰ আগত চন্দনে এদিন সেইটোও কৈছিল- 'পদূলিৰ মূৰতে সেয়া মাষ্টৰ বহিবহি, এনেকুৱা সুবিধা বেলেগ কোনোবাই পাব? ইয়াত নপঢ়ি লুইত কলেজত পঢ়িবলৈ কি মূৰ্খৰ দৰে কথা কৈ আছে সি?' ইয়াত স্কুলৰ ওচৰতো তেওঁ মাটি অকণ লৈছে, কিন্তু সেইকণত সৰুকৈ ঘৰ এটা সাজিলেই চোতাল হিচাপেও একো নৰ'ব। শালবাৰী চেণ্টাৰৰ মানুহবোৰৰ কাহিনী তেওঁ জানে, অলিন্দহঁতৰ ঘৰখনক কৰা অত্যাচাৰবোৰৰ তথ্যও তেওঁ লৈ আছে। তেওঁৰ এটাই ভৰসা আছিল- তেওঁ নিজে পঢ়ুওৱা দুটামান ল'ৰা চেণ্টাৰতে আছে, যাৰ বাবে তেওঁক অত্যাচাৰ নকৰিবও পাৰে। কিন্তু সেইকেইটাও গুণ্ডা, পঢ়াত তেনেই অধচ, আৰু সিহঁতেওতো তেওঁৰ চৰিত্ৰ জানে। সেয়েহে তেওঁ কাষত আৰু দুঘৰ-এঘৰ বহালৈ ৰৈ আছিল। কেইদিনমান আগতে অলিন্দ ক্লাছৰ পৰা গৈ ঘৰলৈ সোমোৱা দেখা পাই, পাছদিনা তেওঁ আলেঙে আলেঙে লক্ষ্য কৰি গৈ সি সেইখন ঘৰৰে হয় নে নহয় নিশ্চিত হৈ ল'লে। সমুখতে অলিন্দৰ নিচিনা ভাল ল'ৰাটো থাকিলে নিজৰ কণ কণ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাৰ বাবেও এটা আদৰ্শ হ'ব, আৰুনো কেইদিন লাগিছে- তাৰ দৰে চোকা ল'ৰা এটাই সোনকালেই ভাল চাকৰি এটা আহৰণ কৰি প্ৰতিষ্ঠিত হৈও উঠিব, ঠাইকণ ভাল হ'ব। সেয়েহে তেওঁ ঘৰটো সজাৰ কথা ভাবিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। সিহঁতৰ ঘৰত সোমাবলৈ তেওঁ মন কৰি আছে।

'আৰে, এইটো কেনেকুৱা ল'ৰা?', তেওঁ আচৰিত হ'ল, 'চকুলৈ চাই মাত এষাৰ দিলেই ল'ৰা-ছোৱালী আনন্দত ক'ব নোৱৰা হয়, তাক নিজে মই কথাষাৰ কওঁতেও সি ওলোটাই নকয় একো! পঢ়াতো চোকা, ক্লাছ নোহোৱাৰ কথা জানিও অকল সিয়েই টিউচন কৰিবলৈ বাকী আছে, কি ঠিক কৰিছে সি?' ছাত্ৰৰ ইমান বাহাদুৰি তেওঁ সহ্য কৰা নাই কোনোদিন, কিন্তু এতিয়া তেওঁৰ খংটো নুঠিল, তাৰ মুখত অহং ভাব ফুটি উঠা নাই, তাক সামান্য চিন্তিত ৰূপত দেখা গৈ আছে, তেওঁ নিজকে বুজালে— 'হয়তো সি একো আওভাও পোৱা নাই, লাহে লাহে বুজি পাই যাব।'

'তই কাইলৈৰ পৰা খাটাং আহিবি!' দায়িত্ব এটা সকীয়াই দিয়াৰ দৰে তেওঁ পুনৰ কৈ গ'লগৈ।

আটাইকেইখন বাৰাণ্ডাত ইতিমধ্যে ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভিৰ সৃষ্টি হৈছে। অলিন্দ আকৌ আগৰ স্থানলৈ আহিল, আনটো ল'ৰাৰ কাষত কেইবাটাও ল'ৰা গোট খাই কেপকেপাই আছে। 'ঐ তই কথাটো কেতিয়া ক'বি?' কলা শাখাৰ ছোৱালী এজনীয়ে ল'ৰা এটাক কৈ থৈ পাৰ হৈ গ'ল। 'ঐ ৰ ৰ ৰ, শুন', সি তাইক চিঞৰি মাতিলে। ছোৱালীজনী সামান্য থমকিল, মূৰটো এবাৰ পিছলৈ ঘূৰাব খুজিও সম্পূৰ্ণকৈ ঘূৰাব নিবিচাৰি তাই আগলৈ চালে, 'হ'ব, আবেলি ক'বি', তাই গৈ থাকিল। তাই পিছলৈ নাচাই সমুখত গোটেই জগতখন লৈ পিছফালৰ উদ্দেশ্যিয়েই কথা কোৱাৰ ঠগটোৱে অলিন্দৰ মনলৈ কৌতূহল আনিলে। নিশাটোলৈ নিশ্চুপ হোৱাৰ আগেয়ে বাঁহনিৰ আৱাসত গোটেই চৰাই জাকৰ বাৰ্তালাপৰ দৰে ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ তালফালৰ মাজত অলিন্দই সিহঁতহালৰ কথালৈ কাণ দিলে। ল'ৰাটো অকণমান দৌৰি যোৱাদি তাইৰ ফালে গ'ল, 'আজি নহ'ব তেতিয়া হ'লে? কাইলৈহে হ'ব?' সি ভিৰত ঠেকা খাই ৰ'ল। 'মই যাওঁ', তাক চল নিদি চমুকৈ কৈ থৈ তাই হেৰাই যোৱাৰ দৰে গুচি গ'ল, অলিন্দই ভালকৈ দেখা নাপালে।

সি ল'ৰাটোক সুধিলে, 'কি কথানো? তায়ো হাইস্কুল ইয়াতে পঢ়া আছিল?'

'অ', আগৰ লগৰ আছিল। তাই তোমাক ভাল পায়। মোক সিদিনা কৈছিলে— তহঁতৰ ক্লাছৰ নতুন ল'ৰা এটাৰ বিষয়ে সুধিম, তই ক'বি দেই। আমি ইংলিছৰ টিউচন কৰোঁ একেলগে, ঢেৰ ল'ৰা-ছোৱালী থাকে বাবে পতা নাই, অকলে সুধিবলৈ বিচাৰি আছে। নতুন ল'ৰা এটা বুলি কৈছে, কোন ল'ৰা হ'বনো? তুমিয়েই হ'ব লাগিব।' ল'ৰাটোৱে এনেই তাক জোকাবলৈ ক'লে। ঘপকৈ বুকুৰ ভিতৰৰ কিবা এচমকা থৰক-বৰক কৰা যেন অলিন্দই অনুভৱ কৰিলে। তাৰ বাসনা জাগিল— ৰহস্যপূৰ্ণ যেন লগা যিটো সুন্দৰ ভংগীত তাই হেৰাই গ'ল, হেৰাই যোৱাৰ দৰে গুচি গ'ল যদিও তাই যে থকাটো সি জানে, তেনেকৈ ক'ৰবাত কোনোবাই সুন্দৰকৈ তাৰ কথা ভাবি থকা হ'লে! সি ধৰিব পাৰিছে, ল'ৰাটোৱে মিছাকৈ কৈছে। কিন্তু কোনো উদ্দেশ্য, স্বাৰ্থ, হেঁচা, নিৰ্দেশ নোহোৱাকৈ কোনোবাই তাৰ বিষয়ে জানিবলৈ আগ্ৰহ কৰাটো যদি সঁচা হৈ গ'লহেঁতেন, এটা সপোনৰ দৰে! তেনেকুৱা কোনোবা মানুহ সপোনতে হ'লেও পোৱাৰ হেঁপাহ এটাই তাক মুক্তিৰ বাট এটালৈ দিশ পোনাই দিয়া যেন লাগিল। সি সেই দিশটোলৈকে চোৱাৰ দৰে এফালে চাই থাকিল। তাৰ ভাব ল'ৰাটোৱে বুজিব নোৱাৰিলে, গহীন হৈ থকা দেখি জোকাৱা কথাত গুৰুত্ব নিদিয়া যেন পাই সি অন্যলৈ চালে। প্ৰাৰ্থনাৰ ঘণ্টা পৰিল।

ঘৰলৈ গৈ অলিন্দই সুকন্যাক মুকুল দত্তই কোৱা কথাখিনি ক'লে। তাই ক'লে, 'তই টিউচনটো কৰ। মানুহজনে নিজে কৈছে! আচলতে তেওঁ ভালকৈ চিনাকি হ'ব খুজিছে। কাইলৈ লগ পালে ঘৰলৈ মাতিবি, ক'বি— মায়ে আপোনাক মাতিছে। সমুখতে ভাল

মানুহ এঘৰ হ'ব, আগতীয়াকৈ আমিয়েই চিনাকি হ'ব লাগিছিল, বেলেগ ল'ৰা হোৱা হ'লে স্কুলতে নিজেই কৈ ইতিমধ্যে তেওঁক হাত কৰি ল'লেহেঁতেন, এতিয়া তেওঁ নিজেই আগবাঢ়ি কৈছে! কাষৰ এই মানুহঘৰেও কেইসপ্তাহমানৰ পাছতে অহাৰ কথা কৈছেই, আমাৰ এইকণ ঠাই বৰ ভাল হৈ পৰিব মানুহবোৰ আহিলে। তেওঁ নিজে কৈছে যেতিয়া ভাল মানুহেই হ'ব। বাকী টিউচনবোৰো তই আটাইবোৰ ল, খবৰ-খাটি কৰ, নহ'লে প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ নিদিব। মাষ্টৰবোৰক বেয়া মাষ্টৰ বুলি তই ক'ৰবাত কিবা কৈ নিদিবি। তেওঁ মাতিছে যেতিয়া যা কাইলৈৰ পৰাই।'

যাবলৈ কৈছে যাম— তেনে এক উদাসীনতাৰে অলিন্দই একো নামাতিলে। টিউচনটো আচলতে কাইলৈ নাই, গ'লে পৰহিলৈৰ পৰা যাব লাগিব।

পাছদিনা প্ৰাৰ্থনাৰ সময়ত বাৰাণ্ডাত ৰৈ ল'ৰা-ছোৱালীহালৰ কথাটো অলিন্দৰ মনত পৰিল। সি একেবাৰে পাহৰি আছিল, কিন্তু বিহফোঁহা শুকাবলৈ লোৱাৰ দৰে কালিৰ মুহূৰ্তটোৰ পৰা সি নিজে নজনাকৈয়ে মনৰ যুঁজখনত অলপ শান্তি পাইছে। ল'ৰাটোলৈ সি অপেক্ষা কৰিলে।

লগৰ এটাৰ সৈতে কথা পাতি পাতি ল'ৰাটো তাৰ সমুখেদি পাৰ হৈ ক্লাছৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল, বেগটো থৈ পুনৰ বাৰাণ্ডালৈ আহি আন কেইটামানৰ কাষত ৰ'লহি। অলিন্দই লাহেকৈ কাষলৈ গৈ সুধিলে, 'কালিৰ কথাটো পাতিলা নে প্ৰীতম?' কথাটোৰ প্ৰতি অলিন্দৰ কৌতূহল নাই, তাৰ বাবে অপ্ৰয়োজনীয় যেনেই লাগিছে, কিন্তু যিখন মুখ নেদেখাকৈয়ে তাৰ প্ৰতি কাৰোবাৰ কৌতূহল থকাৰ সপোনটোৰ আমেজ সি পাইছিল, সেই ৰূপটো চাবলৈ উপায় এটা লৈছে সি।

'লগ নাপালোঁৰেই! এইমাত্ৰ আহিব ৰ'বা, আকৌ সুধি লৈ কৈ আছোঁ।' কালি জোকোৰাটোৰে ক্ৰিয়া কৰা যেন পাই প্ৰীতমে হাঁহি মাৰি ক'লে।

ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ সোঁতৰ দৰে আহি থকাৰ ফালে অলিন্দই চাই থাকিল।

'এইজনী পালেহি!' তাইক কাষতে দেখি প্ৰীতমে ক'লে, 'ঐ, ৰ!'

ছোৱালীজনীয়ে হাঁহি মাৰি খুদকণমান দৃষ্টি দি লগে লগে মূৰ সমুখলৈ পোন কৰি গৈ থাকিল।

প্ৰীতমে পিছফালৰ পৰা চিঞৰিলে, 'তই নৰ'লি যে?'

'এতিয়া নহয়!'

চকামকাকৈ চকুত পৰা, ভাবৰ কৰাল লাগি নথকা, বিশুদ্ধপানীৰ দৰে ফটফটীয়া মুখখনে অলিন্দৰ মনটো ধুই নিলে। তাই সম্পূৰ্ণকৈ নোচোৱাকৈ পোনে পোনে চাই গুচি যোৱাটো আকৌ ৰহস্যপূৰ্ণ যেন লাগিছে, এটা স্বকীয় মুদ্ৰাৰ দৰে ঠগটোৰে পুনৰ তাক আকৰ্ষণ কৰিলে। সেই মুদ্ৰাৰে ওলাই অহা মাতটো, সুধিব বিচৰা কথাটো— সঁচাকৈ যদি

তাৰ বিষয়েই হৈ গ'লহেঁতেন! একো নিবিচৰাকৈ তাৰ বিষয়ে ভবা মানুহ যদি থাকিলহেঁতেন! শান্তিৰ উৎসলৈ এটা সুকীয়া বাট তৰপে তৰপে খোল খাই গৈ থকা যেন লাগিছে, সি কল্পনাৰ গোঁঠনীবোৰলৈ চাই থকাৰ দৰে ৰ'ল।

পাছদিনা পুৱা অলিন্দ মুকুল দত্তৰ টিউচনটোলৈ ওলাল। চেণ্টাৰতে লগৰ এটাকো পালে, তাৰ ঘৰ দোকানবোৰৰ পিছফালে গাতে লাগি আছে।

ঠেপা খাই থকা দোকানবোৰ শেষ হোৱাৰ পিছত তিনিশ মিটাৰমান গৈ অকলশৰীয়া সৰু দোকান এখনৰ সমুখত ল'ৰাটোৱে চাইকেলখন ৰখাই অলিন্দক ক'লে, 'ৰ'বা, এইখনত সোমাই যাওঁ।' অলিন্দই চাইকেলতে বহি পথৰ কাষত ৰ'ল, 'কি কৰা?' 'অকণমান ৰোৱা। মই কথা পাতি যাওঁ। গৈ পাবলৈ সময় আছে!' ভিতৰত দোকানীজনৰ সৈতে অলিন্দহঁতৰ সমনীয়া ল'ৰা এটাও বহি আছে। বহুকেইটা ল'ৰাই ইয়াত বহি আড্ডা দিয়া অলিন্দই আগতেও দেখে।

লগৰটো ওলাই অহাৰ পাছত অলিন্দই সুধিলে, 'সি তোমাৰ লগৰ নেকি? কি কৰি থাকে ইয়াত? বাটৰ সিপাৰৰ সমুখৰ ঘৰটোৱেই তাৰ নহয় জানো?'

'অঁ। লগৰে। দৰঙলৈ গৈছিল, ৰেগিং খাই গুচি আহিল।'

'দোকানখন সিহঁতৰ নেকি? ৰাতিপুৱাই কিয় বহি আছে?'

'বিশ্ব দা— দোকানীটো— ডাঙৰ যদিও আমাৰ লগৰ নিচিনা। আগৰে পৰা একেলগে খেলা মানুহ যে। আমি ইয়াতে আড্ডা দিওঁহি। অৱশ্যে বেলেগ কাৰণ এটাও আছে। ভিতৰত ৰুম এটা আছে যে সৰুকৈ, চিগাৰেট খোৱাকেইটাই মনে মনে তাতে খাই তাৰমানে।' লগতে পৰ্ণগ্ৰাফীও চায়— সেইটো সি অলিন্দক ক'বলৈ বেয়া পালে। 'সি কিন্তু ইয়াতে পঢ়ে। কিতাপ-পত্ৰ আনি পঢ়ি থাকে। আগৰ পৰাই সি তেনেকৈয়ে পঢ়া।'

ঘৰখন এৰি সি দোকানত পঢ়িবলৈ আহে কিয়? সন্দেহত অলিন্দই সুধিলে—'তাৰ ঘৰত কোন কোন আছে? মাক-দেউতাকে চাকৰি কৰে নেকি?'

'সি আৰু ভায়েক। দেউতাকৰ ব্লক-অফিচত চাকৰি। মাকেও চাকৰি কৰিছিল, মাক এতিয়া নাথাকে, ডিভোৰ্চ হোৱাৰ কথা ওলাই আছে।'

অলিন্দই লগে লগে উত্তৰটো পাই গ'ল— ল'ৰাটোৱে পঢ়িবলৈ দোকানলৈ নাহে, ঘৰ এৰি বেলেগত থকাৰ চেলু এটা উলিয়াই লৈছে! আড্ডা চলি থকা দোকানখনত সি কি পঢ়িব? 'মই যে মূল কাৰণটো লগে লগেই সন্দেহ কৰিলোঁ, ইহঁতবোৰে ল'ৰাটোৰ সম্পৰ্কে তেনেকৈ এদিনো গমি চাইছে নে বাৰু?' ঘৰৰ পৰা আজি সোনকালে ওলাই আহি অলিন্দয়ো মনটোত সন্তুষ্টি পাইছে। কন্দল আৰু বিষাক্ত যেন লগা মানুহহালৰ ছায়াৰ পৰা অধিক সময় আঁতৰি থকাৰ সুযোগ পোৱা যেন লাগিছে।

দ্বিতীয় দিনা পুৰা বাটত, অমৰা কলেজত পঢ়া শালবাৰীৰে ল'ৰা এটা সিহঁত হালৰ লগ লাগিল।

'কি তই তাতো টিউচন কৰিবি! কিমান টিউচন কৰ তই? নিজৰ কলেজৰ মাষ্টৰৰ ওচৰত কৰিছই। এইবাৰ ষ্টেণ্ড কৰাৰ ধান্দাত লাগিছ নেকি?' অলিন্দৰ লগৰটোৱে ল'ৰাটোক ক'লে।

'বা... কে... ষ্টেণ্ড কৰাৰ কথা কৈছ! শুই উঠিয়েই ঘৰত কাজিয়া লাগে, টিউচন এটা উলিয়াই ওলাই আহিছোঁ। থাকিব নোৱাৰি কে...।'

'কি কাজিয়া?'

'হেই, বাদ দে কে... সেইবোৰ। মই টিউচন কি কাৰণে ইমানকৈ কৰোঁ জান? নিশা পালে, মই নিশাও কৰিম। যেনেতেনে যাতে বাহিৰতে সময়টো যায়।'

লগত লগত একেটা কাহিনীকে দেখি গোটেই জগতখনৰ অশান্তিৰ মূল কেৰোণটো মাক-দেউতাকবোৰৰ কন্দলতে যুক্ত হৈ থকা যেন লাগিছে অলিন্দৰ। সি ভাবিলে— ইহঁতবোৰৰ আচৰণবোৰ বেয়া হয় এই কাৰণেই। কপট হয়, দুতলীয়া হয়, নৃশংস হয়, বা ভণ্ড হয় ...। ল'ৰাটোৱে হয়তো এইমাত্ৰ উৎপাতৰ মাজতে ঘৰৰ পৰা ওলাই অহাৰ বাবে কৈ দিলেহি কথাটো, এনেই সিও নিশ্চয় এইবোৰ বেলেগক নকয়। দূৰৰ পৰা আনৰ চকুত সুন্দৰ যেন লগা নিজৰে ঘৰখনৰ অভিভাৱকৰ কন্দল মনতে লুকুৱাই ৰাখি আনৰ ওচৰত আচৰণ কৰিব লগা হয় বেলেগ ধৰণে, যিটো অভ্যাস হৈ পৰে, পাছত আৰু নিজে সচেতনে ভবা নহয়গৈ,ফলত আন সকলোতে কপটীয়া স্বভাৱ আহি যায়। চন্দনেই যদি তিনিটা কথা কয় তাৰে অতি কমেও দুটা ফাঁকি হয়। সৰু সৰু কথাতে ফাঁকি দিয়ে, যিটোত ফাঁকি দিলেও— নিদিলেও ঘটনাত প্ৰভাৱ একো নপৰেই, কিন্তু ফাঁকিটো মাৰিলেহে সন্তুষ্টি পোৱা বাবেই নিশ্চয় ফাঁকি মাৰে, বাস্তৱটো কৈ শান্তি নাপায়, সৰুৰে পৰা মনৰ জগত আৰু বাস্তৱ জগতত অসন্তুলিত হৈ হৈয়েই নিশ্চয় সম্পূৰ্ণ তেনেকুৱা হৈ পৰিল।

অলিন্দৰ চকু দুটা খচখচাই থকা হৈছে, পেটটো পুৰি থাকে, জিভাখন দগধা যেন অনুভৱ হয়। মুখমণ্ডল মুকলি কৰি ৰাখি গোটেই অশান্তিবোৰ সহ্য কৰিবলৈ চেষ্টা কৰোঁতে তাৰ ছোৱালীজনীলৈ মনত পৰিল।

'ঐ তোমাৰ কথাই হয়, গম পাইছা নে! তোমাৰ কথাই হয়! তাই তোমাৰ কথাই সুধিলে!' প্ৰাৰ্থনাৰ সময়ত অলিন্দক দেখি প্ৰীতমে উধাতু খাই কাষ চাপি আহি ক'লে, সাজি কোৱাটো মিলি যোৱাত সি নিজে নিজে আচৰিত হৈছে।

অলিন্দক দেখিয়েই তাই সেই আচৰণ কৰিছিল। উজ্জ্বল তাৰকালৈ দৃষ্টি দি চাঁটকৈ চকু আনফালে ঘূৰোৱাৰ দৰে, সি ৰৈ থকা দেখিয়েই তাই চাব পৰা নাছিল।

'কি সুধিলেনো তাই?'

'কৈছে আৰু— তহঁতৰ নতুন লগবোৰৰ সৈতে চিনাকি হ'ম এদিন। সেই ল'ৰাটোৰ নাম কি? মুখখন দেখাত বৰ বেলেগ বেলেগ লাগে, পঢ়াত বৰ চোকা ন? আৰু বিশেষ নক'লে, সেইটোকে সুধিলে।'

এটা সাধাৰণ কথা। তেনেকৈ যিকোনো মানুহে সুধিব পাৰে, এইধৰণৰ কথা অলিন্দই আগতেও শুনিছে কেইবাবাৰো— 'ইয়াক দেখিলেই চোকা চোকা যেন লাগে', 'মুখখনেই কৈ থাকে পঢ়াত ভাল', 'তাৰ চকুলৈ চালেই গম পাই, ই আগলৈ ভাল কিবা এটা কৰিবই',...।

কিন্তু পানী ৰূপী সামান্য যৌগ এটা শৰীৰত সোমাই তেজৰ অৱস্থা সলাই পেলোৱাৰ দৰে এইকেইদিনতে তাই ক্ৰমে ক্ৰমে তাৰ মনৰ প্ৰান্তৰলৈ সোমাই সুকীয়া চিত্ৰ-পট গঢ়ি তুলিছে। আজিলৈকে সম্পূৰ্ণ মানুহজনীৰ চেহেৰাটো সি ভালকৈ দেখা নাই, মাতটো মনত ৰোৱা নাই, নামটোও সুধিবলৈ মনলৈ অহা নাই এতিয়ালৈকে, নাজানে সি তাইৰ পঢ়া-শুনা কেনেকুৱা বা আন ব্যৱহাৰ কেনেকুৱা, ঘৰ ক'ত তাইৰ, ... কিন্তু তাইৰ এটা পূৰ্ণ অৱস্থিতি তাৰ সৈতে যুক্ত হৈ গ'ল। নিশা বেৰৰ জলঙা বা ছিলিঙিৰ সুৰুঙাৰে দেখা জোনটি শিল-মাটিৰ এটা নিৰ্জীৱ গ্ৰহ বুলি জনাৰ পাছতো নহয় যেন লগাৰ দৰে, প্ৰীতমে কোৱাখিনি বিশ্বাস কৰিও অসম্ভৱ যেন লাগিবলৈ ধৰিলে অলিন্দৰ— 'তাইনো বাৰু মোৰ বিষয়ে সুধিবনে?'

ছোৱালীজনী অতি ধুনীয়া। অলিন্দই গম পালে— তাইৰ পিছত ঢেৰ ল'ৰা, এইখন এখন বেলেগ ধৰণৰ প্ৰতিযোগিতা। স্কুলৰ বাহিৰৰ ডাঙৰ ডাঙৰ বহুতো ল'ৰায়ো তাইক অনুসৰণ কৰি থাকে— তাইৰ গাঁৱৰ, স্কুলৰ কাষৰ চেণ্টাৰটোৰ, শিক্ষক, ব্যৱসায়ী, তিনিআলি-চাৰিআলিত কেৰম খেলি থকা নিবনুৱা, বিহুৱা, ভাও দিয়া, নাটক কৰা, গায়ক, ... সৰ বলিয়া। তাই ক'ৰবাত গান গাবলৈ, আবৃত্তি কৰিবলৈ বা ফুৰিবলৈ গ'লে এদিন দেখা পোৱা ল'ৰাও জোক লগাদি লাগি ঘৰ পায়গৈ। শালবাৰী চেণ্টাৰৰ পৰা অহা, তাইৰ ক্লাছৰ হীৰক নামৰ ল'ৰা এটাই ইতিমধ্যে চিঠি দিছে, তাই চিঠিখন নল'লে, সি ক্লাছত প্ৰতি মুহূৰ্তত তাইক ৰখি থকাৰ দৰে থাকে।

অলিন্দই প্ৰীতমক চিনাকি কৰাই দিবলৈ কয়, কিন্তু ওচৰলৈ নিবলৈ লগ ধৰিলে লাজ কৰি ৰৈ দিয়ে। বাৰে বাৰে কৈ থাকিলে প্ৰীতমে হাতত ধৰি টানে, অলিন্দই জোৰেৰে হাত এৰুৱাই পলায়। ইয়াতে হাইস্কুল পঢ়া ক্লাছৰ কোনোবা নহয় কোনোবা এটাক অলিন্দই প্ৰতিদিনে তাইৰ বিষয়ে সুধিবলৈ ধৰিছে।

টিউচনবোৰ সি ল'লে যদিও এজনো শিক্ষক ভাল লগা নাই, এটাও টিউচনৰ পৰা একো লাভ হোৱা নাই, অৰ্থহীনভাবে কৰি থাকিবলৈ তাৰ অশান্তি লগা হৈছে। মুকুল দত্ত পঢ়ুওৱাত অতি বেয়া, কেনেবাকৈ পাছ কৰি কৰি গৈ চাকৰিটো ল'লে। আৰু যোৱা দুদিন তেওঁ সিহঁতৰ টিউচনলৈ অহা নাই, আজিও আশা নাই, ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ সময়বোৰ

এনেই গুচি গৈছে। দুপৰীয়া তেওঁ স্কুললৈ আহিছে, কালি ক্লাছো এটা কৰিছে, কিন্তু সিহঁতক একো কৈ নগ'ল।

আধা সময় যোৱাৰ পাছত, তেওঁ নহাটো নিশ্চিত হৈ অলিন্দহঁত কেইটামান স্কুলৰ গেটখনৰ সমুখত বহিলহি। 'ঐ আহিল আহিল আহিল, সেইজনী টিউচনৰ পৰা ঘূৰি আহিছে চোৱা, তাইক ৰখাই তোমাৰ লগত আজি কথা পতাই দিম ৰ'বা', ইয়াতে হাইস্কুল পঢ়া ল'ৰা এটাই দূৰত ছোৱালীজনীক দেখি চিনি পাই অলিন্দক উৎসাহেৰে ক'লে। অলিন্দৰ হাত-ভৰি কঁপনি উঠিল, মুখেৰে মাত নোলোৱা হ'ল। ল'ৰাটোৱে তাৰ পিঠিত থপৰিয়াই উঠাব খুজিলে, অলিন্দই খোপনি ধৰি বহি থাকিল। 'ধেৎ, ইমান লাজ কৰিলে কেনেকৈ হ'ব? ইফালে চিনাকি কৰাই দিবলৈ একেৰাহেচোন কৈয়েই থাকা! এতিয়া ধুনীয়াকৈ চিনাকি হ'ব পাৰিবা। উঠা, পালেহিয়েই।' অলিন্দই তল মূৰ কৰি বহি থাকিল। তাই কাষ পালেহি, অলিন্দ নুঠা দেখি ল'ৰাটোৱে তাইক নৰখালে, এনেই মাত এষাৰ দিলে, 'ঐ আহিলি?' দূৰৰ পৰাই অলিন্দক দেখা পাই তাইৰো মাত নোলোৱা হৈ পৰিল, অকল মূৰটো জোকাৰি পাৰ হৈ গ'ল।

দ্বিতীয় বৰ্ষৰ ল'ৰা এটাই সিহঁতৰ গাৰ কাষতে চাইকেল ৰখালেহি। কোনেও তালৈ চোৱাই নাছিল। 'অ' আপুনি তাইৰ পিছে পিছে যে?' আগৰ চিনাকি এটাই তাক জোকালে। 'ধেৎ, মই সেইটো ধান্দাত অহা নাই দেই! আমাৰ টিউচন অকণমান সোনকালে শেষ হ'ল কাৰণে এইখিনিতে লগ পালোঁহি। সেইবোৰ নহয় দেই!' সি চঁক খোৱা দেখি আটাইকেইটাই হাঁহি দিলে।

'তোমালোকৰ কি হ'ল আজি, বহি আছা?' দ্বিতীয় বৰ্ষৰ ল'ৰাটোৱে সুধিলে।

'মুকুল দত্ত ছাৰ অহাই নাই তিনি দিন। একো কোৱাও নাই। স্কুললৈ আহিছে কাৰণে আমি ভাবিলোঁ, আজি আহিব।'

'অ' সেইটো কাহিনী লাগিল! দত্ত বাবুৰ কথাটো তোমালোকে নাজানা হ'বলা?'

'কি কথা?' আটাইকেইটাৰ চকু থিয় হ'ল।

ল'ৰাটোৱে হাঁহিবলৈ ধৰিলে, 'তেওঁৰ নিয়মটো বেলেগ! তোমালোকে ফিজবোৰ দিলানে নাই?'

'সৰেই দিলে। মাহটো পূৰ হওঁতেই দিছে।' এটাই জেপৰ পইচাখিনি উলিয়াই দেখুৱাই ক'লে, 'অকল মই দিবলৈ আছোঁ, এয়া লৈ আহিছোঁ, ছাৰ সেইদিনাৰ পৰা অহাই নাই।'

দ্বিতীয় বৰ্ষৰ ল'ৰাটোৱে আকৌ হাঁহিবলৈ ধৰিলে, 'তেনেকৈ দৰমহাৰ দৰে মাহে মাহে দিলে নহ'ব। একেলগে ছমাহৰ দি ল'ব লাগিব আগতীয়াকৈ।'

'ছাৰে তেনেকৈ কোৱা নাই নহয়, এমাহৰ ফিজটো কিমান সেইটোহে কৈছে।'

'নকয় মুখেৰে, কিন্তু ছমাহৰ ফিজ সেইটো হিচাপত দি ল'লেহে আহিব। নহ'লে নাহে। এটাই দিলেই তেওঁ গম পাব যে— অ' ইহঁতে উত্তৰটো পালেগৈ। তাৰ পাছত, ক্লাছ কৰা-নকৰা তোমালোকৰ কথা, তেওঁ একো নকয়। আকৌ পাছৰ ছমাহৰ ফিজটোও তেওঁ ইয়াৰ মাজতেই ল'ব। দিয়াটো আৰম্ভ নকৰিলে খতি কৰি থাকিব। আমিও কেইটামানে গম পোৱা নাছিলোঁ। আমাক প্ৰথম মাহতে ধৰিছিলে— সদায় উভতি যাওঁ, কোনোবাই তেওঁক সুধিলে আহিবি বুলি কয়, কিন্তু পাছদিনা আকৌ নাহে। তেওঁ সেইটোৱেই কাণ্ড কৰে সদায়।'

'মই এৰিব লাগিব তেন্তে টিউচন। এডমিছন লৈছোঁহে, এতিয়াই গোটেই টিউচনৰ পইচাটো কেনেকৈ দিম!'

'কিবাকৈ দি থোৱা। নহ'লে পাছত মৰিবা। দত্তই কলিজা খাই দিব।'

'আৰে, কি চলি আছে ইয়াত?' হঠাতে হীৰক আহি ওলাই ধেমেলীয়াকৈ সুধিলে, 'অ' অলিন্দও দেখোন!' সি জোকোৱাৰ দৰে ক'লে।

'তুমি ক'ৰ পৰা?' এটাই হীৰকক সুধিলে।

'মই আজিৰ পৰা ইংলিছৰ টিউচনটো লৈছোঁ। এইটো টিউচন এনেই, গম পাইছাই। অকণমান ডিউটি দিব লাগিবতো।'

'অ', তাই আছে কাৰণে? কিন্তু ইমান দেৰি কৰিলা যে তুমি?'

'নহয়, আজি প্ৰথম গৈছোঁতো। ছাৰে কিবা কথা পাতি ৰখালে। নহ'লে, মইহে জানিছোঁ, কেতিয়া আহোঁ আহোঁ লাগিছে।'

'মই যাওঁ। তোমালোকে মই কোৱাটো কৰা, নহ'লে ছাৰ নাহে।' দ্বিতীয় বৰ্ষৰ ল'ৰাটোৱে কৈ গুচি গ'ল।

হীৰকে অলিন্দলৈ চাই ক'লে, 'কি হে? তুমিও লাগিছা বোলে। কথা বেয়া হ'ব দেই, সেইবোৰ নকৰিবা, তাইৰ কাৰণেই মই এইটো টিউচন লৈছোঁহি, দেখিলাই।' তাৰ মুখত হাঁহি লাগি আছে যদিও মাতটো কাঢ়া।

'হেই!' অলিন্দই অকণমান বিৰক্তি দেখুৱাই ক'লে। সেইধৰণে ভবা মানুহ মই নহয় — এনে ভাব দেখুৱাব খুজি সি হীৰকক উপেক্ষা কৰিবলৈ বেলেগ ফালে মুখ ঘূৰালে।

'হেই নহয়! সঁচাকৈ কৈছোঁ। মই একেৱাহে লাগি আছোঁ। ক্লাছত প্ৰথম মই চিঠি দিছোঁ, এতিয়া বেলেগ কোনেও দিব নোৱাৰিব। মই গম লৈ লৈছোঁ, ক্লাছত পুৰণা ল'ৰা কাৰোবাৰ হওঁ হওঁ হৈ আছে নেকি? একদম সম্পূৰ্ণ সুধি লৈ আজৰি হৈহে তাইৰ ওচৰলৈ গৈছোঁ। চিঠিখন লোৱা নাই বেলেগ কথা, ছোৱালীয়ে একেবাৰেতে চিঠি এনেয়ো নলয়। আমাৰ ক্লাছৰে আন ল'ৰা যদি এতিয়া লাগিবলৈ হয়, নহ'ব কিন্তু সেইটো। তুমিতো বেলেগ ক্লাছৰহে, তুমি আমাৰ ক্লাছত সোমাব নোৱাৰিবা...'

তাৰ ওফৰা কথা শুনিবলৈ আটাইকেইটাই অনীহা দেখুৱালে। সি মনে মনে ৰ'ল।

'ঘৰলৈ এবাৰ গৈ ঘূৰি আহিব পাৰিলোঁহেঁতেন।' এটাই ক'লে। বাকীবোৰেও সেইটোকে ঠিক কৰিলে।

অলিন্দহঁতৰ লগে লগে হীৰকো আহিল। বাটত সি কথাটো পুনৰ নুলিয়ালে। চেণ্টাৰ পাই অলিন্দই লগৰ ল'ৰাটোক ক'লে, 'তোমালোকৰ ঘৰটো কোনখিনিত চাই যাওঁ ব'লা, দেখাই নাই এদিনো।' হীৰকৰ ঘৰো চেণ্টাৰৰ পিছফালে সেইখিনিতে, অলিন্দই প্ৰধানকৈ তাৰ ঘৰটো চাব বিচাৰিছে— ঘৰৰ কাৰোবাক দেখিলে গতি-গোত্ৰৰ উমান পাব।

'অ', ব'লা ব'লা। মই এদিন তোমাক নিলোৱেইহেঁতেন।'

হীৰকে ক'লে, 'আমাৰ ঘৰটো আগতেই পাই যায়। ব'লা আমাৰ ঘৰলৈকো, তুমি আমাৰ ঘৰত সোমাবা নে নাই?' নিজতকৈ অলিন্দক তাইৰ বাবে অধিক যোগ্য যেন অনুভৱ কৰি ঈৰ্ষা এটাই হীৰকক তীব্ৰভাবে পুৰি আছে। পৰিস্থিতিটো বুজি লগৰটোৱে সহজ কৰিবলৈ আগতীয়াকৈ মাত দিলে, 'যাব যাব, কিয় নাযাব!'

হীৰকহঁতৰ চোতালত দেউতাকে থিয়দঙা দি আছে, মুখমণ্ডল ভাবত মলিন। অলিন্দই তেওঁক সম্ভাষণ জনাই মাতিবলৈ মুখ মেলোঁতেই হীৰকে বাহুৰে ঠেলা মাৰি চকু-মূৰ জোকাৰি সংকেত দিলে, অলিন্দই মুখখন জপালে, তিনিওটা ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। 'কেলেই? কিবা কৰি আছিল নেকি?' অলিন্দই সৰুকৈ সুধিলে। হীৰকেও সৰু মাতেৰে ক'লে, 'শুই উঠি গৈছেহে, ৰাতি খাই যে— পুৰা কথা-বতৰা নকয়।' লগৰটোৱে জানে, পুৰা দেউতাকটো টিঙিৰি-তুলা হৈ থাকে, বেলেগে মাত দিলে বেয়াকৈও কৈ দিব পাৰে, সেইবাবে হীৰকে আঁতৰাই লৈ আনিছে। 'দেউতাই কি কৰে?' অলিন্দই হীৰকক সুধিলে। সি অফিচ এটাৰ নাম ক'লে, অলিন্দই অফিচৰ পদবোৰ বৰকৈ বুজা হোৱা নাই, কোনটো অফিচ সি ধৰিব নোৱাৰিলে। 'ঘৰত কোন কোন আছে আৰু?' 'মা আৰু ভণ্টি।'

হীৰকৰ কোঠাটো, ঘৰলৈ সি সোমাই অহা ঢংটো— সকলো দেখি অলিন্দই বুজিলে সি ডেকা এটাৰ দৰেই থাকে; ক'লৈ গৈছে, কেতিয়া সোমাইছে ঘৰৰ মানুহে সিমান গম নলয়, ঠিক চন্দনৰ দৰেই, মাথোঁ হীৰকৰ ক্ষেত্ৰত দেউতাকলৈ আৰু হয়তো মাকলৈও মনত ভয় অকণ আছে— তাকো অগ্ৰজ হিচাপে নহয়, চিৰ-সন্মানীয় জ্যেষ্ঠ হিচাপে নহয়, অভং হিচাপেহে।

সিহঁত হীৰকৰ ঘৰৰ পৰা ওলাই আহিল। মাকক দেখা নাপালে, হীৰকেও নামাতিলে।

লগৰটোৰ ঘৰতো অলিন্দই দেখিলে, তাৰো ওলোৱা-সোমোৱা স্বাধীন, অৱশ্যে পৰিস্থিতিটো হীৰকহঁতৰ দৰে নহয়।

অলিন্দই ঘৰত সম্পৰ্কীয় আলহী এগৰাকীক পালেহি। শিষ্যৰ গাঁৱে গাঁৱে ঘূৰি সিধা সংগ্ৰহ কৰি নিয়া সত্ৰাধিকাৰকেইটাৰ দৰে কেইবাঠাইতো ফুৰি ফুৰি ক্ৰমবৰ্ধমান

টোপোলাকেইটাৰ সৈতে তেওঁ ইয়াত পাইছেহি, পুৱাৰ বাছ এখনত আহিল, দুদিনমান বহঁতপুৰত আছিল।

পুনৰ স্কুললৈ যাবলৈ সাজু হৈ অলিন্দই তেওঁক ক'লে, 'জেঠাই মই যাওঁ। দেৰিয়েই হৈ গৈছে, আজি প্ৰাৰ্থনা নাপাওঁগৈ। আপুনি থাকিব।'

'অ', যোৱা যোৱা। আজি মই আকৌ লগ নাপাম আৰু। মই দুপৰীয়া ভাতকেইটা খাই যামগৈ, এইবাৰ ৰাতি নাথাকোঁ, আকৌ আহিম। তোমাক লগ পাই বৰ ভাল লাগিল, বৰ মন গৈ আছিল চাবলৈ, কিমান বছৰৰ আগতেই দেখা, একেবাৰে সৰু আছিলা তেতিয়া, এতিয়াও সৰু ল'ৰা যেন হৈয়ে আছা। ৰিজাল্টৰ খবৰবোৰ পাওঁ তেতিয়াই, বৰ ভাল পালোঁ দেই। তুমি মনটো মৰা দেখিছোঁ কেলেই! ইমান ধুনীয়া ৰিজাল্ট কৰিছা, ৰং মনেৰে থাকিব লাগে।' তেওঁ স্বগতোক্তি কৰাৰ দৰে ক'লে-'শিল্পী-চয়নীকাহঁতে কৈ থাকে- সি মানুহক মাতিবলৈ মন নকৰে, মেট্ৰিকটো পাছ কৰি আমাক মতাৰ যোগ্য বুলিয়েই নভবা হ'ল, আমাৰ ঘৰ-দুৱাৰ পকা হোৱা হ'লে মাতিলেহেঁতেন, আমাৰবিলাকৰ ঘৰলৈ নাহেই একেবাৰে, আমাৰবোৰৰ ঘৰ-দুৱাৰ বেয়া, ক'ত আহিব। তেনেকুৱা নহয়চোন, মই বৰ ভাল পালোঁ দেই!' তেওঁ পুনৰ তাৰ চকুলৈ স্পষ্টকৈ চাই ক'লে-'ভালকৈ পঢ়িবা দেই, আৰু যাতে ভাল ৰিজাল্ট হয়, আশীৰ্বাদ কৰিছোঁ,...'

অকণো আহত হোৱা নেদেখুৱাই সি তেওঁৰ পৰা বিদায় ল'লে, অনিমন্ত্ৰিত-অনাকাংক্ষিত অতিথিৰ দৰে মাহীয়েক কেইজনীয়ে তাৰ মনটোত দখল দিলেহি, 'মাহীহঁতে তেনেকৈ মোৰ কথাও পাতিবলৈ আৰম্ভ কৰিলেই?'

চন্দন, সুকন্যা-বিপুল, সিহঁতৰ সৰুনবৌয়েকজনী, দেবেনহঁত ককায়েক-ভনীয়েককেইটা, বহঁতপুৰৰ মানুহকেইটা, তেতিয়াৰ শিক্ষকবিলাক -এইবোৰৰ দৰে অলিন্দৰ মনলৈ মাহীয়েকহঁত অহাই নাছিল। সি মনত পেলালে, 'মইতো সিহঁতক খুব ভালকৈয়ে মাতোঁ। বেয়া ব্যৱহাৰ কেতিয়া কৰিলোঁ? নাই কৰা কেতিয়াও! হেঁপাহো আছিল সিহঁতলৈ। কিন্তু এটা কথা হয়, মই মাতোঁতেহে ভালকৈ মাত এষাৰ দিওঁ, তাৰ পাছতে নিৰলে থাকিব খুজি সিহঁতৰ পৰা আঁতৰি টেবুলৰ কাষত সোমাই পৰোঁ সদায়। তেনেকুৱা মোৰ কিয় হৈছিল? সেইটোকে সিহঁতে বিদ্ৰূপ কৰা যেন পাইছে। তাকেই কৈছে সিহঁতে! সিহঁতৰ লগত মানে লাগি থাকিব লাগিছিল। সিহঁতৰ ভাল ভাব থকা হ'লে নিজেওতো আগবাঢ়ি লগ দিব পাৰিলেহেঁতেন! ঘৰ-দুৱাৰৰ সম্পৰ্কে কোনে ভাবিছে? আমাৰতো মাজুলীৰ ঘৰ ইয়াৰ আটাইবোৰতকৈ বেয়া আছিল, চাৰিটা বানপানীয়ে প্ৰতিবাৰে কি অৱস্থা কৰি থৈ যায়, কিন্তু মনলৈ নাহেই ঘৰটোৰ কথা, সেইটো ঘৰলৈ যাবলৈকে উৎপাত! কেনেকুৱা অদ্ভুত কথা কৈ আছে, তাকো গম নোপোৱাকৈ লোকৰ আগত!' তাৰ খং এটা ওপৰলৈ উঠি আহিছে, চাইকেলৰ মুঠিত জোৰেৰে ধৰিলে, 'মই মাতটো দিয়েই যে সিহঁতৰ পৰা আঁতৰি যাওঁ, কিয়? কিয় গৈছিলোঁ?' সি আৱিষ্কাৰ কৰিলে, 'সুকীয়াকৈ চিন্তা নকৰিলেও,

সিহঁতৰ ওচৰত যে নিৰাপদ নহয় সেইটো মনত সোমায়েই আছিল। ...তহঁতৰ যিবোৰ কাণ্ড! মোকেই যিবোৰ নিৰ্যাতন চলাইছিলি! তহঁতৰ নিজৰ কৰ্ম-কাণ্ডবোৰ এবাৰ ভাবনে? মোৰ ব্যক্তিত্বৰ লগত তহঁতৰ মিল নথকা বাবেই মই নিজক নিলগাই লৈ গৈছিলোঁ অৱচেতনে!' তাৰ মনলৈ ঘৃণা ভাব আহিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে, 'হয়তো সিহঁতৰ কাণ্ডবোৰ চেঙেলীয়া কালৰ দুৰ্বল মুহূৰ্তৰ অজ্ঞান একোটা বিচ্যুতি হিচাপেই মই পাহৰি গ'লোঁহেঁতেন। সেইবোৰ তেনেকৈয়েতো এৰুৱাই আছিলোঁ মনৰ পৰা। উপেক্ষা কৰিছিলোঁ। ...কিন্তু নহয়, সেইবোৰত দোষী তহঁত! অপৰাধী তহঁত। যদি মই বেলেগক কৈ দিওঁ?' চয়নিকা— পলাই যোৱা মাজু মাহীয়েকজনী— 'ইয়ালৈ তাই আহিছে কেইদিন? আগতে দুবাৰ। তাৰে এবাৰ মাৰ কাপোৰ এযোৰ চুৰি কৰি নিলি! কিমান দিনৰ পাছত ৰিজাল্টৰ খবৰ লোৱাৰ চলেৰেহে আকৌ আহিছিলি!...মামা নথকাৰ চলতে ঘৰলৈ বা সিঘৰলৈ আহোঁতেই চাগে আলহীজনীক পালে। সেইকণ সময়তে তাই সেইবোৰ কৈছে! হয়তো লোকৰ প্ৰশংসা শুনি সহ্য নহ'ল! এটা ব্যক্তিত্ব লৈ চলা হ'লে, তাইক আনে সন্মান কৰিবলৈ বাধ্য হ'লহেঁতেন।' তাৰ বিতৃষ্ণা জাগিল। অপবাদটো শুনিবলৈ নোপোৱা হ'লে অতীতৰ কথাবোৰে তাক ক্ৰিয়া হয়তো নকৰিলেহেঁতেন, কিন্তু এতিয়া গেঠেলামৰা ঘাঁত খোঁচ খোৱাৰ দৰে বিষাবলৈ ধৰিছে। সি অনুমান কৰিলে, সিহঁত দুজনীলৈ পুনৰ কেতিয়াও আৰু ভাল ভাব নাহিব। তাক নাভিবিন্দু কৰি অতদিনে লানি পাতি থকা পিশাচজাকৰ কাষত কিৰিলি মাৰি ইংগিত দি আন দুটা অসুৰ জ্বিলিকি উঠাৰ দৰে লাগিল।

সি স্কুল পালেহি, প্ৰাৰ্থনা শেষ হ'বলৈ হৈছে, গেটৰ মুখত চাইকেলৰ পৰা নামি সি ৰ'ল। তাৰ চকুৱে কলা শাখাৰ প্ৰথম বৰ্ষৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ মাজত সন্ধান আৰম্ভ কৰিলে, দ্বিতীয়টো শাৰীত ছোৱালীজনীক সামান্য দেখা পালে সি, গাত লগা শিহৰণটোৱে পিশাচৰ লানিটো আৰু মনৰ খংবোৰ পাহৰাই লৈ গ'ল।

গধূলি পঢ়া-টেবুলত পুনৰ তাৰ মাহীয়েকহঁতলৈ খং উঠিল, সৰু নবৌৱেকজনীয়েও ভুমুকি মাৰিলে— যেন সুকন্যাক নহয়, তাকহে অত্যাচাৰ কৰি আছে চিৰদিন, বহঁতপুৰৰ যিটি দৃশ্যবোৰ মনেৰে গৈ থাকিবলৈ ধৰিলে। স্কুলৰ কথাও আহিল মনলৈ— ছোৱালীজনীৰ কথা। অকস্মাতে সি বুজি পালে, সি কিতাপলৈ এনেইহে চাই আছে। সি আকৌ পঢ়িবলৈ চেষ্টা কৰিলে। বাক্যটো সম্পূৰ্ণ নহ'ল, বিপুলৰ কঠুৱা মাত এযাৰ কাণত ঠেকা খালেহি— সি আজি আহি পাইছে, আকৌ অলিন্দৰ মনটো কাজিয়াৰ কথালৈ গুচি গ'ল।

হীৰকে তাক প্ৰতি দিনেই স্কুলৰ বাৰাণ্ডাত কিবা একোষাৰ কৈ থকা হৈছে। বজাৰত পালেও কয়। সেই ক্ষণত অলিন্দ স্তব্ধ হৈ থাকে যদিও পিছ মুহূৰ্তৰ পৰাই সি মগ্ন হয় তাইৰ অন্বেষণত— মূৰ্ত-বিমূৰ্ত দুই জগত একাকাৰ কৰি। সি ইটোক কয়, সিটোক কয়— 'মোৰ কথা তাইক সুধি দিয়াচোন।'

তিনি-মহীয়া টেষ্টৰ ৰুটিনখন পাই জিৰণিত আটাইকেইটা ক্লাছৰ ল’ৰা-ছোৱালীবোৰে যেনিতেনি জুম হৈ কথা পাতিবলৈ লাগিছে। বাৰাণ্ডাৰ জুম এটাৰ মাজত ৰৈ থকা অলিন্দক প্ৰীতমে বাহু দুটাত ধৰি পলকতে অকণমান ঘূৰাই ঠেলি নি ছোৱালীজনীৰ লগত চিনাকি কৰাই দিলে। একেটা জুমতে থকাটো সিহঁত এটায়ো গম পোৱা নাছিল। হালেই নমস্কাৰ একোটা দি এটা এফালে ভিৰত সোমাল, আনটো আনফালে সোমাল। বাকীবোৰে একো গমেই নাপালে। প্ৰীতমে দূৰলৈ গৈ বেঁঙামেলি দুয়োটাকে চাই চাই মিছ মিছকৈ হাঁহি আছে।

গাৰ কঁপনিটো কমিবলৈ অলিন্দৰ সময় লাগিল। তাক টানি নি চিনাকি কৰাই দিয়াটো প্ৰীতমে যেন প্ৰত্যাহ্বান হিচাপে লৈছিল, কৰ্তব্য হিচাপে ভাবিছিল, সি ক্লাছতো হাঁহিয়েই আছে। ছুটীৰ পাছত অলিন্দই প্ৰীতমক ক’লে, ‘এতিয়া তুমি সুধি দিবা, হ’ব নে?’ প্ৰীতমে হাঁহি বন্ধ কৰি মূৰ জোকাৰিলে। অলিন্দক লগা উত্তৰটো হ’ল— ‘তাই মোৰ বিষয়ে ভাবে নে নাভাবে?’ সেইটোৱেই প্ৰচলিত ভাষাত— ‘তাই মোক ভাল পাই নে নাপায়?’ ল’ৰা-ছোৱালীবোৰ লগ হৈ সেইবোৰ সঘনে পাতি থাকে যদিও সিহঁতে কোনেও তাৰ কথাটো সুধি নিদিয়ে কিয়? —অলিন্দ অতিষ্ঠ হৈ পৰে, ‘হীৰকে অহৰহ ধমকি দি থকা দেখিয়েই সিহঁতে জঞ্জালত সোমাবলৈ মন নকৰে নেকি?’

‘ঐ অলিন্দ, মই সুধি দিম!’ অলিন্দই প্ৰীতমক কৈ কৈ গৈ থকা দেখি মৃণালে অকস্মাতে অংশ লোৱাৰ দৰে সিহঁত দুটাৰ মাজত সোমাই পৰিল। অলিন্দই মৃণালৰ মুখখনলৈ প্ৰশ্নবোধক দৃষ্টিৰে চালে। মৃণাল আগতে ইয়াত পঢ়া নহয়, তাইৰ সৈতে বৰ বেছি পৰিচয় নাই, কিন্তু মৃণাল হৈছে অলিন্দক গাড়ীয়ে খুন্দিয়াবলৈ লোৱাৰ দিনা বাটত পোৱা লগকেইটাৰ এটা, সিহঁতৰ সেইদিনাৰ কথাবোৰ অলিন্দৰ মনত পৰিল, সিহঁতক এনেয়ো এইবোৰত পাকৈত যেন লাগিছে। ‘মোৰ ৰোল নম্বৰ কিমান কোৱাচোন!’ মৃণালে ইংগিতপূৰ্ণভাবে সুধিলে। অলিন্দই বুজি পাই গ’ল, তাইৰ সৈতে মৃণালৰ ৰোল নম্বৰ একেটাই, টেষ্টবোৰত প্ৰতিখন বেঞ্চত ৰোল নম্বৰ অনুসৰি কলা শাখা আৰু বিজ্ঞান শাখাৰ এটা এটা বহুৱাব। মৃণালে ক’লে, ‘পৰীক্ষাকেইদিন একেলগে বহি অলপ চিনাকি বাঢ়িবতো, মই তোমাৰ বিষয়ে পাতিম।’ নতুন আশাটো দেখি অলিন্দই সিহঁতকেইটাৰ লগ বেছিকৈ লোৱাটো স্থিৰ কৰিলে।

টেষ্টটোত আটাইকেইটা বিষয়তে অলিন্দই ভাল ভাল নম্বৰ পাইছে। প্ৰথম বা দ্বিতীয় হৈছে প্ৰতিটোতে, কোনোবাটোত বাকীবোৰৰ নম্বৰ তাতকৈ বহুত তলত। প্ৰথম বিভাগ পাই অহাকেইটা এনেয়ো চিনাকি, এতিয়া সি আৰু অধিক মনোযোগ লাভ কৰিছে। অহৰহ ছোৱালীজনীৰ কথা কৈ কৈও ইমান নম্বৰ পোৱা দেখি সৰেই তাক অতি চোকা বুলি ভাবিছে, ইটোৱে-সিটোৱে তাৰ সমুখত কৈছে— ‘ই ঘৰত অহৰহ পঢ়ে, স্কুলত পঢ়াৰ চিন্তাত লাগি নাথাকে, স্কুলত এইবোৰ চিন্তা কৰে। ঠিকেই আছে, এনেকুৱাই হ’ব লাগে,

সকলো ফালে ৰাখিব পাৰিছা।' ৰহস্যটো কোনেও বুজি নোপোৱা দেখি অলিন্দৰ হাঁহি উঠিছে। এইবোৰ নম্বৰ পোৱাৰ কাৰণটো হ'ল, মেট্ৰিক দিয়াৰ পাছতে সি কিতাপবোৰ অলপ পঢ়িছিল, আৰু এতিয়া অধ্যায় কম বাবে পৰীক্ষাৰ আগদিনা পঢ়াখিনিৰেই নম্বৰ পাই গৈছে। সি নিশ্চিত, পাছৰ টেষ্টটোত নম্বৰ কমিবই।

'ঐ অলিন্দ, মই কালি তাইক তোমাৰ কথা সুধিছোঁ— তুমি অলিন্দক ভাল পোৱা নেকি? তাই ভাল পাওঁ-নাপাওঁ একো নক'লে। তুমি লাগি নাথাকিবা কিন্তু, মই শেষ বাৰ কৈ দিছোঁ।' প্ৰাৰ্থনাৰ আগে আগে হীৰকে ধমক দিলে,অলিন্দই ভয়ৰ হাঁহি এটা মাৰিলে। 'হাঁহি নহয়, সঁচাকৈ কৈছোঁ। শালবাৰী চেণ্টাৰ কি গম পাই গৈছা চাগে ইমান দিনে। সিদিনা এটা মাৰ্দাৰ হৈ গৈছে, শুনিছা নহয়। একদম সঁচা মাৰ্দাৰ কৰি দিম কিন্তু।' হীৰকৰ মুখখনলৈ পুনৰ চাই অলিন্দৰ বেছি ভয় লাগিল, সি সঁচাকৈয়ে কৈছে, স্কুলৰ বাৰাণ্ডাৰ মৰ্যাদাটো ৰাখিবলৈ বা এক সংকোচত মুখখন আসুৰিক নকৰাৰ চেষ্টাত আছে যদিও তাৰ দুচকু জ্বলি উঠিছে। সি কোৱা হত্যাকাণ্ডৰ খবৰটো অলিন্দই পাইছিল, দিনটো হাজিৰা কৰি সদায় গধূলি একেলগে ভাং খাই শাস্ত্ৰ পঢ়ে মানুহ দুটাই, সেইদিনা কিবা লাগিল, এটাই আনটোৰ ঘৰৰ কল এথোকা নোকোৱাকৈ পাৰি লৈ গৈছিল, সেইটোতে খং উঠি দুঘাপত ডিঙি সৰকাই দিলে! 'সেইটো ঘটনাৰ উদাহৰণ পঢ়া-শুনা ল'ৰাটোৰেও যে দিছে? এইদৰে উগ্ৰ হৈ!' কাজিয়া এখন লগাৰ ভয়ৰ উপৰি এখন জঘন্য অঞ্চলৰ বাসিন্দা হিচাপে অলিন্দক ভীষণ অশান্তিৰে ঘেৰি ধৰিলে।

'ই সঁচাকৈ মাৰিব নেকি ঔ?' হীৰক গুচি যোৱাৰ পাছত এটাই ক'লে।

'হেই ইমান সহজ নহয়, মানুহ এটা মৰাটো।' আন এটাই ক'লে।

'হ'লেও, শালবাৰী চেণ্টাৰটো বেয়া। বছৰি এটামান মাৰ্দাৰ বা কটা-কটি, মাৰ-পিট থাকেই।'

'তথাপি পঢ়া-শুনা ল'ৰা এটাই সহজে তেনেকুৱা কাম নকৰে।' চুপ হৈ থকা অলিন্দক সি ক'লে, 'তুমি চিন্তা নকৰিবা। কাইলৈ মই তাৰ লগত অকলে পাতি চাম-সিনো কিমান পানীৰ মাছ। কাইলৈ আমাৰ ফিল্ডত খেল আছে, শালবাৰীৰ টীমৰ লগত। সিহঁতবোৰ যায় নহয় এনেই লগতে, তেতিয়া অকলে পামতো, সুধিম মই।'

পাছদিনা সি সুধি আহিল। 'তুমি অকণমান ভালকৈ থাকিবা, হীৰকে সঁচাকৈ মৰাৰ ধান্দাত আছে।'

'কি কৈছে?' অলিন্দৰ লগতে আন এটায়ো সুধিলে।

'ইয়াক মাৰি দিলেও মই বাচি যাম, কোনেও একো কৰিব নোৱাৰে... — তাৰ কথা সেইটো। মাৰি নেপেলাই, কিন্তু পিটাৰ ধান্দাত আছে। মাৰি পেলোৱাৰ ভাবটোৰেও কিন্তু তাৰ মনত ক্ৰিয়া কৰি আছে। সি কৈছে— তাক মই শালবাৰী চেণ্টাৰতে মানুহ লগাই পিটাম। শুনি অশান্তি লাগি যায় নহয়, মই বোলো— তুমি শালবাৰী চেণ্টাৰত পিটাবা, অলিন্দই যদি তোমাক মৃদুলা চেণ্টাৰতে পিটাই তুমি কি কৰিবা?'

'ধেৎ, তুমি তেনেকৈ কেলেই ক'লা? তাৰ বেছি আখেজ হৈ যাব।' অলিন্দই ক'লে।

'তাক দমো দিব লাগে। তুমি ঠাণ্ডা কাৰণেহে। মই হোৱা হ'লে ইমান দিনে তাক এঘোচা বা এথাপৰ হ'লেও দিলোঁহেঁতেন। ইমান বেছি কথা কৈ আছে সি।'

'এদিন সিও নিজে ঠাণ্ডা হ'বগৈ।' অলিন্দই ক'লে।

'অলিন্দই শান্তভাবেই তাক বশ কৰিব, জানিছ নে নাই? দেখিছহে সৰু বা ঠাণ্ডা, ইমানবোৰ জঙি মানুহৰ মাজতো সি অকণো এৰি দিব নোখোজে, একেৰাহে তাইকেই লাগে মাথোঁ, ইয়াৰো কম দম নাই মনৰ ভিতৰত!' বেলেগ এটাই ক'লে।

'তোমালোকৰ তাত মাঘ বিহুৰ উৰুকা দিনা কিবা কৰে, হয়নে?' হীৰকক সুধি অহাটোৱে অলিন্দক সুধিলে।

'সিয়েই কিবা কৈছে নে? কি কৈছে?'

'কৈছে আৰু। মাঘবিহুত তোমালোকৰ পৰা খৰি আনে।' অলিন্দই বেছি ভয় নাখাবলৈ সি হীৰকৰ কথাখিনি ক'ব নিবিচাৰিলে।

লগৰবোৰে এইবোৰ পাতে যদিও সুধি নিদিয়ে কিয়? অলিন্দৰ মনত আকৌ প্ৰশ্ন জাগিল। মৃণালহঁতেও সুধি নিদিলে। আগলৈ সোধাৰো লক্ষণ নাই। উপায় বিচাৰি সি অসহায় হৈ পৰিছে। নিজে ক'বলৈও, সি তাইক ওচৰত দেখিলেই একো ক'ব নোৱৰা হয়, গা স্পন্দিত হ'বলৈ ধৰে, মুখৰ মাত নোলায়।

*** *** ***

দ্বিতীয়টো টেষ্ট পাৰ হ'ল, বহী এখন-দুখনকৈ ঘূৰাই দি আছে, অলিন্দই অতি কম নম্বৰ পাইছে। কিছুদিন পাছত স্কুল বন্ধই দিব, এনেয়ো ক্লাছ একেবাৰে কমি গৈছে, কিছুমান ল'ৰা-ছোৱালী আহিবলৈ নিজেই বাদ দিলে। সুধি দিয়াৰ উপায় নাপাই অলিন্দ অস্থিৰ হৈ পৰিছে।

'ঐ, অলিন্দ। চাওঁ এইফালে আহাচোন। মই কৈ দিম আহা।' ক্লাছত শিক্ষক নথকাৰ বাবে দুৱাৰ মুখত ৰৈ থকা লগৰ দুটামানক অলিন্দই খাতিৰ কৰি থকা দেখি ভিতৰৰ পৰা এটাই দাবী দি মাতিলে। সি মূৰটো ঘূৰাই চালে। ভাস্কৰ। বেঞ্চ এখনত অকলে বহি আছে। সি আগতে ইয়াতে পঢ়া, বৰকৈ কথা পাতি নাথাকে, অলিন্দই তাকো এদিন নে দুদিন তাইৰ বিষয়ে সুধিছিল, কিন্তু তাইক কৈ দিবলৈ এদিনো কোৱা নাছিল।

মুখলৈ চাই বিশ্বাস-অবিশ্বাসে ৰৈ থকা দেখি ভাস্কৰে আকৌ গহীনকৈ মাতিলে, 'আহা, এইফালে আহা, এইখিনিত বহা, মই কৈ আছোঁ তোমাক।'

হীৰকে ধমকি দি থাকিলে অলিন্দৰ মুখখন ভয়ত বিতত হৈ পৰে, কিন্তু তাৰ পাছতো সি সুধি দিবলৈ আক কয়, তাক কয়। দেখি দেখি ভাস্কৰৰ বেয়া লাগিছে।

স্কুলৰ বাহিৰৰ দুটামান ল'ৰায়ো দুই-এদিন অলিন্দক ইংগিতেৰে ধমকি দিছে, আৰু সিহঁতে তাৰ বিষয়ে আন সময়ত পতাবোৰো ভাস্কৰে শুনে। সি ভাবিছে— 'ই সঁচাকৈয়ে ভাল পায়, নহ'লে ইমান পাগল নহয়। উত্তৰটো পাই গ'লেই সি পঢ়িব পাৰিব। সিদ্ধান্তটো নোপোৱাৰ বাবেই তাৰ নম্বৰ কমিছে। তাৰ দৰে চোকা আৰু ঠাণ্ডা ল'ৰা এটাই নাপাই হাহাকাৰ কৰি থাকিবলগীয়া নহয়।'

'বেলেগে তোমাক কোনেও সুধি নিদিয়ে। সঁচাকৈ সুধি দিব লাগে নে? মই সুধি দিম।' ভাস্কৰে ক'লে।

'লাগে।'

'কি সুধিব লাগিব তুমি কোৱা।'

'তাই মোৰ বিষয়ে ভাবে নে নাভাবে।'

'ঠিক আছে। পাছত উল্টা-পুল্টা নকৰিবা কিন্তু। কাইলৈ মই তোমাৰ লগত বাহিৰত ভালকৈ পাতিম। তুমি ইয়াৰ যিবোৰক কৈ আছা, সিহঁতে তাইক কেতিয়াও নোসোধে তোমাৰ হৈ। সিহঁতৰ প্ৰতিটোৰে লগৰ কোনোবা কোনোবা এটাই তাইক ভাল পায়। ফুটবল-চুটবল খেলেতো, তেনেকৈ ডাঙৰ-সৰু ঢেৰ লগ আছে সৱৰে, সিহঁতৰ লগততো বেয়া হ'ব নোৱাৰে, তোমাৰ হৈ সুধি দিলে সিহঁতে বেয়া পাব। মোৰো আছে তেনেকুৱা, কিন্তু বেয়া পালেও মই সুধি দিম। আৰু তাই মোৰ সম্পৰ্কীয় নিচিনাই হয়, ঘৰলৈ মই অকলেও গৈছোঁ, ওচৰত যদিও এবছৰ-দুবছৰ মূৰতহে যোৱা হয় বাৰু। এতিয়াও মন গ'লে যাব পাৰিম। তাই তোমাক হ'ব বুলিয়েই ক'ব, মই বুজি পাই আছোঁ। হীৰকৰ লগত নহয়, সেইটো পঢ়াৰ ধান্দা নথকা, সি কেনেকুৱা ল'ৰা সি নিজেও জানে, সেইকাৰণে সি নাপাই বুলি জানিয়েই তোমাক দম দি আছে। তাই গম পাই আছে, তাই তোমাক সদায় চাই যায়, তুমিহে মন কৰা নাই। তুমি চোৱা যেন কৰিলে তায়ো তোমালৈ চাব নোৱৰা হয়।'

তিনিদিন ভাস্কৰৰ দেখা-দেখি নাই। অলিন্দই এতিয়াহে ভালকৈ মন কৰিছে, সি ক্লাছলৈ এনেয়ো নিয়মীয়াকৈ নাহে, এতিয়াতো ক্লাছৰ নামত দিনে দুটা হ'লেও বহুত, গতিকে সি পুনৰ আহে বা নাহে!

চাৰি নম্বৰ দিনা ভাস্কৰ আহিল, 'ৰাতিপুৱা তাই টিউচনলৈ যাওঁতে ৰখাই মই দুদিন কথা পাতিলোঁ। তাইৰ মন আছে। তোমাক চিঠি দিবলৈ কৈছে।'

সন্ধিক্ষণত বৈ অলিন্দই দেখিলে, তাইলৈ লিখিবলগীয়া একো নাই। তাইৰ অৱস্থিতিত সি যি কল্পনালৈ গুচি যায়, যাৰ দ্বাৰা মনলৈ শান্তি আহে, সেইটোৰ লগত বাস্তৱৰ তাইৰ বেছি সম্পৰ্ক নাই।

সি চিঠি নিদিয়াটোকে এবাৰ চিন্তা কৰি চালে।

কিন্তু সি বুজিলে, যদি আজি একো লিখি নিদিয়ে তেন্তে তাইৰ কেনেকুৱা ভাব তাৰ প্ৰতি আছে জনাৰ একো অধিকাৰ নাইকিয়া হৈ পৰিব, তাই লোকৰ দৰে হেৰাই থাকিব, মনলৈ অহা সপোনছাটি নোহোৱা হৈ সম্পূৰ্ণ জগত শূন্য হৈ পৰিব। নিশাটো ভাবি ভাবি সি লিখিলে—

মৰমৰ ময়ূৰী

মোৰ মৰম ল'বা।

মই বহু অশান্তিৰ মাজত পাৰ কৰিছোঁ, যিবোৰ মোৰ মুখেৰে নোলায়, যিবোৰ মই কাৰোবাক কোৱাটো ভাবিবলৈও উপায় নাপাওঁ, ক'ব নোৱাৰোঁ। তুমি আছা, সেইটো জনাৰে পৰা মোৰ মনটো অলপ ভাল লাগে। তুমি মোৰ কথা ভাবা নে? মোৰ জানিবলৈ মন গৈ থাকে। মই লিখিবলৈ একো বিচাৰি পোৱা নাই। এতিয়া বহুত ৰাতি হৈছে, জাৰত মোৰ হাতখন কঁপিছে, চিঠিখন লিখিবলৈকে মই ইমান ৰাতিলৈকে বহি আছোঁ, কিন্তু বেছি লিখিবও নোৱাৰিলোঁ। তোমাক মই ভাল পাওঁ।

ইতি

তোমাৰ অলিন্দ

'... একদম ঠৰঙা চিঠি এইখন। খঁৰা চিঠি।' সি চিন্তা কৰিলে, 'ক'ব খুজিও উহ্য থকাবোৰ তাই অনুমান কৰিব নোৱাৰিব, মোৰ নিচিনা অভিজ্ঞতা তাইৰ নাই আৰু সেইবোৰলৈ তাইৰ আগ্ৰহো হয়তো নাহিব। এনেকুৱা ঠৰঙা চিঠি এখন তাই বিশ্বাসত ল'ব পাৰিবনে?' সি এটাই আশা কৰিলে, তাৰ বেয়া হাতৰ-আখৰবোৰ চিঠিখনত অধিক বেয়াহে হৈ পৰিছে, চিনি পাবলৈ তাইৰ কষ্ট হ'ব, 'আকৰ্ষিত কৰিবলৈকে মিছাকৈ শুৱনি আখৰ কিছুমান নিলিখা বাবেই তাই বিশ্বাসত ল'ব পাৰিব কিজানি। নে ধৰা নপৰিবলৈ আখৰবোৰ নিজ ইচ্ছাৰে বেয়া কৰা যেন লাগিব তাইৰ?'

তাইৰ উত্তৰ আহিল। দুই পৃষ্ঠা। সি ধাৰণা কৰা মতেই কোমল ভাষা, কথাবোৰ সৰল-নিমজ-স্বচ্ছ। প্ৰথম দেখিয়েই ভাল লগাৰ কথা কৈছে, ...এনেকৈ ভাবিব পৰা নাছিল সপোনতো, মাতিবলৈ সংকোচ কৰিছিল, ...ভালকৈ পঢ়িবা, একেৰাহে অধিক মনত পেলাই নাথাকিবা, দম দিয়া ল'ৰাবোৰক এৰাই চলিবা, ...মনৰ কথাবোৰ ক'বা, নতুন বিষয়বোৰ পঢ়ি তোমাৰ কেনেকুৱা লাগিছে ...তাইৰ কি কি বিষয় বেয়া লাগিছে, ভাল লাগিছে...। যি মনলৈ আহিছে, যেনেকৈ আহিছে, তাই লিখি গৈছে, পঢ়ি ধৰিব পাৰি— কথাবোৰ কৃত্ৰিম নহয়, কিন্তু আবেগেৰে কিছু অসংলগ্ন— এটা প্ৰসংগৰ পৰা আনটো প্ৰসংগলৈ।

পাছবেলা অলিন্দই মৃণালহঁতক ছুটীৰ সময়লৈকে জোৰ কৰি ক্লাছত বহুৱাই থ'লে। এনেই বহি বহি আমনি লাগিলেও সিহঁতে ভাবিলে, হয়তো ঘৰুৱা কাম আছে, কিবা নি দিব লাগিব।

ঘৰলৈ আধা বাট আহি খালী অকণত সি সিহঁতক ৰখালে। 'মই ময়ূৰীক চিঠি দিছিলোঁ নহয়, আজি উত্তৰ দিছে।'

'আৰৰ্ৰে বাঃ!' আটাইকেইটা যেন উল্লাসত ঠেলা-ঠেলি খাই বাগৰি পৰিব!

'মই অকণমানকৈ ধাৰণা কৰিছিলোঁ, ভাস্কৰে কিবা এটা কৰিছে কিজানি! তথাপি, আচৰিত যেন লাগি গৈছে ঔ!'

'চাওঁ চাওঁ চাওঁ', এটাই চিঠিখন চাব খুজিলে। আটাইকেইটা উদগ্ৰীৱ হৈ উঠিল।

বেলেগ মানুহ আহিছে নেকি চাই এটাই সৰেই শুনাকৈ চিঠিখন পঢ়ি দিলে।

'অলিন্দক দেখাতহে তেনেই সৰু যেন লাগে, লোকে ভাবিছে সি ভয় কৰি আছে, কিন্তু কাম আটাইতকৈ আগতীয়াকৈ কৰি ল'লে! হীৰকে দম দি থকাৰ পাছতো! সাহ মানিছোঁ দেই! আমিবোৰেহে ছোৱালীৰ পিছে পিছে লাগি থাকোঁ, অলিন্দক দেখিলে কোনেও ধাৰণাই নকৰে ছোৱালী চাই থকাটো।' আটাইকেইটাৰে তালৈ ঈৰ্ষা জাগিছে, কল্পনাৰজনী পোৱাৰ বাসনা একোটাই জোকাৰি গৈছে।

'ময়ূৰী ভট্ট —অলিন্দ মহন্ত। মিলিছে কিন্তু দেই! আমাৰ গোটেই গোসাঁইবোৰে বামুণ চাবলৈ লৈছে কেলেই বাৰু!' এটাই জোকালে।

'অলিন্দ, এটা কথা আজিয়েই কৈ থওঁ তোমাক। যিমান চান্স পালেও ছেক্সলৈ নিনিবা কিন্তু দেই। পাছত এনেকুৱা জেং হৈ যাব, সেইখন এখন বেহু হয়, ওলাব নোৱৰা হৈ পৰিবা। আমাৰ গাঁৱে-চাঁৱে মানুহবোৰৰ যে অৱস্থা বেয়া হৈ যায়, চান্সটো ল'বলৈ যাওঁতেই মৰে। নিজক কণ্ট্ৰোলত ৰাখিবা সেইবোৰ ধান্দা নোলোৱাকৈ। চিন্তা কৰিব নালাগে, পাছত বিচৰা মতেই পাই যাবা, সুন্দৰকৈ চলি যাব। মাজত সেইবোৰ লেঠা লগাই ল'লেই শেষ!' কোৱাটোৱে নিজে কিন্তু সুযোগ বিচৰাৰ দৰেহে আছে— সময়ত সুযোগ গ্ৰহণ কৰকেই বা নকৰক। তাক ভালকৈ জনা আন এটাই চকুৱে-মুখে বিদ্ৰূপ আৰু কৌতুকৰ হাঁহি বিৰিঙালে, দেখা পাই তাৰ নিজৰো মুখত হাঁহি বিৰিঙিল।

'আমাৰ গোটেই গোসাঁই বুলি যে ক'লি, আৰু কোন নো?' আন এটাই সিটোক সুধিলে।

'কেলেই! ইয়াৰ মোমায়েকৰ কথা কৈছোঁ।'

'চন্দন ছাৰ? চন্দন ছাৰৰ এতিয়া কোননো?'

'ৰঞ্জিতা দেৱী।'

'হেইনহয়!'

'মই কে... তোক চিঠি আনি দেখুৱাম নেকি?'

'সঁচাকৈ? সেইজনী আমাতকৈ দুটা বেটছৰহে আগৰ!'

‘গাঁৱত এইজনী চন্দন ছাৰৰ তিনি নম্বৰৰ জনী নহয় জানো?’ আন এটাই মাত দিলে। ডাঙৰ ল’ৰাবোৰৰ প্ৰতিও ঈৰ্ষা একোটাই আটাইকেইটাকে কোবাবলৈ ধৰিছে। সিহঁতে বিশ্বাস কৰে যে ছোৱালীবোৰে ডাঙৰ ল’ৰাক অধিক পছন্দ কৰে। সিহঁতৰ ধাৰণা- ডাঙৰবোৰ ভুলোৱাত ভাল আৰু ছোৱালীবোৰেও হয়তো আশা কৰা নিশ্চিতি বা নিৰাপত্তাটো ডাঙৰকেইটাৰ ওচৰত পোৱা যেন পায়, লাগিলে পাছত ঠগনেই খাওক। নৱাগত আদৰণি অনুষ্ঠানৰ দিনা আবেলি, দ্বিতীয় বৰ্ষৰ ছোৱালী এজনীৰ কাৰণে স্কুলৰে ডেকা শিক্ষক এজনক ল’ৰা কেইটামানে পিটিছিল, এটাও ল’ৰা তেওঁৰ বিষয়ৰ নহয় যদিও সিহঁতে ইয়াতে পঢ়ি ওলাই যোৱা আৰু এটাই ফেইল কৰি পুনৰ পৰীক্ষা দিবলৈ বাকী আছেই। ঘটনাটো অধ্যক্ষৰ কাণতো পৰিছিল— ছাত্ৰই শিক্ষকক পিটাটো কম কথা নহয়, কিন্তু সেইটো ঘটিল শিক্ষক-ছাত্ৰীক লৈ— মাৰ খোৱা শিক্ষকজনেই ৰাইজ-মেল আয়োজনত অধ্যক্ষক বাধা দিলে। ল’ৰাকেইটায়ো সেইটো চল আগতীয়াকৈ বুজিয়েই পিটিছিল। অধ্যক্ষকে ধৰি শিক্ষকবোৰে হৰিণালৈ খেদা মাৰিও নেলু ছিঙিবলৈ নোপোৱা বাঘৰ দৰে মুখ জপাই গাৰ-মূৰ আছাৰি আছিল। ঘটনাটো দেখি মৃণালহঁতৰ এনেকুৱা লাগিছিল যেন বাহিৰৰ ডাঙৰ ল’ৰাবোৰ, লগৰ ছোৱালীবোৰ আৰু শিক্ষকবোৰৰ মাজত সিহঁত পাঠ্যক্ৰম বহিৰ্ভূত। এতিয়া ময়ূৰীয়ে লগৰে অলিন্দক উত্তৰ দিছে যদিও তাইৰ সততাক সিহঁতে সম্পূৰ্ণকৈ বিশ্বাসত ল’ব নোৱাৰিলে— অলিন্দক চোকা দেখিছে, সকলো তাৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হোৱা দেখিছে, সেইবোৰো মূল কাৰণ হ’ব পাৰে।

‘ইয়াৰ মামাকে টিউচন কৰা ছোৱালীবোৰ লৈ লৈ ভাল এনজয় কৰি আছে দেই! আগৰ সেই আটাইকেইজনী টিউচন কৰা ছাত্ৰীহে! ছোৱালীবোৰৰ লগত কি মিঠা মাত! আমাৰ মুখত তেনেকুৱা মাত নোলায়েই। সিহঁতে গুৰুত্ব পাই পাই কাষ চাপি দিয়ে! আগৰ সেইজনীক— বাপধন মণ্ডলৰ জীয়েকজনীক আধাতে এৰিলে। মই সম্পূৰ্ণ জানো কাহিনী, সেইজনী ভয়তে-দুখতে মৰিলহেঁতেন, পঢ়াত বেয়া নাছিল তাই, পঢ়া-শুনা শেষ এতিয়া। চোকা কৰিবলৈ মাষ্টৰক বাপেকে মাতিছিল, মাষ্টৰে ভোদা কৰি পেলালে।’

‘নমাহমানৰ আগতে মই বেলেগ এজনীৰ লগতহে দেখিছিলোঁ, ৰঞ্জিতা দেৱী নহয়। টাউনৰ পৰা বাছত আহি আছিল, মই সেইখন বাছতে। তাইক আনিবলৈ ইয়াৰ পৰা গৈছে। নমাৰ সময়ত শালবাৰী চেণ্টাৰত দেউতাক ৰৈ আছিল তাইক নিবলৈ, চন্দন ছাৰ পলাই দিলে।’

‘অঁ অঁ, এইজনী বেছি দিনৰ নহয়।’

এটাই অলিন্দলৈ চাই ক’লে, ‘তোমাৰ মামায়ে কিন্তু টিউচন কৰি কৰি সৰু সৰু ছোৱালীবোৰক ভাল ইউজ কৰি আছে!’

‘ধেৎ চুপ থাকা! অলিন্দই বেয়া নাপাব নেকি!’

'নাপাই অলিন্দই বেয়া। অলিন্দ তেনেকুৱা নহয়, সেইবোৰ ভাল নাপায়। মোমায়েকৰ বিষয়ে জানেই সি, আগতে তাতে থাকি পঢ়াহে।' সি পুনৰ অলিন্দলৈ চালে, 'আমি একদম সঁচাটো কৈছোঁ! চন্দন ছাৰে অকল ছোৱালীৰ টিউচনহে কৰে, ল'ৰাৰ কৰা দেখিছানে কোনোবা এবাৰ? ছোৱালী থকা ঘৰত সৰু ল'ৰা থাকিলে উপায় নাপাই লগতে কৰি দিয়ে, নহ'লে নকৰে। অকল চান্সৰ ধান্দাত থাকে।'

'ব'লা ব'লা যাওঁ, বহু সময় হ'ল। অলিন্দ বেয়া নাপাবা দেই।'

চিঠি দিলে, উত্তৰ আহিল; উৎসৱ এটাৰ তৎপৰতাৰ অন্তত প্ৰশান্ত জীৱনধাৰাৰ দৰে অলিন্দই দিন পাৰ কৰিছে। সুধি দিবলৈ আক-তাক কৈ থাকিবলগীয়া আৰু নাই, ক্লাছত-বাৰাণ্ডাত নিৰৱে শান্তভাৱে সি ৰৈ-বহি আছে, হীৰকৰ কথা-বতৰায়ো মনত বৰ বেছি ক্ৰিয়া কৰা নাই, সি মাথোঁ ব্যস্ত কল্পনা আৰু নিজৰ অৱস্থিতিক লৈ।

ভাস্কৰে ক'লেহি, 'তোমাক তাই ঘৰলৈ মাতিছে। মোক লৈ যাবলৈ কৈছে। এদিন ওলাবা। সোনকালে। স্কুল বন্ধ হ'লে যাবলৈ নাপাবা।'

কি? এইটো কি কাম! চিঠিখন লিখিবলৈ বাধ্য হোৱাৰ দৰে এতিয়া যেন একো একোটা নতুন দায়িত্ব ওলাই থাকিব! সেইবোৰ প্ৰয়োজন নে? ইচ্ছা নহ'লে কেনেকৈ সি সেইবোৰ পালন কৰিব? সি চিন্তিত হৈ ৰ'ল।

ভাস্কৰে ক'লে, 'গ'লে একো নহয়। লগৰ নিচিনাকৈহে যাবা। এদিন লগ পাবলৈ মন কৰিছে। ঘৰখন কাঢ়া নহয়, মাক-দেউতাক দুয়োজন শিক্ষক, লাভ-মেৰেজ। তাইৰ বায়েকৰ বিয়া হৈছে, তাইৰো লাভ-মেৰেজ। লগৰবোৰ ফুৰিবলৈ যায়েই, গতিকে চিন্তা কৰিব নালাগে।'

শেষৰ ক্লাছত ভাস্কৰ নাই, দ্বিতীয় বৰ্ষৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ লেবত আছে, কলা-শাখাৰ গোটেইবোৰ গৈছেগৈ, হাইস্কুলো ছুটী দিছে, বাহী-বিয়াৰ ৰভাতলিৰ দৰে গোটেই স্কুলখন শান্ত হৈ পৰিছে। অলিন্দই অনুভৱ কৰিলে, এনেকুৱা এক নিৰৱতাতে সি তাইক এবাৰ মাতিব খোজে, দূবৰি বনৰ পাতৰ কঁপনিও শুনিব পৰা নৈঃশব্দৰ মাজত তাই তাক দিয়া মাতষাৰৰ তাৎপৰ্য বিচাৰ কৰিব খোজে, যিখিনি সময়ে দিব কেৱল প্ৰশান্তি। ক্লাছত শিক্ষক থাকোঁতেই সি কাষতে থকা ল'ৰাটোক সুধিলে, 'তুমি ময়ূৰীৰ ঘৰটো চিনি পোৱানে? মোৰ লগত যাবা নে এতিয়া?' সি তাইৰ লগৰ নাছিল, কিন্তু ঘূৰি ফুৰা ল'ৰা, ঘৰটো চিনি পায়। 'আমিতো চায়েন্সৰ। কি কাৰণে আহিছা সুধিলে কি ক'বা?'

'সিহঁতৰ ওচৰত আমাৰ লগৰ আছে যে, তালৈ যোৱাৰ কথা ক'ম।'

সিহঁতে ময়ূৰীৰ মাক-দেউতাককো পালে, দুয়োজনে কথা-বতৰা ভালকৈ পাতিছে। অলিন্দই অনুভৱ কৰিছে, ঘৰখনৰ সমিল-মিল আৰু সুন্দৰ পৰিৱেশটো কেৱল আলহীৰ আগত দেখুওৱা ধৰণৰ নহয়। 'হয়তো এইকাৰণেই তাই ক'ব খোজা কথাখিনিক লৈ

নিজে স্পষ্ট, চিঠিখনত মনৰ ভাব লিখি দিব পাৰিছে', যিটোৱে তাক বাস্তৱিকতালৈ কিছু পৰিমাণে লৈ আনিছিল।

'মিণ্টুৱে ক্লাছ কৰি আছে ন?' চাহ খাই থাকোঁতে মাকে সুধিলে।

'অ' হয়, কৰি আছে বাৰু।' লগৰটোৱে উত্তৰ দিলে, ময়ূৰী উপস্থিত থাকিলে মাতটো কঁপা বাবে অলিন্দই কমকৈ কথা কৈছে।

'তাৰ কাহিনীটো তোমালোকেও গম পাইছা ন? ভালকৈয়ে থাকে নে সি?'

'হয় হয় পাওঁ। হাঁহি-মাতিয়েই থাকে সি। কিন্তু দুখটোতো থাকিবই।'

ঘটনাটো হ'ল, মিণ্টুৰ মাক-দেউতাকৰ কাজিয়া লাগি দেউতাক ঘৰৰ পৰা ওলাই গৈছে, তেওঁ চাকৰি কৰে, মিণ্টুক লগ কৰি অৰশ্যে পইচা দি আছে।

'ল'ৰাটো ভাল ল'ৰা, অকণমানতে ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন নাপালে, হয়তো পালেইহেঁতেন! ঠাণ্ডাও সি। বেয়া লাগে ল'ৰাটোলৈ।' মাকে ক'লে।

হয়তো মিণ্টুৰ ঘৰখন তেওঁলোকৰ আগৰে চিনাকি, খৰচি মাৰি সুধিব বিচাৰিও কথা থৰক-বৰক হোৱাৰ ভয়ত অলিন্দ ৰ'ল। মিণ্টুৰ প্ৰতি মানুহবোৰৰ সহানুভূতি দেখি তাৰ অকণমান হিংসা লাগিছে। নিজৰ ঘৰৰ পৰিস্থিতিটোলৈ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিব বিচৰাৰ দৰে সি নোকোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰিলে, মুখেৰে উফৰি ওলাল—'নোহোৱা হোৱাটো ভালেই, থাকিও নাথাকিলে কষ্ট বেছি হয়। গোটেইখিনি কথা এটা মানুহৰ ভিতৰতে থাকে।' একো নুবুজি কোনোবাই কিবা সুধিলে পুনৰ মাত উলিওৱাৰ ভয়ত তাৰ বুকুখন ঢকঢকৈ কঁপিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু আটায়ে নিমাতে থাকিল। কোনেও গভীৰকৈ ভাবিব নোৱাৰিলে নে কথাটো সঁচা যেনেই পাইছে, সি বুজি নাপালে। প্ৰসংগটোৰ অন্ত পৰিল।

এদিন পাছত, স্থানীয় নামী মানুহ এজন ঢুকোৱাৰ বাবে স্কুল দহটাতে ছুটী হ'ল। কেইবাটাও ল'ৰাই ময়ূৰীহঁতৰ ফালৰ লগৰকেইটাৰ ঘৰত ফুৰিবলৈ ওলাই অলিন্দকো জোৰকৈ ল'লে।

সিহঁতে ক্লাছ-ৰুমতে আলোচনা কৰি থাকোঁতে অলপ সময় গ'ল। স্কুল আৰু পথবোৰ খালী হ'ল।

সিহঁতে ভবা নাছিল বাটত কাৰোবাক পাব, কিন্তু আধা বাটতে ময়ূৰীহঁত তিনিজনীক দেখি সিহঁতৰ মাজত গুগুৰণি উঠিল। ময়ূৰী ইমান সময়ে ঘৰ পাবগৈ লাগিছিল, খোজ কঢ়া এজনীৰ সৈতে সিহঁত দুজনীয়ে চাইকেল ঠেলি ঠেলি কথা পাতি ধীৰে ধীৰে গৈ আছে।

ল'ৰাবোৰে চাইকেল লাহে লাহে চলাই সিহঁতক পাৰ হ'ল। কোনেও নামাতিলে। যেন এটা ৰহস্যপূৰ্ণ যাত্ৰা, যেন অলিন্দৰ মনেৰেই সিহঁতেও অনুভৱ কৰিব খুজিছে ক্ষন্তেকৰ জগতখন।

অলিন্দক দেখি তাই পিছফালৰ পৰা পুৰণি লগৰ এটাক মাতি ৰখালে। আটাইকেইটা ৰ'ল। মুহূৰ্তবোৰৰ স্পৰ্শানুভূতি হেৰাই নাযাবলৈ কোনেও মুখেৰে একো মাত দিয়া নাই।

তাই বেগৰ পৰা গ্ৰীটিংছ কাৰ্ড এখন আৰু চিঠি এখন উলিয়াই অলিন্দলৈ আগবঢ়াই দিলে।

'মিলেনিয়াম নামৰ শব্দটোৱে সৃষ্টি কৰা কাৰ্ডৰ বজাৰখনে অকল অলিন্দলৈহে বিহুৱান লৈ আনিলে দেই। পুৰণা-বন্ধু শব্দটোও পাহৰি গ'ল মানুহে।' নতুন লগৰ এটাই পুৰণাবোৰক জোকাই ক'লে।

তাইৰ মুখত মিঠা হাঁহি ওলাল।

'ঐ অলিন্দ, এইবিলাক কি হৈ আছে? চাল্লা মই বিশ্বাস কৰা নাছিলোঁ। তই ইমান আগবঢ়াটো মই ভবাই নাছিলোঁ, তোক কিমান হাক দিছিলোঁ মই!' চিঞৰি চিঞৰি কৈ তীব্ৰ বেগে আহি হীৰক অলিন্দৰ কাষত ৰ'ল, গাত হাত উঠাবই যেন এতিয়া, গোটেইবোৰে হীৰকৰ মুখলৈ চালে। সিহঁত এইফালে সোমোৱা দূৰৰ পৰা দেখি সি এনেই পিছ লৈছিল। খং আৰু হতাশাত সি ফোঁপাবলৈ ধৰিলে, সি কি কৰে চাই ল'ৰাবোৰ ৰৈ আছে— হয়তো কেইবাটাও ল'ৰা থকা বাবেই সি হাত দাঙিব খোজা নাই। ল'ৰা এটাই ময়ূৰীহঁতক গুচি যাবলৈ ক'লে।

'তই মাঘ বিহুলৈ ৱেইট কৰ, মই তোক উৰুকা দিনা চাম। চাই থাক মই কি কৰোঁ।' হীৰকে অলিন্দক কৈ আটাইকেইটাৰ মুখলৈ চালে, 'তহঁতে এটায়ো মোক ভালকৈ কোৱা নাছিলি। বেলেগে এইকেইদিন মোক খবৰটো দিছে, মই বিশ্বাস কৰা নাছিলোঁ। তোমালোকে কোনোবা এটাই কোৱা হ'লেও মই বিশ্বাস কৰোঁ, সোধোঁতেই নাজানো নাজানো কৰিলা, একে ক্লাছৰ গেইম খেলিলা তোমালোকে!' কোনেও মাত নামাতিলে, সিও ৰৈ থাকিল।

এটা এটাকৈ সিহঁত চাইকেলত উঠিল, একো মাত নিদিয়াকৈয়ে সিহঁতে পুনৰ বাট ল'লে, হীৰকো উঠিল চাইকেলত, 'ব'লাহঁত, ময়ো লগতে ফুৰি আহোঁ!' ক্ৰোধ আঁতৰি তাৰ মাতলৈ ট্ৰেজিক সুৰ আহিছে, সত্যটোৰ মুখামুখি হৈ সি জানি উঠিছে যে আৰু লাগি একো লাভ নাই।

সি আকৌ অলিন্দলৈ চালে— মুখখন ভয়ত মৰি গৈছে। অলিন্দই বিশেষকৈ ভয় খাইছে উৰুকাৰ কাৰণে, ঘৰত যদি অশান্তি হয়! হীৰকে ক'লে, 'নামাৰো বাৰু, সেইটো কৰিবলৈ মোৰ মন নাই আৰু! কিন্তু মাঘ বিহুত উৎপাত কৰিম, সেইটোত ৰক্ষা নাই। কেইদিন আছে? চাৰি দিন নেকি? কৰিম বুলি কৈছোঁ, কৰিমেই।' ওখ-পাখ এটাই চাইকেলখন ইফাল-সিফাল কৰি হীৰকৰ কাষলৈ আহি ক'লে, 'ৰ'বা, আমি লাহে লাহে গৈছোঁ।' সি হীৰকৰ সৈতে অকলে কথা পাতিব খুজিছে, খংটো কমাব বিচাৰিছে। কিন্তু কাৰোলৈ হীৰকৰ বিশ্বাস নাই এতিয়া, সি জুমটোতে গৈ থাকিবলৈ ধৰিলে। ল'ৰাটোৱে হীৰকক আকৌ ক'লে, 'ঐ, অকণমান। মই ভালকৈ পাতি আছোঁ, চোৱা।'

দুয়োটা পিছ পৰিল।

এঘৰত সোমাই হীৰকৰ আৰু ফুৰিবলৈ মন নগ'ল, সি গুচি যাব খুজিলে। সিহঁতে কোনেও জোৰ নকৰিলে, হয়তো সি অকলে কান্দিবগৈ, হয়তো মদো খাবগৈ।

অলিন্দই ল'ৰাটোক সুধিলে, 'তুমি কি পাতিছিলা?'

'তাৰ মনটো চালোঁ। সি বৰ বেয়াও নহয়। দমটো সৰুৰে পৰা দেখি দেখি দিয়া যেন লাগিছে। একেটাই কথা কৈছে সি— ইয়াক মই মাৰোঁ বুলিলে মাৰি দিব পাৰোঁ, মোৰ একোৰেই নহয়। আমাৰ দেউতাহঁতে মাঘ বিহুৰ উৰুকাৰ দিনা ইহঁতৰ ঘৰত দম দিবলৈ যায়, মই তাতে তাক মাৰি থৈ আহিলেও বাচি যাম, দুদিনমানত জামিন লৈ ওলাই যাম। ইমানবোৰ কৰিবলৈ মোৰ মন নাই এতিয়া। আগতে কোৰাবোৰ বাদ দিলোঁ। সিও ভাল পায়— মানে তোমাৰ কথা কৈছে— সিতো মোক আজিলৈকে একো দিগদাৰ কৰা নাই, একো এষাৰ মোক কোৱা নাই, মোক ভাল ব্যৱহাৰে কৰিছে, দুদিন ঘৰলৈকো গৈছে, মই ত্যাগ কৰিছোঁ আজিয়েই, সেইটোৰেই উপায়, আৰু কি কৰিম!'

'ঠিকেই আছে তেন্তে। অলিন্দ, হ'লেও তুমি অকণমান সাৱধানে থাকিবা দুদিনমান। বৰকৈ ওলাই নাথাকিবা, গধূলি বজাৰ-চজাৰলৈ পাৰিলে নাহিবা।'

অলিন্দই একো নক'লে। সি অতি আচৰিত হৈছে দেউতাকৰ কথাটোত। সি আগতে ধাৰণা কৰি লৈছিল— চেহেৰাবোৰ চিনি নোপোৱাৰ চলতে সংস্কৃতিৰ অচিলা লৈ গোটেইবোৰে আতিশয্য চলাই বিকৃত ৰং চায়, 'কিন্তু, সিহঁতে বিহু-জাতীয় সংস্কৃতিৰ কু-পৰম্পৰাৰ চল লৈ সচেতনে দম দিবলৈকে যে যায়! ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহবোৰৰো সেইটো ভাব? বাহিৰৰ পৰা অহা মানুহ কাৰণেই? উঃ, আমি অবৈধ বাংলাদেশী? একেখন অসমৰ একেই অসমীয়া! মাটিয়ে-পানীয়ে মিলাই হৰিচাপৰিলৈ দূৰত্বনো কিমান হ'ব? বিছ কিলোমিটাৰ? পঁচিশ কিলোমিটাৰ? এনে ব্যৱহাৰে কি দিছে সিহঁতক নিজকে? দেউতাকহঁতে বছৰত এদিন দম দিয়ে, ব'হাগত অভদ্ৰামী কৰে, সেইবাবেই পুতেকে মানুহ মাৰিবলৈকো ভয় নকৰে? কেনেকুৱা কথা! প্ৰভাৱটো ক'ত কিমান পৰিছে, উপলব্ধি কৰিব পৰাৰ ক্ষমতা দেউতাকৰ কেতিয়াবা আহিব নে!'

'সি যে মাঘবিহুৰ কথা বাৰে বাৰে কৈ থাকে, মাঘ বিহুত আচলতে কৰে কিনো?' এটাই সুধিলে।

'নতুনকৈ অহাবোৰৰ জেওৰা ভাঙে উৰুকা দিনা। বাহিৰত ভাল বস্তু থাকিলেও উঠাই নি চেণ্টাৰতে জুই একুৰা জ্বলাই জাপি দিয়ে।'

'আমাৰ বিদ্যাধৰ বৰাছাৰ— লতাজান হাইস্কুলৰ হেডছাৰ— তেৰোঁ এইবাৰ চেণ্টাৰলৈ উঠি আহিল যে, তেওঁলোককো কৰিব নে?'

‘কৰিব! নতুন কোনো সাৰি নাযায়। মুকুল দত্ত ছাৰেও সেয়া আমাৰ ঘৰৰ সমুখতে মাটি লৈ আগতে ঘৰ সজা নাছিল ভয়তে। এতিয়া সিদিনা ফাউণ্ডেচনটো আৰম্ভ কৰিছে। তেওঁ ভাবিছে, এতিয়া অত্যাচাৰটো ভাগ হৈ তেওঁলৈ অলপ কমিব।’

পাছদিনা অলিন্দ স্কুলৰ পৰা অকলে আহি চেণ্টাৰৰ ল’ৰাবোৰে আড্ডা দিয়া দোকানখন পাৰ হওঁতেই ভিতৰৰ পৰা এটাই উকিয়াই মাতি নিলে। নিশ্চিতকৈ হীৰকৰ প্ৰসংগতেই মাতিছে— অলিন্দৰ মন সাজু হ’ল। দোকানীজনে আগন্তুক গণ্ডগোলৰ তৃপ্তি ল’বলৈ মিচিকিয়াই হাঁহি মাৰিলে।

এটাই অলিন্দক ভিতৰৰ কোঠাটোলৈ সুমুৱাই নি টুল এখনত বহিবলৈ নিৰ্দেশ দিলে। বিচনা এখনত পাঁচটা ল’ৰাই বাগৰ দি আছে।

‘তই ইয়াত থাকিবলৈ বিচাৰ নে নিবিচাৰ? ইয়াৰ ল’ৰাৰ লগত কিয় পাংগা লৈছ?’

অলিন্দই মাত নিদি তল মূৰ কৰিলে। আটাইকেইটা ডাঙৰ ডাঙৰ ল’ৰা, হয়তো হীৰকৰ লগৰো আছে, কিন্তু আটাইকেইটা দেখাত অলিন্দতকৈ সাত-আঠ বছৰৰ ডাঙৰ, দুটাক সি প্ৰথম দেখিছে।

‘চা, হীৰকে আগতে মদ নাখায়, কালি ৰাতি সি নিজে মদ আনিছে। তাইক কিমান ভাল পায় সি! তোৰ নিচিনা ল’ৰাক ইয়াত যদি পিটোঁ, বচোৱা মানুহ কোনো নোলাব।’

‘হীৰকৰ এইবোৰ প্ৰদৰ্শন আপোনালোকৰ আগত। সি এদিন এনেও খালেইহেঁতেন। সি মনেৰে যিমানটো ভাল পায়, লগৰবোৰৰ আগত ভাওটো বেছি দেখুৱায়। —কৈ দিওঁ নেকি?’ অলিন্দই ভাবি ৰ’ল। তেনেকৈ কৈ দিলে লগে লগে হাত উঠাই দিব পাৰে। সিহঁতৰ মাৰলৈ তাৰ ভয় লগা নাই, কিন্তু ঘটনাটো সকলোৰে গম পোৱাৰ পাছত ইয়াত কি ঘটিব?

‘ঐ শুন’, আন এটাই ক’লে, ‘তই তাইলৈ একদম নাচাবি, ভালকৈ কৈছোঁ। সি যে লাগি আছে লাগিবলৈ দে, তাৰ হ’বগৈ এদিন, তই মাজত নোসোমাবি। নহ’লে ইয়াৰ পৰা ভাগিব লাগিব।’

‘ই তাৰমানে কালি ৰাতি নাছিল, আগতে শুনা কাহিনীমতেই মাজতে কৈ দিছে!’ বাকীকেইটাই ল’ৰাটোক কিবা কয় নেকি অলিন্দই আটাইকেইটাৰ চকুলৈ চালে, কোৱাৰ লক্ষণ নাই, ‘হয়তো বুজোৱাৰ সুযোগ এতিয়া সিহঁতৰ নোলায়।’

অলিন্দই সেৰে ভাৱে ক’লে, ‘আপোনালোকে মোক যেনেকৈ কৈছে, হীৰকে কিন্তু মোক তেনেকৈ নাভাবে, আপোনালোকৰ আগত যিটো কয় সেইটো সি নহয়।’

বেয়া মাত মাতিবলৈ লৈ এটা ৰৈ গ’ল, সি দাঁত কৰচি ক’লে, ‘কি কৈছ হে তই? তাক মাতি আনো নেকি?’

'নালাগে, মই গৰমা-গৰমী কৰিব বিচৰা নাই।'

গৰমা-গৰমী? সি বিচৰা নাই? —কথাকেইটা শুনোতেই মুখত এটা ঘোচা পৰিবলগীয়া। কিন্তু সি একেবাৰে শীতলভাবে কৈছে। 'শান্ত হ'লেও পোৱালীটোৰো খোপনি অলপ আছে! এনেই প্ৰেম কৰা নাই!' —এনে এক ভাবেৰে কৈ থকাটো ৰ'ল, বাকীকেইটাও ৰ'ল।

অলিন্দই লাহে লাহে ক'লে, 'আপোনালোকে পাছত প্ৰমাণ চাব, সি মোৰ লগত ভালেই থাকিব। প্ৰথমে এবাৰ সি বেয়াকৈ কৈছিল, কালিও কিবা-কিবি কৈছে, কিন্তু মাজৰ সময়বোৰত সি মোক দম দি থাকিলেও আমি একে লগৰ এতিয়া, তাৰ যদি বেলেগ কিবা বেয়া হয় তেতিয়া মোৰো বেয়া লাগিব।'

সি সোমোৱাৰে পৰা চুপ-চাপ থকা ডাঙৰ ল'ৰা এটাই দমত ক'লে, 'শুন। তোক মই এটা কথাই ক'লোঁ, তই ময়ূৰীক এৰিব লাগিব। ইয়াত হীৰকৰ লগ ঢেৰ আছে। কোনদিনা তোৰ কি হয়, আমিও ক'ব নোৱাৰোঁ। বাচিবলৈ মন থাকিলে এৰ।'

শেহতীয়া খবৰটো নোপোৱা ল'ৰাটো অলিন্দৰ ওচৰলৈ নামি আহিল, মুখলৈ একেথিৰে চাই কুহুলিয়া ভংগিৰে ক'লে, 'তই তাইক বৰ ভাল পাৱ নেকি? পাৱ যদি ক, তোকে পটাই দিম, হীৰকক আঁতৰাই দিম, আজিৰ পৰা তই আমাৰ বন্ধু হৈ গ'লি, তোক সহায় কৰি দিম, ক।' চালাকি খটুৱা ভংগিটো এনেই দি সি ঠাট্টা কৰিব বিচৰা দেখি অলিন্দৰ শোকে খুন্দা মাৰি ধৰিলে, চকুপানী বৈ গ'ল।

'ঐ, তই কেলেই কান্দিছ? ছোৱালী ভাল পোৱা ল'ৰাই চকুপানী উলিয়াইছ?' আন এটাই ঠাট্টা কৰিলে।

সিহঁতে প্ৰথমে ভাবিলে, সি ভয়ত কান্দিছে, কিন্তু দেখিলে— নহয়, সি কন্দা নাই, কিবা আবেগৰ চকুপানী বৈছে। সিহঁতে মনে মনে ৰৈ চাই থাকিল।

এটাই পুনৰ মাত উলিয়ালে, 'বাৰু এটা কথা কচোন। ঢোলত গৰুৰ ছাল লগায়, খোলত গৰুৰ ছাল লগায় নে নলগায়?'

'লগায়।'

'তহঁতৰ ঘৰত খোলটোতো বজাৱ! আমাক ঢোল বজাবলৈ কিয় নিদিয়?'

অলিন্দই মনে মনে ভাবি ৰ'ল।

'বিহুটো মাৰিবলৈ গ'লে ঢোলৰ ৰছীকেইডাল চুৱা, খোলৰ চুৱা নহয়। খোলৰবিলাক মৰা ছালৰ পৰা নাসাজে নেকি? খোলটো তহঁতে বজাব পাৰ, ঢোলটো কিয় নিদিয়? তহঁততো মানুহৰ পৰাই জন্ম হৈছ, স্বৰ্গৰ পৰা নামি আহিছ নেকি উচ্চ জাতি দেখুৱাই থাকিবলৈ।' আটাইকেইটাই কিবা-কিবি ক'বলৈ ধৰিলে। দোকানীজনে এবাৰ ভুমুকি মাৰি চাই গ'ল।

কথাটো বহুবাৰ শুনিও সুকন্যাহঁতে উত্তৰ দিয়া নাছিল। কিয় কাকোৰেই নিদিছিল, অলিন্দৰ অজ্ঞাত। সি এতিয়া এটা উত্তৰ বিচাৰি পাইছে, কিন্তু দিবলৈ চিন্তা হৈছে। সি কৈ দিলে গোটেই মানুহৰ মাজত বিয়পি যাব খাটাং, বুকু সৰকি যাব, সিহঁতে পুনৰ বিষয়টো কেতিয়াও নুলিয়াব। কিন্তু তেতিয়া কেনেবাকৈ যদি সুকন্যাহঁতৰ কাণত পৰি যায়, লগে লগে যদি এই ঘটনাটোও গম পাই যায়— কিয় তাক সুধিবলৈ পালে, ঘৰত আন এখন হুলস্থূল লাগি নাযাবনে!

সিহঁতে কথা কৈয়ে আছে। অলিন্দই কৈ দিলে, 'আচলতে, আপোনালোকক সন্মান কৰিহে সেইটো কৰা হৈছিল। আমি ইয়ালৈ অহাৰ আগতেই সেইটো পাতিছিলোঁ।'

আটাইকেইটা ৰ'ল, চকুৰে চকুৰে চালে।

'কথাটো ঢোল-খোলৰ বৰতিকেইডালত বা ছালকেইছটাত নাই, বাজানাকেইখনতহে আছে। ঢোল বজায় ৰং-ৰহইছৰ বাবে বা যৌৱনৰ সুৰ হিচাপে, খোলটো বজায় ভক্তিৰ সুৰত। আমাৰ সত্ৰত সেইকাৰণে ঢোল বজাবলৈ নিদিয়ে, যাতে সুকীয়া পৰিৱেশ এটা থাকে। আচলতে কি জানে? আমি ইয়ালৈ উঠি আহোঁতে য'ত আছিলোঁ, তাত বিহু মাৰিবলৈ দিছিলে, আমাৰ ঘৰত বিহু মাৰিছিল। কিন্তু ইয়ালৈ অহাৰ আগত মাহঁতে পাতিছিল যে ইয়াৰ মানুহবোৰ ভাল ভাল, জনা-বুজা, সাংস্কৃতিক দিশত বহুত আগবঢ়া মানুহ, গতিকে আমি সংস্কৃতিটো নাৰাখিলে আমাক হাঁহিব। সেইকাৰণেহে দিয়া নাছিল।'

আটাইকেইটা ভাবুক হৈ পৰিল।

'তহঁতৰ কি সত্ৰ?' কিবা এটা সুধিব লাগে কাৰণেই এটাই সুধিলে। অলিন্দই ক'লে। পুনৰ সিহঁত মনে মনে থাকিল।

'হ'ব, যা। কেতিয়াবা ইয়াত সোমাবি আকৌ। এইফালেদিয়েতো যাবি, সোমাই যাবি।'

সুৰটো ঠাট্টাৰ যেন শুনা গ'ল, অৱশ্যে সহজ কৰিবলৈহে ক'লে।

উৰুকাৰ সন্ধিয়াতে পাঁচজন আদহীয়া মানুহে এমুঠা খৰি খুজি নিলেহি। বাৰ বজাত ল'ৰা এপালেও খুজিলে— 'আমাক অলপ খৰি লাগে।' শেষ নিশা আৰু এজাক আহিল— 'আমাক অলপ খৰি লাগে।'

যেন এটা নতুন সংস্কৃতি বিকশিত হৈ উঠিছে!

চিঞৰ-বাখৰ বেছি নকৰিলে যদিও, প্ৰথমবাৰ হিচাপে হাজৰিকাৰ ঘৰৰ চকোৰা দুখোঁটালীও ভাঙিলে।

অলিন্দই স্বস্তি লাভ কৰিছে— হীৰকৰ কাহিনী ইমানতে অন্ত পৰিল, সি কাকো একো কৰিবলৈ নলগালে!

পোহৰ হওঁতেই গোবিন শইকীয়া আহিল, 'সুকন্যা, তোমালোকৰ অনিষ্ট নকৰিলে ন! গম পাইছোঁ। চেণ্টাৰতহে বিৰাট হুলস্থূল কালি।'

'আমাৰ পৰা তিনিবাৰ নিলেহি! আগতে এবাৰেই আহে। বাৰে বাৰে নতুন ৰূপ! তিক্ততা থাকিলেও এইবাৰ শান্তি যেন লাগিছে! চেণ্টাৰত কি হ'লনো?'

'বিদ্যাধৰ বৰাৰ চাৰিও বেৰা শেষ! বিদ্যাধৰ বৰাই ভুল কৰিলে। তেওঁ টানকৈ ক'লে। এ... গোটেই ল'ৰা উঠি আহিল, গোট্টেই ৰা-ত্তি! হু-ল্ল-স্থূ-ল! বিদ্যাধৰ বৰাই প্ৰথমে ক'লে— মোৰ ঘৰতে কৰি আছা, মহন্তৰ ঘৰলৈ নোযোৱা কিয়? সিহঁতে বোলে— মহন্তৰ ঘৰত আগতে কৰিলোঁ, নতুনকৈ অহা প্ৰতিঘৰতে কৰিম। তেওঁ ক'লে— যদি মই তোমালোকৰ ওপৰত কেচ দি দিওঁ, কি কৰিবা? লগে লগে কোনো ৰৈ নাথাকিল, ভাঙি গ'ল অকল। ল'ৰা মাতি আনিলেগৈ। ভাঙি আছে, জ্বলাই আছে। কেনেকুৱা গালি পাৰিছে তেওঁক!'

'বাঃ, ছাৰৰ বিবেচনা সেইটোহে তেন্তে!' গোবিন শইকীয়াই দিয়া ভুল-শুদ্ধ বিচাৰত অলিন্দই নতুনকৈ আচৰিত হ'ব লগীয়া আৰু নাই, বিদ্যাধৰ বৰাৰ কথাষাৰেহে তাৰ মনটো গধূৰ কৰি পেলালে। অন্তৰৰ পৰা এজন এজনকৈ মানুহবোৰ যে সম্পূৰ্ণকৈ ওলাই গুচি গৈ আছে! 'ছাৰে সেইষাৰ কথাহে ক'ব লাগেনে! তেওঁৰ ঘৰত কৰিছে কাৰণে মহন্তৰ ঘৰতো কৰিব লাগে? শিক্ষক হৈও তেওঁ আন ধৰণে চিন্তা কৰিব নোৱাৰিলে নে? তেওঁৰ স্কুল এৰি গুচি অহাৰ আখেজটো আছেই?' খোকানৈ হাইস্কুলৰ শিক্ষকসকললৈও তাৰ মনত পৰিল। নামভৰ্তিৰ প্ৰসংগত তেওঁলোকে কোনেও দায়িত্ব লৈ এষাৰো মাত নামাতিলে। সি আশা কৰিছিল, অন্ততঃ এজনে দৃঢ়ভাবে কওক। তেওঁলোকৰ পৰাও সি দূৰ হৈ যোৱা যেন অনুভৱ কৰে। চেণ্টাৰত বা বজাৰত সি মাজে মাজে লগ পায় তেওঁলোক কোনোবা একোজনক, ঘৰলৈকো এতিয়াও কেতিয়াবা আহিছে, শ্ৰদ্ধা তাৰ অক্ষুণ্ণ আছে, তেওঁলোকেও তাক মাতে ঘৰলৈ-স্কুললৈ, তথাপি সি যোৱাৰ আগ্ৰহ অনুভৱ নকৰে, আগ্ৰহহীনতাটোৱে তাকেই আহত কৰে।

*** *** ***

প্ৰথম বাৰ্ষিক পৰীক্ষাৰ এডমিট-কাৰ্ড ল'বলৈ অলিন্দ স্কুললৈ সোমাই গ'ল। মৃণালে তাক দূৰৰ পৰা দেখি জোৰত চাইকেল মাৰি ফোঁপাই ফোঁপাই কাষ পালেহি, 'তোমাৰ মানুহজনীৰ লগত মোৰ কাজিয়া লাগিল নহয়!' অলিন্দৰ হাঁহি উঠিল, 'কিয়? ক'ত লগ পালা?'

'কেইদিনমান আগতে। আবেলি মই সেইফালেদি পোনাই ইয়াত মাছ কিনিবলৈ আহিছিলোঁ, তাইক পদূলিতে পালোঁ। কথা পাতি পাতি তাই ক'লে—তোমালোক ভাল

বন্ধুকেইটা আগলৈকো তেনেকৈয়ে থাকিবা, তোমালোক লগত থকা বাবে অলিন্দৰো নিশ্চয় সকাহ হৈছিল, নহ'লে হীৰকে চল পাই আৰু উৎপাত কৰিলেহেঁতেন। মোৰ মুখত ওলাই গ'ল— অঁ আমিতো অলিন্দক সহায় কৰাৰ চিন্তাতে থাকোঁ, তোমালোকৰ বহু আগতেই হৈ গ'লহেঁতেন, বেলেগ কাৰণতহে আমি কোনেও তোমাক সুধি দিয়া নাছিলোঁ। তাই ক'লে— অঁতো, আগতেই হ'লহেঁতেন! তাই সুধিলে কাৰণটো। মই কৈ দিলোঁ— পাছত যেতিয়া কথাটো ওলাব, কোনে সুধি দিছিল সেইটোতো ওলাই পৰিব, মই যদি সোধোঁ, পাছত তোমাৰ কাৰণে অলিন্দ বেয়া হৈ গ'লে মোৰ গাতে দোষ লাগিব, তাক আমি সুধি নিদিয়া কাৰণ সেইটোৱেই। তাইৰ খং উঠিল, মোক চেলফিছ বুলি কৈ গুচি গ'ল।'

শুনি অলিন্দৰো বেয়া লাগিল, ভাবি ৰ'ল সি, 'সিহঁতে এতিয়া সকলো কৰি দিবলৈ সাজু আছে, কিন্তু প্ৰথম কথাটো কেৱল দায় সাৰিবলৈকে সুধি দিয়া নাছিল! ৰিজাল্টটোতো বেয়া হ'বই, এতিয়া সকলোৱে কাৰণ সেইটোকে ক'ব! তাই বেয়া? তেনেকৈ যে ভাবি থাকে সিহঁতে, কিয়? তাই ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন নোপোৱা বাবেই বেয়া হ'ল? বিজ্ঞান-গণিতত নম্বৰ কমপোৱাৰ বাবে তাই অকণমানতে প্ৰথম বিভাগ নাপালে, সেইটো জানিও নাজানে কিয়? তাই যথেষ্ট আত্মবিশ্বাসী, আগলৈ কি কৰিব-নকৰিব জানে নিজে, নিজৰ লক্ষ্য সুস্পষ্ট, অন্ততঃ আমাতকৈ, মোতকৈ। আজিতো মোৰ একো লক্ষ্য নাই!'

মৃণালক একো নকৈ অলিন্দ সোনকালে ঘৰলৈ উভতিল। সিহঁতকেইটাৰ লগত হলিগলি নকৰা বা ভালকৈ নমতাৰ সিদ্ধান্ত ল'লে সি।

পদূলি মূৰত সি চন্দনক লগ পালে, ঘৰৰ পৰা ওলাই আহিছে, চেহেৰাটো পাহৰি যোৱা দূৰণিবটীয়া আলহী যেন লাগিছে চন্দনক, কেনেকৈ মাতিব অলিন্দই সিদ্ধান্ত ল'ব নোৱাৰিলে। 'বাবা, এডমিট আনিলি?' মুখত মিঠা হাঁহি লৈ চন্দনে কোমলকৈ আগতীয়াকৈ মাত দি থৈ গ'ল। 'বহুদিনৰ মূৰত আহিছে, হয়তো সেইবাবেই এনেকৈ মাতিছে', অলিন্দই ভাবিলে।

'তোৰ পৰীক্ষা কেনেকুৱা হ'ব বাৰু?' হাত-ভৰি ধুই টেবুলৰ সমুখত সি বহাৰ পাছত পিছফালৰ বিছনাখনত বহি সুকন্যাই সুধিলে। তাইৰ মাতটো শান্ত শুনা গৈছে। অলিন্দ মাথোঁ ৰৈ আছে। তাই আধা তাক, আধা নিজক কোৱাৰ দৰে ক'লে, 'মই কথা এটা শুনিছোঁ, বিশ্বাস নকৰোঁ। এতিয়া নুলিয়াওঁ, পৰীক্ষাটো দি ল বাৰু ভালে ভালে।' তাই ৰ'ল অলপ।

'মামাই কৈ থৈ গৈছেহি— তাৰ পৰীক্ষা ভাল নহয়, সি এটাও ক্লাছ নকৰিলেই, সদায় আৰ্টছৰ ৰুমলৈ গৈ ছোৱালী এজনীৰ লগত বহি কথা পাতি থাকেগৈ, ঘূৰি ফুৰে গাঁৱত, ক্লাছত নাথাকেই। নামো কৈ গৈছে।' তাই আকৌ ৰ'ল। অলিন্দই বুজি পাই গ'ল, চন্দনে সেইটো ক'বলৈকে আহিছিল, সেইবাবেই তাৰ মিহি-কোমল-সহাস্য মাত, 'কিন্তু সি এইবোৰ কি কৈছেহি! এইবোৰ কি কথা?' সুকন্যাই কৈ আছে— '...পৰীক্ষাটো দি ল তই। মই

এতিয়া নুলিয়াওঁ বুলি ভাবিও এনেই কৈছোঁহে। এইবোৰ মই বিশ্বাস নকৰোঁ, মই জানো, এইবোৰ নহয়। তই চিন্তা নকৰিবি, মোৰ মুখত ওলাই গ'ল। এইবোৰ কোনে উলিয়াইছে মই বুজি পাই গৈছোঁ। এইবোৰ অজাতিলৈ যোৱা বা দিয়াবোৰৰ চক্ৰান্ত। মই সেইবোৰ নামানো কাৰণে মিছাকৈ উলিয়াই মোক প্ৰতিশোধ ল'ব খুজিছে, মোক তলত পাৰিব খুজিছে। সি ক'ত শুনিলে, তাক কোনে কৈছে, মোক নক'লে। কিন্তু মই অনুসন্ধান কৰি মানুহটো বিচাৰি পেলাম, আমাৰ পলাই যোৱা জীয়াৰীকেইজনীয়েই উলিয়াইছে নে সিফালে আমাৰ মাজুলীৰ পৰিয়ালে উলিয়াইছে মই গম পাই যাম।'

'কি উদ্ভট কথা এইবোৰ! অতিৰঞ্জিতকৈ ওলাইছে কেনেকৈ? হীৰকে মামাক লগাব বিচৰা হ'লে কেতিয়াবাই লগালেহেঁতেন, এতিয়াতো হীৰকৰ কোনো আখেজৰ দৰে ভাব নাই। মায়ে বিশ্বাস কৰা নাই বাবেই শান্ত হৈ আছে, অকল সন্দেহৰ মানুহকেইটালৈ খং উঠি গাই আছে। ক'ৰ কথা ক'ত মিলাইছেগৈ! মায়ে বিশ্বাস কৰা নাই কি কাৰণত? মানুহক কিয় যন্ত্ৰৰ দৰে ভাবে? কোনটো কথা বিশ্বাস কৰা নাই? নিজৰ ক্লাছত নাথাকি ক'ৰবাত ছোৱালীৰ লগত বহি থকাটো নে প্ৰেমত পৰাটোও?' তাৰ মনত উত্তৰ এটাই খেলাই গ'ল— 'এইটো মামাৰে চালাকি! পাছৰ টেষ্টত নম্বৰ কমাৰ খবৰটো পালে। সি খবৰটো ক'ৰবাত পোৱাটো সাধাৰণ কথা। লগতে তাইৰ সম্ভেদটোও পালে। ফাইনেলটো ভাল হ'ব-নহ'ব সন্দেহ কৰি সাজি সাজি কৈছেহি। সি পৰীক্ষাৰ সময়ত কৌশল খটুৱাইছে! যিজনী ছোৱালীক মই আজিও মাতিব নোৱাৰোঁ সমুখত পালেও, আবেগত কণ্ঠ স্তব্ধ হৈ পৰে দুয়োটাৰে, গোটেই বছৰটো তিনিটা বাক্যও পাতি নাপালোঁ, অথচ ক্লাছ নকৰি অহৰহ তাইৰ লগত বহি কথা পাতি থকা বুলি কৈছেহি! সি প্ৰেম মানে নিজে যেনেকুৱা কৰে তেনে ধাৰণাতে এইবোৰ এনেই কৈ দিছে নে সি ইচ্ছা কৰিয়েই সাজিছে? সি দুয়োটাই কৰিছে!'

প্ৰথমদিনাৰ পৰীক্ষা শেষ কৰি হলৰ পৰা ওলাই অহাৰ পাছত, লগৰ এটাই অলিন্দৰ কাষ চাপি কৌতূহলেৰে সুধিলে, 'ঘৰত কিবা কৈছে নেকি?'

'তুমি কি গম পালা?', অলিন্দই চঁক খাই সুধিলে, এটাৰ পাছত এটাকৈ যেন নতুন নতুন ৰহস্যপূৰ্ণ ঘটনা ঘটিবলৈ লাগিছে।

'ময়ূৰীৰ ক্লাছৰ এজনী, তুমি চিনি নাপাবা চাগে, দুয়োজনীৰ ভাল। তাইৰ ঘৰ তোমালোকৰ মামাহঁতৰ গাঁৱৰ সিফালে। তাত মথাউৰি এটা আছে ন? মথাউৰিৰ কাষতে। তাইৰ বায়েকৰ সৈতে মামাৰ খুব ভাল, ঘৰলৈ গৈ থাকে। মামাৰো হেৰিজনী বামুণ যে, বায়েকজনীয়ে জোকালে— মোমায়েককে দেখি ভাগিনীয়েকেও বামুণ ছোৱালী ল'লে। তাৰ পাছত তোমাৰ মামাই এইৰ লগৰজনীক ফুচুলাই নাম-চাম উলিয়াই পেলালে। সুধি লোৱাৰ পাছতহে কৈছে বোলে- তাক ঘৰত গৈ মজা দিম।'

'তোমাক কোনে ক'লে?'

'বায়েকজনী মোৰ বাৰ লগৰ, আমাৰ বাক মামাই চিনি নাপায়। তাই আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল। আমিতো ঘৰত সকলো পাতোঁৰেই। ময়ো ছায়েন্সৰ কাৰণে তোমাৰ প্ৰসংগটো ওলাল। তোমাৰ মা হেনো কাঢ়া, মামাও বোলে কাঢ়া— মাহীহঁত পলাই বিয়া হৈছে, ঘৰলৈ আহিবলৈ নিদিয়ে! সিহঁতৰ মনটো এতিয়া তোমালৈ বেয়া লাগি আছে।'

আত্মঘাটি বোমাৰুৰে পুলিচ-মিলিটাৰীলৈ ভয় নকৰাৰ দৰে সুকন্যালৈ অলিন্দৰ অকণো ভয় নোহোৱা হ'ল। চন্দনে সৰুবোৰক শাসন কৰা যেন বাহিৰে দেখুৱাই গোপনে নিজেই সেইবোৰ কৰি থকা দেখি দেখি শ্ৰদ্ধা হেৰাই গৈছে। কিন্তু কিবা এখন যে গণ্ডগোল হ'ব, এটা অশান্তি নতুনকৈ সংযোগ হোৱাৰ নিশ্চিত সম্ভেদে অলিন্দক আতংকিত কৰিলে। চন্দন কালিও আহি গৈছে, 'এতিয়া হয়তো সঘনাই আহিবলৈ ল'ব। সত্যতাখিনি মায়েও মানিবলৈ বাধ্য হ'ব, লগতে হয়তো ভুৱা কথাখিনিও!'

পৰীক্ষা শেষ কৰিয়েই অলিন্দই,য'তে ত'তে কেৱল টিউচন কৰি গৃহ-অনুপস্থিতিৰ সময় বৃদ্ধি কৰা চেণ্টাৰৰ ল'ৰাটোৰ আদৰ্শ ল'লে। পাছত কৰিবলৈ এনেয়ো সুকন্যাই ক'বই, গতিকে পৰীক্ষাৰ পাছদিনাৰে পৰা লগৰ ল'ৰাৰ ঘৰলৈ গৈ, শিক্ষকক লগ কৰি, সি টিউচন আৰম্ভ কৰালে।

টিউচন কৰিও ঘৰত ৰৈ যায় দেধাৰ সময়। বিপুল নথকা কেইদিনতো চিৰ ধাৰাবাহিক কন্দলখনৰ ছায়া-সংগৰ অশান্তি, স্বপ্নভংগ, কণ্ঠ-ৰুদ্ধতা, লক্ষ্যহীনতাত আক্ৰান্ত হৈ সি বহি থাকে হতাশাত। সুকন্যাই ভাবে সি ছোৱালীৰ চিন্তাতে মগন, চন্দনে তাইক ইতিমধ্যে বুজাই অন্ত কৰিছে যে কথাটো সত্য। কেঁচা জুইৰ দিশ সলাই থকা ধোঁৱাই চকুত একোবাৰ কোবাই যোৱাৰ দৰে প্ৰেম শব্দটো মনলৈ আহিলেই অলিন্দৰ প্ৰতি ঘৃণা এটাই তাইক সিৰসিৰাই যায়। পুতেক নহৈ অন্য হোৱা হ'লে যিটো ঘৃণাত তাইৰ দেহ-মন ইতিমধ্যে ডুবি পৰিলহেঁতেন।

লগৰবোৰে অলিন্দক কেইখনমান চিঠি অনা-নিয়া কৰি দি আছে। তথাপি, সমস্ত ভিৰ-ভাৰ উপেক্ষিত হৈ দূৰৰ পৰাই তাইৰ সৈতে দৃষ্টি বান্ধ খোৱা ক্ষণকেইটা, পৰীক্ষাৰ আগৰ বন্ধৰ দিনখিনিৰ পৰাই তাৰ মনে বিচাৰি আছে। পৰীক্ষাৰ দিনকেইটাতো এদিনো চকুৰে চকুৰে নপৰাকৈ সিহঁত কেনিবাদি হেৰাই গৈছিল। সি উপায়ৰ সন্ধান কৰি আছে, যেন সূৰ্যৰ অপৰোক্ষ ৰশ্মিৰ সৈতে যুক্ত হ'বলৈ পাতে নিজ স্থানতে অৱস্থিতি সলাবলৈ বিচাৰি আছে। সেই দৃষ্টি-সংযোগে তাক কিছুপৰলৈ নিৰুদ্বেগ কৰি শান্তি দিয়ে, সহ্যশক্তি বৃদ্ধি পোৱা যেন লাগে। আকৌ স্কুল নোখোলালৈকে সেইটো সি নাপাব।

ডেৰমাহ সহ্য কৰি থাকি, আবেলি টিউচনৰ পাছত, লগ এটা লৈ সি তাইৰ ঘৰলৈ আহিল। তাইৰ সৈতে দুই-এষাৰ পাতিব পৰা আত্ম-নিয়ন্ত্ৰণ ৰক্ষা কৰিব পাৰিব যেন লাগিছে তাৰ। একেটা পদূলিয়েদি সোমাই শাৰী পাতি সিহঁতৰ পৰিয়ালৰ তিনিখন ঘৰ। পিছফালে

আকাশ চুব খোজা এখন প্ৰকাণ্ড বাঁহনি। সূৰ্য-গ্ৰহণৰ ছাঁৰ দৰে পদূলিলৈকে অহা সুকীয়া পোহৰটোৰ মাজত সোমাই গোটেই মহাজগতখন তাৰ চেতনালৈ আহি গৈছে, বিশালতাৰ আন এটা অনুভৱে মনটো নৱীন কৰি তুলিলে, গাত কিছু কঁপনি উঠিল।

কি কৰি থাকা ঘৰত, এইবাৰ টিউচন কৰিবা নে, ফুৰিবলৈ গৈছা নেকি, খেলা নে, গানৰ প্ৰগ্ৰেম আছে নে ক'ৰবাত— বেলেগৰ কথাৰ সুৰুঙাই সুৰুঙাই তাৰ মুখেৰে অৰ্ধ-অস্ফুট শব্দৰে ওলাল। তাই লিখি থৈ দিয়া চিঠি এখন এপাকত আনি তাৰ হাতত দিলে, ডাঙৰ কোনো ওচৰতে নথকাত লগৰটোৱে অকণমান জোকালে। 'মই ভাল নাপাওঁ', তায়ো অলিন্দলৈ চাই জোকাই ক'লে। শুনি অলিন্দৰ সঁচা যেন লাগি গ'ল, বুকুখন ধমহকৈ মাৰিলে, মুহূৰ্ততে বুজি পোৱাত ভয়টোৱে সুখ দিয়াৰ দৰেও লাগিল তাৰ। সি একো নামাতি মুখৰ ৰূপ সলনি কৰা দেখি তাই ৰং পাই আকৌ ক'লে, 'নাপাওঁ। নাপাওঁ। সঁচাকৈ!'

'মিছা!', তাৰ মুখেৰে মাতটো নোলাল। বুকুখনৰ ভিতৰত পুনৰ লৰচৰ ঘটিল, সি বিৰাট বিষ এটা অনুভৱ কৰিলে —সহজ বিষ নহয়, সমস্ত শৰীৰটো টানি ধৰা বিষ, তাৰ ভয় লাগিল।

চাহ খাই সিহঁত ওলাই আহিল। যেনে-তেনে পদূলিলৈকে আহি অলিন্দই লগৰটোক ক'লে, 'মোৰ কিবা হৈ আছে জানানে! লৰচৰ কৰিব পৰা নাই, বহুত বিষে ধৰিছে, পেডেল মাৰিবই নোৱাৰিছোঁ।' তাৰ মুখৰ মাত আৰু অৱস্থা দেখি ল'ৰাটোৰো ভয় লাগিল। পদূলিতে নৰৈ সিহঁত লাহে লাহে অলপ গ'ল। 'তুমি হেৰি কৰা, মোৰ ইয়াত উঠা। তোমাৰ চাইকেলখনো মই এহাতে ধৰি নিম।'

এটাক লগত উঠাই, এহাতে আনখন চাইকেলো নি সিহঁতৰ গতি কমিল। 'ইয়াত হাস্পতালত সোমাই যোৱা নেকি?'

'দেৰি হ'ব। ঘৰলৈকে যাওঁ। তুমি পদূলিত থৈ আহিবা, বহি থাকিব পাৰিছোঁ মই।'

ঘৰত সুকন্যাই দুৱাৰ মুখতে খঙেৰে ধৰিলে, 'তোৰ কিয় দেৰি হ'ল?' বিপুলেও ধমকিয়ালে।

'তাৰ ঘৰত সোমালোঁ', অলিন্দই লগৰটোৰ কথা ক'লে। বিষটোৰ কথা ক'বলৈ তাৰ ভয় লাগিল— ময়ূৰীয়ে কওঁতেই বিষটোৱে ধৰিছে, তেনেকুৱা আঘাতে কিবা বেমাৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে নেকি যিটো সি নাজানে, কিন্তু সুকন্যাহঁতক ক'লেই যদি বুজি পাই যায়!

'সঁচা নে তাৰ ঘৰত সোমোৱাটো? ৰ, ৰিজাল্টৰ পাছতহে তোক ভালকৈ সুধিম। সুধিবলগীয়া আছে। ৰিজাল্টটো দি লওক।' ইংগিতটো অলিন্দই বুজিলে।

ৰাতিটো সি বিছনাত কোঁচ খাই পৰি বিষ সহ্য কৰি থাকিল। পুৱা নোকোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰিলে, 'মই আজি টিউচনলৈ যাব নোৱাৰোঁ, বুকুখন বহুত বিষাইছে?'

‘কিয় ? চাইকেলৰ পৰা পৰিছিলি নেকি ?’

‘নাই পৰা।’ সি মুখেৰে কৈ দিয়াৰ লগে লগেই কষ্টেৰে পোন হৈ থাকিবলৈ এৰি সিহঁতৰ সমুখতো কুঁজা হৈ গ’ল। কালিৰ পৰা সি খোজটো যে ধীৰে ধীৰে ঠৰঙাকৈ সেইবাবেই দি আছিল সুকন্যাই ধৰিব পাৰিলে। ‘ইমান বিষ হৈছে! ডাক্তৰৰ ওচৰলৈ গৈ আহ। ৰিক্সা এখন মাতি দিয়ক বাবাই।’

ডাক্তৰজনে তাৰ কামিহাড়ৰ তলতে সোঁ-মাজত হেঁচি চালে, জিভাখন চালে, চকু এটা মেলি চালে, পেটটো চুলে, খচাখচ দৰৱ লিখি দিলে, ‘গেছ্ৰ সমস্যা আছে, ভাল হ’ব, যোৱা।’ তেওঁ বেলেগ ৰোগীক কাষলৈ মাতিলে।

সি আশ্বস্ত হ’ব নোৱাৰি ৰৈ থাকিল।

‘ছাৰ বুকুত কিবা হৈছে নেকি ? ভিতৰত কিবা বেছি হ’ব পাৰে নেকি পাছত ?’

তাৰ মুখখন দেখি তেওঁৰ ওঁঠত মিচিকিয়া হাঁহি এটাই খেলি গ’ল, ভাল ৰিজাল্ট কৰাৰ কাৰণে তালৈ তেওঁৰ আদৰ আছে, ‘তুমি ভয় খাইছা ! পঢ়া-শুনা ল’ৰাটোৱে ভয় খালে কেনেকৈ হ’ব ? তোমাৰ হয়তো খোৱা-বোৱা বা শোৱাত বৰ বেছি খেলি-মেলি হৈছে। সময় মতে শুবা, টোপনি খতি নকৰাকৈ যিখিনি পঢ়া সেয়াই হ’ব। তোমাৰ লেট্ৰিন ভাল নহয়, হয়নে ?’ সি মূৰ দুপিয়ালে। ‘মই এটা দৰৱ দিছোঁ, অলপ পাছত তোমাৰ পায়খানা কৰিব লাগিব। বাকীকেইটাও লিখা মতে খাবা। শৰীৰটোত চাপ পৰিছে, এখন ভাল ৰুটিন মতে চলিবা, দৰৱকেইটা খোৱা, দুদিনমানত ভাল হৈ যাব।’ আন ৰোগীক বেছি কথা নোকোৱা চিকিৎসকজনৰ কথা শুনি বাকীবোৰে তালৈ বিশেষভাবে চালে।

বিষটোৰ সৃষ্টি অন্য অংগত নোহোৱাৰ নিশ্চিতি পাই তাৰ মনটো পাতল লাগিল। ওলাই আহি সি ভাবিলে, ‘খোৱা-শোৱা ৰুটিনৰ খেলিমেলি নাই, শৰীৰত পৰা চাপটো সেইটো নহয়। হয়তো অত্যধিক চিন্তা আৰু হতাশাই এইটো আনি আছিল। বিষটো আগৰ পৰাই আছিল, তাইৰ ওচৰত মনটো মুকলি হোৱাত বিষৰ অনুভৱটো আহি গ’ল, নতুবা সেইকণ সময়তে জোৰেৰে ঠেকা খাই প্ৰথম উৎপত্তি হৈছিল।’

‘এইবোৰ গেষ্টিকৰ দৰৱ, ইমান কাঢ়া দৰৱ আমাৰ আতাইহে খায় ! বাবাই খাইছিল কেইদিনমান। তোৰ এতিয়াই গেষ্টিক কিয় হ’ল !’ সুকন্যাই অকণমান ভয় খালে, আচৰিতো হ’ল। কিন্তু চিকিৎসকজনৰ নাম আছে, তাক মৰমো কৰে, তাই নিজকে প্ৰবোধ দিলে।

কিছুপৰৰ পাছত অলিন্দই উমান পালে, অলপ দেৰিৰ পাছতে তাৰ পায়খানা কৰিব লগিব। বিষ আছে যদিও গোটেই শৰীৰটো সি নিজেও শিথিল কৰিব বিচাৰিলে, জান-জুৰি-নিজৰালৈ চোৱাৰ দৰে তেজৰ প্ৰতিটো ধাৰা উধৰ পৰা মূধলৈকে সি যেন চাই গৈ আছে। হেঁচা এটাৰ পৰা গাটোৱে ক্ৰমে ক্ৰমে মুক্তি পোৱা যেন লাগিল।

পায়খানা লগাৰ ভাবটো অলপ অলপকৈ আহিবলৈ ধৰিলে। শৰীৰটোৱে বিচিত্ৰ শিহৰণ আনি দিছে। প্ৰথমবাৰৰ বাবে তাৰ হস্তমৈথুনৰ আকাংক্ষাও জাগিল। সি পঢ়িছিল,

হস্তমৈথুন স্বাভাৱিক প্ৰক্ৰিয়া, দুৱাৰত টোকৰ মৰা অপৰাধবোধটো সোমাব নোৱাৰি উভতি গ'ল, সি সন্তুষ্টি পালে, লগে লগে তাৰ নাড়ী-ভুঁৰুবোৰ শুই থকা ম'হ এটা সাৰ পালে হাঁড়বোৰে গতি লোৱাৰ দৰে জীৱন্ত হোৱা যেন লাগিল। সি অনুভৱ কৰিব পাৰিলে, নৱ-আকাংক্ষাটোৱে সিহঁতক স্বাভাৱিক অৱস্থালৈ আনি দিছে। সি দুয়োটা কাম কৰিবলৈ দৌৰ মাৰিলে।

আবেলি চন্দন আৰু কৃষ্ণ আহিল। চন্দনৰ সৈতে এনেই সকলো কথা পাতিলেও যিটো পাতিবলৈ সুকন্যাই সদায় সংকোচ কৰি আছিল তাৰ ভেকাহি শুনাৰ অনিচ্ছাত, কৃষ্ণ থকাৰ চলতে তাই উলিয়ালে, 'বাবাৰ কালিৰ পৰা পেটৰ বিষ, এতিয়া ভাল পাইছে অলপ, শুই আছে, আজি টিউচনলৈ যাব নোৱাৰিলেই। ৰিজাল্টটো এইবাৰ কি হয়গৈ! তই চাই দিম দিম কৰি নাচালি এদিনো, নহাই হ'লি, ছেকেণ্ড ইয়েৰলৈ পাব এইবাৰ, তই এবাৰো পঢ়াৰ কথা নোসোধ!' চন্দনে দমদমাই উঠিল, 'মই কি চাব লাগে? মাষ্টৰে পঢ়ুৱাইছে, পঢ়ি পৰীক্ষা দিব লাগে! প্ৰথম পৰীক্ষাটোত সৰতে হায়েষ্ট মাৰ্ক পোৱা ল'ৰাটো পাছৰ পৰীক্ষাত কিয় বেয়া হৈ গ'ল? মই কৰিলোঁ নেকি? মোক যে দোষ দিছ!' সুকন্যাই ভাবিবই পৰা নাছিল যে কৃষ্ণ থাকোঁতেই সি ডাঙৰ মাত মাতিব। মুখলৈ ভয় খোৱাৰ দৰে ৰূপ এটা আহিলেও তাই পুনৰ ক'লে, 'ইয়াত পঢ়িবলৈ মন নাছিল, সেইটোৱেই সি এতিয়াও পাহৰিছে নে নাই মই ধৰিব পৰা নাই। সি হওঁ বুলিয়েই বেয়া হৈ গৈ আছে! মাষ্টৰবোৰো ভাল পাব নোৱাৰিলে, পঢ়ুৱাও বেয়া!' তাইৰ মাতটো সৰু সৰুকৈ ওলাল, তাইৰ দুখ লাগিছে, তাই জানিছে অলিন্দ ভাল ৰিজাল্ট এটা কৰিব পৰা ল'ৰা, হাইস্কুলৰ শিক্ষকসকলে এতিয়াও খবৰ লৈ কৈ যায়— গণিতত ই ডাঙৰ কাম কৰিব পাৰিব, মুকুল দত্তয়ো কয়হি, সেইটো ল'ৰাৰ পতন দেখি তাইৰ নিজৰ সপোনবোৰ ভাগিব ধৰাত আহত হৈ পৰিছে, তাইৰ কান্দিবলৈ মন যায়, কিন্তু কিবা কাৰণত কান্দোনো ওলাই নাহে।

খংটো উঠিয়েই থকা নিচিনা কৰি চন্দনে ডাঙৰ মাতত ক'লে, 'কি বেয়া মাষ্টৰ সেইকেইটা? ভালকৈ পঢ়ুৱাই আছে, প্ৰতিবছৰে ল'ৰা-ছোৱালীয়ে পঢ়ি আছে, তাৰ কি সমস্যাটো হ'ল! বেয়া মাষ্টৰ হোৱা হ'লে, চৰকাৰে সিহঁতক এৰুৱাই দিলেহেঁতেন। ক্লাছ কৰিলে সি কেইটা!' মাত শুনি অলিন্দ সাৰ পালে। চন্দনে কৈ আছে, 'তাতে প্ৰতিবাৰে এটাই হ'লেও এ গ্ৰেড পাই, ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন পাই। সি নোৱাৰে কিয়? সংগ বেয়া ল'ব, ক্লাছত নাথাকিব, বহি থাকেগৈ ক'ত সেইটোতো জনাজাত হৈ গৈছে! মই এতিয়া একো নোসোধোঁ, ৰিজাল্টটো দিয়ক, তাৰ পাছতহে সুধিম মই তাক।'

'তইতো বেলেগত পঢ়িলেহে সেইটো হ'ব বুলি কৈছিলি! ইয়াত নাচালি কিয় অকণো? এদিনো সুধি পালি নে কি পঢ়িছ বুলি?' সুকন্যাই সুধিলে।

চন্দন ৰৈ গ'ল, মুখত পৰিৱৰ্তন প্ৰকাশ পাবলৈ নিদিলে, প্ৰসংগটো সলনি কৰাৰ চিন্তা কৰিলে সি।

কৃষ্ণই মাত দিলে, ‘বায়েক-ভায়েকৰ মাজত মই সোমাও জানো!’ ৰসিকতা কৰি সি চন্দনৰ উচ্চ-কণ্ঠটো কমাই ল’ব খুজিলে। ‘আচলতে, এটাই ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন পোৱাটো কথা নহয়। বাবাই যিটো কৈছিল তাকো ভুল ধৰিব নোৱাৰি। সি এটা পৰিৱেশৰ কথা কৈছিল, য’ত বিছটাই ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন পায়েই, সেইটো পৰিৱেশ বেলেগেই হ’ব! সি সেইটো বিচাৰিছিল।’

চন্দনে কৃষ্ণক বুজোৱাৰ ভংগিৰে ক’লে, ‘নহয়! তইতো ইয়াতে ল’লি! গতিকে তই ক্লাছকেইটা ভালকৈ কৰ! মইতো সেইটোৰেই ভাবিছিলোঁ। এতিয়াইতো তোৰ বিয়া-বাৰুৰ চিন্তা কৰিব হোৱা নাই!’ সি সুকন্যাৰ মগজুতো খোঁচ এটা দি তাৰ ফালে হাওলাই ল’বলৈ চেষ্টা কৰিলে, পুনৰ কৃষ্ণক ক’লে, ‘মই তোক পাছত কৈ আছোঁ। সি ধ্বংস পাইছে নিজেই। এই মোক দোষ দি আছে!’

সৰু সৰু মাতখিনি অলিন্দৰ কাণত সম্পূৰ্ণকৈ নোসোমাল। সি ভাবিলে, ‘বাৰে বাৰে এই কথাষাৰ কিয়— ৰিজাল্টটো দিয়ক, তাৰ পাছতহে উলিয়াম! কিয় ৰিজাল্ট দিয়ালৈ বৈ আছে? সকলো শাপ-অভিশাপ-প্ৰতিশোধ সম্পাদন কৰিবলৈ কুৰুক্ষেত্ৰ-যুদ্ধৰ দুৰ্বল দিনলৈ থৈ দিয়াৰ দৰে ৰিজাল্টটো দিয়ালৈ অপেক্ষা কৰি আছেনে? ৰিজাল্ট ভাল হোৱা হ’লে নক’লেহেঁতেন? বেয়া হোৱাটো নিশ্চিত বাবেই— ভৱিষ্যৎটো জানিয়েই, সিহঁতৰ জোৰ বাঢ়ি যোৱালৈ বৈ আছে? সিহঁতৰ উভয়-সংকট হৈছে নে মনত?’ সি তৃপ্তি পালে। ‘পঢ়াত বেয়া হৈ যোৱাৰ পাছতো আগৰ দৰে যিমান অত্যাচাৰ কৰিব লাগিছিল সিমান কৰিব পৰা নাই। হয়তো যোগ্যতাখিনি ভাবিয়েই সিহঁত সম্পূৰ্ণ খাটাং হ’ব পৰা নাই যে ৰিজাল্টটো কিমান বেয়া হ’ব। সম্পূৰ্ণ অৰ্থহীন ৰিজাল্ট যদি হৈ যায়, তেতিয়া জৰুৰী-কালীন সুকীয়া আইনৰ দৰে সিহঁতৰ হাতৰ মুঠিলৈ গুচি যাব নিয়ন্ত্ৰণ। নহ’লে, বেয়া হোৱাৰ বাবে এইখিনি সময়ত গালি দিয়া মানেই সিহঁতে নিজৰ ভুল হোৱাটো নিজেই প্ৰমাণ কৰি দিয়া!’ সিহঁতৰ অৱস্থাটো ভাবি অলিন্দ গৰ্বিত হ’ল।

***　　***　　***

প্ৰথম বাৰ্ষিকৰ ৰিজাল্ট লৈ অলিন্দ চোতাল পালেহি। ‘কি গ্ৰেড আহিল?’ সুকন্যাই অন্তিম আশাৰে মুখখন মোলায়েম কৰি কৌতূহলেৰে সুধিলে।

‘চি গ্ৰেড।’

‘চালা চি গ্ৰেড লৈ তই ঘৰ সোমাইছ! যা, তই ভিতৰলৈ আহগৈ, তোক দি আছোঁ মই!’

‘এটা বছৰৰ সমস্ত দ্বিধা, সংকোচ, দোষ-বোধ দূৰ কৰি পিশাছ এজাক একে বিন্দুলৈ আহি তৎক্ষণাৎ থুপ খালেহি চোৰা!’ —তাইৰ অদ্ভুত ৰূপে বিকৃত মুখখন দেখি অলিন্দই ভাবিলে, গোটেই অতীত মন্থিত হৈ আহি তাৰ চকুৰ সমুখ পালেহি— ‘নাছিল, অতীতৰো

অতীতৰ ক্ৰোধান্বিত সময়ত তাইৰ এই ৰূপ নাছিল। সকলোতকৈ ভয়ংকৰ!’ তাৰ মুখলৈও কেহা-বৰণ নামি পৰিল।

‘আহ, তই ভিতৰ সোমা’, সি চাইকেলখন নি থোৱাৰ ফালে চাই তাই ক’লে। গিলি পেলাবলৈ উদ্যত তাইৰ শৰীৰ-ভংগী।

তাই ভিতৰলৈ গৈ বাঁহ-খৰি তিনিডাল তুলি আনিলে। অলিন্দ পঢ়া-টেবুলৰ সমুখত বহিল। তাই মুখেৰে একো নকৈ বিহলঙনীৰে জৰা দৰে পাৰেমানে কোবাই গৈছে। খৰিডাল ছিগি শেষ হোৱাত তাই আন এডাল সোঁহাতলৈ আনিলে, মুখেৰে মাত ওলাল, ‘চি গ্ৰেড! ক’বলৈ লাজ নাপালি? থাৰ্ড ডিভিজনলৈ ঘৰ সোমাইছহি? ক্লাছ-শ্লাছ নকৰি যিবিলাকৰ লগত সদায় চৰি ফুৰিবলৈ যাৰ, সেইবিলাকৰ ঘৰলৈ একেবাৰে গুচি নগ’লি কিয়? তাতেই খলি লৈ থাকি দিব পাৰিলিহেঁতেন দেখোন। যেনেতেনে বি গ্ৰেডটো পাচোন! চালা, সি তালৈ ওভতি কৰিবলৈ গৈছে! অকণমান পঢ়াত ধান্দা নাই...’

তাই যেতিয়া আগফালৰ পৰা বলকি বলকি খৰিকেইডাল নিবলৈ সোমাই আহিছিল, আগতীয়াকৈয়ে তাক বাহিৰতে এজাউৰি দিওঁ নেকি বিপুলেও ভাবিছিল। এতিয়া তাইৰ ৰূপটো দেখি সিও জঠৰ হৈ পিছফালে ৰৈ থাকিল।

বিষত তীব্ৰ কান্দোনে অলিন্দৰ মুখগহ্বৰত প্ৰচণ্ড হেঁচা দিবলৈ ধৰিছে, সি ওঁঠ টেপা মাৰি আছে, ‘মোৰোতো এটা সপোন আছিল! ৰিজাল্টটো সিহঁতৰ সপোনেইতো নহয়, সিহঁতৰ বস্তুৰেইতো নহয়, মোৰ সপোনটো কি হ’ল? মোক মই নিজে মাৰিব লাগে নে কোনে? মোৰ ৰিজাল্টৰ সপোনটো কাৰ অধিকাৰৰ আছিল? নাকান্দো মই, যিমান মাৰে মাৰক, নাকান্দো। মই নিজে কি হেৰুৱাইছোঁ, ক’ত পাম মই?’ সি বহি থাকিল, কোব পৰিলেও ছাটি-ফুটি কৰিবলৈ সি এৰি দিলে, ‘সহ্য কৰিম, লৰচৰ নকৰোঁ, মই সহ্য কৰিবলৈ জন্ম লৈছোঁ— এইটো তাৰেই অংশ— মোৰ অপৰাধৰ অংশ নহয়। সামান্যও লৰচৰ নকৰোঁ মই...’ কান্দোনৰ ইচ্ছাটো তাৰ নোহোৱা হৈ পৰিল, যেন ভিতৰৰ চিঞৰ আৰু পানীবোৰ শুকাই গ’ল, কান্দোনৰ ভাবটো দমনৰ চেষ্টাৰ অবিহনেও নহা হ’ল।

‘এইটোক দেখোন মাৰিলেও লৰচৰ নকৰে, নাকান্দেই সি! মাৰ খাই খাই দগধা হ’ল, তথাপি তাৰ কাণ্ডজ্ঞান নাহিল, হাৰামী চালা! সেইবোৰ ৰিজাল্ট কৰিছ?’ পিটি পিটি তাইৰ হাত বিষাবলৈ ধৰিছে। ‘আৰে এইটোক দেখোন যিমান মাৰিলেও ল্ল-ৰ-চচ-ৰ নকৰে!’ পিঠিৰ ফালৰ পৰা মূৰটো হাওলাই তাই তাৰ মুখৰ ফালে চালে, মুখখনৰ সমুখটো ভালকৈ দেখা নাপালে। আকৌ তাই দুই কোব সোধাই কৌতূহলত অলপ সমুখলৈ ঘূৰি চালে— তাৰ মুখখন সম্পূৰ্ণ খালী, বিষ সহ্য কৰি সমুখলৈ চাই থকা চকুহালিৰ দৃষ্টি সৰি পৰিছে মাটিৰ তললৈ, হতাশাৰ এটা প্ৰতিমূৰ্তি! নিজৰ পুতেক— মুখখন দেখি চেৰেপকৈ তাইৰ দুখ লাগি গ’ল, ভাগি পৰা খৰিৰ টুকুৰা দুটামান থপিয়াই থপিয়াই তুলি তাই আঁতৰি গুচি গ’ল।

বেলেগ কোঠা এটাত তাই কিছু সময় বহি থাকিল। পিছফালৰ পৰা তাক এবাৰ চালেহি— একেটা অৱস্থিতিতে বহি আছে সি, কাম নাইকিয়া ফুটা কলহ এটা চিৰজীৱন একে স্থানতে পৰি থকা দৰে। তাইৰ মাত দিবলৈ সত নগ'ল। খঙো মাৰ যোৱা নাই।

বহি বহি কিমান সময় গ'ল সি ধৰিব নোৱাৰিলে। কিবা এটাই সম্পূৰ্ণ অৱশ কৰি অনা যেন লাগিছে তাৰ। বিছনাখনলৈ গৈ সি দীঘল দি পৰি দিলে।

আবেলি কিবা খোৱাৰ ইচ্ছা তাৰ নাহিল, সম্পূৰ্ণ টোপনি যোৱাৰ দৰে সি পৰি থাকিল সন্ধিয়ালৈকে। কোনেও তাক নামাতিলে। সুকন্যাই সৰুটোক লগাই চকীখনৰ কাষকেইটা সৰালে, টুকুৰা-টুকুৰিবোৰ গোটাই লৈ সি বাহিৰত পেলাই দিলে।

যান্ত্ৰিকভাবে প্ৰয়োজনীয় মাত এটা-দুটাৰ বাহিৰে ঘৰখন নিঃস্তব্ধ, অলিন্দৰ ওঁঠ জাপ খোৱা ভাগেই আছে। 'ভাত দিলোঁ', গধূলি ভাত বাঢ়ি সুকন্যাই গোটেইকেইটাই শুনাকৈ ক'লে। কিহবাৰ পৰা সাৰি যাবলৈ অজীৰ্ণ বস্তুও গিলাৰ দৰে নিজৰ কাঁহীৰ গোটেইখিনি ভাত গিলি অলিন্দ আজৰি হ'ল।

সকলো বিছনাত পৰিল, বিপুলহঁত টোপনি যোৱা অলিন্দই গম পালে। দূৰত মানুহৰ অৰ্থহীন যেন গতিৰ শা-শব্দ— কিবা বাহন গুগুৱাই চলি গৈ আছে অহৰহ। ঘাইপথটোত কিছুপৰ স্তব্ধতা। মৰিব পৰা এটা সহজ ক্ষণ এয়া— তাৰ মনলৈ আহিল। নিস্তব্ধতা বুজোৱা এক সংগীত পথাৰৰ পতংগবোৰে পুনৰাবৃত্তি কৰি আছে, ভিতৰত সকলো জীৱ নিঃপালী— জেঠীৰ টিকটিকেও গগন ফলা যেন কৰিব পাৰে। সমস্ত প্ৰকৃতিয়ে মৰিবৰ বাবে তাক সুযোগ প্ৰদান কৰা যেন লাগিছে। মৃত্যুৰ নানা উপায়ৰ দৃশ্য চকুৰ আগেৰে চলিবলৈ ধৰিলে। সমস্ত বোজাৰ পৰা কেনেকৈ মুক্ত হ'ব পাৰি, সি একো উপায় দেখা নাই, মৃত্যুৱেই এটা শান্তি, যিয়ে সুযোগো প্ৰদান কৰিছে শান্তকৈ বৈ,'এই... নহয় ! হ'ব পাৰে ! কিন্তু নাই — মই নমৰোঁ, জীয়াই থাকিব লাগিব', আহি থকা ভাববোৰ খেদিবলৈ সি চেষ্টা কৰিলে।

পাছদিনা আবেলি চন্দন আহিল। সুকন্যা পিছফালে থকাটো ধাৰণা কৰি বাহিৰে বাহিৰে আহি সি তাতে পালেহি, 'মহাপুৰুষে কি কৰিছে?' সি সুধিলে। অলিন্দৰ কাণত পৰিল। 'তাক দিম এতিয়া মই', থাপৰ এটা দিবলৈ সোঁহাতখন দঙাৰ দৰে কৰি পাশুপাত-গতিৰে চন্দন ভিতৰলৈ সোমাব খুজিলে, অলিন্দই নুশুনাকৈ সুকন্যাই ইংগিতেৰে ক'লে— 'নিপিটিবি ৰ। পৰিছে কিছু।' চন্দন ৰ'ল। বিপুল পুৱা গ'লগৈ, অলিন্দহঁতৰ টিউচন নাই, দিনটোৱো তাৰ ওঁঠ নলৰাকৈ পাৰ হ'ল। সি ধাৰণা কৰিলে— সুকন্যাই আক্ৰমণ কৰিবলৈ পুনৰ এটা শুং পাব।

'ঐ ল'ৰা, এইফালে আহ, অলপ দৰকাৰী কথাকে পাতি চাওঁ তোৰ লগত', চন্দনে বাৰাণ্ডাৰে সোমাই বিদ্ৰূপেৰে মাতিলে। অলিন্দই ভয়হীনভাবে পঢ়া-টেবুলৰ সমুখৰ পৰা উঠি আহিল। আবেলিৰ ৰ'দ পাকঘৰটোৰ খিৰিকিৰে কোঠাটোৰ মাজ অংশলৈ সোমাই

আহিছে, নাঙঠ, তীব্ৰ, কিন্তু বিষহীন। ৰ'দকণৰ সিফালে বহি লোৱা চন্দনকো সেইটো ৰূপতে ভাবিলে অলিন্দই, চন্দনৰ মুখেৰে ওলাব পৰা যিমান বিষপূৰ্ণ বক্তব্যৰ প্ৰতিও ভয় নাই আজি তাৰ, সংকোচো নাই। পোহৰকণে কোঠালিটো নাটকীয় কৰি পেলোৱা যেনো লাগিছে।

'তই কচোন বাৰু! নআলিৰ নামঘৰটো তই চিনি পাৱনে?'

ময়ূৰীহঁতৰ ঘৰ পোৱাৰ দুশ মিটাৰমান আগৰ বৰ-নামঘৰটো— অলিন্দই ক্ষন্তেক ভাবিলে, নামঘৰটোলৈ সি বিশেষ মন কৰা নাছিল, সি গপচত উত্তৰ দিলে, 'পাওঁ।'

'কেইবাৰ দেখিছ?' সেইটো অলিন্দই শতবাৰমান দেখা যেন চন্দনে বুজাব খুজিছে। উত্তৰ দিবলৈ অলিন্দৰ মন নগ'ল।

'সেয়া! এতিয়াতো মাত বন্ধ হ'লেই! লুইত কলেজত পঢ়া হ'লেও এইটোৱেই ৰিজাল্ট হ'লহেঁতেন।' বাৰাণ্ডাৰ বাহিৰত কামত থকা নিচিনাকৈ বৈ কাণ থিয় কৰি ৰখা সুকন্যালৈ চাই সি কৌতুকেৰে ক'লে, 'ঐ বাই, শুন। মই সৰ উলিয়াই দিম তাৰ মুখেৰেই।' সি পুনৰ অলিন্দলৈ চালে, 'তই ক্লাছ কৰিলি কেইটা বাৰু? সেইটোকে কচোন সঁচাকৈ।' অলিন্দৰ খং উঠিল, 'ক্লাছ কেইটা কৰিছোঁ ৰেজিষ্টাৰ চালেগৈ হ'ল নহয়। ইয়াত কিহৰ ফাঁকি-ফুকা কথা কৈ থাকিবলৈ আহিছা!' তাৰ খঙাল মুখখন দেখি চন্দনে সেমেনা-সেমেনি কৰিলে। মাকলৈ-তালৈ ভয় কৰি থকা ল'ৰা এটাৰ এইটো ৰূপ সি আশা কৰা নাছিল। সূক্ষ্ম প্ৰাণী এটাৰো নিজস্ব ফেৰমেলা বেপৰোৱা স্থিতি থকাৰ দৰে কণমান আকৃতিৰ এইটো ল'ৰাও বৈ আছে গপচত। চন্দন ৰ'ল, তাৰ ভনীয়েকহঁতৰ দৰে অলিন্দ সংকুচিত হৈ যোৱাৰ লক্ষণ সি নেদেখিলে। কিন্তু অধিক ৰ'লে সি তল পৰিব। সি গ্লানিত পৰিব খুজিও আত্মপক্ষ সাজু কৰি নিজক উদ্ধাৰ কৰাৰ চেষ্টা কৰিলে, মাত টিমিত হ'লেও সি ক'লে, 'নামঘৰটো পাৰ হৈ কিমানবাৰ গ'লি বাৰু?'

'গৈছোঁ, যিমান বাৰ যাব লাগে।' অলিন্দই ভেকাহি মাৰি ক'লে।

'সেয়া চা!' চন্দনে সুকন্যালৈ চাই ক'লে, 'তই মনা নাছিলি। মই কওঁতে বিশ্বাস নকৰ।'

সুকন্যা মনে মনে আছে। চন্দনে পুনৰ অলিন্দক ক'লে, 'তোৰ আনিবলৈ ইমান উৎপাত লাগিছে নে? বামুণৰ ছোৱালীহে পালিগৈ হ'বলা!'— সুকন্যাক উচটাই কোৱা কথা— সি অকলে অকলে খিটখিটকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

'তাৰ সংগ আটাইকেইটা ফেইল, ৰাতিপুৱা মই খবৰটো পালোঁ, যিকেইটাৰ লগত তাক বেছিকৈ দেখোঁ সেইকেইটাই ফেইল।' সুকন্যাই ক'লে, 'তই যেনেতেনে যে সাৰিলি, ঈশ্বৰৰ কিবা কৃপা আছিল। তোক কালে টানি নিছিল সেইকেইটাৰ লগলৈ। সংগত পৰি কিবা-কিবি যদি ভুল কৰিছিলি, সেইবোৰ বদগুণ এৰ আজিয়েই।'

'অ' হয় নেকি? আটাইকেইটা ফেইল নেকি?' চন্দনে বিদ্ৰূপ কৰিলে, 'বাৰু যি হৈছে! তোক লোকে বেয়া কৰাটোকে আমি মানিছোঁ। সেইকেইটাতো তোৰ আগৰে

চিনাকি চাগে, আমাৰ সেইফালৰহে। নতুন লগবোৰ ভালেই, তোৰ ভালবোৰলৈ চকু নগ'ল, বেয়াবোৰৰ কাষ চাপিলি। মাষ্টৰৰ কাৰণে একো হোৱা নাই, তোক সংগই কৰিলে!'

'কোনেও কৰা নাই, যি কৰিছোঁ মই নিজে কৰিছোঁ।' — অলিন্দই উত্তৰ দিলে।

'অ'... তাৰ সপক্ষেই কৈছোঁ, সি নিজেই কৰা বুলি কৈছে!' সুকন্যাই উপায়হীন হৈ বিৰবিৰালে, চন্দন মনে মনে ৰ'ল, অলিন্দই তাৰ পঢ়া-টেবুলৰ বাহটোত গৈ সোমাবলৈ মঞ্চলৈ পিঠি দিলে। 'ঐ, ৰ ৰ। আলোচনা শেষ হোৱাই নাই।' চন্দনে মাতিলে। অলিন্দ নৰ'ল।

চন্দনে সুকন্যালৈ চাই ক'লে, 'সিফালে ডি গ্ৰেড পাইছে বুলি খবৰটো পালোঁ মই।' তায়ো তীব্ৰ কৌতূহলত আছিল, অলিন্দক সুধিবও নোৱাৰে, ৰাতিপুৱা বেলেগকো সুধিব নোৱাৰিলে। 'অ' পঢ়াতো আঁতিছে তেন্তে!' তাই ক'লে।

'ফেলেই কৰিব লাগিছিল। তই ইয়াক কোৱা নিচিনাকৈ সিফালেও কিবা ঈশ্বৰেহে ডিটোকে পোৱালে। পৰীক্ষাৰ দুদিনৰ আগত মই দহাই দহাই লগৰ এজনীক কৈ পঠিয়াইছোঁ— মই পৰীক্ষাৰ পাছতে ঘৰলৈ গৈ আছোঁ, তুমি ক'বাগৈ দেই। তাইক দুবাৰ সুধিছোঁ—তুমি ক'বাগৈ নে নাই? একদম পৰীক্ষাৰ আগতেই খবৰটো দিবা, যে পৰীক্ষাৰ পাছদিনাই মোমায়েক ঘৰলৈ যাব। পাছত মই সুধিছোঁ— ক'লানে? বোলে— ক'লোঁ। এইটো কথা কৈ পঠিয়ালে এনেয়ো ক'বই। তাই গৈ পায়েই কৈছে। ফেইল কৰিবলৈকে মই লগাইছোঁ। ফেইল কৰিলেই ভাগি যাব খেলখন। ফেলেই কৰিলেহেঁতেন। কেনেকৈ পাছ কৰিব, পৰীক্ষাৰ আগমুহূৰ্তত শুনি লৈ! কিবা স্বৰূপত ডিটো পালে!'

'ইমান বেছি অন্যায় চিন্তা? এনে এক পৰ্যায়ৰ! টিউচন কৰা সৰু ছোৱালীবোৰৰ দৰে ময়ূৰীকো ভোগৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ তাৰ মন নাছিলতো? আগতেই চিনি পাইছিল নেকি? সিতো পাগল ছোৱালীৰ কাৰণে! ঘূৰিয়েই ফুৰে। চিনি নাপাব কিয়!' চন্দনলৈ সন্দেহে অলিন্দক বিন্ধি গ'ল। চন্দনতকৈ অধিক বয়সৰ শিক্ষক-অধ্যাপকেও ময়ূৰীক লোলুপ দৃষ্টিৰে চোৱা মৃদুলা চেণ্টাৰতে অলিন্দৰ চকুত পৰিছে। চন্দনেও তাইকো সেইদৰে চোৱাটো অসম্ভৱ নহয় যেন লাগিল তাৰ। তাই টান পোৱা বিষয় এটা ফ'ৰ্থ-চাবজেক্ট কৰি একেবাৰে এৰি দি পৰীক্ষা নিদিলে, সেইখনৰ নম্বৰ যোগ নহয় যদিও পৰীক্ষাৰ সময়ত এৰিলে কাৰণেই প্ৰথম বৰ্ষৰ নিয়ম মতে গ্ৰেডটো ডি পাইছে, ফাইনেলত তেনেকুৱা নহয়। 'সি কাইলৈ-পৰহিলৈ নম্বৰখিনি গম পালে লাজ পাবনে? তাইৰ পাৰ্চেণ্টেইজ যে এ গ্ৰেডৰ, অসমীয়াত লেটাৰ! ডি গ্ৰেডটো শুনিয়েই সি তৃপ্তিৰে ভাবিছে চা! যেন ত্ৰিশ শতাংশহে পাইছে! সি আখেজ লৈছে কিয়? নিজে কিয় ছোৱালীবোৰৰ লগ লয়? নিজৰ দৰেই সি প্ৰেম মানে ঘৰে ঘৰে খলি লোৱাটোকে ভাবে নেকি? অহৰহ সংগ লৈ বহি

থকাটোকে সি একে কোবে ধাৰণা কৰি লৈছে। যাক লগ পাবলৈ আজিও আৱেগে নিদিয়ে, অথচ সি কিয় সেইবোৰ গাইছে!' পুনৰ অলিন্দৰ মনলৈ প্ৰশ্নবোৰ আহিল।

চন্দন উঠি কোঠাটোৰ সমুখলৈ আহি অলিন্দলৈ চালে, 'তোৰ ৰিজাল্ট লুইত কলেজত পঢ়া হ'লেও এইটোৱেই হ'লহেঁতেন। সেইকাৰণেই মই আগতেই হাক দিলোঁ।' কৈ থৈ সি বাহিৰলৈ খোজ দিলে।

'এই কথাটো বাৰে বাৰে কৈ সি নিজেই কিবা এটা যে প্ৰমাণ কৰি দিছে, মায়ে বুজিব পাৰিছেনে? সি যে নিজেই নাঙঠ হৈছে, তাৰ যে বদমাছি আছে, সেইটো ধৰিছেনে? বেলেগ কোনোবা হোৱা হ'লে মায়ে কেতিয়াবাই বুজিলেহেঁতেন। ভায়েক বাবে হয়তো ভাবিব নোৱাৰে বা ভাবিও গ্ৰহণ কৰি নলয়!' সুকন্যাৰ প্ৰতি অলিন্দৰ খং আৰু পুতৌ জাগিল। চন্দনে সুকন্যাক কৈ কৈ ওলাই গৈ আছে— 'লুইত কলেজতো সি বেয়া হ'লহেঁতেন। তই নাভাবিবি যে ভাল হ'লহেঁতেন। সি এইবোৱেই কৰিলেহেঁতেন। তাত পঢ়া হ'লেও এইটোৱেই ৰিজাল্ট হ'লহেঁতেন।'

'ইয়াক এতিয়া কেনেকৈ ঠিক কৰা হয়!' মনতে ভাবি থকাৰ দৰে সুকন্যাৰ মুখেৰে ওলাল।

'পিঠি ফালি নিদিয় কিয়?' চন্দনৰ মুখেৰে গুলি ওলোৱাৰ দৰে সৰিল।

'দিছোঁ কালি ভালকৈ। আহি পাওঁতেই দিছোঁ।'

'বাঃ!' চালনীৰে পতান সৰি যোৱাৰ দৰে চন্দনৰ সৰ্বশেষ মূল্য অলিন্দৰ মনৰ পৰা ঘৃণাত সৰি পৰিল, ৰৈ নগ'ল একো। আগতে তাৰ প্ৰতি মনলৈ খং, বিৰক্তি, অশান্তি, অনীহা আহিছিল; তথাপি নিজৰ হিচাপে, ডাঙৰ হিচাপে, সন্মান এটা তলি শেষ হৈ যোৱা নাছিল, এসময়ত তাৰকাজ্ঞান কৰা মোমায়েকটো এইমাত্ৰ সম্পূৰ্ণ ঘৃণনীয় দ্ৰব্যলৈ ৰূপান্তৰ হ'ল। সমন্ধীয়া আৱেগ আৰু একো নাই। 'কিন্তু, উত্তৰটো ক'ত ওলাব? কেনেকৈ পোৱা যাব?' —চন্দনে কাণ্ডটো আৰম্ভ কৰাৰ মূল কাৰণটো অলিন্দই এতিয়াও বিচাৰি নাপালে।

গধূলি ভাত খাই অলিন্দ পঢ়া-টেবুলৰ সমুখত বহি আছে, সুকন্যা শুবলৈ নগৈ তাৰ পিছফালৰ বিছনাখনত বহি তালৈ চাই আছে। 'এই পিটিকলি ল'ৰাটো, এতিয়াই তাৰ লগত ছোৱালীৰ সম্পৰ্কে পাতিব লাগিব?' তাইৰ লাজ লাগিছে, তালৈ ঘিণ লাগিছে, কিন্তু তায়োতো মেট্ৰিক পাছ কৰিয়েই বিয়া হৈ গৈছিল, বয়স অলপ অধিক হ'লে কি হ'ব —সৰুতেই যুগ্ম জীৱনৰ সুখ তায়ো লৈছিল, সি কি কৰিবলৈ ওলাইছে তাই থিৰাং কৰিব নোৱাৰিলে।

তাই ক'লে, 'তই এইবোৰ কি কৰিব খুজিছ! মোক তল পেলোৱাৰ চক্ৰান্ত তোৰ! ৰীণাহঁত অজাতিলৈ যোৱাৰ বাবে আগতে আমি হাঁহিছিলোঁ, সিহঁতে আমাক কাল-সংহতি বুলি কিমানখিনি কৰিছিল! সৰু বৰ্তাই জীয়েকক বামুণক দিলেগৈ, আমিয়েই সমালোচনা

কৰিছিলোঁ। এতিয়া তয়ে বামুণ ছোৱালী চাই অধপাতে গৈছ। ক'বলৈ লাজ লাগিছে মোৰ, এইবোৰ পাতিব লগা হৈছে এতিয়াই!' তাই খঙত উত্তেজিত হৈ গৈ আছে, এইবোৰ খবৰ সিপাৰ পাওঁতে কিমান পৰ! লোকক হাঁহি নিজেও ফল পোৱাৰ ভাবত তাই শংকিত হৈছে। 'ল'ৰাক মাৰি-কাটি হ'লেও সেইটো হ'বলৈ নিদিওঁ', তাই মনতে প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে। 'তই ভালে ভালে এইবোৰ এৰিবি। সুদাই নেৰিম মই। বাবাই একো কোৱা নাই, সেইকাৰণে চল পাই নাযাবি, মই লগাই দিলে ৰক্ষা নহ'ব, আগতে দেখি থৈছ নহয় মই লগাই দিলে কি গতি হয়। সেইসৰ কাৰবাৰ নহ'ব, যি কওঁ তাকেই শুনিব লাগিব সদায়!'

'কেনেকুৱা কথা কৈ আছে শুনা! ইহঁতৰ মৰম-চেনেহ-আৱেগৰ ন্যূনতমো ধাৰণা নাই নে?' একো নকৈ অলিন্দই ভাবিলে, 'ময়ূৰী বামুণ-কলিতা কোনে খবৰ ৰাখিছে! লোকে কাল-সংহতি বুলি হাঁহিছিল, ওলোটাই নিজে কিয় হাঁহিলে? নহঁহা হ'লেহে তহঁত যে সিহঁতৰ দৰে নাছিলি সেইটো ওলালহেঁতেন!' তাৰ মনত পৰিল, জীয়েকজনীক বিয়া দিয়াৰ পাছত দেবেনে কমলাবাৰীত বিপুলক লগ পাই খবৰটো দিছিল, সমাজৰ ভয়ত সিহঁতেও বিয়াখন মন্দিৰতহে দিছিলগৈ। তেতিয়া শুনা খা-খবৰবোৰ মনত পৰি অলিন্দৰ এতিয়া ধাৰণা হৈছে, বৰ্তাকহঁত কিন্তু নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ প্ৰতি বা নিজৰ ঘৰখনৰ ভিতৰত অত্যাচাৰী একদম নহয়। সেইবাৰ ঘূৰি আহোঁতে পদূলিৰ মুখৰ পৰাই বিপুলৰ ভৰি মাটিত ৰোৱা নাছিল, যেন পাক খাই পৰিব, খং-আক্ৰোশ-নিন্দা-ঘৃণাৰে বলকি আহিছিল, বাৰাণ্ডাত গাঁৰৰ কোনোবা এজনৰ সৈতে সুকন্যা বহি আছিল, তায়ো মুখখন লপলপকৈ মাৰিছিল! 'কি দৰকাৰ আছিল লোকক ইমান বলকিবৰ!' বহি থকা গাঁৰৰ মানুহজনৰ মুখখনৰ ৰূপটো তাৰ মনত পৰিল, তেওঁ একো নকৈ মুখখন সুকন্যা-বিপুলৰ ফলীয়া কৰি ৰাখিলেও সামান্য বিৰক্তি বাহিৰ ওলাই আহিছিল, নিশ্চয়কৈ তেওঁ ককাই-ভাইৰ কন্দল শুনি বিৰক্ত হোৱাৰ সলনি জাত-অজাতৰ কথাতহে ক্ৰোধিত হৈছিল, কাৰণ বামুণ হোৱা বাবেই সিমান বলকিছে মানে তেওঁকটো প্ৰকাশ্যেই তাতোকৈ অধিক অজাতিত ৰাখিছে। 'বৰ্তাহঁতেও কৰি থৈছে কিমান কাণ্ড! পুতেকৰ লগুণ-দিয়নী বিয়া পাতি বৰ্তাই ৰঘু নেওগ, মিনেছৰ আৰু গাঁওবুঢ়ালৈ চিঠি দি নিমন্ত্ৰণ জনাইছিল। তেওঁলোকতো মাতিবলগীয়া বিশেষ মানুহ নহয় বা ঘৰুৱা আহ-যাহো নাছিল, বিশেষ হিচাপে মতা হ'লে গাঁৰৰ আন মানুহকহে মাতিব লাগিলহেঁতেন, বা সকলোকে মাতিলেহেঁতেন। এইবোৰ জেদে ক'লৈ নি আছে মানুহবোৰক! কেৱল মা-বাবাহঁতক দেখুৱাবলৈকে ঘৰৰ কাষৰ তিনিঘৰক মাতি পঠিয়াইছিল। জীয়েকৰ বিয়ালৈ কিয় মাতিব নোৱাৰিলে নেওগহঁতক —সেইটোকে বিদ্ৰূপ কৰিছিল মাহঁতে। বৰ্তাহঁতে বহু কিবা কৰিলে কাৰণেই জীয়েকক বেলেগলৈ বিয়া দিয়াৰ কথাটোত মা-বাবাহঁতে বলকি থকাটোৰে ন্যায্যতা নাপায় নহয়! এতিয়া গৈ গৈ মোৰ প্ৰসংগ পাইছে! বৰ্তাই নিজৰ ঘৰখনৰ মানুহক এনেকৈ ক'লেহেঁতেন নে!'

সুকন্যা শোৱাৰ পাছত অলিন্দই পাৰ হৈ যোৱা গোটেই বছৰটো গম্ভীৰকৈ ভাবি চালে। ...আত্মহত্যাৰ গৰাৰ কাষত থিয় হৈও কেনেকৈ সাৰি গ'ল এবছৰৰ সময়খিনি? ময়ূৰীক লগ পায়েই সি পাহৰি গৈছিল সেই ইচ্ছাটো। সি সলনি হৈ পৰিছিল। এতিয়াও আহে ভাববোৰে খেদি খেদি, যুঁজ কৰিব লগা হয়, হেঁচা মাৰি ধৰা ভাববোৰ খেদিবলৈ বহুপৰ কষ্ট কৰিবলগা হয়, কিন্তু সেইবোৰে তাক মাৰিব নোৱাৰে, সেইবোৰ আগলৈও আহি থাকিব, কিন্তু সি আৰু মৃত্যুমুখী নহয়, যিকোনো পৰিস্থিতেই সি আত্মহত্যা নকৰাটো নিশ্চিত। 'তাইৰ কাৰণে সিহঁতে তিৰস্কাৰ কৰিবলৈ বা মাৰ-পিট কৰিবলৈ আজি মোক নাপালেইহেঁতেন, তাইক মই লগ নোপোৱা হ'লে! সেইটো সিহঁতে বুজিব পাৰিবনে? নালাগে বুজিব। মই আজিৰ পৰা তাইলৈ এখনো চিঠি নিদিওঁ, এদিনো ঘৰলৈ নাযাওঁ, কিন্তু মই হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীত ফেইল কৰিম!' ফেইল কৰাৰ সিদ্ধান্তটো লৈ সি শান্তি অনুভৱ কৰিলে, জয়ী হোৱা যেন লাগিল, মকৰাৰ জাল এখন ফালি চকু-মুখত লাগি ধৰা আঠালতীয়া সূতাবোৰ আঁতৰাই দি স্পষ্টকৈ সকলো দেখা যেন সি অনুভৱ কৰিলে। 'একো নিলিখোঁ পৰীক্ষাত, মৃণালহঁতক নমতাৰ সিদ্ধান্ত লৈছিলোঁৱেই, গতিকে এক ছেকেণ্ডৰ বাবেও লগ নলওঁ। মামাইতো খবৰ পাবই, গতিকে মায়েও পাব, এবাৰো ক'ব নোৱাৰিব সম্পৰ্কটোৰ কথা, সিহঁতে ভাবিব ৰিজাল্ট ভাল হ'ব, কিন্তু মই নিষ্পত্তি নিলিখোঁ। তাইৰ লগত মাথোঁ সংযোগটো ৰাখিম। সেই সংযোগটোৱেই জগতখন অৰ্থপূৰ্ণ কৰি ৰাখিব।'

'প্ৰথমে নম্বৰ পাইছিল মানে চেষ্টাৰ কম আৰু তাৰ মগজটো বহুত চোকা', তিনিদিনৰ পাছত মুকুল দত্ত আহি বাহিৰতে সুকন্যাৰ লগত পাতি আছে, 'সি লিখাখিনি কোনেও কাটিব নোৱাৰে! বানান-চানান ভুল হয় আৰু অদ্ভুত কিবা একোটা লিখি দিয়ে সেইবোৰ বাদ, সেইবোৰ গম নোপোৱাকৈ হয়। সি ক্লাছত মন দিয়া দিনা যিকণ শিকে সি সেইকণেই জানে, ঘৰত নপঢ়ে। যিমান চোকা হ'লেও, পৰীক্ষাত লিখিব পৰা হ'বলৈ হ'লে ঘৰত পঢ়িব লাগিব দ্বিতীয়বাৰ। ঘৰত কি কৰি থাকে সি?'

দোষটো সুকন্যাৰ ফালে যোৱা যেন হৈছে— মানে তাই ঘৰত তদাৰক নকৰে নেকি! তাই দায় গুচাবলৈ কোৱাৰ দৰে ক'লে, 'ঘৰততো একেৰাহে পঢ়া-টেবুলৰ ওচৰতে থাকে। মই চাই থাকোঁ।'

'নহয়! নপঢ়ে সি, পঢ়িলে নোৱৰা মগজেই নহয় এইটো। আমাৰ শিক্ষকৰ মাজতো আলোচনা হৈছে, চুন-চাধা খাই ঘূৰি ফুৰা ল'ৰা সি নহয়। টেবুলৰ ওচৰত কি কৰি থাকে! সি যিটো লিখে কাটিব নোৱাৰি, কিন্তু নিলিখেই। ক্লাছতো আমি চাওঁ, বুজোৱাৰ পাছত কিবা সুধিলে সিয়েই পাৰে উত্তৰটো দিব, পাছত আৰু নপঢ়ে, গতিকে পাহৰি যায়। আমি প্ৰমাণ পাইছোঁ, ক্লাছটো কৰোঁতে এইবোৰ গম পোৱা যায়তো, আমাৰ ষ্টাফত পাতিছে কথাটো, ৰিজাল্ট দিয়াৰ পাছত নহয়, আগতেও পাতিছোঁ আমি। আমাৰ এজনে ভাবিছিল

ঘৰখন দুখীয়া কিজানি, হাল বাই অহা ল'ৰাও থাকেতো, মইহে বোলো ক'ত হাল বালে সি, দেউতাক শিক্ষক, অকল ঘৰৰ মাটিকণ আছে ইয়াত।'

'চন্দনে কৈছে, সি ক্লাছ-শ্লাছ নকৰে, ক'ৰবাত বহি কথা পাতি থাকে, ফুৰি ফুৰে। ক্লাছত থাকে নে সি?'

'হেই, তেনেকুৱা ল'ৰা নহয়। ক্লাছ সি ৰেগুলাৰ কৰে। মূল কাৰণ, ঘৰত তাৰ পঢ়াত মন নবহে।'

'মই চায়েই থাকোঁ ঘনাই, কিতাপেই মোকলাই থয়। মই পিটোও মাজে মাজে, কিয় পৰীক্ষাবোৰ ভাল হোৱা নাই বুলি পিটিছোঁ, গ্ৰেড লৈ অহাৰ পাছতে ভালকৈ মাৰ খাইছে!'

'অ' সেইটো কথা!' চঁক খাই মুকুল দত্তৰ চকু দুটা ডাঙৰ হৈ গ'ল, 'সেইকাৰণে বেয়া হৈছে! আপোনালোকে পিটে ল'ৰা-ছোৱালীক? মাক-বাপেকে পিটিলে ল'ৰা-ছোৱালীয়ে নপঢ়ে নহয়! তাকো ডাঙৰ হোৱাৰ পাছত পিটিছে! সেইকাৰণে নপঢ়ে। এনেই বহি থাকে সি। নিপিটিব! মনত এইবোৰ প্ৰভাৱ পৰিছে তাৰ।' অলিন্দই চেণ্টাৰত বজাৰ কৰি আহি অস্পষ্টকৈ শুনিলেহি। জপনাখন খোলা আছিল, শব্দ নুশুনি তেওঁলোকে মন কৰা নাছিল। ওচৰতে দেখা পাই মুকুল দত্তই তৎক্ষণাৎ কথাটো সলাই তাক ক'লে, 'ল'ৰা তহঁতৰ ক্লাছ আৰম্ভ হ'বই এইকেইদিনতে, মোৰ টিউচনটোৰ সময় সলনি হ'ব পাৰে দেই, মই খবৰ দিম তোক।'

'আপুনি ইটা পেলালে, ঘৰ বাৰিষাই আৰম্ভ কৰিব পাৰিব জানো? বৰষুণততো গাঁঠিব নোৱাৰিব।' সুকন্যায়ো প্ৰসংগ সলালে। আশৈশৱ ল'ৰা দুটাক পিটি পিটি শেষ কৰি দিয়া যেন অপৰাধবোধে তাইৰ মনত ক্ৰিয়া কৰিবলৈ ধাৰিছে, আজিহে যেন তাই জ্ঞান লাভ কৰিছে। আন কথা শুনিবলৈ বা পাতিবলৈ তাইৰ অকণো মন নোযোৱা হ'ল, তথাপি উপায় নাপাই তাই তেওঁলৈ কাণ দিলে।

'বাৰিষা ইটাৰ দামটো কম বাবে লৈ থৈছোঁ। এইবাৰ খৰালি মই হাফ-ৱালটো মাৰিম, পাছৰ গোটেই বাৰিষাটো তিতিবলৈ দিম, নেক্সট খৰালি সম্পূৰ্ণ ঘৰ উঠাই মানুহ সোমাই দিম।'

'ভাল হ'ব। পৰিকল্পনাটো ভাল কৰিছে। এবছৰ তিতিবই লাগে।'

'স্কুলৰ কাষতো ৰুমটো সাজিম এইবাৰ খৰালিত। তাত মাটি অকণমানহে, সেইটোত অকল ক্লাছ কৰিবহে পৰা যাব, ডেক্স-বেঞ্চকেইখন থাকিব, থিয় থিয় বেৰকেইখন, সেইটো ৰুম সাজিবলৈ চিন্তা নাই। স্কুলত মানে, ৰুমবোৰ ন বজাত এৰি নিদিলে প্ৰিন্সিপালে অলপ বেয়া পায়। সেইকাৰণে কাষতে ৰুমটো মই সাজি ল'লে, দেৰিলৈকে টিউচনখিনি কৰিব পাৰিম সেইফালৰ ল'ৰা-ছোৱালীখিনিক। নিজৰ ৰুম এটা থাকিলে স্বাধীন আৰু।

ইয়াতো মই টিউচনৰ ৰুম সাজিম।' তেওঁৰ অকস্মাতে মনত পৰাত সুধিলে, 'এই হাজৰিকাৰ ঘৰখন কেনেকুৱা ? ভাল নে ? এদিন সোমাই চিনাকি হ'ব লাগিব। বেয়া নহয় কিজানি ?'

'বেয়া পোৱা নাই। দুয়োজন শিক্ষক। ভালেই পাইছোঁ।'

'আৎসা মই উঠোঁ। আপুনি আৰু মাৰ-পিট নকৰিব। সেইটো কৰিলে বেয়া, অতি বেয়া। এনেই ভাল হ'ব, চিন্তা কৰিব নালাগে।' অলিন্দই বস্তুবোৰ থৈ তেওঁৰ ওচৰলৈ আহি মাজৰ কোঠাটো পাইছিলহি, পুনৰ শুনিলে। তেওঁ নৰ'ল।

তেওঁ পদূলি পাৰ হোৱাৰ পাছত সুকন্যাই অলিন্দক ক'লে, 'তোৰ কথা সকলো শিক্ষকে চিন্তা কৰে, তোৰ বিষয়ে পাতে ভালকৈ, তেওঁ কৈ থৈ গৈছে। মাষ্টৰবোৰ বেয়া নহয়। তই পঢ়াত মন দে।'

'তেওঁলোকৰ নিজৰ নামটোৰ কাৰণে চিন্তা কৰে, স্বাৰ্থটো আছে। মোৰ নিচিনা কেইটাক লৈ ব্যস্ত হ'বই, নামটো আমাকলৈহে ঘটে বাকীবোৰক ঠগি।'

তাই একো নক'লে। সেয়া তাৰ ক্ৰোধ আৰু অহংকাৰ দুয়োটা হিচাপত ধৰিও ভেকাহি মাৰিবলৈ বা গালি পাৰিবলৈ তাইৰ মনলৈ জোৰ নাহিল, মুকুল দত্তই বুজাই থৈ যোৱা কথাযাৰে নানা ভাবৰ পৰিৱৰ্তন ঘটাই তাইক ঠুনঠুনীয়া কৰি পেলাইছে।

স্কুল খোলাৰ আগৰ দেওবাৰটোৰ পুৱা সুকন্যাই অলিন্দক বহঁতপুৰলৈ পঠিয়ালে। তাৰ মন যোৱা নাই, তাৰ বাস্তৱ পৰিপ্ৰেক্ষিতত আতাকহঁত অস্তিত্বহীন, তেওঁলোকৰ বক্তব্যৰ কোনো প্ৰভাৱ তাৰ জীৱনত নপৰে, তেওঁলোকৰ শাস্ত্ৰজ্ঞান-তত্ত্বজ্ঞান অচল, আৰু সেই জ্ঞানো কিমান নিখুঁত সেয়াও তাৰ এতিয়া সন্দেহত মাথোঁ। আতাকৰ কাষত কিছুপৰ মনে মনে বহি, ঘাটলৈ গৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰখন চাই সময়টো পাৰ কৰাটোকে মনতে ঠিক কৰি সি আহিল। আতাক পথাৰলৈ যাবলৈ এৰিলে, কথা পাতিবলৈ বহুত সময়, কিন্তু তাৰ আজি কোনো কৌতূহল নাই, একোটা অসাৰ কিংবদন্তিৰ দৰে তেওঁলোক তাৰ মনত মাথোঁ সোমাই আছে।

পদূলিত গাড়ী এখন ৰখাই থোৱা সি দেখিলে। বাৰাণ্ডাত তিনিজন আলহী। মথাউৰিৰ কাষৰ পৰীক্ষা চেণ্টাৰটোৰ প্ৰধান-শিক্ষকজন, গৰাৰ কাষৰ গাঁও এখনৰ পৰা এইবাৰ মেট্ৰিকত ষ্টেণ্ড কৰা ল'ৰাটো, আৰু তাৰ দেউতাক। 'অলিন্দক বহুদিনৰ মূৰত দেখিলোঁ অ'। ভালে আছানে ?' দেউতাকজনে তাক চোতালত দেখিয়েই ক'লে। সি উত্তৰ দি কাষতে বহিল। 'অ'..., বাবা নেকি !' আতাকে আনন্দৰে ক'লে। অলিন্দই ল'ৰাটোৰ বিষয়ে আগৰে পৰা ভালকৈ শুনি আছিল, দেউতাকো এজন ভদ্ৰ আৰু গাম্ভীৰ্যশীল শিক্ষক, সি ল'ৰাটোক প্ৰথম দেখিছে, সি তাৰ চকুলৈ চালে, পেলনীয়া সা-সৰঞ্জামে ভৰি থকা জংঘল এখনৰ মাজত গজি উঠা স্বচ্ছ আৰু সুগন্ধময় দুষ্প্ৰাপ্য ফুলৰ দৰে ল'ৰাটো উজলি থকা যেন লাগিছে।

'আপোনালোক ককাৰ ওচৰলৈকে আহিল নেকি ?' সি দেউতাকজনক সুধিলে।

'নহয়। তোমালোকৰ সেইফালেদিয়েই অলপ দূৰণিত সম্বৰ্ধনা অনুষ্ঠান এটা আছে, আমাক মাতিছে, সেইকাৰণে সোনকালে ওলালোঁ, তিনিওজন যামগৈ।'

চঁক খাই অলিন্দৰ চকু থিয় হৈ প্ৰধান-শিক্ষকজনৰ ফালে গ'ল, সি নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব নোৱৰা ভাবটো তিনিওজনে ধৰিব পাৰিলে, প্ৰধান-শিক্ষকজনে সেমেনা-সেমেনি কৰি তল মূৰ কৰিলে। যিজন অপদাৰ্থ প্ৰধান শিক্ষকৰ তলতে চেণ্টাৰটোত কিমান যুগ ধৰি নকলৰ খেলা চলি আছে, আজি ল'ৰাটোৰ কৃতিত্বৰ চলতে তেওঁ ভাল শিক্ষকৰ দৰে সম্বৰ্ধনা পাব! দূৰৰ মানুহে নুবুজিব তেওঁৰ কাহিনী!

অৱস্থাটো বেয়া নহ'বলৈ দেউতাকজনে বেছিপৰ ৰৈ নিদি ক'লে, 'আমি ইয়াত সোমালোঁ মানে, এখেতৰ কেঁচুৱা-নাতিটোৰ অকণমান গা বেয়া, ককাই পানী অকণ জাৰি থ'ব, যাওঁতে আমি আকৌ সোমামহি, এখেতে লৈ যাব। আমি যাৱেঁই, বিদ্যাধৰ বৰাৰ ঘৰতো ৰ'মগৈ, তেওঁলোককো মাতিছে। তেওঁলোক নিজৰ গড়ীতে যাব বাৰু। আটায়ে লগে-ভাগে যামগৈ।'

বিদ্যাধৰ বৰাৰ পুতেকে ষ্টাৰ হয়তো পালেহেঁতেন বা নাপালেহেঁতেন, কিন্তু পৰীক্ষাহলত মাক-বাপেক হালেই কাষত বহি লৈ ল'ৰাক ষ্টেণ্ড কৰাই দিলে। 'এই ল'ৰাটোৰ লগতনো সেইটো ল'ৰা শাৰী পাতিবলগীয়া হয়নে?' ষ্টেণ্ড কৰা ল'ৰাৰ শিক্ষকে জৰা পানী নিবলৈ সোমাইছে, লগত শিক্ষক-দেউতাক, সত্ৰাধিকাৰে পানী জাৰিছে— সমাজ আৰু শিক্ষা-জগতৰ পৰিহাসবোৰ ভাবি অলিন্দ বহি ৰ'ল।

'অ', সম্বৰ্ধনা আছে নে?', গাঁও-ফুৰা ভকত এজন সোমাই আহিল, তেওঁলোকক একেলগে দেখিয়েই গম পাইছে, কাৰ্যসূচী অ'ত-ত'ত সদায় চলিয়েই আছে।

'প্ৰভু, তুলসীৰ লগত কল-পটুৱাৰ মুক্তি! কেনেকৈ গৈ গৈ মানুহটোৱে ৰিটায়াৰ হ'ব লগা বছৰটোতে মুক্তি পালে দেখিলে!' তিনিওজন যোৱাৰ পাছত ভকতজনে ক'লে।

'তাকেহে!' আতাকে ধেকধেককৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে, 'ল'ৰাটো ভাল হোৱাৰ কাৰণে স্কুলৰ হেড-মাষ্টৰক ৰাইজে মাতিবই লাগিব! তেৰোঁ পূণ্য অকণমান ক'ৰবাত কৰিছিল!'

প্ৰধান-শিক্ষকজনো আতাকহঁতৰ ভকত। তামোলগুৰি গাঁৱৰ। আতাকৰ লগত তাৰ নামঘৰলৈ যাওঁতে অলিন্দই দেখিছিল, নকলৰ কথাটোত সকলো মানুহ অভ্যস্ত হৈ গ'ল যদিও সোপা-ঢিলা বাবে তেওঁৰ প্ৰতি কাৰোৱে সন্মান নাছিল। নকল কৰা বা বিলোৱাবোৱেও তেওঁক কোনোদিন আগস্থান দিয়া নাছিল বা স্থানেই দিয়া নাছিল। গাঁওখনত তেওঁৰ ঘৰ আছে নে নাই, সকামবোৰত তেওঁ শাৰীত বহিবলৈ পাইছে নে নাই, তলৰ শিক্ষকবোৰৰ সমানো তেওঁ গুৰুত্ব নাপায়। 'এতিয়া তেঁৱেই বাহিৰত সন্মান বুটলি থাকিবলৈ পোৱা দেখি গোটেই অঞ্চলটোত নিশ্চয় মুখৰোচক চৰ্চা চলি আছে। এইবোৰে মানুহক চাগে বেছিকৈহে দুৰ্নীতি কৰিবলৈ প্ৰৰোচিত কৰি আছে। বিদ্যাধৰ ছাৰ বা বাইদেউৰ চৰ্চাও ইয়াত এতিয়া কম চলি থকা নাই!'

চন্দন নাই, গাঁৰলৈ গ'ল, 'ৰুটিনখন সলনি নহ'ল মানে?' অশিষ্ট এটাক নেদেখি সকাহ পোৱাৰ দৰে লাগিল অলিন্দৰ। পিঠা এটা খাই সি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰলৈ গ'ল।

সি মথাউৰিৰ পৰা নামি যোৱা বাটটোত মাজু মাহীয়েকজনীৰ ঘৰ, তাই তাক দেখিলে। ব্ৰহ্মপুত্ৰই পাৰটো বহুখিনি খহালে, তাইৰ ঘৰৰ পৰা ভালকৈ দেখি, তাই তাক চাই থাকিল।

সি উভতি অহাত তাই পদূলিত ৰখাই ঘৰত সোমাবলৈ জোৰকৈ ধৰিলে। সি সোমাল। ঘৰখনত বহি তাৰ এনে লাগিছে যেন তাই একেবাৰে ওলাই গুচি অহাৰ পাছত প্ৰথমবাৰ সি লগ পাইছে। সি অনুভৱ কৰিলে, বহু বছৰৰ মূৰত লগ পালে চিনাকি মানুহো অতীততে ৰৈ যায়। তাই তাৰ লগত কৰা কাণ্ডবোৰ কিছুদিন আগৰ ঘটনাৰ দৰে মনত পৰিল, তাক লৈ কৰা কুৎসা ৰটনাবোৰো পৰিল, তথাপি সি শান্তকৈ বহি আছে। মানুহটোৱে পিছফালৰ পৰা আহি মাত দিলে, ল'ৰা-ছোৱালী দুটাই ওচৰত ৰৈ চালেহি।

তাক বহুৱাই আটাইকেইটা ভিতৰ সোমাল।

'এই মানুহটোৰ পৰা শান্তি নাই, কি যে কৰি থাকে!' 'কি কৰিলোঁ অ' মই!' 'এ নহয়! নহয় তেনেকৈ ৰ'ব অ'।' ভিতৰত গিৰীয়েক-ঘৈণীয়েকৰ অলংকাৰ সদৃশ কন্দল এখন লগা শুনা গ'ল। হয়তো চাহ কৰি কিবা চিজিল কৰোঁতে লাগিছে। কিছুপৰ নিশ্চুপ। ফোঁ-ফোঁৱাই মানুহটোৱে অলিন্দৰ সমুখেৰে পাৰ হৈ চোতালৈ গুচি গ'ল। 'বেছিকৈ কিবা লাগিল নেকি! আলহীৰ আগতো এই ৰূপ!' অলিন্দই ভাবিলে।

মাহীয়েকে পিঠা-বিস্কুট দুখনমানৰ সৈতে চাহ আনি দি ক'লে, 'তোমাক দিবলৈ একো এটা নাই অ'। এইবোৰ অভাৱতে জীৱনটো গ'ল। খোৱা যেনেতেনে।'

'তই লৈ আহিছিলি কি? তই যে অভাৱ অভাৱ কৰি থাক, মোকে দোষ দি থাক, তই ঘৰৰ পৰা লগত আনিছিলি কি? যাঃ, খুজি আনগৈ ঘৰত।...' মানুহটোৱে বলকিবলৈ লাগিল। মাহীয়েকো বাহিৰলৈ ওলাই দুষাৰমান গালি দিলে।

অলিন্দই বুজিলে, এইখন এদিনীয়া কাজিয়া নহয়, কিন্তু তাৰ সমুখত মানুহটোৱে কথাবোৰ এনেই জোৰ কৰি বহলাই লোৱাৰ দৰে লাগিছে। 'প্ৰেমৰ এই গতি হ'লগৈ? অকণমান বেছি কৰি নিশ্চয় মোকে দেখুৱাব খুজিছে, যাতে ঘৰত বা বহঁতপুৰত কওঁগৈ। মই ক'লেগৈ কি হ'ব? সিহঁতৰ নিজৰে লাজ। কিন্তু তাকেই কীৰিতি যেন ভাবিছে! হয়তো কিবা পোৱাৰ অবাস্তৱ আশাতো বন্দী হৈ ৰৈছে। মই কাকো নকওঁগৈ! কোনেও এতিয়া একো নিদিয়ে। সেইবোৰ পাতিবৰো মোৰ দৰকাৰ নাই!'

***   ***   ***

মাঘবিহুৰ উৰুকা। মাথোঁ নিয়মটো ৰক্ষা কৰিবলৈ সৰু চৌকা এটাৰ সমানকৈ জুই একুৰা চোতালৰ মূৰত জ্বলাই বিপুল-সুকন্যাই কথা পাতি আছে। কওঁতে কেৱল সুকন্যায়েই

কৈ আছে। কাষতে থিয় হৈ অলিন্দহঁত। 'কোনোবা আহিলেই তই ভিতৰলৈ গুচি যাবি। ইয়াত চাই থাকিব নালাগে। পঢ়ি থাকিবিগৈ। সময়ত ছেগ বুজি মই ভাত দিমগৈ।' তাই সৰুটোক পুনৰ নিৰ্দেশ দিলে। ভাত-আঞ্জাও ৰান্ধি তাই আজৰি। 'এইবাৰ কমিবও পাৰে। যোৱাবাৰ গোটেই ৰাতি সেইখন কৰি সিহঁতৰ হেঁপাহ নপলাল নে! তাতে এইবাৰ বিদ্যাধৰ বৰাৰ পুতেকে ষ্টেগু কৰিলে। কিন্তু ক'বও নোৱাৰি, ছমাহ পাৰ হৈ গ'লেই, পাহৰিলে চাগে ষ্টেগু কৰাৰ কথা, টৌটো কেতিয়াবাই কমিল, তাকো নকল কৰি পোৱাহে। সিহঁতেও জানে নহয় সেইবোৰ। কি ভাবে লৈ কি কৰে ক'ব নোৱাৰি। হ'লেও ঠাইকণৰ নামটো বিদ্যাধৰ বৰায়েই উজলালে।'

বিকৃত কিৰীলি এটা মাৰি বাটেৰে কোনোবা এটা পাৰ হৈ গ'ল। 'সেয়াহে!' কলুষিত পৰিস্থিতিটো একেই থকাৰ সম্ভেদ পালে সিহঁতে। 'কি কৰে ঠিক নাই এইবাৰো!'

হাজৰিকাৰ ঘৰত চকোৱা ভঙাৰ শব্দ উঠিল। এখোঁটালী ভাঙিলে। সময় সাত বাজিছেহে। চিঞৰ-বাখৰ কৰি বাধা দিয়াত কামিখিনি এৰিলে, কিন্তু বাঁহৰ জপনাখন লৈ গ'ল। খুজি লোৱা খৰিখিনিতো নিলেই।

'এইঘৰ মানুহকো এনেকুৱা কৰিব লাগেনে! পুৰণা ঘৰলৈ কিমানকণনো দূৰ! দুই কিলোমিটাৰ! একে গোসাঁইৰ ওচৰত শৰণ লয় ইফালে।'

আন্ধাৰ হওঁতেই বিপুলে জপনাখন আনি লুকুৱাই থৈছিল। বাধাহীনভাবে পোনে পোনে দুটা ছায়া সোমাই অহা সিহঁতে দেখা পালে। সৰু ল'ৰাটোৱে দুপদুপকৈ দৌৰি ভিতৰ সোমালগৈ। সুকন্যাই জুইকুৰা খুঁচৰি নুমাই পেলালে। তিনিওটা এখোজ এখোজকৈ আগবাঢ়ি গ'ল।

আন কোনো নহয়, হাজৰিকা-হাজৰিকানীহে।

এদিন সকাম এটালৈ হাজৰিকানী আহি চিধাই পাকঘৰলৈ সোমাই গৈ গেছ-ষ্ট'ভৰ ওপৰৰ চাহৰ বাচন চুইছিলগৈ। সুকন্যাই চঁক খাই কি কওঁ কি নকওঁকৈ ৰওঁতেই মিতিৰৰ আলহী এজনীয়ে তেওঁক ক'লে, 'আমাৰবোৰৰ ঘৰত এনেকৈ ভকতৰ মানুহ নোসোমাই নহয়। এইখন গোসাঁইঘৰহে, তুমি নাজানি সোমালা নেকি? আজিৰ পৰা নোসোমাবা।' হাজৰিকানী পাকঘৰটোৰ পৰা ওলাই কাষৰ কোঠাটোত বহিল। কোনোবা এজনীয়ে সৰু ল'ৰাটোৰ হতুৱাই চচটো পিছফালে নি উবুৰিয়াই থোৱালে, গেছ-ষ্ট'ভটোত পানী চটিয়াই মানুহকেইজনী পুনৰ চাহ-তাহত লাগিল। শিক্ষয়িত্ৰী মানুহ, অশিক্ষিত এজনীয়ে কাঢ়া কথা শুনাইছে, লাজে-খঙে-অপমানে হাজৰিকানীয়ে ওচৰত থকাকেইজনীক ক'লে, 'মই ভূঞা বংশৰহে। চাৰ্টিফিকেটত ভূঞাই লিখা আছে। মানুহে মাতে হাজৰিকানী, কিন্তু এনেই মই ভূঞা। শংকৰদেৱ ভূঞাই আছিল, আমিও উচ্চ জাতিয়েই।' তৰ্ক কৰিবলৈ মুখ মেলিও নতুন বক্তব্যটো শুনি আটাইকেইজনী মহিলা মনে মনে ৰ'ল, আৰু সুকন্যা লোকৰ লগত কাজিয়া কৰা মানুহ নহয়, গতিকে তাইৰ ঘৰ হিচাপে কোনেও মুখ খুলিব নিবিচাৰিলে।

সকাম চলি থাকোঁতেই মানুহজনী উঠি গুচি গ'লেও বেয়া হ'ব কথাটো, সুকন্যাই তেওঁৰ ওচৰত ৰৈ ভালধৰণে ক'লে, 'আপুনি কামত লাগিব নালাগে। বহকচোন অকণমান। বাকীসকল আছে নহয়, তেওঁলোকেই কৰক।' আন আলোচনাৰ মাজে মাজে তেওঁ প্রসংগটো চমুকৈ উলিয়াই থাকিল, 'গোসাঁইবোৰে আমাক কিয় নুচুব?' ভকত ৰূপে তেওঁ ঢাৰিতো বহিবলৈ ইচ্ছা নকৰিলে, পিৰাতহে বহিল। সুকন্যাই মিতিৰৰ মানুহকেইজনীক মনে মনে হাক দিয়াত কোনেও তেওঁৰ তেনে কথাত ভাগ নল'লে। প্রসাদ খাই থাকোঁতেও তেওঁ পুনৰ ভূঞা বংশৰ কথাটো উনুকিয়ালে।

খাই-বৈ তেওঁ যোৱাৰ পাছতে গোসাঁইৰ পুৰুষখিনিকো ক'লে কোনোবাই। গোটেইবোৰৰ খং উঠিল। তেওঁৰ মুখত শুনাৰ সময়ৰে পৰা অলিন্দৰহে কিন্তু ভাল লাগি আছিল। জাত-পাত নোহোৱা কৰি তুলিব পৰা এটা প্রতিবাদী সত্তা যেন লাগিছিল তেওঁক। কিন্তু কেইসপ্তাহমান পাছত তেওঁলোকৰ গোসাঁইৰ ঘৰত মানুহ এজন ঢুকাল; কাজলৈ তেওঁ, সুকন্যা আৰু সিও একেলগে গ'ল। তেওঁ পদূলিটো দেখাৰে পৰা চেন্দেল খুলিবলৈ সিহঁতক কৈ কৈ গৈছে— 'আমি আমাৰ গোসাঁইৰ পদূলিতে চেন্দেল খোলোঁ সদায়।' সুকন্যাই কৈছে— 'এইঘৰ আমাৰ মিতিৰহে, আমি পদূলিতে নোখোলোঁ, ভকতেহে খোলে।' তেওঁ বোলে নহ'ব নহ'ব খোলক। তেওঁৰ উৎপাতত সিহঁতেও চেন্দেল পদূলিতে খুলি সোমাই গ'ল। বাৰাণ্ডাৰ সমুখত ঘৰৰ মানুহ এজনে সুকন্যাক দেখিয়েই 'অ' তোমালোক আহিছা, আহা আহা' কৰি ভিতৰলৈ আগবঢ়াই দিলে, মানুহজনে হাজৰিকানীক মুখেৰে একো নামাতি কাষৰ কোঠাটোলৈ আঙুলিয়াই দেখুৱাই বহিবলৈ নির্দেশ দিলে, হাজৰিকানী সেইটোলৈ সোমাই গ'ল, অলিন্দই দেখিলে— গোটেই কোঠাটোত টিৰপালৰ নিচিনা কিবা এখন পাৰি থৈছে আৰু বেপাৰীয়ে বেচিবলৈ থোৱা মুৰ্গী এজাকৰ দৰে ভকতনী এপাল তাতে ঠেপা খাই বহি আছে, হাজৰিকানীও গৈ বহিল, সি ভিতৰলৈ এপাক মাৰি ইফালে-সিফালে ঘূৰিলে। সকাম ভগাৰ পাছত হাজৰিকানী অকলে গুচি আহিল, তেতিয়াৰ পৰা সুকন্যাক ভালকৈ নমতা হ'ল, ঘৰলৈকো নহা হ'ল। গোসাঁইৰ ভাবতে সুকন্যা-বিপুল এনেয়ো নাযায়।

সেইদিনাৰ পৰা আজিহে আহিছে মানুহহাল। অলিন্দই চন্দনৰ ৰহস্যটোৰ দৰে এইবোৰ কথাৰো ৰহস্য আজি পৰ্যন্ত ভেদ কৰিব পৰা নাই— মানুহবোৰে এঠাইত প্রতিবাদ কৰি আন ঠাইত 'নিজৰ গোসাঁই'ৰ নামত কিয় নিজে ভৰিত পৰি থাকে? সি মনতে পুনৰ বিশ্লেষণ কৰি থাকিল।

'বেছিপৰ নৰওঁ। চকোৱাখন আকৌ কোনোবাই ভাঙি পেলাব।' দুই-তিনিষাৰ সাধাৰণকৈ পাতি তেওঁলোক গ'লগৈ।

তেওঁলোক ঘৰৰ চোতাল পাইছেহে, সুকন্যাহঁতৰ পদূলিত ল'ৰা এটাই চিঞৰি চিঞৰি বিহু গাই নাচিবলৈ লাগিল। ক্ষুদ্ৰকৈ গঢ়ি উঠা চুবুৰীকণ আতংক-উশৃংখলতাৰে প্ৰলয়

স্থলীলৈ যেন পৰিণত হ'ল। কুঁৱলীত তাৰ চেহেৰাটো সিহঁতে নেদেখিলে, গাড়ীৰ পোহৰত মাজে মাজে গাটো জিলিকিছে, নিচাত ক'ব নোৱাৰে, চিঞৰখিনি চিনি পাইছে— ওচৰৰে ল'ৰা এটা, বাপেকটোও মদপী, মাক কোনোবা এটা দলৰ নেত্ৰী।

খৰি খুজিবলৈ সুকন্যাহঁতৰ ঘৰলৈ তিনিবাৰ আহিল, সৰু সৰু ল'ৰাকেইটামানে জেওৰা অলপো ভাঙিলে। বিদ্যাধৰ বৰায়ো ৰক্ষা নাপালে।

বিহুৰ পাছদিনা আবেলি, পদূলিৰ পৰা অকণমান দূৰত বাটৰ সিকাযে, টিউচন-স্কুলৰ মালিক পৰমা নেওগ আৰু ছবি-শিক্ষকজনে বাৰে বাৰে অথালি-পথালি কৰি কথা পাতি থকা সুকন্যাহঁতে দেখিলে। পৰমা নেওগ স্কুটাৰৰ ওপৰত আৰু ছবি-শিক্ষকজনে চাইকেলৰ পৰা নামি হেন্দেলত ধৰি আছে।

ছবি-শিক্ষকজনে চাইকেলখন পিছুৱাই এইফালে আহিবলৈ বিচৰা দেখা গ'ল, পৰমা নেওগেও ভৰিৰে স্কুটাৰখন পিছুৱাই তেওঁৰ কাষ পালেহি, পুনৰ দুয়োজন বননিৰ ফালে গ'ল।

'দুয়োজনে চেণ্টাৰলৈ আকৌ যাব খুজিছে নে আমাৰ ঘৰলৈ আহিব বিচাৰিছে বাৰু!' সুকন্যাই ক'লে।

'বিহু খাবলৈ আমাৰ ঘৰলৈ আহিব নেকি। এজন আহিব, আনজন নাহে।'

'তই মাতি আনগৈচোন যা', সুকন্যাই অলিন্দলৈ চাই ক'লে।

'ই গ'লেই', সৰুটোৱে ক'লে। ছবি-শিক্ষকজন চাইকেলত উঠি গুচি গ'ল।

পৰমা নেওগে স্কুটাৰ ষ্টাৰ্ট কৰি গৈ তেওঁৰ ওচৰ পাই হাত দাঙি ৰখালে। আকৌ দুয়োজনে দোধোৰ-মোধোৰ কৰি থকা যেন দেখা গ'ল।

'এ নহয়, ছবি-ছাৰ আজিকালি টিউচন-স্কুলত নাই, নিজে ঘৰে ঘৰে ক্লাছ কৰে আৰু গ্ৰুপতো কৰে বেলেগকৈ। আকৌ তেওঁক ল'ব খুজিছে চাগে। তাকে আলোচনা কৰি গৈ আছে।' সৰুটোৱে ক'লে।

'ইয়াত মাটি চাইছে, এইফালে টিউচন-স্কুল খুলিব। নহ'লে ইয়াৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ বহুত দূৰ হোৱা কাৰণে নোযোৱা হৈছে। ইয়াতে এখন খুলিলে এইফালৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ সুবিধা হ'ব।' সুকন্যাই দৃঢ়তাৰে ক'লে।

'ছবি-ছাৰৰ ইমান টকা নাই', সৰুটোৱে ক'লে।

'কিনিলে নেওগ ছাৰে কিনিব! আগৰে লগৰ শিক্ষক যেতিয়া তেওঁকো লৈছে, চাই-চিটি দিছে চাগে। লওক, ভালেই হয়। ভাল ভাল মানুহবোৰ আহিব লাগে, ডাঙৰ ডাঙৰ ঘৰবোৰ হ'লে ওলায়েই দেখি কিমান ভাল লাগিব! আমাৰ নিজৰ সাধ্য নহ'লেও— আগলৈও হয় বা নহয়— লোকৰ ডাঙৰ ঘৰবোৰকে চাই ভাল লাগিব!'

অগা-পিছা কৰি গৈ গৈ তেওঁলোক সুকন্যাহঁতৰ আঁৰ হ'ল। সিহঁত পিছফাললৈ অহিল।

অলপ পাছতে চোতালত হৰ্ণ মাৰি কৃষ্ণহঁতে মাতিলে।

'আমি অলপ আগলৈকে বাহিৰতে আছিলোঁ। পৰমা নেওগ ছাৰ আৰু ছবি-ছাৰে বাটতে কথা পাতি পাতি সোমাওঁ-নোসোমাওঁ কৰি গুচি গ'ল। তাকে চাই ৰৈ আছিলোঁ। তোমালোক ক'ৰ পৰা আহিলা?' সুকন্যাই ক'লে।

'ক'ত কথা পাতি পাতি গৈছে! ডাঙৰ কাহিনী! আমি বচাই থৈ আহিছোঁ।'

'কি হ'ল?'

'ছবি-মাষ্টৰক কাটিবলৈ পৰমাই দা লৈ খেদি ফুৰিছে।'

'কি আচৰিত কাণ্ড!' চকু থৰ কৰি সুকন্যাই সুধিলে, 'কিয়? এতিয়া ক'ত পালেগৈ?'

'ছবি-মাষ্টৰৰ সমান ভাল ছবি আঁকা মানুহ ইয়াততো কোনো নাই। পৰমাই তেওঁক দৰমহা কমাই দিয়ে, তেওঁ এৰি দিলে। সেইবিলাক যোৱা বছৰৰে কাহিনী। ই পৰমাই কি কৰিলে, নিজৰ টিউচন-চেণ্টাৰতো বেলেগ কোনোবা এটা মাষ্টৰ গোটালে, সিমান ভাল নহয়। ল'ৰা-ছোৱালী কিছুমানক গাৰ্জেনে টিউচন-চেণ্টাৰত দিও ছবি-মাষ্টৰৰ ঘৰলৈও পঠিয়ায়। ছবি-মাষ্টৰে ল'ৰা-ছোৱালীৰ কিবা এটা ভুল শুধৰাই দিলে, সৰু ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কি বুজি পায়, ইয়াত কৈ দিলেহি যে সেইজন ছাৰে এনেকৈহে শিকাইছে। তাৰ পাছত পৰমাই তেওঁক কাটেই— বোলে তই মোৰ টিউচন-স্কুলৰ ষ্টুডেণ্টৰ কিয় ভুল ধৰিবি, মোৰ টিউচন-স্কুলৰ মাষ্টৰক তই ভুল ধৰিবলৈ কোন! মানুহটোৱে মদ খাই ক'ব নোৱাৰে, দাখন স্কুটাৰতে লৈ আছে তেওঁক কাটিবলৈ।'

'অ... এনেকুৱাহে নেকি!'

'ছবি-মাষ্টৰ জণ্ডি মানুহ নহয়তো। তেওঁ কাৰোবাৰ ভুল ধৰাৰ ইচ্ছাত কৰা নাই। ল'ৰা-ছোৱালীক অভিভাৱকে দিছে, তেওঁ শিকাই দিছে। কিন্তু পৰমা হাৰামীৰ নিজৰ চেণ্টাৰটো মৰা পৰাৰ ভয়। তাৰ চেণ্টাৰত ভুল শিকাইছে বুলিতো ওলাই যাব। অভিভাৱকবোৰনো কেনেকুৱা! পৰমাৰ নিচিনাই প্ৰায়বোৰ। সিহঁতে তেনেকৈয়ে পাতিব। কিজানি আৰু ভুল ওলাই গৈ থাকে, সেইকাৰণে সি লগে লগেই দম এটা ইয়াক দি লৈছে। এইবোৰ হ'ল ভদ্ৰ মাষ্টৰ! সি আমাৰ আগতে কৈছে, মদৰ নিচা, কৈ দিছে— মই বেপাৰ কৰিছোঁ, মোৰ বেপাৰত ঘাটি লগাবলৈ তই কোন!'

'তোমালোকে তাৰ পাছত কি কৰিলা?'

'আমাক দেখি ছবি-মাষ্টৰে ৰখালে। প্ৰথমে আমি দুয়োজনৰ এনেই খা-খবৰ ল'লোঁ, তাৰ পাছত দেখোন কথা গহীন! পৰমাক ধমকি দুটামান দিলোঁ, কিনো টানকৈ ক'ব— তেৰোঁ আমাক পঢ়ুওৱা বয়সৰে মানুহ, তথাপি অলপ ক'লোঁ কিবা-কিবি। ভাবিলে চাগে—

ডেকা দুটাই পিটিলে মোৰ দিগদাৰ হ'ব। গ'লগৈ। এওঁ যাবলৈ ভয় কৰিছে। বেলেগ এফালেদি যাবলৈ কৈ গুচি আহিছোঁ। ইয়াত ওভটা-ওভটি কৰি আছিল মানে, ছবি-মাষ্টৰ আপোনালোকৰ ঘৰত সোমাই সাৰিব খুজিছিল, পৰমাই নিদিয়ে, থাপ মাৰি ধৰে।'

'আমি কি স্বৰূপত পালোঁহি! আমাক নোপোৰা হ'লে অকণমান দিগদাৰেই আছিল।'

'তোমালোকে আগবঢ়াই থৈ আহিব লাগিছিল।'

'আৰু একো নকৰে, পৰমায়ো ভয় খালে, আমি ডেকা ডেকা দুটাই পিটিলে তাৰ হাড় নাথাকিব। মানুহ নথকাতহে তাৰ সেইটো দম, নহ'লে তাৰ নিজৰে বদনাম হৈ যাবতো। আমিতো গম পালোৱেই, তাৰো ভয় সোমাই গৈছে।'

***   ***   ***

অলিন্দই সিদ্ধান্ত লোৱা মতেই, গোটেই দ্বিতীয় বৰ্ষটোত ময়ূৰীক এখনো চিঠি নিদিলে, এদিনো ঘৰলৈ নগ'ল, স্কুললৈ আহোঁতে-যাওঁতেও বিশেষ কাকো লগ হিচাপে নল'লে। মৃণালহঁতে এদিন বন্ধুকেইটাৰ মাজত তাক লৈ বেয়াকৈ ক'লে, 'তোমাক কিমান সহায় কৰি দিলোঁ, আমি ফেইল কৰাৰ বাবেই একেদিনাই পাহৰি গ'লা!' সি মাথোঁ শুনি থাকিল। চিঠি নাপাই ময়ূৰীয়ে বাউলি হোৱা যেন কৰে, ঘৰত ধৰা পৰাৰ ভয়ত সি নিদিয়া বুলি ভাবি তাই বাৰে বাৰে বুজাই লিখে—'ডাঙৰ হোৱাৰ পাছত মানিব, দিবা।' তাই চিঠি দি পঠিওৱাটোক সি কেতিয়াবা জোকাই কৈ পঠিয়ায়— 'মই দি থৈছোঁ, তাইহে উত্তৰ নিদিয়ে, সোনকালে দিবলৈ ক'বাচোন।' শুনি তাই তাৰ প্ৰতি অধিক বলিয়া হয়। সি নপঢ়িবলৈ আৰু ক্লাছত মন নিদিবলৈ অহৰহ চেষ্টা কৰিলে। মাথোঁ গণিতৰ নিচা তাৰ সম্পূৰ্ণ শেষ হৈ যোৱা নাই— মনৰ শান্তি বিচাৰি সেইটোতে সি মাজে মাজে কলম ধৰে। কোষ্ঠকাঠিন্য, সঘন পেটৰ বিষ, আৰু চিকিৎসাৰ মাজত তাৰ দিনবোৰ গ'ল। শালবাৰীলৈ টেলিফোনৰ লাইন আহিল, বিপুলেও নাম দিছিল, সিহঁতেও পালে, ময়ূৰীয়ে নম্বৰটো পাব বুলিয়েই অলিন্দই কাকো কোৱা নাই, কাৰণ তাই পাছ কৰি দূৰলৈ যোৱাৰ পাছত পিচিঅ'ৰ পৰা ফোন কৰিব পাৰে বা তেতিয়ালৈ সিহঁতৰ ঘৰলৈও লাইন যাব পাৰে। ফাইনেলত, গণিতক বাদ দি আন প্ৰতিটো পৰীক্ষালৈ ওলাই যোৱাৰ আগ-মুহূৰ্ততো সি কিতাপৰ মাজত আলোচনী ভৰাই পঢ়ি থাকিল, নহ'লে কিজানি পাছ-মাৰ্ক পাই যায় বা পৰীক্ষাত বহি লৈ লিখিবলৈ মন গুচি যায়। ইংৰাজী-অসমীয়া বিষয় দুটাৰ পৰীক্ষাত সি ক্লাছত মনত ৰোৱাখিনি কিছু লিখিলে, গণিতৰ কেইটামানহে এৰিলে, বাকী বিষয়ত ফেইল কৰাটো খাটাং। বাহ্যিক কোনো প্ৰতিক্ৰিয়া নেদেখুওৱাকৈ সি উদগ্ৰ সুখ লৈ আছে।

প্ৰেক্টিকেল-পৰীক্ষাৰ জাননী দিলে। প্ৰথমটো পৰীক্ষা ৰসায়ন বিজ্ঞানৰ। দ্বিতীয়টো টেষ্টত, জীৱ-বিজ্ঞানৰ পৰীক্ষাত ভাল ল'ৰা এটাই আধাতে বহী জমা দিয়া দেখি অলিন্দয়ো বহি নাথাকি ওলাই আহিছিল। বাহিৰত অসমীয়াৰ শিক্ষক এজনে দেখি চিঞৰি কাষলৈ

মাতি কৈছিল, 'আমি প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ গোটেইটো দিয়াৰ লিষ্টত তোমালোক দুটাকো ৰাখি থৈছোঁ, কিয় আধাতে ওলালা?' ল'ৰাটোৱে ফ'ৰ্থ-চাবজেক্ট কৰাৰ কথা ক'লে। অলিন্দয়ো সেইটোকে ক'লে। প্ৰেক্টিকেলৰ কথাষাৰ অসমীয়া বিষয়ৰ শিক্ষকৰ মুখত শুনি তাৰ বেছিকৈ ঘৃণা লাগিছিল। প্ৰেক্টিকেলবোৰ তাৰ ভাল হয়, সহজে ওলাই যায়। টেষ্টবোৰত নম্বৰ নাপালেও সি চোকা বুলি ধাৰণাটো এতিয়াও স্কুলত শেষ হৈ যোৱা নাই। কিবা এটা চমৎকাৰ আশা কৰাৰ দৰে সকলোৱে ভাবি আছে ৰিজাল্ট কিজানি ভাল হৈ যায়, কিজানি ফাইনেল বুলি অন্ততঃ পৰীক্ষাৰ আগৰ বন্ধকেইদিনত পঢ়োঁতেই নম্বৰ উঠি যায়। আৰু প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ গোটে গোটে লৈ প্ৰথম বিভাগ লোৱাটো সহজ। সেইটোৰ বাবেইতো খেলাখন। প্ৰেক্টিকেল-পৰীক্ষালৈ ওলাই চাইকেলত উঠি সি হাঁহি মাৰি সুকন্যাক ক'লে, 'আজি আচল দিনটো আহিল দুবছৰৰ মূৰত! যিটোক লৈ গোটেই গণ্ডগোলখন আৰম্ভ হৈছিল। আজি মোৰ পাল। আজি গণ্ডগোল মই লগাম! প্ৰেক্টিকেল মই পূৰা বেয়া কৰিম, কেনেকৈ নম্বৰ দিয়ে চাওঁ!' সি গোটেই জগতখনকে নচুৱাব বিচৰা দৰে উৎফুল্লিত হৈ পৰিছে।

'তই উৎপাত কৰি থৈ নাহিবি দেই। ঠাণ্ডা মগজে এইকেইটা পৰীক্ষাও শেষ কৰি আহ!' সুকন্যাই অনুনয়ে ক'লে, বুকুত তাইৰ সংশয়ে কোবালে, খং কৰাৰ উপায় নেদেখিলে— মনো নাই, তাৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰিবলৈ একো অধিকাৰ মনত বিচাৰি নাপাই তাই সদায় হতাশ হৈ আছে, মাথোঁ এটাই আশা কিজানি ঈশ্বৰে কিবা কৰি দিয়ে। পুনৰ এদিনো তাই তাক ছোৱালীজনীৰ কথা সোধা নাছিল— সুধিবলৈ একো লক্ষণ দেখা নাছিল, চন্দনৰ তথ্য মতে এৰা-এৰি হৈছে, কিন্তু স্কুলখনক লৈও অলিন্দইতো কোনো মন্তব্য নিদিলে এবছৰ, এটা বছৰ সম্পূৰ্ণ শান্ত হৈ থকা সি যে সহজে গোটেই কথাবোৰ গ্ৰহণ কৰিলে তাইৰ বিশ্বাস হোৱা নাছিল, এটা বৰ্ষৰ প্ৰতিটো দিনৰ সন্দেহৰ প্ৰমাণ তাই এইমাত্ৰ হাতে হাতে পালে।

থিয়ৰীৰ পৰীক্ষাকেইদিনত নকল কৰা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক শিক্ষকবোৰে সুযোগ দিছিল, কোনো শিক্ষকে লিখি নিদিলেও বা কিবা ফালি যোগান নধৰিলেও, নিজে কৰাবোৰক কোনেও হাক দিয়া নাছিল। পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ দিনা নিৰীক্ষক হৈ থকা গণিতৰ শিক্ষকজনে, মুখ কামুৰি বহি থকা ছোৱালী এজনীক কাষৰ এটাৰ পৰা নকল এখন লৈ দি দিছিল, লগে লগে আন কোনোবা এটাকো তেওঁ বেলেগ এখন দিছিল। তেওঁৰ লগতে থকা জীৱ বিজ্ঞানৰ শিক্ষকজনে একো ক'ব নোৱাৰি ছাটি-ফুটি কৰি বাহিৰলৈ ওলাই দিলে। প্ৰতিটো অনুষ্ঠানত আগশাৰীত স্থান লৈ শুৱলা বক্তৃতা দিয়া ইংৰাজীৰ জ্যেষ্ঠ শিক্ষকজনে একো নেদেখা যেন কৰি খিৰিকীৰ কাষেৰে সেই সময়তে পাৰ হৈ গৈছিল। খৰকৈ নিলিখি বহি থকা দেখি অলিন্দৰ কাষতো গণিতৰ শিক্ষকজন ৰৈ অৰ্থপূৰ্ণভাবে সুধিছিল, 'তই পাৰিছ নে?' যেন সি অকণমান ইংগিত দিলেই তেওঁ কাৰোবাৰ পৰা নকল এখন আনি তাকো দিব। সি ওপৰলৈ মুখ তুলি তেওঁলৈ নাচালেই, তেওঁ তাৰ ওচৰৰ পৰা আঁতৰি গ'ল। ঘৰ

আহি পাই খবৰখিনি অলিন্দই সুকন্যাক দিছিল, চন্দনো বহি আছিল, সি মুখত হাঁহি লৈ ক'লে— 'তয়ো নিলিখিলি কিয় !' অলিন্দৰ মুখখনে লগে লগে খঙাল ৰূপ ধাৰণ কৰিলে, সুকন্যাই চন্দনক আৰু নক'বলৈ ইংগিত দিলে, তাই শুদ্ধ-অশুদ্ধ একো নকৈ শান্তকৈ অলিন্দক ক'লে— 'যা হাত-ভৰি ধোগৈ।'

এতিয়া তাই ভয় খাইছে, কোনোবাই নকল কৰা বা শিক্ষকে দি থকা কাণ্ডবোৰ দেখিলে সি যদি চিঞৰ-বাখৰ কৰি দিয়ে, আৰু তেতিয়া কোনোবাই যদি তাক ওলোটাই কিবা অনিষ্ট কৰে !

'পাছত তই যি কৰ কৰিবি, য'ত পঢ় পঢ়িবি, এইবাৰ ঠিককৈ দি আহ।' অনুৰোধৰ সুৰত তাই পুনৰ ক'লে।

'হুলস্থূল একো নকৰোঁ মই। কাকো একো নকওঁও। ধুনীয়াকৈ প্ৰেক্টিকেল কৰিম, উত্তৰ ওলায়েই যাব মোৰ, কিন্তু মই অকণমানি কাম এটা কৰিম। তাৰ পাছত আপোনালোকে কি কৰে কৰিব ! মাষ্টৰে কি কৰে চাওঁ, কেনেকৈ নম্বৰ দিয়ে !' সি চাইকেল মাৰি গুচি গ'ল।

'একো নকৰিবি, ভালকৈ দি আহ।' সুকন্যাই পিছৰ পৰা চিঞৰি ক'লে।

সি পৰিকল্পনা কৰিছিল, সুন্দৰকৈ প্ৰেক্টিকেল কৰিব, কিন্তু বহীত ভালকৈ নিলিখে, মাজতে যেতিয়া ভাইভা হ'ব— আধা কৰা বহীখন এক্সটাৰ্নেলে চাব, তাৰ পাছত বাকীখিনি নিলিখাকৈ সি গোটেই বহীখন কাটি থৈ গুচি আহিব।

কিন্তু কোনে কি লিখিছে মুকুল দত্তই বাৰে বাৰে চাই আছেহি, নোৰৰাখিনিক কিতাপ মেলি লিখোৱাইছে, তাৰ বহীখনো তেওঁ ভালকৈ নিৰীক্ষণ কৰি আছে। বাকীবোৰ শিক্ষকো তৎপৰ হৈ আছে।

এবাৰ আহি তেওঁ সিহঁতৰ কাণত পেলাই গ'ল— 'এক্সটাৰ্নেল ভাল আহিছে দেই, বাচি গ'লি তহঁত, চিন্তা নাই !'

কেতিয়াবা পৃথিৰাজ কলেজৰ পৰা ইয়ালৈ এক্সটাৰ্নেল পঠিয়ায়। কলেজখনৰ ৰাজ্যজুৰি নাম থকা ৰসায়ন বিজ্ঞান বিভাগটোৰ আটাইকেইজন শিক্ষক বিজ্ঞানী, বিজ্ঞান-লেখক, আৰু সৎ। সেইবাবে, তাৰ কোনোবা অহাৰ ভয়ত ইয়াত সৰ কঁপি থাকে। তেওঁ ভাল বুলি কৈ থৈ যোৱা মানে ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে জানিলে, পৃথিৰাজ কলেজৰ নহয়। সিহঁতে এখোপ পাৰ হোৱা যেন অনুভৱ কৰা দেখা গ'ল।

এক্সটাৰ্নেল লেবলৈ এবাৰো সোমোৱাৰ লক্ষণ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে নেদেখিলে। তেওঁ বেলেগ কোঠা এটাত বহিল। ক্ৰম অনুসাৰে এজন এজনকৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক মতা আৰম্ভ হ'ল।

ঘূৰি অহাবোৰে কৈছে- প্ৰেক্টিকেলৰ বিষয়ে একো সোধা নাই, থিয়ৰীৰ পৰীক্ষা কেনেকুৱা হৈছে সুধিছে, প্ৰশ্ন-কাকতখন হাতত লৈ তাৰে প্ৰশ্ন এটা-দুটা সুধিছে, কোঠাটোত

মুকুল দত্তও বহি আছে, আন কোনোবা একোজন শিক্ষক ওলোৱা-সোমোৱা কৰি আছে। অলিন্দই বিকল্প পৰিকল্পনাটো ঠাইতে প্ৰস্তুত কৰিলে— এইটো অতি নিখুঁত, অতি কৌশলী, আগৰটো অভদ্ৰামী বুলিব পাৰি, এইটো অতি ভদ্ৰ, সৎ— সি ৰোমাঞ্চিত হ'ল, গৰ্বিত হ'ল।

অলিন্দক মতাই নিলে। মুকুল দত্ত বাহিৰলৈ ওলাই তাৰ পৰা আঁৰ হ'ল। সি জানিছে, তেওঁ বাহিৰৰ পৰা গম লৈ থাকিব, তেওঁ তাৰ প্ৰতি আৱেগিক, সেইবাবেই সি অহাত তেওঁ বহি নাথাকি অকণমান বেলেগ কৰিছে, নিশ্চিতকৈ ইতিমধ্যে এক্সটাৰ্নেলক তাৰ বিষয়ে কৈয়ে থৈছে।

ভাইভাটোলৈ তাৰ অলপ ভয় লাগি আছে, সি বিচাৰিছে ভাইভাটো ভাল হওক।

তেওঁ দুটা প্ৰশ্ন সুধিলে তাক, দুয়োটাই সি পাৰি গ'ল। তাৰ যুঁজখন সৰল হৈ উঠিল। সি সাজু হ'ল।

'থিয়ৰীৰ পৰীক্ষা কেনেকুৱা হ'ল তোমাৰ?' এক্সটাৰ্নেলে সুধিলে।

'বেয়া হৈছে।' তাৰ খাটাং উত্তৰ— তাৰ দ্বিতীয়টো পৰিকল্পনাৰ দৃঢ় উত্তৰ।

তেওঁ চঁক খাই গ'ল, 'বেয়া মানে?'

'বেয়া মানে একেবাৰে বেয়া।'

'কি? পাছ নকৰিবা নেকি?'

'নকৰিবও পাৰোঁ।'

তেওঁ উৰাদিহ নোপোৱা যেন কৰিলে। কোনোবাই মুখতে বমি কৰি দিয়াৰ দৰে আচৰিত হৈ কাষৰ শিক্ষকজনে চকু-নাক-মুখ জোঙাল কৰি তালৈ চাই ৰ'ল। এক্সটাৰ্নেলে এবাৰ তললৈ মূৰ কৰিছে, এবাৰ কাষলৈ চাইছে, এবাৰ কাগজবোৰ লিৰিকিছে।

'হ'ব, তুমি যোৱা!'

সি লেবত সোমোৱা দেখি ক্ৰম অনুসৰি পিছৰ ল'ৰাটো ওলাই গ'ল। কিন্তু তাক ওভতাই পঠিয়ালে।

বিকাৰত জুই লগাৰ দৰে এক্সটাৰ্নেলৰ কোঠাত সামান্য লৰা-ঢপৰা পৰিস্থিতিৰ উমান পোৱা গ'ল।

মুকুল দত্তই অধ্যক্ষক লৈ অলিন্দৰ ওচৰলৈ আহিল, 'তই এক্সটাৰ্নেলক পৰীক্ষা বেয়া হৈছে বুলি কিয় কৈ থৈ আহিছ?' তেওঁৰ মুখৰ ৰং বাৰে বাৰে সলনি হৈছে, অলিন্দই একো নামাতিলে, তেওঁ অধ্যক্ষলৈ চাই ক'লে— 'তাৰ ভাইভাও ভাল হৈছে!' তেওঁ পুনৰ তালৈ চালে, 'মই তেওঁক কৈ থৈছোঁ! এইটো ল'ৰা একদম লিষ্টত থকা ল'ৰা! তই পৰীক্ষা বেয়া হোৱা বুলি ক'লে তেওঁ নম্বৰ কেনেকৈ দিব? তই মোক মাৰি দিলি!...'

দুয়োজন ওলাই গ'ল। তেওঁ পুনৰ এক্সটাৰ্নেলৰ কোঠালৈ সোমাল।

অলপপৰ পাছত, বাকী ছাত্ৰ-ছাত্ৰীখিনিক পুনৰ এজন এজনকৈ মাতি নিলে। বিয়াঘৰত জুই লাগি শেষ হৈ যোৱাৰ দৰে মুকুল দত্তই বাৰাণ্ডাত ছাটি-ফুটি কৰি আছে। ইজন শিক্ষকক কিবা কৈছে, সিজনক কৈছে, মাজে মাজে অলিন্দলৈ চাইছে খিৰিকীৰে, দুৱাৰ-মুখেৰে...।

আন এজন শিক্ষক অলিন্দৰ কাষলৈ আহি সামান্য ধমকি দিলে, 'তই পৰীক্ষা বেয়া হৈছে বুলি কিয় ক'ব লাগে!'

অলিন্দই এবাৰ তেওঁৰ মুখলৈ চাই পুনৰ একো নামাতিলে। সি মাথোঁ উপভোগ কৰিছে। বেলেগ এজনো ওচৰলৈ আহিল। 'তোৰ সঁচাকৈ বেয়া হৈছে নেকি?'

পুনৰ মুখলৈ চাই সি তৃপ্তিৰে তল মূৰ কৰিলে।

'পৰীক্ষা বেয়া হ'লেও চায়েন্সত ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন পাবলৈ সহজ, থাৰ্ড ডিভিজন পাবলৈ টান! সেইটোও তই হিচাপ কৰি দেখা নাপালি নে! বেয়া হ'লেও তই ক'ব নালাগে নহয়। কিজানি প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰকেইটা লৈ তোৰ পাৰ্চেণ্টেজ উঠি গ'লহেঁতেন মূৰামূৰিকৈ হ'লেও!'

নিৰৱে অলিন্দ ঘৰ সোমাল। সুকন্যাই সোধাত ক'লে-'ভাল হ'ল।' তাই সন্তোষেৰে ভাবিলে— 'সি মোৰ কথাষাৰ মানিলে।'

দুদিন পাছত, বজাৰৰ পৰা বিপুল উত্তেজিত হৈ আহিল, সুকন্যাৰ সমুখত গা-মূৰ জোকাৰি ক'লে— 'সি প্ৰেক্টিকেলত আচৰিত কাণ্ড কৰি আহিছে! সি ঘৰত কোৱাহি নাই! মুকুল দত্তক লগ পালোঁ নহয় বজাৰৰ সমুখতে, সি এক্সটাৰ্নেলক পৰীক্ষা বেয়া হোৱা বুলি কৈ থৈ আহিছে। বোলে চফা বেয়া। মুকুল দত্তই তেওঁক আগতেই কৈ থৈছে— এইটো ভাল ল'ৰা, তাক ত্ৰিছৰ ভিতৰত ত্ৰিছেই দিব লাগিব। সি নিজে বেয়া হৈছে বুলি ডাঠি ক'লে এক্সটাৰ্নেলে নম্বৰ কেনেকৈ দিব! তেওঁ খাটিৰ কৰি কৰি কিবা এটা নম্বৰ দিয়ালে। তেওঁ কৈ পঠিয়াইছে— তাক ঘৰত পিটি দিয়কগৈ, বাইদেউক কওকগৈ।'

এইটো খবৰ শান্তকৈ পোৱা হ'লে বিপুল উত্তেজিত হ'ব নাজানিলেহেঁতেন। মুকুল দত্তই যেনেকৈ উত্তেজিত হৈ কৈছে, বিপুলেও তেনেকৈয়ে কৈছে। মুকুল দত্তৰ ৰূপটো কল্পনা কৰি অলিন্দই পুনৰ ৰং পাইছে। কিন্তু সি আচৰিত হৈছে— যিটো মানুহে সুকন্যাক পিটিবলৈ হাক দি শিকাই থৈ গৈছিল, সেইটো মানুহৰ কেনেকৈ আজি জিঘাংসা জাগি উঠিল, যিটোৰে আজি পিটিবলৈ লগাই পঠিয়াইছে!

'তই এটাও কথা নুশুনিলি!' সুকন্যাই তাৰ ওচৰলৈ আহি ক'লে, তাইৰ খং উঠিলেও পৰিহাস দেখাৰ দৰে উত্তেজিত নহ'ল, 'নিজক ধ্বংস কৰি মানুহে প্ৰতিশোধ লোৱা ক'তো শুনা নাই দেই। কি লাভ হ'ব? বাকীকেইটাত একো বেয়া কথা নক'বি।'

প্ৰেক্টিকেলৰ পৰীক্ষাবোৰৰ মাজতে বা শেষ হোৱাৰ পাছত মুকুল দত্ত এদিন আহিব বুলি সুকন্যাই আশা কৰি আছিল, তেওঁতো আহিয়েই থাকে, থিয়ৰীৰ পৰীক্ষাৰ মাজতো সোমাইছে দুবাৰ। কিন্তু নাহিল। এদিন মাটিকণত ৰোৱাও তাই দেখিলে, সিহঁতৰ ঘৰলৈ অচিনাকিৰ দৰে এবাৰো নাচাই তেওঁ গুচি গ'ল।

এপযেক পাছত বিপুলে গম পাই আহিল, 'মুকুল দত্তই মাটিখিনি মাৰোৱাৰীক বেছি থৈ গুচি গ'ল!'

'কি! ক'লৈ গ'ল? পৰীক্ষাৰ মাজতে তেওঁ ইটা পেলাইছিলহে!'

'তেওঁ স্কুলৰ ওচৰৰ মাটিকণতে দুই-মহল ঘৰ সাজি যেনেতেনে থাকিব। ইয়াত নাথাকে। মাল আনোতেই দোকানীয়ে মোক ক'লে— ল'ৰাৰ লগত প্ৰেক্টিকেল-পৰীক্ষাত গণ্ডগোল হ'ল বোলে, গোটেই জীৱনলৈ তেওঁ গাত দাগ লৈ সমুখতে কেনেকৈ থাকিব হেনো। মাৰোৱাৰীয়ে এতিয়া ফাউণ্ডেচন ভাঙি গুদাম সাজিব।'

'তেওঁ হয়তো আশা কৰি আছে— মই ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন পাম, বা প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰটো অলপ কমা বাবেহে নাপাম। টিউচনত অতগাল টকা লৈ তেওঁৰ বিষয়টোৰ বাবেই যদি সেইটো ঘটে, তেওঁৰ কিদৰে সমুখত থিয় হৈ থাকিব!' অলিন্দৰ হাঁহি উঠিছে।

তেওঁ এইধৰণৰ সিদ্ধান্ত ল'ব বুলি কোনেও কল্পনা কৰা নাছিল, এতিয়াও নহয় নহয় লাগিছে, সুকন্যাই মনতে পাগুলি থাকিল। আন এটা আশ্চৰ্যয়ো তাইৰ মনত ভুমুকি মাৰিলে, 'এতিয়া পিছে, মাৰোৱাৰীক উৰুকাত দিগদাৰ কৰিবহিনে নকৰে?'

'সেইটো গুদামহে হ'ব।' বিপুলে ক'লে।

'হ'লেও! কৰিব বিচাৰিলে কৰিব পাৰে। কিন্তু সেইবোৰক নকৰিবও পাৰে। সিহঁতে লগে লগে পকা ৱাল মাৰিব আৰু বিহু-ফংচনত লাখ টকা দিব। টকা দিব পাৰিলে আমাকো কৰিবলৈ এৰিব। সিহঁতে হ'বলা টকা এনেই দিয়ে, বস্তুৰ দামবোৰ ঠেকেচি ঠেকেচি লয়।'

*** *** ***

কাইলৈ ৰিজাল্ট দিব। যোৱা তিনিদিন ধৰি দুপৰীয়া চন্দন আৰু কৃষ্ণ প্ৰতিদিনে আহি আছে, আৰু সুকন্যাৰ সৈতে বাৰীৰ চুকলৈ গৈ চকী পাৰি বহি ঘণ্টা জুৰি কথা পাতিছে। গৰম-বন্ধ বাবে বিপুলো ঘৰতে আছে— সি বহি লোৱা নাই যদিও সুকন্যাই চাহ-চৰবত নিবলৈ আহোঁতে তাকো কিবা বুজাই থৈ গৈছে। সিহঁতে কথা শেষ কৰি চুপ-চাপ হৈ উঠি আহে, আৰু চন্দন-কৃষ্ণ এবাৰো ভিতৰলৈ নোসোমোৱাকৈ গুচি যায়। এটা অদ্ভুত কাণ্ড!

শিক্ষা সংসদৰ ভিতৰৰ পৰা 'ৰিজাল্ট বনাই আনিব পৰা লিংক এটা'ৰ সম্পৰ্কে চন্দনে পৰীক্ষাৰ আগতেই এদিন কৈ শুনাইছিল। এইফালৰ মানুহ এটা কেৰাণী, নম্বৰবোৰ মাৰ্কশ্বিটত বোলে সি ভৰাই, টকা দি অলপ ইফাল-সিফাল কৰি কোনোবাই হেনো আনিছে।

সুকন্যাই ভয় খাইছিল। ‘কিন্তু এতিয়া প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰৰ গণ্ডগোলটোৰ বাবে সেইটো পৰিকল্পনাকে কৰিছে নেকি? কৃষ্ণমামাহঁতৰ ঘৰখনত প্ৰতিটো মানুহ বেলেগ বেলেগ দলত সোমাই আছে, যাতে যিটো দলৰ চৰকাৰ আহে তাতে লিংক ল’ব পাৰে। থানাখন সিহঁতৰ হাতৰ মুঠিত। সেইবাবেই কৃষ্ণমামাৰ সহায় লৈছে নেকি? হয় জানো? লোৱা হ’লে আগতেই ল’লেহেঁতেন, মূৰামূৰি সময়ত আলোচনা কৰিতো লাভ নহ’ব। তেন্তে পাতিছে কি? ৰিজাল্ট বেয়া হ’লে, কিবা ব্যৱস্থা লোৱাৰ কথা পাতিছে? এনেকৈ বতাহ লৈ বাৰীৰ চুকত কথা পতাৰ কোনো ইতিহাসেই দেখোন নাছিল। উঠি আহোঁতে মুখবোৰ চিন্তিত যদিও হাঁহিৰ ৰেশ এটাও লাগি আছে কিয়?’

আলোচনা শেষ কৰি তিনিওটা উঠি আহিল। ‘সি ভনীয়েককেইজনীক কি অৱস্থা কৰিছিল, নিজৰ কাৰবাৰ সেইবোৰ!’ অন্তিমষাৰ বক্তব্য বৈ যোৱাৰ দৰে বাটতে সুকন্যাই কৈ হাঁহিলে।

‘আপুনি হাঁহিছে! মোৰ এটাই ভয় লাগি আছে— যদি মৰি দিয়ে!’ কৃষ্ণই ক’লে।

ভিতৰৰ পৰা কাণ থিয় কৰি ৰখা অলিন্দই শুনিলে। দুয়োষাৰ কথা অসংলগ্ন যেন লাগিছে। তাৰ চিন্তাৰ লগত মিলা নাই। কিন্তু, কিজানি অধিক জটিল কিবা চক্ৰান্ত!

ঘৰটোৰ কাষ পোৱাত সিহঁত চুপ হ’ল। চন্দন-কৃষ্ণ গুচি গ’ল।

অলিন্দ সদায় দিনটোলৈ সাজু হৈ আছিলেই, জিৰণিত খাবলৈ দিয়া পইচা সি নাখাই সাঁচি আছিল। ‘ঘৰৰ পৰা ওলাই যাটো মাথোঁ এবাৰো যদি উচ্চাৰণ হয়, মাথোঁ সামান্য প্ৰসংগও যদি পাই যাওঁ, মই কিঞ্চিৎমান সময়ো বৈ নাথাকোঁ, তৎক্ষণাৎ ওলাই গৈ পদূলিত গাড়ী এখনত উঠি দিম। তাৰ পৰা ট্ৰেইন ধৰি কোনোবা এখন চহৰত চাকৰৰ কাম বিচাৰিম। কিন্তু মই নমৰোঁ। গাড়ীৰ সমুখত, ৰেলৰ সমুখত পৰি মৰি নিদিওঁ।’

ৰাইজক-চেণ্ডেল-লগাই-দিম

ৰাতিপুৱা সাত বজাত ল'ৰা এটাই দৌৰি অহাৰ যেন মাতেৰে সুকন্যাক খবৰ দিলেহি, 'বাইদেউ, চন্দন দাই আপোনাক এতিয়াই মাতি পঠিয়াইছে।' ভিতৰৰ পৰা অলিন্দই মাতটো শুনি বুজিলে বোকাগাঁৱৰ কোনোবা ল'ৰা।

'কি হ'ল কথাটো তোমাক কৈছে নে?'

'ক'বলৈ কৈছে— মানুহ সোমাইছে।'

'কোন কোন সোমাইছে? ৰাতি নে ৰাতিপুৱা?'

'এইমাত্ৰ সোমাইছে, অকলে সোমাইছে। অকলে আহিছে।'

'তুমি যোৱা! কোৱাগৈ, আমি গৈ আছোঁ।'

সুকন্যাই ঢপলীয়াই আহি ফোনটো লগালে। 'কৃষ্ণ আছে নে? কৃষ্ণক দিয়কচোন। মই চন্দনৰ বায়েকে কৈছোঁ।' অলিন্দহঁত কোঠাটোলৈ উঠি আহিল। 'অঁ, আমি ভাবি থকাটোৱেই হ'ল! ...অঁ অঁ, এই ৰাতিপুৱাই। ...অঁ সিটোতো আছিলেই ঘৰতে। ... বোকাগাঁৱৰ ল'ৰা এটা পঠিয়াইছে। আমি যাৱেঁই, তুমিও ওলোৱা। ...এ মোৰো ভৰি দুখন কঁপনি উঠিছে, থিয় হৈ থাকিব নোৱাৰিম যেন লাগিছে!' ফোনটো থৈ সুকন্যাই বিপুলক ক'লে, 'সেইটোৱেই হ'ল, আপুনি ওলাওক, মোৰ পাছে পাছে আহক, মই অ'টো এখন লৈ যাওঁ। চাহ অকণো খোৱাই নহ'ল নহয়! আপুনি খালে খাব।' তাই ওলাবলৈ দৌৰি গৈ কাপোৰৰ আলমাৰিটো খুলিলে,'ভাত-পানী ইহঁতে নিজে কৰি খাব। এহ, আজি ৰিজাল্টটোৰো দিন!' বিপুলো বৈ নাথাকিল, গা ধুবলৈ খৰ-খোজে গ'ল।

'কি হৈছে নো?' অলিন্দই সুধিলে; 'কিবা ডাঙৰ ঘটনা হৈছে নেকি?' ভায়েক পৰাণেও লগতে সুধিলে।

'এতিয়া একো নকওঁ, একদম ঘূৰি আহি ক'ম।' তাই আলমাৰিৰ পৰা মূৰ নোতোলাকৈ ক'লে, উপায় নাই— সিহঁতেও গম পাবই, তাইৰ মাতত আত্ম-সমৰ্পণৰ সুৰ, কিন্তু ফোঁপাই আছে, ঘূৰি আহিনো ক'ব কেনেকৈ! 'তহঁতে চিন্তা কৰিবলগীয়া খবৰ নহয়, ভয় খাব নালাগে। আহি লৈ ক'মহি।' আন কিবা এটা হঠাতে মনত পৰাৰ দৰে চিন্তা কৰি তাই সিহঁতৰ মুখলৈ চালে, 'তহঁতে ভাত-চাত নিজে ৰান্ধি খাবি, আৰু তই গৈ ৰিজাল্টটো লৈ

আহিবি, আমি আজি সময় নাপাম, ঘূৰি আহোঁতে দেৰি হ'ব খাটাং। ৰিজাল্টটো যি হওক, একো চিন্তা কৰিব নালাগে, যাবি, ল'বি, আৰু লগে লগে গুচি আহিবি, তাত ৰৈ থাকিব নালাগে। সিও অকলে থাকিব লাগিব, অকণমান সময় দুৱাৰ মাৰি সোমাই থাকিব।'

দুপৰীয়া অলিন্দ ওলাই যোৱা নাই, কিন্তু সন্দেহ হৈছে— কিজানি টকা দি পাছ কৰাই আনিছে, ৰিজাল্টৰ তাৰিখ ঘোষণা হ'লেই সদায় তীব্ৰ টেনচনত থকা সুকন্যাই সেইবাবেই কিজানি আজি নিশ্চিন্তে ঘৰ এৰি গুচি যাব পাৰিছে। পৰাণে সময়লৈ লক্ষ্য কৰি ক'লে, 'দাদা যোৱা, মই ভয় নকৰোঁ।'

'নাযাওঁ, ৰোল নম্বৰ নাহে। মই জানোৱেই ৰিজাল্ট বেয়া হ'ব।' দুয়োটা মনে মনে থাকিল।

দুঘণ্টামানৰ পাছত অলিন্দ গ'ল, সন্দেহটো মাৰিবলৈ, লগতে ময়ূৰীৰ ৰিজাল্টটো ল'বলৈ মন গৈছে। চেণ্টাৰত সি লগৰ এটাক দেখিলে— সিফালৰ পৰা আহি পাইছেহি, কিন্তু তাক দেখি দোকান এখনৰ পিছফালে গৈ লুকাই দিলে। অলিন্দ নামি সেইফালে সোমাই গ'ল, 'ঐ তোমাৰ ৰিজাল্ট কেনেকুৱা?' ল'ৰাটো ধৰা পৰি যোৱাত মুখৰ ৰং সলনি হ'ল, লাহেকৈ উত্তৰ দিলে। অলিন্দই সুধিলে, 'মোৰ ৰোল নম্বৰ আহিছে নেকি?'

'মই গম নাপাওঁ। কাৰোৰে চাবলৈ নাপালোঁ, বহুত মানুহ।'

'এ..., মই বেয়া নাপাওঁ, কোৱা। মই জানোৱেই, সেইকাৰণে ৰিজাল্ট ল'বলৈ অহাই নাছিলোঁ, মই পাছ কৰিবলৈ পৰীক্ষা দিয়াই নাই। কিবা এটা সন্দেহতহে মই খাটাং হ'বলৈ আহিছোঁ। তুমি নাই অহাটো খাটাংকৈ ক'লেই হ'ল।'

ল'ৰাটোৱে তাৰ কথাখিনি বুজি নাপায়ো নিশ্চিন্ত আৰু আত্মবিশ্বাসী মুখখন দেখি ক'লে, 'অঁ, তোমাৰটো অহা নাই।'

'হ'ব তেন্তে, ঠিক আছে। বাকীবিলাকৰ কেনেকুৱা হৈছে?'

'সৱেই পাছ কৰিছে, ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন নাই।'

'ময়ূৰীহঁতৰ গম পাইছা?'

'আৰ্টছৰ পাঁচটা ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন, তায়ো পাইছে। ২৬টা ফেইল।'

'মাৰ্কশ্বিট কেতিয়া দিব?'

'কাইলৈ ১০টাত আমাৰ দিব, মানে আগবেলা আমি পাম।'

আবেলি বেলিৰ চোক কমিল, অলিন্দহঁতে সুকন্যাহঁতৰ নিশা হ'ব নেকি পাতোঁতেই বিপুলে মাতিলে, 'তহঁত আছ নে?' সি গ্ৰীলখন নিজে খুলি ভিতৰলৈ সোমাই আহিল,

'তহঁতৰ মামী আহিছে দেই, ইয়াতে দুদিনমান থাকিব, আহ আহ ওলাই আহ, কথা পাত তহঁতে, চিনি পাৰই। মা আহি আছে, পাবহিয়েই, মায়ে কি কয় ক'ব তহঁতক।' সিহঁত দুটা আগবাঢ়ি আহিল, পৰাণে সুধিলে, 'মামী ক'ৰ?'

'বহঁতপুৰৰে, তই দেখিছ নে নাই নাজানো, সি চিনি পায়।'

বহু দিনৰ মূৰত ৰঞ্জিতাক মুখামুখিকৈ লগ পাবলৈ অলিন্দৰ মন সাজু হ'ল, বিপুলে তাৰ মুখলৈ চাই সুধিলে, 'ৰিজাল্ট কি হ'ল?'

'বেয়া।'

বিপুলে একো নামাতি আঁতৰি পিছফালে কাপোৰ সলাবলৈ গুচি গ'ল। পৰ্দাখন দাঙি মামীয়েক সোমাই আহিল, মুখখন দেখি অলিন্দ চঁক খাই গ'ল— ৰঞ্জিতা দেৱী নহয়, ৰশ্মি শৰ্মা! 'এইৰ লগত কি ঘটিল? ৰঞ্জিতাক কেতিয়া এৰিলে?' তাই মাত দিলে, 'বাবা...।' 'তাইতো আগতে অলিন্দ বুলিয়েই মাতিছিল, এতিয়া নিজৰ হ'বলৈ আহি এইটো নাম লৈছে নে মামাই এইটো নাম কৈ বহুবাৰ কথা পতাৰ বাবে তাই অভ্যস্ত হৈ পৰিছে?' অলিন্দই বলেৰে মুখলৈ হাঁহি এটা আনি মূৰ দুপীয়াই তাইক সঁহাৰি দিলে।

তাইৰ হাতত এয়াৰ-বেগ এটা। সেইটো থ'বলৈ সিহঁতে ঠাই দেখুৱাই দিলে, ক'ত সাজ-পাৰ সলাব পাৰিব ক'লে। ৰিজাল্টৰ কাহিনী কি ঘটে চাবলৈ মন সাজু কৰি অলিন্দ ভিতৰত বহি ৰৈ থাকিল।

সুকন্যা আহিয়েই অলিন্দ থকা কোঠাটোলৈ সোমাল, 'ৰিজাল্ট কি আহিল?'

'ফেইল', সি গৰ্বৰে উত্তৰ দিলে। চন্দনৰ কাৰণে আজি পুতেকহঁতৰ সমুখত থিয় হ'বলৈ লজ্জাবোধ কৰি তাই মুখত লৈ অনা হাঁহিটো মৰি গ'ল। তাৰ উত্তৰৰ ধৰণটো তাই বুজিছে, শুনি কেনেকুৱা লাগিল তাই অনুভৱ কৰিব পৰা নাই। দিনৰ দিনটো বহি তাই বহঁতপুৰৰ ঘৰখনৰ গোটেই সন্মানটো পানীকৃত্য হৈ যোৱা স্পষ্টকৈ চাই আহিছে, জুই একুৰালৈ একেথিৰে চোৱাৰ পাছত চকু জপায়ো দেখি থকা যেন লগাৰ দৰে তাই আন একো ভাবিবলৈ শক্তি পোৱা নাই। তাই অলিন্দহঁতৰ ওচৰলৈ সোমোৱা দেখি বিপুলে নিজৰ দায়িত্বৰ সন্ধানত পিছে পিছে আহি কাষত ৰৈছিলহি, তাই পোচাক সলাবলৈ উভতিল, 'গুচি আহক, একো নক'ব। একো কৰিব নালাগে। যি হ'ল হ'ল।' তাই বিপুলক ক'লে।

ৰশ্মি আচৰিত হৈ অলিন্দৰ ফালে আহি সুধিলে, 'বাবাৰ কোনখন পেপাৰত বেয়া হ'ল?'

'মাৰ্কশ্বিট কাইলৈহে পাম।' তাৰ প্ৰসংগটোৰ পৰা তাইক আঁতৰাব খুজি সি লগতে সুধিলে, 'তোমাৰ ৰিজাল্ট ল'লানে?' তাই অলিন্দতকৈ মাথোঁ এটা শ্ৰেণী ওপৰৰ আছিল, লগৰ দৰেই আগতে সি তুমি বুলি মাতিছিল, তাই লুইত কলেজত আৰ্টছত পঢ়িছে, যোৱাবাৰ ৰিজাল্ট বেয়া কৰাৰ খবৰটো সি শুনিছিল। সিহঁতৰ চুবুৰীৰ পৰা ৰঞ্জিতাহঁতৰ ঘৰলৈ চাৰিশ মিটাৰমানহে হ'ব, হয়তো সম্পৰ্কও লাগিব পাৰে, 'এইৰ লগত গণ্ডগোল লাগিছিল কি?'

'মই নিদিলোঁ এইবাৰ, পঢ়া নহ'ল। যেনেতেনে পাছ কৰাতকৈ ভাবিলোঁ অহাবাৰ ভালকৈ দিম। তুমি চিন্তা নকৰিবা, অহাবাৰ ভাল হ'ব।'

সি একো নক'লে।

সুকন্যা সোমাই আহিল, 'তই একো দুখ নকৰিবি, অহাবাৰ ভাল হ'ব, এইবাৰ বেমাৰৰ মাজতে গ'ল, অহাবাৰ দিবি ভালকৈ। তাৰ পৰা তোক লৈ আহিম, লুইত কলেজত লগাই দিম, ভালকৈ দিবি। এতিয়া যা, বজাৰৰ পৰা আহগৈ, কেইবাখনো দোকানত সোমাব লাগিব, মামীকো কিবা লাগিব, কি কি লাগে লিখি লৈ যা। ঘৰৰ বস্তু-পাতিও ভালকৈ আনি থ'ব লাগিব, কাইলৈৰ পৰা দূৰণিৰ মানুহবোৰো আহিব, ইয়াতো সোমাবহি।' খৰচ আৰু কামবোৰৰ বিষয়ে চিন্তা কৰি তাই নিজকে ক'লে, 'উধাৰণিটোও সোনকালেই হ'ব চাগে, চুলিও খুৰাব কিজানি, সেইটো হ'লে মানুহ-দুনুহ আৰু বাঢ়িব।'

'লুইত কলেজত এতিয়া নাম লগোৱাটো টুকুৰা হোৱা ভৰিত দামী কাঠ লগাই খোজ কাঢ়িবলৈ দিয়াৰ দৰে কথা! আৰু তাত এনেকৈ সম্ভৱ হ'ব জানো!' মাজত ধৰি তালৈ যোৱাৰ আগ্ৰহ তাৰ নাহিল, আগতে যিবোৰ ভাবিছিল তাৰ একো সমাধান এইদৰে গৈ তাত সি নাপায়, এতিয়া আন কিছুমান জটিল কথাও আগতকৈ সুকীয়াকৈ সোমাই পৰিল জীৱনত। তথাপি তাই যে সেইটো একেষাৰে ভাবিলে— সঁচা অন্তৰে, কোনো চালাকী নৰখাকৈ, আৰু চন্দনৰ দৰে কোনেও টলাব নোৱৰাকৈ দৃঢ়তাৰে— অলিন্দৰ সামান্য ভাল লাগিল।

ভাবি ভাবি সি দোকান এখনত সোমাল। 'ঐ তোৰ মোমায়েৰে কে_ ছোৱালীবোৰ ৰাছ কৰি কৰি এইবাৰ ধৰা পৰি গ'ল কে_। এইবাৰ নোৱাৰিলে সাৰিব _টোৱে। তোৰ কে_ মিতিৰ পাবলৈ...' দোকানীটোৱে তাক দেখিয়েই অবাইছ মাত মাতি বলকিবলৈ ধৰিলে, যেন তাকেই অপমান কৰিব খুজিছে, তাক দেখিয়েই খঙত ক'ব নোৱৰা হৈ গৈছে। ওচৰত আন দুটা মানুহো বাহি আছে। লাজ আৰু খঙত অলিন্দ ৰৈ থাকিল, উভতি গুচি আহিবলৈ বেয়া হৈছে, দোকানীটোৱে তেতিয়া পিছফালৰ পৰা চিঞৰি বলকিবলৈ ধৰিলে বেছিহে লাজ পাব লাগিব। দোকানীটোৰ ঘৰ চেণ্টাৰত নহয়, অলিন্দহঁতৰ সমুখৰ গাঁও এখনত, চন্দনতকৈ অলপ ডাঙৰ হ'ব, সিও শৰ্মা লিখে, 'হয়তো ৰশ্মিৰ সম্পৰ্কীয়। নহ'লে লগে লগেই ইয়াত কেনেকৈ খবৰ পাব? নতুবা একে জাত হিচাপত সিও চাই আছিল বা তাইক?' অলিন্দ ঠৰ হৈ থকা দেখি দোকানীটো ৰ'ল, মাতটো নিয়ন্ত্ৰণলৈ আনিলে, 'কি লাগে ক, তই বেয়া নাপাবি! মই সঁচা কৈছোঁ নে নাই তই নিজে ক। সি যিটো ভদ্ৰতা দেখুৱাই মানুহক মানুহৰ দৰে ব্যৱহাৰ নকৰে, সি নিজৰ ছাত্ৰীজনীক তেনেকৈ সোমাবলগীয়া কৰিব লাগে নেকি! তই ক, হয় নে নহয় ক!' অলিন্দই একো নকৈ লিষ্টখন আগবঢ়াই দিলে। বহি থকা মানুহ দুটাকো অলিন্দই চিনি পায়, সিহঁতে একো নুসুধি মাথোঁ মুখলৈ চাই থকাত সি ধাৰণা কৰিলে— সিহঁতেও ইতিমধ্যে গম পাইছে, ইয়াত বহি তাকে আলোচনা কৰি আছিল, তাৰ আগত মাত মাতি মাজত মাথোঁ সোমাই ল'ব খোজা নাই।

বজাৰৰ পৰা অনা বস্তুবোৰ ভাগে ভাগে থৈ অলিন্দ নিজৰ টেবুলৰ কাষলৈ আহিল। ইমানপৰে কোনোবা অচিন ঠাই পাবগৈলগীয়া মানুহটোৰ লগত যে একোৱেই নঘটিল, তাৰ মনটোৱে ঘৰখনৰ অশান্তিবোৰ দূৰ কৰাৰ আশা গঢ়িবলৈ ধৰিছে। সি জানে সেইটো সম্ভৱ নহয়, খুৰোৱা মূৰৰ চুলিও পূৰ্বৰ ভাঁজে ভাঁজে গজি অহাৰ দৰে ঘৰখন কেতিয়াও অশান্তিমুক্ত নহয়, তথাপি আগন্তুক সময়ত পুনৰ নিজক গঢ়াৰ অভিলাষ আহিবলৈ ধৰিছে, 'পঢ়াটো পঢ়িবই লাগিব, এটা পঢ়াৰ জীৱনেই আছে মোৰ, অহাবাৰ পাছ কৰিব লাগিব!' সমুখৰ পাঠ্যপুথিসমূহলৈ দুটা বছৰৰ মূৰত সি দায়িত্বৰে চোৱাদি চালে। বাহিৰৰ পৰা দুটা ল'ৰাৰ মাত আহিল। খুড়ী, মামী নে বেলেগ কিবাই মাতিলে মন কৰিবলৈ নহ'ল তাৰ। সুকন্যা ওলাই গৈছে, 'অ' তোমালোক আহিছা, বহাচোন।'

'খবৰ ল'বলৈ আহিছোঁ, আমাৰ সেইফালে ভালকৈ গম পোৱা নাই, কওকচোন খবৰটো কি?'

সুকন্যাই ক'লে, 'সেয়াই আৰু খবৰ, কি কৰিবা! বহঁতপুৰৰ পৰা এইমাত্ৰ আহি পাইছোঁহি। ভিতৰত এইবোৰেই হুলস্থূল হৈ আছে। আমাৰখন ঘৰত এইবোৰ কাহিনী হ'ব বুলি কোনেও ভবিব পৰা নাছিল। সি তেনেকুৱা এটা কাম কৰিব বুলি কোনেও ভবাই নাছিল। সৰৰে অৱস্থা বেয়া। মিতিৰ-কুটুম্ব কোনেও বিশ্বাস কৰা নাই। ইমান এটা বেয়া দিনলৈ কোনেও আশা কৰা নাছিল। এনেকুৱা যে কৰিব কোনেনো ভাবিব পাৰে? তাকো তাৰ দৰে ল'ৰা এটাই!'

সুকন্যাই মৰা মুৱা হৈ কোৱা ৰূপটো দেখি ল'ৰা দুটাই একো নামাতি গ'লগৈ। চাহ খাবলৈ কওঁতেও নাখালে।

পদূলিৰ মূৰত অলপ ৰৈ সিহঁত আকৌ আহিল। 'বহঁতপুৰলৈ আপোনালোক কেলেই গৈছিল? ৰিজাল্টটো কি হ'ল? সঠিককৈ কওকচোন!'

'অ' তোমালোক ৰিজাল্ট ল'বলৈ আহিছা! ৰিজাল্ট বেয়া হ'ল নহয়!'

'কি! সঁচাকৈ? আমাক কোনোবাই কৈছে ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন, কোনোবাই কৈছে ষ্টাৰ, আমাৰ সেইফালে ইয়াত পঢ়া কোনো নাই যে, ভালকৈ গম পোৱা নাই। মায়েও কৈ আছে— নিজে খবৰটো লৈ আহগৈচোন!'

'বেয়া হ'ল তাৰ! গোটেই বছৰটো অসুখতেই গ'ল নহয়। ভাল নহ'ব বুলি আমি জানিছিলোঁৱেই। বেটাৰমেন দিয়াটো ঠিক কৰি থৈছিলোঁ। ফেইল কৰাটো ধৰা নাছিলোঁ বাৰু। এনেয়ো আকৌ পৰীক্ষা দিয়াটো ভবা হৈছিল যেতিয়া, একো নহয়। ইয়াতকৈও বিৰাট ডাঙৰ ঘটনা এটা ঘটিল বহঁতপুৰত আমাৰ ঘৰত। আমি ৰাতিপুৱাই গ'লোঁ। এইমাত্ৰহে আহিছোঁ। তাত দিনটো ৰিজাল্টলৈ মনতেই নাইকিয়া নিচিনা, কোনোবা এটাই ৰিজাল্টটো ল'বলৈ যাবলৈকো তাত মানে কোনেও চিন্তাই কৰিব নোৱাৰিলে, ঘূৰি আহি এতিয়াহে আমিও খবৰটো পাইছোঁহি। সিটো খবৰ তোমালোকেও কাইলৈ-পৰহিলৈ পাবা।'

‘কওকচোন বাৰু কি হ’ল। কোনোবা ঢুকাল নেকি?’

‘তেনেকুৱা খবৰ নহয়।’ সুকন্যাই মাতটো সৰু কৰিলে, ‘আমাৰ চন্দনলৈ বামুণৰ ছোৱালী এজনী সোমালগৈ। এই অলপ আগত আমাৰ ঘৰলৈকে লৈ আহিছোঁ, তাত ঘৰখন ঠিক-ঠাক লাগক, বোৱাৰী এজনী থাকিব পৰাকৈ ব্যৱস্থা নায়েই। এইবোৰ সাম কটাৰ পাছতহে ৰিজাল্টৰ বিষয়ে ভাবিবলৈ পাম। মাহঁতক এইটো খবৰো দিবাগৈ, হয়তো সেইফালেও উধাৰণিলৈ মাতিবগৈ। তোমালোকে তাক জানাই, সিঘৰৰ কোনোবাই আনিলেও বৰ আচৰিত হ’বলগীয়া নাছিল, কিন্তু সিতো এইবোৰ নিজেও নামানে, সেইটোকে লৈও আমি আচৰিত। ৰিজাল্টৰ খবৰ লোৱা শুনি কোন আহিছে চাবলৈ অলিন্দ ওলাই আহিল, খোকানৈ হাইস্কুলৰ ওচৰৰ ল’ৰা, বহঁতপুৰৰ ঘৰখনৰ সৈতে কিবা এটা সম্পৰ্কও লাগে। মুখখন জাপ নাখাবই ধৰণে কথা কৈ থকা সুকন্যা ৰ’ল। বেমাৰৰ বিষয়ে তাই জোৰ দি কোৱাত অলিন্দৰ হাঁহি উঠিছে আৰু চন্দনৰ কাৰণে মানুহবোৰ আচৰিত হোৱা দেখি পুতৌ লাগিছে, ‘এই মানুহবোৰ ইমান মুৰ্খ হৈ গৈছে কিয়? চন্দন সাধুপুৰুষ— সেইটো ভাবিছিল কেলেই! ভাওখন কোনেও অকণো বুজি নাপাইনে!’ অলিন্দৰ বিদ্ৰূপ জাগিছে আন এটা কথাতো— ৰিজাল্টটো যে সুকন্যাৰ বাবে আজি গুৰুত্বহীন হৈ পৰিল, ৰিজাল্ট ল’বলৈ তাই দিনটো সময়েই নাপালে, কোনোবাই খবৰ সোধোঁতেও সেইটোলৈ মনতেই পৰা নাই!

অলিন্দই হাঁহি মাৰি ল’ৰা দুটাক মাতিলে। তাৰ নিশ্চিন্ত মুখখন দেখি সিহঁত আচৰিত হ’ল যদিও সেইটো কাৰণতে সিহঁতে বেমাৰ আৰু অহাবাৰ দিয়াৰ আগতীয়া পৰিকল্পনাটো অলপ বিশ্বাসত ল’লে।

এন্ধাৰৰ সুযোগ লৈ গাঁৱৰ কাকো মুখ নেদেখুৱাকৈ,ভাত খোৱাৰ আগে আগে চন্দন পালেহি। ‘ৰিজাল্ট কি হ’ল?’ অলিন্দই দুৱাৰ খুলি দিওঁতেই সি সুধিলে। ‘ফেইল’, পুনৰ অলিন্দৰ গৰ্বিত উত্তৰ, চন্দনৰ মুখ ক’লা পৰিল, সি জানিছে— আজিৰ দিনটোৱে তাক গোটেই জীৱনলৈ মূৰ হাওলাই পেলালে, আন মানুহ হোৱা হ’লে সিমান কথা নাছিল, কিন্তু তাৰ ওলোটা স্বৰূপটো ধৰা পৰি যোৱাৰ বাবে মুখত ফুটাই নুতুলিলেও সকলোৱে তাক সদায় ঘৃণা আৰু সন্দেহৰ দৃষ্টিৰে চাব, বিছনাত পৰি কথাবোৰ ভাবি থাকোঁতে খচকৈ মনত পৰাত সি ৰিজাল্টটো ল’বলৈকে গুচি আহিছে, আজি প্ৰথমবাৰ সি আতাকক কৈ আহিছে— ‘মই শালবাৰীলৈ যাওঁ’, তাৰ আশা আছিল অলিন্দই ছেকেণ্ড ডিভিজনটো পাব, ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন নোপোৱাৰ বাবে হয়তো অলপ বাদ-বিবাদ তাৰ সমুখতো চলিব, কিন্তু বাক্যৰে সেইখিনি নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পৰাৰ বিশ্বাসটো আছিল, এতিয়া শুনি তাৰ মুখত এটা থাপৰ পৰা যেন লাগিল, বিশেষকৈ অলিন্দৰ উত্তৰৰ গৰ্বিত সুৰটোত।

নিশা চন্দনে বেছি সময় টোপনি যাব নোৱাৰিলে। পুৱা সুকন্যাই গা ধোৱাৰ আগতেই সি মুখ ধুই যাবলৈ ওলাল— এইকণ সময়ত পথৰ ওপৰত গাঁৱৰ মানুহৰ সৈতে ভেটাভেটি হ’ব নালাগিব।

গধূলি আহি সি ৰশ্মিক মাতিবলৈ চল দিয়া নাছিল, অলপ পাছতে খাই-বৈ সকলো ভাগে ভাগে বিছনাতো পৰিছিল। তাৰ ছেওটো ন-দৰাৰ লাজকণৰ দৰে ভাবি তাই আমোদ পাই আছে। সি যোৱাৰ মুহূৰ্তত এবাৰ চাবলৈ তাই পৰাণক লৈ আগফালৰ বাৰাণ্ডাত বহিল।

'তুমি ইয়াত কিয় বহি আছাহি? ভিতৰলৈ যোৱা! এতিয়া যি কওঁ তাকে শুনিব লাগিব। এইখন গোসাঁইঘৰ হয়।' পিছফালৰ পৰা চাইকেলখন লৈ ওলাই আহি চোতালত ৰৈ চন্দনে হুকি মাৰি তাইক ক'লে, নিদ্ৰা অপূৰ্ণতাৰ বিৰক্তিখিনিও মাতত ওলাই আহিছে।

সি জোকাইছে নেকি? অভিভাৱকৰ কাষত বা অভিভাৱকৰ ঘৰত লাজ কৰি অকণমান কাঢ়া হোৱাৰ ভাও দেখুওৱাইছে নেকি? কিন্তু অভিনয় যেনতো লগা নাই। সি সঁচাকৈ কৈছে! এইটো কেনেকুৱা স্বভাৱ? —তাই তাক নিৰীক্ষণ কৰি তেজৰ সোঁত বন্ধ হৈ যোৱাৰ দৰে ৰ'ল, ওঁঠৰ হাঁহিটো চেকা এটাৰ দৰে ওঁঠতে লাগিয়েই থাকি সেমেকা ৰূপ এটা ল'লে।

'তায়ো সুযোগ বুজি সমানেই সুখ লৈছিলে!' নিজে ধৰা ডাঙৰ মাছ এটাও এবেলাৰ পাছত গেলি গ'লে চুবলৈ ঘিণ লগাৰ দৰে তাইৰ বিষয়ে ভাবি চন্দনৰ ঘিণ লাগিল, পুতৌ লাগিল। সি ৰৈ নাথাকি গুচি গ'ল।

তাই চিন্তা কৰি কৰি পৰাণক লৈ ভিতৰলৈ আহিল, অলিন্দক সুধিলে, 'তোমালোকৰ মামাই মানুহক ধমকি দিয়ে নেকি?' চন্দনে কৈ থৈ যোৱা কথাষাৰ গোটেইবোৰে শুনিছে, অলিন্দই মুখত হাঁহি লৈ ক'লে, 'তুমি নাজানা নেকি?' পৰাণে খিতখিতকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে, কণমান ল'ৰাটোৰ হাঁহিটোলৈ চাই বুজিও নুবুজাৰ দৰে তাইৰ বেজাৰ লাগিল। কালি তাই তাত উপস্থিত হৈয়েই অলপ বুজি পাইছিল— চন্দনহঁত মানুহকেইটাৰ মাজৰ কথা-বতৰা সাধাৰণ ঘৰ এখনৰ দৰে নহয়। গণ্ডগোলৰ মাজত তাই সেইটো উপেক্ষা কৰিছিল।

অলিন্দহঁতৰ ওচৰৰ পৰা গৈ তাই সুকন্যাকো সুধিলে। সুকন্যাই পাতল কৰি উত্তৰ দিলে, 'ৰ'বা, বিয়া পতাৰ পাছতহে মানুহৰ আচল ৰূপবোৰ ওলায়।' ৰশ্মিয়ে ক'লে, 'মোৰ আগত আজিলৈকে এটাও টান মাত মতা নাছিল। ইয়াৰ এশ ভাগৰ এভাগো শুনা নাই। বেলেগকো সদায় মিঠা মাত দিয়াহে শুনো, মই তেনেকুৱা বুলিহে ভাবিছিলোঁ। ঘৰত তেনেকৈ নামাতে নেকি?'

প্ৰসংগটোত তাইক কোনেও উত্তৰ দি থাকিব নিবিচাৰিলে, পাছত নিজে নিজে সমস্ত জানিবই, আন এখন কন্দলৰ উকমুকনি এয়া—লোকে কিবা ক'লে সোনকালে বাঢ়ি যাব।

মাৰ্কশ্বিট ল'বলৈ যোৱাৰ পূৰ্বে বহঁতপুৰত সোমাই যাবলৈ সুকন্যাই অলিন্দক ক'লে।

চন্দন ঘৰত নাই, বোকাগাঁৱৰ মানুহ এটা লৈ বাঁহ কাটিবলৈ গৈছে, পায়খানা এটা সাজিব লাগে, অলিন্দই সজাটো ভগাৰ পাছত পুনৰ হাবিতে চলি আছিল, এতিয়া ৰশ্মিৰ কাৰণেই এটা সাজিব লাগিব, দুদিনতে পকা পায়খানা এটা নহয়! আতাক-আয়েকহঁতৰ মুখত কোনো প্ৰতিক্ৰিয়া অলিন্দই দেখা নাপালে, 'হয়তো মামালৈ ভয়ত মাত মাতিবলৈ উপায় পোৱা নাই। আগলৈ-পিছলৈ সিয়েই চাব লাগিব, সেইবাবে হয়তো আন একো নাভাবি মনে মনে আছে। নতুবা বামুণতে ৰ'ল কাৰণে অলপ সকাহ পাইছে। গোটেই জগতখনলৈ লাজত হয়তো চকুপানীও শুকাইছে। ছোৱালী দুজনী যোৱাৰ পাছত কৈয়েই থাকে— গোসাঁইক ভকতে নমনা হ'ল। এতিয়া হয়তো কুঁচি-মুচি পৰিহাস সহ্য কৰিছে।'

'মামীক কেনেকুৱা পালা? আয়ৌ, তাৰ বিয়াখনেই সৰতকৈ ভাল হ'ব হ'ব কৰি থাকোঁতেই চিচিংফাক হ'ল!' বৰায়েকে কৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে, 'কোনোবাই বিয়াৰ কথা উলিয়ালেই সি কয়— সি যিজনী আনিব, যিধৰণৰ বিয়া পাতিব, মানুহৰ চকু থৰ হৈ যাব। এতিয়া সেয়া থৰ হৈ গ'ল!'

'আপোনাৰ বৰ ফূৰ্তি লাগিছে!' অলিন্দই তেওঁক জোকালে।

'নহয় নো কি!' এনেও চকুৰে নেদেখে, চন্দন আহি মাজতে ওলালে হুকিটো শুনি চঁক খোৱাৰ সংকোচত তেওঁ মুখৰ ভিতৰতে কৈ ৰ'ল।

গেগঙক লগ কৰিবলৈ অলিন্দ বোকাগাঁৱলৈ আহিল।

সিও ফেইল কৰিছে, ইংৰাজী আৰু ৰাজনীতি-বিজ্ঞানত বেয়া হ'ল, বাকীবোৰত যেনেতেনে। সি আৰু নপঢ়ে, বেপাৰত ধৰিব। আধা খোৱা ভাতৰ হাতেৰে অলিন্দৰ সমুখলৈ আহি সি পুনৰ খাই ল'বলৈ সোমাল। একেখন চোতালৰে বেলেগ এঘৰৰ মানুহ এগৰাকীয়ে অলিন্দক দি চাওঁ বুলিয়েই তামোল এখন বটা এটাত আগবঢ়াই দিলে, অলিন্দই তুলি লৈ এটুকুৰা চোবালে, এটুকুৰা মুঠিত লৈ থাকিল— সি তামোল নাখায় যদিও লোকৰ ঘৰত যাচিলে কেতিয়াবা নাখাওঁ বুলি নকৈ এইটো কৰে। ঘৰ এটাৰ কাষৰ ফালে কাম কৰি থকা মানুহ এগৰাকীয়ে ডাঙৰকৈ মাতি ৰস ঢালি ক'লে, 'ঐ, তোৰ মোমায়েৰে সৰুৰে পৰা ইমানটো হ'ল, তামোল এখনকেই এদিনো নাখালে। উই..., সি অজাতিৰ ঘৰত তামোল-পাণটোও নাখাই ঐ, তাৰ জাত যায়, খা বুলি এনেই ক'লেও সি বেয়া পায় আমাক। সি কিন্তু অজাতিৰ ছোৱালীবোৰৰ ভৰিৰ মাজৰ পিঠাখন খালে তাৰ জাত নাযায়!' কেইবাগৰাকীও মহিলা চোতালৰ কাষ চাপি খিতখিতকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে। অশ্লীলটো নুবুজা যেন দেখুৱাই অলিন্দই লাজ লুকুৱাই ৰৈ থাকিল। মানুহকেইগৰাকী থুপ খাই বিৰবিৰকৈ কথাত মচগুল হ'ল, তেওঁলোকৰ দোৱানৰ মাজত দুই-এটা মিপাকৰ শব্দ উফৰি অলিন্দৰ কাণত পৰিছে, তাৰ মনলৈ সন্দেহ এটা আহিল। সি তামোলখনৰ সম্পৰ্কেও ভাবিলে, 'মইতো আগতেও এনেকৈ হাতে হাতে দিলে খাওঁ, আম-বগৰী আদি, এওঁলোক কেইগৰাকীয়েহে মোক দি পোৱা নাছিল, ডাঙৰ হোৱা বাবে আজি খাওঁ নে নাখাওঁ

পৰীক্ষা কৰি চালে! হয়তো গোসাঁই দুঘৰৰ যিকোনো ডাঙৰক তামোল-চালি যাচিবলৈ এওঁলোকে কালি বা আজি পাতি থৈছে।'

অলিন্দক আগবঢ়াবলৈ গেগং বাটলৈ আহিল, মানুহকেইগৰাকীয়ে নিজৰ মাজতে পাতিয়েই আছে। তেওঁলোকে মাত নুশুনা দূৰত্বত অলিন্দই গেগঙক সুধিলে, 'কি পাতিছিলনো? এতিয়াও একেটাকে পাতি আছে নেকি?' গেগঙে আচৰিত হোৱাৰ দৰে ক'লে,'তই গম নাপাৰ নেকি?' 'কি নো? নাপাওঁ!' কথাখিনি ভদ্ৰকৈ ক'বলৈ গেগঙে অলপ ৰৈ জুকিয়াই ল'লে, 'তাইৰ গৰ্ভত কেচুৱা হৈ গ'লতো!' অলিন্দৰ ভ্ৰূকুটি দেখি সি আকৌ ক'লে, 'তোৰ এতিয়া মামী— ৰশ্মিৰ কথা কৈছোঁ! ছাৰে গৰ্ভপাত কৰাই দিলে, কিন্তু ধৰা পৰি গ'ল। ইয়াত হুলস্থূল! বহঁতপুৰৰ ল'ৰাই স্কুলৰ আগৰ তিনিআলিত পোষ্টাৰো মাৰিছিল নহয়, তই তাত আছ— একোৱেই নাজানিলি!'

কালি দোকানীটোৰ খঙৰ প্ৰকৃত অৰ্থটো অলিন্দই এতিয়াহে বুজি পালে, ৰাছ মানে সি ভাবিছিল ব্ৰেইন-ৰাছ। 'বাৰীৰ কাষত মাহঁতৰ আলোচনাখন, এইটো কাৰণতে আছিল! ইমান সৰু ছোৱালীজনী! আগৰ টিউচন কৰা ছোৱালীবোৰকো এইবোৰেই কৰি এৰি দিয়ে? সৰু সৰু ছোৱালীবোৰক ভোল নিওৱাত পটু! সিতো সেইজনী— গোসাঁই ছোৱালীজনী ঠিকেই কৰিছিল! কিয় ঠিক কৰিছিল?' চাৰি মাহৰ আগতে চন্দনে নিজে মানুহঘৰক কৈ সুকন্যাহঁতক সকাম এটালৈ মতাইছিল, সুকন্যা-বিপুলক নি সি সকাম খুৱাই আনিছিল, বিয়াৰ প্ৰসংগটোও স্পষ্টকৈ ওলাইছিল, এবছৰমান পাছত প্ৰস্তুতি চলিলহেঁতেন। 'তাৰমানে এইক গৰ্ভপাত কৰাই এৰি দিয়াটো তাৰ সিদ্ধান্তই আছিল! বুদ্ধি এটা উলিয়াই এৰি-এৰি ঘটাই দিব, ঠগি লৈ তাৰ পাছত ধৰা নপৰিলেই সি সাধু! গোসাঁই এজনী বিয়া পাতি লোকক ঘৃণা কৰি থাকিলহেঁতেন! ৰশ্মিৰ দেউতাক বাবাৰ দৰে একেই শিক্ষক, বাবাতকৈ অকণমানহে মাথোঁ খামিডাঠ হ'ব। মাকজনীয়ে অকলে কি কৰিব? তেৱোঁ বা কিমান মাত দিব পৰা মানুহ! আইহঁতৰ দৰেও হ'ব পাৰে। নহ'লে সি চল ল'ব কেনেকৈ? প্ৰতিজনী ছোৱালীৰ বাপেককেইটা শান্ত। গৰ্বিত হ'ব পাৰে, ফুটনিৰলা হ'ব পাৰে, কিন্তু সাহসৰ সঁচ নাই। গাঁৱৰ মানুহবোৰে পোষ্টাৰ মাৰিছে! সিহঁতৰ কাম সিমানেই! তাকে কৰি সৰুবোৰক ধ্বংসৰ পথলৈ নি থকা নাইনে! কাণ্ডজ্ঞানহীন!' খোকানৈ হাইস্কুলৰ প্ৰধান-শিক্ষকজনে প্ৰথমদিনা নিজৰ গাঁওখনৰ বিষয়ে গৌৰৱেৰে কোৱাখিনি তাৰ মনত পৰিল।

'যা ঐ। বাদ দে। এইবোৰ হৈ থাকিব। কালিতো বহুত মানুহ গোট খাইছে, কাইলৈ আকৌ মিটিং হ'ব', অলিন্দই গেগঙৰ উপস্থিতিও পাহৰি ভাবি থকা দেখি গেগঙে কোমল মাতেৰে ক'লে। পুনৰবাৰ ঘৰখনত সোমাবলৈ অলিন্দৰ আগ্ৰহ হেৰাই গৈছে— চন্দনক লগ পাই গ'লে মাতিবলৈ মন নাই, কিন্তু চাইকেলখন থাকিল।

সি গৈ আতাকহঁতক মাতি বিদায় ল'লে। হাস্পতালৰ বিচনাত অচিনাকী ৰোগীৰ মুখ একোখন দেখি গৈ পিছমুহূৰ্ততে মৃত বুলি গম পাই চোৱাৰ দৰে আতাকহঁতৰ মুখবোৰ

এইবাৰ দেখি সম্পূৰ্ণ সুকীয়া ভাব অহিছে তাৰ। লুণ্ঠিত হৈ হৈ যেন অস্তিত্বহীন ৰূপলৈ গৈ আছে, যি অস্তিত্বহীনতা সকলোতকৈ বেছি চূড়ান্তভাবে বুজিছে তেওঁলোকে নিজে। মুখকেইখনত লাগি আছে জগতৰ সমস্ত কাণ্ড-কাৰখানাক উপেক্ষা কৰা ধৰণৰ নিৰ্লিপ্ততা, যেন ত্যাগ কৰিছে সমুদায় মোহ আৰু আপোনত্বক, সম্পূৰ্ণ পৰিহাসৰ দৰে।

স্কুলৰ অফিচটোত কেইবাটাও ল'ৰা-ছোৱালীয়ে মাৰ্কশ্বিট লৈ আছে, ভিৰ নাই, অলিন্দক দেখি সিহঁত অপ্ৰস্তুত হ'ল, কিন্তু তৎক্ষণাৎ ভাবটো লুকুৱালে। নম্বৰবোৰ চাই আজৰি হৈ বাহিৰলৈ যাব খোজা হাইস্কুলৰ শিক্ষক এজনে তাক করুণাৰে ক'লে, 'তুমি আৰ্টছৰ মানুহ, আৰ্টছ ল'ব লাগিছিল, ভাল ৰিজাল্ট হ'লেহেঁতেন, এতিয়াও আৰ্টছলৈ যাব পাৰিবা।' লগতে কেৰাণীজনৰ মাতটো কাণত পৰিল, 'সি অকল অংকৰ কাৰণেই পৰীক্ষাটো দিলে!'

সি যিটো গৰ্বৰে স্কুললৈ আহিছে, অফিচটোলৈ সোমাইছে, সকলোৰে মৰমেৰে চালেও কাৰোৰে মনত সেইটোৰে গুৰুত্ব পোৱাৰ দৰে লগা নাই। সি ভাবিলে, 'মই বেয়া পালে কি হ'ব! মোৰ মনৰ ভাবটো বুজিবলৈ সিহঁতৰ সমুখত একো প্ৰকাশিত নহ'লেই। ফেইল কৰি মাৰ্কশ্বিট ল'বলৈ নিজে কোনো নাহে, অন্ততঃ পাছদিনাই নাহে, সেইটোতে মাথোঁ যি অকণ আচৰিত হৈছে তাকো দুদিন পাছত পাহৰি যাব।' সি টেবুলখনলৈ যাবলৈ লগৰকেইটাই সুৰুঙা উলিয়াই দিলে। কেৰাণীজনৰ কাষত বহি থকা দুজন শিক্ষকৰ চকুত তালৈ মৰম-দয়াৰ দৃষ্টি দেখা গ'ল।

সি গণিতত লেটাৰ-মাৰ্ক পাইছে। ৰসায়নবিজ্ঞন আৰু পদাৰ্থবিজ্ঞানৰ প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ বিছ বিছ। তাৰ মনত পৰিল— ৰসায়নবিজ্ঞানৰ পাছদিনাই হোৱা পদাৰ্থবিজ্ঞানৰ প্ৰেক্টিকেল-পৰীক্ষাটোত আগদিনাৰ ঘটনাটোৱেই চৰ্চা হৈ আছিল, পদাৰ্থবিজ্ঞানৰ এক্সটাৰ্নেলেও শুনিছিল, সেইবাবেই তেৰোঁ কমাই দিলে।

মাৰ্কশ্বিট লৈ স্কুলৰ পৰা অলিন্দহঁত চাৰিটামান একেলগে ওলাই আহিল। এসময়ত ময়ূৰীৰ পিছত লাগি থকা ডেকা প্ৰেমিক এটাই চেণ্টাৰটোত টহলিবলৈ আহি অলিন্দক সমুখতে পাই বিদ্ৰূপ কৰিলে, 'ভাইটি ৰিজাল্টটো কেনেকুৱা কৰিলা?'

'বেয়া।'

উত্তৰটো তাৰ মুখখনেৰে লৈ ল'ৰাটোৱে তৃপ্তিৰ হাঁহি মাৰিলে।

অলিন্দৰ মনটো সেমেকিল, সি যি কাৰণে ৰিজাল্টটো নিজে বেয়া কৰি লৈছিল তাৰ কোনো বাস্তৱ ফলাফল নাপালে। এজনে সেয়া আৰ্টছলৈ যাবলৈ ক'লেই, সেইটো কথা আৰু বহুতে ক'ব, কোনোবাই হয়তো প্ৰেমৰ দোষ বুলি ক'ব, সুকন্যাই কেৱল বেমাৰৰ কথাই ক'ব, সি সমুখতে বহিও মাথোঁ মনে মনে থাকিব লাগিব, সি মুখে মুখে কাহিনীটো আলহীক কৈ দিব নোৱাৰে, নিজৰো কাকো ক'ব নোৱাৰে, ময়ূৰীকো নোৱাৰিলে। একো প্ৰমাণিত কৰিব নোৱাৰি সি অকণমান হতাশ হ'ল। সি বুজিলে, প্ৰমাণিত হোৱা হ'লেও

সেইবোৰত কোনেও তাৰ হৈ গুৰুত্ব নিদিয়ে, আৰু সেইটো ধাৰণাতে চন্দনৰ সাহটো আছিল— চন্দনে পূৰ্বতেই গম পায় যে পাছত লোকে জানিলেও চন্দনৰ একোতো হানি নহয়। লোকচান হ'ল কেৱল নিজৰ, থাকিব নিবিচৰা স্থানত দুবছৰৰ সলনি তিনি বছৰলৈ বাধ্য হ'ব লগাত পৰিল।

আবেলি ৰশ্মি-অলিন্দ-পৰাণ আগফালে চোতালত বহি কথা পাতি আছে, অলিন্দই লক্ষ্য কৰিছে— নিজৰ প্ৰেমিকটোৰ কাষলৈ একেবাৰে গুচি অহাৰ সুযোগটো পাই তাইৰ আনন্দ নিয়ন্ত্ৰণৰ বাহিৰ হৈ গৈছে, ৰাতিপুৱাৰ কথাটো তাই যেন পাহৰি পেলাইছে। তাই টেলিফোনটো পাই কলেজৰ লগৰ এজনীৰ ঘৰলৈ অলপ আগত ফোন কৰি উল্লাসেৰে কৈ থকাও সি শুনিছিল। সমুখৰ পথটোৰ তীব্ৰ-বেগী বিচিত্ৰ গাড়ী-মটৰবোৰলৈ তাই জীৱনৰ ৰঙীন দিনৰ দৰে চাই চাই অধিক মতলীয়া হৈ উঠিছে, সিহঁতহালক লগ পায়ো তাই মিতিৰ-কুটুম্বৰ সমনীয়াক বহুদিনৰ মূৰত পোৱাৰ দৰে আনন্দিত হৈছে, ডাঙৰ মানুহবোৰৰ চৰ্চা-নিন্দা-সংশয়-গ্লানি তাই উপলব্ধি কৰা নাই, অলিন্দই নিজকহে তাইতকৈ প্ৰৱীণ যেন অনুভৱ কৰিছে, তাৰ নিজৰ সৈতে যুক্ত চিন্তাবোৰতো সি নিৱিষ্ট আছে।

'তোমালোকক কিবা এটা কওঁনে?' তাই নিবিড় অনুভৱৰ ৰহস্য এটা উল্লাসেৰে ক'বলৈ আগ্ৰহী হৈ চকু-মুখলৈ হাঁহি আৰু স্পন্দন আনি সুধিলে, 'মামাক নক'বা দেই, মোক গালি পাৰিব।' সিহঁতে আগ্ৰেহেৰে তাইৰ মুখলৈ চালে। 'তোমাৰ লুইত কলেজত পঢ়িবলৈ বিৰাট মন আছিল হয় নে নহয়? মামাই নিদিলে? কাৰণটো কি বাৰু?' তাই মুখৰ হাঁহিৰে সৈতে অকণমান ৰ'ল, 'তুমি থাকিলে আমি যে তাত ঘূৰিব নোৱাৰিম, সেইকাৰণেহে মামাই নিদিলে। মোক কৈ থাকে— বাবাৰ মোৰ ওপৰত খং, তাৰ খুব মন আছিল ইয়াত পঢ়িবলৈ। এইটো আমাৰ মাজত প্ৰায়ে ওলায়। তোমালোক দুয়োটা এবাৰ তাৰ ডাক্টৰৰ ওচৰলৈ গৈছিলা হয় নে নহয়?' পৰাণে মূৰ দুপীয়ালে। 'মই কেনেকৈ জানিলোঁ বাৰু?' তাই সুধিলে। অলিন্দৰ খং এটা উঠি আহিছে— 'ঘূৰিব নোৱাৰিব মানে কি? তাইক প্ৰেগনেণ্ট কৰিব নোৱাৰিব? সেইটোৰ কাৰণেই নিজৰ ভাগিনীয়েকৰ পঢ়া-জীৱনক লৈ হেতালি খেলা? চক্ৰান্ত ৰচি স্বপ্ন থানবান কৰি দিয়া? তাইক সি কৈছিল কি সতেৰে? পাছতো সদায় সি ইয়াত চক্ৰান্ত কৰিয়েই কথা কৈ থাকিল! ইয়াত ভালকৈ এবাৰো নাপাতি তাইৰ লগত পাতে কেনেদৰে? আৰু কাৰ কাৰ লগত পাতে? তাইক বাৰে বাৰে এইটোকে কৈ সি মন ভুলাই নাঙঠ কৰি লৈছিল? তাইৰ লগত আৰম্ভ হৈছিল কেতিয়া? দুজনীৰ সৈতে সমান্তৰালভাৱে চলাই আছিল?' অলিন্দ গহীন হোৱা দেখি তাই আমোদ পালে, একেই হাঁহি লৈ তাই ক'লে, 'তোমালোকক মামাই লৈ গৈছিল হয় নে নহয়! ডাক্টৰৰ তাত নামটো ভৰাই ৰ'ব লগা হৈছিল যে, তোমালোকক চিনেমা চোৱাইছিল, মামাই নোচোৱাকৈ ক'ৰবালৈ গৈছিল যে, মই সেইটোও জানো। তোমালোকক হলত সুমুৱাই থৈ ক'লৈ

গৈছিল বাৰু ? মই আগতেই গম পাওঁ, মই আহি বৈ আছিলোঁহি,আমি টাউনত ফুৰিলোঁ, হোটেলত খালোঁ, তাৰ পাছত মোক হোষ্টেলত থৈ চিনেমা শেষ হোৱাৰ আগে আগেই তোমালোকক লগ ধৰিলে !'

মনৰ ক্ৰোধ ৰশ্মিয়ে বুজি পোৱাৰ সুযোগ নিদি অলিন্দ অকণমান পাছুতে ভিতৰলৈ আহিল। কুটিলতা দেখি মূৰ ঘূৰাই যোৱাৰ দৰে সি বিছনাখনত দীঘল দি পৰি দিলে। সুকন্যাক সি কি দৰে ক'ব কথাটো ? ৰশ্মিয়ে নিজে নক'লে, সুকন্যাই নিজে উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰিলে, সিও বুজাই দিব নোৱাৰিব। ৰশ্মিয়েনো পুনৰ ক'ব কিয় ? সুকন্যা বা চন্দনৰ সৈতে কাজিয়া এখন কৰাৰ ইচ্ছা জাগিলেও সি দমন কৰি বিছনাখনত পৰি থাকিল।

পাছদিনা, উধাৰণি-মেললৈ পৰাণ-অলিন্দক আনিবলৈ সুকন্যাই মন কৰা নাছিল, কিন্তু দুয়োটাই জোৰ ধৰাত বাধ্য হৈ আনিলে, অকলে এৰিবলৈও তাইৰ চিন্তা হ'ল।

নামঘৰত মতা মানুহবোৰ বহিল, ভাটিৰ ফালে চন্দন। মহিলাবোৰ ঘৰৰ বাৰাণ্ডাত থূপ খালে, ৰশ্মি বাৰাণ্ডাৰে সোমোৱা কোঠাটোত বহিছে, তাই মাজে মাজে উঠি কোঠাটোৰ দুৱাৰ-ডলিত থিয় দি নামঘৰলৈও চাই আছে। অলিন্দ আৰু পৰাণ সৰৰে পৰা আঁতৰত বাৰাণ্ডাৰ এমূৰৰ বেঞ্চ এখনত। ৰশ্মিৰ সৈতে একে বয়সীয়া হৈও অলিন্দক মানুহবোৰে শিশুৰ শাৰীত ধৰাটো তাৰ বাবে আমোদদায়ক হৈ উঠিছে, সি চিন্তা কৰিলেও একো মাত দিব নোৱাৰে।

পুৰুষৰ মাজৰ পৰা কাঢ়া মত আহিল, 'ছোৱালীঘৰৰ কোনো মানুহ ইয়াত ভৰি দিবলৈ আহিব নোৱাৰিব, ছোৱালীও যাব নোৱাৰিব, যি আহিল এয়াই শেষ, দুনাই যোগাযোগ বন্ধ, আৰু ল'ৰা-ছোৱালী হালেই সম্পূৰ্ণ চুলি কটাব লাগিব। ছোৱালীঘৰৰ মানুহ অহা মানেইতো ভিতৰলৈ সোমাব, নিজৰ ঘৰৰ মানুহ আহিলে তাই সোমাবলৈ নিদিয়াকৈ পাৰিবনে ! সোমাল মানেই ইটো-সিটো চুলে, তেনেকৈয়ে কিবা এটা গোসাঁইৰ মুখলৈও গ'ল, ইয়াত কি জাত থাকিবগৈ ! গতিকে আগতীয়াকৈ সেইটো সম্পূৰ্ণ বন্ধ।'

'ছোৱালীয়েও চুলি খুৰাব লাগিবনে ?'

'লাগিব, কিয় নালাগিব ? সিহঁতে ইমান ডাঙৰ অপৰাধ কৰিছে, এটাইতো কৰা নহয়, দুয়োটাই কৰিছে, দুয়োটাই দোষৰ শাস্তি পাব লাগিব।'

'পিচে, কথা এটা আছে, তিৰোতাৰ মুণ্ডন নাই। তিৰোতাৰ মুণ্ডন হ'লে পুৰুষৰ সমান বুজাব। শাস্ত্ৰই সমান বুলি কোৱা নাই। এইটো নহ'ব।'

'দৰকাৰ পৰিলে চুৰ্তি উলিয়াব লাগিব, লিখা থাকিবতো তাত। চৰম শাস্তিৰ নীতি বেলেগ।'

চুলি কটোৰাটোত বেছি জোৰ দিছে সিঘৰৰ ল'ৰাকেইটাই — সিহঁতৰ প্ৰতিশোধ আৰু হিংসা পূৰণৰ বাসনা জাগিছে। লগত আছে কেইটামান ভকত আৰু দূৰণিৰ গোসাঁই দুটামান।

'মুণ্ডন কৰিলে আতাক মৰাৰ দৰে হয়। অকল উপনয়ন আৰু পিতৃ-মাতৃ ঢুকালে মুণ্ডন লাগে। নহ'লে সেইটো সম্ভৱ নহয়। পদ-জল আৰু পৰাচিততে উদ্ধাৰ হৈ যাব।'

ঘৰৰ মানুহ কাৰোৰে মাত নাই। ৰশ্মিয়ে হাঁহি হাঁহি ক'লে, 'মোৰ চুলি খুৰালে ভালেই পাওঁ। ইমান গৰমত মোৰ মন গৈ থাকে চুলিখিনি এবাৰ খুৰাই ল'বলৈ, এইটো চাঞ্চতে পালে মোৰ ভালেই লাগিব!' তাইৰ কথাষাৰ শুনি মহিলাখিনিয়ে মুখলৈ অঁকৰাই চোৱাদি চালে, ভকতনী এজনীয়ে পুৰুষখিনিৰ ফালে ডাঙৰকৈ মাতি ক'লে, 'এইফালে বোৱাৰীয়ে কৈছে— গৰমত চুলি খুৰাবলৈ পালে তেওঁ ভালেই পাব। খুৰাবলৈ এনেয়ো মনেই গৈ থাকে বোলে।' অদ্ভুত কথা এষাৰ শুনি উত্তৰ দিবলৈ একো নাপাই গোটেইবোৰে লাজ পোৱাদি ৰ'ল। ৰশ্মিয়ে আৰু ক'লে, 'মোৰ ঘৰৰ মানুহ কিয় আহিব নোৱাৰিব! আহিবই লাগিব। নহাটো সম্ভৱ নহয়। একেটা কাৰণতে মই যদি মা-দেউতাক লগ কৰিব নোৱাৰোঁ, তেন্তে ল'ৰাটো কেনেকৈ নিজৰ মাক-দেউতাকৰ লগত থাকিব পাৰিছে? আৰু গোসাঁইতকৈ বামুণহে ডাঙৰ। আমাৰ দেউতাহঁত এই দুখন ঘৰলৈ আহিলেও আগতে একো নোখোৱাকৈ ঘূৰি যায়। দেউতাহঁতে ক'ৰবাৰ গোসাঁইৰ ঘৰত পূজা কৰিবলৈও যায় নহয়, একো নোখোৱাকৈ আহে, গোসাঁই সৰু কাৰণে। আমি চোৱা খালে কেনেকৈ গোসাঁইৰ জাত যাব?'

'ধেইৎ! তায়ো এটা ভুলেই কৰি দিলে!' তাইৰ সাহস, প্ৰতিবাদ আৰু বিচাৰ-সভাক আমোদ হিচাপে উপেক্ষা কৰাটো দেখি অলিন্দই মনতে তাইক সমৰ্থন কৰি আলোচনাবোৰ উপভোগ কৰি থাকোঁতেই মনত কথাষাৰ বাজি গ'ল, 'তায়োতো জাত-পাত মূল্যহীন কৰাৰ চিন্তাত নাথাকিল! তায়ো জাত্যাভিমানীহে ওলাল!'

ইয়াৰ পৰা চিঞৰি নাথাকি মানুহ এজনীয়ে চন্দনক ইংগিত দি মাতিলে। তাইৰ কথাখিনি তাক ক'লে। তাই নিজেও মুখেৰে কৈ আছে, তাইৰ মুখৰ হাঁহি শেষ হৈছে, গাৰ চঞ্চল সঞ্চালন গোট মাৰিছে, দুৱাৰৰ কাঠডালত গা লগাই একেথৰে থিয় দি আছে।

চন্দনে একো নকৈ পুনৰ নামঘৰত বহিলগৈ। তাতো সি মাত নুলিওৱাত ইয়াৰ পৰা আন এজনীয়ে সেইফালে শুনাকৈ ক'লে, 'মাকৰ ঘৰৰ মানুহ নহাটো বোৱাৰীয়ে মানি লোৱা নাই। একেটা দোষত ল'ৰা যদি ঘৰত থাকিব পাৰে, বোৱাৰী ঘৰলৈ কিয় যাব নোৱাৰিব সুধিছে।'

সুকন্যাহঁত ঘৰখনৰ মহিলাবোৰে ইফালে চাইছে, সিফালে চাইছে, গোটেই নিয়ন্ত্ৰণ হাতৰ পৰা গুচি যোৱাৰ দৰে অনুভৱ কৰিছে, কাৰোবে মনলৈ একো সিদ্ধান্তও অহা নাই, আতাকৰো মাত বন্ধ।

একেবোৰ শেষ নোহোৱা চৰ্চা নামঘৰত চলি থাকিল, ইয়াৰ পৰা মহিলাবোৰে শুনি থাকিল। বেলিয়ে সকাম শেষ হৈ দিনৰ ভাও ওলোৱা সময়ৰ ইংগিত দিলে, থাপনাত হেলনীয়া ৰ'দ পৰিল, ছাঁবোৰ দীঘল হ'ল।

চন্দনে উচ্চ কণ্ঠে ঘোষণা কৰিলে, 'মই চুলি কাটিম।' গোটেই গোসাঁই-ভকত-ভকতনীৰ চকু থৰ হৈ গ'ল, আতাক এইমাত্ৰ মৰি সৰি পৰাৰ দৰে তেওঁলোকৰ ওঁঠ একে ভাঁজে ৰৈ গ'ল, বজ্ৰপাতত জোকাৰ খোৱা দৰে উৰাদিহ নাপাই সকলো নিতাল মাৰিলে।

সি ক'লে, 'মই দোষ কৰিছোঁ, অজাতি ছোৱালী ঘৰ সোমাই দিছে, ই এটা মৃত্যু তুল্য ঘটনা, গতিকে মই চুলি কটাম, তাৰ বাবে আতাৰ গাত দাগ নপৰে। চুলি কটাম মই।' তাৰ মাত কঁপিছে, ফাটিছে, সিক্ত হৈছে, উঠা-নমা কৰিছে। যেন অনুতাপত সি চৰম দগ্ধ হোৱাৰ এটা ক্ষণ। উধাৰণি অনুতপ্ত হ'বলৈকেতো পাতে— তেনে ভাবত নামঘৰ আৰু বাৰাণ্ডাত সমানে গুণ্ডৰণি উঠিল। আদহীয়া গোসাঁই এটাই তাক গাত ধৰি উঠাই ঘৰলৈ লৈ আহিল, বাৰাণ্ডাৰ বাটটোত মহিলাবোৰ থূপ খাই থকা দেখি তাক পিছফালেদি ভিতৰলৈ নিবৰ কাৰণে ঘৰটোৰ মূধলৈ পোনাবলৈ ধৰিলে। গোসাঁনী এজনী উঠি কোবা-কুবিকৈ তাৰ ফালে গ'ল, সুকন্যাহঁতো উঠি গ'ল কাষলৈ, গোসাঁনীজনীয়ে ফোঁপাই ফোঁপাই ক'লে, 'তুমি এইটো কি কথা ক'লা? মুণ্ডনটো সম্ভৱ হ'ব নোৱাৰে আতা-আইহঁত তিনিওজন জীয়াই থাকোঁতেই! নথকা হ'লেও বেলেগ আছিল!' সিহঁত ৰ'ল। ৰশ্মি দূৰত থকাটো লক্ষ্য কৰি লৈ চন্দনে ক'লে, 'নবৌ, নুখুৰালে নহ'ব! সিহঁতক দেখুৱাব লাগিব। সিহঁতে গম পাওক যে সিহঁত ইয়াত গ্ৰহণযোগ্য নহয়! মই সিহঁতক ইয়াত ভৰি দিবলৈ নিদিওঁ। গোসাঁইৰ তলত থাকিবই লাগিব। যদি মই চুলি নুখুৰাওঁ সমান হৈ নপৰিম?' তাৰ মাত সৰু, কিন্তু ধাৰাল। কাষতে বহি থকা অলিন্দহঁতে শুনিলে। 'হাৰামী সদায় হাৰামীয়েই', অলিন্দই বিদ্ৰূপৰ হাঁহি ওঁঠত লৈ ভাবিলে।

নামঘৰত আৰু বহি থাকিবলৈ কাৰোৰে সত নগ'ল। চন্দনে সলাবৰ কাৰণে কাইলৈৰ ভিতৰত নতুন উতৰি গোটাই পৰহিলৈ উধাৰণি পতাটো ঠিক কৰি সকলো উঠিল। চুলি খুৰাব লগা নহ'বও পাৰে। দূৰণিৰ গোসাঁই আৰু আহিবলগীয়া আছে, দণ্ড-দক্ষিণা আদি বাকী থকা কথাবোৰ উধাৰণিৰ দিনাই ঠিক কৰা হ'ব। পাছৰ এসপ্তাহৰ ভিতৰত বিয়াখনো পাতিব।

মেলৰ আগে-পাছে মানুহবোৰৰ ইংগিতময় সংক্ষিপ্ত কথাবোৰৰ পৰা অলিন্দই গম পালে, গৰ্ভপাত কৰাবলৈ চন্দনে নিয়া দিনা লগত তাইৰ মাকো গৈছিল, মাকহঁতেও লুকুৱাব খুজিছিল, কিন্তু কাষৰ খুৰীয়েকে গম পালে, খবৰ গাঁৱৰ মাজ পালেগৈ, চন্দন ঘৰলৈ নোযোৱা হ'ল, মাক-দেউতাকে মানুহ পঠিয়াই তাক মতালে, সি নগ'ল, গাঁৱত হুলস্থূল, উপায় নাপাই তাইক ঘৰত সোমাবলৈ পঠিয়াই দিলে। বহঁতপুৰৰ মানুহ এটাই হেনো বাৰে বাৰে কৈছে, 'কিতো সাহস লগত বান্ধি তাই হোষ্টেলৰ বেগটো লৈ গাঁৱৰ

মাজৰ ৰাস্তাইদি অকলে অকলে খোজ কাঢ়ি ঘৰখনত সোমালগৈ।' মানুহবোৰৰ চিন্তাটো দেখি অলিন্দহে আচৰিত হৈছে— 'তাই প্ৰেমিকৰ ঘৰলৈ আহিছে, যিটোৰ সৈতে তাই গৰ্ভধাৰণ কৰিছিল, তাক লগ পোৱাৰ হেঁপাহত, একেলগে থাকিবলৈ পোৱাৰ আনন্দত— সেইটোও তাইৰ মুখখন দেখি কোনেও বুজিব পৰা নাই নে?' বহঁতপুৰৰ মানুহবোৰ নিজৰ ভকত নহয় কাৰণে মেললৈ কোনো আহিব পৰা নাই, কিন্তু কোনোবা ভকতৰ ঘৰুৱা যোগাযোগেৰে খবৰ লোৱাই লৈ আছে।

শালবাৰী আহি পোৱাৰ পাছত ৰশ্মিয়ে অলিন্দহঁতক কৈছে— মানুহবোৰে চুলি খুৰাবলৈ জোৰ কৰি থকা বাবেই চন্দন আবেগিক হৈ পৰিল। তাৰ সিক্ত মাতটো তাই সহ্য কৰিব পৰা নাই। তাই যে বুজা নাই চন্দনে নিজেই সিদ্ধান্ত লৈছে অন্য কাৰণত— তাইকে হেয় কৰিবলৈ, তাইলৈ অলিন্দৰ পুতৌ জাগিছে, তাইৰ গাত চন্দনৰ দৰে শঠতা নেদেখি কৈ দিওঁ যেন লাগিছে, 'নকওঁ, তাই নিজেই গম পোৱাৰ পথত...। মই কোৱাটো অনিষ্ট কৰা যেনহে বুজাব। তাই যে ইতিমধ্যে কালিয়-তালুত প্ৰৱেশ কৰিলে গম পোৱা নাই! অতি শীঘ্ৰেই পাব। মই ক'লেও-নক'লেও তাইৰ লাভ নহয়।'

গধূলি বহঁতপুৰৰ মানুহ এজন আহিল, কথা লোৱা মানুহ হিচাপে পৰিচয় থকা— তেওঁ উভতি গৈ ৰশ্মিহঁতৰ ঘৰত সোমাবগৈ, ঘৰে ঘৰে ঘূৰিবগৈ। আটাইকেইটাই সাৱধানে কথা পাতিছে, যাতে তেওঁৰ পৰা মুখ বাগৰি জটিলতা নাবাঢ়ে।

তেওঁ সুকন্যাক ক'লে, 'চন্দনে কিন্তু তোমালোক বায়েক-ভিনিহিহালক যথেষ্ট সন্মান কৰে। মই কিয় কৈছোঁ জানিছানে? এইৰ দেউতাকে যেতিয়া তাক মাতি পঠিয়ালে, সি নগ'ল, সি কৈছে— মই অকলে সিদ্ধান্ত ল'ব নোৱাৰোঁ, মোৰ গাৰ্জেন আছে, বাইদেউ-ভিনদেউ মোৰ গাৰ্জেন, কি সিদ্ধান্ত দিয়ে সেই মতেহে মই কৰিম। সিতো সৰু ল'ৰা নহয়, সি হেন ল'ৰাটোৱে যেতিয়া তোমালোকক মানিছে, তাক ভাল বুলি ক'বই লাগিব।'

সুকন্যাই একো উত্তৰ নিদিলে, কিন্তু শুনি অতি সুখ পাইছে, বহু দূৰ অতীতৰ পৰা তাই কথাবোৰ ভাবি আহিল, তাক পঢ়ুৱাই-শুনাই থোৱাৰ অন্তত আদৰ-সন্মানকণ কেতিয়াবা পুনৰ পাব যেন লাগিছে।

মানুহজন যোৱাৰ পাছত সুকন্যাই অলিন্দক পাকঘৰলৈ মাতি পাগুলিলে, 'সি তেনেকৈ কৈছে চা! সি মুখৰ আগত যি হ'লেও, লোকৰ আগত আমাক সন্মানটো দিয়ে। তাক তই বেছি বেয়াকৈ ভাবি নাথাকিবি, আমাৰ বেয়াটো নকৰে, এতিয়া সি আমাৰ কথাকে গাৰ্জেন হিচাপে কৈছে, বেলেগৰতো নাম কোৱা নাই।'

'কি যে কথাবোৰ মোক কৈ থাকে নহয়! মোক ক'বলৈ কি দৰকাৰ? ...সেইটো বদমাছি কৰি নিজে দায় সাৰিবলৈহে কৈছে, যেতিয়া তাক মাতিলে, যেতিয়া নিজৰ উপায় নাইকিয়া হ'ল! উধাৰণিটো আপোনালোকৰ চক্ৰান্তত পতাটো বুজাব আনক, ফচাব আপোনালোকক। বেয়া কাম কৰোঁতে কোন গাৰ্জেনক সুধিছিলে?' সুকন্যাই মুখ টিপি

আঙুলিৰে ইংগিত দিলে, 'এইবোৰ ৰশ্মিয়ে শুনিব!' কামৰ চল এটা উলিয়াই সুকন্যা পাকঘৰৰ পৰা ওলাই গ'ল। 'শিক্ষিত, তজবজীয়া, আধুনিক মানুহ! সম্ভ্ৰান্ত হৈ থাকি ভাল পায়, লোকৰ তলা-নলা বুজি পায়, নিজে পৰিচালনা কৰি আছে মিস্ত্ৰী পৰ্যন্ত। এইজনী মানুহে ভায়েকটোৰ ক্ষেত্ৰত সদায় হেবাং, আলসুৱা মানুহৰ দৰে কৰে কিয়!' ক্ৰোধে-কৌতূহলে সমানে অলিন্দক আক্ৰমণ কৰিলে। সি পুনৰ নিজৰ স্থানলৈ গুচি গ'ল।

উধাৰণিৰ দিনা অলিন্দ-পৰাণ পুনৰ যাবলৈ ওলাল। কিন্তু সুকন্যাই নিদিলে। সিহঁতৰো আগ্ৰহ কমিল, জোৰ নকৰিলে। সুকন্যাই জানিছে, সিহঁতে নুশুনিবলগীয়া কথা শুনিবলৈ বাকী নাই, কিন্তু তাই নিদিয়াৰ কাৰণটো হ'ল— শাস্তি কি হ'ব-নহ'ব, ছোৱালীৰ চুলি খুৰাব-নুখুৰাব, দণ্ড কিমান টকাৰ হ'ব— একো খাটাং হোৱা নাই, বিধান-তৰ্ক পুনৰ চলিবলৈ আছে, হয়তো অলপ বেছিয়েই হ'ব। নামঘৰত প্ৰতিখন মুখৰ প্ৰতিটো বাক্যই সিহঁতহালৰ অভিভাৱক ৰূপী চন্দনৰ মৰ্যাদাহানিৰ ঘোষণা, ভণ্ডামিৰ চাৰ্টিফিকেট নহয় জানো! ডাঙৰৰ অধঃপতনৰ দৃশ্যায়ন পুনৰ এবাৰ সিহঁতহালে যাতে চকুৰ আগত নেদেখক! সেইবোৰ দেখিবলৈ পালে অভিভাৱকলৈ সিহঁতহালৰ দৰ নথকা হ'ব, ডাঙৰক অধিক চল পাব।

গধূলি সময়ত সুকন্যাহঁত ঘূৰি অহিল, তাইৰ মনটো মৰা, বিপুল-ৰশ্মিও গম্ভীৰ।

সুকন্যা ৰশ্মিহঁতৰ পৰা আঁতৰত থাকোঁতে অলিন্দই সুধিলে, 'আজি সম্পূৰ্ণ হ'ল নে আকৌ মিটিং হ'ব?'

'হ'ল', তাইৰ চমু উত্তৰ।

'মামীৰ চুলি খুৰাব নেকি?'

'নুখুৰায়। মামাৰহে খুৰালে। খুৰখন লগাওঁতেই চিঞৰি চিঞৰি কান্দিছে। মানুহবোৰ নিস্তব্ধ হৈ গৈছে। সি নিজেই খুজি লৈছে শাস্তিটো, কিন্তু ইমান কান্দিছে, বেয়া লাগি গৈছে সৱৰে।'

'অপৰাধী কামবোৰ এৰি দি কন্দা নাই নহয়। কেৱল ফুটনি দেখুৱাবলৈ বিয়া এখন পাতিবলৈ নাপালে কাৰণেহে কান্দিছে।' তাই ম্ৰিয়মান হৈ থকাৰ বাবে অলিন্দই কথাখিনিত জোৰ নিদিলে, সামান্য ব্যংগৰ সুৰত শান্তকৈ ক'লে। তথাপি তাইৰ গাত প্ৰচণ্ড কোব পৰিছে। তাই একো নকৈ আঁতৰি গ'ল। এই ধৰণৰ কথা তাৰ মুখৰ পৰা কেনেকৈ আঁতৰাব পাৰি তাই চিন্তা কৰি থাকিল।

***   ***   ***

আগফালে দৰাৰ ৰভা, পিছফালে কইনাৰ ৰভা সাজি বিয়াখন পতা হ'ল। নীতি-নিয়ম কৰিবলৈ কইনাৰ মাক-দেউতাক-সমন্ধীয় ৰূপে ধৰি দিয়া হ'ল চন্দনৰ মিতিৰ-

কুটুম্বৰ কোনোবা কিছুমানক, যেন এজনী অনাথ যুৱতী। ঘৰৰ মানুহ অন্ততঃ এজনক আহিবলৈ দিবলৈ ৰশ্মিয়ে দুবাৰমান কৈছিল, কিন্তু নৰজিল। নিয়মটো পাৰ হৈ যাবলৈ তায়ো সহ্য কৰিলে।

বিয়াৰ পাছৰ সপ্তাহটো চন্দন শালবাৰীলৈ অহা নাই। অলিন্দহঁত প্ৰাণীকেইটাই লোকৰ ঘটনাৰ পৰা আঁতৰি নিজৰ নিজৰ মনোজগতত যাদৃচ্ছিক গতিৰে আবদ্ধ হৈ পৰিছে। অলিন্দই চন্দনৰ বিষয়ে বা ডাঙৰৰ কথাত মাত দিবলৈ নিজে নিজে এৰি দিলে, কোনো প্ৰতিক্ৰিয়া মুখেৰে প্ৰকাশ নকৰি সিহঁতৰ কাণ্ডবোৰ কেঁচামালৰ দৰে অপ্ৰলেপিত নাঙঠ ৰূপত বুকুত মাথোঁ ঠাক ঠাক কৰাৰ সুখ অনুভৱ কৰিব বিচাৰিছে সি, এটা নিচাসক্তৰ দৰে। সি বিবেচনা কৰি আছে— ময়ূৰীক অন্ততঃ এবাৰ লগ কৰাটো এতিয়া এটা প্ৰয়োজন বা দায়িত্ব হৈ পৰিছে, যোৱা বছৰটোত লগ নকৰিলেও বা চিঠি নিদিলেও চাৰি চকুৰ মিলনেই বহুত আছিল দুয়োটাৰ বাবে, তাই খুজিলেও চিঠি নিদিয়াটো ধেমালি কৰাৰ দৰেও হৈ পৰিছিল, কিন্তু এতিয়া এবাৰ লগ পাবলৈ আৰু কিছু কথা ক'বলৈ তাই নিশ্চিতকৈ বলিয়া হৈ আছে। লগ কৰাৰ প্ৰতিটো সুযোগ সি মনতে প্ৰত্যাখ্যান কৰিলে, তাইৰ অৱস্থিতিটোও কেৱল মানসিক ৰূপটোতে ধৰি ৰখাৰ সিদ্ধান্ত ল'লে, সি সপোন দেখিছে— কেইবাবছৰৰ পাছত লগ কৰিব। ঘৰখন বিপুল অহাৰ দিনাও নিস্তব্ধ, সুকন্যাৰ সৈতে একো লগাও নাই। ভৱিষ্যৎটো কেনেকুৱা হ'ব, তাইৰ নিজৰ সপোনবোৰে কি গতি ল'ব— সুকন্যাই চিন্তা কৰিছে।

'তই গধূলি বহঁতপুৰলৈ যা। চাইকেল নিব নালাগে, বাছখনত যাবি, ৰাতিপুৱা বাছতে আহিবি। ৰাতি এটা থাকি আহ। চন্দনক ক'বি— মায়ে মাতিছে, লুইত কলেজলৈ যাব লাগিব। তই মাতি লৈ আহিবি, আন একো ক'ব নালাগে, মই কৈছিলোঁ এবাৰ, সি গম পাবই, পাছত লাগিলে মই আকৌ ক'ম। তাৰ নিজৰে সমস্যা সেইবোৰ, বিয়াখন গৈছেহে, সি বেলেগ কথা ভাবিব পৰাই নাই, সেইকাৰণেই অহা নাই। এতিয়া মিতিৰ-কুটুম্বৰ কোনো এটা নাহে, তই ৰাতি এটা থাকি আহ, ঘৰখনত মানুহকেইটাৰ অকণমান ভাল লাগিব।' সুকন্যাই অলিন্দক ক'লে।

সি আহি বাছৰ পৰা নামোতে আন্ধাৰ। পদূলিত তাক পাৰ হৈ চাইকেলেৰে ল'ৰা এটা সোমাই গ'ল, এটায়ো আনটোৰ চেহেৰা নেদেখিলে।

ল'ৰাটোক বহিবলৈ দিয়াৰ পাছতেই অলিন্দক দুৱাৰমুখত দেখি চন্দনৰ গহীন মুখখন অপ্ৰস্তুত হৈ কোমল হ'ব খুজিলে, সি মিহিকৈ মাতিলে, 'বাবা, আহা।' ল'ৰাটো ৰশ্মিহঁতৰ চুবুৰিৰ, অলিন্দই অপ্ৰীতিকৰ পৰিস্থিতি এটাৰ উমান পালে। ল'ৰাটোক অতিথি ৰূপে মাত এষাৰ দি সি আয়েক-ৰশ্মিহঁতৰ ফালে সোমাই আহিল। হাঁহি, নতুনত্ব, চিকুণতা বা নিয়ন্ত্ৰণৰ বান্ধে ঢুকি নোপোৱা সামান্য চঞ্চলতা এটা অহৰহ লাগি থকা ৰশ্মিৰ মুখখনত লিপিত খাই ধৰা গধুৰ ৰূপটো এৰাই নোযোৱা হ'ল। তাই তাৰ ফালে চাই উলিওৱা

মাতটো কঁপিল, দুচকু সেমেকি পৰিছে, ক্ৰোধত দৃষ্টি বিক্ষিপ্ত হৈছে। নামঘৰৰ পৰা আতাকৰ তালৰ শব্দ আহিল। ওচৰা-ওচৰিকৈ পিৰাত বহি থকা আয়েক-বৰায়েকৰ মুখত সন্তুষ্টি শূন্য, অনিশ্চয়তাৰ ভাব, অলিন্দই বুজিলে— যোৱা কেইদিন চন্দন-ৰশ্মিৰ তৰ্কৰ তেওঁলোক নিৰৱ সাক্ষী। ৰশ্মিয়ে ল'ৰাটোক মাত এষাৰ দি উভতি আহিল।

তাই চন্দনহঁতৰ কথালৈ কাণ থিয় কৰি আছে। অলিন্দই হাতৰ টোপোলাটো তাইক দি চন্দনহঁতৰ ফালে আহিল। 'তুমি এনেই আহিবা, মোৰ একে গাঁৱৰ মানুহ, আহিব লাগিবই, কিন্তু এইদৰে লোকৰ বিষয় লৈ তুমি নাহিবা। এনেকৈ ঘৰৰ মানুহৰ কথা নুলিয়াবা।' চন্দনে ল'ৰাটোক কৈ আছে।

'নহয় নহয়, মই নিজেহে আহিছোঁ। ওচৰৰে বাবে খবৰ এটা ল'বলৈ আহিলোঁ।'

'শুনা! মই বুজোঁ দিয়াচোন! তুমি সেইদৰে মোক ক'বই লাগিব। কিন্তু মইতো নুবুজা নহয়— তোমাক কোনে পঠিয়াইছে। মই কিয় নাজানিম বাৰু? তুমি হয় নে নহয় কোৱা! মই কোৱাটো হয় নে নহয়?' চন্দনৰ মিহি কিন্তু শানিত মাত।

'হয় বাৰু! মোক ক'লে— খবৰ এটা লৈ আহচোন। মাক-দেউতাক যে, চিন্তা কৰি আছে, কেনেকৈ বা আছে জীয়েকজনী, দেখা নাই, খবৰ নাই।'

'ভালে থাকিব! ইয়াত ভালে থাকিব! সেইবিলাক যোগাযোগ আৰু নহ'ব! মই ক'লোঁ নহয়, তুমি এইবোৰ বিষয় লৈ আজিয়েই যি আহিলা, আৰু নাহিবা, বেলগকো হাক দিবা। নালাগে, আমি ঠিক মতে আছোঁ, বিয়াও হৈ গৈছে ইয়াত। তুমি সিফালে গৈ কৈ দিবাগৈ, তায়েই নালাগে বুলি কৈছে— তুমি তেনেকৈয়ে ক'বা, ক'বা যে— তাই এইখন ঘৰৰ হৈ গ'ল, সেইবোৰ প্ৰসংগত একো নাভাবে।'

'বাটত পালেও মাতিব নোৱাৰিব নেকি?' ল'ৰাটোৱে অনুনয়ৰ সুৰত সূক্ষ্মতৰ মাতেৰে সুধিলে, অৱশ্যে লগত অলপ তীৰ্যক সুৰ— যিটো প্ৰকাশ নোপোৱাকৈ ৰাখিবলৈ সি যত্ন কৰিও বিফল হ'ল। অকণমান লাজত চন্দনৰ হাঁহি উঠি গ'ল, কিন্তু অটল থাকিল— 'সেইটো পৰিস্থিতিৰ কথা! ঠেলা মাৰি গ'লে মানুহেনো কাক নামাতে!'

ইয়াতকৈ আৰু উপলুঙা লাগে নে? ল'ৰাটোৱে সহ্য কৰিব নোৱাৰি চন্দনক ভালকৈ বুজাই দিয়াৰ ভংগিৰে ক'লে, 'নিজৰ মিতিৰ-কুটুম্বৰ কাৰণে বিচৰা নাই, সেয়া বাদেই দিছে। অন্ততঃ মাক-দেউতাক আৰু অকণমানি ভায়েকটোৰ লগত দেখা-সাক্ষাৎকণ বৰ আশা কৰিছে। তাতো পৰিৱেশ বেয়া, মই সেইবাবেহে বোলো গৈ আহোঁ, কথাটো পেলাব নোৱাৰিলোঁ। আজিকালিতো ইমান বাধা নিদিয়ে কোনেও, আপুনিও এই যুগৰে মানুহ। তাই পৰীক্ষাটোও এইবাৰ দিয়াটো ভাবিছিল।'

'সেইবোৰ বিচাৰ হৈ গৈছে অ'! দুদিন ৰাইজ বহিল, উধাৰণি হ'ল, বিয়া হ'ল! এয়া দেখিছাই মোৰ চুলি।' জোং গুচোৱা ভাত-কেৰেলাৰ দৰে সমান হৈ থকা মূৰটো সি চুই

দেখুৱালে, 'এতিয়া নহ'বই অহা-যোৱা। আৰু সেইটো মই নিজেও নামানো। আমাৰ এইটো পৰম্পৰা, সেইটো ময়েই ৰক্ষা কৰিব লাগিব। পঢ়াৰ কথাটো সিফালে ভবিবলৈ হাক দিবা। এতিয়া সেইবোৰৰ সময় শেষ, এতিয়া আমাৰ ঘৰৰ বোৱাৰী, আমি ভাবিম। মই প্ৰয়োজনো দেখা নাই, খুৱাব পৰাকৈ ঈশ্বৰে মোৰ চাকৰিটো হেৰাইছে দিয়াচোন। সেইকণ ক্ষমতা মোক ঈশ্বৰে কিবা এটা ভাল দেখি দিছে। তুমি আজিৰ যুগৰ কথা ক'লেও, সত্ৰৰ বোৱাৰী এজনী ওলাই-মেলি যোৱাটো সম্ভৱ নহয় আমাৰবিলাকৰ ঘৰৰ পৰা। সত্ৰ এখনত সন্মান আছে বোৱাৰী এজনীৰ, ভকতৰ বোৱাৰী নহয় নহয়। এইকেইদিনতে আমি ক'ৰ্টলৈ যাম, তাইৰ উপাধি সলাব লাগিব। তুমি ক'বাগৈ— সিহঁত হালেই ক'ৰ্টলৈ যাব। মানে একো বাকী নাথাকে, উপাধিও সলনি হৈ যাব। ইতিমধ্যে আমি যাবই লাগিছিলে, দেৰিয়েই হৈ গৈছে, চিন্তা কৰি থকা হৈছে, তুমি সোমোৱাৰ আগমুহূৰ্তত মই সেইটোকে ভাবি আছিলোঁ, এই দুদিনতে যোৱাটো খাটাং কৰিছোঁ মই।'

কোমল মাত, দৃঢ় ঘোষণা আৰু বাক্যৰ কুটিল জাল ফালিব পৰা সাধ্য নেদেখি ল'ৰাটোৱে মাথোঁ অলিন্দলৈ চালে, 'পানী এগিলাছ দিবাচোন।'

'পঢ়িবলৈ নিদিয়াৰ ক্ষেত্ৰত সত্ৰৰ বাধা নাহে, অন্ততঃ ইয়াত সেই ক্ষেত্ৰত সি মন কৰিলে তাৰ ওপৰত দম খুটৰাব পৰা কোনো নোলায়। সিয়েই তাইক দমন কৰিব বিচাৰিছে। নতুবা পঢ়িবলৈ ঘৰৰ পৰা ওলাই গ'লেই সি কিবা হেৰুওৱাৰ ভয় কৰিছে', ভাবি ভাবি অলিন্দ ভিতৰলৈ আহিল, পানী এগিলাছ ভৰালে। 'তুমি দিব নালাগে, মই দিম ৰ'বা, তুমি এই তামোলটো কাটাচোন।' ৰশ্মিয়ে তাৰ হাতত তামোল এটা দি গিলাছটো লৈ টেবুলত থ'লে। তাই অকণমান আঁতৰি গৈ বহি এখনত কিবা লিখা সি দেখিলে। আকৌ আহি তাই পানীৰ গিলাছটো লৈ দিবলৈ গ'ল।

'সেইবোৰ কি কাম কৰিছা? মোৰ চকুৰ আগত তোমালোকে কি কৰিবলৈ আহিছা? মোৰ চকুৰ আগত লুকুৱাই তোমালোক সাৰিব নোৱাৰা! চাওঁ চাওঁ, মোক দিয়াচোন!' চন্দনৰ ডাঙৰ মাত শুনি অলিন্দই ভয় খাই ভিতৰৰ পৰা পুনৰ সিহঁতৰ ফালে আহিল। ল'ৰাটোৱে এবাৰ ৰশ্মিলৈ চাইছে, এবাৰ চন্দনলৈ, মুখত লাজ-ভয়-সংকোচৰ হাঁহি। চিঠিৰ দৰে কেইবা ভাজো কৰা কাগজৰ সৰু টুকুৰা এটা সি চন্দনলৈ আগবঢ়াই দিলে। চন্দনে মোকোলাই ফুটাই পঢ়িলে— 'মা আৰু দেউতা, মোক লগ কৰিবলৈ তোমালোক আহিবা। ইয়াত গোসাঁই-ভকতবোৰে মোক ঘৰলৈ যাবলৈ নিদিয়ে, কিন্তু মই যাম। মই তোমালোক আৰু ভাইটিৰ কথাই ভাবি আছোঁ। ওচৰৰ কাৰোবাক পঠিয়াই থাকিবা।' চন্দনে হাঁহিবলৈ ধৰিলে— বেচেৰী! ল'ৰাটোৰ ওঁঠতো লাজৰ হাঁহিটো লাগি ৰৈছে। ৰশ্মি দুখ আৰু ক্ৰোধত গহীন। অলিন্দৰ তাইলৈ বেয়া লাগিছে, সন্মান জাগিছে, গোটেই পৰিস্থিতিটোলৈ ঘৃণা আহিছে। চন্দনে হাঁহি হাঁহি ক'লে, 'এইকণ কথানো এনেকৈ মনে মনে দিব লাগে কিয়? সেইখিনিতো কৈয়েই থকা হৈছে, মুখতে ক'লেই হয়।' সি গহীন হ'ল, 'কিন্তু কৈ লাভ

নাই। বুজাই থকা হৈছেই। সোনকালেই বুজি পাবা। আগতেও কিমান বস্তু মই বুজাব লগা হৈছে, এইটোও তেনেকুৱাই।' টিউচনত পঢ়াৰ কথা আৰু অন্য কথাবোৰ আগতে সি বুজাই থোৱাৰ ইংগিতটো দিলে, যেন তেনেদৰেই তাই নুবুজা এইটো কথাও দুদিন পাছত শিকি উঠিব লাগিব। তাই ভিতৰলৈ গুচি গ'ল। 'মই যাওঁ', ল'ৰাটোৱে ক'লে। চন্দনে মিহিকৈ ক'লে, 'যোৱা! সেইটোৱেই দেই। তুমি মই কোৱাবোৰ ক'বাগৈ। যোগাযোগৰ চিন্তাটো সোনকালে মনৰ পৰাও আঁতৰাই দিয়াই ভাল।'

ল'ৰাটোৱে চোতালত ভৰি দিয়া গম পাই ৰশ্মিয়ে ভিতৰৰ পৰা ডাঙৰকৈ তাক মাতি ক'লে, 'মাহঁতক আহিবলৈ ক'বিগৈ।' চন্দনে হাঁহি এটা মাৰি পাতল কৰি দিলে।

চাকি এটা, তাল যোৰ লৈ আতাক চোতালেদি সোমাই আহিল। কেতিয়া তাল সামৰি তেওঁ ঘোষা গালে অলিন্দৰ কাণতে নোসোমাল। চন্দন ভিতৰলৈ গ'ল। অলিন্দই আতাকক মাতিলে, 'ককা।' 'অ' বাবা আহিলা। কোন গ'ল অ' চাইকেলত?' 'বহঁতপুৰৰ ল'ৰা এজন।' 'ভিতৰলৈ আহা, বাহিৰত মহ।'

আলহী-কোঠাটোত একে ঠাইতে চন্দন পুনৰ বহি থকা দেখি অলিন্দও বহিল। আতাক ভিতৰলৈ গ'ল।

ৰশ্মি ওলাই আহি সিহঁতৰ কাষত থিয় দিলেহি। 'মাহঁত কিয় আহিব নোৱাৰিব? মোৰ লগত কথা পতা সময়ত এইবোৰ মানুহতো নাছিল!' যেন এক অভিজ্ঞৰ কণ্ঠস্বৰ, যেন চন্দনতকৈও তাই বহু বছৰৰ প্ৰৱীণ। তাই প্ৰেম-সম্পৰ্কৰ প্ৰথম দিনবোৰ, ভৰ-পক দিনবোৰ মনত পেলাই দিব খুজিছে, তেতিয়া এই গোসাঁই-ভকতবোৰৰ বিষয়েতো ওলোৱা নাছিল।

অবান্তৰ প্ৰশ্নৰ পুনৰাবৃত্তি হ'লে সি উত্তৰ নিদিয়ে, মুখৰ মাত খৰচ নকৰে, এইবোৰ দুদিন পাছত পাহৰি গৈ ভালবোৰ তাই বুজি পাব— তেনেকুৱা বুজাবলৈ মুখখনত বিৰক্তিৰ ভাঁজ কেইটামান ফুটাই তুলি চন্দন বহি থাকিল। ৰশ্মি ৰোৱা নাই, সৰু সৰুকৈ, কিন্তু জোৰ দি তাই ইটো-সিটো সুধিয়েই আছে, কৈয়েই আছে। এবাৰ সি টেলেকাকৈ চালে। 'নহয়, মোক ক'ব লাগিব!' তাই খোপনি নেৰিলে। সি আকৌ মনে মনে ৰ'ল, তাই ভিতৰলৈ গুচি যোৱাটো সি বিচাৰিছে। তাই আঙুলি এটা খুব খজুওৱা যেন কৰা দেখা গ'ল। কিন্তু নহয়। তাইক বিয়াত দিয়া আঙুঠিটো খুলি স্বাহা কোৱা ধৰণে তাৰ সমুখৰ টেবুলখনত পেলাই দিলে, 'সোণ পিন্ধাই মৰম কিনিব বিচাৰিছে! সব বস্তু সোণেৰে কিনিব নোৱাৰি। সোণ পিন্ধাবলৈ আহিছে!' সম্পূৰ্ণ অপ্ৰত্যাশিত কাণ্ডটো দেখি চন্দনৰ বুকুখন খহি যোৱা যেন লাগিল, জাক হেৰুওৱা জীৱৰ দৰে অকলশৰীয়া অনুভৱ কৰিবলৈ ধৰিলে, অলিন্দ সমুখতে থকা বাবে সি আঙুঠিটো থাপ মৰাৰ দৰে উঠাই মুঠি মাৰি ল'লে, মুঠিটো সি ভৰি দুখনৰ মাজেদি মাটিৰ ফালে লৈ গ'ল, যেন ক'ৰবাত লুকুৱাব খুজিছে, যেন অলিন্দৰ চকুত নপৰিবলৈ এতিয়াও সময় বাকী আছে, অলিন্দৰ চকুত নপৰিলেই যেন তাৰ লাজ

কমি গুচি যাব। বাহ্যিক ছাটি-ফুটিবোৰ সি লুকুৱাবলৈ তীব্ৰ যত্ন কৰিলে, কিন্তু ভিতৰি গোটেই গা কঁপিবলৈ ধৰিছে, কি কৰা উচিত, কেনেকৈ নিজক এই মুহূৰ্তত নিয়ন্ত্ৰণ কৰা উচিত সি সিদ্ধান্ত ল'ব পৰা নাই, আজি তাৰ প্ৰেমৰ পৰিণতি অলিন্দই চকুৰ আগত দেখি আছে, যদিও ভোগৰ ইচ্ছাটোৱেই প্ৰধান আছিল তথাপি ৰাইজৰ দৃষ্টিত সেয়াটো প্ৰেমেই হয়, আৰু প্ৰেম নথকাকৈও নাছিল ধানমান হ'লেও, তাইৰ প্ৰতি যে তাৰ পৃথক আকৰ্ষণ এটা আছিল সেইটো বিস্তৃতভাবে এইমাত্ৰ বুজি পোৱা যেন লাগিল নিজৰে। সি বাৰে বাৰে অলিন্দলৈ লক্ষ্য কৰিছে, তাইৰ মানত এতিয়া অলিন্দ সম্পৰ্কীয় অনুজ, তাৰ দৰে তায়ো আজি অলিন্দৰ অভিভাৱকৰ শাৰীত, 'নতুন সম্বন্ধীয় হিচাপে বাবালৈ তাইৰ মৰম লাগিছে, সেইবাবেই তাৰ উপস্থিতিক তাই গুৰুত্ব দিয়া নাই। নে তাই তাক লগৰ দৰে ভাবিছে? কিন্তু তাইতো নাজানে মোৰ বাবে সি আজি কেৱল সম্বন্ধীয়ই নহয়, তাৰ প্ৰেমৰ ময়ে শত্ৰু। দেখাত সৰু হ'ল কি হ'ল— সি মোৰ পত্নীৰ একে বয়সৰ ল'ৰা এটা। যাক প্ৰেমত মই বাধা দিছিলোঁ! সি বাৰু ভাবিছে কি! হাঁহি উঠিছে নে তাৰ?'

অলিন্দ একে ঠাইতে বহি থাকিল, চন্দনো থাকিল, ৰৈ ৰৈ ৰশ্মি আঁতৰি গ'ল।

আঙুঠিটোৰ কাহিনী বাকীকেইজনে গম নাপালে। 'গম পালেনো কি হ'ব? তেওঁৰ তালযোৰে, দিনত জ্বলোৱা বুলি লোকক নিন্দা কৰি নিজে কেৱল ৰাতিহে জ্বলোৱা চাকিটোৱে, বা সংহতিটো খামুচি সৰতকৈ নিজকে উচ্চ বোলা ভাবটোৱে এইখন কাজিয়া ঠিক কৰি দিব নোৱাৰে।' অলিন্দই ভাবি ভাবি আতাকৰ কাষলৈ আহিল। ৰশ্মিয়ে আয়েকক বাচন-বৰ্তন যোগাৰ কৰি দিলে। এটা গতানুগতিক ধৰণে আটায়ে খাই-বৈ বিছনাত পৰিল।

অলিন্দই বুজিছে, সি নথকা হ'লে সিহঁতহালৰ তৰ্কা-তৰ্কি এখন লাগিলহেঁতেন, কিন্তু দুয়োটাই তাৰ লাজ কৰি মুখ জপাই আছে। 'কলেজৰ কথাটো ক'বলৈ থাকি গ'ল। কোৱাৰ পৰিস্থিতি নাই। ৰাতিপুৱাই কৈ গুচি যাম। যেতিয়া যায় যাব।'

ঘৰখন শব্দহীন হৈ পৰিল যদিও কোনোটো মানুহ টোপনি গৈছে যেন লগা নাই, বিশেষকৈ চন্দন-ৰশ্মিক। অলিন্দৰ মনলৈ আহি আছে— গৰ্ভপাত সম্পৰ্কীয় আগৰ-পাছৰ কথাবোৰৰ বাবে ৰশ্মিক আনে বেয়া দৃষ্টিৰে চালেও, অকল যৌনাকাংক্ষী ৰূপটোকে মানুহবোৰে ভাবিলেও, তাই আজি যুঁজি আছে মাক-দেউতাকৰ বাবে— সম্পূৰ্ণ বেলেগ এখন যুঁজ, বেলেগ এটা আকাংক্ষা। বিয়াৰ দিনা ধৰ্মাচাৰী মহাক এটাই আনক কৈ থকা সি শুনিছিল— 'ঘৰত টিউচন কৰিবলৈ বাৰু মাতেই। কিন্তু টিউচন কৰা ৰুমটোৰ দুৱাৰখন মাকে কিয় মাৰি দিব লাগে? জুই থাকিলে ঘিউ গলিবই।' অলিন্দৰ লগে লগে মনত পৰি গৈছিল— তেওঁ যে চুমা খাইছিল ইয়াৰে বিয়া এখনত। টিউচন কৰি থকা অৱস্থাত বাহিৰৰ হুলস্থূল নাযাবলৈ কোঠাৰ দুৱাৰখন সদায় মাৰি দিয়াটো সঘনে মানুহবোৰে পাতি আছিল। আন অকণমান সময়ত, অলিন্দৰ কাণত পৰিছিল— কাণ্ডটো তাইৰ হোষ্টেলৰ কোঠাত ঘটে, অতিশয় কাঢ়া মালিকেও চন্দনক অভিভাৱক হিচাপে বিশ্বাসত লৈ ভিতৰলৈ যোৱাৰ

বান্ধ উন্মুক্ত কৰি থৈছে। কোনোটোতেই মানুহবোৰে চন্দনক বিশেষ দোষ দিব বিচৰা নাই, তাইকেই দিছে। অলিন্দই ইতিমধ্যে বাদ দি দিয়া যুঁজবোৰত নিজৰ অৱস্থাটোৰ সৈতে তাইৰ মিল দেখা পাইছে— য'ত যুঁজি থকা মানুহটো সম্পূৰ্ণ অকলশৰীয়া, আনে বুজি নাপায় কথাবোৰ। তাইলৈ পুনৰ সন্মান জাগিছে তাৰ।

ৰাতিপুৱা আহি অলিন্দই সুকন্যাক কথাখিনি ক'লে, 'আহিব পাৰে নে নাই নাজানো, মই এতিয়াহে কৈ থৈ আহিলোঁ।'

কিন্তু চন্দনে অলিন্দৰ পিছে পিছেই চাইকেল লৈ গুচি আহিল।

'শুনিলোঁ মই গোটেইখিনি। মই তোক পঠিয়াবলৈ বেয়া পাইছোঁ। তই যি কৰ কৰ, আজি নগ'লেও নালাগে।' সুকন্যাই চন্দনক ক'লে।

'মই যাবলৈকে আহিছোঁ।'

'তেন্তে যা। মই ঘৰলৈ গৈ আহোঁ, তাইক বুজাম। ঠিক হ'ব সকলো, চিন্তা নকৰিবি।'

সুকন্যা বহঁতপুৰৰ পৰা ঘূৰি অহাৰ পাছত অলিন্দই সুধিলে, 'আপুনি কি ক'লেগৈ?'

'মই বুজাই ক'লোঁ যে শুনি মনটোত বেয়াও লাগিছে, তোমালোক দুটা মিলি থাকিবলৈ যত্ন কৰা, ঘৰখনৰ অৱস্থাই নাছিল, তোমালোক দুটাৰ আশান্তি হৈ থাকিলে ঘৰখন আৰু বেয়া হৈ যাব। তাইক আৰুনো কি বুজাম মই! তাই মোকে গোচৰ দিলে— তাইক সি যিবোৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল, শূন্য এতিয়া, ওলোটা ঘটি আছে। সেইকাৰণে বেছি ভাও ধৰিব নাপায়, সি নিজে বহুত ভুল কৰিছে, মিছা প্ৰতিশ্ৰুতি কিয় দিব লাগে! মোৰ ক'ব পৰা উপায়েই নোলাল। আটাইকেইজন মিলি থাকিবলৈ ক'লোঁ আৰু, সিমানেই। আহোঁতে মনটো ভাল দেখি আহিছোঁ। দুয়োটা ভালকৈ থাকিলেই হ'ল!'

চন্দনে ভুল কৰা আৰু মিছা মতাৰ সম্পৰ্কে এটা প্ৰসংগত হ'লেও সুকন্যাৰ মুখত ফুটি ওলোৱাত অলিন্দই অলপ সন্তোষ পালে। পলম হৈ গ'লেও তাই যে কৈছে অন্ততঃ এযাৰ। সি সুধিলে, 'ঘৰৰ মানুহ অহা-যোৱাৰ প্ৰসংগত আপুনি কি ক'লে?'

'আন একো ক'বলৈকে নাপালোঁ। তাই মোক গোচৰখিনিয়েই দিলে। অহা-যোৱাৰ প্ৰসংগত ক'বলৈ মোৰ মনো নাই, ৰাইজৰ ওপৰত মই কি ক'ম!'

'মায়ে ৰাইজৰ বিচাৰ মানিব খোজে? সেইখন ওপৰত হৈ গ'ল? সেইখন ইয়াৰ ৰাইজ নহৈ বেলেগ হোৱা হ'লে? সৰুৰে পৰা নোপোৱা ৰাইজ হোৱা হ'লে মানিলেহেঁতেন নে? মাজুলীত কি হৈছিল? হৰিচাপৰিৰ ৰাইজে কোৱা হ'লে নিজে মানিব পাৰিলেহেঁতেন নে? নে নিজেও সেইটোকে বিবেচনা কৰি ৰাইজৰ নামত দায় সাৰিছে? ...আৰু এতিয়া যে জাত-অজাতৰ প্ৰসংগত এটাও মাত নোলাল মুখত? সেইহেন ঘৰখনত সোমাই

আছে সিহঁতৰ মানত অজাতি এজনী! কিন্তু চুপ আজি ঘৰৰ সকলো!' সি নিয়ন্ত্রণৰ অভ্যাস কৰা খংটো পুনৰ উঠি আহিব ধৰিছে, কিন্তু দমন কৰি মনে মনে আঁতৰি গ'ল, প্রশ্নবোৰ মনৰ পৰা উলিয়াই দিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

লুইত কলেজলৈ চন্দন কেইবাদিনো গ'ল। বহু খাটনি ধৰাতো অধ্যক্ষই মাত নিদি কেৱল মূৰ জোকাৰিলে। তেওঁ হয়তো ধমকিয়েই দিলেহেঁতেন, কিন্তু মার্কশ্বিটখন দেখি ৰয়, অধ্যক্ষৰ কোঠাত পোৱা অধ্যাপক-কেৰাণীকেইজনেও হাতত তুলি কিছু সময় চাই থাকে, কিন্তু কোনেও সিদ্ধান্ত নিদিয়ে। চন্দনে চাকৰি লোৱাৰ সময়ত একেলগে দিছপুৰত টকা ঢালিবলৈ যোৱা চহৰৰে লগৰ এজন অধ্যক্ষৰ ঘৰুৱা মানুহ, তেঁৱো দুদিন অধ্যক্ষৰ সৈতে পাতিলে। শেষত অধ্যক্ষই ক'লে, 'কলেজৰ ইতিহাসতেই এনেকুৱা হোৱা নাই। ডাঙৰ কলেজৰ পৰা তেনেকৈ প্রতিবাৰে আহে, কিন্তু হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰী এখনৰ পৰা আমাৰ কলেজলৈ অহাটো কোনো কালে ঘটা নাই। মই নিৰুপায়। দিলোঁহেঁতেন, নিউটন কলেজৰ পৰা আহিলে দিলোঁহেঁতেন! এইবাৰো এটা আহিছে, আমাৰতো ক্লাছ কেতিয়াবাই আৰম্ভ হৈ গ'ল, সি ক্লাছ কৰিও আছে।'

নিউটন কলেজত যেনে-তেনে নামভর্তি কৰিব পৰা নম্বৰ অলিন্দৰো আছিল, কিন্তু তালৈ বা গুৱাহাটীৰ আন কোনো কলেজলৈ যোৱাটো সি কোনোদিন ভবা নাছিল। অধ্যক্ষজনৰ কথাষাৰ প্রমূল্যহীনতাৰ আন এক পৰিহাসমূলক প্রকাশৰ দৰে তাৰ বেয়া লাগিছে। কিন্তু যাবলগীয়া নোহোৱাত সি বেয়া পোৱা নাই, এইদৰে তাত প্রৱেশ কৰিবলৈ তাৰ অকণো আগ্রহ নাই, সুকন্যা-চন্দনে যি কৰে কৰিবলৈ এৰি দিহে সি মাথোঁ মনে মনে আছে।

ঠাইকণ সলনি হ'বলৈ তাক অমৰা কলেজলৈ লৈ অহা হ'ল। এইটোতো সি একো নামাতিলে।

সি নতুনকৈ কিতাপবোৰ মোকলাই লৈ দেখিছে, মগজুত বৈদ্যুতিক চৰম আঘাত পৰা মানুহৰ দৰে সি এতিয়া এটা সম্পূর্ণ সুকীয়া মানুহ, হাইস্কুললৈকে থকা তীব্র বাসনা তাৰ নাই, পঢ়িবলৈ কোনো উদ্দেশ্য মনলৈ নাহে, জীৱনটোত কিবা কৰাৰ উপলক্ষে একো আকাংক্ষা বা ৰাপ নাই। এদিনো থাকিব নিবিচৰা ঠাইত দুবছৰ থাকিবলৈ এইদৰে বাধ্য হৈ, সি নোপোৱাটো বা পাবলগীয়াটো বিচৰাৰ আগ্রহ মনলৈ আনিব নোৱাৰে। বৈৰাগ্য ধৰণৰ ভাব, অকাৰণ মানসিক দহন, গোটেই অতীতত তাৰ সমুখত ঘটা দুষ্কৃতি কার্যবোৰ ভাহি আহি কৰা চিত্ত বিক্ষেপণ, অর্থহীন আত্ম-সংকোচন, আদিয়ে তাক ঘেৰি ধৰে। আত্ম ধ্বংসৰ বছৰজোৰা চেতন চেষ্টাখিনিয়েও তাক পশ্চাৎমুখী কৰি তুলিলে, নিজক এতিয়া উভতোৱা টান। 'সেইবোৰ আহি থাকিব, মাথোঁ হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰী অধ্যায়টোৰ পৰা মই ওলাই যাবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে! ওলাই যোৱা-নোযোৱাৰ একো অর্থ নাই,

তথাপি নোলোৱাটোৰ পৰিৱৰ্তে ওলোৱাটোৱেই কৰিব লাগিব। প্ৰবন্ধ পঢ়াৰ দৰে অন্ততঃ এবাৰ পাঠবোৰ পঢ়ি পেলাম, তাৰে যিকণ হয় হ'ব, যিমান কষ্ট হ'লেও এবাৰ পাঠবোৰ পঢ়িব লাগিব।' মগজুক চেপি ধৰা চক্ৰবেহুখনক স্বীকাৰ কৰি লৈ সি বাৰে বাৰে উদ্দেশ্যটো মুখস্থ কৰিবলৈ ধৰে। সি সিদ্ধান্ত ল'লে— মাথোঁ পঢ়ি যাব, প্ৰতি মুহূৰ্ত ব্যস্ত হৈ থাকিব, ক্লাছ হ'লেও নহ'লেও ন বজাত কলেজ পোৱাকৈ ওলাই যাব, চাৰি বজাত ঘূৰি আহিব, মাজত ক্লাছ নথকাৰ লগে লগেই পুথিভঁৰালত সোমাই দিব— সাহিত্য বা প্ৰবন্ধৰ কিতাপবোৰ পঢ়িব, নিজৰ মাজতে এটা পৰিৱেশ গঢ়ি লৈ বছৰটো পাৰ কৰিব।

আনকি, বাছত যোৱা কেইমিনিটমানৰ নিৰৰ সময়তো একো ভাবে আক্ৰমণ কৰিব নোৱৰাকৈ সি আলোচনী বা বাহিৰা কিতাপ একোখন উলিয়াই লয়, সেইমতে সদায় বেগত ৰাখে। সি এটাও টিউচন নকৰাৰো সিদ্ধান্ত ল'লে। লগতে ঠিক কৰে— পৰীক্ষাত কোনো অধ্যাপকক প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ দিবলৈ অনুৰোধ নজনায়, ভালকৈ বা বেয়াকৈও একোৱেই নকয়, মাথোঁ মন কৰিব যাতে ফেইল নহয়।

সুযোগ সন্ধানী ধূৰ্তালীৰে খুলি লোৱা ভেঞ্চাৰ কলেজখন চৰকাৰী কৰি লোৱাৰ পাছত অধ্যাপকবোৰৰ মনলৈ অহা স্থায়িত্বৰ গৰ্ব আৰু আৰ্থিক নিৰপত্তা প্ৰাপ্তিয়ে আনি দিয়া শৈক্ষিক-অনীহাবোৰ এতিয়াও লাগিয়েই আছে। ক্লাছ কৰাটো অধ্যাপকৰ যেন উপৰুৱা কামহে, কোনেও ঠিক সময়ত আহিবলৈ মনেই নকৰে। কোনো কোনোৱে দেখাক দেখিও সেই আৰ্হিতে মগন হৈ গৈছে। অলিন্দই বহঁতপুৰত থকা দিনৰে পৰা ইয়াৰ টিউচন আৰু প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰৰ বেপাৰখন, নকলৰ খেলা, অধ্যাপক-ছাত্ৰৰ কন্দল আদি অপকৰ্মবোৰ মহিমামণ্ডিত কৰি মানুহে পতা শুনি আহিছে। মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীতকৈও এইখন জঘন্য। সুকন্যাই অলিন্দক ক'লে,'ৰসায়ন বিজ্ঞানৰ হেড ধ্ৰুৱ মহন্ত বাবাহঁতৰ ফালৰ পৰা কিবা এটা মিতিৰেই লাগে, আমি ইয়ালৈ অহাৰ পাছতে ক'ৰবাত গম পাই তেওঁ নিজে নিজে বিচাৰি খবৰ লৈছিলহি, তোৰ মনত আছে নে নাই জানো! আমাৰ যোৱা নহ'ল কাৰণেহে, এইবোৰ নিজৰে মানুহ, এবাৰ গ'লেই সদায় আহ-যাহ চলি থাকিব। তেওঁ প্ৰথমে মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীত চাকৰি কৰিছিল বাবে চন্দনৰো চিনাকি। তই তেওঁক লগ কৰি চিনাকিটো দিবি।' সি তাইৰ কথা নামানিলে, চিনাকি নহ'ল। আটাইতকৈ ক্ষমতাশালীবোৰৰ এটা তেঁৱেই আৰু ধুৰন্ধৰ, ডিপাৰ্টমেণ্টত ৰজা, পাঁচজন অধ্যাপক আছে যদিও টিউচনবোৰ কেৱল তেওঁ লয়। কলেজত হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীৰ ৰুটিনত বছৰি দহটমান ক্লাছ তেওঁৰ ভাগত ৰাখে, তাকো তেওঁ কৰিবলৈ মন নকৰে, আৰু ক্লাছত সোমাৱাৰ দিনাও কোনোদিন ২০ মিনিটতকৈ অধিক সময় কৰাৰ ৰেকৰ্ড নাই। প্ৰথম বৰ্ষৰ পৰীক্ষা শেষ হোৱাৰ পাছৰে পৰা সকলোৱে টিউচন কৰি আছে বাবে ক্লাছ ভালকৈ নহ'লেও কোনো ছাত্ৰ-ছাত্ৰী চিন্তিত নহয়। অধ্যাপকবোৰৰ দৰে সিহঁতো ক্লাছত অনিয়মীয়া।

তিনিমহীয়া পৰীক্ষাটোতে সি দেখিলে, কোনোবাই লুকুৱাব খোজা চিগাৰেটটোৰ ধোঁৱাখিনি চকুত পৰিলেও নেদেখা ভাও ধৰাৰ দৰে কোনো অধ্যাপকেই নকল কৰাটোত

বাধাই নিদিয়ে, মাথোঁ টেবুলত থৈ মেলি ল'বহে নোৱাৰি। পৰীক্ষাটো মানুহক দেখুৱাই পাতিব লাগে কাৰণেই পাতিছে। দুজনমান ভাল অধ্যাপক নথকা নহয়, কিন্তু প্ৰভাৱহীন। পালমৰা স্বভাৱটো তেওঁলোকৰো মজ্জাগত হৈ গৈছে, অসততাকে নীতি ৰূপে গণ্য কৰিবলৈ শিকিছে।

মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীৰ পৰা আহি ইয়াত ডিগ্ৰীত নামভৰ্তি কৰা ল'ৰা এটাই পুথিভঁৰালত অলিন্দৰ হাতত ময়ূৰীৰ চিঠি দুখন গুজি দিলে,'তাই কলেজলৈ যোৱাৰ আগত তুমি লগ নকৰিলা ন? তোমাক ঘৰলৈ গৈ থাকিবলৈ কৈছে, তাই বন্ধত আহি থাকিব।' সাৰি যাব বিচৰাৰ দৰে ভুৰুংকৈ ল'ৰাটো আঁতৰি গুচি গ'ল। অলিন্দই এখন্তেকো নষ্ট কৰিব নিবিচৰাকৈ ব্যস্ত হৈ থকা সি মন কৰিছিল, আগতে কেইদিনমান মুখামুখি হওঁতে অলিন্দই সস্নেহ হাঁহি মাৰি সলসলীয়াকৈ মাতটো দিয়েই এযাৰি বাক্যও এনেই পাতিবলৈ আগ্ৰহহীনৰ দৰে গুচি গৈছিল, দুবছৰৰ আগলৈকে চিনি নোপোৱা অলিন্দটোক এতিয়াহে যেন ল'ৰাটোৱে চিনি পাইছে, সি অকণো আমনি কৰিব নিবিচাৰিলে।

এখন চিঠি তাই কলেজলৈ যোৱাৰ কেইদিনমান আগৰে। সংক্ষিপ্ত। কেতিয়া তাৰ হাতত পৰিব নিশ্চয়তা নাছিল বাবে গোট গোট কেইটামান কথা মাথোঁ। '...তুমি মোৰ কাৰণে কি সেয়া মই বুজাব নোৱাৰোঁ। পৰীক্ষা বেয়া হোৱাৰ বাবে চিন্তা নকৰিবা। মই যোৱাৰ আগতে যেনেতেনে হ'লেও এবাৰ লগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিবা।' সি যোৱা হ'লে কি হ'লহেঁতেন? সেই ক্ষণবোৰত নিজে ধৰিব নোৱৰা আৱেগে দিয়া স্পন্দনটোৱে কেনেকৈ সকলো কথাৰ পৰা মুক্ত কৰি পেলায় সি কল্পনা কৰি চালে। এখন স্বচ্ছ দাপোণত দেখাৰ দৰে তাৰ বোধ হৈছে, তাইৰ আকৰ্ষণ সহজে হেৰাই নাযায়, সম্পূৰ্ণ আঁতৰি গ'লেও হয়তো চিৰদিনলৈ তাইৰ মনত থাকি যাব এটা ৰহস্যৰ দৰে, সেই সম্বলকে লৈ সি কেইবছৰমান পাৰ কৰিব পাৰিব। এতিয়া লগ নকৰাৰ সিদ্ধান্তত সি অটল থাকিল।

*** *** ***

আবেলি অলিন্দই চোতালৰ পৰা দেখিলে, মানুহ এজনীৰ সৈতে ধ্ৰুৱ মহন্ত আহিছে। 'মোকতো চিনি নাপায়, দুদিনহে ক্লাছত সোমাইছে, তাকো পোন্ধৰ মিনিট, মুখলৈ চাইছিল বা নাই! এনেই ফুৰিবলৈহে আহিছে, নহ'লে ঘৰত কিবা পাতিছে। মামাৰ বিয়াৰ খবৰটো এতিয়াহে পাইছে চাগে, তাৰে খবৰ ল'বলৈও আহিব পাৰে।' মানুহহালে সমানে সমানে দিয়া খোজ-কাটল দেখি সি ভাবিলে, 'এইজনীয়েই ঘৈণীয়েক! সুন্দৰী। এইজনীয়েই তাৰমানে আচলজনী— মন্ত্ৰী-এমএলএৰ ঘৈণীয়েকক গাখীৰৰ টেকেলি দি ঠিকা আদায় কৰাৰ দৰে প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ পাবলৈ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে এওঁকে তেল মাৰিব লাগে! ' গাখীৰৰ টেকেলিৰ কাহিনী সি মাজুলীত থাকোঁতে বহুত শুনিছিল, 'আজিকালি মন্ত্ৰী-বিষয়াৰ ঘৈণীয়েকবোৰ কেৱল গাখীৰ টেকেলিতে ভোল যায় নে নাযায় বাৰু? যদি মহিলা হয় গিৰীয়েকবোৰে কি খায়?'

'আতা আছেনে অ'?' ধ্ৰুৱ মহন্তই সুধিলে, লগতে তেওঁৰ মুখেৰে ওলাল—'এই ল'ৰাটোক ক'ৰবাত দেখা দেখা লাগিছে।' অলিন্দই ক'লে, 'বাবা নাই বাৰু, আহকচোন আপোনালোক।' বেলেগ এফালৰ পৰা সুকন্যাই দেখি ওলাই আহিছিল, 'কতদিনৰ আগতে এদিন মাথোঁ আহি যোৱা মানুহটো, বাচি বাচি এইটো বছৰত আজি এই দিনটোতে আহিছে!' — সুকন্যাই অনুভৱ কৰিলে যেন স্বয়ং ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাতহে তেওঁ সোমাইছেহি, এটা ভাল মাহৰ ভাল বাৰৰ ভাল খেণ এটা উলিয়াই ঈশ্বৰে যেন নিজে পঠিয়াইছে। বিয়াখন আৰু ৰিজাল্টটো— দুয়োটা ঘটনাৰ চঁক তাইৰ মনত এতিয়াও আছেই, ভাবি ভাবি তাই সময় পাৰ কৰে। অলিন্দক নতুনকৈ কেনেকৈ কি কথা সুধিব, পঢ়িবলৈ কেনেধৰণে তাগিদা দিব তাই বুজিব পৰা নাই, মুকুল দত্তই তাইক বুজোৱা দিনাই চেকনিডালো চিৰদিনৰ বাবে পৰি গ'ল, তাৰ পাছত কোনোদিন তাই তাক একো নিৰ্দেশেই ডাঠি দিব পৰা নাই, চন্দনো পুনৰ নহা হ'ল, তাৰ সংসাৰখন কন্দলতে পাৰ হৈ আছে, আগতেই সি প্ৰয়োজনীয়টো নাভাবে— এতিয়া কিবা ভাবিব পৰা অৱস্থাত এনেয়ো সি নাই। অলিন্দই কি ধৰণে কলেজখনক লৈছে, কি ধৰণে অধ্যাপকবোৰক লৈছে, তাই এতিয়াও ভালকৈ বুজিব পৰা নাই। দেখি তাইৰ ধাৰণা হয় যে এইবাৰ সি অলপ পঢ়িব বা পঢ়িছে, কিন্তু যোৱাবাৰোতো তেনেকুৱাই লাগিছিল, সম্পূৰ্ণ শান্ত হৈ আছিল সি, তাৰ পাছতো সি স্ব-ইচ্ছাৰে ফেইল কৰিহে এৰিলে, এটা এটা বিষয়ত ছয়-সাতকৈ নম্বৰ পাইছিল সি, পৰীক্ষাৰ আগৰ দুদিন পঢ়িলেও যিটো তাৰ বাবে সম্ভৱ নে? কোনোবা সময়ত তাইৰ এতিয়াও এনে লাগে যেন নম্বৰ উঠাওঁতে ভুল হ'ল, কিজানি ছয়-সাত নহৈ ষাঠি-সত্তৰ আছিল। ইয়াত সি কিমান আগবাঢ়িছে জানিবলৈও উপায় নাই, তিনিমহীয়া পৰীক্ষাটো হৈ যোৱাৰ দুমাহ পাৰ হ'ল, এখনো বহী নিদিলে, ইমান দিন নিদিলে যেতিয়া সেইবোৰ নাচায় আৰু মাষ্টৰে, বহীবোৰ দিয়া হ'লেও নম্বৰবোৰ চাই কিবা এটা জানিলেহেঁতেন তাই, কিজানি ধ্ৰুৱ মহন্তই বহীবোৰ এনেই মোকলাই চাইছিল, কিবা ভাল দেখিছে কিজানি, সেইবাবেই ওলাইছেহি বা? তাই মুখ মেলোঁতেই ধ্ৰুৱ মহন্তই সুধিলে, 'দাদা নাই ন? মই সকামলৈ নামতি বিচাৰি আহিছোঁ। আপোনাৰ ওচৰতে নিমন্ত্ৰণ দি থৈ গ'লেইতো হ'ব! দিন আছে। দাদা আহিলে তাৰিখটো পাহৰিবলৈ হাক দিব মাথোঁ।' সুকন্যাই ল-ল-চ-চ কৰি ক'লে, 'হ'ব হ'ব। তাৰিখটো কেতিয়া বাৰু? আহকচোন, বহকহিচোন আপোনালোক', তাই নোৰোৱাকৈ কৈ গ'ল, 'ই আপোনাৰ কলেজতহে আছে। আপোনাক লগ কৰিবলৈ কৈ আছোঁ মই, কৰিলেহেঁতেন লগ। আগতে মৃদুলাত আছিল সি, এইবাৰ পাছ কৰিব লাগিছিল, বেয়া হ'ল পৰীক্ষা, গোটেই বছৰটো বেমাৰতে গ'ল। এইবাৰ অকণমান ঠাইকণ সলাই দিলোঁ।' হালেই অলিন্দৰ মুখলৈ চালে— চেহেৰাটো দেখিলেই বেমাৰী যেন, হাত-ভৰি কেটেঙা, ছাল অনুজ্জ্বল, চকুৰ তলত ছাঁৰ দৰে চেকা, তথাপি মুখখনত আৰু দৃষ্টিত চঞ্চলতাহীন এক গম্ভীৰ আৰু তীক্ষ্ণ ভাব— সুকন্যাৰ কথাটো দুয়োৰে বিশ্বাস কৰিলে। ধ্ৰুৱ মহন্তই ক'লে, 'ইয়াক আগতেই আপোনালোকে

মোৰ তাত দিব লাগে! বাৰু এতিয়া আহিছে ভালেই হৈছে। মই তেতিয়াই গম পোৱা হ'লে আগতেই নিলোঁহেঁতেন', তেওঁ তালৈ চালে, 'তই মেট্রিকত কি ডিভিজন পাইছিলি?'

তেওঁলোকক অলিন্দৰ সৈতে কথা পাতিবলৈ দি সুকন্যা চাহ কৰিবলৈ সোমাল।

'তই মোৰ তালৈ যোৱা নাই কিয়? খুব ভাল টিউচন হৈ আছেতো। ক'ৰ্চ শেষেই হ'বৰ হ'ল। ল'ৰা-ছোৱালী কোনো বাকী নাই। কলেজত তোক লগৰবোৰে কোৱা নাই নেকি? তই পইচাৰ চিন্তা কৰিছ নেকি?'

'নাই, চিন্তা কৰা নাই।' অলিন্দই চমুকৈ উত্তৰ দিলে। ধ্ৰুৱ মহন্ত মানুহটো সহজে বন্ধুত্ব গঢ়িব পৰা ধৰণৰ, ফৰফৰাই কথা কয়, মানুহে ভাল পাব পৰা ধৰণৰ, কোনো ভেম নৰখাকৈ মাত দিয়ে ডাঙৰকৈ, দুআষাৰ কথায়েই অলিন্দকো আকৰ্ষিত কৰিছে, কথাৰ ধৰণবোৰত তাৰ ভাল লাগিছে, তথাপি সি তেওঁক শিক্ষক ৰূপে গণ্য কৰিব নোৱাৰিলে, সি ভাবিলে— '...হয়তো সেইকাৰণেই তেওঁ ধূৰ্ত, বদমাছ। তেনেকৈ মানুহক আপোন কৰিলে কি হ'ব? তেওঁ অন্য একো নহয়, এটা চোৰাং বেপাৰী।'

'তই যাবি টিউচনলৈ', তেওঁ পুনৰ ক'লে, 'মোক এদিন প্ৰিন্সিপালে ক'লে— কোন কোন ল'ৰা নতুনকৈ আহিছে, নিউটনৰ পৰাও এটা আহিছে, তাক মই আগতেই চিনি পাওঁ, ঘৰৰ কাষৰে। আৰু বেলেগৰ পৰা আহিছে দুটা - তইতো পাইছই চাগে, সিহঁতো গৈছে মোৰ ওচৰলৈ। মই তোৰ কথা পাহৰি গ'লোঁ!'

'তুমি ঘৰটোও চিনি নোপোৱা চাগে!' কমকৈ উত্তৰ দিয়া মেহেঙা যেন ভাবি মানুহজনীয়ে অলিন্দক ক'লে, 'কলেজৰ আগৰ চাৰিআলিটোৰ পৰা আধা কিলোমিটাৰ বাঁওফালে সোমাই গ'লেই হ'ল। তাতে কাৰোবাক সুধিলেই কৈ দিব।'

সি সঁচাকৈয়ে চিনি নাপায়। একো উত্তৰ নিদি সি মাথোঁ তেওঁৰ মুখলৈ চালে।

মানুহহাল যোৱাৰ পাছত সুকন্যাই অলিন্দক সুধিলে, 'তই টিউচনটো কৰিবলৈ যাবিনে?'

'ওহোঁক, নাযাওঁ।' সি খাটাংকৈ উত্তৰ দিলে।

'এইবোৰ মানুহক বেলেগ মানুহে ভয় কৰি থাকে, লাগি লাগিও নাপায়। তেওঁ নিজে মাতিছে, তাই ভাবি চাবি। গ'লে ভাল হ'ব। নিজে মাতি থৈ যোৱাৰ পাছতো নগ'লে সন্মানত লাগি তেওঁ কি বা কৰে!'

সি আৰু একো উত্তৰ নিদিয়াত, হিতে বিপৰীত হোৱাৰ ভয়ত দুনাই বুজাবলৈ তাইৰ মন নগ'ল। চন্দনৰ স্বৰূপটো জানিও নজনাৰ দৰে বিশ্বাসত লৈ অন্ততঃ ল'ৰাটোৰ পঢ়াৰ ক্ষেত্ৰত আপোচ কৰিব নালাগিছিল— তাইৰ মনলৈ এটা অপৰাধবোধো আহি থাকে— তাৰ পৰা ন্যূনতম সহায়কণো নাপালেই, এতিয়া মানুহৰ আগত চৰিত্ৰহীন বুলিহে প্ৰমাণিত হ'ল। তাই এতিয়া এটাই আশা কৰিছে, অলিন্দই নিজৰ মতে থাকি যেনে— তেনে হ'লেও হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীটো পাছ কৰক।

পাছদিনা আবেলি, চন্দন আৰু কৃষ্ণ পদূলিৰে সোমাই অহা সুকন্যাৰ চকুত পৰিল। তাই পুনৰ ঈশ্বৰৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞতাৰে উথলি উঠিল— 'কালি সেয়া মানুহটো আহি গৈছে, আজি ইহঁত আহিছে! কেনেকৈ যে মিলি গৈছে! এমাহৰ মূৰত আজিয়েই ওলালহি ইহঁত!' ধ্ৰুৱ মহন্তৰ লগত কালি একো সিদ্ধান্ত নহ'ল, নিজে অহা মানুহজনৰ আগত একেদিনাই বেছি কথা উলিয়াবলৈকো তাই ভাল নাপালে, পাছত অলিন্দয়ো সেয়া নাযাওঁ বুলিয়েই ক'লে, 'আজি এতিয়া চন্দনক ক'বই লাগিব। সি এনেকৈ এৰাই চলিলে নহ'ব নহয়! তাকে লৈ যাব লাগিব। তাকে লৈ এদিন ফুৰিবলৈ যোৱাৰ দৰে তেওঁৰ ঘৰলৈ যাব লাগিব। তেনেকৈ চন্দনৰ সৈতে ঘনে ঘনে গৈ থাকিলেও মানুহটো ঘৰুৱাৰ দৰে হ'ব, তেতিয়াহে যদি গুৰুত্বটো দিয়ে। নহ'লে হেডজন হিচাপে তেওঁ নিজে আগবাঢ়ি সদায় নকয়।...আগৰ টিউচন বা মৃদুলা স্কুলত সি পঢ়াত কিমানকণনো মন দিছিল! ইয়াত ক্লাছ নহয়েই, এতিয়া সি নিজে নিজে পঢ়ি সম্পূৰ্ণ বুজিব পাৰিব জানো!'

চন্দনহঁত আহি জপনাখন খুলিলে, তাই মুখত ৰঙীন হাঁহি লৈ চিঞৰি ক'লে, 'আলহী নিচিনাহে হ'লি তহঁত, দেখা-দেখি নাই। ইয়াতে ঘৰ এখন থকাটো মনতে নপৰে চাগে!' তাইক উত্তৰ নিদি সিহঁত আহি থাকিল।

'ডাঙৰ ঘটনা হৈছে নহয়!' কৃষ্ণৰ চিন্তিত মুখখনেৰে ওলাল। তাই চন্দনলৈ চালে, সি সমানে সমানে আহি আছে যদিও মুখখন মৰা মানুহৰ দৰে জঠৰ, মনটো কোনোবা এঠাইত যেন এৰি থৈ আহিছে, উপায় নথকাৰ দৰে মাথোঁ খোজটো পেলাই আছে। সুকন্যাৰ হাঁহিটো নুমাই গ'ল, 'কি হৈছে?'

চাইকেল দুখন থৈ দুয়োটা নিজে নিজে ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। সুকন্যা পিছে পিছে। আলহী বহাৰ দৰে সিহঁত দুয়োটা ড্ৰয়িং ৰুমটোত বহিল।

'কি হৈছে কোৱাচোন', তাই আকৌ কৃষ্ণক সুধিলে।

'ৰশ্মি পথাৰে পথাৰে ঘৰলৈ গুচি গ'ল।'

শুনিয়েই সুকন্যাৰ মনত খেলালে— 'এবাৰ গ'ল যেতিয়া ৰাইজে মানি ল'ব, আহ-যাহটো থাকিলে একো অনিষ্ট নহয়, তাই অকল সেইটোতে ধৰি আছিল, গ'ল যেতিয়া ভাল হ'ব। চন্দনে সেইটো খোপনি ধৰি থাকিব নালাগে আৰু!' তাই ৰোমাঞ্চিত হোৱাৰ দৰে সুধিলে, 'তাৰ পাছত?'

'এতিয়া ইয়াৰ ওপৰত কেচ দিছে। মাৰ-পিট কৰি বোলে অত্যাচাৰ কৰে, যৌতুক নিদিয়াৰ বাবে ৰাতি বাহিৰত উলিয়াই থয়, পিটি পিটি পুখুৰীৰ পাৰ পোৱাইগৈ, এনেকুৱা ঢেৰ কথা!'

'কি!' সুকন্যাৰ গোটেই গা কঁপিবলৈ ধৰিলে। অলিন্দই কোঠাটোৰ ওচৰলৈ লৰালৰিকৈ আহি ভালকৈ শুনিলেহি। 'তোমালোকে কেনেকৈ গম পালা?'

'ই স্কুলৰ পৰা ওলাই বাটতে গম পালে। ঘৰলৈ নগৈ এইফালে গুচি আহিল।'

'তই সেইবোৰ কৰিছিলি নেকি? মই ইমান দিন একো খবৰেই পোৱা নাই, তাত কি হৈ আছে চিন্তা কৰিহে আছিলোঁ, এইখিনি হ'ব বুলি ভবাই নাছিলোঁ, পাছৰখিনি কি হ'বগৈ বাৰু! এতিয়া থানালৈ মানুহ যাব লাগিছিল, সিহঁতৰ ঘৰলৈকো যাব লাগিছিল। পুলিচ-চুলিচৰ কথাবোৰ জনা আমাৰতো কোনো মানুহেই নাই! ভিনিহিয়েক কেইটাৰ কোনটো নো ইমান জনা-বুজা! কেনেকৈ উপায় ওলাব! আগৰকেইদিন কি হৈছিল কচোন! তই গাত হাত উঠাইছিলি নেকি?'

'কি অবান্তৰ কথা সুধিছে মায়ে!' অলিন্দই ভাবিলে, 'নিশ্চিতকৈ তাইক মাৰ-পিট কৰা নাছিল। ঘৈণীয়েকক মাৰ-পিট কৰাটোহে অকল সমস্যা নেকি? আশান্তিৰ সীমা পাৰ হোৱাতহে তাই গুচি গৈছে, তাতকৈ মাৰ-পিটতো কমেই হ'ব! প্ৰশ্ন সুধিছে চোৱা! কিন্তু সিহঁতে মিছাকৈ কেচ দিছে কিয়?' অলিন্দ চিন্তিত হোৱা নাই, দুখো লগা নাই, ভালো পোৱা নাই, দৈনন্দিন ঘটনাৰ দৰেই লাগিছে তাৰ।

সুকন্যাই সুধিলে যদিও উত্তৰটো তায়ো জানে। চন্দনে মাতটো উলিয়ালে, 'এইটো প্ৰি-প্লেন সিহঁতৰ। গুচি গৈয়েই আজিয়েই চিন্তা কৰি কেচ দিয়া নাই।'

'এইকেইদিন তোৰ লগত কেনেকুৱা আছিল?'

'মোৰ লগত এইকেইদিন খুব ভাল। যোৱাৰ প্লেনটো আছিল বাবেই পাঁচদিনমানৰ পৰা যি কওঁ তাকে শুনে।...মই ঘৰত বেছি নাথাকোঁৰেই, সেইজনীতো একেৰাহে ঘৰতে আছে, সেইজনীয়ে কৰি আছিল কি?' সি আয়েকক গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে, 'দুজনী ছোৱালী ঘৰৰ পৰা ওলাই গ'ল, গম নাপালে! আজি তাই ওলাই গ'ল, গম নাপালে! বৰায়ে যদি চকুকেইটাৰে দেখা হৈ থাকিলহেঁতেন, যাবলৈ নাপায়, ধৰা পেলাই দিলেহেঁতেন। এইজনীয়ে মোৰ তেজ খাবলৈ জীয়াই আছে অকল, মৰি নাযায় কিয়!'

'ৰহ, তই হুলস্থূল নকৰিবি, অঁকৰা মানুহ, সেইবোৰ বুজি নাপায়।' কৃষ্ণই ক'লে।

'বাকী নাই আৰু দেই! তই একদম মনে মনে ধৈৰ্য ধৰি প্ৰতিটো খোজ দে। অকণমান হেৰফেৰ হ'লেই শেষ হৈ যাব, ধৈৰ্য ধৰ। নিজে একো সিদ্ধান্ত ঘপকৈ নল'বি, ঘপকৈ কাকো নক'বিও একো। মুখৰ পৰা একো মন্তব্য নুলিয়াবি, মাত্ৰ কথাবোৰ চিন্তা কৰি পাত, এতিয়া উগ্ৰ হৈ ফল নোলায়।' সুকন্যাই ক'লে।

'মই বাটতো সেইটোকে কৈছোঁ— শান্তকৈ থাক।' কৃষ্ণ থিয় হ'ল, 'ব'ল, মই তোক ঘৰত থৈ আহোঁ। গধূলি হ'বই, ৰাতিটো ঘৰতে থাক। কাইলৈ দিনত আকৌ লগ হৈ আমি চিন্তা-চৰ্চা কৰিম।'

'নালাগে নালাগে নালাগে নালাগে! আজি ঘৰলৈ যাব নালাগে। কেচখন দিছে মানে কিমান বা কি দিছে গমেই পোৱা নাই, ঘৰলৈ গ'লে পুলিচে উঠাই লৈ যাব। পুলিচে

ধৰিলে মাত্ৰকে কিমান পিটিব, সেইটো মানুহ হৈ ঘূৰি নাহে!' সুকন্যাই ক'লে। তাইৰ কৃষ্ণলৈ সন্দেহ হ'ল, 'কৃষ্ণহঁতৰ গোটেই ঘৰখনৰ পুলিচৰ সৈতে খেলা, ঘাগু, ককায়েক এটাই পাহাৰৰ পৰা চোৰাংকৈ গছ কাটি পুলিচৰ সৈতেই বেচে, মাষ্টৰ হ'ল কি হ'ল— কৃষ্ণও কম জণ্ডি নহয়, জ্ঞান অৰ্জন কৰি চাকৰি লোৱা মাষ্টৰটোতো নহয় সিও, ঘোচ দিয়েই পাইছে, পুলিচে ধৰিলে কি কৰিব সেইটো ভবা নাইনে? সি চক্ৰান্ত কৰিয়েই ঘৰত থৈ আহিব খুজিছে নেকি? ...নহয় চাগৈ! এইটো সময় মিছা সন্দেহৰ সময় নহয়! সি চক্ৰান্ত কৰা হ'লে ইয়াতে ধৰাই দিব পাৰে বা ইয়ালৈ অহাৰ আগতে বাটতে ধৰাব পাৰে। জনা মানুহ হ'লেও, সমুখত ঘটনা উপস্থিত হ'লে তৎক্ষণাৎ সিদ্ধান্ত লওঁতেহে আচল মানুহটো ওলায়। কৃষ্ণৰ দৰে একোটাৰো এনেকৈ ভুল হৈ যাব পাৰে, এইটো তাৰে দেখ দেখ প্ৰমাণ!' তাই তাক ক'লে— 'তোমালোকৰ ঘৰত পুলিচ সোমাব নোৱাৰে, তাক তোমালোকৰ ঘৰতে ৰাখা আজি, ক'লৈকো নপঠিয়াবা।' তাই চন্দনলৈ চালে, 'তই কথাবোৰ এওঁলোকৰ দাদাহঁতক ক, তেখেতলোকেহে উপায় দিব পাৰিব। দাদাক এজনকে থানাত খবৰটো লৈ আহিবলৈ ক।' তাই কৃষ্ণলৈ চালে, 'তুমিওতো যাব পাৰিবা?'

'যোৱাটো যাম বাৰু আমি কোনোবা এজন। এইটো সময়তে গাড়ীখন লৈ এপাক মৰাৰ ডিউটি থাকে, ঘৰৰ সমুখতে ৰখাই সুধিম। আমাৰ দোকানলৈ আহিয়েই থাকে, বেছি চিন্তা কৰিব নালাগে, আটাইকেইটা চিনাকি।'

'চিনাকি হ'লেও, তাক সাৱধানে ৰাখিবা। পুলিচহে। সিহঁতক একো বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰি। সিহঁতৰ দায়িত্ব পালনৰো কথা আছে। ইয়াক নেদেখোঁতেই সোনকালে নিয়া। দাদাহঁতক প্ৰথমে কথাবোৰ খুলি কৈ লোৱা। পাৰিলে তুমি বহঁতপুৰলৈ যাবা, আতা-আইহঁতক মাত এষাৰ তুমি দি থৈ আহিলে সাহটো থাকিব, নহ'লে খোৱা-বোৱা নহ'ব।'

গধূলি ভাত খোৱাৰ সময়ত কৃষ্ণ-চন্দন আকৌ আহিল, '...কেচ বিৰাট ডাঙৰ! পুলিচে ইয়াক পোৱা হ'লে দিগদাৰেই আছিল। ইয়াততো বাদেই, সিহঁতে গৈ কেচ ক'ৰ্টত দিলেগৈ। ৰশ্মিৰ ডাঙৰ মোমায়েক উকীল, মোমায়েকৰ গোটেই পৰিয়ালটো লাগিছে। পুলিচে ইয়াক বিচাৰি ফুৰিছে। গাঁৱতো সিহঁতৰ ওচৰৰ মানুহকেইটাই ইয়াক পালেই পিটিব বোলে। গাঁৱত মহিলা-সমিতিক গোচৰ দিছে, আঞ্চলিকৰ আছু, আৰএছএছ একো বাকী নাই।...'

'সেয়া মই কৈছিলোঁ নহয়। বাকীবোৰ মেনেজ হ'ব, কিন্তু কেচ দিলে মাত্ৰকে পুলিচৰ ওপৰত বিশ্বাস নাই, সিহঁতে চা-চিনাকি-মিতিৰ-কুটুম্ব চিনি নাপায়। ধৰা হ'লে পিটি পিটি এতিয়ালৈ মানুহৰ আধা তেজ বাহিৰ কৰিলেহেঁতেন!' আৰ্মিয়ে আলফা বুলি সন্দেহত ভায়েকটোক নিপীড়ন চলোৱাৰ শংকা আৰু বেদনাই খুলি খুলি খোৱা দিনবোৰৰ দৰে তাই জৰ্জৰিত হ'ল। এতিয়াওতো ঠিক নাই কোন সময়ত ধৰে, কোন দিনা গাত পুলিচৰ গচক পৰে। 'তোমালোকে কোনে পুলিচক লগ কৰিলা?'

'সৰুদাক থানালৈ পঠিয়াই মই বহঁতপুৰলৈ গ'লোঁ, পদূলিতে পালোঁ নহয় গাড়ীখন, সিহঁতে ঘৰত সোমাই উভতি আহিছে। মই ক'বলগীয়াখিনি ক'লোঁ তাতে, কিন্তু সিহঁতে সিহঁতৰ কাম কৰিবই লাগিব। আৰু কেচ কাঢ়াকৈ দিছে।'

'ঘৰত সোমাই কি কৰিলে?'

'দুটা পিছফালে দুৱাৰমুখত, এটা চোতালৰ মূৰত, ঘৰৰ ভিতৰলৈ সোমাইছে দুটা, গাড়ীখন সিহঁতে দূৰতে থৈ গৈছে, পাছতহে পদূলিলৈ নিছে। সন্ধিয়াতো লাগিলেই, আতা বাৰণ্ডাতে বহি আছিল, দুটা গিৰিপ গিৰিপ সোমাই গৈছে, আতাই চকুৰে মনিব পৰা নাই, আতাই সুধিছে— চন্দন আহিছ নেকি অ'! সৰু আয়ে পাকঘৰত চাকিটো জ্বলাই পিছফালৰ দুৱাৰখন মাৰিবলৈ গৈছিল—সমুখত দুটা পুলিচ! ভিতৰৰ দুটাই ৰুমবোৰত টৰ্চ মাৰি ফুৰিছে।'

'দেখি কেনেকুৱা লাগিছে বাৰু মনটো! কি যে কাহিনী! কম কাহিনী নহয়! পুতেকক ধৰিবলৈ পুলিচ সোমাইছে, চকুৰে নেদেখি ভাবিছে পুতেকটো আহিছে! সেইটো বা কি জাতৰ মানুহ! ভিতৰলৈ সোমাই গৈছে! গোসাঁই ঘৰ হৈ আছেনে সেইখন! আজি খোৱা-বোৱা কেনেকৈ কৰিছে! এনেয়ো আজি খাব নোৱাৰে।' সুকন্যাৰ চকুপানী ওলাল, পাৰ্যমানে লুকুওৱাৰ চেষ্টা কৰিলে।

চন্দনে জেপৰ পৰা কাগজ এজাপ উলিয়ালে, 'এইখন চিঠি! ধৰা পৰিছে। বৰ-আতাৰ ঘৰৰ মানুহ জড়িত আছে।'

'কাৰ চিঠি?'

কৃষ্ণই ক'লে, 'ৰশ্মিলৈ মাকে দিয়া চিঠি। সিহঁতৰ প্লেনটো কাইলৈ— পৰহিলৈ আছিল, তাই চিঠিখন নাপাওঁতেই গুচিয়েই গ'ল। মাকে ঘৰৰ কাষৰ তিনিআলিতে ৰৈ বোকাগাঁৱৰ ল'ৰা এটাক দি পঠিয়াইছিল, সি ভাবিলে আবেলি দিম, সি ঘৰত সোমাই থাকিল। ইফালে দুপৰীয়া তাই গুচিয়েই গ'ল। ঘটনা যেতিয়া ঘটিয়েই গ'ল, সিহঁতে চিঠিখন খুলি চালে। তাৰ পাছত সিহঁতে ভাবি আছে, কাক দিব চিঠিখন, মানুহ চাই আছে, আতাহঁতক দিতো লাভ নাই। মই যোৱা দেখি মোৰ হাতত দিলে।'

চন্দনে ক'লে, 'মই স্কুলৰ পৰা গৈ কেতিয়াবা দেখোঁ, খিৰিকীৰে কথা পাতি থাকে সিঘৰৰ কোনোবা এজনীৰ লগত। তায়ো একেবাৰে খিৰিকীৰ ৰদতে মূৰ লগায়, সিজনীয়েও বেৰতে গা লগায়। মই পদূলিৰে সোমোৱা গম পালেই ভাগে। মই ভাবিছিলোঁ, এনেই পৰচৰ্চা।'

'কি লিখিছে চাওঁ।'

চন্দনে পঢ়ি দিলে, 'মাজনী, তই সোনকালে গুচি আহ। তই পালেহিয়েই আমি আগবাঢ়িম। আমি সাজু হৈ আছোঁ। ডাঙৰ মামাই দেৰি কৰিবলৈ হাক দিছে। তই আহ।

ভয় নকৰিবি। পথাৰেদি গুচি আহিবি। ভয় লাগিলে সিঘৰৰ কোনোবা এটাক আগবঢ়াই দিবলৈ ক'বি। তোৰ কাগজ-পাতি, কাপোৰ-কানি গোটেইবোৰ লৈ আহিবি। সিহঁতে দিয়া একোৱেই বস্তু নানিবি। তই পিন্ধা কাপোৰবোৰত মূত অকণ ছটিয়াই থৈ আহিবি। সোনকালে আহ।'

'এইখনে এখোপ বচাব যেন লাগিছে। বাকীখিনি সাৰি গ'লেই হ'ল আৰু!' সুকন্যাই ক'লে।

'তাকে কৈছোঁ আমি, এইখনে অলপ বচাব। চিঠিখনে নবচাই, ক'ৰ্টত চিঠি নাপাত্তা হৈ যাবলৈ আছে। এইখন চিঠি মিছা বুলিও প্ৰমাণ কৰিব দিব পাৰে ক'ৰ্টে। কিন্তু এই যে মূত অকণ ছটিওৱা কথাটো, এইবোৰ আজিকালি মুকলিকৈ কোনেও বিশ্বাস কৰাটো নেদেখুৱায়, লাগিলে বিশ্বাস কৰকেই। সেই কথাটোৱেই মুকলি হৈ পৰাত লাজ পাব সিহঁতে, মানুহৰো ধাৰণা সলনি হৈ পৰিব। এনেই চিঠিখনৰ বাকী কথাখিনি লৈ ক'ৰ্টত তাক বিপদত পেলাওঁ বুলিলে বেছি কাঢ়াকৈ ধৰিবহে পাৰিব।'

'ময়ো সেইটোকে কৈছোঁ।', সুকন্যাই ক'লে, 'কাপোৰত মূত অকণ ছটিয়াবলৈ মুকলিকৈনো কোনে কৈ পাইছে? ক'বলৈ সকলোৱে লাজ পাব। কিন্তু লোকৰ যাদু-মন্ত্ৰৰ পৰা সাৰিবলৈ একো উপায় নেদেখিলে শেষত সেইটোৱেইতো কৰি থয়।'

'আমি এজাপ দি থৈ আহিছোঁ। চেণ্টাৰৰ দোকানত থকা গাঁৱৰ দুটাই দোকান বন্ধ কৰি যাবলৈ লওঁতেই পাইছোঁহি, জেৰক্স কৰা পঞ্চাছখন দি পঠিয়াইছোঁ। সিহঁতেতো গৈয়েই বিলাব।' চন্দনে ক'লে।

'তই চিনাকি মানুহৰ আগত তেনেকৈ নোলাবি আৰু! কোনে বা কি ভেকচন ধৰি থাকে!' সুকন্যাই ক'লে।

'হয় সেইটো।' কৃষ্ণই শলাগিলে, 'ভাতকেইটা সোনকালে দিয়ক। ইয়ালৈকো আহি যাব পাৰে। পুলিচেতো গম পাইছে, এইখন বায়েকৰ ঘৰ। গাড়ীখনে আকৌ এপাক মাৰে সদায়। তাৰ আগে আগে আমি যাওঁ।'

'দিওঁ দিওঁ! দাদাহঁতে কি কৈছে?'

'সৰু দাইতো ইয়াকো এখন কেচ দিয়েই দিবলৈ কৈছে। কাপোৰ-গহনাৰ সৈতে মানুহ এজনী হেৰাইছে বুলি কেচ এখন কাইলৈ দিবলৈ কৈছে।'

'নালাগে নালাগে, জেংহে বাঢ়িব। লাগি দিয়া মানুহ নিজৰ কোনো নাই, বুজিও নাপায়, গতিকে বেছি বিপদহে হ'ব। থানাত কেচটো চাই আহিবলৈ মানুহ এটা নাই, দুপৰীয়াতে ঘটনা ঘটিছে, এতিয়ালৈকে ৰাইজৰ কোনো এটাতো নাহিল, সেইবোৰেই উধাৰণি পতা মানুহ। এতিয়া, সিহঁতৰ ঘৰলৈ যোৱা মানুহ লাগিছিল, আমাৰ ফালৰ কোনোবা মানুহ সিহঁতৰ ঘৰলৈ যাব লাগিছিল!' সুকন্যাই ক'লে।

পাছদিনা অলিন্দক কলেজলৈ যাবলৈ নিদি সুকন্যাই ঘাটলৈ পঠিয়ালে, বিপুললৈ খবৰ দিবলৈ যাতে সি সৰহকৈ ছুটী লৈ আহে। ফোনেৰে ঢুকি পোৱা মিতিৰ-কুটুম্ববোৰকো তাই জনালে। ‘তই ককা-আইহঁতক ক’বি, চিন্তা কৰিব নালাগে, ইয়াত মানুহ লাগি আছে, সকলো গণ্ডগোল ঠিক হৈ যাব। আৰু মামা ঘৰলৈ বহুদিন যাবলৈ নাপাব, নেদেখি চিন্তা কৰিবলৈ হাক দিবি, বুজাই ক’বি। তই তাত বেছি সময় ৰ’ব নালাগে। পুলিচ দেখিলে নোসোমাবিয়েই, ক’ৰবাত বৈ অলপ দেৰি চাই-চিতিহে ঘৰলৈ যাবি। সোমোৱাৰ পাছতো কাণত পৰিবতো, গাড়ীৰ গম পালে লগে লগে গুচি আহিবি। বাটে-পথেও কোনোবাই যদি সোধে, ক’বি যে একো নাজানো। মই যাব নোৱাৰোঁ, সেইটোও ক’বি, অকস্মাতে ইয়ালৈ কৃষ্ণহঁত আহিব, কিবা দৰকাৰী কথা থাকিব।’

আতাকহঁতৰ মুখত ভয়ৰ চিন নাই। কালি কৃষ্ণই বুজাই থৈ গৈছে— ‘আপোনালোকে চিন্তা নকৰিব, তাক বচাই আনিমেই।’ তেওঁলোকে তাতে ভৰসা কৰি আছে, অলিন্দক সেইটোকে কৈছে।

পাকঘৰত চিলিণ্ডাৰ নোহোৱা ষ্টʼভটো দেখি অলিন্দই আচৰিত হৈ আয়েকক সুধিলে, ‘দুয়োটা চিলিণ্ডাৰ আঁতৰাই সিটো ৰুমত থৈছে যে? দুয়োটা খালী নেকি? দুয়োটাতো খালী হৈ নাথাকে! মামাহঁত নাই কাৰণে কালি কোনোবাই খুলি থৈ গৈছে নেকি? আপুনি অলপ চলাব পাৰেই দেখোন!’

‘নহয়, চিলিণ্ডাৰ আগতেই খুলিলে। এটা ভৰ্তি হৈ আছে। এসপ্তাহমান হ’ল খোলা।’

‘কিয়?’

‘মামাই তাইক পাকঘৰত একো চুবলৈ নিদিয়া হ’ল।’

‘কি কাৰণে?’ অলিন্দ অধিক আচৰিত হৈ গৈ আছে।

‘এ... তাইৰ মাক আহিছিল নহয় এদিন। সি নাছিল। মাকেও তাইক বুজাইছিল— ৰাইজে কৈছে যেতিয়া তই ইয়াতে মিলি থাক, ঘৰলৈ নালাগেচোন যাব। তাই ক’লে— ৰাইজক চেঙেল লগাই দিম। মামা অহাৰ পাছত, মাকে কি কি পাতিলে সোধ-পোছ কৰিলে। ৰাইজক চেঙেল লগোৱা কথাটো আকৌ ক’লে। মামাৰ খং উঠি গ’ল— ৰাইজক চেঙেল লগাম বুলি ক’বলৈ তই ইমান ডাঙৰ মানুহ ওলালি, ৰাইজৰ ওপৰত তই কোন, কোনো মানুহ ৰাইজৰ ওপৰত নহয়, মাইকী মানুহ হৈ ইমান ওপৰত উঠিবলৈ আহিছ। সি লগে লগে তাইৰ হাতেৰে খোৱা নিষেধ কৰি দিলে। চিলিণ্ডাৰটো লাগি থাকিলেহে ষ্টʼভটো চুব, সেইকাৰণে সি সেইটো খুলি থৈ দিলে। এতিয়া গৰম-পানী অকণ লগা হ’লেও, মই আকৌ চৌকাতে জুই জ্বলাব লাগে। তাই ৰাইজৰ আগত ক্ষমা খুজি, উধাৰণি নপতালৈকে ষ্টʼভ চুবলৈ দিয়াৰ কথা নাছিল। ৰাইজ গোটালেহেঁতেনহে। গুচিয়েই গ’ল!’

‘সেইবোৰ কৰিলে ক’ত থাকিব! সেইবোৰ ভাল কথাতো নহয়। এতিয়া ৰাইজে উধাৰ কৰি দিবনে?’ ৰাইজক চেঙেল লগাই দিম— কথাষাৰ শুনি অলিন্দৰ ভাল লাগিছে,

ৰাইজ বস্তুটোৱে কি ভাবে-নাভাবে সি পৰোৱা কৰিবলৈ কেতিয়াবাই এৰিলে যদিও চেঙেল লগোৰাৰ দৰে বাক্য তাৰ মুখেৰে নোলায়, তাইৰ সাহসক সি মূৰ দোঁৱাইছে, কিন্তু তাইকোতো আদৰ্শ কৰিব নোৱাৰি— তায়ো মিছা কেচ এখনহে দিলেগৈ, তাই এটা সাধাৰণ চৰিত্ৰহে হৈ থাকিল। তাইৰ বিষয়ে ভবাৰ আগ্ৰহ লগে লগে তাৰ নোহোৱা হৈ থাকিল।

‘কালিৰ পৰা কোনো এটা ভকত নাই। এটাই পদূলিৰ পৰা খবৰ লৈছে, লৰা-লৰি হৈছে বোলে। এনেই কৈছে তেওঁ।’ আয়েকে ক’লে।

‘মামাহঁতৰ সদায় কাজিয়া লাগি থাকে নেকি? মামাই দেখোন কৈছে, এইকেইদিন ভাল আছিল। কিন্তু ষ্ট’ভো চুবলৈকে দিয়া নাছিল দেখোন?’

‘অঁ, এইকেইদিন ভাল হৈ আছিল। ঘৰৰ সম্পৰ্কে এবাৰো নাই উলিওৱা, বেলেগ কথাও তাক কোৱা নাই। মই ভাবিছিলোঁ, সোনকালে উধাৰণিটো পাতিব, তাৰ পাছত দুয়োটাৰে ভাল হ’ব।’

‘আগতে আৰু কি কি লাগে?’

‘সিহঁতৰ কমতো লাগে, নুশুনো নহয়। ঘৰৰ মানুহৰ লগত যোগাযোগ বিচৰাটোৱেই মূল কাৰণ। মোমায়েকৰ ঘৰৰ মানুহো আহিছিল নহয় এদিন— সৰু মোমায়েক, ডাঙৰ মামীয়েক আৰু কোনোবা এজনী। মানুহবোৰ ভাল ভাল। মিঠাইৰ ডাঙৰ টোপোলা এটা লৈ আনিছিল। আলহী ওলাই যোৱাৰ পাছতে মামা পালেহি। এইবোৰ মানুহ ইয়ালৈ কিয় আহিব— খঙত সি মিঠাইৰ টোপোলাটো দলিয়াই খালত পেলালেগৈ। কোনেও এটাও খাবলৈকে নাপালে, অতগাল মিঠাই। তেতিয়াও লাগিল এখন।’

‘সেইটো কেতিয়াৰ কাহিনী?’

‘যোৱা মাহৰ।’

‘আৰু কি লাগিছে?’

‘সি আগতে হেনো তাইক পঢ়ুওৱাৰ কথা কৈ থাকে। এমএ পৰ্যন্ত পঢ়ুৱাব। এতিয়া পঢ়িবলৈ নিদিয়া হ’ল। তাই সোঁৱৰাই সেইবিলাক। এইবাৰ তাইৰ পৰীক্ষা দিবলৈ মন। কিতাপ-পত্ৰবোৰ হোষ্টেলতে থাকিল, তাইৰ আনিবলৈ যাবলৈ মন। সি কয়— নালাগে পঢ়িব, বহুত পঢ়িলা, বহুত পঢ়া হ’ল। তাইৰ ঘৰৰ মানুহেও পঢ়াটো বিচাৰে। সেইখনেই সদায় কাজিয়া! এদিন পলৰীয়া বুলি গালি পাৰিলে তাই, সি মুখেৰে মাতিব নোৱৰা হৈ ওলাই গুচি গ’ল।’

‘কিয় পলৰীয়া বুলি কৈছে?’

‘তাই অহাৰ আগত মাক-দেউতাকে মাতোঁতে সি নগ’ল যে, তাক গাঁৱত পাবলৈকে নোহোৱা হৈছিল, ঘৰতো নাছিল নহয় তেতিয়া কেইদিনমান!’

বৰায়েক আহি ওচৰত ৰৈ থকা অলিন্দই দেখিলে, সি ভাবিলে, 'সিহঁতহালৰ কাজিয়াৰ মাজত দুয়োজনীৰ কাজিয়া চাগে বন্ধ হৈ আছে, পৰস্পৰৰ খং-ৰাগবোৰ কমিছে।' সি বৰায়েকক জোকালে, 'অ' বৰাই, সিহঁতে কাজিয়া কৰি থাকোঁতে আপুনি দম নিদিলে কিয়?' 'হেই, তাৰ টেঁটু মেলি জিকিব খোজা স্বভাৱটোৰ বাবেই নিদিলোঁ। চিঞৰটোত এবাৰতে চঁক খাই যাওঁ মই। আগেয়ে হোৱা হ'লে তাকে কোবালোঁহেঁতেন, এতিয়া চকুৰেও নমনা হ'লোঁ।' তেৰোঁ ৰসিকতা কৰিলে। তেওঁ আকৌ ক'লে, 'তাই ভালেই অ', বৰ বেয়াও নাছিল, অকণমানি ছোৱালীহে।' আয়েকেও ক'লে, 'মানুহে সুধিলে মই তাকে ক'ম— বোৱাৰী ভালেই পাইছিলোঁ, কিনো সিহঁতৰ হ'ল, মই বুজি-বাজি নাপাওঁ।' দুয়োজনীয়ে বান্ধৱীৰ দৰে সমানে সমানে সুন্দৰকৈ উত্তৰ দিয়া দেখি অলিন্দৰ হাঁহি উঠিল। 'আপোনালোকৰ ভয় লাগিছে নেকি?' 'ভয় লগা নাই। বনবাসত থকাৰ দৰে এবছৰ-দুবছৰ পাছত ঘূৰি আহিব যেন লাগি আছে।' বৰায়েকে ক'লে। অলিন্দই আয়েকক সুধিলে, 'পুলিচকেইটাক সমুখত দেখি আপুনি ভয় খাইছিল নেকি?' 'অ... মই প্ৰথমে ভূত দেখাদি দেখিলোঁ নহয়!' খং-ঈৰ্ষা দমাই ৰাখি ৰাখি বলিয়াৰ দৰে বলকিবলৈ পাতনি মেলা যিজনী মানুহক আনে ভূতে পোৱা বুলি ভাবিছিল— এতিয়াও ভাবে, তেওঁ বাৰু ভূতৰ বিষয়ে কি ভাবে? সেই দিনকেইটাত তেওঁ কেনেকুৱা কথা ভাবিছিল। জানিবলৈ মন যায় অলিন্দৰ। কিন্তু সেইবোৰ তেওঁক কোনোদিন সুধিব পৰা নাযাব, নজনাকৈয়ে সেইবোৰ থাকি যাব। সি সুধিলে, 'তাৰপাছত?' 'পাছত মানুহকেইটাই হাঁহি হাঁহি ভালকৈ কথা পাতি গৈছে। আমাক হাঁহি হাঁহি সুধিছে— ইমান ধুনীয়া বোৱাৰীজনীক আপোনালোকে কিয় খেদি দিলে। মই বোলো আমি নাই খেদা, নিজেহে গৈছে, বোৱাৰীক আমি বেয়া পোৱা নাছিলোঁ। এজনে কৈছে— আপোনালোকৰ পুতেকে অত্যাচাৰ কৰিলে, এতিয়া অকণমান দিগদাৰ হ'ব। আমি ক'লোঁ— সিহঁতৰ কি কথা কি বতৰা নাজানো আমি, ডাঙৰ কাজিয়া লগা দেখাও নাই, আমাৰ এটাই ল'ৰা, আপোনালোকে তাক এৰি দিব সোনকালে।' 'বাঃ, আয়ে বৰ ধুনীয়া উত্তৰ দিছে পুলিচক।' 'নহয়, বৰায়েও কৈছে, আতাকেও কৈছে লগতে। অ' ৰ'বা, বাবা, তুমি চিলিণ্ডাৰটো লগাই থৈ যাবাচোন। মই কুকাৰটোৰ সাঁফৰখন মাৰিব নাজানিলোঁগৈ নহয়। কোনোবাই মাৰি দিলে গেছত উঠাই দিব জানো। ভাত ৰন্ধাটো বাৰু চৌকাতে কৰিম, গেছত পানীকণ গৰম কৰিবলৈকে সুবিধাটো হয়, চাহ অকণ কৰিবলৈকো লাগে। এইকেইটা দিন সেইটো কাহিনীৰ জহতে মোৰো শান্তি হৈছে, গেছটো হোৱাৰ কাৰণে কিমান সুখ পাই আছিলোঁ।'

উভতি আহোঁতে অলিন্দক দেখা পাই কৃষ্ণৰ ককায়েক এটাই মাতিলে, 'তাত ককাহঁত ভালে আছে নে?' 'আছে আছে।' কাষতে থকা দোকানী এজনে বাতৰি-কাকত এখন হাতত লৈ চকু পকাই হাঁহি এটা মাৰিলে। অলিন্দৰ সন্দেহ হ'ল, 'কি আছে তাত?'

'মোমায়েৰৰ কেচটো ওলাইছে।' দোকানীজনে বাতৰিখন আগবঢ়াই দিলে।

‘এহ!’ তাক বাতৰি-কাকতখন দিয়া দেখি কৃষ্ণৰ ককায়েকটোৱে অশান্তিত ক’লে। দোকানত থকা বেলেগ এজন মানুহে ক’লে, ‘একো নহয়, সিও ডাঙৰ ল’ৰা, গম পাবই ক’ৰবাত।’

শিৰোনামটো দেখিয়েই দিন-ৰাতি, চন্দ্ৰ-সূৰ্য, পথ-উপপথ গোটেই জগতখন অৰ্থহীন যেন অনুভৱ হ’ল অলিন্দৰ—ছাত্ৰী ধৰ্ষণকাৰী শিক্ষক পলাতক, ... টিউচন কৰি থকা অৱস্থাত ঘৰত মানুহ নথকাৰ সুযোগ লৈ ছাত্ৰীক ধৰ্ষণ শিক্ষকৰ, ...গৰ্ভধাৰণ কৰাত কৌশলেৰে চহৰলৈ নি কৰালে গৰ্ভপাত, সমাজৰ ৰোষৰ পৰা মুক্তি বিচাৰি দুৰ্ভগীয়া পিতৃয়ে দিয়া বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ শুনি টুপাই বুৰ মাৰিলে শিক্ষকে, উপায় নাপাই কইনা ৰূপে নিজে গৈ ঘৰত সোমাই দিব লগা হ’ল ছাত্ৰী, সাৰি যাব নোৱাৰি শিক্ষকজনে কিছুদিন পাছত নিজ ঘৰতে সামাজিক নিয়ম মতে বিয়া পাতি ল’লে, কিন্তু যৌতুক নোপোৱাৰ বাবে অত্যাচাৰ আৰম্ভ হ’ল, নীচ জাতি বুলি মাকৰ ঘৰলৈ যোৱাটোও বন্ধ কৰি দিলে, দিনে-ৰাতিয়ে অত্যাচাৰ, ...বহু নাৰীৰ সৈতে সম্পৰ্ক, ...নৰক যাতনা ভোগ কৰি ছাত্ৰী ঘৰলৈ উভতি আহি আইনৰ আশ্ৰয় লয়, লম্পট চৰিত্ৰৰ পলাতক শিক্ষকজনৰ সন্ধান আৰক্ষীয়ে পোৱা নাই, ...মহামান্য আদালতৰ ন্যায়ৰ আশাত বন্দী ছাত্ৰী।

সি বাতৰিখন টেবুলত থোৱাত দোকানীজনে পুনৰ হাঁহি মাৰি আন দুখন আগবঢ়াই দিলে। তেৰোঁ জানে, কথাবোৰ বাতৰিৰ ধৰণৰ নহয়, কিন্তু চাকৰিয়াল ভদ্ৰ ৰূপৰ আঁৰৰ নাঙঠ ৰূপটো তাতে মিলাই চাই আমোদ পাইছে।

তিনিওখনতে একেই লিখিছে, মাথোঁ সামান্য ইফাল-সিফাল। এখনৰ সম্পাদকজন অলিন্দৰ প্ৰিয় সাহিত্যিক, যাৰ নীতি-আদৰ্শ সম্পৰ্কীয় লেখা আৰু সত্যৰ হকে সংগ্ৰাম কৰাৰ কাহিনীবোৰ পঢ়ি পঢ়ি সি সদায় মুগ্ধ আছিল, সি ভাবিলে, ‘শিক্ষক হৈও তাৰ জঘন্য কাণ্ড, বদমাছি-ভণ্ডামীৰ বাকী নাই। তাৰ সৈতে এই বাতৰি লিখাকেইজনৰ পাৰ্থক্যনো ক’ত? সম্পাদকজনে কৰিছে কি? নিজৰ গৰিমাৰে কাকতৰ বিক্ৰী বৃদ্ধি কৰিছে, তাৰেই সহায়ত ভুৱা খবৰো অধিক মানুহৰ মাজলৈ নিয়াত তেৰোঁ দোষী নহয় নে? তেওঁৰ ভাল ভাল কথা পঢ়াবোৰেও পৰোক্ষভাবে ভুৱাবোৰ প্ৰচাৰতেতো সহায় কৰিলে! কোনে ক’ব এইবোৰ সংক্ৰান্তত?’ সি মাথোঁ মূক হৈ তাৰ পৰা গুচি আহিল।

সি সুকন্যাক ক’লে,‘আইহঁতৰ মুখত ঢেৰ কথা শুনি আহিছোঁ। নিজৰ মানুহ কাৰণে মনটো বেয়া লাগিছিল, শুনি আহি এতিয়া বেয়া লগা নাই। আপুনি এইবোৰত সাৱধানে থাকিব, মাজত সোমাই ল’লে পুলিচে আপোনাকো খেদিব। ঠিক হোৱাৰ পাছত আপোনাৰ বিপদ এটা হ’লে সিয়েই বেছি জেং লগাই ৰং চাব খুজিব। ৰশ্মিয়ে সহ্যৰ সীমা পাৰ হৈহে গৈছে। তাই ৰাইজক চেঙেল লগাই দিম বুলি ক’লে, সি সেইকাৰণে ষ্ট’ভটো চুবলৈ নিদি চিলিণ্ডাৰটো খুলি আঁতৰাই থৈ দিছিল। উধাৰণি পতাৰ কথা আছিল আকৌ। আপুনি গম পায় নে?’

জ্যেষ্ঠটোৰ প্ৰতি, তাইৰ ভায়েকটোৰ প্ৰতি, অকণো সন্মান নৰখাকৈ অলিন্দই আকৌ এনেকুৱাকৈ কোৱা শুনি সুকন্যাই পুনৰ সহ্য কৰিব পৰা নাই, কিন্তু ভায়েকটোক সন্মান কৰিবলৈ তাক ক'বলৈকো তাইৰ উপায় নাই। নজনা কাহিনীটো শুনিও তাই চঁক খাইছে, তাই ক'লে, 'সেইটো এইকেইদিনত হৈছে কিজানি। সেইটো মই গম নাপাওঁ।'

'তাই ভাল কথা কৈছে! মাকৰ ঘৰলৈ যাবলৈ নিদিবলৈ ৰাইজ কোন? আৰু মোমায়েকৰ ঘৰৰ কোনোবা আলহী গৈছিল হেনো, সৰহকৈ মিঠাই লৈ গৈছিল, মামাই টোপোলাটো দলিয়াই খাললৈ পেলাই দিলেগৈ। যোৱাৰ কাৰণে গালি পাৰি আছে।'

'সেইটো গম পাওঁ বাৰু, কৈছিলহি। হেঁপাহত আনিছে পেলাব নালাগে বাৰু, ময়ো সেইটো কৈছোঁ। কিন্তু সি বেলেগ এটা ভয়তো পেলালে হেনো, কিবা যাদু-মন্ত্ৰ কৰি মিহলাই নিব পাৰেতো - তাৰ মনটো যাদু-মন্ত্ৰ কৰি সেইফালে নিব বিচাৰিও পাৰে। সেইটো ভাবিলে সি।'

'কিহৰ যাদু-মন্ত্ৰৰ কথা আছে? বিজ্ঞানৰ শিক্ষক এটা! আজিৰ যুগত সেইবোৰ ভাবিবলৈ লাজ নাপায়!'

'তই ডাঙৰৰ কথাত ভাগ ল'ব নালাগে। কি কৰিব লাগে মই ক'ম, সেইমতে কৰি থাকিবি, পইণ্ট নাকাটিবি। পঢ়িবলৈ যা, নিজৰ দায়িত্ব পালন কৰি থাক।'

'নিজৰ দায়িত্বটোৰেইতো নিজে ঠিক কৰিছিলোঁ। কলেজত ছোৱালীৰ লগত চৰিবলৈ নাপাব কাৰণে কোনে বাধা দিছিল মোক?', জিভাৰ আগলৈ আহিলেও সি নোকোৱাকৈ আঁতৰি গ'ল, নিৰৱে থাকিবলৈ বৰ্ষটোৰ আৰম্ভণিতে লোৱা সিদ্ধান্তৰ পৰা আকৌ সি বিচ্যুত হ'ব নিবিচাৰিলে।

বিপুল অহাৰ পাছত সুকন্যাই তাক গপচ গপচ ভকত কেইবাটাওৰ ঘৰলৈ পঠিয়ালে, থানা-কৰ্টলৈ লগত যাবলৈ। সকলোৱে যাম যাম কৰে, সময়ত সিহঁত ওলাই ৰৈ থাকে, কিন্তু কোনো নাহে। কৃষ্ণহঁতৰ মানুহেও এৰা দিছে। পৰামৰ্শখিনি দি আছে, কিন্তু নানা অজুহাত দি লগত যাব খোজা নাই, লোকৰ কেচত লাগি আগলৈ নিজৰ সুযোগ এটা কমাব বিচৰা নাই, বিশেষকৈ ধনৰ পৰিমাণ কম দেখি। সংগ নথকা মানুহে অকলেই মৃতকক কান্ধত লৈ শ্মশানলৈ খোজ দিয়াৰ দৰে সুকন্যা-বিপুল কৰ্টলৈ গ'ল, পুলিচৰ আঁৰ লৈ চন্দনো উপস্থিত থাকিল।

চতুৰ্থবাৰ সন্ধিয়া, তেজ নথকা যেন মুখ দুখন লৈ সুকন্যা-বিপুল চহৰৰ পৰা আহি ঘৰ সোমালহি। 'জামিন হ'ল নে?', অলিন্দই সুধিলে।

'কেচখন বিৰাট কাঢ়া। এইখন কেচত ছোৱালীয়ে যি কয় সেইটোৰেই হয় হেনো। মামা গুৱাহাটীলৈ যাব লাগিব। তহঁতে কাকো নক'বি, আমি ঘৰৰ মানুহকেইটা আৰু কৃষ্ণহঁতৰ ঘৰখনৰ বাহিৰে কোনেও নাজানে, ককাহঁতকো নকওঁ, তহঁতে মনত ৰাখিবি।'

‘গুৱাহাটীত হ’ব নে?’

‘আজি মেজিষ্ট্ৰেটক কিবা প্ৰকাৰে অলপ আগত লগ পালোঁ। লগ পোৱাটোও বহুত জটিল কাম, আমিনো ক’ত গম পাওঁ, আজি ভাগ্যে অকণমান সময় পালোঁ। তেওঁ কৈছে—ক্ষীণ আশা এটা আছে। কিন্তু খাটাং নহয়। বিৰাট কাঢ়া কেচ দিছে, পুলিচে ধৰিলে মাত্ৰক চাকৰিৰ আশা নাথাকে। মেজিষ্ট্ৰেটে কৈছে— আপোনালোকে ল’ৰাক লাডেন লুকুওৱাদি লুকুৱাওক, নহ’লে দিগদাৰ আছে। তেওঁ সেই অকণমান কথা কওঁতেই আজিৰ আমাৰ গোটেই টকা শেষ।’, তাই বিপুললৈ চালে, ‘আপুনি দোকানলৈ যাওক। হাত-মুখ ধোৱেনে? নোধোৱাকৈয়ে যাওক।’ তাই আকৌ অলিন্দহঁতক কোৱাৰ দৰে নিজে নিজে ক’বলৈ ধৰিলে, ‘আমি তাৰ পৰাই দোকানলৈ ফোন কৰিছোঁ। এতিয়া দোকানৰ পৰা পইচা আনিব লাগিব। মামাৰ হাতত এটকাও নাই। তাৰ জমাও নাই। দৰমহাবোৰ কি কৰিলে সি? এতিয়া বুজিছে চাগে, লোকৰ দৰমহাটো গোটে গোটে সিহঁতকে দি নিদিলে আগতে বেয়া পায়। এতিয়া দৰমহা পায়ো যে নিজৰ এটকাও নাই, বুজিব।’, তাই অলিন্দক নিৰ্দেশ দিলে, ‘বাবাৰ লগত তয়ো যা। আমাক চোৱাই চাই আছে। সন্ধিয়া পইচাকেইটা কোনোবাই থপিয়াই নিলে সেইফালেও শেষ।’

আইনৰ ৰক্ষকৰ কথাষাৰ শুনি অলিন্দৰ পাত্ৰত আৰু এটোপাল বিষ জমা হ’ল - ‘মেজিষ্ট্ৰেটজনৰ বাবে লাডেনৰ কৰ্মও কি ধেমালীহে নেকি! পৃথিৱী কঁপাই থকা সময়ত সেইটোহে তেওঁ ক’বলৈ পালে!’ সি ৰৈ থকা দেখি সুকন্যাই ক’লে, ‘শুনিলিনে তই? ওলাবলৈ কৈছোঁ নহয়!’ সি অলপ লৰচৰ কৰি সুধিলে, ‘ৰাইজৰ কোনোবা আজি গ’ল নে?’

‘ক’ত যাব! কোনো নাযায়! এতিয়া সৰ পলাল। সেইবোৰলৈ গৈ নিজৰ গাত চেকা কোনে লগাব! তাতে বহি থকা দেখি মানুহ এটাই মোক সুধিলে- আপোনাৰ কি কেচ। ক’লোঁ- মোৰ নহয়, ভাইটোৰ এনেকুৱা। মানুহটোৱে যিটো হাঁহি মাৰিলে, নিজকে মোৰ চোৰ চোৰ লাগি গৈছে। উধাৰণি পতাকেইটাক এতিয়া দেখা পাবলৈ নাই। এইবোৰ অকল সকাম খোৱা! সেইজাকো গোটেইগাল মৰিলেহেঁতেন! গোটেইগাল জেলত সোমালহেঁতেন! এখোপলৈ কাণে কাণ মাৰি সিও যে বাচিছে! তাইৰ ওঠৰ বছৰ হ’ল কাৰণেহে! তাকো চাৰ্টিফিকেটৰ মতেহে! ওঠৰ বছৰৰ তলত হোৱা হ’লে জামিন-চামিনৰ কথাই নাহে আৰু!’

‘সিহঁতে ফটা কাপোৰ সোপা ক’ত পালে?’, মেজিষ্ট্ৰেটে হাঁহি মাৰি কোৱা কথাটোকে বিপুলে নিজে সোধাৰ দৰে সুধিলে। সুকন্যাৰ টিঙিছকৈ উঠিল, কিন্তু দমাই ৰ’ল। তাই আকৌ গাবলৈ লাগিল, ‘ক’ৰ্টত দেখুৱাবলৈ ৰশ্মিক যিযোৰ কাপোৰ পিন্ধাই নিছে বোলে, তেনেকুৱা কাপোৰ আমাৰ কাৰোৱে ঘৰত নাই। অত্যাচাৰ কৰি বোৱাৰীজনীক তেনেকুৱা অৱস্থা কৰি থয়, সেইটো বুজাবলৈ তেনেকৈ নিছে। মেজিষ্ট্ৰেটে বুজি পালে, কেচটো যে

ভুৰা। এতিয়া ছোৱালীজনীৰ মনটো ঘূৰাব পাৰিব লাগিব বোলে, তাই যদি ঘূৰে তেতিয়া গিৰীয়েক বাচিব। মেজিষ্ট্ৰেটে কৈছে, যেনে-তেনে ছোৱালীজনীক লগ কৰি বুজাওক আপোনালোকে। আমি কেনেকৈ লগ পাম ! তাইক মোমায়েকে নিজৰ ঘৰত ৰাখিছেগৈ। মোমায়েকে দশোদিশ সমস্ত জানে, ভৱিষ্যৎটোত কোন দিনা কি হ'ব সকলো জানি সেইমতে কাম কৰি আছে। তাইক ইয়াত ৰখাই নাই সেইকাৰণে। কিজানি গাঁৱৰ মানুহৰ হতুৱাই ভুলায়।' তাই বিপুললৈ চালে, 'দেখিছেনে কি অৱস্থা হৈছে গিৰীয়েকৰ ? আপোনাৰ যিবোৰ গতি-গোত্ৰ, ইমান দিনে দহবাৰ জেইল হ'লহেঁতেন।' কৈ লৈ তাইৰ নিজৰো হাঁহি উঠিল, বিপুলে দাঁত নিকটাই হাঁহিলে। দোকানলৈ ওলাব বিচৰাৰ দৰে কৰি অলিন্দই বিৰক্তিত আঁতৰি গুচি গ'ল।

পিৰালিৰ গাতত বিষাক্ত সাপ এটা নিৰুদ্দেশ হোৱা দেখাৰ পাছত ভয়, উত্তেজনা আৰু অঘটনৰ অনিশ্চয়তাৰ মাজতো সকলো শান্ত হোৱাৰ দৰে পৰিস্থিতি শাম কটা যেন হ'ল। চিন্তিত হৈ কেইদিনমান পাছত কৃষ্ণৰ কাঠ-বেপাৰী ককায়েকটো আহিল। 'কথাবিলাক আপোনালোকে এতিয়াও বুজি পাবলৈ বাকী আছে। সি গুৱাহাটীলৈ গ'ল, তাত জামিন ল'ব, ঠিক হৈ যাব— তেনেকৈ ভাবি থাকিলে নহ'ব। জামিন হওঁতেও বহুদিন লাগিব আৰু জামিন লোৱাৰ পাছতো দিগদাৰ আছে। আপোনালোকৰ মানুহ প্ৰতি দিনে থানালৈ গৈয়েই থাকিব লাগিছিল। গোটেই আইন, পুলিচ, ক'ৰ্ট সিহঁতৰ ফালেই আছে।' জামিন লাভৰ ক্ষীণ আশাটো পূৰণ কৰিবলৈ অহৰহ ঈশ্বৰক খাতি খাতি সুকন্যাৰ মনটো অলপ মুকলি হৈছিল, পুনৰ ভয়ত তাইৰ চিন্তাশক্তি শেষ হোৱা যেন লাগিবলৈ ধৰিলে। 'এতিয়া বদনাম হৈছে, বাতৰিত ওলাইছে, আপোনালোকে সেইবোৰ চিন্তা এৰক। সেইবোৰ একোৱেই নহয়। মানুহে দুদিন পাছতে পাহৰিব, কেইদিনমানৰ পাছত স্বাৰ্থ ওলালে তাৰে ভৰিত পৰিবহি মানুহ। এতিয়া মাথোঁ আপোনালোকে শেন চকু ৰাখক থানাখনত, যাতে পুলিচকেইটা আপোনালোকৰ পৰা বেলেগ ফালে হাওলিব নোৱাৰে। ছোৱালীঘৰৰ মানুহে কি ভাবিছে আপোনালোকেতো নাজানে, কোনেও নাজানে, কাৰোৰে লগত যোগাযোগ নাই। সিহঁতে যদি পাছতো টানি ধৰে ? তেতিয়া কি হ'ব ? কি হৈছিল, কি নাই হোৱা গোটেই কেচটো ইহঁত পুলিচকেইটাইহে লিখিব, আপোনালোকে ইয়াৰ মানুহকেইটা পতাবলৈ চাওক। মই সেইকাৰণেহে আপোনালোককো কেচ এখন দিবলৈ কৈছিলোঁ। চন্দনক কৈছিলোঁ মই-তই কেচ এখন দি থ, তোক দৌৰাইছে, তয়ো দৌৰা, সোণৰ বহুত গহনা চুৰি কৰি লৈ গৈছে বুলি দি দে, পাছত প্ৰমাণ যি হয় হৈ থাকিব; সিহঁতৰো যেতিয়া খৰচ হ'ব, তেতিয়া তই পুলিচক পতাই থাক। কেচ খেলা বুলি কয় নহয়, কেচ খেলিব লাগিব। সি নুশুনিলে। মই আজি বহুত চিন্তা কৰিহে ক'বলৈ আহিছোঁ নিজে। হলিৰাম বৰাৰ বোৱাৰীয়েকৰ কেচটো জানে নহয় ! মানুহ মাৰিও দেখোন সেয়া আকৌ বিয়া-বাৰু পাতি ঘূৰি ফুৰিছে।'

'মৰাটো সঁচা নেকি ?'

'আপোনালোকো যে কি মানুহ মানে ! মই কৈছোঁ নহয়, বহুত দেখিবলৈ বাকী আছে, আপোনালোকে সেইবোৰ পোৱাই নাই, নোপোৱাকৈয়ে থাকি যাব। মৰা মানুহক মানসিক বিকাৰগ্ৰস্ত সজাই ডিপ্ৰেচনৰ আধা খোৱা দৰৱৰ সৈতে ডাক্টৰৰ প্ৰেচক্ৰিপচন পৰ্যন্ত উলিয়াই আত্মহত্যা হৈ গ'ল।'

'হে হৰি ! আমি যিটো শুনিছোঁ সেইটোৱেই ভাবি আছিলোঁ। আচল কথাবোৰ কোনে কোনে জানে ?'

'সকলোৱে জানে, কোনেও নাজানে।'

'এতিয়াহে মোৰ আচল ভয়টো লাগিছে, ইয়াৰ কি হ'বগৈ বাৰু ?'

'একো নহয় ! মূল বস্তুটো হৈছে টকা। আপোনালোকে দ্ৰৌপদীৰ চৰুৰ ক্ষুদকণটোৰ নিচিনাকৈ য'ত যিমান আছে উলিয়াই সাজু কৰি ৰাখক। মই কেলেই কৈছোঁ - কেচটো সৰু কেচ নহয় !'

'কেচটো যে সৰু নহয়, ভালকৈ বুজিছোঁ।'

'হলিৰাম বৰাৰ ঘৰৰ কাহিনীটো শুনক।'

নামটো শুনি অলিন্দই কাণ থিয় কৰিলে। হলিৰাম বৰা বহঁতপুৰ এল পি স্কুলখনৰ বুঢ়া প্ৰধান-শিক্ষকজন। সি শুনিছিল- বোৱাৰীয়েকে আত্মহত্যা কৰিছে। গাঁওখনৰ আত্মহত্যাৰ আন এটা গতানুগতিক খবৰৰ দৰে সি পাহৰি গৈছিল।

'হলিৰাম বৰাই চাকৰিটো পাই বাহাদুৰি দেখুৱাই থাকোঁতে থাকোঁতে গাঁৱতে হৈও সমাজ-সংস্কৃতি একো নিশিকিলে। শেষত সি বোৱাৰীৰ ৰজা হ'ল। ডাঙৰ পুতেকটোওতো মাষ্টৰ, জানে নহয় ! পুতেকটো স্কুললৈ ওলোৱাৰ সময়তে কিবা কাপোৰ নে ভাতৰ কথাত ঘৈণীয়েকৰ সৈতে কাজিয়া লাগিছিল। বাপেকো লাগিল। বাপেক-পুতেক এফালে, বোৱাৰীয়েক এফালে। হালেই ধৰি লৈ বোৱাৰীয়েকক জ্বলাই দিলে। সিহঁতে ভাবিছিল হেনো সেইজনী বাগৰি-মেলি বাচিব। যেতিয়াই মৰি গ'ল সিহঁত পলাল। সৰু ল'ৰাটোৱে গাঁৱত টিউচন কৰি আছিল। আহি পাই সিয়েই ফচিল, পুলিচে তাকে উঠাই লৈ গ'ল। সি পলাবও বিচৰা নাই, সি মাত্ৰ কান্দিছে আৰু, সি থানাতো কান্দিয়েই থাকিলে। সৱেই বুজি পাইছে, সি যে নিৰ্দোষী, তাক কোনেও একো কৰা নাই, কোব এটাও মৰা নাই। কিন্তু তাক ৰাখি থৈছে- যে তহঁত দুটা আহ। বাপেকটো এদিন পলাই পলাই ওলাইছেহি, আমাৰ পিছফালে সেইখন গম পাইছে নহয়, গোটেই হোৰনি, পিটনি, কেনেকৈ যে মানুহটো সেইফালেদি আহিল মই আজিও আচৰিত। আহি মোক ধৰিছেহি- আমাৰ জীৱনটো দে। মোক ভৰিত ধৰিছে, বোলে তই পুলিচৰ লগতেই থাক সদায়, কৈ দেচোন আমাৰ হৈ কিবা এষাৰ। গোটেই টকা মোক চমজাই দিছে। মই ভাবিলোঁ মৰাটো মৰিয়েই গ'ল,

আগলৈ ঠিক হ'বলৈ সইত-শপত খুৱালোঁ, তাৰ পাছত গ'লোঁ থানালৈ। থানা জঁকি আছে। মোৰো সহ্য হোৱা নাইতো, তেনেকুৱা ঘটনা আমি জনা এৰিয়াত কোনো দিন শুনা নাইতো। প্ৰথমে ময়ো উভতি আহিব লগা হ'ল। মানুহটোতো ওলাই যাবই নোৱাৰে, তেৰোঁ সেইদিনা আমাৰ ঘৰতে থাকিল। পাছদিনা আৰু এজন মানুহ লৈ গৈছোঁ। একদম শান্ত-শিষ্টকৈ উলিয়াইছোঁ কথাটো। থানাই তেতিয়াও নামানে। কৈ দিছে- আপুনি এইটো কেচত মোৰ ওচৰলৈ আহিব নালাগে। আমিতো আগতেই জানিছোঁৱেই, নিজৰে তেজ গৰম হৈ আছে, সেইকাৰণে ভাবি-চিন্তি দহ টকীয়া বাণ্ডিল বেছিকৈ লৈ গৈছোঁ, যাতে জোখতকৈও সৰহ যেন লাগে দেখাত। দহটকীয়া বাণ্ডিল ইমান নাপায়! কষ্টৰে গোটাই নিছোঁ। যাঠি হাজাৰ টকাৰ বাণ্ডিলকেইটা যেতিয়া টেবুলত বাকি দিছোঁ, গৰজি থকা মানুহটোৱে অকণমান কেৰাহীকৈ চাইছে। তাৰ পাছতো কৈ আছে যে দোষীয়ে শাস্তি পাবই। কিন্তু মাত কোমললৈ আহিল আৰু। অকল সেয়াই নহয়, পাছত আৰু টকা ঢালিব লগা হৈছে। পাছত দেখোন ওলোটা হৈ গ'ল! বিস্ময় নে কিবা আলোচনী এখনত তাৰ ফটো-চটো দি কেইবা পৃষ্ঠা গল্পৰ দৰে লিখিছিল, হত্যাকাৰী বুলি। সেইবোৰ কি হ'ল? সেইটো মানুহেই মাষ্টৰীতে থাকি আকৌ বিয়া পাতি গাঁৰত হাঁহি-মাতি ঘূৰি ফুৰিছে।'

'আপুনি ফোনটো কৰি চন্দনৰ লগত পাতকচোন। আমাৰ এখেতো যাবগৈ লগাই হ'ল। আমি যদি কিবা অলপ গোটাই দিওঁ, দিয়াটো আপুনি দিব পাৰিব নেকি?'

'সেইটো মই গৈ দিম বাৰু, যোৱাটো হৈ যাব। আপোনালোকৰ নিজৰ মানুহো গৈ থাকিলে ভাল। বাৰু মই ক'ম যে- সিহঁতৰ মানুহ-দুনুহ নাই, কিন্তু সাজু হৈছে, আপোনালোকে মনত ৰাখিব, একেবাৰতে নহলেও অলপ অলপকৈ হৈ থাকিব, সেইটো চিন্তা কৰিব নালাগে। মই তেনেকৈ বুজাই ক'ম।'

'আপুনি তাৰ লগত পাতকচোন।'

'হ'ব বাৰু, মই ঘৰৰ পৰাও ফোন কৰিব পাৰিম। আপুনিয়েই লগাওকচোন, তাক আমাৰ ঘৰলৈ কৰিবলৈ ক'ব গধূলি।'

'অ'চিজন ক'ৰ মানুহ বাৰু? প্ৰথমতে বহুত গৰজি আছিল হেনো- সত্ৰৰ কি নিয়ম দেখুৱাবলৈ আহিছে বোৱাৰীক অত্যাচাৰ কৰি, গোটেই জাকক চোঁচৰাই আনিম -এনেকৈ খঙত আছিল হেনো। কথাবোৰ যে ভুৱা, সেইটো জানিহে পাছত অলপ ঠাণ্ডা হৈছে বোলে।'

'এইজন অলপ ভালেই, সোনকালে বুজি পায় আৰু মানে ডিমাণ্ডটো অলপ কম। ইয়াৰ আগৰ যিটো আছিল, সি বেছিদিন নাথাকিল, সি থকা হ'লে আপোনালোকে কিডনি বেছিব লাগিলহেঁতেন। মই কিন্তু তাকো নচুৱালোঁ। তাক কি কৰিলোঁ শুনক আকৌ! আমি যেতিয়া ট্ৰেক্টৰত কাঠ আনো, সিহঁতক প্ৰতিখনৰে টকা দিব লাগে। আমাৰ ভাগে ভাগে ল'ৰাই চাই থাকে, গাড়ীখন বোলে পাৰ হৈ গৈছে, তেনেকুৱাতে আমি ট্ৰেক্টৰ

সুমোৱাই দিওঁ, পুলিচৰ পইচাটো আমাৰ বাচি যায়। সি যেতিয়া আহিল, সি কোনোদিন আমাৰ ট্ৰেক্টৰ ধৰিবই নোৱাৰে। ময়ো সেইকাৰণে থানালৈ যোৱাই নাই, তাৰ লগত চিনাকি হোৱাই নাই, কিবা অকণমান ব্যস্তও আছিলোঁ। কিন্তু সিতো গম পাই আছে, মোৰো কাম চলি আছে, তাৰ মগজ গৰম। এদিন মোক লগ কৰিলে, অকণমান কাঢ়াকৈ ক'লে। মোৰো জেদত লাগি গ'ল, বোলো ইমান দিন দিয়াই নহ'ল, কিমান দিন তেনেকৈয়ে যায় যাওক, তাক পাত্তাই নিদিওঁ। মানে কৰোঁ বুলিয়েই কৰি আছোঁ। কিন্তু তেনেকৈ দিগদাৰ হয় মানে, বহুত মানুহ লাগেতো চাই-চিটি লাগি থাকিবলৈ। এদিন ঠিক কৰিলোঁ- ইয়াক শিক্ষাটো দি ল'ব লাগিব। পাহাৰৰ তলতে পচা কাঠ অলপ পৰি আছিল। কাঠটো ভাল কাঠ নহয়, কেতিয়াবা ভাল কাঠ বগৰাবলৈ বেয়া কাঠো কাটিব লগা হয়, তেনেকৈ কাটি পেলাই থোৱা। ফালিলে ভিতৰত তিনি-চাৰিটা বাতামহে ওলালহেঁতেন, বাহিৰটো পচিল, কাম নাইকিয়া নিচিনা হৈ গৈছে, কিন্তু আকৃতিটো ধুনীয়া হৈ আছিল। সেইখিনি এক ট্ৰেক্টৰ উঠাই লাহে লাহে চলাই আহি থাকিবলৈ দিছোঁ। থানাত খবৰ দিয়াই দিলেই। সি আহি ধৰিলেহি, ল'ৰাকেইটা ইতিমধ্যে পলাল, সি ট্ৰেক্টৰখন থানালৈ লৈ গ'ল। তাৰ পাছত আমি তিনিদিন খবৰ কৰা নাই। তাৰ মাথা গৰম। চাৰিদিনৰ দিনা আমি দুটা মানুহ গৈছোঁ, সাধাৰণভাৱে কৈছোঁগৈ, যেন একোৱেই আমি মন দিয়াই নাই— আমাৰ খৰিৰ ট্ৰেক্টৰ এখন আপুনি আনি থৈ দিছে, জুই জ্বলাবলৈ খৰি লগা হৈছে, খৰিৰ ট্ৰেক্টৰখন লৈ যাওঁ। সি বুজি পাই গ'ল। তথাপি কিবা-কিবি কৈছে। মই বোলো— এইখিনি খৰিহে। বেলেগ এটাক সুধিলোঁ— চাওক, এইবোৰ খৰি নহয় জানো। সি বোলে হয়। তাৰ পাছত আৰু আমি একো সোধা নাই, এষাৰেই সুধিছোঁ— আপুনি ইয়াত কিমান দিন থাকিব বিচাৰিছে সেইটো কওক। সি নিমাতে আছে। আপোনাক কোন ঠাইলৈ ট্ৰেন্সফাৰ নালাগে কওক। সি মনে মনে আছে। বোলে, লৈ যাওক, লৈ যাওক। আমি নানিলোঁ তেতিয়া। পাছদিনা তেনেই সৰু ল'ৰা এটা পঠিয়াই লৈ আনিছোঁ, মানে তাক পাত্তাই নিদিয়াটো দেখুৱাইছোঁ। কেইদিনমানৰ পাছত সি আহিছে, তেতিয়ালৈ ভাল, বোলে— টেবুল এখন মোক লাগে, তক্তা কেইছটামান আৰু বাতাম দুটামান দিব। সেইকেইটা মই দি দিলোঁ। আৰু কিবা এটা নিলে সি। আমাৰ তথ্য-পাতি সি গোটালে, সেইকাৰণেহে সিমানতে।...'

চাইকেলৰ বেল মাৰি ডাঙৰ মহাক সোমাই আহিল, তেওঁৰ মাতটো শুনি অলিন্দও ড্ৰয়িং ৰুম পালেহি, চন্দনৰ চাৰ্ট-পেন্ট এযোৰ পিন্ধি তমস্কাৰ হৈ আহি তেওঁ চোফা এখনত বহিছে। খবৰ ল'বলৈ অহা মিতিৰ-কুটুম্বৰ মানুহবোৰে এইদৰে কাপোৰ-কানিবোৰ পিন্ধি পিন্ধি লৈ গৈ আছে। 'কেতিয়াও ঘূৰি নাহিব বুলিয়েই এই মানুহবোৰে ধৰি লৈছে নেকি?', অলিন্দই খঙেৰে ভাবিলে, 'লোকৰবোৰ লোকৰেই। এইকেইজনতো নিজৰ।' কালি মাজু মহাকেও ছাৰ্ট এটা পিন্ধি আহি ইয়াত সোমাইছে। 'আপুনি ঘৰৰ পৰা পাইছেহি নে তাৰ পৰা ঘূৰিলে?', সুকন্যাই সুধিলে। 'ঘূৰিলোঁ। তায়ো আহিছে। তাই আজি থাকিব, কাইলৈ ইয়াত সোমাব যাওঁতে।'

কৃষ্ণৰ ককায়েক গ'লগৈ।

অলিন্দই মহাকক সুধিলে, 'এইযোৰ মামাৰ কাপোৰ নহয় জানো? আপোনাক আগতে দিছিল নেকি?'

'নহয় অ'। আজিহে। মাহীয়ে পিন্ধাই দি পঠিয়াইছে। পিন্ধি যোৰাযোৰ মোনাত লৈ আহিছোঁ। এনেই আল্‌নাত পৰি আছে, পিন্ধি যাওক বোলে।' তেওঁৰ হঠাতে মনত পৰাৰ দৰে সুকন্যাক সুধিলে, 'বাইদেউ, কেচটো বৰ জটিল হেনো?'

'তাকেই পাতি আছিলোঁ অলপ আগত। সমস্যা বহুত হ'ব!'

'কেচৰ দিন পৰিলে মোক খবৰ দিবচোন দেই, পাৰিলে যাম। দুফালে উকীল লৈ সেই তৰ্কখন মোৰ চাবলৈ বৰ মন আছে, কেতিয়াও দেখা নাই নহয়, টিভিতহে দেখিছোঁ।'

অলিন্দৰ পুনৰ খং উঠিল, 'আকৌ এজনৰ একেটাই কথা! মানুহবোৰে সমস্যাটোত গুৰুত্বই দিয়া নাই। কেৱল চখ পাইছে। মোক চক্ৰান্ত কৰাৰ পাছতো মোৰে চখ লগা নাই। মামাই এখুদমানো অনিষ্ট নকৰা এইবোৰ মানুহৰ মনলৈ অকণো বেজাৰ নাহেনে! এইবোৰেই সম্পৰ্কীয় মানুহ! তাৰ প্ৰতি ঘৃণা লাগিলেও, উপেক্ষা কৰিবলৈ মন গ'লেও, ঘটনাটোত ময়ে ৰং পোৱা নাই!'

অভিজ্ঞতা ল'বলৈ পোৱাৰ আশাত মানুহটোৰ মুখখনত সুখ এটা ফুটি উঠিছে। দেখি সুকন্যাৰো বেয়া লাগিলেও নিজৰে মানুহ, তাই মাথোঁ ক'লে, 'হ'ব বাৰু।'

তেওঁ যোৱাৰ পাছত অলিন্দই সুকন্যাক ক'লে,'ইজনৰ পাছত সিজন মানুহে গাত কিবা নহয় কিবা এটা লৈ গৈছে, আপুনি নকয় কেলেই? কাপোৰবোৰ নি নি শেষ কৰিলে।'

'পিন্ধি আহিলেই। অহাৰ পাছত মই কেনেকৈ হাক দিওঁ!'

'জানে নহয়, আপুনিয়েই গাৰ্জেন, আপুনি লাগি আছে, সেইকাৰণেহে তাৰ পৰা আহি আহি ইয়াত সোমাইছেহি। মহাহঁত বাৰু এনেয়ো সোমায়, কিন্তু বাকীবোৰ? সিহঁতে সেইটো দেখুৱাবলৈকে আহিছে। আপুনি একো নোকোৱাৰ কাৰণে অনুমতি পোৱাৰ দৰে হৈছে, আপুনি ক'লে ইয়াতে খুলি থৈ যাব। মানুহটো ঘূৰি আহিবতো এদিন, সেইটো সিহঁতে কিয় বুজা নাই। নিবলৈ হাক দিয়ক। মানুহবোৰৰ যে অকণো বেয়া লগা নাই, সকলোৰে হাঁহি হাঁহি আহিছে!'

'আইক ভৰাই থ'বলৈ ক'ব লাগিব কিবা এটাত।'

'কোৱাৰ সময়লৈ কেইটা বস্তু থাকিবগৈ ঠিক নাই। ফোঁচাই বুঢ়াৰ সৰু জীয়েকজনী মৰোঁতে বাকীকেইজনী জীয়েকে তাইৰ চেঙেল-কাপোৰবোৰ পিন্ধি যিটো ফূৰ্তিত ঘূৰি ফুৰিছিল! মনত পৰি গৈছে!'

অপমৃত্যুৰ সৈতে ৰিজোৱা দেখি সুকন্যাৰ পুনৰ সহ্য নহ'ল। অলিন্দক হেয় বুজাই বশ কৰাৰ আশাৰে তাই ক'লে, 'দেখিছ নহয়! আমাক হাঁহিয়াতৰ পাত্ৰ নকৰিবি। গতিকে নিজে সদায় ভালকৈ থকাটো চিন্তা কৰ।'

'কাপোৰবোৰ নিয়াৰ কাৰণে আপুনি ভাল পাইছে।', তাইৰ কথাষাৰলৈ খং উঠি সি এনেই ক'লে।

'অঁ, মই ভাল পাইছোঁ।', ইমানতে অন্ত পেলাবলৈ তাই তাক জোকাই কৈ হাঁহিলে। তাৰো হাঁহি উঠিল।

সন্ধিয়া ভাগি গ'ল, বাহিৰত আলহী দুজনে মাতিছে। সুকন্যা-বিপুলে আগফালৰ দুৱাৰখনৰ হুক খুলিলে যদিও ভয়ে-সংকোচে ভিতৰতে ৰৈ সুধিলে, 'কোন বাৰু?' সময় বেছি নহওঁতেই ভয় খোৱাটো প্ৰকাশ নাপাবলৈও সিহঁত সচেতন হ'ল।

'এ, মই গোপাল কাইদৌ আৰু সঞ্জীৱ দা।' এইবাৰ মাত চিনি পায়েই বিপুলে দুৱাৰখন ঠেলি ওলাই গ'ল। 'আচলকেইটাই আহিল!', একো শিকাবলৈ নাপাওঁতেই বিপুলে দুৱাৰখন খুলি দিয়াত সুকন্যাৰ অশান্তি লাগিল, 'কি বা কথা ওলায়! মানুহটোৱে মুখত যি আহে কৈ দিলে সৰ্বনাশ!'

হাঁহিমুখীয়াকৈ থাকিও বিপুলৰ কাৰণেই মুখত গহীন ৰূপ এটাও আনিবলৈ চেষ্টা কৰি সুকন্যাই মানুহ দুটাক বহিবলৈ দিলে। গোপাল অহা শুনি অলিন্দৰো অশান্তি লাগিছে। আজি তেওঁ প্ৰথম আহিছে ইয়ালৈ, হৰিচাপৰিত নিজৰ কামত বহুদিনকৈ কেইবাবাৰো থাকি অহা মানুহটো অতদিনে এপাক ইয়ালৈ আহিব লাগিছিল। খোলটো ভাঙি বিপুলক ভৰুৱাই মানুহটোৱে বিপুলহঁতহে দোষী যেন ভাব দেখুৱাইছিল, বিপুলে খোলটো মাজুলীলৈ লৈ গৈছিল আৰু অলিন্দৰো খোল শিকা অন্ত পৰিছিল। ইয়াতে এদিন চন্দনে কোৱা অলিন্দৰ মনত পৰিল— বহঁতপুৰৰ দল এটা হায়দৰাবাদত দুঘণ্টীয়া ভাওনা কৰিবলৈ গৈছিল, অলিন্দকো মাতি নিলেহেঁতেন, বহঁতপুৰত ওলাইছিল প্ৰসংগটো, খোলটোৰ কাৰণেই বেয়া হোৱাত গোপালে নিদিলে। সঞ্জীৱো একেই ঘাগু মানুহ। বজাব-গাব একো নাজানে, ঠিকা কাম কৰে, পুলিচ-বিধায়কৰ সৈতে ভাল, অফিচবোৰত থাকি দৰ্খাস্ত লিখা, কেচ লিখা আদিত মানুহক সহায় কৰি টকা লয়, এটা দালাল, কিছুমান মানুহে অফিচাৰ বুলি ভাবি ভয় কৰে, তেনেকৈ খবৰবোৰ আগতীয়াকৈ পাই গাঁৱৰ বা চিনাকি মানুহবোৰক অ'ত-ত'ত চৰকাৰী বিহু-চিহু মৰাৰ উপায়বোৰ দিয়ে, নিজেও উপাৰ্জন অলপ কৰে, সেইকাৰণে তেওঁ গাঁৱৰ অনন্ত-স্থায়ী সাংস্কৃতিক সভাপতি, গোপাল সাংস্কৃতিক সম্পাদক।

সুকন্যাই ভিতৰলৈ সোমাই মাতটো চেপি অলিন্দহঁতক কৈ গ'লহি, 'ভাল মানুহকেইটা আহিল! কথা ল'ব এতিয়া। গোপালে আগতে কথা লগাই নফুৰে, কিন্তু সেইটোৱেই কি ৰূপ দেখুৱালে আমাক! তহঁতকো বিচাৰিব, ওলাই যাবি এবাৰ, একো নাজানো বুলি ক'বি। পুলিচৰ মুখেৰেই সিহঁতে আমাতকৈ অধিক খবৰহে জানে, কিন্তু মানুহটো ক'ত আছে নাজানে কাৰণে এতিয়া ইয়ালৈ আহিছে। বাবা মানে এবাৰ বহিলেই গোঁজৰ খুঁটি! বহিলে মাত্ৰক ভিতৰলৈ এপাক উঠি আহিবলৈ নিশিকিলে। খোপনি ধৰিব নোৱাৰি কৈ দিলে শেষ! মাতি আনিবলৈও উপায় নাই!'

হালেই বাৰে বাৰে সুধিছে, 'ক'ত আছে কোৰাচোন। তোমালোকে জানা, নাজানিবানে? আমাৰ নিজৰে ল'ৰা সি, একো খা-খবৰ পোৱা নাই, সদায় আমাৰ সাংস্কৃতিক-সংঘতে লাগি থাকে, মনটোৱে সহিব নোৱাৰি গুচি আহিছোঁ। আমিতো তাৰ নিজৰে, কাকো নকওঁ জানিলেও, সেইটো ভাবিব নালাগে তোমালোকে।'

সুকন্যাহঁতে মাথোঁ কৈছে- 'নাজানো।'

'এইবোৰ ঠাইত কিন্তু পুলিচে বিচাৰি উলিয়াই দিব। তাক মাজুলীলৈ পঠিয়াই দিয়া, চাপৰিলৈ। সাধ্য নাই আৰু তেতিয়া কাৰোৰে বিচাৰি উলিওৱাৰ। লগা হ'লে কোৱা, মই পাৰ কৰি থৈ আহিম।', মাজুলীৰ কথাটো গোপালে এনেভাবে উল্লেখ কৰিছে যেন বিপুলে নিয়ন্ত্ৰণ ৰাখিব নোৱাৰি মাজুলীতেই আছে বুলি সৈ কাঢ়ি দিয়ক।

'তোমালোকে ভয় কৰিব নালাগে। চোৱা, পৌৰাণিক দিনৰ পৰাই নাৰীয়েই সকলো যুদ্ধৰ আচল কাৰণ নহয় জানো! চন্দনক দোষ দিবলগীয়া নাই। তাক সুযোগ দিছে। নিজে সুযোগ দিয়া কাৰণেহে গোটেই কাহিনীটো আৰম্ভ হ'ল। সিতো বেয়া ল'ৰা নহয়। বিল ক্লিণ্টনৰ কাহিনীটো -আটাইতকৈ শক্তিশালী মানুহ সেইজনেই নহয় জনো! পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ শক্তিশালী মানুহজনেইতো তেনেকুৱা হ'ল, তাৰ পাছতো ৰাষ্ট্ৰপতি হৈয়েই থাকিল, মই বিস্ময়ত পৰিছোঁ গোটেই কাহিনী। জুইৰ কাষত থাকিলে ঘিউ গলিবই, মাকহঁতৰ দোষ, টিউচন কৰিবলৈ দিছে ল'ৰাটোক, দুৱাৰখন মাৰি দিয়াটো কেনেকুৱা কথা! এইবোৰ দুখ কৰিবলগীয়া কথা নহয়, ইয়াৰ চাকৰিটো নাযায়।'

সংস্কৃতিৰ ৰক্ষক দুটাৰ কথা শুনি ভিতৰত অলিন্দই দাঁত কৰচি থাকিল।

'ইহঁত দুটা আছেনে নাই! কি কৰি আছ অ' তহঁত দুটাই, অহা নাই যে আমাৰ ওচৰলৈ?', ঘৰুৱা ভাবটো দেখুৱাই গোপাল ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল— কিজানি ভিতৰতে চন্দন আছে। অলিন্দহঁত পঢ়া-টেবুলৰ কাষৰ পৰা উঠি অলপ ওলাই আহিল। 'তহঁতে পঢ়ি আছিলি চাগে?', মানুহটো সিহঁত দুটা থকা কোঠাটোৰ সোঁ-মাজলৈ অকলে সোমাই গৈ এপাক ঘূৰি চালে। 'আহ আহ, আমাৰ ওচৰত বহিবি অলপ, ব'ল', তেওঁ সিহঁতক উলিয়াই আনিলে, 'ফোনটো এইখিনিতে থাকে ন?', ফোন থোৱা ষ্টেণ্ডডাল দেখি তেওঁ সুধিলে। বাহিৰৰ পৰা কৃষ্ণৰ মাত আহিল। তেওঁ ড্ৰয়িং ৰুমলৈ গ'ল, অলিন্দহঁত আধাতে ৰৈ দিলে।

কৃষ্ণৰ লগত বেলেগ কথাৰ ৰস উঠিছে, হালৰে ৰ'বলৈ মন গৈছে, কিন্তু ভদ্ৰতাৰ খাতিৰত বিদায় ল'বলৈ বাধ্য হ'ল। আগতে গোপালে যিখন ঘৰ পাইছিল, আজি সেইখন ঘৰ যেন লগা নাই, এতিয়া এইখন শালবাৰীলৈ উঠি অহা এখন বিশিষ্ট ঘৰ, ভাল ৰিজাল্ট কৰি যোৱা অলিন্দহঁতৰ পঢ়াত ব্যস্ততাপূৰ্ণ ঘৰ, বহঁতপুৰ বা হৰিচাপৰিৰ দৰে বহি বহি কথাৰ মহলা মাৰিলে নিজকে বহুৱাৰ শাৰীলৈ লৈ যোৱা হ'ব যেন ধাৰণা কৰিলে হালেই।

'এইবোৰ মানুহক আপোনালোকে বিশ্বাস নকৰিব দেই!', মানুহহাল দূৰ হোৱাৰ লগে লগে কৃষ্ণই ক'লে।

‘নকৰোঁ নকৰোঁ। আহি পাওঁতেই কৈছোঁ ইহঁতক।’, সুকন্যাই ক’লে।

‘চন্দনৰ আকৌ এইবোৰহে মিতিৰ, এটাও পুলিচৰ ওচৰলৈ যাবলৈ নোলাল তাৰ হৈ, উপায় এটাও নিদিলে। ক’ত আছে সেইটোহে লাগে সিহঁতক। চাকৰি হোৱাৰ পাছত প্ৰেচিডেণ্টটোক সি চাৰ্ট-পেণ্ট গিফট দিছে। কি দৰকাৰ তাৰ? তাক বিহু-পাৰ্টিত এবাৰ লৈ গ’ল দূৰলৈ, সেইটো কাৰণতে নে ফুটনি দেখুৱাবলৈ দিলে সি হে জানে। তাতে সি বিহু মাৰিবও নাজানে, আপোনালোকৰ সত্ৰত বিহুৰেই নচলে, সিয়েই নিদিয়ে চলিবলৈ।’

‘সেইবোৰ কৰিয়েই সি টকাবোৰ খৰচ কৰিলে। যিটো ভিনিহিয়েকে পঢ়ুৱালে, আজিলৈকে সি ভাত এসাজো মাতি নুখুৱালে, গামোচা এখনকে দিয়াটোও আশাই কৰা নাছিলোঁ আমি।’

‘মই যেতিয়া চাকৰি লৈ প্ৰথম গৈছিলোঁ, মোৰ ভয় লাগিছিল, ঘৰত মই কৈছিলোঁ-ইমান এখন ডাঙৰ গাঁও, সংস্কৃতিত আগবঢ়া, মই চলিব পাৰিম জানো। পাছতহে দেখিছোঁ, ভিতৰখন তেনেই অধইচ।’

‘সি বাৰু খলি ল’ব লাগে কিয়! সেইটো ভাল মানুহৰ স্বভাৱ নহয় নহয়। সংস্কৃতিৰ কাম কৰিছ বাৰু কৰ, ঘৰে ঘৰে সোমাই থাকিব কিয় লাগে! মই এদিন ক’লত সি কৈছে-মোৰ বিয়াত বা মৃত্যুত সাংস্কৃতিক-সংঘই বৰ-শৰাই এখন দিব, আলহীয়ে চাব যে অ’ই ডাঙৰ মানুহ। এতিয়া বিয়াত বৰ-শৰাইখন পালে সি!’

‘আপুনি চাওকচোন বাৰু, তাৰ যিটো ভালপোৱা, সি নিজৰ ভালপোৱাটোও পালে নে বাৰু!’

‘কি ভালপোৱা-বেয়াপোৱা সেইবোৰ! মাক-বাপেকে চাই দিব, লগত ৰাইজৰ দহজন ডাঙৰ মানুহ থাকিব সিদ্ধান্ত দিবলৈ, তেনেকৈ বিয়া পাতিব লাগে সৰুৰে। ভালপোৱা-বেয়াপোৱাবোৰ কি বস্তু!’, খং উঠাৰ দৰে সুকন্যাই হঠাৎ মাতটো ইচ্ছাকৃতভাৱে ডাঙৰ কৰি ক’বলৈ ধৰিলে যাতে অলিন্দহঁতৰ কাণত হৰহৰকৈ সোমাই যায়, ‘...সেইবোৰ ধান্দাত লাগিল কাৰণেই এতিয়া শাস্তিখন পাইছে। তেনেকৈ অহাবোৰ এনেকৈ যায়েই!’ তাইৰ সুৰ-তালখিনি তৎক্ষণাৎ বুজি কৃষ্ণয়ো ডাঙৰকৈ মাতটো দি প্ৰসংগটো সলালে, ‘সেইটো শুদ্ধ কথা! সঁচা কথা। বাৰু হেৰি, মানুহ দুটাই চাহ খাই গ’ল নে?’ অলিন্দই বুজি পাই মনে মনে হাঁহি উঠিল, ‘আমাক বাৰু ইংগিতটো দিবলৈ পাহৰা নাই, কিন্তু দহজনে সিদ্ধান্ত দিয়াটো এতিয়াও যে মনলৈ আহিল, সেই দহজন কোন মহাপুৰুষ ওলাব? এতিয়াই যদি বিচাৰ দিব পৰা দহজনৰ নাম লাগে, কাৰ কাৰ নাম ক’ব পাৰিব? ডাঙৰে চালেই কি ভাল আহিব নেকি? অ’, মাক-বাপেকে জাতি-গোষ্ঠী চাই দিব, সেইটোত জোৰ দিবলৈকে দহজনটো লগাই দিছে লগত? এতিয়া যিখন ৰাইজৰ কথা ওলাই আছে, সেইবোৰ কেইটামান মানুহৰ মাফিয়াগিৰি মাত্ৰ, দুটামান মানুহে ক্ষমতা চাৰিতাৰ্থৰ সুযোগ লোৱাৰ থলি। জনজীৱনৰ আকাংক্ষা, নীতি, লক্ষ্য প্ৰকাশক ৰাইজ তেনেকুৱা নহয়। সেইবোৰ গঢ়িব

পৰা ৰাইজো এইবোৰ নহয়। ... ভালপোৱা মানে মায়ে দেখিছে কি, ভায়েকৰ কাণ্ডবোৰ দেখিছে, আৰু সুকীয়া কি দেখিছে? বহঁতপুৰত হেড-ছাৰে প্ৰতিদিনে খলি পিটা দেখিছে। কোন হেড-মাষ্টৰে নিজৰ ছাত্ৰ এটা থকা মানুহঘৰত তেনেকৈ খলি পিটিব, ছাত্ৰ বাদেই, যিকোনো মানুহৰ ঘৰত খলি পিটিব নে ব্যক্তিত্ব থকা মাষ্টৰে? ...'

***　　***　　***

'তই কেনেকৈ ওলালিহি? দুপৰীয়াৰ গাড়ীখনতে আহিলি নে? সেইখনতো কেতিয়াবাই গ'ল!', আয়েক অকলে অকলে খোজ কাঢ়ি আহি সোমোৱা দেখি সুকন্যাই চকু-মুখ এফুট আগলৈ ওলাই যাব যেন কৰি আচৰিত হৈ সুধিলে।

'মই ডাঙৰ-দাৰ ঘৰতো সোমাই আহিছোঁ।', সিঘৰৰ ডাঙৰটোও ইয়ালৈ উঠি অহা বহুদিন হ'ল, তাৰ ঘৰটোও উলিয়াব পাৰি আয়েকে গৰ্বৰে ক'লে।

'কি! কেনেকৈ উলিয়ালি?'

'তহঁতৰ ইয়ালৈ এবাৰ আহিছোঁৱেই, মোৰ মনত আছে নহয় বাটটো! মানুহে কয়, চেণ্টাৰ পাৰ হৈ ভিতৰলৈ সোমোৱা বাটটোৰে অলপদূৰ গ'লেই তাৰ ঘৰ। বাটবোৰ ঢেৰ হ'লেহে মোৰ দিগদাৰ লাগে, পোনে পোনে পায়েই গলোঁ। অ'... বৰ অপমান পালোঁ দেই! নোযোৱা হ'লেই ভাল আছিল।'

'কি হ'ল?'

'মই উলিয়ালোঁ- ল'ৰাটো ঘৰ চপাহি নাই, তহঁতে সহায়-চহায় কৰচোন। সি একেবাৰে মোক ক'লে- আপোনালোকে সহায় বিচাৰি নাহিব, মোৰ খুড়াৰ ঘৰহে, মই নিজৰকেইটাকে এৰি আহিছোঁ, আপোনালোকে মোলৈ আশা কৰি নাথাকিব, মই লোকৰ জেওঁত সোমাব নোৱাৰোঁ নহয়। সি যে তেনেকৈ ক'ব, মই ভবাই নাছিলোঁ!'

সুকন্যাৰ খং উঠিল, 'তই তাত কিয় উলিয়াব লাগে! সি ভাবিব, আমি তালৈ আশা কৰি আছোঁ! কেচখন দিয়াৰ পাছত এদিনো সি নাহিল, বহঁতপুৰলৈ বাৰু নগ'ল, ভাল ভাব থাকিলে সি ইয়ালৈকেতো আহিব পাৰিলেহেঁতেন। উধাৰণিলৈ সদায় গৈ বৰ মাতকেইটা দেখোন মাতিছিল। ভালেই ক'লে তোক! তয়ো শিক্ষা পালি। চন্দনো সেই, আগতে আমাৰ ইয়ালৈ নাহে, তাৰ ঘৰলৈ সদায় আহে, কৃষ্ণহঁতৰ ঘৰৰ পৰা গুচি যায়। আমাক দেখুৱাবলৈকে সেইবোৰ কৰে, নিজৰ বায়েকৰ লগত সেইবোৰ কি ছেও! এতিয়াতো অঁকৰা ভিনিহীয়েকটোহে দৌৰি আছে!'

'আজি দোষটো মোৰেই, সেইটো বুজিছোঁ মই, কিন্তু মই তাৰ সহায় বিচৰাগৈ নাই। কথা পাতিলে সেইষাৰ মানুহে কয়েই— তেনেকৈহে কৈছিলোঁ। সিয়েই তেনেকৈ উত্তৰ দিব, মইনো কেনেকৈ জানো! আচলতে এইবোৰ কিয় ক'ব পাৰিছে জাননে, ঘৰখনৰ

মানুহকেইটাৰ যে মিল নাই, যদি মিল থাকিলহেঁতেন আনে ইমান বেয়াকৈ ক'ব নোৱাৰে। ঘৰখনত কোনো দিন মিল নহ'ল, ইটোৱে সিটোক বেয়াকৈ কয়, সিটোৱে ইটোক কয়, অতীজৰ পৰা সত্ৰখনত তেনেকৈয়ে গ'ল সদায়। মোক কথা এটা কচোন বাৰু, তহঁতে আমাৰ মনটো ভাল কৰিবলৈকে কৈ আছ নেকি বাৰু- সি আহিব, আহিব। চিন্তা কৰি কৰিহে মই গুচি আহিলোঁ। সি ঘূৰি আহিবনে নাই বাৰু?'

'হেই আহিব। কামবোৰ হৈছে, খবৰ আহি আছে। এতিয়া কাকো নকবি, কাকো ক'ব পৰা এতিয়াও হোৱা নাই। আৰু এসপ্তাহ ৰ।'

'পলমকৈ আইৰ মগজুটো বিকাশ হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছে নেকি?', আয়েকৰ চিন্তাশীল কথাখিনি শুনি অলিন্দৰ মনত ক্ৰিয়া কৰিছে, 'আগৰ পৰাও হয়তো সিমানখিনি সক্ষমেই। যিমান অঁকৰা বুলি কোৱা হয়, সিমান নহয়! কেতিয়াবা বাট-পথৰ খেলি-মেলি হ'ব পাৰে, কেতিয়াবা নক'বলগীয়া কথা একোটা অঁকৰাৰ দৰে কৈ দিব পাৰে, কিন্তু অলপ নুবুজাখিনিকে মানুহে বাৰে বাৰে কৈ কৈ তেওঁক একোৱেই নুবুজাৰ দৰে দমাই থৈ দিলে।'

গধূলি সুকন্যাহঁতক পুনৰ চঁক খুৱাই দুজন আলহীয়ে মাত দিলে।

বহঁতপুৰ এম ই স্কুলৰ হেড-মাষ্টৰ আৰু তাৰ সখীয়েক। সখীয়েকটো আতাকহঁতৰ ভকত, সিও বেলেগ এখন স্কুলৰ হেড-মাষ্টৰ।

চন্দন নথকাৰ বাবে বহঁতপুৰৰ হেড-মাষ্টৰে স্কুলৰ গণিত-বিজ্ঞানৰ গোটেই পৰীক্ষা-বহীবোৰ সখীয়েকক চাবলৈ দিছিল। সখীয়েকো বিজ্ঞানৰ, কিন্তু বহী চাব নাজানি পেলাই থৈ দিলে, সিও আজিলৈকে এদিনো স্কুলত পঢ়ুৱায়ে পোৱা নাই। উপায় নাপাই হালেই আলোচনা কৰি অলিন্দৰ ওচৰলৈ লৈ আহিছে, যাতে কোনে চাইছে কথাটো বাহিৰত নোলায়। সিহঁতহালে চন্দনৰ ফলীয়া দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিছে, ক'ত লুকাই আছে সোধা নাই, উত্তৰটো মুখেৰে উলিয়াব নোৱৰাৰ খবৰটো সিহঁতেও পাইছে, গতিকে সুধি লৈ অবিশ্বাসী হ'ব বিচৰা নাই।

কথা পাতি ভাল লগাত সিহঁতহাল প্ৰতিদিনে আহি থাকিল। লগতে এদিন কৃষ্ণ, এদিন হিন্দী-মাষ্টৰ।

অলিন্দই বহী কেইজাপ চাই শেষ কৰিলে, এটাও ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বিছৰ ওপৰত পোৱা নাই। চন্দনো পালেহি। হেড-মাষ্টৰে বহীখিনি চন্দনক চমজালে। কৃষ্ণই চন্দনক ক'লে, 'এতিয়া নম্বৰ কম পালে প্ৰসংগটো ওলাব। সৱকে ত্ৰিছ-পঁইত্ৰিছ কৰি পাছ-মাৰ্ক দি দে।' হেড-মাষ্টৰেও শলাগিলে।

অজান্তিমুলুকৰ বায়ু-পানীয়ে মোট সলোৱাই নতুন কৰি পঠিওৱা যেন লগা চন্দনৰ সৈতে আড্ডাৰ নিচাটো সিহঁতে সদায় আবেলি সুকন্যাহঁতৰ ড্ৰয়িং ৰুমত পূৰাবলৈ লৈছে। ভিতৰুৱাকৈ আন এখন আড্ডাও চলিছে— চন্দন-সুকন্যাৰ, লগত কোনোবা দিনা কৃষ্ণ।

ভিতৰৰখনত ওলায়— উকীলে গুৱাহাটীতো কৈ পঠিয়াইছে, যৌতুক আৰু বোৱাৰী নিৰ্যাতনৰ কেচখন সাংঘাতিক কাঢ়া, ছোৱালীজনী ঘূৰাই আনিব নোৱাৰিলে বাচিবলৈ টান আছে। ধৰ্ষণৰ কেচটো অলিন্দহঁতে শুনাকৈ নোলায়। চন্দনে আয়েকক পুনৰ গালি পাৰে, 'এইজনী মৰিলেই মই শান্তি পাওঁ, একদম দেখিবলৈ মন নাযায় এতিয়াৰ পৰা।' অলিন্দই ভাবে, 'নিজৰ দোষবোৰ সহ্য কৰিব নোৱাৰি সি মাকজনীলৈ অৰ্থহীন ঘৃণা অনুভৱ কৰিবলৈ ধৰিছে। তীব্ৰ ঘৃণা। ভুলটো সি নিজৰ সমুখতো স্বীকাৰ কৰিব পৰা নাই। জামিনটো লাভ কৰি নিজকে নিজৰ সমুখত নিৰপৰাধী প্ৰমাণ কৰিবলৈ মনটো মাকৰ প্ৰতি ঘৃণাৰে নিজৰ অজ্ঞাতেই ভৰাই পেলাইছে।' সুকন্যা-কৃষ্ণই চন্দনক মৃদু ধমক দিয়ে, 'ধেৎ, তই মুখেৰে এনেকুৰা কথা উচ্চাৰণ কৰিছ!', সৰ্বস্বান্ত যেন মানুহটোক টানকৈ ক'বলৈও সিহঁতে বেয়া পায়।

'তাক মজা দিম ৰ!', বহঁতপুৰ এম ই স্কুলত পঢ়ি থকা ৰশ্মিৰ ভায়েকটোৰ বিষয়ে হিন্দী-মাষ্টৰে ড্ৰয়িং ৰুমত ক'লে, 'সেইটো পাছ কৰিব নোৱাৰে। তাক এবছৰ হ'লেও ৰখাম। এবছৰ ৰখাই নিদিয়াকৈ তাক যাবলৈ নিদিও, চাই থাক।'

'তেতিয়া শিক্ষা পাই যাব বাপেক-মাকে!', হেড-মাষ্টৰে যোগ দিলে।

চন্দনে ক'লে, 'ময়ো ভাবিছোঁ তাৰ কথা! সি ক'লৈ সাৰিব!'

মানুহঘৰক প্ৰত্যাক্ৰমণ কৰিব বিচৰা ভাব এটা মনলৈ আহে যদিও সৰু ল'ৰাটোলৈ সুকন্যাৰ বেয়া লাগিল, তাই চন্দনলৈ চাই ক'লে, 'আৰু জঞ্জাল বঢ়াই নল'বি দেই। সৰু ল'ৰাটোক একো নকৰিবি।'

'নহয়, তেনেকুৰা একো নহয়। তাক কথাহে ক'ম। সিতো সৰু ল'ৰা, একো বুজি নাপায়, সি ঘৰত ক'বগৈ! তাক অকল কথা ক'ম!', হিন্দী-মাষ্টৰে ক'লে।

'সেইটোৰেই! সি বেয়া পোৱাকৈ একো নকওঁ। সৰু ল'ৰা, কিনো বুজি পায়, সি যি শুনে ঘৰততো ক'বগৈয়ে, ঘৰৰ মানুহেহে পাব ঠেকাটো! সদায় তাক শুনাম— ভালকৈ পঢ়, বায়েৰৰ নিচিনা নহ'বি। তেনেকৈ ক'লেই ঘৰত পাই যাব নহয় সেকা।', চন্দনে ক'লে।

'এহ, তাৰ নিজৰ কথা শুনা!', গোটে গোটে নেমুচেপাৰ দৰে গোটেইকেইটাৰ মুখকেইখন খঙত পেটেকা কৰি দিবলৈ মন গৈছে ভিতৰত বহি থকা অলিন্দৰ, 'এইজাক মোৰ শিক্ষক! এজাক পিশাচৰ তালফাল! সি..., সি মোৰ পঢ়াৰ চিন্তা কৰিছিল শিক্ষক-অভিভাৱক দেখুৱায়! মোৰ নামভৰ্তিৰ চিন্তা কৰিছিল! এইখন, আড্ডাখন কেতিয়া শেষ হ'ব! এইজাক আহিবলৈ কেতিয়া এৰিব? এইবোৰ মোৰেই শিক্ষক এসময়ত! ধেৎ, শিক্ষক হ'ল এইবোৰ! শিল্পী মাহীৰ বিয়াৰ পাছত হেডছাৰৰ আড্ডাটো বহঁতপুৰতহে নোহোৱা হৈছিল, মানে সেইখন আড্ডাহে শেষ হৈছিল! বিষয় মিলিলে সুযোগ লৈ এতিয়াও খলি পতা মানুহটোৰেই হৈ আছে তেওঁ!'

‘তুমিতো জামিন পাই গ’লা। সিহঁতেতো লাজ পাইছে এতিয়া। চিঠিখনতে লাজ পাইছিল। তাই যদি আত্মহত্যা কৰি দিয়ে কি হ’ব! সংসাৰখন ভাগিলেই। ক’ত পাব ছোৱালীয়ে আকৌ ল’ৰা এটা!’, হেড-মাষ্টৰে ক’লে।

‘তাকে মই ভাবোঁ, গাঁওখনৰ মাজে মাজে নিজে যোৱা ছোৱালীজনীৰ এতিয়া আশা কৰিবলৈ কিটো আছে! আত্মহত্যা কৰি দিলে ই বাচিহে যাব।’, বহুপৰ আলোচনাবোৰ মাথোঁ শুনি থকা কৃষ্ণয়ো ক’লে।

অলিন্দৰ মূৰটো ছিগি যাব যেন লাগিছে খঙত, ‘আৰে তাই কিয় আত্মহত্যা কৰিব? আগতে তাই হেঁপাহ লৈ জীয়াই আছিল, এতিয়া মুক্তি পাই জীয়াই আছে। হতাশা নায়েই তাইৰ মনত!’, সি নিশ্চিতকৈ জনাৰ দৰে ভাবিলে।

কেইদিনমান পাছত, আটাইকেইটাই কাণ-মূৰ পেলাই নিমাতে সোমাই আহিল। মুখত চিন্তাৰ ৰেখা নাই, কিন্তু কোনেও কাৰোৰে চকুত চকু ৰাখিব পৰা নাই। বেছি চিন্তিত হ’বলগীয়া কথা নহয় যেন অনুমান কৰি সুকন্যাই সহজভাবে সুধিলে, ‘বেয়া খবৰ আছে নেকি?’

আটাইকেইটাই লাজত মুখ খুলিব নোৱাৰিলে।

সিহঁত ড্ৰয়িং ৰুমত বহিল। সুকন্যাই আলেখ-লেখ চাই ৰৈ থাকিল।

হেড-মাষ্টৰে ক’লে, ‘ল’ৰাটোক স্কুলৰ পৰা এৰুৱাই নিলে আজি!’

পুনৰবাৰ বাক্যষাৰ শুনি আটাইকেইটা শিক্ষকে খোঁচ খোৱা কেঁচুৰ দৰে সোত-মোচ খাই গা জোকাৰিলে বহাতে।

সুকন্যাই উত্তৰ নিদিলে, তাই ভাবিলে, আন এখন গণ্ডগোল হোৱাতকৈ ভালেই হৈছে, আৰু তাই চঁকো খাইছে— মানুহঘৰে নতুনকৈ কিবা পৰিকল্পনা কৰিব নেকি!

কেইবাটাও মানুহ সোমাই থকাৰ উমান খিৰিকীৰ কাষৰ পৰাও কোনেও পাব নোৱৰা নিস্তব্ধতা-আড়ষ্টতাৰে সিহঁত বহি ৰ’ল।

সভাৰ মাইক বহুপৰ বেয়া হৈ থকাৰ পাছত পুনৰ হঠাতে বাজি উঠাৰ দৰে চন্দনে ক’লে, ‘বাপেক-মাকহাল ইমান চিন্তা কৰিব পৰা মানুহ নাছিল নহয়! কেনেকৈ এতিয়া সিহঁতে আগতীয়াকৈ খেলিব পাৰিছে, মই ভাবি আচৰিত হৈ গৈছোঁ!’

‘ডাঙৰ মোমায়েকটো লাগি আছে, সমস্ত চিন্তা তেওঁৰ হাতলৈ নি লৈছে।’, এটাই ক’লে।

‘সেইটোতো গম পাইছোঁ। তথাপি! তেওঁতো বিছ কিলোমিটাৰ দূৰত থাকে। গৈ পাবলৈ আধা ঘণ্টাৰ বেছি লাগে, ফোন কৰিবলৈ বহঁতপুৰৰ পৰা শালবাৰী চেণ্টাৰলৈ আহিব লাগে। ইয়াৰ পৰা উৎসটো, তথ্যটো পাব লাগিব। সেইটোতো সিহঁতে দিব জানিছে! বাপেকটো মানুহৰ শাৰীত পৰে নেকি! একো কথা বুজি নাপায়!’

এইযাৰ শুনি সুকন্যাৰ বিপুললৈ মনত পৰি গাটো বিজবিজালে— বিপুলকো মানুহে নিশ্চিতকৈ সেইটোকে কয় বা চন্দনেও তেনেকৈয়ে ভাবে! বিপদত ভিনিহিয়েকটো দৌৰি থাকে, ভিনিহিয়েকটো নহ'লে তাক নহয়, পাছত সি মানুহ ৰূপে গণ্য নকৰে।

'এদিন কথা পাতাচোন তুমি মোমায়েকৰ লগত, কি কয়। এদিন ফোনটো কৰিলে একো অপকাৰ নহয়তো, ভালকৈ সোধা। বাইদেৱেও পাতক।'

'ময়ো ভাবোঁ সেইটো। তাৰ্লৈ যোৱা মানুহ লাগিছিল। ইমান দিনে কথা পতা হ'লে তেতিয়াই কিজনি কেচটো উঠায়েই ল'লেহেঁতেন।', সুকন্যাই ক'লে।

'মাক-বাপেকহালক এসেকা দিবলৈহে মোৰ মন আছে!', ক্ৰোধাগ্নিৰে চন্দনে ভ্ৰূ-প্ৰসাৰণ কৰিলে। তাৰ মনত পৰিছে, টিউচনলৈ তাক মতাৰ পৰা শেষবাৰ মাতি পঠিওৱা দিনলৈকে সিহঁতে তাক দেৱতাক আদৰ কৰাদি কৰিছিল। তেনেকৈয়ে পাছতো ভক্তি কৰি থাকি তাৰ মততে সুৰসুৰীয়া হৈ থকা হ'লে সিহঁতৰ কি লোকচান আছিল — তাৰ মনলৈ তেনে ভাব আহিছে। আৰু তাইহে বেছি জোৰ কৰিছিল ঘৰলৈ যাবলৈ, তাইতো তাক বলিয়াৰ দৰে ভাল পায়, তথাপি তাতকৈও মানুহহাল তাইৰ বাবে কিয় ওপৰত হ'ল, তাক এৰিব পৰাকৈ —এতিয়াও সি বিশ্বাস কৰিব নোৱৰা হৈ আছে। সি ক'লে, 'মোৰ ক'বলৈ মন আছে— তহঁতেই জীয়েৰৰ জীৱনটো ধ্বংস কৰিলি। মানুহহালে ভাবিছে কি!'

সি হঠাতে আজিয়েই অঘটন ঘটাই নিদিয়ে, অন্ততঃ এতিয়াৰ মানুহটোৱে নঘটাই। গতিকে সাধাৰণভাবে বাকীবোৰে একোষাৰ কৈছে, মাতবোৰ নিষ্প্ৰভ। উগ্ৰ হ'লেও চন্দনৰ মাততো অনুশোচনাৰ সুৰ শুনিছে অলিন্দই। সি ভাবিলে, আজিৰ লাজতে বাহিৰৰ আড্ডাখন কমিব, কম দিনৰ ভিতৰতে ইয়াত বন্ধ হ'ব, 'ৰশ্মিৰ মাক-দেউতাকহালক মোমায়েকটোৱে নক'লেও এতিয়া নিজেও হয়তো স্কুলখনৰ পৰা আঁতৰাই নিবলৈ সিদ্ধান্ত ল'ব জানিছে! কাৰণ নিজৰ জীয়েকজনীৰ দুৰ্গতি দেখাৰ অভিজ্ঞতা পাৰ হৈ গৈছে তেওঁলোকৰ। কোব খোৱা নিমাখিত কুকুৰায়ো উভতি খেদি অহাৰ দৰে তেওঁলোকৰ স্বকীয়তা এটা গঢ়ি উঠিছে, বিবেচনা শক্তি সক্ৰিয় হৈছে। মামাই কৈ আছে কি! দুৰ্বল বাপেক-মাকহাল পায়েই লুটিছিল তাইক, সেইটোকে এতিয়া নিজেই বুজাই থকা নাই জানো! ... এইবোৰ আড্ডা হোষ্টেলৰ আড্ডাতকৈও ভয়ংকৰ, সিহঁতে নাজানে? এইবোৰে মোৰ পঢ়াত দিগদাৰ কৰাটো নুবুজে এতিয়াও?'

'প্ৰতি খোজে খোজে যেনে-তেনে যে বাচি গৈ আছ তই, সেয়াই বহুত!' সুকন্যাই ক'লে।

'সঁচা দেই। আতাৰ কিবা পূণ্যৰ বাবেহে বচাই দিছে ঈশ্বৰে। একোতো বাকী নাৰাখিলে, সৰতে কেচ দিলে- পুলিচ, ক'ৰ্ট, আছু, আৰএছএছ, প্ৰেছ-ক্লাব, মহিলা-সমিতি, নামঘৰ, সাংস্কৃতিক-সংঘ, ... প্ৰতিটোতে দিছে!', হিন্দী-মাষ্টৰে ক'লে।

চন্দনে তৃপ্তিৰে পুনৰোক্তি কৰিলে, 'সেইখন চাৰ্টিফিকেট কেতিয়া যে উলিয়াইছিলোঁ! সেইখন দি থৈ গৈছোঁ কাৰণে আছুকেইটা ঠাণ্ডা হৈ পৰিল— মোক টানি ধৰিলে দলৰ চাৰ্টিফিকেটখনৰে বদনাম! দলৰে মানুহ হিচাপে ক্ষতি! হা হা হা। ইয়াৰ এইকেইটাই তেনেকুৱা চাৰ্টিফিকেট নিজে দেখিছেনে নাই! সিহঁতে মোক ওপৰৰ মানুহৰ শাৰীত ধৰি ল'লে! এইফালে আৰএছএছত ইয়েই লীডাৰ', সি কৃষ্ণলৈ হাতখন আগবঢ়াই দেখুৱালে, 'ময়ো তিনিবাৰ কেম্প কৰিবলৈ গৈছোঁৱেই! মহিলা-সমিতিৰ পাৰাৰটো মাকৰ চিঠিখনে কমালে। মহিলা-সমিতি মানে কি নো— সিহঁতৰ চুবুৰিৰে মাইকীকেইজনী, মাষ্টৰকেইটাৰ ঘৈণীয়েক কেইজনী চেক্ৰেটাৰি, গিৰীয়েককেইটাই চলাই থাকে, সৰ ঠাণ্ডা হোৱা দেখি সিহঁতে চাগে ভয়ো খালে। প্ৰেছ-ক্লাবেই যেনিবা বাতৰিসোপা লিখিলে, মোমায়েকটো নিজে সাংবাদিকো যে!'

চন্দন নিশা ইয়াতে থাকেহি। আবেলি সুকন্যাই আতাকহঁতক দেখা দি আহিবলৈঅলিন্দক বহঁতপুৰলৈ পঠিয়ালে।

অলিন্দই গৈ চোতালৰ পৰা দেখিলে— বাৰাণ্ডাত হিন্দী-মাষ্টৰ, তজবজীয়া ভকত তিনিজন, আৰু চন্দন। 'ভকতবোৰ আকৌ আহি বহিবলৈ লৈছে! আড্ডা এখন আবেলি ইয়াত মাজে মাজে বহে তেন্তে?' সি আটাইলৈকে চাই মূৰ জোকাৰি সম্ভাষণ জনালে। তাক সঁহাৰি দিবলৈ কাৰোৰে ধৈৰ্য দেখা নগ'ল, বৰশীত ক্ষন্তেক পাছতে মাছ এটাই খোঁট দিবই নিচিনাকৈ আটাইকেইটাই ব্যগ্ৰ হৈ বাৰে বাৰে বাহিৰলৈ চাই আছে। 'আপুনি ওলাই যাওক নেকি!', হিন্দী-মাষ্টৰে ভকত এজনক ক'লে।

'অঁ যাওঁ!'

'সৈজন সৈজন, গ'লেই!', আন এজনে ক'লে।

যাবলৈ থিয় হোৱাজনে দৌৰি একে জাপে চাইকেলত উঠি উৰাই দিলে, সমস্যা নিজ হাতে সমাধান কৰি তোলাৰ বিশ্বাস আৰু গৰ্বত তেওঁ উৎফুল্লিত। অলিন্দই দেখিলে, ৰশ্মিৰ দেউতাক পাৰ হৈ গৈছে।

মধুৰ ক্ষণ এটা অহাৰ উত্তেজনাৰে বাকীকেইটাই আলোচনা কৰিলে। অলিন্দই শুনি বুজিলে, ৰশ্মিৰ দেউতাক এই সময়ত প্ৰায়েই মথাউৰিৰ ওপৰৰ বজাৰখনলৈ যায়, তাতে অলপ সময় বহে, কথা-বতৰা পাতে। এইমাত্ৰ ওলাই যোৱাজনো কেতিয়াবা সংগী হৈছিল। কেইদিনমানৰ পৰা এওঁলোকে ইয়াত চোপ লৈ আছে— পদূলিতে ধৰি দেউতাকক ঘৰলৈ লৈ আহিব, অঁকৰা মানুহটোৱে চিনাকি লগটোৰ কথা পেলাব নোৱাৰিব।

যোৱা ভকতজন অকলে উভতি আহিল, চকুপানী ওলাওঁ ওলাওঁ, লাজত মূৰ ওপৰ কৰিব পৰা নাই, অপমানবোধো কৰিছে, 'ভবাৰ দৰে কথাবোৰ সহজ নহয়!'

'কি হ'ল ?' হিন্দী-মাষ্টৰে সুধিলে।

'নহয়, তেওঁ কৈছে— ভবাৰ দৰে কথাবোৰ সহজ নহয়।'

'আৰু ? নাহোঁ বুলি ক'লে ?' আন এজনে সুধিলে।

'নাহে!'

গোটেইকেইটাৰ মূৰ তল হ'ল। অলপ ৰৈ ভকতজনে বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে, 'অঁকৰা মানুহটোৱে ৰোষ নৰখাকৈ দুযাৰ কথাতে সম্পূৰ্ণ শেষ কৰি দিলে! মই কোৱাটো তেওঁ পেলাব পাৰিব, মই ধাৰণাই কৰা নাছিলোঁ। উহ্ উহ্ উহ্। কেনেকৈ কথা ক'বলৈ শিকিছে মানুহটোৱে ?'

'হয় দেই, সেইটো মানুহ সোমাই গুচি আহিব লাগিছিল! তেওঁ ভোল নগ'ল! ওচৰত নিজৰ মানুহো কোনো নাই, বোলে ৰৈ শিকাই আছে! যিফালেই ঠেলে, সেইফালেই যোৱা অঁকৰা মানুহটো, অকলে একেযাৰে উত্তৰ দিব পাৰিছে! কিমানপৰ হ'লনো! আপুনিতো গ'ল, গুচিয়েই আহিল!'

'তেওঁ গুচি যোৱাৰ ফালে চাই মই ৰৈ থাকিলোঁ কাৰণেহে সেইকণো! তেওঁতো ৰৈয়েই নাথাকিল! শেনটো যোৱাদি গৈ ফেঁচাটো অহাদি ঘূৰি আহিলোঁ!' নিজকে আৰু ইয়াতকৈ বেয়াকৈ ক'ব নোৱাৰি, তেনে ভাবেৰে তেওঁ মূৰটো তল কৰি জোকাৰি জোকাৰি ক'লে। লাজৰ মাজত নিজক প্ৰবুদ্ধ কৰি তেওঁ আকৌ ক'লে, 'অঁকৰা মৈত উঠিল!'

'বাৰে বাৰে অঁকৰা মানুহ, অঁকৰা মানুহ কৰি আছে কিয় ? হিন্দী-ছাৰে কেতিয়াবা তাইক পালে শিক্ষক হিচাপে মুখামুখি হ'ব পাৰিবনে ?' অলিন্দৰ মনত খং উঠিছে।

এজনে চন্দনলৈ চাই চিন্তাশীলভাবে ক'লে, 'তুমি মোমায়েকলৈ ফোনটো কৰা। আজিয়েই কৰা, বাইদেউৰ ঘৰলৈ গৈ।'

'আজিয়েই কৰিলে বেয়া হ'ব নেকি! এইটোতো হৈয়েই গ'ল!' চন্দনে মুখ মেলিবলৈ নাপাওঁতেই আন এজনে ক'লে।

'নহয়। মই কেলেই কৈছোঁ— আজি তেওঁ উভতি শালবাৰীলৈ যাবলৈ সময় নাই, বা তেওঁ এতিয়াই ঘূৰিও নাহে। খবৰটো সিফালে তেওঁলোকে কাইলৈহে দিব পাৰিব, যদিহে ৰাতি কোনোবা ল'ৰা-পোৱালী পঠিয়াই কাৰোবাৰ ঘৰৰ পৰা ফোনটো নকৰাই। গতিকে তুমি তাৰ আগতেই ফোনটো কৰাগৈ, দুয়োটা কথা তেওঁলোকে একেলগে গম পাওক। আমি যিটো ভাবতে নামাতোঁ লাগিলে, তেওঁকতো মাতিলোঁগৈ ঘৰলৈ, ইয়াৰ পৰা ওলাই গৈ মতা হৈছে, গতিকে মনবোৰ অলপ কুমলিব।'

চন্দন অলিন্দৰ লগে লগেই আহিল। ফোনটো লগালে। '... মামা, শুনক, ... আপুনি অকণমান শুনক, ... মই আপোনাক মামা বুলি কৈছোঁ, আপোনালোকে খংটো অকণমান কমাওক', কৈ লৈ সি মাথোঁ শুনি আছে। আকৌ সি ক'লে, 'আপুনি পেপাৰত দিছে—

ধৰ্ষণ কৰিছে, কিন্তু আমাৰ এটা প্ৰেম আছিল’, পুনৰ সি শুনি আছে। সি আকৌ ক’লে, ‘এয়া মোৰ বাইদেউ আছে ওচৰতে, পাতকচোন, বাইদেউ-ভিনদেউক মই গাৰ্জেন ৰূপে ভাবোঁ, তেওঁলোকৰ মতেই চলোঁ, আপুনি যি ক’বলগীয়া আছে বাইদেউক কওক।’

‘হয় ... হয় ... হয় ... হয় ... হয় ... হয় ...’, সুকন্যাই ক’বলৈকে সুবিধা নাপালে। শেষত তাই ক’লে, ‘আপোনালোকে তাৰ ঘৰখনলৈকে চাব, তাৰ কিবা এটা হ’লে আতাকহঁতৰ গতি নোহোৱা হ’ব, তিনিওজনৰ অৱস্থা বেয়া।’

‘কি ক’লে তোক?’, ফোনটো ৰখাৰ পাছত চন্দনে সুকন্যাক সুধিলে।

‘তেওঁ যিখিনি কৈছে সঁচাই কৈছে, মই কেনেকৈ উত্তৰ দিম! তেওঁ কৈ দিছে— আপোনাৰ ভায়েকটোৱে মানুহৰ আগত যিটো ভাও ধৰি থাকে, তাৰ নিচিনা শান্ত-শিষ্ট, ভদ্ৰ-নিমাখিত এটা যেন নায়েই, কিন্তু ভিতৰি তাৰ নিচিনা অসৎ, বদমাছ কোনো নাই। বাহিৰটোৰ নিচিনা ভিতৰত ক্ষুদকণ এটাও নাই তাৰ। আপোনাৰ ভায়েকটোৰ ভিতৰটোত ভাল লক্ষণ নায়েই, ধুৰন্ধৰৰ শেষ। ... সেইবোৰত মই কি ক’ম, সেইবোৰতো সঁচা! তেওঁ আপোনাৰ ভায়েকটো, আপোনাৰ ভায়েকটো কৰি কথা কৈছে। এতিয়া তই আমাক গাৰ্জেনটো পাতি দোষটো আমাৰ ওপৰত দিলি। তই গাৰ্জেনৰ মতে কোনদিনা চলা মানুহ? তই জানো বাইদেউ-ভিনদেউৰ কথা কেতিয়াবা শুনি বা ভাবি পাইছ? আগলৈনো কোনটো শুনিবি? আগলৈও একেই হ’বি। আমাক মানুহ হিচাপে গণ্য নকৰ। ... বাৰু সেইবোৰ থাকক, তেওঁ এটা কথা ক’লে— আপোনালোকৰ কোনো মানুহ নাহিল, কৰ্তব্য আছিল। মই তেতিয়া কৈ আছিলোঁ— মানুহ যাব লাগিছিল, কোনো নোলাল যাবলৈ, ভকত-পৰিয়াল-মিতিৰৰ কোনো নোলাল, ক’লৈই মূৰ পোলোকা মাৰিলে আনকি জোঁৱাইকেইটায়ো, ক’ৰ্টৰ চিনেমাখনহে সিহঁতক চাবলৈ মাতিব লাগে, মইতো অকলে যাব নোৱাৰোঁ, ভিনদেৱে অকলে সিমানখিনি পাতিবগৈ নাজানেই। কিজানি কেচটো সিমানতে শেষ হ’লহেঁতেন, ছোৱালীও ঘূৰাই পঠিয়ালেহেঁতেন।’

‘মোকো কৈছে— আপুনি ইমান দেৰিকৈ ফোন কৰিছে, কিমান দিন পাৰ হৈ গ’ল, আপুনি সংসাৰ কি বস্তু নাজানেই।’, সত্যটো স্বীকাৰ কৰাৰ দৰে সি ভাবি ৰ’ল।

‘আৰু কি ক’লে?’

‘তোক কোৱাবোৰো। কোৱাটো উগ্ৰ হৈ কৈছে। তেওঁক দোষ দিব নোৱাৰোঁ। তেওঁ কৈছে— লাজ পাওঁ আমি, শিক্ষক এজন হৈ এইবোৰত আপুনি লাজ নাপালেও আমি লাজ পাওঁ।’ তাৰ নিজৰ মুখেৰে স্পষ্টকৈ ওলোৱা শুনি সুকন্যাৰ মনলৈ আশা এটা আহিল, ‘ব্যাধো বাল্মিকী হোৱাৰ কাহিনী কৈ কৈ মানুহৰ অন্তই নহয়, ইয়াৰো জেদ-বাদবোৰ তেনেকৈ গুচেই কিজানি! আমাৰবোৰৰ লগতে কৰাখিনি অন্ততঃ বুজি পাই কমেই বা!’ তাই সুধিলে, ‘উপায় দিলে নে?’

'এতিয়া পলম হৈ গ'ল, যি দিয়ে আইনে দিব, আপোনাৰ চাকৰিটো মই খাব বিচৰা নাই, এটা চাকৰিৰে ঘৰ এখন কেনেকৈ চলে মই জানো, কোনো নথকা হ'লে আপোনাৰ চাকৰিটো নাথাকে, মই খাই দিলোঁহেঁতেন, আপোনাক মই লগে লগে ধৰাই আনিব পাৰোঁ, সেইটো মই নকৰিলোঁ।'

'মোকো সেইটোকে কৈছে। মই যিটো ভাবিছোঁ— তেওঁলোকেও চিন্তা কৰিলে, চালে কথাবোৰ, বৰকৈ টানি আকৌ নধৰে, কিন্তু ছোৱালী নপঠিয়ায়।', সুকন্যাই সান্ত্বনা দিয়াৰ সুৰত ক'লে।

'আচল দিগদাৰটো তাতেই! ছোৱালী নাহিলে গ্ৰাসৰ মুখত ভৰি সোমাই থকাৰ দৰে ভাবিবলৈ বাৰে বাৰে কৈ পঠিয়াইছে উকীলে। নাৰী-নিৰ্যাতনৰ আইনখনেই বেলেগ কৰি থৈছে। পুৰুষৰ কথাই নৰজে, সেইকাৰণেই সেইখন জাপি ফচাই দিয়ে। অকল যৌতুকৰ কেচটো দিয়া হ'লেও সমানেই দিগদাৰ।', হতাশা আৰু সংশয়ত চন্দনৰ মাতটো চেপা খাই ওলাইছে, বুকুখন শূন্য হৈ পৰিছে, কুঁজা হৈ পৰিব যেন তাৰ ভাব আহিল, বিচনাত পৰি দিলে অতি দুখদায়কভাবে সৰি পৰাৰ দৰে বুজাব — সি এখোজ এখোজকৈ কোঠাটোৰ পৰা ওলাই চকী এখনত বহিল।

সুকন্যাই অলিন্দক সপ্তাহে সপ্তাহে বহঁতপুৰলৈ পঠিয়াই আছে। তাইৰ ভাব- যিটো সময়ত বোৱাৰী এজনীয়ে ঘৰখন চম্ভালি ল'ব লাগিছিল, বুঢ়া-বুঢ়ীকেইটাক মূৰত তুলি ৰাখিব লাগিছিল— কাপোৰ-কানি ধুই, জোখ জোখ সময়ত চাহ-ভাত খুৱাই — সেই সময়ত পুনৰ এজনী বোৱাৰী ঘৰখনলৈ অনাটোও সম্ভাৱনাহীন হৈ পৰিছে, 'চাকৰিটো দেখুৱাই নপঢ়া-নেমেলা গাঞা ধৰণৰ কোনোবা এজনী আনিব পৰা যাব, লাগেও তেনেকুৱা এজনীয়েই, পঢ়ি-শুনি অহা বোৰে ঘৰ নচলায়, চৰিত্ৰৰ কথা এদিন তল পৰিলে ওলাব তেনেকুৱা কতজনী ছোৱালী গোসাঁইৰ মাজতে, কিন্তু কেচটো ছিগে কেতিয়ালৈ! নাতিটোক দেখি থাকিলেও বুঢ়া-বুঢ়ীকেইটাৰ মুখত হাঁহিকণ ওলাব, মিতিৰ-কুটুম্বৰ মানুহবোৰৰ কাৰোৰে আহিবলৈ সময় নাই, মোৰো দেখোন ঘৰখন এৰি যাবলৈকে দিগদাৰ, বৰ-আতাহঁতৰ ঘৰখন সেয়াই হ'ল।', ভাবি তাইৰ বুকুখন চেৰেং কৰে, 'বৰ-আতাহঁতৰ ঘৰখনে ৰশ্মিৰ পক্ষ নলৈ প্ৰথমেই চন্দন বা মোকে হ'লেও এষাৰ কাণত পেলোৱা হ'লে! গুচি যোৱাটোত কিজানি বাধা দিব পৰা গ'লেইহেঁতেন। সিহঁতেতো সৎ ভাব লৈ তাইক সহায় কৰা নাই! সিহঁতৰ আখেজহে সেইটো!'

আবেলি বহঁতপুৰৰ পৰা অলিন্দৰ পিছে পিছে চন্দনো আহি আছে। শালবাৰী চেণ্টাৰত কেইবাটাও ল'ৰাই অলিন্দক ৰখালে, 'তোমালোকৰ পদূলি মূৰতে একচিডেণ্ট এটা হ'ল। বাইকৰ ল'ৰা দুটা পৰি গ'ল।', পথটোত মাহেকে-পযেকে দুৰ্ঘটনা থাকেই, অলিন্দ চিন্তিত নহ'ল, কিন্তু ল'ৰাবোৰৰ মাতত সামান্য উত্তেজনা প্ৰকাশ পাইছে, চন্দনো ৰ'লহি, ল'ৰাবোৰে

কৈ আছে, 'তোমালোকৰ ঘৰত মিস্ত্ৰীবোৰে কাম কৰি আছে, কেইবাটাও মানুহ আছে সিহঁত, কিন্তু এটাও বাটলৈ নাহিল, তাৰ পৰাই চাই আছে, মানুহ মৰি যোৱা হ'লে কি হ'লহেঁতেন! আমি দেখি দূৰৰ পৰা দৌৰি গৈ পাইছোঁগৈ। বাইকখন তোমালোকৰ ঘৰত আমি সুমুৱাই থৈ আহিছোঁ, চাবা তুমিও, পাছত সিহঁতৰ কোনোবা গৈ লৈ আনিব।' অলিন্দই সুধিলে, 'মানুহ দুজন ক'ত আছে এতিয়া? ক'ৰ মানুহ?' 'আমি হস্পিটেলত ভৰালোঁ, অলপহে দুখ পাইছে, ডাক্তৰে পঠিয়ালে, ঘৰৰ মানুহ আহি লৈ গ'ল। বাইক নিবলৈ আকৌ আহিব আজিয়েই বা কাইলৈ, তিনি কিলোমিটাৰমান ভিতৰলৈ ঘৰ।'

ঘৰ পাই অলিন্দ ভিতৰলৈ গ'ল, চন্দনে বাহিৰতে ৰৈ মিস্ত্ৰীবোৰক গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে, '... চকুৰ আগত দেখিও তহঁত এটাও মানুহ যাব পৰা নাই হা? আমাৰ তেজহে নষ্ট হৈছে হওক — নহয় জানো? তহঁতৰ মুছলমান হোৱা হ'লে, নিজৰ হোৱা হ'লে গ'লিহেঁতেন। হিন্দুৰ তেজ নষ্ট হৈছে হওক, মৰক, সেইটোৱেই তহঁতৰ চিন্তা! আজি মানুহ মৰি যোৱা হ'লে তহঁতক ইয়াত সুদাই এৰিলেহেঁতেন আমাৰ মানুহে!' কাম সামৰি দুটামানে হাত-ভৰি ধুই আজৰি হৈ চোতাললৈ আহি আছিল, কেইটামানে কৰণি-বেলচা সামৰি আছিল, সিহঁত আচৰিত হৈ জেগাই জেগাই ৰৈ দিলে। অলিন্দ-সুকন্যা বাহিৰলৈ ওলাই আহিল, 'ৰ ৰ, তই তেনেকৈ নক'বি, সেইবোৰ একো নহয়, মই নিজে দেখি আছোঁ', সুকন্যাই ক'লে।

'নহয়, ইহঁতক ক'ব লাগে কথা!', সি চিঞৰি ক'লে।

'মনে মনে থাক, ৰ। তেওঁলোক দুজনমান যাবলৈ ওলাইছিলেই, মানুহকেইটা নিজে উঠিলেই, কাম এৰি দৌৰিবতো নোৱাৰে!' সুকন্যাক অৱলম্বন কৰি হেড-মিস্ত্ৰীজন আগবাঢ়ি আহিল, 'ঘটনাটো ডাঙৰ নহয়, মানুহ দুটা পৰি নিজে উঠিছেই, আমি প্লাষ্টাৰ মৰাৰ কাম, দৌৰা-দৌৰিকৈ নামি যাব নোৱাৰি, যোগালি দুটা দৌৰিছিলেই - মানুহ দুটা থিয় হৈ নিজেই বাইক উঠোৱা দেখি সিহঁত উভতি আহিল, সিফালে ল'ৰাবোৰ দৌৰি অহা দেখিছে কাৰণে। একোৱেই হোৱা নাই কাৰণে আমি নগ'লোঁ।'

'চেণ্টাৰত কোনোবাই কিবা কৈছে নেকি?', সুকন্যাই অলিন্দক সুধিলে।

'ল'ৰাবোৰ আবেলি বাটত ঘূৰি থাকে নহয়, মোক এজাকে পাই ৰখাই লৈ খবৰটো দিছে, অন্য একো নাইকোৱা।'

চন্দনে লাজ পাই হাঁহি মাৰি হেড-মিস্ত্ৰীজনক ক'লে, 'আপুনি সঁচাকৈ ভয় খালে নেকি! মই জোকাইছোঁহে।'

'নহয়, আমাৰ মনত কথাটো লাগি থাকেতো! গুজৰাটত সিদিনা সেয়াই!'

শান্ত হোৱা দেখি বাকীবোৰ কামে কামে লাগিল, অলিন্দ-সুকন্যা ভিতৰলৈ সোমাল, চন্দনে মিস্ত্ৰীজনক ক'লে, 'আচলতে কি জানে, আমি হিন্দুৱে কেতিয়াও আক্ৰমণ নকৰোঁ, সেইটো আমাৰ সংস্কৃতিয়ে নকয়। কিন্তু কাণ্ডটো কিয় হ'ল? প্ৰথমে কোনে কৰিলে?

ট্ৰেইনত আমাৰ মানুহখিনি কিয় জ্বলাই দি(লা-টো ক'বলৈ লৈও সি নিজে পৰিস্থিতিটো বেয়া কৰি পুনৰ লজ্জিত নহ'বলৈ ক'লে-)লে ? আমাৰ মহিলাবোৰক কোনে দাগ লগাইছে! আমাৰ যুৱতীবোৰৰ সতীত্ব কোনে লুটিছে! শিশুবোৰ কোনে জ্বলাই দিছে! তোমালোকে আমাক পদে পদে আক্ৰমণ কৰি থাকিবা, আমিতো বহি নাথাকোঁ — মই তেওঁলোকৰ কথা কৈছোঁ দেই। আমাৰ প্ৰতিৰোধ ক্ষমতাটো আছেতো। আমাৰ গোমাতা ধ্বংস কৰি দিছে, আমি কি চাই থাকিম ! আপুনিয়েই কওক, আপুনি বাৰু অসমীয়া মই মানিছোঁ, কিন্তু আপোনালোকেও বাংলাদেশীবোৰ সুমুওৱা নাই জানো ! ঘৰে ঘৰেতো ৰাখিছে !'

অলিন্দই বাহিৰলৈ কাণ থিয় কৰি আছে, 'এইটোৱে মহিলা আৰু মাতাৰ সন্মানৰ চিন্তা কৰিছে চোৱা ! তাৰ মানসিকতাটো অহৰহ প্ৰভুত্ব খটুৱাব বিচৰি থকা পৰ্যায়লৈ গুচি গৈছে। আগতে ভনীয়েকহঁতৰ ওপৰতো সেয়া প্ৰভুত্বই, এতিয়া সকলোতে। নিজৰ ধৰ্মটোও তাৰ বাবে মন শুদ্ধিৰ অৱলম্বন নহয়, কেৱল আনৰ ওপৰত নিজৰ ভুৱা-শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰতিপন্নৰ প্ৰদৰ্শনকামিতাহে।'

মিস্ত্ৰীজনে ক'লে, 'নাজানো, কোনোবাই ৰাখিছে কি নাই ৰখা। ৰাখিব পাৰে, মই নাই ৰখা বুলি নকওঁ। কিন্তু আমাৰ পেটটোৰ চিন্তা। পুৱা আহোঁ, কাম কৰোঁ, দেখিছেই। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে পঢ়ি আছে, স্কুল যায়, কলেজ যায়, মই গৈ গধূলি সোমাওঁ, এয়াই আমাৰ জীৱন, নিজৰ কথা ভাবোঁতা নাই, লোকক মই কিয় ৰাখিম !'

সন্ধিয়া ভগাৰ পাছতে সুকন্যাই চন্দনক ভাত দিলে, সি ক'ৰবালৈ যাবলৈ ওলাইছে, নিশাই ঘূৰি আহিব। 'সেইকাৰণেই মোৰ পিছে পিছে সোনকালে আজি আহি আছিল', অলিন্দই ভাবিলে, কিন্তু ক'লৈ যাব সি উমান নাপালে।

পৰাণে হাতীৰ তলুৱাৰ খোজ পেলাই আহি আহি অলিন্দৰ ওচৰত বৈ ফুচফুচাই ক'লে, 'মামাই ৰশ্মিক ভুলাবলৈ যাদু কৰিবলৈ যায়। ডাঙৰ বেজ এটা পাইছে! যাদু কৰিবলৈ কাপোৰ নাই নহয়', সি কথাৰ লগে লগে হাতেৰে এসোপা অংগী-ভংগীও দেখুওৱাত লাগিল, 'আগতে আমাৰ ইয়ালৈ আহোঁতে পিন্ধা ব্লাউজ এটা থাকি গ'ল— সেইটো মনত আছে। বাকচত পালে। সেইটোকে লৈ যায়। মই গম পাই আহিছোঁ।' পৰ-ৰাষ্ট্ৰৰ বৃহৎ ৰহস্য এটা উদঘাটন কৰি অহা গুপ্তচৰ এজনৰ সমান উল্লাসত পৰাণে এক সাংঘাতিক কৌতুকৰ ভংগীত শব্দ নোলোৱাকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে, যেন নিয়ন্ত্ৰণটো এৰি দিলেই গোটেই ঘৰ নিনাদিত হৈ উঠিব। তাৰ ৰূপটো দেখি অলিন্দৰো হাঁহি উঠিল, কিন্তু অশান্তি আৰু বিষাদে আঘাত হানিলে— অকলে অকলে গোটেই ঘটনাবোৰ ভায়েকে কি ধৰণে ভাবিছে ? এই সৰু ল'ৰাটোৱে কোনটো কাৰণত হাঁহিছে ? মন্ত্ৰৰে মানুহক চালনা কৰিব পৰা যেন দেখি নে অন্ধবিশ্বাসী ডাঙৰক দেখি ? অলিন্দই বুজিব নোৱাৰিলে। সি তাক সোধে কেনেকৈ ?

*** *** ***

অলিন্দৰ ৰিজাল্টৰ তাৰিখ ইতিমধ্যে ঘোষণা হ'ল, আৰু কালি অমৰা কলেজৰ ফালৰ দূৰ-সম্পৰ্কীয় এঘৰৰ ছোৱালী এজনী মাকৰ সৈতে ফুৰিবলৈ আহোঁতে প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰৰ ঘটনাটো ক'লে। ৰাতিপুৱা চাহ খোৱাৰ পাছত বিপুলে বলকি থকাৰ উমান পাই অলিন্দই তাকে বলকিছে নেকি কাণ থিয় কৰি শুনিলে।

অলিন্দই তাতে পঢ়াটো মানুহঘৰে কালিলৈকে জনা নাছিল। কেইদিনমান আগতে ধ্ৰুৱ মহন্ত সিহঁতৰ ঘৰলৈ গৈছিল, ছোৱালীজনীয়ে এনেই প্ৰেক্টিকেলৰ কথাবোৰকে পাতিছিল, তেওঁ এটা ল'ৰাক এইবাৰ ফেইল কৰাইছে। অলিন্দই টিউচন নকৰাটো শুনি তাইৰ সন্দেহ হৈছে ফেইল কৰোৱাটো কিজানি অলিন্দই হয়। তাই আগতে জনা খেলা কিছুমানো ক'লে। চন্দনৰ ঘটনাটোত লাগি থাকোঁতেই ধ্ৰুৱ মহন্তৰ ঘৰলৈ সুকন্যাৰ এদিনো যোৱা নহ'ল, তেতিয়াই ফোন কৰি বিপুলে নাম গাবলৈ যোৱাটোও বাতিল কৰা হ'ল। তেতিয়া তেওঁ বুজি পাইছিল যদিও এতিয়া সুকন্যাই গোটেইবোৰ কথা ভাবি অত্যন্ত ভয় খাইছে। গধূলি তাই চন্দনক ক'লে, সি অলিন্দকে দোষ দিছে। চন্দন একপ্ৰকাৰে খাটাঙেই হ'ল যে এইবাৰো ফেইল।

অলিন্দই শুনিলে, সুকন্যাই খিলখিলাই হাঁহি বিপুলক কিবা এযাৰ কৈছে। বিপুলে ফোনটো আৰু বিলৰ কথা কৈ সুকন্যাকহে বলকি আছে।

ফোনৰ বাধ্যতামূলক বিলটোতকৈ অধিক কোনোবাৰেই অহা নাছিল, কিন্তু চন্দনৰ কেচটোৰ পাছৰে পৰা প্ৰতিবাৰে পাঁচ গুণকৈ আহিবলৈ লৈছে। টকা-পইচাৰ খৰচক লৈ বিপুলে কোনোদিন কাজিয়া কৰা নাছিল, এটা হিচাপ মতে ঘৰখন চালি আছে, সুকন্যায়েই চলাই আছে। আজিয়েই প্ৰথম শুনিছে অলিন্দই। কিন্তু, অলিন্দই বুজিলে, আজিও আচল কাৰণ খৰচটোক লৈ নহয়। বিপুলে এতিয়া কৈ আছে টেলিফোন লাইনটো লোৱাৰ সময়ৰ কন্দলবোৰৰ কথা। অলিন্দৰ মনত পৰিল, ঘৰে ঘৰে লাইনটো দিবলৈ যেতিয়া এহেজাৰকৈ টকা জমা লৈছিল, চেণ্টাৰত এজনে বিপুলক কোৱাত সি নামটো লিখাই থৈ আহিছিল। ঘৰত শুনি সুকন্যাৰ উগ্ৰমূৰ্তি— কিয় ল'ব লাগে সেইটো। পাছদিনা টকাটো দিয়াৰ পাছতো তাই ঘৰ ফাল ফাল কৰি দিছিল। তেতিয়াও অলিন্দই বুজিছিল, টকাটো দিয়া বা টেলিফোন লাইনটো লোৱাৰ বাবে তাই বলকা নাছিল, তাইৰ অনুমতি নলৈ বিপুলে নিজে সিদ্ধান্ত এটা দিয়া বাবেহে তাই বাহাদুৰি এটা দেখুৱাইছিল সদায় দেখুওৱাৰ দৰে। এতিয়া বেছিঁকৈ বিল অহাকৈ সেইটো টেলিফোনকে প্ৰয়োজন হৈ পৰাত বিপুলেও বাহাদুৰি এটা দেখুৱাইছে ওলোটাই। কেচৰ হুলস্থূলবোৰ অলপ শাম কটা দেখি সি কথাটো উলিয়াই লৈছে। 'এওঁলোকৰ সংসাৰ এখন চলোৱাৰ সামান্য কাণ্ডজ্ঞান নহ'ল! এটাতকৈ এটা ওপৰত ৰৈ সংসাৰ নচলে। সুস্থকৈ আলোচনা কৰি কাম কৰিব জানিব লাগে। সন্তানৰ সমুখত এইবোৰ গৌৰৱ নেকি! নিজৰ দোষ আছে বাবে এতিয়া তেওঁ দাঁত নিকটাই হাঁহি আছে! কিন্তু কাইলৈ বা পৰহিলৈ ওলোটাই জাৰি সুতে-মূলে উলিয়াই ল'ব!'

চন্দনৰ নামতে গোটেই বছৰটো যোৱা বাবে সিহঁতহালৰ কাজিয়াখনৰ পৰিমাণ কিছু কমি আছিল। নিজৰ ভনীয়েকহঁতৰ লোভ-ঈৰ্ষা-আক্ৰোশ আৰু চন্দনৰ ভণ্ডামী-চৰিত্ৰহীনতা প্ৰকাশ্যে ওলাই পৰা দেখি সুকন্যাই নবৌয়েক-জেঠালেকহঁতৰ কথা টানি আনি ভাষণখিনিহে বেছিকৈ দি থাকিবলৈ লৈছিল। এই কন্দলখন, তাইৰ ভাষণবোৰ, গধূলি চন্দন আহি দিয়া কুটিল আড্ডাখন— অলিন্দক স্তব্ধ কৰি পেলোৱা এই সময়কীটবোৰৰ পৰা নিশ্চিতকৈ আঁতৰিবলৈ তাৰ আৰু বেছি দিন নাই। তিনি বছৰৰ আগত মুক্তি বিচৰাৰ তীব্ৰতাটো বৈৰাগ্য যেন ভাবেৰে হেৰাল যদিও মনটো মুকলি হ'ব পৰা পৰিৱেশ এটা অচিৰেই অহাৰ সম্ভেদত তাৰ অলপ শান্তি লাগি আছে।

বিপুল ঠাণ্ডা হ'ল।

সুকন্যা আহি অলিন্দলৈ চাই অলপ পৰ ৰৈ থাকিল। কলেজৰ সৈতে তাৰ এতিয়া সংযোগ নাই, সি এতিয়া অঘটন ঘটাব পৰা অৱস্থাত তাই, তাৰ উত্তৰলৈ বাট নোচোৱাকৈ বশ কৰিব পৰা কণ্ঠৰে তাই ক'লে, 'মই এঠাইলৈ ফোনটো কৰিম, তই মোক একো নক'বি। সলনি কৰাৰ সময়ো নাই, গতিকে তই মনে মনে থাক, মই নিজৰ মতে যি কৰোঁ কৰিম। মই ধ্ৰুৱ মহন্তলৈ ফোনটো লগাম, তেওঁ কি কয় চাওঁ। যদি ফেইল কৰাই দিছে কি হ'ব!'

অলিন্দই বিৰক্তিৰে মনে মনে থাকিল। সি নিশ্চিত যে তাক ফেইল নকৰাই, টিউচন নকৰা বাবেই ফেইল কৰাব তাক নোৱাৰে, নম্বৰ কমাব, কিন্তু ফেইল নকৰাই। কাৰণ, সি প্ৰেক্টিকেল ভালকৈ দিছে, কোনোদিন উৎপাতো কৰা নাই, ক্লাছ কমকৈ হ'লেও প্ৰতিটো বিষয়ৰে কেইজনমানকৈ অধ্যাপকে তাক ক্লাছত উত্তৰ দিয়াৰ বাবে চিনি পাইছে, তাক মৰম কৰিছে, আৰু প্ৰেক্টিকেলৰ পৰীক্ষাকেইদিন তেওঁলোক একো একোজন থকা সি দেখি আহিছে। পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ প্ৰেক্টিকেল-পৰীক্ষাটো শেষ কৰি সিহঁত পাঁচটামান একেলগে ওলাই আহিছিল, তাৰে আটাইকেইটা সমুখৰ পৰা উভতি গৈ অধ্যাপক এজনক ৰোল নম্বৰকেইটা দিছিল, সি ৰৈ আছিল মাথোঁ ঠাইতে, অধ্যাপকজনে তাৰ চকুলৈ চাইছিল, তেতিয়াও তেওঁ তাক বেয়া পোৱা যেন দেখা নগৈছিল। কিন্তু সেইবোৰ একোৰে বিষয়ে সি মুখ নোখোলাৰ সিদ্ধান্তত অটল থাকিল, 'পাছৰ কথা বেলেগ। পাছত এইবোৰ কথা নাহেও। এতিয়া মই বুজাই একো নকওঁ।'

মেট্ৰিকৰ চেণ্টাৰ কিছুমানত কেমেৰা লগাব বিচৰা খবৰ এটা সি শুনি আছে, সি তালিকাখনো মন কৰিছে, তাত মথাউৰিৰ কাষৰ চেণ্টাৰটোৰ নাম নেদেখিলে। সি শুনিছে, ষ্টেণ্ড কৰা চেণ্টাৰত কেমেৰা নলগায়। 'কেমেৰাবোৰ কেতিয়া লগাব পৰা হ'ব? সেইটো চেণ্টাৰ তেনেকৈয়ে থাকি যাব নে? অমৰাৰ দৰে কলেজবোৰৰ নামবোৰ কেতিয়া ওলাব?' অমৰা কলেজত নকলৰ মাজত সি যেনেকৈ পৰীক্ষা দি আহিল, মনত পৰি তাৰ গাটো বিচনাত কুমজেলেকুৰা লৈ শুব লগা হোৱাৰ দৰে কিচকিচাই গ'ল। 'মুকলিত মূতি থকা

মানুহক দেখিলে নিজে আঁতৰি যোৱাৰ দৰে নকল কৰা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক দেখিও ওপৰ-চকুৰা হৈ ঘূৰি থকা শিক্ষকবোৰৰ শাস্তি হ'বনে?' ধ্রুৱ মহন্তহঁতৰ দৰে শিক্ষকবোৰক ডিঙিত ধৰি ধোবাৰ পাতত কাপোৰ আছাৰাদি আছাৰিবলৈ মন গ'ল তাৰ।

সুকন্যাৰ ফোনটো ধ্রুৱ মহন্তৰ ঘৈণীয়েকে ধৰিলে। 'আপুনি আজিহে ক'বলৈ পাইছে কথাটো! আপুনি যদি সেইদিনা মনত পেলাই দিলেহেঁতেন! আঠটা ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ত্রিছ ত্রিছ পাইছে, ময়ে নাম লিখি দিছোঁ, সিহঁতে মোক ৰাতিপুৱাই দি থৈ গৈছে। আপুনি মোক কোৱা হ'লেই মই তেখেতক কৈ পঠিয়াওঁ। তাক কিমান দিছে এতিয়াতো মনত নাথাকে তেখেতৰ, ঘৰত লিখি থোৱাও নাই, পঠিয়াই দিলে লগে লগে। তেখেত আহিলে মই ক'ম, আপুনি এঘণ্টাৰ পাছত ফোন লগাব, বা ময়ে লগাম বাৰু।'

'এটা ল'ৰা ফেইল কৰিছে হেনো, সেইটো ক'ৰ বাৰু, আমাৰ ইয়েই হোৱাৰ চান্স আছে নেকি?' সুকন্যাই কৈছে।

'অ' হয়, এটা ল'ৰাক ফেইল কৰোৱাটো মোক কৈছিলে। কিন্তু সেইটোক মই চিনি নাপাওঁ। নামটো... মহন্ত নাছিল, কিন্তু মই খাটাং নহয়। আপুনি এঘণ্টা ৰওক, মই জনাই আছোঁ। এহ মোৰ বৰ বেয়া লাগিছে! আপুনি মোক কোৱা হ'লেই সি ত্রিছৰ ভিতৰত ত্রিছ পাই যায়!'

সুকন্যাই ছাটি-ফুটিকৈ কথাবোৰ অলিন্দক কৈ কৈ কাঁটা কাঁটা এঘণ্টাত আকৌ ফোন লগালে। মানুহজনীয়ে ক'লে, 'ময়ো ৰৈ আছোঁ, তেখেত পোৱাহিয়েই নাই। ...অ' পালেহি পালেহি ৰ'ব, বাহিৰত মাত শুনিছোঁ, সোমাইছেহি।' মানুহজনীয়ে চিঞৰি মানুহটোক মাতিলে, এইফালে সুকন্যাৰ উত্তেজিত কণ্ঠ। বলাৎকাৰী সেনা এজাকৰ ফুচফুচনি শুনিবলৈ পোৱাৰ দৰে অলিন্দই ঘৃণা আৰু বৃথা ক্রোধ লৈ বহি থাকিল।

সুকন্যাই ফোনত ক'লে, 'হয় হয়, ... বাৰু মনটো অকণমান ভাল লাগিছে। আপোনাৰ ভালকৈ মনত আছে নে বাৰু— কিজানি ফেইলৰ লিষ্টত আমাৰটোও সোমাইছে। দুটাই ফেইল কৰিছে বা?'

'নহয় নহয়। খাটাং। অকল এটাক কৰাইছোঁ। তাক মই চাই আছিলোঁ এবছৰৰ পৰা, সেইটো বেলেগ এটা, তাক মই ভালকৈ চিনি পাওঁ, গতিকে ই নহয়। সেইটো ল'ৰাও পাছ কৰিলেহেঁতেন, গাধা নহয়, মোৰ আগত বাহাদুৰি দেখুৱাইছিল, তাক মই চাওঁচোন— সেইকাৰণেই এবছৰ ৰখাই দিছোঁ, তেতিয়া সি বুজি পাব।'

'আমাৰ ই কিমানমান পাব বাৰু?'

'তাৰ নামটোৱেই মোৰ মনত নৰ'ল নহয়! সি মোৰ ঘৰলৈ এবাৰো নাহিল, সিতো আহিব লাগে! সি নিজৰ মানুহটো যদি নাহে কেনেকৈ হ'ব!'

'হয় হয়, সি নাজানিলে।'

'ভাল নম্বৰকেইটাতো সি পোৱা নাই! সেইটোত মোৰ গাত দোষ নাই বুজিছেনে! সি চিনাকি নিজেই নিদিলে, ময়ো পাহৰি গ'লোঁ, এদিন ঘৰতহে লগ পাইছিলোঁ নেকি সেয়া। কিন্তু আপুনি ইমান চিন্তা নকৰিব, মই বিছৰ তলত কাকো দিয়া নাই। বিছটো পাব সি।'

ৰশ্মি পাছ হৈ গ'ল।

'তাইতো পঢ়িম পঢ়িম কৰি আছিল!' এতিয়া পঢ়িবলৈ গুচি যোৱা মানেই অধিক দূৰ হৈ গৈ থকা— ঈৰ্ষাই চন্দনক পুৰিবলৈ ধৰিলে। সি লাজ পাইছে, ঘটনাৰ মাজতে তাই পাছ কৰা দেখি আচৰিতো হৈছে। সি ভবাই নাছিল যে তাই পৰীক্ষা দিছে, কোনেও ভবা নাছিল, পৰীক্ষা দিয়াৰ সম্ভেদ কোনেও নাপালে। চন্দনৰ লগৰ শিক্ষক, ভকত, গোটেইবোৰ লজ্জিত হৈছে। বেজটোৱে কাপোৰ যাদু কৰি আঙুঠি এটা দি চন্দনক কৈছিল, 'তুমি মাথোঁ তাইক তোমাক দেখা পাবলৈ দিয়া, যিকোনো উপায়ে। দেখিলেই মন ঘোৰ খাই গুচি আহিব, দেখাৰ লগে লগে তুমি আঙুঠিটো তিনিবাৰ চুবা।' 'মোমায়েকে ঊষাক ৰখাদি ৰাখিছে, মইতো ঘৰলৈ যাব নোৱাৰোঁ, কেনেকৈ পাম?' 'সেইকণতো টাউনৰ নিচিনা ঠাই, তুমি টাউনতে বহি থকা। মোৰ মন্ত্ৰ মানিবলৈ মানুহ নিজে বাধ্য হৈ যায়, তাই ওলাই আহিবই লাগিব চাই থাকা, মাত্ৰ তোমাক দেখা পাবলৈ দিবা, তুমি দেখাটো জৰুৰী নহয়, তাই দেখাটো জৰুৰী।' চন্দনে পাছদিনাৰ পৰা চোপ লৈ থাকিল আৰু এসপ্তাহৰ পাছতে সঁচাকৈ তাই ওলাই আহিল— মোমায়েকৰ ছোৱালী এজনীৰ লগত দোকান এখনত সোমাই বহিল। চন্দনে গৈ মাতিলে, আঙুঠিটো তিনিবাৰ চুলে, দুয়োজনীয়ে তাৰ মুখলৈ চাই মাত নিদি উঠি গুচি গ'ল, সি পিছে পিছে অলপ গৈ ক'লে, 'ইয়াত কথা নাপাতা যদি ফোন কৰিবা বাইদেউৰ ঘৰলৈ, মই বেছিভাগ সময় তাতে থাকোঁ, পাবাই ফোনত, কৰিবা ফোন।' ৰিংটো বাজিলেই তাই আহি ঘৰ পোৱাৰ দৰে তাৰ বুকুখন ধপকৈ মৰা হৈছিল, কিন্তু প্ৰতিবাৰেই হুমুনিয়াহ লুকুৱাই বেলেগক মাত দিওঁতেই গ'ল, পুনৰ দেখা-দেখিও নহ'ল। বেজৰ কথাটোলৈ তাৰ বিশ্বাস ভাগিল, কিন্তু পুনৰ যদি তাই মেছ-হোষ্টেললৈ গুচি যায়, দেখা দিব পৰা যাব, অন্ততঃ কেচটোত অলপ ৰেহাই বিচাৰিব পৰা যাব। তাইক লগ কৰি ভুলোৱাৰ সুযোগ এটা সি দেখিলে।

স্বপ্নহীনতা

ক্লাছ নকৰা অধ্যাপক কেইজনমানে অফিচত অলিন্দক দেখি থৰ হৈ চাইছে— তেওঁলোকে আগতে চিনি নোপোৱা, গুৰুত্ব নিদিয়া ল'ৰাটো হৈ সি ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন পালে! ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন কেৱল দুটাৰ। অলিন্দৰ গণিতত লেটাৰ, ৰসায়ন বিজ্ঞানৰ প্ৰেক্টিকেলত বিছ্ আৰু পদাৰ্থ বিজ্ঞানত ঊনত্ৰিছ্। আনটো ল'ৰাৰ ৰসায়ন বিজ্ঞানত লেটাৰ। বজাৰত প্ৰৌঢ় বিজ্ঞই অনুজৰ অৱজ্ঞা-দৃষ্টিৰ উমান পাই তল মূৰ কৰি মনে মনে নিজৰ কাম সম্পন্ন কৰাৰ দৰে সি এজনো অধ্যাপকৰ চকুলৈ নাচাই মাৰ্কশ্বিট-চাৰ্টিফিকেট উলিয়াই আঁতৰি আহিল।

লুইত কলেজত ছীট পাবলৈ আজিকালি তীব্ৰ প্ৰতিযোগিতা হৈছে। অলিন্দ আৰু আনটো ল'ৰাৰ বাহিৰে কোনেও তাত আশা কৰা নাই। নোপোৱাখিনিয়ে অমৰা কলেজতে পঢ়িব, ভাল অধ্যাপক ইয়াত নাই বাবে কেইটামানে দূৰৰ কোনোবা কলেজত ফৰ্ম জমা দি চাব— পাই নে নাপায়, দুটামান কলা শাখালৈ যাব।

অলিন্দ আৰু আনটো ল'ৰা লগ হৈ লুইত কলেজলৈ গ'ল, ফৰ্ম জমা দিলে, প্ৰাইভেট-হোষ্টেলো চালে। অলিন্দই মেট্ৰিকৰ পাছত চোৱাটোকে পুনৰ পছন্দ কৰিলে, লগৰটোৰো ভাল লাগিছে, 'ওচৰতে থাকিলে কলেজৰ চৌহদৰ শৈক্ষিক পৰিৱেশটোতে সোমাই থকাৰ দৰে লাগিব। কলেজৰ হোষ্টেল যেনেই লাগিব।' মালিক-মালিকনীক পুনৰবাৰ নিৰীক্ষণ কৰি সি ধাৰণা কৰিলে— কথা-বতৰা ভাল, মালিক জাতীয় উগ্ৰতা বা লোভ নাই, নগৰৰ মাজ-মজিয়াত থকা অভিজাত হ'লেও গৰ্বিত নহয়, সংস্কৃতিবান, অভিভাৱক সুলভ বিজ্ঞ ভংগী। মালিকে ক'লে, 'আমাৰ এখন ফৰ্ম আছে, অভিভাৱকে চহী কৰি আগধন এটা জমা দি নিজে থৈ যাব লাগিব, অকল তোমালোক আহিলে নহ'ব। তোমালোকে ৰুম চাই যোৱা বাৰু।'

গধূলি অলিন্দৰ টেবুলত প্ৰস্পেক্টাছখন দেখি চন্দনে হাতত তুলি সুধিলে, 'ক'ৰ পৰা আনিলি?'

'আজি গ'লোঁ। লৈ জমা দি থৈ আহিছোঁ।'

নিজে ইচ্ছা কৰি উঠাব বিচৰা খংটো চন্দনৰ উঠি নাহিল, সি ৰৈ ভাবিলে— ভুলটো তাৰে, খং দেখুৱালে নিজৰে অপমান হ'ব পুনৰ। অলিন্দই চন্দনৰ ফালে একো গুৰুত্ব দিয়া নাই, হেমাহিবোৰৰ বিষয়ে পুনৰ ভাবিবলৈ তাৰ মন নাই।

চন্দনে ৰশ্মিৰ ৰিজাল্টৰ চঁকটো পাই অলিন্দৰ সম্পৰ্কে ভাবিব পাৰিছে নে নাই সুকন্যাই বুজিব পৰা নাছিল। অলিন্দই মাৰ্কশ্বিট-চাৰ্টিফিকেট অনাৰ পাছত চন্দনে চাইছিল, গধূলি আহি অলিন্দৰ টেবুলৰ ফালে এবাৰ সি সদায় গৈ আছে, কিন্তু এদিনো সি মুখেৰে একো উলিওৱা নাছিল। সুকন্যাই কথাবোৰ ভাবি থাকিলেও, যাবলৈ চন্দনৰ মন নাই যেন দেখি একো ক'ব পৰা নাছিল। চন্দনে কিন্তু যোৱাৰ কথাটো ৰিজাল্টৰ দিনাৰ পৰাই বাৰে বাৰে ভাবিও সুকন্যাই খাতিৰ কৰালৈহে ৰৈ আছিল। এতিয়া সি বুজিলে, পুনৰ এনেকৈ নহ'ব! সি অলিন্দক ক'লে, 'ভাল কৰিলি। কাইলৈ... নালাগে... পৰহিলৈ ওলাবি। হোষ্টেল-চোষ্টেল চাই আহিম।' অলিন্দই একো নক'লে। অলিন্দই হোষ্টেলটো চাই আহিলেও সুকন্যাই সিদ্ধান্তটো লোৱা নাছিল, পুৰণা কথাবোৰ তাইৰ মনত পৰি আছে, সেইবাবে চন্দনে নিজেই উলিওৱাত তাই এটা চিন্তাৰ পৰা মুক্ত হ'ল। তাৰ ওপৰতে এৰি দি তায়ো একো নক'লে।

চন্দনে অলিন্দক লৈ গৈ কেইটামান হোষ্টেলত সোমাই ৰুম থকা-নথকাৰ খবৰ কৰিলে। অধিক চাবলৈ সিহঁত পুনৰ কলেজ চাৰিআলিটোলৈ ওলাই আহিল। অলিন্দই একো মন্তব্য দিয়া নাই, চন্দনৰ সিদ্ধান্তটো চাবলৈ ৰৈ আছে। আন এটা পথত ভৰি দি মুখতে পোৱা হোষ্টেলটোত দুয়োটা সোমাল। চন্দনে মালিকনীৰ সৈতে কথা পাতিলে।

'এইটোৱেই ভাল হ'ব। কলেজৰ ওচৰতে, ল'ৰা কম থাকে, চাফ-চিকুণ দেখিছোঁ, মানুহজনীৰো ব্যৱহাৰ ভাল লাগিছে।' পথলৈ ওলাই আহি চন্দনে অলিন্দক ক'লে। অলিন্দই মূৰ দুপীয়ালে। 'তেন্তে আৰু নিবিচাৰোঁ! যাওঁগৈ ব'ল। এইটোৱেই হওক!'

'অঁ। আমি এইটোত পৰহিও সোমাই গৈছোঁ, মোৰ লগৰ এটাৰ সৈতে। তাৰো ভাল লাগিছে, সিও ইয়াতে ল'ব মই থাকিলে।' অলিন্দই ক'লে।

'তেন্তে ভালেই হ'ল। যাওঁগৈ। আৰু নাচাওঁ।'

আপোন হিচাপে কাষতে থাকিও চন্দনৰ কথা-কাণ্ডবোৰ ভাবি অলিন্দৰ মনটো বিহ্বল হৈ উঠিল, শত্ৰুৰ আঁচোৰ নিচেই ওচৰৰ পৰা গাত লগা যেন ভাবে অতিষ্ঠ কৰিবলৈ ধৰিছে, কিন্তু বাহিৰে সি নিৰ্লিপ্ত হৈ থাকিল।

গধূলি চন্দন-সুকন্যাই কথাবোৰ পাতিলে। চন্দনে ক'লে,'তই ফোনটো কৰ তেন্তে। ৰুমটো খাটাং কৰি দে। বেছি ৰুম খালি নায়েই, গতিকে ৰুম ভৰি গ'লে দিগদাৰ হ'ব। সিহঁত দুটাক একেলগে দিবলৈ কৈ থ।'

তাই ফোনটো লগালে, '...আজি ল'ৰা এজনে আপোনাৰ তাত ৰুম চাবলৈ যে গৈছিল, বাইদেউক পাই আহিছে, মোমায়েকৰ সৈতে গৈছিল, অলিন্দ মহন্ত, মই তাৰ মাকে কৈছোঁ। ...আমি আপোনালোকৰ তাতে থোৰাটো খাটাং কৰিছোঁ। ৰুমটো আন কাকো নিদিব। ...আপুনি বিশ্বাসটো কৰিব পাৰে, একেবাৰে বেডিং লৈ যাব সোনকালে, তেতিয়াই আগধনটো দিবগৈ একেদিনাই, আমাৰ তেখেত মাজুলীত থাকে, অহা-যোৰা কৰি থাকিবলৈ ঘৰত অকলশৰীয়া আমি। ...আৰু এটা কথা কওঁ, লগৰ ল'ৰা এটাও গৈছিল সিদিনা, তাৰো মাক-দেউতাক যাব এইকেইদিনতে বন্দৰস্ত কৰিবলৈ, সিহঁত দুটা একেলগে পঢ়া, আপুনি ৰুমটোত সিহঁত দুটাকে দিব আৰু! বেলেগক নিদিব লগত! ...হয়।... হয়।... হয়।... বুজিছোঁ।... হয়।... হয়', সুকন্যাই সুৰসুৰীয়া হৈ এসোপা হয় হয় কৰি ফোনটো ৰাখিলে। চন্দনে কৌতূহলত সুধিলে, 'ইমানকৈ কি ক'লে?'

'তেওঁ কৈছে— সেইটো ভুল ভাবিছে আপোনালোকে, মই পোন্ধৰ বছৰীয়া অভিজ্ঞতাৰ পৰা কৈছোঁ, বেয়া নাপাব কোৱাৰ কাৰণে, সেইটো ভুল চিন্তা কৰিছে, আপোনালোকে পাছত দেখিব যে সিহঁত দুটাৰে কিবা লাগি একেবাৰে ঘূৰি যাওঁতে মাত-বোল নোহোৱা হৈ গৈছে, ইয়াত থকা বেলেগ ল'ৰাৰ লগতহে পাছত বেছি ভাল হৈ পৰিব, আপোনালোকে যিটো ভাবিছে তেনেকুৱা নহয়। তেওঁ ভালকৈ বুজাই কৈছে। কথাতে ধৰিব পাৰি এইবোৰ মানুহ চিন্তাশীল। অভিজ্ঞতা লৈ চিন্তাপূৰ্ণভাবে কৈছে। কোৱাৰ ধৰণেই বেলেগ, শুনি ভাল লাগি যায়।'

চন্দন চুপ-চাপ থাকিল।

সিটো ৰুমৰ পৰা অলিন্দই কিবা এষাৰ বিৰূপভাবে কোৱা সিহঁতে শুনিলে, কিন্তু বুজি নাপালে। 'কি কৈছ তই?' সুকন্যাই সুধিলে।

'ডাঙৰৰ বিবেচনাতো যে ভুল থাকে, আপোনালোকে এইটো এটা প্ৰমাণ পালে নে এতিয়া!'

শৰ পাত নিজৰ গাত সম্পূৰ্ণকৈ নোসোমাবলৈ চন্দনে বিদ্ৰূপ কৰি মাত দিলে, 'তই সেইটোকে আকৌ খোপনি ধৰি নাথাকিবি।'

'তোমাৰ কথা বেলেগ! তুমিতো আজি সেইটো হোষ্টেলেই ভাল বুলি কৈ দিলা। আগতে সেইটো হোষ্টেলকে চাই আহোঁতে তুমি হুলস্থূল লগাই দিছিলা! আজিতো একেষাৰেই সেইটো ভাল হৈ পৰিল! বেলেগ হোষ্টেলটো তুমি বিচাৰি উলিয়াব নোৱাৰিলা নিজে গৈ!'

চন্দনে একদম পাহৰি গৈছিল, তাৰ মনত পৰি গ'ল, সি বচাৰ উপায় বিচাৰিলে, 'মোক কোৱা ভুল হৈছিল। মইতো সেইটো হোষ্টেলৰ কথা ধাৰণা কৰা নাছিলোঁ। ভালকৈ কোৱা নাই মোক। বুজাই কোৱা হ'লে তেতিয়াই থাকিবলৈ দিলোঁহেঁতেন।'

‘ভালকৈ কোৱা হৈছিল ! তুমি আকৌ এতিয়া ফাঁকি মাৰিছা ! খাটাং সেইটোৰ কথাই কৈছিলা তুমি তেতিয়া, যিখন ফাঁকি মাৰিছিলা তুমি !’ অলিন্দ শান্ত, কিন্তু মাত অতি কাঢ়া। চন্দনে বদমাছিটো কৰাৰ মূল কাৰণটো এতিয়াও গুপুতে থকা বুলি ভবা দেখি অলিন্দৰ বেছিকৈ খং উঠিছে, কথাটো মুখ খুলি কৈ দিব নোৱাৰি নিজৰ ভিতৰত কিবা এটা বিকল হৈ পৰা যেন সি অনুভৱ কৰিছে।

‘হ’ব। হৈ যোৱাটো এতিয়া মনত পেলাই লাভ নাই।’ চন্দনে বিজ্ঞ অগ্ৰজৰ সুৰত ক’লে। অলিন্দই উত্তৰ দিলে, কিন্তু সম্পূৰ্ণ কৰিবলৈ নিদি চন্দনে পুনৰ ক’লে, ‘তই এতিয়া মনে মনে থাকচোন !’

সুকন্যাই শান্তকৈ আগ্ৰহেৰে ক’লে, ‘ক’বলৈ দে তাক ! সি যি কয় কওকচোন। আজিয়েই কৈ লওক। সি মুখেৰে নামাতে, তাৰ ক’বলৈ বহু কথা আছে। নহ’লে সি যোৱাবাৰেই পাছ কৰে। কওকচোন আজি সি। সৱ কওক, আমি শুনো কি কয়।’

‘আহ, ইয়ালৈ আহ, তাৰ পৰা নালাগে।’ চন্দনে ধেমেলীয়াকৈ মাতিলে যাতে গহীন হ’ব খোজা পৰিৱেশটো পাতল হয়। অলিন্দই ভাবি ভাবি সিটো ৰুমৰ পৰা উঠি আহিল— ‘ইয়াৰ ভণ্ডামীবোৰ যে এটাৰ এটাকৈ ধৰা পৰি গৈয়েই আছে! সেইটোহে হোষ্টেল সি আজি পাবগৈ লাগে নে !’ অতিপাত খং উঠিলেও অলিন্দ উগ্ৰ নহ’ল,এইবোৰৰ পৰা মুকলি হোৱাৰ আশাটোকে সি প্ৰধানকৈ অনুভৱ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

মনে মনে ৰৈ থকা অলিন্দলৈ চাই চন্দনে বুজোৱাৰ দৰে ক’লে, ‘তই এইটো ৰিজাল্ট যোৱাবাৰেই কৰিব পাৰ, সৱ মানুহে তাকে কৈ আছে। ফেইল কৰি কি হ’ল? তোৰ নিজৰহে বদনাম হ’ল। মোৰ একো নহয়। মই কাঠ-মিস্ত্ৰীৰ পুতেক, মোৰ ইমানখিনিয়েই হ’ব। তই মাষ্টৰৰ পুতেক হৈ কি কৰ তোৰ কথা। মানুহে মোক নাহাঁহে, তোকহে হাঁহিব। আতাৰ পূণ্য আছিল, আতাৰ আশীৰ্বাদত মই চাকৰিটো পালোঁ, আতাৰ বাবেই মোৰ এইকণ হ’ল, জীৱনত কাৰোৰে আশীৰ্বাদ নোলোৱাকৈ আতাৰ পূণ্যত চাকৰিটো পালোঁ। কাঠ-মিস্ত্ৰীৰ পুতেক হিচাপে মোৰ এয়াই হ’ব।’ তাৰ মুখত কুটিল হাঁহি এটা ফুটি উঠিল।

‘সি একেটা চলতে কেৱল মোকে নহয়, মাকো বুজাই বশ কৰিব বিচাৰিলে চোৱা ! একেৰাহে ইয়াত পৰি থাকিও তাৰ চিন্তা সেইধৰণৰহে ! তাৰ চাকৰিটোত মা-বাবাৰ একো অৱদানেই নাই ? তাকে বুজাবলৈকে তাৰ কি কূট-কৌশল সদায় ! কিয় ? তাৰ একোতো হেৰাই নাযায় স্বীকাৰ কৰিলে ! স্বীকাৰ নকৰিলেওতো হয় ! কিন্তু এইবোৰ কৰে কিয় ? কেৱল হীনমন্যতা ? বেংকত থ’বলৈ দিয়া পইচাবোৰো সি উৰাই দিয়াৰ বাবেই আজি এই ঘৰখনত আলিবলি নাই ! অপৰাধবোধ, হীনমন্যতাৰ পৰা নিজক উদ্ধাৰৰ চেষ্টাতে এইবোৰ সি কয়নে ? ককাৰ পূণ্যটোহে তাৰ গাত লাগিল ? হিন্দী ছাৰে এদিন কৈ যোৱা কথাটোকে এতিয়া নিজেই নিজক লুটিয়াই কৈছে লাজ পাই !’ ভাবি ভাবি অলিন্দই চন্দনৰ কুটিল হাঁহিটো পুনৰ এবাৰ লক্ষ্য কৰি সুকন্যাৰ চকুলৈ চালে— তাই এইবোৰ বুজিছেনে বাৰু !

'কি মানুহহে তুমি, কিবা নহয় কিবা এখন আলোচনী পঢ়িয়েই থাকা যে? বোলে যাৰ খাবৰ-জীৱৰ মন, হাগোঁতে-বহোঁতেও আঁজোৰে বন। ঠাণ্ডা দিনতো ভৰিতো সেয়া হাৱাই-চেণ্ডেল! চেণ্ডেল সলাবলৈ সময়েই নহয় চাগে?' — অমৰা কলেজত এদিন লগৰ এটাই জোকাওঁতেহে অলিন্দই মন কৰিছিল— তাৰ জোতা নাই। এতিয়াও সি জোতা বা সুকীয়া চেণ্ডেল নোহোৱাকৈ যাবগৈ, এইকেইদিনো কলেজলৈ-চহৰলৈ গৈ আছে হাৱাই-চেণ্ডেল পিন্ধি, আগত চন্দনৰ জোতা-চেণ্ডেল পৰ্যন্ত ফুটনিৰ কিমান কাহিনী শুনিছিল, 'জোতা-চেণ্ডেল নহ'লে মোৰ কোনো সমস্যা নাই, মই কেতিয়াও নকওঁ, কিন্তু নোহোৱাকৈ যে থাকিব লগা হৈছে তাৰ কাৰণটো সিয়েই কৰা তাহানিৰ অপব্যয়বোৰ নহয়নে? এতিয়া মাহঁতেও সাজি লৈছে পোন্ধৰ বছৰ ভৱিষ্যততহে সাজিব পৰা প্ৰকাণ্ড ঘৰটোও!'

অলিন্দই ক'লে, 'ককা কাঠ-মিস্ত্ৰী নহয়, ককা শিল্পী আছিল। তোমাৰ-মোৰ পাৰ্থক্য সেইটোৱেই। তুমি ককাক চিনি নোপোৱা।' চন্দনে সেমেনা-সেমেনি কৰিলে। সুকন্যাই চন্দনৰ অকৃতজ্ঞতা দেখি একো উত্তৰ ভাবি নোপোৱা অৱস্থাত অলিন্দৰ মুখত উত্তৰটো শুনি আচৰিত হৈ গ'ল। অলিন্দই কৈয়ে আছে, 'যিবিলাকে প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ পাবলৈ ইয়াত পঢ়িবলৈ কৈ আছিল, সেইবোৰ প্ৰকৃত শিক্ষিত মানুহ নহয়েই, একো একোটা লুজাৰ। সিহঁতে নম্বৰ পালেও বা যেনেতেনে পাছ কৰি এতিয়া কিবা কৰি খাই থাকিলেও শিক্ষিত নোহোৱাকৈয়ে থাকি গ'ল। সেইকাৰণে সিহঁতৰ এইটো বোধ-শক্তি নাই যে সিহঁততকৈ বেলেগো কিবা থাকিব পাৰে। মই ঘৰত থাকিয়েই দুয়োটা প্ৰমাণ কৰি দিছোঁ— ইয়াতো চিনাকি হৈও প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰ কম পাব পাৰি, আৰু ইয়াতো একো নোকোৱাকৈও ঊনত্ৰিছ-ত্ৰিছ পাব পাৰি। নিজক শ্ৰেষ্ঠ কৰিবলৈ গৰু এজাকৰ ওচৰত থিয় হৈ দেখুৱাব নালাগে, বীৰবলৰ সাধুটোৰ নিচিনাকৈ। সৰেই যেতিয়া শ্ৰেষ্ঠ হ'ব, তাৰ মাজত থকা চিন্তাধাৰাটোৱেই বেলেগ। সিহঁতে সেইটো জীৱনত পোৱাই নাই কোনোদিন, কেতিয়াও নাপায়।'

সিহঁত মানে চন্দনোতো তাৰে ভিতৰত আছে, চন্দনে লাজ পাইছে, খঙো উঠিছে, কিন্তু ধমকি দিবলৈ মনলৈ সাহ নাহিল। সি সুকন্যাক খুঁটিয়াই ক'লে, 'ই বৰ মুখে মুখে কথা ক'বলৈ লৈছে! এতিয়াই উঠিছে ইমান দেখিছ নে নাই? তোক খাব।' লগতে সি পাতল হাঁহি এটা মাৰিলে।

সুকন্যায়ো অলপ অশান্তি পাইছে, কিন্তু আতাকক দিয়া সন্মানৰ বাবে ভালো লাগিছে। তাই নিজেও সদায় দেউতাকজনক কাঠমিস্ত্ৰী বুলিয়েই ভাবি কটালে, এতিয়া নতুন ধৰণে কথাটো পুতেকৰ মুখত শুনি তাই অভিভূত হৈছে। 'তই যা যা। সিটো ৰুমলৈ যা', তাই অলিন্দক নিৰ্দেশ দিলে।

অলিন্দ গুচি গ'ল। ময়ূৰী ভট্টৰ কথা চন্দনৰ মনলৈ আহিল— অলিন্দৰ লগত এতিয়া যোগাযোগ আছে নে নাই বাৰু? আগতে হালেই অন্ততঃ দেখাটোকে পাইছিল!

যোৱা এটা বছৰ যোগাযোগ হোৱাৰ খবৰ সি পোৱা নাই! এবছৰ কেনেকৈ গ'ল সিহঁতৰ? নে বন্ধ্যাকৰণৰ দৰে অলিন্দই মনৰ সেইটো দিশ বন্ধ কৰি পেলালে? কৌতূহলটো সুকন্যাৰো আহে, চন্দনৰ দৰে গাঁও-ভূঁই উটুৱাই দিয়া কাণ্ড সিহঁতেও ঘটোৱাৰ শংকাও তাই কৰে।

লগৰ ল'ৰাটো লুইত কলেজলৈ নোযোৱাটো সিদ্ধান্ত হ'ল। সুকন্যাই অলিন্দক দুদিন তাৰ ঘৰলৈ পঠিয়ালে। নাই, সি নাযায় খাটাং। সি ৰসায়ন বিজ্ঞানত মেজৰ ল'ব, ধ্রুৱ মহন্তই জোৰ কৰি তাক হেনো অমৰাতে ৰখাইছে। অলিন্দই বুজিছে, সি প্রেক্টিকেলৰ নম্বৰৰ আশাত ৰৈ দিছে। ধ্রুৱ মহন্তই নিজে ৰখোৱা মতে সি থাকি দিলে প্রেক্টিকেলৰ নম্বৰ গোটে গোটে পাই থাকিব। এতিয়াও সি প্রেক্টিকেলৰ নম্বৰটোৰ বাবেই যেনেতেনে লেটাৰটো পাইছে।

সুকন্যাই ভাবিলে— হোষ্টেলৰ মালিকে কোৱাটোৰেই প্রথম প্রথম প্রমাণ হ'ল, সিহঁত হালৰ কাজিয়া নালাগিলেও এৰা-এৰিটোতো হ'লেই!

*** *** ***

কলেজত ক্লাছবোৰ কৰি, অলিন্দই তিনিবছৰৰ মূৰত এগিলাছ পৰিষ্কাৰ পানী পোৱাৰ দৰে অলপ শান্তি পাইছে। কলেজখন শৃংখলাপূর্ণ। প্রায়ভাগ অধ্যাপকেই হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীৰ টিউচন কৰে, কিন্তু ক্লাছতো নিয়মীয়া, প্রথম বর্ষৰ ৰিজাল্ট নিদিয়াকৈয়ে কলজতে দ্বিতীয় বর্ষৰ ক্লাছ হৈ আছে। হতাশা আৰু হীনমন্যতা অহৰহ তাৰ সংগী হৈ আছে যদিও কলেজৰ সময়খিনিত সি মনটো সতেজ কৰি ৰখাৰ প্রৱল চেষ্টা কৰিছে, অধ্যাপকসকলৰ দক্ষতাৰ বাবে ক্লাছবোৰত তাৰ মনোযোগ বিক্ষেপিত হোৱা নাই, সময়খিনিয়ে তাক মর্মাঘাত সহ্য কৰিবলৈ নির্মল বতাহৰ দৰে সহায় কৰিছে।

হোষ্টেলৰ পুৰণা ল'ৰাৰ কথা-বতৰা আৰু হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীত ইয়াতে পঢ়া ক্লাছৰ লগৰকেইটাৰ মুখেৰে সি জানিছে— প্রায় সকলো অধ্যাপকেই কাঢ়া, নকল কৰা দেখিলে যিকোনো অধ্যাপকেই বাহিৰ কৰি দিয়ে, প্রেক্টিকেলৰ কথাটোও সি আগতে শুনাৰ দৰেই চক্রান্তমূলক অকণো নহয়। বিভিন্ন বিষয়ৰ বহুকেইজন বিদ্বান অধ্যাপকক তাৰকাসদৃশ স্থানত ৰাখি ছাত্র-ছাত্রীবোৰৰ মাজত চর্চা চলি থাকে— দুষ্কৃতিকাৰীক মহিমামণ্ডিত কৰি বহঁতপুৰ, মৃদুলা, অমৰা আদিত ধ্রুৱ মহন্তহঁতক চর্চা কৰাৰ দৰে নহয়। এইখন কলেজৰ পৰাই চন্দন ওলাই গৈও শিক্ষাৰ প্রকৃত মূল্যবোধখিনিৰ একো নিশিকিলে কেনেকৈ? হোষ্টেললৈ অলিন্দ অহা দিনাই মালিকে কৈছিল— হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীৰ দ্বিতীয় বর্ষৰ তিনিটা অভং ল'ৰা হোষ্টেলত আছে, সিহঁতক উলিয়াই দিয়াৰ চিন্তা কৰি আছে। অলিন্দয়ো

প্ৰথম দিনাই বুজিলে সিহঁতক। চন্দনেও নিশ্চিতকৈ সেইকেইটাৰ ধৰণেই শৈক্ষিক মানখিনি নিশিকি ওলাই গৈছিল, যাৰ বাবেই নিজৰ পৰিচয় দিবলৈ অহৰহ কুটবুদ্ধি খটুৱাবলৈ শিকিব লগা হ'লগৈ। প্ৰেক্টিকেল থকা বিষয় এটাত মেজৰ লোৱাৰ পাছতো সিহঁতৰ লগৰ কেৱল দুটাক বাদ দি গোটেইকেইটাই বিএছচি ফেইল কৰিছিল, সিহঁতেনো প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰটোৰ সম্পৰ্কে তেনেকৈ নাভাবি বেলেগকৈ ভাবিব কেনেকৈ! কেনেবাকৈ পাছ কৰি এমএছচিটো কৰা হ'লেও ধ্ৰুৱ মহন্ত বা মুকুল দত্তহঁতৰ দৰেই বদমাছ শিক্ষক হ'লহেঁতেন।

মেজৰৰ প্ৰতিজন অধ্যাপক প্ৰথম ক্লাছলৈ সোমাই অহা দৃশ্যকেইটা বহু যুগৰ মূৰত উদিত সূৰ্য চোৱাৰ সুখৰ দৰে অলিন্দৰ মনত ৰৈ গৈছে। বিভাগটোত মাথোঁ এজনেই অলপ লটং-পটং অধ্যাপক সি দেখিছে, যিজনে ল'ৰাবোৰক গুৰুত্ব দিব নোখোজে, অকল ছোৱালীবোৰৰ লগত কথা পাতে, পুৰণা চিনাকি যেন দেখুৱাই ছোৱালীক খা-খবৰ সোধে, ল'ৰাই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিলেও তাক উপেক্ষা কৰি প্ৰথমে কোনোবা ছোৱালীলৈহে চায় যেন উত্তৰটো একমাত্ৰ তাইহে দিয়াটো কৰ্তব্য আছিল, কিন্তু তেৰোঁ পঢ়ুওৱাত খুব ভাল। বেলেগৰ মুখেৰেও সেইখিনি শুনাৰ উপৰি সি শুনিছে— তেওঁ হেনো ভাৰত-বিখ্যাত গণিতজ্ঞ, মাহে মাহে অ'ৰ-ত'ৰ চেমিনাৰলৈ তেওঁ নিমন্ত্ৰণ পায়েই থাকে, ক্লাছ কৰিবলৈকে তেওঁৰ সময় কমি যায়।

দ্বিতীয়টো দেওবাৰ পৰিল। হোষ্টেলত তাৰ বাহিৰে কোনো নাই। কোনোবা লগৰ ল'ৰাৰ ৰুমলৈ গৈছে, দুটামান ঘৰলৈ গ'ল। দুপৰীয়া সি টেবুলৰ সমুখত বহি পঢ়িবলৈ লৈছে। ঘৰখন, বিপুল-সুকন্যা, সৰু নবৌয়েকজনী, চন্দনৰ কাণ্ডবোৰ— সমস্ত থূপ খাই অক্টোপোছৰ দৰে আহি তাক বিন্ধি ধৰিলে। চকুৰ সমুখৰ আভাসত থিয় হোৱা নিজৰ ঘৰখনলৈ সি সোমাই গ'ল— ভিতৰখনত ঘূৰি সি একো বিচাৰি নাপালে। সি জোৰ দি টেবুলৰ কিতাপখনৰ বাক্যত মন দিব খুজিলে— কিন্তু এই পঢ়িবলগীয়া কামটোত কোনো উদ্দেশ্য তাৰ নাই, লক্ষ্য নাই তাৰ জীৱনৰো, সি পঢ়িবলৈ বহিছে কোনো কাৰণ নোহোৱাকৈ, যেন সি মাথোঁ পৃথিৱীৰ এঠাইত বহি আছে অৰ্থহীনভাবে। সুকন্যাই গালি পৰা ধৰণে সি সৰু নবৌয়েকজনীক মনতে গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ নিজৰ শীৰ্ণকায় চেহেৰাটো মনলৈ আহিল— মুখাৱয়বৰ কিৰ্কিয়া ৰূপটোও আহিল, হীনমন্যতাই সমানে তাক আঘাত দিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে ক'ৰবাত থিয় হৈ সি নিজকে গুৰুত্বপূৰ্ণ মানুহৰ দৰে ৰাখিব পাৰিবনে? ক্লাছত প্ৰকাশিত দক্ষতাখিনিয়ে অধ্যাপকসকলক তাৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত কৰা যেন লাগিছে, কিন্তু কেৱল ক্লাছত শিকাকণেই সেই দক্ষতাখিনিৰ প্ৰমাণ সদায় দি নাথাকে, ঘূৰি আহি ৰুমতো পঢ়িব লাগিব, ৰুমত মনোযোগ সম্ভৱ হ'ব নে? 'মোৰ লক্ষ্য কি?' হাইস্কুললৈকে থকা তাৰ লক্ষ্য অন্বেষণৰ স্পৃহা বা লক্ষ্যৰ অভিমুখে যাত্ৰাৰ উদ্দেশ্যে সাধানাৰ ইচ্ছা এতিয়াও নাহিল, আৰু এতিয়াও তাৰ ভাব আহে যে সেইখিনি মনলৈ ঘূৰাই

আনিবলৈ চেষ্টা কৰাটো পুনৰ হাৰি যোৱা যেন কথা। মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীৰ সময়ৰ দৰে আশাহত, অলস, ধ্বংসমুখী জীৱনটো লৈ নপঢ়ি থকাটোৱেই তাৰ সঠিক জীৱন যেন লগা হৈ আছে এতিয়াও। নিশ্চিতকৈ অমৰা কলেজৰ দৰে জীৱন এটা কটাই ভাল ৰিজাল্ট সহজেই কৰিব সি পাৰিব, কিন্তু কি কৰিব সি এইবোৰ কৰি, তাৰ একোৱেই প্ৰতি আজি অনুৰাগ নাই তেনেকৈ। ময়ূৰীলৈ মনত পৰিল তাৰ— তাইক কেতিয়াবা সি লগ কৰিব নে? যদি আজি তাইক লগ কৰে— এই স্বপ্নহীন মনটো লৈ, বীভৎস চেহেৰাটো লৈ, তাকো মনৰ ভাববোৰ নোকোৱাকৈ অভিনয়ৰ দৰে সময়কণ গুচি যাব— তাই পুনৰ বিচাৰি পাব নে তাৰ মাজত কিবা? সুকন্যাই কি ভাবে? সুকন্যাৰ সৈতে কি সম্পৰ্ক তাৰ? তাইক সি এটা ৰিজাল্ট কৰি দিব লাগে, সোনকালে তাইৰ সপোনবোৰ পূৰাই দিব লাগে, ফোনটো কৰিলেও সোধে কেৱল— পঢ়িছ নে, ক্লাছ হৈছে নে, পইচাবোৰ ধাৰ নাখাবি, বহুত সপোন আছে সেইবোৰ ভাবিবি, সোনকালে কিবা কৰিব লাগিব, আৰু নিয়মমাফিক থওঁ বুলি কৈ খটককৈ ফোনটো থৈ দিয়ে, বেঁকা হোৱা হাড় এডাল পোনাবলৈ ঘূৰাওঁতে কটককৈ লিগামেণ্ট ছিগাৰ দৰে শব্দটোৱে তাৰ সত্তাটোক সিৰসিৰাই যায়। আৰুতো একো নাই! বিপুলৰ অস্তিত্বই নাই এই সম্পৰ্কবোৰতো, কিবা পাতিবলৈ সি বুজি নাপায়, তাৰ লগত কথা পতা মনতে নপৰে!

সি টেবুলৰ পৰা আহি বিচনাখনৰ ৰেলিঙত মূৰ থৈ পৰি দিলে।

পুনৰ সি উঠি গ'ল টেবুলৰ কাষলৈ, অংক কেইটামান কৰিলে। সেইকেইটা শেষ কৰি পূৰ্বতে নপঢ়া পাছৰ অংশখিনিত একেই আক্ৰমণে তাক ঘেৰি ধৰিলে। মন বহুৱাব নোৱাৰি সি আকৌ বিচনাখনত পৰি দিলেহি।

মালিকনীয়ে দুৱাৰখনত টোকৰ দুটা মাৰি নিজে ঠেলি সোমাই আহিল।

সি থিয় হ'ল। হতাশাৰ চৰম সীমাত থাকি, তেওঁৰ সমুখত কৃত্ৰিম সতেজ মুখ এখন দেখুৱাবলৈ সি অকণো আহৰিয়েই নাপালে। উদ্বিগ্নতা আৰু চাপত তাৰ মুখখন কমাৰৰ হাতুৰীৰ প্ৰচণ্ড কোব পৰা লোৰ দৰে একে ভাজে ৰৈ আছে। ভাবলেশহীন মুখখনলৈ পৰিৱৰ্তন নাহিবই যেন দেখি মানুহজনীৰো মুখখন বেছি গহীন আৰু সেমেকা হৈ গৈ আছে। 'তোমাক ইহঁতে এইকেইদিন বেছি কষ্ট দিছে নেকি বাৰু!' তেওঁ সুধিলে।

সি বুজি নাপাই মাথোঁ ৰৈ থাকিল। মালিকনীয়ে পৰিৱেশটো সহজ পোৱা নাই, একদম কষ্টত সি ডুব গৈ আছে, কি ক'লে ভাল হ'ব তেওঁ বুজি পোৱা নাই, উপায় নেদেখি তেৰোঁ তাৰ মুখলৈ মাথোঁ চাই থাকিল।

অকণমান পাছত সি বুজিলে, তেওঁ ৰেগিঙৰ কথা কৈছে। হয়, ভাত খোৱাৰ পাছত সদায় চলি আছে, একেবাৰে ভাল ৰূপত নহয়, কিন্তু সেইবোৰলৈ তাৰ গুৰুত্বই নাছিল, সি একো কষ্ট বুলি ভবাই নাছিল, দুদিনমান পাছতে শেষেই হ'ব যিহেতু, শাস্তি যেন লগাই নাছিল।

মালিক বা মালিকনীয়ে প্ৰতিটো ৰুমে ৰুমে গধূলি এপাক মাৰে, তেওঁ অসময়ত অহা দেখি তাৰ অকণমান সন্দেহ হ'ল— তেওঁলোকে নিজেই লগাই দিয়ে নেকি? তাৰ খং উঠিল।

'নাই, নাই দিয়া।' সি সহজকৈ ক'লে।

'নতুনবিলাকক অলপ দিগদাৰ কৰেই। তুমি মন বেয়া নকৰিবা। আমি তিনিটাক উলিয়াই দিয়াৰ কথা পাতিয়েই আছোঁ, আজিও খুড়াৰ সৈতে পাতিম।'

সি আৰু একো নকৈ একেদৰে ৰৈ থাকিল।

তেওঁ ক'লে, 'তোমাৰ ৰুমমেট কাইলৈ আহিব। সিহঁতৰ ক্লাছ কাইলৈৰ পৰা আৰম্ভ হ'ব নহয়, ৰাতিপুৱাই আহিব, আজি দেউতাকে ফোন কৰিছিল।'

সি শলাগিলে। ৰুমমেটটো হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰী প্ৰথম বৰ্ষৰ, অলিন্দ থাকিবলৈ অহাৰ দিনাই তেওঁলোকে কৈছিল।

তেওঁ ঘৰলৈ গৈ আকৌ আহিল। তাক চাহ অকণ দিলেহি।

এসপ্তাহ বৰষুণ। আবেলি অলপ কমিব কমিবকৈ ৰৈ ৰৈ সন্ধিয়াৰ আগে আগে অলিন্দহঁত তিনিটা ল'ৰা হোষ্টেলৰ পাচলি আনিবলৈ বজাৰলৈ গ'ল। কলেজলৈ ওলাই যোৱা সময়কণৰ বাদে অন্য কামত বাহিৰখনক সি নিজৰ দৰে ল'ব নোৱাৰে। ওলাই যাব লগীয়া নোহোৱাটোৱেই সি বিচাৰি থাকে, কিন্তু হোষ্টেলৰ বস্তু আনিবলৈ মাজে মাজে যাবলৈ বাধ্য। শালবাৰী চেণ্টাৰত, নিজৰ ঘৰখনৰ পদূলিত, বা যিকোনো ঠাইতেই সি নিজৰ হিচাপে কিবা পাবনে নাই সন্দেহ হয়। মৃদুলা বা অমৰাৰ চৌহদতো কেতিয়াবা সোমাবলৈ মন যাব যেন তাৰ ধাৰণা নহয়।

এহাতে টোপোলাবোৰ ভাগ ভাগকৈ লৈ, এহাতে ছাতি একোটা ধৰি সিহঁত খোজ কাঢ়ি উভতি আহি আছে। কাষৰ দুটাক নিৰুদ্বেগ যেন লাগিছে অলিন্দৰ। বৰষুণত তিতি তিতি চহৰখনৰ সোঁ-মাজৰ পথটোৰ দুয়োকাষৰ পৰা ওলোৱা উৎকট দুৰ্গন্ধটো মানুহৰ কু-মনোবৃত্তিৰ গন্ধ-সমষ্টি যেন লাগিছে — যেন তেনেকুৱা কিবা গোন্ধ থকা হ'লে এইটোৱেই হ'লহেঁতেন। মানুহৰ কপটতাৰ লিপিত খাই ধৰা স্মৃতিবোৰ তাৰ বাবে দুঃসহ হৈ পৰিছে। ছাতিত পৰা বৰষুণৰ জিপজিপ শব্দক দুফাল কৰি দিয়াৰ দৰে কোনোবা ভক্ত নে অভক্তই দলংখনৰ কাষৰ শনি মন্দিৰটোত ঘণ্টা এটা কোবালে। দলংখনৰ তলত এসপ্তাহৰ বৰষুণেও ধুব নোৱৰা আধা মৰা নৈখনৰ ক'লা পানী। অলপ দূৰ পাৰ হৈ হনুমান মন্দিৰটোৰ নিৰৱচ্ছিন্ন মন্ত্ৰধ্বনি কাণত সোমাল। কিছু সময় পূৰ্বে বাজি গৈছে আজানৰ ধ্বনি, বায়ুৰ দৰে চহৰৰ প্ৰতিটো চুক-কোণ চুই গৈছে। 'গোটেই চহৰ-নগৰত ইমান ঈশ্বৰৰ ভিৰ, নাই কিন্তু ঈশ্বৰৰ হাতৰ স্পৰ্শ, যি সলনি কৰিব পাৰে খৰাঙক জীপাললৈ, উদ্বিগ্নতাক প্ৰশান্তিলৈ', বিদ্ৰূপৰ ভাব আহিল তাৰ। গাড়ীৰ পেঁট-পোঁপ হৰ্ণ, বাট এৰি

নিদিয়া মানুহৰ কাণতে ৰিক্সাৱালাই মৰা হুকি, দোকানবোৰৰ ৰং-বিৰঙৰ ধাৰাল পোহৰ, সমূলি তাৰ অসহ্য লাগি গৈছে। এইখনেই যেন তাৰ মনটোৰো অনুবীক্ষণিক চিত্ৰ, 'প্ৰয়োজন কি এই হুৰমূৰৰ? শান্তি ক'ত?'

সিহঁত মূল পথৰ পৰা নামি হোষ্টেলৰ পথটোত সোমাল। গলধনৰ ওপৰটো বাদ দি গোটেই গা তিতিছে। লাভা-কুণ্ডৰ কুটকুটনিৰ স্থলীৰ দৰে চহৰখন এৰি আহিল যদিও অলিন্দৰ কাণত মনৰ ভিতৰৰ হুলস্থূলে গুমগুমাই থকাৰ দৰে লাগিছে। এটায়ো মাত দিয়া নাই। বাকী দুটা বা কি অৱস্থাত আহি আছে, তাৰ কৌতূহল হ'ল।

হোষ্টেল পাই কাপোৰ সলাই সি অকণমান সময় ভাগৰ মৰাৰ দৰে বিছনাত পৰিল। তাৰ পাছত উঠি টেবুললৈ আহিল।

ৰুমমেটে তালৈ মাজে মাজে চাই আছে।

সুধিম সুধিমকৈ ৰৈ ৰৈ ল'ৰাটোৱে ভাতৰ হুইছেল মাৰিবৰ সময়ত মাতিলে, 'অলিন্দ দা।' সি ঘূৰি চালে। 'আপোনাক কথা কেইটামান সোধোঁ দেই। ...আপুনি প্ৰথমদিনা মামাৰ লগত আহিছিল হয় নে? ...আপোনাৰ দেউতাই মাজুলীত চাকৰি কৰে? আৰু খুড়ীয়ে সিদিনা আপোনাক চাহ দিছিল? মই কেনেকৈ জানিলোঁ কওক।'

'খুড়ীহঁতে কৈছে তুমি অহাৰ দিনা!' অলিন্দৰ হাঁহি উঠিল।

'খুড়ীয়ে কেলেই চাহ দিলে বাৰু?'

'নাজানো। ৰেগিঙৰ কথা কৈ দিলেহি।'

'নহয়!'

'কিয়?' ল'ৰাটোৱে বিজ্ঞৰ দৰে কোৰা ভংগীবোৰ দেখি অলিন্দৰ ওঁঠত আকৌ হাঁহি ওলাল।

'আপুনি মাজে মাজে কিয় একদম উদাস হৈ থাকে কওকচোন। অলপ আগত বজাৰৰ পৰা আহিও উদাস হৈ পৰি আছে। মুখখন সম্পূৰ্ণ খালী। মই কালি-পৰহিও দেখিছোঁ। সদায় দেখিছোঁ।'

অলিন্দই একো নক'লে। ওঁঠৰ হাঁহিটো গুচিল। ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'খুড়া-খুড়ীয়ে আপোনাক বহুত ভাল পায়। সিদিনা মাহঁতৰ লগত আপোনাৰ কথাকে পাতিলে বহু সময়। আপোনাক বহুত চোকা বুলি কৈছে।'

'ফাঁকি!' অলিন্দৰ আকৌ হাঁহি উঠিল, 'মই অহা কেইদিন হৈছিল? কেনেকৈ জানিব?'

'সঁচাকৈ কৈছোঁ। আপোনালোকৰ ডিপাৰ্টমেণ্টৰ ছাৰ এজনে খুড়াক কৈছে। আপোনাক চাহ কিয় দিছিল কওঁ নে? ...আপুনি সেইদিনা অকলে নাছিল জানো? আপুনি টেবুলত পঢ়ি থকা খুড়ীয়ে খিৰিকীৰে দেখি আছিল। আপুনি পঢ়ি থাকে, হাতেৰে লিখি থাকে,

কিন্তু মুখখন উদাস, মাজে মাজে বৈ একদম মৰা হৈ যায় মুখখন, এবাৰ চুঁচৰি গৈ বিছনাত পৰেগৈ, আকৌ উঠি আহি পঢ়ে, টেবুলতে মূৰটো পেলায়। খুড়ীয়ে দেখি বৈ থাকিব নোৱাৰিলে। আমাক কৈছে— একেৰাহে কিয় মন মাৰি থাকে জানো, দেখিলে বেয়া লাগি যায়, দেউতাকো মাজুলীত থাকে, মোমায়েকেহে থৈছেহি...', ল'ৰাটোৱে অলিন্দৰ মুখখনৰ পৰিবৰ্তন লক্ষ্য কৰি খৰকৈ ক'লে— 'সেয়া সেয়া, আপোনাৰ মনটো আকৌ মৰি গ'ল!' অলিন্দই বলেৰে হাঁহি এটা উলিয়ালে। 'সেয়া চাওক, আপুনি লুকুৱাই দিছে!' ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'মন মাৰি নাথাকিব। আপোনাক সৱেই মৰম কৰে। হোষ্টেলৰ ল'ৰায়ো ভাল পায়। ছাৰহঁতে ভাল নাপালে লগে লগে বেলেগক নকয়। খুড়ীয়ে ঢেৰ গুণ গাইছে। কিন্তু আপুনি তেনেকুৱা হৈ যায় কিয় ? ৰেগিং কৰা কাৰণে কষ্ট পাইছে নেকি ?'

'হেই নাই পোৱা!'

'ময়ো নাই পোৱা। মজাহে লাগিছে। খুড়ীহঁতে কিন্তু ৰেগিঙৰ কথাটো ভাবি লৈছে। সিহঁত তিনিটাক উলিয়াই দিবই চাই থাকক। কৈছে সিদিনা। উলিয়ালে ভালেই হয়, আন নহ'লেও সিহঁতৰ আড্ডা আৰু হাই-উৰুমিটো বেছি।'

নিশা বিচনাত পৰোঁতে মালিক-মালিকনী আৰু ৰুমমেটৰ কথাবোৰে আলফুলে স্পৰ্শ কৰা দৰে লাগিল অলিন্দৰ। সি চিন্তা কৰিলে- তেওঁলোক মৰ্যাদাশালী হ'লেও এই মৰম স্থায়ী নহয় বা এইবোৰে গভীৰলৈ তাক স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে। সি ময়ূৰীৰ কথা ভাবিলে। সুকন্যাৰ পৰা মৰমৰ এটাও স্পৰ্শ পোৱা তাৰ মনত নপৰে। সেই স্পৰ্শৰ অভাৱৰ স্মৃতিৰ পৰা মুক্ত হ'বলৈ সি ময়ূৰীৰ কোঁচত আশ্ৰয় লোৱাৰ দৰে বাহু-মূৰ কোঁচাই দিলে। মাকৰ নোপোৱা মৰমবোৰ তাইৰ মৰমে পাহৰাবনে ? তাইৰ স্পৰ্শই মাকৰ হাতৰ আঘাতে মনত সৃষ্টি কৰা ক্ষত-চিহ্নবোৰ সমান কৰিব পেলাব পাৰিবনে ? তাইক পায়েই সি যেনেকৈ আত্মহত্যাৰ চিন্তা পাহৰি গৈছিল, তেনেকৈ পুনৰ লগ পালে নতুন সলনি আহিব নেকি কিবা ? বিএছচি পাছ কৰি তাইক লগ কৰাৰ সপোন দেখে সি। কিন্তু লগ কৰিলেও, সম্পৰ্কটো চলাই নিলেও, ডাঙৰ হৈ এখন ঘৰ গঢ়িব পৰা যাব নে বিপুল-সুকন্যাৰ কন্দলৰ মাজত ? সি পুনৰ হতাশ হৈ পৰিল। হতাশাৰ সুযোগ লৈ পুনৰ সোমাই আহিল সৰু নবৌয়েকজনী। তাই সুকন্যাক কৰা দুই-তিনিটা বছৰৰ অত্যাচাৰবোৰ - সুকন্যাই বলকি থকা তাইৰ গোটেই কাহিনীবোৰ, পুনৰ তাৰ মনত হিল-দ'ল ভাঙি থূপ খাই একেটা ক্ষণতে ঘটিবলৈ ধৰিলে। সি থিৰে শুব নোৱৰা হ'ল, টোপনি পলাল।

মনৰ পৰা খেদিবলৈ বহুপৰ যুঁজি যুঁজি সি ভাবিলে, এই মানুহজনীক সি দেখিলেতো চিনি নাপায়, সৰুতে তাইক লগ পোৱাৰ একো ঘটনাও তাৰ মনত নাই, কিন্তু কেৱল সুকন্যাৰ মুখেৰেই আহি মানুহজনী কেনেকৈ সোমাই আছেহি তাৰ মনত! আৰু গোটেই

ভাববোৰ যেতিয়া বেছি অশৃংখল হৈ পৰে তেতিয়াই তাৰ কষ্ট আটাইতকৈ অধিক হয়, বেছি হৈ পৰে তাৰ শাস্তি। এইবোৰ যদি গোটে গোটে শাৰী পতাই লিখি পেলোৱা হয়, তেন্তে কষ্ট কমিবনে ?সমাধানটো ঠিক যেন অনুভৱ হ'ল তাৰ। সি ৰুমমেটলৈ মন কৰিলে-ঘোৰ টোপনিত। লাইটটো অন কৰি লিখিলে যদি সি সাৰ পায় বা কেনেবাকৈ ধৰা পেলায়! ৰুক্ষ কথাবোৰৰ কোনো অৰ্থ বা আঁত বিচাৰি নাপাই পাগল বুলি ভাবিব। সঁচাকৈ সেইবোৰৰটো একো অৰ্থ নাই! মাথোঁ যি মনলৈ আহে লিখি পেলাইহে দিব লাগে! সি একো শব্দ নোহোৱাকৈ এন্ধাৰে-মুধাৰে উঠি আন্দাজত টেবুলৰ পৰা বহী এখন আৰু কলম এটা বিচনালৈ আনি ল'লে। কাতি হৈ শুই সি আন্ধাৰতে খৰকৈ লিখি গ'ল- সুকন্যাই সৰু-নবৌয়েকক গালি পাৰি থকা ধৰণৰ কথাবোৰ, চন্দনলৈ তাৰ গালিবোৰ, বহঁতপুৰ-অমৰা-মৃদুলা য'ৰ যি মনলৈ আহিছে সকলো...।

তিনি পৃষ্ঠা লিখি তাৰ জঁট অলপ মুকলি হোৱা যেন লাগিল। শব্দ নুঠাকৈ সি পৃষ্ঠা তিনিটা ফালিলে, তিনিওটা চিৰাচিৰ কৰি লৈ সোপা মাৰি বল এটা সাজি জেপত ভৰালে, বহীখন আৰু কলমটো টেবুলত থৈ সি বাহিৰলৈ গৈ কোনেও নোপোৱাকৈ বলটো পেলাই দিলেগৈ।

ঘূৰি আহি বিচনাত পৰি সঁচাকৈ তাৰ অলপ পাতল পাতল লাগিল। ভালকৈ টোপনি গ'ল।

*** *** ***

'তহঁতৰ হেডছাৰৰ জীয়েকৰ বিয়া পাতিছে নহয়, মাতি থৈ গৈছে, ছাৰহঁতে এতিয়াও আমাক পাহৰা নাই। তোৰ খবৰ লৈছে। ...মই পৰীক্ষাবোৰৰ নম্বৰৰ কথা ক'লোঁ, বৰ ভাল পাইছে, ছাৰে কৈ থৈ গৈছে— সি ভাল কৰিবই। ...', ৰাতিপুৱা সুকন্যাই অলিন্দক আনন্দৰে কৈ আছে। পূজা বন্ধ বাবে সি কালি ঘৰলৈ আহিল। কলেজৰ পৰীক্ষাবোৰত সি বহুত বহুত নম্বৰপাইছে, সুকন্যাই জীৱন এটা ঘূৰাই পোৱাৰ দৰে আত্মহাৰা হ'বলৈ ধৰিছে। তাই ভাবিছে, এইবাৰৰ পৰা সি তাৰ আচল গতিধাৰাত সোমাই পৰিল, ইচ্ছাকৃতভাবে সি আৰু অনিষ্ট নকৰে, তাতে এতিয়া তাৰ নিজৰ প্ৰিয় বিষয় গণিতকে প্ৰধানকৈ পঢ়িব লাগিব।

'কোন হেডছাৰ? খোকনৈৰ?' সি সুধিলে।

'অঁ। বিয়া ঠিক কৰা বেছি দিন হোৱাই নাই। ছোৱালী চায়ে দিন খাটাঙেই কৰি পেলাইছে। আগৰ পৰা যোগাযোগ নাথাকিলেও সৰেই জানেই মানুহবোৰ, চিনাকি মানুহৰ দৰে, সেইকাৰণে চাই-চিটি দেৰি কৰিবলৈ নায়েই! দৰাও কৃষ্ণৰ ককায়েক হে। আমি এইখনলৈও যাব লাগিব, সিখনলৈও যাব লাগিব!'

'কি ? বিয়া দিব সেই কাঠ-চোৰটোলৈ ?'

'হেই! তই এতিয়াও যি টি শব্দ কেলেই কৈ দিয়! সেইবোৰ আমাৰ নিজৰ মানুহ নিচিনাই। মামাৰ ক্ষেত্ৰতে কৃষ্ণহঁতে নিজৰবোৰতকৈও বেছি সহায় কৰি দিছে।' তাৰ শব্দটো শুনি তাই অতিষ্ঠ হৈ মুখখন লপলপকৈ চলালে, কিন্তু খং কৰিলে কামত নাহিব বুলি তাই ৰ'ল, বিশেষকৈ সি হোষ্টেলৰ পৰা আলহীৰ দৰে কেইদিনমানৰ বাবে অহা ল'ৰা, তাই শান্ত হৈ বুজোৱা ভংগীৰে পুনৰ ক'লে, 'মানুহে পঢ়ি-শুনি শিক্ষিত হৈ, কথাবোৰ কওঁতে সাৱধানে ক'ব লাগে। যি টি শব্দবোৰ নপঢ়া মানুহেহে কয়। সেইবোৰ ক'বলৈ এৰিব লাগিব।'

'চোৰক চোৰ বুলি কোৱা মানুহটো বেয়া, চোৰটোহে ভাল !' — তৰ্ক কৰাৰ আগ্ৰহ অলিন্দৰ নাই, তাইৰ নিৰ্দেশকেইটা শুনি খং উঠিলেও সি মুখ টিপি ধৰি থাকিল। প্ৰধান-শিক্ষকলৈ তাৰ পুতৌ লাগিছে, সি হতাশ হ'ল। আদৰ্শবান, নীতিবান শিক্ষকজন, সিহঁতক ভাল হ'বলৈ আৰু ভাল ৰিজাল্ট কৰিবলৈ ক্ষণে ক্ষণে নিৰ্দেশ দি থকা মানুহজনৰ স্খলন ঘটিল কিয় ? 'তেওঁতো হেৰুৱাবলগীয়া একো নাছিল ! ছোৱালীক বেলেগলৈ দিয়াৰ দিন শেষ হৈ যোৱা নাছিল ! বা এয়া প্ৰেম-বিবাহো নহয়। আচলতে, মইহে ভাবিছোঁ, তেওঁতো ভবাই নাই চাগে, তেওঁতো একেমুখে সুখী হৈ বিয়াত মত দিছে। পথভ্ৰষ্ট বৃদ্ধ ! উশৃংখল আদহীয়া !' সি বহুবাৰ পঢ়িছে, অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ ভেটি প্ৰতিষ্ঠা কৰা এজন পুৰোধাই বিয়া পাতিছিল অসমীয়া ভাষাক হেয় জ্ঞান কৰা এটা পৰিয়ালৰ পৰা। কিয় ? সেই প্ৰশ্নটোৰ আলাপ সি কিতাপ-আলোচনীত কতবাৰ পাইছে! লেখকসকলে উত্তৰটো বিচাৰি নাপায়। উত্তৰটো সি পোৱা যেন লাগিল,'বিয়া পাতিছে টকা, চেহেৰাত থকা যৌনতা আদি দেখি, দেহজ সুখ লাভ আৰু আত্মীয়ৰ প্ৰতিপত্তি প্ৰদৰ্শনৰ বাবে। তাত ভাষা-সাহিত্য-জাতিৰ কথা মনলৈ নাহেই। ছেক্সেই মূল। বিয়া ঠিক কৰাৰ সময়ত তেওঁ সাহিত্য-পাঠ কৰি নাথাকে, সংগমৰ সপোনতহে মগন হৈ থাকে। হেডছাৰে ঠিক কৰিলে কিয় ? ঘৰখনৰ ক্ষমতা দেখিছে, মন্ত্ৰী-এমএলএৰ সোঁহাত-বাওঁহাত, পুলিচে গাত স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে, জীয়েকে ক্ষমতা ভোগ কৰিব, তেওঁ নিজেও আসন এখন পাব। ক্ষমতাৰ লোভেই মূল, তাত শিক্ষা-দীক্ষা-নীতিনিষ্ঠতাৰ কথা নাহিলেও হ'ব।'

সুকন্যাই কৈ আছে, '... কৃষ্ণৰ ককায়েকহঁতৰ ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহৰ লগত হাত আছে। হেড-ছাৰহঁত জনা মানুহ। সেইবাবে সেইবোৰ মানুহৰ লগত সম্পৰ্ক কৰিছে। সদায় মানুহে ডাঙৰটো ভাবিব লাগে। মাজুলীৰ তৰালীও এইবাৰ বিয়া হ'ল, মানুহ আচৰিত হৈ গৈছে, বহুত ডাঙৰ মানুহ এঘৰ পালে তাই। দৰা ঘৰে নিজেই কইনাৰ খৰচখিনি দি— কৰি বিয়া পাতি লৈ গ'ল। তোৰো মনত আছে চাগে, বুবুলে তাইক চোঁচোৰাইছিল। তাই যদি তেনেকৈয়ে মানি ল'লেহেঁতেন, এতিয়া জীৱনটোৰ কি গতি হ'লহেঁতেন। সেইকাৰণে ডাঙৰ কথা ভাবিব লাগে।'

'আৰে, সেইটো কাহিনীৰ লগত এইটো কেনেকৈ মিলিল ! মই কোৰাটো বুজি পায়েই কৌশলেৰে মিলাই পেলাব খুজিছে!' — খঙে অলিন্দৰ চুলিৰ আগ পাইছেগৈ যদিও মনে মনে থাকিল। তৰালীৰ খবৰটো শুনি তাৰ ভাল লাগিছে, মনটো গৈ হৰিচাপৰিৰ সিহঁতৰ চুবুৰিটো পালেগৈ, যিটো চুবুৰিৰ — যিটো চাপৰিৰ এতিয়া অস্তিত্বই নাই।

সুকন্যাই কৈ থাকিল, '...আজিকালি চিআৰচিচি বুলি পদ এটা ওলাইছে নতুনকৈ। মামাহঁত হৈ ল'লে। কৃষ্ণও হ'ল। ডেকা ডেকা মাষ্টৰবোৰক হ'বলৈ দিছে। কোনেও গম নাপাওঁতেই সিহঁতে খবৰ ৰাখি হৈ ল'লে। স্কুলবোৰ পৰিদৰ্শন কৰি মাষ্টৰবোৰৰ ৰিপ'ৰ্ট দিব লাগে, একেটাৰ ভাগত কেইবাখনো স্কুলৰ দায়িত্ব। মামাই এতিয়া ৰশ্মিৰ পৰিয়ালৰ মাষ্টৰবোৰ আৰু তাক হঁহা মাষ্টৰবোৰ সৰকে দৌৰাই আছে, সৰৰে অৱস্থা কাঢ়িল। মানুহ তেনেকুৱা হ'ব লাগে, কোনোবাই নিজক দিগদাৰ কৰিলে ওলোটাই তাকো মজা দিব পৰা হ'ব লাগে।'

অলিন্দই ভাবিলে, 'সৰ্বশিক্ষাৰ নাম লৈ স্কুলবোৰ ঠিক কৰিবলৈ ইয়াত মানুহকেইটা পৰিছে চোৰাচোন! ব্যৱস্থাবোৰ ঠিক কৰিবলৈ নতুন পদ্ধতি ঠিকেই ওলায়, কিন্তু কাম পৰে কাৰ ওপৰত! একেবোৰ বদমাছৰ ওপৰতে? উদক ভেটা ৰখীয়া!'

সি তাইক ক'লে, 'ৰশ্মিক দুদিন দেখিলোঁ মই। তাই গাৰ্লছ কলেজত ল'লে।'

'কি? ক'ত?' সুকন্যাই চঁক খাই চকু থিয় কৰি মুখ মেলি ৰৈ গ'ল। সিহঁতে পাতি আছিল— ৰশ্মিক চাগে গুৱাহাটীলৈ পঠিয়াই দিলে, ইয়াৰ কোনেও লগ পাব নোৱৰাকৈ ৰাখি তাতে কিবা পঢ়ুৱাইছে। চন্দনে কিমান খবৰ কৰি আছে, তথাপি শুং-সূত্ৰ আজিলৈকে পোৱা নাছিল। গাঁৱৰ কাৰোৰে মুখতো শুনা নাছিল। কিন্তু তাইচোন ইয়াতেই আছে! সিহঁতৰ সাহস দেখি সুকন্যাই আন এটা চঁক খালে— ইয়াত চিনাকি মানুহেতো লগ পাবই, তেতিয়াতো কিবা সুধিবই বা ক'বই, সিহঁতে সহ্য কৰিব কেনেকৈ? সহ্য কৰিব পাৰিব বুলি ভাবি ইয়াতে তাইক থৈছে কেনেকৈ! সুকন্যাই বাঞ্ছা কৰি থকা দিনটো কাষ চাপি অহাও দেখা পালে, 'এতিয়াতো চন্দনে তাইক লগ কৰিবই, সি ফুচুলোৱাত ৰজা, গতিকে কেচটো সোনকালে ছিগাৰ আশা আছে, সি বাচি যোৱাৰ আশা আছে!' চন্দনক খবৰটো দিবলৈ গধূলিটো কেতিয়া পায়হি কেতিয়া পায়হি লাগিবলৈ ধৰিলে তাইৰ।

'তাই কলেজলৈ সোমোৱাও দেখিছ নে তই? কিমান দিন হ'ল দেখা?'

'অলপ দিন হ'ল। এদিন ব্ৰেকৰ সময়ত মই চাইকেল লৈ টাউনলৈ গৈছিলোঁ, তাই ওলাই আহিছে। এদিন আবেলি কেইবাজনীৰ লগত হোষ্টেললৈ সোমাওঁতে পালোঁ। দুয়োখন কলেজ সিমান ওচৰৰ, হোষ্টেলবোৰত দুয়োখন কলেজৰ ছোৱালী থাকেই, তাইৰ লগত যোৱা এজনী আমাৰ কলেজৰ, চিনি পাওঁ, মই মাতিছোঁও তাইক। ৰশ্মিয়ে শান্তকৈ তল মূৰ কৰি গৈ আছে। ময়ো একো কোৱা নাই। কোনেও গমেই নাপালে আমি যে চিনাকি।'

গোটেই দিনটো অলিন্দৰ মনলৈ প্ৰধান-শিক্ষকজন আহি থাকিল, তীব্ৰ অশান্তিত পাৰ হ'ল। সি ভবা নাছিল, আদৰ্শ স্থানত থকা কোনোবাও এনেকৈ সৰি পৰিব। তাৰ অপৰাধ-বোধো হৈছে, নিজৰ ঘৰখনৰে দুৱাৰ-খিৰিকীৰ প্ৰতিডাল চ'-কাঠ কৃষ্ণৰ ককায়েকেইতো দিছিল। তাৰ পৰা নানি বেলেগৰ পৰা যদি অনা হ'লহেঁতেন, সেইটোও বা কেনেকুৱা হ'লহেঁতেন।

গধূলি চন্দন আহিল। সি এতিয়াও প্ৰায়ে নিশা ইয়াতে থাকেহি।

ৰশ্মিৰ খবৰটো উলিয়াই সুকন্যা-চন্দন উৎফুল্লিত হৈ পৰিল। আকাশত থকা ডাল এটা হঠাতে খহি পৰা যেন লাগিছে চন্দনৰ, যেন গোটেই ফলবোৰ নিজৰ অধিকাৰত ৰাখি ল'ব পাৰিব এতিয়া!

'যি হ'লেও, তাই মোৰ পত্নী। ভাবি চাচোন, কম কাহিনী নহয় দেই! এবছৰে নিজৰ পত্নীক লগ কৰিবলৈ বিচাৰি নোপোৱা অৱস্থা হৈছে!' চন্দনে উল্লাসৰ মাজতে স্ব-বিদ্ৰূপৰ সুৰত কৈ ৰসিকতা কৰিলে। সুকন্যাই ক'লে, 'তাই সমুখতে তোক দেখিলে, যেতিয়া গুচিও যাব নোৱাৰিব, তেতিয়া কি ক'ব বাৰু?' সি ক'লে, 'ক'ব তাই একো নোৱাৰে। তাই খং উঠিলেও ক'ব পৰা ছোৱালী নহয়। এবাৰ বহুৱাই ল'ব পাৰিলেই মই তাইক ঘূৰাব পাৰিম। এতিয়াতো মোৰ একো নাই, সৱ শেষ হৈ গ'ল, তেনেকৈহে ক'ম। মনটো কোমলাব লাগিব মাথোঁ যিকোনো উপায়ে।'

আলোচনাৰ এক আধ্যা শেষ কৰি চন্দন বহাৰ পৰা উঠি ইচুক-সিচুককৈ গৈ অলিন্দ থকা কোঠাটোত সোমাল। অলিন্দই টেবুলৰ সমুখত বহি কলম চলাই আছে। 'ল'ৰা, তই তাইক দেখিলি হ'বলা?' কথাটো নিশ্চিত কৰিব বিচৰা ভংগীৰে চন্দনে এনেই সুধিলে। 'অঁ', অলিন্দৰ চমুকৈ উত্তৰ দিলে, সি কলম থমোৱা নাই। সিহঁতৰ আলোচনাবোৰ তাৰ কাণত লাগি আছে, কিন্তু মন দিব খোজা নাই।

চন্দন তাৰ কাষ চাপি গ'ল, হাতেৰে বাহুত খোঁচ এটা মাৰি গম দি ক'লে, 'কলেজত গুণ্ডা টাইপৰ ল'ৰা থাকে নহয়, বেয়া কাৰোবাক দেখুৱাই দিবি। এইজনী ভাল ছোৱালী ভাল ছোৱালীকৈ লগাই দিবি যাতে সি পিছত লাগক, সি পিছ এৰিব নোৱৰা হৈ গ'লে তাই পাব শাস্তিটো। বুজিছ নে? নহ'লে তায়ো যে তোৰ পিছত তেনেকুৱা কাৰোবাক নলগাব ঠিক নাই।' ধেমেলীয়া ভংগী এটা দি চন্দনে তাক উচটাই দিব খুজিলে।

'নিজে এদিন ভালপোৱা ছোৱালীৰ কথা তেনেকৈ ক'ব নাপায়! সেইবোৰ ভবাটোও পাপ!' সম্পূৰ্ণ শান্ত আৰু নিৰ্লিপ্তভাবে অলিন্দই কৈ দিলে। তাৰ হাত কলমৰ পৰা এৰোৱা নাই, চকু বহীৰ পৰা আঁতৰা নাই, যেন অকণমানি পুতেক এটাই কিবা দোষণীয় আবদাৰ ধৰোঁতে নিজৰ কামতে নিবিষ্ট থাকিয়েই বুজাই দিছে দেউতাকে। চন্দন ৰৈ থাকিব নোৱাৰিলে। ঠেকাত লাগি থকা জাবৰক হঠাতে সোঁতে ঠেলি লৈ যোৱাৰ দৰে চন্দন

আঁতৰি টিলিকতে সিটো কোঠা পালেগৈ, যেন সি একে ৰেখাৰে গৈয়েই থাকিব বহু যোজন দূৰলৈ, অসীম দূৰত্বলৈ, তৎক্ষণাৎ নেদেখা হৈ যাব অলিন্দৰ চকুৰ আগৰ পৰা, অলিন্দই অনুমান কৰিব পৰা যিকোনো স্থানৰ পৰা...। অলিন্দৰ মুখত ভালপোৱা শব্দটো শুনি সি অভিভাৱক হিচাপে কি ক'ব এতিয়া? যাক নেকি আগতে ভালপোৱাৰ নামতে অত্যাচাৰ কৰিছিল সি। আৰু সি কথাটো কৈছিল সেই ভাবেৰেই, যেন অভিভাৱকৰ মুখত প্ৰসংগটো শুনি অলিন্দ ভোল যাব আৰু উচটনিটোৰে ক্ৰিয়া কৰিব। চন্দনে পস্তাবলৈ ধৰিলে।

সুকন্যাই শুনিও স্পষ্টকৈ নুশুনা যেন পাইছে, কিজানি অলিন্দই বেলেগ কিবাহে কৈছিল,তাইহে আন এটা শুনিছে! ঠৰঙা হৈ এফালে চাই ৰৈ থকা চন্দনক তাই সুধিলে, 'কি কৈছে সি?'

চন্দনে একো মাতিব নোৱাৰিলে। পুনৰ সি বিচনাখনত তল মূৰ কৰি বহিল। দিনত হোৱাহ'লে বাহিৰলৈকে ওলাই গ'লহেঁতেন।

অলিন্দ হোষ্টেললৈ আহিল। আবেলি আন কেইটামান ল'ৰাও পালেহি। বাকীবোৰ পুৱাহে আহিব।

সন্ধিয়া আটাইকেইটাই বজাৰ কৰি আহি ৰুমে ৰুমে সোমাল। হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰী ছেকেণ্ড ইয়েৰৰ ৰালমেট এটা অলিন্দৰ ৰুমলৈ সোমাই আহিল, 'সেয়া আপুনি পঢ়িবলৈ বহিলেই! পঢ়াৰ বাহিৰে বেলেগ চিন্তা নাই নেকি আপোনাৰ জীৱনত? মই অহা কাৰণে চাগে বেয়া পাইছে?' সি নাটকীয়ভাবে ক'লে। অলিন্দই হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

'ৰ'ব, কথা আছে। বেয়া পালেও বহিম মই। ব্যতিক্ৰম দেখুৱাই নাথাকিব। আপুনি পূজাত চাগে লগ কৰি আহিলে। কওকচোন।'

অলিন্দই বুজি নাপায় সুধিলে, 'কাক?'

'ইহ, নুবুজা হৈ পৰিল চোৱা! কাক! আমাৰ বৌক।'

অলিন্দৰ মনটো সেমেকি গ'ল। ৰেগিঙত সোধোঁতেই সি কৈছিল— ময়ুৰী নামৰ ছোৱালী এজনী আছে...। ল'ৰা তিনিটাক উলিয়াই দিয়াৰ চঁকটোতে কোনেও পুনৰ সোধা নাছিল, সেইবোৰ পতাৰ চল অলিন্দৰ নিজৰ পৰাও অৱশ্যে কোনেও পোৱা নাছিল।

'সেয়া, মনটো মৰি গ'ল! আপোনাৰ সকলো ফালে সকলো থাকিও, মাজে মাজে একদম উদাস হৈ যায় কিয়? সেইকণ সময়ত দেখিলে মাতিবলৈকে দুখ লাগি যায়, এনেকৈ পৰি থাকে যেন সমস্ত শেষ।' অলিন্দই মুখত হাঁহি উলিয়ালে, ল'ৰাটোৰে আকৌ ক'লে, 'আপোনালোকৰ ঘৰখনৰ মানুহবোৰ পঢ়াতে ব্যস্ত থাকে নেকি? আপুনি ঘৰলৈ

যায়ো দেৰিকৈ, আহেও সোনকালে। আজিতো ৰাতিপুৱাই আহিল, সৰতকৈ আগত। আমি এতিয়া আহিছোঁ, বাকীবোৰ সেয়া কাইলৈহে আহিব। ঘৰৰ পৰা ফোন কৰিলেও আপুনি ফোনটো ধৰেহে, ঘূৰি আহেই। পঢ়ি থাকিলে মাতিলেও নুশুনে। সপোনতো গাই থাকে পঢ়াখিনি। কি যে মানুহ!'

'হেই!' অলিন্দই ধেমেলীয়াকৈ ধমকি দিলে।

'ৰ'ব, কথা এটা কওক। আপুনিতো বৌৰ সমুখত বৈ কথা পাতিছে!' ল'ৰাটোৰে নাটকীয় ভংগি এৰা নাই। অলিন্দই ধাৰণা কৰিলে, সি কিবা এটা সুধিব বা ক'ব বিচাৰিছে, তাৰ বাবে নিজকে জোৰ দিব লগা হোৱাতহে ভংগিটো নাটকীয় হৈ পৰিছে, যিটো আচলতে সি নিজে ইচ্ছা কৰি কৰা নাই। তথাপি জোকোৱাৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ অলিন্দয়ো নাটকীয় ভংগিত ক'লে, 'অঁ, পাতিছোঁ!'

কেনেকৈ পাৰে? গাটোলৈ চকু গৈ নাথাকে? ভালকৈ পাতিব পাৰেনে?'

'বাদ দিয়া এইবোৰ, যোৱা!' অলিন্দৰ খং উঠিল।

'অলিন্দ দা, চাওক। মই আপোনাক সন্মান কৰোঁ। সৱেই কৰে আপোনাক সন্মান। সেইকাৰণে মই কিবা এটা সুধিব বিচাৰিছোঁ। মই আপোনাক অপমান কৰিব বিচৰা নাই। মোক উত্তৰটো লাগে। ছোৱালীৰ লগত আপুনি কেনেকৈ কথা পাতিব পাৰে? মই সমুখত ৰ'লেই সিহঁতৰ গাটোলৈহে চকু যায়, যি টি মনলৈ আহে, কথা পাতিবই নোৱাৰোঁ।'

'তোমাৰ মা আৰু বাইদেৱো ছোৱালী!' অলিন্দই টপককৈ ক'লে।

'নহয় অঁ, আপুনি চিধাই সেইটোতে গ'ল! সেইটো ময়ো জানো। ৰেডি-মেড কথাই সমাধান নিদিয়ে। ভালকৈ কওক। সৱকে ক'ব নোৱাৰি, এক্সচেপচনেল মানুহৰ হাতত উত্তৰ থাকিব পাৰে কাৰণে সুধিছোঁ। কওক। বেলেগক নক'ব কিন্তু। লগৰবোৰে সৱেই জানেই মই তেনেকুৱা। আপুনি লোকক কৈ দিলে বেছি বেয়াকৈ মোক ভাবি ল'ব।'

'অকলে থাকোঁতে বেছিকৈ ভাবি নাথাকিবা। তেতিয়া পাৰিবা।'

'নহয় মই নোৱাৰোঁৱেই। মই জানো, মই বেয়া মানুহ, মই ভালকৈ ভাবিব বিচাৰিলেও নোৱাৰোঁ।' ল'ৰাটোৰ নাটকীয় ভংগি অন্ত পৰিল, মুখখন সেমেকি গ'ল, 'আপোনাক কওঁ শুনক। কম্পিউটাৰৰ ক'ৰ্চ কৰিছিলোঁ। কম্পিউটাৰত ৱাল-পেপাৰ কিছুমান থাকে। এখনত বালিৰ চাপৰি এটা, ওখোৰা-মোখোৰা কিন্তু মিহি, আৰু গোটেই বালিবোৰৰ মাজত অকণমান ঠাইত দহ-বিছডালমান সেউজীয়া বন থূপ খাই আছে। মানুহে আৰামত চাই কথা পাতি থাকে। মোৰ কিন্তু সেইখন দেখিলেই গাভৰু ছোৱালী এজনী নাঙঠ হৈ থকা যেন লাগে, আৰু বনখিনি যেন তাইৰ যোনি-লোমখিনি। সেইখন উলিয়াই থ'লে মই মানুহৰ মাজত অশান্তিত থাকিব নোৱৰা হৈ যাওঁ। কেইবাদিনলৈ সেইটোকে মনলৈ আহি থাকে। সমান ৱালৰ চেপত বন অকণমান গজি উঠা দেখিছে নহয়, তেনেকুৱা দেখিলেও মোৰ সেইবোৰ ভাব আহে।' অলিন্দই গহীন হৈ শুনি আছে, সি কি ভাব লৈছে ল'ৰাটোৰে

অলপ নিৰীক্ষণ কৰিলে। সি আকৌ ক'লে, 'আৰু এটা কওঁ! কচুপাতত পৰি থকা পানী কেনেবাকৈ লৰিলে আন এটা পাতলৈ বাগৰি থপককৈ সৰি পৰা দেখিছেনে? আনটো পাতত পৰি আকৌ টোপোলা হৈ ৰৈ যায়। দেখা পালেই মোৰ এনেকুৱা লাগে যেন বীৰ্য অলপ এঠাইৰ পৰা ওলাই গৰ্ভত থপকৈ পৰিছে! কেইবাদিন ধৰি মনলৈ আহি মোৰ পঢ়াত আমনি কৰি থাকে। ছোৱালীৰ কাষত মই ৰ'বই নোৱাৰোঁ।'

'বাৰে বাৰে মনলৈ অহা ভাব খেদিবলৈ সি উপায় কাৰ পৰা বিচাৰিছে চোৱাচোন!' অলিন্দৰ মনতে অকণমান হাঁহি উঠিল। ক্ষন্তেক আগলৈকে তাৰ মনলৈ প্ৰধান-শিক্ষকজনৰ কথাটো আহিয়েই আছিল। কেইবাদিনো গ'ল যদিও সি মুক্ত হ'ব পৰা নাই। বাকীবোৰ আছেই।

ল'ৰাটোৰ ৰিজাল্ট ভাল। এইবাৰো ভাল কৰিব। এইটো সি হয়তো বেলেগক সুধিব নোৱাৰিব, ডাঙৰকো নোৱাৰিব, ফলত পঢ়িব নোৱাৰি ৰিজাল্ট ভবাতকৈ বেয়াও হৈ যাব পাৰে, আৰু বেয়া হৈ গ'লে তাৰ কাৰণ বেলেগকৈ ওলাব, পুনৰ আহি যাব তাৰ মনত আন সমস্যা! তাক কি কোৱাটো সঠিক হ'ব অলিন্দই ভাবি থাকিল।

কথাবোৰ কৈ দি ল'ৰাটোৱে উদং হৈ পৰা ভাবত বহি আছে। মুখত হতাশা, অসহায়-বোধ আৰু কেইবা বছৰীয়া অপৰাধ-বোধখিনি ফুটি উঠিছে। অলিন্দই ইতিকিং নকৰিব যেন বিশ্বাসটো হেৰাই যোৱা নাই, তথাপি ল'ৰাটোৰ ভয় লাগিছে, কিজানি নভবাকৈও আঘাত পাই যায়।

অলিন্দই ক'লে, 'তোমাৰ মনলৈ যেতিয়াই এইবোৰ আহে, তেতিয়া তুমি ভাল লগা বেলেগ কাম কৰিবলৈ চাবা। ভাল লগা বিষয়টো পঢ়িবা নতুবা ভাল বাহিৰা কিতাপ পঢ়িবা।'

অলিন্দই কোৱা ভংগিটো ঠিক দেখি ল'ৰাটোৱে স্বস্তিৰ নিশ্বাস পেলাই ক'লে, 'মই পঢ়োঁ বাহিৰা কিতাপ।'

'নহয়, এনেই পঢ়িলে নহ'ব। সচেতনে পঢ়িবা। তুমি সচেতন হৈ থাকিবা যে, মনলৈ ভাবটো বেছিকৈ আহিছে, আক্ৰমণ কৰাৰ দৰে আহিছে, লগে লগে তুমি বেলেগ কামত মন দিবা। সেইটো চিন্তাত নাথাকিবাই। এটা কথা কি গম পাইছা নে, তুমি যে বালিৰ মাজৰ বনকেইডাল বা কচুপাতৰ কথা কৈছা, সেইটো তোমাৰ ভাল গুণহে।'

'থওক!' জীৱনত প্ৰথম প্ৰশংসা শুনাৰ দৰে ল'ৰাটোৱে আৱেগিক হৈ ক'লে, মুখলৈ হাঁহি ওলাল।

'হয়। সেইবিলাক দেখি যে তোমাৰ মনলৈ বেলেগ ছবি এখন আহি গৈছে, সেইটো তোমাৰ কল্পনা-শক্তি, অপৰাধ নহয়। তোমাৰ কল্পনা-শক্তিটো অলপ ভাল বা বেলেগ ধৰণৰ। তুমি সেইটো ভাল কামত খটুৱাৰ চিন্তা কৰি থাকিবা। তেতিয়া তুমি বেলেগ ডাঙৰ কামো কৰিবগৈ পাৰিবা পাছত, সৃষ্টিশীল কাম।...'

ল'ৰাটো শান্ত হৈ ওলাই গ'ল।

অলিন্দই যিদিনা অংক কৰি থাকোঁতে সম্পূৰ্ণ ৰাগি বহি যায়, তেনেকুৱা দিনত প্ৰায়ে সি সপোনত অংক কৰা দেখে আৰু আগমুহূৰ্তত পঢ়ি যোৱা শব্দ কিছুমান কেইছেকেণ্ডমান সময় গাই গম-গতি নোহোৱা হয়। ঘৰত ভায়েক, চন্দন আদিয়ে শুনে। ইয়াত ৰুমমেটেও শুনিছে। ল'ৰাটোৱে সেইটোকে তাক ক'লে। সমাধান কৰিব নোৱৰা প্ৰশ্ন একোটা একান্তভাবে ভাবি লৈ সি শুই পৰিবলৈ সক্ষম হ'লে, পাছদিনা অকস্মাত সমাধানটো উলিয়াব পাৰে কেতিয়াবা। সেই সময়খিনিতে মনটো আটাইতকৈ অধিক ভাল লাগে তাৰ। আতাকে সিংহাসনৰ ছবি সপোনত দেখাৰ কাহিনীটো তাৰ মনত পৰিল। 'ককাই অহৰহ ভাবি থকাৰ বাবেই নিশ্চয় টোপনিত উত্তৰটো পাই গৈছিল। তাকে তেওঁ ঈশ্বৰে আহি শুধৰাই দিয়া বুলি ধাৰণা কৰি লৈছিল। সেইবোৰ আচলতে গভীৰ চিন্তাৰ বাবে নিজে নিজে পোৱা উত্তৰহে। ককাই ঈশ্বৰকে সৰ্বময়-কৰ্তা জ্ঞান কৰে বাবেই ঈশ্বৰে কৈ দিয়া যেন দেখিছিল।' মালা, ফুলি, লকেট কিছুমান মুঠিত ওলোমাই জোকাৰি জোকাৰি বেপাৰীয়ে গ্ৰাহকলৈ আগবঢ়াই দিয়াৰ দৰে ময়ূৰী, সুকন্যা, নবৌয়েক-নন্দেক, চন্দন আদি এক মুঠি হৈ পুনৰ তাৰ কাষ পালেহি। সি লিখি লিখি ফালি পেলোৱা উপায়টো এৰি দিয়া নাই। দুৱাৰখনৰ হুকটো লগাই লৈ সি টেবুলত মেলি থোৱা বহীখনৰ মাজৰ পৃষ্ঠা এটা উলিয়াই ল'লে। কাকো গালি নপৰাকৈ সি সচেতনে লিখিলে, '...সন্তানক মাক-দেউতাকে দিবলগীয়া আটাইতকৈ ডাঙৰ আৰু প্ৰথম সম্পদটি হৈছে মাক-দেউতাকহালৰ নিজৰ মাজৰ মিলা-প্ৰীতি। সন্তানক দিবলগীয়া শ্ৰেষ্ঠ উপহাৰটিয়েই হৈছে সেইটো (ক'ত পাইছিলোঁ উক্তিটো?)। খোকানৈ স্কুলে যে লক্ষ্যক জগাই তুলিছিল —নিচা আৰু পাঠ্যপুথি হাতত লোৱাৰ অৰ্থ যে একেটাই আছিল— এতিয়াও কিয় ঘূৰি অহা নাই? ৰিজাল্টবোৰৰ প্ৰতি অৰ্থহীনতাৰ ভাবেৰে কিমান পঢ়িবা নিজকে জোৰকৈ ধৰি কেৱল? নম্বৰ পোৱাৰ ইচ্ছাটো আজি মনলৈ উভতি নাহে কিয়? কিন্তু অনুৰাগটো জোৰকৈ ৰাখি লৈ পঢ়িবই লাগিব। এদিন আহিব লক্ষ্য। দেখিলে মই চিনি নোপোৱা নবৌয়েকহঁতৰ অৱয়ৱবোৰো যাবগৈ এদিন। বিএছচি পাছ কৰিয়েই ময়ূৰীকো লগ কৰিব লাগিব।...' সি পৃষ্ঠাটো ফালিলে। মুঠি মাৰি বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল।

*** *** ***

মেজৰৰ পৰীক্ষা শেষ হ'ল। অলিন্দই ফাৰ্ষ্ট ক্লাছ পাব, পাৰ্চেণ্টেজ পঁইসত্তৰৰ অধিক হ'ব। পাছক'ৰ্চৰ পৰীক্ষালৈ এমাহ আছে, প্ৰেক্টিকেল আৰু পাছত। সি এমাহৰ বাবে ঘৰলৈ যাবলৈ বস্তুবোৰ টোপোলা বান্ধি থৈ টাউনৰ পৰা আলোচনী কেইখনমান কিনিবলৈ ওলাল। পৰীক্ষাৰ আগমুহূৰ্তত ৰুমত পঢ়া সময়খিনিতো তাক অজান হতাশাই চেপি ধৰি আছিল। সি সিদ্ধান্ত লৈছে, ইমান শাস্তি খাই থকা উচিত নহয়, এইবাৰ গৈ সি ময়ূৰীক লগ

কৰিব, 'তাইক এবাৰ মাথোঁ লগ পালে এই হতাশা বহুদিনলৈ নাহে, যেনেকৈ মৃদুলাত থাকোঁতে সেইটোৰ পৰা মুক্ত হৈছিলোঁ। কিন্তু তাই এতিয়াও আছেনে মোৰ প্ৰতি অনুৰাগৰ ভাব লৈ? তাত দুবছৰ গ'ল তাইৰ। তাতো কিমান ল'ৰা তাইৰ পিছত লাগি আছে ঠিক নাই! সেইখিনিয়েই তাইক অহৰহ প্ৰেমৰ কথা সোঁৱৰাই ৰাখিবই। তাই পাৰিছেনে ইমানবোৰ প্ৰৰোচনা সহিব? অতবোৰ প্ৰেমৰ আহ্বান অগ্ৰাহ্য কৰি কেৱল ভাব এটাকে ধৰি ৰাখিব পাৰিছেনে? যি হওক, সমনীয়া বা সহপাঠী যেন ভাবকণ তাইৰো নিশ্চয় হেৰাই নাযায়। এবাৰ লগ কৰি চোৱা যাওক।'

চাইকেল এখন লৈ অলিন্দ আৰু ল'ৰা এটা টাউনলৈ আহি আছে। ঘাইপথলৈ উঠা তিনিআলিটো নাপাওঁতেই গাৰ্লছ কলেজখন। সমুখৰ পৰা চন্দন আৰু ৰশ্মিয়ে একেলগে খোজ কাঢ়ি আহি থকা অলিন্দই দেখা পালে। 'তাইৰো মেজৰৰ পৰীক্ষা নিশ্চয় শেষ হৈছে, কলেজতে লগৰবোৰৰ সৈতে অলপপৰ কথা-বতৰা পাতি ৰৈ এতিয়া চাগে ওলাই আহিছে, গেটৰ মুখতে মামাই ধৰিছেহি। নে পৰীক্ষা শেষ কৰি দুয়োটা ফুৰি আহিল? নহয়, সেইটো সম্ভৱ হ'ব নোৱাৰে!' সিহঁতৰ খোজকেইটা দেখি অলিন্দৰ লগা নাই যে সিহঁতে আজি প্ৰথম লগ পাইছে, 'আগতেও লগ কৰিছে! মই খবৰটো দিয়াৰ পাছতেই হয়তো আহিল। মাজে মাজে আহি আছে। মোৰ হে ভবা হোৱা নাছিল! মাকো সোধা হোৱা নাছিল!'

অলিন্দহঁত অলপ ওচৰ পাওঁতেই চন্দন-ৰশ্মি দুয়োটাৰে চকু তাৰ ওপৰত পৰি গ'ল। ৰশ্মিয়ে তল মূৰ কৰিলে। চন্দনে দুসপ্তাহ ডাঢ়ি ৰাখি ভোবোৱা হৈ আহিছে, চাৰ্টটো চুট কৰা নাই, ভৰিত হাৱাই-চেণ্ডেল। এই কোনোতো ধৰণতেই অলিন্দই চন্দনক জীৱনত দেখা নাছিল, সি তেনেকৈ নুফুৰেই, ৰশ্মি গুচি যোৱাৰ পাছৰ মাহবোৰতো সি তেনেকৈ নাছিল। ভাওখনৰ বাবে চন্দনৰ নিজৰে অলিন্দৰ ওচৰত লাজ লাগিল। আৰু যেন সি আজি ৰশ্মিৰ সৈতে পতি-পত্নী নহয়, ইতিমধ্যে বিচ্ছেদিত বা বিচ্ছেদ হ'বলগীয়াও নহয়, সি যেন আজি কলেজীয়া দিনৰ প্ৰেমিকাৰ সৈতেহে ঘূৰি আছে, এনেকৈ তাইৰ সৈতে ঘূৰি থকা অলিন্দই দেখাটো যেন সাংঘাতিক লাজৰ কথা! হাবিত সংগমৰত সন্তানে সমুখতে মাক-দেউতাকক দেখা পাই আধাখনীয়াকৈ দুটা দুফালে পলোৱাৰ দৰে সিহঁতহালে অলিন্দক দেখি পলাব বিচাৰি অথালি-পথালি কৰিলে। কাষতে দোকান, পদূলি, তিনিআলি-চাৰিআলি একো নাই, কেৱল বোকাৰ নলা আৰু কাৰোবাৰ চৌহদৰ পকা বেৰা। চন্দনে তাইৰ সৈতে একে শাৰীত আহি থাকিব নোৱাৰিলে, শিক্ষকৰ সমুখত ছাত্ৰই লাজ কৰাৰ দৰে সি পথটো খৰখোজে পাৰ হৈ অলিন্দৰ ফালে গুচি আহিল, ৰশ্মিয়ে অহা বাটে খোজ দি থাকিল। অলিন্দই চাইকেলত বহি আহিছিল, ল'ৰাটোক চাইকেলখন ৰখাবলৈ কৈ সি নামিল। এটা অস্বাভাৱিক মাত উলিয়াই চন্দনে অলিন্দক খবৰ সুধিলে, ওচৰতে ৰৈও তাৰ মাতটো দূৰৰ পৰা চিঞৰি হেঁপাহেৰে দিয়াৰ দৰে ওলাইছে। অলিন্দই বাৰে বাৰে চন্দনৰ চকুত চকু পেলাবলৈ চেষ্টা কৰিলে, কিন্তু চন্দনে চকুলৈ চাব পৰা নাই, মূৰটো তল

কৰিছে, বাৰে বাৰে জোকাৰিছে, ৰশ্মি হেৰাই থাকিব যেন ভাবত তাই গৈ থকাৰ ফালে দুই-এবাৰ চাইছে, অলিন্দক এৰি গুচি যাবও পৰা নাই। সি অধিক লজ্জিত আৰু উৎকণ্ঠিত নহ'বলৈ অলিন্দই মুখখন প্ৰতিক্ৰিয়াহীন কৰি ৰখাৰ চেষ্টা কৰিলে। 'মোৰ মেজৰৰ পৰীক্ষা শেষ হ'ল। আজিয়েই ঘৰলৈ যামগৈ, এতিয়া সোনকালে ঘূৰি আহোঁগৈ দেই।' অলিন্দই তাক বেছিপৰ ৰখাই শাস্তি দিব নিবিচাৰি নিজে গুচি গ'ল।

অকণমান গৈ অলিন্দই উভতি চালে, ৰশ্মিয়ে তাইৰ হোষ্টেলৰ গলিটোলৈ সোমাইছে, চন্দনে তীব্ৰ গতিৰে খোজ দি লগ পাওঁ পাওঁ হৈছেগৈ।

'এই এটা মাথোঁ ক্ষুদ্ৰ ক্ষণ! এইটো ক্ষণ প্ৰতিৰোধৰ বাবেই মোৰ জীৱন ওলট-পালট হৈ গ'ল!' চন্দনৰ ক্ষন্তেক পূৰ্বৰ তৎপৰ আচৰণখিনিয়ে অলিন্দক ছানি ধৰিলে, 'এইটো ক্ষণ নাপাবলৈকে চক্ৰান্তখন যে কৰিছিল! কি ধৰণে থানবান কৰি পেলালে মোৰ গোটেই ভাবনাক আৰু আকাংক্ষাক! লক্ষ্য-উদ্দেশ্য লৈ থকা মানুহটোক খেয়ালি, উদাস, আৰু হতাশাৰ সৈতে অহৰহ যুঁজ দি থাকিবলগীয়া এটা জীৱলৈ পৰিৱৰ্তন কৰি পেলালে! মোৰ জীৱনৰ গতিয়েই সলনি হৈ পৰিল। মেট্ৰিক পাছ কৰিয়েই ইয়ালৈ অহা হ'লে এইদৰেই এজনীৰ কাষ এৰি সি মোৰ মুখামুখি হ'ব লাগিলহেঁতেন চৰম লাজত বা ভণ্ডামি ধৰা পৰাৰ গ্লানিত। সেইটোৰ সম্ভাৱনা ৰুধিবলৈকে কি কি কৰিলে! আজি বাস্তৱত উৎপত্তি হৈ গ'ল পৰিস্থিতিটো! উঃ! যেন প্ৰতিমাত প্ৰতিবিম্বিত সেই তেতিয়া ঘটিবলগীয়া ৰূপ! চাবলৈ গ'লে, আজি মোৰ আগত সি ইমান বেছি লাজ কৰিবলগীয়া আছিল কি! মইতো ঘৰৰে মানুহ, জানিছিলোঁৱেই সকলো কাহিনী...'

ডাঢ়ি কটাই গধূলি চন্দন উভতি আহিল। উশাহ নসোলোৱাকৈ কিছু কথা সুকন্যাৰ আগত ক'লে।

'আকৌ কেতিয়া যাবি? পাছক'ৰ্চ কেতিয়া? তাই তাতে থাকিব চাগে? ই কৈছেহি— পাই আহিছোঁ দুয়োটাকে।'

'কলেজৰ পৰা আহি গলিটোত সোমাবলৈ অকণমান বাকী, সেইখিনিতে গৈ বাবা ওলাইছেগৈ!' কৈয়েই চন্দনে লাজত সশব্দে হাঁহি মাৰিলে। হাঁহি ওলাবলগীয়া আন কথা নাই, তাই উভতি অহাৰ আশা সম্পূৰ্ণৰূপে শেষ, সি পুনৰ সুকন্যাক কৈ থাকিল কথাবোৰ।

তাৰ লজ্জাৰ হাঁহিটোৱে অলিন্দৰ মনত আকৌ খুন্দিয়ালে। হতাশা বা গৰ্ব — একো ভাব সি আহিবলৈ নিদিলে, তিনিবছৰৰ আগলৈ বেজাৰেৰে মনত পৰিল, তথাপি সি নিজক বুজালে, 'ভাবিলে নিজৰে কষ্ট। যিটো সময়, যিটো জীৱনধাৰা বিচৰা মতে পোৱাকৈ এতিয়া আৰু ঘূৰি নাহে।'

এসপ্তাহৰ পাছত, বজাৰত অলিন্দই মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীৰ সহপাঠী বিৰিঞ্চিক লগ পালে। দুবছৰৰ মূৰত পাইছে। তাকে লৈ ময়ূৰীহঁতৰ ঘৰলৈ যোৱাটো সি ভাবি আছে,

সি ময়ূৰীৰ সৈতে একেখন কলেজত পঢ়ে, তাৰ মুখেৰে প্ৰথমে খবৰো লৈ ল'ব খুজিছে। তাক লগ পাবলৈকে এইকেইদিন বজাৰলৈ অহাৰ এটাও সুযোগ অলিন্দই এৰি দিয়া নাছিল। তাৰ ঘৰ চেণ্টাৰৰ পৰা তিনি কিলোমিটাৰমান ভিতৰত, দেউতাকে ইয়াত দোকান দিয়ে, ঘৰতো এখন আছে, ইয়াত সিও কেতিয়াবা ক্ষন্তেক বহেহি। সিহঁতৰ পৰীক্ষা ইতিমধ্যে শেষ হোৱাৰ বাবে তাক দোকানত পোৱাৰ আশা কৰি আছিল অলিন্দই, অহাৰ সময়টোও দেউতাকক সুধিছিল। সি গহীন ল'ৰা, স্বল্পভাষী। আগতে তাৰ সৈতে তাইৰ সম্পৰ্কে বিশেষ পতা হোৱা নাছিল যদিও ক্লাছত বা টিউচনত সিহঁত দুটা প্ৰায়ে একেলগে আছিল।

বিৰিঞ্চিয়ে অলিন্দক দেখিয়েই একাষলৈ লৈ গ'ল, 'এইফালে আহা। বজাৰলৈ নাহাই নেকি তুমি? মই লগ কৰিবলৈ বিচাৰি আছোঁ— দেখোঁ নেকি, পাওঁ নেকি। ভাল নে খবৰ?...' সি অনৰ্গল কৈ গৈছে। দুবছৰত সি সলনি হ'ল বহুত। 'ময়ূৰীৰ খবৰ পালা নে?' বিৰিঞ্চিয়েই প্ৰথমে সুধিলে, যেন সি খবৰ দিবলৈ উদগ্ৰীৱ হৈ আছে।

'কোৱাচোন তুমি খবৰ।'

'এতিয়া, কলেজৰে এটাৰ লগত হ'ল। সিফালৰ নতুন চিনাকি। তিনিমাহমান হৈছে।'

অলিন্দৰ মুখৰ ৰং সলনি হ'ব খুজিলে, জিভাখন থৰ হ'ল, বুকুখন খহি যোৱা দৰে লাগিল, তথাপি সি বিৰিঞ্চিয়ে একো ভাব বুজিব নোৱৰাকৈ ৰৈ থাকিল, যেন আন আন খবৰবোৰ শুনিবলৈহে বিচাৰিছে মাথোঁ।

অলিন্দৰ মুখত কোনো অভিব্যক্তি নেদেখি বিৰিঞ্চি নিশ্চিত হ'ল— তাৰ আগ্ৰহ নাই, হয়তো দুবছৰৰ আগতেই সি এৰিছে। তাইক লগ ধৰিবলৈ বিচৰাৰো একো লক্ষণ সি দেখা নাপালে।

'নিজৰ ভুলটোৰ প্ৰমাণ এতিয়া পালানে?' ওঁঠত হাঁহি লৈ বিৰিঞ্চিয়ে ক'লে।

অলিন্দ ভিতৰি চঁক খাই গ'ল, এইবাৰো সি অভিব্যক্তি প্ৰকাশ নকৰিলে। ভাবি ৰ'ল, 'কি অৰ্থত সি কথাষাৰ ক'লে? তাইৰ বাবেই ৰিজাল্ট বেয়া কৰি এতিয়া তাইকে হেৰুওৱা বুজাবলৈ সি কৈছে!' তাৰ হাঁহিটোৱে অলিন্দৰ খং উঠালে, তাৰ পৰা এইষাৰ শুনিবলৈ সি আশা কৰা নাছিল— অন্ততঃ আগতে এবাৰো একো নোকোৱা নিবোকা মানুহটোৰ পৰা।

অলিন্দই বিশ্বাস কৰিব পৰা নাই। কিন্তু বিশ্বাস কৰিব নোৱৰা কত ঘটনাই ঘটি থাকে! বাকী সকলোৱে কোৱা হ'লেও জোকোৱা যেন লাগিলহেঁতেন তাৰ, 'কিন্তু বিৰিঞ্চিয়ে নোজোকায়। তাৰ মনত এটা ধাৰণা ভুলকৈ সোমাই থাকিল, কিন্তু সি জোকোৱা ল'ৰা নহয়।'

অলিন্দই নিজকে বিশ্বাস জন্মোৱালে, যোৱাৰ ইচ্ছা বাদ দি দিলে, এনেকৈ লগ পাবলৈ মন নাই। সেইটো প্ৰসংগ নিজ মুখেৰে নুলিয়াই সি বিৰিঞ্চিক সাধাৰণ খা-খবৰ সুধি গুচি আহিল।

কেইদিনমান অলিন্দ সম্পূৰ্ণ জলকা লাগি থকা লক্ষ্য কৰি সুকন্যাই সুধিলে, ‘কি হৈছে তোৰ? আকৌ পেটৰ বিষ হৈছে নেকি?’ পৰীক্ষা ভাল কৰি কলেজৰ পৰা ঠিক ধৰণেই অহা ল’ৰাটো, ইয়াত ক’লৈকো যোৱা নাই, বজাৰলৈ গৈ সোনকালেই ঘূৰে, ফোনত কাৰোৰে লগত কথা পতা নাই, সুকন্যাই অন্য সন্দেহ নকৰিলে।

‘নাই হোৱা’, সি মাথোঁ ক’লে। চিন্তাটো এৰিব পাৰিব যেন সি ইতিমধ্যে অনুভৱ কৰিছে, তাৰ মনৰ তাইৰ বিমূৰ্ত অৱয়ৱটোও শূন্য হৈ যাবলৈ ধৰিছে খৰকৈ,‘শুনা খবৰটো ভাবিবলৈ এৰি দিলেই জলকা লগাটো নাইকিয়া হৈ যাব আজিয়েই, আৰু তাই পুনৰ নাহিবও মনলৈ। তাইক লগ পোৱাটোৱেই এটা সপোন আছিল। একো সপোন নথকাটো এতিয়া সম্পূৰ্ণ হৈ পৰিল। এনেকৈয়ে পাৰ কৰি যোৱা হওক। সপোনহীনতাক গ্ৰহণ কৰি নিঃসংগতাৰ অভ্যাসেই চলাই নিব লাগিব সময়বোৰত...’

নাক

‘তোমালোকক কিমান ক’ব লাগে— ৰিডিং ৰুম বন্ধ! সেইখন নটিছখন, দেখা নাই নেকি!’ দ্বিতীয় এদিন অলিন্দক ৰুমটোৰ সমুখ ভাগৰ গ্ৰীলৰ ভিতৰত দেখি কেৰাণী এজনে কাঢ়াকৈ ক’লে। সি বাহিৰলৈ ওলাল। ৰুমটো বহীৰ গুদাম কৰা হ’ল, কথাটো জানিও দুই-এটা ল’ৰা-ছোৱালীয়ে আহি আহি সুধি থকা বাবে তেওঁ বিৰক্ত হৈছে।

ভিতৰত কামত লাগি থকা আন এজন কেৰাণীয়ে টান মাতটো শুনি ওলাই আহিল, ‘অ’ তুমি আহিছা!’ তেওঁ অলিন্দক ধুনীয়াকৈ মাতি সহকৰ্মীজনক ক’লে— ‘এওঁলোকে ৰেগুলাৰ ৰিডিং ৰুমলৈ আহি থাকে যে, সেইকাৰণে অসুবিধা পাইছে। এওঁলোকক বেয়া পাব নোৱাৰি।’ তেওঁ অলিন্দৰ কাষ চাপিল, ‘ভাইটি, এইটো ষ্টুডেণ্টৰ কাৰণে নহয় আৰু!’

‘বেলেগ ঠাইত দিব নেকি?’

‘এইবাৰতো নাক আহিব, প্ৰিন্সিপাল ছাৰ কিমান বিজি দেখিছাই! দিব যেন মইতো দেখা নাই।’

বহী থ’বলৈ বেলেগ ৰুম নথকা নহয় দেখোন! কলেজ এখনৰ ৰিডিং ৰুমটোহে বন্ধ কৰিবলৈ পালে নে! ছাত্ৰ একতা সভায়ো কোৱা নাই কিয়? অধ্যাপকসকলেও ভবা নাই নে! পৰিচালনা সমিতিত থকা প্ৰাক্তন অধ্যাপককেইজনমানে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক অজস্ৰ উপদেশ দি বক্তৃতা দিয়ে, কলেজৰ চৌহদত ক্ষমতা দেখুৱাই যিটো ধৰণে ঘূৰে দেখাত মাফিয়া যেন লাগে, তেওঁলোকেও এইটো দেখা নাই নে! অলিন্দৰ মনতে খং উঠিছে। একো নকৈ সি গুচি আহিল।

অধ্যক্ষক ক’বলৈ মন কৰিও সি নিজকে ক্ষুদ্ৰ যেন অনুভৱ কৰিছে। কিবা প্ৰতিবাদ কৰাটো বাদেই, এনেকুৱা সমস্যাত মনলৈ অহা যিকোনো সু-পৰামৰ্শ বা বক্তব্য প্ৰকাশ কৰিবলৈ সি অপৰাগ যেন অনুভৱ কৰা হৈছে। কিহবাৰ সমুখত থিয় হ’বলৈ বাধা দি হীনমন্যতায়ো অহৰহ মূৰত টুকুৰিয়াই থাকে। সমাজত বা ঘৰত সি দেখুৱাই দিব বিচৰা বহু কথা কেৱল এৰি এৰি যাবলৈ বাধ্য হৈ তাৰ যেন মুখ জপাই থকাটো অভ্যাসতে পৰিণত হ’বগৈ। কেনেকৈ কি ক’ব সি জুকিয়াব নোৱৰা হৈছে। ছাত্ৰ একতা সভাৰ ল’ৰা এটাক সমুখত পাই সি ক’লে, ল’ৰাটোৱে ক’ম বাৰু বুলি গুচি গ’ল, অলিন্দই আশা নেদেখিলে।

সি কেইসপ্তাহমানতে অস্থিৰ হৈ পৰিছে। ইমান ভাল কলেজ এখনত এইটো কেনেকৈ ঘটিবলৈ পাইছে, এই সিদ্ধান্তৰ আঁৰত ক্ষমতাশালী কোন কোন আছে, অজ্ঞাত সেইকেইজনলৈ সি ঘৃণা অনুভৱ কৰিলে।

প্ৰথম বৰ্ষটো তাৰ নিঃসংগতাৰে পাৰ হ'ল। ক্লাছৰ গোটেইবোৰে বেলেগ এখন কলেজৰ অধ্যাপক এজনৰ ওচৰত টিউচন কৰিছিল, কেৱল সি কৰা নাছিল। এইবাৰো সৰ্বেই কৰি আছে। লগৰবোৰৰ সৈতে সি সম্পূৰ্ণ তজবজীয়া হৈ কথা পাতে, সকলোৰে তাক স্মাৰ্ট বুলিয়েই ভাবে, যিটো তাৰ কেৱল অভিনয়, সেয়েহে অশান্তিত পটককৈ সি কাষৰ পৰা নোহোৱা হয়, অফ পিৰিয়ডবিলাকত সি ৰিডিং ৰুমত সোমাই দিয়ে। লগৰবোৰে ভাবে, হোষ্টেলৰ লগবোৰ তাৰ বেছি আপোন বাবে সিহঁতক গুৰুত্ব নিদিয়ে, একে ধৰণেই ওলোটাই ভাবে হোষ্টেলৰ ল'ৰাবোৰেও। নিশাও সি হোষ্টেলত আড্ডা নিদিয়ে। তাৰ শান্তিৰ আশ্ৰয় আছিল ৰিডিং ৰুমটো। যোৱাবাৰ দূৰ-দূৰণিৰ বিশিষ্ট ব্যক্তিক নিমন্ত্ৰণ জনাই বহুকেইটা অনুষ্ঠান কৰা হৈছিল, সামূহিকভাবে আৰু বিভাগবোৰৰ ফালৰ পৰাও। কলা-বিজ্ঞান কোনোটোৰেই অনুষ্ঠান সি বাদ নিদিছিল। এইবাৰ সেইটোও নাই। সি শুনি আছে যে এইবাৰ নাকৰ কাম চলি আছে বাবে কাৰোৰে সময় নাই। নাকৰ কাম মানে কিনো? কি কাম থাকে? সি একো দেখা নাই, বুজিবও পৰা নাই।

প্ৰেমৰ দুৱাৰখন নিজে বন্ধ ৰখা বাবেও তাৰ মনলৈ হতাশা আহে। কিন্তু, সি কাৰোবাক বাচি লৈ পৰিলেই যেনিবা প্ৰেমত, অৰ্থাৎ কাৰোবাক চাই সি কৰিলেই যেনিবা কিবা কল্পনা, আৰু সেয়া জনাই দি দুয়োটা এক হ'লেই যেনিবা, কি হ'ব ভৱিষ্যতটো? হ'লেই যেনিবা একে জাতৰো, সি বিয়া পাতিব পাৰিবনে? কন্দলে ভৰা সেই ঘৰখনত এটা নতুন অশান্তিহে সৃষ্টি নহ'বনে? সি যেন বিয়া পতাৰ সপোনেই বাদ দিবলৈ ওলাইছে। তাৰ একো স্থান নোহোৱাকৈ সুকন্যাই অজগৰৰ দৰে গিলি ধৰি থকা ঘৰখন, তাতে বিপুল উপস্থিত হৈ হালেই লগাই থকা তালফালখন— কাণত গুমগুমাই সহ্যৰ সীমা পাৰ কৰি তাক যেন চুকলৈ সুমোৱাই নি থাকিব।

নিশা বিছনাত এটা দৃশ্য তাৰ মনলৈ আহিল— যেন এখন মহাকাশত ক্ষুদ্ৰ হৈ হৈ সি নিজৰে পৰা হেৰাই গৈ আছে। কেইবাদিনীয়া নিদ্ৰাহীনতাৰ শেষত ভৰ নিশা তাৰ দুটোপাল চকুপানী ওলাল। সি টোপাল দুটাৰ অৱস্থান অনুভৱ কৰাৰ যত্ন কৰিলে, যেন গভীৰ নিদ্ৰাৰ বাবে কেইদিনমানলৈ হোৱাকৈ দুটোপাল ঔষধৰ স্পৰ্শ ল'ব খুজিছে!

সি দুদিনীয়াকৈ ঘৰলৈ আহিল। ৰেণু জেঠাই ওলালহি। 'অ' সুকন্যা, মই খবৰ এটা ল'বলৈ আহিম আহিমকৈ লেঠাই নমৰে অ'! চাচোন, তাৰ পৰা ইয়ালৈ কমখন দূৰ নে! ইফালে নাইট-ছুপাৰবোৰত উঠিবলৈও মোৰ বুকুখনে ধমধমনি লয়— কোনখিনিত বা কি ঘটে! কচোন ভালকৈ, চন্দনৰ কেচবোৰ কি হ'ব বাৰু? ছিগিবগৈ নে?' ষ্টেপৰ পৰাই গাই গাই ৰেণু বাৰাণ্ডাত বহিল।

‘ছিগিব যেন লাগিছে। কিন্তু দেৰি হ’ব অলপ! ...’

‘ডাঙৰ বাইদেউ!’ শিল্পীয়ে ভিতৰৰ পৰা ওলাই সুকন্যাক মাতিলে।

‘অঁ এইবোৰ কি কথা!’ সুকন্যাই চঁক খাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। তিনিওজনীয়ে টেঁট টেঁটকৈ চিঞৰি হঁহাত লাগিল। ৰেণু আৰু শিল্পী একেলগে আহিছিল, সুকন্যা ওলাই বাহিৰ নাপাওঁতেই শিল্পী পিছফালেদি সোমাই প্ৰস্ৰাৱ কৰি আহিল।

অলিন্দহঁতো বাৰাণ্ডা পালেহি।

‘তই ইমান ফোঁপাইছ! বয়স হ’লে থিয়কৈ নাবাঢ়ে কাৰণেই পথালিকৈ বাঢ়িছ নেকি বাৰু তই! ইমানজনী হৈছ, বহিয়েই থাকিব পৰা নাই দেখোন!’ সুকন্যাই ৰেণুক ক’লে।

‘ভকতে খুৱাইছে! নাবাঢ়ি কি কৰিম!’

‘কিনো কথা কৰ অ’!’ শিল্পী প্ৰতিবাদ কৰা ভংগিৰে ক’লে।

‘সঁচাটোকে কৈছোঁ। মিছা কৈ কি লাভ, সৱেই জানে ভকতে ৰাখিছে ৰাণী কৰি। ভকতে মোক কিমান দিছে বুলি ভাবিছ? ইয়ালৈ আহিবলৈ সিদিনা নতুন ব্ৰাটো কিনিছোঁ, পাঁচশ টকা। কপাল আছে কাৰণেহে পিন্ধিবলৈ পাইছোঁ।’

‘ধেৎ, এইজনীৰ যে মুখখন একেই আছে হেৰৌ! ছোৱালীকালৰ দৰেই মুখত যি আহে তাকে কয়!’ সুকন্যা-শিল্পীয়ে এবাৰ অলিন্দহঁতলৈ ঘূৰি চাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। সিহঁত দুটাই নুবুজা লেখীয়াকৈ গহীন হৈ থাকিল।

ৰেণুৱে ৰসিকতা কৰি ক’লে, ‘ফুটনি মাৰিছোঁ দে অকণমান! আৰুনো ক’ত মাৰিম! পাঁচশ টকীয়া ব্ৰা অ’এনজিচিৰ চাকৰিয়ালকেইটাৰ ঘৈণীয়েকবোৰে পিন্ধে। আমাৰ মানুহকেইটাই পিন্ধাব পাৰিলেহেঁতেন নে? ভকতে খুৱাই আছে কাৰণেহে পাৰিছে।’

‘ভকতে এইবোৰ শুনিলে তোক এপইচাও নিদিয়ে ৰ!’ শিল্পীয়ে জোকালে।

‘হে, দিব! আমাৰ ভকতগালৰ ভক্তি হ’বলা কম! দিবই। পিচে, ময়ো জেঠীকেইটা চাই লৈহে কৈছোঁ দেই!’

কথাষাৰ লগে লগে বুজিব নোৱাৰি সুকন্যা-শিল্পীয়ে মূৰ ঘূৰাই-পকাই বেৰবোৰলৈ চালে। বগাই থকা জেঠীকেইটাই অৱশ্যে টিক টিক টিক নকৰিলে। আকৌ তিনিওজনীয়ে উন্মাদ যেন হৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

‘এই যোৰততো লৈছে চাগে এমুঠি!’ চাদৰ-মেখেলা যোৰলৈ দেখুৱাই সুকন্যাই গহীনাই ক’লে। ‘দেখাতেই কয়!’ শিল্পীয়েও লগতে ক’লে। সিহঁতে আগ্ৰহেৰে বৃহৎ দামটো জানিব বিচৰাত ৰেণুও অলপ গম্ভীৰ হ’ল, ‘ভালকেই পৰিছে এইযোৰতো...’

‘ব’ল ব’ল, ভিতৰলৈ ব’ল। কিমানদিন থকাকৈ আহিলি তই? আৰু কোন কোন আহিছে?’

'আটাইকেইটা আহিছোঁ, তহঁতৰ ঘৰলৈ সিহঁত কাইলৈ-পৰহিলৈ আহিব ৰ, মই এইক পাই গুচি আহিলোঁ।' পিঠিত বস্তা এটা লৈ উঠাৰ দৰে গাটো দাঙি ৰেণু থিয় হ'ল। 'তুমি ঘৰতে আছা ?' তাই অলিন্দলৈ চাই সুধিলে।

আটাইকেইটাই কথা কৈ কৈ ভিতৰলৈ সোমাল।

'আমি সিদিনা আহোঁতে তোমালোকৰ ডাঙৰ মাহীৰ ঘৰতো সোমাই আহিছোঁ', ৰেণুৱে অলিন্দক ক'লে, 'তাই বোলে ল'ৰাটোক কাষত লৈ গধূলিতে বহি লয়— বাবা দাক হৰুৱাব পাৰিবি নে নাই, আছাৰি লৈ লৈ পিটে। আমাৰ তিনিজনীকো খুৱায়েকে গালিয়েই পাৰি থাকে— সুকন্যাৰ ল'ৰাটো কিমান ভাল, তহঁত অভং হ'লি!'

অলিন্দই একো নামাতি শুনি আছে। ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক যোৱা দুই-এবাৰ পাওঁতে, সিহঁতে তাৰ লগ ল'ব নুখুজি দূৰে দূৰে আছিল, সি মাতিলেও অৱজ্ঞা কৰা যেন দেখুৱাই আঁতৰি দিব খুজিছিল। ডাঙৰ মাহীয়েকে কথাষাৰ কেনেদৰে কৈছে সি অনুমান কৰি ল'লে। 'ডাঙৰৰ মুখত জেদটো শুনি শুনি বা গালি খাই খাই সৰুবোৰে মিলিব নোৱৰা হয়। এই জেদটো কিয়! অনুপ্ৰেৰণা ল'ব লাগে বা নিজে মনোযোগ দিয়াব পাৰিব লাগে। এই জেদটোৱেই মানুহবোৰক একেলগ হৈ থকাত বাধা দিবলৈ আৰম্ভ কৰি দিয়ে! সামূহিকভাবে একো সম্পাদন কৰিব নোৱৰা কাৰণবোৰো এইবোৰেই। বাঁহ কিনিবলগীয়া, ভেটি উঠাবলগীয়া ধনবোৰ যিটো সন্তান জন্ম দিবৰ কাৰণে খৰচ হোৱাত এবছৰ পলমকৈ মই খোকানৈ হাইস্কুললৈ আহিবলগীয়া হৈছিল, সেইটোকে এতিয়া মোৰ লগত জেদ লগাইছে, তাকো ইমান সৰুতেই! কি পাব এইবোৰ কৰি! ময়ো নিজৰ স্থানত থাকিম, সকলো নিজৰ স্থানত থাকিব। ... কাৰোবাৰ ঘৰৰ পৰা বায়েকলৈ ফোন কৰি গোটেই জগতৰ খবৰ দিয়ে, সকলো পাতে, কিন্তু কাৰোবাৰ ঘটনা-দুৰ্ঘটনাত যদি গৈ খবৰ ল'বলগীয়া থাকে বা কোনোবা টুকালে মাত লগাবলগীয়া থাকে, সেইটো নজনায়, কিজানি গ'লেই মিলা-প্ৰীতি বাঢ়ি যায় সিহঁততকৈ, নোযোৱা বাবে হওক বেয়া, বাঢ়ক দূৰত্ব।' ৰেণুহঁতৰ ঘৰখনে পোৱা দা-দক্ষিণাৰ সম্পৰ্কে আতাকহঁতে কোৱা কাহিনীবোৰ তাৰ মনত পৰিল, 'মানুহজনীৰ কথা কোৱাৰ ধৰণ এইবোৰহে! ইহঁতৰনো বয়স কিমান! ইহঁততকৈ বয়সিয়াল শিক্ষিত সমাজৰ কত মানুহে এতিয়াও পঢ়ি থাকে দৈনিক, এইবোৰে পঢ়া-শুনাৰ ধান্দা নকৰিলে কিয় অকণো? ফটুৱা হ'ল। হয়তো তাই লাজ পাই নিজে নিজে কথাবোৰ স্বীকাৰ কৰি কৈ শুনায়।' সেই ঘৰখনলৈ এবাৰো নগ'লেও সাংস্কৃতিক দিশটো কিছু থকা যেন অলিন্দৰ ভাব হয়, এবাৰ ৰেণুৰ দেওৰেকে চন্দন আৰু মাহীয়েকহঁতৰ আগত কোৱা তাৰ মনত পৰে— 'আমাৰ সত্ৰখনত যিটো সমাজ-সাংস্কৃতিক দিশ আছে, তাত মিলিব পৰা নহয়তো এইজনী মানুহ!' তথাপি অলিন্দই দেওৰটো বা গিৰীয়েকটোলৈ সন্মানৰ ভাব আনিব নোৱাৰিলে— 'সিহঁতেওতো লুটিহে আছে।' সিহঁতক ধৰ্মীয়-সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰখনত মুকুল দত্ত, ধ্ৰুৱ মহন্তহঁতৰ দৰে লাগিল তাৰ। সি য'লৈকে গৈছে সৰতে দেখে, সকামটো শেষ কৰিয়েই গোসাঁই-ভকতৰ মাজত বদমাছ ৰাজনৈতিক নেতাৰ বন্দনা চলে, তাৰ

পাছত পৰস্পৰৰ কুটিল চিন্তা, কোনোবাই আন দলৰ একেই ধৰণৰ ভণ্ড নেতা একোটাৰ ভক্ত হৈ দুজনমানৰ সৈতে সকামৰ বাকীবোৰক বলকি বলকি যায়, সকামবোৰ কাৰোৰে মনৰ শুদ্ধি নহৈ ঈশ্বৰলৈ যেন ঘোচহে।

ঘৰৰ পৰা কলেজলৈ আহি অলিন্দই দেখিলে, এক প্ৰকাৰৰ উত্তেজনা চলি আছে। ছাত্ৰ একতা সভাৰ আহ্বানত দুপৰীয়া প্ৰেক্ষাগৃহত এখন মিটিং হ'ব, সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীকে থাকিবলৈ ক্লাছে ক্লাছে ইটোৰে-সিটোৰে খবৰ দি গৈছে। এটা সৰু অনুষ্ঠানৰ নিচিনাকৈ খবৰটোত কৈছে যদিও লগত আছে সামান্য ইংগিত। ডাঙৰ কিবা এটা হ'ব বুলি ভিতৰি চৰ্চা চলি আছে। অধ্যাপকসকলেও বাহিৰত ইংগিতময় কথা পতা দেখা গৈছে, কোনোবা কেইজনমান গ্ৰুপ হৈ ছাত্ৰ একতা সভাৰ ইজন-সিজন ছেক্ৰেটাৰীক টপককৈ কিবা একোষাৰ কৈছে, কিন্তু ছাত্ৰৰ পৰা আঁতৰিও থাকিব বিচাৰিছে। এটা ছেক্ৰেটাৰীক ওচৰতে পাই অলিন্দই পুনৰ ক'লে, 'ৰিডিং ৰূমটো খোলাৰ বিষয়েও আজি উলিয়াবা।' সি হ'ব বুলি কৈ গ'ল।

নিৰ্দিষ্ট সময়ত প্ৰেক্ষাগৃহটো ভৰ্তি হৈ পৰিল, মঞ্চলৈ ছাত্ৰ একতা সভাৰ সকলো উঠি গ'ল, অধ্যক্ষও কেনিবাদি আহি মঞ্চলৈ উঠিল, প্ৰথমেই মাইক্ৰ'ফোনটো লৈ তেওঁ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক উদ্দেশ্যি ঘোষণা কৰিলে— 'এইখন একতা সভাৰ মিটিংহে, তোমালোক যোৱাগৈ।' সাধাৰণ সম্পাদকজন তেওঁৰ ওচৰ চাপি গৈ মাইক্ৰ'ফোনটো খুজি লৈ ক'লে, 'নালাগে যাব, অলপ সময়হে, সকলো থাকা।' অধ্যক্ষই মাইক্ৰ'ফোনলৈ ডিঙি হাওলাই ক'লে, 'তেন্তে মই সভা ভংগ বুলি ঘোষণা কৰিছোঁ, মই অনুমতি দিয়া নাই।' সাধাৰণ সম্পাদকজনে তৎক্ষণাৎ কাগজ এখিলা দাঙি জোকাৰি দেখুৱালে, তেওঁৰ মাতটো ডাঙৰ হ'ল, 'আমাৰ হাতত ছাৰেই দিয়া অনুমতি-পত্ৰ আছে, গতিকে আমি সভা পাতিম।' অধ্যক্ষজনে আৰু কিবা ক'বলৈ পুনৰ মাইক্ৰ'ফোনটোত ধৰিলে, সাধাৰণ সম্পাদকজনে নিদিয়া হ'ল, দুয়োৰে টনা-টনি লাগিল, যেন সৰু ল'ৰা-ছোৱালী এহালে কাজিয়া লাগি কলম এটা পাৰে মানে টানিবলৈ ধৰিছে, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীবোৰে হৈ-হাল্লা কৰিবলৈ ধৰিলে, কোনোবা এটা দৌৰি গৈ মাইক্ৰ'ফোনৰ ষ্টেণ্ডডাল আঁজুৰি লৈ গুচি আহিল, মাইক্ৰ'ফোনটো সৰি পৰিল, সাধাৰণ সম্পাদকজনে থপিয়াই ধৰি নিজৰ মুঠিত ৰাখিলে। বাৰে বাৰে খুজিলে অধ্যক্ষই, সাধাৰণ সম্পাদকে মান্তি নহৈ হাতখন আঁতৰলৈ দি মূৰ জোকাৰি থাকিল, অধ্যক্ষই মোবাইলটো উলিয়াই টিপি টিপি নামি গ'ল। সকলোৰে বুজিলে, তেওঁ পুলিচলৈ ফোন কৰিছে। কলেজত মোবাইল কেৱল অধ্যক্ষৰহে আছে, তেওঁ কাণত লগাই কথা পতা দৃশ্যটো ক্ষমতাৰ নৰতম প্ৰতীক যেন দেখা গৈছে, কিন্তু কোনেও ভয় নকৰি ৰৈ থাকিল।

সাধাৰণ সম্পাদকে অনুষ্ঠান আৰম্ভ কৰিলে, তেওঁ ক'লে যে তেওঁ মাথোঁ দেখুৱাব খুজিছে কলেজখনত কিমান টকাৰ দুৰ্নীতি হৈছে। কিছুমান কাগজ দাঙি দেখুৱাই তেওঁ কৈ

গ'ল— 'প্ৰতিটো ক্লাছলৈ নতুন ব'ৰ্ড আহিছিল, লগালে কেৱল আঠখন, আৰু সেই আঠখনৰে বিল কাগজত কিমান হৈ আছে জানানে? পাঁচ লাখ টকা!...' লগে লগে প্ৰেক্ষাগৃহ উৰাব যেন কৰাকৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ চিঞৰ...

পুলিচৰ গাড়ীখন আহি ৰৈ ৰৈ গুচি গ'ল। অধ্যক্ষই একো কৰিব নোৱাৰিলে। প্ৰতিজন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ঘৃণাৰ পাত্ৰলৈ পৰিণত হৈ তেওঁ ছাটি-ফুটি কৰি বাহিৰত তাঁত-বাটি কৰা দৰে থাকিল।

পাছদিনা এখন বাতৰি-কাকতত ওলাল— 'অধ্যক্ষ আৰু ছাত্ৰ একতা সভাৰ সংঘাত'।

কোনো সাংবাদিকক মতা হোৱা নাছিল। কেনেকৈ ওলাল?

ৰহস্যটোৱে ক্লাছৰ সময়বোৰো গৰম কৰি ৰাখিলে। সভাখন পতাসকল বা বিশেষভাৱে জ্ঞাত হৈ সমৰ্থন কৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু অধ্যাপকসকল — কোনেও বিচৰা নাছিল বাতৰি-কাকতত ওলাওক, কাৰণ নাক আহি আছে।

বুবু-বাবাৰ মতে, বাতৰিটো অধ্যক্ষই নিজেই দিয়াইছে। যাতে পুনৰ এনেকুৱা মিটিং নহওক বা আন হুলস্থূল নহওক। নহ'লে বাৰে বাৰে বাতৰি-কাকতত ওলাই কলেজখনৰ বদনাম বাঢ়ি যাব। নাক অহাৰ আগত যিটো কাৰোৰে কাম্য নহয়।

অলিন্দই এতিয়াও বুজা নাই নাকৰ সমস্যাটো কি!

মাৰ্চ-পাষ্টৰ অনুশীলন কৰি ভাগৰি অলিন্দহঁত কেইটামানে অলসভাৱে এলেং-এথেংকৈ খোজ দি ফিল্ডৰ পৰা আহি আছে। অধ্যাপক এজনক দেখা পাই সুধিলে, 'ছাৰ এতিয়া ক্লাছ হ'ব নেকি?'

'ক্লাছ নহয় আৰু। প্ৰিন্সিপাল ছাৰে ঘোষণা কৰিলে নহয়।'

'সেইটো গম পাইছোঁ ছাৰ, নটিছ ওলোৱা নাই কাৰণে সুধিছোঁ।'

'নটিছ নিদিয়ে। নাক নহালৈকে ক্লাছ নহয় আৰু।'

'মাৰ্চ-পাষ্টৰ আজি দুবাৰ প্ৰেক্টিছ কৰাইছে, আৰু পোন্ধৰ দিন আছেই, ভাগৰ লাগি গৈছে ইমান দিন কৰি কৰি। ডেৰমাহ আগৰ পৰা আৰম্ভ নকৰা হ'লেও হয়।' এটাই ক'লে। টেম্পু এখনে বাঁহ এসোপা আনি সিহঁতৰ সমুখতে ৰখালেহি। 'এইসোপা, পচা বাঁহবোৰ আনিছে, ঠিকাদাৰবোৰ বদমাছ, তাতো দেখি আহিছোঁ বেৰা দিয়া তক্তাবোৰ পচা! কেইদিন যাব এইবোৰে!' অলিন্দই ক'লে। অধ্যাপকজনে তালৈ চাই হাঁহি মাৰি অস্পষ্ট মাত এটা দিলে আৰু লগে লগে টেম্পুচালকজনক ডাঙৰকৈ মাতি কাষ চপাবলৈ নিৰ্দেশ দিলে। তেওঁ সেইখনলৈকে ৰৈ আছিল। আন এটা বিভাগৰ এজন অধ্যাপকে টেম্পুখন দেখি ওচৰ পাইছিলহি, তেৱোঁ অলিন্দই কোৱাখিনি শুনিলে। 'পচা নহ'লে হ'বলা নাকে নম্বৰ দিব?' তেওঁ হাঁহি মাৰি ক'লে। কেইটামানে নুবুজি চাই থাকিল। 'ই...

ইহঁতে বুজিয়েই পোৱা নাই!' তেওঁ ক'লে, 'নতুন ভাল বাঁহ লগালে এতিয়া লগোৱাটো গম নাপাব? নাকৰ কাৰণেই লগাইছে বুলি জানিলে নম্বৰ দিব নেকি!'

'খেলাটো এইটো তাৰমানে!' অলিন্দই ভাবিলে, 'এই দুজন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সৈতে অকণমান লগৰ নিচিনা সলসলীয়া কাৰণেহে ক'লে, নোকোৱাকৈ কিমান বা কাহিনী সোমাই আছে! নাক অহাৰ কাৰণেই অধ্যক্ষৰ দুৰ্নীতিৰ কথাটোও লুকাই থাকিল!'

দুয়োজন অধ্যাপক টেম্পুখনৰ সৈতে ব্যস্ত হোৱাত সিহঁতে পুনৰ খোজ চলালে।

সিহঁতৰ বিভাগৰ সমুখতো দুজন মানুহে ফুলনি এখনৰ জোখত পচা বাঁহ-কাঠেৰে বেৰা দি আছে, আন এজনে ৰং লগাইছে, এজন অধ্যাপকে তদাৰক কৰি ৰৈ আছে। ৰংখিনি ঢেলাকৈ প্ৰস্তুত কৰি লগাই থকাৰ কাৰণটো এইবাৰ অলিন্দই নিজেই বুজি পালে।

'ঐ ঐ, তহঁত এইফালে আহচোন, গোটেইকেইটা আহ', সিহঁতক ভিতৰৰ পৰা দেখি খিৰিকীৰে অধ্যাপক এজনে মাতিলে।

সিহঁত বিভাগৰ অধ্যাপক বহা কোঠাটোলৈ সোমাই গ'ল। তেওঁ অকলে আছে। 'তহঁত আটাইকেইটা বহ।' তেওঁ ৰেজিষ্টাৰ বহী এজাপ সিহঁতলৈ আগবঢ়াই দিলে। 'তহঁতে প্ৰেজেণ্ট-এবচেণ্ট পূৰাই যা। কিমান চনৰ পৰা পূৰবালৈ আছে ঠিক নাই! এইচঅ'ডি ছাৰে অকল মোকে লগাই দিছে, মই কেনেকৈ শেষ কৰোঁ বাৰু! ভাগৰ লাগি গৈছে। সপোনতো মই এ, পি, এ, পি — পি, এ, পি, এ দেখা হৈছোঁ। মই নাম লিখি থৈছোঁ, পূৰাই যা। বন্ধ বাৰতো পূৰাই নিদিবি!' সৰেই হাঁহিলে। যুগজয়ী সাধনাত লিপ্ত হোৱাৰ দৰে কেইবাদিনৰ পৰা তেওঁ একেৰাহে বহি থকাৰ কাৰণটো সিহঁতে এতিয়াহে গম পালে। সিহঁতে কলম লৈ যাদৃচ্ছিকভাবে পূৰাই গ'ল অতীতৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উপস্থিতি-অনুপস্থিতি।

পাছদিনা মাৰ্চ-পাষ্টলৈ আহি বিভাগৰ সমুখত সিহঁত কেইটামান গোট খালে। অধ্যাপক এজনে ক'লে, 'তোমালোকৰ নতুন ৰিডিং ৰূম হৈছে জানানে? কম্পিউটাৰ ৰূম এটাও খুলিলে হা। তোমালোকে ব্যৱহাৰ কৰাগৈ যোৱা।' তেওঁ যেন সিহঁতক অভ্যাস কৰাব খুজিছে।

দৌৰি যোৱা দৰে গৈ সিহঁত ৰিডিং ৰূমটোত সোমালগৈ। এইমুহূৰ্তত পঢ়িবলৈ এটাৰো মন নাই, তথাপি সিহঁতে পুথিভঁৰালটোৰ পৰা কিতাপ দুখনমান আনিবলৈ গ'ল। 'অ' ভাইটি, আজি নিব নালাগে বুজিছানে', কিতাপ বিচাৰি সহায় কৰি দিয়া ভাল মাত-কথাৰ কৰ্মচাৰী এজনে ক'লে, 'অঁ তোমালোক কেইবাটাও আহিছা! মই আচল কথাটো কওঁ শুনা। সেই দ'ম কিতাপ দেখিছা নে বাহিৰত? সেইবিলাক চিজিল লগাওঁতেই আমাৰ অৱস্থা বেয়া হৈছে। যদি মাজতে তোমালোকেও উলিয়াই নিয়া, বৰ দিকদাৰ হৈ যাব। নাক অহালৈকে ৰোৱা।'

'সেইবোৰ বাহিৰলৈ কিয় উলিয়ালে?'

'ক'ত আমি উলিয়াইছোঁ! সেইবোৰ তোমালোকৰ ছাৰহঁতে নি ঘৰত সুমুৱাই থোৱা কিতাপ। নাকে যদি হিচাপ বিচাৰে— ইমান কম কিতাপ কিয় আছে পুথিভঁৰালত! সেইকাৰণে যাৰ ঘৰত যিমান আছিল ঘূৰাই আনি আছে। সেই দ'ম চোৱা, সেইখিনি অকল বিবিএইচ ছাৰৰ ঘৰৰ পৰাই আহিছে, আৰু আনিয়েই আছে মোনাত, কাইলৈ-পৰহিলৈও আনিব। সিফালৰ দ'মটো জিডি ছাৰৰ।'

দ'মবোৰলৈ চাই এটাই মাজৰ কিতাপ এখন থপিয়াই ধৰি জাপটো নপৰাকৈ উলিয়াই আনিলে, 'এইখন পোৱা হ'লে আমি পাছক'চৰ কিতাপ নিকিনিলেও হ'লহেঁতেন দেখোন! মই প্ৰতিটো আলমাৰিত বিচাৰিলোঁ, কোনোবাই নি ঘৰত সুমুৱাই থ'লে ক'ত পাম!'

'সেয়াই! জাপি জাপি নোট কৰি এতিয়া আমাৰহে অৱস্থা বেয়া হৈছে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে যে কিতাপবোৰ নিয়মীয়াকৈ নি ব্যৱহাৰ কৰিছে, আমি সেয়াও দেখুৱাব লাগিব পুৰণা বহীবোৰত লিখি। এইকেইদিন এইফালে নাহিবা আৰু।' কৰ্মচাৰীজনে অনুৰোধ কৰি ক'লে।

'এইবোৰ কিতাপ আমি বিচাৰি বিচাৰি পোৱা নাছিলোঁ, যোৱাবাৰেই পোৱা হ'লে!' জাপবোৰ চাই থকা আন এটাই ক'লে।

'এইবোৰ এনেই নি জমা কৰি থৈছিলগৈ। পঢ়া মানুহ হ'লেতো ইমানকৈ নিনিয়ে, নি কি কৰিব? পঢ়ি ঘূৰাই দিব।'

সিহঁতে কম্পিউটাৰ ৰূমটো চাবলৈ আহিল। টাউনৰ কম্পিউটাৰ চেণ্টাৰ এটাৰপৰা কেইবাটাও আনি বহুৱাই থৈছে। চেণ্টাৰটোৱে প্ৰতিটো কম্পিউটাৰৰ ওপৰত ৰঙেৰে দি থোৱা দাগবোৰ ঢাকিবলৈ কোনোবা মানুহ এটাই কলেজৰ ল'গ'ৰ ষ্টিকাৰ লগাই আছে। দুটা কম্পিউটাৰ ষ্টাৰ্ট কৰি সিহঁত থূপ খাই বহিল। এটাই এমএছ পাৱাৰ পইণ্টৰ ৱৰ্ড আৰ্টত নিজৰ নামটো লিখি এনিমেচন দি দি সৰুকে দেখুৱাবলৈ ধৰিলে।

'মিটিং আছে দেই, তোমালোক আঠ নম্বৰ ৰূমলৈ আহিবা', খৰখোজে গৈ থকা তিনিজন অধ্যাপকৰ মাজৰ এজনে ভুমুকিয়াই সিহঁতক কৈ থৈ পুনৰ একেলগে গুচি গ'ল।

প্ৰকাণ্ড ক্লাছ-ৰূমটোৰ ব'ৰ্ডৰ ফালে অধ্যক্ষ আৰু চাৰিজন অধ্যাপক বহিল, আন বহুকেইজন অধ্যাপক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শাৰীত। পিছৰফালে ছাত্ৰ একতা সভাৰ কাৰ্যকৰ্তাখিনি আৰু অলিন্দহঁত কিছুমান। এজন অধ্যাপক বেঞ্চৰ পৰা ব'ৰ্ডৰ ফালে গৈ থিয় হ'ল, সকলোৰে ব্যস্ততাৰ বাবে পাতনি অকণো দীঘলীয়া নকৰাকৈ তেওঁ ক'লে, '...যিবোৰ কম্পিউটাৰ আজি ভাৰালৈ আনিব লগা হৈছে, সেইবোৰ ডেৰ-দুই বছৰ আগতেই কাগজত ক্ৰয় কৰা হৈ আছে। এয়া চাওক, মোৰ হাতত তাৰ সকলো ক'পি আছে। ... তৎকালিনভাবে মই এই কাৰণেই মিটিংখন দিছোঁ, যাতে নাক অহাৰ আগতেই আমি প্ৰাপ্য কম্পিউটাৰসমূহ পাওঁ। ...'

'ছাত্ৰ একতা সভাৰ তিনিজনমান থাকি বাকীসকল ছাত্ৰ-ছাত্ৰী নথকা হ'লেও হ'লহেঁতেন নেকি ! মাৰ্চ-পাষ্টো কৰিব লাগে।' এজন অধ্যাপকে গুজুককৈ ক'লে। মাৰ্চ-পাষ্টলৈ পঠিয়াব বিচৰাটো তেওঁৰ প্ৰকৃত উদ্দেশ্য নহয়, ভাল বা বেয়া আটাইবোৰ অধ্যাপকৰে স্বৰূপ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক দেখুৱাবলৈ তেওঁ দ্বিধাবোধ কৰিছে।

পোনপটীয়াকৈ নকৈও, সকলোৱে বুজাকৈ, বক্তাজনে কৈ থাকিল, '... কলেজখনৰ প্ৰাপ্য, ইফ্ৰাষ্ট্ৰাকচাৰৰ বহুখিনি বস্তু ক'ৰবাত হেৰাই গৈছে অদৃশ্য কাৰণত...'

সকলো বহি থকা ভাগেই অশৃংখল পৰিৱেশ এটাৰ সৃষ্টি হ'ল। ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু অধ্যাপকসকল বেহুচ হৈ পৰিব নে উঠি গৈ অধ্যক্ষক হেঁচা মাৰি ধৰিব নিজেই যেন গম পোৱা নাই।

মাজৰ এজন অধ্যাপকে থিয় হৈ এজন এজনকৈ ক'বলৈ আহ্বান জনালে।

ব'ৰ্ডৰ ফালে থকা, অধ্যক্ষৰ সোঁহাতস্বৰূপ এজন অধ্যাপক থিয় হ'ল। মিষ্টতা আৰু নম্ৰতাৰ প্ৰতিভূস্বৰূপ কণ্ঠৰে সম্বোধনৰ দীঘলীয়া লানি এটা শেষ কৰি তেওঁ ক'লে, '...খেলিমেলি কিছু নোহোৱা নহয়, সেইটো ময়ো সন্মানীয় অধ্যক্ষ মহোদয়ৰ উপস্থিতিতে আজি উনুকিয়াব বিচাৰোঁ। হয়, কথাখিনি নোহোৱা নহয়। কিন্তু এতিয়া আমাৰ সকলোৰে, সমুদায় কলেজ পৰিয়ালটোৰ বাবে এই সময়টো হ'ল— নাক আহি আছে। গতিকে, মই মোৰ অতি শ্ৰদ্ধাৰ মাননীয় সহ-কৰ্মীসকল আৰু মোৰ দৰে মানুহৰ বাবে প্ৰধান গুৰুত্বৰ মোৰ মৰমৰ পুত্ৰ-পুত্ৰীসম ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল, আপোনালোকক মই কাতৰে অনুৰোধ জনাইছোঁ, সকলোৱে নিজৰ বিয়া বা নিজৰ ঘৰখনত বিয়া এখন আহি থকাৰ দৰে এইকেইদিন কামবোৰ কৰক, নিজৰ ঘৰখনৰ দৰে কথাবোৰ বাহিৰত নুলিয়াব, নাকৰ ভাল গ্ৰেড পালে আমাৰ সকলোৰে নাম। যদি গাৰ্লছ কলেজখনৰ সৈতে সমান গ্ৰেড আহি যায় কি লাভটো হ'ব আমাৰ ? মই মোৰ নিৰ্ভেজাল আন্তৰিকতাৰে সৈতে আশা কৰোঁ, কলেজখনৰ ভাল হওক, নাম হওক। যোৱা কেইবামাহো ধৰি আমাৰ মাননীয়, মোৰ শ্ৰদ্ধাৰ সন্মানীয় অধ্যক্ষ মহোদয়ে দিনে-নিশাই যিখিনি কৰি আছে, সেয়া তেখেতে কলেজখনৰ নামৰ বাবেই কৰি আছে...'

সকলো শান্ত পৰা যেন দেখা গ'ল, কিন্তু এয়া মান্তি হোৱাৰ লক্ষণ নে বিস্ফোৰিত হৈ উঠাৰ আগমুহূৰ্তৰ স্থিৰতা বুজা হোৱা নাই। চকুৰ পচাৰতে সমস্তক নিৰীক্ষণ কৰি আন এজন সোঁহাত-অধ্যাপক থিয় হ'ল, 'মাননীয়, পূজ্যপাদ অধ্যক্ষ মহোদয় প্ৰমুখ্যে সহকৰ্মীসকল আৰু অতি চেনেহৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল, মই এইখিনিতে বেলেগ কথা এটাহে কৈ ল'ব বিচাৰিছোঁ। আমি যিহেতু বহুখিনি ইয়াত সমবেত হৈ আছোঁ, গতিকে আমি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ ডিডি ছাৰ তথা আমাৰ সকলোৰে প্ৰিয় ড° দীপক ডেকাদেৱক ইয়াতে অভিনন্দন নজনাওঁ কিয় ! সকলোৱে তেওঁৰ হৈ হাততালি দিব লাগে !' আটায়ে চকুৰে চকুৰে চোৱা-চুই কৰিলে, ডিডিৰ ফালেও চালে, তেওঁ গৰ্বৰে গাটো প্ৰসাৰিত কৰি দিছে। বক্তাজনে পুনৰ ক'লে,

'সকলোৱে গম পাইছেই, ড° ডেকাই এখন ৰাষ্ট্ৰীয় ছেমিনাৰত অংশ লৈ কলেজলৈ গৌৰৱ কঢ়িয়াই আনিছে। তেওঁ কালি ঘূৰি আহি পাইছেহি। এইখিনিতে মই জনাওঁ যে, সেইখন ছেমিনাৰত দেশৰ কেৱল বিছজন গণিতজ্ঞইহে অংশ লোৱাৰ সুযোগ পাইছে, সেই বিছজনৰ মাজত গোটেই অসমৰে ভিতৰত এজন হৈ আমাৰ কলেজৰ পৰা অংশ ল'বলৈ পোৱাটো কম গৌৰৱৰ কথা নেকি!' কোনোবা এজনে হাততালি বজাই দিয়াৰ লগে লগে সকলোৱে বজাবলৈ ধৰিলে, ডিডিয়ে স্বাভিমানী, আত্মবিশ্বাসী ব্যক্তি এজনৰ ভংগিৰে মুখখন ৰঙীন কৰি থিয় হৈ নমস্কাৰ দিলে। 'এইবোৰ সৰ গাজা দেই, বাকীবোৰক হীনমন্যতাত পেলাই দমন কৰিবলৈ খবৰটো মাজতে উলিয়াই লৈছে! ঠাণ্ডা কৰাৰ বুদ্ধি! বুলিব তোমালোকেও ডাঙৰ কাম কৰা, কি মিটিং কৰি আছা! আচল কথাটো হ'ল, ছেমিনাৰলৈ যোৱাটো কি ডাঙৰ কথানো? সৰতে পোন্ধৰ-বিছজনমানেই থাকিব!' পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ ডেকা অধ্যাপক এজনে কাষতে বহা সমনীয়া এজনক সৰুকৈ কোৱা অলিন্দহঁত দুটামানে শুনিলে। সিহঁতে কোনো সিদ্ধান্তগ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰি আলেখ-লেখ চাই থাকিল। ডিডিয়ে ক্লাছত কেৱল ছাত্ৰীবোৰকহে গুৰুত্ব দিয়া ছেওটোৱে অলিন্দক আহত কৰে, মাজে মাজে অৱহেলিত যেন অনুভৱ কৰে, কিন্তু তেওঁ বুজোৱাত ভাল বাবেই পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ অধ্যাপকজনে কোৱাটো সি বিশ্বাস কৰিব পৰা নাই। কিন্তু পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ অধ্যাপকজনো জ্ঞান-গৰিমা, বুজোৱা, ব্যৱহাৰ, সকলোতে বৰ ভাল, তেওঁকো সি ভাল পায়। কোন সঁচা, কোন মিছা সি ধৰিব পৰা নাই।

কোনেও থিয় হৈ একো ক'ব নিবিচৰা যেন দেখা গ'ল। অধ্যক্ষই সমুখত খাদ্য নথকা মেকুৰী এটাৰ দৰে চকুৰ মণি দুটা ইফালে-সিফালে সামান্য লৰাই বহি আছে। ছাত্ৰ একতা সভাৰ সদস্যসকল, ক্ষমতাশালী আৰু প্ৰভাৱশালী অধ্যাপককেইজনলৈ অলিন্দই চালে, 'তেওঁলোক সকলোৱে হয়তো মানি লৈছে। তাৰ বাবে তেওঁলোকে পাছত মূল্যও পাব নিশ্চয়। মানিবলৈ টান পোৱাকেইজন এলাগী হ'ব। এনেকৈ নাকৰ উচ্চ গ্ৰেড লৈ কি কৰিব? এই নাম লৈ কি লাভ? কিয় বাৰু নিজৰ ঘৰখনৰ বিয়াৰ দৰে কাম কৰিব লাগে? লগাখিনি আগত নকৰে কিয়? ইমান ভাল কলেজখনৰো আজি এই উশৃংখল পৰিৱেশ হৈছে কিয়? এইখন কলেজৰো এই কাহিনী হ'বতো নালাগিছিল। প্ৰিন্সিপাল ছাৰৰ দুৰ্নীতিবোৰ বাৰু জাকৰ মাজৰ পৰা গৈ ধান চুৰি কৰি খোৱা একমাত্ৰ উদণ্ড গৰুটোৰ দৰে ধৰি ল'লোঁ। কিন্তু বাকীবোৰৰো ভুৱা কৰ্মৰ জোৱাৰ উঠিছে কিয়? শ্ৰেণীকোঠাৰ নিয়মীয়া পাঠদান, পৰীক্ষাৰ্থীৰ প্ৰতি কাঢ়া চকু— গৌৰৱ কৰিবলগীয়া এই গুণবোৰৰ মূল্য বা অস্তিত্ব থাকিবনে কলেজখনৰ নামৰ সৈতে? ইয়াত এতিয়া ভাল ছাত্ৰ-ছাত্ৰী ভৰি আছে কাৰণে কলংককেইটাক প্ৰয়োজন নহয়, নকল কৰাবোৰক উলিয়াই দিয়ে, যদি ভাল নাথাকে এওঁলোকেও অমৰা কলেজৰ লেখীয়া ছেও ল'ব নেকি? পচা বাঁহ আদি ননাকৈয়ো এটা গ্ৰেড নাপালেহেঁতেন নে? ছাৰসকল নিজে ভাল ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আছিল কাৰণেই শিক্ষাদান বা নিৰীক্ষণ আদি নিভাঁজ আছিল বা পাছতো শেষ হৈ নাযাব চাগে। কিন্তু নাকৰ ভাল

গ্ৰেড পাবলৈ এওঁলোকো মতিহীন। গতিকে গ্ৰেডটো পাবলৈ আচৰণ কৰিছে কু-ছাত্ৰৰ দৰে!' কাক ক'ব সি? কেনেকৈ ক'ব? চিঞৰ মাৰিও মেঘৰ গাজনি ৰুধিব নোৱৰা নিচিনাকৈ প্ৰতিজনৰ মুখৰ মাতবোৰৰ ওচৰত সি নিচেই ক্ষুদ্ৰ।

পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ অধ্যাপকজনে কাষৰজনক ডিডিৰ প্ৰসংগত সৰু সৰুকৈ কৈয়ে আছে, '... নিজেই এপ্লাই কৰে, এনেই যায় তেওঁ, কিন্তু ছেমিনাৰলৈ নিমন্ত্ৰণ অহা বুলি কলেজত ফাঁকি দিয়ে। তেওঁক মাতিব কোনোবাই? মাতিব কি কাৰণে? তেওঁ হ'বলা নেচনেল ইউনিভাৰ্চিটি অৱ ছিংগাপুৰত পিএইচডি কৰা? যেনেকৈ কয়, মানুহে তাত কৰা বুলি ভাবে, কিন্তু য'ত কৰিছে সেইখনৰ নামটো নকয়। তেওঁ যি কয়— নেচনেল ইউনিভাৰ্চিটি অৱ ছিংগাপুৰত থেচিছ প্ৰদৰ্শন কৰি কৃতিত্বৰে পিএইচডি লৈছিল। মানে তাতে হোৱা ছেমিনাৰ এখনলৈ পিএইচডি কৰি থকা টাইমতে কেনেবাকৈ গৈছিল। হেৰৌ, হালধিবাৰী ইউনিভাৰ্চিটিত নাম নাইকিয়া কাম কৰি আহিছে। ইয়াত ডাঙৰ গণিতজ্ঞ বুলি ঢপ মাৰি থাকে। প্ৰিন্সিপালৰ লগত ভাল কাৰণে ঘনে ঘনে ছুটী দি দিছে। প্ৰিন্সিপালেও বুজি নাপায় চাগে। সেইবাবে প্ৰিন্সপালবোৰ জ্ঞানী মানুহ হ'ব লাগে। প্ৰিন্সিপালে নিজেই নাজানে— ৰিচাৰ্ছৰ জগতখন কি। সিও চাগে ডাঙৰ গণিতজ্ঞ এনেকৈয়ে হ'ব পাৰি বুলি ধৰি লৈ ছুটী দি দিয়ে। ক্লাছ খতি কৰি কৰি মিছাতে ঘূৰি ফুৰে ছেমিনাৰৰ নামত। গৈ শিকিলেও বেলেগ কথা আছিল।'

ডিডিৰ মুখৰ সেই কথাষাৰ অলিন্দয়ো কেইবাবাৰো শুনিছে। আৰু তেওঁ গণিতৰ ৰস পান কৰিয়েই জীয়াই থকা মানুহৰ দৰে ক্লাছত কথাবোৰ কয়। পুনৰ অলিন্দই পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ অধ্যাপকজনক বিশ্বাস কৰিব পৰা নাই, আৰু ডিডিৰ পক্ষপাতিত্বপূৰ্ণ ছেওখিনিৰ বাবে বিশ্বাস কৰোঁ যেনো লাগিছে।

সভা ভংগ হোৱাত সিহঁত কোঠাটোৰ পৰা ওলাই খেল-পথাৰৰ মুখ পালেহি। কেইবাটাও ডিপাৰ্টমেণ্টৰ প্ৰেক্টিছ ইতিমধ্যে চলিয়েই আছে, 'ইহঁতে গমেই নাপালে বিয়াঘৰত সোণৰ আঙুঠি চুৰি হোৱাৰ কাহিনী!' ভাবি অলিন্দৰ মনতে হাঁহি উঠিল।

'জমনি কথা এটা কি জানানে নাই!' সিহঁতৰ লগতে অহা বেলেগ বিভাগৰ ল'ৰা এটাই ক'লে। সৰেই তাৰ মুখলৈ চালে। তাৰ মুখত ৰহস্যপূৰ্ণ হাঁহি এটা ওলাল। অলিন্দই ধাৰণা কৰিলে, কলেজৰ বা অধ্যাপকসকলৰ কাহিনীয়েই হ'ব, 'মনে মনে আহিলেও সকলোৰে মনত এইবোৰেই চলি আছিল, মোৰ দৰেই!'

'কলেজলৈ যে নাক আহিব, টাউনৰ পকেটমাৰকেইটা পৰ্যন্ত গম পাইছে', ল'ৰাটোৱে সশব্দে হাঁহিবলৈ ধৰিলে। সিহঁতে মুখলৈ চাই থাকিল। 'আমাৰ মেছৰ কাৰণে খৰি কিনিবলৈ গৈছিলোঁ। খৰি বেচা মানুহবোৰে এইখন কলেজৰ বুলি শুনি সুধিছে— তোমালোকৰ কি নাক আহিব অ', প্ৰফেছাৰবোৰে বাঁহ-খৰি বিচাৰি বিচাৰি আহিছে, তাকো গোটে গোটে দীঘলে দীঘলে লাগে! সেইবোৰকে আনি ইয়াত বেৰা দি আছে টাবৰ ফুলনিবোৰত।'

'তাৰমানে নাকটো তৃণমূল পৰ্যায়লৈকে নামি গৈছে। শিক্ষাই তৃণমূল স্তৰ স্পৰ্শ কৰা পৰ্যায়ৰ বিকাশ এয়া।' আন এটাই ক'লে। আটাইকেইটাই সশব্দে হাঁহিবলৈ ধৰিলে, খেল-পথাৰৰ পৰা শুনা কিছুমানে সিহঁতলৈ ঘূৰি চালে।

'পকেটমাৰে কেনেকৈ গম পাইছে?'

'হে নহয় অ'। সেইটো এনেই কৈছোঁ মই। দুই নম্বৰী উপাৰ্জনৰ আন এক সুযোগ সিহঁতকেইটালৈও কিজানি আহে, তাৰেই উৎকণ্ঠা সিহঁতকেইটাৰো হ'ব পাৰেতো। গোটেই টাউনত গম পাইছেই এনেকৈ যিহেতু।'

সিহঁতে আকৌ হঁহাত লাগিল।

ফিল্ডত ক্ষন্তেক বহি অলিন্দহঁতে মাৰ্চ-পাষ্ট আৰম্ভ কৰিলে। ডিপাৰ্টমেণ্টৰ বহুকেইটা ইতিমধ্যে আহি বহিয়েই আছিল। মাজতে সি দেখিলে, উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ অধ্যাপক এজনে তেওঁ টিউচন কৰা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীৰ বহুকেইটা ছাত্ৰক আনি পৰিসংখ্যা বিভাগ আৰু নৃতত্ত্ব বিভাগত লগাই দিছে। সি আকৌ অতিষ্ঠ হৈ পৰিল, 'ওঠৰটা ডিপাৰ্টমেণ্ট থকা কলেজখনৰ দুটাত কম লৰা-ছোৱালী থাকিলে কি হ'ল? হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীৰ ছাত্ৰকো ডিগ্ৰীৰ ছাত্ৰ ৰূপে দেখুৱাব? সেইটো কৰিবলৈ লগত আৰু কিমানটা ভেজাল কৰিব লাগিব! আৰু ইহঁতৰ পঢ়াৰ সময়? এইখন কলেজৰ পৰা বেষ্ট গ্ৰেজুৱেটো হয়, ফাৰ্ষ্ট-ক্লাছ-ফাৰ্ষ্ট থাকেই। তথাপি ছাৰসকলে নকল কৰাৰ সামান্য সুযোগো এৰিব খোজা নাই যে! জেদটো ওচৰৰ কলেজকেইখনৰ লগত, বাকীকেইখনে স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে, কিন্তু গাৰ্লছ কলেজখন নিকট প্ৰতিদ্বন্দ্বী, অহৰহ কৈয়ে আছে— সেইখন মূল প্ৰতিদ্বন্দ্বী, আমাতকৈ তুলনামূলক নতুন! নতুনখনৰ সমান গ্ৰেড পালে নিজকে ডাঙৰ মাষ্টৰ বুলি ভবাৰ সুযোগ হেৰাই যাব, কিন্তু ডিগ্ৰীৰো টিউচন বেলেগ কলেজৰ অধ্যাপকৰ ওচৰত কৰাই কৰি আছে দেখোন! ক্লাছত বাৰু ভালকৈ বুজায়, কিন্তু তথাপি কৰিবলৈতো গৈছে! এটা নহয়, দুটা নহয়, আমাৰ ক্লাছৰে গোটেইকেইটাতো গৈছে, কেৱল মোক বাদ দি!'

পাছদিনা মাৰ্চ-পাষ্টৰ মাজতে সিহঁতে প্ৰতিবাদৰ ধ্বনি শুনিবলৈ পালে, সকলো আচৰিত হ'ল, সিহঁত সৰ বৈ গ'ল। কামাণ্ডাৰে নীতিপূৰ্ণ ধমকি দিবলৈ লৈও নিজেই ধ্বনিবোৰৰ ফালে চাই ভেলেঙা লাগিল। ফিল্ডৰ মুখত বিছ-পঁচিশটা ল'ৰাই প্ৰিন্সিপাল মুৰ্দাবাদ কৰিছে, তেওঁৰ নাম লৈ লৈও মুৰ্দাবাদ দিবলৈ লাগিছে। ডেকা ডেকা তিনিটা ল'ৰা ফিল্ডৰ মাজলৈ গপচ গপচ খোজেৰে সোমাই আহিল। চিনি পায় প্ৰায়ভাগেই, কলেজত ঘূৰি থাকে মাজে-মধ্যে, শাসকীয় ৰাজনৈতিক দলৰ ছাত্ৰ-নেতা, কলেজৰ প্ৰাক্তন ছাত্ৰ, চহৰত দোকান-পোহাৰ আছে।

সিহঁতে নিজৰ দলৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক মাতিলে, 'কোন কোন আছা আৰু আমাৰ? ব'লা ব'লা প্ৰ'টেষ্টলৈ ব'লা।'

অলিন্দহঁতৰ মাজত কোনো নাই। বেলেগ বিভাগৰ কেইটামান মাৰ্চ-পাষ্টৰ পৰা ওলাই গ'ল।

প্ৰতিবাদকাৰী দলটো আগুৱাই যাবলৈ ধৰিলে। নিশ্চিতকৈ সিহঁত অধ্যক্ষৰ অফিচৰ মুখলৈ গৈছে।

প্ৰতিবাদৰ বাতৰিটো কাকতত নোলাল। কিয় নোলাল অলিন্দহঁতৰ কাণত পৰাহি নাই। অধ্যক্ষৰ কাহিনীবোৰ লুকুৱাই ৰাখিব খোজা হৈছিলেই, কিন্তু প্ৰতিবাদ কিয় কাৰ নিৰ্দেশত ছাত্ৰ-সংগঠনটোৱে কৰিলে সিহঁতে বুজা নাই। একেবাৰে ওপৰত আছে কোন? সৰৱ চৰ্চাবোৰে একো সিদ্ধান্ত দেখুৱাব পৰা নাই অলিন্দহঁতক।

দুদিন পাছত পুৱা, অলিন্দই কাকতত দেখিলে, অধ্যক্ষই ছাত্ৰ-সংগঠনটোত যোগদান কৰিছে। সংগঠনটোৰ প্ৰতীক ডিঙিত লৈ অধ্যক্ষৰ ফটো প্ৰকাশ পাইছে। কাষত প্ৰতিবাদ কৰা ছাত্ৰ-নেতাকেইটামান। সি চিঞৰি হোষ্টেলৰ ল'ৰাবোৰক মাতি দেখুৱালে।

'ইয়াত জইন কৰি দিলে, এতিয়া নিজৰ দলৰ হৈ গ'ল, গতিকে প্ৰতিবাদ নকৰে আৰু। নাক অহালৈ শান্তি। নাকৰ পাছতে তেওঁ ৰিটায়াৰেই হ'ব। বাচি গ'ল!'

'হ'লেও বুঢ়া প্ৰিন্সিপাল এটা, ছাত্ৰ-সংগঠনত যোগ কৰিছে নে!'

'ঐ, লিখিছেই লিখিছেই চা এয়া, বাতৰিত চা— জ্ঞান আহৰণ দুৱাৰ সদায় খোলা ৰাখিলেহে এজন শিক্ষক প্ৰকৃত শিক্ষক হ'ব পাৰি, সেই আৰ্হিত এজন শিক্ষকো সদায় ছাত্ৰ, সেয়েহে শিক্ষক ছাত্ৰ-সংগঠনত ভৰ্তি হ'ব নোৱাৰিব বুলি কথা নাই', এটাই পঢ়ি শুনালে।

'চালা ...', এটাই ধাৰাবাহিকভাবে পোন্ধৰটামান অশ্লীল মাত মাতি থাকিল।

'এতিয়া দুয়োটা পক্ষৰে লাভ। প্ৰিন্সিপালক প্ৰেচাৰ দি দললৈ নি ল'লে, তেওঁ দলৰ কাম কৰি থাকিব। তেঁৱো দলত সোমাই দিলে, গতিকে কলেজৰ দুৰ্নীতি কৰি থাক, কোনেও একো নকয়।'

নাকৰ সদস্য তিনিজনে উভতি যাবলৈ ধীৰে ধীৰে খোজ পেলাইছে। অধ্যক্ষ, কেইজনমান অধ্যাপক, ছাত্ৰ একতা সভাৰ সদস্য তিনিজনমান, আৰু এনচিচিৰ কেদাৰ কেইজনমানে গেটলৈকে আগবঢ়াই দিবলৈ লগে লগে আহি আছে। মেজৰৰ দুটা ক্লাছ শেষ কৰি বেলেগ ফালে যাবলৈ আহি অলিন্দহঁত কেইটামান সমুখতে ওলাল। সিহঁত এতিয়া পলাব নে ৰৈ দিব দোধোৰ-মোধোৰত পৰিল। দেখা পালেই, পলাব পৰাৰ উপায় নাই, পাছত হয়তো কোনোবা অধ্যাপকৰ গালি খাব লাগিব। এইকেইদিন এনেদৰে নোলাবলৈ, কলেজৰ ভিতৰত সমূলি এনেই নৰ'বলৈ আৰু কলেজৰ বাহিৰতো কাষতে নাথাকিবলৈ সিহঁত সৰকে আগৰ মিটিংবোৰত সকীয়াই থোৱা আছিল। অফ পিৰিয়ডত

সিহঁতক টাউনলৈ পঠিয়াই দিয়া হৈছিল। ইউনিফৰ্ম পিন্ধি প্ৰথমবাৰ অলিন্দহঁত জুম বান্ধি টাউনলৈ বিনা কাৰণত যাব লগা হৈছিল, ক্ষন্তেকতে ঘূৰি আহিবও লগা হৈছিল, অশান্তি লাগি গৈছিল মনত। সদস্য তিনিজন আজি দহটাতে যোৱাৰ কথা আছিল, ইতিমধ্যে গ'ল বুলিহে সিহঁতে মন নকৰি ওলাই আহিছিল। তেওঁলোকক আগবঢ়াবলৈ ওলোৱা দৰে সিহঁতে ঠাইতে শাৰী পাতি ৰৈ দিলে, বুকু ঢিপ ঢিপ মাৰিছে, অধ্যাপকসকলে কিবা ইংগিত দিয়ে নেকি চাই আছে, নাকৰ সদস্য তিনিজনৰো গতি-গোত্ৰ লক্ষ্য কৰিছে।

'এইবোৰ নতুনকৈ সাজিছে নেকি?' অফিচটোৰ সমুখৰ বাঁহৰ আটোম-টোকাৰি বেৰাখিনিলৈ চাই এজন সদস্যই থমকি সুধিলে।

'নহয় ছাৰ, সৱ পুৰণা। সৱ আগৰে।' অধ্যাপক এজনে ক'লে। কলেজৰ অধ্যাপক আটাইকেইজনে উত্তৰটো সমানে দিয়া যেন কৰি মুখবোৰলৈ সতেজ পৰিৱৰ্তন আনিলে।

'আচ্ছা, ৰংবোৰহে এতিয়া লগালে?'

'নহয় নহয় ছাৰ, আগৰে ৰং, সেইবাবে ঢেলা পৰি গৈছে।'

'আমি ছিটিকনিবোৰ দেখিহে সুধিলোঁ!'

সৱৰে মুখৰ মাত হেৰাল, সতেজতা ম্লান পৰিল। ৰং লগাওঁতে বনত পৰা ছিটিকনিবোৰো যে লুকুৱাব লাগিছিল কাৰোৰে মনত নেখেলালে! অধ্যক্ষৰ পৰা ছাত্ৰ একতা সভালৈকে সকলোৱে সেমেনা-সেমেনি কৰি চকুৰে চকুৰে চোৱা দেখা গ'ল। নাকৰ সদস্যজনে মিচিক মিচিক হাঁহি আছে, বাকী দুজন গম্ভীৰ।

সদস্যজনে আৰু একো নক'লে। হয়তো তেওঁ বুজিলে, এইখাৰেই যথেষ্ট হৈছে। পুনৰ খোজ দি তেওঁলোকে অলিন্দহঁতক পাৰ হৈ গুচি গ'ল।

*** *** ***

বহুদিন হুলস্থূল, কৃত্ৰিমতা আৰু কেলেংকাৰিৰ কাহিনীৰ মাজেৰে ক্লাছ নকৰাকৈ পাৰ কৰা বাবে নাকৰ সদস্যকেইজন থকাকেইদিন বাধ্যতামূলকভাবে কৰা ক্লাছকেইটাও ভাও ধৰা নিচিনা হৈ শিক্ষক-ছাত্ৰ কাৰোৰে বিশেষ মনোযোগ নবহিল। নাক যোৱাৰ পাছতো এসপ্তাহ ধৰি ক্লাছ নাই। 'বাহী-বিয়া'ৰ কৰ্মৰাজি, সৰৱ চৰ্চা, ফটোৰ আদান-প্ৰদান — সকলো ব্যস্ত। অধ্যাপকসকলক অৱসাদেও ধৰিছে।

ৰিডিং ৰূমটোও পুনৰ বন্ধ কৰি দিলে। অলিন্দই ভবা নাছিল সেইটোও নাথাকিব। 'এনেকুৱা কিয় হ'ব নোৱাৰে— পুৱা কলেজত ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু অধ্যাপক উপস্থিত হৈ দেখা পাইছে যে হাতত কাগজ-ফাইল লৈ কেইজনমান অচিনাকি মানুহ শান্ত-ভদ্ৰকৈ ৰৈ আছে আৰু কেইমুহূৰ্তমানৰ পাছতে সকলোৱে গম পাইছে যে আজিৰ পৰা নাকৰ পৰ্যবেক্ষণ। কোনেও থৰকাছুটি হেৰুৱাবলৈ নাই, হাবাথুৰি খাবলৈ নাই। উত্তেজিত মন-

প্ৰাণ বা তীব্ৰতৰ হৈ উঠা তেজৰ ঢৌ শান্ত-প্ৰশমিত কৰিবলৈ সৰ্বৰে আত্ম-প্ৰচেষ্টা। যি য'তে আছে সেই মতে পাই গৈছে। এনেকুৱা নহয় কিয় ? নাক আহি কলেজখনত কিমান লোকচান কৰি থৈ গ'ল ! কিমান ভুৱা কামেৰে স্বীকৃতি পাব এতিয়া !'

'কলেজৰ হুলস্থূল তহঁতে গম পালিনে ?' শেষৰ ক্লাছটো কৰি চাৰি বজাৰ পাছত কলেজৰ পৰা অহা ল'ৰা এটাই ভাত খাই থাল আওখালি থকা এটাক ডাঙৰকৈ সুধিলে। 'কি হ'ল অ' ?' 'প্ৰিন্সিপালৰ ৰূমত হুলস্থূল।'

ৰূমৰ দুৱাৰখন ঠেলি অলিন্দ বাহিৰলৈ ওলাই আহিল, 'আমি এইমাত্ৰ আহিছিলোঁহে।'

'তোমালোক ক'ত এইমাত্ৰ আহিছা ! চাৰে তিনিটাত আহিছা চাগে। তাৰ পাছতে। সাংবাদিক আহিল। লৰা-ঢপৰা। প্ৰিন্সিপাল ছাৰৰ কাষতে ছাঁটোৰ দৰে বহি থকাটো, পিকেডি ছাৰ, তেওঁ বাথৰূমত সোমাল। নাহিলেই ওলাই, এতিয়াও বাথৰূমতে আছে।'

'হৈছিল কি ?'

'কি হ'ব আৰু ! টকাৰ দুই নম্বৰী কৰি আছিল। ফাইল-চাইল লৈ বাথৰূমত সোমালেই সেইজন, বাহিৰত কিমান ফাইল পালে নাজানো। আমি ৰৈছিলোঁ, পঠিয়াই দিলে আমাক। এতিয়াও আছেই সাংবাদিক, কোনোবাই মাতি দিলে। এতিয়া বেলেগ বেলেগ ছাৰহঁতো গোট খাইছে, মেনেজ হৈ যাব চাগে।'

অধ্যক্ষজন যাবলৈ দুসপ্তাহমান আছে, কলেজৰ নিৰ্বাচনো আহি আছে, নিৰ্বাচন নতুনজনে পাব, কিবা এটাত উঠাৰ ইচ্ছা এটাই অলিন্দৰ মনত খেলাই গ'ল। সৰুকৈ হ'লেও এটা পদ যদি সি ল'ব পাৰে, তেতিয়া কথা কোৱাৰ আত্মবিশ্বাসটো আহিব যেন লাগিছে। কিন্তু পদ লোৱাৰ পাছত আত্মবিশ্বাস আহিবলৈ প্ৰথমে পদটো পাবতো লাগিব, তাৰ বাবেওতো কথা ক'ব লাগিব। শীৰ্ণ গাটোৰ বিষয়ে ভাবি সি হীনমন্যতাত কোঁচ খাই গ'ল— দুৰ্বল চেহেৰাটো দেখিয়েই কোনেও ভোট নিদিব নেকি, সকলোৰে লগত ভালকৈ থাকিও নিখুঁত বন্ধুত্ব কাৰোৰে লগত যেন কেতিয়াও গঢ়ি নুঠিব নিজৰ অন্যমনস্কতাৰ বাবেই বা কাষত কোনো নৰ'লেও স্বয়ং-সম্পূৰ্ণ যেন ধৰণ-কৰণৰ বাবেই, ভোট দিবনে সিহঁতেও, জিকিবনে সি লগ নোহোৱাকৈ !

সি সমাজ সেৱা পদত মনোনয়ন-পত্ৰ জমা দিলে। পদটোত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা আগবঢ়াব বিচৰা আন দুটা ল'ৰাই সেইবাবে জমাই নিদিলে। অন্তিম সময় সাৰি যোৱাত জয়ৰ নিশ্চিতি লৈ সি হোষ্টেললৈ অকলে আহি আছে। তাৰ সপোন সপোন লাগিছে— কোনোবাই তাকো গুৰুত্ব দিয়ে, কোনোবাই তাৰ সৈতে প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰিবলৈ সংকোচো কৰে ! 'সেয়া ! বাহ বাহ ! ব'লক ব'লক, কিবা এটা খুৱাব আমাক', খবৰটো পোৱা এটাই হোষ্টেলৰ

গেটত চিঞৰি ক'বলৈ ধৰিলে। বাটেৰে সিফালৰ পৰা আহি থকা চিনাকি এটাও কাষলৈ আহিল। 'মানুহটোৱে নিজিকিব নিজিকিব বুলি ভয় খাই আছিল। ... সেয়া আপুনি উঠাৰ লগে লগে সৰ বহি দিলে। মই নকৈছিলোঁ নে— জিকিবই। কাৰণ কলেজত ছায়েন্সত ছয়ত্ৰিছটা ফাৰ্ষ্ট-ক্লাছ, তাৰে পঁইত্ৰিছজনী ছোৱালী, ল'ৰা অকল আপুনি, তাকো তৃতীয় স্থানত। ফাৰ্ষ্ট ইয়েৰ পাছ কৰা গোটেইখিনিৰ ভোট আপুনি পাবই, মই কৈ আছিলোঁ, আপুনি উঠিলে কোন ল'ৰা উঠিবলৈ সাহ কৰিব!'

'এ... সৰু পদ এইটো।' অলিন্দই নম্ৰ ভাবত ক'লে।

'হ'লেও, ছাত্ৰ একতা সভাত সোমালতো।'

নিৰ্বাচনৰ ঠৌত ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ প্ৰায়ভাগেই এনেয়ে অ'লৈ ত'লৈ খোজ দি ফুৰিছে। অলিন্দহঁতৰ কাষত কেইবাটাও ল'ৰা গোট খালে।

হোষ্টেলৰ ভিতৰৰ পৰা এটাই জোকাই জোকাই ওলাই আহিল, 'তোমাৰ মামাক দেখি আহিলোঁ অলপ আগত। নিৰ্বাচনত লাগি দিবলৈ আহিছে নেকি হে, বিনা প্ৰতিদ্বন্দ্বিতাৰে জিকাৰ পাছতো! ... কেইবাদিনো দেখিছোঁ, আজিকালি হোষ্টেলত নোসোমাই দেখোন!'

'মোমায়েকে সদায় ইয়াত ডাড়ি কটাবলৈ আহে, আগবেলা এসপ্তাহৰ ডাড়িখিনি দেখোঁ, পাছবেলা মিলমিলীয়া হৈ যায়গৈ।' আন এটাই ধেমেলীয়াকৈ ক'লে। আটাইকেইটাই হাঁহিলে।

ডাড়িৰ কথাটো শুনিহে অলিন্দৰ মনত পৰিল, সি পাহৰি আছিল— চন্দনে ৰশ্মিক ফুচুলাবলৈ এতিয়াও ডাড়ি লৈ আহি আছে, হোষ্টেলত সোমাই তাক লগ কৰি যাবলৈ লাজ কৰে! বাইকৰ হৰ্ণ মাৰি ডিডি ৰ'লহি, এনেই হয়তো নৰ'লহেঁতেন, নিৰ্বাচনৰ খবৰবোৰ পাতিবলৈ মন কৰিছে। 'তই জিকিলি ন? ভালেই হ'ল, একেবাৰে ভোট গণনালৈকে বাকীবোৰৰ কম টেনচন নেকি!' তেওঁ হাঁহি মাৰি অলিন্দক ক'লে। নাক যোৱাৰ পাছতে তেওঁ আৰু এখন ছেমিনাৰলৈ গ'ল, এইকেইদিন নিৰ্বাচনৰ নামতো ক্লাছ নাই, তেওঁক বহুদিনৰ মূৰত সমুখত দেখিছে অলিন্দই। '...ছাৰ এইকেইদিন আমাৰ ক্লাছকে কৰিব পাৰি', অলিন্দই ধেমালি কৰি ক'লে। ধেমালিতো বুজি পাই তেঁৱো হাঁহি মাৰি ক'লে, 'অঁ পাৰি কৰিব!' তেওঁ গহীন হ'ল, 'মই আকৌ নাথাকিম, কাইলৈ গুৱাহাটীলৈ যাম।' বেলেগ এটাই ক'লে, 'ছাৰ আপুনি কলেজত আৰু নাপাবই চাগে ক্লাছ!' ডিডিয়ে মুখখন লৰাই প্ৰতিক্ৰিয়া এটা দিলে। অলিন্দৰ চকু থৰ হ'ল, একো সি বুজি পোৱা নাই। 'কেতিয়া যাবগৈ?' ল'ৰাটোৱে সুধিলে। 'তই ক'ত গম পালি?' ডিডিয়ে সুধিলে। 'পালোঁ আৰু ছাৰ!' সি ধেমেলিয়াকৈ কৈ হাঁহিলে। 'এইটো মাহত দুটামান ক্লাছ পাম বাৰু। সিটো মাহত তাতহে কৰিমগৈ। জইনটোতো এইটো মাহতে কৰিমেই।' অলিন্দই সুধিলে, 'ক'লৈ যাব?' ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'ছাৰ টেনঘাট কলেজলৈ যাবগৈ।'

'কিয় ? তালৈ গ'লে ইয়াৰ পৰা ঘৰো উঠি যাবগৈ লাগিবচোন ! ছাৰ, কিয় যায়গৈ ? এইখন ইমান ভাল কলেজ, কিমান চোকা চোকা ল'ৰা-ছোৱালী আছে। ছাৰ থাকক, আপুনি গ'লেগৈ আমাৰ বহুত দিগদাৰ হ'ব। মদাৰ্ণ এলজেব্ৰা, ৰিয়েল এনালাইছিছ পঢ়ুওৱা আৰু মানুহ নায়েই। এইবাৰ ক্লাছ হোৱাই নাই !' প্ৰকৃতিস্থ হ'বলৈ কোনেও নাপালেই, অন্ততঃ নিৰ্বাচনৰ ৰিজাল্ট দিয়ালৈকে বাকী আছেই, শিক্ষা-বৰ্ষটো শেষৰ ফালে গতি কৰিলেই, পৰীক্ষালৈ কিমান দিন ! —অলিন্দ চিন্তিত হৈ পৰিল। ছাত্ৰৰ আদৰখিনি অনুভৱ কৰি ডিডি সন্তুষ্ট হৈছে, তেঁৱো চিন্তিত নোহোৱা নহয়— কি গতি হ'ব ইয়াত, তেওঁ গুচি গ'লে !

'বেলেগ মানুহ আহিব ৰ।' তেওঁ ক'লে।

হ'লেও অলিন্দ চিন্তাত থাকিল— ঘপকৈ কোনে নিযুক্তি পাব, কাৰোবাক এনেই ভৰাই থৈ দিব, তৃতীয় বৰ্ষতো বিমূৰ্ত বীজগণিত আছে, ট'প'ল'জি আছে, সেই দুখনত কলেজৰ ইতিহাসতে কোনেও পঁইত্ৰিছৰ ওপৰত নম্বৰ পোৱা নাই, কোনোজন অধ্যাপকেও পোৱা নাই, আনকি ডিডিয়েও পোৱা নাছিল, তাকে সকলোৱে কৈ থাকে, আটাইকেইজনে ইয়াতেই পঢ়া, ডিডিয়েও কৈ ভয় খুৱাইছে কেইবাবাৰো। 'ছাৰ, থাৰ্ড ইয়েৰততো ট'প'ল'জি টান বুলি কৈছে মানুহে। আমাক এৰি নাযাব আপুনি।'

'তহঁতি আগতীয়াকৈ পঢ়ি থাকিবি, মৰি যাবি নহ'লে পাছত। সেইখন পেপাৰতো জানিছই কেনেকুৱা।'

'কিয় যায়গৈনো ?'

'নহয় চা, ইয়াত থাকিলে মোৰ একো নহ'বগৈ। আমাৰ ইয়াত কিমান চিনিয়ৰ মানুহ আছে দেখিছই, গতিকে মই অৱসৰ ল'মগৈ, কিন্তু প্ৰিন্সিপাল হ'বগৈ নোৱাৰিম। তালৈ গ'লে মোৰ সেই চাঞ্চটো আছে।'

'তেতিয়াতো পঢ়ুৱাব নালাগে, আৰু অফিচৰ কামত লাগি থাকিলে আপোনাৰ গণিতৰ কাম নহ'ব !' অলিন্দই অকণমান আচৰিত হৈ ক'লে।

'নালাগে পঢ়ুৱাব, সেইটোৱেইতো কথা, পজিচনটোৰ কথা থাকে ন।'

অলিন্দ চঁক খাই গ'ল, বহুদিনৰ মূৰত ৰাজীৱহঁত মনলৈ আহিল, ক্লাছ নকৰাকৈ থাকিব পাৰিব বাবে হেড-মাষ্টৰ হ'বলৈ কিমান যুঁজ সিহঁতৰ, এওঁলোকৰো মনত তেনেকুৱা চিন্তা থাকেনে ! ডিডিক এজন গণিতজ্ঞ ৰূপে গণিততে ডুবি থকা যেন এনেইহে ভাবি আছিল নেকি সি ? পালে বাৰু কৰিলেই, কিন্তু অধ্যক্ষ হ'বলৈকে কলেজ এৰি যায়গৈ নে ? গণিতৰ প্ৰতি তেওঁৰ যিটো আগ্ৰহ সি কল্পনা কৰি আছিল, এতিয়া সম্পূৰ্ণ সন্দেহজনক লাগিল। 'ছাৰ, আপুনি পিএইচডি ক'ৰ পৰা কৰিছিল ?'

'মই থেচিছ নেচনেল ইউনিভাৰ্চিটি অৱ ছিংগাপুৰত প্ৰদৰ্শন কৰিছোঁ। বাৰু তহঁত ৰহঁত দেই।' তীক্ষ্ণধী যেন ভংগি এটাত খৰকৈ কৈ তেওঁ গুচি গ'ল।

*** *** ***

যেন বায়ুহীন স্থানত বজোৱা উদ্দাম বাজনাহে, নুশুনে কোনেও, নিজকে বহুৱা যেনহে লাগিবলৈ ধৰিছে অলিন্দৰ। নতুন অধ্যক্ষকো কৈ ৰিডিং ৰুমটো হোৱাব নোৱাৰি সি অধিক হতাশাত ভুগিছে, উদ্বিগ্ন হৈছে। অধ্যক্ষজনে প্ৰথমৰ পৰাই ছাত্ৰ একতা সভাখনক হাতত ৰখাৰ যত্নত থাকে যেন দেখা গৈছে। অধ্যক্ষৰ পত্নীয়ে কলেজ-হোষ্টেললৈ ঘনে ঘনে গৈ সাধাৰণ সম্পাদকক টিফিনত ৰুটীও দিয়েগৈ। সেয়া মৰমেইনে? বশীকৰণ নহয় নে? ছাত্ৰ একতা সভাৰ সৈতে অধ্যক্ষৰ মিটিং এখনত অলিন্দই ৰিডিং ৰুমৰ বিষয়টো উত্থাপন কৰোঁতে সাধাৰণ সম্পাদক আদিয়েই মুখ পাতি ধৰি আন প্ৰসংগলৈ লৈ গ'ল।

কলেজখনত দুবছৰ পাৰ কৰি তাৰ আমনি লাগিবলৈ ধৰিছে। ডিডিৰ স্থানত নতুন ল'ৰা এজনক কলেজৰ ফালৰ পৰা অস্থায়ীকৈ নিযুক্তি দিলে। ইয়াতে পঢ়ি যোৱা, হালধিবাৰী বিশ্ববিদ্যালয়ত এমএছচি কৰি ঘৰত দুবছৰমান আছিল। ক্লাছৰ সৰেই তেওঁৰ ওচৰত টিউচন লৈছে। নিজৰ কলেজৰ শিক্ষকৰ ওচৰত প্ৰথম টিউচন, তাতে বিষয়কেইটা কঠিন বুলি অজস্ৰবাৰ শুনি থকা বাবে সিও টিউচনটোলৈ গ'ল।

ছাত্ৰাৱস্থাত ভালকৈ নপঢ়ি এতিয়া নতুনকৈঅধ্যাপনা কৰিবলৈ আহি প্ৰিলিমিনাৰীখিনিতে ল'ৰাজনৰ জঠৰতা ভগা নাই, হয়তো চাৰি-পাঁচ বছৰ লাগিব। সিমানখিনি জঠৰতা নিজে পঢ়িলেই নাহিব যেন অলিন্দৰ ধাৰণা হৈছে, টিউচনটোৱে তাৰ সময়হে নষ্ট কৰিব যেন লাগিছে। পইচাটো বাদেই, টিউচন নামতহে এঘণ্টা, অহা-যোৱা আৰু পাছত পুনৰ মনোযোগ দিবলৈ সময় মিলাই কমেও তিনি ঘণ্টা এনেই যায়। যিখিনি পাঠ্যক্ৰমত আছে, বিষয়বোৰৰ প্ৰাৰম্ভিক বস্তুহে, অলপ পঢ়ি চাই সি নিজে পাৰিব যেন লাগিছে, সৰেই ভয় খুৱাই থকাৰ নিচিনা নহয় বিষয়বোৰ, সি কিবা এটা সোৱাদো পাইছে। ডিডিৰ দৰে মানুহবোৰে নিজৰ গুৰুত্ব বঢ়াবলৈ বেছিকৈ ভয় খুৱাই থাকিবও পাৰে। হয়তো গণিত-ভীতিয়ে কেৱল স্কুলীয়াৱস্থাতে ক্ৰিয়া নকৰে, কলেজ পৰ্যায়তো অনাহক ভয়েই প্ৰতিটো বেটছত সকলোৰে নম্বৰ কমাই ৰাখিলে বিষয়কেইটাত। সকলো ভাবি সি প্ৰথম এমাহটো পাৰ কৰি টিউচনটো বাদ দি দিলে, তেওঁক ক'লে,'ছাৰ, মই টান পালে আপোনাৰ ওচৰলৈ আহিম, এতিয়া টিউচনলৈ নাহোঁ অহা মাহৰ পৰা।'

সি ঘৰলৈ আহিছে। 'তহঁতৰ নাক অহাৰ পাছত অমৰা কলেজলৈকো আহিছিল নহয়, চি গ্ৰেড পালে, নাকে বোলে খুব গালি পাৰি থৈ গৈছে। পাছত এদিন ধ্ৰুৱ মহন্তৰ বিষয়ে কোনোবাই পেপাৰতো দিলে— কলেজত ক্লাছ নকৰে, টিউচন কৰি প্ৰেক্টিকেলৰ নম্বৰক লৈ পক্ষপাতত লিপ্ত হয়, এনেকৈ বহুত বেয়া বেয়াকৈ লিখিলে। এতিয়া সেইকাৰণে কলেজখনে ভাল ৰিজাল্ট কৰিবলৈ উঠি-পৰি লাগিছে। ঘৰে ঘৰে চোকা ল'ৰা-ছোৱালী বিচাৰি বিচাৰি নিছে মাষ্টৰবোৰে। আমাৰ ঘৰলৈকো আহিছিল নহয়, কোনোবা আছে নেকি বিচাৰি সোমাইছিলহি। কৈছে, সৰ পিনে সহায় কৰিম। এইবাৰ হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীৰ

ৰিজাল্ট বৰ ভাল, নকল-চকল কৰিবলৈও নিজে দিছে। ডিগ্ৰীৰ ৰিজাল্টবোৰো ভাল হ'ব। অহাবাৰলৈতো ভালেই হ'ব, পৰীক্ষাত চাই দিম বুলি ঘৰে ঘৰে কৈ চোকা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ নিছে।' সুকন্যাই তাক ক'লে, সি একো উত্তৰ নিদিলে। লুইত কলেজে বি প্লাছ পাইছে, গাৰ্লছ কলেজেও বি প্লাছ। তাত গ্ৰেড ওলোৱাৰ পাছত সকলো শান্ত, কোনো চৰ্চা নাই। দুয়োখনে একেটা গ্ৰেড পোৱা বাবেই লাজে-অপমানে-ক্ষোভে সকলো নিৰ্লিপ্তৰ দৰে থাকিল। অমৰা কলেজ যে শিক্ষা-জগতৰ দেহত কেন্সাৰৰ আন এটা টেমুনা হৈ পুনৰ বাঢ়ি উঠিছে, সি সহ্য কৰিব পৰা নাই।

আবেলি চন্দন আহিল।

সি যোৱা গম পাই অলিন্দই হঠাতে মনত পৰাত সুকন্যাক সুধিলে, 'মা, ৰশ্মি আজিকালি ক'ত থাকে? তাত নেদেখা হ'লোঁ, এইবাৰ এদিনো দেখা নাই।'

চন্দন চাইকেলখনত উঠিছিলহে, অলিন্দই সোধা সি শুনিলে। 'কালি আহিয়েই সুধিব পাৰিলেহেঁতেন, আজি দিনটোতো পাৰিলেহেঁতেন, কিন্তু এতিয়াহে মোক দেখি মনত পৰিল সুধিবলৈ', চন্দনৰ খং উঠিল, নিজকে প্ৰবোধ দিলে— উপায় নাই— এনেকৈয়ে ভাব আহিবই মানুহৰ, তথাপি অলিন্দলৈ জেদ যেন ভাব এটা জাগ্ৰত হ'ল। আৰু কি পাতে শুনিবলৈ কৌতূহলে তাক ক্ৰিয়া কৰিছে, কিন্তু ৰৈ থাকিবলৈ সহ্য নহ'ল।

'মামাৰ কেচটো ছিগিল অলপদিনৰ আগতে। তাই কৈ দিলে ক'ৰ্টত— তাইৰ একো ক'বলগীয়া নাই, সকলো উঠাই লৈছে, কিন্তু তাৰ লগলৈ পুনৰ নাযায়। দুদিনমান পাছতে তাইক বিয়াও দিলে। লতাজান নাপাওঁতেই সোমাই যোৱা গাঁওখন যে, তাৰে ল'ৰা এটা, তাইৰ দেউতাকে অ'টো এখন কিনি দিলে ল'ৰাটোক, এতিয়া সি সেইখন লৈ ভাৰা মাৰে।'

'কি? তাইৰ পঢ়া কি হ'ল?'

'পঢ়া এৰিলে হ'বপাই, নাজানো।'

'কিয় তাই এতিয়াই বিয়া হ'ল! খোকা এটাত সোমাই হেৰাই যোৱাৰ দৰে!'

সুকন্যাই একো উত্তৰ নিদিলে। অলিন্দই কি ক'ব বিচাৰিছে তাই বুজা যেন লাগিছে, তাইৰো তেনে ভাব আহিছে, প্ৰথম শুনোতেও আহিছিল। কিন্তু এইবোৰত মন্তব্য দি বহলাব নুখুজিলে। আৰু সমস্যাটো দূৰ হ'ল যেতিয়া পাতিবলৈ তাইৰ মন নাই, অন্ততঃ অলিন্দৰ লগত মন নাই, চন্দনলৈ ছোৱালী বিচৰা চিন্তাটোহে এতিয়া তাইৰ প্ৰধান।

***　　***　　***

অলিন্দহঁতৰ ফাইনেল পৰীক্ষা। প্ৰথম বৰ্ষৰ ল'ৰা এটাই হোষ্টেলৰ ল'ৰাবোৰৰ খবৰ ল'বলৈ আহিয়েই অলিন্দক দেখি ভংভংকৈ ক'লে, 'আপোনাৰ কি হ'ব এইবাৰ? দাদাই

কৈছে— তহঁতৰ হোষ্টেলৰ সেইটোৱে পাছ কৰিবনে, সি টিউচনলৈ নাহিলেই, সেইটোৱে কেনেকৈ পাছ কৰিব। আপোনালোকৰ এখন পেপাৰত বোলে আজিলৈকে কোনেও পঁইত্ৰিছৰ ওপৰ পোৱাই নাই, প্ৰফেছাৰেও।' অলিন্দই একো উত্তৰ নিদিলে। ল'ৰাটো অভং-অশিষ্ট বাবে ছমাহতে হোষ্টেলৰ পৰা মালিকে উলিয়াই দিছিল, এতিয়া বেলেগত থাকি পৰীক্ষা দিছে, ডিডিৰ পোষ্টটোত খাটি থকা অধ্যাপকজন তাৰ সম্পৰ্কীয় ককায়েক, একেলগে ফুচুওালি কৰি থাকে, 'সেই একেটা ভংগিতে আৰু কিমানবা কৈছিল তাৰ আগত! যদি তেওঁ চিন্তিত হৈছে, এজন শিক্ষক হিচাপে নিজে এবাৰ ক'ব লাগিছিল! হয়তো টিউচনটো নকৰা বাবে তেওঁৰ ইগ'ত লাগিছে। সেইদৰে ক'ব পৰাৰ দক্ষতাটোতো তেওঁৰ নাই, বাকীকেইজন ছাৰে ক'ব লগা হোৱা হ'লেও শুৱালেহেঁতেন, তেওঁতো সিমানখিনি চোকা মানুহ নহয়, বা সাধনা কৰা মানুহ নহয়, যেনে-তেনে এদিন চাকৰিটো স্থায়ী হোৱাটোৱেই তেওঁৰ বাবে কৰুণাৰ কথা, যোগ্য অধ্যাপক হৈতো তেওঁ উঠিব নোৱাৰে, গভীৰলৈ যাবও নোৱাৰে বিষয়বোৰৰ!' অলিন্দৰ মুখৰ ৰং সলনি হ'ল।

ল'ৰাটো যোৱাৰ পাছত হোষ্টেলৰ ল'ৰাবোৰে অলিন্দক চিন্তিতভাবে সুধিলে— কি হ'ব। সিহঁতৰ চকুত পুতৌৰ দৃষ্টি দেখা গৈছে। দুটামানৰ ঈৰ্ষাও নথকা নহয়, তৃপ্তি পোৱা যেনো প্ৰকাশ পাইছে। 'বেয়া পাবতো নোৱাৰি ইহঁতক! কলেজৰ অধ্যাপক এজনে কৈছে, তাকো নিজৰে ডিপাৰ্টমেণ্টৰ, মইহে জানো তেওঁৰ যোগ্যতাটো কিমান স্থানৰ, ইহঁতেতো নাজানে, ইহঁতৰ বাবে তেৰোঁ এজন সন্মানীয় শিক্ষক, অধ্যাপক, গতিকে লোকৰ আগত তেওঁ বদনাম গাইছে মানে ইহঁতেও বেয়াকৈ ভাবিবই, মোক বেয়া চকুৰে চাবই। ভায়েকটোৱেও সেইবাবেই ঘেচেককৈ ক'বলৈ সাহ কৰি গ'ল!'

সিহঁতক বৰ বিশেষ উত্তৰ নিদি অলিন্দই ওচৰৰ পৰা আঁতৰালে, আত্মবিশ্বাস থাকিলেও পৰীক্ষাকেইটা যাবলৈ এতিয়াও বাকী আছে, সি বহলাই ক'ব খোজা নাই। 'ছাৰকতো মই অসন্মান দেখুৱাই টিউচনটো এৰা নাছিলোঁ, ভাল ধৰণে কৈ এৰিছিলোঁ, কলেজত নিয়মীয়াকৈ কৰি আছোঁ তেওঁৰে ক্লাছ, পঢ়ুওৱাত বেয়া হোৱাৰ পাছতো সন্মানেই আছিল! তেওঁৰ যোগ্যতাতো মনত বিবেচনা কৰিলেও একোতো প্ৰকাশ হোৱা নাছিল মোৰ ফালৰ পৰা, তেওঁ আখেজত ল'বলৈ! যি কৰিছিলোঁ সেয়া কেৱল নিজৰ ভালৰ বাবেই, কাকো আমনি নকৰি!' তাক খুলি খোৱা অৰ্থহীনতাৰ ভাববোৰে পঢ়াত মন বহিবলৈ দিয়া নাছিল, বিমূৰ্ত চিত্ৰপটবোৰ মনত আঁকিবলৈ সক্ষম হোৱা নাছিল বাৰে বাৰে হতাশাই আক্ৰমণ কৰে বাবে, সি ট'প'ল'জি আৰু বুলিয়েন এলজেব্ৰাৰ কিতাপ দুখন উধৰ পৰা মূধলৈ পকাবন্ধা বহী দুখনত লিখি পেলাইছিল হুবহু, যাতে লিখি যাওঁতেই পঢ়া হৈ যায় এবাৰ। 'হতাশা আহে কিয় হে! ইমান প্ৰবলকৈ!' সি নিজে বুজি পায়, সমস্যাটো কি, বা সমস্যাবোৰ কি, কিয় হতাশা আহে, কেনেকৈ আহে, তথাপি সি পোনতেই বাধা দিব নোৱাৰে। অহৰহ লাগি থাকে বৈৰাগ্য যেনো ভাব। যেতিয়া তাক প্ৰচণ্ড জোৰেৰে হেঁচা মাৰি ধৰে, সি নিজে বুজি পায়ো, বহুপৰ যুঁজিব লগা হয়, নিজক সহজকৈ ৰাখিব নোৱাৰে বহুপৰ,

কেৱল যুঁজি পাৰ কৰিব লগা হয়। অযথাকৈ গুচি যায় বহু সময়। 'প্ৰেমে মুক্ত কৰিবনে ইয়াৰ পৰা? সেয়া দূৰ কৰিবলৈ হয়তো প্ৰেমেই সহায় কৰিব! সকলো পাহৰাই নতুন মানুহ এটা কৰি তুলিব। প্ৰেমে যদি আত্মহত্যালৈ যাত্ৰাৰ পৰা আঁতৰাব পাৰেই, তেন্তে এইটোও পাৰিব।' সি ভৱিষ্যতলৈ দৃষ্টি দিলে, সমুখত আন এটা প্ৰতিষ্ঠান, নতুন এখন জগত — 'এইবাৰ দুৱাৰখন খোলা ৰাখিব লাগিব, মন যদি ক'ৰবাত সংযুক্ত হয় তেন্তে সেয়া আলফুলে লৈ আগবঢ়াই লৈ যাব লাগিব, কেৱল হতাশাৰ পৰা মুক্তিৰ উদ্দেশ্যতে।...'

পৰীক্ষা শেষ কৰি সি ঘৰলৈ আহিল। এজনী গোসাঁই ছোৱালীৰ সৈতে চন্দনৰ বিয়া ঠিক হৈছে। 'ঢেৰ চিজিল কৰিবলৈ আছে, অলপ লাগোঁগৈ ব'ল', চন্দনে তাক বহুঁতপুৰলৈ লগ ধৰিলে।

ঘৰখনত স্কুলীয়া পাঠ্যপুথি দ'ম হৈ আছে— আটাইকেইখন বিছনাৰ তলত, ধানৰ ভঁৰালত, কোনোবাটো কোঠাৰ চুকৰ বস্তাৰ ভিতৰত। কেইবাঠাইতো উঁই লাগিছে, কিতাপবোৰ আধা আধা খাই পেলাইছে।

'এইবোৰ জ্বলাব লাগিব, কাম নাই, বাহিৰলৈ কঢ়িয়া।' বস্তা এটাৰ এমূৰে ধৰিবলৈ চন্দনে অলিন্দক নিৰ্দেশ দিলে।

পিছফালৰ বাৰীৰ চুকত চাৰিটা বস্তাৰ কিতাপবোৰ দ'মাই চন্দনে ভিতৰৰ পৰা কেৰাচিনৰ গেলন দুটা আনিলে। দ'মটোৰ ওপৰত গেলনৰ মুখেৰে কেৰাচিন বাকি সি জ্বলালে।

হালেই পুনৰ বাকীবোৰ কঢ়িয়াই জুইৰ কাষত দ'মাই থাকিল।

'ইমানবোৰ কিতাপ কিয় নষ্ট হ'ল!' অলিন্দই ক'লে।

'নালাগে, চৰকাৰে কিতাপ ছপা কৰি আকৌ ঘপহকৈ সলাই পেলালে পাঠ্যপুথি, আগৰবোৰ থাকি গ'ল।' চন্দনে ক'লে।

স্কুলীয়া খবৰবোৰ অলিন্দই কেইবাবছৰ লোৱা নাই বিতংকৈ, চন্দনৰ উত্তৰটো শুনি বাদ দিলে চিন্তা।

চন্দনৰ ক'ৰবালৈ যাবলৈ লৰালৰি লাগিছে, অলিন্দক খৰকৈ কঢ়িয়াবলৈ কৈছে, 'চেহ, সোনকালে যাব লাগিছিল, কেৰাচিন আৰু অলপ থাকিব লাগিছিল, এনেকৈ কমিব বুলি জনা হ'লে কালিয়েই আনি থওঁ, এইবোৰ জ্বলি শেষ হওঁতে সময় লাগিব এতিয়া!'

দপদপকৈ জ্বলা জুইত কিতাপবোৰ প্ৰায় শেষ হ'ল, জুই আৰু নুনুমায়, চাৰি বস্তামান জোখৰ শেষৰটো দ'ম এফালৰ পৰা জ্বলি আছে। 'তই আজি ৰাতি থাকিবি দেই, মই আহি আছোঁ', অলিন্দক কৈ চন্দন ওলাই গ'ল। আতাক-আয়েকহঁত ভাগে ভাগে আছে। কথা পতাৰ অভ্যাস অলিন্দৰ প্ৰায় হেৰাই গৈছে, তেওঁলোকে কিবা ক'লে সি মাথোঁ শুনি

থাকে, প্ৰয়োজন হ'লে সংক্ষিপ্ত উত্তৰ দিয়ে, নহ'লে তেনেই কাষতে নবহি আজিকালি সি অকলে ৰৈ থাকে বা ভিতৰ সোমাই শোৱে।

জুইকুৰা নুমাব নেকি চাই চাই অলিন্দ মুধৰ ফালে বহি আছে। বহুদিনৰ মূৰত তাক দেখা পাই বোকাগাঁৱৰ মানুহ এজনে মাত লগাই সোমাই আহিল।

'ইমান ডাঙৰ জুই, কি জ্বলাইছে!'

'উঁয়ে খোৱা কিতাপ।'

মানুহজনে এনেই চাবলৈ জুইকুৰাৰ ফালে গ'ল, লগে লগে অলিন্দও। চুক একোটা জ্বলা কিতাপ কেইখনমান তেওঁ তুলি চালে। 'এইবোৰ কিতাপ মোক লাগেতো! বিচাৰি বিচাৰি নাপালোঁ। সি নাই নাই কৰে, এইবোৰ আছিলেইচোন কিতাপ! আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কিতাপ নাপালেই, ডেৰ বছৰ গ'ল, তেনেকৈয়ে এবছৰ পঢ়াই পাছ কৰালে, কি শিকিলে সিহঁতেহে জানে। কিতাপচোন আছিলেই!' তেওঁ ফুৰাই ফুৰাই কেইবাখনো কিতাপ জাপিবলৈ ধৰিলে, বাকীবোৰ জপাৰ উপায় নাই, আধা অংশ জ্বলি গৈছে, এফাল পঢ়ি বুজিব পৰা হৈ থকা নাই।

তেওঁ তাৰ লগত আৰু কথা পাতিব নোৱাৰিলে। চিন্তিত হৈ নিজে নিজে কিতাপবোৰৰ কথাকে কৈ কৈ এচুক পোৰা কিতাপকেইখন লৈ গুচি গ'লগৈ।

আয়েক অলিন্দৰ ওচৰলৈ আহি মনে মনে কোৱাৰ ভংগিত ক'লে, 'আমাৰ ই মৰিব কোনোবাদিনা দেখিছানে! কিতাপ বিচাৰি স্কুলবোৰৰ মানুহ ইজন আহে, সিজন আহে, সি কিতাপবোৰ ভৰাই থৈ দিলে, নিবিলায়! অফিচৰ পৰা দিয়াই নাই, দিয়াই নাই কৰে সি।... এতিয়া ই জ্বলা কিতাপকেইখন লৈ গ'ল, মানুহেতো গম পাব কিতাপবোৰ জ্বলাই দিয়াটো, নধৰিব নে লোকে!'

'ইমানবোৰ কিতাপ জমা কৰি থৈও কিয় নিদিলে?'

'ৰশ্মি গুচি যোৱাৰ সময়ত মানুহবোৰে তাৰ বাদনাম গাইছিল যে, সিহঁতৰ চুবুৰীৰ মাষ্টৰকেইটা আছিল নহয়, সিহঁতৰ স্কুলবোৰ নষ্ট কৰিবলৈকে সি এখনো কিতাপ নিদিলে কাকো।'

'আপোনাক কোনে ক'লে?'

'তাৰ বন্ধুকেইটা আহিলে পাতে নহয়। ৰশ্মিৰ সম্পৰ্কীয় মাষ্টৰবোৰক দৌৰাই আছে। ইহঁত আটাইকেইটা বন্ধু আজিকালি কিবা অফিচাৰ হেনো, আমাৰ ইও অফিচাৰ হেনো, এইখিনিৰ গোটেই স্কুলবোৰৰ কিতাপবোৰ সেইবাবে চন্দনৰ হাতলৈহে আহে। চিএগচিচি নে কিবা এটা বুলি কয় যে।'

ৰাজ্যৰ কেইবা ঠাইৰো মাষ্টৰে সৰ্বশিক্ষাৰ কিতাপ জ্বলাই দিয়া, পুখুৰীত ডুবাই নষ্ট কৰি পেলোৱা, ধৰা পৰি কেইবাজনো জেললৈ যোৱা, আদি বাতৰি অলিন্দই দুই-তিনিবাৰ

পঢ়িবলৈ পাইছিল। তাৰ নিজৰে সহযোগত আজি এইমাত্ৰ ছাই গ'ল এই কিতাপবোৰ! সি জুইকুৰালৈ চালে। গাত কেৰাচিন ঢালি আত্মহত্যা কৰা ফোঁচাইৰ সৰু জীয়েকজনীৰ গাৰ জুইকুৰা দেখা পোৱা দৰে সি বলিয়া হৈ যাব যেন লাগিছে।

'কিমান এটা ডাঙৰ অঞ্চলৰ গোটেই ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ দুটা বছৰ পাৰ হৈ যাব কিতাপ নোহোৱাকৈ! এই প্ৰভাৱ কিমান গভীৰলৈকে পৰিব! অহা বছৰ বা কি!' এটা দুষ্কৃতিকাৰী ৰূপে চন্দনলৈ কেৱল ঘৃণা কৰাৰ বাহিৰে একো দিশ অলিন্দই দেখা নাপালে। 'এনেকৈয়ে, এটা দুৰ্বৃত্ত হৈয়ে, সি অভিভাৱক হৈ থাকিব মোৰ!' আক্ষেপ, ক্ৰোধ, পৰিহাস, অপৰাধবোধ, উপায়হীনতা, সকলো ভাবে তাক ঘেৰি ধৰিলে।

সি ঘৰলৈ গুচি আহিল।

শালবাৰী চেণ্টাৰত মৃণালে তাক পিছফালৰ পৰা চিঞৰি চিঞৰি ৰখালে। চাৰি বছৰৰ মূৰত লগ পাইছে। 'কি হে! তোমাক দেখা পাবলৈ নাই যে?' মৃণালে খঙে-বিৰক্তিৰে সুধিলে। অলিন্দই মুখলৈ চাই ৰৈ আছে। 'ময়ূৰীৰ দৰা ওলাইছে, ঘৰত বিয়া ঠিক কৰিছে, খবৰ পাইছা নে?' মৃণালৰ ক্ষোভৰ সুৰ। অলিন্দই পুনৰ একো নক'লে, মুখত আগ্ৰহো ফুটি উঠা নাই। 'তুমি নিজে গঢ়া বস্তুবোৰ নিজে কিয় ধ্বংস কৰি দিয়া?' মৃণালৰ মুখত অভিভাৱকৰ সুৰ শুনা গ'ল, 'যিটো তুমি নিজে কৰিছিলা, সেইটো তুমি কিয় নিজে এৰি দিছা!'

'সি বস্তুবোৰ বুলি কৈছে, কেৱল এটা বস্তু নহয়! নিশ্চয় সি কেৱল প্ৰেমৰ কথাকে কোৱা নাই। তাতে হয়তো ৰিজাল্ট আছে, বন্ধুত্ব আছে। সেইটো প্ৰেম পাওঁতে কিমান সহ্য কৰিবলগীয়া হৈছিল সিহঁতে দেখিছিল! মইতো সহজেই নিজ ইচ্ছাত আঁতৰি যোৱাটোৰেই ভাবে সিহঁতে। সঁচাকৈ! আৰু কত কি নিজে লৈ নিজেই এৰিছোঁ মই! কিন্তু এতিয়াতো এইটোত শূন্য সকলো, বিয়াও পাতিছেই সেয়া!'

'মই গৈছিলোঁ অলপদিন আগতে সিহঁতৰ ঘৰলৈ', পুনৰ মৃণালে ক'লে, 'তাইৰ এতিয়াও তোমালৈ মন আছে। ব'লা যাওঁ আজি, এবাৰ লগ কৰি আহা।'

অলিন্দই মূৰ জোকাৰিলে। মৃণালে অশান্তি পোৱা দৰে ইফালে-সিফালে চালে।

'কিয় বুলি সুধিলেও তুমিতো একো নক'বাই চাগে!' মৃণালে ক'লে, 'লগৰবোৰকো তুমি লগ কৰিব নিবিচাৰা। তুমি তাত পঢ়িলেও, বন্ধত ঘৰলৈতো আহা, এইবোৰ কাৰণ বাদ দিছোঁ বাৰু, এনেয়ে লগৰবোৰক লগ কৰিব লাগে নহয়! তোমাক দেখা পাবলৈকে নাই। আমি পাতোঁ ঘৰলৈ যাবলৈ, কিন্তু ভাল নালাগে, তোমাৰ মা-মামাহঁতে বেয়া ব্যৱহাৰ কৰে বুলি। তোমাৰ মাক বাটত মাতিলেও পাপ কৰা যেন দেখুৱালে। আমি অপৰাধী নহয় নহয়। এবাৰ ৰিজাল্ট বেয়া হৈছে, কিন্তু মই এতিয়া প্ৰতিষ্ঠিত। বাকীবোৰেও পঢ়ি আছে, সিহঁতেও কিবা কৰিব জীৱনত। তোমাৰ ঘৰতে দেখোন মায়ে ব্যভিচাৰী ভায়েকটোক লৈ আড্ডা মাৰি থাকে। আমি তেনেকুৱা কাম নকৰোঁতো, কোনোবা সমুখত নাওঠ হৈ

দিলেও নোচোওঁ। চান্স পায়ো কৰা নাই কেতিয়াও। মন যাব, কিন্তু বদমাছী নকৰোঁ। আমাক বেয়া ব্যৱহাৰ কৰি কি পাব! জীৱনত তোমাক বন্ধুও লাগিব। মা-দেউতা ঢুকোৱাৰ পাছত তোমালোকৰ কোন আছে ইয়াত? জগতৰ নিয়ম, এদিনতো মৃত্যু হ'বই মানুহ। তেতিয়া? হাস্পতালত পৰি থাকিলে দৰৱ এটা কিনি দিবলৈকোতো লগৰ এটা লাগিব। মই তোমাক ইনচাল্ট কৰা নাই। মিতিৰ-কটুম্বৰ মানুহ দেৰিকৈহে খবৰ ল'বলৈ পাবহি, তোমালোকৰ সেইখিনিত চুবুৰিটোত সৱ নতুন মানুহ— পিৰালিতে অচিনাকিৰ নিচিনা, গাঁও হৈ নুঠে কেতিয়াও, টাউনীয়াও নহ'ল, গাঁৱো নহ'ল। তুমি ভাবিবা বন্ধু-বান্ধৱৰ বিষয়েও। আমাৰ সৱৰে যোগাযোগ আছে। মাত্ৰ তুমি নাই। মই কিয় কৈছোঁ জানানে? বিদ্যাধৰ বৰা ছাৰ উঠি আহিল ইয়ালৈ, এতিয়া ৰাতি কাহ এটা ডিঙিৰ পৰা বাহিৰ হ'লেও পুৰণা গাঁৱৰ মানুহক ফোন কৰি মাতি আনিব লাগে। ইয়াত চুবুৰীয়াই নাই। উঠি ঘূৰি যাবলৈও সন্মানত লাগিছে।'

অলিন্দই ধাৰণা কৰিছে, হয়তো সি নজনাকৈ সুকন্যা আৰু চন্দনে মৃণালহঁতক কিবা কৈছিল আগতে। আজি অলপ আগত যিটো ঘটিল, সেইটো গম পালে চন্দনৰ প্ৰতি আৰু অধিক বেয়া ভাব আহিব সৱৰে। কেৱল বেয়া ভাবেই নহয়, তাক নৰ-পিশাচ যেন ভাবিব। ৰশ্মিয়ে কেচ দিয়া সময়ৰ বাতৰিবোৰকে শিকি চন্দন এতিয়া সাংবাদিক হৈছে। স্কুলত কিবা মিটিং-চিটিং কৰি সি নিজৰ বাতৰি নিজেই লিখি নিজৰ ফটোৰ সৈতে কাকতত উলিয়ায়। সেইবোৰেও তাৰ ভাবমূৰ্তি গঢ়িব পৰা নাই এতিয়ালৈকে। অলিন্দৰ এটা কৌতূহলো হ'ল, 'ময়ূৰীৰ দৰা ওলাইছে, বিয়া ঠিক কৰিছে, মানে কি? বিৰিঞ্চিয়ে যে কৈছিল বেলেগৰ সৈতে প্ৰেম হোৱা বুলি, সেয়া এৰা-এৰি হ'ল নেকি?' কিন্তু সি সুধিব নিবিচাৰিলে। বিয়া ঠিক কৰিছে মানে সি গৈ যদি পুনৰ লগ হয়, নিজেও সমুখত বিয়াৰ চিন্তাই ৰাখিব লাগিব, কমেও দুবছৰ পঢ়িবলৈ আছেই, তাৰ পাছত চাকৰি পালেও বিয়া পতাটো ঘৰত কিদৰে সম্ভৱ হ'ব? জাতটো মানি ল'লেও ঘৰখনত শান্তি সম্ভৱ নে? তাইৰ নতুন প্ৰেমটো নোহোৱা হ'লেও আন এক সুকীয়া কাহিনী হ'লহেঁতেন, এতিয়া সি দায়িত্বও দেখা নাই, অনুৰাগো নাই। সি মনতে নতুন প্ৰেমৰ আহ্বান কৰিলে।

গধূলি চন্দন আকৌ গুচি আহিল। 'ঐ ল'ৰা, তোক ৰাতি থাকিবলৈ কৈছিলোঁ নহয়, নাথাকিলি কিয়!' সি হেঁপাহ দেখুৱাই ক'লে।

অলিন্দই একো নামাতিলে।

চন্দনৰ বিয়া পাৰ হৈ গ'ল। অলিন্দৰ ৰিজাল্টৰ সময়। হালধিবাৰী বিশ্ববিদ্যালয়ে ফৰ্ম দিয়া আৰম্ভ কৰিলে। কিন্তু বৰবাৰী বিশ্ববিদ্যালয়ে ৰিজাল্ট দিয়াত পলম কৰি থকা কাৰণে লুইত কলেজ আদি অধীনস্থ কলেজবোৰৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে উদ্বিগ্নতাৰে সময়বোৰ পাৰ কৰিছে। অন্য বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে হালধিবাৰী বিশ্ববিদ্যালয়ত ছীট দহ

শতাংশ, গণিতত হয় সাতটা, আৰু কেৱল ইয়াৰ পৰাই নাযায়, উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ আন বিশ্ববিদ্যালয়ৰো থাকে। তথাপি গুৱাহাটীত অৱস্থিত, পুৰণি, ঐতিহ্যমণ্ডিত আৰু বৰবাৰীতকৈ নামী হিচাপে হালধিবাৰীত এণ্ট্ৰেন্সটো দি চাবলৈ প্ৰায়ভাগে ইচ্ছা কৰে।

এণ্ট্ৰেন্সবোৰ প্ৰতিটো বিভাগে সুকীয়া নীতিত পাতে, আন বহু সিদ্ধান্তও কেন্দ্ৰীয়ভাবে নহয় কাৰণে সিহঁতে কাৰোৰে মুখেৰে সঠিক খবৰবোৰ পোৱা নাই। যোৱা এমাহ ধৰি ইয়াৰ পৰা টেলিফোন সংযোগো ব্যাহত হৈ আছে। যোৱাবাৰৰ প্ৰশ্ন-কাকতখন চাই অলিন্দই অনায়াসে পাম বুলি নিশ্চিত আছে, অন্য ক'ৰো ফৰ্ম অনাটো সি ভবা নাই।

ফৰ্ম জমা দিবলৈ অলিন্দহঁত গুৱাহাটীলৈ আহিল। জমা ল'লে। কিন্তু ৰিজাল্ট যদি নোলায়, মাৰ্কশ্বিট যদি সোনকালে নিদিয়েহি, এণ্ট্ৰেন্স দিব নোৱাৰিব।

পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ ল'ৰা এটাই অলিন্দক লৈ, হোষ্টেলত থকা চিনাকি চিনিয়ৰ এটাৰ ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয়খনৰ গতি-প্ৰকৃতিবোৰ জানিবলৈ আহিল। হোষ্টেলত খৰচ কম, নহ'লে অধিক ভাৰা ভৰি মেছত থাকিব লাগে, নিজে ৰান্ধিব লাগে, আৰু সদায় চিটি-বাছত অহা-যোৱাৰ খৰচটোও আছে, তথাপি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাইছটা হোষ্টেলৰ বহু ছীট খালিয়েই থাকে। স্নাতকোত্তৰ উত্তীৰ্ণ হৈও ৰুম এৰি নিদিয়া ল'ৰা-ছোৱালীয়ে হোষ্টেলবোৰ ভৰি আছে, ফ্ৰেচাৰ্ছ পাতে দুটা ষাণ্মাসিকৰ পাছত, সম্পূৰ্ণ এটা বছৰ নতুনবোৰে নৰক ভোগ কৰিবলগীয়া হয়। নিৰ্বাচনত উঠে তৃতীয় ষাণ্মাসিকৰ ছাত্ৰ, সিহঁতে কাৰ্যকাল ভোগ কৰে উত্তীৰ্ণ হোৱাৰ পাছৰো এটা ষাণ্মাসিক পৰ্যন্ত, গতিকে উত্তীৰ্ণবোৰে যেতিয়ালৈকে মন যায় হোষ্টেলতে থকাটো প্ৰকাশ্যেই বৈধ হৈ পৰে। নিৰ্বাচন ৰাজধানীৰ পৰা নিয়ন্ত্ৰিত হয়, এমাহ-দুমাহ ধৰি হোষ্টেলবোৰত ৰাজনৈতিক নেতাৰ ঘাটি বহে, সেয়েহে ৰেগিং কৰিলেও কোনেও ক'তো গোচৰ দিয়াৰ সাধ্য নাই। ভাল ৰিজাল্টৰ চিন্তা কৰাবোৰে ভাৰাঘৰ বা মেছত থাকিবলৈ বাধ্য। মেছ-ভাৰাঘৰৰ আবদ্ধ পৰিৱেশত সোমাই পৰিবলৈ অলিন্দৰ মন যোৱা নাই। সদায় চিটি-বাছত অহা-যোৱা কৰিবলগীয়া দূৰত্বৰ স্থানত কেনেকুৱা শৈক্ষিক পৰিৱেশ থাকিব! বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চৌহদৰ পৰিৱেশটো হেৰুৱাব নালাগিবনে? ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'চোৱা, তোমালোকে ভাল ৰিজাল্ট কৰি কিবা কৰিব পাৰিবা। ময়ে ইয়াত থাকি কষ্ট কিমান পাইছোঁ বৰ্ণনা কৰিব নোৱাৰোঁ। কিন্তু মই পাছ কৰি গৈ চাকৰি এটা পাবলৈ লিংকটো লাগিব। ইয়াত হোষ্টেলে হোষ্টেলে সুকীয়া সুকীয়া চেণ্টি। ইয়াৰ ইতিহাস আছে। এটা এটা দলে একো একোটা হোষ্টেল দখল কৰি লয়, ইয়াৰ পৰা কোন প্ৰাক্তন ছাত্ৰ ওলাই গৈ ৰাজধানীত বহিছে বা অফিচ দখল কৰিছে, সেই মতে লিংক লাগে। মেইন গেটত দহটা বহি দিলেই খবৰ মুখ্যমন্ত্ৰীৰ ওচৰ পাই যায়গৈ। তোমালোকে ছীট লৈ ক্লাছ কৰা, এমাহতে সৰ গম পাই যাবা। ... পুলিচৰ চাকৰি এটা ওলাল ধৰা, মোৰ সেইটোত আশা এটা আছে। কিন্তু ইয়াত থাকি ভাল ৰিজাল্ট কোনেও কৰিব নোৱাৰে। অসম আন্দোলনৰ পৰাই এইটো চলি আহিছে। ... বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চৌহদত যিখন ল কলেজ আছে, ল হোষ্টেলটোত এটা ল'ৰা কিমান বছৰ আছে জানানে? চৌদ্ধ বছৰ হ'ব তাৰ

এইবাৰ। তাক ভিচিয়েও খেদিব নোৱাৰে। ৰাতিপুৱা আঠটা-নটাত সেইটো হাইক'র্টৰ নিচিনা লাগে, ক'লা কোট পিন্ধি পিন্ধি এজাক ওলাই যায় ক'র্টলৈ! ... তোমালোকে অন্য ইউনিভাৰ্চিটিৰ পৰা আহি ইয়াত এণ্ট্ৰেন্স দি ভাল ভাল দুটামানে ছীট পাবা, বহুত ভাল ল'ৰা-ছোৱালী নোপোৱাকৈ থাকি যাব, কিন্তু বাকী ছীটবোৰত এইখন ইউনিভাৰ্চিটিৰ আণ্ডাৰৰ কলেজৰ পৰা অহা ছেকেণ্ড ক্লাছৰো একদম ল'ৱেষ্ট পাৰ্চেণ্টেজৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে পাই যাব। মোৰে পাৰ্চেণ্টেজ বহুত কম আছিল, ইয়াৰ আণ্ডাৰৰ কলেজত পঢ়া কাৰণে পালোঁ। এনেকুৱাবিলাক মানে বহুত বেয়া থাকে কিছুমান, সিহঁতে পঢ়িবলৈ নাহেই, ষাণ্মাসিকৰ যিটো চিষ্টেম— এনেয়ো পাছ কৰি যায়, সেইকাৰণে সিহঁতে ৰাজনীতিত লাগি থাকে, ঠিকা-থুকলি এটা পালেগৈও বহুত। শেষ কৰি দিছে। বুদ্ধিজীৱীবোৰকো সিহঁতকহে লাগে। তোমালোকতো প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ ওলাই নোযোৱা। এইজন ভিচিক খেদিব, ছাত্ৰ সংগঠনৰ প্ৰতিবাদ চলি আছে, এডমিনিষ্ট্ৰেটিভ বিল্ডিঙত ফৰ্ম ল'বলৈ যাওঁতে দেখিলানে?'

'দেখিলোঁ, অনশন কৰি আছে।' কাকতৰ পৃষ্ঠাত সঘনাই ফটো দেখি থকা ছাত্ৰ-নেতা কেইবাজনৰ কাইলৈ ছপা হ'বলগীয়া ফটোখনৰ জীৱন্ত ৰূপটো দেখি, নিজেই মহৎ ইতিহাসৰ অংশ হৈ পৰাৰ দৰে সিহঁতৰো গা কঁপি উঠিছিল। অৱশ্যে প্ৰথম দৰ্শনৰ ক্ষণিক উত্তেজনা হিচাপতে সিহঁতহালৰ মনত সেয়া নিঃশেষো হৈছিল।

'এইবোৰ দৈনন্দিন ঘটনা, ঢাৰি পাৰি বহিয়েই থাকে।' চিনিয়ৰ ল'ৰাটোৱে ক'লে।

এণ্ট্ৰেন্সৰ আগতেই ৰিজাল্টটো ওলাল। মাৰ্কশ্বিট ল'বলৈ আহি অলিন্দই লগৰ এটাৰ সৈতে মুকলিত কথা পাতি আছে, নম্বৰবোৰ সকলোৱে চালে, কিন্তু বহীত টুকি ৰাখি মাৰ্কশ্বিটসমূহ বিলোৱালৈ সময় আছে। টিউচন কৰা অধ্যাপকজনক দেখি নিজৰ বিভাগটোলৈ সোমাবলৈ অলিন্দৰ মন যোৱা নাই, কথাযাৰ শুনাৰ পাছৰ পৰীক্ষাকেইদিন উদ্বিগ্নতাত সি ৰাতি টোপনি যাব পৰা নাছিল, পৰীক্ষাহলত গাটোৱে অস্বস্তি লগাই আছিল, পুনৰ একেধৰণৰ অৱস্থা মনলৈ আহিছে। সি লগৰটোক ক'লে, '...সেই যে আমাৰ হোষ্টেলত অলপদিন থকা ফতুৱা ভায়েকটো, মই টিউচন নকৰা কাৰণে ছাৰে তাৰ আগত হেনো কৈছে— তহঁতৰ সেইটোৱে পাছ কৰিব নে নাই। ...'

অলিন্দই ফাৰ্ষ্ট ক্লাছ ষষ্ঠ স্থান পাইছে আৰু ট'প'ল'জিত সত্তৰ নম্বৰ। গণিতৰ ফাৰ্ষ্ট-ক্লাছ কুঁকিৰো আছে, ট'প'ল'জিত তাইৰ এসত্তৰ, বাকীবোৰে বত্ৰিছ-তেত্ৰিছ। কুঁকিয়ে হায়েষ্ট মাৰ্ক পালেও তাইতো টিউচন কৰিছিল, আৰু একহে বেছি, পুৱা নম্বৰবোৰ চাই সকলো অধ্যাপক আনন্দিত হ'লেও চঁকো খাইছিল, লগৰটোৱে দেখিছিল, টিউচন কৰাজনে লাজো পাইছে। সি চিন্তা কৰি ৰৈ আছে— কেনেকৈ ক'ব অলিন্দক। নোকোৱাকৈ ইমান দিন গ'ল, আগলৈ কেনেবাকৈ যদি গম পাই যায়, ধৰা পৰি সি লাজ নাপাব নে? পৰীক্ষাৰ আগত ইটো-সিটো শিকিবলৈ সি অলিন্দৰ ওচৰলৈ কেইবাবাৰো গৈছিল, তথাপি কথাযাৰ

লুকুৱাই ৰাখি এতিয়া তাৰ অপৰাধবোধো হৈছে। কিছুপৰ ভাবি থাকি সি ক'লে, 'ছাৰে আমাকো কৈছিল। মই কিন্তু তেতিয়াই ছাৰক কৈছিলোঁ— অলিন্দই এইবোৰ আগতেই পৰা হৈ গৈছে, সি টিউচন নকৰিলেও আমাতকৈ বেছি পাবই, সি পাৰিবই, তাৰ নম্বৰ সত্তৰৰ ওপৰত থাকিব। সেইকাৰণে মই তোমাক নক'লোঁ।' তাৰ মাতটো উঠা-নমা কৰিছে, সুৰ কোমল আৰু ধীৰতাৰ পৰা খৰধৰলৈও ৰূপান্তৰ হৈছে। অলিন্দই বুজিলে, সি তেওঁক সেইখিনি কোৱা নাছিল, ফাঁকি দিছে, নহ'লে কথনলৈ অস্বাভাৱিকতা নাহিলহেঁতেন। অলিন্দই তাৰ মুখলৈ চালে, সি ৰৈ গ'ল। অলিন্দই ভাবিছিল, মিতিৰৰে ফতুৱা লগ হিচাপে ভায়েকটোক অধ্যাপকজনে ক'লে এবাৰ, কিন্তু সিহঁতকো যে ক'ব পাৰে সি ভবাই নাছিল। তাৰ মনত পৰিল, ক্লাছ কৰিবলৈ টিউচনৰ পৰা আহিয়েই লগৰ কেইজনীয়ে তাক বৰকৈ জোকাবলৈ লৈছিল— 'খুব পঢ়িছা চাগে ন, তোমাৰ চাগে এইবাৰ বহুত ভাল ৰিজাল্ট হ'ব, আমাৰহে কি হয়, বহুত পঢ়িছা চাগে একেৰাহে ন।' '...তেওঁ সেইদৰে কোৱা বাবেই ঠাট্টা বা পুতৌ কৰিবলৈ বা তীৰ্যকভাবে ক'বলৈ সিহঁত প্ৰৰোচিত হৈ পৰিছিল! আজিয়েইতো প্ৰমাণ হ'ল— ষাঠি-সত্তৰ পোৱাটো সাধাৰণ কথা, বা সকলোৱে পঞ্চাছ পোৱাটোও। মিছাকৈ ভয় খুৱাই থাকে। তেওঁৰ ক্লাছ এদিনো খতি নকৰিলোঁ, তেওঁৰ ৰূমত খাতিৰ কৰিবলৈ নোযোৱা বাবেই তেনেকৈ কৈ তেওঁ যে প্ৰমাণ কৰিছিল নিজৰে ক্লাছটো মূল্যহীন, সেইটো বিবেচনালৈ নাহিল! কলেজৰ পৰা দিয়া পইচাকেইটাৰে জুতিৰে খাব বিচাৰিলে এমাহলৈ নোজোৰে, সেইবাবে টিউচনৰ দুপইচা হেৰুওৱাই খং এটাও উঠিছিল চাগে।'

বিদায়ৰ ক্ষণবোৰো সি উপভোগ কৰিব নোৱাৰিলে।

সিহঁত দুটামানে নিশাৰ বাছত গুৱাহাটীলৈ যোৱাৰ ইচ্ছা কৰিছিল যদিও মাৰ্কশ্বিট লৈ ঘৰ পাওঁতেই গধূলি হ'ল।

পুৱা অলিন্দই মাৰ্কশ্বিটখন জেৰক্স কৰাই আনিবলৈ ওলাল, সুকন্যাই ভাত বহা নাই, তাই আগফালে বহি কিবা কৈ আছে, কাষত বিপুল। ৰিজাল্টৰ কথাই কৈ আছে, অলিন্দই স্পষ্টকৈ শুনা নাই, সি ক'লেগৈ, 'ভাত বাহক।' তাই ভেকাহি মাৰি ক'লে, 'এতিয়া পিছে কি হ'ব! কিবা এটা ওলালেও, আগৰ পাঁচটাইহে পাব প্ৰথমে। সেইবোৰৰ হৈ লোৱাৰ পাছতহে আশা কৰিব পাৰি। বেলেগ ইউনিভাৰ্চিটিতো আছেই কত ওপৰৰ ল'ৰা-ছোৱালী। সদায় পিছত থাকোঁতেই যাব দিন। অমৰা কলেজতে পঢ়া হ'লেই ভাল আছিল, সেইবোৰে ভাল ভাল ৰিজাল্ট কৰিব, মাষ্টৰে ঘৰে ঘৰে মাতি নিছে। ইয়াতে পঢ়া হ'লে দুয়োপিনে হাত চলাই ফাৰ্ষ্ট-ক্লাছ-ফাৰ্ষ্টটো ল'ব পৰা গ'লহেঁতেন, তাত হোষ্টেললৈ গৈ টকা-পইচাবোৰ হজম হ'ল। পঢ়িবলৈ টকা দিছোঁ, পঢ়ি থাকিব লাগে। কিয় বা কমিল সেয়া, কিয় কমিল? পঢ়া-শুনাত মন নাই। টকাগাল এনেই আহিছে নেকি? ইয়াতে পঢ়া হ'লেই পাৰ্চেণ্টেজ বাঢ়িলহেঁতেন। ...'

'কিনো কৈ আছে! দিয়কগৈ ভাত!'

হেঁপাহ নপলোৱাকৈ তাই উঠিবলৈ মন নকৰিলে, ৰিজাল্টটোৰ ফূৰ্তিত তাই ক'ব নোৱৰা হৈও আছে। যোৱা তিনিবছৰেই কেৱল নহয়, প্ৰায় পাঁচ বছৰ ভয়তে অৱদমন কৰি ৰখা বলকনি-ইচ্ছাবোৰৰ সমস্ত শক্তিৰে তাই মুক্ত মনে বঁতিয়াবলৈ ধৰিলে, 'চাকৰি নাপালে নাক কাটি খাৰণিত দিব লাগিব। পজিচন পাইছেগৈ সেইটো। লাজ লগা নাই? ক'ৰবাত কিবা ওলালে দেখ দেখকৈ ছয় নম্বৰতহে স্থানটো হ'বগৈ। ঘৰ-দুৱাৰ ভালকৈ সাজিব লাগে সোনকালে চাকৰি লৈ, সদায় পিছ পৰি থাক।'

অলিন্দ আঁতৰি ভিতৰলৈ আহিল। তাই মাতটো ডাঙৰ কৰি গাই থাকিল, বেৰৰ সিফালেও তাৰ কাণত সোমাই যোৱাকৈ।

সি অৱশ হৈ পৰিছে। অৱসাদে বঢ়ুৱাই দিব খুজিছে। 'কিমান কষ্টৰে কৰা ৰিজাল্ট! হতাশাক খেদি খেদি পঢ়া বিষয়। বিষয়টোৰ প্ৰতি অনুৰাগ থকা বাবেই সকলো হজম কৰি, সকলো সহ্য কৰিও পঢ়ি গৈ আছোঁ, পঢ়িবলৈ মন নগ'লে কিতাপকেইখনকে লিখি পেলাই মনত বিষয়বোৰ সুমুৱাইছোঁ মই, তাইক লাগে চাকৰি, ক্ষমতা, ধন, বাহাদুৰি! আৰু কেইটা ঘৰ লাগে?' অধ্যাপকজনৰ কথাবোৰো তাৰ মনৰ পৰা এৰাই যোৱা নাই। 'কিয় এই মানুহবোৰৰ মনোজগতত মোৰ শান্তি লাভৰ একো উপাদান নাই? একো সংযোগ নাই! সিহঁতৰ কিহৰ আক্ৰোশ লোকৰ ওপৰত, কিহৰ অধিকাৰ? খালি বল প্ৰয়োগ নিজৰ তৃপ্তিৰ স্বাৰ্থত! আজি এই ৰূপ কিয়! তিনিটা বছৰত এদিনো ভালে আছনে বুলি সুধি নোপোৱা মাকজনীহে! ইমান আন্তৰিকাতাহীন কিয়? ৰেপি ৰেপি মানুহ হত্যা কৰা চিৰিয়েল কিলাৰৰ দৰে সামান্যতমো সহৃদয়তা নাই!' কালি হোষ্টেলত মাত লগাই বিদায় লৈ আহোঁতে মালিকে তাক কৈছিল, 'অলিন্দ ভালকৈয়ে ওলাই গ'লা, বৰ ভাল পাইছোঁ, এটা প্ৰশ্নহে মনত সদায় থাকি গ'ল— তোমাৰ দেউতাহে এদিনো নাহিল কিয়? তিনি বছৰত এবাৰো নাহিল! কেনেকৈ আছা, ক'ত আছা চাবলৈ মন নগ'ল নে?' সি একো নামাতিলে। তাৰ মুখত বেজাৰ এটাই কোবাই যোৱাত তেওঁ আৰু একো নক'লে। ...হতাশাত সি বিছনাখনত পৰি দিলে, গধূলি গুৱাহাটীলৈ যাবলৈ মনটো নোহোৱা হৈ আহিছে, কিন্তু যাব লাগিবই, বন্ধৰ দিনকেইটাই তাক জঠৰ কৰি পেলাইছে ইয়াত, সিহঁতহালৰ খুট-খাটত সি ভয় খাই নিশা সাৰে থাকি পাৰ কৰিছে কেইবাদিনো, কিজানি এটা শব্দ শুনে, অশান্তি সহ্য কৰিব নোৱাৰি কোনোবা এটাই কিজানি ডিঙিত ৰছিডাল লগাই চকীখন গোৰ মাৰি দিয়াৰ শব্দ এটা আহে কাণলৈ। শব্দটো নাহিল এদিনো— সি সেই প্ৰতিটো পুৱা ভাবে— সেয়া তাৰ আতংকহে, বাস্তৱ নহয়। সদায় ৰাতিপুৱাবোৰ গতানুগতিক গোমোঠালিৰে পাৰ হয়। এইবোৰৰ পৰা মুক্ত হৈ যাবগৈয়েই লাগিব। সি বিছনাৰ পৰা উঠি চাইকেলৰ কাষলৈ গ'ল, ভাত দিয়াৰ আগতেই জেৰক্স কৰাই আনিবলৈ।

ঘূলিত জাহাজ

কাইলৈ আলফাৰ বাৰ ঘণ্টীয়া অসম বন্ধ, পৰহিলৈ এডমিচন, যোৱা এসপ্তাহ ধৰি গুৱাহাটীলৈ টেলিফোনৰ সংযোগ সম্পূৰ্ণ ব্যাহত, লগৰবোৰৰ ঘৰলৈও ফোন নাযায়, অলিন্দই এণ্ট্ৰেন্সৰ ৰিজাল্টৰ একো খবৰ পোৱা নাই। সুকন্যাই সন্দেহ-উৎকণ্ঠাৰে নানা পৰামৰ্শ দিলে যদিও সি নুশুনিলে, তাৰ খাটাং উত্তৰ— পৰীক্ষা ভাল হৈছে, ছীট পাবই, বেডিং লৈ যাব, এডমিচন লৈ থাকিয়েই দিব। মাত্ৰ হোষ্টেলত নে মেছত থাকে এতিয়াও সি থিৰাং কৰিব পৰা নাই। এণ্ট্ৰেন্স দিবলৈ যাওঁতেই, যোৱাবাৰ লুইত কলেজৰ পৰা গৈ তাত পঢ়ি থকা বিতোপনে তাক তাৰ মেছলৈ লৈ গৈছিল। সিও দঢ়াই দঢ়াই কৈছে, হোষ্টেলবোৰ বীভৎস, পঢ়া মানুহ কোনো নাথাকে, তাৰ মেছতে ৰুম খালি হৈছে, ৰুমমেটো যাবগৈ, লগতে থাকিব পাৰিব। কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰা দূৰৰ মেছৰ পৰিৱেশে বেছি হতাশাৰ মাজলৈ লৈ যাব যেন অলিন্দই অনুভৱ কৰিছে, হোষ্টেলত থাকি সি নিজকে জীয়াই ৰাখিব খুজিছে, আনহাতে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গাতে লাগি থকা মেছ চাবলৈও নতুন মানুহৰ সৈতে চিনাকি হোৱাৰ আগ্ৰহ হেৰোৱা যেনেই হ'ল, নতুনৰ মাজত সি সম্পূৰ্ণ থান-বান হৈ যাব যেন লাগে, আনকি বজাৰৰ পৰা অনা নতুন ছাৰ্ট এটাও কিছুদিন পেলাই থৈ পুৰণা নোহোৱালৈকে পিন্ধিবলৈ সি আজিকালি অশান্তি পায়। হোষ্টেলত ভালকৈ থাকিব পৰা হ'লে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শৈক্ষিক পৰিৱেশে দিব পৰা ব্যৱস্থাই তাক সামান্য আঁত ধৰাই ৰাখিলেহেঁতেন, এতিয়া বিতোপনকে সি আশ্ৰয় হিচাপে অনুভৱ কৰিছে, বিতোপনৰ কোঠাটো তাৰ বাবে যেন কাৰাগাৰৰ সুখ আৰু নিৰাপত্তা। আজি গধূলি যাবলৈ সি ঠিক কৰিছে। পুৱা বিতোপনৰ ৰুমতে সোমাব, তাতে পুনৰ কথাবোৰ বুজি, পাৰিলে হোষ্টেল ঠিক কৰিব।

লগত যাবলৈ চন্দন আহিল। 'ৰাতি কিবা হয় বুলি ভয় লাগি আছে। বন্ধটো সমুখত লৈ পুৱাই পাবগৈ, বিশ্ববিদ্যালয় খোলা থাকে বা নাই কাইলৈ, ছীটটো নাপালে ঘূৰি আহিবই লাগিব। তই আহিলি ভাল কৰিলি, বৰ ভয় লাগি আছে।' সুকন্যাই ক'লে।

'নগ'লেও হ'ব, এনেই যোৱাহে। ছীটৰ কথাটো কিয় বাৰে বাৰে কৈ আছে! পামেই।' অলিন্দই জোৰ দি ক'লে।

'নহয়, যাওক। কি ঘটে ঠিক নাই।'

'একো নঘটে।' চন্দনে অভয় দিলে।

'হ'লেও, যোৱাবাৰ ধেমাজীত সেইটো ঘটিব বুলি কোনে ভাবিছিল!' তাই ক'লে। ঘটনাটোত অলিন্দহঁতৰ হোষ্টেলৰ ল'ৰা এটাৰ সম্পৰ্কীয় মানুহ এজনীও আহত হৈছিল। হোষ্টেললৈ আহোঁতে কেইবাবাৰো লগ পাই তেওঁ সিহঁতৰ চিনাকি হৈ পৰিছিল। সেই ভয় এতিয়াও যোৱা নাই।

পুৱা সিহঁত বাছৰ পৰা নামিল। বন্ধৰ প্ৰভাৱ ধাৰণা কৰাতকৈ বেছিয়েই দেখা গৈছে, মানুহ কোনো ৰৈ থকা নাই। অ'টো-ৰিক্সাও নাই বুলিবই পাৰি, সিহঁতে যেনে-তেনে অ'টো এখন পালে। বাছ আস্থানৰ পৰা হালধিবাৰীলৈ পোন্ধৰ কিলোমিটাৰ, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভিতৰেদি ঘাইপথটো, য'ত বিশ্ববিদ্যালয় শেষ হৈছে তাৰ পৰা দুই কিলোমিটাৰ গৈ বিজয়পাৰা ষ্টপেজেৰে সোমাই বিতোপনৰ মেছ।

হালধিবাৰী নাপাওঁতেই আধা বাটত একুৰা জুই দেখি অ'টো-চালকজনে ভয় খাই ৰখাই দিলে, 'আগলৈ যাব নোৱাৰি দেই। আপোনালোক নামক, মই ঘূৰোঁ।'

'জাবৰ জ্বলাইছে! মাজত নহয়তো, কাষতহে সেয়া। দোকানৰ মানুহে ঠাই সাৰি জ্বলাইছে।' অলিন্দই ক'লে।

'এনেকৈ আজিকালি মুকলিত নোৱাৰে জ্বলাব। আলফাৰ ইমান প্ৰভাৱ নাই নহয় এতিয়া। ব'লক।' চন্দনে ক'লে।

'নহয় নহয়, আপোনালোক নামক। পাছত বহুত দিগদাৰ কৰে। দেখিছেই, ইমান ডাঙৰ পথটোত পি-পৰুৱা এটা নাই। মই নাহোঁ বুলিয়েই কৈছিলোঁ সেইকাৰণে।'

সমুখৰ পৰা তীব্ৰ বেগে অহা এখন খালী অ'টোক সিহঁতে চিঞৰিলে। গুৰুত্ব নিদি গুচি গ'ল।

বহুত খাটনি ধৰাত চালকজন হালধিবাৰীলৈকে আহিল। 'এয়া গাতে ইউনিভাৰ্চিটি। ইউনিভাৰ্চিটিত সোমালেই নিশ্চিন্ত। সিফালে অকণমানহে দূৰ, ব'লক।' অলিন্দই ক'লে। 'নাই নাই নাই, ইউনিভাৰ্চিটিত সোমালেই বহুত জেং হৈ যাব। বন্ধৰ পোষ্টাৰ ইউনিভাৰ্চিটিৰ ভিতৰত মাৰিছে, আপোনালোকে জানেনে? সেইবোৰ কোনে মাৰিছে? সেইবোৰে পাছত আমাক দম দিব।' চালকজনে হুৰমূৰকৈ বেগবোৰ নমাই দিলে।

ঠাইতে ৰিক্সা এখন পোৱাত সৰহকৈ ভাড়া দি কাবৌ-কোকালি কৰাত মান্তি হ'ল। চালকজনে এক ছেকেণ্ডো এনেই খৰচ কৰিব নিবিচৰাকৈ তীব্ৰ গতিৰে ৰিক্সা এৰিলে। বিজয়পাৰাৰ ভিতৰলৈ সোমাই বিতোপনৰ মেছলৈ যোৱা গলিটো অলিন্দই মন কৰিবলৈ নাপাওঁতেই ৰিক্সাখন কিছুদূৰ গুচি গ'ল। সি ৰখাই ওভতাই আনিলে, কিন্তু গলি আছে কেইবাটাও, সি চিনিব পৰা নাই, ইফালে-সিফালে ডিঙি পকাই চালে, চন্দনৰ মুখখনত চকু পৰিল, চন্দনে একাষৰীয়াকৈ মূৰটো তল কৰি মুখত ভাঁজ এটা লৈ বিদ্ৰূপৰ হাঁহি মাৰি

আছে, 'আব্ৰে, মোক থ'বলৈ লগত অদৰকাৰতে আহিছে অভিভাৱক হৈ, অকণমান ঠাইকণ সাৰি যোৱা কাৰণে চাই আছোঁ, পাৰিলে মোক সহায় কৰিব লাগে, বিদ্রূপৰ হাঁহিটো কিয় ! এই ভাবধাৰাটো কিয় ! সিদিনা নিশাৰ বাছ ধৰিবলৈ ক্ষন্তেকতে ঘূৰি গৈছিলোঁ কাৰণে পাহৰি গৈছোঁ।' ৰিক্সা-চালকজনে ক'লে— 'ভাইটি, আগত সৌটোও এটা গলি।' 'চাওঁ, আগবাঢ়ি যাওকচোন। ...অঁ, হয় হয়, এইটোৱেই। সোমাই যাওক।' ৰিক্সাখন সোমাই গ'ল, শিলনি পথ, ঠেকেচা খাইছে, অলিন্দই মাত মতা নাই, ৰিক্সা আগুৱাই গৈ আছে। চন্দনে সন্দেহত সুধিলে, 'এইটো কেনেকুৱা বাট ! ঠিকেই আছে নে ?' ৰিক্সা-চালকজনে পেডেল থমালে। 'ঠিকে আছে, গৈ থাকক, গৈ থাকক', অলিন্দই ক'লে।

মেছটোৰ পদূলিৰ গেটখন খোলা নাই, ৰিক্সাখন পঠিয়াই সিহঁত ৰ'ল। সমুখত অলপ দলনি, কেইখোজ মান গৈ এটা ছাত্ৰীনিবাস, তাৰ সিফালে নামঘৰ এটাৰ পদূলিত গলিটো শেষ হৈছে। ঘাইপথটোৰ সিকাষে গাতে লাগি থকা পাহাৰটো চেগুনেৰে ভৰি আছে। পূৰঠ হ'বলৈ বাকী থকা নতুন পাতবোৰৰ উজ্জ্বলতাই পাহাৰটোক সিহঁতৰ কাষ চপাই মূৰৰ ওপৰলৈকে হাওলাই লৈ অহা যেন লাগিছে। এফালে ওলমি আছে ডাৱৰৰ দৰে এচমকা কুঁৱলী, যেন অলপ পাছতে নামি আহি সিহঁতক আৱৰি ধৰিব। গ্ৰীষ্মৰ ভাবটো সিহঁতৰ নোহোৱা হ'ল, গা চেঁচা পৰিবলৈ ধৰিছে। চন্দনৰ বিদ্রূপৰ ভাবটোও গ'ল, এতিয়া তাক ঈৰ্ষাইহে কোবাইছে। সৌন্দৰ্যখিনিয়ে তাক নিজে ইয়াত থাকিবলৈ পোৱাৰ অযোগ্যতাক সোঁৱৰাই দিছে। 'ই সঁচাকৈ পাব নে ইয়াত থাকিবলৈ !' সন্দেহ কৰি সি অলিন্দৰ মুখলৈ চাই সুধিলে— 'যদি ছীট পোৱা নাই, বা যদি এডমিচন হৈয়েই গ'ল, তেতিয়া কি হ'ব ?' অলিন্দই টপৰাই ক'লে, 'কাইলৈ এডমিচনৰ তাৰিখটো এণ্ট্ৰেন্স দিবলৈ আহোঁতেই খাটাং। প্ৰফেছাৰক সুধি গৈছোঁ ভালকৈ। আৰু পোৱাটো পামেই।' চন্দনে শলাগি থ'লে। তাৰ হাঁহিটো আৰু হাঁহিটোৰ পাছতেই এতিয়া এই প্ৰশ্নটো— অলিন্দক পুনৰ ঠেকা নিদিয়াকৈ থকা নাই। আপোন মানুহ হৈও, আনকি অভিভাৱক হৈও, কাষে কাষে ঘূৰি থাকে শত্ৰু নিচিনাকৈহে— উজাই আহিব যেন লগা হতাশাৰ অনুভৱটো অলিন্দই দমন কৰিলে।

বিতোপনে ক'লে, অলিন্দই দুই নম্বৰতে ছীট পাইছে। কুঁকি আৰু লগৰ আন দুজনী ছোৱালীয়েও পাইছে। বাকীকেইটা ছীটত বেলেগ বেলেগ কলেজৰ দুটা আৰু অসমৰ বাহিৰৰ এটা। লগৰ জিন্তুও কাইলৈ আহিব, সি নিউটন কলেজত ল'ব, এণ্ট্ৰেন্সৰ ৰিজাল্ট ল'বলৈ আহি বিতোপনক লগ কৰি ইয়াতে ৰূম লৈ থৈ গৈছে। নিউটন কলেজলৈ ইয়াৰ পৰা দূৰ, কিন্তু প্ৰশ্ন-কাকত প্ৰস্তুত কৰা আৰু পৰীক্ষাৰ বহী চোৱা আদি বিশ্ববিদ্যালয়ে কৰে বাবে স্নাতকোত্তৰ শ্ৰেণীৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ এইফালে থাকিবলৈ বাধ্য হয়। প্ৰশ্ন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ক্লাছ-নোটবোৰৰ মতে আহে, কোনোবাই শিকিব বিচাৰি অংক কৰিবলৈ যদি লয় সি নম্বৰ অধিক নাপায়, বহীখন মুখস্থ কৰি লৈয়ে সাধাৰণ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়েই বহুত নম্বৰ উঠাব পাৰে, বিতোপনেই ডিগ্ৰীত ছেকেণ্ড ক্লাছ পোৱা, ইয়াত তাৰ পাৰ্চেণ্টেজ

আশীৰ ওপৰ উঠি আছে। সেয়েহে নিউটনৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে ইণ্টাৰ্নেলৰ এচেছমেণ্টৰ নম্বৰটোৰ বাবে দুমহীয়া ক্লাছ-টেষ্টটোলৈকে তাৰ নোটছ পঢ়ে আৰু তাৰ পাছত মাত্ৰ ক্লাছবোৰত উপস্থিত থাকি ইয়াৰ নোটছ জেৰক্স কৰাত লাগে।

দুপৰীয়া তীব্ৰ ৰ'দ। কিন্তু ফেনৰ প্ৰয়োজনেই নাই, দুখন খিৰিকীৰে অহা বতাহে ফেনতকৈও অধিক জুৰ পেলাইছে, ভৰ দুপৰীয়াখনতো কুঁৱলীৰ আভাস পোৱা গৈছে। বতাহছাটি অলিন্দৰ চিনাকি চিনাকি লাগিছে, এইছাটি বতাহ বহু বছৰ ধৰি পাই থকা কোনোছাটিৰ সৈতে নিমিলে। শোঁ শোঁকৈ চিনাকি শব্দ কিছুমানো তাৰ কাণলৈ সোমাই আহিব খুজিছে, সুহুৰিৰ দৰে তীক্ষ্ণভাৱে মগজুৰ কোনো বিন্দুত থিতাপি ল'ব বিচাৰিছে। সি যেন বহু বছৰ প্ৰকৃতিৰ স্পৰ্শ পোৱাই নাছিল, প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য উপভোগ কৰাৰ সামৰ্থ্য নোহোৱা হৈ গৈছিল। বহু বছৰ যেন ৰ'দ, বৰষুণ, বতাহ, গছ, বননি নোহোৱা ঠাইতহে বাস কৰিছিল, আজিহে যেন পুনৰ স্পৰ্শ পাইছে। এই স্পৰ্শই তাক বলিয়া কৰি তুলিলে, আকুল কৰি তুলিলে, কিহবাৰ সন্ধানত সি লিপ্ত হ'ল। সি বিতোপনক সুধিলে, 'ওচৰত ডাঙৰ নদী আছে ন?'

'কেলেই! সেইখন কাষতে ব্ৰহ্মপুত্ৰচোন। অকণমান গ'লেই পাৰটো দেখিবাই। কিয় সুধিলা?'

'বতাহটো বেলেগ বেলেগ লাগিছে!' ব্ৰহ্মপুত্ৰ শব্দটো শুনি তাৰ দুচকু উজলি উঠিল। সিহঁত আচৰিত হ'ল। 'বতাহতে তুমি কেনেকৈ জানিলা?' চন্দনে সুধিলে।

'অঁ! বতাহটোতে গম পালা নে ডাঙৰ নদী ওচৰতে বুলি!' বিতোপনে ক'লে।

'অঁ তাকেই!' চন্দনে ক'লে। সি ক্ষন্তেক ভাবি পুনৰ ক'লে, 'নাই, এওঁ আগতে একদম মাজুলীৰ মানুহ আছিল, পানীতেই জীৱন পাৰ কৰি আহিছে, গতিকে গম পাবই।'

অলিন্দই অনুভৱ কৰি থাকিল বতাহছাটি, যেন গাৰ ভিতৰেদি সোমাই সৰকি যাবলৈ দিছে। সি গৈ মাজুলীত পদাৰ্পণ কৰি আহিল— বালিয়ে বালিয়ে খোজ, পুৰণি ঘৰবোৰৰ মাটিবোৰ, ঝাওৰ কাষে কাষে যাত্ৰা, নিজান দুপৰীয়া, ৰ'দত বালিৰ চিকমিকনি। ইয়াৰ পাৰবোৰৰ স্থায়ীত্বই তাক বিদ্ৰূপো কৰিবলৈ ধৰিলে, মনটো আকৌ সেমেকি পৰিল।

সন্ধিয়াৰ আগে আগে এখন-দুখন চিটি-বাছ চলিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। চন্দনক বিজয়পাৰা ষ্টপেজত আগবঢ়াই থৈ অলিন্দ আৰু বিতোপন ঘূৰিল। 'ভালে আছা?' সমুখৰ পৰা আহি থকা ল'ৰা এটাই অলিন্দক মাতি গুচি গ'ল, অলিন্দই মূৰ দুপিয়ালে, 'অঁ ভাল।' বিতোপনে হাঁহি মাৰি অলিন্দক সুধিলে, 'তুমি চিনি পোৱা নেকি ল'ৰাটোক?' 'নাপাওঁ, নিজে মাতিলে কাৰণে মই মাতিলোঁ, ক'তো লগ পোৱা মনত নাই।' বিতোপনে হাঁহিবলৈ ধৰিলে, 'তুমি চেহেৰাটো মনত ৰাখি থোৱাচোন, পাছত প্ৰমাণ চাবা। এইটো হোষ্টেলৰ ল'ৰা, ইলেকচনত উঠিব সি চাবা। সেইকাৰণে এইবোৰত ঘূৰি ফুৰে, এইবিলাকতেই

ভোটবোৰ বেছিকৈ আছে, কিন্তু সিহঁতৰ উৎপাতত হোষ্টেলত আমি থাকিব নোৱাৰোঁ। যিকেইটাই চিনি নোপোৱাকৈয়ে মাতিব, জানিবাই, সিহঁতে ইলেকচন খেলিবই। যোৱাবাৰ আমাৰ মেছত ভোট তিনিটা আছিল। সাতটা মদৰ বটল আৰু ন কেজি মাংস উঠিছে। বাকীবোৰ এমএছচি পাছ কৰা ল'ৰা আছিল, দিনতহে চিনাকি বা পঢ়ি থকা লগৰবোৰেহে চিনি পায়, মদ-মাংস ৰাতি বিলায়, বিলাবলৈ বেলেগ বেলেগ ল'ৰাও আহে, সিহঁতে সৰতে ঢালি যায়, কিমান হিচাপ ৰাখিব! তেনেকৈয়ে আমাৰ সিমান উঠিল। ডাঙৰ মেছবোৰত কিমান হ'ব ভাবি চোৱা। কাক ভোট দিম নক'বা, সৰৱে পৰা ল'বা, সেইবোৰ সিহঁতৰ জেপৰ টকাও নহয়, মিনিষ্টাৰ বা ছাত্ৰ সংগঠনৰ পুঁজি আনি ঢালে। এইবাৰ আমাৰ মেছত ভোট কেইবাটাও হ'ব নহয়, কিমান পাম চাবা।'

সিহঁত পদূলি পালেহি। কুঁকি ৰৈ আছে। 'ঐ, তুমি ক'লৈ যোৱা? ইয়াত যে?' অলিন্দই সুধিলে। 'মই গনেশগুৰিত দাদাৰ লগতহে আছিলোঁহি, আজি হোষ্টেলটো ঠিক কৰিম, এইটোও চালোঁ এনেই।' অলপ কথা পতি বিতোপন ৰুমলৈ গ'ল, অলিন্দ ৰ'ল। কুঁকিয়ে ক'লে, 'কাইলৈ কিমান সময়ত যাবা? তোমাৰ ৰোল নম্বৰ মোতকৈ আগত হ'ব। মই অ'বিচি যে, সেইকাৰণে মোৰ তোমাতকৈ পিছত হ'ব।' তাই কি ক'ব খুজিছে অলিন্দই ধৰিব নোৱাৰিলে, কৌতূহলো নাহিল। তাই ফাৰ্ষ্ট-ক্লাছ ফ'ৰ্থ, ক্লাছত সদায় তাইৰে পাৰ্চেণ্টেজ অধিক আছিল। সি ক'লে, 'অন্য ইউনিভাৰ্চিটিবোৰৰ একেবাৰে শেষতহে হ'ব, অলপ দেৰিকৈ যাবলৈ কৈছে বিতোপন দাই।'

পাছদিনা এডমিচন-হলত সিহঁতৰ নাম মাতিবৰ সময় হ'ল, কুঁকিয়ে অলিন্দক সুধিলে, 'তুমি লিষ্টখন চালানে?' 'নাই চোৱা, বিতোপন দাই কৈছেই নহয়।' তাই পুনৰ ক'লে, 'মই অ'বিচি যে, মোৰ ৰোল নম্বৰ তোমাতকৈ পিছত হ'ব। মই চালোঁ লিষ্ট। উঠা উঠা, তুমি আগতেই যাব লাগিব।' অলিন্দ আচৰিত হৈ সুধিলে, 'তুমি কোটাত পাইছা নেকি?' লগে লগে তাইৰ ৰূপটো সলনি হৈ গ'ল, মুখখন ক'লা পৰিল, অশান্তিৰ ভাব ফুটি উঠিল, কোটাত পোৱা লগৰ বাকী দুজনীৰ মুখ দুখনতো প্ৰতিক্ৰিয়া দেখা গ'ল। 'ইহ, নাই পোৱা মই কোটাত!' কুঁকিয়ে নিজেই সাজি লোৱা কৌশলটোৱে ওলোটাহে ক্ৰিয়া কৰাত মুখখনেৰে অস্পষ্টকৈ ওলাল, জয়ী হ'বলৈ পুনৰ কি ক'ব তাই বিবেচনা কৰিব নোৱাৰিলে। অলিন্দই বুজি পাই গ'ল, এণ্ট্ৰেন্সত তাই নম্বৰ কমকৈ পোৱা বাবে ৰোল নম্বৰটো তাতকৈ তললৈ গৈছে, সেইবাবে তাই সহ্য কৰিব পৰা নাই। কলেজৰ শিক্ষকজনে টিউচনত তাৰ বিষয়ে বেয়াকৈ কোৱাৰ পাছত সিহঁতে কলেজলৈ আহি তাক তীৰ্যক সুৰত কোৱাবোৰে পুনৰ মূৰত দোলা দিলেহি। কালি চন্দনৰ সেয়া বিদ্ৰূপ, কালিও-আজিও তাইৰ এই ধৰণৰ কথা — সিহঁতৰ কাষ এৰি দৌৰি পলোৱাৰ ইচ্ছা জাগিল তাৰ।

ক্লাছত পোৱা অধ্যাপকসকলৰ তীক্ষ্ণতাৰ লক্ষণে ভালেই লগাই যদিও কেৱল বহীখন মুখস্থ কৰিয়েই নম্বৰ ল'বলৈ দিয়া ধৰণটোৱে তাৰ আগ্ৰহ নোহোৱা কৰে। ৰূমত পঢ়িবলৈ

ল'লেই নম্বৰবোৰ কেৱল সুকন্যাৰ স্বাৰ্থতহে আনি দিব লাগিব যেন ভাব হয়, বাৰে বাৰে চেষ্টা কৰিও মন বঢ়ুৱাব নোৱাৰে, বহী মেলিলেই তাৰ কাণত বাজে মাৰ্কশ্বিট অনাৰ পাছদিনা পুৱাৰ সুকন্যাৰ কথাবোৰ, বহীত লিখিতবোৰ পঢ়াৰ আটাইতকৈ অযোগ্য বস্তু যেন দেখে সি, যিখিনি পঢ়িলেই নম্বৰ আহিব সেইখিনিয়েই যেন তাৰ বাবে কলংক। লোকৰ কামত অযথা খাটি থকাৰ দৰে তাৰ খং উঠে, অজ্ঞাত কাৰোবাক বাৰে বাৰে বলকাৰ ইচ্ছা এটাই খুন্দিয়াই থাকে, জিভাখনৰ আগটো খঙত লৰি থকা যেন লাগে। পুলক, গোপালৰ পুতেকহঁত, মাহীয়েকহঁতৰ বিছনাৰ চুক, সৰু নবৌয়েক, হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীত চন্দনৰ চক্ৰান্ত, পাছতো তাৰ জেদ-বিদ্ৰূপ-ভণ্ডামীবোৰ, বহঁতপুৰ-মৃদুলা-অমৰাৰ শিক্ষকবোৰ— সমস্তই জোক লগাদি লাগি ধৰিছে তাৰ মনত। সামান্যতম নেতিবাচক বক্তব্য বা ঘটনাতে সি কোঁচ খাই যায়, ভিতৰি অতিষ্ঠ হৈ পৰে। জেদবোৰ নুশুনিবলৈকে সি কুঁকিহঁতক দেখিলেই আঁতৰি যায়, ভিৰত পালে নামাতেই সিহঁতক। ক্লাছতো অহৰহ সি যাতনাত দগ্ধ হৈ থাকে, খালী খালী লাগে বুকুৰ ভিতৰখন, অন্যমনস্ক হৈ পৰে। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বতাহছাটিয়ে বিশ্ববিদ্যালয়কো স্পৰ্শ কৰি থাকে, তাক টানি লৈ যায় হৰিচাপৰিলৈ, ভাঙুণমাৰিলৈ, দ-চাপৰিলৈ। স্বপ্ন নে দুঃস্বপ্ন সি বুজি নাপায়। সেইবোৰ ঠাইক থপিয়াই কেনেকৈ ধৰি ৰাখি থ'ব সি আয়ত্ত কৰিব নোৱাৰে। সেইবোৰৰ দৰেই ঘৰ এখনো তাৰ এতিয়াও নাই, অদৃশ্য তাৰ ঘৰ। যিখন আছে সেইখন তাৰ হয় নে? মাকহঁত আপোন নে? এটি শান্তিৰ স্পৰ্শৰ বাবে সি ব্যাকুল হয়। মেছটোৱো গৰালৰ দৰে অনুভৱ হয়।

বিতোপনে তাক কেইবাদিনো কৈছে, 'অলিন্দ তুমি হাঁহিব নাজানা। হাঁহিটো তোমাৰ ওলাব খোজে, কিন্তু তুমি আধাতে বন্ধ কৰি দিয়া।'

আত্মহত্যাৰ চিন্তাই তাক হৰুৱাব খোজে, বাৰে বাৰে যুক্তি-তৰ্ক কৰি সি জী থাকে। সি নিজকে বুজায়, 'এইবোৰ সাধাৰণ ঘটনা! কোনোবা এটা বেয়াই মাত্ৰ অধিক ক্ৰিয়া কৰিছে, আৰু যেতিয়া এটা বেয়া ঘটনাই বশ কৰি পেলায় তেতিয়া একে সময়তে অজস্ৰ ঘটনাই বশ কৰিবলৈ ধৰে। মোৰ প্ৰথম বেয়াটো ঘৰ-হীনতা, সেইটো পোৱা হ'লে বাকীবোৰ নগণ্য হৈ গ'লহেঁতেন।'

সি ফৰ্ম জমা দিবলৈ আহোঁতে হোষ্টেললৈ নিয়া পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ লগৰ ল'ৰাটোৱে হোষ্টেলতে ল'লে। তেতিয়াৰ পৰা তাক লগ পোৱা নাই। হোষ্টেলত ৰুম খালী থাকেই, ইচ্ছা কৰিলেই সোমাব পৰা যায়। খবৰ ল'বলৈ সি জিন্তুৰ সৈতে ল'ৰাটোৰ ৰুমলৈ আহিল।

'মই ওলাবলৈ উপায় বিচাৰি আছোঁ, কিন্তু এবাৰ সোমালোঁ মানে য'তে থাকিলেও উঠাই লৈ গুচি আহিব। কাৰণ বেছি ল'ৰা নাহে যে। যিকেইটা আহে সিহঁতক নিৰ্বাচনৰ সময়ত ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ লাগে। লগত হোষ্টেলৰ আন চেণ্টিবোৰ আছেই। খেল, মাৰ্চ-

পাষ্ট, বিহু কম্পিটিচন, এইবোৰত নতুনবোৰে ট্ৰফি আনি দিব লাগিব। সৰস্বতী পূজা প্ৰতিটো হোষ্টেলে মূৰ্তি আনি আনি পাতে, তিনিদিন শুবলৈ নোপোৱা। আমাৰ নাম এতিয়া পহু। সিহঁতে ভাত খাই ডাইনিঙত আড্ডা মাৰি থাকে, আমি ডিঙিত গামোচা এখন লৈ এটা এটাৰ ওচৰত ৰৈ থাকিব লাগে, সিহঁতে খাই মুখ ধুই আমাৰ ডিঙিৰ গামোচাখনত হাত-মুখ নোমোচালৈকে আমি ডাইনিং এৰি আহিব নোৱাৰোঁ। আৰু তাত এনেই ৰ'লে নহ'ব, তুমি খাই আজৰি হৈ টেবুলৰ তলেদি সৰকি সেইখিনিত ৰ'ব লাগিব। ৰাতিপুৱা খেলা, ক্লাছৰ পৰা আহি আবেলি খেলা, খেলিব নোৱাৰিলেও তাতে বহি থাকিব লাগিব। মোলৈ চোৱা, মোৰ চেহেৰাটোলৈ চোৱা, এমাহত কিমান ক্ষীণালোঁ। পঢ়া নহয় ইয়াত। এইগালক পাছ কৰাবলৈকে প্ৰফেছাৰবোৰে টোকা দি প্ৰশ্ন কাটে, নিউটনৰবোৰো ইয়ালৈ আহি জেৰক্স কৰি মৰ। আগতে চাগে নেতাকেইটাৰ ভক্তকেইটাই তেনেকৈ প্ৰশ্ন-কাকত কাটিছিল, আজিকালি পৰম্পৰাই হ'ল।' ল'ৰাটোৱে ক'লে। অলিন্দহঁতৰ চকু থৰ হ'ল। দুৱাৰত টোকৰ মাৰি দুটা ল'ৰাই তাক মাতিলে। 'সেয়া, পানী লগা হ'ল চাগে।' লাহেকৈ কৈ সি ওলাই গ'ল।

বহল কৰিড'ৰটোত খিকিন্দালী উঠিল। দিনতে ল'ৰাটোক বেছিকৈ কিবা কৰিছে নেকি সন্দেহত অলিন্দহঁতে পুনৰ ভয় খালে। ল'ৰাটোৰ মাতটো ভিতৰলৈ আহিল, মাতি নিয়া ল'ৰা দুটাক সি কিবা কৈছে, কাতৰ নহয়, অলিন্দহঁতে সামান্য সকাহ পালে, ল'ৰা দুটাই আকৌ তাক নিৰ্দেশ দিলে, 'যা যা, সাৰ পাই আছে, টানি দে।'

সিহঁতে নিজৰ লগৰ এটাক ৰুমটোৰ পৰা মাতি আনিবলৈ ল'ৰাটোক লগাইছে। পুৰণা দুৱাৰ, ল'ৰাটোৱে এইবাৰ জোৰেৰে টান মাৰি দিলে, দুৱাৰখন মেল খাই গ'ল, নাঙঠ যুৱতী এজনীয়ে চিঞৰ মাৰি কম্বল এখন মেৰিয়াই ধৰিলে, গৰমত দেখিয়েই ল'ৰাটোৰ গা কিচকিচাই গ'ল, লৰা-ঢপৰাত উৰি যাব যেন কৰা তাইৰ কোনোদিন ধূলি নলগা অংগ-পত্যংগবোৰে বীভৎস ভাব আনি দিলে, সি মুখখন বাহিৰলৈ ঘূৰালে, চিনিয়ৰটোৱে অকণো নোৱোৱাকৈ আহি তাক এক চৰ শোধাই দিলে, থাচকৈ তাৰ মূৰটো তল হৈ গ'ল, চিনিয়ৰটোৰ আকস্মিকভাবে হাওলি যোৱা গুপ্তাংগটোৰে সৰি ফ্লৰত পৰা এটোপাল বৃথা যৌৱনে ল'ৰাটোৰ চকুত আঘাত কৰিলে।

মাতিবলৈ পঠিওৱা দুটাই চেঙেলৰ ঢপঢপনি তুলি খোজ দি দি হাঁহিবলৈ লাগিল, এটাই পাৰে মানে আটাহ পাৰি কিৰীলিয়াইছে। ল'ৰাটো উভতি আহি ৰুমৰ দুৱাৰখন ঘমহকৈ খুলি সোমাল, অলিন্দহঁতলৈ নোচোৱাকৈ টেবুলৰ কিতাপবোৰ থেকেচিবলৈ ধৰিলে, গাটো থৰ থৰকৈ কঁপিব লাগিছে, মুখেৰে ভোৰভোৰাই কিবা-কিবি গোৱা আৰম্ভ কৰিছে, অলিন্দহঁত একো বুজিব নোৱাৰি ঠৰঙা লাগিল।

জিন্তু ওচৰলৈ উঠি গ'ল, অলিন্দও উঠিল, 'কি হ'ল কোৱাচোন, বহাচোন তুমি!' ল'ৰাটোৱে মূৰটো শূন্যতে আছাৰি আছে, উপাচাৰ্যৰ নাম কাঢ়ি কুকুৰ-গাধ কৰি গালি

পাৰিবলৈ ধৰিছে, '... কুকুৰ ভিচি, পুহি ৰাখিছ বুঢ়া এগাল, সিহঁতে ইয়াত...', তাৰ মাতটো চিঞৰি ওলাব খুজিছে, কিন্তু চিঞৰিলে সমস্যাহে বাঢ়িব, তথাপি শব্দবোৰ সৰু হ'লেও শক্তিপুঞ্জ হৈ ওলাইছে, বাহিৰত খিতখিতাই থকা ল'ৰা দুটাৰ এটাই দুৱাৰখন খুলি হাঁহি হাঁহি চালেহি, 'অঁ গেষ্ট আছে!' সি দুৱাৰখন জপাই গুচি গ'ল।

ল'ৰাটোৱে অলিন্দহঁতক ক'লে— ল'ৰাবোৰে গাৰ্লফ্ৰেইণ্ডক ৰুমলৈ আনি দিনটো ৰখাটো নতুনবোৰে চৰ খোৱাটোৰ দৰেই সাধাৰণ কথা। সৱেই খাইছে ইতিমধ্যে। সি উপাচাৰ্য আৰু ৱাৰ্ডেনক অশ্লীল মাতেৰে গালি পাৰিয়েই আছে। ৱাৰ্ডেনক কৈ সি হোষ্টেল এৰিব বিচাৰিছিল, তেওঁ ইলেকচনলৈকে থাকাচোন বুলিহে ক'লে। কলেজৰ তিনি বছৰত এদিনো তাৰ মুখত অশ্লীল মাত অলিন্দহঁতে শুনা নাছিল।

সি ৰাতিটো অলিন্দহঁতৰ মেছত থাকিবলৈ আহিল। নতুনবোৰ এনেকৈ এনিশালৈ অহাৰো অনুমতি সাধাৰণতে নাথাকে, তাক দুৱাৰ খুলিবলৈ পঠিওৱা ল'ৰা দুটাক কাকূতি-মিনতি কৰি অনুমতিটো উলিয়ালে।

মেছত বহিও সি পীড়া আচ্ছন্নতাৰ পৰা মুক্ত হ'ব পৰা নাই। 'বেমাৰ বুলি কৈ পোন্ধৰ দিনলৈ ঘৰলৈ গুচি যোৱা, তাৰ পাছত এৰি দিবা', জিন্তুৱে ক'লে। 'সম্ভৱ নহয়! এটাই তেনেকৈ ইয়াতে থকা মোমায়েকৰ ঘৰত আছিলগৈ। ক্লাছ কৰিবলৈ তাৰ পৰা আহিছিল, ডিপাৰ্টমেণ্টলৈ ল'ৰা গৈ হোষ্টেললৈ উঠাই লৈ আহিল। মই পদাৰ্থ বিজ্ঞানেই এৰিম। সেইটোৱেই শেষ উপায় আছে। মই লত এডমিচন ল'ম, তেতিয়া হোষ্টেলৰ পৰা ওলাব লাগিবই, ল কলেজৰ হোষ্টেল বেলেগ।' ল'ৰাটোৱে ক'লে। অলিন্দই বুজনিৰ ভাবত জোৰ দিলে, 'নালাগে ৰ'বাচোন। এডমিচন ল'লাই, ইমানদিন ক্লাছ কৰিলাই, এৰাটো ভাবিব নালাগে।' 'তুমি হোষ্টেলত সোমাবই নালাগে নহয়, কোনেও কোৱা নাছিল?' বিতোপনে সুধিলে। 'ক'লেও, নিজেই নাপালে কিমান ভয়ংকৰ বিশ্বাস নহয়, কাৰণ এইখনতো বস্তি নহয়, বিশ্ববিদ্যালয়হে। ... মই ইমানদিনে ভাবিয়েই আছিলোঁ, এতিয়া খাটাং কৰিলোঁ, ল কলেজত ল'ম। এডমিচন হ'বহে। মই ফৰ্ম দিয়ে থৈছিলোঁ, এণ্ট্ৰেন্সত নাপালে ল পঢ়িবলৈ। এমএছচিৰ পাছত মই কি কৰিম? সেইফালেও গৈছে! মই প্ৰফেছাৰক তেল মাৰি পিএইচডি ল'ব নোৱাৰোঁ।' তাৰ মুখত এইষাৰ শুনি শূন্যতাৰ অনুভৱে অলিন্দক পুনৰ প্ৰবলভাবে ক্ৰিয়া কৰিলে, 'পিএইচডি কৰিবলৈ অন্য ব্যৱস্থা এটা নোলায় নেকি? কিয় সম্পৰ্ক ভাল থাকিলেহে লয়?' মেছৰে বিতোপনৰ লগৰ এটাই বুজনি দি ক'লে, 'তোমালোকক চিনি পাই যাব, চিন্তা নকৰিবা, আমাৰ নিচিনাবোৰৰহে সমস্যা। অলিন্দক চিনি পাইছেই বুলি বিতোপনে সিদিনা কৈছেই।' ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'হ'লেও, সেইটো ধৰণে প্ৰফেছাৰক লাগি থকাৰ ইচ্ছাটো নাহে।' অলিন্দৰো একেটাই সমস্যা, তেল মাৰি আনতকৈ অধিক আপোন হৈ নামভৰ্তি কৰোৱাৰ আগ্ৰহ নাহে, সেইধৰণে কোনোবা কম যোগ্যয়ো পাই গৈছে, অধিক যোগ্য ৰৈ গৈছে, মেছতে ইমানদিনে খবৰবোৰ শুনি সি ভৱিষ্যৎ শূন্য দেখা পাইছে।

নির্বাচনৰ জোকাৰণিটো পাৰ হ'ল। প্ৰচাৰৰ সময়ত সিহঁতৰ নিচিনা সৰু মেছবোৰত সাধাৰণতে কেৱল মাতষাৰ লগাই বেনাৰ আৰু কাৰ্ড কেইখনমান থৈ যায়। আৰু নিৰ্বাচনৰ আগ-নিশা মদ-মাংস দিবলৈ আহে। ৰাতি ল'ৰাবোৰক ষ্টপেজৰ পৰা ভিতৰলৈ সোমাবলৈ স্থানীয় ল'ৰা কিছুমানে নিদিয়ে, ধমক দি টকা লয়, সেইটোও এটা উপাৰ্জনৰ পথ, বহুবাৰ মাৰ-পিতো হৈছে। সেইবাবে বহুতো ল'ৰা আন্ধাৰ হোৱাৰ আগতেই গাড়ীয়ে গাড়ীয়ে আহি টোপোলা লৈ সোমাই দিয়ে। বিতোপনৰ লগৰ এটাই তিনি কাৰ্টন মদ দিনতে আনি বিছনাৰ তলত ৰাখিলে। ডাঙৰ মেছ-হোষ্টেলবোৰতো প্ৰচাৰৰ নামত বহুৱা নাচহে চলে, আনকি বিভাগবোৰতো একেই। কোনো ইচ্ছুৰ বিষয়ে নোলায়েই। ৰাজ্যৰ বাদেই, বিশ্ববিদ্যালয়ৰে নোলায়। কওঁতাও নাই, সোধোঁতাও নাই। কোনোবাই সুধিলে অযথা গহীন কথাত লাগি থকা বিৰক্তিকৰ মানুহৰ শাৰীত পৰি লজ্জিত হ'বহে লাগে। 'এইটো কালচাৰ কেনেকৈ গঢ়িল? অসমৰ প্ৰতিটো ইচ্ছ্যুত মাত মাতিব পৰা ঐতিহ্যমণ্ডিত বিশ্ববিদ্যালয়খনৰ ছাত্ৰ-শক্তিটোক চলাই আছে বা বিকল কৰি পেলাইছে বেলেগে নিজৰ ক্ষমতাৰ স্বাৰ্থত। হোষ্টেলত থকা বিকৃত মস্তিষ্কৰ এমুঠিমান ছাত্ৰৰে গঠিত ছাত্ৰ একতা সভাখনে সৰহ সংখ্যক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক প্ৰতিনিধিত্ব নকৰেইচোন।' অলিন্দই নিজে প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা আগবঢ়োৱাৰ পৰিৱেশেই দেখা নাপায়।

আজি পাছ-বেলালৈ বিশেষ প্ৰতিবাদ এটাৰ উকমুকনি দেখা গৈছে। ক্লাছৰ মাজত হোষ্টেলৰ ল'ৰাকেইটাই অস্পষ্ট-অসম্পূৰ্ণকৈ পাতি আছে। লুইত কলেজৰ মিটিংখনৰ দৰেও হ'ব যেন লাগিছে।

জিৰণিত, বিভাগৰ কাষৰ হোষ্টেলটোৰ ল'ৰা এটাই অলিন্দহঁত কেইটামানক হোষ্টেললৈ এনেই লগ ল'লে, 'ক্লাছ নহয় আৰু আজি, চাবা। ব'লা, অলপ বহি গুচি যাবা। কিবা এটা হ'ব পাৰে, আলোচনা কৰিব হেনো এতিয়া, এনেই চাই আহিবা।'

হোষ্টেলৰ কমন ৰুমটোত মিটিঙৰ আৰ্হিত ভালেকেইটা ল'ৰা বহি আছে। লগত এটা ছাত্ৰ সংগঠনৰ বয়সীয়াল নেতা এটা। সিহঁতকেইটাও কমন ৰুমটোত সোমাল।

পৰহি আবেলি হিন্দী বিভাগৰ অধ্যাপক এজনক নিজৰ কেবিনত এগৰাকী ছাত্ৰীৰ সৈতে অসংযত অৱস্থাত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে ধৰা পেলালে। লগে লগে ছাত্ৰীজনীয়ে ক'লে যে নম্বৰ দিম বুলি কৈ ছাৰে তেনেকুৱা কৰিছে। আচলতে সম্পৰ্কটো ভালেদিনীয়া, বহুতেই ইতিমধ্যে জানিছিল, অধ্যাপকজনৰ পত্নীয়ে খবৰ পাই ছাত্ৰ-নেতা কেইটামানক গোটাই হুলস্থূল লগাবলৈ দি গুচি গ'ল। এতিয়া উপাচাৰ্যই কি ব্যৱস্থা লয় তাকে লৈ আজি প্ৰতিবাদ হ'ব।

'ভিচিক এপ্লিকেচন দিয়া হৈছেই, গতিকে প্ৰতিনিধি কেইজনমান', অলিন্দই কাষৰ এটাক কৈ থকা অস্পষ্টকৈ কাণত পৰাত মুখ্য শাৰীৰ এটাই সুধিলে, 'তুমি কিবা ক'ব খুজিছা?' অলিন্দ থিয় হ'ল, 'ভিচি ছাৰক এপ্লিকেচন দিয়া হৈছেই, গতিকে প্ৰতিনিধি

কেইজনমান প্ৰথমে তেওঁৰ ওচৰলৈ গৈ সোধক— কাৰ্যকৰী কৰিব নে নকৰে। তেওঁ তদন্ত ঘোষণা কৰিছেই, নকৰাকৈ নাথাকে, গতিকে এইটোৰ বাবে প্ৰতিবাদটো উলিয়াব নালাগে।'

'হেই নহয় !' কোনোবা এটাৰ মুখেৰে অস্পষ্টকৈ ওলাল। 'কোন হয় ?', বয়সীয়াল ছাত্ৰ-নেতাটোৱে ভুনভুনাই এটাক সুধিলে। আন একো উত্তৰ অলিন্দক নিদিয়াকৈ সভা ভংগ হ'ল। বাহিৰত হোষ্টেলৰ লগৰটোৱে তাক ক'লে, 'ধেৎ, তুমি তেনেকৈ কৈ দিছা ! সিহঁতে প্ৰতিবাদ এটা বিচাৰিহে আছে।' 'দৰকাৰী কথাত কৰক না প্ৰতিবাদ। এইটো কেচ ভিচিয়ে নাচাওঁ বুলিতো কোৱা নাই, গতিকে কিয় লাগে প্ৰতিবাদ।' 'নহয় অ' ! কিয় ইমান দেৰি একচন লোৱা নাই, এই বুলি প্ৰতিবাদ কৰিব।' 'হেই নহয় !' শব্দ দুটাকে অলিন্দয়ো তীব্ৰভাবে উচ্চাৰণ কৰিলে। লগৰটোৱে ক'লে, 'তুমি জনাই নাই ৰ'বা। প্ৰতিবাদখন হ'লে ক্ষমতা বাঢ়িব, তাৰ পৰাইতো নেতা ওলাব পাছত।' ল'ৰাটোৰো সমৰ্থন থকাটো অনুমান কৰি অলিন্দই অধিক ক'বলৈ সংকোচ কৰিলে, 'সমস্যা সমাধান কৰাটো উদ্দেশ্য নহয় ! প্ৰতিবাদে ফ'কাচ দিব, নেতা হ'ব !' এইখন জগতত সি নিজৰ মত প্ৰতিষ্ঠা কৰাটো বাদেই, স্থিৰে ৰ'বলৈকো অৱশ ভাব আহি থাকে অহৰহ।

প্ৰতিবাদৰ চিঞৰ আৰম্ভ হোৱাত সিহঁত মেইন-গে'টলৈ আহিল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এমূৰৰ পৰা উপাচাৰ্যৰ কাৰ্যালয়ৰ ফালে এশটামান ল'ৰা-ছোৱালীয়ে গগন কঁপাই আহি আছে, গাড়ী-মটৰৰ গতি মন্থৰ হৈছে। সিহঁতে হোষ্টেলৰ লগৰটোক এৰি, ক্লাছ হয় নে নহয় চাবলৈ বিভাগলৈ আহিল। আচৰিত ধৰণে বিভাগটো খালি, সিহঁতৰ ক্লাছ-ৰুমত কেইজনীমান ছোৱালীয়ে আড্ডা মাৰি আছে, 'তোমালোক আহিলা। ছাৰক মাতি আনো ব'লা। নহ'লে যাওঁগৈ।'

সিহঁত গোটেইকেইটা বিভাগৰ কাৰ্যালয়ৰ ফালে আহিল, অধ্যাপক কোনো নাই, এজনে দৌৰা-দৌৰিকৈ যাবলৈ ওলাই আহিছে, 'তোমালোক এতিয়াই নিজৰ নিজৰ ৰুমলৈ যোৱাগৈ, তৎক্ষণাৎ ভাগা, ঘটনা হ'ব আজি, নাথাকিবাই ইয়াত। ...', তেওঁ উধাতু খাই ক'লে। 'তাৰমানে সৰ পলাল !' সিহঁতৰ এতিয়াহে ভয়টো লাগিল।

কেইটামান ভিতৰি ভিতৰি গৈ দূৰেদি ঘাইপথত ওলালগৈ। অলিন্দহঁত উপাচাৰ্যৰ কাৰ্যালয়ৰ ফালে আহিল। থল থলকৈ গ্লাছ ভগাৰ শব্দ উঠিছে, ভৱনৰ খিৰিকীবোৰ সৰিছে, সিহঁতৰ চকুত পৰিল— উপাচাৰ্যৰ গাড়ীখন ভাঙি শেষ কৰিছে। সিহঁত বিপৰীত ফালে ঘূৰি ভৱন এটাৰ প্ৰথম মহলালৈ উঠিল। উপাচাৰ্যৰ কাৰ্যালয়ৰ খিৰিকীৰ গ্লাছ এখন উফৰি পৰা দেখিলে। 'সেইটো এইবাৰ হৰা জিএছটো, চা, সি ভাঙিছে, লিডত সিও আছে, জিএছটো ফচি যাব। ... চা চা, সি আকৌ ভাঙিবলৈ লগাই দিছে। ই ওলাই গ'লেই প্ৰশাসনিক বিষয়া পদ পাব, লাগি আছে হেনো, সেইটো কাৰণে পাৰাৰ এটা দেখুৱাই আছে, চিনাকিটো পুনৰ হৈ যাবতো, সি লিংক লগাই লৈ ল'ব।' হোৰোহকৈ এজাক ল'ৰা-ছোৱালী উপাচাৰ্যৰ

কাৰ্যালয়ৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। সকলো লণ্ডভণ্ড কৰি গৈছে। পুলিচ আৰু এনপি টিভিৰ গাড়ী দুখন পালেহি। কেইবাজনো পুলিচ দৌৰি উপাচাৰ্যৰ কাৰ্যালয়লৈ সোমাই গ'ল, খেদি খেদি ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক উলিয়াই আনিলে, বাহিৰখন ল'ৰা-ছোৱালীৰে ভৰি পৰিছে, উপাচাৰ্যও ওলাই আহিল, ছোৱালী এজনীয়ে তেওঁৰ সমুখতে বৈ আঙুলি টোঁৱাই টোঁৱাই চিঞৰি কথা ক'বলৈ লাগিল, তেওঁ এক চৰ লগাই দিলে, তাই বাগৰি পৰি দিলে, মূছকঁছ গ'ল বুলি তাইক ভিৰৰ আঁতৰলৈ আনিবলৈ কেইজনীমানে দাঙিলে, কিছুমানে চিঞৰ ল'লে— 'ঐ এম্বুলেন্স আন! এম্বুলেন্সখনক মাত!' তাই উঠি বহিল, খোপনি ধৰি ক'লে, 'নহ'ব, মোক ইয়াত ভিজিট দিয়াব লাগিব ডাক্তৰ অনাই!'

বিতোপনহঁত আহি দূৰত ৰোৱা অলিন্দই দেখিলে। সিহঁত ভৰনটোৰ পৰা নামি ওচৰলৈ আহিল। 'তোমালোক ইয়াতেই আছা? আমি ৰুম পাইছিলোঁগৈ, কাপোৰো সলাইছিলোঁ। লগৰবোৰে ফোন কৰিলে— এনপি টিভি আহিল। সেইকাৰণে দৌৰি দৌৰি বাছ ধৰি গুচি আহিলোঁ। কি চলি আছে?' বিতোপনে অলিন্দক সুধিলে। এনপি টিভি অহাৰ পাছতে ভিৰ বাঢ়ি গৈছে, অলিন্দ আচৰিত হ'ল, 'কেৱল মহানগৰত চলা ৰাজ্যৰ একমাত্ৰ চেনেলটোৰ নাম গায়কে ৰোমাণ্টিক গীততো ৰাখে, ঘৰত কেতিয়াও চাবলৈ নাপায় ইহঁতো বলিয়া হৈ পৰিল!' হঠাৎ বেলেগ ধৰণৰ চিঞৰ-বাখৰ উঠিল, সিহঁতে ঘূৰি চালে, পুলিছে কোবাবলৈ আৰম্ভ কৰিছে, উপাচাৰ্যৰ সমুখৰ কেইটামানৰ মূৰত পৰিছে, এটাই বেতডাল থাপ মাৰি ধৰিলে, যেনি-তেনি দৌৰিছে কেইটামান, দুটাই পুলিচ এজনক লেং মাৰি দিলে। অলিন্দ-বিতোপনহঁত বৈ নাথাকিল, ৰুমে ৰুমে উভতিল।

'ছাৰহঁত ইমান ভয়াতুৰ। ভয়ৰ কাৰণেহে এইবোৰ ঘটিবলৈ পাইছে। সব পলাইছে। জেদিটি ছাৰে আমাক ঠাণ্ডা দেখি যেনেকৈ কৈছে— ভাগা যেনে-তেনে, অতি শীঘ্ৰে ভাগা।' অলিন্দই বাটত ক'লে। 'জেদিটি ছাৰৰ ভয় নে তেওঁৰে চক্ৰান্ত ক'ব নোৱাৰা! তেওঁ আগতেই জানে কিজানি। তেওঁতো কেইবাটাও সংস্থাৰ মানুহ, ক্লাছ নকৰে, দেখিছাই। তোমালোকে ছেকেণ্ড ছেমত পাবা, দেখিবা কেইটা ক্লাছ কৰে।' বিতোপনৰ লগৰ এটাই ক'লে।

পুৰা বাতৰি-কাকত চাই অলিন্দই মনৰ অশান্তিৰ মাজত অকণমান স্বস্তিৰ উশাহ টানিলে। বৰদৈচিলাই মহটিওৱা নিচিনাকৈ কাৰ্যালয়টোৰ মজিয়াত থান-বান হোৱা কাগজ-পত্ৰ বুটলি থকা অৱস্থাত উপাচাৰ্যৰ এখন ফটো। লগত লিখিছে— উদণ্ড ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ হাতেৰে বিশ্ববিদ্যালয়ত নজিৰ-বিহীন ঘটনা, উপাচাৰ্যৰ কাৰ্যালয় লণ্ডভণ্ড। সেইযাৰ লিখিবলৈ কাকতে সাহ নকৰিব যেন সি ভাবি আছিল।

বিশ্ববিদ্যালয়ত কেইবাখনো সভা হোৱাৰ খবৰ সিহঁতে পালে। চৌহদলৈ হাই-প্ৰফাইল মন্ত্ৰীৰ সদলবলে আগমন ঘনে ঘনে ঘটিছে। মঞ্চ শুৱনি কৰা বুদ্ধিজীৱীসকলে যুৱ-

প্ৰজন্মৰ উশৃংখলতাৰ কথা কাকতত দেধাৰ লিখিবলৈ লাগিছে। কিন্তু এয়া কেৰল যুৱ-প্ৰজন্মৰ উশৃংখলতাইনে? গভীৰতালৈ কিয় কোনো নাযায়? মন্ত্ৰীবোৰেতো সুযোগহে লৈ আছে। কেৱল হুমুনিয়াহৰ বাহিৰে অলিন্দৰ মুখেৰে একো বাহিৰ হ'বলৈ সক্ষম নহয়।

আবেলি অকলে এপাক এনেই ঘূৰিবলৈ সি ওলাই আহিল। বিজয়পাৰা ষ্টপেজটোত ৰৈ সি চিটি-বাছবোৰলৈ চালে। ক্ষন্তেক ৰখাই ৰখাই ইখনৰ পাছত সিখনে গতি লৈছে। বাছতে উঠি চিৰদিনলৈ যোৱাৰ দৰে কিছুদূৰ গুচি গৈ পুনৰ বাছতে ঘূৰি আহিলে বেছি সময় খৰচ নহয়। সময় খৰচ কৰিলেনো তাৰ কি আহে যায়? পঢ়া তাৰ এনেয়ো হোৱা নাই। বহীবোৰ মোকলাই ল'লেই সি নিৰ্যাতনৰ বিষ আৰু বিজলবোৰ অনুভৱ কৰে। তাৰ গণিতৰ নিচাটো কাৰোবাৰ স্বাৰ্থপৰতাৰ হাতিয়াৰ যেন লাগে আৰু সি থেকেচি পেলাই থয়, টেবুলৰ পৰা উঠি যায় ছাটি-ফুটি কৰি। সি এখনো বাছত নুঠি একেদৰেই চাই থাকিল।

তাৰ পিছফালেদি পাৰ হৈ গৈ ল'ৰা-ছোৱালী আৰু অন্য মানুহ কিছুমান এখনত উঠিল। পিছ দুৱাৰখনৰ সমুখত তিনিজনী ছোৱালী, প্ৰথমে উঠিবলৈ লোৱাজনীয়ে হেণ্ডেলত ধৰিবলৈ বিচাৰি তালৈ চাইছে, হেণ্ডেলডাল হাতখনে বিচাৰি নোপোৱাত তাই ৰৈ থাকিল, লগৰ দুজনী উঠি গ'ল, তাই তালৈ চাই চায়েই শেষত উঠিল, হেণ্ডিমেনৰ ঢকাত বাছখন গুচি গ'ল। এখন পৰিষ্কাৰ মুখ— সি নিজৰ মুখখনৰ বিষয়ে সন্দেহ কৰা দৰে মলিন নহয়, 'অভিনেত্ৰী হ'বলৈ এনে মুখ ভাল।' সি ভাবিলে, 'এনে ফটফটীয়া মুখত যিকোনো অভিব্যক্তি ফুটাই তুলিব পাৰি। মইহে ভাবিছোঁ! তেনে দক্ষতা তাইৰ হয়তো নাই। তাই কিয় মোলৈ চালে ইমানকৈ!' বাছবোৰ গৈয়ে আছে, আহিয়েই আছে। সি ক'ৰবাৰ পৰা উভতি অহাৰ দৰে ষ্টপেজটোৰ পৰা ৰুমলৈ ঘূৰিল।

'ছোৱালী এজনী দেখিলোঁ, মনটো ভাল লাগি গৈছে! নতুনকৈ এইকেইদিনতহে আহিছে চাগে, খোজ-কাটলত নতুন যেন ধৰিছোঁ মই। তাৰমানে লত এডমিছন লৈছে।' সি জিন্তুক ক'লেহি, 'ক'ৰবালৈ গৈছে। বেলেগৰ পৰা আহি ঘূৰি যোৱা যেন লগা নাই। ইয়াৰ পৰাই গৈছে বজাৰ-চজাৰ কৰিবলৈ। আকৌ আহিব। তাই বাছখনত উঠিবলৈ লৈ মোলৈ এনেকৈ চাইছে মানে... বাছৰ হেণ্ডেলডালত ধৰিবলৈ লওঁতে তাইৰ হাতখনে খেলি-মেলি কৰি দিছে। মোক ইমানকৈ চাবলৈ কি আছে! হয়তো তাই সৰ ল'ৰাকেই তেনেকৈ চায়। মনটো ভালো লাগিছে, বেয়াও লাগিছে সেইকাৰণে।'

'বেয়া কেলেই লাগিল আকৌ?' জিন্তুৱে ধেমালি কৰি সুধিলে।

'অকল মোকেই নাচায় যে! কিন্তু ভালো লাগিছে, কিবা এটা পোৱা পোৱা লাগিছে।'

সন্ধিয়া সিহঁতকেইটা থূপ খালে। অলিন্দৰ মুখত হাঁহি ওলাই আছে। সিহঁতৰ আলোচনাৰ ভাগ লৈ থাকিলেও সি অন্য ভাবত উৎফুল্লিত দেখা গৈছে। 'অথনি দেখি অহা তোমাৰ মনত পৰি আছে হয়নে? ভাল লাগিছে?' জিন্তুৱে সুধিলে। অলিন্দই ৰহস্যপূৰ্ণ হাঁহি মাৰি ক'লে, 'কিয়?' তাৰ হাঁহিটোত সন্মতি প্ৰকাশ পাইছে। 'এবছৰমানৰ মূৰত আজি

হাঁহিটো দেখিছোঁ!' জিন্তুৱে ক'লে। উত্তৰটো শুনি অলিন্দৰ মনটো সেমেকিব খুজিলে, কিন্তু বিমল অনুভৱে তাৰ সেই ভাব ধুৱাই লৈ গ'ল, অপাৰ আনন্দ সি বুকুত উদযাপন কৰিব খুজিছে শান্ত হৈ, তাৰ মুখৰ হাঁহিটো নুগুছিল। 'অঁ, ময়ো আজিহে দেখিছোঁ হাঁহিতো!' আন এটাই ক'লে। 'ই প্ৰেমত পৰিল!' বিতোপনৰ চিঞৰত মেছ ফাটি গ'ল। 'পৰিল পৰিল খাটাং। ক্ষন্তেক দেখা পায়েই তাৰ যি বিশ্লেষণ! কি পঢ়ে, ক'ত থাকে, সেইবোৰো কৈ দিছে!' জিন্তুৱে জোকালে।

জিৰণি, অফ পিৰিয়ড, আৰু ক্লাছৰ শেষত কেইবাদিনো ল কলেজেৰে পাক মাৰি সি তাইক নেদেখিলে। বেলেগ বেলেগ বিভাগলৈ গৈও উমান নাপালে। হঠাৎ সন্ধিয়া বিজয়পাৰাৰ দোকান এখনত দেখি গ'ল। গলিবোৰত আন্ধাৰ, ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভিৰ, সি জিন্তু-বিতোপনহঁতক দেখুৱাই থাকোঁতেই তাই কেনিবাদি হেৰাই থাকিল।

তাই বিজয়পাৰাতে থকাটো প্ৰায় নিশ্চিত হৈ ঠাইখনলৈ তাৰ মোহ এটা আহিব ধৰিছে, সকলো অৰ্থহীন যেন লগা ভাবৰ ভৰটো অলপ পাতল লাগিছে।

এদিন পুনৰ বিতোপনে তাইক বজাৰত দেখি আহিল, 'আজি দেখিলোঁ নহয় তোমাৰ ছোৱালীজনীক। ধুনীয়া কিন্তু দেই। আমাৰ আগে আগে আহি আছিল সিহঁত, তাই পিছলৈ ঘূৰি চাওঁতেই মই চিনি পাই গ'লোঁ। সিহঁতে বেলেগ কেইজনীমানক লগ পাই কথা পতাত লাগিল। আমি ৰৈছিলোঁ— পিছে পিছে গৈ কোনটো মেছত সোমায় চাম, কিন্তু সিহঁতৰ কথা শেষেই নোহোৱা হ'ল, গুচি আহিলোঁ। পৰীক্ষা নহা হ'লে ৰ'লোঁহেঁতেন।' সি চিঞৰি চিঞৰি কোৱা শুনি অন্য এটা ল'ৰা দৌৰি আহিল, 'এ... আপুনি মেছটো চাই আহিব লাগিছিল! বেয়া কৰিলে! এতিয়া গ'লেও নাপাম চাগে।' 'লৰা-লৰি নকৰহঁত! ইয়াতে থকাটো খাটাং, গতিকে আকৌ দেখিমেই। মই লগৰকেইটাকো অন্বেষণ কৰিবলৈ কৈ আহিছোঁ। ক্লাছ নায়েই, গধূলিয়েই এপাক সদায় যোৱা হ'বই, গতিকে পামেই সোনকালে।'

পাছদিনা দুই বজাত বিতোপনৰ লগৰ দীপক সোমাই আহিল, 'মই ঢেৰ খবৰ আনিছোঁ।' লগে লগে বিতোপনে উল্লাসত গোটেই মেছে শুনাকৈ চিঞৰি ক'লে, 'ঐ, অলিন্দৰ হৈ গ'ল।'

'সেইটো খবৰ পোৱা নাইৰ! মই ইউনিভাৰ্চিটিৰ খবৰ আনিছোঁ। ভিচিক বৰ্খাস্ত কৰিলে।'

'কি!'

'বাদ দে ভিচিৰ কথা। ভিচি আহিব, যাব। আগৰ এটা কণ্ট্ৰোলাৰেই জেলত সোমাই আছে। এইবাৰ ভিচিও জেললৈ যাব পাৰে, পাতি আছে তাত। ৰুটিনখন কি হ'ল জাননে নাই?' আগবেলা সিহঁতৰ পৰীক্ষাৰ ৰুটিন দিছিল। বিতোপনে চঁক খাই সুধিলে, 'কি হ'ল?'

'তহঁত গোটেইবোৰ ফাৰ্ষ্ট-ক্লাছ, বেক অকল মোৰহে আছে, সেইকাৰণে এইচঅ'ডি ছাৰে মোৰ বিষয়ে নাভাবিলেই। ফাৰ্ষ্ট ছেম - থাৰ্ড ছেমৰ একেলগে পৰীক্ষা পাতিলে মই

কেনেকৈ দিম! গৈ ক'লোঁগৈ ছাৰক। মই অকলেহে গৈছোঁ, সেইকাৰণে ছাৰে ভয় খাইছে নহয়! দম থকা বুলি। মোৰ হাঁহি উঠি গৈছে! এতিয়া ৰুটিন সম্পূৰ্ণ সলনি হ'ব। মোৰ মতে ৰুটিন ঠিক কৰি সন্ধিয়াৰ আগে আগে দিবলৈ কৈছে।' ৰুটিনৰ প্ৰসংগ শুনি জিন্তুহঁত কাষ চাপি আহিল। সিহঁতে কোনেও বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰি দীপকৰ মুখলৈ চাই আছে। তাৰ ফোনটো বাজিল, 'হেল্লৈ' ছাৰ...', সি ৰুটিনৰ কথাকে পাতিছে, অধ্যাপকজনৰ চিনাকি মাতটো বাহিৰলৈ অলপ ভাঁহি আহি সিহঁতৰ কাণত পৰিছে।

'মতামতটো লৈছে বেলেগ কথা। তোৰ মতেই গোটেইখন কৰিবলৈ দিছে, এইটো কেনেকুৱা কথা! এনেকৈহে খেলি-মেলিবোৰ হয়। পৰীক্ষাৰ সময়ৰ খেলি-মেলি, ৰিজাল্টৰ খেলি-মেলি, ইখন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লগত সিখনৰ সময় নিমিলে!' বিতোপনে ক'লে।

'তাকেই! মোক ডাঙৰ নেতাই ভাবি লৈছে চাগে। আগবেলা ভিচিৰ সেয়া হৈছে। সেইবোৰ থ, মোক অলপ লাগি দে, সেইকাৰণে ইয়ালৈ আহিছোঁ, মই কৰি লওঁ ৰুটিনখন, তহঁতে কমেণ্ট দিবি।'

সি মাজত এদিন এদিন বন্ধ ৰাখি প্ৰথম ষাণ্মাসিকৰ পৰীক্ষা আৰু সেইটো শেষ হোৱাৰ পাছত দুদিন দুদিন বন্ধ ৰাখি দ্বিতীয় ষাণ্মাসিকৰ কৰিলে। সেইমতে পাছদিনা এইচঅ'ডিয়ে নটিচ মাৰিলে। লগে লগে প্ৰথম ষাণ্মাসিকৰ কেইবাটাও ল'ৰা-ছোৱালী গৈ এইচঅ'ডিৰ কাৰ্যালয়ৰ সমুখত প্ৰতিবাদত বহিল।

এদিন পাছত, আবেলি তিনি নম্বৰৰ ৰুটিনখন ওলাল। অলিন্দ অকলে বাহিৰত বহি আছে। পদূলিৰ কাষৰ হোষ্টেলটোৰ পৰা কেইজনীমান ছোৱালী বজাৰলৈ ওলাই গৈছে, এজনীয়ে পাক মাৰি ঘূৰি পিছৰ আন কেইজনীমানক কিবা এটা ক'লে। সেইজনীয়েই ছোৱালীজনী। সি জাপ মাৰি উঠিল, চিঞৰি বিহু নাম এটা গালে, সিহঁতে উভতি তালৈ চাই গুচি গ'ল। সি দৌৰি জিন্তুৰ ওচৰ পালেহি, 'ঐ ছোৱালীজনী এইটো হোষ্টেলতে থাকে জানানে! এইমাত্ৰ ওলাই গৈছে!' 'তুমি বিহুনাম সিহঁতকে দেখি গালা নেকি? তুমি ছোৱালী জোকোৱা প্ৰথম শুনিছোঁ!' 'হেই নহয় অ', তাইক দেখি মুখেৰে ওলাই গ'ল নিজে নিজে! জুলিলৈ ফোন কৰাচোন, মাতা তাইক, সোধোঁ।' জুলি সিহঁতৰ কলেজৰ লগৰ, অলিন্দৰ তেতিয়াৰ ৰূমমেট এটাৰ বায়েক কাৰণেও বেছি ঘনিষ্ঠ, এতিয়া তাই এইটো হোষ্টেলতে থাকে। জিন্তুৱে ফোন কৰিলে, তাইৰ ক'ৰবালৈ যাবলৈ দেৰি হৈছে, সিহঁত পদূলিলৈ গ'ল।

তাই কৈ কৈ ওলাই আহিল, 'ঐ তোমালোকৰ কোনটোৱে আমাৰ হোষ্টেলৰ পৰীক চাইছা কোৱাচোন! তোমালোকে চাইছা যদি এৰা দেই। তাই কৈ আছে— সিহঁতৰ কোনোবা এটা মোৰ লগত লাগিছে, মই ইচ্ছা কৰিলে নচুৱাই দিব পাৰোঁ। একদম সাংঘাতিক ছোৱালী। তাইৰ কাপোৰ ধুবলৈ এলাহ লাগিলে বজাৰলৈ গৈ নতুন কাপোৰ কিনি আনে। বহুত লেবেল।'

অলিন্দৰ বৰ্ণনাবোৰ মিলাই গম পালে, সি সন্ধান কৰি থকাজনী পৰীয়েই। জুলিৰ মুখত শুনি শুনি হোষ্টেলৰ গোটেই ছোৱালীবোৰে মেছৰ সৰকে নামৰ সৈতে কেতিয়াবাই চিনি পায়। ল'ৰাবোৰ ক্লাছলৈ অহা-যোৱা কৰোঁতে গেটৰ ফাঁকেৰে চাই চাই সিহঁতে নিজৰ মাজতে প্ৰতিটো ল'ৰাৰ লগত এজনী-দুজনীকৈ জোকোৱা-জুকি ধেমালি খেলিয়েই আছে।

পাছদিনা পৰী ক্লাছলৈ যাওঁতে অলিন্দই আকৌ চিঞৰি বিহুনাম এটা গালে। সি ভাবে, 'ধনী ঘৰৰ যুৱতী এজনীয়ে হোষ্টেলত কাপোৰ ধুবলৈ এলাহ লাগিলে নতুন কাপোৰ কিনি অনাটো হয়তো অস্বাভাৱিক কথা নহয়। তাইৰ সকলো আছে, গোটেই মানুহজনীৰ পৰা পোহৰ ওলোৱা দৰে জিলিকি থাকে, সৌন্দৰ্যই চুম্বকৰ দৰে টানি নিব যিকোনো পুৰুষৰ চকু, এই কিম্ভূত-কিমাকাৰ মানুহ এটা কেনেকৈ ৰ'ম সমুখত? কেনেকৈ পাতিম কথা? তাইৰ সমুখত নিৰলে ৰ'ব লগা হ'লেই মই হাওলি যাম— যিমান কষ্টৰে সুস্থিৰ মানুহৰ দৰে থিয় কৰাই ৰাখোঁ নিজক, সেই সকলো শিথিল হৈ আলসুৱা হৈ যাম, তাইৰ আশ্ৰয় বিচাৰিম মাথোঁ, ক'ব বিচাৰিম মোৰ আজন্ম দুৰ্দশাৰ কাহিনী, কৈ শেষ কৰিহে মই পুনৰ থিৰ হ'ব পাৰিম, তাই আগ্ৰহেৰে শুনি লৈ আঁকোৱালি ধৰিলেহে মোৰ জীৱনলৈ আহিব সুস্থিৰতা, এটা স্বাভাৱিক মানুহ হৈ মই আৰম্ভ কৰিব পাৰিম চিনাকী পৰ্ব। সেয়া বাস্তৱ নহয়! তেনেকৈ কোনেও কথা নাপাতে। কিন্তু একো ক'বলৈ নাপালে মই নোৱাৰিমো ৰ'ব সমুখত। তাই মোক গণ্য কৰিবলৈ কি আছে মোৰ!' সি হতাশ হৈ ভিতৰলৈ সোমাল।

আবেলি জুলি আহিল।

'তোমাৰ চেলৰ পৰা ফোন কৰোঁ দিয়া, কথা নাপাতোঁ, মাতটো শুনিম। পাৰিম নে? খং উঠিব নেকি তাইৰ?' অলিন্দই জুলিক সুধিলে। 'নুঠে খং, ভালহে পাব।'

সি দুবাৰ ফোন কৰি মাতটো শুনি কাটি দিলে। পৰীয়ে ঘূৰাই কৰিলে। জুলিয়ে ক'লে, 'অলিন্দই তোৰ মাতটো শুনিছে।' পৰীয়ে হাঁহি থৈ দিলে। অলিন্দই আকৌ লগালে, তাই ৰিচিভ কৰি একো নামাতি ৰৈ থাকিল। সি কাটিলে। 'তাইৰ চেলটোত গান বাজে, ৰিং নকৰেচোন।' সি জুলিক সুধিলে। 'সেইটো ওলাইছে নতুনকৈ। হেল্ল' টিউন বুলি কয়, পইচা দিব লাগে।'

এতিয়া বজাৰলৈ অকলে যাবলৈও আৱেগে তাক জোকাৰণি তোলে, মেছৰ কোনোবা ওলোৱালৈ সি অপেক্ষা কৰি থাকে, তাইক এবাৰ দেখিলেই সি যেন নিশ্চিত হয় এই জগতখন শান্তিৰে আছে, কিছু ক্ষণলৈ হতাশা অলপ দূৰ হয়। বজাৰত তাই তাৰ একদম কাষলৈ আহে, সি পাচলি কিনি থাকিলে তাই দুজনীমানৰ সৈতে কাষ চাপি গৈ কিনিব বিচৰা দৰে ইটো-সিটো চুই চায়, সি তাইলৈ চাব খুজিলেই তাই মুখখন ঘূৰাই দূৰলৈ গুচি গৈ খিলখিলাই হাঁহে।

পৰীক্ষা কেইটামান গ'ল। পাছৰটোলৈ আটাইকেইটাৰে হাতত কেইবাদিনো বন্ধ। ছোৱালীবোৰৰ নিজৰ মাজৰ জোকোৰা-জুকিৰ খবৰ জুলিৰ মুখেৰে সৱেই পাইছে। হোষ্টেলটোৰ লগত সৰৱে এটা এটা কাহিনী ধেমালিকৈ হ'লেও সৃষ্টি হ'ব যেন লাগিছে। এটাই ক'লে, 'ঐ আমি সিহঁতৰ লগত চিনাকী হোৱাৰ প্লেন এটা কৰোঁ। মাতো এদিন আমাৰ মেছলৈ। তেতিয়া অলিন্দৰ কামটোও সোনকালে হ'ব, নহ'লে সি কৰিব নোৱাৰে।' আন এটাই ক'লে, 'আজিয়েই কৰোঁ!' ধেৎ, এই ৰাতিখন কি কৰ?' 'মেছেজ দিওঁ। পৰীৰ হেল্ল' টিউন আছে। ভৃগুৰ নম্বৰত হেল্ল' টিউন লগাব পাৰি। এতিয়াই লগোৱা। লাগিলে পইচা মই দিম। তাৰ পাছত ভৃগুৰ চেলৰ পৰা মেচেজ দিওঁ আমি, হেল্ল' টিউন ফ্ৰেইণ্ড হ'বলৈ।'

'নালাগে নালাগে', অলিন্দই ক'লে।

'ৰ'বা তুমি। আমি কৰিম। তোমাৰ কি হয়! তুমি কথা নক'বা।'

জিন্তুৱে জুলিলৈ ফোন কৰি পৰীৰ নম্বৰটো ল'লে। 'অচিনাকি ছোৱালী, অচিনাকী ল'ৰা, তহঁতক গালি পাৰিব ৰ।' ডাঙৰ এটাই সিহঁতক ক'লে। 'কি কথা কয়হে আপুনি! লগে লগে ৰিপ্লাই আহিব, চাব। কোম্পানীয়ে এইবোৰ নতুনকৈ দিছে, সিহঁতে মানুহৰ মানসিকতা জানিয়েই দিছে। ৰিপ্লাই দিবই, চাব। আৰু জুলি ইয়ালৈ আহিয়েই থাকে, অলিন্দই জোকায়েই আছে, সিহঁতৰ মাজতো জোকোৰা-জুকি চলি আছে, ভালহে পাব। আগতে পত্ৰ-বন্ধু ওলাইছিল, এতিয়া এইবোৰ ওলাইছে। আমাৰ লগৰ যিবোৰৰ হেল্ল' টিউন আছে সিহঁতে এবাৰত কাৰোৰে ফোন ৰিচিভ নকৰে, আগতেই কৈ থোৱা থাকে। এবাৰ গানটো শুনিব, দৰকাৰ হ'লে দুবাৰ কৰিব বা ৰিচিভ কৰিব লগা হ'লে মেচেজ দি লয়।'

'অঁ, ইহঁতকেইজনীক দেখিলেই গম পায়, খিলাৰী। দিবই ৰিপ্লাই।' আন এটাই ক'লে।

সঁচাকৈ লগে লগে ৰিপ্লাই আহি গ'ল। গোটেইবোৰ ছোৱালী বাৰাণ্ডালৈ ওলাই আড্ডা মাৰি আছিল, সিহঁতৰ কিৰীলি আহি ইহঁতৰ কাণত সোমাল। 'ঐ তহঁতে মাত নিদিবি দেই। ক'ত আছোঁ সিহঁতে একদম নুশুনাকৈ থাক।' এটাই ক'লে।

*** *** ***

অলিন্দই মোবাইল ল'লে, হেল্ল' টিউনো লগালে, কিন্তু তাইৰ বিষয়ে সুধিবলৈ বা বাটতো তাইলৈ চাবলৈ এৰি দিলে। একো ভৱিষ্যৎ নেদেখে সি নিজৰ, আপোন মানুহো কোনো বিচাৰি নাপায় মনত, ভৱিষ্যতে কোনোবা আপোন হ'ব যেনো ভাব নাহে। তাইক ক'ব খোজা হতাশাৰ কাহিনীয়ে সিহঁতক হাঁহিৰ খোৰাক যোগোৱাৰহে লক্ষণ দেখে সি। সি বজাৰলৈ নগ'লে তাই ভৃগুক পালেও একেদৰেই খেলে। সিহঁতে বজাৰৰ পৰা আহি

তাক কয়। প্ৰথম যাণ্মাসিকত তাৰ পাৰ্চেণ্টেজ হ'ল বাৰন, য'ত নেকি পাছ-মাৰ্ক পঞ্চাছ শতাংশ, বাকী সকলোৰেই সত্তৰ শতাংশৰ ওপৰ। সেইবাবেই সি সম্পূৰ্ণ আঁতৰা বুলি মেছৰ ল'ৰাবোৰে বৰকৈ জোৰো নকৰে। জুলিৰ পৰা নম্বৰ লৈ লৈ সিহঁত প্ৰতিটোৰেই এজনী এজনী হেল্প' টিউন ফ্ৰেইণ্ড বা মিছকল ফ্ৰেইণ্ড গোটাইছে।

ব'হাগ বিহু পালেহি। ঘৰলৈ যাবলৈ অলিন্দই পল্টন বজাৰত বাছৰ টিকট কাটি আহি বিজয়পাৰাৰ গলিটোত সোমাল। সি অকলে। সমুখত একেটা ছাতিৰ তলত পৰী আৰু লগৰ এজনী। সি ওচৰ পোৱাত লগৰজনীয়ে ছাতিটোৰে এবাৰ পৰীৰ মুখখন ঢাকি পুনৰ উঠাই দিলে। সি কোনো প্ৰতিক্ৰিয়া নেদেখুৱাই পাৰ হৈ আহিল, 'এইটোও যেনেকৈ সপোন সপোন লাগিছে, তেনেকৈ তাই সদায় সপোনতে থাকক।' দুয়োজনীৰ খিলখিলনিয়ে পিছফালৰ পৰা তাৰ কাণ ধুৱাই দিলেহি।

সি ৰুম নাপাওঁতেই বিজয়পাৰা বজাৰৰ পিচিঅ' এটাৰ পৰা মিছকল আহিল, আগতে ঘৰলৈ ফোন কৰা পিচিঅ'কেইটাৰ নম্বৰ তাৰ মনতে আছে। সি শান্তকৈ জিন্তুক ক'লেহি, '... মিছকল দিছে, সিহঁতেই হয়। ... হয়তো জোকাবলৈ কিবা এটা উপায় বিচাৰি আছে!'

পাছদিনা দুপৰীয়া পিচিঅ'টোৰ পৰা আকৌ দুটা মিছকল আহিল। ধাৰণাটোৰ প্ৰমাণ চাবলৈ জিন্তুৱে সিয়ে তৎক্ষণাৎ ওলাই দৌৰি গ'ল। বাহিৰত হোষ্টেলৰ দুজনী ৰৈ আছে, ভিতৰত পৰী। হাতত মোবাইল থাকিও তাই পিচিঅ'টোৰ পৰা কথা পাতি আছে। লগৰ দুজনীয়ে নিয়ন্ত্ৰণ কৰা ছটফটনিটো অলিন্দহঁতৰ চকুত পৰিল। সিহঁত দুটা ৰৈ থাকিল। পৰীয়ে ভিতৰৰ পৰা ওলাওঁতেই সিহঁতক দেখিলে, পইচা দি তিনিওজনী লৰালৰিকৈ গুচি গ'ল। অলিন্দহঁত এনেই পিচিঅ'টোলৈ সোমাল। 'কিয় দিছে মিছকল?' অলিন্দৰ মনটো বুজিবলৈ জিন্তুৱে সুধিলে। মৰিচিকা দেখা যেন ভাবত অলিন্দই একো নামাতিলে।

মানুহৰ বিহু দিনা চন্দনহঁত আহিল। সি তাৰ বিষয়ে বাতৰি-কাকতত উলিওৱা সংবাদৰ টুকুৰাবোৰ অলিন্দক দেখুৱাইছে, '... নিজে লিখিছোঁ, কোনে লিখিছে সেইটো দৰকাৰ নাই নহয়, কাকতেতো উলিয়াইছে। সাংবাদিকৰ কাৰ্ডখন হোৱা কাৰণে এতিয়া মই ক'তো সুধি থাকিব নালাগে, সেইখন দেখুৱাই যিকোনো কাৰ্যালয়লৈ সোমাই যাব পাৰোঁ। বাইকখনত প্ৰেছ লিখা আছে, মোৰ লাইচেন্স নাই, বাটত পুলিচেও নধৰে।' সি নিজে নিজে কৈ আছে, 'দুবছৰত মই কৃতী শিক্ষকটো ল'ম, তুমি চাই থাকা।' সি তুমি বুলি ক'বলৈ আৰম্ভ কৰিছে —অলিন্দই ভাবিলে। 'এইকেইটা চোৱা— দৈনিক কাকতৰ সম্পাদকীয় পৃষ্ঠাত মোৰ প্ৰবন্ধ। ময়ে কৈছোঁ— ভাল কাকতত নোলায়!' সি লগতে হাঁহি এটা মাৰিলে, 'কিন্তু, বঁটাতো দিবলৈ মই দিয়া ফাইলটোহে চাব। দেখিব যে দৈনিক কাকতত লেখা ওলাইছে, বাঃ। সেইখন কেনেকুৱা কাকত, অফিচাৰে সেইটো পাহৰিব, বা নাজানেই। এইখনত মোৰ ওলাইছে কেনেকৈ? সম্পাদকটোক আলফাই গুলিয়াই মাৰিলে, ৰাইফে কাকতখন

যেনে-তেনে চলাই আছে, ৰাইফ সেইটো লাইনৰ মানুহ নহয়েই, সেইকাৰণে কাকতখন মৰিব কেইমাহমান পাছতে, কোনেও নিলিখে তাত, লোৰা মানুহ কমি গ'ল। এতিয়া ফাইলটোত সেইবোৰতো দৰকাৰ নাই! মাত্র লেখা ওলাব লাগে।' আলফাই মাজে-মধ্যে এতিয়াও মানুহ গুলিয়াই মাৰি আছে, অলিন্দই বাতৰিত দেখিছে, 'কাৰ স্বাৰ্থত মাৰিছে? ৰাজ্যখনৰ নে? ৰাজ্যখনৰ স্বাৰ্থ সিদ্ধি কিমান হৈছে? চন্দনহঁতৰ দৰে অপতৃণবোৰৰ সিদ্ধি হৈছে!' অলিন্দৰ শুনি অশান্তি লগাৰ উমান চন্দনে পালে। অন্তিম বস্তুকেইটামান দেখুৱাবলৈ সি অলিন্দক কম্পিউটাৰটো চলাবলৈ ক'লে। চিডি এখনত তাৰ মিটিং, বাটৰ-নাট, ক্ষেত্র পৰিদৰ্শন, আদিৰ ভিডিঅ'কেইটামান। '...এইটো চোৱা। কি ধৰিব পাৰিলানে নাই?' ভিডিঅ'টোত চন্দনে মুখেৰে কৈ আছে— 'এয়া আমি নদী পাৰ হৈ যাত্রা কৰিবলৈ ওলাইছোঁ অতি পিছপৰা এডোখৰ ঠাইলৈ...', অকণমান চাবলৈ দি সি পুনৰ অলিন্দক ক'লে— 'এইকণ আমাৰ বোকাগাঁৱৰ খোকা নৈ। ভিডিঅ'টো ওপৰৰ পৰা ৰেকৰ্ড কৰিছোঁ যাতে অকল এইটো পাৰ, পানীকণ আৰু নাওখন দেখে, সিটো পাৰ যাতে নেদেখে। অফিচৰ মানুহে চাবলৈতো নাহে, মই কিমান বহল নদী পাৰ হৈ গৈছোঁ। সিহঁতে চাব কি— অঁ... ই নদী পাৰ হৈ ভিতৰুৱা ঠাইলৈ গৈছে! কিন্তু সিপাৰলৈ আমি সেইকণো যোৱা নাই, নাওখন ঘূৰাই থৈ দিলোঁহি।' 'ই এইবোৰ কিয় কৈ আছে নিজেই? টেঙৰ দেখুৱাবলৈকে কৈ নিজে নিজৰ স্বৰূপটো উদঙাইছে মোৰ সমুখত। হয়তো জানেই— মোৰ চকুত ধৰা পৰিবই।'

কম্পিউটাৰটো বন্ধ কৰি সিহঁত বাকীবোৰৰ কাষত ৰ'লহি। 'বিহুৰ মাজতে শোকাবহ দুৰ্ঘটনা, তৈলখাদত প্ৰাণ গ'ল পঁচিশ বছৰীয়া অভিযন্তাৰ, মেধাবী অভিযন্তাগৰাকীৰ বাসগৃহত অবৰ্ণনীয় পৰিৱেশ' — সুকন্যা-চন্দনহঁতে আজিৰ বাতৰিটো আলোচনা কৰিছে। 'হয় দেই, ইমান সৰুতে ল'ৰাটো মৰিল, বেয়া লাগিছে। কিমান টকা ঘৰখনৰ লোকচান হ'ল। এই বয়সতে মৰি গ'ল, টকাবোৰ এনেই গ'ল!' সুকন্যাই ক'লে। থিয় হৈ থকাৰ ন্যূনতম অৰ্থও হেৰাই যোৱা যেন লাগিল অলিন্দৰ, শীঘ্রেই গুৱাহাটীলৈ যোৱাৰ চিন্তা আহিল, 'এতিয়াই ওলাই গুচি যোৱাটো নহ'ব, নিশাতো যাওক, কাইলৈ নাথাকোঁ, গধূলি যামেই! (মেছলৈ) কোনোবা আহিবনে নাহে? নাহিলেও অকলে থাকিম, কি হ'ব!' তাৰ পৰীলৈ মনত পৰিল, ঘৰলৈ গুচি আহি সপোনতো তাইৰ সৈতে দূৰত্ব বাঢ়ি যোৱাৰ দৰে লাগিছে তাৰ, যেন এটা বেলেগ গ্ৰহলৈহে আহিল সি, সোনকালে গৈ তাই উপস্থিত থকা ঠাইখিনিৰ আশ্ৰয় ল'বলৈ মন গৈছে, য'ত তাৰ উকা উকা অনুভৱটো কিছু দমনত থাকিব, ন্যূনতম অৰ্থ বিচাৰি পাব জগতখনৰ।

পাছদিনা গধূলি বাছত উঠিবলৈ সি চেণ্টাৰলৈ আহিল। নিজৰ গাঁৱৰ হৈও আপোন নোহোৱা পথটো তাৰ এটা বিষৰ অংশ, কল্পনাৰ শেষ আশ্ৰয় হৈও সমুখত ধৰা নিদিয়া পৰীও পথটোৰে সমতুল্য। বাছখন চলাৰ লগে লগে চালকৰ কাষত হিন্দী ৰোমাণ্টিক মেলডী গীত এটা বাজি উঠিল। ৰোমাণ্টিক অনুভূতি বুজি নোপোৱা কৈশোৰ কালত, হিন্দী চিনেমাত ৰঙীন ৰঙীন ঠাই আৰু প্ৰাকৃতিক দৃশ্যৰ মাজত নায়ক-নায়িকাৰ নাচৰ

লগে লগে ওলোৱা এইধৰণৰ সুৰবোৰে, পিছ মুহূৰ্ততে দেখুৱাব পৰা বীভৎস ঘটনাৰৈ তাৰ মন সাজু কৰি তুলিছিল। এতিয়াও সেই একেই অনুভৱত গীতটো কৰুণ সুৰৰ দৰে আহি তাক অধিক বিষণ্ণ কৰিলে— এৰি থৈ অহা ঘৰখনৰ অৰ্থহীনতা, প্ৰলয়ৰ প্ৰান্তত সি বৈ আছে যেন, এটা যেন কৰুণতম চুকলৈহে বাছখনে ছন্দময় যাত্ৰা কৰিছে, গন্তব্যস্থলতো সুখ নাই, আশা নাই, আশা কেতিয়াবা অহাৰ সম্ভাৱনাও নাই। তাৰ মনে তন্ন তন্নকৈ বিচাৰিলে— এই চিনি পোৱা পৃথিৱীৰ অংশবোৰৰ কোন স্থানত, কি কৰি, কেনেকৈ থাকি, সি শান্তিত ৰ'ব পাৰিব অকণমান! কেবিনৰ দুৱাৰখন খুলি হেণ্ডিমেন এজন সোমাই আহিল। হৰহৰকৈ যান্ত্ৰিক শব্দ কিছুমানো আহি তাক ঠেকা মাৰি পাৰ হৈ গ'ল। মিঠা সুৰতকৈ এই হুলস্থূলেই ভাল লাগিছে, সঠিক জোখৰ অম্লজান পোৱাৰ দৰে সি অলপ সহজভাৱে উশাহ ল'লে। মানুহবোৰে পৰ্দাবোৰ পেলাবলৈ আৰম্ভ কৰা নাই, সি খিৰিকীৰে বাহিৰলৈ চালে, দূৰত ছায়াময় গাঁওবোৰ মহাকাশৰ পৰা দেখা পোৱা পৃথিৱীৰ অংশৰ দৰে স্থবিৰ হৈ আছে, হতাশাত সি চাই থাকিব নোৱাৰি চকু বাছৰ ভিতৰলৈ ঘূৰালে।

বন্ধ খোলাৰে পৰা প্ৰতিটো বিভাগ চাফ-শৃংখলাত তৎপৰ হৈ পৰিছে। নাৰ্চাৰীৰ পৰা ফুলৰ টাব কঢ়িয়াইছে। দুমাহ আগত নতুন উপাচাৰ্যজনে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পুঁজিৰ অভাৱৰ বাবে পদত্যাগ কৰিছিল। ৰাইজৰ ব্যাপক প্ৰতিক্ৰিয়াৰ পাছত চৰকাৰে কিছু ধন মোকলাই তেওঁৰ পদত্যাগ-পত্ৰ গ্ৰহণ নকৰিলে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধীনৰ মহাবিদ্যালয়বোৰৰ পৰীক্ষা, ফলাফল আদিৰ নানা খেলি-মেলিয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ হাহাকাৰ অৱস্থা সৃষ্টি কৰাৰ খবৰে বাতৰি-কাকত অশুৱনি কৰিয়েই আছে। ঐতিহ্যই বা অধ্যাপকৰ বিদ্বানতাৰ গ্লেমাৰে বিশ্ববিদ্যালয়খনক বচাব পৰা নাই। এজন সাহিত্যিক-বুদ্ধিজীৱীয়ে ৰাজ্যপালক লগ কৰি বিশ্ববিদ্যালয়খন ভ্ৰমণ কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। সেই বাতৰিও অলিন্দহঁতে পঢ়িছিল। ৰাজ্যপালে বিশ্ববিদ্যালয় ভ্ৰমণ কৰিব — এটা অভূতপূৰ্ব, ঐতিহাসিক ঘটনাৰ দৰে কাকতবোৰে লিখি আছে।

সিহঁতৰ ক্লাছ ভালকৈ হোৱাই নাই। যোৱা তিনিদিন একেবাৰে হোৱা নাই। 'এইচঅ'ডি ছাৰে ঝাড়ু মাৰি আছে চোৱাচোন সেয়া। তেওঁৰ নিচিনা এজন প্ৰবীণ, বিদগ্ধ পণ্ডিত অধ্যাপকে নিজ হাতে ঝাড়ু মাৰিছে। আজিৰ যুগত কোনোবাই এনেকৈ ঝাড়ু চুব? এয়া এক মহৎ আদৰ্শ।' সিহঁতে চালে, কোৱাজনে নুশুনাকৈ এটাই ক'লে, 'মহানতা এদিনৰ বাবে কিয়? আচাৰ্য অহাৰ বাবেই কিয়?' অলিন্দৰ লুইত কলেজলৈ মনত পৰিল, 'তাৰ নাকৰ পৰ্যবেক্ষণতকৈ ইয়াত কি পাৰ্থক্য থাকিল!' সিহঁত এইচঅ'ডিৰ কাষ চাপি গ'ল, 'ছাৰ, আপুনি ঝাড়ু মাৰিব নালাগে। আমাক দিয়ক, কি কাম আছে দিয়ক, ডিপাৰ্টমেণ্টৰ কাম আমি কৰিম।' 'নহয় বাচাহঁত', তেওঁ নাটকীয় ভংগীৰে ক'লে, 'তোমালোক মোৰ ছাত্ৰ, মই তোমালোকক ঝাড়ু মাৰিবলৈ ক'লে তোমালোকে মাৰিবাই। শিক্ষকজনৰ প্ৰতি থকা তোমালোকৰ সেই সন্মানটো, বাধ্যতাটো মই ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰোঁ নহয়! তেতিয়া

মই শিক্ষকৰ শাৰীত নাথাকিম নহয়!' 'অহ! আন এক মহানতা!' সিহঁতৰ ভাবনাত খেলি গ'ল। তেওঁৰ সিহঁতলৈ মৰম লাগিল, 'আহা আহা, মোৰ অফিচত অকণমান বহাহি।' আটাইকেইটা সোমাই গ'ল। তেওঁ আৰম্ভ কৰিলে, 'এইবোৰ কিয় হৈছে জানানে? আগৰ এইচঅ'ডি কেইজনে মাখি মাৰি থাকিল! মই মাখি বুলি কৈছোঁ! মাখি!' তেওঁৰ মুখত নাটকীয় খং দেখা গ'ল, 'এই, এই মোৰ আগৰজন, তেওঁ সিদিনা কি কৰিছে জানা? মোৰ স্কলাৰটোক শূন্য নম্বৰ দি চাকৰি নিদিলে। তাৰ নিজৰ স্কলাৰটোক দি থৈ আহিছে। মই তেওঁক চাই ল'ম। মোৰ ছাত্ৰই চাকৰি পাবই, সেইটো মই চিন্তা কৰা নাই এতিয়া, কিন্তু তেওঁক চাম মই।' এই কাহিনীটো অলিন্দই শুনিছে, চাকৰি পোৱা ল'ৰাটো সিহঁতৰ ওচৰৰে মেছ এটাত থাকে, সিহঁতৰ তালৈ গৈ থাকে। হয়তো তাক তাৰ গাইডে অলপ সহায় কৰিছে, কিন্তু তাৰ যোগ্যতা আছে, সি নেটো পাই থৈছে। এইচঅ'ডিৰ স্কলাৰটোক বাদ দি, সাক্ষাৎকাৰ দিবলৈ যোৱা প্ৰতিটোৰে নেট আছে, সিহঁতৰ তুলনাত সি যোগ্যই নহয় কাৰণে পোৱা নাই। কিন্তু সি নোপোৱাত এইচঅ'ডিয়ে গুজৰি-গুমৰি আছে।

অলিন্দ ৰূমলৈ আহিল, বাটত জুলিয়ে পালে, 'মই তোমালোকৰ মেছলৈ আজি যোৱাৰ কথাই আছিল। তোমাক পৰীয়ে তাইৰ হেল্ল' টিউন শুনিবলৈ কৈছে। মিছকল দিবা।' অলিন্দই মূৰ জোকাৰিলে, সি তাৰ কল্পনাৰ নিৰাপদ আশ্ৰয়েই যথেষ্ট বুলি ভাবিছে, 'তাই হয়তো পিচিঅ'ৰ পৰা মিচকল দি ধৰা পৰাত সম্পূৰ্ণ ধৰা পৰি দিবই খুজিছে। তাৰ বাহিৰে তাইৰ একো অনুৰাগ নিশ্চয় নাই।'

পাছদিনা সন্ধিয়া জুলিৰ ফোন আহিল, 'তোমাক পৰীয়ে হেল্ল' টিউন শুনিবলৈ কৈছে, কিয় শুনা নাই? এতিয়াই শুনা তুমি।' 'নুশুনো, মোৰ নম্বৰো নাই।' 'নম্বৰ মই দি আছোঁ, মেছেজ কৰি আছোঁ, তুমি চেভ কৰা আৰু শুনা। তাই মোৰ ৰূমতে বহি আছে, গোটেইবোৰ মোৰ ৰূমতে।' কথাৰ উমান পাই জিন্তুহঁত থুপ খালেহি। জুলিয়ে ফোনটো ৰাখি নম্বৰটো মেছেজ কৰিলে। অলিন্দৰ মন সলনি হোৱা দেখা গৈছে। উপমে জপিয়াই ধৰাৰ দৰে ক'লে, 'নকৰিবা, নকৰিবা তুমি। লেবেল দিয়া। তেতিয়া তাই পতিব। তুমি কৰিলেই তাই ওপৰলৈ উঠি যাব।'

'নকৰিলে তাই মনত বেয়া পাব বা!' তাইৰ কথাষাৰ নামানিলে আঘাত দিয়া বা অসন্মান কৰা হ'ব বুলি অলিন্দৰ চিন্তা হৈছে।

'আৰ্ৰে, তাই তুমি ভবা ধৰণৰ ছোৱালী নহয়। তুমি আগতে জোকাই আছিলা, তাই সৰতকৈ ওপৰত আছিল, গৰ্বত ফুলি আছিল। এতিয়া সৰ সমান হৈ পৰিল যে, সেইবাবে আকৌ তোমাৰ পৰা বিচাৰিছে।'

সিহঁত দুভাগত ভাগ হ'ল। কেইটামানে জোৰ দিছে, কেইটামানে হাক দিছে। যুঁজখন জমি উঠিল। বিশেষকৈ অলিন্দৰ মন লকলকাই উঠিছে। আকৌ জুলিৰ ফোন আহিল, 'নকৰা কিয়! মই কিন্তু কাইলৈ ৰূমলৈ গৈ মজা দিম!' অলিন্দই ক'লে, 'তাইক ফোনটো দিয়াচোন।' তাই ক্ষন্তেক ৰৈ ফোনটো দিলে।

'হেল্ল', পৰীৰ মাত। 'জুলিয়ে কৈ থকাটো হয় নেকি?' অলিন্দই সুধিলে। তাই খিচিককৈ হাঁহি ফোনটো আঁতৰাই জুলিহঁতক ক'লে— 'জুলিয়ে কৈ থকাটো হয় নেকি বোলে!' তাই আকৌ ফোনটো কাণত লগাই গহীনকৈ ক'লে, 'অঁ সৱেই হেল্ল' টিউন শুনিব খুজিছে।' 'ঠিক আছে বাৰু', অলিন্দই কৈ আৰু পাতিব নোৱাৰি কাটি দিলে। বিতোপনৰ মুখেৰে স্বভাৱসুলভ ভংগিৰ চিঞৰটো ওলাল, 'অলিন্দই ছোৱালীক পাগল কৰি দিলে! কোনোবা ছোৱালী এজনীয়ে এনেই ল'ৰা এটাক খুজিব নেকি— মোক মিছকল দিয়া। তাই পুৰা পাগল হৈ আছে। হে গ'ল ইয়াৰ প্ৰেম!'

'নহয় অ' আপুনি কোৱাটো। এইবোৰ এনেই। এইটো সাধাৰণ কথা। সৱৰে আছেই এনেকুৱা কনটেক্ট।' তাই খিচিককৈ হাঁহি তাৰ কথাযাৰ বাকীবোৰক কৈ লোৱাটো শুনি অলিন্দই গম পাই গ'ল উপমে ঠিকেই হাক দিছিল।

'তুমি ভুল কৰিলা কিন্তু!' উপমে ক'লে, 'অন্ততঃ অলপ দিন তুমি পাত্তা নিদিব লাগিছিল। এতিয়া কিন্তু হোৱাৰ আশা নাই। তুমিতো সম্পূৰ্ণ এৰাই গৈছিলা। কিমান মাহ হ'ল! তাৰ পাছতো তাই মনত ৰাখি খুজিছে। খোজোঁতেই আৰু অলপদিন ৰ'ব লাগিছিল। তুমি এভইড কৰা কাৰণে তাই হাত কৰিব খুজিছে, তুমি হা কোৱা শুনিয়েই তাই লেবেল দিয়া ষ্টাৰ্ট কৰিব। খিলাৰী।' অলিন্দৰ মোবাইলটো বাজিল, পৰীৰ নম্বৰ। 'যি হ'ল হ'ল দে, আজি অলিন্দৰ মোবাইলটোৰ শুদ্ধি হ'ল।' এটাই জোকালে। তাৰ ৰিংটো শেষ হোৱাৰ লগে লগে জিন্তুৰটো বাজিল, সি জেপৰ পৰা উলিয়াই চাই দাঙি দেখুৱালে, 'পৰী!' উপমে আকৌ ক'বলৈ ধৰিলে, 'এইটো মানে জনাই দিছে, ইয়াকো নেৰে। কিন্তু জিন্তু দুৰ্বল নহয় যে, সেইটোত বেছি টেষ্ট নাই।' আকৌ অলিন্দৰ মোবাইলটো বাজিল, তাইৰে কল।

পাছদিনা তাই অলিন্দৰ মুখৰ আগত বাৰে বাৰে ঘূৰিবলৈ ধৰিলে, মুখত এনে এক অভিব্যক্তি যেন তাক ঘিণহে কৰে। 'মই নকৈছিলোঁ? পাইছা মজা!' উপমৰ খঙো উঠিছে অলিন্দলৈ, 'পৰী ৰ'বাচোন বুলি মাতি দিয়া, কথা পাতা! তুমি জুলিক লগ কৰি তাইৰ সৈতে বহুৱাই সমুখত কথা পাতা।' অলিন্দই মূৰ জোকাৰিলে, সি পাতিব নোৱাৰে, 'জুলিয়ে প্ৰথমেই হাক দি এতিয়া নিজেই লগাই দিছে, খেলখনত সিহঁত সৱেই আমোদ পাইছে এতিয়া। বাহিৰে মই দৃঢ় নিচিনাকৈ থাকিলেও ভিতৰৰ জোকাৰণিৰ উমান সৱেই পায় বাবেই এই আমোদ। কিন্তু কোনেও নাজানে এই জোকাৰণিৰ উৎস ক'ত আৰু কিমান গভীৰ আৰু জটিল!' এই মেছটোৰেই এৰি বহল জগত এখনলৈ যাবলৈ তাৰ মন যায়— বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভিতৰলৈ, বা মহানগৰৰ মাজলৈ য'ত বৌদ্ধিক-সাংস্কৃতিক আলোচনা-চৰ্চাবোৰ চলে। কিন্তু ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বতাহছাটি আৰু তাইৰ অৱস্থিতিৰ উমানটো এৰি যাবলৈ ভয় হয়। সি বুজে, এই দোমোজাই বিৰাট ডাঙৰ অনিষ্ট কৰিব।

সিহঁত দুটাক পাৰ হৈ সমুখেৰে লাহে লাহে খোজ দি পৰীহঁত হোষ্টেলৰ বেৰাৰ ভিতৰলৈ সোমাল, অলিন্দৰ মোবাইলটো বাজিল, তাইৰ মিছকল। উপমে নিজৰ মতে ভাবি আৰু একো নকৈ ওঁঠত হাঁহি বিৰিঙালে মাথোঁ। অলিন্দই পাতলকৈ ক'লে, 'বাদ দিয়া। এইটো সময়ত আমি ব্ৰহ্মপুত্ৰখন চাবলৈ এদিনো যোৱা নাই ন! ঋমত কি কৰিবা এতিয়াই? ব'লা গৈ আহোঁ।'

ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত ৰৈ অলিন্দই মাজলৈ চাই একো দেখা নাপায়— সি যেন মাজুলীত নোহোৱা হোৱা হৰিচাপৰিটোহে বিচাৰি আহিছিল।

ডেইজী

এইচঅ'ডিয়ে নিজৰ স্কলাৰটোক পূৰ্বৰ এইচঅ'ডিজনে সাক্ষাৎকাৰত শূন্য দিয়াৰ পোটক তুলি বিশ্ববিদ্যালয়ত নিযুক্তি দিয়ালে। নতুন নীতি মতে কলেজৰ অধ্যাপক নিযুক্তিৰ সাক্ষাৎকাৰৰ নম্বৰ তেনেই কম বাবে সি কেইবা বছৰলৈকে পোৱাৰ সম্ভাৱনা নাই, তাৰ গৱেষণাও নিম্ন মানৰ, কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সাক্ষাৎকাৰত নম্বৰ অধিক বাবে তাক গোটে গোটে দিয়াৰ তেওঁ ব্যৱস্থা কৰিলে। তাৰ ফাইনেল ছেমিনাৰত মাংস-পোলাও খুৱাইছিল, খোৱা-বোৱাৰ হুলস্থূলত ছেমিনাৰ কেনিবাদি সৰকিল, অজ্ঞাত কোনোবাই উপাচাৰ্যক অভিযোগ দিছিলগৈ, আৰু উপাচাৰ্যই প্ৰতিটো বিভাগলৈ ছেমিনাৰত কেৱল একাপ চাহ আৰু দুখন বিস্কুটহে ৰখাৰ নিৰ্দেশনা জাৰি কৰিছিল। সি অলিন্দহঁতৰ তৃতীয় ষাণ্মাসিকৰ ক্লাছ লৈছে, সকলোৰে এক ভয়ংকৰ অভিজ্ঞতা।

জেদিটিয়ে অলিন্দহঁতৰ ক্লাছকেইটা নিজে নকৰি তেওঁৰ স্কলাৰ এজনীক লগাই দিছে, তাইৰো সাৰলীলতা নাই। জেদিটি চিনিয়ৰ মানুহ, এইচঅ'ডিৰ সৈতে ভাল, কওঁতা কোনো নাই। জেদিটিয়ে তাইক বেংকলৈ যোৱা, কেবিনলৈ চাহ আনি দিয়া, কুমলীয়া নাতিটোক টিউচন কৰা আদি সকলো কামতে খটুৱায়। 'এনেকৈ তাই কি ৰিচাৰ্ছ কৰে? সময় পায় নে?' চিনিয়ৰবোৰৰ মুখত শুনিলে অলিন্দহঁতে সোধে। 'ৰিচাৰ্ছ কৰিব কিয় লাগে? তায়ো চিন্তা নকৰে, ফাংফুংকৈ থাকিবলৈ পালে ভালেই পায়। জেদিটিয়ে স্কলাৰৰ পিএইচডি হোৱাই লগে লগে চাকৰি দিয়াবই। নিশ্চিন্ত।'

এটাও ক্লাছলৈ অধ্যাপক নহাত কেইটামান কেইটামান ল'ৰা কৰিডৰলৈ ওলাই কথা পাতি আছে। ইউচিয়ে দেখি কাষ চাপি আহিল। তেওঁ অলিন্দহঁতৰ সৈতে অকণমান পাতি, কাষতে থকা নতুন ল'ৰাকেইটামানলৈ চালে, 'ফাৰ্ষ্ট ছেমৰ ন? ক্লাছ কৰি তোমালোকে কেনেকুৱা পাইছা?' দুটামানে ক'লে, 'ভাল লাগিছে।' আন দুটাই ক'লে, 'ছাৰ, আমাৰ কলেজত থাৰ্ড ইয়েৰৰ ক্লাছ নহ'লেই, সেইকাৰণে এতিয়া বুজিবলৈ কষ্ট হৈছে অলপ।' 'কোন কলেজৰ?' 'ছাৰ, টিষ্ট, টেনঘাট ইনষ্টিটিউট অৱ চায়েন্স এণ্ড টেকন'ল'জি।' 'আচ্ছা, সেইখন। টেনঘাট কলেজ আছিল, এতিয়া ইঞ্জিনিয়াৰিং ইনষ্টিটিউট কৰিলে।' 'হয় ছাৰ। সেইকাৰণেই ঢেৰ খেলি-মেলি। আমাৰ গণিতৰে ছাৰ এজনে প্ৰিন্সিপাল হ'বলৈ বিচাৰিছিল, নোৱাৰি ইনষ্টিটিউট কৰিলে ডাইৰেক্টৰ হ'বলৈ, তাৰ পাছত নীতি ওলাল ডাইৰেক্টৰ

ইঞ্জিনিয়াৰিঙৰ হ'ব লাগিব, সেইবাবে তেওঁ আকৌ কলেজ কৰিবলৈ লাগিল। এনেকৈ গুৱাহাটীলৈ অহা-যোৱা কৰি থাকোঁতে আমাৰ দুটা বিষয় একো নপঢ়ুৱালেই তেওঁ।' 'কোন ছাৰ তোমালোকৰ?' 'ডিডি ছাৰ, দীপক ডেকা।' 'সি তালৈ গ'ল নেকি? সি তোমালোকৰ কলেজত নাছিল?' তেওঁ অলিন্দলৈ চাই সুধিলে। 'হয় ছাৰ।' 'চাকৰিটো পাইছে, ভালকৈ পঢ়ুৱাব লাগে। সি পিএইচডিও যেন-তেন লৈ সাৰিছে মাত্ৰ। তোমালোকৰ ছাৰেই, মই ক'ব নাপায় বাৰু। হ'ব, এতিয়া পঢ়া তোমালোকে, পাৰিবা।' তেওঁ প্ৰথম ষাণ্মাসিকৰ ল'ৰাকেইটাৰ ফালে চালে। 'ছাৰ, তেওঁ ভাৰতৰ বিছজন গণিতজ্ঞৰ এজন হৈ ছেমিনাৰলৈ যায় বুলিও কৈছিলচোন আমাক! নেচনেল ইউনিৰ্ভাৰ্চিটি অৱ ছিংগাপুৰত থেচিছ্ প্ৰদৰ্শন কৰিছিল।' অলিন্দই সুধিলে। 'অঁ, আমাকো কয়', টিষ্টৰ ল'ৰা এটাই ক'লে। 'হেই!' ইউচিয়ে হাঁহি মাৰিলে, 'ছিংগাপুৰত সিহঁতৰ পোষ্টাৰ প্ৰেজেণ্টেচন আছিল, গাইড গৈছিল, সেইবাৰ ময়ো গৈছোঁ। এইবোৰলৈ সকলো যোৱাৰ সুযোগ পায় কেতিয়াবা। বিশেষ নহয়। তাৰ সেইখনেই গৱেষণা-পত্ৰ যেন-তেন আছিল, বাকীবোৰ পেইড জাৰ্নেল।'

অলিন্দই জিন্তুক ডিডিৰ কাহিনীবোৰ ক'লেহি। হতাশাত মুখ ক'লা কৰি বিতোপন সোমাই আহিল, একো নামাতি বিছনাখনত বহি হুমুনিয়াহ কাঢ়ি বাগৰি দিলে। 'কি হ'ল বিতোপন দা?' জিন্তুৱে সুধিলে। বিতোপনে মাতষাৰ উলিয়াব পৰাকৈ মুখমণ্ডললৈ সজীৱতা অনাৰ চেষ্টা কৰিলে, কিন্তু কষ্টত মুখখন ভেমেচা-ভেমেচি হোৱাহে দেখা গ'ল। 'মই প্ৰজেক্টটোত পাইছিলোঁ, কিন্তু ইণ্টাৰভিউ আকৌ পাতিব! ল'ব পৰা যোগ্য কোনো নোলাল বুলি ইণ্টাৰভিউ ডেট নতুনকৈ ওলাব। মই ভিতৰুৱাকৈ গম পালোঁ, মোৰে নম্বৰ হায়েষ্ট হৈছিল, কিন্তু আকৌ পাতিব কাৰণে আগৰটো গণ্য নকৰে।' বিভাগৰ অধ্যাপক এজনে অনা প্ৰজেক্ট এটাৰ একমাত্ৰ প্ৰজেক্ট ফেল' পদৰ সাক্ষাৎকাৰটো কেইদিনমান আগত হৈ গৈছিল। 'আকৌ কিয় সাক্ষাৎকাৰ পাতিব?' 'এ... ডিপি মেমে ছাৰক কৈছে, আমাৰ চিনিয়ৰ এটাক দিব লাগে। মেমে তাক ভাল পায়, সি চোকাও বাৰু, ছাৰৰ লগতো মেমৰ ভাল, সেইকাৰণে তাক মাতি এইটো ৰিজাল্ট ৰখাই দিছে। কিন্তু তাৰ মন নাই, মই এতিয়া ফোন কৰিলোঁ, সি নাহে। ক'ব নোৱাৰি, বৰকৈ মাতি আছে কাৰণে আহিবও পাৰে। তথাপি মই আকৌ দিম। ছাৰে বোলে ছোৱালী নলয়েই খাটাং — ভিতৰত সৱেই জানে। আৰু এইবাৰ দিয়া ল'ৰাবোৰো সৰ নাহে। গতিকে সি নাহিলে আকৌ ময়ে পাম।' অলিন্দই আচৰিত হৈ সুধিলে, 'ছোৱালীক নিদিয়ে খাটাং — এইটো কেনেকুৱা কথা!' বিতোপনে ক'লে, 'অঁ! কি কৰিবা! তেওঁ নলয়েই ছোৱালী।' 'ছোৱালী যদি নলয়েই, তেওঁ মুকলিকৈ নটিছত লিখি দিয়ক, সাধ্য আছে যদি। ছোৱালীবোৰকতো মিছাকৈ সাক্ষাৎকাৰ দিবলৈ দিছে তেওঁ! সৱেই জানিও একো নকৰে, ডিপাৰ্টমেণ্টৰ ছাৰসকল মাফিয়া গেঙৰ নিচিনা কিয়!' বিতোপনে ক'লে, 'গেঙেই হয়! যোগ্য কোনো নাপালে বুলি দুবাৰ পাতি দিছে চোৱা! মই প্ৰজেক্টটোত মৰি-পৰি সোমাব বিচাৰিছোঁ, নহ'লে মই পিএইচডিত কেতিয়াও এডমিচন ল'ব নোৱাৰিম। এণ্ট্ৰেন্স পৰীক্ষা নাই, সাক্ষাৎকাৰ নাই, কোনো নীতি নাই;

কোনোবা এটা চোকা, ভাল লাগিল তাক, লৈ ল'লে। যদি চাৰিটা ভাল ওলায়, সৰৰে আশী আশী, তেতিয়া কোনটোৰে পাব? যিটোৱে মিঠা হাঁহি মাৰে। মিঠা মাতৰ ভিত্তিত পিএইচডিত এডমিচন হয়। ইয়াত ডক্টৰেট হ'বলৈ এক্সট্ৰ'ভাৰ্ট হ'বই লাগিব। পূৰ্বচৰ্ত। মই নোৱাৰোঁ। আৰু শুনিবা ৰ'বা, নিউটন কলেজৰ কাহিনী শুনিবা, প্ৰতীকদা আহি আছে, মই গেটত লগ পাই আহিছোঁ।' প্ৰতীকো গণিতৰ, যোৰাবাৰ পিএইচডি লৈছে।

'...এসময়ত হাজাৰ হাজাৰ মানুহৰ নিউটন কলেজত পঢ়াৰ স্বপ্ন। শ শ মানুহ নিউটনৰ পৰা ওলাই ৰাজ্যখন শাসন কৰিলে— সকলো ক্ষেত্ৰত— সমাজ, ৰাজনীতি, সংস্কৃতি, শিক্ষা, ব্যৱসায়, ...। এতিয়া মানুহে এঙাবলৈ ল'লে কিয়? কিয় নিউটনৰ গৰিমা হেৰাল? গৰিমা হেৰাল হেৰালকৈ চৰ্চা হ'বলৈ কিয় পালে? অকল হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীত ষ্টেণ্ড কৰা কমিল, চৰকাৰে পুঁজি কমালে, ছাত্ৰ-ৰাজনীতি বেছি হ'ল, অমৰ সাহিত্যিক-শিক্ষাবিদ থাকি যোৱা হোষ্টেলত মদ-জুৱাৰ আড্ডা চলিবলৈ ল'লে, মাৰ-পিত, ৰেগিং— এয়াই নে কাৰণ? বাতৰি-কাকতত কিমানে লিখি থাকে— চৰকাৰক গালি পাৰে, ল'ৰা-ছোৱালীক গালি পাৰে, মন্ত্ৰীক তেল মাৰিও নিউটনৰ হৈ কাম কৰিবলৈ লিখে! নিউটনৰ মানুহেও লিখে। কিন্তু কোনোবাই এবাৰ লিখিছে নে তাত কেনেকুৱা শিক্ষক সোমাই গ'ল! নিউটনৰ গৰিমা হেৰোৱাৰ এটা প্ৰধান কাৰণ হ'ল, তাত অধচ শিক্ষক এজাক সোমাই গ'ল, অধচ এজাকক নিযুক্তি দিলে, যিটো সমূলি নিলিখে। আজি মই নোপোৱা কাৰণে কোৱা নাই, এই এমাহৰ ভিতৰত আৰু এখন কলেজৰ ৰিজাল্ট ওলাব, মই টপত আছোঁ, পাম, সেইখনতো নাপালেও মই অতি শীঘ্ৰেই কোনোবা এখন কলেজত চাকৰি পাম— অহংকাৰ কৰা নাই, ফেক্টটো কৈছোঁ। তোমালোকে সৰেই জানানে— নিউটনৰ নিযুক্তি প্ৰশাসনিক আয়োগৰ দ্বাৰা হয়! ইণ্টাৰ্ভিউত মোক কেনেকুৱা প্ৰশ্ন সুধিছে তোমালোকক উদাহৰণৰ সৈতে কৈ আছোঁ পাছত। মানে, কাক চাকৰি দিব আগতীয়াকৈ ফিটিং। কলেজ-শিক্ষক নিযুক্তিত আটাইতকৈ অধিক দুৰ্নীতি হয় নিউটন কলেজৰ। আয়োগখনেই গেলা! যোগ্যবিলাক যে গোটেই ৰাজ্যত ডিষ্ট্ৰিবিউট হৈ গ'ল, সেইটো ভাল হৈছে, সেইকাৰণে সৰতে একো একোজন হ'লেও ভাল অধ্যাপক পোৱা গৈছে, চোকা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰো ঠাইতে থাকি দিছে। কিন্তু নিউটনত যে অলগৰ্ধ কিছুমানো অধ্যাপক হৈ সোমাই সোমাই এজাক হ'লহি, এতিয়া কেইজনমান ভাল মানুহে অকলে কিমান গৰিমা উদ্ধাৰ কৰিব? এতিয়া নিউটনক বিশ্ববিদ্যালয় কৰিবলৈ লাগি আছে, এছিয়াৰ এক নম্বৰ বিশ্ববিদ্যালয় কৰিব হেনো, মন্ত্ৰীয়ে কৈছে। মন্ত্ৰীয়ে বিশ্ববিদ্যালয় এক নম্বৰ কৰা ক'ৰবাত দেখিছা? বিশ্ববিদ্যালয় হোৱাৰ সেইখন যোগ্য। লাভো আছে হোৱাটোত, বা প্ৰয়োজনো।' প্ৰতীকে জিন্তুলৈ চালে, 'তোমালোকৰ যিটো কষ্ট হৈছে, ক্লাছ কৰিছা তাত, নোট পঢ়িছা নিজে নিজে ইয়াৰ! নিউটনখন বিশ্ববিদ্যালয় হ'লে সেইবিলাক সমাধা হৈ যাব। কিন্তু অযোগ্যগাল যে সোমায়েই থাকিল, একে ৰাতিত সিহঁতো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক হৈ পৰিল, সিহঁতে কি কৰিব আগলৈ! গৱেষণাৰ মূল বুজি পায় সিহঁতে?'

‘পুৰণাকেইজনমানো কম নহয়!’ নিউটনত পঢ়ি অহা মেছৰ এটাই ক’লে, ‘ললিতমোহন লহকৰ। এল এল। তেওঁ বুদ্ধিজীৱীসকলৰ শাৰী পূৰাই বহে, যেন ডাঙৰ বুদ্ধিজীৱী। তেওঁ আমাৰ ক্লাছ নকৰি নাটক কৰি থাকে। আমিতো বৰকৈ ক্লাছ কৰি থকা কামোৰ ল’ৰা-ছোৱালীবোৰৰ নিচিনা হয়, কিন্তু আমাৰেই এবাৰ চিন্তা হৈ গৈছিল। বুজি পোৱাই নাই, ইফালে তেওঁ নাহেই, ৰিহাৰ্চেলত থাকে। আমি গ’লোঁ মাতিবলৈ, কোৱাৰ্টাৰলৈ। তেওঁ নাই, পাছদিনা গধূলি নাটক। ঘৈণীয়েকজনীয়ে টিকট এটা এটা দি দিলে নহয় আমাক। টকা ভৰ। মাতিবলৈ গৈ আমিহে বাঁহটো খালোঁ। নাটকখনৰ নাম আছিল লাল-বাতি। সৰেই ললিতমোহনক লালমোহন লহকৰ নাম দিলে। নাটক কৰিছ কৰ, ক্লাছ কৰিব নোৱাৰ যদি কলেজ এৰি দে। নাটক কৰিলে কাৰণে ডাঙৰ বুদ্ধিজীৱী হোৱাত সহায় হ’ল, গতিকে ক্লাছলৈ নাহিলেও কোনেও ক’বলৈ দম নাই।’

‘ডিগ্ৰীৰ পৰীক্ষাৰ সময়ত ডাঙৰ চঁক খালোঁ নহয়! তেতিয়াতো আমাৰ ক্লাছ হৈ আছে’, জিন্তুৱে ক’লে, ‘প্ৰস্ৰাৱগাৰলৈ আমিকেইটামান গৈ বেহুচেই হ’ম নে কি হ’ম তেনেকুৱা লাগিছে। আমি সপোনতো ভবা নাছিলোঁ— নিউটন কলেজত সেইটো দেখিম— নকলৰ দ’ম।’

‘সেইবোৰ, হোষ্টেলৰ ল’ৰা কিছুমানে পঢ়িবলৈ সময় নাপায় নহয়, সিহঁতে কৰে। ময়ো হোষ্টেলতে থকা। নিউটনৰ হোষ্টেলৰ কেনেকুৱা কেনেকুৱা কাহিনী!’

প্ৰজেক্টটোৰ সাক্ষাৎকাৰলৈ চিনিয়ৰ ল’ৰাটো নাহিল, অন্য ল’ৰায়ো নিদিলে, ছোৱালী দুজনী, গতিকে, এইবাৰ বিতোপনক ল’বলৈ বাধ্য হ’ল। ‘মাহিলি বাৰ হাজাৰ টকা! শ শ ল’ৰা-ছোৱালী ঘৰলৈ নগৈ গুৱাহাটীত কিবা এটাৰ আশাত বহি আছে, টিউচন কৰি ঘৰৰ টকা ননাকৈ যেন-তেন খাই আছে, ৰাতি পাৰ্টি হ’ব নে?’ ‘হ’ব হ’ব, গধূলি আহিবি।’

বিতোপনহঁতৰ ৰূম ভৰি পৰিছে, গৌতমো আহিছে, বিতোপনৰ গাঁৱৰ, বিধায়ক-আৱাসত থাকে, ‘বা..., জোতাই চাবা নে, ছাৰ্টেই চাবা! চুবলৈয়ে ভয় লাগিছে!’ বিতোপনে তাক সাবটি ধৰিবলৈ লৈ কাপোৰৰ চমক দেখি ৰৈ গৈছে, ‘আহ আহ, বহহি।’ গৌতম ডাঙৰ যদিও গাঁৱত তই কৈ মতা। ‘মই আজি অহাৰ কাৰণ দুটা, জানিছ নে নাই?’ ‘কি? ছোৱালী-তোৱালী চাইছে নেকি?’ ‘নহয় ৰ। তহঁতৰ নিৰ্বাচন আহি আছে নহয়, এইবাৰ মোক বিজয়পাৰাৰ দায়িত্ব দিছে। আগতে মই ইউনিভাৰ্চিটিৰ সিটো পিঠিৰ ঠাই এটা চাওঁ। নিউটন কলেজৰ ইলেকচনত মোৰ ভাগত প্ৰাইভেট হোষ্টেল আৰু কেইটামান কলেজ-হোষ্টেলত মদ বিলোৱাৰ দায়িত্ব পৰে। এইবাৰ এইফালে কি হয় চাওঁ। চিনাকি হ’বলৈ আহিলোঁ। আমাৰ তাৰ আৰু কোন কোন আছে ক, সোমাই যাম সিহঁতৰ ৰূমতো।’

‘বা... বেলেগ প্লেন দেই! কৈ আছোঁ বাৰু কোন কোন আছে। তাৰে ধন চাগে তোৰো একাউণ্টত সোমায়?’ বিতোপনে উল্লাসেৰে সুধিলে।

'সোমাই আৰু এটকা-দুটকা', গৌতমে লঘুৰাই ক'লে, ক'ব পৰা একো কাম নোহোৱাকৈ বিধায়কৰ আৱাসত থাকে, কিন্তু জেপত হাত দিলেই টকা, পোচাকেই সেয়া, সকলোৰে বুজা কথাই যিহেতু।

'এইবোৰ কৰিবলৈ বিধায়কে টকা মাৰিবই লাগিব, দেখ দেখ কথা। তহঁতক দেখিয়েই থাকে, একো নকৰে নে অপজিচনে?'

'কি কৰিব! সৰৰে আছেতো। গতিকে কোনে কাক বাধা দিব? তোক ফচালে, তই ফচাবি। ... পলে জিএছ খেলিব, কৈছে নে?'

'কি! সি খেলিব নেকি?'

'বাপেকে এক লাখ দি পঠিয়াম বুলি কৈছে। সি কিন্তু মহা হাৰামী। আমাৰ দললৈ কেনেকৈ আহিল জান নহয়?'

'অঁ। দিল্লীত প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ গৈছিল দুটা পাৰ্টি। এটাই বিৰোধ কৰিবলৈ গৈছে কাৰণে সিটোও ওলোটাই প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ গুচি গৈছে। তালৈ প্লেনত ছীট নুজুৰিল। বিৰোধী পাৰ্টি হ'লেও দুয়োটা পাৰ্টিৰ সৰ চা-চিনাকি লগৰ ল'ৰা, তাক সিটো পাৰ্টিয়ে দিল্লীলৈকে লৈ গ'ল, নি পোন্ধৰশ টকীয়া জিনছ এটা কিনি দিলে, প্ৰতিবাদটো বাৰু তাত নিজৰ দলতে কৰিলে, ঘূৰি আহি এইটোত জইন কৰি দিলে জিনছটো পায়।'

গোটেইবোৰে হাঁহিবলৈ ধৰিলে। 'বাপেকই ইমান টকা দিব, পাছত উলিয়াব পাৰিব নে!' বিতোপনে স্বগতোক্তি কৰিলে।

'আৰে! যদি জিকি যায়, একো নাপালেও চিটি বাছ এখন কিনি চলি থাকিব। আগৰ কেইটা জিএছে টকা মাৰি চিটি বাছ কিনিছে মোক সোধ।'

'অঁ, ভাৰ্চিটি ৰিকতে বহুত টকা মাৰি দিয়ে বোলে। সমাজ সেৱা চেক্ৰেটাৰীটো আমাৰ ডিপাৰ্টমেণ্টৰহে, আহিব সিও খানালৈ। সি উপায় নাপাই কি কয়— শতকৰা হিচাপত সৰ্বোচ্চ উপাৰ্জন বোলে তাৰ। মানে, ভাৰ্চিটি ৰিকত সমাজ সেৱা চেক্ৰেটাৰীটোৰ ভাগত একো নাথাকে, সেইকাৰণে সৰু সৰু দুটা খেল সেইটো চেক্ৰেটাৰীক চলাবলৈ দিয়ে, তাতে চল্লিছ হাজাৰ টকা, সি মাৰে ত্ৰিছ হাজাৰৰ অধিক। শতকৰা হাৰ তাৰে বেছি হ'ল নে নাই!'

'কলেজত আমাৰ এৰোঁ সমাজ সেৱাতে আছিল', জিন্তুৱে অলিন্দলৈ দেখুৱাই গৌতমক ক'লে। 'অঁ, ইয়ো আছিল', বিতোপনে ক'লে, 'ই আকৌ অলপ বেলেগ মানুহটো।' অশান্তি মনে অলিন্দই সেমেকাকৈ বহি থকা দেখি গৌতমে গুৰুত্ব দিয়া নাছিল, চেক্ৰেটাৰী আছিল বুলি শুনি সুপ্ত দক্ষতাৰ অন্বেষণ কৰিব বিচৰা দৰে সি অলিন্দলৈ আগ্ৰহেৰে চাই ৰ'ল, অলিন্দই ভাবি আছিল— 'এই যে বিশ্ববিদ্যালয়ে পইচাবোৰ চেক্ৰেটাৰীকেইটাৰ হাতত দিয়ে, কাম কৰিবলৈ, কাম নকৰাটো উপাচাৰ্য বা ওপৰৰ আন মানুহবোৰেও জানে, জানিও দিয়ে, সিহঁতক পইচাটো কাম কৰিবলৈ নিদিয়েই, এইটো ল— চুপ থাক।' সি

গৌতমৰ ফালে বিশেষ গুৰুত্ব নিদিলে। 'কি কি গোটাইছ?' গৌতমে বিতোপনক সুধিলে, বিতোপনে ক'লে, গৌতমে পাৰ্চৰ পৰা নোট দুখিলা উলিয়াই দিলে, 'মোৰ ফালৰ পৰা দিছোঁ তোক, খা।' বিতোপনে আনন্দৰে ক'লে, 'মাংসকে লৈ আনো আৰু দুই কেজি।' 'যা, কি আন আন।'

নিৰ্বাচনৰ প্ৰচাৰ আৰম্ভ হ'ল। উপাচাৰ্যজনে পুনৰ পদত্যাগ কৰিলে। নিৰ্বাচনৰ ঢৌতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত এইবাৰ বিশেষ প্ৰতিক্ৰিয়া হোৱা নাই, প্ৰায়ভাগেই বিষয়বোৰ ঢুকিও পোৱা নাই। বাতৰি-কাকততো একেই অৱস্থা, প্ৰশ্ন কিছুমান উঠিছে, এজন মনিষীয়ে কৈ থৈ যোৱা এষাৰ বক্তব্যও উল্লিখিত হৈছে— 'এইখনো বিশ্ববিদ্যালয় নহৈ বিত্তালয়হে হ'ল', তথাপি মনোভাব— কেৱল পদত্যাগে সমাধান নিদিয়ে।

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইতিহাসত এইবাৰেই প্ৰথম এগৰাকী ছাত্ৰীয়ে সাধাৰণ সম্পাদকৰ পদত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা আগবঢ়াইছে। বিভাগত প্ৰচাৰ চলাবলৈ আহিলত অলিন্দই ক'লে, 'মোৰ দুটা প্ৰশ্ন আছে। ... এইবাৰ আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধীনৰ কলেজসমূহৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়েও স্নাতকোত্তৰত ভৰ্তি হ'বলৈ এণ্ট্ৰেন্স পতাৰ নীতি উলিওৱা হৈছিল, কিন্তু এটা ছাত্ৰ সংগঠনে প্ৰতিবাদ কৰি ক'লে— এণ্ট্ৰেন্স পাতিব নোৱাৰিব, আমি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শৈক্ষিক মান হ্ৰাস হ'বলৈ নিদিওঁ। এণ্ট্ৰেন্সটো নোৱাৰিলেই পাতিব। কিন্তু চাওক, যদি এণ্ট্ৰেন্স হয়, পাছ কৰিব ভাল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে, তেন্তে শৈক্ষিক মান কেনেকৈ হ্ৰাস হ'ব? কিছুমান নপঢ়া, অযোগ্য ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক কিবা স্বাৰ্থত আনি ল'বৰ বাবেই প্ৰতিবাদ কৰা হ'ল নেকি? আপোনাৰ মতামত কি?' যিটো ছাত্ৰ সংগঠনে প্ৰতিবাদ কৰিছিল তাৰ ৰাজ্যিক মুখ্য-কাৰ্যালয় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চৌহদতে, অপাৰ ক্ষমতা। তাই উত্তৰটো চিন্তা কৰিছে। অলিন্দৰ লগৰ দুজনী ছোৱালীয়ে পিছৰ পৰা চিঞৰি ক'লে, 'আমাক জিলেপি ডান্স লাগে।' গোটেইবোৰে কিৰীলি পাৰিলে। অলিন্দৰ প্ৰশ্ন তল পৰিল। সি আৰু সুধিব বিচাৰিছিল, 'মূল্য বৃদ্ধিয়ে জনতাক কোঙা কৰিবলৈ ধৰিছে, গোটেই ৰাজ্যক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পৰা বিশ্ববিদ্যালয়খনৰ ছাত্ৰ একতা সভাৰ সাধাৰণ সম্পাদক হৈ আপুনি সেই বিষয়ত চৰকাৰক হেঁচা দিব বিচাৰিব নে বা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰা সেই মত উত্থাপন কৰিব নে ছাত্ৰ-শক্তিক লৈ?' লগৰ ছোৱালী দুজনীয়ে কালিও তেনেকুৱা কৰিছে। ৰেগিং ধৰণৰ নানা কাণ্ড। সি সভাপতিৰ প্ৰাৰ্থী এজনক সুধি আছিল— 'কেম্পাছ ইন্টাৰভিউ সম্পৰ্কে আপোনাৰ মতামত কি? যিকেইটা কেম্পাছ ইন্টাৰভিউ ইতিমধ্যে আহিল তাত দুজনমান ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়েহে পাইছে, আৰু আটাইবিলাক কেৱল বিপিঅ' জবৰ বাবে আহিছে। ইয়াত নোপোৱাৰ কাৰণ দুটা, কোনোবাই সেইবোৰ কৰিবলৈ নাযায় আৰু যাব বিচৰাসকল ইংৰাজীত বেয়া। বেলেগ চাকৰি অনা বা এই সমস্যাটো ঠিক কৰিবলৈ আপোনাৰ পৰিকল্পনা আছে নেকি?' ছোৱালী দুজনীৰ এজনী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হোষ্টেলত থাকে, এজনী প্ৰাইভেট হোষ্টেলত, এজনীও কোনো দলৰ কৰ্মী নহয়, সিমান আগ্ৰহো নাই, মাত্ৰ হোষ্টেলত প্ৰাৰ্থীবোৰক জোকোৱাৰ ঢৌটোতে ইয়াতো উৎপাত।

সাধাৰণ সম্পাদকৰ প্ৰাৰ্থীগৰাকী ওলাই যোৱাৰ পাছত অলিন্দ লগৰ দুজনীৰ কাষলৈ আহিল, ‘তোমালোকে কাক ভোট দিবা ? এইক দিবানে ?’ ‘নিদিও তাইক, ভাল নালাগে।’ ‘প্ৰথমবাৰ ছোৱালী উঠিছে! কিমান বছৰ হ’ল বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰতিষ্ঠা হোৱাৰ, আহি আহি একবিংশ শতিকা পাইছে। কিয় নিদিয়া ?’ ‘ভাল নালাগে। আমি ৰূপকক দিম, হোষ্টেলত সিদ্ধান্ত লৈ থৈছোঁ। ইমান ভাল কথা-বতৰা, মিহি মাত।’ ‘ৰূপকে যোৱাবাৰ, সৰস্বতী পূজাত দেউক দিয়া চুৰিয়াখনতে পইচা মাৰিছে। বজাৰ কৰোঁতে মই পালোঁ তাক, সি সৰ বস্তুৰ দুটা দাম সুধিছে, আটাইতকৈ বেছিটো আৰু আটাইতকৈ কমটো, লৈছে কম দামৰটো, লিখিছে বেছি দামৰটো। দেউক দিয়া চুৰিয়াখন দোমোকোট কৰিও পিন্ধিব নোৱাৰে। তোমালোকে ভোটটো ছোৱালীক দিয়া, তাই একোৱেই নিবিলাই, গতিকে নতুন ধৰণ এটা আহিব, কাম হ’ব পাৰে, নহ’লেও গতানুগতিকখিনি হ’বই, গতিকে তাইক দি চোৱা।’ দুয়োজনীয়ে ওঁঠ কোঁচাই মূৰ জোকাৰিলে। সি আঁতৰি ল’ৰাৰ জুম এটালৈ আহিল, দুটাই বাকীবোৰক বুজাই আছে, ‘... ছোৱালী উঠিবলৈ সাহ কৰিছে, এবাৰ জিকি গ’লে প্ৰতিবাৰে ওলাব, মৰিলেও ভোট নিদিবি, ল’ৰা ক’ত থিয় হ’বি !’ আন এটাই ক’লে, ‘সিহঁত নিজেই উঠিব নালাগে, জানিবই লাগে। বেমাৰ হ’লেই ক’ৰবালৈ নিবলৈ সিহঁতক ল’ৰা লগা হয়। পাছত কাৰোবাৰ বেমাৰ হ’ল হোষ্টেলৰ, জিএছক মাতিলে, জিএছক নিবলৈকে ল’ৰা এটা নালাগিল !’ ‘নহয় ঔ, সেইটো সমস্যা কোনে সৃষ্টি কৰিছে!’ অলিন্দই মাতিলে, ‘বাহিৰলৈ ওলাই যোৱাটো বাদ দিয়া, দিনৰ সমস্যাবোৰত সলনি অকণ হ’ব। তাই ধাৰাটো এতিয়াই সলনি কৰিছে, তাই ভোট কিনিব খোজা নাই, কোনো ৰাজনৈতিক দলৰ চাপ’ৰ্ট লোৱা নাই কিনিবলৈ।’ ‘সেইটো নহয়, তুমি নাজানা। মুঠতে ভোট তাইক নিদিবা, ল’ৰা তল পৰি যাব।’ কালি নিশা অলিন্দহঁতৰ মেছত প্ৰচাৰ চলাবলৈ যোৱা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হোষ্টেল এটাৰ গোটেই ল’ৰাবোৰৰ মুখতো সেইটোৱেই কথা। সাধাৰণ সম্পাদকৰ প্ৰাৰ্থী তিনিটা। যুঁজখন কেৱল ল’ৰা দুটাৰ মাজলৈ নিবলৈ চেষ্টা কৰি থকা হৈছে। ছোৱালীবোৰেও ছাত্ৰীজনীক গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণ নোহোৱাকৈয়ে ভোট দিবলৈ নিবিচৰা বাবে অলিন্দৰ অশান্তি লাগিছে। তাৰ মনলৈ আহিছে— নিৰ্বাচনৰ পৰিৱেশটোৱে বিশ্ববিদ্যালয়খন কেৱল এমাহেই নহয়, সামগ্ৰিক গঠনটোৱেই বেয়া কৰি পেলোৱাটো সি বা তাই ঠিক কৰিব নোৱাৰে। ঢৌত গৈ আছে সকলো। নতুন নীতি প্ৰস্তুত কৰিব লাগিব উৰ্ধতন পক্ষই। তাৰ দৰেই কিবা ভাবি-চিন্তি তাই হয়তো উঠি দিছে নিজে, সি মাথোঁ উঠিব পৰা নাই। তাইৰ গম্ভীৰ ব্যক্তিত্ব এটা আছে, তাই কাম কৰিব পাৰিব যেন লাগিছে, কিন্তু জিকাৰ সম্ভাৱনা নাই। একেই গাম্ভীৰ্য এটা সি মাজে মাজে দেখা পায় পৰীৰ গাতো, কিন্তু তাক পাৰ হৈয়েই পৰীয়ে খিচিককৈ হাঁহি দিয়ে। তথাপি পৰীয়ে জগতখনলৈ পৰিৱৰ্তন আনিব পাৰিব যেন লাগে, সেই বিশাল যোগ্যতাৰ সমুখত সি নিজকে নগণ্য অনুভৱ কৰি গৈ থাকে।

ছোৱালীজনী নিজিকিল, বিতোপনৰ গাঁৱৰ ল’ৰাটোও নিজিকিল।

*** *** ***

অলিন্দই স্কুলীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ টিউচন কেইটামান লৈছে। আবেলিটোৱে বিদায় লোৱাৰ সময়। মোবাইলটো বাজিল, পৰীয়ে হেল্ল' টিউন শুনিছে, নহয়, ৰিংটো বন্ধ হৈ লগে লগে এটা মেচেজ, 'Can I talk to you?' গৃহপালিত চেনেহৰ পশু-পক্ষীৰ নতুন পোৱালিকেইটাৰ চেহেৰা প্ৰথম দেখা দৰে সি মোবাইলটোলৈ চাই ৰ'ল, এক নতুনত্বৰ আৱেশ, কিন্তু একে সময়তে পৃথক প্ৰজাতিৰ সৈতে আন্তৰিক সংযোগহীনতাৰ ব্যথা। আজি তাৰ জন্মদিন। ৰাতিপুৱাৰ পৰা বিতোপনহঁতে কৈ আছিল— 'আজি পৰীৰ শুভেচ্ছা অনাৰ ব্যৱস্থা কৰিবই লাগিব। আজিলৈকে কথা-বতৰা নচলিল, এনেকৈ থাকিলে নহয়, কাম হোৱাব লাগিব, আজি আমি কিবা এটা কৰিম।' সিহঁতে আগতেও মাজে মাজে জোৰ দিয়ে, তাইক কৈ দিবলৈ, কথা পাতিবলৈ। দ্বিতীয় ষাণ্মাসিকতো সি কাণে কাণ মাৰিহে পাৰ হ'ল, তৃতীয় ষাণ্মাসিকত তিনিখনত বেয়া, ৰূমত সি বহী মোকোলায়েই নাচায়, সিহঁতে ভাবে— তাইৰ সৈতে সিদ্ধান্তটো হৈ গ'লে তাৰ পঢ়াত মন বহিব, চতুৰ্থ ষাণ্মাসিকটোত যদি অলপ ভাল কৰিব পাৰে, ছমাহৰ পাছতে তৃতীয়টো ভালকৈ দি আজৰি হ'ব পাৰিব। অলপ আগতে সিহঁতে তাইক বাটত জোকাই তাৰ জন্মদিনৰ কথা কৈ গ'ল। অলিন্দই একো উত্তৰ ভাবি নাপাই তাইৰ মিচকলটোৰ সঁহাৰি ৰূপে মিচকল এটা দি ল'লে। ওলোটাই তাইৰ পৰাও আহিল, সি ৰিচিভ কৰিলে, 'আজি তোমালোকৰ মেছৰ কাৰোবাৰ বাৰ্থ দে নেকি? আমি কেনেকৈ জানিলোঁ জানানে নাই? আমাৰ লোকেল বিবিচিত দিছিল। কোৱাচোন কাৰ বাৰ্থ দে।' তাই হাঁহি হাঁহি ক'লে। সিও হাঁহি ক'লে, 'মোৰে বাৰু।' 'হেপী বাৰ্থ দে। এতিয়া মোক খুৱাব লাগিব। কি খুৱাবা কোৱা।' তাইৰ কাষৰ কেইজনীয়ে চিঞৰ-বাখৰ লগোৱাৰ শব্দ আহিল, সিহঁতেও শুভেচ্ছা জনাইছে, চিঞৰি চিঞৰি পাৰ্টি খুজিছে। সি ক'লে, 'ঠিক আছে বাৰু। মই বিজয়পাৰাত নাই, ইউনিভাৰ্চিটিৰ ভিতৰত টিউচন কৰি আছোঁ ছাৰ এজনৰ কোৱাৰ্টাৰত, অলপ পাছত লৈ যাম। তোমালোক কেইজনী আছা?' 'আমি... চাৰিজনীলৈ আনিব লাগিব। মই বিচৰা নাই কিন্তু দেই।' 'বাৰু, হ'ব।'

টিউচনটো এৰি সি মালিগাঁৱৰ ৰেস্তোৰা এখনলৈ গ'ল, চাৰিটা দামী কাটলেট লৈ বিজয়পাৰা পালেহি, বুকুখন থকথককৈ কঁপিছে, জাৰৰ দিনৰ অপ্ৰত্যাশিত কিনকিনীয়া বৰষুণ এজাক অলপ পূৰ্বৰ পৰা পৰিবলৈ ধৰিছে, ছাতি নল'লেও সমস্যা হোৱা নাই, বৰষুণজাক তাৰ উদ্দেশ্যেই অহা যেন লাগিছে। ঠাণ্ডাটো আৰু বৰষুণজাকে ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক ইতিমধ্যে ৰূমে ৰূমে ভৰাই পেলালে, যেন বাটটো ধুৱাই মুকলি কৰি পেলাইছে। কাৰেণ্টো নাই, বহুতে কয়— 'বিজয়পাৰাৰ আকাশত চৰাই একোটাই মুতিলেও কাৰেণ্টটো তিনিঘণ্টালৈ যায়।' ঘৰে-ঘৰে, হোষ্টেলে-মেছে জিলিকা পোহৰবোৰ যেন নক্ষত্ৰ-মণ্ডলীৰ চিত্ৰ। এই আন্ধাৰ, শীত, বৰষুণ, মহাজগত— সকলোৱে অনুভৱতকৈ তাইৰ প্ৰতি অনুভৱ কিমান বিশাল, তাকে বুজাৰ প্ৰস্তুতি যেন সি লাভ কৰিছে। সিয়েইনো কিমান বুজিব! তাই বুজিবনে? মনলৈ প্ৰশ্ন আহিল। আকৌ কল্পনা। সি পৰীহঁতৰ গেটৰ সমুখত ৰৈ উমান ল'লে— তাইলৈ ফোনটো কৰি সি মাতটো উলিয়াব পাৰিব নে নাই।

ফোনত সি মতাৰ লগে লগে তাই ওলাই আহিল। টিঙৰ গেটখন খোলাত ভিতৰৰ সামান্য পোহৰ দুয়োটাৰ গাত পৰিলহি। তাৰ মুখত আৰু মাত নাই, তায়ো মাতিব পৰা নাই। তাইৰ সোঁহাতখন আগবাঢ়ি আহিল, সি টোপোলাটো দিলে, কিন্তু তাই তাৰ হাততহে ধৰিছে, সি বুজিলে তাই শুভেচ্ছা জনাবলৈ হেণ্ডচেক দিবহে খুজিছিল, টোপোলাটো সি বাওঁহাতেৰে ধৰি তাইৰ বাওঁ হাতলৈ আগবঢ়ালে আৰু সোঁহাতৰ খামোচটো খাপ খুৱাই ধৰিলে, দুয়োটাই ধৰি ৰৈ থাকিল। সময় পাৰ হ'ল, এটায়ো এৰিব খোজা নাই। তাৰ হাতখনলৈ মগজুৰ সংকেত আহিল, সি জানিছে— এয়া মিছা কাহিনী, 'আজি নিশ্চয় তাই নচুৱাবলৈ কৰা নাই, বা খৰচ কৰোৱাৰ চতুৰালীও নাই, কেৱল অলপ নির্দোষ ফূর্তি, হয়তো মনো গৈছে সঁচাকৈ শুভেচ্ছা জনাবলৈ, অধিকাৰ সাব্যস্ত কৰা দৰে খুজি খাবলৈ, কিন্তু কাইলৈ আকৌ চালাক হৈ পৰিব, খোজোঁতেও সেয়া এবাৰ সকীয়াবলৈ নাপাহৰিলে— মই খোজা নাই দেই! মোক গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰিব কেলেবাং চেহেৰাটোৰ বাবেই, বা আজি মোৰ কোনো পৰিচয় নাই নিজেও দিব পৰাকৈ, এনেকৈ মই নিজেও নোৱাৰিম আশা কৰিব, কিমান বন্দী হ'বা এই মিছা চালনাত, নিজেই গঢ়া মিছা ভ্ৰমত!' তাৰ মুঠিতো ঘপকৈ এৰাই গ'ল, এন্ধাৰত হেৰাই যাব খোজা যেন কৰি উভতি গুচি আহিল চাঁটকৈ। তাই ৰৈ থাকিল ক্ষন্তেক, তাৰ হাতখনত ধৰিয়েই থকাটো তায়ো পাহৰি গৈছিল, সি গুচি যোৱাৰ ফালে উমান লৈ তাই শংকিত হ'ল নিজৰ কৰ্মত, পিছ মুহূৰ্ততে নিজকে সহজ কৰি ক'লে— নহয় একো, ধেমালিহে। তাক কিয় মাতিছিল তাই নিজেই নাজানিলে।

খাই হোৱাৰ পাছত তাই মেছেজ দিলে— শুভেচ্ছা আৰু পাৰ্টি খোজা বাবে বেয়া নাপাবলৈ। পুনৰ এটা মেছেজ আহিল, ৰেডিমেট, গভীৰ বন্ধুত্ব থকাজনকো দিব পৰা, প্ৰেমিককো দিব পৰা। অলিন্দ শান্তকৈ বহি আছে। 'কি দিছে?' বিতোপনে সুধিলে। 'এনেই। বেয়া নাপাবলৈ।' সি আহি কথাখিনি সৰকে কওঁতে তাক আৱেগিক দেখা নগৈছিল, এতিয়াও নেদেখি বিতোপনে আকৌ সুধিলে, 'ভাবি আছা কিবা? কি দিছে?' সি নিৰ্লিপ্তভাবে ক'লে, 'যদি সঁচা অৰ্থত এনেকুৱা হ'লহেঁতেন আজি!' 'নহ'বগৈ যেন ভাব আহিছে নেকি? বাদ দিয়া! তুমি ফুল বিচাৰিছিলা, তৰা পালা বুলি ভাবা, দূৰতে থাকিব সদায়, গতিকে দুখ নকৰিবা।'

চতুৰ্থ ষাণ্মাসিক শেষ হ'বলৈ বেছি দিন নাই। স্পেচিয়েল পেপাৰ এখনৰ ক্লাছলৈ অধ্যাপক নহাত সিহঁতে অথালি-পথালিকৈ বহি দুদিন আগত পাৰ হৈ যোৱা বিশ্ববিদ্যালয় সপ্তাহৰ বিষয়ে পাতি আছে। সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠান অতি বেয়া হৈছে। নিৰ্বাচনৰ সময়ত জিলেপি ডান্স দিবলৈ লগোৱা আৰু মিঠা মাত শুনি ভোট দিয়া ছোৱালী এজনীয়ে কৈ আছে— 'জিএছে বহুত টকা মাৰিছে। যোৱাবাৰতকৈও বেয়া হৈছে ফাংচন। সি এমএলএ হ'ব পাৰিব, তাৰ এতিয়াই এইবোৰ লক্ষণ ওলাল।' তাইৰ মুখত তাৰ প্ৰতি ঘৃণা প্ৰকাশিত

হৈ উঠিছে। 'বুজাৰ উচিত সময় ভোটাৰৰ সদায়েই পাৰ হৈ গুচি যায়।' অলিন্দই ভাবিলে। 'ঐ, তহঁতে সেইবোৰ থচোন। এটা কথা ক। ফ'ৰ্থ ছেম পাৰ হৈয়েই তহঁততো বিয়া হ'বি, তহঁতক মানুহটোৱে আগলৈতো পিটিব, তেতিয়া কি কৰিবি? ইমান ডিগ্ৰী লৈ মাৰ খাই ভাল লাগিবনে?' তীক্ষ্ণ আৰু শান্ত নজৰুলে মাজে মাজে এনে ধেমালি একোটা কৰে, গোটেইকেইটাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। সি ল'ৰাকেইটামানলৈ চাই সুধিলে, 'তহঁতে কচোন, তহঁতে মানুহজনীক আগলৈ পিটিবি নে নাই?' এজনীয়ে হাঁহি হাঁহি ক'লে, 'মোক পিটিলে ময়ো পিটিম।' নজৰুলে আকৌ তাৰ স্বভাৱসুলভ ভংগিৰে ক'লে, 'মানে পিটিবাহে, এৰি নিদিয়া!' গোটেইবোৰে আকৌ হাঁহিবলৈ ধৰিলে। 'তই পিটিবি নে নাই?' নজৰুলে একেবাৰে সমুখতে থকা অলিন্দক ধৰিলে, 'তই পিটিব নোৱাৰ। তই ৰোমাণ্টিক মানুহ। কোনোবা আছে নে নাই তোৰ?' একেলগে কেইবাটায়ো ক'লে, 'অঁ কোৱা কোৱা, কোন আছে কোৱা। আজি সৰেই ক'ব লাগিব।'

গোটেইবোৰ ৰ'ল। ঝৰ্ণাই উচ্চাৰণ কৰিলে, 'পৰী।' অলিন্দই ভিতৰি চঁক খাই গ'ল, গাটোত শিহৰণো বৈ গ'ল, যেনে-তেনে ধেমালিৰ সুৰত সি ক'লে, 'এই নামটো কিয় ওলাল ইয়াত! এই নামটো ময়ে আজিলৈকে কৈ পোৱা নাই!' ঝৰ্ণাই ক'লে, 'মই কেতিয়াবাই জানো।' 'কি জানা? কেনেকৈ?' 'মোৰ ৰূমমেটৰ ফ্ৰেইণ্ড হয় তাই, কলেজত দুয়োজনী একেলগেই থাকে। মেথছৰ কাৰণে সুধিলে মোক ৰূমমেটে— অলিন্দ নামৰ ল'ৰা এটা আছে নেকি?' 'কি কি সুধিলে?' 'একো সোধা নাই অন্য। জোকোৱা-জুকি চলি থাকে বুলি কৈছে।'

'তই ল পঢ়িবলৈ গৈ ৰিজাল্ট বেয়া কৰিছ নেকি?' নজৰুলে সুধিলে। তাৰ কোৱাৰ ধৰণ দেখি আটাইৰে আকৌ হাঁহি উঠিল, কিন্তু ইতিকিং যেন হ'ব বাবে হাঁহি নামাৰিলে। আন এটাই ক'লে, 'অলিন্দ, তই কিয় পঢ়া এৰি দিছ? আমাৰ ছেমিষ্টাৰ চিষ্টেম দেখিছই, বহীখন মুখস্থ কৰিলেই নম্বৰ পায়, অংক নুবুজিলেও হ'ল, লাইন বাই লাইন লিখি দিবহে লাগে, কিয় পঢ়া নাই! তোৰ সমস্যা আছে যদি আমাক ক, আমি ইমানবোৰ তোৰ ভাল বন্ধু আছোঁ, তই কি চিন্তা কৰি থাক?' নজৰুলে ক'লে, 'ইয়াৰ মনত কিবা প্লেন আছে। ইয়াত অংক কৰাৰ অভ্যাস হেৰাই যায়, দুবছৰৰ অভ্যাসে ইনোভেটিভ সামৰ্থ্য নোহোৱা কৰি দিয়ে, সেইবাবেই বিভাগটোত আজিলৈকে একো ভাল কাম হোৱা নাই। ... আমাৰ কোৱালিটি বেয়া হৈ গৈছে দুবছৰত, তোৰ ৰৈ গৈছে কাৰণে কেতিয়াবা কামত আহিব। কিন্তু সোনকালে ষ্টাৰ্ট কৰ, কিয় ইমান দিন এনেই কটাইছ? এইবাৰ কেনেকুৱা হ'ব তোৰ? ওলাই যা ভালকৈ!'

বিশ্ববিদ্যালয় এৰিবৰ সময়ত ক্লাছবোৰ নোহোৱাত সিহঁতে ভালেই পাইছে। এতিয়ালৈ সিহঁতৰ অভিজ্ঞতা ভালদৰেই হৈ গৈছে— নপঢ়ুৱালে চিন্তিত হ'বলগীয়া নাথাকে, কমকৈ

পঢ়ি বহীখনৰ পৰা নম্বৰ পাবলৈ সুবিধাহে হৈ পৰে। পাতিবলৈ বাকী থকা কথাবোৰ, মাতিবলৈ বাকী থকা মানুহবোৰ, লগ কৰিবলৈ বিচৰা সংগবোৰ— সকলো পূৰাই লোৱাৰ এয়াই সময়, পূৰাব পৰা-নোৱাৰা প্ৰত্যেকৰে মনত ভাৱনাই দোলা দিবলৈ লৈছে।

কৌশিকে ঝৰ্ণাহঁতৰ হোষ্টেলৰ ফালে ফুৰিবলৈ অলিন্দক লগ ধৰিলে। সি চতুৰ্থ ষাণ্মাসিক দি এইফালেই ৰূম লোৱাৰ চিন্তা কৰিছে। এতিয়া অৱশ্যে ৰূম চোৱাৰ ইচ্ছা তাৰ নাই, সেইটো চলতে ঝৰ্ণাৰ হোষ্টেলৰ সমুখত ৰৈ তাইক এবাৰ ভিৰ নোহোৱাকৈ লগ কৰি যোৱাৰ মন।

সি ঝৰ্ণালৈ ফোন কৰিলে, তাই আহি পোৱা দেৰি হ'ব, দুয়োটা উভতিল। কৌশিক অলিন্দৰ সৈতে সদায় একে বেঞ্চত বহে, সিহঁতৰ মেছলৈও গৈছে বহুবাৰ, বিতোপনহঁতৰ মুখেৰে পৰীৰ বিষয়ে শুনিছে। এটা নিৰাপদ মানুহ পাই অলিন্দই ক'লে, 'এনেকৈ মন গ'লেই কাৰোবালৈ ফোন কৰিবলৈ মোৰো মন যায়।'

'বিশ্ববিদ্যালয়ত এইবাৰ সত্তৰ শতাংশ ছোৱালী, ভাল এজনী চোৱা, প্ৰপ'জ দিয়া, তাৰ পাছত মন গ'লেই ফোন কৰিবা, কথা পাতি থাকিবা সদায়!' কৌশিকে বেপৰোৱা ভংগীৰে ক'লে। অলিন্দৰ সন্দেহ হ'ল, সি কৌশিকৰ মুখলৈ চালে, কৌশিকে চকু আঁতৰ কৰি লুকুৱাব খুজিছে। 'কিবা কাৰণ আছে তুমি এনেকৈ কোৱাৰ। কোৱাচোন, কিয় ক'লা!'

'তুমি চাই থকাজনী ভাল ছোৱালী নহয়, চালে বেলেগ ছোৱালী চোৱা।'

'কোনে কি ক'লে? তুমি আজিলৈকে এনেকৈ কোৱা নাই, আজি কিয় ক'লা?'

'মই ঝৰ্ণাক সুধিবলৈ ক'লোঁ তাইৰ ৰূমমেটক। ৰূমমেটে তেতিয়া প্ৰথমে সুধিলে ঝৰ্ণাক যে ল'ৰাটো কেনেকুৱা, ভাল নে বেয়া। ঝৰ্ণাই ক'লে— ল'ৰাটো বহুত ভাল। তুমি যে পঢ়াত চোকা ক'লে তাইক, কিন্তু ৰিজাল্ট বেয়া হৈছে, কিবা কাৰণত পঢ়াত মন বঢ়ুৱাব পৰা নাই। তেতিয়া ৰূমমেটে ঝৰ্ণাক ক'লে— ভাল ল'ৰা যদি হাক দিবি, ছোৱালীজনী ঠিক নহয়, ল'ৰাবোৰৰ লগত খেলি থাকে, প্ৰপ'জ দিলে পৰীয়ে নহ'ব বুলি ক'ব নতুবা হেং কৰি থ'ব, বেছিকৈ টানি ধৰিলে ক'ব— বন্ধু বুলিহে ভাবি আছিলোঁ, তুমি এইবোৰ ভবাটো নাজানোৱেই! এতিয়াই তাৰ তেনেকুৱা হৈছে, পাছত বেছি অনিষ্ট হ'ব।'

'তুমি সুধিব নালাগিছিল নহয় সেইটো! মোক নোকোৱাকৈ সুধিছা!' অলিন্দৰ ভৰি দুখন থিৰে নৰ'ব যেন কৰিলে, মাত অস্পষ্টকৈ ওলাল, সিহঁতে খোজ কাঢ়ি থকা পথটো আৰু চাৰিওফালৰ সকলো বিভ্ৰম যেন লাগিছে, 'তুমি কিয় সুধিলা!' আক্ষেপ, বেদনা, প্ৰতিবাদ, সকলো সুৰ তাৰ মাতত মিহলি হ'ল। বাস্তৱটো জানিও সি মিছা সপোন এটাকে অৱলম্বন কৰি জীয়াই আছিল, তিতা সেপ এসোপাৰ দৰে বুকুৰ ভিতৰলৈ বৈ যোৱা হতাশা আৰু যাতনাবোৰৰ উপশমৰ একমাত্ৰ অৱলম্বন আছিল সেই সপোনটোৱেই, আজি

পৰীৰ লগতে অহৰহ থকা ছোৱালীজনীৰ মুখৰ কথাখিনি শুনি সি যেন দাপোনৰ মুখামুখি হ'ল, য'ত নাই কোনো সপোন, কেৱল আছে নগ্ন বাস্তৱ, সি কঁপি উঠিল, তাৰ অস্তিত্ব যেন ভাগি পৰিব খুজিছে।

'তুমিতো জানিব লাগিব— কি হ'ব-নহ'ব। তুমি দূৰৰ পৰা অকণমান চালা, দেখিলা তাইক, হৈ গ'ল তোমাৰ মনত ফূৰ্তি। দিনটোত মিচকল এটা দিলে, তুমিও এটা দিলা, হৈ গ'ল তোমাৰ মন ভাল। তেনেকৈ কি হ'বগৈ! তুমি নিজে কঁপিলে নহ'ব নহয়, তাই কঁপিব লাগিব, তেতিয়াহে হ'ব। তুমি চাইছা মানে বেলেগেও চাইছে, কাৰণ তুমি কিবা এটা দেখিহে চাইছা, সেইটো কিজানি বেলেগেও দেখিছে। তোমাক যিকণ সঁহাৰি দিছে সেইকণ বেলেগকো দিব, তুমি তাতকৈ বেছি আনিব পাৰিব লাগিব। যিবোৰ মেছেজ তোমালোকে দিয়া একো মিনিং নাই। সেইবোৰ ৰেডিমেট মেছেজ সৱেই সৱকে দিয়ে। তোমাক ঠাণ্ডা পাই বয়ফ্ৰেইগুলৈ দিবলগীয়া মেছেজবোৰেই পঠিয়াই দিয়ে যেনিবা। তুমিও বিচাৰি বিচাৰি তেনেকুৱাই দিয়া। তাই চাগে হাঁহে, আৰু কি কৰিব! তুমি একো নাজানাই তাইৰ বিষয়ে, নামটোৱেই নাজানা, সদায় পৰী পৰী শুনি তুমি সৰগৰ পৰী যেন কল্পনা কৰি আছা, চেহেৰাটোও পৰীৰ নিচিনা, তাইৰ আচল নামটো কোৱাচোন।' অলিন্দই ক'ব নোৱাৰি তাৰ মুখলৈ চালে। 'সেয়া নাজানা! তাইৰ কলেজীয়া নাম ডেইজী।'

'হ'লেও তুমি বন্ধু হৈ মোক নোকোৱাকৈ সেইটো কৰিব নালাগিছিল। ঝৰ্ণা আৰু ৰূমমেটে মইহে সোধা বুলি ভাবিব।'

'অঁ, তেনেকৈয়ে ভাবিছে বাৰু।' কৌশিকে দোষী ভাবত হাঁহি মাৰিলে, সি ভবাই নাছিল অলিন্দই এই ৰূপ ল'ব, তাৰ মাত্ৰ কৌতূহল আৰু লগতে জোকোৱা-জুকিখিনি শুনি সহপাঠীসুলভ সামান্য ঈৰ্ষা হৈছিল। 'তোমাৰ বেয়াটো আমি কোনেও কৰা নাই। ৰূমমেটজনীয়ে প্ৰথমে সুধিছে— ল'ৰাটো ভাল নে বেয়া। ভাল বুলি কোৱাতহে বাদ দিবলৈ কৈছে।'

আয়েক ঢুকাল। কেইমাহমানৰ পৰা বেমাৰ হৈ আছিল যদিও অলিন্দৰ বাবে অপ্ৰত্যাশিত খবৰ। সমুখত পৰীক্ষা, আৰু এনেয়ো সি অহা-নহাটো লেখৰ নহয়, তথাপি সি গুচি আহিল। তেওঁৰ অনুপস্থিতিত তেওঁৰ অস্তিত্বটো কেনেকৈ অনুভৱ কৰিব পাৰে বুজিবলৈকে যেন সি আহিছে, এই অনুভৱে তাক ডেইজীক আৱিষ্কাৰৰ যাতনাৰ পৰা কিছু ৰেহাই দিব নেকি চাব খুজিছে।

দুপৰীয়া ডাঙৰ মহাক আৰু সৰু মাহীয়েক এজনী সোমালহি, বহঁতপুৰৰ পৰা উভতি আহিছে। 'ডাঙৰ বাইদেউ, তোক ক'লে তই বেয়া নাপাবি। দেখি-শুনিহে কৈছোঁ। সি বা তাই যদি অকণমান যত্ন ল'লেহেঁতেন, আইৰ আয়ুস এসপ্তাহ হ'লেও বাঢ়িলহেঁতেন।' সুকন্যাই ক'লে, 'মোক বেয়া নাপাবি বুলি কিয় কৈছ! এতিয়া আগৰ সি নহয়েই, আগতেও

নাছিল। মাজুলীৰ পৰা পইচা অনাৰ সময়ত বা নিজৰ বিপদৰ সময়ত যি অকণমান আছিল। বোলে মোৰ লগত বৰ ভাল, মোৰ প্ৰতি বৰ আদৰ, সেইবাবে তহঁতে মোক ক'লে মই বেয়া পাম সেইটোতো নহয়। মই কাকো ক'বলৈ নাযাওঁ, নিজে যি পাইছোঁ সেয়াই।' ডাঙৰ মহাকে ক'লে, 'বাইদেউ, কি কৰিছে সিহঁতহালে জানেনে! আই যোৱাৰ তিনিদিনৰ আগত মই আহিছিলোঁতো। সিহঁতে ভিতৰি হেনো গম পায়েই, ডাক্তৰে চাই কৈ গৈছে হেনো— লক্ষণটো যোৱাৰ লক্ষণ। এতিয়াহে ওলাইছে সেইবোৰ। সেইদিনা কি কৰিছে তাই— ডাক্তৰে ভিটামিনৰ দৰৱ দুটামান দিছিলে, তাই চান-কাঢ়ি চান-কাঢ়ি আইক খাবলৈ দিছে, তাকো মিঠাতেলৰ বটলত অকণমান অকণমান ভৰাই কাষত থৈ দিছে, আচল বটলকেইটা নিজলৈ থৈছে, মানে মৰিলে সৰ বাহিৰলৈ উলিয়াই লৈ যাব, নষ্ট হ'ব, ভিটামিনহে, তাই সেইবোৰ খাব।' মাহীয়েকজনীয়ে ক'লে, 'বৰ কষ্ট পাই মৰিল ঐ, বৰ কষ্ট পাই মৰিল। আইলৈ বৰ বেয়া লাগে। শেষৰ দিনকেইটাও বৰ কষ্ট খালে। এসপ্তাহৰ আগতেই তাই আইৰ কাণৰ থুৰীয়া খুলিলে। আয়ে সেইযোৰ সৰু তিনিজনীক ভগাই দিম দিম কৰি আছিল সদায়, বাকী দুজনী পলায়েই গ'ল, এনেই মোৰ ভাগতে পৰিব লাগিছিল।'

সিহঁতৰ অন্ত নপৰা অভিযোগ শুনি অলিন্দই ক'লে, 'ছমাহৰ মূৰত এদিন মাকলৈ দুখ কৰাতকৈ, তোমালোকৰ নিজৰ মা, লৈ নগ'লা কিয়?' সিহঁত থমকি ৰ'ল। 'সেইটো ল'ৰাবিলাকৰ দায়িত্ব', মাহীয়েকে ক'লে। 'হ'লেও নিজৰ মাকলৈ দায়িত্ব-চায়িত্বৰ প্ৰসংগ পাছত! আমি সৰেই প্ৰতিপাল কৰিছোঁ, আমাৰ ঘৰত তিনিওজন বহুদিনকৈ আছিলহি। তোমালোকৰ ঘৰবোৰেই দেখি নাপালে। মন নাযায় নে নিজে নি অকণমান শুশ্ৰূষা কৰিবলৈ?' মহাকে ক'লে, 'সেইটো ৰাইজে নীতি কৰি থৈছে। বুঢ়া বয়সত পুতেক-বোৱাৰীয়েকে চাব লাগিব পিতৃ-মাতৃক। ল'ৰাৰ দায়িত্ব সেইটো।' অলিন্দই ক'লে, 'ৰাইজৰ কথা বাদ, নিজৰ মন নাযায় নে? ল'ৰা বা ছোৱালীৰ কি পাৰ্থক্য আছে?' সিহঁতৰ মনত এতিয়াহে খেলালে যে— দোষ সিহঁতলৈও পৰাৰ সুযোগ নথকা নহয়। তেনেকৈ কওঁতা বাৰু এতিয়া নাই, তথাপি অলিন্দৰ দৰেই কোনোবা কেতিয়াবা ওলাবওতো পাৰে। মাহীয়েকে চিন্তা কৰি ক'লে, 'আছে পাৰ্থক্য! ল'ৰাই মাটিবোৰতো পাইছে। ল'ৰাৰ ভাগত সৰ ৰৈ গৈছে। গতিকে দায়িত্ব পালন কৰিবই লাগিব।' 'তাৰমানে মাটি পালে তোমালোকে কৰিলাহেঁতেন। তেতিয়া দুখটো ছমাহৰ মূৰতহে নালাগে।' 'থ থ সেইবোৰ', সুকন্যাই তাক নিৰ্দেশ দিলে।

মহাক-মাহীয়েক যোৱাৰ পাছত অলিন্দহঁতৰ চিন্তা নিজৰ ঘৰৰ ভিতৰত আবদ্ধ হ'ল। আগফালৰ বাৰাণ্ডাত বহি সমুখৰ গতিময় পথটোলৈ চায়ো তাৰ মনে জড়তা ভাঙিব পৰা নাই। ঘৰখনত আৰু এটা দিন সোমাই থাকিবলৈও অশান্তি লাগিছে। পুৰা বিপুল-সুকন্যাৰ দুযাৰমান কথাৰ কটা-কটি শুনাৰে পৰা তাৰ অশান্তি লাগিয়েই আছিল।

সুকন্যা আহি বহিল, '... এইবাৰ পৰীক্ষা দিলেও এবছৰ ৰ'ব লগা হ'লেই, দুখোঁটালী হ'লেও ওপলৈ উঠাবলৈ মোৰ মন আছিল, পাছ কৰি কিহবাত সোমোৱা হ'লে এইবাৰেই আৰম্ভ কৰিলোঁহেঁতেন, সেইটো সপোন পূৰ নহ'ল এইবাৰ। টাইলছ লগোৱা ঘৰ এটাত থাকিবলৈ মোৰ বৰ মন আছে। কৰিম, কৰিব লাগিব এদিন সেইটো, সাজিমেই মই, সোনকালে ক'ৰবাত সোমা। আমাৰ এই চুবুৰীটোতে সৰৰে ঘৰ ওপৰলৈ উঠি ৰমক-জমক হ'ব, এঘৰো বাকী নাথাকে, তাৰ মাজত আমি সোমাই থাকিম নেকি চেপেতা লাগি! সৰৰে একেটাই চিন্তা— কোনে কাৰ আগতেই সাজিব পাৰে। গে'টখনো ওখ কৰিব লাগে। আমাতকৈ পাছত আহিও সৰেই দুবাৰ দুবাৰ গেট বহুৱালে। আমাৰখন উঠাই ওখ কৰিব লাগিব।'

'আপুনি কি কথা গাই থাকে একেৰাহে! মাকজনী মৰিছে, সৰৰে কথা সেইবোৰ! মই পঢ়িম কষ্টৰে, টকা আহিব ঘৰ সাজিবলৈ, গেট সাজিবলৈ। মোৰ সপোন নহয় নহয় সেইবিলাক। পেটে-ভাতে খাই জীয়াই থাকিলেও মোৰ মনলৈ একো নাহেই সেইবোৰৰ বিষয়ে। ঘৰখন শান্তিৰ পাব লাগে। অকণমান শান্তি পাবলৈ নাই ঘৰখনত, এইখন ঘৰ? চাৰিটা মানুহ, চাৰিটা মন, চাৰিখন ঠাই। এক ছেকেণ্ড শান্তি নাই। ইটা চপৰাকেইটাই ঘৰ নুবুজায় নহয়, যিবোৰৰ ভিতৰত অশান্তি সেইবোৰে অহৰহ সেইটো ভাবে।' সুকন্যা ৰ'ল। যোৱা দুবছৰো তাৰ মুখেৰে তাই এনেকৈ একো শুনা নাছিল। তাৰ চিন্তাধাৰাই তাইৰ সপোনক স্পৰ্শ নকৰা দেখি তাই আহত হ'ল।

তাইৰ আকাংক্ষাখিনিৰে প্ৰতিক্ৰিয়া যেন ভাবিব লগা নোহোৱাকৈ অলিন্দই এইবাৰ অতি শান্ত আৰু সহজভাবে ক'লে, 'মই গধূলি যাবগৈ লাগিব, ওলাওঁ আৰু।' গধূলিলৈকেই ঘৰখনৰ ভিতৰত সোমাই থাকিবলৈ সাধ্য নহ'ব যেন সি অনুভৱ কৰিছে। মেছলৈ যোৱাটোও কেৱল ন্যূনতম বিকল্পহে এতিয়া, ডেইজীৰ স্বপ্নয়ো ধৰা নিদিয়ে, মাথোঁ সি জোৰ কৰি জগতখনৰ অৰ্থ আহিব আহিব কৰি বুজাই থাকে নিজক। গেটৰ বাহিৰত বাইক ৰাখি হীৰকজ্যোতি চোতাল পালেহি, 'তুমি ঘৰলৈ অহাৰ কথা কালি মোক বিতোপনে ক'লে, মই ভাবিলোঁ তুমি থাকোঁতেই সোমাই যাওঁ।' হীৰকজ্যোতি পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ, অলিন্দহঁতৰ মেছত আছিল, চিনিয়ৰ, যোৱাবাৰ অমৰা কলেজত চাকৰি পাইছে।

'কেনেকুৱা পাইছে অমৰা কলেজ?'

'গোহালি।'

অতীতহীনতা

কিবা একোটা পাবলৈ যুঁজ কৰি থকা ল'ৰাবোৰৰ মাজত স্বপ্নহীন হৈ সোমাই থাকিলে কেতিয়াবা সিহঁতে অশান্তিও পাব পাৰে, এই ভাবি অলিন্দই কাষৰে মেছ এটাৰ এজনীয়া ৰুম এটালৈ গুচি আহিল। হোষ্টেলত পুৰণা লগবোৰ কমি যোৱাত ডেইজী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাষৰে বেলেগ এঠাইলৈ গ'ল। যোৱাৰ আগত তাক মেছেজ দি জনালে। নিদিলে নোহোৱা ধৰণৰ এটা খবৰ, তাত অধিক গোন্ধ লোৱা অনুচিত। পুনৰ মেছ সলাই সেই ঠাইলৈ গুচি যাবলৈ তাৰো মন যায়, কিন্তু এয়া যে বহুৱালী হ'ব, সি বুজে।

নতুন মেছটোত ল'ৰা-ছোৱালী-পৰিয়াল সকলো থাকে। বিতোপনৰ লগৰ যাদবেন্দ্ৰ আৰু গণিতৰে সিহঁতৰ সৰতকৈ চিনিয়ৰ ৰাজলক্ষ্মীও আছে। ৰাজলক্ষ্মীয়ে পিএইচডি কৰিছে, যাদবেন্দ্ৰ-কৌশিক-কুঁকিহঁতে একেলগে এমফিলত ছীট পাইছে। নিজৰ ভৱিষ্যৎবোৰত সিহঁতে কি দেখে, সেই দৃশ্যবোৰৰ কি প্ৰয়োজন সিহঁতে অনুভৱ কৰে, সি বুজি নাপায়। নিজৰ ভৱিষ্যৎটোলৈ কিবা বিচাৰিব পাৰি নেকি, তাৰ সন্ধানত সি অতীতলৈ ঘূৰি চায়, কিন্তু উভতি আহে বহঁতপুৰ স্কুলৰ পিছফালৰ বাহনিৰ পৰা বিজল হৈ, সুকন্যাৰ কোববোৰৰ বিষ লৈ, পুনৰ চাই পঠিয়াই সি, চাপৰিৰ গৰাৰ চপৰা এটাৰ সৈতে ব্ৰহ্মপুত্ৰত সৰি পৰে, ডেইজীৰ নতুন মেছটোৰ দিশে চায়, প্ৰেম প্ৰেম খেলি আছে তাই কাৰোবাৰ সৈতে, 'কিয় সমস্তক ত্যাগ কৰি তাই কেৱল মোকেই নাভাবে?' অশান্তি মুক্ত হ'বলৈ বহু চেষ্টাৰে অতীতটো অন্বেষণ কৰি সি একোৱেই বিচাৰি নাপায়, তলি শূন্য। সি যেন থিয়ৈ জন্ম হয় প্ৰতিটো বৰ্তমান দিনত। হামি এটা আধাতে বন্ধ হৈ পূৰাকৈ বায়ু সেৱন কৰিবলৈ নোপোৱা যেন অনুভৱ হয়। 'পৃথিৱীত প্ৰলয় কেতিয়াও নাহিবই নেকি? প্ৰলয় আহি পৃথিৱীখনত হুৰমূৰ লগাই দিয়া হ'লে! মানুহবোৰ সলনি হৈ যাওকচোন— স্থান, কাল, পৰিচয়, সকলোতে! সাধাৰণ অৱস্থাত থকাটো বেছি কঠিন। প্ৰলয়তহে সহজ মোৰ জীৱন! ... তাইক প্ৰপ'জেই দি আহোঁ! নহ'ব বুলিয়েই ক'ব, তথাপি কৈ দিয়া যাওক, নোকোৱাকৈ থকাৰ লেঠাটোৰ পৰাও মনটো মুকলি কৰি লওঁ! একো নাই মোৰ আজি, শূন্য মানুহ, কিহেৰে প্ৰেম কৰিব? শূন্য হৈও মই জীয়াই আছোঁ, সেই অস্তিত্বটোৰ মূল্য কিমান— এই সময়ত চাওঁ নিজকে জুখি— নিজৰ মূল্যহীনতাক চকুৰে চাই আহোঁ!'

সন্ধিয়া সি ফোন কৰি তাইৰ সৈতে কথা পাতিলে। জন্মদিনৰ দিনা পতাৰ পাছত প্ৰথমবাৰ। তাৰ অকণো সংকোচ লগা নাই, মাত কঁপা নাই। ‘লক্ষ্য থিৰ কৰি ল’লে এনেকুৱাই হয়!’ সি ভাবিলে।

‘মই তোমাক কথা এটা ক’ব খুজিছোঁ। কাইলৈ ন বজাত মই ফোন কৰিম, তুমি তোমালোকৰ গেটলৈ ওলাই আহিবনে?’

‘অঁ, যাম।’ কৈ লৈ তাই অকণমান হাঁহিলে— ‘তুমি কি ক’বা কাইলৈ!’ অলিন্দই ক’লে, ‘কাইলৈ জনাম বাৰু, এতিয়া নকওঁ।’

পুৱা সি সমুখত ৰৈ তাইৰ খা-খবৰ ল’লে, আৰু ক’লে, ‘মই কথা এটা ক’ম, তুমি ভাবি ক’বা।’ তাই শুনিবলৈ ৰৈ আছে। এতিয়াও অলিন্দৰ কঁপনিটো উঠা নাই, তাইক দেখিলেই আনকালে যিটো উঠে। তাইৰ মুখত ‘নহ’ব’টো শুনিবলৈ সি মাথোঁ সাজু হৈছে। সি কিয় এইটো শুনিবলৈ আহিছে, পুনৰ এবাৰ ভাবিলে— কৈ দিলে হেৰাই নাযাব তাই, স্পষ্টকৈ নিজ মুখেৰে শুনি তাই ভালকৈ মনত ৰাখিব, তাইৰ কল্পনাত আচ্ছন্ন হৈও দুবছৰে তাৰ একো সলনি নাহিল, আজি সলনি আহিলে হয়তো সপোন গঢ়ি উঠিব, এদিন সি কিবা কৰিব পাৰিব, তেতিয়ালৈ কিজানি তায়ো পচন্দ কৰি তাৰে হৈ যাব।

‘মই তোমাক ভাল পাওঁ।’ সি ক’লে।

‘বেয়া লাগে আৰু! মই বন্ধু বুলি ভাবোঁ, তুমি সদায় সেইবোৰ ভাবি থাকা!’

অলিন্দই অপ্ৰস্তুত হৈ ইফালে-সিফালে খোজ চলাব বিচৰা যেন কৰিলে, চকুলোহীন থুনথুননি এটাৰ এখুদমান মুখেৰে উফৰি পৰিল, সি বল দি বাকীখিনি ভিতৰতে ৰখালে। ‘তুমি বেয়া নাপাবা’, ভগা ভগা মাতেৰে তাৰ মুখেৰে ওলাল।

তাৰ বিহ্বলতা তাইৰ চকুত ধৰা দিছে, সেয়া দমনৰ গম্ভীৰ চেষ্টাই তাৰ ব্যক্তিত্ব এটা ফুটাই তুলিছে, উপেক্ষা কৰিলেও উপেক্ষা কৰিব পৰা ল’ৰা নহয় সি, মাথোঁ নিমাখিত, পুতৌ লগা, আৰু বিফল— তাই বিবেচনা কৰি ৰৈ থাকিল। পৰিস্থিতিটো সহজ কৰি বিদায় ল’বলৈ সি পুনৰ সাধাৰণ খবৰ সুধিলে, তাই উত্তৰ দিলে। কৌশিকে কোৱা কথাবোৰ তাৰ মনত পৰিছে— ঝৰ্ণাৰ ৰূমমেটৰ মুখৰ। ‘এইবোৰ উত্তৰ দিয়াৰ সূত্ৰই নেকি? হয়তো তাইৰ উপায় নাই। ময়ো পৰিস্থিতিটো ঠিক কৰিবলৈ সাধাৰণ খবৰকে সুধিছোঁ, যিবোৰ মোক নহ’লেও হয়, এয়াও এটা সূত্ৰ!’ কিছু সময় কথা পাতি সি ক’লে, ‘যাওঁ।’ অকণমান আহি সি এবাৰ উভতি চালে, তাই মুখত হাঁহি লৈ ভাবুক হৈ গেটৰ ভিতৰলৈ সোমাই গৈছে।

তাৰ মেচেজ-মিচকল একোৰে ৰিপ্লাই তাই নিদিয়া হ’ল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চৌহদত দূৰৰ পৰা সি দেখে, আগৰ দৰে পুনৰ তাৰ কঁপনি উঠে।

বহু চেষ্টাৰে সি এবাৰ তাইৰ সমুখলৈ আহিল, লগৰ কেইজনীমানৰ সৈতে তাই আহি আছে, তাক দেখি বিৰক্তিৰে বেলেগ ফালে মুখ ঘূৰালে। সি পাৰ হৈ উভতি চালে, আটাইকেইজনীয়ে ইজনী-সিজনীৰ গাত ঠেলা মাৰি মাৰি হাঁহিছে, এজনীয়ে পিছলৈ মূৰ ঘূৰাই সি চাই থকা দেখি বাকীকেইজনীক ইংগিত দিলে, সৱ গহীন হ'ল। 'কি ধৰণৰ চিন্তাৰে তাই এইটো কৰিছে?' বুজিবলৈ সি উদ্বাউল হয়, কিন্তু সি জানিছে সেই উপায় অস্তিত্বহীন। 'আমাৰ চিনাকি, যোগাযোগ, বন্ধুত্ব— একোৰেই মূল্য নাছিল? তাইৰ প্ৰয়োজনত নপৰেই মোৰ ন্যূনতমো অৱস্থিতি!' শূন্যতাৰ অনুভৱ তাৰ বিশাল হৈ গৈ আছে। 'হয়তো ফেইল কৰি প্ৰপ'জ দিবলৈ যোৱাত তাইৰ খং উঠিছে— একো নোহোৱা মানুহ এটা সমুখত থিয় হোৱা বাবে।'

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নিৰ্বাচন। সাধাৰণ সম্পাদকৰ পদত পুনৰ ছাত্ৰীৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা। প্ৰাৰ্থীগৰাকী ছাত্ৰ সংগঠন এটাৰ সদস্য। কিন্তু জিকাৰ সম্ভাৱনা নেদেখি দলটোৱেই তাইৰ লগত ধন আৰু মানুহ বেছি খটুৱাব খোজা নাই। কথাটো প্ৰকাশ্যেই ওলাইছে। চাৰিটা ল'ৰা প্ৰাৰ্থীৰ মাজতহে যুঁজ হোৱাটো চৰ্চাত আছে। ছাত্ৰীগৰাকীয়ে নিজ মুখেৰে ঘোষণা নকৰিলে প্ৰমাণিত কোনো সমল নাথাকিলেও অলিন্দৰ এনে লাগিছে যেন যোৱাবাৰ ছাত্ৰী উঠা বাবেই এইবাৰো উঠিবলৈ সাহস কৰিব পাৰিছে। নহ'লে কোনো যোগ্য ছাত্ৰী আগতে নাছিলেই নে!

কিন্তু এইগৰাকী যোৱাবাৰৰ দৰে নহয়, মদ-মাংস বিতৰণৰ সমস্ত ৰেকৰ্ড তাই ভাঙি পেলালে। এটাও ছাত্ৰ-নিবাসে সহায় নকৰাত তাই নিজৰ গাঁৱৰ ল'ৰা আনি মদ বিলাইছে। গধূলি মেছলৈ অহা দল এটাৰ মাজৰ এটাই আঁতৰৰ পৰাই অলিন্দক দেখি ডাঙৰকৈ সুধিলে, 'ঐ তহঁতৰ মেছত মদ খোৱা কেইটা আছহঁত অ'? হিচাপটো কচোন।' অলিন্দৰ খং উঠিল, উত্তৰ নিদি মুখ ঘূৰালে, সিহঁতৰ লগত অহা তাইৰ বিভাগৰ ল'ৰা এটাই অলিন্দৰ হাতত ধৰি বুজোৱাত লাগিল, 'বেয়া নাপাব, অশিক্ষিত ল'ৰা, ইহঁতে নাজানে, এদিনৰ কাৰণে আহিছে। ইহঁতে ভাবিছে বিশ্ববিদ্যালয়ত সদায় এনেকুৱাই হৈ থাকে, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভদ্ৰতাটো বুজা নাই।'

ভোট গণনাত কৌশিক আৰু এমফিলৰ আন এটা লগৰ ল'ৰা পৰিল। দুয়োটাই অলিন্দক এনেই বহিবলৈ মাতিলে, সিহঁতে তাক দৈনিক লগ এৰি দিয়া নাই।

হলটোত কিছু সংখ্যক ৰিচাৰ্চ স্কলাৰ, এমফিলৰ ছাত্ৰ, প্ৰশাসনিক বিভাগৰ উচ্চপৰ্যায়ৰ কৰ্মচাৰী কিছুমান, আৰু একাষে প্ৰাৰ্থীবোৰৰ প্ৰতিনিধি হিচাপে ছাত্ৰ-ছাত্ৰী কিছুমান। প্ৰথম এশটা ভোট গণনা কৰি মুঠটো ঘোষণা কৰাৰ লগে লগে প্ৰতিনিধি ল'ৰা-ছোৱালীকেইটামানে আভিযোগ কৰিলে— দুটামান পদৰ হিচাপত খেলি-মেলি হৈছে, সাধাৰণ সম্পাদক পদৰো খেলি-মেলি। অলিন্দয়ো কৌতূহলত সাধাৰণ সম্পাদকৰ প্ৰাৰ্থীৰ

হিচাপটো কৰি আছে, খেলি-মেলি হোৱাটো হয়। উচ্চ পৰ্যায়ৰ কৰ্মচাৰী কেইজনমান আৰু নিৰ্বাচনী বিষয়াজনে অভিজ্ঞসুলভ ভংগিৰে ক'লে, 'পাছত সেয়া ওলাই পৰিব।' ছাত্ৰ-ছাত্ৰীকেইজন বহিল। কিন্তু পাছত কেনেকৈ ওলাব? সাধাৰণতে দুই-এটা ভোটৰ হিচাপ খেলি-মেলি হ'লেও গোটেই ভোটখিনি গণনা কৰাৰ পাছত সেইটোৱে গুৰুত্ব নাপায়, কিন্তু এইবাৰ সাধাৰণ সম্পাদকৰ পদৰ ভোট পাঁচ ভাগ হ'ব, এটা-দুটা ভোটৰ ব্যৱধানতো এইবাৰ জয়-বিজয় ওলাব পাৰে, গতিকে প্ৰথমেই ঠিক কৰি ল'ব লাগিছিল। সি ক'লে, 'ছাৰ এটা পদত প্ৰাৰ্থী বহুত আছে। পাছতো নিমিলিব পাৰে।' অধ্যাপক এগৰাকীয়ে হাত এখন দাঙি ক'লে, 'ঠিক হৈ যাব, ঠিক হৈ যাব।' সি বুজিলে, তাক কোনোবা প্ৰাৰ্থীৰ প্ৰতিনিধি বুলি ধাৰণা কৰিছে। বেছিকৈ বুজাই ক'বলৈ গ'লে সি এতিয়া কোনো ফালে একো নোহোৱাটো ওলাই পৰিব। সি ভোটাৰো নহয়, গণনাকাৰীও নহয়। হলৰ বাহিৰ কৰি দিলে তাৰহে অপমান হ'ব!

পুৱাৰ পৰা আবেলি হ'ল। ভবাটোৱেই ঘটিল। আঠটা ভোটৰ ব্যৱধানত ছাত্ৰীগৰাকী জয়ী হৈছে, কিন্তু পাঁচটা ভোট তাইৰ কমিব লাগে। তথাপি তায়ে জয়ী হ'ব, কাৰণ কোনেও দ্বিতীয় স্থানৰ প্ৰাৰ্থীগৰাকীৰ ভোটত খেলি-মেলি পোৱা নাই আৰু বাকী তিনিওজন তাইতকৈ দহটা ভোটৰ তলত। কিন্তু নিৰ্বাচনী বিষয়াজনে মাইক লৈ আনুষ্ঠানিক ঘোষণা আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীবোৰে তালফাল লগাই দিলে, মাইকৰ মাত তল পৰি গ'ল, গোটেইবোৰে বিষয়া অধ্যাপকজনক ঘেৰি হেঁচা মাৰি ধৰিলে, গণনাকাৰীবোৰ যেনি-তেনি পলাবলৈ লাগিল, অলিন্দ-কৌশিকহঁতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ফলীয়া হৈ চাই থাকিল, মাৰ-পিত লাগিলেই দৌৰি পলাব পৰাকৈ সিহঁতো সাজু হ'ল। উপাচাৰ্য উপস্থিত হ'লহি। ফলাফল সম্পূৰ্ণ ঘোষণা হ'ল। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ এভাগে প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ প্ৰস্তুতি চলালে। বাকীবোৰ পদ মানি ল'লেও সাধাৰণ সম্পাদকৰ পদটো সিহঁতে মানি নলয়।

একেদিনাই মীমাংসা হোৱাৰ লক্ষণ নেদেখি অলিন্দহঁত তিনিওটা উভতিল। আন্ধাৰ হ'ব ধৰিছে, ঘাইপথলৈ নাহি বিভাগবোৰৰ সমুখে সমুখে খোজ কাঢ়ি সিহঁত আহি আছে। 'পুনৰ ভোট গণনা কৰিব লাগিব।' 'সেইটো কেনেকৈ কৰিব! বেলটবোৰ ফালি দিয়া হৈছে। পুনৰ গণনা কৰিলে বেলেগে প্ৰতিবাদ কৰিব। আকৌ ভোট-গ্ৰহণ কৰাটোও সম্ভৱ নহয়।' 'বিশ্ববিদ্যালয়খন বেয়া হৈ গৈ থকাৰ এটা কাৰণ এইধৰণৰ ৰাজনীতিবোৰ। এটিএমত আমাৰ হোষ্টেলৰ ল'ৰাক যে ল হোষ্টেলৰ ল'ৰাই পিটিছিল, সেইটোৰ বিচাৰ কেনেকৈ তল পৰিল জানানে! ডাঙৰ ডাঙৰ ল'ৰাক সৰুকেইটাই পিটা কাৰণে সৰেই প্ৰথমে বেছিকৈ গৰ্জিছিল, তাৰ পাছত গম পালে সেইকেইটা একেটা ছাত্ৰ সংস্থাৰ ল'ৰা, কোন সংস্থা এতিয়া নকওঁ বাদ দিয়াচোন, সিহঁতৰ ডাঙৰ ডাঙৰ নেতাবোৰো আহি একেলগে মিটিং কৰিলে, বোলে— শাস্তি হ'ব নালাগে, দলৰ বদনাম হ'ব, দলৰ সাংগঠনিক ভেটি দুৰ্বল হৈ পৰিব। তেনেকৈ যদি থ'বলৈ হয়, পাছত আকৌ সিহঁতে বেলেগক পিটিবলৈ চল দিয়া নহ'ল?' কৌশিকে ক'লে, সি এতিয়া গৱেষক ছাত্ৰাৱাসত আছে, সেইটোত বাকীবোৰৰ

নিচিনা ৰাজনীতি নচলে, ৰেগিঙো নাই। ‘ল হোষ্টেলটোত পঢ়া ল’ৰা নায়েই!’ আনটোৱে ক’লে। ‘জানো, জানো। অলিন্দয়ে এনেই এনেই ল কলেজৰ ছোৱালী চাইছে। আছে কি গুণ!’ কৌশিকৰ অলিন্দলৈ খং উঠিছে। ‘নহয়, তাই আগলৈ ডাঙৰ কিবা কৰিব পাৰিব’, অলিন্দই ক’লে। ‘তুমি এতিয়াও ভুল ধাৰণাবোৰেই লৈ আছা! পাছ কৰি গ’লেও সিহঁতে নিয়ম-মাফিক কাম কেইটামান কৰে, বেলেগ কি কৰিব! তোমাৰ যিখিনি সম্ভাৱনা আছে, তাইৰ নাই নহয়, তেনেই সাধাৰণ ছোৱালী। ব্লেডবোৰ ইমান পাতলা, পৰিষ্কাৰ দেখিলেই কামত আহিব যেন লাগে, কিন্তু তাতো ধাৰ বুলি কথা এটা আছে, সেইখন ধাৰাল নহ’বও পাৰে। এনেই চেহেৰাটোৰ সৈতে এটিট্যুড এটা দেখি তুমি গুণ বুলি ভাবিছা, সেইটো ল’ৰা পটোৱাৰ ভাও। ক’তো একো বিষয়ত ছীট নাপাই ইয়াতে এডমিচনটো লৈ থৈছে। তুমি বাকীবোৰক ভাবাচোন— বাকীবোৰৰ সাংঘাতিক গুণ আছে বুলি তুমিয়েই ভাবানে? ল হোষ্টেলটোৱে উৎপাত কৰি থকাৰ কাৰণটো হ’ল, সিহঁতৰ প্ৰেছৰ লগত লিংক আছে, পৰীক্ষাৰ আগত প্ৰশ্ন-কাকত পাই যায়। ল মানে সিহঁতে বিচাৰ-বুদ্ধি শিকা নাই নহয়, ইয়াত অপৰাধৰ আদিপাঠ লয়।’ অলিন্দই ক’লে, ‘প্ৰশ্ন-কাকতৰ কাণ্ডটোময়ো জানো। বিতোপন দাৰ পৰিয়ালৰ দাদাক এটাই ইয়াত ল পঢ়ি আছে, মেছত থাকে, সি কৈছিল, পৰীক্ষাৰ সময়ত হোষ্টেলৰ লগৰবোৰৰ পৰা প্ৰশ্ন-কাকতখন গোটাইগৈ। বহুত দীঘল ৰচনা লিখিব লাগে, ল’ৰাবোৰে নপঢ়েই যে, সেইকাৰণে আগতেই প্ৰশ্ন-কাকত পালেও নম্বৰ কম পায়।’ আনটোৱে ক’লে, ‘সেয়া তুমি জানাই! তোমাক মই বুজিছোঁ, তোমাৰ একাগ্ৰতাটো আছে আৰু কনচেপ্ট আছে, এতিয়াও আমি দেখোঁ— তুমি কিবা এটাত মন বহুৱালে বাকী সৱ পাহৰি যোৱা, লগৰ মাজতে আলোচনী এখন পঢ়িলেও তোমাক মাতিলে গম নোপোৱা। তাইক অকণমান ভাল লাগোঁতেই তাতে তুমি মন বহুৱাই দিলা, প্ৰেম মানে সেইটোহে— প্ৰথমে ক্ষুদ্ৰ কিবা এটাকেতো ভাল লাগে। তোমাৰ কনচেপ্টটো এনেকুৱা হৈ গ’ল যে সেইটোৱেই সঁচা হোৱা হ’লে! মোলৈ চোৱা, পৰীক্ষা দিয়েই এৰি গুচি গ’ল।’ সিহঁতৰ লগৰে ছোৱালী এজনী তাৰ প্ৰেয়সী আছিল, তাইৰ ঘৰৰ পৰা তালৈ বিয়া নিদিব কাৰণে বুজা-বুজিতে সিহঁতে এৰি দিছে, দুয়োটাই প্ৰথমেই জানিও দুবছৰৰ প্ৰেমখিনি কৰিলে, ‘মোৰ আছিল যদিও ইমান দুখ কৰা নাই। তোমাৰ নাছিলেই, কিন্তু তুমিহে দুখ বেছিকৈ কৰিছা কিয়! মোৰ আছিল, তাৰমানে কি, মোৰ ভিতৰত ধৰা এটা অংগ আছিল— হাত, ভৰি, কিডনী, যিকোনো। সেইটো এৰাই গুচি যোৱাত মোৰহে দুখ লাগিব লাগে। ডেইজী তোমাৰ নাছিলেই, তথাপি তুমি ইমান দুখ কৰিছা!’ তৰ্ক কৰিলে একো নোলায়, অলিন্দই মাথোঁ শুনি থাকিল।

বিজয়পাৰাৰ বজাৰ আহি পাই অলিন্দই কুঁকিক লগ পালে, ‘জিএছ ফাইনেল হ’লনে?’ ‘আজি নহ’বগৈ চাগে।’ ‘মোৰ ডাঙৰ খবৰ এটা আছে নহয়!’ তাই উল্লাসেৰে ক’লে। ‘কোৱা আকৌ!’ ‘জেবি ছাৰে মোলৈ ফোন কৰিছে দুপৰীয়া— তুমি ক’ত আছা, কাউণ্টিঙত আছা নেকি? মই বোলো নাই, ৰুমতে আছোঁ। তেওঁ আৰম্ভ কৰিছে— তোমাক মই

কথাকেইটামান কওঁ, তুমি ভুল ধৰণে নল'বা, তোমাক মই বন্ধু পাতিব খুজিছোঁ, কথাখিনি মই বন্ধু নিচিনাকৈহে কৈছোঁ, তোমাক মোৰ বহুত মৰম লাগে।' 'তুমি কি ক'লা?' 'ৰ'বা, ছাৰে কৈছে মানে, তেওঁৰ পৰিয়ালৰ গণ্ডগোল, ডিভোৰ্চ কেচ চলি আছে, পত্নী তেওঁৰ লগত নাথাকে, ছাৰ কোৱাৰ্টাৰত অকলে থাকে, মন বেয়া হৈ থাকে, মোৰ লগত কথা পাতিলে হেনো ভাল লাগে। মোৰ এমফিলৰ গাইড ছাৰেইচোন, ছাৰৰ কেবিনলৈ মই গ'লে ছাৰে ভাল পায়, কথা পাতি ভাল লাগে হেনো, সেইকাৰণে মোলৈ মাজে মাজে ফোন কৰিব খুজিছে। দেখিছানে, ইমান ওখ-ডাঙৰ, দেখিলেই ভয় লগা মানুহটো, কেনেকৈ ফোন কৰিছে!' 'তুমি কি ক'লা সেইটো কোৱা।' 'মই হ'ব বুলি ক'লোঁ।' কলেজত কুঁকিৰ ব্যৱসায়ী এটাৰ সৈতে প্ৰেম আছিল, শিক্ষিত ল'ৰা, তাইক টিউচন কৰিছিল। ইয়াত ক্লাছৰ এটাৰ সৈতে হ'ল আৰু সিটোৰ সৈতেও সমানে চলাই আছিল, কেনেবাকৈ সিটোৱে গম পাই অলিন্দ-জিন্তুৰ ৰূমলৈ আহি কান্দিছিল। অলিন্দই বিহুগীতৰ বাক্য এটাৰে তাইক জোকালে, 'বাঃ, কিমান জনক প্ৰেমত পেলালা এইটো বয়সতে।' কুঁকিয়ে তাক কোমলকৈ বুজোৱা মাতেৰে ক'লে, 'নহয় দেই! ৰাজলক্ষ্মী বাৰ লগত নিৰিজাবা বুজিছানে! ছাৰৰ নিচিনা ইমান ডাঙৰ প্ৰফেছাৰ এজনে বন্ধু হ'ব খুজিছে, বেলেগৰ সৈতেতো হোৱা নাই, মোকহে কৈছে, মোক ঘৰলৈকো মাতিছে, ছাৰে মোক সৰতকৈ বেলেগকৈ ৰাখিছে, সেইটো কিমান ডাঙৰ কথা, সেইটো মোৰ বাবে সন্মানৰ কথা! তুমি এইবোৰ বেলেগক নক'বা কিন্তু, অকল তোমাকে কৈছোঁ আৰু ৰূমমেটকহে কৈছোঁ, ইয়াকো কোৱা নাই।' 'নকওঁ বাৰু। কিন্তু বেলেগক কেলেই ক'ব নালাগে?' 'নহয়, ছাৰে জানিলে মনত বেয়াও পাব পাৰে।' ক্লাছত বুৰঞ্জীৰ দৰে গণিতৰো কেৱল টোকা লিখাই থকা মানুহজনলৈ অলিন্দৰ বিশেষ সন্মান নাছিল, ডাঙৰ মানুহ যেন কেতিয়াও অনুভৱ কৰাই নাছিল, গৱেষণাতো তেওঁৰ নাম নাই, বৰ্তমান তাইৰ প্ৰেমিকটো ইয়াৰ পৰা গ'লৈগেও সিহঁতৰ চলিয়েই আছে, 'এটা থাকোঁতেও এইজনৰ নিচিনা মানুহৰ মুখৰ কথাখিনি শুনিয়েই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰফেছাৰৰ গ্লেমাৰটোতে তাই ইমান সন্মান অনুভৱ কৰিছেনে ভোল যাবলৈ! তাকো মনে মনে। বয়ফ্ৰেইণ্ডকো কোৱা নাই!' ৰাজলক্ষ্মীৰো একেই কাহিনী, তাই মাথোঁ সিহঁত সৰকে কৈছে। তাইৰ পিএইচডি গাইড এফচিপিয়ে ডেৰ মাহমানৰ পৰা ৰাতি ৰাতি ফোন কৰিবলৈ লৈছে, তেওঁ কবিতা লিখি তাইলৈ এচএমএচত দিয়ে আৰু তাইক ফোনত পাঠ কৰিবলৈ লগায়। 'তেওঁৰ প্ৰেম-বিবাহ হৈছিল, জাত নিমিলা বাবে দেউতাকে পাছদিনা আত্মহত্যা কৰিছিল, সেই হেন প্ৰেমিকজনে আজি জীয়েকৰ বয়সৰ ছাত্ৰী এজনীৰ প্ৰেমত হাবুডুবু খাইছে!'

অলিন্দই মেছৰ গে'টখন খুলি সোমাওঁতেই বাৰাণ্ডাৰ আন্ধাৰত ৰৈ থকা ৰাজলক্ষ্মীয়ে মাতিলে, 'অলিন্দ! তুমি অহা চাবলৈকে মই ৰৈ আছিলোঁ। ধুনীয়া খবৰ আছে। মোৰ ৰূমলৈ আহা, বহাহি।' কুঁকিৰ ৰূমমেটে ইতিমধ্যে তাইক জনোৱাটো অসম্ভৱ নহয়, অলিন্দই সন্দেহ কৰি সুধিলে, 'আপুনিও পালেই নেকি খবৰটো?' 'নহয় অ', তুমি চাগে কুঁকিলৈ

জেবি ছাৰে ফোন কৰাটো ভাবিছা! সেইটোও আচৰিত হৈছোঁ দেই। মোলৈ তাইৰ ৰূমমেটে দুপৰীয়াতে মেচেজ দিলে। মই ক'ত থাকোঁতে মেচেজ পাইছোঁ জানানে নাই! সেইটোকে ক'বলৈ মাতিছোঁ তোমাক আহা।' সেয়াহে! অকল তাক আৰু ৰূমমেটক কোৱা কাহিনী ইতিমধ্যে বাহিৰ ওলালেই। হয়তো কুঁকিয়েও বাহিৰ ওলাবলৈকে কৈছে, নহ'লে দুটা মানুহকো নক'ব পাৰিলেহেঁতেন, গৰ্ব অনুভৱ কৰি তাই সকলোৱে জনাতো বিচাৰিছে। ভাবি ভাবি অলিন্দ সোমাই গ'ল।

'এফচিপি ছাৰৰ কিতাপ জাৰ্মান পাব্লিকেচনে প্ৰকাশ কৰা কাৰণে শিক্ষামন্ত্ৰীক লগ কৰিবলৈ গৈছিল। মুখ্যমন্ত্ৰীকে কৰিব বিচাৰিছিল প্ৰথমে, মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে সময় দিব নোৱাৰিলে, সেইকাৰণে শিক্ষামন্ত্ৰীক কৰিলে। যোৱাৰ প্লেনটো মইতো নাজানো আজিলৈকে, দুপৰীয়াহে ক'লে— শিক্ষামন্ত্ৰীৰ তালৈ যাওঁ ব'লা। গুচি গ'লোঁ। বা... বেলেগ অভিজ্ঞতা এটা হ'ল দেই!'

'জাৰ্মান পাব্লিকেচনে কিতাপ প্ৰকাশ কৰিলে শিক্ষামন্ত্ৰীৰ ওচৰলৈ কিয় যাব লাগে?'

'ধেৎ, তুমি একো নাজানা! বিদেশত তেওঁৰ কিতাপ প্ৰকাশ হৈছে, কিমান ডাঙৰ মানুহ! মন্ত্ৰীক সেইবোৰ জনাব লাগিব নহয়। ছাৰ ভিচি হ'ব পাৰিব। এইবোৰ আগৰ পৰাই জনালেহে ভিচি পদত তেওঁক দিয়াৰ চান্স আছে। কাইলৈ বাতৰিতো ওলাব, বিদেশত ছাৰৰ কিতাপ প্ৰকাশ হোৱাটো।'

পাছদিনা বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰতিবাদত উত্তপ্ত হৈ পৰিল। উপাচাৰ্যৰ কাৰ্যালয় এই ভাঙো ভাঙো। 'পাঁচটা ভোট কোনে নিলে? এখন বেলট ক'ত হেৰাল?বিশ্ববিদ্যালয়ত ৰাজনীতি নচলিব...। নচলিব, নচলিব...', লগত বিভিন্নজনৰ নাম লৈ 'গ' বেক' ধ্বনি।

দুটা দিন প্ৰতিবাদত পাৰ হ'ল। নিশালৈকে সিদ্ধান্ত নোলাল। পাছদিনা পুৱাৰ বাতৰি-কাকতত মুখ্যমন্ত্ৰীৰ সৈতে ছাত্ৰী-গৰাকীৰ ফটো, আগৰ দলটো এৰি তাই সেই দলত যোগ দিছে, 'পাৰ্টিৰ হাই-কামাণ্ডাৰ কৰ্ম আৰু আদৰ্শত অনুপ্ৰাণিত হৈ মই এই দলত যোগদান কৰিলোঁ' — বাতৰি-শীৰ্ষকৰ তলতে বৰ হৰফত তাইৰ উক্তি।

প্ৰতিবাদ অন্ত পৰিল, তায়ে সাধাৰণ সম্পাদকৰ পদত ৰ'ল। প্ৰতিবাদৰ নেতৃত্ব লোৱা সাধাৰণ সম্পাদকৰ প্ৰাৰ্থীটোৱে বিবৃতি দিলে— '...আমাৰ দলত যোগ দিয়া বাবে সংঘাতৰ অন্ত পৰিছে। এয়া কোনো ব্যক্তিগত সংঘাত নহয়, এয়া আমাৰ আদৰ্শগত সংঘাত। এতিয়াৰ পৰা আমি সমিল-মিলেৰে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উত্তৰোত্তৰ উন্নতিৰ হকে কাম কৰি যাম। কিন্তু দুষ্ট চক্ৰক এনে চক্ৰান্ত পুনৰ নকৰিবলৈ আমি সকীয়াই দিছোঁ ...।'

প্ৰাৰ্থীটোৰ হোষ্টেলৰ ল'ৰা এটা বিজয়পাৰালৈ আহি হোটেল এখনত অলিন্দ-কৌশিকহঁতক বহি থকাত পালেহি। সিও গণিতৰ, এটা বছৰৰ জুনিয়ৰ, সি সিহঁতৰ কাষ চাপি মাতিলে। কৌশিকে সুধিলে, 'কি হে? জিএছ তোমালোকৰে হ'লচোন। প্ৰথম ছাত্ৰী জিএছ— ইতিহাসটোত কাৰ অৰিহণা বেছি? বাৰু বাদ দিয়া, তোমালোকে কি পালা?'

ইতিহাস উচ্চাৰণটো শুনি অলিন্দ জিকাৰ খাই গ'ল, যিকোনো দূৰ অতীত মনত পেলোৱা মানেই গছত খোৰোং উলিওৱা দৰে তাৰ বুকুৰ এফাল বটালিৰে খুলি যেন এৰুৱাই লৈ যোৱা, কোনো কোনো সময়ত সি বুৰঞ্জীমূলক চিনেমাৰ দৃশ্যলৈও চকু দিব নোৱাৰে। 'আমাৰ গোটেই হোষ্টেলত তাই তিনিটা খাহী খুৱাই দিলে!' ল'ৰাটোৱে ফূৰ্তিৰে ক'লে। 'খাবলৈ নোপাৱাবোৰক খুৱায়েইতো চৰকাৰ গঢ়ে। ২০০ টকা-৫০০ টকা দি।' অলিন্দৰ মুখেৰে ওলাল। এটা বৰ্ষৰ পাৰ্থক্য হ'লেও অলিন্দ এতিয়া ল'ৰাটোৰ লগৰ নিচিনা, একেলগে পৰীক্ষা দিব লাগিব, তাকো এটা কাম নথকা মানুহ— ল'ৰাটোৰ মনত অলিন্দক ধমকি দিয়াৰ ইচ্ছা জাগিল, পিটিবলৈও মন গৈছে, অকলে সি নোৱাৰে সেইটো কৰিব, এনেয়ো নকৰে বাৰু সি, কোৱাটো অশুদ্ধও নহয়, উত্তৰ নিদি সি ৰ'ল। অলিন্দই কৈ থাকিল, 'মন্ত্ৰীয়ে মাতি লৈ যায় নিৰ্বাচন খেলাবোৰক। মন্ত্ৰীক লগ পাই ফুলি থাকে। কিন্তু সিহঁতক সাৰ নাইকিয়া কৰি যে পঠিয়ায়, নুবুজে। মগজবোৰ প্ৰশ্ন নাইকিয়া, প্ৰশ্ন কৰিব নোৱৰা হৈ পৰে।'

*** *** ***

নিচেই পুৱা অলিন্দই টিউচন এটা কৰিবলৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চৌহদৰ একেবাৰে দাঁতিৰ অধ্যাপকৰ কোৱাৰ্টাৰবোৰ পালেহি। এইকণ সময়ত বিজয়পাৰাৰ পৰা চিটিবাছ সেৰেঙা বাবে ঘাইপথটোতো সি সদায় খোজ কাঢ়ি আহে। প্ৰাতঃভ্ৰমণৰত মানুহবোৰৰ টোপনিৰ জাল আৰু কিহবাৰ চিন্তাত গোমাঠা পৰা মুখাৱয়বৰ সৰকি এইখিনিতে পোৱা পদুম পুখুৰী দুটাই তাক সুখৰ সামান্য আৱেশ দিয়ে। কাষৰ কোৱাৰ্টাৰটোৰ গে'টখন খটং কৰাত সি মূৰ বেঁকা কৰি চালে, জেবিৰ কোৱাৰ্টাৰ, গেটখন জপাই কুঁকি ওলাই আহিছে, 'ঐ, ইমান ৰাতিপুৱাই ক'ৰ পৰা আহিলা?' অলিন্দৰ মাত শুনিও তাইৰ যেন বিশ্বাস হোৱা নাই সমুখতে সেয়া সি! তাইৰ চকু জঠৰ হ'ল, ভবা নাছিল পুৱাই কোনোবা ওলাবহি, মুহূৰ্ততে তাই উদ্ধাৰৰ চিন্তা কৰিলে, ফাঁকি এটা সাজিলে, 'ৰিচাৰ্চৰ বস্তু এটা বুজা নাছিলোঁ, ছাৰে মাতিলে।' পথটোৰ শেষৰ গেটখনেৰে চৌহদৰ বাহিৰ ওলাই যাবলৈ তাই অলিন্দৰ লগে লগে আহিল। 'একেবাৰে সমুখতে! তাতে ময়েই ওলাবহি লাগেনে! তাইৰ ৰিচাৰ্চৰ নুবুজা বস্তু শিকি লৈ এতিয়া যদি ঘূৰি আহিছে, তেন্তে আহিছিল কিমান সময়ত! ক্লাছ পুৰতী নিশা কৰিবলৈআহিছিল?' কুঁকিয়েও জানিছে— সি বুজিবলৈ বিশেষ বাকী নাই, সময়টোৱেই প্ৰমাণ, তথাপি সি সন্দেহ নকৰা বুলি ভাবিবলৈ তাই পাৰ্যমানে চেষ্টা কৰিছে। সিহঁতৰ এমফিল সম্পূৰ্ণ হ'ল, জেবিয়ে অনা প্ৰজেক্ট এটাৰ কাইলৈ সাক্ষাৎকাৰ আছে, এইবাৰৰ পৰা পিএইচডিৰ এণ্ট্ৰেন্স পাতিবলৈ বিশ্ববিদ্যালয়লৈ নিৰ্দেশ আহিছে, ঘপকৈ ওলোৱা নিৰ্দেশনা, পিএইচডিত এডমিচনৰ নিশ্চয়তা থকাবোৰৰো হাহাকাৰ লাগিছে, সেইবাবেই তাই প্ৰজেক্টটোৰ সাক্ষাৎকাৰত বহিব। কিন্তু যোৱাবাৰ এমফিল কৰি ওলাই ঘৰত এনেই

বহি থকা ল'ৰা এটাক জেবিয়ে প্ৰজেক্টটো দিয়াৰ কথা, সি তেওঁক খবৰ কৰিছিল, তেওঁ তাক মাতি পঠিয়াইছে, ৰাতি বিতোপনৰ ৰুমত থাকিবহি, ইণ্টাৰভিউ দিয়েই সি ঘৰলৈ যাবগৈ কাৰণে আজি গধূলিয়েই পাৰ্টিটো হ'ব, পাৰ্টিলৈ অলিন্দকো কালিয়েই মাতিছে। 'আজিৰ বিতোপন দাৰ ৰুমত প্ৰজেক্ট পোৱাৰ পাৰ্টি হ'ব নহয়! জেবি ছাৰ বদমাছ আছে। সাক্ষাৎকাৰ হোৱাৰ আগতেই পোৱাৰ পাৰ্টি হ'বই। অহা সপ্তাহত এফচিপি ছাৰৰ প্ৰজেক্টৰো সাক্ষাৎকাৰ হ'ব নহয়, সেইটোত বৰ্ষা বা আৰু যাদবেন্দ্ৰ দাই পাবই হেনো। জেবিহঁত ফতুৱা প্ৰফেছাৰ।' তাই শৰীৰ অৰ্পণ কৰা মানুহটোক সি বিনাদ্বিধাই ফতুৱা বুলি কৈ দিয়াত তাইৰ গাটো অলপ পুৰিছে। তেওঁৰ ছালৰ সেমেকা এঠাৰ দৰে আবেদনময় স্পৰ্শৰ শিহৰণ এটা তাইৰ মনেৰে পাৰ হ'ল। অলিন্দৰ কথাত প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ লৈও ধৰা পৰাৰ ভয়ত তাই ধৈৰ্য ধৰিলে। তাই পিঠিৰ বেগটো হাতলৈ আনি জেৰক্স কৰা পৃষ্ঠাকেইটামান উলিয়াই দেখুৱাই ক'লে, 'নহয়, ছাৰে সৰকে সহায় কৰিব বিচাৰে। মোকো এই পেজকেইটা পঢ়িবলৈ দি পঠিয়াইছে, ইয়াৰ পৰাই প্ৰশ্ন সুধিব বোলে।' আলিন্দ সোমাবলগীয়া কোৱাৰ্টাৰটো পালেহি, সি আৰু একো নক'লে, তায়ো গুচি গ'ল।

গধূলি ল'ৰাটোৰ মুখত আনন্দোল্লাস। 'পঢ়াৰ কালত ঘৰত থাকিলে ঘৰৰ খোৱা হয়, কিন্তু ডিগ্ৰী শেষ কৰি গৈ ঘৰত খাই থাকিলে মা-দেউতাৰ খোৱা হয়। এটা বছৰ কেনেকৈ জ্বালাত কটাইছোঁ! কাষৰ সৱেই সোধে— ইমান পঢ়ি কি কৰি আছ? সেইবোৰ নুশুনিবলৈ মই যিকোনো কামত সোমাই দিব পাৰোঁ, কিন্তু গণিত আগলৈ পঢ়াৰ মনটো নোহোৱা হৈ যাব, সেইবাবেই ৰৈ আছিলোঁ। আজিহে ভাল লাগিছে। এতিয়া চিন্তা নাই।' সি কৈ আছে।

'মই এইবোৰ পাৰ্টি কিয় খাই আছোঁ? যিটো নকৰোঁ, যিটো আনৰো মই সহ্য কৰিব নোৱাৰোঁ, কিন্তু আজি ইয়াতে বহি আছোঁ! এতিয়া মোৰ একো অৱস্থান নোহোৱা বাবেই? মই সেইবাবেই আজি কি এইবোৰ সহ্য কৰিব পাৰিছোঁ? বৰ-মানুহৰ কাণ্ডৰ নিৰৱ দৰ্শক হ'বলৈ পোৱাৰ দৰে? চাই থাকোঁচোন মই কি কি ঘটে! এই পাৰ্টিবোৰেই মোক দেখুৱাব অধিক নগ্ন জগতক, লেতেৰা শিক্ষা-জগতখনক।' অলিন্দই নিজকে বেছি ভাবুক হৈ পৰিবলৈ নিদি ল'ৰাটোক সুধিলে— 'আপুনি আহি ছাৰক লগ কৰিছিল নে? সাক্ষাৎকাৰত সুধিবলগীয়া প্ৰশ্নৰ নোট দিছে নেকি?' ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'দুপৰীয়া লগ কৰিলোঁ। কৈছে— তোমাৰ হ'বই। নোট একো দিয়া নাই।' সি যে নাপায় অলিন্দই পুৱাই বুজিছিল, এতিয়া সম্পূৰ্ণ খাটাং হৈ গ'ল, 'বেচেৰা!' সি ভাবিলে। 'হেই ই পালেই! কাইলৈ গধূলি চহীটোৰ সৈতে নটিছ ওলাবলৈ বাকী মাত্ৰ।' বিতোপনে চিঞৰ মাৰি উল্লাসেৰে ক'লে। 'বৰ্ষা আৰু যাদবেন্দ্ৰৰ পাৰ্টিও খাবই পাৰি!' বিতোপনে পুনৰ ক'লে। 'বৰ্ষা বাই বৰবাৰী বিশ্ববিদ্যালয়ত কৰিবলৈ লৈছিলেই, তাত পাইছেও, পায়ো কিয় ইয়ালৈ আহিছে মই বুজা নাই এতিয়াও।' অলিন্দই ক'লে। 'সেইটো গোপন কাহিনী! ই জানে। তোমাকো কৈ দিওঁ ৰ'বা।' কোঠাটোত এই মুহূৰ্তত কেৱল সিহঁত তিনিটাহে থকা বাবে বিতোপনে ক'লে, 'তুমি কাকো নোকোৱা

কাৰণে কওঁ। বহলীয়া হ'ব নালাগে। সিহঁতৰ পিএইচডিৰ এণ্ট্ৰেন্স যোৱা মাহতে হ'ল, এইবাৰ সিহঁতৰো প্ৰথম এণ্ট্ৰেন্স হৈছে। তাইৰ এমফিলৰ গাইডটোৱে সম্পৰ্ক কৰিব বিচাৰিছিল, ৰুমলৈ মাতে, হোটেললৈ মাতে, শুবলৈ। তাই নামানে। সেইকাৰণে এণ্ট্ৰেন্সত তাইক ফেইল কৰাই দিলে। তাই আৰটিআই মাৰি দিলে, বহীবোৰ ওলাই পৰিল। এইটোতো হুলস্থূল হৈ যাব, সেইকাৰণে ৰেজিষ্টাৰ আৰু কণ্ট্ৰোলাৰ পৰ্যন্ত মানুহে তাইক হাতে-ভৰিৰে ধৰাদি ধৰিছে— তুমি যি ডিপাৰ্টমেণ্টত যাৰ লগত কাম কৰিব বিচাৰা তাৰে লগত কৰা, ডিপাৰ্টমেণ্টৰ যিকোনো গাইড ইচ্ছা মতে বাচি লোৱা, তেওঁক আমি মান্তি কৰাম তোমাক ল'বলৈ, তুমি মাত্ৰ কথাটো বাহিৰ নুলিয়াবা, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বদনাম হৈ যাব। এণ্ট্ৰেন্সটোতো তাইক পাছ কৰাব লগা হ'লেই, গাইডো ঠিক কৰিলে, কিন্তু তাইৰ একেবাহে ভয় লাগি থকা হ'ল, অশান্তি লাগিল, আগলৈ পাঁচ বছৰৰ কথা— কি বা কৰে আকৌ! তাই ঘৰলৈ গুচি আহিল। ইয়াত ছাৰ-বাইদেউহঁতক লগ কৰোঁতে ক'লে— তুমি তাতে কৰা, তাত এমফিলত যিখিনি পঢ়িছা তাৰ পৰাই পিএইচডি ষ্টাৰ্ট কৰা, তেতিয়া লাভ হ'ব। তাৰ পাছত তাইৰ দেউতাকো আহিল, তেওঁ ছাৰ-বাইদেউহঁতক কাহিনীটো খৰচি মাৰি কৈ দিলে। সেইটো কাৰণতে তাইক প্ৰজেক্টত দিয়াতো খাটাং। যাদবেন্দ্ৰয়ো পাবই। ৰেজিষ্টাৰেই তাক কংগ্ৰেচুলেচন দিছে সিদিনা! সাক্ষাৎকাৰৰ নটিছটোত ৰেজিষ্টাৰৰ চহী ল'বলৈ ফাইলটো এফচিপি ছাৰে আমাৰ হাততে দি পঠিয়াইছিলে। মই আৰু যাদবেন্দ্ৰই লৈ গৈছোঁ। ৰেজিষ্টাৰে তাক কংগ্ৰেচুলেচন জনাইছে। ছাৰৰ লগত ৰেজিষ্টাৰৰ ভাল চাগে, ফোনত আগতীয়াকৈ ক'লেই তেওঁক, সেইকাৰণেহে তেওঁ জানিছে।'

'বৰ্ষা বা সেইবোৰৰ মাজৰ পৰা ওলাই আহিছে ইয়ালৈ। কিন্তু ইয়াতো সাক্ষাৎকাৰটো দেখুৱাবলৈকে পাতিছে! ইয়াতো এইবোৰহে কাণ্ড!' অলিন্দই ক'লে। সিহঁতে একো নামাতিলে।

কুঁকিয়ে প্ৰজেক্টটোত পোৱাত বিতোপন-ৰাজলক্ষ্মীহঁত সকলোৰে চঁক খাইছে, তথাপি যাদবেন্দ্ৰলৈ কোনো চিন্তিত হোৱা নাই। ৰাজলক্ষ্মীয়ে যাদবেন্দ্ৰৰ হৈ এফচিপিক কৈছে। তাইৰ কথা তেওঁ পেলাব কেনেকৈ! যাদবেন্দ্ৰই অকণমান লাজ কৰে, এফচিপিলৈ ভয়ো কৰে। তেওঁ তাইক নিজে সুধিছে— 'সি কিহৰ উত্তৰ ভালকৈ দিব পাৰিব?' এমফিলত তাৰ স্পেচিয়েল পেপাৰ টপ'ল'জি, কিন্তু প্ৰজেক্টটো এলজেব্ৰাৰ, বহুদিন সি এলজেব্ৰা পঢ়াই নাই কাৰণে তাক টপ'ল'জিৰ প্ৰশ্নকে সুধিব, তেওঁ তাক মাতি নি জেৰক্স কৰা পৃষ্ঠা কেইটামানো দিলে।

অলিন্দই যাদবেন্দ্ৰক সাক্ষাৎকাৰৰ আগতেই পাৰ্টি দিবলৈ যোৰ কৰি আছে, ফলাফলৰ আগতেই পাৰ্টি খোৱাৰ বৃথা ৰেকৰ্ড এটাহে যেন সি মনত ৰাখিব খুজিছে, ৰাজলক্ষ্মীয়েও লগতে কৈছে— দিয়া দিয়া। নিজেও সমৰ্থক যেন হৈ পৰা বাহ্যিকতাটোৰ বাবে অলিন্দৰ

অনুশোচনাও হয়, মনৰ ভিতৰৰ মতটোৰে এইবোৰ ঠিক কৰাৰ সামৰ্থ্যহীনতাত নিজকে সমস্ত দিশৰ পৰা অক্ষমতাৰ প্ৰতীক যেনে লাগে। যোৱা সাক্ষাৎকাৰটোৱে সামান্য সংকোচত পেলালেও সৰৱে মনত যাদবেন্দ্ৰৰ নিশ্চিতিৰ ভাৰটো যথেষ্ট অধিকেই। তাতে, অন্য পৰীক্ষাৰ্থীও আহিব মাত্ৰ দুজনী ছোৱালী আৰু এটা ল'ৰা, তিনিওটা বেলেগ প্ৰতিষ্ঠানৰ অচিনাকি।

পৰহিলৈ সাক্ষাৎকাৰ, কাইলৈ গধূলি যাদবেন্দ্ৰৰ পাৰ্টি, দুপৰীয়া ৰাজলক্ষ্মীৰ অলিন্দলৈ ফোন, 'অলিন্দ তুমি ৰূমতে আছা নে?' 'আছোঁ।' 'এফচিপি ছাৰে কি কাণ্ড কৰিছে জানানে! মই তোমাক ক'মেই, তুমি শুনিব লাগিব, নকৈ নোৱাৰোঁ মই, ক'বলৈ মানুহ তুমিয়েই আছা।' 'কি হ'ল? প্ৰজেক্ট কেনচেল হ'ল নেকি?' 'নহয়! কি কোৱা! সেইটোৰ পাৰ্টি কাইলৈ হ'বই। মই গৈ আছোঁ, মই বাছতে, পালোঁহিয়েই, তথাপি মই ইয়াতে ফোনটো নকৰি ৰক্ষা পোৱা নাই। তুমি ওলাই নাযাবা, থাকা।' উদ্ভ্ৰান্তিত তাইৰ মাতটো কঁপিছে, কিন্তু উদ্বিগ্নতাৰ নহয়। প্ৰেমজনিত ঘটনালৈকে অলিন্দৰ সন্দেহ হ'ল। এফচিপিক জেবিৰ দৰে স্থূল যেন নালাগে, তেওঁৰ হৃদয়ত হয়তো আকুলতাৰ সৃষ্টি হৈছে, ৰোমাণ্টিক কাহিনী শুনিবলৈ সি সাজু হ'ল।

'ছাৰে কি কৰিছে জানানে!' তাই ক'লেহি, 'ওচৰত কোনো নাই, মোক কেবিনলৈ নি ভালকৈ ৰ'বলৈ দিলে, তাৰ পাছত মোবাইলটো উলিয়াই ফটো মাৰিছে নহয়। এসোপা ফটো। উঠি মাৰিছে, বহি মাৰিছে। মাৰি লৈ চকু ঢুলঢুলীয়া, থোকাথুকিকৈ কৈছে আৰু— তোমাক মই আগতেই কিয় লগ নাপালোঁ! আকৌ উঠি লৈ ফটো মাৰিছে! মই কি কৰিব লাগে গমেই নাপালোঁ, মোৰ কঁপনি উঠিল। এতিয়াও কঁপনি মাৰ যোৱাই নাই, এয়া চোৱা।' তেওঁ উঠি গৈ তাইক সাবট মাৰিও ধৰিলেগৈ, তাই সেইকণ অলিন্দক কোৱা নাই, সাবটি ধৰোঁতে তেওঁৰ গাৰ পৰা পোৱা বুঢ়া বুঢ়া গোন্ধটো তাইৰ নাকত লাগিয়েই আছে। বিচিত্ৰ অভিজ্ঞতা! তাই তৃপ্ত আৰু অভিভূত, মুখমণ্ডলত প্ৰকাশিত হৈ উঠিছে লুকুৱাব খোজা মিঠা হাঁহি এটা। অলিন্দই কৌতুক পাইছে। সি কি কয় শুনিবলৈ তাই ৰ'ল। 'হৈ গ'ল! মাত্ৰ বিয়া পাতিব লাগে আৰু!' সি জোকালে। 'হেই এইটোৱে যে কথা কয়!' তাই মিঠা ধমক দিলে, 'মোৰ যে আচৰিত লাগি আছে! তুমি আচৰিত হোৱা নাই? লোকৰ মুখত শুনি থাকোঁ, শুনি থাকোঁ, বিশ্বাসেই নহয়। বিশ্বাস কৰিব খুজিলেও মন নাযায় বিশ্বাস কৰিবলৈ, ইমান পণ্ডিত পণ্ডিত মানুহে এইবোৰ কৰেনে! আজিহে মোৰ সৰ সঁচা সঁচা লাগিছে। সাহিত্যিকজনৰ কথা শুনিছাই নহয়, অসমীয়া বিভাগৰ— তেওঁৰ ওচৰলৈ যাবলৈ ছোৱালীয়ে ভয়েই কৰে, নগ'লেও নহয়। সিদিনা যে বা জনী আহিছিল মোৰ ৰূমলৈ, ধুনীয়াকৈ ছোৱালীজনী, তাইৰ কাহিনীটো মোক ৰূমমেটজনীয়ে কৈছিল, মই এতিয়াহে সম্পূৰ্ণ বিশ্বাসত লৈছোঁ। ৰূমমেট অসমীয়াৰ আৰু গাইডো সেইজন, সাহিত্যিকজন। গাইডে খুব বুজাই বুজাই পিঠিত হাত বুলায়, ওচৰলৈ যাবলৈয়ে অশান্তি। লগত এজনী লৈ গ'লেও তেওঁ বেয়া পায়, তথাপি নিব লগা হয়। এদিন এইকে লৈ

গ'ল। অচিনাকি ছোৱালী, প্ৰথম দেখিছে, ধুনীয়া, গাইডে বুদ্ধি কৰি ৰিচাৰ্চ-স্কলাৰজনীক পৃষ্ঠা দুটামান জেৰক্স কৰিবলৈ বাহিৰলৈ পঠিয়াই দিলে। তাই ভবাই নাছিল যে ৰুমমেটক অকলে এৰি থৈ গৈছে, তাকো প্ৰথম চিনাকি, তাতে কিবা হ'ব! গাইডজনে কি কৰিলে, ওচৰলৈ উঠি গৈ মৰমলগা অকণমানি ছোৱালীজনী বুলি...', ৰাজলক্ষ্মী অলপ ৰ'ল, অসমীয়াত শব্দটো ক'বলৈ লাজ কৰি তাই ক'লে— 'তপকৈকৈ ওঁঠতে কিচ কৰি দিছে নহয়! তাই লগে লগে উঠি বাহিৰলৈ গুচি আহিল। তাই ততেই ধৰিব নোৱাৰিলে। তেওঁ এনেকুৱা দেখুৱাই খাইছে যেন সৰু ছোৱালীহে, তেওঁৰ নাতিনীহে!'

'চৰ মাৰি দিব লাগিছিল! একো নকৰি গুচি আহিব নালাগিছিল!' অলিন্দই খঙত ক'লে। তাৰ পুলকলৈ মনত পৰি গ'ল। তাৰ সৈতে যাবলৈ সমূলি নিবিচাৰিও সি কেইবাবাৰো গৈ আছিল, বাৰে বাৰে ক'ব খুজিও মুখেৰে ওলোৱা নাছিল। 'কোনোবাই ক'বহে পাৰে— সেইটো কৰিব লাগিছিল, দিব নালাগিছিল, যাব নালাগিছিল...। কিন্তু ঘটি গ'লে বিমূঢ় হৈ যায় মানুহ।' প্ৰতিটো দিন, প্ৰতিটো বছৰ পাৰ কৰি আহি আহি সি ডেউজীত পালেহি, বুকুখন মুচৰি ধৰা যেন লাগিবলৈ ধৰিলে, মুখখন সম্পূৰ্ণ খালী হৈ পৰিল। ৰাজলক্ষ্মী-যাদবেন্দ্ৰ-কৌশিকহঁতক ঘেৰি ৰখা হুৰমূৰ পৰিৱেশটোৰ মাজতে সি নিজক স্পন্দিত কৰি ৰাখি আছে সম্পূৰ্ণ স্থবিৰ হৈ নোযোৱাকৈ, হঠাতে আকৌ সি অৱশ হৈ পৰিল। 'সেয়া আকৌ! তুমি কিয় ভাবুক হৈ পৰিলা! কি মনত পৰিল?' ৰাজলক্ষ্মীৰ বেয়া লাগি মৰমেৰে সুধিলে। সি নিজৰ অৱস্থাটোৰ সম্ভেদ পাই গা জোকাৰি ভাববোৰ লুকুৱাই দিলে। ৰাজলক্ষ্মীয়ে আৰু কিবা কৈ আছিল যদিও তাৰ মনত নপৰিল। সি সুধিলে, 'ছোৱালীজনীয়ে কাৰোবাক কমপ্লেইন দিলে নেকি?' ৰাজলক্ষ্মীয়ে ক'লে, 'তাই দিবলৈ ওলাইছিল, স্কলাৰজনীয়ে ৰখালে। তাইৰ শেষ হ'বৰ সময় হৈছে, এবছৰমান আছে, এতিয়া যদি গাইডজনক শাস্তি দিয়ে, যদি তেওঁক উলিয়াই দিয়ে, তেন্তে তাইৰ ডিগ্ৰীটোত গণ্ডগোল হৈ যাব। ৰুমমেটৰ ডিগ্ৰীটোৰ কাৰণেই কমপ্লেইন নিদিয়াকৈ আছে।' অলিন্দৰ আকৌ খং উঠিল, 'সেই অৱস্থাটো আগতেই জানে কাৰণেই সাহিত্যিকটোৱে সেইবোৰ কৰে। ক'লিগবোৰেও যে একো নকয়! কাৰণ ক'লেই সিহঁতৰ স্কলাৰক সি চাকৰি নিদিব।'

'মই এতিয়া কি কৰিম জানানে?' ৰাজলক্ষ্মীয়ে পুনৰ ক'লে, 'ছাৰেতো মই যি বিচাৰোঁ দি দিব। ছাৰৰ পৰা মই যিমান পাৰোঁ আদায় কৰিম, আৰু বিতোপনক মই প্ৰপ'জ মাৰিম।' অলিন্দই আচৰিত হৈ ক'লে, 'হয় নেকি কথাটো! আপোনাতকৈ সৰু ল'ৰাটোক? আপুনি কাৰোবাক কৈছিল এইটো। বেলেগে পাতি থকা মই শুনিছিলোঁ। এনেকৈ প্ৰেম নহয়, গম পায় নে? এইবোৰ আপোনাৰ ফান্দ হয়। এতিয়া আপুনি নিজেও বেলেগৰ ফান্দত সোমাই আছে। বহু ছোৱালীক অধ্যাপকে ফান্দত ভৰাই বশ কৰি পেলায়, গ্লেমাৰটো দেখি সিহঁত প্ৰথমে আগবাঢ়ি যায়', আকৌ পুলক তাৰ মনলৈ আহিল, কিন্তু সচেতনে দমন কৰিলে, 'পাছত এনেকুৱা হয়— সাপৰ মুখৰ ভেকুলীৰ দৰে ওলাবও নোৱাৰে, সোমাবও নোৱাৰে! গৈ গৈ অধ্যাপক-ছাত্ৰী দুয়োটাৰ বদনাম হয়।'

'তুমি কি ক'ব খুজিছা!' ভৱিষ্যৎ এটা মনলৈ ভাহি অহাত তাই হাঁহি মাৰি সুধিলে। সি ক'লে, 'আপুনি যিটো বুজিছে, সেইটোৱেই! কাৰণ বুঢ়া পুৰুষে সাধাৰণতে সেইটোৱেই বিচাৰে এনেকৈ।' 'নাই নাই, নহয় দেই। তুমি শাৰীৰিকৰ কথা কৈছা! সিমানলৈ মই যাবলৈ নিদিওঁ। ছাৰে যদি আগবাঢ়িব বিচাৰে মই প্ৰতিবাদ কৰিম, মই ক'ম তেওঁক আপুনি জীৱনটো পাৰ কৰিলে, মই আৰম্ভ কৰিছোঁ, ইমান বয়স হোৱাৰ পাছত আপুনি মোক অনিষ্ট কৰা নহ'ব নেকি! সেইকাৰণেই মই বিতোপনক সোনকালে প্ৰপ'জ দিম। ছাৰেতো উমান পাব। নিজেই বুজিব, বেছি আগ নাবাঢ়ে। মই ছাৰক হাক দিলেহে মোৰ লোকচান হ'ব।' 'এইবোৰ আপোনাৰ প্ৰেম নহয় দেই। স্বাৰ্থ।' 'প্ৰেমো হয়, স্বাৰ্থও আছে। মানুহে নিজৰটো ভাবিব লাগিব। তুমি ল'ৰা মানুহ হে বহি আছা, ল'ৰাবোৰ ছোৱালীতকৈ বেছি ঘূৰিব পাৰে দিন-ৰাতি, তুমি এতিয়া ঘূৰি থাকিব লাগিছিল ফিল্ড বঢ়াই। গুৱাহাটীত আছা, তুমি ৰাজধানীলৈ গৈ ফিল্ড বঢ়োৱা, বিশ্ববিদ্যালয়ত বঢ়োৱা, তেনেকৈ চাকৰিয়েই লৈ ল'ব পাৰিব লাগিছিল। আমাৰ ছোৱালীবোৰৰ বিষয়ে মানুহে কয়— মন্ত্ৰী-বিষয়াক নিজকে অৰ্পণ কৰি বহুতে চাকৰি-তাকৰি লয়। লোকে কোৱাটো কেলেই লাগিছে! তেনেকৈ সিহঁতে ল'ব পাৰিছে, সেইটো সিহঁতৰ কথা, সিহঁতে সুখোঁ পাইছে, লগতে তাৰ জৰিয়তে চাকৰিও লৈছে, কি লোকচান আছে!'

'হ'ব বাৰু, আজিলৈ থাকক সেইবোৰ, আপোনাৰ বিৰাট ফূৰ্তি লাগি আছে।' সি ক'লে।

যাদবেন্দ্ৰৰ সাক্ষাৎকাৰ সম্পূৰ্ণ বেয়া হ'ল। সি পাৰিবলৈকে সহজ প্ৰশ্ন সুধিলে যদিও তাৰ কনচেপ্ট নথকাত উত্তৰ দিব নোৱাৰিলে। একেটা ৰুমত আটাইকেইটা প্ৰাৰ্থী বহি থকা অৱস্থাত সাক্ষাৎকাৰটো হোৱা বাবে তাক ল'ব পৰা নহ'ল আৰু ছোৱালী এজনীয়ে ভাল কৰাত তাইক নিদি পুনৰ সাক্ষাৎকাৰ পাতিবও নোৱাৰিলে। পিএইচডিত আগতেই ঠিক কৰাখিনিক ল'বলৈ এণ্ট্ৰেন্সটো লিখিত কৰাৰ পৰিৱৰ্তে ছেমিনাৰ পতাৰ সিদ্ধান্ত লোৱা হ'ল। বাকীবোৰ বিভাগে লিখিত পাতিলে যদিও গণিত আৰু পদাৰ্থ বিজ্ঞান বিভাগে ছেমিনাৰ পতাৰ সন্মতি উলিয়াই ল'লে। যাদবেন্দ্ৰৰ প্ৰজেক্টটোতে আশা আছিল, এইবাৰলৈ আৰু একো আশা নেদেখি সি ৰুম এৰি ঘৰলৈ গুচি গ'ল।

পিএইচডিৰ এণ্ট্ৰেন্সৰ ৰিজাল্টটো পাই কৌশিকে অশান্তিত ৰ'ব নোৱাৰি বাটে বাটে বহু দূৰ এনেই গৈ অলিন্দৰ ৰুমলৈ আহিল। তাৰ মুখখন কন্দনামুৱা। বিছনাখনত পৰি দি সি ছাটি-ফুটি কৰি ক'লে, 'পিএইচডিত ময়ো পালোঁ নহয়, কি কৰোঁ?' সি ছেমিনাৰৰ এটা প্ৰশ্নৰো উত্তৰ দিব নোৱাৰি নিশ্চিত আছিল— নাপায়। তাৰ এমফিলৰ গাইড অতি খঙাল, সি মাত্ৰ তেওঁক এবাৰ কৈছিল— 'ছাৰ ময়ো পিএইচডিৰ এণ্ট্ৰেন্স দিম।' তেওঁ মাথোঁ সচৰাচৰ কৰ্কশ সুৰটোত উচ্চাৰণ কৰিছিল— 'দিয়া।' উভয়-সংকট আৰু অপৰাধবোধত

সি বিছনাখনতো শান্তি পোৱা নাই, অসহায়ভাবে অলিন্দৰ মুখলৈ চাই আছে। ‘পাইছা যেতিয়া কৰা।’ অলিন্দই ক’লে। ‘কিন্তু এনেই দিছে! কৈছোঁৱেই তোমাক আগতে। মই পাবলগীয়া নহয়েই একদম।’ কৌশিক এইফালে সোমোৱা দেখা পাই পাৰ্টি হোৱাৰ সম্ভাৱনাত বিতোপনো আহি পালেহি, সি ইতিমধ্যে ৰিজাল্ট পাইছে।

‘মন বেয়া নকৰিবা। পাইছা, কৰি দিয়া। তুমিতো নিজে দুৰ্নীতি কৰি লোৱা নাই। মোৰ কি অৱস্থা হৈ গ’ল! ছাৰে মোক এইবাৰো পিএইচডিত এডমিচন ল’বলৈ নিদিলে। সৱেই ইতিমধ্যে এটা ডিগ্ৰী লৈ পিএইচডিও কৰি আছে, মোৰ এমএছচিয়েই হৈ থাকিল। প্ৰজেক্টটোৱে দুটা বছৰ মোক পিছুৱাই দিলে। এইবাৰো নহ’ল মানে তিনি বছৰ গুচি গ’ল এনেই। এইটোতো এনেকুৱা বিষয় নহয় যে মই তিনিবছৰৰ কামখিনি দেখুৱাই কোম্পানীত চাকৰি পাম। প্ৰজেক্টটোৰ পৰাই পিএইচডি হ’ব বুলিহে মই সোমাইছিলোঁ, ছাৰে তেনেকৈয়ে কৈছিল, এতিয়া মোক খটুৱাই আছে।’ বিতোপনে ক’লে।

‘জীয়েকৰ চাকৰি নোহোৱালৈকে আপোনাক পিএইচডিত নলয়।’

‘লাজ নাপাই ঐ! জীয়েকৰ নামটো ভৰাবলৈ ক’বলৈ লাজ নাপায়। নিজেই এডিট কৰি দিয়ে কেতিয়াবা।’ বিতোপনে ক্ৰোধেৰে ক’লে। তাৰ গাইডৰ জীয়েকজনীও গণিতৰ, তেওঁৰ প্ৰতিটো ৰিচাৰ্চ-স্কলাৰ আৰু প্ৰজেক্ট-ফেল’ৰ গৱেষণা-পত্ৰত জীয়েকৰ নামটো সহ-লেখক হিচাপে লিখাই দিয়ে। তেওঁৰ নাম নকুল তালুকদাৰ, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে নাম দিছে ব্যাকুল তালুকদাৰ, চমুকৈ ব্যাকুল বুলি ক’লেই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চুকে-কোণে তেওঁৰ কুখ্যাতি গাওঁতা আছে।

‘নিউটন কলেজত আমি পঢ়িবলৈ অহাৰ দিনৰ পৰা জীয়েকজনীৰ কাহিনী শুনিছোঁ’, কৌশিকে ক’লে, ‘তাই হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰী বেলেগত পঢ়া, ডিগ্ৰীতো নিউটন কলেজত ছীট নাপালে। কিন্তু ব্যাকুলক নিউটনীয়ান লেবেলটো লাগে। প্ৰভাৱশালী মানুহ। সৱকে চিনি পায়। নিজৰে ছাত্ৰ কলেজবোৰত অধ্যাপক হৈ আছে। এক কিলোমিটাৰ দূৰৰ এখনতে এডমিচন দি নিউটনলৈ ট্ৰেন্সফাৰ কৰাই জীয়েকক লৈ গ’ল এমাহতে। হৈ গ’ল নিউটনীয়ান। এতিয়া নিউটন বিশ্ববিদ্যালয় হ’ল, ব্যাকুলে তাইক তাতে চাকৰিও দিয়াব, চাব।’

‘এইটো আজিকালি আমাৰ ইঞ্জিনিয়াৰিং কলেজকেইখনমানতো হৈছে হেনো। ক্ষমতাশালী বাপেক-মাককেইটাই ল’ৰা-ছোৱালীক এনেকৈ ট্ৰেন্সফাৰ কৰি গুৱাহাটীলৈ লৈ আনে, কেম্পাছ ইণ্টাৰভিউ ইয়ালৈ বেছিকৈ আহে যে। বাকীবোৰে মুখ মেলি চাই থাকে।’

বিতোপন গ’লগৈ, কৌশিক আছে। ‘মোৰ জীৱনলৈ অশান্তি লাগি থাকিব! এৰি দিবলৈও, আগলৈ ক’ত পাম!’ সি অলিন্দক ক’লে, ‘এনেকৈ ল’বলৈকে ছেমিনাৰ পাতিছে জানাই। পিএইচডিত ল’বৰ কাৰণে ছেমিনাৰ পতা আৰু তাৰ ভিত্তিত মৌখিক প্ৰশ্ন সোধাটো

অতি ভাল পদ্ধতি। অবজেক্টিভ প্ৰশ্নকেইটামানৰ লিখিত পৰীক্ষাতকৈ অতি উন্নত পদ্ধতি আচলতে। কিন্তু ইয়াত সেইটো ভালৰ উদ্দেশ্য লৈ কৰা নাই নহয়। নিজৰ নিজৰ লবীৰ মানুহকেইটাক দিবলৈহে কৰিছে।' অলিন্দই সুধিলে, 'তোমাৰ লগত একোতো মিতিৰ নাই, তথাপি নিজে কিয় দিছে?' 'নিজৰ অধীনৰ ছাত্ৰটোৱে নাপালে তেওঁলোকৰ বদনাম হয় যে। বোলে এমফিলত গাইড কৰিলে, তথাপি পিএইচডিত ছীটেই নাপালে।' অলিন্দই চিন্তা কৰি ক'লে, 'আচলতে ক্ষমতাটো দেখুৱাব বিচাৰে নেকি! ক্ষমতাৰ মোহ। যে নিজৰ অধীনৰ ছাত্ৰক মই এনেকুৱা কৰিব পাৰিছোঁ।' 'নাজানো আৰু! মই হোষ্টেলটোতো আমনি পাইছোঁ। ৰাতি ল'ৰাবোৰৰ আড্ডা, চিনেমা আৰু মদ। বহুতৰ কাম নাথাকেই, ফাং-ফুঙেই কৰি থাকে। বা কৰাখিনিয়ে লেবত কৰে দিনত। সিদিনাৰ খবৰটো পালানে? দুজন ডিএছচি ডিগ্ৰীধাৰী মানুহে দুখন গৱেষণা-পত্ৰৰ ভিত্তিত চাকৰি দি থৈ আহিল, পাছত ধৰা পৰিছে— সেই দুখন ৱিকিপিডিয়াৰ কপি, সাধাৰণ বেয়া প্ৰবন্ধতকৈও অধইচ গৱেষণা-পত্ৰ, ফেক জাৰ্নেলত প্ৰকাশ পাইছে। ইমান ডাঙৰ ডিগ্ৰী থকা দুজন মানুহেই যদি সেইটো চাব নাজানে বা তেনেকৈয়ে যদি গৱেষণা কৰি চাকৰিত বহিব পাৰি, কেইটাই পঢ়িব? মোক ৰাতিটোও লগা হয় অলপ কাম কৰিবলৈ। কিন্তু হোষ্টেল এৰিলে ডিগ্ৰীটোত দিগদাৰ, মানে টাইমটোত দিগদাৰ, পলম কৰি দিয়ে। এক বছৰ দেখিলোঁতো। ৰিচাৰ্চ-স্কলাৰ হোষ্টেলৰ পাৰ্টিৰ মুখ্য অতিথি একাডেমিক ৰেজিষ্টাৰৰ অফিচৰ কেৰাণীকেইটা। সিহঁতৰহে ক্ষমতাটো বেছি। হোষ্টেলত নথকাবোৰেও হোষ্টেললৈ আহি লিংক লগায়। নহ'লে, থেচিছবোৰ পঠিয়াব লাগে নহয়, চাইন-টাইন কৰাব লাগে, সেইবোৰত সিহঁতে দেৰি কৰাই থৈ দিয়ে। আৰু এক্সপাৰ্টে কনফিডেন্সিয়েল নোট কৰি পঠিয়ায়— কি কি প্ৰশ্ন পাছত সুধিব লাগিব। কেৰাণীকেইটাক মদ অকণ খুৱাই দিলেই সেইখিনি ৰিচাৰ্চ-স্কলাৰটোক দেখুৱাই দিয়ে।'

'ৰেজিষ্টাৰেওতো জানে এইবিলাক!'

'জানে, কিয় নাজানিব! ধৰা মই প্ৰশ্ন নিবিচাৰোঁ, কিন্তু পলম কৰাই দিয়াটোত মোৰ ভয় লাগে। সিহঁতে ধন-টকা নিবিচাৰে, মদ খুৱাব লাগিব। নুখুওৱালৈকে, তুমি যদি অফিচলৈ যোৱা, যিটো গপচত থাকিব, তুমি মানুহেই নহয় যেন ভাব আহি যাব।'

'আচলতে, মদপী মানুহে মদ খাই যিমান ভাল পায়, ফ্ৰী মদ খাই তাতকৈ বেছি ভাল পায়। সন্মান অনুভৱ কৰে। যিবোৰ ঘটনা ঘটি আছে, সৱ নিজৰ নিজৰ ধৰণে সন্মানৰ উদ্দেশ্যত। মাফিয়ায়ো নিজস্ব ধৰণে সন্মান খোজে। কেনেকুৱা সন্মান খুজিব, সেই আদৰ্শটো বিশ্ববিদ্যালয়খনত হেৰাই গৈছে।'

'অলিন্দ, মই কাইলৈ কাম এটা কৰিম!' তাৰ ৰূমলৈ আহি মুখত লাজুক হাঁহি লৈ ৰাজলক্ষ্মীয়ে ক'লে। সি তাইৰ মুখখন ক্ষন্তেক অধ্যয়ন কৰি ক'লে, 'বুজিলোঁ! নকৰিলেই আপোনাৰ লাভ হ'ব নেকি!' সামান্য টোকৰত হাঁহ-কণী ভাগি নোযোৱা দৰে তাইৰ আত্মবিশ্বাসত ঠেকা এটা লাগিল যদিও নিখুঁত হৈ ৰ'ল, 'কিয় ক'লা?'

তাইৰ জোৰকৈ ধৰাত সি ক'লে, 'বিতোপন দাই বেলেগক চাই আছে।' তাই পাতল কৰি উত্তৰ দিলে, 'ই... সেইটো জানো মই। একেটা বিভাগৰ মানুহ, একেলগে ঘূৰা সকলো, নাজানিম নে! কিন্তু মোৰ নিজৰ ধাৰণাটোতো ইমান ভুল হ'ব নোৱাৰে। মানুহে মোক অহংকাৰী বুলি কয়, মই নিজেও কওঁ— মই অহংকাৰী। তাৰমানে মোৰ নিজৰ বিশ্বাস এটা আছে। গতিকে মই জানিহে ক'বলৈ আগবাঢ়িছোঁ।' অলিন্দই ক'লে, 'এইবিলাকত বিশ্বাসটোৱে কামত নাহিবও পাৰে। আপুনি মোৰ বা। সৰ কথা মোক কয়। সেইকাৰণে মই এনেই ক'লোঁ।'

পাছদিনা দিনটো অলিন্দৰ ওলাই যোৱা নহ'ল। গধূলি ৰাজলক্ষ্মীয়ে তাক ৰুমলৈ মাতি নিলে। পুৱাই এবাৰ তাইক সি দেখিছিল, দিনটো নাই, এতিয়াহে আহিছে। মুখত ব্যতিক্ৰমী উলাহ বা দুখ একো নেদেখি সি ভাবিলে, 'হয়তো আজি তাই ক'বলৈ সময় নাপালে।'

তাই ৰুমত আৰম্ভ কৰিলে, 'অলিন্দ, তোমাক কিবা এটা ক'ম, বেয়া নাপাবা। এই যে কথাবোৰ, মোৰ সমুখত নুলিয়াবা। চোৰাচোন, মই কেনেকুৱা ষ্টেণ্ডাৰ্ডৰ ছোৱালী, কিন্তু কি কি যে পাতি থাকোঁ। মই কোনটো পৰ্যায়ত থাকিব লাগে পাহৰি গৈছোঁ, চোৰাচোন! কালি তুমি মোৰ লগত সেইবোৰ পাতিছা! বিতোপনহঁতৰ লগত বা দীপকহঁতৰ লগতো মই এইবোৰ পাতিব লাগে জানো! যিজনী ছোৱালী এফচিপি নিচিনা মানুহৰ স্বপ্নৰ যুৱতী, সপোনৰ প্ৰেয়সী, যাৰ কিতাপ জাৰ্মানীত প্ৰকাশ হৈছে, কৃষ্ণকান্তৰ সন্দিকৈৰ পাছত দ্বিতীয়জন অসমীয়া যাৰ নেকি কিতাপ বিদেশৰ পাব্লিকেচনে খুজি নিছে, কেইদিনমান পাছত তেওঁ ভিচি হ'ব, তেওঁৰ দৰে মানুহে কথা পতা ছোৱালীজনী হৈ মই সাধাৰণ সাধাৰণ সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ লগত কি কি পাতি থাকোঁ!'

অলিন্দই ভাবি মনে মনে ৰ'ল, তাই জয়ী হোৱাৰ দৰে চাই থাকিল। তাইৰ বুকু ব্যথাই দহি আছে, তাক সেইখিনিকে কৈ তাই সকাহ পাইছে।

'আপুনি প্ৰপ'জটো দিলে! মই ভাবিছিলোঁ, আপুনি আজি দিয়া নাই। উত্তৰ নিগেটিভ আহিল হয়নে?' সি তাইৰ মুখলৈ চালে, তাইৰ মুখ শেঁতা পৰিল। 'আপুনি লাজ পাই এনেকৈ কৈছে! এইবিলাক থাকেই, আপুনিতো চিৰিয়াছ নহয়েই, গতিকে একো নানিব মনলৈ, বাদ দিয়ক। ... আপুনি মোক যেনেকৈ কৈছে, মইতো আপোনাক কোনো দিন একো সোধা নাই, আপুনিহে নিজেই কৈ থাকে। মই নাপাতো, আপুনি নিজে পাতে মোৰ লগত। আৰু কি জানেনে, আপোনাৰ চাগে শুনি বেয়া লাগিব— এই যে জাৰ্মান প্ৰকাশন, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈৰ পাছৰ দ্বিতীয়জন, এইবোৰ গাজা। মই ইণ্টাৰনেটত চাওঁ এইবোৰ, সেইটো একাডেমিক জগতৰ ফ্ৰড পাব্লিকেচন। কাইলৈ মোৰেই কিতাপ ওলাব, সেইটো খবৰ আপোনালোকক দিবলৈয়ে আছে। লেপটপটো লৈয়েই অলিম্পিয়াডৰ প্ৰশ্নোত্তৰ অলপ লিখি থৈছিলোঁ, পঠিয়াই দিলোঁ, একেদিনাই মেইল আহিছে, প্ৰকাশ কৰিব। না

চাইছে, না পঢ়িছে। তাত যদি গাজা লিখি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অনিষ্ট কৰা হৈছে, তেতিয়াও প্ৰকাশ কৰি দিব। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপকৰ কিতাপ সেইবোৰত প্ৰকাশ পালে বিভাগত পাৰ্টি দিয়াতো গৌৰৱৰ কথা নহয়, আমাৰ দেশৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰে লজ্জাকৰ দিশটোৰহে প্ৰকাশ। কি কাৰণে দেশৰ শিক্ষা পিছ পৰি আছে বিশ্বৰ মানদণ্ডত? বিজ্ঞানী একোজনৰ উদ্দেশ্য হৈছে সত্য অন্বেষণ। সাধাৰণ মানুহক সত্যটো জনোৱা। সাধাৰণ অনুবীক্ষণ-যন্ত্ৰৰ দ্বাৰাও নেদেখা প্ৰ'টন-ইলেক্ট্ৰনকো বিজ্ঞানীয়ে একেটাই বস্তু বুলি কৈ নিদিয়ে। তাতোকৈ ক্ষুদ্ৰ সুকীয়া বস্তু আছে নেকি তেওঁলোকে সেইটোও বিচাৰি উলিয়াবহে খোজে। নিজক শ্ৰেষ্ঠ কৰিবলৈ ভুৱা বস্তুবোৰকে প্ৰকৃত বুলি বিজ্ঞানীয়ে কেতিয়াও প্ৰচাৰ নচলায়।'

তাই সেমেনা-সেমেনি কৰি ইতিমধ্যে বহিল। ৰূপটো দেখি চল পাই অলিন্দয়ো কৈ থাকিল। তাই তাক দোষ দিয়াত তাৰ খঙো উঠিছে। 'মই ছাৰৰ বিষয়ে কোৱা নাই, আজিকালি ভিচিবিলাকৰ কথাকে কৈছোঁ ধৰক, আমি দেখোন ইয়ালৈ আহি পোৱা প্ৰথম ভিচিজনেই বৰ্খাস্ত হৈছে! কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈৰ নিচিনা কেইজনক পাব? কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈয়ে মুখ্যমন্ত্ৰীক বাদেই দিয়ক, ৰাজ্যপালে নিজে লগ কৰিব খোজোঁতেও গুৰুত্ব দিয়া নাছিল। এতিয়া নিউটনৰ ভিচিজনে ভোট বিচাৰিবলৈ যোৱা পঞ্চায়তৰ দলীয় কৰ্মীকেইটাৰ নিচিনাকৈ বিধায়কৰ পিছে পিছে মিটিঙে মিটিঙে ঘূৰোঁতেই সময় গ'ল। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে প্ৰতিবাদ কৰিহে সময় মতে নতুন ক'ৰ্চ বলবৎ কৰাইছে। পিছে পিছে ঘূৰি তেওঁৰ লাভটো কি হ'ল— কাৰ্যকাল শেষ নহওঁতেই আন এখনৰ ভিচি হোৱাটো কনফাৰ্ম হৈ আছে। মন্ত্ৰীবোৰে যে সচিব, সঞ্চালক এনেকুৱা ডাঙৰ ডাঙৰ পদবীবোৰত অযোগ্য মানুহ কিছুমানক দিয়ে, কিয় বাৰু? মন্ত্ৰীবোৰেও সম্পূৰ্ণ নজনা নহয় যে সেইবোৰ অযোগ্য বা তাতোকৈ যোগ্য মানুহ ঢেৰ আছে। অযোগ্য একোটাক দিলেহে মূৰ দোঁৱাই থাকিব, তেল মাৰি চলিব, সদায় মন্ত্ৰীৰ লিগিৰা যেন হৈ কাম কৰিব। যোগ্যটোৰ আত্মসন্মানো থাকিব পাৰে, মন্ত্ৰীক গুৰুত্ব নিদিবও পাৰে। মন্ত্ৰীক কি লাগে, যিকোনো মুহূৰ্তত প্ৰচাৰটো লাগে, ভক্তিটো লাগে, যাতে পদবীৰ পৰা পোৱা ভক্তিটো জনতাৰ দৃষ্টিলৈ নি জনতাকো ভক্ত কৰিব পাৰি।'

*** *** ***

অলিন্দ গুৱাহাটীলৈ অহা চাৰি বছৰ হ'ল, এমএছচি হোৱাৰ আশা নাই। ডেইজীহঁতৰ শেষ হ'বলৈ দুমাহমান আছে। 'ক্লাছৰ ল'ৰা এটালৈ ডেইজী পটি গ'ল নহয়।' বিতোপনে খবৰটো দিলেহি। ল'ৰাটো লুইত কলেজৰে আছিল। ক্লাছত জোকোৱা শুনি সি অলিন্দলৈ দুদিন ফোনো কৰিছিল, তাইৰ সম্পৰ্কে বেয়া মন্তব্যও দিছিল। অলিন্দই বিতোপনক ক'লে, 'আচৰিত লাগিছে! ভালো লাগিছে চিনাকিতে হোৱাত। অচিনাকি হোৱা হ'লে একো নাজানি ৰহস্যৰ দৰে ভাব আহি থাকিলহেঁতেন। এতিয়া কল্পনাৰ পৰা নামি আহিছোঁ যেন

অনুভৱ হৈছে। সাধাৰণ ছোৱালী বুলি সৰেই কৈ থকা ধৰণৰ ভাব এটাও আহিছে।' বিতোপনে ক'লে, 'তুমি তেতিয়াই প্ৰপ'জ দি মাত-বোলটো নোহোৱা কৰি পেলালা! আজিলৈ থকা হ'লে তোমাৰ লগতেই হ'লহেঁতেন চাগে। তাৰ সৈতেও বহুদিন মাত-বোল নাছিল, কিন্তু এই বছৰ মাত-বোল হ'ল। তাইৰ সৈতে লগা গোটেইবোৰ ল'ৰাই বেলেগ বেলেগ ছোৱালী ঠিক কৰি আজৰি হ'ল, কতটা গুচি গ'ল, তাইক এতিয়া গুৰুত্ব দিয়া ল'ৰাৰ সংখ্যা কমি গ'ল যে, কাষতে সি আছিল কাৰণে পটি গ'ল।' শুনি অলিন্দৰ অসহ্য লাগিছে, তাইৰ বিষয়ে ক'লে সকলোৰে বেয়াকৈ এষাৰ কয়েই, তেনেকৈ কোৱা এটাকে শেষত তাই আপোনো কৰি ল'লে, সহ্য কৰিব নোৱাৰিলেনো কি হ'ব! সি ভাবি থকা দেখি বিতোপনে আকৌ ক'লে, 'তাই তোমাৰ বিষয়ে একো নাজানিলেই। কেৱল বিফল, হাৰি যোৱা ল'ৰা এটাক দেখি থাকিল। তোমাৰ কি গুণ আছে উমানেই নাপালে। তুমি কেনেকৈ ভাবা জানিবলৈকো কাষত নেদেখিলেই, কোনেও নক'লেও, একে ক্লাছৰ হোৱা হ'লে দেখিলেহেঁতেন।'

বিতোপন গ'ল। অলিন্দৰ মনত অবিশ্বাসৰ জোৰটো বাঢ়িবলৈ ধৰিলে, পুনৰ তাই স্বপ্ন হৈ গঢ়ি উঠিল। তাইৰ মুখেৰে শুনিলেহে বিশ্বাস কৰিব পাৰিব, তাইহে তাৰ সকলো— সেই ভাবাৱেশত সি বাস্তৱটো পুনৰ হেৰুৱাই পেলালে।

গধূলি সি বিছটা কইন লৈ পিচিঅ' এটাৰ পৰা তাইৰ নম্বৰটো লগালে, ৰিচিভ হ'ল, তাৰ নামটো শুনি তাই মাতটো অকণমান গহীন কৰা শুনা গ'ল, সি সহজকৈ সাধাৰণ খা-খবৰ সুধিবলৈ ধৰিলে, তায়ো সহজ হৈ পৰিল, মনত পৰিল তাইৰ— তাৰ সৈতে চলিবলৈ জটিল নাছিল, ভালেই লাগিছিল খেলি, 'তোমাৰ কি খবৰ?' তাই ওলোটাই সুধিলে, 'আছোঁ আৰু!' সি কৈ পুনৰ তাইৰ বিষয়ে সুধি থাকিল।

সি তাইৰ প্ৰেমৰ বিষয়ে সুধিব নোৱাৰিলে, তাৰ কইন শেষ হৈ আহিল, 'মই কইন বিছটা লৈছিলোঁ, শেষ হ'ব এতিয়া, মোবাইলৰ পৰা ফোন কৰোঁনে? ৰিচিভ কৰিবা দেই।' তায়ো গমেই পোৱা নাছিল বিছ মিনিট যে যাবৰ হ'ল, তাই আচৰিত হ'ল— তাৰ দৰে নিমাখিত এটায়ো সলসলীয়াকৈ পাতি তাইৰ বিছ মিনিট হৰণ কৰি নিলে। তাই দৃঢ় হৈ ক'লে, 'নালাগে অ', নাপাতো। তুমি মোৰ পিছত কিয় লাগি আছা! তোমাৰ নিজৰ লাইফটোৰ চিন্তা কৰা।' ঘাঁ এটা অলিন্দৰ গাত লাগিল, কিন্তু সহজকৈ ফোনটো সমাপ্ত কৰিবলৈকে সি গুৰুত্ব নিদিয়া যেন কৰি পুনৰ সাধাৰণ খবৰ সুধি অন্তিম কইনটো শেষ কৰিলে।

পাছদিনাও সি শান্তি পোৱা নাই। গধূলি ল'ৰাটোলৈকো ফোন কৰিলে, 'তোমালোকৰ হৈছে নেকি কোৱাচোন।' ল'ৰাটোৱে হাঁহিলে, 'নাই নাই, ৰ'বা হে! বিয়া নপতালৈকে খাটাং নহয়েই, জানাই তুমি। তুমি ইমান চিৰিয়াছ! মই কিন্তু চিৰিয়াছ নহওঁ।'

'জানাই তুমি মানে? তুমি ইমান চিৰিয়াছ মানে? মই কিন্তু চিৰিয়াছ নহওঁ মানে? কৌশিক-বিতোপনদাহঁতে শিকাই থকাৰ দৰে সিও মোক বুজাবহে খুজিছে নেকি যে মোৰ দৰে ভাল পোৱাৰ তাই অনুপযুক্ত? তেন্তে তাক লাগে কিয়?' অশান্তি, সংশয় আৰু বেজাৰে অলিন্দক ঘেৰি ধৰিলে। পুনৰ সুধিলে, 'স্পষ্টকৈ কোৱাচোন। জানিলে মোৰ মনটো ভাল লাগিব। কালি তাইলৈ ফোন কৰিছিলোঁ, সুধিব নোৱাৰিলোঁ, সেইবাবে তোমাকে সুধিছোঁ।' লগে লগে ল'ৰাটো গম্ভীৰ হৈ কথা কোৱাৰ ভংগি সলনি হ'ল, অলিন্দই কিমান সময়ত কৰিছিল, কি পাতিছিল আদি সুধিবলৈ ধৰিলে, বিছ মিনিট বুলি কোৱাত চঁকো খালে। অলিন্দই ভাবিলে— হয়তো সিহঁতৰ নোহোৱাকৈ থকা নাই, মুহূৰ্তে মুহূৰ্তে হয়তো যোগাযোগত থাকেই, অথচ কালি ফোন কৰাটো তাই নোকোৱাত সি চিন্তিত হৈছে, নহ'লে সি ইমান তথ্য নিবিচাৰে। স্পষ্ট উত্তৰ নোপোৱাকৈয়ে সি ৰাখিব লগা হ'ল।

পাছদিনা দিনটো সি মেচেজ দিলে তাইলৈ, মাথোঁ জানিব খোজে— হৈছে নে নাই হোৱা, তাইৰ মুখেৰে শুনিব খোজে। নাহিল একো উত্তৰ। ফোনবোৰ কাটি দিলে। আবেলি সময়ত ল'ৰাটোৰ মেছেজ আহিল— 'তুমি পৰীলৈ মেচেজ দি নাথাকিবা। তাই আমনি পায়। মোক ক'বলৈ ক'লে তাই।' 'হয়তো লাজ পাবলগীয়া কথা। বা অপমান পাবলগীয়া। অৱশ্যে ভাল ধৰণেই দিছে বাৰু সি।' অলিন্দই ভাবিলে। উত্তৰ দিলে— 'হ'ব। মই জানিব খুজিছিলোঁ। এতিয়া গম পালোঁ বাবে ভাল লাগিল। আৰু নিদিওঁ।'

'তাই নিদিলে কিয় উত্তৰ? তাৰ হতুৱাই নিদি নিজেই দিব নোৱাৰিলেহেঁতেন নেকি? একেদিনাই মাত-বোল বন্ধ কৰি দিব পৰাকৈ তাইৰ মনত মই একো নাছিলোঁৱেই। আজি মোক উত্তৰটো দিবলৈও তাই মোৰ ওচৰত দায়বদ্ধ নহয় বা তাই আগ্ৰহ কৰিবলগীয়াও নাই। যি হওক, এটা বৃহৎ অধ্যায়ৰ সমাপ্তি ঘটিছে!' তাৰ মনটো সম্পূৰ্ণ পাতল পাতল লাগিছে, যেন উচ্চ মাধ্যাকৰ্ষণ বলৰ গ্ৰহ এটাত বহুদিন বাস কৰি কম মাধ্যাকৰ্ষণৰ এটাত উপস্থিত হ'লহি।

পুৱা সি জগতখন নতুনকৈ চাবলৈকে বিজয়পাৰালৈ ওলাই আহিল। বাছ-ষ্টপটোত অকণমান ৰৈ সি ঘূৰিল। ৰ'দটো ফটফটীয়া, এনেকৈ যেন প্ৰথম দেখিছে এই দোকান-পোহাৰবোৰ, মানুহৰ চলনখিনি, প্ৰথম শুনিছে কাৰোবাৰ মাত, সি যেন এই চহৰলৈ আজি প্ৰথম আহিছে। বুকুত বোজা, ভাৱনা, খোঁচ একো নাই আজি। সপোনো নাই। উল্লসিত হ'বলৈ কৰা অপেক্ষা, হিয়া শাঁত পৰা খবৰৰ তীব্ৰ আশা— সামান্য টোপাল এটাৰ সমানকৈ হ'লেও যেন আছিল তাৰ মনত নিজে নজনাকৈয়ে, এতিয়া সেই টোপালো আঁতৰি সি মুক্ত হৈ পৰিছে। আজি ভালো লগা নাই, বেয়াও লগা নাই, কেৱল পাতল অনুভৱটো আছে, এতিয়া সি এটা নতুন মানুহ, আজিৰ পৰা সি কেতিয়াও কোনো ভাবত বন্দী নহয়, কেতিয়াও অতিমাত্ৰা আকুল নহয়, বজ্ৰ কঠিন নহ'লেও ভংগুৰো নহয়, সি অনুভৱ কৰিলে ৰ'দটোক, পোহৰখিনিক, অৰ্থহীন জীৱনটোক, মাথোঁ নিজ মতে অৰ্থ দি ল'বলৈ বাধ্য হ'বলগীয়া নতুন সময়বোৰক।

দুদিন পাছত এটা অচিনাকি নম্বৰৰ ফোন। ডেইজীৰ পৰাই আহক যেন কল্পনাৰে তাৰ উগুল-থুগুল লগা নাই, নিজৰ নতুন অৱস্থাটো সি ফোনটো ৰিচিভ কৰি লৈ সচেতনে উপভোগ কৰিলে। 'হেল্ল', মই ময়ূৰীয়ে কৈছোঁ।'

অ'... ! সাংঘাটিক অপ্ৰত্যাশিত ! এইটো মাতে তাৰ কঁপনি তুলিলেহেঁতেন। সাধাৰণ মানুহ এজনীৰ মাত শুনাৰ দৰেই তাৰ তেনে প্ৰতিক্ৰিয়া নাহিল। 'কি যে সময়ত ফোনটো আহিছে! তাই নাজানে মোৰ মনোজগতৰ পৰিৱৰ্তন আজিৰ সময়তো!' সহজকৈ ভাবিলে সি, সাধাৰণকৈ সুধিলে— ক'ত আছা, ভালনে, কি কৰি আছা, নম্বৰ কেনেকৈ পালা ...। তাই সুধিলে, 'কোনোবা আছেনে এতিয়া ?' তাৰ উত্তৰ,'নাই।' তাইৰ মাতত চঞ্চলতা ফুটি উঠিছে, কঁপিছে, 'তুমি ফোনত মোৰ মাতটো শুনিলে কথাই নাপাতিবা বুলি ভয়ে ভয়ে কৰিছিলোঁ।' 'নাই তেনে কথা নাই। কিয় নাপাতিম !' 'নহয়, তুমি অকণো লগ কৰিবই নিবিচাৰিলা, মই সদায় বিচাৰিছিলোঁ। এটাও দিন নাযায় তোমাক মনত নেপেলোৱাকৈ। আজিও জানা, মই প্ৰতিদিনে গধূলি থাপনাত চাকি দি তিনিজন মানুহৰ কথা ভাবোঁ— এওঁ, আমাৰ মাইনাটো আৰু তুমি। ঈশ্বৰে যেন এই তিনিওজনক কেতিয়াও অনিষ্ট নকৰে, মোৰ ফালৰ পৰা তাকে খাটোঁ প্ৰতিদিনে।' সি ক'লে, 'সেইবোৰে মোক স্পৰ্শ নকৰে। কি হ'ব প্ৰাৰ্থনা কৰিলে ঈশ্বৰক। হেই ! নকৰিবা প্ৰাৰ্থনা।' তাই জৰুৰীভাবে কৈ ল'লে, 'শুনাচোন, তুমি মোলৈ ফোন নকৰিবা, মই কৰিম, তুমি ধৰিবা। এওঁ তোমাৰ বিষয়ে সৱ জানে, এতিয়াও কওঁ কেতিয়াবা, ঈৰ্ষা কৰে তোমাক। কিন্তু ফোন কৰাটো জানিলে দুখ পাব। ভাল, বহুতেই ভাল, কোনো দুখ নাই তেওঁৰ পৰা মোৰ, বহুত কেয়াৰ লয়, সুখী পৰিয়াল। মই অফিচলৈ গ'লে— ছাতি নিলানে, তিতিলে জ্বৰ উঠিব— এনেকৈ প্ৰতি মুহূৰ্ততে যত্ন লয়। তথাপি মই তোমাৰ হে সদায় ঈশ্বৰক খাটোঁ।' 'মই ফোন নকৰোঁ। মই কিয় কৰিম !' সি ক'লে। 'হয় তুমি নকৰা। এবাৰো লগেই নকৰিলা। মৃণালে কৈছিল বিয়াৰ সময়ত তোমাক, তেতিয়া অহা হ'লেও তুমি ! আজি তোমাৰ মাতটো শুনি মোৰ এনে লাগিছে মোৰো ভুল আছে, মই কিয় ৰৈ নিদিলোঁ, এতিয়াওতো পৰা গ'লহেঁতেন, সোনকালেই হ'ল বিয়াখন।...' শুনি সি ৰস পাইছে, তাইৰ চঞ্চলতা দেখি ভাবিছে— 'ভালেই হ'ল, তাই যোগ্য নাছিলেই, তাই নোৱাৰিলেহেঁতেন তাৰ কাহিনী হজম কৰিব। তথাপি, এতিয়ালৈকে তাইৰ সৈতে থাকি যোৱা হ'লে অৰ্থহীনতাৰ সৈতে যুঁজবোৰ কমিলহেঁতেন, যিমান যি হেৰুৱালোঁ ময়েই হেৰুৱালোঁ কেৱল। আনে প্ৰাক্তন প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাক ৰোমন্থন কৰা শুনিবলৈ পোৱাৰ দৰে কোনো মিঠা স্মৃতিও নাহে মোৰ।' সি ক'লে, 'মই কিন্তু এবাৰ লগ কৰিম বুলি গৈছিলোঁ !' তাই চঁক খাই সুধিলে, 'কেতিয়া ? তাৰ পাছত কিয় নাহিলা ?' 'তেতিয়া তোমাৰ ডিগ্ৰী ছেকেণ্ড ইয়েৰৰ পৰীক্ষা শেষ হৈছিল। মই শালবাৰী চেণ্টাৰতে বিৰিঞ্চিক লগ কৰিলোঁ, সি ক'লে— কলেজৰে বেলেগৰ সৈতে তোমাৰ হে গৈছে, সেইবাবে নগলোঁৱেই।' 'হেই নহয় ! এৰেঞ্জ মেৰেজহে মোৰ ! বিয়াৰ প্ৰপ'জটো মোকে দিছে বাৰু তেওঁ, কিন্তু তেতিয়া নহয়, তেওঁ তাত পঢ়াও নাছিল। এ... কলেজত বহুত ল'ৰা লাগিছিল

নহয়, সিহঁতে আঁতৰাবলৈ সেইটো কৰিলে, বিৰিঞ্চিৰ হতুৱাই কোৱালে। বিৰিঞ্চি গহীন, তোমাৰ লগতে থাকে আগতে, সেইবোৰ সৰ ওলায়, মোৰ মুখত শুনি শুনি কলেজত তুমি সৰৱে চিনাকি হৈ পৰিছিলা, সেইকাৰণে যাতে তুমি এৰি দিয়া— সিহঁতে সেইটো কোৱালে।' সি ক'লে, 'আটাইতকৈ বিশ্বাসযোগ্য যেন লগা ভালটোৱেই ঠগিলে তেন্তে! কেৱল তাকেই বিশ্বাস কৰিছিলোঁ। ভালেই হ'ল দিয়া। সি তেতিয়া অন্যায় নকৰা হ'লে আজি মোৰ উপকাৰ নহ'লহেঁতেন। এতিয়া মই উদ্ধাৰ পালোঁ, নহ'লে লোকচান হ'লহেঁতেন।' সি সঁচা ভাবতে কৈছে, ক'লে জোকোৱা যেন লাগিব বাবে স্পষ্টকৈ কৈছে। কেৱল জোকোৱাটোকে ভাবি তাই অভিমান কৰি ক'লে, 'তুমিতো সেইটোকে ক'বা!'

পাছদিনা দুপৰীয়া সি শুলে। তাইৰ বাৰনটা মিচকল। সি বিৰক্ত হৈছে পৰিণতি দেখি। 'ময়ূৰীৰ বাকী ৰৈ গৈছিল। অন্য নহ'লৈও অলপ কথা পতাৰ ইচ্ছা, কিছুদিন লগ পোৱাৰ হেঁপাহ, সেইবাবেই এতিয়াও ইমান আৱেগ। তেনেকৈ ডেইজীৰো ৰৈ গৈছিল কিছু বাকী। সমস্ত যাতনাৰ বিন্দুমানো কোৱাৰ সামৰ্থ্য নহৈ নিজেই সৃষ্টি কৰা সুৰৰ দৰে কেৱল গান গাইছিলোঁ আকুল হৈ, কিন্তু তাইতো স্বাভাৱিকভাবেই সেয়া জোকোৱা বুলি ভাবিবলৈ বাধ্য! আন কি ভাবিব? সেয়েহে মই ঘপকৈ ৰৈ যোৱাত মোকো জোকাবলৈ তাইৰ বাকী ৰৈ গৈছিল বাবে নিজেই খুজি লৈছিল।'

দুদিন সি বুজালে, ফোন নকৰিবলৈ, নম্বৰ ডিলিট কৰি দিবলৈ, 'তুমি মোক এতিয়া দেখিলেও চিনি নাপাবা। বন্ধুৰ দৰে যদি পাতিলাহেঁতেন বা কেতিয়াবা মানুহটোৰ সৈতে একেলগে যদি লগ কৰিব পাৰিলাহেঁতেন, তেতিয়া কথা পতাত মোৰ আপত্তি নাছিল।' তাই নুশুনাত সি ধমকি আৰম্ভ কৰিলে, তাৰ মনত কোনো খং নাই, বুকুত কষ্ট বা বেজাৰ লৈ কৃত্ৰিম গালি দিয়াৰ অভিনয়ো নহয়, মাথোঁ প্ৰয়োজনত কৰা শব্দ-প্ৰয়োগ। ফোন বন্ধ হ'ল। তাৰ আমোদ লাগিছে, পৰিহাস যেনো লাগিছে, 'যাৰ কাৰণে জীয়াই থাকিলোঁ, অপমান কৰা হ'ল তাইকে!' কিন্তু সি দোষ কৰা যেন পোৱা নাই, ভাল কৰা যেনহে লাগিছে, 'হয়তো পৰীৰ লগতো সেয়াই হৈছে, তাইৰ ওচৰত মোৰ একো মূল্য নাই, যেনেকৈ ময়ূৰীৰো আজি একো মূল্য নাই মোৰ মানত।'

পাছৰ সপ্তাহত পৰাণৰ ফোন। অলিন্দ চঁক খাই গ'ল। ভায়েকটোও যেন হেৰাই আছিল ইমান বছৰে! যেন নাছিলেই সি তাৰ জীৱন-কাহিনীত! ঘৰত পায়ো এটা আনটোৰ পৰা যেন নিৰুদ্দেশ আছিল! 'মাক-দেউতাকৰ কন্দল হ'লে সহোদৰে কথা পাতিব নোৱাৰে। ভালকৈ মাতিলেও কৃত্ৰিম হয় মাত, ভাবি থকাটো ক'ব নোৱাৰে, কিন্তু পৰস্পৰে জানে যে মনতে কন্দলবোৰেই ভাবি আছে। আৰু তেনেকৈয়ে হেৰাই যায় সহোদৰৰ সম্পৰ্ক। জটিল হৈ যায় পৰস্পৰৰ যোগসূত্ৰ।'

পৰাণ এতিয়া লুইত কলেজত, কেইসপ্তাহমান পাছত শেষ হ'ব, কলেজৰ কাষৰ পিচিঅ' এটাৰ কৰা কৰিছে, অলিন্দক জোৰকৈ মাতিছে, 'দাদা আহিবাচোন, ইয়ালৈ আহিবা, পৰীক্ষাৰ মাজত মই ঘৰলৈ যাব নোৱাৰিম, কথা পাতিবলৈ মোৰ বহুত মন গৈছে।'

ঘৰলৈ আহি দিনটো থাকি পাছদিনা অলিন্দ কলেজলৈ আহিল। দুয়োটা হোটেল এখনত সোমাল, বহু বছৰৰ মূৰত লগ পোৱা দূৰ সম্পৰ্কীয় কোনোবা যেন। পৰাণে সুধিলে, 'তুমি কেতিয়া যাবাগৈ? মাহঁতৰ ভাল নে?' 'কাইলৈ যাম চাগে', অলিন্দৰ আজিয়েই যাবলৈ মন গৈ আছে, 'মাহঁতৰ ভালেই। দুয়োজন আছে।' 'ঘৰলৈ যাবলৈ মনেই নাযাইচোন, মা-বাবাৰ মিল নাই।' অলিন্দই শুনি চঁক খাই গ'ল, 'সি স্পষ্টকৈ কেনেকৈ ক'ব পাৰিছে? সদায় ভাবি থাকিলেও কোনোদিন মুখ ফুটাই উচ্চাৰণ কৰিব নোৱাৰিলোঁ, এদিনো আনক কৈ পোৱাটো বাদেই। এদিন মাত্ৰ মুখ ফুটাই নিজকে ক'বলৈ সক্ষম হোৱা হ'লেও মই সহ্য কৰিব পাৰিলোঁহেঁতেন! সি কনিষ্ঠ বাবেই পাৰিছে নেকি? বাৰ্থ অৰ্ডাৰৰ তত্ত্ববোৰ এয়াই নেকি?' ইটোৰ পাছত সিটো চঁক খাই সি অতিষ্ঠ হৈ পৰিছে। পৰাণে কৈ আছে— 'ঘৰলৈ যাবলৈ মন যায় বহুত, কিন্তু তাৰ পাছতো যাবলৈ মন নোযোৱাটোৱে বেছি দুখ লগায়। আগতে মই অকলে অকলে ইমান ভয় খাওঁ! দুটা মানুহ কাজিয়া লাগি থাকে, মই অকলে সোমাই থাকোঁ, কিবা ঘটিব ঘটিব লাগে। কলেজলৈ অহাৰ আগতে মই আত্মহত্যা কৰিম বুলি ভাবিছিলোঁ।' অলিন্দ বিৱশ হৈ গৈ আছে, দোষী দোষীও লাগিছে, 'মই পাহৰি গৈছিলোঁ সিও একেখন নৰকেৰে সৰকি আহিছে! সি পাৰিব বুলি কিয় ভাবি লৈছিলোঁ!' তাৰ মনত পৰিল— সুকন্যাই 'অসুবিধা হোৱা কাৰণে চুব নোৱাৰি' এদিন পৰাণক বহা ঠাইতে চেঙেল দলিয়াই দলিয়াই পিটিছিল, পৰাণ মাথোঁ শিল হৈ ৰৈ আছিল, বাঘৰ গৰাললৈ সৰি পৰা মানুহৰ দৰে একো উপায় নেদেখি অলিন্দও মাথোঁ পঢ়া-টেবুলখনৰ সমুখত বহি ৰৈছিল। 'পৃথিৱীত আছেনে আৰু এনেকুৱা অত্যাচাৰী মাক? আছেনে আৰু এনেকুৱা জঘন্য দেউতাক?' অলিন্দই পঢ়ি পাত পাত কৰা মহাকাব্যৰ পৃষ্ঠাবোৰতো মনত পেলাই পোৱা নাছিল বিচাৰি।

বালি-মাটিয়েদি বাঢ়নী পানী বিৰিঙি উঠাৰ দৰে ফোঁচাই বুঢ়াৰ ঘৰখন অলিন্দৰ চকুৰ সমুখলৈ আহি ৰৈ থাকিবলৈ ধৰিলে— যিটো ফোঁচাই বুঢ়াৰ অত্যাচাৰত নিজৰ ঘৰখনৰে দুটা মানুহ মৰি গৈছিল, গাঁৱত এতিয়াও সেই ভূতবোৰ ওলোৱাৰ মুখ-ৰোচক কাহিনী চৰ্চা হৈ থাকে, তেনেকুৱা ফোঁচাইৰ ঘৰৰ দৰে এটা স্তৰ সি আৰু ভায়েকে অতিক্ৰম কৰি আহিল, কিন্তু এতিয়াও ক্ষণবোৰ পাৰ কৰাটো কঠিনেই হৈ আছে!

অলিন্দৰ ৰূপটো দেখি পৰাণে বুজনি দি ক'লে, 'তুমি বহুত দুখ কৰি থাকা হয়নে? দুখ নকৰিবা, ভাল দিন আহিব।'

অলিন্দ ঘৰ পালেহি। অলপ আগত আতাক ঢুকাইছে, বহঁতপুৰলৈ যাবলৈ সুকন্যাহঁত তালৈ ৰৈ আছে। সি বহিল, 'ককা ঢুকালেও বা থকা হ'লেও, একেটা ধৰণেই মনত ৰৈ গ'ল! জীৱনৰ বৰ্তমানটোত প্ৰভাৱ থাকিলেহে বা স্মৃতিয়ে ভৱিষ্যতক গঢ়াৰ সম্ভৱনা থাকিলেহে মৃত্যুৱে মানুহক শোকাহত কৰে।' সি ভাবিলে। 'তই এনেকৈয়ে ব'ল। দেৰি

নকৰোঁ।' সুকন্যাই ক'লে। 'মামাতো নাই। অহালৈ থৈ দিব নেকি?' চন্দনে কৃতী শিক্ষকৰ বঁটা ল'বলৈ ৰাজস্থানলৈ গৈছে। সুকন্যাই ক'লে, 'নথয়। শটো বাহী হ'বলৈ দিব নাপায় নহয়। কি কৰে জানো এতিয়া, মামীৰো অসুবিধা বোলে।'

'সেইবোৰ বঁটা ল'বলৈ নগ'লেও হয়, দুই নম্বৰী বঁটা। তাকো মানুহজন যোৱা-থোৱা সময়ত। বাতৰিত সেইটোৰ বিজ্ঞাপন দেখিছিলোঁ। ৰেজিষ্ট্ৰেচন কৰাৰ নামত আগতীয়াকৈ টকা দিব লাগে, সেইখিনি টকাৰ আধাখিনিৰে ইয়াৰ পৰা যোৱা আৰু তাত থকা-মেলাতো সিহঁতে ফ্ৰীত দিয়ে, তাৰ পাছত মঞ্চত মিটিং এখন, তাতে চাৰ্টিফিকেট এখন দিয়ে কাৰোবাৰ হতুৱাই। সেয়াই বঁটা। ইয়াত শিক্ষকে কি কৰি আছে তাত কেনেকৈ জানিব! যিয়েই টকা দিয়ে সিয়েই পায়। তেনেকৈয়ে কেইটামান মানুহে উপাৰ্জন উলিয়ায়। আগতীয়াকৈ যে টকাটো দিয়ে কোনেও নকয়, ঘূৰি আহি ডাঙৰ শিক্ষক হয়, কিন্তু সেইকেইটাই বদমাছৰ শিৰোমণি।'

সুকন্যাই ক'লে, 'তই তাত সেইবোৰ নক'বি কাকো। আজি তাত যি টি কথাত মাতিব নাপায়। ৰাইজ গোট খাইছেই, ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহ আছে, জনা মানুহ আহিব, সৎকাৰৰো ব্যৱস্থা তেওঁলোকে কেনেকৈ কৰে কৰিব, চাই থাকিবি মাত্ৰ, আমিও নামাতো। সি ক'লৈ গৈছে যাওক, সি কৈছে— সেইবোৰ দেখুৱালে চৰকাৰী কৃতী শিক্ষকটো পাব বোলে, ৰাজ্যিকৰ। সেইটো কিমান ডাঙৰ কথা! এবছৰৰ কাৰ্যকাল বাঢ়ি যাব, কিমান দৰমহা!'

সিহঁত বহঁতপুৰ পালেগৈ। চোতালত ৰাইজৰ মাজৰ কেইজনমানে কৈছে, 'মুখাগ্নি সুকন্যাই কৰক। সুকন্যাই অকলে সাতটা ল'ৰাৰ কাম কৰি থৈছে ঘৰখনৰ বাবে। চন্দনে আজি খাবলৈ পাইছে সুকন্যাৰ বাবেই। আমি তাহানিৰ পৰা দেখি আহিছোঁ, প্ৰভু-আতাৰ চিকিৎসাৰ ধন সুকন্যায়েই দি আছিল।' আন কেইজনমানে কৈছে, 'নাৰীয়ে দিব নাপায়। মাক হোৱা হ'লেও বেলেগ কথা আছিল, এতিয়া পুৰুষ-জনাৰ মুখাগ্নি নাৰীয়ে কৰিব নালাগে।' দুজনমানে— 'আজিকালি বহুতে এৰিছে এইবোৰ। আমিও এৰিব লাগে।' 'নাই নালাগে। এজন সত্ৰাধিকাৰৰ মুখাগ্নি নাৰীয়ে কৰিলে সত্ৰৰ মান কি থাকিব!' 'তেন্তে ডাঙৰ জোঁৱায়েকে কৰক, বায়েক-ভিনিহিয়েকেই তাক পঢ়ুৱালে, আতাকৰ দায়িত্বও সিহঁতে পালন কৰিছে। মানুহে কয়েই, জোঁৱাই পোৰ সমান। বিপুলে কৰক।' 'চন্দনক ফোনটো কৰ কোনোবাই। সি কি কয়। কৰাচোন, তুমি কৰা।' — একাষে জুপুকা মাৰি বহি থকা মামীয়েকলৈ চাই এজনে ক'লে। তাই অলিন্দলৈ চাই হাতেৰে ইংগিত দি মাতিলে, অলিন্দৰ মোবাইলটো বিচাৰিছে।

অলিন্দৰ মুখেৰে মাতিবলৈ মন গৈছে— আমাৰ মায়েই কৰক। আগতে সৰু হিচাপত এৰিলেও এতিয়া একো নোকোৱাকৈ থাকিব লগা বয়স নাই, কিন্তু বেলেগ এখন সমাজত নিজৰ ঘৰখনৰ ফালে টানি মতা বুলি বদনাম হোৱাৰ সন্দেহত সি ৰ'ল। সুকন্যাহঁত মনে মনে বহি আছে। মামীয়েকে ফোন লৈ ভুনভুনকৈ ভিতৰলৈ গ'ল।

‘তেখেতে কৈছে— ডাঙৰ দাই দিয়ক। ভিনদেউহঁতৰ সংহতিও নিমিলে। গতিকে ডাঙৰ দাক মাতি আনিবলৈ কৈছে।’ মামীয়েকে ক’লেহি।

দুটা মানুহ গৈ ডাঙৰটোক আনিলে। ‘খবৰটো পায়ো লগে লগে নহা মানুহটোক আনি মুখাগ্নি কৰিবলৈ লগাইছে! আনক বাদেই মামাৰে বিপদৰ সময়ত চোৱা নাছিল, এপাক অহা নাছিল, আইক স্পষ্টকৈ কৈ দিছিল— নিজৰ নহয় নহয় আপোনালোক!’ অলিন্দই ভাবি ভাবি পথটোৰে খোজ দি দি মানুহবোৰৰ পৰা আঁতৰি আহিল। কৌতূহলত সি ফোনৰ ৰেকৰ্ডটো উলিয়ালে— মামীয়েকে কৈছে, ‘মানুহে ডাঙৰ বাইদেউ-ভিনদেৰে মুখাগ্নি কৰাৰ কথা কৈ আছে। নালাগে নেকি।’ সিফালৰ পৰা চন্দনে কৈছে, ‘অঁ, নালাগে নালাগে। সিহঁতক আনৰ সমান কৰি ৰাখিব লাগিব। আগেয়ে দি থোৱা, এতিয়া গাৰ্জেনটো দেখুৱাবলৈ চল পাই গ’লে আমাকো বিচাৰিব আগলৈ, ডাঙৰ দাকে দিয়া হওক।’ এইফালৰ পৰা সুধিছে, ‘কি কওঁগৈ মই?’ সিফালৰ পৰা কৈছে, ‘সংহতি নিমিলে, সেইটোকে কোৱা। সেইটো ক’লে, ওপৰত কোনেও ক’ব নিবিচাৰে। ইহঁত সৰ অলপ হেয় হৈ থাকক। ডাঙৰ-দাৰ সৈতে চান্সটো এৰিব নোৱাৰি, এইটো এটা ভাল চান্স। শালবাৰীলৈ উঠি যামেই, চৰকাৰে সত্ৰবোৰত টকা দিয়াৰ কথা চলি আছে, টকাটো তালৈ নিব লাগিব, আধা টকাৰে সত্ৰাধিকাৰে নিজৰ ঘৰ সাজিবই, ইয়াত সৰু দুটাক ঘৰ সাজিবলৈ নিদিওঁ।’

‘সমাজৰ মংগলৰ কাৰণে যিমানবোৰ নীতি থাকে তাতে ভেজা দি তাতোকৈ বেছি নীতি জীয়াই থাকে কেইটামান মানুহৰ কুটিলতাত।’ অলিন্দই ভাবি ভাবি আকৌ মানুহবোৰক চাবলৈ আহিল, জুইকুৰা দাউ দাউকৈ জ্বলিছে, জিলিকি থকা জোনটোৰ দৰে মানুহবোৰৰ মুখবোৰে পোহৰ প্ৰতিফলিত কৰিছে — ‘ইয়াতো বিষাদ বা উল্লাস নাই। মাথোঁ জিলিকি আছে — সেইটোৱেই সত্য!’ সি ভাবিলে। ৰেকৰ্ডটো সৰকে শুনাই দিবলৈ তাৰ মন গৈছে। সুকন্যাক শুনাবলৈ মন গৈছে। কিন্তু সুকন্যাই যুঁজিবলগীয়া উপাদান সেইটোত একো নোলাব, ঘটনাবোৰ একেই থাকিব, মাত্ৰ তাই দুখহে পাব — সি তাইকো একো নোকোৱাটোকে ঠিক কৰিলে।

দুদিনৰ মূৰত চন্দন পালেহি। ৰাইজৰ ইজনৰ পাছত সিজনে বঁটাত কি দিলে চাবলৈ বিচাৰিছে, ‘অ... কাগজখনহে দিলে। ট্ৰফী, ফলক, এনেকুৱা একো দিয়া নাই?’ ‘দিছে। সেইটো কাগজ-পত্ৰৰ বেগটোত আছে, খোলাই নাই।’ চন্দনে ফাঁকি মাৰিলে। কেইদিনমান পাছত মিতিৰৰ ল’ৰা এটাৰ হতুৱাই দোকানৰ পৰা ট্ৰফী এটা কিনি অনা অলিন্দই দেখিলে।

পুৱা গুৱাহাটী পাই সন্ধিয়া সি কৌশিকক লগ কৰিবলৈ হোষ্টেললৈ আহিল। কৌশিকে নিশা ৰখালে। কোনোবা এদিন এটাৰ ৰুমত, আন এদিন আনটোৰ ৰুমত একেলগে খোৱাটো নিয়ম হৈ পৰিছে দুয়োটাৰ।

'মায়ে এমাহমান ফোন কৰা নাই, ককাৰ সকাম যোৱাৰ পাছত কৰিব চাগে। চিন্তা কৰে, ল'ৰাটোৰ চাকৰি-তাকৰি হ'বগৈ নে নাই। কিবা এটা কৰা। তুমি মনৰ কথাবোৰ এতিয়াও নোকোৱা। কিয় পঢ়িবলৈ মন নাযায় সেইটো মোক কোৱাচোন। কোনোবাই ডেইজীৰ কাৰণে বুলি এনেই ক'ব পাৰে, মোৰ বিশ্বাস নহয়।' কৌশিকে ক'লে।

'ঘৰত অশান্তি লাগে, বাহিৰত সৰ ফালে দুৰ্নীতি, অকল স্বাৰ্থ', অলিন্দক সম্পূৰ্ণ কৰিবলৈ নিদি কৌশিকে ক'লে— 'তুমি যিবোৰ যুক্তি দিব খুজিছা নপঢ়িবলৈ, এটাও ভেলিড নহয়।' অলিন্দই ক'লে, 'মই এটা উদাহৰণ দিওঁ। মই যোৱা দহ বছৰ দেউতাক এবাৰো মাতিয়েই পোৱা নাই, মোকো মাতি পোৱা নাই। কিন্তু ঘৰতে পাই থাকোঁ, মোৰ সৈতে একো গণ্ডগোলো নাই।' বন্ধু হ'লেও লোকৰ সমুখত আজি এইকণ সি উচ্চাৰণ কৰিব পাৰিলে, পৰাণে কোৱা বাবেই সিও অলপ সহজ পাইছে, সি অনুভৱ কৰিলে— আৰু কেতিয়াও এনেকৈ কোৱাৰ ইচ্ছা নহ'ব, কিন্তু সহ্য শক্তি এনেয়ো বাঢ়িছে লাহে লাহে। কৌশিকৰ ৰূপ সলনি হ'ল, চিন্তিভাবে ক'লে, 'তুমি ভুক্তভোগী হৈছা প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰতে, নহ'লে চাইল্ড প্ৰডিজি ৰূপে খ্যাত হ'লাহেঁতেন, মানুহে ক'লেহেঁতেন— ই সৰুৰে পৰাই অসাধাৰণ, এতিয়াও অসাধাৰণ হ'বই। কিন্তু ভুক্তভোগী হ'বলৈ দিছা নিজক। যুঁজি জয়ী হৈ যোৱা! মোলৈ চোৱা, মোৰ লগতেইতো থাকা তুমি, মই ঘৰৰ মানুহৰ লগত ফোনত কথা পাতিবলৈ পোৱা দেখিছা নে?' কৌশিক থমকি ৰ'ল, আৱেগে খুন্দা মাৰি ধৰিলে, 'মই আজি প্ৰথম কাৰোবাক কৈছোঁ। মোৰ মা-দেউতাৰ মতবোৰ নিমিলে, সিমানেই কলোঁ তোমাক, যি বুজা বুজা। জটিল একো নহয়, কিন্তু তাতেই মাত-কথা ডাঙৰ হৈ থাকে, মোৰ অশান্তি লাগে। কিন্তু মই নিজক বচাই আছোঁ।'

অলিন্দই ক'লে, 'ময়ো অহৰহ যুঁজি-যুঁজিহে আজিৰ ধৰণে হ'লেও ৰৈ থাকিলোঁ। ইয়ালৈ প্ৰথম অহাৰ সময়ত হতাশাৰ এটা বেলেগ স্তৰলৈ গুচি গৈছিলোঁ, পৃথিৱীৰ এজন মানুহেও নাজানিলে। অতি সামান্য বিৰূপ দেখিলেই মই ভাগি পৰা যেন হৈছিলোঁ বহু সময়লৈকে। মোৰ কলেজৰ লগৰকেইজনীয়ে মোক কথা কোৱাৰ ধৰণটো বেলেগ আছিল, সিহঁতে লগ পালেই কয়— খুব পঢ়িছা চাগে, তুমি শেষেই কৰিলা চাগে, আমিহে নোৱাৰিম। মই দেখিলেই পলোৱা হৈছিলোঁ। মনত মোৰ সিহঁতলৈ একো বেয়া ভাব নাই, কিন্তু নামাতিছিলোঁৱেই, যাতে বিৰূপ কথাবোৰ শুনিব নালাগে।' কৌশিকে নতুন ৰহস্য এটা শুনাৰ দৰে সুধিলে, 'আঁ আঁ, কি ক'লা তুমি, আকৌ কোৱাচোন।' অলিন্দই পুনৰ কৈ সুধিলে, 'কিবা হৈছে নেকি?' কৌশিকে ক'লে, 'এইটো মই জানিছিলোঁ, তুমি যে নামাতা। কিন্তু বেলেগ ধৰণে। ডিপাৰ্টমেণ্টতে আমি কেইটামানে আড্ডা মাৰি আছিলোঁ, লগৰবোৰৰ বিষয়ে যি টি, সিহঁত তিনিজনীও আছিল, তোমাৰ বিষয়েও ওলাইছিল। সিহঁতে কৈছিল— সি ডাঙৰ মানুহ হ'ল, ইয়ালৈ আহি আমাক নামাতেই, বাহাদুৰিতে নামাতে, এতিয়া তাৰহে অৱস্থাটো সেয়া হ'ল। আমি ক'লোঁ— আমিতো সেইটো ভাব দেখা নাই। কিন্তু সিহঁতে বেয়া পাইছিল। নামাতিলে পাবই। তুমি সিহঁতক বেয়া পাব নোৱৰা কোৱাৰ বাবে।'

অলিন্দই ক'লে, 'নাই নাপাওঁ। মই সহ্য কৰিব পৰা হ'লোঁ। তুমি চোৱা— সেইটোৱেই পাৰ্থক্য— সিহঁতে তেনেকৈ নক'বও পাৰিলেহেঁতেন, সিফালে দোষটো সিহঁতৰে। মইতো কেতিয়াও কাৰোৰে আগত কোৱা নাই বেয়াকৈ। মাত্ৰ শান্তিৰে থাকিবলৈকে নিজক বচাই আঁতৰোঁ, পলাওঁ। কেৱল সিহঁতেই নহয়, বহুতে হাঁহিছে। সিদিনা ভাইটিক লগ কৰিবলৈ কলেজলৈ গ'লোঁ, আমাৰ লগৰ বেলেগ বিভাগৰ ল'ৰা এটাই কলেজত খাটি আছে, মোক লগ পাই বিদ্ৰূপৰ হাঁহি মাৰি কৈছে যি টি। কলেজত পঢ়াৰ সময়ত অকণমান লগ পাইছিলোঁ, সন্মানেৰে মাতে, ময়ো ভালকৈ মাতোঁ, মই ভবাই নাছিলোঁ সিহঁতৰো মনত মোলৈ জেদ বা ঈৰ্ষা সোমাই আছিল, সিহঁতৰ বিষয়ে মোৰ মনলৈ নাহেই। ... এতিয়া এটা বিষয়েহে বেছি অশান্তি দি আছে মোক— বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দুৰ্নীতিবোৰ। প্ৰথম আহিও, আগলৈ কেনেকৈ পঢ়িম ভাবি হতাশ হৈছিলোঁ।'

কৌশিকে ক'লে, 'দুৰ্নীতি নকৰাও আছে, দুৰ্নীতিৰ মাজত জয়ী হোৱাও আছে। এফচিপি ছাৰে কি কৰিছিল! তাৰ পাছতো এজনী অচিনাকী ছোৱালীয়ে প্ৰজেক্টটোত পাবলৈ সক্ষম হ'ল। তুমি কিবা এটা কৰা, কৰিলেই মনটো বেলেগ হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিব। নকৰাকৈ থকা নাই বাৰু, নতুন মেছলৈ যাওঁতে মালিকে কি কৈছিল মনত আছে নহয়— ইমানবোৰ কিতাপ মানুহৰ থাকেনে! কিন্তু সেইবোৰতো তোমাৰ বাহিৰা কিতাপহে। গণিতৰ এটা পৃষ্ঠাও নপঢ়িলা। গণিতে তোমাক খুৱাব, তুমি সেইটো পঢ়া, বা বাহিৰা কিতাপেৰেই হোৱা লাইন উলিয়াই গুচি যোৱা। টিউচনবোৰ তোমাৰ এনেই, সেইটোৰে খাব নোৱাৰা গোটেই জীৱন। ৰুচি আৰু কেৰিয়াৰ বেলেগ বস্তু। তোমাৰ গণিতৰ ৰুচিটোত কিবা হ'ল, কি হ'ল বাদ দিয়া এই মুহূৰ্তত, কেৰিয়াৰটোৰ পৰিকল্পনা কৰা।'

পুৱা সি নিজৰ ৰূমলৈ আহিল। কিহবাত এডমিচন লোৱা, চাকৰি এটা কৰাৰ প্ৰতি সি মনটো ঢাল খুৱাইছে। 'জীৱনৰ প্ৰথম পঁচিশটা বছৰ কেৱল উদ্বিগ্নতাত পাৰ হ'ল। এবাৰো শান্তিৰে হাঁহি মাৰি নাপালোঁ পঁচিশ বছৰ। একো অতীত নাই, কিন্তু হাঁহিৰ অভিনয়েই কৰোঁচোন!' সি টেবুলৰ সৰু আইনাখন তুলি মুখখনলৈ থৰ হৈ চালে। জোৰ কৰি হাঁহি এটা মাৰিলে। হাঁহিটো ফুটি নুঠিল। আকৌ মাৰিলে। নাকৰ দুয়োকাষে চেপেতা হৈ থকা গালৰ অংশখিনি অলপ ফুলি উঠিল। আগ-দাঁতকেইটাও সি বাহিৰলৈ উলিয়ালে। পোহৰ নোলোৱা টৰ্চৰ দৰে হাঁহিটো নিৰ্জীৱ, তথাপি গোটেই মুখমণ্ডল হেঁচা মাৰি ধৰি থকা ভৰটো অলপ লঘু লঘু লাগিল। দাপোনখনৰ প্ৰতিবিম্বটো সঁচা নে নিজেই সঁচা ক্ষন্তেকলৈ থিৰাং কৰিব নোৱাৰি তাৰ গাটো কঁপি গ'ল।

ফাঁচী বজাৰত নিউয়ৰ্ক চহৰ

'গুৱাহাটীলৈ অহাৰ সাত বছৰ হৈ গ'ল আপোনাৰ, হিচাপ আছেনে? বছৰবোৰতো এনেই গ'ল! আমাৰ হোষ্টেলৰ আটাইতকৈ সম্ভাৱনাপূৰ্ণ ল'ৰাটো আপুনিয়েই আছিল, আপোনাকে চাই আমি পঢ়িবলৈ উৎসাহ পাইছিলোঁ, এতিয়া আপুনি মোতকৈও পিছ পৰি গ'ল, ভাবি চাওক!' লুইত কলেজত হোষ্টেলত একেলগে থকা ধ্ৰুৱাৰ্কই অলিন্দক কৈ আছে, সি অলিন্দৰ কাষৰে মেছ এটাত থাকি পিএইচডি কৰি আছে, 'মই সদায় কৈ থকা কাৰণে আপুনি বেয়া পাব, গম পাইছোঁ। কিন্তু ভাল হোৱাটো বিচাৰোঁ কাৰণেহে কওঁ। আৰু আপোনাক ভাল ব্যৱহাৰ কৰা মানুহবোৰক আপুনি গুৰুত্ব নিদিয়ে। কিমানজনী ছোৱালীয়ে আপোনালৈ আশা কৰিছিল, আপুনি গুৰুত্বই নিদিলে। সেইজনীৰ লগতহে লাগি থাকিল, তাকো বিশেষ গুণ থকা ছোৱালীও নহয়। সৰ হেৰুৱালে, আকৌ কাৰোবাক চাবলৈও আপোনাৰ আজি একো নাই, বেকাৰ। কুঁকিবা ৰুমলৈ আহিলে আপুনি কিয় পলায়? তাই কলেজত আপোনাকো ভাল পাইছিল, এতিয়া কৈ দিলে, সেইটো কাৰণে আপুনি তাইক বেয়া পাবলৈ কি হ'ল? কি নাই তাইৰ, এমফিল কৰিলে, পিএইচডি হ'ব, কলেজত চাকৰি কৰি আছে, আপোনাৰ আজিৰ অৱস্থাটোত তাই গুৰুত্ব নিদিলেও কতটা পাব, দেখিছেই নহয় কেনেকৈ ঘনে ঘনে সলাব পাৰিছে। তাই আগৰে পৰা বন্ধু, খা-খবৰ ল'বলৈ আহে, ৰুমলৈ আহিলে পলাবলৈ কি দৰকাৰ আপোনাৰ!'

'এনেদৰেই হেয় কৰি কতই আঁৰত কয়, ধ্ৰুৱাৰ্কই সেইটোকে প্ৰতিফলিত কৰিছে, সমুখত কোৱা বাবে বেয়া পাবতো নোৱাৰি!' অলিন্দই মুখত হাঁহি লৈ শুনিলে। 'হ'ল নে তোৰ কৈ? এতিয়া মই কওঁ? ... কুঁকিয়ে ক'লে যে তাই মোক কলেজত ভাল পাইছিল, কিন্তু বন্ধুত্বটো ভাগি যোৱাৰ ভয়ত ক'ব নোৱাৰিলে, এতিয়া ভাবিছে যে তেতিয়া নকৈ ভুল হৈ গ'ল আৰু সেইবাবে এতিয়া এনেই জনাই দিছে। ইফালে তাইৰ চাৰি নম্বৰৰ বয়ফ্ৰেইণ্ডটো চলি আছে, প্ৰফেছাৰৰ লগতো সেয়া জনাজাত হৈ গ'ল। এতিয়া তই মোক ক— তই এটা কথা ভাবনে যে যদি ল'ৰা এটাৰ কাৰোবাক ভাল লাগিছিল, সময়ত সিহঁতৰ নহ'ল, পাছত সি দেখিলে যে ছোৱালীজনীয়ে বিশেষ উন্নতি কৰিব নোৱাৰিলে, তেতিয়া তাৰো ভাল নলগা হৈ ধুৰন্ধৰৰ দৰে তাইক নষ্ট কৰি দিবলৈ মন নাযাব? বহুতৰ মন যাব। আৰু তেনেকুৱা মানসিকতা ছোৱালীৰো হ'ব পাৰে।'

ধ্রুৱাৰ্কই কল্পনা কৰিবলীয়া নহ'লেই। ডিগ্ৰীত বেলেগ বিভাগৰ এজনী ছোৱালীক অলপদিন তাৰ ভাল লাগিছিল, কথা পতা নহ'ল, কেইদিনমান পাছৰে পৰাই বিশেষ আশাও নকৰিলে, এবছৰৰ পাছত যেতিয়া শুনিলে তাইৰ ৰিজাল্ট বেয়া, তেতিয়া তাৰ গাৰ্লফ্ৰেইণ্ড থকাৰ পাছতো তাইৰ প্ৰতি বিদ্ৰূপৰ ভাব আহিছিল, তুলি লৈ ভাঙি-ছিঙি দলিয়াই দিব যেন আকাংক্ষা জাগিছিল, সেইটো নকৰে বুলি সি নিজেও জানে, তথাপি কেইবাদিনো সি তেনেকৈ ভাবি পাৰ কৰিছিল।

সি মিচিকিয়াবলৈ ধৰিলে। অলিন্দই ক'লে, 'শুন। তাই আগতে সাহ নকৰিলে, মাজতো নকৰিলে, এতিয়া কৰিছে, তাৰমানে কি? মোক যি টি ক'বলৈ সাহ কৰিব পৰা অৱস্থা এটা মই পালোঁহি, এতিয়া মোক হেৰুৱালেও একো লোকচান নাই। বিজয়পাৰা বাছ-ষ্টেণ্ডত তাইৰ দুটা বয়ফ্ৰেইণ্ডৰ মাৰ-পিত লগাটো শুনিছ চাগে? আকৌ যে নালাগিব মানে নাই। মোৰ ৰূমলৈ আহিলে সেইবোৰত মোকো লেটিয়াবও পাৰে বাবে মই আঁতৰি থাকোঁ। এনেই এতিয়াও আগৰ নিচিনাই কথা-বতৰা আমাৰ, কোনো বেয়া ব্যৱহাৰ নকৰোঁ। আৰু মই ইয়াত এডমিচন লোৱাৰ সময়ত তাই কি কৈছিল জান? এণ্ট্ৰেন্সত মোৰ নম্বৰ বাঢ়ি গ'ল কাৰণে ৰোল নম্বৰ আগলৈ আহিল, তেতিয়া তাই কৈছিল— তাই অ'বিচি কাৰণে পিছ পৰিছে বোলে। ইমান জেদ! তাই মোৰ বন্ধু নহয়। কলেজতো তাইৰ প্ৰেম নাছিল মোলৈ, দুদিনমান ভোগৰ বাসনা।'

'সেইবোৰ মানিলোঁ বাৰু, কিন্তু আচলটো মনা নাই— এনেই নাথাকিব, কিবা কৰক।' অলিন্দই ক'লে, 'তেন্তে আৰু এটা ৰহস্য কওঁ! মই যে দুপৰীয়া নোহোৱা হওঁ, ক'লৈ যাওঁ বাৰু কচোন। এইমাত্ৰ ক'ৰ পৰা আহিলোঁ ক। টিউচন নহয়।' ধ্রুৱাৰ্কই ৰহস্যৰ উমান পাই উত্তৰ নিদি মুখলৈ চাই থাকিল, ভাল খবৰ এটা শুনিবলৈ পোৱাৰ আশাত মুখখন উজলি উঠিছে, ক্ষন্তেক পূৰ্বে বেয়াকৈ কৈ লাজ পাব নেকি সন্দেহো হৈছে। অলিন্দই ক'লে, 'তই এফ এম শুন নহয়। কাইলৈ দুপৰীয়া শুনিবি। এ ৰহ, এতিয়াই শুনাওঁ!' অলিন্দই মোবাইলত থকা অডিঅ' এটা শুনালে। শুনি শুনি ধ্রুৱাৰ্কই এবাৰ মোবাইলটোলৈ এবাৰ অলিন্দৰ চকুলৈ চাই থাকিল। 'আৰ্‌ৰে! এইটো জানি ভাল পাইছোঁ বাৰু!' মোবাইলেৰে ওলাই অহা মাতটোৰ সৈতে অলিন্দৰ মাতটো মিলাব পাৰি সি আনন্দত জপিয়াই উঠিল, মোবাইলটো বন্ধ কৰি টেবুলত থ'লে, 'কেতিয়াৰ পৰা কৰি আছে? কোৱা নাছিল কিয়? মানুহবোৰক অশান্তি দি চখ পায় হা?' অলিন্দই ৰস দি ক'লে, 'মই ডিচটেন্সত বিএডো কৰি আছোঁ!'

'ঠিক আছে, ঠিক আছে। কিবা এটা মই কৈ থওঁ— আপুনি এইখিনিকে কৰি ৰৈ নিদিব। ধৰক, আৰজেবিলাকৰ বহুত টকা নাই বা আপুনি পাৰ্ট-টাইমহে কৰিছে। আপুনি ডাঙৰ লক্ষ্যবোৰো মনলৈ আনিব। বুজি পাইছে নহয় মই কিয় কৈছোঁ, আপুনি হাত দিলে পাৰিব যেন লাগে বাবে কৈছোঁ। এহ, কিন্তু, কথাবোৰ নোকোৱাকৈ থৈছিল কিয়? ইমান লুকুৱাইছে, ৰূমতো ধৰা নপৰিল।'

'পৰীক্ষামূলকভাৱে গোপনে ৰাখি চালোঁ। ছমাহ হোৱা নাই। মানুহবোৰে কওকচোন, কিমান কি কয় কৈ থাকক বোলো। আৰজে কৰিবলৈও মই নিজকে পৰীক্ষা কৰিবলৈহে যোৱা হৈছিল। মই আচলতে কথা ক'ব নোৱৰা মানুহ নহয়। ঘৰত নোকোৱা, সমাজৰ কন্দলবোৰতো নোকোৱা, প্ৰেমত নোকোৱা— মোৰ সেইবোৰ আছিল জীৱনৰ অতি ক্ষুদ্ৰ অংশহে, কিন্তু অহৰহ তাকে ভাবি প্ৰতিটো ক্ষণতে মই কথা ক'ব নোৱৰা মানুহ যেন ভাব হৈ আছিল সদায়। সাক্ষাৎকাৰ দিবলৈ অদ্ভুত ভাব লৈ গৈছিলোঁ— অচিনাকি মানুহ, ঠাট্টাৰ মুখামুখি হ'লেও সম্পূৰ্ণ সহ্য কৰিব পাৰিম, কেনেকৈনো কথা কওঁ পৰীক্ষা কৰি চাওঁচোন বোলো। এতিয়া ভালো লাগে, কিন্তু অশান্তিও আছে। সম্পূৰ্ণ কৃত্ৰিম, অভিনয়। কেৱল অভিনয় হ'লে আপত্তি নাছিল, অভিনয়টোকে সঁচা যেন কৰি প্ৰচাৰ কৰিব লাগে মই! ... তই কোৱাৰ নিচিনাকৈ তাতো নতুনকৈ চিনি পোৱা ছোৱালী লাগিছে দুজনী, মই ইচ্ছা কৰা নাই।'

অলিন্দই ষ্টুডিঅ'ৰ পৰা ঘূৰি আহি আবেলি বিজয়পাৰাত বাছৰ পৰা নামোঁতেই ৰাজলক্ষ্মীক পালে। 'আজি ছাৰ আহিছে ন? মই চান্দমাৰিত লগ পালোঁ।' সি হাঁহি মাৰি ক'লে। তাই বুজিলে এফচিপিৰ বিষয়ে কৈছে, তায়ো হাঁহি মাৰিলে। তেওঁ এতিয়া নতুন এখন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্য, ইয়াত গৱেষক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীকেইটা আছে বাবে মাজে মাজে আহি থাকে, তাইৰ সৈতেও সম্পৰ্কটো চলি আছে। তেওঁ কোনোবা সময়ত অস্থিৰ, উদ্ভ্ৰান্ত, উদ্বাউল হৈ পৰে, বেছিদূৰ আগ নাবাঢ়িবলৈ নিজেই নিজক নিয়ন্ত্ৰণত ৰাখে কষ্টৰে, তাই মাজে মাজে তাক কয়, দুয়োটাই মিলি হাঁহে, তাই এতিয়াও উপভোগ কৰে, এতিয়াও তাই গৰ্বিত, লগতে লাভো হৈ আছে— বিচৰা ঠাইতে চাকৰি নিশ্চিত।

'ছাৰেতো মোক দেখিলে নিজেই প্ৰথমে মাতে। আজিও মৰমেৰে মাতিছে, বুজাইছে— তুমি ঘৰ চলাব লাগিব, উপাৰ্জনৰ চিন্তা কৰা, এমএছচিটো কৰা, মনটো কণ্ট্ৰোল নকৰা কিয়। এটা ধ্বংসপ্ৰাপ্ত যুৱকক দেখি মুখত তেওঁৰ বিদ্ৰূপৰ হাঁহি। কিন্তু তেওঁৰো যে একেটাই অৱস্থা, ময়ো যে জানো, গোপনে মোৰো হাঁহি ওলোৱাটো তেওঁ জনা নাই। মোৰ মিচিকিয়া হাঁহিটো নম্ৰতা আৰু ভক্তি বুলি ভাবি গ'লগৈ। তেওঁৰো লৰা-লৰি, মোৰো লৰা-লৰি।' তাৰ কথা শুনি ৰাজক্ষ্মীয়ে ফূৰ্তি পাই খিলখিলকৈ হাঁহিলে। সিহঁত দুয়োটা খোজ কাঢ়ি মেছলৈ আহি আছে। সি লঘুৱাই ক'লে, 'দেখিছেনে আপুনি! জগতৰ দৃষ্টিত ছাৰ সফল, কাৰণ চাকৰি আছে। মই বিফল, গতিকে মোক উপদেশ দিব পাৰিছে। কিন্তু ছাৰে হাবুডুবু খাই কাম কৰা নাছিল, আপোনাৰে এয়া ডিগ্ৰী পোৱাত পলম হৈ গ'ল। এতিয়া তেওঁ দূৰলৈ গুচি গ'ল, সেইফালেও আটিছে। কাম নকৰিও দৰমহা পাই থাকিল, সেয়া ক্ৰাইম নহয়? মইতো ৰাইজৰ বস্তু বা ৰাইজৰ ধন খোৱা নাই। মইহে উপদেশ দিব পাৰোঁ তেওঁক।' ৰাজলক্ষ্মীয়ে আমোদ পাই পুনৰ মাথোঁ হাঁহিলে। অলিন্দই পুৰণা মেছৰ ফালে দেখুৱাই ক'লে, 'বলক, আপোনালোকৰ ফ্ৰাষ্ট্ৰেচন কেম্পৰ পৰা আহোঁ। কাইলৈ

কম্পিউটাৰ চায়েন্স বিভাগৰ ইণ্টাৰভিউ আছে নহয়, নতুন অধ্যাপক ল'ব, কোনোবা আহিছে যদি লগ পাম। হীৰকজ্যোতি দাও আহিছে আজি, এনেই ফুৰিবলৈ, পালেহি।' 'তোমাৰ যে কথাবোৰ!' তাই হাঁহি হাঁহি বাগৰি পৰিব নিচিনাকৈ মূৰটো হাওলি গ'ল। 'নহয়নো কি! সৱ গৈ বিতোপন দাৰ ৰুমতে ফ্ৰাষ্ট্ৰেচনবোৰ জাৰে।' বিতোপনক প্ৰপ'জ দি ৰাজলক্ষ্মী বহুদিন তাৰ ৰুমলৈ আৰু সেইটো মেছলৈকে যোৱা নাছিল, পাছত আগৰ দৰে হৈ পৰিল পুনৰ।

বিতোপনৰ ৰুমত ইতিমধ্যে কথাৰ ঠলঠলনি উঠি আছে। অলিন্দহঁতে বাহিৰৰ পৰাই শুনিলে। দুয়োটা সোমাই গ'ল। 'অলিন্দ, ৰাতি খানা হ'ব, তোমাৰ ভাতটোও ইয়াত হ'ব দেই।' সিহঁতক দেখাৰ লগে লগে বিতোপনে ক'লে, 'হীৰকজ্যোতি দা অহা কাৰণে ভৃগুকো মাতি দিলোঁ, সৱ এদিন লগ হৈ খাওঁ বোলো, তাৰ দুঘণ্টাৰ বাটহে।' অলিন্দ গৈ ভৃগুৰ কাষত বহিল।

'খানা কোনে দিছা? হীৰকজ্যোতিয়ে নেকি? তোমালোকৰ অমৰা কলেজ এইবাৰ অমৰা বিশ্ববিদ্যালয় হ'ল, তাৰ খানা নেকি?' ৰাজলক্ষ্মীয়ে হীৰকজ্যোতিক সুধিলে। 'তেনেকৈ কোনেও দিয়া নাই, সমজুৰা পাৰ্টি।' বিতোপনে লগে লগে ক'লে। 'কিনো খানা দিম, শান্তি নাপাই ওলাই আহিছোঁ এসপ্তাহমানলৈ, ইয়াতে থাকি যামগৈ।' হীৰকজ্যোতিয়ে ক'লে। 'কামৰ প্ৰেচাৰ?' 'নহয় অ', মনৰহে! এইবোৰ বিশ্ববিদ্যালয় কৰাক লৈয়ে। ফাঁচী বজাৰখন নিউয়ৰ্ক চহৰ বুলি ঘোষণা কৰি দিলে নিউয়ৰ্ক হৈ যাব নেকি? সেইখন কলেজ বিশ্ববিদ্যালয় হোৱা উচিতনে! হালধিবাৰীৰ ছেমিনাৰ এখনত ফটো এখন তুলিবলৈ পোৱাটোৱেই মাষ্টৰকেইটাৰ ডাঙৰ কৃতিত্ব। কেইটামানৰ সেইটোও নাই। এতিয়া সিহঁত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক। কেইবাখনো মিটিঙত মই ক'লোঁ— বিশ্ববিদ্যালয় ইয়াতেই পাতক, কিন্তু তাকে নতুনকৈ পাতক, বিশ্ববিদ্যালয় মানে এনেকুৱা বস্তু নহয়তো। লাহে লাহে মোক ক'বলৈকে নিদিয়া হ'ল। হালধিবাৰী বিশ্ববিদ্যালয় গঢ়ি উঠিছিল শৈক্ষিক লক্ষ্য লৈ, ৰাইজৰ বৰঙণিৰে, সেইখনেই আহি আহি মাজত বেয়া হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিলে। তথাপি ৰেজিষ্টাৰলৈকে চাওক, অকণমান ষ্টেণ্ডাৰ্ড আছে। অমৰা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৰেজিষ্টাৰ হৈছে আগৰ প্ৰিন্সিপালজন, পেপাৰ এখন লৈ তেওঁ পিএইচডি কৰিলে— জাবৰ, দেখিলে ঘিণ লাগি যায়, পেপাৰৰ কোনো লক্ষণেই নাই। যিখন কলেজত এতিয়াও ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ডিগ্ৰী পঢ়িবলৈ অসুবিধা পায়, পঢ়ুৱাব পৰা মাষ্টৰ নাই কাৰণে, সেইবোৰ মাষ্টৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক হ'লে কি উন্নতি হ'ব দেশৰ?' হীৰকজ্যোতিৰ মুখখন বিধ্বস্ত যেন দেখা গ'ল, যেন যুঁজি যুঁজি ভাগৰি গুচি আহিছে সি।

সকলোৱে বুজাকৈ অলিন্দই ক'লে, 'মই এবছৰ তাতে পঢ়া। আগতে নকল পূৰা, চকুৰ সমুখত দেখিছোঁ। সেইখন কলেজ বেয়া কাৰণে ওচৰতে নপঢ়ি মই লুইত কলেজলৈ গৈছোঁ ডিগ্ৰী পঢ়িবলৈ। তেনেকৈ সৱ যাবলগা হয়। টিউচন কৰাটো চৰকাৰে বন্ধ কৰালে, কেইজনমানৰ নাকী লাগিল। কিন্তু প্ৰিন্সিপালজনে বেজালি কৰে, মানে মঙল চায়, বেজালি

কৰাটো কোনে বন্ধ কৰাব ? নেতাবোৰে নিষ্পত্তি নকৰে। তেনেকুৱাবোৰৰ ওচৰত বেছিহে সেও হ'ব নেতাবোৰ, ভোট-বেংক আছে, গতিকে তেওঁহে ক্ষমতাশালী, তেনেকৈয়েতো কথা শুনি ইউনিভাৰ্চিটি আহিল।'

'কিবা এটা সুযোগ ওলালেই মুখ্যমন্ত্ৰীৰ সাহায্য পুঁজিলৈ দান কৰে। ইয়াত পাই যায়হি আহি। দান কৰাটো উদ্দেশ্য নহয়, দান দিবলৈ আহোঁতে বিষয়া-চিষয়া পৰ্যন্ত লিংক নালাগিল জানো ! বিশ্ববিদ্যালয় ঘোষণা হৈ যোৱাৰ পাছত প্ৰিন্সিপালৰ দানৰ কাৰ্যসূচীও শেষ। পদবীটোৰ কাৰণেই কলেজখনক বিশ্ববিদ্যালয় কৰিবলৈ লাগিছে। বাকী শিক্ষকবোৰো সেইফালেই। একেটা ভুকুত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক হৈ গ'ল ! বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক বুলি ক'লে সৃষ্টিশীলতাই তগবগাই থকা একোগৰাকী মানুহক বুজা যায়। এতিয়া এইবোৰক দেখি দেখি ল'ৰা-ছোৱালী বা সাধাৰণ মানুহে কি ভাবিব- বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক এনেকুৱাই ! প্ৰিন্সিপাল বা এতিয়া নতুন ৰেজিষ্টাৰ, তেওঁৰ ঢেৰ টকা। মণ্ডল চোৰাবলৈ যোৱা মানুহক যিহে ভাও দিয়ে— টকা হেনো নিবিচাৰে তেওঁ, যি ইচ্ছা দিয়ক, দিয়াৰ পাছত কি কৰে— ওচৰত মন্দিৰ-চন্দিৰ আছে নে নাই সোধে, তাৰে পৰা সি অলপ দান দিয়ে— তাত দিবাগৈ বোলে। তাৰ মানুহজনীও বেলেগ এখনৰ প্ৰিন্সিপাল, গণিতৰে।'

'মই সেইজনীক বৰবাৰী বিশ্ববিদ্যালয়ত পাইছিলোঁ নহয়', আন এটাই ক'লে, 'তাইৰ পিএইচডিৰ ভাইভাত মই আছিলোঁ। তেতিয়া তাত এমফিল কৰি আছিলোঁ। তাই মাত্ৰ শ্লাইডবোৰ চলাই নিছে, মুখেৰে একো নকয় ! তেনেকৈয়ে লৈ গুচি গ'ল পিএইচডি। নৰমৰো নৰম জাৰ্নেলত দুখন পেপাৰ উলিয়াই সাৰি গ'ল। গাইডটোৱে এক্সপাৰ্ট মাতে আমাৰ জেবিক, জেবিয়ে হালধিবাৰীলৈ মাতে তাইৰ গাইডটোক। থেচিছ এইজনে সিজনলৈ পঠিয়ায়, সিজনে এইজনলৈ পঠিয়ায়, তেনেকৈয়ে এপ্ৰুভেলৰ বেপাৰ চলাই আছে।'

হীৰকজ্যোতিয়ে ক'লে, 'তাইৰ তালৈ নাক আহোঁতে, ফুলৰ টাব নাৰ্চাৰীৰ পৰা উঠাই নিছে, গিৰীয়েক লাগি আছে পূৰা, সেইকেইদিনা বেজালি বন্ধ। ছমাহমানৰ পাছত দানী বেজৰ প্ৰিন্সিপাল ঘৈণীয়েক নিলম্বিত হ'ল বিত্তীয় কেলেংকাৰীত ! সেইবোৰ মানুহ ৰেজিষ্টাৰ হৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰিৱেশ গঢ়িব কেনেকৈ ? পৰিৱেশটোৰ প্ৰতি জ্ঞানটোৱেই নাই, বোধেই নাই। প্ৰিন্সিপালবোৰ ৰেজিষ্টাৰ হ'বলৈকে গোটেই খেলখন। পাছত যেতিয়া ভালকৈ মানুহ নিযুক্ত হ'ব তেতিয়া বাৰু কিবা এটা হ'ল। কিন্তু তাৰ বাবে সি ৰিটায়াৰ হ'বতো লাগিব। সিমান দিনত ধ্বংস কৰি যাবই। ... তুমি চাকৰি কৰি আছা, সন্মান পাইছা, টকা-গাড়ী-ঘৰ-পৰিয়াল পাইছা, পিএইচডি নহ'লেও তোমাৰ হেৰুৱাবলৈ নাই, তাৰ পাছত যদি তুমি সেইটো কৰিব খুজিছা ভালকৈ কৰা, কিন্তু নাই, পিএইচডিটো লাগে কিয়— প্ৰিন্সিপাল হ'বলৈ, ক্ষমতা পাবলৈ। সেইবোৰত তেনেকুৱা ধাৰণা এটাই চলি আছে অকল।'

ভৃগুৱে ক'লে, 'স্কুলৰ মাষ্টৰবো সেইটো ধাণ্ডা সোমাল। মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ে খাই দিছে। মই পৰীক্ষাত গাৰ্ড পৰোঁ, আমাক পঢ়ুৱা মাষ্টৰে নকল কৰি আছে, মই কেনেকৈ

হাক দিওঁ নিজৰ ছাৰহঁতক! সেইটো ডিগ্ৰী তেওঁলোকক কিয় লাগে? দৰমহা বাঢ়িব, হেড-মাষ্টৰ হ'ব পাৰিব। অসাধাৰণ পণ্ডিতৰ নামত মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয় খুলি মুক্ত কৰি দিছে নকল। পাঠ্যক্ৰম কিমান পৰিমাণৰ, প্ৰশ্ন-কাকত কেনেকুৱা, সেইবোৰ কোনো কথা নাই—সৱ সমান। আমাৰ কলেজতো তেনেকৈ ডিগ্ৰী লৈ এটা সোমাইছে। সি পঢ়ুৱাব পাৰে, প্ৰশ্ন-কাকত কাটিব পাৰে, কিন্তু বহী চাব নোৱাৰে। সদায় মোক আমনি কৰি থাকে—বহীবোৰ চাই দিব লাগে। কিতাপৰ সৈতে শাৰী শাৰীকৈ মিলিলে পাৰে, বাকীখিনি নোৱাৰে, ষ্টেপ-মাৰ্ক দিব নোৱাৰে।'

'এই গোটেই বিশ্ববিদ্যালয়বোৰে ডেৰশ বছৰ পিছুৱাই নিলে আমাৰ শিক্ষাজগতখন। কেৱল পিছুৱাই নিয়াই নহয়, ভেজাল সুমুৱাই পেলালে। আৰু এইবোৰৰ আৰম্ভণীটো ঘটিছিল হালধিবাৰীৰ নিচিনা পুৰণা বিশ্ববিদ্যালয়তে— আজি নহয়, কেতিয়াবাই। মই ইয়াত পিএইচডি কৰি থকা সময়ত আমাৰ লেবটোৰ এজন অধ্যাপকে প্ৰজেক্ট এটা আনিলে, ইঞ্জিনিয়াৰিং কলেজ এখনৰ সৈতে যুটীয়া কাম। অভিযান্ত্ৰিক মহাবিদ্যালয়খনৰ অধ্যাপকজনে গুৱাহাটীৰ পৰা যোৰহাটলৈ যোৱাৰ ভাড়া আশী হাজাৰ লিখিছে, তেনেকৈয়ে নিজলৈ লেপটপ কিনিছে, কেমেৰা কিনিছে। এদিন ষ্টুডেণ্টকেইটা আইআইটিৰ লাইব্ৰেৰীলৈ যাব লগা হ'ল, সেইটোও কাগজত দেখুৱাবৰ কাৰণেহে। ভাড়া কিমান যায়? মুঠতে নৱৈ টকা। সিহঁতে তেনেকৈ আহিল ঘূৰি। ছাৰে ভাড়া কিমান লিখাইছে? তিনি হাজাৰ টকা। সিহঁতক এহেজাৰ খানা খাবলৈ দিছে।'

'শিক্ষামন্ত্ৰীয়ে সিদিনা আহি মিটিঙত লেকচাৰ মাৰি থৈ গৈছে— কেম্ব্ৰিজ-হাৰ্ভাৰ্ড-অক্সফ'ৰ্ড কেইবাশ বছৰীয়া পুৰণি, আমাৰ এশ বছৰেই হোৱা নাই, গতিকে আমাৰো উন্নতি হ'ব পাছত।'

'সেইটো যোৱাবাৰ ভিচিয়ে কৈছিল মিটিঙত। এইবোৰ ভিতৰি আলোচনা হয়তো, তাকে দোহাৰিছে। তেতিয়া নিজৰ দায়টো কমি যায়, কাৰণ গণ্ডগোলবোৰ যে হৈ আছে।'

'অঁ, ইনষ্টিটিউট ফৰ এডভান্সড ষ্টাডি, এমআইটি কিয় শ্ৰেষ্ঠ তেন্তে? সেইবোৰতো শ বছৰীয়া পুৰণি নহয়। এই দুখনৰ কাহিনী এটা মই পঢ়িছিলোঁ— আইএএছখন এসময়ত কুঁজা লোকৰ আশ্ৰমৰ নিচিনা হৈ পৰিছিল। তাৰমানে, গোটেই জীৱনটো তল মূৰ কৰি গৱেষণা কৰোঁতে কৰোঁতে বিজ্ঞানীসকলৰ গলধনৰ তলতে ভাঁজ এটা লয়গৈ, আৰু তেওঁলোকৰ চিন্তা-ধাৰাও তেনেকৈয়ে একেটা ভাঁজৰে হৈ পৰিছিল, নতুন চিন্তা কিছুমান তেওঁলোকেও গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰিছিল আৰু সেই নতুন চামক বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া নাছিল। সেইখিনি গুচি গৈছিল এমআইটিলৈ। ফলত এমআইটি দোপতদোপে উঠিবলৈ লাগিল। কাহিনীৰ পৰ্যায়টো তোমালোকে ভাবি চোৱা! আইএএছ তথাপি সদায় শ্ৰেষ্ঠ, কাৰণ তাত অসাধাৰণ মস্তিষ্কবোৰ থূপ খাই আছে। কিন্তু মই ক'ব খুজিছোঁ যে এমআইটিয়ে নৱতম উৎকৃষ্ট চিন্তাধাৰাক আহিলা হিচাপে লৈ লৈহে উন্নত হৈছে। ইয়াত শিক্ষামন্ত্ৰীয়ে-ভিচিয়ে কৰা কামবোৰে হাজাৰ বছৰ পুৰণি হ'লৈও হালধিবাৰীক অপকৃষ্ট পৰ্যায়লৈকে নিব।'

অলিন্দই ক'লে, 'অলপদিন আগত মই কৌশিকক লগ কৰিবলৈ ডিপাৰ্টমেণ্টলৈ যাওঁতে সাংঘাটিক অভিজ্ঞতা এটা হ'ল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৱেবছাইটটোত গোটেই অধ্যাপকসকলৰ প্ৰফাইলবোৰ ঠিক কৰিবলৈ তিনিজন অধ্যাপকে দায়িত্ব লৈছে। ডেকা ডেকা অধ্যাপক, বেলেগ বেলেগ ডিপাৰ্টমেণ্টৰ। তেওঁলোকে প্ৰতিটো ডিপাৰ্টমেণ্টলৈ গৈ অধ্যাপকবোৰক নিজৰ নিজৰ তথ্যবোৰ— কি কি গৱেষণা-পত্ৰ লিখিছে, ক'ত ক'ত প্ৰকাশ পাইছে— সমুদায় লিখি দিবলৈ কেইবাদিনৰ আগত কৈ গৈছে, মাজত মনতো পেলাই দিছে, কিন্তু প্ৰায়ভাগ অধ্যাপকে দিয়া নাই। সেইটো কাম নিজেই কৰিব লাগে। আৰু নিজে যদি ভাল কাম কৰিছেই, তেতিয়া মানুহক জনাবলৈ মনহে গৈ থাকে, কিন্তু তেওঁলোকে নিদিয়ে। এওঁলোক তিনিজনৰ খং উঠি গৈছে। ওলাই আহোঁতে মোকে পালে, মোক ৰিচাৰ্ছ-স্কলাৰ বুলি ভাবি মোৰ আগতে খং উজাৰিছে— কোৱাৰ্টাৰৰ বাহিৰত থকাকেইজনৰ ঘৰ কি চাবা, ৰাজ অট্টালিকা, কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৱেবছাইটত তেওঁলোকৰ নিজা নিজা হোম-পেজটো পৌৰ-নিগমৰ গেলা জাবৰৰ দ'মৰ কাষত থকা ভগা-ছিগা টাপলি মৰা জুপুৰিৰ দৰে, গৱেষণা-পত্ৰবোৰলৈ চাব নোৱাৰি— খেচেৰা আৰু দুৰ্গন্ধময়।'

'আমাৰ বিভাগত এপ্লাইডৰ ভাল মানুহ দুজনমান আছে। নিউটনতো তেনেকৈ এপ্লাইডৰহে আছে। বিশুদ্ধ গণিতত ৰাপ থকা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীখিনিৰ হাহাকাৰ— ভাল মানুহ নাই, বেয়া কাম কৰিবলৈও মন নাযায়। কিন্তু চাকৰি এটাতো লাগিব, খুজি খাব নোৱাৰে নহয়! সিহঁতে যান্ত্ৰিকভাবে এপ্লাইডৰ পৰা ডিগ্ৰী কৰিছে। মোৰ সমুখত কেইবাটায়ো দুখ কৰি থাকে। সিহঁতৰ অৱস্থাটো সমকামীক বিপৰীত লিংগৰ সৈতে বা বিপৰীতকামীক একে লিংগৰ সৈতে সংসাৰ পতিবলৈ দিয়া যেন হয়।'

'সেইটোৱেই। অধ্যাপকবোৰক চোৱাচোন, প্ৰতিজনৰ লগত পাঁচ-ছটাকৈ ল'ৰা-ছোৱালী, গৱেষণাৰ বাবে সোমোৱাবোৰ সৱ ব্ৰিলিয়েণ্ট। কোনোবাই গোটেই জীৱন সৱ পৰীক্ষাতে প্ৰথম শ্ৰেণীৰ প্ৰথম হৈ অহা, কোনোবা ষ্টেণ্ড কৰা, কোনোবাই ৰেকৰ্ড গঢ়ি নম্বৰ পোৱা, কোনোবা একেবাৰতে নেট লগোৱা,...। সিহঁত সৱ সূৰ্য হৈ বিভাগটোত সোমাইহি পিএইচডি কৰিবলৈ, আৰু চাৰি-পাঁচ বছৰৰ পাছত ওলাই আহে বাওনা-গ্ৰহ হৈ। এই গোটেই কাৰবাৰটো ঘটাৰ কাৰণ এটাই, পৰিৱেশ। প্ৰথমতেতো শিকি নাহে ন! বিখ্যাত ষ্টেডিয়ামত নিজক প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ প্ৰবল সম্ভাৱনাময় ছাত্ৰ-ছাত্ৰীবোৰক নৰাণি পথাৰত ৰবাব-টেঙা ছুটিয়াই থাকিবলৈ লগালে নৰাণিত বৈ নগৈ কি হ'ব! ডৰাই প্ৰিডেটৰী জাৰ্নেলত উলিয়াবলৈ লৈছে।'

অপৰাধ বোধ, হেয় অনুভৱ আৰু কৈ থকাটোলৈ অনাহক ক্ৰোধত ৰাজলক্ষ্মীৰ গাটো কঁপিল। প্ৰিডেটৰী জাৰ্নেলত অলপদিনৰ আগতে তাই আৰু এফচিপিয়েও এখন উলিয়াছিল। তাই ধেমেলীয়াকৈ ক'ম ক'মকৈ থকা কথাষাৰ ক'লে, 'অলিন্দই আমাৰ এই ৰূমটোৰ নাম কি দিছে সোধাচোন। ফ্ৰাষ্ট্ৰেচন কেম্প!'

'চাল্লা, সি নিজে ফ্ৰাষ্ট্ৰেচনত ডুবিল, মোৰ ৰূমটোক সি ফ্ৰাষ্ট্ৰেচন কেম্প নাম দিবলৈ আহিছে চোৱা!' বিতোপনে পিটিবলৈ ধৰা যেন কৰি ধেমালি কৰিলে। তাৰ ভাওটো

দেখি গোটেইবোৰে হাঁহিবলৈ ধৰিলে। 'ঠিক সময়তে মই পাইছোঁহি!' বিতোপনৰ লগৰ টিকেন আহি দুৱাৰ-মুখত থিয় হ'ল।

'তোমাকো বিতোপনে খবৰ দিলে নেকি!' 'নহয়, মই ৰুম বিচাৰি আহিছোঁ। আমাৰ চকী চোৰে সিদিনা মাতি নি কৈছে— ৰুমটো এৰিব লাগিছিল নহয়, হোষ্টেলত বহু বছৰ থাকিলা নহয়। বেচেৰাই ভয়ে ভয়ে কৈছে।' 'চকী চোৰ কোননো?' 'আমাৰ হোষ্টেলৰ ৱাৰ্ডেন। তেওঁৰ নেতৃত্বতে হোষ্টেলবোৰৰ চকী ক্ৰয়ৰ কেলেংকাৰী হৈ আছে। আমি পুৰণা ভগা চকীতে বহি আছোঁ। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে ৰুমত বহি পঢ়া চকীকেইখনৰ টকাও মাৰে নে শিক্ষকে! সেইটোৰ প্ৰতিবাদটো হ'ব। তথাপি নামানিব পাৰেতো, এতিয়া ৰুলবোৰ অলপ সলনি হৈছে, সেইবাবে এইফালেও ৰুম এটাৰ খবৰ ৰাখি যাবলৈ আহিলোঁ, লগা হৈ যাব পাৰে। যোৱা বছৰো ওলাবলৈ কৈছিল ভিচিয়ে। প্ৰতিটো হোষ্টেলৰ পৰা দুটা দুটাকৈ গোট খাই আমি বহি দিলোঁ ভিচিৰ গাড়ীৰ সমুখত— হোষ্টেলৰ পানীৰ যোগান কি হ'ল, ক্লাছ-ৰুমত ফেন নাই, সময়ত পৰীক্ষা নহয় কিয়, কম্পিউটাৰবোৰ ক'লৈ গ'ল। লাহেকৈ চুপ মাৰিলে এবছৰ।'

'এ যা যা! তহঁত নিজেই ওলাব লাগে! বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আধা সমস্যা তহঁতৰ কাৰণেই।'

লাজ পাই টিকেনৰো খং উঠিল, মুখ-ভংগি সলনি হ'ল। কাজিয়া এখন হৈ গ'লে খানাটো নষ্ট হৈ যাব, এটাই ক'লে— 'ইহঁতে প্ৰশাসনিক-ভৱনটো চাই আছে, নহ'লে সেইটোত পকেটমাৰেও ভিৰ কৰিলেহিহেঁতেন।' সি উহ্য ৰাখিলে— 'ঊৰ্ধতন কৰ্তৃপক্ষ অসৎ বাবেই ইহঁত অসুৰবোৰক দমন কৰিব নোৱাৰে, কাৰ্যব্যৱস্থা ল'ব নোৱাৰে। কাৰণ ল'লেই ইহঁতেও উদঙাব।'

পাছদিনা আবেলি বিতোপনহঁত আকৌ বহিছে, অলিন্দও আহিছে, আলোচনা সেমেকা। কম্পিউটাৰ চায়েন্সৰ ইণ্টাৰভিউটো মেছৰ এটাই দিছিল, আগতে ইয়াতে থাকি ওলাই যোৱা এটায়ো দিছিল, পোষ্ট আছিল দুটা, সিহঁত এটায়ো নাপালে। মেছৰটোৰে দুখ কৰা নাই, কিন্তু কালি অহাটোৰে পাবলগীয়া আছিল, উপাচাৰ্যই নিজে ল'ৰা-ছোৱালী এহালক ভৰাই দিলে, দুয়োটা নিম্ন মানৰ, সেইবাবে সিহঁতৰ বেছিকৈ বেয়া লাগিছে। সি এনআইটি এখনত কণ্টেকচুৱেল পোষ্টত কৰি আছে। পোৱা-নোপোৱাটো নিশ্চিত কৰি সি এইচঅ'ডিক ক'লৈগৈ, তেওঁ ক'লে, 'তোমালোকৰ দৰে ল'ৰাবোৰ বিশ্ববিদ্যালয়ত সোমাই থকাটো আমি নিবিচাৰোঁ। তোমালোক বাহিৰলৈ ওলাই যোৱা, ডাঙৰ ইনষ্টিটিউটত পাবা, সেইবাবে ইয়াত দিয়া নাই, তুমি এনআইটিত কৰিয়েই আছা।' সি বিতোপনহঁতক কৈ আছে— 'তেৱোঁ যে এনেকুৱা চালাকি খটুৱাই উত্তৰ দিয়া মানুহ ওলাব, মই ভবাই নাছিলোঁ! সেইটো মোৰ চাকৰি নেকি? স্থায়ী নেকি? কাইলৈকে খেদি দিব পাৰে।' বাহিৰৰ পৰা

তাক কোনোবাই মাতিলে। দুটা ওলাই গ'ল। বিভাগৰে অধ্যাপক এজন আহিছে, ডেকা নিচিনা, তেৱোঁ ইণ্টিৰভিউ ব'ৰ্ডত আছিল।

'তোমালোকৰ দুখ লাগিছে চাগে! মোৰো অশান্তি লাগিছে, সেইকাৰণে আহিছোঁ, তোমালোকক মাত এষাৰ দি যাওঁ। মই ইণ্টাৰভিউৰ পৰা ওলাই আহিয়েই ভিচি যাবলৈ লওঁতেও ধৰিছোঁ— ছাৰ এইহালেতো একোৱেই পৰা নাই। তেওঁ কৈছে— এ হ'ব হ'ব, শিকি ল'ব, শিকি ল'ব। মই বোলো ছাৰ ইতিমধ্যে যিটোৱে শিকিলে, সিহঁতে পাব লাগিছিল, ইহঁতে নোৱাৰিলেই! তেওঁ— নালাগে নালাগে, হৈ গ'ল, আৰু নুলিয়াবা, পাৰিব। মই আৰু কি ক'ম? উপাচাৰ্যৰ পৰ্যায়ৰ মানুহ এজনে তেনেকৈ ক'লে মই কি উত্তৰ দিম! তেওঁক যে মই এবাৰ ক'লোঁ, সেইটোৱেই তেওঁৰ সন্মানত ধৰিব লাগিছিল, যদি ন্যূনতম বিবেক থাকিলহেঁতেন। আখেজত লাগিব, কিন্তু সন্মানত নালাগে। তেওঁৰ যাবৰ সময় হৈছে নহয়, নিজৰ লিংকৰ মানুহবোৰক য'তে পাৰে ভৰাই গৈছে বিশ্ববিদ্যালয়খনত। এজনে দুবাৰ পদত্যাগ কৰি ওলাই যোৱাৰ পাছত পদটোত টিকি থকা মানুহটো কেনেকুৱা হ'ব জানিছাই নহয়! হয় বেছি ভাল হ'ব, নহয় বদমাছ হ'ব!'

'ছাৰ, তেওঁৰ বিষয়ে এইবোৰ কোনোবাই ক'লে তেওঁৰ নিজৰ বিভাগটোৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বিশ্বাসেই নকৰে। যিবিলাকৰ তেওঁৰ সৈতে কিবা থাকিব পাৰে সেইবোৰতো বাদেই, বাকীবোৰক ক'লেও বেয়া পায়। মই কেইবাবাৰো পাইছোঁ তেনেকুৱা হোৱা। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত অতি জনপ্ৰিয়, বুজোৱাও বৰ ভাল হেনো। বেয়াটো কোনেও মানিয়েই নলয়।'

'আৰে! বুজোৱা ভাল, ভাল শিক্ষক, ভাল গৱেষণা কৰিছে, সেইবাবেহে উপাচাৰ্যৰ পদ পাইছে! সেইবোৰত তেওঁ এক নম্বৰৰ। এতিয়াও তেওঁ বিভাগলৈ গৈ ক্লাছ কৰেগৈ। সেইবোৰ উপাচাৰ্যজনৰ কৃতিত্বটো নহয় নহয়, সেইখিনি পদটোত আবেদন কৰিবলৈ তেওঁৰ ন্যূনত ম যোগ্যতা। পদ পাই লৈ তেওঁ কি কৰিছে সেইখিনি সুকীয়া বিষয়।'

'নাই ছাৰ— কোৱা ল'ৰা-ছোৱালীবিলাকে দেখিও নেদেখাৰ দৰে কয়। সিহঁতে শিক্ষক দিৱসৰ দিনা তেওঁক ইয়াত গিফ্‌ট নিদিয়ে, ঘৰত দিবলৈ যায়। ঘৰত সেইবোৰ পত্নীয়ে হিচাপ লয়, সেইকাৰণে তেওঁক ইয়াত লগ পালেও নিদিয়ে। কেঁচুৱা নাতিটোক টিউচন কৰিবলৈ বাধ্য কৰায় নিজৰ স্কলাৰক।'

*** *** ***

আঢ়ৈ বছৰ আৰজে কৰি অলিন্দৰ আমনি লাগিছে— মানুহক আমোদ দিয়াৰ বাহিৰে কোনো বিষয় উত্থাপন কৰিব নোৱাৰে, অনুমতি নাই। মালিকৰ কাৰা নিৰ্দেশ— 'ইচ্ছুত মাত মাতি প্ৰগ্ৰেম কৰিব নোৱাৰিবা। এদিন শুনিব, এসপ্তাহ শুনিব, তাৰ পাছত এফএম ষ্টেচন মৰি যাব, খাবা কি?' যদিও মালিক, যদিও ওপৰৱালা, বেপাৰৰ ক্ষেত্ৰতহে মতত

কাঢ়া বা সিদ্ধান্তত অটল, এনেই লগৰীয়াৰ দৰে। সি তেওঁক কয়, ‘খোৱাৰ সমস্যা নহয়। ভালকৈ জীৱন যাপন কৰাতকৈও অধিক টকা লাগে আপোনালোকক। এইবোৰ নহা হ’লে ক’ৰবাত কেনেবাকৈ খায়ো সুন্দৰ জীৱন কটালেহেঁতেন। অধিক খাবলৈ কিয় লাগে আপোনালোকক?’ হয়তো অভ্যাস, হয়তো আৰ্হিত আবদ্ধ, ভুল নায়ক দৃষ্টিত অহৰহ অৱস্থিত, ক্ষমতাশালী সমাজৰ সংগ-লোভ, আঁজুৰি ৰখাৰ সপোন, ভোগ-লালসা— নিজেই উত্তৰ বিচাৰি নাপায় তেওঁ হাঁহি তাক লঘুৱাই দিয়ে।

ঘৰৰ পৰাপৰাণৰ ফোন। সি এতিয়া বৰবাৰী বিশ্ববিদ্যালয়ত পিএইচডি কৰি আছে। সুকন্যাহঁতে বহঁতপুৰৰ বৰ-নামঘৰটোত ভাওনা পাতিব খুজিছে। ‘কিয়? দুবছৰৰ মূৰে মূৰে ঘৰত পালনাম পাতিয়েই থাকে, এখন পালনাম বাৰখন ভাওনাৰ সমতুল্য বুলি কয়চোন। আৰু তালৈ যাব কিয় বিচাৰিছে?’ দুটা যুগৰ আগতে আগবঢ়ায়ো নপতা ভাওনাখনেই নেকি সেই ভাবো আহিল অলিন্দৰ। পৰাণে ক’লে, ‘বাহিৰত থকাবোৰে গাঁৱলৈ আহি পাতি থৈ যোৱা দেখিছে।’ অলিন্দই উচাপ খাই ক’লে, ‘সেইবোৰ চোৰ, বদমাছ পুলিচকেইটা, লুতুৰা ঠিকাদাৰকেইটা। ৰাইজৰ লুটি খোৱা দূৰ্ণিৰ মানুহকেইটাই ধন ঢালি ভাওনা পাতি দিয়ে, ভাওনা পাতি মহাপুৰুষ হয়হি, ডাঙৰ মানুহ দেখুৱায়, ৰাইজ প্ৰসন্ন, টকাৰ লোভত মতলীয়া, সেইকেইটাই ঈশ্বৰক ঘোচ দি মিট-মাট কৰিব বিচাৰে। তেনেকৈ মাহঁতে কিয় বিচাৰিছে?’

‘নহয়, আমি দুটাই পাতি দিয়াতো বিচাৰিছে। সামৰ্থ্যটো অকণমান দেখুৱাব বিচাৰে যে। আজিকালি মানে, ভাওনাৰহে মূল্যটো বঢ়া নিচিনা হৈছে। যোৱাবাৰ পালনামত দেখিছাই, ভকতক মাতি থৈ অহাৰ পাছতো ভাওনা ওলোৱাত কেইবাজনো পালনামলৈ নাহিল। আগতেতো সেইটো নহৈছিল। আগতে পালনামলৈ মাতিলে সেইবোৰ ভকতেই সৰ পেলাই থৈ যায় ভকতিত। ভাওনাবোৰ আজিকালি ৰং-বিৰং কৰিছে, মানুহবোৰৰ উপাৰ্জন এটাও হয়। আমাৰ ঘৰত ঠাই কম, তাত আহল-বহল, সুবিধাও পাব।’

অলিন্দই বুজিলে, পৰাণে পাতি দিয়াতো ভাবিছে। ভাওনাত লাগিব পৰা মানুহ নাই বুলি কৈ ভকতকেইজন যোৱাবাৰ নাহোঁতেই অলিন্দৰ সন্দেহ হৈছিল— দক্ষিণাৰ কাৰণেই সেইটো কৰিলে। পালমানত দক্ষিণা কিমান পাব? তাকো গোসাঁয়ে ভকতক কেই টকা দিব? ভাওনাত কমেও এহেজাৰ! তেনেকৈয়ে খাই আছে, মানুহবোৰক বেয়া পাবও নোৱাৰি। ‘তেন্তে পতাটোৱেই হ’ব চাগে! মই নাযাওঁ আৰু তাত ভাওনা চাবলৈ।’ অলিন্দই ক’লে। পৰাণে ক’লে, ‘তাকেই! মাহঁতৰ মন— আমি দুটাই খৰচ কৰিব লাগে। কিন্তু তোমাৰতো বৰ্তমান চলিবলৈ হয়হে, সেইকাৰণে মই ভাবিছোঁ— ময়ে গোটেইখিনি দি দিম, মোৰ ফেল’শ্বিপৰ টকাবোৰ জমায়েই আছে। কাম গাঁৱৰ মানুহেই কৰিব, নিজে কৰিবলগীয়া একো নায়েই, বেলেগ গাঁৱৰ ভাৱৰীয়া আহিলেও বাহিৰে বাহিৰে বন্দৱস্ত

হ'ব, সেইফালেও মোৰ একো কষ্ট নহয়।' ভাওনা এখন পাতিলে মিঠাই পৰ্যন্ত খুৱাব লাগে, তাকো সামৰ্থ্য দেখুৱাবলৈকে আঁতৰৰ পৰা যোৱাৰ কথা, খৰচ লাখৰ ওচৰা-ওচৰি হ'ব। কিন্তু অলিন্দই হাক দিলেও মতটো নৰজিব, তাৰ আৰ্থিক সামৰ্থ্যহীনতাৰ বাবে আজিকালি ঘৰতে হেয়জ্ঞান কৰা দেখিবলৈ পায়। আগতে বশ কৰিলেও, সম্পূৰ্ণ তুচ্ছ ভাবত চোৱা নাছিল অন্ততঃ। এলাইবাদু যেন বুজাই তাক বিয়া পাতিবলৈও জোৰ দিয়ে, হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰীতে পঢ়া এৰি দিয়া 'জাত মিলা' ছোৱালী কেইবাজনীও দেখুৱাইছে ইতিমধ্যে।

ভাওনাৰ পাছত সুকন্যাক গুৱাহাটীলৈ আনিব লগা হ'ল। পেটৰ সৰু অস্ত্ৰোপচাৰ এটা গ'ল, ডায়েবিটিচো হৈছে। অলিন্দই অকলে গুৱাহাটীলৈ অনা-নিয়া কৰা, হাস্পতালত দেখুওৱা আৰু লগত থকা সময়বোৰত তাই তাক মাতিবলৈ ইচ্ছা নকৰে। তাৰ প্ৰথমে ধাৰণা হয়, অসুস্থতাৰ কষ্টত মতা নাই। কিন্তু ফোনত তাই আনৰ সৈতে বা পৰাণৰ সৈতে সলসলীয়াকৈ এপৰ এপৰ পতা শুনি সি ভাওনালৈ নোযোৱা খঙতো বুলি সন্দেহ কৰে। আৰু চিকিৎসাৰ খৰচবোৰো পৰাণে দি আছে, অলিন্দই টকা দিব পৰা নাই।

পৰাণ ঘৰলৈ একেবাৰে আহিল। তাৰ পিএইচডিৰ কাম প্ৰায় সম্পূৰ্ণ হ'ল, দুমাহৰ পাছত ডিগ্ৰী পাব, অমৰা বিশ্ববিদ্যালয়লৈ গৈ কথা পতাত তাক ক্লাছ কৰিবলৈ মাতিছে, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ফালৰ পৰাই কেইটকামান দিব। আৰু সি তিনিমাহৰ পাছত বিয়া পাতিবলৈও ঠিক কৰিছে, বৰবাৰী বিশ্ববিদ্যালয়ত প্ৰেম হোৱা পিংকীৰ সৈতে, গোসাঁই ছোৱালী। এটায়ো আনটোক এৰিব নোৱাৰে, আগলৈ চাকৰি নোহোৱাকৈ থকাৰো কোনো কাৰণ দেখা নাই, আৰু তাই তাত এমএডত ছীট পাইছে, পঢ়িবলৈ গুচিয়েই যাব, গতিকে বিয়া পাতিলেও সিহঁতে ধনৰ সমস্যা হোৱাৰ একো সম্ভাৱনা দেখা নাই। পিংকীৰ ককায়েকেও অলপদিনৰ আগত পাতিছে, সিও পিএইচডি কৰিয়েই আছে, ছোৱালীজনীয়েও লগতে কৰে। পিংকীহঁতৰ মাক-দেউতাক আৰু বায়েক এজনী আছে, বায়েক বিয়া হ'ল, তাই স্কুল-শিক্ষক।

যা-যোগাৰৰ আলোচনা কৰিবলৈ অলিন্দও আহিল। চন্দনেহে মানি নলয়, 'ইউনিভাৰ্চিটিতে নিজে চাইছে, বিয়া নিজেই ঠিক কৰিছে, এইবোৰ মানে কি! এইবোৰ কথাতো বৈ নাথাকে, মইতো কমেই সৰকে।' অতিষ্ঠ সুকন্যাও হ'ল, তাই তাৰ মুখতে ধৰিলে, 'কি ক'বি তই!' সি সেইটো উত্তৰ নিদিলে, কিন্তু সি বিয়াখন মানিব নোখোজেই।

চন্দনৰ ঘৰ এতিয়া ইয়াতে, বহঁতপুৰত সকলো বেচি অলিন্দহঁতৰ বাৰীৰ কাষতে মাটি অকণমান কিনি উঠি আহিল। আহিয়েই বাঁহ এজোপা সিহঁতৰ ঘৰলৈ হাওলাই ৰুইছে। সি যোৱাৰ পাছত অলিন্দই পৰাণ-সুকন্যাক ক'লে, 'ই বিয়াখনতো গণ্ডগোল লগাবলৈ চাব, এইবোৰক লক্ষ্য কৰি থকিব লাগিব অহৰহ! কাৰণ অন্য একো নাই, নিজে লম্পট

যে, সেইকাৰণে কোনোবাই তাক কিবা কয় বুলি আগতীয়াকৈয়ে লোকৰ কিবা এটা উলিয়াই ক'বলৈ যায়, কেইবাঠাইতো পাওঁতে মই এইটো দেখিছোঁ তাৰ, নিজৰ শাৰীলৈ টানিবলৈ চায়।' ই-সি-তাৰ — এইবোৰ শুনি সুকন্যাই বেয়া পালেও, তাই বুজিছে ভায়েকৰ চৰিত্ৰটো।

পাছদিনা আবেলি চন্দন হাঁহি হাঁহি সোমাই আহিল, সুকন্যাক ক'লে, 'খবৰ ল'লোঁ। মানুহঘৰ সাংঘাটিক বেয়া। গোসাঁই সমাজৰ কোনো নাযায়েই সিহঁতৰ ঘৰলৈ। ওচৰৰ মানুহক কোনোবাই যাবলৈ লগ ধৰিলেও পিকাই দিয়ে— হেই, সেইঘৰলৈ মানুহ যায় নেকি বোলে। মাক-বাপেক হালেই সমাজত বহিব নাজানে, ফটুৱা, ওফাইদাং মৰা, মন নগ'লে সকামেই নামাতে। এতিয়া চৰকাৰে টকা দিয়াত নামঘৰটো বহলকৈ সাজিলে, এনেই সাজিছে সেইটো, আধা টকাটো মাৰিব পাৰিব তেতিয়াহে। তাকো ককায়েক-ভায়েক হালৰ কাজিয়া মাটিকণক লৈ, এটাই গৈ আনটোৰ ডিঙি টেপি ধৰিছিল। এটা কথা কৈছে বাৰু সৱেই— সৰু ল'ৰা-ছোৱালীহাল ভাল।'

'চৰকাৰে সত্ৰবোৰত টকা দিয়াত কতটা পৰিয়ালত কাজিয়া লাগিছে। ককাই-ভাইৰ সেইবোৰ থাকেই। তহঁতেইচোন বহঁতপুৰত সত্ৰ চলোৱা মানুহ নাই বুলি অফিচত লগাই ইয়াত নামঘৰটো পাতিব খুজিছিলি, ডাঙৰ দায়ে - তয়ে, ইয়াত চৰকাৰে কেনেকৈ দিব! ফলত তহঁতহালেও নাপালি, সিহঁতহালেও নাপালে। বাৰু যি হওক, ছোৱালীজনী ভাল বুলি যে শুনিছোঁ, ভাল লাগিছে।'

সি তাইৰ বাহুত হাত বুলাই ক'লে, 'নহয়! তই চা ডাঙৰ বাইদেউ। এতিয়া শুনিলিহে তই। যদি বেয়া বুলি শুনিলিহেঁতেন তেতিয়া তই কি কৰিলিহেঁতেন? তইতো কৰিব পৰা একো নাই। সিদ্ধান্ত ল'লেই ইতিমধ্যে। তোৰ কি মূল্য থাকিল?' পৰাণ-অলিন্দ কাষ পালেহি। 'ডাঙৰ বাইদেউ বুলি বায়েকক এনেই কেতিয়াবা মাতি পাইছিলনে! কথা লগাবলৈ মিঠা মাতটো শুনা! কুঁজ নাইকিয়া মতা মন্থৰা!' সুকন্যাই বুজিছে নে নাই সিহঁতহালে চালে। তাই মনে মনে আছে যদিও সন্মত যেন লগা নাই। চন্দনে হাঁহিলে, 'বাৰু, উপায় নাই যেতিয়া হ'বই। কিন্তু তাইকো-ইয়াকো শাসন কৰিব লাগিব, টেপা মাৰি ধৰিব লাগিব প্ৰথমৰ পৰাই।' অভিভাৱকসুলভ ভংগিৰে সি লঘুকৈ ক'লে। অভিভাৱক হিচাপতে ধৰি অলিন্দ-পৰাণে একো নামাতিলে।

কুকুৰ

ভায়েকৰ বিয়াৰ কাম কৰিবলৈ অহাৰ লগতে অলিন্দই আৰজে চাকৰিটোও এৰি একেবাৰে গুচি আহিল। ঘৰখনত মনটোক কেইমাহমান জিৰাবলৈ দিব খুজিছে সি। ডাঙৰ হোৱাৰে পৰা এনেকৈ অহাইতো নাছিল কেতিয়াও, এতিয়া মনটোও যথেষ্ট মুকলি হৈছে, আগতে অলপতে বিচলিত কৰা কথাবোৰ এতিয়া সহজ যেনো লগা হৈছে, বয়সটোৱেও সহ্য শক্তি বঢ়াইছে, কিছুদিন আশ্ৰমত বাস কৰা দৰে থাকি নতুনকৈ ভাবিব জীৱনটোৰ বিষয়ে। অৱসৰ লৈ বিপুলো অহা এবছৰ হ'ল, বিয়া হৈয়ে পিংকী হোষ্টেললৈ যাব, পৰাণে অমৰা বিশ্ববিদ্যালয়ত ক্লাছ কৰিবগৈ, অলিন্দ মাথোঁ থাকিব ঘৰতে।

সি আবেলি পালেহি। টোপোলাবোৰ বাৰাণ্ডাত দ'মাই চাৰিওটা বহিল। পৰাণ-সুকন্যাৰ মন অলপ বেয়া। 'কিবা হৈছে নেকি?' অলিন্দই সুধিলে। সুকন্যাই ক'লে, 'বিয়াৰ দিন হোঁহকিব। চাইন এটা অহা পলম হ'ল, ইয়াৰ ডিগ্ৰীটো দুমাহ পিছুৱালে। পিংকীয়ে সেইকাৰণে বিয়া হোঁহকাব খুজিছে। নহ'লেতো চিঠিবোৰত ডিগ্ৰীটো লিখিব নোৱাৰে।' অলিন্দই চকু থিয় কৰি ক'লে, 'ডিগ্ৰীটো হ'বইচোন! চিঠিত লিখিবলৈ নহ'ব কাৰণেই বিয়া হোঁহকাবনে?' সুকন্যাই ক'লে, 'চিঠিখনত ডিগ্ৰীটো থাকিলেহে মানুহক সেইখন দি মাতি ভাল লাগিলহেঁতেন। এইকেইদিনতে পাব বুলিয়েই আমাৰ চিঠিবোৰতো দেখোন ডিগ্ৰীটো লিখি ছপাবলৈ দিলোঁৱেই। হোঁহকাবলৈ মোৰ বেয়া লগা নাই, খৰচবোৰ কিছুমান এনেই যাব কাৰণেহে বেয়া লাগিছে। এতিয়া পাতিলেও ছপোৱাবোৰ নষ্ট হ'ল, তাৰিখ সলনি কৰিলেও নতুনকৈ ছপাব লাগিব, সেইটো খৰচ এনেয়ো হ'বই।' পৰাণে বাৰে বাৰে অলিন্দৰ মুখলৈ চাই আছে, অলিন্দই ভবা ধৰণটো সি বুজিছে, সি ক'লে, 'চোৱা দাদা— তাই মানুহটোলৈ নহয়, ডিগ্ৰীটোলৈহে বিয়া হোৱা যেন বুজা গৈছে এইটো কাহিনীৰ পৰা, কিন্তু সেইটো কাৰণেই আমি বেয়া পাব নোৱাৰোঁ, আনখিনি বেয়া নহয়। হয়তো মোৰ ফালৰ পৰাও কিজানি তেনেকুৱা কিবা উপাদান চায়েই পচন্দ কৰিছোঁ। ইয়াত মানুহ দুটা মাধ্যমহে। গতিকে চলাই যাব লাগিব এনেকৈয়ে সকলো। এনেকৈয়ে সুখী হ'ব লাগিব।' অলিন্দই ধাৰণা কৰিলে— ভায়েকে যেন তাকো বুজাই দিব খুজিছে যে তুমিও কিছুমান চিন্তা এৰি সোনকালে বিয়াখন পাতা।

আলোচনা সমাপ্ত কৰি ভিতৰলৈ সোমায়েই অলিন্দই চিঞৰ মাৰিলে, 'এইখন কিয় সলনি কৰিলে ! এইকেইদিনত কৰিব নালাগিছিল, আগতেই কৰা হ'লে বেলেগ কথা !' সুকন্যাহঁত শোৱা ডাঙৰ কোঠাটো পৰাণক দি সৰু কোঠা এটালৈ গ'ল। অলিন্দই পৰাণক অকলে লৈ ক'লে, 'বিয়াৰ তেনেই ওচৰতে কোঠাটোৰ পৰা ওলাই যাবলৈ দি তুমি সোমাব নালাগিছিল। বেয়া প্ৰভাৱ পৰিব, তাইলৈ ঈৰ্ষা বাঢ়িব।' পৰাণে বিস্ময়ত তাৰ মুখলৈ চালে, পৰাণৰ বেয়াও লগা নাই, আঘাত নোপোৱাকৈও থকা নাই, 'মাহঁতৰ বিষয়ে তোমাৰ মুখত প্ৰথম শুনিছোঁ এনেকুৱা কথা ! তুমিও ক'বা বুলি ভবা নাছিলোঁ। মই এতিয়াহে ভাবিছোঁ, হ'বও পাৰে কিন্তু।'

'কি কাৰণে মুখেৰে ওলাল ? হয়তো ভাইটিৰ সংসাৰখনত বিঘিনি ঘটাৰ সংশয়ত। কি ৰিস্কত সি বিয়া পাতিছে? হয়তো কন্দলৰ ভয়তকৈ সংগ লাভৰ হেঁপাহ বাঢ়ি যায়, সেয়েহে সকলোৱে ঘৰখনলৈকে বিয়া পাতি আনে, ঘৰখনত অশান্তি থাকিলেও সপোনো দেখে— কিজানি বিয়াখনে সকলো ফালৰ পৰা নতুন কৰি পেলায়, মধুৰ কৰি পেলায় পৰিৱেশ। মই এনেকুৱা কথা কম বুলি অহা নাছিলোঁ। কিয় ক'লোঁ? হয়তো নিজৰ সংসাৰখনলৈ মনৰ কোণত এতিয়াও ভয় সোমায়েই আছে।'

'তোমাৰখন আগতেই হ'ব লাগিছিল ! অগা-পিছা হ'লেও, অলপদিন পাছতে পাতা তুমিও। গুৱাহাটীত থকা-খোৱাৰ খৰচ বহুত হয় চাগে, জমা কৰিব পৰা নাই নেকি ?' বিয়াৰ খবৰ শুনি সোমোৱা বহঁতপুৰৰ ভকত এজনে অলিন্দক ক'লে। সহ্য কৰিব নোৱাৰি সুকন্যাই ফুটনি মাৰি ক'লে, 'পাতিব ইও, পইচা ঘটি আহিছে ইও। এক লাখ খৰচ কৰি ভাওনাখন পাতিলোঁ, সৰুটোৱে পঞ্চাছ হাজাৰ দিছে, ই পঞ্চাছ হাজাৰ দিছে। ই ব্যস্ত তেতিয়া, ছুটী নাপালে, তাৰ পৰাই খৰচ কৰিছে।' অলিন্দই বিৰক্তিৰে ক'লে, 'হেই ! মই এটকাও নাইদিয়া।' অলিন্দই ধেমালি কৰা বুলি মানুহজনে কথাষাৰ গণ্য নকৰিলে, সুকন্যাৰ মুখৰ ৰং সলনি হৈ গ'ল, সন্দেহে মনত খুন্দিয়াবলৈ ধৰিলে, খংটো মূৰলৈ উঠিল, মানুহজন যোৱালৈ অপেক্ষা কৰি তাই যেনে-তেনে ধৈৰ্য ধৰিছে। মানুহজনে ক'লে, 'লাগিবই দিব, ভাওনাখন বৰ সুন্দৰ হৈছিল, খৰচ কিমান হয় আমি জানোৱেই। ভাল হৈছে, সেয়া ৰাইজলৈ দান কৰিছা ! দধিচীয়ে নিজৰ হাড়েই দান কৰিছিল। দান কৰিব লাগে।' অলিন্দই ক'লে, 'এইবোৰ বাৰু দধিচীয়ে দিয়া দানৰ সৈতে ৰিজনি নাখায়, দধিচী সাধুটো মহৎ। আজিকালি আকৌ সঁচাকৈও হাড় দান দিব পাৰি, হাড় নহয় বাৰু, অংগ দান কৰিব পাৰি। সেইটোৱেও দধিচীৰ দান নুবুজায়। মই সিদিনা মৰণোত্তৰ দেহ দান কৰি আহিলোঁ। মানে মৰিলে খৰি দিব নালাগে আৰু মোক। অংগবোৰ চিকিৎসকে সময় মিলাই বেলেগৰ গাত লগাব পাৰিব, জকাটোও চিকিৎসা মহাবিদ্যালয়ত থাকিব।' সুকন্যা ৰৈ থাকিব নোৱাৰিলে, 'এইটো তই কি কাণ্ড কৰি থৈ আহিছ ! ককাইদেউ চাওকচোন, আপুনি কওকচোন— সি এইটো ঠিক কাম কৰিলেনে ? তই ককাহঁতৰ মৰিশালি দেখা নাই ? বোকাগাঁৱৰ মানুহক কাষলৈ

যাবলৈকে নিদিয়ে, কোনো নাযায়। সেইবোৰ চকু দুটাৰে দেখা নাই নেকি? এতিয়া তোৰ জকাটো মুকলিকৈ চুবলৈ এৰি আহিছগৈ! স্থায়ী মাটিলৈ আনিছিলোঁ কিয়? মৰিশালিটোৰ ঠিকনা লাগক, স্মৃতিটো থাকক।' অলিন্দই ক'লে, 'মৰিশালিয়ে স্মৃতি নাৰাখে, স্মৃতি ৰাখে মনে। এইবোৰ সাধাৰণ কথা, তেজ দিয়াটোও আজিকালি যেনেকৈ সাধাৰণ কথা।' সুকন্যাই মানুহজনক ক'লে, 'ডাঙৰৰ অনুমতি ন'লৈ সি সৰ হেৰুৱাই অহা নাইনে ককাইদেউ?' মানুহজনে অলিন্দক সমৰ্থন কৰা নাই, কিন্তু মাকে পুতেকক কৈছে, ঘৰতে এইবোৰ সমাধান কৰক, তেওঁ গহীনকৈ নলৈ একো নামাতিলে।

তেওঁৰ যোৱাৰ লগে লগে সীমাৰ মূৰত দা দাঙি কাজিয়া কৰা মানুহৰ দৰে সুকন্যাই অলিন্দক বলকিবলৈ ধৰিলে। পৰাণক সুধিলে তাই, পইচাৰ কাহিনীটো। পৰাণে নিজে দি অলিন্দই দিয়া বুলি কৈছিল। 'ঘৰৰ পইচাবোৰ হজম কৰি ডিগ্ৰী নল'লি, এতিয়া ভায়েৰৰ পইচা হজম কৰিবি, আৰু কি কৰিবি তই ...' বহু পৰ ধৰি তাই গাই থাকিল।

মুখ গোমোঠা হৈ পৰিলেও অলিন্দৰ সম্পূৰ্ণ অসহ্য লগা নাই। পৰাণকো নিজৰ ঠাইতে গোমোঠা হৈ বহি থকা দেখিলে, সিও সহ্য কৰা যেনেই লাগিছে। অলিন্দ নিলাজ হৈছে, নে স্থিতপ্ৰজ্ঞ, নিজে বুজিব নোৱাৰিলে। মাঘ বিহুৰ উৰুকাৰ উৎপাতটো নাইকিয়া হ'ল, এতিয়াও সিহঁত গাঁওহীন সুকীয়া মানুহৰ দৰে থাকিব লাগে যদিও সেইটো অন্ত পৰি যথেষ্ট শান্তি দিছে, 'কিন্তু ঘৰখনৰ ভিতৰলৈহে এতিয়াও সলনি নাহিল', সি ভাবিলে, 'মাঘ বিহুৰ মেজি আজিও ইয়াত এবাৰো সজা হোৱা নাই। অনিষ্ট কৰিবলৈ কোনো নাহে যদিও মেজি সাজিবলৈ ভাববোৰ মুকলি হ'বই পৰা নাই। বিয়াখনৰ পাছত, পিংকী আহিলে, হয়তো প্ৰথম মেজি জ্বলিব এই মাটিত।'

*** *** ***

'বিপুলৰ পৰিয়ালৰ কোনো নাহিব নেকি?' ৰেণুৱে সুকন্যাক সুধিলে। গধূলিৰ ভাতকেইটা খাই উখল-মাখল নলগোৱাকৈ মিতিৰ-কুটুম্বৰ কেইবাটাও একেটা কোঠাতে বহিছে, চাৰিটামানে মাননি কিছুমান পেকিং কৰিছে, পেণ্ডেল সজা ল'ৰাইকেইটাই গজাল মৰাৰ শব্দ বাহিৰৰ পৰা আহি আছে। 'নাই মতা। যোগাযোগ নায়েই। ডাঙৰজন কেইমাহমান আগত আহিছিল। চৰকাৰে সত্ৰলৈ টকা দিব, আমাৰ এখেতক তাতে লগ হৈ থকা বুলি ক'বলৈ কৈছিলহি, তেতিয়া টকাটো সৰহকৈ পাব। নহ'লে সত্ৰখন ভাগ ভাগ হ'ল, ভকতো ভাগ হ'ল, ডাঙৰ নামঘৰটো থাকিল যদিও ধন কমাই পাব। কোনোদিন যোগাযোগ নাছিলেই, ধনটোৰ কাৰণেহে বিচাৰি আহিছিল, আমি নালাগে বুলি ক'লোঁ, এনেয়ো আমাক নিদিয়ে পোৱাৰ পাছত।' সুকন্যাই ক'লে।

ৰেণুৱে ক'লে, 'আমাৰো এখেত ঢুকুৱাৰ পাছত পৰিয়ালৰ সেয়া আনজন সত্ৰাধিকাৰ হ'ল, এতিয়া সিহঁতে চলাব টকাটো, ভকতেও আমাক আজিকালি একো নিদিয়া হ'ল। মই

থাকোঁহে হাঁহি, মানুহটো যোৱাৰ পাছত মোৰ বহুত দুখ, ক'ব নোৱাৰোঁ মুখেৰে।' তাইৰ ডাঙৰ জীয়েকে ক'লে, 'মাক সেৱা কৰিলেহে ফল ধৰে বুলি কোনোবাই সপোন দেখা হ'লে, সৰ ভকত আকৌ আমাৰ ঘৰলৈ ঘূৰিলহেঁতেন।' ৰেণুৱে ক'লে, 'এতিয়াও ভক্তি নথকা নহয়, কিন্তু প্ৰথমেই সিঘৰত সোমাইগৈ, সোমাবই লাগিব, কাৰণ সত্ৰাধিকাৰ এতিয়া তেওঁহে। তাৰ পাছত আমাৰ ঘৰত সোমাই দিবলৈ মনতে নাথাকেগৈ। সিদিনা মই ঘটালোঁ কাহিনী এটা। শিৱসাগৰত বিয়া খাবলৈ গৈছিলোঁ, এইজনীয়ে বিয়াঘৰলৈ ঢেৰ বস্তু কিনিলে, মই কৈছোঁ— এতিয়াতো আগৰ নিচিনা নহয়, তই কিনিছ কিয়! গাড়ীখনো ঘূৰাই ঘূৰাই দীঘল বাটেৰে যাব লগা হ'ল, পেট্ৰ'লৰ দাম কিমান! তাৰ পাছত মই কৰিলোঁ নহয় কাণ্ডটো। তাতে থকা ভকত তিনিঘৰলৈ মনত পেলাই ফোন কৰিলোঁ। সিহঁতেতো ধৰিলেই জোৰকৈ— আই আপুনি এইফালে আহিছে, সোমাই যাব লাগিব! এঘৰত দিলে এহেজাৰ, এঘৰত সাতশ, এঘৰৰ পৰা ওলাই আহোঁতেই কাষৰ ঘৰৰ মানুহেও দেখিলে, মাতি লৈ গ'ল, সেইঘৰেও সেৱা কৰিলে। সেইখিনি গোটাইহে মই বোলো শান্তি! নহ'লে কি ক'বি, বস্তুৰ দাম যিহে বাঢ়িছে!' ৰেণুৱে নিজে নিজে হাঁহিলে, 'গোসাঁনীৰ বিলৈ!' বাকীবোৰেও হাঁহিবলৈ ধৰিলে। মুখেৰে হাঁহিলেও, তাইৰ এইবোৰ কাহিনী শুনি বিৰক্তি, ঈৰ্ষা, ঘৃণা, পুতৌ যি লাগিলেও, আজিকালি কোনো আচৰিত নহয়। অলিন্দই জীয়েকৰ কথাষাৰ শুনিহে খোৱাক পাইছে, 'সাজপাৰত আধুনিক, নতুন প্ৰজন্মৰ হৈও পুৰণি সভ্যতাতে আছে! পৰিৱেশে এনেকৈয়ে আধুনিক আৰু অন্ধকাৰ যুগৰ সমান্তৰাল বাসিন্দা কৰি সাজে! নতুন প্ৰজন্ম মাত্ৰেই ধৰ্মান্ধতা, ভণ্ডামি নাথাকিব বুলি মনলৈ আশা অনাটো ভুল। যুগে যুগে গোড়া নৱ-প্ৰজন্ম বাঢ়িয়েই যাব। ধনেও জীয়াই ৰাখে ধৰ্ম। দক্ষিণা নথকা হ'লে ধৰ্মৰ স্বৰূপ সলনি হৈ গ'লহেঁতেন।' ৰেণুৰ তিনিজনী ছোৱালী। তৃতীয়জনী জন্ম দিওঁতে ডাঙৰ দুজনীক বহঁতপুৰত থৈ গৈছিলহি, অলিন্দও আছিল তাতে, খবৰটো অহাৰ পাছত ডাঙৰজনীয়ে ঘৰৰ কাষৰ ঈৰ্ষা-ঈৰ্ষী থকা কোনোবা মহিলা এজনীৰ বিষয়ে কৈ আছিল— 'ল'ৰা নহ'ল কিয়! ছোৱালী হ'ল নহয়, সেইজনীয়ে বৰ ভাল পাব, ল'ৰা হ'লে বেয়া পালেহেঁতেন।' সৰুতেই এজনী ছোৱালীৰো মগজু পুৰুষতান্ত্ৰিকতাই কেনেকৈ গ্ৰাস কৰিছে দেখি অলিন্দ আচৰিত হৈ গৈছিল, তেতিয়া সি পুৰুষতান্ত্ৰিতাৰ দৰে শব্দ ভবা নাছিল, এতিয়া মনত পৰি গৈছে— তেতিয়া সি আচৰিত হৈছিল তেনেদৰেই। 'পুলকৰো লিপ্সা কেৱল জৈৰিকেই আছিলনে? গোটেই জগতৰ পুৰুষতান্ত্ৰিকতাটো তাতে সোমাই থকা নাইনে! মহিলাকো সেইধৰণেই নলয়নে বহুতো ডাঙৰ পুৰুষেও! বশ কৰি খেলি চোৱাৰ ইচ্ছাত। আধা মৰি উশাহ ল'ব নোৱৰা হাঁহক হেঁচা মাৰি ধৰফৰণিটো অনুভৱ কৰাৰ তৃপ্তি — চিৰিয়েল কিলাৰবোৰে মানুহ মাৰি লোৱা নিচিনাকৈ। শাসক হৈ উঠাৰ মনস্তুষ্টি, আনক বিবেচনা নকৰি মাথোঁ অৰ্পণৰ আহ্বান। সেই অৰ্পণবোৰকে স্বীকাৰ কৰি লয় এই ছোৱালীজনীৰ দৰে বাকীবোৰে...'

ৰেণুৱে সুধিলে, 'পেণ্ডেল দি থকা ল'ৰাকেইটাই খাবলৈ জোৰ কৰোঁতেও কিয় নাখালে? ঘৰলৈ গৈ খাই আকৌ নিশাখন আহিব বস্তুবোৰ ৰখিবলৈ!' সুকন্যাই ক'লে, 'সিহঁত শংকৰ সংঘৰ, সেইকাৰণে নাখায়। কাৰেণ্টৰ কাম কৰাজনে খাইছিল আগতে, য'তে-ত'তে খাই কেইবাবাৰো জৰিমনা ভৰিলে, এবাৰ চকলং বিয়া খোৱাত এঘৰীয়াও কৰিলে সংঘই, তাৰ পাছত গাঁৱত তাকে চেক্ৰেটাৰি পাতি দিলে, বোলে— তই বাৰে বাৰে ফাইন ভৰিব নালাগে, চেক্ৰেটাৰিকে হ। সেইকাৰণে আজিকালি নাখায়— উদক ভেটা ৰখীয়া পতা বদনামটো ল'ব খোজা নাই হেনো।' ৰেণুৱে ক'লে, 'গোসাঁইৰ ঘৰত খালেও জাত যোৱাৰ অৱস্থা আহিল! আমাৰ ফালেও গৈছে কেইঘৰমান সংঘলৈ। মই বোলো কি বেয়া পালা আমাক? সিহঁতে কৈছে— নাই পোৱা বেয়া, সংঘত খৰচটো কম। কম খৰচত ঈশ্বৰক পায়। সিহঁতে এতিয়া আমাৰ সকাম নাখায়।' অলিন্দই ক'লে, 'নতুন কৰিলেও, সলনি কৰিলেও, মানুহবোৰতো একেই, মানসিকতাটো থাকিবই, নাৰিকল গছততো তামোল নালাগে।' তালৈ কাণ নকৰা দৰে সুকন্যাই ৰেণুক উত্তৰ দিলে, 'এইবোৰো ভকত আছিল, কাৰেণ্টৰ কাম কৰাজনৰ দেউতাকে আমাৰ এখেতৰ আতাকৰ ওচৰতে শৰণ লোৱা।'

*** *** ***

বোৱাৰীজনীক সুকন্যাই কিচিম কিচিম ৰূপ দেখুৱাই থকা হৈছে। নোসোধাকৈ পদূলিলৈ যাবলৈ নিদিয়ে, দোকান কৰিবলৈ নিদিয়ে, তাই ৰন্ধা নাখায়, বাৰীত সোমাবলৈও অনুমতি ল'ব লাগে। অলিন্দই পিংকীক এদিন কৈছে, 'ময়ে বাৰীত কিবা এটা ছিঙিবলৈ ল'লে খেদা মাৰি আহে, তামোল এটা পাৰিবলৈ নিদিয়ে মোক, কিন্তু মন গ'লে পাছদিনাই নিজে গোটেইবোৰ পাৰিও পেলাব, গতিকে তোমাক বোৱাৰী বা নতুন হিচাপে কৰিবই, তুমি বেয়া নাপাবা, কেইদিনমান সহ্য কৰা।' তাইক বেয়া নাপাবলৈ, সহ্য কৰিবলৈ ক'বলৈ অলিন্দৰ অধিকাৰ ক'ত— সি দোষী দোষীও অনুভৱ কৰে, কিন্তু নিজেও কষ্ট খাই থকা বাবেই কোৱাটোত দোষ হোৱা নাই যেনো লাগে। সকলো সহ্য কৰি সি এতিয়া সোমাই থকাৰ দৰে তাই পাৰিবনে থাকিব? তাই বেলেগ দেশৰ ছোৱালী নহয়, নিজৰ ঘৰতো দেখিছে, তাই বেয়া পোৱা নাই, অশান্তিহে পাইছে, দুদিন থাকি গুচিয়েই যাব, কিন্তু দুদিনলৈ আহোঁতেও এইবোৰ হয়, পাছত একেবাৰে আহিলে কি হ'ব চিন্তা কৰে তাই। 'মই ৰন্ধা ভাত নাখায়, মই ৰন্ধা খোৱা মানুহৰ হাতেৰে খায়। এইবোৰ কি চুৱা মানিলে তেন্তে?' তাই হাঁহি হাঁহি তাক কয়।

আগফালে মাছৰ বেপাৰী এজনৰ সৈতে অলিন্দ-পৰাণে ডাঙৰ ডাঙৰকৈ কথা পতিছে। ৱাছিং-মিচিনৰ পৰা কাপোৰবোৰ টিং এটালৈ উলিয়াই পিছফালে থওঁতেই

পিংকীয়েও শুনি আগফাল পালেহি। মাছটো তাইৰ হাতত দি সিহঁত দুয়োটাই বেপাৰীজনৰ সৈতে কথা পাতি পাতি পদূলি পালেগৈ।

সিহঁত ঘূৰি আহিল। 'হেই সেইবোৰ নহ'ব দেই', বাৰাণ্ডাত বহি থকা সুকন্যাৰ কাষৰ পৰা চাঁটকৈ উঠি পিংকীয়ে কৈ ভিতৰলৈ যোৱা সিহঁতে দেখিলে। 'কি হৈছে?' অলিন্দই সুধিলে। সুকন্যাই ক'লে, 'নহয়, মই মানে তাইক বুজাইছোঁ, তাই পঢ়িবলৈ যোৱা দেখিলেই মোৰ চুগাৰটো বাঢ়ে। টেবুলত বহা দেখিলেই বাঢ়ি যায়। সেইকাৰণে কৈছোঁ, এমএডটো এৰি দিয়ক, ঘৰতে থাকক। ইয়াৰ চাকৰি হ'বই, বাবাই পেঞ্চন পায়েই, তাই ধুনীয়াকৈ খাব পাৰিব।'

অলিন্দই ক'লে, 'ল'ৰাটোৰে যে পঢ়িব লাগে, বোৱাৰীজনীয়ে কিয় নালাগে? প্ৰতিজনী দন্দুৰী মাকে বিচাৰে, পুতেকে সৰ্বোচ্চ ডিগ্ৰীটো লওক আৰু বিএ ফেইল এজনী বিয়া পাতক। কিন্তু, আজিকালি নিজে পঢ়িবলৈ কোৱা শাহুৰেকো আছে। আজিকালি এইবোৰ স্বভাৱ ক'তো নাই।' সুকন্যাই 'কি ক'তো নাই, কি ক'তো নাই' কৰি এসোপা মানুহৰ তালিকা গাই গ'ল— কাৰ ঘৰৰ বোৱাৰী কেনেকৈ আছে। 'চাকৰি কৰা বোৱাৰীয়েও মানি চলিছে নিয়ম, শহুৰ-শাহুৰ ভৰিত ধৰি খাইছে, আমি তাইক একো কৰা নাই নহয়, মাত্ৰ নিয়মটো পালিবলৈ দিছোঁ, তাইক শাস্তি দিছোঁ নেকি, কৈছোঁহে।' সুকন্যাই অলিন্দকে বলকিবলৈ ধৰিলে।

'অ'... এইখন কেনেকৈ কাটিলে চোৱা!' পিছফালে পিংকীৰ চিঞৰ শুনি সিহঁত তিনিওটা দৌৰি গ'ল। বিপুলে হাঁহি হাঁহি সোমাই আহিছে, পিংকীয়ে বিব্ৰত হৈ বাহিৰতে এবাৰ তললৈ চাইছে, এবাৰ সিহঁতলৈ চাইছে। সিহঁতে দেখিলে, বিপুলৰ ধোৱা চুৰীয়া এখন দাৰ ঘাপত ডোখৰ ডোখৰ হৈ পৰি আছে। 'কিয় কাটিলে এইখন?' সুকন্যাই বিপুলক সুধিলে। 'তিতা ভাগেই কাপোৰবোৰ তাতে থৈ গুচি গ'ল, কথা পাতি আছেগৈ, ঘপকৈ খং উঠি কাটি পেলালোঁ', কাটি হোৱাৰ পাছতে তাৰ খংটো নোহোৱা হ'ল, এতিয়া মুখত লাজৰ হাঁহি ওলাবলৈ ধৰিছে। 'আৰে তাইৰ নিজৰে কাপোৰ আছে, মেলিলেহেঁতেন নহয়।' সুকন্যাই তাক ধমকিৰ সুৰত ক'লে।

কোনেও আৰু একো নোকোৱাকৈ, কাৰোৰে মাত-বোলো নোহোৱাকৈ গধূলি খোৱা-বোৱা পৰ্যন্ত হ'ল। বিছনাত পৰি অলিন্দই ভয় খাইছে— আগলৈ আৰু কি ঘটে! বেছি জটিল হৈ যাব নেকি? উঠি গৈ পিংকীক বুজাবলৈ মন গৈছে, সাহস দিবলৈ মন গৈছে। নিশাখন তাইক মাত লগাবলৈও ভাল লগা নাই। 'ৰূমৰ ভিতৰত সিহঁতহালে কি ভাবিছে? কি পাতিছে? নে কাষতে থাকিও নিজে নিজেহে মনত যুঁজি আছে?'

নিগনিয়ে পাকঘৰত ঘমঘমালে। মানুহৰ অঘটনৰ শব্দ শুনা যেন পাই অলিন্দই ভালকৈ কাণ কৰিলে। বিপুলৰ নাকৰ ঘোৰঘোৰণি শুনা গ'ল। 'হয়তো বাকীবোৰো টোপনি গৈছে।'

তাৰ গোটেই নিশা টোপনি নাহিল। ৰাতিপুৱা সকলো সাৰ পোৱা সি গম পালে। কাৰোবাৰ মুখৰ পৰা ওলোৱা শব্দ শুনিবলৈ সি কাণ থিয় কৰি থাকিল— কহাৰ শব্দ, হামিওৱাৰ শব্দ, কিবা এটা এটা মাথোঁ শুনিবলৈ পালেই সি যেন অনুমান কৰিব পাৰিব হতাশাত আছে নে খঙত আছে নে কিছু সতেজ হৈ মন মুকলি হৈছে।

সুকন্যাই পকা চোতালখনৰ অঁত-তঁত পৰি থকা পাতকেইটাত চৰক চৰককৈ তামোলৰ পাতৰ ওখ বাহনিডাল মাৰিছে, বাহীমুখৰ ডিঙিটোত অভ্যাসতে খেকাৰি এটা মাৰি থুৱাই দিছে। খেকাৰিটো সপ্ৰতিভ যেন শুনি অলিন্দৰ অকণমান চিন্তা কমিল। ভায়েকে ৰূমৰ দুৱাৰ-ডলিৰ ওচৰতে হাঁমি এটা মাৰি বাহিৰলৈ গৈছে, হামিটো উদ্বিগ্নতা ভৰা নহয়, হয়তো ইতিমধ্যে সকলো সি হজম কৰিছে। লগতে পিংকীৰ মাতো শুনিলে, কিবা এটা কৈছে, সি বুজি নাপালে, ভায়েকক নে বিপুলক কৈছে, বিশেষ একো নহয়, দৈনন্দিন সৰু কথা যেনেই লাগিল। সকলো সাধাৰণ যেন লাগিছে। সোনকালে সাৰ পোৱা যেন কৰি সিও উঠিল। অন্ততঃ এইবাৰলৈ অঘটন নঘটে বুলি তাৰ বিশ্বাস হ'ল।

দুপৰীয়া অলিন্দ-পৰাণ-পিংকী অকলে বহিল। বিপুলৰ কাৰণে চিন্তা হোৱা নাই, খংটো তাৰ এনেই উঠে, বহুদিনৰ মূৰত কেতিয়াবা, অদ্ভুত কিবা এটা কৰে, সৰৰে হাঁহিও উঠে পাছত। সুকন্যাই সঘনে যি টি কৈ থকাটোহে অসহনীয় হৈছে। অলিন্দই ক'লে, 'এইবোৰৰ প্ৰধান কাৰণটো ঈৰ্ষা। তুমি ঘৰৰ মানুহৰ গুণ গালে শুনিবই নোৱাৰে, সেইদিনাই তোমাক কিবা এষাৰ কয়। তুমি এটা কাম কৰা, তোমালোকৰ মাৰ বদনাম অলপ গাই দিয়া, তেতিয়া ঠিক হৈ পৰিব তোমাৰ লগত।' পৰাণ-পিংকীয়ে তাৰৈ থৰ হৈ চালে। 'আপুনি কেনেকুৱা কথা কৈছে!' পিংকীয়ে ক'লে। পৰাণেও ক'লে, 'দাদাই আচৰিত কৰি দিয়া কথা কেইবাটাও কেইবাদিনো কৈছা! কল্পনা কৰিব নোৱাৰি!' সিহঁতে তাক বেয়া পোৱা নাই, সিহঁতৰ বাবেই চিন্তা কৰি আছে সি, মাত্ৰ সি সমাধান বিচাৰি পোৱা উৎসটো শুনি আচৰিত হৈছে। সি ক'লে, 'মা-দেউতাৰ বিষয়ে তুমি বেয়াকৈ নোকোৱা, ঠিক আছে। কিন্তু বেয়া গুণ আছেতো, সৰেই কৈয়ে থাকে ন। তুমি অকণমান কিবা এটা কৈ দিয়া— হেই এইজনী এনেকুৱা বুলি। একো নহয়, তুমি মনৰ পৰা নোকোৱা নহয়। প্ৰমাণ চোৱা তুমি, মাত্ৰ এবাৰ কোৱা, তোমাক দেখিলেই মনলৈ অহা ঈৰ্ষাটো নোহোৱা হ'ব, অহৰহ কোৱাটো কমি যাব, কেতিয়াবা কোৱাটো বেলেগ।' তাই মান্তি হ'ল।

*** *** ***

নিশা ডেৰ বাজি গ'ল, হোষ্টেলৰ পৰা অলিন্দলৈ পিংকীৰ ফোন। সি দেৰিলৈকে কিতাপ পঢ়ি থাকে যদিও এই সময়ত তাই আগতে কৰা নাই। তাই এতিয়া চতুৰ্থ ষাণ্মাসিকত। অলিন্দই সংশয়েৰে ধৰিলে। 'মায়ে আজি কি কৈছে জানেনে— সোনকালে শেষ কৰা, কেতিয়া শেষ হ'বনো তোমাৰ, তাত লংপেণ্টডাল পিন্ধি ঘূৰি থাকিলে নহয়, ঘৰলৈ আহি

পৰিয়ালৰ চিন্তা কৰিব লাগে। একদম আখৰে আখৰে এইটো বাক্যকে কৈছে। শুনাৰে পৰা মোৰ যে কেনেকুৰা লাগি আছে — মই এতিয়াও শুব পৰা নাই! শেষ হ'বই, ছেমিষ্টাৰটো আৰম্ভ হৈছে, মই কৰোঁ বুলি শেষ কৰি পেলাব পাৰোঁ নেকি? চাওকচোন, এইবিলাক কৈ কি পায় বাৰু?' তাইৰ মনৰ অৱস্থাটোলৈ অলিন্দও গতি কৰিছে— তিনিমাহৰ আগত তাইৰ মাক ঢুকাইছে, সেইটো ভাবিও অকণো দয়া নাজাগেনে! বোৱাৰীজনীক এইষাৰ কম কথা কৈছে নে! সি উপায়হীন হৈ ক'লে, 'নাজানো আৰু দেই! কাজিয়া এখন ঘটাই ল'বলৈকে বিচাৰি থাকে নেকি! নিজৰ মতে বিচাৰি ভাবি থাকে, পাছত সেইকাৰণে কাঢ়াকৈ কৈ দিয়ে!' তাই ক'লে, 'মই তাক কোৱা নাই, শান্তিৰে থাকিব নোৱাৰি আপোনাক কৈছোঁ। লগতে আৰু এটা কথা আছে। অকণমান বেয়াই কথাটো! মানে, তাৰ সন্তান জন্ম দিব পৰা ক্ষমতা নাই। আমি দুয়োটাই ইয়াত মেডিকেল কলেজত দেখুৱালোঁ, গুৱাহাটীত ফুৰিবলৈ গৈছিলোঁ যে, তাতো দেখুৱালোঁ, প্ৰব্লেমটো তাৰ। আমাৰ দুটাৰ মাজত সেই লৈ সমস্যা নহয় কেতিয়াও, কিন্তু মায়েতো বিচাৰি থাকে, মই আগতেও বুজিছোঁ, সেইকাৰণে মই তাক আগতেই কৈছোঁ মাক কৈ দিবলৈ, সি ক'বলৈ বেয়া পায়, আপুনি কৈ দিবচোন।' অলিন্দই ক'লে, 'মই নকওঁ, তুমি কোৱা। ফোনত নহয়, ঘৰলৈ আহা এইকেইদিনতে, সমুখত ভালকৈ কৈ দিয়া, হৈ যাব।' তাইৰো ক'বলৈ বেয়া লাগিছে, সি পুনৰ ক'লে, 'এনেই হ'লে মই ক'লোঁহেঁতেন। এতিয়া তোমাক কৈ আছে, গতিকে তুমি কোৱা, তেতিয়া আকৌ অধিক তোমাক নকয়। মই ক'লে হয়তো তোমাক বেলেগ কিবা ক'ব পাছত, অন্ততঃ এটা বেছিকৈ ক'ব। মাত্ৰ খবৰটো দিয়া, তথ্যটো। ভালকৈ সেইটোকে কৈ দিয়া।'

তাই আহি কোৱাৰ পাছত অলিন্দই সুধিলে, 'কি ক'লে?' বিস্ময়ত তাইৰ দুচকু জ্বলি উঠিছে, 'আপুনি কোৱা ঈৰ্ষাটো মই এতিয়াহে বুজিছোঁ! মই কোৱাৰ লগে লগে কি সুধিছে জানেনে— কেতিয়া গম পালা, তোমাৰ মাক ক'লা নেকি? সমস্যাটোতো মোৰ মাক কোৱা-নোকোৱাটোত নহয়। তিনিমাহৰ আগত ঢুকুৱা মানুহজনীয়ে জানি গ'ল নেকি, সেইটোহে চিন্তা! মোক জোৰ কৰি থাকি, এতিয়া নিজৰ ফালে লেঠাটো থকা নিচিনা হৈ গ'ল যে! এতিয়া তাৰ দোষ, মোৰ দোষ — এনেকুৱা হৈ যোৱা নাইনে কথাবোৰ! মানুহবোৰৰ একান্ত নিজৰ পৰিয়ালটোৰ যোৰাটোৰ মাজতে বিভেদবোৰ এনেকৈওতো বাঢ়ে! আমাৰ দুটাৰ তথাপি একো নহয় বাৰু।'

পিংকী অহা গম পাই তাইৰ নবৌয়েক আহিল। সেইখন ঘৰো অশান্তিৰ বাহ হৈছে। ককায়েক-বায়েক-দেউতাকহঁতক ক'বলৈ নবৌয়েকে পিংকীক কয়, তাই ভুলবোৰ দেখে, নবৌয়েকক সমৰ্থন কৰে, কিন্তু সিহঁতক এদিনো ক'ব নোৱাৰে। ককায়েকৰ চাকৰি হ'ল, নবৌয়েকে আন এখন কলেজত খাটি আছে, দুয়োটা ঘৰৰ বাহিৰত, ঘৰখনত তাই নাথাকোঁতে সিহঁতহালৰ ৰূমটোত সোমাই বায়েকজনীয়ে ডিভান খুলি ইটো-সিটো বস্তু নিজৰ ঘৰলৈ নি থাকে। তাই শিক্ষয়িত্ৰী যদিও সেইটো স্বভাৱ। ভায়েকৰ বিয়াত জোৰোণৰ বস্তুবোৰ

কিনিবলৈ দিওঁতে তাই কইনালৈ নৰম কাপোৰ কিনি সেই টকাৰে নিজলৈ কেইযোৰমান দামী কাপোৰ কিনি লৈছিল। মানুহে ঘৰতে বস্তুবোৰ চাই বেয়া দেখাত তাইৰ কাণ্ডটো ওলাই পৰিল, লগত পেহীয়েক এজনীও আছিল, পেহীয়েকে দামবোৰ কৈ দিলে, তাৰ পাছত তাই ভায়েকক বুজাবলৈ ধৰিলে— 'দামী বস্তু আগলৈও নিদিবি, নহ'লে তোৰ মূৰৰ ওপৰত উঠিব।'

মাক যোৱা-থোৱাৰ সময়ত মাকৰ গহনাবোৰ বায়েকজনীয়ে হাত কৰিলে। মাকো শিক্ষক আছিল, দেউতাকৰ চাকৰি নাছিল, গহনাখিনি দেউতাকে ল'ব খুজিছিল। মাকৰ সকাম যোৱাৰ পাছতে দেউতাকে বোৱাৰীয়েকৰ নেকলেচডাল চুৰি কৰি বেছি দিলে। ধৰাও পৰিল। লাজ পাই এতিয়া তেওঁ বোৱাৰীয়েকক ঘৰলৈ যাবলৈ নিদিয়ে। নেকলেচৰ কাহিনীটো অলিন্দই জনা নাছিল। পিংকীয়ে এতিয়াও মানুহকেইটাক একো ক'ব নিবিচৰাত নবৌয়েকজনীয়ে খেৰ-কুটাত ধৰাদি অলিন্দক কাহিনীবোৰ কৈছে, 'শহুৰে বোৱাৰীয়েকৰ নেকলেচ চুৰি কৰিছে! ঘৰখনতেই চোৰ। কেনেকুৱা কাহিনী এইটো!'

'আচলতে সমস্যাটো কি জানানে, দেউতাকৰ টকা নাই। মানুহজনী থাকোঁতে যেনে-তেনে চলিছিল। এতিয়া তেওঁ পিতৃজনে পুতেক-জীয়েকক টকা খোজাতকৈ চুৰি কৰাটোৰেই শ্ৰেষ্ঠতম উপায় বুলি ভাবিছে। বোৱাৰীয়েকৰ বস্তু চুৰি কৰি তেওঁ পুতেকৰে যে অনিষ্ট কৰিছে সেইটো ভবা নাই। ডাঙৰৰ পৰা মানুহে যে বেয়া গুণ শিকে কেৱল সেইটো নহয়, সৰুৰ পৰাও ডাঙৰে বেয়া গুণ শিকে। বায়েকজনীয়ে তোমাৰ ডিভানৰ ঘটী-লোটাবোৰ এনেই নি থাকে, কোনেও হাক নিদিয়ে, সেইটো পৰিৱেশ পাই পাই দেউতাকে নেকলেচডাল চুৰিয়েই কৰি পেলালে। তাক নোকোৱা কিয় তুমি— প্ৰতিমাহে কেইটামান কেইটামান টকা সি দেউতাকক দি থাকক, নুখুজিলেও দিয়ক, তেওঁৰ খৰচ কৰে নে জমা কৰে কৰিব নিজৰ মতে।'

'মই তাক কৈছিলোঁ। চাকৰি পোৱাৰ পাছত সি মোৰ কথা নুশুনাই হ'ল। ভেকাহি মাৰে। মোকো একো এটা নিদিয়ে। মই পাঁচ হাজাৰ টকা পাওঁ, তাৰে নিজৰ গাৰ বস্তু কিনো, ভাত-আঞ্জাৰ বস্তুও কিনো, তাক ক'লে সি কিবা এটাৰ এপোৱা আনিব, বা নানিবই। পৰামৰ্শ দিলেও তাৰ ইগ'ত লাগি যায়। এতিয়া দেউতাকৰ কাণ্ডটোৰ পাছৰ পৰা মই মোৰ মা-দেউতাৰ বিষয়ে একো উলিয়াবই নোৱাৰোঁ, সি ছাটি-ফুটি দেখুৱায়, যেন মই বেয়া মানুহৰ নাম লৈছোঁ, খুঁত একোটা উলিয়াবলৈ চাই থাকে।'

'ৰেগিং কৰা মানসিকতাটো থাকে যে মানুহৰ। আমাক কৰিছে, গতিকে আমিও তলৰবোৰক কৰিম! যাৰ একো দোষেই নাই, চিনিয়েই নাপায়। দেউতাক চোৰ কাৰণে লাজ পাই সি তোমাৰো দেউতা-মাক অশান্তিকৰ নিচিনা দেখুৱাব বিচাৰি আছে। তোমালোকে প্ৰেম কৰিলা, চাকৰি নহওঁতেই বিয়া পাতিলা, সকলো পাই গ'ল সি, বা তুমিও। সি ভাবিব পৰা নাই যে তুমি তাৰ একো নাথাকোঁতেই বিয়া হৈছা, সেইটো মনত

নাই তাৰ। তাৰ ধাৰণাটো হৈছে যে চাকৰি নহওঁতেই সৰ পায়েই গ'লোঁ, এতিয়াও থাকক তেনেকৈয়ে। তাৰ বাবে কোনো সামাজিক ব্যৱস্থা হোৱা নাই। দেউতাকৰো একে ধৰণৰে অৱস্থা। ঘৈণীয়েকৰ উপাৰ্জন নাথাকিলেও ঘৰখন কেনেকৈ চলাব লাগিব সেইটো যুগ ধৰি এটা ব্যৱস্থাৰ দৰে প্ৰচলিত হৈ আহিছে। কিন্তু ওলোটাটো ইয়াত আৰম্ভ হোৱা বেছি দিন হোৱা নাই আৰু নগণ্য সংখ্যক। গতিকে, সমাজত এইটো ঠিক হওঁতে সময় লাগিব। তোমাৰো ঠিক হ'বগৈ।'

'আমাক বহুত মানুহে ভঙাইছিল। আমি নুশুনিলোঁ। ইমান বেয়া মানুহ থাকে বুলি ধাৰণাই নাছিল। আমাৰ এতিয়া লাজ লগা হৈছে। সিহঁতে লাজ নাপায়, কাৰণ সিহঁতৰ সমাজেই নাই, সমাজে নিলগাই থৈছে, এঘৰীয়া নিচিনা।'

'সমাজৰ মানুহৰো ভুল আছে। মানুহক নিলগাই থয় বা এঘৰীয়া কৰে। উদ্দেশ্যটো এনেকুৱা— যাতে মানুহঘৰে অকলে অকলে শাস্তি পাওক। কিন্তু সেই মানুহঘৰে যদি বেলেগকৈ সমাজ-সংস্কৃতিৰ লগত সম্পৰ্ক নাৰাখে, তেন্তে সামাজিক গুণবোৰ হেৰাই যায়, কেতিয়াও মিলিব নিবিচাৰে, নিলগে থাকি থাকি সিহঁতৰ মনত এটা ক্ষমতা গঢ়ি উঠে যে আনে ক্ষুদ্ৰমান ভুল এটা দেখুৱাই দিলেই মনটোৱে গোঁজৰি উঠে। অপৰাধ কৰিবলৈও কুণ্ঠাবোধ নকৰে, কাৰণ সমাজলৈ লাজেই নাই। সমাজে সেইখন কৰি শাস্তি দিছিল ঘৰখনক, কিন্তু কুফল পাই আছা তুমিও। তুমিতো বাহিৰৰহে, সমাজে তোমালৈকে হুল পুটি থোৱা দৰে নহ'লেনে?'

'সেইখন সমাজকো দেখিলোঁ মই! নামঘৰটোলৈ বিধায়ক আহিল। সিহঁতৰ ফুটনি। এনেই লগ পোৱা যায় নহয় বাটত অহা-যোৱা কৰোঁতে, সেইকণ সময়তে সিহঁতৰ ফুটনিবোৰ, এঘৰীয়া যেন মানুহ এঘৰলৈ মই যে বিয়া হৈ আহিলোঁ সেইটো ভাবত কয়। মই কৈছোঁ দুজনমানক— শংকৰদেৱে ৰজাক নিমন্ত্ৰণ কৰি ডাঙৰ শংকৰ বুলি পৰিচয় দিয়া নাছিলতো। ভকত সৰ সমান। সত্ৰ কি? সত্ৰ মানুহৰ মাজত সৌহাৰ্দ্য, সহযোগ, উৎসাহ, হেঁপাহ, সাংস্কৃতিক মানৱীয় মনোবৃত্তি বৰ্তাই ৰাখিবলৈহে। সংস্কৃতি নিজেও সম্পূৰ্ণ নহয়, সংস্কৃতিয়ে যদি মানুহক অসাধাৰণ সাধনৰ বাবে উদ্বুদ্ধ কৰি ৰাখে অহৰহ, সেয়াহে সংস্কৃতিৰ অৱদান। কলেজত এতিয়া আমাৰ জীৱনটো হোষ্টেলত বাস কৰা নিচিনাহে। হোষ্টেলৰ পৰা কলেজলৈ গৈছোঁ, কলেজৰ পৰা হোষ্টেললৈ। এটা চিষ্টেম লোকে সাজি থৈছে, সেইকাৰণে কামবোৰ তাত আমি কৰিব পাৰি যাওঁ, কিন্তু বাহিৰ ওলালেই শূন্য।'

'নাই, ঠিক হৈ যাব। দেউতাক অলপদিন তেনেকৈয়ে চলক দিয়া। আৰু সিও বেয়া ল'ৰা নহয়, গতিকে নিজে নিজে বুজি সিও ঠিক হৈ যাব।' ক'লে যদিও অলিন্দ ব্যথিত হ'ল— সৰ বেয়াবোৰেই গোট খাব লাগেনে! এঘৰো মিতিৰ-কুটুম্ব ভাল ওলাব নালাগে নে!

*** *** ***

'ইয়াৰ নতুন নামটো কি গম পালানে নাই?' চোতালত অলিন্দৰ সৈতে বহি কথা পাতি থকা ডাঙৰ মহাকক সুকন্যাই সুধিলে।

'নাইপোৱা। কিনো?'

'ইয়াক কেইদিনমানৰ পৰা কুকুৰ বুলি মাতিবলৈ লৈছোঁ।'

'হেঃ, নিজৰ পুতেকক কুকুৰ বুলি মাতেনে!'

'বহি বহি কুকুৰৰ নিচিনাকৈ ভাতগাল খাবলৈ পাইছে। আৰু অকল কথা ক'বলৈ শিকিছে। বিয়া পতাৰ চিন্তা কৰিব লাগে, এতিয়া বহি থকাৰ সময় আছে? বহি খোৱাৰ সময় আছে?'

তাইৰ ৰূপটো ক্ৰূৰ হৈ উঠা দেখি মহাকে তাৰ প্ৰতি অনুকম্পা ঢালি ক'লে, 'কৰিব। বাবাই এদিন এইখিনিৰ আটাইতকৈ ওখ ঘৰটো সাজিব।'

'সাজিব, কেলেই নাসাজিব! আমি মৰাৰ পাছত সাজিব। কাষতে সেইবোৰে সেয়া আৰচিচি সাজিছে, আতাক-আয়েকহঁত মৰাৰ পাছত।' সৌজন্যহীন পৰ্যায়েই নহয়, কাম নকৰাকৈ থকাৰ খঙেই নহয়, এয়া নিৰ্মম স্তৰ— মহাকে মাত মাতি লেঠা বঢ়াব নিবিচাৰিলে।

তাই এইকেইদিন কৈ থাকোঁতে অলিন্দই ভবা নাছিল— ইমান ঘৃণা নিহিত আছে, সি ভাবিছিল হয়তো দেখি দেখি অলপ বিৰক্তি পাইছে আৰু কুকুৰ-পোৱালীক মতা দৰে লঘুকৈ এনেই কৈছে। 'এই ব্যৱহাৰ কেৱল এইকেইদিনৰে নহয়। ঘৰতে থাকিও ভোকত পাৰ হৈ গৈছে বহুদিন। সেয়া কৰোঁ বুলিয়েইতো কৰিছিল।' সকলোৰে খোৱাৰ পাছতো লঘোণে থকা একত্ৰিছ ডিচেম্বৰটো আৰু মাঘৰ বিহুৰ উৰুকাত নিমখ-তেলে পোৰা ভাত সাজ তাৰ অবাস্তৱ যেন লাগে এতিয়াও। তাৰ পচন্দৰ যিকোনো বস্তু পৰাণে কিনিব খুজিলেই তাই গৰজি উঠে— 'নালাগে নালাগে আনিব, টকাগাল এনেই অহা নাই।' যিমানেই সৰু বস্তু নহওক কিয়! 'বাৰে বাৰে জনাই দিব খোজে। মইহে মন নকৰা দৰে থাকোঁ! ত্ৰিছৰ দেওনা পাৰ কৰি ঘৰত বহি আছোঁ, নক'বনো কিয়? তাকো জাপি থোৱা সকলো স্বপ্ন হেৰাই যোৱা দেখিছেই!' কেইদিনমান আগত চন্দনে তাৰ সমুখতে তাইক কৈছিল— 'সময়ৰ কাম সময়ত কৰিব লাগে, সৰুৰে পৰা নকৰে ভালকৈ কাম।' 'বিয়া পতা নাই, বিয়া পতা নাই কৈ থাকে, পাতিলে পাছদিনাৰ পৰাই কন্দল নালাগিব? তাইৰ অত্যাচাৰৰ ভয়তহে যে ভবা নাই, নুবুজে। ভাইটিৰ কি হ'ল? প্ৰতিদিনে অশান্তি। মইতো আগতেই জানিছিলোঁ। তাৰ সন্তান নহ'ব বুলি জানি এতিয়া মোক পূৰা-পূৰিয়েই দেখিব নোৱৰা হৈছে।' কমলা বৰগোহাঁইৰ 'মই এটা সাপ'ত চৰিত্ৰটোৱে বিচনাৰ তললৈ সোমাই গৈ ফোঁচ ফোঁচ কৰে— তাৰ মনত পৰিল। সিও কুকুৰলৈ পৰিৱৰ্তন হৈ, মহাকৰ সমুখতে, সুকন্যাৰ সমুখতে, ভুক ভুক কৰিব বিচৰা স্তৰলৈ প্ৰৱেশ কৰোঁ কৰোঁ হৈছে, যেন এইমাত্ৰ খহিব লগা গৰাৰ ওপৰত বৈ আছে সি। 'মেটামৰফ'চিচ লিখিবলৈ চৰিত্ৰক পতংগলৈ সলনি কৰাৰ প্ৰয়োজন কি আছিল? সেয়াতো মানুহ হৈ থাকোঁতেই সম্ভৱ! মানুহ পৰ্যায়তে

আনে সেইদৰে গণ্য কৰিব পাৰে, পতংগ নহ'লেও হয়। ... মোৰ উপায় আছে। যাবগৈ লাগিব। গুৱাহাটীলৈ। সোনকালে। এইবাৰ পেপাৰত সোমাম। পাম কিবা। মাত্ৰ থাকিব পৰাকৈ হ'লেই হ'ল। টেটৰ ৰিজাল্টটো কেতিয়া ওলাব ? পাম সেইটোও। কিন্তু আহিব জানো বিয়া পতাৰ ইচ্ছা ? সলনি হ'ব নে ? পিংকী আহিবৰ সময়টোতো আশা কৰিছিলোঁ সলনি হোৱাৰ। ...খং, বীভৎস কৰ্তৃত্ব, স্ব-ধাৰ্য সপোন আৰু কত কিৰ সৈতে এতিয়াতো যোগ হ'ল ঘৃণাও !'

ভূস্বৰ্গত আপোন বাসিন্দা

'এয়াহে জীৱনৰ অধ্যায় সলনিৰ প্ৰকৃত সময়!' উচ্চগণিত ল'ব খোজোঁতে হোৱাৰ দৰে, মেট্ৰিক উত্তীৰ্ণ হৈ লুইত কলেজলৈ যাব বিচৰাৰ দৰে, ইমান বছৰৰ মূৰত সি পুনৰ এবাৰ একান্ত ইচ্ছা, সুতীব্ৰ আকাংক্ষা, প্ৰাপ্তিৰ সাধনাত লিপ্ত হোৱাৰ স্পৃহা অনুভৱ কৰিছে, যেন নিজৰ হেৰোৱা সত্তাটো বিচাৰি পাইছে।

চাৰিদিন পাছত সি গুৱাহাটী এৰি যাবগৈ। তিনি মাহ বাতৰি-কাকতত কাম কৰি, ক'ৰবাত কিবা থপিয়াবলৈ গতি কৰাৰ দৰে মহানগৰখনৰ খৰ-খোজৰ মানুহবোৰৰ ভিৰ আৰু ওপৰা-উপৰি কৰিব যেন লগা গাড়ীবোৰৰ চেপ সৰকি সি একোকে নিজৰ ভাবত ল'ব নোৱাৰিলে। স্কুলৰ চাকৰিৰ খবৰ ওলোৱাৰ লগে লগে সি হৰিচাপৰিৰ এম ই স্কুলখনলৈ যোৱাৰ সিদ্ধান্ত ল'লে। ঠাইতেই নিখোজ হোৱা চাপৰিটোৰ স্কুলখন দাঙি নি মানুহবোৰ এতিয়া আছে কাষৰ এটা চাপৰিত। নাম দি ল'লে— খাগৰিমালা। সি নম্বৰ বেছি পোৱাৰ বাবে দুবাৰ চিন্তা কৰিব লগাও নহ'ল, নিজ ইচ্ছাৰে তালৈ যাব বিচৰা বেলেগ নোলায়।

সুকন্যা উন্মাদ হৈ পৰিছে, ফোনৰ উপৰি ফোন, 'তালৈ উভতি যাবলৈ আনিছিলোঁ নেকি তহঁতক? জংঘলীবোৰৰ মাজলৈ যাবলৈ এতিয়াও মন গ'ল কেনেকৈ? লোকে গুৱাহাটীলৈ যায়, সি গুৱাহাটীৰ পৰা উভতি খাগৰি সোপালৈ যায়! এতিয়াও তোৰ সময় আছে, চন্দনে ৰাজ্যিক কৃতী শিক্ষকটো লোৱাৰ পাছৰ পৰা বিধায়কৰ সৈতে হাত, কত বিষয়া তাৰ হাতৰ মুঠিত, সি এবাৰ ক'লেই এতিয়াই স্কুল সলাব পৰা যাব। সি নিজেই একেদিনাই বহঁতপুৰৰ স্কুলৰ পৰা বদলি হৈ ইয়ালৈ আহিল।'

এইবাৰ অলিন্দই কাৰোৰে প্ৰতিক্ৰিয়া, প্ৰভাৱ, পৰাক্ৰম গণ্য কৰিব নিবিচাৰিলে। ঘৰত নথকাকৈ, মিতিৰ-কুটুম্ববোৰৰ কন্দল— অসূয়াৰ পৰা আঁতৰি, প্ৰকৃতিৰ মাজলৈ সি গুচি যাব খুজিছে, য'ৰ বতাহছাটিৰ আহ্বান সদায় তাৰ সমুখতে আছিল। আজিকালি তালৈ মোবাইলৰ সংযোগ হৈছে, দুই-এঘৰে ছ'লাৰ-প্লেট বহুৱাইছে, আগৰ দৰেই এইপাৰলৈ অহা-যোৱা নাও দৈনিক থাকে, অৱশ্যে এতিয়াও হাইস্কুল নহ'ল, তাৰ নিচিনাকৈ লোকৰ ঘৰত থাকি দুই-তিনিটাই পঢ়াৰ বাহিৰে সকলোৰে স্বপ্ন এম ই স্কুলতে শেষ। শূন্যতাৰ প্ৰাচুৰ্যতে সি নিজক সুখী কৰিব পাৰিব যেন লাগিছে। কেইবছৰমান শিক্ষকতা কৰি উচ্চ-শিক্ষা ল'বলৈ সি গুচিও আহিব পাৰে, এটা নতুন জীৱন লৈ উঠাৰ দৰে।

কাকতৰ কাৰ্যালয়ৰ পৰা বিদায় লৈ ন বজাত সি বিজয়পাৰা পালেহি। মানুহবোৰ সৰ সোমাল, দুই-এখন দোকানহে বন্ধ কৰিবলৈ বাকী আছে। তাৰ ৰূমলৈ যোৱা গলিটোৰ মুখত ল'ৰা-ছোৱালী এহালৰ টনা-টনি লাগিছে। নহয়, টনা-টনি নহয়। ল'ৰাটোৱে টানিছে, ছোৱালীজনীয়ে এৰুৱাব খুজিছে। সৰুফুটীয়া ল'ৰা। 'আৰে! ছোৱালীজনী ডেইজী! পৰী! এই আজি এইখিনিত কিয়?' বিজয়পাৰাত পুৰণি চিনাকিবোৰৰ দেখা পাবলৈকে নোহোৱা হ'ল, ক'ৰবাত সোমাই থকা এটা-দুটাৰ সৈতে কেতিয়াবা মুখামুখি হ'লেও ৰ'বলৈ প্ৰায়ে সময় নিমিলে। আজি এয়া তাই— কিমান বছৰৰ মূৰত সি দেখিছে! ভাবি থাকিলে নহ'ব, কিবা ঘটিছে, সি দৌৰি কাষ পালেহি, ল'ৰাটোক হাতত থাপ মাৰি ধৰিব খুজিলে, তাক দেখিয়েই ল'ৰাটো আঁতৰি গুচি গ'ল, তাইৰ হাতখন অলিন্দৰ হাতত লাগিল, তাইৰ সৰু বেগটো মাটিত পৰি আছে, তুলিলে তাই, 'কি হৈছিল?', সি সুধিলে, 'সেইটো সেইটো, আকৌ আহিছে!', তাই কঁপা মাতেৰে ক'লে, অলিন্দই ঘূৰি চালে, ল'ৰাটোৱে আকৌ চল দেখে নেকি চাবলৈ আহিছে, অলিন্দই 'এই...' কৈ চিঞৰি খেদি গ'ল, তাৰ মাতটোত ল'ৰাটোৰ প্ৰতি হুকিতকৈ তাই আঘাত পোৱাৰ কষ্ট ফুটি উঠাটো তাই মন কৰিলে, ল'ৰাটোৱে দৌৰ দিলে দুপদুপকৈ, অলিন্দই তাইক অকলে এৰি থৈ নগৈ ঘূৰি আহিল।

'চোৰ নেকি! এইটো ল'ৰা ইয়াৰে চাগে, আগতে দেখিছোঁ কিজানি।' সি ক'লে। 'ময়ো দেখা যেন লাগিছে, এনেকুৱা কেইবাটাও ওলাব। চোৰ, ৰেপিষ্ট। মোবাইল টানিছে, গাত চুইছে, কাপোৰ ফালিছে!' তাইৰ মাত কঁপিয়েই আছে। 'তুমি ভয় কৰিছা কিয়! ওলোটাই ধৰি বগৰাই পেলাব পাৰা তুমি।' তাই দেখাত অলিন্দৰ দুগুণ, ল'ৰাটো অলিন্দতকৈ কেটেঙা, চাপৰ, তাইৰ সমান ওখ হ'ব পাৰে। 'হয়, ই কোৱাটো', তাইৰ মনত ক্ৰিয়া কৰিলে।

ঠাইকণ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাষৰ যদিও, গুৱাহাটীৰ যদিও, শিক্ষিত মানুহ কম। অলিন্দ প্ৰথম আহি আচৰিত হৈ গৈছিল, মেট্ৰিকত প্ৰথম বিভাগ পোৱা ল'ৰা-ছোৱালীয়েই তেতিয়ালৈকে দহটাও নাছিল। 'এইবোৰ ঠাইৰ পৰাই ভোট লৈ ওলায় ডাঙৰ নেতা, মহানগৰৰ নামত।' সি ক'লে, 'তুমি কোনফালে যাবা? ব'লা। ইয়াত থাকা নেকি আজিকালি?'

'নহয়, আগৰ ঠাইতে আছোঁ। ভণ্টী এজনীৰ মেছলৈ আহিছোঁ, কাইলৈ বন্ধও আছে, এনেই থাকিম। তুমি প্ৰগ্ৰেম কৰি আহিলা নেকি?'

'অ', তাই সেইটো জানিছিল তাৰমানে!' সি মাথোঁ ক'লে— 'মই আৰজে নকৰোঁ এতিয়া, বেলেগ কৰি আছোঁ।'

তাইৰ তথাপি আৰজেটোৰ সৈতেই কথা পাতি থকা যেন লাগিল। ভয়ত তাইৰ বুকুৰ ধিপধিপনিটো মাৰ যোৱাই নাই। খিৰিকীৰ কাষৰ গছ-পাতত সৰা কিনকিনীয়া বৰষুণৰ মাধুৰীৰ দৰে অলিন্দৰ মুখৰ শব্দবোৰ সৰিছে— এটা এটাকৈ, লানিকৈ, কোনোবাৰ

সামূহিকভাবে, কোনোবাৰ পৰস্পৰ খুন্দা খাই। শুনি তাই ৰোমাঞ্চিত হৈছে। তাইক মতাৰ সামৰ্থ্য নথকা ল'ৰাটোৰ অনৰ্গল কথা তাইৰ মোবাইলৰ এফএম ৰেডিঅ'টোৰে যেতিয়া বাহিৰ ওলাইছিল, তাক দুষ্প্ৰাপ্য যেন অনুভৱ হৈছিল তাইৰো, পূৰ্বতে সমুখত দেখাটো যেন এটা ৰহস্যহে আছিল।

পাছদিনা দুপৰীয়া তাই ফোন কৰিলে, 'তোমাৰ ৰূমৰ সমুখতে ৰৈ আছোঁ, ওলাই আহা।' বন্ধুত্বসুলভ মাত। কালি বিশেষ পতা হোৱা নাছিল, গতিকে কৃতজ্ঞতা জনাব খুজিছে নিশ্চয়, অলিন্দই ভাবিলে।

তাই সাধাৰণ খা-খবৰ ল'লে। যেনেকৈ সিও লৈছিল এদিন। যেন কোনো ঘটনা নাছিল সিহঁতহালৰ মাজত, যেন সাধাৰণ পুৰণি চিনাকি। কিছু সময় পাতি থাকিব খোজাৰ ভংগিত তাইক দেখা গ'ল। অলিন্দই ৰূমত বহিবলৈ মাতিলে। অকণমান বহি একে ধৰণেই খা-খবৰ লৈ তাই গুচি গ'ল।

অলিন্দৰ কৌতূহল লগে লগে শেষ হ'ল, সি আকৌ মৰীচিকা নেখেদে, অবাস্তৱ আকাশ চুবলৈ চাং নাপাতে, বিচাৰে মাথোঁ বাস্তৱিক সাধনা। কিন্তু পাছদিনা দুপৰীয়া আকৌ তাইৰ ফোন। 'তুমি ইয়াতেই আছা নেকি?' অলিন্দই সুধিলে। 'নাই, আহিলোঁ কালি। নিজৰ ৰূমত আছোঁ। যাম এতিয়া ৰ'বা। তুমি আছা নহয়?' সি ক'লে, 'মই থাকিম বাৰু।'

ৰূমৰ আচবাব, খোৱা-বোৱা, মেছত ক'ৰ ক'ৰ আছে এতিয়া, সকলোৰে কিবা কৰে নে পঢ়াও আছে, আদি সময় যাপন কৰা বিষয়বোৰকে পাতি থকাৰ মাজতে তাই তাৰ কাষলৈ উঠি আহিল। কাণত কিবা ক'ব খোজা যেন তাৰ ধাৰণা হ'ল। কিন্তু একো নকৈ তাই হাত এখনেৰে তাৰ ডিঙিত মেৰিয়াই ধৰিলে। সি স্থিৰে ৰৈ মূৰ ঘূৰাই তাইৰ চকুলৈ চালে, চকুত তাৰ প্ৰতি কোমলতা আৰু পৰ্যাপ্ত ইংগিত।

এদিন বিতোপনে তাক খবৰটো দিছিল, 'ডেইজী— পৰী যে— তাই পাছ কৰিলে, কিন্তু বয়ফ্ৰেইণ্ডটো ফেইল।' লগত কৌশিকো আছিল, কৌশিকে টপৰাই কৈছিল, 'তেন্তে এতিয়া কিন্তু সেইটোৰ লগত স্থায়ী হৈ যাব। কাৰণ সি ফেইল কৰাত প্ৰমাণৰ নিচিনা হ'ল যে তাই ভাল ল'ৰা নাপালে। লাজ পাইছে নহয়। গতিকে তাইৰ প্ৰেমটো সুকীয়া, তাইৰ নিৰ্বাচন ভুল নহয় — সেইটো অহংকাৰ লগৰবোৰক দেখুৱাবলৈ এৰি নিদিয়ে তাক। নহ'লে খাটাং এৰিলেহেঁতেন।' এনে পৰ্যায়ৰো হ'ব পাৰেনে? বাৰে বাৰে সিহঁতে এনেদৰেই ক'ব লাগে কিয়! কিন্তু অলিন্দই পুনৰ তাইৰ পক্ষে মাতিলে সিহঁতে হাঁহিব কাৰণে একো কোৱা নাছিল।

'এতিয়া আন কাৰণতে সিহঁতৰ এৰা-এৰি হ'ল নেকি? মোৰ প্ৰেম নুবুজাকৈ থকা নাছিল, এতিয়া মোক সঁহাৰি দিব খোজে নেকি? উপায় পোৱা নাছিল আগতে লগ

পোৱাৰ, হঠাতে লগ মিলি গৈছে, হয়তো তাই প্ৰকাশ কৰাত পলম কৰিব খোজা নাই। যদি মই প্ৰশ্ন কৰোঁ, পুনৰ অযোগ্য হ'ম নেকি?' তাই তাক ধৰিয়েই আছে, বাহুৰ কোমলতাই তাৰ মুখখন ধুৱাই দিয়া যেন লাগিছে, তাইৰ চুলিকেইডালমান নামি তাৰ গাত থিতাপি লৈছেহি। সি পুনৰ চকুলৈ চালে, তাইৰ মুখমণ্ডলত প্ৰবল আহ্বান, সি হাত এখন আগবঢ়াই নিলে তাইৰ হাতত ধৰিবলৈ, তাই মূৰটো গুজি দিলে তাৰ গাত, সিও তাইৰ ডিঙিত মেৰিয়াই ধৰিলে।

তাই নিজৰ অৱয়বটো সম্পূৰ্ণৰূপে তাৰ গাত অৱস্থান কৰাব বিচাৰিছে, তাক ধৰি উঠাই দিলে, এদিশে ঠেলিলে। চাৰি ভৰিৰ খোজত সিহঁত বিছনাখন পালেহি। দুয়োটা পৃথক হ'ল, তাই কুৰ্তাটো আৰু সকলো খুলি পেলালে, সাগৰৰ ঢৌৱে উপকূলৰ বালিৰ পৃষ্ঠত বগাই খেলি থকাৰ নিচিনাকৈ তাই জিলজিলিয়া দুপাত্তাখন নাঙঠ বুকুৰেদি এবাৰ বোৱাই লৈ গ'ল। সি ঢৌকে চাব নে বালিৰ গাম্ভীৰ্যকে চাব! পুনৰ তাৰ ভাব আহিল— পাতিবলগীয়া কথা আছে। সি সাজু নে এইবোৰৰ বাবে? একেবাৰে নহয়। 'কিন্তু যদি তাইক এতিয়া নালাগে বুলি কওঁ, যদি সমুখত ৰ'বই নোৱাৰি দূৰে দূৰে থকা অধ্যায়টোৰ দৰে এতিয়াও আহ্বানৰ সঠিক সঁহাৰি নিদিওঁ, ভীৰু হ'ম নেকি?' ভাৱনাৰ আৱৰণ আঁতৰাই পেলাই সি তাইৰ উন্মুখ মুখমণ্ডল, বুকুৰ বিস্তীৰ্ণ অঞ্চল, ডিঙি, বাহু আৰু ভৰিৰ আঙুলিলৈকে চাই গ'ল। সি হাওলি স্পৰ্শ কৰিলে বাহুত, গালত, বুকুত। তাই অনুভৱ কৰিলে— শৰীৰটো আৰু পুৰণি হৈ নাথাকিল, এই অভিজ্ঞতাই নতুন কৰি পেলালে। ডালে যেনে-তেনে ভৰ সহা পূৰঠ গোলাপ ফুল সামান্য বতাহতে কম্পিত হোৱাৰ দৰে তাইৰ বুকুখনে স্পন্দিত হৈ তাক আহ্বান জনালে। ঢৌৰ নাচোনৰ নিচিনাকৈ তাইৰ দেহটোৰ গতি সলনি হ'বলৈ লাগিল।

তাই বিৰবিৰাই মাতিলে তাক। সি শুনিব খোজা সমস্ত কথা ওলাই অহা যেন লাগিছে। আকৌ তাৰ মনলৈ আহিল— মুমূৰ্ষু লোকৰ নুবুজা কথাৰ দৰে এইবোৰো হেৰাই যাব, এয়া স্থায়ী নহয়, অলপ পাছতে তাই লগত থাকিবনে নাই সি নাজানে। দুখ লাগিল।

তাই দুহাত আগবঢ়াই তাক বাহুৰ ফালে নি তাৰ পোছাক আঁতৰাই পেলালে আৰু টানি ধৰি গাত লিপিত খুৱাই দিলে। পুহৰ শীতে উদং গা কেউফালৰ পৰা চেপি ধৰাৰ নিচিনাকৈ তাই তাক আৱৰি ধৰিলে, মেৰ খাই গ'ল, মুখেৰে কামুৰিবলৈ আৰু চুমা খাবলৈ লাগিল, যেন হজম কৰি পেলাব— কুঁৰলী আৰু বতাহে কাণে-মুখে চেলেকি বিৰশ কৰাৰ দৰে। তাৰো বাধাহীন ইচ্ছাবোৰ জাগিল। তাই তাৰ মধুৰ অত্যাচাৰ উপভোগ কৰি থাকিল।

তাই গুচি যোৱাৰ পাছত বিভ্ৰম বিভোৰ হৈ সি একো কৰিব নোৱাৰিলে, সোনকালে শুই গ'ল। পুৱা সি সন্তুলিত হ'ল, ভাবিলে— তাই কেতিয়া ফোন কৰে চাই ৰৈ থকা

উচিত নহয়, নিজৰ দায়িত্ব আছে, একেলগে প্ৰতিটো খোজ কেনেকৈ দিব পাৰি পাতি লৈ প্ৰতিটো সময় পৰস্পৰক পোৱাৰ উপায় উলিয়াব লাগিব, সি যে যাবগৈ ক'ব লাগিব, তাইৰ পৰিকল্পনাবোৰ জানিব লাগিব।

ন বজাত সি ফোন কৰিলে, ৰিচিভ নহ'ল। হয়তো ক'ৰ্টলৈ গৈ থকাৰ সময়, ব্যস্ততা। আগতে বাৰে বাৰে কৰোঁতে ৰিচিভ নকৰা, ঘূৰাই নকৰা, উত্তৰ নিদিয়া সময়ৰ অনুভৱটোও আহিল। ৰৈ ৰৈ সি নুশুনিলে মোবাইলটোৰ মাত। কালি-পৰহি তাই দুপৰীয়া কৰা সময় এটাত সি কৰিলে পুনৰ, নহ'ল ৰিচিভ। এয়া ব্যস্ততা নহয়, ইচ্ছাকৃত, নে কিবা দুৰ্ঘটনা হৈছে?

আবেলি সি তাইৰ মেছলৈ লক্ষ্য কৰি খোজ দিলে। ষ্টপেজটোতে তাই আৰু ল'ৰাটোৱে শাক-পাচলি কিনি আছে। সি থমকি চালে— এয়া সিহঁতৰ এৰা-এৰিৰ সময় নহয়, দৈনন্দিন সময়। তাই দেখিলে তাক, মুখ গম্ভীৰ কৰি বস্তু কিনাত মন দিলে। সি কাষ চাপি তাইক মাতিলে, ল'ৰাটোৱে তাক দেখা পালে, পুতৌৰ হাঁহি এটা মাৰি বেলেগ বস্তু কিনিবলৈ ল'ৰাটো আঁতৰি গ'ল, যেন এযাৰ অকলে তাইক মাতিবলৈ সি দয়া কৰি সুবিধা দিছে। অলিন্দই বুজিলে, ল'ৰাটোৱে তাক এতিয়াও হাহাকাৰ কৰি থকা প্ৰেমিকটোৰ ৰূপতে চাইছে। 'ফোন কৰিছিলোঁ, ৰিচিভ নকৰিলা!' সি ক'লে। 'অ' মই কামত বিজি আছিলোঁ।' তাইৰ কণ্ঠস্বৰ যোৱা দুটা দিনৰ দৰে প্ৰীতি-সূচক নহয়, ক্লায়েণ্টক অনীহাৰে কোৱাৰ দৰে। আৰু উত্তৰ নহ'লেও হয়, তথাপি সি সুধিলে, 'মোৰ কিবা দায়িত্ব আছেনে?' 'নাই!' — নাই, নহ'ব, নালাগে, নোৱাৰোঁ — যিকোনো নঞৰ্থক শব্দ এটা ক'বলৈ সাজু হৈ থকাৰ ভংগিৰে তাই ক'লে।

সি গুচি আহিল। 'এয়া কি? দুৰ্বলীক নিৰ্যাতন? শৰীৰটো বাটত বচাব লগা হওঁতে ময়ে সহায়ক হোৱাত লজ্জিত হ'ল, সেয়েহে বুজাব খুজিলে নেকি শৰীৰেই সকলো নহয়। — তুমি বচোৱাটো তোমাক দিলোঁ, তাৰ পাছতো আছে প্ৰেম নামৰ কিবা এটা, যিটো এই শৰীৰটোতকৈও অধিক, যিটোৰ যোগ্য তুমি নহয় — তাকেই ক'ব খুজিলে নেকি তাই? বয়ফ্ৰেইণ্ডটো মোতকৈ উচ্চ, সেয়াই বুজালে নেকি? এটা দুৰ্বৃত্তৰ শাস্তি মোৰ ওপৰত, কাৰণ ময়ো পুৰুষ, সেইটোৱেই নহয়নে? নে মোৰ প্ৰেম বুজি পাই এদিন তৃপ্তি নলৈ তাই থাকিব নোৱাৰিলে, যেনেকৈ আগতে প্ৰপ'জ দিয়া প্ৰতিটোৰে লগত নেখেলি নোৱাৰিছিল। ময়ো এৰাই যোৱাত নিজে দিবলৈ কৈছিল মিচকল। এতিয়া হয়তো সুযোগৰ নিখুঁত ব্যৱহাৰ কৰিলে, নিৰাপদ তৃপ্তি ল'লে।'

'ক্ষণিকতে গঢ়া ব্ৰহ্মাণ্ড এখন ক্ষণিকতে ধ্বংসাৱশেষত পৰিণত হ'ল।' নতুন সপোনবোৰো ধ্বংস হওঁ হওঁ কৰিছে, কেউফালে গঢ়ি থকা নতুন অট্টালিকাবোৰ জ্বলি যোৱা চহৰৰ এৰাপৰলীয়া নিৰাস যেন লাগিছে, 'কিন্তু এইবাৰ ভুক্তভোগী হৈ হেৰাই গ'লে, মই বাগৰি পৰিলে, মানুহে সম্পূৰ্ণ অৰ্থহীন মানুহ হিচাপেই ভাবি পাহৰি যাবগৈ

মোক। খাগৰিমালাত সুকীয়া জলবায়ু, সুকীয়া মানুহ, মোক চাবও বেলেগ ধৰণে। সিহঁতৰ মানত মই হ'ম— সৰুতে দেখা মানুহটো, মাজত একো ঘটা নাই, আৰু এতিয়া মাত্ৰ ডাঙৰ হৈ তাৰে আৱাসীটো। সেইটোকে সত্য বুলি ময়ো গ্ৰহণ কৰা উচিত।'

*** *** ***

খাগৰিমালাত মিচিং গাঁও আৰু মিপাকৰ গাঁৱৰ মধ্যস্থলত এটা চাং-ঘৰ সাজি লৈ সি এটা বছৰৰ সোৱাদ ল'লে। চাপৰিৰ পৰা গৈয়েই পোৱাকৈ, চিকিৎসক নিয়মীয়াকৈ থকা এখন হাস্পতাল মথাউৰিৰ কাষত নিৰ্মাণ কৰিবলৈ আৰু হাইস্কুলখনলৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী দৈনিক অহা-যোৱা কৰিব পৰাকৈ বিনামূলীয়া ফেৰী-সেৱাৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ সি এজন মন্ত্ৰীকো লগ কৰি জনালেগৈ। সেয়া নহ'লেও, প্ৰথমে যদি একোটা হোষ্টেলৰ ব্যৱস্থা কৰি দিয়ে কিছুমান ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আহি থাকিব পাৰিব।

পুনৰ এটা অস্ত্ৰোপচাৰ কৰাবলৈ সুকন্যাকো গুৱাহাটীলৈ নিব লগা হ'ল। সিয়েই লৈ গৈছে, এইবাৰ সিও টকা দিব পাৰিছে, কিন্তু চাং-ঘৰটোৱে তাক অস্পৃশ্য কৰি পেলালে। ঘৰলৈ আহিলেই গালি শুনে, ফোনতো শুনে। এতিয়া পিংকীও ঘৰতে। আলহীয়ে ঘৰখনক যেনেকৈ চোৱা সি আগতে দেখিছিল, তেনেকৈ এতিয়া সি নিজেও দেখে— শুৱনি, সুখী, আদৰ্শৰ। কন্দলবোৰ সঁচাকৈও কমা যেন তাৰ ধাৰণা হয়। সেই লৈ বেছি সময় কৌতূহলো আজিকালি তাৰ নহয়। তাক পৰা গালিবোৰ, কুৎসা-ৰটনাবোৰো সি কেঁচুৱাৰ বলহীন ফৰ্মুটি লগাৰ দৰে উপেক্ষা কৰিব পৰা হৈছে, বিশেষকৈ নিজৰ নতুন উদ্দেশ্য বিচাৰি পাই দূৰতে থকাৰ বাবে।

তথাপি, অস্ত্ৰোপচাৰ কৰি আনি ঘৰত থোৱাৰ পাছতো একেবোৰকে মুখেৰে ওলোৱা শুনি আমনি লগাত সি তিনিমাহ মূৰত আজি আহিছে। আহিলেও বাহিৰে বাহিৰে কটাবলৈ দিয়ে বাবে সি লগে লগে ঘূৰি যাবলৈকে আহিছে। লগত নতুন গালুক বিল গাঁৱৰ ল'ৰা এটা। 'তোমালোকে ধ্বংস কৰিলা আমাৰ ল'ৰাটোক। জাত এৰিলে। তোমালোকৰ দৰেই চাং-ঘৰ ল'লে সি।' সুকন্যাই ল'ৰাটোক ক'লে। সিহঁতে এইপাৰৰ মানুহবোৰক সম্ভ্ৰমেৰে কথা কয়, যেনেকৈ অলিন্দ-সুকন্যাহঁতেও আগতে ভাবিছিল ইয়াৰ সকলো মানুহেই উন্নত। ল'ৰাটোৱে অপমানবোধ কৰিও মনে মনে ৰ'ল। অলিন্দই ক'লে, 'সেইটো চাং-ঘৰ নহয়তো। দুই মহলীয়া ঘৰহে। তলৰ মহলটো যেনিবা অলপ চাপৰ।' আটাইতকৈ ডাঙৰ ঠাট্টাষাৰ শুনা যেন পালে সুকন্যাই। ল'ৰাটোৰ সমুখতে গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে। পিংকীয়ে সিহঁতক চাহ দিলেহি।

উভতি আহি বাটত অলিন্দই ল'ৰাটোক কৈ আছে, 'তুমি বেয়া নাপাবা, মোকহে কৈছে। ক'লেও মই এনেকৈয়ে থাকিম। মই কোনো দোষণীয় কাম কৰা নাই। পানী

উঠিল — চাং-ঘৰৰ তলেদি গুচি গ'ল, কিমান আৰাম হয় আগতে নিজেও দেখি আহিছে। সেইটো কি বেয়াটো হ'ল! বিয়া পাতিবলৈ মন নাই, কোন আহিব ছোৱালী — এইবোৰ এনেকৈ কয় যেন তেওঁলোকলৈহে বিয়া পাতি দিয়া নাই মই। সকলো ক্ষেত্ৰতে একেই। জীৱনত কোনো ক্ষেত্ৰতে সুধি নাপালে— তই কি ভাব, তোক কি লাগে, কি মন গৈছে — এদিনো সুধি নাপালে।'

'চাং-ঘৰ, কুকুৰা পোহা, কুকুৰা খোৱা —এইবোৰ দেখি কিয় ঘিণ কৰা আৰম্ভ হ'ল জানানে? এইটো মই ভাবোঁ। নিজক ডাঙৰ, যোগ্য, প্ৰতিভাৱান হিচাপে দেখুৱাবলৈ সকলো মানুহে বিচাৰে। সুকীয়া ধৰণে থকা মানুহ কিছুমানে যেতিয়া আন ধৰণে থকা মানুহ কিছুমানক লগ পাইছিল, তেতিয়া নিজৰ সুকীয়া দক্ষতা দেখুৱাবলৈ একো নাছিল, কাৰণ সৱ একেই। যিমান বিশেষ বুলি ক'লেও একো বিশেষ নাছিল। সেইবাবে নিজক ওপৰত দেখুওৱাৰ উপায় এটায়েই আছিল— লোকৰ দৈনন্দিন ধৰণবোৰক ঘিণ কৰি দেখুওৱা। নিজে নোখোৱাটো আনে খোৱা দেখিলে নিন্দা কৰি নিজকে উচ্চ দেখুৱাব বিচাৰিয়েই কুকুৰা নাখায়, অন্য কাৰণ নাই।' ল'ৰাটোৱে ক'লে।

'তোমালোকৰ গাঁৱৰ কোনো মানুহে এদিনো মোৰ চাঙলৈ উঠিবলৈ বিচৰা নাই। মই বেয়া পাম বুলিয়েই সোধা নাই কেতিয়াও। কিন্তু ময়ো যে মতা নাই এদিনো উঠিবলৈ, মন কৰিছা নে? কোনো নুঠোঁতেই এয়া! মই ভাবি থৈছোঁ, মই লাহে লাহে উঠাম। দুই-তিনি বছৰলৈ ৰৈ আছোঁ, লাহে লাহে তাৰ মিপাক মানুহৰো অভ্যাসটো হৈ যাব।'

চাৰিমাহ পাছত সুকন্যাৰ মৃত্যু হ'ল। নিশা প্ৰায় এঘাৰ বজাত। পৰাণে অলিন্দক ফোন কৰি খবৰ দিলে। পোহৰ হোৱাৰ আগে আগে খৰি দি হ'ল। পুৱতি নিশা নাও এৰি অলিন্দ বেলি নোলাওঁতে পালেহি। চন্দনহঁতে পাতিছে, 'ডাঙৰ পুতেকৰ বিষয়ে সদায় কৈ কৈয়েই ঢুকাল। বিয়াখন দেখি যাবলৈ নাপালে, নাতিৰ মুখ নেদেখাকৈ গ'ল। পুতেকেই দায়িত্ববোৰ নাভাবিলে, দুখত আয়ুস কমিবই। এটায়েই অকণমান কৰি দিলে, তাকে চাই গ'লগৈ।'

'এইবোৰ এই মুহূৰ্তত কিয় উলিয়াব লাগে!' অলিন্দই লাহেকৈ ক'লে। সি ভাবিও আৰু নক'লে— 'এইবোৰ শিক্ষকৰ বাণী নে? একবিংশ শতিকাত? তাকো কৃতী শিক্ষকৰ? অপাৰেচনৰ সময়ত ফোন এটা কৰিবলৈ সময় নথকা ভায়েকটোৱে এতিয়া পুত্ৰ শোকত মৰাৰ বদনাম ৰতিছ। মই গুৱাহাটীলৈ অনা-নিয়া কৰিছিলোঁ, ককা-আইহঁতক নি পাইছিলি?'

*** *** ***

‘অলিন্দ, সিপাৰৰ বেয়া খবৰ এটা আছে, তই ধৈৰ্য ধৰিব লাগিব।’ আবেলি মানুহ এজনে ক’লেহি।

‘কোনোবা ঢুকাল নেকি? ঘৰৰ কোনোবা?’ সেইটো নহ’ব বুলিয়েই ভাবি অলিন্দই সহজভাবে সুধিলে।

‘অঁ, তোৰ দেউতা ঢুকাল।’

অলিন্দৰ বুকুখনত বেজাৰে খুন্দা মাৰিলে, কিন্তু স্থিতপ্ৰজ্ঞৰ দৰে ৰ’ল, ‘কোনো বেমাৰ নাছিল, অকস্মাৎ কেনেকৈ ঢুকাল— হয়তো হৃদক্ৰিয়া বন্ধ হ’ল, বাটত দুৰ্ঘটনা?’ সুকন্যাৰ মুখখনো মনলৈ আহিল, ‘শেষ হৈ গ’ল দুটি বাস্তৱ। ছমাহ অগা-পিছাকৈ।’ সমুখত এখন কল্পলোক গঢ়ি উঠিল, সি গৈ আছে, এটা বিশাল বাট, কাষত নদী, নদীখন হঠাতে গাঁও হৈছে, বাটটোত বজাৰ বহিছে, জুপুৰি, অট্টালিকা, হেন্দালি, সি সৰকি গৈছে ডিঙি হাওলাই, এটাই খুন্দা মাৰিছে, এখন বুলেট ট্ৰেইন, দুটা দৌৰিছে, এখন ফাঁচী বজাৰ, এজাক হাতী, আকৌ পকীপথ, ধুনীয়া পাহাৰ, আকৌ এখন বজাৰ, সুকন্যাই কিনিছে কিবা, সি মাতিছে গাঁৱৰ চিনাকি মানুহৰ দৰে, হেজাৰ যোজন দূৰত বিপুল, এযুগ গুচি গ’ল, লগ পালে তাকো, চিনি পাই সিও, অলিন্দই হাত এখন দাঙি দিছে, বিপুলেও দাঙি আনফালে ব্যস্ত হৈ পৰিছে, চাঁটকৈ সি ঘূৰি আহিল, ‘এতিয়া আৰু সিমানেই চিনাকি। নাই আৰু একো!’ ভাবুক হৈ পৰিছে যদিও অবিচলিত কণ্ঠৰে সি সুধিলে, ‘কিমান সময়ত? হৈছিল কি?’

‘আত্মহত্যা কৰিছে!’

অলিন্দৰ মুখ শেঁতা পৰি গ’ল, বুকুখন তললৈ খহি মাজটো দুখেৰে ভৰি পৰা যেন লাগিল, ভৰি দুখনৰ উমান হেৰাল, গাটো কঁপা আৰম্ভ কৰিলে। ‘তই ধৈৰ্য ধৰ। ধৈৰ্য ধৰ।’ মানুহজনে ক’লে। তাৰ মূৰটো এপাক ঘূৰা যেন লাগিল, কিন্তু উমান পালে— পৰি নাযায়। ঘন ঘনকৈ উশাহ টানি সি সুস্থিৰ হ’বলৈ চেষ্টা কৰিলে। মানুহজনে তাক ধৰিবলৈ উদ্যত হৈ চাই থাকিল।

ভালেখিনি সময় পাৰ হ’ল, তাৰ চকুৰ দৃষ্টি স্পষ্ট হ’বলৈ ধৰিছে, কঁপনিটো শেষ হৈছে, মুখৰ শেঁতাটো যোৱা নাই, দিশ হেৰুৱাই বিভ্ৰান্ত হ’লেও হেৰাই নোযোৱাৰ উমান পোৱাৰ নিচিনাকৈ সি মানুহজনৰ চকুলৈ চালে। ‘তই আৰু বেয়া খবৰ শুনিবলৈ সাজু হ’ব লাগিব।’ ‘কওক!’ ‘দেউতাই তোৰ গাত দোষ দি গৈছে। তোৰ দুখত ঢুকাল, লিখি থৈ গৈছে, তোক ত্যাজ্য-পুত্ৰ কৰিছে। তই আঁতৰি আহিলি, কথা নুশুনিলি, ধৰ্ম-কৰ্ম নকৰিলি, এনেই কটালি, মাও সোনকালে মৰিল তোৰ দুখতে।’ অলিন্দ বহাতে পোন হ’ল, প্ৰতিপক্ষৰ মুখামুখি হ’ব খোজাৰ দৰে মনলৈ দৃঢ়তা আহিল, শেঁতা পৰা মুখখন কঠোৰ হ’ল, ওঁঠ ৰূঢ় হৈ জাপ খাই থকা অৱস্থাতে দাঁত কৰচাৰ শব্দ নিজৰ কাণলৈ গ’ল। ‘কেতিয়া ঘটনাটো? আপোনাক কোনে কৈ পঠিয়াইছে?’

'মোক বহঁতপুৰৰ মানুহ এটাই বাটতে পাইহে কৈ পঠিয়ালে, তোক ক'বলৈ। পুৰা আঠটাত হৈছে। ঘৰত বাকী দুটা আছিলেই, চাহকণ খায়েই ভিতৰৰ ৰূম এটাত...'

আৰু এজন মানুহো খবৰ দিবলৈ পালেহি। বিপুলে দুই পৃষ্ঠাৰ চুইচাইড-নোট লিখি গৈছে, ঘৰলৈ পুলিচ আহিছে, পৰাণে তাৰ ওপৰত কেচ দিছে। কেচ দিবলৈ যোৱালৈকে তেওঁ খবৰখিনি পালে আৰু তেতিয়াই নাও ধৰিবলৈ উভতি অহাৰ সময় হ'ল।

মানুহ দুজন যোৱাৰ পাছত সি আকৌ বিহ্বল হৈ পৰিল, অকলে বহি থাকিব নোৱাৰি বিছনাত গাটো পেলাই দিলে। 'ফোন হয়তো কোনেও নকৰিব, এতিয়ালৈকে নকৰিলে যেতিয়া।' সি ভাবিলে, তাৰো কৰিবলৈ মন যোৱা নাই, 'পুলিচে হয়তো কৰিব পাৰে। আহিলে আহক ইয়ালৈ, মই নিৰলে কটাওঁ। একে জিলাততো নপৰে, গতিকে সময় লাগিব আহিবলৈ।' সি মোবাইলটো অফ কৰি থ'লে।

বিপুল মৰিছে, তাক দোষ দি? পৰাণে কেচ দিছে? — অসম্ভৱ নহয়! তথাপি অপ্ৰয়োজনীয়, সংযোগহীন ঘটনা নহয় নে? কাণ্ডটো যে তৎক্ষণাৎ সি মানি লৈছে, কিয়? মানি নোলোৱাৰো একোৱেই যুক্তি সি বিচাৰি নাপালে। তাৰ মনত পৰিছে, সুকন্যা ঢুকুৱাৰ পাছত বিপুলৰ শান্তি হোৱা বুলি সি স্পষ্টকৈয়ে এবাৰ ভাবিছিল, কিন্তু এতিয়া লাগিছে যেন তাইৰ মৃত্যুত বিপুলে হেৰুৱাবলগীয়াও নিশ্চয় আছিল।

গধূলি কেইবাজনেও খবৰ পাই আহিল। সি কৈছে, 'কাইলৈ যাম। তাত গৈ জানিম— কি হৈ আছে।'

পাছদিনা, খোজ দিবলৈ তাৰ ইচ্ছা অহা নাই। চিৰন্তন বৰ্তমানৰ দৰে ইয়াতে ৰৈ যাব খুজিছে। পানী আহক, খহনীয়া আহক, ধুমুহা আহক, পৃথিৱী শেষ হৈ যাওক, সি যেন ইয়াতেই ওপঙি বা বহি ৰৈ যাব লৰচৰ নকৰাকৈ।

'অৰ্থনো কি ওলাই যোৱাৰ? প্ৰয়োজন কি খোজ দিয়াৰ?' সিপাৰৰ পৰা ঘূৰি অহা কোনো মানুহেও আজি তাক একো কোৱাহি নাই, পুলিচো নাহিল।

গধূলি দুঘৰে আলু সিজাই আনি তাক খাবলৈ দিলে। তেওঁলোকে ভাবিছে, সি হয়তো নাযাবই। 'আপোন-ঘাতী হ'লে ব্ৰত নাথাকেই, খোৱা, নিয়মবিলাক পাছত চিন্তা কৰা হ'ব, খাই লোৱা। আজিকালি এনেয়ো আলু সিজোৱা খোৱা হয়।'

আকৌ ৰাতিপুৱা এটা আহিল। সি ভাবিলে— এতিয়া ইয়াত থকাটো এক অবাস্তৱ অৱস্থা, বাস্তৱটো আহিবই আজি নহ'লেও এদিন বা দুদিন পাছত, বাস্তৱটো চোৱাই কৰ্তব্য এতিয়া। সি ছাৰ্ট-পেণ্ট এযোৰ পিন্ধিলে। 'আকৌ এইটো ঘৰ দেখা নাযাব। কাকো নালাগিবও। ইয়াতেই জাহ যাব।' অপ্ৰয়োজনীয় কামৰ ধৰণে সি দুৱাৰত তলাটো এনেই মাৰিলে আৰু ওলাই আহিল।

ঘাটৈক ওপৰঞ্চিকৈ টকা যাচি সি সৰু নাও এখন ল'লে। খৰালি কাল। সুঁতিকেইটা শান্ত। সি অকলেই নাওখন নিব খুজিছে, সিপাৰত বান্ধি থৈ যাব, সিহঁতে পাছত ঘূৰাই আনিব।

কিছুদূৰ উজাই সি নাও পাৰি দিলে, দক্ষিণাৰৰী বলি আছে, তাক সহায় কৰিছে। মৰা মানুহ উটি যোৱাৰ দৰে এই সোঁতত নাওখন ভাটিলৈ চিৰদিন এনেই গৈয়েই থাকিবলৈ এৰি দিলেও বা অতল যেন লগা ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ গভীৰত বিলীন হৈ গ'লেও তাৰ একো অনিষ্ট নহ'ব যেন লাগিছে। 'আত্মহত্যাটো অৰ্থহীনভাবে নকৰিলেনে? যিবোৰ লিখা হৈছে, কোনো আদৰ্শ প্ৰকৃততে আছে জানো? দুয়োজনে কি অৱলম্বনত জীয়াই আছিল? অনুৰাগ আছিল কেৱল মাৰ প্ৰতিয়েই, প্ৰতি প্ৰহৰত কন্দল লাগি থাকিলেও মানুহজনীয়ে জুৰি আছিল। ল'ৰা দুটাৰ খবৰ ল'ব নজনা মানুহটোৱে মানুহজনী ক'ৰবাৰ পৰা অহা দেৰি হ'লে বা ক'ৰবালৈ গ'লে পালেগৈ নে নাই খবৰ লৈ থাকে, এতিয়া নথকাত শূন্য হৈ পৰিল অৱলম্বন, অৰ্থ হেৰুৱাই পেলালে। কোনোফালে নেদেখিলে আশা। মাতলৈ-বোললৈ এখন গাঁও নাই, চুবুৰীটোত কোনো নাযায় কাৰোৰে ঘৰলৈ, কটাৰীয়ে হাত কাটিলে কাপোৰ অকণ বান্ধিবলৈও ফোন কৰি দূৰৰ মানুহ মাতিবলগীয়া অৱস্থা সৰৰে। পৰাণহঁতৰ সংগত নাপালে একো, মই থকা হ'লেও নাপালেহেঁতেন। মা থকা হ'লে আত্মহত্যা নকৰিলেহেঁতেন। সদায় দুয়োজন টিঙিৰি-তুলা হৈ আছিল কি কাৰণে? স্ব-ইচ্ছাৰে যৌন জীৱন ত্যাগ কৰি নিজৰ অজ্ঞাতে ক্ৰোধান্বিত হৈ পৰিছিল? কিমান সংগ্ৰামৰ আছিল দুয়োৰে জীৱন! উদাহৰণ হৈ উঠিব লাগিছিল। সকলোৱেই কৰে যুঁজ, সকলোৱেই সঠিক কামো বহুত কৰে, কিন্তু আন একোটা ক্ষেত্ৰত নিজৰে ভুলৰ বাবে কোনোৱেই পৃথিৱীত মহৎ চৰিত্ৰলৈ উন্নীত হ'বগৈ নোৱাৰে। মায়েই এটা যুঁজাৰু চৰিত্ৰ হৈ থাকিলহেঁতেন, কিন্তু নিজৰে ক্ষুদ্ৰ চিন্তাত জীৱনটো এনেই গ'ল। বাহিৰৰ শত্ৰুলৈ অনাহক শংকাত থাকোঁতেই নিজৰ ভিতৰৰে দোষত এখন ঘৰ শেষ হৈ নগ'লনে? এইখন ঘৰ ত্ৰিছ বছৰ আগতেই শেষ হ'ব লগীয়া আছিল বা তাৰ পাছতো প্ৰতি দিনে শেষ হ'বলগীয়া আছিল। কোনোবাজনৰ ঘটিব ঘটিবকৈ কতবাৰ ভয় খাই থকা ঘটনাটোৱেই আজি ঘটি গ'ল কল্পনাতীত ধৰণে। আৰু দোষী হৈ পৰিলোঁ মই! সকলোৱেইচোন নিজৰ নিজৰ দোষতেই মহৎ হ'ব নোৱাৰেগৈ। ক'তো নাপালোঁ আদৰ্শৰ এজন। ইয়াতে গিজগিজাই থকা সংগঠনৰ ল'ৰাবোৰ ক'ত হেৰাল? কতগাল ল'ৰা— এতিয়া বৃদ্ধ, মৃত, জুৰুলা, ঠগ, নেতা, প্ৰশাসক, দৈনন্দিন জীৱনত বন্দী, কত বা কি। এতিয়াও ঠাইকণ পৰি আছে চিৰন্তন বৰ্তমানত, এতিয়াও মাথোঁ ভোটটোৱেহে সংযোগ ৰাখে বাহিৰৰ জগতৰ সৈতে। ইয়ালৈ পুতেকে চাকৰি কৰিবলৈ অহাৰ বাবে মাকৰ আয়ুস কমে এতিয়া, দেউতাকে আত্মহত্যা কৰে। গুৱাহাটীলৈ বা বাহিৰলৈ যোৱা হ'লে গৌৰৱ হৈ পৰিলহেঁতেন। হয়তো আনে দোষ জাপি মোৰ বিষয়ে কোৱাবোৰ মনত থূপ খাই পৰিছিল, আশা শেষ হোৱাৰ ক্ষণ এটাত জী থাকিবলৈও যুঁজ

অকণ দিওঁতেই খংটো মোলৈকে উঠিল, আৰু কেৱল তাতেই সমাপ্ত কৰি দিলে চিন্তাখিনি। খং উঠিলেতো বিবেচনাহীন হয়েই আগতেও। কিজানি আত্মহত্যাৰ ঘটনা বাতৰিত দেখি তাকে অনুকৰণ কৰিলে। সৰুৰে পৰা এইটো স্বভাৱেইতো থাকিল। লোকে যিটোকে কয় তাকে বিশ্বাস কৰে। আচলতে প্ৰতিখন চুইচাইড-নোটেই আধৰুৱা, অশুদ্ধতাপূৰ্ণ। প্ৰতিখন চুইচাইড-নোটেই আচলতে কমেও পাঁচশ পৃষ্ঠাৰ দীঘল, কিন্তু লিখিবলৈ সময় নাথাকে, লিখিবও নাজানে, লৰালৰিকৈ এক-দুই পৃষ্ঠাতে শেষ কৰি মানুহ মৰি যায়। মাৰনো কিয় অকণো আন্তৰিকতা নাছিল ? সন্তানৰ লগতো অকল লেনদেনৰ সম্পৰ্কটোহে। বা নিজৰ ফুটনিৰ স্বাৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰাৰ বাবেহে কেৱল ! নিজৰ মাকৰ বকনিৰ ভয়ত বেলেগ এজনী মাকৰ বিছনাত মুখ গুঁজি থকা ছোৱালীজনীয়ে ডাঙৰ হৈ সন্তানৰ প্ৰতি আন্তৰিকতা অনুভৱ কৰিবলৈ বুজিকে নাপালে চাগে। নবৌয়েকহঁতৰ কাণ্ড, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ অত্যাচাৰ, সংগঠনৰ লুট — অভিজ্ঞতাবোৰে দিয়া জ্বালা, যাতনা, ক্ৰোধে মূৰত ক্ৰিয়া কৰিছিল অহৰহ। চঁকবোৰ থাকি গৈছিল সদায়। নিজকে নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব নোৱাৰি সেইবোৰেই জাৰিছিল মোৰ ওপৰত। পকা ঘৰটো হোৱাৰ পাছতো ধুমুহা আহিলেই শোৱাৰ পৰা উঠি বাবাই চাপৰিৰ ভাগিব ভাগিব কৰা ঘৰত ভয় খোৱাৰ দৰে টৰ্চ লৈ ঘূৰি ফুৰিছিল। মোৰো কিমান চঁক আছিল, সেইটো এজনেও ভাবিব নিবিচাৰিলে কেতিয়াও।'

নাওখন মাজৰ চাপৰিটোৰ ভাটিত লাগিলহি। কাষে কাষে উজাই সি মূধলৈ আহিল। চাপৰিটোত বহি সি মোবাইলটো অন কৰিলে। এইখিনিলৈকে ইণ্টাৰনেটটো আছে। বিপুলে কি লিখিছিল সম্পূৰ্ণকৈ চাবলৈ মন গৈছে।

ফেচবুকত প্ৰথমেই সেইটোৱেই সংবাদ। এটা নহয়, দুটা নহয়, ভৰি আছে, ৰাজ্য তোল-পাৰ। সি বাতৰি-কাকত কেইখনমানৰ কালিৰ আৰু আজিৰ পেজকেইটা মোকলালে। সৰতে একেই— 'কুলাংগাৰ পুত্ৰ।' পুনৰ সি ফেচবুকত চালে। আজিৰ-বাৰ্তা চেনেলৰ মুখ্য-সম্পাদক কমল বৰুৱাৰ টক-শ্ব'। পেনেলত মনোৰোগ বিশেষজ্ঞ এজন, মানৱ অধিকাৰ সংস্থা এটাৰ এজন কাৰ্যকৰ্তা, সামাজিক কাম কৰা উকীল এজন, সাহিত্যিক এজন, আৰু এজন ভাষাবিজ্ঞানী। বিপুলে সেইখন কমল বৰুৱালৈকে স্পীড-পোষ্ট কৰি দিছিল আৰু ঘৰত ৰৈ গৈছিল কাৰ্বন কপি এটা। বিচাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভণিতে তেওঁলৈ লিখি পাছত অলিন্দক উদ্দেশ্যি লিখিছে। কমল বৰুৱাই সেইখন পাইছিল দুদিন আগতেই, কিন্তু পঢ়ি পেলাই থৈ দিলে, যেতিয়াই মৃত্যুৰ খবৰ ওলাল, তেওঁ সেইখন হাতত লৈ আলোচনা কৰিছে। স্ক্ৰীণত পৃষ্ঠা দুটা, মাজে মাজে বগা ৰং দি ঢাকি দিছে। কণ্ঠলৈ বেদনা আনি, বাক্যত সাহিত্য ঢালি তেওঁ উঠা-নমা মাতেৰে বাৰে বাৰে কৈছে— কুলাংগাৰ। 'মই সন্মান কৰিব নোৱৰা অধ্যয়নহীন, চালাক, পিলিঙা সম্পাদকটোক মোৰে বিচাৰক পাতিলে চোৱা ! যদি সি আগতেই কৰিলেহেঁতেন শ্ব'টো বা জনালেহেঁতেন পেনেলিষ্টক, মানুহটো থাকিলহেঁতেন আজি। সি কুলাংগাৰ সাংবাদিক নহয়নে ? কুলাংগাৰ সম্পাদক

নহয়নে?' সি ভিডিঅ'টো আৰু নাচাই পৃষ্ঠা দুটাৰ ফটো ক'ৰবাত পাই নেকি বিচাৰিলে। চেনেলটোৰ লিখিত বাতৰি এটাৰ লগত আপলোড কৰি থোৱা আছে, টিভিৰ স্ক্ৰীণত দেখুওৱাকেইখনেই, গোটেইবোৰ বাক্য নাই। মুঠতে কেইটা বাক্য পঢ়িবলৈ পাব সি? তথাপি তাৰ গাটো কঁপিবলৈ ধৰিলে। শৃংগ এটাৰ শিখৰত ভৰি দিবলৈ লৈও সিফালে সম্পূৰ্ণ পৃথক জগত এখন দেখাৰ শংকা, আৱেগ, কল্পনা আৰু কৌতূহলৰ ভৰত ৰৈ দিয়াৰ দৰে সি ফটো দুখন জুম কৰিব পৰা নাই। এইকণ পঢ়ি পেলালেই জীৱনটো একে হৈ নাথাকিব। সম্পৰ্কৰ ন্যূনতম স্মৃতিও ওলট-পালট হৈ পৰিব, নতুন অধ্যায় সৃষ্টি হ'ব জীৱনৰ। নতুনটোক গ্ৰহণ কৰিবনে সি! নতুনক গ্ৰহণ ইমানো যে জটিল হ'ব পাৰে সি ভবা নাছিল। এয়া উভয় সংকট নহয়, অৱধাৰিত, পঢ়িব লাগিবই, নপঢ়ি থৈ দিয়াৰ কোনো অৰ্থ নাই বা কাৰণ নাই। সম্পূৰ্ণখনো হয়তো তাৰ হাতলৈ পাছত আহিব জেৰক্স হৈ, হয়তো পুলিচৰ দ্বাৰা।

সি আকৌ ভিডিঅ'টো চালে। কমল বৰুৱাই কৈছে, '...সময়ৰ কাম সময়ত নকৰ। নুশুন ডাঙৰৰ কথা। বহি বহি কটালি। পাছত আঁতৰিয়েই গুচি গলি তই। মাৰ এটাও আশা পূৰণ নকৰিলি। মা যোৱাৰ সময়তো থাকিবলৈ নাপালিহি। তোৰ স্বভাৱৰ বাবেই ঈশ্বৰে দেখুৱাব নুখুজিলে। দেখাৰ আগতেই সেইবাবেই লৈ গ'লগৈ' — তাৰ পাছত অলপ বগা ৰং, তেওঁ পঢ়া নাই, সি ভাবিলে— 'হয়তো বেছি অন্ধবিশ্বাস সোমাই আছে। দেখুৱাই লৈ কমল বৰুৱাই নিজৰ ফালৰ জোৰ কমাব খোজা নাই। কিন্তু আশাবোৰ কি? শুনিলে মানুহে কি বুলিব? সৱেই ভাবিছে, দৈনন্দিন এটাও আশা পূৰণ নকৰি মই কুলাংগাৰ। ডিপ্লমেটিক চিঠি! ডিপ্লমেটিক চুইচাইড-নোট।' কমল বৰুৱাই ভাবত গভীৰতা বাকি আকৌ কৈছে, 'তেখেতে এয়া লিখিছে— পঢ়ক— সময়ৰ কাম সময়ত নকৰ! উঠি অহা প্ৰজন্মৰ দায়িত্বৰ প্ৰতি, সময়-নিষ্ঠাৰ প্ৰতি তেখেত সচেতন, কাৰণ তেখেত এজন দেউতাকেই নহয়, শিক্ষকো আছিল। ... মই এতিয়া বাকীখিনি পঢ়িছোঁ— মই তোক ত্যাজ্য-পুত্ৰ কৰিছোঁ, মোৰ সকলো স্থাৱৰ-অস্থাৱৰ সম্পত্তিৰ পৰা তোক বঞ্চিত ঘোষণা কৰিলোঁ মই।'

'মোক সম্পত্তি লাগে কেলেই? কেতিয়া বিচাৰিলোঁ মই? কেতিয়া ভাবিলোঁ মই? নিজৰ দেউতাকে সম্পত্তিৰ পৰা বঞ্চিত কৰাৰ যি ক্ষোভ আছিল, সেইটোৰ পোটক মোৰ ওপৰত ল'লে নেকি! সেইজনো এজন, শাস্ত্ৰৰ পণ্ডিত, ডাঙৰ সত্ৰাধিকাৰ, অতীতৰ গাঁৱত এজন মহাপুৰুষৰ সম-পৰ্যায়ৰ স্থান, সম্পত্তিৰ মোহত নিজৰ পুতককে এষাৰো বুজাই নক'লে। এতিয়া পুতেকে নিজেও বঞ্চিত কৰাৰ অধিকাৰ লৈছে, ৰেগিং কৰাবোৰৰ দৰে, পিংকীৰ ককায়েকে পত্নীৰ মাক-দেউতাকৰ দোষ উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰি থকাৰ দৰে।' সি গৰাৰ বিছ ফুট তলৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ধাৰালৈ চালে — সৌন্দৰ্য আৰু ফান্দ ৰূপে একে সময়তে মনত ক্ৰিয়া কৰিলে, 'পিছলৈ গৈ দৌৰি দীঘল জঁাপ এটা মাৰিলেই শেষ', যেন সি জঁপিয়ায়েই দিব এইমাত্ৰ! 'মৰিবলৈ উপায়ৰ অভাৱ নাই জগতত, কিন্তু সেই উপায়েই জীয়াই থাকিবলৈকো উৎসাহ দিব পাৰে। মৰি গৈ লিখি দিলেই শুদ্ধ হ'ব?' —সি প্ৰশ্নটো

এৰি দিছে বায়ুত, সৰকে যেন সুধিছে। বালিবোৰলৈ চাই সি আকৌ ভাবিলে, ‘মই যদি লিখি যাওঁ— কমল বৰুৱা অপৰাধী। মই একোৰেই নাপালোঁ জীৱনত। শিক্ষাৰ পৰা সমাজলৈকে, লুইত-অমৰাৰ পৰা হালধিবাৰীলৈকে সৰৰে কেৱল চক্ৰাকাৰ গতি, খাগৰিমালাৰ দৰেই স্থবিৰতাৰ প্ৰতিভূ। এই ঘৰখনৰ দৰেই নিজৰ মাজতে অৰ্থহীন যুঁজত জাতিটোও বিধ্বস্ত। ভুৱা মান্যতা সৰাই আঁজলিত ল'বলৈ হাঁকুটিৰ আঁজোৰা-আঁজুৰি। হীনমন্যতাত আক্ৰান্ত জাতি। বৈ গ'ল দেশখনৰ শিক্ষা আৰু সভ্যতা পিছুৱাই। উত্তৰণ নাহে। — মানিবনে? হ'ম নে সত্যৱান, মহৎ?’

মানুহবোৰে পোষ্ট দি দি ক্ষোভ উজাৰিছে, কিছুমানে ঈশ্বৰক খাতিছে নিজৰ সন্তান কুলাংগাৰ নহ'বলৈ, কেৱল ছোৱালী সন্তান থকা কিছুমানে ল'ৰা সন্তান নোহোৱা বাবে ইহঁতবোৰক উদ্দেশ্যি গৌৰৱ কৰি লিখিছে— আমাৰ ল'ৰা নহ'ল বাবে আজি ধন্য মানিছোঁ, তাৰ প্ৰফাইলটোতো গালিৰ ঘূৰ্ণী, কেইবাখনো ফটো প্ৰফাইলৰ পৰা নি ৰঙা চিন দি আপলোড কৰিছে বহুতে। মাত্ৰ এটা পোষ্টত সমৰ্থন কৰা সি দেখিলে— কলেজত হোষ্টেলত পোৱা ধ্ৰুৱাৰ্কই লিখিছে— ‘অলিন্দ দাক এসময়ত লগ পাইছিলোঁ। মানুহটো ভাল মানুহ আছিল। অপৰাধী বুলি মানিবলৈ টান লাগিছে। মই কাৰোৰে চাইড লোৱা নাই, তাকো ইমান মানুহে লক্ষ্য কৰা বিষয়টোত। তথাপি নোৱাৰিহে সন্দেহ ব্যক্ত কৰিছোঁ। কিবা ৰহস্য থকা যেন লাগে। মানুহটোক বুজি পাবলৈ টান আছিল, একো নকয়। তেওঁ ঘৰলৈ এসপ্তাহৰ বাবে গৈ সদায় তিনিদিনতে ঘূৰি আহিছিল। ঘৰৰ মানুহে ফোনত খবৰ লোৱাও নুশুনো, ওপৰৱালাৰ নিৰ্দেশত সঁহাৰি দিয়াৰ দৰে তেওঁ ওঁ-আঁ কৰা শুনো মাথোঁ। দেউতাকক আমি কোনোদিন নেদেখিলোঁ।’

পিংকী ঘৰত আছেগৈ, চেনেলৰ সাংবাদিক তাতো পাইছেগৈ, তাই সমুখলৈ অহা নাই, ঘৰৰ মানুহে কৈছে— ‘এতিয়া নালাগে, তাইৰ মন ভাল নহয়’, এটাই কৈছে— ‘সি চাপৰিতে ক'ৰবাত লুকাই আছে, আপোনালোক যাওক, তাতে পাব তাক, তাক ধৰাই আনক, বদমাছৰ শিৰোমণি।’ ‘ঠিকেই আছে, ছোৱালীজনীক আঁতৰাই ৰাখিছে, বচাবলৈ কৈছে’ —অলিন্দই ভাবিলে। পৰাণ, চন্দন আদিৰো প্ৰতিক্ৰিয়া ওলাইছে। পৰাণক পিংকীৰ বিষয়ে সোধোঁতে কৈছে— ‘তাইক লগা হ'লে যিকোনো মুহূৰ্ততে পাব, মাত্ৰ এতিয়া পাতিব নালাগে। জানিছেই, আমাৰ মনবোৰ বেয়া, মানুহ এজন হেৰাই গৈছে। তাইক ঘৰত থাকিবলৈ পঠিয়াই দিছোঁ।’ চন্দনে কৈছে— ‘সি সৰুৰে পৰাই নুশুনে কথা। আমাকে সন্মান নকৰে। পাব লাগে শিক্ষা সি।’

সি লাহে লাহে পাৰ পালেহি। যাত্ৰী, ঠিকাদাৰ, দোকানী আদি ভালেখিনি মানুহ কামে কামে আছে। ‘এইবোৰেও জানিছে নিশ্চয়’, নাওখন বান্ধি পাৰলৈ উঠি সি ভাবিলে। কাষেৰে খোজ দি যোৱা মানুহ তিনিটাৰ এটাই উভতি তাক এঘোচা সোধাই দিলে, কেইবাটাও

দৌৰি আহিল, 'এইটো, কুলাংগাৰটো চালা!' এটাই লেং মাৰি তাক বগৰাই পেলালে, গোটেইকেইটাই গুৰিওৱাত লাগিল, গাড়ী এখন আহি ৰোৱাৰ শব্দ হ'ল, হুইচেল বাজিল, মানুহকেইটা ৰ'ল, সি থিয় হ'বলৈ বাগৰ সলালে, পুলিচ দুজনে তাক উঠাই দিলেহি, সমুখত পৰাণো।

তাক লৈ আনি গাড়ীখন মথাউৰিৰ ওপৰত ৰ'ল। তাৰ দাঁতৰ আলুৰে তেজ ওলাইছে, দোকানৰ পৰা কিবা ল'বলৈ পুলিচ এজন নামি গ'ল। তলৰ মেট্রিকৰ চেণ্টাৰটোৰ শিক্ষকবোৰে তাক চাবলৈ বাৰাণ্ডালৈ ওলাই আহিছে, 'এটা কুলাংগাৰক চাইছে এজাক কুলাংগাৰে। কুলাংগাৰ স্কুল নহয় নে এইখন?' সি ভাবিলে। 'বাবা দা', বহুঁতপুৰৰ সিঘৰৰ সৰুটোৰ পুতেকটোৱে মাত দিলে, মুখমণ্ডল কাতৰ। অলিন্দই মাটিত বাগৰি তেজ ওলাই অহা নিজৰ ৰূপটো ল'ৰাটোৰ দৃষ্টিৰে কল্পনা কৰিলে। ল'ৰাটোৱে ক'লে, 'মই আপোনাক মাত এষাৰ দিবলৈকে আহিছোঁ। পুলিচৰ গাড়ীখন অহা দেখিয়েই জানিছোঁ আপোনাৰ কাৰণেই আহিছে, লগে লগে গুচি আহিলোঁ। আপুনি কি অনুভৱ কৰিছে মই বুজিছোঁ। আপুনিতো জানেই, মোৰ মাৰ স্বভাৱটো কিমান বেয়া আছিল, মই আগতে বৰ অসহায় হৈ পৰিছিলোঁ।' অলিন্দ আচৰিত হ'ল— ল'ৰাটোৱে ডাঙৰ হৈ মাকৰ বিৰূপ অৱস্থাটোহে দেখিলে, কেনেকৈ মাকজনী সৃষ্টি হ'ল নেদেখিলে, কিয় মাকে প্ৰেমিক দেউতাকৰ হাতেৰে মাৰ খাবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল সি নাজানিলে, মাক ঢুকুৱাৰ পাছতো বাকীবোৰৰ মুখেৰে দোষী দোষী বুলি শুনাটোকে সিও মনত ভৰাই লৈ থাকিল। অলিন্দই ক'লে, 'মই তোমাৰ মা দোষী বুলি নাভাবোঁ। সেইবোৰ মই একো নকওঁ। কিন্তু তুমি সেইবোৰ পাহৰি যোৱাটোৱেই তোমাৰ বাবে ভাল কথা। তোমাৰ ভৱিষ্যৎ বহুত উজ্জ্বল, তুমি সেইটো চিন্তা কৰা।'

গাড়ীখন চলিল। 'দাদা, তুমি মোক বেয়া নাপাবা।' পৰাণে ক'লে।

'নাই নাপাওঁ, কেলেই পাম!'

'মোৰ উপায় নাই, কাৰণ মোৰ পৰিয়াল এটা আছে।' পৰাণে ক'লে।

'এইটো সি নোকোৱা হ'লেও নহ'লহেঁতেননে! পৰিয়াল নথকা হ'লে সি কেচ নিদিলেহেঁতেন নেকি? মানে কি? মোৰ পৰিয়াল নাই, গতিকে মই সুকীয়া ধৰণৰ মানুহ, মোক গুৰুত্ব নিদিলেও চলিব?'

গোটেই ৰাজ্য ৰৈ আছে উৎকণ্ঠাৰে, পুলিচে সচেতনে কাম কৰিব লগীয়া হৈছে, ঘাইপথটোলৈ উঠা তিনি আলিটো নাপাওঁতেই পৰাণ নামি গ'ল। এজনে ইতিমধ্যে সাংবাদিকক থানালৈ মাতিছে। পৰাণে পুনৰ তাক মাত নলগালে, এজন অচিনাকি কৰ্মচাৰী কামত যোৱাৰ দৰে মাথোঁ গুচি গ'ল। 'সি হয়তো মোক বেয়া নাপাবলৈ ক'বলৈকে আহিছিল। খহি থকা চাপৰিটোৰ শেষ চপৰাটো চাবলৈ কোনো নাথাকে। এতিয়া মোক গুলিয়াই মাৰিলেও মাতোতা নোলাব। এইখিনিও নিজৰ ঠাই মোৰ, কিন্তু এটাও বন্ধু নাই, দল নাই, পৰিয়াল নাই। এই এটা কুলাংগাৰক গুলিয়ালেই গোটেই ভোটাৰক সন্তুষ্টি দি প্ৰভাৱিত কৰিব পৰা নাযাব জানো!'

গাড়ীখনেৰে সি মূৰ উলিয়াওঁতেই সাংবাদিকখিনিয়ে হেতা-ওপৰা লগাব খুজিছে, পুলিচকেইজনে তাক চোঁচৰাই লৈ গ'লে বা ঠেলা মাৰি আগবঢ়াই দিলেই ভালকৈয়ে নাটকীয় হৈ পৰিব, এজন সাংবাদিকে লপলপকৈ মুখখন বজাই আহিল, অলিন্দই চকুত চকু ৰাখি গভীৰলৈ দৃষ্টি দিলে, সাংবাদিকজনৰ মুখখন থমকিল, তেওঁৰ বোধ হ'ল এই দৃষ্টি ইমান টুলুঙা নহয়, গোটেই মানুহটোলৈ মন কৰি এক গম্ভীৰ ব্যক্তিত্বৰ আভাস পালে, তই তইতো সামৰি সাংবাদিকজনে সুধিলে, 'আপুনি ক'ত আছিল ? দেউতাৰ সৎকাৰলৈ কিয় নাহিল ?' পুলিচ এজনে লাহেকৈ অলিন্দৰ বাহুত জোৰ দিলে— ভিতৰৰ ফালে খোজ দি থাকিবলৈ, সি তেওঁৰ মুখলৈ চালে। আন এজন সাংবাদিকে ধমকি দি ক'লে, 'উত্তৰ দিয়ক আপুনি।' অলিন্দৰ খং উঠিল, 'সাধাৰণ এমএলএ একোটাৰ পদলেহনেৰে জীৱন ধাৰণ কৰি থকা সাংবাদিক, দুটামান সংবাদ কৰি ঠিকা একোটা সংগ্ৰহ কৰে, মোৰ পৰা গধূলিৰ ভাতমুঠি লাগে তহঁতক ? মোক প্ৰশ্ন সুধিবলৈ উগ্ৰতা চোৱা সিহঁতৰ!' সি মাথোঁ ভাবিলে মনত। কেইজনমানে তাক সম্পূৰ্ণকৈ নজনা নহয়, সিও জানে তেওঁলোকক— চন্দনহঁতে বঁটা পাবলৈ উলিওৱা ধৰণৰ বাতৰিবোৰ তেওঁলোকৰ হাততে দিয়ে, পইচা লৈ কাকতলৈ পঠিয়ায়, কাকতৰ পৰাও অলপ পায়, 'দুটা চাকৰিৰ দৰে উপাৰ্জন, তথাপি নোজোৰে চখ পূৰাবলৈ, খৰালি পেট নভৰা গৰু-ছাগলীয়ে সন্ধিয়াৰ ঘোলনীলৈ আশা কৰাৰ দৰে ৰৈ থাকে এনে এক সংবাদ-উৎসলৈ। নাই, একেদৰে নহয়। গৰু ৰয় ভোকত, ইহঁত ৰয় লোভত।'

'কওক, আপুনি পলাই আছিল কিয় ?' আন এজনে সুধিলে।

'নাই পলোৱা। এনেকুৱা ঘটনা যেতিয়া নিজৰ লগত ঘটে, তেতিয়াহে গম পোৱা যায় যে কি কৰিব লাগে সিদ্ধান্ত লগে লগে নোলায় মনত। আজিও মই পুৱাই ইয়ালৈকে আহিয়েই আছিলোঁ, কিন্তু এতিয়াহে পাইছোঁহি!'

তেওঁলোক ক্ষন্তেক ৰ'ল। 'আপুনি কাৰোবাৰ ষড়যন্ত্ৰৰ বলি হৈছে নেকি ?' এজনে খৰকৈ সুধিলে। সম্পৰ্কীয়বোৰৰ বিবৃতিবোৰ শুনি তেওঁলোকৰ সন্দেহ সঁচাকৈও হৈছে। দেউতাকৰ বাবে, ভায়েকৰ বাবে, কাষতে নাথাকিও মানুহটো পুলিচৰ হাতলৈ আহিছে— অৱস্থাটো দেখি তেওঁলোকৰ অনুকম্পাও জাগিছে। 'নাই, ষড়যন্ত্ৰ কৰা নাই কোনেও।' আন এজনে সুধিলে, 'আপুনি আমাৰ জৰিয়তে কাৰোবাক কিবা আহ্বান জনাব খোজে নেকি ?' সি ক'লে, 'নাই, আহ্বান জনাবলগীয়া নাই।'

'আপোনাৰ চাকৰিটো শেষ হৈ গ'ল! আপুনি কি ক'ব ?'

'চাকৰিটো শেষ হোৱাটো ডাঙৰ কথা নহয়', সি তেওঁলোকক শিকাই-বুজাই দিব খোজা ভংগিৰে ক'লে। তেওঁলোক পুনৰ ক্ষন্তেক মনে মনে থাকিল। পুলিচকেইজনে তাক ষ্টেপটোলৈকে আনি ৰৈ আছিল, এইবাৰ ওপৰলৈ উঠিবলৈ গাত হেঁচা মাৰি নিৰ্দেশ দিলে।

‘আপোনাৰ অনুশোচনা হৈছে নেকি ?’ ‘আপুনি অনুতপ্ত নে ?’ দুজনে ক্ৰমিকভাৱে সুধিলে, সি উভতি চালে। ‘কিয় ?’ — সুধিয়েই সি সচেতন হ’ল, প্ৰশ্ন সুধিলে তেওঁলোকে উদ্ভট আচৰণ কৰিব পাৰে, সি অপমানিত হ’ব পাৰে, সামান্য পৰিহাসৰ সুৰেৰে সৰুকৈ সি লগে লগে ক’লে— ‘ঘটনা বহুকেইটাই একেলগে ঘটিছে, কোনটো কাৰণতনো কওঁ বাৰু !’

‘আপুনি যে নুশুনি আঁতৰি গ’ল, মা-দেউতাক আঘাত দিলে...’

‘চাওকচোন, আপোনালোকৰ কেইবাজনো বিছ কিলোমিটাৰ আহিয়েই এইখিনি পাইছেহি। ময়ো বিছ কিলোমিটাৰেই আহিছোঁ।’ তাক আৰু ৰখাব নিবিচাৰি পুলিচ এজনে জোৰেৰে ঠেলা মাৰি দিলে, তাৰ গাটো লৰি গ’ল, বাকীকেইজন পুলিচেও হাত আগবঢ়াই ঠেলা একোটা দি ভিতৰলৈ সুমুৱাই লৈ গ’ল।

‘আপুনি আদালতৰ পৰা কি আশা কৰে ?’ এজন সাংবাদিকে ডাঙৰকৈ সুধিলে। সি গৈ থকা ভাগেই মূৰটো ঘূৰাই চালে।

‘আদালত অতীতলৈ সম্পূৰ্ণকৈ ঘূৰি যাব নোৱাৰে। গতিকে প্ৰতিখন কাৰাগাৰে নতুন নতুন আশা দিব।’

— ঃ ঃ ঃ —

পৰিশিষ্ট

কিছুমান মূল চৰিত্ৰ, প্ৰতিষ্ঠান, আৰু স্থানৰ বিক্ষিপ্ত পৰিচয়ঃ

- বাবা (মৃদুপৱন, অলিন্দ), ভায়েক পৰাণ।
- বিপুল, দেৱেন, দেউতা, আৰু চাৰিজনী ছোৱালী।
- সুকন্যা, চন্দন। ছোৱালী মুঠতে ছজনী, চন্দন চাৰি নম্বৰত, চন্দনৰ নিচেই ওপৰৰ জনীৰ নাম শিল্পী, অলিন্দৰ মাজু মাহীয়েক চয়নিকা (প্ৰথম পলাই যোৱা)। সিঘৰৰ ল'ৰা তিনিটা, আঠজনী ছোৱালী, ডিব্ৰুগড়ৰ ৰেণু জেঠাই। কাষৰ ভকতঘৰৰ ফোঁচাই বুঢ়া।
- খোকা নৈ। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ মথাউৰি পাৰ হৈ তামোলগুৰি, তাৰ পাছত বহঁতপুৰ আৰু বোকাগাঁও। শালবাৰী চেণ্টাৰ।
- চন্দনৰ বন্ধু কৃষ্ণ, চম্পক।
- ভাঙুণমাৰি, দ-চাপৰি। হৰিচাপৰিৰ গাঁওসমূহ ক্ৰমে ব'ঠামাৰি, গালুকবিল, হৰিচাপৰি, ন-কৰঙা।
- চুবুৰিত ৰঘু নেওগ, মিনেছৰ, লৌকন গাঁওবুঢ়া, হৰেন বৰা (বেজী দিয়া), তৰালী হাজৰিকা। গাঁৱৰ ভোলা আৰু বুবুল ভঙুৱা।
- বিপুলৰ সহ-শিক্ষক ৰাজীৱ দত্তৰ খুলশালি কুমৰ মেধি চকীদাৰ। আন এজন সহ-শিক্ষক ধনীৰাম। দোকানী ফুলেশ্বৰৰ পত্নী ভেঞ্চাৰ স্কুলৰ মাষ্টৰণী আৰতি।
- বিপুলৰ সখীয়েক বুধিন ভট্ট।
- খোলৰ শিক্ষক গোপাল।
- বহঁতপুৰৰ দোকানী ভাগ্যেশ্বৰ।
- বহঁতপুৰ মধ্য ইংৰাজী বিদ্যালয়ৰ শিক্ষক নীলকান্ত পেগু। অলিন্দৰ ক্লাছত সাতজন ছাত্ৰ, দুজনী ছাত্ৰী। গেগং, কায়ুম পেগু, পুলক (বিজলুৱা ভৰি), বাপধন মণ্ডলৰ পুতেক।
- বহঁতপুৰ প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ প্ৰধান শিক্ষক হলিৰাম বৰা।

- লতাজান উচ্চ মাধ্যমিক বিদ্যালয়। প্ৰধান শিক্ষক বিদ্যাধৰ বৰা। সহপাঠী সংগীতা (উচ্চ গণিত)।
- খোকানৈ হাইস্কুল।
- লতাজান মধ্য ইংৰাজী বিদ্যালয়ৰ প্ৰধান শিক্ষক গোবিন শইকীয়া। টিউচন স্কুলৰ মালিক পৰমা নেওগ।
- চুবুৰীয়া হাজৰিকা। তেওঁৰ পত্নী ভূঞা হাজৰিকা।
- মৃদুলা হায়াৰ ছেকেণ্ডাৰী। ময়ূৰী ভট্ট অলিন্দৰ প্ৰেয়সী। চন্দনৰ প্ৰেয়সী ৰঞ্জিতা দেৱী (অলিন্দৰ চিঠিখন অহাৰ সময়ত)। ৰসায়ন বিজ্ঞানৰ শিক্ষক মুকুল দত্ত। ময়ূৰীৰ সৈতে প্ৰথম কথা পতা ল'ৰাটো প্ৰীতম। কলা শাখাৰ ল'ৰাটো হীৰক। পৰীক্ষাত লগত পৰা বিজ্ঞান শাখাৰ মৃণাল, যাক ডিগ্ৰীৰ তৃতীয় বৰ্ষত অলিন্দই লগ পায়। অলিন্দৰ চিঠি নি দিয়াটো ভাস্কৰ। লুইত কলেজত থাকোঁতে ফাঁকি দিয়ে বিৰিঞ্চিয়ে।
- অমৰা কলেজ, অমৰা বিশ্ববিদ্যালয়। চন্দনৰ ঘৰত সোমোৱা ৰশ্মি শৰ্মা। ধ্ৰুৱ মহন্ত ৰসায়নৰ মুৰব্বী।
- লুইত কলেজ। দীপক ডেকা — ডিডি ছাৰ। টেনঘাট কলেজ, টেনঘাট ইনষ্টিটিউট অৱ চায়েন্স এণ্ড টেকন'ল'জি (টিষ্ট)।
- হালধিবাৰী বিশ্ববিদ্যালয় (এইছ ইউ)। নিউটন কলেজ। বৰবাৰী বিশ্ববিদ্যালয় (বি ইউ)। বিজয়পাৰা। অলিন্দৰ ৰূমমেট বিতোপন। লগৰ জিন্তু, কুঁকি।
- পৰী (ডেইজী)। পৰীৰ হোষ্টেলৰ জুলি কলেজৰ লগৰ। ভৃগুৰ হেল্প' টিউন। অলিন্দৰ সহপাঠী বন্ধু কৌশিক। মেচৰ অগ্ৰজ হীৰকজ্যোতি। ৰাজলক্ষ্মী বা। কুঁকিক প্ৰপ'জ দিয়ে প্ৰফেছৰ জেবিয়ে, ৰাজলক্ষ্মীক দিয়ে প্ৰফেছৰ এফচিপিয়ে। যাদবেন্দ্ৰই বিচৰা প্ৰজেক্টটোত ছোৱালী এজনীয়ে পায়। কলেজৰ হোষ্টেলৰ ধ্ৰুৱাৰ্ক।
- পৰাণৰ পত্নী পিংকী। খাগৰিমালা।

• • •

পংকজ জ্যোতি মহন্ত গণিতৰ এগৰাকী স্বতন্ত্ৰ গৱেষক। ২০১১ চনৰ পৰা তেওঁ গণিত-বিজ্ঞান বিষয়ক আলোচনী সম্পাদনাৰ লগত জড়িত হৈ আছে। তেওঁৰ ইতিপূৰ্বে প্ৰকাশিত দুখন গ্ৰন্থ ‘প্ৰতিভাৰ উৎস’ আৰু ‘অংক নহয় আতংক’ সঞ্জীৱন প্ৰকাশনে প্ৰকাশ কৰিছে।

ৱেবছাইটঃ pankajjyoti.com

সঞ্জীৱন প্ৰকাশন
94354 04588 (Call)
87539 22578 (WhatsApp)

ISBN 978-81-958909-9-6
9 788195 890996

₹ 599.00